

RARE BOOKS
BS1515
C167
1570

Library of The Theological Seminary

PRINCETON · NEW JERSEY

PRESENTED BY

Dr. [Name], Jr.

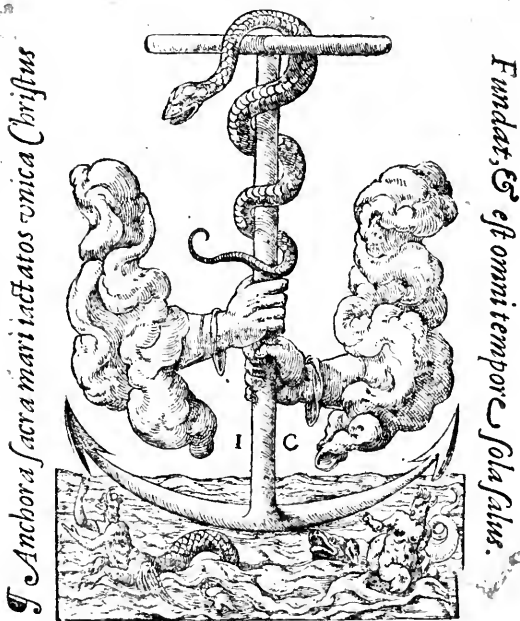
S.C.F.
1748

IOANNIS
 CALVINI
 COMMENTARII
 IN ISAIAM
 PROPHETAM.

Primum collecti opera & diligentia N. Gallasii, deinde locupletati & expoliti magno labore & cura ipsius Authoris, nunc tertio recogniti & aucti ampla accessione Locorum Scripturae qui passim in toto opere citantur.

¶ Additi sunt in fine Indices locupletissimi.

EDITIO TERTIA.

GENEVAE,
 APUD JO. CRISPINUM
 M. D. LXX

LECTORIS.

QUVM Angliæ recens à gravi iugo liberatæ gratulari vellet author, & Regina Elizabethæ, cuius auspicijs Ecclesia Christiana respirabat à diris persecutionibus quas Maria regnante passa fuerat, hoc opus aliena prius opera editum, quod Eduardo regi inscripserat, à se recognitum & locupletatum, piæ illius sorori, ut regni ita vir tutis & muneris heredi, rursus inscribendum putavit. Ac ne ullam prioris propositi ab ipso mutationem esse factam, aut leuitatē quādam aut ambitionē, à quibus semper alienissimus fuit, hoc fieri quisquam existimaret, hanc restitutionem in ipso operis initio præfigi voluit, quam ut pureamus eius decreto hic tibi iterum subijcimus:

HOC OPVS, VT NVNC MAGNA DILIGENTIA ET LABORE LIMATVM PRODIT, PRÆCLARI REGIS EDVARDI SEXTI MEMORIÆ DICATVM MANEAT.

N. GALLASIVS JOANNI

CRISPINO VETERI AMI-

CO ET HOSPITI S.

VOTIES recordor, mi Crispine, insignis illius & pij Ecclesie pastoris Ioannis Caluini, ad quod me sepius facere necesse est, toties in cœcere re graui ac simul lætitia afficio. Nã quã in animum reuoco candorem & integritatẽ hominis, benignumque eius erga me affectũ, suauẽmque & familiarẽ consuetudinẽ quacum eo per annos sedecim vsus sum, fieri non pöteft quim me tali amico aut potius parente priuatim esse admodum agrẽ feram. Nec verò meam ipse vicem solũm doleo, sed vniuersã potius Ecclesie, quã tanto viro orbata haud leue ex illius obitu damnum accepit. Quos enim labores, quas vigilas & curas subibat, quã acurẽ & solerter præuidebat pericula, quãta diligẽtia iis occurrebat, quanta fidelitate & prudentia consulebat omnibus, quãta facilitate & comitate excipiebat eos qui ipsum adibant, quã promptẽ & apertẽ respondebat iis à quibus etiam de rebus maximis rogabatur, quã doctẽ, & priuatim, & publicẽ difficultates ac nodos si qui proponerentur, soluebat, qua lenitate consolabatur afflictos, mœrētẽsq; & fractos erigebat: qua constantia obfistebat aduersariis, & qua vehemẽtia elatos ac præfractos solebat retũdere: quo animi robore ferẽbat res aduersas, qua moderatione vtebatur in prosperis, denique quã dextrẽ & alacriter omnia veri & fidelis Dei serui munia obibat! ego certẽ nullis verbis exprimere possim. Ac ne quis, ac amoris vehementia ad hæc dicenda impelli putet, res ipsas consideret, quã sanẽ & sermonem & cogitationem exuperant. Nam præter scripta & monumenta quibus illustre de virtutibus illius testimonium datur, permulta alia & fecit & dixit quã non ita possunt omnibus innotescere, vt iis qui vnã cum ipso, quum illa ederet, adfuerunt. Ad illa quum refero animum, subleuor in cœcere, & fructu tantarum rerum, quem mecum tot pii homines percipiunt, me ipsum consolor. Hæc mea lætitia est, cãque tam firma & solida, vt omnem tristitiam ac luctum, quantumuis magnum, absorbeat. Atque hoc nemine tibi etiam gratulor, mi Crispine, qui cum in illius viri, quem vnicẽ amasti, libris & monuamentis summa cum voluptate verseris, das etiam opera vt aliis ea communices. Sic enim augentur isti sapientiã thesauri, & magno cum fœnore ad eos redeunt à quibus sunt profecti. Sic efficit vt leniatur desiderium tanti viri, ac doloris sensus quem tristis & præmaturus eius obitus peperit, minuat. Iam tertium reuocatus sub incudem tuam ac liuatus

prodit hic liber, quem verè thesaurum appellare possum: propterea quòd immensas gratiæ cœlestis opes contineat, atque aditum ad maiores patefaciat. Quisquis in eo libenter ac studiosè versabitur, certò sciat se non inane rediturum. Ea enim colliget quæ non solum huic Prophetæ, sed aliis omnib⁹ & toti Scripturæ vsui erūt: nec dubitet, si regulas teneat quæ sparsim inferuntur, quin maximum habeat lumen ad ea contemplanda & fruenda quæ multis occulta & abscondita fuerūt. Quòd igitur sæpius huic operi manus adhibes, non mihi tantum, qui magno & diuturno labore illud primùm emisi, rem gratam facis, sed iis omnibus qui in eo sunt versati, aut etiam aliquem eius gustum habuerunt. Id quod iam antea tot distractis exéplaribus satis percipere ac re ipsa experiri potuisti. Nec me profectò tūc spes fefellit, quū toto quadriennio, indefesso labore, primùm ex cōcionibus, deinde ex prælectionibus, meo tamè iudicio & stylo, domū reuersus hæc literis mādabā. Ac quoties illius tēporis record. r quo simul hæc Ecclesia quæ prius exigua & tenuis erat, mira incremēta accepit, non possum maximo gaudio nō percelli. Tu verò satis meminisse potes qualis esset illius status quū patria extorris huc primū appulisti, deinde quāto rā aucta esset numero quum recepta familia tua, huc commigraisti prorsus eo animo vt arte industriæque tua piorum studia adiuuares. Hæc ego libenter refero vt eorum quæ ipse expertus es commemoratione acuā studium tuum: tēque ad ea quæ suscepisti, & quorum pœnitere nunquam poterit, præstanda excitem, & quamuis spōte currenti stimulum adhibeam. Perge igitur, mi Crispine, hac tua diligentia iuuare eorum studia qui sacris literis dediti sunt: nec tantum huic operi, sed aliis quoque edendis incumbere. Vides enim multa quamuis vtilissima prætermitti ac propè negligi ab iis qui prompto potius quæstui quàm publicæ vtilitati student. Opuscula eiused authoris semel me authore ante quindecim annos excusa sunt. Ab eo tēpore tametsi multa alia addidit, nemo tamen eidem operi manum admo- uuit, vt vel eadem vel alia quæ postea accesserunt simili exemplo (de Latinis loquor) vnà excuderet. Vt ergo illorum atque etiam aliorum quæ tibi satis nota sunt curam suscipias, neque tanti viri scriptum vllum perire sinas: denique & ea quæ pii & studiosi à te postulāt, præstes, & quam excitaisti rādudum de te expectationem magis ac magis sustineas, ego te vehementer etiam atque etiam rogo. Deus faueat institutis tuis, tuæque fausta & foelicia esse iubeat. Geneuæ, Cal. Ian. 1570.

Serenissimæ Reginae, & suis vir-

tutibus non minus quàm Regijs decoribus splendida

D. ELIZABETHÆ ANGLORUM
REGINÆ, IN HYBERNIA ET CIR-
CVMIACENTIBVS INSVLIS, & c.

DOMINÆ.

ETSI in hoc Commentario poliendo tantum laboris ac diligentia sumpsi, generosissima Regina, ut merito nouum opus censei debeat, quia tamen in prima editione Regi Eduardo fratri tuo dicatus fuerat, cuius pueri, qui multos atatis sue viros superauit, memoriam, ut digna est, ad posteros florere cupio: statueram in ea inscriptione nihil mutare. Sed quum in misera illa tristisque Ecclesie dissipatione & purioris doctrina ruina, qua tam exiguo tempore incredibili violètia grassata sunt, liber hic cum tota sincera pietatis doctrina ad tēpus fuerit ex Anglia profligatus: nunc verò sperē felicibus regni tui auspicijs quasi postliminio restitutum iri: nihil absurdi facturum mihi visus sum, si præstantissimi Regis nomini tuū quoque non minus bonis omnibus amabile & iucundum adiungerem. Imò non occasio solum oblata, sed necessitas postulare visa est, ut huic commentario, cuius exilio ingentem piorum numerum sub tua ditione ingemuisse scio, patrocinij tui sidem implorem. Et si non tam priuatim labori meo consulere animus est, quàm te suppliciter rogare, & per sacrum Christi nomen obtestari, ut nō solum tuo favore orthodoxi omnes libri hospitium, rursus in Anglia tua inueniant, liberèque isthic versentur: sed quādo scædum in modum collapsa fuit religio, ut primam eius curam suscipias. Quod si à cunctis terræ Regibus iure suo exigit vnicus ille Filius Dei, sanctiorem vinculo, nobilissima Regina, ad hoc officium, præstādum deuinctam tenet. Nam quum ab illa formidabili procella qua piorum omnium capitibus grauitèr incubuit, ne tu quidem, Regia soboles, immunis fores, te inde incolumem, licet non à metu periculi intactam, mirabiliter eripiens, te sibi ac omnia tua studia addixit. Cuius

Infr. 55. 8 liberationis adeo te pudere non debet, ut Deus amplam & uberem
 gloriandi materiã tibi dederit, Filij sui imagini te conformãs, inter
 cuius elogia hoc recēset Propheta noster, è carcere & reatu in sum-
 mã cœlestis imperij altitudinẽ fuisse euectum. sicuti autẽ nõ vulgare
 decus est tale referre exēplar, ita quoties in memoriã recurret, quod
 nulli unquã obliuione interciderẽ fas est, ex q̃ misera & anxia tre-
 pidatione, Deo tibi manũ palãm quodãmodo porrigẽte, emerferis, si-
 mul hũc tibi sinẽ propositũ esse memineris, ut intrepida constatia, in-
 uictãq; animi magnitudine tuo vindici ac liberatori viciſsimus suũ
 asseras: ac posthabitis omnibus negotijs, quorũ ingentem turbã in his
 regni principijs obstrepere nõ dubito, cultũ eius qui ad tẽpus sede &
 indignẽ fœdatus isthic fuit, suo nitore restituẽdu cures. Quod si mul-
 tis & arduis difficultatibus obiectis, metũ vel segnitie inycere tẽtet
 S. itã: unde tibi fiducia strenuẽ pergẽdi (qua obstacula omnia supe-
 ret) petẽda sit, nõ ignoras: nec Deus, qui primas hominum actiões
 sua benedictiõne dignatur, opus suũ felici & optabili successu de-
 stituet. Te etiã, ò venerãda Regina, extimulet officij religio, quãdo
Infr. 4. 2. 23 nõ à Regibus solum flagitet Isaias noster ut Ecclesia sint nutricij,
 sed etiã à Reginis ut sint nutrices. Hoc verò tibi officium nõ modo in
 r. purgãdis iterũ sordibus Papatus, & fouẽdo grege, qui nuper pa-
 uidus latebat, præstandum erit: sed in colligẽdis exulibus, quibus pa-
 tria carere satius visũ est, q̃ in ea manere, quãdiu profligata inde fuit
 pietas. Hic ad aliã tuã erga Deum gratitudinis cumulus accedet, ac
 suũ uisũ quidẽ odoris sacrificium, fidos Dei cultores, quos ob Euan-
 gelij confessionem profugos vagari per longinquas regiones contigit,
 tuo beneficio in patriã nunc reduci. Nõ obis vtro qui & lugubri illo
 spectaculo acerbissimum dolorẽ, ut par erat, concepimus: & gaudẽdi,
 & tibi gratulandi iusta materia suppetit, dũ nutus tui clemẽtia fra-
 tribus nostris videmus reditũ iam aperiri, non modo ut liberũ sit illis
 Deum sub tuã Maiestatis ditione colere, sed ut alijs sint adiutores.
 Hoc verò meã erga te obseruãtia, nobilissima Regina, testimonium
 (quod nonnullis fors in leue ac vile esset) si pro tua clemẽtia, ut cõ-
 fido, non spernetur, non vulgaris beneficij loco ducam, meãmq; qui-
 buscunq; potero officijs gratitudinem tota vita probare enit. r.
 ¶ Dominus te serenissima Regina, prudentia Spiritu gubernet, sus-
 tineat inuicta fortitudine, Maiestatem tuã tueatur, omniq; be-
 nedictiõnem genere locupletet. Genes. XV. Januarij: quem-
 diem fama obtinuerat tuã coronationi præfixum esse: quò me alacrius
 ad scribendum accinxi, paulisper excussa quartana febris segnitie.

Serenissimo Angliæ Regi Ed-

U A R D O S E X T O, H T-

B E R N I A E D O M I N O, & c.

P R I N C I P I V E R E

C H R I S T I A N O,

I O A N N E S C A L V I N U S.

H T S I Commentarium hunc fideliter & dextrè
ex meis lectionibus collectum esse agnosco: quia
tamen aliena manu expolitus erat, initio veritus
sum; & ex serenissime, si nomini inscriptus tuo in
publicum exiret, ne munere non satis legitimo
erga tuam Maiestatem defunctus viderer. Sed dubitationem
hanc una maxime ratio inter alias mihi tandem exemit: quod sic-
uti persona tua apprimè dignus est Regio genere ortus Prophe-
ta, & nobilissimus summi Regis Christi legatus: ita laborem in
explicandis eius vaticinijs à me positum, tua Maiestati gra-
tum ac pretiosum fore speravi. Porrò quum quinque Re-
gum animos, quibus continuo successionis ordine Doctor præfe-
ctus fuit, expertus fuerit longè dissimiles: quisnam ex illis præci-
puè tibi ad imitationem deligendus sit, monere opus non est: ac
ne hortari quidem, ut id facias, in quo iam satis voluntarium
te ostendis. Oziam & Jotham, quantum ad vindicandum
Dei cultum non satis animosi forent, propitios tamen habuit.
Plus certaminis illi cum Achaï subeundum fuit: non illo qui-
dem palam, infesto hoste, sed versuto hypocrita, & perfida si-
mulatione referto. Quo hostium genere nullum Dei seruis
molestius. Successor Ezechias non modo reuerenter sanctum vi-
rum coluit, sed modeste eius doctrinæ tanquam vnus ex reliquis,
se submisit: paruit consilijs, monitionibus se præbuit regendum:

quinetiam seuerè reprehendi, quum res ferebat, equo animo passus est. Postremus Menasses, quem socerum fuisse magno cōsensu tradunt Iudæi, diro tormenti genere cruciatum impiè necauit. Ceterum quo tempore manum illi porrigebant, non mali Reges, adeoque sub ipso Ezechia tam strenuo pietatis vindice, non tamen & duris molestisque contentionibus vexari, & acres subire conflictus destitit. adeò rarus ac difficilis est hominum cum sana doctrina consensus. Quin potius assiduum cum mundo bellum gerant, necesse est qui Propheticam functionem sincerè & fideliter obire volunt. Quo maiore studio pios Reges ad subleuandos suo patrocinio Dei ministros incumbere conuenit, ne impiorum proteruia ultra modum fatigentur. Sed hæc, ut insignis & verè heroica est virtus, ita si omnes ab initio vsque mundi ætates memoria repetas, rara & à paucissimis culta fuit. Multi ignaui & socordes, quasi ea res nihil ad ipsos attineret, Dei veritatem opprimi, securè passi sunt. bona verò pars palam aduersa, & violento furore infesta fuit. Atque utinam quicumque se hodie Christianos profitentur, tam essent in asserenda salutis doctrina cordati, quam nomen ipsum superciliosè iactant. Verum ut de alijs taceam, hoc saltem in presentibus Ecclesie miserijs solatium non vulgare censei iure potest, quòd ista ingenij animique præstantia ad tuendam pietatis causam diuinitus sis excitatus, nobilissime Rex, actuum in ea parte obsequium Deo tam studiosè offeras, quam illi gratum probatumque esse cognoscis. Etsi enim per consiliarios adhuc geruntur regni negotia, & ita tum illustrissimo Sommerseti Duci, Maiestatis tuæ auunculo, tum plerisque alijs cordi est religio, ut in ea constituenda sedulo, ut par est, laborent: sic tamen omnium studia vnus præcurris, ut facile appareat non minimum illis esse calcar, quem in te perspiciunt, ardorem. Neque enim generosa modò in te indoles, & quædam virtutum semina (quod in tenem ista ætate præclarum videri solet) fama celebrantur, sed iam ultra ætatem adulta earum virtutum maturitas, quæ plenis annis non raram modò laudem, sed admirationem etiam conciliant. Pietas verò tua præsertim sic laudatur, ut habiturum Prophetam nostrum certò mihi persuadeam qui eadem reuerentia, qua viuum excepit Ezechias, mortuum quoque

prose-

prosequatur. Quæ porro inde utilitas ad te reditura sit, ex le-
 ctione discere te præstat: & in tractando argumento nonnihil
 attingi. Unum modo caput est, de quo pauca apud tuam Ma-
 iestatem verba facere institui. Postquam enim iustas Dei
 querimonias aduersus ingratum populum exposuit Propheta,
 pœnãque Judæis minatus est, qualem & perfida eorum de-
 fectio, & desperata peruicacia merebatur: Instare scilicet tem-
 pus, quo in horrendam vastitatem redigendi forent: mox de
 noua & incredibili Ecclesiæ instauratione differens, sic Deo post-
 hac curæ futuram promittit, ut inuitis hostibus beata & gloriosa
 semper floreat. Latum hunc ac felicem statum gustarunt, qui
 ex Babylonico exilio reuersi, erectis de integro sacrificijs, spem
 maiorum bonorum concipere poterant, quàm quibus tunc
 fruebantur. Quemadmodum ex auroræ conspectu propinquum
 solis exortum speramus. Ubi autem cum Euangelij sui fulgore
 sol iustitiæ Christus emerisit, quod tam magnificè celebratum fue-
 rat Propheta oraculis, longe res ipsa superauit. Intra exiguum tẽ-
 pus sparsa per totum ferè orbem fuit veri Dei cognitio. Pura re-
 ligio, quæ prius in Judæa, quasi in obscuro angulo contempta latue-
 rat, diffusa per omnes gentes ac prouincias ita coli cœpit, ut linguae
 innumera uno fidei consensu Deum inuocarent. Collectis pas-
 sim Ecclesiis, Regium suum tribunal erexit Dei Filius, unde
 ab ortu in occasum usque solis conspicuus emineret. Ecclesiæ ip-
 sæ, inauditis Spiritus donis ornatae, nõ modo incomparabilem di-
 uinæ bonitatis fructum senserunt, sed admirabilis potentie illu-
 striæ cæcis quoque fuerunt theatra. Et quæuis sub cruce re-
 gnaret Dei Filius, tamen inter duos persecutionum conflictus
 angustior enituit eius gloria, & speciosiores triumphi fuerunt
 quàm si tranquilla fuisset Ecclesiæ prosperitas. Factum tandem
 est, ut superba illa Romani imperij celsitudo se quoque, Chri-
 sto submitbens, singulæ domus Dei ornamentum esset. Sed
 ne continuos haberet successus hæc fœlicitas, obstetit hominum
 malitia & ingratitude. Itaque sponsa Christi tam pretioso ha-
 bitu nudata, tanta dignitate spoliata, tanquam splendido deco-
 re priuata, in miseram postea deformitatem redacta est. Sem-
 per quidem aliquas Deus reliquias velut sub latebris seruauit:
 verum quod ad externam Ecclesiæ speciem pertinet, nihil mul-

tis seculis quàm vasta, confusaque ubique dissipatio apparuit. Et videmus ut hodie etiam Romanus Antichristus longè latèque sanctuarium Dei sacrilega tyrannide occupans, quicquid Dei erat, disiectum ac oppressum sub pedibus habet. Nam quum prodigiosis erroribus corrupta sit illic doctrina puritas: quum obruto Dei cultu, innumera idololatriæ illic grassentur: quum in legitimi regiminis locum dira carnificina subierit: quum Sacramenta partim crassis corruptelis vitiosa, partim fœdè nundinationi exposita sint: quid præter lugubres ruinas ex vera & genuina spiritualis ædificij pulchritudine restat? Atqui hac nostra stat Dominus, præter spem omnium, quod collapsum erat erigere rursus cœpit, ut aliqua saltem veri templi, in quo purè & ex Evangelij præscripto adoraretur, superficies extaret. Homunciones quosdam ex vulgo, qui tamen sincera doctrina opus hoc prouerberent, quasi architectos sibi delegit, arduum, sanè, & immensa molis opus: etiamsi nihil turbaret Satan. Nunc verò simulac surrexit aliqua ædificij pars, quum omnes ad demolendum machinas admoueat, quid mirum est si tenui lentoque profectu, multum & anxie sudamus? Itaque superbe nos contemnunt alti gigantes: quasi Romana sedis tyrannidem labefactare studentes, Olympum ex suis radicibus conuellere molimur. Astuti verò homines & nasuti (ut sibi quidem videntur) nostram sedulitatem iocose rident, quia in restituendo Ecclesiæ statu tantopere laboremus: quasi certus aliquis & fixus inueniri queat. Putant enim illi se ita fundatos esse & undique munitos, ut Papatum aboleri nihilo sit facilius, quàm cœlum terra misceri. Horum autem cogitatio paulo diuersa: quia maior sit mundi peruersitas, quàm ut freno aliquo contineri queat, præposterè nos satagere ducunt, qui correctis vitijs, puram & sinceram Ecclesiæ administrationem queramus. Notum est Erasmi dictionem, Qualem à se decimum Capito fore sperat? scilicet, Uolfgangum Capitonem negare non poterat & sanctum esse virum, & optimo studio ad repurgendam Ecclesiam incumbere: sed quum persuasus esset, non minus frustra luctari Christi ministros in corrigenda mundi malitia, quàm si flumina retrogere conentur, (ut umbratilibus philosophis mos est) inconsiderati Zeli nos omnes sub vnius hominis persona damna-

bat. Multum vero errant utrique, quòd in colligendis Ecclesie ruinis non cogitant ita nos operam Domino, quam mandat & exigit, præbere, ut solidum tamen eius sit opus, Ecclesie instauratio. Atqui hoc nec tota passim Scriptura abs re testatur, nec Propheta noster tam sollicitè inculcat. Quare nos huius doctrinæ memores, rem viribus nostris longè superiorcm, Dei auspicijs freti, suscipere ne dubitemus, nec ulla nos frangat vel emolliat difficultas, ut susceptam deseramus. Acte quidem nominatim hic appello, præstantissime Rex: imò Deus ipse per os Jesaiæ serui sui te compellat, ut quicquid habes virium ac potentia, ad prouehendam in melius, quæ iam sæliciter in regno tuo procedit, Ecclesie restitutionem conferre pergas. Primum has tibi in regno, cui præfectus es, impositas esse partes quotidie audis ac legis. Præsertim Jesaias, ut dixi, Reges Ecclesie nutritios appellans, opem illituam, quam afflicti a implorat, deesse non patitur. Neque etiam leuiter animum tuum afficere debet, quòd vix Regibus ac populis omnibus denunciatur Propheta, qui suo illam subsidio fraudarint. Quid de inde flagitet temporum necessitas, clarè Mæstas tua videt. Etiam si satagèdo non admodum proficeres: quia tamen gratum hunc Deo cultum esse nosti, adeoque summissimi odoris sacrificium, nihil quantumuis aduersum, abducere te ab instituto deberet. Nunc quum Deus ad rem strenuè gerendam te hortando, successum quoque simul promittat, cur non vocantem alacri animo sequaris? Clamat alio loco Propheta noster, Sternite viam, sternite populo meo. Quam, despenatus ab exilio in patriam reditus captiuus fuerit, satis notum est. Nondum id quidem tunc acciderat: sed quia spiritu iam cernit Propheta, quod aliquantò post re ipsa sensuri erant posteri, ne quem piorum exanimez tam triste spectaculum, mature anticipat, nihil omne genus obstaculis tam clausum obstructumque fore, quod non sibi peruium facturus sit Deus in Ecclesia liberanda. Non minori saltem hodie consolatione nos erigi decet. Te verò, Rex nobilissime, pro iniuncti muneris ratione acriter excitari operæpretium est: quum Reges ones & Magistratus sub Cyri persona hortetur Jesaias, ut laboranti Ecclesie in statu recuperando manum porrigant. Quamquam tua & Cyri in eo dissimilis est ratio, quòd ille, qui alienus

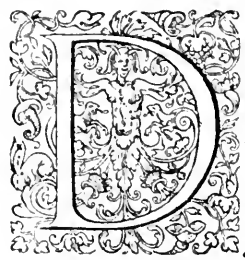
Infr. 49. 23

Infr. 54. 14

à grege Domini erat, nunquam velut ex professo edoctus fuit, ut sponte se & ex animo vindicem Ecclesia offerret ac prastaret: te verò, quem Dominus non modò adoptione sua dignatus est, sed primario etiam inter filios suos loco statuit, quasi porrecta manu, in has partes vocat Propheta. Quò etiam maiore fiducia & ardentiore studio in hoc cursu, generose Rex, tibi pergendum est. Res quidem, ut dixi, cum per se magnarum difficultatum plena, tum verò maioribus implicita molestijs, & discriminiibus perplexa, quòd innumeras subinde machinasingere non desinit Satan, si quò sacrum Dei templum vel euertere vel labefactare queat. & constantiam nostram Deus talibus experimentis interdum probari vult. Verum si istud modò constitutum habes, nihil te cum prastantissimo tuo consilio, vel hætenus aggressum esse in restituendo Ecclesia statu, vel nunc persequi, nisi Deo authore, senties proculdubiò quàm mirificus sit eorum omnium effectus quæ ministris suis mandat. Fructum ex hoc successu incomparabilem percipiet Anglia: nos & tua, & regni totius fœlicitati gratulabimur. Interea precibus meis, ut par est, quando nihil habeo melius, sanctos istos conatus iuuabo.

¶ Vale, Rex serenissime, Dominus Maiestatem tuam, quamdiutissimè florentem conseruet, tibi adsit, te gubernet suo Spiritu, te in omnibus benedicat, Amen. Geneuæ, octauo Calen. Januarij, M. D. L. I.

IOANNIS CALVINI IN I-
SAIAM PROPHETAM
PRÆFATIO.

DE OFFICIO Prophetarū permulta dici quidem & tractari solent: sed nullū mihi compendiū magis probatur, quàm si Prophetas ad Legem referamus, unde doctrinam suā, veluti rivus è fonte duxerant. Eam enim velut regulam sibi proposuerūt, ut merito eius interpretes dici ac censeri possint: quibus nihil est ab ea separatum. Lex autem tria potissimum continet. Primum doctrinam vitæ: deinde minas & promissiones: tertio fœdus gratiæ, quod in Christo fundatum omnes in se speciales promissiones complectitur. Nam quod ad cæremonias attinet, exercitia erant, quibus retinebatur populus in cultu Dei & pietate: ideoque prioris Tabulæ appendices erant. Doctrinam igitur latius explicant Propheta: & quæ duæ Tabulæ paucis comprehendunt, plenius interpretantur: & quid potissimum requirat Dominus, ostendunt. Minas verò & promissiones quas in genere Moses promulgauerat, ipsi accommodant suo tempori, easque in specie designant. Postremo, quæ obscurius apud Mosem de Christo & gratia eius habentur, declarant apertius, plenioraque gratuiti fœderis & vberiora testimonia afferunt.

¶ Ut autem res ista melius pateat, altius paulò repetenda est: nempe à Lege ipsa, quàm Dominus ceu perpetuam regulam Ecclesiæ constituit, ut semper versaretur in manibus hominum, & quàm posteritas omnis sequeretur. Quum videret Deus doctrinam à Mosè traditam, ac periculum esse ne rudi & indomito populo non sufficeret tradita à Mosè doctrina: imò populum ipsum videret, nisi arctiore freno iniecto, vix retineri possedum: vctat ne Magos aut Ariolos, Coniectores aut Aruspices consulāt, solaque eius doctrina sint contenti: hoc quoque simul addit, sibi fore curam ne vnquam desit Propheta in Israel: idque consulto facit, obiectioni volens occurrere, quæ à populo afferrī poterat: conditionem videlicet suam deteriorem fore quàm impiorum omnium, quibus sui erant Flamines, Pontifices, Aruspices, Coniectores, Astronomi, Chaldæi, & eiusmodi, quos ipsis adire & consulerē liceret, neminem verò hominem ipsis futurum, qui dubiis &

incipitibus in causis ipsos consilio iuuaret. Vt ergo prætextum ipsis omnem adimat, nec se execrandis Gentium ritibus polluant, promittit se Prophetas suscitaturum, per quos mentem suam aperiet, quique fideliter nuntiabunt quicquid mandauerit: ne quid sibi in posterum deesse conqueratur. Est enim illic ^{Ε' τ' ε' ι' ω' σ' ι' ς} numeri, cum Prophetam nominat. Nam etsi locus ille propriè ac potissimum ad Christum pertineat, quemadmodum apertè interpretatur Petrus, quoniam Prophetarum caput est, ab eoque pendunt omnes cum sua doctrina, atque in eum uno consensu intendunt: tamen ad reliquos etiam Prophetas pertinet: eosque collectiuo nomine comprehendit.

Prophetas igitur cum promisit Dominus, per quos mentem, & consilium suum aperiret, in eorum interpretationibus & doctrina populum acquiescere iussit. Nec propositum illis fuit Legi quicquam adere: sed eam fideliter interpretari, eiusque auctoritatem stabilire. Vnde etiam Malachias dum hortatur populum ad sinceræ fidei constantiam, ac perscuerare in religionis doctrina iubens, Mementote, inquit, Legis Mosis serui mei, quàm ei in Horeb, ad omnem Israellem mandaui. Reuocat eos ad unicam Dei Legem, eaque contentos esse iubet. Vultne igitur Malachias Prophetias contemni? Minimè verò: sed cum Prophetia sint Legis appendices, Lex autem summam omnia comprehendat, sufficiebat ista exhortatio. Nam qui summam ipsam doctrinam, & capita præcipua tenebunt, eorumque studiosi erunt, Prophetias certè neglecturi non sunt. Nimis enim ridiculum esset iactare studium Legis, si diuinas eius interpretationes negligas: quemadmodum hodie impudentes plerique homines studium Verbi iactant, cum tamen admonitiones pias & reprehensiones quæ ex Verbi doctrina fiunt, æquo animo sustinere non possint. Proinde cum de moribus differunt Prophetæ nihil noui afferunt: sed ea tantum explicant quæ perperam in Lege intelligebantur: verbi gratia, Populus se perbellè functum officio existimabat, cum immolabat victimas, externosque ritus observabat: mundus enim metitur Deum suo ingenio, eique carnales cultus affingit. Prophetæ id grauius reprehendunt, atque ostendunt nihil esse omnes caeremonias cum abest sinceritas animi: coli Deum fide & vera inuocatione. Id quidem Lege satis testatum

erat: sed diligentius inculcandum, & sapius commemorandum fuit: detegenda quoque hypocrisis, qua se tegunt homines caeremoniarum prae-textu. Quod attinet ad secundam Tabulam, Propheta ex ea exhortationes suas hauriunt, ut ostendant ab omni iniuria, vi & fraude abstinendum. Itaque nihil aliud agunt, quam ut populum in obedientia Legis contineant.

¶ In minis vero & promissionibus speciale quiddam habent Propheta. Quae enim in genere Moyses proposuerat, specialiter quasi digito notant. Habent praeterea visiones sibi proprias, quibus futura reuelabat. Dominus, ut promissa & minas ad populi usum applicarent, propiusque de voluntate Dei testarentur. Minatur Moyses, Bello te persequetur Deus, foris hostes, domi te intestina dissidia vexabunt. Vita tua tanquam filo suspensa erit: ad strepitum folii horrebis, & eiusmodi. Propheta vero, En, inquiunt, Deus aduersus te Assyrios armabit, Aegyptios sibilo accerset, Chaldaeos suscitabit, in exilium rapietur Israel, regnum eius abolebitur. Iero solymam vastabit hostis, templum exuret. Idem etiam de promissis dicendum est. Ait Moyses, Si obseruaueris mandata, benedicet tibi Dominus. Beneficia deinde refert in genere. Propheta vero nominatim denuntiant, Hoc te beneficio Deus ornabit. Item Dominus per Moysen promittit in hunc modum, Etiam si in extremas orbis terrae partes disiectus ac dispersus fueris, tamen te colligam. Per Prophetas vero, Quauis te in Babylonem disecerim, tamen post LXX. annos inde te eruam.

¶ Quod autem ad gratuitum fœdus attinet olim cum Patriarchis à Deo percussum, Propheta sunt multò clariores, atque in eo populum magis confirmant. Semper enim illuc pios reuocant, dum volunt eos consolari, & Christi aduentum proponunt, qui & fœderis erat fundamentum, & vinculum mutua inter Deum & populum coniunctionis: quapropter omnis summa promissionum ad eum referenda. Qui hoc tenebit, facile intelliget quid quaerendum sit in Prophetis, & quem in finem eorum scripta intendant. Et haec quidem velut digito nunc commonstrasse sufficiet.

¶ Hinc colligere licet quomodo tractanda sit doctrina Verbi: atque imitandos esse Prophetas, qui sic Legis doctrinam administrarunt, ut ex ea monitiones, reprehensiones, minas; consolationes peterent, quas populo accommodarent pro status praesentis

ratione. Tamen si enim non reueletur nobis quotidie quod pro vaticinio proferamus, tamen mores nostrorum hominum conferre opere precium est cum prisci illius populi moribus: atque ex historiis & exemplis patet facienda iudicia Dei. Quae olim vltus est, non minus hodie etiam esse vlturum, quia sit perpetuò similis sibi. Hanc igitur prudentiam adhibeant pii Doctores, si cum aliquo fructu, Prophetarum doctrinam tractare velint.

¶ Hac de Prophetis in genere. Vt autem ad Isaiam nostrum veniamus, inscriptio satis ostendit quis fuit, & quo tempore Prophetias istas publicauit, nominatur enim hic eius pater Amoz, qui frater fuisse creditur Azaria regis Iuda. Vnde apparet Isaiam fuisse stirpis regia, atque in eo veteres omnes consentiunt: nec tamen aut genus aut propinqua Regis affinitas (socerum enim Manassis fuisse, Iudaei tradunt) impedire potuit, quo minus interimeretur odio Verbi: nec magis habita est ratio ipsius quam plebei cuiuspiam, vel obscuri & contempti hominis. Tempus quo prophetauit indicant Regum expressa hic nomina. Sunt qui existimant ipsum coepisse demum sub finem regni Vsa. Coniecturam autem ducunt ex visione qua refertur Capite sexto, qua se confirmatum testatur Isaias. Verum illa coniectura nimis infirma est, quemadmodum dicitur suo loco. Apertè vero ex hac inscriptione constat ipsum sub Vsa prophetasse. Neque id mihi dubium esse potest: Vt cunque sit, constat ipsum plusquam LXIII. annos vt minimum prophetasse. Jotham enim sexdecim annos regnavit: Achaaz totidem: Ezechias novem & viginti. Iam fiunt vnus & sexaginta. Adde eos quibus sub Vsa fuit: deinde sub Manasse, à quo interfectus est: sexaginta quatuor ad minimum anni erunt, quibus Isaias assidue Propheta officio fungi non destitit: quanquam probabilis coniectura est, imò ferè certa ratio, supra illud tēporis spacium decē annis prophetasse: verum quia haud satis liquidè ex historia constat, non ultra contendo. Id quidem ministris Dei omnibus diligēter notandum est, vt considerent quam patienter sibi ferenda sit sua conditio, vt cunque alioqui dura & difficilis sit: nec indignum esse putent: si multa & graua ipsis perferenda sint, dum tolerantia eiusmodi exempla ante oculos versantur. Hac autem grauiissima est tentatio, cum vident se nihil tot laboribus promouere: & centies dese-

deserē dum, potius existimant suum munus, quàm ut operam suam tandiu ludant. Quamobrem hæc exempla sapius proponenda & commemoranda sunt. Nempe cum Isaias parum profecerit tot tantisque laboribus: Jeremias quoque magnis clamoribus per quinquaginta annos populo instare non destiterit, qui tamen eo peruiacior reddebatur: nec ullis difficultatibus à suo cursu auerti potuerint: nobis quoque rectè in officio pergendum, & omne molestiarum genus æquo animo suslinendum est. Notanda etiam circumstantia ex mutatione Regum quibuscumque numerantur. Nec enim potuit idem esse rerum status in tanta varietate, ut scimus quoties aliqua sit in publico statu conuersio, magnam partem quasi novos mores induere: unde multas perturbationes interea exoriri necesse fuit. Quod perstitit tamen inuicta constantia, nec unquam animo fractus est, ad imitationem stimulare debet omnes Dei seruos, ne ulla inclinatione unquam flectantur.

Quæri poterit, An Isaias ipse titulum hunc inscripserit sua Prophetia, an alius quispiam. Huic quæstioni nullus interpretum, cuius quidem scripta legerim hæcenus, respondet. Ego verò etsi omnino satisfacere vix possum, dicam tamē quod sentio. Posteaquam Prophetæ concionem habuerant ad populum, breuem eius summam colligebant, quam valuis templi affigerent, ut omnibus pateret ac melius innotesceret Prophetia. Quæ cum per aliquot dies satis patuisset, auferebatur à ministris templi, atque reponebatur in thesaurum, ut perpetuum eius rei monumentum extaret. Hinc confectos esse libros Prophetarum verisimile est: idque colligi potest ex secundo capite Abacuc, si quis ipsum ritè expendat: atque etiam ex capite octauo huius Prophetæ. Abac. 2.2. infra 8.1. Jam qui diligenter & cum iudicio versati sunt in Prophetis, mihi concedent, non semper fuisse quo decebat ordine digestas eorum conciones: sed ut ferebat oportunitas, inde conflatum fuisse volumen. Singularem autem Dei prouidentiam effectum est, ut Sacerdotum opera, quorum officium erat Prophetias ad posteros mandare, (quanquam & ipsi sæpe infestissimi essent Prophetis) hæc ad nos usque peruenerint.

Liber Prophetiarum Isaiaë.

ndro hōrūg

of g'raffmied

CAPVT PRIMVM

1 **V**ISIO Isaie filij Amoz, quam vidit super Iudam & Ierusalem, in diebus Vſie, Iotham, Achaz, Ezechie, regum Iuda.

2 Audite cæli, & ausculta terra: quia sic Dominus loquitur, Filios educaui & sustuli, ipsi tamen sceleratè egerunt in me.

3 Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe dominorū suorū: Israel non cognouit, & populus meus non intellexit.

4 O gens scelerata, populus omnis iniquitate, semen malignorum, filij degeneres: dere liquerunt Iehouam, spreuerunt sanctum Israelis, alienati sunt retrorsum.

5 Quorsum adhuc vos percuterem? Ad iucietis præuacatione. Totum caput languori, & totum cor dolori.

6 A planta pedis vsque ad caput nulla in eo sanitas. Vulnus, tumor, & saniosa plaga. Nec sunt emplastro curatæ, nec circumligatæ, nec oleo delinitæ.

7 Terra vestra in vastitatem: Vrbes vestra igni succensæ: Terram vestrā alieni deuorant in conspectu vestro, redigetūrque in solitudinem, iuxta subuersionem exterorum.

8 Et residua manebit filia Sion, sicut tugurium in vinea, sicut diuersorium in cucumera-rio, sicut ciuitas vastata.

9 Nisi Dominus exercituum residuas nobis fecisset reliquas vel tātillas, quasi Sodoma fuissenus, & similes Gomorrhæ.

10 Audite verbum Domini, principes Sodomæ: Auscultate Legem Dei vestri, populus Gomorrhæ.

11 Quorsum mihi multitudo sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus? Plenus sum holocaustis arietum, & adipe saginatorum animalium: nec sanguinem bouum, aut ouium, aut hircorum desidero.

12 Quando venitis vt appareatis coram facie mea, quis hoc è manu vestra requisitū? nempe contere atria mea.

13 Ne pergatis adducere oblationem vanitatis. Incensum abominatio est mihi. Neomeniam, & Sabbathum, & solemnes indictiones non potero: vana res est: nec conueniunt.

14 Neomenias vestras & solemnias vestra odio habet anima mea: super fuerunt mihi loco oneris, fatigatus sum ferendo.

15 Cum expanderitis manus vestras, abscondam oculos meos à vobis. Etiam si multiplicaueritis orationem, ego non exaudiam. Manus vestrae sanguine plene sunt.

16 Lauate mundemini, auferte malitiam studiorum vestrorum à conspectu oculorum meorum, desinite mala facere.

17 Discite benefacere: quærite iudicium: restituite oppressum: ius dicite pupillo: tuemini viduam.

18 Venite, agedum, & disceptemus, dicit Dominus. Si fuerint peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabitur. Si rubicunda fuerint vtriusque purpure, quasi lana erunt.

19 Si volueritis, & audieritis, bonum terræ comedetis.

Quod

vel rebella-
runt contra
me.

vel prouo-
carunt ad i-
ram.

dirigite.

- 20 Quod si nolueritis, & rebelles fueritis, gladio consumemini. Quoniam os Domini loquutum est.
- 21 Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis? plena iudicio fuit: & æquitas per-^{Habitauit} noctauit in cæmice autem homicide.
- 22 Argentum tuum versum est in scoriam, & vinum tuum est aqua mixtum.
- 23 Principes tui peruersi, & socij furum, vnusquisque diligit inuicem, & inibat mercèdibus. Causam pupilli non iudicant, nec causa viduæ peruenit ad eos.
- 24 Propterea dicit Dominus, & bouab exercituum, fortis Isracl. Heu! consolatione^{Vel donatator.} capiam super hostibus meis: vindicabor de inimicis meis.
- 25 Conuertam manum meam super te: purgabo ad liquidum scoriam tuam, & auferam omne stamum tuum.
- 26 Et resutiam iudices tuos sicut à principio, & consiliarios tuos vt ab initio. Tum dicitur de te, Ciuitas iustitiæ, vrbs fidelis.
- 27 Sion in iudicio redimetur: & qui reducentur ad eam, in iustitia.
- 28 Contritio autem præuaricatorum & sceleratorum simul fiet: & qui à Domino defecerunt, confundentur.
- 29 Nempe pu lescent ab arboribus quas concupiuisistis, & ignominia afficiemini à lucis quos elegistis.
- 30 Eritis certè sicut arbor cuius folium marcescit, & sicut lucus non habens aquas.
- 31 Eritque fortis vester sicut stippa: & fictor eius quasi scintilla: & comburentur^{Alia Deus} ambo, nec erit qui extinguat.

IN CAPVT PRIMVM.

VOX Hebræa HAZON, etsi à videndo deducitur, proprièque est visio, tamen ferè prophetiam significat. Nam vbi speciales visiones cõmemorat Scriptura, quæ tym-
 ohi loco Prophetis fuerint obiectæ, cum Deus aliquid inigne testari velle, tunc ponitur nomen MOREAH. Ne plura testimonia congeram, primi Samuelis i. cap. vbi de prophetia in genere habetur termo, dicitur in hoc libri, sermonem Dei fuisse preciosum, quia rarus erat: Hazon. Paulò post visio per quam se Deus Samueli patefecit, vocatur Moreah. Et cap. Numerorum 12 vbi distinguit Moyses duos ordinarios reuelationis modos, Moreah, tanquam speciem, coniungit tomno. Constat tamen ex cap. 9 eiusdem libri, Prophetis olim nec mentisse impossum, Haromied per excellentiam, quòd Deus familiariter suum illis consilium patefaceret. Quòd ad præteritum locum spectat, haud dubiè hac voce notatur doctrina: certitudo: acti dictum esse, nihil hoc libro esse proditum quod non diuinitus manifestatum fuerit Itaiæ. Itaque notanda etymologia est, quia docemur, Prophetas haud sponte loquutos, nec depromptisse imaginationes suas sed illuminatos à Deo, eadem aperuisse oculos, vt cererent ea quæ alioqui ex seipsis perspicere nequiuissent. Commendat igitur nobis inscriptio doctrinam Itaiæ, vt pote quæ non humanas ratiocinationes, sed oracula Dei continet, vt peruasum simus nihil hinc contineri, quàm quod est spiritus Dei reuelatum.

1. Sam. 3.1.
15.
Numer. 12.
6.
1. Sam. 9.9

SUPER IUDAM Si ad Iudam veritas, parum interest. Nam & particula ALV, vtique significat, & sensus eodem redibit. Nempe quicquid liber hic continet, propriè ad Iudam & Ierosolimam pertinere. Tame si enim permixta sunt multa, quæ ad Babylonem, Ægyptum, Tyrum, aliàsque ciuitates & regiones spectant, tamen sigillatim in titulo recenseri non oportuit, quia satis fuit summam præcipuam nobis proponi, ac declarari quibus potissimum Itaiæ destinatus erat: nempe Ierosolymæ & Iudæis. Nam quicquid præterea continent eius vaticinia, extraneum quoddammodo & accidentale fuit. Nec tamen erat alienum ab eius officio, aliis etiam tuas clades nuntiare: quemadmodum nec Amos vocationis suæ fines egrediebatur, cum neq; parebat Iudæis, licet ad eos missus non esset. Exemplum familiaris erit de Petri & Pauli vocatione, quorū alter Iudæis, alter Gæ-
 tibus destinatus erat. Nec tamen Petrus vltra metas officii sui perripit, Gentibus prædicando. v-
 luti dum ad Cornelium profectus est: nec Paulus, Iudæis suam operam offerens, ad quos rectè per-
 gebat, simulatque urbem aliquam ingrediebatur. Idem de Itaiâ censendum est: nec enim dum atten-
 tus est ad docendos Iudæos, & in hunc scopum ex professo studium summi dirigit, fines tuos transgre-
 ditur, obiter aliarum etiam nationum mentionem faciens. IVDAM hic pro tota natione accipit: 18.4 19.
 a. iiii.

Galat. 2.8.
Act. 10.27
Ibid. 13.5.
et 14.1
et 17.2.10
et 18.4 19.

Ierofolyamam, pro sede regni præcipua. Nec enim fecerit ipsam à Iudæis, sed ^{ut in Isaiâ} veluti caput nominat, ac si quis hodie Prophetam regnum Galliarum, & Luteriam, quæ caput est gentis, compellaret. Idque operæ pretium fuit, ne Ierofolymitani sese eximerent, quasi vacuos omni culpa, aut propter dignitatis eminentiam legibus solutos, atque ita ad rusticos & plebeculam Prophetas amandarent. Falsuntur autem qui fecerunt Ierofolyamam nominari voluit, quod in tribu Benjamin sita esset: cum dimidia tribus, quæ posteris Davidis parebat, sub Iudæ nomine comprehendatur.

Deut 32.1.

2. **AUDITE CAELI.**) *Isaiâs* hic Mosim imitatus est, sicuti mos est omnibus Prophetis. Nec dubium quin alluserit ad celebre canticum illud Mosi, ubi cælum & terram statim ab exordio aduersus populum contestatur: quæ contestatio certè grauissima est. Nam perinde valet, ac si ad muta elementa & sensu carentia utique se conuerteret, quia iam nullæ hominibus sint aures, vel obstupefacti omnes sensus. Sic ergo loquitur *Isaiâs*, ut de re prodigiosa & stupenda, quæ brutis etiam elementis horrorem incutere debeat. Quid enim magis horrendum, quam Itrachitas deficere à Deo, à quo tot beneficiis ornati erant? Qui per Cælum, angelos, per Terram, homines intelligit, vim istorum verborum nimium extenuant, & quod in ista Prophetæ vehementia grauissimum est. Porro omnes ferè Interpretes statuunt hinc clausulam: Quoniam Dominus loquutus est, perinde ac si innueret Prophetam, simulatque sacrosanctum os Dominus aperit, omnia debere intenta esse ad excipiendam eius vocem. Et certè verior in speciem videtur hæc sententia: verum circumstantia loci aliam contextum requirit: ut scilicet illud **AUDITE** referatur non ad quemlibet sermonem generaliter, sed tantum ad exhortationem quæ proximè sequitur. Quæ c sensus est: Audite querimoniam quam Dominus profert in medium, Filios educaui, &c. Refert enim portentum, ad cuius conspectum perhorrescit, ut cogatur mortuus creaturas præter naturam testis citare. Hæc igitur propria significatione accipere malo, quia Prophetæ sensum verius ostendunt. Et ne cuiquam mirum sit, quod res mutas & inanimes alloquitur, experientia non obicere ostendit, vocem Dei à mutis etiam creaturis exaudiri, nec alud esse naturæ ordinem, quam obsequium quod ei à singulis mundi partibus redditur, ut summum eius imperium ubique resurgat: quia pro eius nutu præscriptam legem seruant elementa, & officio suo cælum & terra funguntur. Terra fruges producit: mare extra præscriptos fines non euagatur: Sol, Luna, Stellæ, circuitus suos peragunt: cæli etiam ad certa momenta voluuntur, in omnibus mirabilis distinctio, tametsi ratione & intelligentia careant. Homo verò ratione & intelligentia præditus, cuius in auribus & mente sæpius insonat vox Domini, velut stupidus non commouetur, nec ceruicem flectere potest, quod sese ei submittat. Mutæ ergo & inanimes creaturæ aduersus homines præfractos & contumaces testimonium ferent, ut non inanem fuisse hanc contestationem aliquando ipsi sentiant.

Isaiâs 4.

EDUCAVI.) Ad verbum est, Feci magnos. Sed quia de liberis loquitur, melius verti non potest quam Educaui, vel Sustuli. Nam & Tollere liberos, pro Enutrire, Latini dicunt. Mox tamen addit alia beneficia, quibus ipsos magnificè ornauerat: ac si diceret, non modò se impleuisse boni patris munus in alimentis & ordinario victu, sed curæ sibi fuisse ut in sublime eos eueheret. Nullum enim genus benignitatis non exercuerat in ipsos, se quali totum effundens: quem admodum alibi exprobrat, Quid potuit fieri vineæ meæ, & non feci? Potest quidem Dominus idem vniuersis Gentibus obicere, quatenus omnes alit, & variis beneficiis afficit ac accumulatur: Sed Israelitas potissimum delegerat, & sibi adpauerat præ aliis, quos velut filios charissimos tractaret, quos in sinu peculiariter foueret, quos denique ornaret omni beneficiorum genere.

Ut hæc ad tempora nostra accommodemus, considerandum num eadem sit nostra conditio, aut etiam melior, quam olim Iudæorum fuit. Adoptatio Dei obstrictos tenebat, ut cum purè eolerent: duplex nostra obligatio est. Nempe quia non solum redempti sumus Christi sanguine, sed quia nos suo Euangelio dignatur, qui nos semel redemit: atque hoc modo præfert omnibus, quod adhuc ignorantia obsecratos manere sinit. Hæc si non agnoscerimus, quanto grauiore pœna digni erimus? Quod enim plenius & vberius effusa est in nos gratia Dei, eò maioris ingratitude nos conuincet.

DEFECERVNT.) Hieronymus vertit Spreuerunt. Satis verò patet ex multis locis, **PASA** plus aliquid exprimere. Defectionem scilicet. Significat ergo Deus, nullis beneficiis potuisse ipsos in obsequio retinere. Auerfos esse prorsus atque abalienatos, ac si filius domum paternam deserens, nullam spem correctioni relinquat. Quod certè instar portentum est, filios patri non esse morigeros: atque adeò beneficio patri, & assiduam de suis curam gerenti. Lycurgus aduersus ingratos legem ferre noluit, quod prodigiosa res esset, beneficium non agnoscere. Duplex ergo portetum est, ingrati filii erga patrem: Triplex verò, erga liberalem & beneficium patrem. Nam filios nominat, non honoris cautiâ, sed ut defectionem illam magis exaggeret, atque iniuriam reddat.

3. **COGNOVIT BOS.**) Hæc comparatio magis amplificat crimen defectionis. Poterat enim Dominus populum suum conferre cum Gentibus, sed magis vrget, cum ipsi mutis bestiis comparat, itaque stupidiores esse ostendit. Illæ enim quanuis mente & ratione careant, sunt tamen dociles: ea saltem parte, quod agnoscunt eos à quibus pascuntur. Ergo quum hunc populum Deus non tantum pauisset ad præsepce, sed liberaliter aluisset, non secus ac pater filios solet, nec tantum

tum faginasset ventres, sed spirituale alimentum quotidie porrigeret: postquam tantam fœcordiam expertus est, merito dignum censet qui in beluarum non hominum schola doceatur: itaque ad boues & asinos opium amandat, ut ab iis dicat quid sit officium tui. Nec profectò mirum: ita enim bestiarum naturæ ordinem melius sequuntur, & plus humanitatis præ se ferunt quam homines ipsi. Et ne multa exempla referam, sufficit quod hic proposuit Itaias, Stupidissimas scilicet & tardissimas bestias tamen dominis & rectoribus suis sese submittere. Quod si etiam alia cõsiderare libeat, quàm multa repererunt? Quid enim, quod nullum animal in genus suum tæure solet, & agnoscit in altero similitudinem suam? quid etiam, quod omnia animantia tantum diligentiam adhibere soleant in educando foetu, cum ita pe mulieres naturæ & humanitatis omnis oblitæ, liberos abiciant? quid porro, quod id tantum cibi & potus sumere soleant, quod ad tuendum vitam & sustinendas vires sufficiat, cum homines ingurgitent se ac prorsus obruant? quid denique, quod nulla in re transgrediuntur leges sibi à natura præstitutas? Papista, ut solent, genuinum Scripturarum sensum euertere, & suis nugis inficere omnia Dei mysteria, inuliam hic fabulam commentisunt. Finierunt enim boues & asinos in præsepi Christum, cum naceretur, adorasse. In quo egregios se esse asinos ostendit. (Atque utinam ipsi alium quem fingunt inirentur: hoc est, saltem asini essent, Christum adorantes, ac non calcitrantes aduersus eius maiestatem.) Nec enim de miraculo hic agi Propheta, sed de ordine naturæ: quem qui percutit, velut monstra esse docet. Non sunt autem contingenda noua miracula ad auctoritatem Christo conciliandam. Sic enim falsà veris permiscendo, periculum est ne vtriusque fides derogetur. Nec verò dubium est, quin, si editum esset tale miraculum, Euangelistæ scriptis prodidissent. Est autem emphasis in nomine ISRAELIS, quem bestias istis opponit. Scimus quàm fuerit honorifico posteros Abraham, hoc nomine ceteri, quod sancto Patriarchæ diuinitus inditum fuerat, quia victor fuerat Angeli in lucta. Quo magis indignum fuit in eis filios degeneres ac peruciosos falso iactari primum quidem tacita subest exprobratio, non solum quia perperam vituperant sancti viri nomen, cui sunt prorsus dissimiles, sed quia in Deum, à quo summis beneficiis affecti fuerant, sunt ingrati: inde obliqua etiam comparatio subaudienda. Nam quod maior fuerat dignitas, longè supra omnes alios populos eminere, nunc maioris ignominie causa, sub honorifico titulo Israelis ab aliis gentibus segregantur. Græci interpretes addiderunt MÆ, sed malo repetere quod dixerat: nempe, Israel non cognouit possessorem suum, id est Deum, nec præsepe suum, id est Ecclesiam in qua educatus est, ad malum colligi debet: cum tamen bestiarum illarum agnoscant dominum à quo aluntur, & in locum vbi pasce fuerint, ipse redeant.

4 O GENS SCELESTA) Quanquam satis vehementer crimen arguerat, amplificandi tamen causa, exclamationem subiungit, qua tam scdam ingratitude, & impietate magis detestetur. Nonnulli particulam H O I dolentis esse volunt. Hieronymus interpreta us est Væ. Mihi verò sufficit esse vocem exclamantis, partim ex admiratione, partim ex tristitia natam. Nam erumpimus in clamorem, vbi res ipsa sua indignitate simpliciter exprimi non potest, vel vbi defunt verba quæ doloris magnitudini respondeant. Vbi posuimus Gentem scelestam, Græci velerunt, ἀμαρτανόν. id est peccatricem, ut etiam habet vulgaris translatio. Sed Hebraicum nomen sceleribus deditos significat: nec verò dubium est quin perditam eorum malitiam accuset Propheta.

ONVSTVS.) Notanda est vis metaphora. Præterquam enim quod in sua iniquitate quasi in profundo cœno demersos esse intelligit, simul etiam exprobrat, non errore vel incogitantia, ut solent flexibiles homines, peccare, sed fixo animi proposito contumaciam suam persequi: ac si diceret iniustitiam esse in incipatos, vel ad malè agendum venditos. Quod addit, Semen malignorum, tantundem valet ac malignum. Subtilibus alii, Indignos pronuntiari, qui locum reneant inter filios Abraham, quia spurii sint vel alieni: quemadmodum alibi dicuntur Semen Chanaan, & præpuceum illis obicitur, ac si ex profanis & alienigenis geniti essent. Sed Hebræis vsitatum est, Filios bonorum pro bonis accipere: quod & Græci imitati sunt.

FILII DEGENERES.) Ad verbū est, Corruptentes: ideoque suppleunt interpretes Scipios vel studia sua. Sed puro melius conuenire, Degeneres. Sic enim deprauatos esse intelligit, ut prorsus sint alieni à suis patribus. Porro quatuor, quos videmus, titulis ornate gentem suam, parum honorificæ & valde remotis ab ea opinione quam de se conceperat. Sic enim experfaciendū sunt hypocritæ: & quo magis sibi indulgent, nec reguntur timore Dei, fulminibus verborum quatendi sunt. Frigeret enim erga tales homines simplicior doctrina: nec eos vulgaris exhortatio commoueret. Detrahenda etiam falsà persuasio sanctitatis, iustitiæ, prudentiæ, quæ se plerunque tegunt, & inaniter gloriantur.

QVIA DERELIQUERVNT.) Subiicit rationem cur ita seuerè eos grauitèq; reprehenderit, ne scilicet suo more querantur nimis asperè & duriter secum agi, ac primum quidem illis defensionem à Deo exprobrat, quod est malorum omnium caput. Quemadmodum enim summa iustitiæ perfectio est, Deo adherere, quod etiam pertinet illud Mosis, Nunc Israel quid petit abs te Deus tuus, nisi ut sibi adhareas: ita vbi ab eo defecimus, actum est de nobis. Consilium autem Prophetæ est, non vnus criminis in specie reos facere Iudæos, sed ostendere prorsus esse apostatas. Quod sequitur, ad amplificationem haud dubiè facit: siue Irritare legas, siue Spernere, quod poste-

rius magis amplector. *Fœda enim indignitas fuit, pro nihilo ducere eius gratiã, qui eos solos ex omnibus populis adoptauerat. Et hac ratione vocat Sanctum Israelis: quia se illis addicens, sua ianitate simul eos ornauerat. Siquidem ab effectu nomen hoc ei paisim tribuitur. In tanti verò honoris contemptu, quàm barbara iuperbia fuit? Siquis verbum Irritandi magis probet, sensus erit, Deũ repudiãsse, ac si data opera iram eius prouocare vellent: vnde apparet quàm detestabilis sit eorum apostasia.*

AB ALIENATI SVNT RETRORSVM.) Sensus quidem est, quum Dominus ipsis certam viuendi viam & rationem proponeret, cupiditatibus suis abreptos fuisse: proximam tamen sententiã confirmat, nempe ad eò effrenem fuisse eorum petulantiam, vt se ipsos à Deo prorsus abdicauerint; ac data opera à se ipsis, in quem dirigenda vita erat, retro cursum flexisse.

QUORSVM PERCVTIBIMINI.) Aliqui vertunt Super quo, vel in qua parte: atque ita accipiunt, ac si Dominus sibi nullum amplius flagellum esse diceat: quia tam variis modis eos in viam reducere conatus sit, vt nulla amplius super sit ratio castigandi. Ego verò malo interpretari, Quortum: vt etiam voci Hebrææ congruit, & conuenientior mihi sensus esse videtur. Idẽ enim est quod vulgò dicimus, *A quel propos, Pour quelle fin.* Nam significat Iudæos eò impietatis & scelerum progressos esse, vt ne plagis quidem meliores fore credibile sit. Nam desperatos homines postquam obdurerint, scimus frangi potius quàm corrigi: & conqueritur de tãta eorum periuicacia, ac si medicus tentatis omnibus remediis artem iam cessare diceret. Interim extremam eorum malitiam accutat: quia vbi sceleratos non saltem humiliant pœnæ, ad malorũ cumulum ventum est. Ac si diceret Dominus: *Vide me facturum sine profectu, si vos castigem.* Plaga enim & ærumnæ sunt remedia, quibus vitia nostra sanare vult Dominus: vbi nihil erga nos proficiunt, desperandum est. Et si autem non desinit propterea Deus nos punire: quin potius magis ac magis in nos irascitur. Quandoquidem tali periuicacia intolerabilis nihil ei est: meritò tamen se operam perdere dicit, vbi resistentiã à nobis non extorquet: ac frustra tentari apud insanabiles remedia. Ita plagas & ærumnas ingeminare, & extrema omnia tentare non cessat, imò etiam cogitur, donec omnino profligat atque perdat. Sed interea non facit officium medici: atque id est quod deplorat, non fore populo salutares suas castigationes.

AD HVC ADDETIS PRÆVARICATIONEM.) Confirmatio est superioris sententiæ; id eò quod hoc membrum à superiore distingo, cum tamen alii cõiungant. Ac si diceret, Non desinitis adhuc prævaricari: imò adaugebitis flagitia vestra: nam conspiratis animis, & quasi deuotis, ad peccandum vos rapi video: vt moderatio nulla speranda sit. Consilium enim Dei est, intrascabile eorum ingenium traducere, ne quid amplius exculent.

TOTVM CAPVT.) Alii vertunt, Omne: atque primores populi & magnates his omnibus designari putant. Ego magis accedo eorum sententiæ, qui Totum vertunt. Videtur enim mihi simplex esse similitudo ab humano corpore desumpta: cum scilicet corpus tam grauiter afflictum est, vt nulla sit spes sanitatis. Duas autem potissimum partes nominat, ex quibus pendet salus corporis: eòque magnitudinem morbi declarat; quo miserum populum vsque ad tabem confectum esse docet: non membrum scilicet aliquod, aut extremas corporis partes dolere, sed cor ipsum vulneratum esse, & caput grauiter afflictum: denique vitales, vt vocant, partes magis vitiatas esse & putrefactas, quàm vt vilo modo sanari queant. Cæterum hęc etiam variant Interpretes: quoniam alii ad peccatæ corruptionem hanc, alii ad pœnas referunt. Ad peccata hoc modo, Vos iam corpori putrido & fœtido similes estis, in quo nihil sinceri aut integri superest. Vigent scelera & flagitia inter vos, quorum contagione nihil non fœdatum & corruptum est. Ego verò malo de pœnis accipere: quia dubium non est, quin adhuc pergat Deus in illa querimonia: populum esse ad eò periuicacem, vt nullis plagis emendari possit: quia ferè vsque ad interitum percussus, saltem vbi cibibus deformis & horrendum in modum laceratus nondum tamen resipuerit. Quò etiam pertinet versiculus sequens, vbi in eadem pergit similitudine, & eandem continuat sententiam. Nam certè qui de peccatis exponunt priorem partem, non satis attendunt ad reliquum contextum. Demus conferri morbidò corpori populum vitis corruptum: quid sibi hæc volunt quæ mox sequuntur? plagas non esse ligatas, vel fomentis delinitas? Clarum est de afflictionibus Prophetam loqui, in quibus ferè populus contabuerat: atque hunc diuturnum langorem proferre, quasi extremæ impœnitentiæ signum. Plagam saniosam vocat, ex qua fluit continua tabes, ac si arcana quædam scaturigo nouum assidue virus emitteret: qua similitudine morbum insanabilem designat, cuius materia sisti nequit. Exaggeratio autem non parua est, quòd negat fuisse adhibita remedia. Tres enim metaphoræ, quas simul coniungit, eodem tendunt, sine vlla spe leuationis, sine solatio, sine remedio ita calamitosum fuisse populum, vt fummus Dei rigor palam in talibus pœnis apparuerit.

TERRA VESTRA IN VASTITATEM.) Ad verbum est, Desolatio. Atque ita susius prosequitur Isaias & clarius, quod figuratè prius dixerat de plagis. Nempe terram horrenda vastitate afflictam esse. Nam omnes istas sententias in tempus præteritum malo resolueret: quia potius narrat Prophetam quantæ iam clades acciderint, quàm Dei vindictam denuntier. Exprobrat enim vancordiam & stuporem, quòd ad sua mala iaceant attoniti.

7 IUXTA DESTRUCTIONEM ALIENORVM.) Hoc amplificandi causa additum est. Nam quod ZARIN quidem loco ZAERABM pro inundatione positum esse volunt, coactum est. Possit quidem ad hostes quoque transferri nomen hoc: sed praestat in propria significatione pro alienigenis accipere. Plus enim indignitatis habet calamitas, cum homines ignoti, & e longinqua regione profecti, eam inferunt, qui longè inclementius & atrocius trahunt quam vicini. Diruunt enim ciuitates: domos, aedificia, & vicus incendunt: & late vastant omnia. Denique irruunt barbarica feritate, eademque & incendiolorum auidi, damno potius inferendo quam lucro captando student. Vicini vero, quia tubactam regionem praesidiis relictis conseruare possunt, & statim subsidia mittere si qua defectio tentetur, vel oriantur tumultus, ideo non ita trahunt, neque regionem vastant, ex qua fructus commodè percepturi sunt. Non vulgarem igitur cladem, sed omnium atrocissimam describit.

Hinc obseruandum est, vbi nos punire coepit Deus, nisi respiciamus haud statim quiescere, sed multiplices inferendo plagas, subinde reuocando in exequendis tuis partibus pergere. Fugienda igitur talis pertinacia, nisi eadem accurrere poenas velimus: ac ne tandem nobis merito exprobetur quod Iudaeis: nos haud leuiter fuisse commonitos, manum Domini sensisse: corrigi tamen & commendari nequiuisse. Praeterea mirum videri non debet, quod tantis ac tam variis interdum tormentis premimur, quarum finis aut exitus nullus apparet: nostra enim pernicitiam contentidimus cum Deo & flagellis ipsius. Idem igitur accidere necesse est quod refractarius & calcitrosus equus, quibus grauius rundi caput & latera fodi solent, quod magis remi & refragari conentur. Hodie multi Deum propemodum accutunt crudelitatis, quasi durius trahat, quam nos clementius castigare debuerim: etiam terribiliora quam horrenda sint scelera nostra non animaduertunt. Quod si ea expendere, certe in summa illa seueritate, agnoscerent insignem clementiam Dei. Et ne hic seuerior fuisse Dominus videatur, vitia quae postea enumerat considerata sunt. Obicitur questio. Cur populum tam varie afflicti praedicit Isaias: cum antea ipsum prophetizandi initium fecisse sub Vsa dixerimus: cuius tempore incolomis fuit rerum status in regno Iuda. Nam etsi sub finem vix ipsius regnum Israel cladem aliquant passum est, hoc tamen nihil ad regnum Iuda pertinebat. Ideo Iudaei haec ad regnum Iothan non vix pertinere putant: quorum opinio etsi primo intuitu parum videtur consentanea, omnibus tamen excusis, probabili ratione non caret. Scimus enim semper in colligendis prophetiis seruata fuisse temporum seriem: & fieri potest, vt concio haec Isaiæ primum locum obtinuerit non alia de causa, nisi quod summam doctrinae, quae postea referretur, continet. Alii facile se elabi putant, cum hoc totum de vitiis non de poenis interpretantur: verum id quod dicitur de incensis vrbibus, & vastatione terrae, non potest ita facile eludi. Siquis existimet Prophetam non loqui de praesenti eius regni statu, sed de futuro, atque in persona Dei innuanciare imminentes plagas, vt cunque eas oculis non cernerent, non magno opere reclamo, quanquam de rebus cognitis cum differere verisimile est. Certa narratio est, non vaticinium, quanquam proximo versu dicere eum fateor quis euentus imminet.

8 ET RESIDVA.) Alludit, more apud nos vsitato, ad tugurium quod vinearum custodes, cum vuae maturescunt, erigere solent: alteram similitudinem, quae affinis est, ex consuetudine gentis adducit, vbi etiam seruandis cucumeribus excubabant custodes: deinde explicat ipse quid per vtrunque significare voluerit. Hoc autem bifariam exponi potest, nempe, vel totam regionem vastatum iri, nisi sola ciuitas maneat salua instar tugurii, vel ciuitatem ipsam diruendam esse. Priorem interpretationem sequuntur Iudaei, atque hunc locum intelligunt obsidione Sennacherib, sed ego latius patere arbitror, hoc est ad alias etiam clades, quae postea sequuntur sunt. Potest quidem hoc ad viciniam referri, quae afflicta & vastata, mala non potest quin ciuitas multum incommodi sentiat, sed hanc Prophetam mentem esse puto, quod mala de quibus disserit, ad ciuitatem vique ipsam pertingent, vt imminuta & attrita ignobilis tugurii peciem referat. Iam filiam Sion nominat Ierosalem vulgari Scripturae more, quae populum quemlibet Filiae nomine appellat, quemadmodum Filiam Babylon & Tyri, pro Tyriis & Babylonis. Sion autem potius quam Ierosolyma ponitur propter templi dignitatem: atque haec yncedoche passim trita est.

9 NISI DOMINVS.) Hic concludit quod antea pronuntiauerat de flagellis Dei. Tantam scilicet fore vastitatem, vel iam adesse & conspicere, vt conferrari possit cum interitu Sodomae: nisi Dominus tenues quaedam reliquias, velut ex incendio criperet. Atque hic versus confirmat quod nuper dixi: vbi de cladiibus iam illatis disseruit Propheta, euentum qui breui instabat, at exercere: acsi diceret, Ne vos decipiant blanditiae, caedem vos maneret conditio quae Sodomae & Gomorrhae accidit nisi Deus misertus vestri exciperet quaedam reliquias. cui consentaneum est illud Ieremiae, Misericordiae Dei, quod non sumus consumpti.

Ex his duo notanda sunt. Primum, denuntiare hic extremam consumptionem, quia tamen Deo negotium erat cum sua Ecclesia & electo populo, peculiari gratia temperari iudicium illud, vt à communi, totius gentis, interitu cripiat suos Deus, quos tenuibus reliquis merito comparat. Quod si tam horrendis plagis Iudaeorum scelera vltus est, cogitemus idem nobis accidere posse, si eorum proteritiam sequamur. Conseruauerat enim sibi Dominus populum illum, & à communi aliorum

forte exemerat. Cur nobis magis parceret, si cōtumaces in nostra impietate & perfidia erimus? Imò quis exitus sperādus est in hac vitiorum fece ac colluue, in qua sibi passim homines per totum orbem indulgent? Certè idem qui fuit Sodomæ & Gomorrhæ: nempe vt in nihilum redigamur, nisi eius vindictam cohiberet gratuiti fœderis respectus, quo pollicitus est Ecclesiam æternam fore. Atque hæc comminatio, quæ certè per formidabilis est ac stupenda, pertinet ad obstinatos & insanabiles homines, quorum vitia nullis plagis corriguntur.

Rursum notandum est quod iam antea perstrinxit ex Ieremia, acceptum ferendum esse misericordiam Dei, quòd non omnes prorsus delemtur. Nam si contemplerur quanta passim graffetur apud omnes impietas, mirabimur vel vnum tantum hominem superstitem esse, nec omnes penitus & viuis esse sublato. Atqui in hunc modum Deus manum suam suspendit, vt Ecclesia aliqua in mundo conseruetur. Atque hanc causam indicat Paulus, qui optimus est interpres, iustus locidum eius obiecto retundit insolentiam Iudæorum, ne solo titulo glorientur, quasi originem à Patribus diuixisse sufficiat. Deum enim agere cum illis posse admonet, vt olim cum Patribus: reliquias tamen aliquas eius misericordia saluas fore. & quem in finem? Ne scilicet omnino pereat Ecclesia. Eius enim gratia fit, vt quauis Dominus ob nostram peruiaciam extrema iudicia experiri cogatur, exiguum tamè aliquod semen reliquum faciat. Quæ sententia in extremis calamitanibus, quibus actum esse putamus de Ecclesia, nos vehementer consolari debet, vt quauis ruant omnia: & fractus, vt ille ait, orbis illabatur, iniuncto tamen animo perstemus, ac certi simus Dominum semper Ecclesiam suam rationem habiturum.

ET QUIDEM ADMODUM TENEBIS.) Hæc particula tam ad præcedentia quàm sequentia referri potest: ad quæ vertunt quidam, Fuisse prope modum instar Sodomæ: malo tamen inferioribus coniungere, vt definiat paucitatem eius numeri, quem Deus ex clade reliquum fecerat. Iam verò Capti affirmatiuè positum esse quibusdam placet, vt sit maior expressio: quod non displicet: quanuis liceat in genuino & proprio sensu accipere, ac si dixisset idque ad numerum exiguum. Est autem diligenter notanda sententia: quia nisi longè lateque se extendat Ecclesia, contemptibilis esse solet. Hinc fit vt suis copiis turgeant hypocritæ, infirmi verò earundem splendore territi ac illæt. Atqui hinc apparet non esse metiendâ magno numero: nisi paleas tritico præferre libeat, quia multitudinem superant. Nobis verò inspicere debet, quamlibet exiguus piorum sit numerus, à Deo tamen pro electo populo agnosci, ac simul in mentem venire illa consolatio, Ne metuas pusillum grex, quia complacuit Patri in te.

AVDITE VERBUM.) Confirmat quod prius dixerat, vtionem Domini erudalem non esse: quia supplicium meriti erant longè atrocius. Quauis enim discrimen esset inter ipsos & Sodomitas quod ad pœnam, idem tamen esse crimen, vt iure par de ipsis vindicta sumi potuerit, nisi Dominus pepercisset. Hæc summa est, non actum cum ipsis mitius quòd Sodomitis leuius peccarint, sed misericordiam Domini esse tribuendam. Quod principibus nomen vrbis Sodomæ, populo nomen Gomorrhæ distinctè adscribit, eo non notatur diuersitas: sed potius similis conditio. Sed quum idem bis repetat, plus gratiæ habet varietas nominum: ac si diceret, nihilo inter se magis differre, quam Sodomam à Gomorrhæ. Allusio quidem est ad diuersos hominum gradus, dum illis duas vrbes quasi separatim attribuit: sed quia tantundem valet Sodoma ac Gomorrhæ, videmus quasi in vnum fasciculum conici. Itaque summa est, Si quis iudicet de populo ac principibus, reperiet optimè inter ipsos conuenire, non secus ac inter Sodomam & Gomorrhæ: id est inter ouem & ouem, quia nihilo in vna parte quàm in altera maior sinceritas. Incipit autem Propheta Iudæis suas laruas eripere, & meritò. Nam quum hypocritis omnibus commune sit, mira integumenta obtendere ne in lucem prodeantur, populus ille hoc maximè vitio laborauit. Nec alia de re Prophetis acris vel molestius fuit certamen. Iam vnà cum fidei sanctimonie iactantia fastus quoque regnabat: nec minus gentis suæ nobilitate & præstantia, quàm cæremoniis & externo cultu gloriabantur. Quò plus offensæ tanta Iesaiæ asperitas commouit. Sed quia necesse fuit eorum turpitudinem è latebris suis extrahere, quòd superbius se efferebant, eò vehementius in eos fulminat, quæ ratio similiter erga omnes hypocritas tenenda est.

VERBUM DOMINI.) Verbum & Legem pro eodem accipit Propheta. Nec tamen dubito quin Legis nomen consultò posuerit, vt crassam eorum opinionem perstringeret, quia putantes sacrificiis absque fide & pœnitentia oblati placari Deum, præposteri erant Legis interpretes. Quibus verbis admonet, Mosen se illis proferre, nihil afferre noui, Legi nihil addere, tantum vt audiant quæ sit voluntas Dei: ea se fideliter edoctrum. Ne falsâ iustitiæ persuasionem fucum se Deo face-re posse putent, Legem hac in parte illis non patrocinari.

QUORSVM MIHI.) Nunc Deum loquentem inducit Isaias, qui suum consiliū exponat: quia legislatoris est non tantum præcipere, sed legibus etiam addere sanam interpretationem, ne in abusum trahantur. Neque verò dubium, quin superior oburgatio valde acerba & molesta fuerit. Quid enim auersus ipsos atrocius aut indignius dici potuisset? Gloriabantur nomine Abraham, cuius se filios esse iactabant, seque efferebant insolenter. Hęc ratio est, cur Propheta sese aduersus ipsos armet autoritate Dei, ac si diceret, Scitote, vobis haud mecum sed cum Deo negotium esse. Postea

Dei mentem & consilium exponit in exigendis sacrificiis. nempe id facere, non quòd ea miretur sed vt sint pietatis adnunciantia: & ne longè falli Iudæos qui totam in illis sanctitatem locabant. Putabant enim te perbellè sanctos officio, quum victimas immolarent: & quum vltra institerent Prophetæ, fè immeritò traduci querebantur. Dominus autè te eas tenere & abominari dicit. nimis quidem id præcisè, vt videtur, quia ab eo institutæ erant. Sed notandum est in præceptis Dei alia per se spectanda esse, alia tendere in diuerſum finem. Verbi gratia: Lex iubet vt colamus Deum ac veneremur, deinde vt beneficium proximus. Hæc per se grata sunt Deo, & per se requiruntur. In cæremoniis alia est ratio. sunt enim exercitia quæ non requiruntur per se, sed propter aliud. Idem de ieiunio. nam regnum Dei in esca & potu non consistit. Est ergo alius finis ieiunii.

Proinde cæremonias non ita instituit Deus, quasi hæc satisfactione placandus esset: sed vt in iis populus sese ad pietatem exerceret, magisque ac magis in fide & puro Dei cultu proficeret. Hypocritæ verò, quasi in hoc cardine veritetur summa religionis, ipsas diligentissimè obseruant: sèque omnium sanctissimos putant, cum se in earum obseruatione cum multumque fatigauerunt. Atque etiam vt videantur sanctiores, addunt aliquid de suo, & noua in dies additamenta comminiscuntur: piis autem Dei institutis peruersissimè abutuntur, cum in verum finem minime intendunt. Omnes igitur cæremonie nihil illis sunt: quàm corruptelæ diuini cultus. Nam vbi in externa & nuda tantum acione insistant, quid eorum sacrificia differunt à sacrificiis Gentilium, quæ sacrilegia esse scimus, quod in legitimum finem minime spectent? Hæc ratio est cur Dominus reiciat istas cæremonias, quæ tamen ab ipso institutæ erant, quòd non animaduerteret populus quo consilio, & quem in vsum traditæ essent. Fuit autem perpetuum hoc certamen Prophetis cum populo, vt lauus istas excuterent, atque viderentur Dominum externo cultu non esse contentum, nec cæremoniis placari posse. Idque etiam vbi que experiuntur pii ministri. Homines enim Deum semper ex se metuantur, idque externa pompa satisheri putant: ægerimè verò adducuntur vt integrum cor suum ipsi offerant. Ieremias facillè omnem huius loci difficultatem tollet. ait enim, Quum Patres vestros ex Aegypto redemi, non iussi vt mihi sacrificarent: tantum præcepi vt me audirent, & seruari mandata mea. Nam demonstrat omnem obseruationem cæremoniarum pendere à Verbo: vanique prorsus & inutiles esse si ab eo separentur, haud minus quàm si anima diuidatur à corpore. Huc etiam pertinet argumentum Psal. 50. Nunquid comedam carnem taurorum, aut sanguinem hircorum bibam? Sacrificia Deo laudè, & redde Altissimo vota tua. Atque alibi idem Ieremias, Nolite confidere in verbis mendacii, dicentes, Templum Domini, templum Domini, templum Domini. Quin magis beneficiendo benefacite, &c. Item Michas, Nunquid complacitum est Domino in millibus arietum, aut decem millibus vallium pinguium? paulò post subiicit, Indicabo tibi, o homo, quid sit bonum, & quid exigit Dominus à te: nempe Facere iudicium, diligere pietatem, & verecundè ambulare cum Deo tuo. Ex quibus perspicuè est cæremonias ideo improbari, quòd à Verbo, quasi ab anima sua, seiangantur. Vnde apparet quanta sit hominum cæcitas, quibus persuaderi non potest inutile esse, quicquid ad Deum colendum infumunt operæ, nisi præcedat cordis integritas. Nec verò id vulgi vitium est, sed omnium ferè hominum, & sua opinione præstantium. Vnde illud figmentum de opere operato, quod Papistici doctores commenti sunt: nec hodie ex animis multorum reuelli potest. Hic verò non homo, sed Deus ipse loquitur, & decreto immutabili statuit, frustra sibi obtrudi, vanumque & infructuosum esse quicquid agunt homines, nisi vera fide ipsum inuocent.

12 QVIS HOC EX MANU.) Optima fallacium cultuum refutatio, vbi Deus coram se in rationem vêturos negat: ac generaliter pronunciat, frustra sibi impensum ferri quicquid non exigit: quia non aliter colit vult quàm ex præscripto. Vnde enim fit vt homines sibi adeò placeant in talibus figmentis, nisi quòd non expendunt se nihil præstare vtile aut gratum Deo? Alioqui statim veniret i psis in mentem, nihil præter obedientiam restare, neque tam proteruè opera sua extollerent, quæ ludibrio habet Dominus: non solum quia nihil inde emolumentum percipiat, sed quia sibi non vult imputari quod suo iniussu temere suscipitur, nec hominum arbitrium pro lege valere patitur, quanquam maioris contumeliæ causa mox addit: In obsequium perperam afferri quod loco iacturæ ducat, nempe quòd templum frequèntando, nihil quàm atria sua conterat: ac si de fictis precibus diceret, Multum scilicet me obligant, dum aures meas obtundunt.

13 NE PERGATIS.) Vtilis admonitio ad cohibendam eorum libidinem, qui vanos & fictos cultus obstinatè sequi non desinunt, vt saltem moniti à Deo respiciant, siquidem vllum consilium admittent. Sed hinc apparet: postquam semel obdurerunt hypocritæ, quàm stupida sit eorum securitas, quòd ne Deum quidem audire sustinent clarè denunciantem, ne operam suam ludere, atque adeò infamare pergant.

INCENSVM.) Vt vehementius vrgeat, vltra progreditur, non tantum inutilem esse eiusmodi cultum, sed etiam illum te detestari atque abominari: neque immeritò, quia sacrilegio non vacat profanatio cultus Dei, in qua eius nomen falsò obtenditur. sicut enim Deo nihil preciosius sua gloria, ita nihil minus tolerabile, quàm eam corruptelis quibuslibet violari, quod sit dum in locum veri cultus nescio quid nugatorium substituitur. Locus hic quosdam sefellit, qui existimant Pro-

Deu. 6. b. 5
Leuit. 19. d
18.
Rom. 14. c.
17

Iere. 7. e. 21.
22

1. sal. 50. b.
13
Ibidem c.
14
Iere. 7. a. 4
Mic. 6. b. 7

1. Sam. 15. e
22

phetam de abrogatione Legis differere. nec enim id agit: sed reuocat populum sui temporis ad veram obseruationem caeremoniarum: atque ostendit quo consilio, & quem in finem institutę fuerint. Nam cultus Dei ab initio mundi, spiritualis fuit. quod autem alia fuerunt exercitia sub veteri Testamento, & diuersa à nostris, hoc hominum, non Dei respectu effectum est. In Deo enim nulla est mutatio, sed ad imbecillitatem hominum sese accommodat. Itaque ea gubernatio Iudais, vt pueris sua pedagogia, conueniebat. Quorsum igitur ea instituta esset, & quę sit vera caeremoniarum obseruatio, nunc demonstrat.

14 NEOMENIA S.) Nihil noui superiori doctrinę addit Propheta, sed de omnibus caeremoniis, vbi non subest spiritualis veritas, sed fallax tantum color refulget, in genere pronuntiat res esse non solum inutiles, sed impias. Hinc obseruandum est, frustra nos laborare, nisi Deum ritę, vt decet atque ipse prescribit, colamus. Nam cum in omnibus rebus Deo placet veritas, tū verò potissimum in cultu sui numinis. Deinde non tantum luditur in iis opera, sed cultus Dei (vt nuper dictum est) periturus: quo nihil magis impium esse potest. Omnes autem superstitiones sunt totidē corruptelę Diuini cultus. sequitur ergo ipsas impias & nefandas esse. Superstitio vel ex re ipsa, vel ex animi affectu æstimanda est. Ex re, cum homines comminisci audent quod Deus non præcepit. qualia sunt ea quę parit *ἔσθ' ὀδύνην*, quam vulgò deuotionem vocant. Eriget hic simulachrum, alius facellum extruct, alius anniuersaria sacra constituet, & infinita eiusmodi. Vbi hoc licentię fumunt homines, vt nouos cultus confingant, illic superstitio est. Ex affectu verò, cum legitimos quidem ritus & probatos à Deo imitantur homines, sed externę speciei fixi inhaerent, nec in finē aut veritatem intenti sunt. Quęmadmodum Iudęi caeremonias à Moyse præscriptas mordicus tenentes, omittebant quod præcipuum erat. Nullam enim rationem habebant purę conscientię, fidei & penitentię nulla mentio, nulla reatus sui notitia: quin etiam tollebant ab iis Christū, nec ita vltimum locum veritati relinquebant. vnde liquidò constat quod supra docui, degenerem & adulterinam fuisse laruam: vt nihil differrent eorum sacrificia à sacrificiis Gentium. Minimè igitur mirum est: quod Dominus ea abominationem vocet. Non inmorabor in locutionibus quibus hæc vsus est, quę varię sunt: nec tamen leuiter præteriri debent. Videt enim Dominus quanta fit læciliã hominum in comminiscendis cultibus: ideo exaggeratione vitur, quò magis eam cohibeat, atque iterum pronuntiat ea sibi odio esse. Deinde quia sibi blandiuntur, & quicquid temerè excogitauerint, stultè sibi persuadent fore apud Deum aliquo in loco: contrã, se abhorrere & detestari dicit.

15 CVM EXPANDERITIS.) Quod expansio manuum adhiberi precibus olim solita est, non factum est superstitione: nec ritus ille, vt alii plerique stulta & friuola cupiditate obrepserit: sed quia natura quoque ipsa homines eò impellit, vt etiam signis externis testentur se ad Deum confugere. Ergo quò ad ipsum euolare non possint, hoc symbolo sese attollunt. Nihil certè de eo præscriptum habuerunt Patres: eò tamen vsi sunt diuinitus inspirati. atque hoc ipso symbolo continentur crassę cęcitatē omnes idololatrę: qui dum externo gestu testantur se confugere ad Deum, re ipsa ad idola confugiunt. Et quò magis conuincerentur, Dominus hanc consuetudinem apud ipsos in perpetuo vsu manere passus est. Non damnat ergo Propheta extensionem manuum, sed hypocritis: quod speciem quidem inuocantium præ se ferent: animo autem essent valde alieni, vt alibi plenius exprimit. Propè enim se esse ait Dominus, sed iis qui ipsum inuocant in veritate. Vbi est hypocritis, sibi vera inuocatio esse non potest. Nec verò aduerfatur huic loco quod alibi habetur, Cum extulerint manus suas, exaudiam. Nam illic concionatur Dominus, de inuocatione quę manat ex fiducia. Fides enim mater est inuocationis. ea si absit, nihil superest præter inanes ludum. Hoc idem exaggerat, denuntians surdum se fore illorum clamoribus, quantumuis preces multiplicent: ac si diceret, Etiam si in precibus sitis assidui, nihil proderit ista sedulitas. Nam hoc etiã habet vitii hypocritę, vt quò verbosiores sunt in precibus, eò se sanctiores existiment, & facilius quod optant impetraturos. Ita futilis eorum loquacitas obliquè perstringitur.

MANVS VESTRÆ.) Hic iam apertius concionari incipit, cur tam preces eorum quàm sacrificia repudiet, imò fastidiotè reiciat: quod scilicet crudeles & sanguinarii, omni que scelerum genere referti, cum ficta pompa prodeant in suum conspectum. Etsi autem alias species mox subiciet, quia tamen fecerat mentionem expansionis manuum, ideo de manibus loquitur: atque in his testimonium ipsos gerere ac profere scelerum suorum dicit, vt mirum non sit tam duriter à se repelli. Nam fuit alioqui ex aduerso vsitata hæc locutio, Tollere puras manus, non tantum Prophetis & Apostolis, sed etiam profanis authoribus, quos ipse naturę sensus ad coarguendam hominum crassitiem impulit: nisi fortè confessionem hanc ab illis extorsit Deus, ne aliquo saltem præconio vsquam vera religio destitueretur. Neque tamen intelligit Propheta ipsos latrones aut licarios fuisse: sed perstringit fraudes & rapinas, quibus in aliena inuadebant. Deus enim aliter iudicat quàm homines, in quorum iudicium non veniunt fraudes occultę & peruerse artes, quibus astuti homines simpliciores fallere & circumuenire solent. Deinde si veniant, extenuantur tamen nec examinantur suo pondere. Atqui Deus etiam splendidos homines, qui honestis titulis rapinas suas fucare soliti erant, in lucem trahens, palam homicidas esse pronuntiat. Quocunque enim modo

Ier. 1. c. 17

Col. 2. d. 23

Phil. 145. d. 15

Rom. 10. c. 34

1. Tim. 2. c. 8

do quempiam interimas, homicida es: siue cum iugules, siue alimenta & necessaria subtrahas. Non loquitur ergo de hominibus palam sceleratis, & qui suis flagitiis palam essent infames: sed de iis qui volebant prohi videri, & existimationem aliquam retinebant. Quæ circumstantia diligenter obseruanda est, quia & eadem causa hodie agenda est cum improbis, qui dum inopes & tenues per vim & fraudem, aut quamlibet iniuriam opprimunt, honesti tamen integumentis suam turpitudinem vestiunt. Porro, vt clamitent impudenter, se non esse furibus similes aut sicariis, hac tamen ieuertate quæ suos æquales corripuit Propheta, arguendi sunt. Nam cum sustinemus personam Dei, ex hominum sentiu & opinione iudicandum nõ est: sed quid Dominus iudicet, libere proferendum.

16 LAVATE.) Hortatur Iudæos ad penitentiam ac veram eius rationem ostendit, si modò obsequia sua cupiant probare. Deo: vnde colligimus nihil Deo placere posse, nisi profectum sit à pura conscientia. nec enim Deus infert hominis est, vt opera nostra ab externa sp. cie abstinet. nã sæpe apud homines plauium reportat speciale aliquod opus, etiam ab homine inquisitissimo editum. coram Deo autem, qui cor intuetur, polluta conscientia virtutes omnes contaminat. Atque hoc est quod docet Aggæus, veterum ceremoniarum exemplum proponens, Quicquid tetigerit immundus, polluit: vnde infert nihil ab impiis purum manare. Iam asseruit Propheta nosse, frustra offerri sacrificia Deo, frustra vota fieri, frustra inuocari eius nomen, nisi animi integritas externum cultu sanctificet. Quare ne frustra se amplius fatigent Iudæi, munditiem illam exigit: & quidem à generali reformatione orditur, ne parte vna defuncti, obiectu Deo veluti putent. Ac sic omnino cum hominibus à Deo alienatis agendum est. Non vnum aut alterum vitium morbidis corporis attingendū est: sed si cura habetur veræ & integræ sanationis, ad renouationem vocandi sunt, & bene purganda contagio, vt placere Deo incipiant, qui prius odiosi fuerunt ac foetidi. Ac lauandi quidem metaphora nõ dubium quin ad eluendas internas sordes hortetur: paulò post verò operum quoque fructus adiungit. Lauare præcipit, non quòd ex proprio liberi arbitrii motu respiciant homines, sed remedium non aliud esse ostendit, quàm si puri coram Deo appareant. Scimus autem transferri ad homines, quod Spiritus Dei in illis operatur: quem ideo Ezechiel aquam mundam appellat, quia proprium eius opus est penitentia.

Hagg. 2. c.
1+15

Eze. 36. e.
25

AUFERTE MALITIAM STUDIORVM.) Iam ad fructus penitentia descendit Propheta. neque enim solum abscque figura explicat quid sit lauare & mundari, sed in tota vita & singulis actionibus testimonium nouitatis proferre iubet. Confirmat tamen superiorem sententiam, quòd ante Dei oculos veretur populi foeditas, quæ omnia opera in quinans ac deformans, gratiam illis adimit. Et nominatim conspectus Dei fit mentio, ne si opposito velo, seiplos à cernendo impediât, Deum fingant habitudinis suæ esse socium.

DESINITE.) Pergit in corrigenda eorum vita. Vulgò ita exponitur hic locus, quasi Propheta per Malè facere, intelligeret Malè viuere. sed proprie de maleficiis intelligi debet, quibus proximus offenditur: vt etiam proximo versu. D I C I T E benefacere, subaudiendum sit: Proximo. Loquitur enim de iniuriis & beneficiis quibus afflicti sumus proximos. Cum autem penitentia sedem habeat in corde hominis, idè per has species eam designat, quibus quodammodo in conspectum hominum prodit. Nemo enim vir bonus haberi non vult. sed qualis quisque sit, opera ipsa declarat. Eos igitur ad externa opera reuocat, quibus penitentia testentur. Penitentia autem fructus duobus membris complectitur: nocendi abstinentia, deinde beneficentia. Primum enim ab omni iniuria abstinendum est. neque enim vel prodigi imitandi nobis sunt qui liberales videri volunt, vni rapiunt quod alii largiantur: neque ignaui rursus, qui satis esse putant si se innoxios seruarint, & abstinent ab aliis, nullam tamen operam dant beneficentia. Vtrumque ergo completi voluit: his enim duobus, secundæ Tabulæ obseruatio continetur.

17 DICITE BENEFACERE.) Sicuti nuper, quum iubeat desinere à maleficiis, assiduam exercitationem perstrinxit: acsi dixisset, tota vita fuisse assuetus ad peccandum: ita nunc humanitatis expertes esse docet, ad quam discendam quasi rudis tyrannulos inuitat. Ac primò quidem iubet querere iudicium. alii verituti asciscantur: quod non placet. Verbo enim Querendi plus intellexit Propheta. nempe studium, vt vocant, actuale: v D I C I T E verò nomine, quicquid bonum reatumque est: acsi diceret, Studete rectitudini.

RESTITVITE OPPRESSVM.) Propheta more vsitato generi species subiungit, vel cum iam specialiter ad beneficentiam & quietatem hortatus sit, nunc pressius virgere volens, magis enucleatè certas species enumerat, quæ plenioris rei declarationem afferant. Semp̄ enim homines recti & iusti aliàs videri volunt: vixque generali doctrina percelli possent. sed vbi ad species ventum est, quasi in rem præsentem adducti, cedere coguntur, vel saltem mitecunt: idque in dies experimur.

1VS DICITE PVPILLO.) Duas hic species eligit Propheta, è quibus hominū improbitas magis detegitur. Rarò enim suscipiuntur cautæ pupillorum & viduarum: propterea quòd nulla ab iis p̄mia sperantur, Eò fit vt omnium iniuria pateant, quòd nullus eorum vindex prodeat: quia gratis nemo iustitiam colit. prompti verò ad diripiendos inopes & tenues quamplurimi. Idque ar-

Exo. 22. c.
22
Leuit. 24. d.
19
1. Pet. 5. b. 7

gumento est, nemini curæ esse iudicium. nam potentibus esse amicos à quibus iuuentur, minime mirum est, dum spes præmii inuitat & allicit. Dominus autem declarat sibi curæ esse pupillos & viduas, seque vindicem fore, si qua fuerint iniuria affecti. Idem ad alios omnes extenditur, qui potentiorum vi & tyrannica libidine oppressi gemunt. Quod summam consolationem afferre debet omnibus Dei filiis, quorum conditio est possidere animas suas in patientia. Vt cunque enim se insolenter iacent hostes, nihil impedit quominus in angustiis suis triumphent, quorum animis hoc insidabit, Vindex erit Dominus. tamen nos homines negligant, ipsi curæ sumus. desituitis opem feret, & eorum causam tuebitur.

18 VENITE AGEDVM) Solent vertere Quæro, vel igitur. Sed mihi videtur significare fiduciam bonæ causæ. vt 22, sit hortantis, Agedum. Declarat enim Dominus Iudæos nihil habituros quod respondeant: atque etiam si detur ipsis purgandi locus, mutos fore omnino. Et certè ita cum hypocritis agi necesse est. Deum enim audacter in disceptationem vocant, nec vllum faciunt tergiversandi finem. Propterea dicit, si disceptare velint, se ex opposito paratum fore. Quæret fortè iterum aliquis, cur Propheta de secunda Legis tabula potissimum conuocetur, ac non potius de cultu Dei. Scimus enim primam Tabulam haud frustra priore loco constitutam esse à Deo, cum Legem partitus est. Nec dubium quin prior vt ordine, ita pondere antecedit. Respondeo, Prophetas cum hominum hypocritis reprehenderunt, variè loquutos esse. Interdum enim de violato Sabbatho queruntur: interdum aiunt Deum inuocatum non fuisse: præcipuè verò idololatriam reprehendunt, & in superstitionis inuehuntur. Hic vero conqueritur Isaias de officiis erga proximos neglectis: sed vnus & idem finis est omnium: nempe vana esse apud Deum opera nostra, cum à recta conscientia non proficiuntur, & timoris Dei vacui sumus. Timorem autem nunc ab inuocatione nominis ipsius, nunc ab obseruatione Sabbathi, nunc ab aliis operibus designant: sed quia inter verum cultum & hypocritam certus & magis conspicuum discrimen apparet in officiis charitatis, nõ temere ab Isaiâ proferuntur. Nam hypocritæ diligentes sunt in externo cultu & crenomnis: intus verò fecant inuidia, crepant superbia & contemptu fratrum, ardent auaritia & ambitione: nec facile, diu sub illis inuolueris latere, de tegi possunt. Sunt igitur ad istam regulam, velut ad Lydium lapidem examinandi. Hinc iudicium faciendum est, an Deum timeant. Nos quidem possemus falli, si ex secunda solum Tabula de hominis pietate iudicarem: verum si quis satisfaciat in officiis primæ Tabulæ quæ sunt pietatis & cultus Dei testimonia, tunc ad examen illud veniendum, an veritatem cum aliis innocenter, & absinteat ab omni iniuria, fidem colat, humaniter se gerat cum fratribus. Hæc ratio est cur Christus dicat, misericordiam, iudicium, & fidem præcipua Legis esse: exprobrans Pharisæis quoddam decimas & oblationes virgendo, tantum minutias persequeretur, veram iustitiã omitterent. Per fidem intelligit fidelitatem, quam vulgò dicimus, Loyauté. Per iudicium, omnem rectitudinem, cum reddimus cuique suum, nec alios violari patimur, opemque ipsis ferimus, quantum in nobis est. At qui si hæc præcipua sunt Legis, quo ordine collocanda erunt prioris Tabulæ præcepta? Respondeo, suum quidem pondus & ordinem retinere: sed ex his quæ tam seuerè exigit Christus, & quibus insisit, hypocritam aptius deprehendi, & melius iudicari an quis Deum verè timeat. Eodem sensu accipi debet, Misericordiam volo & non sacrificium. nam misericordia est specimen & probatio veræ pietatis. Deinde quia serua est charitatis demonstratio, per se placet Deo: sacrificia verò propter aliud. Nunc satis patere arbitror cur Isaias beneficentiæ potius meminit quam fidei vel inuocationis: & cur tam variè loquantur Propheta, cum ad verum Dei cultum hypocritas reuocant, eumque à fructibus ostendi volunt.

SI PVERINT.) Perinde est ac si diceret, se non accusare innocentes, neque etiam litigandi se ita esse cupidum, vt sine magna necessitate eos accuset, vel causam persequatur. Nam cum Deo exoptularet solent hypocritæ, ac si nimis esset rigidus, deinde implacabilis. Imò excusationem hanc inueniunt suæ obstinationi, quod frustra nitantur cum Deo redire in gratiam. Quod si omnia ipsos deficiant, tamen ad diuerticulum hoc confugiunt, Non esse tam præcisè cum ipsis agendum: aliquid perfectissimis etiam quibusque condonandum esse. Ideo Propheta anteuertit, Deum ita loquentem inducens, Ego si opus sit, disceptationem non reculo, vbi constabit vestra peruicacia fieri, ne vlla sit inter nos reconciliatio: tantum afferte mundiciem cordis: omnisque inter nos controuersia cessabit. Nolim amplius litigare, si cor mihi integrum præstetis. Hinc colligimus eximiã consolationem, quod Deus non sic contendat nobiscum, quasi ad extremum delicta nostra persequi velit. Nam si seriu ad ipsum conuertamur, statim redibit in gratiam, omnemque peccatorum nostrorum memoriam delēbit, nec rationem reposit. Nec enim similis est hominibus qui vel in leui offensioncula inexorabiles esse solent. Imò non ipse mundare, & nitidos reddere paratus est. Tantum abest, vt iure de nimia eius seueritate queramur. Nam contentus munditia cordis, quicquid offensa erit vltro condonat, eos absoluens à quibus prouocatus fuit.

19 SI VOLVERITIS.) Dei causam aduersus populum persequitur Isaias. Atque in summa pronuntiat, non modò calamitates quas cunque populus sustinebat, ipsius culpæ imputandas esse: sed per cum stare quominus prosperam & optabilem fortunã mox recuperet: quia vltro ad ignoscendum

Mat. 23. c.
23

Hose. 6. c. 7.
& mat. 9. b.
13, & 12. a.
7

secundum propensum sit Deus, modo non cor obducent. Quia verò felicitas videtur hic poni in manu & arbitrio hominum, fortiter contendunt Papistæ, homines proprio motu liberos esse ad eligendam vel bonum vel malum. Quasi vero Deus, ubi hominum peritiam accusat, differat quantalibet vel qualis eorum facultas. Sed frustra diceret, si volueritis, nisi penes ipsos esset velle: Respondeo quantum non sit libera electio qualiter ipsi fingunt, iure tamen obici peccatoribus eos sibi voluntarios esse malorum auctores, quia sponte non coacti Dei iram in se protulerant. Verum igitur est, speciale Dei esse donum, ut quis ad bonum adspiret: simul tamen æquè verum est, iuram reprobus prauitatem obstat, ne illuc adiciant animum: deoque totam obstinationis culpam in ipsis residere. Hinc pendet ista exprobratio, felicem & beatam vitam acturum fuisse populum, si Deo se morigerum & obsequentem præbuisset. Nam quum natura beneficus sit Deus, nihil præter ingratitudinem & malitiam nostram obstat, quominus ad nos quoque perueniat illa omnibus expedita liberalitas. Ex opposito gratiam & teueram denunciationem addit, in manu esse ultionem, ut sentiant non impune Deum contemni. Obseruandum porro est regulam vnicam bene viuendi esse quam Deo & verbo eius obedientiam præstamus. Nam velle & audire nihil aliud est quam acquiescere ad morem gerendum Deo. Atque in his verbis est hypallage, quia sic resoluti debet oratio, Si vobis promptus ad obsequendum animus, & voluntas parata esset: vel quod idem valet: Si obedientem mihi & verbo meo aurem præbueritis. Cùm igitur Deus felicitatem hominis constituat in obedientia, sequitur rectè institui vitam nostram, ubi Deum loquentem audimus, ipsique per omnia obtemperamus. Nunc quanta est hominum prauitas, cùm assidue loquenti Deo aures accommodare renuentes, oblatam & paratam felicitatem respuunt? Domâdi sanè erant peruersi affectus, ne sibi miseri homines iram Dei accersendo, quasi funoræ beluæ in aciem gladii sponte se proicerent. Et notandum est, quòd vltimam tandem vindictam minatur, ubi contumaciter recusaerint Deo se subiicere.

OS DOMINI.) Quoniam dum homines exerceat sua libido, parum minis tanguntur: ut talem illis fociordiam excutiat Propheta, non ab homine mortali proferri hanc sententiam admonet, sed profectam esse ab ore Dei, qui flexibilis non est instar hominum, sed propositum constanter tenet. Ergo os Domini ad terrorem opponitur, ut serò aduertant ad eius minas qui in suis vitis quasi sopiti iacent.

BONVM TERRÆ.) Intelligit fructus quos terra suppeditat ad vsus vitæ necessarios. Nã terra quodammodo maligna videtur, cùm fructus suos non profert, & veluti in sinu retinet. Quamquam non dubito quin ad Legis promissiones alludat, ubi Deus terræ benedictionem cultoribus suis paratam fore asserit, quòd largè suppetat bonorum omnium affluentia. Neque tamen commoda vitæ terrenæ offert, quòd vult nos præsentis felicitate detineri, quam solam hypocritæ considerant, & in qua toti occupantur: sed vt contemplatione ipsius, in caelestem assurgamus, & tantæ bonitatis gustu ad aeternam quoque felicitatem delibandam nos affuefaciat. Hoc autem magis vilitatum fuit populo veteri, vt quoniam bonorum præsentium gustu, velut imagine, ad hæreditatem caelestem vocarentur. Quod discrimen diligenter notandum est, vt pro gradu ad quem nos Deus euexit, doctrinam hanc ad nos accomodemus. Docere autem voluit Propheta veram felicitatem cum suis appendicijs consistere in obedientia Dei: impios contumaciter agendo sibi omne malorum genus accerere, deoque aduerfa omnia peccatis & sceleribus nostris imputanda esse.

Deut 28. b.
11.

20 SI NOLVERITIS.) Impii grauiorem culpa pœnam semper esse putant, etiam si leniter eos Dominus castiget: & quanquam non profus aboluere se audent, eum tamen, vt prius diximus, non desinunt acerrime nimis ferueritis. Propheta autem nullum finem malorum fore denuntiat donec assumpti sint: ac ne se defunctos esse putarent mediocribus pœnis, quas eatenus erant percipssi, adhuc multò grauiora ipsis impendere Dei iudicia. Papistæ hunc locum ad statuendum liberum arbitrium detorqueunt atque ita colligunt: Si beati futuri sunt homines cùm Deo parere volunt, sequitur hoc in nostra potestate situm esse. Argumento certè admodum puerili. nec enim per Prophetam differit Dominus quantum vel quanta sit nostra ad bonum vel malum facultas: sed monet nos in culpa esse, quominus bonis fruamur, deinde ærumnas quibus premimur, inobedientiæ nostræ pœnas esse. Est autem longè diuersum, An homo ex mala voluntate bonam efficere possit, quærere: an verò mala voluntate, quæ ipsi ingenita est, contra hat sibi quicquid sustinet malorum. Perperam igitur & falsò hinc dogma suum de libera electione boni & mali colligunt subtiles & acuti illi doctores.

21 QUOMODO FACTA EST MERETRIX.) Quò plus vehementia habeat oburgatio, & magis detestabile sit flagitium, quòd ita à Deo & omni integritate populus desciderit, quasi ad rem prodigiosam exclamat. Et sanè mutatio illa fuit horribilis, quòd à summa pietate in omnem scelerum coluuiem exciderit populus Deo sacer & in regale Sacerdotium electus. Præsertim verò de vrbe Ierosolyma loquitur, quæ Dei sacrarium & regia sedes erat. Eam nunc spoliarium esse latronum cõqueritur, quæ prius fidelis fuerat iustitiæ custos, ex sancta & pura veram in scortum. Ergo vt magis pudescat degenerare Iudæos, qui à sanctis patribus longè alieni erant, mirantis personam induit, ac se cõdisputat quomodo fieri hoc potuerit. Atque in nomine fidelis, meo iudicio alludig

Exo. 19. d.
6.

ad fidem coniugalem, quam vxor marito seruare debet. significatio quidem latius patet: sed dum loci circumstantiam perpendo, Fidelem pro casta non dubito accipere: quia omnia diuicium membrum paulò post opponit, meretricem vocans. Cum enim prius esset ueluti vxor, honestè centumgi fidem colens, nunc in scortum uersa est, quòd nihil pudeat ipsam suè turpitudinis. Hoc autem tre quens est Scripturis, Ecclesiam uocari Dei uxorem: quoniam honoris gradum tenuit Ierosolyma, quæ diu spiritualem pudicitiam coluit ac perstitit in legitimo & puro Dei cultu: simulacrescens, facta est meretrix. Hanc Prophetæ admirationem cum maximo dolore coniunctam fuisse eibum nunc est. hoc enim nobis instar portenti esse debet, cum homines deficiunt à Deo, & promissam fidem abnegant. Nec fieri potest, quin uini cordati, dum talem defensionem considerant, extremo doloris sentiu afficiantur. Legimus Angelos conuersione peccatorum unius in cælis exultare: ergo fieri non potest, quin uniuersumque intentum luceant. Quantò igitur magis totius ciuitatis & Ecclesiæ ruinam & exitium lugerunt? Porro ista admiratio simul expostulationem continet: ac si Ierosolymæ diceret Prophetæ, E quàm florenti statu decidisti: quas te coniecisti miseras? quanto te ipsam dedecore & ignominia affecisti? Cõmemoratio enim pristini status in quo florauerat, & fuerat honorificè tractata, magis eam permouere debebat. Nam quæ aliquando honesta matrona fuit, longè magis de honore & fama sollicita est, quàm quæ in flagitiis & libidinibus omnem vitam transegit.

PLENA FUIT IUDICIO) Ostendit quales illius quòdam fidei fructus extiterint. Iudicium pro rectitudine simpliciter accipere possumus. Aut si quis malitiam accipere, cum redditur cuique suum: iudicium uerò, cum innocentium causa suscipitur, tenuisque & inopes vindicantur ab iniuria. talis enim est Scripturæ usus, cum vnà coniunguntur. Sed quia hic perfecta coniunctio non est, pro rectitudine simpliciter accipio: ut idem bis dicatur explanationis causa.

NUNC AUTEM HOMICIDÆ) Declarat quomodo Ierosolyma facta sit meretrix. quòd cum antea iustitiam & æquitatem coleret, nunc homicidiis plena sit. Intelligit autem non sicarios aut latrones, ut iam antea dictum est: sed qui fraudibus & rapinis sub iuris prætextu ad se attrahebant aliorum bona: qui denique non uerbantur ex æquo & bono cum proximis, qualescunque tunc habiti fuerint. Ut interdum, & quidem ut plurimum, qui nequissimi sunt summo in pretio habentur. Ex hoc statu Ierosolymæ considerandum est quàm sæpe satan in Ecclesiam Dei, uelut laxato fræno tyrannidem exerceat. Nam si usquam fuit Ecclesia, ea tunc Ierosolymæ fuit. Eam tamen speluncam fuisse latronum testatur Isaias, aut spoliariu in quo homines iugulabantur. Quòd si ita potuit in ea grassari satan, ne miremur idem quoque nobis accidere: sed demus operam, ne tã malis exemplis corrumpi nos sinamus.

22 ARGENTVM) Metaphoricè loquitur Isaias: ac duabus quidem hic similitudinibus ostendit, quanuis non palam inuersa sit rerum facies, mutatum tamen & corruptum esse statum, ut longè sit à priore dissimilis. Dicit enim pro argento nunc scoria nitere: colorem etiam uini manere insipidum. Licet adhuc euanidum speciem ostentes, nihil tamen, inquit Prophetæ, purum in te comperitur. Vinum illud quod in te purum esse solebat, corruptum est, ac quanuis aspectu fallat, gustu cognoscitur deprauatio. Hæc autem non aliò pertinent, quàm ut Iudæi absterio fucò malitia agnoscere incipiant, nec sibi placeant amplius, ut hypocritæ solent. Cui rei aptissima sunt hæ similitudines. Scoria enim simile nonnihil habet cum argento: similiter & aqua uino commixta, colorem refert. Permultum tamen absunt à puritate, cuius speciem præ se ferunt. Ita & hypocritæ fucò tanquam fallaci argenti colore se venditant: cum nihilo plus faciendi sint quàm scoria: imò eò detestabiliores, quòd cum sint nequissimi, perfidè tamen non minus quàm in probè, inanem fucum, quo malitiam suam tegant, Deo & hominibus opponunt.

23 PRINCIPES TVI PERVERSI.) Est hic elegans allusio uel paronomasia: ac si diceret, Primi, prauis. Non ita loquitur de principibus, quasi plebs sancta esset & careret omni reprehensione, sed originem mali ostendit. Quemadmodum enim nullus est morbus nocentior, quàm qui ex capite in totum corpus diffusit, ita nullum perniciosius malum in Republica prauo & corrupto Principe: qui suas corruptelas tam exemplo quàm licentia in uniuersum corpus transfundit. Vnde etiã prouerbium: *τὸ πῶν ἐν τῷ κεφαλῇ, ἐν τῷ σώματι ἐστὶν*. Perinde ergo est ac si diceret Prophetæ, non aliquid particulare vitium residere in plebe, sed grassari scelereum licentiam in ipsis procenibus, atque ita totum corpus labe infectum esse. Subest enim amplificatio in nomine Principum. nam valdè deploranda res est, cum inde malum oritur, unde eius remedium peti oporteret: speciem uiam iungit, quòd sint loci furum: quibus uerbis significat, coercendis furis & rapinis adeò non impendere operam, ut potius inde quantum faciunt: locios uerò furum meritò nominat, qui accepta parte prædæ licentiam furandi inducunt. Neque uerò aliter fieri potest, ubi Iudex precio corrumpitur, quin grassentur impunè scelera, ac si ipse cum authoribus colluderet.

VNVS QVISQUE DILIGIT MVS.) Simul fontem designat, cur se furibus sociauerint Principes, & se impia conspiratione alligauerint ad fouenda scelera, auaritam scilicet. Nam ubi numerarii sunt iudices, actum est de æquitate, quia si personæ acceptio, corruptio est iudicii, ut nullus sit æquitatis locus: quisquis occupatus est auaritia, eertè personam potius quàm causam intuebitur.

but. Itaque æquum & bonum perspicere non poterit: sed accidet, quemadmodum ait ille, vt fiat iura atque resigat. Hinc monemur quanta virtus sit in magistratu, contemptus pecuniæ: quia nisi mentem, manus, oculos abstinentes habeat, nunquam iure poterit iudicare. Ridiculum est enim quod aiunt nonnulli, se animum purum & non corruptum retinere, etiam si munera accipiant. Quando illud Domini verum esse necesse est, Munus te excæcari oculos sapientum, & perueri verba iustorum. Nemo igitur tam rectus, nemo tam oculus & perspicax esse potest, cuius & mentem non fascinent munera, & oculos non perstringant. Vnde merito tales iudices, furum locos esse pronunciat, quia cæco pecuniæ amore correpti, simul & diuina & humana iura cucurrunt: nec vllus apud eos est æquitatis locus, vel pudori.

Exo 23. b.
8. & deut.
16. d. 19

Notandum est etiam Prophetam vt conuincat hypocritas, opera & manifesta & vulgò nota in medium proferre: quoniam aliter nunquam cederent. Nec tamen dubium, quin tunc multi reclamauerint, dum ita fures ipsos vocaret: vt hodie etiam plerique impudenter & præfractè clamitant se propterea non esse fures, quòd oblata præmia & munera accipiant, neque enim se impediri quòd minus rectè iudicent. Cæterum quia fimoia sunt eiusmodi responiones, Propheta vbi probra eorum detexit, sua reprehensione contentus prolixius non litigat. Et certè natura dicit rectum iudicium ferri non posse, vbi iudices pretii & mercedis adeò sunt cupidi: quia fieri non potest quin & fidem & famam nundinationi protinus addicant.

CAVSAM PUPILLI.) Quemadmodum pupillos & viduas Dominus peculiariter commendat, quòd hominum presidio destituti sint: ita non mirum si ægre ferit eos deseri à iudicibus, qui ipsorum tutores & patrum esse debebant. Nam vbi nemo ad opem ferendam occurrit, quum ipsi nec consilio, nec industria nec viribus polleant, vt omnium iniuriis & prædæ impunè pateant necesse est. Iam verò vbi nulla habetur eorum ratio, sequitur auaritiã & rapinas, non æquitatem præualere.

24 PROPTEREA DICIT.) Priore loco ponitur vox הורון quæ propriè Dominum significat, & relationem habet cum Ieruo. Deinde additur nomen ימיה quo exprimitur æterna Dei silentia, & maiestas. Postquam ergo litas species quædam scelerum recensuit, vnde palàm fiet, omnia in populo illo corrupta esse, nunc minari volens, ac proponere Dei iudicium, non modò iudicis potestate & officio Deum ipsum ornat: sed simul admonet, filios Abrahæ pecularem esse eius populum, quo etiam tenù paulò post adiungit Fortem Israël. Quamquam subesse potest species ironiæ, qua ludæos pungat, ac si diceret, stultè eos gloriari Dei nomine, quò ipsi sunt Ieruo nequam ac scelerati: frustra eius fortitudine confidere, quæ contra ipsos se mox conuertet. Ita præfatus subiicit, Heu consolationem capiam, &c. Quibus verbis significat Deum non antè pacatum iri quàm se penis fatiauerit. Consolationis enim nomen vsurpat humano more. Quemadmodum enim ira nihil aliud est, quàm vlcisendi appetitus: ita vltio, satisfactio est. & vbi quis se vltus est, sibi gratulatur, & contentus est. Hoc quasi compensationis genere, ita se Dominus iumenda de hostibus pœna sibi satisfacturum dicit. Variè quidem exponitur hic locus, nec sumam hoc oneris, vt difficultatem omnes interpretationes, atque resellam, quæ minus placebunt: satis est modò genuinam sensum tenemus. Non loquitur hic de Chaldæis, aut Assyriis, vt nonnulli putant, sed de Iudæis quibus bellum Dei nomine velut caduceator indicit: quæ denutiatio eorum auribus valde aspera fuit: quando hac Lege Deo se fœderatos putabant, vt hostibus ipsorum esset hostis. Ipse autem contra, se hostem proficitur, quando toties eorum sceleribus prouocatus fuerat. Atque hoc modo locordiam hypocritarum excuti necesse est, qui assidue cum Deo bellum gerentes, non dubitant tamen eius tutelam obtendere. Quare nihil mirum si odiosè vocet Dei hostes Propheta, qui rupto fœdere tam hostiliter se cum ipso gesserant. Et tamen vt ostendat Deus se quodammodo inuitum cogi ad pœnas de populo suo exigendas, cum gemitu quodam minatur. Quia enim nihil ei magis proprium est quàm benefacere: quoties nobis irascitur, ac feruieris nos tractat, certum est prauitate nostra huc adigi, quia eius beneficentiæ liberum cursum non permittimus: præsertim verò propensum est ad suos humaniter tractandos, & dum videt indulgentiæ suæ non esse amplius locum, quasi tristis ad puniendum accingitur. Nisi fortè particulam, ויהי, fecus exponere libeat, quasi Deus iracundia accensus exclamet. Mihi tamen magis probatur hoc loco volentis esse vocem: quia Deus frederis sui memor, libenter electo populo parceret, nisi omnem veniam excluderet obstinatio. In secundo membro est ויהי אדוני ה' ה' Hebræis vsitata, qui rem vnam sæpe eodem versu repetunt. Vnde etiam colligimus huc tendere sententiam, non aliter posse Deum quiete, donec vindicatus sit de scelerato & perido populo.

25 CONVERTAM MANUM.) Moderatio proximæ comminationis. Etsi enim adhuc prosequitur quod dicere cepit de rigore, simul tamen admonet superstitem his claudibus, quæ inflexendæ erant, fore Ecclesiam. Præcipuè tamen fideles consolari propositum fuit, ne putent actum prorsus de Ecclesia esse, quanuis eam asperius visitet Deus. Semper enim apud Prophetas cauet Spiritus, ne Filii Dei, qui semper ad eius verbum contremiscunt, minis ac terroribus fracti animos despondant, nam quò audacius lasciuiunt impii, omnè que ridet minas, magis trepidant qui sermo Dei timore tanguntur. Cæterum, Conuersio manus Dei generaliter signum præsentis eius

significat: ac si diceret, Exeram manum meam. Quod bifariam facere solet, vel dum impios castigat, vel dum succurrit fidelium miseris. Quum ergo ex circumstantia loci facile appareat, Deum poenæ acerbitatem velle interposito solatio lenire: Manus conuersio hinc ad Ecclesiæ instaurationem referri d. bet. Quauis enim in genere pronuntiauerit omnes sibi hostes esse, sermonem illum nunc temperat ac restringit, Ierusalem vel Sion nomine compellens. quum addit, Purgabo scoriā, tametsi correctionis fructum designat, ne ultra modum grauis sit ac molesta fidelibus: colligimus tamen inde, purgationem Ecclesiæ proprium esse Dei opus. Semper in hunc finem manum exerit ad puniendā peccata, vt errantes in viam reuocet: sed nihil prodessent ferulæ nisi vtilēs eas redderet, iustus corda tangendo. Et certè quia hinc specialem gratiam commendat, qua suos electos dignatur, hinc sequitur penitentiam verum ac proprium esse Spiritus sancti donum: quia alioqui sub flagellis magis ac magis obdureferet peccator, quàm vel tantulum proficeret. Cæterum purgatio ad liquidum vt nulla scoria maneat, non ita debet intelligi, quasi Deus Ecclesiam suam in hoc mundo penitus vnquam abstergat ab omni labe: quin potius hoc ad humanum modum referre conuenit. ac si diceret talem fore statum Ecclesiæ, vt instar mundi argenti reluceat eius sanctitas. Vera igitur puritas his verbis notatur, quum antè Iudæi sibi in scæcibus suis nimium placuissent. Est autem aptissima similitudo, qua significat Prophetæ sic Dei Ecclesiam tunc fuisse refertam multis inquinamentis, vt tamen residuum aliquid maneret, quod consumptis sordibus fulgorem suum recuperaret. Hoc etiam modo aptat singula membra inter se, quia prius de sceleribus loquês, dixerat argentum versum esse in scoriā.

26 RESTITVAM IVDICES.) Iam sine figura loquitur. Et quia fontem & initium malorum dixerat esse in Principibus: ita ordinem illum diuinitus purgatum iri docet, quum Dominus volet veram Ecclesiæ sanitatem reddere. Et sanè hinc publici ordinis integritas, si præ sint pii & sancti gubernatores, quia impii dominantibus omnia pessimum eunt. Per Iudices & consiliarios factus notum est quosuis Magistratus intelligit: eos fore promittens quales fuerant ab initio, reuocant in memoriam singulare Dei beneficium, quo priuati fuerant. Exerat Deus suis auspiciis Dauidis solium, & in illo regimine volebat imaginem paterni sui amoris lucere. Quum autem illud in pessimam tyrannidem degenerasset, manebat tamen interim inanis tituli iactantia, quia non secus gloriabantur de regno Dauidis, atque hodie superbiunt Papiæ sub fallaci Ecclesiæ prætextu. Quare meritò monetur populus ex qua felicitate exciderit sua culpa, ne ægrè ferat se diminiui hominum numero, vt diuinum ordinem recuperet.

TUNC DICETVR DE TE.) Fructum eius reformationis, de qua locutus est, ad totum corpus extendit. Nam quia Ierosolymam dixerat Prophetæ antequam à Deo desciceret, urbem fuisse fidèlem, plenam iudicium: nunc vbi correctâ fuerit, eandem in ea virtutes dicit fore conspicuas. Hic etiam notatur veræ respicientiæ summa. nam per iustitiam intelligitur integritas, dum quisque suum obtinet, & alii cum aliis innocenter viuunt. Fidelitatis nomen latius patet: quia fidelis vocatur ciuitas nō solum vbi viger inter homines mutua æquitas & rectitudo, sed etiam vbi Deus syncretè colitur. Ita mentis castitas & mundities comprehenditur sub hoc nomine. Notandum tamen est ab hac fide manare iustitiam, quia vbi veraciter agimus inter nos, facilè regnum obtinet iustitia. Et certè dum omnia propius expendo, videtur nunc Prophetæ fidem restrictis accipere quàm paulò antè, & has duas virtutes ita connectere, quasi in eundem finem tendant, ac veritas quidem præcedat ordine, tanquam causa: iustitia verò sit eius effectus. Nec solum promittit Iſaiam iustam ac fidèlem fore, sed his quoque elogiis fore insignem: quo significat talem fore iustitiam, cuius notitia, vel fama passim spargatur. Scimus hypocritas etiam ornari honorificis titulis: sed quia Deum loquentem inducit Iſaias, pro confesso sumit, re ipsa iustam fore urbem, qualis prædicabitur. Interea, sicut dixi, fructum veræ conuersionis demonstrat. ac si diceret, Vbi ad sinceram pietatem redacta fuerit Ierosolyma, renouationem eius testatam fore apud homines.

27 SION IN IVDICIO REDIMETVR.) Confirmat eandem doctrinam. Et quia difficilis creditu erat Ecclesiæ restitutio, eam non ab hominum arbitrio pendere, sed in Dei iustitia & iudicio esse fundatam. ac si diceret, Deum minimè passurum, vt in totum deleatur Ecclesia, quia iustus est. Consilium ergo Prophetæ est, abstrahere piorum sensus à cogitationibus terrenis, vt in speranda Ecclesiæ salute toti ad Deum intendant, neque desinant bene sperare, quanuis vbique pro adumentis cernant obstacula. Falluntur enim longè qui iustitiam & iudicium referunt ad homines, ac si de statu vbi bis bene composito verba faceret Iſaias: quia simplex sensus est quem posui, Quauis nihil subitiam conferat homines, Dei tamen iustitiam abundè ad Ecclesiæ redemptionem sufficere. Et sanè quandiu nos ipsos spectamus, quid spei concipere licebit? quàm multa verò statim ad fidem nostram debilitandam occurrent? tantum in Dei iustitia reperietur perpetua fiduciæ soliditas. Secundo membro exprimitur redemptionis modus, quod scilicet exules, qui procul dispersi erant, iterum colligentur.

28 CONTRITIO AVTEM PRÆVARICATORVM.) Ne hypocritæ vllum ad se fructum ex his promissionibus pertinere putent, & inaniter glorientur, denuntiat ipsos perituros, vt eoque Ecclesiam redimat, semper enim hypocritæ Ecclesiæ permixti sunt: imò se constituunt in inti-

mo eius sinuifedeam ab externa larua æſtimant. Quicquid verò promittit Deus, ad ſe innox confidenter trahunt. Propheta excutit iſtis hanc fiduciam: ſi tamen fiducia vocari debet, quæ ex ſuperbia & animadi elatione oritur. Hic animaduertendum quanta prudentia opus habeat pii doctores, vt terrendo impio iudicio Dei, bonos interim ſubleuent, corumque animos ſuſtentent aliqua conſolatione, ne frangantur, ac conſciant. Ex aduerſo verò, cum fidelès eriguntur promiſſione Dei, eamque impii præpoſtere ad ſe rapiunt, animòſque attollunt inani fiducia, hæc ratio & via tenenda eſt, vt neque ſuperbendi occaſio detur impio, nec perierum animi deiiciantur vel labafciant: ſicuti hoc loco facit Iſaias. Nam loquutus de redemptione Eccleſiæ, interea tamen peccatoribus, ad eſt ſceleratis, exitum minatur: vt intelligant hæc Dei beneficia ad ſe nihil pertinere.

Quamquam impioſ exitio addicent, hæc comparatione Dei gratiam amplificat erga fideles, quæ longe clarior cõpicietur, vbi Deus pereuntibus reprobis, ſuos tuetur incolentes: ſicut dicitur Pſalmo 91. b. 7. Iterum etiam mœriorem temperat, quo excruciare poterat piæ mentes Eccleſiæ diminitio, quia admonet non poſſe totum corpus aliter eſſe ſaluum, niſi corruptione inde ablata.

29 NEMPE TVDEFIENT.) Hebraicè ponitur cauſalis particula ו, ſed quæ ſæpe etiam exegetica eſt. Quia autem nihil hic nouum dicit Propheta, ſed tantum explicat cauſam interitus qui impioſ manebat, bene cõgruere vita eſt dictio, Nempe. ac ſi dixiſſet Propheta, nullum illis inſeſſius malum fore ſua ſuperſtitione: Idola, inquit, quæ vobis accerſitis in præſidium ſalutis, potius exitum afferent. Quod olim quidam vertunt ואלהי דעוס, reſellitur ipſo contextu: quia continud poſt additur nomen lucorum. Cæterum, tam ſub arboribus quàm lucis per ſynecdochè ſcitiõs omnes cultus perſtringit. Eri enim multiplex fuit apud Iudæos idololatria, hæc tamen ſpecies inter alias maximè fuit vulgaris, lucos & tyliuàs ſibi deligere ad offerenda ſacrificia. Siue autem lucos ſiue hortos ſecundo membro legere placeat, non dubium eſt aſſaria & facella notari, vbi peruerſos fructus cultus exerebant. Eri enim non erat animus à verò Deo palam deliquere, comminicebantur tamen nouos cultus: & quaſi locus vnus aliis Deo magis placeat, eum conſecrabant, ſicuti factum videmus in Papatu. Statim verò ſequitur perſonæ mutatio: quia vt grauior ſit obiurgatio, impioſ ipſoſ compellat, de quibus loquutus erat in tertia perſona. Porro concupiſcendi verbo, verſanum ſtudium taxat, quo flagrare ſolent impii in ſuis ſuperſtitionibus. Toto animo decebat ardentem ad vnum Deum ferri: at qui caeco impetu ad ſcitiõs cultus proſiliunt, non ſecus ac ſi beluina eos impelleret libido. Imò hic morbus humanis ferè ingemis inſitus eſt, vt relicto vero Deo, ſectãis idolis inſtant: vnde Scriptura furorem hunc ſæpe comparat meretriciis amoribus, qui non modò rationem omnem, ſed pudorem quoque excutunt. quamquam non ſolam inſentierem notari, ſed vitandũ cultus Dei audaciam, apparet ex ſecundo membro, vbi dicitur hortos: quod verbum Legis præſcripto opponitur. Quibuſcunque enim colombis fucare ſuas ſuperſtitiones conentur increduli, fixum tamen illud manet. Obedientiam præſtare omnibus victimis. Ideòque Paulus ſub nomine εὐσεβείας complectitur peruerſos omnes cultus, quos ſibi abſque Dei mandato fabricant homines. Conuenit ergo Deus, contempto ſuo verbo, Iudæos propriis figmentis fuiſſe addictos: quaſi diceret, veſtrum erat mihi obedire, vobis autem cordi fuit libera electio, vel potius eſſe frãnis licentia. Atque hæc vnũ ad damnanda hominum inuenta fatiſ eſt, quòd Dei colendi modum eligere ſas non ſit, quia penes ipſum eſt ius mandandi: Deus tunc non niſi Ieroſolymã iuſſerat ſacrificia ſibi offerri. alia locis eum oblectari putabant: quod valdem etiam delirum profanas gentes decepit. Atque vnũ non longius progreſſum eſſet, ſed videmus vt Papiſtas idem error occupet. denique experientia oſtendit communem hunc ſeculis omnibus eſſe morbum. Si quis excipiat non tantum fuiſſe momenti in loco, vt Deus cultus ſibi paſſim exhibitos tantopere abominari debuerit: primum tenenda eſt ratio, cur ſibi tunc voluerit vnum eſſe Altare duntaxat, nempe vt hoc vinculum eſſet ſacræ vnitatis rudi populo, atque eadem maneret inuiolabilis religio. Cæterum, vt ceſſet hæc ſpecialis cauſa, tenendum eſt principium illud de minimis quibuſque rebus data fuiſſe præcepta, vt Iudæi ad obedientiam melius aſſuſcerent. Nam quia deuotionis colore tegitur ſuperſtitiõ fieri vix poteſt, quin indulgeant homines in ſuis cõmentis. At qui quum mater veræ religionis ſit obedientia, ſequitur, electionem hominum eſſe ſuperſtitionum omnium fontem. Addendum hoc quoque eſt, ſicuti antè Iſaias reprehendit quæ aduerſus charitatem, ac ſecundam Legis tabulam regnabant in populo ſclera: ita nunc de violatione prioris Tabulæ conqueri. Nam quum tota iuſtitia perfectio in Legis obſeruatione ſita ſit, vbi hominum peccata cogrere volunt Propheta: nunc de prior, nunc de ſecunda Legis tabula conſcionantur: Semper autem obſeruanda eſt ſynecdochica loquendi forma, dum ſub vna ſpecie, genus totum comprehendunt.

30 ERITIS CERTE.)) Affirmatiuè accipi poteſt, ſicuti verti: & videtur alludere Propheta ad lucos illoſ quibus Dei cultum perperam alligauerant. Nam quia hortorum meminerat, fiduciam quam in illis locabant exprobrans, ariditatem minatur: Placetis, inquit, vobis in hortis & arboribus veſtris: at qui eritis vt arbores ſiccæ & deciduæ. Deridet ergo Dominus vanam idololatriarum iactantiam, qui mirè ſibi blandiuntur in figmentis ſuis: & cælum ſibi patère putant, cum in cæremõniis ſuis verſantur. Vt hodie Papiſtæ cum lampades ſuas accenderunt, & ornarunt templa

t. Sam. 15.

e. 22

Col. 2. d. 23

Deut. 12.

b. 13

sua, cum splendent auro & gemmis: cum organa & cymbala pulsarunt, bene beateque sibi esse putant, ac si centies placato Deo, nihil iam metuendum esset incommodi.

31 ERITQUE DEVS VESTER.) non significat fortem. Hic verò transfertur ad Deum: ac nihilominus significationem suam retinet, perinde ac si diceret: Deus qui vestra fortitudo erat, in stuppam conuertitur.

FICTOR EIVS.) Effectorem intelligit: sed quoniam mentio fit idoli, secundum subiacentem materiam transferri debet. Aliqui hinc resipiscenciam subindicari existimant: quòd scilicet idololatræ agnoscent stultitiam suam, & pudefacti comburent idola sua. Sed alius mihi videtur esse sensus. nam quemadmodum ignis ex arida materia conficitur, cuiusmodi stuppa est: ita, inquit Propheta, colligit Deus, & vos & idola vestra in vnum aceruum, veluti cum pyra exfruitur, vt vnà consumamini. Vt idola sint veluti stuppa, homines verò instar ignis: idemque omnes vnà incendium absumat.

NĒC ERIT QVI EXTINGVAT.) Obseruandum est Prophetas, cum mentionem faciunt iræ Dei, eam externis symbolis repræsentare, eò quòd percipi oculis, aut vllò alio sensu non possit. Ira ergo Domini qua delentur impii, comparatur igni, quo omnia absumuntur. Nunc satis perpicuum est quid velit Propheta: nempe, impios omnes, qualicumque fiducia præditi sint, perituros. Imò maius exitium ipsorum fore, quòd in res falsas ac inanes fiduciam suam locarint, omninoque interitum ipsis adfore, vnde salutem falsò sperauerant. Simulachra enim & idola, fomenta sunt iræ Dei, quibus inextinguibile incendium conflatur.

CAPVT II.

1 **V**erbum quod vidit Isaias filius Amos super Iuda & Ierusalem.

2 **V**el accidet in nouissimo dierum, vt statuatur mōs domus Iehouæ in verticem montium, & erigatur supra omnes colles: & fluent ad eum omnes gentes.

3 Et venient populi multi, ac dicent, Venite, & ascendemus in montem Iehouæ, in domum Dei Iacob. Et instituet nos in viis suis, & ambulabimus in semitis eius. Quoniam è Sion exibat Lex, & verbum Domini è Ierusalem.

4 Et iudicabit inter gentes, arguetque populos multos: & concident gladios suos in ligones, & lanceas suas in falces: nec leuabit gens in gentem gladium, nec consuescent vltra prælio.

5 Domus Iacob venite: & ambulabimus in lumine Domini.

6 Certè deseruisti populum tuum, domum Iacob: eò quòd impleti sint Oriente, & anguribus, vt Philistæi: atque in filiis alienis acquirerint.

*Vel, anti-
quitate.*

7 Impleta est terra eius argento, & auro: nec finis thesauris eius. Equis quoque repleta est terra eius, nec quadrigis eius finis.

8 Impleta est etiam terra eius idolis: & coram opere manuum suarum se incuruarunt, coram eò quod finxerunt digiti ipsorum.

*Vel, non
remittes.*

9 Et inclinatus est homo, & humiliatus est vir: ideo ne remittas.

10 Ingredere in petram: abscondere in puluere à conspectu pauoris Domini, & gloria magnificentiæ eius.

11 Sublimitas oculorum hominis humiliabitur, & incuruabitur altitudo hominum, & exaltabitur Iehoua solus in die illa.

12 Quoniam dies Iehouæ exercituum super omnem superbum & excelsum, & super omne eleuatum, & humile erit.

13 Super omnes, inquam, cedros Libani sublimes & eleuatos, super omnes quercus Basan.

- 14 Et super omnes montes excelsos, & super omnes colles eleuatos,
 15 Et super omnē turrim excelsam, & super omnem murū minutum.
 16 Super omnes naues Tharsis, & super exquisitas picturas.
 17 Et incuruabitur celsitudo hominis, & humiliabitur altitudo hominum, & exaltabitur Iehoua solus in die illa.
 18 Idola autem in vniuersum abolebit.
 19 Et ingredientur in cauernas petrarum, & in voragine terræ, à præsentia terroris Iehouæ & gloria maiestatis eius: cū surrexerit vt concutiat terram.
 20 In die illa proiciet homo idola sua argentea, & idola sua aurea, quæ fecerunt ei ad adorandum, in cauernam talparum & vespertilionum.
 21 Et ingredientur in scissuras petrarum, & cacumina saxorum, à facie pauoris Iehouæ & gloria maiestatis eius: cū surrexerit vt concutiat terram.
 22 Cessate igitur ab homine cuius in nare spiritus. "Qua enim in re ipse reputatur?"

Vel ad quid, vel quanti?

IN CAPVT II.

IERBVM QVOD VIDIT.) Hæc Prophetia confirmatio est eius doctrinæ quam paulo antè habuimus de restituenda Ecclesia. Nam cū difficile sit, dum ardet ira Dei, & longe latèque omnia consumit, vel eius minæ terrorem incutunt, quasi in medio exito spem salutis concipere, tunc nudæ promissiones ad nos sustinentes & sedandum pauorem vix iusticiunt. Ideo ad consolationem quæ iam lata fuerat, specialem hanc visionem accedere voluit Dominus vice confirmationis: vt certius firmiùsque testat. In nobis relinqueret, Ecclesiam suam nullis cladibus perituram esse. Itaque non dubito quin hæc visio, cum versu 26, & 27. superioris capitis conueniat. Hinc agnoscimus quis fuerit vsus ac finis visionum. Quod enim doctrina interdum per se non satis apud nos valeat, ideo visiones addit Deus, quibus doctrinam apud nos suam obfignet. Cū ergo connexa sit hæc visio cum superiore promissione, vtilem doctrinam inde colligimus: nempe visiones quas cū suis Prophetis olim Deus obtulit, adiungendas esse promissionibus, vt sint earum sigilla. Atque hinc miram Dei bonitatem magis magisque agnoscimus: quod non contentus simplici verbo, rerum quoque imagines quasi oculis subiciat. Confirmationem autem adiunxit, quod Ecclesiæ restitutio, res magni sit admodum momenti, & cognitum necessaria. Vbi enim veritas Domini, vbi fides, si nulla sit Ecclesia? Nam si nulla sit, sequitur Deum mendacem esse & falsam quæcunque in Verbo extant omnia. At verò ficti Deus sæpe, quod incognitis rationibus absque hominum ope cam conferuet, memoratis documentis ostendit: ita hoc nunc idem se facturum, nobili vaticinio testatur. Eius autem duplex fuit vsus. Nam quum Isaias & post eum quoque alii, nullum territandi finem in obstinata populi malitia facturi essent, donec Templo exusto & excisa vbe, in exilium Iudæ traherentur: tanta asperitas apud fideles, aliquo spei solatio temperanda fuit. Deinde quum in captiuitate languerent, ac post reditum etiam variæ subinde clades animos concuterent, ac tandem horrèda vastitas & confusio desperatione propemodum obrueret, centies deficere poterant, nisi fuissent subleuati. Instauratio autem promissa iam collapsos erexit & constantia stabiliiit, vt saltem Dei inuocatio, quæ vnicuique & indubium extremis malis esse remedium, apud eos vigeret. רב רב. alii Rem vertunt: vt generalis est vocis huius significatio sed melius est pro decreto accipere. Id sibi Isaias speciali visione patefactum esse dicit.

2 ET ACCIDET IN NOVISSIMO.) Cūm finem vel extremitatem dierum nominat, meminimus eum de regno Christi loqui: atque simul tenenda ratio, cur ita regnum Christi vocet. Nam vsque ad illud tempus omnia veluti suspensa erant, ne populus oculos defigeret in præsentem rerum statum, qui vmbra tantum fuit: sed in Redemptorem, per quem exhibenda erat veritas. Postquam ergo aduenit Christus, si tempus illud conferatur cum nostro, finis ætatum verè in nos incidit. Qui verò tunc vixerunt Patres, eos oportuit velut protensis brachiis ad Christum contendere. Et cum rerum omnium instauratio ab eius aduentu penderet, non immerito huic vsque iubetur spem suam differre. Semper quidem illis vtile fuit cognoscere perfectiorem sub Christo fore Ecclesiæ statum: præsertim quia sub figuris detinebantur, & interea variis inclinationibus

1. Cor. 10.
c. 11

obnoxii erant: quia Dominus consulto vt suspensos teneret, variis modis expergefaceret eos voluit. Sed huius vaticinii peculiaris fuit circumstantia: quia per annos quadringentos vel circiter, milles exanimari poterant, nisi in mentem venisset dierum plenitudo, in qua Ecclesiæ restituenta erant integritas. Ergo prout variis tempestatibus ferè subuersa fuit Ecclesiæ, quicquid fidelium in ea naufragio vocem hanc instar tabulæ arripuit, qua vsque in portum enataret. Notandum interea est, perfectionem dierum ita cœpisse à Christi aduentu, vt continua tamen serie fluat vsque dum rursus appareat in salutem nostram.

VT STATVATUR.) Hæc visio in speciem ridicula videri potuit: non modò quia Sion colliculus fuit haud altè eminens, ac si quis paucillum pulueris cum ingentibus montibus contulisset: sed quia paulo antè de eius ruina concionatus fuerat. Quomodo igitur credibile erat montem Sion, omni dignitate amissa, rursus fore tanto splendore nobilem, vt Gentium omnium oculos in se conuerteret? Perinde tamen extollitur, ac si foret Olympo celsior. Iactent, vt voluerint Gentes, suos præcellos montes: nihil enim futuri sint præ isto colle, quanuis abiecto & humili, inquit Isaias. Hoc certè secundum naturam verisimile non erat. Quid? an Sion suspendetur in nubibus? idèò que ab impiis hoc derisum fuisse dubium non est: quando semper paraa est impietas ad lasciuendum aduersus Deum. Iam circumstantia quam attigi, fidem abrogabat vaticinio. Qui enim, postquam excisò templo cum summo dedecore coniderat, tam repente furgere potuit? Non est tamen frustra vaticinatus Isaias. Hic enim collis tandem supra omnes montes verè euectus est: quoniam inde audita est vox Domini, ac per totum orbem detonuit, quæ nos in cælum vsque erigeret: hinc refulsit cælestis Dei maiestas: denique quum esset Dei sacrarium, præstanti altitudine totum mundum superauit. Est autem notandus Prophetiæ vsus: quòd scilicet consolationem afferre voluit Isaias, quæ in captiuitate, populi animos fulciret: vt quanuis nullum extaret templum, nulla sacrificia fierent, diruta iacerent omnia, vigeret tamen spes ista in animis piorum: atque in tanta vastitate, tamque deformibus ruinis hæc animo conciperent: Mons quidem Domini desertus est, sed adhuc in ea sedem habebit: maiorque erit huius montis gloria, quam cæterorum omnium. Ne ergo id futurum dubitarent, Propheta ipsis velut tabulam glæ depinxit, in qua Dei gloriam intuerentur. Nam et si mons extabat, fuit tamen fœda solitudine ferè detestabilis, postquam à Deo desertus, decorem suum perdididerat. Pios autem non ruinas illas, sed visio-nem hanc specè are oportebat. Porrò cur tam magnificè loquatur de exaltatione montis Sion, factis appareat ex sequentibus: quoniam illinc manauit Euangelium, in quo resurget imago Dei. Montes enim alii poterant altitudine superare: sed quia gloria Dei præminet, montem etiam in quo patefit, eminare necesse est. Montem ergo Sion per se non prædicat, sed cum suo ornatu: quo etiam vniuersus orbis illustrandus erat.

2. Cor. 3.
418

3 ET VENIENT POPVLI.) Proximo versu breuiter attigerat, vnde tanta monti Sion nobilitas, quòd scilicet futurus esset ad eum concursus omnium Gentium, ac si fluuii magna aquarum copia decurrerent: nunc idem plenius declarat sine addito. Quæri enim poterat, quorsum turmatim ex terris longinquis illic confluerent diuersi populi: dicit ergo studium Dei colendi illis in causa fore. Subest autem in voce רבים, antithesis, quia significat non vnam tantum fore gentem vt olim, quæ vero Deo colendo se addicat, sed qui prorsus alieni fuerat, venturos in eundem Religionis consensum. ac si diceret: vndiquaque colligendam esse Ecclesiæ, quæ prius velut in angulo conclusa fuerat. Itaque Multos, pro Diuersis posuit: quia haud dubiè extenuare noluit quod nuper dixerat de cunctis gentibus. Cæterùm, quanuis nunquam hoc impletum fuerit, vt totius orbis populi relicta quisque patria, in Iudæam concederent: quia tamen Euangelii doctrina, qua sibi Deus Ecclesiæ collegit promissè ex toto mundo, prodiit ex monte Sion, meritò illuc venturos esse dicit, qui vno fidei consensu fœdus æternæ salutis amplexi, coaluerint in vnam Ecclesiæm. Tenenda est etiam analogia inter legales figuras, & spirituales cultum, qualis esse cœpit à Christi aduentu.

ET DICENT, VENITE.) His verbis primùm exprimit tanto studii ardore præditos fore pios ad propagandam pietatis doctrinam, vt sua quisque vocatione & priuata notitia non contentus, alios secum trahere appetat. Et certè nihil à fidei natura magis remotum hoc torpore, si quisque posthabita fratrum cura, lumen scientiæ intus suffocatum premat. Et vt quicquid prior alius vocatus est, ita sedulò incumbere debet, vt aliis præluceat. Atque hæc ordinaria est colligendæ Ecclesiæ ratio, nempe per externam hominum vocem. Et si enim singulos posset Deus arcano afflatu adducere, homines tamen adhibet ministros, vt eos in sollicitudine mutua salutis exerceat. Hoc etiam modo conciliat eos melius inter se, & experimentum docilitatis capit, dum alii ab aliis regi sustinent. Deinde ostendit Isaias, quicumque docendi & exhortandi partes sibi sumunt, non debere sedendo aliis præcipere, quin se adiungant simul comites, vt vnam ambulent: sicuti videmus quosdam seuerissimos esse magistros, & strenuos impulsores, qui tamen interea pedem non mouent. Atqui hic non imperant fideles fratribus, Ascendite: quin potius viam præmonstrant suo exemplo. Quare hæc vera vtiliter docendi ratio est, dum re ipsa præstando quod exigimus, palàm facimus nos seriò & sincerè loqui.

INSTITVET NOS IN VIIS SVIS.) Primò ostendit non ritè coli Deum, nisi præluceat doctrina.

doctrina deinde Ecclesie vnicum doctorem esse Deum, à cuius ore pendere nos deest. Vnde sequitur, nihil minus Deo placere, quàm stultas & vagas deuotiones, vt loquuntur. Deinde quauis vitatur hominum opera in docendo, hoc tamen sibi retinere proprium, ne quid pietæ verbum suum proferant. Hanc regulam si secuti essent quicumque se vocabant Ecclesie doctores non tam fedè immensa & cõfusio superstitionum varietate corrupta fuisset Religio. Nec verò aliter fieri potest dum circumagitur hominũ placitis, quin distrahamur per varios errores. Merito itaque Itaias ius & officium docendæ Ecclesie vni Deo vendicans, ora obstruit cunctis mortalibus. Docendi verò munus non in alium finem Pastoribus mandari, nisi vt solus Deus audiatur. Quæ sententia se cogi in ordinem patientur quicumque se probare volunt Dei ministros, ne quid eius magisterio derogent. Ad verbum est, Docerit nos de viis suis: quod tantumdem valet, Docerit nos qualẽnam sint viæ suæ, aut vias suas perfectæ doctrinæ loco proponet. Postea adiungit obedientiam, dicẽs, Ambulabimus in sententiis eius: quo finem simul & fructum denotat. Neque enim speculatiua doctrina nobis traditur ex ore Dei, sed quæ vitæ nostræ cursum dirigat, ac nos format in eius obsequium. sed iterum notandum est, vias & semitas vocari Dei præcepta, vt sciamus miserè aberrare qui vel minimum ab illis deflectunt. Ita coercetur omnis licentia, & cuiuslibet à minimo vsque ad maximum præscribitur docilitatis regula, vt se continent sub Dei verbo.

QUONIAM E S I O N EX I B I T L E X .) Explicatio est superionis versiculi, quo dicebat monte in Sion supra omnes montes collocandum esse, tunc scilicet in suo. cum honoris fastigium euectum iri, cum aut vias salutaris doctrinæ, quæ in totum mundum exundet. Legem nominat: sed sibi diximus de etymologia huius nominis. תורה enim doctrinam significat, quam omnium perfectissimam Lex continet. Itaque Prophetico more loquitur. nam quæ à Lege pendente esset pietatis regula, per synecdochen, eius nomine totam doctrinam Dei comprehendere solebant: quem admodum etiam sub Altaris nomine, cultum Dei. Porro à vaticinio hoc quæ sciamus impletum fuisse, quum illinc initium cepit prædicatio Euangelii, (Christus enim prius in Ierosolyma docuit: ac deinde per vniuersum orbem manavit eius doctrina) Legis nomen restitit esse accipere non conuenit, quæ potius abrogata tunc fuit, quoad figuras & ierusalem iugum. Vnde colligimus indefinitè transferri ad Dei sermonem. Et Propheta vbi dicitur oritur aquas ex templo quæ irrigent totum orbem, metaphorice ea demonstrant, quæ hic simpliciter docet Itaias: nempe, originem doctrinæ salutaris ex eo loco fore. Inde enim Apostoli & reliqui Doctores Euangelium in totum orbem sparserunt. Est autem obseruanda ratio cur hæc dixerit Propheta: nempe, vt pius confirmaret aduersus mutationes varias, quæ animos eorum centies alioqui fuisset peritissent. Id. quæ offendiculis occurreret, & piorum animos munire operæ precium fuit. qualis eunque sit rerum vestrarum status, & vndique vos ærumnæ opprimant, hoc tamen certissimè spe expectate. Legem egressuram è Sion, & verbum Domini è Ierosolyma. hoc enim inuisibile Dominum decretum est, quod nulla varietate temporum aut mutatione irritum erit. Quæ necessaria fuit piis hæc consolatio facile colligitur ex temporum ratione, quæ deinde secuta est. Deserta enim Iudæa, diruto Templo, euerso cultu Dei, & deleta profus Ecclesie forma, inualuisse graui tyrannide, debilitari animos, omnemque spem abici facile erat. Rursum cum reductis è Babylone Iudæis, horrendæ paulatim superstitiones inualuissent, & Sacerdotes legum æ administrationis loco impia tyrannide vsurpassent, quid piis in mentem venire poterat, nisi concedisse religionem, actum esse de cultu Dei, nisi ipsos hæc promissio subleuasset? Nec enim dubium, hanc quæ ex intestinis vitis accidit tentationem, exilio Babylónico fuisse grauiorẽ. Quamdiu exulabant, saltem erant eis Prophetæ, quorum doctrina erigebantur: in ea verò corruptela, ademptus erat doctrinæ fructus, nec vlla pietatis aut religionis ratio habebatur. sed sola illi vaticinii futura opportunè sustinuit eos Dominus. Quid enim Lex, propria sua fide quã illi consecrasset Deus videbatur, deicæta & fedè profanata erat? Quis ergo putasset non ibi modò illi fore locum, sed etiam vbique in locis externis & longissimè disitis regnaturam? Propheta ex aduerso non modò staturam suo loco Legem pronuntiat: sed longius exturã. quo significat non amplius circumscriptum iri pristinis cancellis: quia Gentibus promiscuè sit publicanda. Et certè plurimum apud Apostolos autoritatis & ponderis hoc habuit, cum se ad ea quæ hic promittuntur præstanda, ordinaros esse intelligerent. Alioqui nunquam subire prouinciã atque fuissent, nunquã ad pergendum fuissent satis animati, nunquam denique pares fuissent onerati stitendo, cum præsertim totus orbis furiosè ipsis resisteret. Sed intelligebant eũ à quo hoc promissum, & mandata huius nuntii perferendi prouincia fuerat, omnes difficultates facile superatum. Observandum quoque magnam hinc fidei nostræ confirmationem accedere, quum audimus de Etirinã Euangelium è Sion produisse. quia inde colligimus non esse nouam aut nuper ortam: sed æternam esse Dei veritatem, de qua secularis omnibus testimonium extitit priusquã in lucẽ prodiret. Colligimus etiam oportuisse abrogari veteres ceremonias, & nouam docendi formã exeri, quauis eadem doctrinæ substantia remaneat. Nam Lex olim è monte Sina prodita: tunc è Sion. Ergo nouam formam induit. Duo igitur animaduertenda sunt: primum, Doctrinam Dei eandem esse, & sui perpetuò similem: ne quis Deum variationis arguat, quasi parũ sibi constet. Ceterum

Sup. 1. b. 10

Ier. 2. g.

46.

Mal. 1.6. c.

15.

Ez. 47.

a. 1.

Luc. 24. g.

47.

Exod. 19. d.

20.

quanuis sit nunc Lex Domini eadem quæ fuit: tamen cum noua veste prouidit in Sion. deinde abrogatis cæremoniis & umbris patefactus est Christus, in quo eorum veritas deprehenditur.

4 ET IUDICABIT INTER POPVLOS.) Doctrinam significat instar regis sceptri fore, vt Deus inter omnes populos emineat. Nam verbum Iudicabit Hebræis per synecdochen pro gubernare vel regere accipitur. Quia ergo Deus populum vnum duntaxat suo imperio regendum iubeperat, Propheta hic docet amplius esse regni fines, vt diuersis gentibus prælit. Discrimen etiam tacite notat inter umbratile Dauidis regnum, & hoc alterum quod longè excellentius futurum erat. Tunc ergo præfuit Deus electo populo per manum Dauidis: Christi verò aduentu per seipsum regnare cepit, nempe in persona vnigeniti Filii, qui verè Deus est manifestatus in carne. Exprimunt quidem interdum Prophetæ Dauidis nomen vbi de regno Christi agitur, & meritò, naturæ scilicet humanæ respectu: quia Redemptor ex illa familia promissus erat: sed hic diuina eius maiestas extollitur. vnde patet quantum præstantior sit nouæ Ecclesiæ conditio, quam veteris: ex quo Deus rex apparuit in Filio suo. Atque iterum Gentium vocationem confirmat, quia non solis Iudæis destinatus Christus, vt inter eos regnet, sed vt iurisdictionem suam obtineat in toto mundo.

ARGVET QVE POPVLOS.) Verbum נאליquando expostulare significat, aliquando corrigere, item præparare. sed huic loco recepta interpretatio optimè conuenit, vbi de Ecclesiæ reformatione loquitur Propheta. Correctio enim opus est, vt Deo non subiicere discamus. nam pro ingenua nobis contumacia, nunquam proficiemus in verbo Dei, nisi violenter subacti. Ideo & Christus huc facit initium prædicandi Euangelij, vt arguatur mundus de peccato. Ergo ne profectus careat doctrina, docet Isaias frangendam esse carnis nostræ contumaciam: id èoque partes iudicis arguentis assignat Deo, vt vitas nostram examinet, vitiæque nostra damnando, motus nostros reformet in melius. Et sanè videmus, vt frigate Euangelium, nisi vbi viget illa Spiritus iurisdictionis, quæ homines ad pœnitentiam adducat.

ET OCCIDENT GLADIOS.) Subiicit fructum qui inde sequetur, cum Christus Gentes & populos sub imperium suum redegerit. Pace nihil optabilius: sed dum omnes se fingunt appetere, insanis cupiditatibus eam quique perturbat. superbia enim & auaritia, & ambitio faciunt, vt crudeliter alii in alios inturgant. Ergo quia naturaliter ad tumultuandum suis libidinibus feruntur homines, huius mali correctio hic ab Isaias pronittitur: quia sicut Euangelium doctrina est reconciliationis, quæ dissidium tollat inter nos & Deum, ita homines inter se pacificat & tranquiliat. Summa est, populum Christi mantuetum fore, & deposita ferocia, pacis studium additū. Ineptè quidam hoc restringere voluerunt ad tempus quo Christus natus est: quia tunc post Actiæ pugnam, clausum fuerit templum Ierusalem: vt patet ex historiis. Libenter quidem recipio pacem illam quæ nascente Christo vniuersalis fuit in Romano imperio, ymbolum fuisse pacis æternæ, cuius in Christo potitur. sed aliud voluit Propheta: nempe Christum ita reconciliare homines Deo, vt etiam inter ipsos pacis exitiis turbis, pax salutaris constet. Nam si tollatur Christus, non tantum ab alienati sumus à Deo, sed apertum assiduum bellum cum eo gerimus, quod iuste in capita nostra retorquet: vnde fit, vt turbulenta sint omnia in mundo. Porro dissidium pacandis, optimum fore remedium promittit Isaias, vbi Euangelium pronulgabitur: neque id modò, sed vt abolitis odiis ad mutuam opem ferendam propensius sint. Non enim simpliciter dicit, Conterentur gladii, sed, Vertentur in ligones. quo demonstrat talem mutationem futuram, vt quum antea alii alios vexarent, variisque iniuriis afficerent, deinceps pacem & amicitiam colant, operasque suas conferant in communem omnium vtilitatem. Ligones enim & falces instrumenta apta agriculturæ, quæ hominum vitæ vtilis ac necessaria est. Ostendit igitur vbi regnabit Christus, illic etiam vltro citroque beneuolentiæ officij certaturos, quos prius nocendi cupiditas huc illuc raptabat.

NEQVE ASSVESCENT VLTRO PRAELIO.) נאלי signficat vel Confuescere, vel discere. Senus verò Prophetæ satis perspicuus est, quòd non exercebunt se artibus noxiis: nec maleficiis & iniuriis inter se certabunt, quemadmodum antea solebant. Hinc colligimus parum profecisse in Euangelio, quorum animi ad mansuetudinem reuocati non sunt, atque inter quos nondum ita præualeat charitas, vt sese in utriusque officij profectuant. Hoc autem fieri non potest, priusquam pacata fuerint coram Deo conscientie. Nam illinc initium faciendum, vt pacem cum hominibus si uamur. Insani quidam hunc locum detorqueunt ad arma, quæ sunt gladii omnino adimere Ecclesiæ. Inde etiam multò grauius damnant bella omnia: veluti si quis Princeps populum sibi commissum defendat & tueatur ab iniuria: Nefas, inquit, est Christianis uti gladio. Sed facilius admodum responsio est: nam Propheta metaphorice locutus est de regno Christi, ipsum pacificum esse ostendens: vt mutua beneuolentia homines inter se conciliet. Metaphoræ enim frequens est Scripturis, qua res per signum designatur: quemadmodum in illo loco, Qui non habet gladium, emat. Christus certè volebat suos ad arma excitare, sed vlti tempus instare significabat. Ita rursum cessare dicuntur gladii, vel constari in diuersum vsum, quum cessent odia, pugne, & inter se conciliantur qui inimici prius erant. Excipiet quispiam in concordia & pace nullum quoque fore gladii vsum. Respondeo, eatenus vrigere inter nos pacem, quatenus flo

ret Christi regnum, & esse his duobus mutuam inter se proportionem. Vtinam quidem totidem in nobis regnaret Christus: tunc quoque pax vim suam in solidum obtineret. Sed quam longè adhuc absumus à perfectione pacifici istius regni, de profectū semper cograndum est. Ac nimis inepti sunt, qui non cogitant regnum Christi hīc tantummodo inchoari. Præterea non colligit Deus Ecclesiam, id est, cœtum piorum, vt separatus sit ab aliis: sed boni malis semper admixti sunt. Quinctiam boni nondum ad metam pertigerunt, longèque abfunt ab ea perfectione quæ in eis desideratur. Non est igitur in terris quærendum complementum huius Prophetiæ. Satis est si initia gustemus, & conciliati Deo per Christum, mutuam amicitiam colamus, & abstineamus ab omni noxa.

5 DOMVS IACOB.) Acriter Iudæos perstringit proposito Gentium exemplo. Nam cum propagato suo regno, Deus cuius Gentibus iura dicitur us esset è monte Sion, vt eas infereret in corpus electi populi, nihil aliudius erat quàm domum Iacob ab eo desicere, & accedētibz exteris, domesticos ipsos recedere, quos præire decebat. Hæc igitur non modò plena vehementiæ exhortatio est, sed grauis etiam & mordax querimonia. Ideo compellat eos homoifico nomine, Domus Iacob, inquit, Venire: vt magis ingratitudinem amplifcet, quòd cum essent in Ecclesia Dei primogeniti, se tamen profus abdicabant communi hæreditatis iure. Subest itaque tacita comparatio, ac si dixisset: En Gentes confluunt ad montem Sion, & quisque proximum suū hortatur & incitat: subiici de doctrinæ Dei patiuntur, & ab ipso argui: quid vos Israelitæ, vos hæreditas Dei quid cessatis? An Genes se subiicient Deo, vos eius imperium detrectabitis? Tanta lux per omnes orbis partes accessit, nec ea illustribimini? tot aquæ defluent, vos non bibetis? Quæ est ista vecordia, dum ita properant Gentes, vos otiosè desiderare? & quum addit Ambulabimus, significat lucem ipsi ante pedes propositam esse, quam clausis oculis prætereunt, imò extingunt quantum in se est: cuius tamen fulgor longinquas gentes ad se trahit.

6 CERTE DESERVISTI POPVLVM.) Hic iam apertè peruertiam populū naturam accusat: neque id simpliciter, sed quali in admirationem raptus orationem suam prædidit, scēque ad Deum conuertens, exclamat, Quid ego verba faciam apud deploratum populū quem tu, Domine, iustè repulisti, quia se idololatris addicens, perfidè à verbo tuo deficiuit. Potest etiam esse vitæ vicinium futuræ poenæ, quam ipiritu præuidebat: ac si diceret, Nihil mirum esses, illi ruina & vastitas immineat monti Sion ob tanta populi scelera, ne tam lugubre spectaculum intereæ desperationis causa esset: & quicunque erant sanabiles, poenitentia tacti, ante euentum huius cladis ad Deum se conuerterent. Sic enim Propheta diuini iudicii præcones esse, atque impiis vltionem denuntiare solent, vt simul studeant quoscunque possunt, ad respiciendum aliquam adducere. Nec enim hunc affectum vnquam exuere debent serui Dei, vt studeant etiam reprobis prodesse, si quo modo fieri possit. Eximiam consolationem piis doctoribus afferre debet hic locus. Cùm enim videmus apud surdos verba facere, labascimus, atque ad defectionem sollicitamur, quid ago: ærem verbero. At qui Propheta non definit eos hortari, in quibus nihil bonæ spei animaduertebat. Sicque obstupescit in hoc populi exitio, vt quem ruere videt, nihilominus alloquitur. Simul obseruandum est, quamlibet obstinati sint impij, illis de clarandam esse vltionem, & quantum vis refugiant frenūque arrodant, vt inexcusabiles reddantur, semper ad Dei tribunal citandos esse. 2. pro Certè hīc accipio. Hæc enim significatio melius quadrat, quoniam ceptam exhortationem abruptit, & Deum alloquitur. Et quando rursus vocat DOMVM IACOB, hoc ad maiorem vehemētiā additum est, vt in oratione pathetica fieri solet. ac si diceret, Hæc gēs sancta quam Dominus elegerat, nunc derelicta est.

2. Tim. 2. d.
25.

QUONIAM IMPLETI SUNT.) Quoniam vox $\omega\rho\rho$ Hebræis nunc est Oriens, nunc Antiquitas, possit stare hæc interpretatio, impletos esse præcis moribus, quòd superstitiones, quibus olim infecta fuerat terra Chanaā, in vsum reuocassent. Scimus enim Prophetas sæpe exprobrare populo Israel, quòd magis similes essent Chanaanis, quàm Abraham & reliquis sanctis Patribz. Et certè quia eiectis veteribus incolis, adducti in eius terræ possessionē fuerant, vt purgata suis inquinamentis sanctitati postea addicta esset, non mutare peruersos mores duplex fuit ingratitude. Quia tamen alter sensus receptior est, cum retinere placuit. Quanquam hīc quoque variant Interpretes (quia alij comparatiuè accipiunt literam ω , præ Orientalibus, vel pluriquam Orientales,) simplicius alij, & meo iudicio rectius, vertunt repletos esse Oriente, hoc est, vitii quæ inde contraxerant: sicuti mira est contagio præuæ imitationis, nec quicquam procliuus, quàm vt corruptelæ ab vno loco longius serpent. Et quod proximè sequitur, Augurius vt Philistæi, clarius idem explicat. Nam sub auguriis, per synecdochen complectitur Satanæ fallacias, quibus deditæ erant profanæ gentes. Intelligit ergo Propheta nihil eos iam à Philistinis differre, à quibus tamen Deus adoptionis suæ priuilegio ipsos segregauerat. Atque hoc ad grauiusimam condemnationem satis fuit, quòd suæ uocationis obliuio, corruptis & impiis Gentium moribus sese polluerint. vnde apparet quàm nihil iuuat ad leuandam culpam alieno exēplo peccare. Postrema etiam pars versus variè exponitur: quia filios alienos quidā metaphoricè trahit ad leges & instituta: alij ad coniugia referunt, quòd alienigenas uxores promiscuè ducendo, promi-

scuerant semen, vt multi essent adulteri in filii. Durior Hieronymi expositio, quòd se fecerant contra naturam nefandis libidinibus. Ego verò non dubito filios alienos accipi pro exteris genibus: non autem figuratè pro legibus ipsiis. Crimen itaque in eo statuitur à Propheta, quòd Gèntium gratiam captantes, earum se vitiis implicuerint: atque ita non modò mortales, sed impios Deo prætulerint. Dicit autem ac quiescisse, eò quòd scelestæ imitationis cupiditas, vel delectatio deleuerit ex eorum cordibus amorem Dei & sanæ doctrinæ.

7 ET IMPLETA FVIT.) Animaduertendus est ordo quem tenet hîc Propheta. causas enim nunc recenset, ob quas Dominus populum suum reiecit: inceptis proximo versu ab auguriis & moribus alienigenarum, iam descendit ad aurum & argentum: postea loquetur de equis & quadrigis. Non dubium est quin damnata prius idololatria, secundo loco auaritia, tertio prauam confidentiam reprehendat, vbi homines sibi extra Deum vana præsidia constituunt. Per se enim damnandum non est, quòd auro & argento abundaret: sed quoniam insatiabili auaritia ardebat, equisq; & quadrigis cõsistebat, meritò ipsum reprehendit. 3, hîc pro aduersatiua particula quidam accipiunt: vt sit sensus: Et tamen abundat argento, &c. Vt maiorem populi ingratiitudinem esse ostendat: quòd cum bonis omnibus afflueret, cõfugeret tamen quasi rebus desperatis, ad artes Magicas & idola: quod multò minus excusari potest, quàm si rebus aduersis ad ea confugisset, vel saginatus bonorum copia, Dei tamen iugum excuteret. Hoc modo amplificaret seculi populi gratis & sponte ad idola confugientis, vel lasciuientis in sua pinguedine. Ego tamen interpretationem non admitto, quòd videatur nimis coacta. Potius vno contextu enumerat vitia, quibus populus laborabat: Auaritiam, peruersam fiduciam, & idololatriam. Ergo quauis vera sit illorum sententia qui aduersatiuè exponunt, huic loco non conuenit. Et paulò post clarior iterum confirmat Isaias: etsi enim per se vitiosum aut reprehendendum non est, si quis aurum aut argentum possideat, modò e rectè vtatur: meritò contra prauum affectum, & insanam cupiditatem coaceruanda pecuniæ inuehitur, sicut detestanda est: finem non esse dicit, quia inexplebilis est eorum cupiditas, qui naturæ modum excedunt. Idem de equis & quadrigis censendum est. falsa enim fiducia hîc reprehenditur. Huic malo vt occurreret Dominus, vt ueritatè ne Reges magnam equorum aut quadrigarum multitudinem sibi compararent: ne iis confisi, populum reducerent in Ægyptum. Quum ergo difficile sit homines huiusmodi adiumentis abundare, quin simul efferantur superbia, Dominus volebat populum suum iis destitui, vel saltem mediocritate contentum esse.

Deut. 17. d.
16.

8 IMPLETA EST ETIAM TERRA EIVS IDOLIS.) Repetit quod nuper attigerat de idololatria, sed explicatius: ac materiam priore quidem loco ponit: deinde vsum, qui ferè semper consequi solet. Rarò enim contingit erigi idola inter nos, quin simul iis abutamur. Nam perinde est ac si congesto ligno subiciatur flamma, quæ protinus ardere necesse est. Neque enim minus quàm lignum ad concipiendum ardorem nos quoque ad superstitionem sumus proni. Idolis etiam nomen apud Hebræos rectè: impositum est *עֲלֵי־לֵב*, quo hîc vitur Propheta: quia res sint inanes ac nihili. Nec dubium est, quin Spiritus sanctus hac voce coarguere voluerit hominum vrsaniam, qui se putabant talibus figmentis adiutos propius ad Deum accedere: sicuti hodie Papistæ, vt sua idola ab vtilitate commendent, iactant libros esse idiorarum. Sed elogio Spiritus sancti magis credendum est: & res etiam ipsa elaiè docet quid fructus inde percipiat idiotæ. Crafsis enim imaginationibus delusi, fingunt sibi terrenos deos & carnales. Vnde meritò Ieremias non modò pronuntiat vana esse simulacra, sed decipulas falsitatis ac mendacii. Ac obseruanda est descriptio, vbi commemorat Propheta, populum se incuruasse coram operibus manuum suarum. Cuius enim stuporis est, homines non tantum venerari lignum & lapidem Dei loco, sed figmentata sua Deitate ornare, quam sibi ipsis dare nequeunt? Horribile sanè prodigium est, simulacrum quo qui contemptus iacebat, manum apposuit mortalis homo, repente adorari, ac si factus esset Deus. Etsi autem populum veterem alloquitur Propheta, eadem tamen ratio in Papistis competit, apud quos nulla est Dei maiestas, nisi in operibus manuum ipsorum. Repetito emphatica est, vbi Manibus adiungit Dignos: quòd magis patet tam crassum flagitium. Notanda quoque locutio est, qua exprimitur adoratio ab externo gestu: non quòd inter homines nefas sit genu flectere vel caput, politici honoris causa: sed quia diuinum cultum proficitur, quisquis se coram idolo inclinat. Itaque quod de adoratione *εὐλαίας* Papistæ balbutiunt, puerile effugium est, quando quodlibet recurrent: signum, vbi de religioso cultu agitur, in genere damnat Propheta.

Ierem. 10.
c. 14.

9 ET INCLINATVS EST HOMO.) Pars interpretum vno contextu hoc legit, ac si pluribus verbis crimen aggrauaret Propheta: quem sensum si amplectimur, per Homine & Virum cunctos Israelitas intelligere conuenit: quasi diceret neminem esse immunem & purum ab hac labe. Alii verò non male existimant repeti aliis verbis quod de pena dixerat, atque hoc modo exprimi qualis populum à Deo derelictum maneat exitus. atque ita optinè quadrabit orationis tenor, ruinam omnibus instare, tam paruis quàm magnis, quæ totum populum prosterнат: quia in tanta impietate, nulla vindictæ Dei speranda sit remissio. Porro in duobus istis verbis concinna allusio est ad incuruationem, cuius paulò antè meminit. quasi diceret, Humiliatam se coram idolis:

idolis: Deus ergo sub ingenti eladiū mole coshumiliabit. Interea mihi dubium non est, quin simul eorum arrogantiam refutet, quia difficile creditū fuit, populū tantis opibus probè munitū, malis paulò post obrutum iri. Posteriūs membri um bifariam exponitur. quauquam ad lūmam rei non multū interest, vtrumuis eligas sensum. Nam Prophetæ consiliū est docere, erga tam obstinatos homines, implacabilem fore Deum. Si in futuro legas, Non remittes eis, facilius erit sentētia. Imprecatio tamen eodē modo recidet, Ne remittas: quia scimus Prophetas quoties zelo Dei accensis imprecationes proferunt, quasi dictante Spiritu, denuntiare impiis iustam pœnā. Nec mirum est Prophetam tot & tam abominandis criminibus offensum sic incallescere, vt gētiles suos deuoueat exitiū, quādo nihil ei sacro Dei honore fuit pretiosius. Sed tenendū simul est, reliquias tacitè excipi, quia nō de singulis hīc habetur sermo, sed de ipso corpore populi, quod in suis vitis ferè contabuerat, vt sanitatis nulla spes esset: alioqui absurdum esset, ineuratiles & prorsus obstinatos hortari ad pœnitētiam, spe veniētiā. Summa igitur est, non antè pœnā instauratiōē nouæ Ecclesiæ, quān Deū exento Templo, iudicium suū exequutus sit.

IO INGREDERE IN PETRAM.) Quia nimis securè contra Dei minas sibi vt plurimum indulgent impij, solenne est Prophetis, dum minantur peccatoribus, incutiendi terrores causa viuis descriptiones addere, ac si in rem præsentem homines ipsos adduceret. Hæc ratio est cur nunc Propheta, Dei contemptores iubeat rupes & speluncas ingredi, vt sub terra lateant. Ac primò quidem significat præcentum mortibus formidabile esse Dei iudicium, cuius fugiendi causa optabilis sit descensus in sepulcrum. Sed homines ipsos compellans, grauitatem vindiçtæ Dei magis emphaticè illustrat. Esti autem per Dei pauorem flagella intelligit, quibus sceleratum populū vturus erat Deus, non tamen frustra mox adiungit gloriam eius magnificentiam. ac si diceret, Deum pro mensura gloriæ suæ metuendum esse impijs: in quibus perdendis immensam suam potentiam exeret. Cæterum quāuis nulla pœna fleat, aut vel corrigantur impij, ad præsentem iræ Dei sensum expauescere coguntur. Eluctos alio modo ad Dei metum crudelitatis pœnæ: quia ferulis domiti, ad ferendum iugum assuescunt. Gloriam ergo Dei illustrem fore pronuntiat Isaias, vbi iustus iudex apparuerit: quia vbi dissimulat, in obscuro latet, nullūque propemodum videtur esse. Atque hinc dicant Pastores, quomodo agendum sit cum sopitis conscientijs, nempe vt Dei iudicio expergefactæ, seriò metuant Dei iudicium. Esti enim spernitur audacia, penetrat tamen vel in ferreos animos terror, vt sint inexcusabiles: sæpe etiam aliquos sanari contingit: & fideles auditis que impios & reprobos manent atrocibus pœnarum exemplis, similiter prouocant.

II SVBLIMITAS OCVLORVM.) Quoniam impij præsentem opulentiam, quiete, prospera fortuna consiliū ex alto despiciunt Prophetarum minas, atque hoc modo animos obstinant contra Deum, imò prote ruè efferuntur: hīc instituit Isaias, vt iam dictum est, eorum retundere arrogantiam. ac si diceret, Veniet tempus quū facesset hæc vestra superbia, qua frustra, imò furiose aduersus Deum contenditis. Impij enim quāuis religionem aliquam simulent, sua tamen audacia in Deum ipsum ferocunt, vt eo videantur altiores. Ergo ipse viciissim in eos fulminando, factum eorum prostrernit, vt solus emineat. Atque illud ipsum est quod iam diximus, seclerum impunitatem veluti nebulam quandam esse oculis nostris obiectam, qua Dei gloriam cernere prohibemur. Cum verò viciiscitur facinora hominū, gloria eius cōspicua elucet. Atque hæc ipse causa est, cur Solomon, impios aduersus Deum insolescere dicat: quòd videat æquè feliciter *Eccles. 8.* impijs ac pijs in hoc seculo euenire. Crescit enim omnium audacia, magis que ac magis exæcatur. Hic autem significat eoactis in ordinem superbis, nihil impedimento fore Deo quominus talis agnoiscatur qualis ipse est. Decebat quidem, populū sponte altitudinem Dei suspicere sub cuius vmbra protegebatur: atque in hunc finem tot beneficijs tam præclarè ornatum erat vmbra Abrahamæ, vt speculum esset gloriæ Dei, eiusque sanctificatio. Nunc quia se contra eum extulerint Iudæi, denuntiat Isaias, nouum Deo fore modum extollendæ suæ gloriæ, nempe in eorum ruina. Oculi sublimes, & altitudinem nominans, à gestu externo, interiorem animi fastū designat. quia ferè praua confidentia ipso intuitu, Dei & hominum contemptum prodit. Eodem sensu à Dauide etiam notantur alta supercilia. Proximo versu idem melius confirmat, atque ex hac vehementia, & verborum congerie colligere facile est, quanta contumacia tunc grassata fuerit. §.

Cæterum non mirabimur tantopere insistere in subigenda hominum arrogantia, si consideremus quā difficile sit eorum duritiam inflectere, qui freti suis opibus nihil metuunt: & qui hunc putant finem effusæ dignitatis, si omnia impunè liceant. Nām hodie quoque experimur, quā delicati sint & irritabiles, quicumque sibi plus iusto arrogant, quān' deinde præfractè omnes admonitiones reiciant. Atque hæc etiam ratio est, cur stylum propriè in eos stringat Propheta, potius quān in genere vltionem denuntiet toti populo. Quāquam non in solos principes inuehitur, qui præ alijs ampla dignitate pollebant, quia non soli ipsi, sed & infimi quique sæpe turgent superbia. Omnēque (vt vulgari prouerbio dicitur) regis animum intra se gerunt. Sicut vilissimos quoque experimur ad minimas punctiones, intolerabilis arrogantia virus euomere. Quare quum vulgò regnaret vitium hoc, om-

nes tam fummos quàm infimos complectitur Iſaias, ſignificās eò grauius inſtare iudicium quò li beralius tractati à Deo fuerant: quia ex abundantia, eorum animi intumuerant ad ferociā. Por- rò quanius litera h, quę nota eſt datiuſ caſus, interdum ſuperuacua ſit, hoc tamen loco vim ſuam retinet: quia videtur Iſaias, veluti certum diem condicere, vt in iudicijs fieri ſolet. Itaque inter- pretor Deo ipſi præfixum eſſe diem, quo liſti oporteat ſuperbos ad ipſum Dei tribunal ſubeun- da damnationis cauta.

Colligere præterea ex iis verbis licet, Deum ſe profiteri omnium ſuperborum hoſtem eſſe. hæc itaque conditio perinde valet, acſi negaret Deus ſe poſſe ferre prauam elationem in homi- nibus, id eò que fieri non poſſe quin manu ſua conterat, quicūque ultra nò odù ſe extollit. Quòd ſi animis noſtris verè perſuaſù eſſet, quis non horreret ſuperbiā, qua ira Dei in nos prouocatur? Sicui Superbum & elatù in neutro genere legere placeat, ad propugnacula ſit, & munitiones reſerre conueniet. ſed non tititur Grammaticæ ratio, aliter quàm de perſonis accipi.

13 SUPER OMNES CEDROS.) Quę hęc de arboribus Libani, & excellis montibus infer- tur allegoria, rem illuſtrat magis quàm obſcurat: quantūvis enim in ſublime atpiret ac nititur mortalis homo, non tamen montes & proceras euertere, Deo non minus facile erit, quàm flatu venti quiſquilijs diſpergere. Ergo velut in pictura ſuperbis oſtendit Iſai- as, quàm inaniter & ſtultè ſuam altitudinē confiſant ſibi fore præſidio. Subeſt etiam hyperbo- le, quæ ad ampliſcandum terrorem valere debuit. Deum certè montibus & arboribus irati probabile non eſt, vt quaſi mutato conſilio deſiciat quod ipſe erexit, ſed in creaturis innoxijs, Dei iudicium contemplādum proponit Iſaias, quò certius perſuadeat non ceſſuram impunè impro- bis & audacibus ſuam temeritatem. Videmus ergo cur figuras cedrorum, quercuum & mon- tium admiſceat. Quod ſubiicitur de turribus & muris, figuratum vel allegoricum nò eſt. Scimus vt homines quotieſte munitos vident, ſibi blandiantur, acſi Dei auxilium non amplius egerent. ma- teriam ergo præpoſita fiducia commemorat Iſaias, ſub turrim & murorum nominibus, quia ſi quis locus videtur inexpugnabilis, nidum ſibi illic faciunt profani homines: ex quo cælum & terram deſpiciant: quia putat extra omnem fortunæ aleam ſe eſſe poſitos. Denuntiat ergo Iſaias, quom humiliare Deus homines volet, deicctum iri omnia præſidia, ex quibus perperam arripit fiducia occaſio. Et quanius res ſint per ſe non malæ: quia tamen tenus noſtros nimis occu- pant, ſtylum nò temere in eas ſtringit Iſaias. Eodem pertinet quod ſubiicit de equis & quadrigis. Nam ſicut dicitur 5. cap. Michę, Quia perperam affixi ſunt homines terrenis opibus, ſpoliari in totū neceſſe eſt, vt ſola Dei manu feruentur. Paulò antè copiam equorum reprehenderat: nunc de Iudicio Dei concionatur, & admonet non aliter locum fore gratiæ Dei, quàm ſi proſus ludæos exarment, ne amplius terrenis præſidijs perperam confiſant.

Mich. 5. c.
10

16 SUPER OMNES NAVES THARSI S.) Tharſis Hebræis vocari Ciliciam non du- bium eſt: & quia Iudæis cum illa gente multa erant cōmercia, multa ſit in Scriptura mentio nau- tium Tharſis, quæ ideo ſic vocantur, quòd mare illud frequentabant. Nauigatio quidem per ſe damnari non poteſt, quam importandis mercibus & exportandis non parum vtilitatis afferat hominibus. Nec verò quom Deus totum genus humanum mutuis officijs coniunctum eſſe ve- lit, hæc communicandi ratio improbari poteſt. ſed quia abundantia faſtù & ferociam vt pluri- mum gignit, mercatura genus perſtringit Iſaias, quo maxime ditata fuerat terra. Adde quòd mercatura, quæ cum longinquis & exteris gentibus exercetur, ſæpe fraudibus & rapinis plena eſt, nec vllus illic lueri modus. Primùm ergo intelligit Iſaias, diuitis nudatum iri ludæos, vt di- ſcant ſe Deo ſubiicere. Deinde auaritiā & illicitos quaſtus à ſigno deſignat, acſi quis oſtenſo gladio cruentato eedem notaret. Et ſecunda etiam pars verſus clarius demonſtrat nauigationē damnari à Propheta, quę multis corruptelis terram inſecerat. Nimis conſuetum eſt ac vulgare, vt diuitias ſequantur delitiæ, mollities, voluptatūque affluentia: quod ſerè in opulentis regio- nibus & vrbibus mercatoris perſpicitur. Nam qui in longinquis regiones nauigant, domeſticis commodis minime contenti, nouas & prius incognitas lautitias tecum reportant. Quia igitur opulenta ſerè mater eſt luxus, pretioſam hęc ſupellētilem commemorat Propheta. quaſi diceret ludæos ſumptuoſè ſinas domos ornando iudicium Dei ſibi accerſere. Nam iub picturis per ſy- needochen, tam pretioſa aulæ, quàm opus Phrygionicum, vaſa que exquisito artificio cōpoſita intelligit. Certum verò eſt, corruptos eſſe mores, vbi hinc inde ſuperuacua oblectamenta quærit hominum cupiditas. Et videmus vt Romano imperio exitium attulerint tales delitię. nam priuſ quam in Græciam penetrarent, ſūma apud eos continentia vigebat. tandem Aſia deuicta, magis molleſcere & effœminari cœperūt: ac vbi ſignis, vatis, gemmis, tapetibus capti ſunt eorum ocu- li, vnguentis & odoribus captæ nares, ſimul excæcati fuerunt omnes eorum ſenſus, & Orientis luxuriem quaſi humaniorem cultum imitando, magis ac magis diſfluere cœperunt in omne genus libidinum.

17 ET INCURVABITVR CELSITVDO HOMINIS.) Declarat Propheta ſe ad homi- nes reſpexiſſe: dum varias nominauit ſpecies altitudinum. Nec enim ardui montes, aut cedri præcæliſ diſplacent Deo, quas creatur ipſe, ſed omne malū in hominibus reſidere ſignificat, qui rebus

rebus altis & præcellis frustra confidunt. Obiicietur, sæpe accidere vt impii non reddantur humiliores castigacione, sed ferociant porius, atque obstinatiores reddantur: vt constat ex Pharaone, cuius durities nullis flagellis potuit edomari. idèoque non videtur perpetuum quod hic Propheta denuntiat. Respondeo, non exprimi castigacionis effectum, ac si rebelles Deus ad obsequium suum flecteret: sed talem esse huius loci sentium, quamuis animos non mutant reprobi, Dominum tamè nullum finè impositurum pœnis quas de ipsis sumet, donec fracta sit eorù superbia & temeritas. Freti enim opibus & munitiombus, secuti è (vt dictum est) sibi applaudunt, nec Deam reuerentur: sed quantũcunq; muniti sint, Dominus eos facile subiget & profernet, neque id vna tantum aut altera plaga, sed tot tantisq; vt tandè compressi & demitti, aduersus ipsum sese offerre desinant, atque agnoscant se nihil audacia & proteruita sua proficere. Quod subiungit, ET exaltabitur Dominus, iam antea declaratum est.

18 IDOLA.) Quemadmodum prius in obiurgacione, luxurii & auaritiæ, aliisque vitiiis idololatriam coniunxerat: ita nunc in pœnæ denuntiatione eam coniungit.

19 ET INGREDIENTVR IN CAVERNAS.) Prius aliis verbis vñserat, eos scilicet cõpellans in secunda persona. Ingreddimini in cavernã: quòd durius animos eorum percelleret. Nunc verò pronunciat quid sint facturi, ac dicit necesse ipsis fore ingredi. Atque hinc apparet sententiam illam non exhortacionem, sed grauem iræ Dei denuntiationem fuisse, ad terrendos impios & obstinatos, qui & monitiones & minas omnes contemnuunt.

Quod subiicitur de terrore Dei, cum intellige qui per Chaldæos & Assyrios iniectus est: quorum manum iam prius (vt etiam hic) gloriam Dei vocauit. quoniam vñserat eorum opera, ad castigandum populum suum. Tametsi igitur impii & perfidierant, tamen gloria Dei seruauerunt. Nam & diabolus ipse gloriæ Dei aliquo modo seruit, etiam inuitus. Ita loquitur de Assyriis & Chaldæis, quòd in pœnis quas eorum manu exigit Dominus de Iudæis, liceat gloriam eius contemplari. Idem & Surgendi verbo confirmat: quod tantum de valet, ac Tribunal condescendere. In particula quæ mox sequitur VT CONCVTIAT TERRAM, pulchra est allusio vel paronomasia: quæ vix alia lingua exprimi potest. quasi diceret, Ad terrã terrendam. לַעֲרֹץ אֲרָץ. Dominum verò surgere dicit, quòd dormire videatur quantisper differet iudicia sua. Surgit autem, cum iudicis instar eminet, vt pœnas irroget secleratis: ita vt palam sit hominibus, nihil eius cognationem effugere, vel oculos latere, qui nullum scelus inultum sinit.

20 ABIICIET IDOLA.) Mirè sibi placent idololatriæ in superstitionib⁹ suis, & impio cultu. Quãuis enim sceleribus & flagitiis seateant, tamen ad hoc asylum confugiunt, quòd suo cultu Deum placari putant. Vt si hodie Papiſtis flagitia & libidine omnis generis quibus laborat obiiciantur, inſultari certè non poterunt: sed blandientur sibi hoc prætextu, quòd speciosũ cultum habent, eoque velo omnia scelera sua tegi existimabunt. Ideo Propheta idololatriæ integumentum hoc detrahit, ac denuntiat nihil fore amplius quo tegant suas scditates. Dominus enĩ ipsos idola sua abicere eoget, vt agnoscant se frustra in usum & fiduciam locasse. Denique pudebit ipsos suæ vanitatis. Prosperis enim rebus Deum sibi propitiũ esse putant, quasi eorum cultus sibi esse gratos ostenderet: nec prius aliter sibi persuadere possunt, quàm Deus re ipsa demonstret, quantopere eos detestetur. Rebus igitur demũ aduersis, turpitudinem suam agnoscere incipiunt, quemadmodũ preclare docet Oieas, dum eos meretricibus comparat, quæ turpitudinem suã non agnoscent, quandiu quæstum faciunt & in deliciis versantur. Iis verò cum priuantur, & destituuntur ab amatoribus, secum ipsæ de miseria & infamia sua cogitare incipiunt, & pœnitentiæ viam ingrediuntur, de qua nunquã in deliciis suis cogitassent. Idem omnino accidere solet idololatriis, quos non prius pudet suæ turpitudinis, vt idola abiciant, quàm extrema calamitate affecti, quodammodo se petiisse videant.

QUAE FECERVNT) Id est, quæ sibi fieri curauit artificum opera. Nec frustra id addidit: significat enim deos, qui facti sunt, perperam adorari. quales enim esse possunt dii ab hominibus creati, cum Deus à seipso sit, nec initium habeat? Est igitur valde præposterum, & alienum à ratione, homines opus à se factum adorare. Itaque hoc verbo crimen auget, quòd cum idola auro aut argento aut aliis corruptibilibus materia constent, sintque ab hominibus composita, Dei tamen loco adorentur. & simul causam exprimit, cur displiceant Deo: quòd scilicet colantur. Quid nunc colore Papiſtæ impietate suam excusabunt? nec enim negare possunt simulachra ab ipsis adorari. Vbi cunq; verò talis cultus, ibi impietas manifesta est ac conuicta. Iam per CAVERNAS TALPARVM, Sorãda quælibet loca intelligit, in quibus profrofe lateant.

21 ET INGREDIENTVR.) Hæc repetitio superuacua non est, quãuis eadem verba iteret Isaias, quibus nuper vñsus fuerat. Quid enim tam difficile, quàm homines serio timore Dei percellere? Idque non tantum in hypocritis animaduertimus, sed in nobis ipsis, si sedulè attendamus. Quàm enim multa nobis proponitur, quib⁹ mentes nostræ abripi deberent, vix tamen cõmouemur? Prefsert hoc Dei iudiciũ necesse fuit hypocritis inculcari, qui sibi in scelere placebãt. Iã verò atrocitas Dei vindictæ notatur, quòd profundissimis quibusque abyſis malint absorberi impii, quàm subire Dei conspectum. Vnde etiam videtur mutuatus esse Christus

- Luc. 23. d.* quod Iudæis denunciat, Dicent in illa die montibus, tegite nos, & collibus operite nos.
- 30* **22** CESSATE Igitur ab homine.) Hæc superioribus coherent, & perperâ à nonnullis diuisa sunt. Postquam enim Iaias minaciter concionatus est de iudicio Dei, hortatur impios vt seiplos fallere desinant inani fiducia: ac si diceret, Ego vos ipse fallos excæcatos atque inebriatos esse video, vt nulla apud vos ratio valere possit. Hoc ideo fit, quia volis nimium arrogatis. Atqui homo nihil est: vobis autem negotium est cum Deo, qui vnuerfum mundum vel toto nutu in nihilū redigere potest. Variè quidem exponitur hic locus. nōn illi enim de Christo interpretantur, & Spiritum accipiunt pro impetu, & quæadmodum etiam alibi Scriptura hæc similitudine vti solet. Narem verò pro ira, quod iræ signum appareat in naribus, atque hunc eliciunt sensū: Cauete, ne iram Christi in vos excitetis. Verum si quis propius expendat, expositio illa à textu aliena est. Alii quamuis exponūt de hominib⁹ in genere, tamè referunt ad illam sententiã, Nolite timere eos qui occidunt corpus, sed neque quadrat cuiusmodi interpretatio. Nam extra tempus & rem id foret dictum, cum nulla causa fuerit cur eos à timore hominum reuocaret. Verum, vt iam dixi, contextus ipse facillè omnem dubitationē tollit. Sequentis enim capituli initium hæc apertè exponit & confirmat. & qui ea partitus est, perperâ diuulsit que inter se fuerant coniungenda. Subiunget enī: Dominus adimet ea quæ animos vestrōs tantopere attollunt, & sublimes istos spiritus in vobis pariunt. Stulta & inanis est vstra fiducia. hinc pendet quod nunc dicit, Desinite ergo, &c. Sed primū videndum est quid significet **SPIRITVS** in nare. Denotat autem humanam fragilitatem: nempe vitã hominis instar flatus esse, qui statim euanescit. Et quemadmodū ait Dauid, Si spiritum eripiat Dominus, homo in puluerē reuertitur. Item, Exibit spiritus eius, & reuertetur in terrã suã. Item, Caro sunt, spiritus transiunt neque reuertens. Ergo quã vita nostra imbecillius nihil sit neque fragilius, quid sibi vult ista fiducia, ac si altè essent firmitatis nostræ radices? Cessandum igitur ab homine, id est superferendum ab inani fiducia: quoniam homo spiritum in nare habet. nam anima efflata, statim instar aquæ defluit. loquimur autem hic de spiritu vitali, quo nihil fragilius. Porrò dum vetamur fiduciã locare in homine, initium faciamus à nobis ipsis, ne scilicet prudentiæ aut industriæ nostræ vlllo modo confidamus: deinde, ne pendeamus ab humano auxilio vlltrius creaturis: sed fiduciã totã in Dominum coniciamus. Maledictus, inquit Ieremias, qui confidit in homine, vbi ei que suas & opem in carne, id est in externis adiumentis constituit.

Psal. 104. d. 29, 14. 6. 4. 4, 78. 39.

Ierem. 17. d. 5.

QVA ENIM IN RE.) Hæc refutandæ superbiæ vna est ratio, nihil residuum fieri hominibus in quo sibi placere debeãt. perinde enim hoc valet, ac si dixisset Propheta, null⁹ esse precii totam carnis gloriam. Notandum verò est, comparatiuè hoc dici: vt discamus nihil nobis esse proprium, sed precariò tenere, si quid in nobis præstantiæ est. Scimus genus humanum à Deo ornatum esse non contemnendis dotibus. Scimus etiam alios alijs præcellere. sed quia maior pars posthabito Deo sibi absque modo placet: imò profani homines se plus quàm Deos esse arbitrantur, prudenter Iaias (vt passim etiã Spiritus in Scriptura) homines à Deo separat. quia dum in seipsis considerantur, melius apparet quàm fragilis, caduca, & flexa sit eorum conditio. Simul ergo ac sibi homines vel minimū quippiã tribuere incipiunt, detegenda est illis sua vanitas, vt agnoscant se esse nihil. Hoc vno verbo concidunt magnifica liberi arbitrii & meritorum encomia, quibus Papiæ seiplos contra Dei gratiam attollunt. Profanis etiam hominibus exutitur ebrius sui amor. denique ad Deum bonorum omnium auctorem reuocamur, ne imaginem extra ipsum quicquam esse excellentiæ: quia non aliter sua laus ei manet integra, donec omni sapientia, fortitudine, iustitia, omni denique laude exinanitus fuerit mundus.

CAPVT III.

- 1* **Q**uoniam ecce Dominator Iehoua exercituum, Ierosolymæ & Iudæ vigorem & vim adimet: omnem vigorem panis, omnem vigorem aquæ:
- 2* Fortem, & virum bellicosum, Iudicem & Prophetam, & Diuinum & Senem:
- 3* Ducem quinquagenarium, & Conspicuum, Senatorem, Eximium quenque inter artifices & disertum.
- 4* Et constituam pueros illis Principes, & paruuli dominabuntur eis.
- 5* Violenter aget populus, quisque in alium, vir in proximum suum: insolescet adolescens contra senem, contemptus aduersus honoratum.
- 6* Cum apprehenderit quisque fratrem suum è familia patris sui, Vestimentum, dicens, est tibi: Princeps noster eris: ruina hæc in manu tua.

Vel intelligentem arcum fermonis.

7 Is iurabit in illa die, dicens, Non ero curator. Nam domi meæ neque panis est, neque vestimentū. Itaque ne me Principem populi constituatis.

8 Certè corruit Ierusalem, & Iuda cecidit: quoniam lingua eorum, & studia contra Iehouam ad exacerbandos oculos gloriæ eius.

9 Probatio vultus eorum respondet in ipsis. Peccatum suum, sicut ^{vel aduer-} Sodomæ prædicauerunt, neque dissimularunt. Væ animæ ipsorum, quia ^{sus ipsos.} accersuerunt sibi malum.

10 Dicite, iusto bene erit, quia fructus manuum suarum comedent.

11 Væ impio, malè erit: quoniam secundum opera manuum suarum rependetur ei.

12 Populi mei exactores sunt paruuli: & mulieres illi dominantur. Popule mi, qui te gubernant, seducunt, & viam semitarum tuarū deprauāt.

13 Stat ad disceptandum Iehoua, & præstò est ad iudicandos populos.

14 Iehoua in iudicium veniet cum senibus populi sui, & cum principibus eius. Et vos perdidistis vineam, estque rapina pauperis in domibus vestris.

15 Quid vobis, quòd contunditis populum meum: & facies pauperum commolitis? dicit Dominus Iehoua exercituum.

16 Dicit quoque Iehoua, Quoniam superbiunt filia Sion, & porrecto collo incedunt, oculisque vagantibus, & ambulando plaudendoque ambulat, tinnitumque pedibus suis excitant:

17 Ideo decaluaabit Dominus vericem filiarum Sion, & Dominus pudenda earum nudabit.

18 In die illa, auferet Dominus ornamentum crepitaculorum, & reticula, & lunulas,

19 Olfactoria, armillas, & mitras,

20 Tiaras, crurum ornatus, vittas, bullas, & in aures,

21 Annulos, & monilia narium,

22 Mutatorias vestes, palliola, pepla, & acus,

23 Specula & sindones, calyptas, & thestrisra,

24 Et erit pro suauis aromate putredo, & pro cinctura laceratio, & pro cincinnis caluitium, pro balteo cinctura facci, adustio pro venustate.

25 Viri tui in gladio cadent, & robur tuum in bello.

26 Mœrebunt ac lugebunt portæ eius: & ipsa desolata, humi iacebit.

IN CAPVT III.

NONIAM ECCE.) Diximus paulò ante eundem contexti sermonem à Prophetâ, quem in fine proximi capitis exorsus erat. Nam admonet Iudæos quibuslibet opibus pollicant, nihil tamen suppetere quod opponant iræ Dei: quin vbi exarserit, consumat totas eorum munitiones. Vnde sequitur nimium desipere, dum ad terrores procul abigendos, suas copias, potentiam, & bellicum robur, consilia, vires, vberem frugum prouentum, aliâque ingerunt. Et particula denotatiua non, non modò certitudinis causa hîc ponitur, sed ad breue tempus notandum: ac si impios in rem præsentem adduceret Isaias. Accidit enim plerurque, vt qui apertè non audent ridere iudicia Dei, ea tanquam quasi nihil ad se pertinentia vel longè adhuc remota eludant: Quid hæc ad nos? inquirunt, vel si quando fortè eueniant, cur ante tempus erimus miseri? An non vbi ingruent calamitates, tunc factis mature de illis cogitabimus? Quoniam ergo ad spernenda Dei iudicia, tales crassa & supinæ

securitatē latebras sibi effodiunt in ipsi, ideo propius ac instantius eos urget Propheta, ne Dei manū procul abesse existiment, frustra que sibi promittant inducias. Eodem pertinet quoddam nominat dominatorem & lehouam exercituum, ut eius maiestas sopitos ac hebetes animos metu percullat. Neque enim vllis ornamentis opus est Deo, sed ruditatem nostram ac etiam torporem, gloriæ eius sensu expergeri necesse est. Primò autem denuntiat Propheta spoliatum iri Iudæos omni copia annonæ, ut penuria deficiant. Idem postea subiicit de præsidis militaribus, totòque ordine politico. Hinc verò colligere licet, sic gloriosos fuisse Iudæos præsentem remanere statu, ut se ab omni incommodo fore immunes sultè confiderent. Atqui denuntiat Isaias non modò totam regionem obnoxiam fore Dei flagellis, sed Ierosolymam ipsam, quæ inuictum erat gentis propugnaculum. quasi diceret, Non modò grassabitur ira Dei per ipsum corpus, sed ad cor ipsum penetrabit. Quantum ad verba spectat, quia *מַשְׁמַנֵּי יָמָם*, hoc est masculinum genus & femininum: minimè dubito, quin hac mutatione certius exprimeret voluerit futuras omne genus frangendas esse. Ideo reddidi vigorem & vim. Nam quòd Interpretes quidam ad personas hominum referunt, mihi non probatur: quia melius conuenit qualibet futuras diuerso genere notari. Dubium tamen est, restringatne hoc ad victum Propheta, an verò ad alias species extendat, quas paulò post subiicit. Sed contentaneum est per *מַשְׁמַנֵּי יָמָם* generaliter comprehendi quæcunque ad fulciendum vrbs vel populi statum necessaria sunt. deinde explicationis causa enumerari quasdam species. Prius ergo membrum huc tendit, Deus pestuladabit prædida omnia & opes, quibus vos stare creditis, ne quid amplius refert ad vos sustinendos. Deinde adiungit qualis futura sit inopia & nuditas. Et initium quidem, ut diximus, facit à victu & alimentis, quæ primum locum obtinent ad tuendam hominum vitam. Duobus autem modis vigorem panis & aquæ aufert Deus. vel cùm cibariis nos priuat, vel cùm illis eripit vim educandi. Nisi enim virtutem occultam cibis inspiret Deus, qualiscunque suppetat eorum copia, nihil nobis proderunt. Vnde alibi dicitur, Frangere baculum panis dum pistores reddunt panem in pondere, dum comeditur, nec tamen saturitatem affert. Atque hæc similitudo diligenter notanda est, ut sciamus etiam ventre bene referto, nos semper fore famelicos: quia non nisi arcanæ Dei benedictio nos pascit ac sustentat. Et si autem hoc loco esurios quam minatur Propheta, potest de sterilitate accipi, quòd Deus Iudæos cibariis omnibus priuabit, quia tamen ut plurimum solent Propheta ex Lege mutuari loquendi formas, optimè conuenit hæc interpretatio. Poterat enim simpliciter dicere, Auferam panem & vinum: sed quiddam magis recòditum exprimit, nominans fulcimentum panis & aquæ. quali diceret, quanuis non redigatur ad inediàm populus, Deum tamen facturum ut in gluiem replendo, fame nihilominus tabescat: quia sublata Dei benedictione, omnis vtilitas euanesceat. Summa tamen est, nulla fore populo alimenta quibus se sustentet: vel quia carebit panem & aqua, vel si suppetant, nullum inde vium percipiet.

2 FORTEM ET BELLICOSVM Subsidia alia commemorat, quibus retinetur incolumis status vel gentium vel vrbiū. His denuntiat Iudæos penitus orbandos, ut nec domi consilio aut virtute, nec foris armis valeant. Porro non obseruat curiosè ordinem: sed contentus breui compendio, illa aliis miscet. Incipit à viris bellicosus, in quorum manu erat patriæ defensio. tales interdum morte aufert Deus, interdum molles & effeminatos reddendo. Hoc posterior magis commune, ut posteritas à maiorum virtute degeneret: & qui prius erant formidolosus, temporis successu timidi fiant ac imbelles. Illud tamen etiam alterum contingere videmus, ut cordatissimi repente deficiant. Ad iungit Iudicem & Prophetam. Scimus Hebræis, Iudices accipi pro Gubernatoribus quibuslibet. Iam per Prophetas, quoslibet doctores intelligi certum est. Itaque abolito ciuili regimine extinctaque doctrina, Iudæis interitum minatur. Et certè eundem in Republica locū obtinent Magistratus ac Doctores, quem in corpore humano duo oculi. Ad eundem ordinem Senes quoque refero, qui ad gubernandum magis sunt idonei: quia ætas prudentiam, consilium, & grauitatem conciliet. Quantum ad nomen Diuini, tametsi malè sonat in Scripturis, videtur tamen hæc accipi in meliorem partem, cùm reeferat Isaias quæ ad conseruandum vrbs & regni statum faciunt. Possent igitur hoc nomine vocari Coniectores, qui non auguriis vel arte superstitiosa, sed raro acumine & solertia res obscuras diuinat. Cæterùm quia Deus Magos, Ariolos, & Diuinos consuli vetuit, & Balaam ipse pronunciat non esse diuinationem in Israel, si de magicis diuinationibus accipere quis malit, non repugno: nec quicquam absurdū erit numerari inter pœnas, quòd populus vitiosis quoque damnatisque subsidiis priuandus sit. sicuti apud Oseam, cum Altari & sacrificiis ponuntur Theraphim. **D V C E M**
Q V I N Q V A G E N A R I V M nominat, ex more tunc recepto. Erant enim vt centuriones Romanis, ita Iudæis Quinquagenarii, quos Græci *πεντακοστάρχους* nominant. Latinis verò quia hæc ratio non fuit in vsu, etiam nomen fuit ignotum. Vultu reuerendos intelligit, quibus virtutis fama, autoritatem dabat in populo. **VOX VITÆ**, pro qua Senatorem verti, potest extendi ad priuatos homines qui prudentia excellunt. Sed quia propriè tribuitur Consiliariis qui publicum munus exercerent, nolui à communi sententia recedere. Cæterùm quia artes mechanicae non minus ad tuendum populi statum, & tolerandam communem vitam vtilēs sunt, dicit etiam Isaias earum defectu

Leuit. 26.
d. 26.

Deut. 18 b.
20.
Num. 23.
d. 23.
Ose. 3. 4. 4.

defectu Iudæis instare exitium. Quod postremo loco ponitur, variè exponunt Interpretes. Ad verbum est, Intelligens miserationis vel ternonis submissi. Iam quia Pythonicis spiritus murmuribus & susurris edunt sua responsa, quibusdam videtur notari incantatio. Rectè autem per *vn̄* intelligunt arcana consilia: sed quia arcana etiam & granoratio hac voce non in propriè designari potest, non dubitavi discipulos vertere. Si quis tamen intelligere malit prudentes homines & cautos, qui ad concionandum minus apti secretò admonent quid factu sit utile, non repugno. Ceterum notanda est compendiaria hæc descriptio status ritè ordinati. Primum enimannonam, aliàque ad victum necessaria posuit Iudas: deinde militare robur: tertio scientiam regendi populi, & alias partes politici regiminis: quartum munus propheticum: quintum artes mechanicas. His amiculis ornata populus Deus quos prestare vult saluos & incolumes, & rursus spoliat quos vult pessundare, itaque ex mera Dei gratia fluere sciamus, quæcunque vitia esse experimur ad vitæ cultum. Vnde & alterum sequitur, cauendum scilicet esse ne ingratitude nostra, præclaris istis Dei muneribus nos priuemus.

4 ET CONSTITUIT PVEROS) Quò magis conspicua sit Dei vindicta, iam describit quàm misera sit ætatis futura mutatio, cum sublati sēt medio fidis & idonei gubernatoribus, ignaui & nihili homines Deus in illorum locum substituit. PVEROS, intellige non ætate solim, sed ingenio & moribus: vt sunt molles & effeminati homines, qui nulla pollent virtute, nec gladium sibi commissum regere possunt. Membra hęc singula singulis minimè opposuit: satis enim fuit definire modum quo facile corruiat Respub. nempe, si præ sint stolidi vel inertes, quasi pueri, in quibus nihil sit grauitatis aut prudentiæ. Hoc autem est constituendum, neminè ad regendam Rempublicam idoneum esse, nisi qui diuinitus destinatus, & non vulgari virtute præditus sit: quod etiam rectè animaduertit Plato Nam tamen, vt profanus, nihil habuerit certi, tamen hoc facile coniecit, abat, neminem administrationi publicæ aptum & parem esse, nisi qui supra vulgarem modum diuinitus formatus esset. sicuti enim ab vno Deo est administratio publicæ: sic omni ex parte ab eodem sustineri necesse est. Porro quoscuque non regit Dominus, nihil eis superest, nisi vt pueris similes sint, vel etiam bis pueri, vacui scilicet omni & consilio & prudentia.

Hanc porro vindictam duobus modis exercet Deus: quia sepe dum videmur nobis habere viros graues & peritos rerū, cum ad rem ventum est, velut cæci impingunt, & nihilo plus ipsis quàm pueris est prudentiæ. Dominus enim priuat ipsos insigni illa, qua prius ornauerat virtute, atque ira dementat, ac si fulmine aliquo percussisset. Interdum verò lentius progreditur Deus, & paulatim heroici ingenij viros eripit, qui idonei erāt administratione: gubernacula rerū in eos transfert, qui ne puerum quidem vnum aut familiam regere possent. Hæc cum accidunt, haud longè exitium abesse certissimum est. Præterea obseruandum est quod nuper attingi, statum Reip. bene constitutum, insigne esse donum Dei: cum singuli ordines, & iudicum & senatorum, militum, dum, artificum, & doctorum, mutua communicatione sese iuuant, & in communem totius populi salutem conspirant. Nā cum minetur Propheta, & loco grauisimæ pænæ denuntiat hæc sublatum iri, satis indicat eximia & rara Dei dona populorum conseruationi necessaria esse. Commendatur ergo hęc officium magistratus, & ducū, & militum, atque etiam doctorū ordo. Quod notandum est aduersus fanaticos homines, qui ius gladii omnèque politiam & ordinem è nūdo exterminare conantur. Atqui Propheta monet hæc nō tolli aut adimi, nisi ab irato Deo. Sequitur ergo impios esse & hostes publicæ salutis, qui aduersus eiusmodi beneficia pugnant, eaque quantum in se est reiciunt vel extinguunt. Commendatur etiam hęc doctrina, sine qua status Reip. stare non potest. Quemadmodum enim ait Solomon, Vbi deficit Prophetia, populum dissipari necesse est. Commendatur præterea artes mechanicæ, agricultura, opificia omne genus, architectura, & quicquid simile est, quo carere non possumus. Omnes enim cuiuscunque generis artifices qui hominum vtilibus seruiunt, ministri Dei sunt, eundemque sibi cum aliis finem propositū habent, nempe conseruationem generis humani. Idem de militia dicendum est. tamen enim legitimum bellum nihil aliud esse debet quàm pax quaesita, interdum tamen manus conferendæ sunt: vt qui ius gladii habent, eo vtantur, seque & suos armis defendant. Bellum igitur per se damnandum non est, subsidium enim est conseruandæ Reip. Sed neque negligenda est facundia: ea enim & publicè & priuatim sæpe opus est, vt planè dilucidèque aliquid demonstrari & verū pateferi possit. Nam & hoc inter dona Dei & præcipuas benedictiones numeratur, cum ciuitas viris prudentibus ac disertis abundat, qui cum aduersariis in porta disceptare possint. Huius autem loci summa est, Cùm hæc dona admittit Dominus & statum populi immutat, quoquo modo id accidat, aut mutata administrationis forma, aut principibus sublati, furor Domini agnoscī debet. Aufert enim Reges in ira sua, vt inquit Oieas, aliòque in indignatione sua constituit. Ne igitur has mutationes, Fortunæ aliusue causis tribuamus.

5 VIOLENTER AGET) Sammam perturbationem describit, quæ collapsio vel dissipatio ordine Iudæis instabat: sicuti populis omnibus impendit, simulac sublatum est vel concedit regimen. Scimus quanta fit humani ingenij petulantia, quò vniquemque rapiat animum, de-

Prover. 29.
c. 18.

Dial. 127.
a. 5.

IIoseph. 13. c.
11.

nique vt furiosæ sint libidines, vbi nullo fræno cohibentur. Itaque nihil mirum si prostratis iudiciis, insoleat quisque contra alium, grassetur crudelitas, sine modo vlllo ferueat scelerum licentia. Quod si prudenter expendere, pluris à nobis fieret Dei beneficium, dum nos tolerabili aliquo in statu continet, nec finit iam miserè dissipari. Vnde constat publicos humani generis hostes esse, imò nihil differre à feris bestiis, qui ad labefactandum politicum regimen, studia sua conferunt vel applicant. Hæc verò foedissima confusio à Propheta ponitur, quòd puer contra senem proteruierit, despecti & vulgi quiquiliæ insurgent contra proceres & magnæ æstimationis viros. nihil enim magis præposterum, quàm sublato pudore iam contumeliosè tractari, qui reuerentia digni erant. Hoc tamen tam deforme pudendumque exemplum necessariò accidit conullo politico ordine. Quod ergo verbum וַיִּזְדַּרְזֵר interpretatus sum Violenter agere, necessitate coactus feci, quia alioqui mutila esset oratio.

CVM APPREHENDERIT.) Quia versus hic cum proximo cohæret, pendetque sententia, vsque ad verbum Iurabit, particulam וַיִּזְדַּרְזֵר pro aduerbio temporis accipi certum est. Isaias enim extremam populi miseriam exprimere volens, neminem fore dicit qui gubernandi curam, quanuis rogatus suscipiat. Tantum certè apud homines valet ambitio, vt certatim multi semper appetant principatum: in d cum periculo capitis ad eum aspirant, imò totum orbem omnibus seculis concussit regnandi cupiditas. Nec vllus est tam ignobilis pagus, qui non reperiat voluntarios præf. ctos: adèd cupidum honoris animale est homo. Hinc sequitur deplorata esse omnia, vbi non modò spernitur dignitas, sed pertinaciter etiam respuitur. Extremus enim funestæ cladis est cumulus, vbi refugium omnes quod naturaliter summo ardore expetit. Alias circumstantias augendi causa recenset Isaias, quòd potius onanem humanitatis & misericordiam sensum exuent Iudæi, quàm vt gubernandi munus obeant. Si quæ exteris Gentibus recuset dominari, non ita fortè mirum videbitur. Sed vbi de fratrum salute agitur, honorificam prouinciam reiicere, nimis inhumanum est. Ergo vbi onus Principis à se depellit, cuius sanguine fidem implorat & cuius se patrocinio commendant, signum est extremæ desperationis. Iam quia solent eligi Principes à censu, vel saltem non solet deferri imperium nisi quibus suppetit mediocris facultas, ne eos paupertas exponat contemptui & ludibrio, vel ad torpidos quæstus impellat, hæc etiam circumstantia additur, quanuis ad sustinenda onera sufficiant, non tamen onus impositum recepturos. ac si diceret, Non plebei modò, sed optimates quoque ac splendidi, gubernationem fugient. Verbum quoque apprehendere, emphaticum est. quia tantundem valet, ac manum iniicere. quasi dixisset Isaias, non modò blanditis & precibus acturos qui principem quærent, sed tumultuarium fore concursum, vt vnum aliquem arreptum cogere ad regnandum student. Non minus ponderis subest in extrema circumstantia, Ruina hæc sub manu tua sit, hoc est, saltem si qua est misericordia & humanitas, extremæ nostræ misericordie succurrere ne graueris. Nam vbi turba hominum tanquam grex disperis flebiliter suam dissipationem lugens, Pastoris fidem implorat, non porrigere auxiliarem manum, ferrea durities est. Quidam, ac si esset in verbis hypallage, sic conuertunt, Manus tua sit sub ruina hac, nempe fulcendi causa.

7 IURABIT IN DIE ILLA.) Iurandi verbo exprimitur præcisa & vehemens repulsa. Sæpe enim qui initio excusauit vel abnuuit se facturum, precibus tandem cedit: qui verò interposito iureiurando aliquid negat, spei viam præcludit, quasi re prorsus deliberata & fixa. Fortè etiam particula, In die illa, tantundem valet atque Mox, nulla adhibita mora & absque longa consultatione. Sed quia potest etiam accipi *de iudicis* ad tempus calamitatis rursus notandum, non insisto. De summa conuenit, nullum dissipationi remedium fore.

Vozem וַיִּזְדַּרְזֵר, tametsi variè exponant Interpretes, tamen eorum sententiam libentius amplector, qui metaphoram hinc à chirurgis sumptam esse putant. Nihil est enim quod melius quadrate polsiat perinde enim est ac si quis ad sanandum ægrotum accersit, neget se medicus peritū esse, vel difficiliorem esse morbum, quàm vt ipsum curare possit. Proxima copula וַיִּזְדַּרְזֵר, est loco cauialis: ac si diceret, Et certè non sunt mihi pares facultates. Significat ergo tam deploratum fore statum, vt nemo sit qui vel extremis in rebus consulere necessitati audeat.

8 CERTE CORRUIT.) Ne videatur nimium crudelis Deus, quòd tam seuerè in populum suum animaduertit: breuiter hic exponitur cladis ratio, ac si diceret Propheta, meritò perire impium illum populum, qui tot modis ad Deum exacerbandum obstinatus fuerit. Atque ita præciditur expostulandi ansa, quia scimus quàm audacter obstrepat mundus, quoties asperius castigatur. Dicit autem tam verbis quàm exequutione, ad quoduis scelerum genus fuisse promptos. De excidio autem vrbis loquitur, ac si res ipsa esset in conspectu: quanuis præteritum loco futuri, vt sæpe aliàs, accipi potest.

AD EXACERBANDVM.) Locutio hæc crimen amplificat, quòd velut data opera Deum laessere ipsi propositum fuerit. Nam quæ sub oculis nostris fiunt, si displicent, plus afferunt offensionis. Illud enim quidem Deo impii, ac si possent cum fallere, sed quia nihil quantumuis occultum, eius conspectum fugit, exprobrat Isaias quòd palàm & sine pudore coram ipso prorupe

rint ad scelera patranda. Notandum etiam est epithetum Gloriz: quia prodigiosi furoris signum est, ubi se offert Dei maiestas, nulla reuerentia tangi. Deus autem magnifice extulerat gloriam suam populo Israel, ut merito humiliare eos deberet, siquid reliquum fuisset pudoris vel modestiæ. Ergo ut canit: idcirco obmurmurent Deo impij, cumque lætitiæ insimulent, calamitatum omnium quas sustinent causa, in manibus eorum reperitur.

9 PROBATIO VULTVS IPSORVM RESPONDET.) Quoniam Prophetæ negotium erat cum in pudentibus & perfrictæ frontis hypocritis, qui impudenter se bonos viros iactabant: ideo dicit, vultum ipsorum testimonium reddere quales sint: ut neque procul aduocandos esse testes, ut ipsos conuincant nequitie suæ. RESPONDERE enim accepit pro testimonium ferre vel fateri. Quoniam ergo vultum & frontem simulent, ita vt sæpe fallant alios: Deus tamen ipsos sese quales sunt, prodere & demonstrare cogit: ut etiam inuiti fraudum & simulationum suarum notam velut in fronte gestent.

Alii exponunt eorum scelera adeò conspicua esse, ut non secus atque in speculo possint, quam occultare cupiunt turpitudinem, agnoscere. Sed priorem sensum confirmat quòd proxime sequitur, prædicasse scelus suum non secus ac Sodomitæ. Quibus verbis significat eos ita se prostituisse ad nequitiam, ut sua flagitia nullo pudore iactarent: ac si gloriosum ac laudabile apud eos foret, calcato omni discrimine turpis & honesti, quiduis sibi licentiæ permittere. Ideo comparat eos Sodomitæ, quos ita excæcauerant suæ libidines, ut bruto stupore ad quoduis nefas ruerent. Hæc igitur responsio vultus est cuius nuper meminit, quòd manifesta impietatis signa præ se ferat, quæ abundè iustificat ad reos peragendas.

Gen. 18. c.

23, 19.

4.5

V AE ANIMAE IPSORVM.) Hic exprimit quod iam antea dictum est, omnem malorum causam in ipsis residere: quia sceleribus & flagitijs Dominum prouocarunt. Itaque nullam esse causam cur terguerentur, frustra vanos colores excogitant, cum malum ipsorum in eorum visceribus resideat: ac si diceret, Deus insimulari non potest quasi vos immerito persequatur. Agnoscite vos ipsos esse auctores: date gloriam iusto iudici, vobisque omnem culpam adscribite.

10 DICITE, IUSTO BENE ERIT.) Antequam recitem aliorum sententias, genuinum sensum perstringam. Quoniam vltiones adeò graues, tentationem admodum aceram prorsus iniicere solent, ac præsertim quòd nullæ ferè accidit publicæ calamitates, quæ non bonos vna cum malis inuoluant, ideo Propheta meo quidem iudicio reuocat ipsos ad prouidentiam Dei, quæ nihil temere miscet, sed rebus in speciem confusis, tamen inter bonos ac malos discernere non desinit. Porro variè exponitur hic locus. Alii enim vertunt, Dicite iusto, quia bonus est: ideo fructus manuum suarum comedent: & talis ex eorum sententia elicitur sensus: Volo ac iubeo pios bono animo esse: quoniam enim seuerè animaduertam in populi flagitia, pui tamen bene habebunt. Sed hic sensus est aptior: DICITE, id est habete hoc constitutum. Dicere enim pro cogitare & persuasum habere, & pius in Scripturis accipitur: ut Dauid, Dixi, custodiam vias meas. & tacentia eiusmodi. Non iubeo ergo dici iusto, sed vnumquenque persuasum habere apud te, scilicet iusti fore statum, vt unque nunc infelix videatur. Præterea טוב, pro felici & prospero statu accipio: quemadmodum superiore versu רעה, cui nunc טוב opponitur. Atque ita non pro maleficio, sed pro aduersa conditione accipiendum censeo. Quia autem ad verbum est, dicite iusto טוב כי, aut particula כי affirmat, vt sæpe alias: aut videtur esse superflua. quoniam probabile est, ad confirmationem valere. Certè iusto bene erit, quòd scilicet omnis dubitationis causa tollatur, vtque persuasum habeamus, optimam & felicissimam iusti conditionem fore: quod persuasum difficile est. ideoque additur. Fructum operum suorum comedet: hoc est, non fraudabitur æquitate suæ mercede, Quod alij Dicere pro hortari accipiunt, & duas voces טוב כי, vertunt, Quod bene agat, tanquam coactum repudio.

Psal. 39.

4.2

II VAE IMPIO MALE ERIT.) Contrarium superiori membrum opponit: ex quo facile est colligere quale sit consilium Prophetæ: nempe, consolationem afferre pijs, & impios terre iudicio Dei. Nam cum indicit grauior calamitas, qua promiscuè omnes plectuntur, hæsitamus an mundus prouidentia Dei, an potius temeritate Fortunæ gubernetur. Itaque pii sibi timent ac verentur, ne eodem exitio simul perdantur cum impijs. Alii cogitant nihil referre: bonus sis an malus, quòd peste, bello & fame, cæterisque ærumnis hos atque illos premi videant. Atque obrept impia illa cogitatio, nihil esse discriminis inter præmia bonorum & malorum. Atque inter has nebulas, plerisque carnis suæ sensus ad desperationem sollicitat. Ideo Propheta ostendit iudicium Dei rectum esse, vt Deum timere pergant, atque intelligant, non impunè eos uisuros, quæcunque spe impunitatis Deum irritant: atque hortatur ad tribuendam Deo laudem iustitiæ: ac si diceret, Ne existimetis cæcam in mundo Fortunam versari: aut Deum cæco impetu ruere, nulla adhibita æquitate: sed habete penitus in cordibus constitutum, iusto bene fore. Dominus enim rependet illi quod pollicitus est, nec cum sua spe frustrabitur. Contrà, statuere in felicissimam fore impij conditionem. ipse enim sibi malum accersit, quod in eius caput recidere tandem necesse erit. Interea his verbis Propheta stuporem populi reprehendit, quòd iudicium Dei non sentiret. Sustinebat enim pœnas scelorum suorum, & tamen in ijs obdurecebat, ac si omnino esset attonitus. Nihil au-

d. i.

tem petis accidere potest, quàm cum ad plagas occalluimus, nec sentimus nos à Deo castigari. Vbi talis est sit uxor, ferè desperari sumus.

12 EXACTORES.) Hic quoque coarguitur uerècordia & hebetudo populi, quia in rebus apertis crecutit. Nihil est quod magis ægrè ferant homines, quàm sibi iugum imponi: nec ulli se libenter potentiorum dominationi subiciunt. Fractos igitur & emarcidos eorum animos esse oportet, qui molibus & effeminatis hominibus parent, seque ab eis opprimi patiuntur. Nec verò ingratè spiritui diuinitus percussos esse dubium est, qui non secus atque asini, sponte humeros clientis offerunt. Ferenda quidem est vis tyrànica, etiam ingenuis naturis: sed exprobrat Iudæis Isaias, quum perniciatè excutiant Dei iugum, seruliter ad obsequia quantumuis pudenda & sordida, paratos esse. Nec enim causari poterant Iudæi se cogi per vim, quum iis parerent sponte, quos tamen libenter refugissent. Vnde apparet ipsos manu Dei percussos esse, & formidine agitados, ut nihil animam uirum haberent. Atque hæc uisio est quam Deus per Moysen minatus olim fuerat. Nam ad generalem illam Moysi doctrinam, ut iam antea dictum est, semper Prophetæ alludunt. Qui enim fieret, ut homines quibus est resistendi facultas, sponte seruitutem subirent, quam tamen fugerent perlibenter, nisi mentem ipsis & consilium adimeret, ut sic eorum scelera ulciscerentur? Quoties igitur nobis idem eueniet, ne id fortuitum esse existimemus. Imò quoties homines nihili & pueris inuilitos imperabunt, iram Domini sentiamus, nisi summi stuporis argui uelimus à Propheta.

QVI TE GVBERNANT.) Prosequitur eandem doctrinam, Deum Iudæis grauitè esse iratum qui habenas laxet impiis ad omnia turbanda: quando ab eo propitio, sanctissimè & beatissimum regimen sperandum erat. Simul probabile est, vulgus hominum suis proceibus, stultè fuisse deditum, ut tam præscripta eorum, quàm mores pro oraculis veneraretur. A tui illinc quicquid passim regnabat corruptionis, profectum erat. Ergo cum populi incogitantia serperet latius contagio, clamat Isaias cauendum esse ab ipsis gubernatoribus, qui exitaliter populum deprauant. Alii exponunt, Qui te beatificant, sed quoniam participium quo utitur, potest deduci à ישר quod significat Regere, illam potius interpretationem sequar, ut aptior est contextui. Fateor quidem falsos prophetas populo fuisse adulator, sed quorsum hic mentio fiat de eorum blanditiis, non uideo. Hoc verò in Duces & capita optimè competit, exitii causam esse. Nam ut salutis causa creantur Principes, ita nulla est magis exitiosa pestis, si mali fuerint, & pro libidine sua dominentur. Eos igitur qui præfunt, malorum authores esse, & omnia deprauare dicit, cum & alios corrigere, & suo exemplo uiam monstrare debuissent.

13 STAT AD DISCEPTANDVM.) Quandiu sine fræno grassatur impietas, nullumque ex alto remedium adhibet Dominus, putamus ipsum otiosi officijque sui oblitum esse. Præsertim ubi parcitur ipsis magnatibus, uidetur illis concedi peccandi libertas, quia fas non sit quasi sacrosanctos attingere. Ideo postquam de Principibus conquestus est, subiungit Dominum functurum officio suo, nec impunè passurum tanta flagitia. Nullum enim ferè grauius esse scandalum, aut quod mætes nostras magis conturbet, quàm cum Magistratus nullo contra musitante, imò eunctis ferè plaudentibus, peccata quæque exempla in publicum spargunt. Tunc quærimus ubinam sit Deus, cuius gloria in ordine illo refulgere debuerat, maior verò pars autoritate abripitur. Huic dubitationi nunc occurrit Isaias: Tametsi sceleratus sit populus, quia tamen ipsi Principes corruptissimi sint, imò suis uitiis contaminent totum populū. Deum sedere in cælo iudicem, qui rationem tædem respiciet, & cuique rependet mercedem suā. Quauis turbam crimine nō liberet, ne tamen incogniti sint malorum fontes, peculiariter aggreditur gubernatores, ac minatur quam meriti sunt penam. Prius exererat Deo solum, ex quo diceptaret: nunc rursus dicit venturum. quomodo? cum Senibus. Etsi autem allusio concinna esse possit ad legitimos cætus, ubi Deo assident seniores tæquam eius vicarii: subscribo tamen receptori sententiæ, Deum litem suscipere contra senes populi sui. Itaque respondet hic locus sententiæ Dauidis, Deus stabit in cætu deorum: id est, quauis nunc Principes omnia impunè agere uideantur, nec quisquam eorum libidinem & intemperiem cohibeat: aliquando tamen Deum sibi præesse sentient: eique gestorum omnium rationem redditori sunt. Has reprehensiones non satis æquo animo tulisse iudices illius temporis, dubium nō est. Nec enim tam grauitè aut ferè secum agi uolunt, nec licere existimant: uolunt enim penes se esse omnia, arbitrium suum haberi instar legis, licere sibi quicquid libet: omnes ipsis blandiri & applaudere debere, & in rebus pessimè gestis assentari: neminem suorum actionum iudicem ferunt, imò nec se Deo ipsi subijci patiuntur. Quando igitur ad eò sibi fræna laxant, ut neque monitiones, neque minas ullas ferre possint, Propheta ipsos citat ad tribunal Dei.

Principes autem electi populi honorificè uocantur per concessiōem, quod etiam notandum est, quia dignitate sua putabant se ueluti privilegio quodam exemptos & legibus solutos: & quauis profani Reges & Principes redderent rationem, se tamen esse sacrosanctos. Putabant ergo se omni reprehensione superiores, nec minis secum & terroribus, quasi cum profanis hominibus, agendum esse. Propterea nominatim exprimit Isaias, Dominum non cum Principibus quibuslibet solūm acturum, sed etiam cum fastuosis hypocritis, quibus populum suum commiserat.

ET VOS PERDIDISTIS VINIAM.) Satis trita est Vineæ metaphora, vbi de populo, præ-
 fertim Iſraëlitico, agitur. Et hæc vocem nunc erimen duplicat Propheta, quòd populo, quem Deus
 ſingulari amore amplexus fuerat non magis pepercit, quàm ſi in gète profana dominati eſſent.
 Eſt etiam emphaticum pronomen, Vos. Alloquitur enim ipſos vitiores, qui cum excolenda vi-
 nea præſecti eſſent, eam tanquam ſeræ beſtiæ, depaſtæ ſunt. Proinde in eo crudelitatem ipſorum
 non parum amplifcat. Quanta enim perfidiæ fuit, perdere quod conſeruare & tueri debebant? O-
 ſtendit autem Dominus hæc ſimilitudine, quàm tuorum curam gerat, & quàm vineæ ipſos amet.
 non modò quia eius vinea & hæreditas vocatur Eccleſia: ſed eorum perditioni & ſcelus ſe latu-
 rum negat, qui tyrannide dominati fuerint. Speciem vnã ſubicit, ex qua reliquæ vitæ eorum par-
 tes agnoui poterant, Prædas & ipſa pauperum apud ipſos eſſe. At qui Principum ædes inſtar ſa-
 cram cuiuſpiam eſſe deceret. Occupant enim ſedem Dei, quæ omnibus ſacroſancta eſſe debet.
 Summum igitur ſacrilegium eſt, hæc ſacram ipſoliarium efficiere. Auget erimen, cum addit, P A P E-
 R I S. Eſt enim omnium ſceleratiſſimum læuitiæ genus rapere ab egeno & paupere, qui ſeipſum
 tueri nequit, quem etiam iuuare oportet.

15 QUID VOBI S.) Species quoque alias enumerat, ex quibus appareat, ſuperbè, & rude-
 liter, contumelioſè fuiſſe damnatos. Nec enim oportuit Prophetam omnia ſigillatim recenſere,
 quæcunque in Principibus reprehentione digna erant: quia ex his paucis cõſtat, quàm iniuſta, im-
 manis & tyrannica eſſet ipſorum dominatio. Quò verò pauperes conſueſcent, niſi ad Magiſtra-
 tum, qui pater patriæ eſt, & miſeris optulari debet? Propterea vitur vehementia interrogatio-
 nis. Quid? acſi diceret: Quæ eſt iſta auda ia? quanta ferocia ac barbaries, ſic pauperum te-
 nuitate abuti, vt nulla in parte ipſis parcatis? Duabus enim metaphoris notatur iuxta oppreſſio cum
 faſtu coniuncta.

DICTVM IEHOVAE.) Ne minus quàm par erat haberet authoritatis obiurgatio, Dei per-
 ſonam in medium producit. ſubſt enim tacita antithetiſ: non eſſe hæc velut ex hominis ore acci-
 pienda: ſed Deum ipſum accuſationis eſſe autorem, & perſequi iſtas iniurias, idèoque tandem ip-
 ſas vlturum. Nam qui in aliquo honoris gradu conſtituti ſunt, tam impotenter ſeſe efferunt, vt o-
 mnium monita & dicta negligant. Eorum igitur ſupercilio maieſtatem Dei opponit: ne audeant
 ſerias & graues eius minas contemnere. Interim meminimus, non ſic accipi debere hunc locum,
 quaſi Propheta tantum de miſericordia Dei concionetur. Poſtquam enim vniuerſalem omnibus
 vltionem denuntiãuit, nominatim petit ipſa capita: vt neminem Dei manum euadere poſſe oſten-
 dat. Atque hic eſt argumentum, quod vocat à maiore ad minus: Quomodo parceret Dominus
 vulgò ignobili, cum etiam de Principibus ipſis pœnas ſumpturus ſit, quòd vineam corrupeſcit?

16 SUPERBIUNT FILIAE SION.) Sequitur alia comminatio aduerſus mulie-
 rum ambitionem, luxum & ſuperbiam. In his autem Propheta certum ordinem ſequutus non eſt:
 ſed vt res poſtulare videbatur, nunc hæc, nunc alia vitia reprehendebat: deinde habita concione,
 ſeriam eius paucis comprehendebat, quemadmodum capite primo dictum eſt. Inuehitur ergo
 in veſtes ſumptuoſas & ſuperuacuum ornatum: quæ certa erant ſigna vanæ oſtentationis. Et ſem-
 per vbi exceſſus eſt in cultu & nitore, ambitio perſpicitur: ac plura vitia ſerè inter ſe cõiuncta ſunt.
 Vnde enim luxus in viris & mulieribus, niſi è ſuperbia? Primum igitur ſuperbiam meritò taxat, vt
 fontem mali, eamque à ſigno indicat: ab inceſſu ſcilicet: quòd mulieres erecto collo ingrediantur.
 Quemadmodum enim modeſtæ ſignum eſt, demittere vultum (vt etiam profani ſcriptores teſtati
 ſunt) ita nimium attollere, arrogantia eſt. Neque erecta ceruix in muliere quicquam præter ſuper-
 biam eſſare poteſt. Et ſanè prudenter à fonte ipſo orditur Propheta. Nam ſi à ſignis initium ſeciſ-
 ſet, veluti à veſtibus, inceſſu & cuiuſmodi, obſistere promptum erat, animum nihilominus rectum &
 purum eſſe: nec verò ſi elegantius & ornatus paulò veſtatur, eſſe tamen cauſam idoneam, cur tam
 acerbis vocibus ipſas inceſſeret, & citaret ad tribunal Dei. Ergo vt vanis accuſationibus obuiam
 catanterius vitium detegit, quod ſe in toto externo habitu proſert. Quod addit de OCVLIS VA-
 GANTIBVS, affectum impudicum notat, cuius in oculis indicium vt plurimum eſſe ſolet. Oculi
 enim impudici, nuntii ſunt impudici cordis: honeſtæ verò matronæ, oculos in ſe collectos, non va-
 gos aut inſtabiles habent.

PLAUDENDO.) Hoc pertinet ad indecoram geſtulationem quæ læciuiam prodit. Eſt au-
 tem incertum, an in cæpidis ſuis mulieres crepitacula geſtarint, quæ in ipſo inceſſu reſonarent, an
 verò in grefſu ad numeros aptato imitata ſunt ſaltatriculas, quoniam ab illis ſeculis indumentorum
 forma valde immutata eſt. libet tamen recipio illam interpretationem, quòd ſonitum ambulân-
 do ediderint. hoc enim vox ipſa ſatis inuuit.

17 IDEO DECALVABIT.) Eſt hic copula loco particulæ cauſalis denuntiat enim, quòd nec
 blandis monitionibus, nec verbis vllis corrigi poſſint, Dominum longè aliter (cum ipſis acturum)
 eſſe, ne tantum ſermone aſper ſit ac ſeuerus, ſed manu armata ad vltionem formidibris prodeat. I-
 taque quemadmodum poteritiam ſuam à capite ad pedes oſtentauerant: ita ſignificat Dominum
 in omnibus partibus corporis ſigna vltionis ſuæ demonſtraturum. A capite ergo incipit, vbi præ-
 cipuus eſt decor: & reliquas partes deinde perſequitur. Eſt autem obſeruariandum, haud ſuſta Pro-
 d.ii.

phetam aduersus mulierum luxuriam tanta vehementia & contentione inuectum esse: cum enim laborant multis vitiis, tum isto maxime, quod insaniant cupiditate sese ornandi. Nam cum avarae sint natura, sumptui tamen nulli parcunt, quod se ornent: deducunt etiam de cibo, geniūque fraudant, quod elegantius & pretiosius induantur. Tanta est eius vitii corruptela, ut alia omnia exuperet. Testantur historiae, quantas Romae turbas mulieres excitant ob legem Oppiam, quam alii fanaticam, alii abrogatam volebant: atque in eo negotio nihil ob earum turbas aut grauer aut moderatè actum est. Nec verò exempla longè petenda sunt, cum infinita apud omnes ferè nationes extant, sitque vitium omnibus seculis peruulgare. Quoniam verò acuti & solertes sumus comminiscendis excusationibus, quibus luxum & intemperiam nostram tegamus: ideo Propheta totius mali fontem quasi digito iudicauit: nempe insanam istam ambitionem, ut iam dictum est, quae abrepti homines, sese ostentare, atque inter alios eminere volunt. Nam quod sint magis conspicui, vestium ornatu splendere cupiunt, quo oculis aliorum in se conuertant. Postquam verò Prophetam manum ad mali fontem direxit, species multas enumerat, ut quasi in medium proferat mulierum ineptias. Earumque longum catalogum recenset, quod in illis coaceruandis nihil sit muliere curiosius. Infinita enim fumenta gignit: nec immeritò is Mundi nomen veteres imposuere. Sunt enim ferè tam infinita, quam singulae mundi partes, si in vnum congerantur. Itaque videtur hic Propheta excutere arcus muliebres, & proferre in medium quas in suis reconditas habent pomparum nugae, in quibus quò vehementius delectant & gloriari solent, cunosa earum stultitia vnicuique magis perspicua esse possit. Non est igitur superuacua haec enumeratio quantumuis verbosa, quae in explebilis cupiditas traducitur. Quod ad species attinet, ego illis explicandis non immorabor, cum etiam peritisuani Hebraeorum in quibusdam dubitent, neque certò formas istas ornamentorum possint distinguere. satis est si summam rei, & Prophetae scopum teneamus: nempe congestas in acertuum, & numeratas esse has nugas, ut ex ipsarum multiplici varietate sic pateat luxus & ambitio, quibus excusatio nulla afferri queat. Nimia enim impudentiae esset, dicere ad tegendum corpus necessaria esse, quae praeter naturam excogitat fruola mulierum vanitas. Quot verò hic refert, quae neque requirit natura, neque necessitas, neque honestas? quorsum enim nonilia, bullae, in aures, & reliqua eiusmodi? Vnde satis perspicuum est, superuacua congeriem nullo praetextu regi posse: luxum esse immoderatum, quem cohiberi aut frænari operae praecium est: si tpe etiam lenocinia esse effeminandis animis, atque ad libidinem incitandis. Itaque nihil mirum est quod Propheta in hoc vitium tantopere inuehitur, grauique poenas denuntiat.

24 PRO SVAVI AROMATE, PVTRERO.) Constat regionem illam aromatum copia abundare: nec dubium esse debere, quin odorum illecebris, quemadmodum ceteris in rebus, luxu difflexerint. Videmus enim apud eas nationes quae ab Oriente longissimè abiunt, neque locorum intervalla, neque sumptum impedimento esse, quo minus in suis luxuriant. Quid fiet in redundantia copia? quae & libidinem irritari, & luxum augeri certissimum est. Vnguentis igitur & odoribus variè abufos esse significat. Ingeniosa enim est hominū cupiditas, nec vquam satari potest.

PRO CINCTURA, LACERATIO.) Alii Defluxum verterunt, quod Dominus dicitur. Vult autem res vehementer contrarias inter se opponere: quod cum antea curiose praecinctae & ornatae incederent, postea laeerae & nudae futurae sint. Opponit etiam caluitium, & cincinnis: quod non ad modestiam sed ad luxum capillos componerent. Item balneo, faccum, siue fuerit balneus, siue aliud cinguli genus, certum est Prophetam significasse zonam, quae singulari in pretio erat. Item adustionem, venustati: quoniam elegantiores mulieres vix in solem prodire audent, ne adurantur: hoc ipsae euenturum significat. Denique hic tam viri quam mulieres monentur quam sobriè donis Dei, tam in victu quam in vestitu, totòque vitae cultu vtendum sit. Dominus enim luxum ferre non potest, ac necesse est omnino ut grauiore poena ipsum vlceretur: quandoquidem leniore castigatione modus imponi nequit.

25 VIRI TVI IN GLADIO.) Sermonem conuertit ad Ierosolymam totumque regnum Iuda. Postquam enim ostendit totum corpus tabe infectum esse, nec vllum membrum à contagione esse purum, ac ne mulieribus quidem pepercit, reuertitur ad generalem doctrinam. neque enim quadraret singulis feminis dari plures viros. Deinde quod proximè sequitur, non nisi in gentem ipsam competit. Speciem verò poenae designat, quod Deus bellis affliget totum populum Iuda. Hinc portarum luctus, quem acceptis cladibus fore denunciat. Significat enim, vbi maxima erat frequentia & celebritas, non nisi horrendam solitudinem fore. Scimus tunc in portis habitos fuisse conuentus Sicut ergo portas quodammodo exhilarat ciuium multitudos sic etiam tristes dicuntur deformi sua vastitate. Neque tamen inficior quin Ierosolymam comparat mcestae mulieri & lugenti suam viduitatem. Nam iacere in terra, mos fuit lugentium, sicuti populus ille caremoneis & signis exterioribus magis addictus fuit, quam mores nostri ferant. Summa tamen est, urbem fore incolis desertam.

CAPVT IIII.

1 **A**pprehendent itaque in die illa septenæ mulieres viros singulos, dicentes, Pane nostro vescemur, vestimentis nostris induemur, tantum inuocetur nomen tuum super nos, tollâsque probrum nostrum.

*"I'el, cen-
seamur tuo
nomine.*

2 In die illa erit germen Iehouæ in pulchritudinem & gloriam: & fructus terræ in præstantiam & decorem: nempe in liberatis Israël.

3 Et eueniet, vt qui reliquus fuerit in Siõ, & residuus mâferit in Ierusalem, sanctus veceatur, omnesque Ierolymis inter viuos ascripti erunt,

*"I'el, ad
viam*

4 Cùm scilicet Dominus eluerit sordes filiarum Sion, & sanguines Ierusalem expauerit è medio eius, & in Spiritu iudicii, & in Spiritu incendii.

*"I'el, ay-
doris.*

5 Et creabit Iehoua super totam habitationem montis Sion, & super omnem coetum eius, nubem & obscuritatem interdiu: noctu verò splendorem ignis flammantis: quia super omnem gloriam erit protectio.

6 Eritque obumbratio per diem in umbram ab aestu, in refugium & latibulum à nimbo & imbre.

IN CAPVT IIII.

1 **A**PPREHENDENT.) Prosequitur eundem sermonem. nec dubium est quin vno tenore habita fuerit hæc concio. Certè hic versus à superioribus minimè separari debuit. hæc enim circumstantia melius exprimit qualis futura sit vastatio & clades quam nuper denunciauerat Iudæis. Nam hypocritæ nisi gemuntur terror, vel ad minas iurdi sunt, vel eas extenuant, vt nunquam satis eos afficiat Dei seueritas. Ergo hic ab effectu ostenditur cladis propinquæ atrocitas, ne sibi facillè exitum promittant. ac si diceret, Ne putetis medioerem fore quæ vos aliqua ex parte tantum diminuat. nam extrema interitio vos manet, vt vix septem mulieribus vir vnus reperitur. Atque huc pertinet verbum Apprehendere. Est quidem à sexus verecundia alienum, vt mulier vltro se viro offerat. Atqui Propheta non hoc modo facturas dicit, sed quasi inuicta manu septem retenturas virum vnum, tanta erit raritas. Cladem etiam amplificat quod proxime sequitur, Pane nostro vescemur, &c. Nam cum mulieris dum cum exonerat omni cura suppeditandi victus. Summam igitur virorum coguntur esse oportet, vbi plures feminae non solum deposito pudore virum vnum ambire coguntur, sed ne hanc quidem prætionem refugiant, vt sibi victum procurent ipsæ, nec aliud postulant quàm à viro in fidem coniugii admitti.

INVOCETUR NOMEN TVVM.) Latine reddi potest, Censeamur tuo nomine. Mulier enim cùm transit in familiam viri, eius nomine censetur, & proprium perdit: quâdo quidem vir ipsius caput est. vnde ei velum subiectionis signum est, & Saræ dicebat Abimelech, Abraham vir tuus operimentum erit capiti tuo. Quod si innupta maneat, latet sub nomine familiaris suæ. Hæc autem istius locutionis veram significationem esse satis constat, ex 48.c.16. Genes. 28: vbi Iacob nepotibus suis benedicens, ait, Nomen meum & patrum meorum, Abraham, & Isaac, in ipsis inuocetur, id est censeantur in nostra progenie, sintque particeps fœderis, nec vnquam ab alienentur, quemadmodum Esau & Ismaeli contigit. Sic & profani scriptores loquuntur. Apud Lucanum libro secundo Martia redire ad Catonem volens, Datantum nomen inane Connubii: liceat tumulo scripsisse, Catonis Martia. Dicunt autem COLLIGES PROBRUM NOSTRUM: quoniam mulieres quomodolibet probrosæ videntur, cùm viros non reperiunt. non solum quia despici videntur quasi indignæ, sed quia in populo veteri præcipua Dei benedictio erat soboles, ideoque sollicitas fore dicit Propheta de eluendo hoc probro, omni que ad eam rem persuatione vsuras. Denique significat tantam fore cladem, quæ omnes propemodum viros absumat.

1. Cor. 11.
a. 3

Gen. 20.
d. 15

Gene. 25.
c. 23, c. 21.
d. 10

2 IN DIE ILLA ERIT GERMEN.) Opportunè subiicitur hæc consolatio, quia diræ illius cladis nuncio absterri poterant pii ac secum ambigere quomodo in ruina populi stabile tutum esset Dei fœdus. Hæc enim longè inter se disidēt, populum fore in star arenæ maris, & tamen horrenda strage sic periturum, vt in reliquis nulla esset superstes dignitas, nullus splendor, ac nullum fore nomen. Sui igitur & communi Prophetarum more maturè occurrit Ihuas, & addita consolatione mitigat inmodicum terrorem, vt fideles Ecclesiam nihilominus saluam fore confidant,

Zach. 6.
c.12

ac bona spe sustentent suos animos. Sicut ergo de instauratione montis Sion differuit secundo capite, ita nunc promittit exorituram nouam Ecclesiam: sicuti germen in agro prius inculto nascitur. Locus hic quidem vulgò de Christo exponi solet: & cum per se plausibilis sit opinio, plus coloris accedit ex dicto Zachariæ, Ecce vir cuius nomen erit Germen. Hoc idem etiam confirmat, quòd Propheta non simpliciter, sed cum adiectione honorifica loquitur de hoc Germine. acsi Christi diuinitatem commendare propositum esset. Postea cum addit Fructus terræ, hoc ad humanam naturam referunt. Sed omnibus propius expensis, non dubito Germen Dei & Fructum terræ accipere, pro copioso & insolito gratiæ prouentu, qui famelicos recreabit. Perinde enim loquitur, acsi terra post vastationem sterilis & squalore oblitâ, nullum germen in futurum miseriteret: quò magis in subita fecunditate optabilem reddat Dei gratiam: acsi agri ieiuni & steriles, inexpectatam herbam producerent. Atque hæc metaphora satis est Scripturæ familiaris, Dei dona in mundo germinare. Psalm. 85. b. 12. Veritas è terra germinabit, & iustitia è cælo prospiciet. Ita infra 45. b. 8. Aperiat fe terra & germinet salutē. quibus vberem tam spiritualis quam terrenæ benedictionis copiam notari certum est. Et hunc esse præsentis loci sensum, ex contextu liquet. subiicit enim continuò post Isaias, Decus & splendorem huius germinis fore liberationem Israel, hoc est, numerum residuum, quem Dominus ab interitu eripiet. Nam nomen *רש* quod verti solet Euasis, hic sicut aliis pluribus locis est collectiuum. Sed adhuc potest esse duplex sensus, vel quòd ipsi liberati erunt fructus gloriæ & germen decoris: vel quòd inter ipsos germinabunt Dei gratiæ. Mihi prior expositio magis probatur: quia videtur proximo verû explanationem addere Propheta, vbi dicit, Sanctos fore, qui erunt superstitēs. Huc quidem spectat Prophetae consiliū, gloriā Dei, fore illustrem, cum exoritur noua Ecclesia: acsi ex nihilo crearet sibi populum. Qui restringunt ad Christi personam, ridiculos se faciunt ludæi, acsi præ inopia Scripturæ locos, in suum cōmodum torquent. Sunt autem alii Scripturæ loci, ex quibus plenius euincere licet, Christum esse verū Deum & verum hominē, vt nihil hic opus sit philosophari. Interea de regno Christi hic agi fateor, in quo fundata fuit Ecclesiæ restitutio. Notandum verò est, consolationem non promittit ad omnes dirigi, sed tantum ad reliquias, quæ mirabiliter è faucibus mortis ereptæ fuerint. Cæterum quia frigida videri poterat consolatio, si tantum dixisset exiguum numerum fore saluum, de magnifica gloria & decoro splendore concionatur, vt sperent fideles, nihil damni fore in diminutione illa: quia non in multitudine posita est Ecclesiæ dignitas: sed in puritate, dum electos suos Deus Spiritus donis magnificè & gloriōse exornat. Vnde vtilissima doctrina colligenda est, quauis scilicet rari sint admodum fideles, quibus velut ab incendio erepti fuerint, gloriosum tamen inter ipsos Deum fore, nec minus illustre magnificentiæ suæ specimen inter ipsos, quàm inter multos, exhibiturum.

3 ET VENIET.)

Prosequitur eandem sententiam, vbi populi colluuiis proffigata fuerit, quod restabit purum & sanctum fore. Quod ita resoluunt quidam, vocandos esse sanctos qui inuēti fuerint scripti in libro vitæ, nimis restrictum mihi videtur. Potius seorsum legenda sunt hæc duo membra, omnes qui residui erunt in Sion fore sanctos, & qui superstitēs erunt in Ierusalem, scribendos esse in libro vitæ. Et repetitio hæc Hebræis satis frequens est atque vsitata, vbi idem beneficium Dei, variis eloquijs prædicant Prophetae. Sicuti quum dicitur, In Ierusalem erit salus, & in Sion remissio peccatorum, eodem vtrumque refèrri debet. Magis tamen extollitur Dei gratia, quum salutis causa in gratuita venia ponitur. Similis est huius loci ratio. Mundam enim Ecclesiam fore dicit fordibus absterfis, & quicunque in ea locum habebunt, verè electos Dei fore. Iam hoc in externam Ecclesiam non omnino competere certum est, vbi plerique in admixta sunt titulo tenus fideles, qui nihil dignum sua professione habent. imò qui tanquam paleæ in area gregem bonorum numero superant. Et quanquam Deus exilio Babylonico velut cribro multas paleas excusserat, scimus tamen longè adhuc à legitima puritate abfuisse Ecclesiam. Sed quia tunc aliqua ex parte apparuit imago eius puritatis, quæ verè & solidè conspicua erit postquam segregati fuerint agni ab hædis. Isaias suo more de primordiis illis loquens, complectitur continuum tempus vsque ad finem, dum præstabit Deus in solidum quod tunc incepit. idem & quotidie fieri videmus. Quauis enim castigationibus, & pœnis non omnibus maculis in totum purgetur Ecclesia, sublatis tamen inquinamentis, partem sui nitoris recuperat. Ita nullum ex flagellis damnum patitur: quia sic minuitur, vt multos hypocritas euocendo tantundem leuetur: quemadmodum ægro corpori non nisi purulenta vel fetida materia ciccâ, restitui potest sanitas. Hinc redit ad nos vtilissima consolatio: quoniam semper multitudinem appetere, atque ex ea Ecclesiæ conditionem æstimare solemus. Atqui hoc potius optandum esset, vt pauciores essemus, atque in nobis omnibus reluceret gloria Dei. Sed quia aliò nos ducit nostra gloria, eò fit vt numerum potius hominum, quàm paucorum virtutem spectemus. Colligendum est etiam quæ vera sit Ecclesiæ gloria: verè enim floret, cum sancti in ea locum habent: tamen si pauci & despiciabiles mundo, florentem tamen & optabilem eius statum reddunt. Sed quia nunquam futurum est in hoc mundo, vt sancti in Ecclesia soli locum occupent, patienter ferenda est permixtio. Iuxta pro beneficio non vulgari habendum, quoties ad legitimam munditiem propius accedit. Per Scriptos in libro vitæ, iam diximus intelligi Dei electos. acsi diceret, resuscandam esse profanam turbam, quæ tantum in terra nomen

men habet. Alludit autem Propheta ad locum Moſis, Exodi. 32. Vbi optat potius deleri ex libro vitæ, quàm totus populus peccet. Etſi autem non alius Deo liber eſt, qui am æternum ſum conſilium, quo nos pro filijs adoptans, præd. ſtinauit ad ſalutem: ſimilitudo tamen hæc noſtræ ruditati optimè conuenit: quia non aliter mens noſtra conceperet grægem ſuum Deo notum eſſe, ne quis ex electis à vita viuquam excidat. Qui ſi ergo tuos habeat Deus quodammodo deleri potius, de cretuo adoptionis, quo æterna illis beatitudo fixa manet, liber vitæ dicitur. Reprobis verò etſi ad tem pus filius Dei videntur pares eſſe, ab hoc tamen catalogo alieni ſunt: ſicuti videmus eos excutendum tuos colligit & ſegregat. ac huius quidem rei complementum non ante diem vltimum extabit: quia tamen filius Dei, dum conſtanter, deficientibus reprobis pericuriſſe, ſancitur ſua cleſio, non leue in malis ſolatum eſt, quum tentationibus agitati non excidimus à gradu.

4 QVVM ELVERIT.) Eandem adhuc ſententiam proteſtatur. Nam quum vulgò exiſtunt Eccleſiam ex cladibus quibus imminuitur, multum detrimenti accipere: Propheta in contrariam ſententiam magis ac magis inſiſtit. Et nunc ad reſellendum illum errorem ratiocinatur à contrario, quòd ſcilicet potius hoc modo eluat Deus Eccleſiæ ſua ſordes, & corruptelas remoueat. Per SANGVINES, intelligo non homicidia tantum vel atrocia ſcelera, ſed inmundicias & inquinamenta omnis generis. Eſt enim *avaſ iſtaſis* in hac metaphora, qua rem eandem bis inculcat. Nam quod prius dixit ſordes in genere, nunc in ſpecie Sanguines, quaſi menſtrua, aut aliud ſimile appellat. In ſumma, offendit fructus qui ſequuntur ex flagellis Dei. Iſ enim maculæ noſtræ eluuntur. Nam vbi impunè graſſatur impietas, ſimul cum aliis corumpimur. Quamobrem neceſſe eſt vt nos ſeridè admoncat Dominus, & inſtar medici, purget, ſecet, atque etiam interdum vrat.

IN SPIRITV.) Iudicium pro reſtitutione accipit, ab ipſo effectu: vbi ſcilicet res collapsæ in priſtinum ſtatum reſtituuntur. Addit Spiritum ardoris, quo ſordes exuri ac contumi debent. In quo duo notanda ſunt. Primum expiationem Eccleſiæ fieri per Spiritum, deinde Spiritum ipſum ab effectuſus habere nomen nunc iudicii nunc ardoris. Perinde acſi diceret, iudicium Spiritus, In cendiã Spiritus. Quoties ergo cuiusmodi loquutiones in Scripturis occurrūt, Dominus hæc facit in Spiritu veritatis, potentie, iuſtitie: poſſus hoc modo ſermonè vertere, potētū, veritate, iuſtitia Spiritus. Sic enim in nobis Spiritus Dei operatur, à quo noſtræ ſalutis initium & finis eſt. Ex his igitur epithetis, qui ſunt præcipui effectuſus ipſius obſeruandū. Dominus Spiritu ſuo affectus noſtros concoquit, vt nos reformet reſctiſque efficiat. Nominè *IVDICE*, declarat quid in reſtitutione Eccleſiæ præcipuum ſit: quum ſcilicet in legitimum ordinem reſtituuntur vel conſulæ res vel collapsæ. Ardor autem, modum & rationem deſignat, qua Dominus eam ſuo nitore reſtituit.

5 SVPER OMNEM HABITATIONEM.) Acſi diceret nullum fore angulum montis Sion, in quo Dei gratia non reluſcat. Habitationem & conuentum pro eodem accipio. Nec enim conuentum pro congregatione poſuit, ſed pro loco in quo hominis conueniunt. Porrò notare volēs plenam benedictionem, alludit ad id quod refert Moſes, quum Dominus à ſeruitute Aegyptiaca populum liberauit, & miſit columnas nubis interdiu, noctū verò columnas ignis. Hoc enim Propheta viſitatum eſt, quum inſigne aliquid beneficium proponunt, redemptionem illam ex Aegypto, velut inſigne Dei opus in memoriam reuocare. Tunc enim maximè explicuit Deus immenſos gratiæ ſuæ theſaurus in conſtituenda Eccleſia, nec vllum beneficentiæ documentum omiſit, quo reſtata fieret eius populi felicitas. Hoc verò imprimi. fuit memorabile, ut bis tegumento arceri interdiu nimium calorem, noctū præire columnam ignis, ne in deuia loca aberrarent. Summa hæc re dit, quum Eccleſiam Deus ab exilio Babyloico colliget, non minus ſplendendum & nobile fore redemptionis genus, quàm dum olim populus egreſſus erat ex Aegypto: non quòd medio itinere inter Babylonem & Iudæam, ſicut in deſerto, nubes & columna ignis comitatæ fuerint: ſed quia aliis modis non minus inſignibus gratiæ ſuæ & fauoris teſtimonium patefecit: perinde acſi quis hodie diceret, illuminabit nos Deus Spiritu ſuo igneo, dabit linguas diſſectas, quibus Euangelium per totum orbem ſpargatur. Neque enim hoc præciſè accipere deceret, quaſi mittendus eſſet è celo Spiritus ſub viſibili illo ſigno: ſed miraculum reuocaretur in memoriam, vt eandem Dei potentiam in reſtituenda Eccleſia hodie ſperare diſcerent fideles, quam olim experti ſunt Apoſtoli. Adde quòd Propheta hoc loquendi modo continuum benedictionis tenorem commendat, acſi diceret, Non modò ad vos liberandos Deus ſemel momento manum ſuam extendit, ſed quemadmodum Patribus veſtris ſemper adfuit in deſerto, ſic vos etiam redemptos viſque ad ſinem tuebitur. Quod ſtatim addit, SVPER OMNEM GLORIAM, pendet ex ſuperiore dicto, Germen quod rurius oriturum erat fore in gloriam. Perinde eſt igitur acſi diceret, Super eos qui notam & inſignia liberationis ſuæ geſtabunt. Fortè etiam alludit ad locum Exodi, 12. d. 23. vbi reſertur ſignatas domos ab Angelo vltore fuiſſe abſque noxa præteritas. Sicut enim tunc aſperſio ſanguinis in ſalutem fuiſſe proteſſio: ita promittit. Iſta ſi fideles ſub Dei ſigno tutos fore. Idque diligenter notandū eſt, quia monemur non aliter gratiæ Dei nos fore participes, quàm ſi eius imaginem geſtemus, ac in nobis reluſcat eius gloria.

6 ERIT QVÆ OBVMBRATIO.) Quauis confirmet Propheta quod iam attingimus, d.iiii.

nempe Deum fore perpetuum suis ducem vique dum ad metam nos perduxerit: monemur tamen fideles variis ærumnis semper esse obnoxios. AEstus enim & algores & frigora, & duriora etiam mala ipsos vehementer premunt: quum è periculo aliquo liberantur, in aliud incidunt. Verùm hæc optima consolatio, quòd aduersus omnia incommoda, sola Domini vmbra sufficiet. Eos enim sic conteget, vt nihil ipsis nocere aut quiequam incommodi afferre possit. Tametsi igitur nos vndique variæ clades & ærumnæ circundant, Dominus tamen promittit se adfuturum: sicut in Psalmo dicitur, Per diem sol non vret te, neque luna per noctem: quia Dominus custodit, &c. Superest tantùm vt sequamur vocationem nostram, & fideliter officio fungamur. Communis probis & improbis hæc conditio est, vt varia incommoda sustineant: sed improbis nulla sunt refugia, nulla latibula quibus se contegant, eosque penitus obrui necesse est. Piorum verò beata est conditio, quia tametsi algeant, & frigeant, tutum tamen eis in Deo per fugium est. Sed gloriam illam in nobis relucere oportet, de qua prius dictus est: alioqui hæc nullo modo ad nos pertinebunt. Quòd si gestemus Dei notam, quoties tempestas ingruat, nobis ipsum præsidio fore confidamus.

CAPVT V.

1 Antabo, agedum, pro dilecto meo, canticum dilecti mei
ad vineam suam, Vineam fuit dilecto meo in cornu filio olei.
2 Eam sepiuerat, & elapidauerat, & plantauerat, vt vineam
electam: turrim ædificauerat in medio eius, & torcular
in ea construxerat. Itaque sperauit vt produceret vvas, &
produxit labruscas.

3 Nunc igitur habitator Ierusalem & vir Iuda, iudicate inter me & vineam meam.

4 Quid faciendum fuit amplius vineam meam quod non fecerim ei? quomodo expectaui vt proferret vvas, & tamen produxit labruscas?

5 Et nunc ostendam, agedum, vobis, quid ego facturus sim vineam meam: Auferam sepem eius, vt sit in depastionem: interrumpam maceriam eius vt sit in conculcationem.

6 Faciam vt sit deserta: non putabitur neque fodietur: & ascendet sentis & spina. Quinetiam nubibus præcipiam, ne super eam pluant.

7 Sanè vinea Iehouæ exercituum, domus Israel est: & vir Iuda, palmes eius delectabilis. Inde expectauit iudicium, & ecce oppressio: iustitiam, & ecce clamor.

8 Væ qui coniungunt domum ad domum, agrum ad agrum copulant, donec non sit locus: vt collocemini scilicet vos soli in medio terræ.

9 Hoc in auribus Iehouæ exercituum. Si non domus multæ in solitudinem redigantur, magnæ & pulchræ absque habitatore.

10 Quinetiam decem iugera vineam facient batum vnum, & semine cori reddet ephi

11 Væ qui manè surgunt ad sectandam ebrietatem, & qui tempus ad noctem extrahunt, dum vinum accendit eos.

12 Et est cithara, lyra, tympanum, tibia & vinum in conuiujs eorum: opus autem Iehouæ non respiciunt: nec opus manuum eius considerant.

13 Propterea in captiuitatem abiit populus meus: quia non fuit prædicitus scientia: & gloria eius, viri famis, & multitudo eius aruit.

14 Propterea dilatauit infernus animam suam, & os suum distendit absque modo. descenditque gloria eius: & multitudo eius: & opulentia eius &

ius & qui lætatus est.

15 Et incuruabitur homo, & humiliabitur vir: oculi inquam sublimiũ humiliabuntur.

16 Exalabitur autem Iehoua exercituum in iudicio, & Deus qui sanctus est, sanctificabitur in iustitia.

17 Et pascentur agni secundum rationem suam: & desolata pinguiũ, aduenæ comedent

18 Væ trahentibus iniquitatem in funibus vanitatis, & tanquam vinclis plaustris, peccatum.

19 Qui dicunt, Acceleret, festinet opus eius, & videamus: Appropinquet ac veniat consilium Sancti Israel, vt sciamus.

20 Væ qui dicunt malo bonũ, & bono malũ: qui faciunt lucẽ ex tenebris, & tenebras ex luce: qui vertunt amarũ in dulce, & dulce in amarum.

21 Væ sapientibus in oculis suis: & qui coram seipsis sunt prudentes.

22 Væ qui fortes sunt ad bibendum vinum: & viris fortibus ad miscendam portionem.

23 Qui iustificat impiũ propter munus: iustitiã autẽ iusti tollit ab eo.

24 Propterea sicut deuorat stipulam lingua ignis, & palea à flamma dissoluitur: sic radix eorum quasi putredo erit, & germen eorũ quasi puluis vanescet. Quoniam abiecerunt Legem Iehouæ exercituum, & eloquium Sancti Israel auerfati sunt.

25 Idecirco exarsit furor Iehouæ in populum suũ: & extendens super eũ manum suam, percussit eum: & contremuerunt montes, fuitque cadauer eorum mutilum, proiectum in medio viarum: & in omnibus istis nõ est auersus furor eius: sed adhuc manus eius est extenta.

26 Et leuabit signum ad Gentes è longinquo: sibilabit Genti ab extremo terræ: & ecce velox & leuis veniet.

27 Non erit lassus, neque impingens inter ipsos: nullus dormitabit neque dormiet: non soluetur vili cingulum lumborum, neque rumpetur corrigia calciamentorum eius.

28 Sagittæ ipsorum acutæ erunt, & omnes arcus extenti. Ungulæ eorum quasi silex: & rotæ ipsorum quasi turbo reputabuntur

29 Rugitus eius sicut leonis: fremet instar leunculorum. Frenet atque apprehendet prædam. Spolia corradet, & nemo eripiet.

30 Fremet super eum in die illo, quasi fremitus maris: tum aspiciet ad terram, & ecce tenebræ tribulationis: & lux obtenebrata erit in cælis.

IN CAPVT V.

ANTABO, AGEDVM.) Diversum est argumentum huius capituli à superiore. Propheta enim statum populi Israelitici, qualiscunque erat, describere voluit: vt omnes vitia sua agnoscerent, atque ita pudor & displicentia sui eos seridè respicientiæ studio afficeret. Hic enim velut in speculo, populus conditionis suæ miseriam potuit contempleri. Placebat autem alioqui sibi nimium in vitiis, neque monitiones vllas à quo animo sustinebat. Quamobrem suam illi sceditatem palàm & velut in tabula monstrari oportuit. Et quò plus haberet authoritatis, hac præfatione vsus est: quoniam res insignes & præclaræ carmine describi solebant, vt omnium ore circumferrentur, & perpetuum extaret earum monumẽ-

Exo. 15. a. 1.
 & deut. 32.
 a. 1.
 tum. Quemadmodum à Mose descriptum esse canticum videmus, & alia pleraque, vt & priuatim & publicè omnia his vocibus personarèt. Sic enim celebrior fit doctrina, quàm si simplicius traderetur. Hac igitur ratione Isaias canticu hoc composuit, vt populo foeditate suam magis conspicuam faceret. Nec verò dubium, quin ista magnificè & magis sonora voce tractarit, sicuti etiam magis exquisito artificio carmina componi solent.

DILECTO MEO.) Non dubiù est quin Deum intelligat. acsi diceret, Carmen se in Dei gratià cõpositurum, quo expostulet de populi ingratitude. Pius enim energiae habuit, inducere Deum loquentem. Sed quæritur cur ipsum Isaias amicum vocet. Respondent nonnulli, quòd consanguineus Christi esset. & certè à Dauide originem duxisse fateor. sed hoc coactù videtur. Simplicius erit & conuenientius, si ex Ioannis sententia dicamus, Amicis sponsi committi Ecclesiam: iis que Prophetas annuntiemus. Nec enim dubium quin hic quoque titulus ipsis conueniat, quando veteris populi madata fuit cura, vt sub capite suo cõtineretur. Eos igitur zelotypos fuisse mirà non est, atque indignè tulisse, cum populus aliò animi sui affectù cõferebat. Prodit igitur Isaias in persona spõsi: & vt anxie sollicitus de sponsa quæ ipsi commissa est, conqueritur quòd ea fidem cõiugalem abrupte: iis que perfidiam & ingratitude deplorat. Hinc agnoscimus non tantùm Paulum spõsæ Dei zelotypu fuisse, sed etiam Prophetas omnes ac Doctores, quotquot fideliter Domino seruiuerunt. Atque hic titulus omnes Dei seruos vehementer pungere ac expergere facere debet. Quid eni magis pretiosum homini quàm vxor? vir profectò recti animi omnes ei thesauros posthabet: & facilius alicui facultates suas quàm vxorem committet. Fidelissimum cõseat eum necesse est, apud quem coniugem vnicè sibi charam deponet. Dominus autè pastoribus & ministris Ecclesiam suam velut charà coniugem, cõmittit. Quantè erit nequitia, eam ignauia & negligètia nostra prodere? Quisquis eius cõseruandæ studio non ardet, nullo prætextu excusari potest. Quod secundo loco addit וירי, tamen primam syllabam mutat, eadem tamen significatio est cum priore. Vtunque alii Patrualem, alii cognatum vertant, ego potius iis assentior, qui allusionem esse putant. debet enim Poëta plerumque aliis scriptoribus concedi licentia. Sic igitur composuit istas voces, & ad eas allu sit, vt earum sono & rythmo memorie consuli posset, iis que animi allicerentur.

Psal. 60. b.
 9
 Iere. 2. e. 1
 VINEA FUIT DILECTO MEO.) Similitudo vineæ satis frequens est Prophetis: nec certè ista comparatione, alia aptior reperiri potest. Ea enim ostendit duobus modis quanti Dominus Ecclesiam suam æstimet. Nam neque vlla possessio vinea preciosior est: & nulla etiam plus operæ & assidui laboris flagitat. Non tantum igitur preciosam sibi nos hæreditatem esse docet, sed simul curam & sollicitudinè erga nos suam commendat Dominus. Initio cantici Propheta commemorat beneficia quæ Dominus in populum Iudaicum contulerat: deinde explicat quanta fuerit populi in gratitudo: tertio penam quam sequi oportuit: quarto vitia populi enumerat: quia nunquam homines vitia sua agnoscent, nisi coacti.

IN CORNU.) Initium hoc prædicat, quòd Deus populum in beata statione locauerat, perinde acsi quis in colle ameno & fertili vineam plantet. Nam per vocem Cornu locum editum, & qui sua pra planicie eminet, intelligo: vulgò dicimus in cornu. Quod nonnulli ad situm Ierosolymæ referunt, mihi frigidum videtur ac coactum. Potius ergo allegoriam suam contexit Propheta. Et quòd Deus populum hunc dignatus est in suam curam & custodiam suscipere, gratiam hanc plantationi vineæ comparat. Melius enim in collibus, & altioribus locis, quàm in planicie vites conferuntur. Et quemadmodum ait ille, - apertos Bacchus amat colles, Aquilonem, & frigora syluæ. Allusit igitur ad naturalem serendæ vineæ rationem: deinde similitudinem persequitur, non vulgarem fuisse positum huius loci. Nam filium olei vocans vel pinguedinis, vberem & maximè feracem intelligit: quod interpretes quidam ad Iudææ fecunditatem restringunt, mihi non probatur: quia felicem populi statum metaphoricè describere voluit Propheta.

2. EAM SEPIVERAT.) Assiduitatem & vigilantiam Dei prædicat in excolenda vinea, acsi diceret: Nihil fuisse ab eo prætermisum, quod requiri possit ab optimo patre familias, & maximè prouido. Neque tamen hic singula argute persequi libet, quemadmodum nonnulli faciunt, obseptam fuisse Ecclesiam Spiritus sancti præsidio, vt tuta esset contra diaboli incursum: Torcular esse doctrinam: per Lapidem notari omnia et rerum impedimenta. Simplicius fuit Prophetæ consilium, sicut attigi, Deum optimi agricolæ partibus sedulo, & liberaliter fuisse defunctum. Interim Iudæos secum expendere oportuit, quot & quàm variis Dei beneficiis exculsi essent. Et hodie proposita vineæ & Ecclesiæ similitudine, debemus has figuras transferre ad Dei beneficia, quibus & amore erga nos suum, & salutis nostræ curâ testatur. In verbo Plantandi videtur inuerti esse ordo, quia à plantatione initium potius fieri debuit quàm à sepimento. Sed ita resoluo, postquam plantaue rat, necessaria quoque omnia addidisse. Meritò igitur ingratitude & perfidiam exprobrat, quòd dignos tam laboriosa cultura fructus non protulerit. Quod etiam nobis exprobrat Dominus, verendum est. Quòd enim maioribus beneficiis ornati fuerimus à Deo, eò fedior ingratitude nostra futura est, si iis abutatur. Non abs re suos ornat Dominus, vel vt speciem quèdam inanem præ se ferant: sed vas, id est vt fructum optimum producant. Quòd si frustrentur eum sua expectations, sequetur pena quæ hic a Propheta prædicatur. Proinde cõmemoratio beneficioru nos vehemen-

ter commouere, & ad gratitudinem stimulare debet. Præterea nomen *VINEAE*, præsertim adeò cultæ, tacitâ antithesin continet. Nam eò pluris faciendâ sunt beneficia Dei, quò minus vulgaria sunt, sed peculiaris benevolentia pignora. Hæc promiscua sunt, quòd malos æquè ac bonos tolerat suo illustrat, si que suppeditat quæ ad victum & cultum necessaria sunt: sed hoc illud gratiæ quod nobiscum mittit, quo nos Euangelii luce illuminat, quanti fieri debet, cum eo potissimum suos dignetur? Cura ergo & diligentia, quam assiduè excolendis annis nostris adhibet Dominus potissimum considerare adest.

ITAQUE SPERAVIT.) Hic conqueritur, populum qui tanta præstantia donatus fuerat, indignè ac turpiter degenerasse, eumque accutat, quòd Dei beneficentiæ non responderit. Nam pro suauibus visis diebus, tantum vitiosus & amarus fructus tulisse. Certum quidem est Dei, sub cuius oculis sunt omnia, ipse sua non falli instar mortalis hominis: imò in Canticò Moïsi palàm declarat qualis futura esset populi prauitas, sibi ab initio incognitum: Dilectus meus, inquit, vbi bene & pinguius fuerit iugatus, recalcitabit. Non ergo magis in Deum cadit dubia spes, quàm penitentia. Nec verò hic subtiliter disputat Isaïas, quid apud se Deus expectauerit, sed qualiter se gerere debuerit populus, ne tam præclara dona in nihilum redigeret. Sic Euangelium iubet Deus promulgari in obedientiam fidei, non quòd expectet ab hominibus obsequium, sed quia solo auditu increduli redduntur inexcusabiles. Ceterum nihil est quod ad studium piè ac sanctè viuendi magis nos animare debeat, quàm dum Spiritus sanctus, quæ Deo præstamus officia, optimi saporis fructibus comparat.

3 NVNC HABITATOR.) Eos ipsos quibuscum litigat, iudices constituit suæ causæ, quemadmodum fieri solet in rebus apertis & magis cõuictis, quàm vt aduersarius tergiversari queat. Summæ igitur fiduciæ signum est, quòd iubet eos ipsos pronuntiare, an non ita res habeat. Nam paulò post clarius exprimet, in ipsos dirigi accusationè, quibus nunc iudicium defert. Querit autè primo quid desiderari possit ob optimo agricola aut patre familias, quod non ipse præstitit vineæ suæ. Hinc colligit nihil esse exculationis, quòd indignè fraudatus sit suo labore. Quanquam secundo mēbro videtur secū ipse exposulare, quòd fructum aliquem gratum vel optabilem à rã scelerato populo expectauerit, vt quum expectationi nostræ uentus non responderet, conqueritur ipsi nobiscum, atque indignatur nos malè operam locasse apud ingratos, quorum prauitas nos coherere debuerat: & fateatur nos meritò delusos, quia nimis fuerimus creduli & faciles. Simplicior tamen hic erit sensus, quum omnibus officii partibus defunctus fuerim, ac superauerim omnium vota in vineæ meæ cultu, qui sit vt tam iniquam mihi mercedem rependat? & pro fructu sperato, meram proferat amaritudinem? Si quis obiciat, remedium fuisse in manu Dei, si corda populi flexisset, fructio est quòd ad ipsos homines tergiversatio: quia eos constringit sua conscientia, ne culpam transferendo elabi queant. Est enim efficaçer non penetret Deus Spiritus sui virtute in corda hominum, vt eos sibi morigeros reddat, frustra tamen obstrepent hoc sibi de fuisse, quando omnem ignorantia prætextum satis superque tollit externa vocatio. Neque etiam hic de potentia sua loquitur Deus, sed negat se plus deuisse quàm præstitit.

6 ET NVNC OSTENDAM) Quia Iudæos quasi proprio ipsorum ore damnatos tenet, simul adiungit, se fore ultorem contemptæ suæ gratiæ, vt impunè non effugiant. Neque enim satis ad ipsos mouendos valida fuisset exprobratio, nisi pœnam simul minatus esset. denunciat ergo nunc, non fore inultum tantum scelus, quòd improbè ab ipsis delusus fuerit. Hæc autem vindictæ summa est, donis quibus abusi fuerant, priuatum iri, vbi Deus non modò subtraxerit suam curam, sed hostibus spoliandos exposuerit. Interim ostendit quàm misera futura sit eorum conditio, vbi sua liberalitate eos fouere desierit. Vnde sequitur, quòd hætenus salua & integra stetit singulari Dei beneficentiæ debere acceptū ferri. Imò admonet quàm variis adminiculis fuerit seruata, & quàm multa media ad eam pessundandam intus & foris Deo suppentat. Nam & ablato eius præsidio, prædam obuiis quibusque, tam bestis quàm hominibus fieri necesse est. Diruta, inquit, maceria calcabunt eam ac d. pascent pecora, vastabunt ac diripient prædones, sic deserta reddetur. Deinde qua fodiendo & putando operâ Deus non dabit, sterilis etiam cultura inopia reddetur surgent sentes, & spinæ quæ palmites eius suffocent: imò Deus pluuiam arcendo, radices eius arefaciet. hinc iam perspicitur quàm multiplicibus armis instructus sit Deus ad vleiscendam nostram ingratiudinè, vbi suam beneficentiã contemptui nobis esse viderit. Pergit quidè in sua metaphora Isaïas, & quòd plus sibi attentionis conciliat, figuris orationem suam exornat: simpliciter tamen colligendum est, sicut innumeris beneficiis assidue nos Deus prosequitur, ita sollicitè cauendum esse, ne eorum contemptum, nunc hoc nunc illud subtrahendo, vleiscatur. Quantū verò ad Ecclesiæ regimen spectat, quòd pluribus indiget subsidiis, eò etiam pluribus pœnis obnoxia est, si perperam corrumpat quæ diuinitus ordinata sunt in eius salutem. Nec verò mirum est, si tot hodie incommoda vastitatem & solitudinem minentur. Quicquid enim mali nobis accidat, seu desiciat doctrina, seu præualeant improbi, siue obrepant vulpes & lupi in Ecclesiam, hoc totum tribuere conuenit ingratiudini nostræ: quia fructum non reddidimus qualem decebat, fuimusque desides & otiosi. Agnoscamus ergo iram Domini, quoties meritò tantis beneficiis, quæ sponte offerebat, priuamur.

7 PORRO VINEA DOMINI.) Hactenus figuratè loquutus est: nunc ostendit quorsum illud canticum pertineat. Prius detulerat iudicium Iudæis: nunc demonstrat ipsos non tantum reos esse, sed etiam conuictos teneri. Nec enim ignorare poterant beneficia quæ acceperant à Deo: Vitem, inquit Psalmographus, transfulisti de Ægypto, eamque expulsi. Gentibus plantasti. aperta autem & conspicua erat ingratitudo. Non persequitur Iffaris omnes similitudinis partes, nec erat necesse. Satis enim fuit demonstrare finem in quem similitudo illa spectabat. Totus populus, Vineæ fuit: viri singuli, Palmites. Ita vniuersum populi corpus, ac deinde vnumquemque priuatim accusat: vt nemo possit se ab vniuersali condemnatione eximere, quasi secum minimè expostulatus esset. CURVINEA vocetur populus, satis perspicuum est: quoniam Dominus eum elegit, & dignatus est feedere gratiæ, & æternæ salutis, innumerisque beneficiis prosequutus est. Initium est plantationis: sequitur deinde cultura. Adoptatus est ille populus, omnibusque rationibus excultus à Deo. Nec enim sufficiebat adoptio, nisi Dominus eum assidue excoluisset, beneficiisque suis ornasset.

Psal. 80. b.

9

Io. 12. 15. .1. 1

Ibidem .1. 2

Eadem apud nos doctrina hodie valere debet. testatur Christus se vitem esse, in quam insiti excolitur à Patre, cum munus agricoltæ erga nos obire dignetur Deus, ac sedulo prædici quæ se in populum veterem contulisse exprobrat, non mirum est grauiter exandescere, si frustra & inutiliter operam consumat. Hinc illa comminatio, Onnem palmitem in me non ferentem fructum auellet, ac in ignem proiciet.

EXPECTAVIT IUDICIUM.) Incipit absque figura narrare, quàm impiè degenerauerint Iudæi, apud quos spreta æquitate & iustitia, grassatum est omne iniustitiæ & violentiæ genus. In vocibus eleganti paronomasia vitur. Nam cum idem serè sonant, tamen contraria est significatio. צדקא enim, iudicium significat: נפש. Cõspirationem siue oppressionem: צדק, iustitia: חרף, Clamorem & querimoniam eorum qui per vim & iniuriam opprimuntur: qui audiri non solent, vbi redditur cuique quod suum est. Cæterum duo commemorat quæ præcipuè requirit Dominus à populo suo, vt sunt veri fructus timoris Dei. Et si enim præcedit ordine pietas: eam tamen ab officio secundæ Tabulæ describi, absurdum non est. Inde ergo Dei contemptus merito coarguitur, quòd in homines crudeliter sæuierint: quia vbi regnat inhumanitas, extincta est religio. Nunc idem nobis dici intelligamus: vt enim plantatus fuit ille populus, ita & nos. & reuocandum in memoriam quod ait Paulus, Nos fuisse velut oleastros, quum ipsi essent vera & naturalis oliua. Nos ergo quum essemus alieni, insiti sumus in veram oliuam, nos assidua cura excoluit & ornauit Dominus. Quales verò fructus proferimus? Certè non tantum inutiles, sed etiam acerbos. Maioris ergo ingratiitudinis damnandi sumus: quum longè amplioribus beneficiis simus ornati ac cumulati. Et meritò in nos competit ista expostulatio, quum vis & iniuria passim grassetur. Cum autem generalis doctrina non ita vehementer animos perfringeret, has duas species potissimum enumerauit Propheta: vt quasi digito monstraret, quantum abesse ille populus à fructu quem bona vinea proferre debuerat.

Rom. 11. b.

17

8 VAE QUI CONIUNGUNT.) Nunc auaritiæ & inextinguibilem auiditatem reprehendit: vnde fraudes, iniuriæ, & violentiæ oriri solent. Nec enim per se damnari potest, si quis agrum agro, & domum domui coniungat: sed animum respexit, qui satiari nullo modo potest, vbi semel habèdit cupiditate accenditur. Describit ergo affectum eorum quibus nunquam satis est, nec vlla opes satisfaciunt. Tantus enim ardor inest auaris, vt omnia soli possidere cupiant, & quicquid obtinent alii, id sibi decedere & ereptum esse arbitrantur. Vnde eleganter alicubi ait Chryostomus, Auaros solè pauperibus, si possent libenter crepturos esse. Nam cõmunia etiã elementa inuidet fratribus, eaque libenter ingurgitant: non quòd fruentur: sed quia sic eos demētat sua cupiditas. Nec interea considerāt se aliorum opera indigere: hominem per se nihil efficere posse: hoc tantum curant, vt quamplurima haurire possint. itaque deuorant cupiditate omnia. Exprobrat ergo auaris & ambitiosis tantam insaniam, quòd alios è terra sublato vellent, vt eam soli possiderent, ideòque nullum modum statuunt suæ cupiditati. Quanta enim dementia est, eos expulsi velle quos Deus nobiscum in terra locauit, & quibus hæc communis sedes constituta est? Quòd si voti potirentur, certè nihil perniciosius his accidere posset. Nec enim soli arare, metere, aliisque ad victum necessaria efficere, sibi que omnia subministrare possent. Sic enim Deus homines inter se coniunxit, vt alii aliorum opera & industria egeant: nec quisquam nisi insanus, alios homines, quasi sibi noxios aut inuitiles reiciat. Ambitiosi verò sua gloria frui non possunt, nisi in multitudine. Quàm ergo cæci sunt cum alios volunt abigere & summuovere, quòd soli regnent?

De amplitudine ædium idem dicendum est quòd prius de agris diximus. Ambitio enim eorum notatur, qui in spatiosis & magnificis ædibus habitare cupiunt. Nec enim reprehendi potest, si is cui magna est familia, ampla etiam domo vtatur: sed cum homines ambitione elati, accessionem superuacaneam ædibus faciunt, tantum quòd laxius habitent, vnusque domicilium & habitationem solus occupet quæ pluribus sufficere posset, vana profectò ambitio est, & meritò reprehendenda. Perinde enim agunt, ac si ceteris, soli domicilio & habitatione frui deberent: aliis verò aut habitandum sub dio, aut alia sedes quaerenda foret.

9 IN AVRIEVS.) Hic aliquid subaudiendum est. Intelligit enim Dominum interim sedere iudicem

dicem & cognitorem istarum rerum. Quia dum avari rapiunt, opesque suas coaceruant, sua cupiditate excaecantur, nec intelligunt se aliquando rationem reddituros. Nunquam certe adeo obstupidi facti sunt homines, quin iudicium aliquod Deo tribuant, sed ita sibi blandiuntur, vt putent Deum non attendere. Itaque in genere agnoscunt iudicium Dei: vbi ad speciem ventum est, sibi indulgent, nec eò sibi veniendum esse arbitrantur. Vbi autem admodum accipiunt, nihil horum fugere Dei oculos: ne oculos putetur cognitio, mox addit, vindictam propè instare, & quidem interposito iure iurando. Nam in particula, Si non, forma est iurandi Scripturæ vitata. quò enim terrorem maiorem incutiat, tententiam impèdit aposiopesi. Poterat quidem plena oratione hanc comminationem exprimeret, vt inperfecta magis dubium & accipientem auditori tenent: id è què formidabilior est. Præterea hoc retentæ exemplo Dominus nos ad modestiam assuefacere voluit: ne finis licentiosi in execrationibus. Quid autem denunciat? **DOMVS MVLTAS REDIGENDAS IN SOLITVDINEM.** Hæc iusta pena est, qua Dominus auaritiam & ambitionem hominum castigat: qui quantum ipsi essent non considerauerunt, vt possent mediocritate esse contenti. Quem admodum ille ridens insanam cupiditatem Alexandri gementis, quòd ex philosopho Anacharthis plures mundos esse intelligeret, quam tot exhaustis laboribus nondum esset vnus dominium adeptus:

Vnus Pellico iuueni non sufficit orbis.
A Estuat infelix, angustio limite mundi,
Vt Gyrae clausus scopulis, paruaque Seripho.
Cum tamen à sigulis munitam intrauerit urbem,
Sarcophago contentus eicit: mors fata tetui
Quantula sint hominum corpuscula.

Exempla harum rerum quotidiana extant: nec ea animaduertimus. Dominus enim velut in speculo ostendit, quàm ridicula sit hominum vanitas, qui innumeram pecuniam profundunt in extruendis palatiis, quæ postea noctuarum, vesperilionum, aliarumque bestiarum caueriæ fiant. Hæc oculis nostris patent, nec tamen animum ad ea consideranda adiecit. Tam variè & subitæ mutationes accidunt, tot deserit domus, tot euerit vrbes ac diruta, tot denique alia iudicii Dei clara documenta extant: nec tamen homines ab hac insana cupiditate reuocari possunt. Minus est Dominus per Prophetam Amos: Aedificastis domos ex cæcis lapidibus: sed non habitabitis in eis. Item, Percutiet domum magnam in fracturas, & domum paruam in scissuras. Hæc in dies accidunt, nec tamen hominum libido minuitur.

Amos 5. c.
11, 61. c. 11

IO DECEM VINEARVM IUGERA.) Idem in agris & vineis cumentum prædicat: futurum scilicet vt avari optatis redditibus non fruantur quorum inexplens est libido: in d non tenentur atque animalia quædam suo anhelitu fureculos exurunt atque arefaciunt segetes, istos rapacitate sua terræ fruges corumpere: Agros ad eò steriles fore, vt vix decimam sementis partem reddant: Vineas autem minimum vini reddituras. **BARVS,** mensura est liquidorum, quem admodum testatur Iosephus. Continet autem sextarios septuaginta duos: quæ mensura cetè in decem iugeribus admodum exigua est, præcipuè in solo ferace. **CORVS,** mensura est aridorum: continet eodem auctore medimnos vnum & triginta: **EPHVS,** eius decima pars est. Vnde appareret paulò plus quàm tres medimnos continere. Atqui vbi fecunda est terra, non solum in decuplum, sed etiam in triceuplum, aut eò plus sementem auget, multò què vberior em reddit quàm accepit. Vbi aliter accidit, certa est maledictio Dei, rapacitatem hominum vlciscens. Interea homines malignitatem terræ accusant, quasi ipsa in causa sit. sed frustra. Neque enim desent nobis prouentus, nisi Dominus, terræ ob auaritiam hominum malediceret. Dum enim tam studiose coaceruant ac cumulant, quid aliud agunt, quàm vt Dei beneficentiam auiditate sua deuoerent? Quòd si non perspicitur in omnibus hoc vitium, quia facultas desit, affectus tamen non desit. Nunquam ita exarsit mundus hac cupiditate: nec mirum si hoc Dei supplicium experiat.

II VAE QVI MANE.) Non hoc agit Propheta, vt vitia omnia enumeret quæ tum vigeant: sed species tantum aliquas designat, quibus magis erant obnoxii. Postquam enim generalis doctrina tractata est, ad species veniendum: earumque magis necessaræ enumerandæ sunt. nullus enim esset finis omnes sigillatim perscqui. Cum igitur auaritiam reprehendisset, nunc in crapulam inuehitur: quod vitium vulgare etiam fuisse dubium non est. Eligit enim vitiorum species quæ non in vno aut altero, sed passim grassabantur. Et sanè sunt eiusmodi vitia quæ contagione sua totum corpus iniiciunt. **MANE** surgere, idem est, quòd studiose aliquid facere, vt apud Solomonem, **Væ** populo cuius Principes mane concidunt: id est, potissimum curant, vt pascant ventrem ac deliciantur. id autem est naturæ ordinem inuerrere. Homo enim, vt ait David, surgit quòd egrediatur ad opus suum, & negotiis intentus sit vique ad vesperam. Quòd si laboribus valere iussis, surgat ad captandas delicias & scèdât in ebrietatem, hoc prodigiosum est sequitur continuatio: quòd **TEMPVS EXTRAHANT.** Perinde ac si diceret, a diluculo ad crepusculum vique persequi suas computationes, nec vquam potando fatigari. Hæc autem con-

Eccl. 10. 4.

16

Psal. 104.

c. 23

iuncta sunt, nempe abundantia, & luxuries. Vbi enim affluit rerum copia, tunc luxuriantur homines, & intemperanter ea abutuntur.

12 EST QUÆ CITHARA.) Addit instrumenta voluptatum, quibus suam in gluiem irritant homines crapulæ dediti. Hæc poterant diuersa esse à nostris: ad musicam tamē pertinebant. Musica certè non improbat Isaias: est enim scientia minimè cōtemnenda: sed depingit populū omnigenæ luxuriæ diffusentem, sibi que nimis indulgentem in captandis voluptatibus. Idque satis constat ex eo quod sequitur.

ET OPERA DOMINI.) Acsi diceret, eos ita versari in deliciis & illecebris esse affixos quasi ad eas nati & educati essent: nec cogitare quorsum Dominus ipsis necessaria suppeditet. Nec enim nati sunt homines vt edant ac bibant, sēque volent in lautitiis, sed vt oblectantur Deo, eūque reuerent colant, agnoscant beneficentiam ipsius, sēque ei gratos præstare studeant. Vbi verò diffiunt luxuria, saltant, cantillant, nec aliud habent propositum quàm vt iucundissimè vitam transigant, deteriores sunt bestiis. Quem enim in finem conditi sint à Deo non animaduertunt: quomodo Deus orbem hunc providentia sua administrat: & quò dirigenda sint omnes vitæ nostræ actiones. hunc sensum, qui mihi simplicior videtur, retulisse sufficiat. Nam argutas interpretationes recipere non possum, qualis est eorum qui, OPVS, Legem exponūt. Nec etiam singulas aliorum opiniones referre mihi propositum est. Et satis est tenere, flagitium hoc omnibus ad saginam intentis obici: à Propheta quòd sponte obbrutescant, vbi sensus suos ad Deum vitæ authorem non dirigunt.

13 PROPTEREA CAPTIVOS.) Non placet quod quidam Interpretes exponunt, quia in officio cessarint doctores, populū in scitia & errore in multa vitia fuisse prolapsū, quæ tandem interitus causa fuerint. Quin potius inuichitur in crassam & voluntariam ignorantiam: ac si diceret vltro sibi sua dementia exitium accersere. Sensus igitur est, Populū doctrinæ contemptu perire, cum posset esse saluus, si sanis consiliis obtemperasset. Ideòque disertè exprimit, Populus meus: nēpe qui singulari priuilegio à reliquis Gentibus segregatus erat, vt duce & magistro Deo fretus, certam viuendi regulam teneret, sicut Deut. 4. cap. b. 7. dicitur, Quæ tam nobilis & inclyta natio est, quæ deos, habeat appropinquates sibi, sicut Deus tuus hodie ad te accedit: Hæc igitur erit vestra scientia & intelligentia præ omnibus populis, Audire Deum vestrum: hæc indignitas crimen exaggerat, quòd in tanta luce cæcuiat populus. Itaque hæc grauissima fuit accusatio, quòd populus, quem Deus regendum susceperat, nulla præditus fuerit scientia. Lex enim ad totum vitæ regimen abundè sufficere poterat: lucerna erat præluens in communibus mundi tenebris, idèòque instar prodigiū fuit, quòd populus ad viam sibi monstratam animum aduere noluit. quin potius clausis oculis, proiecit se in perniciem. Hoc nunc exprobrat Propheta, quicquid calamitatum sustinet, eius culpæ esse imputandum: quia Deo fideliter docere volenti aures accommodare noluerit. Quòd nomen Captiuitatis metaphoricè exponūt quidam, nimis coactū est. Pœnas enim, quas partim iam inflixerat Deus, partim infligere statuerat, Propheta hic recenset: vt palam faciat populū propria culpa miserum esse, ac si Dei maledictiones appeteret. Cum hæc concio habita fuit, iam abductæ erant aliquot Tribus Israel in exilium: instabat autem elades vtriusque regni. Itaque perinde loquitur Propheta, ac si iam omnes in captiuitatem tracti essent. Subiicit deinde alterā pœnam, nempe quòd fame & inedia tabcscat, nec plebei homines modò, sed præstantissimi quique, in quibus melius perspicitur Dei vltio. Nam diuites, & primarios homines, penes quos residebat totius gentis dignitas, famelicos vagari horribile spectaculum est. Neque tamen modum excessit vindictæ Dei atrocitas: quia semper notanda est ignorantia causa, quòd scilicet præfacti fuerint Iudæi, ac lucem cælestis doctrinæ contumaciter respuerint, imò clauerint aures Deo, cum magistri vices ad eos docendos obire paratus foret. Hinc colligimus vtilem doctrinam: fontem scilicet omnium malorum esse, quòd nos verbo Dei doceri non patimur. idque Propheta potissimum spectari voluit.

Quæri potest, an ignorantia, omnium malorum causa sit. Videtur enim permulti non tam ignorantia, quàm contumacia peccare. nam cum animaduertunt quod rectum est, id tantum sequi nolunt. vnde consequens, eos sponte non inconsultè tantum peccare. Respondeo, ignorantiam aliquando propinquam, aliquando remotam esse, id est aliam immediatam esse, vt vulgò dicitur, aliam mediatam. Propinquam, quoties homines sese fallunt aliquo prætextu, mentemque suam sponte excæcant. Alia est remotior, cum homines principia ipsa respuunt, ex quibus vitæ suæ normam constituere debebant. Eos enim Deum intueri & ad voluntatem eius attendere oportebat. eum cum negligunt, præfacti quidem sunt & cōrumaces: ignorant tamen, quia discere nolunt, atque in ipso principio impingūt. Nec tamen eos excusar ignorantia, quam sibi sponte accersunt, dum talem Doctorem reiciunt. Stat ergo hæc excusatio, idèò populū tam variè affligi, quòd Dominum ignoret, nec se ab eo doceri patiatur.

14 PROPTEREA DILATAVIT.) Hoc versiculo terrorè augere voluit Propheta securis hominibus, qui propositis minis nondū satis commouebantur. Quauis enim res horrèda esset captiuitas atque etiam fames, maior tamen fuit durities ac stupor populū, quàm vt seriò ad hæc

iræ Dei signa attenderet. Ideo Propheta aliquid magis formidabile denūtiat, quòd infernus ventrem suum aperuerit ad omnes abiorbendos. Dixi nuper debere ex parte referri ad futurū tēpus, quæ hic in præterito dicentur. Nec temere tanquam de rebus compertis & manifestis dixerit Propheta. Voluit enim populum quasi in rem præsentem adducere, vt oculis cerneret quod persuaderi non poterat. Carterùm infernum vel sepulcrum comparans insatiabili bœstie, animã pro ventriculo accipit, in quem cibis ingeritur. Summa est, sepulcrum instar esse patuli & immentis gurgitis, qui Deum inquit inhiat ad deuorandos homines morti addictos. Magis autem emphatica est hæc prophopœcia, quàm si dixisset omnes ad sepulcrum damnatos esse.

MULTITUDO DESCENDIT.) Coniungit nobiles plebens, ne quis spe effugii sibi blandiatur: ac si diceret, Moïses absumet vos, vestræque omnia, delicias, opes, voluptates, & quæuis alia in quibus iudicium vestram locatis. hic igitur confirmatio est superioris sententiæ. Et notanda semper particula illatiua *וְ* Populus enim vel assignabat calamitates suas Fortunæ, vel quouis modo ad ferulas Domini obstupescibat. Propterea significat Itaias hæc non fortuito accidere. Adhęc sulent homines expostulare cum Deo, ad cõque proceces atque arrogantes sunt, vt cum in ius vocare non dubitent. Vt ergo coerceat istam superbiam, ostendit iustas esse penas quibus plectantur, eorumque stultitiæ omnino assignandum esse, quòd modis omnibus sunt miseri.

15 ET INCURVAEITUR HOMO.) Hæc est veluti clausula, quæ finem & exitum talium plagarum demonstrat, vt deiciantur omnes, Dominus verò solus emineat. Similem prius sententiam legimus: atque illic declarauimus quidnam Propheta sibi velle: nempe ostendit finem plagarum quibus nos Deus castigat. Res enim aduertit: ad cõ nobis odiosa sunt, vt nihil in iis boni concidere possimus. Cum sit mentio penarum, detestamur ipsas atque exhorremus, quia Dei iustitiã non intuemur. Atqui Propheta nos ad aliam confidit rationem reuocant, quando lasciuunt homines in suis peccatis, suffocare quodammodo Dei iustitiam, nec aliter conspicuam fulgere, nisi cum peccata nostra vlescitur. Maximus profecto hic fructus est, omniumque hominum saluti præferendus. Omnia enim post habenda sunt gloriæ Dei, quæ in iustitia ipsius elucescit. Non est igitur cur plagas quibus nos castigat Deus, tantopere exhorreamus: sed reuenter amplecti debemus quod de iis Propheta pronuntiant. Quanquam hoc modo Propheta acriter pupugit proteruos hypocritas, quibus impunitas maioris insolentiæ caula erat: quasi diceret, Putatisne vbi vos diu tolerauerit Deus fieri ad extremum posse, vt sub pedibus vestris iaceat? Exurret certè, & in vestra ruina exaltabitur. Quoniam hic Propheta priore loco posuit *וְ*, deinde *וְ*, putant significari tam nobiles quàm ignobiles: ac si diceret, Non tantum peribit vulgus, sed etiam ii qui opibus, honore & dignitate antecellunt. Quem sensum libenter recipio, quoniam *וְ* à fortitudine: *וְ* verò, à terra dictum est. Si quis verò simplicius exponere velit, iudicium ei suum relinquo. Quicquid sit, Propheta vniuersos mortales comprehendit, & summos & infimos.

16 EXALTABITUR IN IUDICIO.) Modum eminentiæ, de qua locutus est exprimit, vel causam formalem, vt vulgò loquuntur: ac si diceret, Deum exercituum, quem pedibus ferociter calcant impii, sublimem fore, vbi se probabit mundi Iudicem. Hoc modo stultam confidentiam qua turgebat impii deridet: quia si iudicium & iustitiam tãdem emergere necesse est, sequetur eorum d. iestio: quando non aliter se attollunt quàm euerso naturæ ordine. Atque hoc diligenter notandum est, non magis fieri posse, vt prospero in statu maneat impii, quàm vt Deus gloriam suam aboleri sinat. Et si autem nihil differt iudiciũ à iustitia, non tamè superuacua est repetitio. Crescit etenim vehementia cum addit secundo membro, Deus Sãctus sanctificabitur, ne perpetuam felicitatem falsa imaginatione perperam sibi promittant impii, quod nisi abolita Dei sanctitate fieri non potest. Atqui cum sanctus sit Deus natura, eum sanctificari necesse est. Vnde sequitur impendere reprobis interitum, quòd dometur eorum obstinatio & pernicacia, quia scriptum abnegare non potest Deus.

17 ET PASCENTUR AGNI.) Alii Pro modo, vel Iuxta demensum suum vertunt. Intelligit autem, Secũdum rationem vilitatam. Hic versiculus variè exponitur, verum id in primis notandum est, Prophetam afferre consolationem piis voluisse, qui horrendis iudiciis Dei auditis, expauescebant. Quòd enim quicque maiore religione præditus est, eò magis præsentem Dei manum sentit, & iudicii eius sensu affricitur. denique timor & reuerentia Dei efficiunt, vt nos serio percellat quicquid eius nomine proponitur. Proinde auditis tam grauilis minis sese sustinere non possent, nisi instar condimenti accederet consolatio, in qua gustum haberent miserordix Dei. idque vilitatum est Prophetis, vt semper habeãt rationem piorũ, eorumque animos sustentent. Quauis ergo, inquit Itaias, Deus populum vniuersum delecturus videatur, fidum tamen se Pastorem præbebit agnis suis, eòque pasceret vilitato suo more. hoc vnum est. Simul autem Prophetæ consilium fuit, arrogantiam retundere in proceribus, qui iniusta tyrannide pios & humiles opprimendo, se Dei Ecclesiã esse gloriabantur. Friuolã igitur ac mendacem eorum iactantiã esse admonet, dum se insigniũt gregis Dei titulo: quia hirci sunt, nõ agni. Iã verò illis extermina-

tis, non modò in promptu rationem fore Deo pascendi gregis sui, sed agnis nunquam aliter bene fore quàm si ab hircis liberati fuerint.

DE SERT A.) Hic magis variant Interpretes, sed puto verum esse sensum, Quòd filii Dei ad tempus aliquod expulsi & quasi extranei, postliminio reuocabùtur, & tunc recipient quæ deserta erunt, vel in vastitatem redacta à pinguis, id est à superbis & crudelibus qui rapuerunt eorum fortunas. Nam aduenas vocat filios Dei, qui ad tempus profugi futuri erant: DE SERT A, possessiones ab ipsis derelictas, quæ ab aliis occupatæ fuerât. Respicit enim morem satis notum & vulgò vtitatum: nempe si quis agros & prædia possideat, manum veluti extensam in ea habet, vt nemo vel glebâ audeat attingere: quòd si ea desituit, occupâtur. Populus ergo sic desituerat possessiones à quibus fuerat expulsus, vt desperaret se eas recuperare posse: vt merito deserta, eorum respectu ab ipsis nominari possent. Deserta verò pinguium, quia validis & potentibus in possessionem cesserant, quanquam simpliciter accipere licet pro desertis pinguis, probabilius tamen est, pingues vocari tyrannos.

18 VAE TRAHENTIBVS INIQUITATEM.) Postquam inferuit breuem consolationem qua apud pios temperaret acerbiteratæ pœnarum, ad comminationes redit, & fulmina illa verborum contorquere pergit, quæ metum aliquem extorqueant. Per FVNES nihil aliud intelligit quàm illecebras quibus homines sese decipiunt, & in flagitiis animum suum obstinant. Aut enim rident iudicium Dei, aut vanas excusationes committunt, & prætextum necessitatis adducunt. Quòd cunque igitur velum opponant, id Funes vocat. nam quoties ad peccandum sollicitat homines carnis suæ libido, initio hærent apud se, & remoram aliquam sibi iniici sentiunt: qua certè retinentur, nisi contrario impetu ruerent, omnémque synteresin abrumperent: interrogatur tacito instinctu vniuscuiusque conscientia, dum incitatur ad malum: Quid agis? nec vnquam peccatum sic vltro fluit, quin eam remoram patiat. Sic enim Deus humano generi consilium voluit, ne in effrenem peccandi licentiã omnes crumperent. Qui ergo fit, vt homines in malis ad eò obstinati sint? Certè illecebris se falli sinunt, animòque suos obstupesciunt, vt spreto iudicio Dei, licentiã peccandi arripiant. Blandiuntur sibi fingendo peccatum non esse quòd peccatum est, vel excusatione aliqua & vano prætextu exrenuant. Hi ergo sunt funes, prauæ colligationes quibus peccatum attrahunt. Vnde apparet Dominum haud frustra iis minari: nec enim sponte tantum peccat, sed peruicaciter & obstinatè se denique peccato alligant, vt sint inexcusabiles.

16 QUID DICVNT, ACCELERET.) Designat vnã speciem, qua demonstret ipsos peccata veluti funibus attrahere. Nihil enim deterius, quàm non modò reicere omnem cogitationem diuini iudicii, sed spernere quicquid de eo dicitur, & habere pro fabulis. Nam extremum contemptu exprimere voluit, dum homines proposito Dei iudicio, illud se lætis animis expectaturos aiunt: idque vltimum terrorem ludibrium habent: sicuti indicant hæc verba plena contemptus, & peruersæ confidentiæ: Veniat, acceleret. OPVS HIC pro iudicio κατ' ἐξουίαν accipitur. nam videtur otiosus esse Dominus, quum impiorum delicta non vlciscitur: quum verò surgit ad iudicium ferendum & pœnas sumit, tunc apparet opus ipsius, & manifestum est, vt vulgò dicunt, actus: quia ex re ipsaprehendimus eius imperio & manu gubernari mundum. Opus ergo specialiter pro iudicio sumitur: quoniam & nobis constat Dominum minimè otiosum esse, sed fungi officio suo. De eo autem per ludibrium & contemptum loquuntur impii: atque istam improbitatem & peruicaciam hodie plus satis experimur: idémque bellum quòd Prophetas olim exercuit, nobis etiam sustinendum est. Existimant impii Deum otiosum esse, nec curare res humanas: quemadmodum Epicurus summam Dei felicitatem statuebat, quòd omni negotio vacaret. Quauis enim imaginentur aliquem Deum, iudicium tamen eius minimè agnoscunt. Interea bono & læto animo se esse iubent, nec volunt se macerare istis cogitationibus. Clament hi Prophetæ & ministri, atque vociferentur, terrorisque & minas proponant, nos securè quòd nuntiant expectabimus, atque interim gaudio nostro perfruemur. Hunc in modum refert Propheta impiorum sermones, quibus ludibrium & contemptum Verbi prodebant. nec tantum, dicent, Veniat opus, sed festinet, acceleret: quia ex tarditate colligunt vanum esse quicquid non statim exequatur Deus, postquam loquutus est. Sic Petrus in 2. Epist. impios loquentes inducit, Ex quo creatus est mundus, continuum naturæ cursum fluxisse. idémque post tam multa secula expectari diem iudicii. Interim quasi data opera prouocant Deum, vt si quid habet potentiæ, statim exeat. Et operi adiungitur consilium: ac si dicerent, Quousque tandem deliberat, vel quid facturus sit pronuntiat Deus? ostendat potius ratum esse quòd decreuit. Atque hoc culpam non parum amplificat, quòd doctrinam sibi familiariter notam, proteruè eludere addebant: in eo sceleratiores profanis Gentibus, quòd doctrinam spernebant, qua sibi eos in populum peculiarem adoptauerat.

VT VIDEAMVS.) Hæc sunt indicia infidelitatis: quia impii Deum agnoscere nolunt, nisi præsentis experimento sentiant: nec fidem verbis eius habere sustinēt. Quòd si hac nota Spiritus sanctus impios reddidit detestabiles, fidem ac pietatem contrario signo testari nos decet, vt scilicet in

Dei

vorando cibo, vinôque forbendo : & secum ita luctari, vt tantum ingeratur quantum venter capere potest. Tales homines nullam vitæ rationem tenent, nec norunt quorsum à Deo educantur. Edimus enim & bibimus ad sustentandum corpus, non obruendum. Viuimus vt cultum & obsequium præstemus Deo, operamque nostram proximis impendamus. Cùm id agunt homines, vt vires suas obruant potius quam sustentent, experiendo quantum cibi & vini ferre possint, deteriores bestiis esse certissimum est.

23 QVI IUSTIFICANT.) Reprehendit corruptelam, quæ tunc vigeat in iudiciis: & causam indicat, cur illic nullus sit æquitati locus, quòd scilicet munera præualeant. Nam avaritia excæcat oculos sapientum, omnemque boni & æqui vsum peruectit, etiam apud eos qui alioqui ad colendum recti studium propensi forent. Possent quilibet obiter et alius etiam modis, nec muneribus tantum iudicia peruertere: quandoquidem gratia, odium, amicitia, aliisque prauis affectibus mentem sæpius excæcant. Id quidem verum est: sed Propheta id spectauit quod accidit *ἐπὶ τὸ πλῆθος*: nec tamen iis vitiiis parere voluit, quæ nominatim non expressit. Quo exemplo prius Doctores, prudentes & circumpecti esse debent in animaduertendis & corrigendis vitiiis, quæque maximè in populo grassantur: ac potissimum vrgere, quod praua cõductudine vsitatum vident. Hæc autem corruptela, cuius fit mentio, in iudiciis omnium frequentissima est. Idèoque diligentissimè cauenda est Iudicibus, qui volent rectum iudicium ferre. Nec audiendi sunt plærique, qui in eum finem munera sibi offerri negant: aut cùm acceperint, assermant se nihilominus integrum iudiciũ retinere. nam vbi muneribus locus est, recti & æqui studium corrumpi necesse est. nec verò fieri potest, quin procliuor sit animus tuus in eum à quo acceperis. Denique audiendus Dominus, qui sapientissimi cuiusque mentem corrumpi, & acquisitissimi animam peruertere docet: ne Deo ipso nobis prudentiores esse videamur.

24 PROPTEREA.) Ne frustra toties exclamasse videatur, rursum ostendit quàm grauis & horrenda vltio populo imminet: ac contumacibus denunciat extremum exitium, quòd in viam re reduci non paterentur, sed peruectaciter doctrinæ obstitent. Vt utrumque metaphoricè ad rem exprimendam aptissimis, & quæ etiam efficacius animos tangunt, quàm li simplicius & absque figura loquutus esset. Incipit quidem à similitudine, sed mox desinit in metaphoram. Radicem & Germen populo tanquam arbori tribuens. Duabus autem his vocibus complectitur, quicquid in populo est virium, aut occultarum, aut patentium: idque in vniuersum periturum dicit. Quemadmodum enim putrescente radice, quæ sola arbori vim præbet, càmque sustinet, de ea prorús actum est: ita de populo actum esse, omnèque eius vires exhaustas & consumptas esse denuntiat. Iam verò non enumerat, sicut antea, species scelerum quibus iram Dei prouocauerant, sed generalem subiungit: nempe contemptũ Legis diuinæ: est enim fons malorum omnium, vt satis notum est. Et hoc crimen non parum exaggerat, quòd eum in Lege patrefacta illis esset Dei voluntas, non ignorantia vel errore, sed destinata malitia, excusio Dei iugo prolapsi sunt in omnem licentiam: quod nihil aliud fuit, quàm reiecto ad eòd benefico Patre, se diabolo addicere in mancipia. Adde quòd plenæ defectionis eos accusat: ac si diceret non vna tantum aliqua in parte fuisse rebelles, sed quasi perfidos apostatas, prorús valedixisse Deo. Ad hæc, verbum Dei non modò spreuisse ipsos, sed quod longè atrocius est, vel abominatos esse vel scelerato fastidio repulisse conuenitur. Quòd si Legis Dei contemptus, caput, & cumulus est malorum omnium, nihil magis cauendum est, quàm ne eius reuerentiam nobis Satan excutiat: & si quibus vitiiis simus obnoxii, saltem dandus est medicinæ locus, nisi eam nã lignè respuendo volumus æternum exitium nobis accerere.

25 PROPTEREA EXARSIT.) Hoc verũ Propheta priores vltiones quas iam experti erant Iudæi commemorat, & nondum adesse finem ostendit: imò impendere multò grauiora, nisi in viam redierint. Fateor quidem præteritum tempus in futurum non rarò mutari, sed hic quem dico contextus, melius congruet. Duo enim ob peruectacem populi duritiam proponit, eaque distincta: Primũ, quomodo iam Deus animaduertit in illis scelera. Deinde, cùm nulla respicientia appareat, adhuc alia flagella esse in eius manu, quibus populum castiget. Tertio designat quænam ea sint: & venturos Assyrios præmonet ad nutum Domini, simulatque vel sibilo tantum indicabit. talis est contextus Prophetæ. Ex quo notandum est, vulgus hominum vbi primũ calamitatem aliquam euasit, castigationem obliuisci, nec amplius considerare iudicia Dei: & quomodo experientia stultorum quoque magistra sit, obdurescere tamen ad flagella. hanc fœcundiam pungit Isaias. ac si diceret, Tam citò ne calamitati obliuiscitis, in quibus genuistis nuper? vnde enim caduerum proiectio ex clade, nisi quia manum suam contra vos Deus extulerat: quòd si iudicis officio sanctus est Deus, cur non ad eius metum sollicitant tam recentes plagæ: ne alias atque alias accersant noua peccata. Idèò causã particulã repetit, *ps. lxx.* ac si diceret non esse fortuita incommoda, sed aperta signa vindictæ Dei. & ideo nominatim dicit populo suo iratũ fuisse: quia nisi excidisset Iudæi à suo gradu, felicior quàm Gentium omnium futura erat eorũ cõditio. Ergo quum tam seuerè & duriter electũ populũ tractat Deus, minimè dubiũ est, prouocatum fuisse maximis sceleribus: simul falsã gloriationem refutat, qua

se efferre & iactare solebant Iudæi: ac si propterea immunes à plagis esse deberent, eò quòd peculiaris essent Dei populus. Iam Montes contremuisse dicens, hac comparatione pœnarum ad quas occaluerant, grauitatem exprimit, vt populi stuporem magis coarguat. Stupidiores esse rebus inanimis, nisi furorem Dei lenterint & horrendam vltionem, qua regnum Isracl afflictum erat.

AD HVC.) Denunciat grauiores plagas in futurum, vt iam dictum est. Quauis enim impii homines agnoscant se à Domino correptos esse, tamen vna vel altera plaga de defunctos putant. Itaque perinde ac si nihil accidere posset deterius, iamque exhaustæ essent Dei vires, crassa securitate se inuoluunt. Ideo exclamant, nondum peccatum esse iram Dei: & tametsi multiplices clades ab ea passi sint, adhuc tamen multis telis armatam esse, à quibus metuenda sint innumera vulnera. Copula v. pot. ab Assyrijs, tametsi nondum vastatum erat regnum Iudæ. deinde adhuc extensa est. Respicit autem ad in quod prius dixerat, Manum Dei etiam esse: nondum clausam esse ait, posse adhuc ipsos persequi, & eadem plagas, imò grauiores infligere. Diligenter meditandæ sunt hæc sententiæ ad excutiendum torporem, quo maior pars hominum etiam acceptis plagis, sapius laborat.

26 ET LEVABIT.) Hic & proximis versibus exprimit qualitatem pœnæ, quam Dominus sumpturus est de populo iuonempe, eandem ab Assyrijs cladem eos manere, quam paulò ante passi fuerant Israelita eorum fratres: aut etiam grauiorem. Prius quidem & ipsi multa incommoda passi erant ab Assyrijs, tametsi nondum vastatum erat regnum Iudæ. deinde cladem regni Isracl, erat veluti speculum, in quo poterant iram Dei & iustam castigationem intueri. Non dubium tamen quin vaticinium hoc, quauis claris experimentis non careret, incredibile visum sit: quia tunc tranquillus erat rerum status, & minimis quibusque induciis facile indormiebant. Ideo à gentibus longinquis talem cladem euenturam dicit, à quibus nihil eiusmodi expectabatur. atque ita clausum canit, ac si coram hostes ipsi adessent. Neque enim leuandis timoris causa voces istas, è longinquo & ab extremitate terræ ponit. quin potius data opera sic loquitur, vt seiant iram Dei ab his quæ apparent minimè æstimandam esse. Solemus enim pericula ex specie rerum æstimare. Quòd si non ad eò propinqui sunt hostes, aut ab alijs impediuntur, ne tam cito nobis molestiam faciãnt, securi sumus. Ita populus in vtranque aurem dormiebat, ac si nullum periculum verendum esset. Hoc autem impedimento non fore dicit Itaius quominus vexillum erigens Dominus, momento Assyrios ad stragem edendam emittat. Est autem metaphorica locutio, quoniam sub lato signo, milites ad nutum ducis, manus conferere & in prælium ruere solent.

SIBILABIT AD EAM.) Quauis numeri mutatio satis vitata sit in Scripturis, non temente, meo iudicio, Propheta numerum mutando, ex pluribus Gentibus quasi vnã facit. Significat enim vbi Deo placuerit colligere varios populos & conflare in vnũ corpus, non fore multitudinem consulam, sed instar corporis, cui caput certum præsit ac dominetur. Sibilandi autem verbo potius quàm grauiore vt maluit, velut Clangedi, aut simili: quo ostendat, Deo clangore opus non esse vt hostes conuocet: nec quicquam difficultatis esse in exigendis supplicijs, vbi maturum ad est vlciscendi tempus. Potest enim solo nutu omnia peragere.

ECCË SVBITO.) Hinc magis confirmatur quòd iam annotauimus iram Domini ex præsentium rerum aspectu æstimandam non esse. Quauis enim polliceri pacem omnia videantur, subito tamen erumpet bellum vnde non putamus. Etiam si vndiquaque amicis muniti videamur, Deus tamen ab extremis terræ angulis hostes excitabit, qui proruptis, obstaculis, quasi plana & æquabili via ad nos facile penetrant. Quod diligenter animo aduertendum est, ne vana securitate, & præfidentia inani, excæcari nos sinamus. Obseruandum etiam, bella non temerè vel arbitrio hominum conflare, sed Dei iussu, ac si tuba militis conuocaret. Siue igitur bello, siue fame, siue peste affligamur, id totum è manu Dei profectũ intelligamus. Omnia enim ipsi parent, ac morem gerunt. Neque tamen eo erant animo Chaldæi, vt parent Deo: abripiebant enim sua cupiditate & libidine dominandi, dũ aliud quiduis potius spectant. Deus tamen ad exequenda sua iudicia, eorum opera vtitur, vnde in signe Dei potentia specimen resurgit, quæ hominum voluntati aligata non est, neque ex eorum arbitrio pendet, quominus inuitos, aut nescientes ad obsequium trahat. Neque tamen excusabiles idco sunt impii, quando præter animi sententiam trahuntur, non autem sponte Deo seruiunt. Hoc enim solum ipsis est propositum, vt rapiant, æuiant, violent: Deus autem scelera & flagitia populi sui, eorum sæuitia vlciscitur.

NON EST LASVS NEQVE IMPINGENS.) Significat omnia sic instructa fore & parata, vt expeditionem eorum non hil impediat, aut retardet: ac si Princeps aliquis conscriptos habens milites suos, statim vias sterni, cibaria curari, ceteraque necessaria suppeditari iubeat: ergo alacres atque expeditos fore istos demonstrat, nec quicquid eorum celeritati fore remora. Strenuitatem etiam prædicat, negans fore somnolentos, ac in his quidem verbis, Non dormitabit neque dormiet, inuersus est ordo: quia potius dicendum erat, Non dormiet neque dormitabit. Minus enim est dormire quàm dormitare. Sed ita resolu debet ista locutio: Non dormi-

tabit, necdum dormiet: id est, tantum aberit vt dormiat, cum ne dormitabit quidem: cuius exemplum habes Psalmo, 121, Ecce non dormitabit neque dormiet qui custodit Israel. Hebraica autem phrasit est, cui neque Latina, neque Græca congrunt.

25 SAGITTAE BORVM.) Intelligit eos armis necessariis instructos fore. Respicit autem vilitatum Assyriis, & aliis Orientalibus populis morem, quibus frequens in bello arcuum & sagittarum usus erat, quemadmodum pharetrati in bellum hodie Angli prodeunt. Sub hac autem specie, omne armorum genus comprehendit. Quoniam verò longum erat iter, & profectio difficilis, Iudæi existimare poterant, permulta fore impedimenta quæ hostium expeditionem frangerent. Ideo dicit vngulae quorum silici fore similes, quo intelligit nullam passuroꝝ offensionem ac peruenturos tandem in Iudæam sine lassitudine. Eodem pertinet quòd rotas turbini comparat. Solebant autem veteres prælium intrare etiam cum curtilus. Ideo mentionem facit non tantum equorum, sed etiam rotarum. quæ omnia ad festinationem illam & celeritatem referri debent: quòd scilicet Dominus nulla itineris longinquitate impediatur, quo minus ad perdendos Iudæos, hostes sine cunctatione traduat.

29 LEONIS RVGITV.) Hæc ad feritiam & truculentiam pertinent. Chaldæos enim comparat leonibus, quos & horribiles aspectu, & natura immanes esse scimus: ac si diceret non fore homines qui vilo misericordiae aut humanitatis sensu tangantur, sed immanes potius beluas. Addit etiã robore superiores fore, nequis ad eripiendam prædam accedere audeat. Significat autem ad prohibendos eorum impetus nihil fore Iudæis subsidii: quia truculentie suæ metu, omnes procul abigent. Nam quia locabant operam suam Deo ad puniendos Iudæos, oportuit etiam formidabili potentia instrui, vt tandem agnosceret vxcors ille populus, negotium sibi non fore cum hominibus, sed cum Deo, in cuius manus incidere horribile est.

FREMITVS PER EVM.) Hoc addit Propheta, vt intelligerent Iudæi, Chaldæos non temerè irruere: sed destinatos esse à Deo cuius etiã manu diriguntur. Per Fremitu maris, intelligit tantum impetum, vt diluuium esse videatur, quo vniuersa Iudæa naufragium factura sit. Spes etiam omnes abscindit, nullam mitigationem pœnis, nullumque exitum fore prædicens. Iudæi, inquit, vt fieri solet in rebus perplexis, sursum & deorsum reuoluent sensus suos ad effugia captandæ: sed quæ nauerum respiciant, siue in cælum, siue in terrã, nihil vsquam reperit solati. Vndiquaque enim miserie & calamitates ipsos obruent. Hæc autem loquendi forma etiam vulgicò fuetudine vitata est, cum omnibus ex partibus clades & ruinae sese ostendunt, nec vllum effugium aut solatium patet. atque hoc accidere necesse est, cum nos persequitur Dominus, vt sublata eius manus, vbique oculis nostris occurrat: & quancunque in partem vertamur, instent aduersum nos armata creaturæ ad exequendum iudicium ipsius. Manus enim hominum interdum effugere possumus, Dei verò quòd possumus?

CAPVT VI.

- 1 Nno mortis regis Vsiæ, vidi Dominum sedentem super solium excelsum, & eleuatum: cuius extrema replebant templum.
- 2 Et Seraphim stabant super ipsum: erant singulis sex alæ: duabus operiebant faciem suam: duabus tegebant pedes suos: & duabus volabant.
- 3 Et clamabant alter a'teri, dicentes, Sanctus, Sanctus, Sanctus, Iehoua exercituum: plena est omnis terra gloria eius.
- 4 Et commota sunt superliminaria postium à voce clamantis: & domus impleta est fumo.
- 5 Tunc dixi: Væ mihi, quia excisus sum: cum homo sim pollutus labiis, & in medio populi habitem, polluta labia habentis: & tamen regem Iehouam exercituum viderunt oculi mei.
- 6 Volauit autem ad me vnus ex Seraphim, habens in manu sua carbonem ardentem, forcipe correptum ab altari.
- 7 Et applicans super os meum, dixit, Ecce tetigit hoc labia tua, & expiabitur peccatum tuum.
- 8 Postea audiui vocem Domini dicentis, Quem mittam? & quis ibit nobis?

vel in silentium reuertens.

nohis? tum dixi, Ecce ego, mitte me.

9 Tum dixit, Vade, & dic populo isti: audiendo audite, & ne intelligatis. Videndo videte, & ne sciatis.

10 Obstina cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius obline: ne fortè videat oculis suis, & auribus suis audiat, & cor eius intelligat, & vbi conuersus fuerit, sit illi sanatio.

11 Et dixi, Vsq̄ue quo Domine? & ait, Dum fuerint vastatæ ciuitates abique habitatore: & domus vacuatæ fuerint hominibus: & terra redacta fu erit in solitudinem:

12 Donec procul amouerit Deus homines: sitque multa vastitas in medio terræ:

13 Donec in ea decima, & reuertetur: & erit in excidium sicut tilia & quercus, quibus in proiectione est subsistentia: ita in hac erit subsistentia, semen sanctum.

IN CAPVT VI.

INNO QVO MORTVVS EST.) Hinc fieri solet initium sexti capitis. Nonnulli autem libri ipsius initium esse, & prophetias Isaiæ perperam collectas fuisse putant. Rationem afferunt, quòd hic Propheta detreçet munus docendi: quòd non erat recusaturus, si iam antè eo functus esset. nouum tyronem videri, cui adhuc vocatio tua ignota sit. præterea hic profiteri se Dominum vidisse, non prius. Verùm eas rationes nimis infirmas, vt prius attigi, nec vero consentaneas esse arbitror. ac respondeo, nouum videri non debere, quòd insolita hac visione ita sit consternatus, vt Prophetam se esse obliuisceretur. Nullus enim fuit in eo sensus, qui non obstupesceret præsentia Dei, vt quasi lymphatus libenter se in tenebris abdideret. imò iam deperàs de vita (ponte mortem aduocasset. Atque ita necesse est affici pios, cum Dominus præbet signa præsentia suæ, vt decedantur è statu, & extra se rapiantur. Adde quòd in serui sui persona, rebellem populù formidine percellere voluit Deus. Quare nihil mirum, si pauore attonitus sese excusatus: simul etiam quia prius grauitate muneris non ita senserat, vt nunc, postquã conspicuè oblata est ei maiestas Dei. Sed cur hæc visio ei initio minimè oblata est? Respondeo, necessariã fuisse pro ratione temporis, vt magis ac magis in functione muneris confirmaretur. Cuius rei exemplum in Apostolis ipsis perspicere possumus. Initios enim misi sunt cum mandato, ne Iudeæ fines transirent. Postquam verò resurrexit Christus: eos exintegro cõstituit nouo & lolenni ritu, efflauit in ipsos, iubens vt Spiritum sanctum acciperent: neque id modò, sed Spiritum è cælo mittens sub linguis igneis, insolita virtute eos induit. Ita propter varias temporum & Regum mutationes, Isaiam confirmari, & rursum noua visione approbari necesse fuit: tam vt animaretur ipse ad constantiam, maiorisque alacritate pergeret deinceps in suo cursu, quàm vt cælesti authoritate sanciretur eius ministeriũ quod Iudæos. Hæc ratio mihi satis idonea videtur, cur non statim ab initio ipsi hæc visio oblata sit, sed postquam aliquo tempore functus fuerat munere docendi. Hic autem non fuisse initium Prophetiæ, satis constat ex eo quòd præfatio quam prius vidimus, primordiis multè melius conueniat, aptiorque sit, quàm quæ hoc capite continentur: & quum ferrea populi obstinatione præclusi essent omnes aditus, vehementia illa percurrere ipsum oportuit. Adde quod probabile est, diutius obuisse docendi partes sub rege Vria, quem mortuum fuisse existimo ante editum hoc vaticinium. Denique his verbis significat Propheta, quum iam stadium ingressus esset, Deum sibi apparuisse. Quidam hic MORTEM, intelligunt lepram: quæ certè mors ciuili erat: cum Rex se ab hominũ consortio subducere coactus esset, & abdicare se principatu. sed malo mortem ipsam significatione accipere. Sic itaque existimo, Isaiam superiora nuntiasse sub Vria, cum etiam lepra percussus esset: cum autè obiisset, & successurus esset ei Iothan, oblata esse hanc visionem Isaiæ. Scimus enim quàm varios motus afferat Regum mutatio: vt mirum non sit suam Isaiæ vocationem de integro subducere coactus esse. Ipsa etiam prophetia, quæ sequetur, satis ostendit ipsam significationem esse priuquam Dominum videret. Hic enim agitur de excecatione populi, cuius magnam perueicaciam expertus, ab incepto desistere poterat Isaias, quòd videret se nihil omnino promouere. Eum igitur hac visione confirmat Dominus, vt nihilominus officio intrepidè fungatur, ac persequatur quod iussu Domini instituit.

VIDI DOMINVM.) Quæritur quomodo videre Deum potuerit Isaias, qui, vt Spiritus est, corporeis oculis non cernitur. Imò quum ad immensam eius altitudinem cõscendere nequeant

Matt. 10

4.5.

Iob. 20.6.

22

Act. 2. 4, 2.

2. Reg. 15.

4.5.

2. Paral.

92 d. 21.

humanæ mentes, quomodo sub visibili forma comprehendetur? Sed tenendum est, quoties se Patribus spectandum præbuit Deus, nunquam apparuisse qualis est, sed qualis hominum sensu capi poterat. Neque enim absurdum est, quia homini reptant quodammodo homines, vel saltem longè infra caelos subdiant, Deum ad ipsos descendere, ut in speculo quodam gloria suæ radios emittat. Talis igitur forma Isaiaæ propofita fuit, qua inæstimabilem Dei maiestatem pro suo captu gustaret. quare etiam solium, vestem, & corporalem aspectum Deo affingit. Unde dicitur utilis doctrina, quoties profert Deus signum aliquod suæ presentia: eum certò nobis adesse, quia non ludit inanibus figuris, sicuti homines cum suis figmentis in specie deformant. Quia ergo species ista minime fallax Dei presentis symbolum fuit, cum se vidisse merito affirmat Isaiaas. ut quò dicitur Ioan. Spiritum sanctum vidisse in forma colubæ, Spiritus nomie ad symbolum transfertur: quia in representatione, nulla erat fallacia. neque tamen vidit Spiritus essentia, sed testimonium habuit certum & luculentum, ne ambigeret Spiritum Dei in Christo residere. Quæritur secundo loco, quænam fuerit iste Dominus. Ioannes 12. cap. Christum fuisse docet, ac merito: quia nunquam Deus se Patribus, nisi in æterno suo Sermone & Filio unigenito patefecit. Perperam tamè, meo iudicio, hoc quidam ad Christi personam restringunt: quum potius indistinè Propheta Deum nominet. Nec illis suffragatur nomen מַלְאָכִים, quod videtur in Christo magis competere: quia Deo simpliciter, & sine relatione sæpe tribuitur. Hic ergo indistincta fit Dei mentio: & tamen propriè dicitur Isaiaas vidisse Christi gloriam, quia iam tunc fuit imago Dei invisibilis.

Matth. 3. d.

19 &

Ioh. 1. d. 32.

Ioh. 12. f. 41.

Col. 1. b. 15.

SEDETEM IN SOLIO.) Non potuit pro circumstantia loci Deum melius describere, quàm sub Iudicis persona, quò melius Iudæos expergefaceret eius maiestatis: nam postea videbimus grauisimum iudiciu, quod Dominus protulit è suo tribunali. Sed ne existimemus Prophetam excogitasse quomodo Deum pingeret: sciendum est fideliter referre ipsam formam, qua ipsa exhibitus ac môstratus est. Potest autem dubitari, an Propheta ductus sit in templu, an dormienti hæc ipsi visa obiecta sint. Et si autem multa, afferri solent in utrâque partem, que hoc relinquant in suspensio, coniectura tamen probabilior est etiam si extra templum esset, potuisse vel domi, vel in agro, quemadmodum & aliis Prophetis, hanc visionem offerri.

EXTREMA EIUS REPLEBANT.) Intelligunt ferè omnes, simbtias vestis: quanquã referri potest ad oras tribunalis, ut intelligat tantam fuisse eius amplitudinem, quæ sese in omnes partes repli extenderet. Vult autem augustam speciem, & omni humana forma superiorem tribuere Deo. Hoc etiam plus habet ponderis, quòd apparuit è templo, quia promiserat se illinc populo adfuturum, & populus inde responsa expectabat: quemadmodum in dedicatione sua Salomon disertè expresserat. Ut ergo populus intelligeret ista à Deo proficisci, quem quotidie inuocabant, certis inani confidentia efferebantur, hæc visio in templo fuit exhibitâ Prophetæ. Nec parum ad certitudinem valuit, palàm illis testatum fieri, non sibi proponi ab homine aliquo mortali sermonem, sed cæleste oraculu, & prolatum à Deo illo cuius nomen super ciliose obtendere solebant, quoties volebant aliquid maius sibi arrogare. Nam & alioqui durum erat & odiosum hoc vaticinium, & magna confirmatio indigebat. Neque hoc rarum est Prophetis, ut dicant Dominum è templo suo, è sanctuario suo loquutum esse.

1. Reg. b. e.

2 SERAPHIM.) Postquam Deum plenù maiestate & gloria sibi apparuisse testatus est, subiungit Angelos ei adfuisse, quos ab ardore Seraphim nominat. Et si autem Ety-mologia huius vocabuli satis nota est, variæ tamen rationes afferuntur. Alii Seraphim vocari aiunt, quòd ardèat amore Dei: aliè quòd instar ignis sint celeres, alii quòd respiciendat. Ut quæque sit, hæc descriptione nobis immittat Dei maiestatis splendor velut in radiis commôstratur, ut in iis admirabilem & stupendam gloriam suspicere & reuereri discamus. Multi existimant fuisse duos Seraphim, quemadmodum duo Cherubim arcam testimonii circumdebant. Quam sententiam libet amplector: nihil tamen asserere audeo, ubi Scriptura nihil affirmat. quia vstitutum est Scripturæ, descriptiones quas de Deo ponit, symbolis accommodare, quorù ordinarius erat vsus & familiaris notitia inter pios: fieri potest ut eiusmodi specie Propheta viderit. Atque ego hanc ut probabilem coniecturâ ita sequor, ut tamen diuersa interpretatio, si quis eam magis probet, suo loco maneat. Nam Daniel non duos modò Angelos, sed myriadas vidit.

Exod. 25. b

SEX ALAS.) Hæc figura ratione non caret. istæ enim alæ sic compositæ, aliquod mysterium continebant, quod Dominus noluit prorsus ignotum esse. Binæ hæc alæ quæ ut Angelus volabant, nihil aliud significant, quàm celeritatem & promptitudinem ipsorum ad iussa Dei exequenda. cuius rei, quum analogia certa sit ac dilucida, homines non contentiosi facile assentientur. Duæ alæ quibus faciem tegebant, satis indicant, ne Angelos quidem fulgorem illum Dei sustinere possent, si que ipsos perstringi Dei conspectu, ut cum solem splendens intueri volumus. Quòd si Angeli maiestatem Dei ferre nequeunt, quanta erit hominum temeritas, si conentur eò vsque perarrampere? Discamus igitur haud plus inquirendum esse de Deo quàm par sit atque expediat, ut cognitio nostra sobriè & modestè delibet quod procul à sensu nostro remotum est. Neque tamen ita tegebant Angeli faciem suam, quin aliquo fruerentur Dei conspectu: quia volatu erroneo minime ferebantur. Ita & nos Deum quidem intueri debemus, sed quantum feret ingenii

ingenii nostri facultas. In reliquis duabus alis inferioribus paulò plus est difficultatis. Alii enim putant tetos fuisse Angelorum pedes, ne terram contingerent, atque ex ea contraherent aliquid sordium: quemadmodum nos homines solemus. Vt enim situm & pulverem contrahimus ambulando, ita dum versamur in terra, semper aliqua veluti contagione inficimur. Quò admoneretur fideles, nihil tibi fore cum Angelis commercii, donec se tartum attolant, nec tunc amplius in terra dehis. Hæc quorundam expositio est: sed alii potius assentior, qui alas istas contrarium superioribus usum habuisse putant. Quemadmodum enim alii superioribus tegunt faciem tuam ne splendore Dei obruantur: ita etiam inferiores alas habent, quibus à conspectu nostro contenti sint. Quod si ita est, tenues diuini splendoris radiolos qui in Angelis semicant, a nobis perpicui non posse quin protinus obruamur, quomodo splendidissimam atque illustrissimam maiestatem que sentus omnes absorbet intueri possemus? Dicant ergo homines se longissime abesse à perfecta gloria Dei, cum ne ad Angelos quidem vique pertingant. Hæc mihi verior expositio videtur: tuperiorem tamen non improbo.

3 CLAMABANT.) Hæc omnia in visione offerri Prophetæ necesse fuit, vt populus magis commoueretur, atque adeo ipse Isaias. Nec enim ipsi minus quam toti populo necessaria fuit: cum dura & difficilia ipsum certamina manerent. Nec verò intrepidè potuisset ista nuntiare, nisi prius effect confirmatus. Populus autem hac visione commonitus quanta & quam formidabilis esset Dei maiestas, à quo hæc condemnatio proferebatur, merito es pauescere debuit. Is scilicet Deus prodibat in medium, ad cuius conspectum formidant ipsi Angeli, cuius laudes pleno ore assidue prædicant, cui denique morigeri sunt & obsequentes: homines verò, quo sibi in filios adoptare dignatus fuerat, proteruè & contumaciter resistebant. Cæterum cum audimus Angelos exerceri in prædicanda Dei gloria, eorum exemplum sciamus ad imitationem nobis proponi. Est enim sanctissimum omnium officium quod ei præstare possumus, vt in celebrando eius nomine occupemur: & quòd Angelis nos consociat, vt in terra peregrinantes, celorum tamen incolis coniuncti ac similes simus. Cæterum vt vera suis omnibus numeris symphonia consistat inter nos & Angelos, danda opera est, vt non modò in linguis nostris personent laudes Dei, sed omnes quoque vite nostræ actiones respondeant: quod tunc demum fiet, si in his Dei gloriam potissimum spectemus.

Veteres hæc testimonio vsi sunt, cum vellent aduersus Arianos, tres personas in vna Dei sententia probare. Quorum ego sententiam non reicio, quanquam si mihi res cum hæreticis esset, mallem firmitioribus testimoniis uti. Nam redduntur per uicacitas, & secum ipsi plaudunt, cum minus aperti testimonii oppugnantur: vt hoc loco facile ipsis ac promptum esset accipere, ternario numero perfectionem notari, vt in aliis Scripturæ locis. Quauis ergo non dubitem Deum vnum in tribus personis hic designari ad Angelis (nec certè laudari potest Deus, quin simul & Patris & Filii & Spiritus laudes celebrentur) tamen apertioribus locis potius vtendum existimo, ne probandæ fidei nostræ capite, hæreticis ridiculi simus. Et certè hæc repetitione potius indefessa assiduitas notatur, ac si dixisset Propheta nullum Angelicæ melodix finem esse in canendis Dei laudibus: sicuti inexhaustam eorum materiam nobis suppeditat eius sanctitas.

PLENA EST OMNIS TERRA.) Ad verbum, plenitudo omnis terræ: quod tam ad fructus quam animalia & multiplices copias, quibus Deus terram locupletauit, referri posset hoc sensu, in ornatu terræ & tam varia suppellectile fulgere Dei gloriam, quia totidem sunt paterni eius amoris testimonia. Simplicior tamen magisque genuina interpretatio est, quòd gloria Dei totum orbem impleat, vel diffusa sit per omnem terræ plagas, ac subest, meo iudicio, tacita antithesis, qua stultam ludæorum gloriationem refellit: qui putabant nusquam extare gloriam Dei, nisi apud ipsos, eamque templo suo concludi volebant. Offendit autem Isaias, adeo non comprehendi tam angustiis finibus, vt vniuersam terram repleat. Atque conuenit hoc prophetiæ que postea sequitur de excecatione ludæorum. Ea enim præbuit aditum Gentibus in Ecclesiam Dei, quando quidem vacuum & derelictum à ludæis locum occuparunt.

4 ET COMMOTA SVNT SVPER LIMINARIA.) Hæc fragor indicio fuit non fuisse vocem humanam quam Propheta audierat. Nec enim vllus mortalium tam sonoram vocem habet, vt possit superliminaria & postes concutere. Dominus autem, non solum apud Prophetam vocis suæ autoritatem acquirere voluit, sed apud posteros sæculis omnibus sancire, ne vquam interideret. Itaque hoc fragore sciamus nobis hodie confirmari vocem hanc Dei: vt quoties loquitur, trepidemus. Nam si commouentur inanimes & mutæ creaturæ, quid nobis faciendum, qui in hoc tantum sentimus, odoramus, gustamus, intelligimus, vt sanctè & reuerenter ipsius verbo obsequamur?

DOMVS IMPLETA EST FVMO.) Hoc vulgare & ordinarium symbolum fuit, quo Dominus erga populum veterem vsus est. Nam quoties Moyses tabernaculum ingrediebatur, legimus Exod. 33. 6. fumum spargi solitum fuisse, vt populus neque Mosem neque tabernaculum intueri posset. 9. Fumus ergo quem describit Isaias, non fuit res incognita, sed pro more testari voluit Deus se potentiam suam ad ferendum de populo iudicium exercere. Quæritur autem cur potius hoc symbolo Dominus præsentiam suam, quam alio quouis indicarit. Huius questionis ratio

1° vsu 10.
Rom. 11. b.
12.

duplex reddi potest. Primum, quod Dominus semper auidaciâ hominum comprimere voluerit, ne pluiquam par est, de ipsius maiestate inquirant: vt sunt ferè omnes in hac re plus nimio 'audaces & temerarii. Supra nubes conscendere volunt, & penetrare in adyta Dei, cùm interim id quod ante pedes est non vident. hinc errorù labyrinthus, quo vbi implicita fuerunt hominù ingenia, vani & fictitii cultus sequuti sunt: quia vt sibi quiduis de ipso Deo comminisci permittunt homines, ita nihil non contra ipsum tentare audent. Non abs re igitur Fumus opposuit, vt admoneret homines suâ imbecillitatis. nec tamen ipsos excutire aut stupidos esse voluit, co scilicet stupore atque errore quem Papisæ simplicitatis nomine pratextantibus plus inquirere aut scrutari vetas, quàm nobis verbo suo patefecit. Docta enim est, vt ait Augustinus, talis ignoratiâ. Quoties ergo huiusmodi fumi mentio incidit, sciamus nobis frænum mihi, ne in inuestigando Dei cõsilio curiosi simus. Præterea fumus hic horrorem incutere debuit: quemadmodum David iratum & terribilem describens Deum, nubes, inquit, & caligo in circuitu eius. Quod etiam huic loco optimè conuenit. Horrendum enim iudicium pronuntiat: nempe excæcationem Iudæorum. Alii præludium incendii esse volunt, quo templum conflagrauit. sed quod attuli probabilius est.

S VAE MIHI QVIA.) Nunc refert Propheta quàm efficaciter tactus fuerit illa visione: adeo, scilicet, perterritum fuisse Dei aspectu, vt exitium sibi instare existimaret. Rationem addit, cur actum de se putet, Quoniam, inquit, pollutus sum labiis. Miror cur Hieronymus vertit, Quia tacui, cùm nulla sit in verbo ambiguitas. non quidem significat tacere, sed hic certa verbi patiuu nota additur. Potest etiam verti hic locus: VAE mihi, quia in silentium redactus sum. Nâ silentium sæpe pro morte in Scripturis capitur: & dicuntur in silentium redacti, qui scipulti sunt: Sed quoniam sensus idem est, de conuersione non multum contendo. significat ergo se ita fuisse expauescæctum, vt similis fuerit mortuo. neque id certè mirum est. Totum enim hominem, quod attinet ad carnem, in nihilum redigi oportet, vt renouetur secundum Deum. Vnde enim sit vt homines viuant, id est purent sese viuere, & inflati sint vana prudentia aut potentia fiducia, nisi quod Deum ignorent? Itaque priusquam sese nobis patefaciat, non cogitamus nos esse homines, imò nos putamus esse deos: vbi autem apparuit Dominus, tunc incipimus sentire & experiri quales simus. Inde vera humilitas: quæ in eo consistit, vt homo nihil amplius sibi arroget, totùque à Deo pendat. Proinde hic locus & similes diligenter in hoc argumentum obseruandi sunt. Fuit autem vsitatum pijs Patribus, quoties viderent Deum, in istas voces proflilere, Perii: Actum est de me. Vita igitur nostra, priusquam seriu accedant ad Deum mentes nostræ, inane figmentum est: versamus in tenebris, in quibus verum à falso discernere difficile est. Vbi autem prodimus in lucem, facile est discrimen adhibere. Ita cùm Deus ad nos accedit, secum lucem affert: vt inanitatem nostram cernamus, quam prius falsâ opinione imbuti non poteramus perspicere.

VIDERVNT OCULI MEI.) An verò Dei visio mortem infert hominibus? videtur enim absurdum vt Dei intuitus vel propinquitas vitam auferat, cuius ipse fons & author est. Respondeo id fieri per accidens: quando id ex nostro vitio, non ex Dei natura accidit. Mors enim est in nobis: non eâ perspicimus, nisi cùm vita Dei cõferatur. idque haud dubiè intelligit Propheta. Nec enim simpliciter se mortuum dicit sed rationem addit, Quia pollutus est labiis. Cur verò pollutionem restringit ad labia? An mente, an aliis partibus corporis purus erat? Respondeo, Prophetam id notare quod omnium preciosissimum in ipso erat: linguam scilicet consecratam. Deo. erat enim Propheta à Deo constitutus. etiam si aliàs peccator esset, tamen ob sanctam muneri functionem, hac parte facer erat quia tamen diuinæ sanctitati non respondeat, fatetur se etiam ea parte quæ in ipso sanctior esset, esse pollutum. atque hic mihi videtur verus & simplex huius loci sensus, quem Interpretes non sunt hæcenus assequuti.

IN MEDIO.) Hoc exegeticè additum est. Vnum enim è vulgi numero se facit, qui communi totius corporis pollutionem respiciat: atque obliuiscitur puritatis quam à Deo acceperat, eò quod subsistere coram ipso non possit. Hinc constat eos errare qui existimant Prophetam superstitiosè loquutum: quemadmodum vulgus varia sibi de Deo figmenta comminisci solet. Nam, vt dixi, præsentia Dei & propinquitas, interitus est carnis nostræ. ea enim ostendit nos ex nobis ipsis nihil esse. Nam quisquæ miseræ conscius, Deum videt, quid aliud sentire potest quàm exitiù? Deus enim iudex est, cui nihil occultum aut ignotum esse sentimus: in cuius conspectu puritas nostra impura est. Quod si hoc Prophetæ accidit, quid de nobis sentiendum est? quid enim præ illo sumus? Etiam si purgare nos cepit Dominus, debemus tamen munditiem nostram, cuius reliquæ semper in carne subsidunt, agnoscere. Hinc etiam vniuersalis sententia colligenda est, Omnium scilicet hominum ora impura & polluta esse, nisi à Domino repurgentur. Vnde sequitur omnes humanas doctrinas suam immunditiem redolere, nec quicquam esse purum, nisi quod à Deo profectum est.

6 VOLAVIT AVTEM AD ME VNVS.) Ostendit Propheta quale remedium ipsi allatum sit postquam expauescæctus fuerat, vt se mortuum arbitraretur: atque id confirmat quod iam dictum

ctum est, à solo Deo labiorum puritatem esse. Nihil enim ex te homines, nisi fordidum & factoris plenum proferre possunt. Si quis obiciat, absurdum esse quòd Dominus ipsum nunc demum purget, quali prius impura & profana fuerit lingua ipsius, quæ tamen organum erat Spiritus S. hinc obiectio prius abundè satisfacta est. Iam antea quidem ipsum purgauerat Dominus, sed pro tua natura. Purgatio quæ nunc accedit, maior est: habet enim tuos gradus & accessiones, quas nemo potius obtinere potest. Non est igitur colligendum impura Itaiæ labia prius fuisse, quòd nunc purgaretur: sed quòrtum id fiat, ipse ostendendum est. quia scilicet gratiam suam in ipso auferre & conulare volebat Dominus, atque in maiorem dignitatis gradum euehere, quòd plus auctoritatis apud populum obtineret. Idque temporum ratio, & status mutatio, exigebat. Et ignis ex altari sumitur, quali diuinum, vel celestis. Verabat enim Lex a tenui igne illic inferri, quia omnis humana mixtura in sacris mera profanatio est. quare hæc figura edoctus fuit Itaias, puritatem omnem à solo Deo fluere.

7 ET APPLICANS SVPER OS MEVM.) Videmus vt ad ruditate humani tentus Deus accommodet, forcipem tradat in manu Seraph, quo tublatum ab altari carbonè Prophetæ ori admoveat. Gestum est hoc quidem in visione, externi tamen symboli adminiculo Prophetæ mentè erexit Deus. Porrò non est quòd vim vllam ear boni indicam fuisse putemus: que madmodum superstitiosi in magicis artibus occultas vires imaginantur. Hic nihil tale est, solus enim Deus immunditiam nostram, quacunque in parte fuerit, purgare potest. Angelus hic minister fuit purgationis: auctor tamen non fuit ne quòd Dei solus est, aliò transferamus. Quod etiam disertè exprimit ipse Angelus, nihil sibi vendicans, sed in medium proferens sacrum pignus quòd à Deo acciperat, veluti sacramentum ori Prophetæ apposuit, non quòd sine ear bone mundam non potest: sed quòd visibile signum ad eius rei confirmationem & testimonium vtile fuerit. Atque hic est sacramentorum vñus, vt nos pro ruditate nostra confirmet. neque enim sumus Angeli, qui mysteria Dei sine vllis adminiculis contempleremur: id què paulatim quali vñiculis nos ad se attollit.

ECCETIGIT.) Ostendit confirmationem quæ signo allata est, inanem esse, si non potest, sed rem quæ significabatur simul præstitam, vt se minimè delusum esse sentiret Itaias. Vnde colligere possumus, in sacramentis rem nobis cum signo exhiberi. nec enim Dominus Sacramentum potius gens, patet oculo nuda & inani figura, sed veritatem ipsam coniungit, vt efficaciter in nobis per ea se agere testetur. Idque eò diligentius animaduertendum est, quòd panis hodie verum sacramentorum vñum teneant, & de iis partim inter plerisque pios & doctos viros certamina moueantur. Hoc autem in primis tenendum est, veritatem à signis separandam non esse, tamen distinguendæ. Signum enim conspicimus & sentimus, veluti panem qui nobis à ministro porrigitur in Cælestiam quia Christus in cælo querendus est, eò quoque mens nostra attolli debet. Corpus tamen tuum porrigit ministri manu, vt verè eo fruatur pii, qui fide sursum ad eius societatem aspirant. Ipsum igitur præstat piis, qui fide ad ipsum mentes erigunt. nec enim fallax esse potest. Cælestium infideles signum quidem percipiunt, sed quia manent in mundo, neque ad regnum cælestium Christi pertingunt, expertes sunt veritatis. Cui enim deest fides, is mitem attollere ad Deum nequit, ideoque nec Christi particeps esse potest. Sola fides nobis ianuam aperit ad regnum Dei. Proinde quisquis carne Christi vesci vult, necesse est vt per fidem in eorum supra humanam cogitationem euehitur. Denique solus Dei Spiritus nos eius cõmunionis participes reddere potest. Nec tamè ideo conseqens est, hominum infidelitate veritatem sacramenti imminui, quando res spiritualis semper offertur à Deo: sed impii eam à se reiciunt. quemadmodum etiam Euangelio offertur gratia Dei, sed non omnes eam admittunt, tamen auri bus aliquid percipiunt, vt iustitiam que ipsi assentium præbere cogantur.

Præterea ex hoc loco discimus, sacramenta nunquam à verbo sc̄iuncta esse. Nec enim hic Angelus mutam personam agit: sed postquam signum adhibuit, simul adiungit doctrinam, qua finem eius demõstret. Nullum enim fuisse sacramentum, nisi adiecta esset doctrina, ex qua intelligeret Itaias quorsum ori ipsius earbo admotus erat. Proinde sciamus præcipuam partem sacramentorum in verbo consistere, abique eo, merè esse corruptelam: qualem in Papatu hodie passim cernimus, vbi sacramenta in actionem histrionicam vertuntur. Summa autem est, nihil iam fore obstaculo, quominus Itaias perfectè munditie præditus, omni que purus inquinamento, Dei personam sustineat.

8 P O S T E A.) Iam incipit Propheta tractare de fine eius visionis, quorsum Deus apparuerit cum maiestate tam glorioza, vt ipsum denuo Prophetam ordinaret: nempe quia incredibilis legatione ferenda erat de excecandis Iudæis. Ergo in re odiosa certior de sua vocatione redditur, vt subactio metu obtemperet Dei mandato. Nihil est enim quòd maiorem fiduciam piis animis afferat, quàm cum se ei parere intelligunt. Habebat & aliud testimonium, quòd à Domino purgatus erat: quò sufficeret ad obeundum difficillimum quòdque munus.

9 QVEM MITTAM?) Propheta inducit dominum loquentem, quasi hominem huic nuntio idoneum reperire non possit. Quidam hic putant perstringi Sacerdotum & Prophetarum ingnaviam: quia cum multi essent numero, nemo tamen ad docendum aptus erat. Quæ ratio, tamen si habet colorem suum, hoc tamè ad certitudinem vocationis Itaiæ referre malo: quòd scilicet Dominus ipsum hand temere, sed cum delectu assumphisset. Est igitur hæc grauis consulario, quem-

nam mittere velit Dominus. non quòd ipse dubitet: sed hæ locutiones ad nos relationem habent, quemadmodum & illæ, Deicendam, & videbo. Deus enim cui omnia patent, nulla inquisitione opus habet: sed ne homines ipsum præcipitanter agere putent, ideo se communi hominum formæ atreperat. Similiter quum interrogat quem missurus sit, significat sibi non vulgari, sed eximio doctore opus esse in maximi operis negotio. Hinc collige sancitam fuisse authoritatem Isaia, vt non Propheta, sed præcipuus inter Prophetas haberetur.

QUIS IBIT NOBIS?) Non displicet hic indicari in Deo tres personas, quemadmodum & alibi, Creemus hominem ad imaginem nostram. Deus enim secum loquitur, idque in plurali numero. Nec dubium quin hic consultationem habeat cum æterna sua sapientia & virtute, id est, cum Filio & Spiritu sancto.

ECCE EGO.) Tam prompta responsio demonstrat quanta ex fide nascatur alacritas. Nam qui paulò ante exanimis iacebat, nullam difficultatem metuit. Vnde peripicimus consternationem illam animi, de qua prius egimus, à contumacia profectam non esse, quòd Deum fugere vellet, aut munus sibi iniunctum recuset: sed quòd opus haberet noua gratia, vt agnosceret se oneri sustinendo parum fore. Ex quo notandum est, nihil à nobis rite tulcipi posse sine certo testimonio nostræ vocationis. alioqui ad vnum quæque gressum hærebimus ac vacillabimus. Deinde magnum est adiumentum nostræ fiduciæ, cum sentimus nos necessariis dotibus non esse destitutos, sed instructos à Deo, quòd facilius munus nostrum exequi possimus. Cæterum hoc insigni obedientiæ exemplo nos instrui oportet, vt quoties nos vocat Dominus, prompti & parati simus ad munus obendum quod nobis iniungere volet: & quantum eum que difficile nobis videatur, ne tamen recusemus. Cum ait Propheta te ad esse, perinde est ac si diceret, te præstò esse ad iussa ipsius exequenda. Hac enim loquendi forma frequenter in Scripturis obsequium notatur.

9 ET DIXIT, VADE, ET DIC.) Hinc rursus clarius patet quàm necessaria fuerit visio, ne statim in suo cursu deficeret Isaia. Nec enim paruum offendiculum erat quòd talem contumaciam & rebellionem cum in populo Dei experiri oportebat: idque non in vnum aut alterum annum, sed plusquam sexaginta. Ipsum ergo muniri necesse fuit, vt murus veluti ahenus foret aduersus tantam duritiem. Itaque Dominus Isaia simpliciter denuntiat fore illi negotium cum præfractis hominibus, apud quos parum proficiet: ne tamen rei nouitate offensus animo frangatur, vel ce dat hominum contumaciæ, sed pergat inuiso animo, ac que eiusmodi tenationem superet: mature enim de euentu eum præmonet Deus: perinde ac si diceret, Tu quidem sine profectu docebis: sed te docere ne pigeat, quia id tibi mando. nec ideo super sedes, quòd nullus fructus extabit. tantum mihi morem geras: omnemque meo arbitrio laboris tui successum relinquant. Hæc ego tibi in tempore nuntio, ne te res quasi noua & inopinata deterreat. Adde quòd iubetur palam cæcam eorum obstinationem traducere, ac si data opera illis insulset: nullum quidem extabit operæ meæ pretium, sed nihil mea refert, satis est probati Deo quod ago: cui mea prædicatio suavis erit odor, quauis mortem vobis afferat.

IO OBSTINA.) Hic maior superioris sententiæ expressio est. nec enim solum prædicat Isaia, Deus, inquit fore eius laborem in docendo: sed etiam populum sua doctrina excecaturum, vt maioris stuporis & perniciæ occasione afferat, & tandem exitum creet. Pronuntiat enim fore vt populus ratione & intelligentia destitutus pereat, nec vllus sit amplius remedio locus, & tamen simul admonet, operam Prophetæ, quauis exitialis sit ac mortifera Iudæis, sibi gratum fore sacrificium. Insignis profectò sententia: non tantum quòd hic prædixit Isaia quæ postea sub Christo impleta sunt, sed etiam quia vtilissimam doctrinam continet, cuius vltus in Ecclesia Dei perpetuus est. Omnes enim qui fideliter versabuntur in ministerio Verbi, idem experiri cogentur. Idemque nos re ipsa plusquam optandum esse, didicimus: sed hoc commune fuit omnibus Christi seruis. Quamobrem æquiore animo ferendum est, tametsi grauissimum scandalum sit iis, qui pura conscientia Deo seruiunt. & præterquam quòd res ipsa non parum offendit, Satan impellit suos ad inuidiam doctrinæ constandæ hoc prætextu, non tantum quòd sit infructuosa, sed etiam noxia: quòd homines contumaciores reddat, etique exitum parat. Nam & hodie qui nihil aliud habent quod obstrepant doctrinæ Euangelii, aiunt eius prædicatione nihil aliud profectum esse quàm quòd mundus est deterior redditus. Quicquid autem accidat, testatur tamen Deus sibi ministerium nostrum placere: quoniam mandato eius obsequimur, ac vteunque videatur inanis labor, hominisque in suum exitum ruant & contumaciores reddantur, pergendum est. nihil enim agimus nostrò arbitrio hac Dei approbatione contenti simus. Nos quidem ingemiscere debemus, cum successus non responderet labori: & rogandus Deus, vt efficaciam verbo suo tribuat: pars etiam culpe nobis ascribenda est, cum tam exigui fructus extant: non tamen deferendum munus, nec hasta abiicienda est. Resonare assidue debet in ore nostro veritas, etiam si nullæ pateant aures, nec quicquam cernat mundus, aut sentiat, quia & nos gloriæ Dei fideliter seruire, & studium nostrum

nostrum ei gratum esse abundè sufficit. Nec verò inanis est vocis nostræ sonitus. qui mundū inexcusabilem reddit. Eximia hinc inō inestimabilis consolatio redit ad pios Doctores sustentandos, animis aduersus tam grauiam offendicula quæ in dies ex hominum contumacia occurriturum quid ea morentur, sed inuicta constantia in officio perdurent. Ad hæc quia generale scandalum est, viuam Dei sermonem, ad cuius auditum contemnitere debebat totus orbis, frustra & sine profectu aures verberare, hæc sententia se folemū dicant infirmi. miramur qui fieri possit, vt Deo furiosè maior pars obstitat. Hinc etiam obrepit dubitatio, an cælestis sit Dei veritas, quæ impinè respicitur: quia vix probabile est, Deum vt ludibrio sit, homines alloqui. ne labascant fides nostras, futuram hanc op ponere conentur, hæc lege mandatum fuisse docendi munus hanc, vt semen vitæ spargendo non nisi mortem produceret: neque solum narrari quid semel contigerit, sed vaticinium esse de futuro Christi regno, sicut paulò post rursum dicitur. Notanda est præterea circumstantia: nempe, Isaiam ad quoslibet missum non esse, sed ad Iudæos. Est itaque emphasis in particula demonstratiua *non*. quòd populus quem sibi peculiariter delegerat Dominus, Prophetam non audiat, & cæcitat in tam clara luce. Proinde ne miremur nos sæpe, cum verba facimus apud eos qui Dei nomine gloriantur, surdis fabulam canere. Est quidem hoc dictū asperum, diuinitus Prophetam mitti: qui aures obturet, oculos oblinat, & cor populi obstitet: quia videntur hæc minime competere in Dei naturam: id. oculus aliena esse ab eius verbo. Sed absurdum videri non debet, si Deus populi multam vltima excecatione vlciscitur. Interea paulò ante ostendit Propheta culpam huius cæcitatū subsistere in populo. Nam audire eos iubens, testatur idoneam sibi esse doctrinam populo in situendo, si docilem se præbere vellet, & ferri lucem ad ipsū dirigendum, si quidem oculos aperiret. Tota ergo mali causa in populum transfertur, quòd insignem Dei beneficentiam respuat. vnde melius liquefit eius nodi: quem nunc attigimus soluto. Videtur quidem prima specie absurdum, à Prophetis obstinatioribus reddi hominum animos. Verbum enim Domini in ore gerunt, quo tanquam in lucerna decebat griffus hominum dirigi. hoc enim elogio semus insigniri à Dauide. Non est igitur Prophetarum officium perstringere oculos, sed potius aperire. Deinde vocatur Perfecta sapientia: qui ergo homines demeritat & stupidos reddit? Eo emolliit animos par est, qui prius ærei vel ferri erant: qui igitur fieri potest, vt ipso indarentur: vt iam attigi. Talis excecatio atque induratio non proficiscitur ex natura Verbi, sed accidentaliter est, soliusque hominum prauitati tribuenda. Quemadmodum enim luciosi solem accutare non possunt, quòd eorum oculos suo fulgore perstringat: nec cui delicate sunt aures, & canoram vocem quam viuo aurium ferre non possunt: nec demque imbecilli ingenii viri, rem arduam quam percipere nequeant, sic neque Verbum accitari potest ab impiis: quòd eo audito deterioribus reddantur. Cuius enim in ipsis residet culpa, quòd aditum ipsi omnino præcludat. Nec mirum si quod salutare ipsis esse debuerat, exitiale sit. Sic enim perdidit hominum atque incredulitatem puniri æquum est, vt mortem inde sentiant vnde poterant vitam perepere: tenebras vnde lucem: demque totidem extra, quin minus beneficiorum cumulus erat in salutem. Quod diligenter notandum est: quia nihil magis vltatum est hominibus, quam donis Dei abuti: ac tunc non modò se fingere innocios, sed etiam superbere alienis plumis. Bis tamen seclerata sunt, quòd non modò in verum vitium non accommodant quæ Deus apud ipsos deposuerat, sed perperam etiam corrumpunt ac profanant. Lucem nunc abducit Ioannes, vt perniciam Iudæorum apertius demonstraret. Verba quidem ipsa sigillatim non referit: sensum verò satis indicat. Propterea inquit, credere non poterant, quia dixit Isaias, & excecavit oculos eorum, & indurauit cor eorum, &c. Hoc quidem vaticinium incredulitatis eorum: causa non fuit, sed ideo prædixit Dominus, quia tales fore præuiderat. Euangelista autem extendit ad Euangelium, quod iam vsu venerat sub Lege: & simul docet ratione & intelligentia prauos fuisse ætatis suæ Iudæos, quia Deo rebelles erant. Quamquam si quis primam causam requirat, ad prædestinationem Dei veniendum erit. Sed quia consilium illud nobis abconditum est, in eo inuestigandum curiosi esse non debemus: nos enim æterna diuini consilii ratio latet, causa verò, quæ oculis nostris patet, consideranda est: Peruicacia scilicet, quæ se tot tantisque beneficiis indigne reddiderunt. Paulus etiam ex hoc loco non semel ostendit, totam cæcitatū culpam in ipsis residere, Aggrauarunt, inquit, aures, & oculos compresserunt. Quod Isaias hic doctrinæ tribuit, Paulus ad perueritatem gentis affectum transtulit, qui propitiæ causa erat cæcitatū. ideo hoc accidentale doctrinæ non naturale esse admonui. Paulus eo loco Spiritum loquentem introducit: Ioannes verò Isaiam ita loquutum esse ait de Christo, cum gloriam eius vidisset. Ex quo apparet, quod antè diximus, Deum illum, qui sua maiestate vniuersam terram implebat, fuisse Christum. Iam Christum à suo Spiritu seunctus non est. Optimè ergo conuenit, quòd Paulus hunc locum ad Spiritum sanctum transtulit. Cum enim Deus in Christo viuam sui imaginem representauerit Prophetæ, simul quicquid protulit, id totum virtute Spiritus sancti in ipsū effudisse certum est. Nunc utcumque suis conuiciis nobis oblatret impiæ, doctrinam nostram idè culpandam esse, quòd eius prædicatione mundus peior reddatur, nihil omnino agunt, nec de auctoritate doctrinæ imminuunt. Simul enim Deum ipsū totamque eius doctrinam danant necesse est. At qui non efficiunt eorum calumniæ, quo minus emergat eius iustitia, teque ipsam & nos

Ipsil. 19.

175

Ibidem 19.

9

Io. 12 f. 39

A. 7. 28 f.

26

Io. 12 f. 41

simul abfoluat.

E T V B I C O N V E R S V S .) Hic apertè pronuntiat se non idgo misisse Prophetam quòd saluum p. pulum, sed potius quòd perditū velit. Atqui verbum Dei est salutare, saltè ex eius prædicatione fructum aliquem manare necesse est vt quibusdam prosit, quantumuis multos sua incredulitas vtilitate priuet Respondeo, hic sermonem fieri de vniuerso corpore, quòd iam excidio addictū erat ac deuotum fuerunt enim semper aliqui, quos à communi exitio Dominus excepit. his salutare fuit verbum, & verè efficaciam suam protulit. vulgus autem desperata incredulitate & obstinatione corruptum interiit. Sic itaque perspicimus nunquam ita exinale esse verbum Dei, quin pauci quidam sibi salutare esse sentiant, & re ipsa experiantur. Est præterea notandum ex verborum ordine & contextu, penitentiam initium esse sanationis, Sed priore loco quid Sanationis nomine significet, intelligendum est. eam enim refert ad plagas, quæ populo ob peccata sua inflictæ erant. Omnium verò malorum quæ perferimus, causa est nostra in Deum contumacia: vbi respicimus, eo proptio, cessant demum terulæ quibus nos castigabat. hæc nostra sanatio est. Atque hic ordo diligenter obseruari debet: ex quo apparet quorsum spectet Dominus nos ad se inuitandum, & quis sit celestis doctrine scopus, nempe, vt conuertamur. atque hæc altera pars est Euangelii, Penitentiam agite. Deinde reconciliationem offerens, remedia malis omnibus, non corporis tantum, sed animæ promittit. Quòd si tam insignis fructus perspicitur ex verbo Dei, nisi Deo reconciliamur simulac auribus nostris insonat eius verbum, non est quòd aliò culpam conferamus, cum tota in nobis resideat. Et certè refertur hic à Propheta veluti monstrum ac poitentium, quòd homines doctrina verbi, cuius propriū est sanare & emollire, proteri & obfirmati, atque omnino insanabiles reddantur. Certum quidem est singulare Dei esse donum, dum intus trahimur: & brachiū Dei non omnibus reuelari: hæc tamen horribili obstinatæ malitiæ pena docere voluit Isaias, sedulo cauendum esse ne Deum vocantem aspernemur.

Mat. 3. a. 2

Io 6. e. 44

I I E T D I X I, Q V O V S Q V E .) Quauis Prophetæ ad denuntiandam hominibus iram Dei feueri sunt, non exiunt tamen affectum humanitatis. Itaque necesse est vt duplicem personam gerant. debent enim magno & infracto animo proferre iudicium Deita vt perditum & penitus excidium orbem malint. quàm aliquid imminui de illius gloria. Nec tamen interea sunt crudeles, vt nulla fratrum misericordia tangantur, quibus interitum predicere cogit officii necessitas. Atque hi duo affectus tamen contrarii videantur, bene conueniunt, quemadmodum ex Ieremiæ exemplo patet: qui initio quidè duram illam prouinciam detrectat, qua interitum nuntiare populo iubetur. mox verò resumit animum & fortiter in officio pergit. Sic etiam animo compositus fuit Isaias: Deo enim morem gerere cupiens, strenuus erat iudicii eius præcio: aliquem tamen ad populum respectum habebat, præsertim si ipsū execrari oporteret, ne id esset perpetuū. nec enim dubium est, quin Deum ita rogando sensu misericordiæ tactus sit, atque optarit tantam pœnæ atrocitatem mitigari. ~~sed~~ igitur ~~quæ~~ obflare non debent, quo minus id quod officii nostri est, præstemus. verbi gratia: Affectus est naturalis viri erga vxorem, patris erga filium: sic tamen restringendus & cohibendus est, vt quid vocationi nostræ conueniat, quid Dominus iubeat, potissimum spectemus. Quod diligenter notandum est: quoniam dum nobis fræna laxare volumus, obtendimus plerunque hunc colorem, quantis parati sint ac prompti animi ad obcurdas quas Deus iniungit partes, vinci non affectu naturali. Atqui ita moderandi erant affectus, vt vocationem nostram minime impediret: sicuti Prophetæ non obliterunt, quominus in officio pergeret. Tantum enim autoritatis apud nos obtinere debet Dominus, vt cum iubet ac præcipit, nos ipsos ac nostra omnia obliuiscamur. Cæterum, quauis hic pia Isaiæ sollicitudo pro salute populi notetur, simul tamen exprimitur pœnæ grauitas, ne quid quod relaxationis impii suo more sibi promittant. Nec dubiū est quin areano Dei instinctu ad hoc quærendum impulsus fuerit Propheta, vt clarè eliceret durū quod statim sequitur, ac terribile responsum: ex quo apparet qualis exitus maneat incredulos. non leuem scilicet aut mediocrem ipsis pœnam irrogandam, sed excidio extremo delendos esse. Idque adauget cum ait, Vsq̄ dum domus sint absque homine, & terra redigatur in solitudinem. Potest enim fieri vt vastentur regiones, supersit tamen vrbs aliqua: vt etiam expugnentur atque vastentur ciuitates, permultæ tamen domus supersint: hæc verò tantam internecionem fore dicit, vt non tantum vrbes, sed etiam domus ipsæ deleantur, totamque terram deformat tristis vastitas, cum tamen in maximis cladibus maneant semper quædam reliquiæ. Tametsi hoc semel dictum sit ab Isaiâ, tamen nobis quoque dici intelligamus. Hæc enim pœna constituta est aduersus omnes qui Deo perniciacem animum opponunt, vel oblectantur dura ceruice contra eius iugum. Nam quò violentius ruent, pertinacius etiam instabit Deus, donec funditus eos excindat.

Iere. 1. b. 6

I 2 D O N E C P R O C V L .) Hic versiculus nihil noui continet, sed tantum superiorem explicat, & alius verbis futuram Iudææ cladem describit: nemper quòd Deus longè ablegabit incolas. Nam qui superstites erunt ex bello, eos à pœna immunes fore negat, quoniam in exilium trahentur. E mox additur generalis clausula de terræ vastitate: ac si diceret Ipsam fore solitariam & nudam incolis, siue alii refugiant, siue alii pellantur in exilium, siue alii gladio pereant: hæc duris & rebellibus parata est merces qui scelera sceleribus accumulant, donec ingrauecat implacabilis Dei furor.

13 **DONEC INEA**) Est aliqua in verbis obscuritas: sed prius quæ: amicus sensum deinde qualis sit verborum significatio faciliè colligemus. Bisnam exponitur hic locus **אבי עשיריה**. Decimationem, alii decimam partem exponunt: & velint esse nomen collectivum. Certè **עשיריה**, Hebræis propriè non **עשיריה** decimam significat. quanquam in eo parum est discriminis. Qui vero decimationem vertunt, putant promitti populo inducias, eò quod a regno **Visæ** vique ad excidium **Ierusalemæ**, decem Reges futuri erant. Et certè totidem reperuntur ab **Visæ** seque vique ad **Zedechiam**. Atque in eo non minus approbatio foret doctrinæ propheticæ, quòd Reges qui etiam post mortem ipsius futuri erant, numerare poteruntque tantum rem ipsam, sed etiam tempus & diem monstravit. quanquam nescio an alter sensus aptior aliquanto sit futurus. Videtur enim **Propheta** asserere hanc populo consolationem, quòd vigoris oculi aliquando retinebit & pullulare poterit, tamen si penitus interisse videatur ad tempus, quæ admodum exacta hyeme arbores de integro virebunt. Sed quoniam prior expositio satis habet coloris, idèò totum versum explicabo eorum sensu, qui hic decem Regum mentionem fieri existimant: vt significet, exactis decem Regibus populum in captivitatè abducendum esse, tuncque velut incendio vniuersam terram absumptum in. Interea teneat **עשיריה** siue decimam, siue decimationem vitæ tamis aptissimè referri posse ad populum: tuncque talis erit sensus, Donec ad decimam vique partem minutus sit populus. Nam prius loquutus erat de reliquis & quidem exiguis, atque iterum postea loquitur. exiguis enim admodum numerus superfuit. Sic igitur commode possit accipi quasi ex mille centum sup- resset, ex centum decem, ex decem vnus.

Sup. 1. c. 9
In 10. e. 22

ET REVERTETUR) Hoc est, accedit mutatio in melius, dum redibunt ab exilio **Iudæi** in patriam: atque nouam faciem inducet terra. Sed videtur in contextu species esse aliqua repugnantiæ: quia continuò post adicit **Propheta**, **Erit in excidium**. Quam frigida enim consolatio, populum resitit, vt paulò post iterum perdat! Quidam ita hunc nodum expediunt, ac si de vltima populi interitioe verba faceret **Isaias**. Atque meo iudicio, potius significat non fore plenum excidium, sed quale contingit arboribus cum hyeme quidem folia decidunt, nec quequam apparet si præter mortuum lignum: in eunte autem vere repullulant, idemque ait populo euentum **לבער**, significat **Ardere**, idèò que tandem hic valet ac **Consumi** incendio. Sed conuictim legendum cum similitudine mox adiuncta. Neque enim simpliciter dicit **Isaias** fore in consumptionem, sed instar **tiliæ**, hoc est, cum spe propinque restitutionis. Quòd verò **Hieronimus** **Ostenfionem** vertit, nescio vnde putauerit deduci, nisi quod liberè interpretatus essententiam potius ipsectans, quam etymologiam verbi. nam cum arbores florent vel folia emittit, rursus in apertum prodit ac se exerit earum vita. atque hic sensus optimè conuenit. Non videtur autem **Isaias** frustra duas istas arborum species assumpsisse: alia enim citius virefcunt: atque etiam marcescunt: quod idem accidit **Tribui Iudæ**. Prius enim decem **Tribus** cum dimidia parte **Tribus Benjamin** in captiuitatem abductæ erant. Ita quæ citius floruerant, citius etiam maruerunt. Hæc prostrata omnium emarceuit, non sine summa spe iterum virefcendi. Hic enim spes liberationis asseruit: nec fuit idem captiuitatis genus cum **Israelitis**. Videtur ergo proprietates quædam huic arborum similitudini inesse: quod tamen ego nimium virgere nolim. Per vocem **PROIECTIONIS** foliorum, deiectio intelligenda est, cum arbores folis tanquam veste sua exiunt. Nam arbores in hac nuditate, sicæ & marcidæ videntur: eum tamen intus subsistat arcanus vigor, quo tandem vegetantur in aeris temperie.

ITA SUBSISTENTIA) Applicatio est similitudinis, quæ non parum habet energiæ. nam cum cernimus gratiam **Dei** spiritualem in ipso naturæ ordine, non parum confirmamur. quemadmodum cum **Paulus** imaginem resurrectionis proponit in quotidiana granorum satione: ita etiam hoc loco, inaugurationem **Ecclesiæ** demonstrat **Isaias** accepta similitudine arborum, quæ post autumnum quidem marcescunt, sed protinus virefcunt in eunte vere, & noua folia emittit: quod fieri non posset, nisi in media etiam hyeme vigorem intus aliquem retinerent: tamen in specie mortuæ videntur. Idem omnino huic populo euentum prædicit, vt quauis in graui illa & dura captiuitate similis sit arido ligno, nec vniquam emergere posse putetur: conseruabitur tamen aliquis in eo vigor, quo sustentatus in illis angustiis, tandem postea emerget ac virefcet. Hanc doctrinam non esse vnus sæculi diximus: quam obrem diligenter notanda est. nec enim rarò accidit **Ecclesiæ** vt in variis cladibus quas sustinet, nullus appareat in ea vigor, actumque prorsus de ea existimetur. Quoties hoc accidit, certò teneamus oculum nihilominus intus vigorem latere: qui tamen si non pateat statim oculis nostris, fructum tamen suum tandem emittet. Latet autem is vigor in verbo **Domini**, quo solo **Ecclesiæ** sustentatur.

1 Cor. 15. e.
30

SEMEN SANCTUM) Ostendit qualis sit ea subsistentia: nepe in exiguo piorum numero, quos vocat **Semen sanctum**. intelligit enim electos, qui gratuita **Dei** misericordia seruandi erant, atque ita super futuri ex illa captiuitate. Fuit enim eiectio illa vel purgatio **Ecclesiæ**, qua **Domini** sustulit impios: quibus exterminatis, exiguum quidem populum, sed sibi verè sacrum collegit. Aliqui hoc ad **Christum** referunt: sed videtur expositio nimis coacta, & melius omnino quadrabit ad pios omnes extendere: **Semen enim sanctum**, **Ecclesiæ** subsistentia est.

1 Ccidit in diebus Achaz filii Iotham, filii Vfia regis Iuda, vt ascenderet Rezin rex Syriae, & Pecah filius Romeliae rex Israel, contra Ierusalem, ad oppugnandam eam: sed non potuit expugnare.

2 Nuntiatum est autem domui Dauid, dicendo, Sociata est Syria cum Ephraim: & commotum est cor eius, & cor populi eius, sicuti cum ligna syluae mouentur à vento.

3 Tunc dixit Iehoua ad Isaiam, Egredere in occursum Achaz, tu & Seariasub filius tuus, ad finem aquae ductus piscinae superioris, ad viam agri fullonis.

4 Et dices ad eum, Contine & quiesce. non formides, neque mollescat cor tuum propter duas caudas istorum titionum fumigantium, in furore irae Rezin, & Syri, & filii Romeliae.

5 Eò quòd consilium contra te iniit Syrus malignum cum Ephraim & filio Romeliae dicendo:

6 Ascendamus contra Iudam, & excitemus eum, & aperiamus eum nobis: constituamusque in medio eius Regem, filium Tabeal.

7 Sic dixit Dominus Iehoua, Non consistet, & non erit.

8 Quonia caput Syriae, Damascus: & caput Damasci, Rezin. Et quidẽ adhuc sexaginta quinque anni: & frangetur Ephraim, vt non sit populus.

9 Interea caput Ephraim, Samaria: & caput Samariae, filius Romeliae. Si non credetis, profectò neque stabitis.

10 Et adiecit Iehoua loqui ad Achaz, dicendo

11 Pete tibi signum à Iehoua Deo tuo, petendo in profundo: vel sursum in excelsis.

12 Et ait Achaz, Non petam: & non tentabo Iehouam.

13 Et dixit, Audite nunc domus Dauid: An parum est vobis, hominibus molestos esse, nisi Deo quoque meo sitis molesti?

14 Propterea dabit vobis Dominus ipse signum: Ecce virgo concipiet, & pariet filium: & vocabit nomen eius Immanuel.

15 Butyrum & mel comedet, donec sciat reprobare malum, & eligere bonum.

16 Et quidem antequam sciat puer reicere malum & eligere bonum, relinquetur terra quam odisti, à duobus Regibus suis.

17 Adducet Iehoua super te, & super populum tuum, & super domum patris tui, dies qui non venerunt à die defectionis Ephraim à Iuda: nempe, Regem Assur.

18 Et erit in die illa: Sibilabit Iehoua muscae, quae est in extremitate fluminum Aegypti, & api quae est in terra Assur.

19 Venientque, & quiescent omnes in vallibus desertis, & in cauernis petrarum, & in omnibus spinetis, & in omnibus dumetis.

20 In die illa radet Dominus nouacula conducta, per hos qui tras fluminum sunt: per Regem Assur, caput & pillos pedum: quin & barbam tollet.

- 21 Fietque in die illa, vt homo nutriet vaccam armenti & duas oues.
 22 Et eueniet, vt propter copiã lactis quã proferent, comedat butyrum: Butyrum certè & mel comedet quisquis residuus fuerit in medio terræ.
 23 Erunt etiam in die illa, vt quocũque in loco fuerint mille vites, profrent mille argenteis propter spinas & vepres.
 24 Cum sagittis & arcu venient illuc: quoniam spinæ & vepres erũt per vniuersam terram.
 25 Porro quòd ad omnes montes qui sarculo fodiuntur, non veniet illuc timor spinarum & veprium: sed expositi erunt bobus, & conculcabantur à pecoribus.

IN CAPVT VII.

ACTVM EST.) Hic refertur insignis propheta, de miracula liberatione Ierofolymæ, cum de ea penitus actũ esse videretur. Propheta verò exponit omnes circũstantias, ex quibus clarus eluceat miraculum, palamque fiat non humanis aut cõsiliis aut vmbus, sed Dei gratia seruatum fuisse urbẽ. A deo enim ingratus erat populus, vt re peracta non intelligeret se manu Domini ereptum, nisi sigillatim omnia in memoriam reuocarentur. Et pauci admodum erant, qui imminente periculo sperare audent quod promittit Isaias: quia de re & publico regni statu iudicium facerent ex intuitu præsentis. Quòd igitur in signe Dei beneficium explicet, circũstantias omnes proponit: vt quanto è periculo & cuius manu erepti fuerint. ipse agnoscant: nos autem beneficiũ hoc in homines ingratos collatũ intelligamus, vt conferuaretur Ecclesia, ac deinde suscitaretur Christus. Notandum est Propheam loqui de secundo bello quod rex zin & Pecah intulerunt. Idque ex Sacra historia facilius colligitur. Nam priore bello Achaz victus est, ingensque multitudo in seruitutem abducta quæ tandè restituta est ab Israhelitis, cum Dei nomine Propheta id fieri iussisset. Iterum verò collecto exercitu, Israhelis & Syriæ Reges Achaz inuasurunt: quòd superiore bello fractum, nec vllam ei resistendi vim esse existimarẽt. Atque huius secundi belli mentio ad amplificationem miraculi pertinet. Nec enim Achaz integris erat viribus, vt tantæ multitudinis obfisteret, quando flos totius populi priore bello ereptus erat. & quantumcumque restabat populus, tamen imbelliserat, ac recentis clacis memoria adhuc expaucescẽtus. Eò igitur magis Dei bonitas & virtus sese ostendunt, quòd miseris tantæ calamitatis, populo suo opem tulit: & momentò eripuit è faucibus mortis, cum omnes de eius salute desperarent.

ASCENDERET.) Est hic quasi propositio & summa rei totius. Significat enim de quibus rebus sermone habiturus sit, ac pro more linguæ Hebraicæ breuiter perstringit quæ paulò post fusius & magis explicatè tradet. Exitum enim statim ab initio proponit, quòd duorum Regum irrita fuerit expeditio. Postea autem causas reddit, cur expugnari non potuerit Ierofolyma: sed antequam illuc veniat, breuiter attingit quid fuerit animi vel consilii in rege Achaz.

2 NUNCIATVM EST.) Non intelligit tunc demum cum ad urbem appropinquarent duo Reges, nuntium allatum fuisse Regi de federe. neque enim effuso per agros hostili exercitu ipsi Achaz tutum fuisse egredi: sed antequam suas copias armasset, dicitur iam tunc rex Achaz trepidasse. Vnde probabile est magis ac magis fuisse consternatum, cum propius ueneret discrimen. Domus Dauid significat palatium & aulam Regis. ac si dixisset Propheta, Achaz & eius consiliarios fuisse admonitos de conspiratione contra Iudæam facta. Quod ad verba spectat, verbum חנה variè ab Interpretibus transfertur. Quia Hebræis Ducere significat, quidam iucunt hunc sensum, Syrus milites suos adduxit in auxilium exercitus, atque ita *by* cum *y* putant possum esse pro *by* cum *n*. Alii deducunt à חנה quasi deficeret litera *n*, & vertunt Quieuit. Secundum alios potius est literarum inuersione, & חנה ponitur pro חנה quod est castrametariarum veter: placuit Societas est Syria. Neque enim aliud voluit Propheta, quàm societate belli inita fuisse inter Israhelitas & Syros, vt coniunctis viribus expugnarent Ierofolymã. Nam in nomine Ephraim est iynedoche Prophetis satis trita. Totũ regnum Israhel sub Ephraim comprehenditur: non modò quia Tribus illa multitudine & opibus superabat reliquas, sed quia inde oriũdus erat primus rex Ieroboim.

COMMOTVM EST.) Hic videmus per domum Dauid nihil aliud significari quàm palatium Regis, vnde ad totum populum manauit terror. Nec verò aliter fieri potuit, quin audito Regis & Principum metu, vulgus similiter expaucesceret. Simul ergo atque aduenit hic nuntius, omnes tanta formidine correpti sunt, vt nemo esset compos sui. Similitudine propria tremorem illorum exprimit, quæ etiam vulgò vti solemus, *Il tremble comme la feuille en l'arbre*. Atque id pertinet ad commendationem miraculi. nam inde apparet ipsos non tantum aliis sed sibi

quoque, id est, sua opinione fuisse desperatos. Actum itaque prorsus erat, nisi Dominus mature occurrisset. Hic clarissimum nobis speculum proponitur, in quo securitatem in piorum contemplari possumus, ubi manum Dei non sentiunt: contra ubi Dominus periculum aliquod ostendat, quanto pauore subito cohorreat. Prosperis enim rebus securi, vix Dei imperio credunt se esse subiectos, certe extra omnem fe aleam locatos esse imaginantur. Aduersus autem consternati, repente concidunt: imò eorum sensus ita occupat formido, ut exanimis vel attoniti iaceant. Atque hæc est poena qua Dominus profundum eorum veterum excitat. Prius enim fissi & immoti videntur, nec de gradu vnquam deici posse. nunc vel ad leuissimum tumorem subito expauescunt. iste igitur patior, iusta vltio est Dei, quem nunquam reuerentur, nisi coacti. Discant autem, si qua est in nobis mica fidei, dum imminet aliquid discrimen, non ita Deo esse dissidentium. Fieri quidem non potest quin instantibus periculis commoueamur ac turbemur: sed non est adò trepidandum, vt anxii huc atque illuc voluamus: nec portum conspiciamus, ubi tutò pedem figere liceat. Hoc enim inter piorum & impiorum metum discrimen esse debet, quòd impii sedandis animis nullum inueniant remedium: pii verò statim ad Deum confugiant, in quo tutissimum se portum habere scientes, quantum inquietudine vexentur, tranquilli tamen resident.

3 TUNC DIXIT DOMINVS.) Primum videmus vt Deus sedes sui memor, Propheta occursum præueniat impium Regem: quia non expectat eius preces, sed vltro liberatorem se fore promittit. Addit Propheta testis vaticinii filius eius Sear-iasub, cui nomen nò temerè, sed arcano Spiritus instinctu, vel expressio Dei mandato inditum fuisse probabilis est cõiectura: idque ad notandam populi futuri redemptionem. Gestabat igitur in suo nomine quasi incisum sigillum tam propinqui exilii quam reditus. Credibile etiam est, hoc symbolu vaticinii vulgo fuisse notu: quia alioqui non datus fuisset patri comes, nisi quaedam in eius persona fuisset authoritas. Locus notatur ad certitudinem historiar. Fieri potest vt Rex arcendi hostis causa profectus fuerit ad perlustrandos accessus: quod melius liquet ex sacra historia 2. Reg. 18. c. 17. Vocatur autem Via agri fullonis, fortè quòd illic lauari solerent panni, vel quia fuerit monumentu aliquod vetus hoc nomine. Quic quid sit, fuit hoc signum anxietatis & metus, quòd miser ille hypocrita huc illuc cursitaret, cum ad inuadendum eius animum processit obuiam Iaias.

4 E T D I C E S.) צַדִּיק, quod Hebræis custodire significat, hic ponitur in Hiphil: & magna pars interpretum accipit pro Cauere: quanquam hoc perp. ram trahunt ad coactum sensum & procul remotum, vt sibi à bello gerendo caueat Achaz. Simplicior est sententia, ne fluctuet animo aut dubius agetur, sed compositus & tranquillu maneat. ideo verti, Contine te. Sensus ergo est, vt subditi Achaz, nec tumultuetur, vel inquietudine animum suum vexet, sicuti erraticæ & instabiles sunt hominum mentes, ubi formidine sunt percussæ. Hanc interpretationem confirmat verbum quod sequitur, QVIESCE. Sunt enim hæc duo coniuncta, placidam custodiam agere, ne quis distrahatur variis consiliis, hucque & illuc circumspectu: deinde quietem colere, & intus sedato esse animo. atque hoc sua iussimos fructus profert fides. Quem admodum enim infideles ad varios impulsus labascunt atque errant incerti, nec sciunt quam in partem sese conuertere debeant: ita fideles continent sese, & quieto animo se ad Deum recipiunt, Impietas nunquam est quietax: ubi verò fides viget, illic tranquillu est mentis status, ne trepidatur vltra modum. Hæc igitur verba optimè fidei vim expriment. Postquam remedium ostendit sedandis animi agitationibus, timere etiam veritat: quia fidei, quæ salutem nostram in manu Dei locat, nihil magis contrarium est quàm timor. At fieri non potest quin timeamus, ubi pericula imminet, fateor. nec enim fides omnino sensu exiit: imò duplici timore Dei quoque filios afflicti certum est: quorum vnus ex ipso humanitatis sensu, etiam si perfecta fide præditi essent, nascitur: alter ex infirmitate fidei. Nemo enim ed vsque profectus, vt nullas habeat reliquias dissidentiar, aduersus quas nobis assiduè pugnandum est. Non est igitur sic accipienda hæc Propheta exhortatio, quasi Dominus omnem timorem prohibeat: sed fideles ea constantia armatos esse iubet, vt timorem vincant: ac si diceret, Ne patiaris te frangi: quòd si graues & duros impetus sustines, inuictu sis animo, ne te pericula opprimant. quin potius viuas Deo & superior sis omnibus malis. Addit in eundem finem continuo post, ne cor eius mollescat, quod tantumdem valet ac distul. re. neque enim abs te docet Apostolus, fide obdurescere corda nostra. Mollities autem ignauia est, ubi Dei obliu. nostra infidelitate quodammodo liquefcimus. Nec enim mollem vel effeminatum eum dices, qui Spiritu Dei fretus, constanter aduersis rebus obstitit: Vnde colligimus Prophetam nihil aliud voluisse, quàm vt Achaz intrepidum animo expectaret euentum, qualem ei Dominus promiserat. PROPTER DVAS CAVDAS. Eleganti metaphora vtitur Iaias ad minuendam quam conceperat Iudæi opinionem de duobus illis potentissimis Regibus, quæ terrore eorum sensus impleuerat. Erat enim furor eorum & crudelitas quasi ardentissimus ignis, qui sufficeret ad incendium totius Iudææ, nec restingui posse videbatur. Contra Iaias vocat ipsos non Titiones, nam id magnum adhuc videri posset: sed caudas, id est, fragmenta vel extremitates quoddam titionum: nec eas accensas, sed tantum fumigantes: ac si titio quidam ab igne ereptus clanguerit, & nihil præter tenuem quendam fumum habeat. Hæc metaphora insignem consolationem continet: qua admonemur longè aliter de impiorum violentia existiman-

dum esse, quàm re ipsa præ se ferat. Videntur enim tanta potentia præditi, vt totum orbem inflammare ac perdere possint. Dominus autem vt occurrat terrori nimio, pronuntiat fumum inanem esse & breuem, quod incendium, idque diurnum fore existimamus.

5 QVI CONSILIVM MALIGNVM.) Quauis prædixerit euandis fore minas hostium populi Dei, & irritos conatus, non tamen dissimulat quàm dira machinentur, nisi Dominus eos cõpescat. Nam consilium malum intelligit exitiale: quia scilicet inter se conspirauerant duo illi Reges ad perdendam Iudæam. Id quod melius exprimat, & quasi oculis representet, refert eorum verba.

6 ASCENDAMVS.) Hoc est paruum expeditionem. מַעֲרִיבָה, vertunt nonnulli. Tadio afficiamus vel affligamus: quod etiam denotat origo verbi. Verim in hac coniugatione significat potius Excitare & exasperare. Et si autem illam interpretationem non recessio, hanc tamen sequi malo, quia contextui melius quadrat. Excitare, porro accipio pro Turbare, & nouas res moliri: vt vulgo dicimus, *Remuer les affrives*, ne tranquillum illius regni statum esse sinnerent. Quod sequitur, מַעֲרִיבָה, nonnulli exponunt Perrumpamus in eam. Alij pererrumpere faciamus eam ad nos. Ego veriti, APERIAMVS. Nã & פָּקַע significat quod solemus dicere *Faire breche ou ouerture*. Ratio autem patefaciendi aditus ad Iudæam erat, armorũ violentia claustra eius perfringere: vel metu sollicitare ad defectionem timidos & dubios animos. Nam quandiu subditi in fide manent, obstructus est aditus: vbi verò factionibus omnia perturbantur, patet aditus, quod deinde in munitissima quæque & tutissima loca pererrumpere facile sit. Ita sperabant hi duo Reges, simulatque in Iudæam venissent, se statim magnitudine exercitus & potentia, omnem populum territuros: vt nulla ei esset resistendi aut facultas, aut voluntas. Nec enim verisimile est ipsos, cum adeo ingenti essent instructi hominum multitudine, spem in longa obsidione posuisse. Nam satis munita erat Ierosolyma: sed conterrita & perturbata illis copiis, sibi expositam fore putabant vt statim deditionem faceret. Ego tamẽ verborum istorum interpretationem vnique liberam relinquo, quia vt rousi modo accipere libeat, sensus Prophetæ ambiguus non est. Cæterum quis hic fuerit Tabeal, non facile colligi potest ex historiis. Verisimile est Israelitem quendam, Dauidicę domus hostem fuisse, quem sibi obnoxium reddere Reges isti cupiebant.

7 NON STABIT.) Quod præcisis, ad commendationem præclaræ raræque salutis spectabat. Nam quum Dominus vult tentationibus nostris opem ferre, proponit magnitudinem periculi, ne putemus cum minus promittere quàm necessitas ipsa postulat. nec solet extenuare mala quæ nos vrgent, sed ea potius amplificare: deinde promissionem offert, sęque satis potentem esse ostendit ad nos liberandos, tametsi perditii videamur. Hanc rationem sequutus est Propheta poterat enim simpliciter docere quid futurum esset, Regemque & populum animare, ne exercitibus illis terrii euancerent. Sed de liberationem & consilium Regum illorum aperuit, cui nunc opponit promissionem & decretum Dei, quod magis admirabile auxiliũ eius eluceat. nam hæc sacra. est anchora quæ sola nos inter tentationum fluctus confirmat. sicuti in rebus aduersis nusquam licetibi consistere, si desituat nos Deus verbo suo. Quauis ergo iam desperatione propè obrutus Rex esset, ostendit Isaias nihil ad eũ esse terribile quod non contemnere liceat, modò promissione Dei munitus patienter expectet quod non cernitur, imò videtur esse incredibile. Negat igitur staturũ quicquid gigantum more contra Deum atollunt homines. Vtitur quidem ferendi verbo, licet etiam eadem metaphora significant Latini, opus habere suos progressus denique sacrilegæ audacię negat fore subsistentiam. Plus etiam vehementiæ habet quod subiungit, Non erit, id est, in nihili redigetur acsi nunquam extitisset. Notanda est hæc locutio: qua nudum & simplex Domini verbum, ingenti exercitui & deliberationi Regum opposuit.

8 CAPVT SYRIÆ.) Acti diceret, Duo ista regna suos fines habebunt, quales etiamnum habent. Aspirant ad tuum regnum, sed ego metas illis constitui quas non egrediẽtur. Damascus erat metropolis Syriæ, vt Lutetia Gallia. Ait ergo, Reges illos sua fortuna contentos esse oportere, eandemque in posterum cõditionem ipsorum fore, qualis tunc erat. Postquam autem dixit frustra nunc eniti ad ampliandos terminos, prædicat calamitatem regni Israelitici. Frangendi enim verbo significat exinanitum iri regnum Israel, vt non extet amplius. Nam Israelitæ sunt abducti in exiliũ, & in alium populum redacti: que madmodum hodie pars Sabaudia in nomen Gallia transit, suoque nomine priuata est, Hoc vult Propheta, cum dicit *עַד* ne sit populus. tunc enim Israel exteris Gentibus permixtus est, ac peculiare eius nomen deletum.

INTRA SEXAGINTAQUINQUE ANNOS.) Cum Israelitæ abducti sint sexto anno Regis Ezechia, & Achaz sexdecim tantum annos regnauerit: centum est hanc supputationem fieri non debere ab eo die quo Isaias ad perferendum hunc nuntium missus est. Nam viginti solum anni effluxerunt vsque ad id tempus, quo decem tribus in captiuitate abductæ sunt. Amoz de hac captiuitate vaticinatus erat: nec dubium quin vt hæc Prophetia Amoz, ita *Amos 3. c.* tempus in ea constitutum apud omnes celebre esset, annorumque numerum compertum haberent. Si igitur ab eo tempore numeremus quo Amoz hæc prædicat, sexagintaquinque anni reperientur. Itham enim sexdecim annos regnauit, Achaz totidem. Accedant sex regis Ezechia, quo anno abductæ sunt decem Tribus in exilium. Adde postea xxv. i. quibus post editam Prophetiam

regnauit Vñas, sunt Lxv. Hæc coniectura valde probabilis est: nec quicquam dubium esse debet, quin Isaias huc respexerit. Extat enim vaticinium Prophetæ Amos, quo Dominus populum admonuit ne quid imperatum ei accideret, & subito se oppressum esse quereretur. Vaticinium illud confirmat Isaias, idemque tempus proponit, quod iam apud omnes celebre erat. Poitò is verbis fœcordiam Israhelici populi acriter pungit, quod de terra & nominis sui interitu admoniti, non modò securè Dei iudicium spernebant, sed quasi data opera illuderent oraculo cœlesti, vorandæ Iudææ inhiabant, quia iam præterierat longum tempus, putabam esse elapsos esse. Hanc amenitiam deridet Propheta, quod tam exiguo annorum numero, fingant verbum Dei obsolescere. Cæterum quia surdi erant Israhelæ, spatium Iudæis præfigit Isaias, quo expectent hostium suorum cladem. Docet autem hic locus, Prophetas alios alius fideliter manum dedisse, vt coniunctus studis Deo seruirent.

9 INTEREA CAPVT.) Quia repetitio est qua confirmat quod prius dixit, medio tempore præscriptas fore meras diuinitus regno Israhel, copulam ¶ verti Interea. Alio qui absurdum esset metropolim Regni saluam fore postquam excisum esset, sicuti nupcr prædixit. Sensus ergo est. Interm dum implentur Lxv. anni, Israhel habet quosdam inducias. eius caput erit Samaria. contentus sit sibus suis, neque aspiret ad maiora. Talis enim erit status ipsius, donec excindatur omnino, nec iam populus censeatur.

SI NON CREDIDERITIS.) Ponitur ¶ rationalis particula vel causalis in medio sententiæ, ideo sic quidam vertunt, Si non creditis: ratio est, quia non estis fideles. ac prius membrum restringunt ad prophetiam Isaiæ: posterius verò extendunt ad quemlibet Dei sermonem: ac si dictum esset, Si nulla cõstat apud vos fides meis dictis, hinc coarguitur in genere vestra infidelitas. Sed hoc modo nihil differret verbum תמנו à verbo תמנו. quorum prius est ex coniugatione Hiphil, alterum ex Niphil. Atqui terminationem non abs re mutant Propheta: & passim ex pluribus Scripturæ testimoniis liquet verbi תמנו in cõiugatione Niphil apud Hebræos accipi pro Cõsistere, vel firmum manere in gradu. Tantundem ergo valere interpretor, ac si dixisset, Vna hæc vobis fida statio est, expectate placidè & sine perturbatione mentis quod promittit Dominus, id est, liberationem. Si non expectatis, quid aliud superest vobis quàm exitum? Particula ergo ¶, vt læpe aliàs, idem valet quòd Profectò. Nam affirmat eos stare non posse, nisi promissioni confidant. imò obliquè plus exprimit, Deum nihilominus staturum, quauis fidem abroget eius verbo, & quantùm in se est, conetur eius firmitatem labefactare. Ipsos verò non aliter staturos, quàm si recumbant in promissionem sibi oblatam. Vnde colligenda est vniuersalis doctrina: Cùm scilicet à verbo Domini recessimus, quauis optimè credamus nos esse fundatos, ruina tamè instare. Salus enim nostra in verbo Dei inclusa est, quod vbi repudiatur, iniuriam sibi factam meritò vlciscitur ipse qui paratus erat sua virtute sustinere homines, nisi sponte præcipites rueret. Aut igitur acquiescendum in promissis Dei, aut frustra à nobis salus expectatur.

10 ET ADIECIT.) Quoniam Dominus sciebat Regem Achaz tam esse impium vt promissioni non staret, ideo mandat Isaiæ vt ipsum confirmet addito signo. Nam vbi Deus videt promissiones suas nobis non sufficere, admicula adiungit infirmitati nostræ conuenientiæ: vt non solum loquentem ipsum audiamus, sed etiam manum eius exertam conspicentes, a aperto rei testimonio confirmemur. In quo diligenter notandus est vsus signorum, id est, quorsum Dominus miracula edere solet nempe, vt nos confirmet in fide verbi sui. Nam cum eius potentiam cernimus, vi ambigimus fidem habere loquenti, dubitationem nostram corrigit ipse rei intuitus. Coniuncta enim verbo miracula, sigilla sunt.

11 VEL IN PROFVNDQ.) Ego simpliciter ita accipio, Vel sursum, Vel deorsum: permittit ei liberam electionem miraculi, vt vel terrestre, vel cœlestè postulet nisi fortè in voce Profundi aliquid sit magis emphaticum: ac si dixisset: Tuum est optare, mox tibi ostendet Deus imperium sibi esse altius toto mundo, atque etiam intra omnes abyssos, vt suo arbitrio mortuos excitat è sepulchris. Mira certè erga impium hunc Regem & populum Dei indulgentia, quòd non modò patienter ad tempus tulit eorum diffidentiam, sed tam liberaliter se demisit, vt qualescunq; ipsi viũ foret, potentia suæ pignus paratus esset dare. Quamquam non tolos incredulos respexit, sed infirmis etiam, in quibus aliquod erat pietatis semè, voluit consulere: quò certius persuasi essent Isaiam non temere prodire, cui promptum erat specimen edere Diuinæ virtutis ad confirmationem dicti sui. Eadem nunc quoque Dei bonitas se profert erga homines quibus ita indulget, quum us meritò possit irasci. Quam enim atrocem iniuriam faciunt Deo, cum de eius veritate dubitant? Quid enim superest Deo, si ea spoliatur? Atque vtcunq; hæsitemus, non tantum ignoscit nobis, sed & diffidentia succurrit nec tantum verbo, sed additis etiam miraculis: nec si scilicet solum, sed & impis ea proponit, id quod possumus in hoc Rege contemplari. Quòd si alienis adeò benignus tunc fiat, quid non expectare debent ab eo domestici?

12 ET AIT ACHAZ.) Speciosò prætextu recusat signum quod Dominus offerebat: nempe quòd ipsum tentare nolit. Fingit enim se fidem habere verbis Prophetæ, nec quicquam requirere à Deo præter verbum. Et certè vt detestabilis est corà Deo impietas, ita dubium non est quin

Deus fidem magni affinet. Ideo si quis acquiescat in solo verbo, & reliqua inania contemnat, summa laude dignus videri potest. Nec enim maior perfectio esse potest, quam si quis se Deo penitus subiciat & adiciat. Sed quantum ad tenentem Deum, eum id quod nobis offert futuripimus munere vero. Mentitur ergo Achaz, cum oblatum signum recusando, simulat se Deum tentare nollem. Cum nihil aut praestantius, quam patere Deo. Inania quae in virtutibus est, nihil expectare praeter verum Deum. Deum tamen Deus aliquid ad verum addere vult, non est virtutis. Et eo accedunt ubi accessio hae quali suspensa, canea reicitur. Afferunt enim non solum Deo munera, dum ad contentum eius liberalitas, ac si multiter nobiscum, ageret, nec satis nosset quae nobis maxime necessaria sunt. Semis hoc nomine potest, simul commendari fidem, quod obediendum in se contineat, ubi autem munus sapere volumus, & contentum magis aliquid quod Dei est, haud dubie abominabilem sumus coram Deo, qualem tuncque habemus praetatum coram hominibus. Sic igitur habenda fides verbo Dei, ut subsidia munere contemnamus, quae subleuanda fidei nostrae causa voluit ipse adferre. Exempli gratia: Dominus offert nobis in unguibus quae cumque ad salutem necessaria sunt, nam cum in hoc testem Christi nos adducat, certe in eo leuatum omnium summa contineat. Quod si igitur Baptismus, & sacra Coena superinacta censeri debent: namque. Nam quisquis vero & sine blanditis suam infirmitatem, cuius omnes a munere vique ad maximum sibi contenti sunt, reputat, hincertus his administris se felicit. Volendum quidem se gemendum, quod in oblatione Dei ventis propter carnis nostrae virtutum subsidio opus habeat. Sed quando virtutum hoc statim exire non licet, totipennis pro corpore suo idem habet verbo, simul integrum obsequium Deo praestabit. Deum ergo amplecti signa eius verbo, cum non sit in potestate hominis ea distinguere. Quod Achaz signum oblatum recusat, eo prodit & contumacia & ingratitude in animo spernit enim quod Deus pro summa vilitate obulerat. In eam etiam apparet repositum signa expectanda sunt, nempe, cum nobis. Deo offeruntur. Quae igitur oblata respicit, simul gratiam Dei repletur necesse est. Quod admodum in oblatione honores, Baptismus & sacra Coena negligunt, & puerilia rudimenta esse putant, hoc tacere non possunt, quin simul totum Euangeliū reculant. Nec enim distinguenda sunt, quae Dominus coniuncta esse voluit. Quare tamen non liceat signa a Domino inter se, ut petere huius rei exemplum habemus in Gedecone, qui vocationem suam voluit signo aliquo confirmari, eius voto obsequens est Dominus, nec tale desiderium improbat. Respondet, Gedecone, quantum signum petere iustus non fit a Deo, tamen impulsu Spiritus, non proprio arbitrio id fecit. Quare non est abutendum eius exemplo quo sibi hanc licentiam quique nostrum promissum permittit. Tanta est enim hominum importunitas, ut innumera signa absque ratione a Deo postulare non dubitent. Cohibenda igitur est talis audacia, ut contenti simplicibus, quae a Domino offeruntur. Sunt autem duo genera signorum, quaedam enim extra orationem, ut portenta dici possunt, quae id mox subsistit Propheta, & quod Ezechiel oblatum fuisse postea videbimus. Quaedam vero sunt ordinaria, & quotidiana in usu apud fideles, ut Baptismus & sacra Coena, quae nullum miraculum continent, quod talem oculis alioue sensu humano deprehendi possit. Quod enim per ea mirabiliter Spiritus suo peragat Dominus, eorumque est in extraordinariis vero, miraculum ipsum cerantur. Idem autem omnium signorum finis & usus est, quem admodum enim admirabili portento confirmatus est Gedecone, ita & nos Baptismo & sacra Coena confirmantur, tamen si nullam oculis nostris miraculum pateat.

13. **Domus Daudis.** Quia minime tolerabilis erat improbitas, sub specie honoris iamque praedictae Dei virtutis quae silem promissionis faceret, libris excederet Propheta, & alperius oburgat sceleratos hypocritas. Etiam autem honorificum illis erat censeri ex stirpe Daudis, si modo mutati essent eius pietatem, contumeliae tamen potius causa eos nominat Daudis posteris vel fundam. Et certe hinc non parum credebatur indignitas, quod Dei gratiam repudiabat domus illa, ex qua oriunda erat salus totius mundi. Itaque in grauem ignominiam cedere illis debuit sua origo, a qua tam fidei & nequiter degenerauerant. Atque hic ordo diligenter tenendus est, neque enim a grati reuocacione in mentem fieri debet, sed a doctrina, quae placide homines inuidentur. Vbi doctrina simplex & nulla non sufficit, accedant confirmationes. Quod si hoc etiam modo nihil proficiat, tunc maiore vehementia opus est. Sic enim fulminantur hic statim audiuit, postquam Regi & doctrinam & signa obtulisset, extremum nunc remedium vitae, grauitate & acerbe obstitit, tum hominem oburgant, neque ipsum solum, sed totam domum. Regiam quae simul impetret, laborabat.

An parum est? Virtus comparatione inter Deum & homines: non quod re vera separari possint a Deo Prophetae & sancti Doctores, de quibus loquitur, qui nihil aliud sunt quam organa Dei, & communem cum ipso causam habent: dum officio suo funguntur. Deum enim testatur Dominus, Qui vos spernit, me spernit: Qui vos audit, me audit. Propheta igitur sermone suum ad impetrat Achaz, & simul ut attemptat. putabat enim sibi negotium esse cum hominibus, nec dubium nisi obis voces a istas esse, quibus etiam nunc hodie nobis obirent impii. Nonne sunt homines qui in os alloquuntur, atque ita doctrinam Dei extenuare volunt. Cum idem tunc solenne scripti profanis doctrinae contemptibus, Propheta per concessione. Homines vocat, qui sacrosancto docendi verbi munere fungebantur. Ego vos me hominem mortalem esse dicitis: tale apud vos est iudicium de Prophetis Dei, sed an parum est non molestia afficerent, nisi etiam Deo molesti fuis: Contemnitis autem Deum, mirabilis potentia sua signum respicendo quod vobis dare paratus est. Infra igitur iactans cum a vobis non spernit, cum hominibus, non cum Deo, vobis esse negotium, haec itaque causa est, quae tantopere exaudierunt Propheta. Vnde clarius perspicitur quod nuper atque, opportunitate oburgacionibus, tunc locum esse, ubi felicit omnia tentauimus quae Deus mandauit, nec quicquam praetermissimus quod esset officii nostri. Tunc irruendum est maiore vehementia: atque impitias, quae sub illis simulationibus inuolucris latebat, detegenda est.

Deo meo. Prus dicebat, tibi signum a Domino Deo tuo, cum felicit acendum palam conuicta esset peruersitas & contumacia: tunc vero sibi quasi peculiare vindicet, quomam Achaz & similes indigni erant qui nomine Dei gloriantur. Inimicere a parte sua stare, non penes illos hypocritas Deum esse tunc, quod hoc modo testatur fiducia suam, demonstrat enim quae conscientia Regi liberationem promiserat, ac si diceret, se non venisse nisi a Deo missum: nec quiescat dixisse praeter id quod in mandatis habuerat. Fadem fiducia praedit esse debet omnem ministrum tantum ut ipsam prae se ferant, sed habeant radices in animis. Satis enim ipsam quoque iactant plebs prophetae, sed vana & inanissimae est, aut eo praesidentia ex temeritate.

14. **Propterea.** Repudiauerat Achaz signum a Domino oblatum, cum Propheta in peritiam illius & ingratitude in interitus esse pronuntiat tamen Propheta eam impedimento non fore: quominus Deus promissum & destinatum Iudaei signum praestaret, quae e veronempe Virginis partum. Locus hic obtutus est: sed partim in causa sunt Iudaei quae veram expellunt nem multas caullis, quantum in se sunt, deprauant. Vrger enim ipsos hic locus, quod praecelsum varicium continet de Misra, qui hic nominatur Immanuel. Atque ideo studuerunt modis omnibus Prophetae mentem in alienum sensum torquere. Alii obstant hic fieri mentionem Regis Ezechiel, alii sibi Iudaei. Qui locum hunc trahunt ad Ezechiel, sunt nimium insipientes, quando quidem tunc ipsum adoleuille oportuit, cum obsideretur Ierusalem. Atque in eo se crassissima historia ignorantia teneri ostendit. Verum haec iusta est matricis merces, quibus ita excedit ipso. Deus, ut omni iudicio careant, quod hodie & Papiſtis accidit, qui se hodie

sepe exponunt, dum furioso impetu feruntur ad deprauandas Scripturas. Forum autem qui filium Isaia esse putant, coniectura omnino fruola est. Nec enim legimus excitatam liberatorem ex semine Isaiæ, qui postea vocati Immanuel. hic enim titulus longè splendidior est, quam ut queat in hominem viliorem competere. An existimant, aut saltem, quia noluit nimiti pugnare cum Iudæis, fatentur Prophetæ locutum de aliquo puero, qui tunc natus est: quo tamen, velut pictura ymbatili, Christus delineabatur. Sed firmas rationes nullas afferunt, nec ostendunt quæ fuerit ille puer, nec vilo testimonio comprobant. Certum est autem, vt iam dictum est, hoc nomen Immanuel, n. u. homini propriè non potuisse aptari. Itaque dubiū nō est, quin Prophetæ ad Christū respexerit. Sed omnes scriptores, & Græci & Latini, in tractado hoc loco nimium securi sunt. Nam perinde ac si nihil esset in eo difficultatis, simpliciter ait Christū hic promitti ex Maria virgine. Non parua autem est difficultas quam nobis obicit Iudæi, in respectu Iiæ de Christo fieri mentionē. Sic enim agunt nobiscū, & circumstantiā loci expendi volunt. Obiidebant Ierusalem, Prophetæ daturus erat signum liberationis, quorum promissus Messias, qui quingentes postea annis futurus erat: Atque hoc argumento fe vicissè arbitrantur, quod promissio de Christo nihil pertinebat ad confirmandū. Atque de Liberatione Ierusalem. Et exultant quasi victores, præsertim quod nemo forte ipsis responderet. Ideo dixi, interpretes hæcenus hæc in re nimium secutos fuissē. nec enim parui momenti est, ostendere quorūm hoc de Redemptore mētio fiat. Sic autem res habet: Cū Rex Achaz signū sibi à Deo oblatū reieceret, Prophetæ ipsum reuocat tandē ad fundamentū fœderis, quod ne impii quidem palam reicere aucti essent oportebat. Nati Messiam, & idque omnes sperabant, & quod pendebat totius populi salus. Postquam igitur Prophetæ adueris Regem excauduit, cum ipso iterū agit in hunc modum, Tu quidem promissionē respicēdo, decretum Dei euertere velles: sed inuiolabile manebit: nec obstat perfidia & ingratitude tua, quo minus populo suo Deus perpetuus sit liberator. Tandem enim Messiam suum sollicitabit. Vt autem hæc magis perspicua sint, notanda est conclusio Prophetarum, qui cū speciales promissiones confirmant, hoc fundamentū constituunt: nempe, Deum missurum esse Redemptorē. Hæc generalis futura vbiq; confirmat Deus quicquid specialiter populo suo promittit. Et certè vt opē & auxiliū ab eo quis expectet, persuaū esse necesse est de paterno eius amore. Quomodo autē propitius esset, nisi per Christū in quo & electos gratis adoptauit, & venia vsque in finē persequitur. Hinc illud Pauli, Omnes Dei promissiones in Christo esse. Et. Am. & Amen. Quoties ergo vter populo opulatus est Deus, simul in Christo sibi reconciliauit. Idcoque quoties de fame, peste & bello sermo habebitur, vt spes leuationis faciat, Messiam statuit ante oculos. Hoc cū minimè ambigū sit, non est cur hæc recalcitent Iudæi, ac si parum tempus iud ad rem longè reme tam transfret Prophetæ. Vnde enim pendebat Ierusalem liberatio, nisi à Christi manifestatione? Sicuti hoc vnicō fundamentō semper subnixæ sunt Ecclesiæ salus. Hoc igitur apostolice dixit Ilias, Tu quidē nō recipis promissā Dei: sed ea nihilominus impletis, quia tandē Christū suū missurus est, cuius gratia vrbē istā vult saluam esse. tamen indignus es, Deus tamē habebit rationē sui. Excluditur ergo Rex Achaz ab eo signo quod antè reiecerat, & priuatur beneficio, quo se indignū reddidit: sed tamē inuiolabile Dei promissum adhuc ipsi offertur, adque satis inuicit particula, וְיִהְיֶה, id est, Quia tu respicis signū illud particulare, quod tibi Deus ostendebat, וְיִהְיֶה, id est, Idē ipse Deus, qui tam liberalis erat vt spōte tibi esset, tui tu molles es, signū exhibere non desinet. Quod dixi Christi aduentum promitti ipsi Achaz, non ita intelligo quasi eum Deus comprehendat in electo populo, cui Filium suū salutis auctorem destinauerat: sed quia ad totum populi corpus sermo dirigunt. Nam quod וְיִהְיֶה nonnulli exponunt Filiis vestris, eoauctum est. Ceteram quod ad effectū spectat, Prophetæ relinquit impium Regem, & in populum respicit, quatenus à Deo adoptatus erat. Dabit ergo, non tibi impio Regi, tuisque similibus, sed vobis quos adoptauit. Manet enim firmum & inuiolabile fœdus, quod cum Abrahamo pepigit. Et Dominus semper aliquas habet reliquas, ad quos fructus fœderis pertinet: vt tuncq; hypocritæ populo ipsius præstare ac dominantur. Interea absurdum non est externæ Ecclesiæ hoc proponi.

Eccē virgo.) Emphaticè ponitur vt demonstrat, ut ad magnitudinē rei notandā. Sic enim de rebus magnis & obscuratis dignis loqui solet Spiritus, vt erigat hominū mētes Prophetæ igitur attentos esse iubet qui audiunt, vt hoc insolitū Dei opus considerent: ac si diceret, Nolite esse torordes, sed summa illam Dei gratiam expendite, quæ vitro vobis occurrere debebat, sed propter stuporem vestrum vos latet. Quæquam autē vox וְיִהְיֶה ab עֵלְיָ deducitur, quod significat Abcondere, eo quod virginitas pudor & verecundia non ferat vt in publicum prodæat, quia tamē Iudæi de hoc vocabulo multum litigant, & negant eo Virginē significari, quod Solomon ipsum vitupavit pro Puella quæ ad amatorem, nihil opus est in ipsa voce insistere. Concedamus sanè illis וְיִהְיֶה vocari aut puellā, & ad xatē potius referri hoc nomen, vt ipsi volunt, tamen Scriptura sepe eo vititur, quum de virgine sermo est: res ipsa omnes corū calumnias satis per se reuellit. Equid enim mirū dixisset Prophetæ sic de puella loquutus esset, quæ ex congressu viri cœpisset: ridiculum tuisset id signū, aut miraculi loco proponere. Fugiamus mulierē notari quæ ex contumētiā grauior esset futura: frigidū atque adco inspidū fore oēs vidēt, si Prophetæ apud Iudæos quati de re nota & insolita prælatæ subiciat, Adolescēntula concipiet. Satis igitur cōstat ipsum loqui de virgine, quæ non erat ordinario natura ordinis, sed ex gratia Spiritus sancti vocabatur. Atque hoc mysterium est quod magnificè extollit Paulus, Deum scilicet manifestatum esse in carne. It vocabit.) Verbum est sæmīnē generis apud Hebræos. Nam qui in masculino genere legūt, nescio vnde acceperint. Certè quæ in vsu sunt expellari nō variant. Quod si ad matrē hæc referas, aliquid præter consuetū morē exprimi certū est. Scimus has partes semper tribui patri, vt nomē filio imponat. Hoc enim signū est iuris & potestatis patrū in filios: nec eadē auctoritas ad mulieres pertinet. Hæc verò ad matrē transfertur. Sequitur ergo sic à matrē cœpisti, vt patre in terris careat, alioquin Prophetæ cōmūne Scripturæ arbitrio perueniret, quæ viris tantum hoc officii ascribit. Quanquā notandū est non impostū fuisse Christo nomē matris arbitrio. neque certū in eo quicquā fuisse ponderis, sed intelligit Prophetæ in hoc nomine promulgadō, Virginē fore instar præconis: quia nullus erit terrenus pater qui minus hoc obeat. Porro minimè dubiū est quod hoc nomē Christo inditū fuerit ex re ipsa: quoniam vigenitus Dei Filius induit carnē nostrā, & societate naturæ nobis fe cœnūxit. Vocatur ergo nobiscū Deus, vel nobis cōmūctus: quod non potest cōpetere in hominē, qui Deus non sit. Iudæi cauellantur nomen hoc Ezechielē impostum esse: quod Deus ipsius manu populum liberatū: quoniam, inquit, misisset est Dei, induit eius personā. Verū nec Moses, nec Iosue, qui populi liberatores fuerunt, sic vocati sunt: ergo & Moysi & Iosue & cæteris omnibus præ fertur hic Immanuel. Hoc enim nomine antecessit omnes, qui vnquam antea fuerunt, & qui postea sequentur: etque elogium insignis cuiusdam eminentiæ & auctoritatis quo præ aliis ornatur. Proinde constat, nec tantum designari Dei virtutem, qualiter fe per ministros exercere solet, sed coniunctionem personæ in qua Christus homo simul & Deus apparuit. Vnde rursus patet nihil hic vulgare ab Isaia narrari, sed notari incomparabile illud arcanum in quo obscurando frustrari Iudæi laborant.

15 Butyrum & mellis.) Hic Prophetæ veram Christi humanitatem confirmat. Hæc enim incredibile profus erat, vt qui Deus esset, ex puella nasceretur. Tale portentū à communi hominum sensu abhorrebat. Ne ergo existimemus ipsum hic quoddam spectrum imaginari, signa humanitatis declarat, quibus demonstrat Christum reuera in carne, vel natura hominis proditurum, quia scilicet eodem modo educatur, quo vulgō pueri solēt. Fuit autem Iudæis alia quam nobis ratio educandi: vt abantur enim mellē, cuius nobis vsus non ita communitis est, quem etiam morem hodie retinent, vt nato puero, priusquam lactetur, gustum butyri & mellis præbeant,

VT SCIAT) Id est, donec pervenerit ad eam ætatem, qua bonum à malo discernere queat: vt vulgò dicimus, Vsq̄ue ad annos discretionis. 7 enim significat metam & tempus quò vique puerili more educabitur. Idque ad veritatem naturæ magis comprobendam facit. Intelligentiam ergo & iudicium significat, qualis contingit transacta pueritia. In quo videmus quò se Filius Dei nostra causa demiserit, vt non tantum patri nostro cibo voluerit edere etiam ad tempus priuari intelligentia, omnique nostras infirmitates sustinere: idque secundum humanam naturam. Hoc enim ad Diuinitatem pertinere non potest. De hac Christi ad tempus ignorantia testatur Lucas, dum ait, Et proficiebat sapientia, & ætate, & gratia apud Deum & homines. Si Lucas simpliciter Christum profectile dixisset, poterat excipi, Apud homines: sed nominatim addit, Apud Deum, oportuit ergo ipsum ad tempus similem esse pueris infantibus, vt, quoad humanitatem, intelligentia destitueretur.

Hebr. 2.18

Luc. 2.52

16 ET QUIDEM) Hinc hallucinandi multis data est occasio, dum sententiam hanc cum proxima contexunt: quasi fieret eiudem pueri mentio: & putent causæ esse redditionem: acti particula 13. sicut rationalis. Atqui si attentius expenditur Prophetæ consilium, facile patebit à generali doctrina, ad quam paulisper digressus fuerat, reuerti ad præsentem causam. Postquam enim spem docuerunt vt quis fundavit in Mediatore promisso: iam quomodo seruanda sit, docet. Ego itaque hunc versum non interpretor de Christo, sed de pueris omnibus in genere: in quo ab omnibus dissentio. Quòd enim hic sit hæcædia, putant certum puerum designari. Ego autè accipio כנר collectiue, vt n̄ sit quidem notitiæ causa additum, tamen ad demonstrandam potius ætatem, quam certum aliquem puerum: vt eum vulgò dicimus, *L'ensau*, & articulo *Le*, maioris notitiæ causa addimus, atque id Scripturæ satis vsitatum est. Quòd si certum puerum designasset, additrus erat נון, vt aliàs solet. Nec verisimile hanc promissionem de euerfione regnorum Syriæ, & Samariæ, quæ proximè sequuta est, in quingentos annos, id est, in aduentum Christi proteniam esse: sed quæ omnino absurdum foret. Talis igitur est sensus, Antequam pueri, qui posthac nati erant, bonum à malo discernere queant, terram, quam odisti, relinquatur. Terram autem intelligo Israëlitis & Syriæ. tametsi enim duæ erant, tamen propter fœdus in initum inter duos Reges, eadem censetur. Sunt qui accipiant pro Iudæia: sed illud conuenire non potest, ob relatiuum quod sequitur. Porò hæc ita contigisse vt scripta sunt, satis ex Historiâ sacra colligere promptum est. nam cum Achaz 2. Reg. 16.9 Assyrios in auxilium suum vocasset, Rezin ab illis occisus est. Haud ita multò post, obiit Phace *ibidem* 17. Rex Israël: duodecimo scilicet anno Regis Achaz: & Oseas filius Ela, in illius locum successus est. 1. & 15. 30. Priusquam igitur pueri, qui mox erant nascituri, adoluerent, vtraque regio Ius Regibus priuanda erat. Nam & Rezin & Phace, ante illud tempus è viuis sublatis sunt. Dirigitur autem sermo ad Achaz, & solati loco promittit Deus, se de illius hostibus sumpturum vindictam: sed nō in alium finem, nisi vt magis reddatur inexcusabilis. Quod ad verba spectat, exosa esse dicitur Syria & terra Israël Regi Achaz vel derefabilis, quòd inde infestis armis premebatur. Promittit ergo futurum vt illi Reges breui pereant. כנר vertunt nonnulli, Propter. Et fateor hanc vocè plerumque hoc sensu vsurpari. Sed ego hic simplicius interpretor: acti diceret, Deferetur à facie, id est, à præsentia duorum Regum, ac destituetur, vt amplius non appareant. Atque his Prophetæ verbis satis constat, de vtroque regno hæc intelligenda esse.

17 ADDUCET super te.) Hic Prophetæ vicissim minatur impio hypocritæ, qui cum fingeret se Deum tentare nosse, eos tamè accerserat in auxilium, quos Dominus veterat. Ne igitur in periore promissione nimium exultet atque insoleat, denuntiat ei quoque suum exitum: atque affirmat id quod saluti sibi fore confidit, id est, opem Assyriorum, ei prorsus exitialem fore. acti diceret, Tu quidem omnia tibi promittis à Rege Assyriorum, & illum tibi fidelem fore existimas, quòd fœdus & amicitia cum ipso, idque Deo vetante, iniurissid tibi breui intelliges quid tibi profuerit Deum tentasse. Poteras securus domi quietere, & habere Deum adiutorem: sed Assyrios aduocare maluisti. Eos tu grauiore senties, quam ipsos hostes. Optimè igitur quadrat superioribus ista oratio. Vrger enim magis perfidiam & ingratitude Regis, qui & verbum Dei, & signum rececerat, iteque omni promissione reddiderat indignum. Et quia hypocritis tolenne est vbi discrimine aliquo & metu defuncti sunt, statim ad ingenium redire, negat præsidio quicquam fore Iudæis, quo minus ipsi quoque rapiantur ad iustas penas. Domum enim Davidis, quæ singulari privilegio eximere se poterat, nominatim pronuntiat communibus malis fore obnoxiam. Sic enim sua iudicia temperat Deus, vt è celestis suæ parcens & eius perpetuitati consulens, impios tandem qui bonis permixti sunt, impune elabi non sinat.

Exod. 23. 32

AB ea die qua recessit Ephraim.) Hoc modo loquitur Scriptura, cum grauè aliquam calamitatem designat, nec enim Iudæi grauiorè plagam accipere poterant, quam cum abductis decè tribubus, non modò Regnum miserè diuisum, sed corpus Gentis discerptum ac laceratum fuit. id eoque extremæ cladis nota est defectio Ephraim à Iuda. Nā cum dissidio illo grauius afflicta fuerint o- 1. Reg. 12. pes regni Iudæici, quam vllis exteris cladi bus affligi posset, ait maiorem ab eo tēpore cladè Iudæis 16. nō accidisse. Hinc, sicut modò dixi, perspicimus quomodo Deus animaduertens in hypocritas, si-

mul fidelium memor viam aperiat misericordiae suae Admirabile hoc consilium suspiciendum est: dum inter horrendas mortes, superstes tamen manet Ecclesia. Quis vnquam putaret liberandam esse Ierosolyman ab ingenti duorum Regum exercitu? deinde regnū Syriæ, quod tunc florētissimum erat, breui euertēdum? Samarizæ verò haud procul ab exitio abesse? Interea Assyrios, quibus confidebant Iudæi, magis infestos fore, quàm fuissent vnquā Israelitæ ac Syrii? Hæc omnia Ecclesiæ conseruandæ caua fecit Dominus: sic tamen vt interea nihilominus impietatem Regis Achaz vlcisceretur.

18 ET ERIT IN DIE ILLA) Cùm Assyrios sibi federe obstrictos putarent Iudæi, stultitiam hanc deridens Propheta, præstò fore alicui ad Dei nutum, vt eos illic impellat prout vitum fuerit. Quamquam pro imperio metaphorice ponit Sibilum, nēpe alludens ad naturam illorū regnorum de quibus tractat. nam Ægyptus abūdat muicis, quod lutoſa sit regio & calida. vbi autē cum repore aer est humidus, illic magna muicarum multitudinem nasci necesse est. Assyria verò a pibus abundabat. Quamquam autem sibilu te eos adducturum dicit, alludēs ad naturam apum & muicarum: tamen intelligit se minimo negotio ipios excitaturum: ac si diceret, Haud multo labore opus erit: simulatque signum dederō, statim accurrent. Atque ita quantum efficaciz sit in arcano suo instrūtu vel consilio ostendit, quòd sibilu potentissimas quaique Gentes ad obsequium cogat.

19 QUIESCENT) Pergit in eadē metaphora. Apes enī nidos sibi quærere solent in cauernis, aut vallibus & dumetis, & eiusmodi: ac si diceret nullum fore angulū, in quo hostes non confideāt, domiciliumque suū habeāt. Nec modum laborandū est, cur de dumetis potius & spinetis loquatur, quàm de alijs rebus: quoniā figurata locutio est. Nec tamē dubito: quin significare voluerit, nullū fore vsquā effugiu, siue abdāt se in cauernas, siue latebras quærāt in vallibus, quia totā regionē hostes occupabūt. Hinc rursus colligimus quòd iā antea annotatū est, nihil temere aut fortuito accidere, sed omnia régi manu Dei. Deinde, vt cunquē impii tunulūctur & ferantur cæcò impetu, frenū tamē ipsis iniiciā Deo, vt eius gloriæ seruiāt. Cùm ergo omnia ab impijs perturbata cernimus, ne existimemus Deū ipsis fræna laxasse vt irruāt quocūq; liberit, sed furiosos corū impetus moderari, certò persuasi sumus. Vnde mirā cōsolationē accipere debemus in his perturbationib⁹, in quib⁹ orbis Christian⁹ sic inuolutus & quarū violētia ita quassatus est, vt omnia propemodū cōfusa videātur. Hoc enim cogit adū est, occultū esse Dominō frænū, quo furiosæ belluæ cohibētur, ne eò erūpant, quòd insana ipsa libido impellit: neque trāsiliāt metas, quas ipsis Dominus cōstituit.

20 RADET DOMINVS NOUACVLA CONDVCTA) Nūc alia metaphora vitur, atque hostes illos, per quos Dominus statuerat affligere suo tēpore Iudæā, cōparat nouacula, qua raditur barba, pili, denique alia eiusmodi excrementa purgantur. hic superflūū est, & pro more Hebraico tantūm instrumenti nota est. ideo simpliciter verti, Radet nouacula. Quid verò intelligat, ipse mox exprimit: nēpe, Assyrios instar nouaculæ fore in manu Dei, & quidē ab extrema plaga. Id eòque addit, Qui sunt extra fluuiū: significās Euphratē non fore obstaculo, quin trāiciat ad exequēda Dei iussa. Addit præterea, non fore partē aliquā populū illius (si sponte irruent in alienos fines aut palantrē sine certo duce, sed Regem ipsū futurū eis ducē, vt & à populo & à Rege simul opprimatur Iudæa, & sub tanta mole succūbat. Nec frustra hanc nouaculam conductā dicit. eo enim significat atrocitatem eladis, quæ per Assyrios inferenda erat. si quis vteretur cōductio equo, aut gladio, vtetur eo liberius: nec ita parceret aut tēperabit, vt suo. Nam quæ conducti homines, pro ratione mercedis sibi vsui esse volent. Ira denuntiat Dominus, se minimē parciturum nouaculæ, etiamsi eius aciem retundere debeat: missurum Assyrios cum impetu & furore insano. Quòd si Dominus tam grauitè vltus est Iudæos, ob eas causas, quas prius recensuit: Propheta: verendum nobis, ne idem experiamur. Imò nouacula, quæ iam nos radere cœpit, pertimescenda est.

CAPVT & pilos pedum.) Per Pulos pedum, inferiores partes significat. Quicquid enim est infra aluum, tribuitur pedibus: atque synechdochica locutio est. Vnde & Aquam pedum, vrinā vocant: & Pedes tegere, pro Aluum exonerare. Denique intelligit totum corpus radendum, quin etiam barbā ipsā radendam esse. Iam si sublati figuris, simplicem & nudum sensum habere velimus, significat nullum ordinem saluum fore: ac si diceret, rasuram istā à vertice capitis ad pedes vsque peruenturam, nec fore immunes Reges & Principes ab ista clade, quin nouaculæ quoque aciem ipsi sentiant.

21 ET ACCIDET.) His versibus vsque ad finem capitis Propheta depingit statum regionis diuixæ & vastatæ. Vult enim graphicè & velut in tabula exprimere tantam fore calamitatē, vt quocunquē oculos conuertas, nihil appareat præter indicia horrendæ vastitatis. Nam quòd alii penarum mitigationem hic promitti volunt, paulò post videbimus cōtextui minimē quadrare. Quāuis autem indefinitè Virum nominet, propriè tamen loquitur de ditiſsimis: nec enim singulis totidem attribuit. sed qui aliās solebant magnam boum & ouium copiam alere, hi paucis contenti erunt. Significat ergo omnes ad summam inopiam redactum iri. Quia Hebraicè dicit Propheta, Viuificabit: quidam hoc tantundē valere putant, atque à morte eripere. Secutus tamen sum quod & simplicis & magis receptum erat.

2. Reg. 16

27

2. Sam. 2. 4.

4

22 PROPTER COPIAM LACTIS.) Aliqui ita exponūt, Vix expressum iri ab vna vacca, quod in ebum familiæ sufficiat. Nam qui alunt pecora, non tan tūm veicuntur lacte, sed etiam conficiunt caseos, & butyrum venale habent. Cum ergo dicit, Extora copia nihil opus est, etum iri quān quod necessarium fuerit in vltimā familiæ, secundum illos interpretes inopiam denotat. Alii verò hic fertilitatem promitti parant: vix enim paucas habeant oues & vaccas, tamen abūde habituros vnde alantur. Tertia expositio melius continet, videtur enim Propheta velle indicare, tam paucos fore homines, vt lac exoptio sufficiat omnibus. Hoc autem longe grauius est, regionem scilicet carere incolis, quā armentis & pecore indigere. Proximo igitur verbu pronuntiauit Itaias ita spoliamdam esse Iudæam, vt armenta & pecora paucissima tunc sint: nunc autem addit homines etiam fore pauciores, quoniam lac exoptio incolis terræ sufficiat. Ego hanc expositionem libentius amplector: quia hic non quadraret, p. o. misio. Prior autem tenus coactus est: nec iam loquitur tantum de pecuaniis ipsiis qui vaccas habebant, sed de omnibus incolis, quā diuertē exprimit, Quicumque residuus fuerit, qua etiam voce paucitatem iterum designat. Huc ergo spectas, tam desertam & miserē vastatam regionem fore, vt magna lactis & butyri copia opus nō sit: quoniam pauci homines superfluentur accepta elade.

23 EVENIET QVOQUE MILLE VITES.) Ego opinionem eorum qui putāt Itaiam hic fideles consolari, sine reutatione prætereo: quia ipso contextu iurati, resellitur. Atque ad o hæc verba clarè sonant, Itaiam pergere in denuntiando exitio, & describenda terræ vastitate. Alii putant hunc esse sententiam, Vbi mille erant vitæ, quæ argenteis mille prostabāt, illic vepres & dumeta fore, sed videmus nimis vile esse precium, si de regione integra sermo fieret: quale enim illud esset, vineā, qua nulla possessio preciosior est, siclo aestimare? Idem igitur est ac vulgò dicitur sole: Nummo addicere, *Baller pour une piece de pain*, eum res aliqua vilissimo precio veniit. Pluris enim vel inculuissimus & sterilissimus ager vniure possidet, si vigeret culture ratio, vt fieri solet in hominū neque nra. Subiūgit rationē mutati precii, qua ipsūm de vastitate loqui persequitur est. Præ tpmis, inquit, & vepribus, nulli enim erūt cultores: quod accidere solet ingenti elade accepta haurē, quod verūt alii Ad, significat meo iudicio Propter. Postquā enim impetu hostiū dispersa sūt omnia, deuntq; vinitores & agricolæ, vepribus & dumis cultissima queque obrita esse necesse est. Itaq; significat ita paucos fore incolas, vt vix repeririāt, qui preciosissima prædia vel vno nōno emant.

24 CVM SAGITTIS ET ARCV VENIET.) Verbu est singulare: debet tamē per plurale exponi, sagittarios ite facturos per Iudæā. De arcibus & sagittis Itaiam loqui nōnulli putāt, quod tantus futurus esset metus ab hostibus, vt nulli ad prædia sua accedere nisi armati audent. Atqui mihi probabilius videtur Prophetam significare, illic venationi locū fore vbi prius erat vberima cultura: quoniam illic ferarū latibula erunt. Hæc autē miserima mutatio est, eum agri prius culti & fertiles in sylvas & dumeta vertuntur. Itaque arcum & sagittā hic pro venatione accipio, hoc sentit, Non accedent illuc agricolæ, sed venatores: nec vites fodient aut propagabūt, sed feras persequētur. Nihil deniq; aliud significat, quā horrendā vastationē, qua terræ facies immutata sit.

25 ET OMNES MONTES.) Hic Propheta pugnariā loqui videtur, hæc enim de vastitate terræ loquutus est: nūc verò nouum quendā statū describit, eum ait vbi vepres erāt & spinæ, boues illic paucua habituros. Hinc factū est vt hæc ad populi consolationē quidā traherēt: id iōgē aliud est montium Prophetæ. Nam significat montes, qui procul aberant ab hominū frequentia, qui que non nisi magna eū molestia adiri poterāt, fore cōpascuos, propter hominū illic de recipiētium copiam, nepe qua in desertos montes & prius inaccessos cōfugient, non erit ergo illic timēdum à vepribus: quoniam incolis abundabunt. Atqui hoc miserum est, eum homines nō possunt aliter mortem vitare, quā si ad vepres & spinas confugiant. Intelligit enim montes prius solitarios & horridos, in quibus homines sedē & habitationem quaerent, quod nusquam tutus sit in regione locus, atque ita depingit calamitōiū & lugubrē totius regionis statum, & eladem adeo grauem, vt alia sit omnino terræ facies, & diuersa à priore. Cū hæc prædiceret Regi Achaz, desitum fuisse ipsum nimis dubium est. Rex enim impius præfidiis suis & Assyriorum fœderi confidens, quati in suis facibus quieuit simulac soluta fuit vrbis obfidio, oportuit tamen Itaiam constanter fungi officio suo, vt nullam opem nisi à Deo esse ostēderet, & significaret misero hypocritæ exitum inde affuturum, vnde salutem expectabat.

CAPUT VIII.

- 1 T dixit Ichoua ad me: Sume tibi volumen grande, & scribe in eo stylo" vulgari: Accelera ad diripiendum, festina ad prædam.
- 2 Et adhibui mihi testes fideles, Vriam sacerdotem, & Zachariam, filium Iebarachie.
- 3 Et accessi ad Prophetissam, que concepit, & peperit filium. Dixit autē mihi Ichoua: Voca nomen eius, Accelera ad diripiendum: festina ad prædam.

"vel homi-
nis.

4 Sanè antequam sciat puer clamare: Pater mi & mater mea, tolletur substantia Dami-
nasci, & spolia Samariae, coram Rege Assyriae.

5 Rursum loquutus est mecum Iehoua, iterum dicens:

6 Quandoquidem reiecit populus iste aquas Siloe, quae fluunt cum silentio, & gaudiū
fuit illi ad Rezin, & filium Romelie:

7 Ideo, ecce Dominus adducit super eos aquas fluij, violentas & magnas: nempe, Re-
gem Assyriae & omne robur eius: ascendetque super omnes riuos, & transibit super om-
nes ripas eius.

8 Et traiciens in Iudam, inundabit, & transibit, peringet usque ad collum. Et im-
plebit extensio alarum eius latitudinem terrae tuae, o Immanuel.

9 Consociate vos populi, & confringemini: auribus percipite quot quot è lōgiqua ter-
ra estis. Accingite vos, & confringemini: accingite, inquam, vos, & confringemini.

10 Consultate consilium, & dissoluetur. Decernite de cretum, & non stabit, quia ^{Hebraicè} *no-*
^{immanuel.} *biscum Deus.*

11 Nam sic dixit mihi Iehoua, tanquam ^{vel robo-} *apprehensione manus: & erudiuit me, ne*
^{ratione.} *ireni per viam populi huius, dicens:*

12 Ne dicatis, *Conspiratio, in quibuscumque populus iste dicit, Conspiratio, neque ti-*
morem eorum timueritis, aut formidaueritis.

13 Iehoua exercitū, ipsū sanctificat: & sit ipse timor vester: & idē sit pavor vester.

14 Tum ipse erit in sanctuarium: in lapidem offendiculi: & in petram ruinae duabus
domibus Israel: in laqueum, & tendiculam incolae Ierusalem.

15 Et impingēt multi inter eos: ideōq; corruent, & conterentur, irretientur & capiuntur.

16 Liga contestationem: obsigna legem inter discipulos meos.

17 Itaq; expectabo Iehoua, qui abscondit faciem suā à domo Iacob: & praestolabor eū.

18 Ecce ego & pueri, quos dedit mihi Iehoua, in signa & prodigia in Israel: à Iehoua
exercituum, qui habitat in monte Sion.

19 Quòd si dixerint vobis, *Suscitami à pythonicis & diuinis, qui nussitant & de-*
murmurant: ammon populus Deum suum consulat, à viuis ad mortuos?

20 Ad Legem & testimonium. Si non loquuti fuerint secundum verbum hoc, ideo nempe
quòd nihil est lucis.

21 Tum per hanc terram transilūt oppressi, & famelici. Et accidet, ut cum esurierint,
irritentur, ac maledicant Regi suo, Deo suo, attollentes sursum faciem.

22 Et quam spectauerit ad terram, ecce tribulatio & tenebrae, caligo, angustia, & ad
obscuritatem impulsus.

IN CAPVT VIII.

Cap 7. 16.

ET DIXIT IEHOVA.) Hæc Prophetia nihil noui continet: sed confirmatio est
superioris, in qua Ihuas de propinqua vastatione regni Israel & Syria vaticinatus
erat. Vtranque etiam regionem suo Rege spoliatum iri prædixerat, priusquam in-
fantes qui paulò post natiuri crās discernent inter bonum & malū. hoc est, ad-
oleuerent. Si d; quoniam impii nullis minis terrentur, ideo hoc vaticinium incul-
cari, & symbolo aliquo confirmari oportuit. Primum, quòd melius populum expergeficiat Deus,
iubet hanc prophetiam publicari ac proferri, ut ab omnibus intelligatur. Diximus ^{in fine} *præstatis*
^{in hunc Pro} *plecti, & valis templi præfigere: quemadmodum ex Abacuc colligi potest, quicum si conferratur*
^{phetiam.} *hic locus, res satis aperta erit. Sed hic exprimitur aliquid speciale, quia non simpliciter vult feri-*
^{Abac. 2. 2.} *bi prophetiam, sed requirit grande & amplum volumen, ut scilicet procul legatur. Quòd enim*
minutor est scriptura, eò obcurior, & minus commodè legi potest. Eodem pertinet quòd præ-
mè sequitur: Stylo vulgaris hominis. Vnde enim pro quolibet homine plebeio sumitur, ne quos se-

licet fugiat lectio, vel rudissimos idiotas.

FESTINA) Conciat hęc breuitas magis emphatica est quàm si prolixè concionatus esset. Quatuor enim voces quęque domum referre poterat, & in his agnoscere celerita. emira Deu. & Dei iudicio verè & penitus afflicti, quasi digito monstrati esset. Denique verbis agere noluit Deus, quia litigandi tempus non erat, sed rem symbolo representare. Vnde etiam e. go quam frustra inuinitati toties fuerant Prophetę, in paradigmatice conpicuam exhibuit, vt alius proceratret in animos, & memorię hęreret. Et quoties commemorarentur hęc verba *למה שלל שש בן*, tones direptionis Israel & Syrię neminissent, & certiores de ea redderentur. Quia de Christi aduentu proximo capite vaticinatus est Iſaias, multi perperam de eodem hoc quoque exponunt: quod intrusus celestis virtutis, ad ipsiandum mundi principem venient: ideòq; velox sit ad pradam. Et quam argutia hęc placeat, nullo tamen modo potest textui congruere. Nam verus & simplex contextus docet hic nihil affectu noui, sed id quod superius dixerat, confirmari.

2 ADHIBUITESTES.) Nominē & verbo ex eadem radice ductus vltus est Prophetā, & lepidā est allusio: acsi dicere mus, Constat hęc res magni momenti erat, ideo testes sibi adiunxit, vt fieri solet in maioribus negotiis. Fideles eos vocat, id est, veraces & idoneos: & tamen vnus ex his impius & nequam fuit apostata, qui cum Regi uoalkitari uellet, altare erexit simile Damatecum, impietatisque & nefario cultu aperte assensit. Alios quidem aiter sentire tenet: sed si quis circumstantiam temporis expendat, hunc Vriam esse intelliget, quem iacta historia testatur ad Regis impietatem & libidinem seruuliter formatum fuisse. Quod verò ahum fuisse putant, quia cum veracem hic dicat Iſaias, eiusmodi certè ratio nimium inuina est. nec enim hominem respexit Prophetā, sed munus quo ipse fungebatur, vt ferendo testimonio idoneus esse possit. Itaque non probum & frugi fuisse intelligit, sed ob functionem auhoritate præditum, vt nemo eum repudiaret, & omni exceptione, vt aiunt, manus esset ipsius testimonium. Ego autem existimo hanc prophetiam ariam esse ualuis templi, adhibitis testibus Vria & Zacharia. Nec enim uisionem refert, sed Dei mādatur, quod re ipsa exequutus est: vt hęc uerba, uelut prouerbium quoddam uulgare, omnium ore circuntrentur.

3 ET ACCESSI) Quę sequuntur, Prophetę per uisionem accidisse non dubito, quę superius uaticinium obſignarent. Visus est igitur sibi Iſaias ingredi cum uxore sua: que ex eo congestu genuisse infantem, cui eiusmodi nomen imponi oportuit. Nihil quidem esset absurdum, si fateretur Prophetam congressum cum uxore, & re uera genuisse puerum, cui hoc nomen inditum esset: nec uellem magnopere eum eo quia ita sentiret contendere. Sed quia uerisimile non est, hoc nomen alicui homini impositum, & testimonio caret, libentius in eam partem inclino, vt existimem oblatam esse Prophetę hanc uisionem, qua superius uaticinũ confirmaretur. Prophetam nominat uxorem, non qualiter Regum uxores honoris causa uocantur Reginę: sed quod in hac uisione publicam & ipsa personam sustinebat. Nec dubium est, quin animos piorum ad libidinoso coitu data opera abducere uoluerit Iſaias, ut ad sacrum mysterium attenti forent. Et certè quauis in conuio libens dare operam res per se licita sit, natura tamen ipsa docet uerecundiam iubeſſe, que latebras querat.

4 SANE ANTEQUAM.) Interpretatio tam ænigmaticę sententię, quàm uisionis additę. Etenim præciē loqui uoluit Deus, tollenda simul fuit obſcuritas. Ego *בנכר*, non de filio Prophetę, ut prius dixi, interpretor, sed potius de omnibus qui proximè natiuiti erant. Antequam adoleſcant illi, Reges duos Israel & Samaritę defendos esse pronunciat.

CORAM FACIE.) Id est, Arbitrio, uel ad libidinem Regis Assyrii. in quo fortè allusit ad ueterem triumphatum morem, quorum ante curram spolia hostium ferebantur. ita Samaritę & Damatei spolia tollentur eorum Rege Assyrio. Hinc melius apparet Prophetam nihil aliud agere, quàm vt uastationem regni Israel & Syrię prædicet: id que ut conſoletur pios, atque etiam ut istulam formidinem impii Regis derideat, qui sibi ad Domino auxilium ferri non patiebatur. nec enim promissiones solum, sed etiam oblatum signum reiecerat. quo fit, ut Prophetā magis ac magis illius, & totius populi impietatem redarguat: Tu quidem minime credis, Dominus tamen suis aderit: & breui subitas & imperatas mutationes uidebis, quibus Dominus populum tuum liberabit. tamen hęc non tamen Regi, quàm piis hominibus dicebantur. Vnde colligendum, seruos Dei non semper ita loqui, ut fidem apud auditores obtineant, hic enim Iſaias alloquitur impios, apud quos nihil uilla ratione efficit. Quorum igitur apud ipsos sermonē habet? ut scilicet magis ac magis ipsos conuincat suę incredulitatis, eamq; ipsis exprobet: deinde, ut magis etiam conſpiciat fit Dei bonitas. Quis enim uiam omni Dei misericordię, tanta impietate præclusam esse non iudicasset? Dominus tamen & Regis & populi prauitatem, sua bonitate exuperat. Hoc igitur agit Prophetā, ut exprobrando impius suam proteruitiam, Deum nihilominus semper sui simile esse ostēdat.

6 QUANDOQUIDEM ASPERNATUS EST.) Ne inani solatio indormiat Achaz sermonē de cōmuni piorũ iure statim abruptum Prophetā, & denuò pœnā incredulitatis innotat. Putat hęc loquutū esse aduersus eos, qui cupidi erant rerũ nouarũ: quę ad modũ ipsius fieri solet, ut uulg' hominũ præſenti statu contentus non sit, & nouum Regem sibi dari cupiat. Plerisque enim iug' penus

mero accidit quod ægrotis, qui mutato loco sibi melius fore sperant. Ad eò præpostera est hominum voluntas, vt cum res non fluunt ex animi sententia, ad statum mutationem impetent, cupidè profiliant, & inde allocationem aliquam quarant. Sed ego Propheta mentem latius patere arbitror, nec tantùm ad eos extendi qui mutationem cupiebant: sed vniuersalem esse concionem, qua omnes ordines complectitur. nam enim ferè apud omnes inualerat impietas & contemptus Dei. Nec verò de paucis, aut de certa factione, sed de vniuerso populi cætu loquitur. Fateor quidè paucos Dei seruos excipi, de quibus postea fiet mentio: sed illud obstatè non potest quominus hic Isaias in totum populum inuehat. Cum enim ferè omnes corrupti essent, meritiò omnes reprehendit. Hoc verò crimen est, quòd populus iugè tenuitate diffusus, maiores opes & maiora præsidia appeteret. Dicit igitur ipse eas fuisse aquas Siloe, quia sua iudæis conditio contemptui & fastidio fuerit. Addit gaudium fuisse ad Rezin. alii vertunt Cum Rezin: sed particula Ad, peruertam cupiditatem melius exprimit. Significat autem iudæos cum te magnis præsidis nuntios non esse viderent, aliò repexisse, & desiderasse opes regni Israel. Nam cum tuam paucitatem & tenuitatem intuebantur, trepidabant, nihil in Deo locabant fiduciæ, sed in externis tantùm præsidis: & putabant se tutissimos fore, si tam potens ipsius Rex contigisset, quàm Iuachus. Atque ita in alienis diuitiis, & earum desiderio exultant.

7 PROPTEREA, E C C E.) Loquitur in præsentis, vt propius omnes attendant: En Dominus adducit aquas violentas. Notandæ sunt metaphoræ, quibus vitur Propheta. nam multò elegantior est ista oratio, quàm si nuda & simplex foret: veluti si dixisset, Quia populus non est contentus sua sorte, & appetit alienas opes, ego illi ostendam quid sit potentem Regem habere, exempli gratia, Si exiguus aliquis populus obicuro & ignobili Regi parès vicinos potentes haberet, quibus præfesset Rex magni nominis, ac diceret, Quantò generosius est floreni illi Regi parere, leuare Cæsari, aut Regi Galliarum, quorum potentia inuicta est! nonne meritiò Deus talem cupiditatem vlcisceretur? quò enim potentiores sunt Reges, eò grauius populum suum premunt, nihil non audet, omnia pro libidine agunt. Nec enim nota est eis mensura potentie iugè, imò pro viribus crescit licentia. Dominus insanum illud desiderium in iudæis reprehendit, quòd sua condicione minimè contenti, in opes Regum potentium, potius quàm in ipsam intenderent. Et multò plus gratiæ habet sub istis figuris hæc reprehensio, quàm si simplicius loquutus esset. Siloe, vt tradit Hieronymus, exiguus fons erat, ex quo manabat fluuiolus leniter decurrens per mediam Ierolimam. Cum in angusto illo fluuii non esset multum præsidium, ideo sibi diffidebant, & expetebant magnos illos fluuios, quibus & muniri vires, & magnopere ditari solent. Nihil enim est quod regionem magis augeat, ac citius locupletet, quàm magni illi & nauigabiles fluuii, quibus omnis generis merces facile importari & exportari possunt. Comparat igitur Euphratem, qui fluuio est celeberrimus totius Orientis, cum Siloe atque eandem metaphoram sequitur, sub rapidis illius fluuii aquis Assyrios intelligens: qui totam iudæam direpturi, & diluuii instar vastaturi erant. Ostendam, inquit Dominus, quid sit rapidas & violentas illas aquas appetere.

2. Reg. 18.
15, 17.

ASCENDET.) Diligentè obseruandus est hic locus. Est enim nobis omnibus quasi ingenerata dissidentia: vt cum videmus nos humanis præsidis destitutos, animi deipondeamus. quicquid Dominus promittat, nos ipsos nullo modo colligere possumus: sed defixos oculos habemus in nostram nuditatem, atque ita quasi attoniti subsidimus in metu nostro. ergo remedium nostro huic vitio querendum est. Siloe igitur, hoc est, vocatio vel sors nobis diuini auspicii attributa cum promissione, quâuis res ipsa oculis nostris non pateat, sit nobis pro præsidio, eam que summæ omnium Regum potentie præferamus. Nam si recumbimus in humana ope, & robur nostrum in magnis copiis & vi pecuniæ constituimus, pena quam hic Propheta denuntiat, expectanda est. Hæc ita impleta esse testatur sacra historia, vt qui eam leget, longa expositio huius loci non indigeat. Assyrii enim, quos iudæi in auxilium suum vocarant, ipsos perdidit. Hæc iusta dissidentie pena fuit: in qua illustre specimen habemus improbæ hominum cupiditatis, qui Dei promissione & ope contenti esse non possunt. Ex tali ergo iudæorum exitu, nobis ipsis cõsulamus. Est autem hæc ferè perpetua Ecclesiæ conditio, vt præsidis humanis destituar: ne si nimium fuerimus instructi, æcutiamus ad nostras opes & copias, Deique nostri oblitiscamur. Hæc nostra tenuitate oblectari & contentos esse oportet, vt à Domino solo pendeamus: vt plures nobis sint exiguæ & lenes aquæ, quàm ingentes & rapidi omnium Gentium fluuii, nec magnæ impiorum potentie inuideamus. Atque hæc pertinet quod Psal. 46. scriptum est, Riu fluuiis exilarabunt ciuitatè Dei, sacrarium tabernaculorum Altissimi, Deus est in medio eius: sicut illi feret Deus ante auroram. Tumultuentur Gentes, motus concitent regna, & tellus dato fragore defluat: Dominus exercituum à nobis stat, &c. Si quis obiciat humana præsidia reiicienda non esse, responsio in promptu est: ea hic à Propheta non damnari, sed metum illum peruertum, quo in dissidentibus animi concitiamur, atque ita trepidamus, vt nulla Dei promissio nos continet intra iustas metas. Deo verò hic honos tribuendus erat, vt quantum omnia deficerent, vno ipso contenti, simul ipsum præsidio esse certi simus. tunc parum refert an adsint, vel absint externa præsidia. nam si adsint, iis vti liberum est: si absint, æquo animo careamus, nobisque Deus sufficiat vnus pro omnibus. per se enim

Psal. 46. 5.

enim promissa sua exequi poterit, quando nulla ei externa adimnicula necessaria sunt. Tantum nos totos eius manui tutelæque credamus. Verbum *חזן*, quod Transire interdum significat, hic tantumdem valet ac Grassari, & excindere, id est, Non tantum alluet Iudæam, sed ita mundabit vt pentum demergat. Longè enim lateque per omnes partes vagabitur. Addit:

8 *VSQUE* ad collum: quæ similitudo est ducta ab homine qui fluvium ingressus se pedetentim mergit, donec aqua ad collum usque pertingat. Ita fluvio illo rapido, id est, Assyrio, inundabitur Iudæa, donec ad collum usque demergatur. Intelligit autem Ierosolymam, quæ caput erat regionis, & supremum locum obtinebat, ad quam cum Assyrius peruenit, Iudæa haud longè aberat ab interitu.

LATITVDINEM terræ tuæ, *ô Immanuel.*) Id est, Quæquæ verum. Continuat enim suam metaphoram Propheta in suo uaticinio, & ostendit quam violentus futurus sit Assyrius, atque vim & impetum ipsius amplifacit eadem similitudine nempe rapidi fluminis, qui raptus obicibus ripas suas egressus, longè lateque vagatur, & omnia vi sua diruat atque euerat. Pergit enim aduerfus Iudæos conacionari, vt duobus proximis versibus ceperat. nam cum Israelitis & Syriis exitum tuum nuntiasset, simul & Iudæis vicissim diffidentia tuæ penas denunciat. Quod vt melius intelligatur, contextus huius pulcherrimus atque aptissimus animaduerti debet. Præsertim nomen tuum aliò deflexerat, quòd Achaz eo indignus esset, Dabit vobis signum Dominus: id quod superiore capite declaratum est. Simul rationem addidit conseruandæ Ierosolymæ per turbas mutationes quæ Syriæ & Samaritæ euenturæ erant, hoc initio huius captis, & mandato & uisione confirmatum fuit. Nunc ad Iudæos ipsos descendit, ne se impunè euasuros putent, nec te nimum effrauent hostium exitio. Significat enim ipsis quoque repositam esse mercedem, & ipsos daturus quoque penas suæ impietatis & perfidia, quòd Dominum contempserint, nec uoluerint eius promissis, signis, & beneficiis largè munificere, que oblati, ac quietere.

IMMANUEL.) Quæritur cur Propheta sermonem potius ad Christum conuerterit, quàm simpliciter uocauerit Sanctam Dei terram, nec enim dubium est, quin nomine Immanuel, Christum intelligat. Hoc certe ad indignitatem magis exprimendam dictum uideri posset. nam cum Iudæa non modò esset cõsecrata Deo, sed in persona Mediatoris eum haberet salutis suæ præfidem, indignum erat eam ab impio Rege vastari. Sed potius existimo hoc nomen additum esse à Propheta, vt aliquod ipsi reliquum faceret bonis, eoque subleuaret in tanta calamitate. Vastata enim & crudeliter direpta regione, animos deponere potuissent. Significat igitur, eam vastitatem impedimento non fore, quominus prodeat Redemptor, cuius ante memuerat, ac fidisset; Terra nihilominus erit tua, *ô Immanuel;* in ea habiturus es sedem ac domicilium tuum. Hoc igitur additum est vice consolationis, vt intelligerent terram, quanuis direptam & vastatam, Dei magis quàm hominum esse. Et apostrophe est emphatica, quia hoc modo implorat redemptionis fidem, vt modum imponat horrendis calamitatibus.

9 *CONSOCIEMINI.*) Verbum *רעו* siue à *רעו* siue *רעה* ducatur, significat contere. Sed quia *רעה* sociare significat, quidam hoc sensu accipere malunt: qui certè argumento & contextui Propheta aptior est. Nam quod alii vertunt, Conterite uos, aut regnum Iudææ, aut Assyrios, uideatur vel coactum esse vel remotum. Consilia autem & conatus deicribi, quibus se parabant ad extinguendam Dei Ecclesiam, patet ex eo quod statim addit Propheta, ac secundo repetit, Accingite uos, item, Inite consilium. Verbum ergo Sociandi his optimè respondet, nisi fortè metaphoricè uerbum *רעו* accipere libeat, in quem sententiam libenter inclino, vt tantumdem ualeat atque Coacernare, sicut uulgò dicimus *Entasser*, quoniã ea quæ conteruntur, uolenter urgeri & compri mi necesse est. Significat igitur, non solum congregationè, sed etiã adglutinationem: ac si diceret, Deniate uos, ac si elletis spissa congeries. Atq; hæc significatio concinnè, sicuti vitum est, quadrat circumstantiæ huius loci, quod enim subicit, eodè pertinet, Instruite, Accingite uos. Confurgit autem Propheta in fiduciam, postquam mentionem fecit Immanuelis, id est, Dei, qui suis ad futurum erat: simulque spem nouam concipit aduersus hostes: quanuis uoti compotes esse uiderentur postquã regionè depopulati erant, tamen uictorem Dominum fore, utòque aduersus trulentia hostium seruaturum. Itaque animum ab intuitu illius cladis abducent, ad Christum conuertit: eius contemplatione ita seic erigit, vt audeat aduertiariis tanquam uictor insultare. Constituendus est Propheta uelut in specula, vnde eladem populi, & Assyrios uictores atque insolenter exultantes conspiciat. Christi uerò nomine & conspectu recreatus, omnium malorum obliuiscatur, quasi nihil pilius sit: omni que miseria liberatus, insurgat in hostes, uos Dominus erat statim perditurus. Idque diligenter obseruandum est: vt dum hodie aduersus easdem tentationes nobis luctandũ est in his afflictionibus quas sustinet Ecclesia, & quarum mole ferè obruitur, in Christum rectã intueamur, cuius conspectu poterimus aduersus Satanam & omnis generis hostes gloriari.

POPULI.) Cur uerò Populus nominauit, eum solus Assyrius vastatorum esset Iudæam? Respondeo, exercitum Assyrii ex variis populis constatum fuisse. nam & Chaldæos, & multos alios populos subegerat: idèoque variis nationibus ea Monarchia constabat. Potuit tamen Propheta spectare etiam ad Israelitas, Syrios, atque Ægyptios, ceterosque omnes quotquot aduersus Ec-

clesiam Dei hostes extiterunt. Nec enim loquitur de vna Ecclesie plaga, sed de perpetuis certaminibus, quæ subinde electo populo sustinentur. Sed quò res melius intelligatur, coniungendus est proximus verus, vbi additur in fine, Quia Immanuel. hoc enim est fundamentum nostræ liberationis, quia nobiscum Deus. Contempnent homines, machinentur, consilia ineant, decernant, nihil efficere poterunt: quia nihil est consilii aduersus Dominum. ab hoc igitur fundamento initium faciendum est, si modò consistere velimus. Sed videndum an omnibus liceat eo nomine gloriarī. nam & impii iactant secum esse Deum, cuiusque nomine insolētere & superberē non dubitant. sed vana & inanis est eorum gloriatio. Magnanimitas autem piorum Dei verbo nititur, ac ex vera fide manat: quæ si animis infederit, postumus in omnes hostes insultare, idque etiam docet Paulus, pios homines hac doctrina animans, Si Deus pro nobis, quis contra nos? Prius igitur oportet nobiscum esse Deum, quod fieri non potest nisi amplectamur promissiones fide. ea si adfit, non frustra gloriamur. Quòd verò tam longinquam nationem alloquitur, ad quam ista vox peruenire non poterat, ratio in promptu est, vt scilicet infidelibus nota esset efficacia Verbi: accitiret cohibendos esse Assyrios cum suo apparatu, tametsi longè abessent. ac si diceret, Vos quidem ipsemitis Deum, sed vos procul cocerere, omnēque furorē vestrum cōprimere facile poterit.

ACCINGITE VOS.) Non est superuacua repetitio, quia longè difficilius est iterum Dei auxilium sperare vbi semel liberati sumus, quàm promissionem de vna sola liberatione amplecti. Deinde quantum nos primi hostium impetus non adeò terreat, vbi tamè obstinatos videmus in tua malitia, durities eorum nos debilitat: idque ipsi in dies experimur. Nam si periculum aliquod imminet, postumus quidem opem à Domino expectare. sed si iterum periclitemur, labascimus: tantaq; est ingratitude nostra, vt vix puremus Deum nobis secundò adfore. Deficimus ergo si læpius periclitandum sit, nec cogitamus Deum benefaciendo, & ope aliud ferenda nunquam fatigari. Huic igitur hominum fragilitati occurrere voluit Isaias, vt postquam semel atque iterum accitiret hostes nos inuadent, inuicti stemus. Si superati aut fracti redintegrent vires, nosque lacessere non desinant, ne frangamur. Deus enim & eras & perendie & quoties conspirarint, ipsos dirimere ac delere poterit. Hinc etiam monemur nostræ conditionis, vt nos semper ad novos cōflictus sustinendos paremus: nec potemus nos de sanctos, si semel obtinimus. Semper enim in officio suo pergit Satan, nos sique aliud exitium parat: excitat suos, & noua cupiditate inflammari. Sed eti læpius subeunda sint certamina, de victoria certi sumus. Ergo alacriter nobis pugnandū, & constantē in acie vertandū est.

IO CONSULTE consilium.) Postquam tractauit de hostium viribus, nunc ad consilia eorum descendit: ac si diceret, Tametsi polleant hostes non armistantum & robore, sed consilio & prudentia, nihil tamen effecturi sunt. Atque hæc monitio valde necessaria fuit. læpe enim accidit vt hostes quantum potentes & armis instructos contemnamus, quòd consilio careant, & cæco potius impetu, quàm ratione ducantur. Admonet igitur hostium vastitatem omnēque artes, quibus Dei populum circumuenire tentabunt, irritas tandem fore: idcò que nihil effecturos etiam, nihil ipsis desit, omnibūque & copiis & consiliis & astutiis præpolleant. Addit, Loquimini verbum, quod, vt sensus esset clarior, reddidit,

DECERNITE decretum.) Hoc verò ad audaciam pertinet, vel est clausula consultationis: nam ex deliberatione, decretum coniequi solet. Hæc omnia in fumum abitura esse pronuntiat. Itaque satis constat quid voluerit Propheta, & quem in vium hic locus accommodari debeat. Est enim veluti clypeus, quo omnes hostium terrores propulsare possumus: seu copiis, opibus, potentia, gratia, autoritate: seu prudentia, consilio, astutia, perspicacia & solertia, tandem audacia quoque præualeant. Sumus enim instructissimi & fortissimi, si Deus nobiscum est. Proinde quicquid machinentur aut decernant aduertarii, protinus euaneſcet. Rationem quam subiungit אלהים עמנו, prius iatis exposuimus. Mihi verò dubium non est, quin alludat ad nomen, quod prius Christo imposuit. Tametsi enim significat Deum adesse suis, quia tamen nuda Dei maiestas ad nos erigendos non sufficeret, Deum ipsū considerat in persona Mediatoris, in quo solo promissit nobis adfuturum.

II Sic mihi loquutus est.) Hic Propheta pugnat aduersus aliud genus tentationis: nempe, aduersus infidelitatem populi. & quòd id magis perpicuum fiat, notandum est duas fuisse precipuas tentationes: alteram externam, alteram internam. Externa erat ab hostibus professus, velut ab Assyrio: cuius cum direptiones & truculentiam populus intuebatur, de fe actum esse existimabat, quòd omnia ferè obruisset. Altera erat interna: quoniam sacer ille populus, qui iactabat se à Deo electum esse, in auxilia hominum potius quàm Deianimum reclinabat. erat autem hæc periculosissima tentatio. Videbatur enim populus ille sua infidelitate aditum præcludere promissis Dei: quæ quotidie offerebantur, & auribus eius assidue insonabant. Qualis verò poterat esse Prophete cogitatio in tanta anxietate, nisi peruersio huic populo, qui non cessabat malignè respicere Dei gratiam, instare propinquum interitum? Dominus ergo & Prophetam & discipulos eius aduersus huiusmodi tentationem armatos esse voluit.

Q VASI APPREHENSIONE MANVS) Elegans est hic metaphora, quam interpretes

pretes mihi non videntur allequenti aludit autem ad patres aut magistros, qui cum non satis efficiunt verbis, manu filius aut discipulis iniecta, eos sistunt, vt parere cogant. Ita Dominus ministris suos, qui interdum omnia abicere vellent, quod existiment se operam suam ludere, veluti manu iniecta retinet, vt pergant in officio tuo. Idque perquam necessarium esse satis intelligunt, & recepta experuntur quicunque fideliter Domino interuenit. Nulla enim est gratior tentatio, quam cum nō in quibus fides debet, deficiunt: denique, cum fides à mendo videtur exulare. Est igitur valde necessaria hæc manus apprehensio, quia non modo sumus nimium flexibiles & leuitati obnoxii, sed etiam naturaliter plus æquo ad malum propensi, quantum nemo nos impellat. Quod si accedat impetus consuetudinis, vix compotes nostrum sumus. Certè singulis momentis furium ac deorium nos veniam contingeret, nisi valido Dei imperio retenti, cōstantiæ anchoram in solido figeremus. Vnūquique nos solum se diligenter hæc cogitatione exciteat: nam et si nobis hoc persuasum sit, tamen cum ad rem veniendum est, excidimus hominemque potius quam Deum intuemur. Quo magis scdulo igitur in hanc doctrinā incumbere conuenit, rogādūque Deus est, vt non solum verbis, sed etiam iniecta manu retineat. deinde obseruandum est, quā si minus prolixi ad prauam emulacionem. Vbi enim mala exempla cernimus, ille et magis impetu ferimur, & statim exemplum pro lege: quia dum alii præcunt, nobis idem licere arbitramur: ac præsertim, vbi non præcedit vnus tantum aut alter, sed consuetudo apud omnes inualuit: quia quod per se vitiosum esse constaret, speciose publici consensus velo obtegunt, nō omnes quasi violento turbine, in morem receptum rapiuntur, ac si in arbitrio populi esset itas corruptelæ legis instar sancire. Neque hoc fuit vnus seculi vitium, sed hodie per æquæ aut magis etiam grassatur. Est enim hoc malum naturæ corruptione omnibus infusum, vt communis critoi pro lege habeatur. Hinc omnes omnium seculorum superstitiones, & quæ hodie vigent in Ægyptu: quarum si quis originem requirat, reperiet non aliunde manasse, nisi quod alii alios secum in eundem traxerunt errorem: atque ita temere denum omnes Satanae laqueis fuerunt impliciti, & adhuc communis hominum consensus earum fundamentum præcipuum est, hoc muerone se defendunt omnes: Non sumus, inquit, soli infinitam multitudinem sequimur.

12. **NON DICETIS.)** Primum considerandus est status populi illius, qualis tunc fuit: vid. bant enim se non esse magnis copiis instructos, nec bello aduersus hostes ad eō potentes iustitendo pares esse. Inhabant ergo externis auxiliis, eaque summopere expectabant. putabant enim se funditus interisse, nisi aliunde opem accerierent. Atque in hunc sensum accipio nomen Conspiracionis, quod fœderatum auxilio sibi opus esse ducerent. Conspiracionis enim nomen cum medium sit, interdum & Hebræis tantundem valeat ac ligamen, in bonam partem accipio. Alii verò in malā partē accipiunt, En hostes tui, Rex Israel & Syriæ inter te conspirarunt. Sed potius aliis assentior qui ad fœdus & societatem referunt, quam cum Assyrio inire cupiebant plerique increduli. Admonet ergo Dominus Itaiam, ne ad impiorum consilia respiciat, etiamsi certatim ad ea totus populus animos applicet. Quanquā adhuc duplex potest esse sensus: quia nonnulli diuisim legunt, ac si secundo membro damnaret Propheta in genere prauos mores populi. Sed potius coniunctim legenda sunt duo hæc membra, Ne vos conturbet si quotidie de illicitis fœderibus inter se agitant vestri populares, neque assensum præbeatis. Cæterum quanquam vnus eorum numerus fuit Propheta, quibus vtilis fuit correctio, ne alios temere sequendo à fide deficerent: pluralis tamen numerus, Ne dicatis, ostendit pios omnes in eius persona fuisse edocētos.

ET timorem.) Hinc patet ex quo fonte oriuntur erratica consilia quibus secum tumultuant homines: nempe quia sic eorum sensus occupat formidō, vt violentè sine vlla moderacione ferantur. Notatur omnium hic cauiā, eam Assyrios Iudæis atopere cuperent adiungere socios, quod scilicet vltra modum perterriti non sperarent se aliter saluos esse posse, nec in opem Domini respicere eos sineret ex ea formidō, hæc cauiā fuit fœderis tantopere expectandi. Eadem certè timoris cauiā, & piis & impiis obiecta erat: sed non eodem modo omnes timebant. Pii enim colligebant animos, quod sciret saltem suam curā esse Deo: atque armati promissione Dei animos erigebant, quoties meminerant nominis Immanuel. Impii verò terrore victi, nihil aliud cogitabant, quam auxilia Assyriorum: in Deo nihil putabant esse opis, neque ad ipsum sese recipiebant. Dominus certè non prohibet quo minus timeant pii: neque enim id effugere possunt: sed iubet eos vincere terrorem illum nimium, à quo impii absorbentur. Ne igitur eorum exemplo huc atque illuc circumspicētemus, neque ad illicita auxilia quærenda præcipites ruamus, danda in primis opera est ne pauor nobis iudicium excutiat. Vnum verò huius mali remedium est, si nos cohibemus Dei verbo, vnde certa animis tranquillitas. Atque illius populi statum cum nostro cōferentes, dicamus ad nomen Dei confugere, quod nobis instar arcis inuictæ futurum est. Cæterum haud Prophetae soli loquutum esse Dominum, iterum ex verbis pluralis numeri apparet, ne timueritis &c. Hinc etiam Petrus vniuersalem doctrinam collegit: admonens ne timore impiorum timeamus: sed omnem fiduciam locemus in Deum, oculōque in eum perpetuò defixos habeamus, vt firmi stemus, etiamsi cælum terræ misceri contingat. Si quando illa Petri monito necessaria fuit, ea nunc vel maximè opus est. Omnia enim sursum ac deorium volutari, & horribili

perturbatione confundi cernimus. Ne ergo turbemur, reuocat nos Dominus à conspectu hominum, ut in uelut ipsius intenti stabilem gradum figamus. Petrus quidem timorem illius passiuè accipit, cum Isaias actiuè accipiat. hortatur enim ad constantiam fideles, ne vacillent ad minas & terrorem impiorum: Isaias uero trepidationem damnat, quæ stimulat Iudæos ad captanda profana fœdera. Sed quia non fuit hoc propositum Petro, ut explicaret hunc locum, aut etiam expressis uerbis citaret, imò tantum ad istam sententiam alludere uoluit, in hac uarietate nihil est abiurdi.

*Sanctifica
re Deum.*

13 I EHOVAM exercituum.) Diximus hanc esse immodicæ consternationis causam in periculis, quia in Deum oculos & mentes miseri homines non attollunt. Itaque nunc opportunum remedium adhibet Propheta mitigandis paucioribus, ut suum Deo tribuere honorem discant qui sibi à malis impendentibus metuunt. Nam Deum exercituum sanctificare, tantundè valet, atq; in sublime attollere eius uirtutem: ut meminimus eum tenere in manu gubernacula, & tam principia quam exitus bonorum & malorum esse in eius arbitrio. Unde sequitur sua sanctitate quodammodo spoliari Deum, ubi in rebus perplexis ad eum non rectè confugimus. Itaque in hac loquendi forma non parum subest ponderis: quia docemur non posse Deum maiore affici contumelia, quam dum succumbimus timori, ac si non emineat ipse supra omnes creaturas, ut rerum euentus moderetur. Rursum ubi eius auxilio freti, uictrice fidei cõstantia pericula contemnimus, tunc uerè ipsum ornari legitimo imperio. quia nisi persuasi sumus innumeratas rationes nobis que incognitas ad nos liberandos penes ipsum in promptu esse, fingimus quasi mortuum idolum. Meritò etiam addit, Ut se ipse Deus timor populi ac pauper: ut sciant iustam sibi ac debitam rependi mercedem tuorum scelerum & contemptus Dei, dum ita miserè & anxie ad pericula trepidant. Et si enim timor adiungit pauorem, non uult tamen Iudæos cohorrere ad Dei nomen, ut fugere ab ipso cupiant: sed cum simpliciter ab ipsis exigat reuerentiam Dei, notandæ perseverantiæ causa duplex ponit nomen. Liberos igitur & solutos animi anxietate fore intelligit, si penitus eorum cordibus infideat seruis Dei timor, neque unquam euanciscat. Et certè qui quis sponte se Deo ad-dicit, & unum ipsum proponit sibi timendum, ut hoc fræno se continet, sentiet nullum eius præsidio tutiorem esse portum, quia uerò proterua licentia eius iudam prouocare non desinit impij, assidua inquietudine mentes eorum vexando, supinam illam securitatem optimè ueliscitur.

14 Et erit in sanctuarium.) Promittit ueris Dei cultoribus tranquillum animi statum, quia Dominus quasi sub alis suis eos protegens, omnes eorum trepidationes facillè pacabit. Alludit autem ad sanctificandi uerbum, quod nuper usus fuerat: quia nomen שרדס, quod nunc Sacrarium, nunc Arcem significat, deducitur ab illa radice. Sensus est igitur, Deum nihil requirere, cuius nõ offerat mutam compensationem, quia quisquis eum sanctificat, ipsum uicissim experietur certum salutis asyllum. Et si autem in hac sanctificatione aliquid inter nos & Deum mutuum est, diuersa tamen est ratio: ipsum enim sanctificamus, omnem ei laudem & gloriam tribuendo, dumque ab ipso profus pendemus. Ipse uero nõ sanctificare dicitur, dum ab omnibus malis tuetur & conseruat. Porro cum pauci admodum parerent penderentque à promissis eius, Propheta uoluit pios aduersus eiusmodi tentationem munitos esse. nam periculum erat, ne tam malis exemplis, quasi tē pestate aliqua, ibi perentur. Hoc igitur uoluit Propheta: Dominus erit uobis optimus & fidelissimus custos. Tamen si in eum alij impingāt, uos tamen ne terramini: permanete constanter in uocatione uestra. Atque hic subest racia antithesis. nam sanctuarium est ueluti arx in excelso loco posita, & propugnaculum defendendis ac tuendis pijs impijs uerò obruendis ac perdendis, quoniam in ipsum temere impingunt. Videbimus autem clarius paulò post, quo modo & hoc impletum fuerit partim sub Ezechia, partim exilij Babilonici tempore: & tamen simul adumbratus fuerit Christus, qui non instar arcis, sed offendiculi potius Israelitis futurus erat. Huius offendiculi præmonet Isaias, ut pii nihilominus in eo acquiescant.

D V A B V S domibus.) Inscitè ac perperam Iudæi sententiam hanc discernunt magis quam discernunt, nempe quod Israelitis Deus erit partim in sacrarium, partim in offendiculum: ac si per duas familias, pios ab incredulis discerneret. Potius fidelibus præcipit, quamuis tota ferè uirtusque regni multitudo illis oblitat quo minus Deum sequantur: ne tamen despondeant animos, sed omnibus ualere iussis, nihilominus perumpant. Potesat simpliciter dicere Propheta, Erat in offensionem Israelit: sed plus exprimere uoluit. totum enim populum comprehendit, eique Deum in ruinam fore significat. Nam diuisus erat populus in duo regna, Ephraim scilicet & Iuda: propterea utrunque expressit. Nonnulli quidem excipiebantur: sed hic loquitur de uniuerso corpore. Insignis est hic locus, nec satis potest in memoriam reuocari, præsertim hoc tempore, quo uideamus statum religionis in toto orbe Christiano ferè collapsum. Multi iactant se Christianos, qui à Deo alienissimum sunt, & quibus Christus est lapis offensionis. Papiſtæ insolenter & superbe eius nomine se fecerunt, cum tamen superstitionibus totum eius cultum profanent: eumque dedecore & probro afficiant. Eorum uerò quibus purior Dei cultus restitutus est, paucissimi sincero affectu Euangelium Dei amplectuntur. Quocunque igitur uoluit oculos ueritatem, grauissimæ rationes sese omni ex parte offerunt. Ideo semper hæc uilissima admonitio succurrat, minime nouum esse

ti plurimæ ferè omnes qui se Ecclesiæ domesticos esse iactant, impingant tamen in Deum. Constanter interea nobis, quamlibet pauci simus, in ipso permanendum est.

IN COELIS IERUSALEM.) Secunda amplificatio est. nam postea quàm duorum regnorum mentionem fecit, ipsum caput nominat. Tametsi enim vniuersa regio corrupta erat, videbatur tamen Dominus illie sedem suam retinere. Significat ergo, Deum in laqueum esse, non tantum vulgo quod in agris & oppidulis dispersum erat, sed optimatibus ipsiis, & sacerdotibus qui erant Iero solymæ: in sacro, inquam, illo domicilio, vbi potissimum Deus memoriã nominis sui coli volebat. Idque etiam à Dauide testatum est: Architectos ipsos, quos Dominus constituerat, lapidem angularem & præcipuum reiecit. quem locum Christus aduersus ludæos citans, ad se pertinere ostendit. Hoc quidem accidit Iisaiæ tempore, sed Christi etiam magis. Impietas enim & proteruitia, paulatim incrementa cœpit, donec ad cumulum ventû est. Iraque & tummi & infimi, qui semper Deo cõtrumaciter obstitant, tunc effanulati in ipsum protuberant. Proinde cumulus exiti simul accessit: sunt enim prorsus reiecti à Deo, cuius Filii abnegarant. Atque hinc colligitur æterna Christi diuinitas, cum Paulus ostendat eum esse Deum, de quo hic loquitur Propheta. Loquitur autè non de nouitio Deo, sed de eo à quo cælum & terra creata sunt, & qui se Mosis patefecerat. idem ergo Deus, à quo temper Ecclesiã gubernata est.

Psal 116. 22

Matth. 21.

42. 5

Marc. 12.

10

Rom. 9. 33

Exod. 3. 6

15 **ET** impingent multi.) Pergit impiis conminari, quemadmodum prius cœperat: & non impunè euasuros pronunciat, qui cumque in Deo acquiescere nollent. Talis autem est comminatio: Cum impegerint, deinde corrucunt, tandem conterentur. idque priori metaphoræ responder, qua Deum lapidi comparauit. ad eam alludit Christus, vt vni quæque membrum comprehendens, Qui ceciderit super hunc lapidem, confringetur: super quem verò ceciderit, conteret eum. Quod deinde sequitur, Irretientur & capientur: posteriori metaphoræ conuenit, qua Deum laqueo & tendicula comparauit. Ne igitur impii se Deo fortiores aut astutiores fore putent: andè enim ipsum & viribus & prudentia præualere sentient, idque suo exitio, perdirigitur ipsos necesse erit. Aut enim pronus obterentur: aut ita irretientur, vt nunquam te explicare queant. Respicit etiam pius hæc denunciatio, ne dubitent à consortio multitudinis se alienare, & crimen dissimulationis fortiter contemnant. Non est autem hoc Dei proprium, sed, vt ita dicam, accidentale. Dei enim est homines ad se recipere, & firmum præbere fundamentum salutis. Quod etiam in Christo leuulentius perfectum fuit, & adhuc præcipitur. Ideoque Petrus causam non esse admonet, vt eum impingant multi increduli, cui hie nostræ cui sum impediunt eorum offendicula: quia interrim Christus lapis nobis est electus ac pretiosus.

Matth. 21.

44

1. Pet. 2. 4

16 **LIGA** contestationem.) Nunc Dominus sermonem suum ad Prophetam conuertit, eumque confirmat, dum bellandum esse contra apostatas & rebelles, vt intrepidè & cõstanter minus suum exequatur. quod valde necessarium fuit: magnam enim contumaciam in populo experiebatur Iisaias: ita vt si præsentem statum tantummodo spectasset, nempe infidelitatem populis, vanosque & irritos labores, protinus desicere necesse fuerit. Ideo vocationem ipsius confirmare & obfirmare voluit Dominus: non tantum ipsius causã, sed omnium qui doctrinæ ipsius parent. Quod si admodum pauci adherent verbis Prophetæ, tamen Dominus testatur doctrinam apud illos obfirmatam esse, nec propterea esse vel illi à docendi officio, vel his à fidei obedientia desistendum. Comparat autem doctrinam Verbi literis obfirmatis: quæ à multis quidem contrectari & terri possunt, sed tamen à paucis leguntur atque intelliguntur: ab his scilicet, ad quos pertinent & missæ sunt. Ita verbum Domini percipitur à paucis, ab electis scilicet, tametsi omnibus communiter proponitur. His ergo obfirmatum est Verbum, qui nihil electis ex eo percipiunt: atque ita obfirmatum est, vt Dominus ipsum suis per spiritum resignet atque aperiat. Quidam verbum **RAY** deducunt à **RAY**, ac vertunt Custodi. quod etsi ad summam rei non multum refert, rectius tamen esse quod secutus sum, colligitur ex altero verbo Obfirma. Solebant enim antiquitus filo perforare literas, vt deinde sigillum imprimerent. Vtilissimam hanc doctrinam colligimus: nempe, doctores & ministros Verbi in officio suo constanter pergere oportere, quantum omnes homines desicere videntur, nec quicquam præter contumaciam & proteruitiam præ se ferant. Referuat enim Dominus sibi discipulos aliquos, apud quos legetur cum fructu eius literæ, tametsi aliis ocludantur. Eadem metaphora vtetur Propheta, cum dicit, Verbum simile esse libro clauso: sed illie impiorum tantum mentionem facit: hie verò discipulorum, apud quos doctrina Verbi infructuosa non est. Obicitur qui pius, An igitur Propheta, prætermisso populo, debuit se subduere & concludere cum discipulis, inter quos aliquis profectus erat? Respondeo, non esse hunc Prophetam tantum: voluit enim Dominus Iisaiam publicè vociferari, & patefacere omnibus voluntatem suam. Sed quia furdus loquebatur, idè quæ minus animi habere poterat, quod nullum operæ pretium extaret: ideo Dominus ipsum animandum atque incitandum esse censuit, vt rebus etiam deploratissimis pergeret: discipulisque suis, quantumuis paucis, contentus, fortior in dies magis magisque euaderet.

Infrã 29. 13

17 **ITAQVE** EXPECTABO.) Particulam **ITAQVE** malui vertere Itaque: quoniam Propheta sese colligit, postea quàm accepit à Domino quam nuper vidimus consolatione: Cum Dominus ve-

lit discipulos habere apud quos obliuata sit eius doctrina, ego ipsam expectabo: quanuis absconderi faciem suam à Iacob, id est, rececit ac reprobarit populum suum. Insignis locus, cuius meditatione assidua nos plurimum animari decet. Tamen si enim vnicius oibis deficere videatur, tamen forti animo pergendum est. imò quanuis Deus à populo suo faciem absconderit, & reiecti sint ii qui nomen eius profitebantur: ipse tamen inuicta spe expectandus est. hoc vnicum nobis remedium relinquatur. Expectandi verbum, non parum habet ponderis: ac si diceret, Ego tamen non defectam à Deo, perstabo in fide. Auget etiam, cum addit, Præstolabor. Nam cum ad scandala quælibet soleat vacillare ac labacere fides nostra, hoc tamen grauissimè concutitur dum videmus nos socios desituros, & professos esse hostes qui audacter nomen Ecclesiæ obtinent. Solent enim scandala nos auertere à Deo, atque ita conturbare, vt veritatem Verbi in dubiū reuocemus. Hæc igitur consolatio valde necessaria est, siue calamitatibus prematur Ecclesia, siue perfidia multorum distruptur.

18. Ecce ego.) Hic non modò testatur Propheta, se patienter expectaturum, sed etiam fortitudinis specimen edit, prodians in medium cum discipulis quos Deo acquisierat, & qui residui manebant. Ac si diceret, Etiam si alii recedant, ego tamè me tibi in obsequio offero, & simul adduco quos mea opera mirabiliter seruare dignatus es. Profitetur ergo hic inuictam animi magnitudinem, & testatur se permanurum in fide & obsequio Domini, tamen si omnes defecerint. Pueri, pro seruus & ministris accipitur, vulgari vñ lingue Hebraicæ: quemadmodum etiam Latine. Loquitur autem de discipulis, quorum prius mentionem fecerat. vnde apparet, quid requiratur ab iis qui inter veros Domini discipulos ceteri volunt: nempe, vt vnà cum Itaiâ se dociles & paratos ad audiendum fore testentur, & simulatque Dominus loquutus erit, promptum obsequium præstent. Doctores autem secum discipulos adducere, non tantum præmittere debent. præire, inquam, debent ipsi, & suo exemplo commonstrare viam, vt secundo cap. dictum est: alioqui nullam in docendo auhoritatem habebunt. Apostolus ad Hebræos hunc locum Christo accommodat, atque ex commotionem profert, quæ nobis instar acerrimi stimuli esse debet: vt nos nò tantum Itaiam, sed Christum ipsam duccm & doctorem sequi reputantes eò alacrius properemus.

Quod dedit mihi.) Hinc ostendit Propheta cui fidem acceptam ferri oporteat: Deo scilicet acgratuitæ eius electioni. Publicè enim docebat Itaias, nullum non monebat, omnes sine excep-tione ad Deum inuitans: sed proficit solùm doctrina apud eos quia Deo dati sunt. Dato autem intelligit, quos arcano sui Spiritus instinctu intus trahebat Deus, cum frustra vulgi aures externæ vocis sonitus verberaret: sic & Christus electos, sibi à Patre datos affirmat. Ita videmus præputudinem fidei non esse ab hominum arbitrio, sed ideo credere ex multis quosdam, quemadmodum inquit Lucas, quia præordinati erant. Quos autem præordinauit, eos etiam vocare solet: & efficaciter in eis obliuare testimonium adoptionis suæ, vt obsequentes se & morigeros præbeant. Talis igitur est donatio, de qua hic tractat Itaias. Hoc autem propriè Christo conuenit, cui pater discipulos offert atque donat, quemadmodum & apud Ioannem dicitur: Nemo venit ad me, nisi Pater traxerit illum. Vnde sequitur, ipsum quoque præsidem nobis constitui, qui nos ad finem vsque sub tutela sua saluos præstet. Quamobrem ait, neminem ex iis, quos Pater dederit, periturum.

IN SIGNA & prodigia.) Quod nonnulli ad miracula referunt hunc locum, ineptum est. Nam aliud omnino significat: nempe, pios omnes non odio tantum, sed horrore etiam sic futuros vt pro monstris habeantur: neque id exteris vel hostibus professis, sed ipsi Israël. Quod nos etiam hodie quoque experimur. Papiſtæ enim nos magis quàm Turcas, aut Iudeos, aut etiam canes, aut monstra exhorreunt. Quod et si valde indignum est, non est tamen cur tantopere miremur: quia vancinium hoc nunc quoque impleri necesse fuit. Idem à Ius expertus est Itaias, cæteri que omnes qui doctrinam eius sequuti sunt. Nec verò solùm id in Papiſtis deprehendimus, sed in iis qui Ecclesiæ intum haberi volunt: quorum plerique aut nos exhorrent, aut subsannant, aut denique pro monstris habent: quòd de Ecclesiæ salute, de honore Dei, de vita æterna tantopere solliciti, nos ipsos cruciemus: & tot pernicula, odia, inuidias, probra exilia, inopiam, famem, nuditatem, mortem denique ipsam subire non dubitemus. Hæc ipsis prodigioia sunt: quia dum cutem suam diligenter eu-rant, summa illa bona gustare qui possent? Sed ne eorum ludibris conturbemur, nos hæc Prophætæ exhortatione a mari necesse est. Porro vt ostendat quàm friuola sit ac nugatoria impietate contumptio, Deum exercitum opponens totius mundi superbix, magnifice insultat, ac si diceret, nihil te morari quòd detestabilis sit passim hominibus, quia Deum à parte sua stare nouit. Quod etiam addit: ipsum habitare

IN monte Sion.) Permultum his verbis inest ponderis. quanuis enim populus, omni scelerum & flagitiorum genere scateret, tamen se Deo sacrum esse iactabat: & promissionibus abutrens, veros Dei seruos damnabat à quibus reprehendebatur. Contrà Prophætæ, vt inanem hanc illis confidentiam factamque excuterent, profitebantur se veri & vnici Dei esse ministros, quem falsò populus iactabat se colere in monte Sion. Neque enim domicilium illic sibi elegerat Deus

Deus, quasi loco affixus scitios ac degeneres cultus reciperet: sed volebat *quæri* & colifecudum Verbum regulam. Quare Deum qui habet ac in monte Sion sibi vendicans Itaias, hypocritas acriter perstringit, quod fallaci ractan ia stultè superbiunt, quoniam dicunt Tempium Domini. Idolum enim positus erat, quo extra Verbum gloriantur. Tametsi promissiones arripebant, falso tamen eas in veros Dei seruos detorquebant, sicuti hodie in nos Papistæ facere solent. Deum igitur hic nota insignium Prophetæ, vt laruam detrahant hypocritas, quibus inane Templi nomen cõtra manifestum Dei Verbum obicere solemne erat. Qua ratione nunc Itaias, Pro monstris nos habe exlibuerit, Deus tamen pro suis agnoscat. nec potestis à nobis abhorre, quin simul Deum Abraham; & Davidis, cuius ministri sumus, detestemini.

Ierem. 7. 4.

19 ET cùm dixerint.) Persequitur Itaias inuitum sermonem, nempe vt Dei autoritate pii omnes non tantum quasi clypeo, sed quasi muro aeneo muniti perstent adactus omnem impietatem. Admonet igitur vt fortiter resistant, si quis eos ad superstitionem & nefarios ritus sollicitet. Plurali autè numero vtitur, vt vulgare omnium ordinum vitium facile significet, quod ique patim grassabatur. acsi diceret, Video quid futurum sit: magno in periculo vestramini: quia temptabunt vos populares vestri abducere à vero Deo. nam vt impij sunt, ita vos itij similes esse oportet. In terrea quàm telestè à Dei Lege & federe descuerint, ostendit, quod sine verecundia pythones & diuinos obrudant, quorum execrabile debebat esse nomen.

AN non populus.) Quidam vno contextu legunt in persona impiorum, quasi hoc prætextu abuteretur ad fallendos simplices. quia nulla Gens careat oraculis & reuelationibus, sed vnaqueque consultat deos suos, velleorum loco magos & pythonicos spiritus. Rectius tamen, meo iudicio, sentiunt alij, quod responsum suis discipulis suggerat Itaias, si ad impios cultus sollicitari contingat. nondum tamen de sensu liquet. Vulgò enim sic exponitur hic locus, acsi à minore ad maius fieret in eo comparatio: Quid cùm Gentes consulant deos suos, qui tamen falsi sunt, an non plures erit Deus, quem verum esse scimus, qui se nobis tot testimonij patefecit? quātus pudor est, pluris à Gentibus fieri sua idola, quàm à nobis Deum! Verum ego hoc de ludæis ipsis interpretor, qui populus *עַמִּי* *עַמִּי* vocatur, quod essent à Deo adoptati. Nec interest quod Prophetæ plurali nomine vtitur, *עַמִּי* nam & *עַמִּי* singulari sensu accipitur. Et hic clypeus est, quo omnes superstitiones, quæ nobis obrepunt, repelli debent. Dum cogitant alij & dubitant, an expediat cõsulere diuos: hoc statim in promptu rbi, Vnum Deum consulendum esse. Allosit autem Prophetæ ad locum illum Deuteronomij: vbi Dominus vult ne ad magos & ariolos se te conferrent. Et ne hoc prætextu te excusarent, quod cuique Genti erant sui aruspices aut coniectores, iubiunxit forte, vt Prophetæ ipsos non deficiat, nec destituantur necessaria doctrina. Eos igitur à Verbo suo Dominus omnino pendere, & ex ipso solo dicere quicquid cogniti vile foret, ipsique obsequentes esse voluit. Quod autè sequitur, *אֲנִי וְיִשְׂרָאֵל אֲנִי וְיִשְׂרָאֵל* AD MORTUOS, secus alij reddi *עַמִּי* vulgò inter: prætur Pro. & tunc sensus talis est, AN pro viuorum negotijs cõsulerent mortui? Atqui cùm scimus ille coactus sit, aptius forte esset ita exponere: Dominus vult nobis magister esse, atque in eum sine cõsultu Prophetæ, vt ex ipsis voluntate eius sciamus: Prophetæ enim os Domini est. nefas igitur est mortuos adire, qui ad id minimè ordinati sunt. nec enim Dominus voluit ad nos docendos vti opera mortuorum. Sed cum propius omnia expendo, malo accipere *עַמִּי* pro Ab-nempe, A viuis ad mortuos. acsi diceret, Deum nobis vnum sufficere pro viuis & mortuis. Si cælum, terrā & inferos perlustras, reperies vnum Deum nobis sufficere. Atque hic optimus mihi videtur sensus, & sua sponte sunt. Nos igitur instruit Prophetæ aduersus machinationes & insidias impiorum, quibus alioqui ad defecationem induci possent, vt Deo vnico Magistro contenti sint: nec tãtum illi iniuria ficiant, vt posthabita eius doctrina, alios sibi magistros acceriant: sed omnibus valere iussis, pèdeant à sola ipsius veritate: quod cõtinuò pòst iterum repetit & confirmat.

Dei. 18. 10.
11. 12. 15.

20 AD LEGEM & TESTIMONIUM.) Variè quidem exponitur hic locus. Nonnulli enim hic iurisdictioni formæ esse putant, acsi Prophetæ per Legem iuraret ipsos esse apostatas, atque alios ad similibus apostasiã incitatos. Sed ego aliter accipio, Nos scilicet, ad Legem & testimoniũ reuocari. Nam & particula *h* huc sententiam aperte indicat. Cõiungitur autè testimoniũ cum Lege, nõ quasi res diuersa sit, sed causa explicationis: ad Legem quæ cõtinet testimoniũ, seu testificationẽ diuinẽ erga nos volutatis. Deniq; accipiedũ est Testimoniũ nomen, epitheti loco, vt sciamus quẽ vñ nobis Lex afferat, quod, scilicet, Deus sese nobis in ea patefaciat. & declaret qualis deus nos esse velit: quid à nobis requirat, deniq; omnia cognita necessaria præscribat. Præclarũ igitur est Legis encomiũ, cùm doctrinã salutaris, & bene beatq; viuendũ normã contineat. Vnde & merito verat nos ab ea vel minimè desistere: acsi diceret, Relinquitte omnes superstitiones in quibus isti insaniũ: nõ Deo solo minimè cõrrecti, accerit sibi innumera signiẽta. Hoc etiam modo loquitur Christus, Habet Mosẽ & Prophetas, ipsos audiat. Nã et si introducitur illic Abraham loquẽs, tamẽ oraculũ perpetuũ est, quod ore Dei profertur. Iubemur ergo audire Legem & Prophetas, ne laboremus noua curiositate. nec quicquid ex mortuis scire cupiamus. Etenĩ si Lex & Prophetæ nõ sufficerẽt, Dominus alia adiumentã nõ denegaret. Hic agnoscamus omnia quæ Verbo additũr, dãnanda & reiciẽda esse. Dominus enĩ nos omnino à Verbo suo pòdere, eiusq; cæcellis inclusã esse intelligẽtiã nostrã voluit. Quare sã

Luc 16. 29.

aliis præbimus aures, cum magna eius iniuria licentiam ab eo negatam arripimus. Quicquid autem ex seipfis proferent homines, nihil aliud erit quam corruptela Verbi. Necessè est igitur, si volumus parère Deo, omnes alios magistros reicere. Admonet etiam, nos tunc demum aduersus impios cultus & superstitiones tutos fore, si in Lege Domini acquiescamus. nam quemadmodum Paulus vocat verbum Dei, Gladium Spiritus: ita eo Satan, omniaque eius commenta profligantur. Ad ipsum igitur confugiendum erit, quoties nos adorientur hostes: vt eo instructi, strenuè configere & tandem ipsos profligare possimus.

Eph. 6. 17.

SI NON DIXERINT.) Non refero omnes huius loci expositiones: quia nimis longum foret. deinde vera expositio videtur mihi adeò firma, vt per se alias nullo negotio refutet. Vulgò sic exponunt, impios de suis figmentis nugari, & suas fallacias venditare: quia nihil est in iis lucis, id est, carent intelligentia communi. Ego verò hac ratione animari ad constantiam fideles interpretor: quia si dissentiant impii à recta doctrina, nihil aliud quam cæcitatem tuam & tenebras prodeunt. Spernenda enim eorum vesania est, ne quid obstaculi nobis afferat. quemadmodum & Christus admonet, tales securè omittendos esse, ne quid nos moueat eorum cæcitas vel obstinatio: Cæci sunt, inquit, & cæcorum duceres verò vos cum ipsis vltro perire vultis. Itaque iubet Propheta tantum Verbo tribui authoritatis, vt audeamus totum mundum, si repugnet, securè contemnere. nam & Angelos ipsos, si idem iis accideret, authoritate Verbi eodemnare possemus. Si Angelus è cælo aliud prædicauerit, inquit Paulus, anathema sit. quòd ergo magis homines Deo aduersantes, intrepidè damnabimus? Et emphatica est locutio. Si non dixerint iuxta verbum hoc, quia cæcitas damnatur quisquis nò exemplo & sine controersia sententiam hanc amplectitur, Non esse sapiendum nisi ex lege Dei.

Mat. 15. 14.

Gal. 1. 8. 9.

21 ET TRANSIBIT.) Ne se publicis erroribus illaqueati sinant fideles, subiicit quàm horribilis poena maneat impiis vbi à Deo defecerint, studuerintque alios ad eandem defectionem adducere. Locus est aliquantum obicurus: obicurus verò ex eo manat, quòd verba ipsa non satis expensè fuerunt. Est enim emphasis in verbo עבר, nam per transitum significat errorem, quo vagantur homines, quibus non datur quiescere, nec fixam vquam sedem habere. atque subaudiendum est in verbo indefinito nomè, Transibunt Iudæi. Per pronomen IN EA, Iudæam intelligit, quam Dominus omnibus aliis regionibus prætulerat: idè què facillè subauditur, etiam si Propheeta non exprimat, ac si diceret, Per omni quidem regionem illam populi mei hereditatem perpetuam fore: sed vagi & inquieti erunt: quemadmodum accidit iis qui sedibus expulsi, fameque & peste, & omni calamitatum genere affliti, sedem aliquam vbi que & conditionem meliorem quaerunt, nusquam tamen reperiunt. Itaque opponuntur hæc dicta insigni beneficio Dei, quod toties à Mose commemoratur: fore scilicet, vt statum sit illis domicilium in Iudæa. nam hic palantes atque errabundos fore denuntiat, non in sua, sed in externa regione: vt quoecunque venerint, infinitè ipsos ærumnæ inuadant atque exagitent.

Gen. 13. 15.

Gen. 17. 8.

CVM ESVRIERINT.) Videtur Propheeta subindicare Iudæorum conuersionem. ac si diceret, Tandem oppressi malis respicient. Et certè hæc est medicina, qua Dominus plerunque curat morbum obstinationis. Si quis tamen, impiorum indignationem & fremitum sine penitentia describi putet verbo Esuriendi, non tantum famem & sitim, sed alias quoque ærumnas comprehendit. Verbo irritandi significat quod vulgò dicimus, *ils se despitent*. Incipient sibi displicere, & detestari omnia præsidia, quibus antea confidebant. atque hoc respicientiæ initium est. nobis enim blandimur in felici statu: oppressi verò, omnia quæ circa nos sunt, detestamur. Cæterum si quis referre malit ad reprobos, hoc verbo notatur amarulentia quæ adeo ipsos non humiliat, vt potius acuat furorem.

Soph. 1. 5.

MALEDICENT REGI.) Per Regem, nonnulli Deum intelligunt. quo sensu Zophonias, *Melchom*, id est, Regem eorum accepit. Ego verò hic Regem & Deum distinctè accipio. Impii enim excæcati primum sunt falsa idolorum fiducia: deinde constitunt sibi præsidium in rebus terrenis. Cùm Iudæis Rex esset, eius gloria & potentia superbiebant. & cum Iliasis concionaretur, impii Regem aduersus ipsum instigabant: totum etiam populum commouebant, vt Regem velut autesignanum sequeretur. Quia igitur partim idolis, partim Rege malè gloriati fuerant, tot cladibus affligendos esse denuntiat, vt cogantur & deos suos & Regem detestari. Atque hoc respicienti principium est, vt cum detestatione procul abigamus omnia impedimenta quæ nos à Deo abducebant.

SURSVM ASPICIET.) Trepidam mentis agitationem describit, qua vexantur miseri homines donec sursum constantè intendere didicerint. Est quidem hic, vt paulò antè attigi, aliquis profectus, cùm ærumnis & castigationibus edocti, abiecta socordia quæ tendis remediis impedimus operam. Sed vltà progrediendum est, vt scilicet desini in vno Deo non circumspicemus in varias partes, neque instabiles volutemur. Quicquid sit, extrema quæque Iudæis minatur Iliasis: quia magis eràt præfracti, quàm vt leui & moderata ferula Deus eorum peruicacia subigeret. Possent tamè exponi in bonà partè, quòd Iudæi in cælum tandè attollènt oculos sed tunc seorsum legèdus est scet 22. verius qui sequitur, Cùm spectauerit ad terram: ac tunc sensus esset, Iudæos ad Deum conuertit, in quo

quoniam in terra præfidiis omnibus destituentur: nec quicquam præter horrendas calamitates; quocunque oculos flexerint, teie ostendet. Sunt autem hic alia trallata, alia simplicia. nam per Caliginem & Tenebras, nihil aliud quam res aduersas, more Scripturæ, significat. Sed addit Impulsum, quo calamitas mirum in modum amplificatur. nam si is qui in tenebris est impellatur, longè grauius offendit. Ita graui et umnè aliam etiam grauiorem additum iri significat, quò magis præcipitentur. nihil aliud enim intelligit, quam iudicia Domini tam horrenda fore, & pœnas tam acerbas, vt etiam inuiti in cælum cogantur suscipere.

CAPVT IX.

Non tamen obscuratio iuxta angustiam quæ ei accidit tempore quò primum leuiter attigerunt terram Zebulon & terram Nephtalim: nec posterius, cum aggrauarunt per viam maris ultra Iordanem, in Galilæa Gentium.

2 Populus ambulans in tenebris, vidit lucem magnam. Qui habitabant in terra vmbre mortis, lux affulsit super eos.

3 Multiplicando gentem non auxisti lætitiã, lætati sunt coram te secundum lætitiã in messe, quemadmodum exultant diuidendo spolia.

4 Quoniam iugum eius onerosum, & virgam humeri eius, sceptrum exactoris eius confregisti, sicut in die Madian.

5 Quoniam omne prælium bellantis fit cum strepitu & volutatione vestis in sanguine: erit hoc in combustionem, cibum ignis.

6 Quia puer natus est nobis: filius datus est nobis: & constitutus est principatus super humerum eius: & vocabitur nomen eius, Admirabilis, Consiliarius, Deus fortis, Pater seculi, Princeps pacis.

7 Multiplicationi principatus & paci non erit finis: super solum David, & super regnum eius, vt disponat & stabiliat ipsum in iudicio & iustitia, ab hoc tempore vsque in perpetuum. Zelus Iehouæ exercitiã hanc rem faciet.

8 Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel.

9 Et sciet populus, omnes Ephraim, & incola Samariæ, qui dicunt in superbia & altitudine cordis:

10 Lateres cederunt, & politis ædificabimus: sycomoræ succisæ sunt, & cedros sufficimus.

11 Atqui roborabit Iehoua hostes Rezin contra ipsum: & inimicos eius coadunabit:

12 Syria à fronte, & Philistæi à tergo: deuorabuntque Israel toto ore. Nec in hoc toto auersus erit furor eius, sed manus eius adhuc extensa.

13 "Atqui populus non est reuersus ad percussorem suum: nec Iehouam exercitiã ^{vel quoniã} quaesierunt.

14 Abscindet ergo Iehoua ab Israele caput & caudam, ranam & arundinem die vno.

15 Senex & vultu suspiciendus, hic est caput: Propheta autem qui docet mendacium, hic est cauda.

16 Nam gubernatores populi huius, sunt seductores: & qui reguntur in eo, perdit.

17 Propterea super adulescentibus eius non gaudebit Dominus: & pupillorum eius & viduarum non miserebitur. Quoniam omnes sunt hypocrite & scelerati, & omne os loquitur nequitiam. In hoc toto non erit auersus furor eius, sed adhuc manus eius extensa.

18 Quoniam succensa est velut ignis, impietas: vepres & spinas deuorabit. P. stea exardabit in condensa sylue: & eleuabitur fumus ascendentis.

19 Præ ira Iehouæ exercituum obscurabitur terra, & fiet populus quasi cibus ignis.
Nemo fratri suo parcat.

20 Rapit quisque ad dexteram, & esuriet: comedet ad sinistram, & non saturabitur: quisque carnem brachij sui deuorabit:

21 Menasse Ephraim, & Ephraim Menasse: pariter ipsi contra Iudam. Nec in hoc toto auersus erit furor eius: sed manus eius adhuc extenta.

IN CAPVT IX.

2. Reg. 15.

29.

3. Reg. 17. 6.

NON TAMEN.) Incipit spe mitigationis solari miseros, ne ingenti malorum cōgēre abitor beantur. Multi in contrariam prorsus sententiam verba hæc trahunt: nēpe ut sic comminatio, quæ grauiorem Iudæis afflictionem denuntiat, quàm eum à Teglath Pelezer, aut à Salmanazare afflictus fuit. Prior graue cladem intulit, posterior longè grauiorem. quia decem Tribus in captiuitatē abduxit, & deiecit populi nomen. Grauitissimam igitur omnium cladem hic nonnulli prædici putant: quia si cum vtraque illarum conferatur, ambas superet. Et si autem hoc reicere propositum non est, quia probabili colore non caret, amen in diuersam sententiam potius inclino: etsi magis arrideat prior ille sentus. Propheta hypoeritis delicias excutere voluit, ne putarent cladem hæc ex animalis futura erat, instar procelle mox transiuram sicut priores. ita particula *non* propriè sumeretur. Sed meo iudicio optime conuenit, consolatiōnem esse, in qua incipit temperare quæ de horridis illis tenebris & impulsu dixerat: ac pœnarum illarum acerbiteriam mitigans, ad sperandam Dei gratiam erigit acsi diceret, Et tamen in atroci illa clade, quam sustinebunt Iudæi, non erunt tales tenebræ, quales cum terra Israel primū à Teglath Pelezer: deinde aliquanto diuini à Salmanazare afflictæ est. Pœterant enim alioqui fideles in tantis angustiis deficere, nisi consolatiōne aliqua eorum animi er. Et si fuissent, ad eos igitur sermonem conuertit Isaias, ne se perisse existiment. Plagas enim quibus plectitur, prioribus leniores fore significat. atque hæc interpretatio quàm genuina sit, paulò post ex contextu facillè liquebit. Cur vero Propheta hanc cladem quæ longè atrocior erat, mitiorè & tolerabilem fore dicit? nam euertenda erat Ieruosolyma, diruendum templum, abolenda sacrificia, quæ superioribus cladibus illata permanerant. Hæc igitur omnium salutissima, & priores, eius respectu, leues videri possent. Sed notandum est, huic certam promissionem additam esse, eum in prioribus nulla esset. Hæc autem sola & vincit tentationes, & plagæ leniores reddi possunt. hoc solio, inquam, condimento mala nostra leniuntur: qui eo destituti sunt, omnes desperare necesse est, quod si Dominus nos eo confirmet, auxilij ipem afferens, nullum est tam graue malum, quod non leue existimemus. Hoc similitudine facilius reddi potest: Acciderit vt quis in riuiulo exiguo submergatur, si præceps in eum deciderit, eum tamen è medio mari, tabulam aliquam nactus euadere & in portum deferri posset. Ita etiam leuissimæ clades nos obruent, in quibus Dei gratia destituti: uerum eum è iumma clade, freti Dei verbo, eripi & incolumes euadere possemus. Quod ad verba spectat, quidam vocem *non* adieciunt sumunt, quasi diceret Propheta. Non obscurabitur: sed relictuum foemini generis quod paulò post sequitur, non patitur ad viros hoc referri. Rectius ergo alij nomen substantiuum esse docent: deo ad verbum reddere placuit, Non erit Iudææ obscuratio, secundum angustiam temporis, &c. Quod verbum *non* quidam exponunt quasi populo in exilium abducto exonerata esset terra, penitus alienum est à sentu Propheta, nec quadrat contextui: quia sequitur mox regionem maritimam secunda clade fuisse aggravatam. Porro non dubium est quin verbū hoc *non* superiori respondeat. Quia ergo Teglath Pelezer non nisi partē exiguum regni afflixerat, clades per eum illata leuis dicitur secundæ respectu, quam inflixit Salmanazar. Viæ maris fit mentio, quia Galilæa littori maris Mediterranei vicina erat: ab altera autem parte cincta tractu Iordanis. Vocatur autem Galilæa Gentium, non tantum quod propinqua esset Tyro & Sydoni, sed etiam quod illic permultæ Gentes Iudæis commixtæ erant: quia ex quo regio illa à Solumone regi Hiram concessa fuerat, nunquam sic potuit pacari, quin partem eius aliquam occuparent Gentes.

1. Reg. 9. 11.

2 POPVLVS ambulans in tenebris.) De rebus futuris loquitur in tempore præterito, vt populo quasi in rem præsentem adducto liceat in excidio vrbis, in captiuitate sua, & quasi rerum omnium interitu, lucem Dei conspiciere. Summa igitur est: in ipsis tenebris, imò in morte ipsa, bene nihilominus esse sperandum: Deo enim satis virtutis suppetere, vt populo suo, postquam interisse videbitur, vitam restituat. Matthæus hunc locum citans, videtur ipsum in alienum sensum torquere. ait enim impletum esse hoc varicinium, cum Christus circa oram maritimam conuocionaretur. Verum si rectè expendimus similitudinem, Matthæus rectè & vero sensu hunc locum Christo accommodauit: tametsi vulgò interpretes nostri non satis exactè ipsum enucle-

Matt. 4. 15.

16.

are videntur. Nam cum simpliciter ad regnum Christi pertinere dicunt, rationem non exprimit: nec declarat quomodo huic loco id conueniat. Si igitur genium huius loci tenent affequi velimus, repetendum memoria quod iam alibi dictum est, Prophetam, cum de educendo à Babylone populo loquitur, non vnā solā ratem spectare, sed & reliquas complecti, vique dum aduenit Christus, plenissimamque populo suo libertatem attulit. Nam redemptio Babylonica, veluti præludum fuit iustaurandæ Ecclesiæ, non vt paucis quibuidam annis exaret, sed tantisper dum præderet Messias: qui veram salutem, non corporibus tantum, sed animis quoque ipsi afferret. quem morem istarū vitarum esse compertimus, cum in eius lēctione paulū modō fuerimus progressi. Itaque Propheta de captiuitate Babylonica loquutus, quæ calamitatem grauitamam portendebat, eam leuiorem fore demonstrat ea elade quam prius testimuerat Sicut: quomā Dominus hunc eladi modum & finem statuerat, videlicet septuaginta annorum: quibus exactis Iux Domini ipsi affutura erat. Hæc ergo fiducia liberationis animos metu præstratos erigit, ne vltia modū afflictaerentur: atque ita Iudæos distinxit ab Irachitis, quibus tam propinqua iustaurationis spes nō erat proposita. Esti enim gustum aliquem miser corda hædederat Propheta ceteris reliquis, quia tamen redemptio Irachitū erat quasi accessio redemptionis Iudæ, & inde pendebat, merito nunc Propheta noster nouam lucem oblatam esse prædicat, quia Deo statutum est populum tuum redimere. Apud etiā & serē Math. huius lucis radios ad Galilæam & terram Zebulon extendit.

Comparat hic exilium Babylonicum, tenebris & morti. nam qui eodetinebantur, miseri & calamitosi mortuisque omnino similes erāt: quemadmodum etiam ab Ezechiele vox eorū referretur. scilicet, Exurgent mortui à sepulchris. Talis igitur erat eorum conditio, acsi nullus fulgor, nullæ lucis tenuilla ipsi afflueret. Id tamen impedimento minime futurum ostendit, quod iam nus etiam lucis fruantur, & pristinum libertatis statum recuperent. Libertatem verò illam non ad exiguum aliquod tempus, sed ad Christum vsque extendit, vt iam dictum est. Atque ita Apostoli, Prophetarum testimonia vsurpare, verūque eorum finem & vsum demonstrare solent. Quemadmodum Paulus erat testimonium illud Osee, Vocabo populum meum, cum qui non erat populus: idque Gentium vocationi accommodat, tamen si proprie dictum sit Iudæis & miseri ostendit, cum Dominus Gentes in Ecclesiam cooperaret. Ita cum populus in illo exilio veluti captus esset, nihil differret à Gentibus. cum igitur in eadem vtrique essent conditione, non solum ad Iudæos, sed ad Gentes quoque testium omnium hoc pertinere consentaneum est. Nec verò ad externam solum miseriam, sed æternæ mortis caliginem, in qua demeritæ sunt animæ donec ad spirituales lucem emergunt, referri debet. nam certè obruti in tenebris iacemus, donec Christus nobis per doctrinam verbi affulgeat. Vnde etiam Paulus admonet: Surge qui dormis, & excitare à mortuis: & illuminabit te Christus. Itaque si initium liberationis ab exitu à Babylone ad Christum vsque aduenit, ex quo omnis libertas omnique beneficiorum largitio pendet, protendamus, verum huius loci sentium erimus assequuti, qui non satis alioqui ab interpretibus explicatus est.

3 MULTIPlicasti.) Hic locus aliquantum obscurus est, tum per se, tum propter varietatem interpretationum. videtur enim absurdè negari magnificatam esse læritiam: quum statim deinde subiciat. Læriti sunt. Propterea Iudæi particulam *non* non accipiunt negatiuè, sed perinde acsi esset *pro* nam & aliquando sic accipiunt in Scripturis, quanquam rarò id autem faciunt, quòd hæc Propheta dicta non possint arbitrio suo contexere. Nonnulli verò hæc referunt ad Sennacherib, quòd cum ingens ei esset exercitus, non gaudii materiam, sed mœroris potius ipsi attulit. Alii verò de Ecclesia exponunt, & merito: sed in ratione aberrant. quoniam hoc dictum putant à Propheta, quòd multis & variis ærumnis obnoxii sint fideles, quandiu vitam degunt. Alii longius trahunt, quòd conuersio Gentium qua augebitur Ecclesia, Iudæis & veteri Synagoga non afferret læritiam. sed ego nullam earum interpretationum probare possum. Itaque sic interpretor: quemadmodum initio capitis Propheta hoc redemptionis beneficium reliquis omnibus maius fore præfatus est, tamen si non adeò magnificandum videretur, propter eorum paucitatem, qui redempti sunt ita nunc eandem comparationē repeti, vel non longè diuerſat: quod scilicet illustrior futura sit hæc Dei gratia, quam dum olim populum suum multiplicauerat. Hoc in speciem minime consentaneum videri poterat. Siquis enim cōparet statum regni Iudæici ante captiuitatē Babylonicam, cum eo qui reditum sequutus est, tunc certè quum adhuc intacta maneret in sua hæreditate, magis floruisse videbitur. Tempus enim reliquæ præ illa multitudine quæ abducta fuerat, reuerſe sunt. Adde, quòd neque gratis in suo habitabant, sed veluti precario: & pēdendum erat Peris vsque, neque vllā ferē pristinæ dignitatis speciem retinebant. Quis igitur ipsè dididit illud regnū, quòd in familia Davidis fuerat, huic statui nō prætulisset? At tamē Propheta posteriorē hic itū licet multò inferior, imò miserior videatur, florēt illi & magnifico præferendum esse ceter: & maiorem in eo docet læritiā fore, quam cum omni opū & facultatū genere abūdaret. Quod etiam testatus est Aggæus: maiorem posterioris templi gloriā fore, quam prioris, quāuis in specie longè aliter videri posset. Perinde igitur est acsi diceret Isaias, non fuisse antea maiore læritiam, tamen si maior esset populi multitudo: quāuis pauci numero simus & pusilli, tu tamē caluce

qua effulges, nos ita exhilarasti, vt nullum prioris status gaudium cum isto comparari queat. Nam ea redemptio veluti præludium eius erat, quæ in Christo demum exhibita est solidæ perfectæque salutis.

CORAM TE) Verum & solidum gaudium, non leue aut temporarium fore significat. Sæpe enim lætantur homines, sed fallaci & euanido gaudio, quod lætus & lachrymæ subsequuntur. Huius verò gaudii radices altius fixas fore asserit, quàm vt vnquam concidat aut labefactetur. Huc quoque spectat particula Coram te, quia nihil aliud pios exhilarat quàm dū illis luget serena Dei facies. Neque enim sicuti profani homines cæca & vaga læritia huc illuc raptantur, sed hæc illis vnica est pleni gaudii materia, ac quiescere in paterno Dei fauore. Et forte alludere voluit Propheta ad idem entia illam quæ frequenter occurrit apud Moysen: Lætaberis coram Domino Deo tuo. Nam etsi illic Tabernaculi fit mentio, appositè tamen ad præsentem causam trãsfertur locutio, non fore profanum fidelis populi gaudium, sed quia Deum agnoscat, & fidei oculis intueatur salutis aurore. Alii subtilius exponunt, lætari in eis coram fideles in suis conscientijs, quia in mundo assidue merores & gemitus eos manent. Hoc etsi verum est, simplicior tamen sententia colligitur ex circumstantia loci, verò scilicet gaudio fruituros qui diuinitus redempti erunt fideles: quia claro experimento edocti erunt, cum sibi esse Patrem, vt secure gloriari audeant, sub eius manu se perpetuò fore saluos. notatur ergo, vt nuper dixi, perpetuitas. Similitudines quas tubiicit, Mosis & Victoria, quibus lætitiæ magnitudinem exaggerat, satis aperte sunt. Cæterum, hinc apparet quid nobis afferat Christus: nempe solidum & integrum gaudium, quod nobis excuti vel eripi nullo modo potest, etiam si procellæ & tempestates vanae inturgant, & omnis generis angustijs premamur. Quauis pusilli & tenuis simus, nihilominus hilaræ & læto animo esse decet: quia ratio gaudii nostri non est in numero, aut opibus, aut externo splendore, sed in beatitudine spiritali, quam nos per Christi verbum consequimur, posita est.

4 QVIA IUGVM.) Causam gaudii assignat, quia ex dira & crudeli tyrannide erepti fideles, quasi te à morte erutos sentiant. Nam illustrandæ gratiæ Dei causâ, quàm iniqua & onerosa fuerit seruitus qua grauari & afflicti fuerant Iudæi, in memoriam reuocatur: atque huc spectat verborum congeries, Iugum oneris, virga humeris, virga opprimentis vel exactoris. Nam quauis ad præsentem malorum sententiam nimium teneri sinus ac molles, simulac iugum elapsi facile obtepit obliuio. Ergo ne vilescat populo redempto Dei gratia, reputare iubet Propheta quàm acerba & læstiosa fuerit seruitus, quom sub graui iugo velut curui gemebant: quom baculus affixus erat eorum humeris, & tyrannico imperio premebantur, hunc selector & iucundior illis redemptio meritò esse debuit. Commendat rursum alia circumstantia gratiæ huius præstariam, quòd Deus aperte manum suam exeruerit è celo. Ideo profert vetus exemplum & memorabile: quia enim Deus iam olim Madianitas sine hominum manu miro & incredibili modo profligauerat, ita nunc simile potentia specimentum fore conspicuum, Deum scilicet sine alio subsidio populum suum à crudeli tyrannide eximere, quo tempore nemo ex miseris Iudæis digitum tollere audebit. Notandum autem est Deum sic in erudum opitulanti iuis, vt ordinariis modis vratur sed dum hoc videt oblatæ hominibus, ne manum eius quasi velatam conspiciant, interdum per se & apertis miraculis operari, ne quid virtutis suæ conspicuum impediatur vel obsecret. Sic in hac Gedeonis victoria, vbi sine vlla hominum opera delati sunt hostes, palàm apparuit Dei brachium. Quid enim habebat Gedeon præter strepitum lagenarum, quo vix mures abigi potuissent? & exigua erat hominum manus contra ingentem exercitum, pro armis inane terculamentum. Itaque huic redemptioni, populi futuram comparat, in qua non minus nuda & illustris manus Dei palàm resurgit. Nonnulli hunc locum simpliciter exponunt de Lege: quæ non abs re iugum oneris dici posset, ac baculus humeris incumbens id non conuenit ea interpretatio: quoniam Propheta videretur ex abrupto loqui, & violentè hic locus torqueretur. Illa igitur moderatio, quam prius attigimus, nota est: nempe, Deum vbi populum suum è Babylone auerxit, illud redempti nris beneficium vsque ad Christum prosequutum esse Sensus iraque est, Fregisti illa onera, quibus iniuste & crudeliter populus tuus premebatur. Alii trahunt ad excidium Ierolymæ sub Vespasiano: sed nihil habent rationis. Iudæi serè omnes ad Ezechiam referunt, cum sic Dominus vihem liberauit ab obsidione Sênacherib, cuiusque exercitum deleuit. Sed expositio illa quadrare non possit: quoniam Ezechias tyrannicè Iudæis non imperabat. Præterea, tunc Dominus populum è metu ac periculo, non è seruitute eripuit, vnde apparet longius hoc vaticinium spectasse, veramque & consentaneam esse huic loco interpretationem quam attulimus.

5 QVONIAM omne prælium.) Hic serè conueniunt interpretes, Isaiam voluisse opponere victoriam, quam Deus daturus erat populo, alijs victorijs. Alii enim vincunt edita hostium strage: hic verò Dominus sola sua manu vincet. Nam plenius exprimit quod dixerat, Sicur in die Madian. Dominus ergo, inquit, multorum opera nõ vratur: sed è celo sibi victoriam pariet. Vbi verò Dominus per se agit, eum clarius vitæ & salutis nostræ authorè esse, sublatis omnibus integramentis, agnoscimus. Quom autè sit antithesis, qua notatur dissimilitudo inter comonè belladi ratione & miraculum

raculum redemptionis, copula *et*, in medio versu debet in aduerbium particulam resoluere: acsi diceret, communitur tumultu oia pugna hostes prostermi, sed Deum longè aliter acturum: quia velut igne cælitus demisso, & contortis repente fulminibus hostes Ecclesiæ debet. Nisi fortè magis placeat eorum sententia, qui vno contextu exponunt, cunctos præhiantes fore in tremore, & in combustionem ignis. Sed prior tenius melius quadrat, & verba etiam Prophetæ suffragatur. Hinc verò constat non solum hic tractari de liberatione quam populus à Cyro conceutus est in patria, sed ad Christi regnum hæc extendi oportere.

6 QVONIAM PVER.) Nunc à fine demonstrat Itaias quomodo hæc liberatio debeat reliquis Dei beneficiis anteponi, quia scilicet non modò populu ab exilio reducet Deus, sed Christu in regia sua sede collocabit, sub quo iuncta & æterna consistet felicitas. Ita admonet non tẽporalem fore Dei gratiam, dum complectitur totum mediũ tempus, quo cõseruata fuit Ecclesia vique ad Christi aduentum. Nec mirum est si mox à sed: to veteris populi transiit faciat Prophetæ ad plenam Ecclesiæ instaurationem, quæ multis postea seculis contingit: diximus enim supra cap. 7. Quia non aliter quàm per Mediatorẽ nobis propitiũ est Deus, omnes promissiones in ipso fundatas esse. id eodẽ morem tritum esse Prophetis, quoties bona ipse erigere voluit. sed. hũ animos, hoc pignus vel hanc artham statuere in mediõ. Huc accedit, quod reditus ab exilio Babylonicõ initium fuit renouationis Ecclesiæ, quæ Christo demum exhibito impleta est, vnde in continua serie nihil est absurdũ. Quamobrẽ rectè docet Itaias, non esse hærendum in præsentĩ beneficio, sed finem ipectandum, eodẽ que referenda esse omnia. Hæc iuncta est felicitas, vos è morte creptos esse, non tãtũ vt viuatis in terra Canaan, sed perueniatis ad regnum Dei. Hinc monemur nõ esse deuoranda beneficia, quæ à Deo percipimus, vt statim pereat eorũ memoria: sed mentes ad Christu erigendas esse. alio qui & leuis fructus, & gaudium inane erit: quia ad gustandũ patet in amoris dulcedinem nos non deducunt, nisi in mentem nobis veniat gratia Dei electio, quæ in Christo lanctur. denique non vult Prophetæ populum hunc detineri in gaudio externũ & caducũ libertatis quam assecutus est, sed intendere in finem, nempe, in conseruationem Ecclesiæ: donec Christus redemptor vnicus omnũ appareat. Is enim materia & plenitudo omnĩs gaudiĩ nostri esse debet.

PVER.) Iudæi torquent impudenter hunc locum: nam de Ezechia interpretantur, qui tanen natus erat antequam vaticinium hoc ederet. Atqui loquitur vt de re noua & inexpectata: in dõ promissio est, qua excitatur fideles ad ipem rei futuræ. vnde non dubie colligitur, pueri nam qui deinde nasciturus erat, proponi. vocatur idem Dei Filius. Nã et si non e filii Hebræis latè parere fateor, id tamen valet vbi aliquid additur. Quiique hominum filius est patris sui: vocantur filii eorũ annorum, qui cõtenarij sunt: filij iniquitatis, scelerati homines: filij benedictionis, qui sint benedicti: collem fertilem vocatũ supra 5. cã Itaias Filium olei. Sed filius sine adiectione, nõ potest alius intelligi à Dei Filio. Et nũc *עַד* *עֶזְרָא* Christo tribuitur, vt etiamus hæc insigni nota cum di scerni à reliquo genere humano. Nec verò dubium est, quin ad solenne illud oraculum respexerit Itaias, quod per ora omnũ volitabat. Ero ei in Patrem & ipse erit mihi in Filium: sicut & Psal. 2. 14. reperitur. Filius meus est tu: ego hodie genui te. Nisi enim res vulgò nota & celebris fuisse, Messiam fore Dei Filium, ineptè & absque sensu Filium simpliciter vocaret Itaias. Quare elogiũ hoc à superiore vaticinio dependet: ex quo Apostolus Heb. 1. Christi præstã iam colligit supra omnes Angelos efferni. Caterũm quauis in habitu pueri contemptibilis fuerit Christus, Filij tanẽ tiulo ornatur eius dignitas. Neque tamen inficior, quin Davidis quoque filius potuerit dicere ad Deum aptius referatur. Qui verò sequuntur titoli, multo minus Ezechia quadant. Nam caustillationes quibus hunc locum eludere tentant Iudæi, mox abunde resellam. Certè calumnientur, res per se satis omnibus aperta est qui peccat & tranquillè de ea iudicabit. Pondere etiã non caret quod addit. populo datum esse hunc filium: vt scirent Iudæi suam & totius Ecclesiæ salutẽ in persona Christi ineludam esse. Atque hæc donatio vnũ est ex præcipuis fidei nostræ capitibus: quia parum nobis prodesset natum esse Christum, nisi nosset quoque esset. Qualis porrò futurus sit hic puer, & quæ sit eius conditio, declarat in sequentibus.

PRINCIPATVS super humerum eius.) Allusio ad crucem Christi, quæ nonnullis aridet, planè fruola est. G. stauit crucem humeris Christus, in qua magnificum de mundi principe triumphum egit: sed eũ eadem ratione hic dicitur impositus humeris principatus, quia videbimus cap. 22. positam fuisse clauem domus David super humeros Eliakim, non est cur longè petamus argotias. Quanquam mihi probatur obliqua antithesis inter principatum quem humeris sustinebit redemptor, & baculum humeri cuius nuper facta fuit mentio, quo tyranni premebant captiuum populum. nam & bene respondet, neque obnoxia est vllis cauillis. Meisiam ergo diuersum fore ostendit Prophetæ ab ignauiis regibus, qui negocijs & curis valere iussis, ocio indulgent: quia par erit ferendo oneri. Ita prædicatur imperij maiestas & excellentia, quia propria virtute reuerentiam sibi acquirit Christus, neque supremis tantũm digitis, sed pleno robore functionem suam obibit.

ET VOCABITVR NOMEN) Quanquam actiuum est verbum, quia tamen indefinitè capitur, non dubitauit reddere in neutro genere. Tantundem enim valet, acũ plurali numero dixit. h. iiii.

Suprà 7. 14
2. Cor. 1. 20

Infrã 65. 20
Psal. 89. 23
Suprà 5. 1

2. Sam. 7.

Psal. 2. 7.

Hebr. 1. 5.

Joh. 19. 17.
18.

Infrã 22. 23

fer, Vocabunt, Et nos Galli phrasin hanc imitamur: *on appellerà*. Quòd enim ad Deum referunt Iudæi, & legunt vno contextu, Vocabit nomen eius Admirabilis, Cõsiliarius, Deus fortis, Pater pater nus, Princeps pacis, facillè apparet studio vel potius libidine obicurandæ Christi gloriæ id fieri. nisi enim nimis cupidè eum sua Deitate spoliare cõtenderent, optimè flueret contextus sicuti nostri reddunt. Deinde quorum opus fuit, Deum insigniri istis epithetis, isti tantùm hoc volebat Propheta, nomen ab eo impositum fuisse Metsiæ? Nam epitheta quibus ornari solet Deus, vel perpetua sunt, vel accommodantur ad causam præsentem: quorum neutrum agnoscere licet. Deinde non erat hæc recta series, inter diuersa elogia miserere medium Dei nomen: cõtendit continuò post verbũ *אמרי*, debuerat tubæci, Vocabit Deus fortis, admirabilis, &c. Iam nomen *אמרי* non video quomodo simpliciter quadrare Deo possit: quia ad consiliarios refertur, qui regibus, vel aliis adiunt. Si quis rixator pertinacius insilat Rabbīnorum commẽto, nihil aliud quàm impudentiam suam prodet. nos quod planum est ac minimè coactum, sequamur.

ADMIRABILIS.) Notandum est istos titulos non aduentitios esse, sed ad rem præsentem accommodari. Docet enim Propheta qualem se Christus ostensurus sit erga fideles. Nec verò de arcana eius essentia differit: sed commendat eius virtutes, quas fidei experientia sentimus. Quod eò diligentius tenendum est, quia maior pars hominũ, nuda eius appellatione cõtenta est, nec vim aut efficaciam considerat: quod tamen potissimũ erat spectandum. Primo elogio mentes pioriũ ad raram attentionem erigit, vt aliquid excellentius à Christo expectent, quàm cernatur in ordinario cursu operum Dei: ac si diceret, in Christo recondito esse inestimabiles rerum mirabilium thesauros. Et certè redemptio per eum allata, mundi etiam creationem superat. Summa est, gratiã Dei, quæ in Christo exhibenda est, præstare omnibus miraculis. Ratio secũdi elogii est, quòd instructus venit Redemptor omnibus sapientiæ numeris. Meminerimus autem quod iam attigi, Prophetam non disputare hic de occultâ Christi essentia, sed de virtute quam erga nos exerit. Cõsiliarium ergo minimè vocat, quòd omnia Patris arcana nouerit: sed potius quòd ex eius sinu prodicens impleat omnes partes summi & perfectissimi doctoris: sicuti nobis sapere fas non est, nisi ex ipsius Euangelio, ad cuius elogium hoc etiam pertinet. Eo enim perfecta Dei sapientia continetur, vt fæpius ostendit Paulus: atque illic omnia ad salutem necessaria sic aperit Christus, & familiariter declarat, vt discipulos non amplius veluti seruos, sed vt amicos compelleret.

Iob. 1. 18.
1. Cor. 1. 24.
30.
Eph. 1. 17.
Col. 1. 9.
Iob. 15. 14. 15

DEVS FORTIS.) *אז* vnum est ex nominibus Dei, ductum tamen à fortitudine, vt interdum vice epitheti addatur. Sed hic proprium esse liquet, quòd eo non cõtentus Itaias, adhuc epithetum Robusti addit *גבור*. Et certè nisi Deus esset Christus, nefas esset in eo gloriari. scriptum est enim: Maledictus qui confidit in homine. Dei igitur maiestas in eo nobis occurrat oportet: vt rite in eo resideat, quæ in creatura locari non potest absque sacrilegio. Eadem igitur ratione vocatur Deus fortis, quæ prius Immanuel. Nam si in Christo carnem solũ & naturam hominis reperiamus, tum perueria erit nostra gloriatio & friuola, tum futura spei cadauca, vel nullius firmitatis. sed si Deum se, ac Deum fortem nobis præbet, tutò iam acquiescere in eo licebit. Robustũ autem meritò vocat, quia nobis certamen est cum diabolo, morte, & peccato, hostibus nimium validis & robustis: à quibus statim vinceremur, nisi inuictò Christi robore induti. Hoc igitur elogio docemur, satis esse in Christo præsidii ad tuendam salutem nostram, vt nihil præter ipsum appetamus: est enim Deus, qui vult se nostra causa robustum ostendere. Atque hæc applicatio velut clavis huius loci & similibus est: vt inter arcanam Christi essentiam, & virtutem quæ se nobis patefacit, distinguamus.

Ter. 17. 5.
Suprà 7. 14
Eph. 6. 12.

PATER SECVLI.) Græcus interpret addidit *μέλλωντος*: & rectè, meo iudicio, interpretatus est: nam æternitate designat, nisi quòd melius quadrat perpetuum tempus, vel continua ætatem series, ne quis perperam hoc ad cælestem vitam, quæ adhuc abscondita est, restringat. Complectitur quidem eam Propheta, imò admonet venturum esse Christum, vt suis immortalitatem conferat: quæ fideles etiam in hoc mundo transiunt à morte in vitam, sæculum hoc ad æternum Ecclesiæ statum extenditur. Nomen Patris pro auctore capitur: quia Christus Ecclesiam suam per omnes ætates propagat, & tam corpus quàm singula membra immortalitate donat. vnde colligimus quàm fluxa sit extra ipsum nostra conditio. Nam vt longissimè pro communi hominum more vitam protrahamus, qualis tandem erit nostra diuturnitas? Conferendæ verò mentes in beatam & æternam vitam, quam nondum cernimus, spe tamen & fide possidemus.

Coloss. 3. 3.
Iob. 5. 24.
Rom. 8. 25.

PRINCEPS PACIS.) Extremum hoc elogium est, quo significat Propheta, Christi aduentum plenæ solidæque felicitatis causam fore: vel certè tutæ & beatæ securitatis. nam Pax, Hebræis tantumdem saepe valet ac Prosperitas: quia ex omnibus bonis nullum pace melius vel optabilius. Summa huc tendit, quicunque se Christi imperio subiiciunt, tranquillam & beatam vitam sub eius fide acturos. vnde sequitur, sine hoc Rege miseram & turbulentam esse. Sed interim consideranda est huius pacis natura: eadem scilicet, quæ & regni. Sedem enim magna ex parte habet in concientius: alioqui nos assidue conflictari, & quotidianis certaminibus exerceri necesse est. Quare non tantum promittitur pax externa, sed quæ redimus in gratiam cum Deo, qui prius ab eo eramus alienati. Iustificati ex fide, inquit Paulus, pacem habemus

Rom. 5. 1.

apud Deum. Cæterum, ubi mentes nostras tranquillaerit Christus, eadem pax spiritualis palmam tenēbit in cordibus nostris, ut patienter feramus res omnes aduersas; deinde ex eodem fonte externa quoque prosperitas, quæ nihil aliud est quàm benedictionis Dei effectus. Nunc ut istā doctrinam in vitam nostram accommodemus quoties oboritur aliqua dissidentia, & clausi nobis sunt omnes exitus, quoties demque confusa nobis omnia videntur: succurrat nobis, & deo Christum vocari Admirabilem, quia incredibiles habet iuuandi modos, scilicet que virtute tentus nostrus lōgē exuperat. Cùm nos cōsiliū dēficiet, meminerimus Consiliarium esse: cùm vires, Potentē ac robustum: quum in singula momenta repente exorietur noui terrores, nobisque hinc inde multæ mortes instabunt, recumbamus in eam æternitatem, cuius nō frustra vocatur Pater, ac eodem solatio lenire dicemus temporales omnes misérias: cùm variis procellis intus agitabimur, & conabitur Satan contentias nostras turbare, meminerimus Christum esse Principē pacis, cui facile sit perurbationes nostras omnes facile sedare. Ita nos hæc epitheta in fide Christi magis ac magis obfirmabunt, nōque a luertus Satanam & inferos ipsos prænuunt.

7. **MULTIPLICATIONI principatus.** Incipit exponere & confirmare quod prius Christum Principem pacis esse dixerat: nempe ipsius principatum in omne æuum prorogari, ac perpetuum esse: neque imperio, neque paci vllum finem fore. quod etiam à Daniele repositum est. Ad id etiam alludit Gabriel, quum nuntium perferret Virgini. Imò verè hunc locum expouit, cùm de alio intelligi nequeat quàm de Christo. Regnabit, inquit, in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis. Videmus autem maximos huius mundi principatus, quasi in lubrico sitos, inopinata conuersione statim confidere. Varietatem & mutabilitatem omnium regnorum quæ sub celo sunt, ex hystoris atque aded exemplis quotidianis deprehēdimus. Vnus hic principatus immutabilis atque æternus est. Hæc autem prorogatio, de qua nunc tractat Isaias, duo membra continet. Refertur enim tam ad reipis, quàm ad qualitatem. Etsi enim ea est conditio regni Christi, ut omnibus momentis interiturum videatur: Deus tamen non modò ipsum tuetur & defendit, sed etiam longè latè que ampliat eius fines. deinde propagat, & continua serie ad æternitatem extendit. quod diligenter tenendum est, ne crebræ Ecclesiæ concussions fidem nostram labefacēt, quando audimus inter vefanos si emirus, imò impetus hostium, in expugnabili Dei virtute stabile esse Christi Regnum, ut toto mundo inuito ac repugnante permaneat. scilicet oculis omnibus. Neque enim de eius firmitate iudicium facere conuenit ex præfenti rerum aspectu, sed ex promissione, quæ & de continuatione, & de nouis incrementis certiores nos reddit. Principatus adiungitur pacis æternitas: nec enim aliud ab alio se iungi potest. Nam impossibile est Christum esse Regē, quin simul suos contineat in secura beatæ que quiete, & omni benedictione locupletet. Quia verò innumeris quotidie turbis sunt obnoxii, iustinent graues tumulus, inter metus & curas æstant ac vexantur, pacem illam Christi apprehendere conuenit, quæ palmam in cordibus obtinet, ut illi amineant, imò tranquillitatis consistant inter totius mundi ruinas. Quòd in voce מְרוּחָה, præter vsitatum morem scribendi clausum sic. nonnulli putant significari teruitatem, quia populus Iudaicus premendus erat vsque ad Christi aduentum. alii existimant Gentem illam perfidia vsque causa excludi, hoc signo ab huius regni societate non infector. Nos quidem asserere vix possumus illa scriptum esse à Propheta: sed tamen quum ita sit per manus traditum, & tam diligentes vel minimi cuiusque apicis obseruatores fuerint Rabbinii, haud aliter possumus suspicari, quàm hoc nō temere factum esse. Quòd si recipimus Prophetam ita consulti scripsisse, mihi utilis esse admonitio videtur, ne putarent fideles externa opulentiā splendidum fore Christi Regnum: atque ita mundanos triumphos vana spe haurirent: sed tantum inter varias pressuras sperarent arcum dilatationem Regni, quia promissa erat.

SUPER solum Davidis.) Quia Davidi promissus fuerat Redemptor ex eius semine, & Regnum eius nihil aliud fuerat, quàm imago, vel tenuis vmbra perfectionis & planè beati status, quem Deus per manum Filii (sui erigere statuerat, ideo Prophetæ, ut populum reuocet ad memorabile illud miraculum, Christū vocare solent Filium Davidis. Etsi enim tam sancti & integri Regis meriti dcharum & venerabile erat nomen, fidelibus tamen maiore in pretio erat promissa reuocatio ad plenam salutem, & vulgò etiam apud rudissimos quoique celebris erat illius oraculi memoria, fixa etiam ac indubitabilis fides & auctoritas. Non congeram multa testimonia, quibus Prophetæ affixto populo restitutionem promittunt in persona Davidis, vel filii eius. Nam interdum prædicant Davidem fore Regem qui priusdem erat mortuus. Ita hoc loco significat Isaias nihil se nouum proferre, sed tantum reuocare in memoriā quod Deus antè pollicitus fuerat de Regni perpetuitate. Obliquè etiam insinuat quod apertius dicit Amos, Christo rursus erigēdum esse solum, quod aliquandū euerium esset. Describere etiam regni qualitas, sed per similitudinem à terrenis imperiis sumptam. Christū enim Regem fore dicit, qui ordinet ac stabilit regnū suum iudicio & iustitia. His enim autpiciis feliciter surgunt terreni principatus, & firmas radices agunt, quæ verò metu & vi solum administrantur, diuturna esse nequeunt. Quia igitur optima Regnorum & principatum custos est iustitia, atque etiam ex ea dependet communis populi felicitas, hæc particula docet Isaias regnum Christi exemplar fore optimi regiminis. Verum hic, Iudiciū &

Phil. 4. 7.

Col. 3. 15.

Dan 7 27.

Luc 1. 32. 33

Phil. 4. 7.

Colof. 3. 15.

2. Sam 7.

12 13.

Jer. 23. 5, &

33 15.

1er 30. 9.

Eze 24.

34 23 &

37. 24.

Olee 3 5.

Amos 9. 11

iustitia, ad externam politiam non pertinent. Est enim tenenda analogia inter regnum Christi & eius qualitates: nam cum spiritaliter sit, virtute Spiritus sancti stabilitur. Demque haec omnia ad internum hominem referenda sunt: quem scilicet à Deo in veram iustitiam regeneramus. Externa quidem iustitia postea consequitur: sed necesse est, ut illa mentis & animi renovatio ancedat. Nō aliter ergo Christi sumus, quam si recti & æqui fuerimus studiosi, atque impietatem animis nostris iustitiam geramus, quam Spiritu sancto infixit. Quod addit, Ex hoc tempore, ad iustitiam & doctrinam potius, quam regni perpetuitatem referendum videtur: ne similes eius Leges peritimus Regum & Principum edictis, quæ ad triduum aut exiguum aliquod tempus valent, & subinde renouantur, ut paulo post rursus obsolescant: sed æternam earum vim esse intelligamus. sunt enim iustitiam, ut in sanctitate & iustitia, quemadmodum ait Zacharias, omnibus diebus vitæ nostræ ipsi terminamus. Sicuti enim perpetuum est Christi regnum, quia non moritur: ita consequitur iustitiæ & iudicii perpetuitas, quæ nullo modo poterit immutari.

ZELVS.) Per zelum, studium ardens intelligo, quod Deus patefaciet in conseruanda Ecclesia, abrumpendo omnes difficultates atque impedimenta, quibus aliqui prohiberi eius Redemptio poterat. Sicut enim quum quid arduum aggredimur, affectus vehementia & ardor obstacula superant, quæ se ingerunt ad frangendos nostros conatus: ita raro & singulari studio Deum accensum esse docet Isaias ad Ecclesiæ salutem, ut si fideles ingenio suo meriti nequeant quod nuper promissit, non tamen desinant bene sperare, quia admirabilis & stupenda sit ratio. Denique significat non leui aut molli brachio Deum venturum esse ad redimendam Ecclesiam, quia totus ardebit incomparabili fidelium amore, & salutis eorum cura.

8 VERBUM MISIT DOMINUS.) Hic nouum describitur vaticinium. Etenim concionem hanc à superiore diuisam esse arbitror, quòd Propheta iam disserat rursus de futuro statu regni Israel, quod tunc infestum erat Iudæis. Eius autem copias & potentia non abs re terrores fuisse Iudæos scimus, præsertim inra societate cum Syriis, ut qui viderent sibi ad resistendum non satis virium esse. Ut ergo piis consolationem afferat, docet qualis futurus sit regni Israelitici status. Iacob & Israel pro eodem accipit, sed gratia non caret varietas, ut doceat nihil tergiversando proficere impios, dum à te Dei iudicium vel auertere, vel desistere moluntur. Aliud autem ad eorum sermonem, qui suis diuersis elabi se posse putant, iocandoque & ludendo deriuant alio quicquid denuntiant Prophetæ: quemadmodum si quis statu oris sui procellam repellere tentaret. Est igitur ironica concessio, ac si diceret, Vestra opinione alius accidet quod vobis Deus edicit: sed quicquid minarum profert contra Iacob residebit in Israele. Mittere enim pro Destinatione accipitur. Particula 8, significat In ipso Iacob. Illic considerare & quiescere verbum Dei necesse erit, quia non potest sine effectu euaneſcere. Idem hic docet, quod etiam postea alius verbis, Verbum meum non redibit ad me inane: quia scilicet efficaciter promulgatur quod semel ab ipso decretum est. Verbo enim Cadendi, certum euentum rei & effectum designat, ac si diceret, hec hæc non imaginari, aut ex seipso præſagire, sed Deum esse loquentem, qui falli aut mutari nequit. Populi nomine non intelligo Iudæos, sed potius Israelitas: imò dubitationem: collit Prophetæ, nomen Ephraim diuertè exprimens. Addit & Samariam, quæ caput illius populi erat, vel decem tribuū nam munitæ vrbes, quòd se extra telum positas existimant, nullo plus arrogantiæ præ se ferunt. Putant enim cum hostes pacificendo sibi remedium semper fore in manu, etiam si tota regio deuaſtetur. Properea Isaias ipsam à communi clade minimè immunem fore denuntiat. Omnes autem sensurus esse dicit, quæ ex ore Dei prodierint oracula, nequaquam irrita fore: & Sciendi verbo, quod ad ipsam experientiam referatur, obliquè eorum infidelitatem perstringit, ac si diceret, Quandoquidem surdis loquor, & pro nihilo ducitis quicquid nunc præmonco, res ipsa vos docebit, sed nimirò serò.

VI DICUNT.) Hic Prophetæ aduersus obstinationem & perniciam illius populi inuehitur quia semel atque iterum castigatus Dei virgis, & quidem acriter, tam procul aberat à respiciētia, ut damna sua in luero deputans, magis obdureſceret. Certè qui ita proteruè Deo illudent, non aliter rediguntur in obsequium, quam penitus sint attriti. Iam talis insultatio aperte & ex professo iram Dei prouocat. ideo Prophetæ ex altitudine cordis & superbia prodire dicit, vnde sequitur, iustè nodoso ligno parari duriores canes.

IO LATERES.) Verba sunt pernicacium hominum, atque sic contemnentium acceptam cladem, ac si ipsis quæ stultosa esset: quòd data sit occasio splendidius ornandi tam domos suas quam aedem. Sumptuosius, inquit, ædificabimus. Ergo dirigit sunt domus ædificite, ut habitemus in magnificis palatiis: & cæcis arboribus, fructuosiores plantabimus. Non fuit autem hoc vitium vnus temporis, quando eandem hodie obstinationem in mundo perpicimus. Quot ærumnis hæc trīginta & quadraginta annis afflictæ est Europa? Quot flagellis ad respiciēciam sollicitata est? & tamen nullus ex tot castigationum profectus: imò maior augetur in dies luxus, libidines inflammantur, pergunt homines in sceleribus & flagitiis maiore quam vnquam proterua. Denique elades ipsæ videntur totidem esse irritamenta luxus & pomparum. Quid igitur expectandum, nisi vt grauioribus plagis conteramur?

II ROBORABIT.) Quum Israelitæ inflati essent societate Regis Syriæ, omnia que sibi ex vo-

to successura considerent: denuntiat Iſaias nouam mutationem, quæ omnem illis spem auferet, eorumque consilia prorsus euerſet. nam postea excitati sunt Assyrii, qui bellum Syriis intulerunt. 2. Reg. 16. 6
Itaque occiſo Rezin, status eius regionis funditus mutatus est. Hoc etiam amplificat cum addit
M I S E R I B I T. significat enim Dominum collecturum ac mixturum varios hostes, quos ad perdendum Syriam mittet: sicuti exercitus ille tam amplæ Monarchiæ militans, ex variis Gentibus cõfatus erat.

12 SYRIA A FRONTE) Docet Propheta qualis futura sit hæc mutatio, & quid eueniet mortuo Rezin, qui aduersus Iudam cum Iſraele coerat: nempe quod Syrii post mortu Regis sui, ex hostis locis repente ſeud, bellumque Iſrael inferent, sicuti accidit. 2. Reg. 17. 3
Hoc uti fore à fronte. nec enim conuenit eorum interpretatio, qui Syriam exponunt de Orientalibus, Philistæos de Occidentalibus. Simplicior est sentus, omni ex parte hostes illis fore imſentos: quia vndique surgent in perniciem qui pro fidiis amicis habit fuerant. Et quod dicit A frõte & tergo, vulgari loquendi more respondet, vt noua interpretatio & aliena quæri nõ debeat. Hoc exemplo dicendum est quid sit humanæ potentix & societatis Regum considerare: ac præsertim vbi illicitis fœderibus impliciti, inſecuritate nostra torpemus: quia simulac volet Dominus, qui prius nobiscum erãt, minimo momento in nos ipsos & perniciem nostram venturum. & quæ remedia nobis vitia esse putauimus, ea nobis exitio erunt, nõ que & à fronte & à tergo prement. Est etiam obiter andũ, Deum non statim primo die flagella omnia depromere: sed cum obstinato animo pergitur, magisque ac magis ipsum prouocamus, plagas etiam adauget atque ingeminat: nouo etiam poenarum genere afficit, vt tandem peruicaciam & duritiã nostram frangat. T O T O O R E, significat id quod vulgò dicimus, *A pleine bouche*: ac si diceret, Exponendum esse Iſraelem hostiũ suorum prædæ, vt hinc atque illinc pleno ore, tum à Syriis, tum à Philistæis voretur.

N O N est auertus furor eius) Hoc durissimum omnium est, & præ cæteris impios conterere debet, quod si multa perpetsi sint, nondum tamen defuncti sunt: nouas iterum poenas imminere, quoniam in sua contumacia pergendo, iram Dei magis in se acuit. Hæc enim peruicaciæ & maioris impietatis occasione sunt homines, quod cum poenas aliquas perpetsi sunt, nihil sibi amplius ferendum putant, eoque magis indureſcunt: neque etiam iudicio Dei esse amplius obnoxios credunt, quia iam virgas omnes consumperit: & tanquam ab eo prius liberati, fræna sibi magis laxant, omnique iugum excutiunt. Hæc ratione denuntiat Iſaias, manum Domini adhuc extentam esse, ne se eam fugisse existiment. Nec verò hic tam docet quam accusat: tamen hiæ etiam minæ redant, vt doctrina intelligatur. sed quia negotium ipsi erat cum præſtractis hominibus, apud quos nulla castigatio profecerat, ideo nondum finem plagis impositum esse denuntiat: ac tamen eas intermississet Deus, non remississet tamen, sed erectam habere manum ad nouum vulnus infligendum.

13 ATQVI populus non est reuersus.) Copulam hic nonnulli accipiunt pro causali: ac si Propheta rationem redderet, cur Dominus nouis plagis subinde infligendis flagella intendere nõ desinat: quia scilicet tam durus & peruicax est populus, vt resistere nolit. Nam vbi nulla est poenitentia, minimè æquum est, Deum quali victum cedere obstinatis hominibus. vnde fit, vt se ad grauiores vindiçtas armet. Cum ergo Iſrael nullis plagis emendaretur, intetire ipsum necesse fuit: vt deplorata erat omnium malitia, cum toties percusi & afflicti non mouerentur, nec vilo modo respicerent. Est autem grauisſima hæc obiurgatio: quod cum Dominus non tantum verbis moneat, sed re ipsa impellat, & cogat variis plagis, obdureſcimus tamen, neque nos à flagitiis & libidinibus nostris abduci patimur. Hoc deploratæ nequitix signum est: nec grauius quicquam dici aut cogitari potest. nam & graue iam malum est, cum homines doctrinam, simulatque proposita est, non sequuntur: grauius etiam, cum obiurgationibus non mouentur: grauisſimum, cum aduersus plagas ipsas obdureſcunt, quin potius vel recalcitrant, vel sua ferocia magis accendunt indignationem Iudicis: nec secum ipsi cogitant, quorsum percusi fuerint, & quod Dominus ipsos vocet. Vbi igitur nulla remedia proficiunt, quid centendum, nisi morbum insanabilem & prorsus deploratum esse: Nec verò ad Iſraelitas tantum, sed ad nos etiam pertinet ista obiurgatio. Iam enim Dominus variis eladibus totum orbem castigauit, vt nulla ferè eius pars ab ærumnis & calamitatibus immunis esse potuerit. Omnes tamen obstinato animo videntur in Deum conspirasse, vt quicquid agat, iui similes esse, & vitia sua prosequi non desinant. Proinde merito nobiscum Dominus eadem expostulatione vti potest. & certè nos ipsos ore Iſraë compellar: nec alius nobis Propheta expectandum est, qui nos plagas denuntiet, cum ab Iſraelis caua nostra diuersa non sit, eandemque cum ipsis culpam sustineamus. Et mox addit explicatio, quem dicit Non quæſiſſe Iehouam: quia in hunc finem percutit Deus, vt ad se reuoct fugitiuos. Videtur quidem hoc modo à se procul abigere homines: sed quia proprium eius est educere è tepulchro quos visus est plagis conficere, terrendo totum humiliat peccatores, vt ad ipsum redeat. Et certè initium cõuersionis est, Deum quærere: nõ vnica est bene viuendi regula. ab ea si deſectimus, neque calum tenemus neque terram. Nunc verò quid sit Deum quærere, vel quomodo quærendus sit, videndum. Hypocritis enim impet in ore prompta erit exceptio, precibus, ieiuniis, lachrymis, tristi hæ-

bitu sedulo ipsos petendæ venæ caua supplicare. Sed quæri vult Deus alio modo, dum peccator verè subactus iugum quod excusserat libenter recipit, & se addicit in eius quod ipse fuerat obsequium.

14 **ABSCINDET.**) Significat vltionem Dei vniuersalem fore, & quæ omnes ordines inuoluat. To use enim populus corruptus erat, & contagio sic peruenerat totâ regionem, vt nihil sanum vel integrum restaret. Quom autem ita grassatur impietas, nemo non sibi blanditur: quæ per bello veli contentos putant, quod multos habeant similes tuis: & dum se comparat cum aliis, paratam sibi defensionem esse arbitrantur. Hæc caua est, cur omnibus in genere vltionem istam denuntiet: quia nemo à communi labe purus erat. Per Ramum, valentiores & robustiores significat: per Arundinem vel succum, debiliores, id est, infimæ fortis homines, & nullis se ferè opibus præditos. Significat ergo impendere Dei vindictam, quæ nec robustis, neque debilibus, nec tumidis, nec infimis parcat: quia nulla pars à communi labe pura est vel intacta. Cæterum quod allegoricè dixerat de Capite & Cauda, clarius & sine figura exponit. & Capita quidè dicit esse Magnates & primores, qui præerant rebus gerendis, & ad gubernacula Reipub. sedebant: quibus adiungit Pseudopphetas, eos quæ sub Caudæ nomine vult intelligi. Atqui priorem versus superioris partem solum declarat, Rami & Arundinis nullam mentionem facit. Cur id omisit, ratio in promptu est. nam eos potissimum vrgere voluit, qui grauius peccabant, & peccandi authores erant aliis, quod essent propter gradum honoris conspicua. Prophetas Caudæ nomine designat, nõ quod essent abieci & humiles, vt aliqui existimant: vult exprimeret partes extremas totius corporis. In Capite, Magistratus & Iudices, quoniam in summo gradu eminent: Pseudopphetas in Cauda, quoniam falsus & hypocriti tallunt & imponunt hominibus: ac si alios leonibus vel vrsis, alios vulpeculis conferret. Hoc loco admonemur, non esse propterea indormiendum vitis nostris, quod impietas & nequitia per omnes ordines grassetur, nec vlla pars hominum pura aut intacta sit, quod enim magis abundabunt vitia, eò magis ira Dei aduersus summos & infimos accendetur. Quod certè nobis etiam hodie in ista malorum omnium lue verendum est, ne scilicet vbi flagrare cœperit ira Dei, fursum & deorsum omnia contumet.

16 **NAM GUBERNATORES.**) Vertunt alii, Qui te beatum reddunt, vel prædicant: ac si diceret, nihil magis noxium aut pestiferum esse populo, quàm adulationes, quæ peccandi licentiam fouebant. Ego verò te quæ rectionem quam prius probaui, quam idem verbum occurreret. Intelligit autem rectores & præiides, quorum officium erat populum continere in honesta disciplina, fræna ad caelum & nequitia omnibus laxasse: vnde merito reductores & corruptores censendi sunt: aut iis enim in plebem vniuersam manat, & veluti ex capite in membra fluit corruptio. Delinquent enim Magistratus & Pastores vt laicam populi coerceant, vt quod rectum & honestum est præscribant, atque imprimis honorem Dei tueantur. si hæc negligat, impostores potius quàm rectores habendi sunt: quando ab iis misera dispartio oritur, iam vbi omnes pro tua libidine agunt, nec vllus est moderatio locus, quæ nisi calamitosissimus exitus esse potest. Quod verò plebs putatur ita ob sua vitia, non minor etiam gubernatores vltio manet, quod minus sibi commissum neglexerint, authoris que fuerint tantorum malorum. Cùm addit Pestem ire qui reguntur, quanquàm hæc particula significat exitiales esse Principes impios, & qui pro libidine dominantur: similiter & doctores, qui potius fallunt atque imponunt, quam salutis viam commoñstrant, quia eorū culpa perit populus: simul tamè admonet neminem excusari, ne quis prætextum sui erroris quærat ex malis gubernatoribus, quemadmodum vulgò fieri solet. Nam si cæcus cæcum ducat, vt inquit Christus, ambo in foueam cadent. Et certum est non alios pestundari ab improbis & peccatis ducibus, nisi qui sponte falli appetunt.

17 **PROPTEREA** super ado.) Exprimit apertius Isaias quàm horrenda futura sit illa Dei vltio aduersus omnes ordines. tantum enim abesse vt euadant qui præ aliis sunt noxii, vt neque adulescentes, neque impuberes, neque viduæ effugiant: quibus tamen in atroci etiam clade parci solet: quod etiam vltio fuisse Gentibus in excidiis vrbium, exiptarum lustris perspicimus. Dominus autem hic denuntiat et neque sexus neque ætatis rationem habiturum. Quod quæ hic quoque sensus non malè conuenit, Quouis multas mulieres suis maritis priuabunt, & pueros orbabunt suis parentibus strages. Deum tamen non fore exorabilem, quin mulieres viduitate, & pueros orbare puniat. sed quia ad summam rei parum interest, non insisto. Cæterum, ne infimulent Deum iustitiam, simul demonstrat quàm iustus de causis futurus sit ita securus, quia scelerati erunt omnes: id eò, quæ dignos esse, quos æqua lege in exitium præcipit.

HYPOCRITAE.) Nolui in hac voce recedere à communi sententia, quanquam hæc impius, duplicem, vel perfidum ac sceleratum significat. Videtur enim notare malorum omnium fontem, quod nullus apud eos verus Dei timor esset. Neque enim leuem aliquam fisionem significat, sed interiorem animi contemptum, quo obstupescunt conscientia, vt nullis deinde monitionibus tangantur: ac si dixisset, in tua prauitate altè esse demersos. Quia verò improbitas, vbi animum occupauit, trahit secum manus, pedes & reliqua corporis membra: ideo Propheta subiicit, esse omnes sceleratos. Tertio addit, eò licentia progressos esse, vt flagitia sua abique pudore iactent.

נבא, quod nomen Stultitiam vertunt, latius sępe patet apud Hebręos: quia pro cęditate, nequitia & vesania capitur. Nunc Propheta, meo iudicio, intelligit sic dedites esse flagitios, vt non aliunde petendum sit testimonium, quā in eorum lingua.

NON erit auersus.) Iterum repeti hanc sententiam: sicuti sæpius inculcanda est, quā non sūfficit semel intellexisse, quā graua sint iudicia Domini aduersus scelerosos: ad dęfacile & celeriter obreper eorum obliuio, quę in futurum tempus tam sollicitudinem, quā metum excutit. Adhęc nos decipit & exerceat salacia illa, quia singulis vindictis putamus exhaustam esse potentiam Dei. Quare nihil aliud quā in tenere hoc principium: quoties nos Deus castigat, imitari aliquid atrocis, nisi maturę respiciamus. Et quoniam à Propheta iteratur hęc admonitio, auidet etiam nobis recurrat, nondū sedatū esse furorē Dei, tamen si tam grauius peccata vltus esse videatur. Quid ergo iudicandum, vbi nos non nisi leuiter castigant? Vt hodie passū quidem iunus aliquid pęnarum, id quod hoc ad durissimas clades quas populus ille sustinuerat, quim ed m itas parati nona adhuc flagella? Quid igitur futurum? Dominus certe perget in officio suo, sed que pepercit simul futurus est nisi hic metus nos experget faciat, planē intolerabilis est stupor noster. Verbum *ו* per futurum tempus reddidit, vt dilucidior esset sensus: quia est quasi de re præterita loquitur, pęnarum tamen continuationem rebellibus denuntiat.

18 QVONIAM (lucencia est.) Vrger Propheta impios, quibus solenne est se exonerare cum Dei inuidia. Velenim terguerantur, vt se persuadeant esse innoxios, vel conuicti culpam tamen extenuant, ac si Dei severitas in modum excederet. Nunquam certe nisi coacti fatentur iustas esse Dei vltiones: imò quāuis apertę se excusare non audeant, fremunt tamen & obmurmurant. Hanc proteruam resellere volens Propheta, calamitates comparat incendio: sed homini in impietatem lignum & materiā esse docet, quia ira Dei accenditur, ac si diceret, Clamitat omnes & flebiliter queruntur, violenter ardere iram Dei, neque interea considerant peccatis quasi flabellis eam accendi, eadem peccata materiā suggerere: imò seipos intrinseco scelerum suorum igne consumi. Nā quod addit de Spinis & Vepribus, rantiundē valet ac si dixisset, hæc flamma correptum omnes sudare partes. Vtrunque autem exprimit, proficiteri à Dei iudicio scelerum pęnas: culpam tamen redire in ipsis peccatoribus, ne crudelitatis prætextu cum Deo expostulent. Concinna autem Grada ioc est: quia hoc vltitatum esse periculum, vt ignis ab ima alicuius loci parte accensus, colligat paulatim vires, magisque ac magis grauetur, & ad superiora ascendat: talem fore iram Dei ostendit itas, vt que non primo statim die corripit sceleratos, sed paulatim accenditur, donec se te prius effundat. Initiō enim Dominus moderatę agit. Quod si leui castigatione nihil proficiat, pęnas auget atque ingemmat. Iam si nos præfactos esse videat, ad extremum ardet, vt nos funditus delectat, & veluti condemat iylum exurat. Denique, vt alibi dicunt Prophetę, nos instar paleę & stipulę esse oportet, vbi semel ira Domini accendat.

19 PRÆ ira (lehouę.) Post quā omnium malorū causam à nobis proficisci, idēque nobis imputandum esse ostendit, simul docet Deum iustissimum esse vltorē. Cum enim homines sibi clades & erunas accerant, Deus nō patitur ipsos manū suā effugere: nō quod propēsus sit ad iram: sed et enim benignus & clemens, sed quod iustus sit, nec sceleratos ferre possit. Horrore aut vltionis Dei, similitudine caliginis exprimit, quia nihil mæstius esse potest: quia sine figuris iudicium ad dē horrendum declarari nequit. Tamen si alludere videatur ad fumum, de quo prius loquutus est. Cum enim præualeat incendium, & grassatur ad dē violenter, lucem densō fumo adimi necesse est.

NEMO fratri suo parceret.) Postrema hæc particula & sequenti versu describit Propheta quibus rationibus aut medijs, vt aiunt, Dominus vindictam suam exequatur, postquam ira exarduit. Vbi enim nulli apparebunt hostes, à quibus metuamus, nos ipsos in perniciem nostrā armabit, ac si diceret, nihil fore difficultatis Domino in exercenda vltione quam denuntiat: quia vt nemo aliunde sit nobis molestus, murus & intestinis bellis nō conficiet. Hoc autem dictū horrendum ac prodigiosum est, Neminem fratri suo parcerere, vnumquemque carnem suam vorare. nemo enim carnē suam vnquam odio habuit. Verūm vbi excecati sumus à Domino, quid superest, nisi vt nos ipsos mutuo perdamus: ac tamen si portentosum est, tamen indies ferē accidit. Nulla nos retinet coniunctio aut sanguinis, aut religionis, aut imaginis Dei, quam omnes gerimus: cum tamen ipse Genes hac communi societate naturę cohibere interdum fuerint à nocendo, quod agnoscerent bellus ipsas similitudine naturę retineri, ne in genus suum sætrent: lupum à lupo, vrum ab vrum non vorari. Homines ergo, à quibus humanitas vocata est, tā atrociter inter se confingere & sæuire, vt belluinā rabiem sepeant, prodigiosum est: nec aliunde hoc malum oriri potest, quā quod à Deo excecati, & in reprobū sensum dati sunt. Meritō verō hæc vltionis speciem expressit itas. Cum enim pace fruuntur homines, se extra omnem aleam positos arbitrantur, nec quicquam reformidant. Hanc autem securitatem deridet Dominus, atque ostendit se vel sola ipsorum manu, quam in ipsos armabit atque impellet, vindictam suam exequatur.

20 RAPIET quisque ad dextram.) Idem est quod vulgō dici solet, *prendre & ravis à toutes mains*. quia locutione insatiabilis vel auaritia vel crudelitas notatur: nam rapiendi libido ad immanem sæuitiā impellit. Fore autem in neplebiles magis emphaticę exprimit, quia exca trulentia

impu si imò incredibili rabie non iecis naurient fraternum sanguinem,quàm si vorarent proprias carnes Hac circumstantia non parum augetur vitiois acerbitas, quòd Abrahæ filii, & sancta electi g netis posteritas, nam belluinum furorem erumpat. Itaq; memnerimus hoc horribile esse cælestis vindictæ documentum, dom implacabili nocendi cupidine fratres alii in alios feruntur.

21 MEN + S S E Ephraim.) He Tribus peculiariter inter te comuræ erant Nam pre ærquã quòd originè dicebantur ad eodem patre Abraham, magis à cæta necessi udo erat quòd ab vno Patriarcha illius pronepoti, nempe Ioseph, oriund erant. Tametsi verò coniunctissimi essent, Deus tamen eas similitè committurum denuntiat vniuo confictu scriptos delectat, ac si vorarent carnè brachii iomid. 6 que opus non fore æternis hostibus denuntiat Addit etiam, ubi mutuis vulneribus sese confecerint, imbo aduersus Iudam euituros, vt eum perdant.

NEC IN omni hoc auerius) si quis per te repuret eas clades quas denuntiauit Isaias, ita obstu pfectet, vt valde miretur duriora adhuc nuntari Verùm ita igit Dominus eum nec eratis. nec prius affligedi finem facit, donec penitus obruat atque perdat, cum æpius inuitati recucient red te eum ipso in gratiã Itaq; mirum non est, quòd plagas alias alus accumularet, quemadmodum etiã per Mosèsem casie in septuplum ad aucturum nuntiauit in eos qui respicere noluissent ne pararet le vna aut altera per si illi, de sanctos esse Cùm autem Extentã Dei manum dicit eo significa parata esse flagella, quibus statim feriat. n. e enim muliebriter irascitur Dominus: sed iram eius vltio statim coniequitur.

C A P V T X.

1 **V**AE decernentibus decreta iniqua: & qui dicit in e dicit ant iniuriam,
2 **V**t arceant pauperes à iudicio: & cripiant ius pauperibus populi mei, viduas spolient, & pupillos præcedentur.

3 **E**t quid facietis in die visitationis? & cum desolatio venerit è lögim quo, ad què cõsugietis auxilium ca. s. s. & b "depone is g'oria vestra?

4 **N**si corruet inter viuentos, & inter occasos cadent. In hoc toto non erit auesus furor eius, & adhuc manus eius extenta.

5 **O** Assur virga furoris mei, & baculus ipse in manu eorum in ira mea.

6 **A**d gentè simulat. e mittã eum, & cõra populum indignationis meæ præcipiam ei, vt præcedatur prædam: vt rapiat spolia, & ponat eum in concalcationem, quasi lila ù platearum.

7 **A**t qui ipse non sic arbitrabitur, nec cor eius sic cogitabit: quia in corde eius erit ad extirpandam & succidendam gentes non paucas.

8 **D**icit enim, An non Principes mei pariter Reges? (mascus?)

9 **A**non v. Car. benis sic Cal o: amon Hamah sicut Arpha? amon Samaria vt Dax
10 **S**icut imenit manus mea regna idolorum, etiam simulachra eõ sũt præ Ierusalè & Sa

11 **A**m õ sicuti feci Samariæ & idolis eius, ita faciam Ierusa e & idolis eius? (maria.)

12 **S**ed accidet, Ci me perierit Dominus to. ù opus suũ in mort. S. õ & Ierusalè, visitabo super fructũ magnificentiæ cordis regis Assur, & super glorã altitudinis oculorum eius.

13 **Q**uia dixit, In fort. tu lime manus meæ feci, & in sapientia meã: quia perspicax fuit: & ideo abstulit terminos populorũ, & rã cõlita eorũ diripi, & detraxit aquã ortis sedentes.

14 **E**t vincerat quasi indium manus mea opes populorum & vt colliguntur oua derelicta, sic ego vniuersam terram collegi: nec fuit qui abigeret ala, & aperiret os, & siõlret.

15 **A**nglorabitur secinus aduersus secantè ipsã: in magnificabitur serra aduersus eum qui ipsam agitãt: quasi eleuatio virgæ cõra eleuatiõ ipsam, quasi eleuationes baculi, non ligni.

16 **P**ropterea me t: i Dominator Domiuus exercituum in pugna eius maciẽ: & s. btus gloriam eius succendet incendium, quasi incendium igitis.

17 **E**t erit lux sicut in ignem, & sanctus eius in flammam: comburet que & deuorabit, vt pres eius & spmas die vno.

18 **G**loriam syluæ eius, & frugiferi campi eius, ab anima vsque ad carnem consumet: & erit quasi dissolutio signiferi.

19 **E**t reliquæ ligni syluæ eius ad numerum erunt, vt puer eas numeret.

Gen. 41.50

Leu. 26. 18.

21

"vel, munieris.
"Vel sine me.

- 20 Erit in die illo, Non adiciunt amplius reliquie Israel, & supersuētēs ē domo Iacob imiti percussori suo: nam imitentur super Iehouam sanctum Israel, in veritate.
- 21 Reliquie reuertentur, reliquie Iacob ad Deum fortem.
- 22 Nam si fuerit populus tuus Israel instar arene maris, reliquie eius reuertentur. *Consumptio decreta inundans* ^{” iustitiam.}
- 23 Quia consumptio ē & fructio Domini Iehoua exercituum facit in medio totius terrae.
- 24 Propterea sic dicit Dominus Iehoua exercituum: Ne timeas, popule mi, incola Sion, ab Assur. In virga percussit te, & baculum suum leuabit contra te in via Aegypti.
- 25 Sed adhuc paululum, & [”] consummabitur furor & indignatio mea, in abolitione eorum. ^{” vel, con-}
- 26 Et excitabit Iehoua exercituum contra eum flagellum, secundum eadem Madian in ru- sumetur.
- pe Orcb: & virga eius super mare, leuabitque eam in via Aegypti.
- 27 Et accidet in die illa, vt auferatur onus eius ab humero tuo, & iugum eius a cervice tua: & dissipabitur iugum a facie iunctionis.
- 28 Venit in Aiath, transit in Migron, in Michmas reponet vasa sua.
- 29 Transiunt vadit, in Geba pernoctauerunt hospitio: territa est Rama, Gibeā Saulis fugit.
- 30 Huius voce tua filia Gallon, fac audire Laisam paupercula Anathoth.
- 31 Mota est Madmena: incolae Gebim collegerunt se. *(collem Ierusalem.*
- 32 Adhuc dies: cum in Nob interquiescet, agitabit manum suā versus montē filiae Sion,
- 33 Ecce, Dominus Iehoua exercituum amputabit ramum [”] cum terrore, & proceres sta- ^{” vel po-}
- turae excidentur, & sublimia humiliabuntur. ^{tenter.}
- 34 Et rescabit condensa syluae ferro: & Libanus violenter cadet.

IN CAPVT X.

MAGISTRATIBUS) Nunc propius vrget populum Isaias: sicuti fecit i. & 2. cap. quod se merito affligi sentiat. nunquam enim se merito plesti fateatur homines, nisi aperte conuicti & coacti. Quamuis autem prioribus testimoniis satis conuicti essent, tamen ad speciem rursus veniendum fuit, quibus eorum simulatio detegi posset. nam adeo perfideat frontis sunt homines, vt qualibet excusatione se tectos putent, & Deum vltro criminentur. In tanta igitur proteruitia, eos satis duriter exagitare, aut accufando modum excedere non potuit, vt ipsis etiam inuitis ora obstrueret. *in &. h. 7.* saepe in Scripturis coniungi solent: vt Psalmo septimo. *in.* significat vanitatem & iniquitatem: em: ed posterior significatio hunc loco melius quadrat. *h. 7.* verò molestiam significat, & saepe causam ipsam molestiae, iniuriam scilicet, quam potentiores tenentibus inferunt, cum auctoritate & potentia sua abutuntur. Quemadmodum enim prius originem mali ab ipsis gubernatoribus esse demonstrauit: ita ipsos in priorē ordine collocat, vt poenam tubeant flagitiorum, quorum ipsi in causa fuerunt. Quod diligenter notandum est: quia in summo gradu constituti, se à communi aliorum sorte eximi, ne reddenda sit Deo ratio, putant. propterea hanc ipsis prerogatiuam fore denuntiat, vt primi etiam poenas luant. Quod nonnulli hic duos ordines constituunt, & distinguunt Decernentes à Scribentibus, mihi non probatur. nam in genere & sine distinctione aduersus Principes & Magistratus inuehitur, qui iniustus & tyrannicus edictis populum sic grauabant, vt ad merum latrocinium tenderent: omne ergo Magistratum & Gubernatorum genus comprehendit.

Psal. 7. 15

Cap. i. 10. 22. 23

2. VT ARECANT) Alii vertunt, Vt faciant declinare. sed verus sensus est, vt arecant, pauperes à iudicio, vel efficiant vt cadant causa. Hæc iniquitas & iniuria est cuius superiore veru meminerat: quod in opibus eripitur iustum, fraudanturque in diuitum gratiam, & è iudicio abeunt delusi, dum omnia sunt prædæ expolita. Pauperes autem potissimum nominat, quod opē & auxilio vt plurimum destituti sint. Cum igitur eos Magistratus & Iudices præ cæteris adiuuare deberent, plus sibi aduersus ipsos licentiæ permittunt, & contumeliosius ipsos opprimunt. Qui enim opibus, aut amicis, aut gratia valent, iniuriæ minus obnoxii sunt: quoniam arma ipsis sunt in manu quibus se defendant, atque etiam vleiscantur. Dominus verò sibi peculiariter commendatos esse pauperes ait, qui tamen vulgò cõtemnuntur: atque ita commendatos, vt iniuriam quæ ipsis illata fuerit, inul- *Exo. 22. 27*

tam non sinat. neque enim frustra se talium tutorem ac defensorem nominat. Hinc igitur inopes & *Deuter. 15.*

tenues consolationem petere debent, & æquiore animo miserias & ærumnas pati, quod intelligunt *9. & 24. 15*

se curæ esse Deo, qui: nullas ciuitum eorum iniurias non sinet. Simul admonemur potentes & o- *Psal. 68. 6*

i. ii.

plenti, ne impunita sit eis illecebra ad peccandum. nam etsi nullus hinc vindex appareat, Dominus tamen vlciscetur: & eorum causam suscipiet, quos omni ope destitutos esse putabant.

Visitatio. **¶** **¶** quid facietis.) Hic Propheta seuerè minatur Principibus, qui securè desidebant in suis malis, vt solent homines prospera fortuna ebrii omne discrimen ex alto despiciere. Admonet igitur, tametsi cunctetur Deus, præscriptum tamen esse tempus eius iudicio, breui que iam instare. Et quia vicinis hostibus prostratis, & federe potentissimæ Gentis muniti, metuere desierant, disertè pronuntiat eladem è longinquo venturam. Visitatio autem pro Iudicio hic capitur. nam alioqui bifariam nos visitat Dominus: nempe in misericordia & in iudicio. vtroque enim modo sese nobis & potentiam suam declarat, & cum nostri miseris nos eripit è periculis, & cum impios & contemptores Verbi vlciscitur. Eadem autem est ratio vtriusque significationis: quia nobis Dominus, nisi suis operibus, non appareat quæ abesse putamus, nisi det nobis signum aliquod præsentis suæ. Hanc ergo visitationè ad sensum nostrum refert Scriptura: quia dum premium ærumnis, dum licenter sibi indulgent impij, Deum procul abesse, & nostra negligere suspicamur. Proinde hic Visitatio, pro Iudicio accipi debet, quo Deus impiorum audaciæ & petulantia se opponens, quasi fugiuos ad se retrahet. Quòd si tam horrenda sint in hoc mundo iudicia Dei, quàm formidabilis futurus est, cum postremò venerit ad iudicandam orbem? Nam quæcunque nunc metum vel terrorem incutunt poenarum exempla, non nisi præludia sunt extremæ illius vindictæ, qua fulminabit contra reprobos. multa etiam quæ videtur præterire, consiliò in vltimum illum diem referuat ac suspendit. Quòd si his castigationibus ferendis pares non sunt impij, quanto minus tolerabilis erit illis gloriosa & inestimabilis maiestas, cum ad tribunal illud magnificum venierint erit, coram quo Angeli ipsi contremiscent? Dùm ait, **E LONGINQVO**, obseruandum est nos obstupescere non debere in tranquillitate præsentis: quia quicumque securè torpendo in suis vitis, praua hac securitate Deum exarant, breui sentient posse momento, quoties volet, cælum & terram ab ortu vsque ad occasum concutere.

AD quem confugietis.) Significat suis præsidis frustra eos inniti: quia aduersus Dei manum irrita erunt, ad eò que euanciscunt. simul etiam docet hanc mercedem iustissimam fore: quia cum inhumani fuerint erga alios, meritò nihil tunc opis aut in Deo aut in hominibus sentient. Iudicium enim sine misericordia iis qui immisericos des fuerint, præsertim verò in Iudicibus, qui totius populi asylum esse debent: quando ad hoc instituti sunt, vt miseris inopescerant. si eos neglexerint ac proderint, si etiam spoliarint, quantopere displiceat Deo hæc inhumanitas, in tua ipsorum nuditate sentire æquum est. Quod sequitur, **VBI DEPONETIS GLORIAM**, ita accipiunt interpretes, ac si diceret, Exturbatù iri è suo gradu. Ironice enim per ludibrium sciscitari Prophetam existimant, Quòd abibit splendida illa dignitas, qua non minus crudeliter quàm stultè superbiunt Proceres, quantisper illis Deus parcat: Sed quia hoc coactum esset, mihi potius videtur Itaias quæ rere, vbi nã reperturi sint turas latebras, in quibus gloriam suam deponant, ita Relinqueri intelligo custodia: caua: & duo particula inter se respondent, Ad quem cõfugietis? & Vbi reperietis gloriam vestræ asylum, in quo seruetur? Nisi fortè magis ardeat diueria sententia quam in margine notauit. quia verbum **VR** Roborare etiã significat. Cæterum, si Principes è sublimi detractos Deus ita direptioni exponit, quid infimis futurum est? Non est igitur quod sibi quisquam blandiatur. nam instat stipulæ futuri sumus omnes, vbi ira Domini aduersus nos accensa erit.

Psal. 83, 14

4 **NISI** corruet.) Quia ambigua est significatio particulae **וְהִי**, varios sensus eliciunt interpretes. Quidam exclusiue accipiunt sicuti pluribus alijs Scripturæ locis ac si diceret, Tantum corruet inter vincos & occisos: quia scilicet omnes aut vinculis aut cædibus addicti deuoti que erunt. Alii vertunt, **SINE** ME: quæ lectio si placeat, Propheta docet hanc illis interitus causam esse, quòd defecerint à Deo suo: vt certè hæc nobis malorum omnium causa est, fontem vitæ & salutis bonorum que omnium relinquere. & hoc modo acriter perstringit impiorum vecordiam, qui perinde exultant relicto Deo, ac si nihil optabilius vel lætius esset, quàm solum se ab eo subducere: atque ita ironica esset exprobratio: quia non aliunde illis obuenerit calamitas, quàm ex Dei absentia, qua perperam lætati fuerant. Secundum alios celyptica est locutio, Non aliud fore illis refugium, quàm si se subter vincos & occisos prosternant. Poffet quoque iurifurandi esse forma, & optime quadraret hic sensus, Deum cum indignatione iurare, nemini se pariorum, quin alios mancipet carceri, alios hostibus interficiendos tradat. Deniq; ostendit hæc sententia, qualis maneat exitus eos omnes qui verbo Dei admoniti non respiciunt. Et ex proximo contextu colligimus, graue dirum que exiti denuntiari. repetit enim quod iam sapius dixit, Iræ Domini adhuc sedata non esse: reperturum atrociores poenas quibus sese vlciscatur. Quo docemur, nihil omnino præstabilius, quàm vero respicientia affectu tangi, & culpam nostram agnoscere, vt veniam à Domino consequamur.

5 **Ô ASSVR.**) Quod nunc sequitur, sic ad poenas denuntiandas spectat, vt misceat tamen aliquid solati ad leniendos piorum dolores: imò maior pars orationis in hac doctrina consumitur, Quæquid malorum prouenit ab Assyrijs, temporale esse Dei flagellum: incredulos tamen vbi plus æquo læciuierint, tandem in ordinem cogendos esse. **וְהִי** interdum dolentis est, interdum vocantis aduerbium, interdum **Væ** significat: quemadmodum

dum vetus interpretatū fuit, hic verò aliter exponi nequit, quàm vt Dominus Assyrios vocet, vel induat personam gementis, quòd pœnas de populo suo per Assyrios sumere cogatur. Sed cùm omnia propius expendo, potius detecendo in eam sententiam, hic à Domino vocari Assyrios, ac si tuo edicto ad gerendum bellum eos armaret. Prius quidem eos venturos dixerat: sed ad eò se curi sunt hypocritæ, vt nunquam percellantur timore Dei, nisi cùm flagella apparent, atque ad eò infliguntur. Hæc ratio est cur ipsos nunc acceriat, Adeste ac si Iudex licetorem vocet, atque ipsum iubet maleficum vincire: aut carnifici mandet, vt ipsum capite puniat. Ita Dominus vocat Assyrios, vt eorum manu vindictam suam exequatur.

E T baculus.) Hoc ad Assyrium referri potest, & sic retolui, vt sit repetitio eiuſdem ſententiæ, verbis paulum mutatis. Ego tamen aliter diſtinguo, Assyrios vocari Baculum furoris Dei: deinde gladios & arma quibus instructi sunt, nihil aliud esse, quàm iram Dei ac si dixisset Prophetæ, Deum Assyrios pro imperio vti ad executionem in x iur, non tecus ac gladiis. Deinde etiam si gessent gladios, nihil tamen inde esse metuendum, antiqui tenus se ira Dei exeret contra Iudæos. Summa est, Quicquid erit virtum in hostibus, proficiet ab ira Dei, & arcano instinctu eius concitari ad perdendum populum, qui alioqui dignum non mouerent: Baculum verò qui gestatur eorum manu, Deus pronuntiat iram tuam esse; vt te iram Iudæi cæcos hostium impetus regi cælesti providentia. Quod enim nonnulli vertunt, In loco, vel In regionem istorum, ego non probò, & nimis conuocatum est. In summa, Dominus vocat Assyrios, tanquam ministros iræ suæ, vt eorum manu cœtera populi sui vlciscatur: & que quid in manu eorum est, suam esse iram testatur, atque huic doctrinæ duo propositi sunt fines, primum, vt te iram impii, ac tci ant Dominum haud frustra ipsis interitum minari, deinde, rationem ostendat quæ ipsos puniat. Hoc enim plurimum valebat ad excutiendum torporem impiis, qui omnes Prophetæ conuociones & minas iridebant, adhæc nõ parũ valuit hæc doctrina, cùm populus ipse attingi cepit ab Assyris. Recepta enim tunc peripericere locum non fuisse inane, neque fortuito accedere quod à Prophetis prædictum erat. Obiciet quispiam, Cur postea Baculum vocet iram suam, cùm prius Assyriũ Virgam furoris sui esse dixisset? sic enim potius loquendum erat, Assyrius est ira mea: & baculus quem gerit est ira mea. Sed non est anxie immorandum vel bis, cùm Prophetæ mentẽ tenemus. Vocat autẽ homines baculum iræ: quia ipsis, tanquam baculo, vti. Iram Dei vocat hominum arma, quod eorum arbitrio non regantur, sed testimonia sint iræ Dei. Appositè ergo loquutus est Prophetæ, ne cœstimemus impios licentiosè, quoconque impellit libido, irruere: sed iræno constringi & comprimere, ne quid præter voluntatem Dei efficiant. Hinc colligendum est, Dominum agere etiam impiiorem manus: hic sobriè sapiendum & loquendum est: prudenter enim & moderatè inter opus Dei, & opus hominũ distinguere conuenit. ac triplex est Deo per homines agendi modus, primam, quòd oēs per ipsũ mouemur & sumus, vnde sequitur omnes actiones ab eius virtute manare. deinde peculiari modo agit ac flectit quoconque visum est impiis: & quantis nihil minus cogitent, eorum tamen vitæ opera, vt te mutò conficiant ac perdant: vel vt populum suum eorum manu castiget. de hoc modo hic loquitur Prophetæ. tertio, cùm gubernat suo Spiritu sanctificationis: quod electis singulare est. Itaque siue tyranni aut latrones, aut alii nobis molesti sint, siue contra nos exurgant exteri populi, semper inter turbulentos motus & confusos nobis resurgat manus Dei, nec quequam fortuito accidere putemus.

6 Ad gentem simulatricem.) Persequitur superiorẽ sententiam, quæ Assyrium Virgam furoris Dei vocauit, quemadmodum enim pater haud frustra ferulam sumit, sed hoc propositum habet vt filium castiget: ita declarat virgam Domini non incertum habere curiũ, sed in castigationem ingrati & sceleratis destinatam esse. SIMULATRICE M potiorẽ gentem vocat, aut peruerſam, quòd in ea nihil esset integri ac sinceri, opponitur enim Simulationi Integritas: quæ omnium virtutum caput est, quemadmodum hypocritis illa mater est omnium vitiorum. Proinde hic non leuiter accuat Iſraelitas, sed exprobrat quod est omnium maximè execrandum, atque ideo contum quòd post vocat Populum indignationis, sicuti alibi Idumæos Populum anathematis sui. Quamquam autem significat se Iudæis infensum esse, locutio tamen Hæbraica multò plus habet energiz, exprimit enim populum hunc ideo deuotum esse exitio, quia nihil in se continet nisi materiam iræ. Deus quidem nisi flagitiis nostris prouocatus, nunquam irascitur: sed vbi ad summum cumulum peruiciti impietatis, accenditur implacabilis eius furor. Ita spem reconciliationis præterdit simulatoribus & perdidit, qui non destiterat subinde peccata addere. Postea te fræna laxasse dicit hostium truculentiz, vt sine modo per rapinas omne genus & contumelias grassentur. Porro hoc non est ita accipiendum, quasi Assyrii mandatum haberent à Deo, quo te excusare possent. Bifariam enim præcipit Dominus nempe, arcano consilio cuius homines consciũ non sunt: præcipit etiam Lege, qua voluntarium obsequium à nobis postulat: quod nobis Præcipuè attendendum est, vt respondeamus fanaticis hominibus, qui profanè disputant de consilio Dei, quum suam & aliorum impietatem excusare volunt. Prudenter, inquam, distinguere opere præcipitum est inter has duas præcipiendi rationes. Quum enim Dominus in Lege patefaciat voluntatem suam, non debeo ad arcanum eius consilium, quod mihi ignotum esse voluit, conſe-

Act. 17. 28

Infrã cap.
34. 5Præcipere
Dei.

dere: est enim simpliciter in obsequio permanendum. Quòd si quis se parere Deo causetur, cum libidini suæ obtemperat, mentitur, Deum frustra scelerum reatu inuolvens, quo se intus confictum scit. Neque enim hic alio vel teste, vel iudice opus est, quàm propria cuiusque conscientia, impii qui dem opera vitur Deus, sed aliò ipestantis. Est igitur hominum respectu accidentale, quod per impios & reprobos agit: quia se Deo teruire neque norunt, neque id propositum habet. Itaque si prætextum hunc capient, facillè conuinci possunt, dum libidini suæ merem gerent, nihil minus quàm Dei imperio parere. habent enim voluntatem Dei in Lege expressam, ut frustra alibi eam querant, suo ipectu opus Dei non agunt, sed diabolici: quia suis cupiditatibus cedunt. Hoc certè minimè ipectabant Assyrii, ut operam suam Deo locarent, sed libidine suâ, ambitione, & auaritia ferebantur. Interim Dominus ipsorum conatus & consilia in alium omnino finem ipsique ignotum dirigebat. Summa verò huius loci est, ratum & non vulgare fore ultionis Dei exemplum, cum effrauentia irruent Assyrii: quia diuinitus multi erunt, nõ vt humaniter & moderate ipsos tractent, sed vt hostili more ipsos prædentur. addit etiam in CONCVLCATIONEM: quod extremum omnium est, quum scilicet non pareatur victis, sed contumeliosissimè, quoad fieri potest, tractantur.

7 ATQVI ipse non sic.) Quia impii, dum suam ferociam desumpant, conturbant infirmos animos, aci penes Deum non est, eorum iuperbiam & furorem competere: maturè occurrit Propheta, & fideles hortatur, quantum uis intemperanter se effundat impiorum petulantia, ut tamen tentent occulto Dei iudicio iustè se castigari. Ostendit quod nuper attigimus, longè aliam fore Assyrii mentem, quàm vt Deo impendant operam, sintque eius irâ miniftri: sed tenendum simul est quo consilio id faciunt. Multis enim obicere promptum fuit, Quid nobis, cum sis Dei præco, ab Assyrio minitaris? quasi verò immanis illa bellua ad capefenda Dei iustia docilis sit. Res pòdet igitur mirum esse Deo artificium, quo vel metios, vel inuitos in obsequium trahat. Tametsi, inquit, alii sint eorum conatus aliàque consilia, nihil tan. en impediunt, quo minus per eos exequatur atque impleat Deus quicquid decreuit. Pòterat etiam multi obftrere, præposterum esse ordinè, quòd Deus profanis Gentibus electum populum si buceret: nec verò æquum esse, quantum peccallent Iudæi, vt eorù conditio deterior eilet quàm illorù latronù qui impietate sua & sceleribus atrocissimâ pœnâ meriti erant. Denuntiat igitur Propheta suas Assyriis quoque fore vires, vt iustas penas tempestiue lauant. Interea non est aburdum vt affligant alios, prædentur, deuorent, interficiant, quia reposita est illis tua merces. Adhæc mederi Propheta piorù dolori, & anxietatè molestiamque leuat, significans impiorù audaciâ diuinitus frangi, ne perficiant quicquid ipsi libitum est. Docet igitur, vt eunque consule tum multuetur impij, Deum è cælo tẽperare sua iudicia, vt Ecclesiæ suæ saluti cõsulat. Iubet ergo, quâuis Assyrius immanis belluæ instar, præde a iudicæ ardeat, oculos attollere in Deum, cuius consilium à cæco illo impetu longè remotum est.

8 DICET enim.) Causâ assignat cur nõ putabit Assyrius se virgam esse Dei, nempe quia excæcatus iuperbia, nullum iuperius imperium agnoscat: neque enim fieri potest, vt se Dei prouidentie subiciant, qui magnitudi. ne sua cõsulat, hoc & illud arrogat suis viribus. Hoc verè legitimum imperium tribuere Deo, vi ne minimù quidè digiti moueri posse credim⁹ abiq; eius nutu. contrà verò quisquis è minimù quicquam posse imaginatur, sacrilego factu Dei potètiã ad se transfert, sicut hic Propheta graphicè depingit inuolentiam profani Regis in iactanda rerum omnium licentia. atq; hoc præsertim iumiss Principibus euenit, qui cum opib⁹, copiis, & robore valeat, sic excæcantur, vt iix homines se esse norint. quod plus satis experiri licet: nam quotuisquisque Principi hodie se hominè, & cõmunib⁹ miseris obnoxium putat vel meminit? Sic enim ebrietate quadã mèis alienatur, vt quicquid moliri sũt, protin⁹ teie esse cœtos, superatis omnib⁹ obstaculis, credat.

9 ANNON sicut Charchemis.) Hic aliquot vrbes nominat: ameti alii regiones esse volunt. est tamen probabilis vrbes aut munita quædam loca fuisse. Annon, inquit, idem accidet locis mihi nondum subiectis, quod aliis quæ mihi obftruerunt? Comparat igitur Chalno, Arphad, & Samariam, quas postremò vicit, Charchemi, Hamath, & Damaco, quas prius vicerat: nec eas istis fortiores fore dicit. Ita solent impii ex pristinis suis factis gloriari atque insolecere, vt se omnia impedimenta pertrumpere, nec quicquam eorum consiliis & conariibus obftrare posse existimèti: nõ putant se omnia inuito & inieo Deo peracturos. Cum legimus hanc historiam, discamus non esse iuperbiendum quòd fortes fuerimus, aut nobis successerit exientia: nam in eius manu erit nos denecare qui exultit. Quòd si Assyrii istam arrogantiã exprobra⁹, quantò magis arguendū sunt n qui sibi iustitiæ & iustitias laudem tribuunt, ac si sua piorù virtute regenerari possent? Deum enim haud dubie spoliant suo honore, quòd, que illius proprium est, sibi viurpant.

10 SIVE T.) Longius iam erumpit intemperies, neque enim tantum hominibus, sed Deo ipsi insultat Assyrius, ut que etiam diis ipsis quos colabat. Iactat enim deos, trib quorum tutela erant alia Gentis, sibi obftrere non potuisse, quominus eas domare: Deum Israel, quon confidebat Ierusalem & Samaria, sibi haud magis obftrurum. Sic enim iuperbiunt impii, vt victorias quas consequuntur, viribus suis tribuentes, aduersus Deum & omne numen sele erigere non dubitent. Fingunt quidem se numina sua reuereri, id est, idola quæ sibi commenti sunt, ea que saluant, & sacra faciunt

faciunt, quibus specimen aliquod præbent se victorias suas diis acceptas ferre: sed deinde Reti suo, ut inquit Habacuc de Nabuchodonozor, iustum faciunt, & iagenæ tuæ sacrificant: dum scilicet facinora sua, consilium, prudentiam, industriam iactant. Tunc enim hypocritarum vitam detegunt, & arcanas cogitationes pat. faciunt, quæ subtilis simulationum involvens latebant: id statim quod nummi suo tribuere videbantur, ad te transferunt. Haud mirum igitur, quod Sennacherib se turpa omne nomen esse creberratis: talis enim est fructus impietatis. Duplex autem hæc blasphemia est: primum quòd se præfert Deo, quæ ipse pro pot. entiam fore existimadendæ, quòd Deum falsis diis permittet. Satis verò prodebat impietatem suam, cum vel idolis solum se præferbat, nã et si nihil sunt idola, cum tamen aliquod virtutis & divinitatis ipsi attingant eorum cultores, sius insultant, se omnis nominis contemptores esse produnt. quando non aliter in idola tum contumeliosè, ac si cum Deo ipso negocium foret. Bellum igitur cum Deo gerere testis est eorum contumelia, nec vlla ignorantia ipsos excusat: quia Deum simulachris in se putant. Nam si Apollinem aut Iovem despicebat hic tyrannus, certè non tanquam idola, sed tanquam Dei nomen in ipsis contemnebat. Altera verò tyranni blasphemia fuit, quòd Deum vivum cum diis Gentium fictis in eundem ordinem redegeret, quæ simul cum aliis insultare aotus est, & Israelis fiduciam ridere, ac si non maior eius potestas, quàm idolorum foret.

Habac. 1.

Iacob 4. 6
1. Pet. 5. 5

12. c. v. perfecit.) Hactenus expositum Propheta qualis si tura esset superbia Assyrii, postquam sibi victoriam aduerus Israel adæpius esset, nunc verò quid Assyrio ipsi venturum sit, & quale erit consilium Domini aduerus ipsum, declarat. Nã impu perinde omnia agunt, ac si Deus in celo non esset, nec posset eorum conatus abire impere. Quod enim aliud declarat superbia itte voces, *MANVS MEA INVENIT REGNA IDOLORVM*, quàm quòd existimabat se diis omnibus superiorem fore? At qui Deus se se opponit eius conatibus: & postquam ipsius opera usus est, in eum quoque animaduertit Deus: huius sententiæ membra, impium enim Regem à Deo p. amendum esse pronuntiat: deinde admonet nondum tempus adesse, quòd fideles ad patientiam animet. Tempus autem agendi tunc Deo opportunum fore denuntiat, ubi Ecclesiæ tuæ peccata correxerit: perinde ac si pater familias res domi tuæ turbatas componeret. Huc spectat consilium, ne animam deipondeant fideles, ubi impium tyrannum sic exultantem cernent, neue abneiat spem salutis, ac si nullo fræno posset cohiberi. Promittit Deus in summa, se, ubi Assyrio permisit abique modo superbiere, vicissim fore vindicem: quia partes tuæ sint retundere carnis superbiam, quæ cum sacrilegio coniuncta est. Ideo particula *BY* pondus habet, quasi diceret Altitudine sua minime eximi Assyrium, quo minus pennis tubi acceat. Fructu verò hic metaphoricè accipit: quoniam impij se beatos & felices esse putant, dum turgent superbia, ac si vi utamur aliquem colligerent. Cor verò priore loco ponitur, in quo sedes est superbiæ, & quod arrogantia turgidum, ferocia & contumelias efflat. postea adiungit Oculos, in quibus interior cordis affectus se prodit, & qui elatione sua oculi viti nuncii sunt. Quantumus ergo superbia sua attollat Assyrius, testatur Deus sibi in manu esse rationem, quæ gloriam eius in dedecus & probrum repente conuertat. Itaque & contemptum, & despicientiam, & fastidium, gestuque vultuos nimia confidentiæ signa, quæ in superbis hominibus conspicit solent, comprehendit. Deum porrò loquentem introducit: quoniam *ἰσαφαισιώτης* est quod Dominus ore tuo pronuntiat, quàm si Propheta ore loqueretur. Hinc collige vniuersalem doctrinam: Dominum scilicet insolentiam superbiorum ferre non posse, quin eam retundat. est enim perpetuum ipsi bellum cum arrogantibus & fastuosis. Sed animaduerte, ut immodicæ festinationi obuiam iret Propheta, hoc velut restrictionis loco additum: postquam scilicet Dominus totum opus suum perfecit. nam simulatque hominem superbum videmus, miramur eum à Domino tolerari, at qui demonstrat hic Iudas, superbum istum tyrannum, quantum proteruè te iactet atque efferat, à Deo ferri, quoniam eius opera uti volebat: nec semper adesse opportunum tempus, quo Dominus frangat impios, sed patienter expectandum esse: ubi castigauerit regnum Iuda, ac si domesticos in ordinem coheret, in puniendo extero hoste minime fore legem vel tardum quemadmodum pater s. rulum abnecere aut abrumperet solet, qua filium percussit. *MONTEM* porrò *NON* *συνεβόησεν* posuit pro Ecclesiâ: & eodem sensu Ierusalem, ut à Templo & regia vrbe tanquam à capite totum corpus vel à parte præcipua totum regnum designaret. *VNIUERSVM* *OPVS* exprimit, quia barbaræ præpostera nostra celeritate Deum ab opere suo vocauerimus, etiam si tantummodo inchoatum esset, præsertim contra impios ebulliant eiusmodi: vocat, ut difficile sit impatienciam nostram cohibere, nisi protinus in illis puniendis Deus morem gerat nostro desiderio. Hunc feruorem ut temperet Propheta, iubet paternis Dei castigationibus liberum & plenum tempus permitti. Totum enim opus accipit pro iustitia m. n. fura. Vtilis doctrina & magnæ consolatoris, nam videmus impios mirè insolentes & quasi viresciores insultare Deo, et quæ doctrinam nobis & calumniis insulari, ut nullis ferè verbis exprimi possit eorum proteruitia, quòd sinobis obtemperaret Dominus, statim ad eos frangendos & defendendos aduolare, sed vult per eos Ecclesiam suam prius humilitare. Nec enim de Syris aut Aegyptiis hic loquitur, sed de Iudæis, de Sion, de Templo & domicilio quod sibi conuerterat esse volebat. Ita hodie varij sunt Ecclesiæ moribus, quos Dominus curare & purgare vult. id quidem i. iiii.

inchoauit: sed fallimur, si perfectum opus esse existimemus. non desinet igitur quoad ita nos do-
muerit, vt vero ipsius timore percussit, qua decet modestia & docilitate iugum subeamus. Itaque
mirum nõ est quod fræna laxat tyrannis, eoque in Ecclesiam adhuc seuire finit. sed consolatio
in promptu est: quod cum eorum opera fuerit vsus in castiganda Ecclesia, superbiam eorum &
arrogantiam visitabit. Nec mirum est, si Deus electos suos priore loco feriens. peculiarem saluta-
re eorum curam sibi hoc modo esse declaret. Oportet igitur iudiciũ a domo Dei incipere. dein-
de ad externos progredi, qui diuiores etiam plagas sustinebunt.

13 **Q V I A**, dixit, In fortitudine) Iterum repetit Propheta plenas blasphemiarũ voces quas
crepabat Assyrius. Sux enim potentia & sapientia vendicat quicquid victoriarum adeptus est.
Per Fortitudinem manus intelligit ingentes exercitus ex variis Gentibus collectos. quantum sibi
in gloriatur se bellieorum esse Regem, vt solent Thraones isti laudem omnium quæ eorum au-
spiciens gesta sunt ad se trahere, tamen in vmbra delictis vacauerunt. postea circumspectum & prudentem
se fuisse iactat, vt vulgò dicimus, *l'ay este bien entendu, & expert*. Cæterum minime dubium
est, quin fraudes & peruerias astutias quibus vicinos circumuenerat, honorifico titulo vestiat. Nã
hæc Regum ac Princeipum sunt stratagemata, obliquis artibus pacem turbare, excogitare litium
pretextus, serere discordiarum semina, denique suis practicis, vt loquuntur, omnia miscere. Quod
dicit. **TERMINOS POPVLORVM SVSTVLIT**, tantumdem valet ac Propagauit fines
meæ dominationis, aliãque regiones meis finibus adiunxi, vt eã distinetio & terminis tollere-
tur. quemadmodum si diceremus Regem Gallia, fines Britannia, Burgundia, Aquitania, Pro-
uincia, & aliarum regionum iussulisse, cum eas suo regno coniunxit. Addit etiam nihil adeo ab-
sconditum aut abstrusum fuisse, quin ei in prædam pateret: ac si diceret, sua sagacitate factum esse
vt attraheret in suas nallas vicinos, piscaretur thesauros ipsorũ, & ad se alliceret quicquid remo-
tum erat.

14 **ET INVENIT**) Addit nihil sibi fuisse negotii in Regibus superandis, & in vnum contrahẽ
dis eorum opibus: sed que similitudine planius reddit: quemadmodũ si quis nidum querat, & repe-
riat ab auibus destitutum, sicque oua sine difficultate capiat. nam si incumbant aues, vt est innatũ
ipsis conseruandi nidi studiũ, aut inuolabunt in captorem, tũque rostro petent, vel sibilo & gar-
ritu eum abigere conabuntur. Hic verò tyrãnus iactat neminem fuisse, qui aduersus ipsum vel hi-
sere tantum auderet, atque ita nullo negotio ad se regna omnia collegisse. Itaque hæc omnia sibi
arrogata, & sapientia iuxta tribuit: nec providentiam Dei vllam agnoscit. Has iactantias consultò
Propheta quasi ex ore eius retulit, vt ostenderet totidem fuisse stibella, quæ Dei iudicium accen-
derent. nam inter homines tolerabilis non est hic fastus, quomodo eum Deus non comprimeret?

15 **AN GLORIABITVR.**) Clarus hic deridet velanam illam Assyrii temeritatem, qua sibi
ex nihilo aureos montes fingebat. perinde enim esse dicit, ac si securis aut malleus manum à quo a-
gitantur, despicerent, ac superbirent de sua agilitate, quum tamen palam sit carere proprio motu.
Sed antequam plura de re, de verbis breuiter aliquid attingam. Secundum membrum versus non-
nihil obscurum est. Res quidem ipsa patet, sed in forma loquendi quedam est ambiguitas, qua fit
vt magnopere inter se varient in interpretes. Cæterum, dum omnia propriis expendi, videtur hic sen-
sus quem reddidi, alius melius fluere, Quid hoc est? si baculus se efferat contra manum eleuantis,
seque lignum obliuiscatur, quàm monstruosum erit spectaculum! Nam particula **NE**, quæ nota est
accusatiui, tantumdem valere ac Contra, nouum non est: autem copula sæpe superuacua est. ita
sensum habebimus minime ambiguum, & à Prophetæ verbis non remotum. Prius exprobrauit
Assyrio, quod suis consiliis & armis adtriberet quas sibi acquisierat victorias. nũc dicit hoc mo-
do contra Deum gloriari, non secus ac si securis pro nihilo ducens se cantis manum, artificis lau-
dem sibi sumeret: vel baculus perinde ac si mortuũ non esset lignum & nullius per se vigoris, contra
eum inturgeret à quo artollitur. Vnde agnosceimus homines sese efferre aduersus Deum, quoties
sibi plusquam par est tribuunt: nec iam cum hominibus, sed cum Deo ipso belligerare. Facestant
ergo superbæ & blaspheemæ istæ voces, Hæc virtute mea, prudentia, industria effeci, consului, cu-
raui. est enim Dominus zelotes: nec patitur aliò gloriã suã transferri. Porro notandæ sunt istæ cõ-
parationes, quibus homines instrumentis similes facit. Nec verò id ad vniuersalem prouidentiam,
quò omnes creaturæ aguntur, referendum est, sicuti nonnulli faciunt, qui omnes à Domino agi fa-
tentur, quia negare non possunt: sed addunt, vnum quodque impelli pro sua natura, vt Solem, Lu-
nam, cælos, & eiusmodi. Ita imaginantur hominem proprio consilio, & libero arbitrio hæc vel il-
luc agi: quia Deus nihil aliud quàm continet virtutem ab initio semel inditam. Huc verò tendit
commentum, Vniuersam mundi machinam sustineri Dei manu, sed ad singulos motus regendos
non intercedere eius prouidentiam. sic pluuiam & serenum tempus Deo adscribũt, quatenus na-
turæ conditor est: propriè tamen vt Deus nihil præcipiat: generari pluuiam à vaporibus, serenita-
tem etiam suis causis naturalibus creari. At qui confusa hæc actio, quam Deo relinquunt, vix mil-
lesima pars est eius gubernationis, quam sibi ipse vèdicat. Merito ergo Isaias hæc ad singulos actus,
vt loquuntur, præsidem ipsum statuit, vt homines veluti ferulas destinet quoeunque visum est,
consilia eorum fleat, conatus ordinet, impetus denique moderetur: vt omnia ab eius prouidentia,

Exod. 20. 5

Infra. 48.

ii

ria, non ab impiorum libidine pendere intelligamus. Obicitur tamen, absurdum esse homines ita Secures & Gladios dici, vt vis voluntas & iudicium, & que quid eos ab inanibus fecerint, adimat, vt ex hominibus stipites aut lapides fiant. Sed responsio in promptu est: quauis enim Deus homines lapidibus comparat, non sequitur tamen ipsos vis similes prorsus esse. Nullum enim simile demed in aliquo conueniunt. Nam sicuti baculus etc. huc aut illuc mouere nō potest, est tamē ad rectus infligendos idoneus: ita impii habent aliquid naturale, nec tamē huc aut illuc conuerti possunt, nisi prouidentia Dei & occulto consilio dirigantur. non impedit ergo hæc reitū, vt ita dicam, aptitudo, quominus Dei vnus in solidum actio esse debeat. Verum hic tempestiue quæstio de hominis voluntate mouetur. nec enim si Deus hominum consilia sibi subiicit, & studia conatūque vertit in quencunque visum est finem, ideo consilia agitare, & hoc vel illud moliri desinunt homines, quando hic ratione omnes hominū motus temperat, vt tamē illis maneat tua voluntas. Præcipue autem hoc loco docet Itias, omnes hominū conatus irritos esse, nisi Dominus illis successum præbeat. Itaque Assyrium, etiam si omnia tentasset, nihil effecturum, nisi Deus victorias constituit: ideo non esse cur sibi laudem ardeat earum rerum, quas non nisi Deo autore consequutus erat, atque hoc ipsum confirmata hanc metaphora, cum ait, Baculi eleuationem à mouentis arbitrio, nō à ligni natura proficisci.

16 PROPTEREA MITTET.) Persequitur superiorem doctrinam: significans Dominū ostensurum Assyrio quā immeritō seie cfferat, atque illius arrogantiam in qua sibi stultē placet, detesturum. Cū enim opibus & copis suis confideret, Dominum eas adēp urum pronuntiat: idque sub Pinguedinis & Maciei metaphora. Pinguedinis enim ne mine, tam diuitias quā potētiā bellicā significat: Maciei verō, inopiam & penuriam earum ierum, quibus nimium fidebar, ac si diceret, Quicquid ei pingue & opimum est, id totum Dominus macerabit. Nec enim nouum est pinguedini conserri prosperitatē: quia sicuti nimia sagina refractari fiunt equi, vt islorem excutiant, vel calcitrant simulac quipiā accedit: sic in hominibus tarantia signat ferociam, quæ macie tubigunt. Valde etiam cōcinna est quæ sequitur similitudo, ignem suppositum iri eius gloriæ: quia significat, Quod splendidior est eius felicitas, eō fore vberiorē incēdiā materiā. Quāquam simul indicat penitus redactum iri in nihilum: ac si quis à radice succideret arborem, vel domum à fundamentis euertet. Nam si rami tantum arboris abscindā: ur, facile repullulat: aut si tectū domus incēdatur, reliquæ partes integræ manent. nihil igitur ei reliquum facit: sed extrema interfectione delendum affirmat. Particula Tanquam, quæ similitudinis est, improprietatē non denotat, sed potius tale incendium fore, vt Assyri gloriam penitus consumat.

17 ET ERIT LUX ISRAEL.) Alludit eleganter ad incendium illud, quo se Assyrios contumpturum minatus est. Duo enim sunt in igne: lumen & ardor. vt dominus ardore suo conuinit hostes, ita luce pios illustrat. Satis autem vitatum est, Deum nunc Ignem vorantem, nūc diuino respectu Lucem vocari, quia eius vis erga pios & impios contraria est. Pius enim affulgens, eos fouet ac vegetat: impios verō conuinit atque perdit. In summa, sic Assyrii exitium minatur, vt pios simul consolationem afferat: idque bifariam, quoniam videbunt Deum vltorem iniuriarum quas pertulerunt, deinde eius luce exhilarati, recipient nouam vitam. Qualis sit ea lux, apertē & sine metaphora explicat, cum addit S A N C T V M E I V S, vt longiore expositione opus non sit. nepe quia populum illum quem elegit, & sibi quasi peculium segregauit à reliquis gentibus, velit etiā tueri. Tandem ergo Dei gratiam, quæ in Israele fulget, instar ignis fore ad hostes vorandos. DIE VNO, id est, subito, repente incendio flagrabit. Inuitatam enim & stupendam flagrantiam significat, quæ impiis repente oboriri solet, cum sibi bene esse, & longē periculum abesse putant. Deinde quæcunque obiciunt præsidia, instar stapparum fore docet, quæ flamma correptæ momento euanescent.

18 GLORIAM SYLVÆ.) Prosequitur eandem similitudinem incendii: ac declarat futurum, vt tam summa quā infima consumat ignis, nec quicquam saluum relinquit. Nam fieri potest vt ignis fumus occupet partes: humiles verō & deiectas prætereat. כָּרַח, hic non arbitrari esse proprium nomen, sed potius appellatiuum, pro Solo vberē & feraci. Neque enim quadraret sub Assyrii ditone censer montem Carmel. Ideo sensus est, non modō syluis eius instare interitum, sed segetes eodem igne correptum iri, quia non modō grassabitur in superficie, sed in fundos ipsos penetrabit. Aliam similitudinem ab homine ductam subiungit: Quemadmodum enim homo corpore & anima constat, ita quæ eius parti ægritudines eorsum accidunt. nam sæpe valente anima, ægrotat corpus, & est diuersio: periculositima verō est coniuncta vtriusque similitudo. Hæc ergo similitudine, nihil Assyriis integrum aut saluum fore denuntiat: sed exitio extremo esse deuotos, quia à carne vique ad animā interibunt: non quod mortales sint animæ, sed quia vindicta Dei in eas quoque incumbet. Quod certē horrendum est. nam alioqui castigationum fins est, vt interempta carne, spiritus saluus fiat: vbi verō spiritui quoque exitium affertur, quid inferius dici aut cogitari potest? Flamma enim pios lambit tantum, non absumit vt impios, in quibus nihil præter materiam incendio aptam reperit.

Dent. 4. 24,
Ez. 9. 3, &
Heb. 12. 26
Infr. 60. 20
Mich. 7. 8

DISSOLVITIO vexilliferi.) Est hic allusio in vocibus, quæ Latinè exprimi nequit. Idem autem significat quod aliis similitudinibus: cladem videlicet extremam: ut cum vexillo capto exercitus omnino proffigatur. captis enim signis, maior cædes consecui solet: ut cum Historici magnâ interuersionem significant, signa capta esse dicunt. Nec verò hæc Assyriis minatur ipsorum gratia, ut ad moniti proficiant vel resipiscencia tangantur, sed ut pœni consolationem afferat: ne existiment laturos impunè Assyrios, cum tam atrociter in populum Dei sæuerēt, nec suspicentur aut oblitum promissi esse Dominum, aut non posse eorum conatus abrumperè. Nisi enim antequeret Prophetæ, multæ huiusmodi dubitationes eorum animis occurrere potuissent. Cùm subiicit Reliquas eorū fore in numero, Hæbraica loquendi forma docet fore exiguas: atque ita superiorē sententiam tantummodo confirmat: tantam videlicet vastitatem fore post cladem diuinitus Assyriis illatam, ut non difficilis sit computatio. imò vltra progreditur, tantam fore paucitatem, ut qui ex his supererunt, possint vel à puero numerari. nam alioqui pueri vix ad tres aut quatuor vsque numerare possunt. Itaque regnum Assyriorum veluti ingens quædam sylua prius tractus: cuius cum abscissæ & deiecæ sunt arbores, ratæ deinde & sparsim hæc atque illæ apparent.

20 ERIT in die illo.) Nunc ad electum populum reuertens, describit fructum castigationis quæ instabat. Cùm enim durum nobis atque acerbum sit, ærumnas ac molestias pati, eaque refugiamus, quantum in nobis est: Dominus fructus earum nobis ostendit, ut animum in eorum finem intendere edocuit, æquiore animo ipsas feramus. ac si diceret: Velleis quidem Assyrium longè hinc arceri, & vestris commodis pacatè frui. sed cogitate hanc castigationem, tantam medicinam curandis vestris morbis necessariam esse: quia non agnoscitis potentiam Dei, atque ab ipso in homines impios fiduciam vestram transferis. Est autem valde miserum, fiducia salutis locare in hostibus, atque in iis recumbere qui nihil nobis præter exitium parant: quemadmodum Israël nunc in Assyriis, nunc in Ægyptiis recumbebat. Quare hæc non spernenda compentatio fuit immuniti populi, quod tenuis illa portio quæ superstitis derauit, spem suam dedit in Deum coniecere. Atqui hinc melius patet quàm necesse fuit Israël em à Deo castigari. Moderatio verò quam adhibet, ut: nihilominus supersint reliquæ, inter quas verus Dei cultus instaretur, insignis est admodum consolationis. Nec superuacua est particula **IN VERITATE**, nam priusquam asrigerentur à Domino, omnes filii Abrahæ existimari volebant, fidem omnes profitebantur, Deumque promiscuè inuocabant: sed mera simulatio erat. Hanc ergo hypocrisis perstringens Isaïas, posthac ubi fallacis fuerint purgati, spem eorum veracem & sinceram fore dicit, quia cum inagno supercilio fiduciam in Deum tuam iactarent, eam tamen repositam habere in ope Assyriorum. Cùm ergo ipsorum manu castigati crunt, Deo solo confidere discant, animùmque suum ab humanis præsidis reuocabunt. Atque hinc collige, non posse in Deum fiduciam locari, nisi penitus animum à creaturis auocemus. Solo enim Deo ita nitendum est, ut cæteris omnibus renuntiare molestum non sit. Vbi non est solida hæc fiducia, veritati locus non est, in corde scilicet duplici ac bipartito.

Supra. 7.3

21 RESIDVVM REVERTETVR.) Confirmatio est superioris sententiæ: tametsi alludere videtur ad locum illum septimi capitis, ubi filius Isaïæ שׂאֵר-יִשׁוּב vocabatur. Illic enim diximus ei tale nomen impositum fuisse ab euentu, ut esset quasi pignus futuræ liberationis, de qua vaticinatus erat pater. Iudæos enim variis modis confirmari oportuit, ut persuasum haberent se tandem à Domino redectum iri. Quod etiam pertinet id quod postea subiungitur, **AD DEVM FORTEM**: id est, quem reuerius populus ex priore apostasia agnoscat præsidem suæ salutis. Hoc enim epithetum, pro loci circumstantia Deo tribuitur. Nam iatis videbatur potentiam expressisse nomine **לַח**, quod Fortem quoque significat: sed adiungere etiam voluit **בְּבוֹר**, id est, Robustum, siue fortem, quò magis ad fiduciam populum animaret. Qui enim factum erat, ut populus confugeret ad Assyrios & Ægyptios, nisi quòd Deum sibi non iustitiam existimaret? Etenim hic fons est omnium malorum, cum apud nos constitutum non est, in Deo esse omnia quæcunque ad salutem nostram desiderari possunt.

Gen. 13, 16
Gen. 22, 17

22 NAM SI PVERIT.) Hypocritas deicit à stulta confidentia: quoniam illis satis erat secundum carnem genus ducere à sancto Abraham: idèò que solo originis prætextu sacrosancti cæferi volebant. Hortatur interea pios ad tolerantiam, ut discant placidis animis cladem illam & imminutionem multitudinis suæ expectare, ubi acciderit, veluti re noua turbentur. Eos ergo consolatione tantam vastitatem ægreferant, quando ex ea Dominus reliquias saltè aliquas colliget. **לְבַב**, significat Perficerè, significat etiam Consumere. Hoc posterior melius quadrat. hanc enim populū diminutionem, Consumptionem vocat, eamque abiolutam: nam hyperbolicè loquitur, quòd non longè ab interuersione extrema abesset, paucis admodum seruatis. Nomè Israël hic potest vel in genitiuo vel in vocatiuo accipi, ut hoc modo alloquatur Patriarcha Iacob, vel pios omnes eius nomine, sed in ea re parum est momenti. sensus enim constat, quocumque modo accipias. Potest ergo & in genitiuo accipi, mihi autem magis placet esse nomen proprium, quo veri & non degeneres Israëlites significentur. Emphatica enim est apostrophe ad Patriarcham: quia Deus mortuum compellans, viuis denuntiat quòd olim pollicitus fuerat, fore posteros Abrahæ pares

arenæ maris, docet non extendi ad promiscuam turbam, quæ à pietate deficiuerat: sed quasi interruptionem fore in populo corrupto, donec paulò pòst renouetur. Additur etiam altera consolatio, quòd pauxilla hæc manus iustitiam inundabit. Periculù enim est, cum tam duris cladibus Ecclesiam premi videmus, vt non longè ab exitio abesse videatur, ne animos depondeamus, & de misericordia Dei dubitemus. Grauisimam verò omnium esse tentationem istam experitur, qui verò iudicii Desensu affecti sunt. Itaque aduersus eam pios animos muniri oportuit: vt si uictum qui ex hac clade sequutus erat, considerantes, ægritudinem tuam alleuarent: quòd testet iustitia instar fluuii totum orbem inundatura erat. Idque iam attigerat, cum diceret, fore vt reliquæ illæ Deo verè confiderent. Iustitiæ nomen variè exponitur: aliqui referunt ad prædicationem Euangelii: quoniam in eo, quem admodum ait Paulus, iustitia Dei ex fide in fidem reuelatur: Aposto- Rom. 1. 17
Gal. 1. 6. 15

23 CONSUMPTIONEM.) Hæc repetitio iterum superbis Dei contemptoribus blanditias executi. Erat enim propemodum incredibile, vt Iudæi, quibus tot promissiones dantæ, quibuscumq; æternum fœdus inritum erat, velum momento irerent. Idque etiam à Dei constanti allicum videbatur. Propheta ergo denuntiat, Dominum huius consumptionis authorem esse, vt impiorum superbiam retundat, qui præsentis felicitati confisi, se extra omne periculum esse putabunt: cæque fiducia elati, omnes minus adque monitiones irridebant. Deus, inquit, terram vestram in solitudinem rediget, vt in ipso medio ita vastata sit, & deserto similis. Medium cum terræ pro corde ipso, hoc est, locis munitioribus & magis reconditis accipit. Nomè נחמה nonnulli adiciunt esse putant, ego substantiue exponere malo. quo etiam modo apud Danielem, & aliis in locis accipitur. Paulus hunc locum citat, sed paulò aliter quàm hic apud Prophetam legitur: vulgari scilicet in terpretatione, quæ tunc magis in vultu erat. Et si autem testè & fideliter atque ex genuino Prophetæ sensu loquutus est Paulus, verba tamen quæ ex Græco interprete recitat, multis occasione dederunt aberrandi à vero Prophetæ sensu. Cum enim Græcus, λήθη, id est, Sermonem, trãstulerit: plerique illic de Euangelio philosophati, abrogationem Legis denotari dixerunt, quòd cærimonii & figuris finem imponat. Itaque abbreviatum & compendiarium esse sermonem, quo à Legis onere, sub quo populus gemebat, liberatur. Sed illud ad Prophetæ mentem nihil attinet. hic enim Consumptionem Imminutionem vocat, qua populus ferè peridetur. Neque diuersum est Pauli consilium: neque aliò tendit Græcorum interpretatio. idem enim per λήθη intellexerunt, quod Hebræi nomi ne נחמה. Tameñ enim P propheta non vtatur nomine נחמה, tamen rem consumptam, id est, consumptionis significat: ac vtriusque eadem significatio est. Denique idem illic Paulus iterat, quod nunc dictum fuerat ab Isaiã de futura populi consumptione, ac vaticinium hoc sua etate docet vel maximè impleri, cum Iudæi ob suam ingrati tudinem, demptis paucis reliquiis, à regno Dei excisi essent. Gen. 17 7
Dan. 9 24
27
Rom. 9. 27.
28
Rom. 9. 28

24 PROPTEREA sic dicit Dominus.) Prosequitur eandem consolationem, quæ ad pios solùm pertinet: qui certè tunc numero pauci erant. Per multi enim Dei nomine gloriabãtur, atque in populo cenferi volebant: sed pauci ipsa præstabant quod verbis profitebantur. non omnes ergo promiscuè compellat, sed eos tantùm qui consolatione indigebant. Cum enim vastato regno, sibi ac rebus suis disfidere, atque ex aliorum sorte suam æstimare possent, ideo consolari ipsos necesse fuit. Atque hæc distinctio notanda est: quia alioqui ad eosdem homines tam diuersas sententias dirigi absurdum esset. Subiungitur ratio consolationis: nempe cladem istam nihil aliud fore ipsi, quàm virgæ eleuationem, qua corrigantur, non perdantur, particula est similitudinis. נחמה. Exemplum significat. Sic igitur interpretor, Secundum exemplum Ægypti. ac si diceret, Quauis sit crudelis Assyrius, modique omnibus exitium tuum moliat: te tamen vulnerabit tantùm, non occidet. Exemplum ergo addit Ægyptiæ seruitutis, quæ durissima fuit quidem, non tamen mortifera. Est enim P propheta vñtatù, in rebus perplexis vel confusis populum ad redemptionis illius contemplationem reuocare, qua Deus mirabiliter ipsos de manibus Pharaonis, crudelissimi videlicet tyranni, eripuit. Sensus ergo est, Vt tunc superior fuit Dominus, & delcuit Ægyptios, qui in exitum vestrum conspirauerant: ita nunc Assyrios faciliè superabit. Alii exponunt. IN VIA ÆGYPTI, quòd occasione Ægyptiorum Assyrii bellum Iudæis intulerunt: sed illa expositio quadrare non potest. & si quis propius expendat, nullam ea quam attuli aptiorem esse comperiet: sicuti & doctissimis probatur. Sunt enim hic duo membra, quæ in se se opponit: nempe, afflictionem quæ ab Ægyptiis contigerat, & cladem quæ ab Assyriis paulò pòst infligenda erat. Vt Ægyptiorum afflictio letalis non fuit: ita neque Assyriorum erit. Expertus es vim & potètiã meam in Pharaone: ita experieris in Sennacherib. Nec enim quadraret alioqui membrorù inter se compositio, nisi hæc ita exponeremus.

2. Reg. 18. 25 PAVLVLVM.) Non tantum obsidionem Ierofolymæ intelligit, cum eam Sennacherib magno exercitu cinxit, sed etiam reliquas clades quibus euerfa est Ierofolyma, dirutum Templum, captiui abdufti. nam aduerfus graues illas ærumnas, pios his promiffionibus armatos esse oportebat. Quod diligenter tenendū est: hoc enim si prætereamus, vt faciunt alii interpretes, hæc aptè inter fe connectere non poterimus. Itaque populi captiuitas, vcluti contumptio fuit. Babylon enim instar fepulchri, exilium instar mortis erat. Cum verò instaret præfens Sennacherib copulis instructus virgeret, variisque angustis in ea obsidione premerentur, eadè consolatio necessaria fuit. Actum enim videbatur de Iudæa, nec vlla in speciei reliqua erat spes salutis. Talis igitur est consolatio, Parcet tibi Dominus: differet quidem ad aliquod tempus, si umque auxilium velut abconditum tenebit, sed tandem eripiet te, atque vlcifcetur hostes tuos, quos funditus delere constituit. Si nō accipere placeat pro Consumere, eodem modo dicit consumere iram suam, quo cōsumere annos & totam ætatem dicimus: hoc est, Indulgebo iræ meæ, donec omnino perdam Assyrios. Sed aptius est Complendi verbum, ac si dixisset, donec totam iram meam exequutus fuero. Hoc autem est exitium, quod etiam alibi incircuncifis minatur. Dominus enim, ipse misericordie tublara, iudicium suum exercet aduerfus impios.

26 ET EXCITABIT.) Hic Flagellum non Virgæ nomine vitur Iſaias, significans Dominum multò duius & acerbius tractaturum hostes, quàm ipsi Iudæos tractauerant. Internectione enim ipsis denunciatur: idque apertius declarat duobus exemplis. primū Madianitarum, qui horrenda strage deleti sunt in valle Oreb: quæ sic ab ipiorū duce vocata est. deinde Ægyptiorū, quos Dominus, quo populum suum persequerentur, in mare rubrum demersit. Priore verò loco historiā commemorat, quæ paulò recentior erat: deinde antiquiorem. vnde colligimus Dominū in assenda Ecclesia potentiam suam exeruisse, vt rebus etiam desperatisimis spem constanter in fide, & eius gratiæ innixi bonam spem nihilominus foueamus. Modis enim & rationibus inopinatis ipsam liberare solet, quemadmodum sub Gedōne & Mose contigit. Semper igitur reuocanda sunt in memoriā hæc beneficia, vt ad fiduciam & cōstantiam magis ac magis animemur. Hinc etiam, colligendum aduersa omnia quæ patimur, ferulas esse Domini, quibus nos plectit. Interea tamen non finit Satanam aut eius ministros, la tales nobis plagas infligere. Cōrā hostes nostros horribile exitium manet: quemadmodum in Madianitis & Ægyptiis cernimus. Est igitur non leuis consolatio, quod fortem nostram cum eorum sorte conferentes, eos quidem ad tempus aliquod exultantes cernimus, & proteruè insolentēs aduersum filios Dei: simul verò audimus, quàm horrenda in ipsos lata sit sententia. nam supplicio exitiali & sempiterno adducitur.

2. Chro. 36. 22, 23
1. Esd. 1. 2
2. Reg. 19. 35
27 ET ACCIDENT.) Incertum an hic loquatur de liberatione, quæ sub Zorobabel contigit, an de admirabili illa profligatione Sennacherib, cum Ierofolymam immani cum exercitu obsideret. In hanc proximam sententiā omnes ferè inclinant: & certè contextus id videtur iter approbare. subiicit enim topographiam: loca præcipua recensens, per quæ Sennacherib iter facturus erat, donec ad Ierofolymam ipsam perueneret: vt nihil omnino videretur obflare, quo minus vberis potiretur. Atque huic sententiæ aliqua ex parte assentior: nisi quod longius extendo vaticinium. vult quidem Iſaias consolationem afferre piis, quos præfens virgæbat necessitas. Inanis enim poterat videri promissio, cui contrariæ omnino clades mox successuræ essent. Vt si, verbi gratia, Dominus mihi alimenta in proximum annum promittat, nisi que interim me profus deſtituat, qualis erit fides promissionis tam longinquæ, nisi Dominus me præſenti necessitate liberet? Ita promissio Domini, qua se liberaturum populum è Babylone, eique perpetuò adfuturum dixerat, euanuisse videretur, cum obiceretur immanis istius bellæ faucibus. Huic dubitationi occurrere volens Propheta, vt runque complectitur, Deum eundem fore populi sui, donec eadè à morte redimat. Restrungunt alii ad stragem exercitus Sennacherib. sed quia promittit Iſaias Dissolutionem vel rupturam iugum, non dubito quin liberationem ab exilio denotet. Interim confirmat, Deum nō tantum eripiturum ipsos è Babylone, sed etiam opem ipsis laturum aduersus tyrāni obsidionem, quem vltra minus progredi non patietur.

ONVS AB HUMERO TUO.) Bisariam exprimit tyrannidem illam, quod magis beneficium redemptionis amplificet. Si ad Sennacherib referre placeat, Iudæis nondum impositum erat tam graue iugum. Solum vestigal aliquod populus pendebat: quemadmodum ex Historia sacra deprehendimus. cur ergo duabus appellationibus hanc tyrannidem expressit? excusatio afferri potest, quod imminens periculi rationem habuerit: quia tyrannus ille, tanquā immanis bellua, totā Iudæam auiditate vorauerat: atque ita ferè oppræsserat, vt iugum eius nunquam depelli posse videretur. Sed iam exposui quid mihi magis placeat, continuum scilicet gratiæ Dei tenorem notari: vique ad tempus redemptionis. Quod sequitur, A facie vñtionis, aliqui Pinguedinem exponunt, quia iugum atteritur. Verum illa interpretatio nimis coacta est. Rectius ergo sentiunt alii, *teu vñ* siata significatione itatundem valere ac Vñtionem, vel oleum. Reuocat enim ipsos ad Christum, cuius beneficio fieri ostendit, vt à tyrānide illa liberentur. Vñtionem autem vocat Regnū illud, quod à Domino consecratum erat, idèque volebat integrum atque illibatam seruari. Nam cum Propheta maiestatem regni illius commendare voluit, mentionem faciunt vñtionis: qua peculiariter

liariter ipsum Dominus insignierat, quod typum Christi præ se ferret. Quāuis enim reliqua quoque regna à Deo infusa à sint, tamen profana quodammodo fuerunt: hoc præ illis sacrosanctum erat, quod Dominus iudææ potissimum dominaretur, atque sub hac regni imagine Christum repræsentaret, ob quam etiam eaulam perpetua regni sedes Solomoni promissa fuit. Quod alii **17** de Rege ipso exponunt, & minus coactum est, & minus plenam doctrinam continet. Iam facile ostendit Prophetæ rationem dissoluendæ illius tyrannidis: quia verisimile non videbatur, tam facile potentis tyranni iugum abrumpi. Hoc autem à cælestis illius regni consecratione euenturū docet: ut omnes beneficium hoc à virtute Christi, non ab hominum facultate aut fortuna pendere intelligant.

2. Sam. 7.
12.
1 Chro. 22.
10
Psal. 89.5

28 **VENIT** in Aiath) Quia propinqua erat Vrbis sanctæ obsidio, ut re diu probèque meditata persistantiorum animi, totam expeditionem Sënachierib ponit illis ob oculos. Hæc enim hypotyposi valde efficax fuit ad sedandos timores, quum agnoicerent prii Assyrios pedè non mouere, nisi ex Dei præscripto: quia per os Prophetæ totum illud iter graphicè describeret. Non est necesse multum in topographiæ explicatione immorari. satis est si eum per hæc loca iter facile intelligamus, de quibus admoniti Iudæi fuerant. Quod nos vertimus, Deponet vasa vel arma, alii legunt, Recensuit. nam **772** Numerare quoque significat, quam interpretationem ego quidem non contemno: sed prior mihi magis placet. Intellego enim Prophetam significare, Assyrium depositurum arma sua, id est,annonam, & reliqua belli munimenta in Mithmas. Hic enim est mos bellatorum, ut exercitum sine subsidiis non deducant. Ea autem in tuto & apto loco deponunt, ut inde exercitui necessaria suppeditari possint. Armorum autem appellatione, non tantum tela & gladios, sed omnia belli subsidia & munimeta comprehendit. Significatio enim nominis **773** late patet, a que ad instrumenta omnia extenditur: sicuti & Latini Vasa dicunt.

29 **TRANSIERUNT VADVM**) Transiit Iordanis quidam intelligunt, sed nescio an vado transiri potuerit in illa regione. Describit autem quancus fuerurus sit terror auditio Assyrii aduentu: totam regionem consternatum iri pauore, ut nullo negotio in Assyrii manum redigatur. Vbi enim animos tanta formido inuasit, sponte se dedit ad primos hostium occursum, ut victoribus pro libidine grassari liberum sit. Mutato numero loquitur in plurali, quia nunc de Rege, nunc de toto exercitu verba facit. Ramah præ cæteris nominat, quoniam erat oppidum propinquum. Fugam etiam quorundam describit, ac si rumore solo territi patriam hostibus traderent. Postquã verò de tanta consternatione loquutus est, Hinniendi verbo vultatum etiam & clamores refert, qui alibi audiuntur. Satis autem tritum est, apud Hebræos, vrbes Filias nominari. Tantum autem fore ciuitatum dicit, ut à vicinis quoque vrbibus audiatur. Latæ enim exauditum iri gemitus qui in Anathoth ædentur.

31 **MOTA** est Midmena.) Hyperbolicè intelligit vrbem illam concussam sic fuisse, quasi aliò transferenda esset. Refertur autem hoc ad turbulentos motus fugientis populi: ac si dixisset non aliter tumultuari incolas vrbis illius, quam si ipsam è sedibus suis auellerent. Quod loquitur, Incolæ Gebim colligunt se, potest ita exponi, quòd se præ metu contrahent quasi in globum. Alii intelligunt turmatim simul ruere, quasi iter non satis latum esset.

32 **ADHUC DIES**) Aliqui exponunt, Assyrium adhuc vno die in Nob mansurum, quod oppidulum Ierolymæ vicinum erat: quemadmodum Hieronymus & alii testantur. sed ego magis ad eorum sententiam accedo, qui intelligunt adhuc multum fore diem cum illi e subsisteret, quo te comperet ad Ierolymam post diem obliendam. Vult enim celeritatem Assyrii exprimere, & quàm propinqua dixerimini extremo Ierolyma futura erat: ac si diceret, parum itineris reliquum ipsi fore, & nondum finito die in illa vrbe remansurum. Quod sequitur de agitatione manus, ad metum augendum valet: quia iam totius regionis victor, ita minabitur Ierolymæ, ac si nunc solo eam expugnare posset. Montis nomine totam vrbem **συναγωγὴν** comprehendit: quòd editior esset illa pars, & præ aliis vrbis regionibus emerret. Ex hac tyranni confidentia ostendit Ierolymam hæud procul à discrimine extremo abfuisse. Tota enim regio atque vrbs ipsa sic paucifera erat, ut nemo sese ei opponere auderet. His ergo circumstantiis Prophetæ beneficium Dei exaggerare voluit: quòd scilicet salua euadet Ierolyma, id singulari Dei gratiæ & beneuolentiæ, non humanis subsidiis, quæ nulla fuerant, tribuendum esse, ac si faucibus leonis erepta onis foret.

33 **ECCĒ** Dominus.) Omnes ferè hunc locum de Assyriis exponunt. Putant enim Prophetã ipsi stragè illam minari, qua Dominus eos deleuit, postquam Ierolymã obiederant, ac si in hunc modum loqueretur: Assyrius quidè tanta superbia efferetur, ut simulatque Ierolymã conspexerit, eam sibi in manu esse putet. quum enim eius aduentu omnia ad eò consternata fuerint, ut fugiant alii, alii sponte se dedant: iam omnibus superiorem se esse existimabit: sed mox Dominus rerũ statũ inuertet, excellèntque illos ramos amputabit. Atqui ego dũ propius omnia expèdo, ac præsertim id quod paulò pòst de Libano subiungit, & conolationè quæ statim sequitur: existimo locũ hunc ad Iudæos ipsos referendum esse. Pergit igitur, meo iudicio, Isaias in denuntiatione calamitatum quæ populo imminabant: ac si diceret, Non tantum perueniet in Nob, sed per totã regionem lon-

gè latèque grassabitur, quicquid ergo in ea nobile & excelsum erit, id totum vastabit atque euer-
ter: quemadmodum si quis ramos ab arbore, vel arborem ipsam à radice præcideret. Hanc inter-
pretationem mihi sequens caput confirmat, ubi consolatio aduersus istam calamitatem affertur à
Propheta. Cohæret enim cum hoc veris, & ad leniendum dolorem tanquam opportunum reme-
dium adicitur. Nec me mouet Capitis diuisio, quæ ipsissimè præpostera est, & totum Prophetæ
sententiam cõurbat. Eam igitur consolationem his versibus connectendã puto, ac si nulla lectio facta
esset. Huius porò meraphoræ explicatio difficilis non est: quia per Celas arbores ac proceras sa-
tis liquet quicquid robustũ, nobile vel tublime est, notari. Ita prædicetur de iectio & ruina Iudææ,
quam excisioni tyldæ comparat: significans nihil illic tam etic præclarum quod non demoliantur
hostes, donec totam terram spoliauerint tuis ornamentis Libani etiam fit mentio, quia montem
hunc fructuosus & valde preñosus arboribus celeberrimum fuisse testis. Porò si de Assyris ser-
mo esset, non congrueret Libani excidium, vnde colligitur Prophetam hic rursus minari Iudæis;
& optimè conuenit concionis exordium, dum incipit à voce demonstratiua, Ecce.

C A P V T X I.

- 1 **S** Ed prodibit virga ex trunco Isai: & surculus de radicibus eius, fru-
ctus edet.
- 2 Et requiescet super eum Spiritus Iehouæ, Spiritus sapientiæ & in-
telligentiæ, Spiritus consilii & fortitudinis, Spiritus scientiæ & timo-
ris Iehouæ.
- 3 Et sagacem illum reddet in timore Iehouæ: non secundum aspectum oculorum suo-
rum iudicabit, ne que ex auditu aurium suorum arguet.
- 4 Nam iudicabit in iustitia pauperes, & in æquitate arguet pro iniustis terræ: &
percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum interficiet impium.
- 5 Et erit iustitia balteus lomborum eius: & fides balteus renium eius.
- 6 Hababit lupus cum agno, & pardus cum hædo accubabit: vitulus, & leo, & pe-
cus pingue pariter: & puer paruus reget eos.
- 7 Vacca & vrsus pascentur: simul accubabunt fetus eorum. Et leo, quasi bos, com-
edet palcas.
- 8 Et oblectabitur infans super foramine aspidis: & super speluncam cerasitis, qui a-
blactatus est manum suam mittit.
- 9 Non nocebunt, neque iniuriã inferent in toto monte sanctitatis meæ: quoniam imple-
ta erit terra scientia Iehouæ, tanquam aquis mare orientibus.
- 10 Et erit in die illa, Radix Isai, quæ stabit in signum populorum, requiretur à Genti-
bus, & erit requies eius gloria.
- 11 Et erit in die illa, Aduciet Dominus rursus manũ suam ad possidendas reliquias po-
puli sui, quæ residuæ erũt: ab Assur, & ab Aegypto, à Parthia, ab Arabia, ab Acthiopia,
à Perside, à Chaldaea, ab Hamath, & ab Insulis maris.
- 12 Et leuabit signum Gentibus, congregabitque electos Israel: & dispersiones Iuda con-
gregabit à quatuor plagis terræ.
- 13 Et abscedet emulatio Ephraim, & hostes Iuda excidentur. Ephraim nõ emulabi-
tur Iuda, nec Iuda auget Ephraim.
- 14 Inuolabunt autem in humeros Philistinorum ad Occidentem: diripient pariter filios
Orientis. Aedom & Moab missio minus eorum, & filii Ammon obedientia eorum.
- 15 Et in mibitũ re liget Iehoua linguã in oris Aegypti: & eriget manũ suam super fluuiũ
in fortitudine venti sui: & percutiet illũ in septem riuis, & faciet calcari eũ calcamentis.
- 16 Et erit iemita reliquis populi eius, quæ residuæ erunt ab Assur, quem admodum fuit
Israel, in die quo ascendit e terra Aegypti.

SED prodibit virga) Cùm descriptio tatarum calamitatum pios terret, sique desperationis materiam asserre possit, consolatorum adhiberi oportuit. nam excito regno, dirutus vrbibus, longè latèque vastata regione, nihil præter lectum & memoriam reliquum esse poterat. Itaque labascere animis & demum concidere vel frangi poterant, nisi Dominus hæc consolatione occurreret. Quod tunc in potentem facturus sit Dominus, & quomodo regnum illud instauraturus sit, denuntiat. Melius huiusmodi continuatur, quia vitus fuerat in fine proximi capitis. Iudæam enim perituram dixit, iusti vero incendio sylua flagraret. Erat igitur futura eius deformitas, qualis esset tenes prius tylos, post contumptas arbores, vbi præter cinerem nihil cerneretur. Nunc vt inter se respondeant amittenda, dicitur ex trunco proditurum furculum qui exerceat in arborem, ramoque & fructus longè & latè distendat. Itaque vitroncum aridum, potius quàm radicem vertere maluit, quamquam ad rem non multum interiret: sed priore illo melius ex primitur consilium. Propterea & nempe, quamvis aridus sit titulus, furculum qui inde nascetur præstantiorem fore omnibus tylois. Vnde colligimus vaticinium hoc non competere nisi in Christi personam: quia ante eius aduentum non exortus est talis turculus. Certè Ezechiel vel Iosaphati hoc non potest: quia statim ab infantia in ipem regni fuerunt educati. Zarubabel verò ne millesima quidem ex parte ad hanc dignitatem accessit, quam celebrat Propheta. Videmus ergo solatrum miseris, & sepe perditis Iudæis proponi in solo Messiah, & ipse eorum suspendi vsque ad ipsius manifestationem. Nam quum apparuit, nulla tunc spes restabat excitandi & restituendi regni, nisi hæc promissio addita fuisset. Videbatur enim ioboles Dauidis penitus extincta. Propterea Dauidem ipsum non nominat, sed potius Iai: quia adeo immunita erat illius famiis dignitas, vt rusticana potius & ignobilis, quàm regia videretur: qualis erat familia Iai, cum Dauid ad regni gubernacula præter spem vocatus est. sic igitur accepta clade, & amissa pristina gloria, familiam Iai nominat, quòd supra alias haud quaquam emineret. Proinde hinc consolationem potius quàm à sine superioribus turculum addit, qui copia & plenitudine exulta tylos restituat: nempe Christum, qui vindex populi futurus erat. Quàm verò humilia fuerint eius exordia, referre nihil attinet. Certè adeo nihil in eo speciosum vel illustre fuit, vt præter generis originem, alia omnia prorsus aliena essent, secundum carnis intuitum, à persona Redemptoris. Imò ipsa origo propemodum obruta erat, quis enim pauperculum fabrum ex stirpe regia genitum putasset? Iam vbi natus est Christus, & qualis fuit eius educatio? Denique quum tota eius vita fuerit despiciabilis ac etiam ignominie exposita, extremum opprobrium in morte subiit, à qua Regnum auipicari debebat. Excreuit nihilominus in immensam magnitudinem, vt ingens arbor ex tenui & exili grano, quemadmodum etiam docet ipse: sed quæ quotidianis exemplis adhuc percipimus. Nam in continuo regni eius cursu accedere necesse est, quod visum est in eius persona.

1er 33.34

1. Sam. 16.
1. 11. 12. &
2. Sam. 7. 8
& Psal
78. 70. 71

Malc. 6. 3

Malc. 4. 32
Math. 13.
31. 32

2 ET QUIES CET.) Iam aperte & sine figura de Christo loqui incipit. satis enim erat cõsolationem ab illa figura inchoasse, vt tota antichris inter syluam incendium & nouam propagationem constaret. Duplicem enim populi statum descripsit: quia exposita clade, iubeit deinde ipem instaurationis, cuius tamen initium erat à tenui furculo: nunc verò qualis futurus sit Redemptionis modus, & quæ Christi & regni ipsius conditio, planè aperit. Nonnulli ad Ezechiam, qui typum Christi gessit, hæc potius referenda putant, sed quàm inconsideratè, iam supra ostendimus. Nam quum natus est, adhuc vigebar Dauidis fama, & in eius posteris regia nobilitas deinde ab amplitudine, quæ paulò post describitur, longè summè abfuit. Ceterum hinc colligimus spirituale Christi regnum iam olim promissum fuisse veteri populo, quia tota eius vis, potentia & maiestas in donis Spiritus hic locatur. Tamen autem Christus huiusmodi donis minimè indigebat: quia tamen indurum nostram, oportuit ipsum his locupletari, vt deinde particeps efficietur omnium bonorum, quorum alioqui vacuus sumus. Nos enim ex eius plenitudine, quemadmodum inquit Ioannes, velut ex fonte haurire oportet.

Ioan. 1. 16,
& 7. 37. 38

SPIRITVS lehoux) Tenendum est quod nuper attigi, referri hoc ad humanam Christi naturam: quia dono & gratia Patris locupletari non potuit, nisi quatenus homo factus est. deinde sicut ad nos descendit, ita è celo recepit Spiritus dona, quibus nos ornaret. Atque hæc vnctio est à qua nomen Christi sumplit, quod nobis communicat. vnde enim Christiani censemur, nisi quia in societatem suam nos admittit, dum cuique ex sua plenitudine distribuit secundum gratiæ donationis mensuram? Et certè non tã hoc loco docemur qualis in se sit Christus, quàm quid acceperit à Patre, vt nos sua opulentiã ditaret. Tamen nò multum in singulis vocibus laborandū sit: tamè si quis breue differentiam inter Sapietiã & Intelligetiã nomina habere velit, ego ita sentio. Sapietiã nomen

Ephes. 4. 7

Sapietiã,

Intelligentia. generaliter comprehendere quicquid ad vitam instituendam pertinet. deinde, Intelligentiam addi vice expositionis. nam si præditi sumus hac scientia, erimus sat s perpicaces. Consilium significat iudicium cum illud, quod nos possumus in rebus perplexis expedire. nec enim sufficeret intelligentia, nisi adesse consilium, quo nobis in rebus dubiis caute posseamus. Fortitudinis nomen iam notum est. Scientia parum ab intelligentia differt: nisi quòd magis ad cognitionem pertinet, & ita declarat actum. *Timor* I E H O V A E purum colendi Dei affectum significat. Nec verò hic omnes Spiritus sancti quos enumerat Propheta, quem admodum nonnulli existimant. Papatæ enim Septiformem gratiam tuam hinc sultè & imperiè hauerunt: & quidam ex veteribus perperam sunt hallucinati. Sex enim tantum species hinc referuntur: septimam de tuo addiderunt. Atqui vt error erronee sequi solet, dona Spiritus voluerunt ad septenarium numerum restringere: cum alibi tot tan à juepi: hæc autè vana scilicet effectus, ipsi tribuantur. Deinde satis constat, nos beneficio Christi, aliorum esse bonorum participes quàm quæ hinc nominantur: Mansuetudinis, Pudiciæ, Sobrietatis, Veritatis, Sanctitatis, & eummodi: quæ non aliunde quàm ab ipso Christo proficiunt.

Gal. 6.1

2. Ti. 1. 7

Iof. 1. 4. 17

2. Esal. 45. 8

Nò omnia igitur dona quæ in Christum collata sunt hic commemorat: nec enim necesse fuit, tantum breuiter ostendit, CHR I S T V M ad nos instructum donis omnibus, quibus non ditaret, nec inuicem venisse. Quòd si hæc addita non fuissent, potuissent carnalem huius regni instaurationem animo concipere, qualem Iudæi solent: aut imaginari Christum bonorum omnium inopem & vacuum esse. Ideo primum in genere, deinde in specie dona Spiritus in eo recondita esse ostendit: vt si quid nos defecerit, ab eo petamus. Nos enim sapientiæ & intelligentiæ lumine illustrabit, cõsiliu suppeditabit in rebus perplexis, in certaminibus fortes & magnanimos reddet: vero etiam Dei timore, id est, pietate ornabit: denique omnia tubministrabit ad vitam & salutem nostram necessaria. Omnia enim dona hinc Propheta comprehendit: vt nimium inepti sint, qui supprimi voluerunt, quæ hic minime exprimuntur. Ea autem in Christo resideret docet, vt nobis communicetur. Quæ etiam ratione vocatur eius cõsortes, Psalmo 45. quia non secus atque à capite vigor defluit in singula membra: sic Christus celestis suæ vnctionis defluxu totum Ecclesiæ suæ corpus irrigat. Vnde sequitur, eos qui steriles sunt prorsus & aridi, nihil cum Christo habere commune, salò que eius nomine gloriantur. Itaque quoties aliquid horum donorum nobis deesse sentimus, acculemus infidelitatem nostram. Vera enim fides, nos omnium Christi bonorum participes facit. Optandum ergo à Domino, ne carnis affectus in nobis præualeant, quòd nos sibi Christus penitus coniungat. Obseruandum etiam, bona omnia à solo Christo petenda esse. fallimur enim si alio modo à Patre quequam obtineri posse existimamus.

3 E T sagacem illum reddet.) Verbum *וְיָ* quod hic ponitur in conjugatione Hiphil, propriè olfacere significat. actiuè tamen etiam exponi potest pro Acutum olfactum dare: quod mihi videtur melius congruere huic loco, vt inter dona Spiritus hæc quoque perpicacia numeretur. Atque hic effectus peculiariter cõuenit Christi personæ, quòd scilicet supra communem priorum captum præditus fuerit acuto iudicio ad suos regendos. Notanda primò est metaphora in verbo Odorandi, quæ significat Christum fore magis perpicacem, quàm vt vel auditu, vel aspectu docendus sit: quia solo olfactu discernet quæ alioqui erunt abscondita. Particula *וְ*, In timore Dei, sic maior pars interpretum accipit, omnes cordis affectus Christo fore manifestos, vt facile iudicent quinam puri sint Dei cultores. Sed expendant lectores an non melius quadè, Timore Dei ponit pro certa iudicandi regula. Consilium cõ celeste Christi iudicium à terrenis distinguit, vt sciamus extremam sanctitatis vel probitatis laruam nullius momenti coram ipso esse. Senus ergo est, vbi venit ad Christi tribunal, non tantum de externis operibus exan en haberi more politico: sed exigi vitam hominum ad normam sincere pietatis: nec enim hominis est in animos ipsos penetrare: & sæpe quos optimos esse arbitramur, nihil præter inanam laruam gerunt: Christus autè ab externa specie non iudicat, quia intimas cogitationes penitus & notè & scrutatur. Aliud est igitur iudicium ipsius quàm hominum, qui cum acumine suo & solerti perpicacia torpescunt falluntur. Hinc sequitur, veros Dei cultores esse non posse, quàm qui se Christo approbarent. Probare verò ipsi sese non possunt, nisi purum & integrum animum præsentent. nec enim fallaci & maligna ipsi imponi potest.

Luc. 11. 17

4 IVDICABIT) Hic docet, Christum pauperum tutorem fore: vel significat ad quos gratia Christi propriè pertinet: nẽpe ad pauperes vel maledictos: id est, qui sètu inopie suæ deiecerunt, alios illos & sublimes spiritus deposuerit, quibus homines infirmi esse solent, donec maledicere didicerint subacti verbo Dei. Vindicem ergo & tutorem se fore hic testatur, non quorumlibet, sed eorum qui se inopes omni que bono vacuos esse norunt. Idque etiã discipulis Ioãnis testatus est Christus, iniquiens, pauperibus Euãgeliu nuntiari. Nec enim huius doctrinæ capaces sunt promiscuè quilibet, sed qui carnis gloriam exinanti, in celeste illud patrocinium se cõferunt. Si bene ergo sacra antithesis, Christum scilicet diuitibus, id est, inflatis praua sui opinione non præesse. Tamen enim omnes ad se vocet, maior tamen pars eius immeritū recusat. Solum verò pauperes se ab eo recipi videntur. Hic locus admonet, si Christum manu protegi cupimus, deposito omni fastu induendū esse maitudinis

2. Luth. 11. 5

& modestiæ Spiritum. Hæc enim spiritualis est paupertas, quâ omnibus Christi membris cõmen-
 dat. Prophetia, nihil altũ ipirare, sed inopiæ & nuditatis nostræ tenui verè humilium, vt à Christo so-
 lo pendamus, ad eam vbi redacti erimus, salutem nostram tuendam iudicet fidelis Rex accessus,
 & ad extremũ contra omnes hostes defendet. Audimus etiã quos ad se mittet: Venite ad me om-
 nes qui laboratis, & onerati estis. Nos igitur laborare, & onerati nostri pondere premi necesse est,
 si open ipsius experiri & sentire velimus. Est etiam notandus ordo quem hic tenet Prophetia. Pri-
 mo enim loco Paupertatẽ, deinde Manuetudinẽ locat: quoniã prius pauperes esse oportet, quam
 mansueti reddamur. Quãdiu enim nos aliquos esse existimamus, & esferimus inam nostri-
 tudinẽ, simul animus exultat inolenter, nec se abicere aut demittere potest. Contem-
 ptu nostrẽ facti, demittimus animos, & domiti ad. õ que opprestitub onere genere incipimus. Itaque
 hic populi Christi conditionem detribit: quem admodum prius legis ipsius naturam exponit-
 rar. Vnde etiam dicendum est, insignibus illis donis Spiritus, quibus instruetum ille Christum
 nuper vidimus, non quoslibet, sed pauperes & mansuetos cõmunicare: quia iudicandi vrbogub-
 ernatio notatur, cuius pars non minima est, quod Christus quas à Patre accepit dotes nobis in-
 spirat, vt viuat ipse in nobis, & nos in ipso.

PERCVT IET TERRAM) Efficaciam Verbi, quod regium Christi sceptrum est, hic cele-
 brat Prophetia. Nam virga oris tantundem valet, ac Sceptrum veritale. & secundo membro idẽ
 reperit per Spiritum laborum: quali diceret non opus fore Christo mutari aliunde subsidia, vt
 deiciat hostes suos, & quicquid adærum est suo imperio profernat: quia iusticiẽ solus ille
 vel termo. Potest autem generalis esse sententia, Quãdo fideles quoque mori necesse est, vt reuo-
 uentur in spiritualem vitam, quo sensu vocatur Euangelium Gladius maclandis victimus dicitur.
 Sed posterior pars verius diueritum sententiam flagitat. Quod si quis tamẽ distingere velit, Percu-
 tos & impios cordis tentus penetrans, cogitationeque & affectus ducens, nisi quod aliter hos
 acque illos vulnerat. Vitio tam enim naturam in electis mortificans, concupiscentias enecat, vt hãc
 vitium boni odoris sacrificiũ: impios autem ferit prius exitialiter, quia in sua morte putre-
 scunt: imo ipse est odor mortis in mortem, quem admodum ait Paulus. Nec verò mihi displicet de
 vtroque simul effectu hic dñer, nisi quod obstat vsus linguæ Hebraicæ. Reperunt enim Hebræi
 sæpe eandem sententiam diuersis verbis. Sequitur autem continuũ pñst, Christum armatum esse
 spiritu laborum, quo interficiat impios: nisi fortè hoc secundum membrum augendi causa addi-
 dent itaas. Et certè muld plus est in. erficere, quã percutere. Quum ergo proprium Euangelii
 sit communiter dencere omnes, hoc est quali accidentale in reprobis, vt eos macleret exitiali plaga.
 Ita Prophetia speciem tubicere generi, significans impios tub Christi gladio cadere ad æternam
 interitum, quia non conseruatur in victimas. Quicquid sit, posterius hoc membrum haud du-
 biẽ ad impios solos restringi debet. Ideo autem additum est, quoniã ista efficacia non statim ap-
 paret in Euangelii prædicatione: quoniam multi lud. brio habent, subiannant, & ducunt pro fa-
 bula quicquid de Christo & Verbo ipsius dicitur. Sed quantum eius vim non extemplo sentiant,
 eam tamen fugere non poterunt, & se ali tandem vulneri necabuntur. Quamquam nondum mens
 Prophetæ videtur satis explicata. Nec enim hic tantũ de interno sensu agit, quo impij etiam in-
 uiti afficiuntur: sed de impietate ipsa, quæ huius sceptri vi & efficaciac profiligabitur & tolletur: vt
 etiam Paulus exponit. ad hunc enim locum allusisse dubium non est, eũ de tollendo Antichri-
 sto loquitur: atque in eo Prophetæ mentem nobis aperit. Ostendit enim, Christo hostes minimẽ
 defu uros, qui eius regnum euertere, & cursum Euangelii vel abruptum vel tardum conentur (a-
 lio qui frustra hæc à Prophetia dicta fuissent) sed Christus eũ singulos seorsim ac omnes simul,
 tum verò ipsorum caput & ducem suæ doctrinæ sono profiligabit. Sic etiam alibi Paulus com-
 mendat duplicem vsũ doctrinæ, in Pastore desiderans non solum vt sit ad docendum apposi-
 tus, sed etiam vt eos qui contradicunt, reuincat. Pastor enim gregem non solum pascere, sed etiam
 conseruare, & aduersus omnem noxam tueri debet. Hoc præstat Christus: de õque necessariis ar-
 mibus instructus est, vt aduersus Satanæ mendacia & tyrannorum sæuitiam, & omne genus hostium
 præualeat. Hic apparet nõ posse aliter perficari impias doctrinas, quã Euãgelio. Frustra enim
 Magistratus vtur gladio, quod certè facere debet, vt impios doctores & pteudoprophetas coer-
 ceat. frustra, inquam, omniatentabit, nisi hic Verbi gladius antecedit. Idque diligenter obser-
 uandum aduersus Papistis, qui Verbo destituti, ad noua arma confugiunt, quorũ ope se superio-
 res fore existimant. Imò tam impudentes sunt, vt hæreticos Verbo reuinci non posse iactent: eũ
 & Prophetæ & Paulus nullã aliam rationem statuunt. Cũ ait Prophetia, SPIRITUS LABIO-
 RUM SVORVM, hoc ad Christi personam restringendum non est. Refertur enim ad Verbum
 quod à ministris ipsius prædicatur. Sic enim Christus in illis agit, vt os eorum, os tuum labia eo-
 rum, labia sua censerit: eũ scilicet ex ore ipsius loquuntur, & fidehcr verbum eius annun-
 tiant. Nec verò hic nos ad arcanas reuelationes ablegat Prophetia, vt in nobis regnet Chris-
 tus: sed externam doctrinæ prædicationem aperte commendat, & Euangelium Christo esse

docet instar ſceptri, quatenus prædicatur & vocale est, vt ita loquar; alioqui frustra Oris & Labiorum facta eſſet inentio. Vnde ſequitur eos omnes qui externam Euangelii doctrinam repudiant, excutere, quantum in ſe eſt, vel experire ſceprium eſt manu Chriſtini: quòd ab hominũ voce pendat efficacia cuius meminit; sed quatenus per ministros operatur Chriſtus ipſe, qui non vult irritam eſſe eorum operam, quin mactent electos in obsequium, reprobos verò interficiant: ſicut alibi iactat: Paulus ſibi in promptu eſſe vindictam contra omnes incredulos & rebelles. Iterum hic memoria repetere cõuenit, qualis ſit regni Chriſti natura. Vt enim ipſe aureo diademate ornatus non eſt, vel inſtructus terrenis armis: ita non dominatur in mundo armorum potẽtia, nec ſibi authoritatem conciliat pompæ iplendore, vel terrore & metu populum ſuum cogit: ſed Euangelii doctrina regum eius inſigne eſt, quò ſub obſequiũ tuũ colligit hædes. Proinde vbicumque annuntiat pure Euangelii doctrinam ſicut Chriſtũ regnare certum eſt: vbì verò reuicatur, ſimul etiam aboleri eius imperium. Vnde apparet quàm ſtultè iactent: Papiſtæ penes ſe eſſe Eccleſiam, quum obmutefcere ipſum Chriſtum iubeant, nec ferant ſonũ vocis eius: ipſi autem plenis buccis edicta ſua, leges, decreta, & tyrannicas ſanctiones crepent.

5 ET ERIT IUSTITIA BALTEUS.) Alii Cingulum vertunt: ſed quia Propheta nobis proponit Chriſtum velut ornatum in ſignibus regis, potius Balteum verti, quòd etiam regum inſigne eſt, quemadmodum & ſceptrum, quòd et paulò antè tribuerat. Iob enim de exauthorandis Regibus loquens, eos balteo ſuo à Domino ducingi dicit. Balteo igitur accingi, nihil aliud eſt quàm præfici regno: vt etiam alio loco poſtea videbimus. Duplicem autem hic baltei ornatum deſcribit: Prophecia, iuſtitiam & Veritatem. niſi fortè hypallagen eſſe magis placeat: acſi diceret, Chriſtum veraci iuſtitia præcinctum fore. Nec enim additur veritas, quaſi aliquid à iuſtitia diuerſum, ſed vt declaret qualis ſit ea iuſtitia, qua Chriſtus accinctus eſt. Iuſtitiam hic deſignari putant: nõ nulli, quum Chriſtus nobis communiatur, vt in membris eius reſideat, non in ipſo tantum. Fidem verò intelligunt, qua ſalutem ab ipſo obſeram amplectimur. Chaldaus paraphraſtes ita exponit, Et erunt circa eum iuſti, cultores hæci ad eum accedent. Verum ego ſimpliciter accipio, acſi diceret: Non apparebit inſtar Regum, purpura indutus & diademate, aut præcinctus balteo: ſed iuſtitia & veritas in eo ſolgebunt. Fa cor quidem iuſtitiam non eſſe incluſam in Chriſto, ſed pertinere ad eius membra. ratio tamen loquendi tenenda eſt: quòd Chriſtus iuſtitia accinctus prodeat ad iuos regendos, quã arcana Spiritus communicatione in eos poſtea diſfundit. Si nomen צדקה à iuſtitia diſtinguimus, pro Fide vel ſtabilitate poſſitum eſſe interpretor. acſi diceret, Chriſtũ nunquam fraſtran iuos, quia perpetuò ſui ſimilis manet.

6 & 7 LVVS cum agno) Iterum ad deſcribendos eorum mores reuertitur, qui ſe Chriſto ſubecerint. Nam quia inter Regem & populum mutua eſt relatio, nunc à corpore ad caput aſcendit, rurius deſcendit à capite ad corpus: & iam diximus Chriſtum nõ ſibi regnare, ſed ſuis fidelibus. Vnde ſequitur eum formare ipſis ingena cæleſti ſuo Spiritu, quanquam longius ſpectat Prophe- tæ oratio. Perinde enim eſt acſi promitteret beatam mundi reparationem. Ordinem enim deſcribit qualis fuit ab initio, an equam hominis deſectiõne accideret triſtis & inſelix conueſſio, ſub qua nunc gemimus. Vnde enim brutis animalibus truculentia, vt quæ robore pollent, incredibili etiam impetu ad prædandum, laniandũ, vorandum ferantur: Nullum certè inter Dei creaturas diſiſiũ foret, ſi ſteriliſſent in prima & integra ſua origine. Quòd ergo alia in alias ſeruiunt, & quæ imbecilles ſunt custodia opus habent aduerſus robuſtas, ſignum eſt à τρωϊας quæ eſt hominis vitio manauit. Quum ergo venerit Chriſtus, vt abolita maledictiõne mundũ reconciliat et Deo, non abs re ei tribuitur inſtauratio perfecti ſtatus: acſi diceret Prophe- tæ, rediturum illud aureum ſeculum, in quo ante hominis lapſum, & quæ inde ſequuta eſt orbis concuſſionem & ruinam, floruit plena felicitas. Sic apud Oſeam loquitur Deus. Feriã illis cum beſtia agri, cum voluere cæli & cum reptilibus pactum. acſi diceret, Poſtquam mundo propitius fuerit Deus in Chriſto, daturum etiã ſigna pacis & fauoris: vt ceſſent omnes corruptelæ quæ à vitio hominis ortę ſunt. Denique ſub his figuris docent Prophe- tæ idem quòd clarè aſſertit Paulus, Chriſtum veniſſe vt colligeret ex diſſipatione quæ in cælo iunx & quæ in terra. Summa eſt, vterumque eſſe Chriſtum vt noxas omnes proſtigit e mundo, & orbem maledictiõni obnoxium priſtino ſuo nitenti reſtituat. Hac ratione dicit, pabulum leonis fore Paleam, non ſecus ac bouis: quia niſi contagio peccati mundum inquinaret, nullum animal deditum eſſet ſanguinarius prædis: ſed terræ fructus omnibus ſufficeret, ſicut diuinitus præſcripta illis fuit ratio. Quanquam autem dicit lias, feris beſtis & cicuribus fore conſenſum, vt vigeat & palam reſulget Dei benedictiõ, præcipue tamen ſignificat quòd dixi, nullum in populo Chriſti affectum nocendi, nullam ferociam aut inhumanitatem fore. Et cum ante ea fuerint veluti leones ac pardi, inſtar ouium aut agnorum fururos, quia omnem inhumanitatem, belluinũ, quæ affectum depoſuerint. His enim formis loquendi nihil aliud intelligit, quàm eos qui velut beſtias truculentæ prius fuerant, mites & tractabiles fore. violentos enim & rapaces homines, lupis & visis comparat, qui præda & rapina viuunt: eò, quæ cicures & manuſetos fore pronuntiat, vt communi victu contenti, ab omni iniuria & noxa abſtineant. Nã hic à minori ad maius ratiocinari conuenit: Si bruta animalia Chriſtus inter ſe pacabit, multò magis inter homines ipſos, qui

codem

eodem spiritu mansuetudinis regentur, fraternam concordiam fore. Neque tamen intelligit Isaias, quodam natura mitis & placidus esse antequam reformetur, sed tamen promittit quocunque ingenio præditi sint, abiecta vel subacta ferocia, similes fore agnis & ouibus. Quod addit Puerum illis fore ducem, tantumdem valet atque tævas alioqui & indomitas belluas ad voluntarium obsequium paratas fore, vt ad coercendum eorum feritatem nulla violentia opus sit. Interim tenenda est analogia quam attigimus, obtemperaturos Christo quotquot ei nomen dederint, quantum autem atroces essent belluarum: atque ita obtemperaturos, vt simulacrum dignum sustulerit, eum è vestigio sequantur: quemadmodum & Psalmo 110. populum eius spontaneum fore. Neque enim inter oues censeri merentur, qui non sunt hæc mansuetudine præditi. Patiamur ergo nos ab ipso regi & subiigi: atque ita quos nobis præfecit, etiam si pueris similes esse videantur, nos libenter summittamus. Quietiam videntur hæc ministri Verbi, quod vni nullam exterius adhibeant, neque imperium in se vllum præferant, pueris comparari. Quæret quispiam, An aliqui mansueti reperiantur, etiam si nondum per Euangelium cicurati fuerint? Videtur enim hoc innuere Propheta, quum alios ouibus, alios lupis & vrsis comparat. & certè in hominibus, qui naturæ suæ motu sequuntur, miram varietatem reperiemus. Alii enim placidi sunt & quieti, alii feroces & turbulentissimi: sed indomitos omnes esse certum est, donec à Christo per Euangelium subigantur: omnes ambitione & superbia tumunt, priusquam hæc medicina repurgentur. Poterunt quidem multi inanem & fallacem modestiæ & humilitatis speciem præ se ferre, sed intus turbentur: denique, vbi non erit Spiritus Christi, nulla erit vera mansuetudo.

3 ET oblectabitur.) Protequitur eandem sententiam, vbi cum Deo redierint in gratiam homines, & Spiritu regenerationis a vitis suis purgati fuerint, immunes quoque fore ab omnibus nocentibus. Quia non alia de causa sibi à noxio & virulento serpente morti metuunt homines, nisi quia indigni sunt iubar quorum manu contineat Deus omnes mundi partes. Et certè quod lædendis etiam infantibus concessa est animalibus licentia, hæc apparet totum Adæ genus peccati labæ ab ipso vtero esse infectum. Nunc rursus tenenda est illa quam diximus similitudo: quicumque ex hominibus occulto veneno ad nocendum referti sunt, mutato ingenio fore vel pueris innoxios, quoniam alii palam sunt truculentis & feroces, alii malitiam suam tanquam venenum intus gerunt atque fouent: sicut etiam à Davide deici ipsum est. alii enim promptiores sunt ad pro-

Psal. 110. 3

Psal. 55. 22.
140. 2Psal. 15. 16.
24. 3

9 NON nocentibus.) Iam apertè pronuntiat homines ipsos, deposita quæ ipsis naturaliter infidet prauitate, ad quæratum spontè fore propensos. Loquitur autem de fidelibus qui verè in nouam vitam regeni sunt. Nam etsi in Ecclesia electis Dei permixti sunt multi hypocritæ iniquitate pleni, sunt tamen Imaclitis similes, quos illo tempore Deus eiecit. Notandum enim est quod docetur Psal. 15. & 24. solis iustitiæ cultoribus fixam esse sedem in templo Dei, vt illic perpetuo habitent. Ergo ad legitimos Ecclesiæ ciues hoc pertinet, ab omni studio nocendi puros esse. Vnde etiam colligimus, singulare esse Spiritus Christi donum, vt à maliciis abstineat homines: quia naturaliter semper ad iniurias vltro citò que inferendas eos impellit ambitio, superbia, crudelitas, auaritia. Porro non abs re subiicit Propheta, incomparabile hoc bonum ex Dei cognitione fluere, quo & humiliatur omnis caro, & docetur homines eius fidei tutelæ que se addicere, & ad fratrum consensum formantur, vbi eundem sibi esse Patrem audiunt. Quibus enim multi qui nondum renouati sunt Christi Spiritu, humanitatem præ se ferant, iam in eis queruntur dominari certum est. Est enim omnibus innata atque ita ingeniata, vt commoda sua, non aliorum querant: vt se ipsos sibi, non aliis natos existiment, vellentesque sibi totum orbem, si possent, subicere: quod prudenter considerauit Plato. Hinc fraudes, peruria, furta, rapinæ, & infinita huiusmodi icelera nascuntur. Nulli igitur aliud remedium demandæ huic libidini idoneum est, nisi vt Deum cognoscamus. Videmus autem vt rursus Propheta Christi imperium in fide & Euangelii doctrina statuat, vt certè non alter nos ad te colligit, quam dum illucet mentibus nostris ad manifestandam cælestem vitam: quæ nihil aliud est, ipso teste, quam cognoscere verum Deum, & quæ ille misit Ioh. 17. 3 sum Christum. Porro scientiæ exuberantia tacite cum illo tenui gustu confertur, quem Deus sub Lege dedit veteri populo. Nam quum Iudæi detenti fuerint in elementis sensibilibus, perfecta lux sapientiæ per Euangelium nobis in solidum affludit: sicut etiam à Ieremia prædictum fuerat. Non docebit quisque proximum suum, & vir fratrem suum, vt cognoscant Deum: quia omnes cognoscunt me à minimo vsque ad maximum. hæc scientiæ plenitudo in animos nostros occupat, omni malitia exinanier. Admonet etiam hic locus, qualis sit sub Papatu Ecclesiæ, vbi luce doctrinæ iustificata, imò propemodum extincta, iusta religio est in bruto stupore torpere. Quod si in nobis statim plena cognitio non est, proficiendum in dies, magisque ac magis progrediendum: atque ita vt fructus ex hac radice emergat. Vnde apparet, quam parum in Christi schola maior pars profecerit, quum passim & fraudes & rapinæ & iniuriæ quælibet grassentur.

Gal. 3. 23.
1. Pet. 3. 18

1. Pet. 3. 18

10 Et erit in die.) Iterum redit ad personam Christi, eandemque similitudinem repetit, quam prius initio capitis attulerat: Radicis scilicet vel Sarcocollis ex maturo truncato prodeuntis, cuius nulla exarbat superflua, ac futurum prædicat: ut Gentes, quæ prius à Iudeis abhorrebant, deinceps revertentur ipsorum Regem amplectantur. Id autem incredibile omnino videri poterat: nec dubium quin multis seculis derisa sit promissio, quando talis collectio stante ac florente potius, quàm exuto regno operanda erat. Verùm ita excitandi oportuit, ut postea excitaretur magis quàm in eo gloria & potentia Dei, quam in florenti rerum statu reducere. Quis enim hermano tenet apprehenderet tantam Suscebi autem in studium, ut conspicua esset: cunctis Gentibus, atque ad se vertente omnium in oculos? Atqui illum comparat vexillo in tublime extento: idque scimus fuisse impletum Evangelii promulgatione: & quidem splendidius quàm si voluisset Christus super nubes. Eodè perinet quod dicit Joan. 3. Sicut Moyses exaltauit serpente in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis. Requirit autem dicitur Christus, dum ad eum configitur salutis petende causa, sicuti Deum quærere passim in Scriptura tantumdem valet, ac spes omnes in eum suas conficere. Ideo Graeci vertunt. *ἐπιστροφή*, sententiam potius spectantes quàm vocem. Quod sequitur continud post, Requiem eius esse gloriã, vulgò exponunt de sepulchro Christi, idque per tynecochem: quoniã postea hoc ad mortem eum quoque tranferunt. Et cerã Christi sepultura nihil aliud fuit quàm accessio mortis: atque hinc ientium esse putã, Mortem Christo, quæ ignominiosa coram mundo erat, gloriosam & illustrem fore. Sed quum proprius omnia expendo, Propheta per Requiem, hoc loco Ecclesiam significat: quemadmodum etiã in Psalmis, Hæ requies mea sempiterna, hæc habitabo, atque ita nomine honorifico per eum cetum exornat, quoniã in iis perpetuum domicilium habere vult. Cùm igitur tunc Ecclesia probis & ignominia confosca esset, promittit fore ut in meliorem statum surgat, & pristinam gloriam recuperet. Hic igitur insigne testimonium habemus, Deum velle perpetud habitare in Ecclesia, amicti id humibus non temper conspicitur sit.

Iob. 3. 14

Num. 2. 21.

9

Psal. 132. 14

11 Et erit.) Quia incredibile erat vaticinium de futura Ecclesia gloria, modum eius restituerende exponit: quod scilicet Deus virtutem manus suæ exeret tanquam ad edendum memorabile & rarum facinus. Cæteriùm ad ipem electi populi confirmandam, memoriam præteritæ liberationis reuocat in eorum animos, ne dubitent æquè nunc potentem fore Deum ad ipsos redimendos, atque olim experierant eorũ Patres in Ægypto. Nam huc spectat particula *וַיִּזַּב*, hoc est, Secudò vel iterum: acti dixit, Nunc etiam Deus Ecclesie suæ redemptor erit. Alia etiam ratione cõ firmat: quia etsi vix fuerat Deus negligere populum suum, nolit tamen priuari hæreditate sua. Summa est, Deo salutem Ecclesie suæ ideo curæ futuram, ne iure suo spoliatur. Dicit tamen exprimit Reliquias: quia hæc redemptio non nisi ad exiguum seminem pertinebat. Denique repetit quod prius dixerat, Quauis Ecclesiam suam dispergat: Deus ac dissipet, fieri tamen non posse ut eam prius abiciat: quia ei non minus pretiosa est quàm tua cuique hæreditas. Porro nõ solum de Ailyris loquitur, qui captiuum populum abduxerãt, sed etiam de alijs populis, apud quos dispersi erant Iudæi, cum enim maior populi pars Babylonem abducta esset, alij in Ægyptum, alij in Æthiopia, alij in alias regiones fugerunt. Verebantur enim ne sibi eadem feruissent, quæ alijs contingeret. Parthos, alij Parthiam esse putant, quod magis probabile est: alij Arabiam Petreã, Sub nomine Elam, comprehendit Mædos, Zoedianos, Bactrianos, aliosque populos Orientales. Sinear ad Chaldaam pertinet. Per Hamath intelligunt Ciliciam, & alias regiones quæ ad Taurum montem vergunt. Insularum nomine, Iudæi omnes regiones transmarinas intelligunt. Nam & Græcia, & Italia, & Hispania ipsi insulæ sunt, quòd intermedio mari diuidantur. Hic videmus Prophetam non tantum loqui de liberatione quæ contigit sub Zorobabel, sed longius spectare. Nec enim tunc Israélite ex Ægypto, Æthiopia, alijsque regionibus redacti sunt. Itaque hæc de Babylonica redemptione intelligi non possunt, sed ad regnum Christi referri debent: sub quo per Evangelij prædicationem hæc liberatio facta est. Præterea obscure conuenit, hoc proprium opus Dei non hominum esse. ait enim, Extendet Dominus manum suam: hoc scilicet cælesti eius potentie assignans, quod hominum virtute efficere non poterat. Notandũ etiam, ex præteritis beneficiis Dei, semper in melius temper concipi oportere: ut quoties nobis Babylonica & Ægyptiaca redemptio in mentem veniunt, æquè potentem Dominum esse statuamus: nec minus hodie nobis adfuturum, ut Ecclesiam in pristinam gloriam restituat. Quod semel atque iterum pergitur, tertio etiam & quarto ac sæpius prestare potest. Quòd Reliquias vocat eos quos eripit, dicamus non apperendam esse ingentem multitudinem, & contenti sumus nostra paucitate, neque exiguo nostrorum numero otereamur. Modò enim abundet iustitia Dei, veram & solidam fiduciam habemus.

Exo. 12. 51

12 Et leuabit signum.) Hic versiculus explicationem tantum superioris continet. Est autem metaphorica locutio, cuius tamen duplex potest esse sensus: vel quòd signo dato aduentarius terrebatur, ne exitus claudere audeant redeuntẽ populo, vel quòd signum dedit miseris exulibus, ne se ad rediũ accingere dubitent. Cæterum adhuc hodie inter nos viget huius doctrinæ usus, quem admodum enim signum in exercitu tollitur, ut milites coeant, solumque ordinem quicumque sequatur & teneat: ita vexillum hic nobis proponitur, ad quod omnes coeamus: Evangelium scilicet

scilicet, quod Dominus inter Gentes extulit, in quo nobis Christus prædicatur. Vnde colligendam est, nos non posse congregari in Domino, nisi ad hoc signum conueniamus, & conueniamus fide. nec enim aliter nos pro omnibus suis agnoscat, quam in ex dispersione collecti sub hoc signo in eundem coetum coalescamus: quemadmodum dicit, Oves meæ vocem meam audiunt, & sequuntur me. In verbo Cōgregandi repetitio est. ostendit enim quam efficax futura sit Dei vocatio: quia simulacrum ostendit sibi ita placere, populum restituit. Dispersio nomen collectiui est: intelligit enim Iudæos huc atque illic dispersos. Atque alludere videtur, ut læpe al' isto letu, ad similem locum Moysi, ubi Dominus promittit se populum, etiam in extremas orbis terræ partes atque in quatuor cardines dispersus fuerit, collecturum. Hoc autem auspicio Christi factum est. Eodem etiam duce speranda est hodie interæ & dissipatæ Ecclesiæ instauratio. nec enim alia spes est colligendarum reliquiarum, quam si electi ad hoc signum respexerint. Sunt igitur sæpius commemorandæ istæ promissiones, ut iis inmixti, animos nostros magis ac magis obfirmemus.

Iob. 10. 27

Deu. 30. 3. 4

13. Et discedet) Hic promittit tantam fore Ecclesiæ pacem, ut neque intestinis dissidiis se amplius concitent Israelitæ & Iudæi, nec quicquam molestiæ ab hostibus suis patiantur: neque odio aut inuidiæ obnoxii sint, sicuti prius erant. non quod defuturi sint improbi: sed Dominus illos tandem excidet atque perdet. Præcipue tamen notandum est quod de sedandis domesticis simularibus adiungit, ut sibi posthac molesti non sint Abrahamæ filii, sed in eadem religione & puro Dei metu contenti: scdum enim & detestabile spectaculum fuerat, quod tandiu inter se exercuerat hostiles inimicitias. Nec abs re ostenditur fons discordiarum, Amulatio scilicet: qua factum est ut sepius læcerauerint posteri Abrahamæ, dum inter te de gloria cōtendit Tribus Iudæ & Ephraim. & hæc funtali face semper accensa fuerunt in mundo bella, dum singulis graue est cedere. In summa, Dominus hic externam & internam pacem promittit, quod maximum atque imprimis optatum beneficium est. Obuiet verò quispiam, hoc nūquam fuisse impletum, imò prorsus contrarium euenisse. Nam simulatæ Euangelium exortum est, varia bella, tumultus & persecutiones horrendæ sequuntur sunt, totūque sæcū oibis commotus & concussus est. Intus verò quam pacem obtinuit Ecclesiæ? Satan incipit ipsos Christianos, suis zizanis horribiles turbas concitauit, ut nulli fuerint infensiores & perniciosiores hostes, quam qui in ipsis Ecclesiæ intestinis fuerunt educati. Respondeo, Prophetam hic vniuersum Christi regnum, non vnā ætatem aut seculum duntaxat aliquod complecti. Hic enim regni Christi primitias tantum gustamus: deinde ita hostibus internis & externis vexatur Ecclesiæ, ut nihilominus eam Dominus tueatur & conseruet, omnibusque hostibus præualeat. Adhæc propriè veris & legitimis Abrahamæ filiis conuenit hoc vaticinium, quos Dominus cruce & exilio purgatos obliuisci coegit ambitionis & inuidiæ: sicuti inter omnes qui mansueti sunt in Christi schola, cessat gloriæ cupiditas. Ita iam aliqua ex parte præstitum est, & quo idie præstatur quod hic promittit Iaias. Sed pergendum est in istis exercitiis, & assidue intus & foris pugnandum, donec coniequamur æternam illam pacem, qua beati in regno Dei perfruemur.

Mal. 13. 25

14. Et inuolabunt) Significat Dominum alia etiam ratione ad futurum populo suo: nempe ut præualeat aduersus hostes, & in potestatem suam redigat. Quemadmodum enim de securitate Ecclesiæ loquitur est, ita nunc declarat eam hostibus superiorem fore. Commemoratur autem eas gentes quibuscum Iudæi assidue bellū gerebant. nam hinc Philistæi, illinc Ammonitæ & Moabites, quibuscum necessitudinis & cognationis iure erant coniuncti, ipsos subinde infectis armis adoriebantur. hinc etiam Idumæi, quos sanguinis coniunctio non frænabat, quominus acerrime essent hostes. originem enim dicebant ab Esau fratre Iacob: cuius recordatione debeuerat ab inimicitias & odio absterri. Itaque promittit Dominus fore, ut Ecclesiæ, etsi non omnino careat hostibus, eos tamen ferendo vincat tandem, ac superior emergat. Extensio verò de manu, Imperium significat, quod Ecclesiæ obtinebit aduersus hostes. Nam & Manus nomine, Potestatem intelligi vulgare est, & Manum extendere Hebræi dicunt pro, sibi Subiicere hoc vel illud. Ita Psal. 89. Ponam in mari manum eius, & in fluminibus dexteram eius. Ergo Emisso manus, est libera dominandi facultas. E diuerso quoque obsequium subiungit, quod ei hostes præstabit. Iudæi, qui terrenum Christi regnum somniant, hæc omnia carnali sensu interpretantur, atque ad externam nescio quam potestatem trahunt: quum debeant potius ex regni Christi natura estimari. Apparet quidem vaticinium huius effectus aliqua ex parte, dum Iudæos ab exilio reuertens, Deus omnibus vicinis populis inuitis ac repugnantibus in medio creem fortunam rursus cucurrit: sed fidelibus speranda fuit augustior victoria, quam adepti demum sunt prædicato Euangelio. Etsi enim sub cruce assidue militandum nobis est, tamen vincimus hostes, quum è tyrannide diaboli & impiorum erepti, in libertatem à Christo vindicamur, ut tubacta carne & prostratis cupiditatibus ipsi viuamus: atque in patientia possideamus animas nostras, moderatè & æquo animo ferentes quicquid accedit. Atque etiam in caput hostium congerimus carbones, sicque victoriæ de iis obtinemus, quorum iniuriis & probris videmur obnoxii.

Gen. 25. 29

36. 1. 8. 9

Psal. 89. 26

Luc. 21. 19

Rom. 12. 20

15. Et exterminabit.) Hoc verū nihil aliud significat, quam Dominum mirabili sua poten-

tia viâ patefacturû populo tuo, quæ anti præclua videbatur. Loquitur autem figuratè: Linguam enim vocat Sinum maris: quòd quum mare in continentem penetrans, partem aliquam occupat, lingua etc. exeretis formam præ se ferat. Ægyptum ergo mare intelligit, atque ad eò ipsam Ægyptum, ut etiam postea apertius declarat. sed mare & fluuios potissimum nominat, quòd in mutantur regiones & elaudantur omnes exitus.

Super fluuium.) Nilum haud dubiè intelligit, qui totam Ægyptum irrigans & multis partibus scindens, abrupere iter populi in patriam redeuntis poterat. Mir pro Vento hic accipi mihi dubium non est: tamen adiuuctum sit, Domini. et eum veni omnes Domini sunt, cum eos pro arbitrio moderetur & regat: & peculiariter ita vocatur vehemens ior turbo miraculo excitatus. Alludit autem ad priorem populi redemptionem, quæ ex Ægypto eductus est. Cum enim Dominus ei viam patefacere vellet, ventorum impetu & vi mare siccauit. Non erat quidem necessarium Domino ventorum adiumentum: per se enim hoc efficere poterat. sed dum externis modis vitur, primum inde ditimos creaturas omnes ad obsequium ei præstandum esse paratas. quibus enim naturalem exitum habeant, sunt tamen in manu ipsius, ut quòd volet, earum vim atque impetum conuertat. Verbi gratia, Cum exoritur ventus, habet initium à causâ naturali: habent & singuli ventus proprietates. Austro enim humidus est, Aquilo frigidus: atque similes omnino sunt effectus qui ab eis manant. humida enim corpora reddentur ab Austro, ab Aquilone sicca. Supra has naturales causas Dominus insignibus miraculis ostendit se imperium maius obtinere, vt non dominetur naturâ, id est illa rerum series quam profani homines imaginâtur, sed ipse solus. Deinde ostendit se, quum liber, naturam rerum & ordinem mutare, vt solus carum Dominus agnoscat, quia talis conuersio magis imperium eius & dominationem declarat. Proinde Isaias non simpliciter Ventum, sed Dominum, dixit: ne fortuito ipsum ferri aut agitari, sed Domini manu dirigî intelligamus.

ET percutiet eum in septem riuos.) Alii Torrentes vertunt, atque exponunt, Diuidet Nilum in septem partes. Quæ expositio, tamen recepta est ab omnibus, mihi tamen probari nõ potest. Atque mihi videtur obliuione potius quàm ignorantia lapsi hic esse, docti alioqui homines, & inlectione veterum Scripturâ exercitati. Nam satis notum est ex historicis, septem Nili præcipua esse ostia. alia enim, quòd nominibus careant, minime celebrantur: id. è que Ora falsa vocata sunt: Quot igitur ora seu brachia habet, totidem riuos seu fluuios efficere videtur, quæ totidem fuissent ad remouendû iter obstacula. Eos aut nominatim addit Propheta, propter fluuii celebritatem. Præterea cum profundus esset fluuius, eum siccatum dicit, vt calecos detrahere minime opus sit ad ipsum transeundum: quod tamen vel pauca aquila restante necessarium foret. Itaque Propheta sub his figuris nihil aliud intelligit, quàm nihil imp. dimento fore Deo, cum suos è capere eripere velit. Historiani verò prius redemptionis attingit, vt intelligat idem futurum, quod antea experti fuerant. Id. è que velut in rem præsentem ipsos adducere voluit: quoniam rationis huius liberationis non patebant. Nec enim hæc promissio simpliciter annuntiata, animos eorum ita penetrare potuisset, quàm proposito hoc insigni exemplo.

ET erit semita.) Hic versiculus nihil continet nouitè, sed superiorem declarat: Populum scilicet eandem Domini potestate senturum in redemptione Babylonica, quam in Ægyptiaca senserat. Viam enim per maria, per inuias solitudines, per Iordanem patefecerat: ita inopinata & incredibili ratione rursus exitum suis patefacturum dicit Isaias. Quod igitur semel præstitum est à Domino, etiam in posterum expectemus: atque in eum vltim veteres historias meditemur. Hoc etiam conferri debet in vltimam Ecclesie redemptionem, qua omnes vnâ ex miseris & ærumnis omnibus eripiemur: vt quauis incredibilia videantur quæ traduntur de resurrectione & immortalitate vita, neque ratio nobis pateat, facilem tamen Domino viam esse intelligamus.

CAPVT XII.

ET dices in die illo: Cantabo tibi Ichoua. Tamen si iratus es mihi, & uersus est furor tuus, & consolatus es me.

Ecce Deus salus mea: confidam, & non pauebo. Quoniã fortitudo mea, & canticum Deus Ichoua: factusque est mihi in salutem.

Haurietis aquas cum gaudio, de fontibus saluatoris.

Et dicetis in die illa: Cante Ichoua: inuocate nomen eius: celebrate in populis opera eius: commemorate, quia nomen eius exaltatum est.

Psalite Ichoua, quoniam magna gessit: & hoc vulgatum est per totam terram.

Iubila & canta habitatrix Sion: quia magnus in medio tui sanctus Israel.

DICE S.) Nunc pios omnes ad gratiarum actionem hortatur Itaias: tamen illi exhortatio huc etiam pertineat, ut plus indei obtineat promissio. Eam enim ista exhortatione obligat, ut certam esse statuatur, nec se vana spe laetari existiment, quia iam dicitur, & quasi in os ingeratur gratiarum actio: quod non fieret, nisi vera & solida constaret materia. Simul admonet quem in finem Dominus bene faciat Ecclesiae, nempe ut celebretur nominis eius memoria: non quod indigeat nostra laude, sed hoc nobis ipsis utile est. Et considerandus honor quo nos afficit, dum ad celebrandam & propagandam nominis eius gloriam opera nostra vni dignatur, tamen illi inutiles omnino & nihili simus. Vniuersum verò populum quasi hominem vnum alloquitur, quoniam ita conuinctos esse oportebat, ut vnum essent, ac nos eodem exemplo simul conuinctos esse oportet, ut sit anima vna & os vnum, si nostras preces & gratiarum actiones Deo acceptas esse cupimus.

Rom. 15. 6

TA M E T I R A T I O E S.) Summa can. 101, quod Deus, tamen illi in e infensus esset populo suo, modica tamen correptione contentus, e exorabilem praebuerit. Quia particula 23 tepius casualis est, quidam vertunt, Celebrabo te Iehoua, quia mihi iratus, redieris tamen statim in gratiam. Sed quia interdum aduertit. iue capitur, lecutus sum quod praesenti loco putari melius congruere. Reatum igitur primum agnoscunt fideles, deinde adieciunt misericordiae Dei, quod ex miteris leuati fuerint. Quia verba sunt futuri temporis, tolerabilis etiam esse hic sentus, Non obstat temporalis castigatio, quominus meriti tandem miseraris. laetitiaeque & consolationis materiam praebas. Vtrumvis eligas, haec sententia diligenter notanda est. Nam simul ac sentus irae Dei occupat animos nostros, ad desperationem nos sollicitat: & nisi maturè obuiam eatur, facillè nos obrueret. Satan quoque nos modis omnibus tentat, omnique machinas ad mouet, ut animum despondere cogat. Nos igitur hac doctrina armari oportet: ut quauis sentiamus iram Domini, breuem fore ipsam sciamus, ac statim ad fore consolationem, vbi nos castigauerit. Caeterum malis leuati, reuocemus in memoriam, finem impositum esse poenis: non quia perfoluerimus Dei iudicio quod eramus meriti, sed quia pro paterno tuo amore infirmitati nostrae parcat. Haec autè confessio propria ad pios & electos pertinet. quauis enim eodem esse videntur piorum & impiorum plagae, tamen longè diuersa conditio est. Perpetua est enim ira Domini aduersus impios, & plagae quibus feriuntur, praeludia sunt exitu sempiterni: nulla iis alieuatio aut consolatio promittitur. Pii verò breuem esse iram Dei sentiunt, animòque suos spe & fiducia sustentant: quia Deum sibi propitium fore sciunt, sed poenas de eorum peccatis sumere testatus est non alium in finem, nisi ut ad resipiscen-
tiam erudiat, ne vna cum mundo pereant.

Psil. 30. 5

1. Cor. 11. 32

2 ECCE DEVS.) Quauquam in medijs afflictionibus nos fide salutem Dei apprehendere conuenit, hic tamen de experimentali notitia loquitur Itaias: quia canticum laetitiae dicitur, vbi Deus externis signis se Ecclesiae placatum offendit. Atque huc ipseat particula 24, quia nunc terena Dei facies, quae ad tempus fuerat abcondita, resurgit, ut quasi digito eam monstrare queant. Quoniam ergo horrorem in poenis concipimus, nec fieri potest quin mentes nostras obnubilent peccata, ac si aliena vel remota esset à nobis Deitalus, deieciuntur hic affectus mutatio, vbi nobiscum Deus redit in gratiam praecipue verò ad Christi aduentum, quo propitius exhibita fuit salus Dei, vaticinium hoc extenditur. Subiecit postea, vbi certò statiuimus repositum esse nobis in Deo salutem, hoc firmum esse fundamentum plenae fiduciae, & optimum remediū sedandis timoribus. Alioqui enim trepidare nos atque anxio & inquieto animo esse, & miserè agitari necesse erit. Hinc colligimus ex fide manare fiducia, velut effectum à sua causa. Fide enim aluit nobis in Deo repositam esse percipimus: ex ea consequitur tranquillitas & pacatus animi status. Vbi verò deest fides, nulla conscientiae tranquillitas esse potest. Sciamus ergo nos tunc demum in fide profecisse, cum hac fiducia, qualem deseribit Propheta, praediti fuerimus. Praeterea haec fiducia sic palmam obtinere debet in cordibus nostris, ut metu & horrore omni superior sit non quod motu & agitatione omni exempti simus: sed quòd vetrici tandem securitas emerget. Tenendū tamen est quod dixi, Prophetam hic de alacritate differere quam Deo propitio recipiunt fideles, qui sub mole rationum prius ferè demersi fuerant.

Col. 3. 12

QUONIAM fortitudo.) Clarius & magis specialiter exprimit canēdi materiam fore fidelibus, quia experti fuerint se fortes fuisse in Deo tuo: ut certè redemptio illustre fuit virtutis Dei specimen. Iam cum non vnus diei beneficium praedicit Itaias, sed quod prosequi statuerat Deus vique ad Christi aduentum, sequitur non alios verè & ex animo Dei laudes canere, nisi qui suae imbecillitatis consciis, precariò fortitudinem ab vno Deo petunt. Nec verò pars aut subsidium virtutis nostrae hic vocatur, sed virtus nostra in solidum: quia tantum valeamus, quantum nobis vnum administrat. Haec ratione vocatur Canticum piorum, quia in hunc finem tam liberaliter tractantur, ut se in officio gratitudinis exerceant. Vnde colligimus principium gaudij oriri ex Dei laude, vnde finem verò esse sacrificium laudis. Sic quidem ad patientiam compositos esse deest piorum animos, ut Deum benedicere non desinant: lato tamen & prospero statu os illis aperitur, ut plenius buccis resonent Dei beneficia. Quia verò impii contempto Deo exultant, & sopitis conscientis brutum in morem se ingurgitant ebria laetitiae, nec ad Deum laudandum se vnquam expergesca-

Psil. 50. 23

ciunt, meritò eorum gaudium maledicit Christus: Væ qui ridetis, quia logebitis: gaudium vestrũ vertetur in mœrorem, & risus in stridorem dentium. In clausula versus, si præteritum verbi tempus retinere placeat, sensus erit, Hilariter cantare fideles, quia diuinitus seruati sint. In futuro tamẽ ipse sensus optimè quadrabit, nempe Deum non semel tantũ saluti fuisse ius, sed vsque in finem fore: quia in præsentis beneficio iustificari non debent fideles, sed spem suam ad continuum gratiæ cultum extendere.

3 HAVRIETIS) Confirmat hoc versu quod iam antea attigimus: nempe, hoc caput esse quasi signillum ad confirmandam promissionem, quam de populi redemptione dedit. ac si diceret, Sic vobis exposita est Domini salus, ac si fons perennis de curru, ex quo abunde aquas haurire possitis. Quæ similitudo valde concinna est: nã in hac vita nihil magis aqua necessarium est, vt nullius rei molestior sit penuria minũ: ue tolerabilis quàm aquæ. Ita per Synecdochen exprimit ex mera Dei liberalitate nobis fluere quicquid ad iustinendam vitam pertinet. Ac quoniam omnis boni vacui sumus ac steriles, non abs re fonsi misericordiam Dei comparat, qui siticulosos & aridos taret, æstu confectos refrigeret, lassũ udine oppressos recreet.

SALVATORIS) Hoc nomẽ melius huic loco quadrat, quàm Dei. quia enim plus consolationis affert, cum intelligimus nobis esse Authorem salutis. idẽque circumstantiæ loci hoc epithetum ferè aptauit Propheta. Iam si promissio hæc cõpleatur totum Christi regnum, ipsam in vsum nostrum perpetuò accommodare debemus. Sciamus ergo propositam nobis esse bonitatem Dei, vt ea iariemur. debemus enim esse instar terræ aridæ & siticuloæ, quæ admodum inquit Paltæ, vt aquas Domini appetamus. Admiranda verò & incredibilis est ista Dei bonitas, quòd nos desiderio frustra ardere non patitur: sed fontem offert vnde abunde haurire licet. Porro fons iste Chritus est, in quo nobis omnia Dei bona cõmunicantur: nã de plenitudine eius, vt inquit Ioannes, haurimus omnes. Superest igitur, vt simulac nos vtget nostra inopia, ad cũ rectè à proferemus.

4 ET DICETIS) Non tantũ singulos iam hortatur vt laudem canant Deo & gratias agant, sed vt stimulent alios ad idem faciendum. Quæ admodum enim prius dixerat, Ibuti populi multũ, & dicent, Venite, ascendamus in montem Domini, mutua scilicet exhortatione sese incitant ad purum Dei cultum amplectendum: ita postquam singulos Deo gratos esse iussit, nunc etiam præscribit vt ad gratias agendas sese mutuò incitent. Dicendum autem significat non vni, sed omnibus: neque aliquo tempore, sed tota vita. Iam quo modo rite celebretur Dei nomen breuiter definit, inuocare ipsum iubens ne alibi glorietur. Vnde etiam Scriptura (æpe Inuocationis nomine, totum cultum *συνεχὸς ἰσχυρὸς*) designat. sic enim nos fiduciam nostram in Deo locatam esse ostendimus. quod etiam à nobis potissimum requirit. Hic similiter arbitror, vt totum Dei cultum comprehendat Propheta, inuocationem eum laudibus coniungi.

NOTA facite) Tam præclarum huius liberationis opus fore significat, vt non in angulo aliquo latere, sed euulgari per orbem vniuersum debeat. Voluit quidem Iudæis primum innotescere, sed deinde manare ad cunctos mortales. Atque hæc exhortatio qua tuam gratitudinem testati sunt Iudæi, veluti præludium fuit Euangelicæ prædicationis, quæ deinde sequuta est suo ordine. Nam sicuti apud Medos & Persas aliæque vicinas gentes celebrantur Iudæi gratiã sibi præstitã, ita exhibitio Christo præcones esse oportuit, qui Dei nomen per omnes mundi plagas buccinant. Hinc apparet qualis vigere debeat affectus in omnibus piis: nempe vt Dei bonitas omnibus palàm fiat, quò omnes ad eundem Dei cultum accedant. Tunc verò potissimum nos hoc studio accendi oportet, postquam è graui aliquo periculo, maximè verò à tyrannide diaboli & morte æterna liberati sumus.

5 PSALLITE Iehouæ.) Pergit in sua exhortatione, ostendens ex quo affectu hæc gratiarum actio proficisci debeat. Docet enim hoc esse officii nostri, vt vbique gentium bonitatem Dei publicemus. Nec verò hortandi & præmittendi sunt alii, vt interim desideamus otiosi, sed exemplo præire alios conuenit: quia nihil magis præposterum est, quàm ignaui & desides cerni qui ad Deum laudandum reliquos animant. Porro Deum magnificè egisse prædicans, significat amplam esse materiam canendi. Nec enim de nihilo laudes suas celebrari vult Dominus: sed argumentum amplissimum atque vberimum præbet, cum populum liberat è durissima seruitute. Diximus autem hoc canticum non restringi ad breue tempus, sed potius ad totum Christi regnum extendi. Itaque opus hoc verè magnificum est, Quòd Deus Filium suum misit, quo nos sibi reconciliaret, ac destrueret imperium mortis & Diaboli. Si igitur opus liberationis nostri reputamus vt decet, amplissimam laudandi Dei materiam habebimus. Vltimo membro, vbi hoc dicit vulgatũ esse, attingit vocationem Gëtiũ, & confirmat quod iam dictum est, tale opus esse, quod in angulo latere non debeat, sed vbique publicari.

6 (VIBILA) Rursum hortatur pius, vt in Domino gaudeant, simul admonens quale sit verum gaudium, & in quo fundatũ sit. nec enim nobis alia est beatitudo, quàm habere Deum residentem in medio nostrum: nam alioqui misera & infelix est vita nostra, rancet si aliis bonis, opibũque omnis generis affluamus. Iam si cor nostrũ adhæret thesauro nostrò, sensus oēs nostros ad se rap-

piet

Luc 6.25

Psal. 143.6

Iob. 1.16

Cap. 2.3

Iob. 3.16.17

Ihebr. 2.14

Mat. 6.21

piet hæc felicitas. s A N C T V M vocat, vt sciamus qualē se nobis præstare velit, dum habitat nobiscum: nempe vt non solum maiestatis eius reuerentiam sibi conciliet, quia simul nos obrueret terrore, sed vt nos peculiari cura dignetur, quanquam à reliquo mundo separatos. Sanctum enim ab effectu vocat: quia nos ad se colligens & saluos præstās sua gratia, quasi in peculium sibi sanctificat. Quare si nobiscum est Deus, perfundet nos inestimabili gaudio sentus eius præsentia. Vnde sequitur, eo absente merori & tristitia nos manere addictos. Ac iubilandi Canticūque ve bis significat, cum Deus suam potentia attollit in medio nostri, non vulgaris gaudii offerri nobis cauam. Cæterum incolas Sion nominatim cōpellans, non omnes tãtū boni capaces esse admonet: simulque tacitè hortatur ad vnitatē fidei colendā, vt coniuncti Ecclesie beato hoc gaudio perfruemur.

CAPVT XIII.

- 1 Nus Babylonis, quod vidit Isaias, filius Amoz.
- 2 Super montem excelsum leuate signum: attollite vocem ad eos: agitate manum, vt ingrediantur portas munificorum.
- 3 Ego precepit sanctificatis meis: adeoque vocaui fortes meos ad iram meam, et antes gloria mea.
- 4 Vox multitudinis in montibus instar populi multi. Vox sonitus regnorum gentium congregatarum: lehoua exercituum recenset exercitum belli.
- 5 Vementes è terra longinqua, ab extremo caelorum, lehoua & vasa furoris eius, ad vastandam vniuersam terram.
- 6 Ululate: quoniam propinquus est dies lehoue: quasi vastitas à robusto veniet.
- 7 Propterea omnes manus dissoluentur: & omne cor hominis liquefiet.
- 8 Et terrebuntur: angustiae & dolores apprehendent: instar parturientis dolent: quisque ad proximum suum obstupescet: facies flammaram, facies eorum.
- 9 Ecce dies lehoue veniet scivus: & indignatio, & aestus iræ, vt redigat terram in solitudinem, & scelerosos eius delet ex ea.
- 10 Itaque stellae caelorum & sidera non expandent lumen suum: obtenebratus erit Sol in egressu suo, & Luna non emittet fulgorem suum.
- 11 Et visitabo super orbem malitiam, & super impios iniquitatē eorum: & cessare faciam arrogantiam superborum, & altitudinem tyrannorum deiiciam.
- 12 Pretiosorem reddam mortalem auro puro: & hominem massæ auri ex Ophir.
- 13 Propterea concutiam caelos, & movebitur terra loco suo, in indignatione lehoue exercituum, & in die aestus iræ eius.
- 14 Eruntque quasi danula impulsæ, & ovis quam nemo colligit: quisque ad populum suum respiciet, & quisque ad terram suam confugiet.
- 15 Quisquis deprebensus fuerit, confodietur: & omnis aggregatus cadet in gladio.
- 16 Paruuli eorum allidentur coram ipsis, diripientur domus ipsorum, & uxores eorum violabuntur.
- 17 Ecce, ego contra vos suscito Medos, qui de argento non cogitabunt, nec aurum ipsum appetent.
- 18 Et arcibus pueros allidet, fructus vëtris nõ miserebuntur, nec parcat filiis oculus eorū.
- 19 Et erit Babel, ac regnorum & ornamentum splendoris Chaldeorum, instar subuersionis Dei in Sodomā & Gomorrah.
- 20 Numquam amplius sedebit, neque habitabit in generationem & generationem: neque figet illic tabernaculum Arabs, neque pastores illic accubare facient gregem.
- 21 Sed ibi cubabunt Zim, & domus eorum implebunt Ohim: illic habitabunt filie Struthionis, & illic Satyri saltabunt.

ⁿvel à vastator.

22 Et clamabunt in magnificis ædibus eorum, & dracones in palatiis voluptuosis: ac tempus quidem eius prope est, neque protrahentur dies eius.

IN CAPVT XIII.

QUONIAM NVS BABYLONIS,) Hinc usque ad vigesimum quartum caput, Propheta vaticinatur quam diu & horrendæ cladis Gentibus & regionibus imminerebatur: quæ Iudæis vel propter viciniam, vel propter cõmercia & fœdera notiores erant: idque facit non sine grauib; de causis. Dum enim accidunt variæ mutationes, alii Deum ludere in rebus humanis, alii cæco fortunæ impetu omnia versari existimant, vt satis testantur profanæ historiz: pauci admodum hæc Dei consilio statui regique intelligunt. Nihil enim difficile perit adetur hominibus, quam Dei prouidentia mundum hunc gubernari. Multi quidem verbis hoc fatentur, sed paucissimi id animo verè infixum habent. Conturbamur vel ad minimam mutationem, atque horreicimus: inquirimus causas, ac si ab hominum arbitrio id penderet. Quid igitur fiet vbi vniuersis concutitur orbis, sicque variis in locis rerum facies inuertitur, vt omnia videantur ruitura? Proinde vtilissimum fuit, Isaacum & alios Prophetas concionari de eiusmodi cladibus, vt omnes non nisi arcano & mirabili Dei consilio eas accidere intelligerent. Nam si nullum de eius vaticiniis edidissent, tanta rerum permixtio animos piorum turbare & labefactare poterat: sed cum longè antea tenent id futurum, in ipso euentu speculum diuinæ prouidentiz habebant. Caput enim Babylone, quod ex ore Prophetæ pridem didicerat, non frustra nec temere fuisse prædictum vti ipse & experientia docuit. Sed fuit & alia causa, cur Dominus Babylonis & aliorum excidium prædici iuberet. Nec enim Babyloniis aliisue populis hæc vaticinia profuerunt, nec ad eos hæc scripta perueniunt: sed hoc solatio lenire voluit piorum tristitiam, ne deficerent animis, ac si deterior esset illa conditio quam Gentium: quod merito in mentem venire poterat, si alios vidissent impunè effugere Dei manum. Nam si integra stetisset Monarchia Babylonis, non modò existimassent Iudæi frustra se Deum coluisse, & inane esse eius fœdus quod cum Abraham percuisset, cum exteris & impis melius esset quam electo populo: sed obrepere poterat peior suspicio, fauere Deum ipsum teleratis latronibus, qui rapinis & seditionibus dedisti ius & fas omne spernebant. certè statim cogitassent aut Deum negligere suos, aut subuenire illis non posse, aut cæco fortunæ impetu omnia versari. Ne ergo deficiant animis ac frangantur, huius vaticinii contolatione occurrit Propheta, Babylonios quoque pœnas daturos ostendens. Ad hæc eos admonuit computatio, quam grauis ipsos maneret vindicta, quam scientes & volentes vbi accersificerant. Nam si incredulis & profanis Gentibus, quæ in tenebris errauerant, tam grauitè minatur Deus, quanto rigidior futura est eius seueritas erga rebellem populum, qui data opera peccauit? Seruus enim sciens voluntatem domini sui, & non faciens, merito durius vapulat. Deus ergo cæcis denuntiatis tam atroces pœnas, Iudæis, qui in Lege educati fuerant, tamquam in speculo propoñit quid essent meriti. Præcipuus tamè Isaac copus erit in his vaticiniis, Iudæis ostendere quam chara Deo & pretiosa esset eorum salus, cum viderent causam suam ab eo suscipi, & vindicari illatas sibi iniurias. Primo autem loco, de futura vastatione & excidio regni Iudæici & Israelitici loquutus est: quia necesse est iudicium incipere à domo Dei. Peculiarem enim sollicitudinem de suis gerit Dominus, eorumque imprimis ratione habet. Proinde quoties hæc vaticinia legimus, dicamus ea in vium nostrum accommodare. Dominus quidè hodie non prædicit in specie quæcunq; Regnis & populis euentura sunt: nec tamen eam, quam suscepit mundi administratione, resignauit. Quoties ergo urbium excidia, Gentium ærumnas, & Regnorum conuersiones cõspicimus, veniant illa nobis in mentem vt humiliemur sub Dei flagellis, dicamus alieno malo sapere, tristitiaque nostræ mitigationem petamus.

Luc. 12. 47.

1. Pet. 4. 17.

De vocabulo Oncriis, quod frequenter occurrit, sic breuiter habendum est: Fæditate militare fuisse. Dei Prophetis, quoties aliquid aduersum denunciare volebant: vt sciret populus nihil accidere aduersi, quod non Dominus ipse, velut onus hominum humeris imponeret. Quia autem improbitas & periuicacia populi cogebat Prophetas assidue de flagellis Dei concionari, hinc factum est, vt vulgari dictorio Prophetas omnes notarent Oncriis appellatione: quemadmodum ex Ieremia constat, cap. 23, vbi Dominus grauitè excedit, quod hoc ludibrio non infame tantum, sed odiosum quoque Verbum suum redderet. Porro hæc vox piis indicat, clades omnes atque ærumnas iniungi à Domino, vt quisque peccati sui pœnam sustineat. Ac diuertè exprimit visione cælesti sibi fuisse testatum quod dicturus est, vt hæc autoritas præualeret contra omnes carnis sentus. Erat enim creditu difficile, tam florentem Monarchiam, tantisq; opibus instructam posse villo modo eueri. Ergo cum oculis perstringeret tantæ potentie intuitus, inde eos Propheta ad fidem cælestis oraculi reuocat, vt Dei iudicium, quod comprehendere non poterant proprio iudicio, fide expectent.

Ier. 23. 36.

SUPER MONTEM.) In Montis nomine est metaphora: quia de Babylone sermo est, quæ scimus in planitie fuisse sitam, sed tummi imperii respectu, quasi arcè quæ emineat supra cûctas gētes, eam in sublimi statu. nisi fortè magis placeat nomē Mōtis indefinitè accipere: ac si diceret, Signo dato

da'o fore magnū concursum ex terris procieli remotis, quā' tōgē hęcque **confpectum** omnes ad se raperet. & cetera hęc ita sibi probabilior videri vult, volūptate loco referre quā' dicitur inter receptū erat. Ridiculum tamen videri potest, quod hęc creaturas tanquā' sibi biectis impera Propheta, nisi esset instructus à Deo, eam quā' a montibus et montibus. Hęc enim homo per se impiger Medis & Peris, conuocat exercitus, vexillum ceteri iubet. Chusico enim ad primum hęc igitur hęc consideranda Dei maiestas, cuius nomine loquibatur, quā' certum vis & efficacia, quā' tempore Verbo continēta est. Atque apud Prophetas passim occurrunt hęc loquendū' ita, quā' si in re praeiuntibus hęc, nihil Deū' imitari per se uolens, quā' statim panā' ad hęc. 10. Posterat certē' ita as simpliciter & nudis verbis denuntiare, Veniē' Peris & Medis, & prout in portis Babylonis, quā' libet egrē' e' m' nra sit. Sed multo plūs vchē' m' nra hęc exclamationes ista, vbi non modo fecialis personā' indēs bellū' indicat ad profectum impetore mandata, vbi dicit & Peris non secus ac conductū' nra's conueniant. Neque enim tam docet eos ad Deū' tantum p'atello adfore, quā' arcano eius instructū' nra' curat ad quā' ad hęc Babylonis testandū' diuinitus missus est, effectum in meredibilibi voci iue vendicat. Summa est, vbi Deū' locutus est de euentu, non esse ambigendū'. Notata ē' in d' g' u' m' est, quod ita p'p' eis nominibus designat Peris ac Medos quā' magis emphatica est ita denuntiat, quā' tanquā' d' g' i' o' eos demonstrat, cum dicimus, Hęc & iste ut p' hoc valet ad certitudinē' Preplacit, cum res ad o' remotas tanquā' praeiuntē' ostendit. Cum dicit, Agita e manū' & ingredientia, intelligit similitudine Dei in d' nro te accingent Peris & Medis, p' m' a' & faciem illis viam fore per curia obstacula. Quā' autem Hebraei עֲרֹבָה hoc est, Liberales & M'nicos vocat Principes, vnde etiam dicitur Christi dicitur apud Lucā', & עֲרֹבָה עֲרֹבָה עֲרֹבָה vnde videtur tamen Propheta notare potest, splendorem, quā' Babylonis gloriabantur. Erant enim p' alius usū' ē' copis & bellio apparatu, v' credibile non esse, eos v' iuam expugnari posse. At Propheta nihil sollicitum denuntiat, quominus via & aditus hostibus à Deo pateat.

Luc 22. 25.

3 EGO PRAECEPTUM) Hic Propheta Dominum loquentem in s' s' p' sua declarantem introducit. Sanctificatos vocat Medos & Peris, dicit, preparatos à te. Verbi tamen שֶׁפָּרָא variē' iuntur, quia aliquando refertur ad Spiritum regenerationis, quod ecclesiis De' peculia, est. Interdum verò' Aptare, seu Preparare significat, quae hęc significatio melius hunc loco continet. Quod eū' que verò' creat Dominus, eos simul ad certum vium destinat. Nec enim temere pronēt' homines in terram, vt quocunq' libuerit se conferant, ed omnes arcano consilio o' g' b' e' n' a' atque reproborum impetus reg' t' ac moderatur, vt quocunq' e' voluerit ipos in pellat, si quē' e' n' a' ac cohibet, eū' em ita vsum est itaque Sanctificatos vocat, sepefitos ac paratos ad operam sibi p' standā' tamen si hoc ipsis minime proposi s' sit. Vnde & o' c' t' i' o' Dei ita dicitur adhibere doctem turbalen. os omnes mō' us. & mira consolatio affertur: quā' tamen si omnia meliantur impi, nihil tamen efficiēt' quā' m' quod Dominus decreuerit. Quod addit cō' nū' p' s' t' e' Vocales, plus est quā' Praecipere quod primo loco potuerat. Significat enim ipos non tantum Dei nutu, sed etiam expressa voce exercitū' in: ac si aliquem ad me vocatē', quā' statim sequere v' Babylonem igitur à Medis & Peris destructū' in denuntiat: non secus ac si Deo vocanti morem gererent. Nam e' si eos in p' s' t' i' a' amb' t' i' o' s' o' p' e' b' i' a' & crudelitas ad pugnandum, Deus tamen nescientes ad exē' p' t' i' o' n' d' e' m' d' i' x' i' t.

4 VOX MULTITUDINIS) Subiicit magis viam hypotyposin, id est, leseriptionem, quā' rem velot in re oculos proponat. Nec enim satis est Prophetis loqui, nisi etiam res ipas aperte depingant. Verbi enim simpliciter ac vulgari more enuntiat nō' ita afficiēt', neq' e' animos percellunt vt iste h' g' u' e' quibus viam iterum imago effingitur, ac si diceret, Nunc quidem loquentem, hō' minem auditis, tē' o' r' e' v' o' t' a' n' i' a' huius vocis efficaciam fore, vt quis fono conerentur gentes, tumultuentur populi, magna p' e' frequē' n' a' p' e' s' t' r' e' p' a' n' t' ac si emant ad exitum Babylonis inferendum. Hoc igitur p' ceptum, etiam me mortuo ita vigebit, ac si tam id quod vobis nunc tō' c' e' r' n' e' r' e' n' s. Proinde hęc in re quā' ta sit Verbi efficaciam p' r' i' p' i' m' o' e' u' o' m' n' e' s' c' r' e' a' t' u' r' a' & c' e' l' e' s' t' e' s' & t' e' r' r' e' n' e' s' p' a' r' e' n' t' s. I' s' o' p' e' n' o' s' i' g' n' i' s' in hac doctrina confirmari deet, quod nihil non existerit eorum quae multis antea seculis p' d' e' c' t' a' erant. Ideo in fine versus asserit Dei aut p' cis cogi diuersas gentes, & quā' n' i' s' illis nihil minus s' i' p' o' s' i' t' u' m' , quā' m' p' e' n' a' s' a' b' e' o' i' n' i' u' e' n' t' a' s' e' x' e' q' u' i' , nihil tamen nisi ex eius p' a' e' r' i' p' t' o' a' g' e' r' e' , ac si Dux quī' p' i' a' m' t' e' r' r' e' n' u' s' c' o' p' i' a' s' h' u' i' s' i' n' s' t' r' u' e' r' e' t.

5 E TERRA LONGINQA) Certius quod nuper dixi repetendo confirmat, bellicosos motus non temere oriri ē' t' e' r' r' a' : quā' v' cū' que deipiment hominum cupiditates, quae quid est turbarū', Deus tamen ex alto praesidet. vnde merito primatum Deo tribuit laias. Deinde subiicit armatos homines nihil aliud quā' arma furoris eius esse. Dicit autem ē' terra longinqua venturos qui Babylonis Montem hanc euertant: quā' non veremur pericula nisi quae propius imminant. Babylonem verò' hęc munira, a' que tot regnis ac prouinciis quae ipsi parebant circumdata erat, vt nū' quā' m' hostibus accessum patere crederet. Denique velut in nubibus locata, nulla pericula vetebatur. Quia igitur nihil incommodi circumcirca instabat, denuntiat cladem e' m' n' s' ad t' u' a'.

rum. Quauis enim pacata & tranquilla omnia videantur, neque vllum nobis cum vicinis dis-
sidium sit, Deus ab extremo cæli hostes accerere potest. Proinde non est quòd nobis statum fir-
mum & tranquillum polliceamur, quauis nullum è propinquo periculum immincat. Si vari-
cium hoc ad Babylonios perlatum fuisset, minimè dubiù est quin ipsum veluti fabulam risissent.
Nam etiam si fingamus eos fidem aliquam Prophetæ habuisse, tamè in tanta securitate minas istas vel-
ut inanes ac triuolas contempserint. Exemplum in promptu est: Cùm hodie de Turca conciona-
mur, quoniam longè adhuc abesse putatur, omnes fabulam esse putant. Videmus tamen quàm
breui tempore ad eos qui aberant longius, & potentiores erant, excurrerit. Tantus est hominum
torpor, vt excitari non possint, nisi feriantur plagæque ipsas sentiant. Documento igitur sint nos
Babylonii, vt mature timeamus minas quæ à Prophetis nuntiantur: ne idem nobis accidat
quod impiis, qui tranquillitati suæ confisi, ingruente Dei manu ac feriente sic terrentur, vt nul-
quam possint consistere, sed attoniti ruant. Quòd autem pro Babylone vniuersam terram ponit,
ad regni amplitudinem respicit: ne putent tot prouinciis, quibus vndique cincti erant, arceri posse
hostium impetus. Simul tamen indicat haud leuem fore calamitatem, quæ locum vnum attingat,
sed instar diluuii fore, quo obruatur non exigua mundi portio. Cæterùm Vasa iræ alio sensu vo-
cantur Perizæ & Medii, quàm apud Paulum reprobi omnes. nam Paulus vasa iræ & misericordiæ
inter se opponens, docet in electis fulgere gratuitam Dei bonitatem: reprobos verò seueri iudi-
cii esse documenta. Itaque autem intelligit Medos & Persas instar telorum esse in manu Dei, qui-
bus vindictam suam exerceat.

Rom. 9.22.

6 VLVLATE) Prosequitur idem argumentum, ac iubet Babylonios vltiare: non quòd do-
ctinam ad eos dirigat, ac si profectum aliquè speraret, sed dum ipsam qualis futura est prædicat,
emphaticè apostrophem hanc interponit. D I E M Domini vocat vltimo more Scripturæ, quòd
cùm Dominus differat iudicia sua, ab officio suo cessare videatur: quemadmodum Iudices cùm tri-
bunal non conuocent. Hæc autem loquutio notanda est: quomà Deum libetèr arbitrio nostro
subiiceremus, vt statim aduersus impios sententiam ferret. Habet autem statum tempus suum, &
opportunitates nouit, quibus & punire malos & opulari bonis conueniat. Postea iudicij seueri-
tatem fore denuntiat, quæ merito extorqueat Babylonios non modò clamorem, sed vltatù: quia
Deus virtutem suam exeret ad ipsos vastandos & perdendos. ורר enim Vastare & Prædari signi-
ficat: vnde ורר deducitur, vnum ex Dei nominibus, quod Omnipotentem vertunt. Concinna igitur
allusio est ad etymologiam: quasi diceret, tentoros in tua clade Babylonios quàm non abs-
re Deus vocetur ורר, quasi robustus & validus ad perdendum.

7 PROPTEREA omnes manus.) Ostendit tantam fore Domino potentiam ad Babyloni-
os perdendos, vt nihil habituri sint quod iræ ipsius opponant. Quauis enim pollerent opibus,
& instructi essent potentia: animo tamen fracto & manibus remisissis fore, vt nullam resistendi aut
voluntatem, aut facultatem habeant. Atque ita oblique ridetur ferocia qua turgebant Babyloni-
um: quum in arbitrio Dei sit corda mollire, frangere, luxare, vel enervare manus vel brachia, vt
repente concidat omnis magnanimitas, & vires euaneascant. Vbi verò fractus est animus, quid mun-
itiones, aut copias, aut opes, aut propugnacula iuuabunt? quid valet instructa officina sine arti-
fice? Id quotidie experimur in his quos magnis atque praesidiis Dominus instruxerat. Vnde per-
spicimus, quàm inanis sit ea quam in externis praesidiis locamus fiducia: cum ea nobis inutilia sint,
si Dominus terrore aliquo animos nostros perecllat.

8 ANGVSTIAE apprehender.) Quoniam nominis ורר ambigua significatio est, Græ-
ci interpretes Legatos vertunt. Atqui similitudo parturientis, quæ continuè post subiecitur, satis
declarat pro Angustis sumi. nam hic velut vno verbo exponit quod prius dixerat, animos lique-
factos & manus remissas fore. Quoniam inquit, pauore consternati erunt. Vnde verò ille pauor?
nempe à Deo. Hunc terrorem, cuius nulla extabat causa, veteres Panicum vocabant. Panas enim,
laruas & spectra, & eiuusmodi visâ nominabant, quibus homines etiam nulla extrinsecus obiecta
causa expauescebant. Id quidem non sine ratione: sed tamen crassa ignorantia errabat, quòd non
intelligerent id à Deo proficisci.

INSTAR parturientis.) Quoad Babylonios spectat, fuit quidem illis iusta timoris cau-
sa, quum se à strenuis & bellicosis gentibus impeti viderent, sed tamen minatur Prophetæ, Quauis
pares sint ad resistendum, fore tamen quasi exanimis: quia arenae Dei instinctu attoniti iac-
ebunt. Eodem pertinet quod subiicit, Stupebit quisque ad proximum suum, vt quum homines
turbati huc atque illic circumspectant: neque id solum, sed dum nusquam apparet spes salutis, qua-
si omni sensu priuati, ignauie se dedunt. Cæterùm terroris vehementia clarius exprimitur proxi-
mo membro, vbi tribuit illis Facies flammæ. Nam quòd pudorem notari quidam putant, ac si di-
ctum esset vno verbo, Erubescunt, nimis dilutù est: aliquid maius & grauius significare voluit I-
saïas. nam cùm nos vrgent cruciatus, inflammatur facies, & dolore constructi ardemus. Et certè
nimium leue esset, in tam graui calamitate hæc de pudore interpretari, cum tam atrocem cala-
mitatem deseribat, vt præ eius acerbitate flammæ è vultu bulliant: quod fieri solet, cum homi-
nes extremo dolore cruciantur. Similitudo Parturientis non tantum magnitudinem doloris,
sed

sed subitum quoque incursum designat. Sicuti ergo acerba & violenta futura erat elades, ita repentinam fore denuntiat litas. neque immeritò. Quia nunquã putarent Babylonii tam validis præsidis muniti, se corripì vel apprehendi posse vlla molestia.

9 **E C C E** dies Domini.) Repertit quod paulò antè attigerat, Quantis nunc securum tua epulenta sedent Babylonii, diem Domini propinquum esse, qui securus perireat. Hic tamen pulset moueri quæstio, Cur dies Domini vocetur Sæuus, cum nihil opus ab his sit, qui Deum præsentem habent: sola enim præsentia ipsius nos verè beatos reddit. Respondeo, temper eorū fiderandum esse quos Propheta compellet. Quia solent Prophetæ pro veritate auditorum, vanè quoque Deum nobis describere: quem admodum etiam Psalmo decimo octauo testatur Dauid, manuetum esse erga manuetos, improbis verò sæuam & truculentum. Quid enim scelerati aliud in Deo concipere possunt, quàm extremam seueritatem? itaque ad primam Dei mentionem terrentur. Pn verò simulac in medium profertur Dei nomen, summam ex eius auditu suauitatem & lætitiã percipiunt: vt nihil omnino delectabilis afferri possit. Ideo cum Prophetæ pios conueniunt, ad Dei mentionem, gaudium & lætitiã tubicunt, quia Deum sibi proprium & misericordè sentiri sinit illi, quòd si impios cõpellant, proposito iudicio Dei, luetus & metores addunt. Quod admodum enim pii exhilarantur Dei præsentia, quòd fide eius bonitatem apprehendant: ita terrentur impii, quòd ipsos conscientie testimonium redarguat ac conuincat venie rigidum iudicem. Cum enã hypocritæ te diem Domini auidè expectare fingant, cumque sibi adfuturum lætent: Prophetæ hanc lætiam ipsi detrahunt, & diem Domini ipsi horrendum & formidabilem fore cõstant. Visitatio enim descriptionem ad hoc vaticinium accomodat litas, quò melius ostendat quantopere timenda sit ira Domini: quia vt sumus natura tardi, imò potius stupidi non facile moueremur si Dominus simpliciter de iudicio suo disliceret. Quoniam igitur simplex oratio nimium sfigida esset, nouas loquẽd rationes excogitauit, quibus torporẽ nostrum exueret. Peccatores, non promittit quoslibet, sed impios & sceleratos intelligit qui Babylonem molebant.

10 **Q V O N I A M** stellæ.) Soler Prophetæ, quò grauiorem & magis ferum iudicem Dei timorẽ inueniant, hyperbolicas loquutiones minus sibi addere, quæ iram Dei quasi ante oculos penant, & penetrent in omnes sentus, ac si iam elementa omnia confurgerent ad exercendam eius vindictam. Neque tamen hic verborum excessus rei auctoritatem superat: quia nulla potest tam formidabilis proponi iudicii Dei imago, quin re ipsa sentiat magis esse horribile & tremendum. Solis verò, Lunæ & stellarum ideo sit mentio, quòd illustria sint signa paternæ erga homines Dei beneuolentiæ. Vnde etiam Christus Dei bonitatem hinc maxime probat, quòd Solem tuum ortiri faciat super bonos & malos. Ergo dum Sol, & Luna, & stellæ in cælo fulgent, Deus quasi sereno blandisque aspectu nos exhilarat. Quoniam ergo in cæli splendore lætam & amicam faciem ostendit Deus, ac si quodammodo nobis ardeat: obsecritas quam describit Propheta cõtendit, ac si Deus abscondita sua facie, homines quibus iratus est, coniceret in tenebrorum micetorem. Eadem le-
Mal. 5. 45.
Ier. 2. 31.

11 **ET VISITABO.** Hic Propheta non loquitur de toto orbe: sed cum Babylon sedes esset potentissimæ omnium Monarchiæ, ideo tribuit ei nomen Orbis, idque *ἐπιταρτῆς*. Erat enim Babylon instar orbis, quòd videretur totam ferè terram occupare. Et interca significat nullam esse tantam amplitudinem in mundo, quam non facillè Deus vno digito corripiat. Interim admonet, Deum tunc fore vindicem crudelitatis quam exerceuerint Chaldæi. Quoniam simul discedendum est, proponi in medium malitiam & scelera Babylonis, vt sciamus Dominum ideo minime crudelem fore, quòd tam seuerè in eam animaduertat, quando meritis pœnas eius populi sceleribus & flagitijs rependit. Tollitur ergo omnis calumniandi materia, ne hominum æruminis Deum oblectari existimemus. Nam cum eos pro meritis suis ita tractat, omnium ora obstrui necesse est, quando malorum acerbitas non proficiscitur à Deo, sed causam inuenit in ipsis hominibus. Interca tenendum quod attigi, non leue solatium pijs afferri à Propheta, quòd Deus Babylonis ad tempus parcendo, tandem pœnam de iniusta eorum violentia exigit. Quòd clarius statim exprimit, pcculare vitium attingens, nempe superbiam, qua fiebat vt fractis habenis, nihil non suæ libidini permitterent ad opprimendos miseros. ideo simul tyrannidem eorum perstringit. Sed hinc quoque vtilis doctrina colligenda est: fieri non posse quin Dominus nos visitet, si inani fiducia elati simus, nobisque ipsi placeamus. Omne enim superbiæ genus hic comprehendit Propheta: siue homines se aliquid esse putent, siue mirentur opes suas, & præ se despiciant alios: nullam arrogantiam ferre potest Dominus, nec eam inultam sinit. Cum igitur inter alia scelera, quibus Babylon variè abundabat, hoc præcipuum & magis insigne

fuerit: eo potissimum ira Dei prouocata est. Fuit autem, ut fieri solet, violentiæ & crudelitati cõ-
iuncta: idcõque magnificentiã tyrannorum subiungit. Nam ex depectu aliorum, violentiæ, ini-
uriæ & oppressiones sequuntur: nec fieri potest ut abstineatur ab iniuria, nisi omnis opinio & per-
suasio tunc exuat. Deiciamus igitur sponte ad veram humilitatem animos nostros, nisi exitio
nostro deici atque humilium velimus.

12 PRETIOSIOREM REDDAM.) Peculiariter hęc describit quã sæuam & immane fu-
turum sit bellum quod contra Babylonem geretur: sicut etiam his vaticiniis edocti fideles, spiritu
Phœtico quod est in seuitia hostili extremum imprecantur, ut parulos à mammis auolos al-
dant Perzæ & Medi ad lapides. Summa est, Babylonem non tantum dispiciendam, sed internecioni
vltimæ addictam esse. Nam cum ait, Vitam hominis auro pretiosiores fore, dicit, quoniam
fundendi sanguinis ad eò audi erunt hostes, ut homines nullo pretio ex corũ manibus redimì pos-
sint, nam interficere, quã pretium accipere malent. Quærì potest, an clades illa tam atrox fue-
rit, ut hęc refert Isaias: alud enim testatur historia: & Daniel ipse, qui huius cladis spectator fuit,
refert eam solùm captam fuisse. nam Medi & Perzæ ciuibus & incolis pepercerunt. Ratio hæc
quodam interpretis coegit allegoricè transferre ad omnes reprobos quod hęc de Babylone tra-
ditur. sed nimis violenter, quum paulò post Medos & Perzæ exprimat Propheta. Deinde quæ
suo ordine postea sequentur minæ contra Idumæos, Moabitas, Tyrios, Ægyptios, & reliquas
gentes, satis ostendunt sermonem nunc contra Chaldæos propriè dirigi, quos primo loco recelat
Propheta: non quòd tam propinqua illis ut aliis instaret clades, sed quia nulli infestiores fuerunt
Ecclesiæ hostes. Ac notandum est, Isaiam hæc non pronuntiasse, stante adhuc Monarchia Nine-
ues: sed quæ toto vocationis suæ curu cõtra profanas Gentes prædixit, simul fuerunt collecta. Ita
series tẽporum minimè seruata est, sed similitudo in cauta fuit, ut his omnibus Prophetis locus
vnus daretur. Qui sit enim ut Nineuem prætereat Isaias, quum postea commemorat solos Assy-
rios fuisse infestos Iudæis, quum Babylonii amicitiam colerent, nisi quia historiam ætatis suæ non
recitat vique ad caput 23, sed vaticinatur de iudiciis Dei, quæ demum post eius mortem acce-
derunt? Porro quum testetur Babylonem funditus delendam esse, certum est non vnã duxit cla-
dem notari, sed comprehendi ex cidium, quod longo post tempore sequutũ est. Floruit enim ad-
huc Babylon ex quo subacta est à Persis, nomẽque & dignitatẽ celebrariæ vrbs obtinuit. Ac
tameri vrbs Ctesiphon eo consilio condita fuit, ut partem splendoris eius & opulentiæ ad se tra-
heret: fecit tamen loci commoditas, deinde diuina ædificia & vrbs munitiones, ut regia di-
gnitate excepta, Persidi non cederet. Imò quum Seleucia rursus post mortem Alexandri magni
non procul esset extructa, non potuit tamen anti quæ vrbs nomen & honorem extinguere. Hinc
colligimus non posse ad vnũ tempus restringi quæ hęc dicuntur. Neque tamen abs re Propheta
tam dira illis minatur, quando imperni conuersio præludium fuit vrbs calamitatis quæ deinde
sequute sunt. Quauis enim non fuerit passim casus populus, quia tamen vi expugnata fuit ciui-
tas, & quidem subita & nocturna irruptione capta, quum tota Regia adhuc erapulæ vacaret: fie-
ri non potuit, quin Medi & Perzæ obuio quotque cederet. Ideo quæ minimè dubium est, multas
fuisse editas strages antequam victores totum populum de ditionis lege in fidem reciperent. Iam
quis dubitet superbiissimam Gentem à Barbaris victoribus contumeliosè fuisse tractatam, quan-
do aliter in ordinem cogi non poterat? Quum verò paulatim attrita esset Babylon, aliquantò
post dominum rursus mutauit, & quum breui temporis spatio Alexander Macedo eam tenuisset,
statim transfuit sub imperium Seleuci, qui modis omnibus studuit eam deicere, donec suis tãdem
ruinis fuit obruta. Ira quãdiu superstitem manere passus est Deus, quasi deforme pudendumque
exemplum exhibuit toti mundo, quo certius & illustrius esset Prophetiæ complementum. Vnde
non immeritò Propheta noster iram Dei non prius sed andam esse asserit, quã illa caeuerna la-
tronum profus deleatur. Quod ad voces spectat, וְיָנִין quidam interpretes accipiunt pro vi-
ro bellicoso, aut nobili: וְיָנִין pro quolibet gregario. Sed quando neque etymologia respon-
det, nec puto hoc venisse Prophetæ in mentem, mihi videtur potius esse eiusdem sententiæ gemi-
natio, quam scimus Hebræis tritam esse. Nomen יָנִין, quod post alios veteri Purum aurum, alii
pro margarita accipiunt: sed ex pluribus Scripturæ locis colligimus, purissimũ & selectissimum
aurum esse.

13 PROPTEREA CAELOS) Est alia figura, quæ similiter ad exaggerationem valet. Deus
enim in hac doctrina inculcanda nimis esse non potest: non tantum ad terrendos impios, sed so-
laturum piis afferendum, qui saepe conturbantur cum impiis bene est, nisi que omnia ex voto succed-
unt. quod etiam David sibi accidisse factur, dum ait, Frustra laui manus meas, &c. Meritò ergo
viuæ hæc picturæ nobis ob oculos ponuntur, quæ nobis exitium impiorum apertè expriment. Ita-
que perinde est ac si diceret Isaias, Etiam si mouendi sint cæli & terra, quò concuriantur & deleã-
tur impii, hoc nihilominus futurum est. Videntur enim sibi extra omne periculum esse. & tam al-
tas radices egisse, ut euelli nequeant: eos autem vehementer falli demonstrat, quia Dominus
& cælum & terram commouebit potius quã non ipsos deiciat præcipites. Vnde sequitur,
quan-

Psal. 137. 9.

Dan. 5. 30,
& 6. 1.

Psal. 73. 13.

quauis mille fultur as furtum & deortum nobis mundus offerat, nihil tamen stabilitatis fore nisi Deo propitio. Quod si hoc in particularibus iudicis Dei patet, quãtò magis in vniuersali, cum Christus ad perdendos impios, tribunal illud maiestatis suæ concendet?

14 ERIT QVE quasi damula) Auxilia Babylonis nihil profutura ostendit: & metum quo percelleret milites, his simili udmibus exprimit. Vtebatur autem Babylon non tantum tuo milite, sed etiam externo & mercenario. Omnes Damulis similes fore ait, quæ pauidæ sunt bestia: & Ombus dissipatis, ut neque ad signa aut stationem se recipiant, neque vllum ordinem teneant. & quod addit, Quique ad terram suam, hinc facile apparet, Prophetam non de solis indigenis, vel etiam inquilinis qui illic pridem habitauerant, loqui, sed de exteris, qui ad vt bis præfidium acciti erant. Dicitum enim alibi fuit, sic esse in manu Dei hominum corda, ut pro eius arbitrio vel nouam fortitudinem tubiò induant quæ prius tenera vel pauida fuerant, vel deposita ferocia mollescant quæ prius ostentauerant magnam audaciæ speciem.

15 QV I S QV I S deprehenus fuerit) Hic confirmatur quod prius dixerat, neminem à Babylonē euasurum, omnique qui illic fuerint, perituros. Et Xenophon quidem edicto Cyri quicumque obuii essent prima nocte trucidatos fuisse refert: postridie verò quicumque arma non attulissent. Sed iam diximus latus extendi varicinum: quia strages illa aliarum duntaxat prælidium fuit, ad quas consultò seruata fuit Babylon, ut læpius periret. Secundum membrum alii secus exponunt quam ego uerterim. Nam quum nō Hebræis Perdere significet, vel Consumere, legunt, Quisquis perditus fuerit, & exponunt de senibus, qui iam ætate confecti diutius uiuere alioqui nō possent. ac si dixisset, Ne proeuctæ quidem ætatis hominibus ac decrepitis pareatur, etiam si temerarii sint, & iam animam ipsam agere uideantur. Sed quia frigida est illa interpretatio, & idem uerbum Addere significat, potius Ionathan & alios sequor, qui putant notari turmas: quemadmodum vrbe capta cuncto factio sese agglomerant milites, ut repellant hostium incursum, nisi fortè libeat fœderatos & focios intelligere, qui Babylonii adiuncti, & ueluti in idem corpus aggregati erant, quod magis atrocitatem huius cladis amplificet.

16 ET PARVLI.) Extremæ truculentie imaginem depingit. Hoc enim in hostili crudelitate extremum est, quum nulli ætati parcutur, & infantes qui per ætatem se defendere nequeunt, trucidantur. Auget etiam atrocitatem quum addit, In conspectu parentum. Eodẽ quoque pertinent quæ sequuntur de domibus diripiendis & uiolandis uxoribus: quæ accidunt ubi hostes omnis humanitatis obliui, atque ad læuitiam accēsi, eos quos subegerint, vnã cum nomine ipsorum proterus extinctos uellent.

17 ECCE ego iuscito Medos.) Propheta de Babyloniorum excidio uaticinatus, auctores etiam designat, vel Deum auctore fore exprimit: & simul quomodo, vel per quos. nam Medos iusciturum ait, Quod certè humana ratione coniectare nō potuit. nullæ enim similitates, nulla dissidia Babylonis cum Medis intercedebant. quòd si intercessissent, qualis erat tunc Medorum potentia, ut Babylonis nocere posset? Cùm igitur res ita comparatæ non essent, ut Medi bellum ipsis inferrent, hoc diuinitus inspiratum fuisse certissimum est: ac præsertim cùm pluriquam centum annis antequam euenirent, hæc prædixerit. Quod addit, argenti & auri non fore cupidus, non excusat Medos à rapacitate & auaritia, quæ ita liberales futuri sint ut aurum & argentum contendant: sed potius significat bellum ad eò sæuum & truculentum fore, ut nihil aliud quam interuiccionem spectent. Exempli gratia, Hispani hodie, quum hoc imprimis in bello propositum habeat ut prædentur, hominum uitæ facilius parcunt, neque ad eò sanguinarij sunt ut Germani aut Angli, qui de perdendo tantum hoste cogitant. Hoc autem absurdum uideri non debet, quòd Dominus, tamen si crudelis non sit, ministris tamen ad eò crudelibus utatur. Etenim iuste etiam per impios agit Dominus, neque contaminatur ipsorum nequitia. Itaque non est estimandum opus Dei ab executoribus, qui aut ambitione, aut auaritia, aut immanitate feruntur: sed iusta Dei uictio, quam Babylonij scelibus suis promeriti erant, considerata est.

18 ARCVBVS allident) Alii Scindent. Putant hoc hyperbolicè dictum, ac si sagittarum loco uerentur pueris Babyloniorum, quos in terram deinde alliderent, ut maiore impetu frangerentur: sed malo simplicius accipere, tantam scilicet Medorum crudelitatẽ fore, ut ne pueris quidem infantibus parcant, à quibus tamen nisi ubi extrema læuitia est, abstinere solet. denique nullam ætati ueniam fore, quemadmodum antea dictum est. Atqui Medos tantam crudelitatẽ exercuisse non legimus, stetitque & floruit diutissimè post eam cladem Babylon: & quauis ab ea trãslata sit regni sedes, nomen & celebritatem suam retinuit. Nec uerò postquam illuxit dies læuitiæ ut præterquam in armatos. Quauis autem Prophetæ consilium esset, alia quoque Dei iudicia cõpacti quæ manebant Babylonios, & primam illam cladem longo post tempore sequuta sunt, non tamen abs re, neque intempestiuè barbaros Gentis mores describit, quòd melius intelligant Iudæi iustam Babylonis tyrannidi mercedem paratam esse. Nec dubium est quin postea fideles hac promissione freti, peccationem illam cõceperint, quæ Psalmo 137, habetur, Beatus qui allidet paruulostuos ad petram, &c.

19 ET erit Babel.) Hic summam concludere voluit Iaias Prophetiam suam de Babylonis excidentis: tametsi amplificationes quaedam adiicit, quibus funditus delendos esse confirmet. Sic enim de impiorum poenis loquitur Propheta: vt nullum relinquant misericordiae locum, quo se subleuare possint. Pii vero, tametsi durius interdum castigari videantur, sustinentur tamen hac fiducia, quod Dominus ipsorum miserebitur, nec eos penitus excidet. Vnde colligendum est, non esse semper ab externo aspectu iudicandum: saepe enim filios Dei perditos esse putaremus, quibus tamen salus vel in medijs mortibus propinqua est.

IN Sodoma & Gomorra.) Hoc exemplum Prophetis vulgare est, vt intelligamus, quauis nunc non aequalis sit poenarum modus, quia tamen aequum est iudicium Dei, ipecimen illud memorabile quod in Sodoma edidit, spectare ad omnes reprobos: nec minus horribiles poenas eos manere, qui simili pernicia in vitis suis obdurantur. In hoc enim distinguunt poenas electi populi ab impiorum poenis, quod semen aliquod Israelitis reliquum Deus faciat, impius nullum: vt supra 1.9. p. 19. cap. primo vidimus, Nisi Dominus reliquisset semen, instar Sodomae fuissetis. Impios autem implacabili vindicta persequitur: vnde ipsi idem exitum quod Sodomites denuntiant, id est, extremum in eritum sublata voluntate spe emergendi dei tubersionem esse atque id fortuito accidere, aut ab hominum voluntate profectum esse ai bitremur. Quemadmodum enim fulmen haud temere e caelo in Sodomam decidit, ita nec temere corrumpit Babylon, sed iusta Dei vindicta: qui cum sui semper similis sit, iustum iudicium in ipsos exequutus est, idemque similiter in omnes reprobos vique ad finem exequetur. Quod Babylon Decor regnorum vocatur, & magnificus splendor, hoc *aez: au' g'ny* additum est, vt intelligamus nullam gloriam aut magnificentiam obflare Deo posse, quominus impios in nihilum redigat. Nam vt incredibilis erat illa conuersio, illustrius documentum prebuit diuinae potentiae.

20 NVN QV A M amplius sedebit.) Sedendi verbo statum significat. ac si diceret, Nulla est spes instaurandae Babylonis. Omnes enim haec locutiones in eundem omnino finem tendunt: nempe, cuiusmodi excidio delendos esse Babylonios, vt eorum ruina aeterna sit. Hoc etiam amplificat, cum addit tantam vastitatem fore, vt ne Arabes quidem illic tentoria, aut pastores septa sua defigant. Oportet autem locum illum mirum in modum detertum & incultum fuisse, quem erronei illi neglexerint. Arabum siquidem natio vaga & errabunda fuit, nullamque certam stationem habuit: derelicta enim patria quod sterilis esset, vnde & Deserta vocata est, (de ea enim loquimur) gregibus pascentis & venationibus dediti, incertis sedibus vagabantur: atque in medijs agris, ac praeteritum pascentis, sedes locabant. vnde etiam a Graecis *σκληρῆς* vocati sunt. Babylonis autem regio admodum ferax ante illam cladem fuerat: quo magis stupenda & quasi prodigiota fuit haec mutatio, siue loca ablata fuerint prior fecunditas, siue propter continuas strages inspectum eius omnes exhorruerint. Certè Propheta significat futurum, vt non tantum diruantur aedificia, sed etiam vt lo ipsi maledicatur.

22 SED ibi cubabunt.) Prosequitur descriptionem loci deserti, atque alludit ad id quod prius Babylonem ab incolis vacuam fore dixerat. Quomodo *וַיִּשְׁבּוּ* verti debeat, haud facile dixerò, propter interpretum varietatem: qui in hoc, quemadmodum & in varijs animalium & herbarum nominibus, dissentiunt. Nec enim fuit continuus istarum rerum vsus, nec ludæi inertes ipsi & imperiti, harum rerum scientiam tenent: tametsi eorum nonnulli medicos se iactent impudenter, cum neque herbarum, neque animalium natura ipsis nota sit. Eorum qui syluestre animal esse putant, alij quadrupes, alij autem esse volunt. qua in re parum momenti est. Mihi certè dubium non est, quin Propheta aut feras bestias intelligat quæ cicurari non possunt, aut aues quæ nidificantur in syluis remotioribus. Nec erit absurdum, si quod sequitur, de Satyris aut Panibus exponamus: quos Galli, pro regionum varietate, nunc *Luittons*, nunc *Follets*, nunc *Loups-garoux* appellant. Vt enim Satan varijs prestigijs hominibus illudit, ita varia in iis nomina sortitur. *וַיִּשְׁבּוּ* autem pro Dæmonibus interdum accipi in Scripturis certum est: deducitur enim à *מַשׁ*, quod Sinceritatem vel Desertum, sicut *מַשׁ* à *מַשׁ*, quod Terrere significat. Nam quum per Fatuos & Satyros miras praestigias exerceat diabolus, ea ratione eorum nomen ad ipsum translatum est. Scopus Propheta est, ostendere tantam illic solitudinem futuram, vt non tantum locus sit detertus ab hominibus, sed etiam demones illic praestigijs suis illudant. Captant enim dæmones occasione ex locis qui solitudine sua horrorem incuriunt. Quemadmodum enim hostes & latrones, quum ex occulto & latebroso loco erumpunt, terribiliores se praebent: ita dæmones noctem & tenebras, & loca ab hominum conspectu remota capiunt. quod maiorem terrorem hominibus, alioqui natura meticulosi, inferre possunt.

22 CLAMABVNT.) Idem exprimit quod iam antea dictum est: & demonstrat quam horrenda futura sit illa mutatio, vt à iudicio Dei, non à fortuna proficiendi palam fiat. Auget etiam, cum hoc non quibusuis aedibus, sed voluptuosos palatios euenturum addit. Temporis quæ hic praestigij breuitas, ita referri debet ad propinquam cladem, vt tamen longius spem fidelium suspendi oportuerit. Dixi Babylonem non tam citò euerfam fuisse: nec tantam cladem e illatam esse à Medis, vt posset deserto comparari. Breui igitur id futurum dixit, cuius paulò post coniecta sunt exordia: quia

quia Iudæis sufficere debuit, non temere sibi promissam fuisse ultionem. Solet etiam Spiritus sanctus respectum habere ad nostrum feruorem & præcipitantiam. vellemus enim Deum statim exequi iudicia sua, & sceleratos vlcisci, simulatque id optauimus. Deus autem occasiones temporum nouit, quas impetus noster non expectat. Atqui si in mentem nobis veniret eius aternitas, facile esset nimiam sustinationem patientia frænare: sed quia vix aliter cohiberi potest nostra importunitas, Deus aliquatenus nobis indulget, se pauld post venturum pronuntians. Cæterum ne extensio nostro æstimetur breuitatem temporis: sed diebus vitæ huius neglectis, animos in cælum attollamus. Præsertim verò acquiescere discam⁹, quoties vel modico gustu libamus Dei iudicia, tamen si eorū plenitudinem longius differat. Iam secundum membrū ad confirmationē additur, Nō extractū in dies eius: ac si diceret, Dominum præfixisse diē neminē intercellurū qui iudicias propogt.

CAPVT XIII.

Nam miserebitur Iehoua Iacob, & eliget adhuc Israhel, & faciet eos quiescere super terram suam: adiugeturque illis aduena, sociabuntur, inquam, domui Iacob.

Et assument eos populi, inducentque eos in locum suum, possidebitque eos domus Israhel in terra Iehouæ, in seruos & ancillas: & capient eos quorum fuerint captiui, imperabuntque oppressoribus suis.

Et erit in die quo tibi requiem dederit I. houa à labore tuo, & à tremore tuo, & à seruitute dura que imposta fuerat tibi:

Tunc sumes dictum hoc super Regem Babylonis, & dices: Quomodo cessauit exactor? cessauit cupida auri?

Confregit Iehoua baculum impiorum, sceptrum dominantium.

Quod percutiebat populos in ira plaga perpetua: dominabatur in iracundia Gentibus: si quis persecutionem patiebatur, non prohibuit.

Quieuit, tranquilla est omnis terra, cecinerunt laudem.

Etiam abietes latente sunt super te, cedri Libani: ex quo quiescisti non ascendit succisor contra nos.

Viscerum subitus commotus est propter te, in occursum aductus tui excitauit tibi mortuos, & omnes duces terræ suscitauit de solis suis, omnes Reges gentium.

Omnes loquentur, & dicent tibi: Tu quoque infirmitate affectus es sicut nos? & similis factus es nobis?

Deposita est in sepulchrum magnificentia tua, & strepitus musicorum instrumentorum tuorum: subter te stratus est vermis, & operiunt te verniculi.

Quomodo cecidisti è cælo Lucifer fili Auroræ? Quomodo in terram detractus es, sortem prouiciens super Gentes?

Atqui tu dicebas in corde tuo, Ascendam in cælum: in supernis iuxta sidera Dei collocabo solum meum, & sedebo in monte te stimonij, in lateribus Aquilonis.

Ascendam super excelsa nubium, & ero similis Altissimo.

Tu verò in sepulchrum detractus es, ad latera foueæ.

Videntes te inclinabunt se, & attentè intuebuntur. Anne hic est vir ille tremefaciens terram, concutiens regna?

Posuit orbem quasi desertum, vrbes eius excidit, vincētis suis non aperuit domum.

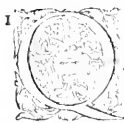
Omnes Reges gentium, nisi inquam, omnes iacent cum gloria: quisque domi suæ.

Tu autem proiectus es è sepulchro tuo, tanquam surculus detestandus, tanquam vestes interfectorum, qui gladio cæsi sunt, descendentes in foueam: vt cadauer proculcatus.

" vel debilitans gentes;

- 20 Non coniuges te cum eis in sepultura: quoniam terram tuam vastasti, populum tuum occidisti, non memorabitur perpetuo semen impiorum.
- 21 Preparate filius eius mactationem, in iniquitate patrum suorum: ne consurgant & possideant terram, atque impleant superficiem orbis urbibus.
- 22 Nam consurgam super eos, dicit Iehoua exercituum, & exterminabo e Babylone nomen & reliquias filium & eporem, dicit Iehoua.
- 23 Et ponam eam in possessionem criminati, & in stagna aquarum, & scopabo eam scopacucularis, dicit Iehoua exercituum.
- 24 Iuravit Iehoua exercituum, dicendo: Si non quem admodum cogitavi, sic factum est: & quem admodum consultavi, ita stabit.
- 25 Ut conteram Assur in terra mea, & in montibus meis conculem eum: & recedat ab eis nomen illius, & omnis illius ab humero eius auferatur.
- 26 Hoc concilium quod consultatum est super totam terram: & haec manus extenta super eam a segetis.
- 27 Quoniam Iehoua exercituum decreuit, & quis dissoluet? manus eius extenta, & quis auerret eam?
- 28 Anno quo mortuus est Rex Achaz, fuit hoc omnis.
- 29 Ne letentis vniuersa tu Philistea: quoniam confracta sit virga percipientis te. Nam de radice colubri nascetur regulus: & fructus eius serpens igneus.
- 30 Et pascuntur primogeniti pauperum, & imopes secure accubabunt: & fame interire faciam radice tuam, & reliquias tuas occidet.
- 31 Vltima porta, clama ciuitas, liquefacta es Palestina, vniuersa tu. Quoniam ab Aquilone venit firmus: nec quisquam solus praefixo eius die.
- 32 Quid autem respondebitur muris gentis? nempe quod Iehoua fundauit Sion, & in ea fiduciam habebunt pauperes populi eius.

IN CAPVT XIII.

QVONIAM MISEREBITVR) Cum particula Q varias habeat significationes, possemus adueniatuè iumendo hunc verum cum superiore hoc modo connectere. At qui Dominus miserabitur Sion: vt significet quàm diuersa sit Ecclesie conditio: bea quam prius deiciet. Sed magis probatur, & aptius quadrat hic, vt a peccato a proprio caudati accipi, vt sit cause redditio: hoc scilicet, Propterea Deus Babylone perdet, quia miserabitur Inachis, què detpicere aut abdicere non potest. Vnde perspicuum habemus iumendo miseri populi dolorem Prophetam operam dedisse, vt ierent bene sperandū esse in afflictionibus quarum futurus erat Deus ultor. Hic ergo velut in tabula opponitur Babylon Ecclesie Dei Babylon, inquam, in tinnam potētiam euectā, quæ sic miseram & afflictam Ecclesiam demererat, vt verisimile non esset eam denuo instaurari posse. At Dominus Babylone ex altitudine sua detrahens, curam populi sui quamlibet abiecti & contempti se gerere testatur. Hinc eximia ad nos redit consolatio quod vniuersum orbem in salutem nostram a Deo gubernari intelligimus. Eo enim tendunt omnia, vt quos elegit salui sint, nec vllis mutationibus, tamen si variæ accedant, obuiantur. Quæret aliquis, An nulla ad tempus fuerat misericordia Dei? Fuit certè asiduua sed à populo grambus graminis afflicto non tenebatur. Nā præoccupatus sensura Dei, misericordiam, ex re ipsa iudicium faciens, apprehendere non poterat. Dominus interea sui semper similis fuit, nec vnquam naturam tuam exiit. Itaque inter fidei & experientie notitiā distinguere conuenit: quia vbi vnde que appuē signaturæ Dei, quia pro carnis iudicio iratum esse credimus, abscōdita est nobis eius gratia: fides tamen supra has tenebras animos nostros erigit, vt credamus in celo Deum habere propitium. Quod mox sequitur aliquanto asperius est, Eliget, inquit, rursus Israel. At quæ terra Dei electio est, nec enim ita nos eligit, ac si hoc ei prius in mentem non venisset: atque vt electi sumus, ante constitutionem mundi, ita nec eum vnquam premiter tuæ electionis.

Eph. 1. 4.

Rom. 1. 29.

Eph. 1. 4.

Verum cum Dominus estringat suos, hoc speciem reiectionis habet: quem admodum ex crebris sanctorum quælibet colligimus Dominus, cur detruisti nos? Nam reiectionem Dei aut electionem pro infirmitate nostra apprehendimus, cuiusque effectum ex ipso opere aestimamus. (loquor de experimēti

notitiā,

notitia, quæ fidei luce corrigitur.) Ideo cum nos vocat Dominus, id est, electionem suam confirmat, nos eligere dicitur: cum verò alienati animi signum præberet, reicere. Talis igitur intentus est, Tametsi Dominus ad eum seuerè tractat populum iustum, ac si ipsam reuocasset: tamen re ipsa demum ostendet, se comprobabit à se adoptatum fuisse, dum testimonium locuples dabit electionis suæ, cuiusque in æternum miseretur. Nunc facile est colligere quod iam antea diximus: nempe, multum dissimilis esse plagas quas testinè præbent illa mortifera quæ vellemus impus inligitur. Præterea enim plus in mentem redit electio, eamque fiducia animos suos erigunt: impii vero nihil præter tenebras, abyssos, & horredam vident: quæque videntur esse non. Quoties ergo castigat nos Dominus, hoc discernit statim nobis iucurrat, ut ipse melioris status animos nostros firmemus. Signum gratiæ & reconciliationis proponitur in reditu: quia terra Chanaan filius Abrahæ pignus suæ adoptionis erat.

ADIUNGITUR QUÆ illis adueni.) Vaticinatus Propheta de vocatione Gentium: ac si dixisset, Non tantum Dominus restituit eos in possessionem terræ Chanaan, sed laeta accessione ipsos auget: associabit enim ipsi Gentes, ut ex duobus populis unum & idem corpus fiat. Non restringitur ergo hoc beneficium ad exiguum tempus, sed ad totam Ecclesiam pertinet, quam Dominus se in tuto locaturum promittit. Nam de Ecclesia non modò eius ætatis, sed etiam futura usque ad Christi regnum, & sub regno ipsius, concionatur: quia alioquin nõ congrua crederetur accessio.

2. ET assument eos populi.) Significat exteros populos voluntarios fore comites, & quidem ut ferules operas impendere non detrectent. Exhibitu est specimen huius rei, cum populus à Babylone educus est, sed tenuis tantum gustus fuit eorum quæ per Christum effecta sunt, ad quæ hæc omnia referri debent. Nam Dominus emoluit quidem Gentium animos, quæ hostili odio populum illum prosequerentur, ut eorum ductu ipsum in patriam reduceret, & pristina libertate donaret. Sed statim abest, ut post reditum à Babylone multi populi Iudæis fuerint adiutores, ut certatim vicini omnes conspirauerint ad eos vexandos. Certe non modò eos à terra Chanaan proficere, sed è toto mundo exterminare conati sunt. Hæc igitur præstita sunt in regno Christi, cui potestas omnis non solum in terra, sed etiam in celo concessa est: quæque Gentes, antea alienas, Iudæis per Euangelium aggregauit, ut non modò eos iuuarent in possessione sua tenenda, sed etiam placidè & libenter se submitterent ad ferendum iugum, huc enim spectat quod dicit de Seruis & Ancillis: quia cum Iudæi sint velut primogeniti in domo Dei, nos qui ipsi adiuuati sumus, vide-

Esd. 1. 6.

Esd. 4. 4.

Mat. 28. 18.

Eph. 2. 14.

Exo. 4. 27.

mur quasi sub eorum manu consilii: quia præeunt nos, primumque ante omnes gradum obinert: & certè hodie obtinerent, nisi se sua ingratitude priuarent tanta prærogatiua. Ne tamen impedimento esse potuit eorum ingratitude, quominus hæc re ipsa præstaret Dominus. Nam Apostoli, cum Iudæi essent, subegerunt verbo Dei exterarum nationes: atque ad eas ipsas à quibus antea captiui tenebantur, & quibus fuerant tributarii, Assyrios, Chaldæos, Perias, denique Romanum imperium: ut merito hæreditas eorum Gentibus omnes dici possint, quanquam dominari in ipsis non fuerint, sed lucrificare Deo, ut communem cum ipsis Dominum, & Principem agnoscerent. Itaque ad dominium & iugum Christi, cui Gentes Iudæi subiecerunt, hæc referri debent, non ad externum principatum, qualem Iudæi frustra imaginantur.

3. ET erit in die quo tibi.) Confirmationem superiorum promissionum subiungit. Sic enim Dominus imbecillitati nostræ consulit: quoniam difficile est nos Verbo eius plenè acquiescere, præsertim vbi rerum status aduersari videtur. Sed Dominus hoc modo fidem nostram certius probare vult, eum salutem, cuius spes omnis adæpta est, nihilominus promittit. Pluribus etiam verbis confirmat, ut omni dubitatione sublata, etiam rebus desperatis, promissis eius imitari non desinamus. Quanquam eadem simul opera ad gratitudinem hortatur Iudæos, ne vquam obliuione sepehant tam præclarum & memorabile Dei opus. Nominatim verò iugum & seruitutem exprimeret voluit, ut intelligerent Iudæi Dominum hæc impedimenta, quoties velles, sublatum: nec ei obstat villo modo possessio, quominus populum suum exemplo, cum ei videretur, eriperet. Quod etiam nos hodie in hac misera seruitute, & impio Antichristi iugo, quo Christiani tenentur, in vsum nostrum accommodare deest. Quauis enim laqueis & vinculis vndiquaque cõstricti teneantur, Deum liberatorem habent, qui facillè omnes difficultates, & cuiuslibet generis impedimenta superari. Idque etiam ad omnes labores, miseras & ærumnas extendi debet. Porro nomine Diæterii aut Parabolæ (hæc enim graues & insignes notatæque dignas sententias Hebræis significat) rãtam Babylonis ruinam fore ostendit, ut etiam in Prouerbum verteretur: quod in magnis & stupendis rebus fieri solet. **Q**UOMODO, admirantis interrogatio est, ac videns. Incredibile enim videbatur Babylonem, tot opibus & copiis munitam, euertri atque in hostium potestatem venire. Meritò ergo ridetur stulta & inanis eorum fiducia, quòd insolenter elati, inuictos se & extra omnem aleam positos existimarent. Atqui videtur alienum à piorum modestia, aliorum miseriam insultare: potius enim condolendum erat. Verum, hoc à commiseratione alienum non est, vbi zelus noster fese ad iudicii Dei æquitatem attemperat: quia tunc humanitatis affectu possumus misereri eorum, qui stultitia sua pereunt, similique arrogantiam ipsorum ac dementia ridere. Ut enim Dominus ipsis insultat, insaniam eorum ridens, sic nos eius gloriæ studiosos ipsi insultate iubet: non ut ef-

feramur petulanter, sed vt bonitatem eius & potentiam celebremus. Hoc igitur exemplo, Dei hostibus, cum vincuntur, aut minuitur insultare licet: quemadmodum Antichristo, cuius hodie potentiam imminui & paulatim labi videmus. Nomen אַרְאָרָה, quod in fine sententiæ ponitur, verti possit Aurata, vel Auraria: sed quia Exactori vel Tyranno adiungitur, probabile est auaritiam & insatiabilem auri cupiditatem notare, qua Babylonii laborabant. Hoc enim accidit magnis imperiis, ciuitatibus, & opulentis populis, vt quod maior est rerum copia, eò maiori habendi cupiditate ardeant.

5 & 6 CONFREGIT.) Respondet proximæ interrogationi. nec enim voluit fideles dubitare, quin id accidat: sed potius obstupescere in operibus Dei ad eò admirandis. Nam & huc valuit interrogationi, vt animi ad maiorem attentionem experegerent. Perinde igitur est ac si diceret, hoc non temere aut cæco fortunæ impetu accidisse, quòd seruitute perpetua oppressi non sint: sed prouidentia Dei tribuendum esse, qui durum illud seruitutis iugum abruptit. Obstupescit verò & impii in eiusmodi operibus, hærent que attoniti, quòd rationem non percipiant: præ autem Deo id tribuendum esse norunt. Discamus ergo admirari opera Dei, atque sic obstupescamus, vt agnoscamus eum authorem: nec quicquam leuiter prætereundum arbitremur, cum præsertim pro redimenda Ecclesia manum exerit: cum vnum quencumque nostrum mirabili potentia sua è seruitute aboli, à tyrannide Antichristi, à morte æterna eripit. Nec enim opus vulgare est, cuius vlla pars sit hominis virtuti, vllius aliis causis tribuenda. Baculo impiorum adiungit Sceptrum dominantium: qua repetitione significat nulla imperii potestate stabiliri posse iniustam tyrannidem. Et còtinuò post elarius exprimit delendam esse Babyloniorum Monarchiam, quòd iniusta & tyrannica est, dicens plaga insanabili percussos fuisse populos, & violentiæ nullum fuisse modum, quia impunè effraenique licentia grassati fuerint. Quò admonemur Deum tyranniam minimè tandem parsurum esse: vt cumque ad tempus dissimulet. Idem enim ipsos excidium manet, quòd Babylonii accidisse audimus: nam iustus Dominus, sui que perpetuò similis est.

Psal. ii. 7.

7 & 8 QVIEUIT.) Hic docet quam odiosi sint toti mundo tyranni. Iis enim mortuis aut delictis, omnes exultant gaudio: ac declarant qualiter in ipsos antea fuerit affectus, quod præ metu dissimulabant. Tunc profiliunt odia, & malevolentia: nec tantum homines gaudium suum patefaciunt, sed & mutæ creaturæ, quemadmodum Propheta maioris amplificatiõis causâ subiungit de Abietibus & Cedris. vt enim peruertuntur omnia tyrannide, sic ea profligata in integrum restitui videntur. Et quòd efficacior sit sermo, additur protopopœia, qua loquentes arbores inducit, sibi que gratulantur, quòd tyranno mortuo, iam lætæ & securæ stabunt. Huc verò ipe stat consilium Propheta, non posse tyrannos à cælesti iudice ferri, qui toti mundo sunt detestabiles. Vnde colligendum est, tametsi miseri homines sileant imperantibus tyrannis, nec hincere audeant, Dominum tamen genitus illorum tacitos exaudire. Ne ergo tam prodigiosos tyrannorum exitus esse miremur: quia Deum, qui testis est iniuriarum quas intulerunt innoxis, pro sua iustitia adesse necesse est.

9 INFERNVS SVBTVS.) Quemadmodum prius arboribus lætitiã tribuerat: ita nunc simili figura mortuos sermonem attribuit. Eos enim velut è sepulchris excitat, vt superbiam huius tyranni derideant. Tota enim ista exceptio ironica est, plena que falsæ mordacitatis. Nam cum aduentu Regum contremiscant populi, obuiam prodeant, magnifice etiam apparat ipsos excipiãt: fingit mortuos huic tyranno, vbi mortuos in sepulchrum descendet, obuiam procecluros, vt eum honore, sed quo dignus est, afficiãt. ac si diceret, non solum viuus mortem ipsius, sed etiam mortuis iucundam fore: mortuos quoque ipsum honorificè, vt meritis est, exceperuros.

10 OMNES.) Hæc sunt ludibria, quibus mortui tyrannum sibi aggregarum exagitant: ac si rationem ab eo repescerent, cur etiam mortuus sit, quemadmodum & alii. Rei enim nouitate percussos, fingit Isaias de re quasi incredibili eum admiratione sciscitari. Tyranni enim sua magnitudine exæcati, mortales se esse non cogitant: imò semideos se faciunt, se que ipsos adorant. ideo còmunis omnium mortalium conditio, cui obnoxios se non putabant, post mortem detegitur. Et hoc sensu mortui non sine amara subannatione exprobrat sibi factum esse similem. Etenim mors (vt ille ait) sola fatetur, quantula sint hominum corpuscula. Atque etiam Daniel de Principibus & eorum dignitate loquens, Ego dixi, di es tui: sicut homines moriemini, & sicut quilibet è vulgo cadetis. Principum enim corpora, vt plebeiõrum, corrumpi & corrodì à vermibus tandem necesse est, quanuis etiam: is sumptuosa & magnifica sepulchra extruantur.

Psal. 6. 7.

11 MAGNIFICENTIA TVA.) Pòpæ regis mentionem facit, quòd attentius hæc mutatio còsideretur, dum posteriora comparantur prioribus: nec tam obstrare potuisse ostendit, quominus ad æqualem aliorum fortem redigeretur. Nablorum nomine, omnes delicias ac voluptates comprehendit, quibus Reges oblectari solent: quia scilicet non tantum cantus suauitate inducitur mortis obliuio, sed infano etiam strepitu discutitur omnis tristitia, & mentes quodam modo obstupescunt. Secunda parte verus irrisorie dicunt mortui, Stratum te dignum ademptus es: nam tapeti loco aut mollis culcitra, tibi tunc tinea: vermes autem pro magnifica stragula. In summa hic depingitur: vna imago stultæ hominum confidentiæ, qui præsentis fortuna & prospero rerum statu ebrui sibi applaudunt. Quæ doctrina diligenter meditanda est: quanuis enim homines suæ conditionis sint pro-

bè confecti, & mortem in conspectu habeant, tamen obruti ambitione & voluptatibus delinunt, facti finari etiam inani splendore, sui ipsorum obliuiscuntur.

12. QUOMODO cecidit.) Peiigit Itanus in sermone quem prius exortus erat in mortuorum personarum concludit tyrannum nihil differre ab aliis, quantum eius consilia eò spectant, ut Deus aliquis fore videretur. Eleganti similitudine vititur, dum ipsum Lucifero comparat, Filium Auroræ vocans, & que propter magnificentiam eius & splendorem, quo præ cæteris resurgit, bat. Quod de Satana exposuerunt hunc locum, id ignorantia factum est: contextus enim talis docet, hæc de Rege Babiloniorum intelligenda esse. Sed cum temere arripuntur Scripturæ loci, nec at enditur contextus, huiusmodi errores passim oboriri mirum non est. Crasior etiã ignorantia fuit, quod Luciferum diabolorum Regem, & que hoc nomen à Propheta inditum esse iuxerunt. Sed cum hæc signimenta nihil prius habeant coloris, tanquam inanes fabulas omittimus. In secundo membro verius facti sunt interpretes, qui participium *עָלָה* passivè verterunt, Intu mei factus es, quom actiua sit significat. Quia tamen verbum ex quo deducitur significat Sortem iacere, & hic invenitur particula Super, optimè quadam hæc tentus, Quod quasi regionum omnium dominus & arbiter forte eas distulerit, vel quasi hæreditarias ad se traxerit. Neque tamen aliter sentium repudiò, quod gentes debilitauerit.

13. ATQVE tu dicebas) Hæc superioribus coniungi debent. Dicere hic accipit pro Statuere apud te, more Hebræico. Ridet enim Babiloni superbiam, qui magnitudine sua confusus, continuos successus promittere sibi audebat, ac si fortunã fingere sibi ipse posset. In quo speculum nobis proponitur inani fastus quo turgent impij, & quem etiam interdum evoniunt. Nec enim tyranni vnius persona hæc solùm consideranda est, sed omnium impiorum tacite leges furor, qui secũ ita delibent, ac si omnia possent arbitrio suo statuere. quem admodum etiam præclarè corũ consilia deridit Iacobus, Ibmus in illam civitatem, negotiabitur, quæstum faciemus: cum interim ignorent quid crastina dies allatura sit. Sub manu Dei esse non cogitant, seque omnia per se confecturos confidunt. Est quidem absurdior hæc iactantia, Ascendam in cælum, & quæ sequuntur, quàm vt videtur possit effluere ex ore hominis mortalitatis: sed quia Prophætæ consilium non fuit recitare ad verbũ quæ dixisset Nabuchadnezer, sufficiat nobis rem ipsam expendere. Nam certè quicumque plus sibi arrogat quàm ferat humana conditio, Gigantũ more cælum ipsum impetunt, vt est in proverbio. Vnde sequitur, quicquid moluntur exitiale ipsis fore: præsertim qui quisque vocationis suæ fines egreditur, sua temeritate iram Dei in se provocat. Itaque sua quicque sorte contentus, aliorum non appetere dilectiõis potius in statione sua, in qua à Deo locatus est, permanere. Quod si Deus manum porrigat, alitruque euehat, progrediendum: sed nemo id sibi vturpare, nec eò ex se emitti debet. Atque etiam cunctos in altioris dignitatis gradũ humiliter & summissè se gerere oportet, non sicã quadã modestia, sed ita deiectis animis, vt nullo modo offerat. Ceterũ, cur peculiariter Babilonicũ tyrannũ ita æ vesaniæ acculet Propheta, & quod sibi per huiusmodi liguras velit: Propheta, facile patet ex sequentibus: nepe, quod appeteret sedere in monte testimonii: quia audacia parè se Deo facere tæbat. Est enim humanum more ratio cinatus est, se victoriã posse consequi de Iudæ: quia tamè Dei auxilium, quo sæpe audierat ipsos protegi, pro nihilo ducebat, perinde hoc fuit ac si cælis ipsis machinatus esset ruinã. Cæterum pro monte Sion, ponit latera Aquilonis: qualis etiam descripto Psalmo 48. habetur, Mons Sion ad latera Aquilonis, civitas Regis magni. Prius Montem testimonii vocauerat, quod nomen deducitur à *קָרַב*, quod Unire, Conuenire & Pacisci significat. Propterea *קָרַב* & fœdus, & conuentum, & statum diem significat: denique ad tempus, locum & personam referri potest. sed hic malo pro Fœdere accipere. Nam & Dominus apud Mosẽ Tabernaculum vocans *קָרַב*, Illic, inquit, vobiscum conueniam. Ne ergo putemus conuentum hominum significari, vt cum profani ad nundinas suas aut festos dies conueniunt: sed quod Dominus signum præsentis suæ dare, & fœdus suum ratum facere illic voluerit. Quod diligenter notandum est: quia inde conuincitur impij Regis sacrilegium, quod cælos ipsos potius quàm terrenum locum aggressus sit.

14. ASCENDAM super excelsa.) Mirum certè videri posset, sic Babilonium accusari à Propheta, ac si parem se Deo facere vellet: quando, vt diximus, hæc cogitatio vix homini in mentem venire potest, quin penitus exhorrescat. Vt enim est ingenitum nobis à natura semen religionis, ita vel inuiti cogimur suspicere nomen illud quod omnia antecellere pertuasi sumus: nec quicquam adeò infans est, vt velit Deum è sua sede deiecere, sic enim à natura instituti sumus, Deum colere & reuereri oportere. Vnde etiam Genes, quantum ignorarent Deum, cultum idolis suis exhibebat. Quo fit vt verisimile non videatur Babilonium, eiecto Deo, in cælis regnare voluisse. Nec tamen Propheiam ipsam falsò insinulat. Quantum enim impij non statuunt sibi loco Dei regnandum esse: tamen cum plus quàm par esse efferunt, Deo ipsi tantundem detrahunt, quod ipsius proprium est sibi arrogando: quod idem est, ac si vellent ipsum è solio suo deturbare. Quid verò Satan cum primum parentem fecit. Illic? Eritis sicut dii Proinde erigunt sese aduersus Deum, ac si bellum ipsi indicerent, qui sibi plus sumere audent, quàm Deus ipse promittat. Vbi enim est iubei bac, illic contemptum Dei esse necesse est. Simul tenenda est illa ratio quam nuper attigimus: quod Ty-

Iac. 4. 33

Psal. 48. 2.

Exo. 25. 22.
22. 29. 42.

Gen. 3. 5.

rannus Ecclesiam, sacrum Dei peculium, inuadens, quasi ex professo Deum lacesseret. Cum ergo violaret caeleste sacrarium, videi non debet hyperbolica loquutio. Vnde etiam elicitur doctrina plena eximiae consolationis. Nam docemur impios se esse effere aduersus Deum, quoties in Ecclesia eius insurgunt: nec enim hic accutatur quod se supra Angelos extulerit, sed quod Ecclesiam Dei opprimere sit conatus. Hodie verò cultus Dei vno in loco inclusus non est, sed tam late patet, quam vniuersus orbis. Vbiunque ergo inuocatur nomen Dei, si quis tyrannus ad opprimendos pios insurgat, sciamus eum non homines, sed Deum ipsum inuadere, qui tandem sibi iniuriari non patietur. Simile exemplum nobis postea occurret de Sennacherib, quem Sion minantem ac conuiciantem declarat ipsi Deo minatum ac conuiciatum fuisse. Itaque sciamus non ita esse sub tela Dei, vt quisquis negotium nobis facessit, etiam Deum hostem sit habiturus. Qui vos lædit, inquit, pupillam oculi mei lædit. Testatur etiam se in medio Ecclesiae habitare, vt nemo eam inuadere possit, quin ipse primos insultus excipiat. Ergo vindex iniuriarum futurus est quas Ecclesia sustinet, vt eunque eam ad tempus affligi patiatur.

Isid. 36.
18 19 20.
37 4 6 17
Zach. 2. 180

15 **ATQVE** in sepulchrum.) Prius expositum consilium Babylonii, nempe, solum suum supra nubes collocandi: nunc ei contrarium euentum opponit, nempe, Latera fouca vel lacus, id est, angulum aliquè sepulchri, in quem detrahetur. Dixerat enim prius Babylonius euehi velle in montem Sion ad latera Aquilonis: quòd illi locus admodum editus & conspicuus esset. nunc Latera in contraria significatione accipit: ac si diceret, locum in abiectione sepulchri parte habiturum: sicuti vbi quis in obiectum & ignobilem recessum compingitur. In amplo enim & capaci sepulchro, honoratorum hominum cadauera medium locum occupant: hunc verò in recessum vel extremas oras abiectionis iri significat. Sic Dominus impiorum superbiam ex alto ridet, vt cum omnia cupiditate deuorant, nubesque & caelos ipsos perfringerit audacia: ipsos tandem omnium ludibrio exponat, postquam eorum consilia vel minimo momento euerterit.

16 **VIDENTES TE**) Iterum Propheta sub mortuorum persona impium illum Regem deridet. Possit etiam de viuis intelligi: sed præstat omnino hunc sermonem referre ad mortuos, nisi etiam ad sepulchrum ipsum referre velimus: quòd ferè idem est. Solem autem protendere faciem, cum aliquid mirandum, aut visu dignum se esse offert. Ita cum simile portenti videretur hunc Regem & tali potentia instructum perisse, omnium oculos in ipsum conuertens ait, vt attentè inspicerent: ac si vix propriis oculis fidem haberent. Quærun autem primùm, an possibile sit tam tubidè & facillè prostratum esse, ad cuius nutum tremebat orbis? Deinde libidinem & impotentiam omnia perdendi commemorat, & tyrannos cum sua truculentia nubibus similes esse ostendit, quæ repentinum imbrem aut grandinem eiciunt, quasi obruturæ omnia: ad momento disciuntur. Qua similitudine etiam vius est pius ille tenex Arhanasius, cum quidam minaretur ei furorem Iuliani. Hanc vero mutationem è manu Dei proficisci docet, qui vel nutu totum mundum labefactare potest. Sequenti etiam versu crudelitatem & sæuitiam exprimit: quòd oibi vastitatem intulerit, quòd exciderit vrbes, quòd victos non dimiserit. Interdum enim solent victores captiuos dimittere, vt eorum animos humanitate alliciant: tyranni verò metui malunt quàm amari. hanc enim solam regnandi viam esse arbitrantur, si implacabili sæuitia formidinem omnibus incuriant. Mirum igitur non est miserum adeò & infelice ipsorum exitum esse: quia fieri non potest quin Dominus vicè ipsis rependat, postquam eorum sæuitia Ecclesiã suam castigauit, omniq; misericordia priuet, qua ipsi erga alios caruerunt. Itaque ostendit quàm miseri sint tyranni, qui & Deum sibi infensum habent, & odiosi sunt hominibus.

18 **OMNES** reges gentium) Opponit Babylonium aliis Regibus, vt ostendat ipsum etiam post mortè cæteris omnibus mihiorem esse. Et ita comparando amplificat Dei iudicium, quo vlturus erit illatas Ecclesiæ suæ iniurias. Hic locus in causa est, vt non audeã quæ hic de Babylonio prædit Isaias, ad Nabuchodonosoris vnus personam restringere: quoniam ex historiis ipsum sepultura caruisse minimè constat. Tametsi referant Iudæi Euilmerodach iussisse, vt effoderetur è sepulchro, quòd primores regni non audent illi dare nomen, nisi patrem mortuū esse constaret. verùm Hieronymus, quanuis alioqui satis credulus, id habet pro fabula. Non vnum ergo hominem, sed totum regnum designat: quemadmodum etiam Scriptura cum de Antichristo loquitur, totum eius regni statum cõprehendit. Proinde etiam in persona vnus superbiam ridet omnium istorum tyrannorum: & qualis futurus sit ipsorum exitus, denuntiat: futurum scilicet, vt ne vestigium quidem terræ habeant in quo sepeliantur, cum antea essent inexhausti gurgites, nec vllæ iis possessiones sufficerent. Qui vix pedè terræ habent, ius nihilominus retinent in sepulchro, quod omnium vel maximè sacrum veteres censuerunt. Eo enim vnus valde ignominiosum fuit. Reges verò Babyloniorū tanta ignominia afficiendos esse ostendit, vt ex hæreditario etiã sepulchro eieciti, ignominiosū spectaculū præbeãt. Quæri poterit, An tanti sit corã Deo sepeliri cū patribus, vt ei priuatio, pœnæ & maledictionis loco irrogetur. Respõdeo, nõ agi hîc de sepulchro, qua si de re ad salutè necessaria: sed meritò inter probra reputandum, quòd hic sepultura caruerit. Ac primùm perpendendū est, cur inter oēs gentes tanti facta sit sepultura. nec enim dubiū id profectū esse à Patribus, quãdo cadauera sepeliri voluit Dominus in spè vltimæ resurrectionis. Proiciuntur bellua.

1 Tob. 2. 18

belluarum cadauera, quòd ad putredinem mita sunt: nostra verò terra conduntur, ut illic deposita vitam diem expectent: quo resurrectura sunt ut cum anima beatam & immortalem vitam degant. Quòd autem obortæ sunt variæ superstitiones in corporibus humanis, id sane affertur factum esse dubium non est, qui omnia per se vitia & pia corrumpere ac pervertere solent: numerata enim signa commentis sunt quibus hominum oculos perstringeret. Iudæos autem variis in ea ceteris omnia ab indigne minimè mirum est, neque id improbare possit, nec enim ad clara resurrectionis ipsius reuelatio fuit, quòd Christus nondum patefactus esset. Nostri verò temporis ratio longe diuerfa est: quia resurrectionem aperte cõspicimus in Christo, & claras promissiones, quæ obcuriores Iudæis esse solebant, nunc omni sublato velo intuemur. Si quis igitur veteres illos ritus iterum inuicere & redintegrare veller, haud dubiè tenebras offunderet luci, magnâque ieceret Christum iniuria, quòd cum nobis patefactum velaret. Non est tamen inanis cura sepultura: quia, symbolum est vltimæ resurrectionis quam adhuc expectamus. abijt autem omnis superstitio & exequiarum p̄sôa, à quibus pu omnes abhorre debent. Nunc si quis sepultura omnino careret, respicienda causa est, multi enim ex Prophetis, Martyribus ac piis viris ea caruerunt. Audimus Ecclesiæ querimoniam, lugentis quòd cadauera seruorum Desertis & acibus proiecta sint, nec qui quæ ea sepeliat & quotidie Christi seruos exuris, submergi, patibulis affigi videmus: quorum tamen interitus & benedictus à Deo est. Quemadmodum enim crux Christi benedicta fuit: ita cruce, calice, vineula, mortis, quas eius membra sustinet, eundem benedictionis participes, omnium Regum felicitatem, ornatum, pompam & maiestatem exeperant: ut etiâ Pauli exemplo in eis liberè audeant gloriari. Ceterum in eis quos Dominus sepultura carere sinit, cum nihil aliud perspiciamus quàm signum iræ ipsius, ad hanc sententiam & similes redeundum est. Quemadmodum Ieremias locum ad fini sepulturam minatus est, quòd dignus esset contortio bestiarum quàm hominum, qui ab his etiam post mortem humatione segregantur. Ira Babylonius cum se supra omnes extulisset, infra omnes denei debuit: ut etiâ humatione communi priuaretur. Prædicat ergo futurum, ut non sepeliatur dominus, id est, in paterno & hereditario sepulchro. nec enim intra ædes sepulchra fuisse existimandum est. Sini iudicis adiunctæ magis exprime iustitiam illius tyranni iniquitatem, quemadmodum enim eradicantur arbores noxiæ aut iniusticiæ, ira Babyloniu indignum esse ostendit, qui vltim inter homines locum obtineat. Similem postea facit vestibus interfectorum. Nam qui in acie cadunt, non humantur cõmuni more, sed protulcantur corpora fœda & sanguinolenta: & ne faetore suo aerem inficiant, cum indumentis suis patridis in fossam abiciuntur. & ipsa etiam vestimenta fœdata luto & sanguine nemo attingere dignatur, ne quid inde contagionis contrahat. Quis Babyloniorum rex hoc passus sit, asserere non possumus: molestem tamen fuisse dubium non est.

Izal. 79. 2

Rom 5. 3

2 Cor. 12. 5

Gal. 6. 14

Ite, 22. 19

20 QVONIAM terram tuam.) Hæc ratio est cur indignum sepultura Babylonium dicat. In digne enim est quem terra sinu suo excipiat ac contegat: is qui eam vastauit. quemadmodum enim nos terra viuos sustinet, ita mortuos condit, ac custodit in aduentum Christi. Est igitur iusta crudelitatis pœna, cum sinum suum iis negat, qui ipsam violauerunt. Addit grauior comminatione, quòd Dominus à posteris quoque residuum pœnarum exiget. quamquam vbi dicit, Non nominabitur semen in perpetuum, hoc membrum bifariam exponere possumus: vel quòd memoria semina si impiorum diuturna non sit, vel penitus extinguenda. Varietas interpretationis est in verbo *shibh* ut enim ad præteritum refertur, aut ad futurum. Ad præteritum, Quauis ad tempus celebretur impiorum semen, tamen euancescet tandem eius memoria. Ad futurum, Sic Deus impiorum semen extinguet, ut nulla deinceps fiat eius mentio. Est autem vulgare, v. Dominus semini impiorum maledicat: quemadmodum è diuerso, piorum semini benedicat: atque ut memoria iusti æternam est, iusti memoriam tolli ac deleri necesse est. Quauis hæc oculis non semper intueamur, extant tamen ampla & perspicua eius rei testimonia, quibus id abunde confirmatur. Sed notanda huius vltionis ratio est. Dominus enim impiorum hominum superbiam vlciscitur, quod nomen suum propagare, & perpetuam sui memoriam relinquere volunt, huc enim tendit omnium profanorum hominum studia & conatus. Contrâ, Dominus eorum nomen delet & memoriam, quæ perpetuis monumentis insculpta videbatur, atque accidit, ut non tantum sint ludibrio, sed etiam execrationi omnibus. Quod tyrannis omnibus euentis, ut quauis ipsis, dum viuunt, omnes applaudant & assententur, mortuos tamen cum sua posteritate omnes exhortent. Itaque Deo, Angelis & hominibus detestabiles esse apparet.

Izal. 12. 6

Prou. 10. 7

Izal. 34. 17

21 PRÆPARATE) Hic apertius quàm antea aduersus Babylonium vaticinatur Isaias. Loquitur enim de tota progenie, ad quam exitum hoc extendi significat. Memoria verò tenendum quod prius diximus, Prophetam non esse hæc tenentem loquutum de vno homine, sed de toto regno: nunc etiam eius figuræ dubitationem tollit. Quod vetus translatio habet, Filios mactationi, non satis conuenit, h enim quod præponitur, satis demonstrat interpretandum esse, Filios. Est autem videndum ad quos hic sermo pertinet. Ministros enim aliquos tanquam lictores aut carnifices subintelligi necesse est, quos Dominus accingi iubet, ut iudicium ipsius exequantur. Quoniam verò? partim Medos ac Persas, partim alios à quibus Babylon funditus euer-

ta est: nec enim penitus diruta est cūm Perſæ eam ſubegerunt, vt prius dictum eſt. Itaque alloquitur eos quos æterno conſilio ſuo deſtinarat Dominus ad Babylonem diruendam. Quæ loquenda forma multò plus energiæ habet, quàm ſi ſimpliciter dixiſſet, paratâ eſſe maſtationem. Oſtendit enim ſe non ſolum de impijs ſtatuere pro arbitrio ſuo, ſed etiam miniſtros in promptu habere quibus eorum ſcelera vlceraſcit. Quod continuò poſt ſubiicit, hoc modo puniri iniquitatē patrum: primo quidē inuitu nimis durū videtur, filios miſceri cū patribus, vbi agitur de poenâ iſtis infligenda. datus etiam, poenâ debitam patribus extendi in filios vique ipſos, & nepotes. Hoc abſurdū facile effugere licebit, ſi *per* interpretemur Miſeriâ: tam enim peccati poenâ, quàm peccatum ipſum ſignificat. Sed cūm hæc ſententia paſſim occurrat in Peccatoribus, Deum ſcelera parentum in ſinum filiorum rependere, tali effugio opus non eſt. nec repugnat illud Ezechielis, Non ſuſtinebit filius iniquitatem patris. Nemo enim innocens à Deo pleſtetur. Nec verò ita accipiendus eſt hic locus, ac ſi poenâ maioribus debitam Deus in filios alloqui nihil tale meritis tranſſiſſerit: nam filiorum etiam culpa coniuñcta eſt. Atque vt omitteremus vniuerſalem maledictionem generis humani, cui omnes ab vtro obnoxij ſunt, impij alicuius exemplum ſumamus: quomodo Dominus cum cum ſobole ſua reuocet, nihil certè eſt quod cum ipſo expoſtulare poſſimus. Nam ſi benedictio ipſius gratuita eſt, vt gere cum fas non eſt, quidd non omnibꝰ eam æqualiter impartiri. Libera enim eſt eius gratia: & vnum quæque ſecum reputare oportet, quicquid boni habet, id ei minimè naturale aut proprium, ſed potius aduentitium, atque à gratuita Dei liberalitate proſeſtum eſſe. Si quem ergo reuocet, nõne etiam ipſius ſemen maledictum eſſe necesse eſt? deſtitutus enim gratia ipſius, quid præter nequitiam reliqui eſt? Quodd ſi æternæ morti obnoxij ſunt: multò magis temporalibus poenis: quem enim capitis ſupplicij manet, is carcere & flagris multò magis dignus eſt. Idque diligenter notandum. Puerilis enim mihi videtur eorum ſolutio, qui Dominum temporalibus poenis impiorum filios afflicere putant ob ſcelera parentum, neque indignum Deo cenſent, etiam innoxios cuiusmodi poenas irrogari: quoniam Deus nunquam punit immerentis: & natura ad miſericordiam propenſus eſt. Qui verò parceret malis, ſi iram ſuam aduerſus innoxios exerceat? Hoc igitur ſtatuendum eſt, omnes qui deſtituuntur gratia Dei, ſub æternæ mortis iudicio incluios eſſe. vnde conſequens eſt, reproborum filios, quos Dei maledictio perſequitur, eidẽ iudicio ſubiici. Proinde non loquitur Iſaias de filijs innoxijs, ſed perditis & nefarijs, qui forſan etiam parentes malitia ſuperarunt: quo ſit vt merito adiungantur parentibus, eidẽque ſupplicio ſummantur, cūm idẽ vitæ genus ſint ſecti. Dicit quiſpiã, eos tunc ſui ſceleriſ poenam, non parentū ferre. Fateor quidem ex parte: iam ceperat in parentibus reſectio, ob quam etiam à Deo deſtituti ſunt & reprobat. Non ſeparatur autem ipſorū culpa, quali innoxij ſint: ſed iudẽ vitis ob reſectio-nem inuoluti, iſdem etiam poenis & miſeris implicantur. Scio hæc ſolutione non ſatiſſeri iis qui nullū ſine faciunt cum Deo litig. iudicet modò pijs & non contẽtiſ ſatiſfaciam, illos haud multum moror. Hos certè tali ſolutione, vt vera eſt, contentos fore ſpero ac cõſido. In clauſula verſus vertunt quidam, Ne impleat hoſtibus ſuperficiem terræ: ac ſi Propheta ſignificaret, omnes impios hoſtes eſſe generis humani, imò vniuerſæ terræ: propterea Dominum conſulere omnium ſalutem, cūm eos tollit è medio terra enim quodammodo ab iis, tanquã vepribus & dumetis, ſuffocaretur. Atque hæc ſignificatio plus quiddam videtur exprimere: quia terranos recipit in gremium ſuum ſi officium facimus: quodd ſi Dei contemptores ſimus, terra inuita tanquam hoſtes nos alit & ſuffocet. Verùm ego alteram ſignificationem, quæ cõmuniẽ eſt, ſequi malo. Videtur enim mihi Propheta innuere, impios propagare genus ſuū, ac ſobolẽ ab ipſiſ ſcaturire veluti innumerã, vt alios & numero & ſpecie antecellant: quod etiam fieri quotidie videmus. vnde natū eſt Prouerbium, Malam herbam citò crefcere. Subindicat igitur Propheta, futurum vt totam terram non ſolum hominibus, ſed etiam oppidis impleat impij, niſi Dominus mature proſpiceret atque occurreret huic malo, cõſumẽque numerū minueret. Quodd verò ingentẽ impiorū multitudinẽ, quibus terra penè obruitur, vbi que cernimus, id merito noſtro accidit, ſed nunquam Dominus ita durẽ nobiſcum agit, quin aliquid boni ſeminis reliquum faciat, vtcunque rarum ſit: atque etiam angulos terræ quoddam relinquat, vbi pũ aliquantum reſpirent. Quodd ſi Dominus non reſecaret ex multitudine impiorum, terra certè protinus ab iis obrueretur. Hic confirmatur quoddam antea diximus, Babyloniorum liberos non maſtari innocentes. Hic enim cauſa adſcribitur, Ne terram impleant vt bibus. Conſequens eſt igitur, impios fuiſſe, & iuſto iudicio tolli, vt ſaluti hominum conſulatur: nec poſſe Dominum crudelitatis aut ſeuitiæ accuſari.

21. NAM IURGAM.) Nunc Dominus pronuntiat ſe acturum quod prius alijs per Prophetam mandauerat. & vtrunque obſeruari debet: opus ſcilicet Dei eſſe cūm pereunt impij, tametiſ hominum opera in exequendis iudicijs ſuis vtatur. Sic enim prius ipſiſ alloquebatur, *PER ARE PARATE.* Vnde non ſolum potentia Dei, ſed etiam Prophetiæ vis notanda eſt: vt Prophetæ à Deo ordinati mandent populis omnibus vt hoc vel illud faciant: & tunc tantum abeſſe, vt homines euetum impedire poſſint, vt etiam obſequium ſuum præſtare Deo cogantur. Quoniã verò in hominibus ſubſiſtere ſolemus, & quidem præterito Deo, penes eos locum agendi poteſtatem, tenendū eſt principium

principium illud, quum per eos agat Deus, proprie operis esse autorem, ipsos vero ministros tantum vel instrumenta. Id quod aperte sequentium locorum coniunctio factis demonstrat. In causalem particulam resolvere visum est. Reddit enim causam, cur Medos atque alios interitum Babylonis parere iubeat, NAM coniugam ad eum ipsos: atque hæc locutio, qua Dominus te iungere dicit, iustus trita est. Ea autem te ad captum nostrum accommodat Propheta, quoniam aliorum est maiestas Dei, quam vt possit a nobis apprehendi. Deum enim iacere & otiosum esse putamus, quandiu dissimulat, propterea iungere te dicit, quum exercitum suam, eamque aliquo visibili opere testatur. Epirotus quod subiungit, Dominum exercituum vocans, ad confirmandam sententiam facit. acsi diceret, non temere sibi imperium in populos fumpsisse: Deus enim exercitus omnes manu sua regit. Quum ergo ad pronuntiandam Dei sententiam ordinatus sit, ipsius est imperare hominibus, vt obsequium ei suum præstent. Et mox iterum repetit nihil te afferre nisi diuinitus mandatum, quò plus autoritatis habeat hæc Prophetia. Hoc autem excidium non accidisse Babylonis nisi post Alexandri mortem, satis iam antea dictum est. Filium et Nepotum nomine, non posteritatem solum intelligit, sed memoriam: cuius studiosi sunt impii, vt post mortem tuam multis etiam seculis celebrentur. Hoc etiam Dominus ademit Babylonem, vt nulla eius memoria, nisi cum dedecore & ignominia, extaret.

23. ET ponam eam.) De futura vastitate eadem quæ antea prædixit rursus confirmat: non fore licet post hæc hominum domicilium, sed quasi antrum deformis, vbi latebunt fera animalia. *asp. alii* Castorei, alii Testudinem, alii Erinacium esse volunt. Ex loci vero circumstantia, Prophetam de animali aquatili loquutum esse verisimile est: nam postea stagni mentionem facit. quod proprie ad situm eius loci pertinet: quoniam Babylon non in stagno, sed in humido sita est. Nam hinc Euphrates, hinc Tygris regione alluit. Vnde fit vt ei Dominus diluuium iunctur.

24. IURAVIT Ichoua.) Ad plenioram confirmationem iurandiurandum opus fuit. Nihil enim difficile nobis persuadetur, quam impios statim perituros esse, quum eos florentes, omnibusque prædiximus nuntios, & veluti extra discrimen positos, superiores omni metu videamus. Itaque ad eorum conspectum obstupescimus, & perstringimur eorum splendore, vt vix Deo credamus eorum ruinam & interitum nuntians. Propterea iurandum adhibere, ne vllam dubitandam materiam relinquat. Vnde intelligimus, quanta sit eius erga nos indulgentia, quum imbecillitatem nostram adhibito hoc remedio subleuet, quum alioquin satis esset cum simpliciter loqui. Hoc autem in consolationem prorum facit, vt statim videbimus. Ecliptica vero qua vtitur iurandiurandi formula, satis nota esse debet: æripus enim occurrit in Scripturis. Ea autem Dominus religionem inferre voluit, ne nimium licentiosi essemus in iuramentis, ad quæ audacter & temere prorumpimus. Nã reticentia est qua maior iuramenti pars supprimitur, si non fecero quod de creui, homines me vanum esse existiment, nec me debeat Deum: aut aliquid eiusmodi horrendum dictum subauditur. Frænum ergo sibi iniicere debent homines, ne temere in execrationes profiliant, vel horrendis diris deuocant caput suum: sed proteruiam suam hinc temperare discant.

25. VT conteram Assur.) Putant hoc pertinere ad exercitum Sennacherib, qui manu Dei per Angelum stratus est, quum Ierosolymam obsideret. Si hæc interpretatio placeat, talis erit sensus, Dominum breui daturum aliquod specimen illius exitii, quod Babylonis minatus est. Obiici enim poterat ab iis qui hæc vaticinia audiebant, Quid nobis proderit Babylonem deleri, postquam ab ea oppressi fuerimus: nonne satius esset nobis integris, eam quoque saluam esse? quæ ad nos consolatio ex eius interitu edabit, quum ipsi quoque interierimus? Et certè hoc mihi non dubium est, specimen gratiæ Dei in hostibus eorum delendis proponi, quod vel iam exhibitum erat, vel paulò post exhibendum. Neque enim asserere auisim cum vaticinio hoc vaticinium sit Prophetæ, nisi quodd probabile coniectura est stragem prius fuisse ab Angelo editam in exercitu Sennacherib. Hoc modo ab illustri experimento ipem faceret Propheta futuræ Redemptionis: acsi dixisset, Vos iam sensistis quam misericè succurrat suis Deus in ipso articulo. Cur vero exercitum Sennacherib prius fuisse casum existimem, in promptu ratio est. Oportuit certè aliquem huius doctrinæ esse usum. Atqui non antè Babylon quicquam molestæ inferre cepit Iudæis, quam subactis Assyris, illuc translata est Monarchia. Quandiu ergo nihil erat negotii Iudæis cum Babylone, quorum de iudicio Dei concionatus esset Propheta, quo futurus esset populi tui vl-or? Nec verò absurdum est, rei gestæ testimonium cum vaticinio misceri, neque tamen malè conueniet, hic Assyrios pro Chaldæis poni: quia etsi priuati erant imperio, verisimile tamen est, primos semper fuisse in procinctu, quoties oppugnandi erant Iudæi: atque ita militasse sub alienis auspiciis, vt maiorem partem exercitus efficerent. Nam & propiores erant quam Chaldæi, & qui tunc dominabantur sciebant in hoc bello propter inueteratum cõtra Iudæos odium sibi fidos & morigeros fore. Adde quòd victoribus vile fuit, continuis bellis atterere victos, donec ad iugum ferendum affluerent. Vnde non ineptè per Synecdochen Iaias, tametsi de Babylone verba faciat, totas eius copias sub nomine Assur designat. Ita nulla ratio cogit, vt de strage per Angelum in exercitu Sennacherib edita, locum huc exponamus. Simpliciter enim, quantum ego iudico, si-

*Eadè vide
Isaià 22. 14*

2. Reg. 19

*35
Isaià 37*

36

gnificat Prophetam, finem Assyriorum tyrannidi impositum iri à Domino, vt non semper ita præualeant, ac si diceret, **Quantus** ad tempus impius Deus permittat in vos dominari, non semper hæc potentia durabit: ipse enim aliquando vindicabit populum suum ab hac seruitute qua premitur, quasi fracto iugo. Neque enim, vt dictum est, tametsi cesserant Chaldæis Assyrii, ideo destiterant hostes esse Ecclesiæ: sed Babylon, quæ successerat in locum Ninive, quasi transfinitio iure bellum tunc Iudæis inferre cepit. Quod autem frangendum dicit Assyrium in Iudæa, non ita debet accipi quasi illic cadendis forent, aut præteritis elade aliqua conterendis: sed quod electus populus liberandus esset ab eorum tyrannide, ac sic tollenda eorum dominatio. Quare Fractio non tam ad personas, quam ad imperium refertur. Et quod dicit de **IVGO & ONERIBUS**, nõ propriè competeret in Assyrios solos, qui saltem vix Ierolyma nõquam potiti sunt: ideoque tenenda est illa quæ dixi successio: quia non aliud erat visu bellandæ Chaldæis, nisi quod ab Assyriis ad se translatum iactabant. Quare hæc prophetiam meritò extendere mihi videor ad eam liberationem, qua Dominus contra Chaldæos & Assyrios se populi tui vltorem monstrauit: quia tunc excussum fuit iugum, quo miserè restricti Iudæi tenebantur: nõ simul complectitur Redemptionem per Christum partam, cuius illa præludium fuit. Quod sequitur de **Montibus**, aliqui mutationem numeri esse putant pro monte Sion: sed malè secus interpretari. Nam quum Ierolyma inter montes sita esset, tota regio ob hæc causam contemnebatur: ideo contemptum loquitur Prophetam, quasi hostibus concedens regionem, quæ montuosa erat, minoris esse pretii. Sed hic quoque contemptus ad amplificandam Dei virtutem valet: quia tam potentis Monarchiæ imperium excutiat suis montibus. Huc pertinet quod habetur prioris Regum 20.

i. Reg. 20.
23 28

26 **HOC CONSILIUM**) Vna aut altera confirmatione Dominus contentus non est, vixque sibi satisfacere potest in re magis ac magis testificanda, quòd ingenium nostrum suapte natura ad diffidentiam propensum probè norit. Nulla enim confirmatio nobis sufficit, etiamsi largè & proluxè, atque etiã sanctè promittat. Dominus ergo mederi vult huic malo: eòque pertinet repetitio, ne seu peruacaneam esse existimemus. Nec enim te bene norunt, qui Prophetam, aut potius Spiritum Dei verbosum esse putant. Itaque primùm Dei voluntatem & consiliùm, deinde virtutem proponit. Vnde enim fit vt hæsitemus in Verbo, nisi quòd Deo eam quam decet potentiam non tribuimus, aut de eius virtute minimè persuasi sumus? Hæc omnino dæi sũt caecæ incredulitatis, quibus ex aduerso hæc duo, quæ nobis commendat Isaias, opponi debent: nempe consiliùm & virtus Dei. Hoc enim primùm statuerendum est, veracem esse Dominum: quia nihil pronuntiat quod nõ fixum sit ac immutabile: deinde potentè, nec quicquã eius manus ob stare posse. Cæterùm, nõ est nobis de arcana Dei consilio inquirendum: nos enim in decreto, quod Dei verbo patefactum est, acquiescere iubet hic Prophetam. Altius ergo conturgendum non est, vt in adyta Dei penetremus: sed contenti esse debemus certis testimoniis, quæ Prophetarum ore declarata. Itaque amplectamur toto animo omnes Dei promissiones, utique etiã potentiam ipsius adiungamus: quia nunquam manus ipsius ab ore separari debet. Potentia verò nõ philosophorum more otiosa, sed vt Scripturæ docent, efflicax & actiuosa consideranda est. Verùm hic quæri potest, cur omnis terræ omniumque gentium mentionem fecerit, quum de Babylone tantum loquatur. Sed tenendum est memoria quod prius diximus, Babylonis imperium absorpta Ninive per totum ferè Orientem patuisse, variãque nationes ei fuisse subditas. Quo fit vt ipsius clades reliqui etiã orbis excidiũ esset. nec enim tantæ Monarchiæ eocidere possunt, quin magnã secum ruinã trahant. Itaq; quum illius imperii magnitudo hæc prophetiam in dubium reuocare posset, docet Isaias, tametsi longè & latè pateat, infinitãque gentium multitudinem comprehendat, id ob stare Deo non posse quominus decretum suum exequatur.

27 **QUONIAM** Ichoua.) Hic veluti epiphonemate vitur Isaias, vt proximam sententiam magis confirmet. Quum enim Domini consiliùm esse dixisset, vt inuicibile esse nec irritum fieri posse ostendat, quasi de re impossibili interrogat, Quisnam vel dissoluet eius consiliùm, vel manum auerterit? hæc scilicet exclamacione insultans creaturis omnibus. Nam simulatque decreuit Dominus, manum exerit, exerta verò manu, certam operis executionem consequi necesse est. Nec verò tantùm homines hæc exclamacione ab impediendo decreto Dei, sed etiã reliqua omnia excludit: si quid tamen præter hominem & Saranani voluntati ipsius aduersatur. Denique significat nullam pœnitentiam aut mutationem in Deum cadere, sed quicquid accidat, etiã in tumma rerum varietate perpetuò sibi constare: nec posse consiliùm ipsius vlla occasione abruppi. Si quis obijciat, Deum aliquando consiliùm mutasse: veluti quum Niniuitis, Abimelecho, aut Pharaoni pepercerit: responsio facilis est. Nam quum Dominus Ionam ad Niniuitas misit, non pateretur quid in arcano consilio suo decretum esset: sed volebat eorum animos prædicatione Ionæ percellere, & reuocare ad pœnitentiam, vt eorum misereretur. Idem quũ Abimelecho & Pharaoni minatus est, quòd uxorem Abraham sibi adiungere vellent. Sic enim Dominus ipsos terrendo reuocare volebat, ne pœnas lucrent suæ obstinacionis.

Num. 23. 19

Ion. 1. 2. 5

3. 10

Gen. 12. 17

Gen. 20. 3. 6

28 ANNO quo mortuus est.) Hic debuit esse initium capitis decimi quinti: quoniam Propheta nouum argumentum ingreditur, unde planè liquet quàm præpostera sit caputum distinctio, vel notius laceratio. Loquutus enim de Babyloniis, ad Palestinos transit: vel fortè antequam de prioribus verbum fecisset, aggressus est Palestinos: qui cum vicini essent Iudæis, immortale cum ipsis odium exercebant. Erant autem residui ex illis gentibus quibus pepercerant Irahæ, cum tamen Dominus eas cō medio tolli iussisset. Cuius rei invidias populi in cauta fuit, vt hæc veluti spina à Domino reliquæ fierent, à quibus ipsorum oculi pungerentur: quem admodum Scriptura docet id iam antea Dominum ipsis minatum esse. Itaque cum odus capitalibus inter te hi populi certarent, quoniam Iudæi cladem aliquam iustinebant, tantundem sibi Palestini accedere liceri arbitrabantur. perditos enim voluissent Iudæos, nec quicquam iucundius illis accedere poterat, quàm adueria & inausata his omnia euenire. Ideo aduersus ipsos, tanquam aduersus perpetuos Ecclesiæ hostes & propheta vaticinatur. Est autem notandum tempus quo hæc visio Prophætæ oblata est. Quandiu enim vixit Achaz, superiores fuerant Palestini. Dedit enim pœnas Iudæi perfidia impius & hypocrita, qui Deo relicto, ad externa hominum subsidia sese pronouerat. Itaque eius tempore receperunt Palestini ea oppida, quæ V. sias ex eorum manu recuperauerat. ipso verò mortuo, maiores etiam animos collegerunt: quia sperabant quia Iudæi per omnium votorum tunc compotes fore, quòd hæc redem adhuc ferè puerum reliquisset. nã Ezechia nouo regi neque prudentia, neque auctoritas, neque consilium erat. Hæc ergo circumstantiæ diligenter notandæ sunt. Nec enim Iaias tam Palestinorum rationem habet, quàmuis ipsos alloquatur, quàm priorum, quos vult hac Prophætâ consolari & bona ipse scilicet, qui de statu Iudææ actum esse aliqui putassent: quòd vndiquaque instarent hostes, nec vllum vspiam auxilium appareret. His ergo afflictis & destituti ope, Iaias manum porrigit, cõique bono animo esse iubet, quòd Deus ipsis haud dubiè sit adfuturus. **NON V. S.** vocat hanc prophetiam, quòd gratis & acerba futura esset Palestinis, qui se omnia in comoda ad effugisse putabant, quòd Iudæi miserè premerentur, nec spem melioris status haberent. His igitur suam quoque cladem instare denunciat.

Numer. 33:
55 52
Deut. 7. 10

29 **NE LAETERIS**) Initio retundit inanem fiduciam, qua temere inflati erant Palestini: & addens **TOTA TV**, significat omnes huius cladis partem senturos esse. ac si diceret, eam regionem non aliqua tantum in parte vastatam iri, sed nullum eius angulum fore à clade immunem: & quàm longè & laè parat, vniuersam propediem interitum tuum senturam esse. Quod subiicit de **CONFRACTA VIRGA**, aliqui referunt ad regem Achaz, sed falsò. quoties enim conflixit cum Palestinis, victus est. Ergo ad V. siam referri debet. Sed neque ad ipsum restringi velim, quin simul ad vniuersum Iudaici populi corpus referatur. Perinde igitur est, ac si diceret Palestina. Purè tunc te securam esse Iudæi fractis, qui te prius affligebant? falleris vehementer. grauius enim attingi te breui contingeret. Itaque ad personam aliquam, vt iam dixi, restringo: sed puto in vnus persona vniuersum Iudæorum corpus designari. Et simul rationem subiungit cur Palestina larari non debeat: quòd scilicet Iudæi plus virium quàm antea habituri sint ad nocendum. si damnum aliquod antea ab iis senserant Palestini, maius etiam & grauius posthæc senturos. Similitudo quam adhibet, admodum apta est. Regulus enim colubro nocentior est, præter regulo. His animalibus tam noxiis. Dei beneficio in his regionibus caremus. Sed Propheta nihil aliud significat, quàm Palestinos opinione falli, quòd Iudæis ademptam vim nocendi putent. Proinde ab aliis dissentio, qui Reguli & Præsteris nomen ad Ezechia duntaxat referunt. Quamuis enim multum habeant coloris, quòd Ezechias quicquid Palestini habebant vtique ad Gazam occuparint: tamen Propheta hanc promissionem longius extendere voluit. Sciamus ergo, vt ab Ezechia initium fiat, gratiam de qua nunc agitur, ipsam ad Iudæos, velut ad vnum corpus, pertinere. Hinc autem generalis sententia colligenda est: quom aduersis rebus premimur, exultant impij æcios perditos ipsi verò soli felices essent: Dominus autem gaudium ipsorum inane esse pronuntiat. Resurget enim semper Ecclesia, atque in pristinum & florentem statum restituetur, tametsi omnes eam permissè iudicent. Renascetur filii Dei, qui impiorum oculos configant: non quòd id optent ipsi, aut propositum habeant, sed quòd decreto Dei ita accedere necesse sit. Nec verò ignominiosa sunt ipsis hæc nomina Reguli & Præsteris. Nec enim tales sunt pii natura, sed quòd impiis exitiosi sint, quantumuis per se innoxii. nam vitio & malitia impiorum fit, vt sibi noxium sit, quod vtile & salutare esse debuerat. Cuiusmodi etiam & Dei ipsius & Euangelii natura est.

a. Reg. 18. 9

Psal. 18 27
2. Cor. 2. 16

30 **ET** nascetur primogeniti.) Non tam Palestinos respicit Propheta, vt iam dixi, quibus minando nihil profecisset, quàm Iudæos, quos rebus afflictis volebat consolari. sic enim premebatur, vt nō procul abessent à desperatione. Ideo **PRIMOGENITOS PAVPERVM** vocat, quasi iuis miseris insignes: quòd redacti ad extrema, primum inter miseris locum obtinerent. Promittit autem futurum, vt Dominus ipsos à talibus miseris ereptos, iterum pascat & enutriet. Ex quo perspicimus Palestinos in salutem populi Dei concisos ac deletos esse,

Quemadmodum etiam Abraham & posteritati eius promiserat Dominus, Benedicā iis qui benedicent tibi: & maledicant iis qui maledicent. nam qui filius Dei infensū sunt, Deum quoque sibi infestum sentire necesse est. Deinde Propheta cōparat populum suum ouibus, quibus nos similes esse oportet, si Deum eisdem habere velimus. Hac similitudine nihil ferē in Scripturis frequentius. Quam ergo Dominus nos castigat, velut oves diliparā, lupūque & prādonibus expofita sumus: quum verō in hostes nostros animaduertit, vult nos iterum colligere, vt in tuto & iecuro loco habitemus. Hoc enim significat Itaias, vbi dicit, CVM FIDV CIA. Itaque duo hic promittit Dominus. Primum pacem, id est, omnia que ad victum & cultum necessaria sunt: deinde tutelam & conseruationem, vt sarti & tecti simus ab omni iniuria. quæ duo pastoris officio conueniunt: si que omnia ad saluē necessariā continentur. Paulō post rursus se conuertit ad Palestinos, quos arbori comparat tam altē radices agētī, vt nullo modo eradicari posse videatur. Verūm si arceat radix, arborem simul, tamen si altē fundata sit, deficere necesse est. Vnde colligendum est, impiorum statum nunquam ad eō firmum esse, quin eum facile euertat Dominus. nec enim tantum ramos præcidit, sed etiam radicem latentem sub terra aueruat, atque perdet. Quod sequitur, RELIQUIAS TVAS OCCIDET, hoc ad Ezechiam vulgō referunt: sed malo, vt iam monui, ad vniuersum corpus extendere: de quo velut de vno homine loquitur: eius autem caput Rex erat, & Christum ipsum repræsentabat. Possemus etiam referre ad Assyrium, & quosuis alios, quorum opera in delendis Palestinis Dominus vltus est. Iudæis enim tutum est indefinitē loqui vbi de ministris agit, per quos exercet Deus sua iudicia.

31 VVLVA PORTA.) Hic Propheta amplificationibus vtitur, quibus vaticinia sua in animis piorum oblignet, & vehētius inculcet ea, de quibus alio qui dubitare potuissent. PORTA scilicet loca significare, in quibus fiebant conuentus, alibi dictum est. Lustum itaque singulis vrbibus denotant, & quidē non vulgare, vt pote qui per celeberrimos quosque conuentus vagetur. Quod addit de FVMO pro igne accipere possumus, vt ita res ab ipso signo notetur: nā prius apparat fumus, quā nignis splendet. Per Aquilonem verō tam Assyrios quā Iudæos intelligere licet, quando vtrique Palestinæ respectu ad Aquilonem siti erant. Malo tamen de Iudæis ipsis interpretari, tamen si expositionem contrariam refutare nollem. Purabant enim Palestini, vt iam diximus, sibi lucro esse incommoda Iudæorum, veluti cū iis Assyrii cladem aliquam intulerant. verūm experti sunt tandem eorum cladem sibi quoque communem esse. Quemadmodum haud ita pridem multis nationibus accidit, quibus hostes suos à Turca opprimi iucundissimum erat. nam eiusmodi victorias sibi perniciosas & luctuosas esse senserūt. Illis enim victis, quos perditos optabant, via simul ad ipsas præfecta est, ac tandem oppressæ sunt. Quod addit in fine, Tunc neminē fore solitariū, ad hostes pertinet, quos Die præfixo, id est, quando Deus Palestinam perdere statuerit, tali potentia & autoritate instructos fore dicit, vt domi ociofus nemo desideat: sed omnes ad prociūm parati sint: ac si cui imperium alicuius Principis commendans, omnes eius subditos statim, vel digito sublato, conuenire, ac præsto esse diceret.

32 QVID autem respondebitur.) Ego simpliciter de quibusuis gentibus, quā de vna interpretari malo. Nam aduenæ simulac vrbem aliquam sunt ingressi, seiscitari solent quid geratur, vt aliquid noui intelligant. Perinde ergo est ac si dixisset, Quid respondebitur aduenis cū interrogabunt? & quis victis Palestinis spargetur rumor? nempe, quod DOMINVS FVNDAVIT SION. Quo significat exitium Palestinæ insigne documentum fore misericordiæ Dei erga populum suum: vt omnes intelligāt, Dominum Iudææ quam sibi delegerat custodem ac tutorē esse. Fundatio enim nihil aliud est, quā gratuita adoptio Dei, qua promissit Abraham & posteritati eius se in Deum ipsis fore: deinde cū templum ædificari in Sion voluit, vt illic memoria nominis ipsius coleretur. nec enim ista fundatio cemento aut lapidibus constat: sed promissionibus gratuitis vitæ æternæ: quæ gratia piis semper omnibus nota fuit. Itaque Propheta docet hoc Palestinæ excidium insigne documentum fore, quo remotissimæ quæque gentes intelligent, Deum conseruare ac tueri populum suum quem elegit.

ET in illa fiduciam.) Non intelligit fidelium spem in Sion locatum iri, veluti in Deo sperandum esse dicimus: sed incolas Sion tuto in loco & securo habituros, quemadmodum saepe aliās Prophetæ salutem in Sion esse docent. Non vult ergo fiduciam piorum locatam esse in Ecclesia, sed in ea conseruari pios ostendit, quod Dominus eam tueatur. Interea vult Dominus probare fidem nostram: ne nos per omnia beatos esse existimemus. Ideo vocat PAVPERES, ne nos putemus eximi cōmunitibus ærumnis, vt cunque sub tutela Dei simus. An verō maior vlla cōsolatio offerri potest, quā cū audimus Ecclesiæ Dei incolas, tamen si miseris infinitis sint obnoxii, extra omne periculum esse? Eam ergo adhibeamus nostris ærumnis, nec præ impatentia deficiamus, cū intelligimus Deo curam esse nostri, nosque in tuto esse certō scimus.

1 **N**us Moab: Quom̄ a in nocte vastata est Ar-Moab, in silentiū redacta est: certe in nocte vastata est Kir-Moab, in silentium redacta.

2 Ascendet in domum, & Dibon ad excelsā, ad fletum super Nebo, & super Medba Moab ululabit. Super omne caput eius calutiū, & omnis barba detonsa.

3 In cōpitis eius accincti erunt sacco super ictū eius & in vietis eius omnis ululabit, descendet ad fletum.

4 Vociferabitur Hesbon & Eleale: vsque ad Labaz audietur vox eorum: propterea expediti Moab ululabunt: anima cuiusque ululabit sibi.

5 Cor meū propter Moab vociferabitur: fugitui eius ad Zoar, vitulā tricemem per ascēsum Labith cum fl. tu ascendent: per viā Horonam clamorē contritionis excitabunt.

6 Aquæ Nimrim exsiccant: sunt: iriat granen, defecit herba, olus non superfuit.

7 Itaque quod residuum quisque fecit, & opes suas deferent ad torrentem salicum.

8 Circuivit clamor terminos Moab, vsque in Eglam ululatus eius, & vsque in Beer-Elim ululatus eius.

9 Quia aquæ Dimon implebuntur sanguine: quoniam ponam super Dimon additiones iis qui euaserunt de Moab leones, & reliquis terræ.

IN CAPVT XV.

NVS MOAB.) Hic Propheta vaticinatur aduersus Moabitas, qui vicini Iudæis & sanguine coniuncti erant. icimus enim Moabitas ex Lot Abrahæ nepote originē duxit. In tanta ergo necessitudine saltem postulabat humanitas, vt amicitia aliquā inter se in populi colerent. Verū nulla coniunctio Moabitas cōmouit, quominus hostiliter Iudæos infectarentur, atque etiā pro opportunitate vexaret. Quod signū est inhumani & truculentū genu. Is igitur, cū adeo tenuis essent in populū Dei, quem fraterino amore protequi debuissent, tuum quoque exitum denuntiat Itaias. Memnisse autem debemus in quem finem vaticinia hæc: endant. nec enim credibile est ea Moabitis profuisse, etiā si ex ore Prophætæ ipsius audissent quod legimus. Atqui neque ipsos allocutus est, nec scriptum ad eos testimonium misit. Fideles ergo potius quā ipsos respexit Propheta, idque duas ob causas: primū ne cū tam varias mutationes viderent, euersti ciuitates, regna interire, alios succedere aliis, existimarent hunc mundum cæco Fortunæ impetu gubernari, sed prouidentiam Dei agnoscerent. Et enim si nihil prædictum fuisset, vt vanitate impleti sunt hominum sensus, & præposterè in Dei operibus excoitūt, proclue fuisset hæc omnia Fortunæ adscribere. Sed prænotiā à Prophetis, iudicia Dei quasi ex alta specula intorti sunt. Sicuti hodie nobis quasi digito ostendent Itaias que tunc oculata erant: in eius vaticiniis Deum velut pro tribunali sedentem arbitriūque suo omnia constituentem inuenimur: & quantum pro sua libidine in hoc vel alios grassati sint impii, Dominum tamè eorum opera ad exequenda iudicia sua vsum esse. Secundus finis à Prophetis spectatus est, vt inter concessiones totius orbis scirent Iudæi curam tuę salutis esse Deo: & quam vindictam lumeret de Ecclesię hostibus à quibus inhumaniter tractata fuerat, testari quā sibi chara esset.

AR MOAB.) מר Hebræis Ciuitatem significat, quemadmodū מר Murum, sed quoniam מר ער vna sunt & præcipue ciuitatibus Moabitarum, hic proprium nomen eiſe putant. Possimus tamen vtrunque nomen appellatū exponere, vt euerſionē vrbium munitarū denūtiat, quibus Moabitz superbiebant, sed magis amplector communē interpretationē. Itaque talem hic descriptionē proposuit Itaias, vt in ea Moabitarū euerſionē contemplari liceat, dum primariæ ipsorū vrbes diruuntur. Per NOCTEM. inopinarum & repentinū calum significat: à quo sibi Moabitz non timebāt. Nam cū nox quieti destinata sit, si quid tunc accideret, eo omnes vehementer, vt re subita & inexpectata turbantur. Deinde Moabitarum securitatem perstringere voluit: quod sibi viderentur vndiquaque muniti præſidiis, & extra omne periculum constituti. REDIGI AD SILENTIUM, Extingui est: vnde etiā Silentium pro morte accipitur. Quamquā alii metaphora neglecta vertere mauerūt Succisa est: quod ego in medio relinquo. Quod autē Itaias de Moabitis pronūtiat, idē Scriptura de reprobis testatur, nempe illis instare exitium, quo, tamen si nihil tale expectent, miserè opprimuntur.

2 ASCENDET in domum.) Quod ad voces attinet, alij Hebraicum nomē בית relinquant, sed cūm significet Domum & templū, probabile est vulgari in vſu fuisse pro templo, vt etiam יציעא aliās Domus Dei pro templo accipitur. Porro supplices idolis suis Moabitas inducens, simul

11 et, 12 bes.

Gen. 16, 39

Redigi ad silentium.

1. 1. T. bes. 5. 2.
3.
Exo. 23, 19,
& 24, 26
Deut. 23, 12
Ioseph. 9, 25

v. Reg. 11.7
 Jerem. 4.8.
 3, 6, 13

eorum damnat superstitionem, qui Chamoz idolum suum colebāt, quemadmodum ex libro Regum & Ieremia colligere facile est. Confugient, inquit Itaias, Moabitæ ad Deum suum in rebus tā desperatis, sed frustra. nullam enim opem in ipso reperient. Er quum mox succubiat Excelsa, hinc clarius apparet de templo loqui. Nec dubium, arcem fuisse Moabitis præ cæteris insignem & famotam, ubi in honorem idoli sui excelsa ædificauerant. Cùm enim verus ipsi Deus, ad quem in aduersis confugerent, ignotus esset, solito suo more ad idolum confugere mirum non fuit. In quo agebant miseriam suam, cumulumque malorum omnium sibi accerlebant. Eò enim magis prouocabant iram Dei, quòd se eam placare arbitrabantur. Voluit ergo apertius impiorum conditionem exprimere, quibus in aduersis nihil est subsidii, quæ enim idonea suis morbis remedia futura putant, ius nihil pestilentius esse potest, eùm Domini furorem in te magis ac magis inflamment. Nèbò etiam fuit vna ex vrbeb; Moabitarum. Duas ià recentius Propheta: nunc addit tertiam: tubiugit & quartam postremò: acti diceret, eladem illam non solum extremam illius regionis correpturam, sed peruersuram vsque ad intima, vt nullus omnino angulus expers esse possit.

SVPER OMNE CAPVT.) Vnicuique nationi suæ sunt cæremonie ad luctum aut gaudium designandum. Itali & Occidentales populi, capillum & barbam in luctualebant. vnde & Barbam promittere dictum est. Contrà, Orientales radebant caput & barbam, quæ illis pro ornamento erant: denique eùm mutabant vsuratum morem, id in signe luctus erat. Nihil ergo aliud significat, quàm totius regni statum adeo luctuosum fore, vt positis iudiciis lætitiæ, omnes mæroris & tristitiæ signa induant.

3 INCOMPITIS EUS) Persequitur eandem sententiam, luctus signa plenius describens. Eis autem abundant præ cæteris Orientales: vt enim acutiores sunt & vehementiores, ita magis affectus suos externis signis demonstrant aliis, qui vt ingenio, ita sunt motu & gestu tardiores. Quàmquam hoc fuit in eis vitiosum, quòd tor cæremoniis & gesticulationibus abundauerunt: sed de iis Propheta vt de re nota & vulgari loquutus est, tantum vt exprimeret tristitiam quæ eius regionis vastatione sequebat. nec enim frustra hanc hypotyposin subiicit: quia nunquam percellimur vaticiniis, nisi Dominus velut in rem præsentem nos adducat. Ne ergo hæc eleuter prætereunda existimarent Iudeis, eladem istam describens, simul mærorem, lachrymas, vtilitatem exprimere voluit: vt ea propemodum oculis ipsis intuerentur, quæ tamen incredibilia erant. tunc enim tràquillus erat Moabitarum status Quo magis oportuit fideles confirmari, ne hanc Prophetiam in dubiū reuocarent. Eadem etià opera notatur desperatio, cui in rebus aduersis succumbunt increduli, quia mala est futura in quam recumbant.

4 & 5 VO C I F E R A B I T V R H e s b o n) Hic alias vrbes nominat. Nam consiliū eius est velut in fuscillum omnes eius regionis vrbes colligare, vt in cõmune exitū pertrahantur: acti diceret, nullas omnino fore immunes. Quod paulò post addit, Propterea expedit Moab, quauis in cauialis sit particula, quidã tamen hic cauam reddi non putant. sed hoc parum habet momenti. Ostendit Propheta, neminem fore qui non vlulet: quia strenuus ac cordatus luctum indicit. Deinde vnumquenque proprio dolore sic occupa uim in pronunciat, vt non cogit de propinquis. Sufficit tandem ipse quoque dolentis personã. Sed mirum videtur & alienum ab ipso, quòd Moabitarum calamitatem deplorat. nã Ecclesiæ clades ipsum porus mærore afficere debuit: gaudio verò hostium interitus. Est autem huiusmodi mos Prophetis, vt personam eorū induant quibus calamitates prædicunt: atque ià eorum conditionem tanquam in theatro repræsentent. sic enim magis afficiunt, quàm si simpliciter tantum doctrina vterentur. Tametsi dubiū non sit Prophetas exhorruisse iudicia Dei, etiam aduersus impios: tamen quod dixi, simplicius & conuenientius est: atque ex frequenti viū facile colligitur. F V G I T I V S vocat, qui inde effugient. significat enim eos qui ex Moab effugient, peruenturos vsque in Zoar. Eã autem cõparat Vitulæ trieni, quæ integri est vigoris, neque partus, labores, aut iugum sensit: sed liberè exultat & lasciuuit. nam cùm imperus hostilis vrget, confugitur ad vrbes intãctas, & quæ procul à periculo videntur remotæ. Talis erat Zoar, quæ nullam hostium incurSIONEM senerat. Quamquam si quis de tota regione accipere malit, non repugno. Nam generaliter loqui videtur Ieremias, qui tamen complures sententias ex Propheta nostro mutauit. Nisi fortè etiam illic tam Zoar quàm Horonaim ita appellet, vel potius totam regionem intermediam. Si ad totam gentem extendas, sentus erit, Moabitæ in summis delitis & rerum omnium copia verati, nihil hæcenus incommodi senerunt. hinc nata est pro erua. Ideo vt subigantur, profliant ipsos, & in Zoar vsque expelli necesse erit. Zoar autem oppidum à Moabitis remotissimum erat. Itaque saluti suæ ipsos consiliere non posse significat, nisi procul aufugiant Hic docentur omnes quos delicate tractat Dominus, ne se effrent, ne prouocent Deum sua lasciuia: sed modesti sunt rebus vel tumè prosperis: parati etiam ad omnem vicissitudinem eùm Dominus eorum statum mutare volet. P E R A S C E N S V M L V H I T H. Describit alias Moabiticæ regionis parres, eiusque populi fugam depingit & luctum, qui in vniuersa terra futurus erat. Vbi vertimus Clamorem excitabunt, alii reddunt Conterent se clamore, vel frangent, voluntque esse metathesin literarum: & esse duplicatum. Ita radix verbi esset נקע. Sed quia ad summam rei parum intererat, reliqui quod magis erat receptum, vt verbum descendat ab

Jerem. 48.
 34

77. Si quis malit verbum Frangendi, tenus erit, In planctu & clamore concussionem fore membrorum, & quali fragorem, dum brachium brachio alhiditur.

6. AQUAE NIMRIM.) Amplificat hyperbolica locutione hanc vastitatem. Gramen arefcente ait: quod accidit vbi Dominus terram aliquam admiculis omnibus destituit. Aquas sublatum iri: nam verisimile est ei regioni aride & sicca fuisse admodum necessarias. nihil enim sine irrigatione tales producent. Tameñi verò hyperbolicus sit sermo, nihil tamen nisi verisimilimum cõinet. Nec enim modum excedit, sed ita crassius pro ruditate populi exprimi oportuit, vt sciant terram Dei benedictione priuatam, fore similem deserto abique vlla specie.

7. PROPTEREA residuum quod fecit.) Idem est quod vulgò dicimus, *Ce qu'il aura esparce*. Opes enim repositas intelligit: atque exprimit quod accidere solet regionibus quæ hostiliter inuaduntur. Omnes enim opes suas aliò transtuehere solent, vt in tuto aliquo loco depositas postea rebus pacatis recipiant. Nullum verò nis receptaculum, nullam arcem fore significat vbi turò eas deponant: ita vt cogantur eas inter salices abscondere. quæ certe miseria extrema est, cum graß tantibus hostibus nullum receptaculum deponendis nis quæ magno labore comparauimus inueniuntur. Has autem salices in abdito quodam & remoto ab aliis loco fuisse verisimile est. Alii de hostibus exponunt, quòd opes quas diripuerint afferent ad torrentem, vt communem prædam inter se partiantur.

8. CLAMOR circuiuit terminos.) 7. ornatus causa additum est. Significat omnes circumcirca fines eius regionis plenos fore clamore & vlulatu: quoniam ea clades ab vno termino ad aliũ peruenit. Clamori adiungitur bis vlulatus, ad intemperantiam doloris notandam, sicuti homines desperati totos se in meorem proiciunt.

9. QUONIAM quæ Dimon.) Hic non tantum meorem & vlularum, fugam aut trepidationem, au: cupiditatem hostium in diripiendis opibus, sed hominum stragem describit: quam magnam fuisse necesse est, vbi magni & celebres flumi, qualis Dimon fuit, euore implentur. PER ADDITIONE intelligit, Dominum, in cuius persona loquitur, aucturum cades, vt cumulerentur caduera interempta, nec vllus latuitiæ & occisioni sit modus. Tameñi verò crudelis in hac cæde fuerunt Allyri, Dominus tamen crudelis non fuit. meritò enim Moabitarum truculentiam puniebat, quam indignissimè erga Iudæos exercuerant, quorum misereri debuissent. Idem ergo iudiciũ quod in alios tulerant, ipsos sustinere oportuit.

10. VLULABIT.) Hæc etiam additamenta illa sunt de quibus loquutus est: vel saltem pars illorum. Est enim hic velut cumulus illius cladis: vt si qui manus hostium euadere atque è strage se se eripere conabantur, his occurrerent leones & feræ bestiæ, à quibus vorarentur. Eripient quidè se è strage, inquit, sed nõ propterea salui erunt, neque manum Dei euadent. Atque hic verus est Prophetæ tenus, si quis proprius totum eius contextum expendat. maiorem enim expressionem miseræ cladis illius ad dere voluit: etiam tenues reliquias è strage creptas, in leones incurturas esse. Sic enim impios inlectatur Domini manus, vt eam nullo modo effugere possint. Nam si periculum vnum euaserint, in aliud statim incurrent. Hæc autem meminimus in consolatione piorum dici à Propheta, vt aliqua promissio eorũ aduersus crudelitatem hostium susteteret. Tandè enim peridè: urne vipiam vel in diis iuis, vel arcibus, vel latibulis, vel fuga perfugiũ habituri sunt.

CAPVT XVI.

1. **M** Itite agnum dominatori terræ de petra deserti ad montem filie Sion.

2. **M** Erit autè sicut auis emissã, recedens è mido: ita erũt filie Moab ad transitus Arnon.

3. **M** Cogite consilium, facite iudicium: pone sicut nocte vmbra tuam in medio meridici: absconde expulsos, profugum ne prodas.

4. Peregrinẽtur apud te cieceti mei. Moab, sis illis latibulum à facie vastatoris: quoniam cessauit emunctor, finitus est vastator, consumptus est concalculator è terra.

5. Et præparabitur in misericordia soliu, sedebit, que super ipsum in firmitate, in tabernaculo Dauid qui iudicet, & querat iudicium, & accelret iustitiam.

6. Audiuimus superbiam Moab (superbus est valde) superbiam eius, & arrogantiam eius, & insolentiam eius. Sed non rata erunt mendacia eius.

7. Propterea vlulabit Moab ad Moab, totus vlulabit, propter fundamenta Kir-Hare-^{gnationem.} gationem. Seth-gemetis tantum percussi.

8. Quoniam vites Hesbon excisæ sunt, vitis Sibma. Domini gentian concalcarunt exi-

¹⁰ Vel, indi

- uas eius" propagines quæ vsque ad Iazer peruenierant: errauerant vsque ad desertum, nobiles eius plantæ prostrate sunt, quæ transibant mare.
- 9 Propterea fletu in fletu Iazer vitis Sibma: inebriabo te lachrymis meis Hesbon & Eleale: quoniam super collectionem tuam, & super messem tuam" irruet canticum.
- 10 Sublatum est gaudium & exultatio ab agro fertilis: in vineis non exultabitur, nec iubilabitur. Vinum in torcularibus non calcabit calcator, canticum quiescere feci.
- 11 Propterea viscera mea super Moab quasi cithara sonabunt, & interiora mea super Kir-Harseth.
- 12 Et erit, cum apparuerit fatigatum esse Moab super excelsa, tunc veniet ad sanctuarium suum precandi causa: nec proficiet.
- 13 Hæc est verbum quod protulit Iehoua super Moab ab hoc tempore.
- 14 Nunc, inquam, locutus est Iehoua, dicens, Tres anni, quasi anni mercenarii: & tunc in ignominiam vertetur gloria Moab, in tota multitudine eius, quamuis multa: & reliquæ eius pauca, exigua & inualida.

I N C A P V T X V I.

MITTITE AGNUM) Hic Propheta insultat Moabitis, quod Deum in tempore non agnouerint, sed manum eius securè expectauerint, donec funditus perderentur. Est igitur hic damnatio feræ pœnitentiæ: cum homines nullis monitionibus reduci possunt, obstinatioque animo aduersus Deum pergunt. vbi enim insanabilis morbus est, huiusmodi exhortatio locum habet. Atque hoc diligenter obseruandû est: quoniam Hebræi & Christiani perperam hunc locum interpretantur. Hieronymus cum exponit de Christo, quod originem traxerit à Moabitis, vnde Ruth erat oriunda: cumque ferè sequuntur omnes Christiani, ac si diceret Propheta, Domine, tamen si ad eum seuerum iudiciû Moabitis manet, tu tamen eos haud penitus perdes: vt scilicet nobis agnum mittant, Dominatorem terræ. Verum illa interpretatio, quia nihil habet coloris, refutatione non eget. Hebræi verò hoc dictum putant, quod Moabitæ tributum quod eis pendebant, afflictiis Iudæorû rebus pendere desierint. Postquã autem Itaias de restituendo Iudaico regno vaticinatus est, simul exhortatione addi putabant, quæ eos de agnoscendo suo Regem admoneret. Imò volunt hoc esse instar edicti Regis, quo eorum defectione corrigat, Mittite tributum quod debetis. Sed nunquam legitimus Moabitas Iudæis subditos aut tributarios tributum nec vlla eius rei coniectura probabilis est. Nec enim conuenit quod ex historia Regû allegant: quandoquidem illic agitur de Rege Israel: & nominatim Ahab & Samaria exprimuntur, quibus Iudæos extremo odio fuisse scimus. Primam ergo quam attingi interpretationem, vt veram & genuinam, sequor. Propheta enim consilium est damnare Moabitas, quod non respicerint in tempore: nunc frustra facturos, quod eis facile adit magnòque ipsorum commodo licuerat. Atque ita *in parvum* accipi debet, Mittite: ac si diceret, nullum esse venæ locum, frustra missuros. Impii enim cum monentur, securè omnem exhortationem negligunt: vbi pœnas dant, anxii circumspiciunt, vbi que opem quaerentes, tentant omnia remedia: verum sine fructu, nihil eni promouent. His igitur periuicaciam & obstinationem exprobat Itaias: nec iam respiciendi tempus esse ostendit, cum exitum, quo dignerunt, sustinebunt. Quod Iudæi hic Ezechiam designari putant, ab omni ratione alienum est. Nec enim hic certam terram, sed potius vniuersum orbem designat, de quo etiam in genere loquitur. Ad Deum ergo ipsum referri debet. Agnum vocat, qui in sacrificium offerendus esse nam & Gentes profitebantur se Deum colere cum sacrificia faciebant. PETRAM delerti vbiem vocat, quam Moabitarum primariam fuisse putant: quamquã fieri potest vt totam regionem completi voluerit atque ita ent in ynedoche. Ad montem, id est, ad legitimû Dei templi. vbi ex Legis præscripto sacrificia offerebatur. Insignis est hic locus aduersus obstinatos, qui doctrinam omnè reiciunt, & securè contemnunt Deum, donec iudicia ipsius experiatur.

2 ET ERIT.) Nunc ostendit Propheta quid voluerit proxima insultatione: scilicet, non esse tunc Moabitis cogitandum de sacrificiis mittendis: quia sibi non aliter consulere poterunt, quam relicta patria. Annum similitudine pauorem exprimit, quo percussus vel ad foli crepitum fugient. Denotat enim trepidam fugam & lassitudinem Moabitis, qui otioso abusi fuerant.

3 COGITE consilium.) Pergit in eadem sententia. Nam si relictus hunc locum intelligere velimus, proponendum est nobis excidium Moabitarum, quo dire afflicti sunt. Reuocat autem in memoriam scelera ipsorum: vt quàm merito dent pœnas, magis peripicuum omnibus esse possit. Quum omnia ipsi essent in manu, proteruè deliquitunt, neque apud ipsos locum habuerunt

Vel, palmites.

Vel, ca. det.

Ruth 1.4
2. Luth. 1.5

2. Reg. 1.5,
6.

Deut 12.5,
6.7

2. Chron. 7.

12

runt vllæ obiurgationes: nunc destituti ingemiscunt, & querunt remedia, quæ nusquam apparent. Sic enim cum reprobis agit Dominus, vt quod inexculabiliores sint, media omnia suppeditet, & veluti in manu præbeat: sed cum his pro iualibidine abusi sint, atque omnia in peruertum finem conuerterunt, eos omni ope & subsidio destitutos, in nihilum redigit. Cum prosperis rebus fruerentur Moabitis, haud magnopere ipsis boni & æqui cura fuit: cum iure dominari possent, regnûmque ipsis stabile esset, eo ad tyrannidem abusi suat. Nunc igitur spoliati omni dominatu, extorres & profugos per Ironiam monet Iudas, vt consilia meant, & statuunt iudicia quæ olim per fraudem & iniuriam euerterant. Illud enim tempus respicit Iudas, quo omne imperium & potestas Moabitis adempta fuerunt. Atque similis exprobratio videtur esse ei, qua Dominus Adimum compellat: Ecce, Adam quasi vnus ex nobis. Ride- tur enim mordaciter commate, quod egregius doctus tuis non contentus, Deum ipsum æmulari voluisset. Ita Moabitz suis ornamentis & opibus haud contenti, Iracundia & Iudæos miserè vexabant, & prædabantur, & aduersus ipsos praua consilia inibant. Cum ergo præclaris Dei donis abusi essent, meritò hanc exprobrationem audierunt: quæ similiter in omnes reprobos competit, qui insolenter prosperis rebus exultant, nisi que inhumaniter ad vendandos proz abutuntur. nã cum ea quæ Dominus in rectum vti consecrasset, sed è contaminant, his meritò priuari, extrema penuria afficiuntur. Cuius rei exempla quotidie cernimus. Vnde enim sit vt præcipites ruant, qui in summo dignitatis gradu erant constituti, nisi quod Dominus tyrannicam eorum dominationem & scelera vlciscitur? Deridet etiam Dominus ipsorum probra, ignominiam, ciuitatus, atque etiam querelas: vt eum exclamant, O si eadem mihi redeat facultas! Si in pristinum statum restituatur! Tunc enim tera penitentia est.

Genes. 3. 22

VMBRAM TVAM) Poterant, vt iam attingi, Moabitz aliquam leuationem afferre miseris Iudæis, cum eos Assyri vexarent. saltem profugos recipere debuissent, si quid humanitatis, sed potius insectabantur, ærumnæque plus satis grauatos infestis urgebant. Quam ergo crudelitate Moabitz exercuerant erga alios, eos etiam experiri æquissimum fuit: vt cum erecti essent è suis sedibus profugi, vagi, nullum ipsis refugium, nulla umbra, qua se ab æstu contegerent, vltimum occurreret. Cur enim fruerentur solatis, quæ inhumaniter aliis denegerant? **MERIDIE** hic pro grauissimo æstu accipit. Hæc enim similitudo frequens est Scripturis, Dominum fuisse instar nubis in meridie, & noctu columnæ ignis: quod id semel in deserto præstitit. Hanc loquendi formam, quod vltima esset, retinebant Propheta: tametsi historiam non referrent. Porro quum dicit, **ABSCONDE XPVLSOS**, Iudæos intelligit, quos cum persequerentur & vexarent Assyri, Moabitz etiam inhumaniter tractarunt. Officiu enim ipsorum erat, profugos, ac præsertim ad se confugientes, excipere & subleuare: quos cum expulerint, ipsos similiter expelli, omni se subsidio & ope priuari necesse fuit. Iusta enim Domini sententia est, quæ vnicuique eadem mentura qua mensus erit, reddi iubet. Vult autem Propheta, Moabitas peccata sua agnoscere, vt se meritò pœnas suæ crudelitatis dare fateantur. Quamquam potius Iudæos respicit, vt miserias suas non negligi à Deo sciant, quem earum audiunt fortitorem.

Exod. 13. 21

22, 23

Numer. 14. 14, 15

Deut. 1. 13

Deut. 19. 19, 21

Matth. 7. 2

4 PEREGRINENTVR APVD TE) Sic Moabitas alloquitur Propheta, ac si comuni populi nomine suppliciter rogentur, Estis vicini, consanguinei: excipite calamitosos, & iuate: quod si iuuare non libeat, ne saltem nocatis. Inducit autem Deum loquentem: qui partes populi sui suscipere solet, quasi vices subeat deprecantis. Certum est enim, Moabitas nihil tale Iudæis præstitisse: sed potius coniunxisse suos conatus cum Iudæorum hostibus, vt ipsis nocerent. Sed, quem admodum nuper dixi, quid dictaret ipsa naturæ æquitas ante oculos ponit Propheta: quod magis de est ibilis sit crudelis eius violatio. Ceterum diligenter obseruandum est hic locus: quia ostendit Deus quantam sollicitudinem gerat pro suis, quando perinde afficitur eorum iniuriis, ac si illatz sibi essent: sicut per Zachariam testatur est, Pupillam oculi sui tangi, quoties ipsi attinguntur. Exaudit gemitus & lachrymas miserorum hominum qui ipsum inuocant: ac vti quæque id non semper nobis appareat, in tempore tamen eos se audisse ostendit. Hic ergo dicamus humani & officiosi esse erga profugos & extorres: ac præsertim erga fideles, qui Job confessione Verbi exultant. Nullum enim officii Deo gratius aut acceptius esse potest. cõtrà nihil inhumanitate & sequitiam grauius aut detestabilius. Quod si in calamitatis nostris leuamen aliquod sentire velimus, simus ipsi humani & misericordes, nec opem egenis denegemus. Beatus, inquit ille, qui de egeno & inope prudenter iudicat: in die mala liberabit eum Dominus, Contrà. Iudiciu sine misericordia ei qui misericordie expers fuit. Nam quod cecetos suos vocat Deus, quantum hoc ad penam non ineptè referri queat, quasi diceret iusto iudicio expulsos esse è terra Canaan, quem admodum ipsis toties minatus erat: simul tamen haud dubiè intelligi manere sub fide ita & patrocini- no, quod eos quauis patria extorres & cecetos, nihilominus agnoscat pro suis. Ea enim calamitas quam ferebant Iudæi, poterat signum videri reiectionis. Atqui Dominus eos, tametsi seuerè

Zach. 2. 3

Psal. 12. 6,

23. 10,

24. 21

Psal. 41. 2

Ier. 2. 13

Deut. 28. 64

castiget, pro filiis agnoscat. Vnde eximia ad nos redit consolatio: nempe, nos filiorum numero ceteri, tamen duras & graues plagas sentiamus.

QUONIAM CESSAVIT EMVNCTOR.) Nunc sermonem ad Iudæos conuertit, eoque sicuti antè pergit consolari: offendens fore, vt cum hostes sublati erunt & medio, eorum proligatione vel interitu, suis quoque calamitatibus & miseris subleuentur. Tamen si superiora, quauis nomine Moabitas conueniret Propheta, ad ipsos maximè Iudæos pertinebant. Sed tunc vincitiam solum tanquam hostibus minabatur: hic clarius etiam allicitam populo suo promittit. acsi diceret, Putasti Moab de populo meo actum esse: qui cohibebo hostes, si me que asilitioni illi afferam tu igitur peribis: ipse vero tam diu is eladibus tandem emerget. Nisi forte placeat temporum esse enallagenæque ita particula valebit Donec, & vno tenore legenda erit tota sententia. Quia tamen coactum hoc videri posset, retinere malui genuinum sententiam.

5 ET PRÆPARABITUR.) Quòd Hebræi totum hunc versum de Ezechia exponunt, minime contentancum est. Nam de maiori Ecclesiæ instauratione dixerit Propheta: nec dum pœnas dederant Moabitis quo tempore floruit Ezechia imperium: & iterum fulgere cepit in Iudæis Dei benedictio. Perinde igitur est acsi dictum esset, Hostes omnes electi populi machinam in ruinam Dei Regni quod Deus stabile fore, imò æternum promittit. Ergo ne in misera dissipatione animos deipondant, regni perpetuis, quæ celebri oraculo testata fuerat, in memoriam reuocatur. Itaque de nullo alio quam de Christo exponi potest: quanquam faceret Ezechia gestisse typum Christi, quemadmodum Dauid, & reliqui successores. Verum ipsi ad Christum ducunt, qui solus vindex est, & populi ductor: qui que reliquias ex dissipatione collegit. Hac igitur ratione pios ad Christum reuocat acsi diceret, Seruis quem colatis Deum. Iste præsidem fore salutis vestra asseruit, & tub eius patrociniò semper maneatistuti & incolumes. Quòd si quãdo res in deterius labi contingit, redemptorem vobis promissit, sub quo noua de integro felicitas resurgat ac vigeat. Vt que ad tempus deploratis, veniet tamen ille Ecclesiæ vindex, qui vos in florente libertatis statum restituet. Itaque vos in expectatione ipsius toto animo recumbere oportet: etiam cum dissipatum & miserum Ecclesiæ statum cernetis. Atque hoc diligenter notandum est: quoniam fluxæ & euandide sunt omnes aliæ consolaciones, nisi ad Christum omnia referamus. Desixi ergo in ipsum sint oculi nostri, si beati & felices esse velimus. Promissit enim nos in media etiam cruce beatos fore: cruciatibus & tormentis ad beatam vitam aditum præbitorum: quocumque ærumnarum patiemur, nobis in eumulum felicitatis celsurum esse. Ostendit autem Isaias hoc non opera hominis, sed beneficio Dei euenire, qui huius solii architectus est. Quare eius gratuito fauori tribuere & acceptum ferre conuenit, quod sacra hæc sedes inter nos stabilitur. Idque dixerit Propheta confirmat, non alibi querenda esse causam, quam in mera Dei misericordia. Nec verè est, nec enim auid dignitate, aut meritis, quæ certè nulla sunt, adduci potuit Deus vt solum, quod populi culpa & scelertibus cõsiderat, rursus erigeret: sed cum videret perditos quos ad opauerat, specimen edere voluit infinitæ suæ bonitatis. Iam si opifex est Deus huius solii, à quo cuerti poterit, an ipso fortiores erunt impii?

SEDEBIT IN FIRMITATE.) Singula hic ferè verba suum pondus habent: ad eò vt versiculus hic assidua meditatione dignus sit. Quòd allusionem hic in Tabernaculi nomine esse volunt, mihi non displicet: quòd iohannes gregarius homo fuerit, antequam ad regni sedem vocaretur. Nam voluit Propheta imaginem Ecclesiæ depingere, quæ nihil simile habet cum thronis Regum & Principum, nec auro aut gemmis refulget. Esti autem sub humili despectu, quæ forma proposuit spirituale Christi regnum: simul tamen admonet in terra inter homines manifestum fore. Nam si tantum dixisset, Erectum iri solum Christi: quæri potuisset, an in cælis, vel etiam in terra esse desset. Nunc cum dicit, In tabernaculo Davidis, ostendit eum non inter Angelos tantum, sed etiam inter homines regnare: ne ad ipsum querendum in cælos penetrandum esse existimemus. Ridiculum verò putant impii quòd prædicamus de regno Christi, acsi phantasma quoddam esse, quòd ipsi imaginaremur. Volunt enim oculis intueri, quòd sensibus ipsorum conueniat. At nos nihil carnale de eo concipere, sed eius manu & virtute contenti esse debemus.

IN FIRMITATE.) **NEN** tam certitudinem quamlibet, quam veritatem significat.

Hic verò Propheta firmum & stabile Christi regnum fore intelligit: quemadmodum etiam Daniel testatus est. Item Euangelistæ, Regni eius non erit finis. In quo à communi regnorum conditione eximitur: quæ tamen si magnis & amplis opibus fundata sunt, labefcunt tamen, vel etiam moent mole tua, vt eorum soliditas parum differat ab euandide figuris. Atqui imperium Christi, quauis subinde labat, quia Dei manu sustinebitur, perpetuum fore testatur Isaias. Aptanda igitur hæc testimonia aduersus tentaciones quæ oboriuntur, quoties impetitur regnum Christi: à tot tantisque hostibus, vt statim collapsurum videatur.

2. Sam. 7.
13

Iob. 10. 16.
E 11. 52

Matth. 5.
10. 11
Rom. 8. 26,
13. 1

1. Sam. 16.
11. 2, 5
2. Sam. 7. 8

Dan. 2. 44
7. 14
Luc. 1. 33

deatur. Quauis enim omnia machinetur mundus, ad eoque inferi ipsi ignes & flammæ euomat, huic promissioni standem est.

QVI VDI CET.) אָשׁ accipio pro Gubernatore: ac si diceret, Erit qui gubernet. Saepe enim magnificum solum videmus, quod sensore caret. Et plerumque accider, Reges aut idola esse, aut peccata, ut qui nihil iudicii, prudentiæ, aut consilii habebunt. Hic autem iustitiam dicit, qui iungitur officio probi gubernatoris. Atque hoc additum est, ut Christum vindicem nostrum fore intelligamus. Iudicium enim quod ei tribuitur & iustitia, nihil aliud quam tutela est, sub quam nos recepit, & quam violari non sinat. Nec enim feret ut impune nos impu iniurijs afficiant, dum æquis placidisque animis in eius fidem nos conferimus. Accederandi autem verbo breui ac promptissime vicem nostram vltimum docet: quod imparientia nostræ opponendum est. Nunquam enim satis tēpestiue nobis opem ferre videtur. At qui dum abripitur, desideria feruore, meminerimus hoc accidere, quia eius providentiæ locum non damus. ut cuique enim pro tensu carnis nostræ tardet, tua tamen iudicia ad opportunitates, quas melius nouit, optime attemperat. Itaque eius voluntati acquiescamus.

6 ADDI VIVS.) Propheta addidit hanc sententiam vice occupationis. Incredibile enim videbatur quod promiserat de solo Regis instaurando & delendis Moabitibus, qui tunc florebat: opibus, & valuis munitioibus præditi erant: vnde etiam præteriti fortuna elati, in solecebant. Adde quod proterua, qua insultabant mueris Iudæis, ad frangendos vel quatiendos animos dura & grauis erat machina. Hanc tentationem ut antiper Prophetæ, referat satis notus esse eorum iactantias, verum ipsorum superbiam impedimento non fore, quo minus à Deo prostigentur: quia nullus armorum apparatus, nulla pecunia, vis, nulla multitudo oblitere Deo potest. Loquitur autem Ictias quasi de re passim cognita: Moabitas sic elatos esse animo, vt nihil timeant: quemadmodum vsu veni, qui opibus abundant & copis, vt se supra Deum & homines impotenter atollant. Qualescunque verò sit eorum arrogantia, Dominus eam facillè retundet.

IN SOLENTIAM) עֵבֶרָה Hebræis vt plurimum vocatur Indignatio. Sed circūstantia loci aliquid expressius querere vna est. Nomen trāsgrediēdo deductur, ac si quis Latine diceret Excelsium: deo Insolentiam vertere placuit. Apud Ieremiā post voces Superbiæ & Fastus, inuenitur Altitudo cordis. Nō dubito quin vterque Propheta intelligat populū illum sua morositate, & fastidio, lauitiis, ita si ille crudelē, vt leuisimis quibusque de causis exanderecet, ac ferociter insurgere, contra alios. Hoc enim vitium semper cum elatione animi coniunctum est: quia superbiā sequitur deipiciētia & contēptus aliorum: & qui plus æquo sibi tribuunt, facillè excandescunt, indignantur vel ad leuē offensionē nihil denique possunt ferre: nec modò irritabiles, sed etiam contumeliosissimi. Omnes enim sibi obnoxios reddere vellent, se verò nemini, nisi ad nutum eorū obsequantur omnes, sibi iniurias fieri putant. Hanc animi impotentiam facillè producit superbia: humiles contrā humanitatem cum pari modestia coniunctam habent, & facillè cuius ignoscunt.

MENDACIA) בִּרְיָהּ vocant Hebræi vel Membra hominis, vel Ramos accipiunt etiam pro Vaticinatione. Vnde & Græci μαρτυρία virtutem qua significatione aliis in locis reperitur. Nonnulli hic metaphorice putant positum esse pro Filis, alii transferunt vel Sermones, vel Cogitationes, alii interpretantur Vires aut Nervos. Sed meo iudicio potius accipitur pro mani iactantia: quia & hoc nomen saepe pro Mendacio sumitur: & paulò post videbimus quanto aptius præteriti loco respondeat hæc significatio. In voce בָּן similiter variant interpretes. Maior pars vertit, Non recta esse mendacia vel Non rectos sermones: alii, Non esse vera mendacia. Et quo ad summam rei, horum tententiæ ferè subscibo. Nec enim dubito hanc Prophetæ mentem esse, Moab temere efflare vanas suas ostentationes: quia quod concepit non efficit. Quod autem ad verba spectat, certius colligitur eorum sensus ex 48. capite Ieremiæ. Nam vbi hæc eadem Prophe-
Ierem. 48.
26

7 PROPTEREA VULABIT.) Apertius declarat quod iam dictum est: hanc superbiam & ferociam, que ex ea nascitur, exitii causam fore. Cum enim superbis resistat Dominus, fieri non poterat, quin fastū hunc, sub quo miserè & indignè calcata fuerat Ecclesia, prosterneret. Atque eodem exēplo, superborū omnium finem tragiciū esse necesse est. Quod addit MOAB AD MOAB, significat quasi lugubrem inter eos fore concentum, vbi mutuo conquerentur de tuis elatibus, ærumnaque suas inter se logebunt. Quod alii reddunt, Ob Moab, frigidum est: quia continuo post sequitur vltulatum fore vbi que, vel passim intoto populo.

PROPTER fundamenta) Hanc primariam urbem & regiam fuisse satis conuenit: sed alii nomen proprium, alii appellatiuum esse arbitratur. Non dubium quin etymologia uocabuli inde ducta sit, quod si lithi lapide extructa esset. Potest etiam fieri ut à murorū specie, qui lateribus constructi erant, sic uocata sit. Fuit autem urbs insignis in illa regione. Fundamēta uero potius quam urbem ipsam nominari: quod funditus diruenda esset: ac si diceret, Non lugebitis aut diripiētiā urbis, aut ruinam ædificiorum, sed integram eius euerisionem nihil enim ex ea supererit כבאום, exponunt Claudos. ego Percussos intelligere malo. Particula וַאֲנִי quæ præponitur nunc, tantundem ualet ac Certè uel utique: aliquando sumitur pro Atqui, uel Sed tamen. Qui affi matuè exponunt, talem sentum esse putant, Gemetis utique percussis: id est, non oportebit uos conuolucere homines qui uestro nomine luctum fingant, ut fieri solet in funeribus, sed lugebitis serio. Ego uero וַאֲנִי pro Tantummodo accipere malo: id est, Quicumque superstitēs erunt, uulnerati erunt. Nemo in colu- mis futurus est. Hac enim locutione extremam urbis illius cladem exprimit: ac significat, superstitēs non aliorum tantum ærumnas, sed etiam tuas deploraturos. Erunt enim & ipsi uulnerati. Quod si tam graues pœnæ sumuntur de superbis, dicamus nos summissè & modeste gerere, & ipso hu- miliari sub potenti Dei manu.

8 QVONIAM VITES.) Hic Propheta allegoricè totius regionis vastationem describit.

Jerem. 48.
32

Eam uites optimis abundasse credibile est, quemadmodum ex hoc & simili loco Jeremiæ loco colligere promptum est. Solent autem Prophetæ, cum regionibus exitium minatur, quæ in his præcipua sunt recensere. Ut si de Belgia nobis sermo sit, de uicibus certè non loquemur: quemadmodum si de Aurelia, aut Burgundia agendum esset. Hæc autem urbes quas refert Propheta, præcipua in Moabitica fuerunt. Ex earū uinetis palmites quosque præstantissimos dicit cultos esse à Domini gentium hoc est, Victoribus, qui populis bello abactis: longè latèque dominabant. Quod dicit peruenisse usque ad Iazer, ad amplitudinem notandam ualet. hæc enim urbs in finibus terræ Moabitarum sita erat: ac si diceret, non tantum exienderet pars aliqua uitium, sed tota regio longè latèque vastabitur. Aliqui hoc ad hostes ipsos referunt, sed malo supplere relinunt וַאֲנִי, & referre ad uites, quæ scilicet tam latè patebant, ut perueniret usque ad Iazer: ut si sensus. Tamen si ad Iazer usque peruenierint hæc uites, & occupauerint longissimum tractum, illinc ad desertum usque: tamen eas omnes Domini gentium calcabunt. Ita contextus optimè fluit, quia mox sequitur, Vincas utique ad desertum, atque etiam ad mare usque diffusas fuisse, quo significat regionem admodum fertilem, præsertim uero uisiferam. Trans mare uero dicit, eò quod in feraciori propinquum mare aggeribus repelli solet, ut propagetur cultura, iactis que pilis & molibus impetus aquæ arce- tur ad solum dilatandum.

9 PROPTEREA FLEBO.) Alienam hic personam induit Propheta, ut alibi annotauimus: nam Moabitarum nomine dolo atque ingenuit. Quanquam enim fideles semper exhorrescunt iudicia Dei, nec sensum humanitatis exuere possunt, quin ipsos misereat exitii impiorum: hic tamè priuatos suos affectus non deserbit, sed consilium eius est, addere auctoritatem suæ doctrinæ, ne quisquam de euentu ambigat. Itaque representat in persona Moabitæ, uelut in theatro, luctum & mestitiam, qua post illam cladem afficerent omnes: quod magis confirmet Iudæos in hac promissione, quæ incredibilis alioqui uideri potuisset.

QVONIAM super æstiuos.) Hanc postremam partem variè exponunt interpretes. וַאֲנִי Ca- dere significat & irruere. Qui pro Irruere accipiunt, nomen וַאֲנִי referunt ad ipsos hostes. ac si diceret, Clamor hostium super messem tuam irruit: ut sit tacita antithesis inter hunc clamorem & iubilum, de quo postea loquetur. Alii sic exponunt, Futurum ut clamores iaceant: quasi nullus futurus sit cantus, nec amplius lætæ & iucundæ uoces messio- rum sint audiendæ, quibus se post messem ex- hilarare solent. Sed malo ad clamorem hostium referre: cum quo Jeremiam fidelissimum huius loci interpretem sequor, qui Irruere uastatorem dicit: quod hic Itaias Hostilem clamorem uocat, ac si diceret, Cùm te ad colligendam messem & uindictam parabis, irruent hostes, quorum terribilis audietur clamor pro iubilo & lata captilena, qui te abò procul expellat.

Jerem. 48.
32

10 SVBLATVM est gaudium.) Idem alius uerbis confirmat, totam regionem uastam ac desertam fore, ut nulla amplius in ea aut messis aut uindicta sit. Quod Deum minatur facturum, ut desinat uinitores canere, recipiat ad uersutum morem. Solebant enim colligere uindictam & tripudiarè, & cantibus testari lætitiā. Unde & illud Vergilius, iam canit extremos effectus uinitor. Antes sicuti quum ad portum appropinquant nauæ, clamant suum κέλευσμα: quia perfuncti laboribus, & erepti periculis, quietem, uel aliquam relaxationem sibi propositam uident. Perinde ergo est ac si diceret Propheta, Sublato frugum prouentu nihil reliquum fore, nisi ut penuriam tuam deplorent.

11 PROPTEREA) Iterum Propheta sub persona Moabitæ ingentem luctum describit: nempe extam acerbo dolore manantem, ut etiam intestina crepent, uel eum strepitu tumultucentur. nā à signo rem ipsam notare uoluit. Diximus autem quorum speciem uix istè descriptione: ut scilicet quasi in rem præsentem adducti, certius speremus quæ uideatur omnem fidem excedere. Prima- riam uero urbem iterum nominans, per synecdochen designat cladem totius regionis.

12 **BT ERIT**) Iterum redit ad eam sententiam quam prius attigerat: nempe idololatrias rebus afflictiis ad idola sua confegere, vt ex iis aliquam alleuationem querant. Quamquā aliquando plus hinc exprimat. nā eum idololatræ ordinariorum templa & sacella habeant, si qua maior ingratu calant: is, aliud templum adeunt, quod præ cæteris sacrum, vnde eam sibi numen præterius fore arbitrantur. Quomodo admodum hodie Papiſtæ in extremo aliquo discrimine constituti (nam vitū hoc secularium omnium sunt) voti se magis posituros putant, si excurrant ad Claudium, aut Mariā Lauretanam, aliudve inter alia celebre idolum, quā si in propinquo templo conueniant. Supplicationes extraordinarias decernunt in templum longinquius, &c. Hac significatione Propheta Sanctuarium vocat, quod apud Moabitas præ aliis celebre fuit, ipsumque adituros significat, sed nullo profectu. Templum verò celeberrimum, Chamoz dicitur fuisse cōstat ex Sacra historia. Particulam **לבו אל** hoc est, Non poterit, sic exponunt nonnulli, Tādem fore ipsis laici: adinam, vt vires non superperant ad templum adeundum. Sed hinc sentus mihi aptior videtur: Nihil proficiet. Excludit enim Moabitas ab omni spe salutis: ne in dno quidem ius præsidium illis fore. Verbum **נחרא**, Quom apparuerit, pondus habet. Significat enim idololatrias non duci ratione, sed potius præferri tenentur quā brutas pecudes, quia sicut illæ tactu, olfactu, aspectu iudicant: ita idololatræ nullū alium magistrum habent, quā sensum carnis. Siquis igitur ratione ostendat eos perperam agere, nihil efficit. Et nā aliquoties experti sint se nihil tot laboribus efficere, non superie debuerit: sed nouas commisitent rationes, nouosque introducent cultus, quos etiā Deo probari volent. Si ex sententia ipsi succedat, ius superstitionibus omnia tribuunt, magisque obtinātur. Quod si nulla in re iuuante sentiant, commenta sua abiiciunt, damnant superstitiones cultus, dū sique ius maledicunt. Pendet demique toti ex euentis, nec quicquā aut ratione, aut verbo Dei iudicant. Ideo prout eos ducit experientia, subinde mutant consilium. Videtur tamen Propheta plus aliquid velle, Moabitas scilicet, vbi palam detecta & conuicta fuerit eorum stultitia, quod hæcenus frustra laborauerint, venturos in templum Chamoz, pudore magis quā iudicio.

1. Reg. 11.7

13 **HOC EST VERBYM**.) Clauula hæc vaticinii est sanctio. Significat enim decretum ipsius Dei à se pronuntiatum esse: nec quicquam se protulisse in medium quod non profectum sit à Domino, atque ita hominis personam exuens, Deum loquentem in:roducit in hunc modum:

14 **TRES ANNI**.) Tempus non modò ad certitudinem præfigurit: sed etiam ne longiore mora languescant fideles. Alludit autem ad pacta hominū, in quibus ex conditō præfigit tempus solet, quod non licet prætergredi. Idque potissimum in operis mercenariorum: quorum similitudinem sepius adducit Scriptura, quod ingenti desiderio præscriptū illum diem expectent, quo mercedem accepturi sunt: gemunt enim quodammodo sub onere, & quotidianos labores moleste fecerunt. Hoc modo se Moabitis edicere diem ait Dominus, è qua minimè elabentur, quin destruat omnis eorum potentia. **MULTITVDINEM** nominatim expressit, quoniam magna apud ipsos erat, eiusque nomine gloriabantur, & se inuictos putabant. Quod addit, Reliquas fore inualidas, tantam fore mutationem intelligit, vt nihil eum priore statu simile habeant: quia in reliquis non nisi triste & deforme spectaculum extabit.

10.7.1,2
14.6
Infr. 21.16

CAPVT XVII.

1 **Nus Damasci.** Ecce Damascus ablata est, ne sit ciuitas: nam erit acervus ruine.

2 **Derelictæ sunt vrbes Aroer,** in caulis vertentur: accubabunt, nec erit qui exterreat.

3 **Et cesabit præsidium ab Ephraim,** & regnum à Damasco. Et reliquæ Syriæ, quasi gloria filiorum Israel erunt: dicit Iehoua exercituum.

4 **Et erit, in die illa attenuabitur gloria Iacob,** & pinguedo carnis eius macrescet.

5 **Et erit, sicut qui colligit messem segetis,** qui brachio suo spicas metit: simuliter vt quis colligit spicas in valle Rephaim.

6 **Et relinquetur in eo racematio:** sicut excussio oleæ, duæ illic aut tres bacce restant in cacamine altioris rami, quatuor aut quinque in expansis ramis fructus eius: dicit Iehoua Deus Israel.

7 **In die illa respiciet homo ad factore suū,** & oculi eius ad factū Israelis intuebitur.

8 **Nec respiciet ad altaria opus manuum suarum,** non aspiciet que fecerunt digiti eius, nec lucos, nec simulachra.

9 **In die illa erunt vrbes fortitudinis eius,** quasi derelictio virgulti & frondis,

quem admodum reliquerunt coram filiis Israel: & erit desolatio.

10 Quoniã oblita es Dei salutis tuæ, nec memor fuisti Dei fortitudinis tuæ: idcirco plã-
tabis plantas amaranas, & palmitem alienum confices.

11 De plantationis tuæ crescere facies eam, & manẽ germinare facies semen tuum: sed
& recedet messis in die friuendi, & erit dolor desperatus.

12 Hei multitudo populorum multorum: instar sonitus maris sonabunt: & strepitus na-
tionum, instar strepitus aquarum ingentium tumultuabuntur.

13 Strepent populi instar strepitus aquarum ingentiũ, & increpabit eũ, & fugiet pro-
cul: fugabitur quasi stipula montium coram vento, & quasi globus coram turbi e.

14 Tempore vespertino ecce turbatio: antequam sit mane, nusquam erit. Hæc est pars
conculcantium nos, & fors eorum qui nos diripiunt.

IN CAPVT XVII.

DNVS DAMASCI) Hic aduersus regnum Syriæ vaticinatur, atque mentionem
facit præcipuæ vr̃bis in qua regni sedes erat. Hanc autem eladem, vt alias priores,
deiciendi oportuit, vt p̃i Deum sibi aliquando ad futurum confiderent, nec tandẽ
passurum vt opprimerentur sine fine ab impijs. Syrus enim cum lĩ acle aduersus
Iudam fœdus inierat, vt prius capi ei eiprimo vidimus: quibus eũ viribus pares
non essent. Iudæi, alitque præsidis destituerentur, poterant etiam ad auxilium Dei dubitare, quasi
iptos omnino frustratus esset. Vt ergo eximat ipsis hanc dubitationem, excidium illius regni denũ-
tiat: vnde colligere prop̃rium fuit, Deum pro defensione populi sui bellare. Incertum est autẽ quo
tempore vaticinium hoc edidit: Ilias: quia, vt iam admonui, non seruat temporis ordinẽ, singulis
gentibus quas merita erant pœnas denuntiando. Sed quantum coniectura colligere licet, tunc i-
ta prædixit, cum duo illi Reges, nempe Irahels & Syriæ, Iudam inuaderant, & in eius ac vniueriæ
Ecclesiæ perniciem conspirauerant. Vtroque enim, tam Irahelitas quàm Syros coniungens, ad cõ-
mune iudicium vocat, vt sciat, hoc tantũ profectio illos impia & scelerata societate, vt fe eodẽ
simul exitio inuoluerent. atque ita Irahæ propositum est, pios ex tribu Iuda solari: quia maximẽ ad
eos, ne animis concidant, non ad Syrios, ve etiam Irahelitas quibus exitium nunciat, respectũ ha-
bet. Demonstratiua particula e c e e, fidem prophetiæ obignat. Quod autem Damasum singu-
lariter compellat, hinc non sequitur exim alias regni partes, sed Prophetis ta is visitatus est synec-
dochicus sermo: vt sub primæ vr̃bis ruina totius gentis fore, em cõprehẽdit. Quid enim expugna-
ra regi arce sperandum est vulgaribus oppidis? Quamquam alia ratio est, cur præcipuis & regni
vr̃bis: grauius minentur Prophetæ, & sermonem peculiariter contra eas dirigant: quia scilicet
illine scelerum colluuiis intorram terram exundat.

Cap 7

Num 32-36

Deut 2-36,

3-12,

4-48

Amos 1-3

2. DERELICTAE) Non est verisimile hic Aror vocari vr̃bem de qua alibi fit mentio:
potius est nomen regionis. Formam autem detinet regio: vltat: significat enim eos locos v-
bi ciuitates constructæ erant, compascuos fore: nullum superfore ædificium præter caulas & pa-
storum tuguria, quia si qui restarent incolæ, abigerent aliõ pecora.

3. CESSABIT PRAESIDIUM.) Designat cautam cur Dominus regnum Syriæ excindere
velit. Amos plures recenit: hæc præcipua fuit, quam Prophe- a commemorat: nempe, quod
regnum Irahel in partes suas attraxerant, vt inferrent bellum Iudæis. Nec enim dubiũ quin Syrio-
rum blandis pellecti fuerint Irahelitas, vt cum ipsis societatem aduersus fratres suos inrent. Præ-
textus non parum ad fallendum valebat, Syros ipsis aduersus omnes hostes præsidio fore. vnde
etiam Irahelitas in eorum copiis & potentia fiduciam locabant: ita vt existimarent se quibusvis re-
sistere posse. Irahel hic totus, vt sæpe alibi, intelligitur sub nomine Ephraim, quæ prima eius popu-
li Tribus erat. Cæterum dicitur CESSARE PRAESIDIUM & regnum ab aliquo loco, vbi frã
guntur vires & conecidit dignitas.

R ELIQUIAE) Id est, ambo in nihilum redigentur, tam Syrii quàm Irahel. atque vt plus
fidei vaticinio faciat, simul addit ita Deum pronuntiare. Porro cum Dominus tam seuerẽ in
hæc duo regna anim aduerterit, minimẽ dubiũ est quin hoc modo ediuuerit Ecclesiæ suæ, eã ipso-
rum hostium internum redimens. Et quidem in vtraque gente perdena Assyriorum opera vius est,
quos ipsi aduocauerant Iudæi in quo eĩ peccarant grauissimẽ, eorum tamen offensã impediendo
2. Reg. 15. to esse non potuit, quo minis Ecclesiæ suæ consuleret Dominus, eã que, hostes ipsos inreret fe cõ-
2. 9. & 17. 6. mittendo liberaret. Vnde agnoscimus quanta sit pro nobis sollicitudo Dei: cum ne maximis qui-
2. Reg. 16. 7 dem regnis parcat, vt nos conferuet. Obseruandum etiam, quamuis omnes impii societate inent,
& manus coniungant ad nos perdendos, Dominum tamen facile nos ei cepturum ex ipso-
rum fau-
cibus

cibus. Præterea notandum est, vtile nobis esse priuari terrenis prædiis, quibus frustra aduersus Deum confidimus nobis enim placemus fortuna nostra exæcari, nec Deum loquentem audire possumus. Impedimenta ergo tolli necesse est, vt agnoscamus nuditatem nostram, quemadmodum Israelitis accidit, cum direpta Syria præsidio suo nudati sunt.

4. ATTENVABITVR gloria Iacob.) Tameñ professus erat se de Syria & Damasco verba facturum, Israelcum cum Syris per occasionem coniungit, quòd sedere inter se iuncti essent, & coniuncti in eadem caua, Syri quidem, quos possimum compellit Ihuas, instar facis fuerant ad inflammandos Israelitas, vt iam dictum est. Sed Israelitæ quoque ipsi in eadē culpa erant: merito in eadem simul pœnas quasi mutua colligatione tracti sunt. Per nomen Iacob, mecum est loquar tunc de toto populo electo, vt comprehendat etiam tribum Iuda. Sed probabile est tantum referri ad decem Tribus, quæ sibi arrogabant generis nomen: & gloriosos ipsos fieri per Iudibriū, quòd elati sua potentia, multitudine & societatibus, Iudæos fratres suos contemnerent. Quòd deinde maculenti iam ipsis minatur, pernet ad taxandam eorum insolentiam, vt Iepus Propheta eorum pinguedinem exagitant. Insolescebant enim prospera fortuna & regionis fecunditate quemadmodum equi pingues & minium saginati ferocite solent. vnde etiam Vaccæ pingues alibi vocantur. Vt cum que ergo proterui & feroces essent, minatur Deus ipsis pinguedinem, quæ inflati erant, se adempturum.

5. ET ERIT.) Similitudine quanta futura sit vastitio declarat. Quemadmodum, inquit, messoribus plenis brachiis fegem colligunt, ita hæc multitudo, quam uncuque ingens & conferta, ab hostibus demetur. Iam ne quid residuum faciat, spicas quoque hinc inde peracta messe decerpit in adiungit: ac si diceret, deleta multitudine terra que instar agni demessi nudata, ne raras quidē & dispersos fore superstitēs. Porro similitudine Messis vititur, quòd populus fructus sua multitudine, nihil timeret: quemadmodum messorum non tenentur tegum copias: ita negat impedimento fore ingentem numerum, quomines eos Deus in vniuersum perdat. Potest etiam hoc ad Assyrios referri: sed idem erit sensus erant enim ministri Dei in hac vindicta exequenda. In verbo Colligendi, haud multum immorandum est nihil enim aliud significat, quam stragē messi similem fore: quæ edita, spicilegium etiam sequatur esse. Nam abdectis decem Tribubus, quum reliquos res nouas moliri Assyrii intelligerent, ipsos etiam perdidit. Valem Repham potissimum nominat, quòd nota & familiaris Israelitis esset eius fecunditas.

6. RELINQVETVR in eo Racematio.) Aliò ipse stat hæc similitudo quàm superior: perinde enim ac si delenda esset penitus gentis nomen, nihil reliquum fore ex strage præcitate denuntiauerat. Nunc addita consolatione mitigat eladis atrocitatem. significat enim, quantum hostibus proficium sit omnia consumere & delere, reliquias quidam nihilominus fore superstitēs quemadmodum nunquam ita exacta est racematio, quin grana aliqua aut etiam vox remaneant, quæ sub folijs latuerunt: neque ita decuti in oliua, quin aliqua taltem in extremis arborum super sint. Ergo quantumlibet se uant hostes & exardescant: etiam Dei vindicta: sic tamen seuerum fore iudicem denotat, vt referuet sibi exiguum aliquem numerum, nec sinat hostium impetus penetrare ad suos electos. Vnde sequitur, in vltione, tamē si grauis sima, misericordie tamen locum fore. Hic enim sermo habetur de posteris Abrahæ, qui tamen si detulerant à Deo, vt reiectione digni essent, eorum tamen prauitatem bonitas Dei superauit. Se quidem indignos reddiderant: tanta bonitate fecus Dei firmum & inuolabile esse oportet, cuiusque firmitatis specimen ab ipso edi in quibusdam reliquis, tamen si populus, quantum in se erat, illud totum aboleuerit. Quod diligenter notandum est, vt quæ nulla apparet nobis Ecclesie faciēs omnique perdelicti esse videtur, ne tamē ipsam internisse existi memus. Stat enim Domini promissio perpetuam ipsam fore. Manebunt ergo semper aliquæ reliquie: quanuis sæpe oculis nostris non pateant.

7. IN die illa.) Nunc ostendit fructum huius castigationis: atque hæc secunda consolatio est, qua per se in aduersis erigere debent. Quanus enim nihil præter iram Dei sentiant, tamen cogitare debent, Dominum, qui nunquam sui obliuiscitur, perpetuos fruatur eos Ecclesiam suam. præterea castigationes ipsis salutare fore. Postquam ergo loquutus est de perpetuitate Ecclesie, simul ad lit futurum vt homines in Deum respiciant: quod omnium orabilissimum est. Restituitur enim mundus antea dissipatus in suum ordinem, quum homines ad Deum te recipiant: atqui dum ab ipso alieni sumus, quia ipse nemo respicit, non aliter possamus reuocari, quàm si nos castigationum stimulus urgeat. Quo monemur, non tamen iniquo animo ferendas esse castigationes, quæ deterrimam apostasię pestem in nobis corrigunt. Respiciere enim ad Deum nihil aliud est, quàm quum auctori sumus, cum ipso redire in gratiã, ad eum nos recipere & conuerti. Qui enim sit vt homines in omnem se prostuant, nisi quia Dei obliuiscuntur? Nam vbi notio Dei, illic reuerentia: vbi obliuio, illic contemptus quoque grassatur. Quãquam proprie hoc ad fidem spectat: ac si diceret, Postquam rã duris pœnis subiecti fuerint Israelitæ, tenturos nihil esse auxilii extra Deum: quæ ratione FACTORIS nomē mox subiicit. Detestabilis certè socordia erat, in solo Deo, qui tot præclaris donibus eos dignatus fuerat, non acquiescere. Dicit igitur Propheta, Postquam malis & afflictionibus domiti fuerint, redituros ad sanam mentem, vt sperare in eo incipiãt, qui tot

2. Reg. 16. 8
1/a. 7. 15. 6

Amos 4. 1

2. Reg. 17. 4

Gen. 17. 7

Respiciere
ad Deum.

beneficiis eos sibi deuinxerat. Et factorem quidem ipsorum vocat Deum, non quatenus totum humanum genus creauit, sed eodem iure quo & sanctum Israelis. Quauis ergo ad imaginem Dei formati sint cuncti mortales, propriè tamen Israel opus eius fuit & signum: am: quia peculium eius erat, & iacer electus: que populus. Atque hæc repetitio ex communi linguæ Hebrææ vsu ad rem vnam notandam pertinet. Sanctum ergo vocat non solum in se, sed etiam ab effectu, quod sanctificet, vel sibi filios Abiiahæ se gregauerit, vnde sequitur, creationem cuius meminerat, de reformatione spiritali debere intelligi: necundum quam specialiter vocatur Factor Israelis.

8 **ET** non recipiet ad aras) Hoc antitheton clarius demonstrat illos Respicere, de quo loquutus est proximo vertu, propriè de ipse & fiducia intelligi. Nã ubi in Deo sperare purgerint homines, prauas omnes fiducias in nihil in abituras dicit. Ut sanè non aliter Deum purgatis oculis quisquam intuetur, nisi omnes superstitiones procul à se abiciat. Ideoque docemur tollenda esse eum impedimenta, a si quis ad Deum accedere velit. Nam falluntur, qui volunt Deum cum idolis coniungere, quem admodum faciunt Papistæ & olim fecerunt Iudæi, neque enim nostri tantum idoli, sed etiam omnia hoc vniuersi sunt. Omnibus igitur obstaculis renuntiandum, vt in Deum intenti, rectè & liquidè ipsum inucria, atque in eo acquiescere possimus. Porro de refectionis causa fictitios deos Opus manuum vocat, vt sua stultitia pude facti Israelitæ, tam sedem probrũ à se excutiant ac profligent. Interea hoc vitium pluribus notat, quod eo potissimum laborant, quum tamen nullum coram Deo de stabilitate esse possit. Innumerae verò erant apud ipsos superstitiones, innumeraeque in locis & idola & altaria excreuerant, vt merito hæc Isaias pluribus reprehendere & virgere debuerit. Posset obici, Altare lerotolymitanum ab hominibus etiam constructum fuisse: idè que relinquendum, vt ad Deum veniretur. Respondeo, illud ab aliis longè dissimile fuisse. nã et si lapidibus & cemenis, auro & argento constabat, hominumque opera, quemadmodum & alia, effectum erat: tamen neque materia, neque operarii, sed author ipse Deus spectari debet: quia iustum ipsius extractum erat. Ita que formi, vt ita dicam, essentialis, quam acceperat ex verbo Dei, spectanda est: cetera in rationem non veniant, quum Deus solus sit architectus. Aliæ verò aræ, tamen si similitudinem quandam cum illa haberent, quia carebant Verbi autoritate, detestabiles sunt. Idem de omnibus fictitiis cultibus iudicium conuenit, qualemcunque sanctimoniam speciem præ se ferant. Nihil enim Deo probari potest, nisi quod est Verbo ipsius consecratum.

9 **IN** die illa) Prosequitur quod dicere cœperat de exterminandis terræ incolis. Et quia munitis vrribus & propugnaculis freti Israelitæ putabãt se in tuto quiescere, nihilo plus in illis præsidii fore donuntiat, quam si hostes per desertam loca iter facerent. Nam quod putant quidam **וּרְרִים** & **עֲרֻבִים** propria esse vrbiũ nomina, coactum est. sed potius vel inculta & inamena loca intelligo: vel nihil plus momenti fore ad defensionem in muris & fossis, quam si Israelitæ inter dumeta & virgulta habitarent. Particulam **וְשָׂרִים**, notam similitudinis hic valere non dubito. ideo reddidi quemadmodum, vt vno contextu dicat: Propheta, non secus trepida fuga dissipandum nunc esse populum, quàm olim Deus veteres incolas fugauerat. Qui **אֲשֵׁר** relatiuum esse volunt, coguntur aliquid subaudire, & abrumperent sententiæ filium. Atqui simpliciter reducit in memoriam vetus exemplum, vt agnoscant Israelitæ quàm inanis sit & fallax omnis munitio contra Dei manum. Grauis est exprobratio: nec enim cogitabat Israelitæ terram illam ideo sibi velut hæreditario iure à Domino datam esse, vt ipsam colerent: fugatos esse hostes, vt in eius possessionem mitterentur: nunc ingratitude sua indignos se tanto beneficio reddebant. Quo fit, vt eo priuati, meritò contraria prioribus bonis mala sentiant. Atque hic locus ex Mose, quem sequuntur Prophetæ, fiet aperiort. In promissis enim testatur in hunc modum, Vnus vestrum fugabit mille. In minis contra,

Mille è vobis ab vno fugabuntur. Quemadmodum ergo tantum Cananæis terrorem incusserat, vt statim è conspectu Israelitarum fugerent: ita populi ingritudinem vltus est, vt nihil haberet virium ad resistendum. In quo Dominus bifariam, tum in pellendis Cananæis, tum in vlciscendo populo potentis suæ specimen edidit. Proinde vetus illud beneficium Propheta commemorans simul ingrato & immemori populo perfidiam exprobrat, vt se meritò puniri fateatur: idque à Domino proficisci agnoscant, quod ita ab hostibus profligantur, quibus antea terrori fuerant.

10 **QVONIAM**) Ostendit causam eorum aduersus decem Tribus ita sequat Dominus, ne se imò meritò affligi vel durè nimium tractari querantur. Summa est, mala omnia illis provenire ex impio Dei contemptu. Nimis enim sæda & profusa inexcusabilis ingratitude erat, post tot accepta beneficia, perinde ac si nulla vnquam in re Dei amorè experti essent, spes suas prostituere tam profanis gentibus quàm idolis. Nulli quidem increduli, si in iudicium voentur, culpã hãc effugient, quod vagando post creaturas, Deo iniuriam faciunt. sed populi Israelitici specialis fuit ratio, cui se Deus ita patefecerat, vt omnibus mundi fallacis valere iussis, debuerit in sola eius gratia acquiescere. Quare meritò ingritudinis damnatur, quod obliuione sepelirerectæ fidei materiã. Et certè, vbi temel gustãdam nobis præbuit Deus bonitatis suæ dulcedinem, si cordibus nostris infederit, nunquam aliò nos dilabi contiget. Vnde sequitur ingritudinis cõuinei, qui vero

Deo

Deo non contenti, huc & illuc instabiles feruntur: quia hoc modo inestimabilem eius gratiam vilipendunt. Ideo nominatim exprimit Propheta Deum talium, & Deum vel Repem fortitudinis. **71** enim utrunque significat: quia instar portenti fuit non retineri sub Dei fide, a quo totius servatus fuerat, & quidem velut exerta manu. Quòd addit Non fuisse recordam, amplicatio est: quia oblique exprobat malignam fuisse hanc fœcordiã, quòd non reputaverunt quot modis Deũ olim tenuissent beneficium.

PLANTABIS.) Sequitur pœna, ne insultam hanc ingratitude[m] fore existimarent: nempe quia reliquerint fontem bonorum omnium, quantumvis ita agant pro quaerendo victu, media tamen & fame confectum iri: quia quæcumque magno labore parata erunt, hostis vel rapit vel perdet. Locus hic sumptus est à Moise: quia inter alias refertur hæc maledictio. Vide apparet quòd iã *Deut. 28.* **72** pius monui, Prophetas multa ex Moie mutari, verò sic est. Legis interpretas. Vites autem ex- *32-39* quilitas, & palmites aliunde aduectos notat: quia ex magnitudine accurate exae, rhabatur dolor.

11 DIE PLANTATIONIS.) Significat alicuiam culturam, quæ plantis & feminibus adhibetur, quam quam possemus intelligere Succesum: ac si plantata nuper vinea statim vinum produceret. Et hoc contentaneum est proximo membro, ubi pro Die ponitur Manè, atque ita videtur notari subita maturitas, nisi forte hoc quoque ad sedulitatem referre placeat, quòd statim à prima aurora ad laborem intenti erunt. In verbis aliqua est ambiguitas, verunt enim aliter, Commotio rami in die infirmantis. Sed quum **רָמָה** sic hæreditas, hæc meo iudicio propriè Fruitionem significat, non autem deducatur à **רָמָה** nec video quomodo conveniat nomen Rami. Fateor quidem, quum de vitibus fiat mentio, **רָמָה** tum nomen Mettis. Posset etiam verbi Collector: & tamen de his duobus nolim pertinaciter contendere, quia còdem redibit sentus: modò **רָמָה** sumatur pro ipsa perceptione fructuum. Sic enim non malè flet contextus: Tame[m] si aut duos sis in cultura & à summo diluculo operi infes, nihil promouebis: quia vel palmitum agitatione fructus iponte defluet, aut vites tuæ ipsolabuntur. Ita per Synecdochen sub verbo Plantandi notatur assiduus labor, quem agricolæ & vitatores plantis & vineis impendere solent. Grauisima autem hæc pœna est, atque certa maledictione Dei proficitur. Nam si is cui nulla postestio est, pellatur è regione & profligetur, non ita ægrefciet vt is cui agri sunt bene culti: ac præsertim si operam is diu tuam impenderit: ita Dominus Israelitas videri voluit, quòd abuterentur fecunditate terræ, & in abundantia sua laiciui ent. Similis quoque pœna impis in genere nuntiatur, Quòd frustra manè *Psal. 127. 2.* *Psal. 128. 2.* turgent & indefesso labore se totum ad enim sine profectu facturos. Contrã, Eos qui in Domino recumbunt, certum laboris fructum percepturos, quia benedictio Dei comitabitur eorum labores.

12 HÆC multitudo.) Alii exponunt **Væ**: vt sit particula execrantis, interdum autem est vocans, vt alibi vidimus. Atqui ego nunc dolentis potius esse arbitror, nam ingemiscit ob cladem quã præuidet futuram in Israele: siue hoc fraterno affectu faciat, siue vt efficacius penetret vaticinium in animos lenti & fœcordis populi. Certum enim est Prophetas vindictam Dei, cuius præcones erant, præ aliis exhorruisse: & quantum pro impedita sibi periona seuerè imitarentur, nunquã tamè exuisse humanitatis affectum, quum condolerent percunctibus. Valuit tamen præsertim ratio fœderis quod Deus cum semine Abrahamæ pepigerat. Quem affectum in Paulo etiam fuisse cernimus: adeò vt anathema pro fratribus fieri desideraret. Dum ergo rem sibi velut præsentem proponit *Rom. 9. 3* Itatas, non potest non magno affici doloris sensu, atque hoc interea, vt attingi, ad maiorem certitudinem faciat: quòd rem velut præsentem oculis subiicit, quasi eam ipse coram inuenerit. Nomen Multitudinis ideo ponitur, quia ex multis & variis nationibus, quibus Assyriorum Monarchia constabat, collectus erat exercitus. Similitudines quas subiungit, non aliò ipeccant nisi ad amplificationem. Eos enim mari aut diluio comparat, quo vniuersa aliqua regio inundatur.

13 STREPTUS.) Tame[m] videatur illam comminationem persequi, qua prius vfos est, tamè incipit fideles consolari repetita eadem sententia, ac si quis diceret, Necessè est qui Dei fuerunt immemores, seclèstæ tuæ defœctionis pœnas dare, & quasi diluio obrui. Verùm Dominus talem hostium truculentiam compefcet, nam quum seuitiam suam exercuerint, inueniet viam qua ipsos eniciat ac profliget. Atque eximia consolatio est, qua piorum reliquias sustentare voluit nec verò tantum loquitur de Iudeis, vt vulgò existimant, quum hæcenus sermonem direxerit ad decem Tribus, adhuc aliquos in Israele super fuisse certum est qui verè Deum timerent, ac desperassent, nisi eos aliqua promissio crexisset. His autem similitudinibus, procellas & tempestates horrendas describit. Nam quum Spiritus sanctus pus consolationem offerre vult, proponit ea quæ terrene & animos ledere solent, vt intelligamus Deum tẽpestates omnes, tame[m] violentas atque horrendas, facillè sedaturum. Vt enim ventis, & mari, & procellis: ita hostibus & eorum violètiæ facillè impecrat. Itaque continuo post comparat Assyrios stipulæ. Est enim Israelitarum respectu terribilis erat eorum impetus: coram Deo tamen similes quicquid fore admonet: quia nullo negotio dissipabit omnes eorum apparatus, vnde sequitur non esse de eorum viribus & potentia irruentem nostrum iudicandum. Quoties ergo impis frãna laxari videmus, vt in perniciem nostram irruant, cogitemus nos quidem, quantum in nobis est, esse perditos, sed Deo in promptu esse modum, quo eua-

nescere faciat eorū impetus. *הבלי* significat Rem volubilem quæ vento facile exāgitatur.

14 TEMPORE vespertino.) Sensus est, Quemadmodum tempestas vesperti excitata, & pauld post sedata, manē nulla est amplius: ita futurum vt hostibus dispulsis, redeat subitō præter spem læta serenitas. Duo voluit Propheta: primum repentinam fore hostium incurtionem: deinde cladem quam intulerit: hæc diuturnam fore. Vt repente exorti sunt Assyrii aduersus Israelitas, ita repēte conciderunt. Hinc miram consolationem pii omnes percipere debent, quoties omnia tumultuari vident, & imminēt horrendæ mutationes. quid enim aliud est, quā subita tempestas, quam Dominus sedabit? Tyranni instar turbinum & procellarum in nos ingruunt. atqui eorum vim Dominus facile discurret. Eius ergo auxilium patienter expectemus. quauis enim nos iactari sinat, tamē per medias tempestates ad portum tandem perducet. Quod si Propheta exigua quædam reliquias, quæ nallæ propemodum videbantur, consolatus est: nō dubium quin hæc promissio ad nos quoque pertineat. Nulli quidem ferē sumus, & in paucis angulis latet misera Ecclesia: sed si statum regni Israel considerare mus, quā pauci illic erant Dei serui! Atque hi vix mutire audebant, tantum inerat omnibus odium religionis & pietatis. Quauis ergo Dominus impiorum multitudinem perdat, exiguum tamen piorum numerum, qui cum aliis velut in eadem naui iactatur, porrecta aliqua tabula è naufragio creptum, in tutum & tranquillum portum deducet.

HÆC est pars.) Alloquitur fideles qui larebant in regno Israelis, eosque cum Ecclesiæ corpore coniungit: tamen si membra hic atque illic disperia essent, vt sæpe filijs Dei contingit. Qualis sit exitus impiorum, qui nos persecuti sunt, hic cernimus. tamen si eorū furori sumus expositi, vt diripiant, prædentur, conculecent, omnēque genus contumeliæ in nos exerceant. similes erunt procellis, quæ suo ipsarum impetu franguntur, & subitō euanescent. Hæc nobis expectanda sunt de tyrannis omnibus qui hodie Ecclesiam miserē vexant, & inhumaniter traçant filios Dei. Intercepta sit a nimis nostris hæc consolatio, vt idem ipsis euenturum esse sciamus.

CAPVT XVIII.

1 **H**VS terra in umbrans alis, quæ est trans flumina Aethiopiæ.

2 Mittēs per mare legatos, in vasis iuccis super aquas. Ite nuntii celeres ad gentem distractam & expilatam: ad populum formidabilem, ab eo & deinceps: gentem vndique conculatam, cuius terram flumina diripuerunt.

3 Omnes habitatores orbis, & incolæ terræ, cū signum sustulerit in montibus, videbitis: cū tuba clauerit, audietis.

Porro sic mihi dixit Iehoua, Quiescam, & videbo in tabernaculo meo, sicut calor siccat pluuiam, & sicut nubes rosida in calore messis.

5 Quia dum adfuerit messis, perfectum erit germen, & ex flore fructus erit maturescens: tū amputabit ipsos palmutes falcibus, & propagines auferendo excindet.

6 Derelinquentur pariter volatili montium & animalibus terræ. Aestuauit super illud volatile, & omnia animalia terræ hyemabunt.

7 Tempore illo adducetur Iehouæ exercituum manus, populus laceratus & expilatus, & de populo terribili, ex quo esse cæpit & deinceps: gente vndique conculatam, cuius terram flumina diripuerunt, ad locum nominis Iehouæ exercituum, ad montem Sion.

IN CAPVT XVIII.

HVS terra.) Non satis mihi compertum est, de quo populo loquatur Isaias. quam satis demonstrat eum Aethiopiæ vicinum esse. Aliqui ad totam Ægyptum perperam referunt: quando quidem seorsum proximo capite de ea tractabit. vnde liquet, populum hic intelligi ab Ægyptiis diuinum. Nonnulli Trogloditas designari putant: quod mihi verisimile non est, inquam nihil habuerint cōmercii cum aliis Gætibus. Stridebant enim, vt testantur Cosmographi, potius quā loquebantur. Istos verō quorum firmiter mentio, societas & fœdera cum aliis gentibus agitate apparet. Incertum tamen est, an contra Iudeos conspirauerint, an verō Ægyptus se adiunxerint ad profligandos Assyrios. Si fuerint hostes, ex professo Iudejs, vnde dicitur, denuntiat Isaias. Si verō fallacibus promissis eos lactauerint, ostendit nihil ab ipsis sperandum esse: quia frivolis tantū legationibus tempus extrahent. Quicquid sit, ex vicinis nationib⁹, quas hoc capite nominabit, colligere aliqua ex parte licet, quo

loco siti fuerint: nempe nõ præcõ ab Ægypto & Æthiopia. Nisi fortè placeat maritimam partem Æthiopiæ notari, quia patet ex cap. 37. Assyrius cum rege Æthiopiæ bellum fuisse. Cæterum quòd terram illam dici. innumbrare alis, hæc colligitur portuotium fuisse eius mare, vt habuerit frequentes nauigationes, & opulenta fuerit. Tenuis enim & inopes, nec exteras regiones frequentare, nec mercetionia exercere possent. Significat ergo multum apud ipsos fuisse vium nauigandi.

2 QVÆ MITTIS.) Hoc propriè ad conditionem illorum temporum refertur. Videtur hic populus sollicitasse Ægyptios vel Syros, vt Iudam vexarent: vel Assyrios eorum opera vsos esse ad vexandum Iudam: vel totos fuisse Ægyptiis, vt conuicta manu Assyrios repellerent, ne ultra modum crederet eorum potentia. nihil enim præter coniecturas afferri potest, quòd nullæ extent historiarum quæ de eõ testentur. Vbi ergo deunt testimonia, probabilibus coniecturis vtendum est. Has nauigationes non in proximis vtendum locum, sed in longinquis susceptas verisimile est. Quòd Iunceas naues vocat, non debet videri absurdum: quia Ægyptiis fuisse in communi vsu ex veteribus historicis notum est, quòd Nilus sit quibudam in locis admodum præceps, & periculosus nauigantibus, propter cataractas, quas Catadupa nominant: adeò vt naues lignæ eo duci non possint, quin frangantur, & aliud tur taxidis eo nauiculis flexilibus vti necesse est. Porò ne aqua reciperent, ac ita mergerentur, intus pice fuisse illas tradunt Scriptores.

ITE nuntio celeres.) Hic locus est oblitus: sequar tamen quòd magis probabile mihi videtur. Ostendit Propheta finem sui vaticinii, id est, cur illius populi cladem prædixerit, nempe, si credimus profetos fuisse hostes Iudæis, vt aliquam consolationem fidelibus afferat, qui miserè disiecti & dissipati erant, vt accepto hoc nuntio oblectentur, & gratias agant Deo. Si autem magis placeat implicari ab hac gente fuisse Iudæos illeito federe, ironica erit hæc adhortatio, qua electi populi stultitiam coarguere vult Propheta, quòd relictõ Deo ab inanimis auxiliis penderet. Nã quòd nonnulli hæc verba Deo tribuunt, quasi maritimos istos populos in exitum Iudæorum properare iubeat, mihi conuenire non videtur. Nihilõ etiã magis, quòd alii putant sequentibus verbis detribuunt: nota illis vel oblitæ gentis cladem. Expilatam enim gentem intelligit Iudæos, qui miserabiliter vexandi & dissipandi erant, ita vt nulla in eis pars integra remaneret. Horribilem, quòd tantis calamitatibus desolatis, horrorem sit aspectus, vt omnes oblitentur qui eam intuerentur. Nec enim probare possum, quòd nonnulli exponunt de signis & miraculis, quæ Dominus apud ipsos edidit, vt omnibus formidabiles redderentur, nam allusit potius ad illum Moysi locum, Dominus constituet te in stuporem & horrorem: quemadmodum alibi, In concussione capitis & Iudibrium. Itaque significat populum cuius tam horrendus sit aspectus, vt omnes obstupefaciat, quod Iudæis & prædictum esse, & accidisse scimus. *17* *17*, id est, Vndique, ac si quis duceret lineas, istique inter se coniunctis, nullum locum vacuũ relinqueret: vel iulos duceret in agro, quibus omnes glebas subigeret. Sic enim subactus ille populus & prostratus est. Per Flumina, ingentem hostium, id est, Assyriorum exercitum intelligit. Alludit autem ad id quod prius cap. 8.º dixerat: Populum ritu suo minime contentum, rapidas & violentas aquas expetere, postquam igitur ipsos accesserunt, istas tanquam diluuis sunt obruti. Atq; hæc totius mali causa fuit, quòd Dei promissionibus non contenti aliena præsidia quæsierunt. Iam si mandatum hoc ad Nuntios celeres in Dei persona accipitur, hinc colligimus non statim ipsius suis succurrere, sed suspendere eouque suum auxilium, donec ad depositionem ventum sit. Neque enim lætum & fœlicem nuntium mittit ad integros, vel leuiter tantum percussos, sed ad gentem prorsus deiectam & calcatam. Properare tamè iubens, intelligit subitum fore & inopinatum iudicium, vt lux repente in tenebris affulgeat.

3 OMNES habitatores.) Tam illustre hoc Dei opus fore ostendit, vt omnibus populis conspicuum sit, nec dum Iudæis. Hæc quidem verba, quæ futuri sunt temporis, per imperatiuum, pro more Scripturæ, quidam vertunt: sed magis conuenit in futuro accipere. Perinde ac si diceret, Remotissimos quoque populos huius cladis fore testes: quia & vexillum conspicitur ab omnibus, & tubarum clangor in toto orbe personabit. vnde palàm fiet non ab hominibus motum esse bellum, sed à Deo ipso, qui insignibus noris se authorem esse ostendit. Quum geruntur bella, omnes palàm quid agatur, cernunt: ad bona hominum pars eorum initia & exitus fortunæ tribuit. Contra, Itas hæc omnia tribuenda Deo esse ostendit, quia nouo & insolito modo potentiam suam exeret. Nam sic interdum operatur, vt manus eius lateat, nec opus ipsius ab hominibus censeatur. Interdum verò sic manum exerit, vt omnes eam cogantur agnoscere. idque vult Propheta.

4 PORRO SIC.) Postquam Æthiopiis, veleorum vicinis stragem minatus est, & simul ostendit inde venturum esse solatium ad Iudæos, vel ironicè stultam fiduciam perstrinxit, qua decepti fuerant Iudæi: nunc subiicit Deum istos confisos motus sic temperaturum, vt electi populi reliquias tandem ad se colligat. Particula *17* quam reddidi per Porro, nunc causalis, nunc aduersatiua est hic autem secundus sensus videtur melius quadrare: quia dubitationi occurrit Propheta, quæ vehementer alioqui turbare poterat infirmos animos: quia & in rebus permixtis Dei prouidentia quasi opposito velo nobis obtegatur, & talis erat status gentis illius, cui excidium denũtiat,

Iudæi 37 9

Deut. 28.

28-37

Iere. 18. 16,

E 19. 8. 5

25 9. 18

Iere. 24. 9

" Verf. 6.

vt varicinium hoc pro fabula haberi & ridenti possit. nec enim, vt colligere licet, vllum periculum vllâue mutatio imminet. Hoc nonnulli ad personam Isaiæ referunt, quasi fretus oraculo Dei quietat, id est, pacato sit animo quemadmodum nos esse oportet audito veri bo Dei, idque certò expectare quod prædictum est. Quemadmodum etiam Abacuc, super speculâ, inquit, meam stabo. Sed dubium non est quin narret quod sibi à Domino prædictum fuerat, & Dominum ipsum eius ore hanc sententiam pronütiare. **Q V I E S C A M**, id est, supertridebo quasi otiosus. nam & Videre hoc significat. Nullâ enim spectatiõ sunt in agendo partes: aspectu contentus acquiescit. Ad id etiam facit Tabernaculi nomen, acti sub tectum Dominus sese ad quietem recipere: quemadmodum è diuerso iudiciali tribunal conicendere dicit, quum impiorum scelera vlciscitur. Sunt enim formæ loquendi ad vnum nostrum accommodatæ. Nisi fortè magis placeat, Prophetam ad Sanctuarium aludere: quia etsi in asilicet o populo obicura ad tempus latebit Dei maiestas, sicut tamen fore eius otium. Summa huc redit: quantumvis sursum & deorsum omnia voluantur, vt obrepere queat inspicio, nullam Deo amplius curam esse regedi mundi: ipsum tamen consultò quiescere, acti cubiculo inclusus otio vacare, fructumque huius quietis suo tempore fore manifestum.

S I C V T calor siccas.) Hac eleganti metaphora magis exprimit quod iam dixerat Isaias. Quamquam bifariam accommodari potest ad mentem Prophetæ: vel quòd Deus tanquam ex sua quiete expergefactus, proferret serenum vultum qui fideles exhilarat: vel viuifico humore eos irrigabit: hoc modo notaret Prophetæ diuersos successus. Vel subest tacita antithesis, qua admonet, vbi videtur Deus otiosus iacere & speculati quæ aguntur, posse tamen quasi ludendo sua iudicia exequi. Et certè quia cum hoc verò coherent duo sequentes, videtur hoc velle Isaias, Quantumvis Deus non ita gat more hominum, neque seruido impetu festinet, occultos tamè esse modos in eius manu, vt sua iudicia exequatur, nec interea digitum moueat. Fortè etiam docere voluit, Deum in hac gente perdenda, aliter quàm plerumque solcat acturum. Sed nobis sufficere debet quod nunperatig, dum se curè homines rebus prosperis indormiunt, ac delitiis ebrii putant nihil iam sibi esse cum Deo, instare subitum interitum: quia Deus speculando sperat omnes mundi conatus vel apparatus. Itaque testatur se similem fore lucido ac iereno celo, & calori pluuia exiccanti: deinde rosiat nubi in seruenti æstu. Scimus autem hanc pluuiam aptissimam esse maturitati frugum: atque etiam calorem qui pluuia consequitur, accelerare fruges ac fecundiores reddere, cum sua vi penetrans, humorem intus magis adigat. Hoc autem voluit Prophetæ, Tametsi impendeant reprobis elades & miseris, tamen ita iis omnia ex voto fluere, vt iummè beati esse videantur, acti Dominus ipios omni bonorum genere cumulare vellet. verùm fagnari vt boues ad mactationem destinatos. Cùm enim ad summam felicitatem peruenisse videntur, subito intereunt. Vnde sequitur non esse de iudiciis Dei ex præenti rerum aspectu iudicandum. quum enim admodum securi sunt, haud longè abest interitus & extrema ruina. Ita citissimè tolatur fideles, ne reprobis melius esse existiment quantum cessat Deus: quia etsi fouere in sinu videtur quos tolerat, breui in nihilum rediget. Hæc autem accommodanda sunt miseris istis & calamitosi temporibus, quibus tyrâni Ecclesiam opprimentes, soli florent, bonis que omnibus affluunt, sicque machinantur, acti omnia ipsi in manu essent. Prævalent enim potentia, consiliis, astu. Sed omnia hæc consilio Dei fieri intelligamus, qui successus ipsorum accelerat, omniâque prospera concedit, vt tandem eos momento interimit atque perdat. Scio longè in diuersum sentium ab aliis trahi Prophetæ verba sed quisquis prudenter totum contextum expendet, faciliè, vt spero, subiciet meæ interpretationi.

Q V I A D V M adfuerit messis.) Ad verbum est, A præsentia messis: sed mitiganda fuit asperitas. ac sensus Prophetæ minimè dubius est, iam propinqua messis, & vis maturecentibus, totum prouentum, cuius spectati fuerant impii, repente ipsis abreptum iri. Continuat enim eandem sententiam Prophetæ, & idem quod prius his similitudinibus confirmat: impios nõ statim excindi, sed florere ad tempus, Dominumque eis parere: et quum messis adfuerit, quum vites gemas protulerint & desfluerint, ita vt appareant omphaces, palmites ipsos succium iri. Ita cum impii maturitati proximi erunt, non tantum fructu priuabuntur, sed à radice excinduntur cum sua propagine. Talem impiis exitum dabit Dominus, postquam eos prosperis rebus aliquandiu frui fuerit. sic enim à radice euellentur, vt reuiuiscere ac restitui nullo modo possint. Eximia verò hinc consolationem percipimus, quòd cum dissimulat Dominus, fidem nostrâ probat, nec finit omnia cæco fortunæ impetu ruere, quemadmodum profani homines putant. Deus enim in celo est, velut in tabernaculo suo, vel in Ecclesia sua, quasi in tugurio ignobili residens: opportunè deinde prodibit. Ita ingrediamur conscientias nostras, sicque nobiscum reputemus omnia, vt animos nostros huiusmodi promissione sustentemus: quia sola tétationes vinci ac superari possunt. Hoc etiam perpendamus, quod Dominus se impiorum felicitatè promouere & accelerare dicit: quæ ad illustrandam magis que ac magis patefaciendam Dei misericordiam facit. Nam si eos statim quasi pullulâ rem segetum herbâ præcideret ac tolleret, non ita conspicua esset ipsius potentia, nec bonitas eius tam certò agnosceretur: sicuti eum eos in excelsum magnitudinè excrefcere, repleri & florere finit, vt postea sua mole corruant, aut veluti turgidas & pingues aristas, putatoris falcebus præscindat.

6 DERELINQUENT VR pariter.) Sic impios vt res ni hli proiectum iri significat: quem admodum etiã Iohannes Baptista comparat eos palcis, quæ abactur in sterquilinum. Ita inuis Matt 3. 12
feris & auibz exponendos esse docet, vt æstare apud ipsos indheent aues, hyeme vero feræ lustra et luc 3. 17
sua habeant. ac si diceret, non tantùm hominibus, sed feris quoque ipsis in præbri morte. Talis igitur est impiorum exitus, qui excelto in loco quali extra omnem aleam positi, non in parte deiciunt. Iis aues & feræ bestiarum cubile & pastum abutentur. Denec enim, in plam, non solum infra omnes homines, sed etiam infra ipsas bestias, omnique dedecori & ignominiz expoli, documentum erunt admirabilis Dei prouidentæ.

7 TEMPORE ILLO) iterum ostendit Propheta quorsum profanz genti excidium minatus sit, quom enim nationes ferè omnes in exitum Ecclesiæ conspirarent, de ea prius actis esse videbatur. Dominus ergo auxilium esse in tempore laturum significat, Nisi enim obstitisset talibus consiliis, & tempestiue repressisset hostium conatus, iudex deperitens adeo, peccasset se Ecclesiæ curam habere: & quomnis eam castigare vellet, occurrere tamen in tempore peccata: nam utique suam opponere tyrannis & aliis hostibus, ne ipsam eueriant, & voti, quod sibi præ abam esse in manibus, ponantur. Ergo vt ludæoz ad patientiam animet, non solum eos ducit ad gentem Aethiopicam, sed etiam ad moner in eorum salutem Deum sua iudicia molestant. Alldir autem ad iudicandum ventum huius capitis vbi idem nominibus & titulis Iudæorum populum designari vidimus. Et vicitur Adducendi verbo, quia antè in exilium trahendi erant, vt nihilo magis liberum ipsis esset in templum ascendere, quàm exteris gentibus. Notandum etiam quod ait **tyr**: denorat enim populum non fore integrum ac si diceret, Tame si vos ad patientiam redigi oportet, vt tenues titis reliquæ, hi tamen pauci qui supererunt, Deo in sacrificium offerentur. Vultissima hinc doctrina, nostrisque temporibus apissima colligenda est, nam hodie haud procul à desperatione abest Ecclesiæ: expilata enim, dissipata & vndique quassata, imò contra est. Quid agendum in tot tantisque angustis arripiedæ sunt hæc promissiones, vt Deum nihilominus Ecclesiam seruaturo esse confidamus. vtcunq; corpus sit lacerum, dissectum in frustra & dissectum, membra tamen facile Spiritu suo cõiunget: nec vnquam memoriam nominis sui & inuocationem perire sinet. Efficiet Dominus vt ex his frustis quæ nunc dissecta & dissipata sunt, populus in vnum coeat & cõgregetur. Quos enim longissimo intervallo coniungit vnitate patris, eisdem facile porci in vnum aggregare. Tame si igitur populum imminui, & membra aliqua rescindi videamus, tamen ex eo munus aliquod Domino offeretur.

AD locum nominis.) Hic modus loquendi vsitatus est Prophetis. Cùm enim cultus Dei mentionem faciunt, ab externis exercitiis ipsum indicat: veluti ab aris, sacrificiis, ablutionibus, & eiusmodi. Et certè cùm cultus Dei sit interior, non aliter quàm externis signis designari potest, quibus homines testantur se Deum colere & venerari. Hic autem præcipue montem Sion nominat, quòd locus ille Deo consecratus esset, atque illie sibi sacrificia offerri vellet. nam & præcipuo illo honore dignatus est, cùm inde doctrinam Verbi emisisset, quem admodum antea vidimus: vt merito tub eius nomine purus atque integer Dei cultus intelligatur. Denique Prophetæ non dixerunt cultum Dei, qualis post Christi aduentum futurus erat, sed qualis erat suo tempore. Oportebat enim ipsos se accommodare populo cui seruebant. Hinc colligendum est, nos ad Ecclesiam non aliter pertinere, quàm si Deo in sacrificiis offeramur. Cõparet ergo sese ad hanc maclationem quisquis Dei esse voler, nec amplius sibi viuat, sed totus Deo contereatur. Hoc autè gladio Verbi scimus fieri (Euangeliõ scilicet) quo etiam Paulus se homines Deo offerre & sacrificare gloriatur. Per Locum nominis Domini, non intelligit essentiam Dei illie esse inclusam, de qua nihil crassum aut terrenum cogitari debet, quasi Deus loco affixus sit: sed quia locus erat in quo Dominus testari potentiam suam, coli & inuocari voluit: vbi se beneficiis suis & virtute præsentem esse declarabat: id que ob ruditatem populi, qui aliter eius maiestatem comprehendere non poterat. Interea notandum est nos non posse aliter gratos esse Deo, quàm si in vnam & eandem fidem coalescamus: id est simus Ecclesiæ membra. neque enim nobis Ierusalem, vel ad montem Sion excurrendum quia tam longè & latè patet hodie Sion, quàm vniversos orbis, qui totos cõterat esse Deo. Superest igitur vt eadem vigeat inter nos fides, & charitatis vinculo simul iuncti simus. Hæc si desint, profana apud nos omnia, nec sacri quicquam aut sancti habemus.

CAPVT XIX.

1 Nus Aegypti. Ecce Ichoua equitat super nubem celerem: & veniet in Aegyptum, & commouebuntur idola Aegypti à facie eius, & cor Aegypti dissoluetur in medio eius.

2 Et committam Aegyptios cum Aegyptiis, pugnabit quisque tunc contra fratrem suum: quisque inquam, contra proximum suum: ciuitas contra ciuitatem: & re-

gnum contra regnum.

3 Et exinanietur spiritus Aegypti in medio eius: & consiliū eius destruat, etiā si querant illud apud idola, apud magos, apud pythones, apud diuinos.

4 Et tradam Aegyptios in manum domini sc̄ui, & Rex fortis dominabitur eis: dicit Dominus Iehoua exercituum.

5 Time deficient aquae à mari: & fluminis exiccabitur atque arefcet.

6 Elongabuntur flumina: exhaurientur & siccabuntur riuu munitiōnis, arundo & caretum succidentur.

7 Herbe ad riuum & super os riuu, & omnis sementis riuu arefcet, & propelletur, vt non sit.

8 Et m̄rebut piscatores, & lugebunt omnes qui hamum proiciunt in riuum: qui expandunt rete super faciem aquarum, debilitabuntur.

9 Qui in lino optimo operantur erubescunt, & qui texunt plagas foratas.

10 Erunt enim retia eius dissipata & omnes architecti retis tristes erunt animo.

11 Certè stulti Principes Zoan: prudentum consiliariorum Pharaonis consiliū infatuū est. Quomodo dicitis Pharaoni: Filius sapientum ego, & filius Regum antiquorum?

12 Vbi nunc prudentes tui: vt annuntient tibi, aut etiam sciant quid decreuerit Iehoua exercituum super Aegyptum.

13 Infatuati sunt Principes Zoan, decepti sunt Principes Noph, seduxerunt Aegyptum angulus Tribuan eius.

14 Iehoua miscuit in medio eius spiritum peruersitatis: & seduxerūt Aegyptum in omni opere eius, quemadmodum circumagitur ebrius in vomitu suo.

15 Nec erit Aegypto opus quod faciat, caput vel cauda, ramus aut iuncus.

16 In die illa erit Aegyptus instar mulierum. Horrebit enim & pauebit à facie agitationis manus Iehouae exercituum, quam agitat ipse super eam.

17 Et erit terra Iuda Aegypti in tremorem. Omnis qui recordatus fuerit illius pauebit super ipsam, propter consiliū Iehouae exercituum, quod decreuit super eam.

18 In die illa erunt quinque ciuitates in terra Aegypti loquentes labio Canaan, & iurantes per Iehouam exercituum. Ciuitas desolationis vna vocabitur.

19 In die illa erit altare Iehouae in medio terrae Aegypti: statua item iuxta terminum eius Iehouae.

20 Eritque in signum & in testē Iehouae exercituum, in terra Aegypti. Quia clamabūt ad Iehouam propter oppressores: & mittet eis Seruatorem & Principem, vt liberet eos.

21 Et cognoscetur Iehoua ab Aegyptus: cognoscent, inquam, Aegyptu Iehouam in illo die: & facient sacrificium & oblationem, vonebuntque vota Iehouae & reddent.

22 Itaque percutiet Iehoua Aegyptum: percutiens, & sanans. Comertentur enim ad Iehouam, & exorabitur ab eis, & sanabit eos.

23 In die illa erit via ab Aegypto in Assyriam: commebunt Assyrii in Aegyptum, & Aegypti in Assyriam: & colent Aegypti Assyrios.

24 In die illa erit Israel tertia cum Aegypto, & Assyria benedictio in medio terrae.

25 Quia benedicet illi Iehoua exercituum, dicens: Benedictus populus meus Aegyptius, & opus manus meae Assyrius, & hereditas mea Israel.

Nvs Ægypti.) Hic Propheta aduersus Ægyptiū variē inatur, quōd esset veluti asy-
lum Iudæis, simulque tepetas ipsi aliqua ingruerat. Deo enim relicto, ad quē
cōfugere debuit, nihil amplius opis præter quā in Ægyptiū reliquum esse exi-
stimabant. Ideo regnum etiam illud atteri oportuit, vt nullæ restaret eius opes aut
copiæ, quibus Iudæi fallerentur. Quando enim florebat Ægyptus, quōd populo-
sissima & munitissima esset, longē à periculo se abesse cōtati. Deum ipse nebant: vel al-
tē in hāc se-
re deberent, turgēbāt inani illa fiducia Ægypti deinde, quōies in ipsos animaduertebat Dominus,
Ægyptiorum potentia sese aduersus eius plagas munitabant: ac si potuissent: hominu copis iudicia
eius irrita facere, cū te toros ad eū cōuertere debuissent: qua de te fusius intrā differet Itaias c. 30. *Infrā 20. 2.*

Ecce Dominus equitat.) Hæc loquitur habetur etiam in aliis Scripturæ locis, sed generalis. *Isai. 104. 3*

eam verò Propheta huic vaticinio accommodat: quod Ægyptiite vndiqueque sic munitos putaret,
vt nullus Deo accessus ad ipsos pareret. Hanc ergo mane induciā ridet: & enim em Dei potentia
ostendit, cū nube celeri vchatur. vnde sibi aditum facile patefacere nec munitiones, neque prop-
ugnacula ipsi obstant. Ceterū, quia præter terrenas opes, salia etiā religio demeruerat Iudæos,
hæc quoque in parte ridet eorum amentiam Propheta. quia Deus præterterit quequid sibi
esse putabant auxiliū in idolis. Figmentum puerile omitto, quod perieritque imaginati sunt de euer-
sā Christo idolis in Ægypto, cū illuc infans deferretur. Est enim resurrectione indignū. Abusi autē
sunt hoc loco ad id probandum, vt etiā aliis quā plurimis: cū longē alius sit Prophetæ sentus. *Mat. 2. 14.*
Loquitur enim de calamitate quæ Ægyptiis per Assyrios illata est. quam admonet Deo tribuen-
dā esse non Fortunæ, vt profani homines solent. Hoc ergo iudiciū Dei esse ostendit, cuius manu
omnia administrantur. Significat autem idola ruitura, ad est, nihil profutura Ægyptiis quā tumuis
eorum auxilio cōfidāt, & tub eorum iudicia esse arbitrentur. Nulla enim gens tam addicta fuit
superstitionibus: quandoquidem feles & boues, & crocodylos, atque etiam cepas atque omne
genus plantas adorabant: nec villares erat, cui non diuinitatem aliquam assignerent. Horum igitur
omnium, quæ sibi Ægyptiū adoptauerant patronos, fictiorum deorum potentiam eueritum in si-
gnificat. Iam vbi docuit Ægyptios si iustitiam superstitioibus niti, simul etiam imperbiā deicit
quā conceperant de terrenis virtibus: ac Cordis nomine intelligit magnanimitatem quæ robu-
rissimos quoque interdum deficit, vt nihil audeant eū dum suppetunt vires & copiæ, atque hoc
modo belū illis eū Deo fore exprimit, qui intus corda liquefaciet antequā necesse sit eū hostibus
cōfingere. Neq; enim tantū expauca factū iri denūtiat, sed simul addit, In medio toti regni, vbi ma-
ximè iura & tranquillitas erat habitatio, cū longē abessent ab omni ineurit. Hoc considerandum fuit
piis omnibus, cū bellū Ægyptiis illatū est: ac idem etiā nos ipsi debemus cōtemplari in omnibus
regnorū mutationibus, quæ ex sola Dei manu proficiscuntur. Si cor labascit bellicosis alioqui vi-
ris qui magnam fortitudinem ostentauerant, si deficiunt vires, hoc vltioni Dei tribuendum.

2 ET committam.) Hic specialiter designat cladē quam Ægypto inferre statuerat. Cōmitten-
di verbo, significat intestina dissidia, quibus sese mutuo profendunt, qui te ipsos inter te tueri de-
buerant, quo malo nullū magis exitiosum, aut ciuitati, aut populo accidere potest. Opera precii
verò fuit hoc etiam persuaderi Iudæis (quia in manu Dei sunt corda hominum) posse arcano eius
instinctu ad mutuas discordias accendi: Iudæos quibus se ipsi conficerent, quāuis superiores essent
externis hostibus. Hinc docemur, populos nunquam tumultuari, nisi Dominus eos inter te cōmit-
tata: ac si quis gladiatores in arenam produceret. Accendit eorum animos ad pugnā, atque impellit,
vt alii alios mutuis vulneribus conficiant. Quomāmodum igitur Deo acceptū seisedum est cū
amicitia colitur inter ciues: ita vltioni eius tribuendū, cū alii sequiūt in alios, seque ipsos cædūt ac
cōminuunt. Amplificandi causa subiicit quod etiā magis prodigiosum est: eos qui tāguine inter te
cōiuncti sunt, armandos esse in suā ipsorū perniciem. Nam si belluīs deteriores sunt homines, cū
natura cōmunis obliuī inter te digladiantur, quantō magis abhorret a natura, si fratres aut neces-
situdine cōiunctos inter te pugnant? Quō verò id magis portentosum est, eō magis iudicium Dei
& dira eius. vltio agnoscenda est. Videtur autem gradatim progredi Itaias, primū enim fratrem
nominat, deinde proximum, tertio ciuitates, quarto regna. Regna autem intelligit prouincias, in
quas dīstributa erat Ægyptus, quas Græci *ῥέγους* vocabant: sicut etiam hic verterunt.

3 ET xiniatuer.) Sicuti paulō antē Ægyptiis animū abstrulerat Itaias, nunc etiam mentē ipsi
adimit, quæ duo ad regnorū defensionē vehemēter necessaria sunt: quādoquid hīs sublati, nulla
gerendū rerū ratio esse potest. Populus verò ille persuasione prudētiæ te anteponebat aliis: atq;
vt fastuosē despexit exteros omnes vt barbaros, ac si in sola Ægypto esset cultus humanitas, do-
ctrina, solertia, sans nerū esse. Nā & te inuentores literarū esse iactābāt. Philosophiā & Astrologiā
ā se profectā esse: deniq; omnū artū liberaliū officinā esse Ægyptiū. Ideōq; nūquā hoc sibi euer-
rū parassent, vt eos cōsiliū & prudētiā deficeret. nec dubiū quin si ad eos peruenisset hoc vaticiniū,
secūret nihil sentiat: potius de futuris maris aquas, & omnia euersum iri putassēt, quā hoc ipsis acci-
deret, quibus ingenuā esse prudētiā ipsam censebant. Verū hoc inrepcidē pronūtiat Itaias: nec
enī ex te loquebatur. Ceterū, quia prædixerat audacia quæ pollebant esse priuādos, cōtextus po-
stulat vt nūc intelligat cecitate percussū iri: quia vtraque & quæ facultas a sola Dei gratia pedit. *Proph.*

de nra hic Mentem & Perspicaciam significat: quod diligenter notandum: quia multi in hoc nomine hallucinantur. Et in voce Consilii, quæ mox additur, maior est expressio prioris sententiæ. ostendit enim vnde sit ista inanitas, nempe quia Deus consilium ipsis adimet atque tollit.

ETIAM si querant) Hic anticipatio est, nam occurrit eis quæ Aegyptii obnecere potuissent, Annon sunt nobis dii, quos consulamus? annon sunt magi, diuini, pythones? hæc in te nihil ducis? Hæc omnia nihil ipsis profutura esse denuntiat, ut neque iis vehementer confidant, & turgent inani nomine Sapientiæ. In his nominibus haud multum immorabor, in quibus tamen Itaiam gradatim progredi verisimile est. Primum enim deos nominat, deinde magos, postea subiungit diuinos & ariolatos. Habebant enim oracula sua, quibus imprimis confidebant. Inferiores erant magi: quantum & hi magnæ erant auctoritatis. In rebus autem leuioris momenti, pythones cõsulebant. Tam inquieti sunt superstitiosi homines, ut nihil eis satisfaciatur. incertum enim & instabile, nunc ad hæc, nunc ad alia remedia decurrunt: & sanè ita ipsis imponit Satan, ut in initio speciem quietis & tranquillitatis offerat, quam se nactus omnino puenit: quod postea vacuum esse ostendat, magisque exangret ac vexet, nouamque certitudinem requirere cogat. Ita nuquam mætes nostræ, præterquam in solo Deo, acquiescere & pacatæ esse possunt. Nec dubium quin istas artes ut alienas à ratione dânet Propheta. Deus enim patefecit omnia cognita necessaria a iudicibus & scientiis, quas in vñ esse voluit, ipsique probatæ sunt. Si quis aliter sapere volet, eum Satanam pro magistro habere necesse est.

4 ET TRADAM) Nunc demonstrat quid futurum sit Aegyptiis, postquã & fracti corde, & intelligentia priuati fuerint, nihil enim iis restabit, nisi ut in seruitutem redigantur. Nam populam iis destitutum concidere sua sponte necesse est, etiam si nullo ab hoste fortius imperator. vnde etiam his præditiis spoliatur Deus quos vlcitei vult, omnemque tuende libertatis rationem tollit. Quãquam aliquid atrocius denuntiat Propheta, non modò scilicet imperium illud in quo sibi fastuosè placebant Aegyptii collapsurum, sed ipsos quoque ferule iugum iubituros. Esti autem epitheton Duri singulari numero ponitur, pluraliter tamen dicit subiiciendos esse dominis: quod indignus est quàm si vni tantum parent.

REX FORTIS.) Intelligit tantam tyranni cui eos subiiciet potentiam fore, ut in libertatem facillè restitui nõ possint. Ostendunt historiæ varias mutationes multis regionibus accidisse, quas qui subegerant, retinere & seruare non potuerunt. sæpe enim consecratio rerum partarum difficilior est ipsa victoria. Propheta verò hunc statum haud facillè immutatum iri, & diuturnam Aegyptiorum seruitutem fore significat, quia robustissimo victori nemo se vindicem opponere audebit. Potest etiã hoc modo intelligi, quòd minorũ gentium Principes humaniores sunt erga populum suum quàm potentiores, qui magnitudine tua freti nihil non sibi permittunt. ut enim potentis suæ nullum esse modum existimant, ita nec licentiæ, effræniquæ decurrunt quocunq; ipsos libidini impulerit. Vtriusvis placeat, summa huc redibit, Aegyptios, qui se primos & summos omnium hominum putant, venturos in alienam potestatem, duroque premendos esse iugo: potentis scilicet Regis, cui nemo se opponere audebit. Hinc videmus quanta sit hominum stulticia, qui potentem Regem & multis ditionibus imperantem appetunt: & quàm merito pœnas dant suæ ambitionis, quæ tamen quotidianis experimentis, quæ passim visuntur in mundo, corrigi non potest. Gloriantur hodie Gallia & Hispania se Principibus magnis subesse, verum quàm vile sit quod fallaci honoris prætextu eos fascino, suo damno lentunt. Sed de hac re prius alio loco diximus.

5 & 6 ET DEFICIENT.) Proiequitur id quod iam cœperat, nihil profuturas Aegyptiis munitiones, quibus se egregie instructos esse existimabant. Nam inexpugnabiles videbantur, quòd & mari, & Nilo, & propugnaculis cincti essent. & difficiles ad eos fuisse accessus perhibent Historiæ, quòd nullum esset Nilii ostium, quo non facillè naues arcerentur. Itaque præclaro situ illo & munitione naturæ gloriabatur: quemadmodum & hodie Veneti, se tam profunda fossarum cinctura munitos putant, ut disingui nõ possint: sed præditiia sunt inania, ubi in nos Dominus animaduertere cõstituit. Eodem pertinet quod de munitionibus subiicit. Alludit autè ad aggeres, qui non modò exundationes Nilii arcebant, sed protegèbat totam terram, ac si diceret, nihil opus iis fore, quoniam sicabitur. Certum est autem arefactum non fuisse Nilum, nec tamen à Propheta qui equam prædictũ est, quod impletum nõ sit. Repetendum igitur est memoria quod alibi diximus, sic nobis ad viuũ elides istas representari ob stuporem nostrum, ut quasi in rem ipsam veniamus. Necesse enim est propom spectaculum, quod mentes nostras afficiat, & ad consideranda iudicia Dei excitet, quæ alioqui contemnimus. Obseruanda est arrogantia Aegyptiorum, qui opibus variis abundabant, nec putabant fieri posse ut tanta clade premerentur. Iuncum & Calamum nominat, quòd iis abundarent, & plurimum vterentur. nisi fortè potius intelligat siccas fore paludes.

7 SUPER OS.) Alii Ripas vertunt, sed potius fontè ipsum intelligit, qui rarò sicari solet: tamen si torrètes aut fluiui deficiant. Os ergo accipit pro ipsa fluiui origine, quæ ita arefcet, ut nulla pars regionis irrigari possit. Esti enim procul aberat Nilii ortus, nõ tamè abs re minatus est Propheta flumen illum, ex cuius irrigatione fluebat totius ferè terræ fecunditas, aridũ fore à suo principio. Rarus enim illic pluuu: sed earũ vices quotannis sufficit Nilus, qui si parcius exundet, penuriam & famem minatur. Ideoque Propheta eius siccitatem denuntians, sterilem fore totam regionem intelligit,

ligit. Qua ratione etiam dicit, etiam in iplo ore, unde aquæ ebulliunt, fore aquarum defectum, vt illic herbæ exarceant.

8 ET mœrebunt piscatores.) Semper ad Aegypti statum respicit Isaias. Monuimus antea hypotyposis istas Prophetas vrasitas esse: vt eam de regione aliqua mentionem faciunt, id præcipue nomen quo regio illa abundat & cuius nomine celebris est. Vt eum de regione vitifera sermo est, vitis commemorant: si verò abundet auro, aurum nomen, si argento, argentum. Ita hic de Aegypto loquens, quod irrigua sit & multis fluminibus abundet, de picea uerbo mentionem habet. Quod verbum אֲבִיב אֲבִיב alii vertunt Excindi, non reuocandus verò interpretatur auro est, Attenuabuntur, nam hoc respondet luctui & mœrori, cuius antè meminerat. Scimus autem illic fuisse piscatorum copiam, & has fuisse non minimas opes Aegypti. Piscatoribus enim piscibus, quorum magna erat apud Aegyptios copia, & quibus eorum opes magna ex parte cõstabant, eos attenuari necesse fuit. Quemadmodum si panificum suis populis adimitur quæ ex eo veniant, magna penuria consequetur. Infirmam ergo mutationem totius regionis designat.

9 ET qui operantur in lino.) Quemadmodum de luctu loquutus est, ita nunc de pudore: quia nullus erit quæ situs iis qui antea copiosum victum ex hoc artificio conuequebantur, hæc autem artes coniunctæ sunt, retia texere & piscari. Quamquam dubium est an de iolis retiarum loquatur: quia si שְׂרוּקוֹת accipimus pro optimis quibusque linis, probabile est hoc ad alias texturas porius referri, quæ ex tenui subtilique filo magis exquisitæ sunt. Et scimus telas pretiosissimas fuisse cõfectas in Aegypto. Nec male conueniunt Plagas albas, quas nos Foratas vertimus, etiam de lineis vestibus intelligitur: quæ maiore erant in pretio, quo rarior erat textura. Ita metaphorica erit locutio, quæ obliquè indecorum luxum mordet Propheta: Quod Aegypti lineis vestibus non aliter elegant quàm si rete induerent. Si ita intelligere placet, coheret etiam proximus versus. Nec tamen video quomodo tam subtile texendi artificio ad piscaturam aptetur. Cæterum, si de piscatoribus omnino intelligere placet, sensus erit: Mœrore oppressum in quicquid hætenus quæstuosas artes & frequenter piscandi vium exercuerant. Quantum ad nomen שְׂרוּקוֹת, nulla necessitas, meo iudicio, cogit Rete vertere. quin potius etymologia docet Opus esse lucratum.

10 ET omnes qui stagna.) Vbi magna est piscium copia, ubi etiam teruantur in stagnis & viuariis: quoniam piscatores eos minimo pretio dare cogentur. Præterea non semper eis succedit in rebus factu. Idem ergo persequitur argumentum: Pices neque capi poterunt, nec feruari. Vbi uaria nullum visum habebunt.

11 CERTI stulti principes Zoan.) Hic prudentiam eum stultitiæ cõiungit: nec immeritò. Nam sapientis persuasio eripi hominibus non potest, quin se, inuito etiam Deo, sapere existiment. Speciosa signatur Concessio: ubi sapientes vocat, quorum simul amentiam vel locordiam tradidit. 78 aduertentia interdum particula est, sed eum videatur hic Propheta insurgere aduerfus Aegyptios, malo interpretari Vtique, vel Sanè, vel Nunc saltè. Nam insultat cõsiliariis Pharaonis, quod eum sint stultissimi omnium hominum, sapientissimi censeant velint & sibi videantur. Ita est epiphonema: Vbi est sapientia illa Aegypti? ubi cõsiliarij qui omnes contèptui habebant? cur regnum suum non tuerent? Nunc saltem apparet qualis fuerit eorum prudentia. Atque hoc ad confirmationem Prophetiæ & obsignationem valet, ubi constat Prophetam non loqui de rebus ignotis: sed quasi veritatem præ oculis eius Aegypti cladè. Dei ergo auctoritate instructus, principes omnes illos, quibus libere sapere videantur, stultos pronuntiare audeo. Denique docet Propheta inanem esse hominum gloriam: qui a bique Deo vel micam sapientiæ sibi arrogat: quod tandem prehèditur eorum stultitia, & eum ad rem veniendum est, pueros se esse ostendunt. Patitur quidè Dominus vt ædè multa exèpla quibus apud homines opinionè sibi cõparent: sed tandè ipsos infatuat, vt eum tua perspicacia & magno rerum visu, magis ridiculos pueris se præbeant. Discam ergo petere à Domino Spiritum intelligere & cõsili. quæ si nobis cõcesserint, eo rectè & moderatè vtamur. Deus enim aduerfatur hominibus sapientiæ ubi plus quàm par est sibi arrogat. & necesse est penas dare suæ stultitiæ, qui ambitiosus sine esserit. Ideo sepe eos pudescit, vt cõstet sapientiæ eorum nihil præter inanè fumum esse. Nulla enim esset, nisi in timore Dei fundamentum habeat, quem etiam Solomò docet, sapientiæ caput esse. Pro. 1. 7, &

12 VBI OMNES.) Pharaonis cõsiliarios reprehèdit, quod ei adularentur, vt etiam nunc Principibus auctor solent. nihil enim dicunt nisi quod aures eorum deliniant & fauorè capiet: quando hæc bene gerendæ rei ratio est, gratiam auerpari. Ita multis simulationibus & mendaciis, nullus apud eos veritatis locus est. Cùm autem in magnorum Principum aulis hoc vulgare sit, tum verò potissimum apud Aegyptios hoc vitium inualuerat. Instabant enim se omnium populorum antiquissimos, artemque & omnis liberalis scientiæ authores esse. quod si penes vulgus ipsum eum modum peruersum fuit, quanto maior fuit in ipsis Regibus? Duplex ergo fuit iactatio: Antiquitatis scilicet, & Scientiæ, & vtramque reprehendit Isaias: saltem nullius fore momenti dicit. Gloriabatur autem Pharaon tam de veritate, quàm de sapientiæ suæ gentis: & hoc quidem vulgare erat toti populo: sed de Rege potissimum vt de capite loquitur, in quo hæc superbia magis quàm in vulgo perspicua erat. Non est autem gloriandum de sapientiæ maiorum, quasi ad nos hæreditario iure pertineat: sed sapientiæ cælo a bis suis auctore petenda est. Quod ad veritatem attinet, Ierem. 15.

ner, stulta etiam & inepta iactatio est. Et tamen ita laborant hoc vicio Principes, vt extra mundum genus suum & originem querere velint: nec facile ab ea vanitate abduci possunt. Hanc demerentiam augent adulatores, à quibus multa de Principum quorundam genealogiis conficta videmus. Nulla enim ipsis est lenior cantilena, quam quum à vulgo hominum, tanquam semidei aut heroes segeantur. Verum iis sæpe contingit, vt quum ab auios & atavos nimis curiosè inuestigant, ridiculos se præbeant: quia à plebeo quopiam originem duxisse reperiunt. Accepi ab hominibus fide dignis lepidam historiam de Maximiliano Imperatore, cui quum esset generis sui inuestigandi admodum curiosus, ineptus quidam nugarum persuasit originem eius ex ipsa arca Noe inuenisse: quæ restam vehementer ipsum affecit, vt negotiis omnibus prætermisiss, huic vni inuestigationi assidue intentus esset, nec ab villo se interpellari sineret, ne à legatis quidem, qui de rebus magnis cum ipso tractaturi venerant. Quum hanc vanitatem mirarentur omnes, & tacitè reprehenderet, nemo autem posset mederi, vel auderet: tandem cocus ipsius, quem etiam pro morione habebat, & cuius dictis sæpe oblectabatur, petita loquendi vena, vt Imperatoris dignitatis studiosus, hoc studium inuestigandæ originis, nec vile, nec honorificum esse fore dixit. Nunc enim tuam maiestatem colo, inquit, & te vt Deum aliquem venero, quod si ad arcam Noe veniendum est, illic futuri sumus cognati: nam illinc descendimus omnes. Hoc morionis dicto sic commotus est Maximilianus, vt cum puderit instituti, quum antea neque amici, nec consilarii, nec negotia eum reuocare potuissent. Sensit enim fore, vt nomē suum, quod atauorum inuestigatione illustrius reddi volebat, omnino vilesceret, si ad primam vique stirpem veniret: à qua Principes & plebei, nobiles & ignobiles originem duxerunt. Magnam verò demerentiam esse oportet, quam moriones ipsi ac stulti deprehendunt. Nec tamen est vitium recens natum, sed omnium ferè animis infixum est. Vt hoc effugiamus, dicamus à solo Deo pendere, & beneficium adoptionis diuitiis omnibus, & generi, & nobilitati præferamus. Quod ad reges Aegypti spectat, quum essent ex antiquissimis regibus progeniti, qui per multas ætates possessionem retinuerant, perinde inflati erant, ac si domi sibi nata esset prudentia.

12. VBI nunc sapientia.) Quamquam ad verbum est, ET annuntiant tibi & scient, sic tamen debet resolui oratio, vt annuntient, imò vt sciant tandem: qui modus loquendi satis frequens est Hebræis. Quum Aegyptii suos haberent diuinos, nihil tam arcanum esse existimabant, quod non illis pateret. nam contulebant eos de rebus & minimis & maximis, eorumque responsa pro oculis habebant. Eam vanitatem ridens Propheta, Quomodo nuntiant, inquit, quod ignorant? Suntne accersiti in consilium Dei? Artem etiam damari versimile est, qua in diuinando vtebantur: quod quum esset illicita, meras etiam præstigijs & fallacias contineret. Tres sunt rationes, quibus futura aut præuidere, aut scire possumus. Prima & præcipua ex reuelatione Spiritus, quæ sola nos certos reddere potest: vt per donum Prophetiæ, quod rarum & singulare est, altera per Astro-nomiam, tertia ex comparatione rerum antea tarum, vnde colligi solet prudentia. Quod attinet ad peritiam astrorum, interdum ex eorum situ & coniunctione nonnulla deprehendi possunt: vt famines, sterilitates, pestes, largi proventus, & eiusmodi, sed neque ea certa esse possunt, quandoquidè sola coniectura nituntur. Semper autem in eo considerandum, quid proportionis cum his inferioribus locis astra habeant. Nec enim iis reguntur hominū facta, vt vani & fallaces Astrologi putant: quorum hodie ingens numerus de principibus & populis venditat, ac si penes ipsos omnium rerum & præsentium & futurarum notio esset. Sunt autem impostores istis similes de quibus loquitur Propheta, qui præstigijs suis hominibus illudunt. Principes tamen iis aures multum accommodant, & veluti deos quosdam suspiciunt, & certè digni sunt quibus ita imponatur, & merito curiositatis suæ penas luunt. Iactant & Magiam, cuius periti erant Aegyptii isti diuinatores. Sed & deteriora multa & detestabilia adiungunt: exorcismos & inuocationes demonum, quibus magis exitiosum dici quicquam aut cogitari nequit. Talibus coniecturis & diuinandi artibus maledicit Dominus, nec alius earum quam infelix insaufitque exitus esse potest. Et si in Aegyptiis olim damnatae sunt, quanto plus in iis quidam nomen obrendunt damnationis merentur? Mirum est autem his imposturis acutos alioqui & perspicaces homines tam pueriliter falli, vt mente & iudicio priuati esse videantur. sed iusta est Domini vindicta ingratitude hominum vlciscentis. Quum verò ex rebus antea ctis futura colligimus, vique & experientia rerum iudicamus quid magis expectat: id per se improbari non potest. sed neque ex his certè constitui potest quid futurum sit, quando res semper in coniectura posita est. Ex professo tamen in illum perspicaciam inuehitur Isaias, quæ pro summa virtute passim laudatur: non quod per se vitiosa sit, sed quia vix quisquam acutus & solers reperitur, qui non confidat se pro sua peritia tenere quicquid cognitu vel dignu est, vel necessarium. Ita quasi nihil ipsos fugeret, occultam Dei prudentiam spernunt. Huc etiam accedit alterum vitium, quod vafriem potius & veterarias artes quam veram prudentiam appetunt. Sed peculiariter fastum illum castigat Isaias, quod homines magno ingenio præditi, metiri proprio sentu volunt rerum euentus ac si penes Deum non esset mundi gubernatio. Id. õque eorum diuinationibus opponit decretu caleste. Atque hinc collige quam scite pronuntiat Hæc res, *ἡράπειν τὴν ἀρετὴν τῶν θεῶν ἀπυρίαν, ἢ τὴν ἀρετὴν ἀβουλίαν.* Aridet quidem prima specie illud dicitur ti Rhe-

ti Rhetoris apophlegma: sed cum prudentiæ Spiritum Deo ereptum ad mortales trãserat, im-
pia nec minus in multa partito est, in hominibus locare sanum consilium, prosperam tantum fortunam
Deo relinquere. Iam si quis prætermisisset rationibus quibus à Deo docemur, ad imposturas
Satanæ confugiat, ter dignus profecto est qui fallatur cum maximo dedecore: quærit enim quæ
nisiquam extant remedia, & quidem neglectis his quæ Deus offerebat.

13. INFATVATI SVNT.) Zoan vna erat ex præcipuis vrbibus Ægypti: Noph etiam cele-
berrima fuit: ad quænam illæ fuerint certò iudicare non possumus, nisi quòd Alexandriam quidã
esse volunt, cuius certè & vetustas & opulenta ex pluribus Scripturæ locis colligitur: quibus etiã
restellitur eorum commentum qui ab Alexandro conditam esse volunt. Quauis enim sapius di-
rura antè fuisse, non tamen de integro eam extruxit, sed solùm ornauit. Fuisse autem olim tur iu-
ris, & quidem Ægyptis federatam, deinde florentissimam inter alias vrbes totius mundi, patet ex
3. cap. Nahum. Romæ verò præludum meritò facit Principum fœcordiam: quia cuiusque repu-
blicæ aut regni vis præcipua in consilio & prudentia cõsistit, sine quibus nec opes, nec copiæ prode-
derit esse possunt. ANGVLV M hic metaphoricè accipio, pro præcipua parte ædificii, qua tota moles
sustinetur: maliosè in nominatiuo legere, quàm in accusatiuo. R. referendū enim pro prudentia sapientis, quibus
Ægypti se ita munitos existimabant, vt nihil ipsis aduersi accedere possent. At qui
hanc nimis debilem esse futuram dicit Isaias, quia suis consiliis decepti Ægyptum perdidierint. I-
deo quæ iustitians fallacem illam sapientiam notat, quæ cum timoris Dei vacua est, vanitas por-
tius & stultitia quàm sapientia nominari debet. Præterquam enim quòd præclaro dono Dei abu-
runtur homines, ad vanam ambitionem sese effertunt, calliditas magis illis quàm vera prudentia ar-
ridet. Accedit etiam diabolicus furor, quòd posthabita Dei providentia, euentus omnes ad sensus
sui capum reuocant. Ideo toties in euimodi sapietes inuechitur Scripturæ, eosque stultos esse pro-
nuntiat. Viurpant enim quod Dei est, sibi que tribuunt: quod sacrilegiũ nefandum & intolerabi-
le est. Nec mirum si horrenda aduersus tales sapientes exempla Dominus edat, vt quãuis ingenio-
sissimi & acutissimi sint, impingant tamen ac ruant minimis rebus: & se præcipitent in grauia pe-
ricula, quæ rusticus aut plebeus quipiam præuidisset. Hæc nobis documento sint, ne animo effe-
ramur, aut sapientiæ laudem nobis tribuamus. Si quid est in nobis ingenii, aut prudentiæ, id totum
Deo acceptum ferre, & ad obseruatis modesti que regulam formare cõuenit, quia si ei inuicitur
nostra sapientia, verè angulus erit in mœnibus, quem nemo labefactabit aut euerret.

14. IEHOVA MISCVIT.) Quares inopinata & incredibilis erat, duces acutiæ & prouidæ
gentis sua fatuitate terram perdituros, ideo Dei iudicio eam iam adscribit Propheta: ne cæcutiant
Iudam intam insigni & memorabili exemplo, quem admodum Dei iudicia fortunæ tribuere pro-
fanti homines solent, si quid noui aut inopinati contigerit. Est autè metaphorica locutio: ac si quis
vinum in poculo mitteret, ita Dominum inebriare sapientes huius mundi spiritu vertiginis, vt mēte
perturbati & attoniti, nec rectè sentire, nec facere possint. Hinc fit vt decipiant Ægyptũ, quòd
prios decepti sint. Quòd etiam se falli sinunt Ægyptus, nec imposturam cauere possunt, iudiciũ
Domini est. Nec tamen Deum sic authorem huius insanæ faci Isaias, vt culpam in eum Ægy-
pti conicere possent: verum sic habendũ est, Homines per se nihil habere mētis aut iudicii. vnde
enim sapientia, nisi ex Spiritu Dei, qui fons est vnicius lucis, intelligentiæ, veritatis? Iam si nos Spi-
ritu suo Dominus destituit, quid est quod cum ipso exoptulemus? nulla enim erga nos obliga-
tionem constringitur. imò gratum est quicquid largitur. Cum verò spiritu vertiginis mentes
percellit, id ob iustas semper causas facit, vt eunque nobis interdum sint absconditæ. Sed vt pluri-
mum in excecatione pœnas de improbis sumit, qui aduersus ipsum sese exulerunt, quem admo-
dum Ægyptiis istis contigit, qui periuasione sapientiæ elati, turgelant superbia cæterò que om-
nes contemnebant. Superuacanea est igitur hoc loco disputatio de Prædestinatione, cum Domi-
nus eos ob manifestum vitium puniat. Itaque cum Deus homines excecet aut reprobat, scruitæ
accusari non potest. iusta enim improbitatis & nequitie eorum pœna est: nec potest author mali
dici, qui scelera puniendo iuste agit. Nunc ad puniendi modum veniamus. Permittit eos Satanæ
puniendos ipse enim est qui propriè mittere spiritum vertiginis & prauitatis. Sed quia nihil agit ni-
si mandato Dei. propterea Deus ipse id agere dicitur, quod Satan agit. Nam quod vulgò dicunt
fieri permissu Dei, nimis friuolum est effugium: plus enim expræsit Propheta: nempe, inlicitam
à Deo hanc pœnam, quòd iustus sit iudex. Agit ergo Deus per Saranam, vt iudex per carnificem,
iustitiam pœnas sumit de iis qui ipsum offenderunt. quem admodum in libris Regum legimus Sa-
tanam sese obtulisse Deo, ac petisse vt ei Prophetas Achab fallere heeret: quod cum ei cõcessum
est, tunc Deo est obsequutus. nihil enim ex se efficere potuisset. Non opus est hic varios locos
congerere in re satis aperta. Iam vbi adit deceptos fuisse à suis Consiliariis, secundum Dei iudi-
cium notat. Possent enim fieri, vt Principes & abalienati mente, & similes ebriis essent, pl. b. s.
tamen iudicium aliquod retineret: hic verò ait etiam impostoribus erroris efficacis concessi, vt po-
pulum fallant. Quæ duplex Dei vindicta est, tum in seductores, tum in eos qui seducuntur. Per
v o m i t v m fœdam ebrietatem designat. Hoc enim *ægr. allig. s.* subiungit, vt non vulgariter eb-
rios, quibus aliquid intelligentiæ superstit, sed porcis similes esse significet.

15 **NEC** erit Aegypto.) Conclusio est superioris sententiæ. significat enim tantum fore in omnibus Aegyptiis stuporem, vt quicquid aggrediantur, irritum sit. Hoc enim, vbi nihil est consilii, accedere necesse est: & iusta est pœna noitiæ arrogantæ & temeritatis. Successum ergo & effectum denotare voluit, vt infaustum & infelicem fore demonstraret. & cum hoc tam de Capite quam de Cauda nuntiat, significat omnes ordines à summo vsque ad infimum, omnes, inquam, priuatum in consilio, ne prosperum quicquam eis succedat, nisi de ipso ordine agendi potius intelligere placeat. Hinc dicamus, tam mirum quam finem rerum omnium à Domino pendere. Nam & consilium & prudentia, & euentus rerum ab eo peti debent, nisi idem nobis quod Aegyptiis accidere velimus.

16 **ILLA** die Aegyptus.) Iterum repetit quod prius dixerat: nihil virile fore in Aegyptiis. Nonnulli existimant Prophetam alludere ad morem esse nuntiatum, cuius nomine veteres Historici Aegyptios vituperarunt, quod scilicet inuerso rerum ordine, mulieres versarentur in foro, & rebus gerendis: viri autem muliebria negotia tractarent. Ac fieri quidè potest vt id repexerit Prophetam, sed cum proprius omnia expendo, hæc coniectura stare non potest: cum hic denuntiet iudicium Dei, quod homines in admirationem adducat. Si loqueretur de vitio more, hoc ad præsentem causam non pertineret. nec enim effœminatōs Aegyptiorum animos reprehendit: sed potius ita consternatum iri denuntiat, vt nihil à mulieribus differant. Nam Aegyptii non tantum sibi ad bellum sustinendum pares esse videbantur: sed vltro inferre, & auxilia præbebant aliis nationibus. Videmus enim profanos Scriptores varia referre de gestis Aegyptiorum, & in eorum laudibus immorari. Quamuis igitur molles & delicati essent Aegyptii præ cæteris gentibus, bellicæ tamen laudem & gloriam retinere volebant. Nunc mutatio tam subita illustre est cælestis iudicii exemplum. Idcirco adiungit causam horrois fore agitationem manus Dei, quibus verbis totum hoc bellum à Domino gerendum esse ostendit, idcirco que Aegyptios subsistere non posse, quod eis non sit negotium cum hominibus. Quod autem de Aegypto pronunciat Ilias, ad cæteras quoque gentes extendi debet. Nam cum exoriuntur bella, & motus excitantur, vbi animi deficient & terrore consternantur, agnoscendum est iudicium Dei. Videmus enim vt bellicofissimæ nationes cedant, molliorè que se sæciminis præbeant, & sine vlllo belli apparatu vincantur, quoties Dominus metuentorum animos percutit.

17 **TERRA** quoque Iuda.) Aliqui simpliciter exponunt, Terram Iuda admirationi futuram Aegyptiis vt aliis gentibus: & comparant locum hunc cum dicto illo quod prius vidimus: Eritis in stuporem, &c. Sed alium hic Prophetam sentum esse puto: causam enim notare voluit, cur Dominus tale exemplum aduersus Aegyptios sit editurus: quia scilicet exitum causam Iudæis attulerant. Eos enim abduxerant à fiducia quam in Deum locare debuissent: vt solent principes sollicitare vicinos suos, opemque suam eis offerre, vt postea ad sua commoda abeantur. Prohibuerat autem Dominus, ne ad Aegyptios auxilia petendi cauta confugerent: at miseris, infidelium sese offerentium sollicitationi potius quam Deo paruerunt: quam obrem meritas dederunt pœnas. Sed & Aegyptii quoque, cum incredulitatis & dissidentiam causam præbuissent, non impunè tulerunt. nam ita acerbè castigati sunt, vt quoties eis in mentem veniebant Iudæi, toto animo cohorterent. Hinc colligenda est vtilis doctrina: nempe daturus pœnas, eaque graues qui Ecclesiam abduxerint ab obsequio & fiducia Dei, eisque offensculi causam, aut metum, aut consilium, aut illecebrosos vllis præbuerint. Tantumdem valent Prophetæ verba, ac si quis diceret, Mulieris quam corrupit intuitum pudori fore, vbi reiectum fuerit lenocinii dedecus, & Deus fidei coniugalitatis vindex paruerit.

18 **IN** die illa.) Postquam minatus est Aegyptiis, simulque diuini iudicii causam exposuit, consolatur ipsos, & misericordiam Dei pollicetur. Denuntiat enim futurum vt bona ex parte restituantur, statimque prosperum & florentem recuperent. Nam è tex vrbibus quinque saluas fore dicit: nam tantummodo perituram. Prius autem excidium horribile nuntiat toti regno, vt si quis superius vaticinium consideret, nihil præter deploratissimum statum animo concepiat. Ergo hic singulari Dei beneficio restitutionem promittit: vt sit hæc quasi accessio ad redemptionem Ecclesiæ, vel cumulus gratiæ Dei vbi missus fuerit Redemptor. Modus loquendi aliquantum obsecurus est: sed si rectè expendimus, nihil est in sensu difficultatis. Significat enim sextam duntaxat partem vrbium perituram, reliquas saluas fore. Difficultas est in voce הָרָהֳרָה. Alii enim legunt הָרָהֳרָה, id est Solis. Sed hallucinati sunt in litera ה, quod simile est cum ה. Qui exponunt Solis, putant Prophetam loquentem de Heliopolitide hoc repugnat contextui. nec verò quinque tantum vrbibus restitutionem promittit: quantula enim fuisset illa restitutio? sed in genere è sensu quinas saluas fore. Scimus enim plurimas fuisse in Aegypto vrbes. Omitto fabulas veterum, & eos qui vigintri millia vrbium ei tribuerunt. Sed tamen magnum earum numerum in celebri adeò & frequentiori regione, in tam florenti & populofo regno, tam elementi & benigno aere, fuisse necesse est. Ponamus ergo mille, aut paulò plures illic vrbes fuisse. Sextam tantummodo partem perituram significat: reliquas instaurandas esse, ita vt paucæ intereant. Hanc autem restitutionem de cultu Dei intelligendam esse satis constat ex sequentibus. **LABI** in nomine, Linguam intelligit לְשׁוֹן אֱלֹהִים.

Significat autem consensum cum populo Dei, & fidem qua Dei nomen profitebuntur. nam per Linguam, figuratè confessionem designat. Cum enim vnica tantum lingua esset, quæ Deum verum agnosceret ac profiteretur: nempe eius populi qui terrâ Canaan incolebat: per eiuſmodi linguam, consensum in religione intelligendum esse manifestum est. Nam & hæ loquendi forma: factus vulgò vitæ sunt, *Parler vn mesme langage ou diuers*, cum assensum aut dissentium notare volumus. At qui simul tenendum est, non iustificare quemlibet contentum: veluti si homines in eum quem ipsi probauerint cultum conspirarent: sed si accedant ad veritatem quæ patefacta fuit Patribus. Nec enim iolum dicit Aegyptios loquentes eadem lingua, sed lingua Canaan. Ipsos enim linguam mutare oportuit, & ea vti quæ Deo sanctificata erat. non quòd idioma linguæ sanctus esset, sed ea ratione commendatur, quòd veritatis doctrinam contineret. Idque diligenter notandum est, vt quæ vera sit ratio contentiendi, intelligamus. Quærenda est omnibus modis concordia: sed quibus eam conditionibus obtineamus, videndum est. Nec enim media quædam ratio quærenda, vt faciunt eueriores religionis, qui tamen pacificatores videri volunt. Valeant eiuſmodi linguæ leues & flexiole: veritas ipsa retineatur, quæ non nisi Verbo cõtineti potest nobiscum loquatur, quisquis ad eam accedere volet. Valeat, & quam volet linguam deligat, quisquis eam adulterabit: nos in ea constanter permoneamus. Itaque non poterunt Aegyptii loqui lingua Canaan, nisi prius suam, id est, superstitionis omnes abnegarint. Quòd alii ad tempus Ptolemæi trahunt, frigidum est: & ex tequentibus colligere licet de pietate & puro Dei cultu coniciari Prophetâ. Ac primò quidè synecdochicè sanctos fore sermones sub vna specie docet, quia iururando testatum faciunt se Deum colere. Potest autem legi, Iurantes Domino, vel Per Dominum: quia sæpe h' idem valet quod Per. Si legamus DOMINUS, tenens erit, quòd Deo obsequium pollicebuntur, idque adhibito solenni iururando: quem admodum eum populus aliquis principi vti fidem promittit: nisi diceret, Venire in potestatem Dei, cuius se dominationi subiicient. Sed quoniam altera lectio magis recepta est, libenter eam amplector. nam cum iururandum species sit cultus Dei, per synecdochicè, vt dixi, vniuersus Dei cultus aptè intelligitur. Et Iurare per Dominum, sæpe accipitur pro Testari scriptum verum Deum esse. In iuramento significat perfectum cõsensum eum Ecclesia Dei. Vnde obseruandum est, ad verum Dei cultum externam confessionem requiri. nam si quis fidem animo intelusam tenere velit, frigidam pro ea opinionem habiturus est. Vera enim fides in confessionem erumpit, nõ que ita accendit, vt quod intus gerimus, re ipsa profiteamur. *Mhi flectetur omne genu, Infrâ 45!* & omnis lingua iurabit, inquit alibi Dominus. Ergo vbi fides, illic externus cultus externaque professio esse debet. Est etiam notandum, ea quæ ad cultum Dei pertinent, aliò transferri non debere. Corruptela ergo iururandi erit, si per alium iuretur. Scriptum est enim, Per nomen meum iurabis. Quare violatur & nudator suo honore, si nomen aut diuorum, aut creaturæ vllius iururando adhibeatur. Obseruandum simul quanta sit adhibenda religio in iuramentis. nam si iuratio profiteatur nos Deum colere, non est eò nisi cum timore & reuerentia iurandum. Iam vbi in fine virtus sextam quanque vrbes excidio destinat, significat omnes sine spe restitutionis perire, qui non conuertuntur ad Deum vt ipsum colant. Opponit enim vrbes Aegypti quæ incipient Deum agnoscere, alius quæ exitio deuoræ sunt. Vbi enim deest cultus Dei, nihil præter excidium restare potest nisi enim execrationem, & maledictionem significat, quam excidium & mors æterna consequitur.

19 In die illa erit altare.) Prosequitur id quod proximo versu dixerat: & clarius exprimit nouam fore Aegypti faciem: quia illic florebit vera religio. erigetur porus Dei cultus, omnique superstitiones occident. Altaris autem nomine vtitur ad designandum, veluti a signo, cultum Dei: quòd sacrificia & oblationes exercitia essent pietatis. Per Medium Aegypti præcipuum totius regni partem intelligit, ac si diceret: In ipsa sede regni: vel In sinu intimo. Per Statuas, ne simulachra designari putes, quæ figuram hominum aut diuorum gerant, sed quæ sint *monumenta* pietatis. nam insignia significat us similia, quibus regnorum fines terminantur: atque in hunc modum signa erectum in significat, quibus omnes populo illi Deum imperare sciant. Et certè hoc vsu venit, vt populus verè ad Dominum conuersus, reiectis idolis & superstitionibus, palàm signa tollat veræ religionis: vt notum sit omnibus Deum illic purè adorari. Hoc loco refert Iosephus abulum esse Oniam, cuius ad Ptolemæum Philometora profugisset. ei enim persuasit vtile fore, si altare illic erigeretur, in quo Iudæi illius regionis accola sacrificarent. Atque hunc locum prætexebat: id scilicet fieri oportere, quòd à Propheta prædictum esset. Quod tandem impius & ambitiosus sacrificus regi persuasit, reclamantibus palàm Iudæis. Rex enim commodum suum spectabat, ille autem in solo gradu suo erectus, nouum honorè & dignitatem captabat. Ita nulla in recessione poterit scelestum illud consisti impediri. At Isaias purum Dei cultum simpliciter designat sub figurâ signorum quæ tunc in vsu erant. Sui enim temporis rationem habet, & hominum quibuscumque ei negotium erat. Peruersè igitur Onias hunc locum & malignè torquebat. Sed non minus impudenter hodie Papistici Doctores locum Malachiæ ad tuendum Missæ sacrificium detorqueant, nam quòd illic dicat, Futurum vt vbi que Deo oblatio munda offeratur, colligunt aliquod sacrificium ab antiquis illis diuersum esse: quòd boues & pecudes haud iam amplius mactari oporteat,

Deut. 5. 13.

Rom. 10. 9.

Infrâ 45!

Rom. 14. 11

Deut. 6. 13.

Malac. 1. 11.

Esse igitur Missam. Lepidè scilicet & argutè. Constat autem nihil aliud illic quàm purum Dei cultum, quemadmodum hic ab Isaia, sub figura legali notari. Et diligenter notandæ sunt hæc loquendi formulæ: *tempus visitæ Prophetis.* Hoc nobis faciliè explicabit Ioelis locus, quem exempli causa adducemus. Prophetæ abunt, inquit, filii & filia vestra, & iuvenes vestri visiones videbunt, & senes vestri somnia somnabunt. Vaticinium illud Ioelis Petrus impletum esse ostendit, cum Apostoli variis linguis Spiritus sancti afflatus loquerentur. nam cum rudes prius homines essent, ad mysteria Dei enarranda instructi esse ceperunt. Nulla illie videmus somnia, ita vt Petrum eum locum perpetam citasse videri possit: sed constat Ioelem nihil aliud eo loco quàm prophetam designare: cuius ornandæ causa, visiones & somnia nennant, quibus Dominus scie olim Prophetis comunicabar. Visitatum enim temporis illius morem inspectaui: quod aliter Iudæi dona Spiritus sibi adhuc incognita visumè comprehendissent. nam sub illa pædagogia educati, altius conscendere non poterant, quàm quò sacrificia, caeremonia, ritus & signa eos perducebant. Sic igitur cum his verba faciebant Prophetæ vt cum pueris, quibus nihil maius proponi debet, quàm consuetudine & visu *παιδείαν* educere possint. Atque hæc doctrina varios nobis locos aperit, quorū alioqui obscuritas magnam memoriam ini ceret. Peripicuum est Prophetam loqui de regno Christi, nec ante aduentum eius hæc impleta esse. Vmbra igitur tollendæ sunt: inspectanda est rerum veritas, vt per altare veram ac sinceram Dei inuocationem intelligamus. Sed his quoque signis ostendit Prophetæ, cultum Dei sine externis exercitiis conseruari non posse: quæ tamen præscribere non frum non est. Faceant hominum commenta, vt Deus solus hæc in re audiar.

20 ET mittet eis Seruatorem.) Non aliter possumus ferre Deo, quàm si nos gratia sua præueniat. nemo enim se illi consecrabit, nisi bonitas eius gustu illectus, eum ex animo amplectatur. Prius ergo ad te vocet necesse est, quàm ipsum inuocemus. aditus nobis præclusus est, donec incipie prior nos inuitet. Ac prius quidem docuit variis calamitatibus donandis esse vt te Deo tributeant. nuncque idem repetit: quia nunquam sibi vanisq;ue erroribus renuntiandæ homines quoad ferulis ad docilitatem coacti fuerint. Simul tamen adiungitur alia inuitationis species, quod Dei beneficentiam experti familiariter ad eum confugiēt. Clamor enim de quo loquitur, ex fide manat: quia nisi allecti dulcedine bonitatis Dei, nunquam ad hoc asylum se reciperent. Quod autem Dominus promittit te missurum Seruatorem cuius manu Aegyptii liberabuntur, hoc non potest de alio quàm de Christo intelligi, nec enim liberata est Aegyptus à suis claudibus, priusquàm eò Christi doctrina peruenerit. Legimus varias mutationes, quas per quadringentos annos regio illa passa est. bella externa & interna, quibus dissipata & propemodum eueria fuit. At cum de ea prius actum esse videtur, ecce ad Dominum conuersa è manibus hostium & tyrannorum eripitur. Atque ita Christus, quem cepit agnoscere, ipsam liberavit. Sic autem nos ad cognitionem Dei & cultum comparari necesse est, vt cum vane fuerimus afflicti, in ipso solo repositam esse salutem dicamus. Atque vtinam hodie hoc dicat mundus, tot iam ærumnis afflicta, vt exitio proximus esse videatur. Quis enim exitus esse poterit, nisi vt intereat, vel relinquit eò agnoscat fe meritò pœnas dedisse tantæ impietatis? Et cum addit *QVI LIBER ET*, hinc colligenda est vtilis doctrina: nempe Deum nobis iuocurrere per Christum, cuius manu ab initio suis opem tulit. Fuit enim perpetuus Mediator, cuius intercessionem bona omnia à Deo Patre impetrata sunt: nunc ipso reuelato, sciamus nihil aliter quàm per ipsum posse à Deo obtineri.

21 ET cognosceatur Dominus.) Nunc addit Isaia quod præcipuum erat. neque enim colli aut inuocari potest Dominus, nisi prius à nobis agnitus fuerit Pater. Quomodo inuocabunt, inquit Paulus, quem non nouerunt? Neque verò participes esse possumus donorum Dei in salutem nostram, nisi vera cognitio, quæ ex fide est, præcesserit. Merito ergo cognitio Dei subiungitur, vt fundamentum totius religionis, vel clausus quæ nobis aperitur cælestis regni ianua. Ea autem absq; doctrina esse nō potest: vnde collige omnes fictitios cultus à Deo improbari: nihil enim ipsi probatum esse potest, vbi non præluet cognitio, quæ ex auditu veræ puræque doctrinæ nascitur. Quicquid ergo comminiscantur ex se homines, nunquam verum Dei cultum obtinebunt. Diligenter obseruandi sunt hic loci, quibus veram inuocationem & cultum docet Spiritus Dei, vt significantis, quibus nimis pertinaciter adhærēt homines, valere iussis, doceri nos sinamus ex puro Dei verbo, & eius autoritate freti liberè apertèque damnemus quicquid mundus cum applausu magnificat. Iam quod reperit, Cognosceat, inquam, Aegyptus, non frustra bis hanc notionem inculcat. nec enim res tanti momenti leuiter prætereunda erat. Partes enim præcipuas obtinet, nec vltus sine ea cultus est legitimus.

FACIENT illi sacrificium.) Non aliter exponendus est hic locus quàm superior, vbi altaribus mentionem fecit. Quorū enim sacrificia post Christum manifesta sunt? Ergo figuratè confessionem fidei & inuocationem designat, quæ Euangelii prædicationem sequatur sunt. Comprehendit autem hic omnia quæ Deo offerbantur: & pecudes, & panem, & fruges omnis generis: & quicquid ad gratitudinem testandam faciebat. Sed notandum est veteris & noui testamenti discrimen: atque ita sub caeremoniarum vmbreis intelligendus rationalis ille cultus, de quo Paulus 12. Rom. cap. Quod de Votis adiungit, hæc etiam pars est cultus Dei. Solebant Iudæi votis gratitudinem

1. ad 2. 28.

Act. 2. 16.

Num. 12. 6.

R. 10. 14.

Rom. 12. 1.

judicium suam erga Deum testari: ac præsertim solenni voto agebāt gratias, si beneficium aliquod insigne à Deo accepissent. Sponte etiam vota suscipiebātur varias ob causas, vt cuique visum erat. Non erat tam eā cuique licentia, vt pro arbitrio hoc aut illud voueret: et præscripta erat regula. Quæquid sit, constat Prophetarum votorum nomine nihil aliud significare, quàm Dei cultum, cui se addixerunt Aegyptii, postquam ipsum ex verbo Dei didicerunt: sed nominat exereitia pietatis, quibus Iudæi verum cultum & religionem profitebantur. Hinc argumentum ducunt Papiſte, vt omnia quæ Deo vouentur præstāda esse probent. Sed cūm prætere null'que adhibito delecto vocant, nihil ipsos tuendo erroris locus inuatur. Iarias enim præterit quid factū sint Aegyptii vbi doctrinam Dei amplexi & sequuti fuerint. Similiter cūm Dauid populum hortatur vt voueat & vota reddat, id secum facere putant, sed non ideo hortatur ad vota illicita & temeraria. Manet enim temper votorum regula, quam prætergredi non licet: nempe verbum Dei, quo quid à nobis requirit, quid voueri & præstari velit, intelligimus. Nec enim inquam dara est quiduis votendi libertas, quòd nimum licentiosi sumus, nobisque omnia permittamus in Deum: atque impudentius cum ipso agamus, quàm si cum hominibus negotium ellet. Homines igitur si a quo aliquo cōstringi & coherci oportuit, ne tantum sibi in cultu Dei & religione permitterent. Quæ cūm ita sint, periculi est Deum nihil admittere aliud, quàm quod legi ipsius cōtinentium est: cætera omnia vt aliena & superstitionis repudiare. Quod ergo sponte voueri quis ipsiā & sine testimonio Verbi, id ratum esse non potest. Idque si præstet, duplèiter offendit. primum quòd temere vouit, ac si cum Deo luderet: deinde quòd perperam & temere instituta perficit, cūm potius supersedere et respicere debuisset. Tantum igitur abest vt votorum nomine quis obligetur, vt agnita temeritatis culpa certum retrò flectere oporteat. Nunc si quis de Papiſtarum votis inquirat, facile est ostendere ea nihil habere commune cum verbo Dei. Nam si quæ præ aliis commendant & legitima ducunt, impia & nefaria sunt, veluti monastica: quid de reliquis censendum erit? Vouent perpetuum cælibatum, ac si promissū omnibus concederetur. atqui scimus continentie donum non vulgare esse, nec singulis promitti, etiam si magnis aliqui dotibus ornati sint. Abrahami singulari fide, constantia, mansuetudine, sanctitate pollebat: hoc tamen carebat dono. Christus ipse non omnibus hoc dari testatur, cūm Apostoli hunc cælibatus statum vehementer laudarent. Idem docet Paulus. Qui igitur hoc continentie dono destitutus est, si eam voueat, perperam facit: ac meritis temeritatis sua penas luct. Hinc horrenda impudicitie exempla, quibus meritis Deus sub Papatu hanc arrogantiam vltus est. Vouent etiam paupertatem, quasi nihil proprium habiturū, cūm rerum omnium copia abundent præ aliis. Nonne hoc apertū Dei ludibrium est? Obedientia autem quam vouent, præauocationis plena est. Executient enim iugum Christi, quò se redigāt in hominum seruitutem. Alii vouent peregrinationes, abstinentiam carnis, obseruationes dierum, & alia superstitionum plena. Alii namias & vanissima quæque Deo promittunt, ac si cum puero ipsis negotium ellet. Sic enim agere aut pacisci cum hominibus nos pueret: inter quos nihil prius ratum est, quàm mutuo consentu vtrinque conueniat. Quo minus in cultu Dei quicquam suscipere fas est, nisi quod Verbo ipsius testatum est. qualis enim cultus erit, si iudicium Dei nihil valeat, & soli hominum voluntati sit locus? an poterit id placere Deo? Nonne erit idē dōgnōtē, quā Paulus tantopere detestatur? Frustra igitur se Deo seruire iactant, qui talia vota suscipiunt. Frustra etiam hinc testimonium quærun: quoniam Dominus eiusmodi cultum auerſatur.

22 ITAQUE percutiet.) Concludit Propheta, atque infert ex iis quæ iam dicta sunt, castigationem cuius meminit, vtilem Aegyptiis fore: quòd præparatio illis ad conuersionem futura ellet: ac si diceret, id futurum Aegypti bono quòd eam plectet Dominus. Malè interpretantur hunc locum qui dicunt, Percutiet plaga sanabili: & de sensu Prophetæ multum imminuunt: quia intelligit salutares ipsi fore plagas: atque ea ratione Dominum ipsos reducitur. Vnde colligendum est, non esse recupandum quominus à Deo castigemur, cūm id bono nostro fiat. Nam impunitas maiorem peccandi licentiam gigneret. Sicuti nihil magis procliuè quàm vt sibi indulgant homines: quantum per illis parcat Deus. Quamobrem necesse est, vt Dominus huic periculo occurrat. quod facit castigationibus & flagellis, quibus nos ad pœnitentiā hortatur & stimulat. Insigne hic nobis exēplum proponitur in Aegypto. Vt tamen cūm superstitionibus & impietate scateret, omnēque nationes idololatria superaret, Dei tamen misericordiam experta est. sed modus notandus est: nempe conuersio ad Deum. Est enim explicatio membri superioris: ac si dixisset, Sanabit Deus Aegyptios, quia conuertentur. enim copula valet caualem particulam. Hinc collige, Conuersionem esse quasi resurrectionem ab æterna morte. De nobis enim actum est, quādu à Deo auerſi sumus: conuersi redimus in gratiam, atque à morte liberamur: non quòd promeremur Dei gratiam pœnitentia nostra: sed quia Dominus hoc modo veluti à morte in vitam exuscitat. Pœnitentiæ addit promissio: ex qua colligimus non frustra nos suppliciter penā deprecari, vbi ex animo respicimus. Cæterum cūm exorabilem & propitiū Aegyptiis Dominum fore dicit, si nihil ostendit eos veniam deprecaturus, ex quo fuerint conuersi. Vera igitur cōuersio erit, ex qua sequetur inuocatio Dei. Ea autem sine fide esse non potest. nam agnitio quidem peccati etiam impis communis est: sed ad misericordiam Dei nemo confugiet, vel de reconciliatione agat, nisi qui

Deu. 12. 6.

Ez. 23. 21.

22. 23.

Num 30. 3.

Psal. 76. 12.

Ecl. 5. 3.

Gen. 1. 29.

Ez. 25. 1.

Matth. 19.

6. 1. 12.

1. Cor. 7. 26.

7. 9.

Col. 2. 23.

Prou. 3. 11.

12.

Hebr. 12. 5.

6. 7.

Rom. 10. 4.

vero pœnitentię sensu percutulus hîdem simul coniungetur.

SANABIT EOS.) Non repetit quod dixerat, Deum percutere ut sanet, sed alio significatû promittit sanitatem, quia scilicet à pœnis infligendis cessabit Deus. Sanatio illa, cuius paulò antè meminimus, interior erat: hæc ad flagella & plagas refertur. Demique significat remedium omnibus eorum malis promptum fore. Postquam enim reconciliatus sumus Deo, nihil est quod in nobis puniat. Unde enim pœnz, nisi ob culpam? ea remissa, pœnarum remissio protinus sequetur. Quòd si castigamur, nondum ad pœnitentiam satis instructos esse argumento est. In iunima, et tencamus hîc ordinem qui nobis à Propheta ostenditur. primum, flagellis ad pœnitentiam homines præparari; deinde sanari, quòd ab exitio æterno liberentur: tertio, eùm adducti sunt ad notionem sui reatus, veniam deprecari: quarto, exorabilem & propitium ipsi esse Deum: quinto, cessare plagas postquam à Deo veniam impetrarunt. Nec quitquam est, qui hæc in se agnoscere non debeat, quę hîc lîtas pronuntiata de Aegyptiis in iis typus toti mundo à Domino exhibetur.

23 IN DIE ILLA.) Nunc denunciât Propheta futurum ut Dominus bonitatem suam per vniuersum orbem diffundat: ac si diceret, In angulo aliquo minime inclusam, aut seorsim vni populo, ut antea, notam fore. Hic autem de duobus populis Ecclesię infestissimis loquitur, qui videbantur longissimè omnî abesse à regno Dei. nam in remotis nationibus multò plus spei esse potuissent: eùm hæc ex professo bellum cum Deo gererent, & Ecclesiam eius persequerentur. Quòd si capitalibus Ecclesię hostibus tam propitius est Dominus, ut data venia eos adoptet in filios, quid fiet aliis nationibus? Ita hoc vaticinio comprehensâ fuit vocatio omnium gentium. Iam quòd dicit patrefacta via mutuam fore accessum vt alii ad alios commeant, fraterna communicatio notatur. Scimus Aegyptios continua ferè bella cum Assyriis gessisse, odiòque irreconciliabili sese inuicem esse profectuos. nunc Dominum animos eorum mutaturum, atque inuicem conciliaturum denuntiat: vt mutua sint inter eos commercia, mutui congressus & cõmeatus, patrefactis viis quę antea præclusæ esse solebant. Hic obseruandum est quòd iam antea capite secundo notauimus: nempe, vbi reconciliantur homines Deo, simul æquum esse ut fraternam inter se beneuolentiam colant. Dissidia enim, iurgia, contentiones, inuidiæ, maleuolentiæ pacato Deo cessare debent. Mirum igitur non est, quòd dicit viam Assyriis in Aegyptum patrefactâ esse: sed hoc ad Christi regnum haud dubiè referendum est. Nec enim Aegyptios concordēs fuisse cum Assytiis, nisi post agnitum Christum, legimus.

COLENT.) Hoc mēbrum ita verti potest, Colent Deum. Sed eùm non exprimat̃ur hîc Deus; potest ferri ad Assyrios: quod etiã indicat particula *non*. Sic ergo exponere licebit, Qui prius ardebant studio nocendi, n̄ mutato animo benefacere cupient, denique constabit fructus verę pœnitentię: qui enim antea mutuis se bellis affligebant, mutuo se deuicent. Atque hîc sensus cõtextui Prophetię optime conuenit. Nec tamen reiicio aliam interpretationem, quam omnes ferè sequuntur: nempe, Qui varios antea deos coluerunt, posthac vnum Deum agnoscent, atque eandem fidei confessionem sequentur: vt liberum cuique sit eam sequi quam magis prouerit. Porro si hæc posterior interpretatio arrideat, deducit Propheta fraternũ amorem ex pietate quasi ex fõte.

24 IN DIE ILLA.) Concludit lîtas promissionem quam attigerat: Fore, scilicet, vt Aegyptiis & Assyriis benedicatur, quẽadmodum & Israeli. Erat enim prius gratia Dei quodammodo conclusa in Israele: quòd Dominus cum eo tantum fœdus iniisset. Extenderat enim Dominus funiculum suum in Iacob, vt ait Moïses, & David, Non ita fecit omni nationi, & iudicia sua non patefecit eis. denique benedictio Dei in Iudæa solummodo residebat: hanc autem communem fore dicit eum Aegyptiis & Assyriis: sub quorum nomine reliquos etiam populos comprehendit. Nec enim honoris causa eos nominat: sed quòd eùm perpetui hostes Dei fuissent, omnium alienissimî & à spe gratiæ remotissimi videbantur. Itaque eùm prius filios tantum Abraham adoptasset, nunc voluit sine defectu dici Pater omnium gentium. Quod alii vertunt, Israel erit tertius, mihi non placet. Nam eùm nomen sit generis fœminini, coniungi debet cum voce ברכה, & Benedictio tantum valet ac Exemplum vel speculum benedictionis.

25 QVIA BENEDICËT.) Causæ redditio est, ac expositio prioris sententię. ex gratuita enim beneficentia Dei Aegyptios & Aegyptios cum electo populo in societatem venturos docet: quasi diceret, Cùm hi tituli ad Israelem tantum pertinerent, ad alios etiam populos transferentur, quos Dominus in suos adoptarit. Est enim mutua relatio inter Deum & populum ipsius: vt merito Deum suum vicissim nominent quicunque eius ore vocentur Sacer populus. Atqui promissuè hæc nuncupatio ad Aegyptios & Assyrios extenditur. Quanquam autem exteris Iudæis, qui domesticis fuerant, socios adiungere voluit Propheta, aptissimis tamè notis gradus distinguit. Aegyptios populum Dei vocando, intelligit confortes fore honoris quo Deus solos Iudæos peculiariter dignatus fuerat. Assyrios vocado Opus manuum eius, eos insignit proprio Ecclesię dogmã. Sicut alibi dixim⁹ vocari *in nomine* Dei, aut Figmentum. quia spiritu regenerationis iterũ formatur fideles vt imaginem Dei gestent. Itaque Opus manuum Dei intelligit, non quatenus homines creati sumus: sed quatenus in nouã vitam reformantur, qui segregati à mundo nouę creaturę sũt. Unde agnoscimus nihil nobis in vitã nouitate tribuendum esse, eam toti opus Dei sumus. Sed eùm

Suprà 2. 4.

Dei. 32. 9.

Psal. 147. 20.

Gen. 17. 7.

exul. 19. 5.

Leuit. 7. 6.

Eccl. 14. 2.

Suprà 17. 7.

infrã 64.

7.

Eph. 2. 10.

ad Israelem ventum est, prerogatiua sua ornatum nepe quod sit hæreditas Dei, vt inter nouos fratres ius & honorem primogeniti retineat. nomen enim **Hæreditatis** nescio quid maius exprimit. Et certè fœdus illud Domini, quod primum cum ipsis percussum fuerat, prerogatiuam istis tribuit, quæ ipsorum ingratitude irrita esse non potest. nam sine penitentia sunt dona & vocatio Dei, quem admodum docet Paulus, qui ipios in domo Dei primogenitos esse ostendit. Quauis igitur nunc latius pateat Dei gratia, primum tamen gradum, non merito suo, sed promissioni vt retinent,

Rom. 11. 29
Eph. 2. 12

CAPVT XX.

ANNO quo venit Thartan in Asdod, cum misisset cum Sargon Rex Assyrie, oppugnassetque Asdod, & cepisset:

2 Tẽpore illo, inquam, loquutus est Iehoua in manu Isaie filij Amoz, dicendo: Vade, & solue saccam de lumbis tuis, & calceamentum tuum extrahere de pede tuo: fecitque sic ambulans nudus & discalceatus.

3 Et dixit Iehoua: Sicut ambulauit seruus meus Isaia nudus & discalceatus tribus annis, signum & portentum super Aegypto & Aethiopia:

4 Ita abducat Rex Assur captiuitatem Aegypti, & transmigrationem Aethiopiae iuueniũ & senum, ydolum & discalceatum, & discoopertos natibus in ignominiam Aegypti.

5 Et timebũt, & pudefiet ab Aethiopia respectu suo, & ab Aegypto gloriacione sua. vel puchri tudine.

6 Dicitq; incola insule huius in die illa: Ecce, quomodo habeat respectus noster, quod cõfuginus auxilij causa, vt liberemur à facie Regis Assur: & quomodo effugimus nos?

IN CAPVT XX.

SUPERIORE capite vaticinatus est Isaias de calamitate quæ Aegypto instabat, simulque Deum intercordiam ei pronissit: nunc idem argumentum repetens, hac Aegyptiorum castigatione Israelem pudefactum iri ostendit, quod in Aegypto fideciam locaret. Coniungit etiam Aethiopia, vnde verisimile est Aethiopes cum Aegyptiis vires suas coniunxisse, sicuti etiam prius attigi, & rursum videbimus capite 37. Primum, notandum est tempus huius prophetiæ: tunc enim vehementer Iudæos vrgebat necessitas, vt ad exterarum gentium auxilia etiam inuiti confugerent. Thartan fuisse vnum ex duobus Sennacherib restatur sacra Historia, vnde cogimur fieri, hunc Sargon fuisse Sennacherib, cui duo fuisse nomina hinc colligere facile est. Considerandum etiam qualis in Israele rerũ status esset nam abducat fuerant decem Tribus in seruitutem. De Iudæa verò penitus actum videbatur, tota enim ferè occupata erat præter Ierosolymam, quæ obsidebatur à Rabface. Rursum à Thartan obsidebatur Aidodum. Nominatur siquidem illic tres Duces: vnde verisimile est copias Sennacherib tũc in tres partes diuisas fuisse, vt eodẽ tẽpore omnes simul terreret, atque ita cõturbaret, vt alij alijs auxilium distraçti ferre non possent. Tunc nihil restabat Iudæis, nisi vt exteriorũ auxilia acceperent. Interim mittitur à Deo Isaias, qui denuntiet vanam esse eorum expectationẽ, quod ab Aegyptiis pendeant. Instabat enim ipsis manus Domini: tantũq; aberat vt alijs optularentur, cùm ne se ipsos quidem tueri possent aduersus hostes, atque hinc agnoscerent debebant Iudæis, se merito dare penas suæ infidelitatis, quod relicto Deo, ad Aegyptios confugerant. Finis enim hic considerandus est, quia Dei consilium non fuit Aegyptios præmonere, sed corrigere populi infidelitatem, quæ subinde ad spes falsas & peruersas cum rapiebat. Ergo vt intelligant in solo Deo esse acquiescendum, quid vanis auxiliatoribus impendeat hic denuntiat Propheta. Fuit autẽ valde opportuna admonitio, quia iam Aethiopes Assyrios prohibere cœperant, & coegerant retro curium flectere: quo nihil poterat optabilius contingere Iudæis. Ergo ne letis istis principiis lasciuiant, auxilium hoc euanidum fore denuntiat: quia paulò post cum iummo dedecore vincuntur tam Aethiopes quàm Aegypti.

2. Reg. 18.
17

2. Reg. 15.
2. Reg. 18. 13
2. Reg. 18. 17

2 VADE, & solue saccam.) Vt Dominus aliquo simbolo hanc prophetiam confirmaret, Isaiam nudum ambulare iussit. Si id sua sponte fecisset Isaias, merito irritus esset: sed cùm Domini mandato facit, nihil in eo nisi suspiciendum, adeoque metuendum conspicitur. In hac nuditate & similibus signis aliquid inest terribile. deinde, nihil aut per se aut per ministros agit Dominus quin simul causam doceat. Ideo non simpliciter ambulat nudus, sed finem demonstrat, cur scilicet Dominus hoc eum facere iusserit. Nam aliqui pseudoprophete veros Dei ministros imitantur, variisque species & stropend in induunt, vt vulgi oculos perstringant, sibi quæ autoritatem concilient. Sed nihil sunt ea symbola, quod Deum authorem non habeant. Quod diligenter notandum est aduersus Papistas, qui nanes ceremonias pro veris sacramentis obtundunt. Lij

enim hæc regula opponenda est, si proficiuntur à Deo, ea amplecti debemus. sin minus, intrepide repudiare licet, inò sine Dei contumelia non recipiuntur: quia tunc eius autoritatem sibi usurpant mortales. Præterea Deus non proponit signa abique Verbo. quid enim esset sacramentum, si nihil præter signum inueneretur? Sola est doctrina quæ sacramentum facit, proinde fucum fieri sciamus, ubi nulla doctrina auditur: atque perperam facere Papistas, cum vacui doctrina, inanibus cæremoniis nomen sacramenti imponunt. Sic enim Dominus ea cõiunxit, ut nemo se parare possit, quin violet ordinem ab eo institutum. Porro quod saccum iubet soluere, ex eo colligunt ferè omnes lugentis ueste Isaiam tunc fuisse indutum, quòd desleret calamitatem Israhis. Talis enim habitus lugentis erat: sicuti ex Ioele percipuum est id que factum esse interpretantur, quòd veniam à Deo sub reorum habitu deprecaretur: vel quòd fieri non posset, ut in cæso eius animo, vultus & habitus hilaris esset. non potuit autem non grauissimo afflicti mœrore, dum tantam cladem intuebatur. Quidam putant ordinarium eius habitum fuisse, quòd Prophetæ pallio induti essent, quemadmodum Zacharias testatur. Sed nimis infirma est illa coniectura, nec multum habet coloris. Magis credibile est eum sacco indutum fuisse, ut ipse iugentis præ se ferret. Tanta enim fuit securitas in Iudæa, ut cum miserè afflictos & dissipatos fratres suos viderent, non mouerentur tamen, nec ad te eorum miseriam pertinere existimarent. Putabant interea se extra telia esse, Propheti que ipsi minantibus, exitiumque nunciatis insultabant. Vnde etiam conuenitur Micheas, neminem lugere calamitatem Israhis. Quæritur an hoc verè factum sit: an verò simplex & nuda fuerit visio quam populo nuntiaret. Magis receptum est Prophetam nunquam se nudasse, sed hoc per visionem ei esse ostentum: id que semel. Rationem afferunt, quòd per a stum & frigora aliatique non fuit. Sed aliam rationem adducunt: Indecoram fuisse nuditatem Prophetæ. Respondeo, hanc nuditatem non magis indecoram fuisse Circumcisione: cuius spectaculo nihil magis ridiculum iudicare poterant homines profani, cum in ea pudenda nudarentur. Verùm exitumandum non est Prophetam ita se totum nudasse, quin regeret eas partes quæ deorfem conspectum habituræ erant. satis erat populum intelligere quid à Domino gereretur, & re insolita commoueri. Me verò ut ita sentiam mouet, quòd hic dicitur, IN MANU. Tametsi enim sæpe alia hæc locutio occurrit, nunquam tamen inuenitur quin simul tacitam habeat emphasin, qua effectus ipse notetur. & tæh inter Deum & suos gentis. medium interponit, ut non verbis modò, sed etiã visibili simbolo futuræ cladis præco sit. Neque verò iuperuacuum quod mox additur, Sic fecisse. Sic igitur statuo, Isaiã ambulasse nudum quoties Prophetæ officio fungebatur. eas autè nudasse partes, quæ conspici non inhonestè poterant. Quod ad Saccum attinet, quanquam in rebus aduersis reatum suum hoc modo testari priuatis quoque hominibus mos fuit, probabile tamen est Isaiã pro ratione sui officii hoc simbolo ad doctrinam confirmandam fuisse vltum, quòd magis expergeret populatardas. Si quando nos Dominus aut fratres nostros castiget, vestem mutari non iubet: neque id necessarium est: sed crudelissimus & asperus, si fratrum ærumnis & ruina Ecclesiæ nõ moueamur. Si quis in nobis affectus Dei, in mœrore & lachrymis esse debemus. Quòd si lugendum est, hortandi & alii, exemplo Iue nostro incitandi, ut calamitatem Ecclesiæ sentiant, & supradicta aliqua tanguntur.

3 & 4 TRIBVS ANNIS) Cur hoc tempore? quia præfixum erat Aegyptiis & Aethiopiibus, quibus interim Dominus iudicias ad respiciendum dabat, & interim probare volebat populi sui obsequium, ut sine cunctatione se abdicarent illicitis subsidiis. tametsi Aegyptios & Aethiopes stantes viderent, scirent tamen non procul abesse ab illa clade. Voluit quoque Dominus interea detegere rebellionè impiorum. sicuti reuera multi specimen ediderunt suæ impietatis, cum nuditatem Prophetæ contemnerent: ppi contra hoc nudatis spectaculo commoti, quanuis dulcis esset illecebra Aethiopum prosperitas, in Verbum tamen defigere sentus suos non dubitarunt. Nec enim simpliciter consideranda fuit nuditas, sed nota quam imprellerat Dominus. Quemadmodum in sacramentis visibilibus, nos ea quæ invisibilia sunt contemplari decet. CAPTIVITATEM ET TRANSMIGRATIONEM, collectiue accipit, pro Captiuorum & migrantium cætu, deinde nulum ætatis discrimen fore ostendit: senes a quæ ac iuuenes in captiuitatem esse abducentes pronuncians.

5 Et terrebuntur.) Nunc ostendit in quorum gratiam hæc de Aegyptiis & Aethiopiibus prædixerit: nempe, ut Iudæi in rebus afflictis in Deum sperare dicerent, nec sibi accerterent externa auxilia, quæ veterat Dominus. RASPECTVM vocat, quòd Iudæi ad eos sese conuerterent, similitaque malo aliquo premebantur, tremque in eis locarent. Solemus enim eò conuertere oculos, vnde opè aliquam expectamus. vnde & Respicere pro Sperare Hebræi passim accipiunt. atque decere in solum Deum intentos esse. Vaga igitur eorum leuitas coarguitur. Et hoc idem nobis, ac merito accidere necesse est, ut cum iniuriat à Deo, tutum asylum quod nobis esset reculamus, præ stigisque Satanæ allici nos patimur, nudi & destituti cum ignominia & pudore iaccamus.

Ecol. 1. 13

Zach. 13. 4

Mich. 1. 10

Psal. 34. 6,
Iob 6

6 Et dicit incola.) Insulam vocat non tantum Ierofolyam, sed vniuersam Iudæam. sic autem vocari putant, quod aliatur mari mediterraneo. Ego vti d' aliam puto esse huius metaj; hanc rationem, alluitur enim exigua maris portione. sed quemadmodum insula ab aliis terris separata est, ita Dominus ab aliis regionibus Iudæam discreuerat. Erat enim segregata ab vniuersis Gentibus, quæ Iudeis capitali odio infestæ erant. nam Mæcena interposita erat, vt ait Paulus, quam Christus tandè abruptit. Hic porro vaticiniũ tuum cõfirmat Iffas: Si nũc mea nuditate non mouemini, aliquãdo re ipsa hæc nõ frustra vobis proposita fuisse in eiligent. Sic enim præfactos & indociles sero cogit Deus ad confessionem delicti, vt attoniti secum dilapulent quomodo tantopere exceçari poterint sua peruecacia.

Eph. 2. 14

CAPVT XXI.

1 **N**VS deserti maris. Sicut temp'states in australi regione, transituræ à deserto, veniunt à terra horribili.

2 **V**isio d'ora indicata est mihi: transgressor transgressori, & vastator vastatori. Ascende Persa: obside Medæ, omnem gemitum eius cessare feci.

3 Propterea impleti sunt lumbi mei dolore: angustia corripuerunt me, sicut angustie parturientis: incuruatus sum audiendo, & videndo obstupui.

4 Concussum est cor meum, horror perterritum me: nocturni deliciarum mearum posuit mihi in horrorem.

5 Adorna mensam, speculari in specula, comede, bibe: surgite Principes & vngite clypeum.

6 Quoniam sic dixit ad me Dominus: Vade, constitue vigilem, qui annuntiet quod vident.

7 Et vidit curram parisi equitum: curram asini, & curram camelii: deinde attentius speculatus est: multum, inquam, speculatus est.

8 Tum clamauit, Leo. In specula mea, Domine mi, iugiter sto interdiu, & totis noctibus in custodia mea locatus sum.

9 Et ecce hic venit currus hominis: par equitum. Et loquutus est, ac dixit, Cecidit, cecidit Babel, & omnia sculptilia deorum eius contriuit ad terram.

10 Trituramea, & filius areæ meæ. Quæ audiui à lehoua exercituum Deo Israel, nuntiaui vobis.

11 Onus Duma. Clamat ad me ex Seir: Custos, quid de nocte? Custos, quid de nocte?

12 Dixit custos: venit mane, postea nox. Si interrogaueritis, interrogate. Reuertimini, venite.

13 Onus in Arabia. In nemore in Arabia pernoctabitis, in viis Dedanim.

14 In occursum ferite aquas sitienti, incole terræ. Tenuis, p'nic suos succurrite profugo.

15 Quia à facie gladiatorum fugiunt, à facie gladii extenti, à facie arcus intenti, à facie grauitatis belli.

16 Nam sic dixit mihi Dominus: Adhuc annus secundum annos mercenarii, tuam deficiet omnis gloria Cedar:

17 Et residuum arcus, quod numerabitur fortium filiorum Cedar, imminebitur: quoniam Iehoua Deus Israel loquutus est.

IN CAPVT XXI.

NVS deserti maris.) Postquam docuit Propheta non in Aegyptiis, sed in tola Dei misericordia ipem locandam esse, venturâque gentibus quarum subitio fida. bant elades nunciauit, consolationem subiungit qua piorum animos sustentet. Significat enim & Chaldæis, sub quorum manu captiui futuri erant, repositam esse mercedem: vnde et quitur, curæ esse Deo quas iustinent iniurias. Nam

per **DESERTVM**, Chaldæam intelligit: non quòd deserta fuerit aut infrequens: sed quòd Iudæi ab illa parte detertunt sibi propinquum habuerint: ac si nos Alpes pro Italia acciperemus, quòd nobis propinquiores sint, si que nobis iter in Italiam fac. endù sit. Ratio autem notanda est: quia nò describit naturam regionis, sed admonet Iudæos proximum esse iteritum hostium, de quo vancinatur: adeò que certum ac si res ipsis esset in conspectu, quemadmodum illud desertum erat. Adde quòd interdu perplexè de Babylone loquiti sunt Propheta, vt soli fideles abfconditis mysterijs fruerentur: sicut Ieremias inuertum ponit Regis nomen. **AVSTRO** dicit, quoniam ventus ille tēpestuosus est, procellaque & turbines excitat. Quòd addit **FRODIRE A DESERTO**, ad amplificationem valet. Si qua enim tempestas oratur in loco habitabili & frequenti, minus terroris habet quam quæ in desertis excitatur. Vt ergo horrorem exprimit huius eladis, comparat eam tēpestatibus, quæ cum incipiunt à deserto, liberi deinde excurrunt, & irruunt maiore impetu, quāquam videtur aliò respicere Propheta, nempe, sicuti ab illa parte instat procellæ irruerant hostes ad vastandam Iudæam, ita paulò post contrarium turbinem exoriturum qui eos subuertat. Ideo onus hoc venturù dicit à terra horribili: quo epitheto Iudæa designari interpretor. Neq; enim satis fuit verba fieri de Babylonis ruina, nisi intelligerent simul Iudæi à Deo provenire. Quare terrā horribilem vocet, diximus capite 18. nepe quia post tot iræ Dei exēpla poterat eius deformitas metum omnibus incutere. Neque enim patitur circūstantia temporis, Formidabilem vocari respectu admirabilis potentia Dei qua tegebatur. Quauis ergo à Persis & Medis capta & spoliata fuerit Babylon, pronuntiat Itaias eladem eius à Iudæa venturam: quia hoc modo retaliabit Deus iniurias populo illatas, cuius se fore custodem promiserat.

2. **VISTO** dura) Quum propositum sit leuare populi tristitiam, non videtur consentaneum esse, vt Visio dura non inietur quæ lætitiæ materia erat. Sed hoc ad Chaldæos refertur, qui inflati sua fortuna nihil aduersi metuebant. Nam opulentia superbiam & securitatem gignere solet: ac si diceret, frustra obici diuitias & potentiam Chaldæorum: durumque malleum duro lapidi reperimentum esse.

VASTATOR.) Quia imperium sibi acquisierat Babylon ceteras nationes prædando & vastando, videbatur ab omni iniuria immunis esse. Quauis ergo formidabile alii fuisset, omnēque genus lætitiæ & crudelitatis exercuisset, ipsos tamen prædæ esse, & similes iniurias pati oportuit quibus alios affecerat. Imò vt fidem cōciliet iuis dictis Propheta, hanc vicissitudinē admonet iustam esse, vt violentia violentiæ respondeat. **ELAM**, pars est Persiæ: sed pro tota Persia accipitur. vnde etiam Persæ Elamiæ vocati sunt. Est autem obseruandum, nullam belli comesturam fuisse eum hæc prædiceret Itaias: ipsumque centum annos priuatū nomine denuntiat. Itaque Dei personam sustinent, tanquam Imperator aut Dux aliquis, potest militibus imperare, vt conueniant ad bellum inferendum. Quomodo autem Dominus prædonum & impiorum opera vtatur, prius capite decimo declaratum est.

OMNEM gemitum.) Intelligunt nonnulli gemitum actiue, cui occasionem dederant Babyloni, cessasse postquā à Medis & Persis oppressi sunt. multis enim gemendi causam præbuerat eorum tyrannis: id quod impiis & scelestis dominia tenentibus euenire necesse est. Alii fortè propius ad genuinum Propheta sensum accedunt, dum aiunt gemitum cessasse: quia nullam Babyloni misericordiam senserunt, cuius antea fuerant ipsi expertes. Ego verò simpliciter expono: Dominum scilicet ad gemitus ipsorum obduruisse: ac si diceret, nullum gemitibus & querelis ipsorum fore locum. Nam cum inhumani fuissent & crudeles, æquum erat ipsis eadem mensura retribui, qua alijs mensi fuerant.

3. **PROPTEREA**.) Hic Propheta populum veluti in rem præsentem adducit. nec enim satis erat simpliciter excidium Babylonicum prædixisse, nisi sic ipsum confirmasset, vt prius viderentur sibi rem ipsam oculis intueri. Necessaria igitur fuit ista hypotyposis. nec verò priuatū animi sui affectum hic Propheta recitat, ac si Babylonis condoleceret: potius, vt alibi dictum fuit, Babyloni personam ad tempus suscipit. Certè hoc sufficere nobis debet, occulta Dei iudicia quasi in specula sic nobis proponi, vt adiuuetur fidei nostræ tarditas. Ideo quæ superant captum rationis nostræ, splendidius Propheta & plenius describunt, & depingunt viuis coloribus. Dolorem ergo suum exprimens Propheta, quā seuera Dei vindicta Chaldæos maneat & quā atrociter punienda sit Babylon, fideles docet: vt cum tristi nuntio allato, horrore subito corripimur. Maiorem etiam doloris expressionem addit, dum ipsum comparat doloribus parturientis: vt cum quis acerbissimè vexatus, tete versat in omnes partes, membraque sua contorquet. Has locutiones Propheta tarditati nostræ accommodant: quia iudicia Dei non agnoscimus, nisi tanquam digito ostensa sensus nostros tangant. Admonemur autem, priusquam eueniant, vt nobis: prius consulamus.

4 **CONCESSVM EST** cor meum.) Alii non malè vertunt, Obtrahit: quia nimio pauore mens quali loco suo mouetur. Declarat quàm subita & repentina futu- ra sit clades Babylonis. Maior enim trepidatio est in clade repentina, quàm in ea quæ diu præmia atque expectata est. Quod autè hic prædicat Iaias, Daniel factum fuisse ac se vidisse narrat. Balthazar ea nocte parauerat latitum conuiuium, cum subito Peris irruerunt: nec quicquam minus expectabat, quàm vt occideretur. De licet igitur tunc tibi dè in horrorem vertit iunt.

Dan. 5:30

5 **ADORNAMENTVM**.) Hæc in participio legi possunt: ac si diceret, Ipsis adornantibus mensam, & custodiam instrumentibus dum comederent ac biberent, exortus est repentinus terror, ad arma conelamatum est, Surgite Principes, &c. Viuas autem descriptiones proponit Iaias, vt rem quali præsentem ob oculos statuat. Certè non tam historicè recitat Xenophon vrbis expugnatio nem: vnde apparet non præiagis naturalibus, sed cælesti instinctu edoctum fuisse Iaiam, qui tam graphicè res incognitas delineat. Et notandum est tempus quo hæc prædicta sunt, tunc enim floruit firmus erat status regni Babylonici, atque inuictæ potentie videbatur, nec vlla pericula reformidabat. Hanc feracitatem deridet Iaias atque ostendit potentia illà facile collapsuram esse. Quòd ipeculatore loquentem inducit, non debet videri absurdum. Est enim iuperbo amentis que tyranno ignauiam oblidio non excusserat quominus delectis & crapulæ indulgeret: vigiles tamen ad excubias agendas fuisse dispositos minimè dubium est. Mos est quidè principib⁹, quò se liberius & sine vlla perturbatione in omnes voluptates effundant, custodius te munire: sed Propheta consultiò excubitores misceat cum mensæ lautitias, quò melius appareat spiritui vertiginis periculum fuisse impium tyrannū antequam se ad temulentiam proiiceret. Epulabatur ergo rex Babylonis, teque hilariter tractabat cum iuis, cum subita & improvisa clade oppressus est, non quòd fuerit extra discrimen, sed quia hostem securè & quasi cum ludibrio spernebat. Ac pridie quàm id accideret, fabulosum videri poterat: quia nondum detecta erat coniuratio Gabrielis & eius factio: à qua proditus est. Quo verò tempore loquutus est Iaias, nemo putasset tale vnquam futurum portentum.

6 **QVONIAM** sic dixi.) Tubetur Propheta locare in specula vigilem qui hæc eminus prospiciat: quia nondum oculis cerni, nec coniectura percipi possint. Proinde, vt omnes ferant ipsum non temere loquurum esse, ea se nuntia testatur. quæ tametsi hominibus ignota & incredibilia sint, spiritu tamè prophético clarè & dilucidè cognouit, quia supra hominis iudicium euahitur id que diligenter notandum est: quia non est existimandum Prophetas didicisse ab hominibus ea que nuntiarunt, aut solertia sua præuidisse: sed euictos esse supra humanos sensus, vt procul hæc quali ex alta specula intuerentur. vnde etiam meritò Videntes vocati sunt. Tameñ enim nos quocumque videmus, hebes tamen est aspectus noster, vix que id quod ante pedes est cernimus: imò acutissimi quique interdum caligant. Nihil enim aliud percipiunt quàm quod ratione colligere possunt. Prophetæ autem Spiritu Dei quasi de cælis loquuntur. Summa hæc redit, perperam facturos si qui vaticinium hoc proprio iudicio metiri velint, quia à Deo profectū est: id è que sentus nostros exuperat quàm maximo intervallo. Hoc etiam plus autoritatis habet, quòd vigilem constituit Dei nomine. Si quis ergo obieciat, Incredibilia narras, ac si re ipsa euenissent: respondet se nihil temere nunciare, qui enim vigil est à Principe constitutus, videt eminus quæ aliis ignota sunt. Sic Iaias ea Spiritus reuelatione cernebat, quæ alios latebant.

1. Sam. 9.9

7 & 8 **ET** vidit eurrum.) Quæ nunc subiicit, viuum expressionem cladis illius continent. Existimant autem hæc per nuntium Regis significari: quod falsum est. nam Propheta denunciat potius quòd à vigile, Dei iussu à se constituto, habet. Hic enim vigilem illum prospicientem ac renunciantem introducit, quasi tamen intuitu primo nõ animaduertit eurrum esse ait: deinde propius attendens, in eo par equitum esse dicit. Primùm enim & nouitate & longa distantia ambiguum & contum est iudicium deinde, cum res ipsa propius accessit, melius iudicatur. Nec verò absurdum est ad Prophetas transferri aut diuinas visiones quod hominib⁹ conuenit: quia scimus vt Deus se ruditati nostræ accomodans suscipiat humanos affectus. Tandem leonem animaduertit. Eo Darius significari putari: à quo subacta Babylon atque expilata est: vt habetur Daniel 5. Quòd excubitor te dies & noctes in specula assiduam esse dicit, ad cõfirmationem vaticinii pertinet. ac si diceret nihil hac visione certius esse: quia somniculosi non sint vel hebetes qui diuinitus ad ipeculandum profecti sunt. Interea fideles hoc exemplo ad similem attentionem hortatur & excitat, vt præteente Verbi lucerna, procul aspiciant Dei potentiam.

Dan. 5:28

9 **CÆCIDI**, cecidit.) Hinc facilè apparet non induci vigilem regis Balthazar. nec enim hic sermo personæ conueniret. Propheta ergo id quod venturum erat Dei iussu renuntiat. Potest autem hoc tam ad Darium quoque vel ad Deum referri, quàm ad custodem: in quo parum est discriminis. Darius enim, quia hæc in re minister Dei fuit, non ineptè inducitur iudicij eius præco. probabilius est ad Deum ipsum referre: quia Darius nihil tale cogitabat eum idola Babyloniorum euertere. Sed melius quadrat sermo personæ custodis: quem admodum si angulus vaticinio in interpretationem addat. Est autem hic tacita antithesis inter Deum viuum & mortua idola. Atque notanda est iocutio, vbi Sculptura deorum vocat. Sciebant enim Babylonii, quòd

etiam omnes idololatæ iactant, simulacra sua deos non esse, iis tamen diuinam potentiam attingebant: quod eum sit, veritas Dei in mendacium vertitur: amò Deus ipse abnegatur. Sed de hac re postea fusius tractabitur. Hic agnoscimus Babylonem suo interitu penas idololatæ dedisse, causam enim notat, cur perierit: quia Dominus ferre non potuit vt gloriaretur in suis simulacris.

10 TRITURA MEA.) Cùm tam potentis Monarchiæ opes fulgore tuo omnium oculos perstringent, simulacrum videri poterat, quicquid latias de eius excidio nunciabat, propterea mētes ad Deum reuocauit, vt intelligat ipsū has sibi partes sumpsisse, vt Babylonem deleteret: nec fieri hominum arbitrio, sed potentia ipsius, vt cadat ista altitudo. TRITURA & FILIUS AREAE pro eodem accipitur, est enim locutus Hebræis vtitur: apud quos etiā frequens euidē sententiæ repetitio est. Obseruandus est diligenter hic locus, vt vitium nobis ingenium corrigamus, dum potentiam Dei modulo nostro metimur. Præterquam enim quod infia Dei consiliū longē subdit non sra imbecillitas, prauū quoque & iniquū opus Dei æstimatores sumus: nec de iis aliter persuaderi possumus, quā si cō uicque hominum facultas aut consiliū sese extendat. At nobis semper in mētem venire debet infinita illius potentia: ac præterim vbi nos & consiliū & ratio deficiunt. Sicurū cūm Ecclesiā à tyrannide ita opprimitur, vt nulla spes restitutiōnis appareat: sciamus tamen futurum, vt Dominus ipsos in nihilum redigat, & factum eorum calcando, obūrique affligendo, tritiram tuam esse ostendat. Hoc enim non de plebeio quodam homine, sed de potentissima & florētissima omnium Monarchia prædictum est. Quod igitur magis sese extulerint, eō citius perdentur: atque in iis tritiram suam Dominus exercebit. Quod enim incredibilis tuina documentum hic à Domino datum est, ad similes quoque pertinere intelligamus. Et se à Domino exercitūū audisse referens, hoc quasi sigillo suam prophetiā obsignat. Testatur enim se nō protulisse coniecturas suas, sed à Domino ipso accepisse. In quo notandum est, ministris Dei hac fiducia instructos esse debere, vt Dei nomine loquatur: quemadmodū etiam monet Petrus, Qui loquitur, loquatur tanquam eloquia Dei. Impostores quoque ipsi iactant nomen Dei: sed fidelibus seruis respondet conscientia, nihil profertur ab ipsis, nisi quod Deus mandauerit. Obserua etiam plus quā necessariam fuisse hanc confirmationem: quia totus orbis ad vires Monarchiæ tam potentis obstrucebat. Iam verò non abs re duobus epithetis Deum ornat, Dominum exercitūū, & Deum Israël vocans. Quod ad prius attinet, est quidem elogium quod semper Deo conuenit: sed hic dubium non est, quin præsentem causam spectarit, vt potentiam Dei opponat omnibus præsidiiis Babylonioiū. Nec enim uicinus est exercitus Deo, sed infinitis, quibus hostes suos expugnet. Deum autem Israël vocat: quia perdendo Babylonios, præsidem te ac custodem populi tui esse ostendit, nam eueris illius Monarchiæ, libertatem peperit Iudæis. Denique hæc omnia in gratiam Ecclesiæ facta sunt, cuius etiam hic Propheta rationem habet, nec enim docet Babylonios, qui haud dubiè hæc vaticinia risissent: sed fideles, vt tametsi opprimerentur à Babylonis, discerantque essent & discipari, Deo tamen te curæ esse considerent.

Gen. 25. 14 11 ONVS DUMA.) Causa ex 25 Genesios, hanc gentem progenitam esse à filio Ismaelis, cui hoc nomen inditum est, vnde & posterius Dumæi vocati sunt. Causa exitiū, quæ his nuntiatur, certò cognosci non potest, atque hæc propheta, quod breuis sit, ideo obscura est. Semper tamen memoria tenendum quod prius monui, Iudæos muniri oportuisse aduersus horrenda scandala, quæ imminabant. Cùm enim acciderent tam variæ mutationes, præsertim si orbis circūuoluit, ac vicissitudines aliæ alius succedunt, turbamur: ac dubitamus num temere ac fortuitò omnia accedant, an regantur prouidentia Dei. Dominus ergo hanc conuersionem à se fieri ostendit, statimque orbis innouari, vt nihil hie perpetuum esse intelligamus: atque ad regnum Christi, quod solū æternum est, toto animo aspiremus. Cùm igitur hæc mutationes imminerent, Iudæos præmoneri oportuit: vt euentu deinde sequito hæc repeteret memoria diuinam prouidentiam in euerent, fidemque suam confirmarent. Præterea dubium non est, quin Iudæi variis cogitationibus distraherentur, cūm vndiquaque orbem vniuersum concuti viderent, & quærent aliquas rationes quibus illas tempestates & procellas effugerent: vt semper tuto in loco, atque extra omne periculum esse optamus. Alias igitur sedes quæere nonnulli potuissent, quò sibi melius consulerent: sed cūm vndiquaque ingruerent procellæ, nusquam tutius esse domicilium quā in piorum cætu admoniti remebantur in sua statione. Quo exemplo moneri etiam debent multi, qui se periculorum metu ab Ecclesiā disingunt, nec cogitant maiora sibi extra ipsam imminere. His itaque cogitationibus sollicitari poterant Iudæi: nō eos inquitis animis fuisse satis ex capite ostauo colligimus. Cūm ita fluctuarent ancipites, & confugerent ad externos, facile erat ipsos deficere. Hanc ergo rationem præcipuam esse arbitror, cur Dumæis sua quoque clades nuntietur: nempe, vt Iudæi toto animo ad Deum confugerent, et iucialurem Ecclesiæ in primis commendarent. Proinde dicamus nos continere in Ecclesiā, tametsi multis erumnis afflicteret: ac potius equo animo seramus paternas castigationes, quæ filis infliguntur, quā ad fæcem, qua præfocantur impii, bibendam excurrere libeat. Quid enim alienis & reprobis futurū est, si ita filii castigantur? Potest tamen fieri, vt electo populo non nihil molestiæ Dumæi quoque exhibuerint, dum vndique à suis vicinis impetebatur.

DE SEIR.) Monserat Idumæorum, quem admodum ex 14 Genetico colligere licet. Sub *Gen. 14. 6.*
 montis huius nomine, totum regnum comprehendit. Repræsentat autem hoc loco quasi tub pi- *Ex 32. 3.*
 ctura, quæ vehementiori testificatione opus habebant. Probabile autem est, quum interrogent I- *36. 8. 9.*
 dumæi, non procul fuisse distitos, imò quasi de communi discrimine anxios fuisse. Inducit enim nõ
 curiositate, sed ex tuo usu à vigile quærentes, quid nocte animaduerterit: vt quum vnus scitatus
 fuerit, alius deinde atque alius succedat, qui idem tenetur. Huc enim pertinet ista repetitio: non
 inquiri ab vno tantum, sed à pluribus: vt in rebus dubiis & anxius fieri solet, dum quique proprio
 metu correptus, alius non credit.

12 VENIT MANE.) Significat solitudinẽ non fore vnus diei, aut exigui temporis: ac si respon-
 deret custos, Quod hodie vobis renuntio, cras etiã nuntiabo: si nunc metuitis, cras etiã metuetis.
 Est autem miserima hæc conditio, quã homines ita anxii sunt, vt inter vitam & mortem suspen-
 hareant, atque exrema hæc maledictio est, quã Dominus impus per Moysen minatur, Quis dabit *Dent. 28.*
 vt viuam, vi que ad vesperam? & vesperi, Quis dabit vt diluculum videam? Pn quidem multis per- *67*
 viculis obliuiscitur, in manu Dei se ac vitam tuam depositam esse scit: ideoque in ipsiis mortis
 horroribus vrã cernunt, vel talem turbulentos suos metus spe & patientia temperant. Impii verò
 semper trepidant, ne que tantũ horrore torquentur, sed tabescunt in suis doloribus. Quod cõtinuò
 post se quatur, Reuertimini, venite, visariam potest exponi, vel a studio recurrit operã perdituros,
 vel in hunc modũ: Siqui sint inter vos cautiore, eant in Dumã, atque illic magis trepidant quã
 in patria: nũquam enim tulerunt. Cæterũ, quia Ecclesia curã Deo temper est, nũquam magis
 tutum per se quatur reperitur: etiam si mare & terras circumuectus.

13 ONVS IN Arabia.) Nunc ad Arabes transit, & ipsos quoque suo ordine prædicat ad
 Dei iudicium trahendos: vt nullam ex regionibus omittat, quã notãt etiam Iudæis. Eos autẽ tanto
 metu correptum in significat, vt relictis domibus, in iyluas confugiant. Atque partem exprimit
 quò te recipiet, nempe, Dedanum.

14 IN OCCVRVM.) Amplificat illam trepidationẽ, quã sic percellere statuerat Deus Arabes,
 vt nihil aliud quã de fuga cogitent: nec spatium sumerent ad ea talem colligenda, quã ni-
 neri necessaria erant. Significat ergo Itaias venturos Arabes in regionem Dedanum vacuos & i-
 nanes: etiam omnium, nulõ que viatico instructos. Quamobrem hortatur incolã, vt cum aqua & pa-
 ne obuiam ipsis prodeant, alioquin defectors in tanta inopia. Scio aliter hunc locum exponi ab a-
 liis, putant enim Prophetam insultare Arabibus, qui inhumani & crudeles fuerant in Iudæos: ac si
 diceret, Quã nunc velletis aquam ferre sitietibus? sed nimis coacta est illa expositio. Neque ta-
 men inferior, mercedem suã crudelitatis esse illis redditam, dum famelicis huc illuc cursarunt. In-
 terea genus est in finis quem retuli: nempe, tam miseros fore Arabes in fuga sua, vt ne aqua quid-
 em nis suppetat, itaque defectors præ sit, nisi us maturẽ occuratur: inopia verò tam cibi quã
 potus fore significat. Venios ad opem ferendam inelamat: non vt horretur ad officium, sed quò
 rem magis dilucide exprimat: & tuum ipsis panem afferri iubet, non qui debeatur, sed quo in extre-
 ma penuria indigent, quia tamen ex communi naturã & humanitatis lege sumptũ est, tacitẽ in-
 nuat Propheta fraudari suo pane egenos & famelicos, vbi victus denegatur.

15 QVONIAM à facie gladiorum.) Significat atrocem fore calamitatem, nec abs re Ara-
 bes se in fugam daturos: quia hostes acriter ipsos armis & gladiis persequerentur, non aliter quã
 fuga saluti se consulere possint. Cur hanc cladem prædicat, satis notum est. Admonendi enim ce-
 rant in tempore Iudæis, quid multò post futurum esset: vt intelligerent mundum Dei providentia,
 non fortuito gubernandocendi etiam alienis exemplis: vt quocunq; viderent oculos aspiceret
 Deum Genitum omnium iudicem. Ignoratur autem, nec constat historiis, an Arabes fuerint Iudæis
 infesti. Quicquid sit, hæc in priorum consolationem dei certum est: vt iustitiam Dei erga
 omnes nationes conspiciant, & quidem agnoscant tribunal eius esse Ierololye, ex quo iudicium
 ferat contra totum orbem.

16 QVONIAM sic dicit Dominus.) Addit hanc cladẽ, de qua vaticinatus est, Arabibus pro-
 pediem insultare, quod multum valuit ad pios consolandos. Sumus enim præcipites natura, nec libẽ
 ter suspendi desiderium nostrum sinimus. Huius nostrã infirmitatis rationem habet Dominus,
 quum te opus suum accelerare dicit. Itaque significat se vaticinari de rebus quã nõ post multa se-
 cula, sed proximẽ euenient, quò æquiore animo tolerant Iudæi suas ærumnas, à quibus sciunt in-
 tra breue temporis spatium se eximẽdos. De similitudine Anni mercenarij, quam subiungit quò ma-
 gis rem exprimat, prius diximus, indicat enim futurum, vt dies minime prorogetur. Eadem simili- *Supra: 16.*
 tudine vsi sunt profani auctores, eum præfixum & opatum diem exprimere voluit, quem admo- *14*
 dum indicat illud Horati. Dietque longa videtur opus debentibus.

17 ET reliquus numerus.) Hanc cladem non fore malorum finem denuntiat, quia si quid
 residuum erit in Arabia, paulatim deficiet: ac si diceret, Non tantum vno prælio Arabum opes af-
 fliget Dominus, sed ad extremum vique persequetur, donec penitus sublata omni spe remedi de-
 ficiant. Tales enim sunt vltiones quas Dominus exercet aduersus impios, cum moderatione aliqua
 temperet pœnas quas piis infligit, ne prorsus deleantur.

FORTIVM) Bellicosos homines intelligit, & gestandis armis idoneos: eosque, licet superior illam cladem euaserint, ait nihilominus ordine tuo perituros. Similes quidem plagas ante minatus est Iudæis, sed promissione semper addita, quæ tristitiam leniret, vel saltem leuaret animos ad desperationem. Continget enim Dei filios interdum æquè vt reprobos, vel etiã asperius affligi, sed spes gratiæ quæ interponitur, eos à toto mundo discernit. Porro quum lethales audimus esse vindictas quas Deus exercet contra impios, non est cur ultra modum etiam in grauissimis pœnis turbemur, quin potius tenenda est hæc consolatio, quòd nos leuius castiget, ne morti adiudicet.

Psal. 118. 18

DEVS Iraelis loquutus est.) Docet Propheta, vt iam aliquoties vitum esse, non solum agnoscere debere hæc contigitse diuinitus: sed ab illo Deo, quem Irael colit, constituta esse. Omnes enim homines interdum coguntur ad Deum assurgere, etiam si Fortunæ opinione imbuti sint: quia subeunt vel inuitis hæc cogitationes, aliquem in cælo esse Deum, sed que & rebus prosperis & aduersis. Ied deinde sibi numen prohibeant aut in cælo, aut in terra fingunt. Quum ergo sibi Deum imaginentur suo arbitrato profani homines, quod frigidum est ac nugatoriũ, reuocat Iudæos Propheta ad Deum quem colunt, vt sciant præclare secum agi quòd ab ipso recepti sint in fidem & patrocinium. Nec enim satis est si colamus Deum aliquem gubernatorem mundi, sed verus Deus agnoscendus est qui se reuelauit Patribus, & se in Christo patefecit. Idque diligenter tenendum aduersus profanas cogitationes multorum, qui cum aperte Deum negare non audent, obicurrunt, scio quod numen comminiscuntur.

CAPVT XXII.

"Vel,
vnic."

1 **O**Nus vallis visionis. Quid tibi hęc? quia tu vniversa conscendisti super tecta.

2 **S**trepitum plena, vrbs turbulenta, ciuitas exultans: interfecti tui non interfecti gladio, & non mortui in prælio.

3 **C**uncti Principes tui profugerunt pariter ab arcu: vincti sunt. Omnes, inquam, in te reperi vincti sunt pariter: qui à longinquo fugerant.

4 **P**ropterea dixi, Desistite à me: amarus ero in fletu meo, ne contēdatis me consolari super vastatione filie populi mei.

5 **Q**uoniam dies perturbationis, & conculcationis, & anxietatis Domino Iehouæ exercituum in valle visionis, diruenti vrbs, & clamor ad montem.

6 **A**t qui Elam portans pharetram in curru hominis, equitum, inquam: & Ceir nudans clypeum.

7 **E**t fuit vt electio vallium tuarum repleta sit curribus, & equites instruendo instruerent ad portam.

8 **E**t transfudit operimentum Iuda: & respexisti in die illa ad armaturã domus saltus.

9 **E**t interruptiones ciuitatis Dauid vidistis, quæ multæ erant: & collegistis aquas piscine inferioris.

10 **E**t domos Ierusalem numerastis: & domos diruistis ad muniendum murum.

"Vel, emi-
nus."

11 **F**ossam quoque fecistis inter muros, aquis piscine veteris, & nõ respexistis ad fletorem eius, & opificem eius" ab antiquo non vidistis.

12 **P**orro vocauit Dominus Iehoua exercituum in die isto ad fletum & lamentum, ad caluitium & cincturam sacci.

13 **E**t ecce gaudium & letitia, occidere bouem, mactare ouem, edere carnes, & bibere vinum, comedere, inquam, & bibere: quia cras moriemur.

14 **I**d reuelatum est auribus Iehouæ exercituum. Si remittetur vobis hæc iniquitas, donec moriamini, dicit Dominus Iehoua exercituum.

15 **S**ic dicit Dominus Iehoua exercituum, Vade, ingredere ad fautorem istum, ad Sobna præfectum domus.

16 **Q**uid tibi hęc? & quis tibi hęc? quòd tibi excideris sepulchrum, sicut qui in excelsis excidit sepulchrum suum, aut qui in rupe sculpsit habitaculum sibi.

- 17 Ecce Iehoua traducet te translatione insigni, & operiendo operiet te.
 18 Conuoluendo voluet te conuolutione, quasi globum in terram longinquam manibus: ibi morieris: & ibi currus gloriæ tuæ ignominia domus domini tui.
 19 Et propulsabo te de statione tua, & de sede tua te expeller.
 20 Et erit in die illa: vocabo seruum meum Eiacim, filium Helchie.
 21 Et induam eum vestibus tuis, & balteo tuo roborabo eum: & potestatem tuam tradam in manum eius, & erit pater incolæ Ierusalem, & domi Iuda.
 22 Et ponam clauem domus Dauid super humerum eius: aperiet, & nemo claudet: claudet, & nemo aperiet.
 23 Et figam eum veluti clauum in loco fidelis: eritque in solium gloriæ domini patris sui.
 24 Et suspendent ab eo omnem gloriam domus patris sui, nepotes & pronepotes, omnia vasa minora, à vasis craterarum, ad cuncta vasa melodiarum.
 25 In die illa, dicit Iehoua exercituum, recedet clauus fixus in loco fidelis, frangetur & cadet, & disspabitur onus quod fuit super ipsum: quia Iehoua loquutus est.

IN CAPVT XXII.

QVVS vallis visionis.) Iterum vaticinatur Iſaias aduerſus Iudæam, quam vocat Vallem visionis: hunc enim titulum toti Iudææ tribuit potius quàm Ieroſolymę, de qua poſtea loquetur. ſed nunc in præſatione comprehendit totam Iudæam. Eâ meritò Vallem appellat: quòd vndiquaque cingeretur montibus. nam metaphora quæ nonnullis placet, paulò eſt aſperior, Ieroſolymam vallem dici, quòd deicienda eſſet ex ſua altitudine. Cur Viſionis vocet, iatis notum eſt: Dominus enim toti Iudææ illuxerat per Verbum ſuum; aſſidui erant in ea Propheætæ, quos etiam propterea Videntes nominabāt. Atque in eo iubeſt tacita antithetiſ: minus enim lucis habent valles quàm planities apertæ: quòd montium altitudine Solis lumen arceatur. Hanc autem vallem magis lucidam eſſe ſignificat, quàm eas regiones quæ omni ex parte Soli expoſitæ ſunt. Id quòd ſingulari Dei beneficio accidit. nec verò Solis radiis, ſed Verbo Dei illuſtratam eſſe intelligit. Cæterum minime dubiū eſt, quin Propheeta velociter retundere inancem illam fiduciam qua Iudæi turgēbāt, cū præ aliis eſſent inſignibus Dei donis ornati. Abutebantur enim Verbo & prophetis, ac ſi iis aduerſus omnem noxam muniti eſſent, quum eſſent Deo immorigeri & rebelles. Significat ergo viſiones impediment: o nō fore, quominus Deus eorum ingrati tudinem vlcilicetur. Imò hac nota ingrati tudinem exaggerat eorum crimē, quòd in tanto fulgore cæleſtis doctrinæ inſtar cæcorum impingere non ceſſabant.

Deut. 2

1. Sam. 9.9

QVVD tibi eſt.) Nunc Ieroſolymam compellat: non quòd ad eam ſolam pertineat hæc clades, ſed quia ſub vmbra ſanctuarii quòd illic erat tuò ſe deliteſcere putabat tota regio: deinde quum munitæ ciuitati hoc acciderat, vt cogitent Iudæi quid futurum ſit reliquis, quæ omni præſidio deſtituebāt. Per admirationē verò interi orat, quid hoc ſibi velit quòd omnes relictis quibus ſeruandæ vitæ cauta in tectis confugiant. Erat autem alia tectorum forina Iudæis, quam nobis hodie in vſu ſit: vnde & illud Chriſti, Quod vobis in aurem dictum eſt, prædicare ſuper tecta. Quum igitur in tecta Ieroſolymitani confugerēt, hoc extremi timoris ſignū fuit, quòd hoſtibus domos ſuas in prædā exponerent. Potuit etiā illic conſcendi, vt inde telis & miſſilibus hoſtes propulſarentur: ſed intelligit potius compulſos eſſe ab hoſtibus ſe in tecta recipere, quòd eorum aduentu non modò territi, ſed attoniti fugiant quidem, & tamen non effugiant periculum.

Matth. 10.

27

PLENA STREPITVS.) Intelligit populotam & frequentem fuiſſe. ibi enim ſtrepitus, vbi magna conuenit populi multitudo. vnde minor timoris cauta eſſe debuerat in tanta frequentia. Hoc igitur amplificandi cauſa ſubiunxit Iſaias, quòd quū debuiffent pro muris & propugnaculis ſtare ad tuendam urbem, quum viri non deſſent, turpiter ceſſerunt hoſtibus, & in tecta ſua confugerint. Itaque magis vrget Iudæos his verbis, vt iudicium Dei conſiderent. nam vbi tanto metu conſternati ſunt animi, pauorem à Deo immiſſum eſſe certum eſt: ac ſi diceret, Vnde ſit vt non ſit tibi magis præſens animus ad reſiſtendum? nempe quia Domians te persequitur & fugat. Atque hæc ex Moſis doctrina ſumpta ſunt, vt tæpe diximus Propheetas ex eo doctrinam ſuam mutari. Sed eo differunt, quòd ea quæ generaliter dixerat Moſes ipſi in vium accommodant. Exprobrat autem Iudæis ſuam calamitatem, ac meritò: quoniam vehementius vrgendi erant, vt diſcerēt peccatis ſuis & vitis aſſignare quicquid malorum & ærumnarum patiebantur. Dominus enim ſe perpetuò iis adfuturum promiserat. nunc quum deſtituantur, indignos ſe tanto auxilio eſſe agno-

Deut. 28. 22

28

scant: Deumque sua proterua repulisse. Nec enim Dominus fallit, aut frustra promittit: sed miseris vitio suo se eius ope & gratia priuarunt. Et que magis exprimit hæc interrogatio, Quid tibi? Nam perinde est, ac si ex re præsentis ostenderet Ierolimam: tuo utore ac defensore nudatam esse: quia hæc loquutio nouum aliquid & intolitum denotat. Atque vt clarius Dei vindicta explicet, fortiter in prælio occubisse negat qui illic sunt occisi, ostendens vitalem tantummodo animum illis defuisse. Mollis enim & effeminatus animus certo iudicio est, eos omnes à Domino esse destitutos, qui si adfuerit, forti & præsentis animo restitissent. non ergo simpliciter inuelligit cladē fore eo numeram cum dedecore & ignominia, sed hoc nã Dei adhibebit quod nihil illis animi fuerit ad resistentiam. Nec dubium est quin hæc circumstantia flagitii refutet inanem eorum fastum.

3 OMNES ducis tu.) Variæ sunt huius versiculi interpretationes. Res quidem ipsa aperta est, sed in verbis non nihil est difficultatis. Cum **D** significet PRAE & P L V S Q V A M, p r i o b exponitur quidam, fugerunt præ aliis, qui tamen in extremis tauræ partibus viciniores erant periculo. An, Quam ita procul abissent à Ierolimam, fugere tamen non desierunt: vt homines præoccupati formidines, quod semper hostem instare putent, nullum fugiendi finem faciunt. Cæterum, hic sentus mihi aptior videtur, A longinquo fugerunt: id est, qui Ierolimam quasi in tutum asylum concesserunt, deprehensi ab hostibus vincuntur. nam Ierolimam, veluti commune totius Iudææ præsidium erat ideo vndique se illic incola exorto bello inulerant. Cum ergo se illic tutam sedē habere existimarent, capti sunt. Aliqui hoc referunt ad obsidionem Sennacherib: sed nullo modo adduci possunt vt ita exponam. loquitur enim de excidio vrbis Ierolimæ. Cum autem obsessa fuit à Sennacherib, statim à Domino liberata est. nulli capti aut vincti sunt, nulla strages hominū edita est. Hæc igitur multò post Prophetæ mortem acciderunt: atque de his testatur sacra Historia, & Principes ipsos in excidio illo de fuga consulesse. Nihil autem his fuga profuit, aut præsidium Ierolimæ: nam ab hostibus deprehensi sunt. Cum nominatim exprimit Principes, hoc indignitatem rei auget: quoniam illi priores capita sua pro salute populi opponere debuerunt. His enim, velut clypeis, plebs connecta & munita esse debet. Porro hæc, stante Ierolimam & florente, incredibilia videri poterant. Vrbis enim validissima & munitissima erat: sed præcipue gloriabatur tutela Dei: nam suo templo Deum quodammodo affixum esse existimabat: atque ita superbiebat, vt consideret se nulla potentia, nullis copiis, etiam si omnes aduersus ipsam conspirarent, minui posse. Valde igitur nouum videri poterat hoc vaticinium, nihil ipsis fore animi, in fugam se duros: neque tamen sic elabi posse.

4 IDCIRCO DIXI.) Hic Prophetæ, quod magis afficiat Iudæos, induit personam lugentis: neque id modo, sed acerbo luctu deplorat calamitatem Ecclesiæ Dei. Nec enim eodem modo exponendus est hic locus, quo superiores, in quibus repræsentabatur luctum & merorem exterarum gentium: sed quia de Ecclesiæ clade agit, cuius ipse membrum est, feridè tristatur, tuoque exemplo ad lamentum reliquos inuitat. Quod enim Ecclesiæ accidit, sic afficere nos debet, ac si privatim vnicuique nostrum accideret. nam vbi ahoqui futurus est illud? Zelus domus tuæ comedit me. Nec verò clam luget, aut sine testibus. primò quia vult, sicut nunc dixi, alios suo exemplo ad luctum stimulare. nec ad luctum solum, sed ad penitentiam multò magis, vt horrible iudicium Dei præueniant, quod ipsis imminet, desinantque ipsum deinceps prouocare: deinde, quia decuit præconem iræ Dei: ipsa ostendere non esse luctum quod pronunciat. Quod autem ex proprio animi sui sensu loquitur, colligere hec ex eo quod mox adiungit, se implacabili dolore affici ob filiam populi sui. Nam cum vnus esset ex genere Abraham, malum hoc tibi commune esse censuit: atque hoc nomine significat te iustā lugendi causam habuisse. F I L I A M vñrato more, Congregationem populi vocat. Vnde obseruandum est, quoniam affligitur Ecclesia, nos Prophetæ exemplo *συμπαρῆσαι* affici oportere, nisi plusquam ferrei simus. nam indigni sumus omnino qui numeremur inter filios Dei, sanctæque Ecclesiæ aggregemur, nisi nos nostraque omnia sic ei dedicamus, vt nihil nobis ab eo seiunctum sit. Sic quum hodie Ecclesia tot tamque variis cladibus affligitur, & innumera pereunt animæ, quas sanguine suo Christus redemit, crudeles nos & immanes esse oportet, si nullo dolore afficimur. Ac præsertim hoc doloris sensu percelli ministris Verbi necesse est. nam vt exubare & prospicere longius, ita ingemiscere debent, quum futuræ dispersionis signa animaduertunt. Quod palam fleuit, hoc ad emolliendos populi animos, vt diximus, valebat. Erat enim ei negotium cum præ fractis hominibus, quos ad luctum prouocare difficile erat. Ac similis ferè est locus Ieremiæ, cladem populi & dispersionem lugentis. dicit enim animam suam præ merore desicere: & alibi. Quis det vt caput meum plenum sit aquis, & oculus meus vni lacrymarum: vt in effectos populi mei lugeam? Cum Prophetæ ad frangendam populi duritiam frustra se enim viderent, fieri non poterat quin merore & tristitia penitus obruerentur. Cōmiseratione ergo sua animos obstinatos emollire tentabant, vt eos fleterent si quo modo fieri posset, atque in viam reducerent.

5 HÆC ENIM DIES EST.) Significat rursus Dominum authorem esse huius cladis, ac ne Iudæi huc & illuc circumspicerent, vel mirentur hostes ipsis præualere, bellum ipsis cum Deo esse de-

2. Reg. 18.

13

2. Reg. 19.

35

2. Reg. 24.

12

Ierem. 7.4

Ierem. 69.10

Ierem. 4.

31

Ierem. 9.1

nuntiat. Tametsi sæpius in Scripturis occurrat hæc doctrina, minimè tamen superuacanea est: neque potest tam assidue inculcari, quin, ubi ad rem ventum est, eius obrepat obliuio. Ita sit ut neque humilemur coram nostro iudice, & in homines, atque exteriora remedia potius quàm in Deum spectemus, qui solus mederi poterat malis nostris. diem vilitato Scripturæ more nominat tempus præscriptum, quia dum ad scelera hominum distimulat Deus, videtur quodammodo aliquid remittere de iure suo: quod tandem opportunè quasi tempore præscripto recuperat. Nec frustra iterum Visionis vallem nominat. nam Iudæi se ab omni clade immunes fore credebant, quòd Deus per Verbum ipsi affligeret. Sed cum ingrati reicerent doctrinam, frustra eam sibi futuram esse confidebant. Nec verò extra Ecclesiam solummodo hominum infidelitatem punit Dominus, sed in ipsa Ecclesia. Imò ab ea castigationis initium facit: nec enim abutendum est donis Dei, nec frustra eius nomine gloriamur. Quod de clamore ad montem subiicitur, tam ad Deum referri potest quàm ad Chaldæos, vel etiam ad ipsos profugos. Clamorem enim augendi terroris causa attollunt victores. victi autem vel implorant fideliter misericordiam: vel dolorem suum euulatu exonerant. Potest etiam singularis numerus accipi pro plurali. vel intelligitur pars illa vrbis in qua templum situm erat. Vterque sensus còtextui probè còueniet: nec multum in cret siue dicamus hostes clamasse ad montem Sion, vt alii alios amarent: vel eum vrbem diruerent ac vastarent, clamorem exauditum esse in vicijs montibus: vel ciues ipsos suis lamentationibus pertouisse vsque ad montes qui planitiem Iudææ cingebant.

6 ELAM ferens pharetram.) Hic interpretes perpetuum orationis contextum esse putant, atque idem iudicium Iudæis, quod antea, nuntiar. Sed cum propius omnia expendo, cogor ad illis dissentire. Existimo enim Prophetam exprobrare Iudæis contumaciam & peruicaciam suam, quòd castigati à Domino, non resipuerint: atque ita historiam antea cæti temporis narrare, vt illis in memoriam reducat quàm nihil profecerint à Domino castigati. Sic igitur hæc à superioribus disijungi debent. Prius ea prædixit, quæ ventura erant Iudæis: hunc verò ostendit, quàm meritiò puniatur, & quàm digni essent acerbis illis flagellis quibus in eos Dominus animaduertit. quia Deus non tantùm verbis, sed re ipsa ad pœnitentiã pridem eos vocat: nulla autè se quæta erat emendatio vitæ, quantum attritis opibus, & acciso regno: sed proteruè in sua nequitia persistebant. Nihil ergo aliud restabat, quàm vt eos Dominus, cum ad eò præfracti & obstinati essent, miserè perderet. Copulam 1 aduerlatiue reddidi, sicuti plerunque hoc sensu capitur. Qui purant Prophetam in futurum tempus minari, proprium sentum retinent: ac si Prophetæ postquam Dei meminim, subiceret vindictæ eius ministros. Sed iam exposui quid magis placeat, & ex contextu melius deinde liquebit, non abique ratione me ita sentire. Et iam quòd Elamitas & Cyrenæos ponit, Assyrius meo iudicio aptius quadrat quàm Babylonis. Quamquam enim suis auspicijs populi isti nunquam bellum Iudæis intulerant, probabile tamen est mercede conductos fuisse ad Assyrio, & in eius exercitu fuisse cum Ierosolymam obsideret. Diximus autem alibi sub Elamitis per tynechochen intelligi Orientales populos Per Ceir haud dubiè intelligit regionis Cyrenæicæ incolas Hos, cum in 727/259 essent, egyptum nudasse dicit: quia vbi committitur prælium, tum gemet detrahitur egyptis. Quod alii vident, In currum hominum ecurrit, non reiciio: malui tamen ad verbum reddere quod dicit Prophetæ: quia notari arbitror Currum militarem. Tunc enim duplicem currum vsum habebat. alijs enim ad ferenda impedimenta, alijs ad pugnam utebatur. Tales currus significat, quibus equites infidebant.

7 ET fuit vt electio.) Si esset comminatio, reddendum esset in futuro tempore, Et accidit. Cæterùm quia verba quæ paulò post sequuntur sunt præteriti temporis, & apparet Prophetam res antè gestas narrare, non dubitavi hoc initium aptare sequentijs. Electio vallium, pro electissimis vallibus ponitur. Reducit autem in memoriam Iudæis eas angustias in quas redacti fuerant obsidione Sennacherib, quem hostes portis ipsi instarent. Tunc enim ad opem Dei confugere debuissent: at miseri magis ab alienati sunt à Deo, atque suam contumaciam sedius prodiderunt, quod hominum deploratè perditorum fuit. Ideo hanc ipsi duritiem exprobrat.

8 ET iustulit operimentum.) Ostendit quàm anxii fuerint Iudæi, quum ea obsidione premerentur. Aliqui hoc verbum ad Deum referunt, alii ad hostem. ego potius indefinitè accipendum puto. Nam hæc loquendi forma Hebræicæ linguæ vsitata est. VSTVLIT, id est, sublatum est operimentum Iuda OPERIMENTI nomine, omnes ferè templum, vel etiam Deum ipsum intelligunt: cuius nomine Iudæi, sed falsò, gloriabantur. Ego verò simpliciter accipio, pro Armamentario, in quo, velut loco secretiore, belli munitiones repositas habebant. Operimentum enim vocat, quòd non in publico parerent, sed sanctiore in loco essent recondita. In lumina, describit id quod in magna trepidatione accidere solet: quia tunc concurritur ad arma capeffenda, bellicque munitiones antea recondita in medium proferuntur. Cohæret posterius membrum, nempe tunc excussa fuisse omnia loca vnde in vltima necessitate se armabant: quia bellici apparatus diu in pace fuerant reconditi. Porrò restatur sacra Historia, edificatam à Solomone hanc domum saltus, in qua totius regni armamentarium haberet. Mutatio personæ non obsecrat sententiã, sed

1. Pet. 4 17

1. Reg. 7 2

potius confirmat quod iam dixi, Prophetam referre quàm sollicitè Iudæi ad vr̄bis defensionem omnia tunc parauerint.

9 ET interruptiones.) Pergit in sua narratione: rebus enim tranquillis & pacatis nulla munitionū aut apparatus belli cura est. sola enim necessitas homines excitat & tolertes reddidit. pace & otio legas & ignavi reddimur. Quando ergo longè à periculo se abesse existimabant, negligebant interruptiones murorum: excitato autem rumore belli, de his solliciti esse cœperunt, ac prospicere, ne vllus hostis accessus pateret. V R B E M D A V I D, anteriorem vr̄bis partem vocat. Vr̄bis enim duplex erat, quemadmodum etiam videmus in multis vr̄bibus. Tota Ierololyma cincta erat muris & vallatè interior illa pars, propugnaculum munitius erat, atque vr̄bs Davidis vocabatur. Postea munitio etiam fuit Tēplum. ita triplex quodammodo vr̄bs facta est. Significat autem Ithas Iudæos de salute totius vr̄bis ferè desperasse, quum in partem illam intimam & munitiorem se recepissent. Et certè constat ex iacta Historia omnia desperatissima fuisse. Hinc etiam colligere licet prophetas ordine collectas non fuisse, nec spectatam esse temporum rationem ab his qui ipsas in vniū volumen congererunt. Adiungit collectam in vsum necessarium aquam fuisse, ne deesse obicitis: & ita piscinam pro cisternis fuisse.

10 ET DOMOS.) Inelligit vr̄bem propius inspectam fuisse ex omni parte, ne qua domus aut ædificium nocere eius defensionī posset. Alii intelligunt numeratas domos, vt illinc haberent suos vigiles: sed prior interpretatio magis placet. Eam enim confirmat quod postea subiungit dirutas fuisse domos, vnde muri vr̄bis reficerentur. Hoc enim pacis tēpore negligi solet: & in ipsis muris sæpe priuatorum domus extruuntur, quam obrem diruendæ sunt belli tempore, vt inde pugnari & hostis arceri possint: ne etiam è tam propinquis muro domibus, clandestina cum hostibus colloquia habeantur.

11 FOSSAM QVOQVE.) Prior pars huius versiculi ad superiora pertinet. significat enim ipsos in extrema necessitate constitutos fuisse, tantò que imminente periculo, periculosos esse metui, vt omnem rationem committerent, qua se aduersus hostem munirent. Secunda parte obiurgat scordiam: quia occupati in terrenis subsidiis, id est, quod præcipuum erat omiserant. Nam cum imprimis ad Deum confugere debuissent, eo prætermisso ac neglecto, animum ad vallos, & fossas, & muros, & alia belli munimenta adiecerant. Atqui summum præsidium in Deo erat. Vnde magis conspicuum est quod initio dixi, hic non prædici exitium Iudæis, sed quid experti sint declarari: vt inde ostendat quàm merito Dominus is iratus sit, quòd nulla castigatione corrigi aut emendari poterint. Ipsos enim extrema pericula in quæ coniecti erant, monere debuerant suæ impietatis & cōtemptus Dei. His pernicioses redditi sunt: quum nemo ferè sit adeò pernicus, qui non rebus aduersis ac præsertim grauibus periculis sese colligat, ac reputet num merito ipsi contigerint, num offenderit Deum, nã anque ipsius in se concitarit. Neminem Iudæorum fuisse ait, qui in tantis angustiis Dei minime iller. propterea Deum merito ipsorum curam abieçisse. Hinc collige signum extremæ & deploratæ impietatis esse, vbi ne plagis quidem aut cladibus acceptis, homines emendantur. Primum impote Deum sequi, ei que morem gerere oportebat: secundum erat, vt re ipsa moniti & castigati resipisceremus, quòd si ferulæ nihil profint, quid superest nisi vt plagas augeat atque ingeminet, grauiorã que flagella sentiamus, quibus in exitum rãdem præcipitemur? Nam desperato & insanabili morbo remedia superuacua sunt. Hæc doctrinæ nostris temporibus optimè conuenit, quibus tot plagis & ærumnis ad penitentiam inuitamur. Quum nulla sit resipiscencia, quid superest, nisi vt extrema omnia experiatur Dominus, donec omnes in vniuersum perdat?

AD FICTOREM eius.) Obliquè fatetur his verbis non improbari Deo sollicitudinem quam gerimus de propulandis hostibus & cauendis periculis, sed fiduciam inanem quam in externis subsidiis locamus. Initium enim à Deo facere decebat. Quum eo prætermisso ad arma & gladios, ad arcas & propugnacula confugimus, merito perfidiam damnatur præpostera scdulositas. Dilectamus ergo imminere tibus periculis confugere ad Deum: nõtque toto animo ad tutam nominis eius arcem recipere. Deinde, remediis quæ in manum præbet vt licebit. Sed omnia nobis exitiosa erunt, nisi imprimis salutem et nostram commendemus. Deum Fictorem Ierololymæ & opificem appellat, quòd illic sedem suam haberet, atque inuocari veller. Quum autem Ierololyma vna fuerit Ecclesiæ imago, hoc etiam elogiū ad nos pertinet, nam peculiari modo Dominus opifex Ecclesiæ vocatur. Tamen finem ad vniuersam mundi creationē hoc pertinere potest, tamen hæc fecit da creatio, qua nos è morte eripit, regenerat, sanctificat, electis propria est: ceteri cum ea nihil cōmune habent. Hoc autem elogium non subitum quandam actum sed continuum designat, nec enim semel condita est Ecclesiæ, vt postea destruat, sed ad extremum vique Dominus ipsam tueri & conseruare. Opus manuum tuarum, vt Plaltes ait, non despicias. Et Paulus: Qui inchoauit in vobis opus bonum, perficiet vique in diem Christi. Porro hoc elogium miram consolationē continet, nam si Deus est opifex, nihil est quod vereamur, si ab eius potentia & bonitate pendeamus. Respicere verò in ipsum non possumus, nisi vera humilitate & fiducia præditi: vt exuti omni gloria, & in nihilum redacti, ei soli gloriam tribuamus, quod fieri non potest, quin simul confidamus salutem

Pro, 13. 10

Plal. 132. 13,

14

1. Reg. 9. 3

Plal. 110. 3

Eph. 2. 10

Plal. 138. 8

Phil. 1. 6

salutem nostram in eius manu esse: ac certi sumus nos minime perituros, etiamsi nos mille mortes circumdant. Credebatur porro indignitas quod vrbis illius electio, quæ tot documentis probata fuerat, non poterat expergefatare Iudæos, vi in Dei tutelam recumbent, ac si diceret, Quæ ista vestigia est, vi bene velle salutem tuam neglecto eius opifice?

EMINVS) Vox Hebræa tam loci distantiam tonat quam temporis longinquitatem. Si referatur ad locum, sensus erit, Iudæos his ingratos esse, quod non eminus quidem Dominum impeterunt. In quo obferuandum, non debere nos solummodo intueri Deum cum propè est, sed etiã cum longissimè abesse videtur. Eum autem abesse iudicamus, cum nõ sentimus auxilium præbens, nec statim iuocurrat nostræ inopie. In summa, ostendit quæ verè ipse natura sit: quia carnalis & craftus Dei aspectus est, vi eius prouidentiam non nisi ex manifestis beneficiis agnoscimus, cum supra ipsos cælos contendere oporteat. Propriè quidem ac verè semper adest Dominus, sed remotus & absens dicitur respectu nostri. Hoc igitur ad sensus nostros, nõ ad rem ipsam referri debet. Proinde quantum abesse videatur in his calamitatibus quas patitur Ecclesia, erigenda tamen ad ipsum in te, expergefatare corda, atque ignauia excutienda est vt ipsum inuocemus. Sed alter sensus quòd quadret, quòd Deum non respexerint, qui Ecclesiam suam creauerit, non heri vel nudius tertius, sed iam olim, & qui pluribus seculis te eius opificem comprobauerat. Vocatur ergo verus fictor Ecclesiæ iuxta quoniam si longam ætatem seriem cogitatione sua percurrant Iudæi, agniti sint perpetuum opifici sui conferuatore, quo minus excusabilis est eorum ingratus.

12 ET vocauit.) Amphicat Propheta impiam illam populi obtinationem. Hæc enim circumstantia prorsus inexcusabiles eos reddebat, quòd in tā grauibus periculis pijs exhortationes Prophetarum cõtẽpserint, & gratiã Dei reiperint, cum eos sanare & redintegrare vellet. Hoc enim summa prauitas argumentum est, cum homines sic omnem sensum excuerint, vt tecurè & doctrinam & flagella contemnãt, & præfractè aduersus stimulos calcitent, ac tunc eos in reprobum sensum coniectos esse perspicuum est. Quod ait Dominum ipsos vocasse, bifariã exponi potest, nã etsi non loquatur Dominus, tamen flagellis ipsis & plagis vocat. Vt enim Scripturam nobis omnem, Prophetas, Doctores, ac monitores deesse fingamus, ærumnis tamè & calamitatibus nos erudit, vt breuiter definire possimus, quamuis plagam uocationem ad pœnitentiã esse. Sed dubiũ non est, quin Propheta plus quiddam exprimere voluerit: quòd scilicet pijs monitiones contemnendo, quasi paternæ Dei inuitationi insultare veriti non sint. Hoc etiã plus habet pòderis, quòd diem afflictionis exprimit, qua periculum ipsos vrgebat: simul enim & verbo & plagis monerẽtur. Perficiua erat signa iræ Dei, assiduis clamoribus instabant Prophetæ: nihilo tamen meliores redditi sunt. Cum Saccum & Caluitium nominat, pœnitentiã designat à signis ipsis. Nec enim pœnitentiã in sacco aut cilicio aut vlla re externa, sed in animo consistit, quos verè pœnitet, it displicent sibi, peccatum oderunt, & tam acri doloris sensu punguntur, vt seipsos & antea factã vitam exhorreat. Sed cum hoc fieri non possit, quin simul in confessionem erumpant coram hominibus, ideo signa exteriora nominat, quibus cõuersionem nostram testamur. Hæc autem eotempore in vsuerant Iudæis, quum pœnitentiã profitebantur. Itaque significat ipsos ad pœnitentiã uocatos esse, vt coram Deo sese dederent, & pœnitentiæ signa præberent hominibus. Signa quidem sola non sufficerent, nam cõuersio à corde initium habet: atque in hanc sententiam monet Ioel, Scindite corda, & non vestimenta. Non quòd signa repudiari velis, sed ea non sufficere, nec Deo per se grata esse ostendebat. Hinc collige quid sit officii nostri, cum iræ Dei signa nobis apparent: nempe, profitendam esse pœnitentiã nostram, non tantum coram Deo, sed etiam coram hominibus. Ritus quidem indifferentes sunt: nec iubemur sacco induere, aut euellere capillum: sed veritas horum signorum serid atque ex animo capellenda est: displicentia & confessio nostri reatus, deiectio animorum, & vitæ emendatio. Nisi enim nos reos & supplicio dignos fateamur, nulla erit cuni Deo reditio in gratiam. In summa, vt rei ad flectendos iudicum animos promittunt barbæ, & pulla veste induuntur: ita supplices cum testificatione pœnitentiæ nostræ ad Dei misericordiã confugere debemus. Sed hic quoque externorum pœnitentiæ signorũ vltus notandus est: quòd iis, velut stimulis, magis ad peccati notionem & detestationem incitantur. Ita quatenus incitamenta sunt, causæ pœnitentiæ: quatenus verò testimonia, effectus dici possunt. Nam quæ gerimus nostri reatus insignia, nos magis commouent: vt nos peccatores & reos agnoscamus. Sunt autem effectus quia nisi antecederet pœnitentiã, nunquam ad ea ex animo suscipienda impelleremur.

13 ECCE GAUDIUM) Non improbat hęc per se gaudium à Propheta. nam & pios ad verum gaudium (quod scilicet in Domino est) à Paulo incitari videmus. Sed hęc gaudium reprehendit quod tristitiæ opponitur quæ ex pœnitentiã nasci solet. de qua etiam Paulus 2. Cor. 7. Nemo enim pœnitentiã & vero sensu iræ Dei percipit potest, quin simul mœrore affectus seipsum sponte exerceat. Gaudium ergo quod huic mœrore opponitur vitiosum est, quia ex bruta securitate manar: ac meritò reprehenditur, cum Dominus ipsi maledicat. Hinc satis perspicuum est, cur ipsis exprobrat quòd boues occiderint, & mactarint oves. Hæc enim per se mala nõ sunt, nec displicent Deo: sed quia ieiunium pars est solennis pœnitentiæ quam apud homines testamur,

Ioel. 2. 13

Phil. 4. 4
2. Cor. 7. 10Luc. 6. 25
Ioel. 1. 14.
2. 13

ideo pecudes ad epulas mactare cum ieiunandum esset, signum est contemptus Dei & obstinationis. sic enim homines minas Dei negligunt, sibi que in suis vitis blandiuntur. Hoc in summa voluit I-
 saias. Ridiculi vero sunt Papista, dum hinc carnium abstinentiam commendari putant. Cur non
 etiam addiderunt quod de vino tubiungitur? tantum enim ab iure vini abstinentia, vt eius potu
 facile sinant quod cibo deest componant. Sed istas inepuas omittamus. nec enim vitium carnis at
 potum simpliciter damnat Isaias, sed luxum atque etiam proteritiam, qua sic indurantur homines,
 vt animo peruitiaci minas Dei reiciant, & habeant pro fabula quicquid à Propheta nuntiatur.
 Hoc diligenter animaduertendum est. nec enim semper facces & enis induuntur: sed non potest
 vera in nobis esse penitentia, quin fructibus, qui necessarij producti, ipsam demonstrent. denique
 quemadmodum à signis penitentiam descriperat: ita à signis denotat contumaciam. Nam vt in
 edia & aliis exercitijs penitentiam testamur, ita epulis & luxu obstinati animi signa præbent,
 eo que magis provocamus iram Dei: sicuti de diebus Noe legimus. Postquam ergo in genere Pro-
 pheta imperantiam & luxum notasset, in speciem cibum & potum nominat: quibus sic indul-
 gebant Iudæi, ac si quodammodo iis propulsiare iram Dei, & obliuionem minarum inducere po-
 tuissent.

CRAS ENIM MORIEMUR.) Hæc particula satis ostendit quorundam tam vehementer Propheta in
 eum carnium & vini potum inuictus sit: nempe quod per iocum & facetias eluderet: quæ conque
 minitabantur Prophetæ. Hunc locum à Paulo citari putat, cum eadem ferè verba refert ad Couin-
 thios. ego vero aliter sentio. Refert enim sententiam Epicureorum hominum, qui in diem viuentes,
 nihil de immortalis vita cogitabant: idco que genio indulgendum, & quando vita suppetit, delitijs
 fruendum esse censèbant. verum hic Isaias impios homines loquentes introducit, qui contumaciter
 ridebant minas Prophetarum: nec a quo animo ferè poterat sibi plagas, exilia, caedes, interitum
 nunciari. Virpabant enim istas Prophetarum voces, cæque per ludibrium in epulis & conuiuijs
 iactabant, Cras moriemur. Si interitum proximum nobis huius Prophetæ indicunt, hoc saltem die
 hilari & læto perfruamur. Ita obstinati animi nullo terrore percelli possunt: quin potius Deo &
 Prophetis iniuriant, effrenatiusque luxuriantur. Prodigiosus sanè fuit hic furor, cum indignatione &
 stomacho ironice referre que caelum & terram concutere, nedum eorum animos afficere debue-
 rant. Sed vitium non extarent: hodie similia exèpla: quia maior pars quoties minatur Deus, vel ama-
 rulentiam suam euomit, vel sua diacitate subianat quicquid prolatum est ex sacro eius ore.

14 ATQVI hoc renelatum est.) Ac si diceret, An existimatis vos impunè lasciuire, cum Deus
 ad penitentiam vocet? Hic quidem videri posset nihil à Propheta noui dictum esse: Deo enim pa-
 tere omnia certum est. Verum hoc subiungit ad excutiendam impiorum seueritatem, qui nunquam
 tam proteruè aduersus Deum insurgerent, nisi putarent se Deum fallere posse. Quisquis enim se
 Deum testem habere nouit, cum simul iudicem fateatur necesse est. vnde sequitur impijs in sua licen-
 tia ipsoliarè Deum sua virtute, idco que ad eius tribunal non abs re citantur, vt sciant reddendâ sibi esse
 rationem. Subiicitur horrenda cõminatio, scelus hoc fore inexpiable. Cæditicæ nalis aut par-
 ticula apud Hebræos negationem continet. ac si diceret Dominus, Ne existimetis me veracem esse,
 vllam esse diuinitatem meam, nisi sim vltor tantæ impietatis. Ideo verò suspensâ oratione in
 iuramentum vtuntur Hebræi, vt nos ad maiorem religionem assuefaciant. nam imprecamur nobis
 Deum iudicem & vltorem, si fallimus. itaque fratrum nobis iniiciendum est, ne temere ad iustitiam
 dum prosumus. Hic autem in summa docet Isaias, nihil tam duplicere Deo, quam impeniten-
 tiam, qua thesauri Dei, vt ait Paulus, nobis coaceruamus, omnem que veniæ spem excludimus.

15 SEC DEDIT DOMINVS.) Hoc vaticinium aduersus vnum hominem
 peculiare est. Nam de toto populo loquutus, ad Sobnam sese conuertit: cuius iterum mentionem
 faciet capite trigesimo septimo. Huic Propheta duos titulos tribuit, nempe Scribæ seu Cancellarij,
 & Præfeti domus. cum enim hic Præfctum vocet, illic Scribam nominabit. Ideo existimât
 nonnulli, cum iuxta hanc prophetiam abdicatum esse præfctura: Eliacim verò in eius locum sub-
 rogatum esse. Verum hoc incertum est: quanquam praua quædam æmulatio, quod ad ipsum Sob-
 nam spectat, elicitur ex Prophetæ verbis, quod Eliacim è gradu deiciere molitus sit. Nec minus
 probabile est hoc vaticinium fuisse editum ex quo profligato exercitu Sennacherib, diuinitus
 seruata fuerat Ierusalem. Medio autè tempore multa accidere potuerunt quæ nobis hodie sunt in-
 cognita. imò à verisimilitudine non abhorret, quum summam auctoritatem adeptus foret perfidus
 hic nebulo, iniquè oppressum fuisse ab eo Eliacim. Apparet enim ex historia libri Regum:
 Sobnam fuisse Scribam, nimis quidem vulgarem, sed qualem hodie Cancellarij vocamus. Est
 autem paulo plus difficultatis in nomine ISD. Alii enim putant significari Theaurarium: id quod ISD
 significet Reconditum. Sed quum ab ipso Cancellarij vocet, nihil verisimile non est Quæstorij
 rem fuisse. deinde satis ostendit eum sic gubernasse, vt reliqui præ illo parum auctoritatis obti-
 nerent. Non poterat autem hæc dignitas Quæstorij conuenire. Itaque existimo aliud indicari
 à Propheta. Quum enim ISD aliquando Fouere significet & Calcifera, videtur hic ISD pro Foutore
 accipere, quæ vulgè dicitur Entreteneur. Nam certum est hunc Sobnam consilia inuisa cum hosti-
 bus, hominem que vstrum & perfidum fuisse. Fouebat enim occultas amicitias cum Aegyptijs &
 Assyrijs;

Assyriis, & proditoriè cum iis pacificabatur, vt in omnem euentum sibi caueret, autoritatè que suam tueretur. Alii verò **בב**, Gentile nomen fuisse putant, & Sochnem vocatum fuisse ab vrbe ex qua oriundus erat. Aegyptium enim fuisse tradunt. Nec cerè repudio hanc sententiã: nec prior mihi magis arridet. Fouebat enim vtrique partes, suò que altu se conseruatum in existimabat, etiam si omnia cuererentur. Particulam **מח** per contemptum addi peripetuum est. Perit, de igitur est acti diceret, istum hominem vafrum, **מח** **בב**, diuisas partes fouentem, qui vti inque gratiã retinere studet. Hoc seniu accipitur hæc dictio **בב**, i. Reg. quom agitur de p̄cila Regiã: cum adducenda, quæ ipsũ foueret. Quamquam si quis pro noxiò & damno accipere malit, non repugno: quia verbum etiam Pauperem asserre significat.

1. Reg 14

16 **QVID** tibi hie?) Extruxerat hie Sobna sepulchrum Ierusalem, quasi illic perpetuò vi-
& iurpruotum sepulchrum erexerit, vt in facere solent qui in mundo memoriam nominis sui per-
petuare volunt, videtur autem hominis exteri & aduere perstringi ambitio, quòd extra partem
adeò magnificè sepeliri appeteret: interea verò hostilius inhiare, perdendã Iudæã. Quid autem
abridius quàm monumentum erigere in eadem cuius ruinam machinabatur? Ideo ioburgit,

1. Reg. 1.2

17 **ECCÈ** Dominus traducet te) Acti diceret, Encieris ex loco isto in longinquam regionẽ,
vbi gnominiõ: mortis. **בב** transferri in gentiu receptiuo est ad electione viri eneas: eò
quòd **בב** significat virum non vulgarem, sed strenuum & fortem: atque ita exponunt, Valida ele-
ctione & magna. Alii in vocatio, O vir: ac si per ludibrium Sobnam compellat, O vir magnific-
ec, qui tantopere superbis tuis fortibus, qui te heroem aliquem esse existimas, Sed melius contem-
net prior lectio, quam quã hie quoque dissentiant interpretes: nam præter expofitionem quam
rethi, altera quoque affertur, quòd longius atportetur viri quàm mulieres. Cæterum potius ad iu-
perbiam sobnæ alludere puto, qui tam eximium sibi sepulchrum extruxerat, vt eius, tanquam in-
fignis cuiusdam viri, memoria posteris traderetur: Vis esse splendidus post mortem tuam: ego te al-
liter nobilitabo, migratione insigni te in exteram & longinquam regionem deducã, vbi non vul-
gari more sepelies. Primùm, obieruandum est in verbo **בב**, quantum duplex animus & fallax dis-
plicat Deo, nihil enim magis nobis commendat quàm simplicitatem. P̄fectus autem vocatur,
quòd eum emineret aliis, splendor etiam præcæns fortunæ ipsũ excæcaret, quòd accidit is qui
prosperis rebus elati atque inflati, nihil aduersi metuunt: ac si extra omnem aliam constituti essent,
talibus se Dominus iudicem esse denuntiat. Est etiam hie considerandum, Iaiã non potuisse hoc
vaticinium sine summa inuidia proferte: p̄sertim ad hominem tanta autoritate præditum, a-
deò que superbiẽntem, non debuit tamen hanc prouinciã recuare, quin accederet ad hunc homi-
nem, eique minaretur, quem admodum à Deo iussus erat. Quod attinet ad sepulchrum, scimus cur-
ram sepulturæ non omnino daminari. Nam etsi facilis est, vt ille ait, iustura sepulchri, studium ta-
men sepulturæ humanum est, nec omnino negligi debet. Non reprehendit igitur quòd voluerit
sepeliri, sed quòd ambitiosum sepulchrum extruxerit: vanæque & inanis gloriæ studium notatur.
Verùm aliud etiam in Sobna considerandum est, nam quom peridẽ vrbem prodere vellet Assy-
riis, existimabat se perpetuò regnatum, ab iis enim se administrationem regni, velut perdidit: iug
p̄mium, accepturum sperabat, si obtinerent, sin repellerentur, perpetuò etiam in dignitate & au-
thoritate sua permanisurum. Sed hæc melius patefient ex verbis ipsis, **QVID** tibi Erat enim ex te
rus, qui aggregari quidem populo Dei fide poterat: sed quom perfidus & alienigena esset, nihil ha-
bebat propriũ in ea vrbe aut regionẽ, quã peculiariter Dominus populo suo destinara: Perit igitur
Itaias, Cuias es? Quom nullo cognationis aut necessitudinis iure populo Dei cõiunctus sis, tu in
hac regione non solũ viuus regnare, sed & moris in eo statã sedẽ figere vis? Tu nos Assyris prodes,
verò que dominos expelles, vt tu alienigena ea terra fruaris, cuius ne vestigium quidem ad te
pertinet? Hinc collige ambitionẽ hanc summo opere displicere Deo, quũ sibi homines æternam in
mundo memoriã figunt, non contenti iis honoribus quibus in vita satiantur. Nam extolli etiã post
mortem, & quodam modo in ore hominum viuere volunt: & quom omnia delectantur morte, te se
in omne æuum permanisuros temere confidunt. Sed Dominus eorum arrogantiam & temeritatẽ
vleceit. Efficit enim vt quom monumẽta gloriæ esse voluerunt, ea dedecore & ignominia cedãt,
quia aut execrabilis est corũ memoria, vt nihil de iis videre vel audire possint homines, quom pro-
tinus derelictentur: aut etiã sepulchris suis ipsos condi non sinit, sed ad cruces & coruos amandat:
cuiusmodi exẽpla varia legimus in Historiis, & nostis quoque temporibus non pauca vidimus.
Ceteris verò hunc locum lego, simile exemplum mihi potissimũ in mentem redit, quòd præ
ceteris huic conueniat: nec ipse Thomæ Mori, qui eodem munere fungebatur, quo hie Sobna. Er-
rat enim, vt satis notũ est, Regis Angliæ Cancellarius. Is quũ acerrimus esset hostis Euãgelii, atque
pios homines ferro & flammis periequeretur, eo etiam nomine famã suam celebrari, suãque impi-
etatis & sceleritã monumentum extare volebat. Itaque sepulchro, quòd impuotum & magnificum
opere extruendum curarat, virtutis iuz encoemia inseribi iussit. Atque epitaphium, quòd ipse de-
scripserat, Basileam misit ad Eratum cum equo gradario, quem illi dono offerrebat, vt illud ty-

Esler 7.10

pis excudendum curaret. Ad eò scilicet audis erat gloriæ, vt famam & laudes, quas obitum suum sequuturas putabat, viuens delibare velle. Inter alia encomia hoc erat celeberrimum, quòd Lutherianorum, id est, piorum profligator maximus fuisset. Quid accidi? Accusatur proditoris, dicitur, capite plectitur, ita patibulum ei pro sepulchro fuit. An apertiora Dei iudicia requimus, quibus superbiam impiorum, & effrænam gloriæ cupiditatem, blasphemam etiam iactantiam puniunt? In hoc certè populi Dei infensissimo hoste, non minus quàm in Sobna, tum a Dei prouidentia agnoscenda & excolanda est. Notanda est etiam circumstantia, quòd hic Sobna exterius & alienigena esset. Sic omnes tyranni & hostes filiorum Dei, quanuis alienigenæ sint, veros terræ heredes de medio tollere vellent, vt soli totum mundum occuparent. verùm ipsos tandem pellit Dominus, omni que possessione priuat, vt ne sepulchrum quidem retineant. Innumera sunt exempla in historiis. Hoc quidem non semper ita euenit: sed quæ nobis exempla proponit Dominus, cogitationem nostram longius ducere debent, vt eius iudicia aduersus impios & tyrannos confidere, mus: qui quum se extollere & celebres esse voluerint, insigni aliquo genere mortis nobilitantur, quo celebris sit eorum infamia. Itaque gloriam sepulchri quod Sobna extruxerat, tacita antithesi opponit ignominiam quæ postea sequuta est.

18 VOLVENDO VOLUET.) Persequitur eundem sermonem Isaias quo superbiam ridebat Sobna, qui tantos sumptus in ædificando sepulchro profuderat. Nam hæc sententia pertinet ad superius membrum proximi versus. vt enim illic dicebat, Traducet te insigni traductione, ita nunc, Projiciet te quasi globum in planiciem æquabilem. Hæc enim similitudine significat nihil impedimenti fore, quo minus eum Dominus in longinquam regionem excludat, quanuis stabilitatem putaret suam potentiam. & quum tam sollicitus fuisset de sepulchro, sicque de eo statuisset quasi certus de morte sua, denuntiat Isaias eum non obiturum Ierusalem, sed in externa regione in quam fuerit extrusus. Currus verò nomine omnem gloriam & dignitatem Sobna comprehendit. ac si diceret, ignominiam eius apud exteros celebrem fore. Sic ridet Dominus insanam ambitionem eorum qui nihil præter mundum spectant, felicitatemque suam æstimant ex gloria rerum fluxarum & caducarum. Ignominiam quoque domus regis appellat, vel quòd piam aulam quæ velut Dei sacrarium erat fœdasset, vel quòd nimis facilis fuisset Ezechias in eo extollendo. Certè ne honoris larua se obtegeret contra vaticiniū, diuertè exprimit Prophetæ locum quem occupat augere crimen vt magis reddatur detestabilis. Proinde nisi se ac domos suas probris subicere velint principes, delectum habere dicant in creandis officariis.

19 ET PROJICIAM.) Nihil noui asserti, sed vaticinium superius concludit: quanquam postremo versus iterum de Sobna mentionem facturus sit. nunc verò iuniam comprehendit eorum quæ dicta sunt. Sobna enim videbatur sibi statam sedem habere Ierusalem, vt quicquid accideret, nunquam de ea pelli aut moueri posse videretur. Dominus autem denuntiat se deiecturum ipsum, & aliò in longinquam regionem expulsiurum. Ita cogitationes impiorum euertere solet Dominus, qui astutia & vastitate sua subnixi, publicum statum pro libidine sua voluunt. Mutatio personæ ostendit Prophetam nunc suo, nunc Dei nomine loqui.

20 ACCIDET IN DIE ILLA.) Non satis compertum est quo tempore in locum Sobna Eliacim subrogatus est. nam Eliacim præfectum fuisse domui Regis cum Sobna Cancellarius esset, trigesimo septimo capite videbimus. An interea temporis acciderit aliqua mutatio, haud certò asseri potest. Quàm magis probabile est, vt nuper attingi, factione improbi hominis Eliacim postea fuisse loco suo pultum: & cum suos triumphos ageret Sobna, detestis eius fraudibus poenam dedisset: & cum profugus vel expulsus esset à Iudæa, exulasse apud Assyrios, atque illic perfidia suæ mercedem tulisse. quemadmodum accidere solet proditoribus, qui quum promissa exoluere non possunt, odiosi & detestabiles sunt iis quos fefellerunt. Nam vt auidaces & temerarii sunt in promittendo, ita fallaces & perfidos esse necesse est. Tandem descriptum eum fuisse tradit Iudæi ob perfidiam suam: sed id nulla historia comprobatur. Vt autem id in medio relinquamus, certum est tamen exulem aut profugum in externa regione, non Ierusalem, extremum diem cum ignominia obiisse. Quum autem profugisset, Eliacim in eius locum rursus substitutum fuisse verisimile est.

VOCABO.) Omnes Principes & Magistratus à Domino vocari certum est, etiam si impij & scelesti sint. Omnis enim potestas à Deo, vt inquit Paulus. Sed hæc agit Prophetæ de peculiari vocatione, qua Dominus bonitatem suam erga populum declarat, quum tales ministros constituit, vt per eos Deum verè sibi præesse intelligat: ipsi que vicissim sibi sint probè consciij, in quem finem à Deo sint constituti, itaque fideliter munus sibi iniunctum exequantur. Vocatus quidem ad tempus erat Sobna: sed ita vt esset flagellum Dei. nihil enim minus sibi propositionem habebat quàm vt Deo interiret. Alius autem fuit Eliacim: quia se ministrum Dei agnouit, sanctæque vocationi paruit. VOCABO igitur idem est ac si diceret, Signum dabo seruo meo, vt se à me in illo dignitatis gradu collocatum esse intelligat. Est ergo hæc singularis relatio inter dominum & seruum, quæ impijs non competit, quum libidini suæ obsequantur & prauis affectibus. Hic verò agnoscebat

bat Dominum, et quæ ex animo seruiebat. Denique hac nota dicitur legitimus Dei minister à peruerso & adulterino, qui sibi malis artibus honorem acquirerat.

21 ET IN DVAM) Nunc apertius exponit quod breuiter indicauerat superiorem versu, non nisi Dei consilio deiectum in Sobnam, vt succedat Eliacim. Verùm quid est, quicquid mutationis accedit in mundo, Dei providentia dirigitur: quia Reges quos vitium est accingit balteo, vel dicitur, vt est in libro Iob. Olim de Romanis Cæsaribus lepidè dictum est, Reges esse tragicos: quia sicut histriones qui fabulas agunt in theatro, de posita regis persona mox torridi sunt opifices: ita illi ex tublumi fastigio dei acti, tubinde ad probroium iuppemum r'ip'entur. Et tamen certum est, neque fortuitò, nec tantum hominù consiliis, nec mutari imp'eres ita fuisse tunc tu baras, quin Dei consilium præferret. Sed hoc in Sobna speciale fore aliter Propheta, vt eius abdicatio manifesta sit vltio Dei: restitutio verò Eliacim, quati legitima regni forma. Per Vestes & Balteum insignia Magistratus intellige. Balteus regum erat nisi quæ nec dubiù quoniam ipsum præcipui Magistratus gessent: in honore cauta. Et Romæ præfecti Prætorio hoc insigni ornati sunt. Iob etiã balteo dicitur à Deo Reges ait, cum sua dignitate ipsolantur. Haec autem prædicta sunt à Propheta, vt omnes in hoc exemplo non solum providentiam Dei perspicuè intuerentur, & consilium eius agnoscerent: sed iuste exaurhorati impium hominè, qui perperã & illicitis rationibus se extulerat.

ERIT IN PATREM.) Impii quidem Magistratus à Deo constituuntur, sed in ita ipsius: quom scilicet eius imperio tumus indigni. Laxat enim fræna tyrannis & impis, vt ingrati tudinem nostram vlticatur: ac si nobis renunciaret vel abiceret curam regimini. Sed dum boni Magistratus præsumt, Deum velut nobis propinquum tenimus, & nobis eorum quos constituit manu imperantem. Hoc significat Propheta: quia Eliacim præditus erit Dei Spiritu, functurum etiam patris officio. Interea admonet meritò pus omnibus optandam esse præsiturum Eliacim, quia tædet in commune Ecclesiæ bonum. PATRIS verò nomine docet quæ sit officium boni Magistratus. Idemque profani scriptores docuerunt, Bonum scilicet Regem esse loco patris. Et quom vellèt iis qui oppressa republica tyrannidem exercebant adulari, natura hunc illis honoris titulum dætabat, vt Patres patriæ vocarent. Philo sophi etiam, dum familiam imaginem regni esse aiunt, ostendunt Regem patris loco esse oportere. Hoc etiam comprobant veteres illi Regum tituli: Abimelech, id est, Pater mi Rex, & eiusmodi: quibus ostenditur Regiam potestatem non posse à paterno affectu separari. Quis igitur pro legitimis Principibus haberi volunt, & probare se ministros esse Dei, patres se populo præbent necesse est.

22 ET PONIT CLAVEM.) Hæc locutio metaphorica est: nec est quòd multum in eliciendo allegorico sentit (sicut faciunt nonnulli) laborem. nam translatio à communi hominù more sumptia est. Qui enim economi constituuntur, is traduntur claves, vt omnia claudant pro arbitrio, & recludant DOMVS DAVID Regiam significat: quæ locutio visitata populo clari, quòd David de perpetuitate regni dicitur esse promissio. Ideo regnum illud, Davidis domum vulgò appellabatur. CLAVIS, in singulari ponitur pro Clavis. Et si autem manibus gestari solcant claves: quia tamè de grati opere agitur, dicitur humeris imponi. Interea nihil aliud est quàm custodiã domus totamque administrationem tradi in potestatem, vt omnia arbitrio suo moderetur. Et vulgò Traditionem clamum, pro signo possessionis esse scimus. Locum hunc ad Christum perperam nonnulli transtulerunt: quando Propheta duas inter se homines comparat, nempe Sobnam & Eliacim. Pri uabitur Sobna: succedet autem Eliacim. Quid hæc ad Christum? Nam Eliacim typum Christi nõ gessit, neque hic Propheta mysterium aliquod reconditum describit: sed ex eomuni hominù vltu similitudinè mutuatur. ac si quis economo quem constituit claves committeret: sicut iam dictum est. Atque eadem est ratio cur Christus officium docendi Verbi, Claves regni calorum vocet: vt inepti sint & ridiculi qui in arcana ratione inuestiganda multum laborant, cum aperta sit, nec vlla subtilitate sit opus. Ratio enim est, quòd Ministri prædicatione Verbi aditum ad cælos patefaciant, & ducant ad Christum, qui solus via est. Itaque hic CLAVES pro administratione domus Regiæ accipit, quòd præcipua eius cura ad Eliacim transitura esset suo tempore.

23 ET FIGAM EVM (tanquã) CLAVEM.) Hic subaudienda est nota similitudinis. Ideo inferui, Tanquam, FIDELEM vocat firmum & stabilem. ductum enim est hoc nomen à veritate. nã vbi est veritas, illic firmitas & certitudo est. Ideo Hebræi Veritatem pro re firma & certa accipiunt. Eleganti metaphorã vtitur Itanas: qua pii Magistratus, qui pauci sunt, in gicem consolationem accipere debent. Sic enim statuere possunt: sic non tantum in illum honoris gradum euectos à Deo, sed confirmatos & stabilitos esse, ac si eius manu fixi essent. Etcertè vbi timor Domini, illic stabilitas, atque potentia Regum, & dominatus, vt ait Solomon, æquitate & iudicio firmantur. Hæc autem consolatio non solum in eoprodè debet Principibus, vt forti animo omnia pericula sustineant, sed etiam vt constanter & intrepidè pergant in suo munere, nec vlla causã desistant, vllum vediticem reformident. Sed pauci sunt admodum qui verè hanc doctrinam gustare possint. omnes ferè sunt similes Ieroboam, sibi que religionem subseruire putant, & quare nus sibi vltiore existimant, eam sequuntur: imò pro suis commodis inlectunt & transformant,

Cap 12. 18

Iob 12. 18

Gen. 20. 2,
8, 21. 25Psal. 132. 11,
& 2. 3. an.
7. 12Matth. 16,
19

Iob. 14. 6

Prov. 16. 12,
& 25. 5,
& 29. 14

1 Reg. 12. 38

Rom 13,7

Dei verò & pietatis postrema cura est. Nec mirum si semper diffidant rebus suis, nec vnquam ferè consistant: quia mentem in eum, à quo omnis est potestas, non intendunt. Hinc perfidia, hinc crudelitas, auaritia, violentia, & omne genus fraudes & iniuriæ: in quibus effractionsiores hodie & impudentiores omnibus aliis sunt Principes. Sunt tamen nonnulli in quibus perticipiuntur quæ hic de Eliacim dicta sunt. Eos tuetur & conseruat Dominus, stud. ùmque æquitatis & iustitiæ, quo ipsos ornaui, benedictione sua prosequitur. Nam si tyrannos ipsos ad tempus sustinet Dominus, quod speciem aliquam politix retineant, quid fiet vbi Princeps omni studio rectum & æquum, verumque Dei cultum tuetur? nonne magis cum firmabit ac stabiliet ille qui perpetuus est iustitiæ patronus?

24 ET (suspendent.) Perinde est ac si diceret, partibus suis obeundis parem fore, & in officio non fore ignaum. Vnde colligimus Principes non euechi à Deo in honorem re descendunt otiosi, aut sibi indulgeant. Principatus enim valde laboriosum onus est, si quis eo rectè fungatur: nec imitetur *κροτά οὐραν* eorum qui se in illam dignitatem sublatores putant, vt viuant laute, & omni deliciarum genere suauiter fruantur. Siquis autem Princeps munere suo rectè fungi velit, necesse est vt multos labores sustineat. Nec est cur existimemus Clausi similitudinem principatù indignam esse, cum ea onus negotiorum & molestiarum plenum significetur. Et simili. v. dines autem nunquam per omnia conuenire intelligimus, sed finem ad quem aptantur notare cōuenit. Iam quum dicit, Patris sui domum, dubium non est quin Eliacim ex sanguine Regio progenitus fuerit. Itaque per Posterum, intelligo non tantùm eos qui proxime illi cognati erant, sed totam familiam Dauidis. Sustinebit ergo quicquid erit in domo Regia. Et Ν Ε Ρ Ο Τ Ε S addendo, simul docet diurnum fore hunc principatum: vt non vnus tantùm hominis ætatem duratur, sed ad posteros vsque extendatur. Nec enim suæ tantummodo ætati profunt boni Principes, sed etiam posteris, quibus optimas leges, recta instituta, & bonæ administrationis vestigia relinquunt: ad eò vt successores ipsos, etiam si mali sint, pudeat se statim ad profligatâ nequitia abicere, & boni aliquid præ pudore, etiam inuiti, retinere cogantur. Hoc demonstrat futurum in Eliacim, cuius tam recta erit administratio, vt ex ea posterè ipsi fructum tentiant.

VASA MINORA.) Metaphoricè notat æquabilem fore iustitiam vel ius analogum, vt dicunt: ac si diceret, Non solùm magnates sustinebit, sed etiam infimo ordini cōiulet. Quò autem id in Principe rarius est, eò maiore laude dignum, quàm si potentibus tantum & opulentis fueret. Ii enim se tueri & defendere possunt: inopes verò & tenues, prædæ & iniuriæ aliorum patient, nec quisquam ferè pro iis intercedit. Per VASA, Hebræi instrumenta intelligunt omnis generis: eaque significatio patet latissimè. Et Μ V S I C A dicens, prosequitur quod vno verbo dixerat: hoc enim valet ad expositionem illius dictionis *יֵרֵךְ*, ac si diceret, nihil tam exiguum aut minutum vel cōtempibile fore, quod ipse non sustineat.

25 IN die illa.) Posset hoc contrarium videri superioribus: sed non loquitur amplius de Eliacim. Redit enim ad Sobnam, quem e gradu enciendum esse dixerat. Alio qui videbatur præclausus esse accessus ipsi Eliacim ad eam dignitatem, nisi deiecto Sobna. Is autem sic statuerat res suas, vt nemo eum expelli posse censeret. Quauis igitur multis præsidis munitus sit, & longè ab omni periculo abesse videatur, tamen recedet è loco suo, & Eliacim ipsi substituetur. Quòd Ε Ι Δ Ε Λ Ε M locum vocat, id hominum respectu intelligi debet. Homines enim perpetuum id fore iudicant, quod vndiquaque munitum est: Deus autem vel minimo statu id dedit. Per Concessionem ergo loquitur esse, eum eum locum firmum esse dixit. Vnde colligendum est, quàm stultè gloriuntur, & magnitudinis suæ confidunt, qui in altum dignitatis gradum euecti sunt, eum momento vel minimo deici, omni que honore priuari possint.

DISSIPABITVR ONVS.) Quando impii corruunt, omnes qui eorum auctoritate nitentur, simul corruere necesse est. Et certè æquissimè est, eiudem supplicii participes esse qui eadem scelerum societate iam iuncti fuerunt, & quantum in se fuit manum impio præstiterunt. Difficile autem est, eos qui in chærelam dedunt hominibus impiis, omnè que tuas opes ad eos applicent, non esse etiam sceleris ministros. Quòd si immunes essent sceleris (quod raro, imò nunquam contigit) tamen vel eò meritas pœnas luunt, quòd in illis ipem vel in firmissimo præsidio locerint, totique pependerit ab eorum nutu & auctoritate.

CAPVT XXIII.

1 Nus Tyri. *Vlulate naues Tharxis: quia deuastatio facta est, vt non sit domus, non sit commeatus è terra Cittim. Reuelatum est hoc eis.*

2 Tacete incolæ insularum: negotiator Sidonis, traucientes mare, qui te replebant.

3 In aquis multis semen Nili, in scis fluminis fruges eius: & fuit temporum gentium.

- 4 Erubescet Sidon: quia dixit mare, fortitudo maris, dicens, Non parturivi, neque peperivi, neque educaui adolecentes, neque extuli virgines.
- 5 Simulatque rumor pervenerit ad Aegyptios, dolentur secundum riuorem Tyri.
- 6 Transite in Tharsis: ululate habitatores insularum.
- 7 An haec vobis exultans? à diebus antiquis vestras eius. Duceat eam pedes eius, ut peregrinetur in terram longinquam.
- 8 Quis consultavit hoc super Tyrum coronantem? cuius negotiatores sunt Principes, cuius insitatores nobiles terrae?
- 9 Ichoua exercituum ita decreuit ad profandam superbiam omnium magnificorum, ut vilipendat omnes gloriosos terrae.
- 10 Transi instar fluminis è terra tua ad filiam Tharsis, quia non amplius cingulum.
- 11 Manum suam posuit super mare, concussit regna. Ichoua mandavit super Canaan, ut eneruet robur eius.
- 12 Et ait, Non adicies vltra ut exultes, ubi oppressa fueris, virgo filia Sidon. Surge, ut transcas in Cittim. Atqui etiam illic non erit tibi requies.
- 13 Ecce terra Chaldaeorum, hic non fuit populus, Assur fundavit eam deserti incolis: erexerunt arces eius: excitaverunt palatia eius: redegit eam in vastitatem.
- 14 Ululate naues Tharsis, quia vastata est fortitudo vestra.
- 15 Accidet in die illa, ut sit in obliuione Tyrus septuaginta annis, secundum dies Regis viuis: à fine septuaginta annorum, erit Tyro quasi canticum meretricis.
- 16 Sume citharam, circui urbem meretrix obliuioni tradita, suauem fac melodiam, multiplica citharam, ut in memoriam reuocaris.
- 17 Erit ergo à fine septuaginta annorum, ut visitet Ichoua Tyrum: & tunc redibit ad mercedem suam, fornicabiturque cum omnibus Regnis terrae quae sunt super terram.
- 18 Sed (tandem) erit negotiatio eius & merces eius sancta Ichouae: non reponetur, neque recedat: sed negotiatio eius (addicta) erit iis qui habitabant coram Ichoua, ut comedant ad satietatem, & habeant densam operimentum.

IN CAPUT XXIII.

TYRIONUS.) Tyrus opulentissima & celeberrima fuit, cum propter commercia varia omnium gentium, tum etiam ob insignes colonias quae ab ea prodierunt: Carthaginem, quae Romani imperii aemula fuit, Vticam, Lepum, Gadum, & alias vrbes, quae etiam quotannis munus aliquod Tyrum mittebant, quo se eam ut matrem agnoscerent profitebantur. Huic excidium minatur Isaias, quod infra fuisse populo Dei, quemadmodum ex Ezechiele colligere licet. causa enim excidii potissimum attendenda est. quia consilium Prophetæ fuit, paternum Dei fauorem populo electo testari, quod cunctis eius hostibus se opponeret. Nonnulli ad expugnationem Alexandri hæc referenda putant, qui magna difficultate eam cepit, sed argumentum nimis infirmo videntur: nempe, quod Isaias mentionem faciat Ciritim: quo nomine Macedones quidem ab Hebræis significatur, sed & alias nationes sub hoc vocabulo, veluti Græcos omnes, & transmarinos populos comprehendunt. Vius est autem Nabuchadnezer in ea obsidione non tantum suo milite, sed etiam extero, quem è Græcia alii que locis accerserunt. Ceterum alia ratione, vt paulò post videbimus fit Græcorum mentione, quod post hæc negotiandi causa Tyrum non appellent suas naves. Sed & argumentum ex fine huius capituli habeo in contrariam sententiam. nam de instauratione Tyri loquitur Isaias. Nunquam verò instauratione est, ex quo eam Alexander expugnauit. Præterea dum Ezechielis verba cum istis confereo, video or mihi vnum idemque vaticinium cernere. Non loquitur autem de Alexandro, sed de Nabuchadnezer: nec mihi dubium esse potest, quin ita exponi debeat. Adde quod Ezechielis & Isaiæ temporibus Rex dominabatur in ea vrbe, quum autem expugnata fuit ab Alexandro, narrat Historici reductam fuisse in formam Reipublicæ. Quod si finem prophetiæ consideremus, satis confirmabimur in hac sententia. vult enim Iudæos consolari denuntiando Tyrios, à quibus afflicti fue

Eze. 26.2

rant, non impunè euasuros. Nam valde alienum fuisset à ratione, puniri à Domino alias nationes: hos autem, qui non minus infestis fuerant, euadere impunè, aut quingentis post annis penas dare. Omnes igitur coniectura nos eò ducunt, vt de Nabuchadnezer hunc locum exponamus.

V L V L A T E . Variis figuris suo more illustrat Tyri ruinam, quò plus fidei conciliet vaticinio. simplex enim naira 10. pigris alioqui & lentis animis frigida fuisse, vel non satis efficax: id. ó. que oculis proponit quati vitam figuram. Durissimam fore hanc eladem significat: quia sentietur etiam in ex. remis region. b. s. Naues vlulare iubet, quòd deleta Tyro, otioz futurz sint. Cilicum autem naues potissim. ún nominat, quòd cum vicini essent, iteque multumque negotiarentur cum Tyris: Ciliciam H. b. r. a. i. Thais vocant. Fieri autem non potuit quin ea regio maximum incòmodum sentiret, Tyro deleta: non solum quia ad tempus cessarunt commercia, sed etiam quia & merces direpta sunt, & turba. x. mercatoriz rationes. sicuti accidere solet euerfis diuitum fortunis. Vbi ego veru vt non sic commercia, ali exponunt, Vt non sit domus quòd ingrediamini: sed Propheta mentem fidelis er reddere mihi visus sum. Neque tamen intelligit præclouum iri aditum Cilicibus vel Græcis, eò non commeaturos Tyrum sicuti antea solebant. quia nullum illic, vt antea, emporium futurum est. Clauulam versus, **E T E R R A C I T T I M**, diuidunt à superioribus, & na contextu, fuisse nilis reuelatum è terra Cittim, qui putant Propheta loqui de elade ab Alexandroniata. Ego vero potius aliter coniungo, in hunc sensum: A non eundo è terra Cittim: d est, vt non amplius commercium Græci, sicuti antea solebant. Nam nomine Cittim, & Græcos, & Occidentales populos significat. ac si diceret, Finem imponendum esse commercijs Græcorum, vt non amplius eò nau. stus applicent. In quo etiam Cyprios, Siculos, Italos, aliàque nationes comprehendit. Quòd d. er hoc illis fuisse reuelatum, tam de Græcis quàm de Tyris commodè intelligi potest. Si ad Tyros referas, sentius erit, Vbi fuerit perlatus rumor vastatæ vrbis, sinem facturos soliz nauigationis, iura portum illum non secus ac i copulz fugient: atque hunc sensum libentius amplector, non tamen alterum reiicio vt Propheta suum vaticinium confirmet, sicuti de re certa loqui solemus, Hoc tibi dictum sit.

2 T A C E T E . Amplificat eladem Tyri. Est autem hic numeri mutatio in nomine Insula, quia tametsi singulariter loquitur, tamen intelligit inulas maris mediterranei, & transmarinos populos, præsertim vicinos qui frequenter nauigabant Tyrum, & commercia exercebant. Is silentium & quietem denuntiat: quia non iunt amplius eò nauigaturi. Silere vt confusos iubet, propter grauem calamitatem quæ ipsis accidit, vt ne hucere quidem audeant. nam fieri non poterat, quin diruto tali emporio, maximum populi qui illic negotiabantur damnum sentirent. Quemadmodum hodie Venetis aut Antuerpiæ elades accidere non posset sine magno incommodo multarum nationum. Specialiter verò commemorat Sidonios, non modò propter viciniam, sed quia communis origo erat. Sidon celeberrima fuit, sed Tyro longè inferior. Sita erat ad litus maris, & ducentis stadus à Tyro remota. Sic autem & vicinitate, & commercijs coniuncta Tyro videbatur, vt frequenter Poetæ Tyrum pro Sidone, & Sidonè pro Tyro accipiant. Non est igitur dubium quin Sidonii importandis & exportandis, atque etiam distrahendis & conmutandis mercibus magnum præ aliis quæstus facerent, propter viciniam loci, & assidua commercia. In ipsos enim redundabat Tyri abundantia, sub cuius alis, vt vulgò aiunt, volitabant. Hinc factum est vt magnum præ aliis detrimentum ex euersione Tyri acceperint. Id. ó. que postea iterum dicit Propheta, Erubescet Sidon. Communiter de omnibus adiungit, Qui te replebant, vel quòd frequentia & multitudine hominum referta esset, quem illuc ex variis & remotis terris confluerent aduenæ: vel quòd lucri causa illic nauigantes, vrbem vicissim locupletarent.

3 A T Q V I in aquis .) Significat diuitias Tyri impedimento non fore quo minus defleatur. id. ó. que opulentiam eius extollit, quò magis perspicuum sit iudicium Dei: omnèque intelligat, haud vulgarem ei eladem accidisse. & quo magis inopinata erat, magis dilucidum esset opus Dei: Porro eleganti locutione opulentiam Tyri deterrit. Nam cum ei triticum aliàque ad victum necessaria suppeditaret Nilus, magnamque ex Agypto frumenti copiã deucheret, agros ipsi & semen in curtu Nili fuisse dicit, quemadmodum Veneti aiunt in mari annonam sibi esse, quòd nihil nascitur domi. sed omnia ad victum necessaria ex mercatura conficiant. De Tyris in hunc modum loquutus est. nam incredibile videbatur, vt eos victus deficeret, quem Nilus abunde & copiose suppeditabat. Inanem fore hanc fiduciam ostendit Propheta: quoniam ipsos omnia deficiant. Atque hæc deterrit Itas, sicuti iam dictum est, quò melius omnes vlticem Dei manum agnoscant.

4 E R V B E S C E Sidon .) Hic versus amplificationis gratia additus est. Cur de Sidone potissimum loquatur, eadem reddidimus. **M A R E** vocat Tyrum κατ' ἑσπερῶν, ac si sola in medio mari regnum obtineret. Quod mox sequitur, **N O N P A R T V R V I μὴ πτωχὸς** refertur in Tyri persona; atque ita tale perstringit Tyrios, qui suis colonis gloriabatur, peperit eni alias vrbes clarissimas. Olim, inquit Phin^o, clara vrbis genitis, Lepti, Vtica, & illa Romani imperij æmula, terrarum orbis auida Carthagine, etiam Gadibus extra orbem conditis. Nunc omnis eius nobilitas eò chylio atque

atque purpura constat. Tyrum igitur pristinam illam suam gloriam desentem introducit Isaias, quod mater esse desiderit: nec quicquam ei profuerit tot euexite liberos, ciuitates etiam produxisset. Nam & olim Carthago munus solenne quotannis Tyrum mittebat, qua ipsam ut matrem coleret. Sic Tyrus omnes alias vrbes dignitate superare videbatur, cui ipsa Carthago, quantum aemula Romani imperii, sese quodammodo sumittebat, sed Dominus eam momento ornamentis omnibus spoliavit, ut desleret orbitatem suam, ac si nullos unquam liberos educasset.

5 **UT RUMOR ÆGYPTI.**) Hoc versu significat cladem hanc communem fore Tyriis & Ægyptiis, quo confirmatur expositio quã sequimur: neque hæc ad priorem vastationem pertinere. Quia enim coniuncti Ægyptiis, & Regis utriusque status erat: non ut Alexandri tempore, quo Tyrus ciuitas libera fuit, utique legibus vivebat. Non potuit autem melius exprimere societatem quæ erat inter Tyrios & Ægyptios, atque ideo ad Ægyptios quoque hanc cladem pertinere ostendit, quod Iudæos ad rebellionem sollicitasset, atque auocasset a fiducia Dei. Illi profecti erant hostes: hi sub prætextu amicitie, perniciosas iniurias fouebant. Merito ergo utriusque puniuntur.

6 **TRANSITE**) Compellat non Tyrios modò, sed exteros qui commercii erant illis coniuncti. iubet autem aliò deflectere, & quærere nouos portus. Ac Ciliciam nominat, quæ opposita erat Tyro: ac si diceret, Littus illud, quod maximè portuosum fuerat, post hæc fore desertum, ut naues in contrariam partem tendant. Solent enim mercatores portu vno aut emporio delecto, aliud sibi quærere. Intulam hic pro Insulis ponit, ut iam antea exposuimus. mutatio enim numeri Hebræis satis vsitata est. Lucius nis denuntiat, quia victus eorum omnino pendebat ab illa negotiatio. Deinde vltro citroque implicatæ erant rationes.

7 **AN HÆC.**) Propheta insultat Tyro, & superbiam eius deridet, quod antiquitate nominis sui glorietur: confirmat etiam quod incredibile videbatur omnibus. nec enim dubium quin hoc vaticinium derisum sit, cum inuicta esset Tyri potentia, & opulencia instar muri ahaznei. Ed confidens loquitur Isaias, & certam ei cladem denunciat, tamen ti antiquitate superet alias vrbes, eoque nomine omnes ei applaudant, hoc tamen impedimento non fore, quo minus deleatur. Repetitur autem in profanis historis origo Tyri ab vltima ferè memoria, ad eoque obscura & inuoluta, ut nihil ferè agnosci possit: tamen ferunt conditã esse à Phœnicibus, ut qui fama vetustatis gloriantur, indigenas se terræ vocant. Huic antiquitati Propheta exilium opponit, significans vbi statuerit Deus poenam de gente illa sumere, nullam fore amplius stabilitatem. Sequi enim quocunque pedes ducunt, nihil aliud est quàm vagari per longos errores. Quanquam simul intelligit destitutos suis opibus & rerum omnium egenos fore in suo exilio, ut ne vehiculum quidem aut iumentum illis super sit. Est autem durissima exili conditio, si accedat paupertas. Facilius enim toleratur, si quod adsit subsidium vitæ: vbi verò in regionibus ignotis in summa penuria versandum, extrema miseria est. Addit etiam cumulum miserationum, in longinquam regionem ei peregrinandum. Nam quò remotius, eò durius exilium est.

8 **CORONANTEM**) Hoc titulo urbem insignit quæ multos ditabat, sicut colligere præoptum est ex contextu. Reges enim vocans eius mercatores, satis declarat se per vocè Coronæ metaphoricè intellexisse Regum splendorè. Quo resellit eorum sententia qui hoc transferunt ad alias vrbes. Summa est, ita locupletare suos ciues, ac si Reges & Principes crearet. Putant aliqui hunc versum ita additum esse, ac si Propheta indueret per tonam obstupescitatis ad cladem Tyri, ut stuporem alii incutiat. ac si diceret, Fieri ne potest, ut Tyrus tam cito euertatur: vbi tot opes, eopia, facultates, munitiones, vbi tanta gloria & maiestas: atque ita subito sese cohiberet, ut solet fieri in rebus inopinatis. Sed melius est sequentem versum huic coniungere, quo difficultas omnis tollitur: quando statim huic suæ interrogationi Propheta ipse respondet, qui volebat auditorum animos ad maiorem attentionem erigere. Nam hæc quidè Domini cõsilio fieri simpliciter dicere potuisset, verum ut iocordes sumus, hæc à tardis hominibus contemptim fuissent excepta. Excitat igitur animos ista interrogatio, ut omnes de re non vulgari ipsum concionari intelligant, simulque rationem expendant diligentius. Nam quò longius à cõmuni sensu remota sunt Dei iudicia, eò plus admirationis merentur. In hunc quoque modum de Ægypto antè " loquutus est, quò eius cladem docere vellet non posse censeri inter vsitatas mutationes. Quia ergo credibile non erat, Tyrum posse humanitus euerti, merito colligit Propheta, Deum ruinæ esse auctorem. Ideo Regum matrem vel nutricem appellat, ut diuini iudicii gloriam magis illustret. Nam si vulgaris aliqua fuisset ciuitas, eius interitus contemneretur: sed cum dignitate summa ornata esset, quò illum existimet nisi diuinitus accidisse? **INSTITORES** vocat Principes. Quemadmodum hodie Veneti mercatores putant se dignitate Principes, exceptis Regibus, superare: quin & institores præ se nobiles viros despiciunt. Intellexi Antuerpiæ etiam esse institores, qui sumptus non reformidant, quos nobilium ditissimi non sustinent. Solemus autem interrogationibus uti, vbi nihil aliud responderi potest, quàm quod volumus. quod etiam confidentiæ signum est.

9 **IGNOVA** ad profanandã superbiam.) Vel altitudinè: utrunq; eni legi potest: quia altitudo super-

biā parit. Et rāra mentis humilitas in altitudine est. Rectius tamē legemus Superbiā, quā sola Dei vindictam pronocat, dum excellentiā suā prætextu scie ultra modum efferunt homines. Profanare & Vilipendere, pro eodem accipitur. nam qui pollent dignitate, videntur segregari ab aliis, & nescio quid sublim. d. se concipiunt, quasi vulgo hominum permisceri non debeant: Deus autē ipsos dignitate spoliatos in ordinem cogens, profanos & viles reddit. Ex hoc loco dicamus prouidentiam Dei sic nobis considerandam esse, vt omnipotentia eius quam meretur iustā moderationis laudem tribuamus. Et si verò non semper occurrit vel oculis nostris subicitur rectitudo, qua Deus iudicia sua temperat, nefas tamen est sapientiam & iustitiam à potentia separare. Cæterum quia Scripturæ vplurimum ad iugum etiam, & disertè exprimunt finem cur hoc vel illud faciat Deus, ad reputandam operum eius causam attendere nos debet. Nam commētum illud de absoluta potentia Dei, quod Scholastici inuixerunt, execranda blasphemia est. Idem enim est ac si Deum tyrannum quendam esse dicerent, pro libidine, non æquitate quiduis statuentem. Talibus blasphemis referre sunt eorum scholæ: neque ab similes sunt ab Ethnicis, qui Deum in rebus humanis ludere aiebant. Nos verò in schola Christi docemur, iustitiam Dei reducere in operibus ipsius, cuiusque modi fuerint: vt obstruantur omnium ora, & gloria ipsi soli tribuatur. Iustas igitur causas tanti excidii refert Propheta, ne Deum sine ratione quicquam agere existimemus. nam Tyrii erant superbi, ambiciosi, auari, libidinosi, dissoluti hæc vitia, opes & rerum abundantia secum trahunt, usque plurimum vrbes mercatorum laborant. Itaque Deum his vitis prouocatum fuisse docet: vt hoc exemplo edoceri omnes reliqui melius sibi consulant, nec beneficiis Dei ad pompam & luxum abutantur. Talis enim fructus ex his colligi debet, ne nudam historiam nobis proponi existimemus. Sed queritur, An Deus magnatum & potentum altitudinem oderit? Nam ipse euchar in altum Principes, Optimates, nobiles, ordinēque omnes Magistratum & superiorum constituit, qui igitur eos odisse posset? Respondet, Magnitudinem, quæ pollent Principes, non esse ex oīa Deo, nisi ob vitium accidentale, quòd in sublimē euecti, despiciunt alios, nec homines se esse putant. Ita ferè semper altitudinis comes est superbia: proptereaque Deo iniuria est. Ac tandē necesse est, vt eam arrogantiam retundat, cuius se hostem esse proficitur. **10**, alii Cingulum, alii Fortitudinem vertunt. Illi Tyrum sic spoliatum iri intelligunt, vt ne cingulum quidem ei restaret: vt ad ingentem illam mercum opulentiam alludat. nam infimi qui que mercatores zonas vendunt: sed puto Isaiam ad situm vrbis alludere, quæ vndiquaque munita, fossis que, aggeribus, vallo, & mæri circunvallata erat.

11 MANVM suam.) Putant vaticinium quod de Tyri clade edidit Propheta, exemplis confirmari: nempe, Dominum tot exempla potentia suæ edidisse in maximis regnis euerctis, vt mirum esse non debeat si nunc Tyrum, quantum florentem & opulentam, euertat. Atque hæc quidem docendi ratio familiaris est Scripturis: quoniam homines virtutem Dei non agnoscunt, nisi aperti exetaplis & re ipsa demonstretur. Repeti ergo hic liberationem ab Ægypto censent, cum Dominus mare diuisit: deinde eum expulsit septem Regibus, populum suum introduxit in terrā Canaan. Sed cum propius considero verba Prophetæ, malo ea exponere de re præsentī: quandoquidem loquitur hic de Tyro vrbe maritima, cuius opes totum mare occupabant. addit etiam de regnis, quia sola perire non poterat, quin multorum simul regnorum ruinam secum traheret. Ita oportuit quandam fieri orbis terrarum conuersionem: quem admodum ex historiis patet. ac tandem concludit ipse Propheta, Dominum hoc emporium eueri iussisse. Dicto **1222**, mouit interpretes, vt de Cananensis hic Prophetam loqui, & documentum vindictæ Dei contra eos editum citari existimarent: sed ea ratio admodum infirma est. nam **1222**, sæpe accipitur appellatiuè, quemadmodum etiam prius Instructores eodem nomine **1222** vocauit. Nam cum diuitiis Tyri mercatoris & negotiationibus constaret, eam à parte præcipua nominauit Isaias. Prouidentiam autem Dei Mandandi verbo extollit, vt intelligant Iudæi stare & cadere Dei arbitrio quicquid videtur in mundo esse stabile, nec opus esse vllis machinis ad euerfiones munitissimi cuiusque loci, quia simplex natus sufficiat.

12 ET ait.) Hæc omnia ad vnum eundemque finem pertinent: nam quòd simplex descriptio non satis futura esset efficax. Propheta multis verbis vaticinium suum obfignat. Incredibile enim erat vrberem tam præclaram ac potentem, tam bene instructam ac munitam, locis & federatis variis coniunctam, destrui atque eueri. Dicendo, **NON AD IECES**, spem restitutionis quam paulò post dabit non vult excludere: quia restringi debet hæc cōminatio ad tempus cladis: Non lasciuies posthac, sicuti prius solebas. **VRGINEM** metaphoricè vocat: quia intactæ fuerant opes Tyri ante illud tempus. nec vllam cladem passa erat. Ira non est castitatis elogium, sed saltè docet delibandos esse thesauros qui sub fidei custodia reconditi fuerant: Tu prius lasciuiebas, vt solent iuuenulae in flore ætatis: sed finem faciendi exultandi, vbi vim passa fueris: vt si quis hodie Venetiarum vrberem virginem intactam vocaret, quòd expugnata non fuerit ex quo condita est.

FILIA Sidon.) De Tyro semper loquitur: sed eam sic nominat, quòd à Sidoniis condita esset: tæmersi matrem filia superabat, vt fieri solet in rebus humanis. Commoditate videlicet, ac situ loci effectum est, vt Tyrii præualerent, et que Sidon accēSSIONIS tantum loco esset. Atque sa-

tis ex historia Regum apparet monarchiam Tyri fuisse magni nominis: sed hic Propheta eius originem spectauit. iam ubi iubet transficere ad Cithim, non tantum eos ablegat in Calchiam, sed in regiones magis longinquas. nam hoc nomine & Græciam & Italiam, aliatque regiones significat: ac si diceret. Cum vires solum exili cauta, non habebis hospitium in vicinis regionibus: ad totus orbis tibi peragendus erit: deducens in regiones ignotas, ac ne illic quidem quiesces. Denique significat eadem illam adeo luctuosam fore, vt neque apud vicinos, neque transiitso mari apud exteros sit ei quiescendi locus.

1. Reg. 5. 1

Gen. 10. 11

13 **ECCETERRA Chaldæorum**) Nunc confirmat exemplo quæ vaticinatus est de expugnatione Tyri. Vix enim hæc silem obtinere poterat, præsertim apud Tyrios, qui se ab eiusmodi exitio longissimè abesse putabant. Scio hunc locum variè exponi: sed resutandis aliorum opinionibus non immorabor. satis erit si verum Prophetæ sententiam, quantum iudicio contequi possum, simpliciter exponam. **CHALDÆORVM POPVLVS NON FVIT**, id est, nullum nomen habuit. Nā si queramus originem, eam habuit ab Assyriis: quemadmodum ex decimo capite Geneſeos constare potest. Vt itaque dicit non fuisse ab initio populum, qui sub nomine alieno latebat, vt nullum per te corpus efficeret. Vbi nos vertimus Incolas deserti, alii Naues transficunt: sed illa expositio mihi non videtur consentanea. Prior autem illa quam potui aptè continet: Assyrios scilicet Chaldæorum statum constituisse, qui prius vagi in desertis errabant sub pellibus. Ab Assyriis verò in vires congregati, atque ad humaniorem cultum instituti sunt. Idque significat per verbum עוּרָוּ nempe, Suscitasse & crexisse vires. nec enim conuenire potest, quod alii Diuere vertunt. Quid accidit? **POSVIT HAM IN RVINAM**, id est, quod vulgò dicitur, Filia matrem vorauit. nam monarchia Assyriorum à Chaldæis euerſa est, tametsi omnium potentissima & florentissima esset. Quid hæc ad Tyrum? dicit aliquis: nempe quoniam ab Assyriis & Chaldæis euerſenda erat. Cum igitur Chaldæi, qui antea nulli erant, Assyrios subigere & subiicere sibi potuerint: quid mirum si vtrique vnà coniuncti Tyrum subigant? Cum Dominus tale exemplum potentia suæ ediderit in Assyriis, cur Tyrus opulentia suæ confidet? Expectetur haud dubiè inania Dominis, nec quequam iuuabit eam ipsius potentia.

14 **VLVLATE**) Idem repetit quod antea dixerat. Cilices enim quotidiana commercia cū Tyris propter viciniam habebant. Eorum naues vlulare iubet, quòd præclino illo portu, mercatores obſtupfacti hærebunt, quia non sunt habituri solitos commercatus. Portum verò illum què frequentabant, vocat iptatum robur, non modò quia illic tuta esset ratio, sed quia non aliter queſtuosa erat nauigatio.

15 **ACCIDET**) Postquam Propheta de expugnatione Tyri loquutus est, simul pronuntiat quàm diuturnum futurum sit tēpus calamitatis. Accidit enim dirutas vrbes subito instaurari, & pristinum statum recuperare: hanc autem Propheta testatur per septuaginta annos vastam & dirutam fore. **PERO BLIVIONEM**, intelligit vacationem à mercatura: quòd non sit habitura cultum ordinarium negotiationis. Quòd verò **DIES REGIS VNIVS** nonnulli referunt ad Dauidem, nimis frivolum est: nam Dies Regis posuit pro hominis ætate. quemadmodò ætatem hominis septuaginta annorum ipatio quàm plurimùm definiri ostendit Pfaltes. Sed cur potius Regis quàm hominis cuiuslibet mentionem feci? quia scilicet Tyrus Regè habebat, ideo à vita Regis, annos numeravit. Hoc autem ad prophetiam certitudinem plurimum valet: nec enim Propheta id coniecturis humanis assequi potuisset. **PER CANTICVM** verò **MERETRICIS**, pulchra similitudine mercaturam designat: non quòd damnari per se debeat, cum Republicæ utilis & necessaria sit: sed vitia & fraudes notat, quibus ita seate, vt arti meretriciæ merito comparetur.

16 **SYMECITHARAM**) Comparat Tyrum meretrici, quæ toto adolescentiæ tempore in libidinosis voluptatibus consumpto, tandem exoleuit: idè que ab omnibus desitura & contempta iacet: nec tamen pristini quæſtus & libidinum obliuisci potest, sed reflorere & amores suos reintegrare cupit. Et quò ad se alliciat homines, vires circuit, cantibus & sonis aures demulcēs. Corruptiunt enim quodammodo furore eiusmodi scorta, cùm se obſcencitatem negligi vident, quam ob causam Lydiam ab Horatio derisam fuisse videmus. Sic Tyrum, postquam deleta fuerit, & quasi obliuione sepulta, iterum adhibituram suos conatus, consilia, & artes, vt pristinum statum recuperet. Per Citharam & Suauem cantum intelligit fraudes mercatorias, veritias, illecebras, blanditas quibus homines incantent, & veluti in nallas suas impellunt. In summa, ostendit quibus rationibus vires emergant vrbes mercatoriz: nempe fallaciis & illicitis artibus. Ideo Propheta futurum ait, vt Tyrus lani melodia aures demulceat: addit etià vt multiplicet carmina: id est, fraudes fraudibus, atque illecebras illecebris adiungat: quò tandem omnes ad se alliciat, redeat in memoriã hominum, & pristinam famam recuperet. denique, vt vetula meretrix rationes excogitat, quibus redeat in hominum gratiam, furo, ornatu, vestitu, sonis, cantibus eos ad se allicita & Tyrus sese colliget & instaurabit, iidem scilicet artibus quibus antea valuerat. Neque tamen propterea hortatur Tyrum, vt se hoc modo restituat: sed pergit in vaticinio suo.

17 **VISITABIT** Ichoua Tyrum.) Tametsi Dominus se affligat Tyrum, vt periisse videatur, tamen misericordiam locum fore donuntiat: quia ex ruinis tandem iuis emergens, pristinas vires

e colliget. Talis autem instauratio Dei gratiæ merito adscribitur: quia alioqui idem accidere necef-
 fe fuisset, quod de Idumæis prædicat Malachias, vt Dominus eueiret ac dirueret quicquid ho-
 mines ædificarent. Nunquam igitur redissent ad priorum statum, nisi Dominus eos iuuisset. Hinc
 obiteranda est vtilis doctrina: amens Dominus ieuerus sit iudex aduersus impios, tamen miseri-
 cordiæ suæ locum relinquere, nec semper ita acerbum esse, quin plagas mitiget, si que tandem im-
 ponat modum. Quòd si erga impios talis est, qualis erga eos futurus est quos adoptauit, in quos
 vult bonitatem suam effundere? Cùm itaque instaurantur regna, cùm ciuitates sese colligunt, & po-
 puli libertatem suam recuperant, id sola Dei prouidentia accidit, qui ad infania dencit quæ subli-
 miati sunt, quoties et visum est, statimque erigit collapsa ac restituit. Quod sequitur cõtinuò post,
 ET REDIBIT, aduersatiuè legi debet: quia sensus est, nihilo meliorem fore Tyrum, nec correctum
 iri tam dura castigatione, quia paulò post rurius ad ingenium redibit. nam ingratiudinem eius no-
 tat. Eadem exempla quotidie cernimus. nullus enim ferè est orbis angulus, in quo Dominus iudi-
 cii sui documenta non ediderit. Quos castigauit, sint tandè respirare: sed nihilo meliores reddun-
 tur. Hoc Tyro euenturum dicit Isaias, Non respicet: quin potius ad pristinas artes suas redibit:
 scortabitur, vt antea solebat. Non dubium est quin de merimoniis loquatur: sed pergit in ea tñi
 litudine quam viciuauerat. non quòd artem mercatoriam dominare velit, sicuti iam dictum est:
 sed quòd in tantis hominum corruptelis, similima sit meretriciæ. Tot enim fraudibus & occultis
 dolis, tot decipulis referta est (id quod etiamnum cernimus) vt ad incædòs & fallendos homines
 excogitata videatur. Quot in dies excogitantur nouæ & inauditæ artes quæstus faciendi, & exercè-
 di fœnoris, quæ à nemine, nisi in mercatorũ schola exercitati sumo, percipi possunt: Non est igitur
 mirum Prophetam hac similitudine vium esse: quæ significat nihilo maiorem Tyri in exercenda
 mercatura, quàm prius, integritatem fore.

18 SED (tandem) erit.) Hæc altera fuit misericordia Dei erga Tyrum. Cùm restituta fuis-
 set, tamen ad Deum conuerſa non est: perrexit in fraudulentis artibus: vt merito perire debuisset.
 Et certè iterum graues dedit penas, cùm ab Alexandro expugnata est: sed nihilominus erectum
 est illic regnum Christi, quemadmodum testatur Lucas. Hic ergo versiculus opponi debet supe-
 riori: ac si diceret, Et tamen negotiatio Tyri consecrabitur Deo. Vnde admirabile specimè habe-
 mus diuinæ bonitatis, quæ in fœdum illud lupanar, ac veluti ad ipsos inferos penetravit. Quòd igitur
 instaurata est Tyrus, beneficentiæ Dei acceptum ferèdum est: sed illud beneficium exiguum fuit præ
 hoc secundo, dum sibi ipsam consecrauit. Sed quæritur, An id quod Tyri ex rapinis & illicitis ar-
 tibus collegerant, Deo in sacrificium offerri poterint? Tales enim victimas abominatur Domi-
 nus: quia rectam & puram conscientiam requirit. Ob hanc quæstionem multi in expositione hu-
 ius loci sese torquent: sed frustra. nec enim intelligit merces Tyri Deo sacras fore, vbi ita scortari
 perget: sed designat tempus quod eius mutationem & conuersionem sequetur. Tunc igitur non cu-
 mulabit sibi opes, nam coaceruabit illicitis artibus: sed operas suas Deo locabit, & negotiatio-
 nis suæ fructum in tubleuanda piorum inopia expendet. Quòd autem turpi nomine viciu est, præ-
 teritum tempus spectandi: significans fore, vt dediceret prauas illas artes, atque ingenium mutaret.

NON REPETETUR.) In iunctura describit penitentiam Tyri, quæ cùm auaritiæ prius dedita ef-
 set, conuerſa ad Christum, non amplius cumulandis opibus studebit, sed eas in liberalitatem & be-
 neficentiam conferet. Atque hic verus penitentia fructus est, sicuti monet Paulus, vt qui fura-
 batur iam non furetur, sed potius laboret, vt egeno & inopi subueniat. Cùm ergo prius infatigabili
 cupiditate Tyrii omnium opes vorarent, posthac ad beneficentiam propensos fore denuntiat I-
 saias, quia cessabit inexplabilis lucri cupiditas. Hoc enim testimonium est charitatis, cùm opitula-
 mur proximis: crudelitatis verò, si eos patimur esturire, cùm ipsi præsertim abundantiam. Addit legi-
 titum beneficentiæ modum, quia Dei seruos facultatibus suis iuuauit. Esti autem pios omnes
 complectitur, alludit tamen ad Leuitas & Sacerdotes, quorum alii sacrificabant, alii parabant vi-
 ctimas, alii excubias agebant: denique præstò erant omnes ad obsequium suum præstandum: ideo
 coram Domino habitare dicti sunt. Idemque merito de omnibus Ecclesiæ ministris dici potest.
 Ceterum quia omnes fideles, cuiuscunque sunt ordinis, ad Sanctuarium Dei pertinent, & per Chri-
 stum facti sunt Regale sacerdotium, vt se in Dei conspectu sistant: ideo libenter hunc locum refero
 ad omnes domesticos fidei, quorum præcipuè ratio habenda est. nam & eos in primis commē-
 dat Paulus, si que primum subueniri iubet. Nam si vniuersa humani generis coniunctio nos com-
 mouere debet ne carnem nostram despiciamus, quantò magis coniunctio membrorum Christi,
 multò arctior & sanctior est quibuslibet naturæ vinculis? Est autem notanda hæc locutio, qua dici-
 mur habitare coram Deo: quia et si nulla est hodie Arca fœderis, propius tamen Christi beneficio
 ad Deum accedimus, quàm olim Leuitæ. Itaque iubemur coram ipso ambulare ac si essemus sub eius
 oculis, vt pura conscientia sanctitatem & iustitiam colamus. Iubemur enim coram ipso ambulare,
 ipsiūque semper considerare presentem, vt iusti atque integri simus.

VT comedant ad satietatem.) Significat nos multò largius & liberalius ministrare
 fratribus debere, quàm ferat vulgaris hominum consuetudo. Homines enim admodum mali-
 gnij

igni sunt, cum proximis subueniendum est. Pauci alacri animo officium, aut operam, aut beneficium gratis præstant: sibi enim decedere putant, tantundemque d. tuo dimini, quantum alius largiuntur. Alacritas ergo huius vitii corrigendi causa summopere à Deo commendatur. nam quod Diaconis præcipit Paulus vt hilariter distribuant, ad omnes transferri debet. Et tenenda omnibus Rom. 12. 8. sententia illa, quæ hilariter datorè à Deo diligi testatur. Notandum est etiam quod Propheta Deo conseruari dicit quicquid pauperibus erogatur. sicuti alibi docet Spiritus talibus victimis in ch. Heb. 13. 16. tari Deo. nec enim tua causa vnquam sacrificia fieri iussit, nec nisi profectò indigebat talem talia pie Psal. 50. 8. tatus exercitia sub Lege instituit: nunc proximis de nostro largiri & impèdere iubet: quicquid impendimus, boni odoris sacrificium, sibi, que gratum & acceptum esse testatur. Idque nos vehementer ad liberalitatem & beneficentiam accendere debet, cum audimus nostras elemosinas tali elogio commendari, inamiquè nostras cum tuo munere conseruari Deo.

CAPUT XXIII.

1 **E**ce Iehoua euacuat terram, denudat eam, evertit faciem eius, & incolas eius dissipat.

2 Et erit vt populus, ita sacerdos: vt seruus, ita Dominus eius: vt ancilla, ita domina eius: vt emptor, ita venditor: vt mutuo dans, ita qui mutuo accipit: vt faenerator, ita qui accipit faenori.

"vel vt er-
ditor, ita
deutor.

3 Euacuando euacuabitur terra, & dirptione diripietur: quoniam Iehoua pronunciauit hoc verbum.

4 Luxit, cecidit terra: clanguit, cecidit orbis: clanguerunt qui erant sublimis populus terræ.

5 Et terra fallax fuit sub incolis suis: quoniam transgressi sunt leges, mutarunt statutum, dissoluerunt fœdus seculi.

6 Itaque maledictio consumpsit terram, & desolati sunt incolæ eius: ideo combisti sunt, inquam, incolæ terræ: & pauci residua sunt facti homines.

7 Perit vimon, elanguit vitis, genuerunt omnes qui leto erant corde.

8 Cessauit gaudium tympanorum, desit strepitus exultantium, quiescit letitia citharæ.

9 Cum cantico non bibent vimon: amara erit sicera bibentibus eam.

10 Contrita est ciuitas vanitatis: clausa est omnis domus, ne quis ingrediatur.

11 Clamor est super vino in plateis: obscuratum est omne gaudium: migravit letitia terræ.

12 Residua est in vrbe vastitas, & vastatione percussa est porta.

13 Quia sic erit in medio terræ, in medio populorum, quasi decussio oliuæ, & quasi racemi, cum peracta est vindemia.

14 Hi leuabunt vocem suam: iubilabunt in altitudine Iehouæ, voci ferabuntur à mari.

15 Propterea in vallibus glorificate Iehouam, in insulis maris nomen Iehouæ Dei Israel.

16 Ab extremo terræ laudes audiuimus gloriam iusto, & dixi, Macies mihi, macies mihi, vae mihi. Præuaricatores, præuaricati sunt: præuaricatione, inquam, præuaricatores præuaricati sunt.

"vel gratu-
lationem.

17 Puer, & fouea, & laqueus super te, o incola terræ.

18 Et accidet vt qui effugerit à voce pauoris, incidat in foueam: & qui ascenderit è medio foueæ, capiatur laqueo. Quoniam fenestras de excelso aperte sunt: & commota sunt fundamenta terræ.

19 Contritione contrita est terra: dissolutione dissoluta est terra: commotione com-

mota est terra.

20 *Agitatione agitata est terra, sicut ebrius: & transferetur sicut tabernaculum: & gravis erit super eam iniquitas eius: & corruet, neque adiciet ut resurgat.*

21 *Et erit in die illa, visitabit Iehoua super exercitum excelso, & super Reges terræ super terram.*

22 *Et congregabuntur congregatione instar vincitorum in carcere, & claudentur in ergastulo: deinde post multos dies visitabuntur.*

23 *Erubescet Luna, & pulescit Sol: cum regnauerit Iehoua exercituum in monte Sion, & in Ierusalem: & coram senibus suis gloria.*

IN CAPVT XXIIII.

HÆ Iehoua euacuat terram) Hæc prophetia, quantum iudicare possum, clausula est omnium superiorum quæ à capite 13. hæcenus descriptæ sunt: quibus Itaias non Iudæis tantum & Iraelis, sed Moabitibus, Assyriis, Aegyptiis, & aliis exitum nuntiavit. denique, veluti per Iraelis omnibus regionibus, quæ vicinæ & notæ Iudæis erant, summam omnium breuiter comprehendit. Alii ad Iraelicam hæc referunt: alii ad Iudæos, nisi que excidium nuntiari putant: sed cum oibis mentionem faciat, non possum aliter accipere quam ut omnia quæ feci sim, & quidem diuerso tempore dixit de singulis, nunc in summa & semel complectatur nec obstat quòd statim sacerdotis mentionem faciat: vnde videri possit hæc ad totum populum Dei pertinere. nam etsi de omnibus populis loquitur, quia tamè primum locum semper obtinent Iudæi, eorum potissimum rationem habere debuit Itaias: quoniam iis destinatus erat. Est enim veluti accidentale, quòd aliorum mentionem facit, quam ob rem mirum esse non debet, si postquam omnes nominavit, vno verbo de populo suo in specie loquatur. Alii de vniuerso orbe intelligunt: sed referunt ad diem exitum: quod mihi nimis coactum videtur. Postquam enim Propheta minatus fuerit Iudæis & aliis gentibus, consolationem subiiciet, quòd Dominus aliquando Ecclesiam suam exorbitat, & florentiorem reddet. quæ certè extremo iudicio conuenire non possunt. **TERRÆ** autem appellatione non vniuersum orbem à Propheta intelligi potest, sed regiones vulgò notas Iudæis: ut si hodie, & de his quæ in orbe accidunt loquamur, haud ferè egredimur Europam, nec de his quæ in India aguntur cogitamus. est enim hic velut noster orbis. Ita Itaias loquitur de terra sibi & reliquis quos alloquebatur cognita: atque de populis qui vicinas regiones incolebant. Denique hic Orbis nomen constituere possumus in Aegyptiorum, Assyriorum, Moabitum, & Tyriorum finibus, & eiusmodi: acti diceret, Hæcenus concionatus sum de variis cladibus, quæ plerisque populis tunc immincebant, & adhuc nonnullis ex parte impendent. verùm hæc summa sit: Dominum inuesturum, omnibusque ornamentis suis nudatum faciem terræ. Nonnulli exponunt hic בולקא, Aperi terram, vt hostes liberam in eam aditum habeant: sed malo exponere, Nudat terram: quoniam Opera dicitur terra, cum magna hominum frequentia calotropare, denique cum frugibus & pecoribus abundat: Aperi verò, cum priuatur suis incolis, suumque ei integumentum detrahitur, acti quis sua veste & ornamentis exueretur. Hoc autem accidere oportuit non tantum Iudæis, sed Assyriis, Aegyptiis, aliisque gentibus, quarum mentionem fecerat. Is igitur omnibus vnà denunciat exitum iuum.

2 **ET ERIT.**) His verbis significat summam vastitatem, vbi nulli amplius ordines, nulla Reipubl. facies futura sit: quantisper enim viget tolerabilis Reipubl. status, aliquid inter populum & sacerdotes discrimen manet. Horrendam ergo confusionem notat. Cæterum, hic speciem pro genere potuit εν εκδοχησιν: vt satis vfitatur est Scripturis. quantum καταισχυσιν accipere possemus pro his qui dignitate quavis pollent: quia hoc nomine in eisdem Hebræis appellant Principes, ac præferunt qui sunt ex sanguine regio: sed non displicet synecdoche. Cum hanc confusione inter maledictiones Dei numeret Itaias, atque horrendam Dei vltionem esse significet, cum perturbantur ordines: à contrario colligamus, quantum placeat Deo politia, & rerum omnium bene constitutus ordo: quantum etiam beneficium ipsius sit, eum inter nos conferuam. Eo enim iurato, vita hominum nihil à ferarum & pæcudum pasto differet. Quare vt horribilem vltionem Dei agnoscat, reuicta & peccata nostra accutire debemus, quoties ordinem confundit, doctrinam & iudicia admittit: quibus collapsis ipsa quoque humanitas si nul concedit. Anaduertendum etiam est, Dominum, cum iudicia sua exequitur, nulli ac ne sanctissimo quidem ordini parere. qualis enim erat: hic faciendo vni ordo, quem Dominus tam magnificè ornat, & sacerdotum sibi esse voluerat? in quo etiam populus, quasi in nobilibus & æterno gloriabatur? Sed Dei iudicio inuoluntur etiam sacerdotales dignitas, quia nullis hic personæ respectus est, imò quo maiore gratia fuerit aliquos prosequutus, atque in maiorem dignitatis gradum euexerit, eo gratius in eos anaduertet si ingra-

ros se præsentent, cuiusque beneficiis abutantur. Eodem pertinet quod additur de seruis & dominis, emptoribus & venditoribus. Hos enim ordines legitimos esse perspicuum est, neque aliter confundi solere, quam cum Dominus vult dira vltione populum suum castigare, sicut iam dictum est. nam in statu rite ordinato, persona serui & domini distingui debent. Sic etiam nullum publicum regimen sine mutuis conuertiis stare potest. Ita discrimine inter pauperes & diuites sublato, confunditur omnis ratio viuendi inter homines. Atque hoc intelligit Propheta, pessundatum in totum gentium cultum: quoniam in illis eladibus, qui ditissimi fuerunt, ad extremam inopiam rediguntur. Denique summam vltationem describit, quam sequetur in soluta mutatio.

3 EVACUANDO.) Confirmat id quod iam dictum est, atque admonet istas mutationes non fore fortuitas, sed opus Dei esse. Primo verum dicitur expresserat Deum se accingere ad terram euacuandam: nunc asserit hoc futurum ratione addita, quia Deus ita decreuerit & edixit se ita facturum.

4 LVXIT.) Pergit Isaias in suo argumento nam hæc omnia ad exponendam totius orbis vilitatem pertinent, quem scilicet norant Iudæi. Suo autem more iudicium Dei clarius figuris illustrat, quæ lentos animos permoueat. Per Sublimes intellige electissimos qui aliis præcellerant. Hæc enim magis mirum est, quam si vulgaris populus concedidisset. Si quis tamen id velit peculiariter de Iudæis exponere, non repugno, quauis enim ipsos Assyrii & Ægypti opibus & potentia superarent, tamen eo vel maximè præcellerant Iudæi, quod essent ad ipsam Deo. Sed altera expositio mihi conuenientior videtur, vt significet Dominum non modo sumptum in pænas de vulgaribus, sed nos etiam qui gloria & dignitate præ aliis eminebant.

5 ET terra fallax.) Alii vertunt Polluta, eò quod חקק significat impium esse. vtrumque conuenire potest: sed proximus verus exigere videtur, vt exponamus Fallacem. Nam statim plenus ostendere atque amplificare videtur, cum ait maledictione consumptam esse terram נחן, siue quis veritat, Sub suis incolis, siue, Propter suos incolas, parum refert. Est autem mutuum quodammodo commercium inter terram & agricolas, vt quæ illa acceperit, reddat cum fecerit: alioqui fallit suos cultores: sed rationem reddit, culpam ad ipsos transferens, quod sterilem ipsam reddant sua nequitia. Vtuo enim nostro accidit, quod nos non alit, nec fruges producit: quemadmodum stato naturæ ordine à Deo præfixum est. Eam enim matris loco nobis esse voluit, vt videmus nobis proferret. Quod si naturam & ordinem mutet vel degeneret: à sua fecunditate, id peccatis nostris acceptum ferre oportet, quandoquidem nos ipsi ordinem à Deo constitutum inuertimus: alioqui nunquam nos falleret terra, sed officium suum præstaret. Additur statim ratio cur terra sit infidelis, ut quæ fallat incolas. quia meritis victu & alimentis fraudenter qui Deum Patrem ac nutrimentum colere abnuunt. Porro de defectione gentis suæ peculiariter hic traducit, quia scilicet erat & minus excusabilis quam omnia eorum peccata qui nunquam edocti fuerant in schola Dei. Cum תורה doctrinam significet, trãsfertur ad Legem. Sed hic plurali numero significat quequid doctrinæ Lex cõpõletur. Quia verò Lex tam præceptis quam promissionibus constat, explicandis causis subiicit duas partes, חקק Statutum significat, eò que ceremonias designari quæ dantur. alii Mores. Possumus vertere Instituta: nec tantum de ceremoniis accipio, sed de omnibus quæ pertinet ad regulam bene viuendi. Tertio loco ponit ברית, quo Fœdus & Pactum significatur. Hoc enim nomẽ restringitur ad eas pactiones quibus Dominus populum suum adoptans, esse in Deum fore promiserat. Exprobat ergo ipsi ingratitudinẽ suã, quod cum Dominus ipsis modis omnibus leges patefecerit, & amoris sui testimonium dederit, immongeri fuerint & rebelles, transgressi sint fœdes, sanctumque fœdus violauerint. Cur verò se ad Iudæos conuertit? quia sciebat se illis constitutum esse Prophetam, vt eos potissimum doceret. Hinc colligi potest quæ sit regula bene viuendi, ea enim continetur Lex, quam nos sequi decet, si vitam nostram Deo probari velimus: defleatimus, nos teeleratos & perditos esse necesse est. Obseruandum etiam, Deum velle in Verbo non solum præcepta & leges, sed etiam fœdus à nobis considerari. Præcipua enim pars Verbi in promissionibus consistit, quibus nos adoptat & recipit pro suis. Præterea dubium non est, quin Propheta amplificatione vti voluerit: ac si diceret, nihil apud ipsos sani aut integri, omnia fœdãta & corrupta esse. VACIT V M seculi vocat, quod perpetuum & inuolabile esse, nec vllis ætãbus intercedere deberet. Erat enim perpetua successione à patribus in filios continuãdum: ne vnquam ab hominũ memoria excideret, sanctæque & integrè seruaretur. Perfidia ergo & nequitia exaggerat, quod fœdus cum Domino initu ausi sint violare, & euellere quæ fixa & stabilia Dominus esse voluerat. hoc enim instar portæ est. Vnde mirũ videri nõ debet, terram hoc scelus vlti, & victũ hominibus debere.

6 PROPTEREA maledictio.) Alii vertunt Peieratio. sed cum hoc verbum significet etiam Maledicere, mihi dubium non est, quin maledictionem hic intelligat, atque alludat ad maledictiones illas quas Moses in Lege impiis & transgressoribus Legis denũtiat. quequid ergo accidit calamitarum, testatur Propheta id ex maledictione Dei euenire. Scimus maledictam fuisse terram ob transgressionem primi parentis, vt spinas & tribulos, frugum loco, produceret. Quod tamen mitigauit Dominus, vt quauis ingratis atque indignis, nihilominus victum proferret. Vbi verò non desinimus peccare, & scelera sceleribus cumulamus, nõne quod cer-

tius appareat hæc maledictio, lenisiusque nostros acrius feriat, sterilem & infrugiferâ nobis terram reddi æquissimum est: **ovs** hic potius pro Desolare quam Delinquere accipiendum puto: & contextus id docet. Propterea verti, De tolari sunt. nisi forte copulâ accipere libeat causalis particulæ loco in hunc sensum, Terra à Deo maledicta exaruit, eò quòd impiè egerint eius habitatores. Verbum **vñ** metaphoricè accipi potest, & hoc mihi magis probatur, combustos esse quos voravit ira Dei: quoniam clades incendio comparatur. Porro cum addit fore **PAUCOS RELIQUOS**, hine apparet vaucinum hoc non posse exponi de extremo die iudicii, ac potius vastationes illas prædici & confirmari, quæ variis populis imminabant: idque ut timerent pii, erudirentur ad poenitentiam, atque ad omnia perferenda parati essent.

7 & 8 **DEFECTI VINVM.**) Pergit in eodem argumento, maxime denunciâs ludæis vastitatem terræ. Virtus autem longa descriptione, quò magis ipsos afficiat ac percellat sensu iudicii Dei. Atque eorum luxum, intemperantiam, & delicias perstringit, quòd in tanta rerum abundantia aduersus Deum proteruerint. Hæc autem est ingratitude, non ludæorum tantum aut illius culculi, sed omnium, ut rerum copia taturi molestant in Deum, sibi que nimium indulgeant. Hoc igitur nonne eos perstringit Propheta: ac si diceret, Hactenus delicias & voluptatibus fuisitis immeritis, sed Dominus efficiet ut alia vobis ratio vitæ ineunda sit. De re futura, quasi præsentis, loquitur **Isaias**, ut ipsam magis ob oculos repræsentet.

9 **NON BIBENT VINUM.**) Bibere vinum per se malum non est, quatenus hominum vsui diuinitus fuit destinatum: sed hic Propheta ebriorum conuiuia, laiciuæ, cantilenarum, petulantia plena describit. deinde quia abusi fuerant sua satuitate, penuriam illis minatur, quam sibi ferè accerserunt homines dum liberalitatem Dei luxuria tua corrumpunt. Addit præterea, Si bibâr ficeram, ipsis amaram fore: quia solet tristitia tam potum quam cibum insipidû reddere. Summa est, quantum suppetat vinum, priuandus tamen esse illius vsu: quia mœore constructi saporem nullum percipient. **A MARA** crit ficera, id est, non fruemini amplius iis voluptatibus & deliciis quibus hactenus indulistis.

10 **CONTRITA**) Non displicet hoc ad Ierosolymæ vastitatem specialiter referri. Quâquam ex contextu colligere licet ad alias etiam vrbes extendi: quia paulò post Gentes plurali numero ad idem iudicium citabit. Sed quia suos populares maxime respexit Propheta, commodè accipi velicebit de Ierosolyma, quam appellat **Vrbē** vanitatis: vel quòd nihil in ea fuisset solidæ virtutis, vel quòd exinanita sit. Si quidem nomen **vñ** vel ad cladem ipsam, vel ad icelera referri potest, quibus Deum in se prouocatur. Si quis ad icelera referre velit, intelliget iudicium cõfessionis, in qua nihil compositum aut rectè constitutum fuit, qui sensus mihi magis placet: tamen si ad poenam referri possit. Declarat enim, meo iudicio, causam excidii, & urbem addit ruinæ: quoniam æquitas & recta administratio ab ea exalauit. **DOMOS** clauas esse ait, quod argumētum est solitudinis. Hoc enim simpliciter additum est, ad vastitatem vrbs illius exprimendam.

11 **CLAMOR** (super vinum.) Significat penuriam vini fore. Vbi enim est inopia aut fames, infinitæ querimonie sequuntur, non solum priuatim, sed in plateis & publicis locis. Luctuosas igitur illas voces & querelas indicat: sed intermixtum luxum & intemperantiam notat, quòd rebus necessariis non contenti, ingurgitentur in vino, seque in omnem voluptatem effunderent. Est enim subaudienda antithesis. Hactenus abundantia vino & cibariorum copia in die occasione cepissis infolentibus aduersus Deum: quam obrem vobis merito adimentur, & laiciuæ vestre loco, clamores & gemitus in plateis audientur. Notanda est hic metaphora in secundo membro: nam affluere gaudium dicimus cum eius materia oblata est: ita hic obsecratum esse dicit Propheta, quòd tristitia veluti nubes opposita sit. **GAUDERE** per se malum non est, sicuti nec bibere. nec id per se Propheta reprehendit, sed nimis profusam & immoderatam lætitiâ. Homines enim sese exhilarando sibi non temperant, propter ætætiâ, quæ ipsis insita est. Cum igitur insolenter se gessissent, & luxuriari essent ludæi, merito iis ultionem Dei denuntiat, quando quidem optimo iure nobis admittitur gaudium, ubi Domini beneficiis rectè vtatur, atque in ipso gaudere nescimus. Sublati delicias & voluptatibus, nos gemere & suspirare ut cogat, necesse est.

12 **RESIDVA** est in vrbe.) Ierosolymæ, vel multarum simul vrbiu vastitatem pulchra locutione describit. Ornamentum enim & complementum vrbiu hominum constat: idcò que sublatis incolis vrbes vocantur derelictæ. Atqui Propheta ironicè dicit residuum fore deformitatem. Quâquam nomen **resv** vertitur ab aliis Desolatio: quod eodem pertinet. **PORTAS** nominat, quòd in iis frequentia vrbs cerneretur: nam illic conueiebat populus, & iudicia exercebantur. Itaque initio nominat totam vrbem: deinde speciem vnam designat: sed amplificationis causa. nam et si vrbes desituantur incolis, tamen in portis nonnulli visuntur. sed si omnino vacuæ sint portæ, magnam in tota vrbe solitudinem esse necesse est.

13 **QUONIAM** sic in medio.) Quoniam hæc sententia inter minas & consolationem media est, viderit Propheta electû populû, non autè quasi libet promissuê gætes alloqui: nisi forte dispersionem notari dicamus, qua ludæi velut in multos populos diuisi sunt. Sed quia hoc durû & coactû esset, simpliciter interpretor ipè aliquam relinquî perditis Gætibus, & certè vaticinium hoc regno Christi

Christi propriè conuenit. vnde mirum non est partem aliquam salutis promitti etiam Gentibus. Hac similitudine iam alibi vix est Propheta: sed totius Ecclesie mentionem faciens. Tunc dicebat residuum fore aliquod Dei semen: ne fideles de Ecclesia omnino actum esse putarent. quemadmodum enim decisis oliuis. pauca tamen aliqua remanēt. & raccini aliqui ex vindemia: ita ex ingenti clade quam passura esse: Ecclesia. exiguum aliquem piorum numerum fore superstitum. Nunc verò eandem promissionem ad alias orbis partes extendit. vt per Christum futuræ erant eiusdem gratiæ confortes. Quamquam simul permixta est comminatio: acsi diceret. Terram ipsolendam esse suis incolis non tecus atque arbores & vineas suis fructibus nudantur.

14 **HI ATTOLLENT.**) Prosequitur ac auget consolatorum quem attigerat. quemadmodum enim prius cap. 10. dixerat pauca guttulis superfore ex ingenti illa multitudine. qua tamen vniuersum orbem inundantata hic exiguum illud numerum piorum. qui ex copiosissima vindemia restabit. nihilominus exultaturum. ingē. enim que editurum sonum. vt ex remotissimis regionibus audiantur. Id quod Euangelii prædicatione factum est. nam quod ad statum Iudææ pertinet. de ea prius actum videbatur. sublata enim erat politia. sicque & externis & internis bellis attriti fuerunt. vt emergere nunquam potuerunt. Reliquis orbis perinde mutus erat in canendis Dei præconis. ac suis ad audiendam eius vocem. quia tamen Iudææ primitiæ fuerunt. libenter admittant primos hic in ordine statum. Hinc egregia ad nos ledit conuolatio. quòd Dominus vno momento Ecclesiam suam restituere. & florentissimam reddere. imò tanquàm de nihilo creatæ possit. Vitam enim ex ipsa morte producit. quoties visum est. Hoc autem præter naturam. & vitalem morem est. vt tam pauci vocem attollant. & in remotis locis audiantur. Vbi enim paucitas. illic silentium. vbi verò frequentia. illic strepitus esse solet. Est igitur Dei opus. quod ordinem naturæ. & hominum facultatem exuperat. nam alioqui Propheta pugnanti loqui videretur. tota Iudæa vastata. imò orbe exinanito. paucos superfore. ac ferè nullos. clamorem tamen eorum vbi que exauditum iri: quod incredibile per se. vel potius ridiculum est. sed opus Dei admirabile est. sicut iam diximus. Præcones enim istos non modò ex Iudæis progenitos secundum carnem intelligit: sed qui fide ab ipsi originem duxerunt. Per **CLAMOREM**. nò solum gratulatorias voces. quæ hilaritatis & gaudii significationem præbent. sed fiduciã simul designat: quia liberè & intrepidè buccinabunt laudes Dei. Interim admonet æquum esse vt fideles in prædicandis Dei. non suis virtutibus te exercèat. per **MARE**. longinquas regiones. & trãmarinas atque ignotas Iudæis significari satis notum est.

15 **PROPTEREA IN VALLIBUS.**) Beneficia Dei nos ad gratitudinem procitari debent. Eius autem testimonium reddimus in celebrandis laudibus Dei. Quam enim gratiam referemus. vt inquit Dauid. pro omnibus beneficiis quæ in nos contulit: nisi sumpto calice gratiarum actionis pro salute accepta. inuocemus nomen Domini? Hunc igitur ordinem tenet Propheta. de restitutione Ecclesie loquutus. nos ad sacrificium laudis offerendum hortatur. Per **VALLIS**. significat regiones absconditas. & quasi segregatas ab aliis. quæ enim cinguntur montibus. distinctæ natura ac separatæ sunt. vnde fit vt vallium incola minus habeant humanitatis. eò quòd rarius cum aliis versentur. Idem ergo est acsi diceret Propheta. nullum fore angulum tam abstritum aut latebrosum. in quo Dei laudes non audiantur. **NOMEN DEI** Israel expressit. vt verum Deum significet: inuocandum ab omnibus populis. Nam vt ingenta est omnibus populis notio Dei. & institutum semen religionis. ita ad superstitionem & impios cultus omnes facillè declinant. Hic autem loquitur de vera religione propaganda per vniuersum orbem. vnde iterum patet vaticinari de regno Christi. sub quo demum penetravit ad gentes exterarum & profanas vera religio.

16 **AB EXTREMITATE.**) Hic versus duas sententias continet. quæ in speciem pugnare videntur. Initium enim lætum argumentum habet de laudibus Dei: mox deinde ad querimonias & eiulatus transit: quibus perfidiam præuaricatorum deplorat. à quibus pietas & religio eueniuntur. Quod ad laudes attinet. diximus Deum nec laudari posse. donec se nobis patefaciat & gustum bonitatis suæ præbeat. vt ipem vitæ & fiduciam concipiamus. Hinc illè sententiæ Diuidis. Quis in sepulchro laudabit te Domine? quis in morte confitebitur tibi? Vbi enim nihil sentimus præter iram Dei. ad eius laudes muti sumus. Proinde. eùm dicit auditum in laudes Dei. significat Euangelium per totum orbem propagandum esse: vt homines Deum Patrem agnoscant. atque ita in eius laudem proficiant. Notandum est. quod dicit **AB EXTREMO**: quoniam tunc laudes Dei in Iudæa conclusæ erant. nec procul audiebantur: postea verò vbi que cæperunt personare. Quod adiungit **GLORIA IUSTO**. quidam accipiunt in communi persona fidelium. acsi canticum esset. Glorificatur Deus propter suam iustitiam. Alii vno contextu legunt. Audiuimus gloriam dari Deo iusto. Qui verò ipsos laudum Dei præcones putant vocari iustos. optimum quidem sensum eliciunt. sed non attendunt ad vocem Gloriæ: vel saltem coguntur pro voce **IX** reddere Exultationem. Quòd præteritum verbum posuit loco futuri. Audiuimus. non dubito quin aliqua consolatione voluerit piorum animos erigere. Iterum laudes Dei audiemus. Plus enim est quàm si dixisset. Audientur. Prima etiam persona vitur. vt comprehendat totum corpus Ecclesie: atque ita excitet piorum attentionem. Iam quòd **1** **VST** **1** epitheto orna-

32.4. tur Deus, scimus frequenter occurrere in Scriptura sed aliter in ipsum competit quam in homines.
 7.10. Homines enim iusti sunt ob communicationem iustitiæ: Deus verò, quia fons iustitiæ est, ab effectuo iustus vocatur. Atque hoc argumentum est huiusce congratulationis & gratiarum actionis: quia nobis est iustitia huius communicatione, salus & vita est. Vbi igitur est iustitia Dei, laudes & gratiarum actiones sequi debent. Cùm hæc prædiceret Propheta, quàm incredibilia videri poterant? nam inter Iudæos tantùm notus & celebratus fuerat Dominus. Iis excidium nunciatur: deinde publicatio Verbi, & laudum Dei celebratio per totum orbem. quò verò hæc fieri poterant sublato populo Dei? Hinc colligere licet paucos fuisse, qui fidem his vaticiniis haberent. Nunc cùm ista euenerint, nostræ sunt partes, tantum Dei miraculum admiratione profequi: quòd non attritis modò, sed extinctis ferè Iudæis, emicuerit tamen scintilla qua vniuersus mundus illuminatus est: qua omnes accensi in confessionem veritatis eruperunt.

MACIES MIHI.) Variè exponitur hic locus: nonnulli enim $\eta\eta$ vertunt Secretum: alij Macilentiam. Qui Secretum vertunt, intelligunt Prophetam significare arcanum duplex sibi esse reuelatum, quòd Dominus statuit præmiis afficere bonos, & reprobos vlcisci: quia dum homines in externo rerum aspectu hæret, ac vident impiis ex voto succedere, pios verò ærumnis obrui, ob turbantur, ac dubitant an Dei manu res humanæ regantur, an fortuito omnia contingant: atque huiusmodi cogitationes, impietatis semen esse Solomon ostendit. Propterea etiam Iustales in sanctuarium Dei ingressum esse ait, vt rem aliter quàm humana ratione expèdat. Si eam interpretationem sequamur, talis erit sensus: Tametsi nulla merces videatur esse iustis, tamen hoc apud me secretum cõineo, optamè illis fore: tametsi impii cualuros se putent, cito tamen iis non impènet fore. verum quoniã hæc arguita videtur procul quaesita, malo simplicius accipere: & mox sequitur dolètis interiectio $\eta\eta$: quo fit vt non putem Isaiam hic de iustis, aut eorum mercede loqui. Rectius alij exponunt Macilentiam: acsi diceret se mærore contabescere & marcescere. Vt enim integer & florens populi status ipsius veluti pinguedo erat, ita miser & calamitosus ipsius macilentia est. Hic enim sustinet perfonam totius sòbolis, quam cùm reicecit Dominus, merito de eius macie cõqueritur. Hęc interpretatio, vt dixi, probabilis est: quia Propheta diminutionem populi cernens, iure eam lugere potuit. Scipius enim cùm largissimè se effudit gratia Dei, attenuatum fuisse veterè populum: mò Abrahæ posteros ferè in nihilum redactos esse. Sed videndum an non longius respiciat Propheta quàm ad gentis suæ reiectionem, vt mala intestina deplorat quibus præuidet cruciandam esse Ecclesiã. Nam $\eta\eta$, quod alij Secretum vertunt, aptè vocare licet quicquid interius est. Hoc modo esset exclamatio, Intestina mihi dolent, vel penitralia. Neque enim absurdum est in oratione pathetica verbum subaudiri. Quum Dominus propagauit Ecclesiam suam, florere ipsa & ab omni periculo libera esse videtur. At tunc maximè vexatur, cùm ipsi videlicet intestinis aut visceribus, hoc est, à domesticis, turbatur. Exoriuntur enim fuci, à quibus longè plus molestiæ sustinet, quàm ab externis hostibus, atque huc pertinent illi gemitus $\eta\eta$. nec dubito quin id Isaias significare voluerit, nec existimem pii se beatos in hoc mundo fore, sed assiduam ipsi bellum sustinendum, etiã cùm nihil putabunt sibi obflare, quo minus tranquilla pace & otio fruantur. Vult enim acerbissimi doloris sensum exprimere, quo intus, id est, in ipsis visceribus Ecclesia affligetur, atque eo magis deplorandum hoc malum est, quòd nullo modo vitari possit. Nam, vt ait ille, intestinos & domesticos hostes, nec fugere potest Ecclesia, nec fugare. Quamobrem vix satisfacere sibi potest Isaias in hac miseria exprimenda. Hanc expositionem satis confirmat, quod de præuaricatoribus subiungit. Quarta sit hæc calamitas, & quàm deploranda, nos ipsi satis experti tumus, & quotidie experimur. vnde emerit Papatus, & tota eius corruptela, nisi ab hoc intestino malo? Fuit enim apostema in ipsis Ecclesiæ visceribus enutritum, quod sanicim tandem & putridam faciem euomuit. vnde etiam in renascentis demum Ecclesiæ primordiis, doctrinam corrupti & labefieri disciplinam videmus, non tantum à plebeis, sed etiam ab iis qui suo exemplo aliis præesse debent: nisi quòd Ecclesia semper huic malo obnoxia est.

17 & 18 PAVOR & FOUCA.) Hic Propheta aduersus peccata populi conacionatur. Prius amplam laudis materiam non tantum vni populo, sed quamplurimis atque etiam remotissimis darum iri testatus est: nunc transit ad aliam doctrinam hæc enim à superiori argumento separanda esse arbitror: quia rursus impiis minatur Isaias, vt intelligant se in summa Ecclesiæ felicitate miseros fore. Solent enim impii fouendæ securitatis caua temere ad se rapere Dei promissiones, tametsi ad ipsos nihil pertineant: idèoque minas admiscere solent Prophetæ. Potest etiam fieri vt alia occasione separatam hanc conacionem habuerit Isaias, nec enim Propheta ipsi aut docti alij homines capita distinxerunt. Sæpe diuersas sententias inter se coniunctas vidimus, abruptas etiam quæ inter se cõiungi debuissent: quod certum est factum fuisse incitiis. Quicquid sit, Propheta redit ad impios, inique graue & horrendum iudicium minatur. Hęc autem descriptio Pavoris, Fouca, Laquei, ad cõmouendos affectus pertinet. nam si vno verbo dixisset, exitum impiis imminere, nõ admodum perciti fuissent. Sed dubitari potest, an solos Iudæos compellet. Equidem de hac re nollem multum contèdere probabilis tamè mihi est, has minas ad alias quoque gentes, atq; ad eò ad vniuersum orbè pertinuisse, de quibus antea vaticinatus erat. Orbè autè intelligim⁹ eas regiones quæ

notæ erant Iudæis, vt antea exposuimus. Ac talis sensus est, Tam varia te mala prement, vt nullam vquam effugiam pateat. quemadmodum etiam dicitur Amos, Qui fugerit metu leonis, incidet in vrsu: si domum te recipiat, quum innixus fuerit parietis, serpens eum mordebit. Et prius dixit mittendos esse leones aduersus Moabitas qui bellum euaserunt. Sunt enim Deo infinita genera peccatorum, quibus in seculos animaduertat. Perinde igitur est acsi diceret, Scitote vos manum Dei effugere non posse: habet enim varias rationes quibus teclera vestra vlcenat, atque ita per varios circuitus tergiverfantes circumueniat. Qui bellum effugiet, vexabitur fame: liberatus fame, aliam noxam sentiet, acsi omni ex parte ad vos illaqueandos intentæ plagæ essent. Quæ sequitur ratio idem confirmat, fieri non posse, quin eos deprehendat vindicta Dei, cui liberum cursum in cælo & in terra à summa cælorum altitudine vsque ad terræ abyffos aperuit. Existimant Prophetam alludere ad Diluuium: sed meo iudicio simplicior sensus est, iam Deum tuum & deorum teularum iri: acsi diceret, Dominus armabit cælum & terram, vt vltionem tuam aduersus homines exequatur: vt quocumque respiciant, nihil præter exitum intieri possint.

Amos 5. 9.
Cap. 15. 9.

Gen. 7. 11.

19 & 20. **CONTERENDO CÔRITA EST.**) Pœnas variis loquendi generibus exaggerat. Paulò post verò ostendit causam istius conuulsiois, Quòd scilicet homines tuis peccatis talem sibi interitum accersuerant: non hæc malum insanabile esse declarat. Diximus antea Prophetam rem vnam variis modis explicare, idque vt animos alioqui natura tam diuisios exciter ac percellat. Nam innata est carni securitas, quæ Dei contemptum parit: idque & in malis & in nobilitatis plus satis experimur. Vt ergo securos iussique vitis indormientes animos excitarent Prophetæ, orationem suam exornant: non quòd eloquentes videri cuperent, sed vt attentiores redderent auditores, inuicem in animis ipsos pungerent. Hinc allusiones, quibus hic versus refertur sunt: hinc sermonis ipsèdior in figuris, hinc minæ ac terrores variis modis nuntiat: nempe, vt homines securi expergerent. Hæc autem doctrina ad impios restringi debet: non quòd immunes horum malorù sint pri, qui promittunt affliguntur: sed quòd pridum confugiunt ad Deum, atque in eo penitus recubunt, nõ ita quatiuntur, firmique & stabiles aduersus omnes iniurias persistunt. Impii verò qui deserunt iudicia Dei, effrænemque peccandi licentiam arripuerunt, perterriti ac conurbati nusquam cõquiescunt. Porro quòd addit de transfrenda terra, non ita accipere cõuenit, quasi aliqua terræ mutatio à suo posito fiat: sed ad homines ista referri debent, vt iam diximus: acsi diceret, nullum regnũ, nullam potestã fore. Denique mutationes illas exprimere voluit, de quibus capite decimo tractatũ est. Cæterum, terram tua iniquitate onerari dicens, non immeritò hanc causam addidit: vt intelligamus Deum nunquam frustra hominibus irasci, sumus enim omnium malorũ quæ patimur, ipsi auctores. Deus natura ad beneficentiam propensus est, nõsque paterno amore prosequitur. vitio igitur nostro fit, quòd seuerè & acerbè tractamur, nec vlla est causa cur ipsium acculemus. Tandem iterat quòd nuper attigit, nullũ fore malis istis remedium. Intelligunt hoc dictũ de Iudæis, quorum politia omnino suffulit, vt discitũ & dissipati vix amplius in numero hominum haberentur. Ego verò litus interpretor: nempe, tam graues fore mundi calamitates, vt restitui in integrum non possint. Homines enim semper cõtra aduersam fortunam nituntur, plenõsque animos confidentiæ gerunt. Aerumnas perpessi, aliquem respirandi locum fore putant, atque inani fiducia animos extollunt. Eam igitur admittit Prophetæ, ne se in posterum vana spe decipiant. Quantum notandum est hæc generalis sententia non tolli quam prius exceptionem posuit.

21 **ET ACCIDET**) Hic locus torsit multorum ingenia, & variæ à variis interpretationes aliatæ sunt. alii de Sole & syderibus hoc dictum putant. Alii de diabolis, qui vnà cum impiis pœnas daturi sunt. alii ad Iudæos referunt, quos singulari priuilegio Deus ornate: videt nullam istarum interpretationum amplecti possunt. Simplex igitur & verus mihi sensus esse videtur, Nullã fore tam sublimem potentiam, quæ ab istis Dei flagellis eximatur, etiamsi supra nubes sese extulerint, cõtamen venturam Dei manum, sicut in Psalmo dicitur, Quò ibo à Spiritu tuo? & quò a facie tua fugiam? Si ascēdero in cælum, tu illic es: si sumptero pennas diluculi, & habitauero in extremis maris, illic etiam manus tua prosequetur me. Nam metaphoricè Exercitum supernum vocat Reges & Principes, qui in mundo eminent & resurgent instar syderum, quam metaphoram ipse postea apertis verbis exponit, dum addit, **VPER** Reges terræ: nec enim disingēda puto quasi de diuersis loqueretur, sed eiudem sententiæ esse repetitionem, vt posterius membrum sit exegeticum: nisi quis ita exponere malit, Visitabit super regna terræ, imò super ea ipsa quæ humanam conditionem superare videntur. Quædam enim sic præ cæteris eminent, acsi essent à communi conditione aliorum segregata. Visitandi porrò verbum ad pœnam referendum est, vt satis ex contextu ipso apparet.

Psal. 139. 7.

22 **ET COLLIGENTUR, CLAUDENTUR.**) Prosequitur initio versus argumentum suum. Est autem metaphorica locutio. nec enim omnes fuerint captiui: sed omnes ita in seruitutem redegit Dominus, acsi quis hostes, quos subegisset, in manu sua haberet. Deum ergo victorem introducit, qui hostes in ergastulum concludat, quemadmodum captiui concludi solent. Scimus enim homines, quandiu illis pareat Deus, & dat aliquid relaxationis, quasi fugitiuos eum contemnere,

Et hac ratione etiam turmatim coniciendos in carcerem denuntiatio, quid solatii caperent ex sua multitudine. Iam quod subicit visitandos esse post tempus, non simplex est promissio, sed comminatio sine implicata est hoc sentio, Quia pridem sua obstinatione habuerant Deum ludibrio, & tempus peccando nimis diu extraxerant, ita Deum lenta poena viurum esse, donec serò tandem cognoscant eorum cauitate, nisi sepe terram iudices maleficos quibus irati sunt, in conspectum suum admittere non d. gauntur, sed in tenebris & fœtore demersos paulatim tædio conficiunt ad frangendam eorum duritiam. Cæterum, quum duobus modis visitet Deus mundum, vel dum impios punit, vel dum electis paternæ benevolentia signa ostendit, hic pro Respicere capitur Visitandi verbum, atque ita Prophetæ minando rigorem temperat. Erant enim animi piorum in hisce mueris sub euandi, ne deicerent. atque ideo consolationes in eorum gratiam post varios terrores subiceret solent Prophetæ. Quum igitur hæc ad sustinendos fideles pertinerent, non dubiū quin Iudæis deicerentur, apud quos potissimum fides erat: aut potius nullam apud alios apparebat. Sed notandum est quod dicitur *post multos dies*. hoc enim ad exercendam piorum fidem dictum est: quia præcipientes sumus in nostris desideriis, ac statim vellemus Deum promissa sua exolvere: conquerimur de eius tarditate, omniſque moræ impatientes sumus. Ergo patienter expectanda est nobis illa misericordia, nec vlla diuturnitate temporis fatigari debemus. Interea notandum est non omnium rationem habitam fuisse: quia, ut paulò antè vitium est, non hinc exiguas reliquias seruare instituerat Deus: quo magis attentos nos esse decet, ut tardis & diuturnis pœnis humiliati, Deo nos visitanti obuiam eamus.

23 *ERVESCE T LVNA* Plerique existimant Prophetam vehementius exardescere in Iudæos, ita ut incredultatem illorum & Soli, & Lunæ, & Stellis pudendam esse dicat: nec tantum hominibus, sed & mutis creaturis detestandos esse. sed hoc à mente & proposito Prophetæ penitus alienum videtur. Ego non dubito quin persequatur consolationem quam superiori versu attigerat hoc sentio. Cùm Dominus visitabit populum suum, & Ecclesiam purgabit sordibus, regnum constituet, id que tam illustre, ut splendore suo Solem & stellas obcuret. Quæ locutio satis vilitata est Prophetis, & prius de ea vidimus. Hic verò loquitur Isaïas de corpore Ecclesiæ, non tantum de capite. Cùm igitur regnum suum stabilierit Dominus in monte Sion, tanta erit magnificentia ipsius in populo instaurando, ut quæ aliqui fulgent coram hominibus, tenebræ futuræ sint. quod ut exprimeret, quæ splendidissima sunt omnium nominavit. *REGNANDI* verbum improprie ad vitionem Detrahunt. quantis enim regnare dicitur Dominus quum iudicis officio fungitur, tamen hæc locutio ita complexa de regno Dei in monte SION, semper habet notationem misericordiarum & salutis. Loquitur enim de instauracione Ecclesiæ: unde sequitur hæc non nisi in Christo implera esse. Disertam Senū mentionem faciens, vitur synecdoche, quæ valde frequens est Scripturis. Præcipuam enim partem Ecclesiæ pro toto eius corpore sumit, non tamen abest certo consilio. *SENES* vocat tam sacerdotes quàm alios gubernatores, qui præiunt disciplinæ & moribus, quorum moderatione & prudentia cæteri regi debent. Sub eorum nomine totum populū cõprehendit: non solum quia totū corpus repræsentant, & vulgus quodammodo sub eorum vmbra later: sed etiam ut ipsam concipiant fideles futuri ordinis: quia aliqui parum aut nihil prodesset, dissipatam multitudinem relinquere quasi mutilatum corpus vel confusam massam. nec abs re addita fuit particula, Etiam coram senibus, ut scirent Iudæi potentiam Dei manifestam & illustrem fore, nõ quòd percipi queat sensu carnis, sed fide. Sic enim regnat, ut ipse nobis adesse sentiamus. Nam si hoc comprehensionem nostram effugeret, nulla ex eo consolatio ad nos rediret. *PRO GLORIA*, alii legunt Gloriosè, alii Gloriosus. Malo simpliciter in substantiuo accipere: tamen si nihil intersit quo ad sensum. Docet enim quanta futura sit magnificentia Dei & gloria regno Christi erecto, quia omnem splendorem obicurarum, solamque Christi gloriam eminare & conspicuam esse oportebit. Vnde sequitur, tunc demum suo iure Deum potiri apud nos, iustumque honorem habere, ubi creaturis omnibus in ordinem coactis solus in oculis nostris resplendet.

CAPVT XXV.

1 *E*boua Deus meus es tu: exaltabo te: celebrabo nomen tuum: quia fuisisti rem mirificam: consilia iam olim decreta, veritatem firmam.

2 Quia posuisti ex vrbe aceruum, vrbe munitam in ruinam: palatium extraneorum, ut non sit ciuitas, nec vnquam ædificetur.

3 Propterea glorificabit te populus fortis: ciuitas gentium robustarum t. m. c. b. t. e.

aut, violentorum.
t. e. l. m. d. r. i. o.
vel, c. a. t. u. m.
vel, exc. i. o. n. i. o.

4 Nam fuisisti fortitudo pauperi: fortitudo, inquam, egeño in afflictione eius: refugium ab inundatione, vmbra ab aestu, quia spiritus "fortium quasi" turbo contra muriam.

5 Sicut aestum in arido, strepitum alienorum humiliabis, aestum in vmbra nubis: clamor

rum

rem fortium humiliabit.

6 Et faciet Iehoua exercituum cunctis populis in monte isto conuiuium pinguium, conuiuium defecatorum: pinguium, inquam, medullatorum: defecatorum liquidorum.

7 Et destruet in monte isto faciem inuolucri quo inuoluti sunt populi omnes, & operimentum quod expansum est super omnes gentes.

8 Destruxit mortem in aeternum. Et absterget Dominus Iehoua lacrymam à cunctis faciebus, & opprobrium populi sui auferet ab uniuersa terra: quia Iehoua locutus est.

9 Et dicitur in die illa: Ecce Deus noster iste. Expectauimus eum, & saluabit nos. Ille Iehoua expectauimus eum. Exultabimus, & letabimur in salute eius.

10 Nam quiescet manus Iehouae in monte isto: & triturabitur Moab subter eum, sicut trituratur palea in sterquilino.

11 Et extendet manum suam sub medio eius, sicut extendit uatator ad natandum: & humiliabit superbiam eius cum brachijs manuum suarum.

12 Et mutationem sublimitatis murorum tuorum sternet, humiliabit, deciet in terram, ad puluerem.

IN CAPVT XXV.

IEHOVA.) Haecenus uaticinatus est Iaias de iudicijs Dei, quae non tantum uni populo, sed uniuerso serè orbi instabant. Fieri autem non poterat, quin tantarum calamitatum, quas prauidet, cogitatio magnam ei perturbationem afferret. nam qui pio sunt animo praediti, totum genus humanum saluum esse cuperent: & dum uenerant Deum, quicquid ipsius est, amplecti uolunt. denique ut uerè quique Deum timet, ita acerrimo sensu iudiciorum ipsius percellitur. Dum stupent impii ad iudicia Dei, nec ullis terroribus mouentur, pijs uel ad minimum signum irae ipsius expauescunt. Quod si ita nobis uis uenit, quid Prophetae accidisse existimamus, cui serè in conspectu erant hae clades quas praedixerat? Nam ut Verbi ministris constet certitudo doctrinae, eos magis quam vulgus hominum affici necesse est. Cum igitur Dominus horrendas istas clades uelut in pictura Iaias propotuisset, necesse erat ut tristitia & curarum uehementia impulsus, se ad Dominum reciperet: alioqui confusus perturbationibus animi fuisset ultra modum implicitus. Itaque se se colligit, pertuasum habens, Dominum inter has tempestates uelle nihilominus Ecclesiae suae consilium, & redigere in potestatem suam qui prius fuerat alieni. Firmus ergo & constans in uia statione manet Iaias: nec se à proposito dimoueri patitur, quin semper recumbat in fidem misericordiae, unde in celebrandis laudibus Dei perueerat. Proinde scimus hanc gratiarum actionem à superioribus uaticinijs pendere, nec tantum Iaiam spectare quid, sed etiam quorum à Domino geratur quicquid praedixit: id est, cur Dominus tot populos uarijs cladijs affligeret: nempe ut eos subigeret qui prius fuerant indomitij, & furioso affectu reuebant: in quibus nullus timor Dei, nullus religionis aut pietatis sensus erat.

DEVS meus es tu.) Velut confusus & conturbatus subito cogitationem ad Deum refert, ut iam diximus. Unde colligenda est uilis doctrina: nempe, cum uarijs perturbationibus agitatur animi nostri ob uarias clades & ærumnas quae quotidie accidunt, in Deo statim recolligendos esse, ut in eius prouidentia conquiescant. nam uel minimis calamitatibus obruemur, nisi nos eò recipiamus, animi omnesque nostros hae doctrina sustentemus. Ac quò melius liqueat Prophetae consiliu, particulam aduertitiam commodè inferere licet hoc sentiu. Quicquid tentationum hinc inde me conuertat, se nihilominus Deum meum agnoscam. Ideo se Deo quam meretur laudem datorum promittit. Quod fieri non potest, nisi in cordibus nostris praeualeat, palmamque obtineat certa gratiae eius fides, ex qua nascitur lætitia, quae nobis amplissimam laudum materiam suppeditat, cum certi de salute nostra pertuasum habemus Dominum Deum nostrum esse. Ergo qui nullo ducuntur affectu laudandi Dei, nullam fidem, nullum bonitatis Dei gustum habent. nam si uerè fidei Deo, necesse est ut ad nomen eius praedicandum alacres feramur.

REM mirificam.) **878**, singulari pro plurali ueritur. Propheta cogitationem suam in praesenti rerum aspectu non retinet, sed finem ipsum attendit. nam & profani alioqui homines, in mundi gubernatione mirabiles rerum euentus cernunt, ad quarum intuitum obstupescunt: quod Tyrijs, Sidonijs, Babylonijs, Moabitjs accidisse certu est. Verum si tantum in eiusmodi operibus Dei proficere possunt, qui bonitatis & sapientiae ipsius gustu habent. alioqui enim uispendunt & despicunt opera Dei, nec eorum praesentiam comprehendunt, quòd finem non teneant. nempe quòd Deus mirabiliter ex tenebris lucem eliciens, Ecclesiam suam uiuificet in morte, & res humano iu- 2. Cor. 4. 6.

dicio confusas optimè temperet, atque applicet in rectissimum usum. Ceterùm, quòd Dei prouidentiam melius cõmendet, adiungit consilia iam olim decreta, quasi diceret, nihil Deo tubitum esse vel repentinum. Et tanè quanquam nobis interdum ex inopinato agere videtur, omnia tamè certò apud eum ante creationem orbis constituta. Propheta erga significat hoc nomine, omnia miracula quæ præter hominum expectationem eueniunt, fluere ex ordine eius moderationis, quã in orbe regendo tenet Deus, ab initio ad finem vsque omnia disponens. Ceterùm, quoniam ad arcana illa consilia non peruenimus, nec eò potest conscendere ingenium nostrum, propterea ad manifestationem ipsorum reuocandi sumus. nos enim latent & cõprehensionem nostram exuperant, donec ea Dominus patefaciat. Verbo suo, quo se ad imbecillitatẽ nostram attempat: quia consilium ipsius *ἀποκρυφῶν* est. Ideo ab æternis Dei decretis protinus ad doctrinam & promissiones elaborat, quas proculdubio designat veritatis nomine. Nam frigeret repetitio, nisi in hac voce relatio subisset: quia ubi consilium tuum nobis patefecit Deus, si constat dictis fides, tunc propriè verax apparet. Verbi autem firmitatem & certitudinem commendat, eum veritatem stabilem esse dicit, quicquid scilicet prodit à Deo, quicquid pronuntiatur, fixum atque immutabile esse.

2 QVIA potuisti.) Aliqui hoc referunt ad Ierolimam: sed ego mutationem numeri esse puto, ut laus est Prophetis vitiatũ: nec enim de vna tantum vrbe agit, sed de variis, quas in acceruos redigendas esse significat. Quòd aliqui intelligunt Ierolimam factam esse palatium Romanis, nihil ad mentem Prophetæ. Satis autem constabit sensus, si memoria teneamus quod prius dictum est: nempe, Prophetam non includere cogitationem suam in istis claudis, quibus Dominus varios populos affligit, sed in castigationum finem extendere. Sic enim Dominus edomare & frangere contumaciam hominum voluit, quos nũquam sibi nisi variis ærumnis afflictos subiicisset. Porrò non solum docet Propheta externos pulsos indigenis habituros esse in vrbibus captis, quia non congrueret quod addit continuo post, Ne amplius sit ciuitas: sed vagos homines qui domicilio carebunt, illic reperturos satis amplum ipatium: quia nulli restabunt incolæ. nã eum *מרתא* Splendidas aedes significet, ironicè sic dicit, latrunculos habituros quasi in palatiis propter amplitudinem loci deterti.

Suprà ver. 1

3 PROPTEREA.) Hic est finis cuius memini. nam si Dominus orbem perderet, nullus fructus sequeretur. Exitium certè nihil præter horrorem generare posset: nec inde vnquam ad laudes eius prouocaremur: quin potius nos obstupesceri necesse est, dum nihil præter iram sentimus. At ex sensu gratiæ & bonitatis laudes emanat. Perinde igitur est ac si diceret, Non solum percuties & affliges Domine, sed efficies vt plagæ non carcant profectu. Is enim ferociã hominum subiges, vt ceruicem tibi summittant qui prius à te fuerant alieni. Ex hoc loco notandũ est quàm necessariæ sint nobis castigationes, quibus ad obsequium Dei erudimur, nam propteris rebus ita efferimur, vt omnia nobis licere putemus. Lasciuimus etiã atque insolentius dum humanitati Deus tractat. Timorem verò coniungens, ostendit hanc laudem in verbis aut externo gestu positã non esse, sed in vero cordis affectu. Vnde colligimus de integro Dei cultu verba fieri: sed quia multi se de sanctos putant simulac ore confessionem ediderint, explicãdi cauiã additur, Timebunt te gètes. Ceterùm, Fortes & robustos vocans, his epithetis significat arrogantiam & superbiam, quã inflati essent prospera fortuna. Insurgunt enim aduersus Deum, nec deiici aut humiliari possunt, nisi nudentur. Huc ergo referendæ sunt nostræ cogitationes in his calamitatibus quas cernimus: hominum ferociam contundi ac comprimi necesse est, vt ad recipiendam doctrinam & verum obsequium præparentur. quãdiu exæcati erunt suis opibus & vana fiducia, securè ridebunt iudicia Dei, nec vnquam sese ei summittent.

4 QVONIAM fusti.) Hinc apparet fructus conuersionis: quòd scilicet Dominus nos è morte suscitauit, ac veluti è sepulchro educit, porrigens nobis è cælo manum vt eripiat nos ex ipsis inferis. Hic nobis primus ad ipsum aditus est, quia exercendæ beneficentiæ suæ materiam non nisi in nostra egestate reperit. Ideòque nos vicissim in nobis egenos atque inopes esse oportet, vt ab ipso opem sentiamus. ac necesse est nos omni fiducia & pertuasiõne nostri vacuos esse priusquam vim suam exerat in nobis. Ideòque nos flagris comparat & cruce, quibus nos ita erudit, vt eius opem & gratiam percipere possimus. Nec verò frustra Isaias his similitudinibus hanc descriptionem exornat: quia variæ & multiplices occurrunt tentationes, quibus fortiter sustinendis, imbecillas mentes hominum fulciri & muniri necesse est. Propterea Deum præsidium egenis, refugium à nympis, vmbra culum ab æstu fore dicit. Nam cuiuscunque generis pericula & incommoda ingruant, Dominus aduersus ea suos tubitabit, omniisque generis arma suppeditabit. Spiritus hinc, vt sæpe alibi, Flatum significat: & accipitur pro violento impetu, quo impij feruntur aduersum filios Dei: nec enim solum minas & terrores spirant, sed ignem ipsum videntur euomere. Eodè pertinet Turbo, vel inundatio contra murum: qua figura intelligit ram præcipitanter ruere impios, vbi nocendi licentia conceditur, vt deiicant quicquid contra occurrit Plus enim est certi parietes ac dirui, quàm si aqua fere per agros tantum effunderet.

Gen. 8. 1. 10.
1. reg. 19. 11.
2. reg. 7.

5 SICVT AESTVM.) Nisi Dominus succurreret eum irruunt homines violenti, prorsus de vita nostra actum esset. quãtus enim sit furor impiorum videmus. Quòd si curret parietes, quid aduersus

uersus

terius cum poterit homuncio? Hæc igitur addita sunt ad amplificandam gratiam Dei, ut reputemus quid nobis esset futurum, nisi Dominus opem ferret. Quâquam similitudinem bisariam accommodant interpretes. Quidam enim intelligunt contumtum in improbos Dei furorẽ, nõ tenet ac vehementia calorũ agros per se steriles exurit. alii in ablatiuo casu vertunt, Quasi æstus sit tentus, Quauis impij potentia tua consili ad eõ turbulenti sint, Dominus tamen ipse momento humiliabit, ac si est in arido loco depichenis essent. Verum ego aliam esse puto rationem, postquam enim ostendit quantus sit impiorum furor aduertunt fideles, subicit: Eos tu Domine humiliabis. Atque alludens ad similitudinem Diluui, qui prius vitus erat, Tu, inquit, denicies æstum impiorum, quo alioqui contumeremur, sicuti pluuia vna vel imber è cælo cadens, æstum, qui sitientes agros torrebat, denicit. Atque ita sua ipõte contextus fuit, quum alia interpretatio sit coacta, vñque, vt aiunt, litera faciat. Posterior pars versus huc & illic torquetur, nomen **רעב** quidam Senẽ esse putant, alii Radicem: ac si dixisset, non tãtum impios eueit Deus, sed radicem euellit. Quæ sententia esset probabilis, nisi obstaret similitudo æstus. Rectius itaque, meo iudicio, alii Cantum & clamorem, vel excitationem vertunt. Quamquam ne ipsi quidem pertingunt ad Prophetæ mentem. Confirmat igitur proxima sententiam, quòd violentia improborum, vel clamor, quem superbe & audacter attollent, prostratus statim iacebit: sicuti Solis fetior superueniente pluuia, quæ notatur per Vmbrañ nubes.

6 ET FACIET) Variæ etiam interpretationes in hunc locum afferuntur, nonnulli enim existimant Prophetam minari Iudæis: atque ita minari, vt varias gentes ad conuiuium veccet. quæ etiam locutio alibi reperitur. Dicitur enim Dominus tagmari et pios ad diem mactationis. Quasi igitur Iudæos ob impietatem suam prædæ exponeret Gentibus, ipsas ad conuiuium inuitari parati. ac si diceret Dominus, Lutas epulas Gentibus apparui: Iudæos expilabunt & prædabunt Romanæ gentes. Verum hic sensus, meo iudicio, stare non potest. longa recitatione nimis opus erit, postquam veram interpretationem adduxerit. Alii verò sic exponunt, ac si Iudæi loqueretur de ira Dei in hunc modum, Dominus instruit conuiuium omnibus suis calicem iræ suæ propinabit, quo inebrientur. Sed longè aliud voluit Prophetæ. pergit enim in gratia Dei declaranda, quæ patet etiam erat Christi aduentu. Atque eadem metaphora vitur, quæ etiam David Psalm. *Psal. 122. 27.* 22. quum regnum Christi describit: ac futurum ait, vt pauperes ac diuites in hoc epulo accubant, *30.* cõque viciantur & fatentur. quo significat nullum genus hominum huius benedictione expulsi fore. Prius enim Dominus Iudæos tantum alere videbatur, quòd sol ad optati & veluti ad domesticas ipsius epulas inuitati erant: nunc Gentes etiam admittit, liberalitatemque tuam diffundit in omnes nationes. Subest igitur tacita antithesis, quum dicit, **OMNIBVS POPVLIS**: quia vniatrum antea notus erat. *Ibid. 76. 1.* **IN GVIVM** conuiuium intellige ex animalibus bene fagnatis. **ערב**, alii Fæces vertunt, sed perperam. intelligit enim vetusta vna, quæ vulgò appellatur *Vins de garde*. Ea enim præstantiora sunt: præter im in Orientali plaga, vbi melius ætate ferunt. **LIQVIDA** vocat ea in quibus nihil turbidi est aut fæculenti. Denique satis constat hic non denuntiam exitum Gentibus aut Iudæis: sed vtroque vna ad lauitissimum conuiuium inuitari. Idque melius constat ex ipsis Christi verbis, dum regnum cælorum comparat nuptiis quas Rex filio suo apparauit, ad quas *Matt. 22. 2.* omnes promittit conuocari, quum ii qui prius fuerant inuitati venire nollent. Nec verò mihi dubium, quin de promulgatione Euangelij loquatur. Et quia ex monte Sion prodit, Gentes illic ad *Supra 2. 3.* epulandum venturas dicit: quia vbi spiritualem cibum ad patendas animas toti mundo proposuit Deus, perinde fuit ac si communem mentam parasset. Ac nos hodie inuitat Dominus, vt bonis omnibus repleat ac locupletet: excitat fideles Ministros quibus nobis parentur ista epula, verò quoque suo vim & efficaciam præbet, vt eo satiæmur iam quod ad nomen Montis pertinet, quantus inde nõ exeat nunc Dei æconomi ad nos pacendos, hoc tamẽ nomine intelligi debet. Ecclesia, extra quam nemo horum ciborum participes esse potest, non promittitur in triuis aut comitis ista epula, menta non est vbique dispersa, nec omnibus in locis conuiuium hoc instructum est. Ergo vt epulemur, ad Ecclesiam veniendum. Fius verò loci ideo facta fuit mentio, quòd Deus illic solum coleretur, indeque oracula prodirent sicut inde etiam ortum est Euangelium. Quòd epulum hoc lautum & opiparum fore dicit, hoc facit ad commendationem doctrinæ Euangelicæ. Est enim spiritualis eibus quo animæ nostræ satiantur, ad eõque lautes ad dedicatus, vt alios requirere minime necesse sit.

7 ET DESTRVET) Hic etiam variant interpretes, nonnulli enim Operimenti nomine intelligunt ignominiam qua fideles sic in hoc mundo continguntur, vt gloria Dei in ipsis non appareat: ac si diceret, Quauis multis probis obruantur pii, Dominus tamen ea tollit, eorũque statum gloriosum reddet. Omittit alias interpretationes. Verus autẽ meo iudicio tenus est, quòd Dominus promittit se sublaturi valem, quo in cæcitate & ignorantia tenebatur. Luce ergo Euangelij discusse sunt hæc tenebræ. Hoc autem in monte Sion futurum esse dicit, vnde etiam lux Verbi toti mundo affudit vt antea vidimus. Est igitur ad Christi regnum necessariorẽ referendus hic locus, nec *Supra 2. 3.* enim lux affudit omnibus hominibus donec Sol iustitiæ Christus exortus est, à quo omnia vela, in *Matt. 4. 2.* tegumenta, & inuolucra sublata sunt. Atque hic alteram Euangelij commendationem habemus,

quod eo discerantur tenebrae, atque errorum involuera ab oculis nostris tollantur. vnde sequitur nos ignoſcunt tenebris involutos atque excaecatos esse, ne equam illuminemur Euangelii doctrina, qui soli & luci & vitæ reddatque in integrum restitui possumus. Habemus etiam hic confirmationem vocationis Gentium id est, nostræ. nec enim Ioh. Iudæi, sed omnes nationes, quæ prius omni errorum & superstitionum genere involutæ erant, ad hoc conuincium inuitantur.

8 DESTRUXIT) Propheta argumentum suum con. exit. Nam in summa promittit solidam felicitatem suam ubi Christi regno, quod ut melius exprimat, vitur variis figuris apud ad rem ipsam accommodatis. Vera est ista felicitas, non temporaria aut caduca; quam nec mors ipsa adimere potest, quia in rebus lætissimis defectus hic tibi parum lætitiæ inuinit, si desit immortalitas. Duo igitur coniungit, quæ felicitatem perfectam & absolutam reddunt. primum, quod perpetua sit vita (nam is qui beati aliqui sunt ad tempus, interire miserum est) deinde, vita hæc gaudio coniuncta est, nam aliqui in cæstis & æruminis vitæ mors videtur præ ferenda. Ad idem etiam, Omnia in gloriam, blata, gloriam hanc vitam fore, quia prophetae aliqui fidem derogasset tristis populi opprobrio. Sed queri potest, ad quod tempus referenda sint ista promissa: omnia in hoc mundo & in cæstis nobis cum variis æruminis, atque idem pugnandum est, nec tantum de st. na.

Psal. 44. 23 in sum^o mori, sed quotidie morimur. Paulus de re & p. æcipis Ecclesiæ totumnis queritur, quod *I. Cor. 4. 9.* in spectaculo sit omnibus, præbri que omnis generis ut stant, *de quatuor* etiam & *de quatuor* existimantur. Vbi igitur aut quando hæc locum habent? Haud dubie ad vniuersum Christi regnum referenda sunt. vniuersum dico, quia non tantum inuitum in spectandum est, sed etiam complementum & meta. Atque ita vique ad secundum Christi aditum extendi debet, qui propterea dies redemptionis & imitationis vocatur, quoniam omnia quæ nunc videntur confusa, restituentur in integrum, & nouam formam induent. Hoc quidem ad redemptionem quoque & B. bylonem pertinet, sed id quæ nec vultu præludium & tenuis gustus fuerit istus, haud dubie hæc promissio vsque ad vltimum diem proroganda est. Eo igitur ipem omnem atque expectationem conferamus, nec dubitemus, quia hæc omnia in nobis Dominus tandem peractio cultu perficiat. si nunc seminamus cum lachrymis, tunc haud dubie cum gaudio & exultatione metemus. Ne veterum hominum probra aut contumelias, quæ summam aliquando gloriam nobis parient. Atque hic iam initia huiusce felicitatis & gloriæ consequuti, quum adoptati sumus à Deo, quum imaginem Christi gerere cepimus, constant etiam & forti animo cumulum eius ad exitum vique diem expectemus. Iam quia post tot tristissimas clades videbatur res profutis incredibilis, hæc non ab homine, sed à Deo profecta esse ostendit. Euerſi enim Ierosolyma, sublato Dei cultu, diruto templo, reliquis populi dura tyrânide oppressis, nemo sibi persuasisset omnia de integro surgere rursus posse. Huic ergo diffidens ad quam homines valde proni sunt, occurrit oportuit. atque ideo Propheta has promissiones confirmatas, atque obſignat, Scitote Dominum mihi fuisse auctorem istarum rerum: quare mentes in eum, non in me desig. et eo nitarur fides vestra, qui in enim aut fallere nequit.

Luc. 21. 28.
act. 3. 21.
rom. 8. 22.
ep. 4. 10.
Isai. 26. 5.

Tit. 1.

9 ET DICITUR) Verbum est indefinitum, Dicit: quia tamen non vnus aut alterius, sed communis omnium sermo refertur, absolute vertere placuit. Optima autem hæc clausula est, quæ ostenditur beneficia Dei non hære alicubi aut suspensa esse, sed re ipsa percipi & sentiri ab hominibus. Conueniunt ergo, de quo antea loquutus est, Deum non frustra facturum significat: quoniam in eo epulabuntur homines, ætérnoque gaudio perfruatur. Nam vox ista gratulationis, quæ fore publicam dicit, realis, ut ita dicam, gratiæ Dei experimenti index ac testis est. Diligenter autem obseruandus est hic locus: quia ostendit Propheta eam fore reuelationem, quæ homines contineat in verbo Dei, vt omni dubitatione vacui in eo conquiescant. Quod si hæc pertinent ad regnum Christi, vt certè pertinent, fructum ex iis insignem colligimus: Christianos, scilicet, nisi sibi ipsis desint, & respiciant gratiam Dei, certam habere veritatem in qua tuò recumbant. Omnes enim dubitandi occasione sublata, Deus sese ita ipsis patefecit, vt liberè prædicare audeant certè se tenere quænam sit eius voluntas: & verisimè dicere quod Christus Samaritanæ, Nos adoramus quod fecimus. Et certè de gratia in Christo exhibita, certiores per Euangelium facti, non iam incertis opinionibus, vt alii, vagamur, sed Deum, purumque eius cultum amplectimur. Intrepidè dicere liceat, faciemus alta hominum signemta. Notanda autem est antithesis inter obicium & tenuem notitiæ modum quæ prædicitur facturum Patres sub Lege, & plenitudinem quæ nobis in Euangelio resurget. Quis enim veterem populû Deus cælestis doctrinæ luce dignatus sit, familiaris tamen per Christum innotuit, sicut dicitur Iohânis primo, hanc certitudinem, quam aduentu suo attulit vniuersus Dei Filius Patre nobis ostendens, nunc Propheta commendat. Ceterum, vt veterem populû hanc parte excellimus, quia reconciliatio per Christum facta Deum quodammodo nobis reddit propior, ita non potest aliter cognosci Deum quam in Christo, qui imago & character substantiæ eius est. Qui non nouit Filium, neque Patrem nouit. Quis ergo Iudæi, Turcæ, cæteris que infideles iactent Deum adorare cæli & terræ, hinc tamen Deum adorant. Vtque sint peritæ, vagis opinionibus & incertis sequuntur pro veritate: palpant in tenebris, & imaginationem suam colunt loco Dei, denique extra Christum & omnis religio fallax est, ac euania, & detestandi sunt omnes cultus, recuique damnandi. Nec vti quæ tam aduerbio quam

Ver. 6. huius capit.

Iob. 4. 22.

Iob. 18.

Hebr. 1. 3.

Iob. 14. 7.

pronome demonstratio vitur Propheta, quò certius testetur Dei præsentiam: sicut iterum paulò post repetitione certitudinis & iudicæ constantiam exprimit, quæ prædicta eruat qui Deum in Christo colent. Certum est Deum in sua maiestate a nobis non posse comprehendi: quia lucem inaccessibilem habitat, quæ protinus obruemur, si ad eam conscendere velimus. Igo scie ad imbecillitatem nostram demittit, se nobis per Christum communicat, per quem sapientia in ista sæc. veritatis, aliorumque beneficiorum participes facit. Notatu etiam dignum est quòd vbi Christum vocavit Deum priorum, adscribit nomen Iehouæ: vnde colligimus in eius persona verum Dei æternitatem comprehendi. Ad hæc equum nobis ita per Euangelium innotuit Christum, sine conumitur se festa eorum ingratitude, qui tam perfectæ manifestatiōne non contenti, vanas suas speculationes affluere ausi sunt, sicuti in Patratu factum est.

EXPECTAVIMVS EVM.) Tolerantiam & perfecterantiam eorum exprimit qui Deum in Christo semel tantum amplexi. nec enim debet esse temporalis notio, sed in ea firmata in fine vitæque persistendum. Loquitur autè Ilias in persona veteris Ecclesiæ, quæ inter Iudæos solos tunc propriam eadem habebat, ergo tanquam deos omnes qui alibi colebantur detriciens, hunc solum esse Deum confidenter pronuntiat, qui te Abraham patrefecit, & Legem tuam promulgauit per manum Moïsi, nec enim faciat Dominus ab alijs nationibus expectat, quæ ignorantia tenebris obvoluerat erant, quando hæc expectatio ex hie oritur, cui etiam patientia adiacet. Fides autem abique Verbo nõ constat. Admonet igitur fideles salutem eorum in spe & expectatione positam esse, nam promissiones Dei vitæ ad Christi aduentum quodammodo suspensa erant. Deinde obseruandum est qualis fuerit illorum temporum conditio, nam aut Dei promissio in nihilum redacta videtur, aut posteritas Abraham ab eo repudiata. Certè vel longissimè apicere, nisi quæ tunc illis Deus apparebat. Quamobrè mira patientia ipsos instruit, ut oportuit, quæ graues & difficiles tētationes sustineret. Idcoque ad Christi aduentum eos quietos manere iubet, quia tunc sentiet in solidum quam propinquus suis cultoribus sit Deus. Hac eadem doctrina hodie que que placari nos oportet, vt tametsi talis nostra sit abscondita, Dominum tamen firma spe & inuicta expectemus, & de eo procul abente tempore dicamus, Ecce. In rebus maximè consulis eum discernere noverimus hæc nota. Hic est. Quod ad verba spectat, quæ tunc tempore præterito dicat, Exultauimus, & lætati iunus in salute: continuis tamen actus notatur. Et paulò antè dixerat tempore futuro, Seruabit nos. Summa est, si patienter inuocetur Christus, ipsi sui eum nunquam sufficiari.

10 N A M quiescet.) Non dubito quin Propheta consilium sit initio vitæ ipsi consolari, qui alioqui putassent se à Deo relictos & abiectos, nam quòd alii exponunt de iudicio quòd Dominus in Iudæos exequutus erat, nihil habet coloris: sed idem est ac si diceret Dominum Ecclesiæ suæ perpetuò affuturum. Scio quidem manum Dei etiam super reprobos quietere, vbi eos vrgere nõ definit sua vindicta, donec in totum opprimat: sed hic Manus pro auxilijs potius quam pro flagellis capitur. Itaque per verbum Quietecendi intelligitur perpetua tutela vel custodia. Hinc autem vtilis colligitur doctrina, Quòd cum Deus infinita per totum orbem beneficia dispergat vt eorum partem impii quoque percipiant: manus tamen eius non quietescit, vel perpetuò adest nisi in monte Sacerdotis, in Ecclesiâ, vbi colitur. Obseruandum etiam, Ierosolymam prius castigatam esse, quam hæc beneficia sentiret. Prius enim flagella & penas denuntiauerat, quibus hæc consolationem subiunxit. Secunda parte verus duplicat gratiam Dei, quia de hostibus Ecclesiæ suæ penas sumendo quam sibi chara sit illius salus ostendit. Nullos ferè capitaliores hostes Moabitibus habuerunt Iudæi, vt passim videre licet apud Prophetas, licet eum ipsi genere conuicti essent. Sub eorum ergo nomine *omnes de gentibus* omnes Ecclesiæ hostes comprehendit: ac præsertim eos qui quo tempore superiores sint, & Ecclesiâ opprimant, tandem penas daturos. Hic finis est, ne fideles sub malis despondeant animos, ac si infelix esset sua conditio, dum impii alacres & læti exultant: quia paulò post sequetur triturratio, cuius hie metio fit. Quare nos quoque si afflicti & perturbati hodie Ecclesiâ videmus ab his qui necessitudine aliqua nobiscum iuncti sunt, imò qui nomen eius & titulum vsurpant, hæc promissione animos nostros sustete mus. Vbi nos Sterquilium vertimus Hebraicem nomen *מורמ*, alii qui putant esse nomen vrbs, cuius etiã meminit Ieremias: Quid autem si dicamus Prophetam alludere ad vrberem, quam in solo feraci sitam fuisse verisimile est: atque ita magis perstringere & vrgere Moabitæ: ac si diceret, Quemadmodum triturratur palea in eorum agro, ita Moabitæ Dominus triturrabit. Alias interpretatiōnes non improbo: sed mihi non displicet si dicamus eum alludere ad verbatè soli, in quo vrbs illa sita erat. Interim communem sententiam in versione tequi mihi religio non fuit.

11 ET extendat.) Nunc explicat Propheta & confirmat superiorem sententiam, vitur tam men alia similitudine. Significat Dominum extensurum manum vsque ad intima regionis Moabiticæ, non in extremas tantum eius partes. Nonnulli hanc similitudinem sic exponunt, Quemadmodum natando extenduntur brachia, ita Dominus Moabitæ hæc atque illic castigabit. Alii putant exprimi ingeminationem penarum: ac si diceret, Dominus non semel tantum penas

1. Tim. 6.

Gen. 15. r
Exo. 20. 1. a

Ier. 48. 2

sumet de Moabitibus: sed iterum atque iterum vicietur crudelitatem quam in filios Dei exercuerunt. Sed possemus etiam aliter rationem huius metaphoræ explicare. Qui nascitur, non irruunt toto impetu, sed leuiter sese expandunt, & brachia placidè diducunt, aquas tamè profcindunt & superant: ita Dominus saepe haud magnas vires exerit ad profcindendos impios, sed absq; vilo negotio, nullis adductis copiis, sine vilo strepitu aut tumultu eos perdit ac profligat, quantumcunque strenui atque instructi videantur. Atque hæc ratio metaphoræ ideo mihi aridet, quia de prioris sensu nihil diminiuit, & magis dilucidè explanat, sæpe in nihilum redigi Dei manu, utcunque non palàm è cælo fulminat. Admonet etiam nullam fore tam reconditam partem, quò non penetret hæc vltio, quum dicit, In medio eius.

12 Et munitionem) Dirigit nunc sermonem suum ad regionem Moab. Erat autem munitissima, itaque muris & propugnaculis superbiebat: id è què vilius momenti fore negat arces excellentias, aliàque localitè fortissima & difficillima expugnati. Fuit autem veterib; vt satis notum est, alia quàm nobis ratio muniendi. Nec superuacuum est quod tria hæc verba coniungit ad maiorè expressiõnem, Prosterne, Humiliabit, Deiciet. quia superbiam illam qua præditi erant & turgidi Moabitæ, retundi oportebat. Erant enim inolerabiles, vt prius cap. 16. vidimus. Eos igitur ridet Propheta, quasi verò Dominus hanc altitudinem qua gloriabantur, deicere non possit. Particula Ad puluerem, tantumdem valet acsi dixisset, Non tantum æquabit solo, sed in puluerem rediget, vt ne vestigia quidem extant veteris ruinæ. Hic locus continet optimam valdèque opportunam consolationem. Nam sic hodie quoque superbiunt Ecclesiæ hostes, vt & homines & Deum ipsum ludibrio habent: adeò inflati & elati sunt potentia sua, vt inexpugnabiles sibi esse videantur. sed aduersæ eorum propugnacula & præsidia hanc Prophetæ sententiã opponere debemus: Dominus ea facillè deiciet ac prosterne. Interea patienter ferendum est, quòd robore valent & potètia, donec adueniat maturum ruinæ eorum tempus.

CAPVT XXVI.

1 **I**N die illa cantabitur canticum in terra Iuda: Vrbs fortitudinis nobis: salutem posuit muros & vallum.

2 **A**perite portas, & ingredietur gens iusta, custodiens veritates.

3 **C**ogitatio fixa: custodies pacem, pacem: quoniã in te confisum est.

4 **S**perate in Iehoua in perpetuum: quia in Iah Iehoua fortitudo seculari.

5 **N**am incuruabit incolas sublimitatis, ciuitatem exaltatam humiliabit: humiliabit inquam, eam ad terram: deducet ad puluerem.

6 **Calcabit eam pes: pedes pauperis, gressus inopum.**

7 **Semita iusto rectitudines: rectam viam iusti æquabis.**

8 **Etiam in via iudiciorum tuorum, Iehoua sperauimus in te, ad non contumiam, & memoriam tui desiderium animæ.**

9 **Anima mea desiderauit te per noctem: quin & spiritu meo intra me te manè queram. Nam ex quo fuerint iudicia tua in terra, iustitiam discent incole terre.**

10 **Impius gratiam obtinebit, nec discent iustitiam: in terra rectorum operum peruersè aget, nec videbit magnificentiam Iehouæ.**

11 **Iehoua, utcunque exaltata fuerit manus tua, non videbunt: Videbunt, & pudefiet emulacione populit: quin & ignis hostium tuorum vorabit eos.**

12 **Iehoua ordinabis nobis pacem: nam & omnia opera nostra operatus es nobis.**

13 **Iehoua Deus noster, subiugauerunt nos domini præter te: tantum in te recordabimur nominis tui.**

14 **Mortui non viuunt: occisi non resurgent: propterea visitasti, & exterminasti eos: & perdidisti omnem memoriam eorum.**

15 **Addidisti genti Iehoua, addidisti genti: glorificatus es: dilatasti omnes fines terræ.**

16 **Iehoua, in tribulatione visitauerunt te, effuderunt precationem, dum castigatio tua super eos.**

17 **Sicut prægnans quæ ad partum appropinquat, dolet, clamat in doloribus suis: sic nos fuimus**

1. vers. 6.

Vel, qui
rectus es,
viam iusti
æquabis.

Vel sedulo.

fuimus à facie tua, Iehoua.

18 Parturimus, dolimus, ac si peperissemus ventum, salus non est facta terræ, & nō ceciderunt incolæ orbis.

16 Viuent mortui tui, cadaver meum resurgent. Euigilate, & cantate incolæ pulueris. Quoniam ros herbarum, ros tuus: & terra mortuos euacuet.

20 Veni popule mi, intra in cubiculatua: claudè ostia tua post te: lateas paululum ad momentum, donec transeat indignatio.

21 Nam ecce Iehoua egreditur è loco suo, vt visitet iniquitatem habitatoris terræ cōtra eum. Et discooperiet terra sanguines suos, & non teget amplius super occisis suis:

IN CAPVT XXVI.

IC rursus docere incipit Propheta, postquam ab exilio reuerfus fuerit populus, protectum in Dei tutela & manu: & Ierolimam eius conseruatione petinde fore tutam, ac si vallos, aggeribus, fossa, duplici muro emeta esset, ne accessus vllus pateat hostibus. Notandum verò est tempus quo Canticum hoc editum fuit. Prædixerat Propheta calamitatem Ecclesiæ, quæ nondum tam prope instabat, sed aliquando post mortem eius secuta est. Quum abductus esset populus in exilium, deperat et haud dubie, nisi eum huiusmodi promissiones iustentassent. Vt ergo considerent Iudæi se liberatum iri, atque vitam in ipsa morte cererent, hoc ipsis Canticum composuit Propheta priuquam etiam calamitas accideret: vt iam instructi ad eam perferendam, & meliora speranda essent. Nec enim ar bitror ideo solum fuisse compositum vt liberati gratias agerent, sed vt in exilio ipsi, tametsi similes essent mortuis, animos suos hac fiducia obfirmarent: filios etiam instituerent in hac spe, atque hæc promissa quasi per manum traderent posteris. Quorum autem hæc & alia in carmen redegit Iaias, alibi diximus: nempe, vt passim decantata, animis omnium melius inhærerent. Tametsi ergo lugerent in Babylone, & mœre prope modum confecti essent. (Vnde etiam illæ voces: Quo modo cantabimus canticum Domini in terra aliena?) amen ipsos sperare oportebat se aliquando, vbi in Iudæam reuerfi forent, gratias acturos Domino, eiusque laudes celebraturos. Ideo Propheta diem liberationis procul illis ostendit, vt se eius expectatione fulciant.

"vel terram
Giganti pro-
sternens: vel
terra: Gigantes
edere possent.

Ezech. 37. 4

Cap. 5 1

Psal. 137. 4

V RB S fortitudinis.) Promittitur his verbis plena Ierolimæ & populi restitutio, quia Deus non tantum captiuos redimet ac dispersos colliget, sed vbi in patriam i reduxerit, etiam seruabit incolũmes. Atqui non multo post viderunt fideles dirutam Ierolimam & excisum Templum: & quum reuerfi sunt, nihil occurrere potuit præter deformes ruinas: idque fore iam antè Iaias vaticinatus est. Ergo ex alta fidei specula eos cerere oportuit hanc Ierolimæ renovationem. Postea definit qualis futura sit vrbis fortitudo: quia salus Dei pro muro, turribus, fossis, & aggeribus sufficiet. ac si diceret, Confidat aliæ vrbes in suis propugnaculis: Deus vnus instar omnium munitionum nobis erit. Non reiicio quod quidam admonet legi posse, Posuit murum & antemurale ad salutem. Sed quia vberior continetur doctrina in Prophætæ verbis si nihil subaudias, coactum sensum longè accerere nihil attinet: præsertim quum verus & genuinus iponte occurrat, protectionem Dei omnibus fossis & mœnibus esse potiorẽ. sicut etiam dicitur in Psalmo, Misericordia tua super vitas. Nam vt illic gloriatur David se tutius & magis securè quiescere sub Dei vmbra, quàm si omnibus terrenis præidiis munitus foret: ita hic dicit Iaias iustam securitatis causam fore, vbi custodiendi populi sui partes Deus suscepit. Iam quò hæc promissio ad totum redemptionis curium pateat, tenendum est hodie quoque Deum esse Ecclesiæ suæ custodem: idè que plus esse eius virtutem, quàm si omnibus copiis instructa foret. Itaque si cupimus in tuto quiescere, manendum nobis in Ecclesia est. Tametsi nullæ fuerint nobis externæ munitiones, tamen Domini præsidio & certissima eius salute, qua propugnacula omnia superantur, contenti esse dicamus.

2 Reg. 25. 9

2. Chro 36.

19.

Cap. 22.

Psal. 63. 4

2 A P P R I T E portas.) Non dubium est hoc Canticum à multis contemptum fuisse, eum ab Isia publicaretur. incolebatur enim Ierusalem ab impiis & sceleratis quando ille superstes fuit in terra: & rarissimus erat numerus bonorũ. Quum autè eo mortuo dederũt penas suas impietatis, hoc non fuisse de nihilo prædictũ aliqua ex parte apparuit. Impii enim, dũ prosperis reb' fruuntur, nihil metuũt, nec putant se deici posse. Ita Iudæi nunquã futurum existimabant, vt pellerentur è Iudæa, atque in exilium abducerentur: stabilem illic sedè sibi esse confidebant. Ideo superbièdi & insolensendi materiam ipsis adimi oportuit, quò tendunt hæc Prophætæ verba. Incolas renouatè vrbis prioribus fore dissimiles: quia iustitiam & fidem colent. Ceterum tũc quoque lutoria vide-

f. ii.

ri potuit hæc promissio, quia expulsis & in seruitutem abductis nihil solatii restabat. Proinde diruto templo, excisa vrbe, omni que rerum statu euerfo ac perditio obicere poterant, Vbi sunt ille por: que quas aperiri iubet: vbi populus qui ingreditur? Hæc tamè impleta esse cernimus, nec quicquam prædictum fuisse, quod Dominus non præstiterit. Veteres ergo illæ historiæ nobis proponendæ sunt, vt earum exemplo muniamur, & in desperatissimo Ecclesiæ statu Dominum nihilominus eam erecturum speremus. Gentem verò iustam & veracè nominans, non solum designat Prophetæ, vt nuper attingi, ad quos hæc promissio pertineat, sed fructum castigationis ostendit: quia post purgatos a stordes Ecclesiæ, sanctitas & iustitia purior emicset. Tunc enim multitudo impiorum præualebat, paucissimi boni erant, & aliorum numero obruebantur. Illam ergo multitudinem tolli oportuit, quæ timore Dei & religione carebat, vt Dominus reliquias suas colligeret. Atq; hæc extitit ruinæ compatiatio, vt Ierolimya, quæ ciuium suorum impietate polluta erat, iterum verè consecraretur Deo. Neq; enim satis fuisset recuperare florentem statum, nisi etiam in sanctitate & iustitia fulgeret vitæ nouitas. Cæterum, sicuti Dei gratiam prædicat Prophetæ: ita etiam redemptum populum ad colendam vitæ integritatè hortatur. In summa, denuntiat has promissiones nihil profuturas hypocritis, neque iis portas vrbis, sed iustis tantum & sanctis apertum iri. Certum est Ecclesiam scilicet aræ similem fuisse, in qua paleæ tritico permiscetur, imò triticum obruitur à paleis: minimè tamen dubium est quoniam purior fuerit Ecclesiæ, quum Iudei in patriam rediit sunt. Nam eos qui redibant instinctu bono impelli oportuit, vt per tot molèstias, difficultates & pericula, tam longum iter susciperent: quum alii interim multi in exilio manere quàm redire mullent: tutiorem scilicet, & pacatiorem statum suum commorantibus Babylone, quàm in Iudæam redeuntibus esse ducentes. Ergo in usum pietatis esse oportuit, quo instigabantur ad promissiones, quæ patribus datæ erant, potiendas. Cæ. etiam, quum tunc quoq; multus vitis adhuc infecta fuerit Ecclesiæ, comparatiuè tamen hoc verum fuit: quia & multa coluues euauerat, & reliqui nonnihil sub Dei ferulis profecerant. Porò hanc sententiam nonnulli sic distinguunt: Gens iusta coram Deo, & recta coram hominibus. Ego verò simpliciter accipio: postquam scilicet gentem iustam nominauit, ostendit in quo consistat ea iustitia: nempe, vbi est integritas cordis, quæ nihil fictum aut simulatum habet. nam iustitiæ nihil magis contrarium est quàm hypocritis. Et quantum nemo vnquam sit repertus, qui eouque profecerit, vt possit à perfectè iustitia commendari: tamen filii Dei, qui toto animo ad hanc veritatem aspirant, eius et stodes dici possunt. Nisi fortè magis placeat ab vna parte per synecdochè notari quænam sit vera iustitia, vbi scilicet dolis omnibus & malis artibus valere iustis, iynccerè & veraciter inter se iusti homines. Quòd si alii quis hinc merita hominum astruere velle, respòsio est facilis: nec enim de causa salutis hic tractatur à Prophetæ, sed quales sint natura homines, sed quales gratia sua Deus efficiat, & quales Ecclesiæ se æ ciues habere velit. Efficit enim ex lupis oves, vt prius cap. 11. vidimus. Quamdiu autem hic viuimus, longè semper abimus à perfectione, atque in progressu assiduo sumus: sed Dominus nos æstimat ab eo quod in nobis inchoauit: & cum semel nos in viam iustitiæ induxit, habet etiam pro iustis. Quum hypocritis nostram corrigere & emendare cœpit, simul veraces nos & integros vocat.

3 COGITATIO fixa.) Quia יצו Hebræis tam est Figmentum vel Creatura, quàm Cogitatio, quidam ita vertunt, Figmento innixo custodies pacè: acti intelligeret Prophetæ homines, vbi Deo iussu inter mundi agitationes in sua firmitate manent, utos tempore fore. alii vertunt, Cogitationi fixæ custodies pacem: quod eòdem ferè redit, beatos scilicet ad extremum fore, qui mentes suas d. fixerint in vno Deo. Neque enim aliter custodem suorum se pronuntiat fore Deus, nisi dum animis compositis recumbunt in eius gratiam, non autem alternant vel fluctuant. Sed quia non apponitur nota datui casus, sed concitè dicit Prophetæ, Cogitatio fixa vel stabilis, expendant lectores annon magis conueniat referre ad Deum: vt sit sentus, æterno eius consilio & immutabili fundamentum esse Ecclesiæ pacè. Nam magnopere interest, ne inter varias mundi conuersiones subinde vacillent pii animi, respicere ad cælestè decretum. Illud quidem verum est, constanter sperandum esse in Deo, vt perpetuam eius fidem experiamur in nobis seruandam: semperque requiri à fidelibus, ne accipit & dubia hæsitacione distrahantur, sed vni Deo firmiter adherent: sentus tamè hic facilius elicitur, & melius fluit ex Prophetæ verbis, Hoc fixum & inuiolabile Dei esse decretum vt æterna pace fruantur quicunque in ipso sperant. Nam si fixa cogitatio pro certitudine & constantia prorum accipitur, superuacua esset causæ redditio, Quia in te constum est. Deniq; vtraque loquutio aspera est, figmento vel cogitationi paratam esse continuam pacem. Hoc autem aptissime conuenit, vbi in Deo confidimus, nunquam ipsum frustrari spem nostram: quia æterna custodia nos prosequi decreuit. Vnde sequitur, quia ex mundi statu non pendet salus Ecclesiæ, non nutare neque agitari pro variis conuersionibus quæ quotidie accidunt: sed quia in Dei consilio fundata est, solida fide ique stabilitate niti, vt nunquàm excidere queat. Actus est, meo iudicio, tacita antithesis inter fixam cogitationè Dei, & erraticas nostras imaginationes: quia singulis ferè

fere momentis obrepat aliquid noui quod mentes nostras (sursum deorsum impellat : nec vlla est tam leuis mutatio, quæ non iniciat aliquid dubitationis . Quare tenendum est illud principium, perperam nos facere, si immutabile Dei consilium volaticis nostris commentis metimur : sicut alibi videbimus, Quantum distant cæli à terra, ita procul abint cogitationibus vestris, domus Israel. Quare hoc imprimis statuere conuenit, mutationi non esse obnoxiam salutem nostram, quia non variat Dei sententia. Hæc causa est repetitionis, Custodes pacem, pacem: quia notatur continuus tenor ad perpetuitatem vsque . Pacis verò nomine intelligo non solum animi tranquillitatem, sed omne felicitatis genus. ac si diceret, in sola Dei gratia tatus esse ad beatè prospereque viuendum.

Infrâ 55.9

4 SPERATE in Iehoua.) Quod ad verba spectat, legunt quidam in secundo membro, Sperate in Deo Iehoua forti tecolorum . sed quum *יְהוָה* non semper sit epitheton, sed fortitudinem significet: sentium illum vt coactum repudio . Et ad reuincendam non multum refert, vt mox liquebit. Parum etiam firma eorum arguta est, qui hinc cheiunt Christi diuinitatem, ac si Iehouâ in Iah esse Propheta diceret. Nam duplex ponitur Dei nomen consulto, amplificandæ virtutis eius causa. Hortatur autem nunc populum, vt se curè se Deo committat . postquam igitur præcessit doctrina, nunc exhortationi locus est . Ac frustra hæc dicerentur, Pacem nostram esse in manu Dei, cumque fidelem nobis eius custodem esse, nisi de hac re edocui atque instituti, simul etiam annuntiamur exhortationum stimulis. Quanquam non simpliciter ad bene sperandum nos incitat, sed ad perseverantiam. ac propriè ad fideles, qui iam didicerunt quid sit in Dominum sperare, pertinet ista oratio: qui quum adhuc infirmi sint, & vt variæ diffidentiae occasiones occurrunt, cum quibus luctandum est, sæpius possint labascere, confirmatione opus habent. Ideo non modò simpliciter iubet sperare in Domino, sed constanter in ipse ac fiducia ad finem vsque permanere. Notanda etiam quæ additur ratio, nempe quòd sicut perpetua est potentia Dei, quæ fidei copus est, ita fides ad eandem perpetuitatem sese extendere debeat. Quum enim Propheta de fortitudine & potentia Dei coniectionatur, non intelligit ociosam potentiam, sed efficaciam & ætuoiam quæ se in nos re ipsa exerat, atque ad exitum perducit id quod cœperit. Atq; hæc doctrina latius patet: vt verè credamus considerandâ nobis esse naturam Dei, quia simulac defectimus ab hoc intuitu, nihil nisi fluxum apparet, idè quæ statim euanesceamus. Itaque per continuos progressus mundum superare debet fides: quia nec veritas, nec iustitia, nec bonitas Dei temporalis est vel caduca, sed Deus perpetuò sibi constat.

5 & 6 NAM incuruabit.) Nunc melius exprimit de qua virtute Dei sit locutus : nempe de ea quam ipsi experimur, & quidem in bonum nostrum. Ideo cohærent inter se hæc duo membra, Prostrerni Dei virtute superbos, humiles verò & abiectos in illorum gradum subleui . quia ad plenam consolationem non sufficeret quòd docet priore loco superbos humiliandos esse, nisi etiam addidisset, humiles extollendos, vt regnum in superbos obtineant. Agnoscimus ergo propria experientia Deum efficaciter in salutem nostram operari, vnde nobis sperandi materia iuggeritur. CELSITVDINIS nomine tam omnis generis mutationes & propugnacula comprehendit (quia solebant veteres extruere vrbes in locis edrioribus) quàm splendorem & opulentiam. Significat ergo nullum præsidium ob stare Deo posse, quomninus impios deiiciat ac prostrernat. Turres certè & propugnacula non displicent Deo: sed quia raro euenit, vt qui robusti sunt & potètes, nõ superbiant, idè Celsitudo sepe pro Superbia capitur. Nõ dubiù est aut quin loquatur de impiis, qui quum armis, opibus, & pecunia valeant, se aduersus Deum ipsium munitos esse arbitrantur. Et consolatur, vt prius dictum est, Iudæos, quòd iniuncta Babylonis potentia terreri, & se in desperationem conicere potuissent, nisi Dominus hæc promissione eos tubleuasset, Non est quòd magnitudine Babylonis aut viribus terreamini : facili enim concedet, nec potentia Domini obfistet.

Suprà 13.1

7 SEMITA iusto rectitudines.) Non laudat piorum iustitiam, vt quidam falsò putarunt: sed docet Dei benedictione prosperos & optabiles illis esse successus in toto vitæ cursu . Sed quum principio versus breuiter tantum dixisset, planas & æquabiles esse ipsorum vias, secunda parte clarius se explicat, Dei gratia adhibens quòd iusti quasi per apertam planiciem in studio tuo ad metam vsque pergunt . Nam in veibo Librarij metaphora est, quòd Deus quasi adhibita lance ad æqualem modum temperet quæ per se erant inæqualia. In voce *וַיִּשְׁׁר* est ambiguitas, quia tam ad Deum, quàm ad viam referri potest. Ideo vertunt quidam, *וַיִּשְׁׁר* RECTVS ES, VIAM IUSTI DIRIGES . & Deus alibi sic vocatur. Nec inepta est allusio, Rectitudines de quibus loquitur: est à Deo manare, quia solus rectus est . Quanquam altera versio videtur minus cõacta . Promittit autem in summa iustos curæ Deo fore, ita vt manu eius quasi ducantur . Nam omnia videntur in hoc mundo temere volui, quum impiis bene est, iusti verò opprimuntur: & quauis Scriptura tones prædicit ac confirmet eos curæ esse Deo, vix tamen consistere possumus, & vacillamus, quum infausta iis omnia accidunt. verum tamen est Dei libra comparari iustorum vias: quantũcũque difficiles & asperæ videantur: quin etiam eorum custodiam

Dei 32.4.
Psal. 25.8Psal. 37.5.
1. Pet. 5.7

mandauit Angelis suis: ne forte lædantur aut impingant ad lapidem pedem suum: alioqui con-
Psal. 91.11 dere ipsos vel labi vel latitudine deficere facile esset: nec vllus vnquam ipsis ex tot spinis, vepri-
 bus, præruptis viis, perplexis anfractibus, aperiisque locis pateret exitus, nisi ipsos educeret Domi-
 nus ac liberaret. Proinde dicamus nos commendare Deo, eumque ducem sequi, ac tutò dirige-
 mur. Quauis nos infidæ, fraudes, astutiz diaboli & impiorum, innumerâque pericula circumdêt,
 eadere semper dabitur. Experiemur quod hic dicit Propheta, vias nostras inter profundas quo-
 que voragine æquari, ne vlla obstacula curium nostrum abrumpan. Et certè experientia docet,
 nisi regamur Dei ductu, frustra per inuia nitendum esse, vt vix pedem vnum progredi liceat (quæ
Iere. 10.23 nostra est imbecillitas) ad minimum quodque offendiculum hæremus. Satan autem & impij non
 solum multis tris nos implicat ac morantur, nec leues tantum difficultates nobis obiciunt, sed
Iacob. 4.13 nunc crepidines, nunc abyssos, quibus superandis ne totus quidem mundus par esset. Ergo quàm
 necessaria sit nobis cælestis directio agnoscere cõuenit, & fateri cû Ieremia, Scio Domine, quod
 non est hominis via eius: nec viri ambulantis vt disponat gressum suum. Ne ergo offeramur inani
Prou. 16.1 confidenti, acsi in manu rerum successum possumus habere, ne iactemus, vt monet Iacobus,
 nos hoc vel illud acturos: quemadmodum homines temerarij faciunt, acsi omnia suo arbitratu
 efficere possent: quum vel linguam dirigere penes nos non sit, vt ait Solomon, quò aptè respon-
 deamus. Frustra ergo homines proponunt, deliberant, ac statuunt de viis suis, nisi Deus manum
Psal. 147.9 porrigat. Porrigit autem iustus, eorumque peculiarem curam gerit. nam quum ad omnes exceda-
 tur prouidentia Dei, qui & coruorum pullis & passerculis, & minimis quibusque animantibus ne-
 cessaria suppeditat: tum verò paterna sollicitudine erga pios afficitur, vt eos è periculis & difficul-
 tatibus eripiat.

8 **E T I A M** in via.) Hic versus continet pulcherrimam doctrinam, sine qua cætera frustra di-
 cta videri possent. Quum enim dixerit Deum nobis fore ducem tota vita, vt nunquam erremus
 aut impingamus: atq; interea tot angustis coarctemur, ex re ipsa inanes esse istas promissiones iu-
 dicaremus. Ergo quò exercet patientiam nostram, luendum, & nihilominus in ipso sperandum
 est. Eius rei nos hic admonet Propheta, Quauis amena planities non semper arideat oculis no-
 stris, nec facilis sub pedibus nostris sternatur via, sed per multos rigidos occusius anhelandum sit,
 dandum spei & patientiæ esse locum. **V I A M I V D I C I O R V M** accipit pro rebus aduersis, &
 ita sæpe in Scripturis accipitur nomen Iudicii. Hac autem nota distinguuntur pii ab hypocritis,
 qui in prospero rerum statu benedicunt Deo, & magnificè de eo loquuntur: in aduersis autem
 obmurmurant, Deoque ipsi maledicunt, ac planè ostendunt se nullam in eo fiduciam habuisse. Ita-
 que ex præsentis tantum fortuna Deum estimant. Pii verò quum exercentur ærumnis & calamita-
 tibus, magis ac magis ad fiduciam accuuntur. Ideo particula **quæ** emphaticè ponitur, acsi diceret fi-
 deles non modò alacriter Deum colere, quantiisper ipsi indulget, sed si durius exerceat non defi-
 cere tamen, quia spe fulciuntur. Proinde hæc vera solidæ pietatis probatio est, vbi non solum quò
 nos beneficentia sua prosequitur Deus, sed quum subducit faciè suam, nôsque affligit, omniâque
 iræ & seueritatis signa præbet, in ipso spem fiduciâque nostram locamus. Dicamus accommo-
 dare hanc doctrinam in vsum nostrum, quoties nos vrgent præsentis vitæ calamitates: nec desina-
 mus, etiam desperatissimis in rebus, in eum sperare. Etiam si me occiderit, inquit Iob, in eo spera-
 bo. Et Dauid, Etiam si ambulandum esset in medio vmbre mortis, confisurum se, nec attonitum
 fore dicit: quia nouerit Deum sibi adesse. **A D N O M E N T V V M.** Ostendere vult Propheta
 vnde insatigabilis illa strenuitas, vt gratioribus malis pii non succumbât: nempe quia tam profan-
 nis desiderijs quàm nimis anxietatibus expliciti, fortiter ad Deum suspirant. Nam vt sunt inordi-
 nati nostri affectus, & sollicitudines nos quasi terræ affixos tenent, animi nostri aut perperam vagâ
 tur, aut per ignauiam subdunt, quominus ad Deum liberè assurgant. Quum autem essentia Dei
 nobis abscondita sit, eò fit vt radiiores simus ad ipsum querendum. Id. ôque ab occulta essentia Dei
 incomprehensibili ad nomen eius nos reuocat Propheta: acsi iuberet manifestatione quæ in verbo
 occurrit nos esse contentos: quia illic Deus quoad ex pedit, iustitiam, sapientiam, & bonitatè
 suam & sese nobis declarat. **M E M O R I A M** quoque non frustra adiecit. significat enim primam
 apprehensionem aut cogitationem non sufficere, sed assiduum meditatione requiri, quia sine hoc
 ad miniculo statim euancerit lux omnis doctrinæ. Et certè vera & serua cognitio Dei nos inflam-
 mat ad ipsum desiderandum: neque id solum, sed etiam ad proficiendi desiderium incitat, quoties
 subit in mentem nostram eius memoria. Itaque præcedit cognitio Dei: deinde exerceri nos de-
 cet: frequenti recordatione: quia non sufficit semel eius apprehendisse notitiam, nisi ex continua
 meditatione amor & desiderium crescat. Atq; hinc percipimus, notionem Dei, mortuam imagi-
 nationem non esse.

9 **A N I M A** mea.) Maior est expressio sententiæ superioris. Prius enim in persona fidelium
 omnium locutus, desiderium animæ ad Deum ferri dixerat. nunc de se addit, Anima mea
 desiderauit: acsi diceret, Ego omnes animæ meæ facultates in hoc intentas habeo, vt quæram no-
 men tuum. **ubi**, sæpe pro Anima vitali capitur: sed quoniam hic Propheta duobus vocabulis vti-
 tur,

rur, ea sic distinguo, vt **¶** **¶** Affectum aut voluntatem significet. **¶** Partem intellectiuam, quia scimus has animæ humanæ præcipuas esse partes, nempe Intellectum & Voluntatem: quarum vtraque merito Deus sibi vindicat, quod etiam pertinet illud, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, tota mente tua, omnibusque viribus tuis. Omnes igitur animæ tuæ facultates cõniti ostendit Propheta, vt Deum quærat, ipsique adhæreat. Alii Spiritum accipiunt pro parte regentia, atque ita per **¶** intelligunt animam naturalem: per Spiritum, gratiam Dei, quæ supernaturalis est. Verùm illud stare non potest homo enim **¶** nunquam inquit Deum atque experitur quantum nobis repugnet: infusus inter eum ad Deum aspiramus, & quanta difficultate eluëtemur ex hac repugnantia. Hæc igitur interpretatio refutatione non eget, cum aperte pugnet cum Scriptura. Et ex multis similibus locis fatisque tantundem valere Spiritum & Animam, ac mentem & cor. **PER NOCTEM**, Scriptura sæpe intelligit res aduentas, quæ tenebris & caligini comparantur. Ego tamen paulò secus interpretor: ac si diceret Propheta, Nullum est tempus tam importunum aut intempere suum, quo te non inuocem ac requiram. Parum quidem à superiore differt ista interpretatio, sed aliquantò generalior est. Nox enim videtur quieti destinata, tuncque omnia hominum desideria cessant, demique dormiens parum differt à morti o. Tunc igitur cum quietis & otii tempus est, se ad Deum querendum expergeti dicit, ita vt nulla occasione desectatur. non quod dormientes præsentem aliquam cogitatione habeant: sed quòd somnus ipse, si ad Deum tendimus, pars sit curius nostris: & quauis topiti & silentis, ipse tamè & fiducia ipsi laudamus. Sed non propriè de somno intelligit Propheta, metaphorice enim loquitur: quod ex proximo membro iterum aperte liquet, vbi nocti opponitur tempus matutinum: sic notatur continuitas. Ac notanda est cautè redditus, vbi dicit **IN EO** terra dicere iustitiam ex Dei iudicis: significans homines perquisitè erudiri ad timorem Dei. Rebus enim secundis obliuiscuntur ipsius, eorumque oculi velut pinguedine exæcantur, exultant ac lasciuunt, nec se in ordinem redigi sinunt. Ideo Dominus eorum perulantiam coercet, cõtque ad obedientiam erudit. Demique fatetur se & alios præparatos fuisse Dei castigationibus, vt eius imperio se iubicerent, seque committerent eius custodiæ, quia nisi exerta manu Deus ius suum sibi vindicaret, nemo de iu oblequium ipse tradit.

IO GRATIAM obtinebit impius.) Hunc sententiam superiori opponit Itias. Dixerat enim pios, etiam cum affliguntur, vel alios affligi vident, nihilominus conquireere in amore Dei, atque in eum sperare. nunc contrà, impius nullo modo adduci posse vt Deum ament, etsi beneficiis omnibus eos allicere, sibi que adiungere conetur: qualiscunque te Dominus erga illos ostendat, nihil reddi meliores. Videtur autem primo aspectu hic verus à proximo discernere, quòd illic diceret, Tunc agnoscit iustitiam Dei in terra, cum iudicia ipse tua exerceat, seque iudicem esse ostendit, & hominum scelera vlciscitur. hic autem dicit, Nulla ratione protrahi vel adduci impius vt ipsum colant, tantumque abesse vt emendentur plagis, vt etiam beneficiis deteriores reddantur. Nã certè castigationum fructus non apparet in omnibus, quando in illis nihil impij proficiunt, quemadmodum perspicimus in Pharaone, qui plagis & flagellis obstinatior est redditus. Sed quando in incolis terræ indichin: è iustus sit, solos tamen Dei electos propriè cõplexus est, nisi quòd profectus iste quibusdam etiam hypoeritis communis est quia interdum coacti tanguntur Dei reuerentia, & peccatorum metu frænantur. Sed quia sinceram respicientiam Propheta hic deferribit, solos Dei filios designat per terræ incolam. Nonnulli interrogati uè accipiunt, An gratia fiet impio? vel, Cur impius gratiam obtineret? quasi inueneret Propheta, ipsos indignos quibuscum clementer Deus agat. Ego autem sic potius retulero, Vtunque beneficiis alliciat Deus impios, nunquã recedè agere descent. Hic igitur Propheta superiorem sententiam restrinxit. Et quum dicit Perueritè actus in terra recitutum, amplificat indignitatem huius ingratiudinis. iam satis graue malum erat, eos abuti beneficiis Dei, usque reddi peruicaciores: sed ad cumulum impietatis accedit, quòd perueritè agant in terra quam sibi Dominus consecrauerat. Loquitur autem de Iudæa, tametsi ad alias quoque regiones exendi possit, in quibus nunc colitur Deus. sed tunc nullam aliam hoc titulo insignire poterat Itias, cum nulla alibi esset notio Dei. Ideo Iudæam vocat **TERRAM RECTORVM OPERVM**. Sic autem interpretor, quia cum Propheta vius sit femino genere **נביא** ad homines referri non potest. Itaque hoc titulo insignitur, quòd illic vigeret Lex, & populus ille à Deo peculiariter electus esset. idque addidit, vt exaggeret populi ingratiudinem, sicut iam dictum est. Nam quòd promiscuè quidam ad totum orbem extendunt, quia vbiunque viuamus, hac lege alimur à Deo, vt colamus recitutum, videtur nimis remotum. Ceterum cum Dominus vbi que regnum suum hodie propagarit, vbiunque nomen ipsius inuocatur, illic terra rectorum operum est. quo fit, vt bis simus damnandi, nisi tot & tantis beneficiis prouocati, pietatis studio & bonis operibus gratitudinem nostram testemur. Quod addit, Reprobos non viuos magnificentiam Dei, minimè erimen eorum leuat, sed duplicat potius: quia turpis & pudenda socordia est, non animaduertere ad Dei gloriam quæ palam ante oculos nostros veritatur, quo minus excusabiles sunt impij, quia vtunque nomen suum variis modis illustret Dominus, exequuntur tamen in clara luce. Nunquam verò desunt testimonia, quibus Dominus magnitu-

Deu. 6. 5. 20
Matth. 22.
37

Exod. 7. 13

Psal. 75. 2

Supra 5.12 dinem & gloriam suam conspicua reddat: sed pauci ea considerant, ut prius capite quinto vidimus. Cæterum non solum per ordinaria opera naturæ Dominus patefacit gloriam suam, sed etiam per insignia quædam miracula & documenta, quibus nos de bonitate, sapientia, & iustitia sua abunde instruit. Impii ad ea claudunt oculos, neque animadvertunt, tamen si in rebus sint admodum perpicaces quam pravitatem nunc coarguit & obiurgat Propheta. Alii existimant hic reprobis minari, quasi indigni essent hoc operum Dei conspectu. Quod tamen si verum sit, quia tamen hoc membrum coheret cum reliquis, adhuc reprehendit locordia eorum qui animi in opera Dei non inestunt, sed potius obstupescunt. Quo fit ut hodiernum mirum videri debeat tam paucos resipiscere, tamen si permulta iustitiæ Dei documenta pateant. nam ad consideranda opera Dei semper infidelitas cæca est.

II IEHOVA, exaltata est manus tua) Explicatio est superioris sententiæ. Nihil enim novi adferret plinius facit quod paucis antea perstrinxerat. Prius enim dixit impium non visurum magnificentiam Domini, nunc quæ sit illa magnificentia explicat: ea videlicet, quæ in operibus Dei apparet. Nec enim mittit nos ad occultam illam maiestatem, quæ nobis abscondita est, sed ad opera adducit, quæ *μετ' ὀφθαλμῶν* per Manu significat. Hic autem rursus accusat impios, atque ostendit eos non posse ignorantiam prætextu excusari. quavis enim nihil cernant, tamen perpicua est Dei manus: nec quicquam obstat, quàm cæca eorum ingratitude, imò voluntaria locordia, quominus eam conspiciant. possent enim nonnulli ignorantiam causari, sibi quæ hæc opera non pateat: sed exaltatam manum esse dicit, non solum exertam: ita ut non paucis quibusdam sit visibilis, sed eminus resurgat.

VIDEBUNT & pudefient) Satis ostendit hunc aspectum diuersum esse ab eo de quo antea loquutus est cum diceret impios non videre gloriam Domini. Vident enim: sed non animadvertunt, neque obiectant: tandem visuri sunt: at nimis tunc, magnæque suo malo. Postquam enim diu abuli fuerint: patientia Dei, lèque pernicaces & obstinatos præbuerint, tandem iudicia Dei agnoscere cogentur. Sic Cain, Etan, & similes quos scelerum nimis serò penituit, quavis resurgere conspectum Dei, videre tamen coacti sunt ipsi iudicem. iratus contemptoribus Deus sensum aliquem sepe exorquet, quo illustret suam potentiam. Sed nihil eos iuuat talis cognitio. Sic igitur Propheta minatur impiis, postquam eos cæcitas arguit, ut ostenderet omnium ignorantiam prætextu carere: ac denuntiat fore tempus quo intelligant cum quo sibi fuerit negotium, tuncque sensuros minime spernendum esse nomen illud cæleste, quod nunc pro fabula ducunt, & aspernantur. clausis enim oculis sibi indulgent, & nos habent ludibrio, nec Deum iudicem fore existimant: quin potius in meritis & ætumnis nostris spectaculo ipsi sumus. Itaque nos velut ex alto despiciunt, magis quæ ac magis obdurant: sed veros tandem cultores Dei operam suam non luisse intelligunt. Cæterum ut doceat conspectum hunc gloriæ Dei non modò ipsis esse inutilem, sed noxiū, cum pudore visuros dicit Dei erga fideles benedictionem, cuius ipsi erunt expertes. deinde pænæ atrocitatem auget, quòd non tantum venturæ emulatione, cum videbunt filios Dei ereptos existis miseris, atque in gloriam euectos esse: sed etiam accedit aliud malum: nempe, quòd hostili igne vorabuntur. Ergo *ELVS* populi hic indignationem significat, quam concipiunt reprobi, dum fortem piorum cum sua comparant. *GENEHOSTIVM* vocat, quo Deus hostes suos consumit. Ignem enim accipit pro Dei visione. quia hic non sumi debet pro igne visibili quo vimur: neque etià pro fulmine duntaxat, sed metaphorice accipitur pro diro cruciatu: ut sæpe etiam al. s. Scriptura extremam Dei visionem hoc nomine significat. nec enim satis diserte exprimi potest hic cruciatus. Quanquam non displicet Prophetam ad Sodomæ & Gomorrhæ interitum alludere.

Gen 19 24
Deu. 32. 22,
Iob 20. 26,
& 22. 20

12 IEHOVA ordinabis pacem.) Hæc sententia ad piorum consolationem pertinet, ac si diceret, Videmus qualis futurus sit exitus impiorum. Eos enim filiorum consortio abdicabis, ac velut hostes igne absumes: nos verò beati futuri sumus. Verbum *NEU*, quod Ordinare significat Hebræis, tantundem valet ac Stabilire: quasi diceret, Continua serie pacem nobis contexes. Nā impii quoque fruuntur pace, sed non duraturna: pax verò nostra in Domino stabilita est, firmūque fundamentum habet, nec vlllo tempore finitur. Pacis autem nomine, solidam felicitatem designat. Hinc collige, totos filios Dei, qui in ipso quiescunt, & beatos esse. Impiorum enim vita, ut unquamque deliciis & voluptatibus abundet, dum ex voto illis omnia fluent, miserissima est. Nullum igitur est pacis firmamentum, nisi in paterno Dei amore. Per OPERA, intelligit omnia beneficia quibus Dominus prosequitur suos: huiusmodi, ac si dixisset, Res, negotia, actiones & quæcunque sunt ex vii nostro, Gallie, *nos affaires*. Qui ergo hoc testimonio vsi sunt ad evertendum liberum arbitrium, Prophetæ mētem allecuti non sunt. Verū quidem est, Deum solum bene agere in nobis & quicquid rectè instituunt homines, esse ex illius Spiritu. sed hic simpliciter docet Propheta omnia bona quibus fruuntur, ex Dei manu adeptos esse. Inde colligit nullum fore beneficii finem. donec plena felicitas accedat. Cæterum, cum Deus author sit omnium bonorum, ea quæ primū ac præcipuum locum tenent, in primis consideranda. nam si Deo accepta ferri debent ea quibus vitam hanc tuemur, multò magis quæ ad animæ salutem pertinent. Ergo si in rebus minoris beneficiam

centiâ eius agnosceimus, quanto magis in maximis & præstâissimis agnoscere decebit: Sed nō est cur hunc locum obiciamus Papis ad eorum doctrinam refellendam, cūm facile ipsum eludere possint, multique aliis apertissimis abundemus. Itaque videtur hic Propheta incitare pios ad gratitudinem testificandam. Iubet enim ipsos ita prædicare beneficia Dei, vt quicquid habent, ab eo scetene sciantur. Atque hic continetur vtilis doctrina: Pios videlicet ex rebus antea actis & beneficiis acceptis de futura etiam beneficentia Dei ratiocinari, ac colligere se quoque in posterum ipsi curæ futuros. Experti igitur beneficia Dei, in futurum quoque sperare dicamus, quum se tam beneficium & liberalem præstiterit, fidem nostram in spe futuri auxilii constanter obfirmemus. Hoc exemplum pii omnes se fecuti sunt, nō minus nostras in spe futuri auxilii constanter obfirmemus. Hoc exemplum pii omnes se fecuti sunt, nō minus nostras in spe futuri auxilii constanter obfirmemus. Hoc exemplum pii omnes se fecuti sunt, nō minus nostras in spe futuri auxilii constanter obfirmemus.

Psal. 138. 8
Philip. 1. 6
Gen. 32. 10

33 I EHOVA DEUS NOSTER.) Hic versus continet querimoniam piorum, quod tyrannidem in piorum oppressi fuerint. Est enim compositum hoc carmen ad erigendos fidelium animos, qui duro exilio efficiendi erant & tertiâ illa, que symbolum erat æternæ felicitatis, vt sacrificiis & sacris contentibus, omni que ferè consolatione privati, sub duro Babilomorum iugo constructi, extorres à patria, ignominia & malis ingentibus obruit, tuos ad Deum genuit perendæ leuationis cau sâ dirigerent. Loquitur ergo nomine fidelium, qui in speciem à Deo reiecti videbantur: nec tamen desinebant testari se populum Dei esse, atque in eum sperare. Alienum autem à Deo imperiū merito se ferre desent, quia in suum vnus patrocinium eos receperat. Vnde sequitur, nisi fuissent ab eo alienati, non tubituros fuisse tam durâ sortem, vt tyrannicè hostiū libidini expositi foret. Omnes quidem Principes præter Deū dominari videntur, etiam si eius nomine præstint. verūm nō loquitur Propheta de iis qui bono nostro præstint: sed de alienis à vero cultu, & piæ doctrinæ contrariis. Dauid quidem erat aliquis dominus præter Deum, sed simul legitimus Dei minister in cōmunē totius populi salutem: idē que veram religionem tuebatur, quam hi omnino eui sam voluissent. Hoc autem meritō Iudas ipsi acciderat, vt cūm Deo benignissimè eos tractanti parēre noluissent, sub impiorum tyrannidem redigerentur. Est enim hic tacita antithesis inter Deū piōs que Reges, qui eius nomine & auspiciis populum gubernauerant, & tyrannos qui legibus iniquissimis imperantes, ipsum deinde oppresserunt. Plinius hoc fiet simili Ezechielis loco, Dederam, inquit, illis leges bonas, in quibus victuri essent. sed quia non fecerunt iudicia mea, & statuta mea abiecerunt, & profanauerunt statuta mea, & direxerunt oculos ad idola patrum suorum: ob id ego dedi eis statuta non bona, & iudicia in quibus non viuunt. Cūm possent antea Dei benedictione prosperè & feliciter agere si eius Verbo paruissent, minatur Propheta tyrannos fore obnoxios, vt inuiti pareant rigidis eorum edictis: & quidem absque profectu vel mercede. Similem nunc miseriam deplorat Propheta, Cūm Dominus imperaret nobis, non potuimus forte nostra esse contenti: nunc duram tyrannidem ferre cogimur: meritūque penas damus nostræ improbitatis. Eadem querimonia vti possunt fideles qui degunt sub Papatu, aut qui ad iniquas superstitionum leges quoquo modo adiguntur. Imperium enim subeunt quod præter Deum est: que sustinent plūquam barbaram seruitutem, qua non obstringuntur corpora, sed animæ ad lanienam & carnificinam ducuntur.

Eze. 20. 34

TANTVM IN TE.) Hæc particula videtur opponi superiori in hunc sensum: Tametsi velint nos abducere profani homines à dominio tuo, nos tamē sub eo constabimus, quoniam certō pertinet: si sumus nos esse tuos. Sed pleniorē doctrinam elicere licet, Tametsi dicet sensus carnis relictos esse à Deo, & in prædam expositos qui crudeliter ab inimicis vexantur: Iudas tamen non desinere in Deo gloriari, quem sibi propinquum non cernunt: quia sola nominis eius recordatio eos sustentat, ipemque eorum suauiter fouet. Itatubest antithesis valde emphatica inter memoriā nominis Dei, & præsentem experientiam gratiæ eius. Raræ enim virtutis est, Deum quantis absentem constanter amplecti. Alii vertunt, In te & nomine tuo: sed nulla est hic copula. Magna verò hic nobis consolatio proponitur, admodūque necessaria his tēporibus, quibus peruertit hominum ingratitude durissimam tyrannidem excusso Dei iugo sibi accessit. nec mirum si iam multis in locis, vbi nomen Dei inuocatum est, eam grassari videamus. Non est tamen cur propterea pii animum despondeant: modò hac se consolatione fulescant, nunquam à Deo penitus deseri, quibus in recordatione nominis eius satis solati esse fidem hanc necesse est simul testari, vt mori decies malint quàm se profanâ à Deo discedere: quia vbi hominum metu quibus præuaricatur, certū est nullum dulcedinis nominis Dei gustum vigere. Quandiu ergo liberam habemus fruitionem Verbi, nos diligenter in eo exerceamus: vt cūm vsus postulabit, armati simus: atque ita nos in vmbra de nihilo philosophatos non esse appareat.

14 MORTVI NON VIUNT.) Iterum concionatur Propheta de infelici exitu impiorum, quorum felicitas nos sæpe commouet atque sollicitat: quem admodum apud Dauidē legimus, Psalm. 37. & 73. Ne ergo perstringantur oculi nostri præsentium rerum aspectu, miserum fore eorum

Psal. 37. 8
Ibid. 73. 12

exitium denuntiat. Alii interpretantur hunc locum de fidelibus, qui mori videntur sine vlla spe resurrectionis: sed minime dubium est, quin de reprobis loquatur: idque magis patebit ex sententia dissimili, quam 19 versu tubicet. Est enim oppositio inter piorum & impiorum resurrectionem, inter quos parum esset ducriminis, nisi hos æternæ morti addictos esse, illos verò beatæ atque æternæ vitæ destinatios constaret. Nec solum æterna mors impios manet, sed quicquid iam in hoc mundo patiuntur, initium est in exitibus sempiternis: quia nec vlla consolatio erigi queunt, & tentant Deum sibi infestum. Vbi vertimus o c c i s o s, alii legunt Gigantes, sed cum in plurimis Scripturæ locis אַנְשֵׁי פְּרוֹעִים accipiatur, sic etiam hoc loco melius quadrabit, quoniam aliqui non staret antithesis. Quod sequitur, Propterea visitasti eos, explicatiuè positum est: quia causam ostendit cur sine spe intenteat reprobi: quia scilicet Dei consiliu est eos perdere. Porro in ira Dei nihil præter mortem & exitium ipsis expectandum est.

Psal. 88. 11,
Pron. 2. 18,
Eccl. 9. 18, &
2. 1. 6

15 ADDIDISTI GENTI.) Variè exponitur hic versus. sunt enim qui putent hic indicari à Propheta, pios non vno tantum afflictionis genere premi, sed quasi in extremas miserias demergi, nec vllum eis esse finem malorum. Alii simpliciter exponunt, Domine, gentem tuam variis beneficiis cumulasti, atque existimant Prophetam commemorare beneficia quibus Deus variè populum suum affectu: ac si diceret, populum non tantum vna in re, sed infinitis, beneficentiam ac liberalitatem Domini expertum esse. Sed cum animaduertit ad id quod sequitur, vbi ait, DILATASTI, id est, propagasti imperium tuum, quod prius angustis finibus continebatur: malo duo hæc vnà inter se coniungere, quia posterus membru prioris interpretatio est, ac optimè responderet quod sequitur, Deum esse glorificatum. Scimus enim nulla ex re melius elucescere Dei gloriam, quam ex Ecclesiæ incrementis. Idem igitur est ac si diceret, Cum prius tibi exiguus esset populus, tu illu multiplicasti, atque adauxisti. Cooptatæ enim sunt Gentes & adiunctæ Iudæis hæc lege, vt vnus & idem populus ex iis efficeretur. Ita inuentam multitudinem addidit Dominus: quoniam filii Abraham ex omnibus nationibus vocati sunt. Subaudiendum ergo hic non beneficia, sed maiorem numerum addidisti: in hunc sentum, Domine, tu illa paucitate non contentus, populum immentum tibi ex omnibus nationibus collegisti. Hoc autem ad regnum Christi pertinet, quod Euangelii prædicatio per totum orbem propagauit. quam amplitudinem hoc loco celebrat Propheta, & designat hoc verbo Dilatandi. Quæ loquutio non est à cõmuni vtu loquendi aliena, cum imperii aut finium ampliatio significatur. neque tamè intelligit terram ampliorè factam, sed diffusio in omnes partes Dei cultu, propter mutam communicationem fuisse amplius spatium & habitationè magis liberam: quia dissidia quandam secum restrictionem ferebant. Hic habemus promissionem de vocatione Gentium, quæ pios in exilio illo & misera dissipatione Ecclesiæ non parum recreare debuit, vt quauis se mirum in modum aceros atque imminutos viderent, persuasum tamen haberent se ita adauximur, vt non tantum infiniti essent numero, sed etiam vt extræ nationes & alienæ ipsis adiungerentur.

16 IEHOVA in tribulatione.) Poffet hoc exponi de hypocritis, qui nunquam ad Deu confugiunt, nisi malis & ærumnis eoacti. Sed cum fideles quoque flagellis erudiat Dominus, que modu prius docuit Propheta, malo simpliciter hæc ad ipsos referre, vt nõ solum agnoscat le meritõ plecti à Deo, sed etiã ex castigationis fructu dulcescat malorũ acerbitas, deinde vt instructiores reddantur in timore Dei, magisque ac magis in dies promouant. Itaque in persona Ecclesiæ loquitur Iſaias, vt quoties pii legerent hanc sententiam, agnoscerent se in miseris & ærumnis propiores esse Deo, quam cum prosperis rebus fruebantur, quibus semper ferè (quæ est prauitas naturæ nostræ) nimium efferrimur atque insolecimus. Idcirco nos cõstringi plagis, ac domari necesse est. Atque hæc cogitatio asperitatem penarum mitigabit, nec ab iis tantopere abhorrebimus, si eas nobis fructuosas esse intelligamus. וַחֲלִי, significat Murmur. Non est igitur accipienda hæc dictio pro articulata oratione, sed pro ea quæ index est animi constricti magnis doloribus: vt qui sũmo cruciatu anguntur, vix efficiant animi sui sensa exprimere possunt. Itaque veram, omniũque simulationis vacuum inuocationem significat: cui tunc demum homines studebunt, cum grauitè afflictu gemitus summi doloris testes proferet. Rebus enim prosperis homines velut plenis buccis loquuntur: aduersis deiecti, vix hiteere audent, animo quæ magis quam lingua affectus suos declarant. Hinc gemitus illi inenarrabiles, de quibus loquitur Paulus. Hæc igitur de piis pronunciat Iſaias, ad eos quæ restringi debet hæc doctrina. Impii enim, quauis aliquas lamentationes extorqueat dolor, magis obdureseunt, deeriorè quæ ac perniciosa redduntur.

1 Cor. 8. 9

Rom. 8. 26

17 & 18 SICEVTI prægna.) Hic duo præcipuè notanda sunt. primùm comparat fideles parturientibus, quas extremos dolores sustinere scimus, ideòque dicit erumpere ipsorum cruciatu in apertos & violentos clamores. Vnde colligimus non solum de tristitia Prophetæ loqui, quæ ex molestis vel incommodis externis oritur, sed potius respicere ad horribiles cruciatu quibus longè vehementius & atrocius torquentur piorum animi, dum iratum sibi Deum sentiunt, & cõscientiis suis arguuntur. Nullus est corporis dolor tam acerbus, qui eum co cõparari possit. & hoc disertè exprimitur particula Coram te. Deinde modum similitudinis excedit: quia vbi nullus est malorum exitus, deterior sit piorum conditio, quam parturientium. Hæc enim doloribus tandem suis

Job. 16. 21

fuis liberatæ, exultant gaudio cum partum conspiciunt, omniumque dolorum obliuiscuntur. prius verò ait nullū esse finem parienti, quia semper nouæ ærumnæ ac miteriæ imminet. & cum partum instare putant, nihil præter angores edunt. Hoc enim significat per **VENTVM**: nempe nullam doloris liberationem aut alleviationem apparere. Atque se ipse exponit continuo pōit, **NEC ENIM FACTÆ NOBIS SVNT SALVTES**, id est, nulla nobis apparet salus. **521-521**, id est, nō ceciderunt. **522** enim Cadere significat. Alii exponunt Habitare. Si eo sensu accipere libet, talis erit sententia, Non habitabunt Iudæi, id est, non redibunt in terram suam: incolæ qui eā occupant, non peribunt. Si verò sequamur vulgarem interpretationem, hoc ad impios referendum erit. Incolæ orbis nos vexant, neque cadunt: iis omnia prosperè eueniunt. Quandiu enim florent impii, necesse est filios Dei miteros esse, simileque reddi parturientibus, atque hæc conditio nobis placidè subeunda, si nobis optabile est in Dei grege censeri. Hæc quidem communis omnium tors est, vt varias atque etiam infinitas ærumnas ferant. Vnde illud veterum proverbium, **Beatum esse nō nati, aut natū statim decedere est vita.** Sed videmus pios extremis supra alios afflicti angustiis, grauiusque ærumnis exerceri. Sic enim vult Dominus ipsorum fidem probare, vt cupiditibus suis valere iustus, abdicatōque mundo, ipsi seruiant. Cum itaque Dominus peculiarem de iis sollicitudinem gerat, necesse est vt eos castiget, interim dum impios exultare & lasciuire sinit. Hic etiam monemur non vnam solum aut alteram calamitatem perferendam esse: vt ne putemus nos defunctos esse, vbi aliquas ærumnas pertulerimus: quia tempus ad nouas paratos esse oportet. Sic castigare iustos incipit Dominus, vt non statim desinat. Edemus ventum, vbi partum instare putabimus. recrudescit malum, nōque noui tubinde dolores corripient. Defungendum igitur hac militia, quando nos in ea exercere voluit. Proinde sequemur interpretationem magis vitiatam, **NON CORRVERUNT.** Vt enim Dominus tuos exhilarat, cum eis patefacit saluam suam atque vlescitur impios, sic ipsis gemendi occasio offertur quandiu hostes suos in sublime euectos, summāque imperia tenentes videt. Quod si Dominus ita olim exercuit Ecclesiā suam, nō est quod miremur idem nobis hodie quoque vltu venire. **INCOLAS ORBIS**, profanos & alienos à pietate homines intelligit. nam reliquum orbem opponit Iudææ, quam prius **227** *εἰς χλω* terram nominauit, cuiusque incolas separatim designat.

19 **VIVENT** mortui tui.) Pergit in eadem consolatione Iſaias, sermonemque suum ad Deum conuertit: in quo ostendit nihil omnino melius esse quàm animos in Deo colligere, quoties cum tentationibus certandū est. nihil enim magis periculosum, quàm in nostris cogitationibus vagari: sique indulgere, cum nihil aliud quàm nos iustum & deortum agitare, nōque in errorem impellere possint. Ergo nihil omnino tutius, quàm nos ad Deum recipere, in quo solo animi nostri conuiescere possunt. Alioquin multa occurrent quæ fidem nostram labefactabunt. Summa autē est, quia fideles custodit Deus quauis mortuus sint similes, victuors tamen in ipsa morte, vel ab interitu resurrecturos. Sed quæri potest de quo tempore loquatur Iſaias: multi enim de vltima resurrectione interpretantur hunc locum. Iudæi ad regnum Messie referunt: sed in hoc falluntur, quod statim primo Messie ingressu hoc impleri putant. falluntur etiam Christiani, quod ad iudicium extremum restringunt. Nam Propheta totum Christi regnum ab initio ad finem vique comprehendit: cum spes viuendi mundum hunc transfiliat, vt paulo pōst videbimus. Iam vt totam Prophetæ mentem melius assequamur, primò expendere conuenit non generaliter, sed solis Dei mortuis vitam promittit: loquitur autem de fidelibus qui in Domino moriuntur, & quos ipse manu sua protegit. Scimus Deum esse Deum viuorum & non mortuorū, ergo si Dei sumus, haud dubiè viuemus. Sed interea nos à mortuis nihil differre oportet. Vita enim nostra abicōdita est, nec adhuc ea cernimus quæ speramus. Itaque loquitur simpliciter de mortuis, id est, de conditione fidelium, qui in mortis umbra iacent propter varias ærumnas, quæ ipsis assidue ferendæ sunt. vnde apparet ad vltimam resurrectionem hoc restringendum non esse. Nam è contrario dicimus reprobos etiam dum viuunt mortuos esse: quia patrum Dei fauorē, in quo posita est vita, non gustat, ideoque in bruto suo stupore euanescent. Fideles verò, cum ad Deum confugiant, vitam in medijs ærumnis, atque adeò in ipsa morte obtinent: sed quoniam diem illum resurrectionis propositum habent, propriè viuere non dicuntur, vique ad illum diem, quo omnis doloris & corruptionis immunes vitam in solidum obtinebunt. Et tanē Paulus rectè admonet, præposterum fore ordinem **Col. 3.4** si vita fruerentur donec Christus, qui fons est vite eorū, apparuerit. Ideoque diximus Iſaiam viuensum Christi regnum comprehendere. nam etsi huius consolationis fructum percipere incipimus cum in Ecclesiam cooptamur, non prius tamen eo in totum potiemur, quàm aduenerit vltimus ille dies resurrectionis, quo omnia perfectissimè instaurabūtur: qui etiam ea ratione vocatur **1** **Thes. 2.2** dies restitutionis. Hoc ad leniendos piorum dolores vnicum remedium est, oculos in exitum cōducere, quo Deus ipsos à reprobis discernit. Sicut mors naturaliter omnibus Adæ filiis interitus est, ita miseræ omnes quibus obnoxii sunt in mundo, præludia sunt mortis. Ideoque vite eorum nihil aliud est quàm mortalitas. Sed quia Christi beneficio aboletur maledictio Dei tam in exordio, quàm in fine mortis, meritò quicūque in Christi corpus dicitur moriendo viuere: quia mala omnia illis adiumenta sunt in bonū. Vnde fit vt semper ex abyſſis mortis victores **Rom. 8.21**

Matth. 22

32

Col 3

Rom. 8. 23

24

Col. 3.4

1 Th. 2.2

Rom. 8.21

emergant, donec in solidum capiti suo vintantur. Quare vt cenſamur inter Dei mortuos, quouſi vitam fideliter cuſtodit, ſupra naturam aſſurgere nos oportet. Hoc idem melius exprimitur per nomen **cadaveris**, aut **Cadaveris**, acſi diceret, Non obſtare Dei potentia diuturnam putredinem qua videntur conuumpi, quo minus integri reſurgant. Quantum ad phraſim attinet, vertunt alii, Cum cadauer te meo. Alii reſolunt, Qui iunt cadauer meum. Alii ſubaudiunt particulam ſimilitudinis, Sicut cadauer meum. Sed qua optime conuenit ſenſus ſi nihil addendo vel mutando ſimpliciter tenemus quod verba ſuauis, malo appoſituè accipere. Saltem nomen hoc data opera interitur, vt ſe toti Eccleſiæ aſſociet Propheta: at que ita Dei mortuos ſe annumeret in ſpem reſurrectionis.

Phila. 16. 10
2 Cor. 4. 13
Num. 23.
19. & 24.
13

Quod autem iui peculiariter meminit, maiorem confirmationem aſſertit huic doctrinæ. Eo enim ſe ex animo loqui teſtatur, atque hanc confeſſionem fructum ſidei eſſe oſtendit iuxta illud, Credi di, properea loquutus ſum. Poſſent enim alioqui profani homines conceſſari de miſericordia Dei & vita æterna, qui tamen nihil animo de ſe perſeuerant habuerunt. nam & Balaã ſciebat ſe vera loqui nec tamen vſum ex vaticiniis ſuis fructum percipiebat. Aliter hic loquitur Propheta, proficitur enim ſe ex eorum numero eſſe, qui vitam adſeptum iunxit atque ita ſignificat ſe libenter ſeire omnes ærumnas & calamitates, quibus Dominus ipſum mortificat, cã, que perſeire malle, quã florere cum impis. Hoc modo teſtatur ſe non loqui de rebus ignotis, aut que nihil ad ſe pertinent: ſed quas experientia ipſa didicerit: tanquã ſe iudicia præditum eſſe oſtendit, vt libenter ſe iis cadaueribus annumeret, quæ in vitam reſtitutum in conſidit: atque ideo malit cadauer eſſe & cenſeri, modo cenſetur membrum Eccleſiæ, quã extra ipſam viget, atque hinc plus efficaciz habet doctrina. Eam autem ſuperiori ſibi ſententiæ opponit qua dixit de impiis, **NON VIVENT**. Eſt enim ipſi ſublata ſpes reſurgendi. Si quis obiciat reſurrectionem non piis tantum, ſed reprobis quoque communem fore, facilis eſt ſolutio. nec enim de reſurrectione ſolum tractat Iſaias, ſed de ſcientia qua pii fruuntur. Reſurgent quidem improbi, ſed ad interitum temporum. itaque exiit, aliis eis futura reſurrectio eſt, cum piis ſalutaris & glorioſa futura ſit. **INCOLAS PVLVERIS** fideles vocat, qui ſub cruce & ærumnis humiliantur: quique in ipſa vita moriem præ oculis aſſiduè habent. Fruuntur quidem beneficiis Dei in vita: ſed hac metaphora miſeram eorum conditionem ſignificat Iſaias, quod imaginem mortis gerant. nam ex ærumnis hominem mortificari, & tandem concidere oportet, donec prius interiratur, vt interior renouari poſſit. Nos igitur libenter in puluere iacere, atque humiliari oportet, ſi huius conſolationis participes eſſe velimus. Itaque mortuos **EXPERGIſCI**, atque **EXULTARE** iubet: quod ab eorum conditione vehementer alienum eſſe videtur: nam apud eos nihil præter triſte ſilentium eſt. Manifeſtum igitur diem men notat inter electos Dei, quos ſepulchri corruptio & habitatio pulueris non orbabit cæleſti virtute quominus expergeant: & reprobus, qui à Deo vitæ fonte & Chriſto ſeparati viuendo tabeſcunt, donec toti à morte exorbeantur. Iam **ROREM** herbarum illis promittens, concinna & elegantiffimilitudine hanc doctrinam illuſtrat. videmus enim herbas, ac præſertim pratorum, hyme exareſcere, ita vt penitus mortuæ videantur: nec enim aliter ex ſuperficie iudicari poteſt: ſubtus autem radices latent, quæ cum ineunte vere rorem ebberint, vigorem ſuum emittunt: ita vt herbe ante a ſiccæ & aridæ, reuireſcant. Hoc modo priſtinum vigorem recipiet populus, poſtquam vberem illo gratiæ Dei rore fuerit irrigatus, tamen prius omnino contabuiffe atque emarcuiſſe videretur. Porrò hæc ſimilitudines ductæ à rebus paſſim cognitis, non parum efficaciz ad perſuadendum habent. Si rore irrigatæ herbe reuireſcunt, cur non ipſi gratia Dei irrigati reuireſcemus? cur non corpora noſtra, quauis emortua & putrida reuiuſcent? nonne maior eſt noſtri cura Deo, quã herbarum? & Spiritus maior quã roſis efficaciz? Simili argumẽto vitur Paulus ad Corinthios, cum tractat de reſurrectiõne: ſed qua ſimilitudinem ſuam in alium vſum accommodat, ſatius eſſe arbitror nunc ab ea abſtinere, ne eum locum cum iſto confundamus. Satis enim eſt, ſi ſimplicem Prophetæ ſenſum teneamus. In fine verſus vbi reddidi, Terra mortuos eiciet, vertunt alii in ſecunda perſona, Terram gigantum proſternes: vel. In terra proſternes gigantes, quam interpretationem non improbo, cum id verba ſignificare poſſint: ſed prior contextui magis conuenire videtur, quauis ad ſummam doctrinam parum interſit. Hæc enim referenda ſunt ad eam conſolationem de qua prius loquuti iumus.

Iob 5. 29
Act. 24. 15

2. Cor. 4. 16

1. Cor. 15. 36

20 **VENI** popule mi.) Hoc verſus filios Dei ad pœnitentiam hortatur, vt ſeſe contineant, & moderatè ferat ærumnas & calamitates, atque inuicti ſtent aduentum ſæuæ tempeſtatis, quibus perituri eſſe videbuntur. **Que** adhortatio valde neceſſaria fuit. nam calamitoſus populi ſtatum, qualis poſtea ſequutus eſt, in ſpeciem valde alienus erat ab illa promiſſione. Propheta igitur perturbationem populum, & anxium quod ſe recipiat, tanquã manu apprehenſa, ducit in recessum, vt illic placidè lateat, donec procellæ & tempeſtates ſedentur. Porrò ſuum populum nominans, non ex ſua ſed ex Dei perſonalitate loquitur. **PERGESSVS**, intelligit peccatum & tranquillum animi ſtatum: vbi colligimus nos ipſos, ac munimus certa fiducia, Dominumque placidè expectamus. quẽ admodum Abacuc denuntiat calamitatibus quæ inſtabunt Iudæis, ait ſe in ſpeculam ſuam, id eſt, in tutum locum aſcendere vbi patienter & quietè expectet. Idem iubet hoc loco Iſaias, vepii, dum ſe variis agitationibus conceſſi ſentiant, quibus ſuſtendis eſſent impares, in cubiculo vel recondito loco

Abac. 2. 1

loco se se contineat. Sed quia non sufficeret semel munitos esse contra suos tēpestatum impetus, iubet etiam ostia claudere: quod ad constantiam refertur: ac si præcipiet diligenter cauendum, ne vlla rimula diabolo ad nos pateat. Facile enim periret, atque in amicos nostros penetrabit, si aditus ei vel minimus præbeatur. Cæterum LATITARE vel abcondi iubens, significat tutissimum fore asylum fidelibus, si se colligant, atque patienter Dominum expectent. Nam etsi viriliter ac strenuè certandum nobis est, quia tamē Dei virtus se exerit in nostra infirmitate, nihil melius est quàm humiliter confingere tub Dei alas, vt trepidis plenam securitatem afferat. Demū quia præcipit sumus natura, atque impatientia abripimur, eum præiens Dominum auxilium non sentimus: ideo dicit momentaneas esse has procellas. Nobis quidem assiduè cum ætumnis consistendum est, nec finis vllus quando viuiuis sperari debet, atque eo fit, vt ætumnæ nostro iudicio sint admodum diuturnæ. Sed si contentiamus ad illam æternitatem, in qua gaudis immortalibus perfruemur, vix exiguum quoddam momentum erit, quemadmodum etiam Paulus momentaneam afflictionem, quas hic patimur, leuitatem ad pondus illud æternæ gloriæ quod expectamus, minime comparandam esse ostendit. Vbi adiungit, Donec transeat, omnem dubitationem vult eximere fidelibus: ac si liberum paulò post exitum promitteret. Indignationem simpliciter interpretor Calamitatem quæ ex ira Domini proficiscitur. Alii ad hostes referunt, quod ego minime quidem improbo: sed prior sensus mihi magis placet. Videmus enim Prophetas seduo inculcare, nihil nobis euenire malorum nisi ex manu Dei: qui non temere ea nobis infligit, sed nostris scelibus & flagitiis prouocatus. Hinc monemur iram Dei non fore perpetuam aduersus Ecclesiam ipsius: sed hinc tandem, vt procellis & tēpestatibus, affore. atque eò fit vt fideles eam ætuo in animo sustineant. Vnde alibi dicitur, iram Domini portabo. Sciunt enim se in salutē ab eo castigari. Dominum porro, vt nuper attigi, loquentem introducit, quò plus exhortatio ipsius habeat auctoritatis.

21 QVONIAM ECCE) Gratissima est pius tentatio, cum impios furorem suum imponē exercere, nec reprimi à Deo vident. putant enim se ab eo esse destitutos. Huius ergo tentationi occurrit Isaias, atque ostendit Dominum, tametsi dissimulauerit ad tempus, maturè ad opem ferendam accinctum fore, & vlciscendas quæ populo suo illatæ fuerint iniurias. Ac per vocem Egætius, Deum ita manum suis porrigitem describit, ac si prius latuisset: quòd pii eius opem non tentarent. Hac enim ratione ipsum egredi ait, ac prodire in publicum ad fecundas supplicias iudiciumque exercendum: ac si antea velut priuatus domi sedisset. nisi fortè allusio sit ad Satiuam iuniorum, quæ loquendi ratio passim obuia est in Prophetis. Quauis profanis gentibus contemptui sit Arca fœderis in obscuro loco reposita, prætenti tamen virtutis & gratiæ experientia sentiosos fideles nõ ferens nec iniustiter Deum in illo lacratio inuocari. Interim manet semper illa ratio, quauis increduli Templum velut ignobile aliquid turgurium derideant, Deum tamen inde per oditurum suo tempore, vt per totum orbem appareat populi sui vindex. Atque hic sensus aptior est, quàm si locum Dei interpretemur Cælum, ex quo egredietur: nam plus quiddam exprimere voluit Isaias. Cum enim cælos nominant Prophetæ maiestatem Dei & gloriam nobis proponunt: hic verò ad sensus nostros respicit, cum scilicet Deum nobis auxilium ferre percipimus, qui antea latere & quiescere videbatur. Particula demonstratiua & participio temporis præsentis vsus est certitudinis causâ: deinde ne fidelibus molestum sit tolerantia frenare suos affectus, vtque ad illius aduentum. Eòdem pertinet quod addit, Ad visitandum iniquitatem: quia natura Dei, qui mundi iudex est, consentaneum non esset inultam peccandi licentiam dare impiis. In verbo autem Visitandi satis nota est metaphora: quia quantisper iudicia sua differt ac suspendit, eum nihil videre, aut oculos auersos habere existimamus. Ponderus etiam subest in voce Super ipsum: sicuti sæpe dicitur, Impios suis insidius sibi laqueos tendere vel fodere foueam. Sensus ergo est, noxas omnes reditus in capita authorum. Postmodò hoc quoque valde emphaticum est, quòd TERRA DISCOOPERIET &c. Nunc sanguis innoxius dum fuditur & calcatur ab impiis, haeritur à terra, quæ cum velut sinu suo excipit: interea mors piorum obliuione perpetua induci ac deleri videtur, vt etiam in conspectum Dei nunquam veniat. Hoc quidem homines putant: sed Dominus longè aliter pronuntiat. Significat enim cædes illas aliquando reuclatum iri, vt in rationem veniant. SANGVINE S igitur terræ vocat, quos terra hausit quemadmodum Genesis 4. dicitur terra aperuisse os suum, cum sanguis Abel effusus est. Illic enim Dominus exaggerat atrocitatem eriminis, quòd terra eo sanguine polluta sit: proinde ostendit quàm pretiosa & quantæ sibi curæ sit mors piorum, quam tandem minime inultam esse patietur. Armabitur terra ipsa ad vlciscendas cædes & sæuitias quas pii à tyrannis & veritatis hostibus passi sunt: nec vlla effusa est gutta sanguinis, cuius eis ratio reddenda non sit. Est igitur reuocanda in memoriã, assiduèque ob oculos ponenda hæc consolatio, cum impii nos cadunt, rident atque subannant, omnèque genus contumeliæ & sæuitiæ in nos exercēt. Tandem enim patefaciet Deus quàm non irritus sit clamor innoxii sanguinis: quia nunquam fo-rum obliuisci potest.

2 Cor. 12. 9

2. Co. 4 17
Rom. 8. 8

Amos 3. 6

Mich. 7. 9

Mich. 1. 5;
Abac. 3. 13;
Zach. 14. 3Psal. 9. 16;
Eccl. 7. 7

Genes. 4.

Psal. 116. 15

Luc. 18. 7

1 **I**N die illa visitabit Iehoua gladio suo duro, & magno & forti, super Leuiathan serpentem penetrantem, & super Leuiathan serpentem flexuosum, & occidet draconem qui est in mari.

2 In die illa vineæ ruboris canite.

3 Ego Iehoua custodiam eam, singulis momentis irrigabo eam: ne visitet eam (hostis), noctu & interdum custodiam ipsam.

4 Furor non est mihi: Quis me committat cum vepre & spina? Graduar hostiliter per eam, incendam penitus.

5 An apprehendet robur mecum, vt faciat mecum pacem: mecum, inquam, pacem faciat?

6 In posterum radices mittet Iacob: pullulabit, & florebit Israel, & implebuntur facies orbis fructu.

7 An iuxta plagam percutientis eum percussit eum? an iuxta cædem cædentium eum casus est?

8 In mensura in emissione eius disceptabis cum ea: etiam cum flauerit vento suo violento in die Euri.

9 Itaque hoc modo expiabitur iniquitas Iacob: & hic omnis fructus, ablatio peccati eius: cum posuerit cunctos lapides altaris sicut lapides calcis confractos, vt non resurgant luci & imagines.

10 Ciuitas tamè munita erit solitaria: locus habitatus erit desertus, ac delictus quasi solitudo. Ibi pasceatur vitulus, & ibi accubabit, & absument summitates eius.

11 Dum arefces messis eius frangent eam, mulieres venientes accedent eam: quia non est populus intelligens: propterea non miserebitur eius factor eius, & fictor eius non erit illi propitijs.

12 Accidet tamen in die illa, vt excutiat Iehoua ab aluco fluminis ad fluum Aegypti: & vos congregabimini vnus ad vnum, filij Israel.

13 Accidet etiam die illa, vt clangatur tuba magna: & venient qui perierant in terra Assur, & dissipati erant in terra Aegypti: & adorabunt Iehouam in monte sancto, in Ierusalem.

IN CAPVT XXVII.

IN DIE ILLA.) Hic Propheta in genere loquitur de iudicio Dei, atque ita vniuersum regnum Satanæ comprehendit. Nam cum prius loquutus esset de vltione Dei exercenda aduersus tyrannos & impios qui sanguinem innoxium fuderint, nunc vltius progreditur in promulgando huius vindictæ edicto. Nomen LEVIATHAN variè interpretantur: verum in genere simpliciter significat vel serpentem magnum, vel balenas & marinos pices, qui ingenti magnitudine ad monstrum accedunt. Et si autem conuenit hæc descriptio Aegypti Regi: sub vna tamen specie alios quoque Ecclesiæ hostes complecti voluit. Nec verò mihi dubium est, quin allegoricè de Satana, totòque eius regno tractet, eum sub portentosi cuiusdam animalis figura describens: & interea perstringens obliquas artes, quibus se ad nocendum insinuat. hoc autem modo multis dubitationibus occurrere voluit, quibus tubinde agitatur, cum Deus pronuntiat se nobis ad futurum, atque ex aduerso Satanæ vires, astum, & fraudes experimur. Est enim miris artibus instructus ad nocendum, horrendamque truculentiam exercet in filios Dei. Verum hæc omnia ostendit impedimento non fore, quominus hoc regnum Dominus destruat atque evertat. Certum est quidem hic non tam agi de Satana in se, quàm de organis ipsius, quibus videlicet exercet regnum suum, & Ecclesiæ Dei molestus est. Hoc igitur regnum, tametsi infinitis astutijs instructum sit, mirabilique polleat virtute, tamen à Domino destruetur. Quod vt persuadeat Propheta, ex aduerso opponit gladium Domini durum & fortem, quo facile hostem tam robustum quàm fraudulentum conficiet. Obseruandum

uandum igitur, nobis assidue cum Satana, quasi immani quadam bella, negotium esse: mundum vero nobis instar esse maris, in quo vagamur. in eētantur nos variaz belluar, quæ nauim nostram euertere, nôique demergere conantur: nec quicquam est subsidium quod ad nos tutandos ebfistat. re possit, nisi Dominus opem ferat. proinde hac descriptione Propheta exprimit e voluit, quantum periculi ab hostibus adeo potentiibus, tamque furiosis & insidiotis imminet. Nam ad extrema statim redigeremur, ac tūmque esset de nobis omnino, nisi te Deus opponeret, a quo occurreret eum inexpugnabili sua potentia, quia non nisi eius gladio exitiale hoc Satanæ regnum deleri potest. Sed notandum quod initio vertus dicit, IN DIE ILLA. Significat enim perimiti Satanæ vt aliquā tū temporis stabiliat & tueatur regnum tuum. sed tandem futurum vt intreat. sicut etiam Paulus docet, Deus breui conteret Satanā sub pedibus vestris. Quæ promissio subindicat nondum impletum esse militiæ tempus, & fortiter pugnandum esse, donec sternatur ille hostis, qui cōtū victus, bellum reparare non desinit. Quare assidue cum ipso conficiendum, & sustinendi victio lentū impetus quibus in nos incurrit. sed ne defatigemur, respiciendam est in istū diem quo vires eius omnes frangentur. Epitheta quibus Lemathan insigunt, pari in dolos & astutias, partim vni apertam designant. interea significant prædicitum inexpugnabili virtute. Nam cum ברוח Vestem significet, metaphorice vis penetrandi notatur hac voce: vel propter virulentos motus, vel propter violentiam. Secundum nomen deducitur ad verbo לקק, quod Peruertere significat: vnde transferitur ad obliquos & contortos flexus.

2 IN die illa.) Nunc docet hoc totum in Ecclesiæ salutem fore: quia suis consiliis Dominus, quos in fidem & tutelam suam recepit. vt ergo restituarur Ecclesia, Satan, totūmque eius regnum in nihilum redigentur. Atque huc pertinent omnes vltiones quas de hostibus suis iunxit Deus, vt te Ecclesiæ conuulere ostendat. tamen si verò hic Ecclesiam non exprimat Prophetæ: tatis tamen ostendit te eam hac congratulatione cōpellare. Imò hæc figura magis emphatica est, quàm si dittere loquutus esset de populo Israel: quia quum tota vinea præstantia partim ex situ & plantatione oriatur, partim ab assidua cultura pendeat, si Ecclesia Dei vitis est, colligimus eam non ex-celle re nisi & gratuito fauore Dei, & continuo beneficentiæ tenore. Eadem etiam similitudo exprimitur singularis erga ipsam Dei amor qua de re fusius capite 5. differuimus. Porro vocat v. 1. NEAM RVBORIS, quasi præstantissimam. nam per Vinum rubrum in Scripturis (si quis a- hios locos expendat) præstantia significat. Tunc igitur hoc Canticum in Ecclesia eam posse dici, quoniam interea futurum erat, vt miserè dissiparetur, horrida que & inculta iaceret. postea vero talem instaurationem fore prædicit, vt fructu vberissimo repleatur, ex qua emerget amplissima materia canendi.

3 EGO IEHOVA.) Hic Dominus suam in colenda & custodienda vinea curam & sedulitatem prædicat: ac si diceret nihil se omittere quod ad munus prouidi & industrii patrisfamilias pertineat. nec solum quid facturus sit testatur, quando lætitiæ & gratulationis tempus adueniet, sed beneficia recitat, quibus prædem assueuerant Iudæi, vt spes illis in futurum tempus crearet. Interea subaudienda est tacita antithesis in eodē tēporis, quo visus est Deus curam ipsius abieciisse, vt tunc nihil differret à deserto. Hæc igitur ratio est cur vinea Domini direpta & vastata sit: nepe, quod Dominus eam deseruit, atque hostium prædæ exposuit. Vnde colligimus nullum fore statum nostrum simulatque à nobis recesserit Dominus: quod si adsit, omnia bene habebunt. Duas postea commemorat diligentia: suæ partes, quod ad singula momenta eam irriget: deinde sepiat contra latronum & pecorum incurfus, aliâque noxas. Duo enim hæc potissimum in conseruanda vinea requiruntur, cultura scilicet, & custodia. Irrigandi verbo comprehendit quicquid ad culturam ne- cessarium est: ac promittit se nihil prætermitturum quod ad eam viuandam pertineat. Debet autem accedere & custodia. nihil enim profuerit magno labore vineam coluisse, si latrones aut peccora in eam irrumpant. Dominus ergo te custodiam adhibiturum promittit, ne vllam noxam patiar: vt commode fructus maturecant, suoque tempore colligantur. Quauis ergo multa aduersa ingruant, atque hostes & furioz bestiaz magno impetu vineam inuadant, pronuntiat Deus te esse in intermedium, vt illas tam & incolumem ab omni iactura tueatur. Quia verò certum huic Cantico dicit præfugit, meminimus si quādo à uis partibus cesset, non protinus spem abiiciendam esse. Itaque si nos ad tēpus vexari & diripi sinat, tam se curam nostri minime abieciisse tandē ostendit.

4 FVRO non est mihi.) Hic vertus continet eximiam consolationem, quia exprimit in-credibilem amoris affectum, quo populum suum quauis improbi ac peruersi ingenui prosequitur. Induit enim Deus, vt videbimus, personam patris grauitè offensis, qui ita filio irascitur, vt tamen magis cōdolet: & iponte ad misericordiā propensus sit: quia præualeat dilectionis ardor. Denique ostendit non posse electos suos ita sibi odio esse quin dum eos grauissimis penis afficit, paterna tamen beneuolentia prosequatur. Scriptura autē nobis Deum variè deseribit. Interdū enim irascitur, interdū terribilisque eius aspectū proponit: interdū verò nihil præter mansuetudinē & clementiā præ se ferentē. idque tam variè, quod bonitatis eius capaces nō omnes sumus. Ideo peruersē cum peruersis, cum sanctis verò sanctē agere cogitur: quemadmodum à Dauide Psalmo 18. descriptum est. talem enim se nobis præbet, qualem cum esse patimur: nam ipsū ad seueritatem peritica-

cia nostra adigimus. Hic autem Propheta non promiscuè de quibuslibet, sed tantum de Ecclesia loquitur, cuius scelera et si Deus castigat, vitia que corrigat, non tamen exuit patris affectum. Ita dū in ligna ur, vult tamen saluum manere. Ad eam igitur hæc sententia restringenda est, vt sit relatio inter Deum & populum ipsius electum: cui se alium quam patrem præbere non potest, cum in reprobos hostiliter excandescat. Itaque videmus quanta hic consolatio afferatur. nam si intelligimus nos à Deo vocatos esse, statuere hec propriè illum nobis non irasci, ac ne posse quidem, quòd nos affectu tam stabilitate firmo cõplexus sit, vt eum exuere nunquam possit. Certum quidem esse ple-rosque tunc fuisse Deo exosos in populo illo: sed adoptionis suæ respectu dilectum sibi fuisse pronūtiat. Iam quò mollior & tenerior fuit Dei affectus, eò minus excusabiles fuerunt quicquæ sua prauitate prouocauerunt eius iram. nec dubium est quin hæc circumstantia crimen aggrauet, quòd ingenium quodammodo mutare cogitur eorum malitia. Nam de mansuetudine sua præfatus, ex abrupto clamat, **QVIS COMMITTET ME** cum vepre & spinâ: vel (vt alii vertūt) **Quis me ponet vepre & spinam?** Quanquam non malè etiam quadraret legere, **Quis mihi vepre opponat vt eum eo congregat velut spinâ?** Nec enim inter duas istas voces copula interi-citur. Quanquam libenter primum sententiam retineo, quòd Deus sibi cum tribulis vel spinis negotium esse optet, quas iræ suæ flamma liberè consumat. Si quis malit hic coargui dubitationes que nobis sæpe ex incredulitate obrepunt, eum Deum aduersum nos ira inflammatum concipimus: ac si diceret, Erratis quòd me vepri & spinæ comparatis est, Astringitis mihi a teram & rigidam naturam: fruatur suo sensu, quem tamen alienum esse à Prophetico arbitror. Quòd etiam putant alii Deum induere personam hominis sese ad iracundiam acuentis: ac si diceret, Nolo amplius tam facilis esse, eaque indulgentia vt qua solitus sum, magis coactum videtur quam vt longa refutatione indigeat. Verum quidem est, eum Deus elemens & misericors sit natura, nec quicquam magis ab ipso alienum sit quam sequitia aut ferocitas, eam velut mutuari aliunde. Sed illa quam attuli interpretatio, per se ad alias refellendas sufficit: Deum scilicet dolenter conqueri sibi non potius cum spinis quam cum vite sua esse certantem: quia dum reputat hæreditatem suam esse, parere cogitur. Quod deinde sequitur, **HOSTILITER** gradiat & comburam, expositionem meam confirmat. combustio enim ad vepres & spinas pertinet: quibus cum si negotium sibi esset, innuit se eas omnes exstutum: ideo autem mitius agere, quòd ipsius vinea sit. Hinc colligimus quòd non excandescit in nos Dominus, hoc non meritis vllis hominū, sed gratuita ipsius electioni tribuendum esse. Satis enim ostendit his verbis, **QVIS DABIT** sic iustam causam habere nobiscum præliandi, atque etiam hostiliter nos per-dendi, nisi misericordia erga Ecclesiam suam retineretur. Essemus enim vt spinæ & vepres atque similes impiis, nisi nos Dominus ab eis secerneret, ne cum iis vnà interiremus. Si particulam In prælio, quam reddidi per aduerbium Hostiliter, cõtexere libeat eum verbo **Quis me committet,** hoc quoque modo sensus non malè constabit.

5 **AN APPREHENDET.** In sæpe distinctiua particula est: ideoque hunc locum exponunt, ac si bis hac particula vteretur, Aut apprehendat vires meas, aut pacem mecum inear: id est, Nisi mecum in gratiam redeat, vires meas sentiet magno suo malo. Alii paulò secus, **Quis apprehendet robur meum?** id est, cohibebit. Sed interpretationem hanc omitto, quia videtur nimis coacta: redeo ad illam que magis recepta est. Existimant autem Deum minari Iudæis, vt omnes rationes & vias tentet, quibus in viam reuocari possint. necesse enim est vt Deus variis nos modis sollicitet, quòd eius indulgentia & bonitate abuti soleamus, ideoque sæpius denuntiat nobis penam nostræ ingrati tudinis: quem ad modum hic facere videtur Isaias. Nisi bonitatem meam amplecti & respicere velint, quòd mecum redeant in gratiam, experientur vires meas quas hæcenus cohibui. Quanquam possit etiam diuersus sensus fortè æquè commodus elici, ac si hortetur Deus populum ad agnitionem virtutis suæ quæ ad querendam reconciliationem eum adducat. vnde enim tam crassa securitas, vt non terreamur ira Dei, nisi quia de eius potentia non satis honorificè sentimus? Cæterum, malo pro interrogatione accipere, vt etiam aliàs sæpe hoc significatu occurrit: An apprehendet robur meum, vt mecum pacem inear? ac si pater sollicitus & anxius de filio suo, gemens quereretur, An non sibi hic nebulo beneficii patietur? nec enim video qua ratione debeam ipsum tractare. seueritate ferre non potest: bonitate verò mea abutitur. quid faciam? abdicabo illum, nisi respiciat: ac tum sentiet quanta erit illa potestas patria, qua cum hæcenus conseruauit. cum indulgeret sibi non patiat, eum summo iure tractari necesse est. An non igitur apprehendet tandem quanta sit mea virtus, vt mecum in gratiam redeat? Hoc autem melius intelligemus, si consideremus fontem omnium malorum esse, quòd diuinæ bonitatis sensu non tangamur. nam si nobis veniret in mentem quanta à Deo beneficia accepimus, facile à sceleribus & flagitiis reuocaremur, & cum eo in gratiam redire euperemus. Hic videmus quam sollicitus sit de salute nostra Pater cælestis, qui potentiam & bonitatem suam à nobis apprehendi vult, vt experiamur quid valeat, cuiusque magis ac magis participes esse possimus. nec enim minus familiariter nobiscum agere vellet, quam cum suis liberis, nisi cum malitia nostra prohiberemus. Cum igitur indulgentiæ eius paternæ capaces non simus, necesse est vt robur suum & maiestatem ostendat: vt ea perterriti, & sensu

ſenſu iudicii commoti, ſupplices ipſum deprecemur, pacemque & veniam vtrò petamus. Hoc autem fit vbi verè ad ipſum cõuertimur, quãdiu enim nobis ipſi placeamus, vtrinq; noſtris adulamur, ei diſplacere necèſſe eſt. Quòd ſi pacem ineamus cum ipſo, bellum ex aduerto cum Satana & peccato iudicandum eſt. **Quantopere verò reconciliari nobiſcũ expetat Deus, clarus ex repetitione patet, ſe propẽſum & facilem eſſe ad dandam veniam vno verbo docere poterat. Ergo b. s. inculcans, V T FACIAT MECVM PACEM, vtrò ſe & quidẽ feruenti deſiderio, ad delendas omnes offenſas accurrere exprimit.**

6 **IN poſterum.)** Nunc ipſa comprobat illum amorem de quo antè loquutus eſt. Quod vt melius intelligamus, veteris illius populi ſtatuſ considerari debet, nam hæreditas Dei erat, non meritis ipſius, ſed beneficio adoptionis. Et autem ſic meriti iratei poterat Dominus, vt ipſi in perderet omnino, ac deleret. A tanto rigore abſtinuit, quòd negotium ſibi eſſet enim vinea & hæreditate ſua. Hoc enim tantum ſpẽſtabat, vt populus reatum ſuum agnoſceret, atque in gratiã rediret. Itaque ſuperiori ſententiã hanc promiſſionem adiunxit, ne populus potentia illa, quã iudicia Dei, plagas & flagella proponit, nimium territus deſiceret. Hic enim iudiciã Dei tenens nos in deſperationem conicere poſſet, niſi ſpem aliquam reſtitutionis conſpiceremus. Ideo dicit, **IACO B ÆMITTET ITERVM RADICES.** Tametiã extenuabo Eccleſiam meam, atque ad ſummam paucitatem redigam, tamen in priſtinum & florentem ſtatum reſtituetur, ita vt vniuerſum orbem impleat, magis enim ac magis augebitur, vbi ſemel redierit in gratiam. Elegans autem eſt hæc radicem tranſlatio, quoniam ira Domini quodammodo reſecatur, vt videamur percipi proſtus ac mortui: ſed quantumcunq; Dominus Eccleſiam ſuam affligat, radices nunquam interitũ ſinit, verũ interim latent, ac fructum tandem ſuum emittunt. Quòd earum radicem ſiuctũ orbẽ terrarum impletum iri dicit, hoc Chriſti aduentu factum eſt: quo per Euangelium collectus eſt & multiplicatus populus Dei: atque Iſrael cum Gentibus coaluit in vnũ corpus, vt dicitur in quòd prius inter ipſos erat, tolleretur. Euangelium autem, & quicquid ex eo fructus manuit, a Iudais produiſſe ſcimus. Epheſ. 2. 14
Iſa. 2. 3
Io. 4. 22

7 **ANIUNTA percuffione.)** Confirmat ſuperiorem ſententiã, ac demonſtrat certa & perſpicua teſtimonia bonitatis & miſericordiã Dei extare in ipſis flagellis: quia ſic Dominus populum ſuum caſtigat, vt rigorem temperatũ temper aliquid miſericordiã relinquat locum. Variè etiam exponitur hæc verus, ſic enim nonnulli interpretantur, An ego percuffi Iſraelem quicquid modum feciſſent hoſtes? Aſſyrii enim nullo modo pepercerunt, à quibus extremam crudelitatem expertus eſt. Ego verò mihi in ira mea moderatus ſum, nec ita percuffi ac ſi ipſum perdeie voluiſſem: in quo melioſt non eſſe ſatis probaui. Verũ alia expoſitio mihi magis placet, quã etiam vulgò recepta eſt: vt hic differentiã inter fideles ac reprobos ſtatu intelligamus, vtroque enim promiſcue ponit Dominus: ſed diuerſo modo. Nã dum viciſſit reprobos, fraena laxat irã ſuã, quòd nihil aliud habeat propoſitum, quã vt ipſos perdat. Nam vana irã Dei, eãque exitio deſtinata ſunt: nec vllum bonitatis Dei guſtum habent. Dum verò pios caſtigat, iram ſuam moderatur, & aliquidque & diuerſum proſus finem habet. Eos enim vult reducere in viam, ſibi que adungere, quò melius in poſterum eis proſpectum ſit. Quãri tamẽ poteſt, cur hic Propheteta relatiuo vtatur, inquiens, Percutientis eum? Reſpondeo id factum eſſe, quòd sæpe Dominus impiorum miniſterio vtatur in nobis caſtigandis: quò nos magis deiciat atque humiliores reddat. Hoc autem grauiffimam sæpe nobis tentationem affert, cum ſcilicet nos impiorum tyrannide premi ſinit. Dominus dubitamus enim an ipſis faueat, nos autem velut ex oſo deſtituat auxilio ſuo. Vt huic dubitationi occurrat, ait ſe quidem permittere, vt impii populum ſuum affligant, & liberè ad aliquod tẽpus graſſentur: ſed eos tandem pœnas daturos ſuã impietatis longè acerbiores iis quas ipſi pios inſiſerint. Si quis tamen priorem interpretationem ſequi malit, non repugno: nempe, Dominũ hoſtiliter nobiſcum acturum non eſſe. vnde etiam illa ſententiã, Melius eſſe in manus Dei, quã in manus hominum incidere, quia Dominus pacti ſui nunquam obliuiſci poteſt, quo pollicitus eſt, ſe humaniter & paterno modo cum Eccleſia acturum. Rom. 9. 22
2. S. m. 2. 4.
1. 4.
1. Chro. 21.

8 **IN menſura.)** Comprobatio ſecunda eſt diuinã miſericordiã erga electos omnes, quos in hunc finem caſtigat, ne eã: pœnã que quas eis inſigit mitigando, ſic inſirmitatis eorum rationem habet, vt nunquam eos ſupra modũ grauari patiatur. Quod attinet ad vocabulũ **MENSURAE**, interpretes omnes conſentiunt eo moderationẽ ſignificari, eſt enim nobis alioqui intolerabilis Domini manus, eãque in nihilum redigeremur: ſed eam ſuſpendit: & fidelis eſt, vt ait Paulus, vt nõ in manu præbuerunt. Sed cum nequam earũ probare poſſim, eas in medio relinquo. Probabilior mihi videtur eorum interpretatio qui dicunt, **IN MENſURA** eius, id eſt, in plantis: vt ſignificet Dominum non in externis ſolum res, ſed in eorum perſonas animaduertere. Scimus enim Cor. 10. 13
Iere. 10. 24

varias esse Domini castigationes. leniores autem & moderatores sunt quibus externa tantum bona, quæ Fortunæ appellant, nobis admittit. Sic igitur à Deo puniri fideles ait, vt non tam eorum perionas affligat, quàm ea quæ ad vitam necessaria sunt admittat: vt frumentum, vinum, oleum, & reliqua eius generis quæ terra producit. *h*u enim Emittere & Producere significat. Sed est mihi alia expositio quæ propius ad Prophetæ mentem accedit. *I*N *E*MIS *S*IONIS dicitur cum Ecclesia Deum, quia etiam ramos, ad eò iuc truncum ipsum abiecit, non tamen penetrat ira eius vsque ad radices, vt rursus pullulet semper enim vigor aliquis hæret in radicibus, quas nunquam interire sinit. Atque id cum superioribus congruit, vbi promissit fore vt Israel fructus æderet. Exponit ergo quod prius dixit, *I*N *M*ENSVRA: nempe, vt radicem ipsam non euellat. Resecat enim Dominus quod extrinsecus apparer, vt ramos & folia: integram verò radicem tuetur & conseruat, At è diuerso reprobos euellit radicitus, atque ita præcincidit, vt nullo modo resurgere possint. Vbi alii vertunt *F*LAVIT vento suo, clarius resoluerè visum est, Tametsi flauerit. Persequitur enim metaphoram qua ad herbas & plantas alluserat. Hæ autem flante vento aliquo rigidiore, exarescunt: sed in superficie tantum: semper enim radix salua est. Ita quavis Dominus magno impetu in fideles irruat, omnemque speciem & formam deleat, vt perempti omnino videantur, tamen vigorem intus aliquem cõseruare solet. Diem *E*VRI nominans Propheta respexit ad situm Iudææ, cui Orientalem hunc ventum infestum fuisse colligere licet ex aliis locis. Scimus autem Subsolanum magna aere incommoda: ita vt tegetes prosterнат, vel adurat, vel corrumpat omnes fruges, decutiat arbores, nec quequam ferè integram in agris relinquat. Per Eurum hæc Subtolanum designari putant, qui multis regionibus admodum noxius est.

9 *Q*UAMOBREM hoc modo.) Postquam de castigatione populi loquutus est, incipit clarioribus verbis exprimere, Dominum sic populo suo conuulere his flagellis, vt aliquem ex his fructum sentiat. Huius quidè rei prius meminerat, sed eam nunc apertius exponit, Quicquid castigationum infliget Deus, ad purganda populi vitia facturum, vt ita reconcilietur Deo. *Q*Uæritur, An peccata nostra expiuntur ferulis quibus à Deo castigamur? nam si ita est, sequitur etiam quod *P*apistæ tradunt, Pro peccatis nostris Deo satisfaciendum esse. Siquidem hæc duo inter se coniuncta sunt: Si Deus pœnas sumit pro delictis nostris ad ipsa eluenda: vbi delictum pœnæ, satisfactioes succedere in illarum vicem. Facilis tamen est huius difficultatis solutio, si consideremus hic non tractari à Propheta, an operibus nostris promereamur remissionem peccatorum: vel, an pœnæ quas Deus nobis infligit, sint eorum veluti compellationes. Simpliciter enim docet castigationes esse remedia, quibus Deus morbis nostris modetur: quòd eius bonitate & patientia abuti soleamus. Nos igitur ad agnitionem peccatorum nostrorum & patientiam vt adigat necesse est: atque ita pœnæ quas irrogat castigandis vitis nostris remedia sunt: quòd iis quodammodo cupiditates nostræ, ve luti igne, excoquantur: cui etiam cas Scriptura sæpe comparat. satisfactoriæ verò esse nullo modo possunt: sed in iis homines ad penitentiam præparantur. Hinc igitur docet pios nullam habere causam eam fremant aduersus flagella Dei: ac potius agnoscere debere se hoc modo ad salutem promoueri, quia non aliter gratiam Dei agnoscerent. Si quis breuem distinctionem malit, possumus dicere vno verbo: mediata quidem flagellis peccata nostra expiari, sed non immediate: quoniam adducunt nos ad penitentiam, quæ ad obtinendam peccatorum remissionem nos suo ordine adducit. Vbi deinde veritatem, *H*IC *O*MNIS *F*RUCTVS *A*BLATIO, aliqui in genitiuo legunt, Ablationis: sed magis probo si in nominatiuo legamus: hæc sæpe pro Multo & magno accipitur. Intelligit ergo copiosum fructum, qui castigationes sequetur. In summa, vult nobis ab utilitate flagella Dei commendare, vt ea placidè & moderatè ferant pii, cum iis se purgari atque ad salutem cõparari intelligent. Et continuo post clarior Propheta scilicet exponit de abrogandis superstitionibus loquens nam quandiu secundis rebus Israel fruebatur, de resipiscencia non cogitabat. sic enim nati sunt homines, vt prosperitate insoleant, magisque ac magis obduretur. Ostendit igitur quamobrem castigando populum suum, simul peccatum eius eluat Deus: quia cum antea sibi in malis indulgerent, maioremque peccandi licentiam arripent ex eius bonitate & ignorantia, nunc se merito pœnas dedisse intelliget, vitæque & mores mutabunt. Hic autem Isaias vnâ speciem pro omnibus per synecdochen proponit, vt sub parte totum intelligamus. Idololatriæ & superstitionum correctionem in summa notat. Nec enim Altare nominat quod factum erat Deo, sed quod idolis suis statuerat. Cum igitur contrafacti fuerint eius lapides, eueritæque & diruta idola, ita vt nullum superstitionis indicium appareat, simul iniquitas eius tollitur. Hinc primum notandum est, non esse veniam à Domino sperandam nisi simul à vitis nostris resipiscamus, quisquis enim sibi indulget, Deum quem prouocare non cessat iratum habeat necesse est. tunc demum aufertur iniquitas nostra, cum vero penitentia sensu tacti sumus. Secundò, obseruandum est, penitentiam, tametsi inerior sit cordis affectus, fructus tamen suos coram hominibus profere. Frustra enim profitemur nos timere Deum, nisi externis etiam operibus id testemur. radix enim à suis fructibus separari nequit. Tertiò, colligendum hic mentionem idololatriæ potissimum fieri, quòd sit fons malorum omnium. Quandiu enim viget purus Dei cultus & sincera religio

Psal. 66. 10,
et 89. 47

gio, simul locus est officii charitatis, quæ ex ea necessariò sequuntur: quum verò Deum reliquimus, simul nos in omne vitiorum genus prolabi sinit. Atque hæc ratio est, cur Idololatriz nomine cetera etiam flagitia comprehendat. adhæc, videmus non statuas tantùm & imagines damnari, sed quequid excogitauerat Iudæi præter Legis præscriptum: vnde sequitur fictitios omnes cultus ab eo repudiari. Postremò quum addit, **VT NON RESVRGANT**, quàm detestabilis sit Deo idololatriz admonet, cuius memoriam vult penitus deleri, ne posthac vllum eius vestigium appareat. Interea plus quiddam exprimere voluit Propheta, nempe talem debere esse penitentiam nostram, vt in ea constanter perseveremus. Nec enim veram fuisse penitentiam dicemus, si quis subito affectu commotus, superstitiones aboluerit, ac deinde sensim ipsas renasci ac pullulare sinat. id quod multis accidere videmus, qui imitò quidem ipse que quadam zelardent, sed deinde refrigescunt. Hic autem cuiusmodi constantiam describit Propheta, vt in finem vsque puritatem colant qui semel renuntiantur foridibus & inquinamentis.

10. **TAMEN** (ciuitatis) Copulâ, hinc pro cautali vulgò accipiunt. quidâ pro Alioqui, vel Aliàs. Duplex igitur erit sensus. nam si interpretatur Quoniam, Propheta reddet rationem superioris sententiæ, sed contextus id non patitur: absurdumque omnino est. Plus igitur coloris habent, qui pro Aliàs vel Alioqui accipiunt: nam appositè coniungi posset ista cõminatio, Nisi tibi sitis, videret quid vobis inisset, ciuitas similis erit deserto. sed nimis coacta mihi videtur ista expositio. malo igitur accipere pro Nihilominus, vel Tamen. Significat enim Propheta Ierosolymâ & alias Iudææ vrbes dirui nihilominus oportere: etiam si Dominus populo suo parcere velit, fieri nõ posse quin ipsa pereat. quæ admonitio valde necessaria fuit. Pn enim fracti essent animis, eum ciuitatem illam sanctam eueriam, templumque dirutum vidissent: his verò prædictis intelligebant Deo non de futuris rationes quibus Ecclesiam conseruaret: tæque ista consolatione sustentabant. Itaque huic grauissimæ tentationi occurrere voluit Propheta. vnde etiam docemur, nunquam despondendum esse animum, quanuis extrema omnia patiamur, atque summo iure Dominus nobis eum agat. Et si autem extenditur hæc cõminatio ad totam Iudæam, tamen Ierosolymam, quæ caput gentis erat, præcipuè notari mihi probabile est. Quod de vitulis illic pascentis adiungit, hæc figura satis vñtata est Prophetis, quoties de vrbs alicuius vastatione loquuntur: simul enim adiungunt locum illum patuere fore. In quo consideranda est ratio iudicii Dei, quòd Iudæis qui terram profanauerant suis sceleribus, substituat vitulos & bruta pecora. Nam sicut ab ipso adoptati erant in filios, meritò sese tam benigno Patri addicere debebant. Quum autem excessu iugolasciuerint, digna fuit hac mercede ipsorum ingratitude, vt terram occuparent meliores incolæ, non ex genere humano, sed brutis animalibus. Quod de Summitatibus addit, ad augendam vastitatem pertinet, ac si diceret tantam fore copiam herbarum, vt vituli nõ nisi teneras partes decerpâr. **ergo**, etiam Ramum significat: sed quòd ramorù sit propriè alfergere in altù, ego pro Summitate hinc accipio. Videri etiam posset alludere ad speciem vrbs: cui quum excessu & splendide antea essent domus, his deiectis, nihil in ea præter herbas & frondes eminebit, quarum comas vituli abundantia saturi fastidiòse comedent.

11. **DVM** arefecit messis eius.) Nonnulli existimant Prophetam respicere ad similitudinem vineæ, qua initio capitis vius erat. ideo vertunt Palmites. Et certè vox קציר, ambigua est. Sed quum similitudo messis melius conueniat, quam etiam קציר significat, ego sic accipere malo. nec tamen verò, Quum aruerit messis, sed, Quò arefecit. Arecere autè hoc loco nihil aliud est quàm Accedere ad maturitatem. Antequam matura sit messis terræ, cõteretur. ac si diceret, Auferet tibi Dominus fructum quem tibi iam paratum atque in manu esse existimabis. **VENTURAS MULIERES** dicens, significat validis hostibus minimè opus fore Deo ad iudicium suum exequendum: tantum muliebri manu viturum esse. In quo indignitatem pœnæ amplificat. denuntiat enim fore vt ad calamitatem accedat etiam contumelia: quia turpius erit magisque pudendum à mulieribus quæ imbelles sunt ipsoliarì, quàm à viris. Tandem subiicit causam tantæ calamitatis. Hoc enim prima facie nimis durum videri posset, quòd Dominus populù quem elegit, tam miserè vexari ac dissipari sinat, nec ei auxilium ferat. nam id ab eius elementia & paterno amore quo suos amplectitur, alienum est. Sed Propheta ostendit iustam fuisse Deo causam, cur tam seuerè animaduertet in Iudæos: quia intelligentia sanæque mente priuati fuerint. nec verò abs re fontem malorum omnium fuisse ignorantiam docet. Nam quum vera sapientia sit timor Dei, meritò ex ceteris & amentiz damnantur à Spiritu sancto, quicunque neglecto Deo, peruersum carnis suæ impetum sequuntur. Neque tamen eiusmodi ignorantia est quæ nos excuset, aut à malitiz reatu eximat, nam qui peccant, sibi etiam male consciunt, tametsi cupiditate sua excecantur. coniuncta igitur cum malitia ignorantia est: sed eiusmodi, vt à vitioso mentis affectu proficicatur. Hinc fit vt Hebræi peccata omnia generaliter Ignorantias appellent. hinc etiam illud Moysi, Vtinam sciperent & intel-

Prou. 1.7 & Psal. 111. 10

Deu. 32.

29

si reliquæ seruatae sunt, ideo tæuire destitit ira Dei in promiscuam turbam. Hic autem Propheta Deum vocat Fictorē & Creatorem Israel, non eo modo quo Creator cæli & terræ vocatur: sed quo Ecclesiam suam formauit Spiritu regenerationis, quemadmodum etiam Paulus nos *autē mi-*
Eph. 2.10 *grā* hoc tenent esse dicī: sicut iam alio loco declarauimus. Hoc autem expressit Itaias, vt ingratitudinem populi exaggeret, atque ostendat quā meritas pœnas lauant, quum à Deo formati & conseruari de decore ipsius & ignominia afficerent.

12 ET ACCIDET) Mitigat asperitatem proximæ sententiæ. erat enim horribile iudicium Dei: quod populus omnium peccatorum & gratiæ destitueretur. Vigitur, sicut nuper, pro aduersatiua particula accipi debet, Et tamen accidet in die illa. Porro metaphoricè loquitur Propheta. comparat enim collectionem Ecclesiæ excussioni tritici, qua grana à paleis separantur. Ratio metaphoræ est, quod populus in exilio illo sic obrutus esset, vt nihil plus appareret quàm grana quæ sub paleis latent, atque hic & illic diuersa sunt. Quod ergo in illa confusa mixtura absconditum erat, Dominum quasi vanno excurrere oportuit: vt merito hæc collectio tritura comparetur. Quū dicit *AB ALUEO* fluminis ad fluuium, intelligit Euphratem & Nilum: quod populus partim in Chaldaeam vel Assyriam, partim in Ægyptum expulsus esset. Multi enim profugerant in Ægyptū quū ab Babylonem captiui ducerentur. Itaq; præ dicit futurū, vt Dominus hinc atque illinc suos colligat: nec tantum à Chaldæa, totaq; Mesopotamia, sed etiam ab Ægypto. Vbi reddidi *VNVS AD VNVM*, alii vertunt, Singuli ex singulis locis: sed illa expositio nimis coacta est. hæc quam posui, mihi videtur simplicior: quanquam duplex sensus esse potest. vel, Colligam vos ad vnum: vel, Non turmatim, nec magno in numero, sed singulos aggregans singulis: vt fieri solet cum homines vagabundi & palantes colliguntur. nec enim subito omnes conueniunt inter se, sed paulatim alii ad alios accedunt. Sic Iudæi dispersi atque dissipati erant, vt in vnum colligi ipsos & coalescere difficile esset. Itaque hanc dissipationem impedimento non fore ostendit, quominus in florentem statum restituerentur: quod postea impletum est. Collecti enim & reducti sunt Iudæi, non eorum aut curruum multitudinem, non hominum viribus, neque gladiis aut armis, quemadmodum ait Oseas, sed sola Domini manu.

Os. 1.7

13 ACCIDET etiam.) Explicatio est proximi versus. metaphoricè autem loquitur, atque ostendit tantum fore potentiæ Deo, vt facile populum suum reducat. Quemadmodum enim Reges clangore tubæ magnos colligunt exercitus, ita Domino promptū fore docet colligere populum suum: apud quem Prophetia non minus efficacitæ habuit quàm tuba qua milites conuocatur. *PERDITOS* vocat, quod miserè dissipati essent, nec procul ab exitio abesse viderentur sine vlla spe restitutionis. Neque enim hostes stante sua Monarchia vnquā passi fuissent captiuos suos redire, nec alio consilio eos traxerant in longinquum exilium, nisi vt sensim aboleretur Israelis nomen. Quod de Ægypto adiungit, continet illustrius veniæ documentum: eos scilicet qui in Ægyptum profugerant, tamen hæc gratia indigni essent. collectum iri. Hi enim duplici nomine offenderant Deum, vt satis declarat Ieremias cap. 28. primum, quod obstinati fuissent & rebelles: deinde, quod reuelationi parere nolissent. Debant enim potius iugum Babyloniorum subire, quàm confugere in Ægyptum contra mandatum Dei. Finis tandem redemptionis notatur, vt in patriam ab exilio reuerfi, Deum liberatorem de integro purè ritèque colant Nam per Montem, tēplum & sacrificia designat. Hoc quidem sub Dario impletum est, sed dubiū non est quin Propheta hoc vaticinium longius extendere voluerit: quia restitutio illa velut obscura quædam adūbratio fuit liberationis quam per Christum consequuti sunt: cuius aduentu non tantū in Assyria aut Ægypto, sed in extremis partibus orbis, tubæ spiritualis, nempe Euangelii, clangor auditus est: tunc collectus est populus Dei, vt conflueret ad montem Sion, id est in Ecclesiā. Scimus enim hæc loquendi formam vsitatam esse Prophetis, dum verum Dei cultum & consensum in religione & pietate significare volunt. Ac commoda bāt enim sese mori populi vsitato, quod melius intelligeretur, atque etiam ex Sion Euangelium fluxisse scimus. Sed hæc de re plura capite 2.

Iere. 28.10
11.

Suprà 2.2.

3

CAPVT XXVIII.

VAE coronæ superbiæ temulentorum Ephraim: quia decore gloriæ eius erit flos deciduus, quæ est super caput vallis pinguium, oppressorum à vino.

2 **E**cce durus & fortis Dominus, sicut inūlatio grandinis, turbo subuertens: sicut impetus aquarum vehementium, inundantium, deciens in manu ad terram.

3 **P**edibus concalcabitur coronæ superbiæ temulentorum Ephraim.

4 **E**t erit flos deciduus decore gloriæ eius, quæ est super caput vallis pinguiū, quasi fructus

Etus

Etus precoc ante astuos: quem qui viderit, afficiens cū dum adhuc in manu est, deuorat.

5 In illa die erit Iehoua exercituum in coronam gloriæ, & diadema decoris reliquis populi sui.

6 Et in spiritum iudicii sedenti super tribunal, & in fortitudinem propulsantibus prelium ad portam.

7 At isti quoque pre vino errant, pre sicera hallucinati sunt. Sacerdos & Propheta errant pre sicera, absorpti sunt à vino: hallucinati sunt pre sicera, errant in visione, impegerunt in iudicio.

8 Quoniam omnes mensæ plenæ sunt vomitu stercoreo, vt locus non vacet.

9 Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet doctrinam? abductos à lacte, abstractos ab vberibus?

10 Quoniam preceptum ad preceptum, preceptum ad preceptum: instructio ad instructionem, instructio ad instructionem: paululum ibi, paululum ibi.

11 Quoniam balbis labijs, & lingua exotica loquetur ad populum istum.

12 Quoniam illis dixit, Hæc est requies: requiescere facite lassum, & hoc refrigerium: & noluerunt audire.

13 Erit igitur illis verbum Iehouæ regula ad regulam, regula ad regulam: instructio ad instructionem, instructio ad instructionem: paululum ibi, paululum ibi: propterea ibunt: & corruent retrorsum, conterentur, irretientur & capientur.

14 Propterea audire verbum Iehouæ, viri illusores, qui dominantini populo huic, qui est in Ierusalem.

15 Quia dixistis: Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum: flagellum inmundans cum transierit, non veniet ad nos: quia posuimus mendacium refugium nostrum, & sub vanitate sumus absconditi.

16 Quare sic dicit Dominus Iehoua: Ecce ego ponam in Sion lapidem, lapidem probationis, angulum pretiosum, fundamentum solidum. Qui credit non festinabit.

17 Et ponam iudicium ad regulam, & iustitiam ad mensuram. Euerret grando fiduciam mendacii, & latibulum aque inmundabit. " vel trutinam.

18 Et abolebitur pactum vestrum cum morte: visio vestra cum inferno non stabit, flagellum inmundans cum transierit, tunc eritis ei in conculcationem.

19 Ex quo transierit, rapiet vos utique mane quotidie, transibit interdiu & noctu. Et erit vt "terror duntaxat intelligere faciat auditum. " vel commotio.

20 Quoniam contractus erit lectus, vt non sufficiat: angusta erit stragula colligendo.

21 Quoniam sicut in monte Perazim stabit Iehoua: & sicut in valle Gibeon irascetur ad faciendum opus suum, alicuius opus suum: ad designandum facinus suum, alicuius facinus suum. " vel tumultuabitur.

22 Nunc itaque ne sitis illusores: ne forte constringantur vincula vestra. Quoniam consumptionem & finitionem audiu à Domino Iehoua exercituum super vniversam terram.

23 Auscultate, & audite vocem meam: aduertite & audite sermonem meum.

24 An quotidie arat arator, vt seminet? aperit & confringit glebas agri sui?

25 Amon cum æquauerit faciem eius, tunc sperget viciam, seret cinnum: & ponet triticum in mensura, hordeum demensuram, & speltam suo modo?

26 Docet eum rectitudinem Deus suus, & instituit eum.

27 Certè non triturbabitur vicia tabula dentata, nec rota plaustrì super cyminũ circumferetur: quia baculo excutitur vicia, & cyminum virga.

28 Triticum licet trituretur, non in perpetuũ triturat ipsum, nec rotam plaustrì sui perpetuò strepere facit, ne dentibus suis conte rat ipsum.

29 Etiam hoc a Iehoua exercituum egressum est, qui mirificus est consilio, & magnificus opere.

I N C A P V T X X V I I I .

MÆCORONAE superbiæ.) Nunc aliud argumentum & diuersum à superiore ingreditur Isaias, hæc enim concio à proxima disiungenda est. Ostendit irã Domini Israël primũ, deinde Iudæis impendere. nam probabile est integro adhuc & stante regno Israël Prophetam hæc prædixisset: tamen certò affirmari non possit, nisi quòd certa ratio dicat, nondum prostratas tunc fuisse decem tribus. Itaque hunc ordinem tenet Propheta. Primum, haud longe abesse ab Israele vindictam Dei, quòd varia scelera & corruptelæ omne genus illic regnarent, turbabant enim fastu & arrogantia: demeriti erant in suis lautibus, & ad omnem intemperiem disfluxerant. hinc proruperant vsque ad crallum Dei contemptum: vt fieri solet, quum homines sibi nimium indulgent: Dei enim faciliò obliuiscuntur. Deinde ostendit Deum quodammodo iram suam cohibere, quòd parcat Tribui Iuda. quia quum abductæ sunt decem Tribus cum dimidia parte Tribus Beniamin, Iudæi intacti atque integri adhuc manerunt. Hanc Dei misericordiam commendat Isaias, quòd Deus Ecclesiam suam interire noluerit, atque reliquas quasdam seruauerit. Cæterum ipsos quoque Iudæos ita deprauatos & corruptos esse ostendit, vt nullũ huic misericordiæ Dei locũ relinquunt, & quum non minor impietas apud ipsos quam in Israele vigeret, necesse fore vt vlticem Dei manum ipsi quoque sentiant. Atque diligenter obseruandus est hic ordo, quoniam multi in expositione huius loci hallucinantur: quòd Propheta Israelis nomen discretè non expresserit, quãdo sub Ephraim decem Tribus comprehendi satis notum est. Quod ad verba spectat, quia particula ית, vt plurimum est execrantis, noluit à communi interpretum sententia discedere, præsertim quum palàm hic minetur Propheta, siquis ramentum vertere malit, Hæc corona, non repugno. Copula vñ causalem resoluti debet, Quia flos eius deciduus est. Gloriam enim & decorem Israelis cõparat flori deciduo, quem admodum postea dicitur. In summa, maledicit opulentia Israelitarum. nam per Coronam superbiæ nihil aliud intelligit quàm prauam confidentiam qua ipsi turbabant. Ea aut ex abundantia rerum & copia nascebatur. Hæc enim vitia perpetuò ferè coniuncta sunt: quia affluentia & fatiætas ferocitatem & arrogantiam pariunt. nam efferimur rebus secundis, nec iis moderatè vti scimus. Incolebant autem regionem vberem & fertilem. Quam ob causam etiam Amos vocat eos Vacca pingues, quæ montem Samarie incolunt. Sua igitur opulencia elati, & Deum & homines contemnebant. Ideo TEMVLANTOS ipsos vocat Propheta, quòd prosperis rebus inebriati, nihil aduersi vereretur, scque extra omnem aleam positos, ac ne Deo quidem ipsi subditos esse existimarent.

Amos 4.1

QVIA flos.) Non dubito quin alludat ad coniuales coronas, quæ tunc in vsu erant: vt etiã hodie multis in locis vtuntur. Crapulae autem & ebrietati indulgebant Israelitæ, nec dubiũ quin terræ fecunditas intemperantiæ ipsorum occasione præberet. Iam quum florem DECIDUVM vocat: similitudinem suam prosequitur, eleganter alludens ad flores qui subito marcescunt. Gloria porro illam dicit esse super verticem vallis pinguium, quia pascua sua sub pedibus spectabãt, quorum vbertas eorum superbiam magis inflabat. Alii vertunt, Vnguentorum: sed non satis cõuenit affluentiã enim & sarruriam significat, quibus pietatis obliuio, & contemptus Dei inducunt. Et per nomen CAPITIS, alludit ad situm regionis, quòd Israelitæ magna ex parte valles opimas incolerent. ei autem affingit coronam, quæ totum regnum circundet: quòd floreret rerum omnium copia. Significat enim opulentiam, ex qua nata est iocordia, securitas, confidentia, intemperantia, & ferocitas. Quæ doctrina ad nos etiam pertinet. horum enim exemplo monemur rebus prosperis moderatè vtendum esse: alioquin nos infelicissimos fore. quoniam Dominus omnibus nostris opibus & copis maledictet.

2 & 3 Ecce durus &.) Hoc ad Assyrios referri potest, ac si diceret eos præsidio fore ad Dei arbitriũ, vt sub auspiciis eius militent, simulac vocari erunt. Quãquam malo sine substantiuo accipere, vt significet aut Baculum, aut quamuis aliam rationem, qua Dominus ipsos è tam elato fastu deiciet. Eãque inundationi cõparat, aut turbini, quo & hie & flores prosterntur, omnique terræ decor abraditur. In quo prosequitur similitudinem floris decidui, quam initio adduxerat. nihil enim graui imbre aut turbine, floribus magis infestum esse potest. Vtitur autem demonstra-

tia particula non quoniam impii nullis minis mouentur. Ostendit ergo se non loqui de rebus ambiguis, nec temere diuinare, sed ea prædicere quæ statim ventura sunt. Vbi reddidi, In manu, Hieronymus vertit, Terram spatioſam, quod vei bis repugnat, alii pro Fortunæ dicit accipiunt, vt sit violenta delectio. Verum simplex mihi videtur esse intentus: sic Iraclitarum gloriam & magnificentiam prostratum in aeli quis ebrium manu impelleret. Versu tertio eandem mententiâ confirmat.

4 Et erit.) Eadem ferè vei ba repetit, quia scimus quàm difficile sit metu humiliari, equi prosperis rebus excecati sunt, quorum oculos felicitas non secus ac pinguedo obducit. Quæ admodum enim Dionysius secundus hebetudinem contraxit, vt Iacobitarum gloriam & magnificentiam se ingurgitaret conuulsus: ita delectis & volupratis hebetantur hominum mentes, vt nec Deum nec se amplius norint. Sæpius ergo idem inculcat mentibus quasi stupore attonitis, vt intelligerent quod alioquin incredibile videbatur. Hoc verò illustrat altera similitudine pulchra admodum & propria, nam fructus quidem præcoces magis commendantur, quòd alios præcedant, spemque afferant reliqui prouentus: sed exiguum tempus durant, neque tertium possunt. Eos enim subito deuorant aut mulieres grauidæ, aut pueri, aut viri minus alioquin in victu temperantes. Talem Iraclitarum felicitatem fore dicit, quia prosperitas qua florebant non diuturna erit, sed momento deglutietur. Quod autem de regno Iraclæ pronuntiauit Isaias, ad totum quoque mundum pertinet. Efficiunt enim homines ingratitude sua, vt que quid beneficentiam in eos contulit Dominus, ad maruitatem peruenire nequeat, nam abutimur eius bonis, eaque peruersitate nostra corumpimus. Hinc fit vt præcoces & momentanei fructus reddantur, qui nos perpetuò alere potuissent.

5 In die illa.) Postquam de regno Iraclæ loquutus est, transit ad Tribum Iudæ: atque ostendit in hac ieuera Dei vindicta, misericordie tamen locum fore. Et quauis decem Tribus perissent, Dominum tamen conseruaturum aliquas reliquias, quas sibi conseruabit: ita vt illic corona gloriæ & decoris diadema sibi sit, nunquam ita deformari Ecclesiæ, quin Dominus eam decore & magnificentia exornet. Quamquam non ad omnes Iudæos promittit extitisse hoc vaticiniū, sed ad electos qui mirabiliter ab interitu erepti sunt. Etsi enim residuum populi vocat Tribum vnam & dimidiam respectu aliarum decem, in progressu tamen videbimus in ipsa quoque Tribu Iudæ statim discrimen, nec minus aut Prophetam de eodem populo variè loquū, dum nunc ad corruptum vitis corpus, nunc ad electos sermonem dirigit. Certè decem Tribuum respectu, quæ à Dei cultu & fidei vinitate detulerant, merito Iudæos nominat residuum populi: sed dum eos sine cõparatione respicit, & quales intus sint considerat, non minus iuste in eorum corruptelas inuehitur. Scio aliter exponi ab aliis, quòd statim sequatur, ET IN VINO, & c. atque hanc sententiam eū initio capitis iungendam putant: In uera forſitan Iudæis præcet Dominus. Qui verò parceret? nihilo enim sunt alii meliores, quum ergo in eadem sint culpa, similibus tamen poenis subici necesse est. At qui non animaduertunt Prophetam in eo specimen proponere singularis gratiæ Dei, quòd non eodem simul tempore vindictam exercuit contra totum Abrahæ genus, sed euerſo regno Iraclæ, iudicium permisit Iudæis, si forte paulatim respicerent. deinde eadem opera amplificare ingratitudinem populi ex circumstantia quam posuerat: quòd scilicet oportuisset eos exemplo fratrum suorum doceri, nam calamitas Iraclis ipsos expergefacere, atque ad respicientiam stimulare deberat. Ea autè non mouebantur, vt redderentur meliores. Quauis ergo indigni essent tantis beneficiis, Dominus tamen inter ipsos Ecclesiã suam conseruare voluit: hac enim ratione Tribum Iudæ & dimidiã partem Tribus Benjamin ab illa clade eripuit. Iam quia Tribus Iudæ exigua erat Genris portio, ideò que superbis Iraclitis despecta, Prophetam satis in vno Deo opulentiæ & gloriæ fore asserit, quo terrenos omnes defectus suppleat. Atque hinc docet quænam vera salutis nostræ ratio sit: nempe, si in Deo felicitatem nostrã constituimus. Nam simulatque ad mundum delabimur, flores marcidus colligimus, qui statim decidunt atque euanescent. Atque hæc vesania passim, & plus æ quo inter nos regnat, quòd extra Deum, id est, sine ipsa beatitudine beati esse volumus. Præterea ostendit Isaias nullas calamitates, quantumcunque graues, obſtare posse quominus Deus Ecclesiã suam exornet. Vbi enim omnia ad interitum vergere videbuntur, Deus nihilominus populo suo gloriæ suæ futurus est. Notatu etiam dignum est quòd tunc demum nouum deus Ecclesiæ promittit Isaias, vbi attenuata fuerit multitudo, ne funesta illa clade quæ instabat, animi respondeant fideles.

6 Et in spiritum.) Rationem demonstrat qua Dominus reliquias illas nouo decore ornat. Nam exempla veræ politiæ proponit, qua potissimum populi conseruantur, ea autem duabus præsertim rebus consistit: nempe, consilio & fortitudine. Consilio enim & prudentia res domi ad ministrari debent: foris autem aduersus hostes robore & copiis opus est. Cùm itaque duobus hisce præsidis regna & respublicæ tueantur ac retineant statum suum, spiritum prudentiæ & fortitudinis populo suo promittit, vtrumque verò concedi à Deo, nec aliunde expectandum esse simul ostendit. Nec verò Magistratus in ciuitate præesse & ius suum cuique reddere, nec belli duces propulsare hostes poterunt, nisi à Domino regantur.

7 At isti quoque.) Reddit ad profanos Dei contemptores, qui titulo tenus Iudæi erant, ac

amplificat eorum ingratitude: quia tamen ira Dei insigne documentum prae oculis habebat, quum viderent fratres suos duriter castigatos esse, quum preterea Dei clementiam erga se experti essent: tamen neque illo severitatis exemplo, neque bonitatis diuini sensu in viam reduci poterunt, nec vlla in re meliores redditi sunt quamvis Dominus eis pepercisset. De VINO & SICERA hic metaphoricè loquitur, nec eni accipio de cõmuni ebrietate, in qua initio capitis inuectus est: quin potius ebriis similes fuisse dicit, quod sensu rectaque intelligentia carerent. Si quis in vobis Vini & Sicera subaudiat notam similitudinis clarior erit sensus. Fac eor quidem assidua crapula quasi brute citere homines: nec dubito quin ebrietas & luxus in cibo & potu Iudejs quoque mentes suffocauerint: sed totum contextum expendimus, facile erit videre amentiam metaphoricè dånari. Vbi addit, SACERDOS quoque & PROPHETA ERRARUNT, Iogius progreditur in eadem amplificatione: nec plebeios tantum homines ebrios fuisse dicit, sed Sacerdotes ipsos, qui alijs præluere, & viam monstrare debuerant. Sunt enim veluti sal terræ, quem admodum ait Christus. Quod si infatuventur, quid accidit plebeis? si oculus cæcus est, quid reliquis partibus corporis eueniet? Hoc autem omnium grauissimum est, quod eos non in crassioribus tantum vitæ flagitijs, sed in visione & iudicio delinque e dicit. Vnde colligendum est, quàm deploratus fuerit Ecclesiæ Judaicæ status. Atque hic, velut in speculo, possumus vitam nostram contemplari. Est quidem portenti simile, post tot flagella, velut adhæbitis à Deo purgationibus, Ecclesiam tot citare e corruptelis: sed ea est prauitas nostra, vt ceruenus cum eius plagis, & quantum subinde excidat, assiduamque operam purgandis vitis nostris adhibeat, omnia remedia nõ tã iam inutilia reddimus, sed novos etiam morbos accersimus. Mirum igitur hodie videri non debet, postquam Ecclesia tot plagis & ærumnis castigata est, homines præ fractos apparere, atque etiam deteriores esse redditos, quum id populo veteri accidisset testetur Itaias. Iam quod hanc tam fœdam & tælestam gentis impietatem Dominus bonitate sua superauit, Ecclesiamque suam nihilominus seruaui, id arcana eius virtute præter omnium expectationem factum est: nihil enim apud nos proficeret, si vilitatis remedijs uteretur. Hinc etiam apparet quàm stulti & puerilis sit Papistarum iactantia, qui semper Ecclesiam in ore habent, & Sacerdotum, Episcoporum, Pontificum nomina obtendant, eorumque autoritate aduersus verbum Dei muniti esse volunt: ac si ordo ille nunquam labi aut errare posset. inclusum, videlicet, cerebris suis Spiritum sanctum se tenere putant, & reprensare Ecclesiam, quæ nunquam destituitur à Deo. Sed videmus quid de Sacerdotibus pronuntiet Propheta, quorum ordo & speciosior fuit & illustrior. Si viquam Ecclesiæ sint, tunc certè apud Iudeos fuit: & testimonium habuit ordo ille ex verbo Dei, quo isti carent. Eos tamen non moribus tantum corruptos fuisse, sed ratione & iudicio aberasse ostendit, Prophetæque, quos scimus Sacerdotibus ob eorum ignauiam extra ordinem fuisse diuinitus additos, in sacro tamen illo docendi munere & reuelationibus fuisse cæcos. Quare nihil futilius, quàm titulari officij prætextu ab errandi periculo eximere, qui Deo posthabito, nec modò abiecta pietatis cura, sed etiam calcato pudore suam tyrannidem quolibet modo defendunt.

8 QVONIAM omnes mentis.) Pergit in eadem metaphora, & quasi in tabula dæpingit quod accidere solet hominibus erapula deditis: quia pudoris obliui, non modò more pecudum sese proiciunt, sed nihil refugium turpiditudo. Est certè hoc fœdum & detestabile spectaculum, mentis videre asperitas vomitu: ideo hæc figura exprimit Itaias fœtidam esse totam populi vitam. Nec enim dubitum est quin Propheta voluerit vno verbo significare, nihil integri aut sinceri apud Iudeos restare. Si quis ad mentas eorum accedat, nihil posse reperiri præter fœdam ebrietatem: si quis vitam eorum contempletur, nullam eius partem à vitis & teleribus puram aut vacuum esse. Doctrinam verò ipsam ad eò corruptam esse, vt fœteat quasi fœdata vomitu & stercore. In allegorijs vt quidam faciunt, nolo subtilis philosophari.

9 QVBM docebit.) Hic Propheta per admirationem ostendit insanabilem esse populi morbum, nec restare quicquam Deo quod ipsorum causa efficiat, quum rationes omnes frustra tentarit. Certè vbi errantes in viam reuocat, & inconsideratè vagantes non desinit subinde mone-re, hoc singulare remedium est: quod si profectu caret, actum est de eorũ salute, qui nullam medi ci opem admittunt. Conqueritur ergo Propheta excludi quodammodo Deum populi vecordia, ne sanandis eius vitis operam impendant: deo que similes facit Iudeos pueris infansibus, vel qui adhuc balbutire incipiunt, quibus docendis luditur opera. Meritò quidem hortatur Petrus fideles, vt quasi infantes nuper geniti, ad læ puræ doctrinæ sugendum accedant: quia nemo docile se præbebit, nisi qui exuerit duritiem, quæ omnibus ingenta est. Sed nunc aliud infantis genus damnat Propheta, vbi homines in vitis suis obstupescati, nihilo magis attendunt ad cælestem doctrinam quàm si nulla intelligentia præditi essent. Itaque perperam nonnulli cum illo Petri loco Prophetæ sententiam coniungunt, ac si Deum induceret quærens: se sibi discipulos, qui deposito omni fastu similes sicut pueris nuper ab lactatis, quia potius exclama: Propheta, si ultra, & nõ sine ludibrio spar gi doctrinã inter stultos & fatuos, qui pueri sunt non malitia sed sensu, vt loquitur Paulus, atq; ex contextu melius liquebit: quia percipiendæ doctrinæ idonei non erant, non posse Deum accusari ni-

Mat. 5. 13

1. Pet. 2. 2

1. Cor. 14. 20

mii

mhi rigoris, ū eos abiciat, neque amplius dignetur inuilem operam ferendis eorum auribus contumere.

10 QVONIAM præptum.) Hinc satis apparet Dominum conueni quoddam frustra laborem suum inſtaucendo huic indocili populo impèdat. perinde ac si quis infantes doceret, quibus sæpius uolentia inculcanda & repetenda sunt, protinus tamen oblitiscuntur: atque ubi totum diem in ualiter edocenda magister contur pient, itequenti die, ac deinceps repetendum erit idem labor, & quantus nihil industriae aut diligentiae reliquum faciat, tamen nihilo magis promouebit. Qui fastidium cauentes uerba hie mutant, inepta copia affectatione oblectant. Prophetæ sententiam, & sermonis etiam leporem euerunt, quum idem uerbis utens, repetitione uariam & atfiduam, radij que plenam significare uoluerit. Est enim, ut iam dictum est, similitudo de cæta à pueris, quibus multa ingerere magistri non audent, quod minimè sint capaces: sed paucas ueluti guttulas instillant, ita secundò ac tertio, atque sæpius idem repetunt, eademque præcepta inculcant. denique semper ele menta sunt discipuli, donec ratione & iudicio præditi sint. Et tacet per mimis uerba hie recitari, Paululum hic, paululum ibi. Nomen ip malè, meo iudicio, nonnulli interpretantur Lineam, quasi ad tardam adicationem, que per lineas paulatim affurgit, alluderet. Prophetæ dura enim & procul remota esset hæc similitudo, quum de puerilibus rudimentis hic agatur. Fateor quidem ita fuisse positum supra ca. 18. ubi uertimus Lineam, & aliis pluribus locis: sed circūstantia nunc diuerſum sensum exigit, sicuti etiam Psalmo 19. nisi quoddam illi tolerabilius esset nomen Lineæ, uel dimensionis. Quanquam non nego metaphorice pro instructione uel regula accipi. Nam quia in ædificis ip uocatur perpendicularis uel norma, sicuti paulò post eodem capite uidebimus: ideo non mirum est ad alias præceptiones transferri.

Psal. 19. 8.

11 QVONIAM balbus labis.) Quod tubaudiunt quidam perinde esse ac si quisquam loquatur, iupentium est. Ego itaque ad Deum refero, quem Prophetæ dicit inſipido populo ha: barum esse factum. Hæc autem obiurgatio debuit eos acriter punire, quod sua culpa Deum, qui linguas omnium formauit, quasi balbum redderent. Nondum enim illis minatur, sed in corda eorum imputat, quod sibi reddiderint confusum tonitum cælestis doctrinæ, quia sponte cæcutiendò, nihil inde proficere. Quod ergo te infatuarunt, ut non audiant loquentem Deum, portet te comparat Prophetæ.

12 QVONIAM illis dixit.) Quod alii etiam periphraſtice exponunt, Si quis illis dicat, Hæc est requies, nolunt audire, fugidum est: nec sermonem contextit ut decebat. Potius eam iam assignat Prophetæ cur Deus Iudæis sit barbarus: nempe, quod eis decissent aures. Iudis enim uerba fiebant: frustra Dominus eis requiem ostendebat. Hæc autem surditas ex eorum acia proficerebatur: quia doctrinam per uacaciter & proteruè respuebant. Hæc autem bis inexcusabilis fuit prauitas, requie, que naturaliter omnium uotis expetitur, sibi oblatam reiecit. Hæc impietas iam per se non erat ferenda, obsurdere ad sermonem Dei loquentis: ceterum, deterior fuit ingratitude, bonum summopere optabile data opera reiecit. ideo fructum demonstrat, quem ex fidei obedientia colligere poterant, & quo se propria malitia fraudarunt. Hæc igitur ignorantia & cæcitas illis exprobatur, quoniam ortur ab eorum contumacia, dum luce oblata, malignè oculos auertunt, & caligare quam illuminari malunt. Vnde sequitur, simulac Deus uerbum suum proposuit, incredulos iponte sibi accerere miseram inquietudinem: quia omnes ad beatam quietem inuitat: & scopum palam ostendit, ad quem si dirigimus uitæ nostræ cursum, uera nos felicitas manet, ut nemo audita cælesti doctrina, nisi sciens & uolens aberrare queat. Hinc colligimus quam amabilis esse nobis debeat cælestis doctrina, que inestimabile bonum nobis affert, ut tranquillissimis mentibus fruamur uera felicitate. Clamant omnes nihil esse melius quam reperire ubi consistant: interim dum quies proponitur, negligunt multi: maior pars etiam refugit, ac si data opera miseram anxietatem & trepidationem continuam omnes appetere. Nec est cur obmurmuret quisquam se insectari: quia nihil clarius, aut apertius Dei doctrina, uel frustra quiequam excusationis obtendant homines. Denique nihil magis abiudum quam culpam in Deum reiecit, quasi obscure loquatur, aut confusè doceat. Iam uerò sicuti hic testatur Deus certam requiem se Verbo suo monstrare: ita ex opposito admonet omnes incredulos iustam ferre mercedem suæ prauitatis, dum eos exigit continuam inquietudinem. Quod statim sequitur, REFRIGERE LASSVM, aliqui sic exponunt, Deum ut nobis propitius sit requirere officia charitatis, eaque per synecdochen hic comprehendit. Sed mihi uidetur Prophetæ aliud uelle, quietem scilicet à Deo monstrari, qua lassitudo nostra subleuatur. vnde magis cõuenit nostra ingratitude, si ne ipsa quidem necessitas, que acerrimus est stimulus, nos ad querendum remedium sollicitat. Ac eodem serè pertinet hoc Prophetæ dictum, quod illud Christi: Venite ad me omnes qui laboratis & *Mat. 11. 28.* onerati estis, & ego reficiam uos. Denique significat Isaias hanc optionem dari Iudæis, An refici & recreari, an oneri succumbere & obrui malint. Vnde cõfirmatur quod nuper attigi, Deum scilicet non frustra hortari, ut ad se ueniant qui tranquillitate indigent, sicuti alibi uidebimus, Non *Infr. 45.* frustra dixi domui Iacob, Quærite me. Quare ubi docti crimus eius Verbo, nisi per nos ste. 19.

terit, tunc licebit in ea quæ illic monstratur doctrina acquiescere. Nec enim vult nos inani curiositate fatigare, vt homines multa sibi tormenta & cruciatus vanis studiis sæpe accerunt. Cæterum quando hanc quietem lassitas destituta esse ostendit, qui sub ipso onere ingemunt, doceant saltem nos anxietates quibus vexamur, ad verbum Dei confugere, vt pacem obtineamus. Atque ita experiemur haud dubie certum hunc esse verbi Dei vium, sedare omnes turbulentos affectus, & placare dubias ac trepidas mentes. quicumque alibi quietem quarunt & extra Verbi metas cursitant, semper torqueri, aut miserè vacillare necesse est: quia extra Deum sapere & sine ipso felices esse volunt. Quod Papistis accidere videmus, qui repudiata pace hæc Dei, tota vita se miserè cruciant. Sic enim eos circumagit & versat Satan, vt horrenda iniquitudine turbentur, nec vsquam inueniãt consistendi locum.

13 ERIT IGITUR ILLIS.) Quamquam eadem verba repetit Propheta, sensus tamen non nihil diuersus est: quia iam voluntarii illius stuporis, de quo loquutus est, pœnam denuntiat; quòd scilicet Deus sic ait: onitos reddet, vt in totum priuentur fructu salutaris doctrinæ, nec quicquam præter inanem sonitum percipiant. Denique ex superioribus concludit, quia profectu caruerat verbum Dei, Iudæos ingratiudinis iuxta daturos pœnam: non quòd auferatur illis Verbum, sed quia recto iudicio & intelligentia priuati, in clara etiam luce cæcutiant. Sic Deus reprobus dicitur immorigeri sunt, magis ac magis exæcat & obdurat. Paulus hunc locum citat, quom reprehendit Corinthios stulta affectationis. quoniam apud eos ambitio sic inualuerat, vt potissimum admirarentur eos qui lingua peregrina loquebantur: quemadmodum vulgus hominum ad res ignotas & inuoluntas obstupescit. Qui Pauli locus perperam intellectus est, quòd hæc Prophætæ verba nõ factis expenti fuerant. Hæc autem Paulus aptissimè proposito suo accommodat. Nam stulta & præpostera admiratione Corinthios duci ostendit, atque perperam affectare ea ex quibus nullum fructum percipiebant: denique similes esse pueris, non malitia, sed intelligentia & sentu. ita sibi vltro maledictionem accerere, quam hic Propheeta comminatur: et sic accidere vt verbum Dei sit præceptum ad præceptum: nec plus ex eo doctrinæ percipiãt, quam si quis ignota ipsius lingua obstruperet. Hæc autè extrema dementia est, vana scilicet affectatione caritatem sibi & ingenii hebetudinem accerere, quam Dominus peruicacibus & obstinatis denuntiat. Hanc igitur Propheætæ sententiam Paulus ipse explicat atque aperuorem reddit. nam indignos esse ostendit quòd vltos progressus faciant in doctrina salutis, qui ea abutuntur. Similem ferè locum vidimus capite octauo, vb. Propheta doctrinam suam ob signaris literis comparabat. Postea etiam libro clauiso similem esse dicit. Hoc autem accidit, vbi Dominus ob ingratiudinem, iudicium sanamque mentem adimit hominibus, vt videntes non videant, & audientes non audiant: atque iustissima ipsius vltio est. Quod diligenter obseruandum est. Nam sapenunero præclare nobiscum agi existimamus, nobiscum admodum placemus, quòd Verbum minimè desit. Sed quid nobis proderit, nisi mentes nostras illuminet, animosque nostros regat? Nam eò grauius nobis iudicium accerimus. quòd obrem duplici gratia nobis opus est. Primum, vt affulgeat Deus nobis per Verbum suum: deinde, vt mentes nostras aperiat, & corda in obsequium pareat. Alioqui nihilo magis Euangelium splendore iuuabimur quam cæci fulgore Solis. Hæc igitur pœna ad monemur non esse abutendum verbo Dei, sed intendendum recta in scopum, quem nobis Dominus in eo proponit. Tandem in fine versus exitum eorum describit, qui ad hunc splendorem Verbi cæcutiunt. nihil enim aliud iis restat, nisi vt se temere proiciant, quoniã à via disceserunt. Ergo ruere ipsos & concidere necesse est. Cæcutum autem non leuem fore significat: quoniam ipsum sequetur contritio. Iam in verbo Irretientium viurpat aliam metaphoram: paratos scilicet esse laqueos omnibus incredulis, quibus impliciti ad interitum trahantur. Similem huic sententiam prius habuimus cap. 8. atque iisdem ferè expressam verbis: nam eadem de re illic Propheta concionatur, nempe, de exæcatione populi, qui iram Dei cõtumacia sua prouocarat. Ostendit autem exitum semper inire iis qui extra verbum Dei aberant. aut enim reperient offendicula in quibus impingent: aut laqueos quibus irretientur. denique fieri non poterit, quin malè iis cedat, qui viam à Deo monstratam non tenent: quoniam vel aperte corruent & conterentur, vel occultis insidiis seipsos in fraudem inducent.

14 PROPTEREA AUDITE.) Amplificat obiurgatione suam, simulque consolationem admisceat, quæ priorum animos erigat. Sic enim impius extremum interitum denuntiat, vt materiam consolationis relinquat fidelibus, eorũ salutem Deo affirmans charã & pretiosam esse. Cæterum per ILUSORES, intelligit fraudulètos & captiosos homines, qui putant se cauillæ astutia suo iudicium Dei posse effugere. nã ꝑb, Cauillare & Illudere significat. Alloquitur autem nõ vulgares homines, sed doses & gubernatores, qui cum populũ regerent, ingenio & solertia alios antecellere sibi videbãtur sed acumẽ suũ verebant in versutiã qua factũ Deo ipsi facerent, ideòq; nõ sine salia Ironia vocat Illusores: ac si diceret, Putatis vobis satis esse astutia ad illudendũ Deũ: sed nequaquã illudetis! Præcipuũ ergo & grauissimũ omnium certamẽ Prophætæ fuit cum primoribus, nã etũ omnes ordines corruptissimi erãt, hi tamen salã persuasionẽ sapientia inflati, ceteris erãt peruicaciores. Atq; ad ferè omnibus seculis vsu venit, vt vulgus, tametsi barbaro impetu ferociat, nõ laboret sãra impietate.

pietate, quanta proceres, vel aucti, vel alii verſuti homines qui ingenio & prudentia alios antecelſere ſibi videtur. Poſſiſſimum igitur aduerſus ingenioſos hoſtes iſtos amice Verbi miſiſti, in ſibi enim pernicioſiores elle poſſunt: inane & per ſe nocent, & alios ad ſimilem contemptum & impietatem inducunt, ac ſape exſtimatione & gloria nominis ſui minus ſempiternæ ex ſolgi oculos perſtringunt. Hoc quidem horrendum atque prodigioſum eſt, quàm Ececiſq; gubernatores nouiſſimum ipſi exæcati ſunt, ſed etiam alios exæcant atque ad Dei contemptum animant, quâ itaque doctriam ridet & cauillatus proſequent: denique vires ingenio conferunt ad religionem eueniente damid aduerſus eos colligunt: ſunt autem Prophetae exemplo, ne in hoc certamine ſrangamur, aut deſiciamus. Qua autem ratione tractandi ſunt huiusmodi homines, ipſe quoque oſtendit. Nec enim multum operæ conſumere debemus in iſis docendis, (parū enim proficeret doctrina) ſed grauius oburgandi ſunt & terrendi iudicio Dei. Criminalia ſocietas hinc augetur, quod occupant iudicium Dei Sanctuarium, & electum populum Dei iſis toribus iſticiant.

15 **QVIA DIXISTI.**) Rationem ſub iungit Propheta cui liſteſores vocat: nempe, quia omnem Dei timorem exuerant. Modum etiam deſcribit. Quod impunita enim omniſiſi viuis & ſceleribus ſibi promitterent: eoque audacior ſe debebant, & quſi maior em ad malè agendum licentia nacti, ruebāt abique villo metu quocūque eos ferebat libido. Hoc enim per **ET VM CŪ** morte & ſepulchro intum ſignificat. Nam omnes minas omniaſque Dei flagella, perinde ſecuteſque ridendo, ſe extra omne ducimen poſſos elle arbitrabantur & nomine **MIN**, idem ſignificat quod prius per **מִינָה**, nam geminatio eſt eiuſdem ſententiæ. Viliſis enim: nonne ſignificat id quod vulgò dicimus, *Aniſ intelligence*. Niſi quòd videtur tacita tubſe iſraeliſis in er viſiones prophetiæ: & ſillacem iſtam ſolertiam, in qua ſibi plaudunt ſecleſti veratoribus. Certum eſt autem aſtutos iſtos homines nunquam eò prorupſiſſe iactantia, vt hæc verba effluerent. minus enim puerile ac ridiculum fuiſſet, deinde dubium non eſt, quin tamenſi deſpicerent Deum, nomine neque omnes aſpernarentur, tamen apud populum exiſtimationem aliquam retinere vellent: ne vquam falſi eſſent ſe præſidium locare in vanitate ſed Propheta eorum affectus & ſtudia, non quod obrederent, ſpectant: tene igitur ipſam, eorumque animos, non verba, conſiderant, quiſquis enim ſibi & vitis ſuis applaudit, & ſecure contemnit minas Dei, proſiſſe: ut ſe paſſim inſiſſe cum morte: quam tamenſi denuntiat Dominus, minimè tamen reformidat. Itaq; Propheta reprehendit in genere ſecuritatatem carnis, qua homines ſibi obliſionem iudicii Dei inducunt ac ſporit ſe fallunt, ac ſi manum Dei effugere poſſent. Sed præcipuè Lueianicos & natutos homines aggreditur, qui ſuauiter ſapere non niſi in profano Dei contemptu locat: & quò magis obregrunt ſui dedecus, eò vehemètius traducitur à Propheta, quæſi proſiſſe in profundo recessu protraheret in lucem eorum aſtutias, ac diceret, En acumen, ſolertia & aſtus ſapientum huius mundi, qui quom cladiſibus & ærumnis vndiquaque pateant, ſe tamen latere & in tuto elle arbitrantur. digni ſunt proſeſſe qui ex mediocritate lucem quarant, quom negligent Dei ſalutem, denique ipſum deſpiciant, ac tubannent ſuas quidem artes, aſtutias & fraudes ſpectioſis nominibus tegunt, nec mendacia elle putant: ſed eas Propheta ſuis appellat nominibus. Quan: um ad **FLAGELLVM INVDANS**, duas ſimul metaphoraſ hic Propheta comprehendit. Comparat enim clades & ærumnas quibus caſtigat Deus vniuerſiſſe ſecleſia, flagello: deinde eas ita vehementes & rapidas elle, vt ſint inſtar diluuii. Aduerſus eas, quatum eunque graues & aperta fuerint, ſe mendacioſe & vanitate munitos elle arbitrantur impij eiuſmodi homines, eaque, tamenſi per totum orbem longè lateque exundent, effugere poſſe cõſidunt. Iudicia Dei & calamitates, quibus obnoxij ſunt homines inuentur, ſed cum Dei manum & prouidentiam non attendant, atque imputent fortunè omnia que accidunt, id eo præſidia ſibi & munimenta quarunt quibus eiuſmodi flagella à ſe repellant.

16 **QVARE SIC DICIT.**) Nunc pioſ conſolatur Iſaias impijs verò exitum, quale meriti erant, denuntiat. Priore autem loco cõſolationem aſſert, quod pii aſtutus iſtis hominibus iudicio eſſent, vt nos etiam hodie ſimplicitatem noſtram videmus ab impiiſis rideri, noiſque haberi pro fanaticis, quòd tam adueſiſis rebus & tam grauib; ærumnis, nihilominus bene nobis futurum ſperemus. Aduerſus hanc inſolentiam reproborum Propheta animos priorum erigit & iuſtè, vt ſe curè præcreant ac pro nihilo ducant eorum ludibria & ſubannationes, ipſumque ſuam minimè inanam aut irritam fore cõſidunt. Demõſtratio **E CE B** ad certitudinem facit, ac ſi diſſet, Tamenſi verba mea deſpiciant impij fidemque iſis derogent, tamen id quod pollicitus ſum præſtabo. Pronomine etiam **E** cõſolatio eſt, vt vtriusque certa conſtet fides. Quod ad verba attinet, genitiuus **inra**, qui vice epiſtopi cõiungitur cum **Lapide**, tam actiue quàm pſiue accipi poſſet: vel pro **Lapide**, ad quem totum ædificium probatur, vel exigitur quaſi ad ſua regulam, vel pro **Lapide**, quod probato. Prior autè mihi melius contemere videtur, & certè vſuſ linguæ Hebraicæ hoc poſtulat, vt poſſus actiue interpretetur. **Lapide** igitur probantem, vel probatorem vocat ac effectu: quoniam ad hunc lapidem totum ædificium formari & aptari debet, alioqui labijſium & corruere neceſſe eſt. **ANGVLVM** vocat, quòd totam ædificij mo'em ſuſtineat, quo nomine etiam **Pſal.** 118. vocatur, eoque rotatur ipſius & virtutè cõmmentat. demque **FVNDA MENT VM**, & quidem, vt ita loquar, fundamèntale **Pſal.** 118. 23 vocat, paulatim ad eius commendationem magis progrediens, nec enim vulgare aut vnum è mul.

tis qui ædificio feruiunt esse ostendit, sed eximium & quo solo totum ædificii pondus nitatur. Sic ergo lapis est, vt totum angulum occupet: sic est angulus, vt tota domus in eo sit fundata. Nam sicuti aliud fundamentum iaci non potest: ita totam Ecclesiam, & singulas eius partes eo solo nuti ac fulcri oportet. Posterius membrum versus hortatiuè alii vertunt. Credès non festinet: ego tamen in futuro accipere malo, quia ad eon extù optimè quadrat hic sentus, tum quòd Pauli auctoritate probatur. Fateor quidem Apóstolos Græcorum interpretationem sequutos esse, & hac vobis libertate, vt contenti rem indicalle, verba ipsa non referrent, sed nunquam de sententia mutarunt: quin potius rectam applicationem inspectantes, verum ac proprium sensum ostenderunt. Quoniam ergo ex veteri Testamento locum aliquem produciunt, hinc & vñs ab ipsis diligenter retinetur. Paulus verò hoc vaticinium citans, ex Græca lectione transfert, Qui credit non pudebit, ac certè huc tendit Propheta, eorum qui credent, pacatum & tranquillum animum fore, vt nihil amplius desiderent, nec vagentur incerti, nec properent ad alia remedia querenda: sed eo vnico plenissimè sint contenti. Durā autem non est translatio quum verbo Festinatus notatur feruor, aut trepidatio. Denique Prophete consilium est laudare fidem ab hoc incomparabili fructu, quoniam in ea nobis placida sit & quieta statio. Vnde sequitur nos assidue angere & inquieto animo esse oportere, priusquam ea prædiximus. Vnus enim est portus, in quo tuto acquiescere liceat: nempe veritas Domini: quæ sola nos peccatos & tranquillos reddet. Atque hunc hie sit eum deseribit alibi idè Paulus: dum nos fide iustificatos, pacem apud Deum obtinere dicit. Hic porò Lapidem Apóstoli & Euangelistæ Christum esse ostendunt, quia tunc verè stabilita & fundata est Ecclesia cum mūdo exhibitus est. Primum, in eo promissiones tuam firmitatem habent: deinde, talis hominum in ipsum solum recumbit, proinde si tollatur Christus, eoncidet Ecclesia ac corruet. Resiguit ipsa ostendit hæc haud dubiè ad Christum referri oportere, sine quo nulla est talis stabilitas: idèoque in singula momenta impendent ruinæ. Accedit Euangelistarū & Apóstolorū autoritas: imò Spiritus ore ipsorū id aperte docet. Sed re propius experia rationem perspicere melius licebit, quæ hæc Christo accommodantur Primum, non abs re Deum Huius loquentem inducit, cuius propriū opus est fundare Ecclesiam, sicuti iam alibi vñs est, ruitūque dicit. Atque hæc sententiæ latus frequenter in Psalmis occurrit. Nā si omnes mortales operā tuam eò cōstituant, non poterunt vel minimū lapidē erigere. Solus igitur Deus est qui fundat & ædificat Ecclesiā tuā, tametsi ad eam rem hominū opera & ministerio vtatur. Nūc à quo nobis datus est Christus, nisi à Patre? Hæc igitur efficit ac præstitit cælestis Pater, atque Christum nobis vñs salutis fundamentū statuit. Sed anton prius positus erat hic lapis: nōne hoc fundamentū semper subnixā fuit Ecclesiā? fateor certè: sed ipse tantūm: quia Christus nondū patefactus erat, neque expleuerat officium Redemptoris. Ideo Propheta quasi de re futura loquitur, vt certò persuasi sint fideles, Ecclesiam quam videbant non in odō nutare & labacere, sed grauitate coneuellam & ferè dirutā dissolui in ruinas, noua tamē sustentura stabile fore, ubi in lapidem manu Dei positum recūberet. Dicit autem In Sion, quia illinc Christum prodire oportuit, quod non parum facit ad fidei nostræ confirmationē, cum ex eo loco qui tanto prius tēpore ad id destinatus erat, videmus ipsum piodisse. Cæterū, hodie vbique est mōs Sion, quū in fines orbis terrarum propagata sit Ecclesia. Est autē Christ⁹ verè Lapis probationis: quoniam totum ædificium ad ipsum exigi necesse est: nec possumus structurā Dei esse, nisi illi coa-premur. vnde & Paulus erescere nos iubet in eo qui Caput est, ex quo totū corpus cōiungi ac cōnecti oportet. Tota enim fides nostra Christo accommodanda est, vt nobis instar regulæ sit. Est etiā Lapis angularis, eoque non vna quædam pars ædificii, sed tota eius moles, fundamentū: quæ ipsum nititur. Nemo enim, vt ait Paulus, fundamentum aliud præter Christum Iesum statuere potest. Itaque Dominus Ecclesiæ suæ instaurationem ore Itaiæ promittens, nos ad fundamentum reuocat. Talis enim dissipatio erat, vt similis esset ruinæ. eius autem instaurationis ratio non aliter quàm per Christum iain potuit. Cæterū, quòd Christus dicitur etiam Lapis offensionis, hoc ei accidentale: statum ingratorum hominum vitio accidit, vt cum ipsum respuunt, alium omnino experiantur quàm ipsius futurus erat. Sed de hac re capite octauo dictum est.

17 ET PONAM IUDICIUM) Quia talis erat Ecclesiæ dissipatio, vt vix sperare auderēt fideles meliorem statum, rationē in manu Dei promptam esse docet, quæ Ecclesiā de integro reformet. Sic autem ædificii nuper meministi, ita nunc altera similitudine docet minimè timendū esse, quia Deus inceptum ædificii opus tandem absoluit, obliquè interim eorū fastum & arrogantiam perstringit qui censerī volebant Ecclesiæ columnæ, quam tamen funditus euerterant quātum in se erat. Nam quū luce fidei propè extincta, & adulteratio Dei cultu horrēda esset in populo deformitas, nihilominus gloriabantur regali Sacerdotio sicuti hodie Papiſtas videmus similem iactantiam absque pudore efflare: quum tamen funesta cōfusio totam Ecclesiæ formam apud eos pernisse clamiter. Hoc cōsilio desinit Propheta qualis futura sit Ecclesiæ reformatio. Porò ἰδὲ & ἡθησθ magis probabile est ad idem referri, quæadmodum certius ex secūdo Regum vigesimoprimo capite colligitur: Ponam super Ierusalem funiculum vel regulam Samaritæ, & menuram domus Achetib. Quamquam non infior quin ad pnderum examen alludat. Sit tamen vtraque similitudo ab ædificiis sumpta, in quibus archi tecti & fabri ad regulā omnia examinant, vt iusta inter omnes partes

partes proportio seruetur. Sic iudicium æquale Dominus statere dicitur, cum Ecclesiam instaurat, in qua alioquin, velut in deformi ruina, omnia temere congesta & confusa iunt, dum euehantur impij & propter res si uuntur; verò abiciti & afflicti iacent. Idè de iustitia addit: quòd eam dimetietur, velutis ponderibus appendet, & ad nomina omnia a quibus. Nã **IUSTITIAE & IVDICII** nomine intelligit iustam & legitimam Ecclesiam administratorem, quæ opponitur lauis & fallacijs, quibus se venditant titulares Episcopi. In eum igitur finem hoc fundamentum statuit significat, nõ vt inchoetur tantum Ecclesiam, sed vt perfectè instauretur, vt vulgò dicimus, *Le fons en comble*. Altera quoque pars similitudinis denotat: exactissimam æqualitatem. Nihil igitur a iusticia decit, si Christus pro fundamento statuit: contra autem si abijt, vanissima & confusissima erit omnia. Iam quia nisi discitulis manibus fidei eius non erat iudicio & iustitia locus, eas omnes decedunt in pronuntiat, quia impetus iusticiæ Dei deneciet omnem altitudinem, & diluuium ad omnes sic curatis latebras penetrabit. Hypocritas ergo cum sua iactantia, tametsi Dominus eueniret Ecclesiam suam, nihilominus perituros esse denuntiat. nec enim ita loquitur de flagellis, quasi sic corrigantur impij, quem potius indurentur, reddanturque per uicaciores. Purgatio enim igitur taleni fore ostendit, vt eos è latebris suis eductes, nudet falsa tua & inani fiducia. Nam impij se sub mendacijs & fraudibus sic latere putant: vt plagas nunquam sentiant: idè quæ sibi in flagitijs & sceleribus suis placent atque applaudunt; sed ad eos facile pervadent aquæ, id est, ira Domini, quæ pater atque inflat diluuium ferretur, faciliè in latibula eorum pertrahet.

18 **ET** abolebitur pactum.) Prius inuictus est in hypocritas, qui obstinatis animis Deum omnique eius minas ridebant: atque eorum cogitationes retudit, quòd sedes se cum morte habere existimarent, id est, impunitatem omnium scelerum sibi pollicerentur: ac si ridendo & subfannando, manum Dei effugere possent. nunc denuntiat, ubi terrorem agnoscent reddendum esse rationem Deo, velint nolint metu & formidine consternatum in. Nam quòd ita quieteunt & securiunt homines, id veluti quodam vetero aut temeraria accedit, dum morbi sui grauitatem non sentiunt: sed Dominus eos è somno suo, quauis profundissimo, excitabit, & imaginaria eorum pacta delebit. Denique significat pacem illam, quæ impij si uuntur, dum vitijs suis indolunt, non fore perpetuam. nam cogentur etiam inuiti Deum iudicem agnoscere: eòque, dum se quieti dare volent, acutos & inopinantes miræ perturbationes & eraciatas animi subito corripit, & exagitant. Idem enim his accedit quæd facinorosis, qui si abruptis vineolis euaserint, dunt tuos iudices, nisi que conuuantur & petulantur insultant: idè quum à tergo insectantes hætores aspererint, subito expauescunt, omnique eorum letitia in merorem vertitur: ac longè deterior fit eorum conditio, quàm si nunquam uincula abruptissent. Sic impij momentaneo quodam gaudio si uuntur quod obliuione sceleris sui accerunt: sed Dominus statim manum iniicit, sicque eorum conscientias terret, vt nullo modo consistere possint.

19 **EX** quo transierit.) Hoc versu plus exprimit quàm superioribus: nam significat exitium prope diem reprobis inflare: quum tamen sceleritatem æternam sibi pollicerentur. Impij quidè se ærumnis multis obnoxios esse vident: sed interea sibi indulgent, sicut porcum sibi adducit: atque eum modo arumnas se propulare posse arbitrantur. Hæc enim iactant pro uerba, Ne simus nobis ante diem mortis, Fruamur tempore dum licet, Simus hilares: neque nos his iustis fatigemus. At captibus reprobis occultam cladem impendere denuntiat. Et addit, singulis **MANE**, hoc est, celeriter & audacè. Solus enim malitiosus Dei timore afficit impios. saepe quidem extra periculum formidant: sed ille cæcus est pavor, quia non intelligunt unde sibi timeant. Porro quum Deus inuitur, securi sunt: quia ipsum non agnoscent iudicem: atque ita prius sentiant manum Dei, quàm de ipso verè cogitent. Quod iterum repetit, **MANE**, & paulò post adiungit, **NOCTV ET INTERDIV**, tam continuum quàm quotidianum, vt dixi, flagellum fore significat: ne se uem calamitatem fore sibi pertuadeant, vel se decipiant spe aliqua relaxationis. Nam cum in ira Dei aduersus fideles momentanea sit, aduersus infideles æterna sit, eos enim persequi in finem vsque non desinit. In fine verus ubi reddidit, **TANTVM** modo **TERROR** intelligere faciet, variant interpretes. Ieronymus vertit, Intellectum dabit auditui. Verum hæc interpretatio propius ad Prophetæ sensum accedit, Solus rumor intelligere faciet: id est, Homines ad quoscunque nuntius peruenierit, dociles Deo reddentur solo rumore. Ego verò paulò simplicius: tametsi nos expositiones horum resutur, Accidet vt solus terror vos doctrinæ capaces reddat. ac si diceret: Hactenus nihil apud vos exhortationibus meis profecerit Dominus noua inueniet rationem qua vos erudiat: plagas se licet, atque cunctas, quibus vos ita terrebis, vt eum quibus sit negotium intelligatis, quæ admodum si immergerit atque indocile sibi sic hortaretur dolens ac moestus pater. Cui meas admonitiones conuenas, te aliquando à carnalitate moneri oportebit. Sic impij, qui omnes minas ridebāt, denuntiat Iaias ipsos Prophetarum opera nõ indigere sed aliquando intellecturos cupia quam seridè ac verè locuti sint, neque tamè id ipsis profuturum: quia in tam tera cognitione nõ erit pœnitentiae locus. **Quærendus enim est Dominus, dum** *Infrà 55. 6.*
Exo. 8. 15.
 tempus est. Pharaon nihil melior est redditis acceptis plagis: nec Etiam quæquæ proficit lachrymis *Gen 27. 38.*
 suis quum se prærogatiua sua ipsolatur videret. Nulla enim resipiscencia, nulla vitæ emendatio secuta. *Heb. 12. 17.*
 ta est. **TERROR** is nomine, significat quàm horribile sit incidere in manus Dei uentus: nec im- *ibid. 10. 31.*

punè vnquã verbũ eius contẽ. **¶** **N**ovò verò hic pro eo quod auditur, id est, pro doctrina accipit. **20** **Q**UONIAM contractus) Exponat hac similitudine superiorem sententiam. nam reprobos qui manu Dei vrgentur, comparat is qui in lectum breuem & angustum abditi sunt: in quo vix membra sua extendere & caput atollere queant: denique quietis loco, grauisimos sentiat cruciatus. Nam Iudæos sic conclutum iri significat, vt extremis angustijs opprimantur, & lectum, quã ad quietem datus est hominibus, fore inquit oculi. Iam si integumetum querant, stragulam breuiorem fore dicit, quã vt iusticiat. Ita ad superius malum hoc etiam accedere dicit, quod in illis grauibus et rumis omnia ipsis solatia necessaria deerunt. Hoc enim similitudine strictioris straguli exprimere voluit, vt omnium miserissimam conditionem suam fore intelligant. quia eos vndiquaque & subtus & suprà vltio Dei persequetur: vt nihil habeant leuamenti aut relaxationis, nec quicquam remedi inueniãt. His autem similitudinibus vitur Dominus, vt scie ad imbecillitatem nostram accomodet: quod alioqui quã horribile sit iudiciũ Dei percipere nequeamus. Ex his ergo colligimus quanti sint horrores quibus exagtantur impũ & constringuntur, dum eos persequitur Dominus: siquidem in terã centrum abdere se vellent quã ritandis latebris: sed Dominus eos in apertum producit, atque ita concludit & constringit, vt le mouere nequeant.

21 **Q**UONIAM (sicut in monte.) Quomiam hic sermo de reprobis habetur; Propheta nihil præter terrores & iæxas vltionis propomt. vt enim filius ius Dominus benignum se & clemetẽ præbet, ita reprobis formidabili se ostendit. Adducit igitur exempla, quibus ad defensionem populi sui manum exertit Dominus, veluti quum Philista os fudit in valle Perazim, persequente **2. Sam. 5. 20** Davide. Item cum Amorrhæi & alii hostes ab Israelitis cæsi sunt in valle Gibeon, duce Iosua, qui **1. Paral. 14. 11.** impetrauit à Domino vt Sol & Luna confisteret, quò facilius hostes persequeretur. Ac **ST AND I** verbo potentiam Dei indicat, quòd eum desidere & otiosum esse existimamus, dũ reperit eos non vlciscitur. Stare ergo, vel eminerẽ dicitur, dẽm palãm suã virtutis documẽta nobis exhibet, ac præfertim ex quibus appareat quantam Ecclesiã suã curam gerat. Et si autem diuersã erat ratio, quã olim contra exeros iurreretur pro defensione e' cæti populi, nunc autem bellum Iudæis denũtiat: seite tamen accomodat Isaias hæc exempla: quia Deus hostes domesticos profligando non minus Ecclesiã suã consulat, quã si vires suas armaque conuertet contra extraneos. Habiturum igitur ipsos hostium numero, quamuis falsò se populum eius esse iactarent. **AL I EN V M** hoc opus dicit ideo nõnulli putãt, quòd nihil magis Deo proprium sit, quã misericordia, atque ignoscere peccatis nostris: inuitum facere quòd irascitur, ahenãmq; veluti personam & naturã ipsius aduerfam inducere. Est enim natura clemens, misericors, misericordiam pariens, benignus, tardus ad iram: vt Scriptura multis verbis & variis locutionibus infinitam eius misericordiam declarat. Alii exponunt Alienum: quòd solitus esset antea tueri populum suum, stupendum esse quòd nunc ipsum hostiliter aggredi ac perdere instituat. Ego Alienũ simpliciter accipio pro Intolito vel admirabili: nam & sic appellatur quod rarum, & hominibus inusitatum est. scimus autem res nouas quibus plurimum admirationem esse hominibus. Perinde igitur est ac si diceret, Dominus vos puniet: neq; id vulgari quadã & visitata ratione, sed adeò stupenda vt eius contemptu vel fama omnes expauescant. Certum est omnia Dei opera totidem potentie ipsius testimonia esse, vt meritò nos in admirationem adducere debeant: sed quum assiduo vsu & conspectu nobis vlciscant, eum nihil agere existimamus, nisi extraordinarias aliquas rationes experiatur. Verera igitur exempla producit Isaias, vt tamen si hæc vltio noua & stupenda sit hominibus, Deo tamen intelligamus minimẽ nouam esse, eum iam olim non minima potentie & virtutis suã documẽta ediderit. In reera libenter amplector, Prophetã impios Israelitã Philistæ & Cananens opponere, ac si diceret, Dominus olim miracula edebat, cum populum suum seruare vellet: nũc ea editurus est ad ipsum destruedum. nam quum Israelitã degenerarint, exitialem Dei manum sentient, quam patres eorum salutare experti sunt.

22 **N**UNC ITAQUE.) Admonet iterum impios illos quos prius iustiores vocauerat, nihil suo astu contemptu, tubiannatione, cauilis s profecturos: quomã omnis eorum calliditas disicuitur, & ad poenitentiam horrat si qui fortè adhuc erunt sanabiles. Ideò que caidè iterat minas, que eos sollicitent. luctando enim hoc vnum acturos esse dicit, vt e magis coarctent suis laqueis. Nam quòd pro Vinculis alii Castigationes reddunt, non satis quadart contextui est enim hic ap' isuma vinculoꝝ similis. Nam sicut vulpes que in laqueum inciderit, magis astringit nodum quam sese extricare & eripere conatur: sic impũ terguedando magis se ac magis inuoluũt: atque astringũt. Cupiunt effugere manum Dei, & aduersus stimulu calcitrant, instar equi ferocientis qui omnes vires eo inendit vt se ferrem excutiat: sed nihil aliud sua cõtorumacia & proterua efficiũt, quã vt grauius & vehementius tundanr. Hinc docemur quomodo agendũ si. cum impus, cum tei licet eos timoris Dei penitus vacuos esse cernim?. Hoc eni solũ restat, vt eos nihil suis cauilis & irrisionibus aduersus vltionẽ Dei, que ipsis imminet, effecturos denuntiemus. Monemur etiã cum Deo minimẽ ludendum esse: dum cernimus quasi in speculo qualis fuerit exitus eorũ qui Propheetarum monitiones & minas ab initio vsque mundi spreuerunt. Iã quòd plenã fidem obrineat vaticinium, affert nihilẽ in mediũ proferre, quod nõ sit diuinitus reuelatũ. **¶** **¶** **¶** aliquãdo Perfectiõem, aliquãdo Consumptionẽ significat, quẽ admodũ **ca. 10. dicitur** est: hic verò pro Cõsumptione accipi-

Suprà 10.

pi debet. nihil enim aliud hic significat Propheta, quàm apud Deum esse constitutum breui vniuersam terram extrema intereione delere. Duo igitur comprehendit: primum, exitium graue & horridum imminere orbi (nisi fortè ad Iudæam restringere liceat, quod nõ displicet). deinde præstitutum esse diem nec longè abesse. **AVDITVS**, hic pro Reuelatione accipitur: tibi enim patefactum esse dicit. nam sicuti Dominus ministerio Prophetarum uti decreuit, ita arca tua us patefacit, ut eorum sint veluti interpretes. Perinde igitur est acsi diceret, Totus mûdus teater celesterrata impietate, exultant in tua nequitia reprobi homines, acsi nullum Dei iudicium foret: tunc ubique terrarum vel in singulis Iudææ partibus Deus te iudicem & ultorem esse ostendit: nec vllus terræ angulus ab ærumis & calamitatibus, propter Verbi contemptum, immunis erit. Tameñi verò hæc Itazæ sæculo patefacta sunt, non minus tamen ad alia quoque tempora pertinent, quibus Deus se semper sui similem esse ostendit, eademque ratione & regula iudicia tua exequi solet.

23 AVSCULTATE) Præfatione vitur Itazæ, tanquam de re magna & admodum terribili locuturus. nec enim attentionem ab auditoribus requirere solemus, nisi vbi magni quippiam dicendum est. Et tamen hic sermonem habere videtur de rebus tritis & vulgaribus, veluti de agricultura, satione, tritura, aliisque eiusmodi. Sed Propheta auditorum animos altius erigere voluit. nam cum tractet de iudiciis Dei, atque ostendat quàm sapienter Deus mundum administrat, tamen si impii omnia temere ac fortuito volui putent, similitudinibus rei u quæ aperta & vulgò nota sunt, rem arduam crasiore Minerua tradere ac docere voluit. Conquerimur sæpe Deum ad imperiorum scelera nimium conuiuere, quòd ea confestim arbitrio nostro non vlcitatur: Propheta verò ostendit nihil ab ipso nisi rectè & legitime ordinari. Eò igitur pertinet ista præfatio, ut homines agnoscant stuporem suum, quòd iudicia Dei carpunt, eaque sinistrè interpretantur, cum tamen in ordinario naturæ cursu per lucidum habeant speculum, in quo hæc aperte cõttemplari possint. Est enim hic tacita expositio cum hominibus qui in tam clara luce cæcutiunt. Stupidos enim atque hebetes esse ostendit, quòd tam perspicua Dei opera non comprehendant: atque eò nihilominus prorumpunt audacia, ut quæ abcondita sunt, arbitrio suo subiicere & ad reprehensionem trahere velint. Quæ admodum etiam Paulus de reuersione loquens, dementes vocat qui virtutem **1. Cor. 15. 36** Dei non agnoscent in feminibus quæ terræ mandantur, Stulte, quòd feminas non prius germinat aut virecit, quàm fuerit corruptum: ita stupidos hic pronuntiat Itazæ eos qui in rebus tam aperitis sapientiam Dei non agnoscent: ac denique homines cæcos & hebetes esse ostendit in operibus Dei contemplandis.

24 AN QVOTIDIE) Vulgò sic exponunt hunc locum, acsi Dominus ingratitude in populo suo exprobraret: quòd scilicet eum tanquam agricola coluisset, omnemque operam & diligentiam adhibuisset, nullum tamen ex eo fructum, sicuti decebat, perceperit. Atque ita interpretantur Iudæi, quos etiam Græci & Latini secuti sunt: sed longè aliud voluit Itazæ. Hanc enim doctrinam contexit cum proxima sententia, qua dixerat Iudææ vel vniuersi orbis interitum sibi reuelatum esse. itaque subiungit: Deum tamen non semper exerere manum suam, nec vlcitæ assidue hominũ flagitia. sæpe enim dissimulat, atque ad tempus differt vltionem suam. Impii hæc Domini tolerantia & tarditate ad maiorem peccandi licentiam abutuntur: sicuti hæc impietatis occasio nem notat Solomon, quòd bonis quæ & ac malis omnia eueniant: quòd flagitiosi quique & scelerati prosperis rebus fruuntur, ac pii commibus ærumnis atque etiam maioribus sint obnoxii, denique, cum impii nullum discrimen in rebus externis animaduertunt, aut nullum esse Deum cogitant, aut omnia cæco fortunæ impetu gubernari. Ad hæc igitur respondet Itazæ, Ne scitis Deũ habere suas opportunitates, ac nosse quid vnoquoque tempore agere debeat? Si aratores quotidie terram nõ profcündunt nec subigunt glebas, haud ideo sunt imperitiè arguendi. eos enim peritia potius cessare cogit. Quid enim aliud efficerent, terram assidue veritandò, quàm quòd frustra se fatigarèt, atque impedirent ne vllum ea fructum præferret? Sic Deus non satagit, nec tumultuatur, sed tempora nouit & opportunitates rei gerendæ.

25 26 27 & 28 AN non quum æquauerit.) Nunc de satione loquitur. Arator quãtum poterit feminis terræ non mandabit, nec temere coace ruabit: sed dimittet agrum, & quantum necesse erit, ei committet. corruperet enim alioqui nimia cõgeries, nec granũ vnum radices agere posset. Præterea femina inter se varia non commiscebit: sed aliam agrum tritico, aliam viciz, aliam cymino assignabit: idque in mensura. Sic enim interpretandum hic puto שורה, non Eximum aut bonum: quia de dimento loquitur. Idem etiam de Messæ ac tritura pronuntiat nec enim eodem modo omnia excutuntur. tribula enim aut eratibus excutunt triticum, vicia cum pectica, cyminum cum baculo maiore. Loquitur autem pro more regionis. Gallia nostra, præter Prouinciam, hunc triurandi morem ignorat. Denique significat eam tritura rationè quam fert grani natura, non omnibus eandè adhiberi. præterea non semper, neque assidue tritura incumbere agricolam, sed modum adhibere, ne grana comminuantur. Vnde verò hæc agricolæ nisi à Deo didicerunt? Si ita eruditi atque instructi sunt in rebus minimis, quid de tanto doctore & magistro sentiendum est? annon certam mensuram & æquitatem suis operibus adhibere nouit? annò videt tempus exequendi iudicii? quando debeat profcündere populos, & tundendo veluti occare: quando colligen-

da sit hominum mensis: quando triturada sit, quos ictus, quod plagarum genus infligere debeat: quid demque singulis & temporibus, & personis accommodatissimum si? qui vniuersum naturam instituit ordinem, annon etiam hæc æqua proportione temperabit? ad quæ temerarii sunt homines, vt cum ipso expostulare, eum, vt sapientiam arguere audeant? Summa est, non esse temere iudicandum, si non proximus hominum scelerata Dominus vlciscatur. Atque hæc exhibenda est hominum audacia, qui etiam minimis in rebus sæpe numero hinc eantur. nam si quis agriculturæ imperitus agricolam videat agros aratro prociudentem, decentem sulcos, glebas tubigentem, hucque & illuc impellentem boues, atque è vestigio sequentem, forsasse puerilem ludum esse existimans ridebit: sed eum ipsum meritò damnabit agricola, atque incipit & temeritatis conueniet. nam modestissimi quoque quantum ignorent, tamen ea non frustra nec temere fieri cogitabunt. Quid cum terræ mādatur semen, nonne videtur perdit? hæc si rerum ignari damnent homines, vt temper audax & præceps in iudicando incipit est, annon meritò ipsos periti arguent ac damnabunt? Quòd si ita est, quid nobiscum faciet Dominus, si incognita nobis eius opera reprehendere audeamus? Hinc ergo iudicemus quantum fugienda sit hæc temeritas, & quàm modeste in his cogitationibus nos continere debeamus. nam si modeste cum hominibus vitandum est, nec temere damnanda quæ apprehensionem aut intelligentiam nostram effugiunt, multò maiore erga Deum modestia vitandum est. Cum igitur calamitates, quibus variè affligitur Ecclesia, nobiscum reputabimus, ne queramus eam destitutam, impius laxata fræna, aut iam actum esse: sed Dominum suo tempore remedia adhibitorum statinamus, & iusta ipsius iudicia toto animo amplectamur. Si quis etiam propius verba ipsa expendens colligat, alios citius puniri, alios tardius, ac penam differri dicat: hoc non modò probabile erit, sed omnino à Propheta exprimitur. Mira autem ad nos consolatio, quòd trituratum tuum Dominus ita attemperat, vt non frangat neque comminuat suos. Impios quidem in nihilum redigit atque perdit: tuos autem castigat, vt subacti & purgati in horreum colligantur.

29 ETIAM HOC.) Nonnulli exponunt hunc locum, ac si diceret Propheta agriculturæ sciētiam à Domino profectam esse. Ego vero à superiorum applicationem esse ai bitror. quæ admodum enim sapientiam Dei, etiam in minutissimis in rebus ostendit, ita mentes altius at tolli iubet, vt magis reuerentèr admiranda & recondita eius iudicia suspicere dicamus. Obiter quidè ex verbu 26. notari potest, atque etiam debet, non modò agriculturam, sed omnes quoque artes quæ hominum vtilitati iuberiunt, Dei dona, & quicquid est dextræ inuentionis mentibus hominum instillatum esse. nec enim est quòd earum nomine superbiant homines, aut inuentionis laudem sibi tribuant: quem admodum veteres fecisse videmus, qui Deo ingrati, eos à quibus excogitatum purabant aliquod artificium, in numerum deorum referrebant. Hinc apothecis & innumera deorum turba, quam Gentes sibi opinione finxerunt. Hinc magna illa Ceres, hinc Triptolemus, hinc Mercurius, infinitique alii dicti hominum & scriptis celebrati. Propheta verò huiusmodi artes acceptas Deo ferendas esse docet qui vnicus author & magister earum est. Quòd si ita de agricultura, aliisque mechanicis artibus iudicari debet, quid de liberalibus & ingenus censendum est? veluti de Medicina, Iurisprudentia, Astronomia, Geometria, Dialectica, & eiusmodi? nonne multò magis cenfebimus à Deo esse profectas? annon in his quoque bonitatem ipsius contemp labimur & agnoscimus, vt & minimis & maximis in rebus, laus & gloria ipsius celebretur?

CAPVT XXIX.

1 **H**E VS Ariel, Ariel, vrbs quam incoluit Dauid. Addite annum ad annum quibus ingulentur agni.

2 Atque in angustum redigam Ariel, & erit mæror & tristitia, eritque mihi tanquam Ariel.

3 Et castrametabor aduersum te in circuitu, & oppugnabo te in statione, & erigam contra te aggeres.

4 Tunc humiliaberis, è terra loqueris, & è puluere exhibit eloquium tuum, & erit quasi Pythonis è terra vox tua, & è puluere eloquium tuum muscabit.

5 Et erit quasi pulvisculus sonitus extraneorum tuorum, & quasi stipula transiens multitudo fortium, & erit ad momentum repente.

6 A Ichosa exercituum visitaberis in tonitru, & tumultu, & fragore magno, in turbine, & tempestate, & flammis ignis vorantis.

7 Et erit quasi sonnum visionis nocturnæ multitudo omnium gentium pugnantium aduersus

aduersus Ariel: omnis, inquam, pugnantis, & munitiones erigentis in eam, & construentium eam.

8 Fict ergo quemadmodum famelicus somniat, & ecce comedit: cum autem euigilat, inanis est anima eius: & quemadmodum sitiens somniat, & ecce bibit: cum autem euigilat, lassus est, & anima eius appetens: sic erit multitudo omnium Gentium pugnantium aduersus montem Sion.

9 Immoremini, & admiremini. Excæcati sunt, & excæcant: ebrii sunt, & non vino: concussi sunt, & non sicera.

10 Qua obtexit super vos Ichoua spiritu soporis, obstruxit oculos vestros: Prophetas vestros & præcipuos Videntes caligine obduxit.

11 Itaque facta est vobis omnis visio quasi verba libri obsignati: quem si tradant scienti literas, ac dicant, Lege, quaeso, in eorum die, Non possum, quia est obsignatus.

12 Quod si detur ei liber qui non dedit literas, ac dicatur, Lege, quaeso, in eorum die, Nescio literas.

13 Ergo dicit Dominus: propterea quod appropinquat populus isle ore suo, & labiis suis honorat me: ac cor suum longe à me remouit, & fuit timor eorum erga me præcepto hominum ductus:

14 Propterea ecce adicio ut faciam rem mirandam in populo hoc, miraculum, inquam, & portentum. nam peribit sapientia sapientium eius, & prudentia prudentium eius euanescent.

15 Væ latitantibus à Ichoua, ut abscondant consilium: nam sunt in tenebris opera eorum: ac dicunt, Quis videt nos? & quis scit nos?

16 Vestra conuersio an sicut lutum figuli reputatur? nempe, dicit opus de auctore suo, Non fecit me: & figmentum de fictore suo, Non intellexit.

17 Nomen adhuc paululum, paululum, & redigetur Libanus in Carmelum, & Carmelus in syluam reputabitur?

18 Et audiet in die illa surdi verba libri: & de caligine & tenebris oculi eorum videbunt.

19 Tunc repetent humiles in Ichoua lætitiā: & pauperes hominum exultabunt in Sancto israelis.

20 Quoniam in nihilum reductus est violentus, consumptus est derisor: perierunt qui male festinabant ad iniquitatem.

21 Facientes hominem peccare in verbo, qui arguentem in porta illaquearunt, & iustam flexerunt ad nihilum.

22 Propterea sic dicit Ichoua ad domum Iacob, qui redemit Abraham: Non confundetur nunc Iacob, & eque pallefcent nunc facies eius.

23 Nam ubi viderit natos suos, opus manuum mearum, in medio sui, sanctificabunt nomen meum, sanctificabunt Sanctum Iacob, Deum Israel timebunt.

24 Tunc errantes spiritu discent intelligentiam: & murmuratores discent doctrinam.

CAPUT XXIX.

HEVUS ARIEL.) Videtur hic alia esse coniectio, qua Isaias urbi Ierosolymæ minatur. Eam vocat Altare: quoniam in aliarum summis viribus præsidium erat. nam et si ciues alius munitionibus, quantum eis magna copia fuit, confidebant, plus tamen in altari & altari, quam in aliis præsidis locabant fiducia. eum enim viribus & potentia inuictos se esse arbitrabantur, tum verò ita nunc hoc omnium præsidium & inuictum.

num censebant, quòd tutela Dei tegerentur. Deum autem secum esse statuebant, quandiu altari & sacris fruebantur. Nonnulli hic templum, Ariel vocari putant, à figura leonis quam præce fe- rebat: quòd scilicet anteriore parte latus esset, posteriore verd angustius: sed mihi satis videtur simpliciter accipere de altari, cum Ezechiel quoque hoc nomen ei tribuat. Hoc quidè vaticinium aduersus totam urbem profertur: id consilium Prophetæ spectandum est. Stultam enim fiduciam Iudæi adimere voluit, quæ Deum sibi adfore imaginabantur, quandam altare & sacrificia extare possent. Ius enim factò gloriabantur, æque defunctos putabāt, quantum impii essent ac nequissimi. Postea ad urbem progreditur, quæ dignitatis clogio insignit, quòd olim habitata fuerit à Dauide: sed per concessionem, volens scilicet tumum illum vanitatis dicere. Quidam minorem Ierosolyam intelligunt: id est, anteriorem urbem, quæ etiam muro cincta erat. Nam duplex quodammodo Ierosolyma fuit, quòd ex creuisset, latiusque pomeria sua extēditset verum, de tota vrbē intelligendum: hunc locum puto. Dauide autem mentionem facit, quòd illius nomine gloriarentur, atque in eius regia benedictionem Dei perpetuò residere iactarent: quia Dominus perpetuò Dauide regnum fore promittat. Hinc colligi potest, quàm ridiculi hodie sint Romanenses, qui Ca- thedra Petri Ecclesiam assequuntur, acti nūquā domicilium in toto oi be reperire possit Deum quàm in Romana sede. Non disputamus nunc an Petrus Romanæ Ecclesiæ episcopus fuerit, necne: sed si aperit illud hoc constare demus, an vlla cuiusmodi promissio Romæ data est, qualis Ierosolymæ?

2. Sam 7. 13.

Psal. 89. 37

Psal. 132. 14

Hæc requies mea in seculum seculi: hic habitabo, quoniam elegi eam. Quòd si data esset, nōnne videmus quid de Ierosolyma pronuntiet Iſaias? Deum scilicet extēditset, vbi doctrinæ locus non est: vbi cultus Dei corrumpitur. Quid igitur Roma, quæ nullum testimonium habet? quid præ Iero- solyma iactare potest? Si factis: si vbi, quam potissimum delegerat, maledicit Deus, quid de cæteris dicendum est, qui sacrosanctas eius leges, omniæque pia instituta euertent? AD DITE ANNUM. Hoc ideo subiungit Prophetæ, quòd Iudæi penam esse effugisse putarent, cum aliquid tē- pus ipsi prorogatum erat. Nam impii se cum Deo inducias habere putant, vbi nullum propin- quam sibi interitum animadvertunt. Itaque perpetuam sibi felicitatem promittunt, quandiu Do- minus eos quiete & pace frui sinat. Aduersus hanc securitatem denuntiat Prophetæ, tamen si sacrifi- cia aliud facerent, ea que quotannis renouant, Dominum tamen vindictam suam exequitur. Hinc colligendum est, non id differendæ penitentiae occasionem esse captandam, quòd Domi- nus penas & vltionem pro roget. nam etsi nobis ad tempus parcat, nōsque sustinet, non ideo dele- tum est peccatum: ne que vlla causa est, cur nobis inducias cum ipso polliceamur. Ne ergo abu- tatur eius patientia: sed eò magis de petenda venia cogitemus.

2. AT QVI IN ANGVSTIA) Hic pro adueriatiua particula accipiendum puto, Et tã-

men exequar iudicia mea & visitat: vtrunque ad aliquid tempus ea differendo remissile videat. Merorem deinde & lætium illis pro dierum festorum læticia minatur. אריה nonnulli adiciunt: e- ca- ptauit perperam, nam apud Ieremiam in Threnis hoc eodem modo accipitur. Testatur autem Dominum in angustias urbem illam redacturum, vt Iudæi intelligerent bellum sibi cum Deo non cum hominibus esse: & quantum bellum gererent Assyrii, Deum talem illis præesse agnoscerent. Quod tandem addit sibi fore QV ASI ARIEL, soli templo non conueniret. Intelligit enim om- nia sanguinolenta fore ex strage quæ Ierosolymæ edetur: idèque comparat aræ, in qua victimæ & hostiæ mactantur: quem admodum etiam impii mactationi destinati, sacrificio comparari so- lent. Denique hic alludens ad nomen Altaris, dicit totam ciuitatem fore veluti Ariel, quia interfe- ctorum sanguine redundabit. Ex quibus apparet externam cultus profissionem, caeremonias, ex- ternaque symbola gratiæ Dei parum prodesse, nisi ex animo ipsi parcamus. Ironice enim hypo- critas (qui peccatum sacrificia impuro corde obrudunt Deo, quasi legitima piacula ad placan- dam eius iram) dicit operam ludere: & quia Templum & Altare profanarunt, non posse ritè sacri- ficari Deo, nisi tota vrbē victimæ mactentur, perinde ac si diceret vbi que fore carnificinam. Im- propriè autem violentam eorum mactationem, qui sponte se offerre Deo recusatant, sacrificium appellat.

3. ET CASTRAMETABOR.) כדור. Alludit ad circumferentiam pilæ: atque idem est quòd vulgò dicimus, *Je l'environneray*. atque ita omnes effugio exitus præclusos fore docet. Quod subii- cit, OPPUGNABOTE in imitatione, ad alteram speciem inuadendæ vrbis pertinet: aut enim inuersiones fiunt huc & illuc, vt stataria est obsidio. Confirmat autem doctrinam superioris versus, & atque ostendit hoc bellum auspiciis Dei gerendum esse. tamen si Assyrii cupiditatibus suis & domi- nandi libidine impellantur, nihil tamè nisi iussu Dei suscepturos. Magni enim referebat Iudæis cer- tō esse periculum quicquid malorum sibi accideret diuinitus irrogari, vt inde ad seclerum suorum examem descenderent. quæ doctrina, cum scriptis occurrit in Scripturis, eò diligentius animis no- stris insigendi est. nec enim frustra toties eam Spiritus sanctus repetit atque inculcat.

4. TVM HVMI LIABERIS) Rider arrogantiã qua præditi erant Iudæi, vt minas & monitiones omnes contemnerent, quandiu rebus prosperis fruebantur, id quod omnibus hypo- critis inuenit. Dicit ergo deposito fastu fore posthac humiliores: non quòd animos mutau- rint, sed quòd quod impediens suo more exultent. Subaudienda est igitur hic tacita antithesis.

Eos enim compellat, qui animo elati magnos spiritus efflabant & capita in altum erigebant, cum omnium despectu: ac si ne Deo quidem ipsi subditi essent, imò Deum ipsum maledictis & contumeliosis incellere non dubitabant, & sacrosanctum eius Verbum ridere. Denegetur, inquit litas, hæc factus: atque intoleranda hæc arrogantia cessabit. Idem similitudine magis exprimit, murmur tãquam ex cauernis editurus dicens. Eorum enim vocem qui prius ita elati & feroces erant, Pythonium sermoni comparat, qui cum oracula redderet è demisso quodam & abstruso tubi terrã specu, obicorum necio quod murmur edebant: insurrabant enim potius quàm articulatè loquerentur. His igitur *מאזְנוֹת* istos similes fore pronuntiat. Nonnulli sic interpretantur hoc dictum, ac si Prophetã significare nullum fore castigationis fructum: sed hoc ex verbis non dicitur, ac postea dicit Iudæos ad resipiscentiã adductum irasced prius terrorem incurrere, vt eorum intolerantiã retundat, arroganter enim & proteruè omnes Prophetæ minas spernebant. Itaque Deicetio eius meminit, nihil aliud sonat, quàm pro obris fore coopertos, vt non audeant quasi è sublimi tupei bas ventolatè quæ iactantias iacere.

5 ET ERIT QUASI PULVIS CULCIVM.) Prius referam quid alii sentiant: deinde adducam quid mihi probabilius videatur. Omnes ferè de hostibus Iudæorum hoc dictum putant. Exteros enim pro Hostibus accipiunt: atque aiunt multitudinem eorum qui Iudæos oppriment, pulueri similem, id est, infinitam fore. Sed cum propius omnia expendo: inclino potius in contrariam sententiam, nam existimo Prophetam contemptum loqui de præsidis, quibus Iudæi cõfidebant, quum ipsi milites externi & mercede conducti essent, atque hi robusti: sic enim instar pulueris aut paleæ: id est, nihil quicquid, quia effectu carebunt. Vnde colligendum est, nostras opes & copias, quantæcunque sint, in nihilum redactum iri, simulatque nobiscum tuo iure agere voluerit Dominus. Durat quidem ad aliquod tempus hominum præsidia: verùm vbi serò manu exulerit Dominus, eorum robur concidere, atque instar stipulæ esse necesse est. In fine versus alii exponunt sonitum ab hostili incurtu repente exorturum, & quasi momento. Ego verò *היה*, potius refero ad tempus durationis quod momentaneum fore significat: id est, haud diu stabunt illa præsidia: protinus euanciscet. Frustra iis gloriantur homines, cum Deum sibi insectum habent.

6 A IEHOVA EXERCITVVM.) Subiicit causam cur tota illa præfidiariorum multitudo instar stipulæ futura sit. idque declarat similitudine contraria, nam militibus illis iram Domini & visitationem opponit. Quid autem stipula ad flammam ignis vorantis? quid puluis ad turbinis impetum & vehementiã? Talei igitur Dei vindictam fore docet cui resistere nequeant omnes apparatus. Atque hoc sensu mihi contextus fluere videtur. nec verò talis membrorum relatio futura est, si aliam interpretationem sequamur. Hinc agnoscimus, eos à quibus oppugnatur, rãtum posse quantum eis Dominus concesserit. Si igitur nos saluos esse velit Dominus, nihil efficiet hostes, etiam si vnuersum orbem aduersum nos concitent. Contrã, si nos castigare velit, nullis copiis aut munitionibus iram ipsius arcebitur, quæ more turbinis omnia facillè profertret: imò consumet velut flamma.

7 ET ERIT QUASI SOMNIVM.) Ego quoque hunc versum aliter interpreto quàm alii: nam existimant Prophetam piis afferre consolationem voluisse, quod certè non parum coloris habet, & præclaram continet doctrinam, nempe, Ecclesiæ hostes similes reddi somniantibus, vbi frustratur eos Dominus, cum tamen penè voti compotes esse videntur: sed textui mihi satis congruere non videtur hæc interpretatio. Interdum autem accidit, vt cum elegans videtur sententia, ea nos ad se alliciat, atque fursum nos à vero sensu abducat, nec hæreamus in contextu, nec diutius in inuestiganda authoris mente laboremus. Expendamus igitur an hæc fuerit mens Prophetæ. Certè quæ postea iterum pergat in denuntiandis minis, mihi dubium non est, quin eundem hie sermonem profèquatur, quem alioqui hæc sententia perperam abrumperet. Obiurgat enim Iudæos eorumque perniciã arguit, quòd Deum, minãque omnes securè contemnerent, denique aptissima similitudine in falsam eorum fiduciam & securitatem inuehitur, dum repète & inopinatè aduenturos hostes denuntiat, vbi Iudæi se tranquilla pace frui & longè ab omni periculo abesse existimabunt. & rem ad eò subitam & inopinatam fore, vt somnium esse videatur. Quãuis igitur perpetuam nunc quietem animo concipias, inquit, Deus te facillè excitabit, & securitatem tibi istam excutiet. Salè autem Prophetã Iudæos somnare dicit, quia suis delictis immergi nihil vident, aut sentiunt: sed mente obruta vel attonita beatitudinem sibi fingunt ex stupore. Vnde colligit subitò quasi per somnium venturos hostes, qui dormientibus terrorem incurrant, sicuti sæpe contingit dulcem & iucundum soporem diris in somnis turbari. vnde sequitur, blanditiis quibus indormiunt fore illis inutiles: quia vt eunquè nihil cogitent, subitò tamen obrepet commotio. Hoc adhuc obsecurius esse potuisset, nisi rem magis explicaret proximo versu.

8 FIET ERGO QUÆMADMODVM FAMELICVS.) Comparat Iudæos famelicis

hominibus qui obdormiunt quidem, sed vacuo stomacho & cibum appetente. hos de cibis & epulis quibus indigent, somnare naturale est. Dum igitur vigilabant Iudæi, similes erant famelicis: eos assidue per Prophetas suos admonerat Dominus, atque ad diuinas Verbi epulas inuitabat: eas contemnebant, neque mouebantur, malebantque omnino delitescere, atque indormire vitiiis suis, quam sacris illis epulis satiari. Ita que dum sopiebant efficiencias suas, abunde sibi omnia suppetere, seque ab omni incommodo immunes esse existimabant. Hoc somnio & inani viuo per simile esse declarat Itaias: quia repentina clade expergefacti, sentient quam vacui fuerint & inanes, & quam falsam & delusoria opinione satietatem fixerint. Vt enim largiuidiores redditur famelici quibus eiusmodi somnia contingunt: ita populus qui sibi falsò persuasit omnia sua bellè habere, molestia longè maiore afficietur, quam si nihil eiusmodi animo conceptum fouisset, inopiãque suam potius & nuditatem agnouisset. Primo quidem intuitu dura videtur loquutio, vbi dicit, Multitudo oppugnantium Ariel erit quasi somnium, & c. sed ita resolui debet, Vbi ipse fallaci liberationem sibi promittunt Iudæi, acsi procul abigendi essent hostes, sentient paulò post se fuisse delusos: sicuti qui præ inedia somniat se lautè epulari, deinde expergefactus sentit famem acrius fuisse accensam. Nihil igitur hęc video quod ad consolationem pertineat. idem enim argumentum persequitur, & iniechur in contemptum & peruicaciam Iudæorum, quos Propheta nullis monitionibus aut minis poterat commouere.

9 IMMOREMINI.) Perstat in eodem argumento Itaias, & crassum illum stuporem populi vehementius insecatur. Alii vertunt, Obstupefice: sed malo aliter accipere: nempe, quãuis multum diuque in hanc cogitationem insistant, nullum tamen alium exitum fore, quã in vt ex diuturna cogitatione obstupefiant eorum mentes. denique significat iudicium fore Dei. quo sic obrutur eorum mentes, vt tametsi sese cogitando & committendo torqueant, nullum tamen aut exitum aut finem reperire possint. Et mox rationem reddit, cur in sua tarditate defixè cogitando nihil proficiant: nempe quòd similes sint ebriis. Quòd igitur nihil cernunt aut percipiunt in operibus Dei, hoc eorum locordie & stupori imputandum esse docet. Atque huius rei icemè quotidie in multis occurrit: quia spiritalis ebrietas omnes eorum sensus ita occupat & hebetat, vt in rebus apertissimis cæcitant: ac dum splendidissimam iustitiæ & æquitatis lucem ostendit Deus, ita caligant, vt consulo intuitu magis magisque desipiant. Hic autem stupor in sua pœna est, qua Dominus eorum incredulitatem vlciscitur. Vt hanc Prophetæ sententiam in vltimo nostro accomodemus, notandum est hęc Prophetæ verba præcepti loco accipienda non esse, acsi diutius insistere & cogitare iuberet: sed potius eorum stuporem ridet atque insecatur, vt iam dictum est: *Tenez y tenez que vous voudrez, vous n'y entendez rien.* Eis enim iudicium & rationem deesse significat, eoque fieri vt frustra hęc Dei opera considerent. nam vt talpæ Solis fulgor nihil profect: ita cæca cæta mens frustra neruos ostendit, vt magnificæ Dei opera comprehendat. Cum verò ex cæcatis dicit, significat nos natura sic creatos esse, vt mente & intelligentia præditi simus ad consideranda Dei opera: vitium, vt ita dicam, accidentale, quòd ex cæcamur, ebrietatèque aduentitiam esse. nam ingratiuitudini hominum imputanda est, in quam Dominus meritò animaduertit. COM MOT I O N E M mentis, placidæ ratiõni & quietæ opponit. Intelligit enim perturbationem qua mens agitata nutat ac vacillat.

10 QVIA obrexit super vos.) Iam vt fontem huius cæcitatè clarius demonstraret, adscribit eam Dei iudicio, quia hoc modo populi impietatem vlcisci voluit. quem admodum enim ipsius est oculos ad cernendum dare, spiritui iudicii & intelligentiæ illustrare mentes: ita solus omni luce priuat, vbi videt maligno quodam præuòque veritatis odio tenebras vltro appetere. Cum ergo cæcutiunt homines, ac præsertim in rebus aded lucidis & cõspicuis, iustum ipsius iudicium agnoscamus. Addit etiam adminiculis & instrumentis populum priuari, quæ intelligentiæ lumen afferre, atque alios dirigere debuissent. Ed enim destinati sunt Prophetæ, quos vtroque nomine & מוֹדֵי דָבָר & מוֹרֵי דֵלִיגָנָה. denique significat, non modò homines ratione & intelligentia præditos, expertes fore sensus communis, sed doctores quoque ipsos, quorum partes erant aliis præluere, fore proprius insipidos vt viam nesciant, & ignorantæ tenebris inuoluti turpiter aberrant, tantùmque abfore vt alios moderentur, vt ipsi se regere non possint.

11 & 12 ITA QVÆ facta est vobis omnis visio.) Apertius etiam nunc exprimit Propheta quòd antè dixerat, Tantam scilicet inter Iudæos cæcitatè fore, vt tametsi Dominus ipsi clarissima Verbi luce affulgeat, nihil intelligant. Nec verò id totis plebeis euenturum significat: sed duobus ipsis & doctoribus, qui præ aliis sapere, & exemplo præire debuissent: denique peruagatur hunc stupiditatem per omnes ordines. nam & literatos & illiteratos aded hebetes & stupidos fore pronuntiat, vt ad verbum Dei prius caligent, nec magis in eo perspiciant, quã in epistola obfignata. Idemque omnino, sed aliis verbis docet quòd superiori capite dixerat, Verbum Domini futurum ipsi veluti præceptum ad præceptum, regulam ad regulam. quoniã in primis rudimentis semper hærebunt, nec vnquam ad solidam doctrinam peruenient. Eodem enim sensu hic demonstrat, eos nihil omnino fructus à Iummo ad infimum ex verbo Dei percepturos. Doctrinam quidem sublatum iri non dicit, sed quãuis penes eos sit, mentem ipsi & intelligentiam defuturam. Dominus enim

bisariam hominum impietatem punit, nam interdum adimit penitus vsum Verbi: interdum eo relicto, intelligentiam adimit, mentesque hominum excæcat, vt videndo nihil vident. Primum igitur lectione priuat, aut tublatis impiorum tyrannide libris, vt tæpe accidit, aut falsa hominum perturbatione, qua existimant non ideo esse tractos, vt patim legantur ab omnibus: deinde, quantum eos in manibus veritatis & legi sinat, tamen quia homines abutuntur, & ingrati sunt, nec recta in gloriam Dei intendunt, excæcantur nec magis percipiunt, quam si nulla Verbi centilla ipsis emittisset. Non est igitur externa prædicatione Verbi glorandum: parum enim proderit, nisi mentes nostras illuminando fructum suum proferat. Perinde igitur est ac si diceret, Dominus quidem ob fœdus quod cum patribus vestris inuit, fœderis illius tabulas vobis reliquit: et dicit vobis ob signatæ literæ. nihil enim ex ipsis percipietis. Quum hæc, ita vt minatus est Isaias, Iudæis accidisse videmus, & statum populi illius consideramus, qui adoptatus & segregatus à Deo erat, fieri non potest quin totum ad tantum horribilem vltionem expauecantus. Quanus enim Legge & Prophetis edocti, & ipsenditissima luce illustrati essent, tamen in superstitiones horrendas, & detestandam impietatem prolapsi sunt: sedatus est cultus Dei, religio omnis eueria & dissipata, ipsi que in varias & portentosas sectas distracti & diuisi sunt. Tandem quum Sadducæi omnium ipsissimum rerum potirentur, hinc omni tublata & tpe resurrectionis, atque etiam immortalitatis, quales, quæsi, nisi similes pecudibus aut porcis esse potuerunt? quid enim homini superstiti, si beate & gerens vite eius pes adimatur? Et tamen fuisse tales, quum aduenit Christus, satis testantur Euangeliste, tunc enim hæc, vt prædicta erant à Prophetis, verè impleta sunt, vt non frustra nec e me re hæc minas ab eo iactatas esse intelligamur. nec eò minus euenisse, quòd tunc ab impijs proterve & contumaciter derite ac contempere sunt. Tunc igitur vel maxime incredulitas eorum & simul vecordia apparuit, vbi lux vera toto orbe patefacta est: nempe Christus, vnicum veritatis lumen, anima Legis, & copus omnium Prophetarum. Tunc, inquam, potissimum Iudæorum oculis velum obductum erat, quod in Mose fuerat adumbratum, quem non poterant ob nimium splendorem intueri, verè autem impletum in Christo: cuius erat velamen illud, sicuti docet Paulus, tollere & abolere. Hactenus ergo velamen impositum est cordibus eorum, cum Moyses legitur, quia reiciunt Christum, ad quem Moyses referendus erat. Moyses eo loco pro Legge accipi debet, quæ si reducatur ad finem suum, id est, Christum, velamen illud auferetur. Hæc porro Deum iudicia sic contempleremur, vt eundem hodie iudicem agnoscamus, qui olim fuit: atque eandem paratam esse vltionem, qui aures sanctissimis eius montis accommodare noluerint. Quòd doctos & indoctos exprimit nominatim, obseruandum est, non ideo à nobis percipi spiritualem doctrinam, quòd valeamus ingenij acumines, aut liberaliter in scholis edocti sumus. Literæ nihil istos iuuerunt, quominus excæcarentur. Complectendum igitur animis & affectu est Verbum, si modò hanc vltionem effugere velimus, quæ non rudibus tantum, sed literatis quoque nuntiatur.

13 ERGO dicit Dominus. Offendit Propheta Dominum iustissimis de causis ad eò seuerum cum populo suo acturum esse. dura & horribilis erat illa castigatio, diuinitus obstupesceri metes. Iam quum homines, vt sunt audaces & præfracti, cum ipso litigare non dubitent, ac si iusto seuerior esset: docet, Deum iusti iudicis officio functum esse: culpam hæc erere in solis hominibus, qui eum nequitia & impietate sua prouocarunt. Sua verò præcipue hypoeris & superstitionibus populum hæc penam promeritum esse ostendit. Hypoeris in notat, quum dicit eum ore propinquare & labijs. sic enim interpretor **וַיִּשָׁק** & probabilior mihi lectio videtur, quonus nonnulli aliter sentiant: quorum alij vertunt Coarctari, alij verò Se magnificere. sed antitheton quod paulò post subiicitur, satis declarat hæc esse genuinam lectionem: quæ etiam receptor est. Superstitiones verò & impios cultus perstringit: quum ait **TEMOREM quo præditi sunt, HOMINVM PRÆCEPTIS EDOCTVM esse.** Hæc autem duo ferè semper coniuncta sunt: imò verò nunquam hypoeris vacat impietate aut superstitione. atque è diuerso impietas aut superstitio hypoeris non caret. Per os & LABIA externam professionem intelligit, quæ bonis aquæ ac malis communis est: sed in eo differunt, quòd mali nihil habent præter inanem ostentationem, seque defunctos putant si labia duxerint in honorem Dei: boni verò ex intimo cordis affectu sefe coram Deo expandunt, suumque obsequium præstando, quantum à perfecto officio absint fatentur atque agnoscunt. Virtus ergo hinc in ynedoche, quæ satis frequens est Scripturis, quum ex parte aut specie vniuerbi designant. Speciem autem delegit aptissimam & conuenientissimam præsentem cauæ, quòd lingua potissimum & ore pietatis species in diuatur. Cæteras igitur partes simul comprehendit Isaias, quibus simulant & fallunt hypoeritæ. omnibus enim modis ad mendacium & vanitatem propendunt Melior verò interpret Christus ipso quærendus non est, qui quum de ablutione manuum ageretur, quam à discipulis omissam Pharisæi reprehendebant, quòd sanctimonie speciem præ se ferret: vt eorum hypoeris conuinceret, Bene, inquit, de vobis varcinatus est Isaias, Populus hic labijs me honorat, cor autem eorum longè est à me. Proinde Labijs & Ori, Propheta Cor opponit: cuius integritatem requirit & postulat à nobis Deus. Hæc si desit: omnia opera nostra, quantumcunque splendore habeant, repudiat. vt enim spiritus.

Supra 6.9.

Deu 4 20
37. & 7.6Matt. 22.
23. Marc.
12. 18. Luc.
20. 27.
Act. 23. 8Exed. 34.
30
2. Cor. 3. 16

Matt. 15. 7

est, ita spiritu & animo vult à nobis coli & adorari, nisi hinc initium fiat, quicquid externo gestu & habitu præ se ferent homines, inanis ostentatio erit. Hinc facile est iudicare quanti fieri debeat ille cultus quem Papistæ Deo exhibere purant, dum inanis sonus, murmure, cærcis, thure, magnifico ornatu, & sæcænis eiusmodi nugis Deum venerantur. Ea enim nõ solum reici à Domino, sed etiam execrationi esse videmus. Secunda parte, vbi humanis figmentis colitur Deus, hunc timorem superstitionis damnat: tametsi homines specioso religionis aut deuotionis aut reuerentia colore tegere conentur. Rationem exprimit: quod ab hominibus sit edoctus. Ego enim passim lego hæc. Significat enim regulam colendi Dei perueritè ex mandatis hominum, nõ ex eius Verbo peti. At Dominus timorem nostrum, reuerentiam qua colitur, exigi voluit ad præscriptum Verbi, si nec quicquam ad eò requirit, quàm simplicem obedientiam, qua nos omnè que nostras actiones ad regulam Verbi formemus, nec in hanc aut alteram partem flectamur. Vnde satis haquet, quicunq; ex hominum commentis cultum Dei discunt, non modò plañe desipere, sed etiam se conficere ex inali labore: quia nihil quàm iram Dei prouocant. quanto pere enim fictitios cultus abominetur, non potuit apertius testari, quàm huius pœnæ atrocitate. Hoc caro indignum esse iudicat, vt dum te per insentiam & errorum fatigant homines ad Deum placandum, non modò studia eorum pro nihilo ducit, sed etiam grauius punit. Atqui mirum non est, si auctoritatem istam ita vindicat. Hunc locum Christus ipse exponit, inquitens, Frustra me colunt docentes doctrinas, mandata hominum. Aliqui copulam addere voluerunt, Et mandata: ac si non satis constaret sentus, sed planum est eum significare aliud velle, præ posterè scilicet fieri, vbi mandata hominum pro regula viuendi & doctrina sequimur.

Mat. 15.9

14 PROPTEREA ecce adicio.) Pœnam execrationis non rudibus vel gregariis tantùm, sed sapientibus illis qui apud populum admirationi erant minatur. Ex qua vltione facile est iudicare quàm detestandum vitium sit hypocrisis & execrabile coram Deo: sicuti paulò antè de humanis commentis dictum est, quod enim pœnæ genus formidabilis est caligine mentis & stupore: Hoc quidem non percipiunt vulgò homines, nec magnitudinem eius mali agnoscent: sed omnium infelicissimum & summum est, nec loquitur de vulgò hominum, sed de ipsiis ducibus, qui instar oculorum esse debebant. Vulgus enim per se, vt alia membra in corpore, cæcum est, vbi ergo excecantur oculi, quid reliquo corpori eueniet? Si lumen tenebræ sint, quemadmodum ait Christus, ipse tenebræ quantæ erunt? Hoc igitur ad amplificationè istius vltionis additum est. Vnde etiam colligi potest, quàm stulta & inanis sit Papistarum iactantia, qui quum Episcopale nomen, aliòque eiusmodi aut Doctorum, aut Pastorù, aut Apostolicæ sedis titulos obiecerint, obstruata esse omnium ora putant. Pollent fortè alia scientia quàm Iudei, vnde verò eam hauserunt? profectam à Deo esse prætexent. At videmus Prophetam non loqui de Chaldæorum aut Ægyptiorum sapientibus, sed de ordine sacerdotali quem Deus constituerat, de Doctoribus ac præcipuis ducibus & antesignanis electi populi & vnicæ Ecclesiæ: denique de summo illo Pontifice, qui typum Christi gereret, quicquid enim eminebat in populo & præcellens erat, hoc sapietum nomine comprehendit.

Mat. 6.23

15 VAE latitantibus.) Insurgit Propheta iterum aduersus impios illos & profanos Dei contemptores, quos antè vocauit *ουλ*, qui sibi non alter sapere videntur, nisi Deo versutè illudant. Nam illis religio quasi stulta est simplicitas, & in tuam calliditatem quasi in labyrinthum se abdunt: vnde & monitionis & minas, atque omnem denique pietatis doctrinam ludibrio habent. Ex hoc enim versu satis apparet, iam tunc pestem illam, quæ postea latius erupit, grassatam fuisse in mundo, vt hypocritæ suauiter in sinu suo Deum ridentes Prophetias despicerent. In eos ergo inuchitur Propheta, & *οπισθεν* vocat, quasi sibi foderent abscessus & latibula, quibus Deum fallere possent. Particula quæ sequitur, AD ABSCONDENDVM CONSILIVM, nobis est vice explanationis. Sunt qui initium huius versus ita interpretantur, ac si Propheta nimiam curiositatem damnaret, qua areana Dei iudicia nimis audacter nonnulli periscrutantur. Verùm interpretatio illa stare non potest atque satis ostendit ipse Propheta de quibus intelligat: atrens eorum ludibria qui reclusis & occultis delinquere putabant, quàm vt possent deprehendi: nec aliud significat absconditio consilii quàm terguerandi audacia, qua velut obiectis nebulis lucem obscurant impii ne palàm fiat interior eorum prauitas. hinc tam secura interrogatio, Quid vident nos? Nam etsi profitebantur se esse Dei cultores, cauillando tamen non modò se Prophetas resellere, sed Dei iudicium euertere putabant, non aperte id quidè: nam & impii specie aliquæ religionis retinere volunt, quò melius fallant, sed in animo nullum numen agnoscunt, nisi quod sibi ipsi finxerunt. Hanc igitur vtriciem, in qua sibi placent impii & blandiuntur, latibulo vel integum: s comparat Itacas. Velo enim se coniectos putant, vt ne Deus quidem ipse eorum nequitiam aduertere ac deprehendere possit. Hoc vitio quum præcipuè laborent magnates, eos potissimum à Propheta perstringi puro, nec enim sibi satis acuti vel cordati videntur, nisi contemnant

Deum;

hec loquēdi forma plenius capire 32. explicabitur. Alii Carni appellatiuē accipiūt: sed malo proprie accipiēte. In cultus enī ac detestatos ceteri posse illos feraces agros significat, p̄iē noua & insolita fecunditate. Alii allegoricē exponunt. & Libanum accipiūt pro superbis, Carmelum pro pebeis & abicis. quod arguit quōdam & subtilis esse videtur: sed ego simpliciore em illum sentium sequi malo. Ceterū nec deficiant. p̄nā nimis ad gratiē p̄dicationem tranſit, & testatur, vbi paulit̄ per tolerando crucem sibi impoſitū an obsequium fidei suā probauerint, subitam renouationem instare, quē ipsos exhiberet. In eia tamen impios ab hac spe excludens, significat vltionem proximam esse, breuius sunt, sibi quē pacem ad inducias pollicentur. nam cūm dixerint pax & securitas, vtraique Paulus, tunc repentinis accedet interitus.

1. Theſſ. 5. 3

18. Et audiant in die illa) Ecclesiam Dei, vt dicitur, inter illas elades nihilominus superstitem fore promittit. quantis enim infinitis tempeſtatibus quatitur mundus, furitūque & deorsum voluatur, caelum etiam terrā mīſceatur, piorum tamen gregem conseruabit Dominus, & Ecclesiam suam quati ex media morte excitabit. Atque hinc non vulgariter confirmari debet piorū fides. Hoc enim in ſigne Dei miraculum est, in tot tantisque imperiorū & monarchiarum ruinis, quā hic atque illic accidit, piorum ſemen conseruari, inter quos eadem religio, idem cultus Dei, eadem fides & salutis ratio permaneat. Sed hic pugnantia loqui videtur. Iam prius tantum in populo Dei stuporem fore p̄dixit, vt nemo intelligeret: hic verō futurum, vt etiam turdi intelligerent, & viderent cæci. Significat ergo prius Ecclesiam castigari & repurgari oportere: adque non vulgari quadam & vſitata ratione, sed tam insolita, vt prorsus interitū videatur. Ideo dicit, **IN ILLA DIE**, id est, postquam p̄nas ſumpſerit de impiis, & purgari Ecclesiam suam, non modo locupletabitur iam p̄rogam copias ſed faciem eius renouans ſimul reſtituet auditum turdis, & viſum cæcis, vt doctrinā eius percipiant. nullæ enim ſunt hominibus aures, nulli oculi, quando tam horrenda vltio graſſatur: omnium animi obturbati atque obſtupefacti hærent, nec quicquam percipiunt. Sedatis demum plagis & mīſeris. Dominus oculos ſuis aperiet, vt eius bonitatem & mīſericordiam inuerti & amplius poſſint. Hæc enim vera inſtaurandæ Eccleſiæ ratio est, cūm cæcis lumen reddit, & auditum turdis. quod etiam Chriſtum non corporibus tantūm, ſed animis quoque, ipſis teſſe vidimus. Hoc etiam ipſi noſtro tempore experti ſumus, dum ex ignorantie tenebris, quibus obſtepti eramus, erepti & veræ luci reſtituti ſumus: atque oculi ad eam contemplandam, aures ad eam percipiendam redditæ ſunt, quæ prius obſtructæ & ocluiſi erant. Eas enim Dominus perſodit, vt nos in obsequium ſuum redigeret. Benedictio quidem quam in renouatione terræ propoſuit, iam aliquid erat reconciliationis ſpecimen: ſed illuminatio de qua nunc agitur, longè p̄ceſſit, ſine qua non modò pereunt omnia Dei beneficia, ſed etiam in exitum noſtrum vertuntur. Meritò autem opus tam p̄clarum ac p̄ſolare ſibi vni vendicat Deus, quia nihil minus ſperandum eſt, quā vt proprio Marte cæci viſum, & turdi auditum recuperent. Iam hoc peculiariſſime electis promitti palām eſt, quia maior pars in ſuis tenebris ſemper iacuit.

Iob 9

Pſal. 40. 7

19. Tunc et repetent humiles in lehoua lætiam.) Ego ſic verito hunc locū: vbi alii interpretantur, Adiciēt lætiam: quoniam Propheta non continuat, ſed nouam potius lætiam exprimit. ac ſi diceret, Tamen ſi mœſti ſint ac tristes, tamen argumētum lætitiæ dabo, vt iterum gaudio perfundatur. Loquitur autem de humilibus vnde notandum eſt nos afflictionibus ad percipiendam gratiā Dei p̄parari: nos enim deicit Dominus & affligit, vt poſtea erigat. Cūm igitur p̄ſcit ſuos Dominus non debemus animis concedere, ſed reuocandæ ſunt in memoriam hæc tententiæ, vt ſemper meliora ſperemus, ac ſtatuiamus ipſum poſt tristes ærumnas & elades, lætitia tandem Eccleſiam ſuam affecturum. Quanquam iterum colligimus quod nuper attigi, non promiſcūe communem eſſe omnibus illuminationis gratiam: quia etſi communiter omnes fuerunt caſtigati, non tamen omnium animos lubegit afflictio, vt verè ſpiritu eſſent pauperes vel manueſacti.

20. QVONIAM in nihilum.) Planius declarat id quod iam diximus ſuperiore verſu: nepe inſtauratiōne Eccleſiæ in eo conſiſtere, vt Dominus erigat proſtratos, & pauperū mīſereatur. Sed prius neceſſaria eſt illa Eccleſiæ purgatio de qua iam loquuti ſumus, quando enim Dominus iudeiū ſuum non exequitur aduerſus impios, atque permixti ſunt bonis malis, ita vt primas etiam partes in Eccleſia teneant, ſœdæta & corrupta ſunt omnia, neque colitur Deus nec timetur, imò ſub pedibus calcatur pietas. His igitur ſubactis aut compreſſis, ſuo nitori reſtituitur Eccleſia, mīſerūſque & ærumnis liberati p̄i, lætitia exultant. Primū violentos nominat עוֹרְרִים, cuius vocis varię ſunt interpretationes. ſed videtur mihi Propheta diſtinguere inter eos qui palām ſcelerati ſunt abſque pudore, & eos qui ſpeciēem quandam probitatis præſeferunt, nec tamen ſunt aliis meliores: quum intus Deum ſubiannent. Niſi fortè eodem duobus epithetis notet, quod p̄donum more inter homines rapiant, opprimant, ſeuant, omnēque ſibi licentiam vſurpent: interea nullo Dei metu retineantur, quia religio illis pro fabula eſt. Complectitur autem & alia ſcelera, cūm addit, **EOS QUI PROPERANT AD INIQUITATEM.** Non loquitur autē de Chaldeis aut Aſſyriis, ſed

sed de iis qui priorum numero haberi volebant, & in femine Abrahæ gloriabantur.

21 FACIENTES hominem peccare.) Cum quibus sit negotium Prophetæ, antea diximus, nempe cum hypocritis vel prophanis contemptoribus qui omnes Prophetarum obiurgationes & minas nihil decebant, quique Deū fingere volebant suo arbitratu. Hæc cum licentiã omnem sibi dari cuperent vt liberè in delictis & flagitijs suis verterentur, ægre admodum ferebant vehementer Prophetarum reprehensiones, nec æquo se animo cohiberi sinebant. quamobrem obiuebant diligenter & accubantur eorum dicta, vt aliquid intrecipere aut detorque possent. Nec enim mihi dubium quin perfringat impos homines, qui conquirebãtur de libertate Prophetarum, & obiurgationum vehementia: ac si populũ & magnates & Sacerdotes intectari voluisset: nam hinc calumniæ & falsæ criminaciones, quales etiam nunc p̃us Dei fertis intenduntur. Hinc accipites & captiõis quæstiones, quibus velut laquei & retia expanduntur, vt iustum aut in diuinitate vitæ vocare, aut in fraudent aliquam impellere possint. Quod & Christus ipsi Pharisæis & Sadducæis accidisse videmus. nam generaliter accipere de calumnijs, alijs que artibus, quibus homines callidi imperitos circumueniunt, non patitur posterius membrum versus, quod ex genitice additum est: quia illic iam apertius impijs machinationis sedita. Propheta quibus impijs ab omni cura & reprehensione eximere conantur. Quia verò in portis agebant publicos conuentus, iudicia exercebant, & magna erat frequentia, illic publicè omnes arguebant Prophetæ: ac ne iudicijs quidem ipsis parebant. tunc enim dominabantur impijs & scelerati homines, quos moneri & iocundus reprehendi oportuit. In cū non moniti respicere debuissent, deteriores reddebantur, atque exanderecebãt aduersus Prophetas, si que infidias struebant. Nam oderunt, vt inquit Amos, corripientem in porta, & loquentem recta abominati sunt. Hoc cū ad omnes pertinet, tum præcipuè ad iudices & eos qui reipublicæ gubernacula tenent, qui indignus modo & iniquus sunt eiusmodi reprehensiones: volunt enim ab aliorum numero eximi, & optimi omnium haberi, etiam si iniquissimi fuerint. In verbo *perp̃* diffidentur interpretes: quia quidam accipiunt pro Inrepare. alij vertunt Probris afficere, quasi eorum protecluiam accuset Propheta qui vt procul abigat obiurgatores, ad conuina profiliunt. Sed quod sequutus sum, lectores vs̃ spero magis probabunt. Dicit etiam *EVERTI IVSTVM DE NIHIL* O, id est vbi nulla est cautia. Obiurgationes enim arribus & fallacijs moluntur facere, vt qui iusti sunt omnibus odio & execrationi sint, peccata que omnium censantur. verum vbi sic mundo illuterint, tandem peribunt. Hanc enim consolationem affert Dominus non passurum se imponi grassari impios, tamen si ad tẽpus lasciuiant & exultent, quin ipsos tandem cohibeat. Sed patientia opus est, vt complementum harum promissionum expectemus.

Mat. 21 23

22.17

Iob. 8.6

Amos 5.10

22 PROPTEREA sic dicit Iehoua.) Conclusio est superioris sententiæ. nam populum consolatur, ne in misero illo & infelici statu quo affligendus erat, animam despondeat. Notandum enim est ad quod tempus ista referri debeant, cū scilicet abducto in seruitutem populo, eueris templo, tubla s̃ sacrificijs, omnis religio concidisset, nec vlla spes liberationis esse videretur. Hoc igitur vaticinio fidelitũ animos sustentari oportuit: vt f̃to naufragio, hæc tamen superesset tabula, qua firmiter apprehensa, in portum vehi possent. Nobis quoque hoc exemplo hæc promissiones arripiendæ etiam desperatissimis in rebus, ac toto animo in his conquelescendum est. Alloquitur autem *DOMVM IACOB* in quo notandum est, perpetuum esse vim doctrinæ Dei, atque ita efficacem, vt vires suas exerat quando exeat a populo qui ipsum timet ac colit. Exant autem perpetuo nonnulli, quos sibi reseruat Dominus, nec semen priorum interire finit. Cū loquutus sit Dominus, si fidem habemus doctrinæ, fructum eius haud dubiè percipiemus. Vt firma est eius veritas ita si in ipso recumbimus, consolatione nunquam destituemur. nec verò frustra additum est Deum qui nunc propitium filiis Iacob se fore docet, eundem esse redemptorem Abrahæ. Populum enim ad ipsum Ecclesiæ initium reuocat, vt intueatur potentiam Dei, quæ tot rãque insignibus documentis patefacta olim fuerat, vt nullus debeat posthac esse dubitanti locus. Etenim si Abrahæ nomine gloriabantur, cogitare debebant vnde primũ Dominus ipsum eripuisset: nempe, à seruitute idolorum, quæ tum ipse tum Patres ipsius coluerant. Sed & sæpe alijs ipsum redemit: quum periclitaretur in Ægypto ob vxorem suam: item in Guerar: item quum subiegit Reges præterea quum etiam cetero proles data est. Nam et si Propheta adoptionem Dei præcipuè designet, cū cum Dominus è domo patris abire iussit, tamen redemptionis nomine omnia simul beneficia comprehendit. Abraham enim non semel redemptum: hoc est, sedum mis periculis & vitæ discrimine ereptum fuisse videmus. Quod si Dominus ex vno Abrahamo & quidem solitario suicitauit Ecclesiã, quam postea conseruaret, nonne in posterum eam tuebitur etiam cū homines ipsam interisse putabunt? Quid cū aduenit Christus, quàm misera dissipatio fuit: quot & quanti aduerfarij obstitẽt? Inuit: tamen omnibus excitatum & stabilitum est eius regnum: floruit Ecclesiã, omnibũque admirationi fuit. Ergo nemini dubium esse debet, quin vires suas quoties opus fuerit exerat Dominus, Ecclesiãque suam vindicet ab hostibus & instauret. iam quum p̃d. f. c̃tum iri

Gen. 11. 31

Gen. 12. 1

Iosu. 24. 2

Gen. 12. 17

Gen. 20. 14

Gen. 14. 16 &

21. 2. 5

Thren. 3 29
Mich. 7. 16

negat, innuit sæpe accidere tempus, quo vultum pii præ pudore coguntur deiecere, quemadmodum testatur illud Ieremias, Ponam os meum in terram. Item Micheas, Tempus est, ut sapientes in pulverem abiciant os suum. nam cum adeo seuerè Dominus castigat populum suum, necesse est bonos pudescere. Significat autem Propheta id non fore perpetuum. Non est igitur desperandum aduersis rebus: etiamsi omni proborum genere nobis illudant impii homines, Dominus tandem nos à pudore & ignominia vindicabit. Quamquam simul admonet Propheta non peccare hanc gratiam ad superbos vel præfractos qui Dei flagellis rigidam ceruicem opponunt: tedi tantum ad humiles, quos pudor ius incuruat, vt tristes mœstus que incedat. Potest autem quæritur cur dicat, NON FVDEBET IACOB: iam dudum enim mortuus erat: atque videri possit eum tribuere mortuus ientium, vt rerum nostrarum conscii esse possint. vnde etiam Papistæ mortuos, eorum quæ agimus spectatores esse volunt. Sed hæc protopopœia est, quæ sæpe occurrit in Scripturis. Quo etiam Iesu dicit Ieremias, Vox in Rama audita est Rachel plorantis filios, nec voluit consolationem admittere, quia nulli sunt. Cladem enim Tribus Benjamin sub lectu Rachel quæ araua fuerat depingit. Introducit enim Iacob velum pudore affectum ob scelera & flagitia posterorum. Nam vt, teste Solomone, gloria patris est filius prudens, ita insipiens matri ineroem & tristitiam affert. matres enim quantum indulgentiores sint, tamen filiorum peccatis erubescunt. Quid igitur patribus accideret, quorum amor erga filios vt minus habet stultæ indulgentiæ, atque hoc præcipue spectat vt bene sint morati, recteque vitam instituant: ita probris eorum & flagitijs grauius vtuntur? Hic verò Propheta populum acrius pungere & percellere voluit, dum Patriarcham ei suum proponit, qui tot tantisque beneficijs à Deo ornatus, nunc à posteris dedecore afficitur: ita vt si coram affuisset, maximum ab ipsius pudore sustinere coactus esset. Populi ergo ingratitude non peccat, qui præter infamiam, cui honori esse debuisset.

Iere. 31. 15

Prou. 10. 1

2. sal. 102. 19

23 QUONIAM vbi viderit) Particula **quoniam** proprio & nativo sensu hic accipitur, nempe pro causa: reddit enim rationem cur tolletur ignominia Iisrahel: quia filii exarant, & qui perisse videbantur, erunt superstites. Iam **opus manuum** suarum vocando, dubium mihi non est quin hic exprimat opus mirabile redemptionis. Efficit enim velut novos homines, quos ad optat pro filijs, & sibi adiungit, sicut Psalmo 102, Et populus qui creatus fuerat laudabit Dominum: vbi similiter narratur Ecclesiæ renouatio. Nec enim de generali creatione quæ ad omnes pertinet, hoc intelligitur, sicut iam alijs sæpius dictum est. reuocat autem nos ad agnitionem potentie suæ: ne salutem Ecclesiæ ex præsentibus rebus statu assimemus. Atque hic notandæ sunt variæ antitheses: prima, inter deformitatem Ecclesiæ & eximiam eius formam; inter pudorem & gloriam: altera, inter populum Dei, & alias nationes: tertia, inter opus manifestum Dei, & opera hominum (sola enim Dei manus Ecclesiæ restitui potest): quarta inter florentem statum, & dilapidationem quæ prius miserè deiecta erat. Nam **medivm svi** vocat instaurationem perfectam, quæ sic coalescet atque vnâ iungetur populus, vt non extremas solum partes, sed inima ipsa ac præcipua occupet. Postremò finem redemptionis notat, quòd **nom en suum** sanctificabitur. Ideo creati sumus omnes vt Dei bonitas inter nos celebraretur. Sed quia maior pars humani generis ab origine sua defecit, elegit Deus Ecclesiam in qua personent ac resideant laudes suæ, sicut dicitur in Psalmo, Te expectat laus in Sion. Iam quia interdum multum ex ipso grege degenerant, fidelibus qui diuinitus seruati erant, has partes assignat Propheta Ceterum, quia hypocrisis, vt antè visum est, labus venerantur Deum, animo autem valde alieni sunt, laudum præconis timorem adiunxit: significans nihili reputari nostras laudes nisi verè & ex animo simus Deo addicti, totaque vita nostra testetur Dei nomen non fictè à nobis predicari.

2. sal. 65. 2

24 TVNE discant errantes spiritu.) Iterum repetit promissionem illam quam prius attingerat. Quando enim ignorantia & cecitate perstrictæ sunt hominum mentes, etiamsi afflatur omne benedictionum genus, eos tamen semper interitus circundat & obsidet. Illucet igitur Verbo suo, cum Ecclesiæ instaurationem parat Dominus, atque intelligenti lumine tuos illustrat, qui prius in tenebris vagi errabant. Hoc autem facit arcano Spiritus instinctu: quia parum esset externo verbo doceri, nisi intus quoque animos nostros erudiret. Insecunda parte quidam **svsvrrones**, alii erronei vertunt. Verùm significat eos qui prius obstrepebant Prophetis, nec eorum monita æquo animo ferebant, morigeros & obsequetes fore. Ideo reddere placuit **mvr mvratores**. Hinc perspicimus quàm admirabilis sit misericordia Dei, qui plusquam indignos homines reducit in viam, tanto iungitque bonorum particeps facit. Atque hoc nob tecum diligenter reputemus. Quotus enim quisque est qui non aliquando obmurmurauerit aduersus Deum, veramque doctrinam contempserit? imò nisi obstreperos mulceret Deus, & placidè adduceret ad obsequium, totum ferè humanum genus in suam amentiam periret.

AE filis" conuincibus, dicit Iehoua, ut capiant consiliũ, & nõ ex me: ut operiant arcam, & non ex spiritu meo: ut peccatum addant peccato.

" vel, per-
uerlis.
" vel fundat
futionem.

2 Proficiantur ut descendant in Aegyptum, & os meum non interrogauerunt, roborantes se robore Pharaonis, & sperantes in umbra Aegypti.

3 Erit autem vobis fortitudo Pharaonis in pudorem, & fiducia in umbra Aegypti in ignominiam.

4 Furiat enim Principes eius in Zoan, & Legati eius in Hanes uenerunt.

5 Omnes pudefient in populo qui eis non proderit, neque auxilio erit, neque commodum offeret, sed erit in pudorem atque etiam in opprobrium.

6 Ouis uentorum Austri. In terra afflictionis & angustiae. Leo, & leo maior ab illis. Uipera & praefter volas, dum portabunt super humerum pullerian diuitias suas: & super gibbos camelorum thesauros suos ad populum qui non proderit.

7 Certè Aegypti uanitas, & frustra auxiliabuntur. Propterea clamauit ad illam: Robur illorum quiescere.

8 Nunc uade: & scribe hanc uisionem in tabula coram ipsis, & in libro insculpe eam: ut sit in diem nouissimum, in perpetuum usque in secula.

9 Quod populus hic rebellis sit, filii mendaces, filii qui recusant audire Legem Iehoue.

10 Qui dicunt uidentibus, ne uideatis: & prospicientibus, ne prospiciatis nobis recta: loquamini nobis blanditias: uideate errores.

11 Recedere à uia, declinare à semita: facite ut à facie nostra faceffat Sanctus Israel.

12 Propterea sic dicit Sanctus Israel. Quia respulistis uerbum hoc, & confisi estis in uolentia & prauitate, & unxi estis in eam:

13 Ideo erit uobis iniquitas haec quasi ruptura cadens, tumor in alto muro, cuius repente & subito uenit fractura.

14 Et contritio eius quasi contritio uasis figulorum, quod absque misericordia comminuitur: nec in eius fractura inuenitur testa ad ignem è foco ferendum, uel aquam è puteo hauriendam.

15 Quoniam sic dixit Dominus Iehoua Sanctus Israel. In requie & quiete salui eritis: in tranquillitate & fiducia erit fortitudo uestra, sed nolulistis.

16 Et dixistis, Non: sed equis effugiemus. Propterea fugietis. Super celerem conscendemus. Propterea celeriores erunt qui uos persequentur.

17 Mille unus à facie increpationis unius, à facie increpationis quinque, fugietis: donec relictus fueritis sicut malus nauis in vertice montis, & sicut vexillum in colle.

18 Propterea expectabit uos Iehoua, ut misereatur uestri: & propterea exaltabitur, ut propitius sit uobis: quia Deus iudicij Iehoua. Beati omnes qui expectant eum.

19 Certè populus in Sion habitabit in Ierusalem, flendo non flebis: miscrendo miserebitur tua: ad uocem clamoris tui, simulac audierit, respondebit tibi.

20 Vbi dederit uobis Dominus panem angoris, & aquam afflictionis: non arcebitur amplius pluuia tua: & oculi tui uidebunt pluuiam tuam.

21 Tuum aures tuae audient uerbum à tergo tuo, dicendo: Haec uia, ambulate in ea, sine ad dextram sine ad sinistram eatis.

- 22 *Tum profanabitis tectorium sculptilium argenti tui, & operimentum conflatis aurum tui, se parabisque ea tanquam pannum menstruo infectum: dicesque illi, "Egredere.*
- 23 *Tum dabit pluuia semini tuo, cum seminaueris terram: & panem prouentus terre: & erit vber & pinguis, & pascuntur pecora tua in die illo in amplis pascuis.*
- 24 *Boves etiam tui, & pulli asinorum colentes terram, pabulum purum comedet, quod in pala ventilatum erit & in vanno.*
- 25 *Et accidet, vt super omnem montem excelsum, & super omnem collem eleuatam sint riuus, riuus aquarum in die cædis in igne cum turres corruerint.*
- 26 *Et erit lux Lunæ sicut lux Solis, & lux Solis septuplo maior, quasi lux septem dierum, in die quo alligauerit Iehoua fracturam populi sui, & perfossione plagæ eius sanauerit.*
- 27 *Ecce nomen Iehouæ venit è loco remoto, ardens facies eius, & grane onus: labia eius plena sicut indignatione: & lingua eius quasi ignis deuorans:*
- 28 *Et spiritus eius quasi torrens in uentis, usque ad collum diuider: ad ventilandas gentes in cribro inutili, & frænum errare faciens in maxillis populorum.*
- 29 *Canticum erit vobis quemadmodum in nocte dum celebratur dies festus: & letitiæ cordis quasi eius qui ad titiam incedit, vt veniat ad montem Iehouæ, ad Fortem Israelis.*
- 30 *Et audiri faciet Iehoua potentiam vocis suæ, & descensionem brachii sui videri faciet, cum furore vultus & flamma ignis vorantis, dissipatione, inundatione, & lapide grandinis.*
- 31 *Sanè à voce Iehouæ conteretur Assur, qui virga percussit.*
- 32 *Et erit in omni transiù baculus fundatus, quem infliget Iehoua super eum cum tympanis & citharis, & præliis eleuationis pugnabit contra eam.*
- 33 *Quoniam ordinata est ab hesternio Tophet: etiam Regi præparata est: quæ in profundum posuit & dilatauit. Pyra eius ignis, & ligna multa: flatus Iehouæ quasi torrens sulphuris succendit eam.*

IN CAPVT XXX;

AE FILIIS.) Inuehitur Propheta in Iudæos, quod impares sustinendæ molis, quæ ab Assyris aliisque hostibus urgebantur, ad opem Aegypti confugerunt. Possent autem hæc obiurgatio videri æquo durior, si tantum hoc reputetur licere mileris & pauperibus hominibus, præsertim ubi iniuste premuntur, etiã à malis auxilium petere: quia hoc natura ingenitum est vt se te vltro citroque cum mortales iuuare studeant. Verum vbi ventum fuerit ad ipsos fontes, reperiemus non vulgare fuisse nec tolerabile populi crimè. Primum nõ leue delictum est, sed scelestæ contumacia, neglecto atque etiam spreto Dei imperio libidini suæ obsequi. At qui seuerè vetuerat Deus societatem vel fœdus cum Aegyptiis imire Prohibitionis autem duæ potissimum erant causæ, vna generalis, quæ scilicet ad aliarum quoque nationum societates & fœdera pertinebat. Nolebat enim Dominus populum suum superstitionibus Gætiæ corrumpi. fit autem, neficio quomodo, vt eorum vitiorum paulatim imbuiamur, qui buscum societatem & cõsuetudinem habemus, atque vt natura vitiorum æmuli potius quàm virtutum sumus, facillè assuescimus corruptelis: denique breui tempore ab aliis ad alios obrepit contagio. Quod etiam Gallie nostræ à plerisque nationibus vsu venit: quarum vitia dum nimis cupidè ad imitationem arripit, ingenti colluue referta est. Imò prepostera hæc in capràdis subsidii cupiditas Turcis tanquã aperuit in Asiam, & deinde Europã illis preterfecit & cum illis in cibo & potu relictã fuerit frugalitas, rota illa pars armis eorum domita, sordestatũm & inquinameta contraxit. Id quod etiã nobis Gallis à plerisque nationibus vsu venit. Altera huic populo specialis & propria fuit ratio, nam quum Iudæos ex Aegypto liberasset Dominus, ac tam insignis beneficii memores esse vellent, ne qua ipsis cum Aegypitiis intercederet societas prohibuit. Quod si fœdere cum Aegypitiis iuncti fuissent, facillè memoria eius beneficii deleri poterat, nec enim tam liberè eam ipsis, vt institutum erat, celebrare licuisset. Numis autem indignum erat, iactura gloriæ Dei amicitia coli cum profana & impia gente. Iã quum simul testatum esse vellet Deus populo suo, te vnum satis superque sufficere ad tuendã eius salutem: tanti fieri debuit illa promissio vt tibi libetè ab aliis auxilijs

Exo. 13. 17

Dent. 17. 16

Exo. 23. 32,

Exo. 34. 15

Dent. 7. 2

Exo. 13. 3,

14

auxiliis interdicere. Atque hoc fuit ~~maximè~~ utilissimum erimen, vndeque sibi conciliando profanas
 gentes legi in suo honore Deum fraudare. Nam si contenti fuissent vicia Deiturba, non ita
 cursitarent in Ægyptū. Satagendo itaque & tumultuādo conuenerunt in eū infidelitatis. Nec dubiū
 est quin suam vehementiam Propheta in illud sacrilegum direxerit, quod ruentes ad capanda
 gentium subsidia, laudem plenæ virtutis Deo abrogabāt. Vnde etiam alibi feruorem illum furio-
 sis amoribus atque eniam nefandis libidibus Spiritus comparat. Nam quod se Ægyptus iunxit
 Ezechiel perinde esse docet, acti melius facta in imperio non modò post adulteros feratur,
 sed eum equis & asinis concubium exerat. Nec verò simpliciter damnat hic omnia fœdera quæ
 cum idololatriæ inuentur, sed prohibitionem spectat ac præsertim carnæ, quæ ab Ægyptiorum so-
 cietate ipsos Lex arcebat. præcipere verò ob prohibitionis causam tantopere excaecauit, quia nō
 sine graui Dei contumelia trepidè in Ægyptum currebant. Hac ratione PERSVS vocat &
 CONTVMACES, de qua voce dictum est capite primo. Intelligit autem vel præcipitis malitiæ
 homines qui scientes & volentes deficiunt à Deo, vel obstinatione quasi fœtidus vt nihil tectet in-
 tegri vel lycerei. Intèd autè vitium illud perstringit, quod posthabito Dei verbo propriis consi-
 lio additi essent. Quòd quidam **ἄλλοιο** exponunt. Fundere fusionem: quoniam non pugnat
 cum Prophætæ mente, tectus tamen in eo iudicio alio. Operiant operimentum: quos ego tum iecu-
 tus, quia de arcanis & clandestinis consiliis agitur quibus astutè volebant. Propter hec asallèdo qua-
 si Dei oculos effugere. Crallum est quod alii reddunt, Vt se tegant operimento. Quamquàm enim
 protectionis causâ Ægyptios querebant: potius tamen ad illam de qua dixi vafriè alludit. Eòdem
 redit vtræque expositio. Tribus autem loquendi formis idem serè inculcat: quòd tegant consilia
 sua aliena videlicet à Deo: quòd os Domini non interrogent: quòd non patientur se eius Spiritu
 gubernari. Nam qui proprio sentu aguntur, ad astutias descendunt, quibus tegatur incredulitas &
 rebellio. & quia propositum illis est Dei Verbo non parere, neque etiam Spiritum implorant.
 vnde conficitur in iudicis illa & detestabilis cōnexio. Necessè est autem consilia & mitituta quibus
 non præest Dominus, miserè & exitiāliter cadere. Porro nulla est sapientia, nisi ex eius ore putatur.
 quòd si os ipsius interrogemus, id est, contulamus Verbum, Spiritu quoque eius regemur, à quo
 omnis prudentia & sapientia est. Hæc autem duo simul coniungi notandum est, Verbum & Spiritu
 Dei: aduersus fanaticos homines qui ad oracula & arcane reuelationes aspirant sine Verbo.
 neglecta enim & præterita via, ad Deū cōtendunt: quo nihil aliud agunt, quàm quòd volunt, vt vul-
 gò dicimus, sine alio euolare. Hoc primo loco fiximaneat, Quicquid aggredimur in tota vita vel
 tentamus absq; Dei verbo, erroneū esse ac preposterū: quia nos ab eius ore totos pèdere decet. Et
 sane si nobis succerret, quātā cōsiliū imbecillitate vel potius inopia labore totum humanū genus,
 si ebimur nimū de seipere quicumque sibi prudentiæ tantū arrogat vt ne Dei quidè os interroga-
 re dignetur. Si quis obiciat, Scripturis non omnia contineri, nec responsa dari sigillatim eorum
 quibus egemus: respondeo, quæ ad vitā nostram regendā pertinent, omnia in iis abunde cōtineri.
 Si igitur hoc nobis propositū sit, vt Verbo regi nos sinamus, atque ex eo semper quæramus regu-
 lam vitæ, Deus nunquam hæsitare nos patietur, quin exitū nobis in omnibus negotiis & difficulta-
 tibus ostendat. Interdum fortasse expectandum erit diutius, sed tandè extricabit nos Dominus at-
 que exoluet, si modò ipsi morem gerere parati simus. Tamen si igitur impliciti simus atque labore-
 mus in conquirendis, vt aiunt, medijs, tamen hæc cogitatio nos tempore retinere debet, ne quid ag-
 grediamur, nisi quod Deo gratum & acceptum esse intelligim⁹. Dānatur ergo hic eorum iudicia,
 qui tentant illicitas vias, cuique sibi prosperè cessuras putant, quum per fas & nefas omnia molū-
 tur, vt salui sint quasi inuito Deo. Hoc autem ab incredulitate & diffidentia oriri certum est, quòd
 Deum sibi nō iustificere existimant, nisi accedant: aliena, quamuis verita, auxilia. Hinc illicita fœde-
 ra, hinc fraudes & fallaciæ, quibus rem suam melius gestum iri confidunt homines, quàm si sim-
 pliciter & candidè alii cum alijs verentur. Atque innumera extant in omnibus vitæ humanæ par-
 tibus huiusce incredulitatis exempla. Perituros enim se putant homines, si contenti benedictione
 Dei, fideliter atque innocenter agant omnia. Atqui cogitandum erat nos destituti à Deo, reiici
 ac maledici, quoties ad vetitas rationes & illicitas vias decurrimus. Omnia igitur instituta, con-
 silia, conatus aspicari debemus ex Dei voluntate. Semper animaduertendum est nobis quid ve-
 ter aur permittat, vt toti in obsequium additi eius præceptis deinde nos ciudem Spiritu regen-
 dos committamus. Aliquo infelicissimè nobis cedet nostra temeritas. **ADICERE** dicit **PEC-**
CATVM PECCATOR: quia nihil aliud manibus illis præsidis agebant Iudæi, quibus se probè
 munito existimabant, quàm vt iterum offenderent in eundem lapidem, scelūque quod iam satis
 graue erat, ingeminarent. Augeatur enim ac lonè grauior sit culpa, quum illicitis rationibus itam
 Dei effugere conantur. Verūm hæc ratio præcipue in Iudæis animaduertenda erat, quòd cum Af-
 syrios illexissent in Iudæam (eos enim aduersus Israelcem & Syrum in auxilium vocarunt) eisdem
 volebant Ægyptiorum ope depellere. Vehementer enim ab Assyriis premebantur Iudæi, meritis **2 Reg. 16. 7**
 que ab iis pœnas dabunt sibi infidelitatis: quòd potius ad hominum quàm ad Dei opem confugit. **2 Reg. 17. 42**
 sent: quod permultis & opulis accedisse videmus, qui Turcam in auxilium vocarunt. Tantum ergo
 aberat vt Iudæos sibi facti penitentes, seque iustas pœnas dare agnosceret, vt etiam malum malo ad- **18. 21**

Ierem 58
 Ezech 23

Contum-
 ces.

derent, ac si scelus scelere elui posset. Ideo feruenter ipsis committitur. Grauiore enim & acerbiori peccati digni sunt homines, qui in prauitate sui perueuerant, & furioso impetu irruunt aduersus Deum, nec ullis monitionibus aut castigationibus in viam reuocari iustinent.

2 **UT** descendant in Aegyptum.) Cur descensum hunc damnet Propheta, prius distum est. Quia autem aperta crassaque contumacia crimen exaggerabat, simul repetit quod non interrogato ore Dei, modo prohibente ipso id facerent. Reuocat etiam iterum ad fontem malidum id roboris conquirendi causa factum esse dicit, quod fiduciam in viribus Aegyptiorum locarent. Hinc effrans illa cupiditas, foederis ineundi ostendebant autem hoc modo apud se parui esse virtutem Dei, nec magnopere ipsi considerat: que aperte incredulitatem suam probebant. Obiici poterat, homines ministros esse Dei: eorum opera, quoties opus est, singulos legimus vti posse. Reij. sed eo, sic hominum opera & ministerio utendum, ut à solo Deo pendeamus. Sed in Iudæis alia peculiaris ratio fuit. Sciebant enim veterum esse à Deo, ne Aegyptios in auxilium vocarent. Hoc quum facerent, tantum detrahebant Deo quantum Pharaoni & copiosius tribuebant. Ita Pharaonem hinc Deo non abs re opponit Itais. Opponuntur enim creatura Deo, ac veluti ex aduerso in certamine statuantur, quando aduersus Deum effertur, vel quoties eis abutuntur homines, siue animos ac fiduciam illuc adiciant, siue appetant plusquam permittitur.

3 **IN** pudorem.) Nunc offendit qualis euentus impios manet, qui spreto Deo eiusque Verbo, consilia sequitur quae ipsi seculum maximè probauerint: nepe, exitiale ipsis fore quicquid aggressi fuerint. nec tantum spe sua frustrari iri denuntiat, sed etiam sibi magno labore perniciem & exitium quaerere: ex quo nihil praeter moerorem & ignominiam contrahant. Hoc enim impis omnibus accidere necesse est, ut tamen ad tempus voti potiri videantur, & secundae res ad eorum voluntam fluant, tamen omnia tandem ipsis exitiosa sint. Atque hoc iustum est iementis praemium, ubi metas Verbi transiunt. nec enim vtile cuiquam esse potest, quod praui & illicitis artibus est consequutus. **ROBUR PHARAONIS** per concessionem vocat, ac si diceret, Existimatis multum in Pharaone esse praesidium: verum d. decori vobis & ignominiae cedet. **UMBERA** Aegypti qua vos coniectum in ipse rabas, vos pudore suffundet. Ergo ad eorum sentium utrumque referunt, & quia **חַרְבָּה** plus est quam pudor, postea amplificandi causa etiam additur.

4 **FERVUNT** Principes eius in Zoan.) Non solum expetitam fuisse Aegyptiorum opem dicit, eoque in auxilium vocatos, sed plus quiddam exprimit: nepe, magnis laboribus & iumpibus Iudæos id conuicturos esse. Difficilia enim ac longa itinera torcipienda fuerunt, & magne molestiae subeundae, immanes etiam sumptus sustinendi, ut in extremas, quas hic nominat, ciuitates Aegypti dedis: peruenirent. Misit Iustitiam autem in hanc legationem non vulgares aut plebei homines, sed Principes & magnates. Ideoque aliter est obiurgatio, quod seruiliter captauerint foedus Aegyptiacum, & supplices vagati sint per varias partes. Tenenda etiam est memoria antithesis quam prius annotauimus. Haud longè quaerendus erat Deus, haud magni erant suscipiendi labores, nec faciendi sumptus ad ipsum inuocandum. Inuitabat ipse sua promissiones. Haec requies mea: nec frustra se illic inuocari testatus erat. At miseri contempto Deo se torquere, & in extremos terrae fines excurrere, quam oblato praesenti auxilio frui maluerunt.

Isaia 132.

14
Supra 28.

14

5 **OMNES** pudescent.) Confirmat superiorem sententiam. quoniam difficile admodum est persuadere impis exitiale ipsis fore quicquid abique verbo Dei iusserint. Deus autem quod grauius ipsos puniat, prosperum aliquando iis successum praebet, ut magis ac magis hallucinentur, seque ipsos praecipitent. Iusto enim Dei iudicio accidit ut his illecebris eos capret Satan, atque in nallas suas impellat. At qui tandem accidit ut non tantum expectato auxilio praerentur, sed etiam graues dent poenas & audaciae suae & infidelitatis Minatur autem non modò fallaces Aegyptios fore, sicuti impit sepe quos laetaturum suis promissis, vel deierunt in ipsa necessitate, vel etiam perfide euerunt: sed ut maximè conentur fidem dariam praestare fore tamen inutiles. Nam ut strenue se nobis impendant homines, quia tamen euentus sunt in manu Dei, nihil proderunt nisi ipso benedicente. Erat hoc difficile creditum quoniam loquutus est Propheta, in gente adeo potenti nihil esse opis: sed omnino hoc nobis fixum esse debet, quicquid vilitatis in mundo nobis assulget, esse euam id nisi quaerentis Deo propitio & fidente in vltimum nostrum accommodatur.

6 **OMNES** iumentorum Austri.) Postquam inuictus est aduersus consultationes Iudæorum de petendo auxilio ab Aegyptio, magnificos eorum sumptus ridet, & graues molestias quas ea ratione sustinebant, quae sic maximo emebant exitium suum: eandem quam prius maledictione denuntiat, quod multiplicato praeter Dei verbum iatagerent. **AUSTRI** mentionem facit, quod iter facerent per meridionalem plagam, ad quam respectu Iudæae sita erat Aegyptus. **IUMENTA** ergo vocat ab itinere, eaque in contumeliam hominum compellat, quod frustra ipsis verba fierent, atque obsisterent ad omnes exhortationes. Ideo denuntiat futurum vt ad iumenta ipsa huius vaticinii effectus perueniant, tamen si id homines animo non comprehendant. Ergo cum fastu suo in nas diceret populus, opportunè se ad equos & camelos conuertit Propheta: & quauis ratione careant, sensuros tamè non frustra loquutum esse Deum: & quum sibi prospera omnia sin-

geret populus in Ægypto, ipsis quoque brutis animalibus molestiæ & afflictionis terram fore asserit. Erat laboriosum iter ac difficile, nec tamen quecumque laboris recubant ut satis faceret insano desiderio. Imò sic eos demeruerat feruor ut nulla eos lassitudo tardaret. ad hæc nec modò specialem Dei vindictam minatur Itas, ut occurrant leones & sævæ bestiæ, LEV. XCIV. & L. E. O. Hoc quidem non fuit insolens aut nouum iis qui à Iudæa in Ægyptum iter faciebant: sed hic aliquid extraordinarium denuntiat, & magis periculosum: ad molestias & labores, ad sumptus quos facient, extrahit in finem accedent etiam insaufus occurus, atque infelicis tandem eorum exitus erit. Hæc doctrina nobis accommodanda est, qui simili ferè vitio laboramus: nam in periculis cõfugimus ad illicita remedia, quæque nobis profutura existimamus, quauis à Deo improbentur. Idem igitur nos expectari, atque in hæc damna incidere necesse est, nisi incredulitas em nostram atque improbitatem verbo Dei coercemus. Animaduertenda quoque & obseruanda hæc nota insana est, qua sic abripimur ut nulli parcamus sumptui, nullum laborem refugiamus, dum nimis feruenter stultè cupiditati & desiderio nostro obsequimur. Hoc vel maxime experti sumus in Partu, sub quo dum captiui tenebamur, huc atque illic eurfitantes, atque peregrinationibus longinquis & difficilibus ad vnum duos nos fatigantibus: interim quàm maxime molestias, leues & faciles esse putabamus: nunc quum obtemperandū Deo, quum leue Christi iugum subeundum est, nihil tolerantie in nobis reperit.

Mat. 11. 30

7 CERTE A Ægypti) Hic verus continet explicationem sententiæ superioris. Idem enim repetit, ac denuntiat, Ægyptios Iudæis, postquam variis molestiis magis que eos sumptibus exhaurierint, nihil profuturos esse. Inane erit ipsis robur Ægypti, etiam si terro ipsis auxilietur: omni que vires suas conferat. Ita Iudæos ipse sua frustrabitur, seque ipsos fallent cum magna molestia. hic vel pro casuali particula capitur, vel assermat, quæ ad modum etiam reddidi. Postea ostendit Iudæos nihil habere excusationis, quòd ita tumultuose cõfugiant in Ægyptum: atque vlti dè desipere ipsos, quòd moniti non respiciant, omni que venia indignos esse. Hoc autem ad Deum ipsum refero, quòd clamauerit ad Ierusalem: quia conqueritur ut clarè monendo & testificando operam lussisse. simul etiam denotat non frustra hortatum fuisse ut quiete retet, sed vt obuiam et noxis & claudibus quas præuidebat. Vnde verò ista inquietudo, nisi quia verbum Domini fidem habere noluit? In summa, ostendit eos mera contumacia impelli, vt in Ægyptum cõfugiant: poterant enim quiete saluti suæ consulere. CLAMANDI verbo significat se non tantum monuisse verbis, sed etiam castigasse: vnde maiorem eorum contumaciam atque obstinationem fuisse apparet. QUIESCERE hic pro Manere, & domi se continere accipit. tamen si postea ostendit eos quietis animis esse debuisse. Hinc autem tumultus & fatagendi ardor, quòd animis perturbati & cõternati essent, nec Dei presidium sufficere arbitrentur, nisi Ægyptios quoque sibi adiungerent. Sic enim infidelitas eorum sollicitat animos, qui non satis honoris deserunt potentia Dei, vt trepidando pacem nisi quam inueniant.

8 NUNC VADE) Postquam Iudæos conuicit manifestè incredulitatis, eam perpetuis monumentis testatam atque obstatam esse vult: vt posteris intelligat quàm præfractus & contumax fuerit hic populus, & quàm iure in eum Dominus animaduertit. Diximus hunc more fuisse per prophetas vt summam concionum suarum descriptam valuis templa affigerent: quæ postea atque abunde patuerat omnibus ac lecta erat, à ministris sublata in archiui templi seruabatur. atque hinc per prophetarum liber collectus & confectus est. Sed quum aliquod vaticiniū in signe & præ aliis memorabile fuit, tunc Dominus ipsum literis crassioribus describi iubebat, vt populū ad lectionem alliceret, atque attentior redderet. Hoc fieri nunc iubet Dominus, vt significet nihil hic esse vulgare: diligenter hæc scribenda esse omnia, summaque attentionem desiderare: nec tantum esse legenda, sed ita memoriæ hominum inculpenda, vt nullo æuo deleri possint. Nec verò dubium est quin istas sibi hoc vaticinio magnā inuidiam apud omnes ordines crearit, quòd eos non tantum apud suæ ætatis homines, sed etiam apud posteros traducere, atque in gloria afficere vellet. Nihil enim est quòd indignius ferant homines, quàm scelera sua celebrari, ac memoriæ hominū hærere: hoc indignum & nefandum esse putant, hoc omnium grauissimè detestantur. Sed Prophetam parere Deo necesse fuit, tamen si incurreret in odia hominum & discrimē vitæ subiret. In quo nota invidia consistit inia est, quòd nihil reformidauerit, vt pareret Deo, & vocatiõni suæ non deesset. Odiā, inuidias, strepitus, iniurias, falsas cõminationes, & præsentissima pericula cõspicit, vt libere & intrepidè officio suo fungeretur. Quod etiam ipsius exẽplo nobis agendum est, si Deum vocantem audire & sequi velimus. Addit, CORAM EIS: alii vertunt, Cum ipsis sed melius conuenit, Coram: quia palam Iudæos irritare debuit, quibus hoc vaticinium in tabula descriptū proponebat. Vnde colligendum est, impios, tamen si nullam reprehensionem ferre possint, atque insistant: seuere tamen & coram arguendos esse: quauis nihil proficiant apud ipsos minæ & reprehensiones, tamen cæteri exẽplo erunt, quum perpetua infamia notabuntur, atque implebitur quòd alibi scriptum est, Peccatum Iudæ scriptum est stylo ferreo, vngula adamantina, exaratum in cordibus eorum. Nec enim est quòd se elapso putent, quum Prophetias contempserint, si que au-

leues. 17.

quam sponte eos scelerum suorum piget vel pudet, monumentū infamiae confici iubet Deus, quod in hominū oculis semper fuerit. Quemadmodū ergo tolebant victoriæ & res præclaræ tabulis æneis inculpta: ita probū quod tergiveriando Iudæi tegebant, iubet Deus in publicas tabulas defigi. Fuit enim hoc extraordinariū, vt nuper attigi, quod solē edicto Propheta suos gētiles tradere iussus est. Ideo quæ sequitur, **IN EXTREMUM DIEM**, vel quod per continuam ætatem seriē detestabiles reddantur: vel quia iudicis aduentu verē patefient scelera impiorum, quum ipse condescenderit tribunal suum, libi tūc aperti fuerint. nam quæ prius velut tenebris oculis & involuta erant, dereguntur. Hic diligenter obseruandum prophetias non vnius tantū seculi hominibus scriptas fuisse. His enim filiis, postea ceteros omnes instrui debuerunt, vt tibi non esse imitandos patres intellegerent. Nolite obdurare corda vestra, sicut fecerunt patres vestri, & c. nam & hoc prophetiæ conuenit, quod de vniuersa Scriptura à Paulo dicitur: Vtilem esse ipsam ad monendum, consolandum, instruendum. Hoc autem omnibus seculis conuenit, atque necessarium est. Repudiandæ igitur sanatorum & impiorum imaginationes, qui illis seculis hanc doctrinam propriam fuisse dicunt: his verò negant, factitant ab auribus piorum eiusmodi blphemiarum: quia mortuo Isaia doctrinam eius vigere fructūque afferre oportet.

Psal. 95. 8
2. Tim. 3. 16

9 **QUONIAM** populus iste rebellis.) Particula causalis exegeticam hinc valet: quia exponit Propheta quid Dominus testatur posteris esse velit, nempe deperatam esse huius populi malitiā, quia te nulla doctrina frænari iustineat. Porrò quā grauiter tam vulgi quā procerum animos vulnerauerit hoc elogium, ex magnificis eorum iactantis colligere licet. quia gloriabantur sanctum & electū se esse Abrahæ semē, quasi Dei ad proprio crassissimis quibusque sceleribus regendis velum esset. Atqui eorum flagitia profertur nihilominus in lucem & publicari Deus iubet. Porrò eos accutans quod renuant **AVDIRE LEGEM DEI**, fontem malorum omnium notat, nēpe Verbi contemptum, in quo se Dei ipsius contemptus, & impietas prodit. Negant enim qui de Deū colere fingunt, quum sint eius Verbo immorigeri. Crimen etiam aggravat Isaia, quod medicinæ doctrinæ sanandis tuis morbis oblatam repudient. hac de causa **TREBELLES** & indomitos vocat vel exasperantes, quā **MENDACES** vel perfidos: quia apertè deficiunt à Deo quicunque eius Verbo se iubiicere detractat. ac si tolerabile ipsis non esset eius imperiū: ac simul demonstrant vanitatis ac Satane præstigijs se esse deditos, vt nulla sinceritas placeat.

10 **QUI** dicunt videntibus.) Hic elarius describit, ac veluti depingit contemptum Verbi, & proteritiam cuius antea meminerat. nec enim ludibrio solum doctrinā habent impii, sed furiosè repellunt. imò oppressam penitus ipsam ac deleram vellent. Idque exprimitur voluit Isaia, **Nō** solum aures, oculos, sensusque omnes auertunt à doctrina, sed etiam destrui cuperent, atque tolli. nā impietatem hic furor necessariò sequitur, vt extinctum velint quod tolerare nequeunt. Eos enim vis & efficacia Verbi acuit & exasperat, vt tanquam immanes belluæ ferociam & truculentiam suam promant. libenter quidem eluderent: sed velint nolint, Deum loquentem audire, eūque maiestatem reformidare coguntur. Hanc amarulentiam sequitur odium Prophetarū, insidias, terrores, persecutiones, exilia, cruciatus, mortes, quibus doctrinam cum doctōribus summoueri ac deleri posse existimant. cupiunt enim homines sibi potius narrari somnia & futiles nugas, quā fideliter doceri. Nec verò Prophetæ impiorum verba refert quasi palam his vocibus vterentur: sed se vt erat, & animum ipsorum demonstrat. nec enim ipsi negotium fuit cum hominibus tam stolidis, vt impietatem suam ex professō detegerent. Vaferrimi erant hypocritæ, qui cultum Dei iactabant, seque immerito traduci à Prophetis querebantur. His Prophetæ larvam detrahit, qua sese occultabāt: & quales sint detegit, quum veritati locum dare nollent. Vnde enim murmura in Prophetas, nisi quod Deum loquentem ferre non poterāt? **VIDENTES** nominabātur Prophetæ, quod ipsi reuelaret Dominus quæ postea alijs patefaceret. Erant enim velut in superiore loco constituti, vt eminus & quasi è specula cernerent quid aut prosperi aut aduersi immineret. Populus nihil aduersi sibi nuntiarī volebat: propterea infestus erat Prophetis, quod dum vitia eius accutabat & acriter pungerent, simul propinquæ Dei vindictæ testes erāt. Huc pertinent cuiusmodi verba: **NOLITE VIDERI, NOLITE PROSPICERE RECTA**: non quod ita loquerentur, vt iam dictum est, sed quod ita affecti essent, & moderationem requirerent in Prophetis. nec tam acerbas eorum obiurgationes æquo animo ferre possent. Nec enim quisquā adeo impudens fuisset, vt diceret se seducere velle, & veritatem auersari, quum eam summo studio quærere se profiterentur: sicut etiam hodie iactāt omnes aduersarij nostri: sed negabant Verbum Dei esse quod ab Isaia, aliisque Prophetis nuntiabatur. quemadmodum apertè dixerunt Ieremiæ ipsum esse mendacem: atque etiam grauius minabantur. Non prophetabis in nomine Domini, ne moriaris per manum nostram. Intolerabilis ergo ipsis erat veritas, à qua cum discederent, nihil præter mendacium poterat superesse. Atque ita sibi vltro mendacia & imposturas acerbabant. Sed fontem ipsum ostendit, eos blanditias expetere dicens. adultores enim etiam toto plausu exepere parati fuissent, libentēque passi fuissent sibi in Dei nomine aures mulceri. Atque hæc ratio est, cur imposturis nō modò expositus sit mundus, sed eas cupidè accersat. quia indulgentia foueri sua vitia ferè omnes cupiunt. Atque

Ierem. 43. 2
Ibid. 11. 21

qui fieri non potest, quin sciri Dei vbi fideliter partes suas exequi student, seueri sint reprehentes: vnde sequitur Isidorum esse ac puerile cauillum, vbi impij Dei se libenter fore discipulos simulant, modò à rigore abstineat: perinde acti pacificentur vt in eorum gratiam mutata natura scriptum abneget, sicuti etiam Michas non alios Prophetas dicit Iudæis fuisse gratos, nisi qui vaticinabantur de vino & sicera. Mich. 2. 11.

II RECEDITE A VIA.) Hæc summa est, cum repudiantur Prophetæ, reicij quoque Dominus ac repudiari, nec iam vllum ipsi dari locum. Hoc dissimulant impij, quòd tantam nequitiam fateri ipsos pudeat: et nihil proficiunt Deus enim audiri vult per eos quibus mandata dedit, vt voluntatem suam nobis declarant & administrant doctrinam Verbi. Si igitur audirendus est Deus, si qua ipsi reuerentia exhibenda est, adimpletendo eius Verbo ostendere debemus, vt prophetis & Euangelio continetur. Idque ad commendationem Verbi diligenter norandum est: nam qui illud repudiant, perinde faciunt acti Deum esse negare. Rursum indicere hinc causatã impietatis quæ crimen duplicat: nempe, quòd Deus nõ parcat vitis nostris, nec indulgeat. Boni enim & periti medici officio fungitur, appetunt homines blãditas, nec ferre possunt a quo animo vt Deus ipsis minetur. Hinc fit vt Verbu odiosum sit hominibus atque explodatur. Hinc furiosa incitatio in Prophetas, quorum obiurgationes & minas ferre nequeunt, neque enim cauta est curie Dei imperio subducant homines, nisi quia in flexuosis erroribus placentes à recta via abhorrent. Quare duo hæc seite coniungit Propheta, fastidium cœlestis doctrinæ, & odium recitum.

12 PROPTEREA sic dicit.) Subiungit poenam impietatis. Denuntiat enim illis haud impune fore, quòd Deum loquentem audire noluerint, atque eorum contemptum magis exprimit verbo **NAVSRANDI VERBVM ISTVD** vocat, demonstratio vtrius: quoniam homines libenter sibi aliquid Verbum fingentium moribus accommodatum: sed Deo loquenti audientiam facere nolunt, deinde suavis inuitatio Dei & exhortatio ad placidã quietem, opponitur turbulentis orũ studiis, cui sciti sequitur: **CONFISISTIS IN VIOLENTIA. פשו,** Hebræis rapinam & vlturpationem alienorum bonorum significat: aliqui Opes malè partas vertunt, qui Calumniam interpretantur, mentem Prophetæ non satis exprimit. Ego autem non refero ad opes malis artibus quæritas, sed potius ad proteritiam, qua populus ille insolebat. Nomen **RAVITATI** quòd adiungitur, ad iudicia restringi non placet, patet enim latius meo iudicio: atque his duobus verbis audaciam impiorum exprimere vult, qua furiosè & petulanter aduersus Deum insurgent, cum sua libidine niti tempus in vetitum auderent. Atque vt Poetæ fingunt gigantes bellum geisisse cum Deo, iura repugnabãt isti Deo minanti, seque existimabãt audacia & ferocia sua manu eius facile depulsiuros.

13 HÆC INIQUITAS QVASI RVTVRA.) Hæc est poenæ denuntiatio, & aptissima similitudine rem ipsam exprimit Itias. Impios enim comparat ditissimo muro, aut ventrem facienti. Quomodo enim autem tumori muri ruinam minatur, quoniam aliter consistere nõ potest quàm si omnes inter se partes cohercant: ita impiis arrogantia & insolentia proximæ eorum ruinæ significatio, certissimũque testimonium est: quia quòd magis inflati sunt, abique soliditate surgentes sponte se proueniunt, nec fieri aliter potest quin mole paulò post sua ruant. Insurgite, inquit, & insolecite aduersus Deum: is audaciam & insolentiam vestram, quia non nisi flatuosis est tumor, breui euertet. Hinc monetur, nihil omnino melius esse, quàm si nostros subiecimus Deo, atque ita colligamus omnes tenus nostros, vt deuicti cõstricti que maneamus sub eius imperio. Nam qui excussa omni humilitate sese attollit, multos flatus colligendo seipsum dissipant. Dominus quidem impios tumescere ad tempus, suãque ampullas proiicere sinit, vt tandem sibi tumore suo & inani iactatione, ruinam exitumque parent.

14 ET ERIT COMMVNIO.) Cùm cecidit murus, adhuc tamen ruinæ vestigia quædã apparent, lapidesque ipsi in vsum accommodari possunt, aliqua etiam instauratio fieri potest. Hic verò Propheta sic eos perituros denuntiat qui cõtumaciter aduersus Deum inflati fuerint, vt instaurari nequeant, itque inutile omnino quod restabit. Ideo que similitudinem adducit vas fulgini, cuius testæ contractæ nullo modo reficiantur reparari queunt. Hæc cõminationes nos admodum cõmouere debent, vt verbum Dei reuerenter amplectamur: cum in eius contemptores tam graues poenas constitutas esse intelligimus. Funditus enim delendos atque perdendos esse significat, omnemque admittit spem instaurationis: neque immeritò: quia videmus vt Dei contemptores bis & ter prostrati, eristas tamen attollere non desinat: quia nihil difficilius est quàm animos eorum peruersã fiducia exinaniri.

15 QVONIAM SIC DIXIT DOMINVS.) Designat hic speciem contemptus Dei. Nam cum in genere monentur hypocritæ, minus asueti solent, ideo Propheta generali doctrinæ species aliquas subiungunt, quas peculiariter designant ad mores eorum quibuscumque ipsis est negotium, vt ad certum aliquem scopum colliment. Poterant enim tergiversari atque obtendere, Cur nos tantæ impietatis accusas, quasi verbum Domini reiciamus? Obiicitur ergo ipsis hæc species, quæ & premat conscientias & retundat vanas cauillationes, Annonerat Verbum Domini, In spe & silentio erit fortitudo vestra? cur non acquiri uistis Deo? cur tumultum mouistis? Itaque spe ipsos conuictos tenet Propheta, vt tergiversari sine summa impudentia non possint, vel id faci-

ri sint absque profectu. SANCTVM ISRAELIS vocat quod magis ipsis exprobret ingratitude suam: vt intelligant quantum sibi in Deo presidium futurum erat. Deus enim custos ipsorum & quasi tutor esse volebat. Et neglecto, ad Aegyptiorum opem raprabat eos sua diffidentia. quae summa fuit & intoleranda peruersitas. Acerbam igitur expostulationem continet hic titulus, quod Deo appropinquanti aditum clauerint. *נחש* nonnulli respicientiam vertunt: alii Quietem, quos potius sequor. Existimo enim Prophe- am tepius populo inculcare voluisse, Dominum nihil aliud ab eo exigere quam vt pen- tas in eo conqueſcat: nec superuacua est tenetia repetitio sub duplici voce. Data enim opera Quietem & Requiem congerere voluit, vt populi diffidentiam & incredulitatem magis argueret. Hae porro sententia constat duobus membris. Mandato & Promissione. Iubet enim populum quieto esse animo: deinde certam ei salutem promittit. Huic promissioni populus fidem non habens, ita neque mandato obtemperat. Deo enim quomodo morem gereret, cui non credit & cuius promissis non immititur? Nihil ergo mirum est pace ipsos & tranquillitate priuari. Ea enim sine fide constare nequit. Fides autem sine promissionibus esse non potest: quibus demum apprehensis, animi in quiete & turbulenti sedantur. Sola igitur infidelitas generat istam perturbationem. Vnde eam merito reprehendit Prophe- ta, totiusque mali fontem esse ostendit. Tametsi vero non sit eadem omnino cum Iudaei nostra conditio, tamē nos quietis animis suam opem expectare Deus iubet: ne tumul- uemur, aut anxietate perturbemur, cuiusque promissis diffidamus. Hec doctrina omnibus pijs communis esse debet. nihil enim aliud molitur Satan, quam vt eos perturbet, atque est statu deiciat. Sic iam pridem admonuerat Moses, Vos o tacebitis, Dominus autem pro vobis pugnabit: non quod ipsos dormire vel otiosos desiderare veller, sed hanc in ipsis animorum pacem requirebat. Hae si praediti simus, experiemur nobis in ea satis esse praesidii: sin minus, leuitatis nostrae & temeritatis poenas daturi sumus.

Exo. 14. 14

16 SED dixistis.) Ostendit quomodo salutem Domini placide expectare noluerint: nam ad Aegyptios fugere maluerunt. Est autem hic pulcherrima *איך* *לפניך* *אויס*, qua eorum verba confidentiam plenam in eos ipsos reflectit. Nam FUGERE pro Euadere primo loco ponit: secundo pro Fugam capeſſere. Aiebant Iudaei melius esse sin tempore praeventum dicitur: men quod proxime imminerebat: optime igitur consulum fore, si Aegyptiorum auxilio vterentur. Vos certe, inquit Isaias, fugietis, non vt perisogio sit locus, sed vt detis teiga vobis equites velocius persequantur. Nunc etiam magis periculum est quale vitium hic notet Iudas. Et praecisa negatione significat quam peruiacaciter abnuerint se obtemperaturos consilio quod eis dabatur a Prophetis, & sibi alio modo consulere malebant. Ita neglecto Deo, inane salutis speciem, quam sibi opinione fixerant, praeferebant. Auertenda igitur sunt mentes nostrae a praesentium rerum & externi auxilii conspectu, vt in Deum penitus defigantur. nam tunc demum ipsi fidimus, cum externa sumus ope destituti. Licet quidem vt subsidio rerum praesentium: sed ita peruersi sumus, vt derelicto Deo, his penitus abutamur. Ceterum obseruandum quoque est, quam infelix sit exitus eorum qui externis auxiliis magis quam Deo fidunt. Omnia enim ipsis aduersa & eorum opinioni contraria accedere necesse est. His enim, vt videmus, pro perfugio fuga ignominiae plena & tamen inutilis capeſſenda est. Inidit forte prosper aliquis euentus apparet, sed vt deinde commutatione rei grauior atque tristior exitus sentitur. Nec verò negat Isaias auxilium ipsis affuturum ex Aegypto: sed denuntiat nosse fore Dominum rationes, quibus eiusmodi auxilia euertant: ita vt manum ipsius effugere non possint. Nam etsi conspirent vniuersi homines, nihil tamen aduersus Deum & eius decreta efficiunt.

17 MILLE (quasi) vnus.) Quoniam Iudaei ob suam multitudinem confidebant suis viribus, vt homines solent cum aliqua potentia praediti sunt: ideo Prophe- ta quicquid habet intus praesidii, nihilo plus quam externa auxilia futurorum ipsis denuntiat. quia Dominus animi ipsis franget atque adimet, ne copias suis vti possint. Quod enim arma & inges hominum multitudinem: quid iuuat arces & propugnacula, vbi fracti animi & costernati sunt? Ergo non aliter fortes & robusti esse possumus, quam si nos Dominus muniat Spiritu suo & confirmet. Hec autem sententia occurrit etiam saepius in Lege, Futurum scilicet vt cum auersi essent a Deo, inges eorum numerus a paucissimis hostibus fugaretur. Verum hoc inter Legem & Prophetas diuertum est, quod ea quae Moles in genere significauit, hic in usum accōmodant: quemadmodum alibi diximus. Proinde hic duo notanda sunt. primum, tantum nobis fore animi, quantum Dominus dederit: nam protinus exanimamur, nisi nos sua virtute sustineat. deinde, iusta Dei vltione effici vt terreamur ab hominibus, cum a nobis imperare non potuerit vt ipsum timeamus: cum Dei sermone & monita contempserimus, vt hominum vocibus & minis territi concidamus. Sed hoc quoque tertio addi debet, haud magno apparatu Domino opus esse, quo nos castiget: nam si vel digitum solum aduertum nos tollat, periiimus. Exigui & pauci homines sufficient ad nos perdendos, etiam si instructissimi, magnoque in numero simus. deinde non ante finem cladibus fore denuntiat, donec redacti sint ad extremam necessitatem, atque in horrenda vastitate terrae, rara quaedam signa misericordiae Dei super sint. Quod dicit, *quasi* *malus* *in* *ver-* *tice* *montis*, duobus modis exponi potest. Nonnulli similitudinem a caesis arboribus deductam putant: nam dum caeditur sylua, relinquuntur procerae arbores, quae ad vltimum naualem aprari possunt. sed *in* accipit etiam pro Scopulo vel Promotorio probabile est, cui impactae naues adhaerent: ac deinde

Deut. 28. 62

in iis malus, naufragij signum, conspicitur. Subiicitur alia similitudo à trophæis sumpta, quæ proffi-
gatis hostibus eriguntur. Denique tantâ pauertatē fore significat, vt quod instabat maximâ sit iu-
ntæ vestigiū, ac si diceret, lugens hæc multitudo vestra oculos vestros perstriguerit, ac eadet tã-
ta dissipatio atque imminutio, vt nullâ populî faciē retineas. Hinc uenit, quàm sumissime nos
ac modeste gerere debeamus, etiã si magnæ nobis fuerint opes & copia, nã si esteramur ammo, faci-
lè superbiam nostram contundet Dominus, reddetque nos feminis ac pueris molliores, vt ne hos-
tis quidem vnus conpectum sustineri possimus, totumque robur nostrum inlar mētis liqueat.

18 PROPTEREA expectabit. Nunc consolacionem subiicit Propheta, nam hæc uentus hie mi-
natus est, vt p̄i ferè omnes in desperationē conici possent. Lorū igitur annos subleuare, atque in
spem meliorem erigere uoluit, in medijs huic mœtibus, Dei misericordiã amplexi, animas suas eius
Verbo alerent. Hanc expectationē opponit nimia tēstina toni, in quã initio capitis inuectus est, nã
populum illic reprehendit, quòd festinaret ac tumultuaret, eumque infidelitatis damnauit. Nunc
verò contrã exprobrat Dominum pro illata sibi cōtumelia par pari non relaturū, nec ita propera-
turum ad ipsos puniendos. Alii exponūt, Expectare iubet, vt faciat. Verū ille sentus quæst. tū mi-
hi conuenientior uidetur. Vt plamoria hæc sententia, fundamentū hoc statuendum est. Deum sibi
moderari in exigēdis pœnis, quia ad clementiã propentus est: quod per nomen **DEI** in-
teligit. nec enim solum animaduersionē, sed etiam, moderacionem significat. quæ in castigando adhi-
betur: quæ ad modū habetur Ier. 10. Castiga me Domine, sed in iudicio, non in ira tua, ne forte con-
terat me. Itē, ca. 30. Non consumam te, sed castigabo in iudicio. Ita Senenitati iudiciū opponitur,
cūm Dominus animaduertendo in fideles modum adhibet, ne ipsos consumat qui, sen. per eorū ta-
latis rationē habet. Ideo que, vt inquit Abacue, in medio iræ misericordiã tuã recordatur. Non est
igitur similis nobis, non tumultuatur, nec festinat alioqui singulis momentis percuadū nobis esse:
sed placidè expectat. Nec leuis est cōfirmatio quã addit Deū glorię sue speciem exercere dū ignocit
populo suo. Pro eo quod posuit. **EXALTABITUR VT SIT VOBIS PROPITIUS**, alii vertunt,
Dum uobis fuerit propitius. Ego uerò priorem interpretationem melius conuenire puto. cui etiã
respondet particula **h**. Dominus uidetur iacere aut dormire, quandiu populum suū impiorum ini-
rijs premi sunt. Atque hic est cōmunis Scripturæ loquendi usus, Sedere ipsum, aut otiosum iacere,
cūm Ecclesiam suam non defendit. Qui scire ergo uidebatur, cūm si xna Chaldæis laxasset ad op-
rimendos Iudæos. Ait igitur Propheta, Consurget iterum Dominus, & cōsecrabit tribunal, quor-
sum ut sit uobis propitius. Quod pronūtiat **BEATOS** esse **QUI EXPECTANTE VM**, infertur ex
proxima sententia, ubi uocatur Deum iudici. Quã itaque sibi ita tēperat, hinc horrat eos ad to-
leranciam & expectationē. atque uitor participio uerbi quo prius uis erat. Ipsi uerò diffidentie
uicio laborabant, mirã que in inquietudine & mentis perturbatione agitabantur. eos enim miserè ve-
xabat sua incredulitas, ita vt Deum peccato animo expectare non possent. Vt medeatur huic uicio,
EXPECTARE ipsos, id est, sperare iubet. Spes autem nihil aliud est quàm fidei perseverantia: d. m
scilicet placidè sustinemus donec impleat Dominus quod promissit. Dum uerò beatos fore pronū-
tiat qui ipsi patienter expectabunt: diuerso miseris & infelices esse significat, ac tandem peri-
turos, qui impatientia abripi se sinunt, neque à sceleribus & impietate sua resipiscunt, nulla enim
sine spe in Deum salus aut felicitas esse potest.

19 CERTUS populus. Confirmat superiore sententiam, quòd populus quidem affligetur, sed
reuerteretur tãdem in Sion. Hoc autē post deuastacionem urbis & totius regionis incredibile erat.
totus enim populus interisse uidebatur. Promittit tamen Propheta superstitem fore Ecclesiã. Inci-
pitã monte Sion in quo templum situm erat, atque futurum dicit vt illic adhuc inuocetur Domi-
nus. Addit etiam **N I E R V S A L E M**, quo amplificandam & propagandam Ecclesiam esse signi-
ficat, rursumque instauranda quæ prius uastata erant. Interea admonet iterum populosam fore Iero-
solyman: quia ibi sacrariū Deus sibi elegerat. Quod autē proximè sequitur, **FLENDONON FLE-
BIS**, significat hunc mœorem non fore continuū. Oportuit enim Ecclesiam, ad est, pros omnes in
tam misero & calamitoso statu, ingenti mœore afflicti, sed hos luctus sinē habituros dicit, quo etiã
sensu dicitur in Psalmo, Qui seminant in lachrymis, in exultacione metent. Dominus quidem nos
magnis angoribus constringi sinit, sed tandem exhilarat, & gaudij materiam affert, dum, instaurat
Ecclesiam suam. Hæc enim uera piorum læticia est. Cæterum, quia ubi sensus uindictæ Deitens
occupat, difficile est quequam solatii accipere: in illius misericordia consolacionis materiam
proponit, quia timendum non est quin ipso placato statim redeat lætiferenitas. Atqui, vt iam
citauimus ex Propheta Abacue, in ira sua misericordiã recordatur Dominus, nec vnquam ita tēperat
in pios, quin moderetur & temperet iētus, modumque plagis adhibeat. Simul uerò Propheta mo-
dum impetrandæ gratiæ ostendit: nempe, **ADVOCEM CLAMORIS TUI**, quòd fidelis exieret
ad precandū studium & ad anxios gemitus sollicitet. nam si nulla sit respicientia, si ueniam à Deo
non petimus, ipsius misericordia omnino indigni sumus. Ergo si uolumus colligi Ecclesiam, &
uindictam ab interitu speciei quadam resurrectionis, clamemus ad Dominum vt gemitus nostros &
suspiria exaudiat, quòd si nullo dolore stimulemur ad precandū, non est quòd vllam ab eo leua-
tionem expectemus. **RESPONDERE**, nihil aliud hic significat, quàm suæ beneuolentiã & au-
xiliū documentum dare. nec enim uoce respondet Dominus, sed effectu. Ne tamen existimemus

Iere. 10: 24
ibid. 30. 11

Abac. 3. 2

Psal. 126. 5

Abac. 3. 2

eum statim obtemperare votis nostris, quæ sæpe importuna atque intempestiva sunt. Aderit certè cum expedire, ita ut intelligamus ipsum salutis nostræ rationem habuisse.

20 **VBI** dederit vobis Dominus.) Pergit in eodem argumento, & confirmat pios ne deficiant, quia patientia ex ipse melioris exitus nateatur. Ideoque ad futuram castigationem eos comparat: quia ad tempus eos urgebit ira Dei, sed mox promittit eis, ubi calamitas,estas & æruinas perpessus fuerint, statim exim in instantia, quia rigorem suum Deus cohibebit, & gatur accipie pro **VBI** vel Postquam acui diceret, Quom pertuleritis istas ærumnas, tunc benefaciet vobis Dominus, ut si enim statim in melius commutabit. Quod **III** quidam pro Deo accipiunt, non quadrat. Est enim præcipuus nostræ cum Deo recõciliationis fructus est fidus habere doctores: quia tamen etiam sum vulgus fame & media magis tactum fuerat, ad hanc ruditatem verba attemperans Iaias, sub visus copia gustum paternæ Dei gratiæ præbet. **PANIS** & **AQVAE** nomine, significat extremam penuriam & inopiã rerum omnium: adeoque **AFFLICTIO** & **TRIVLATIO** vocat. Eius penuriam loco, veritate & affluentiam futuram dicit: quod **FLVIAE** nomine significat. Causam enim expulsum pro effectu: ac si diceret, Terra fructus afferet copiosus: quod possumum illius terræ respectu proprie dictum est, quæ non aliunde fecunditatem suam quam è celo expectabat. Nec enim fluvius aut fontibus, sed pluvius irrigabatur. Annona ergo quam sterilitate ademerit aut imminuerit Dominus, redituam assent, quia ex pluviam copia laga verbas proveniet. Cum igitur in nos animaduerter Dominus, his tententis & promissis animos nostros sustentemus.

Deut. 11. 11

Amos 8. 11

21 **TVM** aures tua.) Fuit quidem illud non spernendum quod de vberis frugum provenit promissis, sed hæc præcipua lætitiæ & gaudii materia est, nempe, cum sanam & puram doctrinam nobis restituit Deus, nec enim vlla est tritici penuria, quæ nos adeo terrere & turbare debeat, ut Verbi, & certè quod præstatio est anima corpore, tanto magis pertimenda hæc fames, quæ admodum etiam monet alius Propheta. Hoc ergo Iaias pro summo beneficio Iudæis pollicetur, ut patiantur Verbo, cuius inopia prius graviter premebantur. Iactant & Pseudopropheta Verbum, & maiore eorum supercilio quam pii doctores, opimos se doctores haberi & dici voluit, sed abducunt in eiretem, itaque in exitum tandem præcipitant. Verbum autem quo recta via monstratur à solo Deo est, sed parum efficeret apud nos, nisi simul promitteret se nobis daturum aures. nã alioqui surdos compelleres, nec quicquam præter sonitum audiremus. Quod ergo se **ATRE** homo nitorem fore pronuntiat, sed vique extendi debet quod non frustra nobis verba fundi patietur, sed mentes nostras, & animos intus percellat, ut in veram obedientiam formetur. nec enim ius natura dociles, nõique ab eius Spiritu reformari omnino necesse est. Enimvero ergo verbum **AVDITENDI** ponitur. Deum verò hic pædagogus comparat, qui pueros sibi ante oculos statuit, ut eos melius foimet atque regat. In quo mirum Dei erga nos affectum & sollicitudinem exprimit, qui nõtatis habet nobis præire, nisi etiam intuitu tuo nos gubernet. Cæterum admonet Propheta extra errandi periculum esse qui Deum sequuntur duces. Nam hortandi verbo, **AMBVLATE IN DE**, addatur perge: alacritas, ne hæsitatio, ut fieri solet, iter moretur: sed quod adiungit de **DEXTRA** VEL **SINISTRA**, ab iudicium videri possit. nam cum Moses viam populo monstravit qua incederet, simul excepit, ne ad dextram aut sinistrã declinarent. Recta enim via est, nec vlla diuertiqua querendunt. Quid ergo sibi voluit Propheta? Respondeo hic alio sensu **DEXTRÆ** aut **SINISTRÆ** facere mentionem. Intelligit enim omnis generis consilia quæ nobis incunda sunt. Ea autem sunt varia, ut diversã etiã sunt genera vivendi, & multiplices cuique difficultates occurrunt, atque ex rebus ipsis capiendæ sunt deliberationes. Dextræ ergo & sinistræ vocat omnes humanæ vitæ actiones, qualescunque sint: ut quicquid aggrediemur, dirigamur Deo ducere, semperque ab ipso, sive ad dextram sive ad sinistram eundem sit, instituta nostra auspicemur. Atque hinc eximia ad nos consolatio redit, quod Dominus fauebit inceptis nostris, gressuque nostros diriget in quascunque partes sectamur, si modò nos à via quam monstrat non deflexerimus.

Deu 5. 32,

Et 17. 20

2. Reg. 10.

27.

22 **TVM** profanabitis.) Hinc apparet quàm non irrita futura sit cælestis directio: quia erroribus valere iustis ad Deum purè colendum animos adiciunt. & disertè externam professionem sinceræ pietatis exprimit, quæ plãm faciant fictitiis idolis se renunciaisse. Nam cum simulachra & statuae instrumenta sint idololatriæ & superstitionis, ea exhortantur & abominantur qui verè ad Deum conversi sunt, & quantum in te est ipsa profanant: quemadmodum Iehu fecisse legimus, qui profanavit altaria Baal, atque ex eius templo eloacã fecit. Eius & similitum exemplum pii Principes & Magistratus sequi debent, si verum penitentiæ suæ documentum dare velint. Penitentia quidè in corde sira est, & Deum testem habet, sed à fructibus demonstratur. Eorum speciem hic vnam pro omnibus commemojavit Iaias: nam in genere testimonium verè penitentiæ notat, quod signifi- ficat homines se abominari omnia que pugnant cù cultu Dei. Nec verò idola profanari dicit, quasi alioqui sacra sint. qui enim sacrum esse potest id quod Deo contumeliosum est, atque homines immunditia sua contaminat: sed quom homines falsa opinione sanctitatem in his aliquam affingant, ideo dicit profanari ipsas, ac veluti res contemptissimas & spurcissimas contemni ac reiciji oportere. Porro & **ARGENTVM** ac **AVRVM** in **CVLPTILIBVS** nominans, significat nullo detrimento aut damno impediri fideles, quominus idolorum cultum detestentur. Multi enim retinentur his cogitationibus, quominus idola penitus abiciant, quod vident sibi aurum aut argentum, aut aliud

quidpiam deperire, atque ita idola retinere, quàm minimum iacturæ sustinere malunt. Irritos enim ipsos tenet avaritia, vt peccare sponte, & inquinamentis illis se cõpurcare malunt, quàm hoc aut illud amittere. At omnia cultus Dei posthabenda erant. Parus faciendū autem, abieciendæ gemitus, & quidvis pretiosum fœtere debet potius quàm talibus flagitiis nos inquinari patiamur. Nichil denique iacturæ estimationis esse potest, quod nõ vilescere atque nihil apud nos esse debeat, cum de euetendo Satanæ regno, & restituendo cultu Dei agitur. atque in eo vtrè demonstramus, an animis nostris amor Dei & religionis infideat: vbi nos terra perierit nostræ mentis decessatio ad omnes torres abiiciendas impellit.

23 & 24. **T** V M dabit (Deus) pluuiam. Iterū à fructu docet quàm optabile sit ad Deū cõverti. si quidem hic respicientis fructus est, quòd conuersus in gratiam recipit, eòque proficiunt tua benedictione, vt nihil ipsis desit, sed potius omni beneficiòrum genere cumulentur. Quænammodò enim æritas & calamitates proficiuntur ab ira Dei, quem reclusibus nostris provocamus. sic vbi pacatus est, omnia nobis prosperè cedunt, omneque genus beneficentiæ exhibetur. sicut etiam Lex plenius testatur. De pluuiâ quidem paulò antè loquutus erat, ex qua sperandus erat: liberalis vitibus, sed quia non tenentur ordinem à terrenis & caducis bonis incipiens, ideo nunc doctur inæ, quæ spirituale est alimentum, subiicit quæ ad corruptibilibus vitæ vitum per tinent. Nā pietas quantum promissiones habeat tam præsentis quàm futuræ vitæ, priorè tamen locum in carum aspirat. Hinc etiam dicamus, frustra laborare homines colendis agris, nisi Dominus pluuiam è celo mittat. Irrigabit ipso labores nostros, si que incrementum dari necesse est: alioqui inanes erunt. Pluuiam autem nõ aliunde expectamus, quàm ex benedictione Dei: cui, si vberem fructum colligimus, acceptum ferri debet. Hinc præterea collige nihil nobis defutorum, atque vberim laborum nostrorum fructus paratos esse, si ad Deum conuertimur: & quòd sæpe indigemus & laboramus inopia, id vitio nostro fieri, quòd Dei benedictione malitia nostra repellimus. Ne ergo vllis aliis causis sterilitates & fames, quàm culpæ nostræ assignemus. nulla enim tanta hominum multitudo esse potest, quin terris aliendis & sustentandis iumentis eius sinum vitis & secleribus nostris præcludimus, qui nobis alioqui pateret, omnique generis fructus abunde promeret, vt vitam scelericem & prosperè degeremus. Neque parū facit ad amplificatione gratiæ Dei, quòd addit etiã PECORA. Nam si in mutas etiam pecudes effundit beneficentiã suã, quãtò magis in homines quos ad imaginẽ suam creauit? Mirum verò non est si bruta animalia, quæ in vsum hominũ creata sunt, vñ cum suis dominis euriè perferant: & vbi hominibus propitius est Deus ad ipsa quoque perueniat beneuolentiæ acceilio, quod idẽ proximo versu repetit & cõfirmat, **PAL EAM PINGVEM & MVNDAM BOVVS & ASINI**s promittens. Atque hæc sententia ex Lege sumpta est, eãque libenter sæpius vsurpant Prophetæ, vt diffinitum in peccudum quoque maciæ & defectu iram Dei conspiciere, eoque ardentius expetere cum ipso reconciliationem, vt domos nostras repleat eius liberalitas.

25. **E**T accidet. Cùm Prophetæ regnum Christi describunt, similitudines à communi hominum vita mutuari solent. nec enim aliter veram scelericam filiorum Dei exprimere possunt, quàm si velut imaginem proponant earum rerum quæ sub aspectum nostrum eadunt, & quibus homines beatum & scelericem statū estimant. Hæc igitur summa est, Beatos fore qui Deo parent, & Christo Regi seie summittunt. Hæc autè scelericitas ex copia & abundantia rerum externarū estimanda non est: quarum penuria sæpe laborant pii, neque tamen eò minus beati sunt. Sed allegoricè sunt istæ locutiones, quibus Prophetæ seie ad ruditatem nostram accomodat, vt iis que sceleribus nostris percipiuntur, maiora & præstantiora, quàm quæ ingeniis nostris cõprehendi possunt, intelligamus. **RIVVLOS** porrò & fluentes **IN MONTIBVS** fore dicens, amplificat adhuc affluentiam illam: & copiam qua suos locupletabit Dominus. Nullæ sciant aquæ in caeuminibus montium, quibus nihil sic iis aut aridius esse potest. valles quidem irriguæ sunt & affluunt aquis: sed rarissimum, vt aqua in fastigiis montium scaturiat. Hoc tamè promittit Dominus, licet fieri nullo modo posse videatur: sed hæc loquendi forma nos sub regno Christi omni ex parte beatos fore denuntiat, nec vllum fore locum. in quo omnis generis bona non suppeditet: nihil tã sterile, quod secundũ sua benignitate nõ reddat, vt vbi que scelericiter agere liceat, quæ profectò re ipsa experiremur, si plenè nobis imperaret Christus. Conspicua enim vñdique nobis fore eius benedictio, si morem ei ex animo atque in solidum gereremus: omnia fluere ex animi sententia, atque vniversus orbis & quicquid in eo est, commodis nostris inieriret: sed quoniam longè absumus ab eiusmodi obedientia, gustum tantummodo tenuem corum bonorum habemus, atque catenus ipsis fruimur, quatenus in nouitate vitæ proficimus. **PERDIEM OCCISIONIS** salterum diuini fauoris signi notatur, quòd suos Deus tutos ab hostiũ violentia securi, que præstabit: & hoc modo fidè priori vaticinio conciliat Prophetæ: quin alioqui difficile creditu fuisse, mæcipiis & exulibus ita bene fore. Hic ergo de corde impiorum loquitur, ac si diceret, Non tantum vobis benefaciet Dominus, sed hostes etiam vestros profugabit. Omnes ferè estimat Prophetam hic loqui de clade que impio Regi Sennacherib. lata est, cum Ierosolymã obsideret: sed quã propius expèdo, malo referre ad excidiũ Babylonis: ita

metu enim multitudo ingens deleta est suo & profligato Sennacherib. populus tamen nondum li-

Ier. 26. 33

Deut. 28

1. Tim. 4. 8

1. Cor. 3. 7

Psal. 36. 7

Gen. 1. 27

Deut. 28. 14

2. Reg. 19.

35. 3

Infr. 37. 35

beratus fuit. Hinc monemur de sperandum non esse, etiam si hostes numero, præsidii, copiis, munitionibus prævalent: Dominus enim facile profligare ipsos, & Ecclesiam scivare potest: etiam si ad tempus intultare ipsos & prolibidine omnia agere patiatur. ne terreamus eorum potentia aut rabie, neque ob paucitatem nostram animis cõcedamus. nam neque suis copiis, neque pro pugnaculis, nec furore aut intolentia consequentur, ut manum Domini effugiant.

26 ET ERIT LUMEN.) Non satis fuit Prophetæ vulgarem felicitatis statum descripsisse, nisi extraordinarium aliquid adungeret. Dominum enim naturæ æternam in hac beneficentia & liberalitate superatum dicit. Nūquam verò accidit ut augetur splendor Solis, nisi quum sub Ioua Soli stetit, ut spatium daretur ad periequendos hostes: & quem in gratiam Ezechia, retro actum est holo-logium, tede de his nunc sermo non est. Imò nõ tractat Prophetæ de prorogãdo Solis cursu supra nostrum horizontem, sed de augendo in septem plium eius fulgore. Docet enim qualis futura sit conditio priorum sub regno Christiani: nam Dominus aliqui malos non minus quam bonos Sole suo illustrat: hic verò agit de felicitate quæ impiis cõmunis esse nõ potest. alia est liberalitas quæ promittit in omnes exierit, alia quæ piis est propria & peculiaris, sicut dicitur in Psal. Magna multitudo bonitatis tuæ quam abscondisti timētibus te. De hac loquitur Isaia, atque ut eam exprimat, ad rebus notis similitudines mutatur. Itaque tanto Dei splendor illustrandis etiã piis significat, ut si coaceruarentur septem Soles, corũ splendor longè minor isto sit futurus. Porro ne malorũ, quibus paulò post obrutus fuit populus grauitas fidem abrogaret huic d. cto, inferitur etiã altera promissio, Deum fore instar medici ad sanandas tuorum plagas. vnde sequitur castigandum populum, & plagis quodammodo ad penitentiam præparandum fuisse: in d. sic contineri ac committi oportuit, ut in nihilum propemodum redigeretur. **PERCVSIO NEM** ideo addidit, ut non leuè fore hæc contritionem significet. similis enim fuit corpori multis plagis conf. sso ac confecto. Si quando igitur durius à Domino tractari videbitur, hæc vaticinia memoria repetamus, Dominus alligabit vulnera nostra, quæ alioqui lethalia esse videbuntur. Quòd si roget aliquis, cur Dominus tam feruere castiget suos, respõdeo, parum proficere ipsum erga nos, quum mitius agit. vitia nostra radicis inherent, ipsi que medullis infixæ sunt, nec nisi a superiore & penetrabiliore scalpore euelluntur.

27 **E C E** nomen Domini.) Exitum minatur Assyriis, qui tunc præcipui Ecclesiæ hostes fuerunt: Omnes quidem propemodum vicini molesti erant Iudæis: quum Assyrii opibus prævalerent: & potentia, ideo solos ferè illos commemorant Prophetæ: cum agitur de hostibus & deinde Babylonios qui monareliã ad se traxerant. quanquam, ut alibi videbimus, per synecdochen Chaldeæ peper Assyrios notãtur. Porro sub **DEI NOMINE** ipsum Deũ haud dubiè significat: sed vntur hæc periphrafi, quòd Assyrii, æterique populi deos aureos & argenteos colerent, atque Iudæos ludibrio haberent, ac si coluissent inane nomen Dei, nec eum vilo simulachro, vllæ effigie aut specie representarent. quemadmodum etiam aduerfus ipsos quidam scripti:

Qui puras nubes, & celi numen adorant.

Ita semper à visibili aspectu impii & profani homines Deũ æstimãt: contra Prophetæ ad nomẽ illud Deipios reuocat: Deus ille qui se nomine suo vobis patefacit, quem non palpatis, neque cernitis, veniet, vestraque iniurias vlciscetur. **LONGINO** V. Hoc etiam addit per concessionẽ. nam quum impii manum Dei non sentiunt, eum longè abesse putant: priorũ fiduciam, ut inanem, rident. Ideo Prophetæ ex impiorum opinione loquens, ostendit Deum, quem longè abesse existimabant, aduenturum. imò iam aduenisse, atque propinquũ esse. Hoc enim significat particula **et**, quæ opponitur dictioni קרח. hoc etiam modo fideles iubet transcendere omnia obstacula, ut spe sua ad illud quod promissit auxilium perueniant. iam ut sciatur nomen Dei non frustra neque abique effectũ celebrari in Iudæa, formidabilem eius potentiam describit. nempe quã ad profligandos Ecclesiæ hostes conuertit. Nam fideles suos compellans, ut eos ad fidem animet benignum se præbet, humanum, patientem, tardum ad iram, elementem: impiis verò nihil præter horrores & metũ proponit. Et quemadmodum impii ad Dei mentionem perhorret cunt: ita pii bonitatis eius sensu illent, conuertentur in ipsum, nec turbantur eiuimodi terroribus. Quo docemur perstandũ assidue in timore Dei, ne talẽ ipsum experiamur, qualẽ à Prophetæ hic descriptum cernimus. **GRAVE** **EIVS** **ONVS**, id est, Dominus secum afferet horrendas clades, quas impii ferre non poterunt. Onera enim vocat pœnas, quæ impiis infliguntur. **LABIORVM & LINGVÆ** nomine idem significat. Sed cur potius ea quã manus nominavit? quoniã impii ridet omnes minas, quæ proferuntur ex verbo Dei, & pro fabula ducunt: quicquid à Prophetis nuntiatũ. suo igitur damno sentient non exire inanem sonitum ex sacro Dei ore, nec vacuum esse tonitru ad feriendã tantum aures, sed quanta sit vis eius Verbi quod contempserunt, tandem experientur.

28 **ET** spiritus eius.) Pergit in ea denuntiatione quam cœperat: futurum scilicet, ut castigetur quidem Ecclesiã, tede ita vt Assyrii penitus inireant. Eos enim Spiritu Dei in abyllum mergendos esse ostendit, vel potius Spiritum ipsum similem esse profundo torrenti qui ipsos abiorbeat. **Abior** Flatum interpretatur: ut sit allusio ad procellam aut impetuolum ventum. Vtitur deinde similitudine **CRIBRI**, quæ satis frequens est Scripturis. Cribro autem exagituratum Assyrios dicit, ut eos excutiat atque abiciat. Ideoque adiecit epithetum **VANITATIS**: id est, inutili:

non

Isa. 10. 12. 13
2. Reg. 10. 11
Isa. 38.

Psal. 31. 20

Exo. 34. 6

non seruandi causa, sed perdendi. nam alioqui suos quoque Dominus ei iurare solet, vt in horreū tanquam pura grana colligat. Tertia similitudo est **FRÆN** 1, quo tubinde superbiam impiorum *Mat. 3. 12* & proteritiam coerceret: quæ ius iudicem sibi ostendit. Suos quoque Dominus etiam firmo cohibere & domare solet: ac vt in obiequium redigat. Impios verò sic comprimit, vt præcipites in exitum impellat. Hoc enim significat, cum ait, **ERRARE** faciens, quemadmodum tei ocientes equi huc atque illic à tollibus agitari solent, & quò magis calcitrant, eò vehementius impelluntur, ac tunduntur: sic confitenturque ius iudicem sibi ostendit. Suos quoque Dominus etiam firmo prælarè à Dauidè *Psal. 32* descriptum est. Hæc porrò similitudines eò pertinent, vt intelligamus nò esse Domino illudendum. Nam etsi ad tempus dissimulet, experientur tandem verum esse quod dicit Prophetæ: nempe, solum eius flatum ad prosternendos impios instat torrentis futurum esse, quo subito demergentur. Deinde cum admonet gentes eribio in uili ventilandas esse, iudicandum, ne si in nobis præter palam nihil reperiat Dominus, in sterquilinum abiciamur. Postremò notanda est differentia, quæ est inter filios Dei & reprobos: utroque enim castigat Dominus, sed diuersis modis. Illa enim vt purgatur ac seruatur, hi vt agantur præcipites ac perdantur.

29 **ET ERIT** vobis canonicum.) Hic testatur quidquid penarum immitas est Assyriis effusum in Ecclesiâ salutem, quia Deus immunitatis illas non minus feruere vult: quam, si ipse lætus esset. In quo immensum erga suos amorem & beniuolentiam testatur, dum in eorum gratiam dignatur arma inducere. Vnde colligendum est minas omnes quæ passim occurrunt in Scripturis, ad consolationem proxiui pertinere. Ceterùm, **ANTICVM** hoc factum fore dicit, & **SOLENNITATI** SACRÆ comparat, vt fideles ad gratitudinem hortetur, atque doceat eorum lætitiâ ad Deum dirigendam esse. nec enim iatis est gaudere, nisi gaudium nostrum rectè in Deum spectet, & quæ nobis semper vnicè proponatur: alioqui vanum ac profanum, non salutare nec Deo gratum gaudium futurum est. Porrò quia dè à solis occatu incipiebant Iudæi, id eòque statim à vespera festum celebrabant, **NOCTURNVM** vocat canonicum. Arque iterum eius generis futuia sic hæc lætitiâ, magis exprimit. Non tripud abunt profanorum hominum more, sed in Deum mentes atollent ac d. figent, quem boni uel omnium authorem esse agnoscunt. **PER MONTEM** intelligit templum quod in monte situm erat. **FORTEM ISRAELIS** vocat, quoniam ipsius ope & auxilio redempti fuerant: & stabant incolentes. vnde admonet non aliter saluos fore in futurum, nisi ipse in vno Deo locata. Et certè similitudine fortitudinis nostræ ipsi aliquam induimus periuasione, & titulus hic Deo eripitur: quo non alii verè & sincere ornant quàm deiecti & humiles, qui exinaniti sūt omni propria virtutis fiducia.

30 **AVDIERI** faciet.) Confirmat quod prius dixit de iudicio Dei in Assyrios. Idque figuratè describit, sicuti mos & ipsi & alii Prophetis iatis tritus est. Cum dissimulat Deus, nec statim vlciscitur impios, illi aut iacere, aut minus potentè esse arbitrantur, atque ancipitib⁹ & anxii cogitationibus distrahimur, quòd si aliquod ipsius iudicij appareat, tamen pro ingenio nobis stupore magis pro ingratitudine, laruas nobis obiciamus quæ De gloriam obducunt. Nam vel imagi namur fortunam, vel hominum consilia, industriâ & vires: Deo verò nunquam, nisi coacti, acceptum quidquam ferimus. Ideo non satis fuit Prophetæ semel vindictam Dei in Assyrios nuntiasse, nisi etiâ graphicè depingeret, atque vehementius inculcasset. Talenigitur hostium interitum fore significat, vt homines cogantur audire vocem Dei, id est, agnoscere iudicium ipsius, & fateri ab eo profectam esse hanc cladem, ac si palam locutus esset. Itaque iunna est, rem ad eò pertineam fore, vt nemo sit qui non intelligat ab ore, id est, decreto Dei, hanc cladem profectam. Incipit autem à voce Dei, vt sciamus quidquid geritur in terra eius imperio gubernari. Quamquam simul cõmendat vim eius doctrinæ, cui populum inniti necesse erat vt suo tempore effectus palam fieret, Quia verò consilium Dei & vocem maturè subsequitur opus, additur **BRACHII** descensio. Hæc duo semper inter se coniungi debent. nec enim Deum hominibus similem imaginari fas est, qui subito aggreditur aliqu. d quod mancum & inchoatum relinquat. Quicquid decreuit etiam exequitur, nec vnquam ab ore manus eius seungi potest. Atque è diuerso nihil exequitur temere, sed antea decretum fuisse oportuit, vt pænæ omnes quas irrogat totidem sint rectè iudicij documenta. In fine verus figuris illustrat vindictam illam, vt eius gravitate animosius fidem suam in sublime atollant Iudæi: quia hinc non parum ad eos solatii redibat, quantum duriter premerentur, instare hostibus suis magis formidabile iudicium. Neque verò est cur omnino Assyrios solimine percoluisse, vt faciunt Rabbin. nimis triuola est ipsorum cõiectura. Quin magis Prophetæ vsuratum morem sequitur, atque his similitudinibus describit iudicij Dei: quoniam tardi nimium ad ipsum comprehendendum, atque hebetes omnino sumus. Mouemur autem incendijs, fulminibus, inundationibus diluuis, quòd prodigiosum aliquid præ se ferant, istæque magis afficiuntur. propterea similitudinem ab eis ducunt Prophetæ, vt aduersus impios vlti- cem & horribilem Dei manum homines apprehendant.

31 **SANE** à voce Domini.) Hoc tubiunxit duas ob causas, primùm, vt ostenderet cur con- terendus sit Assyrius. nam cum inhumanus & crudelis fuerit erga alios, æquum est illi rependi eadè- *Mat. 7. 2* mensuram quam mensus est. Hoc enim Dei iudicium aduersus tyrannos ordinatum est, vt alio- y. iiii.

Cap. 33. 1

loco dicit Propheta, Vx qui prædatis, quoniam prædæ eris. deinde, quòd tanta videretur Assyrii potentia, vt considerari non posset. Vt cunque igitur non ex parte munitus esset, non tantum ad se tendendum, sed etiam ad inuadendos alios, tamen sola Dei voce contentendum esse dicit. Vnde agnoscimus quàm inanis sit impiorum fiducia, qui præsidis suis & armis nituntur, Deumque securè contemnunt, ac si iudicio ipsius obnoxii non essent. At Domino ad ipsos perdendos alius armis opus non erit, quàm voce tua: nam vel solo nutu ipsos profertret. Nec dubium est quin fideles à terrens mediis retrahere velit Propheta, ne inquirant quomodo: si vnicuique promissione Dei contenti sint: qui simul ac verbum protulit, sibi abundè sufficit ad exequendum.

32 ET erit in omni transitu.) Significat Assyrios frustra omnia tentaturos, vt munus Dei effugiant nam quocunque se contulerint, siue progredi siue regredi velint, eos manus Dei persequetur. In BACULO FUNDATO libenter eorum opinionem sequor, qui ductam similitudinem putant ab iis quibus tam graues insiguntur plagæ, vt diu vibices & vestigia hæreant, ac si iustus aut baculus infixus atque infosus esset. Nisi quis accipere malit, perinde affixam esse Assyrio plagam, vt fundamentum in terram defixum est, quod enim fundatum non est, moueri loco & transferri potest sed plagam istam ita profundè defixam fore ostendit, vt neque excuti neque depelli queat. sicuti incumbit moies iuxta Dei reprobis, quæ ad finem vsque obrutos tenet: & ne subterfugendo quidquam se proficere posse sperent, omnem locum dicendo, negat vllum fore recessum. Sic enim reio in debet locuti, Quocunque transferit baculus, illic tenaciter hærebit. IN TYMPANIS, incertum belli euentum non fore significat, vt cum æquomarte pugnatur. certam enim victoriam futuram esse: quia simulac prodire vult Deus ad pugnandum, prompta in eius manu victoria est. Tympana enim & citharæ, expantæ & tublatæ manus, lætitiæ significant, qua exultant cum plausu victores, & psalteria canunt. Quod in genere fœminino adiungit, Contra cam, ræ, nonnulli ad exercitum referunt: tunc manus hæc dicitur aliquid significare voluit: nempe caput regni, id est, Babyloem, quæ opponitur Ierolymæ quam etiam prius simili re latiuo designauit. Ex his colligendum est, impios tandem perdendos esse, tamen si effugia multa habere videantur. quocumque enim se veritant, quamcunque viam inuent, baculus Domini ipsos persequetur, imò tergo affixus manebit: manum eius nunquam euadent, nec plagas à se depellent. Nos etiam castigamur Dei manu, sed plagæ perpetuæ nõ sunt. Leniuntur dolores nostri & mitigantur, dolor exitus noster in gaudium vertitur. Præterea sic Dominus aduersus reprobos bellum gerit, vt resistere ipsi nequeant, nec quequam suis conatibus lucrifacere. Conferit quidem cum ipsis manum, sed tanquam victor, permittit etiam sæpe ipsis aliquid, sed eorum insolentiam reprimat, cum primùm visum est. Nos igitur si sub eius vexillo militemus, ne dubitemus de victoria. nam eo duce ab omni periculo securi, superiores haud dubiè euademus.

Job. 16. 20

33 QVONIAM ordinata.) Progreditur Isaias in denuntianda ultione Dei, atque impios nõ temporariam solum cladem, sed æternam quoque interitum manere dicit. Iis enim gehennæ præparatam esse, nec tantum plebeis, sed Regi quoque ipsi & magnatiarum. Per T O P H E T H Gehennam haud dubiè intelligit: non quòd locum aliquem somniare oporteat, in quem impii post mortem tanquam in carcerem inclusi, quæ meriti sunt tormenta perferant: sed conditionem ipsorum miseram, extremè quæ cruciatus significat. In libro Regum accipitur pro eo loco, vbi Iudæi filios suos immolabant idolo Moloch: cuius etiam Ieremias mentionem facit: sique locus à Isia ob execrandam superstitionem deletus ac profanatus est. Nec verò mihi dubium est, quin Prophetæ illius loci nomè ad impiorum pœnas & cruciatus trãferre voluerint, vt sola eius commemoratio piis horrorem incurreret, atque ita idololatria maiori in detestatione apud omnes foret. quæ eadem etymologia voci Gehennæ communis est: quia vallis Hennon ob nefanda sacrilegia propiis inferis accepta fuit. Quia autem vbi impiis bene esse, omniã que prosperè succedere videmur, impunito fore arbitramur, ex opposito re clamat Propheta: Ab hesterno, id est, iam olim ab initio mundi constituit Dominus, quibus pœnis in ipsos animaduertitur fieri. Decretum illud quantum nobis adhuc occultum est, certum tamè esse debet, nec irritum fieri potest. Ne ergo impiorum sortem ab externa spece æstimemus: expectemus Dominum, qui opportune iustum iudicium suum exequetur. interea ne simus præcipites, neque ultionis oblitum Deum putemus. Statuerat enim quid esset facturus, antequàm nobis in mentè venire potuisset: nec tam citò impiorum perniciem experere possumus, quin iam Dominus cogitationes nostras & desideria præuenit in animo interuallo. nam ab initio pœnas & supplicia aduersus ipsos constituit. Nonnulli similem locum esse putant cum illo Apostoli: Christus, heri, hodie, & in secula. Ego verò hic Hesternum simpliciter oppono cogitationibus nostris, ne existimemus nos tanta sapientia præditos esse, vt Deum anteuertere possimus, quia nihil repènnum est in consiliis Dei: sed iam dudum omnia sunt apud ipsum fixa & ordinata. Loquitur autè de pœnis futuri seculi, vt antea dictum est, quas, præter ærumnas quibus hic torquetur, impii sustinebunt. In quo mirum est tam crassos atque hebetes fuisse Sadduceos, vt pœnis & præmia huius vitæ terminis circumscriberent, ac si iudicium Dei extra hunc mundum non extenderetur. Neque enim quæ deinde adduntur loquutiones temporalibus pœnis quadrarent: & nomen ipsum Topheth metaphoricè acceptum non nisi in extremâ Dei maledictionem

2. reg. 23. 10
Lev. 19. 6

Hebr. 13. 8

Matt. 22. 23
et A. i.
23. 8

nem competeret. Iam ne REGES quidem ipsos, quos ob maiestatem & potentiam prerogatiua quadam frui debere existimant, ab hoc supplicio eximi docet Perstringi hominum oculos corū magnitudine nihil praesidii opibus futurum est, quin minus in eos Dominus promeritis animaduertat. Mactationem coluū dicit fore IN TROFVNDQ, vt eos euadere aut emergere non posse intelligamus. LATAM quoque Gehennam vocat, vt teram quamlibet multos, etiā vnā contempit, simul percuros quia non fatigabit Dominus puniendo: & tatis amplum, habebit locum in quem omnes hostes suos includat. PYRA EIUS IGNE. Metaphoricē loquitur de exitio reprobiorum, quod tatis alioqui mente complecti non possumus, qui madmodum nec beatam & immortalem vitam percipimus, nisi sub figuris quibusdam ingenio nostro accommodatis adumbretur. vnde apparet quā inepiti & ridiculi sint Sophistę qui de illius ignis natura & qualitate subtilius disserunt, atque in eo explicando variē seie torquent. Explodendę sunt crassę huiusmodi imaginationes. cum figuratē Prophetam loqui intelligamus, sicut & alio loco videbimus: ignem coniungi cum verme.

Cap. 66. 24

CAPVT XXXI.

AE descendentes in Aegyptum ad auxilium: & qui equis immittuntur: & qui curribus confidunt, quia multi sunt: & equitibus, quia preualidi: & non respexerunt ad Sanctum Israel, nec Iehouam inquisierunt.

Atqui ipse quoque sapiens est. Itaque adducet malum, nec verba sua faciet irrita: insurget, inquam, contra domum maiorum, & contra auxilium opificum vanitatis.

Et certē Aegyptius homo est, non Deus: & equi eorum caro, & non spiritus. Itaque simul ac extendit Iehoua manum suam, ruet auxiliator, & cadet adiutus: omnesque simul deficient.

Quoniam sic dixit Iehoua ad me: Vt leo rugit & catulus leonis ad praedam suam: contra quem si conuocetur cæterus pastorum, à dolore eorum non commouebitur, neque ob eorum tumultum humiliabitur: sic descendet Iehoua exercituum ad praeliandum pro monte Sion, & pro colle eius.

Supra 2. 23

Sicut auis que volat, ita proteget Iehoua exercituum Ierusalem, protegens liberabit, transfiliens se ruabit.

Reuertimini vt profundam fecistis defectionem, filij Israel.

Quoniam in die illa abiiciet homo idola argenti sui, & idola auri sui, quę fecerunt vobis in manus vestre, peccatum.

Tum cadet Assur per gladium, non viri: & gladius non hominis deuorabit eum, & fuga sibi consulat à facie gladij, & iuvenes eius in liquefactionem erunt.

In arcem suam pre formidine transibit, & pauebunt Principes eius à vexillo, dicit Iehoua: cuius ignis est in Sion, & cui formax in Ierusalem.

"vel qui-
gnis illi
est.

IN CAPVT XXXI.

AE DESCENDENTIBVS.) Iterū reuertitur ad id quod tractauerat in iūrio capitis proximi. nam adhuc inuehitur aduersus Iudæos, quibus tolentē & vīratum erat in periculis ad Aegyptios potius quā ad Deum confugere. Diximus prius cur id Deo tantopere displiceret. In summa, duplex ratio est cur Propheta tam seuerē hoc crimen reprehendat. primum, quia fieri non potest vt salutis nostrę fiduciam simul in creaturis & in Deo locemus: nam oculos nostros ab eo auerti necesse est, simulatq; in illas circunferuntur. deinde, vterat nominatim Deus, ne fœdus cum Aegyptiis mirent. Accedebat igitur ad peruerfam fiduciā contumacia, ac si inuito ac ipse Deo salutis suę consulere voluissent. Hunc igitur mali fontē intueri oportet, si penitus Prophe: tē mētem tenere velimus. Erat & peculiaris quę dā ratio, quā prius notauimus, cur Dominus Iudæos cum Aegyptiis nihil habe-

re commercii vellet: ne scilicet peruerfa illa coniunctio deleteret memoriam redemptionis ex Ægypto: & ne corrumpentur Ægyptiorum superstitionibus & impio idolorum cultu. Nihil tamq̄ apud ipsos valuerunt hęc rationes: nec quicquam effecit prohibitio Dei, quominus subinde ad eorum auxilia decurrerēt, atque ipsorum ope, veluti clypeo, aduersus manum Dei munitos esse existimarent. Quo fit vt non abs re Propheta aduersus tantā amentiam acrius inuehatur. Iam descensus in Ægyptum quia veritus fuerat, non leui reprehensione erat dignus: sed crimen fuit magis intolerabile, praua iudicia transferre Dei gloriam ad homines mortales. Et quō certius exprimat Deum hoc modo spoliari tuo iure, non tantū eos accusat quōd inimici fuerint Ægyptiis, sed obicit etiam ex opposito, quōd non respiciant ad Sanctū Israel. vnde clarius apparet ratio cur istā Iudæorū perfidiā tantopere inuestetur Iaias. nec enim alioqui improbat Dominus si quis legitime remediis vtatur, quemadmodum pane vescimur & aliis cibis, quæ in vltimū nostrum destinata sunt. Ira si quis accersat sibi in periculis auxilia quæ verita non sunt, sed vilitata & legitima, modō ne quid Dei potentia abroget, is certe reprehendi non potest: sed hoc damnandum atque detestandum est, si ita defixi simus in externis auxiliis, vt Dominum interea non queramus. deinde eius promissis defixi appetimus illicita media. RESPECTI ENDI verbum satis vtilitatum est Scripturis, eūm hęc fiducia significatur: quoniam oculos eō solemus conicere, vnde auxilium expectamus. In summa, docemur itic, salutis fiduciam non alibi quā in Deo solo locandam esse: vt eius promissionibus freti, quicquid oprabile est ab ipso audacter petamus. Omnibus certe rebus, quas in vltimū nostrum destinauit, legitime vti concedit, sed ita vt mentes nostras in ipsum rectā defixas esse oporteat. Iam SANCTVM ISRAELIS vocando, malitiam & ingratitudinem populi exaggerat, quōd in Dei fidem & tutelam receptus de inspecto tali patrono & salutis suæ præside post suas illecebras feratur. & statim nomen Dei adiungens, significat neque potentia, neque bonitate & paterno favore Dei potuisse retineri in officio. Iam quum hodie quoque non minus comiter nos ad se inuiter, grauem ei facimus iniuriam, si respectemus aliō, neque in ipso solo acquiescere velimus. quicquid autem à Deo mentes nostras auertet ac deflectet, id nobis instar Ægypti futurum est.

2. ATQVE ipse quoque sapiens est.) Deum sapientem nominans, non ornat eum perpetuo peritio: sed perstringit eorum astutiam, quos videbat plus æquo sapere. Paulō autē dixit

Cap. 29. 15

eos sibi cauernas fodere, dum oculis consilijs & clandestinis artibus effugere ac fallere Dei oculos se putabant. nunc salū hanc amentiam deridens, Deo quoque vtilitatem suam sapientiam esse asserit: obliquē eos in simulās, quōd os Deo desicenti posse obliui cōstitū: ac si diceret, Quorū sim tādē perueniet vestrum istud sapere? an Deum infatuabit? Imō vestram vanitatē coarguēs,

Iob. 5. 19

1. Cor. 3. 19

re ipsa ostendet se deprehendere sapientes in astutia sua. Iam hinc communem doctrinam elicit & conuenit, nihil proficere quicunque tub vāritate & clandestinis artibus delitefecit, nisi quōd magis prouocant iram Dei. Mala contententia refugit tempus iudicium Dei, latebras quærūt quibus sese occultet. varijs conuincuntur impii rationes, vt sibi caueant & se muniant aduersus Deum: seque sapientes & circumspēctos putant, etiam si inanibus duntaxat laruis contacti sint: alii autem ex cæcitate sua magnitudine, Deum & minas eius contemnuunt. Ideo Propheta sapientem quoque Deum esse asserens, amaro aculeo eos pungit, ne tantum sibi astutiæ arrogant, qua cum velut prestigijs obnoxium deludant. Iam quia indigni erant quibuscum litigaret, iensuros denuntiat Deo in promptu esse suas rationes, quibus tergiversantes illaqueet. Primō non putabant Deum esse satis prouidū, quia pro communi mūdū vltimū non cōsuleret eorū securitati inter tot discrimina. deinde minas oēs pro vanis terriculamentis ducebant, ac si quouis modo sibi cauere liberū foret. hinc & fatagēdi feruor & machinādi audacia. Ergo Deū tantæ iniuriæ vindicē fore denūtiat, & expeditū esse modum vt quod minatus est exequatur. nullis hominum machinis, artibus, aut astutia everti posse ipsius Verbum. ARTIFICES VANITATIS appellat, quōd inani præsidio se aduersus Dei manū muniri appeterēt, nepe illicito auxilio Ægyptiorum. Antea tacite nomen sapientium illis concedere visus est, Dei sapientiam opponens. nunc fumo diuulso, aperte eorum infamiam ac probum detegit. Vnde docemur nihil esse melius, quā abnegato proprio sensu, nos totos subicere Deo, quia in tota cauendi sollicitudine, qua se macerant increduli, nihil firmum: imō ira Deū fallacibus carnis artificijs, quasi data opera prouocatur.

3. ET certe Ægyptius homo.) Nihil hic nisi vulgare & quod omni dubitatione caret, in mediū afferre videtur Iaias quis enim vnquam existimauit Ægyptios Dei loco statuendos, non homines esse? Hoc quidem nihil controuersiæ habet, atq; omnes palām fatentur: sed cum ad rem veniendum est, hebetant prius, vel hærent incerti de eo quod prius tenere ac certō seire videbantur. ita sese exollunt, tanq̄ si sibi tribuunt, vt iam se homines esse non putent, neque cogitent

Psal. 146. 3

Iere. 17. 5

Deo parendum esse. Ideo Scriptura toties monet non esse fidendum hominibus, quibus nihil vanius esse potest. Maledictus qui confidit in homine, & innititur brachio carnis. Videmus tamen & principes & plebeios homines ita delibere secum ac statuere, ac si in centesimo annum effecturi essent quicquid animo conceperunt, atque calum, maria, terras sibi subicere, omniāque arbitrariū suo regere & moderari possent. Cum hanc in hominibus superbiā & arrogā-

tiam cernimus, non est quod miremur Prophetam exclamare Ægyptios non esse Deum, sed homines. His enim tribuebant ledai quod Deo tribuendum erat, tutelam videlicet & conseruationē Ecclesię, quam Deus sibi soli vendicat, neque patitur ad alii transferri. Obliquē igitur perstringit contemptum Dei & peruersam fiduciam qua efferebantur ac turgebant. Hic notatur quantum sit inter Deum & homines discrimen. Homines enim nihil per se valent, nisi quantum Dominus concesserit. Si de hominis natura & præcellenta disputandum esset, egregias dotes quas à Deo accepit, recentere possimus: sed cum Deo opponitur, in nihilum omnino redigi debet. Nihil enim homini tribui potest, quod Deo non admatur. Atque hæc ratio est, cur male nobis conueniat cum Papistis, cum de causa salutis, ac libero arbitrio, de dignitate operum & meritis disputamus. Nam cum in hac causa Deus homini opponatur, necesse est quicquid conceditur homini, adimi Deo: sic autem partiuertitur inter hominem & Deum, ut alteram Deo, alteram homini partem attribuantur: verò in egeram & solidam salutis causam Deo assignandam esse dicimus, nec abique nefando sacrilegio quicquam aliò transferri posse. Denique in huiusmodi antithesi, sciamus nihil homini quod dignum sit laude relinquere posse. **CARNIS** nomine imbecillitatem & fragilitatem significat, quid enim caro præter corruptionē habet? **DE QUIS** loquitur, ledai cōpetit in Ægyptios quique eadē vel si nihil infirmitatis ledai dixisset illos cum suis omnibus auxiliis nihil habere stabilitis vel duritiam. Tametsi enim anima non minus quam corpore consistant Ægyptii, oportuit tamen quatenus terrę erant creaturę, & in caduco tugurio habitabant, cogi eos in ordinem: ac si dixisset non cęlesti vel spiritali virtute esse præditos, sicuti etiam dicitur in Psalmo, *Non lite confidere in principibus, quia exhibit spiritus eorum, & reuertentur in terram suam.* Quantum ad equos spectat, magis propriè sic vocantur: nihil tamen mirum est homines quoque, ut sciant quam sint euamidi, relinqui ad putredinē. Porro ex comminatione quę additur, collige vniuersalem doctrinam: nempe hanc impietatem nimis inultam fore. nec enim patietur Dominus impunè ad creaturas transferri honorem suum, aut fiduciam in hominum auxiliis requiescere, quę in ipso solo locanda erat. Minatur ergo tam is qui auxilium ferent & falsę fiducię occasione præbebunt, quam is qui eorum auxilio vititur, atque in eo salutem suã constituit. Quod si peruersam hanc fiduciam tolerare non potest Dominus, vbi de temporaria tantum salute agitur, quanto minus tolerandi sunt qui pro æterna salute coniejuenda, varia suo arbitratiu subfidia comminiscuntur, atque ita hominum vires effertunt, vt eis locum & sedem Dei assignent?

2. sal. 4. 46. 3

4 **QUONIAM** sic dixit.) Hunc verum ideo addit Propheta, ne Dominus necessariis nos præsidis destituere videatur, nam si prohibens ne fiducia nostra resideat in creaturis, nihil promittet teret auxilii, possemus conquiri quasi desperationis offerret materiam, non consolationis: sicuti paulò antè vidimus, ideo homines magis sedulo quam par erat sibi cauere, quia inconsideratos se fore putant, si contenti vno Deo, abstineant à vetitis medijs. Omnem ergo exultationem tollit, cum promittit se fidum nobis tutorem fore, quis enim prætextus superesse potest, si salutē quam sponte nobis offert spernamus? Perinde igitur est ac si diceret, Adest Dominus, atque adfuturus est: verat ne ab Ægyptijs auxilium petatis. Vtitur autem aptissima similitudine, tum vt facultatem sibi ad nos tuendos suppeteret, tum studium non deesse ostendat, **LEONI** se se comparans, potentissimo animali & prædę audissimò. Insistit tamen in secunda parte, quod longè audius nos ad se rapiat, atque creptos conseruet & tucatur aduersus omnia incommoda. interim tamē notatur vis & potentia, cui nec arma vlla, neque copię obfistere possunt. Cæterum similitudines non possunt omnini ex parte proposito congruere, neque necesse est, sed ad causam quę tractatur aptari debent. Cum itaque Dominum adeo studiosum & amantem nostri intelligimus, nonne pluiquam amentes esse oportet, si eo neglecto alia subfidia accersimus, quę non tantum inania, sed etiam exitiosa nobis futura sunt?

5 **SICUT** auis.) Altera est similitudo, qua ostendit Propheta quantum nostri eura gerat Dominus, & quam sedulo intentus sit ad nos fouendos. Est autem ab auibus sumpta, quas mira pro conseruandis pullis sollicitudo tenet nam se propemodum macie conficiunt, nec vllum periculum reformidant, vt pullos suos tueri & conseruare possint. Eadem similitudine vius est Moses, dum ingratitude[m] populi exprobrans, Dominum a quibz comparat nidum struenti, atque expãdenti alas suas, pullosque sub his deferenti. Christus etiam Ierosolymę exprobrat, Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos, & noluisse? Summa autem huius loci est, Dominum satis potentem fore ad conseruandum populum suum, quem vnicè amat atque potissimum curę habet. Nam quod Moses Dominum fecisse narrat, Isaias semper facturum promittit: quia nunquam deserit quos semel fauore complexus est. Itaque de vnius tantum seculi hominibus quisquam hoc dici putaret, nominatum exprimit Deum expansis alis protecturum Ierusalem. Nec abs re addit **COLLESTION**, quod in eo situm esset templum, in quo Deus volebat inuocari. vbi ergo purus est Dei cultus, certam fore salutē sciamus: nec enim frustra inuocari potest. Simus ei in populum: ipse vicissim nobis in Deum erit.

Deut. 32. 11
Mat. 23. 37

6 **REVERTI** MINI VT.) Variè exponitur hic versus. sic enim exponunt Hebręi, Reuertimini ad Dominum, quoniam multiplicatis defectiones. Sed simplicior mihi videtur hic sensus,

Reuertimini secundum quod profundam fecistis defectionem. Nam **אשר** mihi accipi videtur pro **אשר**. Significat autem atrocitatem perfidiae non obitare quominus reditus illis ad Deum pateat, si respiciant. tamen si in profundissimam impietatem demersi sint, Deum tamen veniam ipsis daturum. Interim tamen hoc stimulo ad serium moerorem & icelerum odiū pungit, ne perfunctoriē & leuiter, vt iāpe fieri solet, ad dimidiam pœnitentiam aspirent. Iubet ergo attētē recipere quā graui ruina se proiecerint ad ipsos inferos, vt sibi pro malorum atrocitate displiceant. Primum obseruandum est, Prophetam crimen populi non extenuare: eos enim qui ad Dominum reuocandi sunt, ientiu peccati sui grauius percelli necesse est. nam procul ab iunt ab obtinēda venia qui sibi in vitis blandiuntur. Nihil ergo melius quā si atrocitas mali detegatur, vbi medicina adhibenda est. Interea ne animi ad desperationem sollicitentur, proposita Dei misericordia erigendū atque subleuandū sunt. nihil enim aliud molitur Satan, quā vt nobis ipem veniē vniuersam praeludat. Ideo admonet Deum, tamen si ad inferos vique ipsi se demerierint malitia sua, paratum fore ad ignoscendum. Nec enim frustra nos Dominus ad pœnitentiam inuitat: sed veniam simul offert. vnde etiam Scriptura huiusmodi exhortationibus promissiones gratiæ simul adiūgit, vt quoties ad pœnitentiam inuitamur, simul veniē ipem nobis propositam esse intelligamus. Vbi vertimus, **PROFUNDAM FECISTIS**, verbum **עַבַּר**, quod significat Profundum esse, aliū exponunt multiplicare: vt sit translatio sumpta ab aceruis, Quæ admodum cumulastis peccata vestra, ita nunc reuertimini. Sed prior expositio mihi magis placet. **כִּרְה**. Defectionem significat. Alii Prauitatem hic exponunt, sed melius conuenit nomen defectionis. Itaque inuitat ipsos Propheta, vt ad Dominum redeant. **FILIOS ISRAEL** vocat, non honoris causa, sed exprobrans eis ingrati tudinem suam. Erant enim filii degeneres, qui à fide & obedientia patrum defecerant. hic ergo titulus continet obliquam exprobrationem. Interea significat, Dominum fœderis quod cum Patribus inierat, minime oblitum esse, tamen si ab eo ita se perfidia alienassent. Testatur enim fore vt agnoscat eos pro filijs Israel, atque praestet ea quæ promiserat Abraham ceterisque Patribus, si ad ipsum ex animo conuersi fuerint.

7 **QVONIAM** in die illa.) Persequitur id quod proximo versū inceperat. Hoc tamen est discriminis: quod priore versū ad pœnitentiam hortatus est, nunc autem fructus pœnitentiæ ostendit, quam docendi rationem Scripturis vsitatam esse scimus. Nam cum intus per se lateat pœnitentia, atque radicem in corde habeat, dehinc ab effectu & operibus demonstranda est, quemadmodum arbor insitam bonitatem ostendit ex fructibus. Itaque pœnitentiam ab operibus designat. Quod autem de **DOLO** tantum loquitur, synecdoche est admodum frequens Scripturis, nec enim dubium quin de tota hominis conuersione concionari voluerit: sed quia longum fuisse omnes species enumerare, sub vna reliquas etiam comprehendit. Initium autem pœnitentiæ est vt cor mutetur: deinde ad externos fructus, id est, ad opera veniendum. Notandū est præcipue consilium Prophetæ, cur de pœnitentia concionetur: quia scilicet Dominus propinquam salutem promiserat. Eius vt sint capaces, ad pœnitentiam ipsos adhortatur. Vnde notandum est, nos obfiteri Deo malitia nostra, cum scelerati esse pergitus, atque ita impedire eius gratiæ quominus nobis opem ferat. Vt ergo locus pateat auxilio Dei, hoc à nobis postulat vt respiciamus. **DOLO**

ARGENTI & auri, vt ante vilius est, nominat: quia seruo peccati sui dolore tanguntur quicūque verè respiciunt, vt nequeant vestigia superstitionum suarum, in quibus dedecus Dei summum impressum est, sine summo horrore inspicere. Ea ergo detestantur, neque auri aut argenti iactantur verentur, vt conuersionem suam & fidem testatā faciant. Nullis enim sumptibus pareat qui verè superstitionibus renuntiauit, vt purum Dei cultum profiteatur. Idque significare voluit Propheta, cum aurum & argentum potius quā ligna & lapides nominauit. Fœlix autem est iactura vel pretiosissimæ cuiuslibet rei, cum ab inquinamentis tam nefariis & scelestis repurgamur. Ea qui retinent, tamen si Christianos se profiteantur, tamen ostendunt se superstitionum reliquiis implicitos: vnde apparet eorū animos nondū verè & ad liquidum reformatos esse. Hic nullæ audiendæ sunt excusationes, quales sæpius audiuntur ab hypocritis qui planè idolorū cultui nequēt renuntiare, Quid facerē: vnde viuerē? scio hos proventus, aurū hoc, quomā ex idololatria manat, res eorum Deo detestandas esse, sed vita aliunde sustinenda est. Facessant, in quā eiuſmodi ineptiā, quoniam vbi vera est animi conuersio, statim abiicitur id quod sine dedecore aut ignominia Dei retineri non potest. **QVAE FECERVNT MANVS VESTRAE** Vrget eos Propheta, vt peccatum suum melius agnoicant. Homines enim cum accūsantur, aliud culpam deriuare solent, nec libenter in se recipiunt aut agnoscent in se hærere: quemadmodum vulgus hominū in quibus accūsantur sacrificios, sed nemo est qui velit agnoscere reatum suum. Reuocat igitur ipsos Propheta ad suas manus, vt tanti criminis autores se ipsos fuisse intelligant. Interea admonet quā fallaciter illos deceperit sua incredulitas, quod ipsi deos sibi fabricauerint. vnde colligedum est repudiari à Deo quicquid ex nobis communiūcitur, nec posse censeri probum cultum, cuius ipsi sumus auctores. **FECERVNT** appellati accipiunt: ac si diceret, Quoties inspicitis idola, crimen vestrum inspicite, agnoscite signa perfidiae & defectionis. quod si verè ad Deum estis conuersi id respiciat, id est, abiectis idolis & superstitionibus valere iussis ostendite. hic enim verus erit fructus conuersionis.

8 TVNC CADET.) Copulam melius resoluemus in aduerbiū temporis: Tunc cader Af-
 sur: id est, Vbi conuersū fueritis ad Dominum, & veram penitentiam testabitur vita vestra, tunc
 hostis corruet. nam sicuti excitatus fuerat à Domino Assyrius ad vlciscendum Iudæorum scelera,
 ac præsertim idololatriā, ita permittit fore vt cōcidat, vbi peccare & idola colere desierint. Hinc
 admonet obstinationē nostrā in causā esse vt Dominus mala malis adiungat, atque plagas inge-
 minet, nosque magis ac magis persequatur. nam subinde nouam materiā suggerimus, quæ vindi-
 ctā eius in nos magis magisque inflāmet. Ergo si mitigari flagella Dei, si desinare hostes ac
 corruere velimus, itudeam resipiscēdo cum eo in gratiā redite: quia mox sine faciet affligēdi,
 atque hostibus nocēdi vim & potestatem eripiet. Vbi dicitur GLADIO NON VIRI, significat
 Prophetā liberationem Ecclesiæ propriū Dei opus esse, vt intelligant Iudæi, quanuis nihil opis
 ex terra appareat, Deo intrinsicam suam virtutē sufficere ad eos redimendos. Si ergo frangun-
 tur hostes, si furor eorū confecit, sciamus hoc à Domino proficisci. Impiorum quidem vim
 atque impetum retūdīt variis modis, verū sola manu sua Ecclesiā liberat. nam sic per huma-
 na media agit Dominus, vt mirabiliter atque inuistatis rationib⁹ suos conferuet: quod ab initio
 mundi obseruare licuit, atque nunc etiā nisi oculi nobis desint, cōtemplari facile licet. Nec verò
 id obstat, quominus ministros ad liberandam Ecclesiā adhibeat Dominus, sed ita adhibet, vt
 manus ipsius in eo præsertim reluceat. Hoc Isai e vaticinium impletū esse scimus, cūm deletus
 est exercitus Assyriorū, & Sennacherib in fugā se dedit. nec enim viri manu deletus est, sed cō-
 spiciam fecit Dominus virtutē suam, vt eum solū Ecclesiæ suæ liberatorē esse appareret. Quōd
 autem Ierosolymam ab obsidione tunc liberauit Deus, in eo spiritualem redemptionem sub
 quadam imagine adumbravit. Solus ergo spirituales hostes conficit. Frustra alia auxilia aut re-
 media accersimus, aut innitemur nostræ virtuti, quæ nulla est: antūm Deo duce & opē ferente
 victores euademus, IUVENES EIVS, significat tantam fore Domini potentiam in Assyrios vt
 iuuenum animi, qui feroces alioqui esse solent, emollescant penitus atque liquefiāt instar ceræ.
 nam iuuenes quō minus experientī & habent quāam senes, eō magis feruent, atque audaciores
 sunt. Dominus talem ferociam facile cōprimet, vbi volet suos ab hostiū manibus liberare. Hac
 de causā Isaius iuuenes potissimum nominavit: ac si dixisset vel florem, vel robur.

2. Reg. 19.
 35. &
 iof. 2. 37-36

9 IN ARCEM SVAM PRÆFORMIDINE.) Nunc loquitur de ipso Sennacherib,
 quōd expansa factus sese recipiet turpi & ignominiosa fuga in ARCEM SVAM Nineuē, quasi
 in nidū suum. Addit DVCEs EIVS, quorū manus est reliquos milites animare, ad eō fore trepidos
 vt manus conferere aut conflictū expectare non audeant, refugiant vexillū. Tandē pronuntiat
 in hoc promulgando edictō se Dei præconem esse, ne de euentu suo more disceptent vel ambi-
 gant Iudæi, vel postea huius tanti beneficii obliuiscantur, ac ipsum Fortune acceptū ferāt. In fi-
 ne versus si legere placeat, vt alii reddunt, Cuius ignis est in Sion, sensus erit, Deo suppete-
 re igneā virtutem ad hostes vorandos, puto tamen relatiuum **VM** redundare: vel in nominatio
 vertendum esse, quia scitē vocatur Deus ignis respectu Assyrii, quem consumet. Quōd IGNEM
 nominat, sunt qui ad sacrificia referūt: sed parum firma & nimis coacta mihi videtur eiusmodi
 interpretatio. Ego non dubito quin dicat vel Domino ignem esse ad consumendum Assyrium,
 vel Deū ipsum esse instar ignis, vt tacite Assyriū stipulæ cōparet: atque hunc ignē in SION ET
 IERUSALEM accendi & tōteri dicit, id est, in medio populi sui, vt significet impios non impu-
 nē persequi Ecclesiā Dei: quia sentient ipsū aliquando iudicē, & experientur adesse suis, quos
 omni auxilio destitutos esse existimabant. Summa est, vindictam aduersus impios qui Ecclesiæ
 molesti esse nō desierunt, paratam esse, nec tantūm sui, sed & suorum vindicem Dominū fore.
 Fruamur ergo ista consolatione, & quanuis nudi, & ad quodlibet discrimen expositi videamur,
 Dominum tamen aduersariis nostris ignem fore certō persuasi sumus.

2. Reg. 19.
 36

CAPVT XXXII.

- 1 **E**cce in iustitia regnabit Rex: & Principes in iudicio præerunt.
 2 Et erit ille vir velut latibulum à vento: receptus ab imbre: riuus a-
 3 quarum in terra arida: umbra magnæ rupis in terra laboriosa.
 4 Tunc non oblinentur oculi videntium, & aures audientium auscul-
 5 tabunt.
 6 Et cor stultorum intentum erit ad scientiam, & lingua balborum expedita erit ad lo-
 7 quendum disertè.
 8 Non vocabitur amplius sordidus liberalis: neque parcus dicitur largus.
 9 Quoniam sordidus loquetur sordes, & cor eius machinabitur iniquitatem, ad desi-

grandam prauitatem, vt proferat subsannationem contra Iehoram, exinaniat animam famelicam, & potum sitiēti subtrahat.

"Vel, mēsu-
re sunt ma-
la.

7 Auari arma sunt mala: ipse prauitate excogitat, vt circumueniat simplices verbis mendacibus, & loquatur contra pauperem in iudicio.

8 At liberalis liberalia agitat, & liberaliter agendo progreditur.

9 Mulieres quiete surgite: audite vocē meam filiæ confidentes, auscultate sermōe meū.

10 Dies super annū expauescetis confidentes: quia deficiet vindemia, & collectio nō ve-

11 Contremiscite quiete, trepidate cōfidentes, spoliare, nudate, accingite lūbos. (uict.

12 Super vbera plangentes, super agros desideratos, super vitem frugiferam.

13 Super terram populi mei ascendet spina & vepri: etiam super omnes domos letitiæ in vrbe exultationis.

14 Quoniam palatium desertum, strepitus vrbis relictus, turris & propugnaculum redigentur in speluncas in perpetuum, vbi gaudeant onagri, & pascantur greges.

15 Donec super nos effundatur Spiritus ex alto, & ponatur desertum in agrum cultum, & ager cultus instar syluæ reputetur.

16 Et habitabit in deserto iudicium, & iustitia in agro culto sedebit.

17 Et erit opus iustitiæ pax: effectus, inquam, iustitiæ, securitas & quies in perpetuum.

18 Et sedebit populus meus in tabernaculo pacis, & in mansiōibus securis, & in refrigeriis quietis.

19 Et quando in syluam descensu diuertet, & in loco humili confidet ciuitas.

20 Beati vos qui seritis super omnes aquas, qui immittitis pedem bouis & asini.

IN CAPVT XXXII.

HOCCE IN IUSTITIA.) Significat Deum adhuc propitium fore Ecclesiæ suæ, vt eam in integrū restituat. hæc aut optima eius instaurandæ ratio est, cum recta instituitur politia, ac rectè & ordine omnia administrantur. Hoc vaticiniū ad Ezechiam & eius regnū pertinere dubiū non est, sub quo in pristinū nitorem restituta est ac reformata Ecclesiæ: prius enim miserè dissipata erat. Achaz impius &

2. Reg. 16. flagitiosus hypocrita, omnia pro scelestâ libidine suâ corruerat, omnēque euerterat politiam & religionis statū. Aliū igitur Regem, nēpe Ezechiam, promittit, cuius virtute & iustitia res ita euerse ac pessundate erigantur. Facilem denique Ecclesiæ statū hīc nobis velut in tabula depingit:

2. 3. qui cum sine Christo esse non possit, haud dubiè hæc ad Christū referri debet, cuius etiam Ezechias typū gessit, atque ipsius regnū adūbrauit. IUSTITIÆ ET IUDICII meminit vulgari more Scripturæ, quæ his nominibus rectā administrationē designat. nam per Iustitiā æquitas & moderatio significatur: per Iudiciū, pars illa æquitatis qua asseruntur boni, & vindicantur ab iniuria improborū. Certum est quidē boni Principis munus patere latius quàm ad iudiciū & iustitiā: debet enim potissimum honorē Dei & religionē tueri: sed hic Scripturæ mos vitatus est, vt ab operibus secundæ Tabulæ totā Legis obseruationē designet. nā si abstinemus ab iniuria: si eos qui ab aliis opprimuntur, quantū in nobis est, iuuamus: si denique charitatē colim⁹, sp̄cimen dam⁹ timoris Dei, à quo fruct⁹ eiusmodi nascuntur ac p̄cedūt. A parte igitur totū designauit Propheta. Iā nō ab te PROCERES etiā adiūgit: quia bonū Principē esse nō sufficeret, nisi ministri & cōsiliarii probi ei adessent. Sæpe enim sub bonis Principibus pessimè habuit populus. quæ admodū legimus de Nerua, sub quo omnia licebāt, vt deterior sub ipso quàm sub Nerone multorū conditio foret: quia dissoluta vni⁹ segnitie multis improbis licentiæ causa erat. Adiūgēdi sunt igitur Regi boni gubernatores, qui vice oculorū & manū fungantur, eumque, in recta administratione iuuent. Hoc nisi fiat, nunquā ad eodē bon⁹ Rex promouere poterit, quin tātūcū aut eo plus alii retardēt. nisi hæc sit in principatu velut in fidib⁹ harmonia, salutaris rerū administratio esse nō potest. Atq; hīc audiendū est consiliū Iethro Mosē generū suū monētis, vt viros fortes, timētes Deū, veraces, ac minimè auaros sibi adiūgeret: atq; tales Tribunos, Ceteriones, Quinquagenarios, & Decanos statueret. At hodie lenones & libidini administrari, parasiti & alsētores a Regib⁹ euehūt, & his velut iusta ascensionis aut turpis obsequii merces, honorū & dignitatis grad⁹ assignantur. Nec verò mirū si vbiq; terrarū ferè cōuulsas respub. euerios ordines, omneq; rectā admini-

Exod. 18. 21

administrationem reiectam ac summotam videmus. quia hæc iusta scelerum nostrorum ultio est: talibus enim rectoribus digni sumus, qui Deum nobis imperare non patimur. Hoc singulari Dei beneficio qui fruuntur vel palam rebelles & profani, vel peruersi hypocritæ qui Deum à se reiciunt, nec iugum Christi ferre possunt, per quom hæc felicitas & labentis Ecclesiæ instauratio promittitur?

2. **ET ERIT ILLE VIR.**) Quantum momenti positum sit in regimine bene cõstituto, satis ostendit his verbis, dũ vocat hunc Regẽ **LATIBVLVM AVENTO, RECEPTVM AB IMBRE.** reg; enim tam præclarè cũ genere humano inquam agit, vt sponte ab omni iniusta violentia singulari abstineat, ac sine freno cõpositi sint eorũ affectus. Quia igitur plerisque sua libido & intemperantia ad iniurias impellit ac rapit, vltro citrõq; sese assidue turbarent homines, nisi remediũ in legibus & iudiciis paratũ foret: sed quia plerique tyrannicè dominando tumultus excitant potius quàm sedant, hoc clogio speciali non temerè pius Rex ornatur. Quod si verè dictũ fuit de Ezechia, multò magis de Christo, ad quem optimũ ac potius vicium refugium habemus in his procellis, quibus nos agitari necesse est, quandiu in hoc mundo versamur. Quoties ergo torremur graui æstu, sub eius vmbra nos recipere discamus: quoties nos agitãt procellæ, atque vndarũ impetu obrui videmur, ad eam velut in tutissimum portum confugere: facile sedabit omnes tempestates, & quæ collapsæ erunt & dissipata in integrum restituet.

3 & 4. **TUNC NON OBLINENTVR.**) Hinc melius perspicimus sic regnum Ezechie describi à Propheta, vt nos ducere lógius velit. nã hic tractat de instauratione Ecclesiæ, quæ per Ezechia quidem adumbra, sed in Christo verè impleta est. Scimus Ecclesiã nunquã bene habere, nisi intus præint moderatores iusti ac prudentes. Id aut, nisi iugum Christi, fieri non potest. Ergo Christus & eius regnum nobis hic vnice cõmendatur. Opponitur autem hæc promissio horrendæ cõminationis, qua superiore capite se excacaturum Iudæos edixerat. Hic enim cõtra pollicetur veram lucem, vt qui prius cæci fuerant illuminentur, surdi verò audire incipiãt, stulti intelligent, balbi loquantur. **VIDENTES** aut & **ADVIENNES** vocat, qui videre & audire debuissent, eũ iis verbum Dei proponeretur: sed cæci ac surdi esse maluerãt, mentesq; & animos auerterant à doctrina. His oculos, aures, linguã, & intelligentiam se redditurum Dominus promittit. Certum est aut nihil hic premiti, quod ex Dei gratia nõ proficiscatur: nec enim simpliciter pronuntiat quid facturi sint homines, sed quid facturus sit Deus ipse in hominibus. Hæc enim singularia Dei dona sunt: sicuti è diuerso, cùm excacat, cùm intelligentiã adimit & rectum vsum loquendi, cùm ignorantia & barbaricam grassari sinit, pœnæ sunt horrendæ quib⁹ ingratitude hominum vlciscitur & cõtemptum Verbi. Quæ ergo ipsis meritò ademerit Dominus, promittit fore vt tandẽ populi sui misertus restituat: idq; beneficium Christi, à quo nobis & lingua ad loquendum, & mens ad intelligendum, & aures ad audiendum restitui oportet, cùm antea hebetes, & horrèdo stupore percussi essemus. Sciamus ergo extra Christum nihil esse spirituales vitæ in mundo, quia visu, auditu, rectaque intelligentia, & rectè loquendi vsum hie priuãtur omnes, donec in vnum corpus sub ipso coaluerint. vnde sequitur, euerso Christi regno, simul hæc beneficia adimi. Obseruandum etiam hic beneficia cõmendari quæ præ aliis eximia atque optanda sunt. nam opes & diuitiæ, ceteraq; omnia quibus vulgò homines beatã vitã æstimant, præ his nihil faciendũ sunt. Infelices erim⁹ in abundantia rerũ omnium & copia, nisi restituat nobis Dominus spiritualia bona de quib⁹ hic Propheta cõcionatur. His ergo sublati, Christum simul à nobis abesse, & nos ab eo alienos sciamus: quando nõ nisi ab ipso vno quidquid est spiritualium benedictionum: non fluit, sicuti docet Paulus 1, ad Ephes. cap. Cùm autem nobis iam longo tempore adp̃ta hæc bona hodie restituta esse videmus, pudeat nos ingratitude nostræ, quod *Ephes. 3* eam gloriam, quam decebat, non reddimus Christo: nec intelligentiam, quam dedit ad propagandum eius regnum & promouendum eius cultum, conferimus: nam ostendimus planè ipsum in nos regnum minimum obtinere. Porrò quia stulti, præcipites & temerarij esse solẽt, ideo Festinationem Hebræi pro stulticia accipiunt. nam prudentes solent esse moderati.

5. **NON VOCABITVR AMPLIVS.**) Significat Propheta sic omnia restitutum iri in suum ordinẽ, vt vitia non habeãtur, sicuti antea, pro virtutibus. nam vbi peruersã administratio est, regnant auari, in pretio sunt & honore, quia virtus æstimatur ab opibus & potentia: pauper vbiq; contemnitur, etiãt in peccatis sit, frugi, & quantum in se est liberalis. denique perturbata & confusa sunt in eiusmodi statu omnia. At recta politia eiusmodi fucos & laruas facillè detegit: nam vbi in pretio est virtus, statim vitia deteguntur. Bonis etiam permittitur maior libertas ad cõhibendã eorũ proteruitã qui fas enim & ius sub pedib⁹ antè calcabãt. Porro cùm hic Propheta de Ecclesiæ statu & reformatione loquatur, quæ spiritualis politia est, attus paulò erigendæ sunt mentes, vt ad Christũ hæc omnia referamus: cui propriã ac peculiare est, occulta vitia detegere, in ocula tollere & vela, quæ speciem virtutum immutant vt pro virtutibus laudetur. Hoc per Evangelium facit, quo in lucẽ profert quæ prius latebãt dedecora, & qualia sint palam exhibitæ exteriori specie nemo, nisi ipse, falli queat. Atq; hæc causa est, cur tam odiosum sit mudo

Euangelium. nemo enim æquo animo patitur occultas cogitationes suas & latentem turpitudinem in medium proferri. Philosophi quidem præclare de auaritia & liberalitate disputant, & quantum inter eas discriminis sit quodammodo ostendunt: sed nunquam in animos penetrant, ut eos perferrentur, ac verè inter auarum & liberalem discernant. hoc solo Christi lumine effici potest, ubi per Euangelium illucet, atque intimos recessus cordis humani percontando ad spirituale & interius obsequium nos cogit. Reuocamur ergo hîc ad tribunal Christi, qui detecta hypocrisis solus patefacit an auari, an liberales simus.

6 QVONIAM SORDIDVS SORDES.) Possèmus etiam vertere, Impius impia loquetur. **הבב** enim fœditatem aut scelus quodlibet significat, quod vulgò dicimus, *Lafebetè*. Possit etiam verti, Stultus loquetur nequitiam, atque ita allusio esset in vocibus **הבב** & **הבבב**: sensus autè multùm differret. Sed cum superiore versu de sordidis loquens hoc vocabulo vsus sit, libentius eam interpretationem sequor. **הבב** pro Impietate accipio, nam de continua peccandi, & iniquè agèdi licentia agit, ut ea quæ sequuntur satis ostendunt. quia inuehitur aduersus impios, qui se prostituunt in omne scelus, nec villo conscientie sensu tanguntur: rident omnes monitiones, Deumq; & seruos eius subsannant. Hos etiam pertrahit in lucem Christus, & quæ sub integumentis latebant, detegit, cuius propriè, ut diximus, sunt partes Euangelij, gladio penetrare absconditos cordium affectus, ut Dei iudicio respondeant. Idem igitur argumentum persequitur; quod prius tractare cœperat Isaias. Alij secus exponunt: sed parum aptè, ut mihi videtur. putant enim quasi proverbiale esse sententiã, atq; in præsentî tẽpore accipiunt, Sordidus sordes loquitur. Sed maius aliquid Prophetam significare arbitror: nèpe Christum, sicuti iudex est mundi, ita consensurum tribunal, ut ostendat qualis vnus cuiusque animus sit. Nam quadiu non exercet officium iudicis, omnia manent confusa, laudantur impij, quòd piorum speciem præ se ferant: optimus quisque spernitur, at Christus vitam vnus cuiusque in medium producet, ut appareat nequitia quæ prius sub aliquo prætextu splẽdebat. Idèoque ventilabrũ dicitur esse in manu eius, quo grana à paleis fecernat. Hoc autè est Euangelium, quo tanquam iudex maleficis adhibet in questionem, atque inuitis scelera & maleficia extorquet. quod in dies magis ac magis experimur, dũ detegitur impietas quæ sub larua Papatus, & miris superstitionum inuolucris occulta erat. Quis verò vnquã in illis tenebris existimasset tam horrenda monstra in animis hominũ latere, qualia hodie proferuntur? Tantus enim emeris contẽptus Dei, ut plerique belluis familiores se quàm hominibus esse ostendant. Calumniantur interim nos Papistæ, quasi nostra doctrina laxauerimus frænã hominibus, & inuexerimus contẽptum Dei, ut sine metu & pudore lasciuiant. Audiant verò Isaiam qui respondet, ubi innotuerit Dei veritas, sordidos sordida, impios impia & nefaria loquuntur: & certè nõ aliter spiritalis iudex esset Christus, nisi arcanas mentis cogitationes patefaceret, ac occultissima quæq; in medium proferret. Ludibrijs autè quæ iaciunt in Deum reprobi, adiungitur crudelitas, quòd ANIMAM FAMELICAM DEFRAVDENT: ubi Propheta quæ aduersus secundam Tabulã pugnans opera suo ordine recenset. Initiũ faciunt impij à contẽptu Dei: deinde ad externa scelera prosiliunt: crudelitã omne genus exercent in proximis, hæc autè atrocissima & extrema omnium est, victum animæ famelicæ subripere, & potum sitienti. Solus enim naturæ sensus nos ad misericordiam & *φιλανθρωπία* cõmouet. Vbi verò ita efferati sunt homines ut aliena miseria non tangerentur, omnemque humanitatis sensum exuãt, bestiis ipsi detiores esse oportet, quæ quodammodo sui similitum inopia condoleseunt.

Heb. 4. 12

Matth. 3. 12

Luc. 2. 35

7 AVARI ARMA SVNT MALA.) Semper retinendum est futurum tempus, quia non disputat quales sint auari, sed patefaciendos sub Christo significat, ne amplius fallant, aut imponant. Loquitur enim de cœlesti luce quæ exoritura erat, ut occultas impietates detegeret, sicuti iã dictũ est. Christus ergo ostendit quales sint auari, & quàm perniciosi instructi sint artibus. **הבב**, si quis Mẽsuras interpretari malit, non repugno: sed Armorũ nomẽ melius quadrat & la tius patet. nõ instrumenta omnis generis cõprehendit. Omnis igitur generis artes, astus, & fraudes intelligit, quibus auari simplices homines & incautos in suas nallas impellunt. Sequitur causæ redditio, quia machinari nõ desinunt aliquid noxæ. Certũ est hîc describi prauorũ hominum mores, qui cõmoda tantum sua & quæstum curant, & semper ad fallendum & circumueniendum intenti sunt. Hi cum suis fraudibus & technis à Christo in lucem protrahuntur. Aliis quoque circumstantiis amplificat indignitatẽ huius sceleris. Indignus enim & atrocis est circumuenire simplices, qui sibi cauere non possunt, quàm astutos & veteratores: deinde fallacibus illecebris sub amicitie prætextu: tertio pauperes, quorum inopia potius succurrendum erat: quarto insidias tẽdere in medio iudicio. Hoc enim sceleratius est, quàm si quis hominem aperta vi adortatur, quandoquidem iudicium debet esse asylum pauperum: quid ergo accidet, si ex eo latrocinium aut spoliarium fiat? Nam viã à latronibus obfessã, & insidiã aliqua ratione vitari possunt: at iudiciorum fraudes nullo modo. Hæc igitur circumstantiæ diligenter notandæ sunt.

8 AT LIBERALIS.) Diximus antea has Prophetæ sententias subtiliores esse quàm vulgò putãt. nec enim loquitur vulgari more, sed de reformatione Ecclesiæ diserit. Hoc igitur ad

regeneratos pertinet, in quos regnum obtinet Christus. quia etsi voce Euangelii vocentur omnes, pauci tamē illius iugo subiecti patiūtur. Hos verē liberales & beneficis efficit Dominus, ne amplius querant sua cōmoda, sed opem egeno ferre parati sint, non vt semel tantum aut aliquoties id faciāt, sed in dies magis ac magis in liberalitate & beneficētia progrediātur. Vulgō aliter exponitur hic locus: nempe quōd liberales rectis officiis sese promouēt, & magni euadunt: quia Deus ipsos remuneratur, maioribusque beneficiis cumulat. Quæ sententia prima facie arridet: sed potius docet Prophetā liberales nunquam facturos finem largiendi, quoniam maiores facient in dies progressus, eademque agitant consilia, & cōstanter in eo animum suum obfirmabunt: sicuti in Psal. 112. 9 mo dicitur, Disperlit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum. Hoc autem ideo additum est, quōd facile sit ad aliquod tempus liberalitatem simulare: multi etiam se ex animo liberales putant, cum aliquid largiti fuerint, sed desinunt protinus, atque institutum mutant. Vera autem liberalitas momentanea aut temporaria non est. perseverant in ea sunt virtute præditi: non repentino quodam ac leui ardore sese effundunt, cuius paulō post eos pœniteat. Idque exprimere voluit Prophetā dictione **וַיִּרְגַּע**, quæ surgere & crescere significat. Multa quidem accidit quæ liberalitatis nostræ cursum abruptant. miram in hominibus ingratitude[m] experimus, vt quicquid dalmis, male locatum esse videatur. Multi nimis cupidē ad se rapiunt, & instar hirudinum sugunt alienum sanguinem. Sed meminerimus huius sententiæ, & Paulum audiamus monentem, ne bene agendo desatigemur. nec enim hortatur nos Dominus ad momentaneam liberalitatem, sed quæ toto vitæ cursu duret.

9 MULIERES.) Hæc prioribus cohærere non videntur, Nam prius de instauranda Ecclesia loquutus est, nunc autem denuntiat instare iudicium Dei contra populum, opibus & delitiis securè vacantē. Ideo que probabile est Itaiam isorsum hie nouū sermonem ordiri. Quamquam absurdum non erit proximo vaticinio contexere: quia Prophetæ hunc ordinē tenere solent, postquam fidelibus polliciti sunt gratiam Dei, simul et sermonem suum ad hypocritas conuertunt, vt significant misericordiam quam piis Dominus promittit, nihil illis profuturam, ac nihilominus penas seclerum suorum daturus esse. Quōd autem MULIERES potissimum compellat, Hebræi (vt eorum linguæ hæc significatiō vrsitata est) intelligunt vrbes: sed figuratum hic sermonem esse non puo, ac potius retineo simplicitatem verborum. Mulieres autem potius quā viros compellat, vt ostendat quanta futura sit clades. parcutur enim alioqui mulieribus & puellis, quōd imbelles sint, neque sui defendendi potestatem habeant: tam immane verō excidium hoc fore dicit, vt nemini parcutur. Nominatim etiam OTIOSAS nominat, quæ aliis delicatiores esse solent, hæc cum diuites & opulentæ sint, aliquo modo sibi consulant, seque eripiunt è calamitatibus, etiam cum vulgus extrema que que patitur, sed is precipue significat Itaias surgendum ac tremendum esse. Hanc verō perturbationem opponit quieti & delitiis quibus in otio fruebantur. SVRGERE enim iubet, vt intelligant haud iam quiete contentum esse: Dominum ipsas ex otio & torpore suo excitaturum. Vbi sequitur, **AVDITE VOCEM MEAM FILIAE:** Filias similiter interpretatur Rabbi pagos aut minores vrbes: sed ego simpliciter, vt iam dixi, accipiendo puto. Ostendit autem vnde hic terror, vnde ea vis orietur, quæ eas surgere ac tremere coget: nempe ex iudicio Dei. sed Vocis me minit, vt fiant hanc prophetiam non fore inanem: quia bellum ipsis denuntiat iussu Dei. Quam ef ficax hic sermo, inquit, & quam vim habeat ad vos excitandos, aliquando reipia sentietis. Porro toties otium, securitatem, & delicias illis exprobrat, non solum quia longè molestius erit quietis asperè expergeri, sed quia vix fieri potest in hac naturæ humanæ corruptela & prauitate, quin pigritiem cōtrahat mundus ex quiete & rebus prosperis: deinde sensim delapsus ad socordiam, falsa imaginatione sese decipiat, & procul à se repellat omnes metus: fretus etiam hac confidentia, petulanter in Deum insurgat.

10 DIES super annum.) Significat his verbis calamitatem diuturnam fore. nec enim leue aliqui solatium est in malis, cum itatim prætereunt quæ nobis alioqui non sine tristitia & dolore sustinenda sunt: at cum nullis finis, nulla dolorum allevatio, nulla consolatio aut liberationis promissio affertur, quid præter desperationem superesse potest? Denuntiat igitur ipsa: non tantum passuras vno anno, sed & nouas deinceps ærumnas expectandas esse. Porro **CONTREMISCENDI** verbo pungit oblique earum torporem, significans tumultuōe[m] & cum forisidine pertractum iri, quæ ad placidam doctrinam attendere grauatæ sunt. Porro, quia rebus terrenis & caducis alimentis nimium additi erant ludæi, ex eorum sensu denuntiat vini & tritici penuriam. Si melius à crassis cupiditatibus purgati fuissent, potius minatus esset quæ deplorat in suis Threnis Ieremias, sacrificia & festos dies cessasse, sacros conuentus esse abolitos. sed quia in suis voluptatibus demersi nondum ita profecerant in æstimandis spiritualibus bonis, ad eorum ruditatem descendens Prophetā, ventres eorum magis quā animos compellat. Loquitur autem de agrorum vastitate, quæ necessariō esse illa clade sequutura erat. Otium enim & securitas ex abundantia & copia nasci solet. Priuabit ergo, inquit, vos Dominus omni victu, vobisque socordiam istam excutiet, & confidentiæ materiam tollet. Proinde hic monemur rebus prosperis indormiendum non esse, nec concipiendam esse securitatem, quasi continua nos prosperitas in mundo maneret.

Sed moderatè vtendum beneficiis Dei, nisi subito excitari, & incauti opprimi, & grauissimè ex inopinata rerum commutatione dolere velimus.

11 **CONTREMISCITE.**) Repetitio hæc non superflua est, sed amplificat quod prius dixit. nam vbi obtorperunt homines, haud facilè Prophetarum voce excitantur: quam obrem assiduis clamoribus atque obiurgationibus opus est. Atque ita minas alias aliis addendo, vel eadem iterando, quantum sit stupor declarat vbi semel prospera fortuna homines exæcati sunt. vix enim amplius Deum momentè audire sustinent. Et certè plus hominibus periculi est à prosperis rebus quàm ab aduersis. placent enim sibi secundis rebus, iuâque felicitate inebriantur: propterea acrius Iudæis instare ad eiusmodi torporem excitandum necesse fuit. Hæc igitur Prophetæ exhortatio in futurum resoluenda debet: ac si diceret, Vos tandem contremisecitis: nec enim quies hæc vestra perpetua futura est. Interea significat eladem quæ instabit, nihil aliud quàm huius prophetæ testimoniū fore, quia felicitè Dominus hæc verba haud inania fuisse re ipsa docebit. **NYDARI & SACCO ACCINGI** iubens, deserbit speciem lugentiū. Quoties enim premebantur rebus aduersis, induti sacco nudabant reliquas corporis partes, luctumque suum & habitum & gestum, omni modo testabantur. Mulieribus ergo, pro deliciis & voluptatibus in quibus seie volutarant, iaccum & alba luctus insignia indicit.

12 **SUPER VBERA.**) Variè exponitur hic versus. aliqui enim simpliciter intelligunt tantam rerum penuriam fore, vt mulieres lac suum perdituræ sint, atque ita pueri in arida vbera ingemiscant, quod quidem videmus accidere vbi ex summa rerum penuria macies cõtrahitur. Verum receptior ac cõuenientior sensus est, vt per **VBERA** figuratè agros & vineas intelligamus, què admodum Propheta ipse declarat: nam meritò vberibus matrum comparantur, cum ex iis victum percipientes lac vel sanguinem terræ fugamus intelligit ergo alimenta & cibaria defutura, quomò Dominus terræ malediceret, vt nullas fruges producat. Ita ingemiscēt homines ob illam penuriam, tanquàm in vbera matris suæ à qua prius delicatè nutiebātur. Hic sensus mihi videtur simplicior, & contextui optimè quadrat, quia exæctè interpretari conuenit quæ continuò post sequuntur de agris optimis, & vite fructifera.

13 **SUPER** terram populi mei.) Confirmat proximum versum, & declarat sterilitatis & indiciæ causam fore, quòd **VEPRIS ET SPINA IN TERRAM ASCENDENT**: id est, inculti, horridi & steriles erunt agri, qui prius fertiles & vberes esse solebant. Hæc autem stupenda erat rerum conuersio. scimus enim regionem illam præ aliis frugiferam ac vberem fuisse, non tam natura quàm benedictione Dei. Dixerat enim, Dabo vobis terram affluentem lacte & melle, hinc abundantiam & fecunditatem. **TERRAM POPULI** sui vocando, antcipat quod illis alioqui excipere promptum fuisset, non esse metuendum quin terra diuinitus electa annuos prouētus redderet: quia tametsi Dei benignitas communiter perueniat ad totum humanum genus: peculiari tamen modo pater ac nutritus erat illius gentis. Incredible igitur erat terram illam, quam filius Dei esset destituta, spinis & dumetis obiectum iri, atque ita Iudæos asperius obiurgat Propheta, quòd non solum Dei benedictionem exinanierint sua malitia, sed iram eius accersuerint quæ terræ nitorem deformet ac corrumpat. In medio versu particula **et** iuget, tametsi nonnulli pro causali accipiunt, Quia in domibus eorum lætitia est. Sed non potest stare hic sensus, quoniam **et** est in regimine. Amplificare ergo mihi videtur hanc sententiam, ac significare non tantum in extremis terræ angulis futuram hanc vastitatem, sed etiam in domibus lætitiæ, id est, splendidis & magnificis, vbi antea summæ delitiæ vigeant. Cùm hæc diceret Propheta, minimè dubium est quin irrisus fuerit ab eius sæculi hominibus: certè inter illas delicias quibus exæcati erant, minimè audiebatur. Præterea insolebant ob promissa Dei, nec quicquam sibi defuturum existimabant. Euenerunt tamè omnia quæ prædixit Iaias. Quo exemplo discamus moderatè re: vtibus pro prosperis, sic que pendeamus à benedictione Dei, vt pura conscientia Verbo ipsius obsequamur.

14 **QUONIAM** palatium.) Hic etiam melius exprimit regionis illius vastitatem. nam cùm superiore versu domos splendidas nominarit, hic etiam palatia & vrbes adiungit, vt nihil omnino, quantumuis magnificum & præclarum, ab ista clade eximi ostendat. Videmus autem, donec in cælum suspiciant homines, vt proprius splendor illis perstringat oculos: vnde sit, vt sua uerit in opulentia sua sopiti nihil metuant. Quicquid ergo splendidum, magnificum & excelsum erat in Iudæa, vrbes, palatia, propugnacula, arces, ea omnia dirutum iri significat, vt in nihilum redigantur. Dicendo **IN SECVLVM**, rursus admonet, vt iam prius, non fore vnus diei hanc cladem, sed quemadmodum diu obstinati fuerant in vitiis suis, ita diuturnam fore. nam si ad breue tempus dedissent penas, vt erant præfracti atque indomiti, statim ad ingenium rediissent.

15 **DONEC** super nos effundatur.) Quoniam Propheta de Iudæis tractat, inter quos Dominus statuerat Ecclesiam suam, ideo reliquam ipsi spem salutis fieri oportuit, ne in tantis ærumnis deficerent. Sic enim Dominus aduersus impios, qui falso obtendunt eius nomen, securus est, vt interim aliquo modo seruet Ecclesiam suam. Hanc igitur promissionem adiungit Propheta, vt intelligerent, quanuis acerbè puniat suos, tamen fœderis sui memorem semper esse. Nunquam enim sic minatur Dominus, quin aliquem consolationi locum relinquat, vt rebus etiam deplora-

Exo 3.8.17
Ez 13. 5, 6
33.3
Deut. 6.13

ploratissimis fidelium animos erigat & iustentet. Cæterum, vt ritè solatium quod ipsis affertur gustent, attollit eorum tentus ad ipsum vitæ auctorem. Et certè videmus vt rebus in melius mutatis, maior pars sese ingurgitet panis & vini copia, vbi autem vrget ciuium, præterito Deo, terram implorant. Non abs re igitur Itais spiritum è sublimi venturum dicit, qui terram vegetando eius fecunditatem renouet, nec mihi dubium est quin ad illam Davidis sententiam alludat, Emitte spiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ. Cæterum qua signum hoc reconcilian Dei proponit, simul admonet instaurationem Ecclesiæ manare à sola Dei gratia, postque sterilitatem corrigi, simulac è caelo vigorem instillauerit. Nam vel momentè eam exultare potest, qui omnia creat ex nihilo, ac si prius existissent. Posterius membrum, vbi **DESERTVM CARMELO** cõparatur, variè torquent interpretes, sed quemadmodum Cap. 29. attigi, vbi similis erat loquutio, simpliciter, meo iudicio, commendat Propheta effectum illius instaurationis, nempe quod abundantia rerum omnium & copia destitabit Deum ve è placatum esse populo suo. Loca enim prius deserta instar Carmeli fore dicit, qui locus ferax & vber erat, vnde etiam nomen accepit. Carmelum vero instar deserti, id est, adè feracem fore, vt si nunc qualis est, ad eum qui futurus est, conferatur, instar deserti videri possit. Est enim amplificatio illius intolrà vberitatis: Agri nunc steriles & inculti, feraces erunt: culti verò & fertiles, adè copiosum fructum ferent, vt eorum abundantia inopia sit & sterilitas præ copia que tunc in ipsis futura est, quemadmodum si Sabaudicos agros eum Siciliae aut Calabriae agris comparemus, desertum esse dicemus. Denique inauditam fertilitatem significat, qua, vbi eum Deo relierit in gratiam, piti fruentur, vt fauorè ex beneficentia agnoscat. Cæterum de regno Ezechie sic vaticinatur Itais, vt omnia in regnum Christi ceu sinem ac complementum conferat, quom ergo ad Christum venturum est, hæc omnia spiritus (Christi) exponi debent, vt intelligimus nos renouari simulatque Spiritum Dominus è caelo misit, vt ex desertis agri culti & fertiles reddamur. Priusquàm enim Dei spiritu afflati simus, meritò desertis vel terræ aridæ comparamur, quò nihil præter spinas & vepres proferamus, nec enim tumus apti natura ad fruges producendas. Ergo qui steriles & intrugiteri erant, regenerati Spiritu Dei, fructus vberes producere incipiunt: qui verò indolem aliquam & speciem bonitatis præ se ferebant, eodem Spiritu regenti, postea tã frugiferi erunt, vt eos antea instar deserti fuisse appareat, quicquid enim habet homines, velut horrida iylua est, donec à Christo regenerentur. Itaq; dũ premittit Ecclesia, & deplorata videtur illius cõditio, attollamus oculos in caelum, atque ab istis promissionib; toto animo pædamus.

16 **ET** habitabit iudicium in deserto.) Docet Propheta qualis sit verus Ecclesiæ status: nempe, vbi iustitia & iudicium locum habent, nec enim homines pecudibus similes esse conuenit, vt victus copiam & abundantiam rerum tantummodo querant. Atque hinc satis apparet non recentos fuisse Legis doctrina ludæos in caduceis lauritiis, vt in terrena iolum beneficia ipse eorum defixæ essent, quemadmodum fanatici quidam opinantur. Hoc enim quod præcipuum erit, attendere iussi sunt, vt iustitia & iudicium vigeret: & proculdubio in eo veram felicitatem sitam esse intellexerunt. Eò igitur nobis, quoque potissimum spectandum est, ne beatam vitam, vt potè in hara, panis & vini abundantia metimur. Hic enim est finis omnium bonorum quæ nobis largitur Dominus: huc spectat liberatio nostra, vt ei, quemadmodum inquit Zacharias, in sanctitate & iu **Luc. 1.75** stitiamus. Per **IVDICIVM** & **IVSTITIAM**, vt alibi vitiem esse, restitudo in omne genus comprehendit, nam etsi ad æquitatem, quæ mutuo inter nos colenda est, proprie spectant duæ istæ voces: quia tamen vsu receptum est ab officiis secundæ Tabulæ totius Legis obseruationem describere, hic Propheta sine dochie è complectitur etiam pietatem & cultû Dei. Ideo autem præcipua officia charitatis, & quæ ad secundam Tabulam pertinent attingere solent Propheta, quoniam iis vt plurimum quemadmodum simus erga Deum affecti patefacimus. Iam cum in **DESERTO**, perinde vt in **AGRIS CVLTIS** domicilium assignet iustitiæ & iudicio, melius hinc liquet paulò antè tantam bonorum exuperantiam fuisse promissam, cuius conspectu reputaret homines, quos antè viderant optimos agros, fuisse quodammodo steriles.

17 & 18 **ET** erit opus iustitiæ, max.) Nuper pacem exagitaui, ex qua torporem & fœcordiam contraxerat ludæi: nunc duciam quietem promittit, quæ illustre signum erit amoris Dei, qui in gratiam recipit eos fideliter tuebitur. Notanda igitur est tacita antithesis inter belluinam quietem, quam reprobi per omne nefas grassando acquirere sibi videntur sua audacia, & in qua etiam torpent: rursum quietem duciam, quam sibi piè iustèque viuendo conciliant filii Dei. Ad hæc enim appentiam hortatur Itais, docetque minimè rimendum esse quin placato Deo, beata, lætæque tranquillitas eos maneat. Hoc autem modo illis commendat integritatis studium, quo sibi certâ pacè redimant, quia nulla est ratio melior conciliandi fauoris, nequus molestiam nobis exhibear, quam si abstinemus ab omni maleficio, vt Petrus docet. Cæterum altius eos ducit, vt piè iustèque viuendo sibi Dei gratia se contempra, quando nihil magis preposterum, quam impios, dum assidue cum Deo bellantur, pacem sibi optare. Vulgare quidem est votum: quia vix centesimus quisque reperiretur, qui non plenis vberis pacem prædicet, dum interea quisque sibi hostes in terra conerit: omnes autè turmatim secleribus suis caelum terramque perturbant. Hanc verò quietem, quia perpetua est, cum priore illa comparat, quæ leuis & momentanea est. Nunc dem **P A X**

VOCATUR EFFECTVS IVSTITIÆ, dicamus quemadmodū bella oriuntur ex ira Dei, quā prauitate nostra prouocamus, ita pacem ex benedictione ipsius proficiēci. Quū igitur ad bellum inflammatos hostes & tumultuari aduersum nos videmus, ne aliud remedium quā respicientiæ queramus. Dominus enim faciliē tumultus sedabit, vbi ad eum fuerimus conuersi. Ipse enim est, vt inquit P saltes, qui bella sedat vsque in extrema terrā, qui arcus conterit & trūcat hastas, & quadrigas igni exurit. Diximus prius hæc non solū pertinere ad Ezechiam, sed ad Christum referenda esse. Quemadmodum igitur iustitiam spiritualem esse diximus quæ in cordibus hominū sedem habet, idem de pace, eius scilicet fructū, nobis dicendum est. Proinde quum audimus hic QUIETAS MANSIONES & REFRIGERIA, meminerimus sententiæ Pauli: Iustificati fide pacem habemus apud Deum. Hanc se discipulis relinquere dicens Christus, negat posse dari à mundo. nec mirum, quia, vt alio loco docet idem Paulus, Hæc pax omnem exuperat sensum. nec enim amplius hæc percepta iustitia inquieti sumus aut tumultuamur intus nobiscum, sicuti cum ex sensu iræ Dei mordent nos pñctiones. Mala enim conscientia semper turbulenta est, scēque misera conscientia exagitat. Vexari igitur impios, variisque perturbationibus agitari necesse est: quia vnde exulat iustitia, quies ista locum habere non potest: vbi autem regnat Christus, illic tantum constat vera pax. Certissima ergo pace fruuntur soli demum fideles, quibus non modū sua pietas, sed fiducia misericordię Dei apud cæleste tribunal respondet. Vnde colligimus nondū illic regnare Christum, vbi inquietas sunt conscientię, & variis dubitationum vndis circumferuntur, sicuti Papistis & reliquis omnibus contingere necesse est, qui in Sacrificio Christi, & expiatione per eum parta fundati non sunt.

18
Rom. 5.1
Iob. 14. 27
Phil. 4.7

19 ET GRANDO.) Prophetis diximus antehac frequentem hunc esse vsū, sub figuris describere regnum Christi, nam similitudines suas à terreno regno mutuātur, quod alioqui inq̄stima bilem bonorum thesaurū assequi pro nostra ruditate vix possemus. Sensus est, Dominus auertet noxas & incommoda à suis, atque aliō conuertet. quia hęc variis tempestatibus & procellis obnoxii sumus: pluuię, grandines, imbres, venti, turbines sustinendi, Deum admirabili sua prouidentia facturum, vt fidelibus nihil noceat, eō quod nozarum omnium impetum aliō depellet. Per s r l v a s autem intelligit loca deuia & desertā, in quibus nulla hominum frequentia est. Hinc monemur, sic nos ab incommodis & periculis immunes esse, quum sub tutela Christi sumus, vt tamen varię procellę & tempestatē caputibus nostris ingruāt. Est autem nobis liberator Dominus, qui mala imminētia aliō diuertit, aut periclitatē eripit. Iam vt iterum pacem de qua loquutus est cōfirmet, v r b e s quæ in planitie sitę erunt, extra metum fore dicit. nam tunc in locis editis & altioribus extruere ciuitates soliti erant, quod difficilius ad ipsas aditus esset. Eam verō tutelam Dei fore dicit in populum suum, vt solitis munitioibus minimē opus sit, quia ciuitas poterit tutō confidere in vallibus: etiam si excursiois hostium pateat, nihil incommodi sentiet: nam manus Domini ipsam tutabitur. Nos ergo præsidii nostris inniti in querenda securitate minimē expedit, ne statim è nido detrahatur: sed quando curam salutis nostrę suscipere dignatur cælestis Pater, eo paterno & tutore contenti simus.

Geni. 3.17

20 BEATI VOS.) Ostendit quanta futura sit mutatio, vbi Christus regnare cœperit. Prius enim dixerat tantam fore vastitatem, vt terram sanctam vepres & spinę contegerent, diruerentur sumptuosę domus, vrbēscque & palatia solo æquarētur. Id futurum erat, quum assiduis hostium incursionibus ea regio vastaretur: nunc verō beatos fore dicit, quia frugum omnium prouentu eos saturabit Deus. sed copiam illam quę simpliciter exponi poterat, figuris illustrat, quod IN PALVDIBVS SEMINABUNT, & PECORA SVA sine timore iacturę immittēt in fegetes. Per aquas nonnulli intelligunt terram vberem & feracem. ego verō vt aliter accipiam moueō particula vniuersali 3: nominat quauis aquas. ac si diceret, Loca quę obruebantur aquis, erunt apta rationi, nec verendum erit, ne aqua fegetes vestras corrumpat. Item solemus ab agris, præsertim confitis, boues & asinos, cæterāque animalia arcere, ne absumant fruges vel eradicent. Hic verō tantam fegetum copiam ac densitatem fore dicit, vt boues & asini immittendi sint ad primam herbam depaücendam: sicuti luxuriantibus fegetibus fieri solet. BEATOS vocat more Hebraico, quod labor eorum inutilis futurus non sit. Si quis excipiat sub Regno Christi nunquam eiusmodi fecunditatem fuisse viam, fateor sanē etiam quum liberalissimē suos tractauit Deus, semper tamē apparuisse eius maledictionis signa, qua totum humanum genus inuoluit lapsus & defectio Adę. Sed quia fidelibus per Christum reddita est mundi hæreditas, non immeritō Prophetę terram ab eo renouandam asserunt, vt absterfo squalore quem perdidit nitorem recuperet. Hoc verō qui querunt nondum esse impletum, se ipsos considerent, an omni peccati labe in solidū purgati sint. Quod si adhuc procul ab sint à spiritali iustitia, sufficiat pro modo regenerationis gustare Dei benedictionem, cuius non antē speranda est plenitudo, quā vbi sordibus carnis exuti gestabimus perfectam Dei imaginem.

- 1 **V**A E qui spoliatus, nec fuisti spoliatus: qui iniquè agit, nec iniquè actum in te fuit. Vbi desieris spoliare, spoliaberis: vbi finem iniquè agendi feceris, iniquè in te agetur.
- 2 **V**Ichoua miserere nostri, in te sperauimus: esto, qui fuisti brachiū eorum in matutinis, etiam salus nostra in tempore tribulationis.
- 3 A voce tumultus fugerunt populi, ab exaltatione tua dissipatæ sunt gentes.
- 4 Er colligetur præda vestra collectione bruchorum: secundum discursum locustarum pergens illuc.
- 5 Exaltatus est Ichoua, quia habitat in excelsis. Impleuit Sion iudicio & iustitia.
- 6 Et erit stabilitas temporum tuorum, fortitudo, salutes, sapientia, & scientia, timor Ichouæ ipse thesaurus eius.
- 7 Ecce nuncii eorum vociferabuntur foris, legati pacis amare flebunt.
- 8 Desolatæ sunt viæ, cessauit viator, irritum fecit fœdus, spernit ciuitates, nihil reputauit hominem.
- 9 Luxit, emarcuit terra, pudefactus est Libanus, & succisus: facta est Sarō instar deserti: excussus est Basan & Carmelus.
- 10 Nunc surgam, dicit Ichoua, nunc exaltabor, nunc extollar.
- 11 Conspicietis quisquilias, parietis stipulas, spiritus vestri ignis deuorabit vos.
- 12 Et erant populi combustiones calcis: tanquam spine abscissæ igni exurentur.
- 13 Audite qui longè abestis quid fecerim: cognoscite vicini potentiam meam.
- 14 Expauerunt in Sion impij: terror apprehendit hypocritas. Quis ex nobis habitabit cum igne deuorante? Quis ex nobis habitabit cum ardoribus æternis?
- 15 Ambulans in iustitiis, loquens recta, aspiciens lucrum ex vi & calumnia, excutiens manus suas à susceptione muneris: obturans aurem suam, ne audiat sanguines: comprimens oculos suos, ne videant malum.
- 16 Hic in excelsis habitabit, propugnacula petrarum asyllum eius: huic panis dabitur, & aque eius certa erunt.
- 17 Regem in decore suo videbunt oculi tui: videbunt terram procul remotam.
- 18 Cor tuum meditabitur terrorem. vbi scriba? vbi appensor? vbi qui annotat domos insigniores?
- 19 Populum trucem non videbis, populum abstrusi labij, vt non intelligas: lingue balbæ, vt non capias.
- 20 Affice Sion: ciuitatem solennitatum nostrarum: oculi tui videbunt Ierusalem, habitaculum tranquillum, tentorium quod non transferetur: cuius paxilli non amoueuntur in seculum, & cuius funes cuncti non rumpentur.
- 21 Ad eò illic fortis nobis Ichoua: locus fluminum, riuorum spatij amplorum, per quem non transibit nauis remigum, & per quem nauis magnifica non pertransibit.
- 22 Quia Ichoua iudex noster, Ichoua legislator noster, Ichoua Rex noster, idcirco seruiabit nos.
- 23 Laxati sunt funes tui, vt non solidauerint malum suum, neque expanderint velum: tunc diuisa est præda spoliij multi, claudi quoque diripuerunt prædam.
- 24 Nec dicet habitator, Aegrotus sum: populus habitans in ea solutus est ab iniquitate.

vel, calx
combusta.

vel, scele-
ratos.
vel, pro no-
bis.

vel, cōuen-
tuum.

vel, quia s.

Cap. 32. 15.
57c.

MÆ QUI S POLIAS.) Si de Chaldæis interpretari liceat, satis cōmodè fluere sermo. Nam quum liberationem promiserit captiuus, nunc tēpestiue insultat victoribus: sicuti singulari cōfirmatione op' erat, vt fides incredibili oraculo haberetur. Neque enim verisimile esse poterat, diruta & euerfa tāta potentia, breui miseris captiuus qui animos iā desponderant, liberum fore in patriam reditum. P'oterāt ergo in illis angustiis deficere & desperare de salute sua, nisi Propheta his monitionibus occurrisset. Præuenit ergo dubitationes, quibus angi atque ad desperationem sollicitari poterāt, postquā abducti essent à Chaldæis, atque in seruitutem redacti. Nihil enim cernebant eorū quæ hīc promittuntur, sed cōtraria & aduersa omnia. Quia tamen omnium ferè consensu receptum est exordium esse nouæ cōcionis, & sermonem dirigi ad Sennacherib eiusq; exercitum: neque mihi etiā displicet Assyriis inuisitè omnes vicinos opprimentibus denuntiari vindictā, quæ leniret populi dolores ac molestias. Miram igitur rerum conuersionem significat, qua delcbitur florēs ille Nineues status, tametsi inexpugnabilis esse videatur. v̄turos enim hostes Chaldæos qui crudelitatem vlciscantur, quā in tot nationes exercuerunt. Quo verò plus vehementia habeat hic sermo, Assyrios ipsos cōpellat, **HEVS QVI PRÆDARIS**: nunc vobis impunè grassari licet: nullæ vires vobis resistūt: sed erunt aliquando qui vos vicissim prædēt, quemadmodum alios prædāt hīc. Loquitur in singulari, sed collectiue, vt satis v̄sitātū est. Alij legunt interrogatiue, Annō spoliaberis: putāsne violentiā istā tibi impunè cessuram esse: erunt aliquando qui tibi paria referant. Sed possumus sequi cōmunem expositionem, vt amplificet iniquitatē hostium, qui ad eū audiēti erant prædāt, vt nemini parcerent, ne innoxii quidē, à quib' nullo modo fuerant lacessiti. hoc enim extremæ crudelitatis argumētum est. Hanc igitur expositionē magis amplector, vt hoc priore mēbro describat quales sint Assyrii, vt prædones scelestos & truculentos esse ostēdat, atq; truculentia eorum amplifcet, quod immeritos & innocentes vexent atque populentur: vt cum tam effraenem iniustitiā conspicerent Iudæi, cogitarent iustum esse Deum, nec istā tandem eīs impunè fore. **VBI DESIERIS PRÆDARI**. Secundū huius sententię mēbrum est, quō significat Propheta, ideo prædari nunc Assyrios, quod Deus iis fræna laxauerit: sed aliquando cohibiturum ipsos, ne quid virium habeant ad nocēdum. Frigeret enim alioqui sensus, si intelligeres, Vbi amplius prædari nollent, sed Propheta altius conscendit: nēpe, venturum tempus cum sine prædādi faciēt, quia Dominus frænabit ipsos & domabit. Ergo tātundem valet hoc ac si dixisset, Cum perueneris ad extremū actum. vnde videmus tyrānis præfixos esse terminos, quos prætergredi nequeunt. Grassantur quādiū in stadio suo currunt: sed in meta tandem, velut in extremo actū, ipsis cōsistendum erit. Hac cōsolatione erigamus animos nostros, dum in solē scētes tyrānos & proteruē in Ecclesiā Dei insultantes videmus: quia Dominus tandem eos cōsistere coget: & quō fuerint truculēt: ores, eō grauius iudiciā sustinebūt. Dominus eos momento perdet: hostes enim ipsi excitabit, a quibus statim deleantur, & pœnas scelerū suorum luant. Hic quoque puidētia Dei in conuersionibus regnorum agnoscēda est. impij enim temerē & cæco fortuna impetu omnia versari putāt: sed lōge aliud nobis cōsiderandum est: Dominus enim vicem quā meriti sunt, ipsi sēpenderit, vt experiatur se iustū, quam aduersus innoxios exercuerunt, nō multā manere. Atque euentu comprobata fuit huius prædictionis veritas: quia non multō post Nineue imperium perdidit à Chaldæis subacta. imō vt nomen etiam perderet, diruta fuit. Quis verò successit in eius locū non minor spoliatrix Babylō, merito Propheta alios fore prædones edicit qui eam diripiunt, euerfōque eorum dominatu, quæ ab aliis rapuerāt Chaldæi, diripuerunt ipsi ac prædati sunt.

2. IEOVA MISERERE.) Hanc sententiā addidit Propheta, vt moneret pios quō in eiusmodi angustiis confugiendum sit, etiam quum omni spe salutis destituti videbuntur, nempe ad preces, vt harū promissionū euentum tunc vel maximè exoptent à Deo, quum erūt miserissimi, & praualebit hostiū potentia, qua miserè opprimentur. Atq; hic ordo diligenter notandus est, quo pposita Dei promissione, statim ad preces adhortatur. Imō doctrinæ suæ tenorem abrumpens, subito ad preces trāsilit, quia videbat quā difficile esset Iudæis tā duriter afflitis, ex metu quo ferè exanimati erāt emergere. nō est maturet Dominus, vt præstet ea que pmitit, tamen ad tēpus disert, vt patientiā nostrā exerceat. Vbi verò expectādum est, nihil cōstatiē aut tolerantie in nobis reperitur: frāgantur protinus & cōcidunt animi nostri. Quamobrem ad preces confugiendum est: his enī solis sustēdari & renouari possunt, dum in Deum respicim' & sumus intēti, quo solo duce ex nostris angustiis emergem'. Expectem' interea patienter inuictā spe & fiducia quod nobis pmitit. Fidelem enim se tandē præstabit, neque nos frustrabitur. Simul etiam admonet, nō modò generale Dei iudiciū aduersus Assyrios reputandam esse, sed paternam Dei fauorem erga electum populum. ac si diceret, vastandos esse illos, non modò vt iustam auaritiā & crudelitatis suæ mercedem recipiāt, sed quia hoc modo Deus Ecclesiæ suæ salutē volēt cōsūlere. Cæterum dum hortatur ad misericordiam petendam, simul miseros fore nos testatur. Secundū vt se animam fideles ad impetrandā fiduciam, testantur in Deo quem inuocant se sperasse. & certè manes ac triuolæ sunt nostræ orationes, nisi in hoc pcepto fūdātē sint. Sit misericor

dia tua Domine super nos, inquit Dauid, quemadmodū sperauimus in te. Quia enim temerariū *Pfal. 33.* nimis esset prodire in conspectū Dei, nisi sua voce accessum ipse patefaceret: sicuti nos benignè *22.* & humaniter inuitat, ita amplecti eius Verbū necesse est, quos tunc ad eū accedimus. deinde ad fidem accedere debet patientia. id eōq; fide sublat, indigni sumus quos Dominus exaudiat: nec enim ex fide inuocamus. Sola autē fides mater est inuocationis, vt sēpi⁹ ac multis in locis Scriptura testatur. Ea si abiit, nihil in nobis præter hypocritisū superesse potest, qua nihil detestabili⁹ est corā Deo. Atque hinc apparet nullum esse Christianisimū in toto Papatu. nam si præcipua pars cultus Dei oratione cōsistit, quid autem sit orare nesciūt, / iubent enim perpetuū dubitare, imō fidem piorū temeritatibus insumulāt, quales sunt Dei cultores: an legitima oratio esse potest, quæ æstuat dubitatione, neque certa fiducia promissis Dei annuitur; annō infantissimos se præbent præclari illi Rabbini, qui Theologi haberi volūt: Pueri certē nostri illos sciētia & vera pietatis luce antecedit. Hinc etiā discamus fidem nostram pbari rebus aduersis: quando hoc verum est fidei examen, si inuicta tolerantia aduersus omnia pericula omnēq; molestias perfirmamus acquiescentes in Verbo & promissis. Sic enim re ipsa cōprobamus nos ex animo credidisse. Quod postea sequitur, ESTO QVI EVISTI, BRACHIUM EORVM IN MATVINIS, ETIAM &c. alij scēus vertunt ac si cōtinua esset precatio, Sis manē brachiū nostrum & salus nostra in tribulatione. Quod autem in tertia persona loquūtur fideles, mutationem esse putāt, quæ frequenti in vū est apud Hebræos: sed Prophetam aliud voluisse puto, vehementius enim desiderium exprimeret voluit, quod ex superioribus beneficiis concipitur. Itaque meo iudicio, appositū est inferitur pars ista, BRACHIUM EORVM MANE in qua suppleo, QVI EVISTI, vt vetera scilicet beneficia Patribus à Deo collata, in mediū proponant, Tu Domine patrum nostrorū votis annuisti: quom ad te confugerent, opem eis tulisti: nunc quoque sis salus nostra, & succurre nostris afflictionibus. BRACHIUM & SALVS in eo differunt, quōd Brachiū accipitur pro virtute quam exeruit Dominus ad defensionem Ecclesiæ suæ, idque priusquā affligeretur: Salus vero pro liberatione qua vindicatur Ecclesiā, etiā quum pellūdata videtur. Cōmemorat ergo vetusta beneficia quib⁹ Patres olim prosequutus erat Dominus, vt ad similem filius misericordiam præstādam fleclatur: ac si diceret, Auertisti olim Domine pericula impendētia Ecclesiæ tuæ: floruit ac prosperè habuit fauore tuo freta: oppressā etiam liberaisti: idem quoque nostra causa efficit, præsertim quia tūm est opē ferre extremis rebus ac perditis. Hæc particula *q̄m*, magnā emphasin habet ad confirmandā fidem, ne dubitemus Deū, qui manet semper sui similis, nec vnquam à natura sua degenerat aut varius est in suo consilio, nobis quoque fore liberatorē: quando talem experti sunt fideles. Itaq; aliqdē ob oculos ponendū est quomodo Deus olim affuerit Patribus, eosque liberavit, vt nobis quoque minimè defuturam statuere liceat.

Rem. 10.
14.

Brachium.
Salus.

3 A VOCE TVMVLTVS. Nunc redit ad superiorem doctrinam, vel potius breui exclamatione interposita eā continet. Iam proligandos esse Assyrios ostenderat, tamenq; extra omnem fortunæ aleā positi videretur: nunc Iudæos veluti in rem præsentem vocat: quoniam immanis erat illorū potentia, formidabiles erant omnibus, inuictique censēbātur. Ideo stupendam ipsorum ruinam, quasi re cōfessā, ob oculos ponit Isaias. Vritur plurali numero, P O P V L O S fuisse inueniens: quoniam variis populis cōstabat regnum Assyriorū, & variis ex nationibus eorū exercitus collect⁹ erat. quāvis ergo innumeri essent ac immensi, miserè tamen perituros afferit. EXALTATIONEM exponunt manifestationem, qua Dominus quid posset magnificè ostendit. Ego verò simpliciter expono, quōd Dominus qui antea veluti iacere videbatur, quū impunè sine retibus ab hostibus fuerit eius cūctatio, ac si fract⁹ & victus esset Deus Israel: at surrexit tandem, & sedit pro tribunali, atque vltus est scelera impiorū. Est ergo tacita antithesis inter exaltationem & speciem illam impotentis: quæ præ se ferebat Dominus, cūm sine retibus populum suum affligi & dissipari. V O C E TVMVLTVS intelligunt quidam Dominum solo strepitu fugaturum hostes: sed veterè ne hæc interpretatio sit magis arguta quàm solida. Libenter igitur accipio Vocem pro tumultu qui à Medis & Peris excitandus erat.

4 ET COLLIGETVR. Alloquitur hic Assyrios: nisi fortè ad Iudæos referre quis malit, & nomen Prædæ actiue accipere. quanquam prior illa sententia meli⁹ quadrat. Atq; hæc apostrophe non parū vehementer addit varicinio, dū palā & nominatim superbis hostib⁹ insultat. Dubiū tamen est, vltimūne Gētis exitium notetur, an clades accepta à Rege Sennacherib, quum manu Angeli delet⁹ fuit eius exercitus ante muros Ierusalem. Hoc posteri⁹ omnes ferè interpretes sequuti sunt, quod tamē mihi videtur nimis restrictū: quia videtur Propheta ab initio Capitis plus aliquid voluisse, quod de gente illa populada differat. Imò, vt paulo antè attigi, posset latius extendi varicinū, vti Chaldæos etiā vltimos Ecclesiæ hostes cōprehendat. Cæterū, illo omisso, facile apparet stylum dirigi cōtra Monarchiā Nineues. B R V C H I S verò cōparat bellicosam illam gentem: quia nihil erit viriū ad resistendum, sed expauefacti omnes cōcident animis, vt cōllēctim per magnas cæteruas trahāt ad interitū. Est autem aptissima similitudo, qua etiā *Nabum 32.* vtitur Nahum, licet diuerso aliquantulū sensu. Nā scimus insectum illud valde infestū esse ar- *35.*

boribus, atque admodū noxiū, vt merito vocari queat terra calamitas. Sed quia in multitudine ingēti nullæ sunt vires, quibus se tueatur, pueris quoque facile est excutere, & colligere, turmatimque interiret quicquid obuiā fuerit. idē voracissimis prædonib⁹ euenturū significat: quia et si diu multūque nocuerint rapiēdo, tandem confecti nullo negotio perdentur, quia effeminati, & ferē exanimis sub manu hostiū cadēt, & Babylonem transferetur opulentia Nineues ex rapinis collecta. Additur altera similitudo, Chaldeos non secus ac LOCUSTAS INCYRVSVM FACTVROS, vt deuorent totā regionē. Nam vt admodū voraces sunt iste bestiolæ, cōtinuo in celsu, imō celeriter rapimque saltando corrūpunt cunctas terrę fruges. Quod autē alij ad eōdem Assyrios referunt ac si locustis eos conferret Propheta, quia facilis erit ipsorum dissipatio, non conuenit: quia locustarū aciem disponit, quæ suo discursu terram longē impleat, & eleganter locustas committit bruchis, tam inexplēbilis auaritiæ quā multitudinis respectu.

EXALTATVS EST IEHOVA, QVIA HABITAT.) Fusius explicat quod nuper attigimus de exaltatione Dei: ac idē quod antē diximus argumentū profequitur, in excidio tam opulente monarchiæ palam fore, quā preciosa sit Deo Ecclesiæ suæ salus, in cuius gratiā, Nineue in vrbiū reginam, eiusque incolas pessūndabit. Est autē hæc admonitio apprime utilis, Deū reprobus & profanis ideo non parcere, quia sese corū libidinē opponēs, testari vult quantopere electos suos diligit. Atque hæc nō vulgaris consolatio est, maximē elucescere Dei gloriā in Ecclesiæ salute. Præterea dicit Deum in sublime esse euectū, quē putabant impij in populi ruina deiectum esse & prostratum. Porro, ne quis putaret Deum recuperatū quod perdidit, sicut contingere solet in mundo, vt qui deuicti fuerant, rebus in melius mutatis, iterū colligāt nouas vires, discretē exprimit EXALTATVM corā hominū oculis Deum esse, quia ipsum deceat eiusmodi eminentiā, quādo quidem cælos inhabitat. Vnde sequitur, Quis iuis plerunque occultet suam virtutē, nūquam tamen priuari iure suo, sed quoties visum est, palam ostēdere suā celsitudinē. Nam cælorum habitatio (vt scimus) summū imperium denotat, cui subiecitur totus orbis. Hoc modo non solum ostendit Deo facile & promptū esse quicquid est altitudinis in mūdo deicere, sed à perpetua Dei natura ratiocinatur, fieri nō posse quin Deus, vbi despicitur ab impiis, tandē gloriā suā asserat: quia aliqui se ipsum abnegaret. Vbi autē dicit STONEM IMPLETAM esse iustitiā & iudicium, rursus cōfirmat singularis Dei gratiæ testimoniu fore, quō exēpti fuerint Iudæi à Chaldaica tyrānide. Oportuit enim tāti boni authorē illis poni ante oculos: quia videmus quā malignē eius gloriā obscurat nostra ingratitude. Plenitudo autē IUSTITIÆ & IVDICII huc spectat, quod Deus liberaliter & plena copiā gratiā suam effuderit Ecclesiæ restitūdo. quanquam non malē quadrabit referri hoc ad legitimū ordinem, vbi omnia iustē rectēque cōposita sunt: quia sine hoc nunquā prosperē habebit Ecclesiā, etiā si reliqua omnia ex animi voto succedant. Sancto igitur ritēque cōposito ordine, nō corruptibili opulentiā, felicitas nostra æstimanda est.

6 ET ERIT STABILITAS.) Latum adhuc & felicē regni statū fore sub Ezechia promittit, præsertim ad insaultam & letiferam dissipationem respiciens, quæ visa fuerat sub Achaz. Nam hoste profligato, vix tamē quicquā sperasset posse tam afflictos Iudæos in pristinum ordinē restitui. Quod ad verba spectat sic quidam transferunt, Erit tēporibus tuis veritas & fortitudo & salutes: ac si referret Propheta qualis adhuc sub sancto rege futura sit populi felicitas: & sub singulari vocabitis totidē Dei beneficia enumerari putāt. Alij nomē אמתת accipiunt pro Fide, ac si eā pro salute & fortitudine fore diceret Propheta. Alij paulō diuersum sensum eliciūt, stabile fore sub Ezechia fortitudinē, salutē & scientiā. Ego verō dum propius expendo Prophetæ verba, malo aliter distinguere, quod STABILITAS, fortitudo & salus genitæ Ezechia in sapientiā & sciētiā cōsistet, atque ita optimē fluat quod mox additur, TIMOREM DEI fore thesaurū pij regis. Nam in pace fideliter & tutō agere omnes quidē appetūt: pauci interea quomodo tā præclaris bonis fruuntur, curāt. Imō maior pars cuperet non secus atq; in hara porcorū more saginari: ita dum omnes ad externa bona rapit ceca cupiditas, bonū incōparabile ferē negligit, lux cælestis doctrinæ. Significat ergo tunc demū stabile fore Ecclesiæ felicitatē, quā illic sapientiā & scientiā regnabunt: fortitudinē perpetuā, quā vigebit cognitio Dei: æternam salutē, quā homines eius sciētiā instructi erūt. Atq; hic insignis est admodū loc⁹, vnde discimus nostrā ingratitude claudī ianuā benedictionib⁹ Dei, vbi anthore ipso præterito, in crasi & terrenis desiderijs subsidimus: atque vt nobis affluat quicquid optari & fingi potest bonorū, nihil tamē nobis in salutē cadere, nisi fidei & sciētię sale cōdiatur. Vnde sequitur nō aliter vigere Ecclesiā quā si omnibus eius bonis præluceat Dei cognitio: tūc verō demū florere vbi dotes omnes quib⁹ ornatur Deo ipsi fert acceptas: vbi autē sublata est cognitio Verbi, verāque Dei sciētiā vel exticta vel sepulta, quælibet prosperitas deterior est omnib⁹ ruinis. Itaque STABILITATEM, FORTITVDINEM, SALVTES ad idē refero, tūc firmū fore Ecclesię statū, vbi caritate & ignoratiā purgata homines Deū nosse cœperint. Atque hinc perspicimus qualē Papiſtę Ecclesiā habeant: magnificētiā quidē & pōpā illustrem, sed deest ipsis hæc sciētiā: ergo stabilis aut firma esse nō potest, neque est Ecclesiā Dei. Si ergo Dominus nobis hoc beneficiū concesserit, vt verē inter nos emineat fidei splēdor, spēte aliæ benedictiones accedēt: quod si variæ nos procellæ

agrent & concuſſas, ſemper ſule emur Dei manu. Porro vbi dicit *TEMPORVM TVOR VBI*, alloquitur Ezechiam, non vt priuatum hominem, ſed vt totius populi caput, iub quo tota eia populum comprehendit. Sed cum Ezechie regni vltimus fuerit, vbi bra regni Chrifti fuerit, vt prius ait, gimus, hæc ad Chriſtum referri debent, in quo vera ſapientia & ſcientia eſt. Sunt autem notandi in tribus, ad commendationem doctrinæ Dei & Euangelij quibus etiam vitur Paulus, cui ait, Inſtruentes in omni ſapientia & ſcientia, hoc enim elogio extollit Euangelij dignitatem. Vnde etiam Colligendum eſt, vbi non cognofcitur Chriſtus, illic homines vera ſapientia carere, etiam ſi omni diſciplinæ genere inſtructiſſimi fuerint. vana enim eſt omnis eorum ſcientia, donec verè Deum cognofcant. Cæterum Timor Dei videtur exegerit eſſe additus, quò melius exprimeret Prophetæ ſcientiam de qua loquitur eſt, magiſtram eſſe pietatis, nec frigidam vel inanem eſſe, ſed efficaciè penetrare in corda noſtra, vt nos formet ad timorem Dei. Vnde etiã alibi hic timor ſapientia vocatur, in d. m. i. i. d. eſt, ſumma & caput ſapientia. Errant enim qui nomē inu pro rudinens vel elemētis accipiunt, quū Solomon caput ac ſinem intelligat: quia ſicut inſipidi ſunt homines donec in verbo Dei ſubiiciant, ita ex fidei deſcilitate vel obſequio manat perfectio ſapientia. Theſaurus ergo vocatur timor Dei ſine quo miera eſt omnis felicitas, & vnde melius apparet ratio contextus: omnes beatæ vitæ numeros contineri in Dei noticiâ, quam ſide confequimur. Ita iub regis perſona docet hoc inſtitabile eſſe bonum, Deum qua decet pietate & reuerentia colere. Eos igitur qui vacui ſunt timore Dei, micos ac perditos eſſe cenſet, contrã, beatiffimos quicunq; Dominum timent, etiam ſi mieri alioqui iudicio hominum habeantur. Loquitur autem de timore qui veram in ſe obedientiam cõmet, animoſq; noſtros reformat. Alius enim eſt timor quo etiã afficiuntur impij, & Deum, vt facinoroſi iudicè, reformidat. Is non tam præclarū laudis elogiu meretur: quia neq; ex vera Dei cognitione manat, neq; ex voluntario eius colendi ſtudio. Ideo procul diſtat à ſapientia quã prædicat Iſaias. Hæc de Ezechia teſtatur eſt, ſed, vt prius diximus, ad totū populi corpus pertinēbant. vnde colligimus, iſta & plebens hominib; & Regi cõuenire. ſed in meliõ magis Chriſto, qui ſpiritu timoris Dei replet⁹ fuit (vt cap. n. vidimus) vt nos videlicet eo imbueret.

Prover. 1.
9.

7 & 8 *E C C E NVNTII*) Incertum eſt cõmemorēt ne Iſaias quã anxie trepidauerint Iudæi, & quanto in ducimine veritatis ſint, quò magis illuſtret liberationis gratiam: aut verò futuram calamitatem prædixerit, ne iub ea paulò poſt deſicerent piorum animi. & ſanè mihi probabile eſt non referri ad Iuſtortiam rei geſtæ, ſed quia inſtabar grauis & dura tentatio, muniri animos fidelium vt in rebus perditis Dei auxilium patienter expectent. que quid ſit, triſtis & luſtuota Eccleſiæ vaſtatio hic dederit iudicium, ne deſinant fideles in ſua quoque anxietate beneſperare: deinde vt è periculo erepti intelligant id factum eſſe miſtica Dei virtute. Signum autem deſperationis ponitur quòd legatari ad placandum tyrannum miſi nihil impetrabant. Omnes namq; vias & rationes inuenta pacis tentauit Ezechias: nihil tamen effecit. Ideo Legatari tristes ac mæſti redierunt, neq; in via ipſi diſſimulare potuerunt dolore ſuū, què intus continere difficile erat rebus adeò deploratis. Nec dubiū eſt quin ſignificet ſuperbè & contumelioſè pacem repudiatum iri à Sennacherib; vt cogatur legatari tanquã obliu ſuæ dignitatis dolorem ſuum ac lamentationes vulgò effundere, ac priuſquam ad regem iuſt reuerſi ſint, rationemque reddiderint ſuæ legationis, palàm facere non dubitent quale à crudeli tyranno tulerint reſponſum. Alii Legatos pacis interpretantur qui pacem nunciare ſolebant: ſed longè nimium perſa & frigida mihi videtur ea interpretatio. Intelligo igitur Legatos pacis, qui miſſi erant ad placandum Regem, vt pacem aliqua conditione redimeret. Poſtea addit, vias fore clauſas vt nulli ſint vltro citroque cõmeatus: ſicuti bello indictõ accidere ſolet. Videtur autè legatos inducere Prophetæ narrari, cõmerciis nulli poſthac locū fore: in d. nullo exitus fore liberis. Quod ſequitur cõtinuò poſt, In tū ſenſit ſcedus, quidam ſic interpretatur, quaſi hypocritæ cõquerantur Deū promiſſa non p̄a ſare. Atqui ſi hoc libeat referre ad Deū, nec eſſe tamen non erit impius adſcribi cuiſmodi que reſtã, quū fideles quoq; in hūc modū interdū cū Deo expoſtulerent: ſed ſenſus ille nõ cõuenit ad eõs quò cõtextu narratur crudelitas & implacabilis furor Sennacherib; quòd fœd⁹ antè eū Ezechia inuò perhè abrupert. Nã etiã tranquillū ſe fore p̄miserat ſimulac occupadē Iudæe data fuit occaſio, ſide violata, etc. ad bellū accinxit. Ebdè pertinet inuò verſus, quòd p̄uenit vt res, nihili duxerit cūctos mortales, ſignificã tanrã fore ei⁹ ferocia vt nec pudore nec metu cõhibeatur.

9 & 10 *L V X I T, E M A R C V I T.*) Hic plenius exprimit quã miſerū ac deploratū viſum, eſſent Iudææ ſtatū, vt ex profunda abyſſo nihilomin⁹ eorū fiducia emergeret. Loca etiã ipſa in ſpecie ſubiungit, Libanū, Baſan, Carmelū, quæ longè diſſita ſunt, & quibus extremi ferè termini Terræ ſancitæ continētur, vt oſſendat nihil proutus in ea ſalvi aut integri reliquū fore. Sic verò eladè hanc deſcribit vt cuiq; loco quod iuſt eſt attribuat. Libano confuſionē, eum ei gloria & decor alibi tributatur, quonã arboribus excelſis & pretioſis cõueſtitus erat. Sarò verò plana regio & ferax quæ eſſet, deſerto ſimilè fore dicit: Baſan & Carmelū excuſſum iri, quibus extremi ferè termini Terræ ſancitæ ad naturã locorū, calamitatemq; & miſerã deſcribit, vt amplifict & magis illuſtre reddat be neſeſiū Dei: à quo, tametiſi deplorati eſſent, liberãdī erāt. Hic enī cõſpicuã Dei manū intueri licet, niſi forte placeat reſgèſtã narrare vt ad gratitudinē eos hortetur. *NVNC SVRGAM.* Nõ pau habet p̄ deris partem: alia *NVNC* ite repetitio quã ſubiungit, *EXALTABOR*, euchar in ſublime. Tẽpus enī notandū eſt, quò hæc referri debet: nempe, eū de Eccleſiæ actum eſſe videretur. tunc enim oportuim Deo

ad opem ferendam tempus fore admonet. Est ergo hæc contrariorum inter se comparatio. proponit enim fidelibus duras grauesque ærumnas, quibus premendi erant & quibus facile erat succumbere nisi consolatione aliqua subleuati essent: ac si diceret, Vos ad extrema redigi Dominus patietur: verum ubi deplorati eritis & frustra remedia omnia tentaueritis, exurgit Dominus, vobisque opem feret. Sic enim affligi nos & redigi ad extrema necesse est, vt Deum vicum salutis nostræ authorè agnoscamus. Itaque dictio *NON*, significat tempus extremæ calamitatis, quod certè absurdum videri posset hominibus, sed nobis optima constat ratio cur ita auxilium suum suspendat Deus: quia vtile est exerceri piorum tolerantiam, examinari fidem, domari carnis affectus, stimulari ad precandi studium, erigi ad ipem futuræ vitæ. Ideo quæ frânũ iniicitur ne præcipiti feruore, quod illis diuinitus præfixum est tempus anticipent. Repetitio magnam vim habet, & confirmationis causa adiuua est. Rebus enim deploratis putamus actum esse: tunc vel maximè sperandam est: quia Dominus eo tempore potissimum vult potentæ suæ documentum dare. Ideo quæ his altitudinis suæ encomiis prius ad magnanimitatem attollit, vt confiderent hostium suorum petulantiam insultent.

11 & 12. CONCIPIETIS QUISQUILIAS. Nunc ad hostes Ecclesiæ sermonem suum conuerit, quos dicit frustra stultè que insolescere: quia ubi magnificè extulerit Deus potentiam suam, intelligent irritos fore suos conatus, nec quicquam effecturos, etiam si turmatim innumeri conspicerent. Ridet enim Dominus furorè eorum, quod omnia putent sibi esse in manu, eum eos protinus, quâlibet magno instructi sint apparatu, vel nutu solo reprimere ac delere possit. Studia autè & conatus hominũ, **CONCEPTIONES** vocari satis vsitatum est Scripturis. Similitudo sumpta est à grauidis. **HOMINES** concipere dicuntur & parturire cum aliquid moliantur: sed horũ cõceptum euandidũ fore significat: partũ etiam inanè sequitur: irrita enim fore omnia quæ suscipient. Non est igitur quod terreamur splendide hostium apparatu: quia vt ceterique Deus illis ad tẽpus satagere, moliri, tumultuari permittit, tandem Deus conuerter in quisquillas quicquid temerario ausu insituerit. Quæ autè prædixit Isaias de Sennacherib, sciamus ad omnes piorum & Ecclesiæ hostes pertinere. Quod

IGNI SPIRITVS sui vorandos pronuntiat, sic exponi solet, Spiritus vester quasi ignis est qui vos deuoret: sed illa similitudo impropria est, imò absurda: genuina autem interpretatio ipõte occurrit, Ignis vestrõ flatu accensus vos deuorabit. Ignem flatu accendere solemus. Ergo quod impii prauis machinationibus conflauerint incendium illis exitiale fore docet, quia ipsos consumet. Atque cadẽ hæc sententia est, quam variis figuris toties inculcat Scriptura: Cadent in foueam quam foderunt,

Laqueosese implicauerunt, quem ipsi aliis tetenderant, Gladius quem eduxerãt, in eorum viscera adactus, Arcus eorum reflexus est ad vulneranda ipsorum corda. Impium ergo tyrannũ qui vastata Iudæa ingenti exercitu Ierosolymã obsidebat, ceterosque similes Ecclesiæ hostes, exitium sibi accersere, ac tandem perituros esse ostendit, denique consumptum iri igne illo, quem ipsi accederunt. Comparat deinde eos **EVSTIONI CALCIS**, quia contereitur ipsorum durities sicut ignis lapides emollit, vt paruo negotio comminuetur in puluerem: & certè quod maiore impetu effuerent impii ad nocendum, propria audacia seipos frangunt. Nec minus apta est similitudo altera **SPINARVM**, quia eũ noxiis punctioibus manus hominum à tactu arcent, nullum tamen est lignum quod violentius ardeat & citius absumatur. sicuti eandem diximus esse rationem calcis, quæ tametsi primum dura sit, igne tamen excoquitur. Idem Chaldaeis euenturum dicit, quos Dominus nullo negotio delebit, quâlibet imitid sint formidabiles, nec probabile sit vllõ incendio posse consumi. quoties igitur Ecclesiæ hostes, omnes opes, copias, subsidia omnis generis cumulare videbimus ad nos perdendos & totum orbem inflammandum, sciamus ignem ab ipsis accendi, quo miserè perdetur. Hoc in Sennacherib impletum fuisse scimus. Exitus enim hæc vaticinia comprobauit, tametsi incredibilia omnino viderentur. Cæteris quoque qui eius tyranni facta imitabuntur, idem eucturum speremus: atque isto exemplo & aliis innumeris, nos in ærumnis & miseris nostris cõsolemur, quas certa liberatio & horrenda vltio de hostibus sequutura est.

13. AUDITE LONGINQVI. Hic præfatur Isaias, tanquam de re admodum seria sermonem facturus. Iubet enim attentos esse auditores: quod fieri solet ubi memorabile aliquod argumentum & insigne tractatur. Alloquitur autem & vicinos, qui oculati huius rei testes futuri erant, & remotissimos quoque populos, ad quos fama spargenda erat: ac si diceret, talem fore Dei potentiam, vt nõ paucis tantum aut vicinis innotescat: sed iis etiam qui magno aberunt locorum intervallo. Itaque splendidum, & singulare virtutis Dei specimen fore intelligit, quod terrore agitantur impii, qui prius in securitate sua torpebant ac si ab omni molestia vel incommodi periculo essent immunes.

14. EXPAVERUNT IN SATIONE PECCATORES. Possiet tamen quisquã obicere, non agi hic de re tanta, vt grandi illa præfatione opus esset, qua excitaret vnuersum orbẽ. an tanti erat momenti, metu percelli impios? Verum si quis diligentius expendat, reperiet non vulgare diuinæ potestatis specimen esse, cum impiis excutitur sua vecordia vt volentes nolentes sentiant Deum esse suum Iudicem, præsertim ubi ad Dei contemptum accessit hypocritis. Nã etsi profanos homines difficile est expergefacerè ubi velũ eorũ cordibus obductũ est: maior tamẽ in hypocritis est peruicacia qui Deum sibi obstrictum esse imaginantur. itaque videmus quasi amentia fascinatos, vt minas & terrores

Iob. 15. 35.
Psal. 7. 15.
Suprà 26.
17. cõ in frã
59. 4.

Psal. 7. 6. 8
Ibid. 57. 7

rores omnes contemnant, & rideant iudicia Dei, denique suauiter iocando eludant omnes prophetas, vt miraculi loco habendum sit, quòd ita reuētantes consternantur. Vnde lianas non immeritò contra eos excandescit. neque enim dubium est quin degeneres Iudæos perstringat dum exprimit nomen Sionis: quia sanctuarij vmbra debet se arcem inexpugnabilem tenere putabat. & certe, vt nuper dixi, maximè omnium essenturum ac superbiunt, qui obtendunt nomen Dei, & Ecclesiæ titulo gloriantur. **פסון**, vertunt Hypocritas: sed generalius etiam accipi potest pro perfidis detectoribus & omnino peruersis. Cùm ergo tamen scelerati essent, Deumque ipsium & Prophetas ludibrio habent, iudicem illis seuerum atque acerbum fore denūtiat, vt sibi in fallacis suis placere destināt. Additur etiam quoddam speciem humilitatis præ se ferens, vt clarius ostendat hypocritas qui ipse Verbo non parent, experientia tandem magistra sentire quàm terribile sit Dei iudicium. Ergo vbi ritus in flidorem denūti verus est, tunc fateri incipiunt totum suum robur paleā esse vel quiquillas. Quod ad verba spectat, quidā vertunt, Quis habitabit pro nobis ista, Ex nobis. Si legimus simpliciter Nobis, sic resolu potest, Quis se opponet igni, aut medium interponet, ne nos contingat flamma? Eòdem recidunt alia quoque interpretationes: sed in hoc variant interpretes, quòd nonnulli hæc accipiunt de Alysio Rege alii ad Deum referunt: quorum sententia me potius accedere iam ostendit. Nam et si Alysius veluti ignis fuit, qui tuo ardore terrā exuret, tamen aliquid longè atrocius exprime voluit Prophetam: cuius videlicet tormentum, quo exagitatur impius, contētiæ aculeos, qui retundi non possunt, inextinguibile scelerum incendium, quo cruciatus omnes superantur. nam quales se gerunt impij, talem eiga se Deum experiantur necesse est. Propterea proptum respectu Deus **IGNIS VRENS** vocatur: quemadmodū ex Mose percipere licet, ex quo Prophetæ (vt sæpius dictum est) doctrinam suam mutuauerunt: quem etiam Apostolus Hebræorum duodecimo sequitur est. Hanc expositionem Prophetæ ipse confirmat, docens quanam illius pauoris causa sit. Posset enim obici Deo nimia seueritas, quasi immodicè eos terreret: qui benignus & clemens pijs esse solet: impij verò teuetur unum ipsum & formidabilem experiantur. Putant nonnulli Prophetæ fuisse propositum, vt homines abiecta operum fiducia prostrati & humiliati contingerent ad Dei gratiam, reos omnes peragere: quasi diceret, Neminem nisi perfectè iustū stare ad tribunal Dei posse: idèoque esse omnes maledictos. At qui potius ex eorū periona & sentiu loquitur, qui antè substantiauerunt omnes minas: nunc eisdem trepidè interrogates inducit, Quis iam audebit prodire in Dei conspectum? Nam hæc lamentabilis querimonia eius quem nuper attigit pauoris indicium est, vbi sua fragilitatis conuicti præ dolore exclamant, Quis Dei presentia sustinebit? Cæterum quia Deo nihilominus obstrepunt quauis eiusmodi voces extorqueat ab inuitis, ideo Prophetæ vt cōpiciat improbos eorum latratus, respondet ex opposito, Deum non esse natura horribile, nec metum afferre hominibus: sed eorum culpa accedere, quia scelerum suorum conscientia, quam Dominus quietam esse non sinit, abstercentur.

Deut. 4. 24
& 9. 5.
Hebr. 12.
29

15 **AMBVLANS IN IUSTITIIS**) Nunc ergo melius exprimit quod iam attigimus, Non est fecur nimium rigor exprobrent Deo, qui eius irani prouocacōe clementiā eius procul repellunt. Atque ita reatu suo confictos ad penitentiam hortatur. Ostendit enim bene conuenire inter Deum & homines, si iustitiā sequi & colere vultis: si recti sint & studiosi, si puri sint à corruptis omnibus, & innocenter se gerant, cum proximis: sed cū omni vitiorum genere seateant, cū malitiæ, calumniis, auaritiæ, rapinis, aliisque sceleribus sint dediti, fieri nō posse quin Dominus eos profternat metu, ipsi se terribilè ostendens. In summa, Prophetæ consiliū est os obstruere impijs blateronibus, ne in suo exitio Deum in simulent iustitiæ: quandoquidem tota in ipsi culpa residet. Tergeri vando conantur damnationē effugere. At qui affirmat Prophetæ, Deum suis cultoribus semper esse propiciū, & hoc sensu vocari à Moise ignem, ne contēpti sit eius maiestas ac potētia: interim quisquis vero pietatis affectu ad eum accedet, re ipsa senturum nihil suauius vel amabilius esse eius presentia. Cū ergo serena facie Deus pijs affulgeat, recta conscientia tranquillam cum eo pacè cōpiciat. vnde sequitur suapte natura non esse formidabilem, sed prauitate nostra eò impelli. Præcipue autem ad hypocritas dirigitur hæc conicio, qui occultos suos fetores & nequitias obtegunt sal facii pietatis velo, Dei que nomine ad maiorem peccandi licentiā abutuntur. Iustitiā verò exemplis defendens, crassius eorum scelera coarguit. Enumerat autem præcipuas vitæ actiones quibus deprehenditur quales simus. Secundā enim Tabulam (vt aliis sepe) argit, qua experimentum capitur veræ pietatis nam vt igne probatur aurū, ita quali erga Deum simus animo cognoscitur ex cōmuni vitæ vsu, vbi mutuis officiis testāda est nostra probitas. Quod dicit, **AMBVLANS**, nota est vitæ meta phora, que trita est Scripturis cū agitur de instituto vitæ aut cōtinuo curiu. **IUSTITIAM** verò intelligit, nō integrā Legis obseruationē, sed a quitatē qua secunda Tabula continetur, ne quid aliud de iustitiā hic philosophandū existimem. postea detēdit ad præcipuas colēdæ rectitudinis partes. Et quia lingua præcipuum est homini membrū quo actiones suas exercet, eam locat in secūdo post iustitiā gradu. Nā qui eā cohibet à calumniis & maledicētia à fraude, periurio & mēdacijs. ne proximū suū vlla in re offēdat, **RECTA LOQVI** dicitur. Additur alia species **QUI ASPERNAT VR**, &c. Poterat quidem vno verbo dixisse, Qui pecuniā contēnit: sed crassius locutus est, seq; hominū ruditati accommodauit. quisquis enim cupidus est lucri, neque à rapina, neq; à turpi & nefario quaesta

Deut. 4.
24, & 9. 3.

abstinet, inopes & tenues vexat atque opprimit, nec ei quicquam aliud curæ est, quàm vt vndiquaque pecuniam, quo iure, quæue iniuria extorqueat. Longius deinde progreditur: nempe ad corruptelas omnis generis. **M**YNERA enim nominans quibus iudices corrumpuntur, cætera etiam cõprehendit. Nihil enim omnino est, quod ita hominum mœurs, rectumque iudiciũ peruertat. Ideo iubet **EXCVTERE MANVS**, vt significet quãtopere ab his abhorre oēs & religioſe abſtinere debeant: ne ſi nati ūmodo attigerint, vbi ſola contagione infecti ab æquo & iuſto deſectant. miræ enim iunt munerũ illecebræ, vt difficile ſit admodũ iudicibus puras ab his manus & integras ſeruare. Quid ergo de his iudicari poteſt, qui manus ſemper exportectas & paratas ad capiendũ, imò aducos vngues ad trahendũ habent: nequĩd modò: ſed metueticũ inſtar palã te ad quæſtũ prostituũt: quod minũ ſi cõtra eos Deus intolerabili vindictã fulmina? Tandem integritatis ſtudiũ in auribus quoque requirit. Ac per **SANGVINE** quidẽ homicidia & cædes intelligit: idẽ cõplectitur etiam ſceleftas conſpirationes omnis generis, ne aures ad eas audiedas parẽat: quò aſſenſum præbeamus. nec enim vult aures obſtrui ad pauperũ clamores, dũ iniurias ferũt & opprimũtur: ſed vult nos abhorreere ab impijs cõſilijs, quib⁹ improbi homines contra innoxios perniciẽ machinãtur, vt ne aures quidẽ ad eorũ ſermones accõmodemus, ne vilo modo nos ſolicitari ad malum pariamur. Poſtremò eandẽ in oculis puritatẽ exigit. Deniq; ſentus omnes continendos eſſe docet, ne improbis vilã aſſenſus ſignificationẽ præbeamus, ſi vhelmus irã Dei & horrible illud incendũ eſſugere, de quo antea loquutus eſt.

16 ILLE IN EXCELSIS.) Vt intelligant Iudæi iuſtas fuiſſe caſtigaciones quas inflaxerat Deus, & cum eo reconcilian ſtudent, benedictionẽ eius paratã eſſe dicit bonis & rectis, quales ſuperiore verũ deſcripti ſunt, nec quicquam periculi imminere, nec pertinetendũ illud incendium cuius meminit: quia tutiſſimo in loco ſtatuentur. Impijs contrã & iceleftis, maledicis, rapacibus & fraudulentis qui linguã, manus, aures, oculos ad ſcelerbis & flagitis abſtinere non poſſunt, ſi Deus aſperior ſit, nihil eſſe mirum: neque Deum illis eſſe iudicem quin ſimul carniſex ſit propria conſcientia. Hoc igitur vnicum eſſe remedium, ne extimeſcant Dei præſentiã, ſi in voluntario eius timore ſe continẽt. Per **EXCELSA** intelligit tutiſſimum locum & ab omni periculo immunẽ, quò nulla hoſtium vis peruadat: vt etiam continuo poſt ipſe facti declarat domiciliũ illis aſſignans in rupibus munitis. Tutã ſtationi addit copiam bonorum: acſi diceret, puris & integris Dei cultoribus nihil deſuturum, quia Deus non modò eos tutabitur vt præſtet incolumes ab omni noxia: ſed etiam quicquid ad tolerandã vitã pertinet largẽ ſuppeditabit. **PANIS** enim & **AQVA** nomine, ſignificat omnia quæ ad quotidianos vitæ vſus neceſſaria ſunt. **AQVAS** verò **FIDELES** poſtea promittit: quia etſi ad tempus abundant impii, poſtea eluriant: ſicuti penuriam & famem illis Deus minatur in Legge. Hoc idẽ ad panẽ refertur, quia commune eſt epithetum. acſi diceret, Viſtum fore certum pijs omnibus. Leonis enim fauelci vagantur: qui verò timent Deum non deſtinentur bono. Quã vt nã ual liberalis eſt Deus, non fatigatur benignẽ largiendo, & eius copias non exhaurit beneficiã. Cæteriũ, cum vaſiis periculis obnoxia ſit hominum vita, nec cibariorũ & victus copia ſufficit: ad nos tuendos, niſi Dominus nos defendat virtute ſua: deo præcipuẽ notandum quod an edixit, turã in quere locari pijs. Dominus enim paſtoris officio fungitur, nec tantũ alimenta ſuppeditat, ſed etiam ab impetu latronum, hoſtium, luporum, ſuos conſeruat: denique ſub tutela & fide ſua continet, ne quid adueſi patiantur. Cũ ergo accidit vt hoſtes nobis inſeſti ſint: cogitamus nos meritas de iceleribus noſtris penas dare noſque deſtiturõs auxilio Dei quòd eo indigni ſumus: quicquid enim malorum iuſtinemus, vitis noſtris imputari debet. Interea qui bene ſibi conſcii ſunt, ne putent ſe à Deo deſtitutos eſſe, ſed in extremum vitæ diem his promiſſis confident, quibus Dominus ſe, utiſſimum ſuis aſylum fore promittit. Nemo quidem adeò purus aut integer eſſe poteſt, vt iuſtrem conſpectũ Dei poſſit. nam ſi obſeruet Dominus iniquitates noſtras, vt inquit David, quis ſuſtinebit? Ergo mediator nobis opus eſt cuius interceſſione peccata noſtra nobis remittantur. neque hanc Scripturæ comunẽ doctrinã excludere voluit Propheta, ſed impios conſternare, quos mala cõſcientia extimulare atque inſectari non deſinit. Quod diligenter notandum eſt aduertus Papillarum doctores, qui huiusmodi locis, quibus comuniantur opera, ad deſtũ vendã fidei iuſtitiã abutuntur: acſi expiationem peccatorum, quam per ſacrificium Chriſti conſequimur, excludi oporteret.

17 REGEM IN DECORE.) Quauis Propheeta perſonã mutet, amen hic verſus cum ſuperiore coniungi debet: quia alloquitur ſynceros Dei cultores, quibus aliud etiam beneficium promittit: nempe quòd **REGEM IN DECORE SVO VIDE BUNT**. quæ promiſſio valde neceſſaria fuit ad ſuſtinendos prorũ animos rebus ira afflictijs. ad. óque deſperatis in Iudæã. Obieſſa enim Ieroſolyma, incluſo intra ciuitatẽ Rege, nei fidis adſtantibus conſiliarijs, leui populo tumultuante, omnibus denique ad ruinã ſpectantibus, nihil ipſi ſuper eſſe videbatur. Atqui regia poteſtas in familia Davidis ſingulare erat amoris Deipignus. Hinc igitur periculo occurrit Iſtaia, quia, tametſi Regem ſuum ſeruũ & ſqualore obſitum videat, ramen in priſtinã dignitatẽ & maiestatem ſuã reſtituetur. Primum notandum eſt, quã inãſtimabile Dei beneficium ſit tranquillũ habere Reipublicæ ſtatũ, & bonos Principes, qui ex fide & æquitate omnia adminiſtrant: Deus enim nobis præſtẽ ipſorum manu cum ergo non poſtrema ſi hæc felicitas, Propheeta hanc partem omittere noluit, felicem ſtatũ promittens Dei cultoribus. Interea obſeruantũ quòque eſt, regnum

Leu. 26. 19.
Deut 28 23
48.

2/Al. 130.3

regnū illud typū fuisse regni Christi, cuius Ezechias imaginem gessit. tenuis enim alioqui esse: hu^o promissionis fructus, nisi trāsitum ad Christum faceremus, ad quem hæc omnia referri debent. Ne quis me hic allegorias sequi putet, à quibus tum alienus, non simpliciter de Christo interpretor: sed quia non alibi quàm in Christo reperitur vibratilis illius regni firmitas, imago quam per se seiebat Ezechias, nos ad ipsum veluti manu ducit. Mihi ergo placet ab Ezechia ad Christum anagoge, ut quantus futurus sit eius decor, intelligamus. In summa, hic restitutione Ecclesiæ promittit Hæc. Eius restitutionis duo tunc membra, primum, ut Rex hic decore suo appareat; deinde, ut fines regni propagentur. Scimus autem adæ deformatam Christi ipse esse, ut conieptib^{us} his sit mundo, quod nihil appareat in eo decoris aut venustatis: sed maiestas eadem ipsius, magnificentia & decus compita erunt, florebit eius regnū, & longè latè que propagabitur: tamen si nunc omnia occupent impij, verò que Dei seruos opprimant, ut vestigium vix vllum habeant in quo pedem tutò tigrere possint, expectandus tamen firma ipse hic Rex noster, qui illustri & splendido in solio tandem sedebit, populūque tuum mirificè exornabit.

18 COR TVVM.) Iterum quid malorum impendat docentur fideles, ne ex inopinato tam duriter oppressi succubant. **Α**λι in præterito, ali in futuro vel tunc, quoniam hæc temporis commutatio apud Hebræos vitata est. Ego quia puto admoneri populū de propinquis malis potius quàm referri quæ antè pertulerat, futurum tēpus libenter retineo, quo etiam vitur Prophe^a, **Μ**Α-**Δ**ΙΤ ΑΒ ΙΤΥΚ. **Q**uærens autem **Υ**ΒΙ **Σ**ΚΡΙΒΑ? *μυστήρια*, refert eorum voces qui terrore expauesciti, in hunc modū exclamant: Vbi scriba: vbi appentor? ut vehementius ipsorum animos afficiat. Si cui abrup a videtur ista series orationis, quòd superius verū de Regis decore conacionatus nūc terrores proponit, mihi dubium non est quin Prophe^a per comparationem beneficiū Dei amplifi- cet, ut eū liberari fuerint pii, status sui conditionem magis æstimant. Obliviosi enim sunt homines, & maligni in æstimandis beneficiis Dei: nec quanta fuit eorum miseria reputant, postquàm mel erepti sunt. Eius ergo revocanda sunt in memoria misera & calamitosa temporā, quibus multa pertule- runt: ut magnitudinē beneficii à Deo præstati melius apprehendant. Obiervanda quoque alia ratio est cur populū de tali metu commoveri utile fuerit: ne scilicet audito regis splendore vacuitatē ab omni molestia sibi promitteret, sed paratus esset ad subeundas quaslibet ærummas & vexationes. Interea tributarius & obsequius tamen intelligeret Deo curæ esse regnum Iuda, atque liberatum iri è mambus tyrannorū. Est autē miserima hæc conditio, quā describit Prophe^a, populū libere cō- ditionis tyrannide ad eò immani oppressum esse, ut censatū omnes eius facultates: domus, prædia, familiæ, ierū describatur. Quam dura sit hæc servitus, ipsa experitur permulti nostris tēporib^{us}, quibus hoc olim iniunctum erat, dum ad minimum vique quadratè expendantur facultates: nec tan- tum certi redditus, sed etiā ipes quæ sit a stimatur: nec pecuniæ tantū & possessiones, sed etiam no- mina censentur: dū vestigialū novæ excogitantur rationes, nō solum in cibaria, sed in minima quæ- que: ad eò ut tyranni magnā ad se rapiant earum rerū partē, quibus misera plbs carere non potest. nec tamen his miseris hominū in violentia, libido & protervia castigatur. Quid accider eum libe- ri ac immunes erunt: pōne malorū omnium oblitū & beneficii Dei immemores, effrenatius in omnē luxū & libidinē ferentur? Non frustra igitur Prophe^a miserū illum populū statū ob oculos propo- nit, ne inde eripit laiciari, sed agnoscatur liberatorē iuum: cumq; toto animo cōplectatur. Locū hunc à Paulo 1 ad Cor 1. cap citari fallō puratur: quia corruper sententiam Prophe^{tæ}, & verba aliò torque

1. Cor. 1.20

ret. ac tantū decepti in Scribæ nomine quod hic pro Doctore non capitur. **Σ**ΚΡΙΒΑ enim vo- cat eū qui capita, familias, prædia, domos describat: deniq; apud quē libri census erant. **Α**ΠΕ-**Ν**-**Σ**ΟΡΕΜ intelligit eum qui recipiebat: centum: is enim appendebat pecuniā quæ soluebat: cuiusmo- di munere funguntur hodie Quæstores. Molestissimum verò & odiosissimū genus hominū addit, **Δ**Ε**Σ**Κ**Ρ**Ι**Τ**Ο**Σ** **Τ**Υ**Ρ**Ε**Τ**Ι**Μ**Υ, id est, adū insigniorū. hi enim inquit sit ac perlustrat singulorū domos, ut qui locupletiores sint, intelligat: quò maiorē pecuniā exigere possint. His, inquit, velut can- nibus venaticis uti solent tyranni ad scētāda numerorū v. stigia, ut præter communia tributa extra- ordinariū aliquid exigatur. Adventū cuiusmodi hominū populū tristissimū esse dubiū non est: nec enim desinunt, donec succū eius & sanguinē vniuersum luxerint. Si cui Regis ipse minus intel- ligere malit, quorū partes erāt domos muris vrbis vicinas diruere. fruatur iuolentū. Mihi probabi- le est Prophe^{tā} de exactorib^{us} loqui, quos victores imperii stabilēdi cautū præficiūt deivētis gētib^{us}.

19 **Π**Ο**Υ** **Λ**Υ**Μ** **Τ**ΡΕ**Μ**.) Alii **Ρ**οβυστū vertunt: alii Impudentē. sed dubium nō est, quin trul- culentiū Assyriorum notare velit, quod postea declarat eūm ait nullā cum iis communicationē fore, quoniam diuersa lingua vrebatur. Nihil enim est quo magis homines ad misericordiam fleantur, quàm cōmunicatio sermonis, qua miseras suas aliis exponunt. Hæc vbi deest, nulla concilian- dorū animorū ratio iniri potest: alii alius sunt barbari: nec plus ab iis obtineri potest, quàm si cum feris aut belluis negotium esset. Itaque Prophe^a miserū illum populū statū amplificat, ut è diuerso ostendat quā si fuerit beneficium Dei, eximi à tanto metu. Sicuri alibi Spiritus gratiam Dei com- mendat, quòd servatus fuerit in Ægypto populus, cum gentis illius linguam non intelligeret.

Psal. 81.6

20 **Α**Σ**Π**Ι**Κ**Ε **Σ**Ι**Ο**Ν**Ε**Μ.) Nonnulli in vocatiuo legunt, O Sion: sed præstat in accusatiuo le- gere. Adducit verò promissionem quæ multum apud pios omnes valere debet, de restitutione Ec-

A. iij.

elefiæ, qua euerfa vel collapfa nulla illis opabilis eft prosperitas. Sic autem reftituendam eſſe Eccleſiam docet, vt rem quaſi prætentem ob oculos ponat, quãuis de re futura loquatur: quòd ſcilicet plus efficacitæ habeat hæc oratio, perinde acſi diceret, Iterum Sionem inſtauram, & Ieroſolymam florentem videbis. Tametsi diruta & diſſipata cernant omnia atque deſerent de ſalute ipſius, tranquilla tamen & ſtabilis in ea habitatio deplorabãt pii cum Babylone captiui tenerentur, quãt exulando vnde potiſſimum æſtimanda ſit inſtauratio Sionis, quòd ſcilicet illic conueniret populus ad audiendam Legem, ad confirmandum fœdus Domini, ad inuocationem nominis ipſius, ad ſacrificia peragenda. His quum populus careret, diſſipatus ac ferè perditus erat, quaſi ſeuicntus à capite ſuo, atq; omnino deſtitutus. Ideo nihil tam deplorabãt pii cum Babylone captiui tenerentur, quãt exulando à patria, bonis ſimul illis priuatos eſſe. atque hanc præcipuam fuiſſe piorum omnium querimoniam ſatis ex plerique locis apparet. SIONEM verò CIVITATEM appellat, quòd

Pſal. 137. 5.

1. Regg. 8. 1.

intima eſſet ciuitas, quæ etiam Dauidis vocabatur. amplior erat & alius Ieroſolymæ circuius: nã duplex murus fuit, vt alio loco diximus: idque plerique vbiſus vſu venit. Hic notandum eſt, reſtitutionem Eccleſiæ præcipuum omnium bonorum & vnicè exoptandum: cætera omnia quãuis abundantiffima, nihil eſſe, ſi hoc vnum deſit: cõtrã, miſeros nos eſſe non poſſe, quando Ieroſolyma, id eſt, Eccleſia florebit. Tunc autem reſtituitur ac floret, quum Deus præſidet noſtris conuentibus, & nomine eius aggregati, ipſi adhæremus. Impii quidem obtendunt Dei nomen, quaſi ſub eius auspiciis eum conueniant: ſed inanis eſt larua, quòd animo lãge abſint, nec quicquã ipſo duce aggredia ur. Ad hæc fidelibus qui diu vacillaucrãt inter multas trepidationes, dicit ſecurã & trãquilla fore habitationẽ in Eccleſia Dei. Cuius pacis tametsi guſtũ aliquem Deus populo dedit ſub Ezechia, cõplementum tamen non niſi in Chriſto fuit exhibitum: non quòd filius Dei quietum ab eo tempore domicilium fuerit in mundo, ſicuti hodie hæc tranquillitas abicondita eſt in vagi & inſtabiles huc atque illic erramus, var. ſiquæ tempeſtatibus & procellis agitatur, innumeros inuadunt hoſtes, variãq; nobis prælia ſuſtinenta ſunt, vt vix momento vilo quietiamus. Ergo non promittitur cuiſmodi tranquillitas quæ carnis noſtræ ſenſibus apprehendi poſſit: ſed ad inſanos animi ſentus veniendum Spiritu Dei reformatos, ſicuti ipſa fruamur, quæ nullo humano ingenio apprehendi poſſet. Omnem enim, vt ait Paulus, ſentum exuperat. eã haud dubiè largietur nobis Dominus, ſi in Eccleſia maneamus. His porro ſimilitudinibus TABERNACULI & PAXILLORVM, Eccleſiæ conditionem verè deſcribit. Potuiſſe enim vocare urbem bene fundaram, ſed tabernaculum dicit: cuius ea eſt natura vt ſit: im aliò tranſferri poſſit: vt quaſi inſtabilem atque variis mutationibus obnoxium Eccleſiæ ſit: im iudicemus, ſciamus tamen moueri aut labefactari non poſſe. nam aduertus turbines ac tempeſtates, aduertus omnes hoſtium impetus, præter rei naturam & apprehenſionem ingenii noſtri perſtat. Hæc duo, quæ videntur inter ſe pugnare, ſola fides coniungit, In tabernaculo quã in munitiſſimis quibusque arcibus magis firmam ſtationem eſſe. Quo etiam egypteo contra tentationes vtendum eſt, quæ alioqui facile fidem noſtram diruerent, quones Eccleſiam videmus nõ modò fluctuare, ſed quaſi impetuoiè raptari huc & illuc. Quis enim in illa turbulenta agitatioe diceret tutum eſſe habitaculum? Sed quia ſuos Deus non vult penitus in terra delixos eſſe, quò magis pendente à ſe vno, tutela quam nobis promittit pro centum & mille futuris habenda eſt.

Phil. 4. 7.

21 QVONIAM ILLIC FORTIS) Dux particula עַל־כֵּן ſæpe duplicem affirmationem valens, ſed hîc cauſæ redditiõ eſt: ac commodè etiam vertere liceret. Quia ſi. Sed libetè retineo quod diſtinctius eſt. Propheta autem cauſam aſſignat cur Eccleſia, quæ ſimilis mobili tentorio videtur, ſtabilitate ſuperet optimè fundatas vrbes: nempe quia Dominus in medio eius eſt: quem admodum etiam dicitur Pſal. 46. propterea non commouebitur. Quòd ſi Eccleſiam ſeparemus à Deo, ſtatim abſque alieno impulſu concideret, conſtat enim ex hominibus tantum, quibus nihil imbecillius eſt aut magis caducum. Vbi verò Deus habitat nobiſcum, ſuſtinet ac ſociet quod natura infirmũ erat, nobiſque eſt inſtar munitiſſimæ areis, ampliſſimæ ſollæ vallorum & fluminum vbi bẽ omni ex parte eîgentium. Alludit autem ad ſitum vrbis Ieroſolymæ, cuius riuitus tantum exiguus erat, non amplius flumi & rapidi, quales Babyloni & aliis ciuitatibus. nam populum alibi vnica Dei virtute contentum quiete ſolui, ne largos illos flumines appetere. acſi dicere, inuictum robur noſtrum fore, ſi Deus nobis præſideat: quia eo tutore & præſide ſatis ſuperque muniti erimus NON TRANSIBIT NAVIS. Hoc incõmodi habent magni amnes, quòd aditũ hoſtibus præbere poſſint, vt ad nos propius quã expedit nauibus accedãt. Ita ſæpiſſimè nocet, quòd admodum iuuare videtur, Dominũ autẽ te ita PRO FLUVIO futurũ dicit vt nullũ tale incõmodũ metuendũ ſit, nec hoſtibus præat aditus. Dux verò nauũ ſpecies enumerat, longas & onerarias, vt hoſtes modis omnibus prohibeãt. ſi in offedat. Viſiſſima hinc doctrina colligenda eſt, Non eſſe petendam aliũde ſalutis fiduciã quã ab vno Deo, ac fruſtra cumulari varia præſidia, quæ inania, imò pernicioſa nobis futura ſunt, ſi ipſo caream.

Supra 8. 6.

22 QVONIAM Ichoua Iudex.) Definit iam Propheta quomodo Deus reſideat in Eccleſia: nempe, quòd illic colitur & agnoſcitur vt Iudex, Legiſſator & Rex. nam qui Deo parent ſeque ipſi tanquam Regi ſubiiciunt, experient ipſum præſidem ſalutis ſuæ: qui verò eius nomine falid gloriantur, fruſtra eum ſibi aſſurum ſperant. Tantum nos ſubiiciamus eius imperio, audiamus eius vocẽ, & pareamus: ipſe viciniſſimè patronũ & fideliffimũ cuſtodẽ præſtat. Sed cum ſpernimus eius vocẽ, ac Verbo ſolumus immorigeri, minimè profectò mirũ eſt nos in periculo deſtitui ab ipſo ac deſerti.

deseri. Hinc etiam notandum est, quæ vera sit Ecclesia Dei, quæ scilicet Legislatorem ipsum ac Regem agnoscit. Quæ fronte igitur Papistæ audent iactare Ecclesiam Dei, cum legitimam eius administrationem, qualis per Moysen, Prophetas, & Christum instituta est, recipiant, atque eius loca fimenta & nundinationis fœdas substituunt? Exercent crudelē tyrannidem in conscientias, eripiuntque omni libertate qua nos Christus donauit, miserè diuexant animas atque in exitum ducunt. atque solus est Dei conscientis dominari, cum solus sit Legislator & Iudex, non quæ solus Verbo suo regere & moderari debeat. Coniungit autē hic tres voces, IVDICIS, LEGISLATORIS, REGIS: quòd res sit admodum seria, nec negligenter præteriri debeat. Si ergo panamur nos ab ipsius Verbo regi, nunquam deerit nobis, atque hæc vnica salutis obtinendæ ratio est.

Ic. 4. 12.

23 LAXATI SUNT FUNES) Conuertit sermonem suum ad Assyrios, iub quorum persona omnes etiam Ecclesiæ hostes alloquitur. Postquam enim firmitatem Ecclesiæ promisit quæ nunquam vacillet, perstringit stultam confidentiam quatuorcent impiorum ac si profundissimis radicibus cœtrum terræ attingerent. Quauis ergo fundatissimas esse opes suas imaginentur, dum inebriat prospera fortuna, prædicat subitam illis ruinam instare, quia manu Dei non iustinentur. Persequitur autem forma similitudinem quæ in iudicio erat. Dixerat enim Ecclesiam similem esse loco munito & circumdato fluminis amplissimis, per quos hostibus accessus non pateat, nunc impiorum statum nauibus comparat: quo significat eos solidum fundamentum non habere, tamen si formidabiles se præbeant, ardeant inania, & ferociter sæuiant, nec quinquam eorum furori resistere posse videatur. Tamen si igitur naues eis longæ & onerariæ sint, quibus longissimè disiunctas regiones quodammodo coniungunt, terræque & maris impetum obuiant, nihil tamen diuturni aut firmi apud ipsos poterit Dominus eorum naues, abruptisque fimbis & malis, eodem naufragio ipsos inuoluet. Ne igitur eorum violentia & audacia terreamur, sed Domini diem expectemus, quo furorem ipsorum & violentiam in eorum capita conuertet.

24 ET NON DICET) Propheta iterum ad Ecclesiam reuertitur, nam quòd exitium Assyriis minatus est, hoc etiam ad piorum consolationem pertinebat: quandoquidem non aliter salua maneret Ecclesia, nisi pro hostium qui vniuersè eam infestant iniuriis, Deus eorum patrocinium opponeret. Ergo ubi breuiter attigit, reprobos omnes qui filiis Dei molesti sunt, diruptum iri, merito argumentum suum prosequitur, Deum nihil omitturum quo piorum salutem promoueat. Cuius ergo Ecclesiæ liberos ab incommodis omnibus fore dicit, quia Deo propicio feliciter habeant. Posterior enim pars verus exægetica est: quia ostendit tunc demum nihil ob stare quin vigeant inter nos Dei benedictiones, ubi nobis remissa sunt peccata. Vnde etiam colligimus quicquid miseriarum nobis incumbit, non manare ex alio fonte quàm ex peccatis nostris. Alioqui ratio quam reddit, remotior ac minus propria videri posset, sed principium illud statuendum est: quæcunque nobis Deus infligit mala, totidem esse signa iræ eius, vnde sequitur, reatu tublato, nihil aliud restare quàm vt Deus benignè quicquid opus est largiendo nos paterno sinu foueat. Quare si cupimus à malis eripi hunc ordinem teneri cœueni, vt primùm reconciliari Deo quæramus. Cauta enim sublata faciliè effectus tolleretur. Sed cum præpostera sint nostra desideria, & tantùm de penis solliciti conuincamur ad radicem malorum, nullam eorum alleuationem nobis afferri mirum non est. Falluntur ergo, qui cum sibi placeant in vitis suis, malorum vacui & immunes esse volunt. quòd si nihil aduersi patiantur, tamen miseri esse non desinent, nec verò tranquilli animo esse poterunt, quando ipsos seculum conscientia persequetur. In hoc igitur consistit vera felicitas, si veniam à Deo adepti, quæcunque ex eius manu percipimus beneficia ex animo sentimus fructus esse paterni eius fauoris. Dicamus præterea non aliter posse nos Deo placere, vt nos pro filis centere dignetur, nisi cum peccata impurare desinit. Sola igitur gratuita reconciliatio Deum nobis placat, & eius beneficentiam ad nos sternit. Quòd autem nunquam cernitur ista à malis immunitas, id promissioni fidem non abrogat, quia abunde sufficit fidelibus hoc in malis solatium, etiam dum castigantur manu Dei dilectos nihilominus esse filios. Quatenus enim regeneriti sunt eius Spiritu, benedictionem gestare incipiunt quæ integra vigeat ante lapsum Adæ. Quia autem multis peccatis onerantur, auidua purgatione indigent. Sed interea pœnas temperat Deus eorum infirmitati indulgens, & eorum salutem se consulere demonstrans, dolorem si non abolet in totum, mitigat tamen ac lenit. Ideo non absre Propheta à communibus miseris, quatenus sunt Dei maledictiones, eximit Ecclesiam. Vnde etiam apparet quàm puerilis sit distinctio Papistarū de inani culpe remissione: ac si Dei iudicio satis faciendum esset. Atqui longè aliter docent Prophetæ, quæmadmodum ex variis locis colligere prompti est. Quòd si hic tantum locus extaret, quid apertius dici potest, quàm cessare languores, quia remissa est iniquitas? Certè tantumdem hoc valet, ac si dictum esset, cessare pœnam eò quòd remissa sit culpa. Verum quidem est, quauis placatus sit Deus, interdum pœnam infligere fidelibus, nempe vt paterna castigatione melius eos in futurum erudiat, non autem vt vindictam exigat, ac si dimidia tantum ex parte reconciliatus foret. Papistæ verò pœnas satisfactorias esse volunt, quarum compensatione quodammodo se redimat peccator, reatumque suum aboleat. Quod ex diametro pugnat cum gratuita venia. Ita concidunt putrida eorum fimenta tam de satisfactoriis, quàm de igne purgatorio. Notatu etiam dignum est quòd soli Ecclē,

fix eius hoc privilegio ornatur: quia extra corpus Christi & piorum societatem nulla cum Deo reconciliatio speranda est. Vnde profitemur in simbolo nos credere Ecclesiam catholicam, Remissionem peccatorum. quia sicuti non alios complectitur amore suo Deus nisi quos cenet inter vniuersi filii membra, sic non vltra eius corpus extendit gratiam iustitiæ imputationem. vnde sequitur, extraneis qui se ab Ecclesia disungunt, nihil restare nisi vt in sua maledictione putrescant. Quare & dicteisio ab Ecclesia aperta est æternæ salutis abnegatio.

CAPVT XXXIIII.

- 1 **A**ccedite gentes ad audiendum, & populi attendite. Audiat terra, & plenitudo eius: orbis, & cuncta germina eius.
- 2 Quia indignatio est Iehouæ super omnes gentes, & furor super omnem exercitum earum: vastauit eas, tradidit eas in mactationem.
- 3 Interfecti earum abiciuntur, & e cadaveribus eorum ascendit factor earum, ac liquefuit montes præ sanguine eorum.
- 4 Et tabescent omnes exercitus caelorum, & complicabuntur vt liber. Cæli & omnes exercitus eorum defluent, sicut defluit folium e vite, & sicut defluit ex ficu.
- 5 Quoniam inebriatus est in cælis gladius meus: Ecce super AEdom descendet, super populum, inquam, anathematis mei in iudicium.
- 6 Gladius Iehouæ impletus est sanguine, impius, quatus est ab adipe: sanguine, inquam, agnorum & hircorum: adipe renum arictum. Quoniam v. Etima Iehouæ in Bozra, & mactatio magna in terra AEdom.
- 7 Et descendunt unicornes cum eis, & iuueni cum tauris: & inebriabitur terra eorum sanguine, & puluis adipe impinguabitur.
- 8 Quoniam dies ultionis Iehouæ, annus retributionum in causam Sion.
- 9 Et conuertentur flumina eius in picem, & puluis eius in sulphur: eritque terra eius in picem ardentem.
- 10 Noctu & die non exinguetur, perpetuo ascendet fumus eius: à generatione in generationem deuastabitur, perpetuis æternitatibus nemo transibit per eam.
- 11 Itaque accipiet eam in possessionem pelicanus & vlula: noctua & coruus habitabunt in ea: extendetque super eam funiculum manitatis & lapides perpendiculares vanitatis.
- 12 Nobiles eius sine regno vacabunt: & cuncti principes eius erunt nihilum.
- 13 Proferet in palatiis eius spinas, & vrticam, & carduum in arcibus eius: eritque habitaculum draconum, & mansio pullis struthionis.
- 14 Et occurrent bestie syluestres satyris, & stryx ad socium suum vociferabitur: etiam Lamia ibi pernoctabit, inuenietque sibi mansionem quietam.
- 15 Vlula faciet ibi nidum, & incubabit & excludet, & congregabit in umbra eius: quinetiam vultures ibi congregabuntur, vnaqueque cum socia sua.
- 16 Sascitamini ex libro Iehouæ, & legite, nunquid vnum ex illis fuerit subtractum. Nihilum socie sue deerit: quoniam os eius præcepit, & spiritus eius congregauit eas.
- 17 Et ipse proiecit eis sortem, & manus eius diuisit illis in perpetuum, quasi per funiculum. Ideo hereditabunt eam, in generationem & generacionem illic habitabunt.

ACCEDITE GENTES) Hactenus Propheta consolari voleas Dei filios quasi in medio ipsorum concionatus est: nunc ad Gentes conuertens sermonem idem argumentum, diuersa tamen ratione, prosequitur. nam cum prius ostendit Dominum Cap. 33. 5. 6
 eam populi sui curam gerere, vt eius seruandi rationem inueniam, nunc etiam adiungit quod antea sepe vidimus, vbi ad tempus passus fuerit vexari ab improbis, vindicem tandem fore. Idem igitur argumentum contexit, sed alio genere consolationis: quia dicitur quàm grauem tunc patitur sit Deus vltionem de impijs qui populum suum læcesserint. Quò verò magis excitet ipsos, hoc exordio exclamat veluti conuocaturus gētes pro officio præconis ad Dei tribunal. Sic enim impiorum torporem excuti oportebat, qui in otio & rebus prosperis minas omnes contemnunt, nec Deum vltorem scelerum suorum fore existimant. Quamquam in hac vehementia rationem potius habet Ecclesiæ, quoniam alioqui verba absurda absque profectu protulisset. Alloquitur autem Idumæos qui hæc iudicia securè contempserunt et antea quoque aduersus ipsos cælum & terram contestatur. nam iudicium ad eò conspicuum & illustre fore dicit, vt non tantum populus omnibus, sed mutis quoque creaturis pateat. Atque hic vltimatus Prophetis mos est, ad mutas, scilicet, creaturas prouocare, cum homines quauis ratione & intelligentia præditi stupent, quemadmodum prius cap. 1. vidimus. Deut. 32. 1. Supra 1. 2.

2 NAM INDIGNATIO IEHOVAE SVPER OMNES GENTES.) Gentes haud dubiè intelligit quæ Iudæis infestæ & simul vicinæ erant. nam cum varii Iudæos populi vndiquaque cingerent, tot ferè ipsis fuerunt hostes, quorū vicini. Et si autem aliæ erant odii causæ, sicuti æmulatione diuersa tamen religio rabiem eorum maximè accendit, qui indignè forebant suas superstitiones damnari. Quo maior ratio fuit cur Deus iudicem te & vltorem fore promitteret. Addit, SVPER OMNEM EXERCITVM, quòd pauci numero essent Iudæi, si quis eos cum reliquis gentibus comparasset. Quauis ergo sua multitudine superbirent gentes, & Iudæorum paucitatem despectui haberent, facile tamen Deo fore affirmat eas comminueri ac conterere, vt pusillum gregem suum, cuius custos est, conferuet. At tamen si de rebus futuris loquatur, tamen præterito vii voluit, vt in rem præsentem adduceret, qui rebus aduersis obruti iacebant. Neque enim hæc, vt nuper attigi, ob Idumæos prædixit, apud quos nullus erat huc doctrinæ locus, sed in gratiam piorum, quos consolari volebat, quòd miserè ab hostibus vexati essent.

3 INTERFECTI EARVM ABICIENTVR.) Hac circumstantia ingentem fore cladem docet: quia si pauci sint interfecit terra conduntur. vbi verò tanta multitudo in vnum contracta est vt superstitæ ad sepeliendum non sufficiant, nulla humani cura est, idèoque cadauerum fetore contumputur aer. Vnde apparet ad sternendos innumeros exercitus Deum satis valida potentia esse instructum. Fortè etiam iudicium Dei exaggerare voluit Propheta, quia ad eadem gentium ignominia & dedecus accederet, vt sepulchri honore & officio careant. Alia quoque figura amplificat magnitudinem stragis, quia DEFLEVT SANGVIS EX MONTIBVS, ac si liquecerent ipsi montes: vt cū aquæ ex magnis imbribus violèter currētes terrā vnà secū deuoluunt. Hoc etiam modo nullū fore persequi docet, quia per montes ipsos grassabitur non secus atque in conspectu gladii iuuitia.

4 TABESCENT.) Hyperbolica oratione vitur Iliæ: sicuti alijs etiam Prophetis vltimarum est: nempe vt horrorem illum iudicij Dei amplifcet, tardòsque & hebetes animos hominum percussat. frigeret enim alioqui sermo ipsius, parumque apud homines securos proficeret. Addit igitur SIDERA quoque ipsa in cuiusmodi strage tractura nigredinem acsi contabescerent, quò magis luctuosam eladem illam fore ostendat. quemadmodum tenebroso & turbulento cælo nubes cõuolui, Sol & stellæ pallere, & quasi deficere, superaque illa omnia nutare & ruinam moliri videntur: sic eo tempore idem euenturum, pienâque tristitiam luctus omnia fore significat. Hæc autem ad hominum sensum referri debent. cælum enim loco suo non mouetur, sed cum Dominus eius suæ signa profert, ita terremur, ac si Dominus cælum contraheret aut deiceret: non quòd tale quicquam cælo contingat, sed homines securos alioquitur, quos ita compellari oportuit, ne rem leuem aut ridiculam esse existimarent. Tactus vos confirmabit pavor, vt cælum in capita vestra ruere vobis videatur. Hæc iusta est fœcordie merces, vt vmbra suam metuant impij qui nullo tanguntur Dei timore, & ad strepitum folij cadentis non secus expauescant quàm si Sol è cælo caderet. Simul tamè notatur terribilis rerum mutatio quæ sursum & deorsum omnia conturbet.

5 QUONIAM INEBRIATVS EST IN COELO.) Sanguinolentum Domini gladium esse dicit, quemadmodum cædis multis editis gladii cruore madent. & quò plus ponderis habeat oratio, Dominum loquentem introducit. Sed cur id IN COELO esse dicit? nec enim Deus euocat in cælum homines, vt pœnas de ipsis sumat: sed iudicia sua mundo & quidem per manū hominum conspicua facit: nempe Propheta hic respicit decretum arcanum Dei, quo constituit & sancit omnia, priusquam exequatur: nec intelligit de actu ipsò, sed vaticinij efficaciam commendat, quòd immutabili Dei consilio certus effectus constat: vt quauis sibi indulgeant impij, atque impunè grassentur, Dominum tamen in cælo quæstionem de ipsorum sceleribus habere intelligant: fideles, & quauis alta pace fruantur illi, gladium tamen quo cædendi sunt, iam in conspectu Dei sanguinolentum esse, cum pœnas de iis sumere constituit. quemadmodum Sodoma iam ar- Gen. 18. 20

debat coram Deo, cum se vino & cibis ingurgitaret, atque indulgeret libidini suis: ita de reliquis impiis dicendum est, qui dum vacant deliciis, maectationi Dei addicti tenentur. Proinde non est quod hæreamus in præfenti rerum statu, dum impios prosperis rebus frui, omniâque ex animi voto agere videmus. quauis nemo sit illis molestus, tamen ab interitu haud longè abijunt, cum infernum sibi & aduertum Deum habent. Statim verò diuertè Idumæos nominat, qui infesti erant populo Dei, tanetsi necessitudine sanguinis coniuncti, eadèmq; religionis nota insigniti essent. Erant enim, vt alibi dictum est, posteri Esau, originèmq; ab Abrahamo ducebant. Vt hodie nullos capitaliores Papistis habemus hostes, qui eodem nobiscù Baptismo insigniti, Christum etiam profitentur, nos tamen rabidè interficiunt, prorsùsque deletos vellent, quòd eorum superstitiones & idolorum cultum damnemus. tales erant Idumæi, idèò que ipsos ex toto hostium numero potissimum delegit. POPVLYM ANATHEMATIS vocans, quam protulit sententiã confirmat: quia frustra interitum, cui iam destinati sunt ac deuoti, effugere tentarent. Nam hac voce cœlesti decreto iam perditos esse denuntiat: ac si iam segregati & excisi essent è numero viuorum. & ne immeritò id Deus esse videtur, addit, IN IVDICIUM. nihil enim promptius est hominibus, quàm Deum sæuitiæ insimulare: ac maior pars ipsum iustum iudicem, præsertim vbi durius castigat, agnoscere ægrè sustinet. Quamobrem æquum eius iudicium esse demonstrat Isaias, vbi nihil crudeliter aut nimis seuerè admittitur.

6 GLADIVS IEHOVAE.) Prosequitur eandem sententiã: sed alia descriptione quæ ad amplificationè non parum facit: vt scilicet impiis torporè excuiat, qui omnem doctrinam ridere atque eludere solent: sicuti prius annotauimus. Propterea iudicia Dei tanquam viua pictura describi necesse est, quæ non modò stupidos eorum animos pectellat, sed pios animet sancta fiducia, dum intelligunt superba contumacia nihil proficere hostes suos, quin trahantur pecudum instar ad eadè simulac Deo vitum fuerit. Hanc verò comparat SACRIFICIIS: quia vt immolantur victimæ ad cultum & honorem Dei: sic etiam exitum huius populi in gloria Dei cessurum sit. Atque hic confirmat quod prius de iudicio dictum est: nam cum iudicia tua exieret Dominus, illustratur eius gloria: & homines ipsum reuerentur ac reformidant. vt meritiò imperium perditio sacrificiis comparatur, quæ ad cultum eius pertinebant. Sacrificiorum quidem aspectum non aded tuauum & iucundum fuisse certum est: vbi fœda carnificina, eruo madens, fumi graue olentia homines abstertere poterat. In his tamen resfulgebat honor Dei: sic etiam hæc strages aspectu deformis fuit, & ad conciliandam gratiam minimè aptatè: vt fideles Dei nomen hac in parte tantuificent, at tollere iubetur in cœlum oculos: quia Deus tales pœnas exequendo altaria sibi erigit maectandis sacrificiis. Quia enim illi iniustè Ecclesiã Dei afflaxerunt, omniq; humanitatis oblitii filios Dei crudeliter tractarunt, in eorum sanguine pronuntiat Isaias offerri sacrificium boni odoris, Deoque gratissimum, quia iudicium suum exequitur. AGNORVM & HIRCORVM nomine metaphorice designat populum qui maectandus erat, & ad diuersas hostiarum species alludens omnes comprehendit tam plebeios quàm magnates: vt significet Dominum ira sumpturum pœnas de hostibus, vt nemo, qualiscunq; que sit, eximatur. BORA verò primariam urbem & veluti caput gentis nominat, in qua erit præcipua cædes: deinde regionem AEDOM subiungit, per quam vniuersam peruagabitur etiam hæc clades.

7 ET DESCENDENT.) Cohæret hic versus cum proximo. nihil enim subiicit noui, sed pergit in eadem figura, amplificans quod dixerat de arenibus & hircis: quibus non modò addit iuencos, sed etiam feras & syluestres bestias. Summa est, præciam fore Dei vindictam vt nulli vel ætati vel ordini pareat, truculentos etiam gigantes cum inani tua feritate iugulandos obiciat: quemadmodum si quis promiscuè sacrificium pararet ex quouis animalium genere. Neque absurdum videri debet, quòd agni sicuti bestias miscantur: quia non commendatur agnorum nomine simplicitas vel innocentia: sed per comparationem ita vocantur tenues & plebei, quos sua conditio sub aliqua modesta specie continuit. Esti autem ita hostiliter pallim grassari durum videtur: Sacrifici tamen voce asserit sibi iustitiæ laudem. Et certè vbi ad eius examen ventum fuerit, nemo reperietur extra culpã: vt meritò sine exceptione fuditus omnes perdat. Talis exitus reprobos omnes manet, qui sponte consecrare se Deo abnuunt: vt profanis manibus molentur. אֲבִירִים, nonnulli P[sa]. 50. 13. pro Robustis accipiunt: malui eos sequi qui Tauros exponunt, quemadmodum etiam P[sa]. 50. accipitur: tametsi hic figuratè Tauros nominat, eos qui prævalent viribus & potentia.

8 QVIA DIES VLTIONIS.) Hic versus cum prioribus iungi debet. Finem enim notat cur Dominus ira seuerus sit erga Idumæos: nempe, quòd vlcisci populum suum & causam ipsius tueri velit. Nisi igitur accederet ista causæ redditio, superiora obscure esse possent vel frigida. Vaga enim esset quedam notitia, nisi obseruaremus Deum vlciscendo impios, testari amorem suum & sollicitudinem quam assidue gerit pro suis conseruandis. Quod autem de Idumæis dictum est, ad vniuersos Ecclesiæ hostes extendi certum est, quandoquidem sub vna specie totum genus complexus est Propheta: idèò que hac consolatione animos nostros in rebus aduersis erigi, & sustineri iniurias nostras, venturas tamen in rationem coram Deo, qui sibi has partes non frustra vendicat. Neque enim solùm intelligit Propheta in eius manu esse pœnas exigere de improbis, quoties

vitem fuerit, sed ideo regnare in celo, vt omnem iniustitiam suo tempore puniat. Sed notandæ sunt voces DIEI & ANNI quibus admonet non dormire in celo Deū, quantisper dissimulat, sed vindictam differre in tempus opportunum: vt interea fideles animas suas possideant in patientia, sicut antequam *Luc. 21. 19* ipsum pro incomprehensibili sua sapientia moderari.

9 ET CONVERTENTUR.) Quæ nunc subiungit Propheta, nihil noui continet, sed vastitatem hanc plenius describit. Expositum prius cur viuis istis peccatis Propheta iudicia Dei proponat, vt scilicet adducant homines in rem præsentem, eaque agnoscere cogant que oculos ipsorum & mentes effugiant: aut etiam conspecta & apprehensa statim obliuiscuntur. Sed præterea notandum est, Prophetas de rebus abstrusis atque absconditis loquos esse, & quæ vulgò incredibiles videbantur. Nam hæc temere à Prophetis factari, per multi existimabant. Oportuit ergo multas adhiberi confirmationes, qualibus & hic & aliis locis vitur. Itaque horrendam mutationem significat, qua vniuersa Idumææ facies deleatur. Cæterum, alludit ad excidium Sodomæ & Gomorihæ: quæ ratio satis vilitas est Prophetis. In eo enim, vt monet Iudas, perpetuam imaginem habemus iræ Dei in reprobos, nec frustra ipsum Prophetam in memoriam reuocant, vt omnes discant timere iudicia Dei. Atque eodem pertinet quod subiicit: *Gen. 19. 24. Ind. 7*

10 NOCTV ET INTERDIV.) Certum est Prophetam hyperbolicè loqui: verum sic Dominus nobiscum agere cogitur, expergefaciendi stuporis nostri causa: nec enim alioqui simplicibus verbis afficeremur. Iram ergo Domini aduersus Idumæos perpetuo incendio similem fore dicens, spem illis veniæ prædicit, quia sicuti Domini provocare non cessarunt, ita inexorabilem sententiamque hoc reprobationis signum Malachias quoque ponit, quòd in gète illa Dei maledictio quasi infixæ hærebit. Subaudienda est antithesis, quia filius Dei semper in solatium proponitur aliqua mitigatio. Sed hæc longam interpretationem non desiderant: satis est quòd Prophetæ mentem & scopum tenemus. *Malac. 1. 4*

11 ITAQUE ACCIPIENT.) De his animalibus variæ sunt sententiæ: nec de iis inter se consentiunt Hebræi interpretes: planum est tamen quòd spectet Propheta: nempe, vt deterrum locum & vastam solitudinem describat. Bestias enim horrendas & monstra de forma haud dubiè cõmemorat, quæ nec verari cum hominibus, nec ipsis vulgò nota esse solent, quò magis horrendam fore significet hanc vastitatem. Itaque prius membrum satis planum est, sed posterius habet aliquid difficultatis. FVNICVLVM INANEM nonnulli per antiphrasin exponunt, & intelligunt de Iudæis. Ego verò simpliciter accipio, atque ad Idumæos, vt reliqua superiora, referendū puto. Et quò melius liceat genuinum hunc esse Iaiæ sensum, eadem verba apud Malachiam, qui longo post tempore sequitur est, primo capite leguntur. Est autem locus ille huius vaticinii quasi subscriptio. Si dixerit *Malac. 1. 4* Edom. Attentati sumus, reuertemur igitur, & ædificabimus solitudines: sic dicit Dominus exercituum, Ipsi quidem ædificabunt, ego verò dissipabo: & vocabunt eos terminos impietatis, & populum in quem iratus est Dominus vsque in seculum. Et oculi vestri videbunt, atque dicetis, Magnificetur Dominus super terminos Israëlis. Hæc igitur apertius à Malachia dicuntur, quæ prius obscurè ab Iaiâ prædicta erant. Ille enim frustra ædificaturus Idumæos pronuntiat: hic verò extensuros funiculum inanem. perinde enim est ac si dixisset, Architectos frustra operam sumptuosos ciuitatibus instaurandis: nam funiculus & perpendicularis vtuntur architecti, quibus omnia dimetiuntur. Iritus ergo eorum conatus fore ostendit, qui Idumæam instaurare volent: sic enim per dendos esse significat, vt ab illo exitio exurgere nulla ratione queant: cum tamen alias elades soleat Dominus consolatione aliqua temperare. Atque hinc vtilissima doctrina colligenda est, cum in statum aliquem restituantur vrbes, postquam dissipatæ fuerint, id singulari Dei beneficio accidere. inania enim erunt architectorum aut artificum opera, nisi manum præbeat tum iaciendis fundamentis, tum promouendo operi. Inane etiam opus & inutile futurum est, nisi ad fastigium vsque perducatur, ac deinde recipiat in tutelam suam. Frustra homines sumptus magnos facient, & omnia tentabunt, nisi præsit ipse atque operi benedicat. Sola igitur Dei benedictione statum aliquem obtinemus: vnde etiam manus eius Ierusalem fundasse dicuntur. Quòd autem inatur hoc loco Idumæis Iaias, alibi pronuntiat Spiritus de domo Achab, radicibus abolendam quoque ipsam esse significans. *Psal. 48. 9. 1. Reg. 21. 14. 32. 2. Reg. 21. 13. Suprà 3. 6. 7*

12 NOBILES EIUS.) Variæ sunt huius loci interpretationes, quas ideo non refero, quia singulas refellere longum esset. Hæc inter alias probabilis est, Nobiles eius vocabunt ad regnum, sed frustra: ac si dixisset in deplorato statu neminem repertum iri qui ipsi præesse, & reipublicæ eueram suscipere velit. Huiusmodi sententia alibi legitur, imò ferè similem antea vidimus. sed verba non respondent. Quum autem sic loquatur Propheta, Principes eius, & non ibi, Regnum vocabunt, non dubito quin falso disterio perstringat gentis illius superbiam, quæ longa pace & opulenta creuerat. Quum ergo è suis montibus excelsum fastum spirarent Idumæi: ignominiosè deicendum iri tradit Propheta, vt nulla illis futura sit nobilitas, nullus principatus: quem admodum euerio regno regimen tollitur, vt promiscua plebs corpori trunco vel lacero sit perfimilis, nullaque est ordinum distinctio. Ita magnificos illos proceres, qui se tantopere extulerant, per ludibrium dicit fore principes absque principatu: quod ex secundo membro melius patet, vbi exgeticè adiungitur, REDI GENT-

Deos esse in nihilum. Summa est, Idem animi multo corpori fore per similem, ne in ea quicquam appareat præter horrendam cõfufionem. Atque hæc extrema Dei maledictio est, quia nihil ferè à beatus different homines, si poltra carcant, in dõ longè de enior erit corum conditio. Nam bestia potunt ea ere gubernatore, quod in genus tuum non ita uant, homine uero nihil crudelius, nisi in aliquo coercea ur, quia tua queni que libido quasi fuma ad licentiam impellet.

13 ET PROFERET IN PALATIIS.) Pergit in eodem argumento. Horrendam enim vastitatem describit, qua magnificas domos & palatia solo æquantur, uel in eam solitudinem rediguntur ut nulli sint hominibus uisiti, sed illic tentes, ipina, vt tice solummodo nateantur, hæc enim pius indignitatis habet, quàm si in agros & prata uerterentur. Sic autem Dominus arrogantiam eorum puniit, qui excelsas splendidasque aedes & palatia sumptuosa extruxerunt, ut per se uia ipsorum apud poteros extaret memoria. Expulsis enim hominibus, ea domicilia in uolucrum & ferarum receptacula conuertit, ut stultæ ambitionis monumenta extant, quæ nominis sui & gloriæ uelut trophæa torse sperarunt. Ita hominum loco succedunt fera bestia, quæ eorum referant naturam, qui præ clara illa domicilia extruxerunt. Hæc etiam conuersio ordinis in iste signum est iræ Dei ubi terra, quæ in hominum usum creata est, profugatis naturalibus dominis, aliis incolæ recipere cogitur. Quia certum est tunc inquinamenti purgari, quibus polluta erat.

14 & 15 ET OCCURRENT.) Hæc animalia alii Faunos, alii Striges, alii Saryros esse putant, nec ita apud Hebræos cõstat quod propriè significent, nihil est cur in his magnopere torquetur, satis enim est, si Prophetæ sensum & finem teneamus. Depingit enim formam horrendæ vastitatis: scilicet dicere, ita delendam esse Idumæam, ut caueat incolis, atque hominum loco horrendæ in ea bestia habitaturæ sint. Hanc iustissimam scilicet mercedem reportat eorum ambitio, qui sumptuosa palatia, quasi nominis & famæ monumenta ædificauerunt, sicut iam dictum est. Quanquam hæc pœna denuntiat impiæ gentis crudelitati, quæ ad uicinos & fratres opprimendos ad densissimo studio incubuerat. Cæterum quauis certò asserere non liceat Lamiæ ne, uel Striges, an Saryros, & Faunos designet Prophetæ: satis tamen conuenit inter omnes his uocibus notari animalia faciem hominum gestantia. Videmus etiam quàm uariis præstigijs illudat Satan, qualia spectra & terrificamoustra apparent, quales tumultus & strepitus audiuntur. Sed de his iam cap. 13. tractauimus. Porro uitium quod iam seuerè uisus est Deus in una gente, omnibus ferè commune est. Vix enim extruuntur magnificæ illæ domus, quin multa per uim & iniuriam extorqueantur à tenuioribus, multa magnæ que inferantur aliis molestiæ: ita ut camenta, lapides & ligna coram Deo sanguine reddunt. Propterea clamabit, ut inquit Abacuc, lapis de pariete, cui & laquear ex tabulato testimonium feret. Ne ergo miremur horrendas istas mutationes, ubi rapinas & iniustas spoliationes tecum trahit ambitio, sed iudicia Domini iusta suspiciamus.

16 SCISCITAMINI EX LIBRO.) Per librum Domini, nonnulli hanc prophetiam intelligunt: ac si moneret, ut attentè legeretur hoc uaticinium: fore enim in uero tempore ne minus quidem apex deficiat, quemadmodum postea subiciet. Alii uerò subtilius exponunt de æterno decreto: Inquire, an non tale consilium Dei: sed hæc expositio nimis coacta est. Ego libenter interpretor de Lege ipsa, quæ per excellentiam Liber Domini uocatur, nam ex ea, uelut ex fonte, doctrinam suam Prophetæ hauserunt, sicut iam sæpe monuimus. Ergone uaticinio fidem abroget nouitas, dicit Isaias hoc Iudæis pridem fuisse testatum. Atque ita eorum incredulitate oblique perstringit, qui uelut ad sermonem insolitum obstupescerant Merito autem eos ad Legem reuocat, ubi tæpius asserit Deus se populi sui curam habiturum: de impijs uerò & reprobis pœnas sumpturum esse. cum itaque iandudum loquitur sit Moses, nullam esse causam dicit Prophetæ cur difficile sit persuasum quod prædicit: quadoquidem nihil asserit noui, sed tantum ea quæ dicta sunt à Mose & testata nunc confirmat. Hic mihi uidetur genuinus Prophetæ sensus, atque his uerbis Prophetæ Iudæos confirmare uoluit, ut patienter expectarent quæ Dominus pollicebatur: certò que secum statuerent euentu tandem comprobatur iri quæcunque de Idumæis cæteri si que hostibus Ecclesiæ prædicta erant. quandoquidem illis Moses idoneus esset testis, Deum semper fore populi sui vindicem. Præterea admoneri ipsos oportuit, ne cum hæc Idumæis acciderent, fortuita esse arbitrentur, sed Dei iudicio fieri in eligerent. Ea enim peruersitas hominum est, ut Deo præmonenti non credant: & quod deinde iudicio Dei acciderit, Fortune attribuant. Occurrit ergo Isaias, atque ex Moise, cuius auctoritatem reuerentur omnes, inquiri iubet. N V L L V M E X I L L I S: nempe animalibus. Nam Hebræi his dictionibus וְחַיָּוִּי וְחַיָּוִּי utuntur, non tantum cum uiros & mulieres significant, sed etiam cum mares & feminas cuiusuis generis. Q V O N I A M O S E I V S. Confirmat quod prius dixit, amersi enim opera Dei satis aperta sint, tamen ore suo, id est, uerbo nobis ea manifestiora fieri, ut clarius inuenimur. Atque hæc uera est consideratio operum Dei, ubi attenditur sumus ad Verbi speculum: quandoquidem alioqui sumus plus a quo audaces, nobisque plus quam liceat permittimus nisi doctrina cœlesti tanquam lucerna dirigamur. Cohibenda est igitur hic hominum audacia & temeritas, qui de iudicijs Dei, omnibusque operibus ipsius, ipse uerbo doctrina, ddeserere & iudicare uolunt. quod si ex libro sciscitaretur, atque interrogarent os Domini, maior in his pietas & religio apparet. Quanquam per os Domini Prophetæ consilium fuit sancire quam

quam prædixerat vindictam, quia irritum esse nõ possit quicquid ex sacro Dei ore profectum est. Quod ergo semel decreuit, nõ que nomine promulgari iussit Deus, itaas retractari posse negat. Ita hoc clypeo dubitationes oēs repellit, quæ facillè obrepunt quoties iuperat Dei promissiones tem^o nostras. Interdũ quidè minatur ubi conditione, vt Nincenis. I. tharaoni, Abimelech, quibus peperit, quia respicerent: sed ubi semel vicerit, atq; animaduertente cõstituit, et ceteris nõ minus quã ad iulitatis pollicetur est veracitè ac potentè se esse probat. Quod idè rursus deest per cõueniam. CRIS & SPIRITVS. Etli enim idem valet oris spiritus, ac sermo, & Hebrais triũ est tem vnã bis repetere, hic tamè eleganter ad absolute alludina quo voces manãt ac formãtur: ac si diceret, ita est efficacia in hoc vaticinio: quia idem Deus qui voce sua mãdauit animalibus brutis vt Idi mãã occupet, ipsã solo flatu attrahet. Loquitur autem de arcano insinuetur, nec inũ est omnia animãna solo Dei nuru aggregari, quẽadmodũ in dilectio, atq; ad eò in ipsa mundi creatione factũ videntur, cũ ad primũ hominẽ amala omnia Dei iussu collecta etie narat Moies, vt eius imperio iubeuerent. Ac procul dubio subiecta & monstra homini fuisset nisi tempũ cõiuncta sua ab illo imperio & autoritate abdicasset. sed cũ deicitur à Deo, simul animãna obsequiũ negat, etiq; noxia esse coepit.

In 12.
Gen. 12. 17.
C. 20. 3.

Gen. 7. 15.
Iud. 2. 19.

17 ET ipse protecit. Stabile illic firmũ, q; domicilium feris illis & montis datũ esse dicit, vnde non facillè enei aut fugari quẽadmodũ illis ceu hereditariã potione communi signauerit. Totum ergo Idum rã sub arbitrio Domini esse significat, vt expulsi in colis eam cũ voluerit, aut feris, aut aubus, ut montis possidendam tradat. Hinc collige, homines si ultra sibi vsq; à promerere perpetuã mansionẽ, nisi quantũ suum quicq; locum sortitus est, & quidem hæc lege vt Deo vocante statim migrandum sit. Precario enim degimus vbicunq; nos alar, imò tam in solo natali q̃ extra patriam sumus hospites. Si diutius quietã vno in loco stationẽ dare voler, nõ nisi specialitè eis beneficio commorabimur. Simul autem ac videbitur statim sedes mutare coeget. Ceterũ, si agnosimus sedem nobis in hac vel illa regione diuinitus attributam esse, ruò in ea habitare possumus, ac tranquillus animis, nam li feras bestias coneruar in possessione loci quem ipsis assignari, quantũ magis homines, in quorum gratiam creatur cœlum, terram, maria, & quicquid in eis continetur?

CAPVT XXXV.

1 **I**EREBUNTUR solitudo & desertum, exultabit locus squalidus, & florebit quasi lilium.

2 **I**TEREBUNTUR solitudo & desertum, exultabit locus squalidus, & florebit quasi lilium. Florens florebit: & exultabit adhuc exultatione, atque inebulabit gloria Libani dabitur ei, decor Carmel & Saron. Ipsi videlicet gloriam Iehoua, & maiestatem Dei nostri.

3 **I**TEREBUNTUR solitudo & desertum, exultabit locus squalidus, & florebit quasi lilium. Confortate manus remissas: genua labantia roborate.

4 **I**TEREBUNTUR solitudo & desertum, exultabit locus squalidus, & florebit quasi lilium. Dicite eis qui trepidi sunt corde: confortemini, ne timeatis. Ecce Deus vester cum vltione veniet, cum retributione Deus ipse veniet & saluabit vos.

Vel Dei.

5 **I**TEREBUNTUR solitudo & desertum, exultabit locus squalidus, & florebit quasi lilium. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum aperientur.

6 **I**TEREBUNTUR solitudo & desertum, exultabit locus squalidus, & florebit quasi lilium. Tunc saliet instar cerui claudus, clarè personabit lingua nati: quoniam effodientur in deserto aque, & flumina in solitudine.

7 **I**TEREBUNTUR solitudo & desertum, exultabit locus squalidus, & florebit quasi lilium. Vertetur locus aridus in stagnum, & regio siticulosa in scaturigines aquarum, in habitaculo draconum: cubili, inquam, eius locus erit arundini & unco.

8 **I**TEREBUNTUR solitudo & desertum, exultabit locus squalidus, & florebit quasi lilium. Et erit illic semita & via: & via sancta vocabitur. Per eam non transibit immundus: & erit illis ambulans in via, vt stulti non errent.

(ambulent.)

9 **I**TEREBUNTUR solitudo & desertum, exultabit locus squalidus, & florebit quasi lilium. Nõ erit illic leo, nec fera bestia ascendet per eam, neque ibi inuenietur, vt redempti

10 **I**TEREBUNTUR solitudo & desertum, exultabit locus squalidus, & florebit quasi lilium. Itaq; redempti Iehoua redibunt, & venient in Sion cũ exultatione: & gaudii perpetuũ erit super caput eorũ: & apprehendent gaud.ũ & latitiã, fugientque tristitiã, & gemitũ.

IN CAPVT XXXV.

1 **I**EREBUNTUR solitudo, &c) Hic mira conuersio describitur à Propheta, nã cũ in superiore capite excidium Idumazæ desertum, & in deserto cõuertum in dixerit, nõ eò diverso sic eundẽ desertum proauit, vt sterile & mentis agri fertiles reddatur: solitudines verò & vasta loca habitentur ab hominũ frequentia. Hec autè propriũ Dei op^o est: quia sicut benedicit vni orbe terræ, ita benedictione sua quãdã partes leuitas aspergnat, & vberis irrigat, totã verò subdeicit, atque ab electi propter hominũ ingratitudinẽ. Ceterũ variè exponitur hic locus. Omitto deliria Iudæorũ, qui oēs huiusmodi locos trahunt ad temporale regnũ Messia, quem sibi opinione inueniunt. Al qui exponit de Iudæa: ad vocatiõẽ Gentiu referunt. Sed videam^o annò magis cõueniat Iudæã & totũ orbẽ simul cõprehẽdã. Nã sic vaticinatus est de excidio totius orbis, vt nõ pepererit Iudæã: imò quia

iudicium Dei incipit ab eius domo vel sanctuario, tristior prædicta fuit terræ sanctæ deformitas, vt esset singulare documentum. Idcoque aptè & meritò à Iudæa incipiens vniuersum orbem **DESER-
TUM** vocat, quòd vbiq; ira Domini grassaretur. Proinde libenter ad Iudæam & deinde reliquas orbis partes refero hunc locum: ac si diceret, Postquam Dominus penas sumpserit de hominū pra-
uitate & iceleribus Iudæòiq; & Gentes vltus erit, tunc desertum in terram habitabilem conuer-
tetur, & innouabitur facies vniuersæ terræ. Hæc autem instauratio, insigne est specimen clementiæ
Dei: quia vbi sua defectiōe cum prouocauit homines, digni sunt qui proius intereat, ac funditus
deleantur: præsertim qui ab eo adoptati sunt in peculiarem populum. Iudæos autem maximè
reipiet Itais, ne in sua clade animū despondeant. Nunc videmus quando impleta sit hæc propheta-
tia, aut quando implenda sit. Aliquam instauratiōem inchoauit Dominus, cum à Babylone edu-
xit populum suum. verum id leue quoddam præludium fuit. quamobrem nondubito quin hunc lo-
cum ad regnum Christi, vt alios similes, referre oporteat. Nec verò aliter intelligi potest, si alias
prophetias cum ista conferamus. Regnum autem Christi intelligi, non tam à quod hic inchoat-
tur, sed cuius conpiementum in extremo illo die futurum est, qui propterea dies instauratiōis &
restitutiōis vocatur. Quia vbi solidè quiescant piæ mentes nunquam inuenient, donec illic ven-
tum fuerit. Atque hinc fit vt Propheta tam magnificè loquantur de regno Christi: quòd scilicet
finem illum spectent, quo perfectissimè stabilietur verapiorum felicitas. Postquam ergo tractauit
Propheta de horrendis cladibus, totiusq; orbis miseram dissipationem significauit, pios conso-
latur hac promissione, qua instauranda omnia esse denuntiat. Hoc autem fit per Christum, quo lo-
lo renouari atque exhilarari licet: quando totus omnia instaurat, atque in verum ordinem restituit.

Act. 2. 21.

extra ipsū verò nihil præter equalorem & solitudinem, nihil præter dissipationem & in celo & in
terra miserimā esse potest. Sed diligenter notandum est, prius mundum eiusmodi castigationibus
preparari oportuisse, vt percipiendæ tantæ gratiæ aptus idoneusq; esset, cò que melius appareret
Christi gratia, quæ integro rerū statu obicura latuisset. Itaque sublimis hominū & feroc. sanimos
deici & domari oportuit, vt beneficiū Christi gustaret eiuq; vim ac potestatem amplecterentur.

2 FLORENS FLOREBIT) Magis exprimit quantus sit gratiæ Christi effectus, cuius vir-
tute & potetia florēt plerunq; recuperant vigoriē qua prius in torrib⁹ & equalore iacuerūt. Hæc
igitur repetitiō ad amplificatiōem posita est: ut geminatio aut verbi bifasili accipi potest: vel vt sig-
nificet prorogatiōem tēporis in vegetatione continua: ac si dixerit, Non florebit flore deciduo aut
euanido, vt statim ad pristinū equalorem redeat: sed assiduo, cōstanti, diuturno, qui nullo tuo mar-
cescere vel dissuere poterit. vel vt significet augmentum, & quotidianos vel annuos in melius pro-
gressus. nam ea conditione nos locupletat Christus, vt in dies gratiā in nobis suā adaugeat. Similitu-
dines quæ sequuntur, fecunditatē illā magis illustant, neque enim satis habuit dicere: latus fore se-
getes vbi prius tristis erat solitudo, & loca arida florum pulchritudine vestitū iri, sed adicit eandē
fore speciem ac prstantiam quæ celebris erat in Libano, Carmelo & Saron. Etsi enim Carmel a-
grū cultū & fertilē significat, hic tamen propriū nomē est vt alia duo. Vidimus autē alibi, hos montes
partim amenitate, partim frugū copia nobiles ad modum fuisse, vt faciliē etiam in tota Iudæa præ-
celleret. **VIDEBUNTQUE ILLI GLORIAM** Quod prius metaphoricè dixerat, nunc planè
sine figura exponit. Donec homines Deum agnoscere discant, steriles sunt: & vacui bonorum om-
nium, ergo initium fecunditatis nostræ est, vegetari Dei præsentia quod fieri non potest absque
interiori fidei sensu. Nec enim dubium quin altius mentes erigere voluerit Propheta, vt cœlestium
donorum abundantiam & vberitatem spectemus. nam & pane & vino ceterisque cib⁹ iuari pos-
sent homines, nec tamen agnoscerent Deum authorē, nec miseri esse desinēt, quin etiā sit pe excē-
cantur homines copia rerū, atque ferociores redduntur: sed cum Dominus se nobis conspicuū præ-
bet, efficiens vt gloriā eius & decore cernamus, ad eius benedictiōnes accedit vera fruitio in salutē.

3 CONFORTATE MANVS.) Possenus generaliter exponere hunc locum: ac si diceret,
Qui manus solutas habent, eas confirmat: quorum genua trepidant: ac labascunt, si colligant ani-
mos ac roborent: verum sequens veritas ostendit totum hunc locum ad ministras Verbi pertinere.
Compellat enim doctores Ecclesiæ, ac iubet eos hortari, impellere, & in mare inbecillos homines
quorum fracti aut remissiores animi sunt, vt constantiores & alacriores reddantur. Hoc verò tem-
peratiuē inseruit, quia fieri nō posse videbat, quin tot iræ Dei signa de quib⁹ e-ncionatus est, fortissi-
mos quoque animos anxietate & metu replerent. Nam cum semper nos debilitent res aduersæ,
vbi Deus ipse peccatis nostris infestus quasi aperum bellum indicit, quis non expanseeret? At-
qui deiectus & ferè exanimis recreari iube: Propheta & deinde modum exprimit sequenti veritē.

4 DICITE TREPIDIS.) Quia hoc robur de quo loquitur est inspirat Deus cordibus
nostris per Verbum, sicuti sola fide stamus ac vigemus: ideo addit promissionem venturæ gratiæ,
DEVS VESTER VENIET. Primū obseruandum est, Deum nosse gratiam suam latere igno-
tam, sed publicari potius ac communicari, vt qui nutant ac trepidant, animos colligere ac cōfirmare
possint. atque hæc vna ratio est qua sustineri animi queant in gratibus arumnis: nisi enim ver-
bo Domini erigamur, deficere nos ac desperare necesse est. Hæc igitur provincia iniungitur do-
ctoribus Verbi, vt erigant collapsos confirmet debiles, roborent nutantes. Obseruandum
etiam quanta sit efficacia Verbi, quod manus remissas confirmat, & stabilis genua labantia. Nisi
enim

enim efficax esset organum huic vigori inspirando, nunquam ita loquutes esset Propheta: et certè si aures tantùm Verbo ferret Deus neque percelleret animos, si ultra hæc dicerentur. Cùm ergo has partes Dominus tribuit Verbo, sciamus hanc quoque vim dari, ne frustra proferatur, sed corda intus perimoueat. Non temper quidem neque promiscuè, sed vbi Deo placet alicui Spiritus tui virtute à operari. Atque hinc colligimus nos in eius obsequium aptari eodem Verbo: quia alioquin ignaua torpescimus, omnes nostri labia cæt, nec vacillabimus tantum: sed in ideltas nos profus obstupescit. Succurrit igitur à Domino necesse est, vt correcto metu & debilitate sanata agiles ad mouendū gradum reddamur. infixa verò animis nostris hæc admonitio legitimi excurrit, Ne timeatis, ecce Deus. Simulatque homines Deum sibi propinquum esse sentiunt, vel desinent metuere, vel saltem ex nimio pauore emergunt victores. Ne tibi citi simus, inquit Paulus, Dominus enim propè est: quia de re alibi plura diximus. Videtur autem Apostolus ad Hebr. 12. ad hunc locum alludere, vbi postquam ve. ut defatigari & animis deficere, Prophetæ verba recitat. Quamquam ad singulos fideles sermonem hunc accommodat, vt se ad perseuerantiam eximulent: & quoniam obediant illis erant multa certamina, constanter pergant in tuo cursu. Nec tu per uacuum esse quod dicit DEVS VESTER. nisi enim sciamus nostrum esse Deum, nobis aduentu tuo terrorem potius quàm gaudi materiam afferret. Porro non proponitur hic Dei maiestas, quæ prostrernat carnis superbiã, sed gratia quæ anxios oppressosque soletur. Ideò que non abs te tanquam patronus statuitur, qui sub fide tua eos protegat. Si quis obiciat terrorem tecum affecti, cùm ad vltimum venit: respondeo, hanc vltionem impiis & hostibus Felicitæ denuntians. quam obrem his tenori, piis verò consolationi futurus est. Ideò que addit venturum ad tuos seruandum, quia alioqui poterat obici, Quid ad nos, si pœnæ sumuntur de hostibus: quid hoc nobis prodest: an debemus ætumnis hostium oblectari? Ideò dicitur exprimit ad celsurum in salutem nostram: nam vltio quam Deus tu mit de impiis, cum salute piorum coniuncta est. Quomodo autem in piis curam & metum eximat fauor Dei, & spes auxilii eius, dictum est cap. 7. Hoc in præsentia notandum est, Deum instrui armarique vindicta, vt dicantur fideles inniti eius auxilio, neque imaginari otiosum aliquid in caelo numè. Quod etiam pertinet repetitio: quia non situm ex hominum cordibus abstergerit diffidentia. In fine versus duplex potest esse lectio, quòd Deus ipse venit cum retributione, vel quòd cum retributione Dei ipse veniet: quia eòdem redit sensus. Libera sit electio. Si tamen ~~enim~~ legere placeat in genitio casu, retributio Dei emphaticè vocatur, quæ Deo propria est, vt certò per uali sint fideles non minus remuneratorem esse, quàm Deum.

§ 6 TVNC ASPERIENTVR. Persequitur promissionem de instauratione Ecclesiæ ad erigendos animos piorum, qui grauer horridis quas prædixit calamitatibus labefactandi erant. Cùm autem vera instauration fiat per Christum, idco ad ipsum veniendum est, si, quæ hic ab Isaia dicuntur, assequi cupimus, vt certè nõ nisi eius beneficio renascimur in ipem celestis vitæ. ac probabile est, Isaia alludere ad vaticinium, quod 29 cap. vidimus, vbi horrendam cæcitate, ve cordiam, totiusque animæ stuporem denuntiabat Iudæis, nunc vbi Christus affulserit in nouam vitam integros parosque sensus promittit, quibus ad tempus priuati erunt. Subest enim pondus in aduerbio temporis Tunc: quia inde colligendum est, quando alieni tumus à Christo, nos mutos, cæcos ac elaudis esse demum: quæ eadem omni facultate bene agendi: Christi autem Spiritu renouari, vt vera nitare prædixi simus. Per LINGVAM & Aures & Pedes, intelligit omnes animæ nostræ facultates, quæ per te ad eò corruptæ sunt, vbi nihil ex his boni dici possit, donec Christi beneficio reparentur. Nec enim oculi videre possent quod rectum est, nec aures percipere, nec pedes nos ducere in rectam viam, donec Christo conuerti simus. Est enim plus faris vegeti iunt hominum sensus quocunque rapit eos libido, lingua ad maledicentiam, peritiam, fraudes, omnemque vaniloquiam distenta: est manus ad furta, rapinas, crudelitatem nimis promptæ: pedes ad nocendum veloces: nota denique natura ad malè agendum non modò expedita, sed etiam præcepta: tamen ad rectè agendum ignauia: imò hebetudo partes omnes occupat: adeoque Dei virtute reformari necesse est, vt rectè intelligere, sentire, loqui, suscipere officii defungi incipiant. quia nemo dicere potest Dominum letum, nisi in Spiritu sancto. Hæc autem renouatio ex sola Christi gratia manat: idcoque ad eum conuersi qui prius omni ex parte inutilis erant, ac similes mortuis, recuperant sanas vires. Nam extra ipsum, aut caremus bonis omnibus, aut ita in nobis vitia sunt, vt in rectum vsum accommodari nequeint, sed potius abusu polluantur. Huic rei Christus fidelissimum testimonium & documentum dedit, cùm linguam mutis, oculos cæcis, mutis & elaudis integras vires restituit, sed quod exhibuit corporibus, symbolum tantum: fuit eorum quæ abundantius multò ac præstantius animis nostris subministrat. QVONIAM EFFOSSAE Aliæ etiam deinde bona adiungit, quibus fideles abundant, simulque Regnum Christi erectum est: ac si diceret nihil penuræ vel defectus timendum esse vbi reconciliati sumus Deo per Christum, quia nobis ab eode fuit plena felicitas, quam tamen sub figuratis locutionibus adumbrat. ac primò a QVASS effossum iri dicit: quoniam vbi prius omnia sterilia erant, ibi vbertas summa futura est. Inopes autem & steriles sumus, nisi Deus nobis per Christum benedicat, quia solus ipse Patris benedictionem secum affert, quam nobis impartitur. Impii quidem bonis sæpe assunt, sed misera est eorum abundantia: quia Christo carent, à quo solo vera

1 Thil. 4. 6
11 Hebr. 12. 3.
12.

Suprà 7. 4

Sup. 29. 9.
10.

1 Cor. 12. 3.
Psal. 51. 17.

Matth. 11.
5. 15. 3.

& salutaris bonorum omnium affluentia est. Mors certè potius optanda esset, quàm ea vini & cibi abundantia, cum qua simul Dei maledictio deoratur. Ex oriente igitur demùm Christo, flumina & aquæ in verum & salutarem vsum exundabunt.

7 **VERTETUR LOCUS ARIDVS.**) Confirmat eandem sententiam, venturum esse Christum, vt suos locupletet omni bonorum copia: quoniam ex locis aridis scaturient aquæ. Tenendum autem memoria est quod nuper diximus, quasi imaginem beatæ vitæ nobis depingi. nam et si palam non apparuit hæc conuersio Christi aduentu, non tamen abs re asserit Propheta eo regnante totam terram fore vberem: quia prius dictum fuit, sine ipso omnia nobis maledicta esse. Totus ergo mundus nobis instar aridi deserti erit, in quo leones, dracones, aliaque feræ bestiarum grassantur, donec Christi regnum excitetur. Rursum eo constituto, prius nihil omnino defuturum est. Huius rei specimen editum est, cum Dominus liberauit populum suum, atque eduxit e Babylone: sed complementum huius prophetiæ in Christo querendum est, per quem dissipatus orbis status componitur ac reintegratur. nam liberatio illa obscurum quoddam huius symbolum fuit: nec tamen hæc absoluta huius promissionis perfectio querenda est. vt enim per ipsum beati Iulianus, ita felicitas nostra quæ nunc quodammodo abscondita est, in extremum usque diem expectari debet: ac factis est aliquid eius in hoc mundo haberi gustum, vt ad perfectam illam beatitudinem ardentiore animo aspiremus.

8 **ET ERIT ILLIC SEMITA.**) Hic promittitur liber in patriam reditus Iudæis, ne Babylonem abducti æterno exilio se addictos esse putent: quanuis sententiam hanc longius meo iudicio extendat Propheta. Sicut enim nuper affluentiam rerum & copiam promittit, vbi sterilitas erat: ita nunc locos periuos & hominum frequentia celebres fore dicit, qui prius à nemine colebantur: denique totam Iudæam cum aliis regionibus sic coniunctam fore & pacatam, vt vltro citò que alii ad alios sine metu transeant. nam vbi nulli sunt incolæ, nulli commercatus, nullæ que viæ esse possunt. Futurum ergo significat, vt comment Iudæi, & commercia cum aliis exerceant, postquam in patriam reducti fuerint ac restituti. Non abs re verò à Propheta additur, sanctam fore viam: quia vbi magna hominum frequentia, illic vitia & corruptelæ innumeræ vigent. Quid enim aliud facit hominum multitudo, quàm quod terram polluit dum mutua contagione alii alios inficiunt? Propheta ergo significat non modò terram, sed mentes quoque hominum Christi beneficio renouari, vt terram sanctificent, quam aliqui solent labe sua corrumpere. Tenendum tamen illud est quod attigi, Iudæos quibus via consecrabitur, redituros in patriam, vt purè in ea redemptorem suum colant, ac si dixisset purgandam esse à fœda selesti populi colluue terram, vt habitetur à veris Dei cultoribus. Additur etiam plenior exphæatio: quia terram, quam Deus filiis suis destinauerit, non calcabunt polluti, ac si diceret, Dominum ita segregaturum fideles, vt non sint permixti reprobis. quod certè inter præcipua Ecclesiæ bona numerandum est. Hoc autem non impletur in hac vita: nam promissuè & contemptores Dei & hypocritæ in Ecclesiam irrumpunt & locum illic occupant. apparet tamen aliquod huius gratiæ signum, quoties Dominus variis rationibus purgat Ecclesiam: eam plena interim purgatio ad exitum diem expectanda est. Quin etiam Dei cultores quos Spiritu suo regenuit, multum immunditiæ secum trahunt. tametsi sanctificati sint à Deo, nondum tamen plena in iis sanctitas esse potest: nondum penitus emortua est ipsorum caro, sed domita & compressa, vt spiritui pareat. Quod autem Dominus in ipsis regnet atque ipsorum affectus iubeat, ideo à præcipua illa sui parte sancti appellantur. Clauisulam versus vbi dicitur, **ET IPSE AMBVLANS**, variè torquent interpretes. Quidam enim vertunt, Hæc via erit ipsorum, assueti viæ & imperiti non errabunt. Alii, Hæc via erit filii Israël, & ambulantes non errabunt, quanuis sint imperiti. Rectius tamen meo iudicio demonstratiuum pronomen ad Deum refertur, ac si dixisset Deum præiturum vt sit dux viæ ac monstrator. Et contextus omnino id postulat: quia non sufficeret transitum esse patrefactum, nisi ad suos regendos præcederet Deus. Incomparabile igitur beneficium commendat Propheta, vbi Deum vnà cum populo suo iter facientem inducit: quia nisi viâ ostendat, semper nos in errorem abripiet pedes nostri, vt ad vanitatem toti sumus proclives. Imò quanuis propinqua sit via & ante oculos pateat, eius tamen ab errore nullum apud nos discrimen erit. quod si eam fuerimus ingressi, huc vel illuc statim nos abripiet nostra stultitia. Propheta autem nullum fore errandi periculum docet, vbi Deum sequemur viæ ducem, quando hanc curam suscipere dignatur. ac probabile est alludere ad primæ redemptionis historiam: quia tunc Deus interdiu sub nube, noctu sub columna ignis populum suum direxit. Simul admonet quàm nobis sit necessarium gubernari à Deo: obliquè nos omnes stultitiæ damnans, quum addit, Stulti non errabunt. Nam qui sibi sapiunt proprio ductu contenti, eos Deus euanescere sinet per vagos circuitus. Ideo que vt nobiscum ambulet, sciamus eius directione opus nobis esse. Interea optima nobis compeniatio offertur, nempe quod quicumque eum sequuntur, etiam si nulla alioqui prudentia polleant, sint extra errandi periculum. neque tamen intelligit Propheta fideles, postquam eorum manum apprehenderit Dominus, imperitos fore: sed ostendit quales sint, antequam sese Dominus ducem præbeat.

Exod. 13. 21

9 **NON ERIT ILLIC LEO.**) Adiungit alterâ Dei gratiâ, quanuis per desertum iter faciat populus

palus, ab omni tamen noxiō incurſū tutum fore. Inter Dei maledictiones hanc retulit, feras beſtias quacunque incederet Iudæi fore obnoxios: nunc vbi recepti fuerint in gratiam, nullos illis leones inſeſtos fore aſſerit, aut alias beſtias: quia eas arebit Deus, vt viam iuis ab omni diſcrimine vel metu immunem patefaciat. Nam eſti data iſtis eſt libera redeundi facultas, tamē multa in itinere obſtare poterint. omnem igitur noxam & diſcultatem Dominum ſublaturum eſſe dicit. Atq; hinc vtilis doctrina colligi poteſt: nempe Dominum opus ſalutis noſtræ non inchoare modò, ſed perducere ad extremum, ne gratia iſtus in nobis inutilis & irrita ſit. quemadmodum enim viam aperit, ita ſeruat, atque omnis generis impedimenta tollit: eque ducem in toto itinere præbet. deniq; ſic gratiam ſuam proteſquitur in nobis, vt tandem ad cumulum perducatur. Atque hoc ad totum vitæ noſtræ curſum accommodari debet. Hic enim velut in via ambulamus ad beatam illam hæreditatem aſpirando. Inſinitas verò diſcultates obijcit Satan, pericula nos vndiquaque circumdant: ſed Dominus qui præſtatque nos manu ducit, in medio itinere non deſtituit, ſed tandem exactè perficiet quod in nobis Spiritu tuo inchoauit. Interea norandum eſt, propitiō Deo manueſactum iri beſtias iſtas, ne pro tua rabie in nos irant, ſicut dicitur Olee ſecundo, Percutiam vobis fedus cum voluere cœna, beſtias agreſtibus, &c.

Phil. 1. 6.

Oſe. 2. 18.

IO ITAQVE REDEMPTI.) Confirmat ſuperiorem doctrinam: quia redimere populum ſuum ſtatuit Deus, nihil poſſe eius decreto obſtare. Redemptos enim Dei nominat, vt reſpiciant in eius potentiam, neque ab humanis medijs eſtiment quod poſſit: eſt eſt de reſtitu. Venturos quoque in Sion dicit, quia non fruſtra velit Deus iſtos à Babylone educere, vt viam ingreſſos deſerat. Interea norandum eſt, nobis ingreſſum non patere in Eccleſiam niſi Dei redemptione. Nam ſub veteris populi exemplo typhus generalis nobis ante oculos ponitur: vt ſciamus neminem à diaboli tyrānide, cui omnes mancipati ſumus, liberū exire, donec præueniat Dei gratia: quia nemo ſui iſtus redemptor erit. Iam quia hæc redemptione peculiare eſt regni Chriſti donum, ſequitur eum nobis vni cum eſſe liberatorum, ſicut etiam reſtat Ioannis 8. Certe ſum non ſatis eſt nos ſemel redemptos fuiſſe: hinc enim ſinis eſt, vt colamus Eccleſiam Dei, atque in dies magis ac magis proficiamus. Nos ergo vbi à Chriſto liberati ſumus, omnibus neruis in hunc finē contendere atq; ſemper eniti oportet. Si quis dicat longa ambulatione opus nō eſſe, vt in Eccleſiā Dei recipiamur: (nos enim in ipſam admitti per baptismum) reſpondeo, P rophetam hic figuratè de toto vitæ curriculo tractare. quia tunc verè in Sion veniunt redempti Dei, cum ſpatio vitæ conſectō, ad beatam vitam tranſeant. Atque ſimul norandum, nos quò magis proficiamus in gratia Dei, magis que intimi reddimur Eccleſiæ, eò reddi iſti propiores. Per vocem Exultationis & gaudiū ſignificat tām ſœlicitatem fore ſub regno Chriſti, vt vberem gratulationis materiam habitum ſimus. Et certè hæc vera eſt atque vnica gaudendi ratio, ſentire nos Deo eſſe reconciliatos, cuius fauor ad ſolidam beatitudinem nobis factus eſt, vt etiam in rebus aduerſis gloriari liceat. ſicuti contrā vbi nos non irradiat Chriſtus, mœrore nos obtenebrari necesse eſt. Porro, certum eſt non rite gaudere pios, quin ſimul gratos ſe Deo exhibeant. Ideo quod gaudium hoc ſpirituale à vulgari quo exultant profani homines, diſtinguendum eſt. nam & reprobis gaudent, ſed exitus tandē oſtendit quā exitialis ſit carnis laſcivia, vbi ſibi contempto Deo delicias facit. Hoc verò genus gaudiū nō abſte Paulus ſpirituale vocat. nec enim pēdet à rebus caducis, quales ſunt honores, opes, diuitiæ & reliqua eiufmodi, quæ facile deperunt: ſed gaudium hoc arcanum eſt, ſedemque habet in animis, vnde neque excuti, neque auelli vllō modo poteſt: tametiſi Satan omnibus modis nos perturbare atque affligere conetur. Ideo quod non abſte re addit Propheta æternum eſſe & fugare omnem triftitiā: quia etſi multas dolorū acerbitates quotidie deuorent filii Dei, conſolationis tamen tanta vis atque efficacia eſt, vt omnem mœrorem abſorbeat. Gloriamur, inquit Paulus, in tribulationibus noſtris. hæc autem gloriatio ſine gaudio eſſe non poteſt. Ibant Apoſtoli gaudentes à conſpectu conſilii, quò digni habiti fuiſſent pro nomine Ieſu ignominiam pati. At qui pitiſape magnis angorib⁹ afficiuntur, neque immunes ſunt mœroris. hoc quidem verum eſt, ſed non obruuntur, quoniam in Deum rectā proſpiciunt, cuius virtute emergunt victores, ac ſiquis in editum montem ſublatus, ſolem intuens & fruens eius ſplendore, alios in profunda valle conſpiceret nubibus & caligine inuolutos, ad quos eiufmodi ſplendor peruenire non poſſet.

Iob. 8. 36.

Rom. 14. 17

Gal. 5. 22.

Rom. 5. 3.

Act. 5. 41.

CAPVT XXXVI.

Cecidit anno decimoquarto Regis Ezechie, vt aſcenderet Sennacherib Rex Aſſur cōtra omnes vrbes Iuda munitas, & caperet eas. Tum miſit Rex Aſſur Raſſacen è Lachis Ieroſolymam ad Regem Ezechiam cum manu valida, qui ſtetit in aque ductu piſcine ſuperioris, in via agri fullonis.

Et egreſſus eſt ad eum Eliacim filius Helchie præſectus domus, & Sobna cœcl-

B. ii.

larus, & Ioach filius Asaph secretarius.

4 Et dixit illis Rapsaces: Dicite agedum Ezechiae: sic dicit Rex magnus, Rex Assur, Quae fiducia haec qua confisus es?

5 Dixi: Tantum verbum laborum: Consilium & fortitudo ad bellum. Nunc super quo confisus es, quod rebellasti aduersum me?

6 Ecce confisus es super baculo isto arundineo confracto: super Aegypto: cui si quis inimitur, penetrabit in manum eius, & perforabit eam. Talis est Pharao Rex Aegypti erga omnes qui fiduciam habent in eo.

7 Quod si dixeris mihi, In Iehoua Deo nostro confidimus: amon hic est cuius abstulit Ezechias excelsa, & altaria, dixitque ad Iuda, & Ierusalem, Cora aliam hoc adorabitis?

8 Nunc age, da obsidem Domino meo Regi Assur. Dabo tibi duo millia equorum: an tibi erunt equites quos illis imponas?

9 Et quomodo aspernaris faciem Ducis vnius e seruis Domini mei minoribus, & fiduciam tibi statuas in Aegypto ob currus & equites?

10 Et nunc an absque Iehoua ascendi ad terram hanc, ut perdam eam? Iehoua mihi dixit: Ascende in terram hanc, ut perdas eam.

11 Et dixit Eliacim, & Sobna, & Ioach, ad Rapsacem. Loquere quaso ad seruos tuos Syriace, quoniam nos intelligimus, & non loquaris nobiscum Iudaice, audiente populo qui est super murum.

12 Et dixit Rapsace: Nunquid ad dominum tuum, & ad te misit me dominus meus, ut loquar verba ista? amon ad viros sedentes super murum, ut conelant stercora sua, & bibant lotum suum vobiscum?

13 Stetit ergo Rapsace, & clamauit voce magna Iudaice, ac dixit: Audite verba Regis magni, Regis Assur.

14 Sic dicit Rex: Ne vobis imponat Ezechias: quia non poterit vos liberare.

15 Neque vos confidere faciat Iehoua Ezechias, dicens: Liberando liberabit nos Iehoua: non tradetur haec vrbs in manum Regis Assur.

16 Ne audieritis Ezechiam: quoniam sic dicit Rex Assur: Facite mecum benedictionem, & egredimini: & comedant singuli e vite sua, & singuli e ficu sua, & bibant singuli aquas putei sui:

17 Donec veniam, & assumam vos in terram similem terrae vestrae, terram frumenti & vini, terram panis & vinearum.

18 Ne forte decipiat vos Ezechias, dicens: Iehoua eripiet nos. An eripuerunt dii Gentium, quisque terram suam e manu Regis Assur?

19 Vbi est Deus Amath, & Arpad? vbi Deus Sepharuaim? An liberauerunt Samariam e manu mea?

20 Quis est in omnibus dijs istarum terrarum, qui liberauerit terram suam e manu mea? ut eruat Iehoua Ierusalem e manu mea?

21 Tacuerunt, nec responderunt ei verbum: quoniam preceptum hoc Regis erat, qui dixerat: Ne respondeatis illi.

22 Venit autem Eliacim praefectus palatii, & Sobna cancellarius, & Ioach, filius Asaph secretarius ad Ezechiam scisis vestibus, & nunciauerunt illi verba Rapsace.

ACCIDIT ANNO.) Hoc capite & sequenti Propheta narrat insignem historiam, quæ veluti signillum est eius doctrinæ, ubi de futuris populis: claudib; vaticinatus est: & simul promittit Deum inuenire eisdem fore vt Assyris repulsi tuerentur Ierolimam, & Terram sanctam eum non frustra sic loquentum esse præsentis effectus tunc apparuit idem ad posterum quoque testatum esse voluit Deus. Quamquam non minus illius seculi hominibus vtile fuit tale monumentum extare. Sæpe minatus fuerat propinquam instare Dei vindictam, & Assyrios præsidere esse ad manum, quibus velut flagellis vtitur uti promiserat in eorum te Ierolimam enã in rebus extremis asisturum. Vt unquam impletum est, ac maior quidem pars populi velut clausis oculis tam manifesta Dei iudicia præterit: nec minus turpiter contempserit opem fibilatiã. Quo minus excelsibilis fuit tam erasla veccordia. Exiguo tanq̃ fidelium numero profuit, in tam præclaris documentis agnoscere Dei manum, quò maior in posterum esset lãtã auhoritas: p̃p̃e quoque vates animosius pergere in tuo cultum in epida constantia potuit, cuius doctrinã è celo Deus tam magnificè asseruerat. Et quia Dei Veritas nisi firmis testimoniis probata vix apud nos gradum tuum obcinet, infirmitas nostrã non minus consuluit Deus, vti in pecculo cernamus comunẽtam fuisse Dei virtutem cum verbis lãtã: & quod ille in terra docet, confirmatum fuit è celo: præsertim tunc non obicere ob signata fuit eius vocatio, ubi Ierolimam Deus liberavit à graui oblatione Sennacherib; cum nulla amplius spes salutis reliqua esset: ita vt fideles se è faucibus mortis sola Dei manu ceptos agnoscerent. Ideo dicit hic veluti signillum esse ad faciendã Propheciã de quibus alioqui poterat dubitari.

QUARTODECIMO ANNO. Non abs re designat tempus quo hæc acciderunt, nam tunc Ezechias restituerat eulm Dei in tota ditone suã: ne que eõ contentus, mouerat Irahitas milis huc atque illic curionibus, vt vndique accurrerent Ierolimã ad offerenda sacrificia, & ex longo dissidio iterum coalerent in sanctum fidei contentum, & ex Legis præcepto Deum adorarent. Cum ergo talis esset regni status, vt superstitionibus sublati & purgato templo, verus Dei cultus restitutus esset, Iudæa à Assyrio inuaditur, spoliantur agræ, capiuntur vrbes, vniuersa regio in eius potestate venit: ioh: cum paucis Ierolimã reliqui est, in qua, velut in carcere, Ezechias inclusus tenebatur. Tam considerandum quid pio Regi, & aliis poterat in mentem venire nam si ex sentu carnis de hæc calamitate iudicemus, existimabimus in iuam fuisse Deum, qui seruum suum in tales angustias redigi passus est: cuius pietas mereri videbatur, vt cum Dominus tranquillum, & ab omni molestia immunera conseruaret, quãdo hoc vnicè studebat, vt Deus purè coheretur. Hoc non leue experimentum fuit fidei: & ezechie: quod ne bis assidue ob oculos ponendum est, cum iidem tentationibus obnoxii simus. Non puniebat Dominus negligentiam, delicias aut luxu Ezechia: multo minus vel superstitiones vel profanum Legis contemptum; qui simul atque regnare cepit omni studio, cura atque diligentia effecit vt religio in integrum restitueretur. Ergo fidem eius ac patientiam probare voluit.

2 TUM MISIT.) Porcẽt hic inuertio esse narrationis, prius enim dixerat Sennacherib cepisse omnes vrbes Iudæe: nunc autem ipsum misisse Raphãem à Lachis, quam videlicet obsidebat: non lum igitur omnes expugnarat, sed obierandum est, sæpenumero inuerti Historiã cõtextum, & posteriori loco narrat quod tempore prius erat. Deinde Synecdoche multum visitata est Scripturis: vt vniuersas vrbes captas fuisse dicat, quòd p̃uicẽ superesset, ad quos nullus Ezechia patebat aditus Videbatur ergo Assyrius totam Iudæam in potestatem suã redegitse, quòd sola ferè Ierolimã restaret, in qua Ezechias inclusus erat. Hæc historia plenius habetur in libris Regum: ubi ostenditur quã studiose p̃e sũuerit Ezechias, eam enim quauis conditione redimerentibus est. Præstitit centum argenti talenta, vni triginta, quæ tyrannus ille imperauerat, quam summã, quòd lãrarum ex inustum effectus, è vasis templi atque aureis laminis, quæ valuis detractæ sunt, conficere necesse fuit. Verum, vt inexplẽbiles sunt eiusmodi gurgites, eã pecunia accepta, maiora etiam poposcit, duriorque conditio imponere voluit. Tantum vt inuidia grauarẽt Ezechiam Semel enim abusus facilitate pii Regis, quiduis adeperum esse existimauit. Tantum ab eo quã sita fuit belli mouendi occasio. Interea notãdum est, iustas de populi sceleribus sumptas fuisse pœnas, sicuti prædictum fuerat. Est enim iyncera in externo cultu vigeat religio: minime tamen mutata in melius vita erat, ne que etiam correctã erat impietas, vel interior labes ex cordibus purgata. Ergo quia non resistebat populus, oblinam eius malitiam alperius castigari oportuit. Sed quia nõdum impleta erat iniquitatem mensura iræ suæ rigorem mitigauit Deus: atque ita repente rebus perditis ineredibile auxilium aruit.

3 ET EGRESSVS EST AD EVM ELIACIM.) Huius mentionem fecit capite 22. Is est Eliacim, cui Dominus promissit se principatum in regno daturum, depulso Sobna, nunc inanis videtur illa promissio quum supplex ad hostem mittitur, quasi mox sese cum aliis dediturus, & duram tyrannidem subiturus, hoc quoque pioium animos sollicitare poterat, vt de promissis Dei dubitarent. Præterea bonorum virtutum ad eõ inops erat pius ille Rex, vt Sobnam cum eo mittere cogere, quem periculum & predrorem esse non ignorabat. **REIO SERIBAM** significat. Ideo, que sæpe pro Literariis vel doctõribus capitur, aliquãdo pro literarum custodibus, & qui regis archiuis præfecti sunt. Ego verti Cancellarium, quia ad peritiam legis non referri certum est. Fr collige-

re licet Sobnam hunc excelluit præcipua dignitate, quantum ex sua præfectura deictus esset. מוכי, significat à commentariis, siue à memoria.

4 DICITE AGEDVM.) Refert tres legatos, qui tamen secum ferebant quicquid residuum erat in regno splendoris, non modò repuliam passos, sed còrumeliosè exceptos fuisse à latente Tyranni, indignisque probris fuisse vexatos. Nam quasi Rex Ezechias conuictus foret scelestæ defectionis, interrogat quomodo autus fuerit rebellare. Particulam נא, alii rogantis esse volunt, ac verunt, Quæ scilicet non conueniret superbo homini & arroganti rogare in hunc modum: loquitur eorum more, qui conditiones imponunt vel deictis vel metu tubactis, quos in deditiōnem accipere volunt: quod vulgò dimus, *Sommer*. Iam quò magis audent: ea sit denuntiatio, loquitur satellites iste ex persona Regis iui, cuius magnitudinem in tublime attollit, vt Ezechia perterreat, vbi audit sibi cum Rege tam bene instructo negotium esse. neque solùm intelligit præcipuo orbis Monarchæ iògè imparare esse Ezechiam, qui illius comparatione tantùm Regulus eratis: sed magnum vocat regem Allur, quòd sua potentia alios omnes obseuret, vt solus emineat. His verborum fulminibus prosterm ac frangi poterat Ezechias, cum præsertim esset in vrbè compulsus, è qua egredi non poterat, tantum abest vt vim illius tyranni propulsare posset.

5 DIXI TANTVM.) Quòd in sacra Historialegitur, Dixisti: sic exponi potest vt referat Rapaces qualem Ezechias animum esse putat: ac si diceret, Ista sunt tuæ deliberationes: quòd autè hie legitur in prima persona, nihil de sentu mutat, quia Rapaces quasi exploratis Ezechia consiliis & omnium probè conficiis, ironicè exprobrat: Video quid cogites: sed verba sunt laborum. Hic locus variè exponitur: nonnulli interpretantur: Non tantùm vbi baliorum te habere dicis, id est, nò solùm iactas te pollere verbis, sed etià fortitudine & prudètia. Alii verò, Tu quidè verba habes, sed consiliū & fortitudo in bello necessaria sunt. Cæterùm quòd nonnulli per VERBA intelligunt Preces, ego non probomimis enim coacta & remota expositio esset. Ego igitur sic accipio: Ezechias habet verba laborum, id est, oratione composita vitur & ornata, vt plebè in officio retineat, quòd solemus dicere, *Ala de belles paroles*: sed his bellum geri auri sustineri nequit. Significat ergo se compertum habere quid agat Ezechias: qua re potissimùm nitatur, verbis scilicet, & facundia: sed hæc nihil ad bellum, vbi consilio & fortitudine opus est. Commodè etiam referre hoc liceret ad Ægyptios, ac si diceret, stultè facere Ezechiam qui se lactari sinat in ambibus promissis. nec verò dubium est, quin liberales fuerint Ægyptii, montes aureos pollicendo, quum tamen re ipsa nihil præstarent. Sed quia paulò post scortum de Ægyptiis ager, non dubito hic rideri Ezechiam, ac si ventosa iactantia populi spem aleret, nullo bellico apparatu munitus.

6 ECCE CONFISVS ES.) Hoc à proxima sentètia distingui probabile est. Vbi enim præfatus est Ezechiam sola facundia præditum esse qua populum demulceat, & ex eo intulit vetanam esse eius fiduciam, nunc ad alias species descendit. Machinas enim omnes admouet ad concutiendos populi animos, vt obstupescat omnes protinus se dedant. Ergo vbi intus contemptibilem reddidit, simul adiungit externas opes friuolas ac nihili esse, longèque falli dicit, quòd ab Ægyptiis quicquam opis expectent. Ac primum comparat Ægyptios baculo arundineo ob infirmitatem: deinde amplificandi causa vocat baculum contractum: tertio dicit adèd non valere ad futuram, vt manus perforet, quæ in ipsum incubuerint. Summa est, non modò fallacè & euandam spem esse, quam sibi de Ægyptiis fingunt Iudæi, sed exitiosam. Ac verè quidem hæc dixisset Rapaces, si verum fuisset, Ezechiam Ægyptiis inuitis: sed calumniosè, falsoque pium Regem vanæ huius fiduciam infirmulat. Interea iustam mercedem rebelli & immorigero populo rependit Deus, quòd scelestam eius defectionem impuri canis conuicio coargui passus est. Seuerè pius crimè hoc damnauerat Isaias: sed furdis auribus repulsa fuerat obiurgatio. Quia ergo Prophetam Dei nomine loquentem impiè spreuerant Iudæi. Rapacè magistro digni erant. Itaque monemur hoc exemplo, nihil esse mirum si increduli, qui Dei consilio non obtemperant in suam salutem, prophetiaque omnes respunt, obnoxii sint hostium suorum subfannationibus, sicuti hic Iudæis contumacibus proteruè insultat Rapaces regis Assyrii satellites. Interea expendere operæ premium esse quantum inter Dei monitiones. & Satanæ ludibria intersit. Deus nos à prauæ carnis fiducia reuocare volens, in genere pronunciat. Maledictus qui confidit in homine: vt toto mundo in nihilum redactò solus ipse nobis sufficia. Itaque vbi nos exinanuit, statim proposito remedio, addit nobis animos. Fallaciter verò Satanæ inquam vanæ accusans, desperatione nos sollicitat, & rapit ad multas alias quæ malas vel peiores, & ad illiæ media querenda nos allicit: sicuti Rapaces non profertur quam de Ægyptiis spem conceperant Iudæi, vt in solum Deum recumbant: sed Assyrium substituit ac si non aliunde perenda esset salus. Pharaonem nominat, sed populum etiam totum comprehendit.

7 QVOD SI MIHI DIXERIS.) Argumento vitur tripartito Rapaces: aut Ezechias satis virium sibi esse putat ad resistendum: aut ab Ægypto auxilium expectat: aut confidit Deo. Si confidit sibi, fallitur: qualis enim est, si conferatur cum Rege meo? quòd artinet ad Ægyptum, nihil inde innabitur, sed potius grauius incommoda sentiet. Reliquum est igitur, vt aliquid auxilii à Deo expectet. atqui diruit eius altaria, cultum eius imminuit: non potius de eo penas sumet & denique pio Regi & diuina & humana auxilia admittit iste Rapaces. Hac verò calumnia non modò Regis animum

animum vulnerare tentauit Satan, vt sub mole afflictionis deficeret, sed leue & turbulentum vili-
 gus percellere: quia adhuc in multorum cordibus hærebat superstitionū amor. & procius ad hanc
 imposturam erat lapsus, quia mutata erat vetus religio vitæque recepta. Et zechiam penas tuæ teme-
 ritatis pendere, sicuti hodie Papiſtæ simulac nobis aliquid aduerſi contingit, obiciunt diuinis nos
 plecti, quia veteres ritus conuellerent aſſi fuerimus.

8 ET NUNC DA OBSIDEM.) Concludit nihil melius Ezechie fore, quàm si deposito
 bellandi studio, se dedat, perpetuūque obsequium promittat Assyrio. Quod vt magis peruiueat
 iterum exprobrat ei tenuitatem suam: Si dederō tibi duo millia equorum, homines in toto populo
 tuo non reperies, qui eos contendant. quale igitur est robur tuum: vel qua confidentia Regi tuo
 resistere audes? Non offert illi equos honoris aut beneuolentiæ causa, sed quò magis deterreat &
 frangat animum Ezechie. Futurum ergo per subiunctiuum resolui debet, Etiam si dem tibi duo e-
 quorum millia, tamen scissores totidem non reperies. Scio quid dicant alii interpretes: facit quibus
 rem probè expendit, facile agnoscet ironicè hoc fuisse dictum.

9 ET QVOMODO ASPERNARIS.) Confirmat proximam sententiam, atque tantum
 abesse ostendit, vt par sit Ezechias ad sustinendam Regis sui præsentiam, vt ne cum minimo quidè
 ipsius duce conferri debeat. Sic autem petulanter insultat, ne Iudæis animum addat absentia Senna-
 cherib, quem adhuc tenebat obsidio Lachis. Quauis ergo nondum coram apparat Sennacherib
 cum toto exercitu, satis virium in eius Præfectis iactat esse Raptaces, ne indictam subiectionem re-
 cuset Ezechias.

10 ET NUNC.) Iam alia via aggreditur Ezechiam, si iusta eum copia, aliâque subsidia com-
 paraturum. Obtenit enim ipsi non cum homine mortali, sed cum ipso Deo negotium esse ac ce-
 tamen, quia eius impulsu non sponte eò venerit, vt regionem perderet: repugnaturus igitur Deo,
 quicūque ipsi obſisterat: que ita omnes eorum conatus fore inutiles. Ex his obſeruantum est, quã-
 uis pietati demus operam, & promouere regnum Christi fideliter studeamus, tamen sperandum nõ
 esse vt simus vacui ab omni molestia: sed nos potius ad grauissimas ærumnas comparemus, nec en-
 im terrenis præmiis pietatem nostrã Dominus semper remuneratur: vt certè indigna nimis esset
 ista merces, nõ affluere bonis, externâ pace frui, res omnes fluere ex animi sententiã, nam hoc nomi-
 ne etiam impii corã mundo beati existimantur, quòd neque incommoda valetudine, nec rebus aduer-
 ſis, nec vlla laborent inopia, nec vlla iniuria turbentur. Sic ite reproborum conditione nostra ni-
 hil differret. Hoc igitur Ezechie exemplum nobis assidue ob oculos ponendum est, qui cum om-
 nem operam restituendæ religioni & pio cultui impendisset, grauissimas calamitates passus est, a-
 deòque extremas, vt nõ procul à desperatione abesset: vt quum sancti officio nobis videbimur,
 nihilo minus ad omnis generis pugnas & ærumnas sustinendas parati simus: neque turbeamur, si primo
 conflictu præualeant hostes, quasi nos protinus voraturi. Facile enim concedit sublimis illi & elati
 animi, vbi ebullierit primus furor, imò vbi sese profuderint spuma, & importuna eorum super-
 bia statim euanescent. Iactabat Raptaces magnitudinem & potentia Regis sui, vt terreret Ezechia,
 sic nobiscum agere solent impij adoriuntur nos verbis minacijs, atque terroribus varijs tentant
 patientia nostram, aur potius id per ipsos molitur Satan: quem admodum hic planè ipsum Raptaces
 ore loquentem perspiciamus. Quinetiam Dei ipsius personam induit, & transformat se in angelum
 lucis. Sic enim ipse quoque Dei Spiritus pronuntiat, quia fragiles & caducæ sunt hominum vires:
 quicūque illis innotuit perniciem sibi querere. Idem docet Raptaces, & perinde concionatur, ac si
 Dei mandatio munus Propheti cū obiret. Prudenter ergo discernendū quãdo Deus loquatur, quã-
 do homines eius nomen falsò obſtendunt, nam varios colores prætexit Satan, quibus se Deo simile
 esse fingat. Hæc autem omnia inmeritò Ezechie exprobrabat Raptaces: vt diximus, nec enim spẽ
 locabat in suis viribus, nec Ægyptiis consilijs superbiebat: sed pios, quum bene agunt, malè audire
 necesse est. His artibus fidẽ nostrã adoritur Satan, nõsque immeritò apud homines traducit. quæ
 tentatio admodum periculosa est, quia probitatẽ nostrã cupimus palam esse: nõsque malè habet, si
 quum bene affecti sumus, alii studia nostra fecus interpretentur. Ideo Satan conatur calumniando
 euertere quicquid pura conscientia factū erit: aut affingit crimen, cuius nulla penes nos culpa est: aut
 falsis calumniis nos onerat, aut comminiferat quòd nobis nunquam venit in mentem: sed recta
 conscientia nobis instat muri aheni esse debet, vt aduersus tales eriminationes & calumnias, Eze-
 chie exemplo, inuicti stemus. Quod attinet ad postremum membrum, vbi Raptaces ei exprobrat
 quòd cultum Dei euerterit, quàm calumniosum sit, omnibus perspicuum est. nam Ezechias sustu-
 lerat fictitios deos & supersticiosos cultus, quos Deus abominatur. Sed nihil mirum est, impios ve-
 rum Deum à falso, superstitionem à religione non discernere, atque id quotidie nobis viu venit. Pa-
 pisti enim, quibus suæ tantum superstitiones placent, nos accusant, quòd innumera hominum cõ-
 menta sustulerimus, ac queruntur cultum Dei à nobis imminutum ac propè abolitū esse. Insultant
 etiam more istius Raptaces, An Deus istos iuaret, qui cultum eius sustulerunt, profanarunt sacras
 ædes, & quicquid erat specioso illo ordine constitutum? quia scilicet resfulgebant omnia in Papatu,
 atque homines in admirationem rapiebant: ritus verò simplices ac nudos & omni pompa vacuos
 solummodò retinemus, ideo cultum Dei sublatum putant, quem rebus externis metiuntur. Si quid

2. Cor. 11. 14

Iere. 17. 5.

2. Reg. 18. 4

aduersi accidat, clamant meritò accidere, culpam omnem hæere in nobis, totum mundū dare prenas nostræ impietatis, atque eò magis insultant, si calamitatem aliquam patiamur. Interim firma fide aduersus impias eiusmodi voces perstandum est, vt ostendamus non esse diuinum cultum, quem illi ob'endunt, sed meras nugas, ac meritò sublatas esse: quæcunque finxerunt homines, ad cultum Dei non pertinere, Satanæ esse præstigias, nec us exitialis quicquam esse. Perstādum igitur iniusta fide aduersus probra omnis generis, quibus Satan pietatis studium nititur obsecrare. Odiolum primo intuitu videtur, multis alaribus euerfis vnum duntaxat relinquere, & profanare multa templa, vt vnum maneat, sed vna hæc defensio Ezechiam facillè abtoluit, nihil tentasse nisi ex Dei verbo: fuisse igitur vno altari contentum, quia plura erigi Deus vetuerat: Status omnes diruisse, quia temere erecta fuerant contra Legis doctrinam. Eadem hodie nobis crassa est aduersus Papisas, quia non alio titulo nos grauant, nisi quòd immensa ex remoniarum congerie reiecta, tantam retinemus quod Deus præcepit. hic verò non est disputādum quid hominibus placeat, sed quid Deo probetur.

2. Reg. 18. 4
Exo. 20. 4.

11 ET DIXIT ELIACIM.) Iterum hæc circumstantia apparet quàm deiecto animo fuerit Ezechias, dum hostis sui famulum tam suppliciter rogat per legatos. Deinde quanto factu insultatus fuerit Rapsaces, dū preces omnes tam ferociter repudiat, atque eo maior est indignitas repulsæ, quòd rem non adeo magni momenti petebant. Hæc autè eò pertinent, vt sciamus non stetit per Ezechiam, quo minus furorem hostis placaret: quia Regiæ dignitatis propemodū oblitus quæ potuit modestia lenire eum studuit: ne si quando iniusta violentia vrgeri non contingat, cedere pigeat nostro iure & humiliter deprecari. Quum verò ita se submiserit Ezechias, quia se imparem videbat Assyrio, hoc ad illustrandam Dei gloriam plurimum valet, quòd populum ferè perditū conuertit. Minus enim illustri fuisse illa liberatio, si eò periculo tantum mediocri ereptus esset: sed cum ab interitu non procul abesset, eò magis conpiciua est Dei manus, qui insigni miraculo submouit hostem iam ceruicibus impositum, ac delevit. Rogant autem ne coram populo sic loquatur: quia difficile sit populum natura leuem & inconstantem cōtinere: nam facillè perturbatur ac trepidat ad minimum terrorem. Ideo Rapsaces optassent non loqui Iudaicè, quia rationem aliquam pacis moderatam inire cupiebant. Omnes enim vias tentabat pius ille Rex, quibus rabiem Tyranni illius mitigaret: sed nullo profectu. Nihil igitur à Rapsace obtinent isti Legati: deterior fit rogatus, magisque (vt superbi homines solent) intolescit.

2. Reg. 19.
31.

12 ET DIXIT RAPSACES.) Hinc ferociam hostis atque impotentiam perspicimus. vnde etiam appare regnum Ezechia: propè fuisse desperatum. Hic enim loquitur tanquā victor, neque vt Regem alloquitur, sed veluti incipio insultat. Cùm ergo tanta superbia Rapsacem elatum videremus, hoc simul in mentem venire debet, penitus oppressum Ezechiam, omnique fiducia destitutum, vt pro deplorato haberetur. Hinc etiam collige Rapsacem eò missum non esse, vt aliquas pacis conditiones offerret, sed potius vt acciperet ipsū in deditionem, atque populo terrorem incuteret: nā ideo Sennacherib cum manu valida ipsū miserat. Hinc etiam iacet sibi nihil esse negotii cum Rege, se populum alloqui vt sibi conuularet: atque vt omnes magis terreat, miseriam & arummas cōmemorat, in quas se coniciunt, si Ezechia: parere velint: futurum vt pereāt fame, & steruus suū comedere, atque lorium bibere cogantur. Operæpretium ergo facturos, si se dedant in tempore, & curā habeant suæ salutis.

13 STETIT ERGO.) Ostendit Propheta quibus artibus conatus sit Rapsaces animum populi concutere, ac primū refert ipsū Iudaicè loquutum, quauis hoc deprecarentur Legati, hoc verò perquam indignum fuit, linguam sanctam quæ mysteriis celestis Sapientia: dicata erat, profanari, & prostitui ad impias blasphemias, nec dubium est quin dura inimicis fuerit hæc reuerentia: sed hinc notandum est, nullos esse nocentiores hostes is qui communi nobiscum lingua vtūtur: idque hodie experimur in multis qui linguam nostram, id est, loquendi morem edicunt, vt se in aures imperitorum ac simplicium insinuare possint, quo eos à vera fide abducant. nam Papisas ante triginta annos lingua fuit barbara & aliena prius à stylo Spiritus sancti: vix audiebatur vlla vox quæ Christianam pietatem redoleret: hodie verò eiusmodi artem didicerunt, vt sermone Scripturis vsitato fucare sciant impietates suas, ac si Christianè loquantur. Itaque videmus Satanam architectum esse istius orationis. Idem enim istis magister atque auctor est, qui olim Rapsaci fuit. Cùm ipsū STETIT SEDICIT, ferociam exprimit & arrogantiam impij hominis: nam gestus ipse indicat quàm superbè se gesserit. Prius enim stabat: sed tunc ita se compoluit, vt magis emineret & magis formidabilem se præberet Iudæis. Iterum verò de magnitudine Regis sui præfatus, mandata eius recitat. Hoc enim Satanæ solenne est, hostium potentiam adaugere verbis, & pericula amplificare vt nos animum depondere cogat. nam vbi inani fulgore rerum humanarū perstiti sunt oculi nostri, deficiamus. Opponenda est igitur periculis omnibus potentia Dei: quam si semper ob oculos posuimus, nihil est quod nobis officere possit. Instans buccis & magna arrogantia iactant hostes magnitudinem suam ac vires, tenui atemque rursus nostram & paucitatem ridebunt: sed si Dominus nobiscum est, nihil est quod metuemus.

14 SIC DICIT REX, NE DECIPIAT.) Regium nomen Domino suo vendicans, Ezechiam

chiam nominat velut priuatum hominem, sine vlla tituli adiectione. Et iam autem impudenter calumniari pergens, virtus suum contra Deum ipsum euomit: quia impoftulam vocat ac decipulas, quod in eius gratiam recumbat Ezechias, iteque ad eandem fidem horretur. At qui similibus calumniis hodie impetitur a Papistis: qui non alio colore nos hominum mentes facinare auiunt, & in exitum ducere, nisi qui diciturandum esse decemus in veio Deo, sed non est quod mirentur, eadem quæ in prium Regē dicta fuerunt, nobis quoque obici, eum ab eodem authore & calumniādi magistro Satana profiteantur. Quod negat liberari posse Ezechiaē manu, hoc quidē verum est, nisi auipt eius Dei. Nec hoc sibi arrogabat Ezechias, nec honorem Dei ad se rapiebat: quin potius scitabat, & suā & populi salutem in Deo sitam esse. Sed colorem aliquem ab hoste adhiberi oportuit, quædam modo hodie ab impis fieri solet, eum doctriam nostrā traducunt. Addi tunc enim colores, quibus valde speciosa videri possunt, quæ ab ipsis dicuntur: & quidē fallunt, nisi eum propius expenduntur.

15 **ET NE FACIAT VOS FIDERE.**) Exhibita ionem, quæ populū animabat Ezechias, referens, quāsi frigidum & nugatorium sermonem extenuat. vnde apparet impios quāuis Dei virtutem prædicent, eam tamen pro nihilo ducere. Fiti enim non aperte negat Deū opulari potest si velit, sed eum populo Israel infestum & contrarium fingit fidem tamen esse dens, Dei potentiam in nihilum redigi: quantum in se est. Consilium enim eius est ita ducere populi animos, vt cogantur omnes tanquam desperati, tubictonis leges accipere à tyranno victore. Cæterum alio quoque artificio ducuntur auxilii Dei illis excutit, illecebris commotionis vitæ animos demulcens: fituri nihil proclius est quàm deficere à Deo, vbi nos aliō trahit vilitatis species. Si blandiatur mundus, si alibi aiat, ipse æternæ salutis facile euaneſcit. temper enim tenus nostri in præſentē rerum statum delixiherent. Hoc igitur artificio instructus Rapiaces admonet, Nolite à se penece tã pendere: accipite potius quod certum est. Atque hæc oratio plurimum ad persuadendum valet, quia nihil magis gratum hominibus, quàm si in manu habeant quod putant sibi oprabile. agri autem patiuntur se suspendi, vt quod longè abest, præſentī fortunæ anteferant. Tale igitur est argumētum Rapiacis: Ezechias promittit vobis auxilium Dei, sed non appare: suspendi vos à re incerta: Rex verò meus vobis ea promittit quæ præſentia sunt, ac cerò præſtabit. Argumentum hoc validem videri posset, sed animaduertenda est fallacia: quia sepe eodem astu nos aduerti a Satana, hoc abduci est à fiducia Dei. Vocat nos Dominus ad spem æternæ vitæ: ea latet (nam ipse amicus ea quæ non cerimus) promittit se fore liberatorem, atq; interim languere nos & fati hucere similita vt frustra sperare videamur, si præſentem rerum statum spectemus. Hic nos aggreditur Satan: Quid frustra speras? quis fructus fidei tuæ? quid extra mundum expectas? Hæc demique quod diana lucta est. Cùm Christus nos in cælum vocat, Satan nos in terra retinere conatur. Ergo promissis mordicus in hærendum est, vt contra spem in spem erecti confidamus Deo, nec vllis illecebris nos ab eo abduci patiamur.

Rom. 8. 25.

Rom. 4. 18.

16 **NOLITE AUDIRE**) Dum animos populi ab Ezechia auertere studet, simuleos ad delicias reuocat, vt obliuiscantur Deum, nec quicquam ab eo expectent. Perinde ac si diceret, Nolite Deo credere, sed potius Regi meo. Ita nobiscum agit Satan. nam obſcurans Dei bonitatē ius nebulis, & laras falsæ spei nobis obſcurans, clam & oblique tubrept in locum Dei: vel creaturas suspendit, vt nos hinc laqueis implicet. Obuenit delicias & genus aliquod vitæ facilioris cum hæc iactantia, Deus procul ostendit: ego vobis exhibeo. Esti autem mentio fit Ezechiaē, re ipsa tamen fit comparatio inter Deum & Assyrium. nam Ezechias vt minister Dei erat, nihil obtendeat falsò, nec iactabat inanem fidem, sed promissis veris & certissimis innox, populo ad querendū Deum fidelis hortator erat: Rapiaces verò d regem suum ornabat Dei spoliis, & interea minister Satana erat, vt abduceret populū à fiducia Dei in omnem impietatem. **FACERE BENEDICTIONEM** est Transigere amicè: ac si diceret, Nolite quicquā hostiter designare, aut tentare bello. Facite dedicationem, obsequia vestra meo Regi offerte Non tantūm audientiam sibi fieri postulat Sen nacherib, sed etiam populū in nomen suum iurare. atque hæc ieruitatem, quæ per se odiosa erat, Benedictionis nomine tegit, quò magis ad se alliciat. Tuber autem ipsius tranquillam vitam & alia commoda, quibus antè fruebantur, redimere misera ista deflectione: nempe si rehctō Ezechia, ad te egrediantur. Nam deficere à pio rege, qui à Deo constitutus erat, quique typum gerebat Christi, omnium miserrimum atque infelicitissimum erat. nec verò id fieri poterat sine abnegatione Dei ipsius, qui signum illud in Iudæa exerebat celestis gratiæ.

17 **donec veniam**) Nunc conditionem aliam subiicit longè duriorē priore. Significat enim pacem non aliter intri posse cum Sennacherib. quàm si populus in exitum migeret. quod nihil aliud erat, quàm relinquere cultum Dei & degenerare in superstitionem, iteque ab hæc reditate diuinitis tradita vltro abdicare. sed afflicto, & extremo periculo attonitos compellans, arduiter quidvis imperat redimendæ vitæ cauta. Hic clarius percipimus orationem Rapiacis nihil aliud esse quàm imaginem tentationum, quibus in dies Satan fidem nostram oppugnat. nihil enim magis vulgare est Satana, quàm nos huius mundi illecebris ac deliciis abstrahere à fiducia Dei: Fiti cælum pace & tranquillitate, eamque omni ratione redimendam esse: felicitatem esse in abundantia rerum & copia. Maximè verò rebus aduersis abutitur ad nos vrgendos, maiorēque licentia ad excutendū

Dei iugum infligat, sensum quidem & clandestinis obsecratisque artibus se infanuat. Postquam verò nos temel illexit atque ita illaqueavit, ut præsentia bona pluris quam futura faciamus, hanc conditionem sub anguribus, ut prorsus sibi deinceps & addictos teneat: quæ certe vitare non possumus, ubi nos sicut captivos ipsebus & rerum præsentium gustu irretitos tenet. Porro id quia durus asperumque erat exitus nomen: nec facile erat renuntiare patriæ dulcedini, ut nullam eos iacturam facere ostendat, si migrent è regione sua, eam in quam abducendi sunt aequè feracem atque vberem esse dicit. Velum, scilicet, eorum oculis obtendens, ne quid sibi perire existiment. Inerea astutè præterterit quæ plus cæteris omnibus æstimanda erant: cultum Dei, templum, Legem, Regnum, ordinem sanctæ gubernationis, & reliqua omnia quæ ad cælestem hereditatem pertinebant. quæ verò potest sine his esse felicitas? Sedulo ergo dicit intendere vnusquisque mentem in bona spiritalia, neque enim abs re omnibus mundi lauitis prosperique successibus excellentius bonum prædicat, Habitare in domo Dei, nec rerum præsentium ipse abducti, vera felicitate priuemur. Hæc enim

Psal. 84. 5.
11.

horribilis est pena, qua Dominus in re dolitatem hominum vlciscitur, quæ piis omnibus perimenda est, ne vllis ærumnis aut calamitatibus vitæ deficiant.

18 **N** B FORTÈ DECIPAT VOS.) Aliud est argumentum diuersum à superioribus, quo populum ab Ezechia & fiducia in Deum abducere conatur. Prius iactabat se Dei ministrum esse, ab eo missum ut Iudæam deleteret, idèoque certam victoriam sibi pollicebatur. nunc verò palàm intulit ipsi Deo, nec enim primo congressu impij contemptum suum & impietatem prodere solent: sed Dominus tandem ipsorum affectus patet facit, eoque ipsos animi sui virus detegere cogit. Nunc ergo longius erumpit impius Rapiaces, seque Deo ipso superiorem fore iactat. Loquitur autem in persona domini sui, quòd magnas victorias de varijs & robustis populis obanuisset. Hi suos deos habebant, sub quorum tutela seruari videbantur. Deos igitur ipsos se visisse putabat Sennacherib quòd vicisset gentes, quæ in eorum ope recumbebant. Hinc fit ut eo perumpat audacia, ne Deo viuenti comparare se debet, quin furorè abrepus, vires suas opponat ipsius potentia. Quauis ergo impij inuidè dissimulent contemptum Dei, tamen postea ostendunt se omnia sibi, ac sine Deo arrogare. Verbis quidem simulant se victorias idolis suis tribueret, id postea, ut inquit Abacuc, sacrificant reti suo, & suffitum faciunt sigenæ suæ, quòd hodie quoque ab hypocritis fieri videmus. Currunt enim salutarum idola sua, postquam victoriam adepti sunt: sed deinde consilia sua, prudentiam, fortitudinem apparatus iactant, ut us planè, non idolis, quicquid accidit ipsos tribuere appareat. Hæc ergo tam insolentè iactatione ostendit mendacium fuisse, quòd dicebant Deum aut hoicè victoriarum suarum agnoscere. Porro fieri non potuit quin hæc animum pii Regis mirum in modum torquerent, quom adiret promissæ Dei imposturæ nomine damnari: quom impius iste palàm intularet Deo, eumque cum idolis miscere. Atque hæc ideo referuntur, ut intucamur patientiam pii Regis, nosque, ubi aliquid eiusmodi continget, ad eum imitationem conferamus. **A** N T B E R A V N T. Quòd se opponit dijs omnibus, iustique superiorem se esse affirmat, tam alienum est à communi sensu, ut velum ipsi abhorreant: si tamen eos premar Dominus, si ad gat in qua rationem, facile extorquet eiusmodi voces. Cùm meditata vntur orationes, fingunt se Dei cultores, id postea Deus quòd intus latebat de promere & fateri cogit. Sciamus ergo superstitionem cum superbia perpetuò coniunctam esse: ita ut qui ignorant Deum, aduersus omne nomen insurgere non dubitent, ac ne proterant atque insolentiam impiorum mireantur: quia nihil ad humilitatem nos erudire potest, quàm pura cognitio Dei. Nec verò impius iste excusari potest, quasi meritò idolis imbecillitatem & vanitatem suam exprobraret: eius enim mens & animi propositum attendi debent, quandoquidem non ridet superstitionem & vanam fiduciam gentium, sed in idolis ipsis despicit potentiam Dei, quem admodum in Dionysio ille tyrannus cùm deos suos videbat, pugnabat cum Deo, eumque in certamen prouocabat: quia diuinum nomen, quale animo comprehendere poterat, repugnare conscientia, iniecitabat. I. a. de reliquis impijs dicendum est, qui filijs religiones, quas Dei esse putabant, Iudicio habuerunt. Hic quoque obseruandum est aliud blasphemiarum genus, quo impiè maiestas Dei violatur: nempe quòd Rapiaces Deum miscet cum idolis, eumque velu vnem è turba constituit, nam quale illud est Deum immortalem, terrumque omnium autorem cum rebus vilissimis, veritatem cum mendacio, gloriam cum ignominia, cælum cum terra miscere? Magnus, inquit Dauid, est Dominus, & plurima laude dignus, formidabilis præ omnibus dijs: quid è coniecti idipolorum nihil sunt: Dominus cælos fecit. Coram ipso decus & honor, potentia, & magnificentia in sanctuario suo.

Psal. 96. 4.

19 & 20 **V** B I D I I A M A T H.) Amath Antiochiam Syriæ fuisse putant: ARPAD, eam urbem ex qua verius Damascum coloniarum deductæ fuerunt: EPHARVAIIM, urbem sitam in regione Damascena, quòd si verum est, Rapiaces verius ubi biem nomina refert, ex quibus prodierant olim populi complures: deinde non modò famæ celebritatem perdidit, sed vnaqueque etiam proprium nomen, ut tanta rei non commutatio magis ipsos commoueat. Quicquid sit, vicinas vrbes potissimum designat, quæ ut prius cognitæ erant Iudæis, ita suo interitu magis eos afficere poterant. Nec sane dubito, quin hæc loca Syriæ fuerint & Iirachis, ac si diceret, Videre hæc duo regna subiugata, quibus præerant dii eorum tutores: An Deus vester mihi resistet? Particulam **12**, interrogatiue vtroque

troque loco accipiunt interpretes, An dij Gentium liberauerunt? & an Deus vester eripiet: ego autem, vt sensus melius flueret, malui secūdo loco resoluerē, Vt eripiat Deus vester. Nam eiusdē vocis repetitio similitudinem notat. Quāquā videtur subesse ironia: quasi dixisset per ludibriū, nempē, Vt dij Gentium liberarunt suos cultores, ita vobis succurret Deus vester. Hęc autem impiorum arrogātia inde oritur, quōd non intelligant hominū peccata puniri à Deo cūm aliquid aduersi patiuntur. ac primū in eo peccāt, quōd peruersam & preposteram cōparationem adducunt: illum populū vici: ergo sum melior vel potentior. nec enim agnoscent se irā Dei executores ad vlciscēda scelera destinatos esse. nam etiā quid à Deo sibi concessum dicant, id simulatē faciunt, nec voluntatē eius aut iustitiā animaduerunt. Postea altius insurgunt: quia audent se cū ipso Deo conferre. Istos vici quibus præerat Deus: Deum igitur ipsū vici. Atque hīc graphicē depictum cernimus quōd dictum fuerat cap. 10. Heus Aīsur virga furoris mei: ipse verō non sic cogitabit. Illic enim fideles moriebatur Deus, quāuis cæca amentia se extollens Sennacherib, omnem Deitatem obruere tentaret, retinendā tamen esse sententiam hanc, non plus eum posse quā ē cælo permīssum esset. Nostri ergo est agnoscere pœnas infligi à Deo per manū impiorū qui irā Dei velut instrumenta sunt. ab his igitur auertēdi sunt oculi nostri, vt in Deum rectē intueamur, cui meritō pœnas clamus. Si prævalent impij, ne putemus fractam esse Dei potentiam, sed nos eius ope indignos esse cōsideremus. Armāt enim hostes in exitū nostrū: vires & copias suppeditat: impellit ac sedit quocunq; libet, nosque in eorum manus concludit, cūm ab ipso abalienati sumus. Cūm igitur hodie aduersum nos insoleuit Turca, quōd iamdiu tantam Christianorum multitudinē subegerit, non est quōd ideo turbemur, ac īminuta esset Dei potētia, nec satis virium haberet ad nos liberandos: sed reputare debemus, quōt modis & Græci, & Aītici irā ipsius prouocauerint, dum tot scæda & portētoſa libidinū genera regnarunt in illis regionibus: deinde horrendē superstitiones atq; impietates grassatae sunt. seuerissima ergo castigatio ne opus fuit ad reprimidā flagitia corū qui falsō Dei nomen profitebātur. Hinc Turcæ prosperitas, hīc horrenda in toto Oriente dissipatio sequuta est. Interim videmus ipsū insoleſcētē atque erigentē cristas, religionem nostram ridere, suāq; mirum in modum applaudere: sed magis applaudit sibi, reiq; suo sacrificat, vt iam de alijs impijs dictū est. Conuertendi ergo sunt animi nostri in iudicia Dei, ne Turcā suis viribus tantū imperium cōsequutum esse existimemus. Sed Dominus ei trana laxauit, vt impietatem hominum & nequitiam vlciscatur. tandem suo tempore insolentiā quoque ipsius cohibebit. Etiā autē prosperitas lignum est benedictionis Dei, ab ea tamen initium facere minimē cōuenit, si rectum iudicium de ipso Deo facere libeat: sicuti Turca & Papiſtæ ex victorijs colligunt Deum quodammodo esse sub manu sua. Sed vbi verum Deum cognouerimus, ad testandam eius gratiam & virtutem suo ordine accedunt beneficia. Iā verō semper cauendum, ne vel tantillum nobis arrogemus: quia simul ac obrepserit stulta confidentia, statim abripiet nos hic furor, ne Deum quidē nobis parem fore. Intiō impijs quoq; detestabile erit hoc sacrilegium: sed vbi nos ita dementat diabolica superbia, vt nos spolijs Dei ornemus, facilis est lapsus ad crassam istā insultationem. Retinuit quidē interea Sennacherib aliquā pietatis formā: quia postea legemus occisum fuisse in tēplo Dei sui, quū illic adoraret, ac vult proculdubio Deū sibi habere propitiū: sed quē admodum hīc cum dijs Gentiū ipsū terræ & cœli opificem cōculcat, sic occasione data ausus fuisse per eū se esse cōtra proprium idolum.

21. ET ILLI TACERVNT. Hoc ideo additū est, vt melius intelligamus quā m afflicte res fuerint in tota Iudæa. quū enim viriū aut præsidij nihil penmodū esset pio Regi, ideo obmutescit etiā insoleſcēte hoste. Missi erant Legati ad ipsū leniendū: vbi nihil efficiūt, tacere iubētur, ne ferā illum bestia irritēt, quę plus satis ad seruitiā accessa erat. Quāquā incertū est de Legatiſne loquatur, an de populo, in quē probra hæc iaciebat Rapſacæ. Et probabile quidē est, potius hoc referri ad murorū custodes, quos tametli acriter pungerēt hostis cōtumelię, nō tamē ad rixas vel tumultus prouocarunt, quia morē gesserūt edicto Regis. vnde etiā colligim⁹ singulari Dei gratia factū esse, vt in rebus perditis tā cōpositos ad obsequiū animos haberit. Obiiciet quispiā silentiū minimē indicēdū fuisse, cūm tales in Deū blasphemie audirentur. nec enim diffimulādū est, cūm impj Deo cōtumelijs & probris illudūt: tametli vitē dixerim subeūdū sit. saltē testari debemus nos id æquo animo ferre nō posse, quod honori & glorię ipsi⁹ aduersatur. Atqui nō ideo tacuisse dicitur, quōd vel annuēdi significationē dederint, vel pro nihilo duxerint cōtumelias, quę in Deū iactatae, quāuis vocē nō exprimerēt, cruciabat tamē animos: deinde ad gestus & signa maioris Legatos ipsos impulserūt. Postea enim præ doloris acerbitate discindūt vestes: quo signo se tales blasphemias exhorreere & detestari ostēdūt. sed quia sine vllō profectu rixati essent Legati ipsi cū Rapſacæ, ideo placidē ac sine vlla cōtentione redierūt: populus verō, quia tumultuari vtile nō erat, satis habuit tacitos gemit⁹ impij hominis petulantię opponere. atq; hæc nō spernēda est fortitudo, vbi ne hiscēdi quidē potestas datur, nō tamē labascere vel inſecti, sed manere in statione nostra tràquillos. Imō hinc monemur haud femper litigandū esse cū impijs, vbi lacerāt Dei nomē, & cōtumelijs profcūdūt: quoniā in acerba cōtentione, & cōfusis clamoribus veritas nō audietur. Nec tamē propterea ignauiā nostrā indulgēdū: ne putem⁹ nos excusare

Supra 10. 5

7.

Hab. 1. 16

Cap. 37. 38

dos esse, si quoties impij aduersus Deum insurgunt, fileamus. Nam silentium nostrum excusatione carebit, nisi aliqua ratione testemur id vehementer nobis displicere, & quatum in nobis est, profiteamur nihil nobis esse acerbius, quam nomen Dei violari. Dandum igitur zeli signum, ne putent impij nobis curæ non esse Dei honorem, neque affici cum ab ipsis profcinditur.

22 ET VENIT ELIACIM.) Iam videmus non ideo tacuisse Eliacim, aliósq; Legatos, quasi vel applauderent impietati Rapsacis, vel periculi metu tales blasphemias dissimularent: quandoquidē discindunt vestes suas, atque eo signo testantur quátotere ipsi displiceant impia illa conuitia. Sobnam excipio, quem pietate vacuū pudor tantum impulit, vt defunctoriē cum alis tristitiæ habitum fusciperet. Hoc autem moris erat Iudeis, atque cæteris Orientalibus, quū aliquid summopere detestabantur, vestes lacerare: quia vt ardoris multò plus habent illę nationes nobis qui regiones frigiditas incolimus, ita gestu, incessu, habitu, externisq; signis vehementiam maiorem præ se ferunt. Hic etiam obseruandum est, eos qui priuatas iniurias dissimulantes tulerant, vbi Deum probro affici audiunt, vestes suas scindere, nam quorum irritabiles sunt animi in priuata iniuria, vbi patientia opus erat, nec commouentur vbi nomen Dei probro affici intelligunt, ostendunt se nihil habere zeli aut pietatis.

CAPVT XXXVII.

1 **A**ctum est autem vt hoc audito, Rex Ezechias scinderet vestimenta sua, & sacco opertus veniret in domum Iehouæ.

2 Simul misit Eliacim præfectū palatii: & Sobnam cancellariū, & Seniores, Sacerdotes saccis opertos, ad Isaiā filiū Amoz, Prophetam.

3 Qui dixerunt illi: Sic dicit Ezechias: Dies angustię, & increpationis, & blasphemię dies hic. Quia filij venerunt ad partem: neque est vis pariendi.

4 Si forte audiet Iehoua Deus tuus verba Rapsacæ, quem misit Rex Assur dominus eius: ad maledicendum Deo viuenti, & arguendum verbis, quæ audiuit Iehoua Deus tuus. Tu ergo leuabis orationem pro reliquijs quæ adhuc extant.

5 Venerunt serui Regis Ezechię ad Isaiam.

6 Et dixit illis Isaias: Sic dicetis domino vestro. Sic dicit Iehoua, Ne timeas à verbis quæ audijsti quæ mihi exprobrant serui regis Assur.

7 Ecce apponam illi ventum. Audiet enim riuorem, & reuertetur in terram suam: & faciam vt cadat gladio in terra sua.

8 Reuersus autem Rapsac inuenit regem Assur oppugnantem Lobnam. Audiuit enim profectum à Lachis.

9 Audiens autē de Thirbaka rege Aethiopię: egressus est, vt pugnet contra te: ex quo audiuit, misit nuntios ad Ezechiam, dicens:

10 Sic dicetis Ezechia regi Iuda: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis, dicens: Non tradetur Ierusalem in manum regis Assur.

11 Ecce tu audijsti quæ fecerunt reges Assur vniuersis terris, quomodo vastauerunt eas: & tu liberaberis?

12 An liberauerunt dii Gentium, quos perdiderunt patres mei? Gozam, & Haram, Rezeph, & filios Edem, qui fuerunt in Bitblasar.

13 Vbi rex Amath, rex Arpad, Rex ciuitatis Sepharuaim, Hena & Iua?

14 Accepit Ezechias literas è manu nuntiorum, & legit eas, & ascendit in domum Iehouæ, & expendit eas coram Iehoua.

15 Tum orauit Ezechias ad Deum, dicens:

16 Iehoua exercituum, Deus Israel, qui habitas inter Cherubin: tu ipse Deus solus super omnia regna terrę: Tu fecisti cælos & terram.

17 Inclina Iehoua aurem tuam, & audi: aperi Iehoua oculos tuos & vide: & audi cuncta verba Semacherib, qui misit ad exprobrandum Deo viuo.

- 18 *Sauè Iehoua, perdiderunt Reges Assur cunctas terras, terram, inquam, eorum.*
- 19 *Posueruntque deos earum in ignem, quoniam non sunt dii, sed opus manuum hominis, lignum & lapis, ideo perdiderunt eos.*
- 20 *Et nunc Iehoua Deus noster, serua nos è manu eius: vt cognoscant omnia regna terre quòd tu Iehoua es solus.*
- 21 *Tunc misit Isaias filius Amoz ad Ezechiam, dicēs: Sic dicit Iehoua Deus Israel: quoniam me peccatus es de Sennacherib Rege Assur:*
- 22 *Hoc est verbum quod loquutus est Iehoua de eo: Spreuit te, subsannauit te, virgo filia Sion: mouit post te caput, filia Ierusalem.*
- 23 *Quem probris affecisti? & quem contumeliosè aggressus es? Super quem exaltasti vocem tuam, & in sublime extulisti oculos tuos? nempe, super sanctum Israelis.*
- 24 *In manu seruatorum tuorum exprobrasti Domino, ac dixisti: Ego in multitudine curruum meorum ascendam in excelsa montium ad latera Libani, succidam summa cedrorum eius, clectas eius abietes: tum veniā ad summū extremitatis eius, sed hyluam eius cāpestrem.* " vel, Plauitici eius.
- 25 *Fodiam, & bibam aquas: exsiccabo planta pedum meorum cunctos lacus obsidionis.*
- 26 *Amon audisti quòd à longinquo tempore fecerim eam: à diebus antiquis formauerim ipsam? Nunc verò adducere cam, vt sit in desolationem, in acruos ruinarum, quem admodum vrbes muuitas?*
- 27 *Nam incolæ eam in manu fuerunt mutilati, territi & confusi sunt: facti sunt tanquam gramen agri, olus viride, herba tectorum, que ante maturitatem exarscit.*
- 28 *Sesionem tuam, exitum tuum, & introitum tuum noui, & iracundiam tuā contra me.*
- 29 *Quoniam iratus es contra me: ideo tumultus tuus ascendit in aures meas. Itaque ponam hami meum in narcem tuam, & frænum meum in labia tua: & reducam te per* " vel, circumlum.
- 30 *Hoc autem erit tibi signum: Comedes hoc anno que sponte nascuntur, secundo etiam sponte prouenienti: in tertio verò anno seminabitis & metetis, & plantabitis vineas, & comedetis fructum earum.*
- 31 *Et adiciet quòd seruatum erit è domo Iuda, quòd que residuum erit, radicem iacere deorsum, & fructum proferre sursum.*
- 32 *Nam è Ierusalem egredientur reliquie, & quòd seruatum erit è monte Sion: zelus Iehouæ exercituum hoc faciet.*
- 33 *Propterea sic dicit Iehoua de rege Assur: non ingreditur urbem hanc, neque projiciet illuc sagittam: & non occupabit eam clypeo muuitas: neque fundet contra eam balistam.*
- 34 *Per viam qua venit reuertetur, neque ingreditur urbem hanc, dicit Iehoua.*
- 35 *Et protector ero super hanc urbem, vt seruem eam, propter me & propter David seruum meum.*
- 36 *Et egressus Angelus Iehouæ, percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia: & cum mane surrectam esset, ecce omnes cadauera mortuorum.*
- 37 *Tum profectus abiit, & reuersus est Sennacherib rex Assur, & habitauit in Ninive.*
- 38 *Et accidit quum adoraret in templo Nisroch Deum suam, Adrammelech & Sarre-
zer filij eius percusserunt eum gladio, fugeruntque in terram Armeniae, & regnauit Es-* " vel, Dei sui.
- sarradon filius eius pro eo.*

Psal. 123. 2

HT ACCIDIT.) Declarat Propheta vnicā salutis spem reliquam fuisse pio Regi, vt ad Deum iustum vindicem suas querimonias deferret. sicuti dicitur in Psalmo, Non secus ac serui vel ancilla dū læduntur, ad tutelā heri sui vel heri respiciunt, ita oculos piorum intētos esse ad auxilium Dei. Ergo vbi de Ierosolyma actum videtur, Ezechias terrenis praesidiis nudatus, sub Dei protectionē se cōfert: atque ita fateri non aliud extremis angustiis esse remedium. vnde etiam clarius effulgit gratia Dei, vt perspicuum esset miraculum, cum pius Rex cum toto populo ē faucibus Leonis istius ereptus est. Noranda igitur hęc circumstātia, vt quā illustre sit opus Dei melius intelligamus. Hic etiam docemur quid agendum sit maximē rebus deploratis, ne scilicet pigri vel lenti simus ad implorandam opem Dei, qui nos ipse ad se inuitat. non est expauescendum, nec despōdendi sunt animi, sed potius necessitate qua premimur extimulandi ad opem eius querendam: quē admodū hic ab Ezechia factum videmus, qui statim se recepit in templum non secus ac in asyllum, vt sub Dei vmbra delitesceret cū toto populo. Addit etiam pænitentię symbola, scissionem vestium & indumentum sacci, cōspersionem cinerum, & eiusmodi. hęc enim solennia pænitentia signa erant, quum graui aliqua calamitate afflicti reos se corā Deo ferebantur, veniamque ab ipso flagitabant. Mira verō sancti Regis modestia, quōd tot præclaris operibus defunctus, totq; virtutū præstantia ornatus, se tamen suppliciter coram Deo prosternere non dubitat: rursus magnanimitas & fidei constantia, quōd tam graui tentationis mole nō obruitur, quominus Deum a quo tam duriter percussus est, vltro querat. Vix centesimus quisq; reperitur, qui non obmurmuret si paulō seuerius à Deo tractetur, qui non obiciat per modū exprobrationis sua benefacta, atque expostulet iniquam sibi rependi mercedē. Alij vbi eorum votis non respōdet Deus, cum colendo operā se lulisse queruntur. Nihil tale in Ezechia animaduertimus, qui rarā pietatis sibi conscius reatus professionem non fugit. Proinde si Deum exorare cupim⁹, & experiri eius gratiam in rebus aduersis, testatam facere conuenit pænitentia nostram, atque ex animo reatum nostrū agnoscere. nec enim fortuito nobis res aduersæ accidunt, sed his ad pænitentiam Deus ipse nos expergesfacit. Verum quidem est, leuis momenti fore sacrum & cinerem nisi præcedat interior cordis affectus: quia scimus hypocritas plus satis in caremoniis esse liberales: sed quemadmodū supra dictum fuit, vbi hęc exercitia referuntur ad verum finem, meritō ea commendat Spiritus sanctus. Et certē fuit hoc raræ pietatis & modestiæ signum, quōd se hoc modo pius Rex cum toto populo ad Dei timorem incitauit: deinde quōd voluntariam reatus professionem in squalore & sordibus suscepit. scimus enim vt Reges pudeat se demittere.

Dent. 18. 15

Malac. 2. 7

2 & 3 ET MISIT ELIACIM.) Legatio hęc nō tantū huc spectauit, vt Isaiā accerferet in societate luctus, sed vt aliquid solatij peteret ex eius doctrina. Et certē frustra in aere fundentur preces, nisi suffulta sint Dei verbo. sicuti videmus incredulos plus satis clamorosos esse in suis precib⁹, cum tamen Deū fugiant spretis vel neglectis eius promissionibus. Hęc ergo solida pietatis probatio fuit in Ezechia, quōd se addicēs studio precandi, simul adiūxit spei cōfirmationē, ne tentationi succūberet. Adde quōd rationem diuinitus præscriptā tenet, vbi Deū per os Prophetæ loquentem audire optat. Tametsi enim soli Deo innititur, non tamen repudiāt hominis mortalis testimoniū, atque ideo discretē addit Prophetę epithetū nō sine causa: mittit enim ad Isaiam, vt nouo aliquo vaticinio cōfirmetur: atq; ipsum nominat, non vt priuatū hominē, sed vt Dei seruum, cuius officiū erat pium Regem cōsolationē aliqua subleuare. Duo igitur notanda sunt remedia, quibus extremis rebus subleuamur. Primum inuocandus est Deus vt nos liberet: deinde consulendi Prophetæ, si modō iis frui licet, vt nobis solatiū aliquod afferāt ex verbo Dei, nam eorum officiū est, afflictos erigere promissionibus & cōsolari, quōd si desint, tamen ex Verbo satis ampla cōsolatio suppeditatur. Atque cōsulendi Prophetæ isti, qui non suæ tantū ætati, sed posteris quoque & omnibus sæculis destinati sunt. nam licet obierint, libri tamen superstitēs sunt: viuūt eorum doctrina, nec viquā intermoriētur. Nunquā ergo desituerimus veris remediis, nisi ea respuamus. In summa tamen, consulendus est semper Deus. Quærit poterit, Annon abundē instructus fuerit Ezechias & promissionibus Dei munitus: annon hoc dissidentia signū erat, nouas promissiones petere à Propheta: Respondeo, non esse imputandū incredulitati aut dissidentia, quōd nouam promissionem querit: nam sibi conscius infirmitatis suæ, nouas confirmationes accerferi non veretur. Semper enim ad dissidentiam nos sollicitat caro, ideōq; minime contēnenda sunt noua subsidia: quæ rēda potius omni generis adminicula, quibus tētationes varias repellamus, nā omnibus ex partibus nos adoritur Satan, atq; ita circūallat, vt nisi probē muniti, vix ad eius insidias astūsq; vitandos pares futuri simus vlque ad finem. Quāuis igitur edocti simus verbo Dei ipsum nobis adfore rebus aduersis, tamen vbi ad certamen aliquod arduum ventum est, iterum atq; iterum os Domini interrogare operæpretium est, & querere nouas confirmationes, quibus fidem nostram roboremus. Nullæ quidem nobis dantur hodie similes prophetiæ, sed generales (quæ nobis etiā scriptæ sunt) in vsum nostrū accommodare debemus.

Cur autem miserit legatos Ezechias, non autem ipse ad Iliam potius accesserit ratio in promptu est, quod in templo orabat. Nam communem fuisse lucum ex eo apparet, quod Seniores omnes & Consiliarii facies induti erant. Et probabile est preces Regis edicto fuisse publice indictas. Quam notandum est Prophetam non quiescisse domi, ut delitus vacaret, sed eius abentia voluit Deus examinare fidem pii Regis.

4 Si fortè audierit.) Videtur Ezechias dubitare, an Dominus ipsum audire velit. vertunt enim particulam **וְיָוִי** Fortassis: & sic ferè accipitur in tota Scriptura. Sed notandum est fideles, etiam si cerèdiciant Dominum sibi assurum, tamen quia perplexi sunt ob difficultatem rei, in hunc modum loqui solent. Erat quidem Ezechias cauta cur dubius esset, si rem ipsam ipse temerè cum in Verbum oculos conuerter, certior redditor de voluntate Dei, ita ut delinat trepidare, quia tamè fieri non potest, quin remoras fidelibus iniiciat caro, ut non nisi eundènter & hæstitabundè pergât, interdum sermonem accommodat ad præsentem rerum aspectum. Atque alibi obieruat hec sanèctus, ubi etiam de re certa loquuntur, in hunc modum loquutus esse. nam Petrus, dum Simonè hortatur, Si fortè, inquit, remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui, nec enim consulti Simonè ut trepidet, & rogando vacillet: vana enim fuisset eiusmodi invocatio: sed grauitatem peccati ipsi ostendit, ut animum eius terèd percellat, & tandem expurgati cogar, ut ad Deum accedat cum vera penitentia. Idem ergo, FORTE, non est dubitantis, sed idem quod vulgè dicimus, *possibile*: quum sperare aliquid & promittere nobis aedemus. Nec ita loquutus est Ezechias quasi suus fuisset Deus ad impiorum voces, velleum quicquam fugeret: sed quia in eius corde fixum erat principium illud, Deum omnibus propinquum esse qui eum verè inuocant, contra desperationem luctari insituites, precibus se te armat. & quia non sine difficultate prorumpere nititur, dicit, Si fortè. Adde quod duas audiendi species hic ponit, quæ nodum hunc aliqua ex parte expediunt. Apparet quidem primo intuitu aliqua repugnantia præces in his verbis, Si fortè audierit, quæ audiuit, sed loquutio aptissima est, quod certè & sine controversia persuasus sit Ezechias nihil Deo occultum esse: tantum de hoc fecerit dicepret, vel sit ne in iudicium vocaretur Deus: bialpheniã impuri canis: quia tæpedum vltionem differat ac dissimulat ad tempus, clausis oculis præterire videtur, denique pro confessio iumen, omnia Deo conspicua esse & manifesta, tantum anxie querit an Deus te ipsa ostendet se ita Hebr. 4: 13
offensum contumelis Rapiacis, ut diutius impunitas manere nolit: denique effectualiter audire optat, cum sollicit ea quæ consula & dissipata erant restituit, cum iudicem se ostendit, tunc enim te ipsa omnia ab eo animaduèria & perspecta esse cognouimus. Hoc modo petit Ezechias, An non audierit Dominus blasphemiam Rapiacis, ut eas vlciscatur, & gloriam sui nominis curæ sibi esse ostendat? Deum Iliam nominans, non intelligit ab vno tantum homine Deum coli, neque etiam ex numero piorum te abscondit, sed quia ex doctrina manabant preces, pius Rex voluit ministerium Prophetæ commendare, ac testari verum Dei seruum esse. Aliquando longius patet ista relatio, omnes enim fideles inuocant Deum: Deus vicissim omnes censet in populo suo, sed peculiariter cèsetur Iliam & Pauli Deus, quod specialem vocationem habeant. In summa elogium & commendatio vocationis Iliam nominatim his verbis continetur, ET LEVABIS ORATIONEM. Hæc secunda ratio est cur Ezechias Legatos misit ad Iliam: nempe, ut ipse quoque vna eum aliis precetur, vnde agnouimus Prophetæ munus esse, non tantum afflicto consolarì verbo Domini, sed etiam interponere tuas preces pro ipsorum salute. Ne ergo ministri Verbi & pastores sanctos se officio putent, quum hortati fuerint & docuerint, nisi preces quoque adiungant: (hoc quidem facere omnes decet) sed Ezechias ad Iliam potissimum misit, quèd cæteris præire exemplo suo deberet. Porro LEVARE ORATIONEM, nihil aliud est quàm precari: sed præterea est locutio. Ostendit enim quomodo affectus nostros compositos esse oporteat: dum precamur. Scriptura ubique iubet ut animos in cælum erigamus: nulla enim alioqui in nobis esset reuerentia Dei, deinde tantus est in nobis stupor, ut statim obrepant crassæ de Deo imaginationes: ut nisi nos in cælum reuocaret, eum potius ad pedes quærere vellemus. Levare igitur orationem est ita precari, ut animi nostri non torpeat in terra, nec terrenum quicquid aut crassum de Deo cogitent, sed ei tribuant quod eius maiestati conuenit: terio etiam ardore in sublime aspiret affectus noster. Quo etiam sensu dicitur in Psalmo, Ascendat coram te quasi sufficit oratio mea, quasi sacrificium vespertinum. Iam quod pro residuo populo, qui superstes erat, concipi preces cupit, hæc quoque circumsstantia valeat poruit ad Dominum scèdendum: non quod hominum more scèctur: sed ita nobiscum agit, seq; imbecillitati nostræ accommodat. Cùm ergo res nostræ in eas angustias redactæ sunt, ut non procul ab interitu absumus, proponenda est Deo miseria nostra, ut aliquid consolationis mentes nostræ percipiant: quando quidem miseris & afflicto se respicere Deus affirmat. Et quod propiores exitio videmur, eò maiore studio & ardentiore petere debemus ut nobis opem ferat: quemadmodum hic deplorato rerum statu, ab Ezechia factum videmus.

5 & 6 Et venerunt.) Quemadmodum prius narrauit Propheta nullum aliud fuisse pio Regi persegium, quàm vt os Domini consuleret, ita nunc id non frustra ab eo factum esse docet. audiuit enim consolationem quam optabat. Hoc exemplo moniti, si curas nostras & molestias

in Dei *finem* exonerando, leuamen ab eo quaeramus, nunquā nos frustra bitur spes nostra: & quāuis non femper extabunt P propheta in mundo, qualis fuit Itaias, quo tamen expediet modo ipie tē pefsiuē ad occurret ad opem ferendam. Praefatur autem Itaias te Dei nomine dare reponsum, idē dī tertē affirmat ipium esse oraculi authorem: quia & Prophetis femper cauendum est ne quid proferant ad seipfis, & in negotio tam arduo necessaria fuit Dei authoritas. docuit etiam hoc modo Propheta Deum fuisse obuium votis pii Regis. laetant quidem & pseudoprophetae nomen Dei, sed falso: Itaias autē qua verum Spiritus sancti organū fuit, iure obtendit sacrum eius nomen à quo missus est. ac primū quidem timere vetans, vel intrepidus, vel saltem tranquillo esse animo Ezechiam iubet. Nam quoties audimus hanc vocem, sciamus eam pacem nobis commendari quam fides parit in animis nostris: quicumque enim Deo confisi exitū malis suis ab eo expectant, patientia sua victores emergunt supra omnes metus, vnde etiā in agitatione tranquillitas. Ceterū, quōd alacrius pergat pius Rex in sperando laetiore exitu, clarē exprimit propriam agi Dei causam, cuius patrocinū suscipiet: quia pati nequeat impunē nomen suum ab impiis violari, quin iustus tandem iudex appareat. Seruorum quoque nomine, indignitatem rei amplificat. Nam etfi Rex ipse italo quutus esset, Dominum tamen ab homine mortali contemni, & tam probrosē exagitari intolerabile erat. vnde colligere promptum fuit, multō minus à seruis tantam contumeliam passurū esse. itaque personae conditio atrociorē reddit iniuriam.

Isa. 1. 5

7 **E C C E** apponam illi ventum.) Quod alii vertunt, Ponam in eo Spiritum, petiendae acsi de arcano cordis instinctu ageret Propheta, coactum est. Hae verō metaphora optime conuenit, in manu Dei esse ventum aut turbinem, qui Sennacherib aliō proripiet. Vfsitata Scripturae loquutio est, impios stipulæ vel quisquiliis conferre: quia Deus quocumque visum est eos faciliē impellit, dū se firmissimos stare putant. Exortam igitur tempestatem in regno Sennacherib, vento aut procelae comparat qua ē Iudæa pulsus est. deinde ostendit nihilo plus negotii fore Domino ad propulsandum illum hostem, quā si palcam aut stipulam mouere vellet. Atque idem omnino de tyrannis omnibus, quanuis potenti simis, dicendū est. Quod proximē sequitur, Et audiet, exegericē positiū esse liquet: ideo in causale partiē uelā resoluerē placuit, Nā audiet. Hic enim est vētus quo excitato repente propulsus est Sennacherib: quia fama de Aegypto & Aethiopia audita, in regionem suam redire coactus est. Quōd addit gladio prostrernendum esse in sua terra, perinde valet, acsi diceret, Nunc laecssit alios & vexat, fines imperii sui latē extendere conatur: verū ego ipsi hostes in medio terrae suae sinu excitabo, à quibus profligetur. Nonnulli exponunt terram Israel, sed nimis coactum est. loquitur enim de terra ipsius Assyrii: & subest tacita antithesis, Hic qui aliorū vrbes & regna subigebat, suam ipse regionem tueri non poterit, sed in ea debetur ac peribit.

8 **E T** reuerfus.) Nunc declarat, vt Rapseses re infecta reuerfus sit ad Regem suum, non in eundem locum in quo ipsum reliquerat: intellexit enim ipsum soluisse obfidionem à Lachis, ac migrasse in Aegyptum ad oppugnandam Lobnam. Hanc urbem Pelusium esse putant nōnulli: alii magis attribuerē Iudææ. Probabile quidem est, quom de aduentu hostium rumor perlatus esset, mouisse castra Aegyptum versus, vt suo occurfu eos subsistere cogeret. Etsi autem nouo bello Deus impetum tyranni moratus est, vt aliquid relaxationis Iudæis daret, manu tamen hominum noluit deuinci, sed tan tūm palām facere, & quasi producere in theatro indomabilem eius superbiam, quia in magno dicitur imine non destitit eadem vomere blasphemias, vt paulō pōst videbimus.

9 **A V D I E N S** A V T E M.) Quo consilio repente migrauerit Assyrius ex Iudæa, ex iis quae sequuntur cōiicere licet. nam Aegypti & Aethiopiae Reges fœdus inter se inierant aduersus Sennacherib, quōd eius potentiam nimium augeri viderent, nec finem faceret alias regiones inuadendi, nisi ergo eius violentia in tēpore occurreret, facili existimabāt sibi quoque ab ipio graue periculum imminere. Nec enim saluti Iudææ consulere volebāt: hi Reges cum suo incōmodo, sed sibi ipsi prospiciebant: vt ferē suspiciosa est aliis Principibus & populis, ac meritō, itā magna vnus potentia ac deleri facile esset. Hae ratione hi duo Reges arma communia inueuerunt, vt vim atque impetū tyranni istius propularent. Assyrius verō tam difficili bello implicitus, Legatos ad Ezechiam mittit, vt eum terroribus ac minis ad deditonem impellar: vt tyrannos demerit ambitio, & falsa opinio suae magnitudinis. ideoque verba sua, rumorem nominis sui, atque etiā vmbra suam terrori omnibus fore arbitrantur. Hic difficili bello impediens, cogitat de subigēda Iudæa, à qua recedere coactus erat. pubebat ipsum videri licet, in obfidione non perstuisse, quod admodū praesens efficere non potuit, existimat fortitan absentem se consecuturum. Sed Dominus misericordē opitulatus est tuis qui ab exitu non longē abesse videbantur. Ac primō quidem ad imperū tardandum huic tyranno impedimenta & difficultates obiecit, è quibus non potuit se tam citō explicare: acsi quis rabidæ & furentis bestiae ori frēnum, aut naribus circulum iniiceret, quem admodū etiam Propheta iterū dicitur est. Rabies quidē & fœuitia nō sedatur, sed ita cohibetur, vt nocuere o esse nō possit. Hoc ipsum hodie perpicimus, quā multi crudeles tyrāni Ecclesiae Dei perditā vellēt: quib⁹ infidiis hoc machinatur⁹: quā varia inter se cōsilia agitat⁹: quas hīc inde vires colligūt⁹: sed vbi aliquid se effecturus putāt, Dominus ipsis excitat repētē hostes: interdū ipsos etiā inter se cōmittit, & sequitiam

tiam in eos ipsos conuertit quā in filios Dei exercere cupiebāt. Pergit nihilominus in sua ferocia, nec moliri hoc vel illud desinit: vt hic Sennacherib, tametsi tatis habeat negotiorum, Ezechiam laessere non desinit; & tanquam vile mancipiū ex throno Regio alloquitur, ac veluti subdito impera: quietiam Deo ipsi insultat petulanter, & ministrum Raptacem tupertat proterua. Tameñ enim eadem erat verborum Raptacis sententia, tamen hic impudentius & velut magis aperto ore Deo conuincitur.

10. **NON** decipiat te Deus tuus.) Quam horrenda est hæc blasphemia: Deum autorem veritatis, ac frustra laesaret tuos, mediocri & imposturæ damnare! Quid enim superest Deo in blata veritate, quia nihil magis ipsi proprium est? Deus verò impio homini hanc vocem extorsit, qui tamen antea te nomen aliquod reuereri simulabat. nec enim talem impietatem diutius latere sinit, vt antè dictum est. Quod recitat ex Dei persona seruandam esse Ierolymā, hæc coniecit nonnulli iretacem fuisse prophetiam Iax Regi Assyrio à proditore Sobna: atque hæc verba quoddā modo id innuere videntur. Sed nihil opus est talibus coniecturis. tatis enim compertum erat Assyrio, Ezechiam ipam suam in Deo locare: nec ignota erant promissa, quæ tum ipsi, tum Davidi data fuerant. Hæc requies mea, hic habetabon in seculum seculi: non quod ipse operā dedisset caelestibus oraculis, sed quia celebris passim erat coram fama: & Iudæi mirū in modum in his gloriantur, & sæpius iactabant aduersus hostes auxilium & tutelā Dei. His igitur opponit tyrannus hanc blasphemiam, Non decipiat te Deus tuus. Atque ita sese aduersus Deum effert, quasi ipsi tatis virium non sit ad tutelam Ierolymam: sibi verò potentia sit non solum quauis humani, sed etiam diuina superior. Hoc autem nititur exemplis comprobare: quod vicerit gentes, quibus alii dum præraunt, & argumentum ducit à maiorum suorum potentia, Hi præualuerunt diu aliarum nationum; ego verò maioribus meis longè antecello: ergo neque Deus Israel mihi præualebit. Ita impio homines rebus prosperis magis ac magis sese efferre solent, vt iam se homines esse obliuiscantur, nec tantum diuinam maiestatem sibi arrogent, sed etiā ipsa maiores se esse arbitrentur. Imò posthabito recti & iniusti discrimine, solis nocendi viribus contenti, gloriantur suis & maiorum suorum telecribus, eoque magis sibi applaudunt, quod à latronibus & sceleratis viris progeniti sint. nam sæpe inter monarchas vt quisque est potentissimus, ita magni latronis diues filius vocari potest. Non dispicit hic tyrannus, iurenc animuria tot regiones in maiorum suorum potestatem venerint. nec enim tyranni iuris aut æquitatis rationem habent, cum ad magnitudinem aspirant: tatis est ipsis si quomodoocunque, seu per fas, seu per nefas, alios sub iugum tuum mittere possint. Ita que quid possunt, licere putant. Vulgatum illud tenent, *ei adiuuatur, & regis vires nec ei adiuuatur*. neque hoc vnius seculi incommodum est, sed plus tatis hodie quoque experimur.

11. **ECCĒ** tu audisti.) Duplex hic comparatio obieruanda est. nam confert Ezechiam cum aliis regibus Iudææ, qui ipsam antecesserunt, quod inferior sit, & tamen à Regibus Assyriæ victi fuerint. contra verò Sennacherib maiorem cæteris omnibus potentiam adeptus, audacius insolenscit. Sequebatur, Ezechiam ei obliuiscere non posse. Altera comparatio est Regū Assyriæ & ipsius Sennacherib cum idolis Gentium. Nam si idola populos quibus præerat tueri non potuerunt, ergo neque Deus Israel populum cui præest seruabit. Hic fidem Ezechiaë nris tentationum machinis impulsam fuisse dum legimus. iidem armis instructi paremus nos ad certandum. Imò dum otium nobis conceditur, studeamus maturè nos munire, vt cum in eiusmodi discrimen ventum erit, forti animo obstitamus. Quod si nobis multarum gentium clades obiciat Saran, distinguenda est nostra conditio: quia etsi paribus obnoxii simus malis, nos tamen certa salutis fiducia manet, qua illi destituuntur.

12 & 13. **GOZAN.**) Huius loci mentio fit 2. Reg. Colligi potest oppidum fuisse Mediæ, quauis nonnulli alibi sitū esse putant. verum tatis sit quod Ierolymā respectu fuit Orientale. Charræ sæpe mentio fit in Scriptura. Plinius hoc oppidū in Arabia locat: sed magis receptū est ipsum Mesopotamix esse, idque confirmat Abraham peregrinatio: quia ex patria Chaldeæ egressus eō cum patre venit. Charras plurali numero vocat profani Scriptores: vbi etiā Crassum cum filio fuisse occitum referūt. Cap. 17. 6
Act. 7. 2. 4
Gen. 11. 31

14. **ET** ACCEPT.) Nunc ostendit Propheta quale persegium in tantis miseris habuerit Ezechias. statim nempe concessit in templum, vt coram Domino deplorans calamitatem, cui ipse mederi non poterat, in ipsum suam messtitiam ac curas reuereret. Neque enim sunt hæc cæca vel confusala lamentatio, sed fletu tuo & querimoniis Deum ad openferendā pius Rex fletere voluit. Ac eius quidem exemplo docemur nihil esse melius vbi anxie vrgemur, quā nos exonerare in Dei sinum. reliqua tolatia omnia, si hoc vnum desit, nutilia erunt. Quod literas expandit coram Domino, hoc non facit quasi ipsi ignotum esset quod literis continebatur: sed ita secum agi Deus permittit pro modulo nostræ infirmitatis. neque enim preces, neque lachrymæ, nec querimoniæ ea pitefaciunt Deo quorum egemus: quandoquidē nouit penuriā & necessitatem nostrā, priuatiq; ab ipso quicquam rogemus. Sed hie potius considerandum quid nobis necessarium sit: nempe vt aduersariorū blasphemias sibi notas esse ostendat, nec impune iis fore qui eas prorulerūt. Hæc igitur ratione & consilio Ezechias impio tyranni literas coram Deo explicuit, quod se magis acueret ad præcandi studium, zelique sui ardorem magis accenderet.

15 & 16 T V M ORAVIT.) Quia Satanæ organum fuerat Sennacherib ad concutiendam Ezechiae fidem, munitionem hanc opponit, quod Deus immensa potentia præditus sit, neque enim dubium est, quin his elogiis Deum insigniens, ad imperandi fiduciam se animet. ut successu non careant preces, statueret semper conuenit, Deum omnibus qui ipsum quaerunt remuneratore mense: præsertim necesse fuit pio Regi, ut liberè & intrepide obstaculum tolleret quo fiducia eius cursum abrumperet tamenauerat Satan, hoc arripere, Quântius Dei potentiam suis ludibriis extenuet impij, integram tamen manere. In eo verò apparuit heroica pñ Regis magnanimitas, quod non solum pro asserenda Dei potentia iurgatus est cum impio Rege, sed apud se eam extulit, testemque Deum fecit interioris sui affectus. Ergo antequam precationem vllam formet, fallacias dicitur, quibus eius animum labefacere conatus fuerat Satan. Nec tantum Dei omnipotentiam prædicat, sed etiam vendicat principatum quem obtinet in vniuerso orbe, atque hæc eò dicuntur à pio Rege, ut sese confirmet in fide quam conceperat de providentia Dei, qua totum mundum & singulas eius partes administrat. hoc enim potissimum est pijs omnibus statuerendum: ne frustra sibi orare videantur, nec tantam vim habuisset Regis oratio, si solummodò dixisset, Inclina Domine aurem tuam, aut aliquid eiusmodi, quàm dum statuit operum suorum Domino curâ esse. Sibi enim persuadet Deum causam istam suscepurum: si Dei proprium est totum orbem regere ac moderari, non patietur hunc tyrannum infollescere, quin arrogantiam eius compescat. nam Sennacherib arrogabat sibi quod erat proprium Dei: hoc tandem haud impune laturus erat. Quod sub manu & arbitrio Dei statuit omnia regna terræ, ad causam præsentem specialiter accomodat. Interea hoc elogium Deo soli & semper conuenit, quod regnis omnibus dominetur, neque tamen negat quin Reges etiam, Præfides & Magistratus tuum principatû teneant, sed à te Deo subsint, eoque omne imperium atque autoritatem deferant, quemadmodum Paulus solius Dei imperium esse dicens, Principes & Magistratus non euerit, sed omnes, quantæcunque magnitudinis atque potentia sint, à Deo solo pendere ostendit, ne se eius socios aut aequales putent: sed cum agnoscant dominum ac Principem suum. Sic igitur autoritatem suam Principes retinebunt, si se medios inter Deum & homines continènt, nec alius conscendere velint. Porro hoc colligit Ezechias ex ipsa creatione: quia fieri non potest, ut Deus qui cæli & terræ opifex est, opus suum deferat: quin potius genus humanum, præcipua mundi partem, sua providentia moderetur. Creationem enim tam angustis finibus circumscribere absurdum est, quasi momentanea & euan de virtutis Dei testimonium foret, sed ad continuam administrationem extendere oportet. Hunc apparet tyrannos qui arbitrio suo dominari volunt, Deum honore suo spoliari: quâ obrem meritas arrogantia suæ pœnas luunt. Alius quoque elogijs ad confirmationem fidei suæ virtutis Ezechias, ac primò Iehouam exercituum nominans, rursus commendat eius potestatem. Sed vbi adungit Deum Israël, sibi propinquum & familiarem reddit: quia non vulgare amoris signum fuerat, curam illius populi suscipere. Eòdem pertinet seorsum inter Cherubim: ac si diceret, Tu hæc collocasti sedē tuam, & te eorum tutorem fore promissisti qui te eorum area fœderis inuocauerint. hæc promissione fretus ad re veluti ad præsidem confugio. Cæterum mihi non dubium est quin Ezechias ad formam Aræ spectaret, quia duo Cherubin circumdabant. Alii interpretantur Cherubin, Angelos: quasi Deus dicitur regnare in cælo, atque inter Angelos sedere: sed ea interpretatione non conuenit: videtur enim Sedere inter Cherubin, propter formam Aræ, quæ hoc modo composita erat. Eam videtur, cum fuisse solum volum præsentia Dei: cuius, tametsi virtus ipsius illic minimè inclusa esset. Atque hoc cômemorans Ezechias, certò statueret voluit, sibi præsentem adesse Deum, qui velut expansalis populum ad se colligere dignatus erat. Quò ergo longa inter Deum & nos distantia sit, illud ad optionis pignus amplexus est Ezechias. Quancquā nihil crassum vel ferre est imaginatus est de ipso Deo, sicuti è cælo cum euocare cuperet: superstitiosissimè, sed promissione quam acceptat contentus, gratiâ Dei non procul esse quaerendâ apud se statuit. Hæc igitur loquutio notanda est, qua docemur, præcunte Verbi luce paulatim conscendere in cælos, ut tamen quo ad opem ferendam non singamus Deum absentem, quando sibi inter nos domicilium elegit. Nam quum eius maiestas terrâ & cælos longe exuperet, eum intra sensus nostri captum includere nefas est & tamen velle Verbo nobis patefecit pro exigua ingenii nostri facultate vel modulo comprehendere licet: non quò detrahatur è cælesti solio, sed ut mentes nostræ infirmæ alioqui & tardæ gradatim ad ipsum accedant, nam quum & Verbo & signis ad tuam altitudinem nos inuiter, eò enim cõuenit. Quod si detrimis in creptes, spiritualis temper apud nos vigebit Dei notitia: nec lapidibus aut lignis, aut arboribus Deum affigemus: nihil terrenum aut crassum de ipso imaginabimur: sed quò propius ad nos descendet, omnibus quæ proponit adminiculis ita ritè uti studebimus, ne in terra subsistant mentes nostræ: quando quidem non in alium finem se ruditati nostræ Deus attēperat, nisi ut Sacramenta nobis sint pro vehiculis, quæ (supèrfluo in contrarium abutum vertit.

17 INCLINA IEHOVA AVREM TVAM.) Ex his verbis colligimus quàm anxius fuerit Ezechias Num qua orationi iubeat vehementia miros curarum æstus spirare, ut facillè appareat magnam cum difficultate se eum fuisse luctatû, ut ex hac tentatione emergeret. Est enim precandi feruor vim & magnitudinē huius ostendit, simul tamen turbulentos affectus quasi in speculo re- præsentat.

præferat. ac quoties eadem nobis sustinēda erunt certamina, discamus pij Regis exemplo feruoribus nostris opponere. quæ ad fidē stabilendam valeant, vt ipsa perturbatio nos ad tranquillam quietem ducat: neq; nos terreat debilitatis sensus, si metus, vt scē abesse Deum, aut grummas nostras negligere existimemus. Tanta ergo anxietate se constrictum fuisse ostēdit, vt propemodum se desitutum à Deo esse arbitraretur. Idque secūdum carnis sensum: quia nisi fidei oculis intuitus esset Deum præsentem, concidisset animo. Perinde igitur est ac si pereret Ezechias re ipsa & experimento palam fieri, quod sub spei custodia absconditum fouebat in animo, Dei auxilium. Perit ergo vt aperiam oculos & videat, id est, ostēdat hæc sibi curæ esse. Satis verò declarat Ezechias, qua de re potissimum fuerit sollicitus: nepe, vt Deus iniurias sibi illatas vlcisceretur. inã et si regni & populi cura vehemēter ipsum premebat, tamē pluris ei Dei gloria fuit, quàm alia comoda omnis generis, & certè eius studium animos nostros præcipue afficere atq; vrgere debet: eoque magis quòd salutem nostram cum ipsa cōiunctam esse intelligamus. Itaque Ezechias hic tyrannum illum, vt hostē Dei constituens, qui ipsum conuictis & maledictis lacessat, quòd Ierosolyma eius nomine & tutela gloriatur, colligit Deum nō posse vrbem cuius patronus est delituere, quin simul nomen suum deserat. Cùm ergo Deus pro immēsa sua bonitate salutē nostram coniunctam esse velit cum sua gloria, arripēda sunt nobis istæ promissiones, quibus animos nostros obfirmemus: Tametsi impij dum cōiutiantur Deo, virtutēque animi sui exhalant atque euomunt, sese obdurent vana spe impunitatis, nullam tamen syllabam fore quam Dominus nō audiat, atque tandem in rationem reuocet.

18 & 19 SANE IEHOVA.) Hic incipit Ezechias falsos deos à vero discernere: quod etiā nobis diligenter faciendū est. Impij enim, quibus nihil est lucis, cōfusas quaidā imaginationes concipiunt de Deo, quæ subito euanescent, ita vt nullū Deum esse putent, vel eum ducāt pro nihilo. Deus autem suos vel frigida vel caduca opinione tangi non vult: sed verum Deum se ab illis agnosce, qui virtutis suę fulgore superstitiones omnes discutiunt. Nō satis est igitur numē aliquod comprehendisse, quale profani homines putant, sed ita cōplectendus Deus, vt discernatur à cōmentitijs dijs, & veritas à mēdacio separetur. & certè vbi femel illuxit animis nostris, statim cōcidunt falsæ religiones, quæ prius ingenia nostra occupabāt. Atque eò magis tenēda hæc doctrina est, quia plerique subsidium in obscuris speculationibus, & sufficere putant, si numē aliquod agnouerint. Ignorāt planē an Turcarum Deus adorandus sit, an Iudæorum: atque ita volitant in aere, vt neque cælum (quod aiunt) neque terram attingant. Hac imaginatione nihil pestilētius esse potest: quandoquidem ea Deus cum idolis misceatur ac confunditur, cuius maiestas gradum suum non retinet, nisi prostratis omnibus hgmētis sola emineat. Ideoq; veræ pietatis initiū est, Deum vnū, cui penitus nos addicere conuenit, ab omni turba prudenter distinguere. Duabus autē rationibus istos non fuisse deos ostendit. primū quia materia constabant: deinde quòd ab hominibus fabricati essent. Ac nihil magis præposterum est quàm hominem sibi fumere creandi Dei licentiā: non modò quia originem habet, quū Deus sit æternus, sed quia ne ad momentum quidem propria virtute subsistit. colligat totus mundus quicquid habet virium, ne pulicē quidem formabit. Cuius ergo audaciæ est vnumquēque mortalium vel Deum vnum vel plures sibi fingere: Ergo quū nihil in nobis sit nisi caducū & fluxum, nulla à nobis oriatur Diuinitas. Adde quòd absurdissimum est ex corruptibili materia & quæ sensu caret velle aliquam Deitatem elicere artificij respectu, quasi vbi accesserit ligno vel lapidi figura, incipiat Deus esse. Hoc igitur modo quicquid superstitionū cōmenti fuerint homines facile euertitur: quia alibi quàm in eorum cerebris quaerenda est sollicitas. imò vanitatis & mendacij damnatur quicquid imaginari fuerint à seipis.

20 ET VNUS IEHOVA.) Nunc precationem suam concludens pius Rex, ex timore cum quo luctatus est emergit. Nec enim dubiū est, quin subsidia quibus se hæctenus muniuit cū animauerint, vt intrepidè breuem hanc clausulam subiiceret. Erh autē Deus non semper suos eripit ex temporalibus malis: quia tamē iam pollicitus fuerat se fore vrbis custodē, certò statueret potuit Ezechias irritos fore impij tyranni conatus, qui in eius excidiū tēdebant. Quòd autem Deo rursus obiicit, vrbis liberationē materiā fore gloriæ illi: hinc colligimus nihil magis esse optandum, quàm vt nomen suū modis omnibus illustret. atq; etiā hic summus salutis nostræ finis est, à quo desistere fas non est, si Deum nobis propitiū esse cupimus. vnde colligimus indignos esse eius auxilio, qui propria salute contenti, negligunt vel obliuiscuntur cur ipsos prestare saluos Deus velit. nec Deo tantū sunt iniurij in hac ingratitude, sed sibi quoq; plurimum nocent, separantes quæ Deus cōiunxerat: quia in suis seruandis glorificat nomen suum: quod certè maximo, vt iam antè dictū est, nobis solatio esse debet. Porrò non tantū cupit Ezechias Deum israel aliquo loco censeri, sed abolitis omnibus idolis solum esse cōspiciuū. multi enim tunc ido-

lolaræ passî fuissent ipsum inter alios coli, sed quia socios non admittit, deleri necesse est quidquid deitatis confingunt homines, vt integram monarchiam obtineat.

21 & 22 Tunc misit Isaias.) Ostenditur precationis fructus, quia vbi ad extrema ventum est, Deus auxiliare manum repente pio Regi per Isaiam præbet: non quod protinus exeret manum suam ad hostes profigandos, sed ore Prophetæ liberationem promittens, fidem serui sui adhuc exercet. Isaias certe sicuti à seipso opitulari nõ poterat, ita ridiculus fuisset hoc vel illud iactãdo, nisi persuasus fuisset Ezechias illũ sibi diuinitus esse missum. Ergo donec specimẽ ederet Deus suæ potetis, in hoc solatio acquieuit. Quo docemur semper nobis interrogandum esse os Dei, si in nostris curis & angustis alleuationem aliquã sentire velimus. nam si reiciamus doctrinam, quam nobis fidelium Doctorũ opera ministrat, omni consolatione profus indigni sumus. Ea verò imbuti atque instructi magis ac magis proficere, nouãque ex ea cõfirmationes petere debemus, vt nouis doloribus noua subinde occurrant remedia, nec vnquã vel acerbissimis in malis consolatione desistamus. Nec enim vel instructissimi omnium ac munitissimi poterunt hac doctrina nimum abundare. Illustre hinc in Ezechia fidei & constantiæ exemplũ proponitur. & tamen ipsum nõ semel consolatur Dominus, nec vno tantũ vaticinio, sed pluribus ipsum cõfirmat. quò magis nos, qui lógo intervallo absumus à tali cõstantia, sciamus multis & variis adminiculis opus habere, quæ assidue fidem nostram fulciant.

2. Reg. 19.
20.

QUONIAM ME PRECATUS ES.) In facta historia exprimitur verbũ Audiui, id eo quæ illic relatiuum est. hinc verò vel expolitiuè capitur, vel rationalem particulam valet, sicut alijs pluribus le cis. nam supplere verbum Audiui, quod faciunt quidam interpretes, durum ac coactum est: & optime fluit sententia vno contextu, dũ pronũtiat Deus se hoc dare precibus Ezechia, vt omnes tyranni conatus euertat, impetumque ac furorẽ cohibeat. quali diceret votis pij Regis cõcinere Dei responsum. Et certè quis ad ipsum vota dirigit, sentiet tandẽ quàm propensius sit ad respondendũ. sed ideo vt plurimum silet, nec quidquã offert consolationis ex Verbo suo, quia ipsi obmutescimus in malis nostris. Summa autẽ oraculi hinc redit, non esse causam cur Ezechias inopiæ & debilitatis suæ cõscius fracto & deiecto sit animo, vbi superbũ hunc tyrannũ insolescere videt: quia Deus se medium opponet. Quòd ergo miser Iudejs iam insultabat Sennacherib, Deus se causam hanc suscipere affirmat, sicuti in eũ recidebat cõtumelia. Quibus verbis ostendit, vbi ab incredulis contẽnitur sua gratia, eius fore vindicẽ: fidelisque admonet, ne agrẽ ferant in mundo esse cõtemptibiles, modò eorum infirmitas paratum in cælo auxilium inueniat. Magis autem emphaticum est quòd Ecclesiam totam alloquitur, quàm si idẽ priuatiẽ Ezechia dixisset: quia hac circumstantia augetur indignitas, quòd ludibrio habita fuerit miseri populi simplicitas, ac si nullius momenti esset celeste auxilium. Perstringitur ergo cæcitas Sennacherib, quòd Deo posthabito fastuosè despiciat afflictam Ecclesiam. Virbes quidẽ Filias appella ri satis vilitatũ est. Interdum etiam deliciae virbes, Virgines nominantur: vt prius aliõ loco vidimus. Hic verò imbecillitatẽ virbis Ierosolymæ notare voluit, quòd instar virginis orbæ ac destitutæ esset, cui hic impurus nebulo, & sceleratus latro insultabat. Deus autem, ceu pater cui hæc iniuria infertur, declarat sibi cõpertum esse quidã impius ille moliat, & qualis sit totius Iudææ status.

Psal. 95.
Isa. 8.
Isa. 23. 12.

23 Cui exprobrasti.) Proximo versũ rem descripsit, qualis ab omnibus animaduerti ac conspici poterat: nunc autẽ altius animos erigit, ostendens hunc tyrannũ non solum Ierosolymæ insultare, sed ipsi Deo. Hic locus in memoriã redeat, quoties nos impiorum iniuriis & petulantia expositos videmus. nam etsi inermes simus, nec quisquam se pro nobis opponat, atque ob tenuitatem nostram magis crescat hostium petulantia, tamen prope est Dominus, à quo velut tutillimo clypeo protegimur. nam quicumque nobis sunt infesti, bellũ cum Deo viuò suscipiunt. Nec verò hæc vnius seculi tantũ gratia dicta sunt, quin potius vt hæc pmissio perpetua est, Ero Deus tuus, & clypeus tuus: ero amicus amicis tuis, & hostis hostibũ: tuisita quò minus viriũ nobis suppetit, persuasi sumus propiorẽ nobis fore Dei virtutẽ. Cũ igitur hac conditione Dominus nobiscum fœdº inierit, vt se pro nobis opponat, ne dubitemº quin re ipsa hoc præstet, atque ostendat sibi iniurias inferri quæ nobis intertũt. In summa, sic nobiscum cõiunctus est, vt omnia simul cõmunia habere velit. Cæterum quẽ in Ecclesiam probra iactauerat Sennacherib, Deus in se transert, vt offèdat lógẽ falli impios dum in sua altitudine superbiunt, ac si impunè Ecclesiam calcaret, quia ad eorũ pedes iacet. Scimus enim Dei prouidẽtiam pro nihilo ab ipsis duci: præsertim verò dum fideles conspiciunt sub cruce gemetes, indignos reputat quibus auxilietur Deus. Itaque cõsurgit in medium, & se testatur nõ secus affici miseri gregis sui contẽptu, quàm si palam violaretur eius maiestas. Ergo quãuis nos à Deo negligi existimẽt hostes quoties humanis opibus videt destituti, & eò maiore hæcã grassantur ac si in prædã essemus expoliti: ex opposito asserit Deus salutẽ nostrã sibi charã & pretiosam esse. Cæterum pluribus verbis superbi hominis fastũ & arrogãtiam exprimit Prophetæ, vt qui sermone, vultu, gestu, oculis, toto denique corporis habitu prorsus intolerabilis fuerit. Vt enim sibi de se periauat tyranni, ita sese estertunt, & quasi è cælo delapsi præ se despiciunt omnes. Tandem subiicit, vt cũque attenuatũ est

Gen. 15. 1.
et 17. 7.

sent res populi, Deum tamen, sub cuius tutela est, integrū in cælo manere. Vesaniā enim Sennacherib perstringit, quodā populū à terrena specie æstimans, nō reputat Deo peculiararem & sacrum esse. Ergo vt Dei virtute stemus incolumes, nobisque in tempore succurrat eius manus, Israhælem ipsius esse oportet, quod fiet si Verbo eius innixi quiescamus sub vmbra alarum eius.

24 IN MANU SERVORVM.) Hoc etiam indignitatem auget, & atrocitatem iniuriæ: quia minus tolerabile est, conuictum fieri à seruo quā à domino idum persone vilitas grauiorem iniuriam facit. Vnde etiam superbi & arrogantes quō indignius & grauius sit quod minantur, se per quælibet ex seruis vel pedissequis hoc vel illud facturos iactāt, quō magis se despiciere ostēdāt quos oderunt. Voluit igitur Propheta indignitatē blasphemie hæc circumstantia exaggerare, quod eā non solum euomuerat proprio ore Sennacherib, sed famulū suū subornauerat Rapsacem, cuius cōtumelias subiceret sacrū Dei nomen. Quæ deinde recitat in persona Sennacherib, aliqui generaliter accipiunt de prioribus victoriis quibus potitus, vt iā dictum est, multos populos subegerat. Sed malo simplicius interpretari, atque ad præsentem obsidionem referre, nam cum propē in manum eius tota Iudæa redacta videretur, occupatis moribus, qui eam regionem vndique cingebāt, infolēsit quasi victor, & se pro iure suo arcibus illis, monte Libano, eiusque ceditis & abietibus, aliisque cōmodis vsurum minatur. ac si diceret, nihil impedimento fore quominus propugnacula, arces, & munitissima quæque loca occupet, totaq; Iudæa pro arbitrio suo fruatur. Sic enim tyranni quauis fateantur martē esse dubium, prosperos tamen bellorum euentus in manu sua esse somniant.

25 EGO FODIAM.) Peregit hic tyrannus in viribus suis iactandis, tantūque exercitum se adducturū minatur, vt præ multitudinem fontes & omnes fluuios exhauriat. Quāquā per Lacus obsidionis intelligūt quiddā fontem Siloe, & cisternas ac piscinas quibus carere obsessi Iudæi nō poterant, quin siti exarescerent. Et certē priore membro dicere videtur, quauis sicca esset tota regio, se tamē non metuere ad aquarū penuriam: quoniam fodiendis puteis sufficienter ingentes militum copias. Secundō adiungit, sibi ad siccandas omnes vrbes aquas rationē in proprio fore, vt siti conficiat Iudæos. Denique significat Ierosolymam imparem fore obsidioni, neque diutius eam ferre posse, quin protinus se dedat. Atqui dum impij sic effertur, Deus in cælo sedet, vnde iudicium tādē aduersus ipsos lataturus est. Eō enim spectat hæc Propheta narratio, vt illustre Dei iudicium aduersus hunc tyrannum consideremus.

26 AN NON AVDISTI.) Maior pars interpretum ita hunc versum exponit, quasi Dominus nihil ab hoc tyranno fieri aut iam factum esse delectat, quod ore Prophete non prædixerit, atque ita auctorem eorum rerum se esse pronuntiet. Ego verō aliter interpreto: nempe, quia Deus Ierosolymam et tutor est, saluā fore eius auxilio. ac emphaticè suppressio vrbs nomine, pronomen demonstratiuum vsurpat, ac si nullo in pretio essent alia omnes corā Dei oculis. Alij pronomen referūt ad liberationē quæ pēdebat ab arcano decreto Dei. verū quomōdo prudenter & Propheta cōsiliū & verba expendit, fatebitur Ierosolymam ipsam potius designari. Cōq; restus fuerat Deus se violatum fuisse indignis probris: & tamen recitādo verba Sennacherib, tantū Libani & vicinæ regionis meminerat. Nunc vt ostēdat sub nomine Libani inuictū sibi esse bellū, proponit, quod sepe alibi, sua manu fundatam esse Ierosolymam, suisque auspiciis conditam. vnde sequitur non posse, nisi ipso expugnato, eā euerti à Sennacherib. Quæ doctrina passim occurrit, ac sepius reperitur in Scripturis. atque hic cōrinetur eximia cōsolatio, qua se pij in extremis quibusque angustis sustinere possunt nempe quia à Deo electi sunt, ita sub perpetua ipsius tutela fore. Hoc enim argumentum vitur: Ecclesiā fundauit, perpetuō igitur mihi curæ futura est salus ipsius, quia quod exæpi opus inchoatū non relinqū, sed ad fastigium vsque perducam. Denique Dominus testatur se tueri & conseruare opus suum, quoniam hoc ad honorē ipsius & salutem nostrā pertinet. Ceterū alio sensu Formator Ecclesie vocatur, quā vulgō Creator cæli & terre. Nam peculiare eius opus sumus, τὸ πᾶν αὐτῷ, vt inquit Paulus, eius Spiritu reformati, quæ admodū prius alijs locis tractatum est. Itaque hoc opus vniuersa mundi fabrica præstantius est: ne quis industriae suæ aut virtutis tribuat, quod in Ecclesiam Dei sit cooptatus. nec enim frustra eius figmentū vocamur. Quæri potest, cur Dominus se Ierosolymam à diebus antiquis formasse dicat. erant enim aliæ vrbes longē antiquiores. Respondeo, hoc nō esse referendū ad externā formam aut staturam vrbs, sed ad æternam illud decretum, quo sibi in ea domiciliū elegerat. Nam et si pronuntiatū fuit tūc demum cūm Arca extructa est, Hæc requies mea, hic habitabo: præterea per Mosem, Vbiunque memoriam fecero nominis mei, veniam ad te & benedicā tibi: tamen longē antea id erat à Deo constitutū. nam ante facta mundi fundamēta, sicuti etiā docet Paulus, electi sumus. Et Iacobus nos sermone veritatis genitos esse docet, vt tim⁹ veluti primitiæ omnium creaturarum. Nos ergo præ omnibus creaturis seruabit, nec interire vnquā poterit. Et sanè eadē ratione qua vocatur Christus primogenit⁹ omnis creaturæ, Ecclesia, quæ est corpus ipsi⁹, dignitatis & excellentie principatū obtinet in toto mūdo. Rabbini sua deliria relinquo, quod Deus ante cælum & terram creauerit Messiam, & Ierosolymam cum solio glorie. Sed hoc tenendum est, quia toti mundo Ecclesiam suam præferre dignatus est, fidū eius prote-

Psal. 41.8.

Ez. 78. 69.

Ez. 87. 5.

Ist. 14. 32.

Eph. 2. 10.

Psal. 132. 14.

Exod. 20.

24.

Eph. 1. 4.

Luc. 1. 18.

Col. 1. 15.

Eph. 1. 23.

ctorem fore. Quod sequitur in fine versus, NVNC AD DV CEREM IPSAM, &c. alij profus trahunt in diuersum sensum. Fateor quidē verba præteriti tēporis esse apud Prophetā, Nunc adduxi eā & posui: verūm quia trita est lingua Hebraica tēporum mutatio, Propheta haud dubiē, vbi præfatus est Deū esse Ecclesiæ suæ conditorē, & quidem vt nobilissimum sit operum eius specimen, inde ratiocinatur fieri nō posse vt eā subiciat cōmunibus ruinis. Interrogatiuē ergo legēdum est, An nunc adducā eam, vel adduxerim: quasi diceret, An parerem aboleri ipsam, vt alias vrbes quæ dirutæ ac vastatæ sunt: Nā confert Ierosolymā cū aliis vrbibus quæ ab Aisyrīo euerfæ fuerāt, & redactæ in eius potestatem, ne quis existimet tā facile à tyranno eueri posse: quando eiusdem non est conditio cum aliis quæ dirutæ & solo æquatæ sunt. Ideōq; non est comparanda cū aliis vrbibus etiam munitissimis. Hæ enim facile concidunt cum suo robore terreno: Ecclesia verò quantum tenuis atque exigua, firmum & stabile fundamētum in Dei electione habet, nullisq; fluctibus aut tēpēstatibus eueri potest. Miras cōuersiones videmus in toto orbe sæpius accidisse, euerfas Respublicas, sublata imperia, potētissimas nationes subactas, earumq; nomen extinctū & gloriā delictā esse. Vbi nūc maiestas imperij Romani? vbi nobilitas illius gentis quæ orbi vniuerso dominata est? Si quæ nunc illius reliquæ extāt (quæ pauca sunt) nōnne miserā seruitutem subierunt execrādī illius monstri, Antichristi videlicet, cuius tyrānis per totū orbē grassatur: vbi nunc est Romana illa libertas: vbi illustri Reipublicæ forma? Annon Romana officina nequitæ & diuersorum flagitiorum omnium meritō dici potest? Verūm inter herēdas istas conuersiones, Dominus Ierosolymæ, id est, Ecclesiæ suæ: se adfuturum esse significat: atque vt inter istas mutationes variē afflicteretur atque agitur, staturā nihilominus, vel saltē cōuersiones ei⁹ vel pressuras nō fore obstaculo, quin per varias resurrectiones à seculo vno in aliud propagetur. Quauis autem eadē Ecclesiæ membra non semper extent in mundo, idem tamen corpus est, eidē capiti, nempe Christo, coniunctum. Tuebitur ergo Dominus ciuitatem suā, atque efficiet vt permaneant filij seruorum suorum, vt eorum semen in seculum firmetur.

Psal. 102.

29.

27 NAM INCOLÆ EARVM.) Hic melius exprimit Propheta quod prius breuiter attigerat: nō esse estimandam Ecclesiæ conditionem ab huius mundi statu, nam et si munitæ vrbes capiuntur, & robustissimi quique animis fracti in hostiū potestatem veniunt, tamen stabit Ecclesia ac vigebit, quandoquidem nō propria virtute nititur, nec in terra radices, sed in cælo habet. Subest enim hic tacita antithesis inter vrbes munitas quas incolæ paucifaci & conterriti tueri nō possunt, & Ecclesiā Dei, quæ sola eius gratia suffulta omnes impet⁹ fulinet vt nunquā excidat. In Deū enim solum refert omnia, à quo vitæ initium, continuum vigorem, perseverantiam, omnes salutis partes, ac beneficia omnia obtinet. Hinc docemur omnia præsidia nihili esse, nisi adit manus Domini. Frangētur & concidēt omnes humanæ vires, nisi eius virtute fulciantur: arces, propugnacula, copiæ quātunus ingētes nullū sine ipso vsum habebunt. Quod similitudinis mox additē clarius exprimit: sicuti operæpretiū fuit fidelibus commendari singularem qua Deus ipsos psequitur gratiam, ne profanis hominibus terrenas suas opes inuideat. Quauis ergo illorū vires illustres ac splendide sint, tamen oleribus & gramini similes esse docet, quæ ad tēpus quidem virent, sed citō marcescūt. Eas etiam magis extenuat alia similitudine quam subiungit: ne herbe tectorum. Illa quidem eminet atque conspicua est, sed quō altiore occupat locū, ardori propior est, atq; citius exarescit, nec vllū omnino vsum habet, sicuti etiam in Psalmo dicitur, Nō benedici à trāseuntibus. Nam et si sublimes, ac velut in cælum euecti potiantur rerum ac floreat, tamen citō concidunt. Quemadmodū igitur maior est segetis vsus quæ humi ad pedes iacet, quàm eius sterilis herbe quæ supra tecta elata est: ita humile seruorū suorū conditio longē potiore est Dominus ostēdit, quàm eorum qui viribus suis instructi supra alios sese efferūt, & aduersus Deum ipsum gloriantur. Quod de ariditate subiicit, quartā hīc similitudinem adiungi nōnulli putant, sed puto expositionis vice additum esse à Propheta: ac si diceret, eiusmodi herbæ ante culmum, id est, ante maturitatem exarescere, sicuti etiā dicitur in Psalmo,

Psal. 129. 8

Psal. 129. 6

Priusquam euellatur, exaruit.
28 SESSIONEM TVAM.) Redit ad intolerandam superbiam illius tyranni, qui omnia sibi arrogabat, quasi nullius imperio subditus, Deūmque præ se despiciere & conuictis insectari audebat. Eius superbiā & insolentiam retundit, Atqui noui sessionem tuam. Quum enim hæc ferociendi causa sit impiis, quōd nemini se subiectos, nec Dei ipsius providentiæ subselle putāt: ostēdit eos nihil omnino posse, nisi quantum ipse permiserit. SESSIO & EXITVS hic pro consiliis, institutis, & machinationibus accipiuntur. Impij & profani homines varia cōsilia agrāt, quibus populū Dei opprimere ac perdere possint. at quoquō se vertant, quancūque inean vtiam, nihil sine voluntate Dei efficiēt. Retinentur enim providentia Dei, atque huc aut illuc impulsī, præter animi propositū feruntur sæpe in primum finem, prout Deo visum est: cuius propriæ sunt partes dirigere gressus hominū. Furorem quoque Sennacherib sibi notum esse admonet, significans dum tumultuantur in terra impij, se in placido silentio ridere eorum vesaniā, & quia proteruiebat Sennacherib, atque impune id se facere existimabat, hoc nominatim addit Propheta, ne fideles hoc nouum vel absconditum esse Deo, aut se ab ipso neglectos esse putent.

29 QUONIAM IRATUS ES CONTRA ME.) Quò magis furiose insurgunt impij aduersus Deum, & rabido impetu feruntur, eò magis sese iis opponere tandem solet. Exultare quidem ad tempus ipsos & quodammodo voti compotes esse sinit, sed ipsos post longam tolerantiam domat, ac veluti iniectò freno cohibet, ne omnia sibi in manu esse putent. Huius rei insignie fuit documentum Sennacherib, qui furendo contra Deum, quò audacius sese exultit, eò grauiorem in se eius iram expertus est: quòd impijs etiam omnibus expectandum solet. Concinna autem est subsannatio stolidæ licentiæ, ac si dixisset, Video quid sit, placidè & blandè tecum agendo nihil proficerem: quia implacibilis est furor tuus. Sed quia cicurari non potes, instar truculentæ bestiæ te comescam. Atque hoc modo apertius declarat Deum non tantùm videre & nosse quæ agitant vel moluntur impij, sed etiam ita moderari, eorumque ferociam cohibere, vt inuitos quocunque volet trahat, ac si quis feram bestiam freno aut circulo constrictam deduceret. Quòd alij Hamum vertunt, ego Circulum interpretari malui: quoniam hamus piscibus, non feræ bestiæ conueniret. Coactus autem fuit Sennacherib redire per viam qua venerat, quia celeriter rebus infectis compendium quæsiuit in reditu, quum omnes Iudææ & Aegypti partes lustrare in animo haberet: quòd sponte facturus nõ erat, nisi occultis modis eum Deus retraxisset.

30 HOC AVTEM ERIT TIBI SIGNVM.) Nunc sermonem suum ad Ezechiam & totum populum conuertit. nam quòd alloquutus est Sennacherib, hoc non fecit quasi ipse audiret: sed vt efficacius piorum animos ad maiorem fiduciam excitaret, tyranno absentis contentum illum illudens. Si enim simpliciter dixisset, Confide Ezechia, tamen Sennacherib insolens ego tamen ipsum reprimam in tempore: ea ratio minus emphatica fuisset quàm vbi tyrannum ipsum compellat, & in eum fulminando animat fideles ad spernendam eius audaciã. Postquam igitur tyrannum alloquutus est, nunc tempestiua sequitur apostrophe ad Ezechiam & populum, eisque liberationem promittit: non tantùm vt e faucibus immanis bestiæ illos ipsos eripiat, sed etiam vt Ezechias tranquillè fruatur regno: reliqua verò plebs omnia habeat necessaria ad vitam prosperè & feliciter degendam. Sic ergo amplificat beneficium liberationis, vt non vno tantùm modo, sed vniuersè se populo suo consulere velle ostendat. Nec enim semel & ad momentum duntaxat è periculis suos eripit, sed eos large & munificè profequitur beneficentia sua, vt fructus in longum tempus appareat. Verùm signi loco proponi non rectè videtur quòd ipsa liberatione posterius fuit. nam si obseffos in bonam spem erigere volebat, præluere debuit, non autem referre quid postea facturus esset. Respondeo, signorum duo esse genera: quædam enim rem præcedunt, atque ad ipsam nos veluti manu ducunt: quædam verò subsequuntur ad confirmationem rei, vt melius hæreat animus nostris, nec vlla obliuione deleatur. Exempli gratia, Quum Dominus populum suum reduxit ex Aegypto, plura antè signa Moisi dedit, sed & aliud post liberationem statuit, Sacrificabitis mihi post triduum: ne felicit tantum beneficij immemor esset, sed gratos se præstarent Deo post hanc gratiæ accessionem. Tale est signum quòd hic describit Isaias. Et certè non parum ad fidei confirmationem valet continuum tenore ista: tunc nobis ante oculos, vt quàm varia sint erga nos Dei beneficia consideremus. Depulso hoste, periculum erat a fame, quæ bello vt plurimum succedit. Vastatis enim & populatis agris, summam annonæ caritatem consequi necesse erat. Dominus in tanta penuria quæ futura videbatur, promittit fore vt alimenta non desint. atque hoc apertissimum liberationis signum proponit, quò certius persuadeat se fore huius liberationis auctorem, vel saltem vt hoc cordibus infixum maneat. Hoc quidem incredibile erat, spemque omnem & opinionem superabat: sed fidem Ezechia & populi ita expergeret oportuit, vt tanta liberalitate audita, alacriores essent ad bene sperandum: deinde vt euentus doceret non posse tam luculenta Dei opera Fortune ascribi. Sensus ergo est, Postquam expulset hostem Deus, eum ita cohibebit, vt nouas copias adducere nequeat, & tranquillè tua regione fruaris: cibaria etiam & alimenta suppeditabit, vt nihil omnino sit quòd desideres. Cæterum quia (vt fieri solet) magnam annonæ partem consumperant, aliam corruperant, nec liberum fuerat obseffis vel profugis agriculturæ dare operam, victum illis fore promittit absque satiatione, donec in tertium annum feminent.

Exod. 3. 12

31 ET ADIICIET QUOD SERVATVM ERIT E DOMO IYDA.) Profequitur superiore sententiam. Dominum enim ita liberaturum Ierosolymam significat, vt non sit postea curam ipsius abiecturus, sed in finem vsque futurus eius seruator. Et certè quicquid beneficiorum in nos confert Dominus, perpetuè in nos benevolentia signum ac testimonium est, vt nos ab eo nunquam destitutum iri intelligamus. Sed hic præcipuè memoria tenendum est quòd antè attigimus, causam tuendæ Ierosolymæ Deo fuisse, quia illic Sanctuarium sibi delegerat, & inde etiam exortutus erat Christus. ישׁׁרׁאֵל Liberationem propriè significat: sed hic nomen est collectiuum pro hominibus liberatis: quemad-

D.

Psal. 14. 7. modum alibi Captiuitas pro captiuis ponitur. Nec verò abs re incrementa promittit exiguus reliquis: quia vtunque soluta esset obsidio, populus tamen in angustias redactus, tenuem gaudij materiam habebat: ac vix in tanta paucitate speranda erat plena restitutio. *Ier.* 29. 14. Huius ergo doloris mitigandi causa terram incolis fore plenam asserit, ac si vberimus frugum prouentus horrea prius vacua repleret: nec verò sola vastitas terræ Iehudah piorum animos deicere, vel mæstitia constringere poterat, sed etiam maior illa imminutio, quum decem Tribus in exilium abductæ essent. Quanquam ergo ita sint accisi, Isaias Deum facturum esse denuntiat, vt pristinum statum recuperent, & suboleat immensa multitudo. Sic enim Dominus attenuari suos, atque ad extrema redigi patitur, vt postea magis gloria ipsius in eorum liberatione refulgeat. Quod autem eo tempore præstitit, hodie quoque sperandum est: vt quò magis debilitari Ecclesiæ vires atque in nihilum redigi cernimus, eò certius persuasi simus promptam in manu Dei rationem esse, qua tenuem numerum multiplicet. nec enim iudicio nostro metienda hæc instauratio est. Porrò tantam vastitatem fore significat, vt quasi euulsa radice, penitus interiisse videatur Ecclesiæ: vt certè tristissimum excisionis spectaculum erat clades Regni Israël. sed talis futura propagatio dicitur, vt arbor ferè euulsa radices latè proiciat. Etiã autem non præ se fert magnam proceritatem Ecclesiæ, quemadmodum solent huius mundi principatus: Dominus tamen occultam vim subministrat, qua præter humanum modum vegetatur & augetur. Ne ergo terreamur quum radices nullæ apparent, aut interiisse existimemus: promittit se effecturum vt radices deorsum mittat. Addit etiam *F R V C T V M*: qui instar herbæ solummodò virefcit (quod prius de impiorum statu dictum est): sed fructum vberem profert. atque ita Dominus perficit in ea quod semel inchoauit.

32 *Q V O N I A M I E R V S A L E M .*) Prius similitudine radices & fructuum, liberationem Ecclesiæ prædixit: nunc citra figuram idem declarat. Alludit autem ad obsidionem, qua populus exiguus, qui in vrbe restabat, quasi in ergastulo conclusus, atque in extremas angustias redactus erat: nunc futurum dicit vt egrediatur, eique tota regio pateat, & absque metu audeat liberè spatiari. *E G R E S S V S* enim hic opponitur angustis in quas trepidos Iudæos compulerat terror hostium. Quauis hac voce non modò liberum exitum significat, sed propagationem Gentis, quæ in summam paucitatem redacta erat. Quòd enim non modò Iudæam rursus operuit hominum frequentia, sed ex reliquis productæ sunt ingentes copiar, quæ se in diuersas orbis plagas diffunderent: hoc fieri non potuit, nisi ex illa paucitate Dominus non vnum tantummodò populum, sed plures procreasset. Zelum Dei non solum opponit hominum consiliis, quò operis præstantiam commendat, sed pro causis omnibus sufficere admonet, vt Deus admirabile documentum edat suæ virtutis. Res erat, vt dictum fuit, prima specie incredibilis: vndique multa obstacula, nihil verò adiumenta. Deum igitur eo amoris feruore Ecclesiæ suam complecti docet, vt insolito modo operari non dubitet in asserenda eius salute. Eadem loquendi forma in causa simili vsus est capite 9, 7.

33 *P R O P T E R E A S I C D I C I T .*) Nunc fedit ad liberationem de qua prius loquutus erat. Primùm enim pollicebatur Deus se expulsum Sennacherib: deinde cibaria & alimenta suppeditaturum, quibus populus vesceretur, tametsi regio nudata ac vastata esset: tertio, effecturum vt paucitas illa in multitudinem immensam excresceret. His ergo declaratis ad primum redit: quoniam reliqua sine isto inania videri potuissent: hoc est, nisi populus è manibus illius tyranni liberatus esset. Se ergo Deus instar propugnaculi fore denuntiat, qui ipsam prohibeat ab ingressu vrbis. Imò se obitum fore, vt propiorem accessum impediatur, ne ipsam oppugnet. Ait enim ipsum sagittam proiecturum non esse, nec balistam. Nam *סוללה* potius pro Balista, vel alio eiusmodi instrumeto quo tela proiciuntur, quàm pro Aggere hoc loco accipiendum puto. neque enim proiciuntur aggres, aut funduntur.

34 *P E R V I A M .*) Quid sit eadem reuerti via, prius diximus: nempe, discedere re infecta, vt vulgò dicimus, *il s'en est retourné comme il est venu*, quum nihil effectum esset, & irriti sunt conatus. Vt id confirmet, addit à Domino ita dictum esse. nam simul atque loquutus est qui mentiri non potest, verbum ipsius perinde amplecti atq; exosculari decet, ac si iam sublato discrimine constaret effectus.

35 *E T P R O T E C T O R E R O .*) Ratio est proximæ sententiæ, cur scilicet in vrbem non perueniet Sennacherib: quoniam Dominus eam protegat. Propheta igitur hîc iubet Ezechiam & vniuersum populum oculos in Deum conuertere, quoniam formidabilis erat illius tyranni aspectus, vt ad eum expauescere possent. quemadmodum si hodie hostium nostrorum potentiam consideremus, consternabimur metu, vixque vilis erit sperandi locus: sed Deus rectè nobis intuendus est: amplectenda eius promissa, quibus velut clypeo muniamur: &

& quia satis est virium Deo ad mortalem hominem reprimendum, in cum oculos nostros conuertere oportet. Nec enim ad tempus illud promissio hæc restringenda est, sed ad omnia extendi debet. Quamquam plenior est locutio Prophetæ, & sensum vberiore continet. affirmat enim Deus se præsidem fore & custodem vrbs: quia scilicet sua fide tuendam suscepit. Ex eo colligit fiduam fore, quia certa sit in suo præsidio salus. hoc verò se facturum dicens *P R O P T E R* te, Ezechiam & pios omnes ad memoriam gratuiti fœderis reuocat. Nam Iudæi sepius duriter seuerèque obiurgati, obstinatè iram Dei in se prouocauerant. Idèoque non modò digni erant quos omni ope desisteret, sed in quos extrema eaderet horribilis vindictæ exempla. Ergo vt desperationi occurrat, Deum illis auxiliatorem fore docet: non quia in ipsis reperit causam, sed quia se ipsum potius respiciet. primùm vt firmus maneat in proposito, ne abiciat genus Abrahæ quod adoptauit, ne pietatis cultum aboleat, ne Sacrario delecto extinguat in terra nominis sui memoriam: deinde ne Gentium famis & opprobriis exponat nomen suum. Atque hic conimetur tacita exprobratio qua meritò populus vrgendus erat. Plus enim negotii fuerat pro Regi in eo placando, quam in arcendo hoste. Dissidebat enim, tumultuabatur, nec vllam salutis spem reliquam esse existimabat. Ergo merita populi aut alterius non spectabat Dominus, sed gloriæ tantummodo suæ rationem habebat. Nam subaudienda est quæ apud Ezechielem exprimitur antithesis, Non propter vos domus Israel hoc faciam, sed propter me. Iam quum hodie similes sit nostra ratio, ne dubitemus peccatis nostris hunc elypeum obucere. Quânis centum exitus dignissimi sumus, Deo tamen sufficere bonitatis & constantiæ suæ respectum, vt impleat quod promissit. Et si autem hypocritis nihil prodest, Deum esse perpetuum Ecclesiæ suæ tutorem: electis semper hoc tutissimum erit asyllum, Quamuis ad propitiandam iram Dei nihil ex scriptis asserant, quia tamen non ahunde quàm iminentia sua bonitate inductus Ecclesiæ erexit tuerique statuit, non passurum vt vnquam intereat. Sed apprimè notatu dignum est quod sequitur, *P R O P T E R* Dauid seruum meum: et si enim Deo querenda non fuit extra seipsum causa, quia gratuito amore complexus fuerat populum illum: non abs re tamen Dauidem quasi certissimum amoris pignus in medium proponit, in cuius manu fœdus pepigerat, & cui se fore in patrem testatus fuerat. neque enim inducit Prophetam, vt hominem priuatum, sed vt factum Regem, cui thronus Dei manu stabilitus erat, sub cuius auspiciis Ecclesiæ incolamus maneret, qui denique mediator esset inter Deum & Ecclesiæ: quo nomine Angelos quoque ipsos præcelluit, quatenus gerebat Christi personam. Et si autè paulò post profiratum fuit solium & laceratum diadema, non fuit tamen inanis hæc confirmatio, Deum adhuc ad tempus velle vrbsm protegere, quia irritum esse nolit quod de Regni perpetuitate Dauidi testatus fuerat. Et scimus populi exilio non prorsus abolutum fuisse principatum in posteris Dauidis, donec tandem emerit Christus, qui alibi hanc ob causam *Ier. 50. 9* Dauid vocatur. Hinc appareat quàm ridiculi sint Papiæ, quum meritis Sanctorum tribui iungunt quòd Deus nobis ignoscit. Nam hic longè alia Dauidis quam aliorum Sanctorum ratio *Ezech. 37.* est ob promissionem quæ illi data erat. Poterat enim Abrahamum aut alium nominare, cuius non parua esset in Ecclesiæ autoritas. Sed quum hic de conferuanda Ecclesiæ, de perpetuitate regni Christi agatur, eam potissimum nominauit qui inter alios nominatum promissionem illam acceperat, Hæc requies mea, hic habitabo. Quum igitur promissi, non personæ hic habeatur ratio, bis stulti sunt Papiæ qui intercessionem Sanctorum, quam commenti sunt, hinc iuuari putant. Imò quod pro se obtendunt eorum errori pluriquam contrarium est, quia hic interponitur Dauid vnici Mediatoris typus, qui fictitias eorum intercessionem excludat. *Ios. 3. 5* *Psal. 132. 14*

36 *ET EGRESSVS ANGELVS IEHOVÆ.* Nunc Prophetam narrat quid Assyrio acciderit, ne Dominum frustra loquutum esse existimemus. Vaticinium ergo sui euentu comprobatum esse ostendit, vt facile liqueret diuinitus esse missum, nec quicquam temerè protulisse. Nec verò tam memorabile Dei opus ad dictum vnum restringi debuit, sed in toto cursu doctrinæ parca fuit vt legitimo Prophetæ autoritas, cuiusque sancita vocatio. Nam recenti memoria rem passim notam ac celebrem narrauit, vnde testatum fieret vsque ad finem mundi eius ore loquutum esse Deum. Vbi verò ista fuerit ab Angelo inuestita clades, non satis constat. Recepta quidem vulgò opinio est, eam in obliuione vrbs Ierosolymæ accidisse: sed potuit in itinere etiam accidere, hoc est, quum Sennacherib ad obsidendam vrbsm veniret. Hoc ego in medio relinquo, quia parum interest. Certe ex contextu aperte iudicamus, non tam propè accessisse tyrannum, vt telum in vrbsm mittere potuerit. Repudiandum quidem illud commentum, quo Satan per Scriptores profanos tam illustre Dei iudicium obscurare conatus est, quum in bello Aegyptiaco pars exercitus peste cõsumpta esset, Sennacherib reuersum esse in propriam ditionem. neque enim tanta vnus noctis ita græges pesti

ascribi potest. & pater mendacij pro solita sua astutia, quod Ecclesie sue beneficium preestitit Deus, in Ægyptum auertit. Res quidem ipsa clamat Ierosolymam mirabiliter fuisse ereptam quasi ex medio interitu: preestertim quum ea quam vidim⁹ legatione iam perfunctus esset Isaias, qua non ambigere testatus fuerat Deus se hoc Iudæis potius quam Ægyptiis daturum. ac ne quis naturalibus medijs miraculum inuoluat, disertè additur, Angeli manu tantam multitudinem caesam fuisse. Nec verò nouum est, Dominum vti ministerio Angelorum ad procurandam piorum salutem, quorum vsui omnes exercitus cælestes destinauit. Idque non parum ad confirmandam fiduciam nostram valet, cum infinitam custodum multitudinem pro nobis excubare audimus. Solus quidem Dominus satis per se potest, ac certè solus nos seruat: Angeli enim manus quodammodo sunt ipsius, vnde etiam Virtutes & Potestates vocantur, sed infirmitatem nostram non parum sustinet, quòd cælestes ministros nobis custodes ac defensores constituit. Interim penes solum Deum tota laus resideat, cuius organa tantummodo sunt Angeli, ne in superflitionem Papistarum incidamus, qui Angelos prae posterè colendo in eos transferunt virtutem Dei. quo errore doctissimos quosque seculis omnibus scimus fuisse implicitos. Iam verò an vnus Angelus, aut plurim manu hoc effectum sit, non possumus certò pronuntiare, nec certè ad rem magnopere attinet. Tam facile enim Dominus per vnum Angelum quam per mille idem efficere potest. nec enim vitur eorum opera quòd velut aliena ope indigeat: sed potius vt imbecillitatem nostram sustineat, sicuti prius dictum est. Magis tamen probabile, quòd etiam melius respondet Prophetæ verbis, huic iudicio præfectum fuisse vnum Angelum, sicuti in veteri

Epsl. 91. 13

Rom. 8. 38

Ephes. 21

Exod. 12.

29

Redemptione Angelus per totam Ægyptum transierat qui primogenita percuteret. Quamquã autem per Angelos malos interdum tuas vindictas Deus exequitur, vnum tamen ex voluntariis suis ministris elegit Deus per quem Ecclesie saluti consuleret. CENTVM ET OCTOGINTA QVINQVE MILLIA. Exercitum adeò ingentem fuisse nihil est quod miremur, sicuti faciunt imperiti, qui incredibile & fabulosum putant, cum tantam multitudinem in bellum proditiisse audiunt: propterea quòd longè minoribus copiis bellum gerere soleamus. Sed longè aliam Orientalium rationem esse satis testantur Historiæ, & res ipsa hodie palam facit. Nec sanè mirum est ab iis tam ingentes in bellum duci copias, cum æstus, laborum, inediae longè tolerantiores sint, & longè minore victu contenti sint, & deliciis careant quibus hodie milites nostri corrupti sunt. De ratione & modo credis hinc nihil certi traditum est. Iudæi ipsos fulmine percussos esse diuinant sine testimonio aut probabili coniectura. Vt enim audaces sunt in fabulis comminiscendis, ita sine iudicio quicquid eis in mentem venerit, pro certo affirmant acsi historia aliqua testatum esset. Eodem verò illam haud ita apertam fuisse satis ostendit hæc narratio. nam prostratos iacuisse dicit. Quòd si fulmine icti essent, hoc certè neminem latuisset, neque prætermisum esset à Propheta. Possèt igitur hinc rescelli coniectura Iudæorum: sed hoc in medio relinquere malo. Satis enim est quòd Dominus, cum Ierosolymam ab Assyrii manu liberare vellet, exercitum subita interuentione, sine vlla hominis manu, deleuit.

37 E T A B I I T.) Nunc ostendit quàm turpiter retrò cesserit superbus hic Tyrannus, qui iam cupiditate totam Iudæam vorauerat, seque prius audebat ad tersus Deum ipsum attollere. Pluribus autem verbis discessum eius exprimens Propheta, fugæ turpitudinem obliquè perstringit. neque enim superuacua est repetitio, Abiit, Profectus est, Recessit. Additur etiam nomen Regis, maioris ignominie causa: En magnus ille Rex, cuius potentiam Rapsaces tantopere iactabat. Non venerat in Iudæam, vt cum illa ignominia discederet. Repellit ergo Dei manu, & tanquam stipula à vento proicitur. Habitatio Nineues iterum admonet non minus animo quàm viribus fuisse fractum: quia sponte non quiescisset, nisi desperatio fuisset catenæ instar. contentum igitur pristina sua ditione fuisse intelligit, cuius tunc caput & sedes erat Nineue. Postea quum à Chaldæis victi sunt Assyrii, imperium Babylonem translatum fuit, nempe decem annis post mortem Sennacherib, quibus regnauit Esarradon eius successor, cuius hinc fit mentio. nam quum parricidæ non carerent fautoribus, non difficile fuit gètem factionibus diuisam subigi & opprimi ab exteris hostibus. Itaque hac occasione fretus Nerodach inuasit Assyrios, atque in potestate suam redegit.

38 Q V V M A D O R A R E T.) Hic Iudæi sibi eam diuinandi licentiam permittunt, qua semper vti solent. Fingunt enim Sennacherib oraculum consuluisse, ac petiisse cur Iudæos vincere non potuisset: Responsum esse, quòd Abraham filium suum Deo immolare voluisset. tunc tyrannum eo exemplo filios suos mactationi destinasse, vt Deum suum promereretur. hinc filios crudelis instituto patris infensus cum in templo idoli sui occidisset. Sed nihil est quod eiusmodi coniecturas moremur, in quibus Iudæi præbent se nimium impudentes. Hic autem velut in pictura contemplari operæpretium est infelicem exitum tyrannorum, quos Dominus sine hominum manu delet, cum omnia suo impetu deiecturi videantur atque omnium Iudibris ipsos exponit cum sua potentia. Sennacherib qui cum ingenti exercitu venerat in Iudæam, cum paucis domum redit, ac veluti in triumpho à victore Deo agitur.

Gen. 22. 9.

10

Sed nōdam finis: quia in medio monarchiæ suæ sinit, in vrbe primaria, in Templo ipso, cuius reuerentia cōtēptūtilimis quibūque ex plebe præsidio fuisset, trucidatur: nō ab aliquo externo hoste, non à tumultuāte populo, non à p:ōditoribus, non denique à seruis, sed à propriis filiis, quō plus sic dedecoris in ipsa corde. Est enim animaduertendum, quōd inexhausti isti gurgites, qui sic libenter in aliorum sanguine volutarunt, à suis caduntur: atque ab his dant pœnas, à quibus vel maximè securi esse debuissent. Hoc enim magis horrendum est quàm si alieni ipsos occiderēt. Sed ita crudelitatē eorum vlciscitur Dominus, qui dominandi libidine, ne innoxius quidem pepercerunt. Cuius rei varia in profanis etiam Historis exempla extant, in quibus iudicia Domini intueri promptum est. Adde quōd inplebilis eius cupiditas iustam mercedem recepit, quōd dum ampliandis longè late que finibus intentus est, res domesticas componere non potest, vt cōcordiam alat inter liberos: quia dum aliis neglectis in alios est propentior, inde exorta est conspiratio. Nec verō tyrannus hic solummodò occisus est, sed regnum quoque haud ita multō pōst euersum fuit, sicuti iam diximus. Interea ne quid successerit eius moliri auderet contra Iudæos, diuinitus ipse quoque intestinis dissidiis recensus est.

CAPVT XXXVIII.

- I**N diebus illis ægrotauit Ezechias vsque ad mortem. Et venit ad eum Isaias filius Amoz, Prophetæ: dixitque illi: Sic dicit Iehoua, "Vel, domū tuæ." Præcipe quoad domum tuam: quia tu morieris, & non viues.
- Tunc vertit Ezechias faciem suam ad parietem, orauitque Iehouam.
- Ac dixit. Objecero Iehoua, recordare nunc quōd ambulauerim coram te in veritate, in corde perfecto, & rectè fecerim in oculis tuis. Fleuitque Ezechias fletu magno.
- Tunc factum fuit verbum Iehouæ ad Isaiam, dicendo:
- Vade, & dic Ezechie: Sic dicit Iehoua Deus Dauid patris tui: Audui orationem tuam, & vidi lachrymas tuas: Ecce ego adiuo ad dies tuos, annos quindecim.
- Et eruiam te de manu Regis Assur, atque urbem hanc: & protector ero huic vrbi.
- Erit autem hoc tibi signum à Iehoua, quōd Iehoua hanc rem facturus sit, de qua loquitus est:
- Ecce ego reduco umbram graduum, quibus descendit in horologio Achaz per solem decem gradibus: & reuersus est sol decē gradibus in horologio, quib⁹ iam descenderat.
- Scriptum Ezechie Regis Iudæ, cum ægrotasset, ac conuulsisset à morbo suo.
- E G O** dixi in succione dierum meorum, vadam ad portas sepulchri: priuatus sum residuo amorum meorum.
- Dixi, Non videbo Deum, Deum in terra viuentium: non aspiciam hominem vltra cum incolis seculi.
- Habitatio mea discessit, & conuoluta est à me, quasi tabernaculum pastoris: succidi quasi textor vitam meam, ab eleuatione succidet me: à die vsque ad noctem conficiet me. "Vel, macie aut morbo."
- Supputabam ad auroram: sicut leo ita contriuit ossa mea: ab aurora ad noctem conficiet me.
- Sicut grus aut hirundo garricibā: gemebā quasi colūba. Elcuabantur oculi mei in sublime. Domine, vim fecit mihi, recrea me.
- Quid loquar? Qui dixit mihi, ipse fecit: Monebor omnibus diebus vite mee in amaritudine anime mee. "Vel, trepidus incedā."
- Domine, etiam omnibus qui vltra cos viuunt, vita spiritus mei in illis (nota erit) & me quōd dormire feceris, & viuificaueris me.

"Vehamasti
animā meā
ē fouea in-
teritus.

17 *Ecce in pace amaritudo mihi amara,* & tibi placuit animā meam (eruere) à fouea: quia proiecasti post tergum omnia peccata meā.

18 *Quoniam non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: nec expectabunt qui in foueam descendunt, veritatem tuam.*

19 *Viuēs, viuēs, ipse confitebitur tibi: sicut ego hodie. Pater filius notā faciet veritatē tuā.*

20 *Iehoua ad me seruandum: & cantica nostra cantabimus omnibus diebus vite nostrae in domo Iehouae.*

21 *Dixit autem Isaias, Accipient massam ficuum, & adhibebunt vlceri, & viuēt.*

"Vel, autē. 22 *Dixerat enim Ezechias, Quod signum, quod ascensurus sum in domum Iehouae?*

IN CAPVT XXXVIII.

N DIEBV̄S ILLIS.) Nunc alio tentationis genere pium Regē grauitē cō-
cussum fuisse refert Propheta, quod scilicet lethali morbo correptus, de vita de-
sperauerit: neque id modo, sed etiam quod morte sibi diuinitus indicta, diros crucia-
tus perpeffus sit, ac si hostiliter ē caelo Deus in eius caput fulminasset. Quo id tem-
pore acciderit, an post obsidionem, an eum collideretur, non satis cōstat: sed de hac

2. Reg. 18. 2.
19. & 20. 6

re non est magnopere laborandum. Facile ex Historia sacra colligitur, ceteriter decimum quartum
regni ipsius annum hoc euenisse, vel eum inuaderetur ab Assyrio, vel postquam liberatus est. Nam
viginti nouem annos regnauit, decimo quarto irruptio in Iudaeam facta est ab Assyrio. quindecim
autem anni additi sunt promissione quae hic refertur à Propheta: atque ita efficiuntur viginti nouē.

Vnde apparet non procul à decimo quarto anno Ezechiam hoc morbo laborasse. tātum dubium
est an obsidionis tempore, an postea aegrotarit. Mihi certē coniectura probabilior videtur, ipsum
obsidione soluta in morbum incidisse, nam si obsidionis tempore aegrotasset, id omiffum non
fuisse à Propheta. Contrā verō narrauit eum misisse Legatos, iuisse in templum, expandisse literas
eoram Deo, accessisse Prophetam: quae homini grauitē aegrotanti non conueniunt. Quod si tot
malis simul accessisset morbus, circūstantia illa omittēda non fuisset. Sequamur ergo in rebus du-
biis quod magis verisimile est: nempe quod liberatus ab hoste pius Rex, inuaditur morbo, atque
grauitē periclitatur. Quanquam non abs re etiam notatur cōtinua ferētēries, vt ciamus vix dum
respirandi datum fuisse spatium: sed quum vix enataisset ex naufragio vno, repente in aliud aequē for-
midabile fuisse raptum. Meminerimus igitur varias piis iustitias esse tentationes, vt nunc bellis,
nunc morbis, nunc aliis aeternis conficitur, & interdum quasi perpetuo tenore alia ex aliis suc-
cedant mala, totāque vita afluidē belligerandum sit: vt cum ex aliquo periculo erepti fuerint, se ad
aliud subeundum parent. Sine enim comparatos esse oportet, vt cum mērorem mērores. Dominus
adiicere vult, aequo animo ferant, nec vlla calamitate franganur. Si qua detur intermissio, hoc suē
infirmitati concedi reputent, sed ex breuius induciis non conficiant sibi longam pacem falsa im-
aginatione: nouas agitationes concipiant, donec terrenae vitae cursu defuncti perueniant ad tran-
quillum portum. VSQVE AD MORTEM. Grauitas morbi pio viro valde molesta esse po-
tuit, primū, lethalis morbus graues quoque dolores secum affert, praesertim vbi accedit vlceris
inflammatio. Sed hoc omnium acerbissimum erat, quod Deum sibi aduersum & infestum poterat
iudicare: quia ereptus ē tanta calamitate, statim ad mortem, quasi regno indignus, raperetur, praete-
rea nulli tunc ipsi liberi erant: & eo mortuo, magna rerum mutatio sequutura videbatur. Itaque

2. Reg. 21. 1

haec apprehensio irae Dei longē acerbis torquet piorum conscientias, quam vlla corporis aegri-
tudo: nec fieri certē potest, quin si gustum illum fauoris Dei amittant, protinus opprimantur. Sed
Deus quasi oleum camino addere ex professo volens, precitē mortem indicit, & quod acrius eum
pungat, spem omnem viuendi adimit: neque enim superuacua est particula, NON VIVES: sed au-
gendi vel confirmandi causa additur, quasi dictum esset nullum esse locum remedio. Tergiuersan-
tur enim homines, etiam si mors insitet, quae rendis que hinc inde effugiis inhiant. Quare ne vclut in
rebus ambiguis circūspiciat Ezechias, bis audit sibi esse moriendum. Atque vt mundo valedicat,
iubet Propheta celeriter mandare quid post mortem suam fieri velit, quasi diceret, Nisi velis à mor-
te deprehendi, maturē statue de rebus tuis domesticis. Ceterum obiter hic videmus à Domino
probari quod semper apud omnes homines vsitatum fuit: nempe vt morituri mandata dent propin-
quis aut domesticis atque de familia sua constituant. Ionathan vertit, Commenda alicui domum
tuam: sed constructio aliud docet. Debet autem vnusquisque, cum ei ex hac vita migrandum est, te-
stari sibi curae esse officium suum, atque familiae etiam in posterum prospicere. Praecipua tamen
cura esse debet, non legatorum & institutionis haereditis, sed vt eorum quos Dominus curae nostrae
commisit, saluti consulatur.

2 TUNC VERTIT.) Nunc recitat quomodo affectus fuerit Ezechias accepto hoc nuntio: vt pietatem eius & fidem perspiciamus. Non fremit, neque indignatur infidelium more: sed æquo animo fert hanc plagam: non altercatur eum Deo, quasi iam satis malorum ab hostibus passus esset, nec tam acerbè nouo iterum genere plagarum fuerit tractandus. Atque hæc vera patietia est: non semel æquo animo fert aliquid malum, sed in finem vsq; pericuerare, atque ad noua semper incommoda paratum esse. maximè autem excipere Dei iudicia placido silentio, neque obstrepere eius seueritati, quanuis rigidi or appareat: sicuti fatetur Dauid se obmutuisse, quia videbat sibi negotium esse cū Deo. Atque huc ipectat conuersio vultus AD PARIETEM: pudore enim & modestia deiectus, quasi hominum conspectum fugeret, sese colligit, totumque ad Deum conuertit, vt in eo penitus conquiescat. Gestus quidem ipse est indifferens: sed plurimum nostra interest nihil obici oculis aut sensibus nostris quod ab oratione auocet, vt liberius coram Deo vota nostra efundamus. Sumus enim lubrici natura, & facillè distrahimur. quamobrem non possumus nimiam ad nos retinendos diligentiam adhibere. Quòd si palàm sit precandum, retardamur pudore, ne si ardorem nimium præ nobis feramus, ambitiosè id facere videamur: aut veremur ne inepti gestus excidant: idèoque auocamenta omnia tollenda. Non auertit igitur faciem Ezechias, quasi obstupescit, vel morosè & contumaciter respiciens allatum sibi nuntium, sed hoc modo se ad precandum acuit. Quòd palàm vota sua non format, sicuti quum antè in Templo ascendens præibat reliquæ turmæ, signū est extreme anxietatis, ac si moror totum eius corpus cōstraheret. Interea singulare pietatis exemplar est, qd morti addictus non desistit à Dei inuocatione. Vox illa, MORTERIS & nō viues, non modò ad pungendum, sed penitus vulnerandum ac perfodiendum eius cor tendebat: ac si Deus hostiliter ad eum perendum irrueret. Erat enim formidabile iræ signum, præcipitem rapi de vita in medio ætatis flore, & exterminari in mundo quasi hominum consortio inuicem: idèoque non modò cum morte, sed cum ipso inferno, dirisque tormentis luctandum fuit. vnde sequitur plus concepisse animo quàm sonaret Prophetæ verba. Et si enim non statim expedire se potuit, Spiritus tamen perplexo & cæcutienti animo suggessit gemitus incenarrabiles. Et certe absurdum fuisse legatio, nisi Deus externa serui sui voce quasi maestitū arcano instinctū recreasset. Verum quia desperatione correptus nunquam aspirasset ad poenitentiam, præcessit maestatio. deinde sequutus est arcanus ille vigor, qui mortuum Deo consecraret.

3 DIXIT, OBSECRO.) Videtur hic expoſtulare cum Deo, atque exprobrare antea actam vitam suam, quasi immeritò vexetur: sed longè aliter res habet. potius enim sese instruit ac munit aduersus grauem & periculosam tentationem, quæ alioqui obrepere potuisset. Nam quòd adeò seuerè in eum animaduerebat Dominus, cogitare poterat se ab eò reiectum, destitutum, reprobatum: & quæcunq; prius egerat ab eo repudiari. quamobrem acuit sese atque erigit, & testatur se, quicquid egit, bona conscientia egisse: denique statuit, quanuis moriendum sit, non tamen displicuisse sua studia Deo, vt inde aditum sibi ad preces & bonam spem patefaciat. Non opponit igitur Deo sua merita, nec quicquam exprobrat, quasi immeritò puniatur: sed munit sese aduersus difficilem tentationem, ne Deum videatur iratum habere, quòd vitia cor exerit & corruptelas, quæ passim in regno, ac præsertim quoad religionem, vigeant. Suis tamè permittit etiam Dominus quodammodo ob res bene gestas gloriari: non vt merita sua apud ipsum iactent, sed agnoscat beneficia ipsius, sicque eorum commemoratione afficiatur, vt ad omnia æquo animo ferèda parati sint. Interdum verò eos ad sanctam iactantiam cogit hostium importunitas, vt bonam causam iudicii suo ac vindicæ commendat: sicuti Dauid improbis hostium calumniis innocentiam suam ad Dei tribunal intrepidè opponit. Sed hic Satan æstutiè occurrere voluit Ezechias, quam experientur fideles, dum humilitatis prætextu eos desperatione obruit: idèoque sollicitè cauendum, ne animos absorbeat tristitia. Cæterum ex eius verbis colligimus quænam vera sit piè viuèdi, regula: nempe, vbi primas tenet cordis integritas, quādo nihil est quod magis abominetur Deus, quam vbi simulatione nostra vel ipsum, vel homines fallere studemus. Nam vt hominum oculos perstringat operum splendor: sic a sanctimoniam, quæ tanquā nominis eius profanatio, iram eius prouocat. Et meritò quum spiritus sit, spirituale obsequium exigit: & cor duplex sibi abominabile esse pronuntiat. Idèoque meritò exordium facit Ezechias à cordis sinceritate. Vox enim Hebraica תָּוָה, quam vertunt Perfectum, nihil aliud est quàm integritas quæ simulationi opponitur: quod etiā patet ex nomine veritatis: sicut Paulus docet, finem Legis esse charitatem ex puro corde & conscientia bona, & fide non ficta. Profert etiam fructus qui à recto corde velut à radice gignuntur: non tantum vt seipsum, sed alios etiam confirmet, in quibus aliqua offendi culi occasio hærrere potuisset. Itaque non nutabat neque vacillabat Ezechias, sed offendi cula quæ in plerisque esse poterant, adimere volebat. Sed iterum notandum est quomodo vitam instituire conueniat, si Deo studium nostrū probare cupimus: ne quid scilicet nisi ex eius mādato, nam vt pompas omnes quibus se venditant hypocritæ, reiicit etiā damnat, ita etiā pro nihilo ducit commentitios omnes cultus, quibus se frustra stulti homines fatigant, dum posthabito eius Verbo, cum promereri fatigant. Ego Ezechias, qui pluris sciebat fieri obedientiam quàm sacrificia, non tantum se ecurrisse dicit, quod sæpe fit præposterè, sed vitam suam formasse ad Dei obsequium, qui solus est idoneus arbiter.

Hinc colligere possumus quantus fuerit in ipso ardor precandi. nam etsi vndiquaque nihil præterquam iræ Dei signa apparent, tamen ad ipsum confugere, fidemque exercere non desinit. Id quod piis omnibus in grauissimis ærumnis studiosè diligenterque faciendum.

4. FACTVM FUIT VERBUM.) Infixo, vt aiunt, aculeo discesserat Isaias: quasi pro derelicto habens quem Dei ipsius nomine damnauerat. Interea verò quàm trepida inquietudine vexatus fuerit, imò quanta formidine correptus, partim ex cantico licebit colligere. Quantū temporis intercesserit inter discessum Prophetæ & reditum nescitur: certum tamen est lætum vitæ nuncium non prius allatum esse, quàm post longas durasque agitationes sentiret se penitus esse deploratum. hoc enim serium fidei examen fuit, abscondita Dei facie teneri in tenebris demersum. Diximus autem quomodo sublata consolationis doctrina, non tamen fuerit extincta pii Regis fides, quin scintillæ aliquæ micarent: quia scilicet occulto Spiritus instinctu gemitus inenarrabiles ex abyssu mœroris sursum ad Deum emerierunt. vnde etiam colligimus sic in die tribulationis exaudiri fideles à Deo, vt non statim affluat Dei fauor: sed consultò differatur, dum verè humiliati fuerint. Quòd si Regem tanta pietate imbutum tormentis ferè confici oportuit, quòd melius ad expetendam Dei gratiam excitaretur, & dolore ferè consumptus ex inferis ad Deum gerneret: nec miremur si quando inter metus & curas nos ad tempus æstare sinens, solatium votis nostris longius differat. Sed videri posset absurdum, quòd Deus quam tulerat sententiam, paulò post quasi poenitentia ductus retractet: quia nihil minus conuenit eius naturæ, quàm propositi mutatio. Respòdeo, mortò sic denuntiatam fuisse Ezechia, vt tamen apud Deum decreta non esset, sed ita de fide Ezechia periculum facere voluit. Subadiuenda igitur in ista denuntiatione conditio. nam alioqui irruocabile decretum Dei Ezechias nec poenitentia, nec precib' reuocasset. Verùm sic ei Dominus, vt regi Gerar ob sublatam Saram, ac Nineuitis, minatus est. Rursum excipietur, alienum videri à Deo quòd fide denuntiar, idque auctoritati Verbi derogare, atque effici, vt promissiones & minæ ponderis minus habeant. Sed idem de forma verborum tenendum est quod de sententia iam dixi, Mortem Ezechia minatus est Deus, quia mori nolebat. Et certè prædici necesse non fuisset, imò ne vile quidem nisi parato remedio iam sicuti consilium Dei fuit, seruum suum metu & horrore humiliare, vt sponte se damnans, deprecando poenam effugeret: ita asperius loquendo, & præcisâ mortis denuntiatione eum prosternere voluit, vt tanquam mortuus è sepulchro vitam sibi restitui expecteret. Ideòque tacita conditio subadiuenda fuit, quam si non statim percepit Ezechias, postea tamè satis opportunè cognouit fuisse adiunctam. neque inde colligere licebit Deum vlla fictione vsum fuisse, dum sermonem accommodauit ad captum & profectum hominis. nihil nouum est si prius occidit quàm viuificet. Ergo vt spirituali mortis specie Ezechiam præpararet, ac paulatim formaret ad nouam vitam, partem sermonis suspēdit.

5. IEHOVA DEVS DAVID PATRIS TVI.) Intitò quum merum terrore incuteret, satis habuit nudum & simplex Dei nomen proponere, ad cuius cœleste tribunal reum citaret: nunc consolationem afferens, peculiari elogio Deum insignit, vt causam & fontem gratiæ designet. ac si diceret, ne summo iure agat cum Ezechia, respectu fœderis sui quod pepigit cum Dauid, ad misericordiam fleat. Scimus nihil esse difficilius, quàm animos ferocioræ Dei sensu expauesctos in bonam spem erigi, vt Deum sibi propitium sentiant. Quare ista confirmatione opus fuit, vt intelligeret pius Rex, qui apud se perditus erat, se in vitam à qua exciderat, rursus posse attolli: quia excidere non poterat oraculum de Regni illius perpetuitate. Ergo quia apud se exanimatus erat cum putaret de vita sua actum esse, vt respiceret, profertur in mediū memoria promissionis, quæ tunc celeberrima erat, Quandiu Sol & Luna in cœlo fulgerent, Reges semper ex semine & posteris Dauidis in electo populo dominaturos. Hæc tabula fuit, quam apprehendens, ex naufragio emergeret. Neque enim Dauid hic vt priuatus quispiā nominatur, sed Rex æternus. apud què deposita erat promissio, quæ fulcire Ezechiam poterat. æternum dico, non in se, sed in semine benedicto. Quia autem æternitas illa in Christo demum manifestanda erat, cuius Ezechias cum aliis Regibus typū gerebat, solida bene sperandi materia esse debuit, quòd filius esset Dauidis. Itaque quoties propriis peccatis sentimus nos arceri à Dei accessu, vt ad nos pertueniat eius gratia, hæc præfatio veniat in mentem, utcunq; ab eo alienati simus nostra culpa, esse tamen patrem Christum, qui caput nostrum est, & in quo semper recondita nobis manet salus. denique nuper Deus ex officio iudicis loquutus erat, nunc se reconcilians, Mediatorem statuit qui ad ipsum placandū occurrat. Porro vbi ianuam spei aperuit, preces Ezechia dicit à Deo fuisse exauditas: quod ad precandi studium nos plurimum stimulare debet. Nam etsi de salute nostra vltro sollicitus sit Deus, neq; solum dormientes, sed nondum natos præueniat sua beneficentia: dum tamen te votis nostris concedere testatur quicquid beneficiorum largitur, minimè excusabilis est torpor noster, si tam liberaliter inuitati partes orandi negligimus. Neque tamen fingendum est meritorias esse preces, quibus tam indulgenter obtemperat Deus, sed dum gratuito præstat quod gratuito promisit, hunc adiungit cumulum suæ liberalitati, quòd magis fidem nostram exerceat. Neque enim vulgaris prærogatiua est, liberè posse ad eum accedere, & familiariter curas nostras deponere in eius sinu. Si non fuisset precatus Ezechias, Deus haud dubiè hoc vel alio modo curasset aliquam Regni administrationè saluam

Rom. 8. 26
Psal. 50. 15

Gen. 20. 2
Ion. 1. 2

2. Sam. 7. 12

Psal. 89. 37
38

uam manere in progenie Dauidis: sed quod veritatis suæ respectu facturus erat, dicit se dare votis Ezechiae, vt agnoscat se vberissimū fructū colligere ex fide sua, quam prec inde exerceat. Lachrymas cōmemorat tanquam pœnitentiæ signum, atque etiā vehementiæ & ardoris: nō quod per se concilient gratiam lachrymæ, aut valeāt ad placandū Deum: sed quia serias preces à perfectoriis distinguit. Tandem adiungit Deum prorogasse vitam Ezechiae ad annos p̄cedecim: quod primo intuitu possēt quidē videri absurdum, quando ea lege creati sumus, vt p̄ fixā nobis metā in momento quidē transgredi possimus, quemadmodum etiam dicit Iob, *Constituti terminus eius quos p̄terire non poterit. Sed in promptu est solutio, quod de longiori temporis mora dicitur, referri ad sensum Ezechiae, qui spe vitæ exclusus fuerat: vnde merito in lucro deputare debuit quod postea additum est: taci in secundam vitam excitatus esset e sepulchro.*

Iob. 14. 5.

6 ET ERIPIAM TE.) Qui Ezechiam ægrotasse putant quo tempore obidebatur, hinc argumentū ducunt, quod superuacanea alioqui hæc promissio videretur: sed parū firma est illa ratio. Poterat enim aliquō post Allrym redintegrare vires, nouumque exercitū conficere, quo Iudæam iterum inuaderet, atque Ierosolymā expugnaret. Imo clades de qua vidimus, irritam tantū esse potuit sequitæ & furoris, vt merito subinde ad quoslibet rumores trepidandum fuerit Iudæis: ita minime superuacanea est ista promissio, quia simul cū vita pacem ab hoste promittit, a quo securus alioqui non duntaxat tulisset: ac veluti augmentū & amplificatio est eius beneficii quod Dominus Ezechiae p̄stabat, quemadmodum superiore capite, cum liberatione simul abundantiam fructuum promittit.

Supra 37. 30.

2. Reg. 20. 8.

7 & 8 ERIT AVTEM HOC TIBI SIGNVM.) Refert suo ordine Historia sacra Ezechiam petiisse signum à Domino, eique datum esse, quod in fine demum capitis subiicit Propheta. Sed minime nouum est apud Hæbræos narrationis ordinem inuertere. Porro signa quædā sponte offert Deus non rogatus: alia verò suis petentibus cōcedit. Quia autem generalis est signorum usus nostræ infirmitati succurrere, non expectat Deus vt plurimum dum ea flagitetur: sed ab initio quæ sciebat vitia esse Ecclesiæ suæ instituit. Si quando itaque optarunt fideles signo cōfirmari suam fidem, hoc quia rarius est in exemplum trahi non debet: sicuti Gedeoni quæ causa ad regimen populi vocabat, signum vnum atque alterum petenti dedit, quo maior certitudo suæ vocationis ipsi constaret. Alia verò, vt diximus, signa cōmuniter dare solitus est vt hominum infirmitati cōsuleret, quemadmodū Adæ arborem vitæ: Noæ arcum caelestem: deinde nubē & columbam ignis, ac serpentē æneum in deserto. Eademque est ratio Paschatis, & omnium sacramentorum, & quæ olim in viū fuerunt, & quæ hodie à Christo sunt instituta, quæ nemo à Deo postulat. Atqui videtur iniuriā facere Deo Ezechias, fidem eius Verbo derogans quod signum petat. Respondeo, non esse invideliter damnandum, quod fidē infirmam haberet: quia nemo reperitur qui fidē perfecta, atque numeris omnibus absoluta vnquā præditus fuerit. Quod autē sustinendæ imbecillitati suæ aliquod adiumentū querit, eo nomine vituperari non potest. Nam amplexus promissionem sibi oblatam à Propheta, remedium diffidentie accersens, se Deo fidere ostendit. Quod si nulla esset in homine infirmitas, nullis profectō signis indigeret. nihil mirum igitur quod signū petat, quum etiā aliis vltro à Domino offeratur. Notare tamē simul cōuenit, nunquā temere profiliuisse fideles ad petēda signa, sed arcano & singulari Spiritus instinctu fuisse adductos: quod idē de miraculis dicēdum. Neque enim si Elias pluuiā & siccitatem à Deo petiit, idem protinus aliis licebit facere. Quare videndū quid Deus nobis permittat, ne posthabito eius Verbo pro stultis carnis nostræ desideriis cum eo paciscamur. Signū autē quod hic Ezechiae datur, est regressus umbræ in solario vnā cū sole decem gradibus quibus iam ascenderat, id est, progressus erat supra horizontem. Atque hoc signū analogiam habet cū re ipsa: vt omnia etiam alia signa habere solēt. Perinde enim est ac si diceret: Vt est in petesitate mea horas diei mutare, ac retroagere solē, ita & vitā tibi producere. Quod nō retrocedit umbrator gradibus quot anni ac adieciantur, hoc fieri nō poterat, quia duodecim tantum gradus in solario erant. Diem enim in duodecim horas, aut longiores aut breuiores pro varietate tēporis partiebantur. Non est igitur quod in numero torqueatur. satis est analogiā ac similitudinem aperta esse. Hic fabulantur Iudæi suo more, ac fingūt diem quo mortuus est Achaz, decem horis breuiorem fuisse, & quod de peccatis illius supplicium iure sumpsit Deus, in fauorem Ezechiae fuisse cōuersum: quia dici vnus contractio alterius amplatio fuit. Verum id nusquā extat, omnique nō soluni testimonio sed colore etiā caret, neque hic agitur de morte Achaz, nec de mutatione quæ accidit cū mortuus est, sed de horologio quod fecerat.

Iudic. 6. 17

Gen. 2. 9,

Gen. 9. 12.

Exod. 13. 21

Numer. 21

8.

Exod. 12. 30

1. Reg. 17. 1

Iacob. 5. 18.

9 SCRIPTVM.) Hoc scriptum quanquā Historia sacra non recitat, est tamen memorabile, & apprimè dignū obseruatu. Nam videmus Ezechiam tā inigne Dei beneficium quo affectus erat, p̄teritis silentio, aut obliuione deleri noluisse, ac suo exēplo docet quid pius omnibus agendum sit, vbi suam erga eos virtutē mirabiliter & insolito modo Deus exeruit. nec enim solum apud eos quibuscum viuunt, gratitudinem suā, sed posteris quoque testari debent: quemadmodū hoc carmine, veluti monumento publico factum videmus ab Ezechia, quo etiā argumento ple-

Pfal. 18. 2. rosque *Pfal*mos cōpositos videmus à Dauide, quum ereptus etat è summis periculis, vt quod ætatum omnium memoria dignum erat ad finē vsque mundi celebrandū curaret: præsertim quò magis quisque excellit aut sublimiore in gradu sedet, quasi diuinitus in theatrū productus, has partes sibi impositas esse reputet. Quamquā interim cauenda est ambitio tā plebeiis quam proceribus & magnis viris, ne scilicet dum Ezechiam & Dauidē se emulari simulant, magis illustret suum nomen quam Dei.

10 EGO DIXI.) Carnē admodum lugubre est, quod querimonias magis quam vota cōtinet: vnde apparet tanta anxietate fuisse constrictū, vt gemendo se fatigis, & in lamētationibus subsidens, liberē ad formandas preces assurgere nō auderet. Secū ergo obmurmurans, causam & magnitudinem doloris exponit. Porrò in causā videri hoc absurdū possēt, quòd tanto vita caducæ desiderio fuerit deuinctus, & mortē tantopere exhorruerit. Huc tendunt prima cœlestis doctrinæ rudimenta, vt discamus in hoc mūdo peregrinari & celeriter pergere ad cœlestē vitam. Perinde autem terræ addictus videtur Ezechias, ac si ne minimo quidem pietatis gustu vnquā præditus fuisset. Mortē non secus fugitat ac detestatur, quam si de cœlesti doctrina verbū nunquam audisset. Iam quorsum attinuit scriptis mandare turbulētos affectus, qui lectores ad eandem potius intemperantiam incitent, quam cōtineant in obsequio Dei: nam plus fatis ad cōtumaciam propensi sumus, quamuis non aliunde accedant stimuli. Verūm vbi singula prudētē re cētēq; expensa fuerint, reperimus nihil nobis fuisse vtilius, quam imaginē hanc hominis mœrore obruti nobis ad viam depingi. Nec verò pio Regi fuit propositum, virtutes suas praticando, laudē in mundo venari. Certē precatio & fidei & obedientiæ testimoniū fuit: atqui ea præterita, tāquam pauore metūque attonitus & tristitia exanimis querelatur. Nō dubium igitur, quin sua infirmitate exposita, ad humilitatē instituire voluerit omnes Dei filios: & simul cōmendare excellentiam gratiæ Dei, quæ hominem perditum ex mortis abyssi eduxerat. Quòd autem propinquus mortī perinde sortē suam deplorat, ac si suum esse locaret in terra, morte verò putaret homines in nihilum redigi, specialis cōsideranda est ratio. Nam vt cūque per se expectanda mors non sit: fideles tamē, quia carnis ergaltulo inclusi peccato mancipati sunt, assidue gemere decet. Vetatur etiā lugere, vt solent increduli: imò iubētur extollere capita, vbi è mundo mirandum est: quia eos excipit vita felicior. nec verò hoc solatio caruit vetus Ecclesia sub Legge. Et quamquā obscurior fuit notitia beatæ resurrectionis, debuit tamen ad moderandā tristitiā sufficere. Nam si contactus est exclamare impositor ille Balaam, Moriatur anima mea morte iustorum, quāta alacritas vigere debuit in cordibus fidelium: in quorū auribus personabat vox illa, Ego sum Deus Abraham: Caterūm, quanquam firma & indubia spe aspirauerint ad cœlestem vitam, non tamen mirum est perspicere in Ezechia quod de se fatetur Dauid, qui tamen suo tempore satur dierum placidē mundum reliquit. Cōstat igitur vtrunq; non simplici mortis horrore fuisse impulsū: sed mortē flebiliter fuisse deprecatus, quòd certis itē Dei notas in ea cerneret. Tenendū enim memoria est, venisse Prophetam inslar scecalis, qui Ezechie mortem indiceret Dei nomine. Nuncius hic quasi horribili tristitiæ diluuiō sensus omnes Ezechia meritiò submergere potuit, vt nihil præter irā Dei & maledictionē cogitās, cum desperatione certaret. atque ita ita emergit Ezechie pietas, quòd se ad tribunal iudicis sui sistēs, animum adiicit ad meditationem sui reatus. Ac primò quidem obrepere potuit cogitatio illa, qua se tētatum fuisse Dauid fatetur, Quid sibi vellet Deus atrociter sequēs in seruos suos: profanis verò contemptoribus parcens. Videbat deinde ita se expositū impiorum lannis, vt vera quoq; religio indignē ab illis profcinderetur. Videbat vix fieri posse quin suo interitu labascere bonorū omnium mentes: præcipuē tamen eum vrgebat ira Dei, ac si iam propemodum inferis & æternę maledictioni addictus foret. Deniq; quum vnica & solida nostra felicitas sit Deo coniungi, ab eo se quodāmodo alienatum videns Ezechias, non abs re tātopere expauescētus fuit. Vox enim illa, Morieris, & nō viues, occupauerat penitus eius animum, vt pereundū sibi esse statueret: quòd Dicendi verbo exprimitur. neque enim Hebræis tantūm significat loqui, aut vocē proferre, sed ita esse persuasum, vel reputare cum animo suo. Vt hypocritis centies minetur Deus, huc tamē atq; illuc respiciat, vt si qua pateat rima, quā se effugere possēt arbitrentur, Deo illudant, sibi que indulgeant in delictis & securitate. Sed Ezechias, vt sincerus erat Dei cultor, effugia non captauit: quin potius fidem adhībēs Prophete verbis, decreuit ad mortē pergeniūm esse, quoniam sic Deo placeret. Hoc sensu de Successione dierū loquitur, quòd intelligeret ab irato Deo & infesto cursu vita sibi abruptū esse. neque enim communi more tantūm dicit violento morbo se abripi è vita: sed certū illud Dei iudiciū successione causam esse agnoscit. Succiditur quidē vita siue ineunte, siue media etate morimur, siue in senectā: sed qui rapiuntur in ipso flore etatis, quia nondum absoluto cursu præmaturē videntur mori, dicuntur succidi è vita. Ezechia autem diuersa ratio fuit, quòd reserptū esse. neque enim succisam esse Dei gladio sentiret: quia eius irā prouocauerat suis delictis Ergo cōqueritur subitò tanquam indignū se diuinitus spoliari vita, quæ alioqui longior futura erat. Eodem pertinet Residuum annorū: quia etsi vt nascimur mortales, singulis momētis mors expectanda nobis est:

Rom. 8. 23.

Luc. 21 28

Numer. 21

28.

Numer. 23.

10.

Exod. 3. 6.

Pfal. 30. 10.

1 *Reg.* 2. 10.

Pfal. 73. 3.

quia tamen denunciata erat in pœnam, non abs re annos sibi detractos esse dicit, quibus victurus fuerat propitio Deo.

11 DIXI, NON VIDEBO DEVM.) In tam ardenti terrenæ vitæ desiderio modum excederet Ezechias, nisi dolorem exacerballet agnitiō iræ Dei. Quia ergo sua culpa violenter extrahitur, quasi indignus qui fruatur cōmuni Solis luce, exclamat se esse miserum: quia neque Deū neque homines posthac visurus sit. Nā inter fideles valeret exceptio, quando visus in terra, nos à Deo peregrinari & abesse: vbi autē exuerit carnis impedimenta, propius venturos in Dei conspectum. Restrictio quidem additur, IN TERRA VIVORVM: sed hoc modo videtur Ezechias Dei conspectum affigere vitæ præsentis, ac si omnē intelligentiæ lucem mors extingueret. Tenēdū igitur est quod attigi, accepto Dei vindictæ nūcio perinde fuisse percussum ac si paterno eius fauore abdicatus foret. Nam si indignus erat qui Solē aspiceret, maiora quomodo sperasset: non quòd spes in totum delecta fuerit ex eius animo, sed quia intentus ad Dei maledictionē nō potest tam citò, vel expeditè transcendere in cœlos, vt melioris vitæ dulcedine præsentē dolorem mitiget. Sic enim obnubilari interdū contingit piās mentes, vt non semper occurrat cōsolatio, quæ tamen quanuis suffocata residet in eorū animis, vnde etiā postea emergit. Interea pietatis signū est, quòd à recto & legitimo vitæ fine exprimit quam graue & acerbū nō sit ea priuari. Nam & pecudibus molestū est mori, sed nullum vitæ suę vsum ferē habent præter pastum & saturitatē: nobis verò longē excellentior est finis, qui creati sumus & nati hac lege, vt nos exerceamus in cōgnitione Dei: & quia hæc præcipua nobis viuēdi causa est, bis iteratō Dei nomē, affectus sui vehēmentia declarat. Deum ergo, inquit, Deū non video amplius. Si quis obiciat, Deū hīc à nobis nō videri, facilis responsio est, in suis operibus esse cōspiciuum: quia per visibile mundi opificium æterna eius potentia, vt ait Paulus, & Diuinitas cognoscitur. Vnde & Apostolus mundum hunc speculū rerum multibilibium vocat. Iam quòd fidelibus se propius cognoscēdum exhibet, eò pluris fecit Ezechias spirituale illum intuitum: sicuti & Dauid Dei faciē videre dicit, qui in Sanctuārio pietatis exercitiis fidē suam confirmant. Quod ad homines spectat, dolet se tolli ex eorū cōsortio, quia ad mutua officia vtrò introeue communicanda nati sumus.

Rom. 1. 20.
Hebr. 1. 3.
Psal. 27. 8.
Eccl. 4. 2. 3.

12 HABITATIO MEA.) Pergit in querimoniis suis, pulchra similitudine vitam suam depin- gens. eam enim cōparat tabernaculo pastoris. Talis quidem humanę vitæ cōditio est in genere: sed non tā refert quæ omnibus communiter accidunt, quàm quod sibi peculiariter euenit. Est autem frequentior vsus tuguriorum illis regionibus, quam nostris: & sepe mansionē suam pastores cōmutant, dum gregem suum huc atq; illuc impellunt. Non ergo simpliciter dicit homines ad breue tempus habitare in caduco hospitio, dum per terram transeunt: sed quā in regio palatio quiesceret, mutatam fuisse suam sortem, quemadmodum si tugurium pastoris biduo postquam in agro vno positū est transferatur. Iam verò obseruatu dignū est quòd nunc sibi, nunc Deo promissū est, distinctis tamen rationibus, causam mortis suæ assignat. Se enim auctorē faciens, nō obstrepiit Deo, neque expostulat quòd ab eo spoliatur sua vita, sed se ipsum acculat, totāque culpā suscipit. Tantundē enim valent eius verba, ac quod in proeurbio dicitur, Hanc telam ipse mihi exorsus sum, vt mors mihi soli imputāda sit. neque tamē frustra paulò post assignat Deo quod à se profectū esse cōfessus fuerat. Nam etiā nos materiam præbemus Deo feueris nobiscum agēdi, ipse tamē iudex est qui pœnas infligit. Quare in malis nostris laudādum semper est eius iudicium: quia fungitur suo officio quū in nos vt meriti sum⁹ animaduertit. In fine versus, מלה quidā vertunt, Præ macie, vel ægritudine: hī Exhauriēdo. Priores deducūt hoc nomen à מלה, quod Extenuare significat: alij à מלה, quod est eleuando haurire. Sed expandant lectores an nō magis conueniat Eueandū verbum: quia conqueri videtur Ezechias, quā ad vltiores progressus tenderet vita sua, subito prostratam esse: quemadmodū si Deus Solem dum adhuc furtim ascendit in occasum deiiceret. Postea adiungit exiguo temporis spatio se fuisse exinanitum. & hac circūstantia iustus grauitatē iræ Dei exprimit: quia momentaneo flatu homines consumat. Nam die vno prostrati homines, tantundem valet ac celerrimē.

13 SUPPV TABAM AD MANE.) Alij, Statuebam, vel Ponebā. Idem hīc significat quod vulgò dicimus, *se faire non compte*. Ex hoc versu colligi potest Ezechia biduo vt minimū laborasse. nam proximo versu significauit tantā fuisse atrocitatem morbi vt statim mortem expectarit. Ita quū dies vnus elapsus esset, ad auroram vsque expectauit: præterea à die vsque ad noctē, vt tamē in singula momenta se moriturū esse diceret. Sensus ergo est, Tametsi ad aurorā peruenerat, se tamen per continuas agitationes ad mortē preperisse: quia formidabili Dei iudicio percussus vitam suam ducebat pro nihilo: & quæ admodum Græci, quum dicere vellent nihil homine magis esse euaniidum, animalē *ἐπιμαερον* esse dixerunt, ita vitam diurnam ponit Ezechias pro caudā & cui nihil est duracionis. Quòd autem Deum cōparat leoni, absurdum videri non debet, tametsi Deus natura clemēs, misericors ac benignus sit: his certē nihil magis Deo propriū esse potest: sed non possumus eam mansuetudinē sentire quum prouocauimus eā nostris sceleribus, & ad feueritatem adigimus nostra prauitate. In nō nulla est terarū immanitas & truculētia, quæ

Exod. 34. 6

tantum inueniat terroris, quantum cōcipimus ex sola Dei mentione: nec immeritò. Oportet enim flagellis Domini efficaciam inesse, quia humiliemur atque deiciamur vsque ad ipsos inferos, & cōsolatione propemodū destituti omnia hororis plena concipiamus: quemadmodum etiam horrores istos descriptos à Dauidè cernimus, dū ossa sua dimmerata, lectū suum lachrymis madefactum, animā suam turbatā, inferos apertos esse dicit. Sic enim pios interdum iudicio Dei terri necesse est, vt bonitatis eius desiderio magis afficiantur.

14 SICVT GRVS.) Non potest sibi satisfacere Ezechias in explicanda mali sui acerbitate. Nunc se cō redactum fuisse dicit, vt vocē articulatam edere non possit, sed confuso quodam sono streperet, vt ij qui animam ferē exhalant. Vnde apparet grauilimos fuisse cruciatus. Doloris enim magnitudinem adimit. Et vox (inquit ille) faucibus hæsit. iudicabant tantum obsecuri gemitus. Atque cō pertinent hæ similitudines Gruis & Hirundinis, quibus vtitur Propheeta. Hunc tamen obscurum vocis sonū à Deo nihilominus exaudiri certū est: tamen si sensus omnes nostri dolore occupari sint, & præ mæstitia sint præclusæ fauces, Domin⁹ tamē corda nostra peruidet, & pia suspiria exaudit. Imò pl⁹ efficiet quā expressæ ac disertæ voces, modò Spiritus adit, qui exciter in nobis gemitus illos inenarrabiles, de quibus loquitur Paulus 8. ad Romanos capite. ac nemo priorū est qui nō experiatur, vbi maior aliqua tristitia animū cōstringit, se inter orandū vel balbutire vel propemodū obmutescere. Quod postea sequitur quidā ita vertūt, Extenuati sunt oculi mei: sed nō quadraret particula, In sublime. Ergo simplicior tenēdus est sensus, oculos hebetudine fuisse quasi dissipatos, vel quāuis deficeret Ezechias, tamē oculos in cælū tollere nō desuisse: nec vnquā ita obstupetatum fuisse, quin sibi auxilium à Deo petēdum esse sciret. Discamus igitur Ezechie exemplo oculos attollere in cælum, cū afflicti animo ac turbati fumus: ac sciamus magnā à Deo facultati non requiri. Et hanc sententiā cōfirmat, quòd sermone continuo post dirigens ad Deum opem eius implorat. Cū ergo oppressus sit morbi violentia, Deū sibi auxiliatorē adesse cupit. Vertunt quidā Fideiube pro me: & verbum ערר, hoc sensū præterque capitur. sed cōuenientior est, Recrea me, vel Exhilara. Nisi magis placeat quod alij reddūt, Fac me quiescere. Certè ne morbi violentiæ succubāt, solatiū à Deo petit. Atque hæc nobis ratio nota est, quòd maior nos obruit malorum congeries, Deum præstò adfore ad nos subleuandos.

15 QUID DICAM.) Hic vulgò exclamationem esse putant, qualis rebus lætis erūpere solet, ac si a voti cōpos sibi gratuletur. Ego verò aliter sentio. videtur enim Ezechias pergere in querimoniis suis: quia loquitur v: solent homines mærore oppressi. Quid dicam? s enim qui dixit, is & fecit id est, mors & vita sunt in manu eius: frustra cū eo litigo, aut cōtendo: frustra conquor. Cuiusmodi voces & sermones etiā in libro Job sepe occurrūt. Hūc sensum genuinū esse puto. Prius enim vndiq; prospexit Ezechias, an auxiliū aliquod sese offerret: nunc quā sibi morēdum, idque à Deo denuntiari videt, statuit non reluctandum amplius, sed morē ipsi gerendum esse. Quāquā notāda est emphasis, Deū quod verbo minatus erat re ipsa etiā cōpleuissē. Nam qui simpliciter exponūt, Quod Deus mihi dixit per Prophetā executus est, neq; nihil dicit, neque totū: quia non tā frigidè recitat Ezechias sibi cognitū Verbi effectū: sed obiecta Dei potentia, omnes murmūrādū vel iurgādū anas sibi præcidit. Sic etiā Dauid Psal. 39. Obstupescō quia tu fecisti. Nullus enim obstrependi finis est, donec potētiæ Dei timor nos compestat. Sic etiam Job negotiū sibi cum Deo esse cogitās, Apponās, inquit, digitū ori meo, & suppliciter iudicē meū deprecabor. Silētium ergo sibi imperat Ezechias hac ratione, quia frustra cōtendat cū Deo. Quāquam simul actum esse intelligit de vita: quia Dominus re ipsa comprobet seriā fuisse comminationē. vnde colligit se nihil proficere, quia tergiuersandi nō sit locus. Verum quidem est sententiam hanc ex desperatione manare: quia hoc modo Deum sibi infestū esse cōcipiens ianuam precibus suis claudit. sed mirū aut nouū non est, in summis perturbationibus eiusmodi voces excidere, quæ nos ab orādū si lucia prohibeāt, modò ex opposito nitamur ad Dei inuocationē, quam nobis sensus carnis dicit irritam fore. Hac anxietate implicitū fuisse pium Regē credibile est, vt languore fatisceret: sed præcipuè spectabile quod dixi, nihil melius esse silētio: quia absq; profectu cū Deo disceptaret, ex proximo cōtēxtu melius liquebit. subiciet enim se trepidaturā tota vita. vnde colligitur nunc sibi proponere formidabilē Dei potentiam vt se ad veram humilitatem cōparet. Porro quia מרר nunc Mouere, nunc Leniter incedere significat, vertunt quidam interpretes, Mouebor, vel Agitabor: alij, Lentè incedā. Ego trepidū ac debile incessum notari nō dubito, quia sic prostratus fuerat Ezechias, vt vires sibi posthac integras fore desperet. Trepidatio autem hæc ad metū referri debet: quia sequitur continuo post. In amaritudine. perinde ac si diceret mærorem, qui inflicti fuerat, altius herere in corde suo, quā vt deleri vnquā possit. hinc illa cuius meministi debilitas. Quia vulgaris trāslatio habet Recognoscim, ideo Papiæ hunc locum ad confessionem auricularem torserunt: sed tā ineptè, vt amicus ipis ridiculi esse possint. Sensus autē planus est, hic nō agi de recognitione, sed de motu & trepidatione, qua toto vitæ suæ tempore se percussū iri dicit Ezechias.

Psal. 22. 18,
E 6. 47.

Rom. 8. 26.

Iob 7. 4. &
13. 24.

Cap. 9. 15.

Psal. 39. 10
Iob 9. 15,
E 39. 37.

16 DOMINE VLTRA EOS.) Concisa Prophetæ oratio varias genuit interpretationes. Hæc autem magis recepta est, Domine, VLTRA eos viuēt, id est, producent vitam suam, perinde ac si diceret, Cum mihi vitam prorogaris, efficiet ut alii quoque idem beneficium percipiāt. Verūm siensis ille textus non congruit, & coactior mihi videtur. Ex illius potius Ezechiam hoc voluisse: Domine, quicumque ultra annos istos viuēt, illis etiam vita spiritus mei nota erit. Subaudiendū itaque est relatiuum **וְאֵל**, ut est Hebræis **vlitatū**: nec quicquā coacti hæc interpretatio habebit. Nec enim dubiū est, nec quicquā repugnat, quin loquatur de annis quos ei produxerat Dominus. Intelligit ergo non tantūm istos temporis homines, sed etiam posteros beneficium illud agnituos. Et hoc modo amplificat gratiæ magnitudinem, quia celebris etiam erit futura ætatis, & superstes vigebit in omnium memoria, etiā ipso Ezechia mortuo: nequid solum, sed quadam Resurrectionis species censēbitur. Dormiēdi verbo mortē significat, ut vulgare est Scripturis. Ita morbum hunc lethalem morti comparat. Tam enim propinquus erat morti, ut de vita omnino desperaret.

17 ECCE IN PACE.) Rursus alia circumstantia mali grauitatem exaggerat. Subita enim & inopinata mala non magis cōturbāt, quā ea quæ sensim nobis accidunt. Atrocitas ergo mali eo minus fuit tolerabilis, quia subito corripuit quietū & securū: quia nihil minus tunc putabat quā sibi migrandum esse ē vita. Scimus etiam sanctos interdum nimis acquiescere in rebus prosperis, & sibi promittere æquibiles successus, quod etiam Dauid Psal. 30. fatetur sibi accidisse, Divi in felicitate mea, non mouebor: ut verō abscondisti faciem tuam, & oblitus es sum. Nihil ergo Ezechia contingere tristius potuit, quā ē vita tolli, quum præsertim fugato hoste ac deleta pace sibi liceret. Nam existimo Ezechiam in morbum incidisse cūm prostratus est Sēnacherib, sicut antea dictum est. In illo igitur gaudio & pace quæ affulgebat, en acerba egritudo quæ Ezechiam duriter torquet ac cruciat. Hinc monemur, quia nihil stabile aut firmū est in hac vita, & quicquid nos exhibat statim potest excuti, non esse torpendum in letitia: sed dum tranquillo rerum statu fruimur, de bello, de aduersis rebus, & ærumnis cogitandum esse. querendā esse potissimum p̄cē illam quæ paterno Dei fauore nititur, in qua tutō conscientia nostræ conquiescent. Secunda pars versus duplicem sensum admittit: quoniam verbum **אָמַר** nunc Amare, nunc Velle significat, non malè conuenit sensus ille, Placuit tibi animam meam eripere, verūm si nihil subaudias, sequēte plena erit oratio, neque minus commode fluat, Tu Deus animam meam fauore & beneficio tuo complexus es quum in sepulchro iaceret. Animam pro vita accipi satis notū est: sed hic predicatur Dei bonitas, quōd Ezechiam quasi mortuum amore protegi nō desitit. hoc modo copula in aduersatiuam particulam resoluenda erit. Postea causam assignans ad ipsū fontem non ducit, & demonstrat modum illius sanationis. Videretur enim aliqui non nisi de sanatione corporis hæcenus loquutus esse, sed nunc ostendit se sublimius quiddam spectare: nempe quōd reus fuerit coram Deo, ac deinde ipsius gratia absolutus. Sibi quidem restitutum esse vitam prædicat, sed plurius æstimat se reconciliatū esse Deo quā m̄ mille vitas. Et certe vtilius nobis edet, nunquam esse natos, quōd diuturnam vitam agendo offensas subinde alias albis addere, atque ita nobis grauius accersere iudicium. Hoc ergo nomine sibi maximè gratulatur, quōd serena affulgeat Dei facies, quem habere propitium summa est felicitas. Interea admonet, quicquid malorum nobis infligit Deus peccatis nostris imputandum esse, ut nihil aliud quam reatum suum duplicet quicumque Deum insulant nimij rigoris: neque vnus tantūm peccati se condemnat, sed multis se oneratum fuisse fatetur, ut non vna tantūm venia opus esset. Ergo si verè malorum allevationem querimus, hinc facere exordium conuenit: quia placato Deo nō poterit nobis malè esse, quā nostris miseris minime oblectetur. Nobis enim ferè contingit quod stultis & inconsideratis dū agrotant, quia ad **וְאֵל** duntaxat & dolores intenti morbum ipsū negligunt. Atqui petius imitandi sunt periti medici, qui morborum causas expendunt, atque huc toti incumbunt, ut eas radicibus euellant. Externa enim remedia inania esse sciūt, imō nocua, si interior causa ignoret. totam enim mali vim intrō repellunt, atque ita fouent & augent, ut nullus postea sit curatio locus. Ergo mali sui causam agnosuit Ezechias, nempe, sua peccata: quæ quum ipsi remissa essent, simul penā et stare ac remissam esse intellexit. Vnde apparet quam ridicula sit Papistorum distinetio, qui remissionem penæ a culpæ remissione secerim volunt. Hic verō Ezechia statim penā sibi remissam esse, quod culpa remissa sit. Et notanda est loquendi forma quæ vtiue ita est, **פָּרַחְתִּי אֶדְמוּתִי** POST TERGV. significat enim deletam esse omnino ipsorum memora, quōd modum alibi dicit Propheta Deum in profundum maris ea prouerere. Item alibi, tam longè auocicere quā procul Oriens distat ab Occaso, quibus loquēdi formis certiores nos reddit, quæ Deus remittit imputaturum non esse. Quōd si postea nos nihilominus castiget, id non facit ut nos, sed ut pater, quōd erudiat filios, atque in officio contineat. Nā in eo falluntur Papia, quōd in penis aliquid compensationis esse somniant, ac si Deus vindictam exigeret, quia non velit gratis ignoscere. Atqui Deus suos castigans, in futurum tempus eorum salutem contulit.

18 QUONIAM NON IN ÆTERNVS.) Vbi dicit se Dei laudes celebratum non fuisse, ubi abstita esset vitæ gratum se ac memorem fore promittit. Et simul testatur hanc sibi maxime optabile

Ge. 47. 30
1. Cor. 7. 39
Eph. 1. 30
2. Pe. 3. 14

1. Jo. 3. 7. 8

Mic. 7. 19
1. Jo. 3. 13

fore vitæ fructum, quia Deum laudabit. Etsi autem veræ pietatis est, non aliter vitam appetere, quam vt eam transigamus per continuas Dei laudes: videtur tamen nimis restrictè loqui Ezechias. nec enim mors piorum minus Dei gloriam prædicat quàm vita: & quia tunc demum perfectè coniuncti sunt Deo, laudes eius cum Angelis prædicare non desinunt. Rursus etiam exoritur dubitatio, cur tantopere mortem fugerit Ezechias, & terrenæ vitæ tam cupidus fuerit. Etsi autem iam soluta fuit hæc secunda quæstio, rursus tamen in memoriam recipientes lectores, pauorem huc non ex sola morte fuisse conceptum, quando idem Ezechias confecto vitæ spatio non resuscitatus est, quin libenter ad Deum concederet: sed pium Regem ira Dei percussum hoc tantum dolere, quòd suis peccatis sese abdicaerit à vita, quasi posthac omnis gratia & benedictionis expertus futurus sit. Hinc etiam pendet primæ quæstionis solutio: quia nihil mirum si pius Rex non modò sibi è vita migrandum esse reputans, sed mortem existimàs penam scelerum & vltionem Dei, gemat ac desinat se damnari quasi indignum qui operam impendat promouendæ gloriæ Dei. Nam quicumque hoc fulmine percussus fuit, fieri non potest vt viuus ad mortui celebrè Dei laudes: sed quia desperatione obruti sunt, necesse est obmutescere. Eodem etiam sensu & David Psalmo 6, & tota Ecclesia Psal. 115, dicit, Non est memoria tui in morte: in sepulchro quis te predicabit: in empe quia perditis & attonitis nulla gratiarum actionis materia suppetet. Notandum tamen simul est, sanctos cum ita loquuti sunt, non considerasse qualis post mortem còditio ipsos maneret, sed præsentis dolore correptos tantum spectasse in quem finem conditi essent ac in mundo alerentur. Est hæc, vt nuper dictum fuit, præcipua viuendi causa hominibus, vt se exercent in Dei cultu: hoc etiam consilio Ecclesiam Deus in mundo tuetur, quia vult nomen vnum celebrari. Iam qui se præcipitem deici videt, quia censeri non meretur, vel locum tenere inter Dei cultores, non attendit distinctè quasi composito animo, quid post mortem facturus sit: sed dolore obnubilatus, ac si post mortem cessàrent omnia pietatis officia, facultatem mortuis eripit laudandi Dei: quia videtur gloria Dei sepeliri cum suis testibus.

Psal. 6. 6
Ibi. 115. 17

19 VIVENS, VIVENS, IPSE CONFITEBITUR TIBI.) Non quoslibet promiscuè homines comprehendit, quandoquidem multi viuunt, qui tamè sua ingratitude extinguunt, quantum in se est, Dei gloriam: certè nihil minus cogitant quàm se ad eam prædicandam natos esse. Sed simpliciter docet, quantisper in hac vita fouentur homines à Deo, posse meritò gloriæ eius legitimos esse præcones, quando ad hoc officium sua liberalitate ipsos inuitat. Atque hæc antithesis demonstrat quod paulò antè dixit, Non esse in morte vel sepulchro memoriam Dei, referri ad hanc summam, vbi è mundo exterminantur quos tantum suum libenter impenderent laudando Deo, hac gratia priuari. Porrò se vnum ex testibus gloriæ Dei fore profiteatur, atque ita certam grati erga Deum animi significationè præbet. Pronunciat enim se nõ fore obliuiosum, sed perpetuò gratias acturum Deo, ac prædicaturum quæ experiret erat fauorem eius: neque id tantum seculi sui hominibus, sed etiam posteris, vt & ipsi celebrent istas laudes, tantiquè beneficij authorem venerent. Hinc colligenda est vtilis monitio, hæc lege sobolem dari mortalibus, vt quisque liberos suos erudiendo pro sua virili propagare ad posteros studeat Dei nomè. Quare hæc præcipuè sedulitas patribus familiàs mandatur, vt Dei beneficia assiduè commemorent. Veritatis autem nomine, quibus Deus præstat suis fidem, omniàque gratiæ testimonia quibus se veracem esse probat, intellige.

20 IEHOVA AD SERVANDVM.) Agnoscit se non hominum ope aut industria, sed beneficio Dei solo liberatum esse. Quod alij vertunt, Domini est vt me seruet, non satis exprimit, & videtur à litera remotius esse. nec enim prædicat solummodò potentiam Dei, sed etiam opus in quo perspicuum eius documentum dedit. Denique SERVA RE istud Dei, morti exponit cui ad iudicatus fuerat: quia sicuti prius exhortauerat seuerum iudicem, nunc liberatorem suum agnoscens, lætitia exultat. Hinc rursus se ad canendum gratitudinis causã accingit: imò alios quoque huius officij socios & comites aduocat. Et hac ratione Templi meminit, vbi piorum conuentus agebantur. Si priuatus fuisset ac vnus è vulgo, solenne tamen Deo sacrificium offerre debebat, vt alios suo exemplo incitaret. Itaque Regi multò magis hoc curandum fuit, vt omnes secum ad gratiarum actionem adduceret: præsertim quoniam in eius persona Deus totius Ecclesie f luti consuluerat. Significat ergo se daturum operam vt hæc Dei gratia omnibus innotescat, vigeatque eius memoria non vno tantum die vel anno, sed quoad manebit superstes. Et certè tam inigne Dei beneficium vllò tempore euanescere vel excidere nimis indignum fuisse. Vt autem obliuio sumus, ita opus est aliudis stimulis, qui nos expergefaciant. Simul obiter ostendit quorsum instituerit Deus sacros conuentus, nẽpe vt celebretur quali vno omnium ore, & alij alios incitent ad pietatis cultum.

21 ET DIXIT.) Nunc refert Isaias quale remedium Ezechia præscripserit. Alij remediũ esse non putant, quòd flicus vlcibus inimicæ & noxiæ int: sed hoc signo piũ Regem fuisse admonitum & certius edoctũ, sanationè non aliunde quàm ex sola Dei gratia proficisci. Sicuti celestis arcus, quo testari voluit Deus nõquam interiturum: humanũ genus diluio, videtur rem omnino con-

Gen. 9. 13
14-15

contrariâ notare: quia tunc apparet, cum imminente deniffimi imbres & quasi ad totum orbē ob-
 uendū incumbunt. Ergo cataplasma quod sanâdo morbo minimè aptū erat, putât cōsultū fuisse
 adhibītū à Propheta, vt palàm faceret Deū sine medicamentis serualle Ezechiam. Sed cum ficus
 à medicis etiâ nostris adhibeantur ad pestē maturandā: fieri potest vt Dominus promissioni medi-
 cinâ adiūxerit: quemadmodū sæpe aliâs factū videmus nâ etli inferioribus medijs, quæ vocant,
 non indiget Dominus: tamen vtitur quoties visum est. Nec verò promissionem extenuat hæc
 medicina, quæ sine Verbo vana & inutilis fuisset: quia & signū aliud supernaturale acceperat. quo
 sans didicerat se vitam, de qua desperabat, à solo Deo recepit.

22 DIXERAT AUTE M.) Nonnulli sic exponunt hunc versum, quali hoc etiâ signum
 Ezechia datum sit: atque adeo ad proximam sententiam referunt, & admirantis interiectionem
 esse putant: sed verisimilius est cōsultū hîc esse ordinem, quod Hebræis sæpe accidit: ac referri po-
 tuerit loco quod priore dicendum erat. Nec enim in itidō dixit Isaias signum petutum fuisse ab
 Ezechia, quod tamē facta Historia testatur. Subiungit igitur quod suo loco omissum erat. VT A- 2. Re 20.8
 SCENDAM. Significat præcipuum sibi studium fore tota vita, vt nomen Dei celebret, nec enim
 deliciandi & captandæ voluptatis gratia vitam expetebat, sed vt honorem Dei & putum eius cul-
 tum tuetur. Meminerimus ergo vitam nobis à Deo prorogari, non vt indulgeamus genio, aut
 luxui nos dedamus, sed vt pietatē colamus, exerceamus pia inter nos officia, frequentes simus in
 piorū cœtu & sacris solennibus, vt veritatem Dei & bonitatē prædicemus.

CAPVT XXXIX.

1 **T**Empore illo misit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babel,
 ad Ezechiam literas & munus, ex quo audierat eum agrotasse, &
 conualuisse.

2 **L**etatus est autem de iis Ezechias, & ostēdit illis domū thesau-
 ri sui, argentū & aurū & aromata, vnguentū pretiosum, & omne
 armamentarium suum, & quicquid inueniebatur in thesauris suis:
 non fuit res vlla, quam non ostenderit Ezechias in domo sua, totōque regno suo.

3 **T**um venit Isaias Propheta ad regem Ezechiam, dixitque illi: Quid dixerunt viri i-
 sti? & vnde venerunt ad te? Respondit Ezechias, E terra longinqua venerunt ad me, è
 Babel.

4 **T**um dixit: Quid viderunt domi tuæ? Et dixit Ezechias: Cuncta quæ domi meæ sunt
 viderunt: nec res vlla est, quam non illis ostenderit in thesauris meis.

5 **T**um ait Isaias Ezechia: Audi verbum Iehouæ exercituum.

6 **E**cce dies veniūt, vt tollatur in Babylonē quicquid est domi tuæ, & quicquid recondu-
 runt patres tui ad hunc vsque diem: nec residuum quicquam manebit, dicit Iehoua.

7 **E** filijs tuis qui egressi fuerint ex te, quos genueris tollent: eruntque eunuchi in palatio
 regis Babel.

8 **D**ixit Ezechias Isaiæ: Bonus est sermo Iehouæ quem pronuntiasti. Et dixit: Saltem crit
 pax & stabilitas in diebus meis.

IN CAPVT XXXIX.

1 **T**EMPORE ILLO.) Hunc primū fuisse Regem existimant gentis Chaldaice.
 Nam pater eius Baladan sine Regis titulo principatum apud Babylonios obtinu-
 erat. Cum itaque Merodach iste duodecim annos regnasset, Assyrios subegit, at-
 que effecit vt Chaldaei paterent. Falluntur enim qui à Nabuchadnezer captū
 fuisse bellum existimāt. Fieri quidem potest, vt eos demum subegerit: sed iam
 semifractos fuisse probabile est, vt non aliud restaret quam partū alterius victoria imperiū stabi-
 lire. Etli autē simpliciter narrat Propheta missos fuisse legatos, notare tamē operpretiū est, aitu-
 re hoc factū fuisse à Babylonio, vt blanditijs ad se pelliceret Ezechia. Iā imminebat Assyrijs, quib⁹
 sciebat Iudeos ob cōtinua bella meritō intētos esse. Ergo vt sociū & auditorē in bello quod mo-
 liebat ut sibi conciliet, obliquis artibus contrahit amicitia cum Ezechia. Ambitio autē pij Regis
 animū corripuit, vt cupidius fallaces tyrāni illecebras arripere, ac illis inescaretur. prætextus ta-

men fuit, vt legati gratularentur, quòd à morbo conuulſiſſet Ezechias. Et tamen Hiſtoria ſacra aliam cauſam reddere videtur: nempe quòd Merodach fuerit prodigio incitatus. Minimè certè dubium eſt, ſamam portenti illius longè peruagatum eſſe, cùm Sol retroceſſit: nec factū potuit quin populos multos permoueret, Cæterùm, vix credibile eſt profanum hominem aliò ſpectaſſe quàm vt Ezechiam in ſuas naſſas attraheret. ſed quia illiſtri ſigno oſtēderat Deus Ezechia ſalutem ſibi curæ eſſe, vt ſolent impij peruerſè abati omnibus grati & Dei teſtimonium, putauit Merodach ſi Ezechiam ſibi adungeret, bellum cœleſtibus auſpicis ſe ſuſcepturum. Hinc factū eſt, vt teſtandæ beneuolentiæ cauſa Legatos ad eum mitteret cum maneribus. Voluit enim ab ipſo gratiam inire, cuius amicitiam ſibi vtilem & accommodam fore exiſtimauit. Et quidem hæc de cauſa, vt eius opera aduerſus Aſſyrios poſtea vteretur, quos Iudeis inſeſſimos hoſtes eſſe non ignorabat. Hæc enim Regum & principum conſilia ſunt, vt fraudibus & aſtu rem ſua gerant, & quamplurimos ſibi quaſi ratione adiungant, quorum opera aduerſus hoſtes ſuos abutantur.

2 LÆTATVS EST.) Hiſtorici perſonā agit Propheta, nam ſimpliciter narrat quid actum ſit ab Ezechia, poſtea quorſum id fieret declarabit: ambitione videlicet exaceratū Ezechiam ſeſe Legatis oſtētaſſe: etſi vitiouſum gaudij genus perſtringitur, nata poſtea nata eſt gratificandi ſedulitas. Qui nuda hanc hiſtoriam leget, nihil improbè ab Ezechia factū iudicabit. Humanitatis enim fuit hilariter & laute Legatos excipere, iuſque omnia beneuolentiæ ſigna exhibere. ac barbari fuiſſet hominis, eos à quibus vltro ad amicitiam prouocatus fuerat, reiicere, atque tam potentis Regis amicitiam aſpernari. Sed latuit interea in eius animo ſtudiū vanæ oſtentationis. voluit enim ſeſe Babylonio venditare, vt intelligeret ſædus hoc ſibi nō inutile futurum: idque ex opibus, copiis & inſtrumētis bellicis cognofceret. Hoc quoque reprehentione dignum fuit, quòd ad externa & illicita ſubſidia animū adiciens, tantundem detraxit honoris Deo, quem nup̄r liberator: e bis fuerat expertus. Nec enim alioqui tā acerbè Propheta hoc factum reprehendiſſet. Inſigne exemplū: quo docemur nihil periculoſius eſſe, quàm proſperis rebus exacerari. vnde etſi illud probè quondā dictū eſt, Difficilius eſſe proſpetā fortunam quàm aduerſam ferre. Laſciuimus enim atque inſoleſcimus, cùm res fluūt ex animi noſtri ſententiā: nec poſſumus vllis monitionibus aut minis in officio contineri. Cùm id Ezechia accidit, cui tā præclarum à Propheta elogiū datum eſt, cuius theſaurus fuit timor Dei, vchementer nobis verendū eſt, ne in eiufmodi pericula incidamus. Abripitur inani iactantia, nec recordatur ſe antea ſemimortuū, inſigni Dei miraculo è morte ereptū eſſe. Antea profitebatur ſe laudes Domini perpetuò celebraturū in piorū cœti: nūc cùm amicitiam ſua captari, & ſe potentis monarchæ nomine ſalutari videt, obliuiſcitur Dei & beneficiorū que ab ipſo acceperat. Cùm pium hunc Regē tā facile labi, atque ambitione abripi videmus: dicimus nobis iniicere modelitiam frænum, quod nos aſſidue ac follicite in timore Dei contineat.

3 TUM VENIT ISAIAS.) Perſequitur eandē narrationē: ſed doctrinā ſimul adiungit. Tameſi verò ſe à Deo miſum eſſe nō dicat, tamē inſtituto Spiritus ſancti ac iuſſu Dei hoc feciſſe certū eſt: atque ideo ſeſe ornat epitheto Prophetæ: quo admonet ſe non veniſſe vt priuatus, ſed vt ſūgeretur officio diuinitis ſibi inuocato, vt facile ſentiret Ezechias ſibi non eſſe negotium cum homine mortali. Iam vbi ait veniſſe, colligendum eſt, non fuiſſe accitū. Cùm Ezechias opes ſuas ſuſtuoſe oſtentaret, ſinebat ipſum domi quieſcere: nec enim ad eiufmodi conſilia Prophetæ adhiberi ſolent. Atqui prius cùm ſummis anguſtiis premeretur, cùm Rabſaces tā protecutè inſultaret, & impudenter conuitarietur Deo, miſi ad Iſaiam, ac petiit vt apud Deum intercederet, & cōſolatione aliqua angores ipſius alleuaret. Ita rebus aduerſis atque extremis queſtuntur Prophetæ: proſperis verò negliguntur, vel etiam reiiciuntur: quòd ſuis monitionibus hilariter noſtrā turbēt, ac mœroris cauſam afferre videantur. Venit tamen Iſaias, tameſi nō vocatus in quo laudanda & ſuſpicienda eſt eius conſtantia. atque ipſius exēplo docemur non eſſe expectandū quoad nos vocent homines qui officio noſtro indigent, quum ſibi placent in grauiffimis malis, & periculū ſibi ſua aut leuitate, aut ignorantia, aut etiam malitia acceſſerunt. Officij enim noſtri eſt, colligere oues errantes, idque ſtudioſè facere debemus, etiam ſi nemo à nobis poſtulet. Etſi autē iure in Ezechia reprehendi poteſt, quòd regis Babylonij lenocinio corruptus Deū non conſuluerit: eſt tamē hoc non vulgaris modèſti ſignum, quòd Prophetam non arceat vel contemnit quòſi intēpentiū eſt obſtrepat, ſed humaniter reſpondet, ac tandē diuiniſſimā correptionem æquo & mantuetio animo ſuſcipit. Satiū quidē intidū fuiſſet interrogare os Dei, ſicuti in Pſalmo dicitur, Mandata tua viri cōſilij mei: ſed quia iā errore lapſus erat, delicti remedium obedienter admittere ſecundæ & virtutis fuit.

QVI D DIXERUNT: Non ſtatim vulnerat ipſum Propheta graui reprehentione, ſed leniter pungit: vt ipſum in agnitionē peccati ſui adducat. Sibi enim blandiebatur Ezechias, atque omnia apud ſe præclara eſſe exiſtimabat. Itaque paulatim excitādus à ſuo torpore fuit. Suberat quidē nō leuis ſtimulus: acſi dixiſſet, Quid tibi cū viris iſtis: an nō procul tibi fugenda ſunt hæius peitis contagio: Interrogat etiam de legationis ſumma, vt pudorē incuriat Ezechia, qui ſe inſidioſè captari non agnouerit. neque enim probabile eſt notari gratulationem ſi nihil veneni admixtum fuiſſet: ſed tendiculas illas, quibus implicare eum volebant Chaldæi. Et tamē ex reſponſo liquet, nondū leui illa reprehentione perculſum fuiſſe Ezechia, quia ſibi adhuc placet. Iactat enim iſtos homines

2. Par. 32.
31

Cap. 33. 6

Sup. 37. 2.
3. 4

Pf. 119. 24

uenisse è longinqua regione, è Babylone Nec verò credibile est ignotà fuisse illam regionē Itaque, vt opus fuerit Ezechiam tam difertis verbis distantiam exprimere: sed ita sese iactat, quòd ambitionis affectus in eo praevaleret. Durius ergo vrgeri ipsū, acrioresque stimulos adhiberi oportuit.

4 TVNC DIXIT.) Pergit Isaias in obliqua sua admonitione, si fortè tangatur Ezechias, sibi quae displiceat. Hoc tamen nondum assequitur, tametsi vix credibile est tam stupidum fuisse Regem, quin punctiones illas sentiret. Sciebat enim non venisse Prophetam, vt curiosi homines solent, ad rumores venandos: sciebat etiam non iocose contabulari secum, sed serium aliquid afferre. Quicquid sit, in bonam partem accipere conuenit quod placidè respondet. nec enim insurgit aduersus Prophetam, sed modeste fatetur quod res habet: nondum agnoscit tam se peccasse, vel saltem non afficitur vt sibi displiceat: quoniam peccatum suum ex occulto illo affectu non aestimat. Ad eò fallit ambitio, vt sua dulcedine non modò inebriet homines, sed dementet, vt ne admoniti quidem statim respiciant. Quam igitur prius Ezechiam tanto stupore percussam videremus, vt se reprehendi non sentiat, vel saltem non pungatur vt seipsum agnoscat, diligenter nobis à tam pestilenti morbo cauendum est.

5 & 6 TVM AIT.) Ex hoc Dei iudicio peccatū Ezechiae non leue fuisse perspiciamus, quanuis aliter iudicet communis sensus. nā quā Deus optimum semper modū in castigādis hominibus teneat, ex pœna atrocitate colligitur non vulgare aliquid delictū, sed atrocissimū crimē fuisse. Vnde etiā monemur, perpetram hominū arbitrio censeri dicta vel facta: sed vnā Deū esse idoneum iudicē. Thesauros ostendit Ezechias: an coarctuati erant, vt semper quasi defossi laterēt: Legatos comiter excepti: an abigeret aures praeiuit eorū mandatis: nempe quā Aššyrj. emulus vltro eius amicitiam exoptaret: an repudiata fuit tanta cōmoditas: Denique in specie ipsa nihil non excusabile reperiretur, sed Deus cui nihil absconditū est, primum ingratitude obseruati in Ezechia: Leuitia: quia malorū quibus nuper premebatur immemor, Chaldaeos quodāmodo subitituit in locū ipsius Dei, cui se & sua omnia cōsecrare debuerat. Obseruat deinde superbiam: quia ex splendore & diuitiis famā acquirere nimis cupidus tērat. Obseruat prauū amorē freris, quod toti populo exitiale futurū erat. Sed precipuū vitiiū fuit ambitio, qua fit vt omnis ferè Dei timor ex cordibus euanescat. Vnde meritò exclamat Augustinus, Quantū & quale venenū superbiae, quod nō potest nisi veneno curari! Illud enim Pauli respicit, vbi angelum Satanā sibi datū esse ait, à quo velut colaphis cecidit, ne reuelationū magnitudinē ipsam efferet. Ezechias inuicē animo erat cū omnia propè deplorata essēt: his autem blanditis vincitur, nec vana ambitioni oblitur. Quam ergo exitiale: sit hoc malū, attēde diligenterque cōsideremus, eoque maiore ad ipsū vt tādum cautionem adhibeamus. Quia verò durā sententiā laturus erat, praefatur se Dei esse pœcorē. & paulò post iterum repetit hoc sibi à Deo esse mātatum, non modò vt à se repellat inuidiā, sed quòd penitus in animū Regis penetrat. vbi rursus eius constantiā animique magnitudinē perspiciamus. Cor spectū Regis non reformidat, nec morbū eius derogere, & iudiciū Dei denūtiare veretur. Nam etiā tunc quoque delicata erāt aures Regibus: quia tamē probè sibi cōsciū erat hāc personā sibi à Deo esse impositā, munus quantūvis odiosū liberè exequitur. Prophetae quidē subditi erāt Regibus, nec quicquā sibi arrogabāt, nisi cūm Dei nomine agendū erat. tunc verò nihil tam sublime est, quod Dei maiestati subiciendum nō sit. Quòd si propositum ei fuisset gratiā inire cum Principe, adulatorum more tacuisset: sed rationē habet muneris sui, datque operā vt eo fidelissimè fungatur.

NEC RESIDVVM QVICQVAM. Notandū est genus pœnae quo Dominus in Ezechiam animaduertit. Res enim ob quas sese tantopere efferebat, posteris admittit, vt nullam gloriandi materiam habere possint. Sic Dominus ambitionē hominum & superbiam vlciscitur: vt nemē aut regnū, quod sibi aeternum fore sperauerant, deleatur, vt contumeliosè tractentur, vt ignominiosa sit eorū memoria: denique stultas eorum cogitationes euertit, vt cōtaria omnino experiantur signē: quibus se deludunt. Si quis obiiciat minimè consentaneum esse, vrbis direptionem & populi exiliū vnus hominis delicto ascribi, quā vbique pronunciet Spiritus publicam oblationem in causā fuisse, cur Deus vrbē & terram Chaldaeis spoliandam traderet: respondeo, aliter id nō esse vt Deus in peccatū vnus hominis, simulq; in scelera totius populi animaduertat. Cū enim per vnuerſam regionē ē peruagata est ira Domini, omnes simul reatum suū agnoscere debuerunt, ac vnusquisque scortium reputare quid esset promeritus: vt nemo reiiceret culpā in alios, sed in se potius quisque trāferret. Praeterea cū in finitibus modis iam Dei iudicio obnoxij essent Iudei, iuste passus est omnīū malo delinquere Ezechiam, quòd magis acceleraret iram suam, & iudicio suo exequendo viā patefaceret: quā cōdmodum etiam Dauid accidisse videmus. Admonet enim Scriptura non fortuitò cōtigi. se quòd Dauid populam numerauit, sed populi ipsius vno cōcēto esse, in quem hac occasione Dominus animaduertere voluit. Accēsus est, inquit, furor Domini in populum, & immisit in cor Dauidis vt populum censeret. Ira & hoc loco denunciatur Ezechiae pœna: sed peccatum eius quo iram Dei prouocauit, iam Dei erat vltio in totum populum.

7 ET FILIJS.) Hoc multò acerbius Ezechiae videri potuit. Ideoq; extremo loco ponitur splēndidī causā. Etenim si malū aliquid in populo grassaretur, Reges se & suos eximēdos putant, ac li-

2. Cor. 12. 7

2. Clv. 36.

14. 15. 16.

17

2. Sam. 24.

1

minum numero non censerentur. Cùm igitur intellexit filios in feruitatem abducendos esse, durissimum hoc ei videri necesse fuit. hinc rursus quantopere displicerit Deo præfidium ex terrenis opibus quæri ab Ezechia, sèque venditare apud impios, colligere licet: vbi Deus terribili exemplo quasi inexpiabile crimen vlciscitur, quòd ambitiose Ezechias coram incredulis pompas suas egerit.

8 BONVS EST SERMO IEHOVÆ. Ex hoc responso colligimus Ezechiam præfractum non fuisse hominem, aut impotenter elatum, cùm Prophetæ obiurgatione audierit æquo animo, tamen si in itidè parum moueretur. Vbi enim Dominum audit iratum esse, reu se spòte peragit, & se merità pœnas dare confiteretur. In quo veræ docilitatis & obedientiæ exemplum habemus, quòd audito iudicio Dei, non contendit nec litigat cum Propheta, sed placidum & moderatum se præbet. Discamus igitur exemplo pij Regis, placidè Dominum audire, non tantum quum hortatur aut monet, sed etiam quum damnat & terret iustas pœnas denuntians. Nam sermonem Dei bonum esse prædicans, non modò iustitiæ laudem tribuit, sed patèter amplectitur quod sua asperitate odiosu esse poterat: siquidem & reprobis interdù extorta fuit cõfessio sui delicti, quorù tamè subactio non fuit contumacia, quin frem erēt contra suu iudicem. Ergo vt nobis dulcescent minè Dei, necesse est à nobis cõcipi aliquã misericordie spè: alioqui semper mera amarulètia ebullet ex cordibus nostris. Qui verò persuasus erit, Deum puniendo affectu paterni amoris minimè exuere, non modò fatebitur ipsum esse iustum, sed placidè & suaviter temporalem eius rigorem feret. Denique vbi vigebit gratiæ Dei sensus, vt statuamus nobis esse patrem, nõ erit nobis difficile aut acerbum, stare & cadere eius arbitrio: quia dictabit fides nihil paterna eius castigatione nobis esse vtilius. Sic ille in Scripturis obiurgatus suppliciter respõdet, Dominus est, faciat quicquid rectum erit in oculis eius. Nam certum est ideo obmutescere non solum quia nihil proficeret contra murmurando, sed quia eius iudicio se submittit. Eodè videret tẽdere Saulis taciturnitas, vò se regno priuatum iri audit. Sed quia pœna solum terretur, non tangitur culpæ displicentia: non mirum est si intus ferocia turgeat, quãuis acquiescat in speciè, quia resistere nõ potest, quod libenter alioqui facturus erat: vt malefici quum vinculis aut compedibus tenentur cõstricti, iudicibus sunt supplices, quos è folio detractos libenter calcarent pedibus. At quia Dauid & Ezechias ita humiliter sub potenti Dei manu vt spè veniæ non amittant, quas infligit pœnas subire malunt, quàm se impetio subducere. Ac notatu dignum est, quòd non simpliciter fateatur iustam esse sententiam quam tulit Deus, sed quam Isaias ipse promulgauit: nõ parum enim habet ponderis hæc particula, dum sermonem licet ab homine mortali allatum reuerteret excipere non grauatur, quia præcipuè auctorè respicit. Dura certè Regi poterat ac molesta Isaiæ libertas: sed quia Dei ministrũ agnoscit, cogi se in ordinè patitur. Quò minus tolerabilis est eorum mollities qui moneri se, vel obiurgari indignè ferentes, cõtemptum doctoribus & Verbi ministris obiciunt. An nõ vos quoq; estis homines? Quali verò parèdũ Deo nõ sit, nisi Angelos è cœlo mittat, vel descendat ipsi. Hinc etiã colligimus quid de fanaticis iudicandum sit, qui simulacres Deum se reuereri, Propheticam doctrinam respuunt. Nam si Deo obtemperare parati essent, nõ minus loquentem in suis Prophetis audirent, quàm si tonaret è cœlo. Fateor veros Prophetas à falsis distinguendos esse, vocem pastoris à voce alieni: sed non sunt promiscuè simul omnes reiciendi, nisi dum quoque ipsum reicere vultimus. atque audiendi sunt non solum cùm hortantur aut reprehendunt, sed etiã cùm dñant, iustasq; pœnas iussu Dei sceleribus nostris minantur. Vbi

1. Sa. 3. 18

1. Sa. 28. 10

verti **SALTEM ERIT PAX,** & particulam aduersatiuã, hinc verò exceptiua est. Nõ enim quiddã subiicit Ezechias, nempe gratias agens Deo quòd pœnam mitiget, quã promeritus erat. perinde ac si diceret, Dominus poterat statim cõcitare hostes, qui me ex regno meo expellerent: nunc mihi parcit, tẽperat differèdo pœnas quas merità ipse luem. Quamquã precatiuè exponi potest hæc sententiã, vt cupiat Ezechias pœnam differri in aliã vsque ætatè. Probabilius tamen est quod dixerat Prophetæ de venturis diebus, accommodare ad solatũ doloris, vt se ad patientiã animeret: quia subita vindicta magis fuisset expauesfactus. Rectè ergo conuenit exceptio hæc, vt animu ad mansuetudinè componat, saltè parceret Deus seculo nostro. Si cui tamen magis placeat esse causæ redditiõnè, fruatur suo sensu. **VERITATIS** nomen nõnulli pro cultu Dei & pura religione accipiunt, ac si gratias ageret Deo quòd pietatis doctrinam moriens relinquere superserit. Ego verò pro stabilitate accipio, vel tràquillo regni statu, nisi per hypallagen accipere malis prosperitatè diuturnã & certã fore. Possit autè crudelis videri Ezechias, quòd nullã posteritatis curã habeat, nec magnopere laborer quid postea euenturũ sit. Nam impiæ sunt & horrendæ illæ voces, *ὅτι οὐκ ἔστιν ἔτι οὐρανὸς καὶ γῆ, οὐκ ἔστιν πῦρ, οὐκ ἔστιν νεκρὸς, οὐκ ἔστιν ζῶν, οὐκ ἔστιν πνεῦμα, οὐκ ἔστιν ἕλκος, οὐκ ἔστιν ἄστρον, οὐκ ἔστιν σελήνη, οὐκ ἔστιν νεφέλη, οὐκ ἔστιν ὕψος νεφελῶν, οὐκ ἔστιν ἕλκος, οὐκ ἔστιν ἄστρον, οὐκ ἔστιν σελήνη, οὐκ ἔστιν νεφέλη, οὐκ ἔστιν ὕψος νεφελῶν*. item, Mihi mortuus, omnes mortui sunt: atq; similes quas hodie porci & Epicurei permulti in ore habent. Sed longe alia fuit mens Ezechie, qui tamen u futuris seculis bene consultũ esse opabat, nõ tamè debuit, quod Deus vindictã suam differens clementiã signũ dabat, pro nihilo ducere: quia inde sperare potuit tandè misericordiã sensuros aliqua ex parte posteros. Quod nõnulli respõdent dilatione lætatũ fuisse, quia nos de crastino sollicitos esse non oporteat, sufficere diei malitiam suã: huic loco nõ conuenit. nec enim negligit posteros Ezechias, sed quia videt pœnã Dei clementiã tẽperari, gratias ei agit, sicuti iam dictũ est. quãuis enim hæc

Mat. 6. 34

pœna aliud seculum maneret, tamen præsentem gratiam amplecti debuit. Et certè nostro potissimum seculo seruire debemus, cuiusque præcipuè ratio habenda est. Futurum non est negligendū: sed quod præsens est, atque instat, magis officium nostrum requirit. Nos enim qui simul viuimus, maiore vinculo alitrixit Deus, vt mutua communicatione alij alios, quantum in nobis erit, iuueamus. Est etiam animaduertendum, quòd prius Ezechia longiorem vitam promiserat Dominus, cum proximus esset morti, nunc iure metuendum fuisse, ne iterum ob peccatum istud vitam ei abrumperet. Quum audit raram esse promissionem, gratias agit Deo: & moderatius fert venturam calamitatem, tametli grauis & acerba ipsi esset.

CAPVT XL.

- 1 Onsolamini, consolamini populum meum, dicit Deus vester.
- 2 Loquimini secundum cor Ierusalem, & clamate ad eam, quòd impleta sit militia eius, quòd remissa sit iniquitas eius, quoniam accepit ^{Vel, misericordia} c manu Iehouæ duplicia in omnibus peccatis suis.
- 3 Vox clamans in deserto: Parate viam Iehouæ: Dirigite in solitudine semitam Deo nostro.
- 4 Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erit præruptum in rectitudinem, & loca confragosa in planiciem.
- 5 Et reuelabitur gloria Iehouæ, videbitque omnis caro pariter, quod os Iehouæ loquution sit.
- 6 Vox dixit: Clama. Et dixi, Quid clamabo? Omnis caro herba: & omnis gratia eius ^{Vel, dicebat} quasi flos campi.
- 7 Exaruit herba, emarcuit flos, quia spiritus Iehouæ sufflauit in eo. Sanè herba est populus.
- 8 Arescit herba, emarecet flos. At sermo Dei nostri stabit in æternum.
- 9 Ascende in montem excelsum annuntiatix Sion: attolle fortiter vocem tuam annuntiatix Ierusalem. Attolle, ne timeas. Dic ciuitatibus Iuda: Ecce Deus vester.
- 10 Ecce Dominus Iehoua in robore veniet: & brachium eius sibi potens. Ecce merces eius cum eo, & opus eius coram ipso facie.
- 11 Sicuti pastor gregem suum pascet, brachio suo colliget agnos, sinu suo portabit, factas suauiter ducet.
- 12 Quis mensus est pugillo suo aquas, & celos palmo mensus est, & comprehendit tribus digitis puluerem terræ, & appendit montes in statera, & colles in trutina?
- 13 Quis erudiuit spiritum Iehouæ, aut consilio eum instruxit, & eum docuit?
- 14 A quo petijt consilium, vt eum moneret? & docuit eum semitam iudicij, erudiuit scientia, & viam prudentiæ ostendit ei?
- 15 Et Gentes quasi gutta situlæ, & quasi puluisculus trutinæ reputatur: en insulas quasi rem minimam tollit.
- 16 Nec Libanus sufficeret ad incendium: nec bestie eius ad holocaustum.
- 17 Omnes Gentes quasi nihilum sicut coram eo, & præ ipso reputantur minus quam nihil, & quod non est.
- 18 Cui igitur similem fecistis Deum, aut quam similitudinem ordinabitis ei?
- 19 Artifex parat sculptile, aurifaber aurum aptat illi, & catenas argenteas (constat) aurifaber.
- 20 Pauper oblationi eligit lignum quod non putrescat: artificem peritum querit sibi qui

sculptile præparet, ne moueatur.

21 An nescitis? an non audistis? an non vobis annuntiatum est ab initio? an non edocti estis à fundamentis terræ?

22 Is sedet super gyrum terræ: cuius habitatores sunt veluti locustæ: extendit cælum vt cortinam: expandit, inquam, quasi tentorium, vt inhabitetur.

23 Redigit potentes in nihilum: gubernatores terræ quasi non sint.

24 Perinde vt non plantati, perinde vt non sati, perinde ac si non radix in terra stirps eorum. Etiam dum sufflat in eos arescunt, & turbo quasi stipulam aufert eos.

25 Et cui assimilabitis me, vt similis sim? dicit Sanctus.

26 Tollite in sublime oculos vestros, & afficite quis creauit ea producens ad numerum exercitum eorum, omnibus nominatim acclamabit: à magnitudine virium & robore fortitudinis nullum deficiet.

27 Quare dices Iacob, & loqueris Israel? Abscondita est via mea à Iehoua, & à Deo meo iudicium meum transiit.

28 An non sciistis? an non audisti (quod) Deus seculi sit Iehoua, qui fines terræ creauit? Non laborat, ne lassitudine fatigatur: & non est inuestigatio intelligentiæ eius.

29 Dat lassio virtutem, & cui nihil est virium robur suppeditat.

30 Fatigantur adulescentes & lassantur: iuuenes cadendo cadunt.

31 At expectantes Iehouam, vires nouas colligent: sustollent alas vt aquilæ: current, nec fatigabuntur: ambulabunt, nec deficient.

IN CAPVT XL.

CONSOLAMINI.) Nouum argumentum ingreditur Propheta. Nam relicto populo apud quem nec minæ, nec monitiones vllę proficiebant, quod deplorata esset eius nequitia, ad posteros sese conuertit: vt populo cruce humiliato demum in extremis angoribus consolationem defuturam non esse significet. Ac verisimile est prophetiam hanc ab ipso scriptam esse cum iniret tempus migrationis, ne decedens ex vita Ecclesiam Dei sine spe restitutionis grauissimis malis obrutam relinqueret. Et si autem antehac minis ac terroribus vaticinia in hunc finem permiscuit, eorum tamen præcipue qui tunc vivebant videtur rationem habuisse. quicquid autem posthac sequetur, ad futuram Ecclesiam spectabit, cuius renascentia mortem eius longè sequuta est. Perpetuam enim doctrinam subiicit, quæ ad vnum tempus restringenda non est. ac præsertim cum tractat de exordio & progressu regni Christi. Atque eò maioris apud nos momenti esse debet hæc prophetia, quod recta nos cõpellat. nam et si priorum anagege fieri potest, vt & Iudæis & nobis communis doctrina sit: tamè quia derelicti illius temporis Iudæis posteros alloquitur, quotquot futuri sunt vsque ad finem mundi, hæc magis peculiaris esse nobis videtur. Hac igitur exhortatione voluit Dominus piorum animos excitare, ne in grauibus ærumnis deficerent. Primum Iudæos, qui in duram illam captiuitatem abducendi paulo post erant, vbi & sacrificiis & Prophetis caretent: atq; omni consolatione destituti essent, nisi Dominus his vauincis eorū miseræ subuenisset. deinde pios omnes quotquot futuri erant, aut in posterum extabant, vt animum erigant, etiam cum ad extrema redacti essent ac perisse videbantur. Vt autè hæc oratio plus efficaciam haberet, magisque animos percelleret, Deum inducit excitantem novos Prophetas, quibus mandat vt amica cõsolatione populū dolore leniant. Sūma est, vbi ad tempus visus fuerit deseruisse miseris exules, rursus ex tenebris emerisurū esse gratiæ testimonium: & vbi cessauerint lætæ Prophetiæ, futurū esse rursus illis suū tempus: atq; vt lætitiæ materiā amplifcet, vtitur numero plurali quo significat se nō vnū aut alterū, sed plures quasi in turba missurū: ad quod etiā re ipsa præstitit. Vnde magis reuelat infinita eius bonitas & clemētia. Ceterum, in primis notandū est verbū futuri tēporis, DICET IEHOVA, quod interpretes in præteriti, vel præterito reddentes, tā verba deprauat quā sensū corrumpunt. Obliquè enim mediū tempus designat, quo grauiter affligendus erat populus, quasi Deo tacēte. Et si enim tūc quoq; non desistit Deus per aliquos Prophetas siquē facere salutis: quia tamè in longū tēpore reiciebat miserè afflictos & penè perditos, frigidior erat consolatio donec libertas reditus quasi digito monstrata fuit. ideoque ad præsentē gratiā referri debet verbū CONSOLAMINI, cuius repetitio

petitio non modò certitudinè vaticinij confirmat, sed commendat efficaciam & fructū, quasi diceret, in hac legatione fore vberem, plenam & continuā gaudendi causam. Omnino quidem retinendum est futurum verbi tempus: quia subest tacita antithesis inter triste illud silentiū, de quo dixi, & doctrinam consolationis, quæ postea succellit. & cum hoc vaticinō cōsentit Ecclesiæ quærimonia Psalmo 74. Signa nostra nō videmus: non est amplius Prophetas, nec est inter nos qui sciat quousque. Videmus enim vt se optimo solatij genere orbatā esse depleat: quia nulla promissio leniendis malis in medium prodeat. perinde acti diceret, Nō patietur Dominus vos desitui Prophetas, qui vos in extremis demum angustijs consolentur. Excitabit eo tempore viros quibus legationem diu à vobis optatam mandabit, ac tunc quoque ostendet se curam habere vestrī. Hoc autem futurum, DICIT, non tantūm ad captiuitatem Babylonicam refero, sed ad totum liberationis tempus quod in se complectitur regnum Christi. Porro ad verbum, Dicit, supplendum est, Prophetas, quos scilicet in eam rem constituet. Frustra enim verba facerēt, nisi Dominus ipsis diceret, atque etiam ori eorum infereret quod alijs nuntiarent. Est igitur mutua relatio inter Deū & Prophetas. Denique pollicetur Dominus reliquam fore spem salutis, tamen ingratitudo hominū perpetuum huius vocis silentium extremūq; exitum mereatur. Hæc autem ad exitum Babylonicum restringenda non esse dixi: quia patent latissimæ, & doctrinam Euangelij comprehendēt in qua præcipuè est vis ista consoladi. Eius enim est erigere afflictos & prostratos: enectos & verè mortuos recreare: mæstos leuare tristitia: denique læta & iucunda omnia afferre: vnde etiam Euangelium nominatur. Nec verò tunc demum cæpit, cum Christus apparuit mundo: sed multò antea, ex quo scilicet manifestus Dei fauor illuxit, ac Daniel primò vespulū quodammodo crexit, vt se fideles ad reditū accingerēt: postea Aggæus, Zacharias, Malachias, Nehemias, Esdras, & alij vsque ad Christi aduentum, eosdem ad melius sperandum hortati sunt. Qui verò postremus omnium scripsit Malachias, quia paucos fore Prophetas intelligebat, ad Legem Moïsis populum remittit, vt ex ea voluntatem Dei, minasq; & promissā intelligat. Ex hoc autem loco quid maximè querendum sit in Prophetis colligimus, nempe vt proposita gratiæ Dei dulcedine ad spē animent pijs mentes, ne sub malorum onere deficiant, sed intrepidè persistant in Dei inuocatione. Ceterū quia res difficilis erat credito, fœderis memoriā proponit. acti diceret, fieri nō posse vt perpetuò obliuiscatur Deus quid olim Abraham promiserit. Quanquā ergo suis peccatis exciderāt à gratia Iudæi, se tamen pronuntiat eorum esse Deum, & ipsos populum sibi esse peculiarē, quorum vtrunque ab electiōne pendeat: quia tamen in illa etiam gente multi erant reprobi, subindicat non nisi ad fideles propriè dirigi hunc sermonem: quia incredulos continuo langore confici prorsus & absumi tacitus patitur. At qui fidelibus suggerit in æstimabile solatiū, quod etiam ad tempus morere & luctu premantur, quia tamen in Deo sperant, qui patet est consolationis, sensuri tamen sint suo tempore repositas sibi esse instar occulti thesauri gratiæ promissiones, quæ illorum animos exhilarant. Est etiam eximia commendatio muneris prophæti, quod pios suscitent in rebus aduersis, ne deficiant vel frangātur. contrā admonet hic locus grauissimam esse Dei vindictam vbi defuit fidi doctores, ex quorum ore in Ecclesiā Dei resonet solatio, quæ prostratos erigat & exanimis reficiat.

Psal. 74.9

Dan. 9.2

Mal. 4.14

Gen. 17.7

2 LOQUIMINI AD COR IERUSALEM.) Præcipit hîc Deus seruis suis Prophetis, ac dicit quos ad afferre velit in medium, vbi ex luctu ad gaudiū reuocadi erunt fideles. neque tamen tam eis hortatur & animat, vt alacriter & strenuè incumbant in hoc munus, quam fidelibus certam spem suggerit, qua patienter deuorent moræ tedium, donec appareant Prophetæ: cū lato suauiq; hoc nuntio. Loqui ad cor, nihil aliud est quàm ex voto vel animi sententia: abhorret enī cor nostrū, vel refugit li quid triste nūtiatur: cupidè verò excipit quicquid ardet: imò quasi obuiā accurrit. Iā quum in speciè repudiatus fuisset populus, nihil gratius afferri potuit, quàm reconciliatio, quæ offensas omnes deleteret. Sub nomine verò Ierosolymæ Ecclesiam synecdochicè intelligi satis notum est. Et CLAMANDI verbū significat promissionē huius gratiæ clarā & apertā fore, vt personet in auribus omnium, atque intelligatur. Nam si Prophetæ susurrarent dūtaxat aut demurmurēt, ambigua eilet fides huius cōsolationis vel infirma. Nūc quod liberè promulgāt & quasi pleno ore, minus dubitationis habet. QVOD IMPLETA SIT. Hic est ille optabilis nūtijs, quod Dominus finē afferre velit militiæ populi sui. V accipio expositiue. **מַצַּח** nōn ulli pro tēpore simpliciter accipiūt. Sunt etiā qui putent notari visitationis tēpus, sed perperā: quia Hebræis propriè significat præfixū & destinatum legitimiæ operæ aut labori tempus. hîc autem proculdubio metaphora ducta est à militia militū: quia significat molestiarum finem atque exitum adesse, Deū nolle perpetuò vexari suos, sed arumnis modum esse impositum. Tempus ergo exilij Babylonicj iustæ militiæ comparat: quo exacto velut emerit milites domū reuersuri sint, vbi otium & quietem colant. INIQUITATEM verò remissam dicit, quod Deum tam propitium habeant, qui summo iure ipsos persequi nolit. Itaque est causæ redditio, quemadmodum enim medici in curandis morbis primūm causas tollunt, vnde morbi nascuntur: sic Dominus nobiscū agit: flagella, quibus nos castigat, ex peccatis nostris manant. Ergo vt percurrere desinat, prius ipsam nobis ignoscere oportet. Ideoq; finem pœnarū fore dicit, quia iniquitatem amplius nō im-

putet. Alij **וְנָתַתְּ**, pro Misericia accipiunt, eique finem afferrī intelligunt. qui sensus probè etiam cōuenit, ac sic eandem rem Prophetā enuntiabit duobus modis. Idem enim est Militiam finitam esse, & misericordie eius finem afferrī. Tenendum tamen est illud principium, Deum ab exigendis pœnis cessare, ubi placatus est, ut venia & peccatorum remissio semper ordine præcedat tanquam causa. Quāquam iudicio meo verbū **וְנָתַתְּ** priorem sensum flagitat: quasi diceret sic litatum esse Deo, ut peccata ignoscens & condonans, paratus sit redire cum populo suo in gratiam. **D V P L I C I A.** Bifariam exponitur hic locus. aiunt enim nonnulli, Cūm duplices pœnas meritis esset hic populus, duplici gratia ornatum esse, alij satis pœnarum dedisse, quia maiores sumere Deus noluit. Prior interpretatio etsi præclaram & vtilem continet doctrinam: maiore textui non conuenit relinquenda est. Et Prophetam nihil aliud velle constat quam Deum Ecclesiæ suæ misericordie satis superque esse contentum. Ergo qui hīc in Hieronymum & alios huius interpretationis auctores inuēti sunt, eos vellem moderatioris fuisse: nam omnino genuina est: non autem illa subtilior, quod Dominus duplicē gratiā pro peccatis rependat. Sūma est, nolle Deū maiores aut diuturniores pœnas de populo suo sumere: quia pro paterna sua indulgētia sibi quodammodo displiceat in rigore. Atque hīc Duplum, pro Largo & Abundanti accipitur. Nec verò existimandum est pœnas maiores aut æquales fuisse delictis. Execranda enim illorum blasphemia est, qui Deum accusant sc̄uitiæ, quasi nimis atrocēs pœnas hominibus infligat. quæ enim sit grauis pœna vel minimo peccato infligi possit? Hoc igitur ad misericordiam Dei referendum est, qui plagis modum imponens testatur se plures aut maiores sumere nolle, quasi prioribus fuerit abundè satisfactum, cūm tamen multo grauioribus populus ille dignus esset. Parus enim personam sustinet Deus qui filius condolecens, non nisi inuitus ad seueritatem trahitur, ideòque libenter ad dandam veniam animum reflectit.

3 VOX CLAMANS.) Prosequitur argumentum quod exorsus erat, atque expressius declarat se missurum populo, quanuis in specie desperato, ministros consolationis. Simul præuenit obiectionem quæ afferrī poterat. Tu quidem promittis consolationem, sed ubi erunt Prophetæ? nam in deserto futuri sumus. vnde perueniet ad nos hæc cōsolatio? Testatur ergo desertum impedimento non fore quo minus ista cōsolatione fruantur. Et **D E S E R T V M** metaphoricè capitur pro vastitate illa quæ futura erat. nō tamē nego quin ad iter intermedium alludat Prophetā. Videbatur enim deserti asperitas reditum intercludere. Promittit ergo, tamen obstructæ esse viæ omnes, nec vlla rima pateret, Dominum sibi ac suis exitum per inuia facillè patefaciturum. Alij cōiungunt particulam hanc, In deserto, cum membro sequenti, atque ita exponunt, Parate viam Iehouæ in deserto. Sed videtur potius vocem inducere Prophetæ, quæ palatos & quasi ab orbe habitabili expulsos colligat: Tamen nihil præter horridam solitudinem cōspiciatis, tamen hæc vox consolationis ex Prophetarū ore audietur. Hęc enim ad duram illam sc̄uitutē referuntur, quam in Babylone subitari erant. Quos verò compellat ista voxian fideles: minimè: sed Cylum, Persas, & Medos, qui captiuum hunc populum tenebant. Hi cūm alieni essent ab obsequio Dei, coguntur populum liberare. Iubentur ergo parare ac iterare viam, ut populus Dei in Iudæam reducat. ac hīc dictum esset, Ex inuis perua facite. Hīc commēdatur vis & efficacia prophetiæ istius. Nam Deus seruos suos potestare influens, ut homines seruos & rapinis deditos, & tunc Babylonis victores iubeant populo suo reditum conficere, significat nihil fore obstaculo, quo minus sua promissio compleatur: quia velut conductitia omnium opera vtetur. vnde insignis affertur cōsolatio, cūm videmus Deum profanorum hominum opera vti in salutem nostram, ad eamque creaturas omnes, cūm res postulat destinare. Quod autem via non Iudæis, sed ipsi Deo paranda esse dicitur, hīc etiam testimonium singulare habemus amoris ipsius erga nos: quod in se trāscribit quid quid in salutem electi populi spectabat. Non erat autem Domino ambulandū, nec via vlla indigebat: sed nos ita sibi coniunctos esse ostendit, ut quod sit in nostram gratiam, sibi ipsi factū ducat. **Q U E** loquēdi ratio frequētē alibi occurrit, ut quum dicitur egressum esse Deum in præliū cum Christo suocitem equitasse per mediam Ægyptā: item sublaro vexillo per desertum suos duxisse. Hic locus citatur ab Euāgelistis, & Ioanni Baptistæ applicatur, quasi de ipso hæc prædicta sint: nec immeritò: fuit enim primarius inter nūcios & præcones nostræ redemptionis, cuius illa è Babylone redemptio typus tantummodò fuit. Et sanè quo tēpore emerit tristis & squalida Ecclesiā, deformitas deserto fuit similior quàm exilium Babylonicum. sed voluit Deus apertam in deserto, ubi docuit Ioannes, figuram & effigiem extare miseræ dissipationis, quæ totus Ecclesiæ decor inuersus & propè deletus erat. Vcrè ergo quod hīc metaphoricè dicitur a Prophetā, tūc impletū fuit: quia Ioannes in rebus maximè cōsulis & perditis extulit lætitiæ signum. Verum quidem est, eandem vocem editā prius fuisse à Daniele, Zacharia, & reliquis: sed quo propior inibat redemptio, efficacius de ea potuit disserere Ioānes: sicuti etiam Christū digito ostendit. Cæterum quia in crasso populo & terè stupefacto paucos tangebat seruis dissipationis suæ dolor, solitudinem quasi iuit Ioannes, ut ipso loco intuitu parum attentos expergefaceret ad spem & desiderium promissæ liberationis. Quod verò se Prophetam esse negat, ex sine vocationis & doctrinæ summa pendet: quia missus non erat vt seorsum fungeretur continuo aliquo munere, sed vt Christo magistro ac

Domino

Hab. 3. 13

Mat. 3. 3

Mar. 1. 3

Luc. 3. 4

Iob. 1. 23

Iob. 1. 29

Iob. 1. 21

Domino audientiam tanquam apparitor faceret. Iam quod de impedimentis tollendis hic dicitur, non inſcitè ad ſingulos tranſfert, nempe quia naturæ noſtræ prauitas, flexuoſi mentis anfractus, & cordis contumacia viam Domino præcludunt, vt vera ſui abnegatione ſe comparent ad præſtantium obſequium.

4 OMNIS VALLIS.) Confirmat ac declarat proximam ſententiam. oſtendit enim nullas difficultates Domino obſtare poſſe quo minus liberet Eccleſiam ſuam ac reſtituat, cum ei vilium facit. Verba hæc per modum Imperatiuum commodè reddi poſſent, vt vno contextu iubeat Deus per ſuos Prophetas viam ſibi aptari & æquari: ſed in re ipſa parum eſt diſcrimium. Sufficit tenere Prophetæ conſilium, Quauis multæ & arduæ difficultates ſeſe obſtanc ad ſalutē Eccleſiæ arcendam, manum tamen Dei ſuperiorem fore & victricem. Simul notandum eſt, ſemper multa impedimēta occurrere, quoties ſaluti noſtræ conſulit Deus, vel afflictiſ vult ſuccurrere, quibus tamen magis illuſtratur eius gloria. nos verò nihil iacturæ facimus. nam admirabilem eius potentiam eò magis conſpicimus, cum nullæ hominum vires aut conatus ad machinationes obſiſtere poſſunt, quo minus ad metam ſuam pertingat. Per montes enim & prærupta loca ſic deducit ſuos, ac ſi plana omnino via eſſet. Nec verò dubium eſt quin MONTIVM & COLLIVM nomine Prophetæ cuiuſvis generis obſtacula figuratè intelligat. omnia enim molitur Satan, vt ſalutem noſtram impediatur. Ergo vbi ad ſpiritualem redemptionem venit, hiſ verbis interiora ſimul atque exteriora impedimenta comprehendit certum eſt: cupiditates & prauos affectus, ambitionem, ſtultam confidentiam, impatientiam, quibus mirum in modum retardamur, ſed ea omnia Dominus abrumpet. nam cum porrigit manum, nihil nos abducere aut auertere poteſt.

5 ET REVELABITVR.) Significat magnificum fore hoc redemptionis opus, ita vt palam Dominus ſe authorem eius eſſe oſtendat, maieltatēque ſuam ac potentiam conſpicuam reddat. Eam quidem omnibus in locis ac rebus apertiffimè oſtendit: ſed potiſſimum in vindicanda ac liberanda Eccleſiā id ſe promittit facturum: nec fruſtra, quia liberatio Eccleſiæ à ſuis exordiis vſq; ad Chriſti aduentum incredibilis quædam fuit orbis renouatio. Atque hæc valde opportuna fuit admonitio, quum virtus Dei quæ olim exerce ſolitus fuerat, propè extincta foret, vt vix obſcuræ ſcintillæ mica rent, ſicuti in Pſalmo dicitur, Signa noſtra non videmus, &c. promitti nouum & memorabile ſpecimen, ex quo ſentiant Deum vbi ad tempus diſſimulat, in promptu tamē habere varios auxiliandi modos. Miraculū deinde ampliat alia circumſtantia, quia non in ludæa modo, ſed in exteris & longinquis regionibus celebre erit. nam hiſ verbis, VIDEBIT OMNIS CARO, ſignificat nullas fore gentes, quibus non liqueat pòpuli reditum cæleſte eſſe opus, nec Deū fruſtra per Prophetam loquutum eſſe. atque in eo perſtringit hominum incredulitatem, qui nunquam æque ſcintillant promiſſionibus Dei, atque pro fabulis habent quicquid dicitur à Prophetis, donec rem ipſam intui cogantur credere. Simul hic docemur quæ ſit vera ratio corrigendæ noſtræ incredulitatis: nempè, ſi nos exerceamus in Dei promiſſionibus meditando, & quæcumque earum documenta exhibet, fidem noſtram confirmet. Sic enim doctrinam ipſam cum experiētia coniungere decet. Nam quia triggeret apud nos ſpectaculum operum Dei, præluceſt Verbi ſui face: deinde ipſo effectu veritatem obſignat.

6 VOX DIXIT, CLAMA.) Hic aliam vocem designat ab ea de qua prius loquutus eſt. Hactenus enim de Prophetarum voce agebat, nūc vocem Dei ipſius intelligit Prophetas clamare iubentis. Tametsi verò Prophetarum vox ſit etiam Dei, cuius organa ſunt, (nec enim ex ſeipſis loquuntur) tamen hæc diſtinctio neceſſaria eſt, vt intelligamus quando iubeat Dominus, quando Prophetæ & miniſtri iuſſa ipſius exequantur. Et conceſſa eſt inter duas voces comparatio, vt diſcimus non minus reuerenter excipere quod aſſerunt Prophetæ, quàm ſi tonaret Deus ipſe e cæleſtibus: quia non loquuntur niſi ex eiſ ore, & quali intermedij recitant quod ſuggeſſit. Porro hæc præſatio de re maxime ſeria Prophetam acturū eſſe admonet: quia etli vbiq; teſtatur ſe fideliter de manu in manu tradere quod à Deo accepit: hic tamē quò plus ſibi attentionis conciliat, narrat ſibi expreſſā Dei voce præſcriptam eſſe loquendi formulā. huc pertinet CLAMANDI verbū, ac ſi diceret mandatu hoc clara & ſonora voce promulgādū eſſe, vt penitus afficiat. Iam addita interrogatio pondere non caret. Significat enim Prophetæ non temerè ſe proſilire & iactare quod ſibi tumultuaria aude viſus ſit, ſed quod diſtinctè certoque edoctus ſit, quum animo còpoſito expectaſſet. Porro ex re ipſa colligere licet: nihil hic eſſe ſuperuacuum: quia quo præcipua cæleſtis doctrinæ capita breuiter tradenda erāt. Quauis ſumus ſit ac res nihili homo, totaque eius præſtātia fallax & emarcida, optinim tamen eſſe cauſam gloriandi fidelibus, quia extra ſe ſalutem querūt: & quauis in terra peregrinamur, qui tamē ſe Deus illis per Verbum ſuum coniūgit, cæleſti felicitate eſſe præditos. necelle enim eſt, vt noſtri exinaniti ad expectandā Dei gratiam nos adducat. Sciebat certe Prophetæ quid docere oportere præuū eſſet: ſed hac interrogatio animos magis excitare voluit, vt oſtendat, neceſſariò cogi ſe & alios omnes Dei ſeruos ac proferendā hanc ſententiā, nec aliunde initium docendi fieri poſſe: etiamli ceteris rogent, atque inquirent: vt certe nihil vnquam proficiet, ſi aliam rationem iure velint. Clamandi verbo non duplicet tam libertatem quam perſpicuitatem intelligi, quia Prophetæ non debēt obſcurè ſuſurrare, ſed diſſerta voce pro-

Pſal. 74.9

2. Pet. 1.20.

21

nūtiare quod ipsis mādatur: deinde liberē & pleno ore proferre quidquid iussi sunt. Quisquis igitur ad hoc munus vocatur, hęc perpetuū in memoriam reuocet ac teneat, inuicta scilicet libertate vředum aduersus omnis generis difficultates, quali & Prophetę & Apostoli semper vři sunt. Ve
 1. Cor. 9. 16
 1. Cor. 9. 16
 Psal. 103.
 15
 Psal. 59. 11.
 18
 mihiqui, inquit Paulus, si non Euāgelizauero: necessitas enim mihi incūbit. OMNIS CARO HERBA. Primō notandum est, non tantū de humanę vitę fragilitate agi, sed longius extēdi sermonem, vt quidquid excellentię sibi inesse putant homines in nihilum redigatur. Comparat quidem Dauid sero hanc vitam, quōd emarceat sit & caduca: sed contextus euincit Prophetam non modō loqui de externo homine, sed comprehendere animi dotes, quibus maximē homines superbiunt, vt est prudentia, magnanimitas, solertia, iudicium, dexteritas in rebus agendis, quibus sibi videntur pręstare supra reliqua animantia, idque melius exprimitur voce חַרְוֹת, quam statim subiūgit. Vertunt quidam Gloria, alii Beneficiam: mihi magis placuit nomē Gratię, quo intelligi quidquid decus & fauorem conciliat hominibus. Interea tamē passiuā quoque significatio locum habebit, quasi diceret Prophetę, Quidquid pręclarum est & laude dignum in hominibus, merā esse Dei liberalitatem. Sic Dauid Deum beneficię suę appellat, quem agnoscit bonorum omnium auctorem, & cuius gratię fert acceptum quōd tam abundē locupletatus sit. Certum quidem est non vocari quidquid est in hominibus pręstātissimum naturaliter, idque vanitatis damnari à Prophetę: quia subest tacita antithesis inter communem generis humani naturam & gratiā regenerationis. Nonnulli interpretes ad Assyrios hoc referunt, aci coram potentiam, opes, industriā, conatus extenuans, imō pro nihilo dicens Prophetę terrorem eximeret Iudeis. Hunc igitur sensum eliciunt, Si vos examinant hostium vires, memineritis carnem esse, quę sua infirmitate statim concidit. Sed eorum error paulō post ex contextu refellitur, vbi Prophetę disertē ad Iudęos ipsos accomodat. Diligenter vtō tenendum est, totum hominem cum suis facultatibus florē conferti, in quibus tantopere sibi placere solent. Nā de fragilitate humanę vitę fatis vulgō persuasi sunt omnes, de qua profani scriptores amplissimē disputarunt. Sed in euellenda fiducia quā homines ex falsā persuasione sapientię concipiunt, multō plus est difficultatis: si quid enim aut scientię, aut industrię habere se pręter alios putent, meritō se gloriari arbitrantur. At nihil tam excellens in homine esse ostendit, quod non citō marcescat, ac pereat. Videtur autem Prophetę correctionem quandam veluti per ludibrium subiungere, QVASI FLOS CAMPIS, plus enim quiddam est flos quā herba. Est igitur concessio, quōd tametsi speciem aliquam prę se ferunt homines, tanquam in agris flores, qui tamen resalget decor protinus interit atque euanescit, vt frustra hoc fallaci & inani splendore sibi placeant vel applaudant.

7 EXARVIT HERBA.) Possit hoc quidem de agrorum pulchritudine intelligi, quam venti vnus impetus deformat, sicut dicitur Psalmo 103. nam ventum alibi vocari Dei spiritum scimus. Mihi tamen magis probatur similitudinem aptari pręsentī causę: quia alioqui obscurior fuisset eius ratio. Exegeticē ergo exprimit Prophetę quorsum illud pertineat, homines cum sua gloria nihil aliud esse quā herbam: nempe quia spiritus Deirepentē vno flatu omnes absumet. Sic autem resoluī debet oratio, Vt cunquē vigeant homines pręclaris dotibus ornati, simulac hauserit Dei spiritus, sentient se nihil esse. Nam quōd se inebriant mendaci confidentia, inde contingit, quia non prodeunt in Dei conspectum: sed quōd sibi liberē adulentur, abduunt se in latebras. Ergo vt fatua erroris dulcedine fallere se delinunt, eos ad Dei pręsentiam trahit Prophetę: & cōcedit florere quidem in speciem, cū se à Deo subdlexerunt: verū simulatque Dominus flatum emisserit, interire omnē illum vigorem & florem putrescere. At videtur officium adscribere spiritui Dei, quod ab ipso longē alienum est: eius enim vis est renouare faciem terrę. Si verō dominus spiritum subtrahat, omnia in nihilum rediguntur. hic longē diuersa prędicat Isaias, ac pugnare videtur cum Dauide. Sed absurdum nō est virtute Spiritus omnia reparari: atque rursus eadem in nihilum redigi quę prius aliquid esse videbantur. nihil enim sumus nisi in Deo. in eo autem vt incipiamus aliquid esse, antē conuinci oportet nostrę vanitatis, vt eius probē confitei simus. Propterea Dominus efflat in nos, vt nos ex nobis ipsi nihil esse intelligamus. Iam verō vt sciret omnes Prophetam non loqui de alienigenis, sed de populo ipso qui Dei nomine gloriabatur, subiunxit populū fœnū esse. existimassent enim Iudei se antecellere & dignitate alijs pręstare, ideōq; à communi aliorum sorte eximēdos. eos igitur proprie ac nominatim compellas, ne quid sibi prę alijs arrogent. quasi diceret prudenter eos facere, si inopiā suam reputando omnem sui fiduciā abiciant. In summa, cū Prophetę consolationis mentionem fecisset, ostendit quomodo sint homines ad eam pręparandi: nec enim eius capaces esse, nisi prius in nihilum redigantur. Emolliiri ergo duritiem nostrā, deiici altitudinem & prosterni, padesieri iactantiam, domari animos nostros atque humiliari necesse est, si cum aliquo fructu cōsolationes percipere velimus, quę nobis à Prophetis Dei iussu afferuntur.

8 ARESCE T HERBA.) Repetitio hęc iterum ad exinaniendam carnis gloriā subiicitur: simul tamen cōsolationem optimā in se continet, Deū scilicet vbi suos deiecit, statim ipsos erigere ac reficere. Talis igitur est contextus: Fœnum quidem marcescit atque interit, sed verbū Domini in æternum manet. Hęc sola cōsolutio nobis reliqua est, postquam intelleximus quā

inanes & vacui sumus bonorum omnium, quàm fluxa & caduca sit carnis nostræ gloria, vt verbo Domini, quasi porrecta manu, erigamur. Fragiles nos esse & caducos, sed stabilem atq; æternum esse sermonem domini, denique vitam que in nobis deficit, aliunde offerri. Sic tota Euangelij summa comprehenditur paucis: consistat enim agnitione nostræ miseris, inopis, ac vanitatis, vt verè humiliati confugiamus ad Deum, à quo solo in integrum restitui nos oportet. Ne ergo examinentur homines aut frangantur, qui nuditatem suam & vanitatem norunt, quia æternum Dei verbum iis proponitur, quo abunde fulciri ac sustentari possunt. Docemur præterea non aliunde petendam esse consolationem, quàm ab æternitate, que non alibi quàm in Deo quaerenda est, quando nihil reperietur in terra firmum aut stabile, nihil enim magis insipidum quàm acquiescere in statu præsentis, quem euani dum cernimus, fallitur autem quisquis solidam felicitatem se adipisci posse sperat, donec ad Deum conscenderit: quem ideo Scriptura æternū vocat, vt sciamus vitam ab eo nobis fluere: sicuti hæc lege nos sibi filios adoptat, vt faciat sui in mortalitatis consortes. Sed parum id prodesset, nisi ratio eius quaerendi nobis ostenderetur, proponitur ergo Verbum, à quo nullo modo deflectendum est, nam si vel minimum aberremus, nris labyrinthis implicabimur, nec vllam extricandi nostri rationem inueniemus. Æternum autem dicitur Verbum, non in se tantum, sed in nobis, ipsi quoque præcipue notandum est, quoniam nulla alioqui ad nos consolatio redire posset. Atque sic Petrus, optimus huius loci interpres, cum nobis accommodat, cum nos hoc semine incorruptibili regenerari dicit: hoc, inquam, Verbo quod prædicatur, vnde colligimus quod nuper dixi, vitam mortuis paratam esse, qui ad canalem sibi propositum sitibundi accedent: quia virtus in Deo abscondita per Verbum nobis manifestatur.

9 ASCENDE IN MONTEM.) Pergit in eodem argumento, nam cum prius Prophetas fæ daturum promiserit Dominus, qui populi tristitiam & metum promissionibus leuaret: nunc iubet eandem consolationem latius spargi: quia per totam Iudæam velit gratiam suam diffundere. Prius Ierosolymæ & Sioni spem dederat frustra huius legationis: nunc eandem vocem per alias vrbes spargi & resonare iubet, atque hoc consilio clamorem attollit, & ex edito loco publicari præcipit. Quanquam autem Sionis & Ierosolymæ nomine idem intelligit, emphatica tamen est repetitio: quoniam admonet non alia de causa præcellere vrbes, quam aliis omnibus, nisi quia illic Deus Sanctuarium sibi delegit. Annunciatricem porro vocat, vnia illic ex Legis præscripto erudiebantur Sacerdotes & Leuitæ, qui toti populo magistri ferent, suaque opera propagarent salutis doctrinam. Interea notandum diligenter hoc elogium est, quo Ecclesiam suam insignit Deus, ne certa discretions nota careat, neque enim censeri Ecclesia meretur, vbi non personat celestis doctrine prædicatio. Quo sensu etiam vocatur à Paulo columna & firmamentum veritatis. Et si enim Deus per se & absque hominum ministerio regere nos posset, has tamen Ecclesie sue partes madauit, & apud eam depositit inestimabilem Verbi sui thesaurum. Qua etiam ratione alibi dicitur priorum omnium mater, vnde sequitur, nihil magis præpossem esse & absurdum, quàm à mutis idolis sacrum Ecclesie nomen, vt fit in Papatu. Mone-mur etiam, non ideo cælis doceri Ecclesiam, vtrubi intus & occultè sapiat, sed vt promulget quod didicit. Ad hæc liberam & intrepidam iniungit gratiæ promulgationem, ne Prophetæ & Doctores quasi de re ambigua timide verba faciant: sed ostendant constare sibi plenam eorum certitudinem que promittunt, quia probè conscij sint Deum, qui mentiri non potest, sibi esse authorum. Iubet autem è Sione prodire gratiæ suæ testes, qui totam Iudæam gaudio replent. Vbi dicit, ECCE DEVS VESTER, complectitur hac locutione summam nostræ felicitatis, que in sola præsentia Dei consistit. Bonorum enim omnium cumulum secum affert, quod si ablit, nihil nobis miserius aut infelicitius esse potest, & quantum affluant bona omnis generis, tamè si abalienati simus à Deo, omnia nobis in exitium verti necesse est. Porro ex circumstantia notandum est, nihil magis fidei esse contrarium, quàm ad præsentem rei aspectum exigere, quæ Deus annuntiat per Prophetas suos, quibus tunc obmutescere necesse fuisset, nisi vt ipsi mentes extulerant supra mundum, ita prædicti iniuncta magnitudine & constantia ausi fuissent alios secū attollere, vt in rebus desperatis bene sperarent. Et sanè vbi preualent impia, atque ipsa impietas, quò magis vbi que trepidatur & quò miserius videtur Ecclesia, eò magis extollere conuenit gratiam Dei, eiusque præsentiam demonstrari fidelibus.

10 ECCE DOMINVS IEHOVA.) Breuem illam sententiam pluribus exornat, quoniam opus habebat aliqua explicatione. Et demonstrandi aduerbii iterum usurpat certitudinis causa, quò plus fiducie addat bonorū animis. Planius igitur ostendit quantum nobis conferat præsentia Dei: ac primò quidè venturum ipsum dicit cum fortitudine, eaq; minimè otiosa, sed cui effectus ita coniunctus est quem sentiamus, vt vertunt, Ex seipso ad verbū malit vertere, Est potens, vel regnans sibi. Significat autè Deum sibi sufficere, nec cuiusquæ auxilio indigere. Idem clarius repetit per vocem mercedis & operis. Nam Hebraico more rem vnam bis dici satis tritū est. Merces autè dicitur non meritis debita, sed iustitia Dei, qua se remuneratōre esse testatur omnibus qui verè & ex animo eū inuocāt. Atq; hoc valere nomen שָׂכַר nouerunt omnes lin-

que Hebraicæ mediocriter peritū. Summa est, Deum non venturum vt spectetur à nobis ociofus, sed vt virtutem suam exeret: eamque ipsi experiamur: adeoque pro voce Operis non malè quadraret Effectus. Multi subtiliter exponunt, atq; pueriliter philosophantur in verbis Operis & Mercedis: ac si opus meritum esset, cui rependitur merces: cum Propheta nihil minus spectarit. Idem enim repetit, vt iam dictum est, atque fructum aduentus Domini declarat, quem maximo suo bono percipient fideles.

Suprà 34.
2. Cor.
II SICUTI PASTOR.) Hoc versu declarat quale sit illud Domini opus. Nam quum variè, imò innumeris modis operetur, poterat suspensus hæere auditor quidnam aggredi vellet Deus. ita generalis doctrina minus fuisset ad spem erigendam efficax. Et si autem non enumerat singulas partes, breuiter tamen admonet Deo fore propositum Ecclesiam suam fouere & tueri. Propterea eum comparat pastori: quo nomine immensum eius erga nos amorè exprimit: quòd se eò demittere potentia non recuset, vt pastoris munere erga nos fungatur. Alibi & nuper etiam descripsit terribili potentia instructum ad populi sui defensionem, quòd iterum mox repetit. hinc personam magis amabilem tribuit, vt suauiter quiescant fideles sub eius custodia. Iam quauis sub gregis nomine designet electum populum, cuius regendi curam susceperat, monemur tamen non aliis Deum fore pastorem, nisi qui modestia & mansuetudine oues & agnos imitabuntur. propterea conditio gregis notanda est. nec enim vult pascere feras indomitas, sed agnos. Exuenda proinde est ferocia nostra, vt nos cicutati patiamur, si velimus in ouile, cuius se custodem fore promittit Deus, aggregari. **P O R T A B I T.** His verbis exprimitur singularis Dei indulgètia, quia non modò in rotum gregem còmuni amoris affectu ducitur, sed prout quæque ouis imbecilla fuerit, sollicitudinem in ea curanda, & humanitatem in fouenda, & tolerantiam in ferenda declarat. In quo nihil omittit quod ad officium boni pastoris pertineat. Singula enim oues pastori inspiciendæ, vt illis pro cuiusque captu consulat: præsertim subleuandæ sunt, si debiles nimium fuerint. Summa est, Deum in suis gubernandis mitem, humanum, placidum, & misericordem fore, vt imbecilles quoque minimè vrgat vltra modulum suæ facultatis.

Rom. 4. 20
2. Tim. 1. 12
Iob. 10. 29
12 QVIS MENSVS EST.) Postquã de amica Dei sollicitudine differuit in populo suo tuendo, nunc eiusdem potentiam prædicat, eamque quibus potest encomiis extollit, quæ tamen nos minus afficerent, nisi attenti essemus ad consilium Propheta. Primo intuitu putarent imperiti congeri mutilas sententias à Propheta, quòd frigidum esset. Atqui si finem spectemus, tempestiuè Dei potentiam splendida oratione exornat, quæ vera est fidei nostræ futura, ne dubitemus facturum esse quod pollicitus est. Non abs re dicit Paulus Abraham minimè hæsitasse, quia Deum qui promiserat, statuit potentem esse ad fidem verbis suis præstandam. quo etiam sensu alibi de se testatur, Scio cui crediderim: potens est Deus seruare depositum meum. Eòdem tendit illud Christi, Pater qui vos mihi dedit, maior omnibus est. Ergo quia nobis assiduè cum diffidentia luctandum est, multisque machinis nos impetit Satan, vt fidem apud nos obtineant Dei promissiones, potètiè eius laudem quã meretur tribuere operæ pretium est. Iam quia incredibilis erat populi restitutio, piæ mentes atcolli supra mundum necesse fuit, ne Dei gratiam alligaret humanis mediis. Videmus vt non simpliciter doceat Propheta Deum esse cæli & terræ opificem: sed quicquid recitat de immensa eius virtute ad præsentem causam accommodat, sicuti ad vsu quoque nostrum hodie pertinet. Cum nobis aliquid aduersi contingit, salus nostra abscondita est, ac veluti interposita nube, potentia Dei obscuratur: hæremus attoniti, ac si à Domino destituti ac neglecti essemus. Ne quid igitur hinc vulgare dici arbitremur: quia si bene insideret animis nostris hæc persuasio potentia Dei, nunquam ita agitaremur, neque nos aduersæ calamitates vllæ perturbarent. Huic potentia, vt dictum est, innixus fuit Abrahã, quòd securè posset amplecti quod alioqui incredibile erat. Ideo affirmat Paulus ipsum sperasse præter spem. posse enim facere Deum sibi persuasit quæ dixerat, nec fluctuatus, aut animo debilitatus est. Docemur ergo oculos attollere supra hunc mundum, ne ex specie rerum iudicemus, sed futurum statuamus quòd à Deo dictum est: quòd omnia in eius arbitrio posita sint. Hæc persuasio cum necessaria sit omnibus, tum verò Iudæis ea maxime opus fuisse meritò dixi. Vrgèbantur enim à potentissimis hostibus, præclusi erant aditus, nulla spes libertatis erat: nihil vndique apparebat præter vastam & horridam solitudinem. Quamobrem frustra ipsis allata fuisset consolatio, nisi moniti à Propheta mentes in cælum extulissent, totumque animum suum, prætermissa rerum specie, in potentiam Dei vnicè intendissent. Dum mensuras nominat, quibus homines in minimis rebus vtuntur, accòmodat sese ruditati nostræ. Sic enim nobiscum Dominus balbutire solet, atque similitudines mutuari à rebus quæ nobis vsitatae sunt, cum de maiestate sua loquitur: vt melius magnitudinem eius & præstantiam rudes & angustæ mentes percipiant. Facessant igitur omnes crassæ de Deo imaginationes: quoniam magnitudine sua absorbet omnes creaturas, vt nihil præ ipso sint cælum, terra, mare, & quicquid in eis continetur, tametsi immensa eorum magnitudo sit.

13 & 14 QVIS ERVDIUIT.) Nunc de sapientia Domini idè subiicit Propheta, quòd de eius bonitate & potentia docuerat. Ac notanda est connexio, quia sicuti malignè Dei virtutè restrin-

restringit carnis sensus ad terrena media, sic perperam incōprehensibile eius cōsiliū humanis rationibus subicit, donec emineat Deus supra omnes creaturas, multa sese ingerit quæ cursum operū eius impediat. Ergo si ex nostra opinione iudiciū facimus, obrepent protinus variæ dubitationes. Sic quoties nō apparet quomodo hoc vel illud facturus sit Deus, an futurū sit ambigimus, quia impossibile videtur quod rationē nostram exuperat. Ergo ut nostræ infirmitati potentiam Dei opponere conuenit: sic auidaciā nostram cōpescere debet incōparabilis eius sapientia. Querens an quis aptauerit vel direxerit spiritū Dei, significat nō opus fuisse magistro qui præterit, vel de rebus incognitis cum moneret. SPIRITVM autē pro ratione, iudicio, vel mente accipit. mutatur enim similitudinem ex hominum natura, quō magis se illis accōmodet: nec mihi videtur hoc de Spiritu essentiali Dei intelligendū esse. Eandem verō rem pluribus modis enuntiat Propheta: ut sciamus nihil esse homine stultius, cum audet se in cōsiliū euehere et ut opera Dei suo ingenio scrutetur vel astimet. Ille igitur magis ac magis hominū audaciam & temeritatem cōprimere voluit Isaias. Paulus in eundē finem hoc testimonium citat, ut scilicet ab inscrutabili illo Dei consilio arceamur. Deus enim de sua sapientia disquiri nō vult, nisi sobriè, & quoad expedit, vnum hoc discrimen est, quōd Paulus spirituale Euangelij ministeriū humano ingenio cōprehendi posse negat. Propheta autē in genere cōmendat Dei prouidentiam. In vtroque tamen humilari nos oportet, & sensus omnes nostros ad obsequium captiuos offerre. Quicquid enim habemus rationis aut luminis, meræ sunt tenebræ, donec a Christo illuminemur.

Rom. 11. 34

15 EN GENTES.) Simentem Prophetæ cupimus assequi, & hæc cum fructu legere, tenendum est (quod duper attigeri) veris consilium. neq; enim ex abrupto celebrat Dei magnitudinem: sed eā pro circumstantia præsentis causæ quantum potest extollit, ut sciant Israëlites vñ hunc clypeum sufficere ad se protegēdos, modo Deum habeant propitiū, nullos mundi conatus, futores, impetus esse metuenēdos: atque ita doceant se recipere in Dei tutelam. nisi enim penitus fuisset hoc illis persuasum, in singula momenta variæ oriebantur desperationis causæ. Idem ergo profecutus argumentum Isaias, nihil esse omnes Gētes ac populos dicens, si cum Deo cōparantur: quia solo statu discutiet in lar pulvisculi omnes terræ incolæ. Nam ut nimium procliuēs sumus & perperam ingenio ad captandos dissidentie prætextus: quicquid à Satana obijcitur salutis nostræ aduersum, singulas viam Deo obstruere. Hoc vitium vt corrigat Propheta, creaturas omnes nihil esse admodum ceram Deo, omneq; populos paucis & exiguis adque guttulis esse similes. vnde colligamus nihil magis esse præposterum, quàm offerre creaturas ad minuendam potentiam Dei, quæ suprema omnium vt est, ita agnosci debet.

16 LIBANVS.) Id est: si Deo sacrificandum sit pro dignitate, nec totus Libanus, nec fere quæ illic pascuntur ad sacrificium sufficere. Variis loquendi formis inculcat hanc Dei potentiam: vt de ea persuasi homines creaturas & omnem earum vim nihil morentur. Quamquā videtur consulto Propheta de cultu Dei agere, quō lectores ad maiorem eius reuerentiā adducat: quasi diceret, Tu scilicet Dei virtutem metiri audebis tuo sensu, ad quem ritè colendum instructus non eris, etiam si quicquid est in Libano animalium & lignorum coacerues: Hinc colligunt nonnulli neminem posse sacrificiis Deum promereri, quod quidem verum est: sed spectandum est consilium Prophetæ, sicuti iam dictum est, vt ad maiorem fiduciam Iudeos animet omnia nihili præ Deo esse ostendit.

17 OMNES GENTES.) Reperit quod dixerat, in manu & arbitrio Dei esse simulacrum vim fuerit abolere cūctas Gētes: mo dū permanent in suo statu corā eo censeri quasi nihil. Sed absurdū videtur quōd Gentes nihil esse dicit: quoniā creatæ sunt à Deo, vt aliquid essent. Respondeo, hoc dici per cōparationem: quādo ea est prauitas humani ingenij, vt obsecret Dei maiestatem, atq; ea extollat quæ Deo cedere debuerant. Cū ergo ad certamen illud ventū est, securè pronuntiare possumus, nihil esse quicquid cum Deo cōparatur. Nec loquitur simpliciter Isaias de hominem natura, qualis à Deo condita est: sed eorum superbiā deicere ac comprimere vult cū aduersus Deum sese offerre audent. Scimus enim nos nō posse nisi in Deo consistere, in quo solo viuimus (vt ait ille) mouemur & sumus. Homine nihil vanius, ac si cum vanitate (vt inquit Dauid) appendatur, ea etiam vanior futurus est. Eodem modo Isaias Gentes non tantum nihil, sed minus quam nihil esse prædicat, quō magis earum imbecillitatem & vanitatem demonstrat.

Act. 17. 28
1/2. 62. 10

18 CUI IGITUR SIMILEM FECISTI DEVM?) Iudeis ab alia quoq; tentatione non leue periculū erat: quia credibile erat Assyrios & Chaldæos non absq; eorum ope tot victorias potitos esse: hinc colligere prōptum erat, Quā nobis prodest peculiari Dei cultū differre ab omnibus populis, quum proprio & fauente celo militent hostes nostri, nihil auxiliij nobis à Deo quæ colimus affulgeat: Nec verō dubiū est quin exulibus insultauerint increduli, sicuti patet ex aliis locis, ne ergo ob cladē acceptā concideret inter Iudæos vera religio, exurgit Deus, si-bique grauem iniuriā fieri proclamat, si rebus aduersis fracti fideles ad idola & Gentium superstitiones declinent. Ita eos confirmat in promissionum fide, neq; penarum quas sustinent insulto labascant. nec verō alloquitur, vt prius monuimus, homines tantum late ætatis, sed posteros: quibus durius futurū erat certamen cum Gentium ludibriis, quatum futuri erant eorum insidie inde etiā

F. ii.

cum malis exemplis & cōsuetudine. nam cūm profanis Gentibus permixti quotidie cernerent multas pietatis corruptelas, difficulte⁹ fuit cōstanter perstare. Ergo ne quid stultæ opinionis cōciperent, quòd falsorū deorū cultoribus prosperè cederēt omnia: huic vitio Propheta occurrit, & admonet Deum quē ipsi & patres eorum coluerunt, non esse cum diis Gentium cōparandum. Hi enim ab hominibus creati, auro aut argento, ligno aut lapide constabant: Deus autē omnia creauit. Iniuriam ergo fieri Deo summā, non tantūm si eius maiestas cum rebus nihili cōferatur, sed etiam nisi supra omnes Angelos, & quicquid censetur diuinū longè emineat. Cūm Paulus vtitur hoc testimonio aduersus idololatrias, aut saltē verba Prophete recitat, non detorquet à genuino sensu. hinc quidem colligit præposterum esse si Deo imaginem aliquā affingamus. Propheta verò sic à diffidentia reuocat Iudæos, vt simul superstitiones Gentium condemnet, atque alienissimum à Deo esse ostendat aut pingi, aut effingi. Vnde apparet Pauli doctrinam probè cum ista conuenire. Postquam enim Propheta Dei potentiam immensam esse ostendit, cūm vel pugillo omnia comprehendat, infert tandē, c v i ergo me similit facietis: nam quæcunq; effigies exprimitur, nihili mihi affine vel simile habitura est. Vtilis doctrina & digna obseruatu. nam si vel vnicus hic locus extaret, sufficeret omnino ad refutanda signmēta, quibus se deludunt Papistæ, cūm sibi licere voluit externis figuris representare Deū. Negat Propheta imaginē posse esse mortuam materiam cōfici, quæ Dei gloriæ cōueniat. palam idola reuocat, necdū loquitur de ipsorū cultu, sed quòd ea fabricari & erigere per se coram Deo execrādū & detestabile sit. Scriptura verò huiusmodi testimonii referta est. Moses populū ad hoc vitii procliuium monebat, Effigiem nullam aut formam vidisti in monte, vocem tantūm audiisti. vide ergo & attende ne deceptus vllam imaginem tibi fabrices. Ergo ad cognoscendū Deum non debemus ipsū pro nostra libidine effingere, sed cōfugere ad Verbum, in quo viuā ipsius imago nobis proponitur. Ea cōmunicatiōne contenti, ne quid amplius ex nobis ipsis audeamus. alia enim viæ aut rationes, quæ ad modum simulachra & imagines, nos ad vanitatem & mendaciū, non ad veritatem instituit, sicut præclare docet Ieremias: Eruditio vanitatū, lignum. Et Habacuc, Mendaciū est conflatile eius. Quòd autem Dominus interdum sese leoni, vrsō, homini, aut aliis rebus cōparat, nihil ad imagines, vt Papistæ arbitrantur: sed iis similitudinibus aut humanitas Dei & clementia, aut seueritas & ira, & alia eiusmodi exprimuntur. nec enim aliter Deus sese nobis patefacere potest, nisi ex similitudine rerum quas nucimus. In summa, si Deo simulachrum erigere aut itatuere liceret, hoc commune haberet cum diis Gentium, nec stare possēt hæc Prophete sententia.

Deut. 4. 12

15

Ier. 10. 8

Hab. 2. 18

19 & 20 ARTIFEX.) Quia magna vis est publici cōsensūs, & quicquid multitudini placet pro lege ducitur: cōtra hunc errorē fideles munit Propheta. Est igitur occupatio in his verbis, ne Iudæos terreat, quòd Gētes certatim studia sua cōferant idolis fingēdis, quia hoc modo alij alios fallacijs illaqueat: interea in amentia totius mundi inuehitur, quòd tanto seruore omnes ad superstitionē ferātur, & sibi quisq; magister sit in fingendis idolis. Concludit nullū genus hominum ab isto crimine purum esse: diuites simul & pauperes reos ac cōuictos teneri. Diuites enim consilare deos ex auro vel argento: pauperes ex ligno selecto. vnde ostendit mira infania abripi cunctos homines: qui, tametiā desint ipsis facultates, tamē exitium aliquid habere expetūt pro deorum cultu. Volunt enim homines præsentē habere Deum: atq; hoc inuitū & fons idololatriæ est: quia Deus per simulachrū nobis non adest, sed per Verbum suū & Spiritus virtutē. Quantiū autem & gratia suæ & honorum spiritualium imaginē nobis obiciat in Sacramentis, non aliò tamen spectat, quàm vt sursum ad se nos inuitet. Interea e eorum hominum ineptias Propheta perstringit, quòd in idolis concinnè ornandis plusquam industrij sint & curiosi.

21 AN NESCITIS.) Postquā derisit Gentium stuporem & infaniā Propheta, ad Iudæos sese cōuertit. Vt enim omnes ad superstitionē proclues sumus, ita faciliè labimur, cūm nobis exemplum aliquod ob oculos positum est. Cūm autē Iudæi in exilio Babylonijs permixti essent, quotidie fœdissima idololatriæ exempla cernere coacti, poterant abripi ad impiam imitationē. Præuenit ergo in tempore Isaias, atque admonet ne talium rerum conspectu moueantur. Rogat annon edocti sint, atque didicerint quis sit Deus: Putant pleriq; interpretes idem & vnum hic repeti: liquere scilicet ex mundi fabrica nihil minus esse consentaneū quàm in ligno aut lapide, auro & argento Deum querere. Sed duo esse mēbra licebit colligere ex contextu. Si pergeret in oburgandis Gentibus, testes non alios produceret quàm cælū & terram. Sed quia Iudæos alloquitur qui familiariter ex Lege edocti erāt, ad eos coarguendos testimonia distinctè profert tam ex naturæ ordine, quàm ex voce ipsa Dei: ac primū quidē generaliter quaerit an ignoret: Daos postea modos subiicit, quibus verum Deum à falsis discernere oportuerat. prior est ex Verbi auditu. Ideoque disertè exprimit, An non vobis annuntiatū est: an non audistis: Posterior est ex pulcherrimo hoc theatro, vbi sursum & deorsum refulget Dei gloria. Si ad externos & profanos homines fuisset sermo, contentus hæc secunda demonstratione fuisset: sicuti etiam à Paulo factum videmus. Nam quia cum Lystrensisbus negocium erat, ad quos nulla peruenerat notitia cælestis doctrine, naturalibus tantūm argumentis vtitur: quia Deus dans pluuias & tempus serenum, se *αὐτὸς ἑαυτοῦ* minimè reliquerit. Propheta autem apud Iudæos de vera pietate differens, Le-
gēni

Act. 14. 17

17. 24

gem omittere minimè debuit, quæ bis inexcusabiles reddebat si ea posthabita cum incredulis se profanarent, neque enim solum oculorum intuitu conuicti erant, sed aurum quoque tenui, quas Deus assidue verberabat Legis suæ prædicatione. Quia igitur ab vberibus matrum simul cum lacte imbiberant veram notitiam Dei, & longæ temporum serie à patribus edocti erant, merito exprobrat Propheta nimis ingratos & peruersos fore, si profectum apud eos careat tale adiumentum. Nam quod dicit **PRINCIPIOS**, vel iam pridem, huic pertinet, non in modò à pueritia educatos fuisse in puro Dei cultu, sed per continuas ætates viguisse in Gente illa doctrinam quæ eos non sineret errare si modò essent attentè perinde ac si diceret, non habetis nouitium aliquem Deum, sed cum ipsum qui se Abrahæ, Mosi, cæteriç; patribus ab initio patefecit. Et certè nõ parua hinc confirmatio accedit, quòd vetustas doctrinæ nobis constat, quæ per tot secula inter fideles continuata est, non quòd sola ad fidei certitudinem sufficiat antiquitas (quia ex opposito Gentibus promptum fuisse obiter non minus vetustas suas esse superstitiones), sed cum ab initio abunde sancita fuisset Legis auctoritas, & testatus fuisset Deus à se esse profectum, acceffit ex longo vtu non parua confirmatio, eum sciret posterit traditam sibi fuisse à maioribus religionis formam, quæ abici nõ poterat sine turpi defectionis nota. Tali igitur exordio & progressu dubitatio omnis facillè tollitur. Vna verò & eadem nobis hodie fides cum Patribus, eum eundem nobiscum Deum, Patrem Domini nostri Iesu Christi agnouerit. Idem enim sermo, eadem promissa, idè finis, piis omnib; propofita sunt. Quod dicit, **EX FVNDAMENTIS TERRARVM**, Synecdochia est loquutio, pars enim mundi pro toto accipitur. Deus autem hunc mundum veluti speculum proposuit hominibus, vt ex eius aspectu maiestatem ipsius agnosceret: vt sit viuaimago rerum inuisibilem, sicuti fufus differit Paulus primo ad Rom. cap. Execusatio igitur caret eorum ignorantia: nec enim sibi incognitum fuisse Deum cantari possunt, qui se tot modis patefecit. Et certè magis arrogancia & fastu quàm ignorantia peccant homines. Despiciunt enim Deum se se palam offerentem ac planè loquentem, in creaturis reb; que vanillimis occupantur. An verò talis contemptus excusationem meretur, an non digni iustæ quæ excæcentur, atque Dei loco signenta sua ad orientis scitu ferè omnibus videmus accidisse? Iusta profectò & digna tanto fastu hæc pœna est. Quòd si huic notioni, qua per creaturas imbuimur, accedat etiam doctrina Verbi, multò minus excusandi sumus. Vtrunq; igitur coniunxit Isaias, vt bis damnandos esse Iudæos ostenderet, nisi de potentia Dei & bonitate edocti cõfiderent.

Rom. 1. 20

22 IS SEDET.) Persequitur idem argumentum, quanuis ratione dissimili, magnificentiam Dei atque potentiam extollens. Quorsum id faciat prius attingimus, quia scilicet ad eò propensi ad diffidentiam sumus, vt occasione vel minima vacillemus: ideo pluribus inculcare cogitur Propheta, vt infirmos ac labatecentes animos in fiducia Dei contineat. Antè quidem de mundi creatione loquutus est: nunc verò ad perpetuam gubernationem descendit: quia non vno tantum momento manum exereuit Deus ad creandum mundum, sed in eo conferuando non minus efficaciter camprofert. Atque hoc notatu dignum est: quia frigida speculatione esset, Deum sentire mundi authorè, nisi ad tuendum eius statum semper extenta esset eius manus. Hoc intelligit Propheta Sedèdi verbo, terram non manere suo loco stabilem & fixam, nisi quatenus sustinetur Dei virtute. nam sessio metaphoricè tantummodo valet atque imperium. Terræ verò incolas locustis comparans, admonet Deum minimè ineludi his angustiis, quia ne cœli quidem ipsum comprehendunt: vt dicamus, quoties sit Dei mentio, nihil de incomprehensibili eius gloria terrestre vel humanum concipere. Cæterum, docet hæc similitudo quàm ridicula sit hominum cæcitas dum nihil non sibi arrogant: quia tantumdem proficiunt suis iactantiis, ac si minutæ quedam bestiolæ, quales sunt locustæ, saltatò se offerrent. Atqui mox necesse est eas in terram recidere. **EX PANDIT** quasi tentorium. Eadem forma loquendi vitur etiam David: agit autem vterque de cœlorum aspectu & expansione respectu nostri. nec enim intelligit Deum expandere cœlos, vt in iis habitet, sed vt nobis potius detur sub iis habitandi locus. vt enim sustinemur terra, ita cœlis contingimur, quòd fatam & testam vndiquaque mansionem habeamus. Verum hæc similitudines multum extenuare videntur dignitatè rei de qua Propheta concionatur: eum tamen ipsam pro viribus extollere atque illustrare velit. Quid enim cortina? quid tentorium? Respondeo, has similitudines valere nihilominus ad amplificationem rei. Perinde enim est ac si diceret, Tam facillè à Deo extendi cœlum, quàm ab homine cortinam. Et vnicuique considerandum relinquunt, quantum differant cœli à cortina, & quanta sit eorù magnitudo. nemo enim est cui hoc satis perspicuum non sit. Denique subest antithesis inter tabernacula, quæ laboriosè magnis impensis & longo tẽpore extruunt homines, quæ tamen vix ad centum pedes assurgunt: & immentam cœlorum altitudinem solo Dei nutu dispositam, quæ satis clarè demonstrat qualis & quantus sit artifex.

1. Reg. 8. 27

Psal. 104. 2

23 REDIGIT POTENTES.) Pergit in celebranda Dei prouidentia, qua totus quidem orbis, sed humanum genus specialiter regitur. Nuper attingere cepit, Deum non ita mundum condidisse vt postea fortuitò regi lineret, sed curam gerere eius seruandi, iusque & dominationem retinere. Sed quia humanum genus propius respicere dignatur, ideo hanc partem deligit Propheta, in qua eius prouidentiam commendat. Summa quidem est, quaquauerum patere eius imperium,

vt omnia suo arbitrio moderetur & gubernet: sed quod maximè erat vile cognitum, in ipsa hominum vita præsentium Dei virtutis illustres notas docet conspicere: in generali doctrina non contentus speciem in medium proponit, qua magis expergeri nos decet. quidquid vulgo ignobili accidit, quasi minus spectatu dignum vilescit ac præterit. Regna autem, & monarchias, vel homines summa dignitate præditos è sublimi decidere, quædam videtur esse terræ concussio: icitè Prophetæ talibus documentis nos excitat. Principes certè & Magistratus à communi sorte exempti, nec communibus hominum miseriis obnoxii esse videntur. Splendore enim suo omnium oculos & mentes perfringunt: ipsi verò prorsus hebetantur. Ideo potissimùm illos nominat Prophetæ, atque in nihilum à Domino redigi pronuntiat. Quòd si aduersus magnates & Principes tantum potest Dei manus, quid de vulgo ceterandum est? an non etiam pro arbitrio suo promiscua multitudinem vtetur, & quòuis impellet? an nõ ei vires & animi robur, sicuti visum erit, aut dabit aut adimet?

24. PERINDE VT NON PLANTATI.) Tametsi particula *per* significet Etiam: tamen huic loco magis conuenit quod reddidi Ad eò vt. itaque simplex erit sententia, Ad eò vt dicas plantatos nõ fuisse, nec seminatos. Amplificatio autè est eius quod prius dixerat. Fudit enim deleri Principes atque euelli ostendit, vt in vestigium quidem ipsorum reliquum sit, acsi nunquam existissent, quando statum suum retinent, sic firmi videntur, vt nullo aduerso casu deiici possint. at eiusmodi conuersiones accidunt quæ deleant nomen ipsum & memoriam, vt dicas nunquam existisse: idq; non tantum hominibus, sed etiam florentissimis regnis accidisse videmus. Quò igitur graues ruinae totidem sint formidabilis potentie Dei signa, dicamus non initti fallacibus terræ futuris, sed vt eunq; suppetat copia aut vires, ab ipso pendeamus. neque enim, vt blaterant profani homines, mundum instar pilæ versat Deus, quasi eum deleat hic ludus: sed vt quisque in sublimè euectus est, se insolenter iactando finem non facit, donec se præcipitet, vt semper appareant eius iudicia, vnde etiam monerit perperam adscribi Fortunæ vel aliis causis varios rerù ceterus. Nec enim Deus momentaneus creator fuit, qui curam operis sui statim abiceret: sed à stude manu adnotam habet, ne quid nisi eius arbitrio & voluntate agatur. Cùm igitur variæ in mundo accidit mutationes, cùm fluxa & caduca esse videmus quæ firma & fixa esse putabantur, mentes nostras ad summam illam Dei prouidentiam conuertamus. ATQUE ETIAM FLAVIT. Hinc ostendit quàm leuia sint & inania coram Deo quæ oculos nostros perfringere, nõique attonitos reddere solent. nec enim cogitare possumus de magno aliquo Rege, quin perturbemur toto animo ac stupeamus. Atqui ostendit Reges ac Principes instar stipulæ esse coram Deo, à cuius statu velut turbine quocunq; volet momento expelluntur. Docemur ergo nunquam obstupescendum esse ad creaturæ vllius conspectum, quin Deo honorem suum & gloriam tribuamus. quod diligenter à Iudeis considerandum fuit, qui monarchiam illam Chaldaeorum, à quibus captiui tenebantur, nunquã deleri, nec se eorum manibus eripi posse existimassent, nisi venisset in mentem hæc doctrina, nihil tam in mundo firmum esse quod non ad Dei flatum liqueat. Ergo ne desperent de salute sua, admonet Prophetæ Deum, simulac fulminare voluerit è cælo, fracturum quicquid roboris in hostibus eos terret, vt euaneſcat.

Perf. 18

25. ET CVI.) Repetit superiorem illam sententiam, qua dixit Dominum non passurum se similem fieri idolis: ne Iudei minus tribuerent eius potentia, quòd tam diu captiui essent sub infidelium manu: aut idola aliqui posse existimarent, quòd florent eorum cultores, quibus se ruire ipsi cogebantur. Nam in hunc modum de veri Dei & idolorum potentia disputando, comparasset ipsum cum idolis. Ideo repetit quasi per indignationè, Cui me similem facitis? acsi diceret, An vestris comparationibus mihi maiestatem meam adimetis? Nam et si homines varia cogitè de Deo, cùmque pro sua libidine transformant, ipse tamen similis sui manet. naturam enim propter hominum figmenta non immutat. Et appositè nomen SANC T I pro Deo viurpat: quo titulo obliquè eoarguit vel infirmulat Iudæos fædè ingratitudinis, nisi vt ab eo segregati sunt, ita vicissim cum sanctificent. Nihil enim sanctitatis reperietur in diis gentium, mera sunt hominum figmenta. Atrox igitur fit Deo iniuria, & indignè cogitur in ordinem, vbi cõmittuntur idola cum eo in certamen, ac disputatur plùsne possint quàm Deus ipse.

26. TOLLITE IN SVBLIME OCVLOS.) Videtur hic Prophetæ nimium immorari in hac re, quæ præfertim nihil habet obscuritatis, pluribus enim sententiis inculcat quod fatentur oēs, mirabilem Dei potentiam & sapientiam ex præclaro mundi ordine cognosci. Sed notandum est quod prius dixi, nos tam malignos, tamque ingratos diuinæ potentia estimatores esse, vt sæpe Deum homuntione aliquo minorem fingamus. Plus enim terremur sæpe inani vnius hominis latua, quàm omnibus Dei promissionibus confirmemur. Non frustra igitur repetit Prophetæ fraudari Deum suo honore, nisi nos eius virtus in sui admirationè rapiat. Nec in re superuacanea operâ consumit. ad eò enim tardi atque hebetes sumus, vt subinde nos excitari atque stimulari oporteat. Homines quotidie cælum & sydera cernunt: sed quoter quisque cogitat de eorum auctore? Sic homines natura formati sunt, vt eos ad cælorum contemplationem, ex qua auctorem agnoscant, natos esse appareat. Nam cùm reliqua animantia Deus abiecerit ad passum, solus hominem crexit, atque ad sui quasi domicilii conspectum excitauit. Quod etiam præclarè à Poeta descriptum est:

*Præluque quum spectent animalia cetera terram,
Os homini sublime dedit, caelumque videre
Instit, & erectos ad sidera tollere vultus.*

Ostendit ergo Propheta hominum malignitatem, qui non agnoscunt de Deo quod palam ipsorum oculis obicitur, sed pecudum instar rostrum in terram deligunt: quia fieri non potest quoties sursum oculos tollimus cum aliqua attentione, quin sentus nostros ferat Dei maiestas. Et Stellas nominans, clarius exprimit mirificum ordinem, qui resurget in celorum aspectu, clarè dicere vnum esse Deum & creatorem mundi: idque fateri cogentur quicumque in tanta copia & varietate siderum tam distinctum ordinem & cursum tam bene moderatum notabunt. nec enim fortuito stellarum singule suam sedem occupant, nec temerè in tanta celeritate æquales tenent progressus: atque etiam in diuersis erroribus ad rectam lineam incedunt, vt ne minimo quidem puncto deflectant à via diuinitus sibi præscripta. Itaque mirabilis earum dispositio Deum authorè atque optime ostendit, vt oculos aperire nequeant homines, quin Dei maiestatem in eius operibus intueri cogantur. **PRODVGENS AD NUMERVM EXERCITVM EORVM.** Militiæ nomine duo comprehendit: nempe numerum propè infinitum: de inde admirabilem dispositionem. nec enim pauci homines exercitum conficiunt, ac ne mediocri quidem numerus, nisi adiunt multiplices copię. Deinde non dicitur exercitus, cum homines temerè ac sine delectu inter te conglomerati miscentur aut vagantur dispersi, sed vbi decurionum, centurionum, millenariorum, aliorumque ducum ordines constituti, vbi certo iudicio ordinatæ acies ac dispositæ: ita nimirum stellarum ordines & certus cursus merito exercitus dei possunt. Per vocem numeri significat Deum semper ad manum habere hunc Exercitum. Milites in exercitu vagari possunt, nec statim imperator, etiam si tuba clangat, eos colligit, atque in ordinem rediget: sed alia ratio in Deo est. Semper in promptu habet exercitum suum: idque in numerum, hoc est, in numerum habet, ita vt nihil desit. **OMNIBVS ACCLAMABIT.** Psalmo 147. idem habetur, eodemque sensu. Quidam exponunt Deum stellarum numerum tenere, qui nobis est incognitus, verum aliud sibi David & Itanas voluerunt, Deum scilicet sideribus vti pro arbitrio suo: ac si quis seruo suo imperaret nominari ipsum ad te vocas: vt postea idem quoque de Cyro dicitur, cuius opera & ministerio in liberando populo suo Dominus vsus est. Deniq; notatur iuncta docilitas & obsequiũ, vbi qui vocatur statim ad nomẽ respondet. **A MAGNITVDINE.** Qui superiore loco exponunt Dominum stellarum numerum tenere, in hoc etiam errant, quod putant sic nomina iis indidisse, vt vim atque officium ipsarum exprimeret. Alii exponunt nullam stellam vi & efficacia sua destitit, quod Dominus eam ipsis indidit, quæ perpetua foret. alii verò coniungunt hæc cum verbo קָרָא, ac si diceret, Adeo potens est Dominus, vt stellæ omnes ipsius iussa exaudiant. Atque hic tenius aptior mihi videtur: nempe, Deum ita potentem esse, vt simulatque aliquid mandauit, omnes siderum exercitus præstò sint ab obsequio. In quo non vulgare potentie ipsius documentum habemus: cum nobilissima creaturæ illæ sine controuersia sese illi subiciunt, & iussa eius capeffendo testantur se authorem suum agnosce-re. Nomen **WIS**, non tantum uiris & mulieribus, sed aliis quoque animantibus, atque etiam inanimatis ab Hebræis accomodatur: quemadmodum prius cap. 36. cum de auiibus loquens, quæ magnificas illas domos occupaturæ erant, nullam de fere diceret, **WIS** uisus est. Hic nobis comendatur potentia Dei, vt sciamus nihil aut in caelo aut in terra esse quod ab eius nutu & arbitrio non pendeat. Nihil ergo magis peruerium aut præposterum, quàm si cum idolis, quibus nihil uariis esse potest, comparetur.

27 **QVARE DICES.** Nunc vel cum Iudæis expostulat Propheta, quod penè desperatio-ne victi essent, nec intenderent in promissiones Dei, quibus animos suos sustentare debuissent: vel in posterum consulit, ne ullis quantilibet diuturnis malis succumbant. Verba sunt futuri temporis, quæ etiam resoluti possunt in modum iuramentũ, Quare dices? merito enim ex proxima sententia insert Iſaias, quicquid acciderit patienter expectandum esse Deum ab electo populo, donec in tempore succurrat. Ratiocinatur enim à minori ad maius, quum singulas mundi partes contineat Deus suo imperio, fieri non posse vt Ecclesiam tuam deterat. Probabile tamen est iam tunc voluisse in populo querimonias, quibus Deo obstrepent ac si eorum salutem negligeret, vel tardior esset ad opem ferendam, vel etiam clausis oculis præteriret eorum incommoda. hoc vitium nunc corrigitur, quod putabant se Deo curæ non esse: sicuti accideret tolet in rebus aduersis, in quibus nos abiectos à Deo, & prædæ expositos, nullamque eius prouidentiam esse cogitamus. **TACOB & ISRAEL.** His nominibus in memoriam reuocat fœdus Domini, quod totamque variis pronas sionibus confirmatum erat: perinde ac si diceret, Annon cogitas te populũ illũ esse quẽ sibi peculiariter delegit Deus? cur existimas rationes tuas ab eo negligi qui fallere non potest? **VTIAM** enim oro Statu & Rationibus accipit: **ABS CONDITVM** pro Neglecto, vel ignoto. Quia si auxiliũ suũ Deus paulò longius extrahat, non putamus eius curã ad nos vtque se extendere. Quodã aliter xpõ nunt: nepe populũ hic reprehendi, quod te impunè peccare existimaret: atque hanc sententiam simile esse uolunt cum eiusmodi, Dixit impius in corde suo, Non est Deus, &c. Sed dubiũ non est, quin *Psal. 147*

hæc fuerit mens Prophetæ, An putas, Israël, res tuas à Domino non curari? Inuehitur enim in diffidentiam populi, cumque grauius obiurgat, ut ipsum postea confoletur, atque ostendat Dominum perpetuo tuis quos tuendos suscepit adfuturum. Nomen **V D I C I T**, quod continuo post additur, hanc interpretationem confirmat. Imploratur enim iudicium in afflictione, quæ immerito opprimimur, aut iniuria nobis inferitur, & iudicium, vel ius nostrum amplecti & suscipere dicitur Deus, quum nos causa cognita tueret & defendit: præterire verò, quum negligit atque ab hostibus diripi finit. Perinde igitur est, ac si diceret immerito facere Iudæos, quod neglectam causam suam à Deo ac desertam querantur. Atque ista obiurgatione ipsos præparat ad recipiendam consolationem. Nec enim perueris aut vanis cogitationibus occupatæ mentes eam percipere possent. Prius ergo impedimenta tolli, atque viam fœterni consolatoni necesse fuit.

28 **ANNON SCIVISTI?**) Idem repetit quod antè dixerat, populum familiariter educatum in schola Dei non esse excutabilem in sua fœcordia. Seuerè enim cum obiurgat, quòd non melius in Legis doctrina profecerit, alitque adimiculis, quæ Deus ad comunem Gentium notionem addiderat. Ac Sciendi verbum, quod generalius est, priore loco ponit: quia multis miraculis alitque experimentis testatam illis fecerat Deus suam gloriam. Postea descendit ad auditum: quasi diceret, Si nihil tibi profuit factis & sermone edoctum esse Deum nunquam cessare ab officio, plus quam indocilem te esse apparet. **DEVM SECVLI**, Æternum vocat. sic enim distinguitur ab omnibus idolis, quæ temporalia sunt, & conficta ab hominibus: quod profectò si animis nostris verè infideret, non esset amplius diffidentia locus. nam si æternus est Deus, nunquã mutatur aut labascit, hoc enim coniunctum æternitas habet, ut nunquam sit mutationi obnoxia, sed perpetuò sibi constet. Quæ quum non satis tenerent Iudæi, quanvis æpius audiissent id eo. Propheta hæc obiurgatione ipsos excitare voluit, ut ostendat bis reos fore corã Deo, qui edocti tam plurimis eius beneficijis quàm Verbo, honorè tamen quem decet & gloria ei non tribuant. **NON FATIGATUR**. Duo hic docet Propheta. primum, non fatigari Deum benefaciendo: deinde, sapientiam eius à nemine peruefigurari. Priore membro ostendit nihil obstatum Deo, quominus beneficentia suam profequatur: quia similis non est hominibus, quorum exhauriunt facultates sæpius largièdo, aut qui noua subinde officia præstando fatigantur, aut quos suæ liberalitatis pœnitet. In exhausta enim est ipsius beneficentia: si patribus liberalis fuit, posteros non minore liberalitate & munificencia profequetur. Quòd autem sapenumero aliter agit Deus quam nobis expedire putemus, occurrat Propheta, & consilium eius incomprehensibile esse dicens, admonet minimè esse murmurandù, quanvis non statim votis nostris obtemperet: quia nihil ad spem nostram fouendam aptius, quàm hæc sobrietas, ubi reputantes quàm mirabiliter operetur Deus in suis seruandis, arcano eius consilio nos subiciamus.

29 **DANS LASSO**.) Nunc accommodat Propheta generales sententias, quibus vñs est ad præsentem causam. hoc enim ipsius consilium esse diximus, ut populum melius animet, atque in spè erigat. Quòd autem Iudæi tunc fracti erant viribus, omnique robore destituti, id eo admonet officium Dei esse, iis qui hoc modo fessi sunt ac debilitati opem ferre. Commendat igitur potentiam Dei hæc circumstantia, ut colligant vel statuam non esse dubitandum de salute quadiu ipsium propitium habuerint Propheta quidem populum respexit, qui captiuus in Babylone tenebatur: sed nobis quoque hanc doctrinam accommodare debemus, ut quoties nos deficient vires, ac prostrati ferè iacebimus, hoc veniat in mentem: Dominum lassis manum porrigere, qui omni ope destituti deficient. Sed prius lassitudinem nostram & inopiam à nobis sentiri necesse est, ut impletur illud Pauli, Virtus Dei in infirmitate nostra perficitur. nisi enim feridè in animis nostris perculli & conuicti simus nostræ infirmitatis, auxilium à Deo opportunum habere non possumus.

30 & 31 **FATIGANTVR ADOLESCENTES**.) Hac cõparatione magis illustrat Propheeta quod antè dixerat, inuictù scilicet atque indefessum esse quod Deus electis suis suggerit robur. Hominum enim vires facillè deficient: Dei verò nunquam. Certum est quidem quicquid vigoris naturaliter in nobis residet à Deo proficisci: sed quoniam ea sibi quasi propria arrogat homines, quæ communiter in omnes contulit Deus, id eo Propheta discernit inter fortitudinem hominum, quæ videtur esse ipsi ingentia, & eam qua Deus peculiariter electos suos sustinet. nec enim satis perspicitur beneficium Dei quod in vniuersam naturam effusum est. Atque ita Hominù vires appellat, quibus humanum genus cõmuniter pollet: Auxiliù Dei, quo nobis propriè iuocatur, postquam vires nostræ defecerunt. Agit enim Propheta de gratia Dei quam supernaturalem vocat, eamque perpetuam esse dicit, quum homines per se nihil nisi fluxu & caduè habere possint, ut hæc nota discernat Ecclesiam Dei à reliquo mûdo, & spirituales gratias à terreno statu. ubi in priore membro כַּעֲרִים posuit, subiungit כַּחֲרִים, quòd non modò iuuenes, sed etiam Electos significat. Quia tamen iterat eandem sententiam, magis conuenit ad ætatem referri: quanquam intelligit quosque electi simi vigoris in ipso ætatis flore. Hoc autem consilio commendat eximiam prærogatiuam, qua Deus filios suos præ aliis dignatur: ut sua sorte contenti, minimè inuideant terrenis homi-

hominibus vires in quibus exultat. In summa, ostendit vehementer falli homines, si propriæ fortitudinis cōfidentia efferantur. labascunt enim protinus, ac deficiunt. Atque alludere videtur ad id quod in dies vsu venit: nempe quod quisq; robustior est, eò maiore audacia quæ difficillima sunt aggreditur: atque eò fit vt qui vegetiores sunt natura, rarò senes fiât. Nihil enim arduum nimis aut difficile esse putant, nihil non tētant, & in omnia pericula temerè irruūt: sed fatiscētes in medio cursu, reueritatis suæ pœnas luunt. Idem quoque accidit iis qui dote aliqua ornati à Deo superbiunt, sibi que nimium de se persuadent. quicquid enim à Deo acceperunt, redigitur in nihilum: imò in exitium & perniciem iis vertitur: ac meritò tales dant pœnas arrogantiae suæ.

31 AT EXPECTANTES IEHOVAM.) Mutare vires Hebræi pro Colligere nouas vires, atque ita Instaurari accipiunt. piis igitur qui in Domino sperant, vires minimè defuturas ostēdit: ac cōfirmat quod prius dixit, In quiete & silentio erit fortitudo vestra. nec enim tumultuari aut temerè nos proicere, sed patiēter expectare debemus. itaq; Expectatio hīc nihil aliud quàm patientiā significat. Violenti homines suo se impetu frangunt: at piorū vigor quāuis minus habeat ostēntationis, imò sepe quasi prostratus iacet, dū placide auxilium Dei expectant, recreatur ac reficitur. Proinde redeundum ad illud Pauli, Virtutem Dei in nostrā infirmitate perfici. nos igitur nobis probè eius cōscios esse oportet, vt Dei virtuti locum demus. Hæc doctrina Iudæis admodū opus fuit, qui duro illo exilio affligebātur: sed nobis quoque in hac misera Ecclesiæ dissipatione vehementer necessaria est. SVS TOLLENT ALAS. Idē hīc à Propheta dicitur putant quod habetur Psal. 103. Renouabitur vt aquila iuuentus tua. Certum est aquilam inter reliquas aues admodum longeuā esse. Aristoteles & Plinius testātur eam senectute nunquā mori, sed inedia: nempe quòd superiore rostro nimū excrecēte, cibum in os ingerere non possit, ac solo potu diu vescatur. Zaidias quidam, vt Iudæi omnes audaces sunt in contingendis fabulis, fingit aquilā in regionem Soli propinquam enolare, atque ita ad Solē accedere, vt veteres pennæ adurātur, atque in earum locū nouæ aliæ succrescant: sed hoc ridiculum prorsus & fabulosum est. Significat autē Propheta eos qui Domino cōfidunt, aquilarum more vegetos fore vsque ad vltimā senectutem. Sed cū aquilæ altius volent quàm reliquæ aues, in quo singularē quādam agilitatem ostendunt: vnde etiā prouerbiū, Aquila in nubibus: ideo hīc locus non tantum de vita diuturna, sed etiam de vigore & agilitate accipi potest: vt Isaias postquam vires ipsorum recreari ostēdit, subiiciat etiā vegetari ipsos, & in sublime extolli. Eodē pertinet quod sequitur de cursu infatigabili: perinde ac si diceret, Dominū ita adfuturum suis, vt peragat cursum suum sine vlla molestia. Est enim figurata locutio, qua significat pios diuinitus sustulisse semper fore agiles ad munus suum obeundū. Atqui tot arumne nobis sustinendæ sunt in hac vita, dicit quispiā, quū ergo nos lassitudinis immunes fore dicit: Respōdeo, sic pios affici molestis & fatigari, vt postea emergāt, ac sentiat se Dei virtute recreatos. Iis enim accidit quod ait Paulus, Dum in omnib⁹ premimur, non opprimimur: laboramus, at non desistimur: persecutionē patimur, at nō desermur: deiicimur, at nō perimus. Discamus ergo confugere ad Dominū, qui variis laboribus exatlati nos tādē ad portum perducet. Qui enim viam strauit, nōiq; in stadio suo collocatos progredi iussit, non ad vnum modò diem iuuare vult, vt in medio cursu deserat, sed perducere vsque ad metam.

Supra 30. 14.

2. Cor. 12. 9

Psal. 103. 5

2. Cor. 4. 8.

Phil. 1. 6.

CAPVT. XLI.

1 **A**ccete mihi insule: & colligant populi vires: accedant: tunc loquentur: pariter ad iudicium accedamus.

2 **Q**uis excitauit ab Oriente iustitiam? vocauit eum ad pedem suum: dedit coram eo Gentes? & Reges subingauit: dedit quasi puluerem gladio eius, & quasi stipulam propulsam archi eius?

3 **P**ersequutus est eos: euasit in pace, scimita qua non ingressus erat pes eius.

4 **Q**uis designauit, & fecit? vocans nationes ab initio? Ego Iehoua primus, & cum nouissimis ego idem.

5 **V**iderunt insule, & timuerunt: extremi fines terræ expauerunt, accesserunt, & venerunt.

6 **Q**uisque proximo suo opem tulit, & fratri suo dixit, Sis stremanus.

7 **C**onfortauit faber conflatorem, in alleo percutiens tundētē vicissim, & dixit, Bonū hoc ad plumbaturam, firmauitque clauis, vt non moueretur.

- 8 At tu Israel seruus meus: Iacob quem elegi, semen Abraham amici mei.
- 9 Quoniam apprehendi te ab extremitatibus terræ: ab eminentiis eius vocavi te, ac dixi tibi, Seruus meus es tu, elegi te, & non repudiavi te.
- 10 Ne timeas: quoniam ego tecum sum: non terre aris, quoniam ego Deus tuus sum, qui te corroboro, adhuc opem tibi feram, adhuc te sustentabo dextera iustitiæ meæ.
- 11 Ecce pudefient & crubescant omnes qui te prouocant: erunt quasi in nihilum, & peribunt qui tecum litigant.
- 12 Quæres eos, nec inuenies: qui contendunt te cum erunt quasi nihilum, & qui tecum belligerantur, quasi consumptio.
- 13 Quoniam ego Iehoua Deus tuus, apprehendens dextram tuam, ac dicens tibi, Ne timeas, ego tibi opitulabor.
- 14 Ne timeas vermis Iacob, mortui Israel: ego auxiliabor tibi, dicit Iehoua, & redemptor tuus, Sanctus Israelis.
- 15 Ecce posui te in traham: vt tribula noua habens dentes, triturabis montes & comminues, & colles in puluerem rediges.
- 16 Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo sparget eos. Tu verò exultabis in Iehoua: in Sancto Israel gloriaberis.
- 17 Egeni & pauperes quærent aquas, quæ non apparent: lingua eorum siti exarebit. Ego Iehoua exaudiam eos: ego Deus Israelis non deseram eos.
- 18 Aperiam in editis cacuminibus flumina: & fontes in media planitie: desertum ponam in stagna aquarum, & terram vastam in scaturigines aquarum.
- 19 Dabo in deserto cedrum, spinum, myrtum, & pinum: ponam in solitudine abietem, vlnum, & populum simul.
- 20 Itaque videant, & cognoscant: cogitent, & intelligant simul, quòd manus Iehouæ fecerit hoc, & Sanctus Israelis creauerit istud.
- 21 Adeste causæ vestræ, dicit Iehoua: afferte firmamenta vestra, dicit rex Iacob.
- 22 Adducant, & annuntient nobis quæ ventura sunt: priora quæ fuerunt nuntiēt, & apponemus cor nostrum: & sciemus nouissima eorum: & quæ vêtus sunt predicat nobis.
- 23 Nunciate quæ futura sunt in posterum, vt sciamus vos deos esse: quin benefacite, aut malefacite, vt enarremus, & videamus pariter.
- 24 Ecce vos estis ex nihilo: & factura vestra ex nihilo: abominationem elegit in vobis (homo.)
- 25 Excitauit ab Aquilone, & venit: ab Oriente Solis vocabit in nomine meo: & veniet ad Principes, quasi ad lutum, & tanquam figulus calcabit lutum.
- 26 Quis nuntiavit ab initio, vt cognoscamus: iam antè, & dicemus, iustus. Vtique non est annuntians: utique non audire faciens: utique non audiens verba vestra.
- 27 Primus Sioni, ecce: ecce ipsi: & Ierosolymæ nuntium dabo.
- 28 Aspexi, nec vllus erat: de istis inquisiui, & nullus erat consiliarius: interrogavi eos, nec responderunt verbum.
- 29 Ecce, omnes vanitas: & defectus opera eorum, ventus & chaos simulachra eorum.

ACETE MIHI IN SVLA.) Tametsi videtur noua esse Prophetæ cōcio, tamē idem argumentum persequitur. Nam quòd pudorem incutiat Iudæis, dicit si apud incredulos & cæcos agenda sit causa, se quoque fore victorē. vnde coarguitur nō modò tarditas, sed stupor eius populi, cui Deus per Legem suam propius innotuerat. Interea mirum non est, populum multis terroribus implicitū sic trepidasse,

Deut. 4.7.

vt firmam consolationē vix admitteret: quia nos ipsi plus satis experimur quantū res aduersā nos conturbent: quia in hac naturæ nostræ prauitate & corruptela, vtroque morbo quisque laborat, vt prosperis rebus se intemperanter efferens frænum modestiæ & moderationis excutiat: in aduersis verò tumultuetur, vel iaceat exanimis, agrè quidem vel minimum bonitatis Dei gustum concipit. Mirum ergo videri non debet quòd Propheta sit ad eò copiosus in hoc argumento, & pluribus ipsum persequatur. IN SVLAS vocat transmarinas regiones, quòd enim Iudæi nulla cum his exercebant commercia, ideo quicquid trans mare erat, insulas vocabant. non solum igitur vicinos populos, sed etiam remotiores compellat, & sibi silentium fieri postulat. Quale verò est huiusmodi silèrium? Iudicij speciem describit Isaias, quòd Dominus cum omnibus Gētibus subire non recusat, tantum postulat vt in causa sua audiat: nec quicquam consule aut tumultuose agatur: quo nihil magis contrariū iudicio esse potest. Quamobrem vult silentium iudici Gētibus: quo præstito, apertè causam suā declarat. Ordo enim iudicij postulat, vt seorsim quisque loquatur. nam si omnes conclamēs, miram perturbationem sequi necesse erit. Hinc admonemur nos ideo non satis honorificè de Dei potētia, bonitate, sapientia, aliisque eius virtutibus sentire, quòd ipsum loquentē non audiamus. Obstreperunt homines atque obmurmurant in Deum, alij fastu suo turgentēs cōtemnunt apertè eius Verbum: alij fœcordia quadam negligunt, & sepulti in terrenis deliciis ad Regnum cælestē attendere grauātur. Hodie verò experimur quāta audacia & proteruitia plerique obloquantur Deo. Qui sit vt Papiſtæ ad eò pertinaces & obstinati sint in suis erroribus, nisi quòd audientiam Deo facere nolunt? nam si audiretur eum silentio, veritas facillè vinceret. In summa, Dominus hic se victorem fore ostendit, si attentè ab hominibus audiat. Non vult autem defensorē audiri: quod iniqui & corrupti iudices, concepta iā animo sententia, facere solent: sed obseruari rationes suas ac perpendi, in quibus nihil nisi æquissimum reperiretur. Quæri potest, An Propheta hic hortetur Gentes ad audiendum? Respondeo, hæc potissimum ad Iudæos spectare: nam serò ad Gentes peruentura erat hæc propheta: sed eò plus efficacitæ habet ista oratio ad emolliendā Iudæorum duritiem, cum Gentes, quantum aliena essent, facillè ipsius potentiam agnitas ostendit, si modò ipsum silentio audire vellent. Plus autè ponderis & vehementiæ habet hæc verba, quibus rectā ipsas compellat, quàm si de iis in tertia persona loquutus esset. COLLIGANT POPVLI VIRES. Prouocat Dominus omnes Gentes in certam, idque p̄ contemptum, vt potiores solent, & qui causæ bonitate freti minimè de euentu ambigunt. Colectis viribus conspirent inter se, nihil efficiant: sed victor tandem ipse euadam. vt vulgò solent dicere, *le les despute*. Etiam si omnes mentis & corporis neruos intendant, tamen vincuntur, tantum postulo, vt audientiā mihi præbeant. His verbis significat tantā esse vim veritatis vt facillè mendacis omnibus resistat, modò homines ad eā attētos se præbeant. Quāuis ergo vniuersi homines insurgant ad veritatē opprimendā, ipsa tamen præualebit, atque ita si abducimur à Deo culpam in alios reuicere non licebit: sed potius conueniet nos ipsos accusare, quòd satis attentī ac diligentes non fuimus, cum nos ipse alloqueretur. Nec enim apud nos mendacia præualerent, neque vel vllō Satana astu decepti, vel vllis machinis eueriti abriperemur si probè eussemus ad Deum audiendum compositi. Quòd autem personam rei suscipit, vt ad tribunal causam acturus comparcat, quæri potest quis tam arduæ & difficilis causæ iudex idoneus inter homines futurus sit? Respondeo, hic non agi de iudicibus deligendis: tantum significat Dominus se victorē fore, si corā æquis iudicibus hæc causa tractanda sit. Nec enim se aut hominibus aut Angelis summittere tequit, vt us rationem reddat: sed quò omnem excusationem tollat, testatum facit victoriam sibi esse in manu, etiam si cogatur ad dicendū causam, propterea alienum esse à ratione, quòd disceptamus inter nos, nec ei omnino acquiescimus: ingratos nos ac peruersos esse, quòd ei audientiam non facimus, nec quā in iusta à nobis postulet cogitemus. Et certè quum nihil magis præpostertum sit quàm Deum iudicari à mortalibus, hoc tamen magis detestabile prodigium est, vbi cæco nostro fremitu ante causam auditam eum damnamus.

2 QVIS EXCITABIT.) Hinc satis constat quisnam sit Prophetæ scopus, vult enim testari Iudæis ipsos extra errandi fore periculum, si viam, quam eis præmonstrat, sequi velint. atque hæc ratio est, cur mentionē Abrahæ faciat. Poterat enim alia Dei opera recensere: sed exemplū causæ suæ accommodatum elegit. nam quò ex Abrahamo progeniti essent, quē Deus per tot discrimina eduxerat à Chaldæa, sperare quoque debebant eum non minus sibi ipsis affuturum: quādo neque virtus eius imminuta erat, nec benefaciendo fatigatur. Quoniā captiuus & exilibus, quum procul à patria distarent, reditum sperare difficile erat, simili ex cōplo ad bene sperandum hortatur, quū in Chaldæa vicinisque regionibus dispersi essent, medium iter propter multa obstacula

Gen. 11. 31. putabant sibi clausum esse. Atqui ex eodē loco in Iud. eam trāsierat Abraham ipsorum patre. an
 Gen. 12. 1. qui hominem vnum inopem, solitarium cum patre, nepote & vxore, saluū per tot discrimina &
 incolumē deduxerat, non posset dux itinēris esse populo suo? Quum ergo Deus Abraham è patri-
 tria euocans molestiis omnibus liberasset, domesticū hoc specimē magis afficere debuit eius filios,
 vt patris Abrahæ exitus è Chaldaea futuræ redemptionis pignus esset vel speculum. Quod
 Abrahamum IUSTITIAM vocat, hoc extollendī hominis causa non facit, sed vt ostendat perso-
 nam diuinitus fuisse ei impositam quæ ad totū Ecclesie statum pertineat. neque enim eius vocatio
 tanquam priuati cuiuspiam fuit: sed documentū æternæ Dei iustitiæ in illa editū piis omni-
 bus cōmune est, quasi diceret in eius persona semel liberatam fuisse Ecclesiam, vt consideret eū-
 dem salutis suæ & iustitiæ Dei perpetuitatem fore. Et sanè in vno homine vocationē priorum, &
 Formam quandā Ecclesie, atque initium & finem salutis nostræ intuemur. Denique Abraham,
 velut diuina iustitiæ, quatenus in terrenis reluet, speculū est: atque hoc nomē *אברהם* *אב* *אשר* valet.
 Fuit enim præclarū Dei opus, iustitiam ab Oriente, vbi omnia corrupta & fædissimis supersti-
 tionibus cōspurcata erāt, excitari. Si igitur tale documentum bonitatis & potentie Dei semel e-
 ditum, cur non in posterum idem aut simile expectandum erat? Quod sequitur, AD PEDEM

Gen. 12. 7. atque in regionem aliquā venerat, extrucebat altare Deo, in quo sacrificaret, quod quidē verum
 Gen. 13. 18. est: sed ego aliter interpretor: nēpe Dominum fuisse ducem itinēris Abrahamo, qui ipsum e vest-
 Gen. 12. 1. stigio secutus est. Nā quum excedere iussus est, nulla certa regio ostensa est ad quam tēderet. Ita
 Act. 7. 3. migrando nesciuit vel quānam procul, vel in quam partem cōcederet: sed Deus suspensum tenuit,
 donec terram Chanaan esset ingressus. Quia ergo vocatus Abraham statim paruit, & quāuis incertus
 esset sui itinēris, pependit ab ore Dei, ipsoque duce fuit contentus: scitē ad pedē sequutus
 dicitur, quod se pedessequū Deo tradiderit, vt propti & morigeri famuli solēt, quōd domini vesti-
 gia sequitur, tametsi incerti sint quōd ipsos ducat DEDIT IN CONSPECTUM. significat, quāuis
 hominē suspensum multæ singulis momentis curæ angere & torquere possent, Deū tamen omnia
 impedimēta sustulisse, quæ ipsi nocumento esse poterant. Non referuntur omnes difficultates à
 Moſe, quæ Abrahamo decedenti allatae sunt: sed vnusquisq; animo colligere potest migrationē
 illā maximis molestiis carere non potuisse. nec enim fieri poterat quin discēdens cōitaret in se
 odiū gētis, ac velut insanus ab omnibus damnaretur, quōd patriam, propinquos, amicos relictis, in
 regionem incertā cōcederet. Postquā verō in terram Chanaan venit, negotiū ei fuit cum prauis
 hominibus & inhumanis, cū quibus bene ipsi cōuenire non poterat, quā ab eorum super-
 stitionibus alienus esset. Et quæ refert Moſes satis indicat nunquam quietū fuisse Abrahamum:
 nihil tamen impios aduersus eū tentare ausos esse: adeo vt quū ab Hethæis sepulchrum emendū
 esset, liberaliter & gratis obtulerint, atque ipsum virum Dei, ac principē esse cōfessi sint: illustret
 Dei gratiam, quōd ne regibus quidē pepercerit, vt se fidelem serui sui vel clientis Abrahæ patro-
 nū ostenderet. Nota est historia de quatuor Regibus ab eo victis & profligatis. postē etiam argu-
 Gen. 23. 6. menti ad Pharaonē & Abimelech: quorū mentio quoque fit nominatim Psal. 105, vbi hoc argu-
 Gen. 14. 14. mentū tractatur: nam in eos animaduersam est, quōd ausi sint attingere Christum Domini. Sed
 15, & 12. propriè designat eā victoriam quam de quatuor Regibus cōsecutus est, qui Loth nepotē ex fra-
 17, & 20. 3. tre cum tota eius substantia abducebāt. Quia ex cōtextu satis apparet Prophetam de Regibus
 Psal. 105. vel populis māifestatis non loqui, sed de armatis hostibus qui violētē sub iugū missi sunt. Am-
 14. plicat postremò facilitatē istius victoriæ, atq; in eo maximum cōtemptum exprimit, durū Reges
 istos pulueri & stipulæ cōparat. eos enim sine periculo prostrauit. Simul reuocat in memoriā
 non esse hoc hominis virtutē, sed Dei auxilio tribuendum: quia tanta vincendā facilitas huma-
 nitus non contigit.

3 PERSECVTUS EST EOS.) Iterum exornat in victoriæ magnitudine singulare Dei benefi-
 cium. Hoc enim plurimum habet momenti, quōd eam obtinuit in regione sibi ignota, difficile
 enim & periculosum est persequi hostes in regionibus ignotis: & quantū valeat locorū notitia,
 satis ostēdunt Historiæ: addūque in dies experiuntur qui bellum gerunt. Id nihil obfuit Abrahamo,
 vnde magis perspicuum est, ipsum Dei manu ductum atque adiutum fuisse, vt intrepidē suos
 circumduceret.

4 QVIS DESIGNAVIT.) Tametsi hīc Abrahæ exemplum duntaxat proposuit Isaias, tamē du-
 bium non est, quin populum commonefacere voluerit de omnibus beneficiis quæ Patres olim
 acceperant: perinde ac si diceret, Reuocate in memoriā quæ sit vestra origo: vnde excitari pat-
 trem vestrū Abrahamum: quōd ipsum duxerim: neque tamen hæc beneficiorum meorum clau-
 sula fuit. nunquā enim ab eo tempore desij vos omni genere bonorum cumulare. Quā ergo in-
 terrogat quāinā sit, non de vno tantum facinore loquitur: sed adiungit alia beneficia, quæ variis
 reperiobus secuta sunt, quorum etiā populus debuit reminisci. Quōd Deum ab initio generatio-
 nes vocallē dicit, referri debet ad cōtinuos etatū successus. *וַיְהִי* Hebræis significat nō modò Secu-
 lum, vel durationē humanæ vitæ, sed eiusdem temporis homines. Ita generatio vna ab altera di-
 stinguitur, vt patres à filiis, & ab aui nepotes. Nam posteri nos proximā generationē vocabūt:

maiores

maiores verò nostros magis remotam ac vetustam. Porro quia vnumquodque seculum absumeret humanum genus nisi sobole renouaretur, docet Propheta continuo tenore propagari homines à Deo, vt alij alius succedant. vnde sequitur omnibus seculis præcellit, ne putemus fortuito gubernari hunc mundum, vbi in ætatum ferie clarè perspicitur Dei providètia. Iam verò quia propter diuersas mutationes cæco impetu volutari mundus videtur, his verbis admonet Propheta multiplices istos euentus à mundi exordio fuisse cognitos. Summa est, in varietate ista quam affert tempus, Deum regnare, & æquabili tenore perficere quod ab initio decreuit. **E G O I I I I O V A.** Tandem horum beneficiorum authorem se esse clarius affirmat: quòd Abraham victhofles, quòd sine noxa inter impios verlatus est, quòd fudit Reges, quòd cum vltus est Dominus, cum Abimelech, atque etiam Pharaon vxorem eius rapuisset; præterea quòd singulis generationibus alia quoque varia beneficia dato sint, hoc sibi acceptum ferendum docet. nec enim generi Abraham solum, sed vniuerso mundo virtus ipsius innotuerat. Quòd se **P R I M V M** nominat, & **C V M** nominis se esse dicit, hoc pertinet non ad æternitatem essentiæ modò, sed ad imperium quod in terra exercere ac diceret se quantumuis longo tempore non sensere, neque vnquam celsitum iure suo, nec enim in cælis sedens otium colit, sed potius ex solio suo moderatur res terrenas. Ceterum, quauis innumeram deorum turbam substituat mundus, sibi tamen nihil decedere admodum, quia sui manebit similis.

Gen 14. 16

Psal. 135. 14

Gen. 20. 18

C. 12. 17

5 & 6 VIDERENT IN SVLÆ.) Nunc ostendit nimis ingrati fuisse mundum, qui cum opera Dei agnouerit, persisterit tamè in eadè cecitate cui antè addictus fuerat. nuper dixerat se facile victorè fore, si modò audientia sibi fieret: nunc subiicit, cognita fuisse potentia suam à Gentibus, eaque interea pernicaces atque obstinatas fuisse, quòd sit vt exultatione omni careant: quonia abundè parata fuerit Dei maiestas, nisi spòte cecutire malent. Quò igitur velamè inlicitè tollat vel remotissimis populis, dicit operum suorum intuitu fuisse ex paucifatos, & tamen mox ad ingenium rediit vt se multis erroribus & delirijs inuolueret. Coniuncta est in duobus verbis allusio, **וְיָרָא**, quæ Latine exprimi nõ potest. Summa tamè est, non modo oculatos fuisse testes, sed etiam ita cõiectos, vt metum illis extorserit ipsa cognitio. Possent obici, beneficia quæ Deus in Abrahamum cõtulit, per totum orbem celebrari nõ potuisse, vt exteris nationibus nota essent. Verum, vt diximus, tamen si Abraham tantum mentionem facit, tamen alia quoque beneficiæ suæ exempla in memoriam reducere voluit, quæ Patres ipsorum erant experti, vt ex his spem melioris animo conciperent, nec enim Abrahamum solum modò è Chaldaea duxerat, sed vniuersam eius sobolem eripuit è seruitute Aegypti, atque in possessionem misit terræ Chanaan. Gètes igitur potentiam suam expertes esse dicit, cum liberauit & cõseruauit populum suum, vt ipsum verum esse Deum intelligere possent. Nec enim obscura aut dubia in tot miraculis apparuit potentia ipsius. Denique significat contrititas fuisse Gentes admirabili potentia Dei, cum populum suum liberaret. Et quod iudicij impij, cum de ea aliquid audiunt, terreantur, & attoniti redduntur, quia sibi aduersum esse Deum sentiunt. **A C C E S S E R V N T.** Quidam interpretantur Accedere, quòd infideles propius Dei opera intuiti sint: quia dum certius aliquid percipere volumus, propius accedimus. Alij referunt ad Regem Sodomæ, qui obuiam Abraham venit: sed ea cõuenire mihi non videtur. Et certè nihil ad rem faciunt: & contextus optimè cohereret, si hanc extremam partem cum proximo versus coniungas hoc modo, **A C C E S S E R V N T,** cõgregati sunt, vnusquisq; proximum suum adiunxit: vt sit sensus, Tamen in salute opera mea viderint & cognouerint, adeo vt iis fuerint paucifata, tamen turmatim collecta inter se conspirarunt, quorsum vt mutuo se cohortarentur ad nouos deos fabricandos, magisque ac magis sese in cecitate sua cõfirmarent. Crimen ergo Gentium exaggerat, quum proximo suo vnumquemq; adiutorem fuisse dicit. Et certè quisquis probe inquirat, hunc reperiet superstitionum omnium esse fontem, quòd mutuo consensu homines lucem è cælo sibi oblatam obtenebrant. Tamen verò Dominus hic exposulat cum idololatris, tamen in Iudæorum gratiam facit, ne in Gentium impietate declinent: nec se à Deo & recta fide dimoueri patiatur. Producit ergo in medium ingratitudinem Gentium, ne eam Iudæi æmulentur, sed in vero Dei cultu permancant. Ilic vclut in speculo perspicimus quanta sit hominum prauitas, qui nihil proficiunt in operibus Dei contemplandis: imò pernicaciores redduntur, magisque sese obstinant. Sponte enim caligare, & in media luce palpere, quum Deum sese palam effèrentem intueri malut. Ad cecitatem accedit rabies, qua in Deum effèrantur, & certamen cum ipso suscipere non dubitant, vt superstitiones suas tueantur. ita vt hoc vitium non idololatria tantum, sed idolomania sit. Hanc insaniam describit Isaias cum ait, Sis fortis, age strenuè. Sceleratam enim conuersionem hominum significat, quia se mutuo cohortantur, imò inflammant ad idolorum cultum, atque propulsum timorem Dei, quem ex potentia ipsius poterant animo concipere.

Exod. 13.

16

Gen. 14. 17

7 ET CONFIRMAVIT.) Hic versus variè exponitur, & certè habet aliquid obscuritatis: nec Hebræi ipsi in verborum interpretatione cõsentiunt. Cur **וְהָרַס**, hic pro fabro lignario tantum accipiatur, non video. quemlibet enim fabrum significat. **מַחֲלִיק**, vertunt Percutiètem. ego in nominatiuo vertere malo. **עָצָב**, Incudem vertunt, alij Malleum minorem: sed quam interdum Vicem alteram significet, expositio ista mihi optimè contextui quadrare videtur. Nam signi-

ficat Propheta fabros vicissim tundendo sese mutuò incitare: quoniã in idem opus intenti incallescunt, atq; alter alterum impellit & inflamat, vt quod fuscèperunt citissimè perficiãt. In summa, peruicaciam idololatrarũ describit & infaniã, qua alij alios inspirant ad resistendũ Deo. Hoc vitium vnus seculi nõ fuisse tam ex hoc loco quã ex omnibus historis palãm est: & hodie ipsi experimur plusquã optandũ esset. Videmus vt homines mutua cohortatione sese impellũt ad tuendas superstitiones atq; idolorum cultũ. Et quò illustrior Dei veritas in mediũ prodiit, eò obstinatus contrarias partes sectãtur, ac si ex professò cũ Deo bellum gerere in animo esset. Etenim ex quo enitit purior religio, in eius odiũ multis in locis multiplicata sunt idola & erecta, Peregrinationes, Misse, vota impia & anniuersaria apud nonnullos celebriora quã antea fuerunt. nam in pristina illa ignorantia aliquid erat moderationis: nũc verò idololatrã velut rabie perciti discurrũt, & cæco impetu ferũtur: nihil nõ moliũtur, vt labascenẽt superstitionẽ fusciant, & mutantia idola. deniq; coniungunt manus, & mutuas inter se operas tradunt, vt resistãt Deo. Quòd si quispiam in fratrem suũ reicere culpam velit, nihil efficiet. sic enim hæret in vnoquoque, vt depelli nullo modo possit. Omnes studet mendacio, & quasi ex professò imposturas appetunt, suãq; multitudinem freti, tam se quã alios singuli Deo præferũt. alij alios vicissim stimulant ad idolorum cultũ, atque tam infano amore flagrant, vt vniuersis popemodũ orbis eo ardat.

- S A T T V I S R A E L.) Nunc ostẽdit, quãnis sublatò vexillo omnes cõsentiant in errorẽ, totũsq; mundus fallacis sit deditus, quã absurdũ sit populũ Iisrãel miserũ cũ Gentibus profanis. nam cũ gratuita vocatione segregatus à Deo ac selectus esset, in eundẽ furorem sese proicere non debebat. Insignis locus, quò docemur vocationẽ nostram sufficere nobis debere, vt ab inquinamẽtis huius mundi colibeamur. quãuis grassentur corruptelæ, ac mũdus se in omnẽ nequitiam effundat, tamẽ hoc freno retineri nos decet, quòd à Deo electi sumus: ideòq; Gentium & impiorum more vagari nobis minimè fas est. Vos quidem eiusmodi fuisistis, inquit Paulus: at nunc abluti estis, sanctificati estis per nomen Domini Iesu, & per Spiritum Dei nostri. Imò nihil magis absurdũ, quã vbi nobis illuxit Sol iustitiæ, vagari quasi cæcos in tenebris. Spectãda igitur est nostrã vocatione, vt eã omni studio & diligentia sequamur, atq; vt filios lucis decet ambulantes, à priori vitæ cõsuetudine abhorreamus. Hac ratione Seruũ appellat, nõ quòd suis obsequiis quicquam promeriti essent Iisrãelitis: sed quia eos sibi adixerat. Ideòque in eundẽ finem addit, vt Iacob quem elegi, quæ clara est gratuiti fauoris cõmendatio: ac si diceret, Vos quidem serui mei estis, non proprio merito, sed beneficentia mea, quando vos electione mea parauit & aptauit vt mihi peculiaris essetis populus. denique admonet nõ adeptos esse sua industria vt censentur Dei serui, nec quicquam ab aliis differre in quo excellant: sed quia sic Deo placuerit, cuius est eligere pro suo arbitrio hunc vel illum. Interea simul admonet quos finis sit nostræ electionis: nepe vt seruiamus Deo. Nos enim, vt inquit Paulus, elegit, vt sancti & irreprehensibiles essemus corã ipso. Hic enim est scopus electionis, vt qui mancipia Satana fuerũt, sese Deo totos summittãt, ac deuoueat. Additur tertio loco SEMEN ABRAHÆ, vt sciamus electionem pendere à promissione Dei: non quòd promissio electionem præcedat, quæ ab æterno est, sed quòd Dominus, promissionis respectu, beneficentiam suam prosequutus sit: quia Abraham dixerat, Ego sum Deus tuus, & feminis tui. Continuata igitur hæc in posteros gratia est: atque ob promissionem populus ille Domino peculiariter cõmendatus fuit, quem admodum etiam Paulus testamentum, promissionem, legislationem ad eum pertinuisse docet, vnde etiam semen illud sanctum vocatum est, sacra Dei hereditas, & regnum Sacerdotale. Singulari verò honore Abrahamum profecutus est Dominus, quòd eum amicum vocarit. Seruum Dei appellari magnum & honorificum est. nam si magni beneficij loco ducitur in familiarium Regis aut Principis cooptari, quanto plus faciendum, cũ nos Deus pro seruis ac domesticis habet? Sed eo non contentus, maiore etiam honore eum afficit, atque amici nomine exornat. Quòd autem hic de Abrahamo dictum est, ad pios omnes pertinet: idq; plenius declarat Christus, Non iam vos seruos appello, sed amici mei estis. Serui enim voluntatem Domini ignorant: vobis autem arcana & diuina mysteria patefacta sunt, vnde amici & propensj erga vos animi affectum intelligere potestis. Tantum igitur honorem à Deo consecuti, officij nostri meminisse debemus: vt quò magis bonitatem erga nos suã restatus est, eò magis sollicitè, maiorèque reuerentia ipsum assiduè colamus. Semper verò tenendum est, non alio iure Abraham fuisse Dei amicum, quã adoptionis: sicuti etiam dicit Moses

Deut. 4. 37. 7. 6. 7. 8 solo Dei benepiacito Iudæos excellere, quia patres eorum dilexit.

9 QVONIAM APPREHENDI TE.) Idem argumentũ prosequitur Isaias. Ipsi enim vsu experimur quã necesse sit consolationes repeti vbi nos aduersæ res premunt: vt mirum non sit Propheta in hoc argumento ad eò copiosum esse. Cæterum ab vno Abraham ad totã gentẽ trãscẽdit, cõmemorãns quid ipsis omnib; præstiterit Deus. Porrò relatiuũ אֲנִי hinc pro rationali particula accipio: causæ enim redditio est, cur popul; fortĩ animo esse debeat in rebus aduersis: quia prius beneficentiã ipsius expertus erat, vnde & in posterũ non minus bene sperandũ. Extremitates terræ bifariã accipere licet: vel quòd ex lōginqua plaga, vnde scilicet oriũ; erat Abraham, deduct; fuerit popul;: vel quòd Deus, qui vltimos orbis fines cõplectitur suo imperio, vni tantũ populo

pulo manū porrigere dignatus sit. Addit Eminētias, sic enim vertere nomē מצרים placuit. alij in genere masculino malūt, Principes vel eximios, sensū nō admodū diuerso. extollit enim Dei gratiam Propheta, quōd præteritis Gentibus nobilissimis, vilē & obscurum populū sibi adoptauerit. Nonnulli referunt ad regnū Ægypti, vnde Iudei educti sunt. scimus enim quanta fuerit illius populi gloria, & quantum se opinione doctriinæ, antiquitatis, nobilitatis, varisq; eiusmodi dotibus alijs prætulerit. Ego verò aliter interpretor: nam refero ad electionem populi, qui è medio aliarū nationum longè præstantiorum electus est. & igitur accipio pro Ab, vel Præ: vt sit cōparatio inter Iudeos & alias nationes. quemadmodum etiam Moles ostendit, non id electio esse ipsos quōd plures aut præstantiores alijs populis essent: quia longè pauciores erant: sed quia Dominus dilexit eos, & iustitiam seruare voluit quod iurauerat patribus ipsorum. Item, Non propter iustitiam tuā, aut rectitudinem cordis tui venis possidere terrā. Cum ergo longè inferiores essent alijs populis, nihilominus electi sunt. vnde magnitudo amoris Dei perspicitur: nec quicquam esse cur tot tantisque beneficijs acceptis, tam benefico patri in postero diffidant. Adiungit præterea huius gratiæ testimonium in Lege fuisse datum populo: quasi diceret, non fuisse absconditam, sed potius cōgnitam publicis tabulis, quum Deus Lege data factus suū pepigit. nec enim quos Deus sibi in populum assumpserat voluit huc aut illuc vagari, sed promissionē salutis sibi deuinxit. Quod postremò sequitur, Non repudiavi te, superuacaneum, imò in tempestiue positū videtur, nisi hæc loquendi forma Hebræis vsitata esset: cui etiam inest non parum pōderis. Exprimit enim constantiam electionis: ac si diceret, Postquam te semel adoptauit, non deseruit te, nec destituit, tamen mihi occasiones repudiandi tui oblatae sunt. tanta enim fuerat Iudeorū ingratitude, vt eos merito reuicere possēt, nisi quia constare sibi voluit. Quod aut de iis dicitur ad nos quoq; pertinet. nam perpetua est illa Pauli sententia, Dona Dei absq; pœnitentia esse. et si verò maximam partem propter infidelitatem abscondat, reliquum tamen facit aliquid semen adoptionis, vt in furculis quibusdam vocatio perseueret. nec enim prauiate hominum electio Dei immutari potest. Itaque meminimus nos hac conditione electos à Deo esse, vt permaneamus in eius familia, tamen si possemus merito abdicari.

Dent. 7. 7. 8

Dent. 9. 5

Rom. 11. 29

IO NE TIMEAS.) Cum superior doctrina eò spectarit vt populus in Deo recuberet, concludit Propheta ex tot beneficijs quibus amorē suum patefecit Dominus, populo extimescendū non esse. Et notanda diligenter ratio quā subiungit, QUONIAM EGO TECVM SVM. hoc enim solidum est fundamentum fiducia. quod si animis nostris infirmum erit, firmis atq; inuictis aduersus omnis generis tentationes consistere licebit. sicut vbi exiliū inuis Deum abesse, aut dubitamus ad nos adesse velit, perturbamur metu, & inter multas agitationes diffidentia fluctuamus. Quod si stemus inixi huic fundamento, nullis aut arumnis aut tēpētatibus obruemur. Nec tamen intelligit Propheta fideles ita intrepidus stare vt omnis proflus timoris vacui sint & immunēs: sed quanuis agitentur in animo, & varijs modis ad diffidentiam sollicitentur, ea constantia relictari vt superiores eueadāt. Natura enim timidi & diffidentia pleni sumus, sed corrigendū eiusmodi vitii hæc cogitatio, Deus nobis adest, & curā nostrā salutis habet. אלהינו עומד עמנו in præterito virtutē: ego in futuro, Adiuro te. אלהינו עמנו, interpretor Adhuc: vt sepe alijs accipi solet. Quāquam non malè conuenit Etiam: ideòq; libera sit optio lectoribus. Si præteritum verbi tempus placeat, tantundē valebit ac Quinctiā, vel Imò. Iustitiæ nomine Scriptura non tantum æquitatē cōprehendit, sed fidem quoque quam Dominus præstat in seruandis suis. Sic enim specimen edit iustitiæ suæ, quam aduersus impiorum machinationes & varios insultus fideliter suos tuetur. Ergo DEXTERAM iustitiæ appellat, qua se fidem & iustum esse prodit: vnde colligenda est eximia consolatio. nam si seruos suos tueri & defendere statuit Dominus, nihil nobis verendum est: quia Deus seipsum abnegare, nec iustitiam suam exuere potest.

Iustitia.

2. Tim. 2. 13

II ECCE PVDEFIENS.) Hic Propheta nominatim promittit Iudeis auxiliū aduersus hostes. nam si simpliciter salutē promitteret, nulla mētionē facta de hostibus, variæ cogitationes ac perplexæ animis eorum obrepere poterant. Deus quidem promittit nos fore saluos: sed interea prævalent aduersarij nostri, nosq; indignissimè & crudelissimè tractāt. vbi hæc salus, quæ tam largè & prolixè promissa est: Ad generalē ergo promissionem additur etiā hæc circūstantia: Tamen si floreat hostes, tamen pudore & ignominia tandem suffulsi retrocedent. Hac ergo conditione promittitur salus, vt interea sustinendi hostes, variāq; certamina cum ipsis subeunda sint, ne tranquillitatem nobis externam promittamus, quoniā affiduè nobis in bello versandum est.

12 QUÆRES EOS.) Id est, Si quæras. nec enim quærūtur hostes, vt profligati sint. quāobrem hoc Futurum per Subiūctiuum resoluendū puto, Si quæras, non inuenies; quoniam delecti atque in nihilum redacti erunt. Hic obseruandū est duplex notari hostium genus: vnum, eorum qui aperta vi nos adoriuntur: alterum, eorum qui verbis nobiscum agunt, id est, calumniis, maledictis, & cōrumelijs nos proscindūt: ac veluti iustā causam tuerētur, varias lites nobis intendūt, nosq; iudicio prouocāt: ac sepe corū criminū accensant quorū ipsi auctores fuerūt. Verūm hæc sunt Satane artes, cui quā ministros se præbeant, haud sanè mirū est ipsos dominum & magistrū suum imitari. Ergo armatos hostes commemorat Propheta qui violenter Ecclesiam oppugnat;

G. ii.

deinde adiungit ligatores, qui fraudibus, calumniis & fallaci iuris prætextu molestiam exhibēt. His ergo criminationibus nos exerceri mirum non est: nec nouum videri debet, si hodie multi nebulones operam suam vendent Antichristo ad nos calumniandos: quum id iam olim Prophetis aliisque Dei seruis euenetit.

13 QVONIAM EGO DEVS TVVS.) Iam ostenderat Propheta vbi fundanda sit fiducia salutis, vt contra omnes impetus perseueret: nempe, vbi Deum nostrum esse, nobisque fauere persuasi sumus. nunc idem tradit, sed alius verbis: nec tamen superuacanea repetitio est. Scimus enim quàm facilè nobis excidat hæc doctrina, etiamsi sæpius inculcetur. nec potuit nimius esse in hac promissione commendanda, quam in animis nostris radices agere difficile est. Itaque sciamus lælicem nobis omnium pugnarum exitum fore, quoniam Dominus nobis adest, atque in eum respicere discamus quoties difficili aliqua pugna virgemur. Nam si dubij huc atque illic spectemus, nunquam tranquillo animo futuri sumus. Cùm autem DEVM se nostrum vocat, non tantùm commemorat potentiam suam, sed bonitatis, quam in nos exercere vult, testimonium reddit. nec enim sufficeret nos persuasos esse de potentia Dei, nisi de amore ipsius pariter certi essemus. Imò quum solius potentie mentione terreamur, bonitas proprie ad nos pacandos valet. Iterum verò & de apprehensione manus, & de voce loquitur: quia magni nostra interest tenere quæ Deus amoris signa nobis dederit, & coniungere doctrinam, quæ nobis perpetuæ gratiæ fidem facit. Itaque verbo Dicendi non parum inest ponderis: nos enim suspensos animi hæerere necesse est, donec loquatur Dominus, cuius sola voce motus adimi, & tranquillitas afferri potest. Si igitur animo quieto esse, atque perturbationes, quæ nobis variæ accidunt, vincere cupimus, rectè in eius vocem intentos esse oportet, vt nunquam ab ea animum diuertamus. Eos enim miserè angij, assidueque vacillare, atque incertos esse necesse est qui hanc Dei vocem audire nolunt, vel non satis attentè audiunt.

14 NE TIMEAS VERMIS.) Parum honorificè videtur loqui de Iudæis, dum eos Vermem, deinde Mortuos appellat. sed melius cõgruit hæc cõparatio calamitati populi, atque aptior est ad ipsum cõsolandum, quàm si gentem electam vocasset, regale sacerdotium, sanctã arborem ex sancta radice, & aliis eiusmodi titulis ornasset. Imò absurdum fuisset magnificis illis nominibus ipsos vocare dum miseria extrema premebantur. Quare Vermis nomine, quasi ignominiosis populi condolecens, eò melius in spem bonam erigit: quia eum quamlibet abiectum & contemptum à se tamen respici docet. perinde ac si diceret, Tamest nullus sis, ego tamen tibi opem feram, tæque in pristina libertatem restituens, faciam vt de sordibus & putredine emergas. **IMM** nonnulli interpretantur Viros, quod contextui minimè conuenit. Ergo manifesta ratio cogit vertere Mortuos. Est enim expositio prioris per repetitionem, quæ Hebræis valde vsitata est. Assentior igitur Hieronymo, qui ita vertit: neque moror quòd **IMM** per: non per **IMM** hic scribitur. Facile enim fuit tam affinia inter se puncta mutari. Et res ipsa spectanda est, quia nihil magis insulsum quàm Viros pro Vermibus subicere: nisi forte quis malit legere Mortales. Sed haud dubiè vocè hanc Deus audiri voluit ab afflictissimis, vt penetraret eorum ad ipsum sepulchrum: quia ex opposito Redemptorem se mortuis fore affirmat. Porrò sic Propheta seculi sui rationem habuit, vt hanc doctrinam extenderit ad omnes mundi ætates. Quoties igitur oppressam impiorum sæuitiam Ecclesiam videbimus, hæc in memoriam reuocanda erunt, vt filios Dei qui mundi fastu calcantur, nec modò habentur contemptibiles, sed omni crudelitatum & probrorum genere affecti vix respirant, statuamus coram Deo in summo honore & pretio esse, vt breui caput attollant: & hoc quisque nostrum ad se accommodet, vt neque contumelias, neque miseria nostra, neque angustias, neque ipsa morte terreamur. Tamest mortuis similes sumus, omnisque, salutis spes nobis adempta sit, tamen aderit nobis Dominus, Ecclesiæque suam vel è sepulchro ipso demum excitabit. Et Propheta Sanctum Israël rursus addens, ad fœderis memoriam fideles, sicuti paulò antè, reuocat, quo segregatus erat Israël in sacrum Dei peculium, atque ita addit animos, ne eos exanimet vel debilitet tortis suæ indignitas, dum se vermes & mortuos esse reputant.

15 ECCE POSVI TE.) Loquitur adhuc de restitutione Ecclesiæ, eamque ita superiorè hostibus fore promittit vt eos triturat ac cõminuat: & aptissima similitudine hoc declarat. Iudæi enim quos alloquitur, penè obtriti erant: ex aduerso verò pronuntiat ab iis obrerèdos esse hostes, vt postquam liberati fuerint, vicem eis mutuam reddant. Porrò hoc necessariò addendū fuit: quia nisi recuperasset nouas vires, hostiū libidini semper obnoxij fuissent. ideòque diuinitus armandi fuerunt ad repellendas iniurias. Quanquã simul pronūciat Isaias vindictæ Dei fore ministros. Sed videtur hoc modo inflammare Iudæos ad vlciscendi cupiditatè: quod à spiritu Dei omnino alienum est. & quum nimis in hunc morbum propensissimus, Dominus has vlciscendi cogitationes sæpe alibi reprimi iubet, tantum abest vt eas indulgentia foueat. Hortatur enim vt potius bene precemur hostibus, non vt eorum calamitatibus & ærumnis oblectemur. Respondeo, Prophetã hęc docere quid futurum sit, non iubere neque hortari vt hostium exitium appetamus. Si quis rursus excipiat, non solùm expectandum esse, sed etiam appetendum quod Dominus promittit, cùm cedat in eius gloriam, & salutem nostram: fateor sanè hoc solatio non parū leuari nostros dolores, cùm

Exod. 19. 6

Suprà cap.

40. 25

Exod 19. 6

Mat. 5. 44

cum promittit se poenas aliquando sumpturum de hostibus, qui nos crudeliter vexarunt, atque eadem ipsis mensura redditur: hoc non obstat quo minus nos interea manere os esse iubear, vt nos potius misereatur ipsorum ob mala quae sibi accerserunt, eorumque vicem deploremus, quam feramur crudeli affectu in ipsorum perniciem. Quod si hanc promissionem qua decet fide amplectimur, omni carnis impetu in ordinem subactis, primum compositi erimus ad tolerandum tam admodum moderato zelo expectemus Dei iudicium. Ideoque danda imprimis opera est, vt omni turbulento carnis motu sedato & valere iusto, liquido tunc quoque corde expectemus opportunum iudicium tempus, sedque non tam priuatae uilitatis respectu, quam vt laudem suam obtineat Dei iustitia. In eandem sententiam à Dauid scribitur: *Et tabuntur iusti, cum viderint vitionem, pedes suos in sanguine impiorum fruabunt.* non quod delectentur eorum inialo: sed quod, vt postea subiungit, iustum maneat fructus suus, & iusta Dei iudicia in terra pateant, cum improbi scelorum suorum poenas luunt. Iudaei, vt sunt truculentis natura, & caedum audis, has promissiones eo sensu arripunt quo feræ & immanes bestiae, quae oblatam praedam aviditate vorant, atque solo eius sensu infamantur. At Dominus non vult suos mansuetudinis, quam praecipue commendat, obliuisci. nec enim ipsius esse possumus, nisi eodem spiritu, humanitatis videlicet & clementia, dirigamur. Denique hac similitudine nostri dentati nihil aliud significat, quam infelicissimum impiorum exitum, quos Dominus piorum manu profligabit. Idque vt pios conioletur, non vt eardis audacitatem inflammet.

Math. 7. 2

Ibid. 5. 44

Psal. 58. 11

16 VENTILABIS EOS.) Idem hic significat quod proximo veritus, sed alia similitudine. nam Ecclesiam vanno comparat: impios vero qui quisque quae vanno proiectae disperguntur hinc & illuc: ac si diceret, *Quantis ad tempus Gentes vos triturerit atque ventilent, durus tamen ipsis iudicium manet.* Exitio enim suo triturbabuntur, ac veluti qui quisque proiectetur. Notandum vero discrimen est: quia & hic bono iusto fidelis trituranter, quia patiuntur se domari, & redigi sub imperium Dei. Alii vero peritaciter repugnant, nec se in ordinem cogi sinunt. hos tanquam paleas aut quisquilias vento proiciendo Propheta. Sic Iudaeos flagellis Deus excusserat, calcauerat trititando, embrando agrauerat, vt tritico bene purgato similes ad se colligeret: profanas vero Gentes quasi paleas sterquilinio destinata. Huc accedit, quod ex incredulis quosdam triturerit vitæ Ecclesiae, vt ipsi quoque fortibus suis purgati, locum obtineant in Dei horreo. atque ita impleretur hoc vaticinium, quodis opera fidelium tubiugati fuerunt aliqui in Gentibus, vt Christi imperio se subicerent. Neque enim terrena vnquam potentia praediti fuerunt, vt cunctis hostibus suis dominarentur. quin potius animas suas in tolerantia possidere oportuit. Sed in ista palmarum sub tot oneribus eos erexit Dominus, vt non modò incolomes emergentes, sed pedibus etiam calcarent: hostes suos inuictissimi altitudine. Notandum praeterea est, frequenter Scripturae viu transferri ad Ecclesiam quod proprie non nisi in Deum competit. Quia ergo impias Gentes afflixit Deus in Ecclesiae suae gratiam, dicitur eos dedisse trituros sub pedes fidelium, ad quos perueniebant fructus. Ceterum quodis istas prophetias legimus, at tollendae sunt mentes ad regnum Christi, vt omni prauo affectu vacui, cum quem decet modum teneamus, neque ante tempus triturationem istam appetamus: quia abundè iustificare nobis debet, si Caput nostrum tandem hostes suos sub pedibus suis prosternat, vt cõmunis si nobis victoriæ triumphus. Iam ubi addit causam exultandi in Domino ludris fore, quanquam hac fiducia lenire vult eorum dolorem, simul tamen admonet modestiae pios, ne exultent animi ferocia si quando erigi ipsos manu Dei contingat, atque ita euchi, vt hostes sub potestatem suam redigant. nihil enim prochiuis est hominibus, quam efferris & proteruire cum res ipsis succedunt ex animi sententia. Obluiscuntur se esse homines. Dei que memoriam delent, quem debuerant bonorum omnium auctorem agnoscere. Vt ergo immodicam exultationem qua semper carolasciuit, cohibeat Propheta, & qua nos itæpe abripi simus, subiungit *IN DOMINO*, quia in eo omnis & gloria & lætitia nostra subsidere debet. Denique Propheta ad gratitudinem hortatur, vt quod altius euehimur à Deo, eò diligentius omnis ambitionis vanitate correcta, in ipso solo & gaudeamus & gloriamur.

Ier. 21. 19

17 EGENI ET PAUPERES QVAERENT AQVAS.) Hic prosequitur argumentum quod iam ab initio quadragiesimi capituli tractare coeperat. miserum enim & calamitosum statum declarat, in quo furerit erant Iudaei in Babylone: donec tandem Deus eorum miseratus, opem afferret. Ergo eos ad tolerantiam extremæ inopiae preparat, striculosos fore dicens: quia hæc tynechoe ad exprimendam mali grauitatem aptior erat. Scimus enim nihil esse quod magis exerceat homines quam aquae penuria in siti. Atqui ubi eò necessitatis ventum fuerit, Deus se subueiturum affirmat. Vnde colligendum est, ad quos hæc promissio pertineat: nempe ad eos qui ad extremam redacti, velut sitiare seculent, ac propè deficiunt. Vnde etiam peritacissimum Ecclesiam non semper abundare bonis omnibus, sed magna interdum inopia premi, vt his velut aculeis pellatur ad Deum inuocandum: quia ad segnitiam delabi solemus, cum res flunne ex animi sententia. Ideo sitire nos ac esurire vile est, vt dicamus ad Dominum toto animo confugere. Denique nostentur inopiae nostrae afflicti ac premi necesse est, vt auxilium Domini sentiamus. Nec verò dubium est

G. iiii.

hac circumstantia partim magnitudinem gratiæ fuisse illustratam à Propheta : partim verò admodum fuisse populum ne egeat gratiæ radio deficeret. Et notanda sunt nomina quibus hic populum Dei vocat. Afflictos enim & pauperes dicendo, non de alienis loquitur, sed de iis quos Dominus cooptarat, ac veluti peculium sibi delegerat: quibus extremas quaique angustias patenter seisedas esse denuntiat. vnde mirum videri non debet si fame & sitinis propè tabescere interdum sinat Deus, quando patres non minus duriter exercuit. Quum dicit aquas nunquã occurrere, dicamus Dominum, vt patientiam nostram & fidem probe, omnia nobis subsidia adimere, vt in ipso solo recumbamus. Cùm ergo nobis huc illic circumspèctantibus nullum auxilium apparebit, sciamus Dominum nihilominus adfuturũ esse. EX AVD I ENDI verbo significat nõ quibuslibet Deum subuenire, sed iis qui ipsum precantur. quòd si ad eos socordes simus vt negligamus auxilium eius, omnino destitui, nec vllam, vt pote indignos, alleuacionem sentire iustum est.

18 & 19 APERIAM.) Superiorem doctrinã alio modo illustra, nõpe Deum minimè opus habere externis mediis & naturalibus, vt opituletur Ecclesiæ suæ: sed in promptu esse arcanos & admirabiles modos, quibus præter spem & carnis sensum eius necessitati remedium afferat. quõ nulla apparet auxilii ratio, facillè desperatio obrepit. vix certè sperare audeamus quicquam, nisi quatenus externa adminicula se oculis ostendunt. His destitui in Domino conqueſcere non possumus. At Propheta tunc vel maximè confidendũ esse admonet: quia tunc maior opportunitas Deo est exerendæ suæ virtutis, cùm nullæ hominibus viæ aut rationes patent, omnia que penitus deplorata esse videntur. Præter spem igitur & cogitationem omnium hominum affuturus est suus Dominus, ne accipiti & dubia cogitatione nos huc atque illuc distrahi sinamus. Et quò magis id confirmet, se aduersus rerum naturam & ordinem miracula editurum promittit: ne humano ingenio hæc æstimanda & iudicanda esse putemus, neque inferiorib' hisce mediis potentia Dei & promissa alligemus. Satis enim per se Dominus virtutis habet, nec aliunde eam mutuari necesse est, nec ordini naturæ restrictus est, quin eum facillè immutet, cùm ei visum erit nam quòd in cacumibus montium aquas, & in planitie agrorum fontes, in desertis stagna se editurum dicit, ea omnia præter naturæ ordinem esse scimus. Quorsum verò hæc promittat satis apertum est: ne scilicet putaret Iudæi se excludi à reditu in Iudæã magna illa deserti vastitate, vbi viatores torretur Solis æstu, omnib'que rebus necessariis destituuntur. Promittit ergo Dominus se aquam abundè suppeditaturum, & alia quæ ad iter faciendum necessaria erant. Hæc autem impleta sunt, cùm Dominus populum suum eduxit à Babylone: sed multo plenius, cùm vniversum orbem ad se conuertit per Christum redemptorem, à quo abundantissimæ aquæ per totum orbem ad sitim miserorum hominũ restinguendam effusæ sunt. Tunc enim eiusmodi conuersio accidit, qualis nunquam mentibus hominum concipi potuisset.

20 ITA QVE VIDEANT.) Cùm sibi ex cunctis operibus suis reuerentiã Deus concilier, vbi tamen de restituenda Ecclesiã agitur, admirabilis eius virtus sese profert, quæ omnes cogat in admirationem sui. Et sicut alibi vidimus, ac deinde sæpius reperet, populum ab exilio reducens, documentum edidit sæculis omnibus memorabile, sicuti hic pronuntiat se facturũ. Quoniam verò vel tardi vel negligentes sumus ad consideranda eius opera, & quia perquam exigua est attentio, statim nobis effluunt, pluribus idem inculcat. Vanis enim atque inuilibus rebus potius quàm in admirandis hisce Dei operibus occupamur, ac si quando nos in admirationem rapiant, tamen facillè obliuiscimur, quia ad res alias & quidem friuolas statim delabimur. Nos igitur extimulat Propheta, vt excusso torpore omnes sensus nostros ad comprehendendã Dei virtutẽ excitet atq; intendat. Itaque aspectum primo loco ponit qui certam notitiam pariat: deinde adiungit cogitationem, quæ notitiam melius ac certius confirmet. Incertum est autem an Propheta de Iudæis, id est, domesticis Ecclesiæ, an de exteris loquatur. Ac meo quidem iudicio generaliter accipere possumus, in Ecclesiæ restitutione conspicuam fore manum Dei vsque ad Genes procul remotas, vt inſigne Dei opus omnes admirari cogantur. Certum est autem Persas & Medos ex quo dominati sunt Iudæis, mirum in modum stupefactos fuisse, cùm hæc Prophetarum testimonia audirent, maximè vbi rem ipsam oculis intuiti sunt. hæc enim ab hominibus fieri non posse intellexerunt, tametsi ad eum minimè conuersi sint.

21 ADESTE CAUSAE VESTRAE.) Hoc etiam superiori doctrinæ necessariò addi oportuit: quum enim versamur inter impios, ludibrio habetur spes nostra, & stultitiæ ab iis damnatur, quasi nimium simplices ac creduli simus. Talibus ergo sanis inuaditur fides nostra, & sæpe concutitur. Hi pendentes à nubibus, atque sibi persuadent ea quæ fieri non possunt, omni que rationi aduersantur. Cùm igitur in exilio eiusmodi irrisiones audiri essent Iudæi, his Prophetæ monitionibus ipsos muniri operæpretium fuit. Et quò plus efficaciam habeat hic sermo, testandæ fidei causã Gentes ipsas vltro læcillit, iubens vt firmamenta causæ suæ afferant, sicuti in iudicio fieri solet. REGEM autem Iacob se vocans, idolis omnibus insultat, & se causam populi sui suscipere demonstrat, vt tandè appareat gloriæ suæ vindex, iniuste oppressos redimendo. Interea tamen magna fidei pios instructos esse oportuit: qualis enim fuit regni species, cùm capriui adeoque oppressi essent? vnde etiã prius vermẽ Iacob, & mortuos vocauit. Verũ ea promissione sustentarunt animos suos

qua prius radicem eorum sub terra latere dictum est, cum arbori excēta populū cōparauit, E-
merget ex trunco Isai, & c. Regnum igitur quod sarebat, oculis hōi intuebantur. nec enim id aut
corpore oculis cerni, aut humano ingenio cōprehendi potuit.

22 & 23 ADDVCANT) Non tantum aggreditur idolorum cultores, sed iubet vt secum deos
iptos in medium producant: perinde ac si diceret, quibuteunque argutiis sint instructi, non fore ta-
men idoneos patronos vt tam malam causam defendant. Hic poro videmus Deum patroni perio-
nam sustinere, & totius populi nomine loqui, nec enim vult disijngi ab Ecclesia sua. Eam ergo con-
firmat, atque munit aduersus ludibria impiorum, & alias machinas quibus fidem nostram adoriuntur.
Bono igitur animo esse nos deceat, cum Deus suscipiat causam nostrā, atque in mediū prodeat
aduersus idololatras, que adō in ipsa idola armatus inuēta sua veritate infurgat, eorum vanitatē
refutans. Ceterum, hęc modo admonet te Verbo suo satis superque armalle suos electos ad certā
victoriam, vt congedi m inūque contereere cum incredulis omnibus non dubitent. Et certē qui-
quis ritē vt par est proficit in cęlesti doctrina, victrice fidei cōstituta cunctas Satanę imposturas
facilē dicitur. Verum quidem est, fidem nostram ab obedientia incipere: sed ita intelligentiam
præcedit docilitas, qua Deo subiectionis sensus nostros in obsequium, vt certa deinde scientia men-
tes nostras illustret. Atque hac nota discernitur à superstitionibus vera religio, quia ad regulam
minimē dubiam vel fallacem exigitur. Plus satis quidem in suis erroribus superbiunt idololatrę:
sed tota eorum pernicia ex statore, amentia, vel phrenetico impetu emergit. Nam si tibi &
placide ad sanam doctrinam attenderent, statim concideret factus ille quod lucē veritatis obruunt.
Alia est piorum ratio, quorum et si fides in humilitate fundata est, non tamen stulto & inconsidera-
to zelo temerē fertur, quia Spiritum Dei habet duccm & magistrum, ne à certa Verbi luce aberret.
Itaque vbi nulla est ad discernendum regula, teste Propheta, mera est superstitio. Iam quia nihil
temere repudiandum, dicunt fideles, Assente, & cor adiuuimus: non quod diuinitus edocti adhuc
in vtranque partem debeant esse flexibiles: sed quia superstitiosi nihil nisi ridiculū iactare possunt.
Iterum ergo notatur discriminē stupidę obstinationis, & rectę fidei quę suam soliditatem habet
in verbo Dei, ne vnquam labateat. Iam videndum est quibus argumentis Dei maiestatem asserat
Propheta. Nam omnipotentiam, & rōmque omnium præscientiam ita sibi vndicat Deus, vt aliō
transferti sine summo sacrilegio nequeant. Vnde colligitur sic propria esse Diuinitatis, vt verē
Deus cenferi mereatur quisquis nouit ac paret omnia. Nunc ergo ita Propheta ratiocinatur: Si
quę colitis idola, sunt de, oportet ipsos scire & posse omnia, atqui nihil possunt neque in prosperis
neque in aduersis, neque præterita neque futura tenent: ergo non sunt dii. Hic exoritur quęstio
difficilis, multa enim apud profanos vaticinia exant, quę ab oraculis deorum suorum acceperunt,
quibus videri possent Apollo, Iupiter, & alii futura præscire, propterea que dii esse. Primum respō-
deo, si consideremus cuiusmodi fuerint illa oracula, quę ab idolis reddita narrantur, omnia obteu-
ra aut ambigua fuisse intelligemus.

Aio te: Eacida Romanos vincere posse.

Item alibi:

Cæsus Halyem penetrans, magnam peruertet opum vim.

His ergo perplexis ambagibus

Satanor quebat hominum mentes, vt perinde incertos à se dimitteret qui talibus imposturis de-
dati erant. Sed tenendum præterea est quod docet Paulus, dari efficaciam erroris Satanaę, vt delu-
dat omnes impios qui sponte eius præstigiis adducunt. Sed hæc iustissima fuit ingratitudeis
contulerent increduli, non mirū fuit decipi prætextu veritatis. Sed hæc iustissima fuit ingratitudeis
merces. Videmus laxata fuisse signa Satanaę, vt per falsos Prophetas magis exerceat Achab, qui
sibi in talibus præstigiis placebat. Non minus equum fuit profanas Gentes, quum te alienassent à
viro Deo, vanis decipulis cantari, imò trahi in exitium. Atque hic superuacua est disputatio, in
qua multum laborat & indat Augustinus, quomodo ad cęlestes Angelos præscientia demones
accendant: quia causam alibi quā in eorum natura querere conuenit. Sic olim Deus fallacis in-
struens impios doctores, scelera populi sui vitus est: non quod illi præcellerent dono intelligentię:
sed quatenus in hunc vsū aptati erant, grassati sunt permitta sibi licentia. Quod ad Deum ipsum
spectat, quanquam abscondita est eius præscientia, imò profunda est abyssus: eam tamen satis pate-
fecit electo populo, vt se à falsorum deorum turba eximeret. non quod omnia prædixit per suos
Prophetas: quia & inexplabilis est hominum curiositas, nec vile est ipsis scire omnia: sed quia ni-
hil celauit quod esset vtile cogniti, & multis insignibus vaticiniis quoad sufficeret ostendit te
peculiarem Ecclesię curam gerere: sicut dicit Amos, An erit arcum quod non reuelat Deus ser-
uis suis Prophetis? Atque hac prerogatiua indignē & seclēstē abusi sunt Iudęi, qui ex friuolis suis
prædictionibus quęstum passim inter Gentes fecerunt. Ceterum ita semper eniuit veritas in
cęlestibus oraculis, vt in ea dilucide agnosceret Deum Israel vnicum esse, quicunque sibi ab in-
fidelis cauebant. Fideles quidem in schola Dei edoctos non magis fallere potuerunt idola, quā si
quis homini bene ocularo nigrum pro albo in meridie ostendat, tantum absit vt præscientiā suam
demonstrauerint. Potenti, verò multo minus attribuere licuit, quum ex quotidianis vaticiniis pal-
lam esset Deum vnū res prosperas & aduersas moderari. Idolis suis gratias egit victor Alysus.
Atqui pridem admonuerat Deus Iudęos quid futurum esset: imò palām ostendat te armate im-

G. iiii.

Amos 3-7

Amos 3 6
Thren. 3, 38

pium illum exercendæ vindictæ suæ causa. Porro MALE FACERE non est hic accipiendū pro Iniuriam inferre, quod alienum à Deo est: sed pœnas irrogare significat, & res aduerſas immittere, quod providentiæ Dei, non idolis aut Fortunæ tribui debet. Quo sensu sæpiſſimè occurrit in Scripturis. Amos, An est malum in ciuitate quod non fecerit Dominus? Item Ieremias populū accusat quòd Deum auctorem boni & mali non agnosceret. His ergo malis, cuiusmodi sunt bella, pestis, fames, paupertas, ægrotudo, & alia eius generis, Dominus in scelera populi animaduertit: atque eorum omnium auctor agnoscitur. Non adducit autem Isaias omnia exempla & argumenta quibus Deus ab idolis distingui possit. nam longa admodum opus fuisset oratione: sed iis nunc contentus fuit, quibus breuiter & tamen aperte rem monstraret. nondum enim finem huic argumento facturus est.

1. Cor. 8. 4

24 ECCE VOS ESTIS.) Nunc insultat idolis, vt pios in fiducia & cultu vnus Dei confirmet, dum ex comparatione peripiciunt eos qui idola colunt, miserè falli & cæcutire. FACTURA hic passiue accipi debet, ac si diceret vanam esse imaginationem, vel figmentum nulla de re. At qui impropiè loqui videtur Isaias, cum idola ex nihilo esse dicit: auro enim aut argento, aut ære, aut lapide, aut alia materia constant. Solutio est facilis: nec enim materiam spectauit Isaias: sed qualiter, hoc est, opinionem diuinitatis quam de iis homines perperam concipiunt. Nec enim superstitiosi lignum, aut æs, aut metallum simpliciter adorant, sed quam stultè maiestatem numinis asſingunt. hoc certè nihil omnino quàm vanam imaginationem esse certum est. vnde etiam Paulus eodem modo pronuntiat idolum nihil esse. Quid enim esse, aut quo nomine figmentum inane vocari potest? ABOMINATIONEM. Alii vertunt, Abominatio: atque intelligunt homines qui idola eligunt, abominabiles esse. sed alium sensum esse puto. Verbum ELEGIT accipio indeſinitè, vt Grammatici loqui solent, quemadmodum etiam aliàs sæpe occurrit in Scripturis. nam cum Prophetæ de vulgo hominum loquuntur, & aliquid commune & vsitatum narrant, substantiuum non exprimunt. Sic igitur intelligo, homines idola fabricare non posse, quoniam simul abominationem fabricant. Atque hic locus singularis est ad detestanda idola, & audaciam hominum qui ea constituunt. Hoc enim sine maxima Dei contumelia fieri non potest. Videtur quidem nonnullis esse iustus: sed Propheta abominationem esse pronuntiat, quam Deus ferre non potest, nec inultam esse parietur. Ac per verbum Eligendi idololatriæ origo quasi digito monstratur: quia nunquam tot corruptelis vitia adesse pura religio, nisi pro sua libidine ausi fuissent homines deos sibi fingere. Quare notandum est electissimos omnes cultus veræ pietatis opponi.

25 EXCITAVI AB AQUILONE.) Iterum ad illud argumentum redit quod prius attigerat, de præcipientia & potentia Dei: atque in eum solum, cuius hæc sunt, Dei nomen competere ostendit. vana igitur esse idola, quæ nihil omnino aut norunt aut possunt. Quod dicit se ab Aquilone excitasse, nonnulli de Cyro interpretantur, alii de Christo. Ego verò duas res hic à Propheta notari existimo. Nam cum dicit ab Aquilone, intelligit Chaldæos: ab Oriente, Medos & Persas. ac si diceret, Duæ mutationes memoratu dignæ contingent: nam Chaldæos excitabo, quorū regnū in sublimè eueham. Deinde aduenient Persæ, qui eorum potentiam ad se transferent. Hæc Dominus quauis longo postea intervallo futura, iam sibi nota esse, sed quo consilio ordinata esse docet, vt eorum euentus suæ diuinitatis certum sit documentum. Interea priore membro pœnam denuntiat ad terrendos Iudæos: secundo commendat misericordiam suam, quia & captiuitatem, & liberationem populi, opus suum fore testatur, vt palam sit penes ipsūm & præcipientem & potentiam esse. Profani homines varia inter deos suos officia distribuunt. Apollo prædicit futura, Iupiter exequitur: atque alius alia agit. Dei verò partes sunt non solum futura prædicere aut significare, sed omnia disporre suo arbitratu. quicquid enim diuinitatis est, in solum Deum competit, nec aliò transferri potest. Ideo tam prædicere quàm facere coniunctim sibi vëdicat. Ab Aquilone se vocare dicens, vt nuper attigi, vaticinium edit de futura captiuitate, de qua tunc nulla opinio erat, quia Iudæi cum Chaldæis amicitia iuncti erant. simul de restitutione populi vaticinatur, qui per Cyrum in patriam reductus est. Quis in illo rerum statu hæc credibilia esse existimasset: præsertim cum longo post temporis intervallo sequuta sint? nam circiter ducentos postea annos euenerunt, ex quo Propheta vaticinatus erat. Harum rerum auctorem se esse Dominus testatur: vt omnes intelligant Chaldæos non temerè profuisse, sed à Domino fuisse excitatos quasi flagella Iudæis castigandis: Persas quoque & Medos non sua virtute Chaldæos subegisse, nisi quatenus ducti manu Dei atque impulsii sunt. Hic igitur magnitudinem Dei & potentiam exprimit, eoque apertius, quòd Reges & Principes Dei respectulatum esse docet. Hinc melius perspiciemus Prophetam non solum temporis sui, sed posterorum rationem habuisse. nam iis qui tunc vivebant, hæc nota esse non potuerunt: posterius verò quibus re ipsa hæc comprobata sunt, melius intellexerunt: vt nemini dubium esse possit, vnicum esse Deum, cui nuda & aperta essent omnia, quæque res omnes arbitrio suo moderaretur. Insignis locus quo plena & solida fides oraculis Dei afferitur. Nec enim Iudæi, dum captiui essent in Babylone, hæc vaticinia finxerunt: sed cum longè antea eorum etiam patribus relicta & tradita fuissent, iustum Dei iudicium tandem nouerunt, à quo in tempore moniti fuerant. deinde misericordiam eius amplexi sunt, cum intelligerent se tandem liberandos esse à

Dominio

Domino, qui volebat Ecclesiam suam seruari: atque fidelē ipsum in promissis experti sunt. Hinc igitur certō constituere possumus, Isaiam proprio motu minimē loquūtū, sed linguam eius Dei spiritu impulsam atque directam esse. Quod venisse dicit, perinde valet atque certō impletū iri quiddam iussū Dei prædictum esse. Loquitur autem de re futura: vnde præsentia Dei apparet. deinde auctorem se harum rerum esse: quod ad virtutem & potentiam pertinet. Vocare Dei nomine nihil aliud est, quā rem aggredi eius auspiciis. Verū quidem est, nihil minus propositum fuisse Cyro quā operam suam Deo Israelis locare, aut eum sequi ducem: sed ex re ipsa patuit, Deum occulto modo præire vt eum per continuas victorias, & quidem incredibiles, Babylonem vsum perduceret. Quod singulo cōparat lutum calcāri, ideo additum est, quoniam immēsa erat Chaldæorum potentia, vt inexpugnabilem omnes vulgō putarent, atque inuicti esse videbātur. Cū ergo freti suis opibus omnes aduersarios cōtemnerent Babylonij, atq; importēter efferrentur, Propheta non ipsos modō, sed alios innumeros instar luti calcādos atque subigēdos esse dicit. Denique significat opulentiam Chaldæorū impedimento non fore quominus hæc mutatio fiat, atque Medi & Persæ regnū occupēt. Et certē hæc similitudo clare ipso euentu probata fuit, quod Cyrus tot Gentibus deuictis, tot bellis lætiter defunctus intra exiguum tempus totum Orientem subegit.

16 QVIS NVNTIAUIT.) Iterum aduersus idola insurgit Dominus, postquam asseruit diuinitatem suam. quærit enim an idololatæ ad probādos suos cultus simile aliquid preferre possint: id est, exemplum aliquod eiusmodi præsentia aut potentia adducere. Et quia hoc iuris sine cōtrouersia sibi vni sumere poterat, intulitans dicit, Fatebimur verum esse Deum à quo talia fiunt. Ad verbum, iustum esse: sed iusti appellatio latè patet. accipitur autē interdum pro vero & probato. vnde illud, Iustificata est sapiētia à filiis suis, id est, probata. Hæc igitur luculēta sunt testimonia diuinæ maiestatis, quibus vanitas idolorū coarguitur, quod solius D. i arbitrio regūtur omnia, solūque eius nutu potētissimæ monarchiæ euertūtur. Loquitur autē Dominus in plurali, vt ostendat se non propriam, sed totius populi causam tueri. Ipse quidem sua æternitate contentus est: verū vt infirmi sumus, ita nobis probari ipsum esse Deū necesse est, ne vagētur mentes nostræ, atque incertæ errent, sed in eo penitus cōquiescant. Ideo additur ad Verbum experimentalis notitia, quæ fidē, si adhuc vacillationi obnoxia est, melius fulciat. Obmutescere verō idola dicit, & suspensos relinquere suos cultores, dum ipse facē Verbi sui accendit, quæ electo populo ad rectum iudicium præluceat.

27 PRIMVS SIONI.) Hoc versū clarius exprimit Deus futura se prædicere Iudæis, vt eos ad fidem animet: quia nisi finem suum & usum habeant prophetiæ, res futuras cognoscere per se nō admodum poterūt. Hoc igitur Deus se respicere testatur in vaticinio, vt Ecclesiæ fidem adificet. quod superioribus addi necesse fuit, vt populus intelligeret ita cōsola propōm: non solum ad virtutem Dei prædicandam, sed vt pij omnes ex ea fructum sentirent. sic enim accommodanda sunt exempla omnia virtutis atque præsentia Dei, vt nos ei curæ esse, atq; in salutē nostram omnia ab ipso agi intelligamus. Iubet igitur ergo Sion agnoscere verum & vnicum Deum: nō ex eo solum quod pœnas scelerum suorum dedit: sed quod resistitur ab exiliis, atque ita propitiū sibi Deum sentit. Ecce. Hic cōsiderandus est nobis mons Sion quasi vastus & desertus: Ierusalem vero vt in solitudinem redacta. vnde etiam Ieremias eā sic loquētē introducit, vnde mulieres afflicte & turbatæ solent. Ita nunc Dominus eam proponit vt orbem & desolatam. Postea istius ipsam ad lætitiā excitabit, vt mulierem prius sterilem, cui noua fecunditas ad sobolem gignendam à Domino, data est. Eodem modo hic significat se consolaturum Ierusalem, quo tempore triste & horrendum spectaculum erat in deformibus eius ruinis. Hic autē est nuntius, vel oriurus ex ea liberus, quum diu orba & solitaria fuisset: vel turmatim ad eam redituros quū per longinqua exilia dispersi fuerant. Opponenda igitur est illi vasticatio restitutio quæ per Cyrum facta est, vbi dicitur, Ecce veniunt. & sub nomine Primi non modō æterna Dei essentia, sed etiam vaticinij antiquitas notatur. Adiungit quomodo fideles Deus edoceat de rebus futuris, nempe operæ & ministerio Prophetarum. Hieronymus vertit Euāgelistam, sed propriè Nuntium significat. parum tamen interest, quod ad sensum spectat. Prophetas enim denotat qui lætam ac optatum huius liberationis nuntium præferrent, sicuti antè per Moysen promiserat Deus se per conuinas successiones excitaturū fideles ministros, qui Magis omnibus, Ariolis & Diuinis lōgē præcellerēt. vnde etiam prius insigni titulo Ecclesiam ornabat, Annuntiatricem vocans: quoniam in ea resonare debet verbum Dei: quod plurimum valet ac cōmendationem prædicacionis. nec enim Dominus ē celes descenderit vt nos doceat: sed vt ut ministerio feruorū suorum, atque ipsorum ore se loqui pronuntiat. Hoc autē in signe beneficium Dei à nobis toto animo cōplētendū est. Promiserat in Lege, vt nuper attingi, Suscitabo vobis Prophetam de medio vestri. nunc promissionem istam cōfirmat, cū ait, Nuntius minimē defuturus qui populum subleuet in suis moribus, & in summis illis angustis cōsoleretur. Hic etiam constituendū, nullam esse Ecclesiæ formam, vbi prophetiæ cessant: est, vbi nulla miscitijs nostris ex verbo Dei alleuatio affertur.

18 ASPERXIT, NEC VLLVS.) Postquam de se loquutus est Dominus, ad idola reuertitur.

Matth. 11. 15

1. Pet. 1. 7.

Thy. 1. 20.
Ios. 1. 5. 4.

Deut. 18. 9.

Supra. 40.
9.

Deut. 18. 15.

sunt enim perpetua antitheses, quibus Deus idolis opponitur: perinde acsi diceret, Hęc à me sũt, ab idolis verò fieri non possunt. Nihil enim omnino iis consilij, prudentiæ vel intelligentiæ est: nullum respõsum interrogãtibz dare, nullam alleuationẽ miseris afferre possunt. Atque in ista cõparatione tenendum est, primũ per Prophetas & eorum doctrinam facillè ostendere se esse Deum, deinde similiter quoque operibus: in idolis verò nihil tale reperiri. Sequitur ergo nõ esse deos, nõsque in hoc vno defixos esse oportere. Ceterũ hebetantur hominum oculi, fœcordia, quòd neque interrogent, neque considerent, neque obseruent, obstupescunt ergo in idolis: quia sponte hallucinantur, nam protinus vanitatem deprehenderẽs, si diligentiam facillè considerando adhiberent. Vnde apparet idolorũ cultores ignorantia prætextu excusari non posse: quia cæci esse atque in tenebris errare quàm lucem intueri & veritatem amplecti malunt.

29 ECCE OMNES VANITAS.) Postquam loquutus est de idolis, idem pronũtiat de ipsorum cultoribus: quemadmodũ etiam Psal. 115. habetur, Similes eis sunt qui faciunt ea, & omnes qui sperant in eis. Omnes igitur supersticiosos vanitatis plenos esse, nihil iudicij aut rationis habere ostendit. Hoc quidẽ ipsis persuaderi non potest: nam arrogãtia sua inflati, se primarios omnium hominum esse putant, nõsque velut stultos & humanarum rerum expertes præ se despiciunt. Quo fastu nos cõtemnunt Papias & acuti eorum doctores: quia superbia olim Romani Iudæos spreuerũt? Sed nihil est cur morem ralem superbiam: omnes enim hic à Deo vanitatis damnantur. DEFECTVS OPERA EORVM. Opera vocat tam simulachra quæ sibi supersticiosi homines effingunt, quàm omnes commentitios cultus, quorum nullus est finis vel modus, vbi quis sibi religionis author & magister esse appetit: omnia Defectum, id est, rem nihil esse pronũtiat. Planius etiam declarat, cum dicit VENTVM esse & CHAOS, id est, rem confusam. Sic enim expono

Gen. 1.2.

11, quemadmodum etiam accipitur primo Genesios, cum terram primũ informem ac veluti confusam fuisse Moses ait. Hic locus aduersus idololatrias diligẽter norandus. Putant enim simulachra instituta esse ad conseruandã religionem, atque eorum conspectu, tanquam visibili præsentia Dei, animos accendi. Libros simplicium atque idiotarum esse putant, qui scripturã lectione institui nõ possunt. Hic verò spiritus Dei rem confusam atque informem esse dicit: quia videlicet obturbatur ingenia hominũ, atque in superstitione retinentur. imò quicquid veræ notitiæ hominibus inest, hoc idolorum cultu suffocatur atque extinguitur. denique omnia simulachra & eorum cultus, & qui eos cõmenti sunt, & qui sequuntur, meram vanitatem esse docet, atque à nobis securè damnari posse.

CAPVT XLII.

¶ Vel, fustul
ciã ipsam.

1 **E**cce seruus meus, innitatur illi, electus meus, in quo sibi placuit anima mea. Posui Spiritum meum super eum: iudicium Gentibus profecret.
2 Non clamabit, neque attollet, neque audire faciet in plateis vocem suam.
3 Arundinem quassat, et non perfringet, nec linum fumans extinguet: in veritate profecret iudicium.

4 Non deficiet, neque frangetur: donec ponat in terra iudicium: & Legem eius insule expectabunt.

¶ Vel, potes.

5 Sic dicit Deus Iehoua, creator caelorum, & expandens eos: dilatans terram, & germen eius: dans statim populo in ea habitanti, & spiritum ambulanti in ea.

6 Ego Iehoua vocavi te in iustitia: & tenebo te manu tua: custodiam te: & ponam in fœdus populi, in lucem Gentium.

7 Ut aperias oculos cæcorum, ut educas ex ergastulo viuctos, & è domo carceris sedentes in tenebris.

8 Ego Iehoua: hoc nomen meum: & gloriam meam alteri non dabo, nec laudem meam sculptilibus.

9 Priora ecce venerunt: & noua ego amittio: antequam orientur nota faciam vobis.

10 Cantate Iehouæ canticum nouum, laudem eius ab extremo terræ: qui descenditis in mare, & plenitudo eius, insule & incolæ earum.

11 Exclament desertum & vrbes eius, velle vbi habitat Kedar: cantent incolæ petre, & è vertice montium iubilent.

12 Dent Iehouæ gloriam, & laudem eius in insulis annuntient.

13 Iehoua tanquam gigas egreditur: & sicut praeliator zelum excitabit. Vociferabitur, iubilabit: super inimicos suos roborabitur.

14 Tacui a multo tempore, filii & continui me: tanquam parturiens clamabo: vastabo, & deglutiam simul.

15 In solitudinem redigam mōtes & colles: omnem herbam eorum exiccabo: ponam flumina in insulas: & stagna exiccabo.

16 Et ducam cæcos per viam quam nesciebant: per semitas quas non nouerant faciam eos ingredi: ponamque tenebras coram eis in lucem, & obliqua in planum." Hæc faciam eis, & non declinam eos.

" Vel, Hæc verba, vel, Hæc res.

17 Aguntur retrorsum, pudefient pudore qui confidunt sculprili, & fusili dicunt, Vos dii nostri.

18 O surdi audite, & cæci intente estote ad videndum.

19 Quis cæcus nisi seruus meus? quis surdus sicut nuntius meus quem mitto? quis cæcus sicut perfectus, & cæcus vt seruus Iehouæ?

20 Videndo multa que non obseruas, aperiendo aures, vt non audiat.

21 Iehoua voluntarius propter iustitiam suam, vt magnificet Legem ac extollat.

22 At hic populus direptus est ac cõculcatus: illaqueandi in carceribus omnes, & in speluncis abscondentur. Erunt in direptionem, nec erit qui liberet: in prædam, nec quisquam dicet, Redde.

23 Quis in vobis ambibus percipiet hoc? quis aduertet? quis attendet in posterum?

24 Quis in prædam dedit Iacob, & Israel exposuit direptoribus? Nōme Iehouæ? cõ quod peccauerimus in eum, nec voluerunt ambulare in viis eius, nec audierunt Legem eius.

25 Itaque effudit super eum furorem iræ suæ, & robur belli. Inflamauit cum vndique, neque aduertit: exarsit in eum, neque posuit super cor.

IN CAPVT XLII.

HÆC SERVVS MEVS.) Videtur Propheta tanquã ex abrupto ad Christum transire, sed memoria tenendum quod iam alio loco diximus: solere Prophetas cum aliquid difficile creditu premitunt, statim mentionem de Christo subiungere. In eo enim promissiones omnes ratae sunt, quæ alioqui dubiæ ac suspensæ essent. In Christo, inquit Paulus, est Etiam & Amē. Quid enim nobis cum Deo nisi Mediator ille intercedat: nimium profecto absurdum à maiestate ipsius, ergo neque salutis, neque vilius boni, nisi beneficio Christi, participes esse possemus. Porro dum Iudæis liberationem promittit Dominus, altius eorum mentes euehere voluit: vt maiora & præstantiora dona spectarent, quam libertatem corporis, & reditum in Iudæam. Ea enim præludia tãtummodo fuerunt redemptioms quam per Christum adepti sunt demum, & nos hodie consequimur. Imò mutila fuisset Dei gratia in reditu populi, nisi quatenus perpetuus Ecclesiæ suæ Redemptor tunc apparuit, sed vt alibi diximus, fims Babylonici exilij plenã Ecclesiæ restitutionem in se cõplexus est. Ideoque non mirum si illud exordium gratiæ Prophetæ contexamt cū regno Christi, sicuti hæc series passim occurrit. Ad Christum ergo veniendũ, sine quo propitius nobis Deus esse non poreit: hoc est, nisi in eius corpus insiti cõsciamur inter Dei filios. De ipso quidem Primogenito & Capite nunc sermonẽ haberi ex progressu liquebit: quia neque ad alium quempiam trãferri possent quæ dicentur: Euãgelistæ cõtrouerſi iam omnem tollunt. *SERVVM* vocat Christum, *κατ' εὐαγγέλιον*, hoc enim nomen in omnes pios competit: quoniam ea cõditione adoptati sunt à Deo, vt se & totam vitam ei in obsequium addicant: p̄ij quoque doctores, & quicumque publicam in Ecclesia perio-

Supr. 27. 14

2. Cor. 1.

20.

Matth. 12.

17. 18.

nam sustinet, peculiari modo se nominant Dei seruos. Christus verò singulare quiddam habet, cur potissimum hoc nomen ei conueniat. nam ideo Seruus vocatur, quòd Deus Pater non modò vel docèdi, vel aliud agendi munus ei iniunxerit, sed ipsum vocari ad opus eximiũ & incomparabile, quod cũ cæteris cõmune non est. Cæterum hoc nomen etli tribuitur personæ, refertur tamẽ ad humanam naturã. Nã cùm æterna sit eius Deitas, & in ea æqualem & eandẽ cum Patre gloriã semper obtinuerit, vt se ad parẽdum submitteret, necesse fuit carnẽ inducere. Vnde etiam

Philipp. 2. 6.

Hebr. 2. 17.

Philipp. 2. 9

Iob. 3. 3, &
17. 10.

1. Sam. 26.
2. &
2. Sam. 6. 1

Mit. 3. 17,
& 12. 18.
Vesf. 6.

Psal. 76. 2.
Ephes. 2. 12

Philipp. 2. 9. Vnde etiam Apostolus ipsum supra omne nomen exaltatũ esse dicit. **E C C E**. Vritur particula demonstratiua, vt adducat Iudæos in rem presentem. nam ea quæ ob oculos habebant, poterant ipsos ad desperationem adigere. Iubet ergo vt oculos auertat à presentibus rerum statu, atque in Christum respiciant. **Ἰσθη**, alij actiue, alij passiue exponunt. Si passiue, talis erit sensus, Sic Deum innoxurũ Christo suo, vt omnẽ curam in ipsum reiciat: sicuti domini in seruos fideles solent. Atque hoc eximie fidelitatis testimoniuẽ est, quòd Deus Pater ei omnia cõmitteret: atque in eius manu deponeret suam potestatem & imperium. Non tamẽ displicet actiua significatio, Erigam ipsum, vel attollam, vel stabiliam in suo gradu. nam quod paulò post sequitur, Ponam Spiritum meum in eo, repetitio est eiusdẽ sententiæ. Priore itaque loco dicit, Fulciam eum: deinde modum future indicat. Quòd eũ Spiritu suo reget: quia loquutione significat se Christum in omnibus adiutorem fore, nec passurum vt vllis difficultatibus cedat. Oportuit autem Christum p̄ditum esse Spiritu Dei, vt diuino illo munere fungeretur, Deiq̄ & hominum mediator esset: quia humanitas tãta res peragi non poterat. **E L E C T V S** hic pro eximio capitur, vt alis in locis: quemadmodum electi iuuenes vocãtur, qui sunt in ipso flore ætatis. Seruum igitur eximium vocat, qui perferat nuntium reconciliationis, cuius omnes cõplexus est in Filio vnigenito, vt in ipso capite resurgat electio, qua in sp̄c æternæ vitæ sumus adoptati. Iam quia cælestis virtus in humana Christi natura habitat, dũ ipsum audimus loquentẽ, ne carnem aut sanguinem spectemus, sed alius erigamus mentes, vt quicquid ab eo agitur, diuinũ esse intelligamus. **I N QVO SIBI PLACVIT ANIMA MEA**. Hoc testimonio intelligimus Christum non solũ gratiosum esse Patri, sed ipsum solum ei gratum & acceptum esse: vt nulla sit ratio impetrandæ a Deo gratiæ, quàm intercessore Christo. Atque hoc sensu hic locus ab Euangelistis citatur, quemadmodũ & Paulus primo ad Ephesios cap. docet nos in dilecto sic fuisse reconciliatos, vt propter ipsum amemus. Postea adiuonit, Christum virtute Spiritus non sua priuatum causã ornatum iri, sed vt eam logẽ latẽque diffundat. Et quidẽ Iudicij nomine significat regimen bene constitutũ: non sententiam que a iudice fertur pro tribunali. Nam Iudicare, Hebræis Præesse, regere & moderari significat. nec tantum in Iudæa, sed vbique terrarum hoc iudicium fore adiungit. quæ promissio admodum noua atq; insolita fuit: Deus enim tantũmodò in Iudæa notus erat, Gentes ab omni gratiæ fiducia excludebantur. Propterea luculentis hisce testimoniis nobis vehemẽter opus fuit, vt de vocatione nostra reddamur certiores: nã alioqui hæc promissã nullo modo ad nos pertinere viderentur. Christus ergo missus est vt vniuersum orbem sub potestatem & obsequium Dei redigeret. vnde apparet sine ipso confusa & peruersa esse omnia. Priusquã ad nos accedat, nulla inter nos recta administratio esse potest. Discamus ergo nos ei subicere, si bene ac moderatẽ regi cupimus. Est autẽ hoc regimen ex natura ipsius regni æstimandũ, quod externum nõ est, sed ad interiore hominem pertinet. Constat enim recta conscientia, & vitæ sinceritate, non quæ coram hominibus, sed coram Deo æstimetur. Itaq; hæc summa redit, quia tãta hominum vitæ peruersa est ex quo per lapsum Adæ omni ex parte corrupti sumus, ventile Christum cum cælesti potentia Spiritus, qui nos marato ingenio reformet in vitæ nouitatem.

2. **NON CLAMABIT.**) Ostendit qualis futurus sit Christi aduentus: nempe, sine pompa aut

apparatu, qualis Regibus terrenis esse solet. Aduentu enim Regum varij strepitus & ingentes acclamationes fiunt, ad eò vt cælũ terræ miserĩ videatur. at Christum sine vllò strepitu aut clamore venturũ esse dicit Isaias: idque non modò laudandæ modestiæ causã, sed primũ vt nihil de eo terrenũ fingamus: deinde, vt cognita eius mansuetudine qua nos allicit, properemus alacriter ad eius occursum. postremò, quauis contẽptibilis sit eius humilitas, ne tamen languescat fides nostra. Non attollet ergo vocẽ, hoc est, nihil præ se feret turbulentum: vt vulgò dicere soleamus de placido homine & quieto, *Il ne fait pas grand bruit*. nec certẽ veditauit sese populo: quin sepe miracula sua vulgari prohibebat, vt eius imperiũ atque autoritatem omnes logẽ ducerent esse intelligeret ab ea quã Reges aut Principes sibi conciliant, timore de se cõcitato ad captan-

Luc. 8. 55.

3 ARVNDINEM QVASSATAM. Postquam in genere pronuntiauit Christum Principibus tertenis dissimilem fore: mansuetudinem quoque ipsius in specie declarat in eo, quod infirmos ac debiles sustinebit. Hoc enim significat ista similitudine ARVNDINIS QVASSATÆ, nolle se eos qui semifracti sunt frangere omnino ac contere, sed leuare potius ac sustinere: vt quod boni in ipsis erit, conferuet atque adaugeat. Idem declarat similitudine lini fumigantis. metaphora ducta est ab ellychnis, in quibus et si displicet obscuritas, aut fumus quem edunt, non tamen extinguntur, sed potius monstrantur ac fouentur. Talem Christo indulgentiam attribuit Isaias, qua imbecillitatem nostram toleret: quod re ipsa sentimus ab ipso impleri. vbiunque enim emicat aliqua scintilla pietatis, eam fouet atque excitat. nam si nobiscum summo iure ageret, in nihilum redigeremur. Quauis igitur vacillent homines ac claudicent, quauis etiam quassati aut luxati sint, tamen eos non statim abiciit, quasi prorsus inutiles: sed diu perfert, quoad firmiores & constantiores reddiderit. *Huius mansuetudinis signum editum fuit à Deo, cum Christus ad hoc legationis munus inauguratus est. missus enim est è caelo in ipsum Spiritus sanctus sub specie columbæ, quæ nihil aliud præ se fert quàm mansuetudinem & lenitatem. Et certè signum ipsi rei omnino conuenit. nec enim magnos strepitus mouet, nec formidabilem se præbet, vt Reges terreni solent: neque populum suum supra modum vrgere, aut perire, sed potius subleuare ac fouere vult. nec solum id præstitit cum apparuit mundo, sed in dies per Euangelium talem se præbet. Hoc igitur exemplo debent ministri Euangelij, cum eius vices sustineant, mansuetos se præbere, & sustinere infirmos, & placidè ducere in viam, ne extinguant in eis igniculos pietatis, qui vel paulum modò emicant, sed potius inflamment totis viribus. Ceterum ne hac mansuetudine vitia & corruptelas foueri existimemus, subiungit, IN VERITATE PROFERET IUDICIUM. Quauis ergo Christus infirmos subleuet ac sustineat, tamen longè abest à blanditiis, quibus vitia aluntur. corrigenda igitur sunt peccata sine adulatione, qua nihil magis alienum ab ista mansuetudine esse potest. Itaque diligenter cauenda nobis sunt extrema: id est, ne vel nimia seueritate frangamus debiliū animos: vel blanditiis nostris aliquid mali foueamus. Vt autem melius teneamus in quos hac mansuetudine vtendum sit Christi exemplo, sedulo expendenda sunt Prophetæ verba. Calamum quassatum & ellychnium fumans nominat. Hæc igitur ad eos non pertinent qui robusti sunt, atque pernicaciter resistent, quique furiosi sunt, ac indomiti. tales enim hac indulgentia indigni sunt: quin potius seueritate Verbi, tanquam malleo, frangendi sunt & conterendi. Itaque sic laudat mansuetudinem, vt simul quibus apta sit, quando & quomodo vtendum sit, demonstrat. nec enim conuenit duris & præfractis, vel sui furoris flammam iaculantibus: sed qui dociles se præbent, ac libenter se iugo Christi subiiciunt. Et fumandi verbo admonet non tenebras, sed scintillas, tamen tenues & subobscuras, ali ab ipso ac foueri. Vbi igitur pernicacia & impietas, illic summa seueritate agendum est, nec vllō modo indulgendum: vbi verò quedam vitia non prorsus intolerabilia sunt, tamen hac lenitate minime foueri, sed corrigi atque emendari decet: quia præcipua semper veritatis, de qua loquitur, habenda ratio, ne vitia tegantur, atque ita occultam putredinem contrahant, sed infirmi paulatim ad sinceram rectitudinem formentur. De iis ergo hic agitur, quibus tamen multum deficit, integro fuit animo, & studiosi sunt veræ religionis: vt saltem inchoatum in iis boni aliquid appareat. Quam enim durus in contemptores fuerit Christus, ex multis exemplis abundè patet. Virgam enim ferream cogitur exercere ad comminuendos eos, qui se pastorali eius pedo regi non sustinent. Nam sicuti verè pronuntiat voluntariis discipulis iugum suum suauè esse, & onus leue: ita non frustra cum sceptro ferreo armat Dauid Psalmo secundo ad hostes frangendos: & Psalmo 110. sanguine madidum fore dicit.*

4 NON DEFICIET, NEQUE FRANGETVR.) Alludit ad proximum versum, & confirmat id quod prius dictum est: nempe, Christum placidum quidem & lenem fore erga debiles: nihil tamen aut esse minatum aut molle habiturum. quia mandatum sibi à Patre munus suum viriliter exoquetur. Hoc enim significat cum ait non defecturum. Atque in hoc verbo *לֹא יִפְּוֹט*, allusio est cum priore versu, vbi de fumigante lino loquutus est. Ostendit autem qualis vera sit moderatio mansuetudinis, ne declinet ad dissolutam indulgentiam, sic enim ea vtendum est, ne officio nostro delinamus. Multi se lenitatis nomine venditare volunt, vt plausibiles sint mundo & gratiosi: sed interim turpiter ac nefarie veritatem produunt. Memini cum in celebri quadam ciuitate duo essent coniatorores, quorum alter strenuè ac fortiter viria insectabatur: alter verò blanditiis auram popularem captabat: hunc blandum qui Ieremiam enarrabat, incidisse in locum

Mat. 3.16
Marc. 1.10,
Luc. 3.22,
Iob. 1.32

Mat. 12.39,
& 22.18,
& 23.13

Psal. 2.9,
& 110.6.7

plenum lenissimæ consolationis: atque argumentum opportunum (vt quidem existimabat)
 nactum, inuehi cæpisse in rigidos illos & seucros reprehensores, qui verborum quasi fulminibus
 homines terrere solent. Postmodum verò cum Propheta argumentum mutaret, & acrius
 pro sua vehementia obiurgaret impios, miserum assentatorem, quæ recentis memoria omnes
 audierant, summa cum irrisione retractare coactum esse. Ita leuis illa aura quam captabat,
 protinus evanuit, cum se proderet indicio suo, bonisque & malis putidum se redderet. Est
 igitur nobis inter dociles & pernicaces distinguendum, ne passim mansuetudine ista abutamur.
 Interea iniunctam Christi fortitudinem Isaias fore prædicat, qua obstacula omnia superet. Nam
 his verbis, Donec ponat iudicium, intelligit efficax fore ministerium Christi, vt emergat fru-
 ctus doctrinæ. Nec enim solummodo dicit, Donec annunciauerit voluntatem Patris: sed do-
 nec stabiliat iudicium, id est, rectam administrandi rationem: sicuti prius dictum est. Tes-
 tatur ergo ministerium Christi non fore instructuosum, sed tantæ efficacitæ vt eo homines
 reformentur. Quod ad Christi personam restringi non debet, sed ad totum Euangelij cur-
 sum: quia non modò legatione sibi iniuncta functus est per triennium, sed per suos ministros
 quotidie eandem continuat. Interea monemur nos munere isto fungi non posse, quin mole-
 stitæ per multæ ferendæ sint, & difficilia certamina subeunda, adeoque periculosa, vt iis pro-
 pèmodum frangamur, atque omnia abicere parati simus. Non est tamen desinendum, sed
 constanter pergendum in officio, atque ad extremum vsque currendum est. Ideo testatur
 hic Propheta Christum ad eò constantem fore, vt vocationem suam ad extremum perseque-
 tur. quo etiam exemplo nobis forti animo perseuerandum est. **LEGEM** hic accipit pro
 doctrinâ: quemadmodum etiam Hebræis à Docendo appellatur. In quo Propheta de Eu-
 angelij doctrinâ loqui solent, vt ostendant ipsam neque nouam, neque alienam à Mose fu-
 turam esse. **INSVLÆ.** Prius declarauimus insulas ab Hebræis vocari transmarinas regio-
 nes. confirmat autem Propheta superiore sententiam, quia dictum est, Christum non Iu-
 deis tantum, sed Gentibus quoque destinatum esse: tamen nihil commune habent cum po-
 litia Iudaorum. Ad omnes denique nationes pertinet ista promissio: vt omnes orbis partes
 huius restitutionis atque reformationis fructum percipiant. Expectandi quoque verbo signi-
 ficat electos auidè qui suscepturos Euangelium sibi oblatum. nam in eo Dominus patefacit vim suæ
 electionis, quod qui in tenebris errabant, simulatque Euangelij vocem audiunt, eam summo
 studio amplectuntur. ac tamen prius aberrarent vt oues dissipatæ ac seque perditæ, tamen pa-
 storis vocem statim audiunt, seque libenter ei submitunt: quemadmodum etiam Christus
 ipse pronuntiauit. vnde agnosimus verissimum esse illud Augustini, Pleraque oues extra
 caulas agere, cum lupi intra caulas sapenumeto habitent. Attentio porrò hæc opus Dei est,
 dum homines qui sapere se putabant, proprio sensu valere iussio, accurrunt ad discendum Chri-
 sti Euangelium, vt toti ab hoc magistro pendeant.

5 SIC DICIT IEHOVA.) Confirmat id quod dixit initio capitis de regno
 Christi, Omnia videlicet per ipsum restituenda atque instauranda esse: quod cum incredibile
 videri posset, magnificam hic descriptionem subiunxit de potentia Dei: qua fides nostra confir-
 mari debet, cum præsertim externus rerum status omnino aduersatur. Propterea adducit a-
 perta documenta potentia Dei, vt eorum commemoratione excitentur omnes, atque sibi per-
 suadeant eum qui ex nihilo creauit omnia, cælos expandit, germina produxit, vitam inspirauit
 animantibus, quique sustinet ac tuetur omnia sua potestate, facile hæc præstiturum quæ pro-
 mitit de regno Christi. His loquendi formis monemur, vt verbo Dei sua constet auctoritas
 & plena fides, reputandam semper esse eius potentiam. neque enim abs re sic præfatur Isaias,
 sed vt omnem dubitationem eximat: quia Deo, sub cuius manu & arbitrio subest totus orbis,
 nihil sit difficile: & proximis Capitibus similis loquendi ratio occurrit. **האל** Potentem nonnulli
 vertunt, alij Deum. sed parum refert: idem enim est sensus: quia potentiam eius & maiestatem
 proponit, atque his titulis eam variè exornat, vt ipsum facile collapsa & prostrata omnia resti-
 tuturum sciamus.

6 EGO IEHOVA VOCAVI TE IN IUSTITIA.) Iterum repetit
 Dei nomen, in quo subaudienda sunt ea quæ expressit superiore versu de potentia ipsius. Vulgò
 putant vocationis Christi finem notari, quòd missus sit à Patre vt iustitiam stabiliret inter ho-
 mines. Ea enim desinituri sunt, quandiu Christo carent: omnibusque scelorum & vitiolorum cor-
 ruptelis dediti, sub tyrannide Satanæ captiui sunt. Sed quia **IUSTITIÆ** nomen latius pa-
 tet, argutiam illam omitto: neque etiam dicitur **AD IUSTITIAM VOCAN-
 DVS**, sed loquutio hæc simpliciter resolui debet in adverbium Iustè, vel Sanctè. Potius in-
 telligo vocatum Christum in iustitia, quòd legitima sit eius vocatio, ideoque stabilis & firma fu-

tura fit. Scimus enim ea quæ ritè & ordine non fiunt, diuturna esse non posse. Nisi fortè ita accipere placeat, Deum, vt Christum præficiat Ecclesie inlaurationi, non aliunde causam petere, sed à seipso, & propria iustitia. Certum tamen est, stabilitatem notari hac voce: ac si dictum esset Fideliter. Per apprehensionem manus intelligit præfens auxilium Dei: ac si diceret, Ego te gubernabo ac confirmabo in ea vocatione in qua te constitui. In summa, vt iusta est illa tua vocatio, sic eam tuhor ac sustinebo, ac si apprehensa manu tua dux tibi essem. & verbum Custodiendi quod modò sequitur satis declarat quid sit Tenere manu: nempe sic gubernatum in Christum à Patre, vt cum tutorem ac vindicem habeat, fruatur eius auxilio, demque præsentem ipsum sentiat in omnibus. PONAM TE IN FOEDVS. Iam exprimit quorsum custodem se Christo ferè Deus promittat. Cæterum Propheta distinctè de Iudeis & Gentibus loquutus est: non quòd differant natura, aut alij alijs præstantiores sint, (omnes enim egent gratia Dei, atque omnibus promiscuè Christus salutem attulit) sed quia Iudeis primùm locum attribuit Dominus,ideo ab alijs fecerni consentaneum fuit. Ergo antequam diruta esset maceria, nõ suo merito, sed Dei beneficio excelluerunt, quòd factus gratuitum cum iis primò locum inuitum sit. Obiici potest, Cur statuat Christum in factus quod multò antè sanctum erat: nam antè duo annorum millia & aliquanto plus adoptauerat Deus Abraham: atque ita origo discretionis Christi aduentum longè præcessit. Respondeo, Fœdus quod percussum fuerat cum Abrahamo & posteris, fundatum fuisse in Christo. hæc enim sunt fœderis verba, Benedicent se in semine tuo omnes Gentes. nec verò aliter fuit ratum fœdus, quàm in semine Abraham, hoc est, in Christo: cuius aduentu, tameti prius inuitum esset, confirmatum est, atque effectu ipso sanctum. vnde etiam Paulus omnes Dei promissiones in Christo Etiam & Amen esse dicit. Et alio loco Christum ministrum circumcisionis vocat, ad implendas promissiones quæ datæ erant Patribus. Clarius etiam alibi Christum esse omnium pacem, vt qui antè diuini erant sub ipso coalescant, atque ita reconcilientur Deo tam longinqui quàm propinqui. Hinc quoque apparet Christum non tantum Iudeis, sed toti mundo promissum esse. atque iterum hic locuples de Gentium vocatione testimonium habemus, cum nominatim exprimat Christum in earum lucem destinatum esse. **LVCEM** porò vocat, quòd Gentes in profundissimas & densissimas tenebras demersæ essent, quo tempore Iudeis tantùm Dominus prælucebat. Nunc igitur in nobis solummodò culpa est, nisi salutis huius participes simus. omnes enim homines, nemine dempto, ad se vocat, omnibusq; Christum destinat, vt ab ipso illuminemur. Aperiamus modò oculos, ipse solus tenebras discutiet, mentèsq; nostras veritatis luce illuminabit.

7 VT APERIAS OCYLOS CÆCORVM.) Hic fasius enarrat in quem finem Christus à Patre mittendus sit: vt quid fructus nobis afferat, & quàm necessarium eius subsidium sit, melius liqueat. Admonet autem cunctos mortales cæcitatè suæ, vt eam agnoscant, si illuminari à Christo velint. demque sub illis metaphoris declarat qualis sit hominum conditio, donec illis affulgeat Christus redemptor: miserimos scilicet, bonorum omnium vacuos & inopes, æruminisq; infirmitates septos atque obutos esse, donec à Christo liberentur. Etiam autem compellat ipsum Christum, fideles tamen respicit, vt sciant quòd sibi sperandum sit, nec dubitent malis suis omnibus paratum fore remediũ, si eius fidem implorent. nec enim hic Christo præscribit Pater quid acturus sit, quasi doceri, vel mandatis instrui ipse necesse habeat: sed eũ nostra causa alloquitur, vt quorsum à Patre missus sit intelligamus: quemadmodum etiam Psalmo secundo, Recensebo decretum: postula à me, dabo tibi Gentes. Dignitas enim & authoritas Christi illic prædicatur, vt sciamus summum ei à Patre concessum esse imperiũ, quò tutius omnem in eo spem & fiduciam locemus. *Psal. 2.7.8*

8 EGO IEHOVA.) Hinc collige qualis & quantus sit morbus incredulitatis, cum in eo curando vix vllis verbis Dominus sibi satisfacere possit. Sumus enim ad diffidentiam proni natura: nec Deo loquenti fidem habemus, nisi duritiem nostram penitus euincat. Deinde subinde in idem vitium relabimur nostra leuitate, nisi nos pluribus frans retineat. Iterum ergo reuertitur ad eam confirmationem de qua prius dictum est, nequid fidem derogat suis promissis. **NON**, interdum capitur Substantiu loco, vt sit nomen propriũ Dei, ego verò simpliciter expono, Ipsum esse nomen meum, id est, mihi proprium est, vt nefas sit aliò transferri. In summa, hac locutione obignat quicquid de officio Christi dictum est, ac veluti sigillum addit promissioni: Qui hæc pronunciat, testatur se solum esse Deum, nomenq; hoc in ipso tantum residere. **NON DA BO**, id est, non patiar gloriam meam imminui: quod fieret si mendax aut vanus deprehenderet in promissis. Suis ergo promissis se statutum declarat, quòd gloriam suam vindicare & seruari integram velit, ne vlla in parte ipsi derogetur. Insignis locus: quo docemur gloriam Dei in eo præcipuè conspicuam esse, quòd præstat ea quæ pollicitus est. Atque hinc eximiam fidei nostræ confirmationem habemus, quòd Dominus nunquam fallit, nec promissis deest. nec vlla ratione impediri potest quod semel constituit. Quoniam verò Satan miris artibus hanc Dei gloriam ob-

scurare, atque ad homines & falsos deos transferre nititur, ideo testatur se non passurum ut vanus aut fallax in promissis videatur. Antithesis autem inter Deum vnicum & idola ad circumstantiam temporis refertur: quia nisi Deus suorum fuisset redemptor, gloriati fuissent increduli acsi fallax & inanis fuisset vera religio. Negat igitur se passurum Deus, ut oppressa Ecclesia, triumphos agant in piji; sicuti minimè dubium est, Deum hactenus nobis pepercisse, & tam clementer adhuc agere nobiscum, ne sacrilegis Papistarum probris Euangelium suum exponat. Hinc vniuersalis doctrina colligenda est: nempe, Dominum velle gloriam suam illibatam sibi manere. Eam enim vbique summa contentione vindicat atque afferit: vt zelotem se eius acerrimum esse ostendat, nec minimam eius partem aliò transferri patiatur.

Exod. 20.5

9 PRIORA.) Nunc in memorià reuocat priora vaticinia, ex quorum cõplemẽto, fidem in posterum quoque sibi habendam esse ostendit, nam quæ reip̃a experti sumus, multum ad confirmationem valere debet. Perinde ergo est acsi diceret, Ego toties loquutus sum patribus vestris, meque in omnibus veracem estis experti: mihi tamen de futuris fidem habere non potestis. experientia rerum antè actarum nihil vos mouet, neque ad meliora incitat. Sic igitur commemoranda sunt beneficia Dei, vt in verbo eius, quoties in spe abscondita latet salus nostra, toto vitæ nostræ cursu ac quiescamus & confirmemur, ac aduerbio E C C E, tanquam digito monstrat, ipsos experientia didicisse Deum non esse vanum, nec frustra per Prophetas loquutum esse: quia palà certis documentis nota & celebris erat Dei veritas. ANTEQUAM. Hac nota discernit Deum ab idolis, quòd futura solus ipse nouit ac prædicat: illa verò nesciunt. Quòd autem responsa plerumque data sunt à diis Gentium, ea aut falsa aut fallacia fuisse antè vidimus. quia turpiter sæpe delusi fuerunt qui ab illis pendebant, sicuti digni fuerunt hac mercede, quòd si quando prima specie euentus respondit, hoc modo demerli altius fuerunt in æternum interitum: & iusto Dei iudicio factum est, vt talibus præiigijs eos fascinarer Satan. Alia oraculorum ratio, quibus vtiliter, & in suam salutem Ecclesia nunc ad respiciendam adducta fuit: nunc in bonam spem erecta, ne sub pœnarum onere deficeret. Hoc quidem fixum manet, Quæcumque prædixit Deus, euentu comprobati. Omnia enim prouidentia sua regit & moderatur.

Cap. 41.22.

23

10 CANTATE DOMINO.) Nunc populum ad gratitudinẽ hortatur. hoc enim perpetuum in beneficiis Dei esse debet, vt eorum commemoratione ad gratias agendas & laudes eius celebrandas incitemur. Porrò ista exhortatione pios velut in rem præsentem vocans, eas promissiones confirmat de quibus loquutus est. Hoc enim Prophetæ consilium notandum est, quantumuis duriter premantur fideles, non tamen esse cur mœtori succubant: sed bona spe animari debere ad læticiam, vt iam se ad gratitudinis testimonium accingant. Materiam sicuti cantici est, quòd Christus patefactus est mundo, & missus à Patre, vt Ecclesiæ suæ miserijs succurrat, eaq; restituat in perfectum ordinem: imò quasi totum orbẽ renouet. Quòd autem res erat magis difficilis creditu, omnem dubitationem tollere voluit Propheta, vt melius animis eorũ hæc vaticinia infigerent: nec profectò mirum est Prophetã in his excitandis adeò laborare, cum in extremas angustias redacti essent, nec vlla spes reliqua esset salutis. Solus enim terum aspectus fidẽ eorum labefactare poterat, imò suspicionẽ afferre, varia & ridicula esse omnia que à Prophetis prædicta erant. Huc ergo pertinet ista exhortatio, vt in deploratissimo rerũ statu, erecto sint animo, atq; istis promissionibus confidant. NO VVM, intelligit præclarum, elegans, exquisitum, non vulgare aut tritum: sed quod in admirationem homines rapiat, vt pote compositum de singulari Dei gratia, cuius simile exemplum nunquam extiterat. Quo sensu etiam Psal. 33. & 96. capitur. Nouum enim hic opponitur Vulgari. atque ita incõparabilis Dei misericordia cõmendatur, quæ in Christo patefacienda erat. Quamobrem celebrari ipsam, atque eximijs laudibus extolli oportuit. Vnde colligimus vnumquẽq; nostrũ eò magis ad laudes Dei prædicandas intentum esse oportere, quòd plus beneficiorum accepit. Omnes quidem Deo laudes canere debent: quia nemo est qui non summo opere sit ei obstrictus: sed magis exquisitas laudes ab iis manare decet qui liberalius ornati fuerunt. Iam quum fontem omnium benedictionũ aperuerit Deus in Christo, & spirituales omnes diuitias explicauerit, non mirum si insolitum & insigne laudis sacrificiũ sibi repẽdi postulet. Notandum est autem hoc Canticum cani non posse nisi à renouatis, nam ab intimo cordis affectu proficisci debet. Spiritu ergo duce atque impulsore opus est vt laudes istas verè cantemus. Porrò non vnum tantum aut alterum populum, sed omnes orbis terrarum nationes ad id hortatur: quoniam omnibus etiam Christus destinatus est.

Psal. 33.5
& 96.1

11 EXCLAMENT.) Cũ Propheta omnes orbis partes cõprehendat, eas præcipuè nominat quæ magis notæ Iudæis erant. nã ab Occidente Iudæa mare habuit, ab Oriente desertũ & Arabiam. Cũ enim loquitur de tentorijs Cedar, deserto & rupibus, Arabiam designat: sed est synecdoche, qua totum Orientem comprehendit. Perinde igitur est acsi diceret, A Solis ortu ad oceanum vsque audiẽdas esse has laudes: quoniam vbique coletur Dominus, cũ antea in Iudæa tantum coletetur. Itaque immutabitur rerum status, atque in extremis terræ partibus laus ista audietur. V I L L A S. Cedar nominat, quoniam Arabes Scenitæ, vt satis notum est, sub tentorijs habitabant.

habitabant. Atqui vrbes nominat, quum de deserto loquitur. notandum est igitur **DESERTVM** vocari non tantum vastam solitudinē, quæ inter Iudæam & Arabiā erat: sed vteriores regiones, quas vulgus à viciniore parte cenēbat: quemadmodum nonnulli montana vocant etiam eas planities quæ trans montes sitæ sunt. nam vulgus in eius quod propius est conspectu ita occupatur, vt cætera quæ longius abint̄ similia esse putet. Quanquam gratiæ Dei magnitudinē hinc illustrat & extollit Propheta, quodd ad Gentes etiam incultas & barbaras, quarum immanis feritas nota erat, penetrabit.

12 **DENT GLORIAM.**) Significat qualis hic clamor futurus sit, nempe ad celebrandas Dei laudes: quoniam vbi que bonitas eius & elementia tentietur. Contenta igitur voce celebrati iubet redemptionem, sicuti fructus eius communis erit omnibus populis. atque hinc monemur hodie quoque vehementi affectu clamandū, quum laudes Dei prædicamus: vt & accendamus ipsi, & alios ad idem faciendum exemplo nostro inuitemus. nec enim futurare solummodò possunt, aut tepere, aut sibi canere, vt aiunt, & Musis, qui verum diuinæ gratiæ gustum habent.

13 **IEHOVA TANQVAM GIGAS.**) Quæ nunc subicitur liaias, ad iuperandas piorum tentationes pertinent. Deo enim robur & fortitudinem adscribit, vt satis firmum in eo præsidium sibi fore intelligant. nam ideo laboramus in aduersis, quodd dubitemus an Deus ad opem nobis ferendam sufficit: præterit vbi cunctando videtur vota nostra quodammodo frustrari. Ideo Propheta magnificē extollit potentiam Dei, vt omnes in eum imploreat: & recumbere discant. Egressus autem cuius fit mentio, metaphoricē capitur: quia latere vilis fuerat Deus, quo tempore suos affligi & opprimi absque vlla auxiliij specie passus fuerat. tantumdem igitur valet ac Prodire in medium ferendæ opis causa, quod idem sequentibus confirmat. Nam quod ex eandēcentia Deo tribuitur, vt tanquam bellator contra hostes irruat: Similitudines sunt anthropathicæ, quib⁹ declaratur nobis firmum auxilium Dei, cuius vis alioqui non satis nos afficeret. Sele igitur ad captum nostrum accommodat, quem admodum sæpe dictum est: vt sciamus quanto seruandi nostri studio ardeat, & quàm indignè ferat pios affligi & opprimere: deinde quàm formidabilis sit eius iracundia, quoties ad pugnam se accingit. Semper autem notanda est temporis circumsstantia quam spectauit Propheta, ad quam hæc vaticinia accommodari debent. nam quum magis ac magis ferocirent hostes, miserò que populo insultarent: aliud omnino pio considerandum erat, quàm quod oculis intuebatur: atque statuendum. satis esse potentiæ Deo ad subigendos hostes, vt ipsos ex eorum manu eriperet. nec tantum exilij tempore operæpretium fuit hac promissione leniri eorum tristitiam, sed ferè vique ad Christi aduentum quia subinde duriter confligendum fuit cum grauib⁹ molestiis, sicuti ex historiis patet.

14 **TACVI A MVLTQ TEMPORE.**) Occurrit Propheta tentationibus, quæ multū molestiæ nobis facessere solent, quum Deus auxilium suum differet. Tentamur impatentia, vanā que promissa esse suspicamus. Deum enim silere, ac veluti dormire, quum sese efferunt impii: fringere dum illi nocendi libidine inflammati sunt: & sceleribus eorum conuiuere, dum strenuè per omnem seuitiam grassantur, absurdum esse iudicamus. Afflictos igitur ac penè fractos animos sustinere voluit Propheta, ne se desitutos à Deo esse putarent, quanuis desperata omnia viderentur. Et consultò notatur diuturnitas, ne moræ ta diò languerent animi: nam quum à morte Iosaphat continuis ferè cladibus attriti fuissent, septuaginta exilij annos transigere valde asperum & triste fuit. neque tunc quoque malorum contigit finis: idèoque sedulò moneri necesse fuit, quanuis non statim Deus succurrat, nihil tamen damni esse in tarditate, modò patienter expectent fideles. Incredulos etiam his verbis increpat, qui freti eius tolerantia, quiduis licentiæ sibi sumebant: negat igitur Deus, quanuis se continuerit, & quietus fuerit spectator, se ideo fuisse orbatum virtute. **TANQVAM PARTVRIENS.** Hac similitudine mirum dilectionis ardorem, & tenerrimum affectum exprimit. Matri enim sese comparat, quæ partum vnice amat, quanuis summo eum dolore ipsum ediderit. Hæc quidem concunire Deo non videntur: sed non potest aliter vehemens ipsi erga nos amor exprimi, quàm istis figuris. Necesse est igitur ipsam similitudines mutuari à rebus notis, vt ea quæ nobis incognita sunt, declaret. nam alioqui longè est alia ratio amandi Deo: id est, integrior & perfectior quàm hominibus. Et quanuis superet humanos omnes affectus, nihil tamen habet turbulentiæ. Cæterum, simul notare voluit redemptionem populi, speciem quandā partus fore, quò scirent Iudæi sepulchrum sibi fore pro vtero: atque ita in media putredine spem salutis conciperent. Et si autem absque dolore & nixu tunc sibi peperit nouam Ecclesiam, quò rament gratiam suam in hac renascentia melius commendet, non abs re clamorem scemine parturientis ad se transfert. Quoniam autem similitudo illa parturientis, aliquid minuere poterat de maiestate & potentia Dei, alterum hic affectum adiungere voluit Propheta. Quantum ad amorem igitur, similis matri esse dicitur: quantum ad potentiam, similis leoni aut gigantri.

15 **IN SOLITVDINEM.**) Significat Propheta omnes munitiones & copias, quibus efferuntur impii. impedimento non fore Deo, quominus populum suum in libertatem vindicet. Atque hoc prioribus rursus addi necesse fuit. nam cum videmus hostes pollere viribus, ac penè inui-

Et os esse, expauescimus, nec apprehendimus auxilium Dei, quo ad fidei constantiam opus esset. quamobrem Prophetam hoc inhiisit, ut ostendat nullas omnino vires aut copias Domino ob stare posse eum suos liberare vult. Talem denique rerum conuersionem fore ostendit, ut qui antea potentissimi erant, frangantur: nec quicquam omnia tentando aduersus ipsum efficiant. Ac mihi simplex videtur huius loci sensus: nec subtilius philosophari opus est, ut nonnulli, qui dum hæc allegorice interpretantur, per **MONTES** & **COLLES**, vrbes designari putant: per **HERBAM**, homines qui eas incolunt: sed nihil opus est eiusmodi argutias sectari. nam simpliciter declarat satis esse Deo potentiam ad implenda promissa & Ecclesiam liberandam. quia omnes difficultates quæ se oculis nostris ingerunt, facile superabit. Et respondet hæc sententia aliis vaticiniis quæ antè vidimus, ubi docebat Prophetam naturalibus medijs non obstructam esse Dei potentiam simulacris iuuare decreuit, sed miraculis pererrare cuncta obstacula quæ transitum claudere videntur.

16 ET EDUCAM CAECOS.) Postquam ostendit hostium robur obstare Deo non posse quominus liberet populum suum, pergit in ea consolatione quam prius attigerat. Cæcos autem vocat eos, quibus res adeo perplexæ sunt & difficiles, adeoque turbulentum rerum status, ut ignorent quò se vertere, quò confugere debeant: quibus denique nullus exitus, sed profundius gurgites vndique apparent. Nam sicuti dum res nobis satis commodè fluunt, via plana & æquabilis oculis nostris exposita est: ita in rebus duris & asperis, præsertim quæ sine ipse remedii minantur nobis interitum quasi tristi caligine offusa, hebetamur. Cum igitur nihil nobis suppetit consilij, tunc vel maxime sperandum, auxiliū nque à Domino expectandum esse docer. Nostra etiam sepe interest nullam nobis patere viam, ubique angî & constringi, atque etiam excæcari, ut discamus à solo Dei auxilio pendere, atque in ipso recumbere. nam dum aliqua superest tabula, quam apprehendere nos posse existimamus, ad eam toto animo conuertimur. Ita fit dum hæc & illuc rapimur, ut celestis gratiæ memoria nobis euanescat. Itaque si Deum nobis adesse atque aduersis rebus opem ferre cupimus, cæcos nos esse necesse est, id est, oculos auertere à præsentis rerum statu, iudiciumque nostrum cohibere, ut promissis eius penitus acquiescamus. Hæc cæcitas tamen minimè iucunda est, mentisque nostræ imbecillitatem ostendit, si à fructu suo astringitur, non admodum fugienda est: quia longè præstat cæcos Dei manu regi, quàm nimia perpicacia labyrinthos nobis fingere. Lucem pro tenebris se daturum promittens, confirmat quod iam dictum est, ergo tamen ne scintilla quidem lucis nobis appareat in aduersis, tamen de auxilio Dei desperandum non est: sed tunc vel maxime promissa amplectenda sunt. Dominus enim faciliè tenebras in lucem conuertet, flexuosos anfractus dirigit, atque in viam ducet, ut tutè ambulemus. Agnoscamus interea hæc solis fidelibus promitti, qui se Deo committunt, sequè ab eo regi sinunt: qui denique cognita cæcitate sua, ipsum libenter sequuntur ducem, & in afflictionum tenebris gratiæ auroram patienter expectant. His enim solummodò porrigitur manus, qui promissionibus adhærent: non autem astutus, qui vel inuito ipso cernere volunt, vel qui per illicita consilia præcipites feruntur.

17 AGENTUR RETRO SVM.) Hinc melius agnosceamus ad quos pertineat superior doctrina, distinguit enim inter Dei & idolorum cultores. Dominus se ducem populo suo præstabit: interea verò pudescunt qui idola colunt. Ac si diceret, optionem hæc à Domino dari, vel ut salui simus eius gratia, vel miserè pereamus. quò quot enim salutis spem locabant in idolis, peribunt: qui verò recumbunt in verbo Dei, certè de salute: quia etsi grauilimè sæpe laborent, spem tamen ipsorum pudesceri vsque in finem non sine, sed exitu probabit nõ frustra discrimen hoc à se fuisse positum. Certum porò est duabus quæ sequuntur notis omnes idololatrias designari, qui aliò spem suam quàm in vnum Deum conferunt. quia vtcunque se coram idolis non prosternant idololatra, ipsis tamen deitate affingendo, in verum & vnicum Deum sunt sacrilegi: quia præcipua pars cultus diuini in fide & inuocatione sita est, quas hæc designat Prophetam. Quæri potest, An adeo stupidi fuerint, ut simulachro dicerent, Tu es Deus meus. Omnes enim superstitiosi Deum in caelis esse falsi sunt: neque palàm lapidi aut ligno diuinitatem tribuerunt. Eos igitur crassiores & stupidiores quàm fuerint fingere videtur Isaias. Respondeo, omnes idololatrias affingere simulachris potentiam Dei: tamen cum in caelo esse agnoscant. quum enim confugiant ad statuas & simulachra, quum vota iis faciant & reddant, haud dubiè ad ea transferunt quod diis habent, summamque Deum iniuria afficiunt. Non est igitur hyperbolicè loquutus Prophetam, nec falsò idololatrias in simulachris. Satis enim id testantur eorum voces & sermones, quibus idola sua & simulachra deos appellant. Ipsi etiam tacètibz palàm se prodit eorum amentia, quòd neque manum nec aurem Dei propinquam sibi esse putant, nisi prostrati coram simulachris concipiant sua vota. Hæc autem ideo dicuntur, ut omnes intelligent ne minem saluum fore, nisi qui Deo soli confidet.

18 O SVRDI AVDITE, ET CAECI.) Nunc alio sensu cæcos & surdos nominat quàm prius, cum metaphoricè eos designaret quibus nihil erat consilij, & qui sic erant obruti malorum congerie ut eos sua mæsticia hebetaret. nam hic **CAECOS** vocat eos qui in media luce caligant, nec opera Dei intuetur: **VRDOS**, qui ipsum audire nolunt, atque hebetes & ignaui desidènt in suæ ignorantiz

rātū fecibus. Damnat igitur Iudæos cæcitatē, aut potius homines vniuersos, quod mihi magis placet. Tamen si enim specialiter exprobrat Iudæis quod audiēdo non audiāt, ac vidēdo non videāt: tamen hoc aliqua ex parte ad Gentes quoque pertinet, quibus se per creaturas patefecit: quaiū etiā animis & conscientis imprellit notitiam tui, & quas deinde mirabilium operum tuorum fecerat ac facturus erat cōticiās. ac requirere attentionem, significat nihil aliud impedimō esse, quæ minus Dei veritatē & potentiam percipiunt: quā quod surdi & cæci sunt: quæ non sine malitia & ingratitude. satis enim apertē docet, & tā luculenta virtutis testimonia præbet: ut animū neq; in doctrinam eius, neque in admirabilia eius facinora quisquam intentum haberet. vnde fit vt ipse cæcitate. Culpam ergo in solis hominibus hæere ostendit, quod Dei potentiam non agnoscunt.

19 QVIS CÆCVS.) Sic ferē exponitur: ad nonnullis hic veritas, ac si Propheta referret conuicta quæ impii aduersus Prophetas iactare solent. nam in seruis Domini retorquent quæ indignē ferunt reprehendi ab ipsis ac damnari. Quos accusas cæcitatē? quos surdos vocas? Hoc tibi sume. quis cæcus nisi tu? Perinde igitur esse putat, ac si Dominus expoſtularēt cum Iudæis in hunc modū, Video Prophetas meos vobis cæcos ac surdos esse. Verūm, hæc interpretatiōe contextu Propheta non quadrare mox videbimus. Docet enim postea cur cæcos vocet. nempe, quod quum videant multa, ea tamen non obſeruant. quod certe Prophetis nullo modo conuenit. Sequamur ergo simplicem ac genuinum sensum. Propheta damnauerat vniuersos homines cæcitatē: sed potissimum Iudæos, quod acutius quā reliqui omnes cernere debeuissent. nec enim communi tantū luce & intelligenti fruēbantur: sed Verbo, quo se illis Dominus abundē patefecerat. Quauis ergo reliqui omnes cæcuterent, tamen hi cernere & Deum agnoscere debuerunt, cum Lege ipsius & doctrina, tanquam lucidissima lampade, illustrarentur. Præterea, 60. cap. Itaias in hunc modum alloquitur Iudæos, Surge, illumina Ierusalem: quoniam tenebræ erunt super terram: in te autem Dominus refulgebit. Quum igitur Iudæi cæcuterent in tanta luce, ideo peculiari hæc obiurgatiō ipsos compellat. perinde ac si diceret, Frustra contendo cum iis qui à me alieni sunt: nec adeo mirū est ipsos cæcos esse: sed instar prodigii, hoc accidere seruis meis (quorum oculis lux propofita est) vt obſurdeſcant ad doctrinam quæ auribus ipsorum assidue intonat. Hæc enim tam aperta sunt vt à cæcis videri tam clara, vt à surdis percipi possint: sed frustra ipsos alloquitur. nihil enim stupidius aut hebetius est: & cum maximē omnium videre & audire debuissent, nulli aut surdiores aut cæciores reperiri possunt. QVEMITTO. Gradatim progreditur Itaias ab vniuerso genere hominum ad Iudæos: deinde ad Sacerdotes, qui præcipui omnium, ac veluti summi erant. Eorum enim munus fuit enarrare Legem, & præire aliis vitæ exemplo: denique salutis viam monstrare. Lex enim Domini ex ore Sacerdotis requirenda erat. Conqueritur ergo cæcos esse illos, quos prædicere aliis & vitæ duces esse oportuit. Alii nomen SERVI referunt ad Itaiam: alii etiam ad Christum: atque intelligunt ipsū cæcitatē, quemadmodum & Itaiam, damnatum esse: sed nihil ad Prophetæ mentem Amplificat ergo per comparationem quod nuper conſectus est de Iudæorum ſocordia. nam grauior in ipsis culpa erat: quā in aliis: sed omnium grauissima in Sacerdotibus, qui duces ipsōrum erant. Proinde tei mus nos eō minus excusabiles fore, quod propius accesserimus ad Deum, atque in alio re dignitatis gradum ab eo cecuti fuerimus. Perfecit eodem respectu vocat, qui tales esse debuerant. nam profectū meminir huius perfectiōnis à qua exciderant impia defectione, atque ita indignē profanauerant præstantissimum Dei donum. Quum enim perfectam iustitiæ regulam haberent; per eos tantum modū stabat quomius eam sequerentur.

20 VIDENDO MULTA.) Quale sit hoc genus cæcitatē, de qua loquutus est, ipse exponit, eamque duplicem esse ostendit. vnde satis apparet ipsū de Iudæis loquutum esse, qui seclēto contemptu suffocauerant Dei lucem. Duplex igitur erit reatus quum veniendum erit ad tribunal Dei, si quum lucem suam proponit, oculos claudamus: & quum docet Verbo suo, non audiamus. Gētes quidem excusatione carebunt: sed Iudæi & alii quibus se tot modis patefecit Dominus, bis dānandi erunt, quod Deum intueri & agnoscere noluerint. Nos igitur quibus tot & tam insignia exempla hodie proponuntur, hoc iudicium metuamus. nec enim minor cecitas aut perniciosa hodie in multis quā olim in Iudæis deprehendetur, & nihilo plus erit excusabilis.

21 IEHOVA VOLUNTARIVS.) Nunc vt magis exaggeret Iudæorum crimen, ostendit per Deum non fletisse quomius feliciter beatēque vuerent. iam dixit, miserias & ærumnas quas sustinent, pœnas esse cæcitatē, quā ipse sponte sibi accesserunt: nunc auctariam & quasi cumulsū ponit, quod leuamen omne sua obstinatione repudient. Variē exponitur hic locus. Quidam, Dominus sic voluit: alii, Clemens est ego, Dominus volens, id est, voluntarius ac propentius ad liberandū populū suū: id que amplificandæ Legis suæ & extollendæ iustitiæ causā. Quod ergo indignis tuocerere paratus sit Deus, rationem assignat, gloriā suam velle propagari in eorū salute, vt hoc modo conspicua sit eius iustitia, vigeat Lex iustius ac floreat. Quod autem Iudæi adeo calamitōsi sunt: hoc ideo fit, quia ipse sponte cecit esse, atque ærumnas sibi accessere, quā Deo parere maluerint, nam Dominus alio qui ipsos ornare atque exollere voluisset. Alii sic accipiunt, Dominus vult Legem suam magnificare, quod verax apparere velit, animaduertendo in Iudæos, quemadmodum ipsi per Legem minatus erat. Atque sic iustitiani referūt ad pœnas & supplicia, quæ diuinitus im-

pio populo irrogata sunt. Alii vertunt, Propter iustum suum, atque ad Christum referunt: sed hallucinantur in nomine **PRÆ**, nec dubium est quin de iustitia loquatur, atque significet Dominum libenter ostensurum fuisse magnificentiam promissionum suarum, & documenta iustitiæ suæ editurum in populo conseruando, nisi hic ingratus se & indignum præbuisse. Quidam existimant hic Dominum excusari, quòd dum populus, quem adoptauerat, tot malis expositus sit, labascere veritas ipsius videatur: atque hinc calumniæ Prophetæ occurrere uoluisse: sic enim diripi ipsum ac prædæ esse, non quòd Dominus eorum malis oblectetur, sed quòd omnia posthabeat iustitiæ suæ. Ego simpliciter interpretor, Dominum ornandæ Legis causa propensum fuisse ad beneficiendum populo suo, ut in eo gloria ipsius ac iustitia resfulgeret: sed populum indignum se tanto beneficio reddidisse: atque ita propria duritia morbos suos fecisse insanabiles. Cæterum, hinc colligendum est quorundam Dominus tot beneficiis ornet Ecclesiam suam: nempe, ut Legem suam propaget, id est, ut homines adducat ad cultum suæ maiestatis, magisque ac magis veritas ipsius elucescat. Cum Dominum uelle ac propensum esse dicit, satis ostendit non aliunde impelli quam à se ipso: sed hoc magis exprimit, quàm addit, **PROPTER IUSTITIAM SVAM**. excludit enim quicquid homines addere possent. Nec verò alia de causa adducitur Dominus ad beneficiendum, quàm quòd iustus est. nihil enim meriti aut dignitatis in hominibus reperietur. Specialis autem in Iudæis erat ratio, quos solos adoptione dignatus erat.

22 ATQVI HIC POPVLVS.) Iam declarat Isaias populum sua culpa miserum, & exitio destinatum esse, qui Deum alioqui propensum ad beneficentiam repudiatur, ac si data opera, neglectis omnibus remediis, ut solent desperati, mortem præoptaret. Sic ergo Dominum excusat, ut grauius populum accuset, quòd ingratitude sua ipsum repulerit, paternamque eius indulgentiam abusus sit. Quamquam, ut nuper ait, tigi, non tam excusandi Dei causa hæc adducit, quàm dolenter commemorat gentes suos in suam perniciem conspirasse: quia fe quasi deuotius animis in multas clades proiecerint. Ergo si dissipa hæc hodie & deformem Ecclesiam videmus, hoc vitii & sceleribus nostris imputandum, quòd nobis à Deo benefici non sinamus. Copulam **et**, nonnulli vertunt Itaque: ego malui uertere Atqui. Hæc enim aduersatiua opponitur illi desiderio, quo se ductum fuisse asseruit Deus, ut populum suum tueretur, siquid è illi passus esset. **וְהָרַחֵם**, per Gerudium uertere malo, Illaqueandus. Loquitur enim de populo, qui in captiuitatem abduccendus era. **וְהָרַחֵם**, duas dictiones potius quàm vnã esse puto: id est, in speluncis. nam pro luuenibus accipere, imbi alienum videtur à contextu. **ERVNT IN DIREPTIONEM**. Qui exponunt de toto genere humano, cuius nemo præter Christum liberator est, nihil afferunt quòd menti Prophætæ conueniat. simpliciter enim admonet populum interituru sine vlla spe liberationis, quòd repperet gratiam Dei. Hinc collige quid nobis accidere necesse sit, nisi oblatam Dei gratiam in tempore amplectamur. Digni profecto erimus qui destituamur omni auxilio, prædæque & direptioni expositi percamus.

Ioh. 8. 36

23 QVIS IN VOBIS.) Idem argumentum proficitur Isaias. nam Iudæos adeò hebetes esse ac fore significat, ut ne admoniti quidem percipiant ac nominatim ipsos compellat, quòd quæ præ aliis instructi atque edocti esse debuissent, nihil tamen perciperent: nec iudicia Dei, quauis apertissima, obseruarent. **IN POSTERVM**, id est, ut tandem malis domitus, quauis serò, resipiscat. Videmus ergo ut hæc admiratio crimen amentiarum aggrauet: quia semper futuri sint indociles. Interea dicamus quis sit minarum & poenarum vltus. Nec enim reprehendit Deus scelera nostra, vel poenas de iis sumit, quasi vindicta oblectetur, aut compensationem quandam requirat, sed ut nobis in posterum caueamus.

24 QVIS DEDIT IACOB IN PRAEDAM.) Hæc sunt quæ à Iudæis non obseruari conueniunt Isaias. nam quæ patiebantur, aut fortuito accidere existimabant, aut sibi non esse eadem vires ad resistendũ quæ fuerant Patribus, atque ideo ab hostibus superatos esse. denique in externis causis occupati, interea non obseruabant ea quæ toties minati erant Prophætæ, nec iudicia Dei animaduertebant. Ideo ad cœleste eos tribunal retrahit, pronuntians Deum esse authorem. nec enim poterant perquæderi, clades quæ sustinebant, tanquam iustus scelerum poenas, à Deo proficisci: ut hodie nihil difficilius persuaderi possicimus. Deum quidem omnium rerum authorem nemo non fatetur: verum, si quis roget an aduersa omnia sint eius castigationes, hoc fateri pudebit: variis enim cogitationibus distrahunt homines: & præoccupati opinione Fortunæ, in has & alias causas potius quàm in Deum mentes & animos conuertunt. Causam igitur tantæ exiti notat Isaias, populi scelera, in quæ merito Dominus animaduertit, quem admodum à Mose factis ostensum erat, Quomodo fugerēt mille à facie vnius: annon Dominus vos persequitur, atque in hostiũ manus concludit? Miramur quotidie permulta accidere præter opinionem nostram: nec interea causam in nobis hærentem agnoscimus. Vrgeri ergo nos & vi adigi necesse est vt culpam nostram fateamur. quam obrem doctrinam istam sapientius proponi ac repeti admodum necesse est. Iam verò ne Deum insimulent sæuitiæ, simul addit, eum ex iusta causa hoc facere, quia non prosilit ad poenas exigendas nisi cogat necessitas, nec voluptatem ex malis nostris capit. Proinde duo hæc distinctè notanda sunt. primum, nihil nobis mali nisi à Domino contingere: ne vel fortuito rerum casu, vel alia causa externa quicquid accidere existimemus. deinde, nos nihil omnino mali, nisi iusta de cau-

Deut. 32 30

sa, sustinere, quoniã in Deum peccauimus. Frustra ergo homines Deum crudelitatis infimulãt. nam iustũ eius iudicium in pœnis, quas meritò infligit, agnoscendam est. *NEC VOLVERUNT.* Hic amplificat Iudæorum criminẽ sed personam mutat, quia prius se cum aliis annumerabat, quòd membrum illius corporis esset, & reatum suum fatebatur: non quòd similis esset vulgo hominũ, aut eorum scelera probaret: sed quòd in tanta vitiorum collumie immunis esse non possët, quin, vt reliquæ corporis partes, sic ipse contagione quadam inficeretur. Quum ergo longè dissimilis esset vulgo hominũ, personam mutat, atque subiicit, Noluertunt, quòd significat tantã contumaciam sibi displicere, vt nullo modo aut cõnuere, aut assensus significationẽ præbere liceat. nec enim agitur hïc de vitiiis cõmunibus: sed de contemptu & reiectione Dei, quòd excussio illius iugo ferocirent. Hac enim ratione Isaias se ex eorum numero subducit. Quòd si hæc meritò acciderunt Iudæis, sciamus idẽ nobis & toti mundo impendere, nisi moniti respiciamus. Videmus enim vt nos benignè Dominus ad se inuitet, quot mōis declarat beneuolentiam suam, quã comitẽ se placabilẽ fore testetur quannis offensus sit. Iam toties ac tam humaniter inuitati à Deo, & clementiam eius experti, si audire nolimus, haud dubiè exitium, quòd istis accidit, experiemur commune esse omnibus immorigeris.

25 *ITA QVE EFFVDIT.*) Quoniam admodum seueræ erant castigationes quibus Dominus in Iudæos animaduertere cepert, & quæ postea continuandæ erant, ideo vehementiam ipsarum metaphoricè exprimit Propheta. nam Dominum ait furorẽ suum effundere, ac si fulmen aliquod cõ impetu emitteretur, aut erumperent aquæ, quæ vicinas regiones longè latèque vastarent: quemadmodũ in diluuiò cataractis cœli ruptis, apertisquæ fenestris, aquæ ingenti violentiã & impetu eruperunt. Aliã deinde figura vtitur, Deum suas copias ad bellandum colligere, vt hostiliter contra populum grasset. Si quis pro hostibus hoc capiat, quos Dominus aduersus Iudæos excitauit, non admodum contendo. nam iudicio Dei excitatos fuisse certum est. quid enim aliud erat Nabuchodonosor, quã flagellũ Dei? Ego vero metaphoricè hoc adhuc accipiẽdum puto, Deum scilicet, vt armatum hostem, violenter irruere, & iram effundere in populum suum. Habet autẽ varias bellandi rationes: nunc enim fame, nunc bello, nunc peste suos castigat. Itaque omnis generis flagella hïc comprehendi arbitror quibus Dominus in populum animaduertit. Quòd si interdum nobis duriora atque acerbiora videantur, cogitemus quã grauiã sint scelera nostra: nec eum in pœnis irrogandis immodicum aut nimis acerbũ esse reperiemus. *NEC ADVERTIT.* Iterum inuehitur in crassum illum stuporem, quo sic perculli erant Iudæi vt malum suum non sentirẽt, nec oculos attollerent in cœlum, vt Dominum vltorem atque authorem agnoscerent. *NEQVE POSVIT SVPRÀ COR.* Ponere supra cor, est attentè diligenterquæ considerare. nam si veniret nobis in mentem hæc cogitatio, animisquæ nostris probè insideret, Deus est index, meritò in nos animaduertit: itatim respiceremus. Hodie tot calamitatibus premitur vniversus orbis, nullus ferè angulus ab ira Dei immunis est, nemo tamẽ animaduertit: sed indomitis animis & præcõitis aduersus ipsum omnes irruunt. nihil igitur mirum quòd tã atroces pœnas infligit hominibus, itãque suam vbique effundit, cùm summa perniciã mundus aduersus ipsam sese obstitet.

CAPVT XLIII.

- 1 **E** tunc sic dicit Iehoua creator tuus, Iacob: *fictor tuus, Israel: Ne timeas, quoniam redemi (te,) vocaui te nomine tuo: meus (es) tu.*
- 2 *Quum transieris per aquas, ego tecũ (ero,) & in fluminibus: nõ inuadabunt te. Quum transieris per ignem ipsum, non combureris: nec flamma ardebit in te.*
- 3 *Quoniam ego Iehoua Deus tuus, Sanctus Israel, seruator tuus: dedi pretium redemptionis tue Aegyptiam, Aethiopiã, & Saba in vicem tuam.*
- 4 *Quia pretiosus fuisti in oculis meis, honoratus es, & ego dilexite te. Tradam hominẽ in vicem tuam, & populos in vicem animæ tuæ.*
- 5 *Ne timeas, quia ego tecum. Ab Oriente adducam semen tuum: & ab Occidẽte colligam te.*
- 6 *Dicam Aquiloni, Da: & Austro, Ne prohibeas. Adducito filios meos è longinquo, & filias meas ab extremo terræ.*
- 7 *Omnes vocati nomine meo: & ad gloriam meam creauit eos: formauit eos, adeoque feci eos.*

8 Ut educam populum cæcum, cui oculi: & surdos, quibus aures.

9 Omnes gentes congregentur simul, & colligantur populi. Quis est in eis qui istud annuntiet, ac priora nos audire faciat? Proferant testes suos, iusti pronuntientur: sed audiant, & dicent, Verum est.

10 Vos testes mei, dicit Iehoua: & seruus meus quem elegi. Propterea scietis, & credetis mihi, & intelligetis quod ego sum: ante me non est formatus Deus, nec post me erit.

11 Ego, ego sum Iehoua, & nullus præter me seruator.

12 Ego annuntiaui, & seruaui, & audire feceram: & non in vobis alienus. Vos ergo testes mei, dicit Iehoua, quod ego sum Deus.

13 Etiam antequam dies esset, ego eram: & non est qui è manu mea eruat: facia, & quis auertet illud?

14 Sic dicit Iehoua redemptor vester, Sanctus Israelis: Propter vos misi in Babylonem, & descendere feci. Omnes ipsi fugitiui: & Chaldaeorum clamor in nauibus.

15 Ego Iehoua, Sanctus vester, creator Israel, Rex vester.

16 Sic dicit Iehoua, qui dat in mari viam, & in aquis violentis semitam.

17 Quam educit, currus & equus, exercitus & robur simul iacent, vt non surgat. Exincti sunt: sicut liman exincti sunt.

18 Ne recordemini priorum: & antiqua ne memoretis.

¹⁹ ¹⁹ Vel, Vti-
que. ¹⁹ Ecce ego facio rem nouam: iam orietur: an non eam cognoscetis? Hac vice ponam in deserto viam, flumina in solitudine.

20 Honorabit me bestia agri: dracones, & pulli struthionis: quia dederim in deserto aquas, flumina in solitudine ad potendum populum meum, electum meum.

21 Populum hunc creauit mihi: laudem meam narrabit.

22 Et non me inuocasti, Iacob: quin fatigatus es in me, Israel.

23 Non adduxisti mihi pecus holocaustorum tuorum, & sacrificiis tuis non honorasti me: non feci te seruire in oblatione, nec laborare in suffitu.

24 Non emisisti mihi pecunia caluum, nec adipe victimarum tuarum inebriasti me: sed me seruire fecisti in peccatis tuis: & me laborare fecisti in iniquitatibus tuis.

25 Ego, ego sum qui deleo iniquitates tuas propter me: ideo peccatorum tuorum non recordabor.

26 Reduc mihi in memoriam, iudicemur simul: narra tu, vt iustificeris.

27 Pater tuus primus peccauit, & doctores tui in me præuaricati sunt.

28 Ideo polluam Principes sanctuarij, & ponam in execrationem Iacob, & Israel in opprobrium.

IN CAPVT XLIII.

E T N V N C.) Non fatis constat an diuersa sit cõcio, an eadem cum superiore. nec enim Prophetæ, quorum scripta nobis relicta sunt, distinxerunt sermones suos in certa capita, vt scire possimus quid ab eis vnoquoque die dictũ sit. Mihi verò probabile est hanc doctrinã cum proxima coherere. nam quum prius grauitè in Iudæos inuectus esset, illique exitum denuntiasset, acerbitatẽ illam temperare voluit. Scmp̃ enim piorum rationem habet Dominus, nec verò vnquam ad eò grãfatur impietas, quin suos interim conseruet, ac eorum saluti prospiciat, ne mergantur simili exitio. Itẽ que copula in mihi in aduersariam resoluenda videtur, Et tamẽ cõsolationem aliquam Dominus relinquet pijs qui super futuri sunt. Est autem diligenter notandus hic locus, nam et̃ in per-

perniciem nostram, conspirale videantur omnes, tamen si exardeat ira Domini, atque interitui proximi videamur: tamen si vel duo tantum, vel tres pii superint, eis desperandum non est. sic enim ipso alloquitur Dominus, *NE TIMEAS*. Et aduerbium temporis *NUNC*, quo hic vititur, magnum pondus habet: nam significat presentem calamitatem, aut instantem: denique tempus quo omnia perditā & deplorata videbuntur: quia tunc quoque suos consolari Deus, eorumque dolores suauiter lenire non desinit, ut in summa desperatione inuictā spei constantiam retineant. Huc spectat præfatio, Creator & Fictor tuus: quia alioqui clausa fuisset istis vaticiniis ianua. Porro ex aliis locis colligere præoptum est, Dominū hīc non loqui de vniuersali creatione, quæ nobis cum reliquis hominibus cōmunis est, & qua mortales nascimur, sed de regeneratione in spē cælestis vitæ, ob quam etiam nouæ creaturæ vocamur. quo sensu Paulus figmentum Dei nos appellat, vt iam prius satis declaratum est. Eodem etiam modo fictorem se vocat: ac si diceret, nō ideo se Ecclesiam suam formasse, in qua eniteat gloriæ suæ decor, vt deleat tam præclarum opus. Vnde obseruandum est Ecclesiam nihil à seipsa proprium habere, sed dono Dei, cui omnia quibus excellit, accepta ferenda sunt. Quæ additur ratio, *QUONIAM REDEMI TE*, tam ad futurum quàm ad præteritum tempus commodè spectare potest. Liberatio enim prima ex Ægypto alterius futuræ spem dabit. Ceterum, quanuis futuram ab exilio Babylonico redemptionē designet, non malè tamen conuenit tēpus præteritum: quia Deus apud se nos redemit, antequam ad nos perueniat effectus redemptionis. Ideoque testari volens quid apud se decretum sit, nempe, Ecclesiam suam redimere, quæ interitū videbatur, præteritum tempus propriè vsurpat, *VOCAVI TE NOMINE TVO*. Vocate nomine, hic est recipere in ius aliquod necessitudinis: veluti cum à Deo in filios adoptamur. Ratio huius locutionis est, quòd Deus sic reprobos abiiciat, vt eorum oblitus videatur. vnde etiam Scriptura dicit, ab ipso non cognosci. Atque ex huiusmodi antithesi melius intelligimus quid sit Vocari à Deo: quum scilicet nos, aliis præteritis, peculiari honore dignatur, & ex alienis facere domesticos. deinde ita in tutelam suam & curā recipit, vt nos omniaque instituta nostra dirigat. Eadem ratione addit, *MEVS ES TV*, vt sciant fideles reliquam fore aliquam Ecclesiam in populo electo, quia Deus possessionis suæ iure priuari nolit. denique eos sibi pretiosam hereditatem vendicat, qua se nunquam spoliari sinet.

Eph. 2. 10.

Math. 7. 23
& 25. 41.

2 *QUVM TRANSIERIS.*) Occupatio est, qua significat non esse cur aduersus rebus succumbant præfenti Dei auxilio freti. atque ita expressius loquitur quàm proximo versu: quia Ecclesiā docens à miseriis & calamitatibus non fore immunem, sed assidue ipsi pugnandum fore, ad tolerantiam & fortitudinē animat, ac si diceret, Non redemit te Dominus vt deliciis & voluptatibus securis, aut languori & otio te dedas: quin potius vt ad omne genus malorum sustinendum parata sis. Per *IGNEM* & *AQVAM* intelligit omne genus miseriarum quibus in hac vita obnoxii sumus. nec enim cū vnius generis tantum calamitatibus nobis luctandū: sed variis & infinitis. nunc per aquam, nunc per ignem transendum est: sicuti fideles hortatur Iacobus ne deficiant quum incidant in varias tentationes. Et certè multiphici examine opus habet fides: quia sæpe contingit, qui victor emerit ab vna pugna, alio tētanonis genere obrui. Variis ergo exercemur ærumnis, sed tandē eripimur: fluuiis impetimur, sed non obruimur: flammis etiam vrimur, sed non consumimur. Nobis quidē est idem doloris sensus cum aliis, sed sustinemur gratia Dei, atque spiritu patientiæ falcimur, ne deficiamus: donec porrecta manu sursum nos attollat.

Psal. 66. 12
Cap. 1. 2.

3 *QUONIAM FGO.*) Confirmat priorem sententiam ab experimentis prioribus. sic enim Dominus antea populum suū iuuerat, vt fideles tūto in eius gratia recumbere æquum & consentaneum esset. Sæper autem tenendum est quod habuimus superiore versu, *Ne timeas*, quoniam redemi te, Ego Dominus tuus. Hæc enim coniunctim & vno tenore legi debent: quoniam eodem spectant. nā si Dominus est Deus noster, sequitur ipsum nobiscum esse: seruatores igitur ipsum sentiemus. Verū si talē ipsum experiri velimus, necesse est nos partem Israelis esse, non tantum vt nudo simus titulo inligniti, sed vt vera pietatis documēta toto vitæ nostræ cursu præbeamus. Hoc igitur fiduciæ nostræ fundamentū est, quòd Iehoua sit Deus noster. vnde sequitur, eos miserè semper trepidare qui Deum patrē non agnoscunt, nec in eius beneuolētia conquiescunt. Lasciuunt quidē impij, atque etiā exultant aduersus Deum, sed eorum securitas, ebrietas mentis est ac furor, quo magis præcipites in exitium suū ferantur. Hinc pijs solis assertur certitudo, quòd idē qui eos elegit, perpetuò etiam Deus ipsorum esse, eosque seruare velit: ideoque segregauerit in hereditatē suam. Atque hoc sensu vocat se *SANCTVM* Israelis: quia quū vniuersum genus humanū ab ipso alienum sit natura, populum suum elegerit, quem sibi seorsum colligeret. Quanuis autē externa segregatio leuis est momenti, nisi electos virtute Spiritus sui Deus sanctificet: quia tamen vulgò se polluerat Israel, pronuntiat Deus non fore tamen irritū scdus suū, quia sibi constet. Ceterum, nomen Sancti actiue sumi pro eo qui sanctificat, satis notū est. Itaque si de amore Dei erga nos certi esse volumus, semper occurrat testimonium adoptionis nostræ, quo in animis nostris, tanquā certo pignore, confirmemur. Idque votis omnibus à Deo postulemus. *DE DI PRE TIV M*. Non annoto istas repetitiones quæ trite sunt Prophe-

re, & linguæ Hebraicæ vsitatæ sunt. nam Dare pretium, & Dare in vicem, pro eodem posuit. Diximus Prophetâ confirmare pios, adductis superioribus documentis gratiæ Dei: ac si diceret, Iam experti estis Deum habere ratione vestræ salutis: quî enim factû esset vt Sennacherib vires suas in Ægyptum, Æthiopiã, aliôsque populos conuerteret, nisi quia Dominus vobis pepercit atque aliò impetum hostis vestri cõuertit: Cum igitur hæcenus se tam sollicitum præbuerit vestra causa, non est cur in posterum sitis ipsi solliciti. Ita si quando obrepant nobis dubitationes de providentia Dei, aut eius promissis, beneficia quibus antea nos affecit in memoriam reuocare debemus. nam summæ ingrætitudinis damnandi erimus, si tot acceptis à Deo beneficiis, de eius beneuolentia in posterû dubitemus. Sed quæritur, quo sensu Ægyptum & Æthiopiã pretium redemptionis Ecclesiæ vocet: nec enim tanti sunt profani homines, vt filios Dei redimant. Sed hanc locutionem à communi hominum more mutuatus est Propheta: ac si diceret, Ægyptij, Æthiopes, Sabæi subierunt vicem tuam, & quasi permutatione facta, cladẽ quæ tibi impendebat, sustinere coacti sunt: vt enim te seruare, illos perdidit: atque tui loco, in manum hostis redegi. Sed tenenda hystoria est. Quum Sennacherib toto impetu fueret in Iudæam, repente Deus eum, velut frano iniecto, cohibuit, atque aliis bellis implicauit: ita vt exercitû reducere cogere. Itaque Ægyptij & Æthiopes magnam cladem passi sunt: interea verò populus Dei respirauit. Hodie eandem erga nos prouidentiam Dei, atque immensam misericordiam agnoscere promptum est, nisi plusquam hebetes simus, quum tyrannos, qui nos perditos vellent, imò ad nos vorandos eadem cupiditate simul inhiant, inter se committit: atque furorẽ quo in nos acensu erant, aliò conuertit. hoc enim agendo nos conseruat, vt alios det in pretium nostræ redẽptionis. Dum ergo profanos homines tumultuando & mutuis bellis sese turbando cessare à nobis perdendis videmus, quando palam est non sponte hoc ab ipsis fieri: attollamus oculos in cælû, atque Deum, vt nobis parcat, mirabiliter alios in vicem nostrâ substituere sciamus. Eramus enim vt oues destinata mactationi: gladij vnique exerti, nisi eos excuteret ex impiorû manibus, aut aliò adigere. Hinc generalis doctrina colligenda est, Sic Domino curę esse pios omnes, vt pluris ipsos quam vniversum orbem faciat. tametsi igitur nullius pretij simus, tamẽ in eo gloriamur, quòd Dominus nos magni estimat, totiq; mundo præfert, è periculis eripit, atque ad eò in mediã mortis cõseruat. Quòd si inter nos omnia pacata & composita essent, hanc Dei gratiã non perspiceremus: sed quum nobis mille videtur imminere mortes, nec vllum effugium patet, ac subito retro agit tyrannos, aut aliò flectit, tunc experimur quod hîc dicitur à Propheta, atque inestimabilem eius beneuolentiam erga nos agnosimus.

2. Reg. 19.
28. ☞
Infra 37. 8

1. Pet. 5. 7.

4 QVIA PRETIOSVS FVISTI.) Aliqui exponunt, Ideo fuisi honorabilis, quoniã te in honorem extuli: sed mihi videtur rationem reddere, cur Ægyptum & Æthiopiã eius loco traderit hostibus: nempe, quòd eum dilexerit, & charã habuerit. Sic ergo resõlui debet, Quoniam dilexi te, ideo hominem pro te dedi. Excludit autem his verbis omnẽ populi dignitatẽ, ne quid suo merito le fuisse adeptum gloriatur. Et certè causa salutis, & omnium beneficiorum quibus ornatur, gratitudo est Dei amor: idẽ omnis nostræ præstantiæ causa est: quia si nos estimet propriis dotibus, ne vnus quidem pili nos faciet. Tollenda est igitur omnis meritorum opinio aut dignitatis, quæ nulla in nobis est, vt soli Dei gratiæ omnia tribuamus. Amorem verò istum non vulgarem esse significat, cum nos pretiosos esse dicit. vnde etiã nos primogenitos suos & amicos vocat. TRADAM HOMINEM. Hic nihil adicit noui, sed potius explicat proximã sententiam. Hominem collectivè accipit pro Hominebus: ac si diceret, Nullum fore hominẽ, quem non tollat atque perimat Dominus, vt suos conseruet. Pluris enim facit vnus pij animam, quam rotum mundum: interea admonet fideles redimi eorum dispendio qui nihil origine & natura differunt.

Exod. 4. 22
Iob. 15. 15.

5 N E T I M E A S.) Quòd hanc exhortationem subinde repetit Isaias, superuacaneum censeri non debet. Scimus enim atque experimur quã procliuis ad diffidentiam natura nostra sit. Quãtis verò terroribus concussa tunc fuerit Ecclesia, vix vllis verbis potest exprimi. Simul verò atque incipimus in dubium reuocare promissã Dei, mentes nostræ variis cogitationibus distrahuntur, terremur magnitudine & varietate periculorum, & assidue vexamur: tãdem obitupescit nullum gratiæ Dei sensum admittimus. Ergo antequam animos occupet desperatio, non abs re toties inculcat, EGO TECVM SVM, vt etiam metum animis nostris in hærentem vel penitus euellat, vel paulatim corrigat, quia vbi præualuit, nulla est eius sanandi ratio. Vnde etiam obseruandum est, securitatem nostram non esse a hbi locandã, quã in præsentia Dei, nam si abiit, aut horrebimus metum, aut stupebimus, aut ebriosorum more præcipites feremur. Nec tamẽ vult nos Dominus sic carere metu vt ignauiæ & torpori nos dedamus: sed quum ipsi nobis præstò adesse atque affuturum esse audimus, in medijs timoribus palmã obtineat fiduciæ alacritas. A B ORIENTE ADDVCAM. Hunc locum ex Mõsi desumptum esse constat Dent. 30. quem admodum initio Prophetas illius esse interpretes, doctrinãque suam ex eius libris haurire diximus. Accommodat igitur Propheta locum illum ad circumstantiam eius temporis, cuius respec-

Dent. 30. 3.

ctum habuit in hac concione. Sic enim prædixerat Moſes, Cōuertet Dominus Deus tuus captiuitatem tuā, & miſerebitur tui, cōuerſuſq; congregabit te de omnibus populis in quos te diſperſit Deus tuus. Etiam ſi fueris diectus vſque in fines cælorum, illinc te colliget Deus tuus, atque inde te tollet. Quæ in genere diectæ fuerant à Moſe, Prophetæ hinc in ſpecie confirmat, idemq; immutatis paulimodò verbis pronuntiat. Summa eſt, quauis nihilo facilius ſit populū non modò diſcerptū, ſed eiectū in remotiſſimas orbis plagas, quàm cineres huc & illuc diſperſos colligere: Deum tamen miſericordia ſua virtute facturū vt lacera hæc mēbra ruriſ in vnū corpus coaleſcant.

6 DICAM AQUILONI.) His quatuor partibus vniuerſum orbem cōprehendit, quemadmodum linguis omnibus ſatis vſitatū eſt. Loquitur aut̄ Iſaias paulò magnificentiſſus quàm Moſes: quia populum velut in rem præſentem adducere volebat, cui rei aptiſſimæ ſunt iſtæ hypotypoſes, quæ rem penè oculis ſubiiciunt. Poterat quidē id dicere vno verbo: ſed hoc multò plus energie habet. Adducit enim Deum ſummo iure imperantē omnibus creaturis, & vniuerſis mundi partibus, vt populum ſuum liberū dimittat. ADDUCITO FILIOS. Significat totum Iſraëlem colligendum non eſſe, ſed eum tantūmodò qui verus Iſraël eſt, nec enim omnes qui ſecundū carnem ab Abrahamo originem ducunt, veri ſunt Iſraëlites, ſed ſpurij permulti. Ad verum igitur & genuinum ſemen hæc pertinent. nec enim immenſa illa populū multitudo, ſed reliquæ tantūmodò faluæ fuerunt, quemadmodum prius cap. 10. vidimus. Ingens populū numerus in captiuitatem abductus eſt, pauci reducti. In his conſeruatum eſt ſemen, quod Dominus interire nollit, & factus ratum quod cum Patribus inierat. Hæc aut̄ admodum diſſicilia creditū fuerunt Iudeis, qui ab omnibus contempti, nec odiis tantū ſed execrationibus totius ſerē mundi deuoti, vix hominum numero habebantur, ex ſolis igitur promiſſionibus ipſos pendere oportebat. Sciebāt venturam Cyrum, ſed quiſnam eſſet, nondum animo concipere poterant, cum natus nondum eſſet. Eximia igitur & conſtanti fide ipſos armatos eſſe oportuit, cum multi hæc vaticinia haberent pro fabulis, vt inuicta ſpe Dominum expectarent. Quo etiam exemplo diſcamus in ſolum Deum ſpectare, ne ipſam nobis adfuturum, atque in tempore promiſſis ſtatuari dabitemus.

7 OMNES VOCATI.) Sic reſoluo hanc orationem, quoniā ſingulari numero pro plurali uſus eſt Prophetæ. quæ locutio ſeſellit interpretes, ſic enim exponunt, Quicūque vocati ſunt nomine meo, illos ad gloriam meam formaui. Ego verò ſic intelligo, Omnes vocati, id eſt, vocabuntur nomine meo: ſicuti alibi dicit, Inuocabitur nomen meum ſuper eos. Cur ita? quoniam ipſos creauit, ſi manu, ſeci in gloriam meam. Proſequitur aut̄ argumentum quodiā tractauit, de populo colligendo in vnum corpus, tametiā in varias & longinquas orbis partes diſperſus eſſet: 10. & ſuperinde acti diceret, Quod incredibile videtur hoc opus, non eſſe ex communi nature ordine aperiendum, ſed in potentia ipſius ſpectandū eſſe. N O M I N E igitur M E O, id eſt, Auſpicijs meis: ſicuti iam alio loco dictum eſt nobis eum eſſe propitiū, quia adoptionis iure cenſum eius populus. Iam quia ipſo duce & auſpice, non hominum manu aut ope reducendi erant Iudei, nomen ſuum in hac liberatione illuſtre fore affirmat, idq; vt diſcant iudicium non facere ex carnis opinione, vel ex naturalibus medijs. A D G L O R I A M M E A M. Rationem addit Prophetæ, quæ vim non paræ confirmationis in ſe cōtinet: quod ſcilicet gloriam ſuam in illis conſpicuam eſſe velit. Teſtatur ergo ſua intereſſe, populum habere ſaluū: nō magis poſſe illius curam abdicere, quàm nomen ſuum probro & ignominia ſubiicere: quod nunquam facturus eſt: deniq; gloriam ſuam, cuius perpetuus eſt vindex, cum ſalute populū ſui coniunctam eſſe. Amplificandi etiā cauſa idē pluribus verbis iterat, quò certius perſuaſum ſit, op̄ quod incæpit velle perducere vſq; ad finem. Eodē tendit particula *quæ*, quæ ſignificat Adhuc, vel Etiam interdum verò quod dicimus, Hæc vice. Ideo talem ſenſum eſſe putant, Quemadmodum creauit populum iſtum, & formaui: ita cupio ipſum in nouum ſtatum erigere, & reſtituere in priſtinam libertatem. Poſſe etiam verti, Adeoque. Atque hæc lectio, ſicuti dixi, mihi magis probatur: non modò vt ſignificet populum nihil habere niſi ex gratia ſua, ſed ſingulari ſibi curæ eſſe eius ſalutem, quia non poſſit opus ſuum, & quidem tam præclarum & inſigne, contemnere. Commendatur ergo nobis hoc loco ſingularis gratia Dei, qua non tantū naſcimur homines, ſed etiam ad imaginem ipſius reformamur.

8 V T E D V C A M.) Breuitas verborū ſenſum obſcuriorē reddit, nonnulli ſic trāsferunt, Educā cæcos, & eū cui ſunt oculi: id eſt, tam cæcos quàm oculos: tam ſurdos, quàm qui audiunt. alij exponunt cæcos, qui oculos quidem habent, ſed ad eò hebetes vt arcana cæleſtis ſapientiæ percipere nō poſſint. Sed cum omnia expendo, malo diſtinctè quauis de iſdem interpretari, Sic educā cæcos, vt viſum ipſis reſtituā: ſurdos ita liberabo, vt aures recuperent. atq; iſta verba ſoniāt, Educete cæcos, & erūt oculi: ſurdos, & aures illis: rēq; poſtulat hinc beneficiū ſecūſū notari. Primum enim liberatur populū: deinde oculi & aures ipſi reſtituuntur. Hæc quidē præſtitit Dominus, cum populum ſuum educat è Babilone: ſed Prophetā longius ſpectare non dubium eſt: nempe ad regnum Chriſti. tunc enim nō ſolum ex Chaldaea, ſed ex omnibus terræ regionibus permulti in eandem fidei conſiſſionem coierunt. Sed & alij deinde, qui alieniſſimi eſſe videbantur, coalue-

runt in idem corpus, & que filios Abrahæ ostenderunt. Ergo si plenam huius prophetiæ veritatẽ querimus, ad Christum veniendum est: quo solo eripimur è seruitute diaboli, atque in libertatem vindicamur. Oculi nobis & aures ab ipso restituntur, cum natura prius & cæci & surdi essemus. Cæterum, memoria tenere conuenit quod scipius iam admonui, cum reditu populi coherere Ecclesiæ renouationem, quæ per Christum facta est. Nam quod Deus populum ab exilio educens exorsus est, continuauit vsque ad Christum, tuncque demum perfecit: atque ita vna & eadem est redemptio, vnde sequitur beneficia quorum hic fit mentio, non debere ad exiguum tempus restringi.

Cap. 40. 18, 9 OMNES GENTES.) Hic Propheta omnibus idolis, vt prius, sub persona Dei insultat. Est enim plusquam necessarium, ac maximè tunc pro temporis circumsstantia fuit, verum Deum à falsis discernere. Deo quidem diuinitatis gloriam tribuere facile est: sed admodum difficile sic ei soli ipsam vendicare, vt ficti omnes dii in nihilum redigantur, de quibus tunc magis confirmatus fuerat error: quia in clade populi, dati illis fuerant plausus ab incredulis non fecus ac si verum Deum superassent. Suggestit ergo fidelibus Propheta quod respondeant hostium suorum fannis: & quauis turmatim profilitant ad errores suos tuendos, exiguum numerum contra omnes copias firmum stare iubet. Prius diximus præscientiam & potentiam vnus esse Dei: omnia enim habet in conspectu, atque omnia arbitrio suo moderatur. ideo his duobus argumētis prius conuincit alienos omnes deos vanitatis. Idem nunc quoque repetit, non vt gentes reuocet ab hoc errore, apud quas tunc hæc Prophetia non legebatur: sed vt Iudæos in fide confirmaret, qui se solos verum Deum nosse intelligebant. Nunc quidem & Gentibus & Iudæis hæc doctrina communis est: imò cum se indignos reddiderint Iudæi, ad Gentes carum fructus manauit. sed tunc Iudæos potissimum compellabat Isaias, vt, tametsi Gentibus omnia ex voto succederent, tamen abhorrerent ab eorum idolis & superstitionibus. Postquam verò incredulos citauit ad causam deorum suorum agendam, vel potius pro confesso sumptit, quia nulla fuerit inter ipsos prædictio, frustra operam dedisse colendis idolis: adiungit nullos fore testes qui verè affirmet vllum vnquam vaticinium à falsis diis manasse: atque ita eorum causam destitui legitimo patrocinio. Nullum quidem fuit tempus, quo non multæ fabulæ de idolis referrentur, quemadmodum etiam num innumeras spargi & celebrari audimus: nec minore periuicacia defendunt increduli sua mendacia quàm futiliter ea vomunt. verum si ad examen ventum fuerit, nullum in iis deprehendemus testimonium, sed meras nugas, & quidem insulsè confictas. ideo securè victoriam concessit Propheta, si testes idoneos & fide dignos proferant. Sola igitur hæc gloria penes Deum est, quod testes habet. Tandem quasi re satis probata confidentius exurgit, ac indicit victis silentiũ. Cæterum audire iubens, significat hoc tantum ob stare hominibus qui veritatem non agnoscut, quod errore suo præoccupati, Deum audire non dignantur. Efficit enim hic contemptus vt non respiciant, quin potius periuicaciter tueantur errorem suum. Dominus autem ad docendum paratus erat, si modò æquis animis ipsum audire voluissent. eo magistro nullus melior cæxi potest: verum superbia & arrogantia eos verum cernere, & Deum audire non sinit. Excusatione igitur carent: quia Deum palam docentem respuunt arroganter, nec eius doctrinæ acquiescunt. Nam si probè attendere, non abs re pronunciat Isaias cæcissimos vt subscribere cogantur. Et certè quicumque dociles se præbeant, facili veritatem Dei firmo & stabili iudicio, non vaga & suspensa opinione fundatam agnitiuri sunt.

IO VOS TESTES MEI.) Postquam in certamen prouocauit Deus Gentes, & vana cõmentata esse ostendit quæ de suis idolis spargebant: nunc se ab eorum grege eximit, atque suos testes producit, ne eiusdem conditionis cum illis esse videatur. Suos igitur testes, eosque veraces habere se iure gloriatur: quia celestibus oraculis edocti fuerant Iudæi quantum ad solidam certitudinem sufficeret. Interea ingratiudinem tacitè illis exprobat, nisi quæcumque ad gloriam Dei asserendam pertinent sibi comperta esse pleno ore prædicent. Contestatur certè eos & adiurat, ne silentio tegant vaticinia quibus vera religio probari poterat: quia hoc esse iniuste suo præsidio fraudare bonam causam. Per seruum nonnulli intelligunt Isaiam: sed malo collecti quæ sumi pro omnibus Prophetis, est enim mutatio numeri. Hoc verò nomen peculiariter impositum est Prophetis, quos Dominus ad asserendam veritatem suam elegit. nec tamen dubium quin dum singulari numero vsus est, potissimum spectarit in Christum, in quo Prophetiæ omnes clauduntur ac perficiuntur. Eo quoque, vt summo teste, omnes homines maximè conuinci certum est. Notandum tamen est illud quod dixi consilium, Iudæos aduocari in testes, vt ingratiudinis ipsos insinuet, nisi liberè proferant quod postulat ipsorum fides, qui tot tamque insignibus documentis acceptis, Dei potentiam & bonitatem ignorare non poterant, vel in dubium sine perfidia summa reuocare. Interea generaliter ostendit Ecclesiam à Domino electam esse, vt testimonium reddat eius veritati, quo etiam nomine vocatur à Paulo columna & firmamento veritatis. Officium igitur Ecclesiæ est, veritatem tueri & propagare, vt à posteris in omne æuum colatur: non quòd Dominus hoc adiumento egeat, sed quia apud homines hoc modo veritatem suam

Ioh. 1. 45, &
Act. 3. 24,
& 10. 43,
& Rom. 1.
2. 35, &
Hebr. 1.
1. Tim. 3. 15

suam testatam esse ac stabiliri velit. Omnes autem fideles hic complectitur Isaias, quando omnibus hoc testimonij ferendi munus incumbit: sed præcipue Ministris, qui velut antesignani esse, ac cæteris exemplo præire debent. Ideo & peculiaris eorum fit mentio: in genere tamen nemo fidelis censeri debet qui notionem Dei intus occultat, nec vniquam erumpit in confessionem veritatis. PROPTEREA SCIETIS. Ne videatur Dominus testimonium petere de re ignota, subiungit, Sciatis, Credetis, Intellegitis: qua verborum serie ostendit fidem confessione priorem esse. Si igitur confessio ex summis labris prodeat, non ex animo, friuola & inanis est. nec verò talem postulat Dominus, nec probat. Superest tamen in ordine istorum verborum nescio quid difficultatis, Scire, Credere, Intellegere. Nec enim qui sciunt, credere dicuntur: nec vulgari loquendi more, vbi scientia est, illic fides esse potest. Deinde ambigitur quid intelligentia, qua fidei subiicitur quali posterior, à scientia differat. Sed Propheta hoc loco ostendit quandam esse fidei præparationem, qua Deus verbo suo reuerentiam conciliat, vbi tali adminiculo opus esse videt. Fidei quidem initium est humilitas, qua sensus nostrus Deo captiuus subiicimus: sed quia doctrinam nobis oblatam non ea certitudine amplectimur qua opus est, experimentis nos Deus confirmat, vt solidè credamus. Sic Iohannes refert se & Petrum credidisse Scri- *Iob. 20. 8.* pturis, quum viderent Resurrectionis Christi signa in sepulchro. Sic alibi dicit in Christum di- *Ibid. 2. 22* scipulos credidisse, vbi impletum fuit quod ex ore eius audierant. Summa igitur est, lud eos re ipsa sensuros, vbi signis adiuta fuerit eorum fides, veracem Deum colere. Interea discernitur solida fides à crudelitate, qua leues homines temerè abducit: ac semper donat electos suos Deus scientia & iudicio, quo verum à falso distinguant. Sequitur deinde fides, & firma certitudo, vt quicquid à Domino dictum est, sine dubitatione amplectatur. Fides deinde intelligentiæ lucem magis ac magis in mentibus accendit: imò secundū gradus profectus crevit etiam & clarius effulget cognitio. Hæc autē sensu nostro non sunt, sed virtute Spiritus sancti, quatenus ab ipso illu- minamur. QVOD EGO SVM. Significat hoc loco, requiri ad fidem vt sciamus quifnam sit Deus noster, atque cum esse quem colimus, non alium: ne stultè vagetur atque aberrat mens nostra, omniāq; admittat quæ hominū iudicio probabūtur. Non est igitur fides quæ aliquid arbitrio suo confingit, aut temerè cuiusvis dicto adhærescit, aut dubia vacillat, sed que sic fundata est in firma certitudine, vt in vnius veri Dei obsequium se addicens, factitious omnes Deos quali ex alto despiciat, animosque liberet & eximat ab erroris metu. Hinc perspicimus quid de implicita Papi- starum fide iudicandum sit. Homines enim hebetes atque intelligentiæ vacuos, qui vix stridere aliquid de ignoto vel incerto Deo poterunt, fideles iudicant, modò proficentur se idem credere quod sancta mater Ecclesia. Atqui Dominus rem ad eò friuolam non cõmendat, sed fidem cū intelligentia coniunxit: ne alterum ab altero se iungi posse existimemus. Præterea nulla est fides, nisi Deum esse credas, qui Pater est Domini nostri Iesu Christi, qui que per Prophetas & Aposto- los loquutus est. Vana enim & vaga imaginatio erit, nõ fides, nisi Deum illum teneamus. Et quò magis confirmet quod nuper dixit, vnicum se Deum esse, iterum addit non fuisse alium Deum priorem. Quamquam פארי לא פאסייע accipere licebit diuerso sensu, pro Creatura, vel fabrica, aut opere Dei. Sed quia sensus ille coactus videtur, libenter cõmuni sententiæ subscribo, quòd non fuerit alius Deus antè formatus, in quo subest ironiæ species, ac si dictum esset, nullum esse aliū Deum qui non fuerit confectus & fabricatus à mortalibus: id eòque nullos posse conferri cum Deo æterno. Adiungit posthac non fore, quia saluū & illibatum imperium semper retinet Deus, nec senio aut vetustate declinat. Huc tendit summa, donec in ipso acquiescimus nullam in nobis esse fidem. Qui norunt aliquid esse numen, nec quid sit intelligunt, perpetuò vacillant, mirisq; inuolucris sese implicant. Hunc igitur Deum teneamus, qui cū solus sit, nec socium nec maiestatis suæ consortem ferre potest.

II EGO, EGO.) Hic quali victor exurgit Dominus, prius satis differuit vnde cognosci de- beat, nec vllum, se vno dempto, Deum esse ostendit: nunc vt confirmationem afferat huic doctrinae, exclamat, EGO SOLVS SVM: nullus præter me Deus. Hinc apparet quam pericolosum sit, aliquid de Deo, arbitrio nostro cõmisi. nam simulatq; nescio quid effingimus, idolum occurrat loco Dei. Quod igitur à Deo profectum est, id vnicè amplectendum: ne quid nobis licentia in hac re concedamus. Postquam verò Deus se nobis patefecit, in eius notione proficere, atque in dies adolere & confirmari debemus. Hoc enim vult ista repetitio, EGO, EGO. Ne tamen existimemus æternam solummodò essentiam eius cõmendari: sed potentiam quoque & bonitatem quibus assidue erga nos vtitur, & se abundè patefacit. Additur epitheton quasi discretions nota, quòd solus sit seruator. In hoc enim hallucinatur mundus, quòd nudum & inane nomen Deo tribuit, atque interim eius autoritatem aliò transfert, quem admodum in Papatu nominatur quidam Deus, sed honore suo spoliatur, dum pars vna Petro, alia Paulo, alia Guilhelmo & Georgio tribuitur: hoc est, in tot partes distribuuntur eius officia vt nihil penè reliquum sit præter nudū & inane nomen. Vnum quidem se Deum colere factant: sed quum ad officia ventum est, tot fingunt deos quot habent creaturas, quibus autoritatem & officium eius partuntur. Atqui Dominus hæc illibata & integra sibi esse voluit, nec sine horrendo sacrilegio aliò transferri possunt.

Solus enim benefacit: solus homines tuetur & conseruat. Experimentalis ergo in fine versus exprimitur, ne alibi queramus salutem quam in solo eius auctore: vnde colligimus præcipuam cultus Dei partem esse in fide, dum agnoscitur vitæ initium & finis, dum ornatur seruandi potentia, nec aliò transfertur quod sibi proprium esse affirmat & in se solo residere.

12. EGO ANNUNTIABO.) Hic versus est veluti ἀνακεφαλαιώσως superiorū. Se enim prædixisse iterum futura recitat, ac re ipsa præstitisse vt prædixerat. Annuntiare, ad præscientiam pertinet: Seruare, ad potentiam & bonitatem. In summa, significat se vnum esse Deum, qui omnia & norit, & efficit. Tamen verò hæc Iudæis dicta sunt, sciamus tamen ad nos quoque ipsa pertinere. quot enim vaticinia nobis relicta sunt, tot etiam documenta nobis esse debent diuinæ & scientiæ & virtutis, vt in ipso solo recumbamus. Atque vt fugatis superstitionibus in folio cælestis suæ doctrinæ emineat, rursus commemorat se exeruisse potentiam suam, & dedisse gratiæ signa absque villo adiutore. vnde sequitur nimis ingratos fore & peruersos quicunque non erunt eo vno contenti. Quo tempore, inquit, nullum extraneum Deum colebatis, ego virtutem meam palam & apertè exerui. Ad fictos igitur deos quod meum est transferri fas non est. Neque tamè hic tam laudatur pietas, vel religio populi, quam excluditur alienum omne subsidium. quasi diceret, Quom nullū alium Deum cognoscerent Iudei, tot tantæque eius miracula cōspicua fuisse, vt satis constaret nullum præter ipsum Deum esse. Simul autem notat Isaias infidelitatem nostram obitare Deo quominus potentiam inter nos suam exeret. Facebant igitur omnes errores, vagæque & incertæ de Deo opiniones, si virtutem eius experiri velimus. nam si mentes deflexerimus ad superstitiones aut idola, nos certè indignos eius auxilio & bonitate reddemus. Tãdem ipsos rursus citat testes, malignæ & scelestæ ingratitude eos insinulans, si dissimulent quod ab idè ipsis patefecerat. Quò enim pleribus & maioribus testimoniis Deus virtutem & potentiam suam nobis patefecerit, eò magis ad eam prædicandam astricti sumus.

Gen. 1. 1

13. ETIAM ANTE QUAM DIES.) Nunc loquitur de æternitate Dei. sed tenendum est consilium Prophetæ. Nam quæ originem habet, nec à se ipso est, non potest imperio suo regere, & tu tu moderari quæ non creauit. Æternū igitur se pronuntians Deus, admonet mundū esse suā fabricam: quia hic naturæ ordo non temerè extitit: sed ex admirabili Dei consilio & sapientia manauit. quo sensu paulò post addit, Non esse qui eruat è manu sua. vnde clarius videmus ab æternitate probari summā & inmensam potentiam. nisi enim æternus esset, neque omnia manu sua continere, nec populi vindex esse, nec creaturis pro arbitrio vti posset: at quom æternus sit, omnia ipsius imperio subdita esse necesse est. Eodem pertinet quod dicit, Non posse quicquid facere decreuit villo obitaculo auertere. Iudæos terreat ac debilitet hostium copiæ ac vires.

Rom. 4. 18

14. SIC DICIT IEHOVA.) Docet Prophetæ Cyrū fore quasi mercenarium militē, qui operam suam Domino impendat ad populū liberandū. Cyrum quidè non nominat: sed loquitur de exercitu, què in manu habet ad Babylonios subigēdos. Hæc autè à Cyro & Dario effectū esse scimus, idq; auspiciis Dei, à quo iam longo prius tēpore id prædictum erat. Nec tantum alloquitur eos in quorū conspectu hæc impleta sunt, sed alios omnes quos sustineret voluit Dominus hac spe liberationis, quam nulla ratione animo cōcipere potuissent. Captiuos enim cōpellat, qui dura illa Chaldæorū tyrannide oppressi, nulla ratione eripi posse videbantur: quibus hæc promissa ridicula videri poterant, quòd nulla spes redemptionis humano iudicio appareret. Hic autè honores est deferendus Verbo, vt & redamur ea quæ aliqui incredibilia sunt: vt in spē contra spē erigamur. Talis enim est vis fidei, vt in externarū rerum conspectu hæere nō debeat, sed supra caros euehi, & ad Deum vsq; ipsum penetrare. Emphaticè autè asserit se propter eos misisse Babylonē, quia cum ambitio & inexplabilis dominandi cupiditas Cyrū impelleret, ac multæ essent belli causæ, nihil minus vulgò creditū fuit, quam illius Monarchiæ ruina cōculum fuisse orbē, vt in patriam redirent Iudæi qui tunc abiectissimi erant in hominū oculis. Atqui testatur Deus se faciles daturum victorias Persis, vt Orientē subigant, quia propitius erit suæ Ecclesiæ. Hac ratione præfatur se esse Redemptorem populi, & Sanctū, quòd melius persuadeat charis sibi & pretiosos esse quos elegit in populum peculiarem. Hæc tamen videtur pugnam cum iis quæ prius vidimus cap. 33. Væ qui prædatis, quoniã prædæ eris expositus. Significabat enim Dominus se crudelitatem Babyloniorum vlcersi, atq; vices ipsis rependere quas promeriti erant. nunc vt prouidentia Dei extenditur per vniuersum orbē, ita præcipuā rationem habet Ecclesiæ suæ: atq; vt singulari amore prosequitur electos, ita omnia in eorū salutem disponit. Non frustra igitur dicit se misisse gratuito fauore impulsū, quia velle suorū esse seruatores. Eodem sensu adiungit suo iussu defecuros: quia etsi Persæ ac Medi aliud spectabunt, eorū tamen expeditio cælesti iustinctu gubernabitur: atq; sic in tēpore testatā facere voluit electo populo suā gratiam, ne sub multis tristissimis cladibus deiceret. Hæc igitur promissio insignè fidelibus consolationē afferre debuit, quòd licet contēpti, odio, atq; etiā horrore essent omnibus, tamè Deo chari essent: quia tandè ipsis affuturus erat, atque eorū causā Babyloniorū regnū deleturus. Fugitiuos autè fore dicens, talem successum

Exod. 19. 6
Ver. 1.

sum se daturum Cyro ostendit, vt eius aduentu expauescant Chaldæi, atque trepidè arms abiectis fugam arripiant. Sæpe enim contingit bellum incipi ab aliquo Principe potentissimo atque instructissimo, infœliciter tamen geri. Quare non satis erat Cyrum cum valido exercitu mitti, nisi prosper quoque successus ei daretur. Et quò melius exprimat fugam præcipitem, addit fore clamorem vel tumultum in nauibus: nec enim terra fugere poterant. Commodissimum autem fluiuium habebant: nempe Euphratem coniuuunt Tygrus, quo facilius poterant euadere. Quoniam hæc etiam in parte eos frustrata est tua opinio propter liccatum alucum.

15 EGO IEHOVA, SANCTVS.) Hic verius nullam sententiam continet: tantum ostendit quis loquatur, quanta sit eius vis & maiestas, deinde quàm propensus erga populum electum amor, vt plus ponderis habeat superior promissio. In summa, est veluti sigillum proximæ sententiæ, quo magis ratum sit quod antea dictum est, Deus est qui promittere se affirmat. At quis Deus? Sanctus vester, Creator Israelis, Rex vester. S A N C T V S, quia populum delegit atque segregauit, quem sibi consecraret. nam hoc titulo in memoriam reuocat adoptionem, qua sibi peculiariter ipsos coniunxit: vt cum sibi patrem ac teruatorem fore intelligant. Atque eadem ratione nos hodie Deum Sanctum nostrum agnoscere debemus, quia nos segregauit vt membra Ecclesiæ effectus eius rei certiores reddimus ex uocatione. C R E A T O R I S nomen non esse referendum ad vniuersalem creationem, qua infideles etiam formantur: sed ad reformationem, ob quam etiam vocamur ipsius vt *minuat*: sicui iam aliis locis dictum est. REX VESTER. Hoc quidem absurdum videbatur: nec enim regni species apparebat, nec quicquã spectabatur in Iudæis nisi pro broium & ignominiam plenum, quomodo omni ope & auxilio nudati essent. Dandus tamen fuit locus fidei, vt regni huius, quauis in specie deleti atque prorsus extincti, instaurationem iuperarent, Deumque Regem suum agnoscerent. Eph. 2. 10
suprà 27.

16 SIC DICIT IEHOVA.) Iterum repetit ac confirmat quod alioqui incredibile fuit, & quò plus authoritatis habeat hæc confirmatio, induit per tonam Dei. Reuocat autem primæ beneficia in memoriam, vt cum potentem ipsam atque beneficium experti fuerint, cum non minus in posterum sibi propitium fore statuunt, nec minus potentem ad ipsos liberandos. ac si diceret, Dominus qui loquitur, se ipsa ostendit quanta sit potentia ipsius magnitudo. Patres vestri experti sunt: vos non minus experiemini. Ingrati autem sumus Deo, nisi ex prioribus beneficiis spem etiam in posterum conceipimus: præterim vbi certum & illustre continui erga nos fauoris documentum edere voluit. Hæc autem lege eduxerat Iudæos ex Ægypto, vt nunquam intereideret liberationis effectus. Deum igitur quasi in re presentem loquitur, & eundem esse admonet qui obstacula quælibet virtute sua superauit, vt esset populi sui Redemptor. Tunc enim viam strauit per mare: deinde per aquas violentas, id est, per Iordanem, quem, tametsi rapidissimus esset, Dominus exiccavit. Atque stupenda hæc miracula nominatim commemorat, quoniam existimare poterant præclusum sibi in Iudæam reditum, atque fabulosum esse quicquid de eo promittebatur. Exod. 13. 9
Ibid. 14. 21
Iosue 3. 16

17 CVM EDVCIT, CVRRVS ET EQVVS.) Ostendit nullas vires aut copias impedimento fore quominus populum suum liberet, quom ei visum erit. Mare quod intermedium erat obstare Deo non potuit quominus educeret populum suum: sed medium eius cursum diuisit, atque inæquales hostes cum suis copiis & curribus demersit. Est igitur hic amplificatio: perinde ac si diceret, Tametsi vniuersos orbis in exitum vestrum conspiret, atque liberationem Ecclesiæ meæ impedire conetur, nihil tamè efficiet, quia non modò viâ inueniet Deus per abyssos vbi visum fuerit, sed profligabit & eueriet omnes aduersos conatus: & quidem eos ita conteret, vt in posterum se non efferant. nam fieri potest, vt qui in vno prælio victus fuerit, redintegret in altero vires, atque superior euadat. Hic autem Dominus perpetuam victoriam promittit. sic enim hostes prostratum iri significat, vt omnino extinguantur. Et lini similitudine magis exprimit subitum hostium interitum. nam linum ardere quidem ac lucere potest, sed protinus consumitur. Exo. 14. 28

18 NE RECORDEMINI PRIORVM.) Hactenus ostendit Propheta quanta fuerit potentia Dei in populo liberando. nunc significat omnia miracula, quæ Deus edidit in primâ illa redemptione parui momenti fuisse præ insignioribus quæ paulò post edenda erant: nepe, tantam fore gloriam secundæ huius liberationis vt priorem illam obscuret. nec enim vult tanti beneficii immemores esse Iudæos, quod omnibus sæculis celebrari, perpetuæque monumentis consignari iussit. nam & initio Legis præfatur in hunc modum, Ego sum Dominus Deus tuus, qui te eduxi de terra Ægypti, de domo seruitutis. Filiis etiam à patribus hoc sæpius inculcari, atque nepotibus & posteris de manu in manum tradi voluit. Hoc igitur per comparationem intelligi debet: quem admodum illud Jeremiæ, Ecce dies veniunt, inquit Dominus, & non dicetur vltrà, Viuit Dominus qui eduxit filios Israel de terra Ægypti: sed, Viuit Dominus qui eduxit & adduxit semen domus Israel de terra Aquilonis, & de cunctis terris ad quas eieceram eos: & habitabunt in terra sua. In summa, posterioriorem hanc redemptionem, si cum priore compararet, longè illustriorem fore ostendit. Vnde sequitur perperam vaticinium hoc restringi ad paucos annos: quia progressus à suo exordio non separat Propheta, sed fructum reditus ad Christum vsque extendit, qui suo aduentu verè erexit Sacerdotium & Regnum. Exod. 20. 2
Ibid. 12. 26.
Iere. 23. 7.

19 ECCĒ EGO FACIO REM NOVAM.) Hinc clarinsiquet quid voluerit Prophe-
 ta superiore versu. Opus enim nouum, id est, inauditum atque insolitum fore pronuntiat, & quod
 præ magnitudine & excellentia tua omnium aliorum famam ob. curet: non aliter ac solis fulgor dū
 cœlum & terram occupat stellas à conspectu subducit. Et iam exoriturum dicens, significat non
 longum fore tempus. Atqui non tam citò hæc impleta sunt. verum, si Deum respicimus, quadrin-
 gentu aut etiam mille anni instar momenti coram ipso æstimantur, quo minus septuaginta annorū
 mora debuit eorum animos tædio frangere? Quom addit, AN NON EAM COGNOSCETIS?
 hæc interrogatio plus vehementiæ atque efficaciz habet, quàm affirmatio simplex. Est autem He-
 bræis frequentior, quàm Græcis aut Latinis. Transitum in deserto promittens, alludit ad desertum
 illud quod inter Iudæam & Babylonem medium erat: quia de reitu populi concionatur. Ideo viæ
 adiungit flumina. Nam iter faciendo per aridam regionem, siti aretere ac perire potuissent. Pro-
 pterea Dominus aquas & omnia ad comameatum necessaria suppeditaturum se dicit, perinde ac si
 diceret: Prosequar vos viaticis, vt me duce in patriam redeatis. Sed videtur in iudicibus esse Pro-
 pheta, atque hyperbolicè omnino loqui, dū tantoperè liberationē hanc extollit. Nec enim legimus
 conuersā in sanguine flumina, tenebras in acere sparsas, primogenitos cœlos, immensa insecta quæ to-
 tam regionem depasta sint, & alia eiusmodi portenta, quæ in Ægypto acciderunt, nihil enim tale in
 Babylone editum est. Quid ergo sibi vult hæc noua redemptio? Hoc omnes fore interpretet
 Christianos cœgit simpliciter hunc locum de aduentu Christi interpretari. quia in re haud dubiè
 falsi sunt. Falluntur item Iudæi, qui ad redemptionem Babylonicam restringunt. Ergo vt iam
 aliquoties monui, omne tempus illud quod redemptionem Babylonicam sequutum est, vique ad
 Christi aduentum, simul hęc comprehendendi debet. Redemptio ex Ægypto, velut prima Ecclesiæ
 natiuitas fuit: quia populi corpus collectum est, & stabilita Ecclesiā, cuius nulla antè species erat.
 hæc aut liberatio non restringitur ad tēpus quo populus ex Ægypto abiit, sed cōtinuatur vique ad
 possessionem terræ Chanaan, quæ eiectis Regibus, populo tradita est. Idem *dei vultus non recipit*,
 qua populus è Babylone ereptus, atque in patriam reductus est, cœnari debet. nam instauratio illa
 ad exitum è Babylone restringenda non est, sed ad Christum vique extendenda: quo tō tempo-
 re magnæ res procul dubio & stupendæ euenerunt. An non admirabile fuit captiuo populo, quem,
 vt vile aliquod mancipium, omnes contemnebant, imò verò vt scelus execrabantur, ab ethnicis
 Regibus libertatem & redeundi facultatem dari? neque hoc tantum, sed comameatus præberi,
 atque alia quæ tum in itinere, tum domi ad res constituendas, ad ædificandam ciuitatem, ad extru-
 endum templum necessaria forent? Sed multò maiora sequuta sunt, quom pauci redire vellent, sic-
 que animis fracta esset maior pars vt miseram seruitutem præferret beatæ libertati. Quom in-
 quam præ ingenti illa multitudinem, quæ abducta fuerat, pauci in Iudæam redirent, maxima adhuc
 impedimenta allata sunt. Conspiraciones enim factæ, inflamata odia in populo antea plus tatus exo-
 sum, interruptum opus, omneque viæ tentatæ quibus omnino prohiberi posset. Itaque frustra
 eos reduxisse videbatur Dominus, cum multò grauiora ipsis pericula imminerent. Extracto tem-
 plo, haud tranquillioris status potiti sunt. erant enim grauissimis & infestissimis hostibus vndiqua-
 que obiecti, à quibus magna parte incommoda sustinebant. Postea arumnis, eladibus, variisque
 persecutionibus afflicti sunt, vt eneclis, obruti, ac prorsus deleri putarentur. Et tamen in medijs
 cædibus & flammis mirabiliter à Deo conseruati sunt. Quod si miserum & infelicem eorum sta-
 tum, & graues tyrannorum persecutiones consideremus, mirabimur vel vnum tantum ex ipsis re-
 liquum esse potuisse. Vt ergo intelligamus quanta posterioris huius redemptionis præstantia fuit,
 quo modo priorem superauit, ad Christum vique continuanda & deducenda est, à quo ingens pri-
 oribus beneficijs tandem cumulus additus est. Ita minimè dubium quin secunda redemptio pri-
 mam longo intervallo superet. Hæc interpretatio nihil habet coacti, & vñsato Prophetarum sty-
 lo consentanea est. semper enim Messiam profini habent, atque in eum perpetuò intendunt. Sed
 hoc æperius reddet, quod refertur ab Haggæo. nam cum instaurari cepisset templum, scens, qui
 præci illius gloriam viderant, ingemiscens, hoc nihil præ illo esse aiebant: pauique aberat quin
 se destitutos à Deo, atque irritas promissiones esse arbitrarentur. Haggæus verò, vt ipsos consoletur
 & maiorem noui huius templi gloriam fore confirmet, quanuis ædificiū structura longè esset
 inferius, ipsos ad redemptorem adducit. Sic ait Dominus exercituum, inquit, Adhuc semel, idque
 breui. Ego commouebo cœlos, & terram, mare, & continentem, & omnes gentes, & veniet desi-
 derium omnium gentium, implebōque domum istam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum
 est argentum, meum est aurum, dicit Dominus exercituum. major erit gloria domus istius poste-
 rioris quàm prioris. Quem admodum igitur Haggæus instauracionem templi ad Christum vique
 continuat, & veram eius gloriam ad ipsum refert: ita hæc liberatio (res enim coniunctæ aut potius
 eadem sunt) ad Christum vique propagata fuit. Atque ita nihil mirum si Ægyptiacam antecellit om-
 nibus modis.

20 HONORABIT ME BESTIA AGRĪ.) Exornat superiorem sententiam. nam in
 tanta rerum desperatione, Dei virtutem magnificè extolli oportuit, vt suppleretur verbo quod rei
 deesse

deesse videbatur. Significat autem virtutem Domini tam apertam & conspicuam fore, ut ipsa be-
 stia eius sensu percussit, Deum agnoscant ac venerentur. Respondet hoc vaticinium canticum, Mare
 vidit & fugit, Iordanis vertus est retrorsum. Montes exierunt ut arietes, & colles sicut agni ouium:
 A facie Domini contremuit terra. Eundem hic sentum attribuit lictis brutis animalibus: quia ai ca-
 no instinctu cedere cogentur, viteturum populo transiunt pra beant. Quamquam longius patet
 caute reddito: quod scilicet vultu aeternitatis subsistent visis miraculis. Significat in lumbis Deus, se
 non passurum ut populus rebus necessariis destitutus iter retrò fleat: sed hyperbolicè commen-
 dat suum erga Iudaeos amorem, ut ipsius altitudine mundum transcendat. Nos quoque dum
 huc audimus, ne metamur Dei potentiam ex rerum naturalium fide supra omnia quae cerni aut ap-
 prehendi possunt, euechmur. Iam verò ne alienationis signa à spe caelestis gratiae & auxiliis miserere
 exiles arceat, reuertit illis adoptionis suae memoriam: quasi diceret eos in tristissima dispersione
 manere tamen populum Dei: quia consilium non mutet qui semel eos elegit. Ergo quoties animam
 diu erimus ad benepetendum occurat nobis Dei vocatio. Tamen enim indigni sumus, sufficere
 tamen debet, quòd nos Dominus tanto honore dignatus est.

21 POPVLVM HVNC CREAVI MIHI.) Significat Dominum necessarìò facturum quod
 prius dixit, quoniam in creata gloria ipsius, populum, quem sibi delegit, conseruati. Proinde huc
 quoque verba ad populi consolationem pertinent: An putatis me passurum ut gloria mea concidat?
 at qui ea saluti vestrae conseruata est: vestra igitur salus mihi cura erit. Scito denique vos fore
 saluos, quoniam interire non potestis quin gloria simul mea inereat. Eritis ergo superstitios: quia
 gloriam meam à vobis perpetuò celebrari volo. Cum ait se populum creasse, intelligamus id à su-
 pernituram gratia proficere, quòd populus Dei sumus. nam tenendum illud principium de quo
 antea diximus: huc non agi de communi hominum natura, sed de reformatione spirituali, vel de ado-
 ptione qua Ecclesiam segregat à reliquo mundo, & quidem cum suis appendiciis. Ne quis ergo
 sibi regenerationem suam, aut vllis hominum meritis arroget: sed tantum beneficium misericordiae
 Dei omnino acceptum ferre dicamus. LAVDEN MEAM NARRABIT. Tamen Propheta
 propheta consilium sic demonstrare quod dixit, saluum ideo fore populum, quia id gloriae Dei interfit.
 tamen hinc quoque dicimus electionis nostrae finem esse, ut Dei gloriam modis omnibus illustre-
 mus. Sunt quidem & reprobi instrumenta gloriae Dei: sed ea longè aliter dicitur in nobis relucere.
 Nos enim elegit, inquit Paulus, ut essemus sancti & irreprehensibiles coram ipso per charitatem:
 qui praedestinavit nos, ut adoptaret in filios per Iesum Christum, in seipsum, iuxta beneplacitum volun-
 tatis suae, ut laudetur gloria gratiae suae, qua charos reddidit nos per illum dilectum. Huc etiam
 pertinent Petri verba, cum ait nos è tenebris eduotos esse in admirabile regnum Dei, ut eius vir-
 tutes enarremus. Item Zacharia, Ut sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati, seruamus
 ipsi cum iustitate & iustitia, omnibus diebus vitae nostrae. Hic igitur est finis nostrae vocacionis, ut
 consecrati Deo, cum tota vita nostra laudemus ac celebremus.

22 ET NON INVOCASTI ME.) Cõfirmat non sine obliqua exprobratione quod proxi-
 mè dixit, se nullis populi meritis prouocatum fuisse, vt tam humaniter cum eo ageret. Nulli igitur
 alii causa hae liberatio, quam bonitati Dei assignanda est. Vt hoc probet, ait, Tu me non in-
 uocasti. Inuocat: omnis nomine totum Dei cultum comprehendit, cuius praecipua pars est Inuoca-
 tio. More igitur Scripturae visitato, per tynnedochen loquutus est. Satis verò ostendit Dominus a-
 libi, se possitimum coluino uocatione nam Paul. 50. postquam sacrificia & externas ceremonias se-
 respuere dixit, subiungit, Inuoca me &c. Vnde etiam Scriptura, cum de cultu Dei loquitur, inuoca-
 tionis praecipue mentione facit. Mesen in eum restituit Dei cultus significat. Tunc, inquit, cepit
 inuocari nomen Domini Particulam in secundo membro versus, pro aduersatiua accipio, Quin
 potius tadio mei affectus es. Alii vertunt, Qualaborasti: nisi diceret, Cum fastidio iutecepisti quic-
 quid à me praecipiebatur. quod eodem fere recidit. Quomodo modum verò Dominus obedientiam
 requirit ita laetiae & promptus esse vult qui ipsum colunt. sicuti Paulus testatur, Hilarem datorè
 ipsum diligere: qui autem inuiti parent, veri & probi cultores dici non possunt, neque ab ipso cen-
 sentur. Vt ergo demonstret se cultum à Iudaeis non fuisse ut decebat, inuitos id fecisse dicit. Quòd
 si cui magis liberè caute esse redditionem, atque ita vertere, Tu me non inuocasti, quandoquidem
 nullum mihi cultum exhibuisti sine molestia, & quasi vi extortum: quia quoad rei summam parum in-
 terest, non admodum repugno, quod tamen red d d, significantius exprime videtur Prophetiae
 mentem. Ceterum antithesis caute quoque redditionem in te conmet. Si igitur officia nostra
 Deo accepta esse volumus, prompto illi animo obsequamur.

23 NON ADDUXISTI MIHI.) Queritur cur Propheta hoc exprobrat Iudaeis, quos
 constat sedulo atque ex praescripto Legis sacrificia obtulisse. Quòd hoc referunt ad tempus ca-
 priuarias, quo tamen si voluissent sacrificia offerre Deo, amen nequiuissent: quoniam id non quia fa-
 cere, praeterquam Ierosolymam, licebat, non poterant igitur Deum sacrificiis promereri. Ego verò
 potius inuerti idem exprobratione esse puto, nam eo ipso tempore quo populus sacrificabat, me-
 ritia sua aut dignitate iactare non poterat, quasi Deum sibi hoc modo obstringeret: quandoquidè
 deerant sacrificiis quae praecipue à Deo comendantur: nempe, fides & obedientia: sine quibus nihil

Deo gratum esse potest. Nulla erat animi integritas: manus eorum sanguine redundabant: rapinis & fraudibus omnia referta erant: nec ullus erat iustitiæ aut æquitati locus. Quamvis igitur quotidie in templum pecudes adducerent, eaque immolarèt, tamen meritò negat sibi quicquam offerri: nec enim accepta Deo esse poterat sacrificia, cum à veritate seiuncta erant: & cuius potius quam Deo offerrebantur. nam ea per se non requirebat, sed quatenus populus in fidè & obedientia exercebatur. Vnde colligimus nihil noui Prophetam dicere, sed insistere in eadem doctrina, repudiari scilicet à Deo tam seruiles, quam alios omnes vitiosos cultus.

24 NON EMISTI.) Calamum intelligit ex quo fiebat vnguenti preciosi confectio, cuius non erat vulgaris vsus: quemadmodum refertur Exodi 30. Nam eo summi Sacerdotes, deinde Tabernaculum conuersionis, & Arca testimonii cum suis instrumentis vngentur. At igitur, Tametsi calamum mihi emas pecunia, tamen hoc mihi expensum ferre non debes, quasi ratum habeam. Ludebant enim operam suam in omnibus istis cæremoniis, quia in rectum finem non intendebant, quando minimè exercebant sese in fide, nec Deum colebant pura conscientia. Quod adiungit, Se non fuisse inebriatum, legali loquendi formæ respondet, vbi testatur Dominus sacrificia epulas sibi gratas ac suauas esse: nõ quòd ex animalium cæde voluptatem caperet, sed quòd talibus exercitiis ad veram obedientiam populum suum ducere vellet. Hic igitur è conuerso significat populum haud ritè sacrificia obtulisse, quoniam impietate omnia confurebat. Itaque significat se quodammodò famelicum & vacuum fuisse: quia nihil rectè oblatum, sed estè omnia corrupta & insipida. Continuo pòst ampliat Prophetam grauitatem mali istius, quòd non tantum populus defuerit officio suo, nec se Deo subiecerit: quinimò Deum sibi subiicere conatus sit, vt eius voluntati aut potius libidini inferiret. Qui hunc locum de Christo exponunt, sensum Prophetæ torquent: quare simplicior mihi videtur hæc interpretatio. Conqueritur enim Dominus quòd homines cū peccatis suis molestum onus subire coegerint, qui tamen reuerètè se ei subiicere debuissent. Nam cum insurgimus aduersus Deum, cum quasi seruum proterua & petulantia nostra reddimus. Hoc autem melius exponit, cum ait se LABORASSE: id est, variatæ rædiæ deuorasse ob nequitiam populi sui. Ipsum enim quodammodò vulneramus & configimus, vt inquit Prophetam, cum respuimus ipsius vocem, neque ab eo regi nos patimur. Alludere autem videtur ad id quod prius dixerat de tædio vel molestia populi in colendo Deo. Nam ex aduerso testatur Deus multas sibi à populo molestias exhibitas fuisse.

Zach. 12. 10

25 EGO, EGO SVM.) Hoc epiphonemate priorem sententiam concludit. ac si diceret, se iure suo posse gloriari, quòd iniquitates populi sui delectat, cumque in libertatè vindicet: nulla enim esse merita, quibus id impetare possit: quandoquidem grauissima pœna, imò verò exitio dignus erat. Bis verò idem repetit, vt ingratitude hominum magis castiget, qui ad se rapere suum vnus honorem, aut quouis modo obicere solent. מן Demonstratum est loco Substantiui, vt sæpe aliàs. Frigidè ac dilutè accipiunt Prophetæ verba, qui Deum sibi vsus & potestatem asserere putant in remittendis peccatis: quia potius suam misericordiam aliis omnibus causis opponit, quasi negaret aliunde se induci cur peccata remittat: sed contentum esse mera sua bonitate, idèoque vel meritis, vel vllis piaculis perperam adscribi redemptionem, cuius ipse gratuitus est author. Summa huc tendit, sperandum esse reditum populo non alia de causa, nisi quia Deus gratis ignotet peccatis, & elementia sua vltro placatus paternam manum porriget. Hic agitur de remissione peccatorum, videndum qua occasione. Nec enim dubium quin Prophetam gratuitam redemptionem fore significet. Remissionis igitur potius quam redemptionis mentionem: facit: quia cum grauis pœna ipsorum peccatis inflicta esset, veniam prius dari necesse erat, quam liberarentur. Causam enim morbi tolli oportet, si morbum ipsam curare velimus. & quandiu durat ira Domini, tandiu etiam flagella durabunt. Prius igitur eam mitigari, nõsque Deo reconciliari necesse est, quam à pœnis liberemur. Atque hæc loquendi forma diligenter notanda est, aduersus puerilem Sophistarum distinctionem, qui remitti quidem à Deo culpam aiunt, sed pœnis satis faciendum esse contendunt. Hinc satisfactiones, indulgentiæ, Purgatorium, & infinita alia commenta prodierunt. Prophetam verò de culpa sola non loquitur, sed nominatim de pœna, quæ remittitur, quòd gratuito peccata remissa sint. Quod clarius exprimitur addita particula PROPTER. Certum est omnibus meritis hanc exceptionem opponi, Deum videlicet rationem nostri, aut vllius rei quæ in nobis sit non habere, vt peccata nobis remittat: sed bonitate sua tantum ad id impellit. nam si respectum haberet nostri, quodammodò debitor esset, nec gratuita esset remissio. Itaque apud Ezechielem exprimitur antitheton, Non propter vos hoc faciam domus Iacob, sed propter me. Vnde sequitur, Deum sibi auctorem esse, & vltro ad remittenda peccata propentum: quia in hominibus causam non reperit. IDEO PECCATORVM. Hoc ad consolationem piorum addidit Prophetam, qui delictorum suorum conscientia in desperationem ruere alioqui poterant. propterea ipsos in meliorem spem erigit, & confirmat in ista fiducia: nempe, Tametsi indigni essent, tamen remissurum ipsis peccata, indèque eos liberaturum. Hinc vtilis doctrina colligenda est, Neminem scilicet de impetranda venia certum esse posse, nisi recumbat in mera Dei bonitate. Eos enim qui opera sua respiciunt, identidem vacillare, & tandem desperare necesse est. quia nisi eos deludat crassa hypocrisis, semper

Ezech. 36.

22

per occurreret illis sua indignitas, quæ de amore Dei ambigere cogit. Quod autem ministri quoque peccata remittere dicuntur, cum hoc loco non pugnat, quoniam testes sunt huius gratuite remissionis. Vulgaris distinctio est, Deū potētia sua remittere peccata: ministros verò, ministerialiter. Sed cum ea distinctio minimè explicit Prophetæ mentē, tenendum est quod admonui, Deum non modò pro imperio remittere peccata, sed quicquid sperandum est bonorum, fluere ex fonte meræ eius liberalitatis. Sic autem Dominus Euangelij prædicationem, atque eius ministris ornavit, ut plenam sibi auctoritatem referuaret.

26 REDUC MIHI IN MEMORIAM.) Quia non facillè corrigi potest hominum superbia, Dominus hoc argumentum utget ac pluribus insilit, ut ludæos deiecta omni operum fiducia, humilioris reddat. Desert autem eis libertatem quidvis dicendi ac proferendi, ut causam ipsi suam probent, nisi se victos fateantur. Per Concessionem sibi in memoriam reuocari iubet, acli diceret, Si obliuiofum me putas, narra tui ipse; fac ut reminiscar, si quid boni proferre potes. habet locum dicendi, ego tacebo. Ac forma quidem ista loquendi magis insultat hominibus, quàm si id quod res habet, more suo pronūciaret. Homines enim cum aliquid sibi arrogat, stultissimos esse ostendit. nam est libertas eis detur sese iactandi, inanes & vacui reperientur, nec quicquā habebunt quo suam causam tueri possint. V T I V S T I F I C E R I S. id est, ut causam tuam obtineas, atque superior sis, permitto tibi dicere quicquid voles. Vehemens insultatio est, qua hominum ora melius obstruuntur, quàm si in persona & pro imperio iudicis sententiā ferret. Notandum interea Prophetæ consiliū est: quia necesse habuit ludæis detrahere laruam dignitatis, quò submissi ac subacti gratiam Dei exiperent.

27 PATER TVVS.) Omnes ferè hunc locum de primo parente Adamo intelligunt. alij de Abrahamo interpretari malunt: ac si diceret, Non peccastis soli, sed pater vester Abraham, tamēti eximæ sanctitatis esset, ipse peccauit. Per DOCTORES, Mosem & Aaronem intelligūt, qui cum miracula sanctitatis pollerent, tamen peccarunt: quanto magis vos qui longè inferiores estis: ut sit argumentum à maiore ad minus. Ego verò aliter accipio, nam PATRIS nomine, non vnum tantum aut alterum ex maioribus comprehendit, sed plures. Est enim enallage numeri, quæ plurimùm Hebræis vsitata est. Quæ obiurgatio satis frequenter occurrit in Prophetis & Psalmis. nam quum scirent diuinitus se censeri genus sanctum, quasi hic honor Patrum excellentiæ vel meritis debitus esset, contra Deum ipsum ferociebant, ac ius hæreditariū illis inflabant animos. Hac ratione Prophetæ Patrum flagitia per singulas ætates detegunt, & Stephanus eos sequutus, dicit semper resituisse Spiritui sancto: perinde ac si diceret, Non incipitis nūc primum esse peruersi, iam pridem Patres vestri nequam & scelerati fuerunt. A malo coruo, malum ouū prodit. vos autem longè peiores estis, atque Patres vestros superatis nequitia: ita ut si vos tantummodo spectasset, iam dudum perditū atque in vniuersum delectū essetis. Doctores autē simul adiungit, ut ostendat non in sola plebe culpam hæcere, qui enim aliorū duces esse debebant, impegerunt primi, atque alios in errorem duxerunt: nempe, Sacerdotes & Prophetæ. denique, ostendit nullum ordinem à vitis & corruptelis immunè esse: Eant nunc, & glorientur suis virtutibus, atque rationem vel minimam proferant, dempta bonitate mea, ob quam eos tutari debuimus. Si quis obiciat, nullam esse causam cur Patrum scelera ipsis exprobarentur, quòd scriptum sit, Animā quæ peccauit, morituram: nec filios puniri pro patribus: responso facilis erit, nam Dominus parentum peccata rependit in filios, cum ipsi similes sunt patribus. neque tamen pro alienis peccatis pœnas luunt: nam peccarunt & ipsi. Et cum Dominus in totum corpus animaduertit, patres cum filijs pari iugo coniungit, ut omnes eidem condemnationi subiiciat.

28 IDEO POLLVAM.) Copula hinc pro illatiua capitur: præteritum verò in futurum resoluū debet, tamēti in præterito quoque verti possit. Sed futurum malū, ut conferatur in tēpus captiuitatis. eos enim propriè compellat qui sub captiuitate victuri erant. Si quis ad diuersas clades, quibus populum suum ignominia affecerat Deus, excedere hoc malit, & simul cōiungere exilium Babylonicum, nihil erit incommodi. Et fortè melius conueniet narrari quid pridē & sequius illis acciderit, ut in posterum commoneant, nullo iure tã bene esse munitos, quum rursus cum summo dedecore pœnas suæ ingratiitudinis luant. Huius ergo exitij causam ostendit: quoniam scelera patrum & filiorum puniri oportebat, quum scilicet nullus esset peccandi finis, sed quotidie iram Dei contra se accenderent, donec tandem in ipsos animaduertit. Polluere autem vel profanare Ecclesiam suam dicitur Dominus, cum eam, ceu rem vilem, contemnit & prostuluit. Sicuti Psalmo 89, & alijs pluribus locis. Ut enim segregati ab ipso & sanctificati, sub fide & tutela ipsius degimus, quandiu sancti sumus: ita cum delitui mur, dicimur profanari: quia delinimus ipsi esse sacri, atq; ipsius tutela indigni reddimur, & quos antea Christos suos vocabat, atque tãgi prohibebat, hostium prædæ exponit. Ad indignū videbatur Sacerdotes, qui vices Christi gerebāt, profanari: verum hæc causa est, quòd præuaricati sint, cum aliorum doctores esse debuissent. Vbi IN EXECRATIONEM posui, nomen Hebraicum est חרם, quod Excidium, sed Execrationem quoque significat: atque hoc secundum melius huic loco conuenire mihi visum est. Nam postea sequitur, IN OPPROBRIA. Hæc autem ex Moise mutuatur Prophetæ: cuius linea-

Iob. 20. 23.

Gen. 3. 6.

Ios. 24. 2.

Num. 20.

12.

Act. 7. 51.

Exech. 18.

20.

V. of. 39.

Psal. 105. 15.

Deut. 28. 37

menta, sic refert vt stylum Moſis in his verbis facile ſit agnoſcere: nec quicquam nouum aut alienū proferri à Prophetis. Sic enim Moſes, Eriſque in ſtuporē, parabolā, & fabulā omnibus populis ad quos te duxerit Dominus. Denūciat ergo ſe ita afflictoſū populum vt execrabile ipſum reddat omnibus: vt qui execrari volet, ipſum exēpli loco adducat, ſit que formula execrationis: ita ludibriis hominum expoſiturum, vt in ore omnium qui deridere volent, ſit loco prouerbij. quē admodum hodie videmus Iudæi nomen, quauis honorificum eſt, tamen probri atque ignominia plenum eſſe. Proinde horrenda iſta per Iſaiam minatus per ſe Dominus, vt intelligerent ſatis graue ſupplicium iſtis pro ſcelerum atrocitate irrogari non poſſe: ne cū in ipſos animaduerteret, quereſcēt ſe graues nimium pœnas ſuſtinere, nēue nimium acerbas Prophetae reprehentiones eſſe exiſtimarent.

CAPVT XLIIII.

- 1 **N**unc tamen audi Iacob ſerue meus: & Iſrael quem elegi.
 2 Sic dicit Iehoua factor tuus, & formator tuus ab utero: tibi auxiliabitur. Ne timeas ſerue meus Iacob, dilecte quem elegi.
 3 Quia effundam aquas ſuper ſitiētē, & flumina ſuper aridam. Effundam ſpiritum meum ſuper ſemē tuum, & benedictionem meam ſuper germina tua.
 4 Et germinabunt quaſi inter herbam, quaſi ſalices iuxta riuos aquarum.
 5 Hic dicet, Ego ſum Iehoua: & ille vocabitur nomine Iacob: alius ſcribet manu ſua, Iehoua (ſum), & nomine Iſrael cognominabitur.
 6 Sic dicit Iehoua, rex Iſrael, & redemptor eius, Iehoua exercituum: Ego primus, & idem noſiſſimus, & præter me non eſt Deus.
 7 Et quis ſicut ego vocabit, annūciabit hoc, & ordinabit hoc mihi, ex quo conſtitui populum ſeculi? & quæ pendent, & quæ ventura ſunt, illis annūciēt.
 8 Ne timeatis, & ne terre amini. An non ex tunc audire te feci, & annūciaui? Itaque vos teſtes mei, quod non ſit Deus præter me: & non ſit fortis quem ignorem.
 9 Fictores ſculptilis omnes vanitas: & deſiderabilia eorum nihil profunt: & teſtes eorum ipſi, quod non vident, nec cognoscunt: ideoque confundentur.
 10 Quis formator Dei? & quiſ ſculptilis conſlator, quod nullam ad rem vſui eſt?
 11 Ecce omnes ſocij eius pudeſcent, & artiſices ipſi ſunt ex hominibus. Vt comeriant omnes, ac ſtent, pauebunt, & pudeſcent ſimul.
 12 **F**aber ferrarius limam ſumet: operabitur in prunis, malleis formabit illud: operabitur in eo, brachio virtutis ſuæ: etiam famelicus, vt deſiciant vires: non bibit aquam, ita vt fatiſcat.
 13 Faber lignarius extendit regulam, illud delineat filo tincto, aptat planulis, circino figurat: facit illud ſecundum formā viri, ſecundum effigiem hominis, vt ſedeat in domo.
 14 Succidet ſibi cedros, tollet ilicem & quercum: roborabitur ad ligna ſyluæ: plantabit pinum, quam pluuia enutriet.
 15 Tum erit homini in incendium: naq̄ accipiet ex illis, & calefaciet ſe: præterea firmum accendet, & coquet panes: Deum quoque efficiet, atque adorabit: fugeſt idolum, & proſternet ſe coram eo.
 16 Partem eius comburet igni: ex parte carnem comedet: aſſabit aſſaturam, & ſaturabitur. Deinde calefaciet ſe, ac dicet, Obe calefactus ſum, & vidi ignem.
 17 Reliquias eius in Deum vertit, in ſculptile ſuum: inſurruat ſe coram eo: adorat & precatur illud, dicens, Libera me, quia Deus meus eſ.
 18 Neſcierunt, nec intellexerunt: quia obleuit oculos eorum, ne viderent, & cor eorum,

Aut, forci-
penn.

ne intelligant.

19 Non redit ad cor suum, non est sensus, nec intelligentia, vt dicat, Partem eius combus-
sioni: etiam super prunas eius coxi panem: assaui carnem, & comedi: residuum eius in
abominationem vertam: cor am trunco ligni incuruabo me.

20 Pascit cinerem, cor seductum inclinat eum, vt nō liberet animā suam, neque dicat: An
non mendaciam in dextera mea?

21 Memor esto horum Iacob, & Israel, quia seruus meus es, formauit te: seruus meus es:
Israel ne obliuiscaris mei.

22 Deleui, vt nubem, iniquitates tuas: vt nebulam, peccata tua. Reuertere ad me, quia
redemi te.

23 Laudate cæli, quia fecit Iehoua: iubilare inferiora terræ: erumpite montes in laudem:
sylua & omnis arbor que in ea est: quoniam redemit Iehoua Iacob, & in Israel glorifi-
cabitur.

24 Sic dicit Iehoua, redemptor tuus, & factōr tuus ex utero. Ego Iehoua faciēs omnia,
extendens cælos solus, expandens terram meā virtute.

25 Dissipans signa diuinorum, ariolos dementans, conuertens sapientes retrorsum, &
scientiam eorum infatuans. "Vcl. a me:
iplo."

26 Suscitans verbum seruū suū: & consiliū munitiorum suorum perficiens: dicens Iero-
solya, Habitaberis: & ciuitatibus Iuda, Extruemini: & ruinas eius erigan.

27 Dicens profundo, Exiccare: & flumina tua arefaciam.

28 Dicens Cyro, Pastor meus: & omnem voluntatē meam perficiet: dicēdo etiam Iero-
solya, & edificaberis: & templo, Fundaberis.

IN CAPVT XLIIII.

NUNC TAMEN AVDI.) Quum nuper Isaias exagitaauerit populi scelera, &
omnes pariter æterno interitu dignos esse pronuntiauerit, quod & principes &
plebeij omnia sceleribus polluisent: nūc illā penarum atrocitatē mitigat, & pop-
ulū cōsolatur. nā hoc loco particulā, pro aduersatiua capio, vt sæpe aliās. ac si
diceret, Tamerli graues arāne tibi immincāt, nunc tamē audi quid ego tua cau-
sa facturus sim. Hic enim versus cū superiori argumento cōiungi debet: quia declarat Domi-
nus se nunquā passūrum vt populus omnino intereat, tamerli grauior affligatur. Hinc collige,
Deum nunquam ita irasci Ecclesie suæ, quin aliquem misericordie locū relinquat: vt sæpe iam
vidimus. Hinc fit, vt quoties Prophetæ minati sunt, semper consolationem aliquam, velut tēpe-
ramentū, subiungant. Sed ne exultimemus homines id officiis suis promeritos esse, ideo subiun-
git, QVEM ELEGI. Nec enim seruimus Deo, quōd digni simus, aut ipsum promereamur, sed
quia nos electione gratuita idoneos reddit. Sunt igitur hoc loco synonyma Seruus & Electus: sic
tamen vt Electi ordine præcedat. Ideo Dauid se Dei seruum fuisse dicit antequam nasceret, Psal. 116. 16
quia iam ab utero matris cooptatus erat in eius familiam. Psal. 22, &
71. 6.

2 Sic dicit Iehoua factor TVVS.) Quauis asperius tractauerit Iudæos, vt praua
omni fiducia exinaniti suppliciter ad Dei gratiam confugerent: nunc amico blandōque sermo-
ne eos suauiter demulcet, vt sciant nullam se facere iacturam sibi ipsis renuntian-
do. Itaque sub-
audiendæ hie sunt antitheses: Tu quidem Iacob nullus in te es, sed Deus factōr tuus non contem-
net opus suum: nulla te nobilitas generis ab interitu eximeret, sed adoptio, qua te dignatus est
cælestis pater, satis sup̄erque valebit ad te redimendum. Porro tenēdum est quod sæpe antehac
dixi, nō loqui Prophetam de prima creatione qua homines nascimur: sed de regeneratione que
est electis propria & peculiaris vt locū in Ecclesia Dei obtineāt. Ne verō homines sibi quicquā
arrogēt, quasi ipsum prouocarent vt eis beneficeret, addit, FORMATOR TVVS AB UTERO.
Quibus etiam verbis fœdus hæreditarium illis proponit, quo Deus nondū genitos sibi in pec-
catis segregauerat. Quōd ad personam Iacob quidam hoc icserunt, quia fratris pedem tenendo
in signe electionis suæ specimen ediderit, coactum est. ego itaque latius interpretor: nepe Domi-
num populo suo beneficiū & liberalem ab initio fuisse, & anteuertisse omnia merita: quia gratui-

Gen. 25. 26

tò ipsū formauit, ac deinceps omnia ei beneficia gratis præstitit. *Auxiliabivur.* Alij subaudiunt relatiuū *quæ* acti diceret, Auxiliator tuus: commodius tamen videtur scōsum accipere. Clarius fuisset in prima persona, Auxiliator tibi. sed in se ipsa nihil est discriminis. Summa hac tendit, eūdem qui populū creator est, præstò fore ad eius auxiliū vbi opportunum tempus aduenerit. Itaque liberum sit vnicuique lēctionē eligere quam volet. Malui tamē simplicem ac minus coactū sensū sequi, vt nihil subaudiatur. Dicitio *ישורן* variè exponitur. Alij enim à *שר* deduci volūt, quod est Rectum esse, vel Placere: alij à *ישור*: alij ab *אשר*. Sed potius illi assentior qui Dilectū vertunt, ac deducunt à radice *שר*: quo etiam titulo Mōses populū illum insignit in cantico suo, Deut. 32. quāuis enim illic Rectum quidam vertant, sicut & hoc loco, melius cōuenit vetus interpretatio. Incastratus est dilectus. His autē titulis ornat populū suū, vt ex præteritis beneficiis spem in posterū Iudæi concipiant. Hæc enim perpetua regula apud omnes pios vigere debet, vt cūm beneficiis Dei erga se experti sunt, in futurū quoque ipsam expectēt. alioqui nimium ingrati crunt, nec se in promissis Dei acquiescere ostendēt: quæ cūm animis nostris inherēt, haud dubiè tranquillitatē & securitatē adferunt: non vt omni timoris sensu vacui simus, sed vt omnem metum ac diffidētiam elaceterim. Ideoque rursus inculcat, Ne timeas, Iacob. Eōdem pertrinet Christi consolatio, Ne timeas pusille greges, quia Patri meo in te completum est. Et certè inter discrimina quæ vndique mortem minantur nō aliud est ad sedās metus remedium, nisi quòd Deus fauore suo nos completi dignatus est, vt in perpetuum seruet. *DILECTI* ergo nomine magis inculcat, hoc à gratiā & libertate Dei pendere. Ad se enim reuocat, sibi quæ omnino adscribit quicquid populo inerat boni.

Deut. 32. 15

I. ac. 12. 32.

I. sal. 14. 3. 6.

Ezech. 36. 25.

I. sal. 55. 1.

P. sal. 104. 30.

P. sal. 104. 30.

P. sal. 87. 4.

3 *QVIA EFFVNDAM AQVAS.*) Pergit in eodem argumento: ac simul explicat quale futurum sit auxiliū illud quod promissit. Semper autem memoria tenendum est, in illud triste & calamitosum tempus conferri has prophetias, cuius antè meminit: nempe cūm deploratissimo rerum statu, populū omnino se desertitum arbitrari poterat, omnēq; Dei promissionē inanes esse. Inic dubitationi occurrit Isaias: atque populū cōparat aridæ & sterculosæ terræ, cuique nihil omnino superest humoris. quā similitudine Dauid etiam miserā suā declarat. Ergo vtcunque malis exhaustos deficeret vitalis humbr, ne tamen animū in extremis angustis abiicerent, hanc Prophete sententiā sibi proponere debuerunt. Nos quoque cūm in summa pericula adducemur, nec quicquam aliud quā presentē mortem animo comprehendemus, ad hæc promissā perire què confugere oportet, quibus aduersus omnes tentationes sustineamur. Interea ariditatē nostram & inopiā à nobis sentiri ac percipi necesse est, vt istam aquarum irrigatiōem famelicæ animæ excipiant. Quid per Aquas & Fluentia intelligat, ipse exponit: nempe Spiritum suū. Alij quoque Spiritus Dei vocat aqua, sed alia significatiōe. Cūm Ezechiel tribuit Spiritui sancto aquarū nomē, simul purgatiōis intuitu aquas mūdās appellat. Postea etiā Isaias, Spiritū, aquas vocabit, sed alia ratione: quòd scilicet arcano virtutis lux succo animas vegetet. verūm lēctus patēt hæc Prophete verba, quia hęc nō simpliciter agit de Spiritu regenerationis, sed alius est ad vniuersā gratiā quæ per omnes creaturas expansa est: & cuius mētio fit Psalmo 104. Emitte Spiritū tuum, & creabūtur, & renouabis faciē terræ. Sicut enim illie prædicat Dauid amari omnes mundi partes quatenus arcanū illis vigore Deus inspirat: deinde instruit Deum virtute & potentia, quæ repentē, quoties visum fuerit, collapsū cæli & terræ statum instaurat: ita nunc eadem ratione aquā vocat Isaias subitam Ecclesiæ renouatiōem: ac si diceret in arbitrio Dei esse Ecclesiæ restitutiōem, non minus quā steriles & propē æstu torridas terras rore vel pluuia sæcundat. Ita Spiritus aquæ confertur, quia sine ipso ariditate omnia deficiūt ac pereunt: totūque mundū arcano virtutis lux irrigatiōe viuificat. Deinde, quia sterilitati ex siccitate æstūque cōtractæ sic medetur, vt noua facies appareat. Hoc etiā magis explicat Benedictionis nomen quod subiunxit.

4 *ET GERMINABVNT.*) Nihil aliud hęc continetur quā quod ex Psal. 104. citauit: Spiritu Dei emisso vniuersam terræ faciē renouari, atque virefcere & florere quæ prius æstu exaruerant: quemadmodū post irrigatiōem pluuiarum, herbæ succrescunt. His enim similitudinibus rem amplificat, atque apertius declarat Deo non minus esse facilē, noua fobole augere orbatā Ecclesiā, tristiq; solitudine deformem, quā terræ insillare vim germinandi. Ceterū, quāuis de regeneratione non loquatur, tamen ad eā transferre hanc sententiā possumus: quoniam de instauranda Ecclesiā loquitur, cuius præcipua pars est reformatio, quæ in electis imaginem suā Dominus restituit. Hæc quidem doctrina deduci ac fusius tractari potest: sed prius exprimenda est mens Prophete, atque simplex & genuinus sensus patefaciendus est.

5 *HIC DICET.*) Hactenus metaphoricè loquutus est Propheta: nunc sine figuris rem ipsam apertè declarat. Qualia enim sint ea germina & herbæ de quibus loquutus est ostendit: quia scilicet Dominus ex omnibus populis colliget suos, & qui prius alieni erant, in Ecclesiā suā deducet: eūque, cūm nulla prius esse videretur, instaurabit atque auget. Nā vndiquaque omnes ad ipsam conuenient, atque piotū numero censeri volent, quemadmodū etiam Psal. 87, Ecce Phi-

Philistæa, Tyrus, Æthiopia, ille natus est ibi. Qui locus etsi interpretum errore obscurus ante hæc visus est, illustrandæ tamen huic prophetiæ optimè conuenit: quia non nisi exiguum numerum ab exilio reuersum esse scimus, sua paucitate terreri & pudesceri poterant fideles, quominus spe comprehenderent præclaram & magnificam illam Redemptionis gratiam quæ celebrata fuerat à Prophetis. Occurrit igitur Propheta quisquis fuerit Psalmi author, pronuntiatque Babylonios & Ægyptios fore ex Ecclesiæ domesticis: venturos Æthiopas & Tyrios, & quicumque tunc alieni erant, ut inferantur in populum Dei. Nunc, inquit, deserta est Ierosolyma: sed Deus non tantum dispersos aliquando colliget, sed vindique etiam accerset, ac in vnum coadunabit qui nunc maxime dissiident, ut glorientur se esse ciues Ierosolymæ, nec minus pertineant ad corpus electi populi, quam si indigenæ essent. Idem hoc loco docet Propheta nos, ex quo haud dubiè mutatus est Psalmi author sententiam illam. Summa est, ingentem fore concursum hominum, qui fide simul coalescent in obedientiam vnus veri Dei. Quoniam autem in censu agendo nomen suum quisque dicit, vel inscribit, ad hunc morem respiciens Propheta vsurpat has loquendi formas, Scribet ille manu sua, Ego sum Dei, & cognomen Israël's assumet: ille profitebitur se esse Dei, & vocabitur nomine Iacob. Nouum enim & insolitum aliquid designat: quia gloriabitur se à Deo adoptatum qui prius nihil habebat cum ipso commune. Vocari hoc loco significat quod vulgò dicimus, *Se reclamer*. Ut prius cap. 4. Inuocetur nomen tuum super nos: id est, nomine tuo censeamur, quum de freminis sermo esset quibus inlar vmbra est virorum nomen. Etsi autè videtur Isaias hic distinguere inter eos qui disertis verbis profitebuntur se esse ex populo Dei, & censei volent ex nomine Iacob, ad eisdem tamen refertur vtrumque membrum, quia indiuiduo nexu coniuncta sunt hæc duo, esse filium Dei, & esse Israëlita: quia Deus suis omnibus filiis matrem Ecclesiam destinat. Sed notandū est, non alios esse legitimos Ecclesiæ ciues nisi qui se Dei imperio subiiciunt. Si præterito Dei nomine Propheta Iacob & Israël'em dixisset, incipiendum tamen esset à capite, vnde omnis cognatio tam in cælo quam in terra manat. Sed ne qua ambiguitas maneat, ordinem hunc bis expressit, non reputari in semine Iacob nisi qui se Deo addixerint. Ex his faciliè apparet quæ sit mens Prophetæ. Ostendit enim Ecclesiā, quandiu benedictione Dei destituta est, arefcere, ac paulatim ad interitum tendere: vbi verò spiritus Dei effusus est, vegetari, atque vires tandè colligere non modò ad recuperandū pristinum statum, sed ut miris incrementis præter spem augetur. Cæterum, meminerimus non de naturæ ordine loqui Prophetam, quasi noui Ecclesiæ filij tales ab vtero nascantur, quia tantam dignitatem sibi nemo propria industria acquirit: sed vbi fide regenti fuerint qui prius alienigenæ erant, dicit nomen certatim daturus, ut se filios Dei esse testentur. Itaque describitur mutatio quæ naturam & omnes humanas sensus exuperat, dum ex maledicto genere Adæ spiritualis Israël efficitur. Quidam existimant hæc paucitatem fidelium notari, cum ait, *I L L E* inuocabitur, alius scribet. Sed argumentum illud minimè firmum est, & eorum error faciliè refellitur ipso contextu. ac meo quidem iudicio potius intelligendum est, turmatim ex variis nationibus ac dispersis Ecclesiā collectum iri: quia Deus alienos sub imperium suum coget, atque excitabit, ut re vera nō inanibus verbis se ex eius populo esse iactent. Est etiam notandum, veram fidem stare non posse quin protinus in confessionem erumpat. nam hæc pertinent hæc quatuor verba, Inuocari nomine Israël, Scribere, Cognominari, Dicere, Ego Domini sum. Nec enim obmutescere oportet qui verè Deum colunt: sed quod intus in animo gerunt, factis etiam & dictis testari. Profitentur se Dei seruos esse, & eius nomine toto vitæ suæ cursu gloriantur.

6 SIC DICIT IEHOVA.) Nunc Propheta nihil aliud agit quam ut superiorem doctrinam confirmet, sicuti admodum necesse erat. quoniam ut sunt proclius ad diffidentiam animi hominum, rebus aduersis faciliè deiiciuntur: nec vna aut altera exhortatione erigi possunt. Pluribus igitur hoc confirmari superuacaneum non fuit, quia nunquam Dei potentia quantum opus est tribuimus: sed variis cogitationibus distrahimur, & præsentium rerum statui nimium inhaeremus. Postquam nomine Dei ineffabili vltus est Propheta, *R E G E M* etiam & Redemptorem vocat: quia non satis est potentiam Dei apprehendisse, nisi de ipsius erga nos benevolentia certi simus. Ut ergo valeant apud nos Dei promissiones, non tantum gloriæ suæ, sed bonitatis quoque mentionem facit, ut eam ad nos pertinere intelligamus. Poterat autè ridiculum videri, quòd regem se vocabat, cum nullus fere populus esset: pios tamen in hac promissione recubere oportuit: ut tametsi regnum oculis minimè intuerentur, fide tamen ipsum apprehenderent, atque in futurum spectarent. Et certè in animos summis angustis constrictos, imò desperatione ferè obrutos nunquam penetrasset hæc doctrina, nisi aditum patefecisset hæc præfatio. Sed vbi Deus familiariter nos cōpellans se nobis coniunctū esse declarat, etiā ex ipsis inferis emergit fides tam blanda inuocatione allecta. *E G O* PRIMVS. His verbis non prædicat æternitatem Dei, sed eum sibi perpetuò similem esse ostendit, ut eum talè erga se futurū sperent qualem antea experti sunt. Quorū sum aut hoc, dicit quispiam, cum fideles alloquatur, quibus hoc satis notum erat: Respondeo, tametsi Deo credant homines, tamen eū qualis est non agnoscere, & plus interdū creaturæ quam ipsi tribuere. Putas igitur mentes nostras, atque omni figmento vacuas in cælum erigi vult, ut in

vnum Deum penitus defixi simus. Adde quòd populum tam miserè vexatum contra tam violentos impetus stabiliri necesse fuit, vt gradum suum constanter retineret.

7 ET QVIS SICVT EGO.) Hic Dominus confert se cum idolis, vt iam antea alio loco vidimus. Hoc autè cò spectat, ne cùm Babylonij victores ipsis proteruè insultarent, animis deficerent, sè que fraudatos esse arbitrarètur. nam dura sunt & graues admòdùm ille voces, quales obiiiebantur ab impiis, Vbi est Deus eorum? Cur vobis auxilio non est? Talibus blasphemiiis concuti poterant fidelium mentes, atque ita turbari vt spem & fiduciam abiicerent. Ideo tam accurate in hoc insilit Propheta, vt pios magis confirmet. Luctuosa illa clades populi instar densæ erat caliginis, quæ Dei conspectû adimeret fidelibus. Interim tripudiabat incredulû, quasi plenû fulgorè adepta esset deorû suorum potètia. Propheta vt illas erroris tenebras discutiât, fulgere tamèn interea certas gloriæ Dei notas & insignia ostèdit, quæ ipsum ab idolis discernât: nẽpe quia in tẽpore palà fecerit quicquid futurû erat, vt in flagellis iustû Iudicè agnoscerent Iudæi, & tamè exorabile ac propitiû quorû speraret. VOCARE HIC bifarià accipi potest, vt vel ad præscientiã vel ad actum referatur. Deus enim quædamodû omnia prouidentia sua administrat, ita nouit quæcûque futura sunt, atq; præscientiæ suæ testimoniû reddit. Non est autè nimis anxie in significatiõne huius verbi laborandû, quoniã apertè constat Propheta & præscientiã & administrationem rerum omnium Deo tribuere. Ego tamen potius ad actû referendû puto: An reperiret inter deos Gentium qui vocare, id est, suscitare liberatores, annuntiare atque ordinare possint: annon ex his apertè constat me solum esse Deum? Itaque insultat idolis, quibus frustra homines potentiam vllam tribuunt. Annuntiandi verbo, quòd còtinuò post addit, speciale gratiam cõmendat, quòd Deus electo populo consiliû suum per Prophetas manifestare dignatus sit. Per POPVLVM SECVLI alij intelligunt omnes gentes, singulare pro plurali: quòd simulatque Dominus nationes propagauit, alias distinxit ab aliis, eumq; ordinem statuit qui in posterû duraret. alij extendunt ad omnes creaturas, vt stellæ sint veluti vnus populus, herbæ alius, item animantia & eiusmodi. Sed cùm propius expendo, cogor in contrariam sententiã inclinare: nempe quòd Dominus de populo suo loquatur. Et Populum seculi vocat, quòd omnibus aliis præferat. Alios quidem antiquiores fuisse certum est, Ægyptij sua vetustate gloriabantur, item Arcades & alij: Abraham verò ex Mesopotamia eductus est, cùm res Chaldæorum maximè florent: vixitq; domi solitarius acsi cum morte paulò post delenda esset eius memoria, quum & hominum copia & aliis rebus celebres essent vicina terra. Antiquitas ergo Israël non ex annorum numero aut externo rerum statu, sed ab electione Dei æstimanda est. vnde etiam fundamenta Ierusalem æterna appellantur. Perinde ergo est acsi diceret, Antequam fabricarentur idola ab hominibus, constitui me Ecclesiam habiturum, quæ in omne æuû duraret. Hic ergo populus omnium antiquissimus & præstantissimus est: tamen si alij aut tẽpore aut gradu antecedant, nam quædamodum omnia hominis causa creata sunt, ita omnes homines in vltim Ecclesiæ destinati: vt nulli sint, tamen dignitate præstantiores, qui non inferiore gradu subsidant. Ecclesia enim corpus Christi est, quo nihil antiquius aut maius esse potest. Cum Iudæis quidem fabulari ridiculum esset, conditam itacum ab initio fuisse Ierosolyman, quia hîc non habetur temporum ratio: sed tamen principium hoc tenendum est, electum populum ordine præcellere profanas gentes quòd propius ad Deum accedit qui fons est æternitatis. ANNVTIENT. Hæc permissio ostendit homines frustra ab idolis reuelationem expectare, quæ si quid nuntient, præiugis aut flexuosis ambagibus deludent suos consultores, vt iam antea dictum est.

Gen. 11.31
Act. 7.2

8 NE TIMEATIS.) Nunc exponit Iſaias quorsum antea de potentia Dei loquutus sit, nempe, vt fidem populi confirmaret. Hoc enim ex superioribus concludit: Cùm Dominus adèd potens sit, atque omnia nutu suo gubernet, populo quem protegendû suscepit, extimescendum non esse. Deinde repetit quod iam dixerat, Deum non solum occultè Iudæis opem tulisse, & repente quasi è machina, vt dicunt, apparuisse, quû minimè expectaretur, sed fidè eorû aluisse multis vaticiniis: deniq; luculenta signa dedisse paterni fauoris, vt non obscura esset sua diuinitas. Nihil enim prodesset nobis, Deum scire & posse omnia, nisi etiã patefaceret quantû interfit nostræ salutis. Tamen ergo multa nobis incognita esse velit, tamen omnia cõmunicat quæ nobis cognitua vtilia sunt, & nos scire nostra interest. **NO**, longû tempus significat: aut si cui magis placeat, designat opportunitatẽ. nam Dominus reuelat arcana sua electis, cùm tẽpus opportunû videt. Sed altera interpretatio mihi simplicior videtur. **ITAQVE VOS TESTES MEI.** Significat id quod iam attigi, populum ignorantiam prætercere non posse, quominus contentus sit vnico Deo: quandoquidem sese illis abundè patefecit, vt testimoniû de ipso reddant. Huc enim spectat notio gloriæ Dei, vt veritatem eius profiteamur coram hominibus, vt iam antè dictum est, nisi lumen quod nobis per Spiritum suum attulit, extingui velimus. Ceterùm, testes Deo esse non possumus, nisi veritate ipsius confirmati. nec enim testimoniû ex opinione dubia valere posset. Nos ergo Dei verbo doceri necesse est, vt certam & indubiam salutis spem habeamus. **FORTIS** nomen, vt sæpe aliàs, tribuit Deo: quia non sufficit æternam Dei essentiam agnoscere, nisi fortitudinem quoque ipsi tribuamus. Alioqui nihil ipsi relinquetur præter nudum & inane nomen:

mentis: sicuti faciunt impij, qui ore tenus Deum fatentur, ac deinde huc atque illuc transferunt potentiam ipsius.

9 FICTORES SCULPTILIS.) Ex aduerso nunc ostēdit Dominus quàm miseri sint idololatræ, qui vagantur in suis figmētis, nec in æterna Dei veritate fundati sunt. nihil enim sensus aut sanæ intelligentiæ habent. Sicut enim meritò nuper dānauit populi ingratitude, nisi gratiæ Dei documentis ad fidem animaretur: ita nunc contra omnes Gentium superstitiones armat & munit. Quia verò tam multitudine & turba, quàm opibus pollebant increduli, dicit omnes esse nihilum: deinde in toto splendore nihil esse nisi fallaciam. PER DESIDERABILIA, non solum idola, sed omnem eorum cultū, ornatum, honorem, obsequium, quæ stulti homines ipsis impendunt, cōprehendit: eaque admodum proprio nemine significat. nam cūm præcipuum sit in vita, Deum agnoscere & venerari, (hoc enim vno maximè differimus a beuis) eum rebus omnibus vel præstantissimis præferri decet: vt omnia vota nostra, omnes deniq; animi cogitationes in eū conferamus. Non frustra igitur Scriptura, cūm de cultu Dei agitur, hoc vocabulum vsurpat. sed hic de peruerso cultu agitur, & insano idololorū desiderio, quo homines transferuntur rapiuntur, propterea quicquid exoptant, aut iustiose agunt, vanū & inutile esse dicit. Sepe etiam desiderij hoc comparatur amor meretricio, quo falcinati homines ac penitus excecati, turpitudinem suā non cernunt, nec vlli rationi parent. Sed de his prius cap. i. tractauimus. Quod statim addit, Testes eorum esse, &c. nōnulli exponunt, idola aduersus se se testimonij ferre, atq; apertè docere quàm vana sint, vt stupidissimos homines esse oporteat qui id non animaduertant. Sed illa exposito nullo modo placet. malo eos sequi qui ad cultores idololorum hoc referunt, qui ipsi conscij sunt tantæ vanitatis. illa enim nihil videre aut intelligere sciunt. Atque hoc loco est antithesis inter testimonia populi Dei, & idololatrarum. Ille insignè testimoniū reddet gloriæ Dei ab operibus, à promissis & vaticinijs: hi obmutescere cogentur, nisi falsa & vana cōmentia tradere velint, quia proflus nihil certitudinis habent. Iam tantum quidem impij magno supercilio suos cultus, colq; magnopere cōmendant: sed conscientia eorum testis est quàm incerta & vana sint quæ agunt. semper enim trepidant, nec vlla in re conquiescunt, licet sua peruicacia tumultu se ferantur. Ergo ipsi aduersus idola sua testimonium ferēt, quemadmodum si quis indocto magistro vtatur, testis insitit: eius esse potestata. deos suos nihil aut scire aut posse testantur. Nam lapide aut ligno aut alia materia fabricatos vident, nec quicquā ab iis aut sentiri aut intelligi posse. Solum ergo fideles verum Deo suo testimonij reddent, quòd omnia norit, ordinet, atq; administret. Cæteros tandè pudefieri necesse erit, tamen nunc furiosio impetu errores suos tueantur, nam cōscientia ipsorum testis est quòd nihil præter opinionē & vanam imaginationē mentes eorū captiuas tenet.

10 QVIS FORMATOR DEI?) Deridet hominum insāniam, qui deos fingere audēt. Est enim horrendū dictū & abominandū, homines tantum sibi arrogare vt Deū creēt. nemo profectò erit qui tantā cōmentā non magnopere detestetur. Et tamē homines promiscuē insana libidine feruntur ad deos fabricandos, nec vlla monitione reuocantur. At dicent, nemini hoc viquam venisse in mentē, sibiq; iniuriā fieri cūm tāta insānie accusantur: vt hodie Papiæ nos calūniari dicunt cūm his Prophetæ argumētis in ipsos vtimur. Sed frustra nituntur cauillis suis hoc crimē effugere, verissimum enim est quod ait Propheta, ad eō insanos esse ipsos, vt se Deum formare putent, nam lapidi & ligno, simulatq; fabrefactū aut positum est, diuinitatē tribuunt, ad id confugunt, vota faciunt, inuocant, proferunt scēdæ: nique etiā tribuunt quæ scūt ad Deū solum pertinere. QVOD NULLAM AD REM VSVI EST. Notāda est diligenter hæc particula, qua figuræ omnes quibus repræsentatur Deus, vt vana & inutiles dānantur. Vnde sequitur non modò cōtumelia affici Deū quoties transformatur eius gloria in imagines mortuas: sed quicquid; idola sibi cōparant nō absq; noxa operā malè perdere. Papiæ libros idiotarū esse obtendūt: sed puerile effugiū est. nam testatur Propheta nullum ipsorū vsum esse. Aut igitur eradant hoc testimonij ē libro Isaie, aut vana & inutilia simulachra esse fateantur. Antea plus quiddā expressit, cūm nihil aliud ab iis quā mendaciam disci posse assereret. Sed de hac re ibi satis multa diximus.

11 ECCE OMNES SOCIJ EIVS.) Non tantum inuehitur in opifices idololorū & fabros, sed generaliter in omnes etiam eorū cultores, quādo ad eō stupidi atq; hebetes sunt vt simulatq; trūcus nouā aliquam formā acceperit, in eo potestatē Dei includāt. Non tantum igitur artifices pernam audaciæ suæ daturos significat: sed omnes qui se itadē superstitionibus implicarint. in eisdem enim penis subiciat. quū est quos idem reatus tenet. Nec verò vllā excusationem obtendere possunt: quia vident muta & vana esse sua idola, quæ ab hominum manu proderunt: tantum abesse vt dij esse possint. VT CONVENIANT. Qualiscunq; impiorū conspiratio fiat, tamen vbi ventum fuerit ad tribunal Dei, pudefieri ipsos necesse erit. Nec verò abs re Propheta pauorem & pudorem ipsis minatur, quomā impij superbe effert, & alios omnes præ se despiciere solent. gloriantur sua multitudine: vt hodie Papiæ paucitatem nostram contēptū habent: atque insolenter efferuntur, & mira arrogantiā aduersus Deum & doctrinam eius insurgunt. Itaque impiorum conscientias hic appellat Isaia: quia etiā summa eos obstinatio & peruicacia occupet, tamen interdum trepidare coguntur, dum reputant secum, Quid agimus? & operum suorum ra-

tionem inquirunt. Nihil enim firmi aut solidi habent, in quo tuto conquiescere possint. Audaces sunt cum abripiuntur suo impetu: ubi verò ad se redeunt, & spacium aliquod cogitandi fumunt, pauore consistantur. non est igitur quòd eorum furor, superbia, aut multitudo terreretur: quoniam hæc citò interibunt. Quare ne Papistarum conspirationes, pompæ, fastus, furor, consilia nos commoueant, cum ea omnia iplis in ignominiam & perniciam cedere intelligamus. nam quò insolentius sese efferunt, atque in Deum insurgunt, eò grauiore casu corruent, & maiore dedecore afficiuntur.

12 & 13. FABER FERRARIUS.) Non frustra longâ hic descriptionem texit Propheta, vt stuporem & insaniam superstitiosis excutiat, si quo modo expergeri queât, vel saltem à simili vecordia prohibear. Iudæos, qui longè latèq; obliuiscantur ab innumeris falsorum deorum cultoribus. Nam rudi, quod aiunt, minera singula enumerat, quibus maximè perspicui potest ipsos inanos ac furiosos esse. potuisset quidem alioqui vno verbo aut paucis hoc scelus damnare: sed ista hypotyposin rem velut digito ostendit, atq; oculis subiicit, dum fabricorum instrumenta, labores, industriam, sollicitudinem cõmemorat, vt ferè in rem præsentem ducamur. Sic enim magis permouentur homines, qui natura infixos animis istos errores habent, quàm simplicis doctrina: nec vnquam ex veterino suo, nisi magnis clamoribus & assiduus excitari possunt. Singula verò iplis tradite atque in minuta frustra concidi, mandati etiam atque ori inseri tanquam pueris infantibus necesse est: vt doctrinam, quæ alioqui noua & insolita iplis videtur, percipiant. ETIAM FAMILIARIS. Exprimit ardorem quo ferantur superstitiosi ad fabricandos deos: quia sic ardent atque inflàmantur vt neque modum, neque rationem tenere possint. nam sua libidine tanquam cæstro impulli ruunt, adeoque se præcipitant, vt meritò amoris meretriciosissimi ardorem comparemus: sicuti iam antea dictum est. Omnes & animi & corporis vires in id intendunt: quod per Brachiũ virtutis intelligit, quasi diceret, Quicquid est roboris in brachiis ipsorum huc applicat: fraudant genium suum, ac vix quantum necesse est alimèti sumunt: denique nulli labori, nulli sumptui parcunt, vt deos, quos concupierunt, efficiant. Et si aut notatur laboris assiduitas, quom dicit famelicos non lassari, sed famem & sitim perferre potius quàm vt opus relinquunt: cõmodè tamen hoc idem extendere licet ad omnes conatus inconsiderati zeli. videmus enim vt incredulis feruida sua deuotio, vt loquuntur, instar carnificinæ sit: sed quò magis illi strenuè satagunt in suam perniciam, eò fædior est magisque pudenda nostra segnitias, ubi Deum legitimo cultu fraudamus. A fine verò demonstrat quàm insipida sit tanta sedulitas: quia non aliud tandem laboris sequitur pretium, nisi vt idola vbicunq; locata fuerint otiosa sine metu desideant: ac si quis ignauus ad focum torpesceret, vel decumberet in lecto.

14. SVCCI DET.) Non tantum ardorem & impetum furiosum idololatrarum, sed etiam pernicitiam & obstinationem exprimit Propheta. nam cum dicit ipsos succidere cedros, & plātare pinus, ostendit eos durissimè insaniam suam persequi, non repentino quodam impetu rapi ad deos effingendos. Non solum, inquit, deligunt arbores quæ iam excreuerint, sed etiam ipsas plantant, irrigant, excolunt, atque expectant donec ad iustam magnitudinem peruenerint, vt apte sint conficiendo idolo. Cum hæc legimus, de hac horribili insaniam admoniti sciamus nobis quodammodò manum iniici à Deo vt nos ab ea retrahat: deinde vt nos contineat in vera pietate. Maturè quidem obuiam ire conuenit, ne mora longior morbum reddat insanabilem: quia semper timendum sim. Ilac nos abriperit stulta cupiditas ad impios cultus, ne in voraginem istã precipitemur. Omnes enim huius furoris semè aliquod gerimus, quod nullo modo euelli potest: imò emergit assidue, ac pullulat, nisi spiritu Domini repurgemur. Præterea animaduertendum est, cum idololatræ tanto impetu ferantur ad colenda idola, pudore nos affici debere, qui in vero Dei cultu frigemus. Pudeat nos, inquam, adeò negligentes esse ac frigidos, imò cõglaciatos, cum ita ardent idolorum cultores: nobisque reddendam esse rationem cogitemus. Quæ rabie perciti sunt Turcæ, cum de tuendis Mahometi sui delictis agitur, pro quibus & sanguinem & vitam suã libenter effundunt: quo furore incitatur Papistæ ad suas superstitiones: nos interea vix tepemus, atque interdum scintillas ardoris extinguimus, quas in nobis Dominus excitauit. Huc etiã pertinet illa Ieremie exprobratio, An est villa gens quæ reliquerit deos suos? Populus verò meus me reliquit, fontem aquæ viuæ, & fodit sibi cisternas, quibus aqua contineri nequit. Hæc igitur cõparatio diligenter notanda est, vt non minus constantes simus in veritate tuenda, quàm illi pertinaces in vanitate.

15 16 & 17. TVM ERIT HOMINI.) Insicitiã coarguit, quòd crassa experientia nõ colligant truncũ ligneum nõ esse Deũ: eam ingratiudinẽ etiam perstringit quòd verũ Deũ, cuius virtus in iplis arboribus resulget, suo honorẽ fraudat. ligna enim in vltis multiplices aptari nequeunt, quin se oculis ingerat Dei liberalitas, quoties in furno panis coquitur, vel caro in olla, vel assantur edula ad prunas: quos non calefacimus, vel quælibet ex ligno cõmoditas à nobis percipitur, inexcusabilis est stupor noster, nisi reputam⁹ quàm benignè nobis Deus prospexerit, ne quod decisset necessitatibus nostris subsidiũ. Huc pertinent hæc verba, Ohe, calefactus sum: quibus exprimitur corũ læticia qui omni in cõmoditate molestiaq; leuati quodamodò triũphum agunt.

Quid

Quid aut magis indignum vel præposterum, quam homines dum suauiter fruuntur Dei beneficiis sibi plaudere, & gratulari: interim auctori nullas agere gratias: imò largis eius copiis abuti ad violandũ eius honorẽ? In ciborũ coctione aliiq; cõmodis agnoscunt homines lignũ suo imperio subiectũ esse & addictum: quĩ fit ergo vt corã lignea hominis effugie se prosternant: nõnne hoc modo suo iure spoliatur Deus: Quum verò simulachra inuocant, nõne Deo eripiunt quod maxime exigit sacrificiũ? A profanis etiam scriptoribus derisa fuit olim hæc vesania, quòd ex corruptibili materia, quam prius spernebant, Deos suo arbitrio auderent formare. Inde illud Horatii,

Olim tuncus ex ar. siculus, inutile lignum,

Quum sabet, incensus scammum faceretne Priapum,

Maluit esse Deum: Deus inde ego.

Sed fons impietatis non fuit verè ab illis cognitus, quòd animos non adiiicerent ad considerandam vnus Dei bonitatem & potentiam, quæ in omnibus creaturis sese exeret. Cùm aut Propheta in hunc modum inuectus est aduersus idolorum cultores, atque stuporem eorum & insaniam patefecit, minimè dubium est quin ipsi conquesti sint immeritò se traduci, & speciosis coloribus fucauerint suos errores, quòd faterentur deos in cordis eis, vt scriptis etiam prodiderunt, neque lapidem aut lignum Deum esse vellent: quemadmodum etiamnum Papiæ eandem cum ipsis causam aduerfus nos tentur, nec patiuntur se damnari tam crassa cecitatis. Sed iam diximus Prophetam non immorari in nuda Dei essentia: quæ si tantum relinquitur Deo, inane erit spectrum. Omnia ergo quæ ipsi propria sunt, illibata manere vult: præscientiam, potestatem, administrationem, iustitiam, salutem, & reliqua eiusmodi. Nunc cùm impij statuus aut simulachra, atque ad ea opis petendæ causa confugiunt, & quoties ea ante oculos posita habent & alloquuntur, à Deo se audiri putant, nõne salutem suam perperam illis alligant: Verum hic stupor inde oritur, quòd ignorent qualis sit Dei natura. nam cùm simplex atque spiritualis sit, eam crassam atque carnalem esse fingunt. in quo nimis malignè de ipso sentiunt, & gloriam eius abiiciunt atque conspurcant, dum rebus terrenis atque caducis similem reddunt. Nihil enim tam alienum à maiestate Dei, quam simulachra: quæ qui colit, Deum in iis includere, atque suo arbitrio tractare nititur. Meritò ergo in eiusmodi corruptelas inuehitur Propheta, atque acriter furiosum superstitiosorum studium insectatur, cùm nihil detestabilius dici aut cogitari possit.

18 NESCIERVNT, NEC INTELEXERVNT.) Concludit fieri non posse vt homines ratione præditi ita hallucinantur, nisi cæci propterea ac dementati essent, si qua enim mica rationis iis reliqua esset, perspicerent quàm absurdum ac ridiculum sit, adorare partem eius ligni quod cõbuserunt ipsi, & oculis suis viderunt consumi & redigi in cineres. Sed cùm nihil animaduertunt, nec vllas rationes audiunt, ostendunt profectò se in pecudes degenerasse. Tantundè enim valet istud Nescire, quod illis exprobrat Isaias, ac si diceret mète esse captos, omnique intelligentia priuatos. Et iã aut plerisque valde acutos ac perspicaces fuisse certum est, hæc tamen in parte bruta eorum insularitas satis superque conuicta fuit. Ratio quæ subiicitur non ad extenuandam culpam spectat, sed admonet quàm detestabile sit prodigium: quia nunquam ita desipient homines, nisi cælesti vindicta proiecti in sensum reprobum. Aliqui hæc subaudiunt Deum: alij Pseuodprophetas, atque hi populum cæcum esse aiunt, quòd à Pseuodprophetis seductus sit: quia nisi eorum imposturis delusus, nunquam tam fædis erroribus se immergeret. impiæ enim doctrinæ oculos perstringunt. Alij accipiunt in neutra significatione. Possent etiam ad diabolum referri. Sed quoniam diuersa expositio magis vsitata est Scripturis, ego potius eam sequor, Deum videlicet ipsos iusto iudicio excæcatis: nisi quis malit de ipsis accipere, quòd spontè & mentes & oculos sibi perstringant, atque tunc numeri mutatio esset, quæ non infrequens est Hebræis. Ceterum dixi quid mihi magis placeat: & satis tritum est Hebræis, vbi fit Dei mentio, eius nomen subtrahere. Quomodo verò Deus excæcare, atque in reprobum sensum tradere dicatur, patet ex variis Scripturæ locis: nempe, cùm lucem Spiritus sui aufert, & fræna laxat hominum libidini, vt nulla amplius ratione cohiberi possint. Satanam quoque armat efficacia erroris, vt neque ab eius insidiis caueant, & fallaciis obnoxij sint qui recusatunt veritati parere. Quid enim tunc in nobis reliquum esse potest, præter densissimas tenebras & crassam ignorantiam, vt intus & extrã grassetur pro sua libidine tyrannus ille mendacijs & tenebrarum pater: quia in nobis non modò nulla reperietur lucis scintilla, quæ erroris nebulas discutiatur, sed spiritu vertiginis, quo Deus reprobos percutit, impulsus prodigiosum in morem feremur ad nutum Satanz. Nec verò culpa huius cecitatis in Deum reicienda est, semper enim iustã habet causam, tamen non semper oculus nostris pateat: nec est cur eam anxie inquiramus, & in arcanum illius consiliũ penetremus, nisi pœnas dare velimus nostræ temeritatis. Sæpius verò notissimæ sunt cause: nempe, ingratitude hominũ, & contumacia in Deum: quemadmodum satis docet Paulus Roman. 1, Eorum enim iustã pœna, & execratio est. Nihil ergo excusationis habent homines, etiam si ignorantã obtendant, nunquam enim tam crassis erroribus implicarentur, nisi essent ob scelera sua à Domino excæcati. Certissi-

num autem argumentum duci potest à iudiciis Dei ad scelera hominum: Deus enim iustus est, nec sine iusta causa in quempiam animaduertit: neque hominem, nisi merentem & sponte oculos sibi obstruentem, excæcat. Itaque culpa in solis hominibus hæret, qui cæcitatem sibi sua sponte accerliunt: nec dubium est quin hac tendat Propheta consilium, homines qui diuinitus regendi erant, vt naturaliter præditi sunt aliquo iudicio, derelictos esse à Patre luminum, vt sint Satanæ mancipia.

19 NON REDIT AD COR SVVM.) Confirmat proximam sententiam, & omnes excusationis anas præscindit: quia sponte ignorantiam suam foueant increduli. nam quòd naturaliter homines circumspècti sunt ac prouidi in terrenis negociis, in autem Dei cultu prorsus cætiunt, non aliunde fit, nisi quia ad priuatas suas vtilitates satis superque sunt attenti: regni autem cælestis non magna cura tanguntur. Neglectum pietatis hinc coarguit Propheta, quòd nec post longos quidè circuitus secum expandant increduli, an rectam viam teneant, an verò frustra se fatigent in peruersis erroribus. Socordiam quidem minimè excusabilem esse docet, quum ita superstitionibus suis indulgent. nam si animum paulisper adicerent ad rem considerandam, nihil facilius esset quàm crassum illum stuporem animaduertere: quum non videant, sequitur ipsos velle decipi, atque sibi in errore suo placere. Nulla ergo tergiversatione, nullo prætextu se à reatu eximent, nec ignorantiam obtendere poterunt: quoniam ad veritatis inquirendam studium animum applicare non dignantur. REDIRE AD COR accipit pro Reputare secum & attendere. Nemo enim puer tam rudis est, qui non idoneus iudex futurus sit tam insignis dementia. Sibi igitur nimis licentiosè indulgent superstitionis, nec simplici ignorantia labuntur. neque hoc vitium primè hominis corruptioni tantum, sed perniciæ imputandum est.

20 PASCIT CINEREM.) Hoc etiam versus superior sententia confirmatur. Pascere cinerem, idem est quod Pasci cinere: quemadmodum Pascere ventum, pro Pasci vento. Vtrumque enim dicitur: sicut è conuerso, Pascere veritatem, pro Pascere veritate, id est, satiaberis, Psalmo trigesimo septimo. Alij exponunt, Administrabis pabulum spirituale: alij, Fideliter pascere: sed priorem illam interpretationem sequi malo. Hic autem significat homines quidem inflatos esse & tumidos: sed nihilominus inanes & vacuos esse: quoniam referti tantum sunt imposturis, quæ nihil firmi aut solidi habent. Crepabunt potius tali fastu homines, quàm satientur. Deinde rursum vtrumque complectitur, fallacibus blanditiis captos nihil cernere: & tamen sponte & libenter se conicere in vanas decipulas. In hoc plurimum insiluit Propheta, vt ostendat homines non aliunde impelli ad peruersos & impios cultus, quàm quòd illuc sponte feruntur. non est igitur quòd aliis hoc vitium imputent, eum fontem reperiant in semetipsis, quem ipsi studiosè fouent ac tuentur. Mira arrogantia efferuntur aduersus Deum, turgent falsa persuasione superstitionum suarum, denique impij omnes crepant ac disrumpuntur superbia. Nos interea solido veritatis pabulo vescamur, nec vllis præstigijs abduci nos sinamus. Tamen exaggerat, quòd in re tam seria blanditiis sibi faciant. Quis enim negligentiæ ignoscat vbi de salute agitur? Videmus quàm sollicitè singuli pro cadaua vita laborent: vbi periclitatur æterna animæ salus, quid minus ferendum est quàm securè torpere qui eam adhibito studio redimere poterant? Liberare porrò animam suam dicitur qui respicendo ex diaboli laqueis se eripit: sicut dicitur alij alios seruare, dū sanctis admonitionibus reducunt in viam errantes. Vnde ergo fit vt idololatæ in exitium suum precipites ruant: quia velut incitato cursu eò festinant, obstinant animos, nec se reuocari sinunt. Tãdem in fine versus breuiter modum ostendit quo se homines ab exitio liberare possunt: vbi scilicet expendunt opera sua, neque sibi adulantur. quisquis ergo sibi in errore suo placet, nec inquirat an rectum sit institutum suum, is nunquam animam suam liberabit. Quemadmodum Papiæ rationem cultus sui inquirere nolunt, eamque stupiditatem regunt nomine simplicitatis: ac si Deus veller nos esse beluas, nec distingui iuberet inter cultum quem probat, & eum quem reicit: ac diligenter inquiri quæ sit ipsius voluntas, ne omnia sine discrimine probentur. Omnia enim ad regulam quam nobis præscripsit, examinari debet. Hoc si fiat, exitium facile vitabimus: sin minus, quia sponte volumus perire, nec vllò modo moneri, aut in viam reduci nos patimur, nobis ipsis exitium nostrum imputemus.

21 MEMOR ESTO HORVM, IACOB.) Nunc accommodat in vsum populi quæ toties dixerat de Gentium superstitionibus, & mendacijs quibus homines non probè edocti falluntur in colendo Deo. Nec tantum seculi sui hominibus hæc scribit, sed posteris maximè, qui cum abducedi essent in Babylonem, diuturna Chaldæorum consuetudine corrumpti, atque à vero Dei cultu abduci poterant, nisi Dominus ipsos frænis istis cohibuisset. Admonet igitur Propheta, vt cum tenebuntur captiui, exhortationes istas in memoriam reducant, iisque animos suos in grauibus arumnis illis sustineant. T V E S E R V V S M E V S. Hanc rationem subiungit, cur harum promissionum memores esse, & cauere à communi aliorum contagione debeant: quoniam minus tolerabile fuisset, electum populum, quem Legis suæ cancellis Deus circundederat, vt ab

Hos. 12. 1
Psal. 37. 3

Iacob. 5. 20

aliis segregaretur, sese promiscuè & nullo discrimine miscere Gentium inquinamentis: ac si diceret, Chaldaeos vagari in suis erroribus nil mirum est: sed tu iis dissimilis esse debes. Nam formaui te vt mihi seruires: regeneraui te ac sanctificaui, vt haeres vita aeterna esses. De hac creatione prius abundè dictum est, eam scilicet ad reformationem animè pertinere. Hoc autem argumentum saepius videtur Scriptura, Ad sanctificationem, non ad immunditiam vocati estis. Ambulare vt filij lucis in medio nationis prauæ ac tortuosæ: & eiusmodi. Hinc colligendum est nos duplices 1. The. 4. 7
pœnas duros, si lumen quo nos illustrauit Dominus negligentia vel torpore suffocare contingat. Phlipp. 2.
15.
Crimen enim longè atrocius erit, quàm in aliis quos simili gratia non ornauit. Dabunt quidè pœnas pro: imi homines, nec vlla ignorantia excusatio ipsos iuuabit, sed longè grauiores dabunt qui gratia Dei abutentur. NE OBLIVISCARIS. Significat fieri non posse vt qui semel in rectam viam ingressi fuerint, abducantur, nisi obliuionè Dei inducant, nunquam enim errores & imposturae praualesse possunt, quandiu memoria Dei animis nostris haeret. Malitiæ ergo suæ imputet quisquis à Deo auertitur, atque in superstitionè aut impietatem declinat. Apostasie igitur causa diligenter notanda est: nempe, obliuio Dei, quæ sensum nos à recto abducit, donec penitus alienemur. Cæterùm, hoc remedio à defectione tutos fore admonet, si se cõtinaua meditatione exerceant: quia facilè sua seguntie rubiginè, vt ita loquar, contrahunt mètes nostræ, quæ enim Dei noritiam inficit ac corrumpit, donec prorsus aboleatur.

22 DELEVI VT NYBEM.) Promittit Dominus populo suo futuram liberationem. nec enim animi nostri verè in Deum erigi possunt, nisi ipsum nobis proprium esse sentiamus. Vt ergo populum quem tibi semel deuinxit, retineat, promissionem adhibet qua ipsum consolatur, vt certò statuat nõ fore perpetuum exilium: quia Deus, vt est indulgentissimus pater, correctiones suas licet temperat, vt semper ignoscat filiis suis. Quòd se iniquitates eorum deleuisse dicit, hoc propriè ad captiuos pertinet, qui scelus suorum pœnas dabant. Consequens autem erat ipsos placato Deo liberatum iri. Est enim demonstratio à causa ad effectum: remissa est culpa, ergo similiter pœna remissa est. pœna enim quæ ob culpam infligebatur, leuati sunt Iudæi simulac reconciliati fuerunt Deo. Subest autem tacita exhortatio ad pœnitentiam, vt non modò gemant sub duro onere castigationis, sed iustas scelorum pœnas se dare cogitènt, quia Dei iram prouocauerunt. Et certè quoties asperius nos Deus tractat nõ simpliciter optanda est leuatio à molestia & dolore, sed exordium à venia facere conuenit, vt Deus imputare nobis peccata desinat. Interea hinc eueritur distinctio Sophistarum, qui remitti culpam fatentur, pœnam verò negat: vti iam aliis locis pleniùs dictum est. Similitudo Nubis tandem valet ac si diceret Dominus, se nolle ipsos amplius iudicio suo persequi, aut pœnas fumere: quòd, remissa culpa, sint ipsi reconciliati. quemadmodum vbi cælo redditur serenitas, delectur & euanescent nubes quæ Solis lucem terris absterulerant. Explodenda igitur diabolica hominum commenta, quæ totam hanc de remissione peccatorum doctrinam conuellunt, cum apertè Prophetarum doctrinæ aduersentur. Quod addit, REVERTERE AD ME, bifariam accipi potest: vel vt Dominus populum hortetur ad pœnitentiã: vel vt erigat in spem liberationis. Vterque verò sensus optimè quadrare potest. Diximus communè Scripturæ vsum esse, quoties Redemptionis mentionè facit, ad pœnitentiã hortari. Vult enim Dominus nos ad se hoc modo reuocare, vt ad percipienda sua beneficia idoneos reddat. Cæterùm, quia populus infidelitate sua longè à spe salutis aberat, potest etiam pro confirmatione accipi: vt populus statuat se haud dubiè reuersurũ: ac si diceret, Tametsi me alienum à te esse existimes, tamè scito me curam tui habiturum. Atque hic posterior sensus mihi magis placet, & aprior contextui videtur. In hoc enim maximè laborat Propheta, vt promissiones Dei cõfirmet, ac penitus animis infigat. Reuerti verò ad se Iudæos iubet, quibus exilium obstaculo erat quo minus eum fore liberatorem sperarent. quasi diceret, Quauis à vobis alienatus videar, confidite tamen, quia mihi decretum est vos redimere.

23 LAVDATE.) Nunc hortatur Iudæos ad reddendam gratiarum actionem: non tantum vt gratitudinem suam testentur, sed etiam vt spem illà liberationis certiorè ipsis reddat. Adducit ergo si cæles in rē præsentem, ac si iam essent à Domino liberati. Magis verò afficiuntur animi nostri huiusmodi locutionibus, quàm si promissiones nudæ offerretur. Cum igitur dubitare possent fideles de salute sua, quòd interea tabescerent in miseris suis, ac penè mortui essent, excitat eos Propheta: nec modò canticum illis dicitur, quo vota sua pertoluant, sed tale opus Dei fore ostendit, vt cælũ & terrã & mutas creaturas magnitudine sua & nouitate cõmoueat. ERVMPI TE MONTES. Possimus simpliciter interpretari, Cælũ sursum, & terrã deorsum: sed cum mentionè faciat de montibus, Inferiora terræ vocat loca magis demissa, planities scilicet, & conualles: vt omnes quaua uersum regiones ad laudè & celebrationè nominis Dei incitentur. Subicit deinde, opus illud, in cuius admirationem omnes excitabat, Ecclesiæ redemptionè esse: arque significat futurum, vt in eo gloria Dei magnificè reliceat. Porro, tenendum est quod alibi admonui, non modò celebrari populi reditum in patriam, sed finem ipsum comprehendi: quia hac lege redimendi erant ab exilio Babylonico, vt Deus tandem sub vno capite Ecclesiam ex toto orbem colligeret.

24 SIC DICIT IEHOVA.) Propheta suo more virtutum Dei & potentiam mox describet: quia promissiones nuda parum autoritatis & fidei habent, nisi occurreret potentia Dei, quæ omnem ex animis nostris dubitationem eximeret. Solemus autem diffidentia & pernicacia nostra virtutem Dei & bonitatem minuere, hoc est, minus ei tribuere quàm deceat. Atque ideo Propheta insignibus clogiis, quæ paulò post videbimus, pios animabit ut supra spè sperare dicat. Incipit tamen à commendatione bonitatis, paternique fauoris quo Deus Ecclesiam complexus est, vultque prosequi vsque in finem. Nam prædicatio potentia & virtutis eius parum apud nos efficeret, nisi ad nos ipse accederet, atque certiores redderet de beneuolentia sua. Non est igitur initium faciendū à maiestate ipsius: nec tam altè cõscendendum, ne obruamur: sed bonitas, qua nos ad se comiter inuitat, amplectenda est. Nomen Redemptoris hoc loco refertur ad tempus præteritum, quia Iudæi, qui incredibili miraculo semel ex Ægypto quasi ex abyssò emerferant, Redemptionis illius memoria confirmari debebant in spe continui progressus. Fictorem vocat eo sensu quo diximus antea: quia scilicet Spiritu suo regenerans quos adoptat, facit nouas creaturas. Ideo verò obiter cõmemorat priora beneficia quæ experti erant, ut ex his in posterum statuunt, Deum promissis suis statuerunt. AB VTERO. Hoc addit, ut agnosceret populus gratuita fuisse beneficia omnia quæ à Deo accepit. eū enim præuenit misericordia sua, priusquam ipsum vel solummodò inuocare posset. Hac consolatione David in extremis angoribus animum suū erigebat, Tu is es qui me ex vtero extraxisti: in te sisus sum pendes ab vberibus matris meæ.

Exod. 12.
51.

in te cõiectus sum à partu: ab vtero matris meæ Deus meus es tu. Quanquã hîc non agitur de generali gratia, qua Deus in lucem quoslibet mortales producit, sed sædus suum cõmendat quo adoptauit semè Abrahæ in mille generationes. Neque enim dubitare fas erat, quin opus suum tueri veller vsque in finè. Sequuntur postea virtutis elogia, quod cælorum & terræ spatia suo arbitrio dimisisset. EXPANSIONIS autè nomine significat se administrationem habere totius mundi, nec quicquam esse non sibi subiectum. sic enim potentia Dei cum verbo ipsius coniungi debet ut nunquam separentur.

Psal. 22. 10

25 DISSIPANS SIGNA.) Hoc nominatim addidit Propheta, quod Babylon non solum vi armorum, copiis & præidiis cæteras nationes anteibat: sed etiam singulari quadam prudentia, qua in cælos vsque penetrare videbatur. Quid enim in commodi accidere poterat iis qui futura longè præuidebant, & pericula imminetia facillè, ut vulgò existimabatur, poterant declinare? nã Astrologi qui apud ipsos celebres erant, omnia prædicebãt. ab ipsis enim orta est Astrologia adulterina, quam Iudiciariam vocant, qua etiamnũ præclara ingenia permulta corrumpuntur. Vt præparant autem Mathematicorum nomen, quò se magis populo venditant. Eius scientiæ auctores se esse gloriabantur Ægyptij, quòd antiquiores essent, eamq; priores tradidissent: sed eis suū certamen relinquamus. Certum est Chaldæos eiusmodi artè iam ab initio tractasse, atque ei plurimum tribuisse, ita ut Chaldæorum nomè eiusmodi Astrologis tum à Græcis, tum à Latinis inditum sit. Cùm igitur multum fiducia ponerent in ea scientia, Dominus omnia quæ ad ipsam pertinent, se dissipaturum denunciat. SIGNA. Hoc nomine notat positus, concursus, & varios aspectus syderum, de quibus Astrologi philosophantur: postea se eos infatuare dicit. כִּימֵי accipiunt nonnulli pro Mendaciis, quasi diceret in diuinationibus, quas Astrologi vèditant, non nisi meras esse imposturas: sed malo accipere pro Diuinis, quemadmodò sæpius in ea significatione reperitur. Queritur, an Chaldæorum astrologiam in vniuersum damnet, an abusum & corruptelam? Respondeo, hîc simpliciter dånari signa illa ex quibus vaticinabantur Chaldæi, & se futura nosse existimabant. ea enim vanissima esse Dominus pronunciat. Nec abs re vetuit ne populus Chaldæos, Astrologos, Diuinos, Coniectores, aut alios eiusmodi vates consulere: neve quisquam qui artè istam exercebat, in populo toleraretur. Quòd si aliquid certi colligi posset ex altero situ & aspectu, haud dubiè Dominus eam scientiã non ita damnet. Cùm ergo sine exceptione vetuerit, ostendit profectò eam nihil præter meram imposturam continere, à qua omnes pij abhorreere debent. At verò huius vanitatis patroni allegat sydera & stellas in signa à Domino data esse. Vt ego principium illis hoc concedam, respondeo, quarum rerum signa sint, animaduertendum. nec enim damnamus Astrologiam illam quæ cursus syderum contemplatur, in quibus admirabilem Dei maiestatem agnoscere debemus: sed curiosos homines, qui ex iis iudicare volunt quàm diuturnus futurus sit aliquis principatus, quid huic ciuitati aut populo, aut etiã hominibus singulis venturum sit. nam illi modum excedunt, & signis abutuntur: quæ nõ ea ratione dantur ut nobis sint præfagia rerum futurarum. Fateor quidem nos cælestibus signis interdum admoneri, ut prouocata à nobis ira Domini aut impendens flagella conspiciamus: sed non ut singula ex iis definire aut statuere audeamus, atque adeò res arcanas & occultas quas scrutari & inuestigare nefas omnino est. Præcipue tamè notãda est impietatis causa & origo: quia simule ac inualuit error ille, astrorũ imperio gubernari hominũ vitam, euertitur Dei tribunal, ne mundi sit iudex in pænis infligendis, vel sua misericordia perditos in vitam restituat. Nam qui sydera irrecuocabili motu suo trahere hominũ vitam existimãt, simul obdurescunt ad imaginationè fati, ut iam Deo nihil reliquũ faciãt. Ita sepultis Dei iudiciis extinguitur pietas, & aboletur omnis inuoca-

Deut. 18. 10

Gen. 1. 14.

inuoca-

inuocatio. SAPIENTES & SCIENTIAM, per Concessionē vocat, quoniā illi sapientiæ titulo admodum gloriabantur, cum proferrent ea quæ ex astris didicerant, ac si in consiliū Dei essent admissi. Significat ergo inanes istas sapientiæ laruas impedimento non fore quominus omnium eorum statum Dominus euertat: nam omnia eorum consilia & astutiæ in nihilum redigentur.

26 SVSCITANS VERBUM.) Nunc Propheta instituto suo accommodat id quod prius dixit. tamen enim generaliter loquutus est, certum tamen scopū habuit, vt ad præsentis causæ circumstantiam aptaret quicquid dicebat, ne scilicet populus falsā illa Chaldæorum sapientia perturbaretur, aut dubitaret quin Deus ipsos aliquando esset liberaturus. Vanas ergo eorum prædictiones promissionibus Dei opponit, ne monarchiam illam ab omni periculo immunem esse existimarent. Talis enim erat promissio, Babylon corruet: populus verò meus in libertatem restituetur. Has promissiones ridebāt Chaldæi: Quali verò ex altris prouidere nō possumus quid nobis venturum sit. Ideo dicit Dominus se suscitaturum, id est, re ipsa comprobaturum quod promissit, atque ea effecturum quæ sapientes illi nec prouidere, nec animo concipere poterant. quod enim nunciabant Propheta, impij pro inani sonitu habebant, qui mox cōcideret. Huic opinioni Excitantū verbum opponit: quo significat Deum facturum vt conser dictis fides. SERVI nomine intelligit omnes Prophetas: nisi velimus Isaiam præcipuè designari, qui luculentus præ aliis huius liberationis nunciatus ac testis fuit. sed ad vnum id restringere minime opus est, quoniā ad omnes pertinebat, quos etiā communi nomine vocat Legatos Dei, vcl Angelos, quia plures miserat, vt vno omnium consensu melius fulceret populi sui fidem. Cōsiliij nomine decreta quidem Dei intelligit, sed non quælibet. nefas enim est de arcana eius consilijs inquirere, quæ per seruos suos non manifestat: sed vbi nobis aperit quid facturum sit, non minus reuerenter excipere conuenit quod denunciat Propheta, quā si in penitissima cælorum adyta nos Deus admitteret. Ne ergo disquirat homines pro sua libidine, postquam Deus ore Prophetarum loquutus est. In summa, voluit cōmendare authoritatē Verbi, quod nobis hominū ministerio prædicatur, ac si æternū Dei consiliū nobis pateficeret. DICENS IEROSOLYMÆ. Postquam generaliter loquutus est Propheta, certitudinē illam promissionū Dei ad præsentē causam propius accommodat. nullum enim alioqui fructū populum hinc percipere potuisset. Nominatim ergo mētionem Ierosolymæ subiecit, vt eā instauratū iri intelligant. Itaq; potissimum in hac re cōsideranda est nobis potētia Dei, quod Ecclesiā suā mirabiliter tueri, & quoties ita res postulat à morte in vitā excitare velit. Si igitur Deū veracē esse ac potentē arbitramur, ne dubitemus aliquā semper fore Ecclesiā, & vbi tristis vastitas apparet, de instauracione bene speremus. quod enim de Ierosolyma hic dicitur, ad totā Ecclesiā pertinet. Ergo si hodie dissipatā ipsam, & dirutas eius vrbes videmus, nec quicquam præter horrendam deformitatē & solitudinē appareat, confidamus huic promissioni, quoniā aliquando excitabitur ipsa, atque in integrum restituetur.

27 DICENS PROFVNDŌ.) Hic Babylonem allegoricè describi putant: nec certè repugno quin eam comprehendat: sed tamen ad ipsam hæc restringi nolo. nam malo simpliciter accipere de mutatione quadam inopinata. Ostendit enim magna quadam rerum conuersione opus fore, quā si è profundo mari populū extrahi necesse foret: sed Deum superandis omnibus obstaculis parem fore docet: quæ facile profunda exicare & flumina arcfacere potest. ac meo quæ è iudicio alludere potius videtur ad priorem illam redemptionē, cum Dominus populam ex Ægypto eduxit per mare rubrum, ac si diceret, Hoc præstiti patribus vestris: idem igitur ex me sperate, ne præclusum vobis in partiam reditum esse existimetis.

28 DICENS CYRO.) Insignis locus, in quo non modò mirabilem Dei prouidentiam cōtemplari licet, sed etiam Prophetiarum fides & autoritas præclare asseritur. Hic enim Cyrus nominatus est multo antequam nasceretur, nam inter Manassè mortem, a quo interfectus est Isaias, vsque ad Cyri natiuitatem, plusquā seculum intercessit. Deinde etiam si natus fuisset Cyrus, quis diuinasset eum ex remotissimis Persarum montibus in Babylonem venturum? Hæc igitur diligenter notanda sunt: ex quibus apparet Isaiam humano spiritū minime loquutū esse. Nemo vnquam existimasset fore aliquē Cyrum, qui ex remotissimis barbarisque regionibus ad liberandum populū Dei aduolaret. Quod autē impij cauillantur, hæc à Iudæis conhibij potuissent postquam impleta sunt, tam ineptum atque absurdum est vt refutatione non egeat. Euoluebāt enim istas Prophetias Iudæi, dū captiui tenebantur, vt ipem liberationis animo conciperent: atque omnino fracti essent, nisi Dominus ipsos huiusmodi promissis exersisset. Hæc igitur monumenta piorum animos in spe ac fiducia sustinebant. Nec dubito quin ad ea obtulerit Cyrus, cum se ducem ac pastorem reducēdo Israeli à Deo destinatum esse intelligeret: atque ideo bene animatus erga populū fuerit, vt ei commeatum aliaq; necessaria subministraret. Designat ergo Dominus cum ipsum cuius manu populū reducere statuit, ne anceps huc atque illuc circumspiceret. DICENDO ETIAM IEROSOLYMÆ. Conclusio est, quæ superiora confirmantur, vt in controuersia Ierosolymam extructum iri confidant: atque inde colligāt quā sint Deo chari & pretiosi, vbi videbunt ad Perias transferri totius Orientis Monarchiam. Simul notat finem ob quem Ierosolyma redintegrandā sit, nempe, vt restituetur purus Dei cultus. nec enim

Supra 219

Exod. 14.
29.

promittit hanc instaurationē, vt homines quietem suam aut vitæ commoda spectent: sed vt sine vlla perturbatione Dominus purè ac integrè à suis inuocetur. Id quod diligenter notandum est. multi enim commoda sua atque externam quietem pluris faciūt quàm honorem & cultum Dei. Vnde etiā Haggæus grauius querebatur, quòd omnes ædificandis suis domibus intenti essent, templū verò ferè ab omnibus negligeretur. At Dominus eius potissimùm rationem haberi volebat. Huc ergo spectat quod dicit Propheta: **ET TEMPLE FVNDABERIS.** Nobis verò hodie non ita ligneum aut lapideum templum commendatur, sed viua Dei templa, quæ sumus ipsi: quoniam in nobis domicilium suum elegit Dominus. Hæc igitur templa diligenter ædificanda sunt doctrina Verbi, vt sanctè & innocenter viuamus, atque eum quem decet cultum Deo exhibeamus. Hæc enim ratione vult Dominus aliquam in mundo Ecclesiam esse: ne scilicet memoria nominis eius extingatur.

CAPVT XLV.

- 1 **S**ic dicit Iehoua Meschie suo, *Cyros, cuius apprehendi dexteram ad subigendas coram eo Gentes: itaque lumbos Regum dissoluam, ad aperienda coram eo ostia: ideo portæ non claudentur.*
- 2 Ego te præcedam, & tortuosa dirigam, ostia ænea confringam, & vetes ferreos comminuam.
- 3 Et dabo tibi thesauros tenebrarum, & arcana latebrarum: vt scias quòd ego sim Iehoua, vocans te nomine tuo: nempe, Deus Israel.
- 4 Propter seruum meum Iacob, & Israel electum meum, vocabo, inquit, te nomine tuo: cognominabo te, quauis non noueris me.
- 5 Ego Iehoua, & nullus præter me: non est præter me Deus: accinxite, vt cuique non noueris me.
- 6 Propterea scient ab ortu Solis, & ab occasu, quòd non sit præter me. Ego Iehoua, & nemo præter me.
- 7 Formans lucem, & creans tenebras, faciens pacem, & creans malum: Ego Iehoua faciens omnia hæc.
- 8 Rorate cæli super me: & nubes stillent iustitiam: aperiatur terra: & proueniant salus & iustitia: proferat eas simul: Ego Iehoua creauit cum.
- 9 Hei litiganti cum fictore suo. Testa ad testas terræ. An dicet lutum fictori suo, Cur fecisti me? & operi tuo non sunt manus.
- 10 Hei qui dicit patri, Cur genuisti? & mulieri, Cur parturisti?
- 11 Sic dicit Iehoua, Sanctus Israel, & fictor eius: de futuris interroga me: super filios meis, & super opere manuum mearum præcipite mihi.
- 12 Ego feci terram, & hominem super eam creauit: ego cuius manus extenderunt cælos, & toti militiæ eorum præcepi.
- 13 Ego excitavi illum in iustitia, & omnes vias eius dirigam. Ipse extruet urbem meam, & captiuitatem meam dimittet, non pretio nec munere, dicit Iehoua exercituum.
- 14 Sic dicit Iehoua, Labor Ægypti, merces Æthiopiæ, & proceri Sabæi ad te transibunt, & tui erunt: ibunt post te, in compedibus transibunt, & adorabunt. (atque) te obsecrabunt. Vtique in te est Deus: & nullus vltra præter Deum.
- 15 Verè tu Deus abscondens te, Deus Israel seruator.
- 16 Pudore afficientur, atque etiam erubescunt omnes ipsi, simul cum pudore abibunt omnes fabricatores sculptilium.
- 17 Israel seruatus est in Iehoua salute æterna: non afficiemini pudore, neque erubescetis vsque in secula.

Vel, tantū .

18 Quia sic dicit Iehoua creans caelos, ipse Deus fictor terrae, qui fecit eam, parauit eam: non inanē creauit, ad inhabitandū formauit eam: ego Iehoua, & nullus praeter me.

19 Non in abscondito loquutus sum, in loco terrae tenebrarum: non frustra dixi semini Iacob, Querite me: ego Iehoua loquens iustitiam, annuncians reſta.

20 Congregamini, venite, accedite simul, abieſti Gentiu. Nihil intelligunt, qui effrunt lignum ſculptis ſui, & orant Deum qui non ſeruat. "Vcl, remoti.

21 Annunciate, & adducite, etiam conſultent ſimul: quis audire fecit hoc ab initio, & iam olim nunciari? annon ego Iehoua? & non eſt vltra Deus praeter me, Deus iuſtus, & ſeruator non eſt praeter me.

22 Reſpiciate ad me, & ſalui eritis omnes fines terrae: quia ego Deus, & non eſt amplius.

23 Per me iurauit: egreſſum eſt ex ore meo in iuſtitia verbum, quod non reuertetur, quod mihi ſcietur omne genu, iurabit omnis lingua.

24 Vtique in Iehoua mihi dicit, iuſtitiae & robur: ad eum vſque veniet: pudeſcent autem omnes qui pronocant eum.

25 In Iehoua iuſtificabuntur, & gloriabuntur, totum ſemen Iſrael.

IN CAPVT XLV.

SIC DICIT DOMINVS.) Proſequitur argumentum quod tractare cepit. ostendit enim ſe non frustra liberationem populo promiſiſſe, quonia eius ratio apud ipſum decreta omnino & coſtituta eſt Na vbi agitur de ſalute noſtra, ſemper modū & rationem inquirimus. Etſi autē ſaepe nos Deus ſuſpēſos tenere ma- uult, atque ita modū quem in promptu habet, nobis abſcondit: hoc tamen loco ſuorum indulget imbecillitati, atque modū declarat quo ipſos liberaturus eſt: eumq; nominat cuius manu ipſos reducet. Nam quum aliis tērationibus ſatis acriter examinanda eſſet ipſorum fides, hac in parte occurrere voluit dubitationi, ne ob difficilem rei euentum labascerēt. Et quod plus efficaciae habeat hic ſermo, ad Cyrum ſeſe conuertit, Ego te mihi Regem elegi: Apprehendam manum tuam, atque Gentes in poteſtatem tuam redigam: ita vt tibi aditum pateſciant ac ſponte ſe dedant. Hac enim verba magis afficiunt quam ſi Dominus populum ſuum alloqueretur. Abſurdum tamē videri poſſet, quod Meſchiam vocat Cyrum. lic enim vocati ſunt Reges Iſrael & Iuda, quod Chriſti perſonam ſuſtinerent: ideoque proprie loquendo, vnicus eſt Chriſtus Domini. Egreſſus eſt Dominus, inquit Habacuc, cum Chriſto ſuo in ſalutem populi ſui. Nam in perſona Davidis erectum fuerat regnum, quod imaginem Chriſti & figuram prē ſe ferebat. vnde & Propheta ipſum paſſim Davidē & filium Davidis appellat. Specialis quidem fuit vnctio, qua ſacerdotale illud Regnum ab omnibus profanis diſtingueret. Cum ergo ſolis Iudae Regibus conueniret hic titulus, abſurdum videri poſſet quod hic ethnico Regi & idola colenti tribuatur. Nam etſi doctus eſt à Daniele Cyrus: non legimus tamen ipſum religionem mutariſſe. Deum quidē Iſraelis reuerbatur, eumque ſummum eſſe cenſebat: verum ſeruo animi affectu ad eum colendum impuſus non eſt: nec vnquam eō progreſſus eſt vt ſuperſtitiones & impioſ cultus abnegaret. Meſchiam ergo ſuū vocare dignatur non perpetuo epitheto, ſed quod ad tempus Redemptoris officio functus ſit: quia & Dei Eccleſiam vltus eſt ab hoſtibus Aſſyriis, & eam liberauit: quod munus ad Chriſtum proprie ſpectat. Atque ordinaria hęc regum appellatione ad hanc circumſtantiā im reſtringi debet, quod populum Dei in libertatem reſtituit. Vnde obſeruandum eſt quanti ſit apud Deum Eccleſiae ſalus: quia vel huius tantū beneficii gratia Cyrus homo ethnicus, Meſchiam nominatur. **CVIUS APPREHENDI DEXTERAM.** Hac locutione ſignificat omnia Cyro proſperē ceſſura: quoniam auſpicium Dei bellum geret. Itaque in gratiam Eccleſiae, vt eam liberet, omnia ei proſpeta à Deo conceſſum iri pronuntiat Iſaias: atque iterum hic cōmendat Dei prouidentia, vt inter turbulentos motus certō ſtatu int Iudaei, Deum è ſublimi cuncta ſic regere vt electis ſuis conſulat. Iam quia non facile erat Cyro, quum ad frangendos eius conatus conſpiraret tota Aſia, Babylonem vſque penetrare, teſtatur Propheta que- quid virum opponēt mortales liquefactum iri à Deo. Quoniam vis tota in renibus ſita eſt, ideo Lumbos aperiri aut diſſolu, pro viribus deſtitui Hebraei accipiunt. Poſſemus etiam paulō aliter, nempe, quod Dominus lumbos eorum nudabit aut diſſoluet, more ſcripturæ vſitato, quo reges diſtingi baltheo dicuntur, in ſigni videlicet regio, quum exaſthorantur. Quia etiam locutione vtitur Iob, ac mox ipſe Iſaias ſubjungit, Accingim te. Quamobrem ſenſum iſtum magis ample- ctor, vt melius conſtet ratio antitheſeos. Hinc apparet tantum roboris & virium eſſe Regibus, quantum eis Dominus tribuit ad conſeruacionem vniuſcuſque gentis. Vbi enim vult trāſſere

Habac. 3.

Ezech. 37.

24. 25.

Iob. 21. 18.

Ier. 5.

eorum principatus, nullis armis aut gladiis statum suum tueri possunt. AD APERIENDA CORAM EO OSTIA. Hac locutione significat nullas munitiones obstruere Deo, quod quidem factentur omnes: sed non desunt vanam in propugnaculis ac munitionibus fiduciam locare. Vbi enim muris bene cinctæ sunt vrbes, & portæ occlusæ, illic se homines in tuto esse putant. Cõtrà verò Propheta omnia præsidia inutilia esse ostendit, ac frustra omnes aditus obstrui, vbi Dominus viam hostibus patefacere vult. Et si autem portas fuisse clausas & bene obseratas certum est, quia tamen equè pernicii cursu penetravit Cyrus ac si peruiæ fuissent omnes vrbes, iure Propheeta nihil fore clausum dicit.

2 & 3 EGO TE PRÆCEDAM.) Hi duo versus nihil noui cõtinent: sed in summa, ostendit victoriam Cyro facilem & expeditam fore, quòd Dominum ducem itineris sui habiturus sit. Ideo promittit TORTVOSA omnia directum iri, quia obstacula omnia Deus auertet. Iam quia pecunia nerui fuit bellorum, Cyrus autem ex aridis & egenis Perfarum montibus prodibat, thesauros qui pridem reconditi fuerunt & occulti, venturos dicit in eius manum, vt opimis prædis locupletatus, ad sumptus quoslibet sufficiat. Nam thesauros tenebrarum intelligit qui in tutis & profundis custodijs quasi desolis latebant. Hac omnia accidisse ex historijs abundè patet: quia Cræso rege Lydiæ capto, qui tunc omnium erat ditissimus, ingentibus pecunijs potitus est. Nec verò quisquam sperasset tam faciles esse viatorias. Ratio autem hic adiungitur tantæ felicitatis, quòd Dominus ipsum vocauit, ac dixit, vt in igne ipsi potetia suæ documentum daret. Subiungit enim, VT SCIAS: Cyrus quidem, vt antea dictum est, licet Deum Israel verum Deum esse agnouerit, atque admiratus sit: non est tamen ad ipsum cõuersus, nec vnquam purè eius cultum ex Legis regula amplexus est. Hæc igitur particularis cognitio fuit: quatenus scilicet Ecclesiæ intertuit, ad quam liberandã ipse destinatus erat: vnde necesse fuit ipsum hac notitia tãgi, vt hoc Dei opus exequeretur. Nõ loquitur ergo de cognitione qua illuminamur, aut de spiritu regenerationis, sed de particulari notione, qualem profani homines habere possunt. VOCANS TE NOMINE TVO. Hanc locutionem frigidè quidam interpretari solent: Antequam nasceretur Cyrus, nomine suo vocatum diuinitus ac designatum esse: sed antè vidimus eadem loquendi forma aliud Prophetã intellexisse. Deus enim nomine vocare dicitur, quos elegit, atque ad certum opus aliquod destinat, vt sint à vulgo segregati. Notatur enim hac voce propior & magis familiaris communicatio. Sic pastor dicitur oues vocare nomine, quia distinctè linguas cognoscit. Hoc quidem fidelibus maxime conuenit, quos Deus in grege suo, & inter Ecclesiæ domesticos censet, qua gratia Cyrum dignatus non est: sed quia ipsum ducem constituens tam præclaræ liberationis, singulares ei virtutis suæ notas inculpsit, iure in eum transfertur eximitæ vocationis elogium. DEVS ISRAEL. Hoc diligenter notandum est: quia superstitiosi homines idolis suis victorias acceptas ferunt, & quæadmodum ait Habacuc, Immolat, quique deo suo. Vagantur ergo in suis cogitationibus, & numen qualecunque animo concipiunt, quò Deus solus ac verus agnoscendus sit. Quod de Cyro dictum est, nobis multò magis accommodari debet: ne qualemcunque Dei notitiam concipiamus, sed ita discernamus ab idolis vt cum vnicè amplectamur, atque in solo Christo agnoscamus: extra quem nihil præter idolum, aut etiam diabolum coli potest. In eo igitur Cyrum vincamus, cui notitia Dei patefacta est, vt abiectis superstitionibus, omnique impio cultu, purè ipsum atque integrè veneremur.

4 PROPTER SERVVM MEVM.) Ostendit quem in finem tam felices & præclaros successus daturus sit huic Principi: nempe, vt populum suum conseruet, perinde ac si diceret Dominus, Tu quidem poteris insigni victoria, sed rationem meorum potius quam tui sum habiturus. nam in eorum gratiam Reges ac populos in potestatem tuam redigo. His quidem vaticinijs Dominus piorum animos erigere voluit, ne in angustijs illis desperarent: sed dubium non est quin Cyrum quoque permouere voluerit, vt agnosceret se illi populo debere omnia que consequutus erat, quò propensior ad præstandam omnem humanitatem foret. In secundo membro repetitio est qua causam illam magis inculcat. interim ostendit quo iure seruos suos Israelitas cõseruet: nempe quia gratis eligere dignatus est. Neque enim est in hominũ arbitrio se facere & Dei seruos, vt proprio Marte tantum honorem acquirere. Exegerit ergo additum est hoc membrum, vt antea. Sed interim notatur quoque electionis finis. nã cum sumus naturaliter micipia Satanæ, ideo vocamur vt in libertatè vindicari Deo seruiamus. Eo tamen honore, quæadmodum dixi, neminè dignũ esse ostendit nisi qui ab ipso eligitur. Quis enim dignũ se iactabit tanto munere? aut quid à nobis Deo præstari vel offerri potest? Non sumus ergo idonei ex nobis: sed nos Dominus idoneos reddidit, vt inquit Paulus. Itaque initium salutis nostræ est gratuita electio Dei: finis est, obsequium quod ei præstare debemus. Tametsi verò hoc ad historiam Cyri restringitur, tamen generalem ex eo doctrinam colligere possumus. Cum variè accidunt in orbe mutationes, Deus interim salutem suorum procurat, & turbulentis temporibus mirabiliter Ecclesiæ conseruat. Nos quidem in operibus Dei cæcutamur, atque hallucinamur: hoc tamen certò nobis statuendum est, cum temerè omnia volui, sursumque ac deorsum ferri videntur, Deum nunquam obliuisci Ecclesiæ suæ: quin potius occultis modis premouere eius salutem, vt tandem ipse tutor ac defensor

Cap. 43. 1.

Iob. 10. 3.

Habac. 1. 16.

1. Cor. 3. 5.

defensor appareat. Iosephus memorabilem historiam narrat de Alexandro, qui cum obsideret Tyrum, Legatus Ierosolyam misit ad petendum tributum, quod à Iudæis Dario soluebatur. Iaddus pontifex, qui iurauerat se tributum illud soluturum, in potestatem Alexandri venire noluit, eique tributum denegavit. Indignè tulit Alexander, atque elatus ferocia, Ierosolyma perdere statuit: ac victo tandem Dario, ad eam contendit, quasi ipsam delecturum. Obuiam ei prodiit Iaddus cum alijs Sacerdotibus & sacrificijs, indutus sacerdotali ornatu: quem cum vidisset Alexander, desiliens ex equo velut supplex ad eius pedes prociuit. Rem ad eum insolitam atque ab eius animo alienam cum mitarentur omnes, eumque desipere existimarent: Parmenioni, qui solus ex omnibus ipsum rogauit, respondit se non hunc hominem adorasse, sed Deum, cuius officio fungebatur. Sibi verò, dum adhuc in Dio ciuitate Macedoniae esset, talem hominis atque ita ornati, tanquam Dei speciem, in somnijs oblatam esse, qui eum ad capiendam Asiam incitabat, seq; ducem exercitus fore pollicebatur, ne vlllo modo de victoria dubitaret. Itaq; eius conspectu se non potuisse non vehementer commoueri. Proinde liberata est hoc modo Ierosolyma è faucibus immanis illius prædenis, qui nihil aliud quàm cædes & incendia cupiebat. imò maiorem, quàm antea libertatem, dona etiam & priuilegia ab ipso obtinuit. Hoc exemplum adduxi, vt ostendat Ecclesiam Dei nouis & insolitis rationibus in medijs periculis conseruari. Tunc enim turbulentissima tempora fuerunt: nullus propemodum terra angulus quietus fuit. Iudæa autem inter alias terras direptioni quodammodo addicta. En Ecclesia mirabili quadam & noua ratione eripitur, dum alij delectur populi, atque vniuersa propemodum orbis facies imitatur. Quod additur in fine versus, NE QVE TAMEN NOVISTI ME, ad maiorem amplificationem valet; non modò vt intelligat Cyrus nullis hoc suis meritis concedi, sed ne Deum Israël quamuis sibi incognitum contemnat. Nos quidem saepe hac de re monet Dominus, se præuenire quicquid est in hominibus industrie, vt omnem carnis altitudinem retundat: sed alia in Cyro ratio est: nam si in suam ipsius gratiâ hæc sibi concessa à Domino esse existimasset, neglexisset Iudæos, usq; veluti mancipijs abusus esset. Propterea testatur nullo ipsius meritò id accidere: sed tantum in gratiam populi, quem statuit è manibus hostium liberare. Deinde nihil proeliuius fuit homini cæco, quam rapere ad sua idola quod proprium erat veri Dei: quia prauis superstitionibus imbutus, obscuro & incognito Deo non libenter locum dedisset, nisi hoc vaticinio edocetus.

5 EGO IEHOVA.) Confirmat superiorem sententiam: nec verò superuacanea repetitio est. nam oportuit Cyro inculcari vnum esse Deum, cuius manu omnes principatus & populi administrantur, vt ab omnibus fallacijs retractus, mentem conuerteret ad Deum Israël. Deinde clarius exprimitur non alibi quærendam esse Deitatem: ac si diceret, Caue ne idolis tribuas hanc victoriam, aut confusum aliquod numen concipias, quale homines imaginantur: scito Deum Israël vnicum huius victoriæ auctorem esse. Esti autem non eoque in hac admonitione profecit Cyrus, vt idolis suis valere iussis verò Deo se addiceret, perculit tamè eius animum, vt summum eius imperium & numen suspiceret: interea domesticos Ecclesiæ hanc doctrinam amplecti oportuit, vt hæc omnes deos audacter spernerent. ACCINXI TE. Accinctio ista respondet nuditati, cuius antea meminit, cum aperiri Regum lumbos diceret. Accingere enim dicitur eos, quos viribus & fortitudine munit, atque victores reddit. Vnde colligendum esse, nullos esse animos hominum, nisi quem Dominus vim iis suam & fortitudinem inspirat: nihil effici armis aut copijs vllis, nisi adiu: denique præesse bellis omnibus, atque iis quibus visum est victoriam dare, ne quis fortuito ipsam euenire putet. Iterum repetit, TV ME non nouisti: vt magis confirmet hæc in gratiam Ecclesiæ Cyro concedi, quò gratum se & memorem præbeat, atque populo Dei pro tam insigni beneficio gratiam referat.

6 PROPTEREA SCIENT.) Significat tam insigne hoc beneficium fore vt ab omnibus nationibus celebretur: quod statim impletum nõ est. nam etsi longè latèque peruagata sit fama victoriæ istius, pauci tamen intellexerunt Deum Israël auctorem esse: sed vicinis hoc statim patefactum est: deinde alijs atque alijs, donec ea fama per totum orbem spargere-tur. Nec enim prædicit quid mos, sed quid in posterum futurum sit: tamen hæc diu latuerint. Deus ergo minimè passus est huius rei memoriam deleri: sed perpetuis monimèntis tradi voluit, vt per omnes ætates à remotissimis etiam nationibus vsque in finem mundi celebraretur. Tendendum etiam est quod prius docui, quia populi reditus futuræ redemptionis præludium fuit, Prophetam vltima primis cõtessere: atque ita de solida Ecclesiæ instauratione loqui. Adde quòd vbi contingit ingratitude & malitia hominum sepeliri præclara Dei opera, non tamen verum hoc esse delictum, perspicua tore toti mundo: quia etsi cæcos prætereant, palam nihilominus refulgent.

7 FORMANS LVCEM.) Ac si diceret, eos qui prius aut fortunæ, aut idolis omnia tribuere solebant, Deum verum agnoscere, vt ei soli potentiam, omni uique rerum administrationem & gloriam attribuant. Non loquitur de perfecta cognitione: tamen ad eam hæc intelligentia requiritur. sed cum Ethnicis etiam hoc palam fore dicat Propheta, nepe omnia Dei arbitrio regi atque administrari, pudere debet eos qui Christianum nomen gerunt, cum nudant eum sua

potentia, vt ad varios gubernatores transferant, quos sua libidine finxerunt: sicuti in Papatu fieri videmus. Nec enim agnoscitur Deus quum tribuitur ei nudum & inane nomen, sed quum plena autoritas defertur. *LVCIS ET TENEBRARVM* nomine tam pacem & bellum, quàm aduersa & commoda quælibet metaphoricè designat. Pacem verò Hebraico more ad prosperos omnes successus extendit. idque ex antithero abundè patet: quia pacem non tantùm bello opponit, sed aduersis quibuslibet. Fanatici homines hanc *MALI* vocem detorquent, ac si Deus malus, id est, peccati author esset. Sed facilè apparet quàm præposterè hoc Prophetæ testimonio abutantur. Antithesis enim id satis explicat: cuius membra inter se referri debent. Nam opponit Pacem Malo, id est, ærumnis, bellis, rebusq; omnib; aduersis. Quòd si Iustitiam Malo opponeret aliquid haberet coloris: verùm, hæc contrariarum inter se rerum oppositio aperta est. Ideo vulgaris distinctio non improbanda est, Deum mali esse authorem, non culpæ, sed pænæ. Sed eâ Sophistæ perperam exponunt: quia dum fatentur famem, sterilitatem, bellum, pestem, aliq; flagella à Deo proficisci: negant, dum nobis ea ab hominibus accidunt, Deum authorem esse. Quod falsum atque huic doctrinæ omnino aduersum est. Improbos enim excitat Dominus, vt nos eorum manu castiget: quæ iam modum ex variis Scripturæ locis perspicuum est. Dominus quidem ipsi malitiam non inspirat, sed ea vitur ad nos castigandos, atque officio iudicis fungitur: quemadmodum Pharaonis atque aliorum malitia vsus est, vt in populum suum animaduerteret. Itaque tenenda hæc doctrina est: Deum vnum omnium rerum authorem esse: id est, aduersa & prospera ab eo immitti, etiam si hominum manu vtatur: ne quis aut Fortunæ, aut alij causæ quicquã tribuat.

1. Reg. 11.
14. 23;
Exod. 1. 15,
5. 22;

8 *RORATE COELI SVPERNE.*) Hic quidam precationis formam subici purant, qua vti debuerunt fideles interea dum redemptionem, de qua hic agitur, expectabant: atq; sic hunc versum cum superioribus coniungunt, Non tam citò vos liberabit Dominus: sed interea vestræ officii est, precibus diligenter incumbere. Ego verò aliter interpretor: nempe Prophetam semper Dei nomine loqui: nam pro suo imperio cælum & terram compellat, vt operam Ecclesiæ restitutioni impendant. Atq; hic versus multum habet energie ad confirmados pios in spe future redemptionis. quocunq; enim populus intuebatur, nihil præter desperationem videbat. Si in cælum conuerterat oculos, illic ira Dei: si in terram, illic etiam plagæ & flagella apparebant. Nihil ergo vsquam bonæ spei ostendebatur. Quamobrem eos confirmat Prophetæ: atque cælum & terram, à quibus nihil præter minas & terrores imminebat, salutem & iustitiam producere iubet. Quod magis emphaticè est, quàm si promitteret hoc futurum, vbi omnibus elementis que ad Dei obsequium præstò sunt, edicitur quid ipse fieri velit. Atque ita continuus erit renor sententiæ, quæ alioqui abrumperetur, si de precibus hunc locum intelligamus. Hæc autè loquendi forma satis vsitata est Scripturis: quemadmodum Psal. 72. Et afferent montes pacem populo, & colles iustitiam. Item, Psal. 85, Pietas & veritas sibi obuiam factæ sunt: iustitia & pax osculatae sunt. Veritas de terra germinabit, & iustitia de cælo prospexit. vbi describitur à Dauide regnum Christi & eius felicitas: atque in eo iustitiam, pacem, misericordiam, veritatem, simul coniuncta fore ostenditur. Idem hic quoque agitur. Alludit autem ad ordinarium hominum victû, qui pane & aliis fructibus sustententur: talibus enim adminiculis indiget eorum vita. Vt autè terra fruges producat, nec esse est è cælo vim suam concipiat, atque è nubibus aquam hauriat, qua fecundetur: ac deinde herbas & fruges & hominibus & animantibus producat. *VSURIARIÆ* verò nomine nihil aliud intelligit quàm fidem, qua Dominus suos tuetur & conseruat. sic enim Dominus stil lat è cælo iustitiam, hoc est, ordinem ritè compositum: cuius fructus est salus. Tractat enim de liberatione populi è Babylone, in qua Dominus fe eius vindicem fore ostendit. Vbi porrò genuinum Prophetæ sensum tenemus, descendere conuenit ad regnum Christi: ad quem anagoge facienda est, nec enim restringit Deus has promissiones ad paucos annos: sed beneficia sua profequitur vsque in aduentum Christi, in quo hæc omnia abundè impleta sunt. Non dubium igitur quin æternam quoque iustitiam & salutem cõmendet, que nobis assertur per Christum: sed prius simplex illa interpretatio de reditu ab exilio Babylónico obseruanda est.

Psal. 72. 3
Ibid. 85. 11

9 & 10 *HEI LITIGANTI.*) Locum hunc variè exponunt. quidam enim de Rege Balthasar intelligunt, qui, vt ex Daniele constat, superbe insultabat Deo, quum vasa templi profanaret. Verùm nimis coacta est illa expositio: probabilior videri possit altera, Dominum longè plura concedere filiis suis, quàm homo mortalis liberis, aut artifex operi suo concedat. nam huiusmodi comparisonem fieri existimant: Si filius infurgat in patrem, & contendat cum ipso, non audietur. Pater enim potestatem suam retinere vult, ac meritiò filium coërcebit. Eodem modo si lutum in opificem confurgat. Deus autè patitur se interrogari: ac liberaliter fe ostendat satis faciendum populo suo: quin etiam vlrò se interrogari iubet. Atque ita decimum & vndecimũ versum simul contextunt, ac volunt hinc apparere indulgentiam Dei, quòd humanis nobiscum agat, & magis familiariter fe dimittat quàm mortales erga filios solent. Hæc quidem expositio plus coloris habet: sed vtraque à mente Prophetæ aliena est. Itaque simplicior hic mihi videtur sensus: vt intelligamus Prophetam cohæbere hominum querimonias, qui in rebus aduersis ob-

Dan. 5. 2

murmurant,

murmurant, & litigant cum Deo. Tempeltiua autē hęc admonitio fuit, vt patienter, & compositis animis crucē ferendo consolationem sibi oblatam admitterēt Iudæi. Nam quoties nos suspendit Deus, caro nos ad obstrependum sollicitat, Cur non citius faciat quod facturus est: quid cum iuat sua cūctatione nos torquere: Vt igitur Propheta hanc proteruiā calliget, ait, An testa contēdit cum figulo: an filij litigant cum patribus: annon penes Deum est ita nos tractare vt visum erit: Quid testat, nisi vt æquo animo feramus pœnas quas nobis infligit: Est igitur permittendum Deo, quod ipfius est, nec eius potestati atque authoritati derogandum. **HEI**, accipio hęc pro interiectione obiurgantis & castigantis. **TESTA AD TESTAS**, id est, quod vulgō dicere solemus, *Que chacun se pienne à son pareil*, Testa cum testis terræ contendat. Homines enim ad sui similes relegant meritate & audaciam eorū obiurgat, quōd non reputant non posse certamen cū Deo nisi exitiale suscipi: ac si diceret, Cum quo putant sibi esse negotium: sciant enim se Deo nō fore pares, ac tandem cedendum esse. Quōd si lux fragilitatis inmemores Gigantum more cœlum impetunt, experiētur tandem non fuisse bellandum cum opifice suo, qui vasa quę formauit nullo negotio in frustra cōminuere, adeoque in puluerem conterere potest. **אֲרָמִים אָרָמִים**, interpretantur Opifices aut figulos: atque sic intelligunt, An testa in figulum insurget: Verūm ij punctum immutat ac legitur Schin pro Sin, quod variare & faciliē mutari posse fateor: sed vilitatem lectiōe sequi, & simplicem hunc sensum amplecti malo. **AN LVTVM DICET FICTORI SVO**, Conceditur figulo vt vas aliquod quacunque forma voluerit, effingat: patri vt filius imperet: annon plus iuris erit concedendum Deo: Proinde reprehendit eos qui rebus aduersis cum Deo expostulant, nec patienter erumnas ferre possunt. Audienda est igitur Petri monitio, dum iubet vt *1. Petr. 5. 6* discamus nos subicere Deo, atque humiliare sub potenti manu ipsius, vt feramus eius imperiū: nec, si quando variis nos ærumnis exerceat, cum ipso litigemus. Hoc enim ipsi meritiō retribuendū est, vt nos arbitrio suo regat. Si ad disceptationem veniendū sit, tam firmas quidē ac solidas habeat rationes vt conuictos ebmutescere cogat, neque verō cōpescit hominum proteruiam, quōd ratione destitutus: sed quōd nos eius arbitrio totos regendos tradere ac cōmittere æquum ac rectum sit: sed interea hanc sibi potestatem iure vendicat, ne a suis figmentis vocetur ad rationem reddendam. Quid enim magis indignū, quā non probari eius iudicia, nisi hominibus placeat: Paulus eandem similitudinem vsurpat: sed maiori in re. disputat enim de æterna Dei prædestinatione: atque stultas hominum cogitationes reprimit, qui cum Deo cōtendunt, cur hos eligat, illos reprobet ac condemnet. Hanc enim saltem Deo potestatem tribuendam esse ostendit, quę figulo aut opifici tribuitur, propterea exclamat, O homo, quis es, qui respondes Deo: an lutum dicit figulo, cur me ita fecisti: Quis tam audax vt se Deo opponere, & litem cum eo suscipere audeat: Optimē ergo conuenit cum Propheta: tamen si in re dissimili & magis ardua hanc similitudinem vsurpet, vtique enim asserit plenam esse Deo in homines potestatem, vt se ab eo regi & gubernari sinant, atque omnia aduersa æquo animo patiantur. Hoc tantū discrimen est, quōd de præsentis vitæ cursu differit Isaias: Paulus verō ad cœlestem & æternam transcendit. *Rom. 9. 21*

NON SUNT MANVS. Vilitate more loquitur Propheta, vt dicimus, Apponere extremam manum, quum res perficitur: esse verō manus, quum opus indigestum, confusum, aut imperfectum est. Sic quoties ebmurmurant Deo homines quōd ipsorum votis non obsequatur, vel ignauia vel inficitia cum insimulant.

II SIC DICIT IEHOVA. Iam mihi non placere dixi, quōd versum hunc ita cum proximo quidam coniungunt, ac si Deus iure suo cedens liberum faceret Iudæis inquirere plusquā inter homines liceat, non multū ab similibus est alter sensus, ideo miseros esse Isrælitas, quōd voluntatē Domini ignorent, imō nec scire quidem velint: quōd non requirant consolationem, ac ne admittant quidem: denique vitio populi accidere, quōd in suis ærumnis extrema tristitia opprimitur: quia scilicet os Domini non interrogant: quod si recipimus, tenendū esset de alia inquirendi ratione nunc agi. Nam sicuti nefas est in arcana Dei consilia prorūpere, ita quatenus expedit liberaliter quid facturus sit, aperire suis dignatur. meritiō autē vbi sacrum os aperit, aures sibi aperiri iubet, attentęque excipi quicquid pronuntiat. Iam quod veteri populo exprobat Isaias, ipsi quoque experimur. Sed magis consentandū est sententiam hanc a proxima pendere, vt sit applicatio similitudinis hoc sensus, Filio non licebit litem patri intendere, nec luto ius cum figulo suo discipulandi dabitur, quanto minus tolerabilis hæc licentia est, dum præscribunt mortales Deo qualiter filios suos tractare debeat: Nam alioqui suspensū esset ac mutila sententia. Concinnē autē hæc duo membra inter se aptantur, Figulus suo arbitrio lutum formabit, qui genitus est ab homine mortali non audebit cum patre expostulare, multi qui summus sum omnium pater & opifex, similibus potestas in filios meos & figmenta negabatur: Si ardeat prior sensus, exprobat hominibus ignauiam suā, quōd Deum interrogare non dignantur, atque ex ipsius ore intelligere que ad consolationē eorū pertinēbāt. nam ex prophetis intellexissent se Deo curę esse atque exitū miseriarum suarū agnouissent. & certe nullū remediū maius in aduersis, quā si os Domini interrogemus: ne oculos defigamus in præsentē rerum statū, sed futurā salutem animo cōprehendamus,

1. Cor. 10. 13

quam Dominus pollicetur. Fidelis est Dominus, qui non patietur nos tentari ultra id quod ferre possumus: sed dabit cum tēratione etiā exitū, gratiāque suam in nobis adaugebit. Et quod addit paulō post, *PRÆCIPI TE MIHI*, hīc non est ex imperio capiendū: nec enim nostrū est præcipere Deo, aut ipsū importunē urgere. nec quisquā proficere poterit in verbo Dei, nisi qui humilem animum afferet. Verūm ita se offert Dominus, vt ab ipso petamus quæ scire nostra interest, perinde acsi diceret, Mandate mihi: ego ad ea satisfacienda sum paratus quæ vos scire plurimum refert vt ex eis consolationē percipiatis. Sed quoniam coactus esset hic loquendi modus, simplici or est illa querimonia quam dixi, Deum spoliari paterno iure, nisi absque controuersia Ecclesiam sub disciplina contineat, ita interrogandi verbum in sinistram partem accipitur, dum homines omnis modestiæ obliiti non dubitant Deum quasi obstrictū interpellare, & causam ab eo exigere cuiusque facti: quod melius patet ex Præcipiendi verbo, quali diceret, Vestrum scilicet erit mihi præfigere quæ formam operi meo dare oporteat. In summa, Prophetæ consilium est ad sobrietatem & tolerantiam hortari homines: quia simulac disceptat cum ipso incipiant, detrhere è cælesti solio conantur. Iudeos autem solos non compellat, quia blasphemias, quæ passim tunc etiam inter incredulos volitabant, compefcere opus fuit. perinde acsi Deus ius suum asserere volens, totius mundi obtrectationes ita refelleret, Quorum tandem profiliet vestra arrogantia, vt me non finatis in officina mea dominari? & familiam meam prout visum est regere?

Gen. 1. 1. 6

Gen. 2. 15

12 EGO FECI TERRAM.) Videtur simpliciter astruere Dei potentiam, vt iam antea fecerat: vt sit obliqua antithesis inter Deū & idola, quæ à superstitionis colūtur. Stulti enim homines interrogant idola, perinde acsi corū nutu orbis regeretur: Deus è conuerso nos ad se reuocat, quū ait se creasse terrā, & hominem in ea collocasse: cælos expandisse, &c. Sed meo iudicio melius cōuenit totum hunc sermonem accomodare ad circumstantiam huius loci. Quid enim magis preposserum, quàm homines stare in suo gradu, Deum autem cuius maiestas cælos superat, proteruē interrogari, & trahi in reatum? Obliquē itaque perstringit hominum vefaniam, qui supra cælos ipsos efferre se non dubitant. Admonet tamen interea, si ad legitimam disquisitionem venire oporteat, Deo quod pro sua causa respondeat minimē defore. nam si vniuersum mundum administrat, certē peculiarem quandam pro suis sollicitudinem gerit, nec curat alienos, vt domesticos suos vagari ac dissipari sinat. Sic igitur intelligo hunc versum: Egōne, cuius immentā & incomprehensibilis sapientia & virtus in cælo & terra resulget, nō solum humanis legibus obstringar, sed detrudat infra cōmunem sortem? Quod si de æquitate mea ambigitur, ego qui omnia manu mea rego atque administro, annon sollicitus ero de iis quos in familiam meam adoptaui? annon excubabo pro eorum salute? vt sit argumentum à minori ad maius. Atque hic sensus Scripturæ consentaneus est. Scimus enim nos ita adoptatos à Deo, vt in tutelā ipsius recepti manu eius protegatur: nec quisquam nobis, nisi eius permittū, nocere possit. nam si passerculus iniussu eius in terrā non cadit, vt ait Christus, an nos, quos plures æstimat, temerē furori hostium & crudelitati exponet? Itaque: quum Deus omnes creaturas sua prouidentia foueat, Ecclesiam quam toti orbi anteposit, negligere non potest. Quare, ad hanc prouidentiam rebus vel deploratissimis confugiendum: neque vllis tentationibus, quibus nos variē adoritur Satan, cedendum est.

Mat. 10. 29

13 EGO EXCITAVI.) Nunc prosequitur argumentū quod initio capitis ingressus erat. nam quum hoc sibi proposuerit Isaias, vt afflictionem temperet, quæ dura admodum atq; acerbā erat, spem liberationis affert, & manum illis porrigit, vt certissimam redēptionem expectēt: Tamen si videamini periuillē, Dominus tamen vos ab exitio vindicabit. Quorsum autē interposita fuerit oburgatio quam vidimus, ex re ipsa colligere promptum est: quia nisi in cam abrupto sermone digressus esset Isaias, impatientiæ suæ seruore Iudæi ad desperationem rapti essent. IN IUSTITIA, tantundem valet ac iustē & veraciter, & relatiuē accipitur, quia causam assignat cur Cyrus excitare statuerit Deus: nepe quia fidelis est Ecclesiæ suæ cultos, nec cultores suos frustratur. Alij exponunt, In iustitia, id est, vt punit Chaldaeos: alij, Vt iustus regnet: sed Propheta nihil tale voluit. Sæpius verō Iustitia in Scripturis pro fide accipitur: quod Dominus promissā prestādo & tuendo seruos suos, iustitiam suam declaret. In eo enim potissimum relucet iustitia Dei, quod suos seruando summæ & perfectæ rectitudinis specimen edat. Nam etsi nullum sit Dei opus cui non insculpta sit iustitiæ nota, multō insignius tamen ac luculentius testimonium visitur in Ecclesiæ salute. Significat igitur se Cyrum excitasse, vt in eo iustitiam suam declaret: quem populo reducendo ducem atque authorem constituit. VRBEM MEAM. Ierosolymam intelligit, quam suam vocat, quod ibi memoriam nominis sui fieri voluisset, atque sibi peculiariter consecrasset: quemadmodum etiam Deus ipse monuerat: Vbiunque memoriam fecero nominis mei, veni ad te, & benedicam tibi. Nulla autem erat alia vrbs, quam ad sacrificia & vota, ad inuocationem nominis sui designasset. Quamobrem Psalmo 46. etiam dicitur Ciuitas Dei, Sanctum tabernaculum Altissimi: quoniam Deus in medio ipsius: & alibi, Hæc requies mea in seculum seculi. Cyrus autem non extruxit hanc ciuitatem manu sua: sed edictis vœuit ne quis eam instaurari prohiberet: viaticā etiam & sumptus populo suppeditauit. NON PRETIO, id est, gratis. Hoc autem insolitum est. nam si captiui dimittantur à victore: aut exigitur pretium, aut condiciones

Psal. 5. 9.

Psal. 7. 18.

22. 32

Exod. 20.

24.

Psal. 46. 5.

6. & 132.

14

2. Paral.

36. 23

1. Esdr. 2.

6. 3

iis graues imponuntur. nihil tale à Cyro factū est. Vnde sequitur, hanc liberationē diuinitus, nō ab humana voluntate accidisse. CAPTIVITAS autē hoc loco collectiue pro Captiuis accipi debet.

14 SIC DICIT IEHOVA.) Loquitur adhuc de restitutione quæ auspiciis Cyri postea facta est: sed memoria tenendum quod prius diximus: istas promissiones longius extendendas esse. Vni uersum enim tēpus comprehendit quod secutum est vsque ad Christi aduentum. Quod si quis recte consideret, & uisitatum Prophetæ sermonem perpendat, nihil inmodicum in eius uerbis reperiet, neque hyperbolicē loquutum exilimabit. Alludit autē Propheta ad sumptus quos Cy- *Ezdr. 6.8*
rus extruendo atque ornando templo suppeditauit. tunc enim impletum est quod dicit, Laborē Ægypti, ac mercedem Æthiopiæ ad Iudæos peruenisse: quoniam Ægyptus & Æthiopia tributaria erant, & subditæ Persarum. Ex illis tributis templum Ierosolymæ instauratum est. Sed quemadmodum instauratio illa prælium tantūmodō fuit eius quæ à Christo facta est: ira etiā obsequium exterarum nationum quæ populo Dei seruerunt, initium tantū fuit eius obsequij quod variæ nationes, postquam mundo patefactus est Christus, Ecclesiæ Dei præstiterunt. Cæterum, sub nomine Ægypti, Æthiopiæ, & Sabæorum, qui eo tempore flourerunt, reliquas etiā nationes comprehendit, perinde ac si diceret, Vos nunc tyrannide alienarū nationum oppressi estis: sed aliquando accidet tempus quo uobis subiciantur. Hoc statim adimpletum non est: sed tunc demum quum adueniens Christus subegit sibi ferreas & prius indomitas animas, ut manifestæ iugum impositum susceperent. Ideo uerū Dominus populum suum redemit à Babylone, ut aliquam Ecclesiam conseruaret vsque in aduentum Christi, cuius imperio populi omnes subiciendi erant. ideoque nihil mirum si de re ditū populi uerba faciens Propheta, ad finem & consilium Dei simul orationem suam dirigat, faciatque unicam Redemptionem. Quod autē Israëlitas Gentium omnium dicit fore uictores, ex mutua capitis & membrorum cōmunicatione pēdet. Quia enim unigenitus Dei filius sic fideles suos sibi allōciat, ut simul unum sint: sapius quod illius proprium est, ad Ecclesiam, quæ eius corpus est ac complementum, transfertur. Hoc sensu & regimen tribuitur Ecclesiæ, non ut superba dominatione capitis gloriā obsecret, uel etiam arroget sibi proprium imperium: denique separatam quicquā habeat à suo capite: sed quia Euangelij prædicatio, quæ apud eam deposita est, spirituale est Christi sceptrum, quo potentiam suā exerit: hoc modo supplex corā Christo nemo se humiliare potest, quin Ecclesiæ quoque se addicat, quatenus fidei obedientia cum doctrinæ ministerio coniuncta est, sic tamen ut ipsius caput Christus emineat solus, potestatemque suam exerceat. CERTE IN TE DEVS. Refert quod dictū sit ij qui Ecclesiam obsecrabunt honoris causa. Deum enim apud ipsam esse dicitur. 78 nonnulli uertunt, Tantū: quod et si non repudio, imō fateor aptissimum esse ad exprimendam Prophetæ mentem, non tamen prorsus male conueniet affirmatiuē accipere, Vtique in te Deus est. Exponit autē quomodo exteri populi subiciendi sint Iudæis: quia agnoscent unicum esse Deum, quem Iudæi colerant. Si quis obiciat, hoc nihil ad Iudæos pertinere, qui nunc ab Ecclesiæ alieni sunt: respondeo, ab iis nihilominus Euangelium manasse, atque propagatum esse per uniuersum orbem: atque ita Ierosolymam ut fontē, unde pura doctrina prodit, agnoscamus. Soli certē Iudæi intellexerunt olim quis esset Deus, & qualiter ritē colendus esset: cæteri fallacibus nugis dediti, figuram suā adorabant. Vnde etiā Christus, quem Samaritanæ alloqueretur, Nos, inquit, scimus quid adoramus. Meritō ergo hic dicitur, Deus in te est: quoniam alix nationes ignorabant Deū. Quia autē subest tacita antithesis, libenter excludiam particulam admitto, ut testimonium sit pœnitentiæ Gentium, dum vno Deo contentæ idolis suis ualedicent. Summa est, Qui antea superbiebāt, atque claro animo Ecclesiam contēnebant, ei esse submissuros, ubi innotuerit Sanctuarium sese veri Dei: neque enim, ut dictum est, Ecclesiam suam extollens Deus, proprio imperio se abdicat. Atque hoc signum est veræ conuersionis, quod non colimus Deum quem finximus, sed qui in Ecclesia agnoscerit. Notandum est etiam hoc Ecclesiæ encomium, Deus in te est. nam Deus in medio eius, quia illic domicilium elegit: quemadmodum prius citauimus ex Psalmo 46. Si enim populus Dei sumus, atque salutari eius doctrinæ subiciamur, sequitur ipsam nobis futurum: quia suos deserere non uult. nam hæc promissio perpetua est, nec ad tempus illud solummodo referri debet.

15 VERE TV DEVS ABSCONDENS TE.) Nunc exclamat Isaias, longa patiētia opus esse, ut promissis Dei fruamur: quia populus ad desperationem sollicitari poterat, quum impius omnia fluere ex voto: ipsis uerō aduersa omnia acciderent. Scio aliter à plerisque exponi. Hebræi enim uulgō huic trahunt, Quod Dominus abscondet se Gentibus: populo uerō suo se patefaciet. Christiani uerō interpretes alium sensum, sed longè petiuum afferunt. Argutū quidem est quod aiunt, Christus absconditū esse Deum, quod eius diuinitas lateat sub humilitate carnis: uerū alienum est à Prophete sententia, nam absconditum uocat Deum, quod se subducere & quodāmodo occultare uideatur, cum affligi suos, & ærumnis premi sinit. quamobrem spe erigendi sunt animi nostri. Spes autem, ut ait Paulus, non est eorum quæ uidentur. Atque hoc sensu Deum absconditū uocat Isaias: non statim patent oculis nostris quæ promissio. Ita à consideratione rerum præsentium abducere animos nostros uoluit, & supra cælos erigere, si opē ipsius apprehēdere

& amplecti velimus. Opus igitur est patientia: vt quum differt promissâ, desideria ipsi nostra suspendamus. Dixerat nuper incredulos, quauis tunc cæci & stupidi essent, sensuros Dei præsentiam: sed quia nondum manifestationis tempus aderat, non abs re interiicitur hæc exclamatio, quòd Deus antequam gloriam suam illustret, virtutem suam occultet ad probandam suorum fidem. Porro non de essentia Dei, sed de auxilio Prophetam loqui ex epitheto quod proximè additur, colligere promptum est, quum vocatur Deus seruator. Explicat enim Deum in modo seruandâ Ecclesiæ sese abscondere: quia manum suam ad tempus perinde occultat, ac si eam desere-re profus statutum esset. Salutem enim nostram velut in tenebris latere vult, vt si ea frui cupimus, sciamus egrediendum nobis è mundo esse: quia nec subito se nobis ingeret, neque oculis nostris patebit. Inuisa ergo constantia à nobis expectanda est: nam & hoc modo fidem nostram exerceri ac probari à Deo vtilissimum est, vt cum variis vndique ærumnis prememur, nihilominus in Deo atque eius promissis conualescamus.

16 & 17 PVDORE AFFICIENTVR.) Hic Propheta Iudæos cõparat cum Gentibus, vt graui & difficili tentationi occurrat, qua poterat sollicitari, cum Gentes prosperis rebus frui videret. Susplicari enim in tâta perturbatione poterant, Deum Gentibus propitiũ esse, aut abieciße curâ populi sui, aut cæco fortunæ impetu omnia gubernari. Monet igitur Propheta, Tametsi ad tempus floreat Gentes, atque in cælo esse videantur: tamen perire tandem ipsas, Israëlẽ verò saluum esse oportebit. In summa, hortatur ne Dei potentiam ex præsentem statu æstiment: ne in momentaneâ felicitate defixas habeant mentes: sed eas in æternam salutem attollant, atque manu Dei percussis patienter ferant conditionem suam: ne impiorum felicitati inuideant, quam infelix mutatio sequutura est: quæadmodum etiam Psal. 37. præclarè describitur. Atque hæc sententia cum superiore coniuncta est. Quisquis enim intelliget Deum, cum seruator est, esse absconditum, non mirabitur impios prospero statu frui, pios verò abiectos esse & miseros, variisque ætunis exerceri. Sic Dominus probat fidem & patientiam nostram: nec quicquam interrim nobis deperit de æterna salute: tandem verò peribunt qui nunc videntur salui centies ac beati. quicquid nunc boni obirent, in grauius ipsis exitium cederet: quia beneficiis Dei abutuntur: atque, vt prædones, in aliena inuadunt: etiam si optimo iure sibi videantur omnia possidere. Proinde quoties oboritur animis hæc cogitatio, Impiis bene est, ergo Deus ipsis fauet, inania sunt promissâ quibus nitimur: ad hanc Prophetæ sententiam, velut ad certissimam anchoram confugiamus, eaque muniamur, Dominus non frustrabitur nos expectatione nostra: liberabimur tandem: tamen si nunc probris, iniuriis, ludibriis, & fauitiæ impiorum expositi simus.

18 QVIA SIC DICIT IEHOVA.) Hic versus ad superiorum confirmationem pertinet. vult enim Propheta Iudæis omnino persuasum esse, ipsos tandem liberatum iri à Domino: tametsi si misera seruitute oppressi sint. Ideo nonnulli per TERRAM hinc Iudæam intelligunt: sed puto argumentum esse à viuiuerso ad maius, vt prius versu duodecimo diximus: quòd quum Dei prouidentia ad omnes in vniuersum creaturas extendatur, multò magis ad eos pertineat quos adoptauit pro filiis. eos enim potissimum curæ habet. Tale denique est argumentum Prophetæ, Quum Deus terram crearet vt in ea homines sedem & domicilium haberent, multò magis vt sit aliquis Ecclesiæ locus: maiori enim curâ Ecclesiam habet, quam reliqua omnia. Si igitur firmavit terrâ, si formam ei vsuquæ certum tribuit, vt ex frugibus quas produceret, homines alerentur: haud dubiè primũ locum, & summũ honoris gradũ filiis attribuit. Hoc nõ semper oculis nostris patet: quò obrem spe erigedi & sustinedi sunt animi nostri, vt aduersus omnes tẽtaciones inuicti stemus.

Infrã 54.9 Deniq; quandiu stabit terra, tâdiu Ecclesia Dei futura est: quadiu sol & luna erunt, non deficiet. postea vtetur etiã maiore argumento, Si pactũ quod Dominus cum Noë iniit de stato huius mundi ordine, firmũ est: multò magis quod de Ecclesia iniit, firmũ esse debet. Mundus enim caducus & corruptibilis est: Ecclesia verò, id est, regnũ Christi, æterna futura est. Que igitur ad ipsam spe etant promissiones, haud dubiè firmiores & constantiores reliquis omnibus fore consentaneum est. Quia verò præcipuus terræ ornatus est habitari ab incolis, addit non ideo fuisse creatam vt sua inanitate deformis ac vasta esset. Si quis obiciat contrã, terram inanem & vacuam fuisse cũ creata est, vbi eodem nomine vtitur Moyses quo hic Propheta, **וְהָיָה כְּמַדְבָּרָא** scilicet, quod informe & vacuum significat: solutio facilis est. Nec loquitur Propheta de initio creationis, sed de consilio Dei quo terra in vsũ & habitationem hominum destinata est. Nihil igitur hic contrarium est iis que à Mose dicuntur: quoniam Isaias finem & vsũ spectat. Quod verò sequitur, **אֲדָמָה לְחַיִּים** H A B I T A N D V M, hæc quidem sententia extenditur ad omne genus humanum. nam omnibus terra ad habitandum destinata est. Vnde enim fit vt Dominus nos alat, omniquæ necessaria suppediet, impios etiam sustineat, nisi quòd stare voluit decretum suum, quo terram hominibus inhabitandam dedit? Est enim alioqui stupendum quomodo tot scelera & flagitia sustineat, nec in vniuersum deleat humanum genus: sed consilij sui rationẽ habet, non nostræ dignitatis. Hinc ergo stant regna & principatus: hinc ordines & politicæ etiã inter barbaros & infideles conferuatur. Quamquã enim propter hominũ peccata in vastitate terras quasdã sepe redigit Dominus, & quasi salsugine aspergit vt sterile scãt, nec alere possint amplius suos incolas: hoc tamẽ

Gen. 1.2

Psal. 107.

semper téperamentum adhibet, vt habitetur terra: quia hoc eius decretum inuolabile est. Interea retinendú est quod iam dixi, fieri non posse, quandiu habitabilis erit terra, quin suos cultores foueat Deus, à quibus inuocetur. Ceterum hinc maximá consolationem pij omnes percipere debent: quòd tamenli contemptibiles mundo, pauci atque exigui sint: & dum impij numero, potentia atque autoritate superant, ipsi tam abiecti sint vt infra mundi excrementa esse putentur, tamen Deo pretiosi sint: quoniam ipsos in numero filiorum habet, nec eos perire vnquam patietur. Quod reperit se Deum esse, non tantum ad asserendam essentiam spectat, sed vt se discernat ab omnibus idolis, ludæosque in pura fide retineat. Nam & superstitiosi fatentur vnum esse Deum: sed cum pro libidine sua fingunt. Agnoscendus ergo Deus qui se patefecit Patribus, atque per Mosem locutus est. Nec enim tantum híc agitur de æterna essentia Dei, vt nonnulli putant, sed de officiis omnibus quæ ad ipsum solum pertinet, ne vlla ex parte ad creaturas transferantur.

19 NON IN ABSCONDITO.) Nunc reuocat populum ad doctrinam Legis, quoniam Deus hominum sensu cõprehendi non potest. Verum vt absconditus est intelligentiæ carnis, ita abundè se in Verbo patefacit, atque remediú præbet. Quod igitur nobis deeat, suppeditatur ex Verbo, ne quid amplius desideremus. Hoc si deesset, nihil haberemus spei: ac penitus animo cõcideremus. Testatur autem se nõ frustra nos inuitare, etiamli differat auxilium suú: certissimum enim esse quod promissit, vt apertè docuit quòd nobis confugiendum, in quo conuiescendum esset: ita re ipsa comprobaturum, non inanam fuisse eorum spem qui in eius Verbo acquiescerunt. Hinc apparet quàm impiæ sint eorum voces qui nihil certi ex Verbo colligi posse aiunt, atque na sum cercú esse fingunt, vt ab eius lectione alios absterceant. Sic enim blasphemant scelerati homines, quòd errores suos sola Verbi doctrina detegi ac conuinci vident. Sed respondemus cum Dauide, Lucernæ pedibus nostris verbum tuum Domine, & lumen semitis nostris. Respondemus cum Isaiæ & reliquis Prophetis, nihil obscurú, ambiguum, aut fallax à Domino traditú esse. Respondemus etiam cum Petro, firmiorem esse Propheticum sermonem: cui dum attéditis, inquit, ceu lucernæ ardèti in loco caliginoso, rectè facitis: donec dies illucescat, & lucifer exoriatur in cordibus vestris. Quòd si hæc de Legge & Prophetis dicta sunt, quid de Euangelio dicemus, quo lux clarissima nobis patefacta est? Annon dicemus cum Paulo, Si obscurú est Euangelium, iis qui pereunt, obscurú esse, quos princeps huius mundi Satan excæcauit? Scipos igitur accusetur cæci & luscitiosi homines, cum hunc splendorem Verbi nequeunt sustinere. Nos verò quantafcunque tenebras offundere conètur, in hæc cælesti luce stabiles & fixi sumus. Porrò videtur Prophetæ alludere ad vaticinia quæ ex antris & tripodibus idolorú dabantur, nam incerta & fallacia erant: cum nihil tale in respõs Dei reperitur. Palam enim loquitur, nec quicquã aut fallax aut flexiloquum tradit. Atque experientia docet Scripturam esse difficilè & subobscuram. Hoc quidem verú est, sed heretadimè sensus nostri & tarditati, non Scripturæ impetandú: nec enim accusandus est sol à cæcis aut luscitiosis, quòd cum intueri non possint. Interea fixum hoc manet, quicunque dociles & morigeros se præbent Deo, non frustra operam consumere: quia Deus fideliter optimi doctoris officio fungitur erga humiles & paruulos. Iá quauis non omnes ad sumum gradum perueniant, nunquã tamen profectu carebit eorum studium qui Deum ex animo querunt. Atque hoc verbo præcipuú Legis finem & vsum notat Isaias, vt homines ad Deum inuitet. Et certè hæc solida eorum est felicitas, coniungi cum Deo: sacrú verò coniunctionis vinculum fides est ac sincera pietas. Porrò hoc secundo mēbro non modò perspicuè & sine ambigibus se loquutú fuisse affirmat, sed prædicat firmitatem & constantiam verbi sui. ac si diceret se non fallèdi causa liberaliter pronuntiare, nec verbis laetare famelicis, sed re ipsa præstare quicquid pollicitus est. Hinc conuincitur eorum ingratitude qui vocati non respondent: quando non aliud Deo consilium est, nisi vt nos bonorum omnium participes reddat, quorum alioqui inanes & vacui sumus. Quod mos sequitur, Deum loqui iustitiã, exegeticum est: quasi diceret nulla fraudis macula aspectum esse sermonem, quo sibi conciliat electos suos, sed rectissimam puritatem continere. Eloquia Domini, vt inquit Dauide, munda sunt, vt argentum excoctum catino terreo, septies purgatum. Lucidam ergo iustitiã habemus in verbo Dei, quæ sublatis tenebris, statim animis nostris illucescat.

20 CONGREGAMINI.) Prouocat omnes superstitiosos, usque veluti diè dicit, vt æquo arbitrio sese summittant: sicuti antea aliis locis vidimus: vt ostendat nihil ab us obrèdi posse quòd non faciliè euertatur. nunc quidè sibi placent in superstitionibus suis: sed faciliè discedunt, omnes eorum fumi, si veniant ad dicendã causam: nullòque negotio conuincuntur. Colligant igitur se turmatim omnes ac conspirent, fraudibus, minis, ac terroribus omnia moliantur: veritas tandem superior euadet. Hæc confirmatio valde necessaria fuit Iudeis, quum vbique gentium & locorú grassari viderent impios errores quibus obruebatur veri Dei cultus. Ad hoc igitur prælidium hodie quoque confugiendum est, cum paucitatem nostram & tenuitatem cernimus. Turcæ magnam orbis partè obtinent: Papiæ longè latèque erectis cristis triumphant: nos interim pauci ac tenues vix habemus numero hominú: sed veritas tandem præualebit, omnem.

Psal. 119.

104.

2. Petr. 1.

19.

2. Cor. 4. 3.

Psal. 12. 7.

que cellitudine prosternet, qua nunc hominū oculi perstringuntur. *vhs*, alij vertunt Abiectos, alij Profugos, vel, Qui euaserunt: ac putant Iudæos qui ab exilio redierant, compellari. Verūm, sensus ille nimis coactus est. magis receptum est vt intelligat Abiectos Gentium, quia *vhs* significat Abiicere. non quod designet obscurum vulgus, vel hominū qui quilius: quin potius sermonem ad eos cōuertit qui dignitate, opibus, potentia, sciētia inter Gentes præcellēbāt. Eos enim ABIECTOS vocat, quod in cōspectu Dei nihili sint: tamen si ab hominib⁹ magni æstimētur. quod enim altum est corā hominibus, corā Deo abominabile est. Quāquam si quis malit accipere pro Remotis, non admodū repugno. ac si diceret, Conueniant ab extremis terræ. QUI EFFERVNT. Ostendit quanta dementia occupet idololatras, qui simulachra adorant, quæ ipsi humeris gestant, & thesīs circumferūt. Vel Efferre hīc accipiemus pro Collocare in edito & eminēti loco, quemadmodū h. ec. Satana astutia fuit, erigere statuas in columnis & altioribus locis, vt homines raperet in admirationem, & solo earum respectu ad cultum & venerationē adduceret. Verūm, simpliciter interpretari possumus de omni cultu qui statuis exhibetur: vt eū vanitatis & infantiæ conuincat. Sciunt enim superstitiosi, idola hominū ope & auxilio potius indigere, quā homines idolis: quæ sine hominū opera consistere non possunt. Atque huc tēdit quod proximē sequitur, Orare Deum qui non seruat. Quid enim insullius, quā vota & preces dirigere ad lignū, vel lapidem? & tamen salutis petendæ causa ad mortuas statuas cursitant inere. Jul.

Luc. 6. 15.

21 ANNUNTIATE.) Prouocat hęc iterum eos omnes qui poterant Iudæis molesti esse, ac eorum fidē concutere suis ludibriis. semper enim hoc habet propositum, vt fidem populi aduersus omnes Gentium insultus muniat. Nam in multis tētationibus, iisque grauissimis, periculum erat ne labascerent Iudæi miserē afflicti, nisi validæ rationes contrā fuissent oppositæ, quæ eos in cultu ac fiducia veti Dei retinerēt. Permittit ergo vt proferant atque adducāt homines profani quæcunque habeant causæ suæ adiumenta. Quod sequitur, IN ANTO CONSILIVM, maioris fiducia causa additum est. Significat enim Propheta, quantumuis inter se consultant ac conspiciant, nihil profecturos, vt iam dictū est. Quāquam simul fortē notare voluit euanidam esse speciem & fucum, quicquid excogitant increduli ad excusandos suos errores. Ergo vt eunque splendida ostentatione venditent sua figmenta, docet Propheta in verbo Dei satis futuræ esse, ne labascat piorum fides. Prouocat autem eos ad serium examen, vt cum Lege & vaticiniis cōferatur quicquid increduli à suis idolis prædictum fuisse iactant. Libenter amplector quod communiter receptum est, Prophetam loqui de populi redēptione: sed quia simul coniuncta erat euersio monarchiæ Babilonicæ, eam simul comprehendī sentio. Quoniam autem repetitio est eiusdem sententiæ, *וְיָבֹאוּ* & *וְיָבֹאוּ* idem valent: ac si diceret, Ab initio & iam olim. Hoc enim vaticinium multō antequam res accideret editum fuit. vnde certō colligere poterant fideles, Deum loquūtū esse. Præscientiæ adiungit potentiam, vt prius: quāquā simul exprimit quorū sit potens: nempe, ad seruandum populum suum.

22 RESPICITE AD ME.) Hactenus solos Iudæos alloquutus erat, ac si salus ad eos solos pertineret: nunc latius sermonem suum extendit. Vniuersum enim orbē inuitat ad spem salutis. Et simul ingratitudinis damnat cunctos populos, qui suis erroribus dediti quasi data opera vitæ lucem fugiebant. Quid enim magis indignum quā salutē suam vltro respicere? Iubet igitur omnes in se respicere: atque precepto promissionē addit, quæ plus moneri habet, atque magis cōfirmat, quā si mandato simplici vsus esset. Itaq; hīc habemus insignē testimonium vocationis Gentium: quod diruta maceria, qua Iudæi à Gentibus diuisi erant, omnes promiscuē Dominus ad se inuitet. Ceterū, hīc etiam monemur quæ sit vera ratio consequendæ salutis: nempe, cum respicimus in Deum, toroq; eum animo ad ipsum conuersi sumus. Respicendus est autem oculo fidei, vt salutem omnibus propositam in Christo amplectamur. Sic enim Deus mundum dilexit, vt filium suum venigenitum daret: vt omnis qui in eum credit, non pereat. Cū autē hortatur omnes fines terre, simul oledit mortales omnes hactenus esse vagatos, neque respectū veri Dei habuisse nā vbi est inhæditas, ibi certus Dei aspectus esse non potest, qui eum distinguat ab inanibus laruis. Denique hęc omnibus exitij causam esse docet, quod circūaguntur prauis suis cōmentis, atque ita à vero Deo deficiant, ex cuius notitia certa & æterna salus manat. Porrigit ergo manum Dominus, vt omnes eripiat, atque rationem ostendat obtinendæ salutis. vnde apparet Euangelij doctrinam non temerē nationibus omnibus prædicatam esse, sed decreto Dei, à quo iam olim id statutū erat. Quāquam, vt paulō antē attigi, foecordiam Gentium accusat, quod sensus suos huc illuc, quocunque tulit libido, flectant ac versent. Et si enim naturaliter ad Deum accedere non poterant, imō vnā cum lacte imbiberant superstitiones quibus erant excæcati: iure tamen illis impium gratiæ suæ contēptum obicere Deus potuit: quia semper ignorantia implēta est hypocritis, dum homines vanis blanditiis decipi malunt, quā in rectā ad Deum tendere.

Eph. 2. 14.

Iob. 3. 16.

23 PER ME IURAUI.) Subiicit apertiolem confirmationem proximæ sententiæ. quod enim insolita esset & portento similis hęc vocatio, iusiurandum adhibet: sicuti rebus nouis & difficilibus creditu fieri solet. Poterant enim repugnare Iudæi, quod soli nomine electi populi censerentur. sed cū iureiurando id cōfirmat, tollitur omnis contortio. Collimat quidē adhuc

Propheta in eundē scopum, nempe in Ecclesie instauratione sic cōspiciam fore Dei gloriam vt totum orbem ab ortu solis vsque ad occidentem in sui admirationē expergefacia: vel, vt breuius dicam, in ligno ac magnificē fore hoc specimen virtutis Dei, quod populos omnes in metu percellat. Interim rectē ex his verbis colligitur quod dixi, Gentes videlicet exarquandas esse Iudaeis, vt Deus sit communis omnium pater, & vbique regionum colatur. Deus verō per ipsum iurat: quia non potest alium habere satis idoneum testem veritatis. Ipse enim solus veritas est. Homines, vt inquit Apostolus, per maiorem se iurant: Deus verō, cum maiorem non haberet, per seipsum iurauit. Causa iurandi notanda est, quia infirmitati suorum succurrere voluit, ne dubij fluctuarentur. mira certē indulgentia, quod vt medeatur diffidētia nostrae vitio, non grauatior nomen suum quali pignoris loco in mediū proferre. quod turpior magisque scelerata est nostra incredulitas, si ne iuraturū quidem nobis sufficit. Porro, cum Deus omnem veritatis confirmationem ad se reuocet, diligenter cauendū est, ne in ieiurando, cum ad ipsum adigimur, alia nomina aut diuorum, aut vllius creaturę admiscamus: sed qua decet reuerētia nomē ipsius vsurpantes, integrum ei & illibatū honorem suum seruemus. **EGRESSVM EST VERBUM.** Significat firmum & stabile esse quod promulgari iussit à Propheta suo, ac si diceret non temerē vel inconsideratē ex ore suo fluxisse hoc edictum. Atque hoc sensu Iustitia sepius accipitur in Scripturis: nempe, pro verbo non fallaci, cuius certissima constabit fides: itaque irrevocabile decretū esse ait. Quō etiam pertinet altera loquutio, Nō reuertetur: nempe quia suos habebit progressus donec effectū ipso pateat, à iusto, verace, & omnipotēte Deo progressū esse. Reuertitur enim aliquis, cum lōgius progressi aliqua difficultate prohibetur: at quia nihil obitare Deo potest, quo min⁹ exequatur quod decreuit, meritō colligit Propheta nihil esse quod cursum huius verbi impediatur, aut retardet. ¶ hoc loco pro expositiua particula accipi debet: nempe, Hoc verbum est. **MHI FLECTETVR OMNE GENV.** Hac loquutione significat Gentes omnes fore Deo supplices, quia mirifica Ecclesie liberatio cunctis incutit terrorem. Inde tamen etiam sequitur cultum eius ad omnes Gentes propagandum esse. nec enim verē possumus coram Deo curuare genu, nisi prius nobis innotuerit. Deo quidē ignoto homines cultum aliquem exhibere possunt: sed fallax est, atque inanis. Hic autem loquitur de vera professione, quæ ex notitia Dei penitus animi insita nascitur. Nam vbi nulla est fides, nullus Dei cultus esse potest. Fides autem non est rei ignota: aut incerta. Proinde, rem à signo notauit, vt sepius fieri solet. Vnde obseruandū est, externum etiam cultum requiri à Deo. nec enim Propheta externam professionē religionis ab interiore animi affectu diiungit. Frustra igitur fanatici quidam se Deum colere & venerari iactāt, dum coram idolis sese profertunt. Frustra, inquam, obtendunt mētē suam in Deum erectam esse: quoniam animi cultus ab externa professione diuidi nō potest: scilicet anima dicari Deo & ad dīci nequit, vt intectim corpus diabolo addicatur. Vtrunque enim Deo cōsecrari debet, atque ita cum animi cultu externa quoque professio cōiungi. Corde enim creditur ad iustitiam: ore autem confessio fit ad salutem. Vnde etiam Dominus pietatē suorum atque integritatem probans, ait, eos nō flexisse genu ante Baal. Paulus hunc Isaie locum extremo iudicio accommodat, dum ad tribunal Christi omnibus standum esse dicit: cum tamen hic de populi Redēptione & publicatione Euangelij, & stabiliendo Christi regno agatur. Verū id pro confesso sumit quod omnibus notū esse debet, quæ ad regnum Christi pertinent ad aliquam eius partem restringenda non esse: sed ad totum eius cursum patere, donec ad cumulum & perfectionē ventum erit. Flectitur genu Christus, dum patretur eius doctrinæ, atque Euāgelij prædicatio admittitur. Sed multi adhuc repugnant, & securē ipsam contēnunt. plurima molitur Satan, & assidue bellū cum ipso gerit. Longē ergo absumus ab huius prophetiæ completēto. Tunc ergo verē flectetur Christo omne genu, cum victis & funditis delectis hostibus triumphabit, maiestatemque suā omnibus conspicuam reddet, quæ nunc à Satana & impiis oppugnatur. Itaque docet Paulus, dū Christus tribunal ad iudicandū orbem conscendet, completum iri quod hēti cœpit ab Euangelij exordio, & quotidie adhuc fieri cernimus. Verbum Iuradi synecdochicē pro cultu, reuerētia, vel subiectione positum est. Iurandū, species est honoris qui debetur Deo. Eo enim fatemur & agnoscimus ipsum auctorem esse & patrē veritatis, & legitimum eius vindicem, omniaque nuda ipsi & aperta esse. Cum igitur hic honos transfertur ad idola, execrando sacrilegio violatur maiestas Dei. Ergo per ipsius solummodō nomen ij iurant, qui purē ipsum colunt. Sed de hac re alibi dictum est.

24 **VTIQUE IN DOMINO.** Ostendit qualis sit vera fides, verūque Dei cultus: nēpe, cum non tantū agnoscimus, aut mente comprehendimus aliquem esse Deum, sed etiam sentimus qualis erga nos esse velit. Quilibet enim contentus erit nuda notitia, plurimū aberrat a fide, quæ nos Deo ita coniungere debet vt ipsum sentiamus in nobis: sicuti Paulus Christum vult habitare in cordibus piorum per fidem. nec enim qui Deum imaginatur otiosum in cælo sedere, vel coram ipso sincerē humiliabitur, vel in seriam professionem erumpet. **IUSTITIÆ ET ROBUR.** Quia hæc duo præcipua sunt salutis nostræ capita, dū vtrunque a Deo se habere fideles profitentur, solidam beatæ vitæ laudem in eum transcribunt. quod autem eius gratiæ ferunt

Hebr. 6. 16

Ro. 10. 10.

1. Reg. 19. 13.

Rom. 11. 4.

Ro. 14. 10.

11.

Hebr. 4. 13

Supra 19. 18.

Ephes. 3. 17

acceptum, sibi deesse restantur. Itaque agnoscunt sibi nihil aut iustitiæ, aut virtū ex seipsis esse: sed in solo Deo quarunt, ut iure suo non fraudetur. AD EVM VSQVE VENIET. Hic variant interpretes. Ego tamen simpliciter intelligo hunc locum de fidelibus qui se Deo subiiciunt, ut con-
 fiter ratio antichæses inter ipsos & rebelles, qui contumaciter Deo obstitere non desinunt. Sic igitur expono, Qui iustitiam suam in Deo locatam esse fatebuntur, ad eum accedent. Significat enim accessum patere ad Deū per fidē: ut præsentē eum sentiāt quicumque iustitiam suā in ipso sitā esse agnoscunt. Et certē nemo nisi Deo reconciliatus liberabitur vniquā ad eā accedat: quin potius longissimē refugiēt omnes quibus formidabilis erit eius maiestas. Hic ergo iucundissimū gratiæ fructum commendat Propheta: quia Deo coniungit homines quos antē abigebat sua impietas. cui respondet quod legitur Psalmo 65, Tu Deus exaudiens precationem, ad te omnis caro veniet. Postquam autem reitatus est Deum alienos ex dissipatione velle colligere, ut eos familiariter sibi conciliet, vindictam denuntiat contemptoribus, qui sine Deo lasciuunt, eoque spreto inurgitant se mūdi deliciis. Nam quemadmodum sola fide obcedimus Deo, ita sola incredulitate ipsius iram prouocari docet Isaias: dum hac nota insignit omnes incredulos, quōd Deo sunt immorigeri, imō eum ad certamen lacellant. quauis ergo triumphos suos nunc agant, ignominia puēfactum iri pronuntiat.

Rom. 5. 1. 2
 Epb. 3. 1. 2

Psal. 65. 3.

Gen. 15. 5
 & 17. 7.

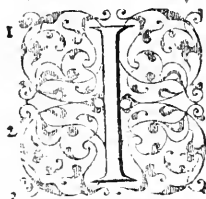
Csp. 44. 5
 Gal. 6. 16.

Rom. 3. 27.
 Rom. 4. 2.

25 IN DOMINO IUSTIFICABUNTUR). Nunc breuiter occurrit obiectioni quæ afferri poterat, quōd absurdum videretur Gentes à Domino vocari, quæ semper alienæ fuissent: An frustra Dominus elegit semē Abrahæ: an irrita est promissio toties ab ipso repetita? Ut dubitationem hanc tollat, significat Dominum nihilominus promissis suis statum esse: quauis Gentes eligat, sædus tamen quod cum Patribus inierat, non fore irritum, quia gradum suæ prærogatiuæ tenebit electus populus. Neque enim hīc, ut sæpius alibi, de reiectione illius gētis agitur: sed Propheta simpliciter docet gratiam Dei, quæ se diffundet per totum orbem, orituram ab illo fonte. Quōd maiore numerum Deus abdicauit, nō rededit tamen in nihilum sædus Dei: quia reliquæ adoptionis semper fuerunt verus & legitimus Israël: & quauis pauci essent numero, fuerunt tamen primogeniti in Ecclesia. Deinde quicumque ex Gētibus insiti fuerūt in corpus illud, ceteri etiā cœperūt filij Abrahæ, sicuti antē vidimus: Hic dicit, Pertineo ad Iacobille scribit manu sua, Ego sum progenitus ab Israël. atque hoc iure nūc reputamur genuinus Israël Dei, quauis ab Itææ progeneri non simus. Hoc igitur addidit Propheta, tum ne Iudæi sædus Domini irritū esse existimarent, tum ne in genere suo gloriarentur, ac Gentes despicerent. T O T V M S E M E N I S R A E L. Latus extendit hoc semē, ne ad genus Abrahæ restringendum esse putent. Colligit enim Dominus populum suum promiscue ex Iudæis & Gentibus: atque hīc in vniuersum de toto genere humano loquitur. Obseruandam etiam quōd Propheta dicit nos iustificari & gloriari in Domino. nec enim alibi iustitia tua quaerenda est. Gloriam coniunxit, quia depēdet à iustitia, eiq; annexa est. vnde etiam Paulus, Vbi est gloriatio tua? Exclusa est. Per quam legem? Operum? Non: sed per legem fidei. Item, Si operibus iustificatus est Abraham, gloriam habet, sed non apud Deum. Sequitur ergo eos solos merito gloriari qui in Deo iustitiam suam quarūt, neque in seipsis vllam gloriæ materiam esse agnoscunt.

C A P V T X L V I.

1
 2
 3
 4
 5
 6
 7

1 **I**ncuratus est Bel: depressus est Nebo. Simulachra eorum bestiae & iumento erunt, & stantia vos à vobis onerata, pondus ad lassitudinem.

2 **I**ncurata sunt, depressa sunt pariter, (&) non potuerunt se subtrahere oneri: & anima eorum in captiuitatem abiit.

3 **A**udite me domus Iacob, omnes reliquæ domus Israel, qui gestamini ab vtero, qui portamini à vulua.

4 **E**t vsque ad senium ego idem, & vsque ad caniciem ego portabo. Ego feci, & ego feram, ego portabo & seruabo.

5 **C**ui similem me facitis, & æquatis, & comparatis me, ut similis sim?

6 **P**romentes aurum ex sacculis, argētum in statera ponderantes, conducent aurifabri, ut ex eo faciant Deum, cui se incuruent, & quem adorent.

7 **P**ortabunt super humerum, deferent, ponent in loco suo, illic stabit, loco suo non mouebitur. Adhæc, si quis clamet ad eum, non respondebit, neque ex tribulatione eius liberabit

bit enim.

8 Recordamini hoc, & erubescite:redite prauaricatores ad cor.

"Vel, robe:
ramini.

9 Recordamini priora à seculo: quia ego Deus, & nullus præterea Deus, & nihil mihi simile.

10 Nuntians ab initio nouissimum, & à vetustate quæ nondum facta erant: dicēs, Consiliam meum stabit, & quicquid voluero, faciam.

11 Vocans ab Oriente auem, è terra longinqua virum consilij mei. Loquutus sum, ideo adducam hoc:cogitavi, idem faciam.

"Vel, cogitavi:
cogitavi.

12 Audite me præfracti corde, qui procul estis à iustitia.

13 Appropinquare faciam iustitiam meam, nec elongabitur, & salus mea non morabitur. Et ponam in Sion salutem, & in Ierusalem gloriam meam.

IN CAPVT XLVI.

NCVRVATVS EST BEL.) Idem argumentum prosequitur Isaias, nec enim sectionem capitū morari debemus, quæ non semper aptè diuisa fuerunt: sed ipsas sententias expendere, quæ inter se quo dixi modo optime cohererent. Quanquam si quis exordium esse malit nouæ concionis, quia de ruina Babylonis mox vaticiniū subiicit, non admodum pugnabo. Bel & Nebo idola erant, quæ à Chaldeis colebantur: ac veluti patronos eorum summos fuisse verisimile est: vt semper idololatræ præcipuos quosdam diuos habere solent, sub quorū tutela se esse arbitrantur. Nebonè quidem istum quasi secundarium deum fuisse consentaneum est, qui Belo summo deo adiungebatur, vt Mercurius Ioui. Sub horū nomine cætera etiam idola comprehendit: atque significat omnes gentium superstitiones & cultus impio subuersum iri, vbi Deus prostratis eorum cultoribus triumphum ager: quia tunc parebit eum esse iustum Ecclesiæ suæ vindicem. Nam quum falsorum deorum præiudicio superbe gloriarentur Chaldæi, fallacem illam confidentiam retundit Propheta: quia Deus Israël non modo impiam illam gētem profligabit, sed eius quoque deos ignominiosè deiciet. Propterea iumentorū onera fore dicit: quoniam plaustris eorum cultoribus transferentur, & quidē sine honore proiecta, prout aurigis placuerit. hoc enim valet Deprimi, quia deos illos quibus sublimis prius erat iustura, raptores in densum æceruū compingent. Hoc quidem impletum esse dubiū non est, quum Babylonem Persæ & Medi expugnant. Translata enim monarchia, hæc idola, vt pars præd. & ablata sunt. Sed quantum hoc prædiceret, longius tamē spectauit Isaias: nempe ad Christi aduentum, quo impij cultus summouēdi ac delendi erant. Nam stabilito eius regno, idola onania statim cōcidunt: nec fieri potest vt cum eius notione, falsa religio & impij cultus retineantur. Omnes tenebras suo fulgore discedit, vt nullū fallis diis aut superstitionibus locus relinquat. Quid enim Christo eū Bellā: vt inquit Paulus: Quid luci eū tenebris? Simul notandū est Prophetam habuisse rationem temporis, quo Iudæi captiui tenebantur. Videbant enim Chaldæos idolis iustitiam facientes, summamque tribuentes potentiā, quasi summa rerum ab eis pendēret. Deus autem Iudæorum ludibrio habebatur, quasi populum suum tueri non posset, aut contemneret. Propterea tantam rerum conuersionem fore ostendit, vt dii Chaldæorum concidant, qui tantopere euehebantur: Deus autem qui videbatur iacere, exurgat, & suos vindicet.

1. Cor. 6. 15.

2 NON POTVERVNT SE SVBTRAHERE.) Vanitatem talium deorum rider, qui nullum aut vigorem aut motum habent, nec se tueri aut sustinere possunt: qui demque iumentorum viribus egent, à quibus deferantur. Subest igitur tacita antithesis inter idola & verum Deum, qui nullius omnino rei eget. de iumentis quidē interpretor: sed ignominiam amplificat Propheta, iumētis quoque ipsi molestem fuisse onus, & quod libenter excussissent: itaque falsos deos, vbi inutiles fuerūt suis cultoribus, in meta quoque fatigassē. ANIMA LORVM. Locutio est Hebraica. Perstringit autē illos deos quibus neque anima neque sensus inest. Hæc igitur ironice in vana & muta idola dicit: nepe futurū vt cum sua anima in captiuitatē abducātur. Sed videndū est, annon hæc in verū Deū retorqueri possint: cuius Arca à Philistinis capta est, in qua præsentia suæ testimonij dabat. sic enim Dominus quodammodo captiuus esse videbatur. Huic obreccioni facilis responso est: quia etiam Dominus volebat Arcam præsentia suæ testimonij esse, tamen Iudæos in eam defixos esse atque hæreere verabatur: sed iubebat in cælū euectos esse, vt illic Deum quaerent, atq; veneraretur. Semper enim spiritualiter coli voluit, neque adorabatur Arca pro Deo: sed symbolum erat, quo populus ad Deum veluti manu sursum ducebatur. Gentes verò in

1. Sam. 4. 11

Iob. 4. 2

idolis hærebant, iisque affigebant potestatem numinis. Possent etiam dici Philistæos tandem pœnas dedisse sui sceleris, atque agnouisse sibi cum vero Deo esse negotium: sed ea responsio non sufficeret, quoniam aliquandiu passus est Dominus Arcam suam ludibrio haberi: vt satis ex historiarum contextu patet. Vera igitur solutio est, Tamedî Dominus se nobis per symbola & Sacramenta communicet, tamen in cœlo quærî velle. Huc accedit, quod memorandis vaticiniis palàm fecerat, se non trahi captiuum à victoribus, sed hostium libidini sponte exponere sua facta, vt populi scelera vlcisceretur. Neque poterant Iudæi, quò tæplo direpto & incenso vasa Babylonem translata sunt, ambigere, eundem illum Deum quem coluerant, esse huius pœnæ autorem, quando toties per suos Prophetas minatus fuerat quod tunc accidit.

3 **AVDITE ME.**) Hic eleganter ostendit Propheta quantum verus Deus differat ab idolis. prius enim dixit plaustris & vehiculis trahendos esse deos Babylonicos, quia confecti ex mortua materia: nunc longè alias partes attribuit Deo Israël, nempe quòd populum suum vehat: imò instar matris in vtero gestauerit, & inde egressum perpetuò gesserit in sinu suo. còpellat autem Iudæos vt respondeant sua experientia. hoc enim vehementius eos afficere debuit, cum re ipsa sentirent se & sua onera eum sustinere. Aptissima ergo antithesi vtitur, atq; ex superioribus concludit, Agnoscite me verum esse Deum, & valde dissimilem idolis, quia inania sunt & mortua pondera: quandoquidem vobis nota est ac comperta mea virtus ex assidujs beneficijs, quibus non desisti vos ab vtero prosequi. Nec enim sibi tantum potens est Dominus: sed potestatem suam diffundit per omnes creaturas, vt vim & efficaciam ipsius sentiamus. **GESTAMINI AB VTERO.** Expressior est similitudo, qua Deus matri factum in vtero gestanti sese comparat. Loquitur autem de præterito tempore, quo gratiæ suæ testimonia ipsis dare cepit. Quamquã simplicius possent accipi verba, quòd Deus populum illum tanquam infantem à matris vtero exceptum suauiter aluerit, ac portauerit in suo gremio, sicut dicitur Psal. 22. Sed quia non solum ex quo natus est populus ille patrem & nutrimum Deus se præstare cepit, sed etiam spiritaliter genuit: non displicet eousque verba extendi, quòd velut ex Dei visceribus in nouam vitam & spem æternæ hæreditatis editi fuerint. Si quis obiicit, Deum vbique vocari Patrem, atque aptiorem hunc ei titulum esse: respondeo, nullis figuris singularem Dei erga nos affectum exprimi posse. Immo enim est atque multiplex: aded vt si in vnum congerantur omnia qua de amore dici aut cogitari possunt, ea tamen sua magnitudine superet. Nulla igitur similitudine incomparabilis eius bonitas exprimi potest. Si simpliciter intelligas, ex quo genuit eos Deus in sinu suo molliter portauit & fouit, se, optimè conueniet quod legitur in Cantico Mosi, Sultulit eos, & portauit tãquam aquila pullos in alis suis. Denique huc tendit consilium Prophetæ, Nisi suæ originis obliuisci velint Iudæi, aliter statuere non possent, quàm se non frustra genitos: ac Deum, qui se illis & patrem & matrem præbuit, semper futurum. Deinde ita expertos esse continuo successu eius virtutem vt minimè debeant idolis se addicere. Reliquias vocando significat, vt supra, magnam partem sua defectioe alienatam fuisse ab Ecclesia, vt spes liberationis non nisi ad paucos pertineret. Ideo audientiam ab illis exigit: quia increduli non minus quam profane gentes prorsus ad eius vocem obfurdauerant. Quauis autem tunc non esset integer status, sed ex populi dissipatioe exiguus numerus restaret: Deus tamen iubet eos reputare quàm mirabiliter huc vsque seruati fuerint, ne dubitent, vt iam olim, patris & matris officio erga ipsos fundentur. Cum verò audientiam sibi fieri postulat, ostendit verum, imò vnicum esse remedium ærumnis & calamitatibus nostris, si ab eius ore pendemus, & sumus attentî ad promissiones gratiæ: tunc enim nobis satis fore animi ad omnia toletanda: sin minus, desperationi viam parari: nec quicquam aliud quàm exitum expectandum esse.

4 **ET VSQVE AD SENIVM.**) hinc pro illatiua particula accipio, Itaque. Et diligenter illatio ista notanda est. sic enim concludit, Genui vos ac peperî: deinde, Infantes adhuc teneros gestavi brachijs, itaque custos vitæ vestræ in finem vsque sum futurus. Sic etiam ratiocinatur Dauid, Tu is es qui me ex vtero extraxisti: in te confisus sum pendens ab vberibus matris meæ: In te coniectus sum à partu: ab vtero matris meæ Deus meus es tu. Promittit ergo Iudæi se patrem perpetuò fore. vnde videmus certò colligendâ esse fiduciâ salutis, ex quo eâ semel in nobis Dominus inchoauit. Vult enim opus suum persequi vsque in finem. Dominus, inquit Dauid, perficiet quod inchoauit in me. item, Domine tua benignitas sempiterna est, nec deseres opera manuum tuarum. Particula **וְנָח** multum hic habet ponderis, meo iudicio, quauis alij interpretes simpliciter verant per demonstratiuum Pronomen: sed eundem, ac sui similem perpetuò Deum esse significat, non tantum in essentia sua, sed respectu nostri, vt eundem ipsi sentiamus. Quod dicit, **VSQVE AD SENIVM**, posset absurdum videri: quia vbi nos ab infantia extulit Deus adolefcere conuenit. verum si quisque se probè excutiat, reperiemus nullos vnquam esse tantos profectus quin Dei virtute sustentari opus sit: quia alioqui vel perfectissimus quisque singulis propè momentis deficeret: sicuti alibi etiam Dauid testatur, Ne deseras me tempore senectutis, vbi declinat virtus mea ne te subducas. **EGO FECI ET GESTABO.** Eodem modo iterum ratiocinatur. Deus non respicit quid mereamur, sed gratiam suam prosequitur in nobis. Itaque hinc fiducia

fiducia colligenda est, Tu nos creasti, non vt homines tantum, sed vt filij tui essemus. Ergo in cursu paternæ & maternæ sollicitudinis tibi vsque ad finem constabis.

§ CVI SIMILEM ME FACITIS, ET ÆQUATIS.) Hic Propheta intro-
ducit Dominum expositulantem cum Iudeis, quod ipsi diffiderent, atque dubitarent de eius po-
tentia: quod denique ipsum parè facerent idolis, atque etiam idola ipsi auferrent. Nam quò vide-
rent Chaldaeos prospero rerum statu frui, inanem fuisse spem suam, extinctamque memoriam
fœderis, ac vix Deum in cælo esse, & curam sui agere arbitrabantur. Propterea conqueritur
Dominus, quòd idolis tribuant aliquid potentiam, atque ita potentiam suam obsecant. Idem ar-
gumentum prius tractatum est capite quadragesimo secundo, quadragesimo tertio, & sequen-
tibus. quomobrem singula repetere minimè necessè est. Ne ergo ex præsentis rerum statu poten-
tiam Dei metirentur, animos altius tolli iubet. vt si hodie, dum videmus Papistas fœliciter a-
gere, dubitarem an veram religionem haberent, eadem monitione reuocandi essemus. hoc en-
im esset Deum conferte cum idolis. Atque diligenter notanda hæc circumstantia est, qua
præterita & neglecta, multi frigidi interpretes extenuant hanc sententiam, dum existimant
Prophetam simpliciter inuehi in superstitiosos, qui ligno aut lapidi numen aliquod tribuunt:
quia ita deformetur gloria Dei, dum rebus mortuis comparatur. sed non dubito quin peruersum
illud & malignum iudicium coarguat, quòd fœliciter populus, cum rebus aduersis premeretur,
Deum Babylonis propitium esse fingeret. Nam si propitius ipsis esset, sequebatur idolorum cul-
tum ab ipso probari. atque sic ad mutis creaturis ipsius honor transferretur. Cæteram, hinc e-
tiam generalis doctrina colligi potest, Deum spoliari sua gloria, quum mutis rebus & vanis cõ-
paratur: quem admodum & Paulus eam aptè accommodat.

6 & 7 PROMENTES AVRVM EX SACCVLIS, ARGENTVM IN STA-
TERA.) Hæc prius dicta fuerant à Propheta, nunc ea repetit, vt magis ac magis hanc doctri-
nam animis hominum infigat: quoniam superstitio in eorum animis tam altè radices egit, vt re-
uelli nullo modo queat, nisi Dominus naturam nostram penitus immutet. Excidunt itatim ea
quæ de hac infania audivimus: quia semper gerimus aliquid semen superstitiosis, nec quic-
quam proclivius quàm vt in eam relabamur. Dicit igitur ad eudenda idola ab vno materiam,
ab alio formam afferri: atque ita duos quodammodo esse talium deorum genitores: diuitem
scilicet à quo promittitur aurum aut argentum: deinde fabrum, à quo additur forma, atque idol-
um effingitur. Quo palam conuincitur eorum vecordia qui deitatem in suis oculis & manu
artificum quaerunt. Quid enim sibi vult tam subita mutatio, quòd sese prosternunt coram me-
tallo simulacrum aliam formam induit, & quidem ipsorum arbitrio vel libidine? quia non alius est
Deus, nisi quem suis impensis fabricare placuit. Et particula *quæ* in secundo verbo augeat hanc de-
mentiam. Esset enim aliquis forsitan vnicuique locus, si quis præoccupatus subito errore, falsum ali-
quem Deum adoraret: sed hi obstinatè persequuntur errorem suum. Amplificat ergo istam per-
uicaciam, ac penitus excecatos esse ostendit. Nimis autem crassus est, vt dixi, hic stupor, quum
homines Deum adorant quem ipsi manibus suis fabricarunt. Ad hanc quoque amplificationem
pertinet id quod sequitur proximo versu, PORTABVNT SVPER HVMERVM, &c.
nam quum sensu omni carcant, stupidissimos, imò peruicacissimos esse oportet qui ad eos opis
petendæ gratia confugerunt.

8 RECORDAMINI HOC.) Potest bifariam accipi hic versus, vel vt Iudeos, vel vt
Gentes Dominus alloquatur. Homines enim qui non sunt alioqui edocti in Lege, ideo falluntur,
quòd notionem, quam Dominus animis eorum accendit, extringunt: quia nemo est qui non
habeat in situ natura aliquid semen religionis: sed ipsum suffocant homines sua infidelitate,
vel corrumpunt & adulterant suis figmentis. Hac ergo ratione possemus hæc ad vniuersum gen-
us humanum extendere. Sed alterum sensum amplecti malo, sicuti cum flagitii contextus:
quia subiciet paulò post quæ non nisi in Iudeos competunt, quos ideo præuaricatores vocat, quia
breui tentatione victi à vero Deo defecerant, ac si captiuitas oblitare ex eorum animis debe-
ret quæcumque in eos contulerat beneficia. Ergo quum illis excussa esset vera religio, ingrati-
tudinem eorum asperius obiurgat, quòd tam facile ad impia commenta abrepti fuerint. Dum
iubet REDIRE AD COR, significat eos non esse sanæ mentis. Alij vertunt, Reducite,
quod magis dilatum est, & iam paulò antè iussit reminisci, & idem itatim repetet. nunc ergo
potius eos ad cor reuocat, quia obliuio beneficiorum Dei species erat dementia. ERVBE-
S CITE. Alij vertunt, Viriliter agite, ac deducunt ab *vir*: alij ab *vir*, quod Fundamentum si-
gnificat: ac si diceret, Colligite animas: nolite de auxilio meo desperare. sed magis assentior
Hieronymo, qui deducit ab *vir*: quia melius conuenit, vbi rectum est illis suum dedecus, pu-
deseri, quàm viriles animos induere: tamen liberam cuique iudicium relinquam. Vult ergo i-
pos suæ vecordiam, ingratitude, atque impietatis pudere, vt ad Deum reuertantur.

9 RECORDAMINI PRIORA.) Expolitio est superioris sententiæ. plenius enim
M.

declarat quid prius voluerit: nempe Deum fat multis documentis de se testatum esse, atque ostendisse qualis & quantus esset. idque non triduo duntaxat, aut annis aliquot, sed à seculo. Continuuauerat enim beneficia sua, eosque assidue gratia sua profequutus erat. Inde colligit luculenta extare signa suae Deitatis, ne aliò animos suos transferant. Particula enim **in** hoc loco non tam caufalis, quam expositiua est. Adde quòd non tãtum agnosci Deum, sed solus agnosci vult: quem admodum prius dictum est. idcoque vult ab omnibus diis, quos sibi homines finxerunt, separari, vt in eum penitus defixi simus; quia si quem admitteret socium, concideret, vel labasceret solum eius. vel enim vnus est Deus, vel nullus.

IO NVNTIANS AB INITIO NOVISSIMUM, &c.) Fusius iam differit quomodo recordari velit Iudæos præteriti temporis, nẽpe quia continuis vaticiniis edocti fuerint, quatenus ferebat eorum vtilitas. sed ab hac præfatione mox transitum sibi facit ad spem liberationis. nec verò miremur hæc sapius repeti, quia res persuasiva difficilis erat: populus ipse nõ modo tardus ad credendum, sed etiam refractarius. Admonet igitur eos pridem, neque scmel didicisse quàm tutum sit fidem habere Deo. neque solam eius præscientiam hęc cõmendat, sed que decreuerat testatũ fuisse per Prophetas suos dicit. nec verò vlla vaticiniis esse certitudo, vel firmitas, nisi idem Deus qui pronuntiat hoc vel illud futurum, rerum euentus haberet in manu. Interea admonet veraciter se loqui & proferre sua decreta in omnibus oraculis, ne dubitent certò acquirere Iudæi simulac loquuti fuerint Prophetæ. Cæterum quia hæc copiosius iam exposui, nunc tantum parcè attingo.

II VOCANS AB ORIENTE AUEM, E TERRA &c.) Postquam Propheta de præscientia & virtute Dei locutus est, accommodat generalem sententiam qua vsus est, ad institutum suum. Iudæos enim consolari volebat, atque ostendere non ita esse in exilium abductos, quin spes maneret aliqua liberationis. Speciem ergo subiungit, atque Cyrum venturum promittit, tametsi id incredibile videretur. Vbi ego Cogitationem reddidi, Interpretes ferè vertũt Auem: & certè hæc genuina est vocis significatio. Sed quum ex Danielis secundo colligere liceat pro Consilio interdum sumi (nam epenthesis illa in nomine **וַי** Chaldaicis vsitata est) malo hanc interpretationem sequi, vt Hebræis quibusdã probatur. Interea fieri potest vt alludat ad auem, ac si diceret subitum fore consilium: nec repugno quin celeritatem aduentus Cyri notare velit. Quòd rursus Cyrum VIRVM consilij sui vocat, repetitio est frequentissima Hebræis: vnde etiam pater priore membro nomen **וַי** pro Cogitatione vel decreto esse positum. Virum autem consilij vocat, quia decretum Domini exequitur. Si cui tamen placet nomen Auis, ego non contendo. elegans enim metaphora est: nam ad eòdẽ repentinus atque inopinatus Cyri aduentus fuit, vt tanquam aui aduolasse videretur. Repentè inuasit Babylonem atque expugnauit, quum tamen Chaldæi nullum ei aditum patere existimarent. Potest etiam dici, si cui magis hæc interpretatio placet, Isaiam alludere ad auguriam, quibus valde intenti erant Chaldæi. Vt enim astrologia iudiciaria vtebantur, ita auium volatus & garritus obseruabant, atque existimabant certam esse scientiam rerum futurarum. Dominus verò se auem, quam non præuiderant, missurum denunciat. Mihi tamen prior expositio magis placet: nempe vt alludat ad celeritatem Cyri: atque significet nullas ei vias præclusas fore, nullas munitiones obstaturas quomius in Babylonem statim penetret. Quum dicit AB ORIENTE, hoc non solum pertinet ad certitudinem promissionis: sed vt sciant nulla distantia vel longinquitate tardari posse opus Dei: idcoque secundo membro expositionis vice additur, E TERRA LONGINQVA. Hinc discamus in quem finem conferri debeant quæcunque passim de præsentia & virtute Dei legimus in Scripturis. nec enim dicuntur ista vt hæreamus suspensi, sed vt in vsum nostrum accommodemus. Iam tacitè opponit consilium Dei nostris cogitationibus: quoniam ita liberat suos, vt non possit ratio ab hominibus comprehendi. Tametsi ergo incredibile videtur quod promittit Deus, dicit tamen sibi facilè viã patefacturum, ne tam ardua eius consilia ingenio nostro metiamur. COGITAVI. Alij vertunt Formauit: sed magis quadrare videtur, vt **וַי** hoc loco Cogitare significet. Confirmat autem quod antea dixit: nempe, hoc ita à se constitutum, idcoque fore stabile & irreuocabile. Quod autem addit, LOQVVTVS SVM, ET ADDVCAM, perinde valet ac si diceret, nihil à se frustra prædictum esse, atque hoc vaticinium, quod prouulgari iussit, habendum pro re completa. Primum igitur hoc membrum posuit ad altrucendam sibi fidem: altero autem coniungit cogitationes suas cum Verbo prædicato. Quod diligenter notandum est: quoniam variis cogitationibus distrahimur, ac dubitamus an Deus ex animo loquutus sit: eumque nobis similem, id est, duplicem aut simulatorè esse suspicamur. At nihil à se exire pronuntiat nisi quod iam antea apud se statuerit: ita vt prædicatio Verbi nihil aliud sit quàm certum testimonium occulti eius consilij, quod nobis patefieri iubet. Nos ergo simulatque Dominus vocem aliquam protulit, de eius effectu certi esse debemus.

12 AVDITE ME PRÆFRACŒI.) Iterũ obiurgat Isrælitas, quòd fidè habere Deo non

non possent, nec vllas consolationes admitterent in rebus aduersis. Dura quidem & acerba est ista obiurgatio, sed ea dignissimi erant, quorum animi nulla promissione, nulla Dei vltro se offerentis quantumvis benigna inuocatione leniebantur. Duo epitheta, quibus hęc vtitur, notanda sunt, quibus significat miseros & afflictos ianuam claudere auxilio Dei propter suam contumaciam: quia tumultuando vel fremendo excutiunt timorem Dei, & ita se in desperationem proiiciunt, vt palim ferociant contra Deum. Alloquitur Iudeos, qui tamenti propemodum oppressi essent, tamen fastu & arrogantia turgabant, & abiecto Dei timore, insaniebant magis ac magis: quemadmodum hodie vltimis vsuenerit, qui arumnis & calamitatibus peruicacioris redduntur. Nullam ergo medicinam, nullum angoribus suis remediū admittēbant. Si cui magis placeat Iustitiā pro Dei auxilio, vt mox proximo versu, sumi, fruatur suo sensu. nec verò malè conuenit, eò quòd Deum repellunt, eiusque gratiam respuunt oblitinati homines, qui promissis eius adhærere non sustinent. Sibi enim à Deo benefici non patiuntur, qui opem ipsi suam offerebat.

13 APPROPINQUARE FACIAM.) Si magis arideat quod nuper dixi, vocari Remotos à iustitia, qui capaces non sunt Dei gratiæ, eadem manebit significatio: sin verò recipimus procul fuisse à iustitia Iudeos, quia vt solent desperati homines, sceleribus dediti erant, erit concinna antithesis inter hominum & Dei iustitiam. Quauis ergo ab omni studio pietatis defecerint, & alienati sint Iudei, Deus tamen suam iustitiam affirmat propinquam esse, quasi diceret, incredulitatem maximum quidem impedimentum esse: sed tamen eiusmodi, vt Deo obstare non possit, quin veritatis suæ vim tandè patefaciat. Nec enim, vt ait Paulus, incredulitas hominum, veritatem Dei irritam facere potest: atque vt mendaces sint homines, Deus semper verax erit. Et certè nili malitiam hominum bonitate sua superaret, omnes ad vnum interuenius, quis enim Deum admittit, eiusque gratia vtitur vt decet: Quòd igitur beneficia sua non profectur in nobis, non aliunde euenit, quàm quòd alieni sumus à iustitia ipsius: & tamen inuitis & repugnantibus nobis appropinquat, vt iustitiam suam exerat, quantumlibet indigni simus. Hoc autem ita efficit, vt impij nihil omnino fructus ex ea percipiant: neque enim impijs apostatas còplexus est Propheta, ac si futuri essent salutis quam promittit confortes: sed tantum dicit rationem Deo esse in promptu, qua emergat ipsius iustitia. Hic verò considerandum qualis fuerit populi status, cui hæc dicebantur: nam omnia infidelitate corrupta erant, pauci admodum hærebant promissis Dei: & qui ex electorum numero erant, interdū præfactos se præbent, vt eadem impietatis lue cum cæteris abrepti viderentur. Totum igitur populū obiurgat: tum vt conuincat reprobos, tum etiam vt electos castiget, atque in viam reducat: præsertim tamen insultat incredulis, vt dixi, qui velut ex professo arcebant spem omnem gratiæ. ET SALVS MEA. Hinc magis perspicuum est quid lux Iustitiæ nomine voluerit: nempe auxilium, quod Dominus populo suo promittebat. Idem ergo significat Salutis & Iustitiæ nomen: quia hoc maxime est illustre specimen iustitiæ Dei, vbi conseruat suos, tutatur atque eripit. Quòd dicit non **ELONGARI**, nec **MORARI**, superuacaneum non est: quia maiorem in eo clementiam exprimit, quòd reluctante & penè inuito populo Dominus iustitiæ suæ cursum nihilominus absoluit. ET **PONAM**, hic ponitur loco causalis particulæ, Quia ponam. Est aut altera confirmatio sententiæ superioris: quia semel constituit Dominus Ierosolymam seruari, non posse hoc bono eam fraudari. Gloria verò suam coniungit cum piorum salute: quemadmodum etiam gloria à Paulo pro misericordia vsurpatur. tunc enim maxime conspicua est gloria Dei, cum vindicat suos ab interitu, atque in libertatem assent: quia voluit Ecclesiæ salutem insolubili vinculo cum sua iustitia coniunctam esse.

CAPVT XLVII.

1 **D**escende, & sede in puluere, virgo filia Babel. Sede super terram: non est solum filia Chaldæorum. Quoniam non fiet amplius vt te vocent teneram ac delicatam.

2 Tolle molas, & mole farinam, dissolue cincinnos tuos, denuda pedes, discooperi crura, vt transeas flumina.

3 Retepetur turpitudine tua, & videbitur probrum tuum: vltionem sumam, & non occurrant homini.

4 Redemptor noster, Iehonā exercituum nomen eius, sanctus Israelis.

5 Sede quæta, ingredi in tenebras filia Chaldæorum: quoniam non fiet amplius vt te vocent dominam regnorum.

- 6 Iratus fui in populum meum, profanavi hereditatem meam, & tradidi eos in manum tuam: non prestuisti illis misericordias: super senem aggrauasti iugum tuum valde.
- 7 Et dixisti, Ero in aeternum domina. Haecenus non applicuisti huc animum: neque recordata es finis eius.
- 8 Nunc vero audi hoc delicata, sedens confidenter: quae dicit in corde suo, Ego sum, & nihil amplius: non sedebo vidua, nec sciam orbitatem.
- 9 Atqui veniet tibi ista duo repente, die vno: orbitas & viduitas: ad perfectionem suam veniet super te, ob multitudinem diuinationum tuarum, & copiam augurum tuorum.
- 10 Nam confisa fuisti in malitia tua: dixisti, Nemo me videt. Sapientia tua, & scientia tua ipsa seduxit te. Et dixisti in corde tuo, Ego, & non amplius.
- 11 Itaque veniet super te malum, cuius diluculum ignoras: cadet super te contritio, quam non poteris auertere. Veniet repente vastatio super te, quam nescis.
- 12 Sta nunc inter diuinationes tuas, & in multitudine augurum tuorum, in quibus fatigasti te à pueritia tua: si forte possis proficere, si forte robores te.
- 13 Fatigata es in multitudine consiliorum tuorum, stent nunc & seruent te colligatores caelorum, speculatores astrorum, qui lunationes docent, ab ijs quae ventura sunt super te.
- 14 Ecce erunt quasi stipula: ignis comburet eos: non liberabunt animam suam è manu flammae: non prius ad calefaciendum: lumen ad quod sedeat.
- 15 Sic tibi erunt cum quibus te fatigasti: negotiatores tui à pueritia tua. Quisque in plagam suam erabit: nemo erit qui te seruet.

IN CAPVT XLVII.

DESCEDE ET SEDE IN PVLVERE.) Nunc fusius exponit Isaias quod de consilio Dei & eius executione breuiter attigerat. Babylonis enim excidium aperte exprimit: quia nulla omnino spes de reditu populi concipi poterat, quandiu stabat monarchia Babylonis. Proinde haec duo simul coniunxit: nepe euersionem illius Monarchiae, & populi, quae deinde sequuta est, liberationem. Nam vrbis illius altitudo profundum veluti sepulchrum fuit, vbi defossi erant Iudaei: quo aperto Dominus populum suum in pristinam vitam reuocauit. Quod imperandi verbo vititur, plus efficaciae habet, quam si nudis verbis & simplici narratione idem significasset: nam magnifice & veluti è tribunali ipsam compellat: quia mandata Dei profert: ideoque audacter pro imperio promulgat quod futurum est: quemadmodum scimus hanc à Deo auctoritatem Prophetis daram esse. Ierem. 1. Ecce ego te hodie constitui super gentes & regna, vt euellas & extirpes, perdas & subuertas, aedifices & plantes. Nulla enim est potestas quae auctoritati Verbi non subiiciatur. Denique Iudaeos in rem praesentem adducere voluit: quia vix mutatio ista concipi poterat, nisi Deus è caelo tonaret. **FILIA BABEL.** Hae figura satis visitata est Hebraeis, populum videlicet alicquem, Filiae nomine appellare. **VIRGINEM** vocat, non quod pudica aut casta esset, sed quod molliter & delicate instar virginum educata, nullam vim passa esset ab hostibus: quemadmodum prius de Sidone dictum est. Atque hodie idem de Veneriis & alijs quibusdam dici posset, quae opibus abundant & delicijs, & beatissimae, hominum iudicio, existimantur. nam haec rerum conuersio non minus ipsis quam Babylonis extrimefcenda est: etiam cum longissime à periculo abesse videntur. **QVIA NON FIET AMPLIUS:** id est, non amplius applaudent tibi homines, qui te beatam esse existimabant.

2 **TOLLE MOLAS.**) Tota haec descriptio eò spectat, vt summam apud Chaldaeos mutationem fore demonstrat: vt quae in summo prius honore erat, extrema ignominia & omne genus contumelias affecta insigne irae Dei spectaculum praebet. Haec enim sunt indicia extremae feruitutis: sicuti olim vilissimi serui in piltrinum abdebantur. Durissimam ergo captiuorum, qui eò redigebantur, sortem esse oportebat. Nam alioqui honestius & liberalius interdum tractari solebant captiui à victoribus. Hic verò miserrima proponitur conditio, ne iubitent fideles sibi liberum fore exitum, vbi ergastulis inclusi fuerint Chaldaeis, à quibus tunc constricti tenebantur. Etti autem non legimus regni proceres tam ignominiose fuisse deiectos, hoc ad cõplendum vaticinium

ticinium satis valuit, quòd seruilibus operis addictos Cyrus effeminauit, & ingenij artibus coegit renuntiare. Iam quia suis lautibus absque modo luxuriati fuerant, iterum per eiremos. Hinc ad virginum habitum. Scimus aut puellas plus satis curiosas esse in capillis concinandis, & reliquo ornatu. Hinc ex aduerso statum atque habitum valde dissimilem describitur in uice ad calcem usque ignominia, squalore & sordibus contectum iri qui prius exquisita elegantia nitabant. Virgines vix solent ambulare in publico, saltem viis bene stratis iter facere: at Chaldaei flumina transeunda esse dicit, & quidem nudis cruribus.

3 REGETVR TVRPITVDO TVA.) Concludit superiore sententiam. Quandiu florenti rerum statu, potita est Babylon, retinuit existimationem suam, summòque honore affecta est, nam sub opibus & potentia, tanquam sub velis, vlcera sepe quamplurima latent: quæ sublati velis conspicua redduntur, nec sine maxima ignominia apparent. Atque, vt ait Demosthenes, de statu Philippi loquens, ὡς περὶ ἐν τοῖς συμμοσιν ἡμεῶν, ἕως κἀὶ ἀντιρομῆνός τις, οὐδὲν ἰσχυρὰν ἐστὶν ἔχει· ἔστι σαφὴν ἴπ' αὐτῷ ἀρρώστια σπυγῶν, πάντα κινεῖται, κἀν ἴση μακρὰν ἐπέμματα, κἀν ἀλλοπρὸς ἀσθενῶντων συμμοσιν, ἕως ἴσθ' ἀόλεως, ἕως ἴσθ' τυφίνων. Reteguntur enim probra quæ latebant, cum perturbatur eorum status, opibusque & copiis spoliantur. Quia & seuitia, fraudes, & rapina, & peritua, & iniuræ vexationes, & alia scelera, quæ in prospero successu honori dabantur, in dedecus cedere incipiunt. VLTIONEM SVAM, ET NON OCCVRRAM HOMO. Nonnulli hæc suppleri volunt, VT HOMO. ac si diceret, Ne putes tibi cum homine esse negotium, cuius impetum sustinere possis. Et certè alius locis eum loquitur de manu hominis, moderationem aliquam designat. Hic autè significat nullum remedium relinquere, quòd Deus ipsos in nihilum redacturus sit. Alij vero trāsferunt, NON OCCVRRAM HOMINI: id est, occursum hominis non recipiam. quisquis occurrat, aut intercedat, eis non parcam, nec pœnas remittam, nec mitigabo. Atque hic sensus optimè congruit, sed aliquid coacti habet in cōstructione. Sic enim VTBH accipiendum esset passivè, quod vix tolerari posset. Præterea non simpliciter ait Propheta, quòd non rogabitur, sed quòd placari non poterit. Prior itaque expositio melius fuit, quod ad verborum contextum attinet. Liberum tamen vnicuique sit eam eligere quam volet. Quamcumque enim expositionem sequaris, summa est, Dominum Chaldaeos delaturum, nec vllum omnino misericordiae locum fore. Tantum dico priorem in hi magis probari, quòd textui melius conueniat.

4 REDEMPTOR NOSTER.) Ostendit Propheta in quem finem Dominus pœnas sumpturus sit de Chaldaeis: nempe in salutem populi sui, sicuti prius monuerat. Verùm hæc sententia multò plus energiam habet, quòd veluti ex abrupto & quasi è somno quodam expergefactus loquatur, cum dirutum Babylonem videt, quæ prius alias nationes subigere, ac pedibus calcare solita erat. Atque hoc nulla alia de causa accidere demonstrat, quàm quòd Dominus se redemptorem ac vindicem populi sui præbet. SANCTVS ISRAELIS. Ac si diceret, non frustra electum esse hunc populum, & segregatum ab alijs Gentibus: in eo igitur potentia suæ specimen edere voluit, itque idem SANCTI titulum potentia coniunxit.

Cap. 45. 4

5 SEDE QVIETA.) Prosequitur idem argumentum: atque ostendit finem monarchiæ Chaldaeorum inire. Quòd autem id incredibile videretur, ideo pluribus verbis idem repetit, atque inculcat quod breuis dici potuisset: adeoque hypotyposes illas proponit, vt veluti in rem præsentem adducat. Quòd sedere ac silere ipsam iubet, pudoris vel probri indicium est. Quamquam potest hoc silentium pristino statui opponi, dū imperabat: quia tunc non modò sublimius veluti è suggestu loquebatur, sed personabat magno strepitu, suisque edictis totum Oriëntem terrebat: nunc mutata conditione ipsam tacitè sedere iubet: quia non modò terrificas voces edere non audebit, sed ne leuiter quidem fremere. Cæterum quoniam subiicit, INGREDERE, libenter amplector priorem sensum, vt pudorem significet. Quorum enim mutata in pœnis conditio est, os suum præ pudore oblituant, & vix hincere audent. QVONIAM NON FIET AMPLIVS. Seimus quam latissimè monarchiam illam patuisse, multaque ac magnas ditiones sibi subiectas habuisse. caput enim multorum regnorum fuit. Præterea captiuum populum his promissionibus muniri oportuit, atque admoneri de eius casu, vt certam salutis spem animo conciperent.

6 IRATVS FVI.) Occupatio est, qua Iudæos, vt sæpius antehac, admonet, exilij calamitatem flagellum esse diuinitus inflictum: quia si aliunde profecta esset, remedium non erat in manu Dei. Ergo vt periculi sint plagas suas ab eodem qui eos percusserat sanari possent, suis peccatis ascribere eos iubet, quòd tam duxerit oppressi fuerint. Interea ad bonam spem hortatur: quia modum castigationi Deus adhibere velit: imò causam hanc commemorat, cur perdendi sint Chaldaei, quia Deus qui iustus est vindex crudelitatis & seuitiæ, multò magis iniurias populo suo illatas vlescet. Cæterum priore membro Iudæos ad pœnitentiam vocat: quia tot mala suis sceleribus sibi accertuerint. Deinde Chaldaeos accusat, quòd hanc feruendi occasionem arripuerint, quemadmodum si quis puerum quem pater castigari mandat, excarnificet, vnde sequitur frustra superbiere Chaldaeos, quasi potentia sua Iudæos subegerint, & abdaxerint in captiuitatem: quin potius dum perperam abusi sunt victoria, & crudeliter captiuos tracta-

runt, meriti tō pœnas daturos esse. Quòd autem se iratum fuisse dicit, atque ideo hereditatem suã profanasse, ne putemus consilio mutato, ita fuisse offensum, vt populi sui curam cum fœderis memoria abiceret: id quæ patet tum ex euentu, tum ex eo quòd populum suum vocare adhuc dignatur, qui tamen magna ex parte erat alienus, quémque optimo iure profanauerat. Sed rationem habet fœderis sui, dum ita loquitur. Originem enim & fundamentum spectat: vt censcantur ex populo Dei qui erant ab Abrahamo oriundi: tamen paucissimi verè ad ipsum pertinerent, & inani eius titulo gloriarentur. Itaque nomen Ira in Scripturis ad affectum Dei referendum non est, qui saluum cupit populum suum: sed ad nos ipsos, qui cum sceleribus nostris prouocamus. Iustam enim irascendi causam habet: tamen nos amare non desinat. Sic igitur profanat Ecclesiam suam, id est, prostituit, & hostium prædæ exponit, vt non pereant electi, nec æternum fœdus ipsius violetur. Atque interea misericordie suæ in medio ira Dominus recordatur, & moderatur plagas quibus in populum animaduertit. Pœnas etiam tandem de iis sumit qui in populum suum fœuerunt. Ergo si Dominus ad tempus profanat Ecclesiam suam, si eam tyranni crudeliter opprimunt, ne concidamus animis, sed ad hanc promissionem confugiamus, Qui barbaram hanc Chaldæorum immanitatem vltus est, non minus istorum truculentiam vlciscetur. Diligent etiam notandum est, non esse cuiquam victoria abutendum, vt in captiuos fœuat, quemadmodum sæpe fieri videmus. Homines enim exuta omni humanitate, vertuntur in belluas, neque atati aut sexui parcunt cum superiores se esse vident: & conditionis suæ penitus obliuiscuntur. Hi postquam abusi fuerint potestate sua, tandem impunè euasuri non sunt. nã iudiciũ sine misericordia sentient qui misericordia caruerunt. Queritur tamen quomodo præscriptum à Deo modum excedere potuerint Chaldæi, ac si eorum libido nullo freno cohiberetur. Et vbi erit illud, Capillus non cadet è capite vestro sine decreto Patris vestri: responsio facilis est, Quauis non fuerit in eorum arbitrio modum se ipsa excedere, spectari tamen eorum truculentiam, quia miseros & supplices proflus delere conati fuerint. Sic apud Zachariam de Gentium intemperantiam conqueritur: quia cum paulisper iratus esset populo suo, violento impetu ad eum perdendum sese proiecerint. Crimen verò exaggerat, quòd ne sensibus quidem pepercissent, quibus reuerentiam naturaliter conciliat ætas. vnde colligitur quàm immanis fuerit eorũ furor contra hostes armatos.

Hab. 3. 2

Iacob. 2. 13

Luc. 21. 18

Zac. 1. 15

7 ET DIXISTI, ERO IN ÆTERNVM DOMINA.) Hic Babyloniorum superbiam notat, quòd perpetuum sibi dominatum pollicerentur, nec vllò aduersò casu corruere se posse existimarent. Ita prospero rerum statu inebriantur filij huius mundi, atque omnes præ se despiciunt. Hanc verò confidentiam ridet Isaias, atque Deo summopere exosam esse ostendit. DICERE hic capitur pro statuere in animo, sicuti paulò post clarius patebit. Nec enim sic palam loquuntur superbi homines, sed ita persuasi sunt, tamen dissimulēt. Est aut̃ intolerabilis recordia, dum homines fragilitatis suæ oblit, à cõmuni sorte se eximunt: quia hoc modo se homines esse obliuiscuntur. Fidelibus quidẽ sua est securitas, quia protegente manu Dei, intrepidè ad omne discrimen expectandũ parati sunt. Interim tamen reputare non desinunt, quia nihil stabile est in mundo, multis incõmodis se esse obnoxios. Deo igitur insultant profani homines, quoties stulta imaginatione inter assiduas mundi fluctuationes firmã quietem sibi promittunt. Iam amplificandi furoris causa addit, ne longo quidem tẽporis progressu moderatiores esse factos. Parta enim victoria itatim elatos fuisse haud adeò mirum est: sed ferocire in dies magis ac magis, & captiuos insultare inmane proflus atque intolerandũ. Hoc autem ex superbia, vt dixi, oriebatur: quòd vicissitudinem rerũ tandem fore, & præclatum illum statũ mutari posse non cogitarent. Itaque hæc secunda causa est, cur Dominus monarchiã Babyloniorum euerterit. NE QVE RECORDATA ES FINIS EIVS. Aliqui personę mutatione hinc esse putant, sed hoc nimis coactum videtur. mihi verò dubium non est quin de sine Ierosolym loquatur, vt etiã magis receptum est. Dominus enim sæpe de Ecclesia, *et̃ 7 23 20*, sine expressione nominis, loqui solet: vt cum erga aliquem vehementer affecti sumus. Impij verò finem Ecclesię ignorant, & quorsum in eam Dominus animaduertat. Priorũ calamitati insultat: quia proflus deletos vellent ac perditos, nec eos curæ Deo esse considerant. Si quis obiciat, hoc Babylonii notum esse non potuisse, nihil ad rem pertinet: nec enim poterat iis ignotus esse Deus quem colebant Istraëlita. Cum ergo magis efferrentur in Iud. eos, ac ferocirent, Deum ipsum afficiebant iniuria: ac si ipsam & fœdus quod cum populo inierat data opera conculcassent.

8 ET NVNC AVDI.) Hic Propheta iterum denuntiat exitum Babylonii: atque verbis appositus vitur ad animos piorum confirmandos, ne prospero Babyloniorum statu stupefacti animum despondeant: neque tamen alloquitur Babylonem vt eam afficiat, sed vt pios consoletur. Delicias verò ebriã fuisse adiungit: quia prosperitas, vt Dei donum est, non erat per se damnanda: sed quã proclue sit filiis sæculi à lautitiis ad arrogantia prolabi satis notum est. Ad hæc iam exponit ipse quale sit illud Dicere, de quo superiori versu tractauimus: nepe persuadere sibi atque itatuere ita futurum, vt superbi & arrogantes solent, qui tamen hoc sæpe hicta modestia dissimulant, nec palam fieri volunt. EGO SVM, ET NIHIL AMPLIVS. Intolerabilis

hæc arrogantia est, qua se toti orbi præfert, primum, quod se esse putet: deinde, quod reliquæ orbem sibi impare esse arbitretur: tertio, quod polliceatur sibi tranquillitatem æternam. Ac primum quidem verè esse nemo dicitur, nisi solus Deus, cui hoc proprium est, Ego sum qui sum. *Hæc Exod. 3. 14.* enim nota discernitur à creaturis. Erupit igitur Deo suum honorem qui se putat sua virtute subsistere, atque ita Babylon sese attollens cum Deo bellum gerebat. Præterea vniuersum mundum afflicta contumelia, cum ei sese præferret. Ita superbi homines incipiunt à Deo, vt cum sibi hostem constituant, atque in homines desinunt, vt nemine dempto omnes sibi infestos reddant suo factu. Tertium membrum & quasi cumulus superbie est, quod statum suum æternum fore putet, neque consideret imbecillitatem rerum humanarum: nam quod altius euecti fuerint homines, eò interdum grauius deprimuntur.

9 ATQVI VENIENT.) Cùm Babylon se extra omnem periculi aleam esse existimaret, extremam ei calamitatem Propheta denuntiat, quum diceret se nec viduam nec orbam fore: contra, vtramque ei cladem venturam significat, ita vt miserè destituta probroso sit spectaculo. Ad dit, AD PERFECTI ONEM: id est, In solidum, vt nihil omnino desit orbitati: ac tacita est antithesis inter mediocres pœnas, quarum sperari potest aliqua mitigatio, ac horribilem Dei vindictam, cuius non alius est finis quam interitus. Nam quò maiore cõfidentia elati fuerint impio homines, eò grauius puniuntur. OB MULTITVDINEM DIVINATIONVM. alij vertunt Diuinationum: sed mihi videtur nomen hoc rem aut vitium notare potius, quam personas. 2 exponunt Propter, & accipiunt pro causâ: quo sensu plerunq; occurrit in Scripturis: quauam possit cõmodè exponi, Chaldeis nihil opis vel subsidij fore in fallaci, qua turgebant, diuinationum scientia: pro eo quod dicimus vulgò, Non obstante: ac si diceret, Non impediet diuinationum vel augurum copia ne hæc Babyloni accidant. Ridet enim fiduciam quam locabant in vanis suis auguribus, a quibus futura prævideri existimabât: quia tamè paulò post in hac parte magis insisteret, libenter recipio hæc recentem inter causas vindictæ, quod talibus præ vitibus consilij nihil timerint.

10 NAM CONFISA ES.) Explicat id quod dixit superiore versu, tamen si latius extendi possit: nempe vt fraudes & iniurias, vim & iniustas artes perstringat, quibus Chaldei in tantam potentiam euecti sunt. nam amplius ferè regni accidit quod Archipirata ille dicebat, magna est latrocinia. Nec enim aliter amplificat ditiones suas quàm per vim & iniuriam aliis extorquendo, atque iustos possidiores expellendo è suis sedibus, vt soli latè imperent. MALITIAM autem vocat, quâ postea magis speciosis nominibus ornabit, Sapientia, videlicet & scientia. Sic enim suas altutias ficare solent tyranni, dũ posthabito recti & æqui respectu callidè populos circumueniunt: sed deprehenduntur à Domino atque deteguntur, vt palam sit eos frustra nequitiam suam manibus velis contextisse. Ita Iob, postquam sapientes in sapientia sua deprehendi dixit, eam explicans, Astutiam vocat. Quod mox sequitur, Babylonicum putasse flagitij sua non conspici, ad peccandi licentiam spectat, quum enim homines contineat merum vel pudor in officio, qui neque Deum testem veretur, neque homines fore cõscios putat, peremptum in omne genus scelerum. Verum quidem est, pessimos quosque conscientie aculeis interdum pungi: sed oculos claudendo in torpore non secus atque in latebras se demergunt, sensus deniq; suos omnes obdurant: præsertim videmus Deo audacter illudere, ac si sua vatrie oblinere possent eius oculos, nam quoties simplices fraudare volunt, satis esse putant si non deprehendantur: quasi Deo imponere possint, sed frustra sibi blandiuntur in astutia: Dominus enim laruâ ipsis facillè detrahet. Detestanda igitur ab omnibus hæc sapientia, qua homines se ipsos fallunt, atque exitum sibi accersunt. EGO, ET NON AMPLIUS. Iterum repetit illas blasphemias, vt quàm excecandam sint Deo omnes aperte intelligant, & quàm propinquum sit exitum omnibus qui gradum suum transcendunt.

11 ITAQUE VENIET.) Prosequitur argumentum quod prius attigerat, vanam Babylonicorum fiduciam ridens, qui ex astrorum situ putabant se omnia prævidere. Illis ergo insulare dicit quod generaliter cunctis Dei contemptoribus denuntiat Scriptura, nempe quò dixerint, Pax & securitas, vt eos repentinus obruat interitus: ac diluculo ignotum illis fore quod vesperi cõplebitur. Atque ita accidisse ex Daniele aperte liquet. *1. Thes. 5. 3*

12 STA NUNC INTER DIVINATIONES.) Sic loquitur Propheta, vt cum hominibus deploratis soliti sumus, quibus nullæ monitiones prosumt, Age vt soles: tandem res ipsa te docebit: scies quid tibi augures ac diuinatores profint. Porrò Stadi verbo alludit ad augurum morem, qui defixi vno in loco manet donec signum aliquod apparuerit. Sic & Astrologi regiones suas in caelo designant ad minima vsque pûcta. Si quis de hominibus accipere malit, quia nomen נַחֲבִירִים ambiguum est, non admodum contra pugnabo. SI FORTE ROBORES acii diceret, Non poteris cladem quæ tibi imminet augurum tuorum opera amoliri. Insultat enim perueris eorum confidenti: quia vbi omnia experti fuerint, nullus sequetur profectus. *Dan 5. 30.*

13 FATIGATA ES.) Nunc etiam aperte declarat ea quæ prius aliquantum obicere indicauerat: nempe omnia cõsilia, quæ iam olim inierat Babylon, ipsi exitio fore. Vanam enim fiduciam, III.

ciam intus conceptam fovebat ex persuasione potentiae & sapientiae suae, ac si nulla res ei necum-
 mento esse posset. Nec tantum Consilia vocat, sed Multitudinem consiliorum: vt significet frus-
 tra inflati ipsos atque efferti, quantumvis ingeniosi ac periti sint fallendi artifices: quoniam astu-
 ta eorum consilia quod plura & speciosiora fuerint, eod plus ipsis molestiae exhibebunt. Generalis
 est sententia aduersus eos qui ingenio suo freti, consilia hinc inde captant, & excidunt: pruden-
 tiaque sua nixi, quicquid potest excogitari doli vel noxae coaceruant ad opprimendos alios. Deus
 enim: omnes eorum machinas dissipat, fraudesque discutit: sicuti capite 30 infaustum illicitis om-
 nibus mediis euentum minatus est. Audent, inquit, consilium capere, sed non ex me: relam ordi-
 nantur, sed non ex spiritu meo. Atque ideo pessime cedit multorum institutus, quod Deum in con-
 silium minimè adhibeant: à quo omnis sapientia petenda erat. Nam quod plus fatagunt, eod ma-
 iores subeunt molestias: nec fructum vllum consequi possunt. Praclare Solomò frustra laborare
 dicit, qui manè surgunt, & serò eunt cubitum, comeduntque panem doloris, nam de infidelibus
 loquitur, qui non reiciunt curas suas in Dominum: sed industria sua freti, multa audacter susci-
 piunt. Hanc confidentiam ridet Dominus, atque efficit vt tandem frustrati, sentiant quàm nihili
 sint peruersa studia & conatus, atque hoc modo penas luant suae temeritatis: cum interea placide
 dormiãt dilecti Dei: quemadmodum illic habetur: non quod molestias omnibus eximantur, sed
 quod non fatigent se inani labore, atque euentum omnium rerum suarum Deo commendent.
 STENT NVNC. Hic perspicimus quos potissimum consiliarios intelligat Propheta: nempe di-
 uinatores illos, qui vano scientiae nomine sese populo venditabant, quali futura omnia tenerent
 ex astrorum conspectu. Sed de iudiciaria ista Astrologia, & eius vanitate prius diximus. Si quis
 obicit, istorum non fuisse periculum: quia impendebant amoliri: respondeo, horum monitu id
 facturos fuisse Babylonios, si cladem praeviderint. Cum non praeviderint, sequitur vanissimam
 ipsorum esse artem. Frustra verò nonnulli obtendunt inscitiam artis, non artem ipsam exagitari
 à Propheta. Alloquitur enim Chaldaeos, à quibus haec scientia profecta est. Salsè autem dicit,
 caelos ab ipsis sociari: quia perinde profertur sua decreta, ac si stellarum colligatione & complexu
 constructum teneret humanum genus. Quamquam si quis malit Incantatores vertere, sensus non
 malè conueniet: & verbum כח vtrunque significat. Et si verò astrorum ordinem speculari per
 se malum non est, longius quàm liceat prorumpere dicit Propheta, qui obscuro rerum euentus
 inde colligunt: ac videtur obliquè speculatores istos opponere Prophetis, quò magis detestabi-
 les reddat: quia diuinas omnes praedictiones extinguant. vbi enim fatalis necessitas stellis affigi-
 tur, necesse est excidere omnia Dei iudicia.

14 ECCE ERVNT QVASI STIPVLA.) Hic etiam acris inuehitur in Astrologos illos, qui
 Babylonii superbiã in ani sua iactantia adaugebant. Solent enim eiusmodi impostores omnem
 Dei timorem ex animis hominum eximere, dum omnia àstris attribuunt, ita vt nihil providetiae
 Dei relinquatur. Hinc contemptus Dei omniumque minarum ipsius: quia pena non attribuun-
 tur iudicio Dei, sed cuidam fato & complexui rerum quem stultè imaginantur. Hac ratione tam
 vehementer inuehitur in Chaldaeos, eosque similes fore dicit stipulae accensae, quae citò confumit-
 ur: nec enim ligno comparat, cuius aliquis ad calefaciendum est usus: sed stipulae, vt nihil leuius
 aut vanius esse ostendat.

15 SIC TIBI ERVNT.) Postquam Astronomis illis cladem denuntiavit, iterum reuertit-
 ur ad Babylonios: ac denuntiat non esse iis expectandam opem vnde existimabant: nec recum-
 bendù esse in vanis consiliis illis, quibus frustra se diu multumque torserunt. NEGOTIATORES vocat,
 quos dicimus vulgò *des praticqueurs*: metaphora sumpta à mercatoribus, qui infinitas artes sal-
 lendi, omnique generis imposturas nouerunt. Nec enim pro sua dignitate consulant Principes,
 sed pudendis artibus negotiantur. Et si autem ad socios omnes à quibus adiuti fuerant Chaldaei,
 extendere hoc licet: Diuinos tamen praecipuè respicit Propheta. Cum addit, A PVERTIA,
 amplificat scelus Babylonis, quod à prima vetustate vana illa persuasione imbuta sit, atque hunc
 errorem ingenitum habuerit. QVISQUE IN PLAGAM SVAM. Existimant hic Prophetam lo-
 qui de fuga Astrologorum, quod vnusquisque salutis suae consulat. Et ego certè assentior, sed al-
 lusionem simul esse arbitror ad plagas caeli, quas Astrologi diuidunt ac metiuntur, vt ex iis pro-
 nostica sua deducant. Ridet igitur vanam eorum iactantiam: Diuertent in plagas suas, sed erra-
 bunt: nec vllus erit praesidio locus. Si quis ad eorum defectionem trahere malit, quorum opem
 praesto sibi fore paratam putabat Babylon, non repugno.

CAPVT XLVIII.

Vdite hoc domus Iacob, qui vocamini nomine Israelis, qui de aquis
 Iuda exierunt, qui iurant in nomine Iehouae, & Dei Israel recordan-
 tur, non in veritate, neque in iustitia.

Quomã ab vrbe sancta denominantur, & imitantur Deo Israel,
 cuius

cuius nomen Iehoua exercituum.

3 Priora iam olim annuntiaui, ex ore meo egressa sunt: publicauit ea, repente feci, & uenerunt.

4 Quia cognoui quòd durus sis, & uerius ferreus ceruix tua, & frons tua ænea.

5 Annuntiaui tibi iam olim: antequam uenirent indicaui tibi, ne forte diceres, Idolum meum fecit hæc: sculptrile meum & conflatile meum præcepit ea.

6 Audisti, uide omnia. Et vos nòme annuntiabitis? feci te iam nunc audire noua & abscondita, quæ nesciebas.

7 Nunc primùm creata sunt, non iam olim, neque successu temporis: non audieras ea: ne dicas, Ecce noueram.

8 Certè non audieras: certè non noueras: certè non fuit pridem aperta auris tua: quia sciebam quòd transgrediendo transgressurus esses. Ideo rebellem ab utero uocaui te.

9 Propter nomen meum differam furorem meum, & in laudem meam moderabor mihi erga te, ut te non succidam.

10 Ecce examinavi te, & non instar argenti: elegi te in fornace afflictionis.

11 Propter me, propter me faciam. Nam quomodo profanabitur nomen meum? Et gloriã meam alteri non dabo.

12 Audi me Iacob, & Israel uocate mi. Ego ipse, ego primus: adhuc ego nouissimus:

13 Utique manus mea fundauit terram: & dextera mea palmo mensa est cælos. Vocante me eos, adstant pariter.

14 Congregamini uos omnes, & audite. Quis in eis annuntiãs ista? Iehoua dilexit eam. Et uoluntatem eius exequetur in Babylone, & brachium eius in Chaldæis.

15 Ego, ego locutus sum, utique uocaui eum, adduxi eum: ideo prosperè habebit in uia sua.

16 Accedite ad me, audite hoc. Non ab initio in abscondito locutus sum. Ex quo res facta est, ibi fui. Et nunc Dominus Iehoua misit me, & Spiritus eius.

17 Sic dixit Iehoua redemptor tuus, Sanctus Israelis. Ego Iehoua Deus tuus, docens te utiliter: dirigens te per uiam qua incedis.

18 O si attendisses ad mandata mea? Tunc fuisset uti fluius pax tua: & iustitia tua ut fluctus maris.

19 Fuisset ut arena sementuum, & filij uteri tui ut lapilli eius. Non succideretur, neque aboleretur nomen eius a conspectu meo.

20 Exite è Babel, fugite à Chaldæis. Voce exultationis annuntiate hoc, diuulgate, offerrete usque ad extremam terræ. Dicite, Redemit Iehoua seruum suum Iacob.

21 Itaque non sitierunt cum per solitudines duxit eos: aquam fecit illis fluere è petra, scidit petram, & fluxerunt aquæ.

22 Non est pax, dixit Iehoua impiis.

IN CAPVT XLVIII.

VDITE HOC.) Nunc sermonem conuertit ad Iudæos, ut etiam ipsorum præcipuè rationem habuit in toto proximo capite. Nec enim missus erat Babyloniis, sed ita ipsos compellat ut à Iudæis audiri uelit, quibus potissimum destinatus erat. Babyloniis ergo excidium nuntiavit, ut Iudæi liberationem placidè expectarent, nec interea ipsorum magnitudine & potètia terrentur, atque his promissis freti, aduersus omnes tentationes inuicti starent. Cum autem præfracti essent Iudæi, nec promissis istis fidè haberent: atque præuideret Isaias qualis futura esset in exilio

quoque ipsorum durities, & contumacia: ideo vehementius ipsos obiurgat. **Quanta** porro fuerit eorum incredulitas, magis ex Ezechiele patet: cum obloqueretur Deo, omnemque fiducia abiiceret, nec pluris faceret promissa Dei quam inanes fabulas. Non abs re igitur hæc vehementer usus est Isaias, ut ostenderet ab iis summam Deo fieri iniuriam, quod in gratia ipsius recumbere nollent. Alloquitur Israël, sed qui re ipsa degener, titulo tenus tunc erat Israël. nec enim honorifici hoc nomen vsurpat honoris causa: sed potius ut falsam eorum iactantiam cõuincat, quod frustra illudri hoc titulo gloriantur, à cuius veritate erant admodum alieni. Cur enim hoc non mine à Deo insignitus est Iacob, nisi quod se fortem & inuictum in aduersis præstitisset? quod lucra illa in qua congressus est cum Deo, significabat. Nam quum Dominus variis nos ærumnis exerceret, quodammodo in certamen nobiscum venit. Qui igitur hoc nomen cõueniebat posteritati, si rebus aduersis fracta omnem ex animo spem abiciebat? Exprobrat deinde quod cum originem ducant à sanctis Patribus, sunt tamen prorsus ipsis dissimiles. Nam per Aquas Iuda metaphoricè intelligit fontem & scaturiginem, ex qua Iudæi orti erant. nec enim assentior Iudæis, qui Aquarum nomine sperma intelligunt, quod liquidum & aquosum sit (hoc enim puerile est) sed aptè fuit similitudo ab aquis ducta, quæ alicunde oriuntur. Vbi verò eos perstrinxit, quod sanctorum Patrum degeneres essent ac peruersi filij, adiungit fallaciter obtendere Dei cultum, & speciem pietatis à qua longè sunt remoti. Quia verò iusiurandû species est cultus Dei, speciem hic pro vniuerso genere ponit, synecdochicè, quemadmodum enim idololatræ Deum afficiunt contumelia, dum per idola sua iurant: ita veri Dei cultores Deum honore afficiunt, eius nomen adhibendo iniuramentis. Profitentur enim se vni habere Deum, cuius nomine gloriantur. Hic autem inuehitur in hypocritas, qui plenis buccis detonabant nomen Dei, cuiusque sepius mentionem faciebant: interea verò animis erant ab ipso valde alieni. Propterea dicit, **NON IN VERITATE, NEQUE IN IUSTITIA.** Iustitiam autè accipit pro integritate cordis & sinceri tate, sine qua nihil Deo acceptum esse potest: vel Iustitia & veritas synonyma sunt: quasi diceret, meram esse simulationem & fucum, quod profitebatur se populum esse veri Dei: quia corum perfidia mendacium apertè coarguebat.

2 **QVONIAM AB VRBE SANCTA.)** Idem argumentum profequitur, & aliis verbis refellit mendacem iactantiam: quia falsè iactabant se vrbs sanctæ ciues, quam flagitij & sceleribus suis defæderant. Sancta debuit esse Ierusalem, cum Deus eam sibi cõsecrasset: sed tot tantisque inquinamentis constuprata fuit ut nihil ferè sancti haberet. Quales autè deceat esse veros Ierosolymæ ciues, Psal. 15, & 24. videmus. Sed quum Iudæis nullus esset pudor Deo illudere, satis erat protegi Templi vmbra. Quod dicit Iehouæ inniti, non loquitur de vera fiducia, sed confidentia inani. nam vt pij recumbunt in Deo, rebbeque animo cõquiescunt: ita hypocritæ falsò nomen eius obtundunt, vanaque persuasione inebriantur, & secum omnia contemnunt: confidenter etiam iactant istas voces, Deus nobis aderit, nõ reiciet populum suum: ac si Deus ipsorum nequitie fauere vellet. Denique eum pedibus calcando, magnificè prædicat sibi esse salutis futuram, arqui ne existim ludibrium hoc sibi impune fore, admonet Prophetæ, dum ita transfiguratur Deus ab hypocritis, nihil minui de eius imperio. Nam quod Deum exercituum vocat, hoc addit ad comminationem, ut intelligerent Deum, cuius nomen falsò obtendebant, satis potentè fore ad ipsos puniendos, ac minime tandem passurum se ita ludibrio haberi.

3 **PRIORA IAM OLIM.)** Accusat Iudæos ingratitude: quod diffident in Deo, qui nullum non specimen edidit suæ bonitatis, ut eos in vera fiducia confirmaret. Omnem ergo iis excusationem adimit, cum se priora annuntiasse dicit. Videtur autem loqui, non de exitu Babilonicò, sed de alijs beneficijs quæ Dominus in gentem illam contulerat: ac si diceret, Deum iam multo prius tempore corpore prædicare populo suo quæ ventura erant: nec quicquam promississe quod re ipsa non præsterit: nec tamen populum post tot experimeta liquidè & indubie veritati fidem habere. Potest etiam dici, Prophetam non solum eos qui tunc vivebant, sed qui postea in exilio victuri erant, alloquutum esse: ut cum accidisset hæc calamitas, iam antea prædictam esse cogitarent. Hanc enim prophetiam Deus celebrem esse voluit, ut tempore exilij scirent hæc fortuitam non esse, & consolationem aliquam perciperent. Eos igitur obiurgat Isaias, quod cum veritatem rei cognoscant ex ipso euentu: tamen opus Dei agnoscere, eique fidem habere non possint. Ac merito sanè in ipsos acerbè inuehitur, & eorum peruiaciam accusat. Deo enim manus porrigenti obstitunt, atque ipsius gratiam respuerunt: reditur sibi in Iudæam permissum iri nõ credebant: & cum patefacta est via, vix paucis animis redeundi fuit. Alij sibi melius esse existimabant in Babylone, quam molestias & pericula itineris subire. Alij suspicabantur a salute edici à Cyro ut redirent: ut detrectis eorum animis, vel opprimeret ipsos, vel durius tractaret: neque cõsiderabant hæc à Deo prædicta, necessariò vètura esse, nec posse vlla hominû potestate impediri. Sic itaque accipio istas prædictiones de quibus loquitur Propheeta, ut vetera quidem oracula comprehendantur, quibus prædixit Dominus Abraham, semen eius captiuum fore, postea verò restitutum in pristinam libertatem. deinde suo ordine accedant alia vaticinia, quæ etiam diuerso tempore sequuta sunt: nam hoc ipsum subinde alijs atque alijs temporibus confirmatum est. Nil

hil ergo vnquam à Domino prædictum esse ostendit quod non euentus rei comprobaret.

4 QVIA COGNOVI QVOD DVRSVS SIT.) Ad verbum est, Propter scire meum, vel à meo scire. Hic Dominus testatur per Prophetam se ob duritiam populi de rebus futuris loquutum esse: ac si diceret, se plus ei præstitisse quàm debebat, non quod vnicum hunc finem spectauerit: quia scimus præcipuum doctrinæ vsum ad pios referri, qui placidè ad obsequium flectuntur, & libenter obediunt: sed Haisas, cui negotium erat cum præfrastris hominibus, meritò dicit, nisi insanabilis esset eorum prauitas, Deum optimo remedio vsum esse, multis subinde vaticinijs Legem suam comprobando. Quemadmodum igitur futura prædixerat Patribus, ita se eundem cursum sequi ostendit, vt per uicaciam populi & duritiam vincat vel emolliat. Ceruicè eorum, NERVVM ferreum vocat: quia flecti nequit. Nervus quidem durus fuit, sed tamen flexilis: hinc nullum flexum esse dicit: quia sunt indomiti. Addit FRONTEM æneam: vt impudentiam notet. Duo autem sunt quibus in officio retineri possumus: primum, si dociles sumus, & rectè morantur aut iusta præcipientur obtemperemus: deinde, si cùm in aliquam turpitudinè lapsi sumus, tãgãt nos ingenuus pudor, vt nos facti nostri peniteat. Vbi hæc desunt, perditæ nequitie signum est. Hæc igitur duo argumenta deploratæ gentis notauit, quòd indocilis esset, atque impudens. Et tamen Dominus cum aliter mederi non potest, prauitati quoque nostræ eosque indulget, vt de futuris rebus admonitos velit. Ita scè quodammodo vertit in omnes partes, vt nos ad se reuocet, atque in viam reducat.

5 ANNVTIAMI TIBI.) Iterum repetit eandem sententiã, vt cùm populus ereptus esset à Babylone, agnosceret beneficiũ Dei, nec idolis aut fortunæ hanc liberationè tribueret. Si queratur, cur idolorum mentionem faciat Propheta, cùm vnus Dei cultum Iudæi profiterentur: respondeo, sic iam deprauatos fuisse consuetudine Gentium, & degenerasse in superstitiones, vt Dei profusè obliuiscerent. Qua de re conqueritur Ezechiel, in ea visionè qua videbatur tibi Ierosolimam transuectus, sanctuarium Dei varijs idolis conspurcatum intueri. Non abs re igitur ad vnum Deum authorem ipsos reuocat, vt ab eo se redemptos esse agnoscant. NE FORTE DICAS. Significat inexcusabiles fore Iudæos, nisi agnoscant beneficiũ Dei, cùm emissi fuerint à seruitute. quod enim tam longo prius tempore prædictum erat, fortuitò accidere non potuit. Dei igitur præscientiam coniungit cum virtute: ac non tantum hæc ab ipso præuisa, sed etiam præstita esse significat. Hic autè quasi in speculo nobis statuitur ingenij nostri malignitas, quæ semper excogitat quomodo Deũ ipohet sua laude. Quoties vel nobis opitulatur, vel vlla in parte beneficium se præstat, quasi porrecta manu ad se nos inuitat. Interea mundus, quasi dara opera refragari velit, aliò deriuat quod à Deo profectum est: vt videmus in Papatu omnia Dei beneficia sanctis mortuis perinde adscribi ac si Deus altum somnũ dormiret. Quare necesse est fulgere doctrinæ lucernam, quæ iudicium nostrum regat. nam in operibus Dei considerandis perpetam semper errabimus, nisi ipse Verbo suo præluceat. Sed nunc quoque multis idem contingit quod in gente sua deplorat Haisas, vt ne admoniti quidem idola sibi fabricare desinant, quæ veltant Dei ipsolis. Clara voce testati sunt Petrus & Ioannes se non meritis aut pietate sua miracula edere: videmus tamen vt inuitos & reluctantes onerent Papiſtæ. Et si autè quæ eueniunt non antè prædicit Deus, non minus tamen ad damnandam nostram ingratitude valebit Legis & Euãgelij doctrina, quàm si opera, quorum authorem se illic asserit Deus, vaticinijs testata essent.

6 AVDISTI: VIDE OMNIA.) Hinc magis perspicuum est, Prophetam loqui de exilio futuro, & redemptione quæ postea sequutura erat: in quo voluit tum sui temporis hominibus, tum posteris consulere: vt si non proficerent ij qui tunc vivebant, posteritas saltem monita, resipisceret. Fit enim sæpenumero vt Prophetarum doctrina præsentibus atque audientibus parum moueat: interdum etiam ludibrio habeatur: posteri verò meliore animo ipsam admittant. Quòd aspiciere iubet, nonnulli existimant Prophetam ita euentum rei proponere, ac si diceret, nihil à Deo dictum esse cuius veritas non cõstaret. Sed ego hanc dictionem non aliter interpretor, nèpè, Cùm Dominus loquutus sit, officij sui est expendere verba, & te attentum præbere. Vnde obseruandũ est, fieri nostro tempore vel fœcordia vt nobis statim effluant quæ profectũt ex ore Dei, ac frustra obici à multis ignorantie prætextũ: quia Dominus satis dilucidè aperit quiddam cognitu vile est, si sedulo & qua decet attentione qui audiunt expederent. Plus deinde quiddam requirit Dominus à populo suo, quàm vt intelligat & consideret sermonem suum: nempe vt præco sit ac testis miraculorum quæ expertus est. Et certè ea lege suos instituit, vt alios deinde ad eandem fidei confessionem adducant. IAM NVNC tantundem valet ac si diceret, Obserua hunc diem, quo Dominus tibi per os meum prædicit ea quæ nesciebas. Hæc enim humana cõiectura apprehendi aut præuideri non possunt.

7 NVNC PRIMVM CREATA SVNT.) Ostendit Propheta se non disputare de rebus notis, aut ipso vsu compertis: non tantum vt arrogantiam cotrigat, quæ ingenita est omnibus hominibus (sibi enim arrogat quod solus Dei est) sed etiam ne fortunæ aut aliã causæ, huius rei pars vlla tribuatur. Varijs enim modis homines Deo gloriam suam eripiunt, omnèque a-

nimi sensus in id intendunt, vt inter creaturas partiantur quod ipsius tantum est: vt nudum ipsi & inane nomen relinquunt. Ne igitur populus existimaret se victum Chaldaeorum potentia, aut deinde humanis viribus aut fortuito restitutum in libertatem, ideo toties reperit atque inculcat, hoc Dei opus esse. Quod audisse negat, quidam exponunt populū respuisse monitiones Dei, nec fanis consiliis obtemperasse. Sed existimo alium esse Prophetam sensum: nepe quod humanitas sciri non poterat, & quod incognitum fuerat Iudais, fuisse ita patefactū vt nequeant Spiritum sanctum sua laude fraudare, idque satis ex contextu liquet.

8 SCIEBAM QVOD TRANSGREDIENDO.) Significat hic Dominus se non frustra vrgeret, ac tantopere instare vt populus agnoscat se ab ipso castigatum, ac tandem ereptum ē tantis miseris. Nam quæ erat pernicacia populi illius, cōqueri poterat, frustra hæc toties repeti, atque obtrudi. Propheta nihil mirum esse respondet, quod negotium sit cum obstinatis. Atque ita aliis verbis confirmat quod nuper dixit de ferreo ceruicis neruo. Summa est, quum gentis illius peruerfiras probè nota esset Deo, nihil ab eo fuisse omiffum vt eos sibi addictos teneret: & quum certis documentis satis superque fuerint conuicti, eò minus esse excusabiles. Postquā verò detraxit laruam huic populo, qui falsò Israëlis nomine gloriabatur (vt antea vidimus) nouum ei titulum imponit, atque rebellem vocat. VTERVM intelligo, non primam originem ex quo populus censeri cepit: sed ex quo à seruitute Ægyptiaca liberatus est. nam ea liberatio fuit veluti quædam Ecclesie natiuitas. Populus verò, tamen immensam Dei bonitatem expertus, perfidè cum ipso agere non desinit, magisque ac magis præuaricatus est, vt meritò ipsum rebellè ac præuaricatorem vocet.

Exed. 12.
51.

9 PROPTER NOMEN MEVM.) Postquam exprobrauit populo malitiam quæ ab initio patribus ingenta ad filios & nepotes transierat, nunc admonet sua misericordia esse superstites, qui digni alioqui fuissent centies perire. Duplex autem huius admonitionis vsus fuit: quia oportuit fideles sustineri, ne in exilio deficerent. Deinde vbi data est redeundi libertas, nō minus oportuit fuit eos humiliari, vt mero & gratuito Dei beneplacito acceptam referrent suam liberationem. Atque hinc perspicimus superiorem obiurgationem eò pertinere, vt populus intel ligeret nullo eius merito accidere quod Dominus ei manum porrigit vt eum ē sepulchro Babylonis educat: quandoquidem extremo exitio dignus erat. Quod igitur nunc quoque nobis parcat Dominus, quod pœnas mitigat aut remittit, quod denique vilam nostri rationem habet, id omne à sola eius gratia proficiscitur: ne quid vllis hominū meritis aut satisfactionibus tribuamus. Atque hinc concidit sophistarum distinctio, sicuti iam aliis locis docuimus, de remissione pœnæ, quam gratuitam esse nolunt, quod satisfaciendum sit Deo. At hic gratuito remitti propter nomen Dei, testatur Iſaias. loquitur enim de pœna quam meritò poterat Iudais infligere. Iustissimum enim causam delendi populi huius habebat, nisi gloriam suam tueri voluisset.

10 ECCE EXAMINAVI TE, ET NON INSTAR ARGENTI.) Ostendit Dominus se eiusmodi temperamentum adhibere in castigandis suis, vt eorum saluti prospiciat. Prius dixerat se ideo peperisse ipsi vel parfurum, quod ratione haberet gloriæ suæ: nunc significat se plagas quidem infligere, sed eiusmodi, vt sint ipsi salutare. nam probandi atque examinandi causa ipsos castigat. probamus autem quod perditum nolumus. Cum ergo hunc finem propositum habeat, sequitur ipsum saluti nostræ prospicere. Porro anticipandi causa examinis memini, ne quis obiceret Dei indulgentiam minime in tam duris afflictionibus apparere. Mature igitur occurrit Propheta, & admonet quanuis non penitus ignoscat Deus, clementer tamen agere cum suis. Hoc etiam addit, quod non examinat nos instar argenti, quia penitus absumeremur. nam in argento aliquid est puri: an nobis verò nihil præter scoriā reperietur: imò nisi Deus argentum nos efficeret, non secus ac palea vel stipula in cinerem & nihilum redigeremur. nihil certè puri eliceret ipsa castigatio. Ergo in ipso examine considerat Dominus quid ferre possimus, ne ultra modum progrediatur: simulque arcana Spiritus sui virtute facit ne profectu careant pœnæ, quæ alioqui exitiales nobis essent. ELIGERE hic accipit pro Discernere. Eligimus enim quod conseruare & tueri cupimus, quem admodum prius in eadem significatione dixit, Eligere bonum, & reprobare malum. Hoc igitur verbo docet quantum differat pœnæ quæ irrogantur piis, ab iis quas impij sustinent. Illis enim in exitium cedunt: nos verò tamen vrat atque fecerit Dominus, tamen acceptos habet, atque benevolentiam erga nos suam retinet in medijs afflictionibus: imò efficit vt inde exeamus probatiores, atque sacrificium boni odoris ipsi simus. Denique intelligit Deum etiam vbi videtur suos consumptioni addicere, nihilominus esse illis propitium.

Cap. 7. 15.

11 PROPTER ME.) Idem repetit quod antea dixerat, sed interrogationem subiungit, qua vtuntur Hebræi, cum de rebus absurdis verba faciunt, Fierine potest vt proficiat nomen meum? Secundum membrum quod addit, GLORIAM meam alteri non dabo, est vice expositionis. Nunc ergo pluribus exornat Iſaias quod antea perstrinxerat paucis, atque altius paulò assurgit. Nec est nuda explicatio prioris sententiæ, sed potius exornatio ad maiorem confirmationem.

mationem. Significat autem his verbis, homines quantum in ipsis est profanare nomen Dei, & gloriam ipsius aliò transferre: sed Dominum admirabili providentia sua occurrere huic malo, atque efficere ne gloria sua concidat. Tamen ergo nostra culpa profittamur gloriam Dei, tamen ipsam tuebitur, dum nostri vindex erit. Hinc mira consolatio ad nos redit: quòd Dominus salutem nostram coniungit cum sua gloria: ut iam aliis locis annotauimus. NON DABO. id est, non patiar mihi eripi gloriam meam. Hoc futurum erat, si deleto ac perduto populo derisus esset Deus Israël. vt solebant impij eiusmodi blasphemis insultare populo Dei, dum opprimebatur, Vbi est Deus eorum? Similem porò rationem afferebat Moyses, cur Dominus populum in vniuersum delere nolleret: Ne forte, inquit, hostes eorum id tibi arrogent: ac dicant, Manus nostra excelsa, & non Dominus fecit hæc omnia. Et certè vbi Dominus iræ suæ signa profertens terram incutit fidelibus, vnicum hoc aylum restat, eum adoptionis suæ fore memorem, ne impiorum maledictis sacrum suum nomen exponat. neque solum his verbis Propheta ad gratitudinem hortatus est populum suum, vt faretetur mera Dei gratia se esse incolunem, sed precandi materiam suggerit pijs, & clypeum quem desperationi obicerent.

Psal. 79. 10
Deut. 32. 27

12 **AUDI ME IACOB.)** Quorsum æternitatem suam prædicet Dominus, antea dictum est. nempe, vt ipsum sibi perpetuò constare intelligamus, nec cum ex ingenio nostro metiamur. Admonet autem vt ipsum audiamus: quoniam ideo hallucinamur, & abducimur falsis opinionibus, quòd ei aures accommodare nolimus. Cum Israël em à se vocatum dicit, tacitè opponit hanc sententiam reprobationi, cuius meminit initio capitis. Ostendebat enim Iudæos sibi falso arrogare hoc nomen, eoque inaniter gloriari, quòd veros se Israëlitas non præberent. Hic vero pronuntiat Israël em esse vocatum suum. perinde ac si pater aliquis filium suum oburgans, spurium vocaret, ac deinde nihilominus ipsum pro suo agnosceret: ita Dominus Iudæos, sic degenerasse ostendit, vt merito ipsos reiciat: sed quauis indigni sint tanto honore, tamen habere rationem suæ vocationis, quam nulla hominum ingratitude aut nequitia irritam facere potest. Hæc continuationem significat hoc loco. nihil enim aliud docet, quàm Deum sibi perpetuò constare, nec variare more hominum, aut consilium mutare. Propterea dicit se primum esse ac nouissimum. Cæterum, hic etiam notandum est, Iudæam non concionari de æterna Dei essentia, sed hanc doctrinam ad vsum nostrum accommodare, vt eundem erga nos ipsum fore sciamus qui semper fuit: deinde vt discernere eum ab idolis meminerimus, ne mentes nostræ vagis figuris abstractæ, ab eius timore excidant.

Cap. 41. 4,
44 6

Rom. 3. 3. 4,
11. 29

13 **VTIQUE MANVS MEA.)** Hic clarius explicat Propheta quid voluerit superiore versu. Postquam enim de perpetua & constanti erga nos Dei voluntate concionatus est, eius quoque potentiam prædicat ab operibus quæ ipsi quotidie intuemur. In his Dominus se quodammodo nobis conspicendum præbet, atque è sacratio suo prodiens, ad nos ipse per ea appropinquat. מַחֲזִיק sine Mensa est, sine Sustinuit vertimus, idem sensus erit: nec multum in verbi interpretatione laborandum est. Nam Merendi verbo admirabilis Dei sapientia notatur, quòd immensum cælorum spatium tam apta proportione vndique æquauerit, vt neque terræ propius esset, neque ab ea remotius, quàm vt vile ad ordinis conseruationem esset, ac in tanta vastitate nihil esset hincileum, vel deforme. Si magis arideat verbum Sustinendi, est hoc quoque non vulgare sapientiæ & virtutis Dei elogium, quòd ingentem cælorum molem in continua agitatione sustinet, ne labascat vel inclinet in hanc vel illam partem. Sed posterius membrum, vbi præstò omnia ad suum mandat adesse dicit, plus quiddam habet difficultatis: nam potest referri vel ad primam creationem, vel ad perpetuam administrationem mundi. Si ad primam creationem referamus, futuram עָמַר, erit loco præteriti, Simulatque iussit Dominus vt extarent, protinus obsequuta sunt. sicut habetur in Psalmo trigésimo tertio, Dixit, & facta sunt. Atqui si placet hic sensus, quòd subiungit **P A R I T E R,** non satis conuenire videat cum historia creationis quam Moyses refert. Nec enim cælum & terram vno momento creata & ornata sunt. primum enim res erant inconditæ & confusæ: quas Dominus postea digessit. Solutio facilis est, quia nihil aliud significat Propheta, quàm Dominum solo nutu creasse omnia, formamque cælo & terræ dedisse, ita vt statim eius mandato paruerint. Ego verò libentius extendo ad perpetuam mundi administrationem. acti diceret, Cælum & terram imperio Domini obsequi, & voci eius obtemperare, & quæ longissimè distita sunt incredibili consensu vtrò citroque occurrere, non secus ac rotæ eodem motu feruntur: Tamen si longo intervallo cælum à terra disiunctum sit, tamen vocem Domini vbique exaudiri. Nullis eget nutibus ad significandam voluntatem suam, sed nutu omnia, etiam momento, exequitur. An vllus est Princeps qui suos vbique ministros habeat eius nutui obsequentes? Minimè verò. Immensa est igitur Dei potentia, longèque & latè pater, & ad vniuersas mundi partes extenditur, quem admodum testatur Scriptura, atque experimento fidei percipimus.

Psalm 33. 9
Gen. 1. 2. 6

Psal. 47. 3

14 **CONGREGAMINI VOS OMNES, ET AUDITE.)** Minimè profectò dubium est quin Propheta Iudæos compelleret, tamen hic nihil pronuntiat quod non debeat agnosci ab omnibus. Sed quia incredulis hominibus & profanis defunt aures, ideo ipsos ad audiendum

non inuitat. Scimus Iudæos hac prærogatiua præ cæteris nationibus donatos, quòd Deus sese illis patefecerit. Notus in Iudæa Deus, inquit Pſaltes: magnum in Iſraële nomen eius. Quòd minus excuſabilis erat eorum vel ſocordia vel peruiacacia, dum ſuam felicitàtem pro nihilo ferè ducebant. vnde enim tanta leuitas vel ad defectionem propenſio, niſi quòd inæſtimabilis cœleſtis doctrina theſaurus nullo aut vili in pretio apud eos erat? Digni ergo fuerunt quos grauius & aſperius obiurgaret Propheta, ſicuti in eos inuehitur, obliquè perſtringens quòd malignè & peruerſè ad obſcurandam Dei gratiam inter ſe conſpirent. Videtur autem Deus hęc permittere Iudæis, vt ſi quid habeant quòd obiicere poſſint, in medium proferant: quemadmodum ij qui ſteti bonitate cauſe, aduerſarios prouocare audent: Adduc rationes tuas: ſi quid in te eſt acuminis, oſtende. Vtrò igitur laceſſit ipſos: ac liberum facit, vt ſi qua ratione poſſint, oſtendant talia à diis Gentium nuntiata eſſe. Licebit etiam extendere ad Diuinos & augares qui ſibi arrogabant ſcientiam rerum futurarum, à quibus hæc nullo modo præuideri poterunt. Atque in eundem ſentiam repetet ea quæ ſequentur proximo verſu: Ego, ego loquutus ſum. Huc tendit ſumma, Iudæos ideo vacillare, imò excidere, quòd non factis aſſiment quàm ſingulare bonum ſit, cognoscere ex ſacro Dei ore quicquid ad ſalutem expedit. Continuo poſt ſpeciem vnam deſignat: quia iam Deus finem exilij Babylonici dignatus fuerat illis prædicere. Cyrum huius gratiæ miniſtrum non nominat: ſed quaſi de homine certo & noto loquens, ſuppreſſo nomine dicit electum eſſe diuinitus, qui Babylonem expugnet. Dilectio autem non ſimpliciter, ſed *apud n* accipitur: ideoque ad felicitàtem expeditionis euentum reſtringitur, ſicuti Saul ſecundum quid Deo clarus fuit, vt ad tempus regnaret: atque etiam præditus eſſet dono Prophetiæ. alia piorum ratio, quos Deus immutabili amore complexus, nunquam à ſe excidere patitur. Significat autem Cyrum ideo expugnaturum Babylonem, quòd Deo auctore & duce opus hoc ſuſcipiat, non data quidem opera, ſed quemadmodum Deus vel inſcius & cæcos quòd vult impellit, vel ab inuitis obſequium extorquet: nec enim voluntaria obedientia laudatur in Cyro, ſed potius extollitur prouidentia Dei, qua dirigit cunctos mortales ad exequendum ſuò conſilio. **B R A C H I V M E I V S.** Aliqui in accuſatione legunt, alij in nominatiuo. Sed parum eſt diſcriminis, quòd ad ſenſum attinet. Poſſet autem Brachium accipi pro Opere, idque metonymicè: atque ſic melius fluat oratio, Conſilium eius exequetur in Babylone, opus eius in Chaldæis. Scimus enim hoc Prophetiæ peculiare eſſe, vt Opus Domini & Conſilium ſimul coniungant. Obliquè verò expoſtat Iudæis ingratitudeſinem ſuam, quòd Deo pollicenti fidem adhibere neſint, tamen ſc̄m ipſam velut digito oſtendat: ac longè aliter loquatur, quàm aut Diuini, aut fictij diij ſolent. In ſumma, vult perſuaſum eſſe Iudæis, opus Domini fore quòd Cyrus Babylonem expugnabit. Omnia enim auſpicijs eius peraget, idque vt tandem Eccleſia liberetur.

15 **I D E O P R O S P E R E H A B E B I T .)** Iterum ad varicinia reuocat Iudæos, atque hunc honorem Deo vindicat, quòd re in tempore prædicta omnem dubitationem abſtulerit. Deinde addit ratum fore quicquid prædictum fuerat. Ergo in pronomeſis repetitio duplex ſubeſt emphaſis, non alium quàm Iſraëlis Deum de rebus futuris & abſconditis loquutum eſſe: deinde, quia verax, neque vnquam fallit, eorum omnium de quibus teſtatur eſt euentum fore indubium. Itaque in fine verſus copulam *et*, pro illatiua accipio, ac duos hęc ſibi fines proponit Iſaias. Primum, vt Iudæi captiui liberationem expectent: deinde, vt liberati agnoſcant Deum tanti beneficij auctorem: neque exiſtiment hæc vel hominum ope, vel fortuito accidiffe. Ideo verò proſperè cellura Cyro omnia ſignificat, quòd eum vocarit: non quòd dignus eſſet tanto beneficio, aut ſua induſtria aut potentia id conſequutus ſit: ſed quòd Dominus eius opera ad liberandum populum ſuum vti vellet. Nam quòd **D I L E C T V M** vocauit ſuperiore verſu, atque hęc **V O C A T V M** & adductum dicit, nuper admonui non eſſe referendum ad amorem Dei, quo nos adoptat in filios, & ad ſe vocat. nec enim ira dilectus fuit aut vocatus Cyrus: qui tamen magnis virtutibus præditus eſt, maximis tamen vitijs laborauit, ambitione & libidine dominandi, auaritia, crudelitate, aliſque vitijs: & qualis eſſet, infelix eius exitus demonſtrauit. Intelligit ergo Propheta Deum Cyro propitium eſſe, vt eum externa benedictione proſequatur, non vt ipſum adoptet, atque ea gratia dignetur qua electos ſolet. Spectanda enim cauſa eſt cur eum his nominibus vocet: nempe quòd eius miniſterio ad liberandam Eccleſiam vtatur, ſicuti iam antea dictum eſt.

Cyp. 45.

16 **A C C E D I T E A D M E, A V D I T E H O C .)** Iterum compellat Iudæos, eoſque accedere iubens, quaſi obuiam prodit vt eos humaniter excipiat. Interim tamen obliquè perſtringit eorum defectionem, quòd ſanæ doctrinæ capaces non eſſent, niſi ſe colligerent ab errore. Hoc porro non leue crimen fuit, à Deo tam procul remotos eſſe, cui familiariter coniuncti eſſe debuerant. Longè verò aberant non loci interuallo, ſed animi conſenſu. Hic ergo accellus eſt, vt poſitis affectibus noſtris ad ipſum audiendum parati ſimus. Atque hoc ab eius gratia proficiſſe neceſſe eſt. nec enim ita comparati eſſe poſſumus, niſi nos ad ſe adducat. **N O N A B I N I T I O.** Hunc locum variè exponunt interpretes. multi ad Chriſtum trahunt, cum tamen

men nihil tale voluerit Propheta. cauenda autem sunt nobis violentæ & coactæ interpretatio-
nes. Alij de Propheta ipso interpretantur: sed nihilo magis conuenit. nec enim hic sermo ho-
mini exprobrat, quod ab initio, id est, ex quo se patefacere cœpit patribus eorum, haud obscu-
rè aut clam locutus sit. vnde sequitur, quicquid in illis fuit ignorantie, debuisse eorum malitiæ
imputari, quia lucem sponte fugerunt. Quod dicit se adfuisse quum res facta est, tantumdem va-
let ac perfectum fuisse eius virtute & manu quod ore prodiderat. Meritò itaque prædicat se de-
disse præsentis suæ signa, quum omnia præstando non solum vaticinia comprobauit ipso euen-
tu, sed monstrauit suo arbitrio gubernari quæ fortuita putantur. In summa, commemorat ve-
ritates Dei promissiones & complementum ipsarum, vt Deum sui similem perpetuò fore osten-
dat. Qui dicunt Isaiam adfuturum spiritu, quum Dominus populum suum reducet, torquent
Prophetæ verba, nec quicquam afferunt quod eius menti conueniat. ET NVNC DOMINVS
IEHOVA MISIT ME, ET SPIRITVS EIVS. Nunc de se subiungit Isaias, atque superiori
doctrinæ accommodat hanc sententiam, ac testatur Deum illum, qui ab initio locutus est, per
ipsum loqui. itaque sic habendam esse fidem is quæ nunc Deus per ipsum loquitur, ac si palam
adesset. Hinc vtilis doctrina colligenda est: nempe, miracula omnia quæ edidit Dominus, in me-
moriâ reuocanda esse, vt veritatem ipsius in animis nostris obliuimur. Nec enim leue argu-
mentum est, quod Dominus ab initio certum habuit populum, cui se patefecit, quem docuit, cui
certa promissa dedit, ac præstitit, nec eum vnquam vel minima in re fecellit. Omnia enim suo
tempore præstita atque impleta sunt. Ad hæc igitur exempla, quoties incidit aliqua dubitatio,
confugiendū est, Deus semper adfuit suis: non est nunc primum locutus: nec verò obscuris am-
biguis populum suum delusit: sed planè & aperte locutus est. Testatur ergo Propheta se nihil
adferre suum: sed missum à Deo, qui se fidelem comprobauit. Spiritus mentionem facit, non
quasi diuersum aliquid à Deo lignificet, cum eiusdem sit cum ipso essentia. nam in vna Dei es-
sentia agnoscimus tres hypostasies: sed ideo Spiritum nominat, quod sit vnicus magister ac direc-
tor omnium Prophetarum. Paulus ait neminem posse Iesum Christum dicere, nisi in Spiritu. 1. Cor. 12. 3.
Atque paulò post, diuersa Dei dona esse ait: sed vnum & eundem Spiritum esse, qui omnia effi- 4
cit in omnibus. Hic etiam aperte probatur diuinitas Spiritus, cum ab eo Prophetæ mittantur.
nam eos mittere solius Dei est: quem admodum sola Principum auctoritate legati mitti solent. id
cum Spiritus faciat, cum dirigat ipsos, atque vim & efficaciam iis præbeat, procul dubio Deus
est. Colligimus etiam ex hoc loco, eos qui hæc Spiritus directione carent, tamen si à Deo missos
iactent, repellendos esse: veluti Papiſticas illas luporum cohortes, quæ Pastorum & Doctorum
nomine gloriantur, & missionem impudenter iactant, cum alienissimi sint à Spiritu Dei & eius
doctrina. Frustra enim iactant se à Deo missos aut inauguratos, cum donis Spiritus instructi non
sint, quæ necessaria sunt ad tale munus exequendum. Porro Spiritus afflatum obtendere, quum
fide profus vacui sint, ac ne minima quidem doctrinæ scintilla præditi, nimis putidum est: se-
debunt scilicet cornuti Episcopis: nota erit maioris partis incertitia: imò vix ex trecentis decem
reperientur qui modicè gustauerint rudimenta pietatis. quid stultius est, quàm iactare talem con-
siliū regi à Spiritu?

17 SIC DICIT IEHOVA.) Hunc versum cum quatuor proximis vnà coniungo, quod eò-
dem pertineant, atque iis Dominus liberationem populo suo promittat: sed ita vt prius osten-
dat ipsum culpa sua in seruitutem redactum esse: ne scilicet obloqueretur populus, atque obui-
ceret, satis fuisse ipsum in patria retineri, si Dominus ei adesse vellet, quàm abductum reduci.
Nam minor gratia habetur medicis qui curant morbum quem præcauere potuissent. Occurrit
igitur Propheta, ac dicit hoc populi culpa accidisse, qui poterat hoc excidium vitare, si ad man-
data Domini attendisset. Hanc igitur iustam nequitiam populi mercedem esse ostendit. Nec enim
priorem lacerat per Dominum quin populus bene haberet, sed eius gratiam respuerat. Et tamè
Dominum bonitate sua hanc nequitiam superaturum docet, quod populum suum perire nolit,
tamen ad tempus ipsum affligat. DOENS TE VTILITER. Intelligit talem esse doctrinam
Dei, vt populum factum & tectum (quod aiunt) seruare possit, si modo in ea conquietere vel-
let. Docet autem nos Dominus non sua causa, sed vt salutem nostram consulat. quid enim utilitatis
ei afferre possimus? Ergo per doctrinam vnicuique nostrum prospicit: vt ea instructi prospero
rerum statu fruamur. Sed cum ingratitude nostra respuimus beneficium vltro oblatum, quid
superest nisi vt miserè pereamus? Meritò itaque exprobrat Iudæis Isaias, nisi se ipsos fraudassent
doctrinæ fructu, nihil quod vt de esset in salutem fuisse illis celatū. Quod si de Lege hæc dicta sunt,
Dominū per eam vtiliter populum suum docuisse, quid de Euangelio dicemus, quo plenissimè
omnia quæ nobis vtilia sunt declarantur? Hinc etiam apparet, quàm execranda sit blasphemia
Papiſtarum, qui periculosam ac noxiam esse factæ Scripturæ lectionem aiunt, vt simplices ab e-
ius lectione absterreant. An verò arguent Deum mendacem, qui vtilitatem eius prædicat ore Pro-
pheta: an sibi potius quam Deo fidem haberi volunt: Vt blasphemias suas impudenter euomat,
nos certè ab hoc studio abduci non decet. nam re ipsa experiemur quàm verè loquutus sit Isaias,

si sacras literas piè reuerenterque tractemus. DIRIGENS TE. His verbis clarius ostenditur utilitas, cuius nuper meminim. Significat enim salutis viâ nobis monstrari, si Deum loquentem audiamus. Paratus enim est se nobis præbere ducem toto vitæ nostræ cursu, si modò ipsi morem gerere velimus. Hoc modo testatur Moses se populo vitam & mortem proposuisse. item, Hæc est via, ambulate in ea. Nam regula bene viuendi continetur in Lege, quæ fallere non potest. Ego, inquit Moses, præcipio tibi hodie vt diligas Dominum Deum tuum, ambules in viis eius, & præcepta eius custodias, statuta & iudicia eius, vt viuas & multiplicetis, & benedicat tibi Dominus in terra ad quam possidendam pergis. Summa est, non desitui vel luce intelligentiæ, vel consilio, quicumque ad parendum sunt dociles.

18 O SI ATTENDISSES AD MANDATA MEA!) Cùm populus conqueri posset quòd in exilium duceretur, Propheta murmuribus occurrere volens, causam notat: quòd scilicet doctrinæ salutari non dedit locum, nec vllum ex ea fructum percipere sustinuerit. Dubium verò non est quin alludat ad Canticum Moïsi, vbi eadem ferè loquendi forma habetur, O si saperent, atque intelligerent! **18** optantis est, O si! vel Vtinam. Non tantum exposulat Dominus cum Iudæis, quòd neglexerint utilitatem quæ ipsis offerebatur: sed, vt pater, filiorum miseriam deplorat. nec enim voluptatem capit ex malis nostris, neque seuerus est, nisi cùm malitia nostra ipsum cogimus. Est igitur hîc anthropopathia, qua Deus commiseratur exitium eorum qui sponte perire, quàm salui esse maluerunt. Nam paratus erat ad beneficia omnis generis præstare, nisi nostra contumacia ipsum repelleremus. Interim velle ad arcannum eius consilium penetrare, & sciscitari cur non addiderit verbo externo Spiritus efficaciam, præposterum esset: quando hîc non de eius potentia agitur, sed tantum arguitur hominum durities, vt reddantur inexcusabiles. Certè quoties nos ad se Deus inuitat, in eius verbo constat plena feclicitas, quæ malignè à nobis repudiatur. Pacis nomine prosperos omnes successus significari a libi diximus. Perinde ergo est ac si diceret, Tibi vberrima bonorum omnium copia largè fluxisset, nec timenda fuisset vlla mutatio, quia nunquam exarscit Dei benedictio erga pios. **1** V S T I T I A M verò quam paci coniungit, possemus exponere Ius, quod vulgò dicimus, *Ten bon droit*. Sed malo Iustitiæ nomine intelligere statum Reipublicæ optimè constitutum, in qua scilicet omnia ritè atque ordine administrantur: ac si diceret, Omnia domi bene composita habuisses, atque abundantes copia rerum omnium. Ac meritò hunc statum paci coniungit. nam euerfa politia, omnia pessum eunt atque euertuntur: nec fieri vllò modo potest vt pace fruamur si iustitia, id est, æquabilis & moderata rerum administratio desit. Ergo si pacis studiosi sumus, simul felicem hunc statum optemus, cui Dominus benedicat. Quidam hîc philosophantur de iustitia spiritali, & remissione peccatorum: sed vagantur extra Prophetæ mentem, quæ simplex & aperta est.

19 FVISSET TANQVAM ARENA SEMEN TVVM.) Hoc quoque ad scilicet vitam pertinet, cùm soboles succrescit, cuius ope senù labores subleuentur, & quæ resistat aduersariis in porta. Liberos enim eiusmodi, sagittis valida manu missis Psaltes cõparat: ac beatum pronunciat eum qui pharetram ex iis suâ impleuit: id est, talium liberorû copia abundat. Cùm ARENÆ mentionem facit, alludere videtur ad promissionè quæ Abrahamæ data est, Multiplicabo semen tuû sicut stellas cæli, & velut arenam quæ est in litore maris. Ac repetit eandem sententiã diuersis verbis more Hebraico, pro semine ponens filios, & lapillos pro arena. In summa, ostendit populû oblituisse Deo quominus promissionis illius fructû perciperet. Postea ad interruptionè gratiæ descendens, clarius exprobat, quâ mirabiliter collecti essent Dei manu, quæ sitam ab illis fuisse dissipationè. Nam per N O M E N intelligit legitimû populû statû, qui semper floruisse, nisi benedictionis cursus fuisset auersus. Quòd autè s v c i s v m populû esse dicit, id respectu terræ Chanaan intelligendû est, è qua ciecus populus Dei, velut è demo patris abdicatus esse videbatur. Tẽplum enim quo priuatus erat, symbolû fuit præsentia Dei, terraque ipsa pignus vel arrha beatæ hæreditatis. Abactus ergo in exiliû populus, quodammodo à conspectu Dei ciecus ac profligatus erat, nec vllû diuini auxilij testimonium habebat, nisi promissionibus istis Dominus eorû miseriam subleuasset. Hæc autè miseria diligenter nobis consideranda est, quòd ablegati in longinquâ regionem, tẽplo, Sacrificiis & conuenibus sacris carerent, vt quibus hodie nulla forma, nullus Sacramentorû vsus, nulla Verbi administratio est, cogitent se quodammodo à conspectu Dei ciecòs esse, atque votis ardentibus inlaurationem Ecclesiæ optare & assiduè postulare discant.

20 EXITE E BABEL, FVGITE A CHALDÆIS.) Hoc secundum membrum est huius exposultationis, quo testatur Dominus se populo, quauis indigno & ingrato, redemptorem fore. Postquam enim se boni doctoris officio functum testatus est, populum verò atterendum noluisse, ita vt propria culpa exilij panam sibi accersiuisset, iam infatigabilem tolerantiam prædicans, subiungit se nihilominus ei adfuturum, vt ipsum è seruitute educat. Labet igitur ipsos excedere è terra Babylonis, vbi captiui erant. Vnde perspicimus Deum pro ineffabili sua indulgentia, quauis iustâ nobiscû exposultandi causam habeat, malis tamen nostris suc-

fuccurrere, atque opulari indignis, adeoque iis qui gratiam ipsius proteruè reiecerat. Quod sequitur de VOCE EXULTATIONIS, pertinet ad confirmationem liberationis. Fidem enim facere voluit promissioni, quæ incredibilis omnino erat. Vt ergo dubitationem omnem tollet beneficium hoc magnificè cõmendauit. ANNUNTIATE. Magnitudinem fiducie exprimit, qua Iudeos erigi volebat. Solemus enim pleno ore & audacèter ea tacere de quibus certi sumus: quòd si dubitemus, vix audeamus proferre, atque obmutescimus. Sic autè de re futura loquitur Iaias, ac si coram adesset: vt populus maiorem fiduciam ac firmiorem animo conciperet. Atque imperandi verbo vitur, quod multò plus efficacie habet, & vehementius permouet animos, quàm si nudis verbis hoc ipsum retulisset.

21 ITAQUE NON SITIERUNT.) Quoniam via Iudæis ad reditum non patebat, magnæque solitudines & periculose intercedebant: ideo Propheta virtutem Dei prædicat, eiusque exempla proponit, ne vlla difficultate terreantur. Ipsos ergo considerare iubet, num satis potentia fuerit Deo ad capiendos ipsorum patres è seruitute Ægypti per vastas solitudines, vbi ipsis *Exod. 16,* cibaria, aquas, omniæque alia necessaria suppeditauit. Iudæi pro more suo stultas hinc fabulas cõ- *17,* & *Num. 20* misifuntur, & miracula fingunt, quæ nunquam edita sunt. Neque ideo ignorantia sit ab ipsis, sed audacia, qua sibi quicquid plausibile est, etiam si omni ratione careat, facillè permittunt. Hoc autem fuit Prophetæ consilium: nempe in memoriam reuocare exitum illum priorem ex Ægypto, & miracula que tunc à Domino edita fuerunt: sicuti moris esse Prophetis iam antea monuimus, quòs opera Dei summo opere cõmendare volunt. Quemadmodum Dauid, cum victorias quas ob- *Psal. 18. 8* tinuerat, celebraret, ait montes tremuisse, ac defluxisse, aërem esse diffusum, Dominum apparuisse è cælo, cum tamen id nusquam ipsi acciderit: sed descriptionem Ægyptiacæ redemptionis imitatur, vt ostendat Deum qui eius author fuit, sibi etiam in vincendis hostibus authorè ac ducem fuisse, nec minus virtutem eius in sua victoria, quàm in illis signis & portentis agnoscentem esse. Ita nunc Propheta vult à populo miracula illa considerari, vt incredulitatem suã corrigat, neque vlla diffidentia tentetur. Sancti enim Dei serui semper in liberationem illam oculos conicere solebant, vt tanti beneficii memoria omniũ animos in spe ac fiducia confirmarent: sicuti alibi dictum fuit, seculis sperandum fuisse redemptionis illius fructum, vt Dominus continuo progressu populi redempti custos esset. Dominum ergo facillè superatum impedimèta omnia significat, patefacturam viam que clausa est, aquas abundè suppeditaturum, ne siti pereant, quemadmodum iam olim stupendo miraculo è rupe eduxit, cum populus de se actũ esse *Exod. 17. 3.* existimaret. Itaque nullam esse causam cur de reditu desperent, si potètiã Dei quã experti sunt, *6* contemplari, atque animo complecti velint.

22 NON EST PAX.) Nonnulli includunt parenthesi hæc verba, Dicit Dominus: sed possumus hunc contextum retinere: quòd Dominus pacem impiis neget, qua indigni sunt. Atque hoc nominatim additum est, ne hypocrita, suo more, inanem ex his promissionibus fiduciã conciperent. Eas enim ad ipsos pertinere negat, vt excludat omnino à spe salutis. Sed & aliud reflexillè videtur Iaias. nam cum maior populi pars impietate laboraret, atque hoc beneficium repudiaret, infirmi ac debiles permulti vacillare poterant, ac tetrè iudicio multitudinis: quemadmodum hodie videmus infirmas conscientias turbari, cum à maiore hominum parte salutis doctrinam contemni vident. Cum igitur plerosque periclitari videret, auertit eorum mentes ab eiusmodi tentatione, ne impiorum atque incredulorum multitudine turbentur, qui gratiam Dei & prosperum hunc statum reiiciunt: sed nulla eorum habita ratione amplectantur ipsi hoc beneficium, atque eo fruantur.

CAPVT XLIX.

- 1 Vidite me insule, & attendite populi è longinquo. Iehoua ex utero vocauit me, è ventre matris meæ habuit in memoria nomen meum.
- 2 Et posuit os meum quasi gladium acutum: in vmbra manus suæ protexit me, & posuit me in sagittâ tersam, in pharetra sua abscondit me.
- 3 Et dixit mihi: Seruus meus es Israel, in te gloriabor.
- 4 Ego autem dixi, Frustra laboraui: inaniter & vanè fortitudinem meam consumpsi. At iudicium meum coram Iehoua: & opus meum coram Deo meo.
- 5 Et nunc dicit Iehoua, qui formauit me ab utero in seruum sibi, vt reducam ad se Iacob. Atque vt Israel non colligatur, tamen gloriosus ero in oculis Iehouæ, & Deus meus erit fortitudo mea.
- 6 Et ait, Leue est vt tu mihi sis seruus ad suscitãdas tribus Iacob, & desolationes Israel

vt restituas. Itaque constitui te in lucem Gentium, vt sis salus mea ad extremum terræ.

7 Sic dicit Iehoua redemptor Israel, Sanctus eius, ad contemptibilem animam, ad gentem abominabilem, ad seruum dominantium. Reges videbunt, & consurgent Principes, & adorabunt propter Iehouam, quia fidelis est Sanctus Israel, & qui elegit te.

8 Sic dicit Iehoua: In tempore placiti exaudiui te, in die salutis auxiliatus sum tibi, & seruabo te, & dabo te in fœdus populi, vt suscites terram, vt hæreditate obtineas hæreditates desolatas.

9 Vt dicas vinctis, Exite: iis qui sunt in tenebris, Ostendite vos. Super vias pascentur, in omnibus verticibus pascua eorum.

10 Non esurient, neque sitient: non percutiet eos æstus & Sol, quia miserator eorum diriget eos: & super featurigines aquarum ducet eos.

11 Et ponam omnes montes meos in viam, & semite meæ eleuabuntur.

12 Ecce isru è longinquo venient: & ecce isti ab Aquilone, & a mari: & isti è terra

"Vel, Smini" Sinis.

13 Laudate cæli, & exulta terra, & erumpite montes in laudem: quia consolatus est Iehoua populum suum, & pauperum suorum miserebitur.

14 Atqui dixit Sion, Dereliquit me Iehoua, & Dominus meus oblitus est mei.

15 An obliuiscetur mulier factus sui, vt non misereatur filij vteri sui? Etiam si istæ obliuiscerent, ego tamen non obliuiscar tui.

16 Ecce super palmas sculpsi te: muri tui coram me sunt semper.

17 Festinant destructores tui: destructores tui & vastatores tui procul abs te discedent.

18 Leua per circuitum oculos tuos, & vide. Omnes congregati sunt, venerunt tibi. Viuo ego, dicit Iehoua, quòd omnibus quasi ornamento vestieris: & circumligaberis illis tanquã sponsa.

19 Quoniam desolationes tuæ, & vastitates tuæ, & terra tua deserta, nunc tamen angusta erit ob multitudinem habitantium: & procul abscedent consumptores tui.

20 Adhuc dicent in auribus tuis filij orbitatis tuæ: Angustus mihi locus est. Secede aliò mihi, vt habitem.

"Vel, iterilis

21 Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Nam ego" orba & solitaria demigrans, & exul, quis ergo istos educauit? Ecce ego relicta eram sola: isti vnde sunt?

22 Sic dicit Dominus Iehoua: Ecce leuabo ad Gentes manum meam, & ad populos extollam vexillum meum: & adducent filios tuos in sinu, & filie tuæ super humerum ferebuntur.

23 Et erunt Reges nutritij tui: & Regina eorum nutrices tuæ: prono in terram vultu adorabunt te, & puluerem pedum tuorum lingent. Et scies quòd ego sum Iehoua, quia non pudebunt qui me expectant.

"Vel, iusta

24 An auferetur forti præda? an captiuitas" iusti liberabitur?

25 Atqui sic dicit Iehoua, Etiam captiuitas fortis auferetur, & præda tyranni liberabitur: quia cum eo qui contendit tecum, ego contendam: & filios tuos ego seruabo.

26 Et pascam spoliatores tuos carnibus suis, & quasi musto sanguine suo inebriabuntur: & sciet omnis caro quòd ego sum Iehoua seruator tuus, & redemptor tuus, fortis Iacob.

AUDITE ME INSVLA.) Postquam differuit de futura populi redemptione, descendit ad Christum, cuius auspiciis populus è Babylone, quemadmodum & olim ex Aegypto, eductus est. Oportuit autem superiorum prophetiam hac doctrina confirmari: quoniam vix sperassent se à Domino redemptum iri, nisi Christum sibi ob oculos posuissent, quo solo fracti animi, erigi ac confirmari possunt. Nam ab ipso non solum aeterna salus, sed temporaria quoque non minus speranda est. Adde quòd Prophetis solenne est, ubi de reparatione Ecclesiae concionantur, Christum preferre in medium, non modò quia eius minister futurus erat, sed quia in eo fundata erat adoptio populi. Et Iudaei, quibus aliquid est sanæ mentis, non de alio quàm de Christo hunc locum intelligi posse contententur. Sed interea hæc series quam notauimus, ab omnibus animaduersa non est. nec enim Propheta ex abrupto transiit ad Christi mentionem: sed eam attestat, quòd aliter populus liberationis spem animo concipere nequireret, quia inde pendebat reconciliatio cum Deo. Et quò plus efficaciam habeat oratio, Christum loquentem introducit. nec tantum Iudæos compellat, sed transmarinos & externos populos qui procul aberant à Iudæa, quos Insularum nomine significari alio loco dictum est. **IEHOVA AB VTERO VOCAVIT ME.**

Exod. 13. 21

Eph. 1. 4.

Hebr. 5. 4.

Gal. 1. 15.

Iere. 1. 5.

Quæritur cuiusmodi sit hæc vocatio. Nam cum ante mundi constitutionem in Christo electi simus, sequitur ipsum præcedere: nam est initium & fundamentum nostræ electionis. Proinde minus dicere quàm res habet videri posset Isaias, cum ab utero vocatum dicit: nam multò prius tempore vocatus erat. Sed facilis est responsio: quoniam hic non agitur de aeterna electione, qua adoptamur in filios: sed tantum de ordinatione vel inauguratione, qua Christus ad hoc munus destinatur: ne quis cum temerè illuc irrupisse putet. Nemo enim, ut inquit Apostolus, usurpat sibi honorem: sed qui vocatur à Deo, tanquam Aaron. Sic & Christus non glorificauit semetipsum, ut Pontifex fieret: sed qui loquutus est ad eum, Filius meus es tu: ego hodie genui te. Ceterum, nõ definit Propheta initium temporis, quasi Deus ab utero denum cepit ipsum vocare: sed perinde est ac si diceret, Priusquam ex utero prodirem, statuerat Deus me futurum hoc munus. Quemadmodum etiam Paulus se ab utero segregatum dicit, quum tamen ante creationem mundi electus esset. Ieremiæ etiam dicitur, Antequàm prodires ex utero, cognoui te. Denique summa est, consilio Patris Christum carne nostra indutum fuisse, ut munus Redemptionis, cui destinatus erat, impleret. Eòdem respicit posterius membrum. Nominis enim recordatio tantumdem valet ac familiaris notitia. Disceant ergo se à vulgo hominum, quia ad rarum & singulare munus electus sit.

2 ET POSUIT OS MEVM.) Duplici similitudine vitur: nempe Gladij & Pharetræ, ad vim & efficaciam doctrinæ exprimentandam: atque ostendit quorsum vocatus, ac tam præclaro & celebri nomine insignitus sit: nempe ut doceat. Hoc enim **ORIS** nomine significat. Christus ergo constitutus est à Patre, non ut Principum more, vi & armis imperet, aliisque externis munitio-nibus instructus formidabilem se populo suo præbeat: sed totum eius imperium consistit in doctrina, in cuius predicatione queri atque agnoscere vult. nusquam enim alibi reperietur. Vim autem oris sui prædicat, id est doctrinæ quæ ab ipsius ore proficiscitur, dum gladio ipsam comparat. Viuus enim est Dei sermo & efficax, & penetrantior omni gladio utrinque incidente: ac pertingens vsque ad diuisionem animæ simul ac spiritus, compagumque ac medullarum, & discretor cogitationum, & intentionem cordis. Sed & sagittæ comparat, quòd non solum cominus, sed etiam eminus feriat, & ad eos vsque penetret qui procul abesse videntur. Postquæ verò Isaias de efficacia doctrinæ loquutus est, adiungit Deum virtute sua, Christum & doctrinam eius protegere, ut nihil eius cursum impedire possit. Idque addi per necessarium erat. nã simul atque apertum est os Christi, id est, Euangelium docetur, vndique insurgunt aduersarii, innumericque hostes conspirant ad ipsum opprimendum: ita ut efficaciam quæ tribuit doctrinam, non sufficeret, nisi accederet ipsius tutela, qua aduersarios summoueret. Ceterum non disputatur hic de persona Christi, sed de toto Ecclesie corpore. Est quidem à capite initium faciendum: sed deinde ad membra descendendum est, atque omnibus Verbi ministris applicandum quod hic de Christo prædicatur. Datur enim his hæc efficaciam Verbi, ut non inaniter aërem feriant eorum voces, sed penetrent in animos, ac serò percussant. Efficit quoque Dominus ut nõ vno tantum in loco, sed longè luteque per vniuersum orbem vox Euangelij personet. Denique quia sub fideli custodia eos tuetur, quauis expositi sint multis iniuriis & vndique eos impetat Satan & mundus, non tamen desistunt à suo cuiusque nobis vsu satis compertum esse debet. Omnes enim ad vnum iamdudum sublatis essent coniurationibus & insidiis aduersariorum, nisi Dominus ipsos præsidio suo munivisset. Et sanè nitar prodigij est, vnicum Euangelij præconem inter tot pericula reliquum esse. Hoc ergo sit, quòd Dominus ipsos vmbra sua defendit, atque abscondit velut sagittas in pharetra sua, ne pateant hostium iniuriis, ac perdantur.

Hebr. 4. 12

3 SERVVS MEVS ES ISRAEL.) Hunc versum superioribus coniungere operæpretium est, quoniam ex eo apparet non de vno tantum homine, sed de vniuerso populo agi: quod interpretes minimè obseruauerunt. Nec enim ad Christi personam restringendus est hic locus, neque

N. iiii.

ad Israëlẽm solũm referri debet. sed obseruanda hac in parte Scripturæ ratio est. Nam cùm de toto Ecclesiæ corpore agitur, Christus velut in medio collocatur, qui omnes Dei filios comprehendat. Audimus quid dicat Paulus, Abraham datæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et feminibus, vt in multis: sed tanquam ex vno, Et semini tuo qui est Christus. Nec enim tota liberorum multitudinẽ, qui ab ipso Abraham secundum carnem orti sunt, comprehendit: cùm omnes benedictionis participes non fuerint. Reiectus est Ismael, reprobatus Esau, alique multi reiecti sunt. Cùm creptus est è Babylone populus, exigua tantum reliquæ collectæ sunt: maior pars insigne Dei beneficii repudiavit. Vbi ergo semen? In Christo, qui caput est, ac reliqua sub se membra continet. in eo enim connectitur vniuersum semen, atque indissolubili nexu coniungitur. Eodem modo Isaias ISRAËLIS nomine, quo Christum significat, totum populi corpus, veluti membra sub capite comprehendit. Neque id nouum videri debet. nam & Paulus cùm de vnione loquitur, adducta similitudine corporis humani, subiungit: Ita & Christus. Illic enim Christi nomen tribuitur Israëlĩ, id est, vniuerso cætui fidelium, qui Christo, ceu capiti mēbra, adherent. Denique, hoc nomine insignit Dominus Ecclesiæ, quæ sponfa Christi est, quemadmodum vxor viri nomine & titulo insignitur. Israëlẽm autem SERVVM vocat, id est, Ecclesiam ministram suam: quia columna est & firmamentum veritatis. Nam sermonem suum apud Ecclesiam deposuit, vt eius ministerio per vniuersum orbem propagaret. Tandem in fine versus ostendit quis sit huius ministerij finis, & quorsum Euangelij Doctores à Deo vocentur: nempe, vt gloriam ipsius studiosè illustrent, atque etiam apud alios promoueant. quod etiam Christus docet in Euangelio, Pater glorifica Filium tuum, vt Filius glorificet te. Summus verò est hic honos, quo Dominus nos homunciones, tamen corruptos & impuros, ad procurandam gloriam suam constituit: cõque nos animari decet, vt fideliter operæ ei nostram & obsequium præstemus. Quauquam plus aliquid exprimerẽ voluit Deus, quidquid moliat Satan cum omnibus impiis, victricẽ fore Dei potentiam, vt gloriose triumphet Christus, & in eius Euangelio resfulgeat Dei maiestas.

4 EGO AUTEM DIXI. Gravem hęc Propheta querimoniã subiungit nomine Ecclesiæ: sic tamen vt initiũ à capite fieri debeat, sicuti antea diximus. Conqueritur ergo Christus cum suis membris, quòd operam ludere videatur. nam cùm antea magno & memorabili encomio prædicari vim & efficaciam verbi quod proficiscitur ab ore ipsius, atque interea parum aut nihil promoueat, nec releuet hæc gloria, quã Deus ab eius ministerio requirit: ideo Ecclesiam introducitur conquerentem, quòd frustra operam suam consumat, quia scilicet prædicatione cœlestis doctrinæ non relapsant homines. Et certè hoc à Propheta subici valde necesse fuit: primũ, vt sciamus fructũ illũ, cuius meminit, non semper oculis hominũ patere. Nam alioqui veritate Verbi in dubiũ reuocare possemus, ac suspicari num sermo Dei esset qui tanta proteruita à multis contemnitur. deinde, vt in nẽcto & constanti animo pergamus, atque labore nostrum Domino cõmendemus, quem tandem inutile esse non finet. Periculosa ergo tentationi occurrere voluit Propheta: ne propter hominũ peruicaciã animũ in medio cursu despondeamus. Et certè sic à querimonia incipit Christus, vt asserat nihil sibi fore obstaculo ad munus obẽdũ. Clarior hoc modo esset oratio, Quãuis irritus sit labor meus, imò viribus propè exhauritus sim absque profectu: mihi tamen satis est probari obsequiũ meum Deo. Atque eò pertinet quod subiungit, SED IUDICIUM MEVM CORAM IEHOVA. Tamen si palàm nobis minime constet fructus laboris nostri, tamen eo contenti esse iubemur, quòd seruius Deo, cui obsequiũ nostrũ gratũ est. Christus enim pios doctores ad strenuè luctandũ hortatur & animat, donec supra hanc tentationẽ victores emergant, & posthabita mundi malitia pergant alacriter in officio, nec tædio flaccescant eorũ animi. Ergo si Dominus eò vsque fidem & patientiam nostram probare velit, vt frustra nos fatigare videamur, in hoc tamen conscientiarũ nostrarũ testimonio acquiescere conuenit. Quòd si nos deficiat hæc consolatio, certè non ducimur puro affectu: nec Deo, sed mundo & ambitioni nostræ seruius. Itaque in eiusmodi tentationibus nobis ad hanc sententiam confugiendum est. Obseruandum est interea hęc à Christo & Ecclesiã vniuersum mundum accusari ingratiudinis. Nam sic conqueritur Ecclesia apud Deum, vt cum mundo expostulet, quòd Euangelij doctrinã, quæ per se efficax ac potens est, nihil apud ipsum efficit. Sola autem culpa hæret in contumacia & ingrati tudine hominũ, qui oblatam sibi à Deo gratiam respuunt, ac spontè perire volunt. Eant nunc, & Christũ accusent, qui exiguũ Euangelij fructum extare dicunt, atque impiis calumniis doctrinam Verbi traducunt: & labores nostros, vt vanos & inutiles subsannant, indèque potius excitatas turbas, atque licentiam peccandi maiorem arreptam esse aiunt. Considerent, inquam, cum quo sibi negotium sit, & quid proficiant sua impudentia: cùm soli homines accusandi sint, qui inutilem (quantum in ipsis est) Verbi prædicationem reddunt. Pij verò Ministri, quibus valde acerbum est homines tam miserè sua culpa perire, quicquid se interdum exedunt, & mærore conficiunt, dum tantam petuicaciam experientur, hac consolatione animos suos erigant: neque ita perturbentur, vt clypeum & hastam (tamen si fatius nonnunquam ipsis videatur) abiciãt. Cogitent sibi hanc causam cū Christo communem esse.

esse. nec enim de se tantum loquitur Christus, sicuti antea dictum est: sed omnium qui fideliter ipsi seruiunt, causam suscipit: ac veluti procurator, omnium nomine accusationem intendit. Conquiescant igitur in eius patrocinio, atque ipsam causam suam tueri sinant. Prouocent ad diem Domini, sicuti Paulus facit: neque aduersariorum calumnias, probra, aut conuitia morentur. Nam iudicium ipsorum apud Dominum: quia ut centies vituperentur à mundo, Deus tamen fidelis quam impendunt operæ approbator erit ac vindex. Contrà, impij & contemptores Verbi, atque hypocrite contremiscant, nam accusante Christo, nullus erit defensionis locus: nec quisquam eo condonante, absoluet. Danda igitur est opera ne fructus qui ex Euangelio manare debet, culpa nostra intereat. nam ideo gloriâ suâ patefacit Dominus, ut efficiamur Christi discipuli, & plurimum fructum afferamus.

1. Cor. 4. 4

Ioh. 15. 8.

5 ET NUNC DICIT IEHOVA.) Confirmat hoc versu superiore sententiam: atque plenior consolationem affert, vocationem illam repetens, & conscientie testimonium, quod nobis instar propugnaculi esse debet. Nihil enim est quod nos magis torqueat atque anxios reddat, quam si dubitemus quo auctore, quibusve auspicijs institutum aliquod aggrediamur. Propterea nos ad certitudinem vocationis nostræ ruocat Isaias. Ac primò pij doctores cum Principe suo Christo diuinitus se formatos esse dicunt: quia semper necessitatis dotibus instruit & ornat Deus quoscumque ad munus docendi vocat. nam quibuscumque donis excellant, ab vno Spiritu fonte prodeunt omnia. Sic vni genitum filium signauit pater: deinde alios suos quæque gradu præparat, ut idonei sint ad obendum munus. Ostendit simul finem vocationis: nam in hunc finem constituti sunt & Apostoli, & Doctores Ecclesiæ, ut dissipatum gregem Domini colligant, quo omnes in idem corpus sub Christo coalescant. Nam in mundo misera dissipatio est: in Christo verò omnium *αἰετιζα, αἰωνος*, ut inquit Apostolus, neque enim aliud vinculum vnitatis esse potest. Quod attinet ad verbum Creandi vel Formandi, frustra hic nonnulli philosophantur de humana Christi essentia, quæ creata est. Luce enim clarius est, formationem ad officium referendam esse. ATQUE UT ISRAEL NON COLLIGATUR. Iudæi interrogatiuè hæc legunt, Annon reduciam Iacob, & Israël non colligetur: atque supplet particulam *non*. Verùm illa lectio nimis coacta est: nec spectant Iudæi quid voluerit Propheta: sed quantum in se est, textum deprauant, ut regant ignominiam suæ gentis. Alij exponunt, Non perdetur, vel, Non peribit. Nam *non*, interdum significat quod dicimus vulgò, *Trousser*. Colliguntur enim ea quæ seruanda sunt: item quæ consumenda. vnde scriptum est cum aliquem è medio sublatum significamus, dicere solemus vulgò, *Il est troussé*. Nec malè conueniret hic sensus, Missus sum, ne Israël pereat: sed malo diuersam interpretationem sequi: nempe, Tamen si Israël non colligatur, tamen gloriosus erit. nam opponi hoc loco res inter se contrarias probabile est. Si destinati sunt ministri Verbi in salutem hominum, gloriosum ipsis esse, multos ad eam adduci: sin minus, hoc ipsis dedecori & ignominiæ cedit. Paulus enim vocat eos quos lucrificavit Christo, gloriam & coronam suam. Contrà verò, ubi homines pereunt, nihil præter pudorem & ignominiam reportamus: quoniam videretur Deus maledicere laboribus nostris, neque nos dignari tanto honore, ut regnum ipsius opera nostra prouehatur. At Propheta nihilominus eos qui Christo seruiunt, gloriosos fore pronuntiat. loquitur enim tum de capite, tum de membris, ut iam antea dictum est. Quamuis igitur Israël colligi nolit, tamen ministerio Christi integra manebit sua gloria: quoniam hominum prauitati & nequitie imputabitur, quod non sint collecti. Hæc ratione Paulus quantum Euangelij præcones odor sint mortis in mortem reprobis, bene tamè & suauiter corâ Deo spirare affirmat, cui placet impios hoc modo magis reddi inexcusabiles. Bis quidem glorificatur Deus si votis successus respondeat: sed ubi nihil omiserint Verbi ministri, quantum merito ipsis doleat infructuosum esse laborem, non est tamen cur eos penitentia Deo placuisse, cuius approbatio hic perueris totius mundi iudicij opponitur: ac si diceret Propheta, Quamuis pessimè audiant inter homines, multique perbris onerentur, facillè tamen ac æquis animis hoc illis esse deorandum: quia Deus aliter statuat, & corona decoris dignetur eorum tolerantia, quæ petulâter ab improbis traducitur. Eodè sensu mox sequitur, sufficere quod Deus sit fortitudo, ne terreatur hostium suorum multitudinem aut potentiam, cum robur suum habeant in Deo constitutum.

Philip. 4. 1.

1. Thes. 2.

19.

2. Cor. 2.

16.

6 ET AIT, LEUE EST.) Vterius etiam progreditur Isaias: atque laborè Christi & totius Ecclesiæ non tantum corâ Deo, sed etiam coram hominibus gloriosum fore ostendit. Quamuis enim initio vanus & inutilis videatur, Dominus tamen efficiet ut tandè aliquis fructus præter opinionem hominum emergat. Iam satis erat laborè nostrum à Deo probari: sed cum addit non inanem fore etiam apud homines, hoc etiâ nos magis consolari, atque acius incitare debet. Vnde sequitur, bene de successu sperandum esse, sed Dei ipsius arbitrio esse permittendum, ut benedictio quam promittit, suo tempore, quantum quòque modo videbitur, appareat. Adhuc præterea non tantum efficacè fore hunc laborem in populo Israëlitico, sed etiam in Gentibus, atque ita re ipsa euenit. Imò cum Iudæis parum prodesset Euangelij prædicatio, atque perueniret ab iis Christus reuiceretur, Gentes in eorum locum successe sunt. Atque ita Christus in lucè Gænum constitutus, atque extræmis orbis terræ partibus salus eius patefacta est. Hæc autè consolatio valde necessaria fuit tam Prophetis quàm Apostolis, qui pericaciam Iudæorum magis ac magis ex-

Act. 13. 47

perti sunt. Poterant enim dubitare num irritæ essent istæ promissiones, cum nullus earum fructus extaret. sed cum intellexerunt Christum etiam Gentibus missum esse, animos colligere ad perseverantiam non ita difficile fuit. Hoc autem incredibile, imò prodigiosum erat: sed Dominus ita præter opinionem omnium operari solet. Paulus hoc arcanum à seculis absconditum fuisse dicit: nec Angelis quidem ipsis còpèrtum, nisi cum re ipsa in Ecclesia Dei patefactum fuit. Cum ergo soli Iudæi sapere viderentur: nunc æquantur Gentibus, nec vlla apud Deum Iudæi & Græci distinctio est. Iudæi hunc versum interrogati uè legunt, AN LEVE EST? ac si diceret, satis esse: nihil maius aut amplius esse petendum. sed naturalem Prophetæ sensum malitiosè corrumpunt: atque imaginantur se aliquando fore dominos Gentium, longèque & latè imperaturos. Verus autem Prophetæ sensus est, Hoc quidem opus per se illustre ac magnificum fore, ut erigat & restituat tribus Israël, quæ collapsæ iacebant: sed honorem istum magna accessione se locupletaturum: quia Gentes Iudæis adiungat, ut in eundem populù coalescant, & Christi nomine cèleantur. Neque enim hoc loco de repudio veteris populi agitur, sed de propaganda Ecclesia, ut Gentes cum Iudæis consentiant. Verum quidè est, ubi à frædere exciderunt Iudæi, Gentes quasi in vacuum locum ingressas esse ita illorum defectio causa fuit, ut qui prius extranei fuerant, reciperent in filios: sed hic, sicut aliis locis, prædicit Isaias ampliorem fore Ecclesiam ubi accesserint Gentes, & coniunctæ fuerint Iudæis in fidei unitatè. Et si autem Lucis nomine intelligitur fælicitas vel gaudium, non dubito tamen quin propriè alludat Propheta ad Euàgelij doctrinam, quæ animas illustrat, & ex tenebris educit. Hanc verò lucem quam afferet Christus, saluificam fore docet. quemadmodum Christus via, veritas, & vita nominatur, quòd per veritatis notionè, vitam consequamur: ita hoc loco dicitur LVX Gentiu & salus, quoniam animis nostris illucet per Euàgelij doctrinam, ut nos ad salutè perducatur. Duo igitur notanda sunt. Primum, aperiri nobis oculos Christi doctrina: deinde, nos qui perieramus, vitam, aut potius nobis vitam restitui.

7 SIC DICIT IEHOVA. Idem argumentum prolequitur Isaias, ut populus, cum graui illa clade affligeretur, spem melioris status animo conciperet. Atque ut magis confirmet, Deum qui hæc promissit, Redemptorè & Sanctum Israël's vocat. Obiicit aliquis, hæc esse pugnantia: Deum scilicet redemptorem vocari eius populi quem opprimi sinebat. ubi enim hæc redèptio, ubi sanctificatio est, cum populus obicere possèt se miserum ac perditum esse? Respondeo, veteris historiae memoriæ hic proponi, ut materiam fiduciæ & spei Nam quum Iudæos vrgeret desperatio, occurrit Propheta, & admonet, Deum à quo olim redempti fuerant eorum patres, eadè adhuc virtute pollere. Ergo quanuis ad exercendam piorum fidem ad tempus salutem suam absconderet, iubentur fideles erectis animis stare, quia in illius manu certa sit redemptio. Interea ipsos concipere oportuit quæ longissimè ab humano sensu remota erant. Insignis locus, ex quo colligitur quanta fides habenda sit Deo loquenti: tametsi non statim ea præstet quæ promissit, sed languere nos atque diutius affligi sinat. *מַה*, aliq Contemptum, aliq Contemptibilem vertunt: ego Contemptibilem malo. Hoc autem miseriam illius populi auget, quòd IN ANIMA ipud seipsum contemptibilem esse dicit. Multi enim despiciuntur ab aliis, qui tamen ob dotes suas honore digni sunt, vel non desinunt superbia turgere, & aliorum fastium calcare maiore fastu. Sed hunc populum non magis ab aliis quàm à seipso contemni dicit. Extremam igitur ignominiam & infelicissimù statum designat, & simul deiectionem animi complectitur, ut sciant maturum Deo fore tempus epis ferendæ: quum penitus humiliati fuerint. Nullam video rationem cur nonnulli in voce Gentis numerum mutarint, cum Propheta vtatur singulari, *וַא*: & certum sit peculiariter ad genus Abrahamæ sermonè dirigi. Addit Seruire dominantibus: quàm diceret opprimi à validis tyrannis: nam *עַבְדָם*, vocat eos quibus tantum est roboris ac potentia: ut non facile sit eorum manus effugere. Iam quum dicit Reges visuros, magnificè loquitur de liberatione populi fuisse interea ipsum veluti in fornace examinari sinit, ut eius patientiam ac fidem probet. nulla enim alioqui experientia fidei esset, si statim ea præstaret quæ promissit, sicuti iam antea dictum est. In nomine Principum repetitio est visitata Hebræis. Sic autem loqueremur, Reges & Principes videbunt: confurgent, & adorabunt. ADORANDI verbo, explicat quod dixerat, Confurgent. Confurgimus enim honoris causa. Sùma est, summos quosque mundi Principes experiretùm iri ut sentiant populi restitutionem præclarum esse Dei opus, & reuerentia dignum. QVIA FIDELIS EST. Hæc est causa tantæ admirationis, atque honoris quæ Principes Deo exhibebunt: quia scilicet agnoscent fidem & constantiam Domini in promissis suis. Vult autem Dominus agnosci verax, non nuda quadam & simplici imaginatione: sed ipsa experientia, id est, in eo quòd populù quem adoptauit, conseruat. Itaque hac discamus non esse æstimandas promissiones Dei à nostro statu, sed à veritate ipsius: ut cum nihil præter exitium & mortem imminèbit, huius sententia meminerimus, quæ Dominus contèptibiles atque abominabiles compellat. Hinc etià obseruandum est, quam magnificum & admirabile sit opus Dei, Ecclesie liberatio: quod Reges, tametsi superbos, & nihil ferè dignù suo conspectu vel pretiosum ducentes, aspicerè, admirari, stupefcere, atque etià inuitos Dominù reuereri cogat. Hoc igitur nouatque inuistatum opus nobis vnicè còmendatur. Quale autem ipsum

ipsum & quantum sit, ex nobis ipsis iudicemus. nam vt omitteremus veteres historias, qua ratione & misera Antichristi tyrannide liberati sumus: Somnium profecto nobis esse videbitur, vt etiam ait Pfaltes, si attentius paulò consideremus: adeò stupendum & incredibile opus à Deo in nobis, qui Christo nomen dedimus, editum est. In fine autem versus reperit quod antè attigerat, segregatum fuisse hunc populum Deo. sed in Electione igitur sanctificationis notatur: quia ideo hereditas sacra fuit populo ille, quòd Deus macro beneficio cum eligere dignatus esset. Arcanam igitur Dei voluntatem indicat Isaias, à qua sanctificatio manat: ne Israël putaret se merito suo segregatum. perinde ac si diceret: Dominus qui te elegit, te ipsa in te comprobatur electionem suam, eamque ab effectu demonstrat. Quemadmodum igitur agnoscenda est veritas Dei in salute nostra: ita salus gratuita ipsius electioni tantummodò adscribenda est. Interea qui tanti beneficii participes esse volent, sint pars Israël, id est, Ecclesiar: extra quam nec salus, nec veritas esse potest.

8 SIC DICIT IEHOVA, IN TEMPORE PLACITI.) Ex hoc versu iterum apertius colligitur id quod initio huius capituli tractauimus: nempe, Prophetam sic totum Ecclesiar corpus alloqui, vt à Christo incipiat, qui caput est. Quod diligenter obseruandum esse monui. nam ab interpretibus animaduersum non est: nec tamè aliter poterit hoc caput eodè tenore explicari. Hoc facile ostendit Paulus, qui hanc sententiam ad totam Ecclesiam accommodat. Interea verò quod subiicit Propheta, DABO TE IN FOEDVS, nemini alteri quàm Christo cõuenit. Quomodo hæc inter se conciliabimus: nempe, si consideremus Christum non tam esse suum, quam nostrum: quia nec venit, nec mortuus est, nec resurrexit sibi ipse enim in salutem Ecclesiar missus est: nec quicquam sibi proprium querit, cum nulla omnino re indigeat. Itaque promittit Deus vniuerso Ecclesiar corpori. Christus, qui veluti sponsor intermedius est, recipit has promissiones: nec sibi priuati stipulatur, sed toti Ecclesiar, in cuius salutem missus est. Christum igitur non separatim compellat, sed quatenus corpori suo adheret, eique perpetuò coniunctus est. Immenus autem est hic honor, quo nos dignatur: cælestis Pater, cum nostra causa Filiu exaudit: imò dum sermonem ad Filium conuertit, vbi de salute nostra agitur. Inde enim apparet quanta fit inter nos & Christu coniunctio. Sicutinet personam nostram, nec quicquàm à nobis separatum libet: atque nostra causa à Patre exauditur. Sub voce Placiti, fratrum, vt ita loquar, iniicit, ne festinent in suis desiderijs fideles, sed patienter expectent dum præfixum à Deo tempus aduenit: quo sensu à Paulo aduentus Christi vocatur tempus plenitudinis. Vult ergo suspensos esse à Dei arbitrio, vt interea placidè & compositis animis sustineant eius iram. Ceterum, quauis Prophetæ consiliū sit, hortari ad tolerantiam pios, vt discant affectus suos Deo subucere, simul tamè docet salutem nostram fluere à gratuita Dei beneuolentia. *ἡ χάρις* enim, quam Græci *ἡ δωρεάν* vocant, id est, bona Dei voluntas, fundamentum est salutis nostræ: salus verò, illius gratiæ effectus est. Salui enim sumus, quia placemus Deo, non dignitate nostra aut meritis, sed liberali eius gratia. Interea verò ostendit certam nobis esse salutem, vbi certum gratiæ Domini testimonium habemus. Omnis enim dubitatio tollenda vbi Dominus de placito nostro testatus est. Hic locus valet ad commendationem Verbi, extra quod de salute inquirere fas non est: sicuti admonet Paulus in Euangelij prædicatione certò nobis patere Dei beneplacitum: atque ita impleri quod hic scribitur de die salutis. Tertio, Propheta nos admonitos voluit, vbi nobis Euangelium mittitur, certum proferri pignus fauoris Dei: quia nostri miserum esse apparet, vbi comiter nos ad se inuitat, ne huc atque illuc circumspicemus ad querendam hanc lucem, quæ à gratuita Dei voluntate solummodò expectanda est: vel agitemur dubitatione, quam nobis Deus eximit. Ceterum meminimus hoc totum à libero Dei consilio pendere. Cum ergo quaeritur, cur hoc tempore potius quàm olim nobis illuxerit Dominus, hæc ratio reddenda: quoniam ita visum est, ita placuit Deo. Ad hæc enim rationem redit Paulus eo loco quem citauimus, Ecce nunc tempus acceptum, ecce dies salutis. qui locus nos plurimum in tenenda Isaiæ mente iuuare potest: vt discamus coniungere salutem nostram cum placito Dei: cuius testimonium nobis datur in prædicatione Euangelij. Obseruandum etiam, hæc vaticinia ad certam ætatem restringenda non esse: cum ad vniuersam Ecclesiam omnibus seculis pertineant. Nam vt initium fiat à redemptione Babylonica, ad redemptionem Christi pergendum est, cuius illa initium ac veluti præliudium fuit. Et cum multa adhuc seruitutis reliquæ nobis supersint, ad diem extremum progrediendum est, quo omnia instaurabuntur. CONSTITVI TE IN FOEDVS. Hinc confirmatur, quicquid antea dictum est Christo, non priuati eius commodi causa, sed in nostram gratiam, promissum esse. Nam constitutus est sponsor fœderis, quòd Iudæi suis peccatis diuortium fecissent à Deo, qui æternum fœdus cum illis pepigerat. Fœderis ergo quòd cassum vel abruptum erat, renouatio Christo tribuitur. Quamquam simul tenendum est illud Pauli, Christum esse omnium pacem, vt reconciliet tam remotos quàm propinquos. Sed propriè respexit Isaias ad tristem illam distipationem, cuius remedium à solo Christo sperandum erat. Porro hanc gratiam ad nos transferre conuenit, quòd præ Iudæis, antequàm prodiret Euangelium, inimici atque alieni à Deo essemus, nec aliter possemus ipsi reconciliari. Christus ergo in fœdus populi datus est, quòd nulla ad Deum via, quàm per ipsum pateret. Populus tunc, erant Iudæi: sed diruta maceria, omnes & Gentes, &

Iudæi in idem populi corpus coaluimus. VT SVSCITES TERRAM, quæ scilicet tunc vasta & deserta erat. Reditus enim populi noua quædã fuit creatio, vt alibi vidimus. Huc quoque pertinet Prophetæ verba, vt intelligamus nihil præter dissipationem & vastitatem in mundo esse. Mittitur enim Christus, vt quæ prostrata sunt & diruta instauret. Si integra essent omnia, frustra Christus ad nos mitteretur. Itaque diligenter consideranda est nostra cõditio: quoniam alieni à Deo, vita destituti, atque ab omni spe salutis exclusi sumus. Sed à Christo restitui mur in integrum, & Patri cœlesti reconciliamur. Adiungit etiam Isaias beneficia quæ per Christum consequimur, postquam Deo reconciliati sumus.

9 VT DICAS VINCTIS.) Describitur his verbis mutatio quæ Christi aduentu contigit. neque tamẽ dubium est quin Propheta Iudæis solatium afferre velit in rebus perditis, ne restitutio in melius illis sit incredibilis: quia se excidio ferè deuotos esse videant. Interea in genere ostendit quale sit officium Christi: ac definit quid sit restituere hæreditates desolatæ, nam priusquam adueniat Christus, sub misero iugo victi, atque in tenebris constituti sumus. His similitudinibus significat nos, quandiu caremus Christo, malorum omnium cõgerie esse obrutos. nã per TENEBRAS, excludit omnia quæ ad regnum Christi pertinent: fidem, iustitiam, veritatẽ, innocentiam, & eius modi. Sumus ergo in tenebris, donec Christus dicat, OSTENDITE VOS. Sumus victi, donec dicat, EXITE. Plurimum verò inest ponderis in verbo וְנָתַתִּי, VT DICAS. Ostendit enim prædicationem Euangelij modum esse quo liberamur. Si ergo libertatem, si lucẽ regni Dei optamus, audiamus Christũ loquentem: alioqui perpetua Saranæ tyrannide opprimemur. Vbi nũc est arbitrij nostri libertas? Quisquis enim sibi lucem aut rationem & intelligentiã arrogat, hanc Christi liberationem experiri non poterit. Libertas enim non aliis promittitur, nisi qui se captiuos esse agnoscunt: lux & salus, qui se in tenebris demersos esse confitentur. Porro vbi promittit pascua filius Dei fore peruia, & super montiũ cacumina, his metaphoris significat eos bene habituros qui sub tutela Christi erunt. Est enim pastor diligens ac sollicitus, omnia gregi necessaria suppeditans, vt nihil ad summam felicitatem desit. Hæc verò admonitio non parũ fuit utilis eo tempore quũ per squalidas regiones & aridas iter facturi essent Iudæi, vt demũ in terrã incultã & desertam redirent: dicitur Igitur Propheta, quanuis terrena media non suppetant, esse tamẽ satis largã copiam Deo, qua eorũ inopiã subueniat: idẽque pro cõmuni Scripturę more comparat fideles ouibus, vt suæ imbecillitatis conscij, curæ pastoris se totos cõmittant. Interea probabile est obliquẽ moneri fideles, ne appetant nimias lautitias: quia nunquã tanta suppetet vbertas, quin multæ difficultates permixtæ sint. Deinde ne desuuant in mollietate, quia periculis futuri sint obnoxij, nam vias hostium & prædonũ incurtibus expositas, & cacumina montiũ vt plurimum arida esse scimus. Ita gubernatur Ecclesiã à Christo, vt non procul absit ab incurfu & iniuria hostium: sic pascitur, vt in horridis tamen & incultis sæpe locis habitet. Cæterũ, quanuis imminuant hostes, Dominus ab eorum vi & iniuria nos turatur. Si esurimus aut laboramus inopia, præstõ est ad subministranda abundẽ omnia quæ ad victum & cultum necessaria sunt. Atque in huiusmodi difficultatibus & periculis melius sollicitudinem eius & curam perspicimus, quã si extra omnem periculum aleam constituti essemus.

Iob. 10. 11.

Exod. 16.

35. & 13.

21.

Exod. 17. 6.

Deut. 32. 35.

10 NON ESURIENT.) Confirmat quod dictũ est superiore versu, esse in Dei manu alimenta, ne in itinere Iudæos viaticum deficiat. nec dubiũ est quin reuocet in memoriam, quũ in deserto panis & ciborũ omniũ penuria mortẽ patribus minaretur, Deũ per xl. annos quotidie Manna cœlo dedisse: sicuti etiã continuõ põlet de vmbra contra Solis estũ loquens, alludit ad historiam quæ refertur à Mose de columna nubis, qua Dominus populũ suũ tegebat, ne Solis ardore torreretur. Hoc enim solenne Prophetis esse diximus, vt commemorent exitum populi ex Ægypto, quoties beneficentiam Dei & publicẽ erga omnes, & priuatim erga vnumquemque confirmare volunt. SVPER SCATVRIGINES. Alludit etiam ad aquas illas quæ ex rupe fluxerunt, cũ populus ferè siti periret. Nec enim ista acciderunt in redemptione Babylonica, sed commemoratione priorum beneficiorum, potentia Dei in procuranda salute Ecclesię predicatur.

11 ET PONAM OMNES MONTES.) Hic propriẽ ac nominatim de reditu populi tractat: nã frustra tantam Ecclesię felicitatẽ promitteret, nisi in pristinã libertatẽ restituẽdus fuisset populus. Significat autẽ se sublatũ impedimenta omnia, & difficultates quæ poterãt populi reditum prohibere: atq; mōtes peruios redditũ, qui inuij esse videbantur: deniq; cõplanaturum & monrosã & concaua loca, vt facilis in Iudæã reditus esse possit. Cũ igitur restituenda est in integrũ Ecclesiã, nulla impedimenta, quantumuis magna & ardua, obitare Deo possunt: quoniam superior tãdem euadat. Mōtes porro vocãs svos, nõ modõ significat posse illis pro suo iure se imperare vt populo transire præbeãt: sed exprimit profectiois se fore ducẽ, ac si vnã cũ Iudæis pergeret, ac cõmune iter faceret: sicuti alibi dicitur peragrasse Ægyptũ, ac equitasse super eũ excessã in exitu populi. Hic verõ exprimitur singularis Dei erga Ecclesiã amor, quod se eius exeregrinari dicitur, ac in se suscipit omnium necessitatum curam, ac si ipse sibi prospiceret dum suis opiratur.

12 ECCE ISTI E LONGINQVO VENIENT.) Quod nonnulli quatuor mundi plagas hinc significari putant, satis quidem firmum non est. Ego tamen non repudio, quia & probabile est, & conuenit multis aliis locis. Certẽ primũ dicit venturos e longinquis mundi plagis, species

species deinde, id est, aliquas partes subiungit ad generalis eius sententiæ explanationem. Loco 51-
 N 15, alij Sinum legunt: atque apud ipsos Hebræos varia lectio est. Hieronymus meridionalem
 plagam designari putat (quæ scientia magis recepta est) à monte Sinai, quæ ad Aulstrum sita er-
 rat. Alij Sienem esse putant, quòd sita sit sub tropico Cancræ. Verùm hæc diuersitas nihil ad Prop-
 hetæ sensum, qui per se planus & facilis est. Nec enim dubiū quin Propheta significet eos qui
 varius in locis dispersi atque dissipati erant, siue ab Aquilone, siue à mari colligantur. Sic porro redi-
 tum è Babylone promittit Isaias, vt simul ad tēpus Christi hoc vaticiniū extendat: quæ admodum
 ex superioribus facile colligitur. Memoria enim tenendū, quod prius diximus, hic secundam
 Ecclesiæ natiuitatē describi. Nec enim tantūmodò promittit Iudæos Ierosolymam reditu-
 ros, vt tēplū instaurēt, sed colligēdos ex omnibus terræ plagis qui prius ab Ecclesiā fuerāt alieni.

13 LAUDATE COELI, ET EXULTA TERRA.) Tametsi pios omnes ad gratiarum ac-
 tionem hortatur atque incitat, tamen hoc simul respicit, vt confirmet promissionē quæ dubia
 videri potuisset. Rebus enim afflictis turbantur conscientie nostræ, atque ita vacillant vt non ad-
 deò facile sit in Dei promissiones solidè recubere. Denique homines aut suspensi hærent, aut trepidant,
 aut penitus labascunt, imò desiciunt. Interea quantisper occupat metus, vel anxietas, vel
 moror, vix vlla consolatio admittitur: adeo que variis modis ipsos confirmari necesse est. Pro-
 pterea tam magnificè beneficiū huius liberationis predicat Isaias: vt tametsi piji nihil omnino
 præter mortem & exitiū intuerentur, animū tamen ipse melioris status erigerent. Eos igitur pe-
 ne in rem præsentē adducit, ne dubitent amplissimam ipsi gaudenti materiā fore: tametsi tunc
 nihil præter mortem & luctū cernerent. Meminerimus ergo, quoties Dominus aliquid pro-
 mittit, coniungendā esse à nobis gratiarum actionē, qua magis animos nostros excitemus: dein-
 de, at tollendas esse mentes ad potentiā Dei, qua longè latè que imperat omnibus creaturis. Nam
 simulatque manū exerit, cælum & terra cōmouentur. Quòd si vbique signa apparent admi-
 rabilis eius potentie, præcipuū specimen & maximè illustre agnosci vult in Ecclesiæ salute. Hæc
 autē signa docet, nullum esse potius obsequiū quod Deo præsent cælū & terrā, quàm si conspi-
 rent, & operas simul conferant ad Ecclesiā iuandā. Cæterum, ne fatiscant sub malorū onere
 fideles, antequam consolationē illis à Deo promittat, ad miseriam placidè ferendas hortatur. no-
 mine enim PAVPERVM significat Ecclesiā multis ærumnis in hoc mundo obnoxia esse. Vt ergo
 misericordiæ Dei participes simus, discamus sub cruce multique molestiis cum gemitu &
 lachrymis ad eam eniti.

14 ATQVI DIXIT SION, DERELIQUIT ME &c.) Quòd magis gratiam suam ampli-
 ficet Deus, conqueritur adeò angustus & restrictus fuisse Iudæorū annos, vti sibi ferè via clau-
 fa fuerit, nisi malignas eorū cogitationes ingenti bonitate vicisset. Simul tamen vitiū hoc corri-
 gere studet, vt liberationem sibi oblatā & quasi obuiam apertis animis excipiant. & sicuti prop-
 tensus est ad ipsos iuandos, sic etiā vicissim se cōparent ad bene sperandum. Iam ad nos quoque
 pertinet hæc doctrina, quia omnes ferè, vbi Deus auxilium suum differt, miserè anguriam ac cru-
 ciamur. putamus enim nos desertos & abiectos. Ita facile obrepit desperatio, cui occurrere
 necesse est, ne gratia Dei priuemur. Et certè in hac dubitatione se prodit ac detegit nostra incre-
 dulitas, quod in Dei promissis non acquiescimus, vt moderatè feramus vel castigaciones, quibus
 nos ad penitentia solum sollicitat Deus: vel fidei probationes, quibus nos ad tolerantiā erudit, vel quas
 cunque afflictiones, quibus nos humiliat. Meritò itaque expostulat Deus cum Iudæis, quòd praua
 sua diffidentia oblatam salutē reipuant, nec sustineant se iuari. Neque verò restringit hoc vi-
 tium ad paucos, sed totam ferè Ecclesiā cōprehendit, vt ostendat se erga Iudæos beneficium ac
 largum fore vltra mensuram fidei ipsorum: imò cum ipsis se luctari, vt cum salute sua perrumpat
 obstacula omnia quibus eam arcebant. Videant ergo lingui nostrorū, ne fide in eo indulgeant
 aut adulentur. litigat enim Dominus cum tota Ecclesiā, quòd huiusmodi voces edat, quæ ex
 diffidentia fonte manant.

15 AN OBLIVISCETVR MVLIER.) Vt diffidentiam istam corrigat, expostulati-
 onem exhortationemq; subiungit plenam suauissimè consolationis. Nam apta similitudine ostendit
 quantam sollicitudinem pro suis gerat, matri sese comparans, cuius adeò sollicitus atque anxius
 est amor in factum suum, vt paternum etiam longo intervallo superet. Non satis ergo ipsi
 sunt patris exemplo vti (quod aliqui frequentissime vsurpat) sed vt ardentissimum affectum
 suū exprimeret, matri se conferre maluit: nec liberos solum nominat, sed factum, in quem prop-
 tensior affectus esse solet. Incredibilis enim est matris affectus in factū quem fouet sinu suo, lac-
 ctat, & sollicitè curat: adeò vt insomnes ducat noctes, seque continuò maceret, & sui ipsius obli-
 uiscatur. Atque hæc sollicitudo non tantum in hominibus apparet, sed etiā in feris bestiis: quæ
 tametsi immanes sint natura, tamen hæc in parte mansuescunt. Quā verò interdum contingat
 matres sic degenerare in monstra, vt inhumanitate feras superent, & factus sui obliuiscantur: sub-
 iungit Dominus, etiā si id contingeret, se tamen nunquā populi sui obliturū. Nam affectus ipsius
 erga nos, matrū omniū amorē ardore & vehementia longè exuperat. Et tenendū illud Christi,

Mat. 7. 11 Si vos, cum mali sitis, noſtis bona dare filiis veſtris, quãtò magis Patet cœleſtis: Homines tamen ſi prauſi natura & amantes ſui, curam liberorum habent: quid Deus, qui ipſa eſt bonitas: an affectum paternum exuere poterit? Minimè verò. Quauis igitur accidat matres (quod inſtar prodigij eſt) abiicere ſœtum ſuum: Deus tamen, cuius amor conſtans & perpetuus eſt in filios ſuos, nunquam eos abiiciet. In ſumma, deſcribitur hîc nobis immenſa Dei cura, qui aſſiduè pro noſtra ſalute vigilat, vt cum nunquam deſuturum nobis certò perſuaſi ſumus: tamen multo magis afflictemur.

Dent. 6. 8 16 ECCE SVPER PALMAS.) Alia ſimilitudine declarat immenſam illã ſolicitudinem quam pro nobis gerit Dominus. Vulgare eſt prouerbiũ, Nos aliquid tanquã proprios digitos tenere, cum rem memoriã penitus & ſeridè infixam habemus. Et Moſes, cum aſſiduam Legiſ meditationem cõmendat, Ligabis ea, inquit, in ſignum ſuper manũ tuam: nepe vt Dei præcepta ſemper oculis ſuis propoſita haberent. Nunc eandẽ ſimilitudinem vſurpat: perinde ac ſi diceret, Non poſſum intueri manus meas, quin te illic quoque contẽpler. te in animo meo inſculptum gero, vt nulla obliuione deleri queas. tui denique obliuiſci non poſſum, quin mei ipſius obliuiſcar. Deus quidẽ neque manus, neque corporeã figuram habet: ſed ita tenuitati ingenij noſtri ſeſe accõmodat Scriptura, vt magnitudinẽ diuini erga nos amoris exprimat. Quoniam verò Eccleſia paſſim Domiciliũ, vel Vrbs Dei nominatur (vnde etiã ædificatiõis metaphora paſſim occurrit in Scripturis) ideo murorũ ſimilitudinem adducit: qua incolumẽ Eccleſiã ſtarum ſignificat, ac ſi diceret ſibi curã ſemper fore vt vigeat ac floreat Ieruſalem. Notandũ tamen eſt murorum nomine metaphorice rectũ ordinem politiã & diſciplinã notari, cuius ſedulum & indefeſſum cuſtodẽ ſe Deus fore aſſeruit. Meminerimus autẽ hanc Prophetiã habuiſſe locum in miſera illa vaſtitate, cum diruti eſſent muri Ieruſalem, quã viuã Eccleſiã imago fuit, templũ exciſum, euerſã politiã: denique, peſſundata ac propemodũ deleta funditus omnia erant. nam mox promittit futurum vt omnia inſtaurentur.

Pſal. 102. 17
Jer. 24. 6
Mat. 16. 18 17 FESINANT STRUCTORES TVI.) Declarat quod breuiter dictũ fuerat ſuperiore verſu. Vana enim videri potuiſſet illa ſententia de aſſidua ſolicitudine quã gerit Dominus de Eccleſia ſua & muris eius, quos dirui atque euerti ſinit. propterea ſubiunxit explanationem, Quòd deaſtabitur illa quidem, ſed deinde in integrum reſtituetur. STRUCTORES. Hinc colligere licet quãtũ vera inſtaurandã Eccleſiã ratio: nempe, ſi Dominus architectos mittat, à quibus extruatur: deinde, ſi procul abigat vaſtatores qui eã diruunt. Eſt enim per ſe, & præterita hominũ opera Eccleſiam erigere poſſet Deus, dignatur tamen eorũ manus interponere: & quanquam ſolus arcana Spiritus virtute totũ hoc ædificiũ cõplet, benedicat tamen illorũ labore, ne ſit inutilis. Ab ipſo igitur petendi & expectandi ſunt architecti: cum eius propriũ ſit idoneos reddere (quẽadmodum admonet Paulus) & cuique assignare ſuas partes. Regandus eſt etiã non modò vt mittat operarios in meſſem ſuã: ſed vt virtutẽ ſuppeditet & efficaciter dirigat, ne fruſtra operi incubant. nam ſingulari eius beneficentia accidit vt cũ aliquo fructu Euangelij doctrina prædicetur. Sed neque hoc ſufficeret, niſi procul abigeret vaſtatores. Satan enim innumeris artibus Eccleſiã inuadit atque oppugnat: nec deſunt ei miniſtri & fatellites, qui neruos omnes in id intẽdunt, vt Domini ædificiũ diruant, vel corrũpant, vel impediant. Petendũ igitur aſſiduè, vt eorũ conatus auertat. Quòd ſi minus ex animi noſtri ſententia ſuccedat, vitia ipſi noſtra & ingratiudinẽ accuſemus: nam Dominus hæc beneficia abundè in nos conferre paratus erat.

2. Cor. 3. 6
Mat. 9. 38 18 LEVA PER CIRCVITVM OCVLOS TVOS.) Excitat quali re præſenti Eccleſiam ad magnificum opus contẽplandum, & cernendos hominum cœtus, qui vndiquaque ad ipſam confluent. Sicuti autẽ collectio hæc pios animos fulcire debuit in diſſipatione: ita qui eius oculati fuerunt teſtes ad gratitudinẽ incitari oportuit. vnde apparet varicinũ hoc vtroque tẽpore fuiſſe vtile, quum & res adhuc ſub ſpe eſſet abſcondita, & poſtquã euentu cõprobata fuit. Tamen verò generaliter vniuerſam Eccleſiã compellet, tamen ad ſingulos quoque pertinet hic ſermo, vt & cõmuniter omnes, & ſeorſum ſinguli hæc promiſſa amplectantur. Cũ autem oculos attollĩ iubet, ſignificat nos ideo animis deici, quòd non attendit, opus Domini inſpiciamus: ſed tanquã velum oculis oppoſitũ habeamus, quod ea quã ante pedes poſita ſunt intueri vetat. Hinc accidit vt nihil concipiamus fiduciã, ſed in rebus conſuſis deſperatione propemodũ obruamur. Quòd ſi hæc toti Eccleſiã dicuntur, reputet ſecũ vnũquiſque quantum laboret hoc vitio: & ſubinde ſe ſolicitet atque expergeſciat ad opera Domini intuentia, vt toto animo in promiſſis eius conqueſcat. Electos Eccleſiã cõgregari dicens, ſignificat, vt ſint vnũ corpus ſub Chriſto, ac velut vnũ ouile ſub eodẽ paſtore, quali eodẽ ſinu oportere colligi: quia nõ alios pro ſuis ducit Chriſtus ac cenſet, niſi qui fidei vnitatem in corpus vnũ coaleſcũt. Quiſquis ergo ab in numero filiorũ Dei haberi volet, ſit filius Eccleſiã. Semper enim alieni erunt à Deo qui ab ipſa ſegregantur. QVASI ORNAMENTO. Oſtendit Prophetã quis ſit verus Eccleſiã ornatus: nepe, ſi liberos quãplurimos habeat, qui fide ad ipſam aggregẽtur, & regãtur Spiritu Dei.

Hic verus splendor: hæc Ecclesiæ gloria est: quibus si careat, deformis ac squalida, imò veluti lactea ac discerpta erit. Vnde perspicimus quàm bellè teneant Papiſte quomodo ritè ipsam ornari oporteat. Toti enim in pictis tabulis, in statuis, in lapidum structura, in auro, gemis, & vestibus pretiosis, hoc est, in puppis, tanquam pueri, occupantur. At vera Ecclesiæ dignitas quatenus Spiritus sancti donis constat, interior est. Deinde in fidei & pietatis profectu sita est. vnde sequitur, suis ornamentis præclare instructa esse, cum populus fide coniunctus ad Deum ritè colendum in eius sinu conuenit. Quò autè plus certitudinis habeat hæc promissio, Dominus iusiurandum adhibuit: nêpe, vt nos à diffidentia reuocet: & cum interitum eius instate putabimus, de restitutione ipsius atque instauratione certi simus. Quòd si vnquã hæc doctrina necessaria fuit, hoc maximè tẽpore necessaria est. quocunq; enim oculos conuertimus, nihil occurrit præter horrendã vastitatem. Quid ergo nobis agendũ est, nisi vt hoc Dei iureiurando suffulti eludemur ex desperatione? nec terreamur paucitate nostra quæ nos contẽptibiles mundo reddit: nec dubitemus quin multi ex electis dispersi vagentur, quos tandẽ Deus in Ecclesiam aggregabit. Ergo erigendi sunt animi, atque attollendi fide oculi, vt non solum in vnam ætatem, sed in longissimum tempus spem nostram prorogemus.

19 QVONIAM DESOLATIONES TVÆ.) Confirmat aliis verbis quod iam vidimus, mutationem quam promisit in manu Dei esse, vt Ecclesia quæ diu vastata ac dissipata fuit, breui multos habeat incolas: ita vt sit angustior locus, quàm vt omnes capere possit. Vt iur similitudine vrbis vastatae, cuius muri & ædificia instaurantur, ad quam ciues tam magno numero redeunt vt dilatanda sint eius pomeria, quòd prior ambitus omnes continere nequeat. Non solum ergo intelligit reductionem populi è Babylone, sed restitutionẽ quæ per Christum facta est: cum scilicet Ecclesia non tantum per Iudæam, sed etiam per vniuersum orbem longè latè que propagata est. Addit etiam præsidium fore paratum si qui eam hostes infestent: imò quædam fore ab eorum iniuriis & molestiis, quia Deus procul ipsos abiget: non quòd Ecclesia vnquã in totum pacata fuerit, & ab omni hostili violentia immunis: sed tamen Deus suorum infirmitati parcens impios prohibuit, eorumque impetus repressit, aut discussit, ne saltem ex Ecclesiæ ruinis regnum Satanæ cresceret.

20 ADHVC DICENT.) Idem argumentum prosequitur Isaias: atque restitutionẽ Ecclesiæ sub diuersa figura promittit. Eam autem mulieri viduæ aut potius sterili cõparat, vt miserum & calamitosum eius populi statum declaret. tot enim premebatur angustiis, vt memoria gentis penitus deleta videtur. nam permixta Chaldæis, si captiuã illam tenebant, in aliud propemodũ corpus transierat. Non mirum igitur si eam hostes infestent, cum nulli in futurum tẽpus Iberi gignerentur. Prius floruerant Iudæi: sed collapsum est regnũ & concidit totus vigor: nomẽ denique ferè extinctum est, cum in exilium eiecti sunt. Promittit ergo futurum, vt emergat ex squalore Ecclesia, & quæ nunc solitaria est, eum statum recuperet quẽ prius habuerat. Atque hoc includitur sub voce, ADHVC, ne diffidant in arbitrio Dei esse reddere quod olim dederat, quanuis ad tẽpus ablatum fuerit. Quòd nonnulli per FLIORS orbitatis, filios orbatos intelligunt, non satis conuenire puto. Nam orbitas & sterilitas potius ad Ecclesiæ personã refertur. ideo amplificandi causa sic vocat qui præter spem orbæ & sterili dati fuerint. s. CEDE ALIO MIHI, id est, in gratiã meam. non quòd piis conueniant fratres suos extrudere vel mouere loco: sed loquendi formã ex vulgari sermone mutuatus est Propheta, vt significet nullã incõmoditatem fore obstaculo quin multi admitti cupiant & sibi locũ aliquem dari. Hoc aut factũ est, cum Dominus ex toto orbe innumeros homines collegit. nã subito & præter spẽ hominũ repleta est Ecclesia, quæ prius vacua erat: amplificati eius fines, lógq; & latè extẽsi sunt.

21 ET DICES IN CORDE TVO.) His verbis admirabilẽ, de qua nũc agit, Ecclesiæ restitutionẽ fore denũciat. atque ideo introducit admiratẽ ipsam, atque obstupescẽtẽ, quòd inusitata atque inopinatã ratione restituta sit. Nec profectò huiusmodi descriptio superuacanea est. nec enim vt noua soboles quotidie succrescit hominibus, qua genus humanum propagatur, ita nascuntur filij Dei & Ecclesiæ, qui non ex carne & sanguine, sed arcana virtute Dei, in nouas creaturas reformantur. Natura enim à regno Dei alieni sumus. Si quis ergo nouũ hoc opus atque insolitũ consideret, & qua ratione propagetur Ecclesia & duret, obstupescere cogetur. Hanc autem admirationem haud fidam fore, vt sæpe ab adulatoribus proficiuntur eiusmodi voces, sed ex animo profecturam esse ostendit: quoniam iusta erit causa admirandã, quòd Dominus seruarit Ecclesiam in tantis periculis, nouaque & inexpectata sobole propagarit. Quis enim putasset, quo tẽpore contemptissimi erant Iudæi, omnique probrotũ & miseriarum genere obruti, vllos fore ex Gentibus qui societate hanc appeterent? Deinde minimè credibile erat, posse hominum ingenia repente sic mutari, vt se religioni quã abominati fuerant, addicerent. Adde quòd interpolata maceria exteris omnes & incircuncisos ab ingressu arcebat. Verũ vnam maximè rationẽ exprimit tantæ admirationis: nêpe, quòd prius nullos pareret liberos, atque omnino destituta esset. Cessabat enim doctrina, quæ semen est spiritualis vitæ, quo liberi Eccle-

Ier. 1. 13.

1. Pet. 1. 23

fiæ gignuntur: cultus etiã legalis intermissus erat. denique ablata erant quæcunque incolumem statum tueri solent. Sic autẽ vocatur Ecclesia, non quod destituatur à Deo, sed quod non semper appareat eius præsentia. Huius sterilitatis imaginẽ ipsi vidimus, cum Dominus ingrati tudinem hominũ vlciscens, sustulit doctrinam suã, eosque in tenebris errare sinuit. Tunc verẽ orba & sterilis dici poterat, cum nulli eius liberi apparerent. Vnde colligendũ est, quã stulti sunt Papi stæ, qui sic Ecclesiã semper à Christo regi volunt, vt nunquã orba aut sterilis esse possit: cum Dominus licet Ecclesiã non destituit, signa tamen præsentia suã propter ingrati tudinem hominũ sæpenumero subducit. QVIS ERGO ISTOS EDUCAVIT? Difficile est iis qui in exilium migrant, ac subinde locum & sedẽ mutant, educare liberos: & quã Lex & pietatis doctrina non resonaret amplius in Templo, spiritalis alimonia quodãmodo defecerat. Sed Dominus qui humanis adminiculis non eget, extraordinaria ratione, atque incredibili Spiritus sui virtute gignit liberos suos, atque educat vbi ita visum est: & in hoc vaticinio cõplendo nutritios præter spem omnium excitavit Deus, vt non abs re mireret Ecclesiã quomodo adoleuerint. Quum hanc Prophetiã legimus, monemur non oportere nos vltra modũ turbari, si quando Ecclesiã orbẽ ma licti similitẽ videamus nec diffidendũ, quin protinus vel vno momento erigi atque instaurari possit: atmet si nulla eius instaurandi ratio nobis appareat.

22 SPC DICIT DOMINVS.) Confirmat Isaias quod nuper dixerat: nempe, Dominum effecturum vt Ecclesiã, quanuis diuissimẽ sterilis & orba fuisset, immensam haberet sobolẽ, & fecunditatem ipsa suam admirari cogeretur, idque vt omnem dubitationem tollat, quæ animis eorum obrepere potuisset. Pronuntiat autẽ non tantum ex Iudais, vt antea, sed etiã ex Gentibus liberos Ecclesiã se daturum. Atque interca hanc generationẽ spiritualem fore insinuat per gratiam adoptionis. Huc enim pertinet similitudo Vexilli, vt pij sperarent notã genituræ speciem, & ab eã diuisciam quæ in naturæ ordine perspicitur. Oportuit ergo Dominum attollere signum, & arcanam virtutem suam per Euangelium exere, vt ex tam vatis populis, qui & moribus & lingua differbant, filios Ecclesiã adduceret, qui fide inter se, vt fratres in matris sinu conuenirent. Quæ Manus & Vexilli figura prædicationem Euangelij tantummodo significari putant, & separant virtutem Spiritus, falluntur: nam vt unque coniungi debet, nec enim Spiritus efficacia à prædicatione Euangelij separanda est: quẽadmodum præclarẽ ostendit Paulus. Ad hanc igitur Dei manum, ad hoc vexillum nobis confugiendum est: cum oppressam impiorum tyrannide Ecclesiã cernimus. Tametsi enim omnia moliantur, vt eam funditus evertant, superior est Dei manus, eiq; frustra homines reluctantur. Tandẽ eorum perniciam domabit & cõprimet, vt Ecclesiã statum alique vel iis inuitis obtineat. Quod filios Ecclesiã inter vnas, & in numeris allatum iri premitit, metaphorica est locutio, qua significat nihil fore negotij Deo, vbi Ecclesiã colligere ex dispersione volet: quia Gentes omnes adiutrices erunt. Etsi autẽ hoc primo loco ad exules & dispersos Iudais referitur: minime tamen dubium est ad omnes Dei electos extendi, qui in fortem eiusdem gratia asciti sunt.

23. ET ERUNT REGES.) Quum locutus esset de obsequio Gentium, ostendit hoc non ad plebcios tantum, sed ad Reges quoque pertinere. Reges autem cõparat conductitiis hominibus, qui alienos liberos alunt: & Reginas nutricibus quæ operã suam locant. Cur ita: quoniam Reges ac Reginæ omnia necessaria ad alendam Ecclesiã sobolem subministrant. Nam quum antea Christum e finibus suis eicerent, eum deinceps agnoscent summũ Regem, omnemque ipsi honorem, obsequium & cultum exhibebunt. Hoc accidit quum Deus sese per Euangelium orbi terrarũ patefecit. Magni enim Reges ac Principes non solum Christi iugum subierunt, sed etiam facultates suas contulerunt ad erigendam & tenendam Christi Ecclesiam: at vt se patrones ac tutores eius præstarent. Vnde obseruandũ est, singulare quiddã hic à Principibus requiri præter vulgarem fidei professionẽ: quoniam autoritas & potentia à Domino tributa est, vt Ecclesiam tueantur, & gloriam Dei procurent. hoc quidem pertinet ad vniuersos: sed Reges, quod prætor eorum est potentia, eò magis sese impendere, & studiosius id curare debent. Atque hæc ratio est cur David eos nominatim cõpelleret, atque adhorteretur vt supiant Dominum: seruauit & Filium osculentur. Hinc apparet quã insana sint eorũ deliria qui Reges Christianos esse nõ posse affirmant, nisi se eo munere abdicarint. Hæc enim sub Christo impicita sunt, cum Euangelij prædicatione Reges ad Deum conuersi, illustrissimum hunc dignitatis gradum adepti sunt, quò omnis generis dominiã & principatus superantur, vt Ecclesiã nutritij ac tutores essent. Papi stæ non aliter Reges Ecclesiã nutritios esse intelligunt, quã quòd Sacrificis eorum & Monachis amplissimos redditus, opimas possessiones & latifundia reliquerunt, quibus se, tanquã porci in hærã, saginarent. Verũ ista educatio longẽ aliò spectat, quã ad inexhaustos eiuismodi gurgites satiandos. Nec enim hic agitur de locupletandis eorũ domibus qui falso prætexunt pro Eccle siẽ ministris se venditãt: quod nihil aliud quã Ecclesiã Dei corumpere, atque exitialis veneno perdere fuit: sed de tollendis superstitionibus, atque exterminãdo omni impio & nefario cultu: de promouẽdo Christi regno, & conseruãda puritate doctrinæ: de summouẽdis scãdalis, atq; purgãdis

2. Cor. 3. 6

psalm. 2. 10

dis fordidibus quæ pietatem corrumpunt, & maiestatem Dei obsecrant. Hæc certè dum Reges studiose curant, simul pastoribus & ministris Verbi omnia suppeditant quæ ad victû & cultum necessaria sunt: consulunt pauperibus, nec mendicitatē Ecclesiæ indecorâ tolerant: scholâs erigunt, & doctores constituunt stipendiâ: atque studiosis literarū alimenta decernunt: ptochotrophia & xenodochia ædificant, & reliqua peragunt quæ ad tuendâ & conservandâ Ecclesiâ pertinent. Verùm, profusi illi & superuacanei sumptus in Anniversaria & Missas, in aurea vasa & pretiosas vestes, quibus effertur atque insolentur Papiſtæ, pōp. & ambitioni tantummodo fertiunt, puramque & simplicem Ecclesiæ educationem corrumpunt: inid præfocant atque extinguunt semen Dei, quo solo vivit. Cùm hæc hodie longè aliter se habere, atque Reges non Ecclesiæ nutritos, sed carnifices esse cernimus: cùm sublata pietatis doctrina, & profligatis veris eius ministris, vêtres otiosi, inexplēbiles gurgites, satellites diaboli saginātur (nam is Principes libenter impartiunt opes suas, id est, succum & sanguinem quem e plebe suxerunt) dum eis pij alioqui Principes minus roboris & constantiæ habent ad propugnandum Verbum, & tuendâ in Ecclesiâ: agnoscamus peccatis nostris hanc rependi mercedem, nosque probis nutritis indignos esse fateamur. At nihilominus post horrendas istas ruinas, Ecclesiæ instauratio & Regum talis conuersio speranda est, vt se nutritos fidelium & tutores præstent, atque fortiter propugnent doctrinâ Verbi. PVLVEREM PEDVM TVORVM LINGENT. Hoc etiam testimonium detorquent Papiſtæ ad stabilendam tyrannidem idoli sui, quasi veros & legitimos Dei cultores non aliter se probent Reges ac Principes, nisi laruatam illum Ecclesiæ princ. pem loco Dei adorent. Ita pietatis obsequium illis est pedes Papæ suppliciter osculâti. Primò quid de barbara eiusmodi & idololatrica veneratione censendū sit, discant à Petro, cuius sedem se tenere iactant, qui se tali honore à Centurione affici passus non est. Discant etiam à Paulo, qui discissis vestibus summa cum detestatione eiusmodi venerationē improbauit. Iam quid magis preposterū, quàm Filium Dei fingere pro Euangelij ministro, quasi profanum alicum Regem instituisse Persica luxuria & pompa fulgentem? Nos verò meminimus Ecclesiâ, vt capiti suo sit conformis quam diu peregrinatur in mundo, cruci subici, vt humilietur. Quod si aliqua detur ab hostibus relaxatio, tamen in præcipuo eius ornatu & splendore esse modestiam. vnde sequitur spoliari suis insignibus, vbi profana superbia induitur. Nec verò hic aliud intelligit Propheta quàm adorationem, qua Principes coram Deo se submitunt, & obsequiū quod eius Verbo præstent in Ecclesiâ. Est enim diligenter notandū quod antea diximus: quum agitur de honore Ecclesiæ exhibendo, nunquam à capite suo seiungendam esse. nam hic honos & cultus ad Christum pertinet, qui sic ad Ecclesiâ transfertur vt penes vnum ipsum integer maneat. neque enim pietatis obsequio in ordinem se cogunt Reges, vt heminum iugo onerentur, sed vt se Christi doctrinâ subiciant. Quisquis ergo Ecclesiæ ministrū reicit, & iugum quod eius in manu Deus vult suis omnibus imponi detrectat, nec vllam cum Christo cōmunionem habere, nec Dei filius esse potest. QVIA NON PVDESSENT. אשר, pro causali particula accipio. nam continua oratio est, quæ perperâ ab aliis dissecatur. atque hoc argumento probat æquum esse vt hilariter Dei imperio se addicant Principes, sicut etiam ceram Ecclesiâ humiliare non grauentur, quia Deus eos qui in ipsum sperant, padeseri non sinet. quasi diceret amabilem hanc & iucundâ subiectionem fore. Coniungit autem veritatem suâ cum nostra salute: ac si diceret, Se nec veracè nec Deum agnosci velle, nisi re ipsa præstet ea quæ promittit. Atque hinc percipimus incredibile fructum, quia sicuti fieri nequit quin itatū suum Deus retineat: ita salutis nostræ firmitudinē stare inconcussam necesse est, quam Propheta esse ipsâ Dei stabilitate deducit.

24 & 25 AN AVFERETVR FORTI PRÆDA?) Cùm superiore versu dissoluerit obiectionem quæ fidelibus in mentē venire poterat, etiânum magis idem confirmat. Nam hoc incredibile videbatur, vt Iudæi eriperentur e manibus tam potentis hostis, à quo capti iusto bello, & in seruitutē redacti erant. Subiicit ergo istâ interrogationem quasi ex totius vulgi persona, sicut verisimile est per omnium ora volitante: mox autē respondet, vt videbimus. Ac primum obseruanda hæc similitudo est, quod Ecclesiâ vocatur præda robusti, & captiuitas IYSTI, id est legitima. Iustus enim possessor dicitur, qui legitime est: vt cùm bellū iure illatum est, præda in iustum possessorem transit. Talis fuit veteris populi conditio, quā in exilium profligatus est: quia simul cum patria amissâ erat libertas, & libido victoris pro iure erat. Et interea hæc similitudo diligenter notanda est: quod Ecclesiâ opprimatur tyrannide Principū, & faucibus luporū exposita sit: ac nihilominus iusta eorum præda esse existimetur. Hoc quidem indignū est: sed ita tractati sunt patres nostri, quos neque virtute neque dignitate præcellimus. Sed vtunque iustos se dominos esse iactent, & mani titulo gloriantur, Dominus eos prædones iniquissimos esse declarat, cùm se vindicem fore, atque iis prædâ suam crepturū esse significat. nec enim iusta dominia euerit Deus. Vnde sequitur, dominationē quam in populum Dei occuparunt, merum latrocinium ac tyrannidem sceleratam esse. Nec vero eorū arma, copię, aut munitiones obstant quo minus insultam eis possessionē Dominus eripiat. Nec solum ad externos hostes & tyrannos per-

tinet ista promissio, sed etiam ad tyrannidem Satanæ: è qua mirabili Dei virtute eripimur. Magna quidem est potentia prædictis: sed Dominus longè potentior, arma eius & præsidia diruit, vt nos in libertatem vindicet. Si ergo hac in parte Dei virtutem experti sumus, multò magis confidere æquum est, certum nobis liberatorem fore, quoties indigna seruitute oppressi sub pedibus hostium hæcimus. Vbi se litigatorum denuntiat nostra causa, primùm reuocat nos ad considerationem virtutis suæ, ne rem ab humana ratione vel ex hominum potentia æstimemus. Nō est igitur spectandum quid possimus, aut quæ nobis præstet sint subsidia, sed totū negotium Dei vnus arbitrio committere oportet, qui nos tueri ac defendere dignatur: deinde prouidet se idoneum fore patronum, qui hostium calumniis respondeat. Diximus enim paulò antè impios non tantum violentia & crudelitate effcerri contra Ecclesiam, sed falsa infamia eam grauare, ac si iure in eam sæuirent. Ideo plusquam necessaria est hæc consolatio, Deum fore innocentie nostræ vindicem, qui inanes omnes prætextus, vnde improbis maior crescit audacia & ferocia, suo patrocinio discutit. Quamobrem iterum repetit, ego seruabo. Magna verò ad nos consolatio redit, cum intelligimus nos tam arcto fœdere cum ipso coniunctos esse vt sese opponat omnibus qui nobiscum litem suscipiunt: benedicat iis qui benedicunt, ac contrà, maledicat iis qui maledicunt: denique se hostem hostium nostrorum esse testetur. Hinc etiam notandum est opus humanum non esse, quòd restituimur in libertatem & vitam: quòd non opprimimur ab hostibus: denique quòd sumus salui, ne quis industrie suæ arroget quod Deus tanquam singulare beneficium à se vno sperari iubet.

26 ET PASCAM SPOLIATORES TVOS.) Primùm declarat qualis hostes Ecclesie maneat exitus: ac denunciat futurum, vt mutuis inter se odiis accenti, mutuis quoque cadibus seiplos conficiant. Et certè Deus est qui ipsos agit præcipites, atque in furorem impellit, vt vires quas prius exuerant in Ecclesiam, eas in se conuertant, secum ipsi confligant, vt Madianicæ, sibi que exitium afferant. Summa est, nullis externis auxiliis, nullòque apparatu opus fore, quum Deus euertere & perdere voler reprobos: quia vertigine ab eo percussis mutuo conflictu se absumunt, dū inexplibili rabie alij in alios ferentur. ET SCIET OMNIS CARO. Reperit sententiã illam quam prius vidimus, Futurum scilicet, vt Deus Israël, verus & vnicus Deus ab omnibus agnoscat, quòd suos ab interitu vindicabit. Hanc enim approbationẽ Diuinitatis suæ esse voluit, quòd redemptor ac seruator populi sui palam apparuerit. Nomen IACOB nonnulli in vocatiuo legunt: ego in genitiuo. Dominus enim se seruatorem, redemptorem, & fortem Israël esse testatur, vt in eius fide & tutela toto animo conuiescat.

CAPVT L.

1 **S**ic dicit Iehoua, Vbi libellus iste repudij matris vestre, quam repudiastis: aut quis creditor cui vendidistis vos? Ecce propter iniquitates vestras estis venditi: & propter transgressiones vestras repudiata est mater vestra.

2 **C**ur veni, & nemo (occurrit?) vocauit, & nemo respondit? An abbreviando abbreviasti se manus mea, vt non redimat? ammon in me virtus ad liberandum? Ecce increpatione mea exiccabo mare: pono flumina in deserto, vt putrescant pisces eorum præ defectu aque, & moriantur siti.

3 Induo cælos caligine, & quasi saccum pono operimentum eorum.

4 Dominus Iehoua dedit mihi linguam cruditorum, vt sciam lasco verbum in tempore. Excitabit me, manè excitabit mihi aurem, vt audiam, sicut docti.

5 Dominus Iehoua aperuit mihi aurem, & ego non fui rebellis: retrorsum non reuersus sum.

6 Corpus meum exposui percutientibus, & genas meas vellentibus: faciem meam nō abscondi ab ignominia & spūto.

7 Nam Dominus Iehoua auxiliabitur mihi: propterea non sum pudefactus, ideo posui faciem meam quasi silicem, & scio quòd non confundar.

8 Propè est qui me iustificat, quis contendet mecum? Stemus simul: quis aduersarius cause meæ? accedat ad me.

9 Ecce, Dominus Iehoua auxiliabitur mihi, quis est qui me condēnet? Ecce omnes quasi

vestimentum veterascent: tinea comedet eos.

10 Quis in vobis est timens Iehouam? audiat vocem serui eius. Qui ambulauit in tenebris, & qui caruit luce, confidat in nomine Iehouæ, & inuitatur Deo suo.

11 Ecce vos omnes succenditis ignem, & circumdati estis scintillis. Ite in lumine ignis vestri, & in scintillis quas succendistis. Emanum ea fuit hoc vobis: in dolore iacebitis.

IN CAPVT L.

VBI LIBELLVS ISTE? Variæ sunt huius loci interpretationes: sed paucimentem Prophetæ assequuti sunt. Vt luminam teneamus, notanda est coniunctio illa, qua passim testatur Dominus populum suum sibi deuinctum esse: nempe vt ipse mariti sit loco, nos vt vxoris vicem subeamus. Est enim coniugium spirituale, quod perpetua eius doctrina consecratum, & Christi sanguine obfirmatum est. Quemadmodum igitur nos in tutelam suam velut charissimam coniugem recipit, ea lege vt fidem castæ seruemus: ita cum sefellimus, nos reicit, tuncque iure repudiare dicitur, ac si maritus vxorem adulteram è domo expelleret. Quum itaque Iudai tot tantisque ærumnis premerentur, vt reiecti à Deo ac repudiati facile iudicaretur, de repudij causâ agendum erat. Iam vt diserti ad se excusandos homines esse solent, & culpam in Deum reicere conantur: tunc quoque querebantur Iudai de tuo statu, quasi immeritò Dominus ipsos repudiasset: quia scilicet minimè putabant scelibus suis irritas esse promissiones & dissolutum fœdus: saltem vix poterat illis extorqueri ingenua confessio. Culpam etiam transferebant in maiores suos, quasi pro alienis scelibus pœnas darent. Hinc illæ voces & querimonie quæ ab Ezechiele referuntur, Patres nostri comederunt vitâ acerbam, & dentes nostri obstupuerunt. Quum igitur volitarent passim eiusmodi voces, perit Dominus vt producant libellû repudij, quo probent se vacare culpa, atque immeritò reiectos esse. Dabatur autem libellus repudij vxoribus quæ iniuste repudiabantur. Eo enim testari coactus fuit maritus vxorè pudicè atque honestè vixisse, vt constaret nullam aliâ esse repudij causam, quàm quòd marito non placeret. Ita libera discedebat mulier: atque penes maritum culpa tantummodo residebat, cuius morositati & fastidio repudij causa assignabatur. Hæc autè repudij lex ob duritiem populi illius, vt ostendit Christus, à Mose constituta est. Aprissima ergo similitudine ostendit Dominus se non esse authorè diuortij: sed populum culpa sua diuertisse, & sequutum esse libidines suas, ita vt coniugij vinculum penitus abrupisset. Propterea rogat vbiuâ sit libellus ille quem iactabant. Est enim emphasis in pronomine demonstratiuo *huic*, ille: quo notare voluit inanes corû excusationes: perinde ac si diceret, eos ita crimen à se depellere, & Deum calûniari, ac si parata ipsis esset defensio: quum tamen ipsi violassent fidem coniugij, nec quicquâ proferre possent quominus legitimum esset repudium. **AVT QVIS CREDITOR.** Alia similitudine idem demonstrat. Quum quis ita obrutus erat ære alieno, vt creditoribus satisfacere non posset, cogebatur liberus suos in solutû dare. Perit ergo Dominus an id facere coactus sit: an eos vendiderit, aut dederit in solutum alicui creditori: an similis sit decoctoribus aut malis æconomis, qui se ære alieno obrui sinunt? ac si diceret, Hoc mihi obicere non potestis: constat igitur vos ob scelera vestra venditos, atque in seruitutem reductos esse. Vindicat ergo Dominus maiestatem suam ab omnibus calumniis, eaque hoc fecundo mēbro refellit, quòd Iudai sua culpa repudiati ac venundati sint. Eadem autè locutio est apud Paulû, vbi dicit nos venundatos esse sub peccato, sed diuerso sensu: sicuti etiam Hebræi ita loqui solent de perditis hominibus, & quorû desperata est improbitas. Hic autè simpliciter reos peragere Iudæos voluit Propheta: quia sibi propriis scelibus contraxerant quicquid ferebat malorû. Si queratur, An Dominus repudiauit hæreditatè suam? an fœdus irritû fecit: minimè quidè: sed repudiare dicitur Dominus, vt etiâ alibi Profanare, quòd ex præsentia aspectu aliter iudicari non possit. Nam quâ ipsos non prosequeretur solito furore, species fuit repudij vel abdicationis. In summa, notanda sunt hæc duo antitheta, Vxorè repudiari mariti culpa: vel quòd impudica & adultera sit. Itè, Liberos venundari ob penuriam patris, vel ipsorû culpa. Atque ita facilis huius loci contextus erit.

2 **CVR VENI.** Possit esse causæ redditio, quòd populus non modò pronocata ita Dei sibi ingentem malorum congeriem acceperat: sed etiam pernicacia sua spem sibi præciderit veniæ & salutis. verum existimo potius Deum ulterius progredi. Postquam enim exposuit se iustam repudiandi populi causam habuisse, quia sponte se in seruitutè addixerat, quum liber esse potuisset: subiicit, per se nihilominus non stare quominus statim liberetur. Nam quemadmodum superiore versû ostendit omnem culpam penes Iudæos residere, ita nunc vitio ipsorum accideret docet, quòd confensissent in miseriam suam, ac putrescant. Dominus enim paratus erat ipsis optulari, nisi gratiâ eius & beneficentiâ respicerent. In summa, ostendit tam in initio quàm progrossum mali, vitio populi accideret, vt omni culpa Deum liberet, ac impiè Iudæos facere ostendat,

quòd eum velut authorem mali accusent, aut querantur quòd ipsis opem ferre nolit. Primum igitur Dominus se venisse dicit. quorsum id, nisi ut ludæis manum porrigeret? Vnde sequitur merito destitui: quia eius gratiam amplecti noluerunt. **VENIRE** autem dicitur Dominus, quum dat signum aliquod præsentia suæ: accedit prædicatione Verbi: accedit etiam variis beneficiis, quæ in nos confert, & signis quibus paternam nobis benevolentiam demonstrat. An verò, ut ait

Deut. 4. 33

Quum illis nihil profuerit assidua inuitatio, dum proposita spe veniæ eos ad pœnitentiam hortatus est, non abs re tanquam de re prodigiosa quarit cur non fuerit exceptus. Conuicti itaque tenentur ingratitude, quòd quam ipsi Deum querere debuissent, ne vltro quidem venienti occurrerint. Nam plusquam ingrati est animi, vltro oblatam Dei gratiam nolle amplecti. In verbo **VOCANDI**, repetitio est eiusdem sententiæ diuersis verbis. Vocante Deo ad obedientiam, nos paratos & compositos esse decet. Hæc enim est responsio, quam sibi negatam fuisse cõqueritur, dum nos eius Verbo totos addicimus. Cæterum ad circumstantiam loci propriè nunc restringitur: quia Deus exitum malis eorum proponens, obstinatè contemptus fuerit, ac si apud mutos & surdos verba faceret. Hinc colligit culpam in ipsis hæere, quòd non citius liberati fuerint: idque confirmat prioribus experimentis: quia satis opis in se esse positum olim Patribus ostēderit. Porro ne tergiversando excuset salutem se non esse adeptos, quò tamè cordi esset, ex aduerso contendit causam mutationis albi quàm in se querendam: quia suæ potentiæ nihil decefferit. Se igitur in mora non fore quominus manum laboratibus porrigat, nisi malignè auxilium refugeret. Hac autem interrogatione fiduciam maiore exprimit, quasi rem minimè dubiam asserens. **Quis enim Deo obiciere audeat, imminutum esse potentiâ ipsius?** Commemoratur igitur quàm potētèr eriperit populum suum ex *Ægypto*, ne hodie ipsum minus potentem esse arbitrentur, sed vitia sua obstaculo esse agnoscant. Dicit increpatione sua siccatum mare, quasi terrore incussèrit velut comminatione interposita. Eius enim iussu & imperio diuisa sunt maria, ut via paterneret, & Iordanis retrorsum actus est. Ita fiebat ut pisces aqua destituti interirent, ac putrescerent.

Exod. 14. 21.

Ios. 3. 16.

Exod. 10. 3

3 IN DVO COELOS. Commemoratur etiam densas illas tenebras, quæ trium dierum spatio per totam *Ægyptum* effusa sunt. tunc enim cœlâ velut habitu lugubri indutum erat. nam quæ admodum serenitas cœli læta est, ita caligo & tenebræ tristitiam afferunt. Ideo veluti sacco aut pulla veste operatos cœlos fuisse dicit, quasi signa & iudicia luctus essent. Si quis generales sententias esse malit, fruatur suo iudicio. Sed mihi probabile est historiam redemptionis attingi, ex qua colligere promptum erat, Deum qui tam mirabiliter auxiliatus fuerat Patribus, eorum ingratitude excludi, ne præsentibus miseris succurreret.

4 DOMINVS IEHOVA. Postquam populum bis reum peregit, subiicit more suo consolationem. Sic enim nos pudefacit Dominus, ut statim à pudore liberare velit. Quoniam igitur iustissimis de causis reiectum fuisse populum, atque sua culpa perire ostēderit, quòd etiam liberationis indignum se præberet, tamè auxilium ei promittit. Porro quia in re difficili creditu, necessaria erat singularis autoritas, præfatur se diuinitus missum esse, & instructum ad exequenda mandata. Vulgò hunc locum de Christo exponunt, ac si Prophetæ non conueniret, quòd postea colaphis casum se fuisse dicit: quod nusquam de *Isaiâ* legitur. Verum hoc argumentum haud satis firmum est: nam *Dauid* queritur diuisas fuisse vestes suas, quod propriè in Christum competit. non sequitur tamen hoc à *Dauid* ipso fuisse alienum. Mihi certè dubiù non est quin *Isaias* in

Psal. 22. 19

Mat. 23. 35

Iob. 19. 24.

medium prodeat, velut is qui omnium seruatorum Dei personam sustinet, & qui fuerunt ab initio, & qui postea futuri sunt. Sibi verò **LINGVAM** à Domino datam esse dicit, ut promissiones quibus populû erigit, plus momenti habeant. Vacillat enim fides nostra, si hominem ex se loqui suspicemur: atque ad cõ miser erat illius populi status, ut nullis rationibus humanis in spè liberationis adduci posset. Summa est, cœlestè illis affetri nuntiû propinque salutis: quod si quis nõ admittat, Deo se rebellem & immergerum prodet. **Quantum autè propriè fidem hinc sibi conciliat Prophetæ, inde tamen colligere licet in genere, neminem idoneum esse ad docendum qui non fuerit primùm à Domino formatus.** Quo monentur pij omnes doctores à Spiritu Dei petere quod alioqui minimè suppeteret. Adhibenda est quidem sedulitas, ne suggestum nisi bene parati descendant: sed tenendum est illud principium, quæcunque ad obeundum munus necessaria sunt, Spiritus sancti dona esse. Et sanè summa esset temeritas, nisi Spiritus sancti essent organa, prodire in medium Dei nomine. **VT SEIAM.** Hic aliquid subaudiendum est, nempe Admittit, vel proponere. Sciendi verbum complectitur prudentiam ac dexteritatem, qua instructus debet esse Pastor, ut fideliter & cum fructu verbû Dei administret: quasi diceret se probè edoctum fuisse in schola Dei, atque ita certò tenere quid miseris & sub onere gementibus expediat. **IASSOS** vocat eos qui multis ærumnis fracti sunt, ut prius vidimus, **Qui** dat lassò virtutem. Sic etiam loquitur Christus, Venite ad me omnes qui lassì & onerati estis. Significat ergo sibi Deum fuisse doctore & magistrû, ut miseros homines apta consolatione subleuare possit, qua fracti & sformem animi ad misericordiam Dei sensum erigantur. Vnde colligimus hoc potissimum incumbere ministris Verbi, ut miseris & fractos ærumnis, vel sub earum mole curuatos

Suprà 40. 29.

Mat. 11. 28

homines

homines confoleantur: denique vt ostendât quæ sit vera quies & animorû tranquillitas: quemadmodum prius cap. 29. vidimus. Docemur etiam quid potissimum in Scripturis ab vnoquoq; nostrum querendum sit: nempe vt doctrina subleuâdis miseris nostris idonea & apta imbuamur. *1. Cor. 13. 22.* Is enim fœ demum in Euangelio profectus sciat, qui tempestiua consolatio aduersis rebus aut etiam deploratis animum suum erigere ac sustinere potest. Multiplicem quidẽ esse vsum doctrinæ fateor, quia non modò afflictis & debilibus solandis utilis est, sed etiam feueras obiurgationes & minas aduersus præfactos continet. Caterùm illâs hoc sibi præcipuè inunctum docet, vt pro necessitate presentis affectibus Iudeis aliquid solati afferat. *2. Tim. 3. 16.* EXCITABIT MANE. Hic testatur Dominum ita sollicitum esse de miseris & oppressis, vt manẽ, id est tempestiuè, illis succurrat. Nos quidem sæpe delitui consolatione fateor: sed quantum aliquandiu nos languere sinat Deus, singulos tamen articulos opportunitatis tenet, vt necessitati ipsam maturè præueniat suo auxilio. adde, si tardius succurrat, id accidere nostro vitio: quia non solum torpore nostro, sed etiam contumacia subducimus nos eius gratiæ. Quicquid sit, sedulo aduigilans semper atque accurrat ad opem ferendam: imò fugientes etiam & repugnantes ad se vocat, vt eius gratiæ & benignitatis gustu recreemur. Iterum verò repetit MANE, quo continuationem & assiduitatẽ significat, ne ipsum more hominum subitis quosdã impetus habere existimemus, vt abiiciat vt paulò post negligat eos quorum curam semel suscepit, quos potius gratia sua prosequitur vsque in finem, nec vnquam consolatione delituit. VT AUDIAM SICVT DOCTI. Significat non vt tardis & ignauis vellicatam sibi fuillẽ aorem, sed fuillẽ formatam ac politum. Interim suo exemplo admonet Deum efficaciter docere omnes quorum ministerio vti vult in salutem Ecclesiæ suæ. Parum enim esset ipsos inilitui humano more, nisi intus spiritum Dei magistrũ haberent. Hinc melius constat quàm verum sit quod prius diximus, non alios esse bonos doctores, quàm qui boni discipuli fuerint. Eos enim doctos & eruditos vocat. nam qui discere non dignantur, quòd se quantum opus est sapere putent, bis insaniunt: quando soli demum iudicio Dei censentur verè eruditi ac docti, qui prius doceri se sustinent quam doctorũ munere fungantur, vt certã eorum quæ tradunt notionem habeant, nec quicquam in medium proferant, nisi quod testari possint à Deo profectum esse: deinde, subinde discendo, continuos facere progressus non recusant. Quod alij in accusatio legunt, sicut Doctos, durum ac remotum est.

5 DOMINVS IEHOVA.) Iterum repetit quod antea dixerat: atque hinc comprehendit omnia quæ ad Doctoris officium pertinent. Nam APERTIO auris non tantum ad doctrinam, sed ad totam vocationem referri debet: quum scilicet addicit sibi in seruum, & certiorẽ facit sui efficij quem mittere decreuit, quum dat mandata, & exequi iubet quod ipse mandat. Caterùm, non tantum aperitur auris à Domino, quò ostendit quid ipse velit: sed quom efficaciter hominis animum percussit, atque ita afficit vt ei obsequatur: quemadmodum I. sal. 40. dicitur, Aurem autem fodisti mihi. Et ait Christus, Quicumque audit & didicit à Patre, ille venit ad me. Quò pertinet secundum membrum, vbi negat se fuisse rebellem. Summa est, nihil cum temere aggredi, sed vocationis Dei probè cõfessum, munus doctoris quantumuis graue ac molestum, quia ad parendum voluntarius sit, obire.

6 CORPVS MEVM EXPOSUI.) Probris, caullis, & petulantie impiorum opponit infractionem fortitudinem qua donatus est: quasi diceret, Vtunque oblitere conctur Dei contemptores, se tamen omnibus eorum iniuriis fere superiorem, vt suscepti laboris nunquam peniteat. Interea aperte docet hic locus, ministros Verbi fideliter munus suum exequi non posse quin certamen à mundo immineat: imò hinc inde duriter impetantur. Nam simulatque illâs se mandato Deo obtemperasse dicit, aduigilans etiam corpus suum percutientibus expolitum fuisse. Hanc igitur conditionẽ fideles Dei serui effugere nequeunt, dum Verbi doctrinam administram, quin sustineant pugnas, conuitia, odia, calumnias, & varios insultus aduersariis, quibus odiosa est monendi & reprehendendi libertas, qua ipsos vti necesse est. Arment igitur sese constantia & fide, quoniam bellum us graue paratum est. Nec verò persecutiones impiorum solummodo exprimit, sed ignominiam mundi: quòd impij iustã causam habere videri appetunt, dum infesti sunt Verbi ministris, eorumq; doctrinã infestantur. eos enim pro maleficus & sceleratis haberi volũt, vt odio & execrationi sint omnibus. Itaque variis eos calumnias profundunt, nec ab vllò probri genere abstinent: vt satis hodie experimur, quũ ab aduersariis heretici, seductores, seditiosi vocantur, & aliis maledictis impetuntur, quæ Christo etiam & Apostolis obiecta sunt. Adde quòd non modò à maleficus & exteris hostibus ingesta sibi fuisse sputa, & colaphos inflicto dicit: sed perstringit quas ferre oportuit cõtumelias ab intestinis & domesticis hostib; quia semper è medio Ecclesiæ gremio surgunt improbi & Dei contemptores, qui audacter Prophetis insultent. Ad hæc igitur moderate ferenda paratos esse oportet qui Deo seruire volunt: vt per infamiam & bonam famam ambulent: nec tantum plagas, exilia, vincula, mortes contemnant, sed etiam probra & ignominiam, tametsi morte interdum durici esse videatur. Hęc doctrina cum ad pios omnes pertineat, tum verò præcipuè ad doctores Verbi, qui ceteris præire, ac velut antesignani esse debent.

7 NAM DOMINVS IEHOVA.) Declarat Propheta vnde tanta fortitudo, qua ipsū aliōsque Dei seruos præditos esse necesse est, vt omnium impetus fortiter sustineant: nempe ab auxilio Dei, cuius fiducia se obduruisse prædicat aduersus omnes mundi iniurias. Quū verò excellenti animi altitudine præditus despexerit quicquid erat aduersum, alios quoque ad eandem constantiam instituit, ac velut in tabula depingit qualis sit contentio omnium ministrorum Verbi: vt auerli à mundo, totos se ad Deum conuertant, atque in eum penitus defixi sint. Nullum enim erit tam graue certamē in quo superiores futuri non sint, eo freti duce. Similitudine Silicis docet quicquid accidat, imperterritum se fore: nam metus aut perturbationis, vt reliquorum affectuū, signa in facie apparent. Vultus enim ipse loquitur, ac demonstrat quemadmodum affecti sumus. Iam quum tam ignominiosè tractentur serui Dei, identidem succumbere iniuriis necesse foret, nisi eas lapidea fronte vel ferrea discuteret: qua ratione & Ieremias dicitur positus esse in vrbe munitam, columnam ferream & murum æneum contra reges Iuda, Principes & populum, primo capite. & Ezechiel dicitur frons robusta fuisse data: imò adamantina, & fortior silice, ne ad duritiem populi cederet, cap. 3. Per verbum Pude fieri non idem vtroque in loco intelligit: quia priore membro ad affectum refertur, secundo ad rem ipsam vel effectum. Ergo initio versus vbi gloriatur se non esse confusum pudore, quia Deus stet à parte eius, significat non sufficere quòd Deus nobis auxilio esse velit, nisi id quoque ipsi sentiamus. Quid enim proderunt nobis promissa Dei, si diffidimus? Requiritur ergo fiducia, qua sustineamur, ac Deū nobis propitium esse certò sciamus. In fine verò de felici exitu se persuasum esse affirmat. Ita pudor tantundē valet ac frustratio: quia sublationis obnoxij sunt qui vanam spem & fallacē cōceperant. Hic videmus peculiare quoddam auxilium promitti pijs Doctoribus & ministris Verbi: vt quò grauius ipsos impetret Satan, atque infensor est mundus, eò magis Dominus ipsos defendat, & singulari præsidio tueatur. Atque hinc constituendum, eos omnes qui cum ad certamen venitur expauescunt, atque animis franguntur, nunquam ad obeundum munus suum ritè comparatos fuisse: nam qui certare nescit, Deo & Ecclesiæ seruire nescit, neque administrandæ Verbi doctrinæ idoneus est.

8 & 9 PROPE EST QVI.) Semper memoria tenendum est, Prophetam nihil cōmemorare quod peculiare ei sit: sed testari qualis velit esse Dominus, ac perpetuò futurus sit erga fideles ministros: vt quisquis hoc testimoniū habet, quòd à Deo missus sit, seq; officio ritè fungi no- uuit, omnes aduersarios facilè contemnat, neque moueatur eorum calumniis, quū à Domino iustificetur. sicuti semper prope est Dominus & erit ad tuendā atque vindicandam veritatē suam. Cæterum vt quis hoc cōtestari possit, pura conscientia opus est. Nam si quis temerè sese ingerat, nec testimoniū habeat suæ vocationis, aut somnia sua in mediū producat, frustra iactabit hāc promissionem, quæ ad eos solummodò pertinet qui à Deo vocati, partes suas syncera & integra fide implent. Etli autem nunquam obstrepere cessant Dei serui, vel hypocritæ, vel contemptores: obuiam tamen progreditur Isaias, ac si nemo litè aut calumniā intendere auderet: non quòd compefcere eos queat, sed quia omnia tentando nihil proficiunt. Prædicat igitur se ex alto despicere falsas criminationes, quibus vtuntur aduersarij piæ doctrinæ aduersus eius doctores. Nullū enim crimen est quo ipsos non fugillent: sed irritò conatu, quando non longè abest iudex, à quo vindicabitur eorum integritas. Possunt igitur audacter, sicuti Paulus fecit, à peruersis & iniquis hominum iudicii prouocare ad diem Domini, à quo innocētia ipsorum patebit. STEM VS SIMVL. Tantum pijs Doctoribus fiducia esse debet vt aduersarios vltro prouocare non dubitent. Satan enim cum suis ministris aperto Marte congressi non semper audeat, præsertim vbi mendacis pugnat: sed clandestinis artibus, ac veluti per cuniculos agit, vt incautos opprimat: at serui Dei palam stare, & congressi cum hoste, & rationibus pugnare non verentur, modò aduersarij copiam sui facere velint. Tanta est enim vis veritatis, vt apertam lucem non reformidet, sicuti videmus hīc Isaiam securè lacessere quoscumque sibi insidiatos vider. Ideo repetit, ACCEDAT AD ME. Nam ad reddendam doctrinæ suæ rationem parati esse debent pij Ministri. Sed quis ipsos equo animo audire vult, ac pendere qualis sit ea doctrina quam in medium producunt? Accedent quidem libenter aduersarij, sed ad stringendos gladios, quibus eos iugulent: ad exacuendas linguas, vt omni maledicentiæ genere ipsos profcindant. denique omnis ipsorū defensio in armis aut fraudibus posita est: quia Scripturæ rationibus congressi non audent. Possunt ergo cause nostræ æquitate freti, liberè ipsos ad certamen prouocare. Tametsi nos cōdem- nent indicta causa, atque multos habeant suffragatores sententiæ suæ, non est quòd moueamur: quia Deo iudice, cuius causam agimus, rādem absoluemur. Paulus ad Romanos videtur ad hunc locum alludere, quū ait, Deus est qui iustificat, quis condemnabit? Securè enim confugere possimus ad tribunal Dei, cum de gratuita eius iustitia per Christū securi sumus. Sed hic aliud argu- mentum tractat Isaias. nec enim agit de vniuersali hominum salute, sed de ministerio Verbi, cuius vindex erit Dominus aduersus impiorum insultus: nec eorum fraudibus aut iniuriis seruos suos opprimi sinet. In fine versus clarius demonstrat se non in vmbra & ocio iactare fortitudinē, ac si nullus faceret negotium: sed quanlibet infestis copiis grauetur, se tamen fortiter in gradu stare: quia paulò post sua fragilitate concident & euancescēt quicunque cum verbo Dei bellan- tur.

tur. & quasi rem oculis cerneret, demonstratiua particula vitur, Ecce instar vestium consumpti à vermibus peribunt. Eadem similitudine vitur P'saltes, dum huius seculi homines comparat *Pfal. 49. 15* cum filiis Dei. Illi enim, tametsi speciosi sint, ac luceant instar vestium splendidi, datum, peribunt: *16.* qui verò nunc in sordibus iacent fideles, nouo splendore donati tandem fulgebunt vt stella. Hic verò propriè de proteruis canibus loquitur, qui infesti sunt pijs Doctoribus, usque insultant. Tametsi enim magni videntur ab hominibus, summamque apud ipsos auctoritatem obtineant, concider tamen atque euancescet eorum splendor, vt vestium quæ a tineis eroduntur.

10 *QUIS IN VOBIS.*) Postquam coniectionatus est de inuictò Dei præsidio quo muniti sunt omnes Prophetæ, sermonem conuertit ad pios, vt se verbo Dei regi patiantur, atque dociles sese præbent. Vnde colligere licet quatenus sese extulerit pia iactantia contra suos obtrectatores. Nam quum tunc inter Iudæos numero & multitudine longè præualeret impij, periculum erat ne fidem paucorù obruerent. Et interrogans vbi sint timètes Deum, & paucitatem eorù notat. Interea scorum eos cõpellat, vt se à promiscua turba explicent, nec consentiant prauis & dånatis consilijs: sicuti cap. 8. vidimus, Ne dicatis, Cõspiratio &c. Quamuis ergo suo numero ingentè exercitù conficiant Dei aduersarij, quosdã tamen residuos esse nõ dubitat Isaias, apud quos proficiet eius doctrina. Eos autem alloquitur qui Deum timent: quoniam vbi nulla religio ac Dei timor, nullus etiã doctrinæ aditus patere potest. Videmus enim quàm proteruè eam reiciant qui alioqui acuti ac perspicaces haberi volunt: nam quia fastu inflati, à modestia & humilitate abhorret, in hac Dei sapientia plusquàm stupidi sunt. Non abs re igitur hoc fundamentum statuit: nempe timorem Dei, vt verbum eius attentè diligenterque audiat. Vnde etiam apparet nulsquam esse verum Dei timorem, nisi vbi datur audientia verbo ipsius: nam hypocritæ quidè magno supercilio iactant pietatem & timorem Dei: sed produnt peruicacem contemptum, cum Euangelij doctrinam omnèsq; pijs monitiones reiciunt. Hæc enim certa ipsorum probatio est, vt fucus quem facere volunt, detegatur. *AUDIAT VOCEM SERVI EIVS.* Poterat simpliciter dicere Vocem Dei: sed nominatiuè dixit, *SERVI.* Deus enim audiri non vult nisi ministrorum voce, quorum opera vitur ad nos docendos. Primum autem de se loquitur Isaias: deinde etiam de omnibus alijs, quibus eadem provincia iniuncta est: ac subest tacita antithesis inter audientiam quam exigit, & licentiam spernendæ doctrinæ, quam profani homines dum vilipendunt, sua etiam petulantia multos vanos & futiles inducunt ad similem contemptum. Quia fidelibus licebat contra: excipere non sibi consistare fructum suæ pietatis, sed miserè affligi, perinde ac si perdidit vixisset: præuertit & occupat Propheta hanc querimoniam, affirmans pios, quàmuis hæcenus duriter tractati fuerint, tamen non frustra parere Deo & verbo ipsius. nam si in tenebris ambularunt, futurum esse tandem vt luce Domini fruantur. Per Tenebras hic intelligit Propheta non ignorantiam aut cæcitatem humanæ mentis: sed afflictiones quibus filij Dei propemodum opprimuntur. Atque hæc consolatio est cuius antea meminit, quum testatus est sibi linguam eruditorù datam esse, vt Verbum lasso admittiraret. Ita hic promittit futurum vt cõsolationem capiant, qui hæcenus tot miseris deiectione ac fere oppressi fuerunt.

11 *ECCE VOS OMNES.*) Exprobrat Iudæis quòd propriam sibi lucem accendere, quàm accendere ad lucem Dei malint. Hic locus malè expositus fuit: quòd si verum eius sensum tenere velimus, notanda est antithesis inter lucem Dei & lucem hominù: id est, inter cõsolationè quæ affertur per verbum Dei, & vana hominum solatia, dum rebus inanibus ac nihili conantur ac fatigant angores suos alleuare. Nam quum prius de luce & tenebris loquutus sit, ac pijs lucè promiserit, qui vocem Domini audiunt: hanc lucem à Iudæis reiecitam esse docet, vt aliam sibi accenderent: atque futurum denuntiat vt ipsi tandem hac luce, velut incendio, absumantur. Sic exprobrat Chrittus Iudæis, quòd in luce Iohannis exultarent: quoniam eius persona ad obscurandam aut potius extinguendam Chritti gloriam abutebantur. Obicere enim personam Iohannis, quæ Chritti gloriæ tenebras obduceret, nihil aliud erat quàm lucem Dei in homine mortali fulgentem extinguere, vt aliã sibi accèderent: non quæ viã monstrando ipsos dirigeret, sed in qua præpollerè exultando præcipientes huè & illuc ferrentur. Dicens autem, Circudatos scintillis, perstringit varias ipsorù cogitationes, quibus incitati huè atque illuc incerti ferebãtur: vanitatemque eorù hoc modo deridet, quòd in quamcunque partem eos traheret vana illecebræ, libenter & cupide correbat. *ITE.* acti diceret, Experiemini quàm inanis & euaniã sit lux vestra, vbi vos spes de nihilo conceptæ deceperint. Ironica enim permissio frustrationem notat. Alij exponunt, Impios sibi accendere ignem iræ Dei: sed altius spectauit Propheta, nec videtur ea sententia congruere huic loco. *E MANU MEA.* Quoniam impij dum inebriantur inani fiducia, se extra omnem periculi aleam constitutos putant, ac securi omnia parumpendunt, confidunt luci suæ, hoc est, præsidij quibus se egregiè munitos arbitrantur: Dominus declarat futurù vt in dolore raceant: atque hoc à manu sua profecturum. In summa, homines qui derelicta Verbi luce aliunde cõsolationem petunt, miserè perituros.

1 **A**SPICITE me qui sequimini iustitiam, qui queritis Iehouam, aspici-
te ad petram excisionis vestrae, & ad cauernam specus vnde cru-
ti estis.

2 Aspiciate ad Abraham patrem vestrum, & ad Saram, quae pe-
perit vos: quoniam vnicum vocaui eum, & benedixi, & multipli-
caui eum.

3 Vtique consolabitur Iehoua Sion, consolabitur omnes vastitates eius, ponetque deser-
tionem eius quasi locum deliciarum, & solitudinem eius, quasi hortum Iehouae. Latitatio & gau-
dium inuenietur in ea: confesio & vox cantici.

4 Attendite ad me popule mi, & plebs mea audite me: quoniam Lex à me egredietur:
& iudicium meum in lucem populorum patefaciam.

5 Propè est iustitia mea: egressa est salus mea: & brachia mea populos iudicabunt. Me in-
sulae expectabunt, & in brachium meum sperabunt.

6 Leuate in caelum oculos vestros, & aspiciate in terram deorsum: quoniam caeli vt fu-
mus peribunt: & terra vt vestis veterascet: & incolae eius in eundem modum interibunt.
Atqui salus mea in aeternum manebit, & iustitia mea non interibit.

7 Audite me qui cognoscitis iustitiam, populus in cuius corde est Lex mea. Ne timeatis
probrum hominis, & à contumelia eorum ne frangamini animo.

8 Quoniam sicut vestimentum comedet eos tinea: sicut lanam comedet eos vermis. At
iustitia mea perpetuò manebit, & salus mea in seculum seculorum.

9 Suscita te, suscita te, induc fortitudinem, brachium Iehouae. Excita te sicut in diebus
antiquis, seculis olim praeteritis. Ammon tu illud es, proscondens superbam, conficiens
draconem?

10 Ammon tu illud es, quod exiccauit mare, aquam voraginis magnae: quod vertit profun-
dum maris in viam, ad transitum redemptorum?

11 Ergo redempti à Iehoua reuertentur: venient in Sion cum cantico, eritque gaudium
perpetuum super caput eorum. Latitiam & gaudium obtinebunt, fugientque dolor &
gemitus.

12 Ego, ego sum, qui vos consolor. Quenam es, vt timeas ab homine qui morietur? à filio
hominis, qui faenum reputabitur?

13 Et oblita es Iehouae factoris tui, qui extendit caelos, & fundauit terram: & formi-
dasti iugiter tota die à furore affligentis, dum ad vastandum se parat. Et vbi furor af-
fligentis?

14 Festinat exul vt soluatur, vt non moriatur in specu, nec deficiat eum panis suus.

15 Et ego Iehoua Deus tuus, qui seco mare, & sonabunt fluctus eius: Iehoua exercituum
nomen eius.

16 Et posui verba mea in ore tuo: & in umbra manus meae protexi te, vt platem caelos,
& fundem terram. Dicam Sioni, Populus meus es tu.

17 Expergiscere, expergiscere, surge Ierusalem, quae bibisti è manu Iehouae calicem fu-
roris eius: facies calicis angustiae bibisti exprimens.

18 Non est qui regat eam ex omnibus filiis quos genuit: non est qui apprehendat manum
eius ex omnibus filis quos educauit.

" Vel, trepi-
dationis.

19 Duo hæc acciderunt tibi: quis condolebit tibi? Vastitas & contritio, & fames & gladius: quis consolabitur te?

20 Filij tui exanimati sunt, iacuerunt in capite omnium viarum, sicut bos syluestris in reti, pleni furore Iehouæ, increpatione Dei tui.

21 Itaque nunc audi hoc, misera, & ebria, non à vino.

22 Sic dicit Dominator tuus, Iehoua, & Deus tuus, vindex populi sui: Ecce abstuli è manu tua calicem angustie, faccem calicis furoris mei. Non fiet vt bibas ^{Vel, trepidationis.}

23 Et tradam eum in manum oppressorum tuorum, qui dixerunt anime tue, Incurua te, & transibimus. Et posuisti quasi terram corpus tuum, & quasi viam transcurtibus.

IN CAPVT LI.

VDITE ME QUI SEQVIMINI IUSTITIAM.) Nunc ludæos hortatur Propheta, ne desperent ob suam paucitatem: sic enim accisi atque imminuti erant, vt paulò post viderentur in nihilum redigendi, spes verò posteritatis perexigua, vel nulla esset. Eos ergo reducit in memoriam originis suæ, vt intelligant se, tametsi exigue reliquie essent, augeri à Deo, ac multiplicari posse: ac iubet eos Abrahamum patrem suum contemplari, qui quum vnicus esset, magnum in numerum auctus, & immensa posteritate à Deo donatus est. Vnde colligere poterant, Deum,

qui tam exiguo temporis spatio adauxerat ipsorum patres, in posterum quoque adaucturum ipsos: quum neque imminuta eius potentia, neque voluntas immutata sit. AD PETRAM EXCISIONIS VESTRÆ. Nonnulli existimant Abrahamum vocari Rupem, quòd robustus fuerit fide, quemadmodum à Paulo, Romanorum capite quarto, dicitur. Alij contentariis penitus huic metaphora rationem adducunt. Petram enim vocari putant, quòd effectus esset: Saram, Cauernam, quòd esset sterilis. Sed vtrique, meo iudicio, falluntur: nam simplex metaphora est, sumpta à lapidinitate, atque ipsos ex Abrahamo & Sara eductos esse dicit, vt lapides è rupe & cauerna exciduntur. Hac doctrina & admonitione fulciri pios in clade Genris plusquam operæpretium fuit. Semen Abrahæ promiserat Deus fore sicut stellas cæli, & arenam maris: exciderat hæc in speciem promissio in ea vastitate, vbi qui residui erant nihil ferè differrent à paucis acinis post peractam vindemiam. Sed quum iam experti essent quàm efficax esset Dei virtus ad creandum è nihilo ingentem populum, bene sperare iubet Propheta, ne Deo sint ingrati: & sermonem directè conuertit ad fideles, quibus molesta erat hæc tentatio. Nec enim omnes alloquitur, sed eos tantum qui promissioni locum dare poterant, nempe quos vocat Scætores iustitiæ. Nam incredulis & hypocritis scatebat regio, qui pridem à studio pietatis defecerant: quo maiori laude digna fuit eorù perseverantia qui sequi quod rectum est non destiterunt. Vbi verò est iustitiæ studium, illic datur Deo audientia: vbi est incredulitas, nulli promissioni locus esse potest. Quamuis ergo iactarent se filios Abrahæ, tamen non omnes huius doctrinæ capaces erant. Rationem autem scètantæ iustitiæ docet, nempe, si queramus Dominum. Eos enim qui specimen iustitiæ præ se ferunt, nec intendunt in hunc scopum, tota via errare necesse est. Sunt igitur hæc duo inter se coniungenda: nempe, studium iustitiæ, & inquisitio Dei. QUONIAM VNICVM VOCAVI EVM. Hæc applicatio satis demonstrat quorsum pertineat hæc Propheta exhortatio, nempe ad erigendos piorum animos in spem melioris status. Vnicum vocasse dicit, non tantum quòd nullos secum haberet, quum euocatus est è patria sua: sed quia Dominus ipsum in terra Chanaan absque liberis ad effectum vsque fene stertem habitare passus est: ita vt nulla spes ipsi esset suscipiendæ prolis, præsertim quum sterilis quoque esset Sara: tandè filius vnus quasi in orbitatis solatium illis datus, paulò post ad macerationem trahi videtur. Eum tamen Dominus magno liberorum numero auxit ac locupletauit. Quam necessaria fuerit ludris hæc consolatio nuper attingit: & facile est ex misero & infelici eorum statu, quæ admodum historiarum satis testantur, iudicare. Hodie quoque nobis in hac Ecclesiæ dissipatione per necessaria est, ne frangamur animis ob paucitatem nostram: & Deum iniustitatis modis Ecclesiã suam adaucturum speremus. Nam huius rei speculum hic apertissimum & lucidissimum in benedictione, qua

Dominus Abrahamæ ad extremum vsque senium orbi & solitarij sobolem adauxit, contēplatur. Nec enim ad Iudæos tantum pertinet ista promissio, sed ad reliquas gentes: ob quam etiam causam non Abram, sed Abraham vocatus est.

Gen. 17. 5

3 *Vt i quæ CONSOLABITVR IEHOVA SION.*) Ostendit Propheta exemplum in persona Abrahamæ editum fuisse, quod omnibus seculis conueniat: nam vt Dominus tantam sobolē repēte ex vno homine genuit: sic etiam miris & incognitis rationibus Ecclesiam suā populosam reddidit: non semel tantum, sed quoties orba & solitaria esse putabitur. Sic etiā Paulus ad Romanos capite quarto, postquam de fide Abrahamæ loquutus est, atque ipsius excellentiam prædicauit, eam doctrinam vniciuque nostrum accommodat, Quod in spem contra spem crediderit: neque in varias partes mens eius distacta sit: sed persuasum habuerit, Deum quæ promiserat, simul efficere posse, tametsi incredibilia atque ab omni ratione aliena viderentur. Quod addit, *VASTITATES EIVS*, possēt resoluī, Dominus consolabitur Ecclesiā suam, non tantum quum florebit, sed etiam quum vasta erit & in solitudine redacta. Vastari enim & deformibus ruinis ferē ad interitum vsque corrupti oportuit, antequam sentiret hoc de quo agitur auxilium. Quod sequitur, ex deserto fore *QVASI LOCVM DELICIARVM*, alludit Propheta ad locum Moysi, vbi refert hominem in itinere in horto Eden, id est, in loco deliciarum collocatum esse: vnde expulsus est sua culpa. Nunc verò nos qui priuati sumus illa Dei benedictione quam in primum parentem contulerat, in vniuerso orbe exulamus, atque deliciis illis priuamur. Proinde quoties accidit magnæ cladis, atque inuertitur ordo rerum, & miserè vastantur omnia ac dissipantur, nos infidelitatis nostræ, ac vitiolorum, quæ magna sunt, pœnas dare intelligamus: ac meminimus illius sententiæ quæ in primum parentem, aut potius in vniuersum genus humanum lata est. idq; cum in omnibus vitæ nostræ partibus, tum verò maximè quum dissipatum atque euersum Ecclesiæ statum cernimus. Terra enim, quæ alioqui omnium bonorum genere abundaret, nostra culpa in solitudinem redacta: Ecclesia quæ vbiq; floret, diruta atque dissipata est. *LÆTITIA ET GAVDIVM*. Significat tantam fore mutationem vt non amplius gemat aut conqueratur Ecclesia. nihil enim præter mæores & gemitus in ea audiri poterat, quum dura captiuitate premeretur. Nunc instaurata exultabit, & gratias aget Deo: quia in re simul gratitudinis admonemur, vt prorūpamus in laudem Dei & gratiarū actionem, cum eius bonitatem experti sumus.

Gen. 2. 15,
3. 23.

4 *ATTENDITE AD ME POPLE MI.*) Non abs re sibi toties audientiam fieri petit Dominus. Satis enim experimur quàm sumus tardi ad ipsum audiendum, præsertim rebus aduersis: quum vel maximè consolatione opus esset, eam respicimus impatientia nostra, ac deficiamus. Debet igitur vnusquisque nostrum, quod magis constringitur angustiis, eniri ad cor suum dilandum: & hoc modo excitare sese, atque excutere torporem suum, vt consolationem admittat. Requiritur autem hic attentio, quæ patientia sustentet animos, donec aduenerit maturum gratiæ tempus. Significat verò Dominus se iterum regnaturum, atque excitaturum Ecclesiam in qua nomen ipsius inuocetur. Et si autem nomen Legis tantumdem valet atque Edictum quod promulgari iubebit Deus, vbi Ecclesiam suam colligere volet, modum tamen regnandi simul indicat: nempe per Legem & doctrinam suam. Vnde perspicitur nullum illic esse Dei principatum, id est, non agnosci ab hominibus, vbi repudiatur doctrina. Per *VIDI CVM* intelligit regiminis normam & administrationem, qua regnum suum instaurabit. Hoc autem in *LVCEM POPVLORVM* esse dicit, quoniam miseri homines & tenebris eruantur, quum Deus incipit regnare, & doctrina Verbi illustrantur. *PATEFACIAM*. Hoc verbum *פָּתַח* variè exponunt interpretes, eò quod *פָּתַח* diuersa significata habeat. Interdum enim Scindere & aperire, interdum Quiescere significat. Quidam ergo exponunt, Faciā quiescere, id est, Stabilire: nec malè conuenit. Aliter exponunt plerique ex Iudæis: sed contortas & spinosas eorum interpretationes non referam. Hanc lectionē ego potius amplector, Proferam iudiciū: vel, Erāpere faciā: vel, quod idem valet, Patefaciā: quod melius cum priore mēbro quadrare mihi videatur. Scimus autem repetitiones Hebræis valde familiares esse. Quauis ergo diuersis verbis vtatur, tamen eadem sententia est. Quod enim dicit Legem à se proditurā, nunc se iudicium patefacturum ait.

5 *PROPE EST IUSTITIA MEA: EGRESSA EST SALVS.*) Confirmat superiorem doctrinam. Iustitia Domini relationem habet ad homines, qui iustum ipsam experiantur. Quum populus dura seruitute premebatur, se quidem iustas seclerum suorum pœnas dare agnoscebat: sed mirari poterat se ita destitutum, quod cessaret Dei cultus, eiusque nomen probro esset impiis, qui impunè grassabantur. Vt ergo consolationē ipsis afferat, promittit Deum propediē affuturum, vt verax & iustus ab omnibus agnoscat. Nec enim iustum intelligit, quod iustam cuique mercedem reddat: sed quod optimus sit suorum custos, & erga eos beneficus, quod piis omnibus fidem præstet, ac seruet promissā, quum eos eripit, nec tandem opprimi sinit. Quod melius liquet ex proximo mēbro, vbi exegeticè adiūgit salutem suam egressam esse. Nam

se. Nam in liberatione populi enituit Dei iustitia. Captiuitas autē qua tenebantur Iudæi in Babilone, species interitus erat. Quo fit vt redemptionem illam Salutem vocet. BRACCHIA MEA POPVLOS IVDICABVNT. Per Brachia significat expansionem virtutis suæ. Frequens est in Scripturis anthropographia. Quoniam verò angusta dominatio Dei, imò nulla videbatur, propterea brachiorum mentionem facit, quibus significat ipsum longè latèque regnum suum propagatum esse.

6 LEVATE IN COELVM.) Quum tantæ in mundo apparent mutationes, quia eadem volutatione putamus rapti Ecclesiam, necesse est mentes supra cõmunem naturæ ordinē attolli: alioqui pendere videbitur salus Ecclesiæ de filo, ac fluctuare inter medias tēpestates. Quàmquam in cælo quoque & terra conspiciere licet quàm prudenter omnia moderetur Deus, quàm paternè foueat ac tueatur suum opificiū, & fabricam mundi, quàm rectè consulat omnibus creaturis. Sed singulari modo dignatur Ecclesiæ suæ prospicere, sicuti eam à cõmuni forte segregauit. Atque utrūque hic cõplexus est Propheta. lubet enim fideles sursum & deorsum vertere oculos, vt tam in cælo quàm in terra obseruent admirabilē Dei prouidentiam, qua ordinem semel à se positum tam pulchra serie continuat. adiungit tamen, quauis ad interitum vergant cælum & terra, fieri non posse vt Ecclesiā labefiat, cuius stabilitas in Deo fundata est: ac si dixisset, Centies misereri continget cælū terræ potius quàm effluat promissio cui salus vestra innititur. Ideoq̃ salutē priore loco ponit: deinde adiungit iustitiā, qua illa tanquam solido fundamento sustinetur. Quoties ergo vidique instabant pericula, ad hoc asyllum confugere discamus. Atque huic sententiæ respondet quod habetur Psal. 102, Cæli veterascent & peribunt: tu verò Domine idē semper es, & anni tui non mutantur. Ergo filij filiorū habitabunt, &c. Vterq; locus admonet gratiā Dei, quam in Ecclesiæ conseruatione declarat, excellere supra alia quælibet eius opera. Qui quid enim cõplectitur cælum & terra, caducū & fragile est: at Dei salus, qua Ecclesiam tueatur, quum æterna sit, his periculis obnoxia esse non potest.

7 AVDITE ME.) Quoniam impij quum prospero rerum statu fruuntur, rident fidem nostram, atque arumnis & calamitatibus nostris insultant: ideo Propheta fideles ad patientiam hortatur, ne vereantur eorum probra, ne conuitiis frangantur, quòd diuturna futura non sit eorum felicitas: qui vt queque proteruē exultent, iam destinati sunt tincis & vermibus: sicuti fidelibus in manu Dei reposita est salus, à qua videntur longissimè repulsi. Hic verò rursus notanda est repetitio verbi AVDITE. Dominus enim iam tertio audientiam postulat: quia dum anxij ob miserias nostras trepidamus, non sine maxima difficultate acquiescimus eius promissis. Proinde fœpites excitari nos ac stimulari necesse est, donec omnia obitacula eluctati sumus. Nec verò incredulos hinc cõpellat, sed qui iustitiam norunt: quia etsi non respuunt data opera verbū Dei, sæpe tamen ianuam claudunt iustitiæ eius, ne ad ipsos vsque perueniat, dum præoccupati rebus aduersis occcludunt aures, ac propè animum despondent. Vt ergo admittant promissā, vt dent consolationi locum, excitat eos atque erigit Propheta. Notanda est autem sermonis series. Exprimit enim qualem Dominus populū habere velit: nempe qui iustitiam norit: deinde qualis hæc notio sit, ipse explicat: quum scilicet insitam atque inixam cordi Legem habet. Nulla enim iustitia sine verbo Domini esse potest: nullæ hominum leges, quauis bene constitutæ, nos ad veram iustitiam adducunt. Adumbrate quidem poterunt, sed nunquam verè expriment. Simul verò ostendit quomodo proficiendū sit in Lege Domini: nempe quum cum animo cõplectemur. Sedes enim Legis huius non in cerebro, sed in corde est, vt cælesti doctrina imbuti penitus innouemur.

8 AT IUSTITIA MEA.) Quoniam pijs Dei seruis varia probra & vituperia sustinenda sunt ab hostibus Verbi: ideo Propheta ipsos hortatur ac incitat ad ea fortiter sustinenda. Sæpe enim magis ignominia hominum & conuitiis, quàm gladiis & flammis cõmouemur: sed laudi & gloriæ ducendum est, quòd iis contemptui atque execrationi sumus. Porro hinc exurgit magnanimitas, quòd tamen nos veluti quisquilias aut scobes reiciat mundus, Deus nos in 1. Cor. 4. 13 pretio habet: quia cõmunem cum ipso causam sustinemus. Præferamus ergo cum Mose opto Exod. 11. 12 brum Christi thei iuris Ægyptiorum. Letemur cum Apostolis, qui alacres & læti discedebant Hebr. 11. 26 à conspectu concilij, quòd digni habitū essent qui pro nomine Iesu contumelia afficerentur. Act. 5. 41 Porro quia leuis esset nobis consolatio ex interitu impiorum, nisi salui esse mus, ostendit qualis conditio nostra futura sit: nempe, quòd nunquam delitueamus iustitia & salute Dei. Sed videtur parum apta huiusmodi cõparatio, dum impiorum exitium cum iustitia sua confert. Poterat enim multò cõmodius & apertius dici, Tamen reprobis exultent, tamen propediem peribunt: pij verò tamen videantur mortui, viuent. Sed quum nullam nostri mentionem faciat, ac perpetuitatem iustitiæ Dei solummodo cõmendet, obijci potest, nihil inde nos iuuari, qui ferè oppres si sumus. Verum his verbis admonet Propheta, petendam esse inde consolationem in ærumnis nostris, quòd incolumitas & salus nostra quodāmodo in Deo inclusa sit. Nam quandiu in seipis hærent homines, vel subsident, nihil bonæ spei omnino concipere possunt, quod non sta-

tim excidat. Ad Deum igitur conuertendi sunt animi, cuius misericordia manet à seculo vsque in seculum super timentes eum, vt inquit Dauid: & iustitia eius super filios filiorum. Quoniam ergo salus in bonitate Dei fundata est, eò nos reuocat Isaias, vt in nihilum redigantur homines, atque in Deo solo fiducia locetur. Sic enim colligendù est: salutem esse in Deo, non qua seipsum, sed qua nos conseruet: iustitiam, quam in defensionem nostri & conseruationem exerat. Proinde ex perpetuitate salutis & iustitiæ diuinæ colligendū est, Dei seruos interire nullo modo posse: quemadmodum etiam nuper citauimus ex Dauid: Tu idem es, & anni tui non deficient. Filij seruatorum tuorum habitabunt, & posteritas eorum in seculū firmabitur. Itaque videmus vt perpetuitatem illam filiis Dei applicet, qui non in seipsis, sed in Deo subsistunt, & in eo salutis suæ fundamentum habent.

9 & 10 SVSCITA TE.) Hic docet Propheta, cum Deus nos erigit suis promissis, simul precibus instandum nobis esse, vt præstet ea quæ promisit. Nec enim ideo nos consolatur vt incordes reddat, sed vt studio precandi maiore accendatur, fidemque nostram assiduè exerceamus. Loquitur autem Propheta ex sensu nostro: quia Deum dormire existimamus, quando inopia nostræ non succurrit. Et consueque nobis indulget Dominus, vt nos pro sensu infirmitatis nostræ loqui & orare sinat. Petunt ergo pij à Domino vt expergeat, non quòd eū otiosum in cælo iacere putent: sed potius fatentur tarditatem ac ruditatem suam, quòd neque aut aliud de Deo concipere, quando opem eius non sentiunt. Sed interea, tametsi caro eum dormire, aut miserias nostras negligere putet, altius allurgit fides, atque perennem eius virtutem apprehendit. Excitari ergo & indui fortitudine dicitur, cum virtutis suæ documenta præbet, quòd alioqui eum iacere aut quiescere existimemus. Interea Propheta brachium Dei quod absconditum erat compellens, quasi in eius conspectum pios adducit, vt statuunt non alia de causa miserè & duriter se affligi ab hostibus, nisi quia Deus auxilium suum subdixit. Cunctationis autem causa alibi ostensa fuit, quòd se ab eo alienauerant. Per Dies antiquos memoria repetendū esse docet quicquid iam olim Dominus pro salute suorum egit. Tametsi enim cæcitate videatur, & abicere curā nostri, idem tamen Deus est qui olim præerat Ecclesiæ suæ. Proinde quos in tutelam suam recipit, eos nunquam deserere aut abicere potest. SECVLIS OLIM PRÆTERITIS. Hæc repetitio melius exprimit, non solum consideranda esse quæ nuper, sed quæ iam olim acciderunt. Nam ad vetustissimas vsque ætates extendere animos nostros conuenit, vt emergant supra tentationes, quibus alioqui facile esset eos obrui. Testimonia igitur gratiæ quæ Deus variis ætatibus multa ediderat, hic coaceruat Propheta, vt si pauca non sufficiant, ipsa tamen multitudo penitus confirmet Ecclesiæ fidem. Cæterum quia nimis longum fuisset integrum catalogum texere, præcipuum illud specimen & præclarissimum memorabile producit in medium, quòd scilicet semel ex Ægypto mirabiliter redemptus esset populus. nec enim mihi dubium est quin per Rahab intelligat superbam & ferocem Ægyptum: quemadmodum etiam Psalmo 86, Memor ero Rahab, & Babylonis inter familiares meos. Similiter Ezechiel regem Ægypti Draconem vocat. Ecce ego ad te Pharaonem Ægypti, draco magne, qui habitas in medio fluuiorum tuorum. Satis constat, atque inter omnes conuenit, hic in memoriam reduci mirificam liberationem populi ex Ægypto. Si tunc superbia illa Ægypti domita ac compressa est, si prostratus draco, cur non idem nobis quoque sperandum erit? Quærendo annon illud sit idem brachium, ratiocinatur à natura Dei: nec enim posset hoc de hominis brachio prædicari, cuius vires tametsi magnæ fuerint, tempore minuuntur ac pereunt. Milo, qui robustissimus fuerat, senio confectus, brachia sua intus, gemebat, quòd præcis illis viribus suis destitueretur. At non est ita in Deo, cuius vires nullo æuo minui possunt. Hoc enim legendum est *ἐξαικνῶς*, Annon illud es: quoniam ostendit cundè esse Dominum qui olim fuit, quem immutabilis maneat. Tametsi autem non omnia miracula referat Isaias, quæ edita sunt à Deo quum de seruitute Ægypti populum suum eduxit, tamen paucis cõprehendere voluit omnia quæ à Mose referuntur, vt quum variis modis Dominus potentiam suam demonstrasset, Iudæi paucis admoneri obseruarent. Ponitur autè maris rubri exiccatio, non modò propter insignem miraculi præstantiam, sed quia in hunc finem tot iam miracula præcesserant, vt populus ab iniuria vi & tyrannide ereptus, in terram sibi promissam transfirer. Ideo specialiter cõmemorat Propheta viam redemptis patefactam esse. Atque hoc exẽplo nobis reputandum est qualis erga nos fuerit Deus, vt eum non dissimilem sui fore in posterum quoque statuat, sicut ex contextu patet.

11 ERGO REDEMPPTI.) Nunc clarius exprimit quod breuiter attigerat: postquam enim magnifica Dei opera retulit, quibus olim potestiam suam ostendit in Ægypto, vt populum suum liberaret: colligit nec mare, nec altas rupes, nec abyssos, nec inferos quidè ipsos obitare posse quominus populum de Babylone educat. Atque vt magis cõfirmet, & exemplum illud accomodat, Redemptos vocat, vt id ad se pertinere intelligant, quòd se liberatorem populi sui nominat: nec dubitent quin tale in ipsis liberandis exemplum editurus sit quale iam olim spectatum fuerat, quum eadem sit ratio. I N S I O N. Nempè in eum locum vbi nomen suum voluit inuocari,

cari, vt instauraret templum, & purus Dei cultus restitueretur. Nam quum Iudeis in exilio Babylonico idem auxilium sperandum esset quod expectati fuerant Patres: quia Deus similiter ipsorum quoque esset redemptor, vna in re superiores erant Patribus, quòd tunc montem Sion elegerat Deus, vbi pollicitus fuerat aeternam sibi fore requiem. Quoniam verò mirabile futurum erat opus Dei quod promittit Isaias, ideo populum hortatur ad laudem & gratiarum actionem. 727 quidem simpliciter pro Exultatione accipi potest: sed quum saepe laudem significet quæ Deo tribuitur, quum eius beneficia agnoscamus, malo in hac significatione hoc loco accipere. Magnam verò & insperatam mutationem fore significat, ita vt amplissimam gaudij & gratiarum actionis materiam habeant. Gaudium super caput fore dicens, alludit ad coronas quibus sese ornabant in letis coniuuiis. Addit gaudium apprehensuros, quo firmam & solidam fruitionem denorat. Postremò amplificandi causa addit profligatam iri omnem merorem, ne metuant quod accidere solet, vt celeri conuersione facta, extrema gaudij luctus occupet. Interim admonet Propheta, tamen si gemant ac versentur in meroribus, patienter expectent hunc exitum quem promittit. Pron. 14. 13

12 EGO, EGO SVM.) Hic non tantum gratiam & salutem pollicetur Iudeis, sed eum ipsis exposulat Dominus, quòd fidem sibi derogent, suamque potentiam minoris faciant quam decebat. Est enim profusus indignum, sic expauescere ad hominum minas, vt auxilium Dei pro nihilo ducatur: quia in hunc finem attollit suam potentiam, vt nos saltem contra omnes impetus fulciat. Quare homines nimium metuendo, prodimus Dei contèptum. Vnde apparet quam iniquum sit, Deo ad quietem vocante, ad hominum terrores tumultuari. Et certè mira est hominum ingratitude, qui dum audiunt à parte sua Deum stare, nullam ex tam magnificis eius promissis spem concipiunt, vt intrepidè exclamare audeant, Si Deus pro nobis, quis contra nos? Itaque in periculis haerent attoniti: ac multò plus homini mortali tribuunt potentiae in nocendo, quam Deo in iuuando. Meritò ergo exprobrat Iudeis, quòd se his promissis non muniunt, atque inuictos se praebent aduersus omnia pericula. nam summa contumelia afficitur Deus, quum de ipsius veritate dubitatur: quia scilicet ita nos exanimant humani terrores vt in eius promissis conuiescere nequeamus. Hæc autem repetitio magis afficit, Ego, ego. Is enim consolationem promittit qui verax est, in quem nihil hominum vires aut consilia efficiunt. Quum ei diffidis, sequitur te non cogitare quoniam sit. VT TIMEAS AB HOMINE. Quam fragilis, caduca, fluxa & vana sit hominum conditio cõmemorat, quòd magis amplifictur scordiae crimen, vbi umbra & fumus Deo praefertur. Offendit aut homines quandiu memores sunt Dei, metu exanimari non posse. Quum ergo periculis ingruentibus obstupescimus, sequitur nos Dei oblitos esse. Ideoque subiicit,

Rom. 8. 31

13 ET OBLITA ES.) Nec verò satis est imaginari aliquem esse Deum, sed eum agnoscere vt nostrum, & amplecti debemus. Quòd FACTOREM vocat, ad vniuersalem creatione referendum non est, sed ad regeneratione spirituales: sicuti iam aliis locis monuimus, quo sensu vocamur etiam à Paulo 1ª Tim. 2. Dei, quòd ad omne opus bonum ab ipso creati sumus. Ergo si creationis nostræ & adoptionis memores sumus, ex principijs continuum progressum licebit sperare, ne ingrati simus Deo, vbi veracem se certa experientia probauit. Porro ipsa speciali beneuolentiae qua Deus populum illum amplexus erat, simul adiungit immensam eius potentiam, quam opponit hominum imbecillitati, quos antea sæno comparauit. Eam autem ab operibus demonstrat, vt stupidissimos esse oporteat qui eam non animaduertant: nec enim oculos vllam in partem conuertere possumus, quin amplissima diuinæ bonitatis & potentiae testimonia sese offerant: quæ tamen per synecdochen breuiter designat, cum dicit caelos ab eo expansos fuisse, terramque fundatam. Summa igitur vecordiae & ignauiae est, ipsius obliuisci, quum tot signis atque monumentis in memoria hominum reuocetur. ET FORMIDASTI. Persequitur eandem cõparationem. Quid enim sunt homines, inquit, vt eos reformides, si cum Deo cõpares, qui auxilium tibi suum promittit: Atrox certè sit iniuria Deo, nisi potentiorè ipsum ad nos seruandos, quam hostes ad perdendos esse intelligamus. Vult ergo considerari Dominus à nobis quoniam & qualis sit, quam longè & latè pateat eius potentia, ne mortalis hominis furorè, qui turbis aut sumi instar euanescit, metuamus.

Ephes. 3. 10

14 FESTINAT EXVL.) Versiculus hic variè exponitur: nam aliqui ad Cyrum referri putant: atque ita dictione 728 transituè accipiunt, atque exponunt, Migrare faciens. Sed magis receptu est, vt pro Vincto & oppresso, aut exule accipiatur qui vagus & inquietus errat. Nec verò tantum exulabant Iudei, sed ita captiui erant vt liber in patriam reditus ipsis esse non posset. Itaque de Iudeis hoc interpretor. Sed adhuc bifaria intelligi potest: aut quòd nimia ipsorum festinatione castiget Propheta, quòd impatienter reditum appeterent: aut quòd mature reditum in patriam aduentare significet, vt ne tardio exanimati succubant: quasi diceret, tempus mox venturum quo se ad praefectione accingant. Atque hæc secunda expositio magis recepta est: quam libenter sequor, quoniam optime quadrat contextui Prophetae. Sed absurdum videri possit, quòd breui redituru significet populu, cuius tam diuturna fuit captiuitas: atqui Deus non abs re

id mox venturum dicit, quod differt in opportunum tempus. tamen enim longum nobis videatur, quia tamen aptum & idoneum, breue est. Et certè breue fuit tēpus, si monarchiæ illius statum consideres, quæ tam ampla, tamque firma erat, vt nullo auro diu possè videretur. Quæ ergo nobis videntur diuturna in promissis Dei, breuia videbuntur, modò ne oculos in cælum attollere pigeat. Sensum hunc confirmat quod proximè sequitur, Ne moriatur in fouea captiuus. Hæc igitur Dei fellinatio est, ad suos liberandos maturè occurrere, vt ex profundo emergant incolumes: nec promittit Dominus populo suo repentinum quoddam auxilium, vt eum solùm modò è vinculis educat, sed etiam vt liberatà beneficentia sua prosequatur: nã omnia ei ad victum & cultum necessaria promittit, vt se perpetuò curæ Deo fore cõfidat: nec enim ad momentum opulari suis, sed perpetuò adesse solet.

15 ET EGO IEHOVA.) Iterum potentiam suam prædicat Dominus: quoniam tanta est hominum diffidentia & tarditas, vt quanuis sapius prædicetur, tamen de ea non satis esse persuasus leuissima quæ tentatio demonstrat. Subinde enim ad se redeunt, dum premuntur malis: nec ad se pertinere putant quod adiuu penes Deum esse. Porro non loquitur generaliter, sed profert specimen illud, cuius antea frequenter meminit: quia Patres semel redimendo posteris æternæ salutis spem dederat. Proinde meritò exclamat se eundem esse Deum qui pridem fecit mare: miraculum etiam illustrat, fluctus quolibet inonoros suo nutu sedatos esse dicens. Nullos ergo fluctus quolibet turbulentos esse sciendū est, quos Dominus non componat ac tranquillet liberandæ Ecclesiæ suæ causa. Ipse enim virtute sua placat, & tranquillum reddit mare (vt inquit Iob) tamen si furioso ruat impetu: impellit etiam & commouet, quum ei visum est: quãuis propriè alludat, sicut attingit, ad historiam redemptionis. IEHOVA EXERCITIVVM. Ornatur hoc titulo Dominus, vt quàm larè pateat eius potestas intelligamus. Eam autè demonstrat quoties vult Ecclesiæ suæ opem ferre.

16 ET POSVI VERBA ME A.) Iterum redit ad doctrinam quam prius attingerat: nempe Dominum consolari Ecclesiam suam: Ego, ego sum qui te consolor: ita nunc se Prophetarum ori inseruillè dicit quod dicturi essent. Vnde colligere licet hæc non proficisci ab hominibus, qui tallax esse solet, sed à Deo qui mentiri nequit. Alloquitur autem Prophetas omnes: primum, Isaiam: deinde reliquos suo ordine: sed tandè ad Christum veniendum est. Nec enim hæc aut ad Isaiam aut ad Christum restringit, sed ad omnes Prophetas extendi debent. Vult autè Dominus consolationes ita audiri à Prophetis, ac si coràm ipse loqueretur: imò se palàm ipso rum ore loqui significat. Vnde etiam colligendū, nullos alios ad consolendam Ecclesiam accedere debere, quàm qui ex ore Domini loquuntur. nam qui somnia sua proferunt, tamen nomen Dei obtendant, repudiandi sunt. Ceterum, renendum est consilium Prophetæ: nam cum trepidare semper hominum conscientias ostendat, donec à Domino confirmetur, hoc principium statuendum esse docet: nẽpe Deum esse, qui per Prophetas loquitur. ancipites enim alioqui & inerte semper hærebunt. Quinquã magis emphatica est loquutio, vbi mandata Dei recitat, quibus ad exequendum munus suū ipse animatus fuit. ET IN VMBRA. Tamen hoc antea dictū fuerat, tamen superuacanea repetitio nõ est: ne dubitemus Deum semper affuturū ministris suis, vt præsentis ope sua suffultos supra omnia obstacula artollat. Vt aurè ista Domini vmbra tegantur, duo necessaria sunt: primum vt certi sint verbum Dei esse quod nuntiant: deinde se id facere mandato Dei. Nam qui temerè sese ingerunt, iactare quidè poterunt nomen Dei, sed frustra: quoniam vbi seriò certandum erit, deficient. Quòd si conscientia testimonium adit, non est cur de ratela Dei & ope dubitemus, quia nos victores emergere faciat. Finis legationis additur,

VT PLANTEM COELOS, inquit: id est, vt omnia in ordinem suū restituum. Sunt quidem hęc varie interpretationes: sed mihi simplex hic videtur esse sensus, quòd cælum & terra salutis doctrina instaurari dicantur: quoniam in Christo colliguntur omnia, quæ aut in cælis aut in terra sunt, vt etiam ait Paulus, Ephes. 1. Nam quòd ex lapid primihominis nihil præter horrendam confusionem cernamus, qua mutæ etiã creaturæ turbantur, & peccati nostri quodãmodo pœnas luunt: ea non aliter quàm per Christum reparari potest. Ergo quòd horribilis dissipatio totã mundi speciem deformet, non abs re dicuntur pij Doctores mundum renouare, ac si Deus eorum manu cælum & terrã de integro formaret. Atque hinc apparet quanta sit peccati nostri atrocitas, ex quo tam horribilis perturbatio in rerũ natura sequuta est. Dicuntur ergo Plantari cæli, & Fundari terra, cum Dominus Ecclesiam suam Verbo constituit. Hoc autè facit opera Ministrorum, quos agit Spiritu suo, & aduersus hostiũ insidias & varia pericula turatur, vt efficaciter impleant quod iniunxit. Tandem ostendit altius hoc spectare, quam ad visibilem mundi formã, quæ citò præterit: nempe vt spem vitæ cælestis excita ac foueat in cordibus piorum. Hæc porro vera Ecclesiæ stabilitas, hæc mundi restitutio est, ita colligi electos in fidei unitatem, vt vno consensu omnes ad Deum aspirent, quemadmodum eos suauiter & blãdè inuitat hæc voce, Ego Deus tuus sum. Atque hinc apparet quanti sit Deo Ecclesiæ salus, quum non solùm eam vniuerso mundo præferat, sed etiam ostendat mundi constitutionem ab ea pendere. Notandum est etiam quale sit verbum quod Dominus prædicari iubet. Eo enim non modò præscribitur vitæ regula, sed etiam testi-

testimonium adoptionis nostræ redditur, in quo præcipue consistit salus.

17 **EXPERGIS CERERE.**) Quoniam futurum erat vt graues ærumnas sustineret Ecclesia Dei, ideo consolatione ipsam munit: atque occurrit dubitationi quæ oboriri poterat, cum interea oppressi à tyrannis Iudæi, nullum istarum promissionum fructum cernerent. Significat igitur Ecclesiam tamet si variè afflictam atque agitaram, nihilominus erectum iri, vt plenum vigorem recuperet. ac verbo Expergiscendi eam quasi è morte & sepulchro euocat: quali diceret, Nullas tam graues ruinas, nullas uastationes tam horrendas fore vt hæc Dei inlauratione impedire possint. Atque hæc consolatio per necessaria fuit. nam dum mæiore occupantur animi nostri, promissiones nihil ad nos pertinere existimamus. Ideo quæ hæc in memoriam sæpius reuocanda, atque assidue ob oculos ponenda sunt, Deum esse qui loquitur, & compellat non intuenti aut florenti status metaphores, sed prostratos ac mortuos, quos tamen verbo suo erigere ac suscitare potest. Etenim destinatur hæc salutis doctrina non iis qui statum suum retinent, sed mortuis ac desperatis. **QUÆ BIBISTI.** Calix furoris bifariam accipitur: nam interdum dicitur Dominus propinare calicem furoris, cum nos vertigine quadã percellit, ut stupore dementat: vt uideamus afflictione interdum adimi mentem hominibus. Nonnunquam uero simplicius accipitur, pro acerbis ac duris pœnis quibus Dominus seuerè in suos animaduertit. quo sensu hîc etiam accipiendum liquet: quia simul additur relatiuum Eius. Nec obstat quòd stupefactam & ebriam fuisse Ecclesiam dicit. Hoc enim accidisse ostendit, quòd Dominus eam duriter castigaret. Est autem vulgaris metaphora, quæ Dominus pœnam quam infligit suis, Potionem uocat, aut certã mensuram quam unicuique distribuit. quoties tamen de electis agitur, hæc calicis appellatio ad moderatatione diuini iudicij exprimentam facit: quòd Dominus, tamet si diutius animaduertat in populum suum, modũ tamen adhibeat. Ita accipio dictionem **תַּרְעֵלָה**, pro Angore aut tremore, quò serè exanimatur homines, cum grauius ærũnis premuntur. Tales ebrii dici possunt, vt qui uniuersum poculũ exhausterunt, quòd nihil serè ad eorum miseriam & calamitatẽ addi possit. Atque eò pertinet quòd addit, **EXPRIMENS.** Ceterum hîc monetur Ecclesia, non aliunde sibi mala omnia quàm à Dei manu prouenire, ne fortuitò hæc accideret, aut se immeritò affligi putet. Huc enim tendit Propheta, vt populus se iustas scelerum suorum pœnas dedisse intelligat. Nec enim surgere quisquam potest, nisi lapsus prius suũ agnouerit: nec liberari à miseriam, nisi culpa sua miserum se esse intelligat. Denique nullum locum habere possunt consolationes, nisi doctrinã pœnitentiæ antecedit. **FÆCES** igitur non eodem modo hîc accipi debent, vt Ierem. 25. ubi sermo habetur de reprobis, quos Dominus calice suo præfocet ac perdit: sed pro iusta & absoluta ultione, cui Dominus modũ statuere uoluit. Cum ergo Dominus pœnas sumpsit de nobis quas uolebat, atque miseris nostris finem imponit, fœces exhaustas esse pronuntiat: sicuti uisum est capite 47.

18 **NON EST QUI REGAT.**) Describit extremam Ecclesiæ calamitatem. nam omnium grauissimum atque omnino extremum est, quòd nihil alleuationis aut consolationis percipit à liberis quos ipsa enixa est. Summã autem hanc miseriam describit, vt quantum deploratus sit eius status, consolationem nihilominus à Deo expectet, qua nunquam suos cultores, etiam si ad inferos usque ipsos demeriti sint, fraudabit. Quantum ergo destituta sit ab hominibus Ecclesia, atque adeo ab iis quos sinu suo fouit & complexa est, tamen auxilium à Deo sentiet. Nulla autẽ acerbior calamitas matri accidere potest, quàm cum derelinquitur à liberis, qui uicem ei mutuã reddere debuissent. Hæc ingratitude atque inhumanitas ei profecto longè grauior est quàm furiosa & quantumuis effrenis hostium fœuitia. nam quorsum filios gignit atque extollit, nisi vt uicissim ab iis alatur? Cum uero filij officio suo defunt, quid superest, nisi vt eos se frustra genuit se & educaisse putet? Quantum igitur Ecclesia matris officio functa sit, ac liberos extulerit ad iustam usque ætatem, ab ingratis tamen nihil opis vel solatiij sperandum esse pronuntiat. Quantum longius patet sermo Propheta, degeneres scilicet ac peruersos esse filios illos, qui matri suæ auxilium non tulerunt, quòd scilicet eorum iacturã equitate animo ferat. Durum ac triste fuit Ecclesiam penitus spoliari tota sua prole, & redigi ad orbiterẽ quod tamen accidit. Atqui Propheta indignos esse admonet, pro quibus luctum suscipiat mater: idcoque potius expectandã nouam foibolem: sicut in Psal. dicitur, Populus qui creabitur laudabit Deum. Quod hic describit *Psal. 102.* Propheta, ad nostrã omnino etatẽ pertinet. nã multi se filios Ecclesiæ iactant: sed quotus quisque de 19 matris ærumnas sollicitus est? quis de eius ruina angitur: quis ita comouetur vt humeros suos ei supponat: quàm multi eam produnt, ac crudelius persequuntur huius tituli prætextu, quàm publici & aperti hostes? Itaque post alias ærumnas, hic ueluti miseriarum cumulus additur. Deinde qui cenleri uolunt in Ecclesia primi, nec tantum se pro filijs uenditant, sed superbiunt patrum nomine, perfidẽ eã deserunt ubi implorat eorum fidẽ. Quare nihil mitum si eos Deus exterminet, vt probis & legitimis filijs augeat Ecclesiam suam.

19 **DVO HÆC.**) Idem serè capite 47 de Babylone asseruit, Subitò die vno tibi hæc duo *Suprà 47.* euenient, Orbis, & uiditas. Sed hic diuersum tantem euentum Ecclesiæ promittit Isaias: quia Dominus eam ex profundissima abylo eripiet. Denuntiat autẽ extrema miseriam, vt se ad totum

terantiam comparent fideles, neque desinant ex suis angustiis vota & preces sursum emittere. Summa est, Ecclesiam omnis generis malis ita oppressam iri ut proflus obterenda esse videatur: quia foris sustinet grauiissimas arunas, intus verò nihil opis aut alleuacionis à suis habeat. Hæc duo acerbissima mala sunt quæ refert Propheta. Sed non satis congrua videtur ista partitiō. postquam enim malum vnum retulit, quòd nemo ei condoleat, nemo consoletur, quatuor species enumerat: vastitatem, contritionē, gladium, famem. Nonnulli exponunt Ecclesiam intus fame conficī, foris verò vexari ab hostibus. Ego verò aliter interpretor, vt iam perstrinxi. Satis enim vsitata est Hebræis interrogatio, cum aliquid simpliciter negare volūt. idque apud ipsos elegās est: tamen si apud Græcos aut Latinos ineptum foret. Duo igitur hæc mala recenset Isaias, vnum externū: quia & belli cladibus & fame ad interitum vsque aut vastitate redigetur, quod per quatuor illas species significauit: alterum internū, quòd destitutum consolatione, ac nemo ipsi condoleat. Interrogatione enim negat vllam ei consolationē futuram esse. Atque hic versus respondet superiori, vbi iam declarauimus quorsum tam calamitosus ac miser Ecclesiæ status à Propheta describitur.

20 FILII TVI EXANIMATI SVNT.) Luētiosum & miserum illum Ecclesiæ statum magis declarat, cum liberos eius prostratos iacere dicit. Nullus autē esse potest patri dolor magis acerbis, quam si in conspectu eius iugulentur liberi: nec solū vnus aut alter, sed quorū strage ob multitudinem plenæ sint viæ. Similitudo additur ab vtrius aut aliis feris sumpta: qua etiam robustissimos quoque velut in plagas coniectos esse significat. PLENOS VERÒ FVRORE DOMINI esse dicens, discretè admonet nihil horum fortuitum esse, ne quid temerè accidisse putent: neque Dominum scintilla accusent, quòd grauius in ipsos animaduertat: quia rectum ac iustū ipsius iudicium est. Idque significat, cum hoc supplicium ab increpatione Domini profectū esse dicit. Increta tenendū est eius consiliū quod attingit, nepe spem gratiæ abiiciendā non esse fideibus, quantum innumeræ elades ad desperationem eos sollicitent, & impellant.

21 ITAQUE NVNC AVDI.) Nunc ostendit apertius quorsum de calamitatibus Ecclesiæ loquutus sit. nepe vt fideles non dubitent quin parata sit eis à Domino cōsolatio, tamen si extrema queque patiantur. Sed cur Ecclesiā miserā vocat, cum nihil facilius sit quàm Dei esse, nec ea felicitas arūnis vllis adimī possit? nec enim frustra dictum est, Beatus populus cuius Iehoua Deus est. Respondeo, in specie quidem esse miserā: ac Dominū isto nomine ipsam non frustra cōpellare: quoniā, vt antea diximus, miseris opitulatur, & auxilio destitutis. Quòd EBRIAM vocat, norandū est fideles nunquā ita constanter ferre pœnas que ipsi irrogantur, quin nonnunquā obstupescant: sed quantum obstupescant, meminisse debent se iustas Domino pœnas dare, ac staree Dominū ipsi adfuerit. Nec enim alloquitur robustos aut florentes: sed debiles, miseros, consternatos, atque ebriis similes, usque se consolationē adferre dicit. Denique hac voce leniēs eius merore, modum sibi consistare docet, quo moderetur extremis quibusque malis, perditāque restituat, quasi putridum cadauer excitaret.

22 SIC DICIT DOMINATOR.) Non temerè ad nomen Iehouæ tria epitheta adiungit, nempe quòd Dominus sit vel patronus Ecclesiæ, & Deus, & postremò Vindex. Semper enim reputandum est qualis sit nobis cum Deo necessitudo: quia nos ideo familiariter compellat, quòd semel in populum cooptauerit, perpetuo fœdere se nobis coniungens. Hac præfatione olim animati sunt Iudæi, ne amplecti dubitarent quod hīc promittitur, ac eadem hodie noui populi ratio est, quem Deus in fidem & patrociniū suum non minus recepit. Vindicis autem munus sibi adscribit Dominus: vt cum grauiissima pericula instabunt, & actum de nobis esse videbitur, ad hanc anchoram confugiamus, ipsum tamen esse vindicem populi sui. nec solūmodò cum ab externis hostibus, sed cum à Satana inuadimur, hoc valere debet. ECCE ABSTVLI. Proponit sperandi materiam: quia Deus non nisi temporalibus flagellis Ecclesiā suam castiget. Vnde simul discendum fuit Iudæis, quicquid calamitatum instabat, iustam scelerū suorum esse mercedem: quia nullus fuisset finis, nisi reconciliati essent Deo. Summa est, iram Domini placatū iri, ita vt plagis quibus hæc tenus punierat Ecclesiam suam, modum & finem imponat. De metaphora Calicis prius dictum est 17, versus: cuius explicationē, qualē attulimus, hic locus satis confirmat, vbi calicem furoris sui nominat Deus, qui tamen concusserit Ecclesiā ac si vertigine correpta esset. Quamquam idem est nomen quod antè posuit, תרעלה, quod alij stuporē, alij tremorē vertunt. Facibus, vt dixi, plenā vindictæ mensurā designat, qua Deus pro sua paterna indulgentia contentus est.

23 ET TRADAM.) Alterum est membrum consolationis, vbi promittit fore, non solū vt Dominus Ecclesiam liberet à tantis malis, sed etiā calamitates quibus afflictā est, in hostes eius transferat. Ergo si affligimur, breui immutabitur nostra conditio, atque grauiissimas hostes pœnas dabunt. Siquidē (vt ait Paulus) æquū est apud Deū, reddere eiis qui vos affligunt, afflictionē: & vobis qui affligimini, relaxationē nobiscum, cum reuelabitur Dominus de cælo, cū Angelis potentiæ suæ, cū incendio flammæ, qui infligit vltionē eiis qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi. Temporariæ igitur pœnæ, quas ipsis infligit

Deus,

Deus, praeludia sunt aeterni supplicij, cui tandem addicentur. Et quò insolentiam hostium & superbiam, qualem in dies ipsi in aduersariis nostris experimus, melius declaret, verba corū referit quibus contumeliose vexarūt miseros Dei filios. Semper enim coniuncta est impietati superbia & crudelitas. nam vt mansuetos reddit homines vera Dei cognitio, ita ignorantio feroces & truculentos efficit. Sibi placent qui ignorant Deum, sunt quæ in ipsum & veros eius cultores sine modo contumeliosi. Hoc quidem miserrimum atque indignissimum est: sed cùm nomen suum sepe impiorum cõtumelis exponi sinat, ne miremur nos iniuriis propter ipsum affici. nec enim iplo pretiosiores nos sumus, nec veteris Ecclesiæ conditione melior nostra esse debet. Alia metaphora vitur David, cùm Ecclesiam agro similem esse dicit qui profcinditur aratro, ac subigitur: sapius enim preclissimam atque proculcatam esse docet, ne diuersam esse conditionem nostram existimemus.

Psal. 129. 3

CAPVT LII.

1 **E**xultate, exultate, indue fortitudinem tuam Sion, indue vestes decoris tui Ierusalem, ciuitas sancta: quia non fiet amplius vt veniat in te incircumcisus & immundus.

2 Exulte te de puluere, surge, sede Ierusalem: extrica te à vinculis colli tui captiua filia Sion.

3 Quia sic dicit Iehoua: Gratis venditi estis: ideo sine pecunia redimimini.

4 Quia sic dicit Dominus Iehoua: In Aegyptũ olim descenderat populus meus vt peregrinaretur illic: verum Assur absque causa oppressit eum.

5 Et nunc, Quid mihi hic, dicit Iehoua, vt ablati sit populus meus gratis: & qui in eum dominantur, faciant eum vlulare, dicit Iehoua? & iugiter tota die nomen meum contumeliose expositum sit.

6 Propterea sciet populus meus nomen meum: propterea in die illa, quòd ego idem qui loquor, ecce adero.

7 Quam speciosi super montes pedes amniantis, publicantis pacem, amniantis bonam, publicantis salutem, dicentis Sioni, Regnat Deus tuus!

8 Vox speculatorum tuorum, leuauerunt vocem, pariter iubilabunt: quoniam cum oculo ad oculum videbunt, cùm Iehoua reducet Sion.

9 Laudate, exultate pariter solitudines Ierusalem: quoniam consolatus est Iehoua populum suum, & demit Ierusalem.

10 Mundauit Iehoua brachium sanctitatis suæ coram oculis omnium gentium: & videbunt omnes fines terre salutem Dei nostri.

11 Discedite, discedite, exite inde, immundum ne attingite, exite è medio eius, mundamini qui fertis vasa Iehouæ.

12 Quoniam in festinatione exibitis, neque in fuga erit iter vobis: quandoquidẽ præcedet vos Iehoua, & congregabit vos Deus Israel.

13 Ecce prosperum successum habebit seruus meus, exaltabitur, elcubatur, & valde sublimis erit.

14 Quemadmodum obstupuerunt super te multi, adco deformata fuit ab hominibus species eius, & forma eius à filiis hominum:

15 Sic asperget gentes multas: super eum Reges claudent os suum: quia quod non fuerat ipsis narratum, videbunt: & quod non audierant, intelligent.

EXCITARE.) Confirmat superiorem doctrinam, vt populum magis excitet, qui mœstitia & angore oppressus erat. Hęc enim velut stimulos addi necesse fuit, quò magis doctrina in animos sopitos atque obstupefactos penetraret. Nam alloquitur Ecclesiam, quæ velut attonita atque obstupefacta est: eamque excitari iubet, vt colligat vires, & animum refumat. idque secundò repetit: nec frustra quando excitari ac colligi difficile est eos quorum animi ira diuine sensu perculli sunt, vel etiam prostrati. **I N D V E F O R T I T V D I N E M.** Ac si diceret, Tu prius exanimata in sordibus & squalore iacuisisti, nunc te ad beatum & felicem statum compara, in quem te Dominus restituet. Fortitudinem ergo opponit Fracto animo, qualis rebus desperatis esse solet: **V E S T E S** decoris, Squalori & sordibus. Causam subiicit, quia non permittet Deus vt posthac impij ad cæ vastandam libidinose grassentur. Liberata ab eorum tyrannide Ecclesia iam habet cur gaudeat, securitas verò in posterum solidam ei gaudij & lætitiæ materiam præbet. Nos interea ad cõmunem gratulationem cohortatur Isaias, vbi Ecclesiæ suæ reconciliatur Deus. Et certè si quid est in nobis pietatis, nos eius statu vehementer afficij decet, vt prospero letemur, & aduerso dolcamus. Denique summa lætitiæ nostræ esse debet, vt etiam ait Psaltes, Hæreat lingua faucibus meis si non tui meminero, & si non sis caput lætitiæ meæ. Veniendi autem verbo id significat quod vulgò dicimus, *Avoir entré*. Dominus impijs præcludet viam, ne iis impunè, vt antea, irrupere & grassari liceat. Per **I N C I R C U N C I S O S** & immundos, intelligit profanos omnes qui peruertunt cultum Dei, & conscientias opprimunt tyrannide. Vulgare fuit, Incircuncisos vocari omnes qui alieni erant ab Ecclesia: cuius symbolum erat Circuncisio, qua omnes pij signabantur. Sed quia permulti, quantum hac fœderis nota insigniti, meliores aliis non erant: vt omnè dubitationem tolleret, addidit **I M M V N D V M**. Nam circuncisionis nota per se nihil est: atque in præputium (nisi addit puritas animi, vt inquit Paulus) reputatur. Talibus ergo non fore amplius in Ecclesia locum significat: vt sublatis corruptelis, & restituito Dei cultu, plenissimo gaudio perfruatur. Quanquã ad hostes externos restringi non displicet, quos odiosis nominibus appellat, vt ipsa pena atrocitas Iudæos cõmonefaciat de scelerum suorum gravitate.

Psal. 137.6

Gal. 5.6

Rom. 2.25

2 E X C V T E. Liberationem Ecclesiæ suus exponit, ac per hypotyposim illustat. Quòd ipsam iubet excutere puluerem, ac surgere, ne existimemus ideo libertatem nostram penes nos ipsos esse, vt eam, vbi visum erit, consequamur. vnus enim Dei est atollere nos è pulvere, erigere iacentes, & vinculis abruptis, vel solutis, vindicare in libertatem. Cur ergovitur imperatius Propheta, quando minimè consentaneum est exigi quod efficere non possumus? Respondeo, verbum imperandi multò plus efficacie habere ad excitandum, quàm si narratione simplici vsus esset. Itaque pronunciat fore vt in pristinam libertatè à Deo restituta è sordibus emergat. **S E D E N D I** verbum integritatem status designat: atque opponitur verbo Iacendi, quo extrema calamitas significatur. Interdum quidem Sedere, significat prostratum esse, vt cum prius Babylonici diceret, Sede in pulvere: sed hęc alia significatio est. Nam cum iusserit eam surgere, simul addit, **V T S E D E A T**: id est, ne amplius iaceat, sed pristinum statum recuperet, nec in posterum ab hostibus profernat.

Supra 47.1

Supra 50.1

3 Q V I A S I C D I C I T D O M I N V S. Malè expositus est hic versus à plerisque qui subtiliter hic philosophari voluerunt. nam multa somniantur præter mentem Prophete. Conuenit autem cum eo quod prius capite 50. docuerat, Cui ex creditoribus meis vendidit vos? Nam hęc eodè modo dicit, **G R A T I S** vendidit estis. ac si diceret, se nihil pretij accepisse, nec obstrictum esse creditoti, qui possit eos veluti iure mancipij retinere. Hoc autè plurimum ad confirmandam promissionem facit: quia dubitare poterant Iudæi de libertate quæ ipsis promittebatur, quòd iam diutina possessione ipsos Chaldæi tenuissent, atque potentissimi essent omnium nationum. Huic dubitationi occurrit Dominus, Ego vos eis non vendidit, neque alienaui: gratis venditi estis: possum igitur vos iure meo repescere, ac vendicare. proinde ne reputetis quanta sint difficultates, dum libertatè vobis promitto, neque rationibus humanis de hac re differatis. nullo enim iure Chaldæi vos retinere, aut libertatè vestram impedire possunt. Denique, vt prius dixerat se nõ esse similem decoctori, qui suos in solutum dare aut vendere coactus sit: ita hoc loco significat se gratis mancipasse ipsos & tradidisse hostibus, hac tantum de causa, quòd sceleribus suis ipsam pro-uocassent. itaque, nihilo maiore in ipsis liberandis quàm in tradendis difficultatè fore. Nonnulli subtilius exponunt. neque, quòd gratis redèpti sumus à Christo. quæ quidè doctrina probanda est: sed non conuenit menti Prophete, qui Iudæorum diffidentiam corrigere voluit, ne de libertate sua dubitarent. Sufficiat igitur, quòd liberare suos volet Deus, necessariũ non fore de pretio pacifici cum Chaldæis, quos multos ab iniusta possessione nullo negotio depellet.

4 I N Æ G Y P T V M. Hęc etiam interpretes neque cælum neque terram attingunt. Nam Iudæi tres hęc captiuitates somniant. Christiani in eo differunt, quòd tertiam captiuitatem sub Antichristo futuram designari putant, è qua à Christo liberabuntur. Sed longè alia, meo iudicio, mens est Prophete. nã ratiocinatur à minore ad maius, adducto exèplo captiuitatis Ægyptiaca, è qua

è qua populus olim mirabili Dei potentia ereptus est. Quare argumentatio est eiusmodi, Si Dominus in Ægyptios animaduertit, quòd duriter & iniquè populum suum tractarent, multò magis puniet Chaldaeos, qui crudeliter in ipsum seuerent. Multò enim plus coloris habuit imperium Pharaonis in Iudæos, quàm Chaldaeorù. nam cùm sponte Iacob in Ægyptum cum sua familia concessisset, hand dubie subditus erat potestati Pharaonis: qui ob beneficium à Iosepho acceptum, receptionè ipsi amplà, & pascua loca assignauerat. Successores Pharaonis ingrati, & immemores accepti à Iosepho beneficij, totà postestatem variis modis afflixerunt. Hanc ingratitude & inhumanitatè Dominus seuerè vltus est. Sed longè indignius ac crudelius Chaldaeorum scelus fuit, qui è iusta possessione ciecitos Iudæos in seruitutè rapuerunt. Si igitur Ægyptios ingratos & iniquis legibus imperantes, vtcunq; alioqui iustè possessionis titulù haberent, Dominus ferre nõ potuit, multò minus violentos ac truces Chaldaeos feret, qui nullo iure populum suù tenent, & vi opprimunt. Per Assyriù intelligit Chaldaeos, qui sub eadè monarchia cù Assyriis coniuncti erant. Sed Assyrium præcipuè nominat, quòd prius magnà intulisset Iudææ cladem, atque aditum huc captiuitati præbisset.

¶ QUID MIHI HIC.) Prosequitur ac confirmat quod iam dixi, minime æquum esse vt diuinius populum suum opprimi tacitus sinat. Nam his verbis quodãmodo suam cellationem castigat, ac si diceret, Annon exerãt manum? annon vindicabo populù meum? Si mihi non obstitit Pharaon, tametsi legitimus esset dominus, an violenti prædones mihi obstabunt? Postea enumerat causas quibus incitari debeat ad populum reducendù. Subaudienda est autem tacita antithesis in participio Ablatus. neque enim fuerat ablati ab Ægyptiis: sponte illuc descendere cùm fame premeretur: inde tamen ereptus est: quantò magis eripietur ex eorum manu qui ipsum auulsum à patria in captiuitatem violentè abduxerunt: Indignitatis verò augendæ causa ad continuum vlulatum cogi dicit. Alij vertunt in neutra significatione: sed mihi videtur hoc augendæ inuidiæ causa dictum esse. quare, verbum transitiuum esse puto, quod violentiam exprimat, quam Chaldei Iudæis inferebant. Nec enim solùm iniquè dominabantur, sed etiam inhumaniter ipsos tractabant. Plus autè est vlulare quàm gemere aut eiulare: quia acerbissimum dolorem esse probabile est qui sonoros & impetuofos clamores extorquet. Similitudo est sumpta à feris, qua desperatio extrema designatur. TOTA DIE NOMEN MEVM. Tertia est ratio, ac præcipua, cur populum suum liberaturus sit Dominus: ne scilicet nomen eius probro & contumelia impiorù semper expositum sit. Honoris enim sui causâ Dominus Ecclesiam conseruat, & purù nominis sui cultù tuetur. Quum autè occasione maledicendi arripiant impij ex Ecclesiæ clade, ac petulanter Deum irrideant: meritò dicit in redimendo populo se causam suam acturum. Non refero hic varias interpretationes, nec iis refellendis immoror: quoniã mihi satis est breuiter genuinum Prophetæ sensum indicasse.

6 PROPTEREA SCIE T.) Hoc versiculo concludit quod duobus proximis attingerat: necesse tandem esse populum redimi à Deo, qui sui dissimilis esse non potest. Nam si redemit Patres, si semper Ecclesiæ adfuit, posteros, quos similiter adoptauit, obrui nunquam sinet. Diligenter obseruandum est verbum SCIE T. nam Scire nomen Domini, est sublata omni vana opinione, ipsum ex Verbo, tanquam ex vera imagine, deinde ex operibus cognoscere. Nec enim arbitratu hominù fingendus est Deus, sed ita cõprehendendus vt sese nobis declarat. Concludit ergo Dominus se adfuturum re ipsa, & cõprobaturum omnia quæ promissit, vt populus se non frustra sperasse intelligat, magisque ac magis in notione nominis ipsius confirmetur. Tenendum autè memoria est quod alibi de experimentalis notitia diximus, qua sancitur Verbi fides. Porro Loqui ad promissiones pertinet: *וַיֹּאמֶר*, Ecce ego, ad potentiam actualè. perinde ac si diceret, Tametsi nunc solùmmodò in auribus vestris sonent verba quibus promitto quod vix probabile est, tamen paulò post re ipsam percipietis. nam præstabo re ipsa quod polliceor. Hinc colligenda est vniuersalis doctrina, in diuiduo nexu coniunctù esse effectù Deo promissionibus. Quoties ergo nos vrget Satã, atque ad diffidentia sollicitat, quasi deserti à Deo ac destituti esse-mus, huc nobis redeundù est, atq; fidendù Deo, à quo nihil frustra promittitur, Si nondù præstet, adert tamen in tempore.

7 QUAM SPECIOSI.) Rursus Prophetæ pius confirmat in certitudine verbi Dei, ne vllomodo dubitent se in pristinam libertatem restitutum iri, animosque suos in dura illa seruitute certa spe sustineant. Splendidis autem elogiis extollit hunc nuntium, vt satis habeant pij, spem futuræ salutis sibi in calamitate diuinitus offerri. Et certè loquente Deo consolationè amplecti debet, qui freti placidè patienterque euentum promissionis expectent. Vt ergo pij contineant decidenda sua patientè fr.eno, magnificè exornat verbum Dei, An adeo ingrati critis vt vobis non sufficiat inecõparabilis ille thesaurus Verbi, quo tanta beneficia continentur? An vultis in vota importunè an expostulabitis cù Deo? Vult enim à diffidentia populum reuocare, qui variis illecebris abstrahatur, neque omnino acquiescebat in verbo Dei. Propterea doctrinæ excellentiam prædicat, atque ostendit Dominù plus nobis ea largiri quàm dici aut cogitari possit. Iam verò significat nõ de quouis genere doctrinæ hinc agi, sed de ea quæ consolationi apta est,

Pulchrum ergo & optabilem esse ostendit aduentum eorum qui consolationem adferunt ex ore Dei: quæ non tantum leuare nos à mœrore, sed etiam gaudio perfunderè potest. Agitur enim hic de doctrina salutis, atque ideo Pacem, Bonum, Salutem annunciari dicit. PACIS verò nomine prosperum & fœlicem statum designat: vt iam aliis locis de huius nominis significatione plura diximus. DICENTIS SIONI. Hinc colligimus quale sit principium illius doctrinæ quam prædicat Isaias, & quid potissimum optandum sit: nempe vt erigatur inter nos regnū Dei: quia donec inter nos regnet, cedere nobis omnia infœliciter necesse est, ac proinde nos esse miseros. sicuti rursum hæc vnica est salutis summa, vbi Deus curam nostræ suscipere dignatur, atque hæc eadē est vnica ratio obtinendæ pacis, quamlibet cōfusa res sint ac perditæ. Ac meniuerimus hunc nuncium destinari Ecclesiæ: quia profanis hominibus, qui Deum non norunt, conuenire non potest. Paulus hunc locū citat, vt probet Euāgelij prædicationem non ab hominibus, sed à Deo proficisci, ac ministros qui nuncium salutis perferunt ab eodem mitti. Vtitur autem gradatione cuiusmodi: Quisquis inuocauerit nomen Domini, saluus erit. Atqui inuocari nō potest donec cognitus fuerit: nec enim aditus ad inuocationem patere potest, nisi aperiatur fide, qua Deū, vt Patrem amplexi, familiariter in eius sinum exoneremus curas nostras. Eius autē fundamentum est doctrina, per quam Dominus sese nobis patefacit, atque ad eam rem hominum opera & ministerio vtitur. Itaque postremò addit, Neminem futurum qui prædicet, nisi à Deo mittatur. Sed videtur Paulus torquere Prophetæ verba. nec enim dicit Isaias ministros mitti à Deo, sed aduentum ipsorum ac præsentiam optandam esse. Respondeo, Paulum hoc axioma pro confesso habuisse: nihil esse optandū, nisi à Deo. Vnde verò salus? An ab hominibus: minimè, nec enim potest afferri tam singulare beneficium, nisi Deo auctore. Meritò ergo concludit, ab ipso, non ab homine proficisci.

Fig. 10. 15.

8 VOX SPECULATORVM.) Prosequitur argumentum suum. Talem enim populi restitutionem fore ostendit, vt eam nuncij intrepidè publicare audeant. Idem enim significat per LEVÆ RE vocem, quod antea dixit Super montes. Res obscura non erit: sed tam conspicua & illustris vt omnes in admirationē rapiat. Qui de rebus dubiis loquuntur, susurrant inter se, nec vocem attollere audent: hic verò nihil dubium aut incertum erit. Mutuatur est autem à Propheta similitudinem ab excubiis quæ in vrbibus locari solent. quoniam speculatores quoque vocentur omnes Prophete, quod velut in specula cōsistunt sint, vt pro salute populi vigilent. Cùm eos vocem sublaturus esse dicit, significat exilij tempore silentium fore, quia non audietur vox Prophetarum, nam etsi moneat priuati vnumquenque, nulla tamen erit libertas loquendi. Vnde etiam Ieremias ait, Ponam in puluere os meum. Sed cùm Dominus educere populum volet, aperitum erit os speculatoribus, qui antea muti erant, vt liberū ei reditum annuncient. Nec enim loquentur inter priuatos parietes, aut modicam cōsolationem adhibebunt, sed pleno ore prædicabunt istam salutem: quia de re plura initio capitis 40. OCULO AD OCULVM, id est, Palàm. Hoc quidem ad spiritualem conuersionem extenditur: sed ne propterea recedamus à sensu literæ, quin simul beneficium quod Dominus veteri populo exhibuit, comprehendamus. Nam cùm restituit ludæos in libertatem, atque ministerio Zorobabel, Ezra & Nehemiæ vsus est, hæc impleta sunt. Simul verò continuanda sunt vsque ad Christi aduentum, quo Ecclesia ex omnibus terræ finibus collecta est. Quin etiam progrediendum vsque ad vltimum aduentum Christi, quo plenissimè omnia instaurabuntur.

Thre. 3. 29

Supr. 4. 5. 1

9 LAVDATE.) Hortatur quidem fideles ad gratiarum actionem: sed potissimum eos confirmat in spe ac fiducia huius salutis: ac si iam ipsa rerum fruitio ad gratulationē eos vocaret. Nec enim satis afficimur, cùm testatur Dominus se nobis adfuturum: ac ludi nos putamus, nisi re ipsa id demonstret. Ideo Prophetæ multū in id incombunt, vt confirmet animos piorum, & rem ipsam oculis penè subiiciant. Etsi autem absurdum videtur & importunum, lætitiæ canticum dictari in tristitia, alibi tamen vidimus hæc loquēdi forma vtiliter experferri qui sub doloris, metus, & curarum onere gemunt. SOLI V D I N E S Ierosolymæ aut vtilitatis vocat, vt quauis direpta ac diruta esset, nihilominus eam instauratum illi cōsiderent. Atque hæc appellatio melius conuenit excutiendo timori, quàm si fœlicem aut florētē vocasset. Nam cùm miserimus esset eius status, non aliter ad se hæc promissa pertinere existimassent, quàm si declarata esset eorum miseria, aduersus quam muniendi erant, vt quauis nihil præter vilitatem & horrendas ruinas intuerentur, tamen instauracionem certa fiducia expectarent, QVONIAM CONSOLATVS EST. Luctū populi in gaudiū vertit Dominus: liberum ex captiuo fecit. Atqui, hoc nondum acciderat: sed in promissionibus Dei tāquam in speculo cōtemplari oportet ea quæ nondum oculis nostris apparent, etiā si à ratione aliena nobis esse videatur. R E D E M I T. Hic videmus propriū esse opus Dei, redimere Ecclesiam. Quod si ita sentiendum est de redemptione Babylonica, quæ vmbriariis tantummodo fuit, quid dicemus de redemptione spirituali? an sine magna Dei iniuria hominibus tribui potest? Vt autem liberare Ecclesiam solius Dei est, ita & libertatem eius tueri.

10 NVDAVIT.) Similitudinē hanc sumpsit à militibus qui brachia proferunt cùm se instruant ad certamen. nec enim hic Nudare significat nudum proferre brachiū, sed exerere: quia cūm

cum sedemus otiosi, aut cōplicita habemus brachia, aut abscondimus: Deum verò pro sensus nostrī crassitie putamus, donec virtutē suam in medium profert, more hominis lapsi vel pigrī digiti non mouere. Et Brachium sanctitatis vocat, quoniā potentia sua in salutem populi vīrus erat. Est enim hic mutua relatio inter Deum & Ecclesiā quam sibi Dominus consecravit. Brachium quidē suum nudat in administratione totius mundi, sed non vocat ipsū Sanctitatis, vt hic, quum peculiare auxilium fert Ecclesię suę. Est enim bifariā consideranda potentia Dei: primum vniuersaliter, in cōseruandis omnibus creaturis: deinde specialiter, in tuenda Ecclesia. Nā peculiaris est quādā sollicitudo quā pro suis gerit, quæ cæteris cōmunis non est. CORAM oculis. Significat hanc liberationē tanta admiratione dignam fore, vt cæcis etiā ipsis appareat. Quod autē nobile hoc spectaculū extenditur ad vltimos vsque terrę fines, hinc apparet Prophetæ non loqui de restitutione populi, quæ intra paucos annos futura erit: sed de totius Ecclesię instauratione. Malignē ergo Iudæi hanc Prophetiam ad redēptionem Babylonicam restringunt: perperā verò Christiani ad spiritalē redēptionē quam obtinemus per Christū. Nam initium faciendū est ad redēptionē quæ sub Cyro fuit, vt ad nostrā vsque ætatē progrediamur. Itaque cœpit Dominus inter Medos & Persas illustrare potentiam suam: sed eam deinde omnibus nationibus conspicuam reddidit.

II DISCEDITE.) Nunc populum hortatur vt semper ad migrandum paratus sit, atque interim miserā suam patienter ferat. Nam vt corrigenda erat nimia populi festinatio, ita torpori ei deinde excuti oportebat. Etenim priusquā liberationis tēpus aduenisset, importuna abeundi cupiditate flagrabat: vbi verò exiliū tēpora impleta sunt, clanguerat diuturna mora, omnemque redeundi & spem & voluntatē abiecerat: ita vt pauci in Iudæā reuerſi sint. Permissue-rant se Babyloniis, quorū consuetudine illececi ac corrupti, patriā suam negligebant. Excitati igitur ipsos ac moneri necesse erat, ne longa expectatione frangerentur, & Babyloniōrum inquinamentis corrupti se sinerent. Secundum membrū, vbi vetat immundū attingere, melius declarat quod iam diximus. Iubet enim vt se puros atque integros seruent ab inquinamentis quibus se polluebant Chaldæi. nam periculū erat ne superſitionibus Gentiū corrūperentur, vt proclius ad malū sumus omnes, malis que exēplis facile abripimur. Proinde admonet, vt quauis captiui sint, tamen ne quid in gratiam dominorū efficiant, quò melior sit eorū conditio: ne à puro Dei cultu se abduci patiantur: ne polluantur eorū ritibus: ne simulent se colere idola, aut assentiri ipsorum religioni. hæc enim execranda est immundities, quā Propheta vitari iubet. Accidunt autem captiuis & tyrānide oppressis eiusmodi tētationes, quibus sepe ita succubunt vt multa nefaria & illicita sibi permittant hoc prætextu, quòd tyrannorū furorē mitigare volunt. At quāvis frigidā sit eorū excusatio, hic cernimus. Nec enim Iudæos hortatur Propheta vt mundi sint cum liberi erunt, sed quādiu captiui tenebuntur, ac periculū etiā vitæ subibunt. Hæc etiā ad nos etiā haud dubiō pertinet, quos Paulus hortatur vt impolluti non solum spiritu, sed etiā carne simus. Hanc porrò exhortationē peculiariter dirigit ad Sacerdotes, & Leuitas, qui, cum antesignani essent, plus integritatis præstare debuerunt: non quali aliis sese pollucere liceat, sed eos potissimū compellat, vt aliis præceant suo exēplo, quibus veluti duces constituti sunt. Ad hæc, memoria tenendum quod antè vidimus, & iterū repetet Itaias in fine libri, nouū fore Sacerdotium in redēpto populo. Quāquā mihi placet simplex ille sensus, Leuitas & ministros Templi *אֲנִי וְכֹהֲנֵי* poni pro tota plebe. Hæc igitur doctrina non tantum ad ministros Verbi, sed ad omnes Christianos in vniuersum hodie pertinet, qui etiā regale sacerdotiū vocantur: nec tantum vasis tēpli ferendis destinati sunt, sed ipsi sunt tēpla Dei. Ideo prædixit Ezechiel futurū, vt in restitutione Ecclesię, Leuitæ sint maiores Sacerdotes, totus verò populus cooptetur in ordinē Leuitarū. Cū igitur omnes in tantū dignitatis gradū extulerit Dominus, sequitur hanc munditiā ab omnibus sine exceptione requiri, quā etiā ob causam Paulus hūc locū vniuersę Ecclesię accommodauit.

12 QVONIAM NON IN FESTINATIONE.) Rursus amplificat Propheta beneficium illud redēptionis, quoniam incredibile videbatur, ad eō omnium propē animos occupauerat desperatio. Eos enim potissimū compellat qui captiui futuri erant, ne animum in misero illo statu desponderent. Promittit autem futurum vt illa liberatio non sit fugę similis, qualis Ægyptiaca fuit, est enim tacita cōparatio inter redēptionē ex Ægypto & istam in Babylone. Noctū enim fugerunt ex Ægypto, cum se tridui tantum iter agere velle simularent, vt sibi *Exod. 12. 31* crificarent Deo. Exierunt autē cum festinatione & tumultu, sicuti ipsi dieiū erat. Abeuntes *Ibid. 5. 3* Pharaō persequutus est, quali omnes deleturus. Hic verò non idē fore significat: sed triumphantium in morē abituros, ita vt nemo ipsis negotiū facere audeat: Vulgò dicere solemus, *ils s'en vont à enſeigne des phoyées*. Vnde excellentior atque admirabilior hæc redēptio futura est. *1. Petr. 2. 9*
1. Cor. 3. 16
1. Cor. 6. 16
P R ņ C E D E T V O S, id est, Erit dux itineris vestri. Dicit quispiā, Ducem quoque fuisse Meum populo veteri, cum ipsū eduxit ex Ægypto. Hoc quidē verum est: sed non ita palam maiestatem illic suam ostendit, vt hic, quum veluti imperator, deuictis hostibus exercitū suum reduxit. Eōdem spectat verbū Congregandi, quia nulla erit dispersio qualis in trepidatione esse solet, neque palantes errabunt, sed turmatim & disposito ordine quasi sub signis iter facient. Acti diceret, Ve-

luti collectam manum aut exercitum Deus educet, non sequetur vnus alter um, vt qui furtim se subripiunt: sed palam aggregati, sine vlllo metu discedetis. Nemo impedimentū afferet, quia Deo duce aggregabimini, vt in patriam redeatis.

13 ECCE PROSPERVM.) Postquā Isaias de restitutione Ecclesiæ loquutus est, transit ad Christum, in quo omnia colliguntur. **h̄̄̄̄**, nonnulli exponunt Prudenter ager: sed quia sequitur postea Euehetur, contextus mihi videtur postulare vt potius de prospero successu intelligamus: cum etiam **h̄̄̄̄**, significet Prosperè agere. Loquitur ergo de prospero Ecclesiæ successu, qui cum minimè apparet, eos reuocat ad summū Regem, à quo omnia restituenda sunt, eumque expectari iubet. Et notandæ diligenter hīc sunt antitheses quibus vtitur Propheta. nam sublimitatem huius Regis quē Dominus euehet, opponit miseræ & abiectæ conditioni populi, qui propè animū despondebat. Atque hunc Regem populi caput fore promittit, ita vt ipso duce floreat, tametsi nunc afflictissimus sit ac miserimus: quoniā prosperrimè omnia ipsi succedent. **SERVVM** vocat Christum, ob munus ei à Deo impositū. nec enim Christus, vt priuatus considerari debet: sed cum persona quæ ipsi imposita est à Patre, vt sit populi dux, & instaurator rerū omnium: vt quæcumque de ipso prædicat, ad nos quoque pertinere intelligamus. Nobis enim datum est Christum, quāobrem eius ministeriū ad nos quoque pertinet. Nam poterat vno verbo dixisse, Christum euehendū, & honore afficiendū esse: sed cum ei attribuit Ministri nomen, eū nostra causā euehendū esse significat.

14 QVEM ADMODVM.) Vtitur anticipatione, quia non apparebat primo aspectu illa Christi sublimitas, atque hoc pretextu reiici poterat. Ideo admonet eum prius abiucndū atque humiliandū esse: ac præuict illam dubitationē, quæ oboriri potuisset in tam abiecto & deformi eius statu. ac si diceret, non esse cur abhorreant homines ab ea deformitate & ignominia, quam perpetua felicitas statim subsequutura est. **is**, verti, Ad eū. Nam falluntur qui applicationem similitudinis esse putant. **vn̄s**, Ab hominibus: nec enim **is** cōparatiuè accipio, vt alij exponunt: hoc est, Plusquā, vel, Præter humanū morem: sed simpliciorē sensum sequor, Christū videlicet deformē inter homines fuisse: aut peruerso hominū iudicio deletā fuisse eius formam. **obstuperunt**. Hunc stuporē nonnulli accipiunt pro admiratione in quā homines ob miracula à Christo edita abrepti sunt: deinde cum ad crucē veniendū fuit, statim ab iis reiectū esse. Iste illi mentem Prophetæ assecuti non sunt. Dicit enim talē fore Christum vt omnes ab ipso abhorreant. Sic enim prodiit in mundū vt passim contēptibilis esset: delituit eius gloria sub humilitate carnis. Nā etsi resulit in eo maiestas digna vnigenito Dei filio, non tamen conspecta fuit à vulgo hominū: sed potius despecta illa exinanitio, quæ velū fuit vel integumentū gloriæ eius. Atque hæc causā stuporis fuit, quod sine vlllo splendore inter homines versaretur, nec Redēptorem eo statu & habitu venturū Iudæi existimarent. Cum ad crucē ventū est, illic longè plus stuporis fuit. Hanc Christi humilitatē, ac deinde sublimitatem declarat Paulus, cum ait, Qui cum in forma Dei esset, nō arbitratus esset rapinā, se facere æqualem Deo: sed inaniuit semetipsum, forma serui sumptus, in similitudine hominū constitutus, & figura reperiens vt homo, humilē præbuit semetipsum, factus obediens vsque ad mortē, mortem autē crucis. Quapropter & Deus illum in summam extulit sublimitatē: ac donauit illi nomen quod est supra omne nomen: vt in nomine Iesu flectatur omne genu cælestiū, terrestrium ac infernorū: omnisque lingua cōfiteatur quod Dominus sit Iesus Christus, ad gloriā Dei Patris. Pri⁹ ergo Christum humiliari & ignominia affici oportuit, nec statim apparuit ea sublimitas in quā euehdus erat: sed ignominia crucis gloriosa resurrectio cum summo honore sequuta est.

15 SIC ASPERGET.) Alij exponunt, Strillare faciet: quod metaphoricè accipiunt pro Loqui. Sed cum **is** significet Aspergere, atque hoc sensu vulgò reperitur in Scripturis, malo hanc interpretationē sequi. Significat autem futurū vt Dominus sermonem suū per multas nationes diffundat. Subiungit effectum doctrinæ, quod **REGES CLAUDENT OS SVVM**, nempe in signum admirationis, sed diuersæ ab ea cuius antè meminit. Homines enim obstruunt ora sua, hærentque attoniti, cum rei magnitudo tanta est vt exprimi non possit, omnemque dicendi facultatē exuperet. **QVOD NON AVDIERVNT**. Significat admirationē hanc non ex nudo Christi aspectu, sed potius ex prædicatione Euangelij futurā esse. nam etsi resurrexisset, tamen omnes ipsum morte obrutū existimarent, nisi resurrectionis gloria publicata esset. Itaq; prædicatione Euangelij patefacta sunt ea quæ pri⁹ neq; visa neq; audita fuerant. Nam ad Reges & populos qui longissimè aberant, vsque in fines orbis terrarū hæc doctrina perlata est. Paulus hunc locū citat, eumque in ministerio suo impletum esse ostendit, atque eo nomine gloriatur, quod annunciarit doctrinam Euangelij iis qui de ea nihil vnquam audierant. Hoc enim Apostolus, non cuiusvis ministri officium est. Significat ergo regnum Christi latius patere quàm in Iudæa, nec iam angustis illis terminis conclusum esse. nam ipsum propagari per omnes nationes, atque extendi vsque in fines orbis oportebat. Iudæi verò aliquid audierant de Christo ex Lege & Prophetis: sed Gentibus penitus ignotus erat. vnde sequitur, hæc verba propriè ad Gentes pertinere. **INTELLIGENT**. Ostēdit hoc verbo fidē certitudine & solida intelligētia cōstare. Vbi igitur deest eiusmodi

notitia, si dem abesse certissimum est. Unde apparet quàm inane sit Papistarum com mentum de fide implicita, quæ nihil aliud quàm crassa ignorantia, aut potius mera chimæra est.

CAPVT LIII.

Vis credet auditui nostro? & brachium Iehouæ? cui reuelatum est? Ad verbum Super quæ.
 Ascendet tamen sicut virgultum coram eo, & sicut radix è terra deserta. Non forma ei, neque decor. Videbimus eum, & non aspectus, vt desideremus eum.

Despectus & reiectus inter homines, vir dolorum, peritus infirmitatis: quasi abscondimus faciem ab eo, & nihili reputauimus eum.

Sauit languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit, & nos existimauimus eum percussum, vulneratum à Deo & humiliatum.

Atqui ipse vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter peccata nostra. Castigatio pacis nostræ super eum, & in liuore eius, sanatio nobis.

Omnes nos tanquam oues errauimus, quisque in viam suam declinauit. Et Iehoua traxit in eum nostras omnium iniquitates.

Mulctatus est, & afflictus, nec aperuit os suum. Quasi pecus ad mactationem ductus, & tanquam ovis coram tonsoribus suis obmutescet, nec aperiet os suum. "Vel, oppressus.

Ecce carcere & iudicio sublatus est. & generationem eius quis enarrabit? Quoniam succisus est è terra viuentium: propter transgressionem populi mei plaga illi.

Et exposuit impius sepulchrum eius, & diuiti mortem eius: quanuis iniquitatem non fecerit, nec fuerit dolus in ore eius.

Voluit tamen Iehoua contere eum, infirmitati subijcere. Cum posuerit in sacrificium animam suam, videbit semen, prorogabit dies, & voluntas Iehouæ in manu eius prosperabitur.

E labore animæ suæ videbit, & saturabitur: & doctrina sua iustificabit iustus seruus meus multos: quia iniquitates eorum ipse portabit. "Vel, cognitione sui.

Propterea distribuam illi partem cum magnis, & cum robustis spolia diuidet. Quoniam profudit in mortem animam suam, & cum iniquis reputatus est: ipse peccatum multorum tulit, & pro iniquis orauit.

IN CAPVT LIII.

VIS CREDIT AVDITUI NOSTRO? Hæc capitis distinctio, aut potius diuultio omittenda est. nam initiũ potius à versu 13 superioris capitis fieri oportebat: hæc autem prioribus coniungi debent. Propheta enim hic veluti in medio orationis cursu resisit. Siquidẽ, cum antea nomen Christi vbique promulgandum atque ignotis Gentibus patefaciendũ esse diceret, interea verò tam humile futurum, vt hæc fabulosa videri possent, abruptit sermonem suũ atque exclamauit, Neminem ista crediturum. Simul dolorem suum exprimit, quòd tam increduli sint homines vt salutem suam reiiciant. Est igitur pia eius querimonia, qui Christũ omnibus notũ esse vellet: atque interea paucos videt qui fidẽ Euangelio habeant. quæ breui ingemiscens exclamat, Quis credidit auditui nostro: ingemiscamus ergo & cõqueramur cum Propheta, atque etiã cruciemur, si min⁹ fructuosum laborem nostrum cernimus, & corã Deo conqueramur. Sic enim affecti esse debent pij ministri, si fideliter opus suum exequi velint. Declarat autem Isaias paucos fore qui se Euangelio Christi subiiciant. Nam cum exclamat, Quis credet predicationi: significat ex his qui Euangelium audiunt, vix centesimum quenque fidelem fore. Nec tantum de se vno loquitur, sed velut is qui sustinet personã omnium doctorum. Quauis ergo plures dentur ministri à Deo, pauci eorum doctrinã adhibebunt: quid futurũ vbi desunt ministri? An miramur summã illic cæcitatẽ esse: Si exulta terra parum fructus afferet, quid ab inculta & sterili expectandum erit? Neq; tamen ideo quicquã dedit Christi Euangelio, si à paucis discipulis recipitur: nec eius autoritatẽ minuit, vel immensam gloriã obscurat credentium paucitas: quin potius facit mysterij sublimitas, vt vix fidem reperiat in mundo. Ideo enim est stultitia, quoniam exuperat omnes humanos sensus.

Et clarius secundo membro ostendit causam cur rãta credentium paucitas futura sit: quia nemo nisi singulari Spiritus reuelatione ad Deum venire potest. Falluntur aut ij, meo iudicio, qui per nomen Brachij, Christum designari putant. Est enim redditio causæ cur tam pauci credant: quia scilicet ingenij sui perspicacia id assequi non possunt. Celebris est hic locus, atq; à Iohãne & Paulo citatur in hanc sententiam. Cùm multa, inquit Iohannes, signa fecisset Iesus coram eis, non credebant in eum, vt sermo Isaiæ Prophete impletur, quem dixit: Domine, quis credidit sermone nostro, & brachium Domini cui reuelatum est: Paulus verò, At non omnes obediunt Euangelio: Isaias enim dicit, Domine, quis credidit sermonibus nostris? Admonet vterque nihil mirum fore, si id eueniat quod iam dudum prædictum erat: idque vt tollat offensionem que oriri poterat ex illius populi defectione: qui cùm agnoscere Christum debuisset, peruicaciter ei resistebat. Neque enim sui tẽporis homines tantum cõprehendit Isaias, sed posteros omnes vsque ad finem mundi. nam quandiu extabit Christi regnum, hoc impleri necesse erit. quãobrem fideles aduersus tale scandalum hoc testimonio muniri debent. Iam verò his verbis refellitur eorum inscitia qui fidem in cuiusque arbitrio esse putant, quia cõmunis est omnibus prædicatio. Et si enim satis constat omnes ad salutẽ vocari: idsertẽ tamen excipit Propheta, vocem externam que inuitat nihil prodesse, nisi accedat peculiare Spiritus donũ. vnde verò discrimen, nisi ex arcana Dei electione, cuius causa in ipso est abscondita?

2 ASCENDET.) Hæc sententia ad id spectat quod antea dictum est, Christum inuitò nihil splendoris aut speciei habiturum apud homines: sed coram Deo nihilominus in sublime euehendum atque in pretio habendum esse. Vnde perspicimus non esse humano aspectu de gloria Christi iudicandum: sed fide apprehendendum quod sacræ Literæ de ipso docent. Ideo opponitur hic particula *CORAM EO*, sensibus humanis, qui sublimitatem istam cõprehendere non possunt. Eadem ferè similitudine vsus est capite 11, Egredietur furculus de trunco Isai. nam domus Davidis, instar trunci aridi erat, nullus in eo vigor, nulla species apparebat. Ideo non nominatur illic domus Regia, sed Isai: cuius alioqui nomen obscurũ erat. Tantum hic additur, In terra deserta: quo significat surgendi vim non fore in Christo ex teræ humore, sicut in arboribus: sed præter cõmunicem naturæ modum. Qui hoc loco philosophantur de Maria virgine, eamque terram desertã vocari putant, quòd ex Spiritu sancto, non ex virili semine conceperit, extra rem loquuntur. Nec enim de natiuitate Christi hinc agitur, sed de toto regno. Ipsum aut simile fore dicit virgulto nascenti è terra arida, quod ad iustam magnitudinẽ peruenire nunquam posse videatur. Nam si totam eius stabilendi rationem cõsideremus, & quorum opera sit vsus, & quàm leuia fuerint initia, quot aduersarij obstitierint, facilè hæc omnia, vt prædicta sunt, ita impleta esse intelligemus. Quales fuerunt Apostoli, vt tot Reges & nationes subigerent gladio Verbi? Annon meritò exilibus virgulto cõparantur? Itaque ostendit Propheta quibus rationibus regnum Christi erigi & stabiliri oporteat, ne humanis rationibus de eo iudicemus. Deformitas, cuius postea meminit, non solum de Christi persona intelligi debet, qui mundo contẽptibilis & ignominiosè tandẽ morti adjudicatus est: sed de toto regno, cuius nulla in oculis hominũ forma, nullus decor, nulla magnificentia fuit: nihil denique habuit quod specie sua oculos hominũ ad se conuertere aut allicere posset. Quauis enim resurrexisset Christus: tamen eum Iudei semper crucifixum & ignominiosum duxerunt, vt eum non sine fastidio contemnerent.

3 DESPECTVS ET REIECTVS.) Eòdem pertinet hic versiculus: nempe reiectum iri Christum ab hominibus, quòd nihil in eo præter dolorẽ & infirmitatem appareat. Hæc autẽ Iudeis inculcari oportuit, ne fallam de Christo & eius regno opinionem conciperent. nam vt cognoscatur eius gloria, à morte ipsius ad resurrectionem progrediendum est. Multi impingunt in morte, quasi ea victus atque obrutus sit: sed potentia eius & maiestas in resurrectione considerari debet. Quòd si quispiã à resurrectione initium facere velit, non sequetur ordinem qui præscribitur à Propheta, nec virtutẽ Domini & potentia cõprehendet. *ABSCONDIMVS FACIEM*. Non abs re vsus est prima persona, quoniam vniuersale iudicium fore significat. nemo enim aliter ingenio suo cõprehendere poterit, nisi cum Dominus corrigat Spiritu suo, atque in melius reformet. Et si aut præcipue videtur Iudeos perstringere, à quibus minimè decebat Filium Dei promissum & oblatum ita superbè respicere, idcõque se vnum facit ex numero, quia mẽbrum erat populi illius: discamus tamen ex hoc loco cunctos mortales in Christi contẽptu notari ingrati tudinis ac damnari: quoniã ne aspectu quidem dignum iudicent, sed oculos auertant quasi à te abominanda.

4 SANE LANGVORES.) Particula *JAM*, non solum affirmantis est, sed causæ redditio nem simul continet: cùm scilicet aliquid præcessit quod nouũ & insolens videri possit. nam instar portenti est, eum ita prosterni ac deiici, cui Deus summũ in omnes imperiũ dedit: idque, nisi causa redderetur, omnes absurdũ iudicarent. Causa igitur infirmitatis, dolorũ, atque ignominie Christi est, quòd languores nostros tulit. Mattheus hoc vaticiniũ citat, postquã retulit Christum varios morbos curasse: cùm tamen certum sit ipsum non curandis corporibus, sed animis potius destinatũ esse. nam de spiritualibus languoribus intelligit Propheta. Sed in miraculis que

fanandis corporibus edidit Christus,specimen præbuit salutis quam animis nostris affert. Ergo longè altius spectabat illa sanatio,quam ad corpora: quia medicus animarum constitutus est. Ideoque Matthæus ad symbolum transfert quod ipsi rei & veritati conueniebat. Ostendit secundum membro quanta fuerit populi ingratitude & prauitas, qui non agnouit cur tam duriter affligeretur Christus: sed ob sua propria ipsius scelera cęsum à Deo esse exultantur, quę tamen sciebant innocentissimū esse: ac iudex ipse innocentie eius testimoniū dedit. Cum ergo innoxium hominem pallas dare intelligunt eorum quę non admittit, cur non cogitant aliquid non vulgare in eo delignatum esse? Sed quia vulneratum & abiectum vident, de causa non inquirunt: atque ab euentu solummodo (vt solent stulti) iudicium ferunt. Itaque, de peruerso hominum iudicio queritur Isaias, quòd tantarum afflictionum causam in Christo non reputent: præsertim verò hebetudinem gentis suę deplorat: quia putauerit Deum Christo inuentum esse hostē, posthabito scelere suorum respectu, quę hoc modo expianda erant.

5 ATQVI IPSE VULNERATVS EST PROPTER INIQUITATES.) Iterum causam repetit tantarum Christi afflictionum, vt occurrat scandalo quod oboriri potuisset. Multos enim spectaculum crucis abalienat à Christo, dum ea quę oculis obiciuntur considerant, nec finem rei attendunt. Omnis verò tollitur offensio, dum hac morte expiata esse peccata nostra, & partem nobis salutem intelligimus. CASTIGATIO. Nonnulli hanc castigationem ideo PACIS vocari putant, quòd securi essent homines, atque obstupescerent in malis suis: ideoque Christum pati oportuisse. Alij, Pacem referunt ad conscientias, passum videlicet esse Christum, vt tranquillam conscientiam haberemus: quemadmodum dicit Paulus, nos fide per Christum iustificatos, pacem habere apud Deum. Ego verò simpliciter accipio pro reconciliatione. Christus enim castigationis nostra, id est, quę nobis debebatur, pretium fuit. Ita pacata est ira Dei, quę in nos merito accensa erat. Pax inita ipso mediatore, qua reconciliati sumus. Vnde colligenda est vniuersalis doctrina. Nos scilicet gratis reconciliari Deo: quia Christus pacis nostrę pretium persoluit. Hoc quidem faterentur Papię: sed deinde ad originale peccatum hanc doctrinam restringunt: quā post Baptisimū gratiæ reconciliationis amplius non sit locus: sed meritis atque operibus nostris satisfaciendum sit. Atqui Propheta non de vna specie remissionis hic tractat, sed ad totum vitę cursum hoc beneficium extendit. Hoc igitur modo extenuari, aut ad certum tempus restringi sine summo sacrilegio non potest. Hinc etiam facile conuenitur commenticia distinctio Papiętarum de remissione pœnę & culpę. Pœnam enim nobis remitti nolunt, nisi satisfactionibus eluatur. Atqui Propheta nostrorum scelereum pœnam in eum translata esse aperte docet. Quid ergo volunt Papię, quā quòd socij & collegę Christi esse, & cõmunem sibi cum ipso autoritatem arrogare volunt: IN LIVORE EIVS. Iterum nos ad Christum reuocat, vt confugiamus ad eius vulnera, si modò vitam recuperare velimus. Hic enim ipsum nobis opponit: quia in nobis nihil, præter exitum & mortem reperiri potest: in vno Christo vita & salus. Is solus medicinam nobis attulit: imò sanitatem peperit sua infirmitate, sicuti morte vitę: quia solus placauit Patrem, solus ei nos reconciliauit. Possemus hic asserere multa de fructu passionis Christi: nisi interpretari potius quā concionari nobis constitutū esset. Itaque simplici interpretatione contenti sumus. Vnusquisque verò hinc consolationē percipiat, atque fructum huius doctrinę in vsum suum accõmodet. nam cum publicè omnibus, tum singulis separatim hæc dicuntur.

6 OMNES NOS TANQVAM OVES.) Vt melius insigat animis hominum beneficium mortis Christi, ostendit quā necessaria sit illa sanatio, cuius prius mentionē fecit. Nisi enim perspecta nobis fuerit miseria & necessitas nostra nunquā intelligemus quā expetendū sit remediū quod Christus attulit: nec ardenti affectu ad ipsum vt par est accedemus. Simul verò ac intelligimus nos fuisse perditos, miserię nostrę conscij, cupidè ad amplectendum remediū accurrimus, quod alioqui nullo in pretio esset. Ergo vt nobis sapiat Christus, vnusquisque consideret sese & exannet, vt se perditū esse agnoscat, donec à Christo vindicetur. Neminē autem hic excipi videmus: cum omnes Propheta cõprehendat. Totum enim genus humanū perierat, nisi Christus opē tulisset. Imò ne lud eos quidē eximit, quibus falsā dignitatis opinio animos inflabat, sed eos promiscuè addicit cū alijs: exitu. omnibus autem eos cõparat, non eleuandę culpę causę, ac si innoxius esset error: sed quòd apertius doceat propriū fuisse Christi, ex dissipatione colligere qui brutis peccandibus similes erant. Iam addens VNVSQVI SVVS, ab vniuersali sententia qua omnes cõplexus est, ad specialē descendit, vt singuli secū reputent, num ita sit. Nā generalis sententia minus afficitur, nisi ad nos separatim cum pertinere intelligant singuli. Excitet ergo vnusquisque conscientiā suam, & sistat sese ad tribunal Dei, vt miseriā suam agnoscat. Deinde qualis sit hic error, Propheta declarat apertius: nepe, quòd vnusquisque viā sequutus sit quā sibi delegerat: hoc est, suo arbitrario viuere voluerit. quòd significat viuē tantū nobis esse viam rectē viuendi: à qua si quis deflectat, nihil præter errorem reperire potest. Nec tantum de operibus loquitur, sed de natura ipsa, quę nos semper in errorem impellit. Nam si naturę instinctu aut prudentia nostra nos ipsos in viā reducere, atque ab errore liberare possemus, Christus nobis

neceffarius non effet. Peritius ergo in nobis ipfis omnes, nifi Chrifto vindice liberemur. Et quò magis innitemur prudentiæ aut induftriæ noftræ, eò magis exitiù & celerius nobis accerfemus. Itaque oftendit Propheta quales fimus, antequam per Chriftum regeneremur. Omnes enim eadem condènatione concluduntur. Nemo iuftus eft, nemo qui intelligat, nemo qui quærat Deù. Omnes declinauerunt, & inutiles redditi funt: non eft qui bene agat, ne vnus quidem. Quæadmodum etiam fufius à Paulo declaratur. ET IEHOVA TRADVXIT. Eft hic elegans antithefis. nã in nobis diffipati fumus, in Chrifto collecti: aberramus natura, atque in exitium præcipites agimus, in Chrifto viã reperimus, qua ad falutis portù ducamur: obruunt nos feclera noftra, ac trãferuntur in Chriftum à quo exoneramur. Cùm ergo periiffemus, atque alienati à Deo propterea ad inferos, Chriftus iniquitatè noftrarum colluuiem in fe recepit, vt nos ab æterno exitio liberaret. Hoc autè ad reatum & pœnam folùmmodò referri debet: nam à culpa immunis fuit. Suas ergo iniquitates fecù quisque diligenter perpendat, vt verum illius gratiæ gultù habere, ac fructum mortis Chrifti percipere poffit.

7 MVLCTATVS EST.) Hic commendat obedientiam Chrifti in morte perferenda. nifi enim voluntariam mortem obiiffet, inobedienciæ noftræ fatisfeciffet non videretur. Quæadmodum autè, inquit Paulus, inobediencia vnus, omnes rei facti funt: ita obedientia vnus, plures iufti redditi. Atque alibi, factus eft obediens vfque ad mortem: mortem autè crucis. atque hæc filentij ratio fuit ad tribunal Pilati: quum tamen fuppeteret iufta defenfio. nam quia fe reatu noftro obitrinzerat, voluit tacitus iudicio acquiefcere, vt nobis pleno ore gloriari liceret de gratuita fidei iuftitia. Simul verò hic admonemur patientiæ & manfuetudinis, vt exèplo Chrifti ad probra, & atroces iniurias, ad cruciatus etiã & tormenta ferenda parati fimus. In hunc enim fenfum citatur à Petro hic locus: quòd nos Chrifto capiti noftro fimiles reddi oporteat: vt eius tolerantia & patientia imitemur. In voce Pecudis fortè allufio eft ad legales victimas: quo fenfu alibi vocatur Agnus Dei.

8 E CARCERE ET IVDICIO.) Variè exponitur hic locus. Nonnulli exiftimant Prophetam perfcque argumentum quod iam tractare cepit: nèpe Chriftum manu Dei caefum & afflictum ob peccata noftra. Graeci vertunt, *ὅτι τῆς ταπεινώσεως αὐτοῦ, ἡ κελος αὐτοῦ ἦρθε*. Alij, Abfque dilatione sublatus eft. Alij exponunt, Sublatus eft in crucè: id eft, fimulatque cõprehenfus eft Chriftus, ad fupplicium tractus eft. Ego potius iis affentior qui Prophetam ad refurrecciónis gloriam progredi putant, poftquã de morte loquutus eft. voluit enim occurrere cogitationibus quæ multorum mentes perturbare, & anxias reddere poffunt. Nam cùm nihil præter plagas & ignominiam intuemur, attoniti hæremus: quoniam abhorret à tali fpectaculo hominù natura. Docet igitur Propheta SVBLATVM eiffe, id eft, ereptum è carcere, & iudicio vel dånatione, & dein de in fumum honoris gradum euectum: ne quis putaret ipfum obrutù aut abforptum horrendo illo & ignominiofo genere mortis. Nam ceterè victor exiit etia in media morte, & triumphum egit de hoftibus: atque ita iudicatus eft, vt nunc fit index omnium conlilitus, quod Refurrecciónè palàm factù eft. Eundem ergo ordinem tenet Propheta què Paulus, qui poftèaquã docuit Chriftum ad crucem vfque humiliatum eiffe, fubiungit propterea in præcellum, omnium quæ fumum honorè euectum, datumq; ipfi nomen, cui omnia & caeleftia & terreftria parere & genu flectere necesse eft. Quæ fequitur exclamatio in varios fenfus tracta, & quali lacerata fuit. hoc loco abutebãtur veteres aduerfus Arrianos, cùm æternã Chrifti generationem probare velent. Sed apertioribus Scripturæ testimoniis cõtenti eiffe debuerunt: ne fe ridiculos hæreticis præberent, qui hac occasione interdù perniciores redduntur. Exceptio enim præpta erat, Prophetam de hac re non cogitãtè. Chryfoftomus refert ad humanitatè Chrifti, quòd mirabiliter abfque virili femine in vtero virginis conceptus fit: fed procul difcedit à Prophetæ fententia. Alij putant Ifaïam inuehi in eius ætatis homines qui Chriftum crucifixurunt. Alij referunt ad pofteritatem quæ gignenda erat: nèpe, quòd fecunda futura fit proles Chrifto, vt unque moriatur. Sed cùm *ἦτο*, Ætatem fivè Durationè significet, non dubito quin de ætate Chrifto loquatur, vt significet Chriftum, licet angoribus ferè obrutù, non folùm ab his ereptum iri, fed etiã ætatem ipfius permanentem atque æternam futuram eiffe: longè felicet abfimilè fore ab iis qui à morte quidem eripiuntur, fed poftèa moriuntur. Refurrexit enim Chrifus, in æternũ vitæ: nec iam (vt inquit Paulus) mori potest: nec mors vltrà ei dominabitur. Meminerimus tamen Prophetam non loqui de fola Chrifto perfona, fed cõplecti vniuerfũ Ecclefiæ corpus, quod nunquã à Chrifto feperati debet. Præclarum igitur testimoniũ habemus de Ecclefiæ perpetuitate. Vt enim vult in æternum Chrifus, ita regnum hic fuum interire non finet. Tandem ad lingula mēbra eadem immortalitas aptanda eft. QVONIAM SVCCISVS. Hoc quidem prima fpecie abfurdum videri poffet, Mortem Chrifto nobis caufam eiffe & fontem vite: fed quia pœnam tulit noftrorum feclerum, ideo transferendum ad nos eft quicquid apparet in cruce dedecoris. Interim mirifica in Chrifto Dei bonitas relucet, quæ gloriam eius conipicquam nobis reddat, vt in eius admirationem nos capi conueniat. Proinde, iterum repetit PROPTER feclera populi impofitam ei fuiffe plagam: vt diligenter consideremus ipfum nõ fua caufa, fed noftra paffum eiffe. Pœnas enim

nas enim tulit quæ nobis perferendæ erant, nisi opposita fuisset hæc expiatio. Agnoscenda est in nobis culpa, cuius ipse reatum & pœnam sustinuit, sc̄que obtulit nostro nomine coram Patre, vt eius condemnatione absoluamur.

9 ET EXPOSUIT.) Vertit Hieronymus, ET dedit impios pro sepultura: ac si Propheta loqueretur de pœna qua Dominus vltus est impiorum sc̄clus, qui Christum crucifixum erant. Sed notius loquitur de morte Christi, & eius fructu, nec vltionem illam attingit. Alij particulam תם similitudinis esse putant, vt 2: Dedit sepulchrum eius licet impiorum. Alij תם interpretantur CVM: & DIVITEM exponunt, Iosephum ab Arimathia, in cuius sepulchro conditus fuit Christus. sed nimis coacta est eiusmodi interpretatio. Ego potius genuinum hunc esse sensum arbitror, quod Deus Pater Christum tradidit in manus impiorum. Quod s̄bdit, ET diuiti, singulare דייטן pro plurali עשירים esse puto: vt frequens Hebræis esse solet. Cur OF col. impatius verterit Excella, ego sane non video. Diuites autem intelligit violentos: quoniam homines esserunt ob diuitias & insolescunt, atque opibus suis ad sanctitiam & crudelitatem abutantur. Atque ita per IMPIOS & DIVITES idem significari puto. Intelligit ergo Christum obnoxium fuisse contumeliis, insolentiis & libidin. impiorum. Nam hinc Pharisei & Sacerdotes effreni rabie in ipsum irruunt, & atrociter conuiciantur: illinc concitata plebs, assiduis clamoribus ipsum ad mortem deposuit. hinc Pilatus, licet innocentia eius bene conscius, contra ius & fas ipsum condemnat: illinc Romani milites ad omne sc̄uitia genus parati, crudelium & impiam sententiam crudeliter & impiè exequuntur. Quis inter sc̄lestas & sanguinarias istas manus obrutum ac sepulchrum Christum non iudicat? Sic enim SEPULCHRVM hic metaphorice accipio, quod impij & violenti eum veluti obruerint. Nam si quis obiciat Christum honorifice humatum esse: respondo, sepulchram illam fuisse initium gloriose resurrectionis: nunc verò de morte agi, quæ sepe per sepulchrum significatur. Hunc ergo genuinum arbitror esse sensum: tamen liberum cuique iudicium relinqui volo. QVANVIS INIQUITATEM. 57, significat Quia: sed interdum pro aduersatiua capitur, vt hoc loco. Hic verò Propheta cõmendat innocentiam Christi, non tantum vt ipsum à calumnia vindicet, sed vt fructum mortis ipsius cõmendet, ne fortuito passum esse arbitremur. Innocens patiebatur, decreto Dei: non sua igitur causa patiebatur, sed nostra. Solut enim pœnas quibus ipsi obnoxij eramus. Exprimit autem duobus verbis perfectam innocentiam Christi: nempe, quod neque factus, neque verbo vlla in re impeerit. Hoc certè de nullo mortalium dici posse omnib⁹ in confesso est. Sequitur ergo in Christum solum competere.

10 VOIUIT TAMEN.) Hinc clarius apparet quod breuiter attingi: nempe longius spectare Prophetam in predicanda Christi innocentia, quam vt eum ab omni probro vindicet. Eò igitur spectat, vt causam ipsam reputemus, quò effectus ad nos perueniat: nihil enim temerè statuit Deus: vnde sequitur, legitimam mortis eius causam esse. Atque retinenda est antithesis, In Christo nihil culpæ fuit, cor ergo Deus ipsum pati voluit: quia causam nostram sustinebat: neque aliter quam eius morte satisfieri poterat iudicio ipsius Dei. עוֹשׂ, significat & Peccatū & Victimam quæ offertur pro peccato: ac sepius in posteriore significatione accipitur in Scripturis. Sic enim offerebatur victima, vt peccati pœnam & maledictionem sustinens, ipsum expiaret. Idque sacrifici manuum impositione significabant, quati totius populi scelera in victimam iniicerent. Quòd si priuatus aliquis offerret, ipse quoque manum suã adiugetur quasi peccatum suum in eam iniiceret. Sic inieci sunt in Christum peccata nostra, vt solus maledictionem sustineat. Quamobrem Paulus etiã ipsum Maledictū seu Execrationē vocat, Christus nos redemit ab execratione Legis, dum pro nobis factus est execratio. Item peccatū, eum enim qui non nouit peccatum, pro nobis peccatum fecit, vt iustitia Dei efficeretur in ipso. Et alibi, Nam quod impossibile erat Legi, quatenus imbecillis erat ob carnem, hoc Deus, proprio Filio misso sub specie carnis peccato obnoxius, præsistit: ac de peccato dānauit peccatum in carne, vt iustitia Legis impleretur in nobis. Idem ergo nomine עוֹשׂ, significauit Propheta, quod Paulus Rom. 8 Maledicti & Peccati nomine significat. Denique idem est עוֹשׂ, quod Latini Piaculū vocant. Hic autē fructus mortis Christi exprimitur: quòd sc̄ilicet eius sacrificio expiata sint peccata, & Deus erga homines placatus sit. Huc enim referenda est vis huius vocabuli עוֹשׂ. Vnde sequitur expiationē & satisfactionem peccati haud alibi quàm in Christo reperiri. Vt hæc melius teneamus, primū intelligendū est nos coram Deo reos esse, ita vt maledicti atque execrabiles coram ipso simus. Nunc si in gratiam cum ipso redire velimus, peccatū tolli necesse est. Hoc non fiet piaculis confectis arbitrio hominum. Ergo ad mortem Christi veniendū est, aliter enim satisfieri nequit. Denique docet Isaias non posse nobis alia ratione remitti peccata, quàm si ad mortem Christi contugiamus. Si cui videretur asperior loquutio, & Christo parum decora, in se descendat, & habito serio examine, expendat quam horribile sit Dei iudiciū, quod nisi hoc pretio placari non potuit: sic in æstimabilis gratia quæ in Christi maledictione resurgit, facile scandalum omne tollit. VIDEBIT SEMEN. Significat non solum mortem Christi impedimento esse non posse quominus semen habeat, sed causam fore gignendæ sobolis: quia sc̄ilicet mortuos viuificans populum sibi acquirit, quem deinde magis ac magis propagabit: nec absurdū est vocari Christi semen o-

mnes pios, qui etiam fratres sunt, quando ab ipso manant. Vbi additur, PROROGABIT DIES, aliqui suppleant relatiuum **וַיָּחַךְ**. Semen, quod longævum erit: sed ego simpliciter expono, Non in pedietur Christus morte sua quin proroget dies, id est, perpetuò vivat. Aliqui discedentes è vita liberos relinquunt: sed qui futuri sunt illis superstites, nec aliter victuri, vti nomen habeant, nisi mortuis patribus. Christus verò fruetur liberis suis: nec enim morietur more hominù, quin perpetuam in se & suis vitam obtineat. Ita in capite & mèbris immortalem fore vità prædicat Isaias.

VOLUNTAS IEHOVÆ IN MANU. Manus sepe accipitur pro Ministerio: vt Dominus publicè cavit Legem, Moïsi manu. Item Manu Davidis hoc fecit, id est, vsus est Dominus in ea re Davidis ministrò. Sic etiam, IN MANU Christi prosperabitur voluntas Dei, id est, efficiet Dominus, vt ministerium Christi fructum suum producat: ne frustra tam diris cruciatibus ipsum exposuisse videatur. His quidem paucis verbis vberissima cõprehenditur doctrina, quam vnusquisque colligere potest: sed nos simpliciter textus interpretatione contenti sumus. Voluntas eodem modo accipitur quo prius: vitur enim nomine **יְהוָה**, quo beneficium & liberalem affectum significat. Duplex autem beneficium Dei nobis hoc loco cõmendatur. Primum, quòd Filio vnigenito non perperit, sed pro nobis tradidit illum, vt nos à morte liberaret. Deinde quòd mortè eius ociosam & inutilem esse non sinat: sed vberimos fructus producat. Nobis enim inanis esset mors Christi, nisi in nobis ipsi fructum & efficaciam sentiremus.

II E LABORE ANIMÆ SVÆ VIDEBIT.) Idem argumentum prosequitur Isaias. Declarat enim Christù, vbi passus fuerit, percepturù mortis suæ fructum ex salute hominù. Quum enim dicit, VIDEBIT, supplendum est, Fructù & Efficaciam. Hæc autè plena sunt suavisimæ consolationis: nec enim melius potuit Isaias immensum erga nos Christi amorem exprimere, quàm cum significat ipsum vnice oblectari salute nostra: atque in ea, vt in fructu laborù suorum acquiescere, velut is qui voti potitus est in ea re quam maximè optabat: neque enim satiatior quisquam, nisi qui adeptus est quod vnice optabat, vt aliis omnibus neglectis hoc vno sit contentus. Postea modum & rationè demonstrat, quibus vim & efficaciam nobis Christi sentiamus, eiusque fructù percipiamus: nepe cognitionem ipsius. Potest (faceor) hîc tam actiue quàm passiuè legi dictio **וַיֵּדַע**, id est, Cognitio vel scientia. Quocunq; modo accipiat, facilè Prophetæ mentem tenebimus: nec tergiversari tam impudenter Iudæi poterunt, quoniam iis vel inuitis extorqueamus quod hîc dicitur, Christum solum esse magistrum simul & autorem iustitiæ. Effectum enim notat hoc verbo, IUSTIFICABIT multos. Ergo non tantùm iustitiam docentur homines in schola Christi, sed re ipsa iusti fiunt. Atque hoc est discrimen inter Fidei &

Legis iustitiam: nam utcunq; ostendat Lex, quid sit esse iustum, Paulus tamen affirmat impossibile esse iustitiam ex ea consequi, & experientia idem euincit: quia Lex nobis propriè iniustitiæ speculù est. Porro doctrina obtinendæ iustitiæ, quâ tradit Christus, non alia est quàm ipsius cognitio. Hæc autem est fides, dum amplectimur beneficium mortis eius, ac plene in ipso conqueſcimus. Philosophi multa & præclara præcepta tradiderunt, quibus iustitiam contineri putant: sed eam nemini vnquam vlli conferre potuerunt: nam quis ex eorum regulis bene viuendi facultatem consequutus est? Parum autè potest intelligere quæ vera sit iustitia, si ea interim careamus. Vt omittamus Philosophos, Lex ipsa, quæ perfectissimâ vitæ normam continet, hoc (vt diximus) conferre non potuit: non quòd ei quicquâ defuerit: nam Moses se bonù & malum, vitâ & mortem proposuisse testatus est: sed quòd ea iis corruptio naturæ, hæc, vt iustitiæ impertirendæ Lex sufficere non poterit: quæadmodum etiam docet Paulus, nonne imbecillitatè ex carne nostra, non ex Lege manare. Nos enim aliò impellit natura, & maiore impetu cupiditates no-

stræ erumpunt, vt effrenes quædã belluæ, aduersus mandatù Dei. Ita fit vt Lex iram potius quàm iustitiam operetur. Lex igitur omnes conuictos tenet, & patefacto peccato, omnem hominibus excusationem admittit. Proinde alia iustitiæ via quærenda est: nepe in Christo, quem etiam Lex, vt finem suum, demonstraui. Talis autè erat Legis iustitia, Qui fecerit hæc, viuet in eis. At nemo fecit. Alia ergo iustitia necessaria est: quam etiam Paulus ex ipso Mose docet, Propè est verbum in ore tuo, & in corde tuo: hoc est verbum fidei quod prædicamus. Hæc igitur doctrina iustificamur: haud nuda quidè illa & simplicis, sed quatenus offert beneficium mortis Christi, quo expiantur peccata nostra, & reconciliamur Deo. Nam si beneficium hoc amplectimur fide, nulli coram Deo reputamur. Et Propheta seipsum exponit, ostendens quid hæc doctrina contineat. Hæc enim duo mèbra simul coherent: iustificabit doctrina sua, aut Cognitione sui, quatenus portabit iniquitatis. Semel enim factus est piaculù pro nobis: nunc autè ad percipiendù mortis suæ fructù Euangelij doctrina nos inuitat. Ideo mors Christi, doctrinè est hypostalis, vt nos iustificet. Optimè etiã huic Propheta dicto subscribit Paulus: vbi enim docuit Christù pro nobis victimam expiatiuè factum esse, vt essemus iustitia Dei in ipso, simul addit, Pro Christo legatione fungimur, & obsecramus vos, reconcilianini Deo. IVS TVS SERVVS MEVS. Docet Christum nos iustificare non solum quatenus est Deus, sed etiam quatenus homo: quoniam in carne sua nobis iustitiam acquisiuit. Nec enim dicit Filius, sed Seruus meus: vt non tantùm ipsum cõsideremus Deum, sed humanam naturâ apprehendamus, in qua obedientiã illam præstitit, qua

coram

coram

Rom. 2. 6. 13
Ejar. 3. 10

Rom. 8. 32

Rom. 3. 20
Gal. 2. 16.
21, & 3. 10
11

Deut. 30. 19

Rom. 8. 3

Ibid. 4. 15

Leuit. 18. 5

Rom. 10. 8

Gal. 3. 12

Rom. 5. 10

2. Cor. 5.

20. 21

coram Deo absoluti sumus. Hoc enim fundamentum salutis nostræ est, quod se in sacrificium obtulit. Sicuti etiam pronunciat ipse Iohannis 17, Propter eos sanctifico me ipsum, vt & ipsi sancti sint.

Iob. 17. 19.

12 PROPTEREA.) Itædem declarat Isaias qualis futurus sit exitus mortis Christi. Hanc enim doctrinam addi necesse fuit de victoria quam morte consequutus est: quoniã id quod prius dictum est, nos morte eius reconciliatos Patri, non satis animos nostros obtinuerat. Hic autem mutatur similitudinem à cõmuni triumphantium more, qui parta insigni victoria, magnifico apparatu excipi atque ornari solent. Ita & Christus, vt strenuus & nobilis Imperator, victis hostibus triumphauit. CVM ROBUSTIS SPOLIA. Eadem esse sententia cum priore. Est enim repetitio vilitatis Hebraicis. Et quos prius Magnos dixit, nunc Potentes aut robustos vocat. Nam qui **גביר** vertunt Multos, sensum Prophetæ meo iudicio peruerunt, tantum in duobus hisce membris hæc differentia est, quod priore Deus testatur quid Christo dederit: posteriore verò subiungit Christum eo beneficio frui. Fruitur autem non sua causa, sed nostra: quoniã ad nos redit huius victoria fructus. Nobis enim Christus mortem, mundum, & diabolum subegit. In summa, Prophetæ cõmendat hic victoriam quæ ex morte Christi consequuta est. nam est mortem obiit infirmitate carnis, tamen Spiritus potentia resurrexit & triũphauit de hostibus. Atque huc pertinet Spoliarum met. phora, quæ Prophetæ vsus est. Surrexit namque in altum, vt captiuã duceret captiuitatem, & dona fumeret in hominibus. Postea addit examinationẽ Christi fuisse huius summi imperij principium: sicut etiam docet Paulus, Christum delecto quod nobis contrariũ erat chirographo, in cruce triumphalle. Tantum igitur abest vt ignominia mortis quam obiit Christus, aliquid detrahat eius gloriæ, vt propterea in summũ honorem à Deo Patre euectus sit. Exprimit etiam genus mortis: quæ admodum Paulus, cum obedientiam Christi amplificat, & ad mortem vsque se ipsum deiectũ dicit, simul addit non vulgarem fuisse mortem, sed crucis, id est maledictam & ignominiosam. Ita hoc loco Isaias, vt maiorem ignominiam exprimat, inter sceleratos reputatum fuisse dicit. Sed quod maior fuit ignominia eorum hominibus, eò maior resurrectionis gloria sequuta est. Marcus hunc locum citat, cum refert Christum inter duos latrones suspensum esse. hoc enim tunc verissime impletum est. Sed generaliter loquutus est Prophetæ, vt ostendat Christum non vulgari morte defunctum esse. Maioris autem ignominie causa additi sunt illi latrones: vt Christus, quasi sceleratissimus omnium, in medio ipsorum locaretur. Aptissimè igitur à Marco ad eam circumstantiam hic locus citatus est. IPSE PECCATVM. Hoc additum est vice correctionis: ne cum audimus ignominiam huius mortis, aliquid à Christo alienum cogitemus, & in eo occupata mentes nostras, partam nobis victoriam, id est, mortis fructum non percipiant. Docet igitur hoc ita esse factum, vt peccata in se nostra susciperet: vt quoties mentio fiet mortis Christi, simul memores simus nostre expiationis. Atque hic fructus omnem mortis Christi ignominiam absorbet, vt magis conspicua sit eius maiestas & gloria, quàm it tantum sedentem ipsum in celis conspiceremus. Insigne enim ac celebre amoris Dei testimonium habemus in ipso, quum ita deiectus, vilipenditur, extremaque ignominia afficitur, vt nos qui exitio aeterno addicti eramus, immortalis gloria cum ipso perfruamur. Sequitur sum receptam interpretationem, quod tulerit peccatum multorum: quanquam non ineptè possemus intelligere per vocem **רבים**, Magnos & prestantes. Atque ita plenior esset antithesis, quod Christus dum inter iniquos reputatus est, pro excellentissimis quibusque vadem se obtulerit, & subierit ignominiam eorum nomine qui summũ honorem in mundo obtinent. Hoc cogitandum relinquo lectoribus. Interea vulgata lectio mihi placet, quod ipse vnus multorum penam sustinuerit: quia totius mundi reatus illi impositus est. Multos enim pro omnibus interdum accipi, cum ex aliis locis, tum ex quinto ad Romanos capite liquet. PRO INIQUIIS. Quoniã ideo valet atque rata est expiatio, qua nos abluit Christus sua morte, quod pro nobis apud Patrem deprecatus sit: ideo hoc addi oportuit. Nam vt in veteri Legge sacerdos, qui nunquã sine sanguine ingrediebatur, simul pro populo intercederet: ita quod illic adumbratum fuit, in Christo impletum est. Primum enim sacrificium corporis sui obtulit, & sanguinem fudit, vt penam nobis debitam persolueret: deinde vt valeret expiatio, aduocati officio functus est, atque intercessit pro omnibus qui fide hoc sacrificium amplecterentur: quæ admodum apparet ex illa oratione quam nobis Iohannis manu scriptam reliquit, Non pro his tantum rogo, sed pro omnibus qui eorum sermone in me crediti sunt. Si ergo sumus ex eorum numero, ne dubitemus passum nobis esse Christum, vt nunc mortis eius fructum percipiamus. INIQUOS nominatim exprimit, vt sciamus nobis certa fiducia confugiendum esse ad crucem Christi, quum horrore peccati perculsi sumus. Imò hæc de causa proponi deprecatorẽ & patronum: quia sine eius intercessione peccata nostra à Dei accessu nos arcerent.

2. Cor. 13. 4

Psal. 67. 19

Eph. 4. 8

Col. 2. 14

Phil. 2. 9

Marc. 15. 28

Rom. 5. 19

Exod. 30. 10

Heb. 9. 7

Iob. 17. 20

1 XVLTA Sterilis quæ non pariebas: exulta & iubila quæ non parturiebas: quoniam plures filij viduæ quàm filij coniugatæ, dicit Iehoua.

2 Dilata locum tabernaculorum tuorum, & cortinas tentoriorum tuorum extendant, ne parcas. Produc fustes tuos, clauos tuos consolidata.

3 Quia ad dextram & sinistram multiplicaberis: & semen tuum Gentes possidebit: & vrbes desolatas inhabitabunt.

4 Ne timeas, quia non pudefies: & ne erubescas, quia non afficietis ignominia: imò pudoris adolescentiæ tuæ obliuisceris, & opprobrii viduitatis tuæ non recordaberis amplius.

5 Quia maritus tuus, fictor tuus, cui nomen Iehoua exercituum: & redemptor tuus Sanctus Israel, Deus vniuersæ terræ vocabitur.

6 Quoniam sicut mulierem relictam & destitutam spiritu vocauit te Iehoua: & vxorem adolescentiæ, quæ repudiata fueras, dicit Deus tuus.

7 Ad exiguum momentum reliqui te, & in misericordiis magnis colligan te.

8 In momento iræ abscondi faciem meam paulisper à te: at clementia sempiterna misertus sum tui, dicit redemptor tuus Iehoua.

9 Quoniam aquæ Noe, hoc mihi: quandoquidem iuravi non fore vt amplius transirēt aquæ Noe super terram: ita iuravi non fore vt tibi irascar, vel increpem te.

10 Nam montes quidem mouebuntur, & colles nutabunt: misericordia autē mea non recedat à te: nec fœdus pacis meæ vacillabit, dicit miserator tuus Iehoua.

11 Pauperula tempestate iactata, consolatione destituta: ecce ego struam super carbunculum lapides tuos, & fundabo te in sapphiris.

12 Et ponam è margaritis fenestras tuas, & portas tuas ex lapide rutilante, & omnes fines tuos ex lapide pretioso.

13 Nam omnes filij tui docti à Iehoua, & multa pax filiis tuis.

14 In iustitia præparaberis, longè aberis ab oppresse, quia non timebis eam: & à pauore, quia non appropinquabit tibi.

15 Et conueniens conueniet contra te absque me: qui conuenierit in te, contra te cadet.

16 Ecce ego creauit fabrum, sufflantem in igne prunas, & proferentem instrumentum ad opus suum: Ego, inquam, creauit vastatorem ad perdendum.

17 Omne instrumentum quod formatum est contra te, non habebit successum: & omnem linguam quæ in te surrexerit in iudicium, tu damnabis. Hæc hereditas seruorum Iehouæ, & iustitia eorum à me, dicit Iehoua.

1 XVLTA.) Postquam de morte Christi concionatus est, meritò ad Ecclesiam transit: vt melius quid valeat mors eius ac efficiat, in nobis ipsis sentiamus. Id enim animaduerti in Christo non poterit, si per se consideretur: quamobrem ad corpus eius, quod est Ecclesia, veniendum: quoniam ei Christus, non sibi passus est. Atque hic ordo in confessione fidei nostræ obseruatur: nam vbi confessi sumus nos credere in Christum, qui passus pro nobis & crucifixus est, subiungimus, nos Ecclesiam credere, quæ veluti ab eius latere defluxit. Itaque postquam de morte, resurrectione & triumpho Christi disseruisset Isaias, meritò ad Ecclesiam descendit, quæ nunquam à capite suo sciungi debet, vt propria experientia quisque piorum discat non frustra passum esse Christum.

Quòd si doctrinam hanc prætermisisset, pij non ita animos suos spe instaurandæ Ecclesiæ obfirmare potuissent. Hæc aut gratulatio palam ostendit, cum victor emerferit Christus à morte, nõ priuatim sibi modò victurò, quin simul vitam corpori suo inspiraret. STERILEM vocat Ecclesiã, quòd nulla proles ex ea sperari posset quãdiu misera seruitute premebatur: nã si quis eã æstimasset, ab externo statu, parum admodum ab interitu abesse iudicasset. Atque etiã præter miseriam externam, nihil intus habebat puri, omnia corrupta, & superstitionibus fœdata erant; quia degenerauerat ad impios Gentium ritus. Nec verò Sterile tantum, sed Vidua vocat: quorùm tamen alterũ ad tollendã suscipiendã proles spem sufficere posset. nunc quum hæc duo concurrant, quid aliud potest quãm miser interitus expectari? Sed aduersus tãtas miserias bono ipsã animo esse iubet: quòd plures liberos habitura sit, quãm coniugata. Potest autẽ hic locus bifariam exponi: vel vt cõparetur Ecclesiã cum Gentibus, quæ in stat mulieris coniugata florebat: vel cum eo statu quẽ ipsa Ecclesiã ante exiliũ obtinebat. Nec malè conueniet veteres sensus: sed ego simpliciter sequi malon: nec enim cõparationem duplicis status fieri puto, sed vulgare esse loquendi formam, qua Propheta vltus est: vt præter vltatum morẽ, fœcunditatem hanc Ecclesiæ venturã significet, ne ex cõmuni naturæ ordine eius conditio æstimetur: quoniam infigne & admirabile Dei opus futurum est. Et tamen fateor tunc fuisse viduã: quia & pridem Deus repudiã miserat per seruos suos, & re ipsa diuortiu fecerat cum gente illa, eam in exilium eiciens. Sed Propheta denuntiat pœnam hanc temporalem fore, vt paulò post clarius videbimus.

2 & 3 DILATA.) Prosequitur argumentũ suum alii figuris, ac promittit Dominũ non modò restitutum Ecclesiã suam, sed etiã multò excellentiorem statum ei daturum. Qui putant hoc loco Ecclesiã cum synagoga conferri, falluntur, meo iudicio: nec aliud proficiũt quãm quòd oblationes reddunt Iudæos, qui sententiã Prophetæ torqueri vident. Ego quidẽ fateor hæc pertinere ad regnũ Christi, ac demum impleta esse ex quo cœpit Euangeliũ promulgari: sed non propterea sequitur, Prophetam non simul spectasse tẽpus quoque illud quod aduentũ Christi præcessit. Initium enim habuit hæc propheta sub Cyro, à quo redempti facultas populo data est: deinde ad Christũ vsq; progressã, in eo cõplementũ suum habet. Conceptit ergo Ecclesiã, quũ populus in patriam rediit: quia collectũ est populi corpus vnde Christus prodiret, vt purus Dei cultus & vera religio iterum subulesceret. Tunc quidem nondũ apparuit hæc fœcunditas: oculutus enim conceptus erat, velut in vtero mulieris, de quo nihil extrinsecus apparet. sed deinde auctus est populus: atque edito factu, velut à pueritia deinceps adoleuit, donec Euangeliũ promulgatum est. Hæc enim vera Ecclesiã adolefcentia fuit. Sequitur deinde vitilis ætas, vsque ad vltimum Christi aduentum, quo plenissimè omnia implebuntur. Hæc enim omnia simul cõprehendi debent, si genuinum Prophetæ sensum allẽqui velimus. Atque hoc modo Zacharias, Malachias, Haggæus, populum spe futuri status animabant, quum viderent se extruendo templo parum proficere. Promittebant enim gloriam huius tẽpli maiorem fore quã prioris. hoc autẽ minime apparebat. Ergo vsque ad Christum promissiones istas prorogabant, cuius spe ac fiducia erigi ipsos oportuit, vt tẽplum ædificarent. Proinde cõmunis hæc Iudæis consolatio fuit qui sub Lege vixerit, & nobis qui hanc Ecclesiæ restitutionẽ plenius in Christo cernimus. T E N T O R I O R V M. Similitudo sumpta est à tabernaculis, quorũ frequens in illa regione vltus est. His autem comparatur Ecclesiã, quòd solidum in mundo ædificiũ non habeat. Instabilis enim & vaga esse videtur, quòd hæc atque illuc subinde ob varias mutationes eam transferri necesse sit: sed interea non dubito quin priorem illam liberationẽ spectarit (vt moris esse Prophetis diximus) qua per desertum eduçti, quadraginta annis sub tentoriis habitauerunt: vnde etiã quotannis solemne festum mandato Dei celebrabatur. Obiciet quispiã, solidum esse ædificiũ quòd extruitur à ministris Verbi, vt tabernaculis cõparandum non sit. Sed respondeo, similitudinẽ hanc tabernaculorum potius ad externam Ecclesiæ faciẽ, quã ad spiritualem & intrinsecum (vt ita loquar) eius statum referri. Nam verum Ecclesiæ ædificiũ non aliud est quãm regnũ Dei: atqui hoc caducum non est, aut simile tentoris. Interea non desinit Ecclesiã huẽ & illuc transferri: quia nusquam illi firma est sedes in qua consistat. Denique solida firmitate excellit supra munissimas quasque arcès: quia inexpugnabili Dei virtute fœcta contẽnit omne discrimen. Tẽtoris autem similis est, quia terrenis opibus, copiis & viribus minime fulcitur. Sequitur ratio cur fines produci iusserit ampliandis tentoriis: quia scilicet mediocri locus ingentẽ populum non caperet, quem vndique Deus in vnum colliget. iam quia ruinis & vastitate deformis erat Iudæa, dicit vrbes desertas habitatum iri.

4 NE TIMEAS, QVIA NON PVDEFIES.) Hic, quemadmodum prius, animos fidelium confirmat, & totam Ecclesiã alloquitur: quia vniuersalis erat calamitas, & penitus actum de ipsa videbatur. Eam autem bono animo esse iubet: atque rationem subiungit, quòd talem exitum habitura sit vt non pudeat: ac si diceret, Tamet si ad tempus misera sis, tamen res tuæ bene habebunt. Et quemadmodum alibi dictum est, Qui sperant in Domino non pudebunt. Iterum repetit, N E E R V B E S C A S: id est, Concipe bonam spem, & confide. Erubescunt enim quos sui pudet, & qui spe sua frustrati animũ deiciunt. Eandẽ rationẽ subiungit, non enim hic iterũ

Zach. 1. 5
Malac. 4. 2
Hag. 2. 10

Leuit. 23.
39. 43

Psal. 25. 3

accipio ut prius, pro particula causali. Est igitur eadem sententia bis repetita diuersis verbis: nisi quod prior ad animi affectu, posterior ad causam externam referri potest. Simplicior tamen erit in utroque membro letæ & prosperæ fortunæ promissio, ac si dixisset finem eius calamitati esse impositum. I. M. O. P. V. D. O. R. I. S. Confirmatio est superioris membri. Intelligent aut calamitates, quæ Ecclesiæ acciderunt, quum veluti adolesceret. Felicitas enim qua postea fruetur, omnem earum memoriam delebit. V. I. D. V. I. T. A. T. E. M. ei tribui nuper arguimus, quod eo tempore destituta à Deo, ac veluti repudiata esset.

§ Q. V. I. A. M. A. R. I. T. V. S.) Reddit rationem cur oblitura sit omnes ærinas & calamitates, quas olim passa est: quia Deus iterum ipsam in gratiã admittet. Nam captiuitas velut species quædam diuortij fuit: quæadmodum prius capite quinquagesimo vidimus. Nunc ait, Qui te creauit erit matris tuus: sic enim construenda est ista oratio. Fictorem autem se vocat Ecclesiæ suæ, non tantum quod eam, vt reliquos homines, creauit, sed quia eam adoptare dignatus est in peculum: quæ prerogatiua instar nouæ vitæ est. Quanquam autem à sua præstantia exciderant Iudæi, sicuti ad defectionem statim fecerunt homines, nisi spiritu fortitudinis regeniti sint: spiritalis tamen eorum creatio non protus extincta erat, quia manebat fœderis memoria. vnde etiam factum est vt Deus ipsos de integro refinjerit. Quod se I. E. H. O. V. A. M. exercituum vocat, ad potentiam refertur: vt in ea gloriari nobis liceat, cum ipsius filij sumus. quanta enim potentia Dei, & quàm magnificum eius nomen, tanta est gloriatio nostra, quandiu nos habet pro filiis, nec inani titulo gloriamur. Cõmendat autem Propheta hanc Dei beneficentiã: quod nos dignatur habere vxoris loco, vt eius potentia & virtute gloriari possimus. R. E. D. E. M. P. T. O. R. T. V. V. S. Redemptorem se vocat, quò magis populum in ea spe confirmet: vt quauis irrita prior redemptio videretur, quod iterum populus in captiuitate abductus esset, tamen ita restituendum esse vt non inarẽ Dei gratiam esse sciat. Verbum אָרָךְ, vel ad Redemptoris, vel ad Sancti nomen referri potest: vel ad vtrunque. Ego habent vtrunque simul connecto: nempe, Sanctus Israël vocabitur redemptor tuus, & Deus vniuersæ terræ. Vniuersam verò terram nomenat, quia nomen Dei prius in Iudæa quodammodo conclusum erat: sed publicato Euangelio, Gentes in eandẽ salutis spẽ vocatæ sunt. Dominus enim Gentium Deus est, sicuti & Iudæorum. Iudæis enim Gentes, quauis longè distitas, sub imperium suum aggregauit.

Psal. 76. 2

Ephes. 2. 13

Rom. 3. 29

6 Q. V. O. N. T. A. M. S. I. C. V. T.) Occurrit dubitationi quæ obortiri poterat fidelibus in tam grandi calamitate. Videbantur enim recedẽti à Domino, ita vt nihil præter interitum expectandum esset. Propheta ergo significat uis minimè desperandum esse, quod ita fuerint destituti: quia Deus pro sua indulgentia ad reconciliationem propensus sit, imò exanimem velit erigere. V. X. O. R. E. M. A. D. O. L. E. S. C. E. N. T. I. E. V. O. C. A. T. V. T. e. ut ea similitudine animos in ea spe magis confirmet. Facilis enim inueniunt coniugium quàm seniorum animi reconciliantur. Mollis enim ætas & tener amor ipsos inuitat, & quodammodo impellit. Ita Deum ad reconciliationem facilem fore ostendit, Tu quidem repudiata es: sed diuturnum diuortium non erit. Placabilem se præbebit Dominus: imò prior te vitro ad reconciliationem inuitabit.

7 & 8. A. D. E. X. I. G. V. V. M. M. O. M. E. N. T. V. M.) Plenius explicat superiore sententiam, & quale futurum sit hoc diuortium demonstrat: nẽpe vt statim in pristinum locum restituatur. Amplificat autem misericordiam Dei: & in terrore, quo constringi poterant animi piorum, immittit. Nec enim satis erat fideles sperare aliquã restitutionem, nisi breuem fore iram Dei considerent. Frangitur statim ac desinit, nisi propè adsit Dominus, nobisque citò manum porrigat. Quãobrem de restituenda Ecclesia concionatus Isaias, subiungit hoc repudium momentaneum, misericordiã verò perpetuam fore. Quod se populum R. E. L. I. Q. V. I. S. S. E. dicit, species est concessionis. Sic enim adoptamur à Deo, vt propter hominum perfidiam ab eo repudiari non possimus. Fidelis enim est, vt nunquam reiciat suos aut derelinquat. Quod igitur hic à Propheta dictum est, ad sensum nostrum & externam speciem referri debet: quod abiecti à Deo videamur, quã presentia eius & tutelam non sentimus. Atque ita concipi à nobis iram Dei necesse est, quæadmodum vxor à marito repudiata sortem suam deplorat, vt merito nos caligari intelligamus. Sed apprehendenda simul misericordia, quæ cum sempiterna atque immensa sit, leues ac momentaneas præ ipsa afflictiones omnes esse reperiemus. Quoties igitur rebus aduersis premimur, ad hanc consolationem confugiendum est. Notandum etiam est, verè hoc de toto corpore populi fuisse dictum, qui sua perfidia dissidui fecerat. Et quanquã non omnes promiscuè recepit Deus in gratiã, sed electas tantum reliquias: nihil tamen in eo est absurdi vel incõmodi, quod sermone tanquã ad eoldem dirigit. Iterum verò repetit atque inculcat hanc sententiam, vt firmius piorum animis inhereat, ne aduersis rebus vilo modo frangantur, & merito: quia in illa horrenda caligine facile non fuit exulibus serenã Dei faciem intueri. Quanquam autem momentanea ira propriè hic vocatur, quod mature captiuos reduxit Deus in patriã: inde tamen generale doctrinam eliciamus, Afflictiones Ecclesiæ semper esse momentaneas, vbi ad aternã eius felicitatem attollimus oculos. Nã illa Pauli admonitio tenenda est, Leue & facile toleratu esse fidelibus quicquid maiorum sustinent, & momentaneum iure censeri, dum respiciunt ad aternũ pondus gloriæ: quia nisi

2. Cor. 4. 17

inter-

interueniat hæc comparatio, dies singuli nobis pro annis etunt. Annos verò 70. quibus exularūt Iudei, conferri momento minime contententū eſſet, niſi in rationem ex oppoſito veniret continuus gratiæ progreſſus.

9 QVONIAM AQVAE.) Huius loci duplex lectio eſſe poteſt, nam ſi diſtinctè legimus, vertendū erit Quoniam. Si 2, erit particula ſimilitudinis: & 2, Dies ſignificabit. Quod attinet ad ſummam rei, parum intereſt. Et proinde nobis potius ſpectandum quid voluerit Propheta. nam interpretes mentem ipsius aſſequuti mihi non videntur. Exponunt enim generaliter, Dominum iureiurando promiſiſſe Noe, nullum nunquam fore diluuium, atque hoc iuſurandum perceptū fore. Potuiſſet enim alioqui bonus vir trepidare, idemque vereri impendēdibus pluuuis, niſi Dominus hoc nunquam euenturum iuraſſet. Ita dum imminet aſſiſtiones, poſſemus interitum vereri, niſi Dominus promitteret ſaluam Eccleſiam fore. Ego verò ad tempus exilij Babylonici hoc reſtringendum puto. nam comparat illam captiuitatem cum diluuiio, quo faciēs terræ deleta eſt: quoniā Eccleſia prorsus interitū videbatur. Populus enim tranſiit in alienam gētem: nullum regnum, nulla politia penes ipſum erat. Subierat duriffimam ſeruitutem: ac penitus extinctum eius nomen putabatur. Ac verè tunc accidit quod Propheta primo capite dicebat, Niſi Dominus reliquiſſet nobis ſemen, ſicut Sodoma & Gomorra facti eſſemus. Meritò igitur AQVIS Noe, id eſt diluuii calamitatem illam comparat. quam obrem potius illos ſequor qui legunt, 2, id eſt, Quoniam aqua: quia certior mihi videtur ea lectio, & eam Iudei cōmuniter ſequuntur. Et diligenter expendenda mihi videntur hæc verba, HOC MIHI, quæ interpretes parum expendunt. Significat enim hanc calamitatem ſibi inſtare diluuij fore: vt quemadmodum vno diluuii cōtentus fuit, ne vnquam ipſum iteret: ita hoc vno Eccleſiæ velut interitu cōtētus ſit ne vnquam eius faciēs deleri ſinat. Sic igitur explicandū hunc locum, atque applicandā ſimilitudine puto, vaſtitate Iudej fore Deo quaſi diluuium, quod tempore Noe accidit: quia ſicuti tunc iurauit nunquam ſe poſt hæc talem ſumpturū pœnam de ſceleribus, quæ terram nudaret incolis: ita Eccleſiā non amplius abſumet, ſicuti in exilio Babylonico fecerat. Et ſanè qualiſcunq; poſtea diſſipatio ſequuta ſit, ſemper tamen viguit aliquod Eccleſiæ nomen, ſteritq; aliqua forma, donec exhibitio Chriſto, ſemè Euāgelij vbique diſperſū eſt, quod Deo filios produceret ex cūctis gētibus. Denique promittit Dominus fore vt in poſterū iram ſuam tēperet, nec tam ſeuere in populū ſuum animaduertat. Obiiciet quiſpiā, ab eo tēpore grauiffimas Eccleſiæ clades accidiffe: ex quibus iudicari poſſet, aut irritum eſſe hoc iuſurandū, aut hunc Prophetæ ſenſum non eſſe. Reſpondeo, nullam ad eò grauē acciditſe Eccleſiæ cladem vt prorsus deleta ſit eius faciēs. quod accidit cū populus in Babylonem abductus eſt. Nā etſi horrendæ clades ab Antiocho & alijs tyrannis illatæ ſint, tamenſi euenerint etiam poſtea defectiones illæ quas Paulus prædixit, adeoq; innumeris ſuperſtitioſibus omnia polluta ſint, vt propemodū obrutum fuerit Chriſtianum nomen, aliqua tamen Eccleſiæ forma, quanuis mutila, remanſit: nec ita dirutum eſt ædificium, quin ſupra diluuium extiterint Chriſtianismi reliquiæ, vt locum huic iuriurando eſſe conſtaret. VT TIBI IRASCAR. Hoc nō ſimpliciter, ſed comparatiuè accipi debet. Opponit enim hoc membrū priorī: quia promittit ſe nunquam ad eò ſeuere animaduerturū in ſuos, quin pœnarū atrocitate mitiget. Quāuis igitur effræni rabie graſſentur tyrāni, & omnibus machinis Eccleſiam oppugnet Satan, eiq; Dominus fræna laxet, vt ingrati tudinē noſtram vleſcatur: nunquam tamen obrui ipſam ſinet.

10 NAM MONTES.) Confirmat ſuperiorem ſententiam, ac declarat vniuerſi potius orbis cōuerſionem fore, quāam deſiciat miſericordia ipſius. Fruſtra hęc queritur quomodo mouebatur montes, aut colles nutabant: quia cōparatio ſumpta eſt ab iis rebus quo ſe firmiſſimæ & fixis radicibus ſtare videntur, vt fundamentum Eccleſiæ longè ſtabilius eſſe oſtendat. Firmiſſimi enim ſunt montes, nec in iis ad eò frequentes terræ motus, vt in planis locis eſſe ſolent. Pronūciat ergo Dominus, tamenſi ingens illa & grauīs montium moles cōmoueatur, aut cælum ruat, ita ſtabile tamen fœdus ſuū fore, nec miſericordiam ſuam Eccleſiæ deſuturam. Quo ſenſu dicitur in Pſalmo, Dominus regnabit, ſtabilitur orbis. Imò alibi dicitur, quanuis pereant cœli, Eccleſiam Dei ſtaturam in ſuo gradu. In voce MISERICORDIÆ, notandum eſt quale ſit fundamentum fœderis. nihil enim nobis cum Deo cōmercij, niſi nos gratuito admitat, noſtri miſertus. FŒDVS PACIS vocat, quòd nobis offerat Dominus quicquid ad ſummā fœlicitatē pertinet: ſicuti etiam Hebræi PACIS nomine omnia proſpera comprehendunt. Quum igitur firmam & ſolidam beatitudinē hoc fœdus continet, ſequitur miſeros eſſe omnes qui ab ipſo excluduntur. Confirmat iterum id quod dictum eſt, cū ſe MISERATOREM vocat: non aliter ſcilicet, neque alia de cauſa ſe fore proſpitium, niſi quia exorabilis eſt, & facilis ad ignoſcendum.

11 PAVPERCVLA.) Proſequitur idem argumētū, ac promittit non modò priſtinā ſplēdo: e Eccleſiæ redditū iri, ſed Deum facturū vt ſplēndidiore ornatu niteat, ac ſi tota eſſet cōpolita ex lapidibus pretioſis. Id quod Haggæus ſignificauit vno verbo, cū dixit, poſterioris tēpli gloriā maiore fore quam prioris. De nominib; gemmarū quas hęc exprimit Propheta, de quibus variatē ipſi Hebræi, nō eſt magnopere laborandū modò ſcſum loci teneam? Eſt aut valde emphatica allocutio ad leniēdos piorū dolores, quaſi Eccleſiā in proſūdo demerſam attolleret ex naufragio. Itaq;

quoties & procellis duriter ipsam cœcuti, & malorum congerie premi, & orbari omni solatio videntur, nobis in mentem veniat hæc ipsa esse quæ Deum ad opem ferendam prouocant.

12 ET PONAM.) His similitudinibus ostendit, excellentiorem quàm vnquam antea Ecclesiæ statum fore: sicut iam dictum est. Comparatur autem Ecclesiæ ædificiò, vt toti Scripturæ vulgare est, quam obrem pretiozæ & magnificæ structuræ hic imagine proponit. Sed notandum est, quòd Propheta Deum huius ædificii architectum facit. Hoc enim opus ipsi vni in solidum tribue debet. At qui quæri potest quid per Carbunculos, Sapphiros, Margaritas, aliisque eiusmodi gemmas Propheta intelligat, nam Paulus eiusmodi similitudine doctrinam significauit. Vt sapiens architectus, inquit, fundamentum posuit: deinde, quòd si quis superstruit super fundamentum hoc aurum, argëtum, lapides pretiosos, ligna, scenula, stipulam, cuiusque opus manifestum fiet. Ita idem sit Propheta sentius necesse, proximus verius indicabit.

13 NAM OMNES FILII TVI.) Particulam hæc pro rationali accipio, vt aliis sæpe. Hinc verò colligere promptum est, Isaiam concionatum non esse de doctrina, sed de hominibus, ex quibus spirituale ædificiū Ecclesiæ construitur. Doctrina quidem ea est vnde ædificatur Ecclesiæ: sed hoc fit aggregando homines, & redigendo in obsequium Dei. Hoc igitur discrimen est inter Paulum & Isaiam, quòd ille GEMMAS istas ad doctrinam refert: hic verò ad dona Spiritus sancti, quæ in homines conferuntur, vt ex eis extrahatur Ecclesiæ. Notanda est autem donorum varietas, quibus Dominus Ecclesiæ suam exornat. nec enim omnes in aragdis, aut omnes carbunculi: sed vniqueque pro mensura Dominus arbitrio suo distribuit. Vnde etiam obseruandum est, quicquid ad ornamentum Ecclesiæ pertinet, haud aliunde quàm à Dei gratia proficisci, nam si ideo sumus carbunculi & sapphiri, quòd docemur à Domino: sequitur hoc à natura non esse. Docet autem nos bifariâ Dominus: externa prædicatione, & arcana reuelatione Spiritus sancti. Quodnam docendi genus intelligat Propheta, ostendit Christus apud Iohannem, dum hoc testimonium citat. quare melior interpres querendus non est Scriptū est in Prophetis, inquit, Et sūt omnes docti à Deo. Omnis qui audiuit à Patre, & didicit, venit ad me. Si de externa prædicatione intelligendus esset hic locus, non satis constaret id quod Christus ex eo concludit. nec enim sequitur, Prædicatur Euangelium: ergo omnes credunt. Multi enim aduerterunt: alii apertè rident: alii simulant. Tantùm qui præordinati sunt ad vitam, ex animo sunt dociles, vt iure censeantur inter discipulos. Promiscua est Euangelii prædicatione electis & reprobis: sed electi ioli ad Christum accedunt, quia sunt à Deo eruditi. de his igitur haud dubiè intelligit Propheta. Ex his perspicuum est, quomodo sumus vni lapides & pretiosi ad extruendū Dei templum: nempe quomodo sumus Spiritu tuo formauit Dominus, & expuluit, atque exteriori prædicationi Verbi coniunxit interiorē Spiritus efficaciam. Hinc colligimus quanta sit prauitas humani ingenii, quod flecti & reformari nequit, nisi Dominus vi & efficacia Spiritus sui impellat. Vtrâque verò docendi ratione, & interiorē, & exteriorē, coniunxit Isaias. Nam vocat filios Ecclesiæ, qui à Domino docentur. Si filii, ergo in eius vtero concipi, atque ab ipsa alie necesse est: primum lacte, deinde solido cibo, donec adoleant, ac viri euadant: quemadmodum inquit Paulus. Proinde requiritur externa administratio Verbi, si discipuli esse volumus. vnde apparet quantum delirant fanatici homines, qui hoc testimonio abutuntur ad euertendam prædicationem Verbi, & ministeriū quo Ecclesiæ vitant. Nam Ecclesiæ filii esse non possunt, nisi in ea se educari sinant. Frustra reuelationes arcana si stabunt: quia Spiritus non docet alios quàm qui se ministerio Ecclesiæ summittunt: proinde discipuli sunt diaboli, non Dei, qui ordinem ab eo institutum repudiant. Nam hæc duo sic coniuncta esse videmus, Filios Ecclesiæ, & Doctos à Deo, vt discipuli Dei esse non possint, qui in Ecclesiâ doceri nolunt. Sunt quidem apertè distinguenda, quemadmodum etiam distinguunt Isaias ne quod efficacia Spiritus tribuendum est, ad hominem transferatur: sed deinde sic coniungenda sunt, vt Deū hac in re opera hominum vti velle intelligamus. Præterea docemur ex hoc loco efficacem esse in electis vocationem Dei. Augustinus prudenter expendit hunc locum, & apertè accommodat in Pelagianos, qui liberum hominis arbitrium aduersus gratiam Dei extollebant. hi quidem videbantur aliquid tribuere gratiæ Dei: sed ita vt ipsam velut in medio positam, liberæ hominis voluntati subicerent: sicut etiam num Papistæ, qui eam respuere aut recipere quemque posse affirmant. At qui (inquit Augustinus) omnes à Deo docti erunt. Docentur autem efficaciter discipuli Dei, atque eius vocationem sequuntur. Adiungit etiam eum Iohannis locum quem citauimus. Vnde manifestò apparet id à libera & in vtraque partem flexibili hominis electione non proficisci. Hinc etiam obseruandum est, quanta Dominus æstimet doctrinam suam, qua nos cooperat in ædificiū suum, vt margaritz, sapphiri & carbunculi sumus. Nam qui Ecclesiæ struere volunt repudiata Verbi doctrina, porcorum huius similes sunt, non Ecclesiæ Dei. Videmus etiam quid iudicandum sit de fide implicita, de qua obzantur: Papistæ qui homines desipere volunt, vt sibi illudiciantur. Nam quom oporteat nos à Deo doctos esse, peccudibus similes esse nimis deest. Quæri potest, annon etiam sub Lege Prophetæ & Patriarchæ, alique fideles à Deo docti sint? Fuerunt ceriè: sed Propheta hic per comparationem loquutus est: quòd plenior sit reuelatio in Christo, & tam apertè loquutus sit Dominus, vt se magistrum Ecclesiæ palàm ostendat: deinde plures sibi discipulos conciliet. Conuenit autem hic locus cum illo Ieremiæ, Non docebit quique proximum tuum, nec

Ephes. 4. 11

Ioh. 6. 45

Act. 13. 48

2. Cor. 3. 2

Ephes. 4. 13

Ier. 31. 34

vir fratrem suum, quia omnes me cognoscent à minimo vsque ad maximum, dicit Iehoua. Quare si olim necesse fuit omnes Dei filios, discipulos esse Spiritus sancti, hodie multò magis, quum hæc propheta propriè ad regnum Christi pertineat. **MULTA FAX.** Pacis nomine felicitatem, id est, prospera omnia designat. Atque hinc colligitur quæ vera sit hominum felicitas: nempe quum Deus mentes nostras illuminat, vt salutem quæ nobis in Christo patefacta est, comprehendamus. nam quandiu à tali cogitatione absumus, nihil infelicitis nobis esse potest: quum ipsa quoque Dei beneficia, donec fide sanctificentur, nobis in maledictionem cedant.

14 **IN IUSTITIA.)** Significat Deum fore opificem & architectum Ecclesiæ suæ. Scio aliter exponi ab aliis, atque accipi Iustitiam pro Bonis operibus. Et certè illa expositio aliquid coloris habet, quòd de doctrina loquutus sit. nam in huc finem docemur, vt piè & sanctè viuamus. Sed aliud sibi voluit Propheta: nempe quòd restituenda sit Ecclesia auspicijs Dei, qui eius tutor & defensor esse vult. Iustitiam enim opponit Violentiæ & oppressioni qua diruta est Ecclesia: vel certè stabilitatem denotat, ac si diceret non fore caducum ædificium, vel quod fallaci tantum specie ad breue tempus placeat: quia Deus bona fide opus suum tuebitur, & quia iustus est, efficiet vt in integrum restituta, diu maneat incolumis. Quanus igitur homines omnibus modis conspirent in Ecclesiæ ruinã, nihil efficiet: quia Dominus eam iustitia sua tuetur. Hanc loquendi formam prius vidimus, quam obrem simplicior hæc mihi videtur interpretatio: tametsi alia plausibilior nonnullis videri possit.

15 **ECCE CONVENIENS.)** Summa est, quanus multi insurgant ad opprimendam Ecclesiam, irritos tamen fore omnium conatus & impetus. ac videtur Dei auxilium non solum contra externos hostes, sed domesticos etiam & intestinos promittere. Multi enim conueniunt in Ecclesiæ sinum, quasi sese ipsi adiungere velint: sed intestinum deinde bellum gerunt. Communiter vertunt, Congregando congregabit se contra te: ac generaliter intelligunt de quibuslibet Ecclesiæ hostibus: & magis recepta est illa interpretatio: quam & ego amplector, modò fraudes, insidias & proditores quibus impetitur Ecclesia, notari sciamus. quanquam non dubito idem hic exprimi quod Psalm. 2. *Psal. 2.1* nempe, conspirationes & tumultus Gentium aduersus Christum & Ecclesiam Dei: nec enim vna gēs solummodò, sed variæ in eam insurgunt: nominatim tamen hic domesticos hostes, & eos qui vsque in sinum eius penetrauerint exterius coniungi probabile est, quia dicit, **IN TE, CONTRA TE,** id est, Intus, in medio tui, te oppugnabit. In summa, ostendit non sic tranquillam fore Ecclesiã, quin multi ipsam aduersarii exerceant, sed videtur hæc contraria: nam prius dixit procul futuram à pauore & oppressione: nunc verò, conspirationes futuras in eius sinu. Verùm hoc statim addidit Propheta, ne pii tranquillam sibi statum in mundo promitterent, quasi nihil molestiæ ab impijs & hypocritis sustinendum esset. Sic igitur ab oppressione & calumnia Ecclesia vindicanda est, vt ei perpetuò bellum cum hostibus gerendum sit. Noua enim certamina indies excitabit Satan, vt nequam quæta esse possit. Est igitur hic veluti correctio proximæ sententiæ, vt pii semper ad bellum parati sint, nec otium sibi promittant. Additur autem promissio, quòd Dominus eos nihilominus in medijs periculis conseruabit. Absque Deo, tantumdem valet ac Frustra, vel infelicitate. Significat enim irritos fore conatus impiorum, tametsi omnia moliantur. Ruunt ipsi cæco impetu, sed sola Domini manus prosperum dat successum. Alludit autem ad id quod prius dictum est, Babylonios ad vastandam Iudæam Deo duce venturos esse. Tunc perit populus, quia Deum habuit infensum: sed nunc quia absque Deo, id est, sine eius auspicijs ipsam aggrediuntur hostes, pedefacti retrò abibunt. Quod mox clarius exprimit, **QVI CONVENIENS IN TE,** contra te cadet: id est, quicquid in te machinatum fuerit, recidet in eius caput. Etiam si vniuersus in te mundus insurgat, mole sua ruet. Notanda est particula **IN TE.** Nam quum Dominus hostes nostros procul arceret, confidimus: quòd si ad nos vsque perueniant, animum despondemus. Ideo dicit, Etiam si ad viscera vsque tua penetrarint, perdet eos Dominus, & te eripiet.

16 **ECCE EGO CREAVI FABRVM)** Ostendit Dominus quàm promptum ipsi & facile sit eripere Ecclesiam à prauis conatibus impiorum. nihil enim possumus, nisi quantum iis Dominus permittit, quibus etiam velut instrumentis vitur ad castigandos suos. Ceterum, tam ad Chaldeos, quàm ad alios hostes qui postea molestiam exhibuerunt electo populo, referri hoc commodè potest. Si prior sensus placeat, ratiocinatur Deus sibi in promptu esse quos adduxit profigare: & quos extulit, tollere è medio. Si de Antiocho, & similibus intelligas, sensus erit non admodum diuersus: hos quoque suo arbitrio non nocituros, quia ne digitum quidem mouere queant, nisi Dei impulsu. Sed videtur Propheta secum pugnare: nam superiore versu dixit impios oppugnare Ecclesiam absque Domino: nunc eos velut auspicijs Dei militare, vt ipso duce atque authore vastent, atque perdant. Respondeo, considerandam esse antihesin: quòd scilicet Dominus excitasset Babylonios ad Ecclesiam perdendam. Notanda enim est similitudo diluuii, qua extremam interuentionem significauit: nam tunc Ecclesia veluti submersa fuit. ad id Babyloniorum opera vitus est. Sed posthac testatur se velle moderari iram suam, vt nunquam ab hostibus Ecclesiam suam deleri sinat, tametsi eorum manu ipsam castiget. Ed enim tandem Ecclesiæ hostes, omnibusque viribus id moliantur, vt Ecclesiam diruant ac evertant, sed eorum impetus cohibet Dominus, quoniam absque ipso, id est eius iniussu, id faciunt. Quidam expo-

nant Factum creatum ad opus suum, id est, ut perniciem suam ipse moliat. Vastatorem autem, ad perdendum seipsum. Sed prior sentus mihi simplicior videtur. Quod autem Dominus se VASTATOREM creare dicit, non ad naturam modò spectat, ut homines nascantur, sed ad ipsum vastandi actum: neque tamen est propterea culpa assignanda Deo, quasi iniusta crudelitatis sit author, quæ residet in solis hominibus. Nec enim Deus eorum scelerate libidini assentitur: sed eorum conatus arcana sua providentia destituit: utque, velut instrumentis iræ sue, vitetur. Sed de hoc realibi tractatum est.

17 OMNE INSTRUMENTUM.) Iterum colligit quod iam dictum est, impios, tamen omnia moliat, nihil effecturos: nam arcana Dei consilio reguntur eorum impetus ac franguntur. Vitur autem vniuersali particula, significans multas & varias impiis ad manum fore rationes, quibus Ecclesiam perdant: sed inanes atque irritas fore, quoniam ipsos coërcet Dominus. Ipsis etiam è caelo permitti multum licentiæ ad probandam piorum tolerantiam: sed vbi Deo visum est, viribus & armis spoliari. Postquam in genere loquutus est de instrumentis quibus impij Ecclesiam inuadunt, linguam nominatim exprimit, quòd telum omnium maximè exitiale ac pestiferum sit. Nec enim solùm Dei seruos conuiciis & calumniis profcundunt, sed veritatem Dei extinguunt quantum in se est, hominùmque animos ab ea alienant. quod nobis grauius esse debet, quàm si centies vita eriperetur. Adde quòd probis & ingenuis hominibus acerbior est contumelia, magis que vulnerat quàm vllus telorum ictus. Hoc igitur lethale instrumentum omittendum non fuit. Iam linguas in iudicio surgere dicens, tanta impios petulantia & audacia pradios esse significat, vt filios Dei vltro lacessant, & molestia afficiant. Addit autem id in IUDICIO fieri: quia speciosos colores obtendunt, quibus id iure facere videntur. Vt Papistæ quum nos hæreticos, schismaticos & canes vocant, nobiscum quasi in iudicio contendunt, & patroni veritatis catholicæ haberi volunt, quum mendacia & impios cultus tueantur. Et tamen eiusmodi coloribus obteçte sunt corû calumniæ, vt summam nobis inuidiam creent apud eos quibus quàm si centies vita ignota est. Sed quauis & armis & lingua & omnis generis telis nos oppugnent, tamen superiores nos fore vaticinio hoc freti speremus. Hic enim promittitur victoria, de qua quum certi simus, intrepido nobis atque infractò animo pugnandum est. HÆC HÆREDITAS. Hoc piis velut hæreditario iure à Domino datum esse ostendit, quo nunquam fraudentur. vt enim nullus est certior titulus quàm pro hærede: ita nihil certius futurum seruis Domini fore demonstrat, quàm perpetuam tutelam & conseruationem, qua ipsos aduersus omnia pericula defendet. IUSTITIA hic accipitur pro Iure, quod vulgò dicimus, *Leur droit*. In summa significat Dominum vindicem adfore suis, vt eorum innocentiam tueatur. Quoties ergo opprimimur hominum iniuria, discamus rectè ad Dominum confugere. Quòd enim alia subidia querimus, eò fit vt eius patrocinio & tutela destituamur.

CAPVT LV.

1 **H**EVS sitientes omnes, venite ad aquas: & qui non habetis pecuniã, venite, emite, & comedite. Venite, inquam, emite absque pecuniã, & absque vllò pretio vinum & lac.

2 **Q**uare expenditis pecuniam, nõ in panem? & laborem vestrum, non ad saturitatem? Audite audiendo me, & comedite bonum, & oblectet se in pinguedine anima vestra.

3 **I**nclinate aurem vestram, & venite ad me: audite, & viuet anima vestra. Et percutiam vobiscum fædus seculi, misericordias Dauidis fideles.

4 **E**cce testem populus dedi eum, ducem & præceptorem populis:

5 **E**cce gentem quam ignoras vocabis: & gens quæ te non cognouit, current ad te: propter Iehouam Deam tuam, & Sanctum Israel: quia glorificauit te.

6 **Q**uerite Iehouam, dum inuenitur: imocate eum, dum propè est.

7 **D**erelinquat impius viam suam, & vir iniquus cogitationes suas: & reuertatur ad Iehouam, & miserebitur eius: ad Deam nostrum, quia multus est ad remittendum.

8 **N**eque enim cogitationes meæ cogitationes vestræ: neque viæ vestræ viæ meæ, dicit Iehoua.

9 **N**am quanto excellentiores sunt cæli terra, tantum superant viæ meæ vias vestras, & cogitationes meæ cogitationes vestras.

10 *Certe, quem admodum descendit pluuia & nix e caelis, neque illuc reuertitur, sed irrigat terram, & eam facit concipere & germinare, vt det semen seminanti, & panem comedenti:*

11 *Sic erit verbum meum quod egredietur ex ore meo, non redibit ad me vacuum, donec faciat quod volo, & successum afferat, quo nisi ipsum.*

12 *Itaque cum letitia egrediemini, & cum pace deducemini: montes & colles erumpent coram vobis in gaudium, & omnia ligna agri plaudent manū.*

13 *Pro rubo ascendet abies, & pro "vrtica" myrtus crescet: & erit lehouc in montem, in signum perpetuum quod non aufretur.*

IN CAPVT LV.

HEVVS SITIENTES.) Hic magnificè commendat Propheta bonitatem Dei, quæ sese in Ecclesiam copiose & solito vberius effusura erat sub regno Christi, penes quem omnes thesauri gratiæ Dei depositi fuerunt. Nam in eo se nobis totum exponit Deus: vt verè impletum sit quod dicitur apud Iohannem, Nos de eius plenitudine hausisse omnes, & gratiam pro gratia recepisse. Patres quidē sub Lege expertes non fuerunt diuinæ bonitatis, & spiritualis beneficentiæ, cuius hic fit mentio. Quam multa, inquit David, bonitas tua, quæ abscondita est timentibus tuis: sed eam multò liberalius & munificentius in Christo effudit. Est igitur insignis commendatio gratiæ Dei, quæ nobis proponitur in regno Christi. neque enim docet Propheta quid semel factum sit, sed etiam quid quotidie fiat, dum nos Dominus ad fruitionem bonorum omnium doctrina sua inuitat. A QUARVM nomen alij ad doctrinam Euangelij, alij ad Spiritum sanctum referūt. sed neutri, meo quidem iudicio, rectè sentiunt. Nam qui intelligunt de doctrina Euangelij, eamque opponunt Legi (de qua Iudæi Prophetam hic loqui putant) vnā duntaxat partem eius quod Propheta voluit, comprehendunt. Qui de Spiritu sancto interpretantur, plus aliquanto coloris habent: ac citant illud Iohannis, Si scires donum Dei, & quis sit qui dicit tibi, Da mihi quod bibam: tu petiisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam. Ac paulò post Christus videtur esse huius loci interpres quem ait, Omnis qui bibit ex hac aqua, sitiet iterum: quisquis autem biberit ex aqua quam dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. Mihi verò dubiū non est quin Isaias hisce nominibus, Aquarum, Lactis, Vini, Panis, omnia comprehendat quæ ad spiritualem vitam necessaria sunt. Nam similitudines sumptæ sunt ab alimentis quibus quotidie vescimur. Vt quemadmodum pane, vino, lacte, & aqua nutrimur, ita animas nostras doctrina Euangelij, Spiritu sancto, & aliis Christi donis vesci ac sustentari intelligamus. Exclamat autem Propheta, veluti contenta voce, HEVS: quia tantus est hominum torpor, vt difficile sit admodum ipsos excitari. Inopiam enim suam non sentiunt, tametsi famelicī sint: nec cibum, quo maximè egent, appetunt. Ideo stuporem istum magnis clamoribus & assiduis excuti necesse est: quò turpior magisque pudenda est eorum pigrities qui ad hanc exhortationem surdi sunt, vel tam acriter stimulatī, torpori suo adhuc indulgent. Generalis porò inuitatio est: sicuti nemo est qui aquis istis non indigeat, & cui Christus necessarius non sit. Itaque omnes promiscuè inuitat, nulla habita ratione personarum. Vtrum ad eò miseri sunt homines, vt quauis se Christo egere intelligant, comminiscantur rationes quibus hoc beneficio priuari possint, & diabolo varia impedimenta subministranti potius quàm huic benignæ inuitationi credant. Obseruandum igitur quæ sit vera præparatio ad recipiendā hanc gratiam. Eam autem exprimit quem ait SITIENTES. Nam qui turgent inani fiducia, & faturi sunt, vel qui terrenis cupiditatibus ebrii non sentiunt animæ esuriam, Christo locum non dabunt: quia spiritualis gratiæ gustum non habent. Sunt enim iis similes qui alimento egent: sed quia stomachi replenti sunt, ac tumunt, nauseant ad cibum, vel abrepti sua vanitate, ac si nulla re indigeant, situpore suo pascuntur. Ita fit, vt qui turgent superbia aut falsa persuasione iustitiæ suæ, vel carnis illic ebrii non secus ac veterno sunt occupati, gratiam Dei auerterent, vel respuant. Sitis ergo, id est, ardens in nobis desiderium requiritur, vt tantorum beneficiorum participes esse possimus. ABSQUE PRECENIA. Non intelligit esse aliquos qui pecunia abundant, sed ita resoluendum, Tametsi egeni sint, & summa laborent inopia, tamen aditum eis parere ad Christum, per quem gratis hæc beneficia præstantur. Sed qualis, dicit quispiam, emptio absque pretio futura est? Respondeo, improprie emptiorem vocari rationem qua aliquid comparamus. Et שוה hic pro Comparare accipitur: Pretium autem pro Labore aut Industria, aut alia via qua homines aliquid adipiscuntur. Nos autem inopes ac penitus vacuos esse ostendit: nec quicquam habere quod possimus Deum pro arceri: sed benignè inuitari, vt gratis omnia largiatur absque vlla compensatione.

2 *QVARE EXPENDITIS.*) Conqueritur de hominum ingratitude & dementia, quod Dei vltro omnia offerentis beneficentiam respuant vel fastidiant: atque interim sese multum torqueant in variis nugis quæ nullum ipsis fructum afferre possunt. Sic enim fascinati sunt à diabolo homines, vt errare per deserta, & frustra seipfos cruciare malint, quàm in oblata Dei gratia quiescere. Satis verò huius seculi experientia docet Prophetam non modò expostulasse cum gente sua, sed in omnes homines, cuiuscunque seculi fuerint, inuectum esse. Omnes enim posteri Adæ hac dementia abrepti sunt, vt in quærenda cælesti vita omnino errent, & vanas opiniones suas potius quàm Dei vocem sequantur. Non queritur Prophetæ de eorum ignavia, qui sui ipsorum & Dei prorsus obliui, de spiritali animæ vita non cogitant: cuiusmodi sunt permulti: sed de iis qui vitam quidem appetunt, nec tamen eius adipiscendæ rationem aut viam tenent, & incerti per deserta & inuia loca vagantur. Hic ergo damnantur omnes rationes quas excogitant homines extra verbum Domini pro salute obtinenda: atque sumptus inutiles vocantur. Nam *P E C U N I Æ* nomine, quicquid est homini industriæ, studij aut laboris, designat. non quòd vnus assis æstimet Deus quicquid frustra obrudimus ad eum colendum: sed quia labores stultè susceptos sensus carnis pretiosos ducit. *N O N I N P A N E S.* Videmus hîc Panis nomine idem significari quod prius per Aquas. Item *L A B O R I S* nomine, quod prius Pecuniam dixit. Quasi diceret, sine profectu fatigare homines: quia vbi sequuntur sua commenta, quantumvis strenuè se fatigent ac macerent, nulla speranda sit merces. Ideo saturari posse negat qui inconsideratè fatagunt. Qui enim relicto Deo nouas salutis rationes tentant, nunquam satiari possunt. Pascuntur enim vento, vt inquit Hoseas. Poterunt quidem sibi videri saturi, quum vana fiducia turgebunt, sed quemadmodum ij qui vento tumidi non sentiunt inediae suam: atqui præstaret eos vrgeri fame & siti, quæ ad inuocandum seridè Dominum incitaret. Sicuti in Psalmo dicitur, Anima mea sicut terra arida coram te. Nec verò solus panis aut sola aqua ad satietatem sufficeret, nec altero eorum vita sustineretur. Propterea variis nominibus vsus est Prophetæ, vt ostendat omnia quæ ad vitam necessaria sunt à Domino abundè suppeditari: ne aliunde subsidia nobis querenda esse existimemus. Cæterùm, quia suo quicunque consilio trahitur in errorem, & præterito Deo euanescent omnes in peruersis studiis, hîc remedium subiicit Prophetæ: nempe, vt toti pendeamus ab ore Dei. Quisquis enim se eius verbo subiicit, verendum non erit ne in rebus nihili operam suam consumat. Perspicitur autem hîc mira bonitas Dei, gratiam suam, tamen iungit & indignis hominibus, offerentis. Sed adiungit conditionem. nec enim aliter ad vitam ingressus patet, quàm si ipsum audiamus. Atque vt exitij nostri causa est, quòd obfuscescimus ad verbum Dei: ita aditus ad vitam patet, si aures ei accommodemus. Eandem autem monitionem repetit, quò magis commoueat, atque idem verbum ingeminat, Audite audiendo. Et quò non blandius alliciat, testatur non nisi per nos stare quominus ad satietatem vsque omni bonorum copia nos oblectet.

3 *I N C L I N A T E A V R E M.*) Clarius ex hac verborum congerie patet quod nuper attingi, Deum scilicet nihil omittere, quo nostram cunctationem corrigat & excitet. Quamquam subest obiurgatio, quia nimis socordes esse oportet qui tam benignè vocati non statim obtemperant. Insignis locus, ex quo apparet totam felicitatem nostram in eo sitam esse, si verbo Dei pareamus. Quum sic loquitur Deus, hunc finem propositum habet, vt nos ad vitam adducat. Culpa igitur penes nos solummodò hæret, quia salutare & viuificum hoc Verbum negligimus. Cæterùm, si tantummodò præciperet Deus quid agendum sit, obtinendæ vitæ rationem præscriberet ipse quidem, sed absque vtilitate. Lex enim ex ore Dei profecta, ministra est mortis: sed quum nos ad se inuitat, quum adoptat in filios, quum remissionem peccatorum & sanctificationem promittit, hinc fit vt qui audiunt, vitam ab ipso obtineant. Consideranda est igitur doctrinæ speciei quæ vitam continet, vt salutem in de nostram petamus. Hinc colligimus nullam esse spem salutis, nisi Deo & eius verbo obsequamur. Atque hinc conuincitur omne humanum genus, vt nullam possit ignorantia excusationem obtendere. nam qui audire non dignatur, nihil firmi ad causæ suæ patrocinium afferre potest. Hæc verò, vt dixi, repetitiones patientiam Dei in nobis vocandis exprimunt. Nos enim haud semel inuitat: sed vbi tardos esse videt, iterum atque iterum monet, vt duritiem nostram peruincat. Non reicit ergo protninus eos qui ipsum respuunt: sed postquam sæpius inuitauit. Exprimitur etiam hîc fidei natura, quum nos ad se venire iubet. Sic enim audiendus est Dominus, vt fructus sequatur. nam qui fide verbum Dei percipiunt, abiectis cupiditatibus, & contempto mundo, quasi ruptis vinculis, ad Deum alacres & prompti accedunt. Sed fides concipi non potest sine auditu, hoc est, sine intelligentia verbi Dei. Ideo prius audire quàm accedere iussit. Quories igitur fidei mentio fiet, meminerimus eam cum Verbo coniungendam esse, in quo fundamentum suum habet. *E T P E R C V T I A M.* Queritur, annon prius Iudæi fædus cum Deo æternum inierant? Videtur enim nouum quiddam & insolitum promittere. Respondeo, nihil hîc promitti noui, quod antea Deus cum populo non pepigisset: sed renouatio fæderis & confirmatio est, ne Iudæi ob diuturnum exilium tædus Dei irritum esse existimarent. Nam quum exularent à regione sibi promissa: quum tēplo,

sacri-

facticis, atque omnibus fœderis notis, præter Circumcisionem, carerent: quis de illis actum esse non iudicaret? Hanc ergo loquendi formam Isaias ad populi captum accommodauit: vt pactum quod Deus cum Patribus inierat, ratum, firmum, atque æternum, non mutabile ac temporale esse intelligerent. Idem intelligit per misericordias Dauidis, sed hac voce gratuitum esse fœdus admonet: quia non alibi fundatum est quàm in mera Dei bonitate. Quoties ergo fœderis nomen occurrit in Scripturis, simul nobis gratiæ nomen in mentem venire debet. In hac verò se veracem fore pronuntiat: & simul obliquè significat se veracem ac constantem esse: nec argui posse mendacij, quasi fœdus suum violarit: Iudæos potius fœditragos esse & perfidos, quoniam ab ipso descuerunt: se verò pacti aut promissi sui pœnitere non posse. **DAVIDIS** vocat, quoniam hoc fœdus cuius nunc solennis confirmatio fit, in manu Dauidis percussum erat. Pcepit quidem Dominus cum Abrahamo, deinde per Moysen confirmauit. postremò in manu Dauidis sanxit hoc idem fœdus, vt æternum esset. Quoties ergo Iudæi de redemptore, hoc est, de salute sua cogitabant, memores esse Dauidis, quasi interpretis generis personam Christi, oportuit. Nec enim Dauid vt priuatus quispiam, sed cum titulo & persona hic considerandus est. Interim tenenda est illius temporis ratio. nam quom in exilio Babylonicò extincta esset Regni dignitas, & obscurum ac vile nomen Regij generis, per illius familie ruinam videri poterat collapsa esse Dei veritas: ideo solum Dauidis quod dirutum fuerat, fide inspicere iubet.

4 ECCE TESTEM.) Nunc melius exprimit Propheta cur Dauidis meminerit: nempe quòd in eius manu deposita fuerat promissio de venturo redemptore. ac posset quidem ad illius personam aptari hic sermo, quatenus fœderis sponsor fuit: quia proprium negotium non egit, sed interpositus fuit quasi Dei & populi interpret. minime tamen dubium est quin ad Christum rectè nos ducat Isaias, ad quem facilis fuit transitus à Dauide: ac si diceret, Prodiabit ille Dauidis successor, per cuius manum promissa est perfectà salus ac felicitas. Testem vocando, fœdus quod inuit, verum & ratum in Christo fore significat. Subest autem pondus in nomine Testis. nam huius fœderis comprobationem in Christo fore demonstrat, à quo veritas Dei patet. Testabitur enim Deum minime fallacem esse: sed hoc testimonium in doctrina positum est: quæ si non accederet, parum fructus perciperemus ex aduentu Christi: sicut dicitur Psalmo secundo, Promulgabo edictum. Quo sensu etiam alibi dixit idem Isaias, Christo os fore instar gladij vel sagittæ. Ideoque **DUCEM & PRÆCEPTOREM** fore addit, quòd attentionem eius doctrinæ conciliet: quia nisi loquentem audiamus, certaque fide amplectamur quod nobis affirmat de Patris beneplacito, exinanitur eius virtus, sicuti nomen Christi satis personat in Papatu: sed quom eo doctore & præceptore vti nolint, nec eum præterquam ex solo nomine agnoscant, inanis & vana est eorum iactatio. **POPULIS.** Hoc ad amplificationem additum est, quia Ecclesia in pristinam dignitatem restitui non potuit, nedum augeri, nisi collectis Gentibus: ideoque vocem Christi penetrare oportuit vsque ad vltimas terras: quia vniuerso generi humano testis, dux & præceptor est constitutus.

5 ECCE GENTEM.) Filius explicat Isaias quod prius attigit vno verbo. **DUCEM** enim Christum fore significat, non vnus populi, sed cunctorum. **VOCARE,** hic possessionem designat. Est enim mutua relatio inter Vocandi & Respondendi verbum. Vocat igitur Christus pro imperio, vt qui potestate summa præditus est. vocat autem Gentes, vt eas in ordinem cogat, & subiiciat verbo suo. Præstò autem ad obsequium fore dicit, quanuis hæctenus ignotæ fuerint, non quòd eas Filius Dei, per quem creatæ fuerant, nescierit, sed quia habita non fuit earum ratio donec censerit in Ecclesia cæperunt. Deus enim peculiariter vocauerat Iudæos: Gentes exclusæ videbantur, quasi nihil ad ipsum pertinerent. Nunc verò Christum alloquens, promittit fore vt eas sibi obtemperare cogat, quantunuis alienæ prius ab eius imperio fuissent. Hoc idem in progressu apertius declarat, vbi etiam ad numerum pluralem transit, quòd melius exprimat ex varijs populis collectum iri Ecclesiam, vt qui prius dispersi erant, in vnum coeant. nam Currendi verbum ad fidei consensum refertur. Alio autem sensu nunc dicit Gentes ignorasse Christum, quàm nuper dixerat Christo fuisse ignotas. propriè enim profanis omnibus & incredulis tribuitur ignorantia: quia cælestis doctrinæ luce priuantur, sine qua non potest Dei notitia haberi. Quanuis enim omnium animis naturaliter imptella sit notitia Dei, tamen ad eò confusa & obscura est, variisque delirij inuoluta, vt nisi accedat lux verò, Deum noscendo non agnoscant, sed miserè errent in tenebris. Hic habemus insigne Dei testimonium de vocatione Gentium, quibus Christus non minus quàm Iudæis destinatus est. Vnde etiam colligimus Deum habere curam nostri, si sub imperium eius redacti simus, nec solum eam curam quam de omnibus creaturis, sed qualem pater pro filiis habet. Quanquam sub voce **Cursus** melius exprimitur efficacia huius vocationis. Hic enim finis est, vt pareamus Deo, vt prompto & alacri animo sistamus nos coram ipso dociles, paratòsque ad excipiendum quemlibet eius nutum: quemadmodum Paulus Rom. 1, & vltimo, finem vocationis nostræ obedientiam esse ostendit. Sed quia longissimè distabant Gentes à Deo, oportuit strenuè eniti vt abruptis omnibus im-

Gen. 15. 5.

Gen. 17. 7.

Exod. 2. 24.

Gen. 33. 1.

2. Sam. 7.

12.

Supp. 49. 2.

Rom. 1. 5.

Ibi. 16. 26.

pedimentis ad eum rursus accederent. PROPTER IEHOVAM, Ostendit vnde sic hæc promissio & celeritas: nempe, quia Gentes intelligent negotium sibi cum Deo esse. Nam si Christum ut hominem solummodo consideremus, non multum movebimur eius doctrina: sed quum apprehendimus in ipso Deum, miro ardore inflamnamur. Describitur autem hic nobis Christus tanquam minister destinatus à Deo, ut opus eius perficiat. Induit enim personam serui simul cum carne nostra: atque hoc respectu non absurdè quasi vnus ex aliorum numero subiicitur Patri. Ceterum memoria tenendum est quod iam sæpius vidimus de capitis & membrorum coniunctione: quia ad totum corpus pertinet quod de Christo nunc dicitur. Ideoque glorificatio toti Ecclesiæ communis est. Quamquam primatum semper obtinet Christus, qui in sublime euectus, supra totum mundum eminet, ut ad eum concursus fiat omnium Gentium. In summa, ostendit homines ideo parère Christo, & doctrinæ eius se subicere, quod Deus ipsum extulerit, & eius excellentiam cunctis mortalibus velit notam esse. Parum enim alioqui prodesset Euangelij prædicatio, nisi Deus per Spiritum doctrinæ suæ vim & efficaciam daret.

6 QUÆRITE IEHOVAM.) Postquam concionatus est de profectu Euangelij inter Gentes, quæ prius alienæ fuerant à regno Dei, stimulat Iudæos, ut ipsos pudeat currentibus aliis desidère. Nam quum vocati sint priore loco, postremo esse turpe est. Hæc igitur exhortatio propriè ad Iudæos pertinet, quibus proponitur Gentium exemplum, ut ipsis amuletur, quemadmodum etiam Dominus prædixerat se ad emulationem Iudæos per gentem stultam prouocaturum esse. Tempus inueniendi non prorsus ita capitur ut Psalmo 32: sed quo sese Deus offert, sicut alibi certum beneplacito suo & salutem diem præfixit. Quamquam facillè admitto, simul etiam notari tempus, quo necessitas urget ad expectandum Dei auxilium, sed illud præcipuè tenendum est, opportunè quæri Deum, vbi vltro prodit obuiam: quia torpidi & ignaui frustra desebunt se gratia quam respuerint priuatos esse. Tolerat aliquando Dominus tarditatem nostram, & nos sustinet: sed si tandem nihil proficiat, recedit, atque alio transiferet gratiam suam. Quamobrem admonet Christum ambulandum esse quum dies est: venturam enim esse noctem, qua facultas itineris faciendi nobis auferetur. Eximiam hinc consolationem percipere debemus, quum audimus non frustra à nobis Deum quæri. Quærite (inquit Christus) & inuenietis: pulsate, & aperietur: petite, & dabitur vobis. Potest hic Inuocandi verbum generaliter accipi: sed mihi videtur quærendi Dei speciem designare, quæ inter alias præcipua est, ac si uberter votis & precibus ad eum confugere. Propè autem esse dicit, dum apertis foribus ad se familiariter inuitat: vel prodit in medium, ne per longos circuitus quærendus sit. DVM PROPE EST. Tenenda autem est Pauli definitio, qui Euangelij prædicationem notari docet. Propè enim est Dominus, & se nobis offert, quum personat vox Euangelij. nec est procul quærendus, nec longa circuitione opus est, quali infideles vtuntur. Offert enim sese Verbo suo, ut nos vicissim ad ipsum accedamus.

7 DERELINQUAT.) Confirmat superiorem sententiam, nam quum prius ad recipiendam Dei gratiam homines vocauerit, nunc eius recipiendæ modum plenius describit. Scimus enim ut hypocritæ plenis buccis Deum inelament quoties leuationem expetunt in suis malis, interim peruicacia sua animos obserent. Ergo ne fucum faciant Iudæi in quærendo Deo, ad synceram pietatem eos hortatur. vnde colligimus penitentiæ doctrinam cum promissione salutis perpetuè coniungendam esse: quia non aliter possunt homines gustare bonitatem Dei, quam si displiceant sibi in peccatis suis, sibi que & mundo renuntiant. Nec verò quisquam Deo reconciliari & remissionem peccatorum consequi ferè appetet, nisi qui vero relincenti studio tactus fuerit. Tribus autem loquendi formis naturam penitentiæ declarat: Derelinquat impius viam: deinde, Vir iniquus cogitationes suas: tertio, Reuertatur ad Dominum. VIÆ nomine totam vitæ rationem comprehendit, atque ita exigit, ut fructus iustitiæ proferant nouitatis suæ testes. Addendo COGITATIONES, significat non solum externos actus corrigendos esse, sed ab animo initium esse faciendum. Nam et si opinione hominum rationem vitæ in melius mutare videamur, exiguus tamen erit profectus, nisi animus mutetur. Itaque penitentia totius hominis immutationem continet. In homine enim affectus, consilia, ac deinde opera consideramus. Apparet hominibus opera: radix verò intus latet. Hanc primùm mutari necesse est, ut deinde opera fructuosa edere possit. Primùm à mente abstergere conuenit omnem immunditiam, & excutere prauas affectiones, ut externa deinde testimonia accedant. Quòd si quisquam se mutatum iactet, atque interim suo more viuat, inanis gloriatio erit. Vtrunque enim requiritur: nempe Conuersio mentis, & Vitæ mutatio. Porro non antè iubet Deus ad se reuerti quàm defectiioni adhibuerit remedium. Libenter enim ferrent hypocritæ laudari quod rectum est, modò liberum esset in sordibus torpere. Atqui nihil nobis cum Deo esse potest nisi à nobis discedimus, præsertim vbi alienati sumus impio dissidio. Quare ordinè præcedit nostri abnegatio, vt nos Deo addicamus. MISEREBITUR. Diligenter norandus est hic contextus. ostendit enim homines non aliter quàm proposita veniæ fiducia, ad penitentiam

Deut. 32. 21
Psal. 32. 6.

Iob. 12. 35

Mat. 7. 2

Rom. 10. 8
Phil. 4. 5

rentiam adduci posse. Quisquis igitur pœnitentię doctrinam vrget, prætermiffa Dei misericordia & gratuita reconciliatiõne, operam ludit. quemadmodum Papiftici doctores videntur fibi optime functi officio, quum in id multum miltuerunt; & tamen de hac pœnitentię doctrina balbutiunt & nugantur. Sed quantum veram pœnitendi rationem docerent, tamen id parum profectus, quum omittant fundamentum de gratuita venia, quo fõlo pacari confidenti poffunt. Et fanè, vt alibi dictum fuit, femper confpectum Dei fugiet peccator quandiu ad reddendam vitę rationem trahetur ad eius tribunal, nec vnquam, nifi animo pacato, ad timorem & obfequium maneat. Iam quia difficile eft terrore eximere pauidas mentes, à natura Dei ratiocinatur Ifaías, exorabilem fore & propitium. Ideo autem Spiritus fanctus miffit in hanc doctrinam partem, quod femper dubitemus an Deus ignoscere nobis velit. Tameñ enim aliquid cogitemus de eius misericordia, tamen certò nobis perfuadere non audemus eam ad nos pertinere. Non frustra igitur hoc membrum additum eft: ne de immenfa eius erga nos clementia incerti ac dubij remoram patiamur.

8 & 9 NEQUE ENIM COGITATIONES MEÆ.) Variè exponitur hic locus. Exiftimant nonnulli hic hominum vitam in vniuerfum damnari: ne fibi in ea placeant, aut vitiiis fuis adulerent. nec enim aliter ad Deum accessus patet, quam si manè de nostra iustitia perfuasionem tollamus. nec certè expetuntur medici, nisi ab iis qui graui dolore morbi premuntur, vt vnà cum fanitate remedia quoque appetant. Itaque hunc locum comparant cum Christi dicto apud Lucam: Quod altum est hominibus, abominationem esse coram Deo. Sed alius mihi videtur Propheta sensus. Et rectius, in eo iudicio, exponunt alij, qui affectum Dei ab humano affectu distinguunt. Nam homines Deum ex se ipsis æstimare solent, ac metiri: quoniam irritabiles sunt eorum animi, & difficillimè placantur. Itaque se Deo reconciliari non poffe exiftimant, vbi femel ipsum offenderunt. At Dominus se ab hominibus longè dissimilem esse ostendit: perinde ac si diceret, Non sum homo mortalis, vt me durè & implacabilè vobis præbeam. Cogitationes meæ longè diuersę sunt à vestris. Si estis inexorabiles, & agrè reditis in gratiã cum iis a quibus iniuriã accepistis, non sum vestri similis, vt me tam inhumanum præstem. Huic optimè conuenit locus ille Dauidis, vbi misericordiam Dei describens, tanto excellentiorem esse ait, quanto cæli celsiores sunt terra. quantum enim illic diuersa sit applicatio, tamen eodem spectat. Denique nihil clementius Deo, nihil ad ignoscendum propentius est: ita vt nostrę solummodo diffidentie imputandum sit, nisi veniam ab ipso non impetramus. Nihil autem est quod magis turbet conscientias nostras, quam si Deum similem nostri esse exiftimemus. Sic enim fit vt non audeamus ad ipsum accedere, ac fugiamus eum velut hostem, nec vnquam quieti sumus. Falsam verò ideam, & penitus alienam à Dei natura concipiunt qui ipsum modulo suo metiuntur: nec certè grauiorem ipsi iniuriã inferre poffunt. Annon pudet homines prauis cupiditatibus corruptos ac refertos, excellẽtiã Dei & incorruptam naturam cum sua conferre, ac restringere quod immensum est ad angustias, quibus se miserè constringi ipsi quoque sentiunt? Quo enim erga iusto arctius includi quique nostrum poffet quàm propria infidelitate? Hic simplex ac purus mihi videtur Propheta sensus. Nec tamen nego quum alludat interea ad vitam hominum, qualem prius descripsit. In summa, significat homines sui obliuisci debere, quum ad Deum conuerti volunt. nullum autem maius impedimentum aut perniciosius asserri potest, quàm si Deum inexorabilem esse exiftimemus. Tollenda igitur ex mentibus nostris hæc vana imaginatio est. Caterùm, hunc etiam apparet quomodo aberrant qui abutuntur clementia Dei, vt maiorem inde peccandi licentiam capient. Sic enim argumentatur Propheta, & respicit, de re inquire vias vestras: quoniam immensa est misericordia Dei. Quòd enim desperent homines, aut dabant de obtinenda venia, nequiores atque perniciosiores reddi solent: gustus verò misericordię ipsos alliciat conuertit. Sequitur ergo, misericordię participes non esse qui non desunt sceleratè viuere, nec animo immutantur.

10 CERTE, QUEMADMODUM.) Postquam de tenerrimo Dei erga nos affectu, & incredibili indulgẽtia diseruit, rursus in medium asfert promissiones, quibus facti nihil est quòd vereamur supra mala omnia emergere. Parum enim prodesse nobis sermonè haberi de natura vel arcano consilio Dei, nisi ad Verbum, quo se patetacit, reuocaremur. Deus autem aperte nobis loquitur, ita vt longius inquirere operæ pretium non sit. Ad Verbum igitur veniendum est, in quo non obscure voluntas eius declaratur: modò intra has metas se contineant omnes sensus nostri. Suspensi enim alioqui hæremus, ac ambigimus quid de nobis constitutum sit, etiam si certes Dominus se hominibus longè dissimilem esse dicat. Vt eam id sciant, arctius homines, volunt tamen de se & salute sua certi esse. Propterea diligenter notandus est ordo qui in Propheta tenet. Sic etiam Moyses populum ad Verbi notitiam reuocabat, Ne dicas, Quis ascendet in cælum, aut quis in abyssum descendet? Prope est verbum in ore tuo, & in corde tuo. Hoc est verbum fidei (inquit Paulus, quod prædicamus. Vtut comparatione sumpta ex quotidiano vsu, & narè appetita. Nam si in pluuia, quę terram irrigat ac firmat, magnam efficaciam videmus, multo maiorem in Verbo suo Deus exercet. Pluuia enim caduca & corruptioni obnoxia:

Luc. 16. 15

Psal. 103. 11

Deut. 32. 12

Rom. 10. 8

Verbum æternum, immutabile & incorruptibile est, nec potest instar pluviæ euanescere. Vt melius Prophete verba intelligamus, tenendus est finis in quem spectat. Dubitant homines an re ipsa facturus sit Deus quod promittit Verbo. nos enim Verbū, veluti in aëre suspensum, sine effectu consideramus. Quān indignū hoc sit, demonstrat ex ipso ordine naturæ. minus enim tribui Verbo quān mutæ creaturæ, absurdissimum est. Itaque docet, Verbum nunquam carere suo effectu. Quidam intelligunt prædicationem Euangelij nunquam inanem esse, quin fructum aliquem producat. quod quidem per se verum est: operatur enim Dominus per Spiritum suum, & incrementum dat, ne inanis sit ministrorum labor: sed aliud voluit Propheta. nempe Deum non frustra iactare aut in aërem spargere promissiones suas: sed nos earum tandem fructum percipuros, si modò ipsi incredulitate nostra non obstemus. Duos autem commemorat effectus quos producit Aquæ pluviæ irrigatio, quæ terram fecundat. primum, vt homines abundant cibo quo se sustentent: deinde, vt fit etiam vnde feratur in sequentem annum. Si igitur in rebus caducis tanta est Dei virtus, quid de Verbo censendum est?

II SIC ERIT VERBUM.) Sic egreditur verbum ex ore Dei, vt simul ex ore hominum egrediatur. Nec enim loquitur palam è caelo Deus, sed hominibus tanquam organis utitur, vt eorum ministerio voluntatem suam declaret. Sed melius aliter promissionum auctoritas, vbi ex sacro Dei ore prodire audimus. Quānis ergo testes adhibeat è terra, pronūtiat quicquid promiserint firmum & ratum fore: ac quòd melius vim & efficaciam prædicationis mentibus hominum infigat, non temerè semen illud pretiosum se proicere admonet, sed destinare in certum vsum: idèque non esse ambigendum de effectu. nihil enim procliuius est, quān vt Deū ex se æstiment mortales, vt fidem abrogent eius voci. Sapius ergo repetenda hæc doctrina, atque inculcanda fuit: vt Deum facturum intelligamus quod semel loquutus est. Quum igitur promissiones Dei audimus, in iis perspicendum eius consilium est: vt quum pronūtiat gratuitam peccatorum remissionem, nos per Christum reconciliari non dubitemus. quem admodum verò efficax est verbum Dei in salutem piorum, ita satis efficaciam habet ad impios damnandos. Quem admodum etiam docet Christus, Sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eos in extremo die.

Iob. 12. 48

12 ITA QUE CVM LAETITIA.) Concludit Propheta argumentum huius capituli, quòd enim de clementia Dei concionatus est, eò spectabat, vt persuasum haberent: Iudæi, Dominum ipsos liberaturum. Nunc ad institutum suum accommodat quod de immensâ Dei bonitate disseruit: atque ostendit eius cogitationes ab humanis longè dissimiles esse. Atque hæc vera docendi ratio est, nempe vt generales sententias in præsentem vltim accommodemus. Denique agit de populi restitutione, quæ ex gratuita Dei misericordia pendebat. PER MONTES ET COLLES significat omnia quæ in itinere obuia erunt, tametsi alioqui noceant, adiumento futuris qui Ierololytam redibunt. Sunt enim similitudines quibus ostendit omnes creaturas annuere voluntati Dei, ap-
 Exo. 14. 22
 Psal. 114. 4
 Ios. 3. 16
 plaudere, & conferre opem suam, vt opus eius promoueant. Alludit autem ad Aegyptiacam liberationem, vt motus esse solet Prophetis. Sic enim describitur Psalmo 114, Montes exierunt vt arietes, & colles vt agni ouium. Quid est tibi, ô mare, quòd fugisti: & Iordanis, quòd actus es retrorsum? Nam quum restitutio Ecclesiæ sit veluti renouatio totius orbis, cælum & terra, quasi còuerso ordine, immutari dicuntur. Hoc verò totum ex prioribus vaticiniis pendebat, quibus iam facta spes fuerat reditus.

13 PRO RVBO.) Extollit adhuc potentiam Dei, quæ in restitutione populi conspicua futura erat. Talem enim docet conuersionem fore, vt facilis ad reditum via pateat. Nonnulli allegoricè exponunt: ac Rubos accipiunt pro hominibus qui nocere student, atque alios pungunt: hos futuros ABIE TES, id est frugiferos & viles proximo: sed nimis arguta est eiusmodi interpretatio. Quòd autem hæc ad regnum Christi pertinere, idèque spiritualiter intelligenda esse dicunt, ego facior. Nam initium facit Propheta ab egressu è Babylone, & totum Ecclesiæ statum comprehendit, vsque dum Christus mundo manifestatus est. Sed non propterea conuenit illa allegoria: quia de exitu è Babylone loquitur, quem vt patefaciat suis Dominus, se impedienda omnia sublatum, atque omnis generis admnicula suppeditatum dicit, vt nihil incommodi sustineant. Eodem modo quum Christus redemptionis beneficium promittit, simul omnia tollit quæ noitura atque impediendo futura erant: imò conuertit in alium vltim & penitus contrarium, vt ex iis etiam fructum aliquem percipere liceat. Pius enim omnia in bonum cedunt: ac noxis alioqui exitalibus veluti remedijs utitur Deus ad ipsos purgandos, ne sint addicti mlti, sed alacriores & promptiores ad eius cultum reddantur. Quum dicit Deo fore IN NOMEN, ostendit quis sit finis restituendæ Ecclesiæ: nempe vt nomen Dei inter homines magis eluceat, cuiusque memoria floreat, ac conseruetur. Ideo & signum perpetuum addit, id est, monumentum: & quemadmodum vulgè dicimus, memoriale: quòd tametsi Ecclesiâ fluctuet atque agitetur variis modis inter has tempestates, tamen quia Dominus perpetuam nominis sui memoriam esse vult, eam tuebitur & defendet.

Reg. 8. 28

1 **S**IC dicit Iehoua: Custodite iudicium, & facite iustitiam: quoniam propinqua est salus mea, ut veniat: & iustitia mea, ut reuocetur.

2 **S** Beatus homo qui fecerit hoc, & filius hominis qui hoc apprehenderit: custodiens sabbatum, ita ut non violet illud: & custodiens manum suam, ut ab omni malo abstineat.

3 Et ne dicat filius alienus aggregatus ad Iehouam, dicendo, Separando separauit me Iehoua à populo suo: & ne dicat eunuchus, Ego sum lignum aridum.

4 Quoniam sic dicit Iehoua eunuchis qui custodiunt sabbata mea, & eligunt que mihi placent, atque apprehendunt fœdus meum.

5 Dabo eis in domo mea & intra muros meos locum, & nomen melius quàm filiorum & filiarum: nomen perpetuum dabo ei, quod non delebitur.

6 Filios, inquam, alicui, qui aggregati erunt ad Iehouam, ut ministrent ei, & diligant nomen Iehouæ: ut sint illi in seruos, quisquis custodierit sabbatum, ita ut non profanet illud, & amplexus fuerit fœdus meum.

7 Hos adducam in montem sanctitatis meæ: & letificabo eos in domo orationis meæ. Holocausta eorum & sacrificia grata erunt in altari meo: quoniam domus mea, Domus orationis vocabitur cunctis populis.

8 Dicit Dominus Iehoua, qui congregat expulsos Israel: Adhuc congregabo super eum congregatos eius.

9 Omnes bestie agri venite ad deuorandum, omnes bestie syluestres.

10 Speculatores eius cæci, omnes nescierunt, omnes canes muui, nesciunt latrare, iacentes dormiunt, amant dormitionem.

11 Et canes illi anima fortes nesciunt satietatem: pastores ipsi nesciunt, nec intelligunt: uiuere respiciunt ad vias suas: quisque ad commodum suum à fine eius.

¶ Vel. suo.

12 Venite, accipiam vinum, potabimus siceram: & erit sicut hodie, ita crastinus dies, vel maior, excellentior multo.

IN CAPVT LVI.

1 **S**IC DICIT IEHOVA.) Insignis est hic locus, quo ostendit Propheta quid Deus à nobis postulet, simulac fauoris sui signa profert, vel exorabilem se nobis fore promittit, ut certa sit reconciliatio. Exigit enim à nobis eiusmodi conuersionem quæ mentes nostras & animos immutat, ut derelicti mundo in cælum aspirant. Deinde simul requirit fructus pœnitentiæ. IUDICII & IUSTITIÆ nomine omnia charitatis officia comprehendit, quæ in eo consistunt, ut non tantum abstinemus ab iniuria, sed etiam ut ope nostra proximos iuuemus. Atque hæc posterioris Tabulæ summa est: in cuius obseruatione, pietatis (si qua in nobis est) testimonium reddimus. Ideoque nos semper ad eam reuocant Prophætæ: quoniam melius est ea deprehenditur quales simus, & cognoscitur vera integritas, quam hypocritæ in cæremoniis, ut alibi visum est, fucum sæpe faciant. Rationem autem reddit, ac simul fontem & causam designat, cur omnes ad vitæ nouitatem accingere quom sit: quia enim iustitia Domini ad nos appropinquat, ideo nos quoque vicissim accedere debemus. Iustum autem te Dominus vocat, & iustitiam appellat suam: non quod eam in te inelutam habeas, sed quod eam in homines diffundat. Similiter & SALUTEM vocat suam, quia homines liberat ab exitio. Etsi autem ad led eos habitus fuit hic sermo, ut sincero cordis affectu, & integritatis studio gratiose Deo redemptori ostenderent, ad nos tamen communiter spectat. Totus enim mundus in se perit, nisi salutem recuperet ab vno Deo. Notanda est ista exhortatio, qua docemur nos eo magis incitari debere ad pietatis studium, quod propiores Deo sumus. Vnde etiam admonet Paulus, Abiicite opera tenebrarum: induite arma lucis, quia propior est salus nostra quàm putauimus.

Rom. 13, 12

2 BEATVS.) Beatos vocans qui doctrinam hanc amplexi Deo se addicunt ad rectitudinem colendam, obliquè subindicat multos fore surdos vel indociles: sed ne eorum prauitas vel socordia cunctationem electis afferat, exhortationem quam posuit commendat à fructu. Ergo vt omni mora valere iussa celeriter ad iustam vitam se comparent fideles, exclamat felices esse quibus ita sapere datum fuerit. Diximus proximo versu Iustitiæ & Iudicij vocibus secundæ Tabule officia contineri: hic verò Sabbati mentionem facit, quod ad primam Tabulam spectat. Respondeo, quemadmodum prius attigi, eos qui innocenter ac piè cum proximis viuunt, testari se Deum colere. non est igitur mirum Prophetam, vbi posteriorem attigit Tabulam, prioris quoque mentionem facere: quoniam vtraque simul coniungi debet. In summa, significat Isaias eum qui se Deo subiiciet, vt integrè Legem obseruet, beatum fore. nam ad illum salus & iustitia Dei pertinebunt. Quum verò temere vagentur homines in studiis suis, & varias incant rationes quibus se applicant Deo, vnicam tantummodò esse ostendit: nempe quum homines vitam suam ad præscriptum Legis componere & formare student: nam alioqui frustra sese aliis in rebus fatigabunt. Denique insignis est hic locus, quo ostenditur nihil Deo præter Legis obseruationem placere. Si quærat an homines suis operibus iustitiam & salutem consequi possint, facilis erit responsio: nec enim offert nobis salutem Dominus, quasi meritis nostris præuenit sit, (nam potius ab ipso præuenimur, ioffert sese nobis gratuito, ac tantum postulat vt nos vicissim ad ipsum accedamus. Quum igitur accersat vtrò, quum gratuitam iustitiã offerat, adhibenda est omnis opera, ne tanto beneficio priuemur. Porro quia Sabbatum (vt legitur apud Moysen, Exodi capite trigesimo primo, & Ezechiel vigesimo capite repetit) præcipuum Diuini cultus symbolum erat: ideo per synecdochen omnia pietatis exercitia sub se continet. Sabbatù verò intellige cum circumstantiis suis. Deus enim externam ceremoniam non moratur, nec delectatur otio nostro: sed feriam nostri abnegatione exigit, vt totos sibi addi nos teneat. Postea subiicitur altera synecdoche ad notandam charitatem. Summa est, Deum non aliter ritè colì, nisi vera pietate & vitæ innocentia, sicuti etiam bene viuendi regulam duabus his partibus distinguit. Denique explicatio est veræ iustitię quam Lex Domini comprehendit, vt in ea conuiescimus. Frustra enim aliam perfectionis viam inquirunt. Atque hic concidit omnes fictitijs cultus & superstitiones: denique quicquid homines excogitarunt præter verbum Dei. Vbi vertunt interpretres, vt non violet illud, ad verbum est, A non violando: ideo particulam Ita, interponere visum est, ne qua esset ambiguitas.

3 ET NE DICAT.) Ostendit Propheta talem fore hanc gratiam Dei, vt etiam qui prius alieni fuerant ab ipso, & quibus aditus quasi præclusus erat, obtineant nouam sortem: vel in integrum restituantur. Atque eorum querimonie occurrit, ne dicant se reiectos esse, indignos atque alienos, aut aliqua nota prohiberi: quia Dominus omnia impedimenta tollet. Potest autem hoc tam ad Iudeos referri, quos temporalis abdicatio similes reddiderat exteris Gentibus, quam ad profanas ipsas Gentes. Ego libenter ad vtroque extendo, vt conueniat cum vaticinio Hoseæ, Vocabo plebem meam, quæ non erat plebs mea. Cæterum vbi dicit Coniunctos Deo, admonet hanc consolationem ad eos duntaxat pertinere qui Deum vocantem sequuti fuerint. Multi enim sunt Eunuchi, quos Deus gratia sua non dignatur: multi alienigenæ qui ad populum Dei non accedunt. Restringitur ergo hæc promissio ad eos qui fuerint vocati, & paruerint. Iam ALIENIGENAS & EVNUCHOS nominans, vtraque specie designat omnes qui videntur indigni, quos Deus in populo suo censet. Peculiarem enim sibi populum segregauerat Deus, quem deinde hereditate sua expulerat. Gentes ab eius regno prorsus exclusæ erant, vt satis constat ex vniuersa Scriptura. Paulus ad Ephesios capite secundo, Eratis alieni à republica Israelis, & extranei à testamentis promissionis: ipem non habentes, Deoque carentes in mundo. Nunc autem per Christum Iesum, vos qui quondam eratis longinqui, propinqui facti estis per sanguinem Christi. Poterant ergo Gentes initio dubitare, an adoptionis beneficium ad se pertineret, quod Iudæis propriè destinatum erat. Et videmus quomodo id resugerint Apostoli, quum Dominus iuberet Euangelium prædicari per vniuersum orbem. Putabant enim doctrinam Dei profanari, si promiscuè Gentibus vt Iudæis communicaretur. Eadem & populum electum anxietas torquere poterat, ex quo signum rep. dij fuerat exilium à terra sancta. Propheeta igitur has dubitationes facessere iubet. EVNUCHVS. Per synecdochen omnes comprehendit qui notam aliquam inominie gerebant, qua à populo Dei submouerentur. Nam Eunuchi, & ij quibus nulla erat proles, videbantur reiecti à Deo, & exclusi à promissione qua Dominus Abrahæ dixerat, sic fore semen eius vt stellas celi, & arenam maris. In summa, omnes reuocat à consideratione sui ipsorum, vt mentes suas in vocationem Dei penitus desinant: atque ita imitentur fidem Abrahæ, qui neque emarcidum corpus suum respexit, nec ceteram vluam Saræ, vt per ineredulitatem scum disceptaret de potentia Dei: sed supra spem omnem sperauit. Contemptibiles autem & probrosos alloquitur Propheta, ne dissident: quia non est acceptio personarum apud Deum: vt inquit Petrus: sed in quauis gente qui timet ipsum, & operatur iustitiam, is acceptus est illi.

4 **QVONIAM SIC DICIT.**) Sequitur confirmatio: quia puri Dei cultores, qui Sabbara obseruarint, atque adhaerint Legis iustitia, tametsi eunuchi sint, aut aliud impedimentum habeat, locum nihilominus in Ecclesia sint habituri. Videtur autem hoc modo externas notas, quibus solis gloriabantur Iudaei, in nihilum redigere; quia nouae Ecclesiae non externae, sed spirituales est dignitas, & fideles utcumque nullis polleant in lignibus coram mundo, immo contempti sint atque ignominiosi, coram Deo tamen excellent. Iam ubi cum Sabbarati custodia obedientiam ponit & obseruationem fœderis, hinc colligere promptum est, cum hæc tenet de Sabbarato loquutus est, non frigidam cæremoniam spectasse, sed perfectam sanctitatem, ubi iterum inicitur scærum filii Dei, ne à Legis præscripto vel tantillum declinent: qui non permittitur illis eligere quod visum fuerit, sed quod Deus sibi placere ac probari denunciat. Quare tam simulatio quam inconsideratus zelus hic damnatur, ubi Deus & placita sua commentis hominum opponit, & iubet fœdus suum seridè apprehendi.

5 **ET DABO IPSIS.**) Hic videmus patefieri omnibus, tametsi indignis, aditum in regnum Dei. Alludit autem ad Ierosolymam, & templum in quo Dominus statuerat memoriam sui nominis. In eo autem locus nemini dabatur, præterquam solis Iudæis: atque pollutum existimasset templum, si quis è Gentibus in id ingressus esset. Vnde etiam grauis tumultus aduersus Paulum excitatus est, quòd incircuncisos eò duxisset. Nunc Dominus promiscuè admittit quos prius arcebat. Et sanè sustulit hoc discrimen, dum nos, qui alienigenæ eramus, in templum, hoc est, in Ecclesiam suam introduxit. Ea autem non circumscribitur angustis illis Iudææ finibus, vt olim: sed extensa est per vniuersum mûdum. ¶ accipitur hic pro loco, vt sæpe aliàs. Posset etiam accipi pro Authoritate vel potentia: quia euehentur in eandem dignitatem, vt filij Dei habeantur. **NOMEN MELIUS.** Quæri potest, an Dominus compareret Iudæos qui tunc in Ecclesia erant, cum fidelibus quos postea in eorum locum accerseret: vel futurum populi statum, cum statu illius temporis. Nam certum est melius hodie nomen esse Gentium quam Iudæorum, qui propter infidelitatem suam resecti sunt: nos verò in eorum locum successimus, tanquam olearii insiti in bonam oliuam: quemadmodum ait Paulus. Posset igitur hic esse sensus, Eunuchos & alienigenas melius nomen habituros, quàm filios & domesticos, qui velut peculium Dei fuerunt. Sed malo aliter exponere, nempe maiorem fidelium dignitatem fore sub Christo, quàm sub Lege fuit. Præstantissimum nomen habuerunt patriarchæ, quum Patrem inuocarent Deum, eique frêdere coniuncti fuerint: sed multò plenius effusa est in nos Dei gratia aduentu Christi: quare multò præstantius in ipso nomen nacti sumus. Nomen hoc **P E R P E T V M** vocat, quia scriptum est in cælis, ubi seculis omnibus vigebit ac florebit. Impij nomen suum in hoc mundo celebrari volunt, & famæ suæ consulunt, vt memoria nominis eorum perpetua esse possit: sed caduca & momentanea est. At longè diuersum est hoc nomen: nos enim efficit hæredes regni cælestis, vt corà Angelis filij Dei censeamur. Possemus etiam interpretari מַשְׁכָּבֵי, prout nomen quod habetur ex filijs. Homines enim filiorum propagatione nomè suum quodammodo perpetuant. Hoc nomè longè excellentius fore promittit. Sed priorem expositionem sequi malo.

6 **FILIOS ALIENIGENÆ.**) Idem repetit quod prius dixerat, Deum aperturum promiscuè omnibus templi fores, vt nulla sit amplius Iudæi & Græci distinctio. Adiungi autem intelligit Deo quos sibi conciliat per Verbum, quod vinculū est nostræ adoptionis. Atque hæc desponsatio est in misericordia & fide: cuius meminit Hoseas capite secundo. Porro non modò atium illis concedit, in quo adorent vt olim plebs solebat, sed ordinem magis honorificum illis attribuit, vt pro sacerdotibus vel Leuitis Deus agnoscat, qui antè profani erant. Sed notandus est finis vocationis, qui mox sequitur: quoniam hac lege Dei ministros fore dicit, vt diligant eius nomè. Hic ergo excluduntur hypocritæ: quoniam hoc coniunctum habet vocatio, vt Domino seruiamus, idque prompto animi affectu & liberali. Nullus enim Dei cultus esse potest, nisi obsequiū voluntarium ac promptum sit. Et quod de elemosynis dicitur, Hilarem datorem diligere à Deo, ad omnes vitæ partes accomodari debet: vt cultum Deo voluntarium exhibeamus. **QVIS QVIS CUSTODIT.** Iterum Sabbarati mentionem facit, cuius nomine diuinus vniuersam Dei cultum comprehendi. In eius autè obseruatione quod summū erat à populo negligebatur. Externa enim cæremonia contenti, veritatem omittebant: id est, emendationem vitæ. Sic autè ipsos quiescere volebat Dominus, vt ab omni scelere & nequitia & manus & mères abstinerēt. **ET AMPLIUS.** Hic ardorem & consilium exprimit eorum qui se Deo subiciunt, & adherent Verbo. Ergo si frêdere coniuncti sumus Deo, nos eius tenaces esse, & præ doctrinæ firmiter herere oportet, ne villo modo auelli ab ipso aut dimoueri possimus.

7 **HOS ADDUCAM.**) Idem exprimit his loquutionibus quod prius dixerat, Alienigenas qui prius excludebantur ab Ecclesia Dei, ad eam vocari: vt discrimen circuncisionis & præputij deinceps tollatur. Nam hæc ad profelytos referri non possunt, qui per circuncisionem in cooptabantur in populum Dei: nec enim id nouum aut insolitum fuisse, sed testatur propagā iam esse gratiam Dei per totum orbem: quod fieri non potest, nisi aggregentur Gentes Iudæis, vt idem corpus efficiātur. Hoc autem accidit sublato discrimine præputij & circuncisionis. Itaque nihil

Act. 21. 28.

Rom. 11. 24

Hose. 2. 19. 20

2. Cor. 9. 7

est quod nunc prohibeat Gentes ministrare Deo, quum in templum, hoc est, in piorum cœtum vocatæ sint. Imò nuper vidimus a tribu Leuitica Sacerdotium non modò ad totum populi vulgus, sed ad ipsos exteros transferri. Quantum Iudæi abhorreant ab hac sententia, satis notum est. Nam etsi legant hæc Propheta verba, tamen pro summo portento ducunt, Gentes ad tantum Dei beneficium vocari, quod peculiariter ipsis destinatum erat. Est tamen aperta Propheta sententia: vt nequeat, nisi summa impudentia, in dubium reuocari. Gratiam hanc à fructu commendat: quia hæc sit vera & solida felicitas, propitio Deo frui. Scimus quidem impios lætitia disfluere: sed quæ veritatis in stridorem dentium, quia maledicta est à Deo. Ceterum Deus corda piorum suavissime gaudio perfundit, non solum se illis placatum esse ostendens, sed vbi prospero rerum successu benevolentiam suam ac fauorem declarat, præcipuum tamen est gaudium illud ex pace conscientia, quod Paulus adscribit regno Dei, quo scilicet fruimur quum Deo per Christum reconciliati sumus. Promittit etiam sibi gratia fore sacrificia, quoniam hæc lege vocati sunt omnes, vt se & sua omnia offerat Deo. Intelligit autem Sacrificiorum nomine, spirituales cultum Dei qualis in Evangelio præscribitur. Nam Propheta vilitatem sui temporis morem sequitur est, quo cultus Dei variis caeremoniis inuolutus erat. Nunc verò pro sacrificiis, laudes, gratiarum actiones, bona opera, nos denique ipsos offerimus Deo. Quòd gratia fore significat, ne ex dignitate aut præstantia ipsorum ad accidere pertemus: sed gratuita Dei benevolentia. meritò enim reuocare possit, si per se ipsa astimaret. Hoc autem velut stimulo nos vehementer ad studium diuini cultus incitari decet, quòd opera nostra, quæ nihili sūt, vt pura sacrificia Deo accepta esse cernimus. Addit, s V P E R A L T A R E, quia non poterant aliter accepta esse Deo, nisi in altari, ex quo sanctificationem suam habebant. Ita quicquid offerimus imputum erit, nisi ex Christo altari nostro sanctificationem mutuetur. Q V O N I A M D O M V S M E A. Prius solis Iudæis destinatum erat templum, à quibus peculiariter voluerat Dominus inuocari. Nam quum Paulus ostendit Iudæos antecellere Gentibus, ait ipsorum esse λατρείαν, id est cultum Dei. Singulari igitur priuilegio templum apud ipsos constitutum erat: quum reliquis nationibus idem permissum non esset. Nunc verò sublato discrimine omnibus hominibus, cuiuscunque gentis aut loci fuerint, in templum, hoc est, in domum Dei accessus patet. Est enim adeò amplificatum, vt per omnes totius orbis partes extendatur. Omnes enim nationes vocatæ sunt ad cultum Dei. Hic apertum discrimen habemus Legis & Evangelij. Vnus enim populus sub Lege verum Dei cultum tenuit, cuius gratia peculiariter ei templum dicatum erat: nunc omnibus promiscuè patefactus est aditus in templum Dei, vt purè in ipso, id est, vbiq; adorent. Notanda est autem loquendi forma, quæ Prophetis vilitata est & familiaris: vtuntur enim figuris quæ ætati suæ conueniunt, sicuti iam diximus, atque Sacrificiorum & Templi nomine, putum Dei cultum designant. Depingit enim spirituale Christi regnum, sub quo puras vbiq; manus tollere, ac Deum inuocare licet: nec iam in templo illo, vt inquit Christus apud Iohannem, adoramus est Deus, sed veri adoratores ipsum adorant in spiritu & veritate. Quamobrem aperte huius Prophetiæ complementum cernimus: quòd scilicet omnibus populis domus Dei facta sit orationis domus, vt ab omnibus inuocetur Abba pater, id est, quauis lingua: neinceps soli Iudæi se Deum habere glorientur. Itaque Prophetas sermonem suum accommodare suo temporis, & vilitate ritui necesse fuit, vt ab omnibus intelligerentur. Nec enim aderat tempus plenæ reuelationis, sed cultus Dei variis figuris cõuestitus erat. Ceterum dubium non est quum templum, quod nomini Dei consecratum erat, verè fuerit domus ipsius. Nam per Mosem tellatus erat, vbiq; unque nomini sui memoriam faceret, ibi se assurturum. Et Solomon in dedicatione templi, Cum veniet oraturo in domo ista, tunc exaudies in cœlis, in habitaculo mansionis tuæ. Atque ideo Christus exprobat Iudæis, quòd domum Patris conuerterint in speluncam latronum: atque istum locum coniungit cum Ieremiæ loco. Vocat autem Christus templum, Orationis domum, habito eius temporis respectu, quo Evangelium nondum publicatum erat: nam etiam aduenerat ipse, nondum tamen innotuerat: nec ritus Legis abrogati erant. Cum autem velum templi scissum est, atque annunciata est remissio peccatorum, hæc templi encomia cum aliis caeremoniis cessarunt. Ab omnibus enim populis Deus vbiq; inuocari cepit. Hic interea notandum est, ideo nos in Ecclesiam vocari, vt Deum inuocemus. Nam inaniter gloriantur, qui neglectis precibus & verâ inuocatione, locum in Ecclesia obtinent. quocunque igitur in loco sumus, ne hoc fidei exercitium à nobis negligatur: quando ex verbis Ieremiæ colligimus summum & excellentissimum hoc esse sacrificium, quod Deus exigit: sicut etiam dicitur Psalmo quinquagesimo, vt in eo statuatur Templi sanctitas, sicut vigeant præces.

§ D I C I T D O M I N V S I E H O V A.) Iterum confirmat Isaias quod prius de restitutione populi testatus est. nã magnificè quidem extulit gratiam Dei, qua populum liberaturus erat: sed talis erat Ecclesiæ status, vt ridicula eiusmodi promissa viderentur. Non sunt igitur superuacaneæ eiusmodi repetitiones, sed ad succitendos debiles annos necessariorum additæ, vt quod alioqui incredibile erat, certò ipsis persuaderetur. Q V I C O N G R E G A T. Deum pro causæ circumstantia hoc epitheto insigunt: quia eius officium sit congregare dissipatam Ecclesiam, quod idem Psal-

mo 147. legitur in eundem sensum. Ideo promittit se aggregaturum ipsos: nec ipsos tantum, sed *Psal. 147.2* varios populos ipsi adiuncturum, ut magno in numero augetur & multiplicetur Ecclesia. Proinde quoties variis Ecclesiarum cladibus percussus de eius collectione diffidimus, hunc clypeum obicere conuenit, Domini est congregare dispersos Israel: quantum longè dispersi ac disiecti sint, ita men eos in integrum facile restituet. ADHVC CONGREGABO AD EVM. Ego libenter retineo proprietatem verborum Prophetæ. *57.* id est, Ad, vel Super. Respicere enim mihi videtur ad id quod superiore versu dixerat, fore ut templum pateret omnibus populis. Et significat se ad iud. eos qui collecti fuerint, plures etiam alios additurum: quod re ipsa euenit. nec enim solummodò collegit dispersos in Babylonia, sed & alias dispersiones collegit, quæ frequentes & penè quotidianæ fuerunt. Nec vnquam colligere cessauit: ita ut magnum cunululum addiderit ad istos congregatos.

9 OMNES BESTIÆ.) Videtur hoc varicinium à superioribus discrepare: nam quæ hæcenus à Propheta dicta sunt plena fuerunt suauissimæ consolationis: nunc autem videtur atrociter minari, atque horrendam ualiditatem nuntiare. Hæc quidem pugnantia uideri possent: sed postquam consolatus est pios, alium uideri non debet, si ipsos de futura calamitate præmoneat: ne quum omnia uiderent interitui proxima, animum desponderent. Simul etiam ut ipsa necessitas eos acueret, quò magis sollicitè & feruenter ad Dei gratiam confugerent. Accedit etiam alia ratio, Quòd hypocritæ abutuntur promissis Dei, eaque falsò obtinent: spem concipiunt inanem: atque insolenter de iis quæ nihil ad se pertinent, gloriantur. his igitur falsæ iactationis materiam adimere uoluit Isaias. Atque ita duplex eius consiliū fuit: primū, ne piorum animi frangerentur variis calamitatibus, quibus propè ad interuentionem redigendi erant: imò rebus etiam adhuc quietis fide procul cernentes futuram cladem, unico hoc solatio contenti forent. deinde ut horrore & metu percelleret hypocritas, ne uana confidentia sese efferreret, sibi que prætextu harum promissionum nimium indulgerent. Propterea aduocat Deus, non homines, sed truculentas bestias, à quibus populus deuoretur. Pios igitur perturbari & sollicitari ad diffidentiam uetat, quum hæc fera bestia mittentur. Quamquam interea ipsis quoque timorem incurere uoluit, ut ad pœnitentiam stimularer: & ad expectandam Dei misericordiam hortari, ne promissiones uelacerent. Quum bestias AGRÏ nonnarat, intelligit omnis generis: nec tantum Chaldeos & Assyrios, sed Antiochum, Romanos, cæterosque populi hostes comprehendit, à quibus variæ clades illatæ sunt. Sed potissimum eam spectat cladem quam accepit populus à Chaldeis, quum ab ipsis in miseram seruitutem abductus est.

10 SPECULATORES.) Nunc subiicit causam cur perendus sit populus: quòd scilicet à malis præfectis & pastoribus regeretur: non quòd in ipsos solos culpam reicere uelit, populum uerò innoxium esse putet: sed quòd tale esset initium mali. Nec enim eximimur à culpa si cæcos duces sequamur, sed potius dignas sceleribus nostris pœnas damus. Nā bonos duces nisi eripit Dominus, quos ob ingratitudinem suam uisceris uult. Speculatorum portò nomine non solum intelligit Prophetas quibus iniunctum erat docendi munus, sed etiā iudices, præfectos ac Reges, qui ritè omnia administrare deberant. Vtrunque enim regimen comprehendit, & præfectorum, & ministrorum Verbi, quos Dominus ueluti birros in corpore oculos, ad regendam Ecclesiam constituit. Proinde si prauis sint, uel infidi, nulla deterior pœnis reipublicæ oriri potest. Primum uerò exprobrat illis inscitiam suam. Quomodo enim præcipua dos boni pastoris est nosse officium suum, ut quid gregi utile, quid nocuum sit iudicet, atque sedulò vigilare, & stare quasi in specula, ut omnibus modis eius salutè procuret: ita nihil magis ab ipso alienū est, quàm ignorantia & cecitas. Nemo igitur futurus est idoneus pastor, nisi qui rectam gubernandi populi rationem tenet. Atque hinc apparet quid sentendum sit de idolis nostri temporis, qui superbè & insolenter pastorem nomine gloriantur, quum indoctæ & ignaræ sint bestia. Secundo loco uocans Mutos canes, obicit illis ignauiam & fœcordiam. Nam quum pastorem bonum deceat industria & sedulitas, dum ignauios ipsos & fœcordes uocat, ostendit nihil in eis fuisse quod pastore deceret. Quum ergo desitimus bonis pastoribus, atque in eorum locum ignaui aut etiā immanes belluæ succedunt, agnoscamus iram Dei, atque exitium haud procul abesse intelligamus: quia hinc Propheeta minatur ac denuntiat populo interitum, ubi obmutescunt pastores. unde sequitur constitui à Deo, ut canum officium præstent, id est, excubias agant, abigant latrones ac fures, nec eos in ouile ingredi patiantur. Quòd si tam fida est custodia canum, & propensa affectio in dominos, ut semper uigilent pro eorum salute, nec latratu abigere desinant eos à quibus periculum imminet: puerere debet pastores, dum ignauiæ & somnolentiæ suæ indulgent, ab animali bruto superari.

11 ET CANES ILLI.) Tertium uitium quod notat in malis pastoribus, est insatiabilis habendi cupiditas. Tametsi ignari sint, inquit, ad res bene administrandas, sunt tamen ualidi ad cibum capiendum. Alij longius extendunt Prophetæ uerba, quòd scilicet: tyrannicè dominantur. Quod uitium Ezechiel nominatum eoarguit. Ferocire enim solent pseudoprophetae, atque inhumaniter & barbarè se gerunt erga populum Dei. Verum si quis propius expendat, intelliget Prophetam loqui de insatiabili eorum cupiditate: quam etiam postea exprimit pluribus

Ezech. 34

4

S.ii.

verbis. RISPICIUNT AD VIAS SVAS: hoc est, Intenti sunt rebus suis: quisque quod suū est querit. Denique significat neminem esse qui aliis præferri non velit, ac si sibi quisque natus esset. *וַיִּפְּדוּ* variè exponunt. nam alij, In fine suo, hoc est, In suis partibus: quali legeretur *וַיִּפְּדוּ*: sed non conuenit sensui Prophetæ. alij, A termino eius auaritiæ. Simplicior autem mihi videtur interpretatio, A fine suo, id est, à parte sua: quod vulgò dicimus, *Chacun en son endroict*. Vniū quisque ergo auaritiæ intentus, ad se trahit omnia & applicat: & neglecto officio, studet commo- dis suis. Hinc colligimus neminem seruire Deo posse, qui prauis cupiditatibus addictus est: qui verò studebit opibus congerendis, animam ædificandæ Ecclesiæ Domini non apponet. Nullum cæcitatibus genus deterius esse potest auaritia: quò magis fugienda est pastoribus, si fideles se Deo seruos præstare velint. Quum videmus Prophetam conqueri de malis pastoribus sui temporis, ne turbemur quòd idem nobis hodie vsu venit: neque insolitum putemus quòd tam pauci in opus Domini serio incumbant.

12 VENITE.) Postquam de auaritia & fœcordia pastorum loquutus est, deploratam eorum nequitiam & perniciam ostendit. Inducit enim ipsos loquentes, & præfactas eorum voces in medium profert: ex quibus apparet ipsos nullis monitionibus aut minis in viam reduci potuisse: sed omnia securè contempsisse. Retulit alio loco Prophetæ irrisorū verba, qui seruis Dei ad facium & cinerem hortâtibz, ad epulas & pocula sese inuitabant, Edamus & bibamus, cras enim moriemur. quid nobis molesti sumus isti Prophetæ? nunquam bene nobis erit, si aures ipsi accõ- modemus. Et eiusmodi quæ capite 22. & 28. vidimus. Similem his querimoniam repetit Isaias, quòd pastores obstinarent sese, ac veluti callum obducerent aduersus iudicia Dei. Nec verò tã- tum reprehendit eos quòd vinum & siceram biberent, quod per se malum non est: sed mentis ebrietatem & ferociam, qua superbè & arroganter contemnunt homines verbum Dei. Aliis locis damnatur abusus vini & ebrietas: sed hîc inuehitur Prophetæ aduersus insanam proteruiam, qua pastores elati in Deum, omnes minas, monita, reprehentiones, omnem denique religionem proculcabant. Quamquam non dubium est crassum illud turpè que flagitium notari, quòd se vino & epulis intempèstius quasi data opera obruerent, ne quis pudor vel metus, ne qua Dei vel hominu- reuerentia eorum securitate turbaret: sicuti impij quibuscunque possunt illecebris se ob- stupesciunt, quò audacius magisque effreni licentia se præcipitent. Hoc autem horrendum ac stupendum exemplum est, talem scilicet Dei & religionis contemptum intueri, non in exteris, non in plebecula, sed in ducibus ipsi & primariis viris, qui ceteros exemplo suo docere debuissent, in sacrosancto illo ordine qui imaginem Christi referebat: nam & Reges & Sacerdotes ty- pum eius & imaginem gerebant. Quam intoleranda verò sit hæc superbia, qua homines sese furio- sæ Verbo opponunt, latius notum est. Deplorati enim sumus & perdit, quam hanc medicinã, quæ extrema est, respuimus: nec enim à Domino reduci nos patimur. Propterea denūtiavit alio loco fore vt hæc nequitia nunquam expietur. Proinde hîc notatur extrema impietas: & diligen- ter expendere operæ pretium est illa verba, SICUT HODIE, ITA CRASTINVS DIES. Id est, Si bene nobis hodie est, cras melius erit: ne simus miseri ante tempus. Crimen enim exaggerat, quòd Dei lenitatem & patientiam ludibrio habentes, sibi impunitatem promittant, ac si dor- miret Deus, vel deliciis vacaret in celo, quoties pœnas suspendit. Vt hodie quoque diabolicis eiusmodi prouerbis homines conscientias sopire, unò fascinare student, vt liberius se volurent in omni genere voluptatum, flagitijsque & sceleribus suis indulgeant. Ne igitur in horrendum hoc iudicium Domini incidamus, reuocet se vnusquisque ad calculum, ac procul iram Dei ad- maduertat, ne ab ipsa repente atque ex improuiso opprimatur.

CAPVT LVII.

- 1 V S T V S periit, & nemo est qui cor adijciat. Viri misericordie colliguntur, nec est qui animaduertat, quòd à facie mali colligatur iustus.
- 2 Veniet pax, quiescent in cubilibz suis, quisquis ambulat corã eo.
- 3 Et vos accedite hic filij venetiæ, semen adulteri & meretricis.
- 4 Super quem oblectati estis? super quo aperuistis os? excruistis linguam? amon vos filij præuocatores? semen mendax?

¹ Vel, eū diis ⁵ Incalescentes in querubus sub omni arbore frondosa, immolantes pueros in conal- libz, sub prominentijs rupium.

⁶ Vel, in par- tibus tor- rentis. ⁶ In politis lapidibus vallis pars tua: ipsi, ipsi fors tua. Etiam ipsis iudisti liba: ven, ob- tulisti facificium: an super his oblectationem capiam?

⁷ Vel, vœni- uerit ducit. ⁷ Super montem excelsum & eleuatum posuisti stratam tuam. Etiam illic ascendisti ad im-

ad immolendam victimam.

8 Post ostium & postem posuisti memoriale tuum: discooperta es à me: ascendisti, dilatasti lectum tuum, fecisti cum eis fœdus, dilexisti lectum eorum, loco quem vidisti.

9 Et profecta es ad regem cum oleo, multiplicasti pigmenta tua: misisti legatos tuos ad locum remotum, humiliata es vsque ad inferos.

10 Fatigata es in multiplici itinere tuo: nec dixisti, Desperatum est. Inuicisti vitam manus tue, idco non doluisti.

11 Et quem reuerita es, & timuisti, quod mentita es, & mei non es recordata, nec posuisti super cor tuum: amon quia ego dissimulaui, & à seculo ideo me non times?

12 Ego annuntiabo iustitiam tuam & opera tua, nec proderunt tibi.

13 Dum clamaueris liberent te collectiui tui. Atqui omnes tollet ventus, rapiet vanitas. Qui autem in me sperat, hæreditate obtinebit terram, & possidebit montem sanctitatis meæ.

14 Et dicet, Sternite, sternite, complanate viam, tollite offendiculum è via populi mei.

15 Quoniam sic dixit excelsus & sublimis, habitans in perpetuitate, cui non uen Sanctus: Excelsum & sanctum incolo, & cum afflictis & qui humilis est spiritu, ut uiuificet spiritum humilium, ut uiuificet cor afflictorum.

16 Quia non in perpetuum litigabo, neque semper irascar. Nam spiritus à facie meâ induetur: & flatus ego feci.

17 Propter iniquitatem cupiditatis eius iratus fui, & percussu eum: abscondi me, & irascar: ipse autem auersus abiit in uia cordis sui.

18 Vias eius vidi, & sanabo eum, & ducam eum, reddens ei consolationes, & lugentibus eius.

19 Creo fructum labiorum: pax, pax longinquis & propinquis, dicit Iehoua, & sano eum.

20 Impij autem quasi mare dissipatum, quod quiescere non poterit: & proijcient aquæ eius cænum & lutum.

21 Non est pax, dixit Deus meus, impijs,

IN CAPVT LVII.

VSTVS PERIIT.) Argumentum suum prosequitur Isaias. postquam enim ostendit quàm securè uersentur in delictis suis hypocritæ, & quàm impudenter contemnunt uerbum Dei, etiam conqueritur, quòd opera Dei non considerent. Hic enim, uelut amplo in teatro, ad contemplanda Dei operæ constituti sumus: nec ullum iam minutum est opus Dei, quod leuiter à nobis prætereundum sit: sed omnia accuratè & diligenter obseruari debent. Hoc autem præ alijs speculum prouidentia: proponit Dominus, quòd pios ac probos viros eripit è uita, quum statuit grauius animaduertere in populum suum. Sed nemo id considerat, aut reputat imminentis exitij signum esse, colligi ipsos in tutum à Deo, ne communibus misertis afflictentur. Summa est, longè falli impios, dum nihil felicius esse ducunt, quàm libi uitam diu propagari: atque ita se preferunt Dei cultoribus, qui maturius decedunt. Nam ut sunt mundo affixi, hoc quoque prætextu se obdistant, quòd quali non nisi fauente Deo, alijs morientibus salui maneat & incolumes. Si VIROS MISERICORDIÆ intelligas Beneficos uel humanos, hoc epithetum diligenter notandum est, quo ostendit Prophetæ quæ sit uera iustitia filiorum Dei, quoniam eam hypocritæ in rebus nihili constituent. Nihil autè gratius est Deo, quàm beneficentia, qua iustitiâ nostrâ testatur, uacuumque ab omni simulatione animû patefacimus. Sed non minus commode lumere licebit passiuo sensu Viros misericordie, quos Dominus misericordia sua complexus est. Est enim hæc phrasis Hebræis satis trita, nec malè conueniet tacitè gratiam Dei opponi per uersis & sinistris hominum iudicijs: quia pro damnatis habere solent qui in ætatis flore rapiuntur. Cæterum quum passim mansuetudinis & beneficentiæ nota insignat Deus filios suos, potest, ut dixi, hic

" Vel, latebit, aut, deficiet.

veræ iustitiæ esse definitio. Hinc apparet multos eo tempore probos viros collectos fuisse à Domino, quorum morte horribilis aliqua clades significabatur: nec tamen eiusmodi præfagia à Iudæis animaduersa esse. Imò audacius fuisse luxuriosos: quia feliciter secum agi putarent, dum sanctissimis quibusque manebant superstites. Hæc autem doctrina seculis omnibus conuenientissima est. sæpius enim accidit vt pios viros auferat Deus è medio, quum feuerius impiorum scelera vlcisci vult: nam quum peculiarem pro suis curam gerat Dominus, eorum misertus, velut ex incendio eripit: vt etiam superstites ex eo itam Dei animaduertant. Nec tamen ea lex perpetua est, quum sæpe iusti vnà cum reprobis temporalibus pœnis implicentur: sed aded frequens, vt raro àlter eueniat. Nostris temporibus insigne exemplum editum est in morte Lutheri, qui paulò antè subductus est è mûdo, quàm Germania accideret grauis illa clades, quam multis annis prædixerat, dum in Euangelij contemptum, in flagitia & libidines quæ passim vigebât, inueheretur. Rogabat autem sæpius Dominû, vt prius ipsum ex hac ipsa vita euocaret, quàm intueretur graues illas pœnas, ad postum apprehensionem toro animo coherescebat. Atque id à Domino impetrauit. Ecce paulò post eius mortem, repentina & improuisa irruit clades, qua Germania miserè afflictâ est, quum nihil minus vereretur. Extant quotidiana eiusmodi exempla, quæ si animaduertentur ab hominibus, non ita securè sibi & vitis suis indulgent. Sed hoc potissimum referendum duxi, quod quum recens sit, tum verò quod in tam insigni præcone Euangelij, & Propheta Dei, magis conspicuum esse debeat. Itaque & in vita & in morte iultorum opus Domini sedulò attendere debemus. Præcipuè verò in morte, qua Dominus ipsos ad vitam meliorem euocat, vt à miseris quibus immergi impios necesse est, eximantur.

2 V E N I E T P A X .) Describit Propheta qualis sit impiorum conditio in morte: quoniã impij, qui nullam aliam vitam quàm præsentem putant, eos perisse arbitrantur. nihil enim aliud in morte quàm interitum apprehendunt. Ideo dicit venturam pacem, quæ mille turbulentis vitis sit optabilior: ac si eos contretet militibus emeritis, quibus placidum otium colere licet. Addit similitudinem Somnij, vt ostendat ab omni curarum inquietudine solutos fore ac liberos, perinde ac si tutò & lauietur dormirent in stratis suis. Quod sequitur, QVIS QVIS AMBVLAT, hoc participium non refero ad nomen *ישׁוּע*, sicut alij, qui hunc volunt esse sensum: quòd pax antecedit pios, vt sit illis quasi dux vitæ. Sed ego fideles potius designari arbitror: ac si diceret, Quisquis ambulat coram Deo, quis fruetur pace. Iusti ergo quum moriuntur, variis laboribus exaltatis, quasi confecto spatio, ad quietem & pacem vocantur. quiescunt autem in stratis suis, quia nõdum plena beatitudine & gloria fruuntur: sed extremum resurrectionis diem expectant, quo plenissimè omnia instaurabuntur: idque mihi videtur significasse Isaias. Dicit quispiam, Annon iusti fruuntur hac pace dum viuunt? nam fructus fidei est, vt in patientia possideamus animas nostras. Respondeo, Quamuis fides generet pacem in animis nostris, tamen nos variis motibus & turbulentis agitari: nec vnquam in vita sic quietos & placidos esse, vt quum nos ad se Dominus recipit. Placida igitur & quieta est mors iultorum, quum in conspectu Dei pretiosa sit: impiorum verò turbulenta. Hinc etiam colligere possumus immortalitatem animarum: nam si nullus in esset animis sensus (sicuti fanatici quidam somniant) pace frui non possent. Fruuntur ergo pace & quiete, quoniam in Christo viuunt.

3 E T V O S .) Postquam de beata & tranquilla piorum morte loquutus est, inuehitur summa vehementia aduersus impios, qui flagitiose & nequiter viuere non desinebant, nec piorum morte mouebantur. vt enim pace frui pios dixerat, sic istis implacabile bellum denuntiat. Imò sanctis Dei cultoribus mortem docuit fore instar latibuli, quod eos à turbine & procella, aliisque tempestatibus protegat, vt proteruis Dei contemptoribus extrema queque minitaretur. Est enim hic notanda antithesis inter pios qui coram Deo ambulât, & impios qui cõtumaciter Deo resistere non desinant. illi fruuntur pacè mortui: hi & in vita inquieti futuri sunt, & in morte diros sentient cruciatu. Prodire iubet ad Dei tribunal, quod suis integumentis effugere se posse confidunt. Negat igitur tergiversando quicquam proficere, quia inuiti trahentur. Ceterum quòd magis obdurerant, acrioribus stimulis configi necesse fuit. Quare non potuit nimia Prophetæ esse asperitas tan in vellicando eorum stupore, quàm in sternendo saltu. Et certè quàm insolenter sese effertent Iudæi ob genus suum, satis notum est: ideo Prophetis eorum arrogantiam & superbiam retundere solenne fuit, ac negare ipsos esse filios Abraham, quum degeneres ac perfidi essent. Hac ratione vocat ipsos Isaias S E M E N adulteri & meretricis. Eodem modo exprobrat ipsi Ezechiel, Pater tuus Amorrhæus est: mater tua Hethæa. Et passim similes loquendi formæ occurrunt. Intolerabilem igitur ipsorum audaciam retundit, atque inaitos & reluctantes in medium protrahit, ne tribunal Dei se effugere posse existimarent.

4 S V P E R Q V O .) Ostendit Propheta nullam esse causam cur Iudæi tantopere superbirent prætextu generis sui, quum ludibrio haberent Deum & Prophetas. Putabant autem sibi negotij esse cum hominibus, quòd respuerent Verbum: sicuti hodie videmus impios, dum securè contemnant doctrinam Dei, & subannant ministros, nihilominus obtendere Dei nomen, eoque inaniter gloriari. Hæc causa est cur Propheta vehemētius vigeat ipsos, atque exagitet. Verba huc tendunt,

Luc. 21. 19
Rom. 5. 1
Psalm. 116. 15

Ezech. 16. 3

dunt, Cùm linguam exeritis in Deum, atque illuditis eius verbo, an putatis negotium vobis cum homine mortali esse? Illud enim *SVPER QVO*, significat eos subterfugia captasse, & integumentis quibus impietate suam velarent, nec enim faceret impij se rebelles esse Deo: imò grauem sibi iniuriam fieri obtendunt: sed protrahendi sunt in lucem, ac conuincendi suæ impietatis. Nam si quis in cælo Deus est, bellum cum ipso gerunt, dum eius verbum oppugnant, aut tenuent, & habent pro fabula. *APERIRE OS & EXERERE LINGVAM*, pro eodem accepit, nisi quòd his locutionibus impudentiam magis notauit: quòd non solum reuerentiam Deum, sed etiam ludibrio habent. Interior enim contemptus animi ipsos in apertas subfannationes & proteuias impulerat, vt nullus decoretur metus eos tangeret. Tandem concludit ipso esse filios prauaricatorum: semen mendax: atque meritorè ipsi exprobrat, quòd filij essent meretricis. nec enim posset eiusmodi contemptus in filios Abrahæ competere. Hinc discimus quomodo tractandi sint impij, & quàm seuerè arguendi sint, ne sibi placeant: & quò magis despiciunt omnia quæ proponuntur Dei nomine, sacrilega ipsorum impietas detegenda, atque in medium proferenda est.

INCALISCENTES.) Alij vertunt, Delectationem capientes, vel Consolationem: sed Propheta vsurpat similitudinem quæ passim Scripturæ vsitata est, præsentem verò causam maximè apta. Nam Dominus ardorem quo feruntur idololatræ conferre solet cum meretricis amore, quo leues ac miserè homines inflammati cæco impetu ruunt. Nihil enim habent moderationis idololatræ, nec vllis rationibus ab insania sua se reuocari sinunt. Est autem idololatria coram Deo fœdissimum genus scortationis. *ALIj* Deos, alijs Quercus vertunt. Liberam cuique lectionem relinquo. semper enim sensus idem erit: neque dissentiant interpretes, quin Propheta idolatriam damnet. Non contendo igitur de lectione. Quamquam probabile est, more Hebraico bis idem repecti per speciem & genus: & interea sub voce ambigua Prophetam alludere ad deos. *M O L L A N T E S P V E R O S*. Hic magis premit Iudæos, eosque non esse verum semen Abrahæ ostendit: cùm se pollutant omnis generis superstitionibus. Quia verò Iudæi sibi placebant in talibus figmentis, ideo turpitudinem ipsorum detegit: Vos quidem obtenditis religionis nomen, sed pronuncius vos scortari cum idolis. Sic igitur detegenda & digito monitanda est impietas, quam variis coloribus vafri & malitiosi homines obtegere conantur. Itaque fungitur strenuè officio suo Propheta, dum eos citat ad tribunal Dei, ac reos peragit, tametsi modis omnibus tergiversari velint. Ostendit autem ipsos prauaricatores esse, ac discessisse à Lege Dei, detestando idololorum cultu: atque speciem horrendi, cultus, imò execrandi portenti commemorat: nempe immolationem puerorum, ex qua satis apparet, quam efficax sit erroris spiritus, vbi semel à Deo homines recesserunt. Eorum enim mentes sic occupat Satan, vt ad insaniam prorsus & rabiem adigat. Qui verò liberis suis non parcunt quin eos iugulent, velut iusti sacrificij causa, insanos ac furiosos esse necesse est. Nec tamen aliquo pretextu carebant truculenti illi parricidæ: nam facinus suū tegebant Abrahæ exemplo, qui vnigenito filio non pepercit. & veteres Hebræi *אברהם נשחט* fuisse putant, Si filij simus Abrahæ, liberis nolitis parcere non debemus. Atqui Abraham Dei mandato id faciebat: hi sponte, & iniussu Dei. Extraordinarium fuit exemplum, quo fidem Abrahæ probare, ac testam facere voluit Dominus: nec tamen immolatus est Isaac, promissa enim & alacri Abrahæ voluntate Dominus contentus fuit. Hi liberis suos mactabant. Per uerba igitur imitatio & damnanda fuit, cùm longè à Patre suo discederent. Quod diligenter notandum est: quia magna pars superstitionum ab hoc *אברהם נשחט* fonte profecta est. nam temerè & sine delectu arripuerunt homines quicquid à Patribus actum erat.

6 IN POLITIS LAPIDIBVS.) Prosequitur idem argumentum: & variè exagitat superstitiones quæ in Iudæa regnabant. nullus enim locus ab idololatria integer aut immunis erat. Non rupes, non fluij, non conualles, nulla pars omnino fuit, in qua monumentum superstitionis suæ non statuissent. Habebant Icos suos & montes, in quibus more Gentium sacrificabant. Siue hic Politos lapides, siue Partes fluminis legamus, idem sensus erit. Significat enim Iudæos sibi rationem delegisse, quæ Deum coleret: atque à regula, quam præscripserat in Lege sua, recessisse: ac proinde detestabiles atque impios esse omnes cultus quos arbitrio suo exhibebat. Sola enim Dei vox in religione & cultu ipsius audienda est. Si Politos lapides vertere placeat, perstringit Isaias Legis contemptum, vbi veterat Deus malleis aptare lapides vel formare extruendo altaria: quia non nisi in vno sacrificio offerri volebat. Sed quia apud Gentes tritum fuit in fontibus & fluijjs Templâ dedicare, non minus conueniet alter sensus. Repetitio quæ mox sequitur emphatica est, *IPS I P S I*. Potest autem suppleri verbum in modo permissionis, vt permittat Iudæis Dominus hæere suis figmentis, quandoquidem ipso relicto, idola & commentitios cultus maluerunt: sicuti Ezechielis 23. Ite, sacrificate idolis. Atque hæc lectio mihi magis aridet, ac si diceret, Ego figmenta vestra vobis relinquo, ac facile patior vos esse illis in totum addictos, iurique meo tenentio, quia nihil mihi negotij est cum perfidis apostatis. Nec tamen dubium est quoniam alludat ad testimonium illud Mojs, cuius ore Dominus se in hereditatem populo suo fore dixit: vt ipso solo contenti essent. Quod etiam sequutus David dicit, Dominus pars mea, hæreditas mea. Cùm igitur Iudæi descissent à Deo, atque idola sequuti essent: merito Dominus ipsos ea sibi habere iul-

1er. 3. 2
Hose. 2. 2
6. 4. 15

2. Theff. 2.
9

Gen. 22. 16
Ibid. 2
Ibid. 12

Exod. 23.
25

Ezec. 23.
39

Psal. 16. 5

fir, atque significauit eos nihil commune secum habituros. **FVDISTI LIBAMEN.** Pergit in superstitionibus commemorandis, sc̄que ab illis reiectum & abnegatum fuisse confirmat: quia transulerint ad falsos deos quicquid sibi vni proprium esse volebat. Poterant autem ad singula Prophetæ verba excipere Iudæi, nihil aliud sibi in animo propositum esse, quam vt Deum colerent. Sed Propheta vanos eiusmodi & ineptos pretextus non moratur. Prouocatur enim ira Dei commentitiis cultibus: & quò diurniores & magis assidui fuerint, eò magis accenditur. Hinc dicemus quanta sobrietas tenenda sit in cultu Dei, vt à solo eius verbo pendeamus. nam qui vel minimum deflectet, non solum operam lusurus est, sed iram Dei accendit, cuius maiestatem impiè violat, & quantum in se est, immittit. **OBLÉCTATIONEM CAPIAM.** Potest etiam verè, Pœnitentia ducar: atque hæc magis recepta lectio est, quòd velit causam ostendere cur pœnas de populo sumat. acsi diceret, An ego quum hæc scelera vlciscar, pœnitentia duci potero? Tamen ea lectio quam secutus sum, mihi conuenientior videtur, An oblectationem capiam, vel consolationem ex his sacrificiis quæ mihi obtulisti? quia scilicet delicias sibi facere solent idololatræ in suis commentitiis: finguntque ea omnia quorum insana cupiditate ardent, Deo simul iucunda esse. Neque superuacanea est eiusmodi interrogatio, quando homines similem sui Deum arbitrantur, & quod ipsis collibitum est, à Deo probandum esse. Ipse verò à se probari negat, aut quicquam aliud sibi placere, quam quod Verbo consentaneum est.

7 SUPER MONTEM EXCELSVM.) Iterum similitudinem illam repetit quam prius attigimus. Scortantur enim superstitiosi cum idolis suis: quia derelicta simplicitate Verbi, fidem sacri coniugii quod Deus cum ipsis iniit, abrumpunt, sc̄que Satanæ prostituunt. Nunc verò plus quiddam exprimerè voluit Isaias. Nam cum dicit ipsos **LECTVM** in sublimi loco statuisse, nihil iam ipsos suæ turpitudinis pudere significat: quemadmodum profuturi pudoris scortum, hominum conspectum non veretur, nec existimationem suam curat: ita hi palam & sine pudore in conspicuo & eminenti loco scortati sunt. Altaria verò & lucos stratis comparat, in quibus execrandum illud flagitium admittitur: homines verò qui in iis sacrificant, scortis impudentibus & desperatis. neque enim quod alii de læstifino afferunt satis firmum est. In fine verus absque figura declarat genus scortationis quod reprehendit, quòd scilicet victimas idolis immolarent. Atqui putabant se obsequium illud impendere Deo: Dominus verò repudiat quicquid confingitur arbitrio hominum, atque lasciuia istam execrat.

8 POST OSTIUM.) Amplificat scelus de quo iam dictum est, ne sibi amplius in figmentis suis populus blandiatur. Verisimile autem est Isaiam alludere ad verba Moysi: quibus præcipiebat Dominus vt semper Legem sibi propositam haberent, affigerent postibus domus, deseriptamque brachiis suis, & fimbriis vestium inuoluerent, vt assidue officii sui monerentur. Contra verò, Iudæi inquinabant ostia & postes adium suarum notis idololatriæ, nec vllam apud se angulum ad eiusmodi inquinamenti vacuum aut purum relinquebant. Ita obliuio Dei & Legis passim inducta erat. In eius verò locum substituerant irritamenta suæ libidinis. **DILATASTI LECTVM.** Iterum repetit quòd prius dixerat: atque ad illam clausulam redit, Iudæos cum idolis impurissimè scortari, eum se Deum colere putant: quia regulam Verbi non sequuntur. Idem enim est acsi mulier derelicto viro se prostitueret in lupanari, & promiscuè quoslibet admitteret, acsi lectus esset lata planities, & capax magnæ turmæ. Propterea eam **DISCOOPERTAM** à seipso dicit: quia reiecto coniugii pudore, ab aliis stuprari se ac violari passa est. Deus enim viri locum obtinet, cui subiecta esse debuerat, sed nouos quæsiit maritos, & coniugii sc̄dus violauit. Crimen exaggerat quòd Iudæi vitrò se obtulerint idolis, acsi proterua mulier cæco impetu virom appeteret. Alia etiam figura præcipitem illum amorem coarguit, quia scilicet vno intuitu subito & feruenter abrepti fuerint ad quælibet locum. Arguit interea temeritatem hominum, qui se perispicias putant in colendo Deo, & locos arbitrio suo deligunt. Est autem diabolica hæc perispicacia, quia Dominus oculos nostros in se & Verbum suum defixos esse iubet, vt ad reliqua omnia ocludantur.

9 ET PROPECTA ES AD REGEM.) Hic aliud vitium priori affine taxat Propheta. varios enim errores parit impietas, atque in perplexas & graues molestias impellit leues animos & timore Dei vacuos: quia æquum est agitari, vel potius raptari sursum & deorsum qui in Deo quiescere recusant. Exprobrat ergo Iudæis, quòd multum diuque se fatigarut in querendis subsidiis impiorum. nempe dum Assyriis opponere Ægyptios tentarunt: deinde spe sua fraudati confugere ceperunt ad Babilonios. Nam vbi alienati sunt animi à Deo, aliunde sibi auxilia quærunt, magis que sumptu & labore sibi maiores molestias accerfunt. Interim dum suis Dominus quietem præbet, vt placidè peragant opus suum, impii se frustra cruciant, manè surgunt, serò cubitum eant, comedunt panem doloris, vt dicitur Psal. 127. nec tamen hilum proficiunt: quia Deo auctore vel auspice nihil agunt. Hanc verò pœnam ipsis infligit Dominus, vt incerti & dubii perpetuò vagentur, & fluctuent, nec vnquam animo conuiescere possint.

10 FATIGATA ES.) Significat homines superuacaneos & inanes labores suscipere, cum Deum non sequuntur. Frustra enim se torquent, sicuti iam dictum est: quia nunquam prosperè succedere potest quod aduerso Deo tentatur. Et saltè deridet peruersa eorum studia qui satagendo se totos

Deut. 11. 20
Num. 15. 38

Psal. 127. 2

se totos consumere malunt, quam compositè progredi quò Dominus vocat. **D E S P E R A T V M** EST ad est, Tametsi videas irritos esse labores tuos, tamen obstinato pergis animo, atque instituta tua persequeris: atqui ubi malè cedunt consilia sua stultis, penitentia duci solent. Obstinosos igitur & deploratos homines esse oportet, ubi malo & infeliciter omni successu non mouentur, ut aliquando secum cogitent. **Quid agis?** Hanc peruiaciam attingit Ieremias: led aliis verbis. nam Iudæos adeò præfactos fuisse tradit, vt dicent actum esse: nempe, Sequemur cogitationes nostras: hoc constitutum est apud nos: nec immutari potest nostra sententia. Hic verò perstrinxit ita potem illum quò sic erant attoniti, vt stultitiam suam agnoscere, & penitentia ducti rursum reflectere non possint. **I N V E N I S T I V I T A M.** Vitam hic nonnulli pro Victu accipiunt: acti diceret Propheta, Perinde gratos tibi fuit hic labor, ac si victu tibi manu tua cõparares. Alij Victum manus, pro Delectatione, aut summa voluptate. Atque eodè redit vtraque interpretatio. In hoc verò paulò plus est difficultatis, an seriò an ironice loquatur. Nam si simplex oratio, talis erit sensus, Ideo non doluisti, quia fortuna tibi ad tempus fauere visa est. Vbi enim prosperè cedit infidelibus, tunc sibi magis in sua infidelitate placent: atque, vt vulgò dici solet, Infelices secunda fortuna excæcantur. verùm, id potissimùm euenit, ubi relicto Deo, vni & institutis suis adherent. tunc enim securè Deum contemnunt. Potest etiam ironicè legi, **Qui sit vt non referas gradum ac respiceras?** cur non agnoscis insaniam tuam? An quia habes vitam in manu tua, & prosperè tibi omnia succedunt? Atque hanc lectionem magis amplector: tametsi alteram non repudio. Satis autè patet ex historis Iudæos sibi ob prosperos successus applaudere nõ debuisse. Perniciosum enim & exitiale ipsis fuit fœdus quod cum Ægyptiis primùm, deinde cum Assyriis, tandem cum Babyloñiis inierunt: atque experti sunt quàm temerè tales socios in auxilium suum aduocassent: tunc ritò Propheta his obuiat, quòd vitam manus sue inuenerunt. Amplificat ergo focordiam huius populi sponte in perniciem suam ruentis, atque peruiaciter accersentis exitum suum, cum saltem more stultorum, accepto malo sapere debuisset.

II ET QVEM REVERITAS ES. Hic grauius inuehitur in Iudæos: quòd vacui esset timore Dei, tametsi iactarent sanctitatem suam, & nomen religionis inane obtenderent. Nec enim sibi tantummodò placent in superstitionibus suis hypocritæ: sed etiam à vulgo sancti & pii existimantur: atque ideo superbè erga Deum & homines sese efferunt, & proterè se vendunt. Propheta verò pronūciat verum ibi timorè Dei esse non posse, ubi purè atque ex Verbi regula non colitur. **Qui** quid enim sentiāt homines de speciosis superstitionis cultibus, mera est impietas & insania. Pronūciat ergo nullum sui timorè apud ipsos, nullā religionem esse, tametsi sibi magnopere placeant in laruis suis. Imò verò suis ritibus, tãquam apertis testimoniis declarant se Deū nec reuereri nec timere. Nam & Deus per Mosen testatur se periculum facere an ex toto corde ametur, cum impius cultus & alienos à se per pseudoprophetas introduci sinit. **Quicunq**ue igitur ad eos transiulant, ostendunt se timoris Dei penitus vacuos esse: quia si reputaret aliquando eorum eo reddendam esse rationem, non ita licentiosè calcarent eius mandata. Dum se obliuioni traditum conqueritur, peruiaciam magis contra Deum certa esse quàm ignorantiam ipsos errasse docet: quòd cum certam bene viuendi regulam haberet, defecerunt sponte ab ipso, & fidem ei datā fregerunt. **Quantum** hoc sit fulmen aduersus hypocritas qui omnes minas irrident, atque inanibus velis sese tegunt, diligenter animaduertendum est, cum & vacuus timoris Dei, & mendaces, & ipsius oblitos esse pronūciat. **AN NON QVIA EGO DISSIMVLAVI.** Particulam causalem hęc inferendam putauit, quæ supplenda est, vt melius pateat sensus Prophetæ. nam qui nihil subaudiunt, multum se torquent in eliciendo sensu. Scimus autem quàm frequens sit Hebræis hæc loquendi forma. Exprobat Iudæis, quòd indulgentia Dei & patientia abusi sint, quia tamen animi ipsorum molliori debuerant. Sed ea est hominum nequitia, vt audaciores reddatur ad peccandum, ac sibi licere putent quod impune est. Itaque in clausula versus particulam, pro illariua accipio: Ideo me non times, quòd dissimularim, cum potius bonitate mea frangi debuisses. Hanc colligimus Iudæos de nimia seueritate Dei cõqueri nõ potuisse, cum ipsos diu patieret tolerari, ac peiores ea impunitate redditi sint. quàm obrem necesse fuit vt aliam omnino personam indueret, atque grauius eorum scelera vlcisceretur.

12 EGO ANNUNCIABO. Declarat Propheta, Dominum amplius passurum non esse id quòd antea passus est, atque aliam ipsi rationem deinceps tenendam esse. **I V S T I T I A M** eorum vocat ironicè. Intelligit enim omnes impietates & errores quibus imbuti ac corrupti erant, acti diceret, Ostendam qualis sit iustitia vestra. **Quando** enim dissimulat Deus, iusti videt ar qui iniustissimi atque impurissimi sunt: ubi verò Dominus descendit tribunal, educantur homines & latebris suis, atque in medium profertur eorum turpido. Itaque significat Propheta summas impietates pro iustitia haberi in mundo, quandiu dissimulat Deus: quæ tandem, ipso descendente tribunal, discutientur. Postquam enim multum diuque sibi blanditi fuerint homines, tando in ipsum Iudicem esse sentiet. **N E C P R O D E R I T T I B I.** Hoc ad effectū pertinet, & quo serè semper homines iudicare solent. nec enim iudicant sine hoc iustam vel iniustam: sed quicquid iuste ipsis est, id probadum putant. Propheta ergo denūciat perniciosà fore ipsis omnia opera, ex qui-

bus utilitatem aliquam sperarunt.

13 DVM CIAM AVERIS.) Declarat plenius id quod breuiter attigerat superiore verſu, vbi ad rem ventum fuerit, eos pudefactum iramque potentialis modus in verbo Liberent, tantūdem valet acſi diceret, Id facturos non eſſe. Alludit autem ad id quod prius dixerat, Profectus es ad Regem cum vnguentis. Atque ideo COLLECTIVOS vocat præſidia omnia quibus Iudei ſe tutos fore exiſtimabant. his enim conſiſi, proſtituebant ſe in omni genere vitiorum, quaſi impune iſtis foret, quòd vndiquaque ſepti ac muniti eſſent. At Dominus oſtendit quàm inania ſint ea omnia quæ abſque ipſo colliguntur. Clamor, hic calamitatem denotat, qua aſſigendi erāt. nam fœderibus ſuis & ſociorum ope freti, in ſummo ſe odio fore exiſtimabant, acſi nūquam antè deſuſi fuiſſent. Sed pronuntiat omnia præſidia quæ ſibi coaceruarūt, nihil omnino profutura eſſe. Exceranda enim & maledicta eſt illa fiducia, quæ derelicto Deo, in rebus externis aut præſidiis hominum locatur. Prius exprobrauit populo, quòd lenibus aquis Sioce non contentus, rapidos & vehementes fluios quæret, à quibus tandem mergeretur. Quod etiam reipſa euenit. nam Aſſyrii & Aegyptii, & tandem Chaldaei, quibus ſe ſocietate iunxerunt Iudei, non tantum inuitiles ipſi, ſed etiam exitiales fuerunt. Sequitur antitheton, vbi ipſos reuocat ad fiduciã Dei, quod remedium malis omnibus opponendum eſt: ſicuti etiam mala omnia ab incredulitate & diſſidentia oriuntur. Quòd verò ſperantibus in Deum promittitur hæreditas, huc pertinet. Quid aliud quæritis, quàm vt ſteris incolumes, atque hæreditas veſtra ſalua ſit? Meum eſt hoc præſtare. quis enim vos in hanc regionem induxit: quis poſſeſſionem eius aſſeruit? Et tamen cõſugitis in Aegyptum: atque inania ab hominibus auxilia quæritis, atque negligitis opem meam. Non dubito quin hæreditatis nomine Iudæam intelligat, in qua cupiebāt Iudæi manere incolumes. Nã poſtea nominat MONTEM ſanctitatis ſuæ, in quo videlicet templum ſuum erat. Iudæi igitur non tribuebant Domino officium ſuum, quum ad Aſſyriorum aut Aegyptiorum potius quam ad eius opem conſugerent. Hinc colligenda eſt vniuerſalis doctrina: nempe res noſtras præclare habituras, ſi in Domino ſperemus. quòd ſi abiiciamus eius fiduciam, mirum certè non eſt ſi fluctuemus, atque variis modis agitemur. QUUM MONTEM SANCTITATIS nominat, in quem reducendi ſunt Iudæi, ſignificat vitam & omnia eius commoda per ſe optabilia non eſſe, niſi v̄ Dominum colamus. Hic enim ſinis eſt humana vitæ, vt ſit aliquis Deo populus à quo purè inuocetur. Ergo in cultum & obſequium Dei ſemper d̄ fixi ſunt oculi noſtri, ſi vitam, aut liberationem, aut alia vitæ commoda optamus.

14 ET DICET, STERNITE.) Quoniam ridicula videri poterat hæc promiſſio, Poſſeſſores terram, qui in Domino ſperarent (quũ ex ea paulò poſt eiiciendi eſſent) in gratiam piorũ qui adhuc reſtabant, ſubiungitur ſecunda hæc promiſſio, qua ſpondet fore vt quantum eiecti è terra Chanaan, & in longinquam regionem ablegati ſint, in eã tamen reducantur. Occurrit igitur dubitationi quæ oriri poterat: ne pijs in duro illo & diuturno exilio animum deſponderēt, aut fallacem eſſe promiſſionem Dei exiſtarent. Nonnulli exponunt, Dominum miſurum veros & fideles Prophetas, qui Eccleſiam ab offendiſculis ſuis repurgēt, que à pſeudoprophetis & malis duobus corrupta erat: ſicuti prius exitij cauſam ab iis ortam eſſe oſtendit: atque ita meliorem & optabiliorem ſtatum hic promitti putant. ſed nimis coacta eſt cuiusmodi interpretatio: quare prior ſequi malo: Quãuis ſcilicet ad tempus terra illa priuandi eſſent Iudæi, tamen in ipſam reſtitutum iri à Domino, qui vias complanari iubebit, vt ipſos reducat. Conuenit autè hic locus cum eo quem prius cap. 40. vidimus: vbi Dominus conſolationè afferri populo ſuo, edici & publicari reditum in Iudæam, & vias repurgari iubebat. Nam quũ in Babyloꝛe, vel in ſepulchro concluſi eſſent, quũ lōga & diſſicilis eſſet via, magnàque ſolitudine intercederet, vix ſpes erat ipſos in patriam reuerti poſſe. Proinde non leuiter hoc ab Iſaia prætereundum fuit: vt neque interpoſitos montes, nec mare intermedium, nec vlla alia impedimenta reformidarent. Alloquitur autem Cyrum & Darium, quorum mentibus inſpirauit Dominus vt Iudæis viam patefacerent ac munirent. acſi diceret, Dominum miſurum miniſtros, qui nunc ipſis ignoti ſunt, quorũ opera viam ſternet, ac populum educet. Et apoſtrophe qua ipſos compellat plus habet vehementiæ, quàm ſi in tertia perſona locutus eſſet. Tolli offendiſcula iubens, oſtendit nullã eſſe cauſam cur terrearũ difficultatibus & impedimentis viarum, quæ Dominus faciliè tollet, quẽ ei viſum erit. E VIA POPULI. in hoc incluſa eſt ſpes reditus, quòd Dominus populũ ſuum reducem in terra Chanaan iterum locare velit. Ergo quauis nulla alioqui via eſſet, eam tamen eſſe oportet, perfringique omnia clauſtra & obſtacula: quòd Dominus reditum promiſerit, atq; ideo ſit dux profectionis.

15 QUONIAM SIC DICIT.) Confirmat ſuperiorem ſententiam de reſtitutione populi ab exilio: ſed ſiſtanti huc verticulis exponi poteſt: vel quòd Propheta occurrat dubitationi que obſepere poterat animus piorum, atque ita reſcendat res inter ſe oppoſitas: vel quòd ratiocinetur à natura Dei, vt deliſes animos confirmet. Vt hæc clariùs exponamus, primũ ſcimus his cogitationibus ſepenumero diſtr̄ hi animos noſtros, Deum quidem in celo eſſe, ſed à magno abell̄ intervallo, ac negligere res humanas, aut deſpicere adque nullam ei eſſe curam noſtri. Vt Propheta hanc imaginationem corrigat, ait Deũ quidem habitare in loco ſublimi: ſed non ideo mi-

Verſu 9

Iſ. 17. 7
Supra 8. 6Supra 40.
1. 2. 3. 4

mus spectare hunc mundum ac gubernare prouidentia sua. Est enim sollicitus de hominum salute: atque habitat cum afflictis, & iis qui contrito sunt & humili corde, sicuti legitur P'salmo 138. *P'sal. 138.6*
 Excelsus est Iehoua, & humili corde respicit: & altis locis. Alter sensus est, quod Propheta ostendit Deum valde dissimilem nobis esse. nam ideo trepidamus in rebus aduersis, quod cum modulo nostro metimur, Qui opem ferret nobis Dominus, qui oppressi sumus? Deinde negligi solent & contemni miseri homines. ita nos apud Deum nullo in pretio esse existimamus: quoniam ipsum fingimus ex natura nostra. Atqui longè aliter de ipso sentiendum est. ideoque ipsam in cælis habitare dicit: vt significet ipsum humanis affectibus obnoxium non esse. Constat enim sibi cum tempore, nec consilium vnquam mutat. Quemadmodum igitur semel promissæ restitutione populo suo, ita præstabit. Hic sensus mihi non displicet: nec priorem reiicio, qui plenior atque vberior est: atque conuenit cum aliis Scripturæ locis, vbi ista duo coniungi solent: Dominum habitare in celo, & rerum humanarum curam, præsertim verò filiorum, habere, sicuti nuper attingi *HABITANS IN PERPETVITATE*. Nos verò instabiles sumus, transferimus huc atque illuc studia nostra, nec in eum defixi manent animi nostri, quem semel amplexi sumus. Separat ergo Deum ab hominibus: quia in illum nulla cadit obumbratio: nos verò non sumus ea constantia, vt perpetuò curemus eos qui ad auxilium nostro opus habent. *SANCTVM INCOLO. שׁוֹרֵר*, interdum pro Templo accipitur: hinc verò pro celo ipso. Videmus quorsum Dominus se Sanctum & sancti atque excelsi loci incolam vocet: nempe, vt quatum à nobis distet, & quam dissimilis natura sit, intelligamus. Eximiam porò hinc consolationem percipere debemus, quod Dominus miseris adesse velit: imò domicilium sibi inter ipsos eligat, modo scilicet agnoscat miseras suas. Variis enim calamitatibus premuntur mali: sed fetoces atque elati esse non desunt. Ij frustra propinquum fore sibi Deum sperabunt. Oportet enim humiles animos ac verè deiectos esse, liquid à Deo alleuationis expectent. Ergo ad exanimis vsque descendit, vt vitam nouam inspirans de integro eos generet. Iterum autem nominatim spiritus humilis, & cordis afflicti mentionem facit, vt has promissiones ad eos pertinere sciamus qui in calamitatibus suis præfracti & cõrumaces non erunt: qui denique ferocia omni deposita, mansuetos & humiles se præbent.

16 *QVONIAM NON IN PERPETVVM*.) Prosequitur eandem doctrinam: quia difficilis huius rei persuasio fuit, quum in duro illo exilio sentirent sibi infestum esse Deum: & vix possent gustum aliquem gratiæ Dei concipere, vnde colligerent animos, aut subleuarent. Occurrit igitur Propheta huic dubitationi: atque ostendit temporarias fore pœnas quas passuri sunt, nec perpetuò iratum ipsi Deum fore. Deum quidem habere iustissimam irascendi causam, sed tamen cessurum iure suo, ac remissurum quod exigere potuisset. Cõiungit itaque iram Dei cum moderatione qua subleuat fideles, ne animis frangantur. Nam etsi ratiocinatur à Dei natura, tamè ad Ecclesiam peculiariter dirigitur hæc promissio. Huius ergo sententiæ in extremis angustiis semper meminisse debemus, ne infestum nobis Deum, aut perpetuò litigaturum esse nobiscum arbitremur. Quod autem irasci Deum tradit, per cõcessionem loquitur, & pro sensu carnis nostre: quia non aliter in ærumnis nostris Deum concipere possumus quam nobis iratum. Et prodest etiam hoc sensu tangi, qui nos ad pœnitentiam erudiat. Ad captum igitur nostrum solummodo, non ad Deum hæc loquendi forma refertur debet. *NAM SPIRITVS*. Reddit rationem cur perpetuò litigaturus non sit. Sunt autem varie huius loci interpretationes. Inter alias hæc congruentior videtur: Spiritum videlicet in diu corpore, tanquam veste. vnde etiam corpus, tabernaculum & veluti domicilium spiritus vocatur. Si hæc significationem recipimus, duplex erit sensus. nonnulli enim hunc locum de vltima resurrectione exponunt: Spiritus INDEVTVR, id est, postquã exierit à corpore, iterũ in ipsum, velut in domicilium suum redibit. Ita erit argumentũ à maiore ad minus, Ego mortua corpora suscitabo: cur ergo vos, tametsi semimortuos, in meliorem vitam non restituum? Alter sensus, quem sequuntur & alij, simplicior erit ac melior. Remotior enim videtur à contextu illa interpretatio de vltima resurrectione. Ego circundedi corpore spiritu, ac si diceret, Ego homines creauit: habebø igitur ipsorũ curam. Ego verò Propheta existimo altius conscendere. Docet enim Dominum tam elementer atque indulgenter nobiscum agere, quod perspectum habeat quum debiles atque infirmi simus: quemadmodũ etiam alius Scripturæ locis ostenditur: vt P'salm. 103, Quemadmodum pater miseretur filiorum, ita Dominus timentium ipsum. Nouit conditionem nostram, recordans quod puluis sumus. Hominis ætas ferò similiis est, florêtiq; vt flus in agro. Idem etiam P'sal. 78. Ipse tamen ad misericordiam professus, propitius fuit iniquitati eorum, nec disperdidit eos: & sæpenuero reuocauit in suam: nec emnem exardescentiam suam excitauit, memor quod caro essent ipsi, & vêtus qui abit, nec redit. Idem mihi videtur hinc velle Propheta. ac si diceret Dominus, Nolo experiri vires meas cum statu aut spiritu, quasi cum herba aut folio quæ protinus euanescent, si ardorem Solis persenserint. *שׁוֹרֵר* nonnulli exponunt Deficiet: & satis quadrat huic loco. Spiritum enim nostrum deficere necesse est, vbi Dominus potentiam in nos suam exerit. Vt autem verborum significationes in medio relinquamus, satis constat nobis consilium Prophetæ. Ostendit enim ideo nobis indulgeri à Deo, ac minus seuerè agi in corrigendis vitiis nostris, quod infirmitatis nostræ ra

P'sal. 103. 13

14

P'sal. 78. 38.

39

tionem habeat, eumque sustinere ac subleuare velit.

17 PROPTER INIQUITATEM.) Hic conqueritur de obstinata populi malitia: atque ostendit Dominum iustissimum habuisse causam cur ipsum sic puniret: ita vt de immodica eius seueritate conuerti non possit. *vxz*, alij Cupiditatis, alij Auaritiae vertunt. Si Auaritia, synecdochica locutio erit: species pro genere. est enim fons vnde mala omnia oriuntur. Se. I. generaliter accipere possumus pro omni cupiditate, quod enim multis & variis vitiis laborantem Iudaei, iudeo Dominus iratus est: atque pœnas ipsi graues infligit. Nominatim verò concupiscentiam, mercedem facit, vt significet non ideo luisse pœnas, quod palam essent improbi, sed coram Deo. Hec enim sufficit ad reatum, quod Deus iudex animorum sit: nec tãtum in externa scelera, sed etiam in prauos affectus & cupiditates animaduertat. Ceterum iure plecti admonet, vt culpæ conscij suppliciter veniam deprecetur. *PERCVSSI EVM, ABSCONDIT.* Significat gratiam suam ad tempus quodammodo remotam & absconditam fuisse. Loquitur autem ex sensu hominum: quod infensum nobis & aduersum Deum apprehendamus, quum vlciscitur scelera nostra: sicut iam dictum est. Atque ita à nobis apprehendi ipsum ac conici periculi necesse est, vt in veram peccatorum nostrorum agnitionem veniamus. nũquã enim ipsa feroci agnosceremus, nec pungeremur, nisi reputaremus ipsi nobiscum, atque intelligeremus iram Dei à nobis prouocatam esse. Verum vt nobis expedit hoc modo ad pœnitentiam institui, rursus cauendum est, ne si auersum à nobis Deum singulum, & inexorabilem, tristitia nos absorbeat. Hos ergo immodicos horrores temperat Propheta, vt atque Deum ex ingenio nostro aestimare, quantum enim pœnas de nobis sumat, non desinit paterno affectu & amore prosequi quos semel complexus est. *IPSE AVTEM.* Hæc est perniciositas quam Propheta reprehendit & accusat, quod populus nihilo melior redditus sit, ac persistit in iniquitate sua. Ostendit enim desperatos esse, quod extrema remedia quæ Dominus expertus est, eos in viam reducere non potuerint.

18 VIAS EIVS VIDIT.) Hic Dominus ex aduerso amplificat misericordiam suam, quod isti populo, tãmeti obstinato & pernicaci, sit propitiis, eumque gratia & misericordia sua præueniat. ac si diceret, Ego populum hunc flagellis meis ad pœnitentiam reuocare nisus sum: quum præceps in cupiditates suas tueret: sed contumacem & indomitum se præbuit: nihil profeci. Possẽm equidem merito ipsum perdere: sed sanare & conseruare malo. Hoc autem fieri non potest, nisi summa & incomparabili misericordia. Desinam ergo in ipsum animaduertere. Proinde gradatim amplificat misericordiam Dei, quem velut medicum inducit cõsiderantem quæ remedia sanando huic populo aptissima sint. Insanabiles autem sunt morbi nostri, nisi nos misericordia sua Dominus præueniat. Nulla quantumuis grauius flagella nos ad resipiscendum coget, nisi Dominus Spiritu suo nos impellat. Sequetur enim maior pernicitas, atque obstinatior red demur. Itaque in populi huius exemplo humani generis imaginem contemplari licet: vt quæ sit pernicitas & contumacia nostra in Deum, & quæ remedia morbis nostris curandis necessaria sint, planius intelligamus: quod morbidi & ferè perditum sanamus, reducimur in viam, & deinde in ea perstamus. Significat autem hoc totum proprium Dei opus esse, vt pergamus in recto cursu. Hinc sequitur consolatio. Quod si desit pœnitentia, nulla ibi fides, nulla consolatio esse potest. qui enim sibi non displicent in vitiis suis, nihil aliud quàm iram Dei, terrores & desperationem concipere queunt. Contextus ergo Prophetæ notandus est, qui sanationi cõsolationem non temere subiungit. Quorum enim curati sunt morbi, simul animi lætitiã & cõsolationem percipiunt, quia fuerat priuati. Vbi verò adiungit, *LVGENTES*, videtur specialiter notare pios, qui numero pauci erant: vt satis constat ex Prophetarum querimoniis, qui in stuporem, quo passim correptus erat populus, inuehantur. Eos ergo designat quos in communi reatu ferius dolor ad luctum cogebat, & qui non modo populi mala descebant, sed anxie gemebat sub onere iræ Dei: quum alij securè deliciaerentur.

19 CREO FRUCTVM.) Explicatio est superioris sententiæ, quia videlicet ratione Dominus cõsolationem huic populo præbebit: hoc est, quia pacem ei promittet atque offeret. Nam per *FRUCTVM LABIORVM* significat se effecturum vt ipsi audiant lætos nuntios de pace, a quibus exhalarentur. Mihi enim loqui videtur de publicatione pacis, quod ministeriũ Prophetis commissum erat: ac deinde Apostolis & aliis ministris Euangelij mandatum est: sicut docet Paulus, ipsos legatione fungi pro Christo, ad reconciliandos homines Deo. Repetitio in voce *Pacis* non modò ad certitudinem, sed continuum etiam tenorem notandum valet. ac si diceret, Nihil nũc auditis præter horribiles minas. Silet doctrina gratiæ & salutis: quia non estis capaces. Ea est contumacia vestra, vt terroribus & minis vobiscum agendum sit. Sed aliquando restitutum doctrinam pacis: & labia Prophetarum aperiam, qui ipsam vobis annuncient. *LONGINQVIS.* Hoc ideo additum est, quod populus qui in exilium abductus erat, hæc ad se pertinere non putaret, quia longè aberat: sed ad eos fortasse qui domi erant. Nam exilium erat veluti species abdicationis. At qui denuntiat Propheta, quantumuis longè distiti sint, huius tamen gratiæ fore participes. Finis demum vel effectus additur, quod velit Deus populum sanare, hoc est, saluum prestare & incolorem. Vnde colligimus quod nuper attigi, quicquid ad plenam & solidam Ecclesię felicitatem

citatem pertinet, metum esse Dei donum. Paulus videtur hunc locum attingisse, Ephes. 2. ubi dicit Christum attulisse pacem iis qui propè, & iis qui procul. Loquitur autem de Gentibus & Iudeis nam Iudei propinqui erant: propterea quòd Deus cum ipsis fedus ierarat: Gentes remotas, quòd ab eo facere alienæ essent. Arqui Propheta de Iudeis tantammodò videtur loqui. Respò- deo, à Paulo retineri verum Prophetæ sentium, si modò ritè omnia expendantur. Ideo enim longinqui dicuntur hoc loco Iudei, quòd Dominus videretur ipsos esse domo sua expulsi: atque in eo similes erant Gentibus. Quum igitur abdicacionis illius tempore, nihil inter ipsos & Gentes discriminis esset: merito Paulus, velut in eodem gradu utrosque locans, illos Gentibus adæquavit: atque ita iis accommodavit quod Propheta de Iudeis protulerat. sicuti non absimili modo alibi locum Hoseæ ad Gentes transfert.

20 IMPII AUTEM.) Quum prius de pace loquutus sit, qua pijs fruuntur: impijs contra bellum asiduum & perpetuas animi exagitationes atque perturbaciones denunciat: vt scilicet pijs inigne pacis beneficium plurius asstiment: deinde, vt reprobi sciant sic sibi Dei promitti pacem, vt nihil melior eorum conditio futura sit. Quoniam autem reprobi falsò obtendunt nomen Dei, & inaniter in eo gloriantur, Propheta ostendit nullam esse causam cur sibi huius promissionis nomine placeant, aut quicquam sibi arrogant, cum pacis nullo modo participes esse possint: nec eis quicquam profuturum sit, quòd Deus populi sui misertus, ipsum recipiat in gratiam, eiq; iubeat pacem nuntiari. T A N Q U A M M A R E. Elegans est ista Maris similitudo, & aptissima ad explicandam inquietudinem impiorum. nam in seipso turbatur mare: tamen à vento non impellitur, tempe statibus horrendis agitur: fluctus reciproci sibi in eo bellum mutuo gerant, & factò graui impetus, sese frangunt. Eodem modo impij turbantur intestino malo, quod in ipsorù animis defixum est. Terret enim & conturbat ipsos conscientia: qua nullum grauius tormentù, nullus sanior castifex esse potest. Furæ agitant & insectantur impijs non ardentibus tedis, vt in fabulis, sed angore conscientia, & fraudis cruciatio. nam sua quenq; fraus, & suus terror maxime vexat: suum quenque seclus agit, amentiaque afficit: suæ malæ cogitationes, conscientiaque animi terret. Aptissimè igitur impijs procelloso mari & turbulento comparauit. Quisquis autè has perturbaciones, & diros animi cruciatus effugere vult, pacem quam Dominus ipsi offert, ne reiiciat. Hic nihil medium esse potest. nisi enim abiectis cupiditatibus hanc pacem admiseris, angere te miserè ac cruciari necesse erit.

21 NON EST PAX.) Confirmat superiorem sententiam: nempe reprobos frustra paci quærèdæ daturos operam, qua vbiq; bellum ipsis occurrit: nempe Deus est qui bellum denuntiat: nullus igitur est paci locus. Impij quidem pace si uellent, eamque vehementer optant. nihil enim magis cupiunt quàm securi esse, & sopire conscientias suas, vt liberè delictentur, & vitis suis indulgeant. Repellunt cogitationes de iudicio Dei, stuporemq; & indolentiam accerunt, eaq; optimas rationes & vias pacis esse putant: sed nunquam ipsi fruuntur. Donec enim reconciliati fuerint Deo, conscientia ipsorum iis molesta esse, ac bellum gerere non desinet. Deum ergo vnicum pacis autorem inducit, qui horribili denunciatione delicias extorquetur Iudeis: & Deum suum vocat aduersus inanem iactantiam illorum qui falsò nomen eius obtendebat. Nec enim possunt agnoscere Deum, quandiu Prophetam eius & doctrinam respuunt. Ideo Propheta intrepidè pronunciat se mandatam habere à Deo, vt bellum ipsis perpetuum indicat.

CAPVT LVIII.

1 **Q**uia in gutture, ne cohibeas: quasi tuba exalta vocem tuam, & annuntia populo meo peccatum suum, & domui Iacob iniquitatem suam.

2 Me tamen quotidie quærunt, & scire vias meas volunt: quasi gens que iustitiam fecerit, & iudicium Dei sui non intermisit: sci- sciantur ex me iudicia iustitiæ, appropinquare Deo volunt.

3 Quare ieiunamus, & non aspexisti? humiliamus animas nostras, & nescisti? Ecce quo die ieiunatis, inuenitis voluntatem, & omnes facultates vestras exigitis.

4 Ecce, ad litem & contentionem ieiunatis: atque vt percutiatis pugno impio. Ne ieiunetis sicut hodie, vt audiri faciatis in excelsis vocem vestram.

5 An tale est ieiunium quod elegi? vt die affligat homo animam suam, & quasi iuncus demittat caput suum, sternet faciem, & cinerem? An hoc vocabis ieiunium, & di. m

gratum Iehouæ?

6 Amon hoc est ieiunium quod elegi? soluere colligationes impias, dissoluere fasciculos graues, oppresses dimittere liberos, atque vt omne iugum abrumptis?

7 Amon vt partiaris esurienti panem tuum, & pauperes vagos inducas domum? Si videris nudum, operias eum, & à carne tua ne te abscondas?

8 Tunc profertur vt aurora lux tua: & sanitas tua protinus germinabit: iustitia anteibit faciem tuam, & gloria Iehouæ colliget te.

9 Tunc inuocabis, & Iehoua exaudiet: clamabis, & dicet, Ecce adsum: si abstuleris è medio tui onus, & emissionem digiti, & sermonem vanitatis.

10 Si effuderis fœnelico animam tuam, & animam afflictam satiaueris, oritur in tenebris lux tua, & caligo tua erit sicut meridies.

11 Et deducet te Iehoua semper, & saturabit in siccitatibus animam tuam, & ossa tua saginabit. Et eris quasi hortus irriguus: & scaturigo aquarum, cuius aquæ non deficiunt.

12 Et erunt ex te qui instarent deserta seculi: fundamenta generationis & generationis excitabis. Et vocaberis rupturæ reparator, director semitarum ad inhabitandum.

13 Si auerteris à sabbato pedem tuum, nec facias voluntatem tuam, in die sancto meo, & vocaueris sabbatum delicias ad consecrandum Iehouæ, eò quod sit honorabile, & honorem illi tribueris, vt non exequaris vias tuas, nec inueniatur voluntas tua, nec loquutus fueris verbum:

14 Tunc delectaberis in Iehoua, & equitare te faciam super excelsa terra: & pacem te hæreditate Iacob patris tui: quia os Iehouæ loquutum est.

IN CAPVT LVIII.

L A M A.) Malè fuit diuisum hoc caput: quoniam hæc superioribus cohærent. Quare, si tenere mentem Prophetæ velimus, sic à nobis hæc legenda sunt, ac si nulla sectio facta esset. Testatus est Prophetæ sic puniendum esse populum, vt tamen pacis spes reliqua esset: deinde impiis qui supino fastu Deum eludunt, bellum perpetuum indixit. Nunc confirmat eam doctrinam: ac diuinitus sibi has partes docet esse iniunctas, vt CLAMET CVTVRE, hoc est quod vulgò dicimus,

A plein goser. Quorum id: nempe vt annuntiet populo peccata sua. Non loquitur de sola contentione vocis, sed vehementiam Verbi & seueritatem intelligit, qua maximè hypocritæ opus habent, ac si Deus fulmina è cælo iacularetur. Sibi enim placent in vitiis suis, nisi arguantur seuerius, atque in lucem pertrahantur: imò nisi violenter prostrati cadant. Quod addit, *NE COMIBEAS*, modus est loquendi valde tritus Hebræis: Loquor, & non taceo. Vulgò dicimus, *Crie sans esparguer.* Diximus Prophetam non loqui de simplici vocis sono, sed oburgationem seueram & asperam significare, qua hypocritas percelli operæ pretium est. Exempli gratia, Si Prophetæ de Lege Domini solum verba fecerēt, atque ostenderēt quæ sit regula bene & sanctè viuendi, cōmendarent cultū Dei, vitia quoq; reprehenderent nulla adhibita vehemētia, quid efficerēt apud hypocritas, quorum conscientia sic sopita est, vt nequeat nisi admotis aculeis excitari? Itaque simplex docendi ratio non sufficeret, nisi acius instarent, atque fulmina verborum in ipsos contorquerent. Paulus etiam imitatus Prophetas, postquam vniuersum genus hominū dampnauit, maiore vehemētia insurgit in eos qui speciè aliquā sanctitatis præ se ferebant, & abutebātur patientia Dei, Ecce, tu Iudæus cognominaris, & acquiescis in Lege, & gloriaris in Deo, & nosti voluntatē, ac probas eximia, institutus ex Lege: confidisque teipsum ducē cæcorū, lumen eorum qui in tenebris sunt, eruditorum insipientium, doctorem imperitorum, habētē formam cognitionis & veritatis per Legem. Qui igitur doces alium, teipsum non doces: qui prædicās non futandum, furaris, &c. Talibus iudicium Dei & horrendam ultionem denuntiat: quòd bonitate eius abusi sint, atq; inaniter eius nomine se iactēt. Ita hoc loco Prophetæ nominatim aduersus Iudæos stylū stringit, qui Dei nomine gloriabātur, se tamē aduersus ipsam efferebāt. Hęc igitur ratio tenenda est aduersus hypocritas, qui inanem præ se ferunt speciē sanctitatis, si modò ritè atque

vultit

veliter officio nostro fungi velimus. Quemadmodum Dominus hoc belli genere exercuit Prophetas, ita & nos hodie exerceri necesse est. ne dissimulemus, aut nefunctione arguamus ipsos: sed omni contentione muehamur. Obici possët, Si Dominus iubet argui peccata populi, cui promittitur pacem: dubium non est quin reliquam voluerit ei facere spem salutis. Et tamen certum est ista reprobis, quibus antea bellum indixerat, designari. Respondeo, tunc pios exiguo fuisse numero, pauci enim oblatam sibi pacem amplectebantur. Cum ergo propinque pacis spem facit Ihuas, exiguum illum gregem peccat: cum bellum indicit, multitudinem terret, quæ aliena erat à Deo, omniaque monita contemnebat. Is enim erat populi status, vt vix quicquã puri aut integri manerent, quemadmodum cap. 1. vidimus. Merito igitur nominauit DOMVM IACOB, Sup. 1. 21 cum maior populi pars corrupta esset. ac sedulo in Prophetis notanda est hæc distinctio, quod nunc voces spargunt in totum vulgus, nunc sermonem restringunt ad paucos fideles. nec verò abique falsa & amara subsannatione populum suum & filios Iacob nominat, qui ab origine sua exciderant, & turpiter deseruerant à Patrum fide. Quare ironica est concessio. ac si diceret nullã prærogatiuam obitare quo minus audiant quod merentur.

2 ME TAMEN QVOTIDIE QVAERVNT. Hic omnem obloquendi materiam adimere voluit hypocritis, quibus exceptiones istæ in promptu erant, Nos timemus Deum, colimus, amamus, atque eum quærimus toto affectu. cur nos tantquam impios obiurgas: nam institueret vitam nostram volumus ex præscripto Legis. Vt occurrat huic exceptioni, negat quicquã ab ipsis pure aut sincere agi: omnia ficta esse & simulata: itaque nullus esse momenti apud Deum, qui integrum animum requirit. Notandus est hic ordo quem Propheta sequutus est: postquam enim bellum denunciavit impiis & hypocritis, seuerè iam ipsos arguit quæ prætextus admittit, & fucos quibus se obregebant. Sic enim tractandi sunt hypocritæ, & velut educendi e latrebris: quia nihil apud ipsos alioqui doctrina proficere possit. Nec tantum hic ordo pus doctoribus tenendus est: sed vniuersisque in vsum suum hanc docendi rationem accommodare debet, ne sibi placeat, aut vitis suis blandiatur: ne fucum sibi faciat, aut præstigium Satanae illi doli patiat. Integrum ergo & purum animum asserat, si proficere in doctrina Verbi, & Deo gratus esse velit. Esti autem perfidis & mendacibus concedit Ihuas aliquam sanctitatis speciem: tursus tamen amarulenta figura eos perstringit, ac si diceret in eorum improba iactantia nimis crassam esse fraudem. Ita non simplex ironia est, sed cõiuicta simul est expositulatio, quod Deum in specie promereri satagant. verum, si quis propius examinet ipsos, & totam eorum vitæ rationem expendat, animos longè alienos à Deo esse intelliget. SCISCITANTVR EX ME. Qui his verbis putant hypocritas expositulatum cum Deo, & insurgere in ipsum, quasi litem cum eo susceperit, Propheta mentem assequuti non sunt. Id quidem fieri paulò post fateor. sed antequam eò descendat, laruam fictæ pietatis illis detrahit. Postquam ergo dixit eos quotidie Deum querere, ac si nulla illis esset potior cura quàm pietatis: pergit in eadem sententia. ac dicit ipsos seiscitari iudicia, vt Deum colant, & teneant regulam bene viuendi, nempe dum simulat se ardere studio pietatis. Et sanè Propheta hic præcipua fidelium exercitia recenset, quæ interdum offendant impij. Hoc autem in pietate summum est, inquirere de voluntate Dei, vt vitam nostram ad eius regulam instituanus: pendere ab ore ipsius. Sed ita filios Dei mendaciter amulantur hypocritæ, vt quæ ad verum Dei cultum pertinent tenere, atque interdum optimos quoque superare videantur.

3 QVARE Ieiunavi mvs. Progreditur vltèrius in eodem argumento: & dicit fictos ac præposteros Dei cultores non modo excæcari sua simulatione, sed etiam turgere fastu, vt audeant palàm obsequere Deo, & vbi durius ipsos vrget conueni, ac si magna ipsis fieret gloria, An relictis obsequiis nostris, ieiunia & preces: cur tibi grata non sunt? an frustra nos torquemus? Concessit, vt iam dictum est, hypocritis quandam sanctitatis speciem, quæ homines fallunt: sed nunc intus superbia quoque inflatos esse & ebrios significat, cum ficta habet opera, quibus Deo satisfieri putant: atque eo prætextu aduersus Prophetas offerunt, sibi que in maximis vitis indulgent: qualia sunt, incredulitas, rebellio, & contumacia in Deum: diffidentia, crudelitas, fraudes, rapinæ. Hæc leuia sunt apud ipsos: atque ieiunus aut aliis exercitiis externis facillè eluuntur. nam ea sunt præclara ipsorum merita in quibus cultum Dei consistere putant, & vnde sperant sceleram omnium expiationem. Ita excolant culicem, atque integrum camelum deglutire non dubitât. Si tales fuissent soli Iudæi, & mundus ingenium mutasset, procul nobis querenda essent exempla: sed cum idem quotidie experiamur, non est quod multum in expositione huius loci laboremus. Porro querimonia hæc referri potest tam ad verbum, quàm ad manum Dei. Dominus enim vtroque modo indicat hypocritas. Arguit enim verbo, & penas sumit de obitanti malitia ipsorum. Ergo tam ad ferulas, quàm ad superiore oburgationem hæc referri possant. Ego verò libenter de verbo interpretor, vt obiurget hypocritas, qui iactabant ieiunia sua, eaque reprehensionibus Prophetarum opponerant: ac si veri essent cultores Dei, atque immerito tradacerentur. Nam ab his dissentio qui populum expositulare cum Deo existimant, quod durius in exilio tractetur. Potius conueni malu videtur de Prophetis,

quòd seuerius ipsum & vehementius obiurgarent. Iudæi enim volebant pij & religiosi haberi: nec poterant a quo animo ferre, quòd impietatis & nequitia damnabantur. Ideo Propheta detegit affectus ipsorum, atque ostendit bellum ab iis suscipi cum Deo, ne quid sibi privati negotij cum ipso esse putent. Secunda parte versus refellit in Dei persona quas hypocritæ virtutes ebuccinant: quia scilicet non exuant interea prauos carnis affectus, neque incipiunt à sui abnegatione. hoc enim maximè damnat, quòd suis desideriis additi sint: deinde species quasdam virtutum enumerat. vnde colligere promptum fuit, nulla reipiscendi cura eorum cor tangi.

4 ECCE AD LITEM.) Hic versus cum sine superioris coniungi debet. nam cum priore membro induxisset hypocritas conquirentes de vchementia & asperitate Prophetarum: posteriore rationem reddidit, cur eorum ieiunia, aliæque opera Dominus auerteret, quòd scilicet à puro animi affectu non prodeant. Ostendit autem qualis eorum animus sit, à fructibus. nam reuocat ipsos ad officia secunda Tabulæ, ex quibus facile deprehenditur quales simus. Animi enim puritas in eo sese ostendit, cum viuimus innocenter, atque ab omni fraude & iniuria absti nemos. Hæc sunt puri affectus indicia, sine quo Dominus omnes externos cultus respuit, imò execratur. Vbi verò fraudes, rapina, iniuriæ vigent, ibi nullum Dei timorem esse certissimè est. Exprobrat ergo hypocritis, quòd ex ieiunij maiorem captant licentiam peccandi: atque eò magis cupiditatibus suis obsequuntur. Hoc quotidie experimur. nec enim solum ieiunant plerique vt expient fraudes & atrocina sua, ac liberius prædentur: sed etiã vt ieiunij tempore plus otij habeat ad expendendas rationes suas, vt legendæ instrumenta, & supputanda scæntora, & cõminiscendæ rationes quibus oboratorum bona ad se attrahant. Quare sæpius hunc laborẽ in Quadragesimæ tempus & statâ ieiuniorum tempora reuocant, quemadmodum alij insignes hypocritæ plures Nullas quotidie audiunt, vt liberius & sine vlla interpellatione, sub religionis prætextu, fraudes & proditiõnes laudant, vt Tandem ieiunia eorum, vt cunq̃e pretiosa ab ipsis ducantur, repudiata quia hoc modo ira Dei magis prouocetur. continuo post preces etiam reicit. vnde apparet sicuti filius disseruimus capite primo, nulla officia absque sincera cordis integritate Deo probari. Nullum certè sacrificium excellentius est inuocatione Dei: videmus tamen vt preces omnes vitiet, ac contaminet impuritas cordis. Cæterum, quia ieiunium orationi coniungi solet, id pro confesso sumit Propheta. Est enim appendix orationis. Vetat igitur ab eiusmodi hominibus institui solennes preces cum ieiunio: quia nihil aliud proficiunt, quàm vt pœnas grauiores Dominus de ipsis sumat. Atque hinc colligimus (quòd iam antea dictum est) Dominum externa opera non morari, nisi præluccat verus eius timor. Ieiunium quale Iudæis in vsu erat, hic per se non improbatur, quasi superstitiosus ritus: sed abusus ieiunij, & praua fiducia. Quod diligenter notandum est: quia nobis longè aliter agendum esset cum Papistis, si ipsorum ieiunia reprehenderemus. Nihil enim præter superstitionem continent, cum huic aut illi diei, aut certis temporibus alligata sint, quasi relicto tempore ingurgitare sese licet: at cum putant carnem immundâ esse, atq; interea quasvis delicias sibi permittunt: imòdò semel tantum se ingurgitunt die ieiunij, egeritè se sanctos esse arbitrantur. Quum igitur nihil omnino sit in iis quod probari queat, simpliciter à nobis damnari possunt: sed alia fuit hæc disputatio. Ieiunium enim quod obserabant Iudæi, per se probandum erat, quoniam à Deo institutum: sed falsa opinio reprehendenda. In Papistis verò, & falsa opinio, & institutio ipsa, cum peruersa sit, damnanda est. Hoc commune habent Papistæ cū Iudæis, quòd eo se defangit coram Deo, & meritorem opus esse putent. At ieiunium cultus Dei non est, nec per se ab ipso requiritur: quemadmodum ea opera quæ in Lege præscribit: sed externum exercitium est, quod orationi subseruit, aut domandæ carni vtile est, aut testificandæ humiliationi nostræ: cum velut ritum Dei in aduersis rebus deprecamur. Sed de vsu ieiunij & sine ipsius vide plura in nostra Institutione.

Cap. 8. sect. 11.
200. & 9.

5 ANTALE EST.) Confirmat superiorem sententiam: atque ostendit ieiunium per se neque appeti à Deo, nec probari: sed quatenus in verum finem dirigitur. Noluim autem ipsum penitus abrogari, sed peruersum vsu: quòd scilicet in eo statuerent cultum Dei: ac posthabita vel etiam neglecta vera pietate, corporale exercitium sufficere putarent. sicuti semper hypocritæ externos ritus quasi piacula obrudunt ad placandum Deum. Porro quia homines pro sua temeritate definiunt cultum Dei, diserte nos hic reuocat ad suum arbitrium: ne quicquid rectum iudicat sensus noster, ab ipso probari existimemus. Quauis enim sibi placeant, miròque supercilio elati sint, & arroganter se iactent, Dominus ipsos repudiat, atque execratur: quia ius eligendi sibi vni vendicat. Porro Eligere tantum em valet ac gratum habere. Negat autem se oblectari si quis diem vnum famelicus trahat, atque incedat tristis & incuruus. Nã apta similitudine vsus est Propheta: quòd iuncus, quauis rectus sit, facile insectatur: ita hypocritæ sese flectunt, & caput incuruunt, quasi macie cõfecti: vel ostendant inanè aliquam speciem humilitatis. Vultu ergo Propheta perstringere superstitiosos gestus, in quibus hypocritæ sanctitatè aliquã constituunt. SACCV M ET CINEREM. Hæc etiã annexa erant ieiunio: præsertim cum solenni ritu penitentiam profitebantur. etenim se inducunt sacco, & cinere caput aspergebant. Atqui sanctum & probatū Deo

Deo fuit eiusmodi exercitium: atque videmus Prophetas dum ad pernicitiam hinc vni populum, ad faccum & cinerem conclamare. Sed quemadmodum diximus hic ieiunium esse non reprehenditur a externi hi ritus ab ista non damnantur, sed hypocritas obarguit, quod ipse veritate separent. Si queratur, An faccus & cinis nostro tempore conueniunt ut respondeat res esse medias, quibus in ædificationem vti licet. Ceterum in luce Euangelij, quo nobis liberata a ista est, talibus figuris opus non est. Simul obseruandum est discrimen Orientalium nationum, quæ variis caeremoniis abundant, à nostris quæ multò simplicius sese gerunt. Quòd si illis imitari vellemus, nihil aliud esset quam simias agere, aut histrionicam exercere. Nihil tamen prohibet quo minus simplicium more sordidas veles induant, quibus propositum est reatum suum facere. 1. Cor. 13

DIEM GRATVM Ieiouæ. Hinc apparet solennibus precibus, cum facerent in actibus haberetur, adhibicum fuisse ieiunium. nam ieiunium, orationis accessio est: licet iam diximus: quemadmodum videmus etiam à Christo orationi adiunctum fuisse. Non est igitur institutum per se, sed in alium finem dirigitur. Mat. 17. 24

6 AN NON HOC EST.) Ostendit Propheta quæ sint vera officia pietatis: & quæ nobis potissimum à Deo commendatur: nempe, vt miseros & graui onere pressos subleuemus. Sed videtur in vniuersum Propheta ieiunium tollere, cum opera recenset in ipsius locum, quæ Deo longè gratissima sunt. Respondeo, ieiunium probari, vbi charitati coniectum est. Quamobrè Propheta nos ad illud principium reuocat: vt integre & pure conscientia sint, vt mutua inter nos beneficentiam exerceamus: quia si vigeat hic ordo, tunc ieiunium quod accedet, gratà Deo & acceptum erit. Atqui nulla hic mentio fit de puritate cordis. Respondeo, ipsam ab operibus, seu à fructibus designari. Ex his enim qualis sit animus facile constat. deinde commemorat officia secundæ Tabulæ, quæ sunt needochicè totam Legis obseruationem comprehendit, vt alibi visum est. Nec enim satis esset proximam beneficis iuuare, si Deum interea contemneremus. Sed notandum est Prophete consilium: quia enim charitas erga proximos non potest sincere coli, nisi quam eos in Deo amamus, ad probandum Dei timorem exigit hæc quasi propria signa, si iustus, innocens & humaniter alij cum alijs versamur. Adde quòd externa specie contentus non fuit. Nec certe illic vigeat charitas, vbi non regnat Spiritus Dei: atque ideo Paulus ipsam inter Spiritus opera recenset. Cum itaque de obseruatione Legis agitur, non tantum externa opera, sed animi quoque affectus in rationem venire debent. Gal. 5. 22

COLLIGATIONES IMPIAS. Nonnulli exponunt Præmissas cogitationes, quibus implicita sunt hominum corda: sed aliò respexisse mihi videtur istas: neque quòd hypocritæ sint plurimum crudeles in pauperibus vexandis, grauique ipsis onera imponant. Nexus ergo siue colligationes vocat, quæ vulgò grauiamina dicuntur. Eodemque pertinet quod subiungit, DISSOLVERI fasciculos graues, sub quorum videlicet pondere plerumque inopes & fatiscunt. Iterum addit, OPPRESSOS dimittere liberos, atque eandem rem pluribus verbis designat. Non definit igitur Propheta ieiunium: sed ostendit quid Dominus priore loco ac potissimum requirat, & qua ratione possit obsequium ei nostrum probari, & qualiter armatos esse oporteat quibus ritè ieiunare propositum est.

7 AN NON VT PARTIARIIS.) Profecquitur charitatis officia, quæ superiore verba attigerat. nam quum prius ab omni invidia abstinendum esse dixerit, nunc exercendam erga miseros, & eos qui auxilio nostro indigent, beneficentiam docet. Dux enim sunt re, titulus & iustitiae partes, primum, vt neminem ledamus: deinde, vt opes & facultates nostras in tenues atque inopes conferamus. Atque hæc duo inter se coniungi debent. nec enim satis est abstinere ab iniuria, si egeno opem tuam neges: nec multum proderit te egeno opem ferre, si interim alij crispis quod alijs largiare. Proximi enim præda aut furto iuuandi non sunt: nec si quid inique, vel crudeliter, vel dolose egeris, facta compensatione Deus in partem prædæ vocandus est. Dux igitur hæc partes inter se cohæreant necesse est, si modò charitatem nostram probari Deo & acceptam esse velimus. PANEM frangere iubens est ieiunium, omnem excusationem adimere voluit auaris & tenacibus, qui obtundunt, sua sibi habere licere, hoc meum esse: ergo mihi si rare licet. cur in commune conferam quod mihi à Deo datum est? Respondeo tamen quòd eum esse: sed ea lege, vt famelico & sitiens impertias: non vt solus comedas in sinu tuo. Et certe hoc de re tam sensus, fraudari iure suo quod est iuri, nisi succurritur eorum mediocriter triste illud spectentium sensum etiam & trucescens misericordiam extorquet. Alios deinde species recenset, quæ eorum ferreos animos ad opem non dant solent inflectere: quo minus excusabilis sit eorum animus, qui fratrem et inopiæ & necessitatis sensu non tanguntur. Tandem concludit: ET A CARNE TVA NE TE ADSONDAS. vbi notanda est Carnis appellatio, qua intelligit vniuersos homines, quorum neminem inuicem inuicem possimus, quum, velut in speculo, eorum positum contemplantur. Summa igitur inhumanitatis est, eos displicere in quibus imaginem nostram agnoscere cogimur.

8 TUNC PROFERET VR.) Ostendit Propheta Deum nimis rigidum non esse: nec plus exigere à nobis quam equum sit. ac frustra cogari hypocritas, qui ipsum nuntio feruoratis acculant. Obstreperant enim, cum danantur eorum opera, ac respondent nullam rationem dari sibi posse Deo,

se iam nescire quid agendum sit, aut quā viam sequi debeant. Respondet, nihil aliud ab ipso quam purum & simplicem animum, hoc est, integram conscientiam requiri. Ea si adlit, propitium fore Deum, ut colligat eos, & sanctitati testimonium reddat, atque omni benedictionis genere profequatur, quorum fallacias merito castigat. Denique, nullam esse causam, cur ipsum nimis aulterum ac durum esse obmurmurent, quia beneficium & liberalem ipsum agnoscent, cum ita deponita omni simulatione, se ad verum eius cultum comparabunt. Notanda est particula **TUNC**: quia significat ex aduerso hypocritas procul abesse à vero cultu Dei: cum tamē sanctissimi videri velint. Sed eos satis conuictos tenet, cum ab operibus ipsos nec colere Deum, nec timere offendit. **LVCS** nomine, prosperum statum designat: quemadmodum nomine **Tenebrarum**, misera & ærumnosa vita significatur. Atque hæc locutio satis vilitata est Scripturis. Per **SANITATEM** denotat prosperū & incolumem statum, sicuti alibi iterum videbimus: quia plaga manu Dei ob peccata in iustitiam populum deiecerant, ut tabesceret quasi ægrotus languore confectus, nullum enim genus morbi acerbius esse, quam vrgeri iusta Dei vindicta, vel sub eius maledictione consumi. **IUSTITIA** bifariam accipi potest: vel pro testimonio iustitiæ, vel pro recto ordine: quia Deo rebus confusus modeditur, recteque omnia componet. Huc ergo tendit prior sensus, Vbi Deus tibi placatus fuerit, testimonium iustitiæ tuæ coram Deo & hominibus conspicuum erit, ac si te apparitor quispiam præcederet. Sunt qui iustitiam accipere malint pro recta gubernatione, quæ Dei donum est, signūque paterni fauoris: & aliquoties vidimus vocem hanc ita sumi apud Hebræos. Sed posterius mēbrum quod sequitur, **GLORIA DOMINI**, &c. efficit ut priorem expositionem sequi malim, Prohibet iustitia tua, id est, omnes te sanctum & iustum agnoscent, cum antea reus ac cōuictus esses. Ita & gloria Domini ornaberis, cum antea probris obrutus esses. Probro si enim & ignominiosi reddimur, cum scelus nostrorum penas damus.

9 **TUNC INVOCA BIS.** Prosequitur Isaïas id quod prius cœperat: nempe, omnia prospere celsura Iudæis, si ita æquos & innocios se præstent, atque abstineant ab omni iniuria, ut inde appareat eorum pietas & religio. Idem enim pronunciat quod dicitur ab Hosea, & repetitur à Christo, Misericordiam sacrificiis præferendam esse. Postquam ergo de charitatis officio loquutus est, atque restatus bene futurum iis qui ea seruarent, subiicit, Tunc inuocabis, & Dominus exaudiet te. Hæc enim præcipua est pars felicitatis nostræ, si exaudiamur à Deo. contra, nihil nobis infelicitius esse posset, quam si aduersum ipsum habeamus. Concedit autem precibus nostris quod vltro & gratuito largitur, ut fidem nostram exerceat. nam si beneficia sua dormientibus semper ingereret, omnino frigeret, imò cessaret precandi studium, atque ita liberalitas Dei fomentum esset fœcordiæ. Et si autem nos præuenit mera sua gratia, vult tamen intercedere preces medias. Atque ideo subiugit, Clamabis: & dicet, Ecce adsum. hæc enim promissio simul exhortationem continet, ne iactamus otiosi. Quòd se **ADDES** dicit, oculis quidem nostris non apparet: sed re ipsa declarat se nobis propinquum ac propitium esse. In fine verus iterum repetit Iudæis, si respiciant Deum fore placabilem. ac **ONERIS** quidem nomine comprehendit omnes molestias quæ pauperibus inferuntur: ac si diceret, Si deseris molestus esse fratribus tuis, atque ab omni vi & fraude abstineas, Dominus prosequetur te omni genere benedictionis. **DIGITI** quoque emissio quam subiungit, continet omnes species iniuriæ. Dicimur enim Emittere digitum, cum minamur proximis, aut crudeliter ipsos tractamus, aut aliquam inferimus violētiam. **IN SERMONE VANO.** Tertia est species iniuriæ, qua nocemus proximo, dum astutus & fallacibus verbis, aut blanditijs ipsum circumuenimus. Omnis enim iniquitas vel occulta malitia & fraude consistit, vel iniusta violentia.

10 **SI EFFVDERIS.** Pergit commendare charitatis officia. hæc enim est summa totius cōtionis, Frustra homines colere Deum, si frigidas tantum & nudas cæremonias ei offerant. neque hunc esse vel rectum & solidum Dei cultum, qui seuerè præcipit atque exigit ut iuste & innocenter viamur cum proximis, nōsque & operam nostram libenter ipsi impendere, promptèque & alacriter iis succurrere parati simus, quoties necesse est. Atque huius officij notanda sunt duæ partes, quas distincte expressit Propheta. nam priore loco commendat nobis affectum misericordiæ & humanitatis: altero autem, ad opus ipsum, & effectum hortatur. Nec enim satis esset beneficij prosequi homines, nisi iustitiam & benigna fuerit voluntas. Si diutius buero

1. Cor. 13. 3. Effundere ergo animam, nihil aliud est, quam eorum miseris cōdolere, atque sic affici eorum penuri: ac si eam ipsi suslineremus. sicuti rursus restricti omnes sibi que additi, ferreo & obftrato corde esse dicuntur, claudere sua viscera, & prohibere affectus. Quod alij vertunt, Si protuleris animam tuam, frigidum est. Sequitur iterum eadem promissio, & sub eadem figura vel similitudine. Nam per **TENEBRAS**, aduersum, per **LVCEM**, prosperum statum designat: ac si populo diceret, Efficiet Dominus ut cessent omnes miserix quibus nunc oppressus iaces, ac repentina felicitas exoriatur. Nullam ergo causam esse ostendit cur exposcatur cum Deo, quòd tam grauiter affligatur. Emergent enim protinus, & felici statu fruetur, si verè colerent Deum, & eique obedirent.

11 ET DEDUCET.) Nunc clarius exprimit quod breuiter & figuratè dixerat, Deum videret ducem futurum: ita vt nihil ipsi ad plenam bonorum affluentiam desit. Deducere enim dicitur, quum te ipsa sentimus ipsi nobis præire, ac si ante oculos positam haberemus. Adiungit hoc non fore momentaneum, quia Deus in medio itinere nunquam suos deserit: sed infatigabili tenore beneficentiam erga eos suam continuat: adeoque promittit futuritatem in summa inopia: quia nunquam deest bonorum omnium copia Deo, qua subueniat suorum egestati: & pluri est eius benedictio, quàm largissimè totius anni pluuie. Neque tamen leti & vberem frugum prouentum, vel copiosam annonam promittit fidelibus, sed Deum illis fore nutrimentum, quauis è terra alimenta non suppetant. Et hoc modo à Dei auxilio pendere iubet, atque eos esse contentos, licet non prorsus immunes sint à sterilitatis incommodo. Quo sensu paulò post sequitur, *Eripit ossa tua.* Neque enim bene & pinguius sàginatos fore dicit, sed ita macilentos, vt in ipsa cute ossa emineant. Vocat igitur *Ossa*, vacuos præ media vel fame, homines quibus nihil ferè præter aridam cutem & ossa superest. Ac *Iudæis* cum penuria rerum omnium & macie luctandum fore significat, donec à Deo restituantur. Eòdem pertinent similitudines quas subiūgit, *HORTI irrigui, & scaturiginis aquarum.* Nec enim satis facere sibi potest *Iudas* in exprimenda beneficentia Dei: qua veros suos cultores dignatur, ne alibi homines quàm in seipsis querant sterilitatis causas. Summa est, fontem ipsum beneficentiæ Dei nunquam exarescere, quin semper fluat, nisi viam ipsi nostra culpa præcludimus.

1° vsu sequenti.

12 ET ERUNT.) *PER DESERTA*, intelligit *Iudas* horrendam vastitatem, quæ acciderat *Iudæis*, quum in exilium abducti sunt. Terra enim redacta est in solitudinem, vrbs diruta, excisum templum, populus in securitatem redactus & disiectus est. *DESERTA* potèd *SECVLI* vocat, quòd templum non potuerit statim reparari, nec vlla eius instaurandi aut liberandi populi spes esset. Nam si qua vrbs excisa aut diruta fuerit manentibus incolis, statim instaurari potest: quòd si nulli super sint incolæ, aut in longinquam regionem abducti sint, & diutissimè absint, nulla spes instaurandæ illius vrbs esse potest: & portenti instar videbitur, si postquam diu euerfa iacuit, aliquis significet eam restituendam à populo, qui periisse videtur, ac reparandam esse. Quum ergo incredibilis esset ista promissio, *Propheta* dubitationi occurrere voluit: quia obicere poterant, Si nos restituere vult Deus, cur languere tandiu sinit? Respondet, nullam temporis moram obstare Deo, quominus ea quæ diutissimè iacuerunt, in sublime rursus atollat. Nec verò hoc ad ædificium templi, quod cepit *Zerubbabel*, & prosequutus est *Nehemias*, restringi debet: sed comprehenditur, quæ aliquot seculis postea sequuta est, *Ecclesiæ* instauratio. Quòd dicit *Ex te*, tantundem valet atque, *Ex illo populo* veluti emortuo exorturos qui medeantur tristibus ruinis, atq; ita architecti sint vel opifices ad extruendam *Ierosolymam*. Verbum *122* qui tam passivè vertunt: e. i. quia hoc modo ambiguum sensum reddunt, actiua significatio remenda fuit. Paulò post toti populo tribuere videtur, quòd de aliquibus dixerat: eadem tamen est sensus. Si enim queritur, quis *Ierosolymam* instaurauit? certè fuit ille populus: sed ex ea multitudinis quæ immensa fuit, Dominus quasi selectis aliis, exiguum numerum delegit. Quidam intelligunt impares hominum copie vrbes fore, vt alias pridem dirutas extruere cogantur: quòd videtur esse nimis remotum. In secundo membro per *Fundamenta vnius & alterius seculi*, idè quòd prius à *Propheta* dici putant: atq; intelligunt *Fundamenta generationis*, quæ diu iacuerunt: quòd ex his statim ædificium erigi atq; attoni deberet: nam varia impedimenta acciderunt, quibus opus illud interruptum est. sed postsumus referre ad futurum tempus, Excitabis ædificia, quæ multum diuq; permansura sunt. Videtur enim diuturnū *Ecclesiæ* statū polliceri: acti dicitur, *Alia ædificia diuturna non esse*: hoc verò multis seculis duraturum. Quòd si ad præteritum tempus quispiam referre malit, ego non magnopete contendo. ET VOCABERIS. Hic *Propheta* vt unque comprehendit: nempe, quòd populus similis foret diruto ædificio: deinde quòd rursus in integrum restituendus esset. Hoc autem *Iudæis* tribuit, reparatores fore ac directores viarum: quòd scilicet Dominus eorum opera vfurus sit. Omnia enim accepta ferè conuenit virtuti Dei, qui nos tanto honore dignatur, vt manus nostras operi suo adhibeat. Insignem hęc promissionè habemus de colligendis atque erigendis *Ecclesiæ* ruinis, quia in te quum Dominus labore nostro vti velit, nos totos ei impendere ne dubitemus: ac tameti reluctetur mundus, nosq;ue subsannet, atque infans iudicet, colligamus animos, omnèsq;ue difficultates superemus. Conspicienda enim est animus certa fiducia, vbi Domini opus esse intelligimus, ac eius executionem nobis esse iniunctam.

Esai. 3. 8.

13 SI AVERTERIS.) Putant aliqui *Prophetam* alludere ad externam *Sabbathi* obseruationem, quòd eo die iter facere non liceret. Quòd etsi non repudio, longius tamen sensum piterere arbitror: nam per *synecdochen* significat totum cursum vite humanæ: vt satis vulgè ure est per *Incessum*, aut *ambulationem*, vitam nostram designari. At igitur, Si desinas pergere in tuo cursu, si tibi viam præcludas: ne pro arbitrio tuo ambules, &c. Hoc enim est, A *Sabbatho* pedè auerte res, quum hęc necessitatem nobis iniicimus, ne liberè & solute in cupiditatibus nostris vagemur. Que in modum verò prius *Iudæi* reuinij specie omnes caeremonias comprehendit, & externas *Leuitas*, in quibus sanctitatem suam constatuebant, easq; vanas & mutiles esse ostendit: ita hoc loco

Exod. 10. 8.

veram Sabbathi obseruationem demonstrat: ne consistere ipsam in externo otio putent, sed in vera abnegatione sui, vt ab omni maleficio & iniuria, ab omni libidine & praua cogitatione abstineant. Primum Pedis voce opera designat: quod cum Iudai aut iter facere, aut carnē coque- re nō auderent die Sabbathi, interim proximos vexare, & miseris insultare nō verebantur: mox tamē tranſit ad voluntatem & sermones, vt omnes partes obsequii quod debetur Deo, compre- hendat. **DELICIAS.** Hoc nomen ad Deū, non ad homines referri debet, quia nihil gratius Deo, aut acceptius esse potest vera Sabbathi obseruatiōe, & sincero cultu. Sed uld enim hoc inculcat, perperam fūcere homines, si posthabitis Dei mādatis, quæ nullius pretij sint opera magni æsti- mant: & admonet ex solo eius nutu iudicium fieri debere. Iterum verd species enumerat, quibus pas- sam faciat veram Sabbathi obseruationem in abnegatione sui & integra conuerſione consi- ſtere. Ideoque volūtatē vel. t. fundamentū statuit: ex ea erūpunt sermones, deinde opera. lo- quimur enim quæ animo cōprehendimus, & sermone patefacimus voluntatem nostrā, ac deinde exequimur. Quisquis ergo Deum verē colere vult, necesse est vt carni suæ & voluntati omni- no renūntiet. Atque hinc perſpicimus cur tantopere Dominus in tota Scriptura Sabbathi ob- seruationem commendat. Altius enim spectauit quā ad externam cæremoniam: hoc est, otium & quietem: in quo Iudai sanctitatem summam sitam esse putabant: quin potius voluit Iudæos abdicato carnis sensu, & affectibus valere iuisis, se submittere in obsequium: sicuti nemo potest celestem vitam meditari, nisi mundo & sibi emortuus. Nunc quum abrogata sit illa cæremonia, manet nihilominus veritas: quia Christus mortuus est, ac resurrexit, vt perpetuum sabbatum habeamus: hoc est, feriemur ab operibus nostris, vt Spiritus Dei porenter in nobis agat.

14 TUNC DELECTABERIS. Videtur alludere ad nomen Deliciarum. Verbū enim דגדגגו quo vtitur Propheta, deducitur ab דגג, quo ante vsus erat, cum summam ex vera Sabbathi obser- uatione voluptatem Dominū capere diceret. In summa, significat populum nullam ex Deo ob- lectionem percipere, quod ipsum prouocet, nec eius volūtatī pareat: nam si vitam nostrā com- poneremus in obsequium Dei, nos eius velut deliciae & essentiam: ipse vicissim nobis deliciarū loco esset. Pronuntiat igitur non nisi per Iudæos stare, quominus Deo propitio freti hilarem & letam vitam degant. Quibus verbis tacitē exprobat eos sibi propria culpa multas molestias accersere. Addit equitatos super excelsa terræ: quibus verbis reditum in patriam & securam illie habita- tionem promittit. Scimus enim Iudæam edito in loco sitam fuisse supra vicinas regiones: quum Babylonis situs inferior atque demissior esset, vbi etiam populus quasi in spelunca trepidē late- bat. Apertius mox declarat quid significauerit verbo **EVITANDI.** Possessionem enim promittit eius regionis quæ promissa & data fuerat Patribus, & qua ipsi tunc fruebantur. deinde ad tē- pus priuati fuerunt. **QUA OS DOMINI.** Hoc ad iudit, vt absq; contouersia hæc omnia vera esse intelligerent: atque hoc referendum non solum ad promissiones istas, sed etiam ad ini- tium capitis. Obiurgauit enim hypocritas, qui iustam sibi causam tueri videbantur: ac meritis suorum scelerum pœnas luere ostendit. Frustra etiam litigare cum Deo, & opponere opera sua, quæ vana proſus & inania erant. Itaque reducit ipsos ad verā Sabbathi obseruationem, & bene habituros demonstrat, si purē Deum coluerint. Tandem concludit non esse ipsi negotium cum homine mortali, sed Deum esse iudicem, qui ita pronuntiat.

CAPVT LIX.

1 **H**CC E non est mutilata manus Iehouæ, quin seruet: neque aggravata auris eius, quæ audiat.

2 Sed iniquitates vestre & dissidium fecerunt inter vos & Deum vestrum: & peccata vestra operuerunt faciem eius à vobis, ne audiat.

3 Nam manus vestre pollutæ sunt sanguine, & digiti vestri iniquitate: labia vestra protulerunt mendacium: lingua vestra iniquitatem loquuta est.

4 Nemo est qui clamet pro iustitia, nemo qui discipet pro veritate: confidunt rebus vanis: loquuntur inania, concipiunt moleſtiam, pariunt iniquitatem.

5 Oua reguli excludunt, & telas aranearum texunt: qui comederit ex ouis eorum, mo- rictur: si comprimantur, exiit vipera.

6 Telle coram non erunt in vestimentum: neque se tegent eorum operibus. Nam opera eorum sunt opera iniquitatis: & opus violentiæ in manibus eorum.

7 Pedes eorum ad malum currunt, & properant ad faciendum sanguinem innoxium: cogitationes eorum, cogitationes vane: vastitas & contritio in visceribus eorum.

8 Viam pacis non nouerunt: nec iudicium est in gressibus eorum: sententias suas peruertunt sibi: quisquis graditur per eas, nesciet pacem.

9 Propterea longe recessit à nobis iudicium: nec apprehendit nos iustitia. Expectauimus lucem, & ecce tenebræ: splendorem, & ecce in caligine versamur.

10 Palpamus sicut cæci parietem: sicuti qui oculis capti sunt, palpamus. Impingimus in meretricem tanquam nocturnam: in locis solitarijs tanquam mortuam.

11 Nos omnes quasi visi vociferamur: & quasi columbæ susurrando susurramus. Expectauimus iudicium, & non apparet: salutem, & longe stetit à nobis.

12 Quoniam multiplicatæ sunt iniquitates nostræ coram te, & peccata nostra testata sunt contra nos. Quoniam iniquitates nostræ nobiscum sunt, & peccata nostra cognoscimus.

13 Iniquè egimus, & mentiti sumus Iehouæ, & abducti sumus à tergo Dei nostri, loquente scalmuniam & defectionem: concipientes & proferentes ex corde verba mendacij.

14 Et actum est retrorsum iudicium: & iustitia præcelsit. Quoniam corruit in platea veritas, & æquitas non potuit prodire.

15 Defecit, inquam, veritas: & qui recessit à malo, prædæ fuit expositus. Et vidit Iehoua, ac displicuit oculis eius, quod non esset iudicium.

16 Vidit, inquam, quod non esset vir: & admiratus est, quod nemo intercederet. Itaque salutem ei contulit brachium suum: & iustitia eius, ipsa stabiliiit eum.

17 Et induit iustitiam, sicut lorica: & galeam salutis capiti suo. Induit, inquam, vltionem quasi vestem, & indignatione amictus fuit vice pallij.

18 Quasi propter retributiones, quasi ad reddendam vindictam, hostibus suis indignationem, vicem inimicis suis, in suis vicem reddet.

19 Proinde timebunt ab occidente nomē Iehouæ, & ab ortu solis gloriam eius: quia veniet quasi flumen hostijs, & Spiritus Iehouæ impellet.

20 Et veniet Sioni redemptor, & ijs qui redierint ab iniquitate in Iacob, dicit Iehoua.

21 Et ego cum ipsis hoc fœdus meum (sancio) dicit Iehoua. Spiritus meus qui super te est, & verba mea, quæ posui in ore tuo, non recedent ex ore tuo, neque ex ore seminis tui, neque ex ore seminis seminis tui, dicit Iehoua, ab hoc tempore vsque in æternum.

IN CAPVT LIX.

HÆC NON EST MVTLATA.) Hæc concio similis ferè est superiori: nam quum hypocritis laruam detraxerit, qui se inaniter iactabat, eoque iustas lære penas ostenderit: nunc obiectionibus alius respondet. Solent enim hypocritæ Deum aut infirmitatis, aut feueritatis nimis arguere. Ostendit igitur ei nec potentiam ad seruandos suos, nec voluntatem deesse: sed ipsorum prauitate impediri, quominus beneficentiam erga ipsos exerceret. improbe ergo exposituræ eum Deo, & calumniari dum ista obiciunt, quum se ipsos potius accusare debeant. Atque emphatim habet particula in, acti de re præsentis discretens, certitudinis notandæ causâ eam digito monstraret, ad præcedendam ansam hypocritis, ne amplius terguerentur. Et subaudiendæ sunt antitheses in verbis AGGRAVATA & MVTLATA: quasi diceret, satis olim fuisse præsidij in manu Dei ad opem suis ferendam: deinde semper exorabilem fuisse & facilem exaudiendis votis: nam verò non esse dissimilem sui, quasi vel manus eius fracta fuisset, vel aures hebetatæ vt tardius audiat. Summa est, non posse ascribi mutationem Deo, quasi ab ingenio desierint: sed totam culpam in ipsis hæere: quia peccatis suis quodammodo prohibeant eius beneficentiam, nec

"Vel, iniquitatis.

"Vel, respōdent nobis.

"Vel, occurreret.

"Vel, salutem illi fecit brachiū tuum.

"Vel, fugabit eum.

auxilium eius admittant. Quòd si obstacula sua non obicerent, æquè potenter ac benignè cum ipsis acturum atque olim solitum erat cum Patribus. Ita à perpetua & æquabili Dei còstantia ratiocinatur, suis eos peccatis reiciere: sed gratiam, nec auxilium præadmittere. Hinc colligimus sola peccata nostra priuare nos gratia Dei, atque disidiù inter nos & ipsum facere. Quod enim Propheta testatus est de hominibus sui temporis, omnibus sæculis conuenit: quandoquidem agit causam Dei aduersus calumnias impiorum. Deus ergo sibi perpetuò constat, nec fatigatur bene agendo, nec minuitur potentia ipsius: sed aditum eius gratiæ præcludimus. Obiicit quispiam, Deum benemeritis hominum præueniri non posse, ac necesse ut indignis beneficiat. Respondeo, hoc quidem esse verum: sed interdum eousque inualefcere hominum proteruiam, ut Dei beneficiis præcludat ianuam, acsi datà opera procul ipsum à se abigere vellent. Et quantum neminem sine venia exaudiat, sicuti etiam culpæ deprecationem coram ipso semper afferimus, tamè impiorum vota non exaudit. Quare non mirum est si populum accuset Propheta, quòd suis sceleribus Dei beneficia reiiciat, suaque obstinatione eum reddat inexorabilem: denique diuortium fecerit, quòd solitum gratiæ cursum atceret vel auerit.

3 N A M M A N V S.) Nunc in mediù producti eorum opera, ne tergiuerferentur, aut in dubium reuocentur quamquam sint illa peccata, quæ disidiù fecerunt. Omnem igitur iis excusationem adimit, species ipsas in medium producens, acsi in theatro spectabilis esset flagitiosa eorum vita. Loquitur autem in secunda persona, quòd veluti patronus causam Dei agat, & persequatur: atque ideo eximit se ab impiorum ordine. Nec enim iis aggregari vult, tameti non esset prorsus immunis à peccato: timebat Deum, & colebat, & còscientiæ libertate fruebatur. Nec verò posset liberè alios damnare qui iisdem vitiis implicitis teneretur, nec idoneus eilet ad agendà causam Dei, qui suum ei ius sceleratè viuendo eriperet. Nam oportet nos ab iis dissimiles esse quos arguimus, nisi ludibrio exponere doctrinam nostram, atque impudentes videri velimus. Vbi verò pura conscientia feruimus Deo, pòdus & auctoritatem obtinet doctrina nostra, atque aduersarios ipsos magis conuictos tenet. Quòd sceleratam populi vitam depingit, superuacaneum nõ est manum homines varia subterfugia quarunt, neque in ordinem cogi possunt, nisi vitia prius sua agnouerint. S A N G V I N I S mentionem faciens, non intelligit cedes passim fuisse perpetratas, sed hac voce designat inhumanitatè, rapinas, vim, & iniurias, quas hypocritæ aduersus inopes & tenues exercebant. Nec enim erat ipsis negotium cum latronibus & licariis, sed cum Rege & primoribus, qui magno in pretio & honore habebantur. Eos vocat homicidas, quòd innoxios crudeliter vexarent, atque aliorum bona per vim & iniuriam ad se raperent. Itaque continuo post, iniquitatem ponit pro sanguine. Et si enim videret longius extendere sermonem, est tamen repetitio, aut potius reduplicatio frequens Hebræis cù amplificatione: quia plus exprimit per Digtos, quàm per Manus: acsi dixisset ne minimam quidem partem ab iniusta violentia immunem esse. Deinde aliam maleficii speciem attingit, nempe dum fallacis, periuriis, aut dolis alij alios circumueniunt. Nam aut crudelitate quasi manu imata, aut mendaciis & fraudibus còtinetur ut plurimum iniquitas, qua proximos lædimus. Hic autem Propheta secundà Tabulam attingit, atque ex sceleribus quæ aduersus ipsam admittunt, impios & omni timore Dei vacuos esse ostendit. Inhumanitas enim & peridià, quia violatur hominum societas, oritur à contemptu Dei. Itaque à manibus, hoc est, à rapinis & vi, ad mendacia & fraudulentas artes, ad periuria & captationes descendit, quibus proximos nostros circumuenimus.

4 N E M O E S T Q V I C L A M E T.) Significat nullum inter eos recti aut æqui studiù esse: neminem se opponere iniuriis, quas potentiores tenuioribus inferunt: atque inde crescere licentiam, quia omnes conuiueant, nec cuiquam curæ sit patrociniū iustitiæ suscipere. Non satis est autem si ablinceamus ab iniuria, nisi eam quoque ab aliis, quantum in nobis est, arceamus. Et certè quisquis permittit quòd prohibere licet, quodammodo iubet: ut silentium quædam sit species consensus. Eòdem pertinet quòd subiicitur membrum. *עשו*, alij passim accipiunt, & talè Prophetæ sensum esse putant, Nemo iustè iudicat: quia omnia plena sunt coruptelis, interea nemo repugnat. Sed actiua significatio melius conuenit, quia inter se coheret hæc ratio, Neminem clamare pro iustitia: & veritatis aut rectitudinis nullum esse vindicem. nam quòd alij vertunt, Nemo seipsum iudicat verè, paulò durius est. Cæterum quia multis locis hoc verbum in Niphâl pro Disceptare capitur, contextus hic aptius flucte visus est, Neminem se interponere pro iure tuendo, ut iustitiam liberè & clara voce defendat, & litiget cù improbis: nisi forte Clamare pro iustitia, ad miseros qui iniuste vexantur referre placeat: quasi diceret eos obmutescere, quia nihil proficerent clamando. Sed hoc quoque asperum eilet. Quòd si tam seuerè damnantur à Deo qui iustas hominù causas negligunt, nec succurrunt laborantibus, quid nobis fiet si nullus zelus tenendam gloriam Dei nos ad scelerum oburgationem incitet: si cònuicemus libitibus, quibus impij sanam doctrinam Dei subannat, nomenq; re eius profanant: si machinationes quibus perdetere conantur Ecclesiam Dei negligamus, annon meritò perfidie damnabitur silentium nostrum? In summa, rectum ordinem nostra culpa pessimè ire dicitur Haas, nisi improbis quoad in nobis est resistimus. Deinde admonet hanc esse extremà confusionè, ubi nemo exurgit iustitiæ patronus. Di-

ens eos confidere rebus vanis, significat coaceruare peruersas fiducias, quibus callum obducit. Est autem hic nequitia cumulus, dum blanditas hinc inde captando, sponte se obdurat ad contemptum Dei: & talibus illecebris demulcet Satan reprobos, donec profus eos fascinet, vt omni timore Dei excusso, non modò despiciant sana consilia, sed fastu inflati auidèter subsistant. Quoniam igitur præcipit nos rapit audacia, vbi falsas spes opponimus Dei iudicio, Propheta fiduciam hanc, sub cuius integramento sese occultant vasti homines, non abs te ponit quasi desperata malitia notam: quia insatiabilem esse morbum constat, vbi palam improbi sibi adulari non dubitant, fretique sua proterua sibi quiduis licere putant. Addit in eorum sermone palam conspici quales sint eorum affectus & mores, sicuti prouerbio dicitur, Linguam eius effligit mentis. Quamquam hæc particula bifariam exponi potest, vel quòd nihil loquantur tynce, sed eorum linguæ ad fallendum continuo vsu formatae sint: vel quòd erumpat eorum improbitas in apertam iactantiam: quòd secundum magis mihi probatur. **CONCIPIUNT.** Elegantes sunt istæ metaphoræ, quibus comparat impios mulieribus quæ factum in utero alunt, ac deinde emittunt. Ita impios, dum machinantur intus suas fraudes, quasi grauidos esse dicit, donec pariant suo tempore: id est, quum occasiones & opportunitates nacti sunt. Dicit autem concipere nocenda consilia, vt deinde simplices inique vexent: quasi diceret, coquere longa meditatione sua scelera, & semper paratos esse ad noxam aliquam: quia non cessant hinc inde accersere obliquas rationes quibus exhibeant quietis negotium.

5 **OVA REGVLI.** Longius progreditur, Iudæos comparans non tantum mulieribus, sed virulentis bestijs: quò magis constat quicquid ab ipsis prodit mortiferum ac lethale esse. Primò igitur dicit Excludere ova reguli: quia sicuti vipera ouum ponere nequit, nisi veneticum: ita eos prauitate sic imbutos esse ac refertos, vt nihil nisi noxium emittant. Per **TELAS ARANEARVM**, significat ita steriles esse & vacuos boni, vt ipsa quoque virtutum specie fallant. Duabus enim notis impios designat: primùm, quòd opera quæ edunt, referant corruptam eorum naturam: deinde, quòd nulli rei sint vtilis: nihil humanitatis, officij, charitatis, fidei præsentent iis inter quos versantur. Scio aliter exponi ab aliis: nempe, Impios, dum aliis moliuntur exitium, se ipsos perdere, dum putant se industrios, frustra & inaniter laborare: irretiri suis ipsorum laqueis: cadere in foueam quam foderunt. Sed existimo Prophetam voluisse quòd iam dixi: Impios scilicet, vbique, semper atque in omnibus rebus nocere, prodesse nunquam. Quisquis negotium habuerit cum ipsis, exitiales ac pestiferos sensurum. Huc pertinet quòd dicit in ouis latere exitiale venenum: si verò frangantur, exiturum esse serpentem.

6 **TELÆ EORVM.** Idem repetit ac conflat: quicquid aggrediantur vel suscipiant, semper esse humano generi inutiles: quia destinato abhorreant ab omnibus humanitatis officiis. Hoc autem perditum ingenij signum est, ita se maleficiis addicere, vt nulla prorsus comoditas speranda sit ex eius vita, qui omnis iustitiæ vacuus & sterilis esse appetit. Alij exponunt, Quòd sine profectu acquirere diuitias studebunt, & assurgere in honorem. Sed ego simplicius accipio, Nemo se eorum operibus teget: quia in eorum textura nihil est solidi vel firmi. Variis autem locutionibus rem eandem inculcat, vt demonstrat eorum opera nihil omnino afferre utilitatis. Atqui in hoc nati sumus, vt ope nostra iuuenus proximos, & in communem utilitatem aliquid vicissim conferamus. Effratæ igitur sunt belluæ, nec homines appellandi sunt, quia tantum ad nocendum solertes, summa industria cauent ne quid profint. Statim absque figura subiicit, iniquitati esse deditos, & quasi deuotos.

7 **PEDES EORVM AD MALVM.** Variis modis imaginem impietatis quasi extremæ nobis depingit: vbi scilicet homines excusso timore Dei, & procul eiecto, se in omne genus scelerum proiciunt, atque in omnem scuitiam, rapinas & iniurias prorumpunt. **CYRRERE** dicit, quòd strenui sint, ac nimis ardentèr properent ad maleficia. Porro de manibus & linguis antea loquutus, Pedes quoq; adiungit, vt ostendat in omni genere maleficiæ exercitatos esse, nec ullam esse corporis partem quæ a scelere immunis & vacua sit. Nonnulli enim sunt violenti, sed cohibent linguas suas. Alij harpyias similes, obuia tamen præda contenti sunt. Propheta autem gentiles suos pedum quoque celeritate valere dicit ad exercenda latrocinia. **VASTITAS.** Significat istos quocunq; pergant, feris bestijs fore similes, quæ rapiunt & vorant quicquid occurrit, nec quicquam faciunt residui, vt terribili occurru profligent omne animalium genus, ne ad eas accedere audeant. Eandem similitudinem vsurpat Plinius de Domitiano loquens, cuius aduentus instar truculentæ belluæ erat. Idem accidit in reliquis hominibus violentis, quos omnes tanquam feras bestias fugiunt. Atque hoc modo viæ eorum desertæ & solitariæ reddantur, vbi nulla est cum ipsis communicatio.

8 **VIAM PACIS.** Quòdam subtiliter interpretantur nomen Pacis, pro Tranquilla conscientia: quòd necesse sit impios torquenti alliduo cruciari. Sed Propheta impios sic in iudicium adducit, vt ex secundæ Tabulæ transgressione ostendat nihil in eis esse fidei, nihil humanitatis: denique esse. **Viam pacis** nescire dicit, quia eos sua immanitas iustitiæ & æquitatis experies reddat, quibus hominû societas fouetur, vt inter se pacem & beneuolentiã edant. Pax enim

inlitæ & integritatis alumna est. Quòd si effræni furore quisque irruat in proximos, atque iniurias inferat, illic bellum apertū est: nec enim potest concordia foueri inter nos, nisi singuli equitatem seruent. Quod apertius voce exprimit Iudicij, ac si diceret, formidabiles esse quocūque veniant: quia nullam admittunt rectitudinē. Postremum membrū variè accipi potest: vel, Quisquis ambulat in illis, à pace alienus ipse quoque erit: vel, Qui incidit in manus impiorum, truculentos ipfos & inimicos sentiet. Vterque sensus conuenire potest, nec de eo magnopere contendendum puto. Postquā igitur in genere loquutus erat Propheta, atque ostenderit per Deū nos stare quominus Iudæi bene habeant, ad species descendit: quibus apertius declarat quomodo se alienauerint à Deo, scēque eius gratia indignos reddiderint. Oritur hīc aliqua difficultas, quòd Paulus

Rom. 3. 17

Rom. 3. 17. hūc locum citat ad damnandū omne genus humanum, quòd vitiosum sit & corruptum, nec quicquam habeat boni: Propheta autem videtur specialiter accomodare ad homines sui temporis. Sed facilis responsio est: nam dum Iudæos nominatum compellat, qui præ aliis sancti videbantur, Gentes etiam iis annumerari necesse est. Si quis obiciat Gentes, dum piè viuunt, sibi ipsi legem esse: & præputium reputari inītar Circumcisionis: respondeo, Prophetam introducere Deum expositulandum cum omnibus qui non sunt regeniti Spiritu Dei. Ita nemo excipi poterit, si consideretur in sua natura. Propheta verò se ab eorum numero eximit, quòd regenitus esset, & Spiritu Dei regeretur. Rectè igitur à Paulo citatum est hoc testimonium, quum demonstrare veller quales sint homines relictī à Deo, in quibus propria eorū natura viget. Quamquam autem non fepales in crassa flagitia erumpit hominum prauitas: & Propheta cōsiliū est, corruptissimum seculum traducere: quoties tamē ita grassantur scelera, quali in speculo intueri licet qualis & quam profunda malorum omnium lacuna sit hominum natura. Nec verò dubium est quin Iudæis, qui vana generis sui gloriatiōne turgēbant, valde acerba fuerit hæc conicio: sed quando ne ipsis quidem pepercit Spiritus Dei, non est cur suis delicis alia gentes indulgeat, quæ natura non minus sunt vitiosa.

Rom. 2. 26

9 PROPTEREA.) Postquā recensuit quā corruptus ac peruersus esset illius populi status, simul docet ipsum meritò pœnas tam graues dare, ne durius atque asperius quam decebat secū agi queratur. Vitia igitur que p̄lā nota erāt, velut in tabula depinxit, quòd meli⁹ agnosceret quōt & quā variis modis reus esset coram Deo: nunc iterum commemorat nihil esse mirum si Deus præ fractis ingenis rigidior sit, iustāque mercedem rependat. *IVDICIVM* recessisse ait, quòd miserimi essent omnium hominum, nec vindicem Deum, vt olim, haberent. Iudicium & Iustitiam protutela Dei vsurpat, quum nos conferat, atque ostendit se curā nostrī habere. *IVSTITIAM* vocat, quum nos tuetur: *IVDICIVM*, quum vlciscitur iniurias nobis illatas. Hīc pronuntiat Deum abiēcisse curā populi sui, ac desituisse auxilio & ope sua, quòd indignus esset. No tanda est igitur particula *ἵνα*: quia infert non esse exoptulandum cum Deo, quali indignè populū tractet, quum tot modis ipsis maiestatem violat. Eodē pertinet quòd subicit, expectātibus lucem perpetuas tenebras incumbere. Metaphoricè enim docet ferè contabuisse in suis malis: & quum aliqui leuationis sibi promitterent, spe sua fraudatos esse. *LVCS* nomine, prosperum statum: Tenebrarum verò, aduersū n notari satis vulgare est. Intelligit ergo frustra meliorem statum expectandum esse, vt discat populus sibi imputare calamitates suas: ne fortuitò contingere ipsas, aut nimis seuerum esse Dominum putet. Semper enim conatur populū ad pœnitentiæ doctrinam reuocare.

10 PALPAMVS.) Aliis locutionibus idem exponit: nam quum graues in populo querimonie audirentur, nihil prætermittere voluit quòd faceret ad exprimendas eius calamitates. Forte per modum concessionis hæc commemorat, perinde ac si diceret, Res nostræ ad extremam miseriā redactæ sunt: sed causa potissimum spectanda est: quando quidem hæc & grauiora meriti sumus. Sed non malè conueniet, stupidos expergefieri, vt mala sua expendant. Etsi enim plus facti sunt queruli: diabolus tamen torporem obducit, ne eos signa iræ Dei ad pœnitentiā sollicitet. Aludat autem ad metaphoram illam, qua vsus erat proximo versu, quòd diceret populū in tenebris & caligine versari, nec vllum reperire exitum: ac significat eum desitui consilio, & tanta anxietate premi, vt nullum perferugium aut remedium habeat. Quum leuius malum vsurgeret, circūspicimus, atque exitum aliquem speramus: verū in maioribus angustiis oppressi disperget, nihil videmus, nec iudicamus. Propter ea dicit in labyrinthum cōiectos palpate. *IMPINGIMVS*. Eodē spectat, atque etiam grauius quiddam exponit hæc locutio, si pedem moueant, varias of fensiones vndique occurrere: & quidem nihil relaxationis esse ipsorum malis, ac si dies in noctem conuerfus esset. Per Loca solitaria, intelligo vel abyssos, vel deformes & squalidas teras. Hoc enim loco libenter Hieronymi versum in lequor, qui dictionē *ἵνα* deducit ab *ἕως*. Iudæi, qui à *ἵνα* duci volunt, mihi p̄uulter arguti, nec quicquam solūdi habere videntur. Vros enim significari putant, quòd *ἵνα* vnguentum significet: argue autem Gentes hoc nomine designari. Sensus autem verus Prophete est, in solitudinem redactos esse Iudæos, vt extra consorciū hominum similes sint mortuis, nec vllam exitus spem habeant.

11 NOS OMNES QVASI VRSTI.) Exprimit duas formas eorū qui in serias suas tacitè

ferre

ferre nequeunt, quin externis signis demonstrent. Alij enim vllant vehementius, tanquam vrlis: alij tanquam columbae gemunt. Hac posteriore similitudine vsus est cap. 38. quum Ezechia gemitus narraret. Hoc enim accidit, quum dolorum nostrum comprimere conamur, nec tamē ita continere possumus, quin inuitis nobis externa doloris signa erumpant. Summa est, nunc vi doloris extortos illis fuisse clamores, nunc susurris & obstreperis vocibus conquestos esse: sed vtrūque sine profectu: quia nulla in melius cōtingerit mutatio. Proinde iterum repetit frustra iudiciū & salutem expectasse, significans populū auxilio Dei priuatum esse, quod maxime cupiebat. Atque vsus est Salutis nomine, vt id melius ac plenius exprimeret quod prius iustitia, & nunc iterum Iudicii nomine designat. Hinc collige nos culpa nostra esse miseros, atque senescere & contabescere in miseris nostris: quantisper ad Deum conuertimur. Poterimus quidem gemere & vllare, sed nullam doloris allevationem sentiemus sine pœnitentia. Nullus enim malorum finis esse potest, quandiu prouocamus iram Domini, nec reconciliari ipsi toto animo studemas.

12 QVONIAM.) Confirmat id quod prius dixit: nempe populū iniuste facere, quòd Deū crudelitatis accusat, nec intelligit se iustus scelerum suorum penas dare, quorum alta congeries in cœlum vsque eminet: quo sensu dicit Multiplicata esse. Multum etiam ponderis habet hæc particula, Coram te: de se dicit enim Propheta in seipsum, & iustum Dei iudicium agnoscit, quod absconditum erat hominibus. Voluit ergo tacitam antithesin annotare inter iudicium Dei, & iudicium hominum. Hi enim sibi blandiuntur, nec reputant peccata sua: sed non eò minus arguuntur à Deo, qui iustus esse iudex, nec vanas excusationes, quibus tegete se volunt, moratur. Proinde non satis ei fuit populū simpliciter damnasse: sed dicit MULTIPLICASSE peccata sua, hoc est, multis nominibus reum esse coram Deo. Agnoscit ergo iustū esse Dominum, & optimi iudicis officium agere, quum nihil apud homines recti aut iusti reperitur. Ideo addit: non citari testes, vel produci e cœlo, sed Iudæos conscientiaē testimoniū constringi ac damnari. Diligenter notanda est ista locutio: quia multis probationibus apud Deum opus non esse docet, quandoquidem peccata nostra nos satis conuictos tenent. Non est igitur cum Deo litigandum, quasi inmerito puniat, aut grauius animaduertat: quia peccata nostra aperte produnt quales sumus: nec aliis apud Deum testimoniis opus erit. Pro nobis enim, alij vertunt, Supra nos: sed malo proprietate verbi retinere. Homines subterfugunt, variâque formas induunt, vt iusti videantur: sed frustra, quia secum gerunt iniquitates suas, & quibus nequeunt sese explicare. sicuti pronunciat Deus in damnatione Cain, peccatum excubias agere pro foribus: vt frustra elabi tenter sua contumacia, quisquis iudicium Dei spernit. Vbi dicit Iudæos cognoscere sua peccata, non intelligit ipsos vere intus affici, tunc enim sequitur pœnitentia: sed declarat eos, tamen iudicium Dei effugere cupiant, proprio conscientiaē testimoniū constrictos esse & confixos, vt frustra tergierentur, aut excusationem quærât. Quòd autem loquitur in prima persona, ac se quasi vnum e vulgi numero constituit, satis vitatum est. Interea ostendit hoc malum sic per vnum. rsum corpus grassari, vt nullum membrum integrum aut immune sit: & quauis Deo causam suam probare possit, tamen quia peruagata sit per omnes corporis partes iniquitas, se velut vnum ex membris putridis, ac communi cōtagione infectum esse fatetur. Nec verò secum pugnat, quòd hæc tenus se exemerit à communi reatu, quò alios magis pungeret: nunc vt omnem exceptionē tollat, seipsum quoque inuoluit.

13 INIQVE EGIMVS.) Quasdam hęc peccatorum species enumerat, vt populū vehementius ad peccati sui notionem extimulet. Hoc aut simile portento est, homines castigatos ac penè attritos manu Dei, super bire adhuc, atque ita peruicaces esse vt flecti nequeant, nec sentu peccati sui humilientur. Flagellis enim & plagis duritiem nostram emollire conatur Dominus: quum nihil efficiunt castigationes, deploratos esse necesse est. In hoc igitur incumbit lēnus, vt ostendat quàm misera sit populū conditio, qui quum extrema pateretur, tremebat tamen aduersus Deum, nec se ad officium cogi sinebat. Atque ideo Lepus inculcat hæc monitionem, & acrius instat, vt hanc populū contumaciam domet, & pluribus verbis vitia traducit, & species enumerat, postquam in genere corruptionem, quæ passim vigeat, demonstrauit. Nec vitia quædam leuia aut paucorum hominum notat, sed vniuersalem defectionem. Sic enim corruptos fuisse his verbis significat, vt nihil fid. i. integritatis, timoris aut conscientiaē in ipsis esset. Quid enim aliud est mentiri Deo, quàm perfide ab eo desiscere, ac si omne obsequium negetur: non ergo vnam vel alteram Legis transgressionem exprobrat, sed dicit quasi fugitiosus Deo renuntiasse, ne vocantem sequantur. Postea adiungit fabricandis malis fuisse deditos, & penitus imbecos fallacis: quia proferre ex corde mendacium longe grauius est, quàm futiliter mentiri: vel et. à fallere, vbi occasio inuitat. Nec verò dubium est quin istæ obiurgationes Iudæos vehementer ostenderint: quia elati superbia, sacrosanctos se esse extulimabant. Sed ita tractanda sunt eorum hypocrisis: quia simplex doctrina parum apud ipsos ceciderat. Hoc igitur exemplo pastores, quum Ecclesiam Dei corruptā vident, atque sibi homines placere, & vitis suis adulati, capita sua opponere, & acri obiurgatione inuehi debent.

14 ET ACTVM EST.) Falluntur qui existimant Prophetam ad priorē sermonem reuerti, &

concionari de pœnis quas populus manu Dei senerat: nam perguit adhuc in proxima narrat o-
ne, atq; morbos exponit, quibus laborabat populus, vt merito iullic ipsulum confiter. Sic autē di-
stinguī debet à versu nono, vbi iudicium recessisse dixerat: nam illic pronuntiat ipsos Dei au-
xilium desitūris, quia eum causę suę vindicem habere non merebantur. Hic autem *IVDI CI VM* re-
troa. Tum dicit alio sensu, quod scilicet omnem inter se iusticiam ac æquitatem euerterint. Iusta
igitur illis reddita fuit merces, quod nulla ad opem ferendam Dei iustitia affulserit, quando ius
& æquitatem procul à se velut in exilium expulerant. Frustra enim expectamus à Deo quod ne-
gaurimus aliis, atq; à nobis ipsis reieccimus. *IN PLATEA*, hoc est, in publico. Loca enim designat
in quibus iudicia exercebantur; quo significat non priuatos quosdam duntaxat corruptos fuisse,
sed totum populi statum adeo deprauatū, vt nihil integri superesset. Nam si vitia quædā regnent
in plebe, remediū aliquid afferri potest, quandiu est iudicio locus: quod si euerfa aut corrupta sint
iudicia, sequitur omnia contagione vniuersali infecta esse. Licentiam quoque impunē notat,
quod palām sceleratē agere non pudeat, nec lucem & hominum oculos refugiant.

15 *DEFECIT.*) Hinc satis apparet Isaiam proximo versu de pœnis loquutum non esse. Idem
enim filum orationis adhuc contextit, atque ostendit populum de atrocitate pœnarum conque-
ri non debere, cum tā grauius offenderit Deū, ac prouocarit. Cōfirmat ergo quod dixerat prius,
concidisse veritatem, nullum esse æquitati locum: idq; magis amplificat, cum addit eum *PRÆ-
DÆ* expositum esse, qui recessit à malo. Iudæi ferē omnes hanc partem vno contextu legentes,
sic exponunt, Veritas defecit, & recedens à malo fuit spoliata. Cur hic sensus placuerit, non vido.
Expositio Hieronymi quā sequor, multo rectior & cōuenientior est. Et satis vstata est Scri-
pturis eiusmodi locutio, Iob, 1. cap. dicitur fuisse vir integer & rectus, timens Deum, & recedens
à malo. Solomon etiam Prover. 14. Stultus securus est, iustus autem sollicitus seipsum, & recedit à
malo. Significat autem Propheta sic exotam fuisse omnē rectitudinem, vt veris Dei cultoribus, si
qui restarent, innoxios esse non liceret: ac si diceret, Quisquis inter homines viuere vult, necesse
est vt cum ipsis improbitate ceteret: quemadmodū fertur vulgari proverbio, Inter lupos vlulan-
dū esse: qui autem innoxie viuere volet, is tanquam ouis à lupis diripietur. Deniq; exprimit hęc
cumulū summæ improbitatis. Sic enim veritatem defecisse ostendit, vt nemini bono esset inter
iplos locus: quia quisquis ab iniuria abstinere, se in prædam exponat. *ET VIDIT.* Hoc pertinet ad
populi consolationem. Admonet enim, Dominū nihilominus habiturum rationem populi sui,
tamen si adeo grauius offenderit, vt nullus veniæ locus esse videatur. Et quanuis durissimas pœ-
nas influxerit, fore tamen demum fœderis sui memorem, vt morbo sanando incredibile auxilium
afferat. Loquitur hęc de futuro tempore, ac promittit fore aliquando, vt post tam varias calamita-
tes Deus residuo populo succurrat: nam concidissent animo, fractiq; essent omnino Iudæi, nisi
Dominus consolationem istam attulisset. Ita homines in cōtraria vitia ruere, & præcipitare sese
solent: nam cum arguuntur, aut obstinant sese & obdurant, aut cōternati in desperationē ruunt.
Diligenter ergo notandum est hic ordo quem Propheta sequutus est. Primum enim Iudæos co-
argui necesse fuit, vt penitentia tacti & prostrati desinerent expostulare cum Deo: deinde mi-
rigationem pœnarum cum salute promitti, ne abiicerent animos, sed auxilium à Domino expe-
ctarent, qui Ecclesiam suam perire non vult. Sic enim ad tempus animaduertit in suos, vt iplos
deleri ac perdi non sinat. Quanquam si quis tædiū hoc Dei, vel displicentiam trilingere ad
Iudicium malis, quod seclēstū populum meritō sit abominatus, nō repugnet: quasi diceret, Deum
nihil in populo illo vidisse præter odij materiam. vnde sequitur, non alia causā fuisse adductum
ad opem ferendam, nisi quia res erant profus perditæ.

16 *VIDIT.*) Idem argumētum prosequitur Isaias: sed magis exprimit, & enarrat fufius quod
breuiter attigerat. Poterat enim obicitū esse id quod dixerat superiore versū, displicuisse Do-
mino, quod nullum esset iudicium. Repetit hoc loco Dominū vidisse quod nemo esset qui opem
ferret Ecclesię, & admiratum esse. Vtitur verbo *HITHPAEL*, quo significat Dominum sibi cau-
sam ituporis fuisse: ac si diceret, Fecit se obitupescere. *וַיִּבֶשׂ*, nonnulli Deprecatorem vertūt: sed
puto hęc esse sensum, quod nemo esset qui opem afferre ituderet: nullus esset medicus,
qui manum huic morbo admoerret, propterea Deum mirari. Cur verò hanc admiratio-
nem Deo tribuat, colligere promptum est. Hac enim exprobratione pudorē infligere vult Iu-
dæis, ne suo more fucum obtenderent regēdis suis peccatis. Quia verò res incredibilis & porten-
tiosissima erat, nullū reperiri in sancto & electo populo, qui se iniustitię opponeret, Deū nouita-
te attonitum inducit, vt Iudæos tandem sui pigeat ac pœniteat. cuius enim proteruitie esset nō pu-
deseri, quum sua malitia Deum in admirationem impellant: Simul eorum hypocritin perstringit,
si fingant apud se pietatem & sanctimoniam vigere, cum Deus sollicitē querendo, ne vnum
quidē rectū hominē inueniret. Porrò hinc extollit atq; illustrat ingentē Dei misericordiam, quod
populum tam deploratū, quasi ex profundis inferis eripere dignetur. Neq; minus dubium est his
verbis admonitos fuisse Iudæos quomodo speranda esset redemptio: nēpe quia Deus ad seruandum
quod perierat, mirabiliter surgere velit. Adhęc Mirādī verbo, paternā quoque Dei sollicitudinem
designat. Certū est in Deū nō cadere istos affectus, vt aliquid quasi nouū aut inuolēs miretur, sed

ita se nobis accommodat, vt malorum nostrorum sensu seriuo tacti sortem nostram exhorreamus. Quum igitur ait Dominum vidisse, significat nihil opis esse in nostra industria: quum ADMIRARI, significat nos plusquam herbetes esse ac stupidos, quod mala nostra nec agnoscimus, nec curamus. Nec tamen obstare negligentiam nostram, quominus Ecclesie suae Dominus opem ferat. ITAQUE SALVTEM. Significat his verbis desperandum non esse, tamen nihil auxiliij ab hominibus feratur. Interea omnibus aliis adminiculis in nihilum redactis primas & vltimas partes gratuite Dei bonitati, & meræ potentiae assignat in salute gentis suae, atque ad eodẽ totius generis humani. Sicuti ergo Deum sibi abunde sufficere affirmans, satisque valida potentia inuictum ad redimendos ludæos, debilibus manu porrigit: ita nihil afferre homines posse dicẽs in salutis suae subsidium, omnem altitudinem prostermit, vt fiducia operum suorum exinaniti ad Deum accedant. Atque hoc Prophetae consilium obseruandum est: nec enim dum Prophetas & Apostolos legimus, solummodò quid, sed quem in finem & quo consilio dicant, spectandum est. Hic igitur potissimum attendere debemus consilium Prophetæ, satis in vno Deo ad implendam salutem nostram esse virtutis, ne huc & illuc circumspectemus: quia ad extrinseca adiuuicula nimium sumus propensif: sed spem salutis non alibi quam in Dei brachio locandam esse: & verum Ecclesie stabilimentum in eius iustitia: perperam facere qui aliunde pendent, quando nihil extra se mutatus est Deus, ac latius patet huius doctrinæ vtilitas: quia tamen omnia remedia sepe nos deficiant, tamen satis auxiliij in brachio suo Dominus inueniet. Quoties igitur hominum auxilio destituti sumus, omniſq; generis ætumnis obruimur, nec quicquam aliud quàm in teritũ cernimus, confugiamus ad istam doctrinam: ac certi sumus satis esse præsidij in Deo, vt nos conferuet: & quum aliena ope non indigeat, tũ in eius ope recumbere & acquiescere discamus. Interim tenenda est vniuersalis doctrina: nempe redemptionem Ecclesie admirabile solius Dei esse beneficium, ne quid hominum vitibus aut indultis tribuamus. Deest tamen enim illorum arrogantia est qui partem vllam eius laudis quæ ad Deum pertinet, ad se rapiunt: quando in ipso solo & causa & effectus est nostræ salutis. BRACHIVM hic potetiam & virtutem designat: VSTITIA rectitudinem, qua vtitur in procuranda suorum salute, quum est ipsorum vindex, atque ab interitu liberat. Quod dicit brachio Dei SALVTEM ei fuisse partam, hoc ad Deum restringendũ non est: nec passiuè legi debet, quasi Deus seipsum seruauit: sed actiue, vt salus ista ad Ecclesiam referatur, quam ab hostium manibus liberauit.

17 ET INDVIT.) Hic Deum instruit armis suis, tum vt magis ac magis piorum fiduciam confirmet, tum vt omni proprie virtutis fiducia exuat cunctos mortales. Summa enim huc tendit, Deo nihil ad hostes debellandos & pariendam victoriam deesse: quia ex sua iustitia, virtute & gratia, & ardentissimo populi sui amore *παρρησίας* sibi conficiat. atq; hoc rursus notatu dignũ est: quanuis enim fateamur satis esse virtutis in Deo, tamen ea non contenti quantum interim alia adiumenta. Semper igitur ad infidelitatem propensæ sunt nostræ mentes, ita vt medijs inferioribus hereant, iisque admodum implicentur. Vt hoc vitium corrigat Isaias, vltimam illã desertionem proponit: ac si diceret, Scitote Deum habere in manu omnia præsidia salutis vestre, nec quicquam ei defuturum, quo vos inuitis hostibus liberet, atque in patriam reducat. Nõ est igitur quod trepidetis. Deinde nihil procliuus est quàm imaginari nos aliquid Deo conferre: atq; ita partem aliquam laudis ad nos conferre, quæ in solidum penes eũ manere debeatur. Quod vltione & indignatione quasi pallio Deũ induit, ad hostes pertinet, quibus excandescere dicitur Deus in populi sui gratiam. Itaque quò magis satagit Satan, & contra nos omnia molitur, eò magis accenditur Deus ad opem nobis ferendam, & potetius exurgit. Quanuis ergo nõ quiescat ille cum omnibus reprobis, sed omnis generis impedimenta opponat ad prohibendã salutem nostrã, imò futiose incubant ad nos perdendos: Deus tamẽ omnes eorũ conatus vnica sua virtute discutit.

18 QVASI PROPTER.) Confirmat sententiam proximi versus. Ostendit enim qualis vltio illa futura sit, qua Dominũ induerat: nempe quòd paratus sit ad reddendã hostibus vicẽ suam. Obseruanda est autẽ ratio, cur Propheta Dominum sic armatum, indignantem, atq; ad vltionem paratum describat: quia scilicet Ecclesie salus cum exitio impiorum coniuncta est. Deũ proinde aduersus hostes qui se perditos volunt, armatum esse oportet. Atque hinc immensum Dei erga nos amorem perspicimus, qui ita nos amat, vt inimicitias suscipiat cum hostibus nostris, eiq; paria se reddendum pronuntiet. Ad eodẽ propensus est in exiguum gregem suum, vt pluri ipsum quàm vniuersum mundum faciat. Hec igitur ratio est, cur insulis, hoc est, transmarinis & longinquis nationibus se vicem reddendum dicat. Potentes enim monarchias, & quæ in expugnabiles videbantur, euertit vt populum suum liberaret. Cæterum quanuis hic nomen solos mortales, principum tamen facere conuenit à Satana ipsorum capite.

19. PROINDE.) Nunc restatur ad eodẽ magnificentum & illustre hoc opus redemptionis fore, vt totus orbis admiretur, suspiciat, prædicet ac celebret, metũque percussus reddat gloriam Deo. Incertum porò est, an Gentium conuersionem significet, an verò terrorem, quo Deus hostes suos conseruat. Ego in priorem sensum magis inclino, vsq; ad vltimos terræ fines illustre plenumq; venerationis fore nomen Dei, vt non solum expauescant Gentes, sed eũ vera respectu iustitia ipsam

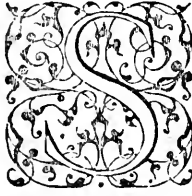

colant & adorent In causâ redditione quæ mox sequitur, variant interpretes. Verus autem, meo iudicio, sensus est, tantum fore hostis impetum, ut torrenti rapido & violento similis omnia abrepturus ac perditurus videatur: sed Dominum effecturum ut deflatis proteritis & euanescat. Est igitur amplificatio diuinæ potentis, qua immensa vis & formidabilis impetus hostiū frangitur, atque aliò impulsus cadit. Quæritur nunc quam redemptionem Propheta intelligat. Respondeo, sicuti iam aliò loco monui, has promissiones ad vnicam redemptionem, ut vulgò fieri solet, restringendam non esse: nam Iudei ad redemptionem Babylonicam solummodò referunt: Christiani verò ad Christum solùm. Ego vtrâque coniūgo, ut totum illud tempus ex quo populus rediit, cum eo quod sequutum est vsque ad Christi aduentum comprehendamus: quia non est impleta hæc prophetia nisi in Christo: nec vlli alteri quæ hîc dicuntur cõuenire possunt. Nec enim prius vniuersò orbi patefacta est gloria Dei, nec ita fugati hostes, quin vires redintegrarent, donec Christus Satanæ, peccati & mortis victor singularem triumphum egit.

20 ET VENIET.) Iterum confirmat quod prius dixit, populum scilicet liberandum esse: Deumque huius beneficii fore authorem. Iubet itaque populū bono animo esse in exilio, quod perpetuum futurum non est: deinde spem redemptionis locandam esse in solo Deo, ut in eius promissa solummodò mentes defigant. Sionis nomine captiuos & exules, sicut alibi, designat: quia vtruncq; procul eieci essent à patria, Templum tamen in suis cordibus gestare oportuit: sed ne promissuè hoc ad se trahant degeneres filij Abrahæ, paulò post ostendit ad quos peruentura sit redemptio: nempe ad eos solos qui verè ad Dominum conuersi fuerint. Certum est autè multos è Babylone rediisse, qui nullo pœnitentiæ sensu afficiebantur: qui tamen euuldè beneficii participes facti sunt: sed Propheta loquitur de plena redemptione qua fruuntur soli electi. Quauis enim ad hypocritas quoque externæ redemptionis fructus peruenerit, tamen beneficiū Dei nõ amplexi sunt in salutem. Huc tendit Propheta consiliū, vtilem fore panā exilij, ut Ecclesiā tuam Deus quiescens & sordibus purgatam colligat. Semper enim memoria tenendum est quod alibi de populi imminutione vidimus. Et hoc modo electos hortatur Propheta ad Dei timorem, ut sub eius ferulis proficiant. Hinc collige, non posse nos reconciliari Deo per Christi sanguinè, nisi prius à peccatis nostris respiciamur: non quòd ex pœnitentiâ nostra pendear salus, quæ in remissione peccatorum fundata est: sed ita coniuncta est ei pœnitentiâ, ut diuelli non possit. Quos enim Dominus in gratiam recipit, eos sic renouat Spiritu suo, ut vitia sua detestentur, & vitæ genus immutent. Papistæ totam salutis doctrinā euertunt, dum remissionem peccatorum miscunt ac confundunt cū pœnitentiâ: nec tantum iij, sed & alij qui acutiores videri volunt. Fatentur enim gratis hominè iustificari per Christum: sed addunt, quia per ipsum renouamur. Ita partè iustitiæ nostræ in remissione peccatorū, partem in pœnitentiâ constituunt. Atqui sic nunquam tranquille erunt conscientia nostræ: quia longè absimus à perfectâ renouatione. Sic igitur hæc distinguenda sunt, ut ne sepatentur nec miscantur: atque ita solidum nostræ salutis fundamentū retineamus. Paulus hunc locum citat, ut demonstrat spem adhuc aliquam restare in Iudeis: tamen si ex indomita eorū obstinatione colligi possit prorsus reiectos esse, & æternæ morti deuotos. Sed quia Deus perpetuò memor est fœderis sui, & sine pœnitentiâ sunt dona & vocatio ipsius: merito colligit Paulus fieri non posse, quin aliquæ tandem reliquæ ad Christum conueniant, partaq; per eum salute potiuntur. Tandem igitur Iudæos simul cum Gentibus colligi oportebit, ut ex vtriusque vnum ouile sub Christo fiat. Atqui Propheta tractat de redemptione Babylonica, hoc quidem verum est: sed diximus eum simul complecti regnum Christi, & redemptionem spiritali. Ad eam enim hoc vaticinium pertinet. Vnde colligere Paulum diximus, redemptionem mundi esse non potuisse, quin ad aliquos Iudæos pertineret, quorum patres elegerat, & quibus nominatim hæc promissio destinata est. In fine versus acerbis: rur obsignatio tam præclare sententiæ.

21 ET EGO CVM IPSIS.) Quoniam difficile erat creditu quod hætenus Propheta docuit: ideo pluribus modis confirmare Iudæos studet, ut certa fiducia recumbant in hac promissione salutis, tantumque honoris tribuant Deo, ut in eius verbo acquiescant. Et diligenter notandum est verbum Fœderis, quo Propheta magnitudinem & præstantiam huius promissionis designat. Promissiones enim latius patent, & sunt veluti lapides ædificij, cuius fundamentū est fœdus, quod totam molem sustineat. Hoc igitur nomine vsus est, ne putarent hic vulgare aliquid contineri: atque istas confirmationes adiungit, ut quauis hæc non statim præstaret Dominus, nihilominus firma & indubia spe expectarent. ac videtur subesse antithesis, ut lacrius aspires fideles ad fœdus nouum, quod faciendū erat in manu Christi. Videtur tamen dilucet in esse ac ieiunium quod postea additur, vbi iubet Ecclesiā Verbo & Spiritu contentam esse: quasi verò hæc magna sit felicitas, suspensos hætere in solis Dei promissionibus. Sed mihi dubium non est, quanquã doctrinæ præstantiam ac pretium cõmendat Propheta: non tamen eâ dislingi à suo effectu. Sed quia sic gratiam suam temperat Deus ac dispensat, ut fideles quandiu in mundo versentur exerceat semper ad patientiã: nec respondeat eorū votis omni ex parte deo eos ad doctrinam reuocat: quasi diceret, Tu quidem senties me variis modis beneficiū, sed nulla tibi poterit erit,

erit, vel magis expectanda felicitas, quàm me sentire præsentem Verbo & Spiritu. Vnde colligimus, hunc singularem esse Ecclesiæ thesaurum, quòd à sibi domicilium in ea egerit, vt in cordibus p̄orum per Spiritum suum habitet: deinde conuertet apud eos Euangelij sui doctrinam. Denique prædicat fore, vt nunquam Dominus destituat populũ suũ, quin ei semper & Spiritu tuo & sermone adsit. Spiritus coniungitur Verbo, quoniam sine efficacia Spiritus nihil efficeret prædicatio Verbi, sed maneret infructuosa. Similiter Verbu à Spiritu ieiungendum non est, vt fingunt homines fanatici, qui ipse Verbo, nomine Spiritus gloriantur, & turgent inani fiducia suarum imaginationum. Est enim Satanæ spiritus qui diuellitur à Verbo, cui Spiritus Dei perpetuò coniuñctus est. Vbi verò externam doctrinam viuificat, vt radices agat in animis nostris, etiam in multis miseris beata est nostra conditio: nec mihi dubium est quin Propheta consultò pronunciet, quantis Deus liberaliter agat cum Ecclesiã sua, vitam tamen eius ac salutem repositam fore in fide. atque ita discernit nouus populus à veteri: quia sicuti spirituale est Christi regnum, ita ex quo surrexit à mortuis, fideles animas sursum attollit cum eo conuenit. Iam verò promittit inextimabili hoc bono Ecclesiã nunquam priuatam iri, quin Spiritu sancto regatur, & fulciatur cœlesti doctrina. Parum enim esset nobis semel offerri Euangelium, nõique Spiritu donari, nisi apud nos residerent. **IN ORE TVO.** Ostendit Deum sic nos alloqui, vt hominum ministerio & opera vti velit. Posset quidem è cœlo ipse loqui, aut Angelos mittere: sed in eo magis nostri rationem habuit, quòd per homines nostri similes compellat & conuenit, vt eorum voce & sermone magis familiariter nos ad se alliciat. Hunc ergo ordinem in Ecclesiã statuit, vt frustra iacent te Deo parere velle, qui eius ministros reiciunt. Ergo Verbum & doctrinam ex ore Prophetarum & Doctorum qui eius nomine & iussu docent, peti iubet, ne nouas reuelationes stultè venemur. Verbum, **NON RECEDENT**, alii vertunt in Imperatio, pro quo etiam futurum læpius accipi notum est. Sed hic verbum imperandi aut hortandi non conuenit: quia promittitur à Propheta quod Deus præstare vult. Hinc quidem exhortatio deduci potest: sed promissio priores obtinere debet. Est autem eiusmodi, Dominum sic affuturum Ecclesiã, sicque eius curam habiturum, vt eam priuari doctrina nunquam sinat. Eò igitur semper respiciendum est, cum rebus aduersis tentamur, nec omnia succedunt ex animi nostri sententia. Nam sustentari & erigi debemus Verbo & Spiritu, quibus nos Dominus nunquam destitutum iri promittit.

CAPVT LX.

- 1 **S**VRGE, splendida esto: quia venit splendor tuus, & gloria Iehouæ super te orta est.
- 2 Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos: super te autem orietur Iehoua, & gloria eius super te videbitur.
- 3 Et ambulabunt Gentes ad splendorem tuum, & Reges ad fulgorem ortus tui.
- 4 **L**ena in circuitu oculos tuos, & vide. Omnes isti congregati sunt vt veniant ad te: filij tui à longè venient, filiae tuæ ad latus nutricientur.
- 5 **T**ime videbis, & splendesces, & expansees ac dilatabitur cor tuum, quia ad te conuersa fuerit copia maris, opes Gentium ad te venerint.
- 6 **C**opia camelorum operiet te, pullorum Midiam & Ephra. Omnes è Saba venient, aurum & thus afferent, & laudes Iehouæ annuntiant.
- 7 **O**mnes oues Cedar congregabuntur tibi: arietes Nabaioth ministrabunt tibi: ascendent ad beneplacitum altaris mei, & domum gloriæ meæ glorificabo.
- 8 **Q**ui sunt isti qui instar nubis volant? & quasi columbæ ad fenestras suas?
- 9 **M**e certè insule expectalũt, & naues Tharsis, vt filios tuos abducant à longè: argentum eorum & aurum cum ipsis, nomini Iehouæ Dei tui, & sancto Israel: quia glorificauit te.
- 10 **E**t extruent filij alienæ gentis muros tuos, & Reges eorum ministrabunt tibi: quoniam in ira mea percussi te, & in clementia mea misertus sum tui.
- 11 **E**t aperientur portæ tuæ iugiter: die & nocte non claudentur, vt aduehantur tibi opes Gentium, & Reges eorum ducti.
- 12 **Q**uoniam gens & regnum quod non seruerit tibi, scribunt: Gentes, inquam, pe-

"vel, diffuses.

"vel, multitudo maris, & robur Gentium.

"vel, robur

nitus abolebuntur.

13 Gloria Libani ad te veniet, abies, pinus, & buxus pariter, ad decus loci sanctitatis mee. Nam locum pedum meorum glorificabo.

14 Et venient ad te humiles filij affluentium te, & incuruabunt se ad plantas pedum tuorum omnes qui te spernebat: & vocabunt te Ciuitatem Iehoua, Sion sancti Isracl.

15 Pro eo quod fuisti derelicta & exosa, vt nemo per te transiret, ponam te in magnificentiam perpetuam, gaudium generationis & generationis.

16 Et iuges lac Gentium, mammillam Regionis iuges: & cognosces quod ego Iehoua, seruator tuus, & redemptor tuus fortis Iacob.

17 Pro aere adducam aurum, & pro ferro adducam argentum: & pro lignis aes, & pro lapidibus ferrum: & ponam praefecturam tuam, pacem: & exactores tuos, iustitiam.

18 Non audietur amplius oppressio in terra tua, vastitas & contritio in terminis tuis: & vocabis Salutem muros tuos, & portas tuas Laudem.

19 Nec erit tibi amplius sol in lucem dierum, nec splendor lunae lucebit tibi: quia erit tibi Iehoua in lucem perpetuam, & Deus tuus in gloriam tuam.

20 Non occidet amplius sol tuus, nec luna tua occultabitur: quoniam Iehoua erit tibi in lucem perpetuam, & finientur dies luctus tui.

21 Populus quoque tuus omnes iusti, perpetuo hereditabunt terram, germen plantationis eius, opus manuum mearum, vt glorificet.

22 Paruus erit in mille, exiguus in gentem robustam. Ego Iehoua tempore eius accelerabo hoc.

IN CAPVT LX.

S (V. 6. E.) Nunc ostendit quanta sit Verbi illius efficacia, de quo prius loquutus est. Erigit enim prostratam & afflictam Ecclesiam, non solumque suo restituit: & quoniam personam Dei sustinet, auctoritatem hinc suam declarat. propterea vius est imperatiue, vt sermo plus efficaciae haberet: ac si pro imperio Ecclesiam in possessionem mitteret felicitatis status, quem promiserat. Summa hinc tendit, vt iuciant fideles non eum verba in aërem iactare, sed eum effectu loqui. Surgere autem iubet, quia prius dixerat eam iacere, quae duo verba inter se opponuntur. De Babylone prius dicebat, Dicende, icde in puluere, capite 47. De Iudaeis ipsis, capite 32, Sedebit populus meus in puluere. Contra autem capite 52, Surge, surge, indue vestes decoris tui. Ita nunc rursus quasi per recta manu Ecclesiam attollit, vt honoris sui sedem recuperet, quae ante prostrata erat, ac veluti torribus & iquallore obsita. Porro ne Iudaeos malorum caligo desperatione obruar, lucem quae abscondita fuera, paulo post exorturam dicit: nempe ad diei & noctis vicissitudinem alludens: ac si diceret, Dominus tui miseratus, te eripiet ex his tenebris in quibus iacuisisti: Satis poenarum dedisti: iam tempus est vt melius habere incipias. SPLENDORIS igitur nomine, metaphoricè salutem & integrum statum designat, sicuti antea per Tenebras, aduersum Ecclesiam statum significauit. Simul tamen admonet lucem hanc non aliunde orituram quam ex sereno Dei vultu, vbi gratiam suam exercere volet. Vbi enim lumine suo nobis affulget Dominus, omnia prosperè succedunt: vbi verò à nobis auersus est, nihil miserius nobis aut infelicius esse potest.

2 QVIA ECCE TENEBRAE.) Nunc per comparisonem amplificat gratiam illam cuius antea meministi: vt quantopere Deus amet electos tuos, & quam insigni praerogatiua dignetur, estimemus. Summa enim est, dum miseris infinitis premimur, ac veluti demergitur vniuersus orbis, Deo populum suum curae fore vt eam varis beneficiis exornet. Ostendit ergo lucem gratiae & fauoris, cuius meminit, promissionem omnibus non fore, sed peculiarem populo Dei. Diximus Splendoris nomine prosperum Ecclesiae statum designari: sed ne hunc statum ab externa specie aestimemus: altius enim conscendit Propheta: nec mihi dubium quin de spiritali luce & splendore conieciatur. Alioqui non conueniret ea locutio qua postea usus est, Ambulabunt Gentes ad splendorem tuum: & contextus huius capituli cum superiore id facillè ostendit. Dicit enim fœdus hoc continere Verbo & Spiritu. Denique ex antithetico facillè colligitur aliam Ecclesiae felicitatem, quam in cibo & potu, vel otio & pace, & aliis commodis promitti. Certè nunquam deinde sequutum est tempus,

tempus, quo malorum caligo Gentes omnes obrueret tranquillis lætisque Iudæis. Quum ergo te-
paretur Ecclesiæ conditio à toto orbe, beneficium, in cuius possessionem Italis Ecclesiam mittit,
spirituale est: & spiritualis splendor quem promittit. Itaque ad spirituale Christi regnum hæc per-
tinent: quod lumen Euangelii per omnes orbis partes refluxit, eoque extraneæ gentes illustratæ sunt.
Atque hæc pertinet quod sequitur, **SUPER TE ORIBUS DOMINVS**. Et si enim claris
signis & effectis fauorem Dei appariturum ostendit, non tamen omittit quod præcipuum est, fideles
verè ienturos eum patrem, vt saluem ab eo expectent. Hinc collige nos tenebris oppressos esse,
donec cum adoptionis gratiæ testimonio affulgeat nobis Deus. Loquitur de toto genere humano.
nam à solo Deo viuificam hanc lucem prodire docet Iſaias, vt significet peculiare esse Dei benefi-
cium. Secundo loco notandum est, solam Ecclesiam compotem esse huius splendoris: hoc est, electos
Dei. vnde sequitur, non promittitur esse, aut naturale donum: sed quo Dominus communem natu-
ræ humanæ defectum tubleuat. Vnde etiam perpicimus nulquam lumen aut splendorem esse,
quàm in Ecclesia. Reliqui enim homines tametsi in luce esse, ac splendere sibi videantur, obruuntur
tenebris: à quibus non alter quàm lumine Euangelii, eripi possunt. Adiungit nomen **G L O R I A E**,
quia postquam temel nos Dominus complexus est gratia sua, sic nos protequitur, vt beneficia sua
in nobis magis ac magis adueat.

3 **ET AMBVLABUNT GENTES**.) Confirmat quod iam diximus: non aliam esse hominū
lucem, quàm eum illis Dominus Verbo suo affulget. Hoc quidem fatètur omnes, sed nō tanti faci-
unt hoc beneficiū quanti debent: ac vulgare quiddam esse putant, quod naturaliter in omnes homines
competat. Atqui, supernaturale esse hanc gratiam ostendit. Distingui ergo debet à natura.
idque repetitio huius vocis, **SUPER TE**, qua prius vix est, satis ostendit. Primum igitur
tenendum, solius Dei esse hoc beneficium: deinde non omnes promissuè ipsius participes, sed elec-
tos tantum: quibus scilicet gratuito fauore Dominus affulget, vt à vulgo hominum eximanur.
Hoc autem fit per Christum, qui vocatur Sol iustitiæ: quoniam cuius veluti radis illustramur. Cæ-
terum, gratiam longè latèque à Iudæis diffusam in docet: sicuti sonant verba fœderis, In semine tuo
beneficietur omnes Gentes. Neque enim si vnus tantum populus frueretur lucem, quidquam aliis
prodesset: sed quatenus sparsa est Euangelii doctina per totum mundum, præluxit Iudæa
Gentibus antè exercitatis ad viam monstrandam. Nam vnus populi splendorem proprium faciens, ostendit
non aliter mundum illuminari, atque in huius beneficii societatem peruenire potuisse, quàm si
lucem peteret ex Verbo illo quod prodit à Iudæis, & Ierusalem auditum est: vbi accentu fuit
Lampas Domini, vbi exortus est sol iustitiæ, vt inde in omnes terræ fines lumen suum diffunderet.
sicuti antè vidimus, Ex Sion prodibit Lex. Nulla igitur est lux quàm ex Prophetarum doctrina:
vt frustra se iactent in luce ambulare, qui ab ea recedunt. **AD FVLGOREM ORTVS
TVI**. Alludit ad auroram, quia sicuti Lucifer diem inchoat ab vna tantum cæli plaga, statim ve-
rò sol totum mundum irradiat: ita primum diluicium fuit in Iudæa, vnde lux orta, atque per vni-
uerium orbè deinde expansa est. Nullus enim est terræ angulus, què non Dominus hac luce illustra-
uerit. **REGES** autem nominat, ne vulgus ignobile solummodò venturum ad hoc lumen putaret,
sed principes & magnates, qui alioqui sibi vehementer in sua dignitate placent. Summus verò hic
honor est quem Ecclesiæ tribuit, quòd tanto fulgeat splendore, vt populos & principes ad se con-
uertat. **LUMEN** Ecclesiæ vocat, non quòd à se quicquam habeat luminis, sed à Christo, tan-
quam luna à sole, mutuetur.

4 **LEVA IN CIRCVITV**.) Pluribus confirmat promissionem illam de restituenda
Ecclesia, quæ incredibilis omnino videbatur. Nec enim facile erat in tam misero & perturbato re-
rum statu hæc Iudæis persuaderet. tunc regnum Iuda solummodò restabat, idque adhuc in dies mi-
nuebatur, donec prius consideret. vbi verò in exilium tractus fuit populus in horrenda illa diffi-
patione, & tristibus ruinis, adeo desperata erant omnia, vt putaretur de Ecclesia penitus actum esse.
Pluribus ergo confirmanda fuit hæc doctrina, ne animi natura propensi ad discedendum, amplius
dubitarent. Propterea adducit Iudæos veluti in rem præsentem, tametsi procul abesset: vt nihilò magis
hæsitent, quàm si iam ob oculos ipsorum poneretur. Iubet autem fideles **ATTOLLERE
OCVLOS IN ALTVM**, id est, supra humanam cogitationem. Nam quando deliximus in
externum statum, fructum harum promissionum percipere non possumus. Addit, **IN CIRCV-
ITV**, vt certò teneam non ab vna tantum plaga, sed vndique venturos populos, qui in corpus vnum
coalescant: nec verò tantum dispersionis quæ futura erat remedium ac finem promittit, sicut alibi
dicitur, Dispersos Iſraelis congregabit: sed latius extenditur hæc collectio. Significat enim mirabi-
lem fore in mundo conuersionem, ita vt qui prius fuerant dissipati & extranei, in vnum corpus co-
alescant. Denique notatur Ecclesiæ propagatio in vltimos terræ fines. Subest etiam tacita antithe-
sis, qua miserum & calamitosum statum denotat, in quo prius erat mundus, quàm auspicijs Christi
colligeretur. **FILII TVI**. Quidam per **FILIOS** allegoricè intelligunt robustiores ac firmi-
ores in fide: per **FILIAS**, infirmiores. Sed non existimo tam subtiliter Prophetam loquutum
esse. Itaque simplicius accipio, Fore scilicet vt filii vt filia ad Ecclesiam concurrant: hoc est, non rã-
tum domi gignantur, sed etiam foris, atque adeò in extremis partibus mundi. Vt etiam Ecclesiæ non

Malac. 4.2
Gen. 22. 18

Sup. 2.3

Phil. 1. 17. 2
Sup 56 8.

iam aliquo mundi angulo conftrictum iri, sed tam longè & latè se extensurum, quàm patet vniuersus orbis.

5 TVNC VIDEBIS.) Hæc prima specie videntur aliquantum inter se pugnare, quòd prius in præsentia loquutus sit: nunc verò futurum denunciet, sed prius de oculis fidei loquebatur, quæ apprehendit ea quæ sub hominum sensus non cadunt: nunc autem de ipso rei euentu, vel certè præfenti tempore certitudinem notare voluit: nunc verò, vt se in tolerantia contineant fideles, restringit eandem sententiam. Cæterùm, etsi quæ Dominus promittit, ad tempus lateant oculos hominum, tamen à piis fide cernuntur: vt certissimè eorum successum expectent, vt cunctis aliis incredibilia videantur. SPLENDEBES ES. Quia נָהַר tam Splendere quàm Diffuere significat, ideo vtroque modo verti potest. Referre enim possumus ad gaudium quo perfunditur Ecclesia atque diffunditur, cum in hunc modum augetur: vel ad ornatum, quo splendet ac refulget. Sed hoc alienum videri posset à contextu, quòd à prioris mètione facit, atque cum splendori vel gaudio permisceat, atqui non dubito quin hoc verbo admirationem & veluti stuporem notare voluerit, quo rapietur Ecclesia, cum se insolito & inopinato hoc honore affici, atque in tam sublimem honoris gradum euectam cernet. ac si diceret, Tanta erit operis magnitudo, vt opinionem tuam superet. Non est igitur paupor qui concipitur ex periculo aliquo, vel re tristi, sed qualis in maximis rebus, quæ ingenii nostri captum excedunt, euenire solet, dum attoniti somnare quodammodo nos putamus. atque hæc trepidatio cum lætitiâ optimè conuenit.

6 & 7 COPIA CAMELORVM.) Describit Propheta figuratè gloriam Ecclesiæ, atque sermonem suum temporis accommodat, & personis, quibus cum ipsi negotium erat. Est enim memoria tenendum quòd sæpius diximus: Prophetas habuisse rationem populi quem docebant: idcirco que res vsitate, & notas cæremonias commemorasse, vt sub earum figuris, spiritualem Dei cultum designarent. Illi enim primùm instituti fuerunt: deinde Gentes, ad quas istarum rerum veritas peruenit, perinde ac si diceret, populos longè distans cum suis opibus venturos in Dei potestatem. Nam quòd Ecclesiam locupletandam prædicat, reserui non debet ad hominum personas, sed propter vnitatem capitis & membrorum, quod Dei & Christi proprium est ad Ecclesiam transfertur. Stultè ergo Iudæi huius vaticinii prætextu deuorant inexplibili sua cupiditate omnes terræ diuitias. nec minus perperam Papiæ verba hæc ad luxuriosam suam opulentiam pompæque detorqueunt. Camelorum autem, Thuris, Auri, Ouium ideo mentionem facit, quòd spectet quid vnaquæque regio proferat: vt ostendat omnes conuerterat Deo que quid penes se habuerint, seque & sua omnia velut in sacrificium oblaturas. Vnde colligendum est, non posse nos verè conuerti ad Dominum, quin omnes ei facultates nostras offeramus. Hæc enim sunt spirituales hostiæ, quas requirit, & quæ negari ipsi non possunt, nisi corda verè dicata ipsi & consecrata fuerint. Impii abutuntur beneficiis Dei ad luxum & intemperantiam, atque ea, quantum in se est, indigna profanatione corrumpunt. Pii verò, dum iis vtuntur pura conscientia, Domino ipsa consecrant. Nemo igitur Dei esse potest, quin ei simul omnia sua addicat ac deuoueat.

1. Pet. 2. 5
Rom. 12. 1

Quod attinet ad regiones quas hic recenset Propheta, quo quæque loco sita sit, exponere minimè necesse est. Obiter tamen notandum, eas hic commemorari quæ ad Orientem spectabant: potissimam verò Arabiam & vicina loca: quæ per Cedar & Nabaioth designat. Papiæ abusi quoque sunt hoc loco, vt probarent reges ab Oriente venisse, vt dona Christo offerrent. In quo se nimium ridiculos præbent, cum Propheta de omnibus ordinibus loquatur. Verùm sine iudicio congerunt omnes huiusmodi locos, in quibus auri vel thuris fit mentio, quasi Prophetæ intelligant ea dona quæ Magi obtulerunt. Hic verò nihil obscurum est: significat enim futurum vt Deus vbique inuocetur, atque exteri omnes ad eius cultum conueniant. ASCENDENT.

Mat. 2. 11

Alii vertunt, Ascendent in beneplacito super altare meum: atque hypallagen esse putant. neque id ineptè profus, meo iudicio: vt significet Prophetas istas victimas quæ offerentur à Gentibus, gratas fore Deo. Alii sic interpretantur נָהַר, ac si adiectiuum esset: quod proprietati linguæ non conuenit. Nam נָהַר, significat Beneuolentiam, vel fauorem. Quare præferendum censéo quod reddidi: nempe quòd ascendentes hostiæ ad beneplacitum altaris. Ac sic resoluui poterit oratio, Ascendent ad placandum Deum: sicut in hoc ordinatum est altare, & offeruntur sacrificia, vt homines Deum sibi propitium ac fauentem habeant: & Deus etiam iuxta suam promissionem sacrificia ex altari suo grata habet. nam tunc altare ad obtinendum Dei fauorem accessus erat. Tria hic distinctè exprimit Propheta. Primùm enim dum SACRIFICIA ascendere dixit, alludit ad veterem cæremoniam, qua olim in sacrificiis vtabantur. nam attollebant victimas: quo significabant erigendos esse omnium animos, ne in terra fixi hærent, aut victimam solummodo spectarent. Deinde ea sacrificia grata fuisse Deo, vt à profanis oblationibus Gentium distinguantur: quæ carebant fide. Tertio, In altari: quod solum oblationes sanctificare potest. Quicquid enim extra ipsum offerrebat, impurum ac detestabile erat. Cæterùm, hæc figura nos ad veritatem ducere debet. Christus enim est altare Dei, atque in ipso offerendū, si victimas nostras Deo acceptas esse velimus. Porro sub Templi glorificatione verè populi instauratione declarat. Hæc enim præcipua felicitatis pars erat, vt stare templum, in quo Deus purè inuocaretur. nam initium: hinc faciendum est,

Exo. 29. 24
C. Levit. 8
29

est, vt Deus inter nos regnet, quo verè beati sumus. Propterea Dominus, cùm Ecclesiam instauratū iri significat, tēpli mentionē facit, quòd eius gloriam restituet. ac si diceret, Domus mea nūc ludibrio Gentiū expolita est: sed gloriam tandē, qua nunc spoliata est, ei restitua. Apparet autem ex Zacharia, Aggeō, & Malachia nō statim à populi reditu hoc fuisse cōpletum. nec verò in sum ptuosa illa moles, qua Herodes astatūē fauorem sibi acquirere voluit, veram dignitatē fuisse putandū est: idēq; non antè emerit dignitas aut decus, cuius fit hic mentio, quam vbi iam nam ceterorum Ierosolymæ aperuit Deus, & inde palam vocauit omnes Gentes ad spem æternæ salutis.

8 QVI SVNT ISTI.) Quoniam Propheta in exprimendo hoc Dei beneficio sibi satisfacere non potest, ipse in admirationem raptus, exclamat, QVI sunt isti? hoc enim in isto plus habet vehementiæ quàm si simpliciter dixisset aduolare infinitam multitudinem: idēq; quæ similitudinibus etiam vsus esset. Plenius ergo exprimere voluit quàm magnifica foret ista propagatio, cùm verba non repetit quibus rem ipsam exponat. IN STAR NVBIS VOLANT. Hic Apostolos notari putant, qui incredibili celeritate vsque ad vltimos fines mundi penetrarunt, & nō nihil coloris habet eiusmodi interpretatio. Sed Propheta loquitur de vniuersa Ecclesiæ aggregatione: quia vndique homines properè & alacriter ad ipsam accurrunt. Columbarum similitudo quo vitur, huic rei aptissima est. nam cùm in agris sparſæ sunt, nihil à feris aubis differre videntur: sunt tamen domesticæ, & columbarum suum habent, in quod se recipiunt, atque in eo nidulantur. Ita pii fide illuminati agnoscere incipiunt cœtum suum, quò se ab horrenda dissipatione recipiant. Quàm necessaria fuerit hæc monitio, facillè agnoscent omnes qui statum illius temporis horrendum ac miserum reputabunt. Nam si Propheta tot annis quibus assidue inisterat Iudæis, nihil aut parum admodum efficere potuerunt, quid sperandum erat de Gentibus penitus à Deo alienis? Annon erat paradoxon, eas aliquando in Ecclesiam venturas? Non est tamen hyperbolicè loquutus Propheta: sed ita obſtupescit, vt nos etiam in eandem admirationem adducat.

Mat. 16. 15

9 ME CERTE IN SVLÆ.) Postquam Isaias quibus potuit elogiis insigne illud instauratiōnis beneficium exulit, Deum ipsum introducit loquentem, quò plus autoritatis habeat oratio. EXPECTATIONEM hic nonnulli accipiunt pro desiderio. ac si diceret, hoc ideo fieri, quòd trāsmarinæ Gentes, velut famelicæ ipsum apperent: quia sentient se salute & vita esse destitutas. Alij simpliciter accipiunt pro Sperare. sed interdum quoque significat Obseruare. Atque ita vsurpat Dauid P sal. 36, Impij expectant animam meam: id est, vitæ meæ insidias tendunt, in qua significatione hoc loco accipi potest. Expectabunt, id est, obseruabunt nutum meum: quemadmodum serui à Domini arbitrio pendere solent. Nolite ergo mirari, quòd tam multi consensu in Ecclesiam: quoniam insulæ quæ nunc partim me continent, partim oppugnant, sic mihi attentæ erunt, vt quicquid mandauero, exequantur. Et certe ex reliquo versu patet de tali obsequio nunc agi. NAVES THARSIS. Hic, si cui placeat, suppleri potest particula similitudinis: hoc sensu, Quemadmodum naues Tharsis olim commercabant in Iudæam, atque aduehebant res ad templi structuram & vsuum hominum necessarias, ita futurum vt rursus commect, atque abrupta illa nauigatio cursum suum recuperet. Per Tharsis, id est Ciliciam, quæ opposita erat Iudæis, *ουνοδ ορχαίος* intelligit omnes nauigationes, & commercia quæcum exteris nationibus exercebantur. Potest etiam simpliciter accipi, Naues Tharsis quæ nunc superbè despiciunt Ecclesiam meam, imperio meo subiciuntur, atque ad ipsam filios e longinquis regionibus adducunt. A VRVM CVM IPSIS. Iterum repetit quod antea dixerat, sic venturas Gentes in obsequium Dei, vt se & sua omnia ipsi offerant. Papiſtici doctores, vt nuper attigi, summam impudentiam produnt, cùm his testimoniis abutuntur ad tuendas tyrannicas & theatralis pōs, quibus Antichristus Romanus, & eius aſſecelæ cultæ & conspicui reddi volent. Cùm at. in int luxu, aurōq; & gemmis niteant, & meretricio culta se ornent, non pudet ipsos huius nequitæ Spiritū sanctū authorem facere: vt quoties auri & argenti mentio fit in Prophetis, ad luxum suum id trāsfereant. In hoc certè per similes se præbent Iudæis, qui ad auri & argenti mentionem toti exultatæ sperant se, aduentante Messia, in his voluturos. Ita Papiſtæ nihil aliud quàm aurum & argentum cogitant, atque inani eiusmodi specie p. ritricæ eorum mentes se attollere in cœlū nequeunt. Sed hic stupor longa refutatione non eget. Summa est, Deum velle in summum honorem euehere Ecclesiam suam, & ornamenti necessarios illustrem reddere. Et ne qua tam magnificè promissionis dubitatio pias mentes impediatur, néve quequam suis meritis attribuant, Deus ipse huius rei se authorem fore pollicetur. Porro Gentium diuitias quas paulo ante vitus f. erat Ecclesiæ in prædam aut victoriæ præmium addicere, Deo nunc in sacram oblationem desinat, atque ita clarius exprimit quòd dixi, nihil magis esse nobis expetendum, quàm vt Dei imperio totus mundus subiacet.

Psal. 36. 7.

10 ET EXTRVNT.) Prosequitur idem argumentum, quemadmodum prius dixit ex cetero sese submissuros ipsius imperio, vt templum instaurant: ita nunc alienigenas operam suam collaturos ad extructionem m. rorum. Variæ sunt comparationes, quibus instauratiōnem Ecclesiæ promittit. Est enim familiarè Scripturis, vbi de Ecclesia agitur, nunc Templum, nunc Ierolym-

mam proponere. Promittit autē exteros & alienigenas adiutores fore instruendo huic ædificio, ne Iudæi sua paucitate aut inopia territi animos despondeant. Poterant enim in captiuitate ipsa ad diffidentiam sollicitari: vt quauis sperarent se redituros in patriam, tamen hæc à se præstari non posse existimarent. Hoc autem præstitit Cyrus, qui magnam auri & argenti cepiam suppeditauit. Sed in ipso hæc tantummodò adubrata fuerunt: verè impleta sunt in Christo, ad cuius regnum hæc omnino extendi debent. Paucis enim Apostolis primum vsus est Christus, qui tanto operi sufficere non potuissent: sed alienigenas deinde excitauit, ex quibus delegit pastores, atq; exteros eorū principes, Ecclesiæ alumnos esse voluit. Papiæ nimis improbè peruertunt ac corrumpunt hunc locū, dum ad tyrannidem Papæ stabilendam ipsum detorquēt. Summā enim potestatem in Reges ac Principes omnes penes ipsum esse volunt: atq; in hoc impudenter vicariū Christi esse mentiuntur. nec enim Christi regnū esse de hoc mundo ille barbārè & tyrannicè dominatur, atq; licentiam mutandi & trāsferendi regna vsurpat. Atqui Reges ita se summittunt Christo, vt Reges esse non desinant: sed omnē potestatem suam ad cultum Dei seruandū, & iustam politiam administrandam conferant. Vnde videmus quā alieni sint à regno Christi, qui regibus autoritatem & potentiā eripere volunt, vt in se transferant. Hinc etiam refelli possunt Anabaptistæ, qui sic politici ordinē euertunt, vt Reges non aliter Christianos esse posse existiment, quā si se autoritate sua abdicarint: quando in regio etiam ordine Deus se velle excellere ostendit. Porro ne quis obiiceret facilius fuisse Ecclesiam tueri incolumem, quā ab inferis excitare, præuenit Deus, & Iudæos ita meritò fuisse afflicto docet: quia nimis prouocatus fuerat eorū sceleribus. sed bene sperandi materiam suggerit, quia nolit exigere quas meriti erāt pœnas, sed contentū fore, si modò temporalis castigatio eos humiliet. Admonet interea Iudæos quæ nā sit causā huius mutationis: ne ipsam pro sensu suo æliment. Dum enim mutantur regna, ac subinde euehuntur & concidunt, hæc fortuito contingere, & communem mundi sortem esse putant. Idem existimare poterant Iudæi, cum euerit Chaldæorum regno, in libertatem restituti sunt. Propterea Dominus hæc omnia prouidentia sua administrari testatur: ne scilicet profanorum hominum more cæcutiant. Perinde ergo est ac si diceret, Si quæras cur tot miseriā tuleris, hæc causā est, quòd tibi iratus fuerim, atque scelera tua vltus sum. Si verò liberationis tuæ causam inquiras, gratuita beneuolentia mea, non dignitas tua aut fortuitus rerum euentus in causa est. Itaque, non temerè accidunt calamitates, nec sine causa irascitur Dominus: nec ita irascitur, quin misericordiæ suæ locum relinquat.

II ET APERIENTVR PORTÆ.) Malè exponitur vulgò hic versus. putant enim significari à Propheta Ecclesiam sub fide & tutela Domini tutam ac securam fore. aperta enim portæ periculum procul abesse ostendunt. Sed Propheta seipsum exponere mihi videtur: apertas scilicet fore portas, vt opes in ciuitatem vndiquaque aduehantur. Quia verò interdum portari onera solent, Dies, inquit, nō sufficet, ad eò frequens erit concursus eorum qui in ipsam pretiosos thesauros aduehent. Itaque assidua erit vectura, ita vt apertis nocte & die portis opus sit. Quòd opes Gentium Ecclesiæ fore dicit, ne referamus ad luxum carnalem, sed ad obsequium, quod vniuersus mundus Deo in Ecclesia præstabit. quod enim Deo offertur, Ecclesiæ esse dicit: quoniam hinc Deus nihil ab ipsa separatum habet. **REGES EORVM DVC TI.** Malo retinere participium quod vicit Propheta, quā sequi eos qui in verbum resoluunt. Deprauant enim Prophetæ sensum, qui hoc consulo addidit, quoniam tanta est Regum ferocia, vt se duci vi patiantur: quin potius freti sua potestate luxuriant, nec modò feruntur quocunque libitum est, sed alios quoque velut torrentes violenti secum abducunt. Hos igitur tamen feroces natura & indomitos, sese summissores potestati Dei & Ecclesiæ ostendit.

II QVONIAM GENS.) Multus est Propheta in confirmandis piorum animis, ne restitutionē qualem ipse pronunciat, talem fore dubitent. Incredibilia enim prorsus ista erant: & nos ipsi, quauis ab euentu rerum satis habeamus confirmationis (nam omnium oculis patefacta sunt) tamen nisi spiritu Domini regeremur, vix ea animo concipere possemus. Ostendit igitur nullā esse causam cur Iudæi de ipsauratione templi dubitent, quoniam Gentes ipsos pro sua virili adiuuabunt. Sed hic altius quiddam spectat Itaias, quā structurā visibilis templi. Intelligit enim obsequium quod Reges, nobilesque & plebei homines præstāt Ecclesiæ, dum puram doctrinam quantum in se est propagant: imò longius progreditur, idque magis confirmat dum Regna & Gentes deletum iri pronunciat, quæ ipsi Ecclesiæ non ministrabunt. Quòd sitam horrenum in eos qui Ecclesiam non inuerint, iudicium est, quid dicemus de tyrannis, qui furioso impetu in ipsam ruunt, totisque viribus diruere conantur? Si ignaui & negligentibus impunè non est, annon dira vltio manet impios, qui opus Domini turbant, atque euertunt: Quod autem in singula ri dixerat mox repetit in plurali: vt significet, etiam totum mundum, si in eadem fuerit culpa, simul peritorū. nec enim multitudo obitare poterit quominus cuncti qui sunt à Deo alieni, intereant, nec quicquā excusationis erit impiis, quòd se mutuo impediunt, seque ad impietate & nequitiam cohortantur. Seruire autē, vt antè vidimus, dicitur Reges & populi Ecclesiæ, non quòd imperium aliquod ipsa per se exerceat, sed quia Deus sceptrum verbi sui quo dominatur, apud

eam deposuit.

13 GLORIA LIBANI.) Iterum vsurpat Isaias metaphoram qua prius vsus est, dum Ecclesiam Dei ædificio ad ciuitati comparauit. Ea enim recitat quæ ad ædificandum necessaria sunt: abietem scilicet, pinum, buxum, quæ in Libano nascebantur, quam sylvam eximis arboribus conuultam fuisse scimus. Quicquid ergo excellens aut exquisitum in ea fuerit, in Ecclesiam inuictum iri significat. Sed ab his figuris tenenda est anagoge ad spiritualem Dei cultum. nã Sanctuarij titulo ornat Dominus Ecclesiam suam, quia in medio eius relidet. semper tamen alludit ad templum: vt se tempori & mori vilitate accommodet. Exemplar ergo templi, quod Ierosolymis extabat, nobis proponit, vt sub eius imagine consideremus templum spirituale, cuius vni lapides viuaque materia sumus. Iam per LOCVM PEDVM, significat se ita relidere in templo, vt tamen maiestas eius in coinclusa non sit. nec enim tam angusto in loco continetur. pedes igitur tantum ac velut infimam partem illic esse, vt cõscendamus in cælum, nec in externis hifce lignis hæreamus, quibus pro modulo nostro etudimur. Sic etiam in Psalmo, Adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctum est. Item, Adorabimus in loco vbi steterunt pedes eius: non quòd sursum & deorsum essentia Dei in partes diuisa sit, sed quia talibus vehiculis seruos suos veluti à pedibus ad caput attollit.

Eph. 2. 21.
1. 1. Petr.
2. 5

Psal. 99. 5.
132. 7.

14 ET VENIENT AD TE.) Prosequitur idem argumentum. ostendit enim quàm magnificum opus hoc redemptionis futurum sit: venturos scilicet eos qui Ecclesiam persequebãtur aut spernebant: vt humiliter sese ad eam prosternant, totòq; animo sese summittant. Per FILIOS astigentium, persequutores intelligit & hostes qui eam vexabant. Hoc quidem impletum est aliqua ex parte, cum Iudæi in patriam redierunt. sed is reditus obscura quædam vmbra fuit liberationis quam per Christum adepti sumus. Hæc igitur verè impleta sunt in regno Christi: sic tamen, vt solidum omnium complementum in secundo ipsius aduentu expectandum sit: sicut iam alio loco dictum est. Quæret aliquis, Annon hic honos, de quo loquitur Propheta, nimis sit, ac maior quàm vt Ecclesiæ debeatur: nam incuruare sese & prosternere, signa honoris sunt, quæ nemo hominum admittere debet. Respondeo, hunc honorem non membris, sed capiti exhiberi: nempe Christo, qui adoratur in Ecclesia: atque hunc cultum exhibent ij qui ipsum prius oderant atque insectabantur. Dicimus autem Christum adorari in Ecclesia, non vt Papistæ, qui honorem quo afficiunt idolum illud Romanum, Christo exhiberi putant. Reiciunt enim ac respuunt doctrinam, cuius gratia hæc dicuntur. Nam honore afficiunt Christum, qui parent eius doctrinæ: atq; hoc intelligit Propheta, qui ab ea prius alieni erant, sese toto animo summissuros, vt Christo morem gerant. Si qua enim est Christi maiestas, ea relucet in doctrina, quam opera hominũ administrat. VOCABUNT TE CIVITATEM. Ecclesia prius ornata fuerat titulo: quod titulo: propè deletus erat, cum vrbs euersa, dirutum templum, populus in exilium abductus esset. Nulla erat Ierosolyma, nec in ea quicquam apparebat præter horrendam vilitatem. Eam igitur sic instaurandam esse significat, vt omnes ciuitatem Dei esse agnoscant. Loquitur postea de templo, vt omnes intelligant hanc dignitatem, respectu templi, tribui Ierosolymæ: hoc est, propter cultum Dei, quem illic Dominus instituit.

15 PRO EO QVOD.) Propheta respicit tempus illud intermedium quod iam instabat. nã paulò post eius mortem, populus hæreditate sua priuatus, atque in exilium abductus est, ita vt omnes de salute ipsius actum existimarent. Ne igitur hæc cogitatio obreperet animis fidelium, qua ad desperationem adigi poterant, Nulli sumus: rebus tam perditis nullum esse potest remedium, nec speranda melior cõditio: ostendit graues illas calamitates obitare nõ posse Deo, quominus ipsos restituat. Nam etsi ad tempus quodammodo destituti erant, cum Dominus in ipsos animaduertebat, tamen in integrum & meliorem statum ipsos rursus erigere ei facile erat. Si quis obiiciat, hanc magnificentiam Ecclesiæ diuturnam non fuisse, responsio breuis est: tamen si variè attitus fuerit populus post reditum suum, nec etiam Christiana Ecclesia diu permanferit in sua dignitate, tamen impleta esse quæcumq; prædixit Propheta. sub cruce enim relucet Christi gloria, ita vt nomen Dei maneas, sitque populus aliquis qui ipsum fide in iocet. Est etiam obseruandum nos fructum istarum promissionum non percipere ob ingratitude[m] nostram. Ab-rumpimus enim cursum operum Dei, nõsq; ipsos eorum fructu[m] malitiã nostra priuamus. Porrò semper memoria reperere conuenit quod toties dixi, non de paucis annis vel exiguo tempore loqui Prophetam, sed completi totum redemptionis curriculum a fine exilij ad Euangelij promulgationem, & demum vsque ad finem regni Christi.

16 ET SVGES LAC.) Loquitur de propagatione Ecclesiæ, cuius antea iam mentionem fecit, sed eadem sæpius repeti oportet. prætium fuit: quòd incredibile videretur Ecclesiam in tot tantasque angustias redactam, relictum atque per totum orbem diffusum iri. Deplocata erat eius cõditio: sed tandem ex reuibus illis reliquis, quæ velut ex incendio ereptæ sunt, magna omnium admiratione instaurata est, cuiusque semen per omnes orbis partes longè latèque dispersum. Perinde igitur est ac si diceret, fametis angustis fimbis conclusa es, nec vlla tibi cum Gentibus fuerit cõmunicatio, ab his tamè tractus vberimos percipies. Per Lac & Mammillas, nihil

aliud intelligit quàm ministerium & obsequium, quod Gentes exhibituræ erant Ecclesiæ ad sobolem eius alendam. Nam quum prius dixerit vno partu edituram fetus innumeros, nunc lac illis assignat in alimentum, donec adolescant. Ac nominatim loquitur de Regibus: quoniam id difficultius creditur erat. Monentur etiam obiter hic Reges officij sui, quo si rectè defungi velint, Ecclesiæ ministros esse necesse est. Alioquin Dominus ab ipsis ratione reposcet. Et videmus quid de ipsis Psal. 2. David pronunciet. Sed quomodo Ecclesia lac & mamillas Gentium fugat diligenter tenendum est. hoc enim ipsi non conceditur, vt totius mundi facultates exhauriat, sed vt itatum suum integrum atque incolumem conferuet. Quid enim magis alienum ab Ecclesiæ natura, quàm si inexplabilis fuerit gurgis, atque omnium opes ad se trahat? Hæc igitur ad spirituales eius statum referri debent, vt Deus in ea purè colatur, vt vigeat ac floreat ministerium Verbi, vt feruetur aliqua disciplina, qua veluti fræno omnes cohibeantur. Interea meminerint fideles beatus esse dare quàm accipere: atque ita patienter ferendam esse inopiam, vt spirituales benedictent ac locupletent alios. Tandem adiungit palàm fore quod ad tempus absconditum fuerat, non frustra electos fuisse Iudeos, quia certa experientia sentient salutem suam curæ esse Deo. Quæri potest: annon etiam nouerint antequam ab exilio reducerentur. Respondeo, exilium illud simile fuisse obscuris tenebris, quibus etiã id Propheta initio captus huius cõparauit. Cùm igitur sub dura illa tyrannide magnificentiam Dei & potestatem intueri non possent, Dominus ipsos in apertam lucem eduxit: nõ quòd cesseret fides in angustiis, sed quòd alius sit fidei, alius experientie sensus. Cùm videmur perditis, fides sese erigit extra præsentem statum & densas tenebras quibus obuoluimur. quòd si Deus in integrum restitua, tunc non oculis fidei, sed experientia ipsa rem perspicimus. Atq; hæc est aperta notio de qua loquitur. ac si diceret, Vos me re ipsa vbi tam liberaliter erga vos egero, redemptorem veltrum agnosceis. Nominatim vsurpat elogium Fortis Iacob, quia sæpius se talem præstiterat. nec modò Iacob variis modis expertus erat virtutem Dei: sed posteri quoque in eius gratia satis esse præstij cognouerãt. Pro tem ergo se vocat, vt agnoscat Deum erga se talem fore deinceps, qualis erga Patres olim fuerat.

17 PRO ÆRE.) Alludit ad structuram templi veteris, atque ipsum cum cœlesti & spirituali confert. ac si diceret, Cùm abducti eritis in captiuitatem, deplorabitis ruinã templi: sed efficiam vt multo præstantius à vocis extuatur. Itaque pro ære aurum, pro ferro argentum, pro ligno es, pro lapidibus seruum adducam: id est, plena magnificentie & splendoris erunt omnia in eo templo quod in prioris locum succedet. Scimus autem hoc vaticinium nunquam impletum fuisse in externa illa populi restitutione, vel inter eius exordia: imò tunc erectum denuò templum, priore longè inferius fuisse. Sequitur ergo Prophetam cui solida sedemptio in spiritu proposita erat, non tantum referre quid futurum sit statim à populi reditu, sed concionari de præstantia templi spiritualis: hoc est de Ecclesia Christi. Itaque ad Christum vsque continua serie venire necesse est, si Prophetiam hanc tenere velimus. In eius regno hæc abunde impleta sunt, & prioris templi dignitas magno interuallo superata est: quia Dominus eiusdem dona Spiritus sancti, quæ auro, argento, & gemmis præstantiora sunt. Instructum ergo nunc lapidibus preciosis templum videre licet: quem idmodum prius cap. 54. dictum est. PRÆFECTURAM. Alij Tributum vertunt. Non dubito quin Propheta oblique conferre voluerit miseram populi seruitutem, sub qua detinendus erat, cum præclara dignitate quam postea adeptus est. Paci enim & iustitiæ opponit Praefectos, qui exercuerant iniustam dominationem, dum auarè & crudeliter vexati fuerant à Babyloniis. Nunc ostendit, deletis exactoribus, nõ aliam fore præfecturam quàm pacis & iustitiæ: Qui potestatem in te obtinebunt, iustitiam & pacem colent. Hoc plenius factum est, cum per Christum à tyrannide Diaboli erepti sumus. nam per Euangelium erexit regnum iustitiæ, nondum tamen absoluit. sed expectandum est vltimus aduentus, vt in eum simus intenti: atque interea primitiis illis contenti simus.

18 NON AVDIETUR AMPLIVS.) Hic clarius exprimit quod iam diximus. Nempe, dum Propheta concionatur de felici Ecclesiæ statu, tacite opponere miserias & calamitates, quibus variè afflictã fuerat. Promittit igitur fore, vt nunquam in posterum tantas clades accipiat. Atqui variè nihilominus postea acciderunt. Hoc quidem verum est: sed nunquam ita dissipatus est populus, quin aliqua superesset Ecclesiæ forma, atque ita frueretur pace, & sentiret se manu Dei protegi ac seruari. His autem verbis nõ promissa fuit immunitas ab omni molestia & incommodo: sed per comparisonem solatium hoc adhibuit fuit malis futuris, quia Ecclesiæ & suæ parceret Deus, sub eius protectione tutam fore. atque huius pacis quam celebrat Propheta, speciem apparuit non obscurum in ipso redemptionis cursu. Denique semper memoria repetendum, quod toties diximus, nos ita omnia ex parte duntaxat experiri: quia regnum Christi nondum impletum est. ET PORTAS TVAS. Alludit ad templi structuram aut ciuitatis: sicut iam aliquoties dictum est. Et docet non muris, aut turribus, aliisve clausuris tutam fore Ecclesiam: sed quauis absint terrena prælidia, satis fore salutis & tranquillij gaudij in vno Deo. Coniungit autem Ecclesiæ salutem, cum laude vel gaudio. Salua enim & incolumis exultat: cum antea obruta & desperata iaceret in silentio.

19 & 20 NEC ERIT.) Docet felicitatem Ecclesiæ non temporariam, sed perpetuam fore, eam enim discernit à communi hominum cõditione, inter quos nihil stabile aut perpetuum est, quia nihil sub sole est, quanuis bene constitutum, quod variis mutationibus obnoxium non sit; sed Ecclesiæ ex præsentis vitæ periculis æstimanda non est: quoniam in medijs fluctibus conservatur, ac si diceret, Ne æstimes salutem tuam ex præsentis rerum specie, sed in Deo repositam esse fecias. Deus erit sol tuus, ita vt lunæ de sole aut luna mutuari necesse nõ sit. ne ergo mutationem ullam aut vicissitudinem rerum pertimescas: lucem enim perpetuam atque immutabilem habebis. Non intelligit Propheta his verbis filios Dei communibus vitæ bonis priuandos esse, nam cum ea Dominus promiscuè omnibus hominibus largiatur, certè filijs quoq; suis ea destinauit, imò in gratiam ipsorum omnia à Deo creata sunt, cum peculiare de iis curam gerat. Sed Propheta notare voluit maius aliquod bonum, quo soli filij Dei fruuntur, Lucem videlicet cœlestem: quam vt oderunt impij, ita percipere nequeunt. Nam etsi fruuntur sole, & alijs bonis, stabilis tamen & firma eorum felicitas esse non potest. Quia vt sunt insipidi, non gustant quod precipuum erat, Deum sibi esse in patrem. Itaque conditionem Ecclesiæ & piorum à communi sorte hominum distinguit, ne eam à vicissitudine rerum & mutatione æstimemus: deinde vt sciamus inter densissimas qualque tenebras fulgere pijs paternum Dei fauorẽ, qui eos exhilaret. Et certè quauis elementa omnia vel officium suum subducant, vel tristi aspectu nobis minentur: sufficere tamen debet Deum nobis esse propitium. Nomine autem Solis & Lunæ, synecdochicè comprehendit omnem statum humanum, qui subinde immutatur.

21 POPVLVS TVVS.) Hic ostendit quæ vera sit constitutio Ecclesiæ: nempe, quom ab impijs purgata est, & soli iusti in ea locum habent. Atqui scimus hypocritas semper veris Dei filiis in Ecclesiâ admixtos esse. Diximus hîc describi vniuersum Christi regnum: non quæ singulis temporum articulis futurum est, sed in sua perfectione. Hoc cepit facere Christus suo aduentu, cum Ecclesiâ repurgauit. vnde etiam Euangelium cribrum appellat, quod eo paleæ à grano separarentur, sed pergit quotidie in eam purgandam, atque pergit vsque ad diem messis. Interim multas quisquiliis tritico admixtas esse necesse est, quæ demum illo die tollentur. Adde quod subest tacita antithesis inter profanam illam & impuram turbam, quæ suis sordibus sanctuarium Dei antè polluerat. Plurali etiam numero videtur notari collectio Gentium, vbi populos omnes dicit fore iustos. Quod addit hæredes fore terræ in seculum, non dubito quin ad Iudæam respexerit, & tacitè oppouerit restitutionis tempus cum tempore exilij quod proximè instabat, ac si diceret, Tametsi populum meum ab hereditate sua expellam, tamè post septuaginta annos ipsum restituam, vt perpetuam eius possessionem obtineat. Notandũ præterea est, cum promissionem, quæ ad populum Sionis spectabat, restringit ad iustos, subesse correctionis speciem, vt hypocritas excludat, qui falsè & inaner ad se trahere solent quod de veris Dei filiis dicitur. Conuenit ergo hæc sententia cum initio Psalmi 73, Quam bonus Israel Deus, iis qui recti sunt corde! Vbi Propheta nomen Israel, quod promiscuè omnibus in ore erat, solis probis Dei cultoribus vindicat. Ita hoc loco Populus tuus: nempe residua illa portio, quæ à sordibus purgata erit. Hoc non est per omnia impletum in Iudæis: fed initium ab iis factum est, cum restituti sunt in patriam, vt deinde vniuersæ terræ possessio ipsi, hoc est Dei filiis, eorum opera, daretur. Nam vt prius de institutione templi loquutus est, quæ plena Ierosolymæ non fuit, sed per vniuersum mundum extendi debet: ita hæc terræ possessio ad Iudæam restringenda non est, cum latius pateat, atque ad ipsam vocentur vniuersi homines, vt per fidem sint filij Abraham: sicque hæredes fiant. Diligenter ergo tenendæ locutiones quæ vsitæ sunt Prophetis, vt teneamus eorum sensum: neque aberramus sententias, vel ad sensus alienos torquæamus. Aliena est autem ab idiomatico Prophetarum & coacta interpretatio eorum qui per TERRAM, cœlum & beatam vitam exponunt: quia hoc consilio terra Chanaan data fuit filiis Israel, vt à toto mundo quasi speculum Dei segregati illic eum purè colerent. Ideoque hæreditario iure habitare in terra nihil aliud est quam manere in familia Dei. Quod Deus German nouum quod prodidit opus manuum suarum asserit fore, ad confirmationem spei valet. Neque enim humanitus renasci poterat Ecclesiâ, quam omnes videbant emortuam, præsertim quom radix occulta esset. Ergo vt germinet, Deum initar agricolæ fore dicit, qui rursus plantet quod euulsam exauerat. Denique significat mirabile fore Dei opus, non hominum, quod Ecclesiâ ex misera & dura captiuitate emerget: quia velut à morte excitabitur. Et certè quicquid ad cœlestem vitam spectat, id neque ingenitum est nobis à natura, nec virtute nostra comparatum: sed à Deo solo manat ac proficitur. Et quod in vniuersum de toto corpore hîc dictum est, vniuersique sibi in specie applicare debet. Simus enim plantatio Dei à constituto mundo: deinde inserti in Christum, ac vocati, vt electionis nostræ & plantationis testimonium habeamus. Impij non sunt plantatio Dei: vnde etiam Christus, quos non plantauerit Pater eradicandos esse pronunciat. Tandem subiicitur hîs plantationibus, vt illustremus gloriam Dei, & virtutes eius enarremus: sicut Paulus ad Ephes. primo capite præclarè docet.

22 PARVVS ERIT.) Iterum confirmat quod prius dixit, Quanuis exiguo numero essent,

1. Pet. 5. 7.

Matt. 3. 12.

Psal. 73. 1.

Gal. 4. 28.

Eph. 1. 4.

Matt. 15.

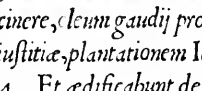
13.

Ephes. 1. 12

1. Pet. 2. 9.

tamen Ecclesiam Dei populofam fore. Cum hæc prædiceret Propheta, adhuc ingens erat populi multitudo, sed postea sic imminuta est, vt tenues tantum reliquæ superessent, sicuti cap. i. & 10. vidimus. Hanc paucitatem sic augẽdam esse significat, vt deinde immensus populi numerus, magnæque potentia præditus sit. Quod Iudæis dictum est, nobis etiam putemus hodie dici: nepe quanuis exigui simus ac pauci, atque interitui proximi videamur, tamen Ecclesiam interire non posse, sed augendam magno in numero atque propagandam esse. Est enim plantatio Dei, quæ ab externa specie aut ab hominum copia & viribus æstimari non debet. EGO DOMINVS. Ostendit nunc quorsum ea omnia dixerit quæ prius vidimus. ne scilicet faciamus ipsum similem hominibus, quorum studia & conatus facillè euanescent. Etiam si statum regni alicuius vel orbis mutare velint, nihil efficiunt. At Dominus vel minimo momento omnia immutat. Non loquitur ergo de ordinaria administratione, sed de admirabili opere, quo Ecclesiam suam Dominus liberat & propagat. In fine versus se properaturum dicit, vt hoc compleat. Sed particulam inserit notatu dignam de Ecclesiæ tẽpore. nam relatiuũ est fœminini generis, quod peperã ad Deum quidam referunt. Errandi causam præbent qui vertunt, Tempore suo: quia relatio ambigua est. Significat Propheta præfixum esse Ecclesiæ tempus quo liberanda sit: & hoc modo fideles ad tolerantiam hortatur, ne se præcipitent, sed pendeant ab æterno Dei consilio, qui nouit temporum articulos opportunè distribuere. Primùm ergo opportunitatem notat, & quando vtile sit Ecclesiæ ipsam liberari. Hoc quidem non percipimus: quia statim vellemus obtinere promissa Dei, atque impatientes moræ sumus. Dominus autem differt in bonum nostrum, & quia nondũ tempus aduenit. Deinde loquitur de celeritate: quia Dominus videtur nobis otiosi & languere, dum cunctatur, cum tamen maturet, vt pro opportunitate, quam ipse nouit, omnia efficiat.

CAPVT LXI.

- 1 piritus Domini Iehouæ super me. ob id vinxit me Iehoua: ad prædicandum afflictis misit me: ad obligandum contritos corde, ad publicandam captiuis libertatem, vinclis apertionem carceris.
- 2 Ad publicandam annum beneplaciti Iehouæ, & diem ultionis Deo nostro, ad consolandum omnes lugentes.
- 3 Ad constituendum lugentibus in Sion, vt dem illis decorem pro cinere, oleum gaudij pro luctu, pallium lætitiæ pro spiritu angusto, ad vocandum eos arbores iustitiæ, plantationem Iehouæ ad glorificandum.
- 4 Et ædificabunt deserta seculi, præscas solitudines erigent: & instaurabunt vrbes vastitatis, solitudines multarum ætatum.
- 5 Et stabunt alicui, & pascent oves vestras: & filij alieni erunt agricolæ & vittores vestri.
- 6 Vos autem Sacerdotes Iehouæ vocabimini: ministri Dei nostri dicitur vobis, substantiam Gentium comedetis, & in gloria eorum vos eleuabitis.
- 7 Pro pudore vestro erit duplex præmiũ, & pro ignominia exultabunt de portione eorum: quia in terra eorum duplicia possidebunt, & gaudium perpetuum illis erit.
- 8 Quia ego Iehoua diligens iudicium, odio habens rapinam in holocausto, & constituam opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam cum ipsis.
- 9 Et cognoscetur in Gentibus semen eorum, & germina eorum in medio populorũ. Omnes qui viderint eos, cognoscent eos quòd semen sint benedictum Iehouæ.
- 10 Gaudens gaudebo in Iehoua, exultabit anima mea in Deo meo: quoniam induit me vestibus salutis: indumento iustitiæ circumdedit me: quasi sponsam ornavit me, & quasi sponsam ornatam monilibus suis.
- 11 Quoniam sicut terra profert germen suum, & sicut hortus germinare facit semen suum: ita Dominus Iehoua germinare faciet iustitiam & laudem coram omnibus Gentibus.

SPIRITVS DEI.) Quoniam Christus hūc locū de seipſo exponit, Luc. 4. ideo interpretes sine contouersia ad ipsum hæc restringunt, sumunt autem hoc principium, induci Christum loquētem, quasi ipsi soli hæc omnia conueniant. Hoc rident Iudei, quòd inconsideratè trahantur ad Christum, quæ alijs quoque Prophetis congruunt. Sic itaque sentio: hoc caput ueluti sigillum addi superioribus, vt quæ hæcenus dicta fuerant de restituenda Ecclesia Christi, confirmetur: atque in hunc finem restari Christum, se à Deo vnctum esse: quo fit, vt sibi hoc uaticinium metitò accomodet, nam quæ alijs obscurè tradiderunt, clarè & apertè exhibuit. Sed hoc non repugnat, quia alijs quoque Prophetis, qui à Domino vncti sunt, conueniat hæc sententia. Nec enim loquuti sunt priuato suo nomine, dum hæc sibi auctoritatem vendicant: ac potissimum Christi munus ostenderunt: cuius non tantum ista publicare, sed etiam præstare est. Sic igitur intelligendum est hoc caput, vt Christus qui caput est Prophetarum, principem locum obtineat, & solus exhibeat ista omnia: Isaias uerò cæterique Prophetæ, & Apostoli, suam operâ Christo impendant: atque singuli partes suas agunt in publicandis eius beneficijs: vt quæ Isaias per Christum complenda esse dixit, nunc re ipsa completa cernimus. **OB ID VNXT ME IHOVA.** Secundum hoc membrum additum est vice expositionis, primùm enim fuisset obscurius si tacuisset in quem finem præditus erat Dei Spiritu: nunc ostenso usu, longè clarius est, dum se publico munere fungi declarat, ne tanquam priuatus quispiam censetur. Quoties autè Scriptura Spiritus Dei mentionem facit, eumque in nobis habere dicit, ne quippiam inane aut uacuum, sed uirtutè eius & efficaciam consideremus. Itaque, postquam Propheta de Spiritu Dei loquutus est, vnctionem subiungit, qua uirtutes quæ ab ipſo manant intelligit, sicut docet Paulus diuersa quidem esse dona, sed vnum esse Spiritum. Diligenter obseruandum est hic locus. nemo enim docendius aut potestatem sumere potest in Ecclesia Dei, nisi ostendat se Dei Spiritu ad id fuisse excitatum: eundem Paulus tradit neminem posse dicere Dominum Iesum, nisi in Spiritu sancto. Atque, dicit quippiam, videmus serè omnes iactare Spiritum Dei, nam & Papa, & Anabaptistæ, alijque hæretici & fanatici homines semper in ore habent eius nomen, quasi ab ipſo gubernentur. Vnde ergo iudicabimus aliquem nullum esse à Deo, ac regi Spiritu ipsius? Ad vnctione: hoc est, si donis præditus sit quæ ad eam functionem requiruntur. Si ergo institutus à Domino, polleat gratis Spiritus & facultate quam postulat uocatio, is uerè Spiritum habet. Quòd si magistrum profecti uelit, nec quicquam habeat doctrinæ, pro impostore habeatur. **AD PRÆDICANDVM.** Nō plus vendicat sibi Propheta ius & auctoritatem docendi, quam ostenderit se à Domino nullum esse. Auctoritas in eo fundata est, quòd vnctus, hoc est, necessarius donis à Deo instructus sit. A nobis igitur non tanquam priuatus homo, sed tanquam publicus minister è cælo protectus audiri debet. **AFFLICTIS.** Alij uertunt, Mansuetis: & utrunque significat nomen מְשֻׁמְטִים. Sed malui retinere priorem significationem, quòd Propheta de captiuis & vnctis loquatur. Videtur tamen mihi utrunque comprehendere: quoniam intelligit eos qui cum destituti sint omnino ac reiecti, apud se etiam miseri sunt. His enim solis promittitur Christus, qui mansueti facti sunt, & malorum suorum sensu confusi, nihil altum spirant, sed in humilitate & modestia se continent. Atque, hinc colligimus Isaiam propriè de Euangelio loqui. Lex enim ideo data est, ut superbos & turbulentes mani fiducia animos prosternat: Euangelium uerò afflictis destinatur: id est, iis qui se omni bono uacuos esse sciunt, ut colligant animos ac sustentent. Quorsum enim Prophetæ & Apostoli, alijque ministri vncti ac missi, nisi ut doctrina gratiæ erigant afflictos ac consolentur? **AD OBLIGANDVM.** Plures sunt metaphoræ quibus utitur Propheta ad eandem rem planius explicandâ. Per **OBLIGARE**, nihil aliud intelligit quam mederi, sed plus quidem hic exprimit quam superiore membro. Ostendit enim prædicationem Verbi non esse inanem sonum, sed efficacem medicinam, cuius effectum sentiunt non robusti & ferrei homines, sed vulneratæ conscientiæ. **AD PUBLICANDAM CAPTIVIS LIBERTATEM.** Hic quoque finis Euangelij, ut qui captiui sunt, in libertatem vindicentur. Sumus ergo uincti & captiui, donec Christi beneficio liberemur: quum uerò Dominus uincula nostra arumpere uelit, ne oblatam nobis ab ipſo gratiam respiciamus. In genere hoc notandum est, hæc quæ commemorat bona, nobis cælesti doctrina contenti: ad eorum uerò fruitionem non alios esse idoneos nisi qui inopiæ suæ conscij auxilium Christi cupidè appetunt, sicut dicit ipse, Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reiciam uos.

3 AD PUBLICANDVM.) Hic nominatim tempus impertiendæ tam insignis gratiæ cōmemorat, ut dubitationes tollat, quæ oriri poterant. Multas enim obrepere & accipites curas quibus uariè distrahuntur animi, experientia ipsa quotidie discimus. Præconè uerò futuræ gratiæ esse esse affirmat, cui tēpus prescribitur ex Dei beneplacito, nā sicuti gratia uero favore futurus erat Ecclesie Redēptor: ita merito in eius arbitrio fuit tēpus deligere. Fortè ad Iubilej alludit, sed haud dubie pronunciat expectandū esse placidis & quietis animis, donec placeat Deo manū tuam exere-

Luc. 4. 18.

Rom. 8. 11.
1. Cor. 3. 16

1. Cor. 12. 4.

1. Cor. 12. 5

Ioh. 8. 36.
Mat. 11. 23

Leui. 25. 10

al. 4. 4. re. Hunc annum Paulus plenitudinis tempus vocat, Gal. 4. & Rom. vlt. Item antè vidimus, Ecce
 0. 16. 26. nunc tempus acceptum, ecce dies salutis: quod Paulus ad suam prædicationem accommodat.
 upr. 49. 8. nunc dum per Euangelium nos compellat Dominus, patefit nobis ianuæ cæli, vt iam velut in
 .Cor. 6. 2. possessionem bonorum Dei ingrediamur. Non est igitur procrastinandum: sed tempus & occa-
 sionem vrgerè debemas, cum tanta nobis beneficia offerantur. Sed videntur hæc inter se
 contraria: nempe, Dies beneplaciti, & Dies vltionis, cur tam diuersa coniunxit Iſaias: quia Deus non
 potest liberare Ecclesiam suam, quin eest iustum iudicem ostendat, atque vltionem sumat de im-
 piis. **D E N E P L A C I T V M** ergo ad electos: **D I E M** vltionis ad impios refert, qui Ecclesiam infectari
 non desinunt, ideoque pœnas ipsos dare in liberatione Ecclesie necesse est. sicuti etiam Paulus
 loquitur, iustum esse coram Deo relaxationem dare afflictis, rependere verò mercedem piorum
 hostibus qui iniuste eos affligunt. nec verò sperare malorum exitum poterant Iudei nisi profli-
 gatis suis hostibus. Interea notanda est causa nostræ liberationis: soli enim misericordie, nõ mer-
 itis nostris, dignitati aut industriæ tribuenda est. Videtur quidem, vt nuper attigi, alludere ad
 annum Iubilæi, sed hoc præcipuè obseruandum, salutem nostram in gratuita Domini voluntate
 omnino sitam esse. **A D C O N S O L A N D V M.** Repetendum memoria quod prius attigimus, Finem
 Euangelij esse, vt eripiamur è malis omnibus, atque in pristinam libertatem restituti abseruo
 mœore fruamur spiritali gaudio. Quòd si tanti beneficij participes non sumus, incredulitati
 nostræ & ingratitude impudendum est, qua Deum nobis sponte se offerentem arceamus ac reii-
 cimus.

3 **A D C O N S T I T V E N D V M.**) Pergit in eodem argumento, significat enim talem fore pœnam
 que a populo infligenda erat, vt tamen ventæ sit locus. Et quò melius hoc persuadeat, hâc sibi pro-
 uinciam à Domino iniunctam esse dicit, vt hanc liberationem nunciet: nec sibi tantum, sed et-
 tiam aliis, donec adueniat præcipuus nuntius: nempe Christus, qui re ipsa præstet atque exhibeat
 quod tunc Deus iubebat in futurum tempus promulgari. Interea significat lucrum impedimen-
 to non fore, quo minus lætitiæ materiam suggerat Deus vbi visum fuerit, nam Constituire tan-
 tundem valet ac tempus præfigere, ne moræ tædio exanimetur. Rursum Dandi verbo commen-
 dat vaticiniij efficaciam, vt certò persuasi sint de euentu. Alludit autem ad veteres ritus Iudæo-
 rum, qui cum premebantur aliqua clade, cineribus conspergebant capita, & faciem induebant.
 His squalorem & luctum significat, quæ miserum populi statum necessitudo sequuntur: eaque
 opponit gaudio & lætitiæ, qua fruentur cum in libertatem restituti erunt. Non videtur autem
 mihi prætervnda allusio quæ est in vocibus מַרָּמָּ & מַרָּמָּ: transpositis enim solummodò literis res
 diuersissimas significat, atque eleganti inuersione, status mutationem notare voluit. **A R B O R E S**
I V S T I T I A E. His verbis restitutionem populi designat, acsi diceret, Eos cum prius era-
 dicati, ac similes arido trunco essent, plantandos & stabiliendos esse. Eos igitur reuocat ad con-
 templationem diuinæ virtutis, vt quantum enecti sint atque mortui, tamen confidant se ita resti-
 tuendos, vt radices agant, virêseque & incrementa accipiant. Hinc colligenda est vniuersalis
 doctrina: nos scilicet non aliter in vitam restitui, quam cum à Domino plantamur. Vocatur qui-
 dem eius plantatio, quia nos elegit ab initio: sed alia quoque species est plantationis quæ prio-
 rem illam sequitur, Vocatio scilicet, qua inserimur per fidem in Christi corpus. Hoc hominum
 opera & ministerio Euangelij efficit Dominus: sed totum illi tribuendum est, quia solus est qui
 dat incrementum. Nam anagoge semper tenenda est à prima liberatione ad spirituale regnum
 Christi. Arbores iustitiæ vocat, in quibus relucet Dei iustitia vel rectitudo ordinis. Sciamus ta-
 men nos hac lege cooptari à Domino, vt nouæ creaturæ efficiamur, veraque in nobis iustitia re-
 gnet. Atque hinc sequitur, nos prauos ac corruptos esse natura, neque aliter fructum afferre pos-
 se, quam si nos mutari Dominus ac plantauerit. Hinc diluitur vana & arrogans persuasio Papi-
 starum, qui vel præparationes vel liberi arbitrij adminicula quælibet fingendo vsurpant quod
 solius Dei est. Nam si plantamur à Domino, sequitur, natura nos aridos & infructuosos esse. **A D**
G L O R I F I C A N D V M. Hic finis est nostræ plantationis, sed de his iam superiore capite dictum est,
 verû vigesimo primo.

4 **A D Æ D I F I C A B V N T.**) Amplificat illam Ecclesie instaurationem: atque in id potissimum
 intendit, vt Iudei certam redemptionis spem animo concipiant, quoniam hæc pronuntia incre-
 dibilia esse omnino videbantur. Atque hæc causa est cur beneficium illud redemptionis am-
 plius & magnificis verbis exornet. Falluntur qui hæc verba, S E C V L I, & M V L T A R V M ætatum, ad
 futurum tempus referri volunt, acsi diceret, Firmum & stabile fore ædificium de quo loquitur.
 Fuit enim longè alia mens Prophetæ, siquidem demonstrat (vt alio loco notauimus) disturnas vrbis
 ruinas impedimento non fore, quo minus de integro surgat. Nam cum alicuius vrbis incolæ huc
 atque illic dispersi, diuersissime abseruerit, nulla spes esse potest illius instauratione: quemadmo-
 dum hodie nemo sollicitus est de mitauratis Athenis. Ita cum in lóingua regione ablegati essent
 Iudei, & septuaginta annis deserta fuisset Ierofolyma, quis eam ædificatum iri ab ipsis ciuibus
 sperasset? Propterea vocat Iſaias Deserta seculi, Præfæas solitudines, Vrbes vastitatis, Solitudines
 multarum ætatum, vt ostendat hæc obitare non posse, quo minus opportuno tẽpore vrbẽ Dominus
 re-

restituatur electis suis habitandam. Ceterum hæc etiam ad tempus nostrum accommodari debet, ut quantum patiatur Dominus Ecclesiam suam, ubi collapsa fuerit, diu in ruinis suis iacere, nec vlla eius instauranda spes reliqua sit, tamen his promissionibus animum obfirmemus: quia proprium Dei munus est erigere & renouare quae pridem diruta fuerant, & quasi aeternæ putredini addicta. Sed de his prius capite quinquagesimo octauo tractauimus.

5 **ET STABUNT ALIENI.**) Significat externos & alienigenas præstare futuros ad obsequium eis præstandum. nam cum tunc diuini essent à reliquis Gentibus, nemo erat qui ipsos iuuare vellet. Alienos igitur stare dicit, hoc est, Paratos esse, ut occurrant ipsis, atque opem ferant. Quod de pacendis omnibus addit, agrisque & vitibus colendis, metaphoricæ sunt locutiones. Propheta enim tractat de regno Christi, quod spirituale est: sed plenam eius felicitatem declarat his typis, ut melius ipsam ab exemplis earum rerum quæ nobis cognita sunt, percipiamus. Intelligamus ergo tunc nos demum verè beatos fore, cum Christi imperium in nos suum obtinebit: quia hoc modo multa adminicula hinc inde præter spem accedent, quibus merito priuantur filii Adæ.

6 **VOS AUTEM SACERDOTES.**) Hic versus aliquantò plus lucis affert superiori: quia secunda parte prædicit fore, ut pij opibus Gentium fruuantur, atque in gloriam euehantur ac succedant. Iudei quidè huiuscemodi sententias auide rapiunt, & iam cupiditate deuorant omnium populorum bona, quasi aliquando ipsa possessuri sint: atque ita insultant quasi totius orbis ad eos peruentura sit gloria. Sed duo potissimum obseruanda sunt, ut ista melius intelligamus. Primum, Prophetas, dum regni Christi gloriam & felicitatem exprimere volunt, similitudines mutuari à rebus humanis: deinde, cum de Ecclesia loquuntur, sic caput coniungere cum membris, ut ipsum magis interdum quàm membra considerent. Nec enim hæc bonorum alienorum fruitio sic intelligenda est, quasi aliorum bona, gloriam aut dignitatem ad se rapiant qui conuersi fuerint ad Christum: quod à pietate alienissimum est: sed quia omnia redigenda sunt sub potestatem Christi, ut solus ipse imperium & dominationem obtineat. Atque id est quod iam dixi, non tàm membra quàm caput ipsum spectari. Sed cum veniunt in potestatem Christi, dicuntur nostræ, quia nihil ab Ecclesia sua separatam habet. Eodem modo alibi dicuntur hostes Christi exosculationi perdes ipsius, & veniam deprecantur: cum tamen id fiat in Ecclesia, in qua Christum agnoscunt, & doctrinæ ipsius subiiciuntur. Itaque docet Isaïas quid daturus sit Pater Filio, cuius legitima est in vniuersum orbem potestas, cuique omnia subiici debent. Interea non omnittendum quod nuper dixi, Deum electos suos liberaliter alere in mundo, ut sentiant sibi longè melius esse quàm incredulis. nam utcumque multis indigeant, pauillo tamen contenti, Deo hilariter gratias agunt, ut ipsorum esuries qualibet saturitate infidelium melior sit.

SACERDOTES. His verbis conditionem populū potissimum præstantiorē fore quàm antea demonstrat. ac si diceret, Hactenus vos delegat Dominus in peculum suum: sed multò præstantioribus donis vos ornabit: quia sacerdotij honore omnes dignabitur. Esti autem totus populus regnum erat Sacerdotale, scimus tamè vnicam solummodò tribum Leuiticam hoc munere functam esse: Propheta in posterum commune fore omnibus denunciat. Hoc autem exhibitum non est, nisi sub regno Christi. Cæpit quidem instauratio Ecclesiæ, ex quo populus è Babylone reuersus est: sed aduentu demum Christi hæc dignitate fideles ornati atque insigniti sunt. Omnes enim sancti consecrati sunt Christo, atque isto sacerdotij munere funguntur. Quò pertinet illud Petri, Vos estis gens sancta, regale Sacerdotium, &c. Quale verò sit hoc sacerdotij genus, diligenter obseruandum est. nec enim immolande sunt amplius victima terrestres Deo, sed homines ipsi offerendi sunt atque mactandi in obsequium Christi: quemadmodum Paulus se gladio Euangelij mactasse Gentes significat, ut deinceps Domino obediret. Hinc collige quàm pueriliter ineptiant Papistæ, qui abutuntur hoc loco ad sacerdotium suum probandum. Instituunt enim à Papa & eius assèctis sacerdotes, ut immolent Christum: non ut plebem doceant. Atqui semetipsum Christum æterna redemptione obtulit, & solus ipse semel hoc sacerdotio functus est. Sacrificij autem fructum offerri nobis iubet Euangelij doctrina. Sacrilegi ergo sunt qui hoc munus usurpant, & quod ab ipso perfectum est iterare volunt. sed vniuersique Deo seipsum offerre in sacrificium debet, suaque omnia, ut hoc legitimo sacerdotio fungatur: deinde, ministri qui peculiariter ad manus conducendi vocati sunt, vrantur gladio Verbi, ut mactent homines & consecrent Deo. Hi verò demum legitimi sunt ministri, qui nihil tentant aut aggrediuntur ex seipsis, sed mandata quæ acceperunt à Deo, fideliter ac strenuè exequuntur.

7 **PRO PVDORE.**) Confirmat superiorem sententiam, ubi dixerat oleo gaudij perfusum iri fideles qui sacco induti, & cinere conspersi lugebant. Hæc mæroris in gaudium conuersio iterum promittitur. **D V P L E X** nonnulli interpretantur, quia coram Deo & hominibus beati fuerint qui redempti sunt à Deo. Sed nescio an satis solida sit ea interpretatio. Malo igitur simpliciter accipere: ac si diceret Propheta, Tanta erit Ecclesiæ prosperitas, ut calamitates atque peruersa omnia, quibus nunc premitur, longè superet. Ergo, si nunc ipsam tædet suæ conditionis, respicere oportet in illum diem, quo beatissima futura est. sic ait Paulus

Sup. 45. 14
Mat. 28. 18
Hebr. 2. 8.

Exod. 19. 6
Deu. 35. 10

1. Pet. 2. 9.

Rom. 15. 16.
Hebr. 9. 12.
Rom. 12. 1.

2. Cor. 4. 17

momentanea leuitati afflictionum æternum gloriæ pondus opponit. Insultant nobis impij, & lasciuunt, quòd superiores videantur, abutuntur prospera fortuna, ac despiciunt & contemnunt filios Dei: sed Dominus promittit se breui effecturum, vt pij crepti ab illorum tyrannide, eorum portionem obtineant. Hoc quidem fieri cœpit cum reuersus est ab exilio populus, sed luculentius testimonium editum est in Christo, atque editur quotidie, ac tandem perficietur vltimo eius aduentu, quo plenissimè omnia renouabuntur, & impijs deicctis ad nos perueniet mudi hæreditas. Huc spectat quòd per modum cõcessionis terram eorum esse dicit, hoc est, impiorum: quia nunc se quidem mundi dominos esse iactant, sed tandem sentient propriam & peculiarem esse filijs Dei. **GAVDIVM PERPETVVM.** Hoc referri potest ad externum Ecclesiæ statum: quia suis Deus gratiarum actionis materiam quotidie suppeditat: sed quia multa simul acerbitates illis vorandæ sunt, cõsq; que circumdat multiplex trinitas, non aliter impletur hoc vaticinium, quàm dum viget palmamque obtinet in cordibus nostris gaudium spiritus, & pax illa quæ omnè sensum exuperat (vt inquit Paulus) qua soli filij Dei fruuntur, cum adoptionis testimonium habent. **PERPETVVM** vocat, vt demonstret quantum differat à gaudio impiorum, quod momentaneum est, ac protinus euanescit: imò in frigidorem dentium vertitur.

Col. 3. 15.
Phil. 4. 7.

8 **QVIA EGO DOMINVS.** Non tantum confirmat quod pollicitus est Dei nomine, sed etiam hortatur Iudæos vt resipiscant: atque ostendit vnde salutem expectare debeant, quãtòque & quali cum iudice ipsis negotium sitã natura enim Dei ratiocinatur quomodo vitam ipsos formare deceat, ne oblatam sibi gratiam sua prauitate respuant. Iudicij nomine, quicquid rectum & æquum est comprehendit. Opponit enim hoc nomen inanibus figmentis Iudæorum, quibus satisfacere se putabant Deo, atque interim malitiam suam tegebant. Dominus enim, vt i. pius visum fuit, eiusmodi laruas & vanos pretextus non moratur, sed exigit veram cordis mundiciã, & manus ab omni iniusticia puras. Recto igitur animo sit, ac vita integer qui se suaque ipsi probare volet. **RAPINA IN HOLOCAUSTO.** Synecdochicè denotat simulatum Dei cultum, sub Holocausto verò quoduis sacrificij genus comprehenditur. Quum ergo ex fraude & rapina sacrificant homines Deo, vel cum sua mendacia, simulationem, impuritatem animi sacrificijs permittent, vel malignè Deum fraudando cultum eius vitiant, nihil detestabilius est. Hoc autem commune est non vnius duntaxat atatis vitium, sed omnium temporũ. Omnes enim simulat (se colere Deum, ac pudet impios ipsos carere specie religionis, quandoquidè ad eum ingenitus omnium animis est sensus diuinitatis, vt reuelli nequeat. Interim maior hominum pars cum Deo ludit, atque puerilibus nugis ei satisfacere conatur. Hanc igitur hypocrisin damnat, atq; detestatur Isaias: ac docet Dominum misericordiã potius à nobis requirere, quàm sacrificia. nec enim ritè coli potest à nobis Deus, nisi secundam Tabulam obseruemus, atq; abstineamus ab omni fraude & iniuria. nam qui fraudat proximos aut violat, Deum quoq; iniuria afficit. Deniq; consiliũ Prophetæ est, docere quæ verã sit resipiscentiæ ratio: nempe, si hypocritis si sublara, figmentisque omnibus valere iussis, beneficentiam inter se mutuam exercent Dei cultores. **OPVS EORVM.** Quidam exponunt Mercedem operis. Ego autem porius existimo notari omnia vitæ instituta, quibus scelericem exitum Dominus promittit. Pessimè succedit hominum institutis: quia Deum in cõsiliũ adhibere nolunt, nec eius auspicijs quippiam aggrediuntur. Ideo suæ temeritatis meritò pœnas luunt: quia fidunt consilijs suis, aut à cæco fortunæ euentu pendunt: vbi nihil omnino veritatis, sed fallax tantummodò vmbra est. His autem qui spiritu Domini reguntur, quique se totos eius tutelæ cõmittunt, si scelericè & ex voto succedat, nihil mirum, quia à sola eius benedictione fluit omnis prosperitas. Porro sub Veritatis nomine æquabilis cursus notatur: quia & increduli plerunq; euanido gaudio inflati sunt, sed mox diffluunt. Stabililitas causam in fine assignat, quia Deus non semel modò illis velit manum porrigere, sed perpetuus esse dux itineris: atq; hæc vera perseueratiõ nostræ futura est, quòd perpetuũ lætus nobiscũ percutere dignatur, in quo spontaneum se debitorem constituit, atq; vltro nobis omnia deserit, cum tamen nihil omnino debeat.

Hof. 6. 7.
Math. 9. 13
12. 7.

Supr. 3. 1. 9.
10. 22.
1. Reg. 10.
21. 27.

Gen. 22. 18

9 **ET COGNOSCE TVR.** Hic clarius dixerit Propheta de propagatione Ecclesiæ, quæ tunc velut in angusto terræ angulo conclusa erat, atque postea valde imminuta & accisa est: quemadmodum capite primo & decimo vidimus. Dissertit ergo Isaias de Ecclesia post talem imminutionem propaganda per totum orbem, ita vt conspicua sit omnibus Gentibus. Quod tamen ne sub regno quidem Solomonis acciderat, dũ opibus & dignitate maximè florebat Iudæi. Hoc autem omnino incredibile videbatur. Ideo quæ tantopere in eo persuadendo laborant Prophetæ: ac subinde hoc inculcant, ne suo sensu aut præsentis rerum aspectu restitutionem hanc metiantur. Nunc queritur quando hæc euenerint. Respondeo (vt iam sæpe aliàs) hæc cepisse cum populus in patriam rediit: quia & tunc, & subinde temporis progressu beneficiis in Dei multiplicem erga se expertus est. Sed quia tenues solùmmodò scintillæ emicant: plenissimum splendorem in Christo resulsile, in cuius regno hæc cumulatiõ præstantur. Nã vbi summa erat pietatis sterilitas, pullulant Abrahæ soboles: quia per fidẽ insiti sunt extranei in electũ populũ: ita extrane nationes & barbaræ agnouerunt Iudæos semen Dei ac benedictũ esse, dum ipis in eandẽ fidei confessionem coalescerunt, neque semel tantum hoc impletum est, sed quotidie impletur. Quod autem Iudæi

precellunt, aque priorem locum in fœdere Dei obtinent, hoc misericordiz Dei, non eorum dignitati tribuendum est, sicuti docet Paulus Rom. 3. Postquam enim ipsos natura à Gentibus nihil differre ostendit, atque eidem condemnationi subiecit, simul docet eos hac prerogatiua excellere, quòd primi omnium sermonem Dei & promissa acceperint. Hoc autè ex gratuito Dei beneficio, non ex merito ipsorum aut dignitate profectum est.

IO GAVDENS GAUDEBO.) Inducit Ecclesiam gratias agentem Deo, quòd magis persuadear ea quæ prius dixit: est enim velut hypotypolis, qua res oculis hominum quasi depicta subicitur, vt omnem dubitationem tollant. Nam sumus ad diffidentiam proclues natura, atque adeò leues, vt figmentis hominum potius, quàm verbo Dei fidem habeamus: ac de hæc confirmatio nis forma diximus tam capite 12, quàm 26, & alijs locis. **QUONIAM INDVIT ME.** Hæc quidem longè adhuc remota erât: sed oculis fidei æterni ac percipi oportuit: vt certè attollendi fuerunt oculi in cælum, quum Propheta de salute & iustitia concionetur. Nihil enim hæc visibile, ac multò minus sensu apprehendi potuit tanta felicitas, quum omnia ad interitum vergerent. Sed quia ne hodie quoque tale appareat Ecclesiæ decus: imò sub deformi et acris habitu contemptibilis est mundo: inde hæc opus est, quæ cælestia & inuisibilia comprehendit. **IUSTITIAM** coniungit cum Salute: quoniam alterum ab altero seungi non potest. Notæ hæc sunt metaphoræ **VESTIVM** & **INDVMENTORVM.** Perinde est ac si diceret, Collatam in se iustitiam & salutem. Quum verò hæc beneficia conferat Dominus, sequitur ab ipso solo petenda atque expectanda esse. **ORNAVIT ME DECORE.** Metaphora sumpta putatur ab ornatu sacerdotali: atq; ideo nonnulli de sacerdotio Christi philosophantur. Sed non existimo tam subtiliter loquutum esse Prophetam, quum sponsi & sponsæ similitudinem adducat. Prius Ecclesia in situ & squallore erat, & passim ab omnibus contemnebatur, quasi repudiata mulier: nunc in gratiâ à marito recepta, miro splendore fulget. Respondet locus Hoseæ 2. capite. Hoc prælitum est Christi adventus: sed quotidie simul nobis præstatur, dū iustitia & salute suos Dominus exornat. Plenissimè vero ad extremum Christi adventum, vt iam sæpius dictum est, omnia perficientur.

11 **QUONIAM SICVT.** Eleganti similitudine Propheta confirmat superiores promissiones. Reuocat enim ludæos ad ordinariam potentiam Dei, quæ resurgit in ipsis creaturis. Terra enim quotannis profert germen suum, horti post sationem virefcunt: denique herbe & plantæ, quæ mortuæ hyeme videntur, reuiuiscunt ad vernam temperiem, vigoremque suum recipiunt. Hæc autem testimonia sunt & certissima documenta diuinæ potentie & beneficentia erga nos: quòd quum ita sit, an homines de ipsâ dubitare conuenit? Qui hanc vim & facultatem terra æternum fore in mundo, pullulare faciet: **CORAM OMNIBVS GENTIBVS.** Iterum ostendit terminos Ecclesiæ non fore amplius tam angustos, quàm antea fuerunt. Efficiet enim Dominus, vt ipsa orbè vniuersum repleat. **IUSTITIA** mentionem facit, cuius plena fuit demonstratio, quum Dominus populum suum redemit: sed potissimum apparuit iustitia Dei, quum Christus mundo patefactus est: non quòd vique ad tempus illud Deus suppressam tenuerit iustitiam suam, sed quòd eam homines non agnouerint. Perinde ergo est ac si diceret, Sic Deus liberabit ac restituet populum suum, vt omnes ipsum iustum esse agnoscant. Nam redemptio illustre est specimen iustitiæ Dei. Subiungit **LA VDEM:** quia tale beneficium gratiarum actio sequi debet. Finis iustitiæ est, vt detur gloria Deo. Proinde hortatur nos ad gratitudinem: quia plusquàm indignum est nos acceptis beneficijs Dei mutos esse.

CAPVT LXII.

1 **P**ROPTER Sion non tacebo: & propter Ierusalem non quiescam, donec egrediatur vt splendor iustitia eius, & salus eius sicut lampas ardeat.

2 **E**t videbunt gentes iustitiam tuam, & omnes Reges terræ gloriam tuam: & vocabitur tibi nomen nouum, quod os Iehouæ nuncupabit.

3 **E**t eris corona gloriæ in manu Iehouæ: & diadema regni in manu Dei tui.

4 **N**on dicitur tibi amplius derelicta: nec terræ tuæ dicitur amplius desolata: quia vocabunt te beneplacitum meam in ea: & terram tuam maritatam. Quia beneplacitum Iehouæ in te, & terra tua maritabitur.

5 **Q**uoniam sicut adolescens maritat sibi virginem, ita maritabit te sibi filij tui: & gaudio sponsi super sponsa gaudebit super te Deus tuus.

6 Super muros tuos Ierusalem ordinaui custodes, qui tota die & tota nocte iugiter non ta-
²¹ Vel, me-
 moriam ce-
 lebratis. *cebiunt. Qui memores estis Iehouæ, ne silentium sit vobis.*

7 *Et ne deris silentium illi donec repararet, & donec ponat Ierusalem laudem in terra.*

8 *Iurauit Iehoua per dexteram suam, & per brachium roboris sui: Si dederò frumentum
 tuum amplius cibum inimicis tuis, & si biberint filij alienigenæ vinum tuum pro quo labo-
 rasti.*

9 *Nam qui congregauerunt illud, comedent; & laudabunt Iehouam, & collectores eius
 bibent vinum in atrijs meis sanctis.*

10 *Transite, transite per portas: repurgate viam populo: complanate, complanate iter:
 sternite lapidibus: leuate signum ad populos.*

11 *Ecce Iehoua publicauit vsque ad extremum terræ: dicit filia Sion, Ecce seruator tuus
 venit: Ecce merces eius cum eo: & effectus operis eius coram ipso.*

12 *Et vocabunt vos Populum sanctum, redemptos Iehouæ. Et te vocabunt Quæsitam vr-
 bem, non relictam.*

IN CAPVT LXII.

ROSTER SION.) Cùm triste illud exilium immineret, quo vniuersæ propemo-
 dum gentis nomen delendum erat, pluribus verbis confirmari, atque animari
 pios necesse fuit, vt firma & certa fiducia in his promissionibus sub crucis onere
 perstarent. Hic igitur Propheta fungens eo munere quod sibi inunctum erat, aper-
 te pronuntiat se officio suo minime defuturum: nec loquendi sine facturum, donec eri-
 gat piorum animos spe futuræ salutis, vt intelligant ac persuasum habeant, Deum Ecclesiæ suæ li-
 beratorem fore. Poterat enim frangi ipse quoque incredulitate populi illius, atque animum
 despondere, quum res videret quotidie in peius collabi, & acerbam illam vltionem animo præ-
 sumeret. Sed aduersus tantas difficultates se nihilominus perstiturum in officio declarat, vt in-
 telligat omnes, neque interecionem populi, nec diffidentiam obitare posse Deo, quominus
 promissa sua in tempore exequatur. Hæc autem sæpius repeti necesse fuit: quoniam ea est in-
 genij nostri prauitas, vt statim promissorum Dei obliuiscamur. Cùm se nullum finem loquendi
 facturum dicit, simul alios admonet officij sui, vt colligant animos, certaque fiducia restitucio-
 nem expectent, tamen si in longum tempus differatur: imò vt continuis Dei vocibus respondeat
 infatigabilis eorum attentio. Id quàm necesse sit experimur in dies, quum modis omnibus Satan
 nos à recto cursu auertere conetur. Simul ostendit quale piorum doctorum studium esse de-
 beat: nempe vt se totos impendant ac profundant in Ecclesiæ utilitatem. Nam quum ait, **R O S T E R**
S I O N, significat præcipue curandum nobis esse, vt salua sit Ecclesiæ, nec probos aut
 fidos esse doctores, nisi quibus tam chara est eius salus, vt nullis laboribus parcant. Nonnulli ex-
 ponunt de precibus: sed ego ad doctrinam referre malo: & hoc melius conuenit, Prophetam nul-
 lo tædio nulliq; molestiis fatigatum iri, & nullis obitaculis cesurum, quin pergat in officio do-
 cendi quod Deus mandauit de redemptione Ecclesiæ. Nam si tristissimæ cladis fuisset superstes,
 multis haud dubie conuictis eum exagitallet incredulum vulgus, vt alios Prophetas. verum qui-
 quid acciderit, inuicta se constantia instructum dicit, vt nunquam pudore obmutescat, sed stren-
 nue nitendo pergat in suo cursu. Porro hæc loquendi forma fidem conciliat ac vindicat suis
 vaticinijs, vt ipso quoq; mortuo sonare non desinant in auribus piorum. **IUSTITIAM** accipit pro
 iure Ecclesiæ: quia tempore calamitatis damnata esse videbatur. Emergit ergo iustitia ipsius, cùm
 restituitur in integrum, & pristinum statum recuperat. Latebat enim tempore exilij. **SALUTEM**
 iustitiæ coniungit: quia quos iustificat Deus, vel quibus suum ius attulerit, simul illi salutem recu-
 perat. Vnde colligimus nos ideo miseros esse, absque auxilio, quantisper ab indignis gratiam suam
 Deus subducit: adeoque alibi sæpius vocauit iustitiam Dei, quam hic dicit esse Ecclesiæ. Interim-
 mus ergo dum caremus iustitia Dei: hoc est, dum in peccatis nostris torpemus, & Deus seuerum
 iudicem vindicando se ostendit. Porro verbum **EXEVNDI**, significat iustitiam Ecclesiæ aliqua-
 diu fuisse absconditam, & quasi sepultam: nulla quidem esse merebatur coram Deo: quin potius
 immentæ eius iniquitates ita præualuerant, vt nihil quàm iusta Dei vltio superesset. Verum hic
 respectus habetur ad homines, qui afflictam Ecclesiam pro perdita iam ducebant, & fastu suo
 prohibique ad inferos ferè deiciebant. Denique eam cum mundo comparat, & mundi respectu
 iustam fore dicit, vbi purgatis eius vitis, causam eius susceperit. His verbis docet Propheta sem-
 per de instauratione Ecclesiæ bene esse sperandū, quauis sub tetra caligine atq; in sepulchro demer-
 sa

mersa sit: quia tamen ad tempus oppressa lateat, Deum nihilominus vindicem in cælo habet: qui postquam moderatè eam castigauerit, tandem sibi eam fuisse curæ ostendet. Et sanè illustre & conspiciuam esse oportet iustitiam eius: idque in eorum salutem quos sibi in populum & peculum delegit.

2. ET VIDERUNT GENTES.) Nunc apertius declarat, cur antea dixerit se non taciturnum: nempe ut pij certò persuasum habeant non frustra sibi salutem promitti. GLORIAM hic accipit pro salute. Quo argumento sese ad constantium instruere debeant Propheta, hic perspicuum: quòd scilicet fidelis sit Dominus: atque tandem præstabit quod semel pollicitus est, tamen aliquando differat. REGES. Hoc ad amplificationem valet: ac si diceret, non solum plebeios ac vulgares conspecturos atque admiraturos gloriam Dei, sed etiam Reges ipsos, qui è sublimi despicere solent quod aliquo pretio & honore dignum erat. Excæcat enim eos suus splendor, & alitudo dementat, ut non libenter quicquam dignitatis extra se conspiciant. NOMEN porò NOVVM accipit pro Celebritate. Sic enim dispersus erat populus, ut certum corpus nullum esset, ac penitus interitisse videretur. Tamen enim ingens multitudo in exitum traducta erat: quia tamè inter Babylonios dispersi, quasi lacerti corporis membra exulabant, vix retinebant nomen populi: quod etiam illis denuntiati fuerat. Cum autem reducti sunt ab exilio, scaperunt rursus in corpus vnum coalescere: atque ita nomen recuperant, quo priuati fuerant. Quamquam nouum pro Insolito capitur: ac si diceret Propheta, singularem & prius inauditam fore gloriam populi: quod scimus factum esse temporis successu: quia exigua illa populi manus, quum precario habitaret in patria, nulla insigni præstantia acquirere sibi potuit tantà celebritatem: sed promulgata demùm Euangelij doctrina, innotuit atq; excelluit Iudæicum nomen. Confirmat autè quod difficile alioqui creditu fuisset, Deum huius gloriæ fore authorem promittens: neq; enim in hominum arbitrio factum esse temporis successu: quia infamia coopertam Ecclesiam sic extollere, sed Deo qui pauperes erigit ex stercore, difficile non fuit noua fama decorare suam Ecclesiam. Quænam modum ante quadraginta annos nulla erat Ecclesiæ facies: & quauis semen aliquod haberet Dominus, tamen ita confusum atq; obrutum erat, ut certus Dei populus non appareret. Nunc restituit Ecclesiæ nomen suum, quum eam verbo Euangelij aggregauit. Hoc igitur magnificum Dei opus nos in eo confirmare debet, ut sciamus ipsum nunquam Ecclesiæ deserturum: & quauis nos maledictis lacerent impij, fugillent, conspuant, modisq; omnibus sedare conentur, meminetimus Deo minime eripi ius suum, ut nos in mûdo illustret, quorum nomina dignatus est in cælis scribere. Alij subtilius exponunt: nempe quòd pro Israhelitis vocandi essent Christiani. Sed ego superiorem illum sensum Prophetæ contextui, & vilitati eius sermone conuenientiore præfero. Diligenter autem obseruanda sunt hæc loquendi formæ, quæ peculiare sunt Prophetis, ut eorù stylo illustremus. Summa est, populum restitutum iri, tamen deletus videatur: nouumque nomen non ab hominibus, sed à Deo consequitur.

3. ET ERIS CORONA.) Idem argumentum prosequitur Isaias. nec mirum: nemo enim carnis sensu rem tantam concipere ac sperare potuisset: deinde voluit piorum animos intentos esse in regnum Christi, quod splendidis hæc elogijs eò magis ornari ac prædicari necesse fuit, quia adhuc & obscure, & procul remotum erat. Duplex enim periculum anteuertere opus fuit, ne Iudæi longissimè adhuc se abesse videntes à pristino honore, gratiam Dei contemnerent, vel subsiderent in ipsis primordiis: atque ita posthabito Christo, tantùm comamodis terrenis addicti forent. Admonet igitur Propheta, reditum in patriam quasi præludium esse summæ dignitatis, quæ exhibitio Christo speranda erat. Quod ad prius membrum spectat, nihil præter desperandi materiam exules & serui apprehendere poterant, quum externum rerum statum intuebantur: quum etiam reuersi in patriam ac restituti, parum admodum in edificando templo promouerent. eos ergo in Deum respicere iubet, ut ab eo expectent gloriam à sensu carnis absconditâ: & quia hec apud ipsum charos & pretiosos esse norunt, hoc vno sint contenti, donec per Christi manum liberalius ipsos exornet. Ecclesiam vocat coronam Dei: quia Deus vult gloriam suam lucere in nobis, in quo inestimabilem Dei bonitatem suspicere & admirari par est: quòd nos tamen natura sordidos & corruptos, atque sterquilinis fræditores, tamen ita exornet, ut diadema regni sui esse velit. Excitemur ergo hac Dei bonitate ad studium bene viuendi, ut in nobis magis ipsius magis ac magis reformetur.

4. NON DICETVR.) Occurrit dubitationi quæ obrepere poterat animis piorum, cum derelicti ac destituti essent, qui interea diadema & corona vocarentur. Hæc enim ridicula videri poterant, quum exili atq; execrabilia essent omnibus nationibus, prostrati etiã interdum iacerent sub pedibus hostium, nec vquam auxilium apparet: euchi tamè ad cælos, & locari in Dei manu. Significat ergo populum, tamen ad tempus sit inuita repudiatæ ac derelictæ mulieris, tamè ita restitutum iri, ut conditione ac nomen mutet: ac si diceret, Repudium hoc perpetuum non erit: Deus te tandem ad se recipiet. Tamen ergo abiecta videatur Ecclesia, atque specie gerat mulieris repudiatæ, tamen Dominus ærumnis eius ac miseris finem imponet. Hoc autem à benedictio, hoc est, gratiarum fauore Dei proficisci docet, ne quicquam hominum meritis aut digni-

Hofe. 2. 19.

rati tribuatur, sicuti loquitur apud Hofeam, Despondabo te mihi in misericordia & miserationibus. Ergo non alia de causa melius habituros docet, nisi quia Deus pro immensa sua bonitate gratis reconciliare dignabitur quos abdicauerat. Etsi autem hoc ad Ecclesiam propriè spectat: in genere tamen discamus, favore ac beneficentia Dei restitui vrbes ac regna in priorem statum: quæ ipso irato & auerso videbantur perisse. Propheta ergo Iudeis considerandum proponit calamitatum omnium, quas perpeffi eratis, fontem: quom testatur Deo proprio eos fore beatos: quia inde colligendum est, Deum fuisse prius illis infestum, quom malè & miserè haberent. Iam coniugij elegans est metaphora, eaq; duplex, qua restitutionem populi significat. Firæ dissidij inter Deum & Ecclesiam fore docet: quia hæc quasi à placato marito in vxorem recipitur. Deinde quia populi frequentia tollet viduitatis probrum. Terra enim, veluti arbores cum vitibus, quodammodo cum suis incolis maritatur: rursus nudata incolis, vidua dicitur. **QVIA BENEPLACITVM.** Iterum repetit ac confirmat quod iam dictum est, gratuitum Dei beneficium esse, quod restituitur Ecclesia, quod manet in suo statu, quod terra recipit suos incolas: nam quom Deus auertit faciem suam, nos que auersatur, nihil præter interitum sperari potest: nec quicquam ab hominum ope aut viribus expectandum.

§ **QVONIAM SICVT.**) Hic versus clariorem tantummodò explicationem atque confirmationem continet superioris. Videtur autem species esse repugnantia, quod posteriore membro vnum Deum faciat Ecclesiæ maritum, quom priore plures ei maritos assignari. Verum facilis est solutio: nam quom de hoc Ecclesiæ coniugio agitur, vnus est eius maritus, nempe Deus, qui semper hunc sibi titulum vendicat: idque in Christo impletum est: cui Pastores Ecclesiam, tanquam virginem castam despondent, vt ait Paulus. Sed hoc non obstat quin metaphora coniugij ad exprimentam fidei vnitatem transferatur, quam habent omnes filij Dei cum Ecclesia matre sua. Imò sic Deus Ecclesiæ maritus est, vt Ecclesiæ suæ mariter omnes populos qui ad eam aggregantur: quia dum liberis caret, quodammodo vidua est ac solitaria. Itaque hoc etiam respectu Dei dicitur, qui suis auspicijs sacram vnitatem inter Ecclesiæ suæ membra sanciens, coniugij effectum ad totum corpus extendit. Atque hinc colligendum, Ecclesiam Dei verè populofaciam fore: id est, multos filios habituram, quom marito Deo coniuncta est: nam à Deo initium faciendum est, vt Ecclesiæ suæ præsit, & eius auspicijs in eius sinum colligamur, tunc enim verè sacrum erit coniugium. Alioqui magna populi frequentia non conflueret Ecclesiam, sed potius sædum lupanaris: quemadmodum videmus in Papatu iactari Ecclesiæ nomè, quom interea Dei maiestas horrendis sacrilegijs in eo violetur.

6 **SUPER MVROS.**) Quoniam Propheta plenam regni Christi felicitatem describere volebat, ideo colligit omnia quæ ad beatum regionis alicuius vel vrbs statum pertinent. Aliis igitur beneficijs præsidia & custodiam adiungit, quia bonorum omnium abundantia & copia parè prodesse, nisi ab hostibus tuti essent. Itaque significat Dominum non modò suppeditaturum res Ecclesiæ necessarias, sed etiam adhibiturum fidos custodes, à quibus hostes & latrones arceantur: vt ita intus & foris beata vitæ author appareat. **NON TACEBUNT.** Hic Tacere accipit pro Quiescere: ac si diceret, assiduos fore in excubijs, vt imminente pericula longè præuident. Quoniam verò sint illi custodes subiungit, nempe **QUI MEMORES ERUNT DOMINI** id est, celebrabunt memoriam nominis illius. Quoniam inter custodes non absurdè numerari poterit Angeli, quibus has partes iniunctas esse scimus: sed quia sponte & alacriter aduigilant pro Ecclesiæ salute, nec vllis exhortationum stimulis indigent, Propheta sermonem dirigit ad alios vigiles. Verbum quo vtitur ambiguum est significationis. Interdum enim significat Recordari, interdum In memoriam reuocare: nec malè conueniet vtraque significatio. Sed videtur mihi simpliciter significare, hos custodes ministros fore Dei ad nomen eius prædicandum. Quidam vertunt, Annuntiantes Dominum: sed nimis coactum est, & sententiam Prophetæ abruptim: neque attingit eiusmodi interpretes similitudinem custodum vrbs, quæ à Propheta vsurpatur. Tameti verò Propheta simpliciter docere vult Ecclesiam ab omnibus periculis tutam fore, quod Deum habeat præsidem suæ salutis: tamen semper animo repandam, qualis regni Christi natura sit: nec enim vi bellica defenditur, aut armis: verum vt spirituale est, ita spiritibus aialibus armis & præsidij seruatur. Ministros ergo suos habebit Dominus, quorum opera vtetur ad Ecclesiam tuendam gladio Verbi, vt non terrenis præsidij, sed arcana & spiritali Dei virtute salua maneat. Et Propheta scriptum exponit, dum ait, **QUI MEMORES ESTIS DOMINI.** quauis autem hæc sententia ad pios omnes pertineat, qui nomen Dei, quantum in se est, celebrare vbique iubentur: tamen præcipuè Sacerdotes attingit, qui quom munere publico fungantur, cæteris exemplo præire, totoque studio intenti in laudes Dei esse debent. Hic porro monentur pastores officij sui: nec enim satis est pacè eire gregem Domini, nisi simul ipsum à latronum & luporum incurfu defendant. Nocte igitur & die ipsos vigilare, atque in excubijs esse oportet, si ritè officio fungi velint. Dominus ipsos silere vetat, quia vult sedulos ac diligentes esse: an quo ostendit quom optere sollicitus sit de Ecclesiæ salute. Testatur etiam hic locus singulare Dei beneficium esse, quod fidos habemus pastores, qui curam nostri gerat. Nam periculis omnis generis expositi sumus, & patemus insidijs Satanæ,

2. Corinth. 11. 2.

Psal. 91. 11. & Hebr. 1.

14.

1. Cor. 10 4

nisi nos Dominus præfidiis suis tueatur. Quare semper rogandus est, vt nos quibus videt opus esse præfidiis muniat.

7 ET NE DETIS.) Haec Venus loquutus est Propheta de munere & studio docendi: sed quoniam hoc non sufficeret, nisi preces quoque accederent, ad eas ministros Verbi hortatur: nã ego particulam *h*, ad Deum referendam puto. Instare igitur apud Deum, & contendere assiduis precibus conuenit, vt successum aliquem præbeat laboribus nostris, qui inutiles alioqui forent. Et quum nos totos impenderimus in prædicanda doctrina, nõsque fortiter oppofuerimus Satanæ omnia machinanti, simul mentes nostras conuertere discamus ad Deum, ne labores nostros irritos esse patiatur. Quemadmodum igitur initio capitis silentium ad doctrinam retulit, quum diceret, Non tacebo: ita hoc loco ad preces refert, quibus fructum aliquem doctrinæ à Deo obtinemus: quin etiam ad hoc precandi studiũ suo exemplo Angeli quoque nos incitant, sicuti legitimus Zachariæ primo, Angelũ ardentem pro Ecclesiæ reparatione precari. **donec reparet.** Hinc collige duo esse distincta beneficia: fidos habere pastores qui vigilent pro Ecclesiæ salute: deinde Ecclesiã erigi & conseruari ipsorum opera in suo statu. Deus autẽ qui hęc loquitur, hęc beneficia sibi propriè vendicat: quemadmodũ & plerisque aliis locis. Quomodo prædicabunt, inquit Paulus, nisi mittantur? Est igitur Dei solus ordinare pastores: nemo enim alioqui ad tantam ad eoque difficilem prouinciam idoneus esset: deinde etiam solus ipse promouet eorũ opera Ecclesiæ instaurationem: irriti enim profusus & vani essent ipsorum conatus, nisi Dominus scelerem iis successum daret. Atque hęc videmus externam hominum operam coniungi cum effectu Spiritus sancti. Quauis enim solus agat Dominus & efficiat, tamen organa adhibet, quibus vitur ædificatio Ecclesiæ instaurando. Hinc monemur non esse abiiciendos animos, etiam quum nihil præter ruinas & disipationem miseram intuemur: sed nostrum est orare, vt Dominus eam instaret: quod etiam se facturũ promittit. Quod addit, **donec ponat laudem,** tantundem valet ac Reddere Ecclesiã gloriosã, vt illinc materia laudis effulgeat. Nam quum nihil præter feueritatem Dei sentimus, muti reddimur, & obruimur pudore: quum verò nos liberat ab ærumnis nostris ac recreat, simul nobis os aperit: quia nobis subministrat materiã laudis & gratiarum actionis.

Zach. 1. 12

Ro. 10. 15.
2. Cor. 2. 16

8 IURAVIT DOMINVS.) Persequitur similitudines quibus antea vsus est: nam quum pro modulo carnis nostræ Christi regnũ exprimi nequeat, sub figuris ipsum depingi oportuit. Quẽadmodum igitur prius abundantiam rerum omnium, deinde fidam custodiam promisit, qua tuta sit piorum conditio, ita hęc pacem & quietẽ, qua placidè fruantur bonis suis, neque in posterum iis fraudentur: ac si diceret, Quicquid habuisti in manibus antea, prædæ & direptioni expositum fuit: nunc sarta tibi & recta erunt omnia, atque liberè frumento & vino tuo vesceris, tranquilla deniq; erit tua fœlicitas. Quoniam verò ea est natura nostræ prauitatis, vt Deo quãuis largẽ & munificẽ promittenti diffidamus: ideo iurante ipsum introducit. Nam eousq; Dominus indulget nobis, vt iusiurandũ adhibeat, quò magis diffidentia & pernicacia nostra corrigatur. Iurat autẽ Dominus per seipsum: quia maiorem se non habet, vt inquit Apostolus. **BRACHI** verò dextri mentionem fecit, hoc est virtutis Dei: quoniam id præsentis orationi congruebat: quasi diceret, Si qua est mea potentia, eam in salute vestra proferam, ac ne in re ardua torpeant mentes vestræ, per inuictam manum meam & omnium victricem iuro, quæcunq; difficultates occurrant, me tamen vindice vos fore incolumes. Quoties ergo salutem promittit, de virtute ipsius & potentia cogitemus. **SI DEDERO.** Ecliptica est formula loquendi, qua docemur quã sanctè & religiose iurandum sit. Atque idem valet ista oratio, ac si diceret, sibi in posterum fidem haberi nolle, nisi rerum euentus hæc promissa comprobabit. Pacatam tritici & vini fruitionem promittens, suo iudicio factum esse significat, non fortuito casu, quòd Ecclesia frumento & vino ipsoliata fuit: nam quoties grassantur hoïles ac prædantur, id permissa Dei fieri certissimum est: sicuti in Legge minatur. Rursum peculiaris est hæc eius benedictio, vt quisque securè comeda: sub vite sua, & sub ficu sua.

Ebr. 6. 13.

Deut. 28. 33
1. Reg. 4
25.

9 NAM QUI CONGREGAVERUNT.) Exegesis est ac confirmatio superioris sententia: postquam enim testatus est se non passurum amplius vt bona Ecclesiæ sint prædæ exposita, subiungit fore vt ipsi bonis suis fruantur. Interea ostendit diffidantem & vinum iure nostrum vocari, quum iusto labore ipsi comparauimus. Nam qui ad se rapiunt alienum panem, aut illicitis artibus eum acquirunt, ipsum à Domino nõ habent: nec benedictioni eius possunt ascribere, quasi legitima esset possessio: cui respondet quod in Psalmo legitur, Laborem manuum tuarum comedes, beatus es, ac bene tibi erit. Sed quũ terræ cultoribus victũ assignet, cur dicit gratias Deo acturos: Cur verò homines Deum laudant, si ipsi labore suo congregant frumenta, & vina colligunt? Videtur enim ficta esse gratiarum actio, si hominum sudori & industriae tribuatur: nec vllam Deus meretur laudem, si laboribus suis homines victum acquirunt. Sed notandum est, Prophetam vbi legitimam victus querendam rationem docuit, simul addere manem fore laborem nostrum, nisi Dominus ipse victum nobis suppeditet. Dei enim est quicquid habemus: atque ipsi soli, quod consequimur, tribuendum. Vbi addit **IN ATRITIS,** alludit ad solennem ritum sacri-

Psal. 128. 2

DEN. 12. 13.

ficandi. Poterant enim bibere aliis in locis, & quisque domi suæ vesci: sed allusio est ad illū consecrandi morem, quo libari primitias Lex iubebat, vt rotius anni prouentus Deo dicarentur: & trita est apud Moſen sententia illa, Epulaberis & gaudebis in conspectu Dei tui.

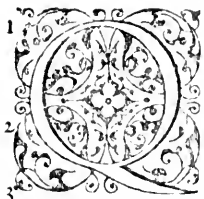
10 TRANSITE.) Concludit ex superioribus liberū fore transitum per portas vrbs, quæ prius clausa erat diruta erant. Clausa, quum oblidebatur ab hostibus: diruta, quum euersa vrbs & solo æquata est. Significat ergo talem fore vrbs in instauracionem, vt frequentes in ipsa incolæ sint, & crebri ad eam commeatūs. Putant nonnulli verba fieri ad pastores, vt ingrediantur portas, atque aliis tanquam duces præeant. Sed generalis & translaticia est sententia, qua Ecclesiam comparat vrbi populose, quum ad tempus fuisset diruta ac deserta, qualis Ierosolyma fuerat. Alij subtilius philosophantur, atque aiunt apertas esse Ecclesie portas, quum annuntiat in ea remissio peccatorum, qua legatione Deus omnes ad se inuitat. verum si velimus assequi Prophetæ sensum, tenendum est ista omnia per similitudinem dici: sicuti iam nouimus. REPERGATE. Hoc quidem officium propriè doctorem est, sed generaliter loquitur est Propheta: atque omnes compellat quorum opera ad sternendam populo viam vsus est Deus. Tunc quidem Medos & Persas alloquebatur, quorum opera viam patefecit Iudæis, vt in patriam redirent: sed reliquos deinde omnes comprehendit per quos Dominus instaurauit Ecclesiam suam. Alloquitur autem imperiosè omnes homines vt vias purgent & complant: vt intelligerent Iudæi omnia impedimenta facillè sublatum iri, atque omnes homines, tametsi infestissimos, mandato Dei confestim obsequituros. Hoc autem modo iubet fideles se ad opus strenuè accingere, ac si multi operarij ad secundarias partes agendas prestò essent. & notanda est in repetitione verborum emphasis, quæ ad certitudinem valet. STERNITE LAPIDIBVS. 770, interdum Lapidem remouere significat: interdum Lapidibus sternere: atque in hac posteriore significatione potius hinc accipiendum puto: tametsi aliter vulgò sentiant interpretes. Eòdem pertinet quòd iubet lignum tollere. Significat enim populos ita obsequituros mandato Dei, vt subditi Principibus solènt. Conuenient enim & concurrent signo sublatò, & operas suas conferent ad populū redendum. Itaque magnificè extollit potentiam Dei, ne Iudæi se aliquando restituendos esse dubitarent.

11 ECCE IEHOVA.) Significat Dominum mirabiliter supra spem & sensum carnis agendo, effecturum, vt Gentes omnes hoc fieri mandato eius intelligat. Obiici enim poterat, Qui fiet vt populi se Deo præbeant obsequentes, quum nūc ferociter ipsi resistat: Rationem reddat, Quia Dominus publicabit reditum vestrum: ita vt agnoscant vos imperio ipsius restitui. Quod autem subiicit, DICITE FILIÆ SION, non dubium est quin propriè ad ministros Verbi pertineat, & Prophetas, quibus Dominus hanc prouinciam iniungit, vt Ecclesie liberationem & salutem promittant. Atque hinc colligimus has promissiones ad vnam solummodò atatem non restringi: sed ad finem vsque mundi extendendas esse. nam vt initium fiat à reditu è Babylone in Iudæam, progrediendum est vsque ad Christi aduentum, quo verè deum hæc propheta impleta est, & Redemptio finem suum adepta. Venit enim Seruator, quum gratia Dei per Euangelium publicata est. In summa, denuntiat futurum aliquando, vt ab ortu Solis vsque ad occasum vox Dei personet, nec ab vno tantum populo, sed ab vniuersis audiat. Hæc autem est vox, ECCE Seruator tuus venit, quam propriè Euangelij esse scimus. Iubet itaque Ecclesie doctores erigere animos piorum, fiducia aduentus Domini, tametsi procul à populo suo abesse videretur. Verum hæc promissio ad regnum Christi maximè pertinet, à quo plenè & in solidum hæc præstita sunt. Nam se re vera seruatorem exhibuit Ecclesie sue: quem admodum prius capite quadragesimo vidimus. Iam ne qua amplius eos dubitatio sollicitet, vbi Deus seruator apparuerit, eum instruit potentia, sicuti capite 40. Eadem enim verba que illic vidimus repetit: quasi diceret, simul ac Deo placuerit manum suam exere, promptè & celerem fore effectum: quanti sper enim cessat vel cunctatur, carnis sensus otiosum esse iudicat. Et videmus vt multi fanatici homines inane fingant numen, ac si mortuam imaginem pingerent. Meritò itaque Propheta opus & mercedem coram Deo statuit, vt se iustum mundi iudicem, vbi opus fuerit, demonstreret.

SUP. 40. 10.

12 ET VOCABUNT.) Exprimit beneficium aduentus Domini: quia scilicet electos suos, veluti peculium, sibi curæ esse ostendens, palam faciet toti mundo non fuisse lusorum adoptiois fædus, quod pepigit cum Abraham. Ideo vocat Populum sanctam, quoniam Dominus eos sibi segregauit ac consecrauit: nam etsi populos omnes gubernet, semen Abrahæ eligere dignatus est, cuius peculium quandam gereret. Atque hoc sensu significat sanctum fore populum suum Deus, quum apparuerit Seruator ac redemptor. Quomodo enim profanari dicitur, quum afflictus & vexatus ludibrijs impiorum in lordibus accerta Sanctificari, quum re ipsa Dominus se eius salutis præesse ostendit, quod mirifica redemptione impletum fore: ac tunc etiam testatum fecit Deus sibi hereditatem suam cordi esse, quam in hominum oculis quæ delectam neglexerat: nam in his vocibus, QUÆSITA, NON DERELICTA, antithesis notatur inter tempus quo diuortium fecit Deus cum populo: deinde quo sibi iterum reconciliauit quos abiecerat.

EXOD. 19. 6

VIS est iste qui venit ab Edom, rubicundus in vestibus, à Bos-
ra: iste decorus in vestitu suo, gradus in multitudine virtutis suæ?
Ego qui loquor in iustitia, nullus ad seruandum.

“Vel, vali-
dus.”

Quare ruber est vestitus tuus, & indumenta tua sicut premen-
tis in torculari?

Torcular pressi solus: neque ex populis quisquam fuit mecum.
Calcabo enim eos in ira mea, & conculcabo eos in furore meo: & spargetur sanguis eor-
um super vestes meas, & omnia indumenta mea inquinabo.

4 Quia dies ultionis in corde meo, & annus redemptorum meorum venit.

5 Itaque aspexi, nec erat auxiliator: & admiratus sum, nec erat qui fulcret: itaque salu-
tem mihi fecit brachium meum, & ira mea fulsit me.

6 Et conculcabo populos in ira mea, & inebriabo eos furore meo, & prosternam forti-
tudinem eorum in terram.

7 Misericordias Iehouæ memoria repetam: laudes Iehouæ tanquam super omnibus
quæ contulit nobis Iehoua, & multitudine beneficentiæ erga domum Israel, quam con-
tulit illis secundum misericordias suas, & secundum multitudinem miserationum sua-
rum.

8 Nam dixit, Certè populus meus sunt, filij qui non mentiuntur: itaque factus est illis
seruator.

9 In omni angustia eorum” illi fuit angustia: & Angelus faciei eius seruauit eos: in di-
lectione sua & clementia sua ipse redemit eos: portauit eos & extulit, omnibus diebus
seculi.

“Vel, non
fuit.”

10 Verùm illi rebelles fuerunt, & irritauerunt Spiritum sanctum eius. Idco conuersus
illis in hostem pugnavit ipse contra eos.

11 Et recordatus est dierum priscorum, quibus Moses fuit cum populo eius. Vbi est qui
ascendere fecit eos è mari, cum pastore gregis sui? Vbi est qui posuit in medio eius Spiri-
tum suam sanctum?

12 Qui duxit ad dexteram Moses brachio magnificentiæ suæ, qui diuisit aquas coram i-
psis, ad comparandum sibi nomen perpetuum?

13 Qui fecit eos ingredi per abyssos, tanquam equam in deserto, vt non impegerint.

14 Tanquam iumentum in planitiem descendit: Spiritus Iehouæ requiem illi præstitit: sic
duxisti populum tuum, vt faceres tibi nomen gloriosum.

15 Aspice è caelo: vide ex habitaculo sanctitatis & gloriæ tuæ. Vbi zelus tuus, & for-
titududo tua? multitudo viscerum tuorum, & misericordiarum tuarum erga me cohibuerunt
se.

16 Certè tu pater noster es, etiam si Abraham nesciat nos, & Israel nos non agnoscat: tu
tamen pater noster es, redemptor noster: à seculo nomen tuum.

17 Quare fecisti nos errare Iehoua à vijs tuis? recedere fecisti cor nostrum à timore tuò?
Conuertere propter seruos tuos, ad Tribus hereditatis tuæ.

18 Ad exiguum tempus possederunt populus sanctitatis tuæ: aduersarij nostri conculca-
runt sanctuarium tuum.

19 Fumus à seculo, quibus tu non dominatus es, super quos non est inuocatum nomen tuum.
”O si dirumpas caelos, descendas, & à facie tua montes diffuant!”

“Vel, si for-
tè.”

QUIS EST ISTE.) Hoc caput violenter torserunt Christiani, quasi ad Christum hæc pertinerent: cum Propheta simpliciter de ipso Deo pronuntiet: atque finxerunt hic rubicundum Christum, quod sanguine proprio madidus esset, quem in cruce fuderit: atqui nihil tale voluit Propheta. Simplex sensus est, Dominum hic rubicundis vestibus prodire in populi conspectum, ut omnes intelligant ipsum ultorem suorum ac vindicem esse. Nam quum infinitis malis premeretur populus, atque interea Idumæi, aliique hostes, quasi extra omnem periculi aleam positi, impune lasciuirent, periculosè tentari poterat, quasi fortuitò hæc ei acciderent, aut negligenter à Deo, aut acerbè nimium castigaretur. Nam si in Iudeis puniebatur Dei contemptus, multò magis in Idumæis, aliisque apertis nominis Dei hostibus puniendus erat. Huic grauissima tentationi occurrit Isaïas, quum introducit Deum vindicem ab Idumæorum strage redeuntem, quali madeat eorum sanguine.

Gen. 36. 1.
8. 2.

Psal. 137. 7

Supr. 34. 6

Est autem viua & efficax descriptio huiusmodi, **QVIS EST ISTE?** nam ista interrogatio in admirationem rapit auditorum animos, atque magis afficit, quàm simplex narratio. Quamobrem ad excitandos Iudæorum animos, qui velut sopiti ac stupefacti erant, ea Propheta vsus est. Scimus Idumæos quodammodo sanguine coniunctos fuisse Iudeis: quoniam ab iisdem maioribus originem ducebant: sic enim vocati sunt ab Esau, qui Edom quoque dictus est. Ii quum purum Dei cultum corruptissent, tamen eandem Circumcisionis notam gererent, Iudæos hostili odio persequebantur. Accendebant etiam furorem aliorum hostium in Iudæos: atque ex illius populi clade magnam se voluptatem capere sua cohortatione ostendebant: ut satis appareat ex Psalmo 137. Memor esto Domine filiorum Edom, qui in die excidij Ierosolymæ dixerunt, Nudate, nudate eam vsque ad fundamenta. Venturos igitur in iudicium Idumæos Propheta denuntiat, ne quis impune ipsis fore putet immanem illam scuritiam, qua exarserant in fratres suos. Omnes enim impios atque hostes Ecclesiæ sic ulturus est Dominus, ut eam sibi curæ esse ostendat. Porrò quia tabes ex sanguine victores inquinat & fædat, decorum nihilominus in vestitu suo Deum fore pronuntiat Isaïas, posteaquam hostes ultus fuerit: sicuti alibi vidimus strages impiorum sacrificiis conferri, quia in illis reluceat Dei gloria. Quis enim pulchrior ornatus iudicio fingi potest? Itaque ut reuertentiam conciliet iustis Dei ultionibus, sanguinem quo aspersus est, cæcis ac perditis impiis, decorum & speciosum esse prædicat: ac si diceret, Ne existimetis Deum vulgari cuidam homini fore similem: tamen si madeat sanguine, hoc tamen non impedit quo minus splendor & maiestas in eorum fulgeat. **GRADIENS.** Variè exponunt Iudæi dictionem **NYX**, Referunt enim transitiuo sensu quidam ad populum, quem Dominus ab exilio reduxit. Alij ad gentes quas Dominus aliò transterret, tamen firmam sedem habere videantur. Sed Prophætæ contextui conuenientius esse arbitror, si absolute capiatur. Est enim nomen **TORAR**, ut inquitur. Describit igitur Propheta magnificum Dei incessum, & heroicam præsentiam, qua ingentem potentiam præ se fert. **EGO QUI LOQUOR.** Dominus ipse respondet, quod multò plus habet autoritatis, quàm si Propheta in sua persona loqueretur: ac fideles reuocat ad priora vaticinia, ut sciant in iudicij Dei non modò iustitiam eius & bonitatem, sed fidem quoque palàm fieri: quasi diceret, Ecce nunc impleri cernitis quod hæcenus sæpius per seruos meos vobis testatus sum. hic promissionum mearum effectus clarè demonstrat me veracem esse, iustique & bona fide, non frustrandi causa loqui. Frigida enim fuisset vitio, nisi earum quas antè audierant promissionum memores fuissent Iudæi. Quia autem hic erat finis, ut in Dei salutem recumberent, simul non vulgarem seruandi potentiam sibi vindicet.

2 QVARE RVBER.) Pergit in eodem argumento: sed quia minus emphatica narratio fuisset, non statim explicat vnde rubicundus color vestibus Deised interrogationem suam profequitur, quæ animos ad rei nouæ & raræ considerationem excitet. Significat enim sanguinis asperionem aliquid esse aduentitium & insolitum. Porrò simile à torculari sumptum optimè conuenit, quia oppidum Bostrah, cuius nuper meminit, in regione vitifera situm erat: quasi diceret, alias fore vindemias quàm pro more, quia sanguis pro succo vuarum fundendus esset.

3 TORCVLAR.) Nunc Propheta vitionem exponit: cur videlicet sanguine tinctus sit Dominus: nempe quòd Idumæos & reliquos hostes qui inhumaniter populum suum tractauerant, ulturus sit. Ridiculum esset ista referre ad Christum, quòd solus & sine humana ope nos redemerit: nam intelligit Deum sic animaduersurum in Idumæos, ut auxiliis hominum minimè indigeat: quia per se sufficere ad ipsos delendos. Nam obicere poterant Iudæi, potentes esse Idumæos, nullisque bellis insectari, horere, & peccato frui rerum itatu. Ostendit Propheta hæc obitare non posse, quo minus penas de ipsis sumat Dominus quum volet. Vfus quidem est medijs humanis, quum Idumæos ultus est: sed ita ut palàm cunctis fieret id omnino ipsius regi manu, nec quicquam hominum virtus aut consilijs tribui posset. Subita enim & improvisa clade oppressi sunt: cuius vnum Deum esse authorem ambigere non debuit populus, qui toties iam admo-

nitus fuerat. Quod subiecit neminem ex populis secum fuisse, huc pertinet, quoniam exortum sint à terra populi, qui perdant gentem Edom, tamen separatim fore ab ipsis Dei opus: quia profanis hostibus nihil minus erat propositum quam pœnas exigere in iure crudelitatis ab Idumæis. Ergo inter strepitus armorum & turbulentos motus reputari & lucere vult Deus iudicium suum. **CALCABO.** Ego libenter retineo futurum tempus: quoniam Propheta loquitur de rebus futuris, & nondum impletus: quod tamen integri essent ac secuti Idumæis, tamen graues pœnas Deo ob suam crudelitatem daturi erant. Cur Propheta vtatur metaphora torcularis sicut in molenti, cuius tritæ ac tetrum spectaculum est, iam aliqua ex parte attigimus: simul tamen ad idendum est pœnas & supplicia quæ Deus sumit de hostibus, eius vindictam aptè vocata: acci colligeret ipsos, quum delet aut profigat. Quemadmodum etiam alibi supplicium huiusmodi solenne sacrificium vocatur: vt discamus non minus tribuendam esse gloriam Deo, quum iudicia sua exercet, quam vbi misericordie signa ostendit. Singularem interea erga Iudæos armorem suum exprimit, quod eorum gratia dignetur se perfundere sanguine hostium. vnde & Inquinandi vult vturui. **IN IRA MEA.** Hoc solummodo perdens Idumæis sufficere ostendit, quod is iratus sit Dominus: acci diceret, neminem expectatum ipsos, quum ammaductere vult. Vnde colligere licet, non aliunde ireritum esse hominibus, quam ab ira Dei: quemadmodum è diuerso, à sola eius gratia pendet nostra salus. In summa, hæc restatum voluit Deus, Idumæos non impune laturos, quod Ecclesiam Dei persequuti erant.

Sup. 34.5.

4 **QVIA DIES VLTIONIS.**) Priore membro huius versiculi significat Deum in officio suo non cessare, tamen protinus iudicia sua non exequatur: quin potius differre in tempus opportunum, quod ipse melius nouit: neque verò nostrum est ei præiudicare quando aut quomodo hoc vel illud agere debeat: sed arcano eius consilio deferendum est, vt omnia pro arbitratu suo administret. Ne ergo dum cunctatur interea ipsum dormire aut iacere existimemus. Posteriore membro hæc omnia in gratiam piorum fieri demonstrat, quum ait, **ANNO REDEMPTORIO.** Diem & Annum hæc pro eodem accipit: sed per vocem Anni notatur exilij diuturnitas, ne desperent Iudæi aut tædio deficiant, si longius prorahatur redemptio. Dominus ergo punit impios & profigat, vt pios liberet, atque Ecclesiam suam redimat, cuius potissimum rationem habet. Denique per illorum strages & excidia viam gratiæ suæ sternit. Atque hæc ad consolationem nostram pertinent, vt quoties extant signa iræ Dei aduersus impios, fructum pœnarum quas ipsi terent, ad nos peruenturum sciamus: quia hoc modo clarè apparet exauditos fuisse nostros gemitus, vt Deum vbi vult afflictis succurrere, armatum esse viribus aut profigandos omnes Ecclesiæ suæ hostes. Itaque quamuis nobis graue sit crucis onus, patienter tamen ferendo discamus spe atollere animos ad annum, quem Deus vindictæ suæ præscribit.

5 **ASPEXI, NEC ERAT.**) Tamen id deserti essent omni auxilio Iudæi, nec quisquam eos aut verbis, aut re iuuaret: tamen solum Domini brachium sufficere ostendit ad puniendos hostes: ipsos vero in libertatem vindicandos. A solo igitur Deo expectandam esse salutem docet: ne bue atque illuc circumspiciant, sed in Deum penitus defixi sint, qui aliena opè non eget. Itaq; Deum introducit oblitusescetem, quod nemo sit qui manum ei porrigat, quum iudicia sua exequi vult, quò magis hanc doctrinam animis piorum infigat, Deum se hicet humanæ opis non eger, ac per se sufficere ad salutem populo suo comparandam, atque hæc circumstantia magis illustrat quam statuerat populo suo opem ferre, partim vt diffidentiam corrigit, partim vt in posterum ad gratitudinem hortetur: alienam enim personam induit Deus, quum dicit se quasi attonitum fuisse: quia hic stupor propriè erat in Iudæis, qui vix credebant quod humanitas fieri non poterat. Itaq; omnibus adminiculis brachium suum opponit, cuius inexpugnabili potentia se fore contentum dicit, tam vt suorum seruator appareat, quam vt dissipet ac prosternat omnes impios.

6 **ET CONCVLCABO.**) Concludit ex proxima sententia iram Dei satis validè esse ad perdendos impios, vt aliunde subsidia non accerfat, idque eo consilio ne Iudæos à bene sperando deterreat aduersæ vires. **INEBRIARE** hic alio sensu accipi debet, quam prius aliquot locis. Intendit inebriari nos vidimus, quum Deus furore aut dementia percussit aut irrita vertiginis, vel denique in reprobam mentem nos conicit. Sed hic nihil aliud significat quam Respicere, & ad sarietatem vsque percutere: vt vulgò dicimus, *tant leur saeu*: qua etiam metaphora non raro vtuntur Prophetæ. **PROSTERNAM FORTITVDINEM**: id est, tamen inexpugnabiles se esse parent, tamen ipsos deneciam ac delebo. Summa est, Iudæos, quum attingunt, saluti suæ diffidere non debere, quasi Deo exosi essent: nec oblitusescere in pœnis quas sustinent, quasi fortuito contingat. alios enim populos à quibus nunc vexantur, pœnas daturus: futuram rerum vicissitudinem, nec euasuros tandem qui triumphum sibi canunt ante tempus. Prodegit autem in exemplum Idumæos, quod viciniore essent reliquis, & notiores, atque etiam præ omnibus molesti.

Sup. 29.9

7 **MISERICORDIAS.**) Consolationem offert Isaias populo suo in rebus miseris & calamitosis: ac imbet exemplo suo Iudæos, dum angustiis prementur, in memoriam reuocare prius Dei beneficia, & ad preces confugere: ne similes sint hypocritis, qui prosperis solum rebus bo-

nitatem Dei sentiunt: aduersis verò sic deiiciuntur, vt nullius beneficij meminerint. Atqui vbi nos castigat Dominus, eius beneficia commemorare & celebrare debemus, atque in posterum melius sperare: quia Dominus semper idem est, neque consilium aut animum mutat. Proinde si locum eius misericordie damus, nunquam desitumur. Hæc ratio contextus esse mihi videtur: tamen si aliter alij accipiant: nempe, Prophetam antehac de exitu populi loquutum, seipsum consolari, hæc misericordie fiducia, quòd Deus aliquos seruare velit. Sed in eo fallunt, quòd putent Isaiam hæcenus loquutum de Iudæis: ac si Deus ipsos tantùm puniret, quum restitutus sit eum de alijs quoque gentibus pœnas sumpturum, ne solos se exofes Deo esse existimarent: atque ideo nunc ipsos hortatur ad celebrandam memoriam beneficiorum quæ Deus in Patres olim contulerat, vt eorum exemplis amorem Dei erga se melius apprehendant. Et ex contextu clarius parebit, Iudæos paribus suis coniungi, vt commune fœdus eos ad bonam spem animet.

T A N Q V A M. Vt est particula similitudinis, vt ostendat nobis in rebus aduersis statim occurrere debere ea beneficia quibus populum suum affecit Dominus, ac si ob oculos posita essent, tamen si longa vetustate sepulta videantur: quia nisi ad nos pertineant, frigida & inutilis erit eorum recordatio: quod etiam confirmat particula Nobis. Nam quia eisdem erant corporis membra Iudæi, merito ab auis & alijs maioribus posteros annumerat. Non senserat quidem Isaias ipse illa beneficia quorum mentionem facit: sed quum in Ecclesiam collata essent, fructus eorum aliqua ex parte ad ipsum quoque peruenerat: quoniam Ecclesie membrum erat. Et certe tantum apud nos valere debet illa communicatio sanctorum quam profitemur, vt nobis datum esse puremus, quod Ecclesia ex manu Dei recepit. Vna enim est Dei Ecclesia, & quæ nunc est nihil separatum habet ab ea quæ aliquando fuit. Et seipsum explicat Isaias, quum addit, IN MULTITUDINE BENEFICENTIE ERGA DOMUM ISRAEL. Ergo quum se liberalem & beneficum erga suos præstiterit Dominus, idem hodie sperandum est, quum domestici ipsius & eiusdem Ecclesie membra simus. Quamuis iratum nobis ipsam sentiamus ob peccata nostra, tamen erigendi spe animi, & fiducia armamur: quoniam Ecclesiam suam desitineri non potest. Interea diligenter obseruandum est, quòd Propheta magnificè prædicat atque extollit misericordiam Dei, vt in ea nostræ salutis & bonorum omnium fundamentum esse intelligamus. Excluditur enim hic merita hominum, ne quid eis vilo modo tribuatur. Et quò melius hæc doctrina percipiatur, habenda est ratio temporis de quo loquitur Isaias. eo enim maxime florebat iustitia & pietas: nam etsi valde corruptus erat populus, tamen Moses, Aaron, alique pii viri præclara innocentie & sanctitatis exempla dabant, quicquid tamen Dominus in Mosen & alios bonorum contulit, hoc non meritis ipsorum, sed misericordie Dei tribuendum esse Propheta docet. Nos verò quales præ Mose sumus, vt aliquid à Deo mereamur? Hæc igitur repetitio beneficentie, misericordiarum & miserationum, sicuti debiles animos in sublime euehit, vt supra arduas tentationum moles emergant: ita omnem de hominum meritis cogitationem tollere atque absorbere debet.

8 NAM DIXIT.) Commemorat electionem populi, & de ea loquentem introducit Deum, vt finis nostræ vocationis in mentem nobis veniat, voluisse ipsum peculiarem populum habere, apud quem inuocetur. Atque interea ingratitude populi accusat, quòd Deum expectatione sua frustratus sit: non quòd falli possit Dominus, quum satis præuideret quales futuri erant, atque etiam per Mosen significasset: sed ita loquitur Scriptura, quum non stat per hominum ingratitude, quo minus Deum frustrantur, vt prius capite quinto vidimus, Expectaui vt faceret mihi vvas, & fecit labruscas. Nec verò de arcano Dei consilio differit, sed humanitas loquitur de mutuo Dei & piorum consensu, vt Deo vocanti respondeant omnes, quibus se in patrem offerre dignatur: firmum enim stat fundamentum, Neminem esse electis perire, quia nouit Deus qui verè sint sui. Interea scimus hunc finem nostræ vocationis esse, vt sanctam & innocentem vitam degamus: vt testatur vniuersa Scriptura, & iam sæpius alijs locis dictum est. Merito igitur ait Dominus se populum elegisse, vt sanctus ac verax esset: vt filios haberet à mendacio & vanitate alienos. Sed populus sefellit fidem, & longè abutit ab ea simplicitate quam sequi debuerat. Omnia enim fraude & hypocriti plena fuerunt. At nihilominus spem venæ facit, modò ad Deum confugiat, atque ex animo conuersus se humiliet. Ostendit autem Propheta quid precipuum sit in cultu Dei: nempe vt cor purum atque integrum geramus. Vnde sequitur ideo nos deseret à Deo, quòd perdidit atque fræditragi simus. Cùm igitur hic populus sibi in malis suis placeret, eum prius infidelitatis suæ conuincti oportuit: vt deinde ad Deum conuersus, seruatorem ipsum experiretur.

9 IN OMNI ANGVSTIA.) Amplificat bonitatem Dei erga populum suum: atque erga doctorem beneficium fuisse paribus, quandiu passi sunt se ab ipso gubernari: atque ita sollicitum de iis fuisse, vt erumnas eorum & angustias ipse tulerit. Sic enim loquendo incomparabilem amorem declarat, quo Deus erga suos affectus est. Et quò magis nos commoueat & ad se alliciat Dominus, quicquid paterni affectus, amoris & *amoris* esse potest, in se transfert, & humano more accommodat. Nec tamen in rebus humanis vllū charitatis aut benevolentie genus excogitari potest,

Eph. 2. 19.

Dent. 32. 15

Supr. 5. 4.

2. Ti. 2. 19.

Supr. 43. 21

E 55 5.

ri potest, quod non ipse magno interuallo superet. Fateor particulam *Ab* per *h* propriè negatiuam esse. Ideoque diuertim sensum non prorsus repudiet, populum in suis malis non fuisse anxium, quia semper aliquod solatiij Deus adhibuerit ad leniendos dolores. Sed quum ex aliis locis pateat *h* saepe mutari in rectè, in eo iudicio, docti interpretes relatiue hinc accipiunt, quo testatur Propheta, vt Deus angores populi sui & molestias leuaret, ipsum onera subuisse: non quòd angri villo modo possit, sed humanas passionis figura satis vitata in se suscipit ac transfert. Huius curæ effectum deinde explicat, quòd per manum Angeli sui semper eos eriperet, quem vocat *ANGELVM FACIET*, quia testis fuerit Dei præsentia, & quasi eius apparitor ad iussa exequenda: ne putemus Angelos prodire à seipitis, aut proprio motu se ingerere, vt opem nobis ferant: quia Dominus vitur eorum opera, & præsentiam suam nobis per eos declarat. Angeli nihil ex se possunt, nec opem ferunt, nisi quatenus eos emittit Dominus, vt sint mimistri nostræ salutis. Ergo ne hæreamus in ipsis, quum rectè nos ad Deum ducant. Si cui magis placeat exprimi viam Dei effigiem, quia Angelus iste dux populi & custos quasi in speculo faciem Dei ostenderit, apte conueniet. Nec verò mihi dubium est, seruandi munus Christo tribui, sicuti scimus primum fuisse Angelum, sub cuius manu, custodia & patrocinio incolumis stetit Ecclesia. *IN DILECTIONE*. Ostendit quæ tantorum beneficiorum fuerit causa: nempe amor ipsius, & gratuita beneficentia: sicuti etiam docet Moses, *Qui factum est*, inquit, vt Deus susceperit partes tuos, nisi quòd amauit eos, & cor eius ipsis adglutinatum fuit? Vult enim Moses omnem opinionem tollere quam de seipsis concipere poterant, quòd essent arrogantes & fastuosi, & sibi plus æquo tribuerent. nullam itaque aliam esse causam tantorum bonorum, quam meram & gratuitam Dei bonitatem ostendit. Eandem postea metaphoram vsurpat, qua vitur Moses in Cantico suo, Deum non secus populum portare se quàm aquilam pullos suos alis fulcire docet: nisi ad oves fortè referre libeat, sicut alibi vidimus, factas ipse gestabit quoniam Matris similitudo optimè quadrat, quæ non modò factum gestat in vtero, sed euehit in iulium robur. Summa est, non semel modò populum quum redemptus est expertum fuisse Dei gratiam, sed continuo vitæ cursu, vt omnia ei soli accepta ferri debeant. Ideoque additur, *DIEBUS SECVLI*: id est, continua serie multorum annorum. nec enim fatigatur Dominus benefaciendo: nec vni duntaxat ætati clementiam suam ostendit: nunquam enim cessauit Ecclesiam suam ornare variis donis ac locupletare.

IO VERVM ILLI REBELLES FERVNT, &c.) Nunc descendit ad secundum membrum, quo significat ideo delisse Dominum benefacere populo suo, quòd desierit ille, atque auersus sit. Summa est, Deus longo tempore prosequutus est beneficentiam suam erga patres nostros: cur eandem ipsi non experimur? an dissimilis est sibi? Minime: sed nos ipsi peridia nostra bonitatem eius abicimus, imò repellimus. Quoniam Propheta non tantum seculi sui homines accusat, sed damnat etiam superiores ætates. Videmus enim vt duce etiam Mose murmurarent aduersus Deum, ac rebellarent. Hinc effectum esse docet, vt Deus qui amicissimus ipsis erat, eorum contumacia hostis redditus sit. Seipsos igitur accusent, quòd scelus suorum penas lunt. Deus enim ad beneficentiam propensus est natura: nec quicquam ei gratius est, quàm si beneficentia sua prosequatur. Porrò *SANCTVM DEI SPIRITVM* malitia nostra exacerbare dicimur humano more, quò magis detestabile sit nobis peccatum, quod iram & odium Dei prouocat. Iam quum idem sit Spiritus per quem Deus operatur salutem nostram, admonet Propheta peccata nostra Deum alienare à nobis, abrupto coniunctionis vinculo: quòd pertinet illud Pauli, *Ne contristetis Spiritum Dei*, quo obsignati estis, &c. Est etiam hinc notandum, non esse cur homines accusamus, qui nobis infesti ac molesti sunt, quum Dominus bellum gerat, atque eorum manu scelera nostra vlscatur. Ea igitur accusanda potius ac damnanda sunt, quum malis omnibus quæ patimur, causam præbeant.

II ET RECORDATVS EST.) Hic est finis castigationis, vt populus excitetur è veterino suo, atque in memoriam reuocet ea quæ prius oblitus erat. Sic enim in edriamur rebus prosperis, vt Dei penitus obliuiscamur. Hanc igitur cogitationem quæ in nobis deleta erat, flagella reducant, Vbi est Deus qui tot olim beneficia in patres contulit: nam ad præteritum tempus hæc refero: atque ideo verti *PRISCORVM*: nam *SECVLI* hoc loco non conuenit, cum ea tempora commemoret quibus Moses præerat populo Dei. Itaque verus hic Propheta sensus est, Iudæos dum miserè premerentur, de temporibus prisicis cogitasse, quibus Dominus exerebat potestatem suam ad populum suum vindicandum. Quod nonnulli ad Deum referunt, ac si luctatus sit cum populi malitia, quia maluerit beneficia sua apud ingratos malè locare, quàm non implere quod ceperat, videtur esse asperius & nimis remotum: potius ergo gemitus & querimonias miseræ populi recitat Propheta, vbi ex flagellis didicit quàm miserum sit à Dei protectione excidere. *PATORVM*, intelligit Mosens: nec video cur in plurali potius quàm in singulari vertendum sit. Modum quoq; exprimit, quòd ipsum donauerit singulari Spiritus gratiam: nam Ponere Spiritum in medio eius, tantundem valet atque exere Spiritus sui virtutem. Alij ad populū terre maluit: cui

Hebr. 1.14

Deut. 4.37

Deut. 7.8.

Deut. 32.11

Supr. 40.11

Exo. 17. 2.

Nnm. 11

1. & 20. 3.

Eph. 4. 30.

sententię nō repugno. Sed cūm Dominus Mosen delegerat, ac confluerat totius populi ducem, dicitur in eo profundissimū Spiritum suum posuisse. Dederat autem ei Spiritum suum totius populi bono, vt ei esset insignis gratię minister, ipsūque in libertatem vindicaret. Simul autem in medio totius populi apparuit Spiritus Dei potentia.

12 QVI DVXIT.) Prosequitur hīc mirificam populi liberationem, qui Mosis auspiciis ex Aegypto eductus est: ac pergit in referendis querimoniis, quę Iudæis afflictis in mentem venire poterant. Hic duo simul coniuncta videmus: nemp; Dexteram Mosis, & Brachium magnificentię Dei. Sic autem vititur hominum opera & ministerio Dominus, vt nihil de eius laude & gloria imminui vel obscurari debeat. Sic enim hęc duce Mose gesta sunt, vt Deo omnia tribuātur. Vt quum hodie ministri Euangelij dicuntur remittere peccata, quod tamen solius Dei est, an id de autoritate eius & maiestate imminuit? Minime verō: nam organa tantummodō sunt, & operam suam accommodant Deo: cui laus integra tribuenda est. Et tanē quid pręstitisset vnus hominis manus, nisi à Dei brachio emissā? Ideo finem disertē addit, mirabiliter tunc egisse Deū, vt sibi nomen æternum pararet: quo si eum spoliare fas non est, non licetbit vel minimam laudis partem ad hominem transferbere.

13 & 14 QVI FECIT.) Hęc ad amplificationem illius beneficij addita sunt. Similitudines etiam subiungit ad insignem illam virtutem Dei exprimendam. TANQVAM equum in deserto: vt iumentum in planicie: hoc est, tam placidē eduxit populum suum, ac si quis equum in planiciem educeret. Neque enim Deserti nomine intelligitur solitudo Param, vbi quadraginta annis fuit populus: sed pro communi linguę Hebręicę vsu significat loca pascua, in quibus pecora & armenta liberē vagantur: quod ex sequenti versū melius liquet, vbi loco Deserti Planicie nōminat: & idem sensus ex eo elicitur, quōd dicit populum sine offensa ambulasse per abyssos, vt fō lent equi in deserto. In summa, docet mare rubrum impedimentum non fuisse, quo minus per medias abyssos iter faceret populus, ac si in agro plano incederet. NOMEN GLORIOSVM: nuper Perpetuum dixerat eodem sensu. Nunc obiicit Deo populus, si semel gloriosum nomen acquirere voluit, hanc ei curam abiiciendam non esse. Alioqui futurum vt memoria beneficiorum quę olim contulit in patres, penitus deleatur.

15 ASPICE.) Postquam totius populi nomine retulit beneficia superiorum temporum, id nunc ad præsens causam accommodat, ac petit à Domino vt rationem habeat populi sui. COELO: VIDE EX HABITACULO. His verbis significat non immutatam esse Dei potentiam: tamen id non semper apparet. Subaudienda enim est antithesis, quōd tunc Deus quasi lateat, nec se talem exhiberet ipsis qualem patribus: Tamen si ergo nusquam te cernamus Domine, atque cœlo inclusus quodammodo à nobis te subduxeris, vt videri queas curam nostrī penitus abiicisse, tamen aspice è cœlo, atque ex habitaculo tuo ad mala nostra attende. Sic enim pios ab incredulis differre oportet, vt potentem Deum & beneficium agnoscant, etiam quum nulla potentia aut beneficię signa percipiunt, atque ita etiam quum longē remotus est nihil minus inuocent: quia nunquam cessat Dominus curam habere populi sui, quum nec desinat vllā mundi partem gubernare. VBI ZELVS? Hac interrogatione videntur quodammodo fideles exprobrare Deo, quōd nullo iam tangatur erga ipsos affectu, aut minuta sit eius potentia: sed alius est Prophete sensus: nam ideo beneficia ista predicat, sicuti iam monui, quōd piorum spem in futurum confirmare velit: vt intelligant Deum sibi perpetuō constare: nec vnquam populi sui curam abiecturum. atq; ex iis quę sequuntur satis patebunt. MULTITVDINEM viscerum & misericordiarum accipit pro ingenti Dei bonitate: nam Dominus explicat nobis quodammodo viscera sua, & effundit, cūm nos prosequitur liberalitate & beneficentiā, quę profectō tanta est, vt eam pro dignitate predicare non possimus. Nec verō nouum est, vt fideles dolore coacti familiariter cum Deo expostulent, quōd viscera sua claudat. Retinent quidem principium illud, Deum quia naturam non mutat, misericordem semper esse: quōd verō talem non experiantur, tamen impunitatis suis peccatis, ne tamen desperationi succumbant, rogant quā fieri possit vt minus clementer cum ipsis agat Deus: imō quōd quasi ingenij sui oblitus, meri tantum rigoris signa ostendat.

16 CERTE TV PATER.) Permittit nobis Deus familiariter animos nostros coram ipso exponere: nam oratio nihil aliud quam explicatio cordis nostri coram Deo est. vt hęc optima leuatio est, curas nostras, angores & sollicitudines velut in sinum deponere. Volue super Dominum curas tuas, inquit Dauid. Postquam igitur Propheta beneficia Dei recentit, ex quibus bonitas eius & potentia satis perspecta est, vt sola hominum peccata obsistere constet, quo minus eam vt olim sentiant, ad hanc cogitationem redit, tantam nihilominus esse bonitatem Dei, vt hominum nequitiam superet. Deum, Patrem vocat, Ecclesię nomine. Nec enim sic vocari potest ab omnibus: sed Ecclesię singularis priuilegium est, vt paternum nomen Deo obiiciat. Vnde colligendum est, Christum tanquam primogenitum, imō vnicum Dei Filium semper Ecclesię præsuisse: nec enim aliter Deus Pater quam per ipsum vocari potest. Atque hic rursus videmus non litigare fideles cum Deo, sed ab eius natura ratiocinari, vt vicis tentationibus ad bonam spem nitantur. ETIAM SI ABRAHAM. Queritur hęc, cur dicat populum à

Patriarcha non agnosci. Hieronymus hoc ideo fieri putat, quòd degeneres essent, ac propterea indigni tanto honore: sed nimis coacta mihi videtur illa interpretatio. sensus autem verus est, Tameñ nos abnegent Patres nostri, tamen nos Deus pro filijs habiturus est, seque patrem nobis præstabit. Quid dicunt Abraham & reliquos fideles non habere amplius curam reium humanarum, nimis subaliter detorqueant verba Prophetæ. Ego de re ipsa non loquor: sed dico verbis istis non probari, sanctos curam nostri non habere. Simplex autem ac verus sensus est, Domine, quòd pater noster es, id adeò firmum ac stabile erit, vt etiam si ius patrum cognatiòque omnis in terra cesset, tamen pater esse non desinas. Potius enim naturæ iura cessabunt, quàm te nobis patrem non præbeas, vel labefactetur sacra adoptio, quz in tuo consilio immutabili fundata, & vnguenti Filij tui morte sancta est. Interea colligere possumus, sanctos homines ita se offerre Deo ac precari, vt nullas aliorum intercessionem spectent. Sic enim orare iubentur, vt paternæ Dei clementiæ confisi alias omnes fiducia valere iubeant. Quòd si ludæos animum ad Abraham & Iacob, quibus tot tantæque promissiones datæ erant, conuertere non docuit Propheta vt exaudirentur à Deo, certè nos ad Petrum, Paulum, & alios multò minus confugere debemus. Nec enim hæc vnus vel alterius hominis priuata est oratio, sed publica & vniuersalis totius Ecclesiæ: ac si Propheta communem formam præberet. Atque sic fundata esse debet fiducia nostram paterno fauore & clementia Dei, vt oculos nostros ad omnia hominum aut viuentium aut mortuorum patrocina claudamus. Infumma, profitentur fideles se non circumspicere huc aut illuc, sed conuiescere in solo Deo. Quæritur nunc, cur Abraham & Iacob potissimum nomine, præterito Isaac? Hæc ratio est, quoniam fuit magis solennis cum iis duobus sanctio fœderis Isaac quidem fœderis nõ minus particeps fuit: sed non tam amplas tamque frequentes promissiones accepit. **REDEMPTOR NOSTER.** Exprimitur hic redemptio, quasi testimonium illius adoptionis. Hoc enim documento Deus se patrem populi ostendit. constanter igitur ac securè fideles inuocant Deum Patrem, quoniam infigne specimen paterni erga ipsos affectus ediderat, quo ad fiduciam animabantur. Sed non satisfecisset simplex & nuda redemptio, nisi promissio simul addita fuisset, quemadmodum ergo semel redemit, ita se perpetuò patrem fore pollicitus est. Per nomen **SECVLI**, ostenditur stabilitas & firmitudo paterni eius nominis. Nec enim filiorum nomen promeriti sumus: sed immutabilis est eius voluntas, qua nos semel in filios adoptauit. Quum igitur Dominus habeat æternum nomen, sequitur titulum & gratiam, quæ simul coniuncta est & ab illa æternitate fluit, stabilem ac perpetuam fore.

17 **QVARE FECISTI NOS ERRARE IEHOVA.)** Quoniam duræ & asperæ videntur hæc loquutiones, nonnulli putant incredulos hic introduci obstrepentes Deo, atque blasphemus lacellentes, vt est furiosa eorum pernicacia, quum desperant. Sed nullo modo patitur id contextus horum verborum: nam Propheta ostendit fructum qui ex calamitatibus & ærumnis iudæorū sequutus erat, quia subacti & domiti ferocire, atque sibi in vitis suis placere desinent. Eos igitur piget superiorum temporum, quòd ita abalienati fuerint à recta via, & culpam ipsi suam agnoscent. Et certè dum mala sua assignant iræ Dei, culpa se liberare aut reatum delere nolunt. Sed trita loquendi forma vsus est Propheta: satis enim vñtatum est Scripturis, vt dicatur Deus in errorem impellere, coniecere in reprobum sensum, & obdurare. Quum autem fideles ita loquuntur, nolunt Deum erroris aut sceleris facere auctorem, quasi sint innoxii, aut culpam suam eleuare: sed altius spectant, ac potius agnoscent se culpa sua alienari à Deo, atque destitit Spiritu ipsius: atque hinc fieri vt præcipitentur in omne genus malorum. Qui dicunt Deum nos inducere in errorem priuatiuè, hoc est, quia nos priuat Spiritu suo, ad scopum vsque non pertingunt. Deus enim ipse indurare dicitur & excæcare, quum Satanæ excæcandos tradit, qui iræ ipsius minister atque executor est. Alioquin libidini Satanæ expositi essemus: sed quum nihil per se efficere possit inuisu Dei, cuius imperio subiaceat, Deum excæcationis & indurationis auctorem rectè dicemus: quem admodum etiam Scriptura pãsim testatur. Nec tamen propterea auctor culpæ dici aut nominari potest, quia ingratitude hominum eiusmodi excæcatione vlciscitur. Ita fatentur hic fideles se relictos à Deo, sed culpa sua: atque iustam Dei vindictam in se agnoscent. Sic Moses vbi dicit hæc tenus Deum populo non dedisse oculos ad videndum, & cor ad intelligendum, non onerat eum crimine, sed ludæos admonet vnde fœcordiæ, cuius conuicti erant, petendum sit remedium. At qui videntur hic aliud obtendere, dum causam inquirunt, atque exoptulare eum Deo, quòd aliter agere, & mitius ipsos tractare debuerit. sed respondeo, fideles semper intueri bonitatem Dei, etiam quum fatentur se merito pati ob suas ærumnas. Quidam referunt hæc verba ad exilium: quasi querantur pii, quòd Dominus eos tandu in exilio languere sinat: ac si diceret, Maiorem oblationis causam esse, quòd Dominus nullam gratiæ suæ gustum iis præbeat. Periculosa enim tétatione turbantur pii, quum vident impunè grassantes impios, ac propemodum desperant: sicuti præclarè à Dauide scriptum est, Psalmo centesimo & vigesimo quinto. Sed videtur mihi generalior Propheta sententia: nam agnoscent fideles se errasse, quòd Spiritu Dei gubernati non fuerint: nec exoptulant eum Deo, sed exoptant Spiritum illum, à quo dum olim regebantur Patres, prospera omnia obtinebant. **נִשְׁבַּח** Nonnulli vertunt, Indurasti: sed quia non conueniet hoc

2. Theff. 2

11

Rom. 1. 28

9. 18

Rom. 9. 18

Deut. 29. 4

Psal. 125. 3

verbum eum eo quod se iuratur, In timore tuo: malui vertere, Recedere fecisti. Nam & *neq* significat Remouere & elongare. Quod sequitur, **CONVERTERE PROPTER SERVOS T V O S**, alii putant ad vniuersum populum ipectare, sicuti plerunq; seruos Dei nominat Scriptura omnes Ecclesie domesticos. Sed proprie ad Abraham, Isaac & Iacob referri potest, idque multo probabilius est: non quod niteretur populus intercessionem illorum, sed quia Dominus eum ipsis seclus pepigerat, quod de manibus in manus ad posteros transmitteret: non ergo ipsos tanquam homines sibi proponunt, sed tanquam ministros ac depositarios, vel in eum ius fœderis, quod fundamentum fiducie ipsorum erat: quem admodum in cantico illo, Memento Domine David, Patriarchæ mortui nomen proponitur Deo, non quod patrocinio futuro ipsum sancti exstimet, sed quod promissio vni data de regno stabilendo in eius familia in omne æuum, ad populi corpus pertinet. Has voces autè arripuit Papistæ, quasi intercessionibus sanctorum suffragentur. sed quàm facilis sit responsio, satis ex vera interpretatione apparet. Fit enim mentio Patrum, non quod promeriti sint ex se aliquid, aut nunc intercedant, sed quod gratuitum fœdus cum iis inicum sit, quod non tantùm ad ipsos, sed ad posteros omnes pertinet. **AD TRIBUS**.

Psal. 132.

Particulam **AD**, quæ subaudienda est, adiunxit, vt facilius constaret sententia. Est autem Hebræis vsitata forma loquendi, Convertere tribus, pro Ad tribus: ac si diceret, Redi cum populo tuo in gratiam. Hinc apparet ea quæ prius dicta sunt non aliò ipectare, quàm vt populus propositis Deo miseris & calamitatibus suis, ipsum ad misericordiam prouocet. Atque ita nos ad Deum accedere necesse est: nempe repetendo pristina beneficia, & proferendo nostras ærumnas, si ab his cupimus liberari. **HÆREDITATIS** vocat, quòd Deus cum populum sibi velut in peculium delegit: ac si diceret, Vbi erit populus tuus, si pereamus? non quòd alligatus esset ei populo Dominus, sed quòd fidem ei suam dedisset. Deum igitur ob suam promissam interpellare ac precibus virgere audeat populus, quòd se sua sponte & patribus & posteris obligauerit. Nunc quàm promissiones omnes sancitæ & confirmatæ sint in Christo, ac veritatem rerum omnium obineamus, nos maiore fiducia erectos esse oportet: nec enim solummodo percussus est fœdus in eius manu, sed eius sanguine ratum & stabilatum est. Fuit quidè & ipse mediator Patribus antiquis, sed nos clariora & aperta habemus omnia, quàm illi obiecturi vmbis adhuc hærerent.

2. Cor. I. 20

IS AD EXIGVVM) Mirum est Prophetam exiguum tempus vocare, quum mille & quadringenti anni fluxissent, ex quo populus terram illam possidere cœperat. Sed consideranda est promissio, qua perpetuum fore semini Abraham hæreditatem dixerat. Breue igitur erat illud tempus, sicuti perpetuam conferatur. Quare fideles obiciunt Deo breuitatem illam temporis, non quòd male fidei ipsum insimulent, sed vt pacti & fœderis recorderetur, atque rationem potius habeat suæ bonitatis, quàm penarum quas ipsi promeriti erant. Sic Psalmo 120. queritur vetus Ecclesia virtutem suam in itinere afflictam, abbreviatas esse dies tuos: rogatur que ne perimat in medio viæ cursus: quia scilicet ætatis plenitudo à Christi aduentu pendebat. **ADVERSARI**. Multò grauior fuit hæc querimonia, quòd terra, quam sibi consecrauerat Dominus, profanaretur ab impiis. Hoc certè multò acerbius fuit populo quàm cæteræ calamitates: ac merito. nec enim tam nostri rationem habere debemus, quàm cultus Dei & religionis. Atque hic etiam est finis redemptionis, vt sit populus qui Domini nomen celebret, ac ritè colat.

Gen. 17. 8

Gen. 48. 4

Psal. 120 5

19 FVIMVS A SECVLO) Duplex esse potest sensus Prophetæ. Sic enim hunc locum nonnulli accipiunt, ac si populus obiceret Deo, se electum fuisse eo tempore quo cæteræ nationes reiectæ erant: atque iam à seculo, hoc est, à multo tempore, seclus hoc sanctum esse. Alter sensus, quem potius sequor, talis est: obiceret populum Deo, ac conqueri, quòd nihil ab incredulis differre videatur: quia scilicet nullam opem aut allevationem ab eo percipit in aduersis: quod absurdum atque indignum est. Atque insignis & notanda est sententia. Licet enim nobis, quoties ultra modum premimur aduersis rebus conqueri cum Deo, etique proponere vocationem nostram, vt opem ferat, ac demonstret quantum sit inter nos & externos discriminis. **SUPER VOS**. Eòdem hæc pertinet: significat enim vocationem Dei irritam esse non debere. Et certè Dominus haud frustra vult à nobis inuocari. Inanes enim atque inutiles essent preces, nisi Dominus curam nostri haberet. Hac autem nota insignitur Ecclesia Dei, quòd nomen eius super ipsam inuocetur. Nam impu ipsam inuocare non possunt: nec enim patet ad ipsam aditus, nisi per Verbum, cuius hinc notionem non habent. Vbi igitur est fides, illic etiam inuocatio est: quòd si abbit, nullam illi ipsam aut fiduciam esse certum est. **OSI DISRVPAS COELOS!** Particula *mihi*, mihi hoc loco videtur esse optantis: quoniam enim plures significationes habeat, hanc tamen convenientiorem esse huic loco contextus ipse docet. Erumpunt enim hic fideles in votum ardentius, sicuti accidere solet, quum angustis duriter urgentibus non reperimus in simplici sermone quod effectui nostro respondeat. **COELOS** dirumpere dicitur Deus, quum rarum & memorabile aliquid signum præbet suæ virtutis, idque ex inperato. Arque huius locutionis ratio est, non modò quòd homines dū grauius premuntur, soleant in cœlum suscipere, vnde auxilium expectant: sed quia perrupto nature ordine miracula vim insulam sibi faciunt. Videtur autem Deus cœlo inclusus, quum nullum auxilium affert, ac negligere quæ in terra aguntur. Propterea dicitur Aperire cœlos ac dirum-

disfrumpere, cùm exhibet nobis testimonium aliquod præsentis iuræ, quòd eum magno aliquo interuallo abesse existimemus. Hæc autem dicuntur pro tenui carnis nostræ, sicut & Descendere. nec enim moueri loco Deum necesse est: sed ita se nobis accommodat, vt melius ista comprehendamus. **MONTES DIFFLVANT.** hoc est, ita vt maiestas tua palàm appareat, atque eius tenui pericula elementa cedant ac obtemperent: quemadmodum plenius statim sequetur.

Gen. 11. 5
E. 18. 21
2/ sal. 18. 10

CAPVT LXIII.

1 **I** ANQVAM incendio ignis liquefactionum, ignis aquas ebullire fecit, ad manifestandum nomen tuum hostibus tuis: à facie tua gentes tremebant.

2 **C**ùm faceres terribilia, quæ non expectauimus, descendisti: à facie tua montes defluerunt.

3 **A** seculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit Deum præter te, qui faciat expectanti se.

"Vel, Deus
quæ facit.

4 **O**ccurristi lætanti & facienti iustitiam. In viis tuis recordabuntur tui: ecce tu iratus es, & nos peccauimus: in ipsis seculum, & saluabimur.

"Vel, saluati
sumus.

5 **E**t fuimus quasi immundus nos omnes, & tanquam vestimentum inquinatum omnes iustitiæ nostræ. Et decidimus vistar folij omnes nos, & iniquitates nostræ, quasi ventus, abstulerunt nos.

6 **N**on est qui inuocet nomen tuum, nec qui se excitet vt te apprehendat: quia abscondisti faciem tuam à nobis, & tabescere nos fecisti in manu iniquitatis nostræ.

7 **E**t nunc Iehoua, tu es pater noster, nos lutum, & tu figulus noster: opus, inquam, manuum tuarum sumus omnes.

8 **N**e irascaris Iehoua, vltra modum, ne in seculum memineris iniquitatis. Ecce respice quæso: nos omnes populus tuus sumus.

9 **V**rbes sanctitatis tuæ fuerunt desertum: Sion desertum fuit, Ierusalem solitudo.

10 **D**omus sanctuarij nostri, & gloriæ nostræ, in qua te celebrarunt patres nostri, fuit in combustionem ignis: & omnia nostra desiderabilia in vastationem.

11 **A**n super his te continebis Iehoua? tacebis, & affliges nos vltra modum?

IN CAPVT LXIII.

1 **I** ANQVAM INCENDIO.) Hæc omnia in futuro, aut etiam in subiu-
& 2 **E**ctiuo legi possunt, ac si diceret, Domine, si descenderes, Gentes tremere ad conspectum tui hostes tui protinus liquecerent. Sed quod verum mihi videtur simplicius. Est enim certissimum, Prophetam hic alludere ad montem Sinai, vbi palàm se populo Dominus patefecit. Vnde etiam apparet quàm præpostera sit capitis sectio, quando hæc narrat in eius voci confirmationem, quod potius initio locari debuerat. Vidimus autè alibi, vbi Deum populo tuo auxiliatum fuisse Prophetæ commemorant, specimen in historia redemptionis proferre. Quoties verò Prophetæ mentionem huius historię faciunt, omnia beneficia complectuntur quæ Deus vnquam in populum suum contulit: non solum cùm liberavit eum à tyrannide Pharaonis, cùm in môte Sinai apparuit, sed etiam per quadraginta annos omnia necessaria ei subministravit in deserto, cùm profligatis hostibus induxit eum in possessionem terræ Chanaan. denique, omnia testimonia comprehendunt quibus se populum suum, formidabilem verò hostibus olim præbuerat. IGNE liquefactionū aquas efferuisse dicit, quia præter morem imbribus violentis ignes & fulgura permixta erant, quasi diceret igne Derliquefactam fuisse summam quantæ duritiem, aquas verò feruore consumptas. Eodem ipeccat quòd addit montes fluxisse à conspectu eius: quia per ardua quæque obstacula transiit: ut patefecit populo suo. Dicit etiam vidisse Iiraclitas quod minimè sperabant: quia etsi eos præmonuerat Deus, iamque multiplice virtutis suæ gustum dederat, humani tamen ingenij captum & omnes sentus longè superat formidabile illud spectaculum de quo agitur.

Exo. 19. 11

3 **A** S E C V L O.) Confirmat hic versus quod iam antea dictum est: fideles nihil nouum hic aut insolitum petere: sed tantum vt Deus se talem erga ipsos præbeat, qualem se erga Patres olim

præbuit: atque beneficentiam suam prosequatur. Cùmque ipsi vilitatum sit succurrere suis, atque certa dare signa præsentis suæ, ne cesset in posterum, vt virtus & potentia ipsius magis ac magis elucescat. Sic enim fideles precantes Deum introducitur, vt se confirmet memoria præteriti temporis, eoque maiore animo ad opem Dei confugiant. **O C C U L V S N O N V I D I T.** Nondubium est quin Propheta ingentem Dei bonitatem celebrare proposuisset, cum tot beneficia commemorat, quibus olim populum suum affecit, atque hoc splendidissimum est elogii genus, quod raptus in admirationem ipsorum, exclamat, nullum præter ipsum Deum esse: inaudita atque inuisitata esse ea quæ Dominus in populi sui gratiam designauit. Sed bifariam hæc legi possunt. nam מוֹלֵהָ, vel in accusatiuo, vel in vocatiuo legitur: Domine, nemo vidit præter te quæ facis expectantibus te. Sed altera lectio magis recepta est, Nemo vnquam vidit aut etiam audiuit talem Deum. Atqui in hac lectione particulam similitudinis subaudire oportet, quoniam aliter sententia non constaret. Nam verbum מוֹלֵהָ absolutè positum est, Nulla auris audiuit, nec oculus vidit talem Deum, qui sic faciat. Atque ita dicitur Deus ab idolis, à quibus superstitiosi homines purant se bona omnia obtinere. Illa enim mera sunt hominum figmenta, nec prodesse possunt, nec obesse, cùm

1. Cor. 2.9

Deus beneficiis omnis generis cultores suos prosequatur. Paulus videtur aliter exponere hunc locum, atque in aliam sententiam torquere. citat etiam ipsum alius verbis: nempe quia sequutus est versionem **Græcam**. Quain re Apostoli morosi non fuerunt, cùm sententias potius quam verba spectarent. satis enim erat ipsis monuisse auditorem loci Scripturæ vnde peti poterat quod docebant. Quod autem Paulus videtur de suo addidisse, Nec in cor hominis ascendit quod præparauit Deus diligentibus ipsum: explanationis causa factum est. Nihil enim adiecit quod non contentaneum sit cum Propheta doctrina. Atque vt melius intelligamus quàm bene conueniat cum Propheta, consilium eius nobis tenendum est. Differit eo loco de Euangelii doctrina, quam ostendit humani ingenii comprehensionem superare. nam alienam admodum & remotam à sensu carnis nostre scientiam continet: denique arcana sapientia est, quod fit vt merito Paulus in admirationem eius rapiatur. Atque vt Propheta beneficia Dei admirabilia secum expendens quasi attonitus exclamat, nihil vsquam tale fuisse auditum: ita in præstantissimo omnium beneficio, vbi scilicet per Euangelium nobis offertur Christus, eundem in modum exclamare licet, Domine, quod præstas populo tuo omni capto humani ingenii maius est: nullus oculus, nulla auris, nullus sensus, nullus animus ad tantam altitudinem peruenire potest. Itaque Paulus optimè ad suam disputationem accommodat hunc locum, nec abutitur Propheta sententia, dum peculiarem qua Deus Ecclesiam suam dignatur gratiam supra mundum locat. Vnica tantum superest difficultas, quod Paulus ad spiritalia transferat, quæ hic de temporalibus beneficiis à Propheta dicuntur. Verum, dicere possumus hic simpliciter Isaiam intueri causam beneficiorum Dei, tametsi præsentis vitæ statum spectet. Omnia enim quæ victus & cultus causa accipiunt à Deo, documenta sunt paterni erga nos fauoris. Atque hoc fidei proprium est, à visibilibus gratis ad inuisibiles assurgere. Quauis ergo Propheta de externa liberatione & aliis huius vitæ beneficiis verba facere videatur, tamen altius conicendū, atque illa potissimum spectat quæ ad populum Dei peculiari ter atinebant. Qualis enim esset hic stupor, si dum fruimus beneficiis Dei, fontem ipsum, hoc est, paternum amorem non respiceremus? Fruuntur promissioni boni & mali communibus gratis: sed fauor ille quo nos complectitur, peculiari ter ad domesticos pertinet. Ita fit vt non obieruemus ea solummodo quæ sub hominum sentus cadunt, sed causam ipsam contemplemur. Quauis igitur neque oculi, neque aures eò pertingant, vt comprehendant gratiam adoptionis, qua se Dominus patrem nostrum testatur, tamen id Spiritus sui testimonio reuelat. Est etiam probabile, cùm de speciali Dei beneficio loquutus esset Propheta, hac occasione ad vniuersam considerationem fuisse euectum. nam in reputandis Dei operibus hoc solenne piis ac tritum est, vt à specie vna ad totum genus transeant. Ita vnum hoc tam insignè diuinæ bonitatis exemplum, Propheta mentem altius rapere potuit, vt immensam illam bonorum affluentiam, quæ fidelibus in cælo est recondita, secum volueret. Imò clarè peripicimus, sub hoc elogio comprehendi fœdus gratuitum quo sibi filios Abraham in spem æternæ vitæ Deus adoptauit. Summa hæc redit, cùm tanta sit Dei bonitas & potentia, non est quoddam diffidamus: sed ita reposita in eo esse debet fiducia nostra, vt speremus eum certò adfuturum esse. Atque huc spectat beneficia illa præclara quæ hic à Propheta commemorantur.

Gen. 17.7

4 **O C C U R R I S T I.** Pergit in eodem argumento. Deplorat enim populus fortunam suam, quod in aduersis nihil sentiat alleuationis, cùm tamè patribus olim Deus manū porrigere solitus esset. Loquantur ergo fideles in hunc modum, Solebas occurrere Patribus nostris: nunc facies tua à nobis auersa est: & quia te inuocando nihil proficimus, veridici inexorabilis: vnde ista varietas, quasi mutata natura, alius nunc esses quàm fuisti? Subiungunt deinde, & farentur se meritò pœnas dare, quia peccarunt. Prius admonuit nihil omnino melius esse in aduersis, quàm si beneficiorum Dei recorderent: nec eorum tantum quæ ipsi experti sumus, sed etiam quæ à Scriptura referuntur. nec enim firmiore clypeo muniri possumus aduersus omnis generis tentationes. Perperam hunc versum, meo iudicio, exponunt qui hæc coniunctim legenda putant, **I A E T A N T I & F A C I E N T I I V S T I T I A M:** quasi dixisset, Occurristi iis qui voluntariè tibi seruiunt, & quibus

bus summa voluptas est rectè agere. Existimo enim Latantes hïc vocari eos qui rebus prosperis gaudebant: quia tunc populus in luctu ac mœrore erat. Subest enim tacita antithesis, Olim solebas occurrere patribus, antequam vlllo incommodo premerentur, eòq; aduentu tuo exhilarare: nunc longè abes, nòsque mœrore & luctu contabescere sinis. Eòdem pertinet quòd addit recordationis fuisse Dei, quia præsentis eius gratia fruebantur, eúmque sentiebant auctorem ac præsidem suæ salutis. atque ita per Vias Dei, res prosperas intelligit: siue quòd hoc modo propinquus illis erat quum molliter ac delicatè velut filios tractaret: siue quia Deus ad beneficentiam propensus est natura. Sed quoniam dixit Deum occurrere solum facienti iustitiam, recordatio ad studium pietatis referri potest, quòd feliciter sedulo ad Deum colendum se addixerint. Atque ita explicatio erit superioris membri. Solent enim Prophetæ pluribus confirmare quòd semel dixerunt. **RECORDARI** Dei, est suavi eius memoria sic allici, vt nos nihil magis optemus, atque in eo felicitatem nostram constituere. Nihil enim est quòd nos magis delectet, quam diuine clementie recordatio. Contrà verò, si iratum sentiamus Deum, eius commemoratio abstergetur. **ET NOS PECCAVIMVS.** Causa redditio est: quòd enim tam dissimilem experiantur Deum, non obmurmurant aduersus ipsum, sed omnem in se culpam transferunt. Hinc discamus, nunquam de flagellis que Dominus infligit cogitandum esse, quin simul peccata nostra nobis in mentem veniant: vt nos iustas pœnas dare fateamur, & reatum nostrum agnoscimus. **SECVLVM** nihil aliud est hoc loco, quàm Diuturnitas: sed referri potest vel ad Peccata, vel ad Vias Domini. Ad peccata hoc modo, Tametsi obstinati fuimus in peccatis nostris, ac digni quos centies perdetes, tamen misericordia tua hæcenus seruati sumus. Si de viis Domini intelligamus, erit causa redditio, cur non perierit populus: quia perpetua & stabiles sunt viæ Domini, nec vnquam cessat misericordia ipsius. atque hic sensus magis quadrare videtur huic loco. Supplet nonnulli, fundatum esse in viis Domini seculum. Sed malo simpliciter accipere verba vt sonant: quemadmodum Psal. 30. vbi significat Dauid Dominum non nisi ad momentum ita cito, placabilem esse, ac perpetuò misereri. nec enim vel cito, vel immo dico feruore abripitur præcudia, more hominum: sed constans in benevolentia & fauore est. Nondum tamè integram Prophetie sententiam tenemus. Seruatum enim populum dicit, qui tamè in exilium, velut in sepulchrum, abductus suam calamitatem desebat. Itaque præteritum accipio loco futuri. Votum enim aut precatio potius quam affirmatio est. Nec gloriantur Sancti se adeptos salutem, sed deplorantes miseriam suam, ad perpetuas Dei misericordias confugiunt. Prædicant ergo quòd optant, non quòd iam consequuti sunt.

SE ET FVIMVS. Pergunt fideles in sua querimonia: deplorant enim statum suum, quòd Deus nullam ipsorum rationem habere videatur. Non consentiunt Hebræi in expositione vocis עָרִים, בָּנֵי. Certum est tamen rem vilem & nullius pretij significari, imò que sua immunditie fetet hominibus. Cæterum hïc duo notari debent. primùm, fideles reatum suum fateri, ac meritò se pœnas dare: deinde, nihilominus conqueri de grauitate pœnarum quas sustinent: non vt expoſtulent cum Deo, sed vt ipsum ad elemosinam prouocent: quemadmodum vbi reus iudicem flectere conatur, miserias ei suas & calamitates exponit. Hic se nonnulli torquent, quòd Prophetæ de scelerum inquinamentis loquens sine exceptione Iudæos omnes exprimat, in quibus tamè nonnulli restabant puri Dei cultores, sed frustra: quia non loquitur de singulis, sed de vniuerso corpore: quòd cum infra omnes homines abiectum, atque extrema clade affectum esset, panno fordido comparat. Hic locus citari à quibusdam solet, vt probent adeò nihil esse meriti in operibus nostris, vt coram Deo putrida ac fœtida sint. Sed hoc mihi videtur alienum à Prophetæ sententia, cum de toto genere humano non loquatur: atque eorum querimoniam describat, qui in exilium missi, iram Domini in se sentiebant: ideòque se cum iustis suis panno inquinato similes esse fatebantur. Ac primùm hortatur ipsos ad confessionem peccati sui, vt reatum suum agnoscant: deinde, vt nihilominus veniam à Deo postulent, cuius impetrande ratio est, quòd dum miserabiles & calamitosos nos esse querimus, simul nos iustas scelerum nostrorum pœnas dare agnoscimus. **ET DECIDIMVS.** Pulcherrima comparatio est, qua ostendit homines marcescere omnino ac concidere, cum iratum sibi Deum sentiant, que madmodum præclarè describitur est Psal. 90. & 103. idque etiam cap. 40. notauimus. Meritò ergo solis comparatur, quos iniquitates, tanquam ventus, abripunt.

NON EST QUI INVOCET. Confirmat id quòd antea dictum est, hortatur enim fideles, tametsi grauis illa Dei vltio videretur, tamen vt se cuiusmodi pœna dignos esse statuant. Commemoratur autem graui peccata: & quoniam lógum fuisset omnia sigillatim referre, fontem ipsum designat, ac neglectum Dei cultum esse dicit. nam Inuocationis nomine comprehendit vniuersum cultum Dei, vt satis vitiatum est Scripturis: quoniam hoc præcipuum est in colendo Deo, vt ipsum inuocemus, ac fiduciè in ipsum nostræ testimonium demus. Certum quidem est preces & vota semper fuisse in vsu: sed quia cor remotum erat, fictas omnes ceremonias pro nihilo ducit. idque clarius explicat proxima particula, vbi dicit neminem seridè animum adire & operam dare querendo Deo: sed omnes distulere, suaque segnitie dissipari. Ac primò quidem

Psal. 30. 6.

Psal. 90. 5.
et 103. 15
Sup. 40. 6.

ostendit nihil magis esse optabile quàm vt penitus Deo simus coniuncti. Nam cum sumus ab ipso alieni, omnia nobis infelicitèr cedere necesse est. Simus autem tardi & segnes natura: quamobrem stimulis opus habemus ad nos excitandos. Cum pigritie nostræ indulgeamus natura, audiendum est consilium Prophetæ, ne omnino torpeamus: quia fiet tandem vt nos vicissim repudiet, vel præ fastidio abiiciat. Describit enim Propheta deploratam populi statum, in quo nullum quærendi Dei studium, nulla cordis ad pietatem excitandi ratio erat. **T A B E S C E R E.** Iterum queruntur se obrui mali grauitate, nec quicquã alleuationis obtinere à Deo. nam totius populi nomine hæc prædicat Isaias: precatur Deum, ne in tãtis miseriis iptum diutius tabelletere sinat.

7 ET NUNC DOMINE. Postquam de miseriis suis conquesti sunt, quibus propè obruti erant, iam apertius veniam à Domino, & malorum alleuationem petunt, & maiore fiducia obiciunt Deo se tamen esse eius filios. Sola enim adoptio ad bene sperandum erigere animos potuit, ne in patrem suum recumbere delinerent, quanuis afflictionum mole oppressi, atque hic ordo diligenter notandus est. Nam vt verè animis humiliemur, deiici nos ac prosterni, ferèque conteri expedit. Sed vbi se ingerit, desperatio, hanc consolationis aram arripere necesse est. Quum Deus nos sibi in filios eligere dignatus sit, salutem ab eo in rebus quoque extremis sperandam esse. Respetu ergo gratuiti fœderis Israelitæ se Dei filios esse prædicant, vt paternum eius fauorem experiantur, ne euanida sit eius promissio. Comparatione amplificat Dei gratiam, vbi fateatur ex despecto luto se formatos esse. nec enim querunt in se præstantiæ causam, sed in sua origine celebrant misericordiam Dei, qui ex ignobili & foetido luto filios sibi creare voluerit. Eodè membris secundum membrum, vbi vocatur Deus formator, populus autem opus manuum eius, quia vni Deo ascribunt quidquid sunt & quidquid habent: quæ vera demum gratitudo est. neq; enim quantisper vel minimum sibi arrogat homines ius suum obrinet Deus. Loquitur autem Isaias non vt de communi hominum natura, sed de regeneratione, ob quam fideles peculiariter opus Dei vocantur: sicuti iam sæpius aliis locis dictum est. Agnoscunt autem hic singulare Dei beneficium, quòd electi essent in populum, totque & tantis beneficiis ornati.

8 NE IRASCARIS. Deprecatur populus acerbiter pœnarum, & rigorem iræ Dei, in quòd Deus excedat modum: sed quia obruerentur omnino, si summo iure cum ipsis agere velit. Petunt ergo mitigationem pœnarum: quemadmodum Ieremias 10. cap. Castiga me Domine, sed in iudicio: hoc est, moderatè. Iudicium enim iræ opponit: vt alibi etiam dicitur nos castigare manu hominis, quia potentiam manus suæ non exerit ad nos puniendos, ne protinus delectamur. Est autem notandum non simpliciter deprecati vel subterfugere Dei iudicium, sed ita se offerre corrigendos, ne sub flagellis deficiant. Atque hæc ratio est cur iniquitatum memoriam deleri cupiant: quia nisi clementer ageretur Deus, nullus erit finis. Idem repetit Propheta quod paulò antè dixerat, genus Abrahæ diuinitus fuisse electum, quia impetranda veniæ hæc optima erat fiducia, Deum qui verax est in suis promissis, non posse abicere quos semel elegerat. **OMNES** dicendo, non loquitur de singulis, vt antè admonui, sed totum corpus Ecclesiæ comprehendit. Et si autem maior pars impia sua defectione exciderat, verum tamen hoc fuit, Iudæos peculiarem esse Dei populum. & hæc præcatio non promiscuè quibuslibet, sed residuis tantum filijs Dei dictata fuit. Non obiecat autem populus Deo sua merita, sed contigit ad gratuitum fœdus, quo adoptati erant. Hoc enim certum & vnicum pium asylum, hoc omnium malorum remedium est.

Exo. 32. 13 Atque ideo Moles aliq; Propheta toties id inculcat.

9 VRBES SANCTITATIS. Iterum miseria recenset Ecclesia, vt Deum ad misericordiam flecat, veniamque obtineat. Vrbes in solitudinem redactas esse dicit: atque amplificationis causa addidit, **SION** deserturam, quoniam sedes erat regia, in qua Deus volebat inuocari. Addit etiam **IEROSOLYMA MAM**, in qua Sion erat: quoniam videbatur indignum, diciipi ab hostibus ac deleri ciuitatem quam Deus sibi consecrasset. Vrbes sanctitatis vocat, quoniam vt populum sanctificauerat Dominus: ita etiam vrbes, imò totam regionem volebat sibi consecratam esse. Vrbes igitur cum dicat Deo essent, meritò vocantur Sanctitatis eius: quoniam in iis regnabat Deus, atque inuocabatur. Eodem modo postumus hodie appellare Vrbes sanctitatis Dei, quæ reiectis superstitionibus, puro & sincero ritu ipsum adorant.

10 DOMVS SANCTVARIJ NOSTRI. Sanctuarium alia ratione vocatur populi, quàm Dei, nam quia testimonium erat sacræ inter Deum & populum coniunctionis, sæpe dicitur sancta Dei domus, quæ scilicet eius sanctitati respondeat: nunc passiuè nominant fideles sanctuarium, quia inde illis petenda erat sanctificatio: àque apertius confirmant per vocem Gloriæ. Fiantur se nihil habere in quo gloriantur, præter templum, in quo adorari & coli Deus volebat. Et tamen videmus sæpe inanem fuisse hanc gloriationem, atque ideo reprehendi à Ieremia, Ne confidatis verbis mendacij dicentes, Templum Domini, templum Domini. Sed vt præpostera erat eorum gloria qui esserebantur in anibus titulis, atque insolebant: ita vera & solida eorum erat qui institutum Domini animo comprehendebant, & Verbi testimonio freti sciebant se habitare sub eius vmbra, qui sibi familiare domicilium inter eos exerebat. Nã extractum iussu Domini templum erat, vt meritò gloriari in eo possent Iudæi, quòd Deum haberent præsidem suæ salutis.

Supr. 17. 7

19. 25,

22. 11,

27. 11,

37. 26,

43. 15.

Iere. 10. 24

2. Sa. 7. 14

salutis. Quia verò tunc corruptus atque adulteratus fuerat cultus Dei, omnésque propemodum ad superstitionem & impietatem desciverant, ideo prioris seculi, non præsentis mentione facit. ac si diceret, Tametsi eum quem decebat cultum nos tibi non exhibuimus, tamen hoc templum est, in quo te Patres purè coluerunt: an profanati ipsum sines ac deleri? Annon in te hæc ignominia recideret, cum ad cultum nominis tui pertineat? Tacent hinc Iudæi de sua vita, nec exultationes afferunt, potius fatentur culpâ: sed obiiciunt Deo cultum ipsius, ut memor sit forderis, nec promissa sua irrita esse patiatur, quod exemplum piis omnibus imitandum est. Laudandi verbû gratulatione accipitur: ac si diceret, In eo templo, cuius lametabilis ruina dolorem & lachrymas pro omnibus elicit, olim personuisse Dei laudes, quò benigne & suaviter populû suum foueret.

12 AN SUPER HIS.) Confirmat se populus cætra fiducia, quòd Deus gloriam suam conculcari non sinet, etiam si infinitis hominum sceleribus procecerit. Hinc nihil omnino consolationis ad hypocritas redire potest, sed ad eos solùm hæc pertinent qui vero misericordie diuine sensu tanguntur: hi statuunt ac certò persuasum habêt, quanuis interitus immineat, tamen Deû habita gloriæ suæ ratione reliquis saltem propitiû fore, ne extingatur semen. ET AFFLIGES. Ostendit fieri non posse quin Deus memor sit misericordie suæ: nec enim seipsum abnegare potest. Est autem cum eius gloria coniuncta nostra salus: quod diligenter hinc notandû est. Postquam enim loquitur est de gloria Dei, subiungit, Non affliges nos vltra modum. Moderabitur ergo castigationes suas Dominus: quia nos à morte saluos emergere interest gloriæ ipsius, quam negligere non potest. Ad hanc igitur deprecationem confugiamus quoties ab hostibus nostris inuadimur: non hypocritarum more, qui plenis buccis gloriam Dei iactant, cuius nullum habent gustum: sed cum pœnitentia & fide, ut solidum eius fructum percipiamus.

CAPVT LXV.

Hab. 3. 2.
2. Ti. 2. 13.

1 **D** Ate feci me iis qui non interrogabant, inuentus sum ab iis qui non querebant me: dixi, Ecce ego, ecce ego, ad gentem quæ non innocabat nomen meum.

2 Expandi quotidie manus meas ad populum rebellem, gradientes via non bona post cogitationes suas.

3 Populus qui me irritat semper in faciem meam, qui sacrificat in hortis, & suffitum facit super lateres.

4 Qui manent in sepulchris, in desertis pernoctant, qui comedunt carnem suillan, & ius pollutorum in vasis eorum.

5 Qui dicunt, Mane apud te, ne accedas ad me, quia sanctificarem te: isti sumus in superore meo, ignis ardens tota die.

6 Ecce scriptum est coram me: non tacebo, quin reddam & rependam in sinum eorum.

7 Iniquitates vestre & iniquitates patrum vestrorum simul, dicit Iehoua. Quia suffitum fecerunt in montibus, & super colles probro me affecerunt, ideo remittiar opus eorum vetustum in sinum eorum.

8 Sic dicit Iehoua, Quemadmodum si quis inueniat muscû in botro, & dicat, Ne perdas illud, quoniam est benedictio in eo: ita faciam propter seruos meos, ut non perdam totum.

9 Et educam è Iacob semen, & è Iuda heredes montium meorum: & hereditate obtinebunt eam electi mei, & serui mei illic habitabunt.

10 Et erit Saron habitaculum pecudum, & vallis Achor locus ad accubitum armenti, populo meo qui quæsierunt me.

11 At vos desertores Iehouæ, qui obliuiscimini montis sanctitatis meæ: qui paratis exercitui mensam, & impletis numero libanem.

12 Iraque numerabo vos ad gladium, & omnes in cædem corruetis: cò quòd vocaui, nec respondistis: loquutus sum, nec audistis, fecistis que malum in oculis meis: & in quibus voluptatem non cepi, elegistis.

13 Propterea sic dicit Dominus Iehoua, Ecce serui mei comedent, & vos esurietis. Ec-

"Vel, sanctificer sum quam tu."

ce serui mei bibent, & vos sitietis. Ecce serui mei letabuntur, & vos erubescetis.

14 Ecce serui mei iubilabunt prae hilaritate cordis, & vos clamabitis prae dolore cordis, & prae angustia spiritus ululabitis.

15 Et relinquetis nomen vestrum in execrationem electis meis: interficiet te Dominus Iehoua, & seruos suos vocabit nomine alio.

16 Qui benedixerit sibi in terra, benedicet se in Deo veraci, & qui iurauerit in terra, iurabit in Deo veraci: quia obliuioni traditae sunt afflictiones priores, & absconditae ab oculis meis.

17 Quia ecce ego creabo caelos nouos, & terram nouam: priorum non erit memoria, neque in cor ascendent.

18 Sed gaudete & exultate in perpetuum iis quae ego creo. Nam ecce ego creo Ierusalem exultationem: & populum eius gaudium.

19 Et exultabo in Ierusalem, & gaudebo in populo meo, nec audietur in ea amplius vox fletus, & vox clamoris.

20 Non erit illic amplius infans dierum: nec senex qui non implet dies suos. Quoniam filius centum annorum morietur adolescens: & qui peccat filius centum annorum, maledicetur.

21 Aedificabunt domos, & inhabitabunt: plantabunt vires, & comedent fructum earum.

22 Non aedificabunt ut alius inhabitet: non plantabunt ut alius comedat: quoniam secundum dies arboris, dies populi mei: & opus manuum suarum perpetuabunt electi mei.

23 Non laborabunt frustra, nec parient in terrore: quoniam semen benedictorum Iehouae erunt, & soboles eorum cum ipsis.

24 Et erit, antequam clament ego exaudiam: adhuc illis loquentibus ego audiam.

25 Lupus & agnus pascuntur simul: & leo sicut bos comedit paleam: & serpenti puluis erit panis suus. Non affligent, neque nocent in vniuerso monte sancto meo, dicit Iehoua.

IN CAPVT LXV.

RATEFECI.) Propheta nunc transit ad aliam doctrinam. Ostendit enim ipsam esse Deo rationem cur repudiet atque abiciat Iudaeos: quia scilicet apud ipsos nihil aut monitiones aut mirae profuerunt, ut a suis erroribus in viam redacerentur. Iam vero ne putarent fœdus Domini propterea irritum fore, subiicit alium sibi populum exoriturum qui antè nullus fuerat, & vbi prius incognitum fuerat, nomen suum celebre & illustre fore. Hoc Iudaei instar portenti esse dicebant, atque omnino alienum iudicabant a fœdere quod Dominus cum Abrahamo iuerat, si ad alios quàm ad posteros huiusmodi beneficium transsferri contingeret. Sed Propheta stultam eis fiduciam adimere voluit, ne Deum posteritati Abrahami alligatum putarent, nec enim Dominus eis se obstrinxerat nisi certa lege, quam si violarent, ut fœdus fragi & verè nullam ex fœdere fructum consequerentur. Nec verò Abrahami tantum & iis qui originem ab ipso ducebant facta erat promissio, sed omnibus qui per fidem in eius familiam infrendi erant. Sed commodius erit a secundo versu incipere, vbi exponitur reiectionis causa, quò nobis melius pateat Prophetae consilium.

2 EXPANDI.) Accusat Iudaeos, atque de ipsorum ingratitude & contumacia queritur: atque hinc demonstrat nullam esse causam cur sibi iniuriam fieri dicant, si Dominus gratiam in alios suam transferat. Superbiebant Iudaei, atque efferebantur in Deum, quasi suo merito electi essent. Dominus ob ingratitudinem & insolentiam istam ipsos velut indignos reiecit, atque exprimat quòd frustra expandit manus suas ut eos adduceret, sibi que adiungeret, nam per expansionem manuum significat quotidianam inuitationem. Variè autem manus extendit ad nos Dominus. Nam aut re, aut Verbo nos ad se allicit. Hoc loco præcipue ad Verbum referri debet. Nunquam loquitur nobiscum Dominus, quin simul manum porrigat, ut nos sibi coniungat, eumque vicissim nobis propinquum esse sentiamus. Imò nos amplectitur, paternamque sollicitudinem ostendit, ut nos ita tantummodò culpae imputandum sit, nisi inuitanti pareamus. Crimen etiam non parum exaggerat assiduitas ipsa, quòd Deus longa ætatum serie non desisterit Prophetas alios alibi submittere: imò, ut alibi dicit, manè surrexerit & prosequutus sit eandem eam usque ad vespertum. Primum autem rebelles eos vocat, vel immorigeros: sed continuò post declarat eu-

Gen. 17. 7.

Ier. 7. 13.
& 11. 7.
35. 14.

inimodi sit ea rebellic, quòd scilicet populus suas cogitationes sequitur. Nihil enim est quod magis duplicat Deo, quam si homines sint *auferre*, hoc est, ingenio suo additi. nos enim proprium sensum abdicare iubet, vt vera doctrinæ capaces esse possimus. Testatur ergo Dominus per se non iterum quo minus populum retineret, solitòque fauore prosequeretur, sed ipsos sua per dementia alienasse, quòd suo ingenio hærere quam Deum sequi ducem maluerint. Demonstrata causa huius reiectiõnis, veniendũ ad Gentium vocationem, quæ in Iudæorum locum successerunt. De hæc enim tractari versũ. minimè dubium est. Eam autem iam dudum per Mosem prædixerat Dominus, ad eò vt nouum hoc videri non deberet: Ipsi prouocauerunt me in eo qui non est deus: ad iracundiam concitauerunt me in vanitatibus suis: & ego quoque prouocabo eos in eo qui non est populus, in gente stulta irritabo illos. Denique idem minatur nõc Propheeta quod postea à Christo denunciatum fuit quum excecatio instaret, Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti quæ fructum proferet. Cũ dicit patefactum iri Deum *IS QUI NON INTERROGABANT*, ostendit Gentes præuentas esse gratia Dei, nec quicquam attulisse meriti aut dignitatis, quo Deum prouocarent. quod aperte conuenit cum eo loco quem citauimus, vbi Moyses Gentes stultam appellat. Itaque, sub typo vniuersali describit quales sunt homines antequam ipsos Dominus misericordia sua præueniat. nec enim inuocant Dominum, nec querunt, nec de eo cogitant. Ac diligenter notandus est hic locus, ad stabilendam certitudinem nostræ vocationis. Est enim hæc veluti clauis qua nobis regnum cælorum aperitur. Hinc pacatæ & tranquille redduntur conscientie nostræ, quæ semper dubitæ & ancipites essent, nisi testimonium huiusmodi niterentur. Videmus ergo non temerè nec subito casu accidisse, vt vocaremur à Deo, atq; populus eius censeremur, cũ id iam pridem multis testimoniis prædictum esset. Ex hoc loco Paulus fortiter pugnat pro vocatione Gentium: ac dicit Isaiam audere fortiter clamare, & asserere Gentes esse à Deo vocatas, quia maius quiddam & clarius expressit, quàm ferret ratio illius temporis. A Eterno igitur consilio Dei longè antequam res accederet nos vocatos esse hic perspicimus. Bis repetens *E C C E G O*, magis confirmat tam familiariter patefactum iri Deum extraneis & profanis gentibus, vt in medio sui habitare non dubitent. Et certè vt difficilis creditu erat subita illa mutatio, confirmari opus fuit, quanquam in ipsa quoque nouitate extollere voluit Propheeta inopinatam Dei gratiam. Summa est, vbi se Deus gentibus obtulerit, atq; ipse in sanctam Abraham sobolem coaluerint, aliquam fore Ecclesiam in mundo Iudæis profligatis. Quicquid autem hic à Propheeta prædictum est, per Euangelium impletum esse cernimus, quo verè Dominus scie ex teris nationibus obtulit atque exhibuit. Quoties igitur insonat nostris auribus hæc vox Euangelij, atq; ipsi verbum Domini legimus, sciamus Dominum præsentem esse, ac se offerre, vt familiariter a nobis cognitus securè certaque fiducia inuocetur.

Deu 32. 21

Matth. 21. 43.

Rom. 15. 10

Marc. 15. 15.

3 *POPVLVS QUI ME IRRITAT.*) Hic designat ac fufius prosequitur quibus in rebus Deo rebelles fuerint Iudæi: quòd scilicet relicto Dei mandato, variis superstitionibus se polluerint. Nuper dixerat alienatos fuisse Iudæos à Deo, quòd in suis signentis errarent: nunc fructum huius licentiæ ostendit, quia frænum suis cogitationibus laxantes euertent puram Dei cultum. Et certè hæc omnium superstitionum origo est, quòd sibi placent homines in suis inuentionibus, sibi que sapere malunt quam frænare sensus suos sub Dei obsequio. Frustra allegant superstitioni suas deuotiones, quas vocant, & bonas intentiones, quas sic Deus exhorret ac detestatur, vt qui eas sequuti fuerint, rei sint fædeter violati, ac læsæ maiestatis. Nihil enim à nobis proprio sensu aggrediendum, sed iubenti Deo parendum est. Denique initium & perfectio legitimi cultus est docilis Irritandi verbo, impudentiam populi notat, qui velut ex professo Deum prouocant, nec reuerentis est maiestatem ipsius vt imperio se subiceret. Idque magis auget, cũ dicit, *IN FACIEM*. nam cũ veluti præsentem intueantur Deum qui verbo eius mouentur, longè grauius peccant, maiorisque pernicitiæ & impudentiæ rei sunt, quam alij qui nunquam Verbum audierunt. *HEROS* nominat, quos consecrauerant suis idolis: atque in his se prouocatum dicit. *LATERES* hic nonnulli per contemptum nominari putant, & oblique opponi altari, in quo tantummodò sacrificari Deus volebat: atque ita existimant hic commemorari testæ in quibus superstitioni solebant immolare: quoniam lateribus constabant. Sed ego simpliciter altaria quæ extruxerant idolis, notari puto. Tametii enim specioso prætextu non carerent, quòd formam illam altaris à Deo præstitutam imitari vellent: Deus tamen quia à Verbo suo alienum erat, abominabatur.

4 *QUI MANENT.*) Enumerat alia genera superstitionum, quæ etsi propter breuitatem obsecrata sunt, qualia tamen fuerint ex aliis locis colligere pròptum est. Nam vt Necromantice passim recepta fuit apud Gentes profanas, ipsi quoque Iudæi in sepulchris & desertis consulebant demones, cũ Deum solum consulere debuissent: & quasi à mortuis peterent responsa, demonom præstigis falli pericundum ipsis erat. Quam verò sanctè id Dominus vetuisset, ex cap. 18. Deuter. & alijs locis manifeste liquet. vidimus etiam non nihil cap. 3. Generaliter autem doce-mur nihil esse quod Dominus requirat præter obedientiam: quam victimis & sacrificiis antepo-nit. *COMEDVNT CARNEM SVILLA M.* Ante conculcas est inquinari Dei cultum ad-

Deut. 18. 11.

Supr. 3. 19. 1. 54. 15. 22.

uentitatis commentis nunc addit confundi omne discrimen, vt inter mundum & immundum nõ discernant: ac speciem vnam producit, quòd non abstanteant à carne suilla. Atqui hoc leue videtur. Minime verò, nec enim ex nostra, sed ex Legislatoris sententia quam graue sit peccatũ iudicandam est: nec leue quicquam cõseri debet quod à Domino vetitum est. Hoc ad externam fidei professionem pertinet, quia Iudæos testari oportebat quantum à pollutione Gentium alieni essent. Ab ea ergo regula, quam nobis Dominus præscribit, ne latum quidem vnguem discedendum est.

¶ QVI DICUNT.) Extremam impietatem notat in Iudæis, quòd indomitos se & contumaces opponerent Dei cultoribus, nec vllis monitionibus parere vellent. Est enim aliqua spes resipiscientis: quædiu monitis & reprehensionibus locum damus: quòd si eas respuamus, desperatos nos esse certissimum est. Erant autem verba in speciem obscura sunt, summa huc redit, morosè & ferociter hypocritas repellere pios monitores: quia vel sibi falsam sanctitatem arrogent, vel præ superbia non sustineant reprehendi. nunquam enim hypocritis moroso fastidio & superbia vacat. Ne miremur ergo eos qui hoc vitio laborant, insolenter sese efferre, ac iactare virtutem & sanctitatem suam, alisque omnibus sese præferre: nõque idem experiri in nostri temporis hypocritis, quod Isaias de suis prædicabat. Nam eos excæcavit Satan, vt inani magniloquentia iactantes suam quam vocant deuotionem, verbum Dei vilipenderent. Existimant intérpretes generalem híc esse sententiam, quæ reprehenduntur Iudæi, quòd se Prophetis subicere nolissent, sed viderent mihi consideranda circumstantia, quam non satis perpendunt: quòd continua serie hæc superioribus coniungantur, atque vehementer reprehendantur Iudæi, quòd non solum descuerint à vero cultu, sed etiam peruiaciter signenta sua sequuti sint, vt facessere iuberent quisquis nõ applauderet. Nam istud Mane apud te, nihil aliud est quàm Apage, quali negarent quidquam sibi negotij esse cum probis monitoribus.

¶ ECCE SCRIPTUM EST.) Alludit ad communem iudicium morem, apud quos scriptæ sunt alicuius rei inquisitiones, testimonia, acta, & eiusmodi, vt cum iis vti opus erit, facillè reus conuincatur. Nam scribimus ea quorum in posterum memoriam extare cupimus. Testatur ergo Dominus hæc nulla obliuione deleri posse, quoniam scripta sunt. quauis enim ad tempus dissimulet, tamen non impunè euadent impij, sed iustum tandem iudicem esse sentient. Hinc colligendum est non esse abutendum patientia Dei, quòd diu nos tolerat, nec statim exerit manum ad nos puniendos: quia nihilominus apud ipsum descripta sunt omnia, quorum tandem pœnas nos dare necesse erit, nisi resipiscamus. Dominus quidem Scriptura, quasi subsidio memoria, non egeret, sed hæc loquendi forma vitur, ne quid eum oblitum esse existimemus, cum tardius iudicia sua exequitur. Imò apud Ieremiam expressius loquitur, Peccatum Iehudah scriptum esse stylo ferreo in vngue adamantino. Hæc loquutio, Repêdere in sinu, satis visitata est Scripturis: quoniam homines peccata sua aut latere, aut in rationem ventura non esse existimant, sed effr. eni cupiditate feruntur, vel culpam aliò deriuantes, metum à se procul repellunt: ideo minatur Dominus se repensurum in eorum sinu, vt cogitent cum quo iudice negotium sibi futurum sit.

¶ INIQUITATES.) Amplificat Isaias id quòd breuius dixerat superiore versu. Ostendit enim Iudæos non esse nunc primum reos huius perfidiæ: sed vetus F. esse exemplum patrum, quos è vestigio sequuntur. Quem admodum prius querebatur Dominus, se populum illum diu sustinuisse, ac tandem fatigatum esse. Exaggerat ergo grauitatem mali, cum Iudæos exemplum patrum sequi dicit: ac si diceret, Pessima oua esse malorum coruorum. Nam quò sæpius ac diligentius admoniti fuerint homines, eò magis peruiacitæ damnandi, si non resipiscant. Eos ergo neglectis monitionibus ac minis, multos annos in nequitia & impietate sua persequerallè ostendit: ne quid amplius excusationis aut prætextus obiciant: sed potius intelligant se grauioribus supplicis dignos esse. Hic videmus tantum abesse vt corruptela quæ manauit à patribus, sit excusationi filijs: sicuti obiciuntur imperiti, ac vulgò huiusmodi clypeo vtuntur: vt potius iudiciũ grauius ipsis accersant. *שִׁמְרָה לַאֲבֹתָיִךְ*, ac si diceret Dominus se vnã colligere, ac velut in fasciculum redigere scelera patrum & filiorum, vt tandem vlciscatur. non quòd filijs sustineat iniquitatem patris, & pœnas ei debitas persoluat: sed cum subscribant patrum sceleribus, eodem iudicio comprehendit ipsos, ac damnari necesse sit, dum oblatio insanabilis ostendit esse morbos. *QVI A SVBSCRIBITVS.* Speciem vnã attingit, sub qua synecdochice reliqua etiam vitia designat. Significat enim totam def. ctionem qua se populus subduxit à vero cultu, seque alienis deis addixit ac deuouit. Hoc autem extremam malorum est. Sublato enim timore Dei, nihil sanum aut integrum in nobis esse potest. Omnium ergo malorum fontem indicat, qui eò magis anima luerti debet, quòd sibi perpeccante homines, seque magna laude dignos esse existimant, cum suo arbitrio Deum colunt: neque intelligunt nihil apud Deum voluntario & scitio culti i execrabilibus quequam esse. Minime certe dubium est quã populus Deo gratus esse cuperet sustinuit faciendo in montibus: sed non est opus eorum ex animi proposito & intentione, vt vocant, estimandum. Audienda est præ omnibus hominibus vox Domini testantis se ignominia graui affici: ne patrociniam nobis conferamus in nostra intentione, quæ nos bis reos ceram Deo reddet. R. E.

Ierem. 17. 1.
Psalm. 79. 12
Ierem. 32. 18.

Ez. 18. 10

ME T I A R. Variè exponi potest dictio מַשְׁכָּן, vel, Remectiar cum sua vetustate, vel In primis, vel Olim, vel Ab initio. Verùm circumstantia loci consideranda est: quia ex ea facilius liquebit Prophetæ consilium. Cùm de operibus patrum nuper loquutus sit, dubium non est quin eos rideat qui in his defensionè suam locabant. Eit enim leue atq; inane præsidium, & certè obseruationes patrii, hoc est diuturnâ corruptelâ obuiere Deo friuolū est: quia hoc modo grauius nobis iudiciū accerlāmus. Et tamè hoc se prætextu adeo inebriāt multi homines, vt omni exceptione maiorè esse putènt: nec quicquā præterea audire velint. Multū quidè venerationis habet antiquitas: sed nemi tātū esse debet, vt de honore Dei quicquā imminuat. Insignis est hic locus ad cōvincendos eos qui annorū multitudine superstitiones tueri volūt: quali inuenerat error pro lege habèd⁹ lit.

8 **SIC DICIT.** Hic temperat Prophetæ superiorem sententiam, nam valde alioqui durum erat sic in memoriā reduci patrum iniquitates, vt Dominus patres & filios simul perderet: atq; tantum horroris hæc incutere poterant fidelibus, vt de salute sua omnino actum esse existimarent. Sedulo igitur nobis cauendū est, & animaduertendū ratio, cur nobis Dominus irascatur. Sic enim nos tertere vult, vt ad se adducat, nō vt in desperationè coniciat. Ideo fidelibus sp̄e aifert, ne abiciant animos: & adhibito solatio ad resipiscentiā animat. Similitudine id cōfirmat. Què admodū si quis vitem sibi incommodam vel damnosā eradicare statuit, ac fructuosum palmitem reperiens, ei parcat: ita se continebit Dominus ne euellat eos in quibus aliquid reperiet vigoris aut saporis. Prius conquerebatur inutilè esse populū, imò verò acerbos fructus edere. Eandem similitudinè retinet Isaias: sed aliter eā accōmodat. Tametī populū sic velut vitis infestigifera & degenerat: tamè reliquos esse quosdā palmites fructuosos, quos Dominus perire non sinet. sed hoc bifariā accipi potest, vel quod Dominus seruabit populū suum propter electos: vel quod perditis reprobis, pios ab interitu vindicabit. Inter has duas interpretationes magna est differentia, quod ad primā attinet, scimus interdū parci impiis propter pios, quos Deus perdere, eodèmq; iudicio inuoluere non vult: què admodum variâ Scripturæ exempla satis ostēdunt. Dominus peperculit Sodomā, si vel decē tantum bonos viros in ea reperisset. Omnes qui cum Paulo nauigabāt, numero 276, ipsi dati sunt à Deo, atq; è naufragio erepti: quò magis cōspicua esset virtus quā in seruo suo cēbat. Domini Putifarī benedixit Domin⁹, prosperaq; omnia cōcessit propter Iosephū, qui in familia illius erat. Sunt & alia eiusmodi exēpla, quæ per se quisq; facile colliget. Sed alterā interpretationè magis probō, Dominū sic vlturū scelera populī sui, vt tamen habeat suorū rationè: nec in vniuersum omnes codē exitio dealeat. Nec verò tātum intelligit pios fore saluos, sed aliquè populū superstititē fore, in quo nomen ipsius inuocetur. Atq; diligētèr notanda est similitudo. Exiguas enim reliquias fore ostēdit, præ ea multitudine quæ tūc erat: sicuti iam antea 1. ca. declaratū est. Quod autē pij sæpe cū reprobis dant pœnas, ne immeritò id fieri existimè⁹. Satis enim culpæ in vnoquoq; nostrūm reperiet Dominus, vt nos affligat ac puniat, deinde vult nos erudire atq; excitare flagellis suis: & cū alicui populo coniancti, ac velut corpori insiti simus, mirum profectò videri non debet, si iisdem plagis ac doloribus afflicimur, cū membra quoque damnosè morbola simus. Interea temperat Deus pœnas, ne electas plantas radicibus euellat.

9 **ET EDVCA M.** Explicat superiorem versum aliis verbis, atque ostēdit Dominum velle sibi refecturare aliquod semen, à quo inuocetur. Sic enim castigare solet Dominus populum suum, vt Ecclesiā extare velit, in qua veritas ipsius & pura religio conseruetur. ob quam etiā causam Paulus ipsam vocat columnam & firmamentum veritatis. Non est igitur æstimanda Ecclesiā ex presenti rerum statu (cū hic nihil stabile esse possit) sed ex consilio Dei, qui eam eueri aut deleri non patietur. Hæc ergo diligenter nobis tenenda sunt, ne cladibus aut ruinis, aut vlla quantūvis deformi Ecclesiæ vastatione terreamur. Hæredes montium nominat qui ab exilio reuerfi patriam rursus incolent. Erat autem mōtuoſa Iudææ regio, vt satis notum est. Rursus autem explicat quæ obscuriora videri poterant. significat enim reditus Iudæos in pristinum statum, vt ea regione sruantur, tanquam hereditate sua, è qua eiecti erant. Redacta enim est paulò post Iudæa in summam vastitatem. hoc non fore diuturnum testatur Dominus: & quò magis cōfirmet, summam mentionè facit fœderis, quo terra illa ipsis destinata est, vt eam hæreditario iure possiderent. Tametī ergo diu exularent: tamen eos hoc hæreditatis nomine excitari oportebat, vt se tandem ems possessionem recuperaturos esse confiderent. sed notandum est ad electos & veros Dei cultores restringi hanc gratiam, ne eam promiscuè ad se traherent quilibet.

10 **ET ERIT SARON.** His figuris nihil aliud docet quam rursus habitandam esse terram, quæ deserta fuit. subest enim tacita comparatio, Tametī incolis eius in longinquam regionè pulhis deserta fuerit & vastata: tamen ita denuò coletur, vt pecoribus & armentis abundet, atq; fertilitas & cōpascuā loca habeat, omniaq; ad victū & cultum necessaria abundè subministrat. SARON cōpascuus locus fuit, item ACHOR: sed ille pecudibus, hic armentis aptus erat. Videmus hic promissiones Dei non tantum futuræ, sed etiam presentis vitæ beneficia continere, vt magis ac magis liberalitatem eius ac beneficentiam gaudemus. His enim ad maiora ac præstantiora cœlestis vitæ beneficia inuitamur. Quod Dominus liberalitatem suam in pecora vique & armēta extendit, nos eò magis confirmari deest ac certiores reddi de paterna eius cura & sollicitudine

Ca. 5. 2. 4. 7

Gen. 18. 32

Act. 27.

24.

Gen. 39 5.

Supr. 1. 9.

1. Ti. 3. 15.

1. Tim. 4. 8.

erga nos. Nam si pecorū rationē habet, quæ in gratiā nostrā creata sunt, multò magis omnia quæ ad præsentē ac futurā vitā necessāria sunt, suppeditabit. Quanquā simul tenenda est anagoge, de qua alibi diximus, à terrena benedictione Dei ad spirituale Christi regnū quod sub imagine Prophetæ adumbrant. **PO PVLO MEO.** Hic quoque reprobos excludit, quos Dei nomine inaniter ac frustra gloriantur non pudebat. Tametū promissiones & sacramēta iactēt cōfidenter, tamen nihil cōmune habēt cū filiis, atq; ab omni spe beneficiōrū Dei exclusi mercedē suę iniquitatis recipiūt. Et addendo, **QUI QUÆSERVNT ME,** apertius delignat quānā horū beneficiōrū participes futuri sunt, vt reprobos & hypocritas omnino abdicet, sicuti iā dictū est. Hęc enim certa est nota, quæ agni ab hædis, legitimi filij ab adulterinis secernūtur, nēpe **QUÆERE** Dominū. nec enī satis est nomē & titulū obtendere, sed querēdus Dominus pura cōscientia, vt ei toto animo adhæream⁹.

Deute. 6. 5.

p. 6.

. Sam. 15.

2.

Gen. 10. 17

Gen. 30. 20

11 AT VOS DESERTORES. Iterū ne hypocritæ abutantur his promissionibus, aut ad se pertinere putēt quæ de restitutione populi dicta sunt, his verbis ipsos cōpellat: Desertores vocat, quòd mōtis Sion oblitū sunt, hoc est à vero Dei cultu discesserint. nā metonymicē per **MONTEM** sanctitatis, significat regulā bene viuēdi, quæ verbo Domini præscripta erat, quandoquidē templum extructū erat Domini iussū, vt illic inuocaretur: itē altate in quo Dominus sacrificia offerri volebat. Impura igitur erāt ea sacrificia & libamina quæ alij in locis aliisue diis fiebāt, vel aliter quā ex puro Legis ritu. nihil enim arbitrio suo aggredi fas est hominibus: quia Domin⁹ nihil præter obedientiā requirit. Obedientiā autē nulla est sine fide. Fides verò nulla est sine Verbo, nec extra ipsum inquirere de Deo aut cogitare licet. **QUI PARATIS.** Enumerat eorū superstitiones. Dicitio **73** variè exponitur. Alij enim Iouē, aut Stellā Iouis, alij Fortunā significari putant. Hieronymus vertit, **Qui** ponitis mēsam Fortunę. exultant enim notari prosperos successus: sed probabilius mihi videtur **73** accipi pro Copia, seu turba: aut etiā exercitu. atque etymologię vocabulū & cōtextui satis cōuenit. Est loc⁹ inter alios notatu dignus, Genes. 30 vbi Lia gaudet propter accessiōē liberorū: nā sic intelligendū cōseo id quod ipsa pronunciat: **73**, ac si diceret, Nunc mihi copia liberorū est. plures enim iā antea habuerat. Vnde etiā nomē **73**, quinto filio impositū. Ita hoc loco **73**, accipiendū puto pro Turba vel Exercitu: quia tot ipsi crāt fictitij dij, vt præ multitudine vix numerari possent. **IMPLERE**, hęc bifariā accipi potest: nēpe, quòd largē & munificē omnia suppeditauerint ad cultū idolorū: (nā superstitio nullū aut finē aut modum habet: & qui parci sunt in cultu Dei, omnia idolorū gratia libētissimē profundūt) vel quòd nullū idolū prætermiserint cui cultū suum nō exhiberēt, quē sensum ego potius sequor. nec enim satisfactū sibi putāt idololatræ, nisi cuique diuo suum honorē exhibeat: & quò plures coluerint, eò sibi melius futurū arbitratū. Id quod etiā plus satis hodie experimur in Papiis. Per **NUMERVM** idē intelligit quòd per Exercitū significabat. Est enim repetitiō vīitata Hebręis. Intelligit ergo Parati mēsam, hoc est, sacrificiū fieri nō vni idolo, sed iisimū: vt quā graues pœnas meriti sint, aperit ostēdat.

12 ITA QUÆ. Alludit ad numerū deorum, de quo loquitur est: ac declarat Dominus se facillē deprehensurū quo in numero sint. Se enim gladio numeraturū ipsos. Atque hinc apparet Prophetā nō loqui superiore versū de duobus planetis, Iouis scilicet, ac Mercurij, vt nonnulli putāt: sed quòd vno Deo nō contēti accerferent sibi varia idola. Atque frivola cōiectura est eorū qui nomi ne **73**, Mercurium designari volunt, quòd **73**, significet numerare, ac Mercurius numeris ac mercatorib⁹ præcellit. Apertū enim est cōsilium Prophetæ, qui ideo numerādum gladio populum significat, quòd ingētī deorū numero gauderet: neque acquirere vellet in vno Deo. **EO QUOD VOCAVI.** Amplificat magnitudinē ac grauitatē perfidiæ istius, quòd Iudæi deliberata malitia, atque ex indultria potius quā ignorātia peccaret. Fuerant enim docti sapies ac moniti, sed proteruē omnia monita reiecerāt. Ergo longē minus excusabiles sunt, quān alij ad quos nulli Prophetæ missi fuerunt, nam etiā ignorantia excusationem nulli hominum obtendere possint, tamē multò minus Iudæi & ii quibus verbum Domini annuntiat. Grauem igitur præ aliis condemnationem sustinebunt. Modum vocandi exprimit, quòd hortatus populum fuit per Prophetas. Loquendi enim verbo bis idem repetit, vt moris Hebræis esse iam antea diximus. **AVDIRE** Dominū, est obsequi Verbo ipsius. leue enī esse: accommodare aures, nisi obtēperarem Verbo: idq; accideret quod dicitur in proverbio, **ANNI** aurib⁹ annuūt. Deus enim ex animo audiri vult, sed fictā audientiā probat. Offēdit autē vnde factū sit, vt vocationē respiciet, quia scilicet aures clauserunt Propheticæ doctrinæ: quia intū parendi est afferre discendi studium. **NON VOCLIS** tātundē valet atque in faciē: qua loquēdi forma paulo antē vīus est. Omnes quidē in oculis Domini peccāt, nec quisquā eius cōspectū fugere potest, sed propriè dicimur in oculis eius peccare, cū ab ipso vocati, præsentia eius nō veremur. Propius enim accedit ad eos quos per Prophetas vocat, & iis se quodāmodo præsentē exhibet. Magis ergo detestāda est eorū impietas & flagris asperiorib⁹ digna, qui Deū vocāt ac propriè inuitāt, quasi proiccto omni pudore, cō: enūt ac despiciūt. Porro ex sine versus apparet præcipue eos danari nō ob crassa scelerata, sed ob itultas deuotiones, quib⁹ vitabat Deū cultū. Et enī strenuē operā dabāt sacrificiis à se cōstitis, quòd se hoc modo putarēt Deū promereri: apte tamē se abominari pronūciat peruersa eorū studia. Non est igitur permittā cuiq; libera electio, vt id sequatur quod magis placuerit: sed quid probet De⁹, inspectādū: nec ab eo

villo modo delectandum est. Videmus autem non fuisse vntus seculi vitium, vt homines in colendo Deo libidinem suam sequerentur, & figmenta sua pro Deo adorarent, sed quantamcumque voluptatem ex iis capiant homines, Dominus ea se damnare, atque execrari testatur.

13 & 14 PROPTEREA.) Hic etiam clarius Propheta discernit hypocritas qui locū occupabāt in Ecclesia Dei, à veris filiis & germanis. Nā etiā promiscuē omnes filios se vocatēt, tamē plures è familia abdicandos esse ostendit: & qui superbe & arroganter populi Dei nomine se efferebant, spe sua quæ fallax & inanis erat, frustrandos esse. Est enim diligenter notanda antithesis, quæ magni est pondus, inter seruos Dei, & eos qui in illo nomen eius obtendūt. Nā iis inanes titulos, & fallam iactationē aut vanā perfusionem nihil profutura esse docet. COMEDENT, BIBENT. His verbis felicitatem & prosperum vitæ statum designat, ac si diceret, curæ tibi fore, ne qua te indigeant fideles. Sed videtur Dominus aliud promittere seruis suis, quàm quod te ipsa præstat. Sepe enim esuriunt ac sitiūt: eum interea impij affluat bonis omnibus, atq; ad luxum & intemperantiam abutantur. Sed oblectandū est regnum Christi hic describit sub figuris, quoniam aliter ipsum comprehendere non possemus. Ideo Propheta similitudines ducit à regnis terrenis, in quibus dum opulencia floret populus, boniq; omnis generis fruitur, cōspicua est Dei benedictio ex qua censetur paternus eius amor: sed quia in terrenis commodis occupari pios non decet, satis est gustu aliquo fidem eorum foueri. Quod si interdum premanur inopia: tamē modico victu contenti, Deum Patrē, eiusq; beneficentiam nihilominus agnoscunt: atque in sua tenuitate Regū & magnatū opes superant. Impij verò, tamē si abundēt bonis omnibus, quoniam illis bona conscientia frui nequeunt, sunt omnium hominum miserissimi. Respiciat ergo Propheta purum vsuum donorum Dei. nā qui purē Deū colunt, tanquā filij ex manu patris omnia vitæ subsidia accipiunt: alij verò ea tanquam fures & sacrilegi prædātur. Nunquam impius satis facit quantumvis magna rerū copia: semper diffidunt ac trepidant, nec trāquilla esse potest eorum cōscientia. Nihil igitur hic promittit quod non re ipsa præbet: neq; ab exteriorum rerum statu hæc felicitas estimanda est. Quod etiam ex sequentius melius patet, vbi lætitiæ, & gratiarū actiois sit mentio, nec enim dubiū est, quin breuiter admoneat Propheta, satiataē positā in rerū copia non esse, sed in trāquilla pace animi, & spiritali gaudio, quia incredulis inlipida sunt omnia. fideles autē sensus paterni Dei amoris suauis cōdimentis omnibus oblectat. Interea notemus felicitatē omnē à solo Deo expectandā esse, qui suis nihil omnino eorum quæ ad beatā vitā pertinent deesse sinet.

15 ET RELINQUETIS.) Prosequitur eandem doctrinā: ac docet, Deū tandem hypocritas separaturū à veris seruis. Nec certē mirū est Prophetā tantopere hæc partē vtgerē: quia nihil difficultius persuaderet hypocritis, qui superbia inflati se ipsos fallunt atque excacēt. Execrabile verò eorum nomen fore asserit, quia temen sanctū se esse existimabāt, nec vllū aliud sub cælo esse dignū memoria. ac eodē spectat verbū Relinquentis, quasi diceret violētē excussum iri fallam iactantiā, cui tātopere affixi erant. Proinde ne sibi in gloria tēporali & mox peritura placeāt, Dominus arrogantia illā retundit: ac se alios seruos habiturū declarat, quibus illi execrationi erūt. vt etiā in solēni execratione hoc exēplum sumatur, Deus tibi vt Iudæis maledicat. VOCABIT NOMINE ALIO. Resellit confidentiam eius gentis, quæ nullum Deo populū fore arbitratur, si posteris Abrahæ careret. Testatur enim se cooptaturum nouum populum: neque ita se Iudæis affectum esse, quin alios faciliē inueniat, quos populi sui nomine exornet. Quod nonnulli per Aliud nomen intelligunt Christianum, nimis coactū est. Et prophetam aliō spectante ex circumstantia ipsa apparet. nam quia Iudæi antiquitatem sui nominis superbe iactabant, atque insolēcebant, quōd iandudum essent electi à Deo, ac si Deus ipsis carere non posset: ostendit alium populū ab ipso eligendum atque adoptandum esse: nec tamen propterea argui posse inconstantē aut leuitatis: quasi consilium mutat. Consilium enim suum & iusta iudicia excquetur in eos qui fallō nominis eius prætextu gloriam eius oblectant, totamque pietatem corrumpunt.

16 QUI BENDIXERIT.) Hic opponitur orbis vniuersus angulo Iudææ, in quo cultus Dei quodammodò conclusus erat. postquam enim patefactus est vbique Deus, non iam in certa aliqua regione, sed omnibus in locis sine discrimine colitur, quemadmodum etiam docet Christus, Venit hora quando neque in monte hoc, neque in Ierosolymis adorabitur Patrem. Et Paulus, Volentibus, viros in omni loco sustollere puras manus, abique ita & disceptatione. TERRÆ igitur nomē, quo hic vniuersum orbē designat, tacitè Iudææ opponit. BENECTIONE & IURE IURANDO vniuersum Dei cultū notat. Iustitiam autē est species cultus Dei, vt antea vidimus: eo enim iudiciū omne deserimus Deo: eumq; testē & consciū rerū omnium quæ aguntur, agnoscimus. Benedicimus verò, eum omnia prospera ab ipso optamus, eiq; soli ferimus accepta. Deniq; nō aliter nobis bene esse fatemur, quā in ex meta eius liberalitate. Per Deū vetum, fidelē in suis promissis & stabile in suo cōsilio intellige, quāquā fortè subest obliqua antithesis inter veracē Deū, & fallaces Gentium deos. QVIA OBLIUIONE. Hæc promissio ad solos fideles pertinet. Significat Deus se finē ætumnis & malis impositionibus, ne sit perpetua Ecclesiæ calamitas, quod fieri ceptum est, eum è Babylone eductus est populus. Tamē enim variis adhuc modis & in itinere & domi afflicti sit, simul tamē adiuncta sunt grauius pœnis moderatio: quia reditus in patriā, Ieph mltauratio, restitutio politia, leniebat dolores, animosque bona spe fulciebat vti; ad Christi aduentū.

1. Cor. 4. 11.

Ioh. 4. 21.
1. Tim. 2. 8Sup. 19. 18.
& 48. 1.

17 QVIA ECCE) His metaphoris promittit insignem rerum mutationem, ac si diceret Deus, sibi in animo esse, atque etiam in manu, non modò restituere Ecclesiam suam: sed ita restituere, vt nouam vitam obtinere, atque in nouo mundo habitare videatur. Hyperbolice sunt hæ locutiones: sed non potuit aliter exprimi tanti beneficij magnitudo, quod aduentu Christi exhibendū erat. Nec verò de primo tantum aduentu intelligit, sed de vniuerso regno, quod ad extremū vsq; aduentum protendi debet: sicuti iam aliis locis dictum est. Itaq; per Christum mūdus quodammodo renouatur. vnde etiam Apostolus ad Hebr. Seculum nouum appellat: nec dubium quin hanc Prophetæ sententiã spectarit. Atqui, loquitur Propheta de restitutione Ecclesiæ post reditum è Babylone. Hoc quidem verum est: sed restitutio illa manca est, nisi ad Christū vsq; extendatur. Atque nos etiamnum in progressu & cursu sumus: nec ista complebuntur vsq; ad resurrectionem vltimam, quæ nobis velut meta constituta est. Quòd priorum memoriam forte negat, nonnulli ad cælum & tertiam referunt, quasi diceret nullam vtriusque famam, nullūq; nomen posthac fore. sed ego ad tempora superiora referre malo. Tantam enim lætitiã restitutionis forte significat, vt non amplius miseriarum suarum recordētur, nisi fortè magis placeat de beneficijs accipere, quæ tameti memoratu digna erant nomen perdidit, vbi incomparabilis Dei gratia illuxit. quo sensu dixit alibi Propheta, Priorum ne recordemini: non quòd primã redemptionem aboleri aut deleri voluerit Deus ex cordibus piorum: sed quia ex cõparatione inducta fuit quædam obliuio, sicuti Sol exorientis stellis eripit suum fulgorem. Meminerimus hæc in nobis eatenus habere locum, quatenus renouati sumus. Sumus autem dicitur ex parte renouati: id eòque nondū planè cælum nouum & terrã nouam cernimus. Non est igitur mirū mæiores nobis & luctus superesse: quando nondū eximus omnino veterē hominē, sed multæ adhuc super sunt reliquæ. nouitas autè à nobis initium facere debet: quia primū ordinem tenemus, & nostro peccato creaturæ ingemiscunt, & vanitati subiectæ sunt, vt ostendit Paulus. Vbi verò plenissimè fuerimus renouati, cælum quoque & terra penitus renouabuntur, integrūque statū recipiēt. Atque hinc colligendum, quod sæpius notauimus, Prophetam vniuersum Christi regnum spectare, vsq; ad metam vltimam, quæ etiam dies renouationis & instaurationis appellatur.

18 SED GAUDETE.) Hortatur fideles vt gaudium quale decet ex hoc Dei beneficio percipiant. Atque hoc amplificationis causa additū est: quoniam homines nō satis pro dignitate cū reliqua Dei beneficia, tum verò hoc summum, & præ aliis maximè insigne reputat. aut enim negligit, aut minoris sit quàm decebat. Propterea excitari fideles huiusmodi exhortationibus, atque stimulari necesse est, vt gratos se & memores præstent, nec leuiter prætereundū esse arbitrentur, quòd redempti per Christi manū pignus æternæ & cælestis vitæ in cordibus suis gessit. Ideo non aliter redemptioni iustam tribui laudem docet Isaias, quàm si toto vitæ cursu gaudium continuent fideles, sicut exerceant in celebrandis Dei laudibus. Quòd Ierusalem vocatur gaudium, & populus eius exultatio, durū primo intuitu videri possēt: optimus tamen sensus elicitur, tantam fore in Ecclesiæ liberatione materiam gaudij, vt omnes tristitiæ nebulas abstergar. Et certè quum miseræ quoque nobis adiumento sint in salutem, in ipsis meritò gaudendum est.

19 ET EXULTABO.) Plus exprimit quàm superiore loco. significat enim his verbis se non modò daturum hominibus materiam qua gaudeat: sed etiam euisdẽ gaudij participē se nobiscū fore. Tantus enim est ipsius erga nos amor, vt non minus delectetur nostro bono, quàm si eo nobiscum vnà frueretur. Atque hinc non parum confirmationis fidei nostræ accedit, cū Deum tali, tantòq; affectu erga nos duci audimus. Si malè habemus & dissipamus, ait se mæore & tristitia affici. contrã, si bene nobis est ac commode, magnam ex felici nostro statu voluptatem se capere. Vnde etiam prius vidimus Spiritum Domini affici tristitia, quum euersus ac confusus est is ordo què requirit ac probat: alibi sponi personã in se trãfert qui in vxoris amore acquiescit.

20 NON ERIT AMPLIUS.) Nonnulli putant hîc discrimen notari inter Legem & Evangelium: quòd Lex veluti pædagogia, discipulos tenuerit in primis rudimentis: Evangelium autem nos ad prouectam vsq; ætatem perducit. Alij nullum amplius ætatis discrimen fore intelligunt. quòd vbi æterna est vita, ibi neque pueri, neque senis ratio habeatur. Ego verò Prophetæ verba sic interpretor, Siue pueri sint, siue senes, sic ad maturam vsq; ætatem perueniunt, vt semper vigeant, velut in ipso flore ætatis. denique, semper vegetos atque integros fore. Nam senescimus & desistimus viribus ob peccata nostra. Cuncti dies nostri te trãsciente dilabuntur, inquit Moyses, annos nostros finimus dicto citius. Dies annorum nostrorum quibus viuimus, anni sunt septuaginta, aut ad summum octoginta: quod vltè est in præstantissimis, labor est, ac molestia: velociter transit vigor noſter, nõsque auolamus. Christus autem venit vt reparat vires nostras, ac restituat, statūque nostrorum integrum seruet. Quanquam distinguere conuenit inter duo membra. Nam vbi longæuos fore dixit Ecclesiæ ciues, vt nemo nisi matura ætate, & completa cursus sui meta, tollatur è mundo: simul adiungit in ipso quoque senio robustos fore. Esti autem maior pars fidelium vix se præ debilitate sustentat, aliis etiam ante tempus vires sunt caducæ, non tamen fallax est ista promissio: quia si verè & perfectè in nobis regnaret Christus, floretet haud dubiè virtus eius in nobis, corpusq; & animum vegetaret. Est igitur nostris vitis imputandum, quòd morbis, doloribus, senio, aliisque incommodis sumus obnoxij: quia nos plenè à

54. 43. 18

Rom. 8. 20.

Act. 3. 21.

Rom. 8. 28.

54. 63. 10.

6. 25.

Gal. 3. 24.

Psal. 90. 9.

Christo possideri non patimur, nec ita proficimus in nouitate vitæ, vt omnem vetustatem exuerimus. Est etiam hic notandum, benedictiones aut animæ aut corporis in solo Christi regno, id est, in Ecclesia esse: extra ipsam igitur nihil aliud quàm maledictio est. Vnde sequitur miteros & infelices esse: omnes qui alieni sunt ab hoc regno: & quantum illi di & vegeti videantur, putrida nihilominus coram Deo & fœtida esse cadauera.

21 & 22 NON AEDIFICABVNT DOMOS.) Commemoratur his verbis quod in Legge dictum est: Nam hæc sunt benedictiones Legis, vt qui obsequi fuerint Deo, habitent in domibus quas ædificauerint, colligant fructum ex arboribus quas plantauerint, contrarij immo geri expelluntur à domibus quas extruxerint, atque alienigenis cadant, & si uelut arborum quas plantauerint, spolentur. Dominus, inquit Isaias, vos ab ista maledictione eximit, vt rebus vestris fruamini. Proponunt autem Prophetæ ea quæ ad præsentem vitam pertinent, atque ex his similitudines mutuantur: sed vt altius conscendere nos doceant, atque æternam & beatam vitam amplecti. Non est enim caducus hæc bonis hærendum: sed ut uelut icalis uendum est vt in cælum euecti, æternis & immortalibus bonis frui possimus. Meritò autem regentur Ecclesiæ & quæ merito Dei benedictio innertur & gratuito fauori, promittitur eorum bonorum fruitio quibus increduli priuarentur. Quod mox additur, Secundum dies arboris, quidam hic æternam vitam promitti putant: ac si homines haberent arborem vitæ. Sed arguta coacta est, & nimis remota à Prophetæ sententia. Ac miror equidem interpretes in huius loci explicatione tantopere laborare, quoniam Prophetæ non solum de vita, sed de trã quillo vitæ statu loquitur: ac si diceret, Plantabitis vineas, & uecemini fructu ipsarum: nec prius eripiemi de vita, quàm fructum percipiat: nec tantum vos, sed liberi quoque vestri & posterij iis fruuntur. At boris uero similitudinem ut par, quod prius de uincis plantandis loquutus esset. Itaque promittit futurum vt populus tranquille fruatur & domibus & uincis suis, neque ab hostibus aut prædonibus infestetur: nec minus diuturna sit hæc tranquillitas, quàm uita arboris. **o v s s v m.** Opus continuari aut perpetuari dicitur, cum prosperum successum habet, nam alioqui frustra te diu multumque fatigarent homines, nisi Dominus successum daret. Aut enim hostes diripient, aut vastabunt quod instituimus, neque perfici poterit. Continuari ergo proprie dicitur, non cum aliqua solùm est progressio, sed cum abfoluitur. Hic obiciuandum est, non aliter ritè nos posse composesse rerum nostrarum, & tranquillitate legitime frui, quàm si degamus in regno Christi qui solus est mundi hæres, atque eius corpori insinulimus. Impij quidem multos annos frui bonis huius vitæ poterunt: sed perpetuo inquieti erunt, seque miserè excedent, vt ipsa quoque possessio exitialis sit ac mortifera, quæ eunque enim pertinent ad beatam vitam fide solùm apprehendimus, qua qui carent, Christi membra esse non possunt.

23 NON LABORABVNT.) Enumerat alias benedictionum species quas Deus regno Christi promittit, nam etsi populo suo semper benedixit Dominus, tamen suis cunctis quodammodo erant benedictiones vt quæ ad Christi aduentum, in quo solida & plena apparuit felicitas. Summa est, tam Iudæis quàm Gentilibus omni ex parte beatorum fore iud regno Christi. Quemadmodum autem signum iustitiae Dei & maledictionis est, cum nullum ex labore nostro fructum percipimus: ita ex aduerso benedictionis signum est, cum laboris nostri fructus nobis constat. Propterea dicit non frustra laborem consumpturos, nec lufuros operam qui ab exilio reuerfi erunt, vt portauerint uera & plena redemptionem. Lex minatur orbitatem, bella hostilia, priuationes bonorum, errorem in animis: ex aduerso hic promittitur fecunditas, pax, fructus laboris, tranquillitas. Atque huiusmodi benedictiones diligenter notandæ sunt, nam pauci sunt qui in suis laboribus benedictioe Dei repererit, vt ei soli omnia attribuât, ac persuasum habeât se nihil omnino esse futuros, nisi Dominus prosperum successum donet. Ergo, vt omnis benedictio optanda est à Deo, ita soli acceptam ferre conuenit. Quod sequitur, Nō parituras mulieres in terrore, quidam ita exponunt, partum nō fore tristem, uel tẽm: doloium, quia expertes erunt doloris. Scimus hanc penam inflictam esse mulieri ob peccatum, vt pariat cum labore, ac periculũ mortis subeat. Generatur enim liberi cum metu & trepidatione, quum aliqua est suspicio belli & probabile est huc potius respicere Prophetam, nempe eam fore tranquillitatem, vt neque mulieribus, neque uiris trepidandum sit. Nã ad uiros que parentes hoc referendum est, qui posteris suis non metuent, vt heri solet quoties impendet aliquid discriminis. **QVIA SEMEN BENEDICTVM.** Optimè conuenit hæc ratio. Vnde enim metus ac terrores, unde inquietudines, nisi ex maledictione Dei? Sublata igitur maledictione, meritò dicit Prophetæ parentes cum sua sobole immunes fore à formidine & anxia cura: quoniam persuasi erunt proprio Deo se tutos semper fore & saluos. **o b o l e s.** Hoc contrarium est orbitati, quæ inter maledictiones Dei numeratur. Idem ergo est ac si diceret, Nō priuabo amplius eos filios quos genuerint: sed efficiam ut iis, cum reliquis beneficiis quibus ipso ornao, persuantur.

24 E T E R I T.) Insignis promissio nihil enim oprabilius est, quàm vt Deus propitium habeat nos, utque nobis ad eum facilis accessus pateat. Nam etsi infinita rãrũ & calamitates nos e reuolunt, tamen nitenti esse non possumus quandiu nobis ad Dominum efferre liceat. Hic igitur promittit Dominus, nos non frustra precaturos. Atqui hoc etiam Patribus sub Legge promissum erat. Certum est enim ex auditos ab initio mundi fuisse Patres, quæntique ipsam in-

Leui. 26.10

Deu. 28.

30.

Leui. 26.22

Deu. 28.48

Gene. 3.16

uocant. nam hic præcipuus fidei fructus est. Sed hoc magis ac magis confirmat: quoniam diu exules futuri erant Iudæi, Dominus testatur se non paſſurum vt in exilio diutius langueant, neque dilatorum amplius auxilium suum: exauditurum ipsos, etiam priusquam clament. Atque hoc ad regnũ Christi potissimum pertinet, per quem exaudimur, atque aditum habemus ad Deum Patrem: sicuti Paulus præclare docet Ephes. 3. Patribus quidem patebat idem aditus: nec aliter quam per Christum exaudiri poterant: sed angusta adhuc & quasi impedita erat ianua: nunc latissime ac plenissime patefacta est. Sub Lege populus in atrio procul stare solebat: nunc ab ipso sacrætuam ingressu nihil nos prohibet, quoniam velum templi scissum est. Nobis igitur in cœlum aditus per Christum patet, vt liberè & cum fiducia ad thronum gratiæ accedamus, vt misericordiam consequamur, atque opportunum auxilium inueniamus. Obicietur quæstio, An nulli hodie sint fideles in mundo, nullum Christi regnum: quia non apparet Deum ita promptum esse ad operam ferendum, nec vllus constat fructus precum nostrarum? Respondeo: quantis tunc demum appareat nos exauditos esse, quum euentus re ipsa id comprobaret, nos tamen interim non negligi à Deo, qui deficere nos non sinit, sed virtute Spiritus sui sustentat, vt patienter illum expectemus. Neque propterea differt, quòd tanquam homines, opus habeat tempore: sed quia patientiam nostram exercere ac probare vult. In summa duplex est Deo exaudiendi modus: primum, quum apertum auxilium præbet: deinde, quum virtute Spiritus sui assit, ne malis victi deficiamus. Quòd si tenaciter infixæ esset animis hominum hæc doctrina, alacrius ac liberius ad Deum confugerent, nec tam pertinaciter de sanctorum inuocatione disputarent. Qui enim sit vt homines tam varios sibi patronos conſingant, ad quos potius se recipiant quam ad Christum: nisi quòd istam doctrinam non admittunt, atque beneficis & liberales huiusmodi promissiones repudiant?

25 LVPVS ET AGNVS.) Significat omnia in integrum restitutum iri, vbi Christus regnabit. Atque hic videtur tacita esse comparatio inter Adam & Christum. nam scimus omnes præsentis vitæ ærumnas fluxisse ex peccato primi hominis: quia tunc priuatum sumus imperio & dominatione quam Deus homini dederat in animantia omnis generis: quæ certè omnia prius libenter parebant imperio hominis, & morigeræ erant ad eius nutum, nunc verò eorum plurima insurgunt in hominem, atque mutud etiam inter se bellum gerunt. Quòd igitur lupi, vrsi, leones, & alia eiusmodi feræ noxiæ sunt homini, aliique bestiis, ex quibus vtilitatem aliquam percipimus, imò animalia, quæ vtilitatem afferre homini debuerant, ei infesta sunt; hoc eius peccato assignandum est, quoniam inobedientia sua rerum ordinem perturbauit. Quum autem Christi sit omnia in statum atque ordinem suum colligere, deo confusionem vel dissipationem quæ nunc est in rebus humanis Christi aduentu sublatum iri significat: quia tunc abolitis corruptelis redibit mundus ad primam originem. Leo veletur sine noxa, nec amplius prædam appetet. Serpens suo puluere contentus, in eo delitescet, nec amplius venefico morſu nocet. Denique, quicquid confutum aut perturbatum est, ordini suo restituetur. In reea minime dubium est quin Propheta allegoricè loquatur de tanquinariis & violentis hominibus, quorum fera & immanis natura domabitur, quoni Christum gubibunt. Sed prius confusio quæ hominis lapsu contigit, in creaturis omnibus diligenter consideranda. ea enim præterita, beneficium hoc restitutionis non satis aptè & accurate à nobis expendi possent. Simul repetenda sunt memoria quæ vndecimo capite de simili allegoria diximus. Docentur hic quales sint homines antequam eos conuerterat Dominus, atque in ouile suum accedebat: sunt enim feræ bestiarum & indomitæ: atque tunc demum ab omni noxa abstinere incipiunt, quoni Dominus eorum libidinem, & insanum nocendi appetitum repressit. Addit tandem in toto monte sancto, quia discussis quisquibus & sordibus Dominus putant sibi Ecclesiam colligere: nam sub nota vniuersali intelligitur purgatio. Mirum interea videri non debet, quòd tam multi adhuc ferocent. Partem enim sunt veri incolæ montis Dei: pauci integri ac fideles, etiam inter eos qui se Christianos profitentur. Quum in iis adhuc regnet ac vigeat vetus homo, diuisidia quoque & bella inter ipsos viget & grassari necesse est.

IN CAPVT LXVI.

1 **S** ICDICIT Iehoua, Cælum sedes mea, & terra scabellum pedum meorum. Vbi ista domus, quam ædificabitis mihi? & vbi hic locus quietis meæ?

2 **S** Atqui manus mea hæc omnia fecit, & cœperunt esse hæc omnia, dicit Iehoua. Et ad hunc respicio qui humilis est ac contritus spiritu, tremitque ad sermonem meum.

3 **Q**ui mactat bouem, ac si hominem occidat: qui sacrificat pecudè, ac si canem iugulet. Qui offert Manha, ac si offerret sanguinem suillum: qui recordatur thuris, ac si benedicat idolo. Et sanè elegerunt vias suas: & abominaciones coram anima ipso-

rum desiderant.

4 Ego quoque eligam illusiones eorum: & terrorem ipsorum inducam illis: quia vocavi, & nemo respondit: loquutus sum, & non audierunt, & fecerunt malum in oculis meis, & ea in quibus non oblector elegerunt.

5 Audite verbum Iehouæ, qui tremitis ad verbum eius. Dixerunt fratres vestri odio vos habentes, & iicientes vos propter nomen meum: "Glorificetur Iehoua. Atqui videbitur cum letitia vestra: illi autem pudefient.

vel, grauis est: vel, onerosus: vel, glorificabitur.

6 Vox tumultus ex vrbe, vox è templo: vox Iehouæ reddentis mercedem hostibus suis.

7 Antequam parturiret, peperit: antequam veniret illi dolor, enixa est masculum.

8 Quis audiuit huic simile? quis huic simile vidit? An parietur terra die vno? An nascetur gens vice vna? Quoniam simul doluit ad partum, simul peperit Sion filios suos.

9 An ego factus emitto, & non pariam? dicit Iehoua. An ego parere facio, & cohibebo? dicit Deus tuus.

10 Lectamini cum Ierusalem, & exultate in ea omnes qui diligitis eam: gaudete cum ea gaudio omnes qui lugetis super eam.

11 Ut figatis & fatremini ab vberè consolationum eius: ut mulgeatis & delectemini splendore gloriæ eius.

12 Quoniam sic dicit Iehoua, Ecce ego deriuo super eam, quasi fluiuium, pacem: & quasi torrentem inundantem, gloriam Gentium. Sugcitis itaque, super latus portabimini, & super genua delectabimini.

13 Sicuti virum quem consolatur mater sua, ita ego consolabor vos, & super Ierusalem erit vobis consolatio.

14 Et videbitis, & letabitur cor vestrum, & oſa veſtra quasi herba florebit: & cognoscetur manus Iehouæ erga seruos suos, & indignabitur hostibus suis.

15 Quoniam ecce Iehoua in igne veniet, & quasi turbo quadrigæ eius, ut reddat in furore iram suam, & increpationem suam in flamma ignis.

16 Quoniam in igne Iehoua iudicabit, & in gladio suo omnem carnem: & multi erunt interfecti Iehouæ.

17 Qui sanctificant se, & qui se purificant in hortis post vna in medio: qui comedunt carnem suillam, & abominationem & murem, simul tollentur, dicit Iehoua.

18 Nam ego opera eorum, & cogitationes eorum. Quia venit tempus ut congregem omnes gentes & linguas: & venient, & videbunt gloriam meam.

19 Et ponam in illis signum, & mittam quosdam ex illis seruos ad gètes Tharsis, Pul, & Lud, qui trahunt arcu, Thubal & Luuan, in insulas remotas: que non audierunt nomen meum, & non viderunt gloriam meam, & annuntiabunt gloriam meam in gentibus.

20 Et adducent omnes fratres vestros ex omnibus gentibus oblationem Iehouæ in equis, & quadrigis, in vehiculis, & mulis, & celeribus animalibus, ad montem sanctum meum Ierusalem, dicit Iehoua: quæ admodum adferunt filij Israel in vase mudo in domum Iehouæ.

21 Ad eoque assumam ex illis aliquos in sacerdotes & Levitas: dicit Iehoua.

22 Nam sicut cæli novum, & terra noua, que ego facio stant coram me, dicit Iehoua: ita stabunt fumen vestrum, & nomen vestrum.

23 Et accedet, ut è mense in mensem eius, & ex Sabbatho in Sabbathum eius veniat omnis caro, ut alore coram me, dicit Iehoua.

24 Et egredietur, & videbunt cadauera hominum qui prauaricati sunt in me: quia vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erit nausea omni carni.

IN CAPVT LXVI.

SIC DICIT. Hæc concio diuersa est à priore. nam hic Propheta inuehitur in Iudæos, qui inani sacrificiorum & templi fiducia elati, securè deliciabantur, sibi que in peccatis suis sub hoc prætextu placebant. atque hanc fiduciam non modò stultam & inanam, sed diabolicam & execrandam esse ostendit: quoniam Deo crasse illudunt, qui externo ritu ipsum colere & placare student. Itaque ipsis exprobat quòd idolum loco Dei fabricare nituntur, dum templo ipsum inclu-

dūt. Postea de Ecclesiæ renouatione differit, eiusque propagatione per totum orbem. Porro delaruitatis vel fucatis Dei cultoribus delicias excutere volens, ab eius natura exordium sumit. nam cælum pro domicilio assignans, significat maiestatem Dei omnia implere, vbique esse diffusam, nullòque loco includi aut circumscribi: tantum abesse vt templo includatur. Sæpe docet Scriptura, Deum esse in cælo, non quòd illic inclusus sit, sed vt mentes extra mundum euehamus, nec quicquam humile aut carnale aut terrenum de ipso cogitemus. Solus enim cæli aspectus nos altius euehat, atque in admirationem rapere debet. Interea, testatur infinitis locis, se nobiscum esse, vbique diffusam suam potentiam, ne cælo inclusam esse imaginemur. Hæc videtur carere omni controuersia, atque tunc apud omnes pro confesso receptum erat. Quis enim nesciebat cælum & terram impleri maiestate Dei? Obicere ergo poterant: neminem deturbare Deum esse uelle, si ubi que exaudiret Prophetam, & tam vehementer inuehi. Nec dubium est quin magno cum fastu hanc Prophetæ doctrinam repudiarent, & summa indignatione exarserint, quasi fieret sibi grauis iniuria. Sed in promptu est exceptio, quom homines suo arbitratu placare Deum student, alieni proptus ab eius maiestate idolum fingere. Hi consilii frigidis æremonis suis, probè te sanctos officio putabant, quom frequentarant templum, voraque & sacrificia in eo fecerant. Propheta non esse hoc modulo metiendam Dei maiestatem ostendit, ac meras esse nugas quicquid sine cordis puritate obruditur. nam quom ex cælorum habitatione constat spirituales esse Dei naturas, nisi respondeat cultus, vitiosum & peruersum esse certum est. **T E M P L I** nomine, æremonias omnes comprehendit in quibus constitutum Dei cultum esse putabant. quia ergo Deum & eius cultum metiebantur pro templi ratione, Propheta hoc indignum maiestate Dei esse docet, eum asligere visibili & caduco ædificio. Nec enim hic disputat simpliciter de essentia Dei, sed de vero eius cultu simul concionatur: quem ideo spirituales esse docet, vt naturæ Dei, qui Spiritus est, respondeat. Quòd si homines sedulo reputarent qualis sit Deus, cultus ei pergrinos & nouos non asfingerent, nec eum ex te metirentur. Itaque plus habet ponderis & efficacis hæc vulgaris & trita sententia, quàm si Propheta nouum quippiam in medium adduxisset. Ostendit enim eos tam stupidos esse ac hebetes, vt ignorent id quòd vel minimo cuique notum erat: atque mutis bestiis esse similes, quòd Deum in templo sedere ac quiescere putent. Contemptum itaque querit, Vbi nam est iste locus? quia neque Deum in terra subsidere, neque erga stultum inclusum latere contentantur esse. at qui templum in monticulo extructum erat, nec capere poterat Dei gloriam suis angustiis. **L O C V S M E A E Q V I E T I S.** Atqui, de templo dixerat Dominus, Hæc requies mea sempiterna, hic habitabo, quoniam elegi eam. Et alibi, Ingredere Domine in requiem tuam. Item prius cap. 11, vidimus requiem Domini in eo gloriolam fore. denique solennis fuit hic templi titulus, quem tamen nunc Propheta reprehendit. Respondeo, Templum Requiem Dei vocari, quòd signum præsentis sue in eo daret. Eum enim delegerat locum vbi inuocaretur: vnde etiam virtutis & potentis sue documentum præberet. Sed non ideo exrui iussi, vt eius maiestatem homines fingerent suo arbitratu: quin potius, vt signis præsentis Dei admoniti, altius mentes attollerent, & eueherent in cælum, atque ipsum toto mundo superiorem & maiorem esse agnoscerent. sed vt propentis ad superstitionem sunt hominum mentes, ex aduinculis impedimenta sibi fecerant Iudæi: & quom fide assurgere in cælum deberent, Deum sibi deuinctum esse persuasi, defunctorie tantum, imò lusorie eum colebant pro suo ingenio. Hic locus perquam accommodè citatur à Stephano, & tacitè aptatur à Paulo in hunc sentum quem diximus ostendunt enim eos vehementer esse falli & errare, qui carnales æremonias obrudunt Deo, ac si is purus cultus & religio constaret, vel statuis & imaginibus seclèstè & impiè eius gloriam deformant. Iudæos enim compellat Stephanus, qui dediti legalibus figuris veram pietatem negligebant. Paulus verò apud Gentiles verba faciens negit Deum in templis manufactis habitare.

2 **A T Q V I M A N V S M E A.** Propheta refellit falsam opinionem quam homines concipiunt de cultu Dei, quòd sacrificia & externos ritus multum per se valere existiment. Hic enim statim est questio: Deum nihil per se morari æremonias, inanes & frigiditas esse larvas, quom iis Deo sacrificii homines putant. Quòd se hæc omnia fecisse dicit, non est solummodò referendum ad templum: sed ad omnia quæ Deo illic offerebantur. **F E C I S S E** autem ideo se dicit, vt intelligant homines, Deum externo hoc cultu non indigere, sicuti Psalmo 50. omnia amantia se

creale

Psalmi 32

Supr. 11. 10

Act. 7.

et 17

creasse, & sua esse pronunciat, quorum victimis ipsum promereri volebant Iudæi. Sed hoc vitio laborant stulti mortales, quod Deum transigunt pro suo ingenio, quum ipse commodi potius nostri causa quam sui, cultum externum instituerit, ut scilicet pro modulo carnis nostræ exercemur. **C O E P E R V N T.** Idem est ac si diceret, se non esse his rebus comparandum, quæ aliquando esse cœperunt, quum ipse æternus sit, nec initium habuerit. Potius, inquit Dominus, carere sacrificiis vestris, quam prius essem quam ipsa ipsa esse cœperint. Ea igitur nihil mihi afferre possunt. Denique ætremortis per te nihil efficere contendis, sed in alium finem spectare. Sumit autem pro confesso litas, fieri non posse ut quicquam Deo accretat. vnde sequitur, se vno esse contentum: quia ab vltima ætate mundo carere potuerit. Postea additur legitimi cultus definitio: quum enim Deum ad humiles respicere dicere, non dubito quin Propheta hic **H V M I L E M** & contritum spiritus, tacite opponat: ætremortiarum pompæ splendorique illi & elegantia, quibus perstringi hominum oculi solent, & ut in admirationem rapiantur. Testatur ergo Dominus se potius requirere humiles & desectos ammos, & qui ad eius mandata contremiscant: quibus verbis notatur interior cordis puritas, veritateque pietatis affectus: ac simul docet quomodo nos comparatos esse deceat, ut Deo grati simus. Quod attinet ad tremorem, posset absurdum videri in ipeicem, quod cum in fidelibus requirit, quum sermone Domini nihil lenius sit aut iuuatius: nec alienius quicquam ab eo, quam terrere. Respondeo, duplex esse tremoris genus: vnum quo absterrentur ii qui Deum fugiunt & oderunt: alterum quo tanguntur & subiguntur in obsequium Dei, qui reuerentur eum ac timent. Scio membrum hoc ab aliis ferri ad Legem, quæ minatur ac terret, atque horribile Dei iudicium denunciat: sed ego generalius accipio: nam ad promissiones etiam pœ contremiscunt, quum eas reuerenter amplectuntur. Hinc collige veram pietatem in eo consistere, ut sentus omnes compositis habeamus in obsequium Dei, nec quicquam nobis confidentem aut proteruè arrogantem. Hæc enim fidei natura est, vt morem geramus Deo, eum que loquentem attentè patienterque audiamus. Vbi verò in tua periuasione nostræ efferimur ac tumemus, vacui tomus pietate ac timore Dei. Nec enim vel tantillum arrogare nobis possumus, quin Deum aspemur. Ac diligenter notandum est quod dicit, **T R E M E R E** ad sermonem Dei. Multi enim te Deum reuereri & timere iactant, sed dum negligunt eius Verbum, simul te Dei contemptores esse ostendunt. Quicquidem reuerentiæ debemus Deo, Verbo ipsius deferendum est, in quo plenè tanquam in viva imagine agnosci vult. Summa est, hoc sacrificium aliis omnibus præferri ad Deo, dum fideles vera sui abnegatione sic prostrati iacent, vt nihil de se altum sapiant, sed pantantur se in nihilū redigi. Sic & Psalmo 51. Sacrificium Deo spiritus contritus, cor afflictum Deus non despicies. quia autem hæc modestia fidei docilitatem parit, hic quoque pietatis affectus additur, vt desecta omni perueracia tremant ad sermonem Dei. Ex his verbis colligenda est insignis consolatio: Tametsi miseri videamur in nostra deiectione & humilitate, atque indigni hominum conspectu, tamen beatos & felices esse, quum nos respiciat Dominus, & favore suo prosequatur. Cum ad desperationem sollicitamur, cogitemus Dominum hoc modo seruos suos, quannus ad inferos vique deiceti sub onere propè desierant, tamen in celum euehere.

3 QVI MAC TAT BOVEM) Huius versiculi duo sunt membra: priore Iliam aperte pronunciat, omnia sacrificia gentis suæ nullis esse pretia apud Deum, sed meram esse abominationem: altero, horrendam corruptelam notat, qua riuus Gentium inuicuerant sacrificiis Legis, atque hoc modo omnia corruerant ac peruerterant. Plerique his verbis sacrificia Legis abrogari putant, sed falluntur: quoniam Iliam idem hoc loco tractat quod antea capite 1, & 58. neque damnat præcise sacrificia, sed potius eorum vitia & corruelas, quod fallacia nudaque specie sanctissimi Deo putarent Iudæi: que interea verum timorem Dei & puram conscientiam neglexerunt. Non loquitur ergo de re ipsa, sed homines perstringit, qui sacrificiis abutebantur: quia hoc tantum erant, quam Deo putamen vacuz nucis offerre. Summa est, nulla sacrificia placere Deo, nisi quæ à puro animo & recta voluntate proficiuntur. Interea probabile est Prophetam alludere ad sacrificia Gentium, quæ horrenda & portentosa erant. Mactabant enim viuos homines, aut de fodiebant, à quo scelere nec Romani, qui se religiosiores aliis esse putabant, imò nec Iudæi abstinerunt. Quintiam patricidii multis se polluerunt *quædam* homines, dum te patrem suum Abraham sequi existimabant. Idem ergo facere ipsos dicit Iliam, dum mactant bovem, ac si hominem interimant. Atque ita ostendit Iudæos, tametsi peculiaris cultum atque à Deo institutum haberent, amen nihil meliores esse Gentibus, apud quas omnia profana & impura erant: nec magis Deo probant: quia pietatis simulatio non secus profana: Dei nomen atque adulterium & fictiti cultus. Quam verò necessaria fuerit hæc admonitio alibi vidimus: quia vbi scelerosum omnium conuicti erant Iudæi, quantisper tamen sub hac umbra delitebant, se putabant tutos esse. Merito itaque occurrit Propheta, nihil eos magis proficere ad Deum placandum, quam si piacula quærenter ex abominandis Gentium sacrilegis. Vbi in fine versus dicit, **E T S A N E E L E G E R V N T**, hic locus bifariam verti potest. Nam reliquum tam in Gentes, quam in Iudæos potest competere: nempe Iudæos se miscuisse atque inuoluisse in multis ritibus Gentium, vel Iudas ipsorum inuersione te quitos esse. Ac prior quidem expositio non malè quadraret, nisi esset coacta: quia nomen Gentium prius explicu

non fuit. Hic enim sceleris cumulus fuit in Iudæis, quod non tantum abusi sunt puro Dei cultu, sed etiam contempta Lege, templum & loca omnia impius & nefandis ritibus conturbarunt. Extruebant excelsa, lucos plantabant & nutriebant, edebant ludos, edebant ipseccacula, cæterâque omnia quæ ad corrumpendos animos instituta erant, æmulabantur. Ita consuta quædam iurisdictionum sarrago apud ipsos erat, qualis hodie spectatur in Papatu, ubi confutos varios centones videmus ex omni genere superstitionum, non tantum Ethnicarum & Iudæicarum, sed etiam earum quas recens excogitavit Satan, vt facilius & maiore cum prætextu mundo imponeret. Hæc ergo ac similes bis damnandos esse merito diceret Propheta, quod quum iactent Dei nomen, atque eius cultum profiteantur, eum tamen sacri illegis impiarum Gentium pollucere & contuminare non pudeat. Altera interpretatio neque obicura est, & peræquè conuenit, Iudæos addictos fuisse suis commentis, & sequutos esse suas abominationes. Negat igitur Deum ex animo colere, qui pro sua libidine eum contemnant, non modò quia pleni sunt auaritia, odio, ambitione, fraudibus, inuidia & rapinis: sed quia suis fictis Dei cultum adulerant. Et si enim relictium de Iudæis intelligitur, omnes tamen superstitiones damnat Propheta, quas mutuati erant à profanis Gentibus. Ita in re parum est discriminis: quia tàm docet, quum audacter & protevè iugum Dei excusserint, quum apud eos palàm grassetur impietas, quicquid ab ipsis manat impurum ac detestandum esse. Neque enim rituli ex turbido & inquinato fonte lutum & foetorem trahentes, puri aut liquidi esse possunt. Electio & desiderium contumaciam apertius detegunt: nempe quia scientes & volentes preceptis Dei mandatis, inimum adiecerint ad omnia contraria, ac si ex professo reipuerè vellent quicquid à Deo profectum erat, vt prauæ suæ cupiditati morem gererent.

4 EGO QVOQUE) Significat Propheta Iudæos nihil proficere, dum varios obediunt & ipseciosos colores, ac iuberfugia quærunt: quia Deus astutiam hominum, & inania verba nihil moratur. Nec certè Deum ingenio nostro metiri decet, nec pendere oportet à iudicio hominû: sed de operibus Dei ex verbo ipsius iudicandum est. ELIGAM: hoc est, ita discutiam nebulas, quas offundere conantur, vt illusiones eorum pateant, & conspicuæ sint omnibus: nunc enim videtur ab oculis, sed aliquando in medium proferentur. Summa est, quia tantum sibi licentiæ sumptulerant Iudæi, vt quicquid libitum esset præferrent Dei mandatis fore etiam Deo suas vices, vt pro arbitrio omnes eorum fallacias explicet. Sub voce ERROREM, idem repetit, more Hebræis vsi aro, Efficiam vt intelligat se errasse, atque vt errores quos sequi fuerint in eorum capta recidant. Nihil igitur iis subterfugia aut prætextus ficti proderunt ad confundendam eum mendacio veritatem, & velandas superstitiones: quia Dominus ea probè discernet. QVONIAM VOCAVI. Damnaturus Iudæiam in Iudæis obstinationem, quod si à Domino corrigi passus non sit. Hoc enim tantum remedium superest vitis nostris corrigendis, vt Deum loquentem audiamus, quum nos in viam reducere conatur. Sed quum obstinamus atque induramus animos, malorum omnium extremum est. Quum ergo institutis & mandatis Dei homines commenta sua præferunt, apertè contemnant Deum: cuius voluntati se submittere debuerant, præsertim ubi accedit præfracti animi durities, vt piis monitionibus clausa sit ianua: ac frustra obediunt displicere Deo non posse quod ipsius volendi gratia suscipiunt: nam quicquid relictio Verbo eligunt ac sequuntur homines, Dominus reicit atque execratur. Reperit etiam quod antè dixerat, peccasse Iudæos in Dei conspectu, ac si eum læcesse propositum fuisset. Modum tandem adiungit, quia peruerso studio expetuerint quæ veterat Deus. nec verò tories perstringit impiam laiciam, qua fraudant homines Deum suo iure, sicut de quæ habentes quid probet.

5 AUDITE VERBUM IEHOVAE.) Converterit sermonem suum ad veros Dei cultores, atque eis promittit quod in diris illis calamitatibus vix sperare potuissent. Eos porrò nominatim compellat, quia multi eo tempore nomen Dei falso iactabant. Imò promissa multitudine relictâ, seorsim ad pueros dirigit sermonem, sicuti capite 8 dictum est, Obligat Legem, ligat testimonium inter discipulos meos. Hac autem nota veros & genuinos Dei filios designat, quod ad verbum Domini contremiscant: quæ rara profectè est virtus. Itaque eam opponit falsæ professioni eorum qui Circumcisionem gerentes, cenferi volebant in populo Dei, magnâque sanctitatis speciem præ se ferebant: vt intelligamus eos demum reuereri ac timere Deum, qui sacrosanctum eius verbum reuerentur ac timeant: id est, audita Dei voceritè perculsi sensus omnes suos cogunt ad parendum. Hæc enim pietatis insignis documentum est. Porro quia larvatis Dei cultoribus solenne est magnificè iactare suas pompas, Propheta consilium est ad sustinendos eorum insultus armare si leles ac mîmire, ne derisi & peulantes vexati labiant: ac si diceret, Vobis certamen est non modò cum exteris gentibus, sed cum hostibus domesticis, qui locum in Ecclesiâ occupant: vobisque propter commune Dei fœdas fraternâ necessitudine deuincti sunt. Si vt fastuosè Deum quoque ipsum despiciunt, ludibrio illis est vestra simplicitas, vobis constanter & intrepidè repellenda est hæc tentatio. Fratres ergo nominat, qui tamen hostes priorum erant ac verbi Dei: nam hoc nomen, quod si lidè usurpabunt, iis per concessionem tribuit. Vnde colligimus non esse nouum hoc malum: hostes qui fratrum nomen gerunt, in sinu Ecclesiæ foueri. Bellum hoc intestinum perpetuò sustinendum est cum hypocritis, qui æquo animo ferre non possunt, quod recta & pura con-

ferentia à nobis Deus colatur. REICIENTES. Ad verbum, iubentes vos procul facessere: quem admodum videmus Papam aduersus nos diuisiſſimis agere, quasi in ſeculatos & perditos ita hypocritæ & eorum piorum numerum reuiciebant. Nam quum superiores sunt numero, auctoritate, & opibus, eam quoque tyrannidem exercent, vt pro sua libidine probent atque improben omnia, & efficiant vt pini nullo in numero habeantur, quos non modò multitudine obtrunt vt paleam trancunt, sed fastu etiam conculcant. GLORIFICETVR DOMINVS. Velin fururo tempore, Glorificabitur. Alii verunt, Grauis est: sed videamus quatenus melius conueniat. Qui tranſierunt Grauis est, putant: impios conqueri de inſidia Dei ſeueritate, quòd non parceret populo suo, ac ſeuerius eam ipſo ageſcit: atque hac velocitatem ad deſperationem populum fuiſſe putant: nam quum impios alienare à Deo conantur, tollit omnem ſpem ac fiduciam ſalutis. Sed ego alterutram ex duabus aliis expoſitionem potius ſequor. Hæc quidem magis recepta eſt: Quoniam impii prophetas ridebant & promiſſa, quòd nuſquam ea gloria quam aliſidue inculcauerat Prophetæ, appareret: ac ſi dicerent, Exhibeat Dominus ſpecimen aliquod ſuæ gloriæ, vt tuò in ea recubamus: velle Prophetam amare pro aduersus talem blaſphemiam, ne fidem ſuam impiorum tamis labefactari ſinit. Commodè tamen & fortè rectius poſſet ita accipi hic locus, impios optima queque ſibi fuiſſe poſſiteros, ac ſi ſuis officiis promeriti fuiſſent Dei fauorem, ſicuti etiam illis expoſtat Amos, quòd ſecurè Deum prouocantes, conſidant ſibi propitium fore. Quum ergo Amos 5.18 freni ſuis piaculis ſpernerent omnes minas, Deumque ſibi auxiliatorem fore iactarent: reipòdet longè diuerſo modo viſuros Dei gloriam. perinde ac ſi diceret Deum effecturum ſuo aduentu, vt pii intelligant ſe non fruſtra iperale. Apparebit enim piorum bono, & exitio eorum qui apparituum ipſum prædicat impietatis patronum, cuius ſeuerus erit ultor. Illi gaudio fruuntur & cõſolatione: hi verò pudore ſeſſantur: nam ſentient propediem iudicium Dei, quod nunc ridet.

6 VOX TYMVLTVS.) Confirmat ſuperiorem ſententiam, nempe non fruſtra minatum eſt Deum hypocritis breui adſore vindicem, quòd pii cupidius expectet: quod de ſeruitia promiſſum eſt. Quoniam verò hoſtes designet, dubium eſt: poteſt enim hic locus exponi de Babyloniis, quorum clades fuit Eccleſiæ ſuæ redemptio: poteſt etiam de aliis hoſtibus, qui in Eccleſiæ gremio fouebantur, atque huc ego magis inclino, tamen ſi non nego poſſe de quouis hoſtium genere accipi. Sed reſpicit domeſticos hoſtes, de quibus hætenus loquutus erat, qui vocem Dei aliſidue perſonantem in ore Prophetarum reſpuebant. Denunciat ergo futurum breui vt aliam vocem atque horribiliorem audiant. Sed continuo poſt ſequitur mitigatio, ne idem terror pios Dei ſeruos exanimet. Summa eſt, fruſtra gloriarì impios, ſuamque proteſtationem opponere Dei iudiciis: quia eius manum minime effugient: imò ex tempore quòd illis peruerſæ confidentiæ latibulum erat, protrudatur eius vocem, pios verò patientiæ ſuæ fructum tunc capturos. Vtinam hodie ſimilem contemptum non experiretur in hypocritis, qui omnes monitiones & minas paruipendunt: neque verbo Dei honorem habent. His ergo pro placida & leni voce quam nunc audiunt, vocem tumultuoſam denuntiare cogimur, quam aliquando ab aliis longè diſſimilibus magiſtris audient. Nam quum ſacrilego contemptu mundus reſpuit verbum Dei: armatam vocem, hoc eſt, flammas & cædes non tantum audire, ſed etiam experiri cogetur.

7 ANTEQVAM.) Quum prius conſolatus ſit pios Dominus, ne fratrum arrogantia & deſpicentia moueretur, quos tandem ulturus erat: atque ita firmo & conſtanti animo aduentum Domini expectare iuſſerit: ſimul addit ſe ita vlturum illos, vt in eorum interitu, piorum ſaluti conſulat. Nec de vno tantum aut altero homine loquitur, ſed de tota Eccleſiâ, quam mulieri comparat: atque ea ſimilitudine iam aliquoties vſus eſt. Hoc enim agi potuiſſimum Deus, vt nos in vnum corpus colligat, in quo habeamus teſtimonium adoptionis noſtræ, cumque agnoſcamus patriæ: atque in Eccleſiâ velut matris noſtræ vtero foueamur. Eſt igitur admodum propria hæc matris ſimilitudo. Significat ſic reſtituendam eſſe Eccleſiâ, vt magnam & copioſam ſobolem obtineat, tamen ſi ad tempus orba ſterilitate videretur. Atque eam repetit ſententiam, qua iam aliquoties vſus eſt, ſed plus quidem exprimit: nempe ſubitum & inopinatum fore hoc Dei opus. Reuocat enim pios à ſenſu carnis, ne ex ſuo iudicio reſtorationem Eccleſiæ æſtiment. Mulieres gerunt vterum per decem menſes, ac tandem partum magno cum dolore emittunt: ſed Domino longè alia gignendorum liberorum ratio eſt. Nam facturum eſſe dicit vt prius in locum fetus emergat, quam animaduerti aut vllò doloris ſenſu percipi poſſit. vnde etiam totam ſibi laudem vendicat, quia miraculum induſtriam hominum excludit. Maſculum autem potuiſſimum nominat, vt virilem & fortem animum horum liberorum deſignet: generoſam enim prolem, non mollem aut effemmatam fore intelligit. ſicuti etiam ſcimus Chriſti Spiritu regenerari fideles, qui inuicta fortitudine peragunt militiæ ſuæ curſum: qua ratione dicit Paulus, non iam eſſe præditos Spiritu timidiſſatis, &c.

8 QVIS AVDIT.) Prædicat magnitudinem rei de qua loquutus eſt, admirabilem enim atque inuidiam Eccleſiæ reſtorationem fore ſignificat, vt eam pii non ex naturæ ordine, ſed ex gratia Dei æſtiment. Nam quom de ea cogitant tecum homines, inſtar ſomni eſſe putant: quæ admodum etiam dicitur Pſalmo 126. Cæterum non intelligit Eccleſiâ plenè ad momentum re-

Amos 5.18

Rom. 8.15

Pal. 126. 1

fituendum esse: sunt enim multi progressus & longi huius restitutionis: imò etiam pro carnis sensu: sed ostendit initium ipsium omnem ingenii humani captum superare. neque tamen loquitur hyperbolicè: quia sæpe videmus Ecclesiam parere, quæ prius grauida non videbatur. Imò cum puratur sterili, prædicatione Euangelii redditur fecunda: ita ut magnopere remplaceat, ubi euenit, admiramur: quam incredibilem omnino esse antè iudicauimus. Hæc impleta sunt aliqua ex parte, quomodo rediit populus à Babylone: sed multò luculentius testimonium in Euangelio datum est, quò publicato, statim varia soboles & numerosa prodit. Nostri verò temporibus annon huius prophetiæ complementum vidimus? Quot enim liberos à triginta annis, quibus Euangelium prædicatum est, genuit Ecclesia? Annon Dominus suos hodie magno in numero ubique trahit habet? Nihil igitur hic prædictum est, quod non euidenter appareat. Miraculi gloriam illustrat similitudine: nulla gens est quæ statim in mundo extiterit. Nam paulatim conueniunt homines & numero augentur, & gentem suam propagant. Ecclesiæ verò longè alia ratio est, quæ statim non vno tantum in loco ingentem multitudinem parit. Summa est, Deum mirabiliter facturum, ut inulio more innumeris Ecclesiæ filii simul & repente nascantur. Terram pro qualibet regione, vel promiculis accipere licet.

9 ANGO.) Quemadmodum superiore versu opus Dei magnificè extulit, ita nunc ostendit incredibile hoc videri non debere, nec ambigendum esse de eius potentia, quæ omnem naturæ ordinem superat: nam si cõsideramus quis loquatur, & quàm facile sit ei præstare quæ promissis, haud ita ancipites hærebimus, quin protinus succurrat mundi renouationem esse in eius manu, cui difficile non esset creare momento vno centum mundos. Nuper admiratione interposita extollere magnitudinem operis voluit: nunc verò ne quid piæ mentes impediatur vel mouetur, ad reputandam suam virtutem hortatur: ac quò melius persuadeat nihil tam arduum esse coram hominibus, quod non sibi expeditum sit, & arbitrio suo subiaceat, proponit in medium ea quæ ipsi quotidie cernimus: nam in partu muliebri admirabilem eius potentiam intuemur ac suspicimus. Annon verò se Dominus multò admirabiliorem præbebit in augenda & multiplicanda Ecclesia, quæ præcipuum est gloriæ eius theatrum? Nihil ergo malignè restringitur eius virtus, si minus creditur valere, ubi immediatè & quasi palàm exerta manu per se agere voluit, quàm ubi operatur per naturalia media.

10 LAETAMINI.) Promittit lætum fore statum qui mœstus antea & lugubris erat: nam respicit Isaias non suam ætatem, sed exilii tempus quo assidue gementes pii, ac mœrore confecti propè desperabant. Pios igitur omnes ad gaudium hortatur atque incitat, qui singulari affectu erga Ecclesiam ducuntur, nec quicquam habent optabilius eius salute. quo admonet non alios tanti boni confortes fore, nisi quos pius Ecclesiæ amor & studium ad expectandam eius liberationem sollicitat: & quidem ubi contemptibilis est coram mundo, sicuti Psal. 102. dicitur, Quoniam diligunt manuum tuarum lapides eius, & pulueris eius miserebuntur. Ideoque addit, QUI LVGETIS: non quia in exilio deformis & horrenda dissipatione erat, nec quicquam saluissimum sperabatur, excitat pios, ac læto animo esse iubet, vel saltem se accingere ad gaudium. Atque hæc exhortatio promissionem quoque & plus quiddam continet. Nec enim tantum efficaciæ habuisset simplex promissio: sed ista ad vnum tempus duntaxat restringi non debent: nam tenenda est generalis regula, de qua iam sæpius diximus. nempe istas promissiones à populi reditu vsque ad regnum Christi & complementum eius extendendas esse.

11 VT SVGATIS.) Hic versus superiori coniungi debet: nam Propheta exponit qualis gaudii materia futura sit: quia scilicet infœlix ac miser Ecclesiæ status in beatum & felicem mutabitur. Sugendi autem verbo ad teneros infantes alludat: ac si diceret, Fruamini matre vestra cum bonis omnibus, atque à mammis eius pendetis. Hic verò pueris similes facit pios omnes, cuiuscumque sint ætatis, ut meminerint infirmitatis suæ, ac Domini virtute confirmentur. Quam obrem diligenter hæc sugendi & mulgendi metaphora notanda est. CONSOLATIONVM vocem alii actiue, alii passiue accipiunt: ego verò significationem passiuam amplecti malo. Intelligit enim consolatio nes quas accipit Ecclesia, quarum etiam liberos suos participes facit. Et certè ea gaudii materia, nulla maior aut amplior, nulla insignior afferri potest. Idque apertius liquet ex proximo membro, ubi additur delectatio in ipsa indore gloriæ.

12 QVONIAM.) Protequitur metaphoram suam: ac filios Dei comparat pueris infantibus qui in vlnis gestantur, qui fouentur in sinu matrum: cum quibus etiam ludi ut. Atque ut magis affectum suum erga nos exprimat Dominus, matrem se comparat, cuius amor reliquos omnes vincit magno intervallo, ut alibi vitum est. Vult ergo nobis Dominus esse loco matris, ut pro molestiis, ludibriis, miseriis, & angoribus quos sustinimus, nos delicatè traheat, ac veluti in sinu foueat. PACIS nomine, scilicet designat. In voce GLORIAE, repetitio est, qua significat omnne genus opulentæ, ut nihil ad absolutam & integram pacem desit. Nam quum an è in deliciis ageret Gentes, refertæque essent multiplices bonorum copia, diuinas omnes, & quicquid ad beatam vitam spectat piorum fore affirmat, sicuti in mare decurrunt fluiui. Per continuū verò defluxū notatur perpetuitas: nã quia Deus fons est inexhaustus, multū eius pax differt à pace mūdū, quæ statim defluit,

deſiuit, & cuius exareſcit fundus. Quoties ergo triſte ac luctuoſum Eccleſiæ ſtatū videmus, meminere has promiſſiones ad nos quoque non minus quàm ad populum illum pertinere. Cùm ſint Domino fluuij pacis quos emittere vult in Eccleſiam ſuam, ne in medijs, atque etiam acerrimis bellis animum deſpondeamus: ſed in miſeris & anguſtis noſtris erigamus animos ac lætemur. Quòd autem nos qualiſiſantes, non tanquam adultos homines, delectat, agnoſcere debemus conditionem noſtram, vt conſolationibus eiufmodi contenti ſimus. Et certè ſingularis indulgentiæ ſignum eſt, quòd ita infirmitatem noſtram tolerat.

13 & 14 SICVTI VIRVM.) Mirū eſt Prophetam tantopere in hanc renouationem inſiſtere, cùm prius factis de ea dixiſſe videretur. Sed quia nec magnitudinem amoris & ardorem, quo Deus erga nos afficitur, exprimere, nec ſibi dicendo ſatiſſacere poteſt, ideo repetit ſæpius atque inculcat. Quòd dicit gaudium illiſte ſuper Ieruſalem, biſariam exponere licet. Poteſt enim dici pios lætis animis fore, quum reſtitutam Eccleſiam videbunt: vel Eccleſiam, poſtea quā reſtituta erit, partibus ſuis fundurā eſſe, vt filios ſuos exhilaret. Cui interpretationi ego potius adheſco: quanquam vtraque conuenire poſſit. Prior quidē interpretatio vbiſte videtur: ſed quid vouerit Prophetas, non quid magis ardeat, ſpectandum eſt. Deum quidē primū facit lætitiæ authorem, & meritò: adiungitur tamen ſecundo loco Ieruſalem qualiſiſta miniſtra. Cæterum hoc profanis contemptoribus nō dicitur, quos nulla Eccleſiæ cura tangit, ſed qui pio ſtudio eius ſe filios eſſe declarant. Videndi verbo certā experientiam exprimit, ne de euentu fideles dubitēt: ſed vaticinium hoc plena certitudine amplexi Eccleſiæ orbitatem patienter ad tempus ferant. Similitudine hoc idem illuſtrat, oſſa eorum dicens recuperatura nouum vigorem, ſicuti herba emortuæ reſhoreſcunt. Oſſa verò nominat, quæ vt triſtis ſpiritus deſiccet, ita alacer & lætus replere & vegetare ſolet. Vehementem ergo & incomparabilem lætitiā deſignat: ac videtur alludere ad triſtitiā qua pij in exilio ſerè contabuerant vt aridi, mortuiſq; hominibus ſimiles redditi eſſent. Eos ergo conſolat Dominus, atq; florentem boniſq; omnibus abundantem Eccleſiā promittit. ac ſi oſſa ſiccò carentia nouum vigorem recuperaret: ſicuti herba quæ hyeme emortua videtur, quotannis germinat. Poſtea iterum vt fiduciam concipiant, aſſurgere ad Deum iubet, qui tunc patefaciet ſuum auxilium. Sequitur autem non ſemper cognitam fuiſſe Dei manum, ſed aliquādiu ignotam latuiſſe, ac ſi nullam ſuorum curam haberet. Nam in ſpecie videbatur ipſos abiciſſe, quum Daniel aliique pij non minus quàm Zedechias in exilium abducti eſſent. Ergo vbi illuxerit ſerenitas, diſcrimen bonorum & malorum tale fore dicit, vt conſpicua ſit hæc manus, quæ prius quodammodo abſcondita erat: quia nō diſſimulabit amplius, nec impios graſſari ſinet, ſed aperte oſtendet quantum pro ſuis curam gerat. Ergo ſi ad tempus præualeat, atque impunè graſſantur hoſtes: ſi negligi ac deſtitui omni auxilio videmus, ne deſperemus: quia veniet tempus quo ſe patefaciet Dominus, nōſque ab eorum iniurijs & tyrannide vindicabit.

15 QVONIAM.) Hæc hypotypoſis eò ſpectat, vt quum pij ſceleratos homines in eorum miſeris exultare, magiſque ac magis inſoleſcere vident, ne propterea deſectant à recta via, aut animum deſpondeant: nec enim ſolummodò voluit percellere impios qui nullis mouentur minis, omniāque ſubſtantiant: ſed pios conſolari vt ſe beatos eſſe ſentiant, quòd ſub tutela Dei ſint, nec propterea ſe adiungant impijs, quòd proſperè iis omnia ſuccedūt. His ergo potiffimū conſulit, vt Dei tutela & gratia contenti ſint. Cæterum an extremum quoque iudicium comprehendat cū temporalibus pœnis, quibus iam impios perſequi incipit, ambigi poteſt. Ego verò non dubito quin illud quoque ſimul cum iis complecti velit, quæ æterni iudicij tantummodò præludia ſunt. VENIET. Hoc fieri cœpit quum populo Babylonem abducto, hoſtes domesticos vltus eſt Deus. Ex quo autem impletum fuit redemptionis tempus, armata manu impias gentes durius aggreſſus eſt, nec deſtitit alia etiam & varia ſui aduentus documenta ſubinde dare, quibus ſe electo populo præſentem oſtendit, atq; in igne venit ad iudicandos hoſtes. Tandem ſcimus eū vltimò venturum in igne, vt omnes impios vlcifcatur. Sed hic locus ad extremum iudiciū reſtringendus nō eſt, quin reliqua etiam complectamur. Quanquam has minas, vt paulò poſt videbimus, peculiariter ſtingit contra ſaruentos lud vos. Metaphoricæ verò hæc locutiones ſatis vilitatē ſunt Scripturis: nec enim aliter horrendum hoc iudicium Dei animo comprehendere poſſemus, quàm ſi Prophetæ ex rebis notis & vilitatis ſimilitudines adferrent. His autem ſenſus noſtros ſerò afficere ſtudent Prophetæ, vt vero Dei timore perculſi non æmulemur impios, quibus tam horribilis imminet vindicta. Vnde apparet quàm friuola & inuiles ſint ſpeculationes Sophiſtarum, qui de qualitate & ſubtilitate illius ignis diſſerunt, quum Scriptura eò tendat, vt horribile iudiciū Dei nobis ſub figuris demonſtret, quòd alioqui nec cogitatione complecti, nec animo comprehendere poſſemus. Quòd etiam melius liquet ex nomine Gladij, quia eadem eſt ratio.

16 QVONIAM IN IGNE.) Hic nihil adfert noui: ſed tantummodò confirmat ſuperiore ſententiam: ac formidoloſum hoc iudicium fore demonſtrat, ne quum rem leuis momenti eſſe putet. Illum igitur horrorem ampliat, vt metuant impij: pij verò ſe paros & caſos conſeruet, atque ab eorum conſortio ſe ſubſtrahat. Interea æquo animo ſuſtineat inuictos & crudelis hoſtium impetus, donec armatus prodeat e cælo vindex. Cladem verò denuntiat cunctis mortalibus, vt multa ſic cadauerum congeries. Et diſertè hoc addidit, quia paſſim regnaret impietas, ac pernic-

Pro. 17. 2.

Dan. 1. 6.

2. Theſ. 1.
2. Pet. 3.

Iosam tentationem pij ob fœlicitatem impiorum sustinerent. Nam que ingenij nostri est leuitas, praua confuctudine abduci nos sinimus, & multitudo nos conturbat, acit ad prohibendam Dei manum sufficeret. prauum hunc metum corrigat Propheta : quia scilicet quò magis grassabitur impietas, & maior sceleratorum copia futura est, eò magis accendetur ira Domini, vt plures ac maiores strages edat: nec impiorum turba & conspiratio impediet, quin eodẽ exitio ipsos tollat.

17 QVI SANCTIFICANT.) Nunc hostes illos designat quibus Deum infestum fore docuit. Nam dubium esse poterat, auterò sine & professos hostes notare, an verò sermone dirigeret ad Dei contemptores, qui tamen electis & sanctis permixti erant : aperte ergo falsos & degeneres Iudeos compellat: nec mihi dubium est, quin priore loco hypocritas perstringat: secundo autem vbi dicit, QVI comedunt carnem suillam, sceleratos designet : hoc est, eos qui palam & crassè licentia impij erant. Sanctificabant se hypocritæ, hoc est, falsas sanctitatis laruas induebant : atq; hoc prætextu fallebant multos. PURIFICABANT se in hortis, hoc est, variis superstitionibus se polluebant, quibus tamen se puros reddi coram Deo arbitrabantur. Alij sine vlla dissimulatione Deum religionemque omnem spernebant. Est igitur generalis sententia, qua omnes impios, cuiuscunq; generis sint, comprehendit: nempe tam eos qui nequitiam suam aperte produunt, quam qui variis integumentis tegunt & occultat. Quod dicit, POS TVAM in medio, quidam interpretes subaudiunt Piscinam, ac si in medio horti reposita esset aqua sacra ad ablutiones. Sed non minus conuenit alter sensus, quia proprium sibi quisque Deum eligeret, suam quoq; arborem cuique fuisset ex multis.

18 NAM EGO OPERA EORVM.) Confirmat quod dixit superiore versu: nempe sumendas esse pœnas de omnibus impijs, vt quanuis ad tempus eos impune peccare sinat Dominus, eos tamen pœnas aliquando daturus esse persuasi fideles, ab eorum exemplis abstante. Dominus hic testatur se opera ipsorum videre & obseruare, ac se aliquando re ipsa ostensurum neminẽ latere ipsius oculos posse. Alij intelligit nihil ab impijs designari posse sine permisso Dei: que quidem sententia vera est: sed huic loco non conuenit. Nemo enim non vider hanc sententiam coactam & a contextu Prophete alienam esse. Solùm enim confirmat quod prius dixit, hypocritas & sceleratos tandem impune euasuros non esse, quia Deus omnia eorum facinora, instituta, & cogitationes animaduertit: nec quicquam tergiversando proficere, quasi nunquam in iudicium trahendi essent. QVIA VENIT TEMPVS. Hoc etiam magis confirmat quod dictum est. Iam enim tempus appropinquare dicit, quo omnes gentes conuocabit, vt reiectis hypocritis & impijs, populum ex illis colligat, & sibi adoptet. Iudæi essebantur superbia, omnẽq; alias nationes vt impuras despiciebant. Dominus auter eas se adoptaturum significat, vt eius gloriæ sint participes, cuius se indignos Iudæi præbent. Inignus est hic locus, quo docemur Deum alicui populo obstrictum non esse, quin eos eligat quos vult, reiectis incredulis quos prius ad se vocauit: cuius locum lenè docet Paulus Rom. 10, & 11 vbi ostendit nos veluti in vacuum possessionem venisse, postquam Iudæi sua incredulitate reiecti sunt. Hoc eis iam minatur Iſaias, Ne existimetis Deum populum carere, quum defeceritis, vòsq; indignos reddideritis eius gratia. Alios enim habiturus est: ipse verò iudicem se ostendet, nec vos tanta licentia abuti tandem patietur. Venturos dicit, quia fidei consensu inſiti in Ecclesiam coalescent cum veris Iudæis, qui ab adoptione non desierunt: nam qui propinqui Deo erant Iudæi, Gentes quæ remotæ erant accedere ad eos oportuit, vt desiderio sublatò fierent simul vnum corpus. VIDERE gloriam Domini, nihil aliud est quam ea frui gratia qua Iudæos dignus erat. Hoc enim speciale illius gentis priuilegium fuit, vt gloriã Dei intuerentur, atque eius præsentis signa haberent. Nunc gentes quæ his bonis caruerant, visas dicit & conspecturas illam gloriam: quia Dominus sese omnibus patefaciet sine exceptione.

19 ET PONAM.) Hoc dupliciter accipi potest, vel quòd Deus aliquod signum porrigat: vel aliquo simbolo aut tessera suos insigniat, vt salui euadant. Prior expositio magis recepta est: sed nonnulli in ea pueriliter arguantur de signo crucis: alij verò ad prædicationem Euangelij referunt: vtrique meo iudicio hallucinantur. Videtur enim potius alludere ad id quod Moies scribit factum esse in exitu & liberatione populis: atq; in Apocalypsi refertur, Quot quot signati fuerint à Domino, saluos fore, etiam quum ira eius grassabitur per vniuersum orbem: quemadmodum in quorum signatæ erant postes in AEGYPTO, salui euaserunt. Atque ita ostendit neminẽ effugere posse irã Dei, præter electos, quibus signum & notam Dominus impreſerit. In summa, Propheta amplificat quod iam dictum est de graui & dira vltione quã Deus impuritas erat de impijs. Omnes enim perituri essent præmiscue, nisi Dominus aliquos nota sua insigniret. A communi igitur exitio totius gentis, exiguum aliquem numerum se referuaturum dicit. Atque hic verus Prophete sensus est: quemadmodum etiam alibi dixerat se quassam reliquias velut à communi incendio erepturum. Ex hac ræſidua manu dicit quosdam fore, sibi p̄cones ad celebrandum in Gentibus nomen suum: sicuti videmus paucorum opera longè lateque promulgatã fuisse salutis doctrinam. THARSIS. Hoc nomine Ciliciam designat: atque totum litus maris mediterranei Iudææ oppositum comprehendit. Alij Africam & Cappadociã significari putant: sed priorem sententiam magis amplector. Per LV D, nonnulli Lybiam: & alij Asiã minorem intelli-

gunt. Per eos **QVI** trahunt arcus, Parthos: quoniam experti erant in arte sagittandi. Per **TIVBAE** & **IAVAN**, Italiam & Græciam: per **INSVLA**s verò, ignotas regiones designat. Nam Insularum nomine, quicquid ultra mare erat, Iudæi significabant: ut iam antea sapius dictam est. **QVÆ NON AVDIERVNT**. Significat spargendam esse noticiam Dei per vniuersum orbem: nam Græci, Itali, Parthi, Cilices, aliique populi nihil de pura religione & sincero Dei cultu audierat: atque vniuersus orbis profundissimis ignorantie tenebris demersus erat. Notam ergo vbiq; terrarum fore gloriam Dei promittit. Subest autem emphasis in nomine **GENTIUM**: quia tunc Dominus vni tantum populo notus erat, nunc omnibus se patefecit.

20 **ET ADDVCENT.** Hic aperte exponit quod prius dictum est: nempe omnes qui euadent ac superstites erunt, quantum sint pauci numero, tamē sacerdotes fore qui vndiq; victimas Deo adducunt. Alludit autem ad veterem ritum Legis: tamen notat discrimen quod inter istas oblationes, & veteris Legis sacrificia futurum est. Nam instituit nouum sacerdotij genus, & noua sacrificia. Quemadmodum verò dixerat se omnes gentes collecturum, ita nunc ostendit non inane sacerdotum, quos constituerat, laborem fore: quia Dominus prosperum studij eorū successum dabit. **FRATRES** vocat, qui prius alieni erant: quia nouam coniunctionem respicit, que constat fide. Scimus enim exteras gentes per fidem in genus Abrahæ insitas esse. Quamquam alij diuersum sensum eliciunt, quem non profero reiciio, Vbi Deus nouum populum sibi ex alienis gentibus colligit, Iudæos qui huc & illuc fuerant dispersi, aggregandos esse: quod etiam impletum est. Videtur tamen aptius hoc referri ad vocationem Gentium: quia tunc sublato discrimine fraternæ coniunctio esse cepit inter omnes quos adoptare voluit Deus in filios. Abraham fuit pater vnus gentis, nec tamen omnes qui ab eo originem duxerunt secundum carnem, filij eius cęntur: nā Ismaelitæ & Idumæi reiecti sunt. Tunc ergo demum pater multarum gentium factus est, cum Deus cooptauit gentes, ac fœdere sibi coniunxit, ut fidem Abrahæ sequerentur. Atque ita videmus quorsum Propheta vocet nos Iudæorū fratres, qui prius alieni ab Ecclesia Dei fueramus, quia filios & reprobos fratres prius deiecerat suo loco. Notandus est hic fructus qui sequitur ex prius laboribus eorum qui Domino operam suam impendunt: nempe quod ad mortificis erroribus ad Deum vitæ fontē adducant fratres suos, qua consolatione animos suos erigere, atq; in æternis & molestiis, quas ferunt, sustentare debent. Dominus ex suis neminem perire sinit. Cum itaque opera nostra uti vult ad eripendos fratres nostros, felices & beati sumus.

EX OMNIBVS GENTIBVS. Significat nullum amplius discrimen inter Iudæos & Gentes fore, quia Deus materiam dirigit, atque Ecclesiam constituit ex omnibus gentibus. Atque ita impletum est illud Dauidis de Christo, Postula à me: dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Cum **MONTEM SANCTVM** nominat, accommodat se vsui & consuetudini illius temporis: quia Deus Ierosolymis in templo colebatur. Nunc diffusum est vbiq; templum: quia puras ad Deum manus tollere vbiq; licet, nec iam vllus habetur locus decoratus.

Oblationum quoque mentionem facit, & sacrificiorum quæ in templo fiebant: quamquam sacrificia que nunc offerenda sunt, à prisca illis longè differant. Sed Prophetas à rebus vitæ similitudines mutuari necesse fuit: sicuti iam sæpius dictum est. Prius animalia & pecudes pro victimis erant: at Apostoli alique sacerdotes Christi, homines ipsos mactantur, viuamque sacrificium Deo per Euangelium obtulerunt. Paulus hoc se sacerdotio functum testatur, quum gentes mactauit gladio Euangelij, ut fierent oblatio acceptabilis Deo, sanctificata per Spiritum sanctum. Non est igitur sacerdotium legale, nec Papisiticum simile, quo Christum immolari dicunt: sed Euangelicum, quo mactantur homines, ut renouati Spiritu, Domino offerantur. Quoscumque ergo lucrifacere possumus Christo, eos in sacrificium offerimus, ut toti Deo consecrentur. Sacrificat etiam vnusquisque quum se deuouet & addicit Deo, atque integrum obsequium illi offert. Hanc enim hostiam Paulus etiam Rationalem vocat. Ita vocationis nostræ finis ostenditur, ut abiteris pollutionibus, & nobis mortui, nos colendæ sanctitati addicere discamus.

IN EQVIS ET QUADRIGIS. Quidam hic allegoriam querunt: atque Prophetam ideo **ADDVCENDI** verbo vsu putant, quod Euangelium non cogat metu homines, sed blandè potius alliciat, ita ut sponte se conferant ad Deum, ac propter alacriter hilari conatu. Ego verò simplicitas hunc locum accipio. Quia enim subire poterat hæc dubitatio in animos multorum, Qui fiet ut homines eam longinquis regionibus ad nos accedant: respondet, Equos, quadrigas, & vehicula defutura non esse. Nam omnia adminicula Dominus in promptu habet, ut iuuet suos, atque ad propositum finem perducat. Cæterum non repugno quin Euangelium possit vehiculum dici, quum nos ad spem vitæ æternæ vehat: sed mihi simpliciter videtur innuere Prophetam, nihil obstaturū Deo, quo minus colligat Ecclesiam suam: & sibi præstō tore adminicula, ne quis ex electis quos vocauerit, in medio cursu deficiat.

21 **AD EOVYE.** Amplificat id quod iam pronuntiauit de insolita Dei gratia. Colligendam enim Dei Ecclesiam ex populis omnibus significauerat, ita ut speratis omnibus impedimentis & molestiis, longinque etiam nationes accederent. Nunc verò longius progreditur: nec enim solummodò cooptandas à Deo gentes, sed etiam in summum honorem eandem esse docet. Iam

Rom. 9. 7.
Ibid. 4. 17.
& Gen. 17.

5.

Eph. 2. 14.

Psal. 2. 8.

1. Tim. 2. 8

Rom. 15. 16

Rom. 12. 1.

magnus erat hic honor, quòd immundæ & spurcæ gentes censerentur in sacro populo: nunc vero longè admirabilius eis, quòd in summum dignitatis gradum euehantur. Hinc apparet longè aliud esse sacerdotium sub Christo quàm sub Lege fuit. Nam sub Lege, vna tantummodò Tribus ad sacerdotium admittebatur: Gentes, vt immundæ, prohibebantur ab ingressu templi, tantum aberat vt isto sacerdotio fungi possent: nunc vero omnes promiscuè admittuntur. Nonnulli generaliter exponunt hunc locum, Quòd Gentes sacerdotes erunt, hoc est, seipfas offerent Deo: sicuti passim Scriptura fideles omnes Regale sacerdotium vocat. Sed videtur peculiariter designare ministros & doctores, quos etiam ex Gentibus elegit Dominus, atque inigni huic muneri, hoc est, prædicando Euangelio destinauit: quemadmodum Lucam, Timotheum, & similes, qui spirituales victimas Deo per Euangelium obtulerunt.

22 NAM SICUT.) Hic promittit talem Ecclesiæ instaurationem fore vt perpetuò duret. Vereri enim multi poterant, ne postea iterum laberetur. Firmum ergo deinceps statum fore significat, postquam semel à Deo restituta erit. Itaque hic magnifica duo beneficia recenset, instaurationem scilicet, ac perpetuitatem. Quum loquitur de COELIS nouis, & TERRA noua, respicit ad regnum Christi, à quo omnia renouata sunt: sicut Apollolus ad Hebr. docet. Hæc autem nouitas còspectat, vt perpetuò vigeat hic florens ac felix Ecclesiæ status. Quod enim vetus est, ad interitum tendit: quæ instauratione & renouatur, diuturniora esse debent. Promiserat Deus, quando Sol & Luna latent in celo, testes fore æternæ successiois, ne posteritas Davidis intercederet. Sed quia interruptio quadam ex perfidia populi & ingratitude contigerat, instauratione per Christum facta vaticinium illud verè sanciuit. Merito itaque Isaias, Subulescent, inquit, vobis filij, & filijs nepotes: & quemadmodum stabiliet Deus mundum, vt nunquam intereat: sic Ecclesiæ perpetua erit successio, vt per omnes ætates protogeret. In summa, exponit quod prius dixerat de renouando mundo: ne quis hoc ad arbores, aut bestias, aut siderum ordinem pertinere putet: nam ad interiorum hominis renouationem referri debet. Veteres hallucinati sunt, quum existimauerunt hæc ad extremum iudicium præcisè spectare, nec còtextum Prophetæ, nec auctoritatem Apolloli satis perpendunt. Quamquam nõ nego eouisque pertinere, quia non antè speranda est rerum perfectio, quàm Christus mundi vita apparuerit: sed initium facere altius oportet, ab ea scilicet liberatione qua suos Christus regenerat, vt sint nouæ creaturæ, & sicuti dicitur secundæ ad Corinthios capite septimo.

23 ET ACCIDET.) Iterum docet Prophetam quale discrimen futurum sit inter spiritualem Dei cultum, qualis erit sub regno Christi, & carnalem qui sub Lege fuit. Singulis mēibus in nouilunio sacrificia offerrebantur. erant sabbatha, aliq; festi ac solennes dies, quos diligenter obseruabant. At sub regno Christi perpetua erit & continua solennitas: nec enim fixi sunt & ita sacrificiorum dies, quibus eūdum sit Ierosolymam, aut quicquam hic vel illic offerendū: sed nostræ oblationes, feruæ, & lætitiæ continua serie velut ex die in diem perpetuantur. Interea alludit ad veterem sacrificiorum morem, vt iam sæpius vñtatum est: Prophetis diximus. Vult ergo Dominus sibi pura sacrificia quotidie offerri, non statim temporibus, nec qualia sub Lege olim antè hodie apud Papistas, qui vel istud incambūt suis cæremoniis, ac si piacula essent scelerū: vel Christi mactare sceleratè aduentis sed spiritualia, vt puro & sincero cultu veneremur Deum & adoremus. Quòd nonnulli hinc abrogationem Legis & veterum cæremoniarum probare volunt, mihi satis firmum non videtur. Certum quidem est legales illos ritus sublatos esse, atque hinc colligi potest: sed ad probationem huius rei alijs firmioribus locis vti vellem. Subest enim hic duntaxat antithesis inter Sabbatha & festos dies, qui celebrabantur sub Lege, & Sabbathū quod nobis hodie continuum est.

24 ET EGREDIENTVR.) Non sunt hic quærendæ subtiles & argutæ interpretationes: simpliciter enim admonet eos qui in Ecclesiã coopati fuerint, circumspecta horrendam Dei vltionem visuros. Quamquam subest inter calamitatis angustias & liberum exitum tacita antithesis: ac si diceret, Ex tenebricoso ergastulo vbi cõstricti erant, prodituros rursus in lucem. Non intelligit has stitages fore in cætu fidelium: hoc enim felicitatem Ecclesiæ valde imminueret, in qua omnia lætitiæ & gaudij documenta à Deo eduntur: sed quemadmodum prius de perpetua gloria loquutus est, qua illustrabit suos, ita nunc denuntiat pœnas quas afficiet improbos, vt pij magis se in timore Dei contineant. Quòd igne cruciandos dicit, nuper metaphoricam esse loquutionem admonuit: q; ex membro adiuncto aperte loquetur. neq; enim fingendū sunt è terra vermes, qui infidelium corda arrodāt. Simplex ergo sententia est, Impij malā conscientiam instat carnisifici fore, qui abiq; fine eos discruciet, tormentūq; illis paratū est: quod alia omnia superet, deniq; diu & horribilè in modū pauidos & irrequectos fore: ac si vermis cor alicuius hominis roderet, aut exederet ignis, nec tantè ita exelus interiret. Porro quia nūc impij summo in honore habentur, atq; pios velut ex alto despiciunt, horrendā mutatione denuntiat: quia cū extremo cruciatu ignominiam quoq; summam sustinebunt: sicuti par & æquum est, quibus contēpti & ludibrio sunt Dei gloria, eos probris omnibus obrutos Angelis & toti mundo abonunabiles reddi.

INDEX SENTENTIARVM ET LOCO- RVM INSIGNIVM QVI IN HOC OPE- re continentur.

Prior numerus caput, posterior versum designat.

<p>A Abalienantur multi à christo ob crucis spectaculum 53.5 abalienari ab ecclesia quam miserum & exitiale 21.11 abalienati homines à deo miserissimi 1.26 Abducti à lacte pro indocilibus 28.9 Abnegatio nostri necessaria 55.7 Abraham cur dei amicus dicitur 41.8 abrahâ è Chaldaea à Domino eductus 41.2 abraham quondam idololatra 29.22 abraham quando multarum gentium pater factus sit 66.20 abraham non semel redemptus 29.22 abraham cur iustitia dicitur 41.2 abraham quomodo Iudæos nescire dicitur 63.16 abrahæ vocatio 51.1 abrahæ exemplum quatenus imitandum 57.5, & 60.3 Abstinentiam carniū vnde papilæ commendari putent 22.13 Abundantia rerum luxurie coniuncta 5.11 abundantia superbiam & saturitatem parere solet 21.2 abundantia homines interdum excercat 35.2 abundantia impiorū misera 3.1, & 35.6 Acceptio personarum iudicibus noxia 1.23 acceptio personarum in deo nulla, vnde Deus acceptor personarum nō est Achaz quoties cum palæstinis conflictus victus 14.29 achaz oblatum à domino signum proteruè respuit 7.12 achaz regis contumacia & ingrati-tudo ibidem Adami & christi discrimen 65.25 Admiratio quomodo deo tribuitur 59.16 Adoratio dulcè figmentum papisticum 2.8 Adulatio damnatur 19.11, & 42.3 adulatio à paucioribus aliena esse debet 30.10 Aegyptus vrbibus abundans 19.18 aegyptus idolis ac superstitionibus valde addicta 19.1 aegyptus omnium artium liberalium officina haberi voluit 19.3 aegyptus à christo liberata 19.19 aegyptus quomodo pretium redemptionis ecclesiæ 43.3 aegypti excidium prædicitur 19.1</p>	<p>aegyptii falsa persuasione prudentiæ imitari ceteros omnes vt barbaros fastuose despiciant. 19.3 aegyptii ceteris gentibus molliores & magis delicati 19.16 aegyptus quando cum assyriis concordet 19.23 aegyptiorum bellum continuum cum assyriis ibidem aegyptiorum insania quo sensu deo tribuitur 19.14 aegyptiorum superbia 19.15 aegyptiorum ad deum cōuersio 19.19, & 21 aegyptiorum & chaldæorum collatio 52.4 æmulatio fons discordiarum 11.13 Aethiopia quomodo pretium redemptionis ecclesiæ 43.3 Affectus fidelium, vide Fidelium affectus Afflictiones omnes peccatis nostris imputandæ 1.19, & 64.4, & 65.20, 25 afflictiones à deo 5.26, & 10.5, 26, & 13.1, & 14.5, & 16.4, & 18.3, & 19.1, & 21.1, & 22.5, & 23.8, & 24.6, & 29.3, & 41.25, & 42.24, & 45.7, & 47.6, & 51.17, 20, & 60.10, & 62.8, & 63.6 afflictiones variæ 42.25, & 43.1 afflictiones quomodo breues & momentaneæ 51.14, & 54.7, 9, & 63.18 afflictiones cur diuturnæ 24.22, & 32.14 afflictiones interdum graues 51.21 afflictionum fructus & finis 10.18, 20, & 19.22, & 21.11, & 22.12, & 25.3, & 26.9, 10, & 16.20, & 27.7, 9, & 29.19, & 35.1, & 38.13, 17, & 40.31, & 41.17, & 48.10, & 59.15 afflictionum vis 9.1 Agricultura dei donum 28.29 Alacritas piis necessaria 43.22, & 56.6 alacritas in liberalitate imprimis requiritur 23.18 alacritas fidelium 40.31 Alexandri magni insana cupiditas 5.9 alexandri hystoria 45.4 alexandriæ vetustas & opulentiā 19.13 alimenta duobus modis hominibus admuntur 3.1 alma pro virgine 7.14 altare pro dei cultu 19.19 altare nostrum christus 56.7 altare vnum duntaxat cur deo consecratum 1.29 altare ierosolymitanum cur ceteris sanctius, imo solum sanctum 17.8 altitudo vnde Superbia</p>	<p>amath vrbis vbi sita 36.19 ambitio damnatur 5.8, & 22.18, & 39.5 ambitio ezechie 39.2 ambitio eorum qui regem multis ditionibus imperantē appetūt quam stulta & damnosa sit 8.7, & 19.4 amicitia cum profana & impia gēte quatenus colenda 30.1 Amor fraternus ex pietate manat 19.23 amos propheta vaticinium de captiuitate decem tribuum 7.8 amoz isaia pater In præfa. anabaptistarum anarchia 2.4, & 60.10 angeli ministri dei 6.7, & 37.36 angeli cur scraphim dicuntur 6.2 angeli cur virtutes & potestates vocentur 37.36 angeli dei maiestatem ferre nequeunt 6.2 angelorum munus 63.9 Angli pharetrati in bellum prodeunt 5.28 angli quales in bello 13.17 angulus pro præcipua ædificii parte qua tota moles sustinetur 19.13, & 28.16 anima pro ventriculo in quem cibus ingreditur 5.14 animæ humanæ præcipuæ partes 26.9 animarum immortalitas 57.2 animalia cur hominibus nocent 11.8 & 65.25 animus duplex & fallax vide Hypocritis animi tantum in nobis est quantum à deo conceditur 31.17 anni mercenarii 16.14, & 21.16 antichristus virtute verbi tollendus 11.4 antichristi nomine tetus eius regni status comprehenditur 14.18 antichristi potentia paulatim labitur 14.3 antiquitas israelis vnde æstimanda 44.7 antiquitatis iactatio reprehenditur 19.11, & 65.7 antiquitatis prætextu errores non fouendi 65.7 antiquitati quantum tribuendum ibidem antuerpiæ insitiores ditissimi 23.8 apostoli quomodo prophetarum vaticinia vsurpare solent 9.2 apostoli in citadis scripturæ locis liberioris 28.16 apostolorum mos 64.3 aquæ pro spiritu sancto 44.3 aqua pedum pro vrina 7.20</p>
---	--	--

aqua vſus in hac vita quàm neceſſarius	12.23	Auguſtini locus	6.4. & 39.5. & 42.4. & 54.13	in regno chriſti	69.25
Aquila ſeneſtus	40.31	Aulicorum aſſentationes	19.11	Beneſcencia commendatur	23.18. & 57.13. & 58.7
Aquila pro iudrīs	14.31	Aurē à domino aperiri quid	50.5	Bonitas dei	vide Dei bonitas
Arabia clades prædicitur	21.13	Aurum & argentum poſſidere per ſe	2.6	Bonum ſummum deo adhærere	64.6
arabes num iudeis infelſti	21.15	minimè malum	2.6	bona omnia à ſolo chriſto petēda	11.2
Arabum fuga miſera	21.14	Auxilia impiorum inania, vide Impiorum auxilia		boni ſc̄nper malis admixti	2.4. & 8.14. & 26.2. & 6.11
Arca fœderis præſentia dei ſymbolum	37.26. & 46.2	B		bonorum rariffimus numerus tempo re iſaïæ	26.2
Arca domini quō adorabatur	46.2	Babylon vbi ſita	14.23	Bofra primaria vrbs idumæorū	34.6
Arcuum vſus in bello orientalibus fre quens	5.28	babylon cur aurata vel auraria ibidem		Brachium pro opere	48.14
Ariel pro ieruſalem	29.1	babylon decor regnorum	13.19	brachium pro virtute	33.2. & 51.5. & 59.16. & 62.8. & 63.12
Armamentarium in iudæa	22.8	babylon cur montis nomine deſignata	13.2	brachii & ſalutis diſcrimen	33.2
Ar-moab appellatiuè ſumptum	15.1	babylon cur orbis nomine ſignificata	13.11	C	
Arœor nomen regionis	17.2	babylon ob idololatriam à deo puni ta	21.9	Cæcitas quæ expetenda	42.16
Arrogantia omnibus hominibus inge nita	48.7	babylon bis ſubacta	13.12	Cæcitas quæ fugienda	42.18
arrogantia quâ deo abominabilis	10.9	babylon ſubacta à Perſis nomen ac di gnitatem celeberrimâ vrbs obtinuit	13.12	cæcitas iudæorum, vide Iudæorū cæcitas	
arrogantia impiorum, vide Impiorū ſuperbia		babylonis captiuitas vel ſpecies di uortii fuit	50.1. & 54.5	Cæremoniæ ad quid inſtitutæ	1.13
Ars diuinationis damnatur	19.12	babylonis excidium prædicitur & 47.9	51.5	cæremoniæ quales neceſſariæ	1.11
Artes magicæ deſtelandæ	6.7	babylonis excidium cētum annos an tequam eueniret ab iſaïa prædi ctum	21.2	cæremoniæ per ſe inanes & frigidæ	66.2
artes omnes dona dei	28.29	babylonis excidium à deo	21.1. & 48.14	cæremoniæ vſus	1.11
artes mechanicæ quàm vtilis	3.2	babylonis repentina clades	21.4	cæremoniæ abrogatio	2.3
אשם pro peccati victima	53.10	babyloniorum clades quomodo atro cif ima	13.12	Cain pœnitentia	26.11
אשר pro id eſt,	37.21	babylonis clades quomodo à Iudæa venit	21.1	Calix furoris bifariam accipitur	51.17
אשר pro quia	ibidem	babylonici exilii captiuitas cur dilu uio confertur	54.9	Caluitium & ſaccus pœnitentiæ ſi gna	22.12
אשר pro cauſali particula	49.24	babylonis monarchia omnium potētiffima	13.11. & 14.26. & 47.5	Canticum meretricis	23.15
אשר pro rationali particula	41.9	babyloniorum monarchia tyriæ in car a ti confertur	9.2	canticum nouum quid	42.10
אשר pro nota ſimilitudinis	17.9	babyloniorum auaritia	14.3	capriuitas pro captiuorum cœtu	20.3
Aſſyrius pro chaldæis	52.4	babyloniorum delicta in horrorem verſe	21.4	Capitium inepta ſectio	4.1.14. & 10.33. & 14.28. & 24.17. & 46.1. & 53.1. & 58.1. & 64.1
aſſyrius cur baculus furoris dei	10.5	babyloniorum rex cur communi hu matione priuatus	14.19. 20.2	Carbo cur ori iſaïæ admotus	6.7
aſſyrii exercitus ex variis populis cō ſtatus	8.9	babyloniorum ſuperbia	47.7	Carmel locus ferax & vber	10.18. & 33.15
aſſyrii ſuperbia	10.9. 12	babyloniorum ſuperbia violentia & crudelitati conuncta	13.11	Caro pro imbecillitate & fragilitate	31.3
aſſyrii fluuij rapido cur ſimiles	7.8	Baculus iræ dei aſſyrii	10.5	Carnium abſtinentiam vnde papiſtæ commendari putent	22.13
aſſyrii cur nouacula cōferuntur	7.20	Balteus regium erat inſigne	22.21	Carthago tyri colonia	33.1. 4
aſſyrii quando cum ægyptiis concor des	19.23	Bellum per ſe damnandum non eſt	2.4. & 3.4	Caſtigatio vide Afflictionum fructus	
aſſyrii præcipui ecclēſiæ hoſtes	30.27	bellum legitimum pax eſt quaſita	3.4	Cauda pro pſeudopropheta	9.15
aſſyriorum crudelitas	30.31	bellum aduerſus babylonios ſæuum & immane	13.12. 16	Chaldæa cur deſerti nomine deſignatur	21.1
aſſyriorum ad deū conuerſio	19.23. 24	Bella ex dei ira oriuntur	32.17	chaldæi quomodo præſcriptum à deo modum excedere poterunt	47.6
aſſyriorum exitum prædicitur	30.27. 28. & 33.1	Benedictio pro exemplo vel ſpeculo benedictionis	19.24	chaldæorum fueritas & immanitas	5.29. & 52.4
aſſyriorum exercitus angeli manu de lectus	37.36	benedictio omnis ſoli deo accepta ferenda eſt	65.23	chaldæorum & ægyptiorum collatio	52.4
aſſyriorū exercitus quomodo inter icrit	ibidem	benedictionem facere quid	36.16	Chamos idolum moabiturum	15.2
aſſyriorum monarchia variis nationi bus conſtabat	8.9. & 17.12	benedictiones quàm multæ & variæ		Charitas nulla vbi ſpiritus dei noneſt	58.6
Aſtologia iudiciaria à quibus orta	19.12. & 44.25			charitas non viget vbi non eſt dei a mor	ibidem
aſtologia vana damnatur	47.14			charitatis officia	58.10
aſtologia num prorfus damnanda	19.12. & 44.25			Charra vrbs	37.12
Athanafi dictum	14.16			Chriſtus deus æternus	2.4. & 6.1. 10. & 8.14. & 9.6. & 25.9
Auaritia damnatur	1.23. & 5.8. 23. & 33.15. & 57.17			chriſtus verus homo	7.15. & 11.2. & 42.1. & 53.11
auaritia à Deo maledicta	5.10			chriſtus admirabilis	9.6
auaritia iudicibus quàm noxia	1.23			chriſtus quō i ecclēſia adoratur	60.14
auaritia babyloniorum	14.3			chriſtus	
auaritia paſtorum damnatur	56.10				
uari euangelio chriſti pateſcunt	32.7				
Audentia qualis verbo dei præſtanda	65.12. & 66.2				
auditus pro reuelatione	28.22				

christus altare nostrum	56.7	christi dona in ecclesie utilitate col-	32.9	provi	36.19
christus legis anima	29.11	lata	11.2	Cilicia Hebraeis tharsis dicitur	33.
christus pacis author	57.19	christi elogium	9.6	cilicia tyro opposita	23.
christus solus author & magister iu-		christi inuicta fortitudo	42.4	Cinc rem pascere quid	44.20
stitia	53.11	christi gloria abscondita	52.14	Circumcisions vsus	52.10
christus ecclesie caput	54.1	christi gloria non hominum sensu a-		Ciuitas diuidis	22.9, & 33.20
christus consularius	9.6	stimanda	53.2	ciuitas iustitia que dicitur	1.20
christus cur dauid & filius dauidis di-		christi gratie fructus	35.2	Clades babiloniorum quomodo a-	
ctus	37.35, & 45.1	christi humilitas ac submissio	7.15, &	trocissima	13.11
christus fidelium doctor & magister		42.2, & 52.14		Claves regni caelorum que	22.23
55.4, & 61.1		christi ad tempus ignorantia	7.15	clauum traditio pro signo possessio-	
christus verus dei filius	9.6	christi imperium in quo situm	49.2	nis ponitur	ibidem
christus cur immanu-el dictus	7.14, &	christi erga suos indulgentia	42.3	Coclibatus perpetuum votum in Pa-	19.2
8.10		christi innocentia	53.9	patutemerarium	40.22
christus totius mundi iudex	32.6, &	christi magnificentia	53.17	Caelum vt cortina expansum	66.3
45.23		christi manufactudo	42.3	caelum quomodo sedes dei	66.3
christus lapis angularis	28.16	christi manu deus ab initio suis ope-		caeli noui	60.2
christus lapis probationis	ibidem	tulit	19.20	caelos disrumpere quid	63.10
christus quomodo lapis offensionis		christi ministerium no infructuosum		Concordia fraterna comendatur in	11.0
8.14, 15, & 28.16		42.4, & 53.10		concordia quibus conditionibus ap-	
christus lux fidelium	42.6	christi mors nobis causa & fons vite		petenda	19.13
christus dei & hominum mediator		53.8		concordia fraterna ex pietate mana-	
8.10, & 19.20, & 37.35, & 49.8, & 53.		christi mortis fructus	53.15	19.23	
5.12, & 63.17, & 65.24		christi nomen israeli tribuitur	49.3	Confessio fidei fructus	26.19
christus medicus animarum	53.4	christi nomen perperam papistae ia-		confessio externa ad verum dei cultu-	
christus ad quid a deo missus	42.7	tant	55.4	necessaria	1.13
christus cotumelias & libidini impio-		christi obedientia	53.7	confessio auricularis a Papistis con-	
rum expositor	53.9	christi regnum aeternum	9.7, & 16.5	ficta	38.1
christus cur pater seculi	9.6	christi regnum inuis omnibus holi-		Coscietia bona quam necessaria	58.2
christus omnis creaturae primogeni-		bus excitatum & stabilitum	29.22	conscientia mala semper iudicij de-	
tus	37.26	christi regnu cur extremitas dierum		refugit	31.1
christus princeps pacis	9.6	nominatur	2.2	conscientia mala semper tui buleta	32.10
christus promittitur	11.1	christi regnum in specie humile	53.2	conscientia papillarum, vide Papilla-	
christus toti mundo promissus	2.4, &	christi regnu nodum impletum	60.18	rum conscientia	
42.6, & 55.5		christi regnum pacificum	2.4	conscientiae sopita quomodo exper-	
christus ex maria virgine promissus		christi regnum spirituale	11.2, 4.14, &	gefaciendae, vide Impii quomodo	
7.14		16.5, & 42.1, & 56.7, & 60.2, & 61.		tractandi	
christus vbi quaerendus	16.5	6, & 62.6		Consilia erratica vnde oriuntur	8.11
christus vnicus redemptor	35.10	christi regni initia	53.2	Cosilampiorum, vide Impiorum cosilia	
christus optimum ac potius vnicus		christi regni magnificentia	24.23	Cosolatio in quibus locu habeat 40.7	
piis refugium est in rebus aduersis		christi resurrectio	52.14, & 53.8	cosolatio vnde petenda	37.2, & 40.8
32.2		christi mira perspicacia	11.3	& 50.4.11, & 51.8.16, & 52.9, & 57.	
christus rex populi dei	52.13	christi inuicta potentia	9.6	18, & 66.11	
christus rex aeternus	9.7	christi principatus	9.7	Conspiratio in bonam partem sem-	
christus scopus omnium prophetaru		christi vrbis efficacia	11.4	pta	8.12
29.11		christi legitima vocatio	42.6	Conspiraciones Papillarum	44.11
christus promissionu dei scopus	42.1	christi vocatio qualis	49.1	Consuetudo superstitionum macta-	
christus ecclesie suae seruator	62.11	christi & reliquorum hominum dif-		8.11, & 65.3	
christus quomodo dei seruus	42.1, &	crimen	9.6, & 11.3	Continentie donum no vulgare	19.21
43.10, & 53.11, & 55.5		christi & regum huius mundi disci-		Cotumacia maioru omniu causa	6.10
christus sol iustitiae	25.7, & 60.3	men	42.2, & 49.2	contumacia iudiciorum, vide Iudiciorum	
christus ecclesie sponfus	62.5	christo genu flectere quid	45.23	rum contumacia	
christus pauper tutor & vindex	11.4	christo omnia subiecta	14.2, & 45.23	Conuersio est quasi resurrectio ab a-	
christus quomodo via, veritas & vita		christo omnes egent	53.1	terna morte	19.22
nominetur	42.6	Christianismus in toto papatu nul-		Cordis integritas requiritur	29.13, &
christus victor in media morte	53.8.12	lus	33.2	38.3	
christus suorum vindex	16.5	christianorum feriae	66.23	Crapula damnatur	5.11.22, & 22.13, &
christus quando coeperit	40.1	christianorum mores	11.6	28.1	
christus loquens introducit	49.1	Chrysolomi locus	5.8, & 53.8	Creatio noua spiritalis	19.25, & 27.
christus etiam quatenus homo iusti-		particula augendi vim habet	32.13	11, & 37.26, & 43.1.15.21, & 44.2.21	
ficar	53.11	aduersatiue sumptum	12.1, & 14.	24, & 51.13, & 54.5 & 64.7, & 66.22	
christus sepe refcedit praesuit	63.16	1, & 43.22		creationis nostrae finis	29.2
christus non sibi sed suis regnat	11.6	affirmatiue sumptum	1.30, & 2.6	Creatio omnes dei imperio subia-	
christus cur coram pilato tacuit	53.7	particula interdum exegetica	1.29,	cent	11.15
Christi aduentus praedictus	9.6.7	& 40.2, & 45.23		creatura omnes quod modo arma-	
christi aduentus humilis	42.2	particula exceptiua	37.8	tur in vltionem in piores	13.14
christi autoritas	42.7	pro causali particula	54.4	Crudelitas semper imperati coniu-	

ca	51.23	deus vnus Ecclesie doctor & magister	3, & 13.6, & 18.5, & 26.21, & 28.24, & 25, & 63.4, & 65.6, & 66.18		
Culpæ & poenæ remissio	19.22, & 43.25, & 48.9, & 53.5	2.3, & 8.19, & 30.21, & 41.21, & 48.17, & 54.13	deus bifariam docet	54.13	
culpa remissa & eius poenam nonnunquam infigit	33.24	deus cur exercituum Dominus vocetur	3.1, & 14.22, & 21.10, & 51.15, & 54.5	deus solus verè esse dicitur	47.8
Cultus externus requiritur à deo	45.23	deus solus naturæ dominus	11.15	deus in cælo quomodo esse dicatur	66.1
cultus dei, vide Dei cultus		deus fidelium ductor	35.9	deus bifariam exaudit	65.24
Curiositas vitæ da 6.4, & 19.13, & 34.16		deus cur factor vocetur	17.7	deus quomodo homines exerceat & reprobet	19.14, & 44.18, & 63.17
Curriculum vsus olim duplex	22.6	deus fidei Israelis	17.7, & 22.11, & 27.11, & 43.1, & 45.11	deus ubique potentiam suam exercere potest	14.25
Cyrus multo antequam nasceretur nominatus	4.4.28	deus fidelis & verax	42.9, & 49.7	deus peculiarem electorum ac fidelium suorum curam gerit	1.17, & 8.14, & 11.11, & 13.1, & 14.15, 7.14.25.30.32, & 15.1, & 16.3.4, & 17.3.13.14, & 18.4.7, & 21.1.12, & 26.1.4.7, & 27.2.3, & 30.25, & 31.5, & 33.2, & 37.7.9.30.31.35, & 41.10.18, & 42.1.4, & 43.3.7, & 45.4.12.18, & 46.3, & 48.16, & 49.9.15.16.24, & 51.3.6.22, & 54.17, & 57.1, & 58.11, & 59.18, & 60.2, & 62.12, & 63.9, & 65.8
cyrus quomodo à deo vocatus	48.15	deus cur fortis Israel	1.24, & 30.29	deus quomodo in errorem impellat	63.7
cyrus quomodo deo paruierit	41.25	deus cur fortis Iacob	60.16	deus cor inuictus	1.16
cyrus quasi mercenarius miles	43.14	deus superborum omnium hostis	2.11	deus nunquam frustra hominibus irascitur	24.19
cyrus quomodo deo charus	48.14	deus cur igni confertur	33.15	deus cur irat & per seipsum	14.24, & 45.23, & 62.8
cyrus cur mesias dictus	45.1	deus totius mundi iudex	3.13, & 5.16, & 19.14, & 21.15, & 22.14, & 33.22, & 59.12	deus humano more loquitur	1.24, & 5.3, & 6.8, & 14.22, & 43.24, & 48.18
cyrus quo ierusalem extruxerit	45.13	deus folus legislator	33.22	deus electos suos odisse non potest	27.4
cyrus maximis vitis laborauit	48.15	deus cur leoni confertur	31.4, & 38.13, & 40.18	deus bifariam precipit	10.6
cyrus num religionem mutauerit	45.1	deus cur matri similis dicitur	42.14, & 46.3, & 49.15, & 63.9, & 66.12	deus bifariam hominum impietatem punit	29.11
cyri prosperitas à deo	48.15	deus misericors	54.10, & 55.7	deus quomodo regnat	51.4
D		deus omnipotens	41.22	deus cur caeremonias à se institutas reiciat	1.11
727 pro decreto	2.1	deus Ecclesie opifex	22.11	deus quomodo suos sanctificat	8.14
Dæmones cur loca deserta capti	13.21	deus suorum pastor	14.30, & 40.11	deus in papatu honore suo spoliatur	43.11
Damascus metropolis syriæ	7.8	deus quo sensu primus & nouissimus	41.4, & 44.6	deus sibi sufficit	40.10
Damasci excidium prædicitur	17.1	deus quo nobis propinquus	55.6	deus pius sufficit vnus pro omnibus	8.7.19, & 10.21
Darius dei minister	21.9	deus quomodo querendus	9.13, & 30.4, & 55.6, & 65.10	deus quomodo furgere dicitur	2.19
darius per leonem designatus	21.7.8	deus solus rex	33.22	deus quomodo tractat impios	9.12
darius iudicii dei præco	21.9	deus rex Iacob	41.21	deus quando venire dicitur	50.2
Dauid typus christi	37.35, & 55.3.4	deus rex Israelis	43.15, & 44.6	deus bifariam vocat	44.7
dauid cur seruus dei dicatur antequam nasceretur	4.4.1	deus cur sanctus vocetur	12.6, & 40.25, & 43.15	deus Lominus bifariam ad poenitentiam vocat	22.12
dauidis nomen cur interdum pro christo ponitur	2.4	deus cur sanctus Israelis	1.4, & 10.17, & 17.7, & 43.3, & 45.11, & 47.4, & 48.17, & 49.7	deus quomodo & quatenus impiorum opera vitur	7.18, & 10.5.15, & 13.3.17, & 14.21.22, & 21.2, & 27.7, & 36.19, & 43.14, & 45.7, & 54.16.17
Dauidis vrbs quid	22.9	deus folus sapiens	31.2	deus interdum lenta poena vitur aduersus impios	24.22
Demosthenis locus	47.3	deus solus Scriuator	43.11, & 65.8	dei erga suos amor immensus	40.3, & 42.14, & 43.4, & 46.3, & 49.11.15, & 53.10, & 59.18, & 65.19, & 66.12.14
Desertum maris pro Chaldæa	21.1	deus perpetuo sibi similis	2.3, & 14.1.27, & 26.4, & 31.5, & 33.2, & 41.9, & 44.6, & 46.4, & 48.12.16, & 51.6.9, & 59.20, & 63.7	dei autoritas quanta	45.9
Desertum pro locis paucis	63.13	deus Ecclesie sponsus	57.8	dei auxiliu quibus promittitur	42.16
deuotio superstitionum mater	1.14, & 19.21	deus timor populi ac pauor	8.13	deus benedictio bonorum omnium causa	65.23
deuotiones superstitiose	65.3	deus perpetuus Ecclesie tutor	37.35, & 54.14	dei benedictio erga fideles	30.23
Deus æternus	40.28, & 43.13, & 48.12	deus per omnia verax	14.26	dei arcana benedictio homines pascit	3.1
deus cur absconditus dicitur	45.15	deus ministerii verbi vindex	50.8	dei benedictio hominum ingratitude ne quodammodo impeditur	33.6
deus acceptor personarum non est	55.1, & 56.36	deus iustissimus vltor	9.19	dei	
deus qualis adorandus	21.17	deus opus suum cur accelerare dicitur	21.16		
deus qualis agnoscendus	ibidem	deus tripliciter agit per homines	10.5		
deus cur Israë amicis dicitur	5.1	deus quomodo per fatanam agat	19.4		
deus quomodo rerum omnium author	42.24, & 45.7	deus quomodo agit cum reprobis	16.3		
deus author mali non est	19.14, & 45.7, & 63.17	deus cur sæuius agat in pertinacibus	1.7		
deus an author execrationis	19.14	deus bifariam homines ad se allicit	65.2		
deus author excidii babilonici	13.17, & 14.5	deus quo patribus apparuerit	6.1		
deus natura beneficus	1.19, & 2.4.19, & 40.28, & 63.10, & 64.4	deus bifariam audire dicitur	37.4		
deus natura clemens & exorabilis	55.7.8	deus cur Ecclesia benefacit	42.21		
deus ecclesie sue consolator	51.16	deus quo omnia simul creauerit	48.13		
deus creator omnium	37.15	deus cur auxiliu suum differt	42.14, & 51.9		
deus quo sensu creator Israelis	43.15	deus cur poenas impiorum differat	10		
deus cur isai de 9 dicitur	7.13, & 51.21				
deus cur se israelis deum vocet	21.10				

- dei erga populum Israel beneficia 1.3
 dei beneficiorum finis 12.1
 dei beneficiis moderatè vtendum 32.10.13
 dei erga ecclesiam benignitas 1.9
 dei bonitas erga suos 41.13
 dei bonitas in Christo conspicua 12.3
 dei bonitas omnibus prædicanda 12.4.5
 dei brachium, vide Brachium
 dei cognitio, totius religionis fundamentum 19.21
 dei perfecta cognitio in hominibus in hac vita non reperitur 6.2
 dei cognitio ex cælo aspectu 40.26
 dei cognitio in euangelio certa 25.9
 dei cognitio quàm necessaria 11.9, & 26.8, & 54.13
 dei consilium arcanum non inquirendum 14.26
 dei consilium nostris commentis non metiendum 26.3
 dei consiliū in verbo patefactū 46.12
 dei consilium immutabile 14.27, & 38.4, & 65.15
 dei consiliū in exigendis sacrificiis 1.11
 dei cultores qui 11.3
 dei cultus quis verus ac legitimus 1.12, & 45.24
 dei cultus ab initio mundi spiritalis fuit 1.13, & 56.7, & 66.1
 dei cultus vbique diffusus 65.16
 dei cultus profanatio 1.14
 dei electio aeterna 1.4.1
 dei electio gratuita 4.4.1
 dei electio libera 66.18
 dei foed^o gratuitū 55.3, & 61.9, & 64.7
 dei foedus irritum esse nequit 7.14, & 19.25, & 24.5, & 45.25, & 55.4, & 59.10, & 65.1
 dei gloria pro eius misericordia 46.13
 dei gloria cum salute piorum communis 43.7, & 46.13, & 48.11, & 60.2
 dei gloria in promissionum adimpletionem conspicua 42.8
 dei gloria in ecclesiæ instauratione refulcet 45.23
 dei gloria in eius operibus conspicua 26.11
 dei gloria per totum orbē diffusa 6.3
 dei gloria modis omnibus illustranda 43.21
 dei gloria non prostituenda 48.11
 dei gloria cur ab impiis non videtur 26.10
 dei gloria etiam impiorum interitu promouetur 63.3
 dei gratia libera 14.21
 dei gratia commendatur 47.7
 dei gratia aliis publicanda ac comunicanda 35.4
 dei gratia homines præuenit 19.20
 dei gratiæ contemptus seuerè puniendus 5.5
 dei gratiæ tenor 41.8, & 46.4
 dei erga suos indulgentia 2.1, & 7.11, & 12.1, & 21.16, & 27.5, & 33.7, & 40.2.11, & 41.25, & 42.8.14, & 43.3, & 45.23, & 46.3, & 48.20, & 49.15, & 57.11.16, & 62.8, & 63.9.16.
 dei inuocatio veram conuersionē sequitur 19.22
 dei ira ex præsentī rerum aspectu estimanda non est 5.26
 dei ira metuenda 9.14, & 13.9
 dei ira ad humanum sensum referri debet 47.6
 dei ira erga fideles breuis 12.1, & 51.7.16, & 57.16
 dei ira aduersus impios grauis 9.18.21, & 10.4.6.25.26, & 12.1, & 15.9, & 21.17, & 24.2, & 26.17, & 27.4, & 28.19.21, & 30.32, & 34.10, & 38.12, & 42.25, & 63.1.3.6, & 64.5.8, & 66.6.15.16.19
 dei ira cur igni confertur 1.31
 dei iræ signa in stellis 13.10
 dei iræ hyperbolica descriptio ibid.
 dei iudicium verum 1.15, & 59.12
 dei iudicium cur igni simile 66.15
 dei iudicia aduersus impios graua 9.17
 dei iudicia quomodo expendenda 19.13, & 28.23
 dei iudicia semper iustissima 14.21, & 16.3, & 21.2, & 30.31, & 33.1, & 39.5, & 41.15, & 65.7
 dei iudiciorum vsus 26.9
 dei laudes perpetuò prædicandæ 6.3, & 38.18, & 42.10, & 44.23, & 49.13, & 42.12
 dei laudes ex vero cordis affectu prodire debent 25.3, & 29.23
 dei laudes vbique prædicandæ 24.16, & 43.21
 dei erga suos liberalitas 12.3, & 65.10
 dei locus pro templo 26.21
 dei inmensa maiestas 40.15.16, & 60.13, & 66.1
 dei manus nunquam ab eius ore separanda 14.26
 dei manus conuersio quid 1.25
 dei misericordia magna 23.17, & 29.24, & 30.18, & 31.6, & 33.2, & 40.2, & 54.7.9.10, & 55.7, & 57.16.18, & 63.7.15
 dei nomen pro ipso Deo 30.27.32
 dei opera quomodo expendenda 5.12, & 14.5, & 34.16, & 41.5
 dei oraculorum ratio 42.9
 dei patientia 42.14, & 57.11, & 65.6
 dei patientia non abutendum 65.6
 dei potentia bifariam consideranda 52.10
 dei potentia promissionibus adiungenda 14.26
 dei potentia non otiosa 26.4
 Dei potentia hominum modulo non metienda 21.10
 dei potentia naturalibus mediis non obstricta 42.15, & 43.21
 dei inuicta potentia 28.21
 dei potentia infinita 21.10, & 40.22, & 46.5, & 48.13, & 49.24, & 50.2, & 51.9.12, & 54.5, & 55.12.13, & 59.17, & 62.10, & 63.5.6.15, & 66.1.9
 dei potentia quo expendenda 14.26, & 21.10, & 29.22, & 30.30, & 40.12.26, & 42.5, & 43.11.12, & 44.24, & 45.7.16, & 49.10, & 61.11.
 dei in homines potestas libera 45.9
 dei præcepta cur semitæ vocentur 2.3
 dei præsentia qualis 41.22, & 43.12, & 46.10
 dei præsentia metum adimit 41.10, & 43.5
 dei præsentia aliter pii aliter impii afficiuntur 13.9, & 33.14
 dei promissiones certissimæ 52.6
 dei promissiones patienter expectanda 7.9
 dei promissiones etiam præsentis vitæ beneficia continent 65.10
 dei prouidentia quo expendenda 10.13, & 18.4, & 23.9, & 25.1, & 40.22.23
 & 42.24, & 43.9, & 44.18, & 45.18, & 51.6, & 54.15, & 57.1.15
 dei sceptrum doctrina est 2.4
 dei templum vbique diffusum 66.20
 dei timor quis 50.10
 dei timor pro puro colendi dei affectu 11.2
 dei timor p certa iudiciū regula 11.3
 dei timor quàm necessarius 8.13, & 29.23, & 65.7
 dei timor sapientiæ caput 19.11
 dei timor quo sensu initium sapientiæ dicitur 33.6
 dei verbum quomodo æternum 40.8
 dei verbum cur literis obfignatis confertur 8.15
 dei verbum cur pluriæ simile 55.10
 dei verbum votorum regula 19.21
 dei verbum omnium actionum nostrarum regula 29.13
 dei verbum ab eius spiritu minimè separandum 59.21
 dei verbum quo reprobos excæcat 6.10
 dei verbum cur reprobis nuntiatur 6.10, & 8.4.16
 dei verbum fidelibus sufficit 14.26, & 28.12
 dei verbi authoritas 8.20
 dei verbi certitudo 52.6.7
 dei verbi contemptus fons malorum omnium 30.9
 dei verbi obscuritas vnde 45.19
 dei verbi perspicuitas ibidem 50.10
 dei verbi potentia 7.7, & 11.4, & 13.2.3, & 14.12, & 30.31, & 35.4, & 40.3, & 41.1, & 43.14, & 49.2, & 55.10.11, & 60.1
 dei verbo nihil addendum 8.20
 dei vix pro rebus prosperis 64.4
 dei vicio quo hominibus mortifera 6.5
 dei vocatio quam efficitur 11.12
 dei vocatio irrita esse nequit 63.19
 dei & ecclesiæ coniunctio 60.11, & 65.19
 dei & hominū discrimen 1.15.18, & 30.30, & 31.2, & 40.30, & 48.12, & 55.8, & 57.15, & 59.12, & 60.22

INDEX.

- dei & idolorum discrimen 21.9, & 37.18, & 40.18.28, & 41.21.22, & 42.8.9, & 43.6, & 44.7, & 46.3, & 48.12, & 64.3
- deo minimè illudendum 30.28
- deo quò admiratio tribuitur 59.16
- deo simulachrum erigere quàm abominandum 40.18
- deum quærere quid 51.1
- deum scire & posse omnia quid nobis profit 44.8
- deum surgere quid 14.22
- deum tentare quid 7.12
- deo aduerso omnia nobis in exitum cedunt 13.10
- Dii falsi, vide Idola.
- dcorum falsorum officia 41.25
- Diabolus, vide Satan.
- Dicere pro cogitare & persuasum habere 3.10
- dicere pro statuerè 14.13, & 47.7
- Dies pro tempore præscripto 22.5
- dies domini quid 13.6
- dies domini cur sævus vocetur 13.9
- diem à solis occasu incipiebant Iudæi 30.29
- Difidèntia hominibus quasi ingenerata 8.7, & 43.5
- Dimon fluuius moabitarum 15.9
- Dionysius secundus vnde hebetudine contraxerit 28.4
- dionysius tyrannus religionis contemptor 36.18
- dionysii tyranni impietas ibidem
- Discrimen Adami & Christi 65.25
- discrimen electorum & reproborum, vide Electorum & reproborum discrimen
- discrimen legis & euangelii 66.21.27
- discrimen legitimi dei ministri & adulterini 22.20
- discrimen inter veterem populum & nos 1.19
- discrimen veteris & noui testamenti 19.21
- discrimè inter Christi & Davidis regnum 2.4
- Dissidia inter homines orta diuina vltioni tribuenda 19.2
- Distinctio papistica de remissione poenæ & culpæ quàm frivola 33.24, & 43.25, & 44.22, & 48.9, & 53.5
- Diuinitatis ars dånatur 19.12, & 44.25
- Diuini nomen interdum in bonâ partem accipitur 3.2
- Diuorum cultus in papatu 48.5
- Docendi vera ratio 2.3, & 55.12
- Docilitas donum dei 30.21, & 32.2, & 42.4, & 43.8
- docilitas pii quàm necessaria 48.17, & 50.10
- docilitas intelligentiâ præcedit 41.22
- Doctores impij quàm exitiales 56.10
- Doctrina verbi quàm necessaria 3.4
- doctrina sola sacramentû facit 20.2
- doctrina generalis ex particulari 54.8
- doctrina particularis necessaria 1.17
- doctrina prophetarum immortalis 37.2
- doctrinæ impiæ solo verbo profugatur 11.4
- Domitiani feritas 59.7
- Domus pro templo 15.2
- domus dauid pro regia 7.2, & 22.22
- domus saltus in qua totius regni armentarium erat 22.8
- Donorum varietas ecclesiam exornat 54.13
- Dr̄ quid hebræis 41.4, & 53
- Dormire pro mori 38.16
- dormire quomodo Deus dicitur 51.9
- Dumæ excidium prædicitur 21.11
- dumæi vnde orti 21.10
- E
- Ebrietas damnatur 5.11, & 22.13, & 24.9, & 28.1, & 56.12.
- ebrietas spiritualis 19.14
- Ecclesia vera quæ 33.22
- ecclesia ædificio similis 54.12
- ecclesia cur annuntiatrix 40.9, & 41.27
- ecclesia tutissimum asyulum 26.1
- ecclesia ex omnibus populis colligenda 66.20.21
- ecclesia ciuitati confertur 60.10.13
- ecclesia in mundo contemptibilis 1.9
- ecclesia cur corona dei 62.3
- ecclesia semper curæ deo, vide Deus peccatorem electorum suorum curam gerit. 11.10, & 49.16
- ecclesia cur a deo electa 43.10
- ecclesia piorum mater 40.9, & 66.11
- ecclesia interdum mulieri orbæ similis 49.21
- ecclesia cur mulieri parturienti similis 66.7
- ecclesia magno numero metienda non est 1.9, & 4.3
- ecclesia cur misera vocetur, quomodo minimum pro deo habeat 51.21
- ecclesia opus manuum dei 19.25, & 37.26, & 54.5, & 64.7. vide Creatio noua.
- ecclesia sola benedictionum particeps 65.20
- ecclesia cur sterilis à propheta vocetur 54.1
- ecclesia cur tentorio confertur 54.2
- ecclesia cur vanno confertur 41.16
- ecclesia cur vidua dicitur 54.1
- ecclesia vineæ similis 3.13, & 5.17, & 27.2
- ecclesia vrbs dei 49.16
- ecclesia vxor dei 1.21
- ecclesia qualis sub papatu 11.9, & 33.6.22
- ecclesia mirabiliter in mundo cõseruatur 1.9, & 7.17, & 29.18, & 37.26, & 51.6
- ecclesia cur omnino deleri non potest 1.27
- ecclesia cur nõ statim liberetur 57.21. vide Deus cur auxilium differt.
- ecclesia sola peccatorum remissionem obtinet 33.44
- ecclesia cur toti mûdo præfertur 37.26
- ecclesia quomodo pollui dicitur 43.28, & 47.6
- ecclesia quo sensu sanctificari dicitur 62.12
- ecclesiæ adolefcentia & virilis ætas 54.2
- ecclesiæ extrema calamitas 51.18
- ecclesiæ colligendæ ratio 2.3
- ecclesiæ conditio ab huius mundi statum minimè astantanda 37.27
- ecclesiæ perpetua ferè conditio 8.7
- ecclesiæ conditio qualis 33.20
- ecclesiæ misera in speciem conditio 6.13, & 51.23. vide Fidelium conditio.
- ecclesiæ vera constitutio 60.21
- ecclesiæ dignitas interior 49.18, & 56.4, & 62.3
- ecclesiæ encomiû, Deus in te est 45.14
- ecclesiæ filij quò degeneres 51.18
- ecclesiæ magna fecunditas 66.8
- ecclesiæ perpetua foelicitas 60.19
- ecclesiæ forma semper aliqua remanet 54.9
- ecclesiæ nulla forma est, vbi cessant prophetiæ 41.27
- ecclesiæ vera gloria quæ sit 4.3, & 49.18, & 60.6
- ecclesiæ hostes duplices 41.12
- ecclesiæ hostes domestici 2.4.16, & 41.12 & 66.5
- ecclesiæ hostes domestici cæteris longè nocentiores 25.10
- ecclesiæ hostes grauissimè puniendi 31.9, & 34.8, & 49.24, & 63.1, & 66.5
- ecclesiæ instaurandæ vera ratio 49.17
- ecclesiæ instauratio promittitur 1.25, & 11.10, & 24.13.14, & 27.13, & 28.16, & 29.18, & 32.1, & 35.1, & 40.1, & 41.10.15, & 43.5, & 46.11, & 51.16, & 52.1.2, & 58.12, & 60.4, & 62.4, & 65.17, & 66.7.8.22
- ecclesiæ instauratio maximum diuinæ potentia argumentum 44.26
- ecclesiæ instauratio folij dei opus 11.11, & 16.5, & 28.16, & 29.18.23, & 31.8, & 32.15, & 41.20, & 42.16, & 44.3, & 49.19.24, & 52.9, & 56.8, & 60.21
- ecclesiæ liberatio proprium dei opus 31.8, & 49.7
- ecclesiæ perpetua militia 43.2
- ecclesiæ nomen quomodo nouû 62.2
- ecclesiæ ornatus 49.18, & 54.13
- ecclesiæ pax promittitur 11.13
- ecclesiæ perpetuitas 17.6.7, & 28.5, & 29.18, & 37.26, & 43.1, & 45.18, & 53.8, & 54.10, & 55.13, & 65.8.9, & 66.22
- ecclesiæ propagatio 60.16, & 61.9, & 66.7
- ecclesiæ propagatio proprii dei opus 1.25, & 60.21
- ecclesiæ quærimonia 49.4
- ecclesiæ vera reformatio 2.4, & 32.5.8
- ecclesiæ redemptio opus admirabile 49.7
- ecclesiæ redemptio folij dei opus 54.12
- ecclesiæ

ecclesie restitutio in regno christi fundata	4.2	euangelium doctrina pacis	57.19	accipitur	32.4
ecclesia salus aeterna	45.17, & 51.6	euangelii doctrina reconciliacionis	2.4	Fidelis pro firmo & stabili	22.23
ecclesie salus quanti deo sit	51.16	euangelii cur mundo tã odiosum	23.5	fideles omnes amici dei	41.8
ecclesie salus cum impiorum interitu coniuncta	59.18	euangelium decreto dei ubique prædicatum	45.20	fideles cur arbores iustitie dicantur	61.3
ecclesia victoria certa	11.14	euangelii cur vexillo cõfetur	11.12	fideles sub regno christi, omni ex parte beati	30.25, & 35.5, & 65.3
ecclesie iudicia statuta tempore Isaie quam deplorat	29.7, & 46.13	euangelium, vide Dei verbum.		fideles variis calumniis expõsiti	36.10, & 41.12
ecclesia papitica ornata	48.18	euangelii commendatio	25.7	fideles columbis similes	60.8
ecclesie honos quis exhibendus	45, & 49.23, & 60.3	euangelii dignitas ac præstantia	33.6, & 49.9	fideles soli canedis dei laudibus idonei	42.10
ecclesiam periculorum metu deserere quam noxium	21.11	euangelii doctrina noua non est	42.4	fideles cur pueris infantibus similes	66.11.12
ecclesiam deserere est aeternæ salutis renuntiare	33.24	euangelii finis	61.1.2.3	fideles cur pro môstris habeantur	8.18
Elam pro tota Persia	21.2	euangelii natura	14.21	fideles quo sensu opus manu dei uocentur	29.23, vide Creatio noua.
Eligere pro discernere	48.10	euangelii officium	11.4, & 49.2	fideles ouibus similes	14.30
eligere pro gratum habere	58.5	euangelii prædicatio à deo proficitur	52.7	fideles dei plantati	60.21, & 61.3
electio dei aeterna	14.1	euangelii prædicatio uide in itiu ceperit	2.3	fideles coram deo pretiosi	43.4
electio dei gratuita	44.1	euangelii & legis discrimen	56.7, & 66.21	fideles ex parte duntaxat renouati	65.17
electio dei gratuita initium est salutis nostræ	45.4	Eunuchi qui	56.3	fideles de aliorum salute solliciti	2.3
electio à dei promissione pendet	41.8	Europæ peruicacia	9.10	fideles omnes sacerdotes	23.18, & 52.11, & 56.7, & 61.6, & 66.20.21
electionis nostræ finis	41.10, & 43.10.21	Eurus iudææ infestus	27.8	fideles omnes semen christi	53.10
electus pro eximio	42.1	Excursio iudæorũ aditum præbuit gentibus in ecclesiam dei	6.3	fideles soli peccatorum ueniam consequuntur	33.24
electi soli credunt	8.18, & 53.1, & 54.13	Excelsus in cultu & nitore notatur	3.16	fideles cur sape humanis auxiliis destituuntur	59.16
electi soli iram dei effugiunt	66.19	Exemplum abrahe, vide Abrahæ exemplum.		fideles omnes coram deo habitare dicuntur	23.18
electi soli redemptione fruuntur	59.20	Exemplo alieno non peccandum	2.6	fidelis se deo in sacrificio offerunt	18.7
electi soli seruantur	66.19	Exercitus orientaliũ quã magni	38.36	fidelis interdum pudesceri coguntur	29.22
electi perire nequeunt	8.18	Exercitus senacherib subita interuisione à deo deletus	37.36	fideles cur sape cum reprobis puniuntur	65.8
electorum & reproborum, fidelium & infidelium, iustorum & hypocritarum discrimen	2.10, & 3.10, & 4.3, & 5.20, & 7.2.4, & 8.12, & 10.5.18, & 12.1.3, & 13.3.5.9.19, & 14.1.5.20.29, & 15.6. & 19.22, & 21.11.12.17, & 25.10, & 26.10.16.19, & 27.4.7, & 28.25, & 29.13.17, & 30.26.28.32, & 32.17, & 33.6.14, & 35.4.10, & 39.8, & 40.30, & 41.22, & 42.17, & 43.1.2.21, & 45.2, & 48.10, & 51.8.17.23, & 54.7.13, & 55.6, & 56.5, & 57.2.20, & 59.12.13.20, & 60.2.6.19.21, & 61.15.19, & 64.3.11, & 65.8.10.13.14, & 66.2.5.12.16.19.	Exercitio ecclesia fit per spiritũ	4.4	fidelis soli uerum deo suo testimonium reddunt	44.9
electorum paucitas, vide Fidelium paucitas		Execrationes fugiendæ	5.9, & 14.24	fideles ad christum reuocantur	16.5
Eliacim sanguine regio progenitus	22.24	Exorcismi damandi & fugiendi	19.12	fideles patientia vincunt	11.14
eliacim loco Sobnæ subrogatus	22.20	Expiatio & satisfactio peccati in solo christo querenda	53.10	fidelium affectus qualis apparere debet	12.4
eliacim quo sensu uocatus à domino dicitur	ibidem	Expiatio ecclesia fit per spiritũ	4.4	fidelium afflictiones uariæ	43.1
Ephraim mensura genus	5.10	Ezechias quam studiosius pacis	36.3	fidelium afflictiones duraturæ	26.17
Ephraim pro toto israele	17.3	ezechias typus christi	33.6.17, & 38.5	fidelium afflictiones quomodo breues & momentanæ	26.20, & 65.16
ephrain pro decem tribubus	28.1	ezechias ambitio abreptus	39.2	fidelium alacritas	12.2, & 40.31
epicureorum uoces quedam	39.8	ezechia mira modestia	37.1	fidelium extrema calamitas	51.18
episcoporum papistarum quales	56.10	ezechia fides	37.4	fidelium beata conditio	4.6, & 30.26
Error inueteratus pro lege minime habendus	65.7	ezechia agritudo	38.1	fidelium conditio in speciem misera & contemptibilis	20.19, & 33.20, & 41.14, & 49.7, & 51.23, & 54.2
erroris efficacia impostoribus cõcessa, fa vt populo imponant	19.14	ezechia peccatum deo quomodo displicuerit	39.2.5	fidelium consolatio	1.25.28, & 4.2, & 5.17, & 6.13, & 7.4.19, & 8.10.17, & 9.1, & 10.5.12.22.24.26, & 11.1, & 12.3, & 14.1.4.24.28.32, & 15.9, & 16.4, & 17.6.13.14, & 18.4.5, & 19.18, & 21.1.15.10, & 22.11, & 23.17, & 24.13.14.22.23, & 25.10, & 26.12, & 26.13.21, & 27.4, & 28.15.25, & 29.21.22, & 30.14.21.29, & 31.9, & 32.15, & 33.5, & 35.5, & 37.26, & 40.1.8.29, & 41.8.9.10.14, & 43.1.14.25, & 44.2, & 48.11, & 49.24, & 50.10, & 51.1.17.21, & 52
Esau poenitentia qualis	26.11	F		fidelium afflictiones quomodo breues & momentanæ	26.20, & 65.16
Euangelium spiritualis animæ cibus	25.6, & 55.1	Fabula papistarum de boue & asino	1.3	fidelium alacritas	12.2, & 40.31
euangelium cur cribro simile	60.21	fabula ueterũ de uerbis ægypti	19.18	fidelium extrema calamitas	51.18
		Facere benedictionem quid	36.16	fidelium beata conditio	4.6, & 30.26
		Facundia neglienda non est	3.4	fidelium conditio in speciem misera & contemptibilis	20.19, & 33.20, & 41.14, & 49.7, & 51.23, & 54.2
		Facies calcis quæ dicantur	51.17	fidelium consolatio	1.25.28, & 4.2, & 5.17, & 6.13, & 7.4.19, & 8.10.17, & 9.1, & 10.5.12.22.24.26, & 11.1, & 12.3, & 14.1.4.24.28.32, & 15.9, & 16.4, & 17.6.13.14, & 18.4.5, & 19.18, & 21.1.15.10, & 22.11, & 23.17, & 24.13.14.22.23, & 25.10, & 26.12, & 26.13.21, & 27.4, & 28.15.25, & 29.21.22, & 30.14.21.29, & 31.9, & 32.15, & 33.5, & 35.5, & 37.26, & 40.1.8.29, & 41.8.9.10.14, & 43.1.14.25, & 44.2, & 48.11, & 49.24, & 50.10, & 51.1.17.21, & 52
		Fames ex dei maledictione	3.1, & 5.13, & 33.16	fidelium afflictiones quomodo breues & momentanæ	26.20, & 65.16
		fames uerbi dei pertimescenda	30.21	fidelium alacritas	12.2, & 40.31
		Familia, regni imago	22.21	fidelium extrema calamitas	51.18
		Fanatici uerbum à spiritu se iungunt	59.21	fidelium beata conditio	4.6, & 30.26
		fanaticorũ error de animarum dormitione	57.2	fidelium conditio in speciem misera & contemptibilis	20.19, & 33.20, & 41.14, & 49.7, & 51.23, & 54.2
		Fauni & satyri qui	13.21	fidelium consolatio	1.25.28, & 4.2, & 5.17, & 6.13, & 7.4.19, & 8.10.17, & 9.1, & 10.5.12.22.24.26, & 11.1, & 12.3, & 14.1.4.24.28.32, & 15.9, & 16.4, & 17.6.13.14, & 18.4.5, & 19.18, & 21.1.15.10, & 22.11, & 23.17, & 24.13.14.22.23, & 25.10, & 26.12, & 26.13.21, & 27.4, & 28.15.25, & 29.21.22, & 30.14.21.29, & 31.9, & 32.15, & 33.5, & 35.5, & 37.26, & 40.1.8.29, & 41.8.9.10.14, & 43.1.14.25, & 44.2, & 48.11, & 49.24, & 50.10, & 51.1.17.21, & 52
		Feræ christianorum	66.23	fidelium afflictiones quomodo breues & momentanæ	26.20, & 65.16
		Festinatio nimia fugienda	13.22, & 30.18	fidelium alacritas	12.2, & 40.31
		festinatio pro stultitia cur ab hebræis		fidelium extrema calamitas	51.18

- 9, & 54.11, & 55.6, & 57.15, & 59.15, & 63.4.7, & 65.8, & 66.2.5.
- fideliū constantia 8.12, & 56.6
- fideliū exercitū præcipua 58.2
- fideliū foelicitas 65.13
- fideliū gaudium 9.3.4, & 12.6, & 30.19.29, & 35.10, & 41.16, & 43.3, & 51.3.8.11, & 56.7, & 61.7, & 65.10.18, & 66.5.10.11.14
- fideliū imprecatio aduersus babilonios 13.12
- fideliū magnanimitas verbo dei nititur 8.9
- fideliū perpetua milita 8.9, & 11.13, & 26.8, & 36.15, & 54.15.16
- fideliū mores quales esse debeant 11.6.9
- fideliū mors 59.1.2
- fideliū munus 43.10
- fideliū obedientia 11.6
- fideliū orationes inanes esse nequeunt 47.8, & 65.2.4
- fideliū patientia 10.12. vide Patientia piis necessaria.
- fideliū paucitas 1.9, & 4.3, & 8.16, & 11.11, & 26.2, & 43.6, & 45.20, & 50.10, & 51.13, & 58.1, & 60.22, & 65.25, & 66.5
- fideliū perseuerantia 25.9
- fideliū querimonia 63.15
- fideliū querimonia sub papatu 28.13
- fideliū quæbathum perpetuum 56.13, & 66.23
- fideliū sacrificia spiritualia 66.23
- fideliū salus æterna 51.2.8
- fideliū salus coniuncta cum gloria dei 64.11
- fideliū salus cum impiorum interitu coniuncta 63.4, & 66.7
- fideliū semen benedictum 65.23
- fideliū victoria certa 8.9, & 9.4
- fideliū zelus moderatus esse debet 36.21
- fideliūbus num liceat aliorum miseriam insultare 14.3
- Fides vera quæ 43.10
- fides non est omnibus communis 53.1
- fides à verbo dei non separanda 55.3
- fides inuocationis mater 1.15, & 33.2
- fides certitudine & solida intelligentia constat 52.15
- fides confirmatione eget 37.2.21
- fides nos bonorum Christi participes facit 11.2
- fides ab obedientia incipit 41.22
- fides confessionem præcedit 43.10
- fides papistarum implicita 43.10, & 52.15, & 54.13
- Fidei natura 55.3, & 64.3
- fidei præparatio 43.10
- fidei probatio & examen 33.2
- fidei vis quanta 45.14
- fidei unitas colenda 12.6
- fidei & nudæ notitiæ discrimen 45.2.4
- Fiducia in hominibus minime locanda 2.22, & 30.1.2, & 31.3, & 51.12, & 57.13.
- fiducia in deo locanda 7.4, & 8.12, & 17.8, & 26.19, & 30.15.16, & 31.1, & 33.20.21, & 36.15, & 42.13.17, & 43.6, & 50.11, & 51.12, & 57.13, & 59.16
- fiducia ægyptiorum inanis 19.1
- fiducia impiorum inanis, vide Impiorum fiducia
- Filia pro populo aut cœtu aliquo 1.8, & 22.4
- Filiæ pro vrbibus 37.21
- Filii ecclesiæ, qui à deo docentur 54.13
- Flagellum, vide Afflictiones.
- Fœcunditas sub regno Christi 32.20
- Fœdus cū Assyriis cur à Iudris tantere appetitum 8.12
- fœdus dei, vide Dei fœdus.
- Fœlicitas hominum quæ 54.16, & 55.3
- fœlicitas omnis à solo deo expectanda 65.15
- Fortunæ nihil tribuendum, vide Dei prouidentia.
- Frumetum & vinum quo iure nostrum dicere possumus 62.9
- Fundamenta Ierusalem quo sensu æterna 44.7
- Futura tribus rationibus præuideri aut sciri possunt 19.12
- G
- Gabriele coniuratio 21.5
- Gallia cur gentium dicta 9.1
- Galilæa situs ibidem
- Galli natura aliorum vitiorum potius quam virtutum æmuli 30.1
- galli principibus magnis subesse suo malo g'oriantur 19.4
- Gaudium duplex 22.13
- gaudium verum ex dei favore 12.2.6
- gaudium fidelium, vide Fidelium gaudium.
- gaudium impiorum, vide Impiorum gaudium.
- Gentium fœcordia 45.20
- gentium prædicta vocatio 2.3.4, & 11.10, & 12.5, & 14.1.2, & 19.22.23, & 25.7, & 26.15, & 42.4.6.11, & 45.22.23.25, & 49.6.12.21, & 52.8.15, & 54.5, & 55.4.5, & 56.3.7, & 60.9, & 65.2, & 66.19.20
- gentium vocatio Apostolis quam admiranda 56.3
- gentium vocatio portento similis 45.23
- gentium & iudæorum æqualitas 66.20
- Germani quales in bello 15.17
- Gladii vsus quatenus christianis licitus 2.4
- Gloria pro salute 62.2
- gloria in solo deo querenda 45.25
- Gozan oppidum mediæ 37.12
- Gratia septiformis quam stultè ac imperitè à papistis confecta 11.2
- gratia dei, vide Dei gratia.
- gratiarum actio, vide Gratitude.
- Gratitude commendatur 12.1, & 25.13, & 26.1, & 41.16, & 42.10, & 44.13, & 49.13, & 51.11, & 52.9, & 61.11, & 62.9
- H
- Habitaculum dei cur templum dicatur 66.1
- habitare corâ deo fideles dicuntur 23.18
- Hæsson ciuitas Moabitarum 15.4
- Hispani principibus magnis subesse suo malo g'oriantur 19.4
- hispani in bello quo fe gerunt 13.17
- Historia Alexandri 45.4
- historia cuiusdam ambitiosi concionatoris 42.4
- historia lepida de Maximiliano imperatore 19.11
- historia Thomæ Mori 22.17
- historiæ cur nobis considerandæ 26.2
- Homines sua culpa miseri 59.11
- homines cur locutis cõseruntur 40.22
- homines frustra sibi vsquam perpetuam mansionem promittunt 34.17
- hominum extra Christum misera conditio 49.8.9
- hominum corda in manu dei 13.3.14, & 19.2
- hominum fiducia vana 29.5
- hominum fœlicitas in obedientia sita 1.19
- hominum gloria inanis 19.11
- hominum ignauia 55.2
- hominum ignorantia inexcusabilis 55.3
- hominum natura ante cõuersione 65.25
- hominum potentia non metuenda 7.4
- hominum tarditas in agnoscendis dei iudiciis 21.3
- hominum vanitas 40.6.15.17
- hominum vita præfixam metam habet 38.5
- hominibus si quid tribuitur deo adiutor 31.3
- hominibus cur interdum tribuitur quod dei proprium est 1.16, & 41.16, & 45.14, & 63.12
- Honos quis ecclesiæ debeatur 60.13
- Horatii locus 5.9, & 21.16, & 23.16
- Hostes domestici 24.16, & 36.3, & 66.5
- hostium genus duplex 41.12
- Humanitas cõmèdatur 16.4, & 59.3.4
- Humilitas fidei initium 43.70
- humilitas piis quam necessaria 16.10, & 25.5, & 30.17, & 57.15, & 61.1, & 66.2
- Hypocritis mater omnium vitiorum 10.6
- hypocritis semper superbiam coniuncta 65.6
- hypocritis euangelii verbo detegitur 32.5
- hypocritis quam detestanda 1.15, & 9.17, & 10.6, & 26.2, & 29.13.14, & 48.1.2, & 50.10, & 65.8, & 66.17
- Hypocritarum carcerum obseruantiisimi 1.11.18
- hypocritæ ecclesiæ permixti 1.18
- hypocritæ semper arrogantes ac superbii 65.5
- hypocritæ quo prætextu plures miseras audiant 58.4
- hypocritæ quo deum querunt 9.13
- hypocritæ quo iunctis limitibus 58.5
- hypocritæ quomodo tractandi, vide Impii quomodo tractandi
- hypocritarum abdicatio 52.1
- hypo-

hypocritarum stulta confidentia 1.28, & 10.20 22	nomen 21.1	impiorum auxilia inania 30.11, & 31.15 & 57.9
hypocritarum cum deo expositulatio- nes 1.18	Ieroboam multos habet imitatores 22.23	impiorum blasphemia quomodo re- sciscenda 36.21
hypocritarum in precibus loquacitas 1.15	Ierusalem cur ciuitas dei 45.13	impiorum voluntaria caritas 28.13
hypocritarum mos 1.22	ierusalem mirabiliter erepta 10.32	impiorum conatus inanes 17.3, & 54.15
hypocritarum opera deo abominabi- lia 58.4	ierusalem cur filia Sion 1.8	impiorum misera conditio 3.11, & 5.18, & 15.2, & 21.12, & 28.20, & 57.2.20
hypocritarum orationes inanes 1.15	ierusalē quo sensu à diebus antiquis formata 37.26	impiorum conuultio 41.5
hypocritarū sacrificia execranda ibid.	ierusalē quomodo facta meretrix 1.21	impiorum conscientia mala 59.12
hypocritarum vota qualia 19.21	ierusalē quo sensu virgo dicitur 37.21	impiorū cōsilia vana & infirma 8.10, & 16.6, & 19.3, & 33.11, & 37.2, 8, & 47.13
Hypotyposes quando necessariae 21.3	ierusalē quomodo facta meretrix 1.21	impie iurisdictionis fugienda 33.15, & 59.5
I	ierusalem cur vrbs vanitatis 24.10	impiorum vana fiducia 25.12
Iacob pro decem tribubus 17.4	ierusalem fundamenta quomodo ac- terna 44.7	impiorum gaudium inane 14.29, & 16 9.10, & 28.18
Iacob vita functus quo sensu pu- dificari dicitur 29.22	Ignis pro acerbissimo cruciatus, 30.33, & 66.15, 24	impiorum gaudium maledictum 22.13 & 24.11
Iacob lucta cū deo qd significarit 48.1	ignis pro Dei vltione 26.11	impiorum duo gen. ra 66.17
Iaan quid 66.9	ignis purgatorius à papistis cōfectus 33.24	impiorum vana iactantia 59.4
Iazer vrbs moabitaram 16.8	ignis & aqua pro omni miseriarum genere 43.2	impiorū ignorantia inexcusabilis 27.11
Idololatraz quā vni ac miseri 41. 29, & 44.9	Ignorantia num malorum omnium causa fit 5.13	impiorum immanitas 59.8
idololatrarum ardor 44.12	ignorantia crassa & voluntaria dam- natur ibidem	impiorum impudencia 57.4
idololatrarum hypocritis 10.10	ignorantia impios non excusat 27.11.	impiorum interitus mente compre- hendi non potest 39.33
idololatrarum horrendus interitus 1. 31, & 2.18, & 65.12	ignorantia docta quæ 6.4	impiorū interitus cur sacrificio con- fertur 34.6
idololatrarum liberalitas 65.11	ignorantias cur hebræi peccata com- mouent 27.11	impiorū horrēdus ac subitus interi- tus describitur 3.11, & 5.16, & 10.17 18.26, & 13.6, & 14.30, & 15.19, & 16 9, & 17.12.14, & 18.5.6, & 19.1, & 21. 10, & 24.17, & 26.14, & 29.17, & 30. 13.14.27.30, & 31.9, & 33.4.11.23.24, & 34.4.7, & 37.38, & 40.24, & 43.17 & 47.11, & 49.24, & 50.9, & 51.23, & 59.17.19, & 63.1, & 66.6.18.24
idololatrarum magister carnis sensus 16.13	impiorantia cur hebræi peccata com- mouent 27.11	impiorū labor inanis 17.11, & 57.9.10
idololatrarū perniciacia 2.20, & 4.19	im qui 13.21	impiorū memoria ignominiosa 14.22
idololatrarum stupiditas 42.17	Imitatio præpostera 57.5, & 66.3	impiorum mors turbulenta 57.2
idololatrarum vefania 46.6	Immolatio puerorum 57.5	impiorum natura 5.25
idololatrarum voces 42.17	Immortalitas animarum 57.2	impiorum opera qualia 59.5
Idololatria quomodo aucta 41.7	Inpatientia corrigenda 16.5. vide Pa- tencia plus necessaria	impiorum opera quomodo deus vti- tur 5.26, & 7.18
idololatria humanis ferē ingeniis in- fita 1.29	Impenitentia quantum deo displi- ceat 22.14	impiorū oratiōes nō exaudiuntur 59.1
idololatria fons malorum omnium 27.9	impenitentia extremum malū ibid.	impiorum pauor ex deo 13.8
idololatria scēdisimum scortationis genus 57.5.7	Impiū a teuis pœnis cruciandi 66.24	impiorum pernicicia 5.24, & 16.13, & 18.19, & 57.11
idololatria quā detestanda 41.22.24	Impiū pacis expertes 57.20.21	impiorū fluxa prosperitas 5.16, & 7.2, & 8.21, & 13.13, & 15.4, & 16.3, & 18 5.2, & 26.14, & 28.11, & 32.10, & 34.5, & 41.14, & 45.16, & 47.7.8, & 51.7. 8, & 61.7, & 66.15
idololatria externa damnatur 2.8	Impiū inexcusabiles 10.6, & 8.4, & 16. 3, & 26.10, & 40.21	impiorum resurrectio exitialis 26.19, & 66.3
idololatria papillarum, vide Papilla- rum idololatria	Impiū inutiles 59.6	impiorum sapientia lethalis 5.21
idololatriæ fons 40.19	Impiū iuræ dei ministri 10.5, & 17.5	impiorū vana securitas 5.26, & 7.2, & 9.19, & 16.1, & 24.17, & 28.16.18, & 29.1.15, & 32.10.17, & 47.7, & 50.11, & 59.4
Idola penitus abiicienda 30.22, & 31.7	Impiū bonis permixti 1.28, & 8.18, & 11.9	impiorū illatus facile eueritur 14.30
Idola quo sensu ex nihilo ficta dicantur 41.24	Impiū minimè timendi 8.12	impiorū imsuperbia obuia 10.12
idola iræ dei fomenta 1.31	Impiū & hypocrita quō tractandi 1. 4.10.15.18, & 2.6.10.21, & 3.9, & 8. 13, & 9.12, & 13.9, & 28.7.22, & 29.15 16, & 30.8.15, & 33.14.15, & 42.3, & 48.1.22, & 56.9, & 57.3.4.11.21, & 58 1.2, & 59.1.8.13, & 65.15, & 66.6	
idola opus manuum hominum 17.8	Impiū plagues non emendantur 8.21, & 9. 11, & 26.10, & 28.19, & 29.22, & 57.17	
idolorum falsa fiducia 8.21	Impiū quō à deo excēcantur 44.18	
idolorum oracula quā vana ac fal- lacia 41.9.22	Impiū quomodo negant se à deo for- matos esse 29.16	
idolorum vanitas quāta 41.29, & 46.2	Impiū non nocent quantum vellent 7. 19, & 14.25, & 17.6, & 26.5, & 27.13, & 29.6, & 33.1, & 37.7.29, & 42.8, & 43. 3, & 54.16, & 59.19	
Idumæi vnde dicti 63.1	Impiū quomodo abundantia misera 55.6	
Idumæi infēsī populi dei hostes 63.1.3	Impiū quomodo anxietas 21.12	
Idumæorum excidium prædicitur 34. 1.10.11, & 63.1	Impiū quomodo audacia 8.10	
Iehu altaria Baal profanauit 30.22		
Iehuda pro toto natione 1.1		
Ieiunium orationis accessio 58.5		
ieiunium pars solennis prænitentiæ 22.13		
ieiunium quatenus deo gratum 58.5.6		
ieiunium hypocritarum quale 58.4		
ieiunium vsus 1.11		
ieiunia papillarum qualia 58.4		
Ieremias cur inuertium ponit Regis		

I N D E X.

- impiorum superbia retundenda 2.11
 impiorum versutia 29.15
 impiorum voces 9.10, & 10.13, & 22.13, & 28.15.19, & 29.15, & 33.14, & 41.5, & 56.12, & 66.5
 impus interdū parciur propter pios 65.8
 Imprecatio fidelium aduersus baby- lonios 13.12
 Incircuncisi qui dicebantur 52.1
 Incredulitas quantus morbus 42.8
 incredulitas sola iram dei prouocat 45.24
 incredulitatis corrigendæ ratio 40.5
 Increduli, vide Impii
 Infantia qua damnanda 28.9
 Infidelitas perturbatiōnū animi cau- fa 30.15
 infidelitatis indicia 5.19
 Infirmi quomodo tolerandi 42.3
 Ingratitudo quā detestabile vitium 44.21
 ingratiudo mundi 49.4
 ingratiudo vitanda 60.15
 Inhumanitas ex dei contemptu 59.3
 inhumanitas damnatur 16.4
 Insulæ pro transmarinis regionibus 41.1, & 42.4, & 59.10, & 60.9, & 66.17.
 Intentiones bonæ papistarum euer- tuntur 66.4
 Interrogationum vsus 23.9, & 43.19, & 48.11, & 51.19, & 57.6, & 65.12
 Inuocatio pro toto Dei cultu 64.6
 inuocatio piis quā necessaria 41.17, & 55.6
 inuocatio sanctorum mortuorū euer- titur 65.24
 Iohannes baptista cur se propheta esse negat 40.3
 Iosephi locus 5.10, & 19.19, & 45.4
 Ira dei, vide Dei ira.
 Ifaias breuis & concisus 26.3
 ifaias christi sanguineus 5.1
 ifaias impiorū cōiitiis expositus 50.4
 ifaias cur nudus ambulare iussus est 20.2
 ifaias quomodo & quando nudus in- cesserit ibidem
 ifaias iudæis propheta destinatus 1.15, & 23.18
 ifaias acerbo luctu calamitatem eccle- siæ deplorat 22.4
 ifaias cur hostium ecclesiæ calamita- tem deplorat 15.4, & 16.9, & 21.3
 ifaias quo sensu idola profanari dicat 30.22
 ifaias cur se ab impiorum ordine exi- mat 42.24, & 59.3
 ifaias cur mediis & peris imperat 13.2, & 21.2
 ifaias alienam personam induit 16.9, & 21.3
 ifaias dei personam sustinet 21.2
 ifaias cur iudæos suo tempore affli- ctos prædicat 1.7
 ifaias quō deum videre potuerit 6.1
 ifaias cur deum amicum suum vocet 5.1
 ifaiæ autoritas sancita 6.8, & 7.11, & 13.2, & 16.13, & 50.4
 ifaiæ iniuncta magnanimitas 8.18, & 22.17, & 25.19, & 30.8, & 39.3.5
 ifaiæ nuditas num indecora 20.2
 ifaiæ vocatio de integro obfignata 6.1
 Ifrael locus 19.12
 Ifrael duplex 43.6
 ifraelis nomen perhonorificum 1.3
 ifraelitarum excidii causa 17.10
 ifraelitarum falsa fiducia 17.9
 ifraelitarum ingratiudo 17.9.10
 ifraelitarum perfidia 17.9
 ifraelitarum superbia 28.1
 Itali quibus signis luctum testabantur 15.2
 Iudæa cur insula vocatur 20.6
 iudæa cur vallis visionis dicitur 22.1
 iudææ excidium prædicatur ibidem
 iudæi apollitæ 1.4
 iudæi audaces in fabulis cōmifcen- dis 37.30, & 40.31, & 48.21
 iudæi scripturæ corruptores 49.6
 iudæi execrationis exemplum 65.15
 iudæi cur gens expulsa & horribilis 18.2
 iudæi filii degeneres 29.22, & 31.6, & 48.13, & 57.3
 iudæi quomodo hostes dei 1.24
 iudæi inexcusabiles 5.2.3, & 31.4, & 40.28, & 42.20, & 44.9, & 48.5, & 50.1.2, & 65.12, & 66.4
 iudæi corruptis gentiū moribus per- luti 2.6, & 48.5
 iudæi primogeniti in ecclesia dei 14.2, & 19.25
 iudæi cur vermi conferuntur 41.14
 iudæi ægyptiorum potentia nitēban- tur 19.1
 iudæi cur sacrificia deo non obtulisse dicuntur 43.23
 iudæorum variæ afflictiones 1.5
 iudæorum apostasia 1.2.4.21, & 5.24
 iudæorum insatiabilis auaritia 2.7
 iudæorum cæcitas 6.10, & 29.10.11, & 42.19
 iudæorum cæcitas voluntaria 42.21
 iudæorum misera conditio 3.12
 iudæorum falsa confidentia 30.17
 iudæorum contumacia & obstinatio 1.5, & 6.9.10, & 9.8.13, & 22.6.7, & 29.7, & 30.1, & 31.1, & 48.4, & 49.6, & 57.10.17, & 59.1, & 65.2.5, & 66.4
 iudæorum diffidentia 30.1, & 49.14
 iudæorū fabula de sennacherib 37.38
 iudæorum vana fiducia 20.13, & 22.3, & 29.1, & 30.1.2, & 66.1
 iudæorum gloriatio 57.4, & 65.15
 iudæorum hypocritis 29.13.20, & 30.10, & 58.3
 iudæorum superbia iactantia 65.15
 iudæorum idololatria 1.29, & 2.8
 iudæorum impudentia 65.3
 iudæorum incredulitas 48.1
 iudæorum ingratiudo 1.2, & 2.5, & 5.2, & 22.11, & 24.5, & 26.10, & 27.11, & 28.7, & 29.22, & 31.13, & 41.9, & 46.8, & 48.3, & 50.3, & 63.8, & 65.2.
 iudæorum perdita malitia 1.4
 iudæorum morbus insanabilis 28.9
 iudæorum origo 41.4, & 43.27, & 51.1, & 65.7
 iudæorum patres quō scelerati 43.27
 iudæorum prærogatiua 19.25, & 22.1, & 42.6, & 61.9
 iudæorum proferuia 30.12
 iudæorū securitas 20.2, & 26.2, & 29.1
 iudæorum fœcordia 29.9, & 57.10
 iudæorum stupor 42.22.25, & 60.9
 iudæorum superbia 22.3, & 65.15
 iudæorum superfluitiones 65.11, & 66.3
 iudæorum vecordia 1.7, & 28.9
 iudæorū & gentium æqualitas 45.23
 iudæis cur sua conditio contemptui & fastidio fuerit 8.6
 Iudicare pro regere & gubernare 2.4, & 16.5
 Iudicium pro iure 40.27
 iudicium pro moderatione quæ in ca- ligando adhibetur 30.18, & 64.8
 iudicium pro norma regiminis 51.4
 iudicium pro rectitudine 1.17.21, & 4.4, & 32.16, & 61.8
 iudicium pro tutela 15.5, & 59.9
 Iuramentum diuini cultus species 19.18, & 45.23, & 48.1, & 65.16
 Iurifurandi religio 45.23
 Iurandi forma scripturis vsitata 5.9
 iurandi forma cur eclipctica 14.24, & 62.8
 Iustitia pro æquitate 33.15
 iustitia pro auxilio 46.13
 iustitia pro tutela & fide 16.5, & 45.13, & 51.5, & 54.14, & 59.9
 iustitia pro cordis integritate 48.1
 iustitia pro iure 54.17, & 62.1
 iustitia pro rectitudine 32.16
 iustitia pro statu Rcip. optimè consti- tuto 48.18
 iustitia pro testimonio iustitiæ 58.8
 iustitia pro veritate 63.1
 iustitia vera quid 57.1
 iustitia in solo deo quaerenda 45.25
 iustitiæ partes duæ 58.7
 Iustus pro probato 41.26

L

 Labium pro lingua 19.18
 Lex Oppia 3.17
 lex pro euangelio 42.4
 lex pro doctrina ibidem
 lex pro dei sermone 2.3
 legis encomium 8.20
 legis finis & vsus præcipuus 45.18.19, & 51.4
 legis præstantia 8.20
 legis propagatio quā necessaria 42.21
 legis sedes in corde 51.7
 legis & euangelii discrimen 66.21.23
 Leprosus mors ciuilis 6.1
 Leuitas, vide Mansuetudo
 Leuare orationem quid 37.4
 Leuiathan

Leuiathan quid	27.1	53.7, & 57.15, & 61.1	Mons pro templo	16.1, & 31.29
Libellus repudii	50.1	manfuctudo vera nulla vbi non est	mons fion deo confecratus	18.7
Liber pro lege ipfa	34.16	spiritus Chrifti	mons fion pro ecclefia	10.12
liber prophetarum vnde confectus & collectus fit	30.8	manfuctudo qualis in pafforibus requiritur	mons fanctitatis pro bene viuendi regula quæ dei verbo præfcripta erat	65.11
liber vitæ, quif dicitur	4.3	manfuctudo chrifti, vide Chrifti manfuctudo	mons excelfus pro Babylone	13.2
Liberi ad quid dentur	38.19	Manus pro auxilio	Mors pro fepluchru sæpe designatur	53.9
liberorum copia dei donum	48.19	manus pro ministerio	Mortui quomodo à laudibus dei ceffare dicantur	38.18
Liberalitas vera quæ	32.8	manus pro opere	mortui num rerum nostrarum cõfciti effe poffint	29.22
Libertum hominis arbitrium quale	1.15, 16, 19, & 2.22, & 54.13	manuum expansio precibus adhiberi folita	Morus belli ex dei decreto	13.3, 5
Lingua pro finu maris	11.15	manuum extenfio pro imperio	Mulier cum dolore parit ob peccatũ	65.23
lingua nostrarum cõfultationum instrumentum	3.8	Martini lutheri mors	mulierum luxuries taxatur	3.16, 17
lingua mētis effigies, prouerbiũ	59.4	Maximiliani imperatoris hiftoria	mulierum fuperbia dånatur	Ibidem
lingua præcipuum hominis membrũ quo actiones fuas exercet	33.15	Medicina non fperenda	Muniendi alia veteribus ratio fuit quàm nobis	25.12
lingua papiftarum, vide Papiftarum lingua		Medium terræ pro locis munitioribus & magis reconditis	Mundus per chriftum quodammodo renouatus	65.17, & 66.22
Litigandũ non femper cũ impiis	36.21	Medi authores excidii babilonici	mundi ingratitude	41.5, & 49.4
Lobna vrbs quæ	37.9	Medorach crudelitas	Munera accipere iudicibus quàm noxium	5.23
Locus perperã detortus	19.1, & 63.16	Medi & perfæ quo fenfu vaã iræ vocentur	Multi pro omnibus	53.12
Locus ab omnia detortus	19.19	medi & perfæ cur fanctificati dicuntur	Mufica minimè improbanda	5.12
locus perperam detortus ad euerrendum liberũ hominis arbitriũ	26.12	Mercatura an per fe damnãda	Mutatio in deo nulla	14.27
locus quo papiftæ abutuntur ad deftruendum fidei iuftitiam	33.16	mercatura sæpe fraudibus & rapinis plena	Mutationes regnorum à deo	19.1, & 22.21, & 41.4, & 51.6
locus perperam ad chriftum tranflatus	22.22, & 43.2, 4, & 48.16, & 52.3, & 53.8, & 63.1	Merces pro dei iuftitia	N	
locus perperam à papiftis de Magis expofitus	60.6	Meridies pro grauiffimo æftu	N Abuchodonofor flagellum dei	42.25
locus de fatana perperam expofitus	14.12	Merita hominum euertuntur	Nachor locus compafcus	65.10
Locutio comparatiua	2.22, & 43.18, & 54.9, 10, 13, & 60.16	Merodach primus babiloniorum	Natura fux integritati quodammodo per chriftum reftituta	11.6, 8
locutio impropria	55.1	Merodach affyrios inuadit	natura impiorũ, vide Impiorũ natura	2.16
Loqui ad cor quid	40.2	Militia non omnis illicita	Nebo idolum chaldæorum	46.1.
Lucani locus	4.1	Minæ prophetarum metuendæ	nebo vrbs moabitarum	25.20
Lucifer diabolorum rex falfo creditus	14.2	Miniftri, vide Paffores	Necelfitas folertes reddit	22.9
Luctus figna fingulis nationibus propria	15.2, & 32.11	Minifterii verbi commendatio	Nilus inftar pluuiæ, ægypti campos irrigat	19.7
Lutherus propheta dei	57.1	Miracula verbo coniuncta figilla funt	Nili fecitas fertilitatis fignum	Ibid.
Lutheri mors	Ibidem	miracula noua non fingenda ad auctoritatem chrifti conciliandam	Nineue, caput & fedes regni affyriorum	37.37
Lux pro profpero ftatu	58.10, & 59.9	miraculorum vfus	Nomen pro celebritate	62.2
lux nulla vbi deest prophetarum doctrina	60.3	Mifericordia veræ pietatis probatio	nomen nouum ecclefie datum	Ibid.
Lycurgus cur aduerfus ingratos nullam legem tuã	1.2	mifericordia facrificiis anteferenda	nomen filio imponere patribus conuenit	7.14
M		mifericordia quibus promiffa	Nomen alterius fuper aliquem inuocari	4.1
Maftatio viuorum hominum	66.3	Miffæ facrificium quam impudenter à papiftis afceritur	Nomen pro provinciis in quas diftributa erat ægyptus	19.2
Madianitæ à gedcone fubaãti	9.4	Moabitæ vnde origine duxerint	Noph, vrbs ægypti celeberrima	19.13
Magia damnatur	19.3	moabitæ crudeles & inhumani	Notio dei omnibus populis ingenita	33.15
Magiftratus omnes à deo vocantur	22.20	& 16.3, & 25.10		
magiftrat' pii fingulare dei donũ	1.26	moabitarum excidii prædicitur		
magiftratus impii ex Dei ira	22.21	moabitarum fuga		
magiftratum auctoritas	3.13	moabitarum obliuio		
magiftratum confolatio	22.23	moabitarum fuperbia		
magiftratum officium	3.4, & 22.21, 24, & 30.22	moabitarum truculentia		
Magnanimitas fidelium, vide Fidelium magnanimitas		Monarchia affyriorum variis nationibus confilabat		
Mala omnia à peccato oriuntur	33.24	monarchia Babilonis omnium potentiffima		
Manè furgere	5.11	monarchia tyri celeberrima		
Manfuctudo commendatur	11.4, 6, &	Monachorum vota qualia		

obediencia sine fide nulla	65.11	papatus impietas euangelii verbo de-	papifitarum vana iactantia	1.30, & 29.
obediencia christi, vide Christi obe-		tegitur	14, & 36.19, & 45.20, & 49.21, & 62.5	
dentia		papifitæ euangelicorum hostes infen-	papifitaru idolo atria	1.29, & 40.18, & 41.7, & 44.10
Oblationes christianorum	66.23	sisimi	34.5	
Occasione vtendum	16.13, & 42.22, & 55.6	papifitæ cur cum euâgelicis non con-	papifitarum impudentia	11.4
Occidentales quibus signis lucû de-		ueniunt	papifitarum misera inquietudo	28.12
signabant	15.2	papifitæ euangelicos veluti monstra	papifitarum inanes labores & fatiga-	30.6
Oniæ confilium Ptolomæo datum	19.19	exhorrescunt	tiones	
Onus quid prophetis	13.1, & 14.28	papifitæ remissionem peccatorum cû	papifitarum in cultu idolorum libera-	65.11
Opulencia superbiam & securitatem		pœnitentia confundunt	litas	65.11
gignere solet	21.2	papifitæ decum cum idolis coniungunt	papifitarum lingua olim barbara, &	36.13
Opus pro iudicio	5.19	17.8	qualis nunc sit	
opus nouum pro inaudito & infolito	43.19	papifitæ quo magistro christiane lo-	papifitarum oblatio vt de	41.1
opus operatum à papifitis confectum	1.11	qui didicerunt	papifitaru querimonia de sublato dei	36.10
opera impiorum qualia	59.5	papifitæ ob multitudinem gloriantur	cultu	
Oracula idolorum quàm vana	41.22, & 42.9	44.11	papifitarum sacerdotium sacrilegium	61.6
Oratio explicatio est cordis nostri co-		papifitæ quo sensu reges ecclesiæ nu-	papifitarum sacramenta qualia	20.2, & 66.23
ram deo	63.16	tritios esse intelligunt	papifitarum satisfactioes euertuntur	33.24
oratio piis quàm necessaria	41.17, & 51.9	papifitæ inanes cæremionis pro veris	papifitarum noxia simplicitas	6.4, & 44.20
orationem leuare quid	37.4	sacramentis obtrudunt	papifitarum superbia	1.26, & 8.14, & 41.29
orationes papifitarum hæsitatione ple-		papifitæ christum doctorem repudiât	papifitarum superstitio in cultu ange-	37.36
næ	33.2	55.4	lorum	
Orbis pro Babylone	13.1	papifitæ & deû honore suo spoliant	papifitarum supplicationes extraordi-	16.12
orbis pro regionibus quæ Iudæis no-		papifitæ vt de confessionem auricula-	papifitarum vota qualia	19.21
tæ erant	4.17	rem eliciant	Parthi in arte sagittandi experti	66.19
Ordo inuersus	5.27, & 38.22	papifitæ vt de septiformem gratiam	Pascere cinerem pro pasci cinere	44.20
Oreæ vallis vt de nomen accepit	10.26	suam hauserint	20	
Orientales cæremionis abundant	58.5	papifitæ quaratione liberum hominis	Pastores pii singulare dei beneficium	62.6
orientales quibus signis luctum testa-		arbitrium statuunt	pastores quàm in mundo necessarij	49.17
bantur	15.23, & 36.22	papifitæ vt de mortuos eorum quæ a-	pastores cur hominibus exosi	30.10
Os domini prophetæ	8.19	gimus spectatores esse volunt	pastores multorum calumniis exposi-	29.21, & 50.6, 8, & 51.8
os & labia pro externa confessione	29.13	29.22	pastores omnes sacerdotes	23.18, & 61.6, & 66.20.21
oris virga pro doctrina	11.4	papifitæ vt de sanctorum intercessio-	pastores quomodo ecclesiarum spon-	62.5
Osia pro macilentis hominibus	58.11	nem eliciunt	si	
Otium damnatur	32.9	37.35, & 63.17	pastores confirmatione egent	8.11
otium & securitas ex abundantia nasci		papifitarum arrogantia	pastores quomodo peccata remittere	43.25, & 63.12
solent	32.10	papifitarum audacia in profanandis	pastorum alacritas	51.8
P		dei mysteriis	pastorum avaritia damnatur	56.10
Palaestini in salutem populi dei cõ-		papifitarum balbuties de adoratione	pastorum auctoritas	43.25, & 47.1
cisi ac delicti	14.30	dulæ	pastorum conditio	50.6, & 51.8
palaestinorum excidium	14.28	papifitarum execranda blasphemia de	pastorum consolatio	6.10, & 8.16, & 28.14, & 29.21, & 49.4, & 51.16, & 62.7
palaestinorum inanis fiducia	14.29	lectione sacræ scripturæ	pastorum constantia ac magnanimitas	8.16, & 29.21, & 50.7
Panis & aqua pro rebus omnibus ad		48.17	pastorum contemptus	59.21
quotidianos vitæ vsus necessariis	33.16	papifitarum cæcitas	pastorum ebrietas detestanda	56.12
Panes aut fatyri quomodo à gallis vo-		papifitarum calumniæ aduersus euan-	pastorum fiducia	7.13, & 50.8
centur	13.21	gelii ministros	pastorum gloria	49.5
Papa antichristus	49.23	32.6, & 36.7.10.14, & 54.17	pastorum inopia dei vindictæ tribuen-	40.1
papa se impudenter vicarium christi		papifitarum conscientia semper tur-	pastorum labor deo gratissimus	49.5
esse iactat	60.10	bulenta	pastorum manuetudo	42.3
papa fulmina aduersus veros dei cul-		32.18	pastorum militia	42.4, & 49.4, & 50.7
tores	66.5	papifitarum conspirationes	pastorum misio	52.7
papa impietas cur non statim appa-		44.11	pastorum munus & officium	2.10, & 5.23, & 23, & 28
rui	29.15	papifitarum cultus quàm inanis		
papa tyrannis vt de à quibusdam fla-		papifitarum deuotio qualis		
biliatur	49.23, & 60.9.10	1.14		
papatus & tota eius corruptela ab ho-		papifitarum puerilis diuiniõ de re-		
stibus ecclesiæ domesticis emerfit	24.16	misione peenæ & culpæ		
		38.17, & 43.25, & 53.5		
		papifitarum doctrina de pœnitentia		
		55.7		
		papifitarum ecclesia qualis		
		11.9, & 28.17, & 33.22		
		papifitarum episcopi quales		
		48.16		
		papifitaru fabula de boue & asino		
		1.3		
		papifitarum fides implicita		
		43.10, & 52.15, & 54.13		
		papifitarum figmentum de opere ope-		
		rato		
		1.11		
		papifitarum felicitas		
		46.5		
		papifitarum furor pro tuendis super-		
		stitionibus		
		44.14		

23, & 7.13, & 11.4, & 21.10, & 22.4, & 35.3, & 39.3, & 40.6, & 42.3, & 47.1, & 49.3, & 50.4, & 51.6, & 56.10, & 62.1.6.10.11	Philosophi quomodo de virtutibus & vitis disputent 32.5, & 53.11	15, & 11.5.6, & 29.10, & 30.10
pastorum duo officia 4.30	Pietatis vera officia 58.6	Prophete in rebus aduersis consulendi 37.2
pastorum orationes 62.7	Pinguedo pro prosperitate 10.16	prophete à deo illuminati à seipsis nimis locuti sunt 1.1
pastorum habenda ratio 49.23	Piscinæ duæ Ierosolymæ 7.3	prophete de babyloue perplexè loquuti 21.13
pastorum patientia 51.8	Platonis locus 3.4, & 11.9, & 23.4, & 37.12, & 40.31, & 59.7	prophete doctrinâ suâ ex Mose mutati sunt 8.20, & 22.2, & 34.16
pastorum præsentia quàm necessaria 49.17	Pluuiæ in ægypto raræ 19.7	prophete cur potius de secunda Legis tabula quàm de cultu dei concionantur 1.18
pastorum quorûdam infana proteruitia 56.12	Pœnitentia vera quæ 19.22, & 30.22, & 55.7, & 59.12	prophete quum repudiantur, reicitur quoque Dominus 30.10
pastorum quæritio 1.28	Pœnitentia nostra qualis esse debeat 27.9	prophete alienas personas interdum suscipiunt 21.3
pastorum quæritio 49.4, & 53.1	pœnitentia in deo nulla 14.27, & 19.25, & 41.9, & 59.20	propheta uero doctrinâ immortalis 37.2
pastorum seueritas 58.1	pœnitentia fera notatur 19.13	prophetarum humanitas 6.11
pastorum concordia dânatur 56.10.11	pœnitentia Cain & Esau 26.11	prophetarum mos 1.2.18.29, & 5.17, & 7.14, & 9.6.7, & 10.24, & 13.9.10, & 19.5, & 14.22, & 15.4, & 18.7, & 19.18, & 19.1, & 21.3.7, & 22.2, & 27.10.13, & 30.8 25.30, & 32.1.16.19, & 34.1.4, & 41.16.24, & 42.1, & 44.1, & 48.14.23, & 49.1.3, & 54.2, & 55.12, & 56.1.7, & 57.3, & 60.6.10, & 61.21, & 64.1.4, & 65.13.21, & 66.15.20.23
pastorum sollicitudo pro salute populi 6.11	pœnitentiâ sanationis initium 6.10	prophetarum uelocitas 1.2, & 2.9, & 3.15, & 7.13
pastorum uehementia 58.1	pœnitentiâ doctrinâ nûquam à promissione salutis separanda 55.7	Propheta quàm necessaria 41.27
Patentia fidelibus necessaria 13.21, & 16.5, & 18.7, & 24.22, & 26.8.20.21, & 30.18, & 33.22, & 34.8.16, & 40.26.31, & 42.10, & 45.9.15, & 49.14, & 51.4.7, & 53.7, & 61.7, & 62.1, & 65.2.4	pœnitentiâ fructus 1.16, & 27.9, & 31.7, & 56.1	prophete quâ tempore collectæ 1.7
Pater pro authore 9.6	pœnitentiâ initium 8.21, & 31.7	prophete ordine collectæ non fuerunt 22.9
patrum veteris & fidelium noui testamenti scilicet 54.13, & 55.15, & 63.17	pœnitentiâ partes 1.16	prophete non unius tantum seculi hominibus scriptæ 30.8
Paucitas fidelium, vide Fidelium paucitas	pœnitentiâ uera ratio ibidem	prophetiarum uelocitas 44.28
Pauperes & afflicti curæ deo 3.13, & 10.2	pœnitentiâ signa 22.12, & 30.22, & 37.1, & 45.14, & 58.5	prophetarum usus 41.27
pauperum consolatio 10.2	Ponere super cor 42.25	Prospicitur impiorum, vide Impiorum prosperitas
pauperum habenda ratio 58.7	Pontifex summus typum Christi gerebat in populo dei 29.14	prospicitur non abutendum 18.17
pauperum oppressores latronibus sceleratiores 32.7	Populi Christi conditio describitur 11.4.6.7	Pseudoprophete ueros dei ministros imitantur 20.2
paupertas spiritalis 11.4	Portæ pro locis celebrioribus 14.31	Puerorum immolatio 57.5
Pauor impiorum ex deo 13.8	portarum luctus 3.25, & 14.31	Pupilli curæ deo 1.17.23
Pax pro prosperitate & felicitate 9.6, & 26.3.12, & 48.18, & 52.7, & 54.10.13, & 66.12	Pœnitentiâ habenda ratio 38.9.16.19, & 39.8, & 41.25, & 43.10, & 49.18	Purgatorii ignis à papistis confictus 33.24
pax ex dei præsentia 41.10	Potentia dei à uerbo non separanda 44.24	Q
pax iustitiæ & integritatis aliina 59.8	potentia dei absoluta quid papistis 23.9	Quæritur deum quid 36.8
pax quatenus expetenda 32.17, & 38.17, & 59.8	potentia dei, vide Dei potentia	Quæstiones variæ cum eorum diuisionibus 1.8, & 27.9, & 37.26, & 38.5.8, & 54.16
pax conscientie euâgelii fructus 2.4	Pœmia huius uitæ terminis Sadducæ circumscribebant 30.32	Querimonia fidelium sub papatu 26.13
pax conscientie solis fidelibus propria 32.18	Præficientia & potentia ad solû deû pertinent 45.10	querimonia ecclesiæ 49.4, & 93.15
pacis quærendæ ratio 32.17	Præfidia humana quatenus appetenda 8.7	quinquagenariis iudaicis in usu, ut romanis centuriones 3.3
pro purissimo & selectissimo auctore 13.12	Præter serpentes regulo nocetior 14.29	R
Peccatores pro impiis & sceleratis 13.9	Principes omnes à deo uocantur 22.20	Rabbinorum deliria 37.26
Peccatum pro peccati uictima 53.10	principes patres populo esse debent 22.21	Ranus pro ualentioribus & robustioribus 9.14
peccati confessio necessaria 64.5	Principum officium 30.22, & 32.1, & 49.23	Rapaces quàm superbus & blaphemus 35.10
peccati remissio ex sola dei misericordia 43.25	principum mos quò liberius uoluptatibus indulgeant 21.5	Rapaces oratio arrogantia ac blaphemix plena 36.13
Perfæ & medi quo sensu uasa iræ uocentur 13.5	principibus magnis subesse non semper uile 8.7, & 19.4	Recolligentes cum Deo uera ratio 59.20
Personæ tres in vna dei essentia 6.3.8	Professio externa pii necessaria 45.23	Redemptio peculiare regni christi donum 35.10
Pedæ à sabbatho auertere quid 52.13	Prophecia pro quibuslibet doctoribus 3.2	
Petra deserti urbs moabitum primaria 16.1	prophete serui dei 43.10	
πελαγία hominibus innata atque ingenta 11.9	prophete quatenus subditi essent regibus 39.5	
πελαγία malorum omnium mater ibid.	prophete quæ olim uidentes dicti 1.	

redemptio vera per christum	43.8	Respōsa deorū falforum qualia	45.9	bus	33.15
redemptio per christum parva reli-		Restitutio ecclesiæ, vide Ecclesiæ re-		sanguines terræ qui dicantur	26.21
quæ beneficiis anteponenda	9.6	stitutio		Sapientia vera quæ	33.6
redemptio facta per christum omnī-		Refurrectio piis & impiis commu-		Sapiens quo sensu deus dicitur	31.2
lū illustrissima	43.18.19, & 52.12	nīs	36.19	Saron locus compascuus	65.10
redemptio contenta voce celebranda		Revelationes novæ non expectandæ		Satan dei iræ minister	19.14
42.12		59.21		satan quomodo gloriæ dei servat e-	
redemptionis finis	27.13, & 29.23,	revelationis duo modi ordinarii	1.1	tiam inuitus	2.19
& 32.16, & 35.10, & 43.2, & 44.28,		Rex patris loco esse debet	22.21	satā quomodo homines à fiducia dei	
& 55.13, & 63.18		rex iehudah typos christi	14.30	abārahā	36.17
redemptionis ægyptiæ & bably-		rex bablyonis cur lucifero confertur		satan quā efficaciter operetur in	
nicæ discrimen	52.12	14.12		impiis	57.5
Redire ad cor pro reputare & atten-		regis bablyonii crudelitas	14.17	satana astutia	26.20, & 27.13, & 30.6,
dere	44.19	regis bablyoniorum superbia	14.13	& 36.6.10.13.15.16, & 37.2, & 38.3, &	
Reformatio spiritalis, vide Creatio		reges quo sensu ecclesiæ nutritii vo-		40.12, & 41.12, & 42.8, & 45.20, &	
noua		centur	49.23	49.17	
Regeneratio, vide Creatio noua	44.2	regum officium	49.23, & 60.16	satana tyrannus iniusta	49.24, & 59.
Regimen bene creatitutum quanti		Ritus legis sublatis & quomodo	66.23	17, & 66.3	
fit momenti	33.2	Robur à deo	40.29.30	satana tyrannus in ecclesiam	1.21
Regnum Christi, vide Christi regnū		Roma olim quanta, & qualis nunc sit		satana regnum distribuitur	27.1
regnum dei, vide Dei regnum		37.26		Satisfactiones papisticæ inuertuntur	
regnum iehudah typos regni christi		roma omnis nequitie officina	ibid.	33.24	
33.17		Romani viuos homines mactabant		fatisfactionum figmenta vnde papi-	
regnū israel cur vncio dicitur	10.27	66.3		ste duxerunt	33.24
regnorum mutationes à deo sunt	19.	Romanenses ridiculi	29.1	Satyri aut Panes quomodo à Gallis	
1, & 22.21, & 41.4, & 51.6				vocentur	13.21, & 34.14
regnorum defensio in quo sita	19.3	S		Scholæ papistarum blasphemis re-	
Regulus serpens colubro nocentior	14.29	Abbathū pro toto dei cultu	56.2.6	ferre	22.9
Religionis mater obedientia	2.29	Sabbathum fidelium perpetuum	58.13, & 66.23	Scriba pro eo apud quem libri cen-	
religio omnis extra christum fallax		Sabbathi obseruatio cur tā opere cō-		sus erant	33.18
& euanida	25.9	mandatur	58.13	Scriptura humano more loquitur	40.
religionis & superstitionis discrimē	41.22	Saccus lugubris habitus olim erat	20.	12, & 59.16, & 63.19, & 65.6	
Remedia legitima nō negligēda	31.1	2, & 58.5		scripturæ sacræ lectio quā necessa-	
Remissio peccatorum ex sola dei mi-		faccus & cinis num tempore nostro		ria	48.17
sericordia	43.25	conueniant	58.5	scripturæ sanctæ utilitas	30.8, &
remissio poenæ & culpæ	19.22, &	Sacerdotes, vide Fideles & Pastores		48.17	
33.24, & 44.22, & 48.9, & 53.5		sacerdotes papistici, sacrilegi omnes		scripturarum vsus	50.4
Reprehensionēs quā necessariæ	29.	61.6		Securitas carni innata	24.19
21, & 39.8		sacerdotium euangelicum	66.20	securitas impiorum, vide Impiorum	
Reprobi quomodo flagellis dei do-		sacerdotium papisticum quale	61.6,	securitas	
mentur	2.17	& 66.20		Sclēcia non procul à bablyone ex-	
reprobi flagellis dei non humiliātur,		Sacramentum à verbo dei seiungi nō		tructa	13.12
vide Impii plagis dei non emen-		debet	20.2, & 6.7	Sēnacherib cū suis filiis occisus	37.38
duntur		sacramēta piis tanquā vehicula sunt		sēnacherib crudelitas & implacabi-	
reprobi etiam dum viuunt, cur mor-		37.15		lis furor	33.7
tui	36.19	sacramēta papistarum qualia	6.7	sēnacherib perfidia	33.8
reprobi etiam gratia dei percutiuntur	11.4	sacramentorum vsus & finis	6.7, &	sēnacherib superbia	14.14
reprobi quomodo gloriæ dei instru-		20.3, & 38.7, & 40.19		Sensus cur animalibus brutis tribui-	
menta sint	43.21	Sacrificium missæ quā impudenter		tur à propheta	43.20
reprobi inexcusabiles, vide Impii in-		à papistis defenditur	19.19	Sepulchrum pro morte	53.9
excusabiles		sacrificia fidelium spiritalia	66.23	Sepultura vltimæ resurrectionis sym-	
Repudiū libellus	48.1	Sadducæorum error refutatur	30.32	bolum	14.18
Requies pro ecclesia	11.10	Salmanazar cladē Iudæis intulit	9.1	sepultura cura non damnanda	22.17
Resipiscētia, vide Poenitentia		Salus à solo deo expectanda	63.5	sepultura carere an maledictionis lo-	
Respublica quomodo riē admini-		salus ecclesiæ æterna, vide Ecclesiæ		co haberi debeat	14.18
stranda	3.4, & 32.1	salus		Seraphim cur angeli dicantur	26.11
Rerum omnium tam initium quā		Samaria caput populi israelitici	9.9	Seir mons idumæorum	21.1
finis à deo pendet	19.15	Sāctificati cur vocētur Medi & Per-		seir pro toto idumæorū regno	ibid.
rerum sacrarum priuatio magna mi-		se	13.3	Sidon vrbs vbi sita	23.2
seria	48.19	Sācti mortui num pro nobis orent		sidon vrbs celeberrima	ibidem
Respicere pro sperare	20.3, & 31.1	63.15		Signa pro positu, concursu & variis	
respicere ad deum quid	17.7	sanctorum intercessio à papistis cō-		aspectibus syderum	4.4.25
Respondere pro testimonio ferre		ficta	37.35, & 63.17	signa quatenus expectanda	7.12
vel fateri	3.9, & 59.12	Sanctuarium quid	8.14	signa poenitentia	22.12
		Sanguis pro inhumanitate & rapi-		signorum duo genera	7.12
		na	59.3	signorum vsus	7.10, & 38.7
		sanguines pro homicidiis & cædi-		Sium qui	13.21
				Silē-	Silē-

- Silentium pro morte 65, & 15.1
 Sine qualis fluuius 8.7
 Simplicitas papistarum qualis 34.20
 Simulachra, vide Idola
 Sion mons deo consecratus 18.7
 Sion cur ceteris montibus præfertur 2.2
 Sion quando à deo fundata 14.32
 Sion annuntiatix 40.9
 Sion ciuitas dauidis 33.20
 Sobria regis cancellarius 22.15, & 36.3
 Sobria hypocrita 36.22
 Sobria proditor 22.15
 Sobria cur ad rapfacè ab ezechia mis-
 sus 36.3
 Sobria status quomodo firmus 22.25
 Sobria superbia & ambitio 22.16
 Sobria exilium prædicatur 22.15
 Sobrietas commendatur 19.13
 Sodoma excutienda 5.4.7.25, & 9.14,
 & 32.9, & 38.17, & 41.17, & 43.5, &
 44.19, & 50.4, & 51.12, & 55.2
 Sordida gentium 45.20
 Sodoma fuerit exemplum est re-
 probis omnibus 13.19, & 14.9
 Solis fulgor quomodo in septuaginta
 auctus fuerit 30.26
 Solomon typus christi 10.27
 Somnium & visio, duo ordinati mo-
 di quibus se prophetis Dominus
 patefaciebat 1.1
 Sophistarum distinctio de remisio-
 ne peccatæ & culpæ 44.22, & 48.9
 Sophistarum garrulitas de natura &
 qualitate ignis æterni 30.33, & 66.
 15.24
 Spes ex præteritis dei beneficiis con-
 cipienda 11.11.16, & 22.10, & 29.22,
 & 30.18, & 37.31, & 41.5, & 42.9, &
 43.3.16, & 44.24.27, & 48.21, & 51.9,
 & 63.7, & 64.3
 Spiritus pro ratione, iudicio vel men-
 te 40.14
 Spiritus sanctus deus æternus 6.10,
 & 48.16
 Spiritus sanctus cur aquæ mundæ cõ-
 fertur 1.16
 Spiritus sanctus versus fidelium doc-
 tor 19.24
 Spiritus efficacia à prædicatione eu-
 gelii separanda non est 42.22, &
 59.21
 Spiritus dei officium 40.7
 Spiritus vertiginis quid 19.14
 Splendor pro prospero statu 60.2
 Stabilitas ubi timor domini 22.17
 Statuam erectam iri domino in aegy-
 pto quo sensu istas dixerit 19.19
 Status ritè ordinati cõpendiaria de-
 scriptio 3.2
 Stellarum innumera multitudo 40.26
 Stellarum obscuritas pro extrema dei
 indignatione 13.10
 Sterilitas terræ ex dei maledictione
 5.10
 Stupor iudeorum, vide Iudeorum.
 Stupor papistarum 6.4
 Summum bonum, deo adherere 64.6
 Superbia quam deo exosa & abomi-
 nabilis 2.11, & 13.11, & 14.15, & 16.
 6, & 23.9, & 26.5, & 30.17, & 39.5, &
 47.8
 Superbia semper impietati coniuncta
 51.23
 Superbia quomodo refutanda 2.22
 Superbia exiti causa 16.6.7
 Superbia babiloniorum 13.11
 Superbia impiorum, vide Impiorum
 superbia
 Superfluitio malorum omnium causa
 1.29
 Superfluitio coniunctam semper ha-
 bet superbiam 36.18
 Superfluitio deuotionis colore tegitur
 1.29
 Superfluitio vnde æstimanda 1.14
 Superfluitio vnde nate 8.11, & 65.3
 Superfluitio israhelitarum 17.8, & 65.4
 Superfluitio confusa farrago in
 papatu 66.3
 Superfluitio ignorantia non labitur
 44.18
 Supplicationes papistarum extraor-
 dinariæ 16.12
 Surditas iudeorum ex contumacia
 Surgere manè quid 5.11
 Surgere deus quomodo dicatur 2.19,
 & 14.22
 Surgere opus quando dicatur 7.7
 Sydera, vide Stelle
 Sympathia cõmendatur 20.2, & 22.4
 Syria regni excidium 17.1
 Syri post mortem regis sui Rezin, ex
 focus hoies Israèl facti bellum
 ei intulerunt 9.10
- T**
- T Abernaculorum dies festus 54.2
 Tabula secunda obseruatio cur
 tãtopere à prophetis commendat-
 ur. 1.18
 Tacere pro quiescere 62.6
 Teetorum forma qualis iudæis 22.1
 Teglat-pelezer Iudæis cladè intulit
 9.2
 Templum pro omnibus cæremoniis
 66.1
 templum vbique diffusum 66.20
 templum ierosolymitanum muris cin-
 ctum 22.9
 templum quomodo domus dei 56.
 7, & 66.1.
 templum quo sanctificabat 64.10
 templum inauratum priore longè
 inferius 60.17
 templi iudaici profanatio 56.5
 templi visus 64.10
 Temporum series à prophetis mini-
 mè seruata 13.12, & 17.1
 Tenebræ pro rebus aduersis 8.21, &
 50.10.18, & 58.10, & 59.9
 Tentationes fidelium 25.21, & 36.10,
 & 65.17
 Terra pro eius incolis 66.8
 terra pro regionibus vulgò notis iu-
 daicis 24.1.17
 terra nona quid 66.22
 terra viuorum 58.11
 terræ fertilitas ex dei benedictione
 1.19, & 35.1
 terræ sterilitas ex dei maledictione
 5.10, & 15.6, & 24.5.0, & 28.13
 terram aperiri aut operiri quid 33.1
 Testamenti veteris & noui discrimè
 19.21
 Testes deo quò piii esse possint 44.8
 Tharhis hebræis Cilicia est 2.16, & 33.
 tharhis nomine quid intelligi debeat
 66.19
 Thartan vnus ex duobus Sennache-
 rib 20.1
 Theologi papistici quam indocti 33.2
 Thomæ Mori historia 22.17
 Thubal quid 66.19
 Timor duplex 7.4
 tumor alius in piis, alius in impiis 8.12
 tumor dei, vide Dei tumor
 Tophet quomodo gehennam signifi-
 cat 30.33
 Traditiones humane quid valeant
 29.13
 Tranquillitas piorum qualis 33.20
 Tremor quis piis necessarius 66.2
 Tremoris genus duplex ibidem
 Trepidatio impiorum 7.2
 Triturandi mos varius 28.25
 Tumultus populorum à deo manat 19.2
 Turcæ prosperitas vnde, & quid de
 cõspicandum sit 36.19
 turcarum gloriatio ob multitudinem
 45.20
 turcarum insolentia ob victorias 36.19
 turcarum & iudeorum deus qualis 25.9
 Turres & propugnacula nũ deo dif-
 plicent 26.5
 Tyranni quam toti mundo odiosi &
 detestabiles 14.7
 tyranni cur nubibus similes 14.16
 tyrannorum exitus 14.7.18
 tyrannorum imperium ex ira dei 26.13
 tyrannis præhætere termini, quos præ-
 tergreddin, queunt 33.1, vide Im-
 pii non nocent quantum vellent.
 tyrannos cur ad tempus Dominus su-
 flineat 22.23
 Tyrus vrbs opulētissima & celebra-
 rima 23.1
 tyrus cur filia Sylon vocatur 23.12
 tyrus cur meretrici confertur 23.16
 tyri monarchia olim celeberrima 23.12
 tyri opulenta de scribitur 23.3
 tyri ruina prædicatur 23.1
 tyri conuersio ac penitentia 23.17.18
- V**
- V Copula pro aduersatiua particula
 ponitur 9.5, & 22.6, & 27.10.12, &
 29.2, & 42.22, & 44.1
 V loco causalis particule 3.7.17,
 & 19.22, & 46.13, & 04.4
 V pro illatiua particula 43.28, & 46.
 4, & 57.11
 V pro interea 7.9

pro itaque	8.17	victimæ piorum quales esse debeant	43.1		
pro rationali particula	54.13	25.18	Vocare pro recipere in ius	43.1	
pro aduerbio temporis	31.8	Victoria omnis à deo est	47.6	Vocari à deo quid	ibidem
pro vbi vel postquam	30.20	Victoria non abutendum	ibidem	vocari quid	44.5
Vallis iherosolymæ	22.1	Videntes cur prophetæ dicti, vide	41.15	Vocatio gentiû, vide Gentiû vocatio	
Vasa ire Assyrii quo sensu dicti	13.5	Prophetæ cur videntes dicti.		vocationis nostræ certitudo	65.2
Vbera pro agris & vineis	32.12	Vidua curâ deo	1.17.23	vocationis nostræ finis	43.21, & 55.5, & 56.6, & 60.21, & 61.3, & 63.8
Veneriarum vrbs opulentissima	47.1	Vindicta num appetenda	41.15	Vota pars cultus dei	19.21
veneriarum vrbs nunquam expugnata	23.12	Vinum rubrû quid in scripturis designet	37.2	vota papistarum qualia	ibidem
Venetici mercatores opulentissimi	23.8	Vitæ & fœmniæ duo ordinarij modi quibus Dominus se patribus patefaciebat	1.1	votum regula verbum dei	ibidem
Ventus orientalis Iudææ infestus	27.8	Visitare pro iudicare & perdere	13.11, & 24.21	votis nostris cur non itatim deus obtemperet	30.19
ventus domini pro vehementi turbine	11.15	visitare pro respicere	24.22	Vox dei à rebus mutis & inanimis exauditur	1.2
Verbum christi, vide Christi verbum		visitatio pro iudicio	10.3	Vrbs dauidis	22.9
Verbi ministerium comédatur	59.21	Vita quomodo ritè instituenda	33.15	vrbs iherosolyma duplex erat	22.9
Veritas pro stabilitate	39.8	vita hominum præfixam metam habet	38.5	vrbes sanctitatis dei quæ	64.9
veritatis vis	41.13, & 50.8	vita humanæ breuitas	38.12	Vrbs quomodo testis fidelis	8.2
Vermis inextinguibilis	66.23	vita humanæ finis	38.11.18.22, & 57.14	Vtica tyri colonia	33.1.4
Vetuslaris iactatio reprehenditur	19.11, vide Antiquitas	Vitæ humanæ fragilitas	40.6	X	
Via pro statu & rationibus	40.27	vita integritati studendum	26.2 & 43.23, & 52.11, & 56.1	Z	
via duntaxat vna rectè viuendi	33.6	vita prorogatio quatenus appetenda	38.10.22	Zelus pro indignatione	26.11
via, veritas & vita quomodo christus nominetur	49.7	Vltio, vide Vindicta		Zel ⁹ incôsideratione notatur	56.4
Victimæ cur in sacrificiis attollebantur	60.7			Zoar vrbs celeberrima ægypti	19.13
				Zoar oppidum à moabitibus remotissimum	9.5
				zoar cur vitulæ trieni cõfertur	15.4

INDEX

LOCORVM VTRIVSQUE TESTAMENTI, QVOS
 author in his commentariis, aut in sua aut aduersariorum aut etiam aliorum scripto-
 rum persona non citat modò, sed magna etiam ex parte interpretatur, & appositè ad
 sensum suum accommodat.

Primi numeri antepositi, caput & versum locorum citatorum denotant: Posteriores verò numeri arithmetici, ca-
 put & versum Isaïæ in his commentariis monstrant.

GENESIS.			
i. i	In principio creauit Deus cœlû & terrâ	iiii. xi	Quæ aperuit os suum vt fusciperet san- guinem
	43.13, & 45.12	iiii. xiii	26.21
i. ii	Terra autem erat inanis & vacua		Maiores est iniquitas mea quàm vt feram, &c.
	45.12, & 48.13	iiii. xxvii	26.11
i. vii	Et fecit Deus expansionem	vi. v	Tûc cepit inuocari nomê Domini
i. xxvi	Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram	vii. xi	43.25
	6.8	vii. xv	Viditque Iehoua quòd multa esset mali- tia hominum
i. xxvii	Creauit Deus hominem ad imaginem & similitudinem suam		22.13, & 42.25
	17.7, & 30.23	ix. ix	Ipsò die rupti sunt omnes fontes vora- ginis magnæ
i. xxviii	Dominamini piscibus maris ac volatili cœli & omni bestia	ix. xi	24.17
ii. ix	Arborè quoq; vitæ in medio horti		Venerunt ergo ad Noah in arcam bina ex omni carne
ii. xv	Tulit itaque Iehoua Deus ipsum hominem, & posuit eum	ix. xii	34.16
	45.12, & 51.3	x. xi	Equidem ego statuo pactum meum vo- biscum
ii. xix	Et adduxerat ad Adam, vt videret quomodo vocaret illa	ix. xiii	45.18
	34.16	x. xxi	Statuum pactum meum quod pepigi vo- biscum, neque excidetur omnis caro
iii. v	Eritis sicut dii		54.9
iii. vi	Deditq; viro suo secû, & comedit	xi. v	Ponam arcum meum in nube, eritque si- gnum fœderis
iii. xvi	In dolore paries filios	xii. vii	38.7.22
iii. xvii	Maledicta terra propter te	xi. xxix	E terra hac egressus est Assur, & edificauit Niniuem
iii. xviii	Spinâq; ac tribulos germinabit tibi		23.13
iii. xxii	Ecce Adam quasi vnus ex nobis	xii. xxi	Descendit Iehoua vt videret ciuitatem illam
iii. xxiii	Et emisit eû Iehoua de horto Eden		63.19
iii. vii	Quòd si non benefeceris, in foribus peccatum cubat	xi. xxxi	Agite descendamus Duxerunt autem Abram & Nachor sibi uxores
	59.12		19.21
			Egressiq; sunt eû eis de Vr Chaldæo- rum vt

	rum vt pergerent in terram Chanaan 41.2, & 44.7	xxii. xviii	48. 19, & 56. 3 & 51. 1, & 61. 9
xii. iii	Benedicam benedicibus tibi, & maledicentibus tibi maledicam 14. 30	xxiii. vi	Benedicent se in femine tuo omnes gentes 42. 6
xii. iii	Benedicam benedicentibus tibi 49. 24	xxv. i	Princeps Dei es in medio nostri 41. 2
xii. vii	A. d. n. c. a. u. i. t. a. l. t. a. r. e. Iehoua qui apparuerat ei 41. 2	xxv. xiii	Abraham vero aliam duxit vxorem nomine Ceturah 19. 21
xii. xvii	Percussit autem Iehoua Pharaonem percussioibus magnis 14. 27, & 29. 22, & 34. 16, & 41. 2. 4	xxv. xxiii	Et Misnah & Dinnah & Messah 21. 11
xiii. xviii	A. d. n. c. a. u. i. t. q. illic altare ipsi Iehoua 41. 2	xxv. xxvii	Maior seruiet minori 4. 1
xiii. vi	Et Horos in monte coram Seir 21. 11	xxv. xxvi	Et man ⁹ eius tenebat calcaneu Esau 44. 2
xiii. xv	Et percussit eos, percussitq; eos 41. 2	xxvii. xxxviii	Sustulitque Esau vocem suam, & fleuit 26. 11, & 28. 19
xiii. xvi	Reduxitque omnem subitantiã a que etiam Lot fratrem suum 29. 22, & 41. 4	xxx. xx	Veni prosperitas & vocauit nomẽ eius Gad 65. 11
xiii. xvii	Egressus est itaque Rex Sodomie in occursum eius 41. 5	xxxii. x	Minor sum miserationibus tuis, & veritate 26. 12
xv. i	Post hæc fuit verbum Iehoua ad Abram in visione 25. 9	xxxvi. i	Non Iacob dicitur vltra nomen tuu, sed Israel quia princeps 1. 3, & 48. 1
xv. i	Ego clypeus ero tibi 37. 23	xxxvii. xiii	Esau ipse est pater Edom 11. 14, & 34. 5, & 63. 1
xv. v	S. d. p. i. c. e. nunc cœlum & numera stellas, &c. 45. 25, & 51. 1, & 55. 3, & 56. 3	xxxix. v	Ecce ego 6. 8
xv. xiii	Sciendo scias quod peregrinum erit semen tuum 48. 3	xl. i	Factum est ex quo profecit eum domui suæ, & omnibus que erant ei b. 65. 8
xv. xiiii	Et etiam gentem cui seruient ego iudicabo 52. 4	xl. i	Ipsi Ioseph nati sunt duo filii antequam veniret 9. 2. 1
xvi. ii	Et nunc cœclust me Iehoua ne parerẽ 51. 1	xlvi. v	Surrexit ergo Iacob de Beer-sebah, tuleruntque hii Israel Iacob patrẽ 52. 4
xvii. i	Ambula coram me, & esto integer 23. 18, & 58. 2	xlvii. xxx	Quom dormiero cum patribus meis, tolles me 38. 16
xvii. v	Neque vocabitur vltra nomen tuum Abraham, sed erit, &c. 51. 1	xlviii. iiii	Dabo quoque terrã hanc femini tuo post te in hereditate perpetuã 8. 21, & 63. 18
xvii. v	Patrem multitudinis gentium posui te 66. 25	xlviii. xvi	Et vocetur in eis nomen meum, & nomẽ patrum meorum, Abraham 4. 1
xvii. vii	Vt sim tibi in Deum & femini tuo post te 14. 32, & 37. 23, & 41. 8, & 45. 25, & 55. 3		
xvii. viii	Totam terram Chanaan in possessionẽ perpetuam 63. 18	i. xi	Preposuerunt ei principes tributorum vt affigerent eos 45. 7
xviii. xx	Clamor Sodomie & Gomorrhæ certẽ multiplicatus est 34. 5	i. xiiii	Et amaritudinibus affecerunt vitam illorum opere duro 10. 24
xviii. xx	Peccatum eorum vtique aggravatum est valde 3. 9	ii. xi	Egressusque est ad fratres suos, & vidit onera eorum 51. 8
xviii. xvi	Descendam nunc & videbo 6. 8, & 63. 19	ii. xxiii	Suspirauerunt filii Israel propter op ⁹ 45. 7
xviii. xxvii	Non disperdam propter decem 65. 8	iii. vi	Ego Deus patris tui, Deus Abraham 8. 14, & 38. 10
xix. xxiiii	Iehoua pluit super Sodomã & super Gomorrhã sulphur 1. 9, & 13. 17, & 26. 11, & 34. 9	iii. viii	Et educam eum e terra illa ad terram bonam & lucram, ad terram inquam affluentem lacte & melle 32. 13
xix. xxxvii	Ipse est pater Moab vsque hodie 15. 1	iii. xii	Quom eduxeris populum istum ex Aegypto colectis Deum super montem situm 37. 30
xx. ii	Misit Abimelech rex Gerar 22. 21	iii. xii	Ego sum qui sum 47. 8
xx. iii	En mortuus es propter vxorem quam accepisti 14. 27, & 34. 16, & 38. 4, & 41. 2	iii. xiii	Iehoua Deus patrum vestrorum, Deus Abraham Deus 55. 3
xx. xiiii	Restituitque Saram vxorem eius 29. 22	iii. xv	Ad terram fluentem lacte & melle 32. 13
xx. xvi	Profecto est tibi velamen oculorum 4. 1	iii. xvii	Filius meus, primogenitus meus est Israel 11. 2, & 42. 4
xx. xviii	Claudẽdo clauserat Iehoua super omnẽ vuluã domus Abimelech propter Saram vxorem Abr. 41. 4	iii. xviii	Eamus quaeso viam trium dierum in desertum vt sacrificemus Iehoua 52. 12
xxi. x	Eiice ancillam hanc & filium eius 4. 1	vii. xiii	Et roborauit se cor Pharaonis, neque paruit 26. 10
xxii. i	Eccc ego 6. 8	vii. xv	Et versa sunt omnes aquæ que erant in flumine, in sanguinem 43. 19
xxii. ii	Tolle nunc filium tuum, vnicum illum tuum quem diligis 57. 5	viii. xv	Videns Pharao quod esset respiratio indurauit cor suum 2. 17, & 28. 19
xxii. x	Misitque manum suam, & accepit gladium, vt iugularet filium 37. 38, & 66. 3	viii. xxvii	Viam trium dierum pergemus in desertum, & sacrificabimus 52. 12
xxii. xii	Ne extendas manum tuam in puerũ, neque facias ei quicquam 57. 5	ix. xxi	Sed non apposuit cor suum ad verbũ Ie-
xxii. xvi	Quia non perpercisti filio tuo vnigenito propter me 57. 5		
xxii. xvii	Multiplicabo semen tuum sicut bellas cœli, & sicut arenam quæ est 10. 22, &		

E X O D V S .

INDEX LOCORVM

	houz	2.17	xx.viii	Memento vt dié fabbathi sanctifices	58.
ix.xxiii	Rursum peccauit & indurauit cor suum	2.17	xx.xxiii.	Vbiunque memoriam fecero nominis mei, veniam	37.26, & 56.7
x.xxii	Et fuerunt tenebræ caliginosæ in tota terra Aegypti	43.19, & 50.3	xxi.viii	Si displicuerit hero suo qui iam sibi dispouit eam	9.3
xii.iii	In decimo mensis huius tollent sibi singuli agnum	38.7	xxii.xxii	Nullam viduam aut pupillum affligetis, si affligendo	1.17
xii.xii	Quumque videro sanguinem præteribo vos & non erit in vobis pl.	66.19	xxii.xxvii	Et erit quum clamauerit ad me, tunc exaudiam	10.2
xii.xxiii	Quumque viderit sanguinem in superliminari & in ambobus postibus, tranfiliet	4.5	xxiii.viii	Munus excaecat oculos sapietum & peruertit verba iustorum	1.23, & 5.23
xii.xxix	Iehoua percussit omne primogenitum in terra Aegypti	37.36, & 43.19	xxv.xviii	Facies etiam duos Cherubim aureos	6.
xii.xxxi	Et vocauit Molen & Aaronem noctu, & dixit, Surgite	52.12	xxvii.i	Facies & altare è lignis sittim	17.8
xii.li	Hoc ipse dié eduxit Iehoua filios Israel è terra Aegypti	11.11, & 44.24, & 48.8	xxviii.i	Tu autem accerfe ad te Aaronem fratrum tuum & filios eius	66.21
xiii.ix	Et erit tibi in signum super manum tuam, & in memoriale	43.16	xxix.xiii	Peccatum est	53.10
xiii.xvi	In fortitudine manus eduxit nos Dominus ex Aegypto	41.5	xxix.xxiii	Exaltabitque illa exaltationem coram Iehoua	60.6
xiii.xxi	Et Iehoua præcedebat eos interdiu in columna nubis	14.5, & 16.3, & 38.7, & 49.10	xxix.xlii	Ad ostium tabernaculi Ecclesie coram Iehoua quò conueniam	14.13
xiii.iii	Glorificabor in Pharaone & in omni exercitu eius	43.21	xxx.xxv	Et facies ex eo oleum vnctionis sanctitatis, vnguentum vnguenti	43.24
xiii.xiiii	Dominus pugnabit pro vobis, & vos tacebitis	30.15	xxxi.xiii	Sabbatha mea custodietis, quia signum est inter me & vos in ge.ve.	56.2
xiii.xvii	Glorificabor in Pharaone & in vniuerso exercitu eius	43.21	xxxi.xvii	Inter me & filios Israel signum est perpetuum	56.2
xiii.xviii	Quum glorificatus fuero in Pharaone	43.21	xxxii.xiii	Recordare Abraham, Isaac & Jacob seruorum tuorum	64.8
xiii.xxi	Recedere fecit Iehoua mare vento Orientali vehementi	11.15, & 23.11, & 43.16, & 50.2, & 51.15	xxxii.xxxii	Aut dele me de libro vitæ	4.3
xiii.xxii	Ingressi sunt igitur filii Israel intra mare	55.12	xxxiii.i	Vade, ascende huc tu & populus quem eduxisti è terra Aegypti	55.3
xiii.xxvii	Excussit Iehoua Aegyptios intra mare	52.4	xxxiii.ix	Quando ingrediebatur Moses tabernaculum descendebar columna nubis	6.4
xiii.xxviii	Reuersæ sunt itaque aquæ, & operuerunt currus & equites	10.26, & 43.17	xxxiii.vi	Misericos & miserator, tardus ad iram	9.19
xiii.xxix	Filii Israel ambulauerunt per siccum intra mare	11.16, & 44.27, & 63.13	xxxiii.vi	Iehoua, Iehoua, fortis, misericos & miserator, tardus ad iram	28.21
xv.i	Tunc cecinit Moses & filii Israel canticum istud Iehouæ	5.1	xxxiii.vi	misericos & miserator	38.13
xvi.xxxv	Filii Israel comederunt man quadraginta annis	47.10	xxxiii.vii	Vilitans iniquitatem patrum super filios & super filios filiorum	14.21
xvii.ii	Iurgatus est populus cum Mose	63.10	xxxiii.xxx	Et ecce resplendebat cutis faciei eius, timueruntque appropinq. ei	29.12
xvii.vi	Egredièturque ex ea aqua quas bibit populus	48.21, & 49.9			
xviii.xxi	Tu autem considera in omni populo viros fortes timentes Deum, viros veridicos, odio habentes auar.	32.1			
xix.vi	Vos eritis mihi regnum sacerdotale, & gens sancta	1.9.21, & 17.7, & 1.21, & 41.14, & 43.14, & 61.6	iiii.iii	Et admouebit manum suam super caput iuueni	53.10
xix.xx	Descenderat Iehoua super montem Sinai	2.3, & 64.1	vi.xiii	Ignis perpetuò ardebit in altari, non extinguetur	6.7
xx.i	Loquutusque est Deus omn. v. i.	25.9	viii.xxix	Tulitque Moses pectus & agitauit illud agitatione	60.6
xx.ii	Ego Iehoua Deus tuus, qui eduxi te è terra Aegypti	43.18	x.i	Obtuleruntque coram Iehoua ignem alienum de quo non præcep.	6.7
xx.iii	Non facies tibi sculptile neque omnem similitudinem	36.10	xviii.v	Qui fecerit hoc viuet in eis	53.11
xx.v	Ego Iehoua Deus tuus, Deus zelotes	10.15, & 42.8	xix.xviii	Diliges proximum tuum sicut teipsum	1.11
xx.v	Visitans iniquitatem patrum super filios in tertiam & quartam.	14.21	xxiii.xxix	Celebrabitis celebritatem Iehouæ septè diebus	54.2
			xxv.x	Sanctificabitisque annum quinquagesimum & proclamabitis libertatem in terra	61.2
			xxvi.iii	Si in decretis meis ambulaueritis, & præcepta mea seru.	30.25, & 34.16
			xxvi.viii	Persequentur quinque ex vobis centum: & centum ex vobis decem millia persequentur	17.9 xx.x

LEUITICVS.

VTRIVSQVE TESTAMENTI.

xx.x	Comeditis vetus inueteratum, & vetus propter nouum	65.22	vii.viii.	pulis amauit vos Ichoua	41.9
xxvi.xi	Habitabo in eis & ambulabo	66.1		Sed quia diligebat vos Ichoua & cultodire volebat iramentum	63.9
xxvi.xii	Ambulabo in medio vestri, & eroque vobis in Deum	24.5	ix.v	Non propter multitudine tuam & rectitudinem cordis tui ingrederis ad.	41.9
xxvi.xvi	Si decreta mea spreueritis & iudicia mea		x.xii	Ecquid petit Deus tuus, nisi vt ipse toto animo adhaereas?	1.4
xxvi.xxii	Inmittamque in vos bestiam agri & orabit vos	65.23	xi.xi	De pluuia caeli bibes aquam	30.20
xxvi.xxii	Dum confregero vobis baculum panis	3.1	xi.xx	Scribes quoque ea in postibus domus tuae & in portis tuis	57.8
xxvi.xxvii	Persequetur eos fonus folii impulsus, & fugient fuga gladii, cadentque nemine persequente		xii.xiii	Cauctibi ne offeras holocausta tua in omni loco quem videris, sed in loco quem. &c.	1.27
	In praefat.		xii.xviii	Coram Ichoua Deo tuo comedes illa, &c. & letaberis	3.3, & 62.9

NVMERI.

			xiii.iii	Tentat enim vos Dominus Deus vester an diligatis eum	57.11
xi.i	Fuit populus, sicut iniuste de aliquo conuerentes	61.10	xvi.xix	Munus excaecat oculos sapientum, & destruit verba	1.23, & 5.23
xii.vi	Si fuerit Propheta Domini vobiscum, in visione cognoscat ab eo	1.1	xvii.xvi	Tantum ne multiplicet sibi equos, neque reducat populum.	2.7, & 19.17
xiii.xiiii	In columna nubis ambulabam ante eos interdiu, & in columna ignis noctu	16.3	xvii.xvi	Non reuertemini iterum per viam istam posthac	30.1
xv.xxxviii	Faciant sibi fimbrias in angulis vestimentorum suorum	57.8	xvii.xx	Neque declinent a praeepto ad dexteram aut ad sinistram	30.21
xx.iii	Et iurgatus est populus cum Mose	65.10	xviii.x	Non inuenietur in te diuinatio nes, praetelligiator & augur 3.1, & 44.27	
xx.xii	Propterea quod non credidistis mihi vt sanctificaretis me	43.27	xv.xi	Neque incantator neque interrogas pythomem neque magus 8.19, & 44.25, & 65.4	
xxi.viii	Fac tibi ignitum serpentem & pone eum super vexillum	38.7		Prophetam est medio tui de fratribus tuis, vt ego sum, suscitabit tibi Ichoua, In praefat. & 41.27	
xxii.ix	Fecit Moses serpentem aeneum, quem posuit super vexillum	11.10	xviii.xv	Prophetam suscitabo illis de medio fratrum suorum sicut tu. & ponas, &c. In.p.	
xxiii.x	Moriatur anima mea morte iu.	38.10		Et scripserit ei libellum repudi ac posuerit in manu eius	50.1
xxiii.xix	Non est homo Deus vt mentiatur: & filius hominis	26.19	xviii.xvii	Abundare faciet te Ichoua in Leniu, fructu ventris tui	1.19, & 30.24
xxiii.xxiii	Non est augurium in Iacob, nec est diuinatio in Israele	3.2	xxiii.i	Si non obedieris voci Ichouae Dei tui, vt cultodias	24.6
xxiii.v	Quam pulchra tabernacula tua Iacob, habitacula	26.19	xxviii.xi	Dabit te Ichoua caesum coram inimicis tuis, per viam vniam egredieris ad illum, & per septem vias fugies	3.12
xxiii.lv.	Tum erit vt quos reliqueritis sint in cultros in oculis vestris, & in spinas in lateribus vestris	14.28	xxviii.xv	Dominus constituet te in stuporem & horrorem	18.2, & 22.2
			xxviii.xxv	Domum aedificabis & non habitabis in ea	65.22

DEUTERONOMI.

ii.xxxvi	Ab Aroer que est iuxta ripam torrentis Arnon	17.2	xxviii. xxviii	Vineam plantabis & non communem facies eam	17.10
iii.vii	Que tamen nobilis & in clyta natio est, que Deos habeat, &c.	5.13	xxviii.xxx	Fructum terrae tuae & omnem laborem tuum comedet populus quem non noveras	62.8
iii.xii	Vocem ve rborum vos audiebatis, at imaginem vllam non videbatis	40.18	xxviii.xxxvii	Et eris in stuporem & parabolam & fabulam omnibus	19.17, & 43.28
iii.xxiii	Nuquid audiuit populus vocem Dei loquentis	50.2	xxviii.xxxix	Vineas plantabis & coles, & vinum non bibes neque colliges	17.10
iii.xxiii	Ichoua Deus tuus ignis consumens est	10.17, & 33.14.15	xxviii.xlviii	Et seruis inimicis tuis quos immiserit Ichoua contra te	65.23
iii.xxxvii	Quonia dilexit patres tuos elegit semen eius	41.8, & 63.9	xxviii.lxii	Et relinquemini cum viris paucis pro eo quod eratis sicut ille	30.17
v.ix	Visitans iniquitatem patrum super filios & in tertiam	14.21	xxviii.lxiii	Disperget te Ichoua in omnes populos	16.4
v.xxxii	Ne declinetis ad dexteram aut ad sinistram	30.21	xxviii.lxv	Dabit illic Ichoua tibi cor pauidum, & defectum oculi. & mortuum animi	
vi.iii	Interram fluentem lacte & melle	32.13	xxviii.lxvi	Et erit vita tua suspiratio tibi & regione ac pauebis. In praefat.	
vi.v	Diliges Ichouam Deum tuum	1.11, & 65.10			
vi.viii	Ligabis ea in signum super manum tuam	49.16			
vi.ix	Scribes quoque illa in postibus domus tuae & in portis tuis	57.8			
vi.xiii	Per nomen meum iurabis	19.18			
vii.vii	Non quia plures estis praeter omnibus populis				

INDEX LO CORVM

xxv.iii.lxvii	Manè dices, quis dabit vesperam? & vesperi, quis	21.12	iii.xv	Et timebat indicare visionem ipsi Eli	1.1
xxix.iii	Neque tamen dedit Iehoua vobis cor ad intelligendum	63.17	iii.xi	Et arca Dei capta fuit	46.2
xxx.iii	Et congregabit te de cunctis populis ad quos disperserit	43.5	ix.ix	Prophete <i>videntes</i> dicti	21.6
xxx.iii	Si fuerit expulsus tuus in extremo cœli, illinc cōgregabit te Iehoua Deus tuus	11.12	ix.ix	Qui Propheta hodie vocabatur olim <i>videns</i>	1.1
xxx.xii	Ne dicas quis ascendit in cœlum	55.10	x.x	Et requieuit super eum spiritus Dei, & prophetauit in medio	48.14
xxx.xix	Tellor aduersum vos hodie cœlum & terram quòd vitam & mortem proposui	5.11, & 48.17	xv.xvii	Melior est obedientia quàm victima	1.12, 29, & 38.3, & 65.4.11
xxxii.i	Audite cœli & loquar, & audiat terra colloquia oris mei	1.2, & 5.1, & 34.1	xvi.xi	Adhuc restat minor & ecce pacificus oues	11.1
xxxii.iii	Deus veritas, & nō est iniquitas in co, iustus & rectus est	24.16, & 26.7	xxiii.iii	Speluncam ingressus est Saul ad tendendū pedes suos	7.20
xxxii.ix	Pars Iehouæ est populus eius, Iacob fors hereditatis eius	19.24	v.xx		
xxxii.xi	Vt aquila quæ excitat nidum suum, super pullos suos cubat	31.5, & 46.3, & 63.9	v.xxv		
xxxii.xiii	Equitare fecit eum super excelsa terræ	49.11	vii.xii		
xxxii.xv	Dilectus meus impinguatus recalcitrabit	5.2, & 44.2, & 63.8	vii.xiii		
xxxii.xxi	In gente stulta prouocabo eos ad irā	55.6	vii.xiiii		
xxxii.xxi	Iph prouocarunt me in co	65.2	vii.xviii		
xxxii.xxvii	Nisi iram inimici timerem ne fortè extraneæ fe gerat	48.11	xxiii.i		
xxxii.xxix	Vtinam saperent & intelligerent	27.11, & 48.18	xxiii.xiii		
xxxii.xxx	Quomodo persecutus fuisset vnus mille	17.9, & 41.14			

IOSVE.

iii.xvi	Constiterunt aquæ quæ descendebant desuper & assurrexerunt	11.16, & 43.16, & 50.2, & 55.12	i.ii	Quæ stet corā Rege, & eum foueat	22.15
x.x	Percussitque eos plaga magna in Gibeon & persecutus est eos	28.21	i.x	Dormiuit itaque David cū Patribus suis	38.10
x.xiii	Et expectauit Sol, & Luna cōstitit donec vlcisceretur se	30.26	iiii.xxv	Habitabat Iehuda: & Israel confideter quisq; sub vire sua & sub ficu sua	62.8
xxiii.ii	Seruieruntque diis alienis	29.22, & 43.27	v.i	Misit Hiram rex Tyri seruos suos	23.12
			vii.ii	Aedificauit quoq; domum saltus Libani	22.8
			viii.xxvii	Si cœlum & cœli cœlorū te capere non possunt	40.22

IUDICES.

vi.xvii	Fac mihi signū quòd tu loquaris mecum	7.12, & 38.7	viii.xxx	Tu quidem exaudies de loco habitacionis tuæ, id est, de cœlis	6.1
vi.xxxvi	Si saluas per manū meam Israelē quem admodum loquutus es	38.7	x.xxi	Quom venient oraturi in domo ista, tu exaudies	56.7
vi.xxxvii	Ecce ego statuaū vellus lanæ in area: si ros fuerit	7.12	x.xxvii	Non reputabatur in diebus Solomonis quicquam	61.9
vii.xvi	Dedit tubas in medio omnium eorū hydryasque vacuas	9.4	xi.vii	Et posuit rex argentum in Ierusalē tanquam lapides	61.9
vii.xix	Confregeruntque hydryas quas habebat in manibus suis	9.4	xi.xi	Aedificauit Solomon excelsam ipsi Chamos abominationi Moab	15.2, & 16.12
vii.xxii	Posuit Iehoua gladium cuiusque in proximum suum	49.26	xi.xiiii	Tunc dedit rex Solomen ipsi Hiram viginti vrbes in terra Galil.	9.1
vii.xxv	Interfeceruntque Oreb, in valle Oreb	10.26	xi.xxiii	Suscitauit Iehoua aduersarium ipsi Solomoni	45.7
xiii.xxii	Moriendo moriemur, quia Deum vidimus	6.5	xi.xxvii	Suscitauit quoque Deus illi aduersariū Rezon	45.7
			xi.xxvi	Ieroboam autem filius Nebal Ephraim de Seradach	7.2
			xii.xxviii	Rex fecit duos vitulos aureos	22.23
			xvii.i	Si erit annis his ros, & pluuia nisi secundum verbum meum	38.7
			xix.xi	Non in vento Iehoua, & post ventum com-	

I. SAMVEL.

iii.i	Sermo Iehouæ erat pretiosus in diebus illis, non erat visio aperta	1.1			
-------	--	-----	--	--	--

II. SAMVEL.

	Venit itaque David in Baal-perazim & percussit eos David	28.21			
	Et percussit Philistim à Gaba vsque dū venias in Gazer	28.21			
	Statuam semen tuum post te quod egredietur è ventre tuo	9.7, & 10.27, & 22.22, & 55.3, & 62.12			
	Firmabo solium regni eius vsque in seculum	29.1			
	Ero illi in patrem & ipse erit mihi in filium	9.6			
	Arguam eum virga hominum, & plagis filiorum hominum	64.8			
	Accensus est furor Domini in populum, & immisit in cor	39.5			
	Melius est incidere in manus Dei quàm in manus hominum	27.7			

I. REGVM.

	Quæ stet corā Rege, & eum foueat	22.15			
	Dormiuit itaque David cū Patribus suis	38.10			
	Habitabat Iehuda: & Israel confideter quisq; sub vire sua & sub ficu sua	62.8			
	Misit Hiram rex Tyri seruos suos	23.12			
	Aedificauit quoq; domum saltus Libani	22.8			
	Si cœlum & cœli cœlorū te capere non possunt	40.22			
	Tu quidem exaudies de loco habitacionis tuæ, id est, de cœlis	6.1			
	Quom venient oraturi in domo ista, tu exaudies	56.7			
	Non reputabatur in diebus Solomonis quicquam	61.9			
	Et posuit rex argentum in Ierusalē tanquam lapides	61.9			
	Aedificauit Solomon excelsam ipsi Chamos abominationi Moab	15.2, & 16.12			
	Tunc dedit rex Solomen ipsi Hiram viginti vrbes in terra Galil.	9.1			
	Suscitauit Iehoua aduersarium ipsi Solomoni	45.7			
	Suscitauit quoque Deus illi aduersariū Rezon	45.7			
	Ieroboam autem filius Nebal Ephraim de Seradach	7.2			
	Rex fecit duos vitulos aureos	22.23			
	Si erit annis his ros, & pluuia nisi secundum verbum meum	38.7			
	Non in vento Iehoua, & post ventum com-				

VTRIVSQUE TESTAMENTI.

	commotio	2.22	
xix. xviii	Omnia genua quæ non incurarunt se- se ipsi Baal	45.23	iii. viii
xx. xxiii	Deus montium sunt Deus eorum	14.25	
xxii. xxi	Tunc egressus est spiritus qui stetit co- ram Iehoua, &c.	19.14	vi. viii

ESRA S.

Cœperunt Zerobabel filius Salathiel & Iesual	58.12
Festinanter sumptus detur viris illis, vt non faciant cessare	45.14

I. REGVM.

iii. v	Quum mortuus esset Achab, defecit rex Moab à rege Iſraelis	16.1	ii. viii
iii. vi	Egressus est itaque rex Ichoram die illa de Samaria	16.1	
x. xxvii	Dirueruntque statuam Baal ac domum eius, posueruntque domum, &c.	30.22	iiii. iii
xv. v	Percussit Iehoua regem, sicutque lepro- sus vsque ad diem quo, &c.	6.1	
xvi. ii	Et non fecit quod erat rectum in oculis Iehouæ Dei sui	32.1	vii. x
xvi. v	Tunc ascendit Rezin rex Aram & Pe- rah, &c.	7.1	
xvi. ix	Et Rezin interemit	7.16	
xvi. xi	Extruxitque Vrias sacerdos altare	8.2	i. i
xvii. i	Anno duodecimo Achas regis Iehudah, regnare cœpit Hofeal	7.16	v. xiii

NEHEMIAS.

Vt det mihi ligna ad contigandas por- tas	45.14
--	-------

ESTER.

xviii. iiii	Ipsè iustulit excelsa & cõtriuuit statuas & succidit	36.1.10	vii. i
xviii. xi	Transiulitque rex Assur Iſraelem in Af- sur	9.1, & 37.12	vii. ii
xviii. xiiii	Peccavi, recede à me, quicquid imposue- ris mihi feram	33.7, & 36.2	vii. iiii

Luctus magnus erat Iudæis, & ieiunium & fletus, & planctus, lacrus, & cinis Iternabatur multis	61.3
Suspenderunt itaque Haman in ligno quod parauerat	22.17

IOB.

xviii. xvii	Misit autem rex Assur Tharthan & Rap- saris & Rabſaces	20.15, & 7.3	ix. xv xii. xviii
xviii. xxvii	Et bibant aquam pedum suorum	7.20	xiii. xv
xviii. xxxvii	Et Sobna scriba	22.15	xiii. xviii
xix. ii	Et misit Eliacim qui erat super domum, & Sobnam scribam	22.15	xiii. v
xix. xii	Gozan, Aran, & Reseph	37.12	xiiii. vi
xix. xxviii	Redire faciam te per viam qua venisti	43.3	

Erátque vir ille perfectus & rectus ac timens Deum	59.15
Apprehedit sapientes in calliditate eo- rum, & consilium	31.2, & 47.10
Et sicut mercenarii dies eius	16.14
Sicut mercenarius præstolatur mercedé operis sui	16.14
Si iacuit, tum dixi, Quando surgã? & cor meum mensum est vesperam	38.15
Iudicem meum deprecabor	38.15
Et liget cingulum in re snaqueorum	11. 5, & 22.21, & 45.1
Etiam si me occiderit, in eo sperabo	26.8
Quare faciem tuam abscondisti?	38.15
Constituiti terminos eius quos præte- rire non poterit	38.5
Donec exoptet sicut mercenarius diem suum	16.14
Potentia eius quiescit mare	51.15
Manum meam apposui ori meo	38.15

xix. xxxv	Nocte illa egressus est angelus Iehouæ & percussit	14.25, & 22.3, & 30.25, & 31.8	xxvi. xii xxxix. xxxvii
-----------	---	-----------------------------------	----------------------------

PSALM I.

xx. viii	Dixerat autem Ezechias ad Iſaiam, quod signum erit?	38.7.22	
xx. xi	Et reduxit vmbra per gradus quibus descenderat in horologio	30.26	i. v
xx. xiii	Ponam super Ierusalem funiculum Sa- marie, & mēsuram domus Achas	28.	ii. i
xxiii. x	Contaminavit etiam Tophet quod erat in valle filii Hinnon	30.33	ii. vii ii. vii ii. viii

Non sic impii, sed tanquam puluis quem agitabit ventus	37.7, & 41.16
Vt quid tumultuantur gentes, & populi loquuntur inane, &c.	54.15
Recensit bo decretum, &c.	42.7
Filius meus es tu	9.6
Postula à me, & dabo gentes	42.7, & 66.20
Conteres eos virga ferrea	42.3
Et nunc reges intelligite, erudimini qui, &c.	49.23, & 60.16
Osculamini filium	60.16, & 49.23
Domine deduc me in iustitia tua	45.13
Et anima mea turbata est valde	38.13
Non est in morte qui memor sit tui, in sepulchro	38.18
In sepulchro autem quis confitebitur tibi?	24.16
Madidum reddidi per singulas noctes le- ctum meum	38.13
Iudica me Deus secundú iustitiã meam, & secundum, &c.	38.3

I. PARAL.

xiii. xi	Ascenderunt itaque in Baal-perazim & percussit eos ibi Dauid	28.21	ii. ix ii. x ii. xi
----------	---	-------	---------------------------

II. PARAL.

xxvi. xxi	Fuitque Vſias rex leprosus vsque ad dié quo mortuus est	6.1	vi. vi
xxx. v	Et constituerunt vt præconis voce di- uulgarent per Iſraelem	36.1	vi. vii
xxxii. xxxi	Attamen propter legatos principú Ba- bel missos ad eũ vt quærent de por- tento quod factum erat	39.1	vii. ix

INDEX LOCORVM

vii. x	Probās corda & renes Deus iustus 14.16	xxxii. ix. x	In chamo & fræno maxillas eorū vt cō-
vii. xv	Ecce parturit iniquitatem & concepit	xxxiii. iii	stringas 30.28
vii. xvi	peruerſitatem 10.1	xxxiii. ix	Cantate ei canticum nouum 42.10
vii. xviii	Cecidit in foueam quam fecit 33.11, &	xxxiii. x	Ipſe dixit, & facta ſunt 48.13
ix. xvi	59.5	xxxiii. xi	Dominus diſſipat conſilium gentiū, re-
xi. vii	Celebrabo Dominum ſecundum iuſti-	xxxiii. xxii	probat cogitationes populorum 22.19
xii. vii	tiam eius 45.13	xxxiii. xvii	Conſilium Iehouæ in æternum perma-
xiii. i	Demerſæ ſunt gentes in foueam quam	xxxvi. vii	nebit 14.27
xiii. iii	fecerunt 59.5	xxxvii. i	Sit miſericordia tua Domine ſuper nos,
xv. i	Iuſtus Dominus & iuſtitias diligit 14.5,	xxxvii. iii	quemadmodum ſperauimus in te 33.2
xv. ii	& 24.16	xxxvii. v	Vultus Domini contra facientes malum,
xv. v	Eloquia Domini eloquia munda, argen-	xxxvii. v	vt ſuccidat de terra memoriam eorū
xv. vii	tum igne examinatum, à Domino & c.	xxxvii. v	14.20
xv. viii	45.19	xxxvii. vii	Homines & iumenta ſeruabis Domine
xv. ix	Dixit impius in corde ſuo, non eſt Deus	xxxvii. i	30.23
xv. x	40.27	xxxvii. iii	Ne ſuccenſcas ob malos neque æmula-
xv. xi	Omnes declinauerunt, ſimul abomina-	xxxvii. iii	tione tangaris 26.14, & 45.16
xv. xii	biles facti ſunt, & c. 53.6	xxxvii. v	Et paſce veritatem 44.20
xv. xiii	Quis habitabit in tabernaculo tuo, aut	xxxvii. v	Volue ſuper Dominum viam tuam 26.
xv. xiv	quis & c. 11.9	xxxix. ii	7, & 63.16
xv. xv	Qui ambulat perfecte & operatur iuſti-	xxxix. x	Diui, Cullodiam vias meas 3.10
xv. xvi	tiam, & c. 48.2	xl. vii	Obmutui nec aperui os meum, quoniam
xv. xvii	Dominus pars mea, hæreditas mea 57.6	xl. ii	tu feciſti 38.2.15
xv. xviii	Probaſti cor meum, viſitaſti nocte, exa-	xl. iii	Aurem autem fodiſti mihi 50.5
xv. xix	minaſti, non inuenies 38.3	xl. iii	Beatus qui intelligit ſuper pauperē 16.4
xv. xx	Diligam te Iehoua fortitudo mea 38.9	xl. iii	Quando ingrediar vt appaream coram
xv. xxi	Monte que ſe & contremuit terra, & fun-	xl. iii	facie Dei 38.11
xv. xxii	damenta 48.21	xl. viii	Beatus populus cuius Iehoua Deus eſt
xv. xxiii	Inclinauit cœlos & deſcendit 63.19	xl. viii	51.21
xv. xxiv	Quo manſueti manſueti æges, & cū vi-	xl. xiii	Vnxit te De ^o tuus oleo lætitiæ præ parti-
xv. xxv	ro integro, integro, & c. 27.4	xl. v	cipibus tuis 11.2
xv. xxvi	Cum puro purus eris & cum peruerſo	xl. v	Et filia Tyri cum munere 1.8
xv. xxvii	peruerſe æges 13.9, & 14.29	xl. vi	Riuſi fluminis exhilarabunt ciuitatē Dei,
xv. xxviii	In omnem terram exiuit ſcriptura eo-	xl. vi	ſacrarium 8.7, & 45.13
xv. xxix	rum 28.10	xl. vi	Deus in medio eius non commouebitur
xv. xxx	Sapientiam præſtans paruulis 6.10	xl. x	33.21, & 45.13.14
xv. xxxi	Deſiderabilia ſuper aurum & ſuper o-	xl. x	Sedat bella vſque ad extremum terræ, ar-
xv. xxxii	bryzum multum, & dulciora 66.2	xl. xii	cum conterit 32.18
xv. xxxiii	Tu eſ qui me ex vtero extraxiſti in te fi-	xl. xii	Dominus excelſus terribilis Rex ma-
xv. xxxiv	ſus ſum 44.24	xl. xii	gnus ſuper omnem terram 48.13
xv. xxxv	Super te proiectus ſum ex vtero 46.3.4	xl. xii	Mons Sion ad latera aquilonis, ciuitas re-
xv. xxxvi	Dinumerauerunt omnia oſſa mea 38.13	xl. xii	gis magni 14.13
xv. xxxvii	Partiti ſunt veſtimenta mea tibi 50.4	xl. xii	Velut cœus in fouea poſiti ſunt, mors de-
xv. xxxviii	Edent pauperes & ſaturabuntur 25.6	xl. xii	paſcet eos 50.9
xv. xxxix	Venient & annuntiabunt iuſtitiam eius	xl. xii	Mæ ſunt omnes fera ſylvarum 66.2
xv. xl	45.13	xl. xii	Nunquid comedam carnem taurorum
xv. xli	Etiamſi quum ambulauero per vallem	xl. xii	aut ſanguinem hircorum bibam? ſa-
xv. xlii	vmbræ mortis 26.8	xl. xii	crifica Deo laudem & redde altiſſi-
xv. xliiii	Quis aſcendet in montem Domini, aut	xl. xii	mo vota tua 1.11, & 34.7
xv. xliiiii	quis ſtabit 11.9	xl. xii	Inuoca me in die tribulationis 38.4, &
xv. xlv	Innocens manibus & mōdus corde 48.2	xl. xii	43.22, & 56.15
xv. xlvi	Etiam omnes expectantes te non pude-	xl. xii	Qui ſacrificauerit laudem honorificabit
xv. xlvii	fient 54.4	xl. xii	me 12.2
xv. xlviii	Iehoua lux mea & ſalus mea, à quo time-	xl. xii	Domine labia mea aperies, & os meum
xv. xlviiii	bo? 38.9	xl. xii	annuntiabit 35.5
xv. xlviiii	Tibi dixit cor meum Requirit faciem	xl. xii	Sacrificium Deo Spiritus, cor contritum
xv. xlviiii	meā: faciē tuā Domine requirā 38.11	xl. xii	& humiliatū Deus non deſpicies 66.2
xv. xlviiii	Ad momentum ira eius vita in volunta-	xl. xii	Omnes auerſi ſunt, pariter computruerunt
xv. xlviiii	te eius 64.4	xl. xii	53.6
xv. xlviiii	Ego dixi in ſcœlicitate mea, Non moue-	xl. xii	Dulces ſunt ſermones eius præ oleo, &
xv. xlviiii	bor in æternum 38.17	xl. xii	ipſi iacula 11.8
xv. xlviiii	Quæ utilitas in ſanguine meo, vbi de-	xl. xii	Quum expectant animam meam 60.9
xv. xlviiii	ſcendero in foueam 38.10	xl. xii	Foderunt in conſpectu meo foueam &
xv. xlviiii	Quam magna bonitas tua quam abſcon-	xl. xii	incerderunt in illam 33.11
xv. xlviiii	diſti timentibus te? 30.26, & 55.1	xl. xii	Lætabitur iuſtus quum viderit vindictā,
xv. xlviiii	Propter hoc orabit omnis ſanctus in tē-	xl. xii	& c. 41.15
xv. xlviiii	pore inueniendi 55.6	xl. xii	Deus miſericordiæ meæ præueniet me,

	Deus ostēdet mihi in aduersarios 40.6	xc.iiii	Mille anni in oculis tuis sicut dies he-
lxii.x	Certe vanitas filii hominum, mendaces		terna 43.19
	filii hominum, in lateris 40.17	xc.v	Rapuit nos vt impetus aquarum, som-
lxiii.iiii	Mellior est misericordia tua super vitas		minus fuit, mane sicut foenu pertran-
	26.1		sit 64.5
lxv.ii	Te expectat laus Deus in Sion 29.23	xc.ix	Cuncti dies nostri te irascente dilabun-
lxv.iii	Tu Deus exaudiēs orationē, ad te omnis		tuos annos nostros finimus dicto ci-
	caro veniet 45.24		tius 65.20
lxvi.xii	Transiimus per ignem & aquam 43.2	xc.x	Dies annorū nostrorū in ipsis septua-
lxvii.xix	Ascendit in altum, captiuam duxit ca-		ginta anni 23.15 & 65.20
	ptiuitatem 53.12	xci.vii	Cadent à latere tuo mille, & decem mil-
lxix.x	Zelus domus tuæ comedit me 22.4		lia à dextris tuis 1.28
lxxi.ix	Ne deferas me in tempore senectutis, v-	xci.xi	Angelis suis mandauit de te, vt custo-
	bi defecerit 46.4		diant te 26.7, & 37.36, & 62.6
lxxii.iii	Et afferent mōtes pacem populo, & col-	xciii.i	Dominus regnabit, stabilietur orbis 54.
	les iustitiam 45.8		10
lxxiii.i	Quam bonus Israēli Deus, iis qui recto	xciiii.xvii	Propemodum habitasset in silentio ani-
	sunt corde? 60.21		ma mea 6.5
lxxiii.iii	Aemulatus sum in stultis, paciē impio-	xcv.viii	Nolite obdurare corda vestra, sicut &c.
	rum videns 38.10		30.8
lxxiii.xiii	Frustra mandati cor meum, & lau in	xcvi.i	Cautate Domino cūcticum nouum 42.10
	innocentia manus meas 13.13	xcvi.iiii	Magnus Dominus & plurima laude di-
lxxiii.xvii	Donec veniam ad sanctuaria Dei, intel-		gnus, formidabilis 36.18.19
	ligam 24.10, & 26.14	xcvii.ii	Nubes & caligo in circuitu eius 6.4
lxxiiii.i	Vt quid Deus repulisti in finem 14.1	xcix.v	Adorate scabellum sanctum eius, quo-
lxxiiii.ix	Signa nostra non videnus, non est am-		nam sanctum est 60.13
	plius Propheta 40.1.5	ci.v	Elatum oculis & elatum corde, ipsum
lxxvi.ii	Notus in Iudea Deus 25.6, & 26.10, & 42.	cii.xv	non potero ferre 2.11
	13, & 45.14, & 48.13, & 54.5		Quoniam diligunt manus tui lapides
lxxvi.xii	Vouete & reddite Domino Deo vestro		eius, & pulueris eius miserbuntur
	19.21		66.10
lxxviii.xxxviii	Ipsē tamē misericors propitius fuit in-	cii.xix	Populus qui creabitur laudabit Domi-
	quirati corum 57.16		num 29.23, & 51.18
lxxviii.xxxix	Recordatus est quoniam caro sunt, spī-	cii.xxvii	Ipsi peribunt, tu autem permanebis, &
	ritus vadens & non reuertens 2.22,		omnis sicut 51.6.8
	& 57.16	cii.xxix	Filiū seruorum tuorum habitabunt, & fe-
lxxviii.lxx	Elegit David seruum suum & accepit		men eorum 37.26, & 51.8, & 54.10
	eum de caulis ouium 11.1	ciii.v	Renouabitur vt aquilę iuuetus tua 40.31
lxxix.ii	Dederunt caduca seruorum tuorū e-	ciii.xi	Secundum altitudinem cœli erga terrā
	scam volatilibus cœlorum 14.18		præualuit misericordia 55.8
lxxix.x	Vt quid dicent gentes, vbi est Deus co-	ciii.xii	Quantum dilat Oriens ab Occidente,
	rum? 48.11		longē fecit à nobis 38.17
lxxix.xii	Redde vicinis nostris septuplum in sinu	ciii.xiii	Sicut miseretur pater filiorum, misertus
	eorum 65.6		est Dominus timentibus eum 57.15
lxxx. ix	Vineam de Aegypto transtulisti 3.13, &	ciii.xiii	Quoniam ipse cognouit figmentum no-
	5.1.7		strum: recordatus est quoniam puluis
lxxxi.vi	Labium quod nesciebam audiui 33.19		sumus 57.16
lxxxi.ii	Deus stabit in cœtu deorum 3.13.14	ciii.xv	Homo sicut cœnum dies eius 40.6, &
lxxxii.vi	Ego dixi, dii estis, at sicut homines mo-		57.16, & 64.5
	riemini 14.10	ciii.xvii	Misericordia Domini à seculo & vsque
lxxxiii.xiii	Pone illos sicut rotam, sicut stipulam an-		in seculum super timentes eum 51.8
	te faciem venti 9.18, & 10.3	ciii.ii	Extendens cœlos vt pellem 40.22
lxxxv.xi	Pietas & veritas sibi obuiam factæ sunt	ciii.iii	Qui ponit nubes currum suum, qui am-
	45.8		bulat 19.1
lxxxv.xii	Fides è terra germinabit, & iustitia è	ciii.xxiii	Egredietur homo ad opus suū & ad cul-
	cœlis prospiciet 4.2		turam suam vsque ad vesperam 5.11
lxxxvi.iiii	Memor ero Rahab & Babylonis inter	ciii.xxi	Aufert spiritum eorum, deficiēt, & in
	familiares meos 51.9	cxiii.xxx	puluerem suum reuertentur 2.22
lxxxvii.vii	Eccē Philisthæi, Tyrus, Aethiopia ille		Emitte spiritum tuum & creabuntur, &
	natus est ibi 44.5		renouabis faciem terræ 32.15, & 40.
lxxxix.v	Vsque in æternum stabiliam semen tuū	cv.xiii	7, & 44.3.4
	10.27, & 29.1		Non permisit hominē nocere eis, & re-
lxxxix.xxvi	Ponam in mari manum eius 11.14		darguit 41.2.4
lxxxix.xxxvii	Semen eius in æternum erit, & thronus	cvii.xxxiii	Terram fructifera in sanguinem 45.18
	eius sicut fol. 29.1.38.5, & 66.22	cx.iii	Populus tuus spontaneus erit 11.7
lxxxix.xxxviii	Sicut luna stabilietur in æternum, & te-	cx.vi	Confringet caput super terrā magnam
	stis in cœlo fidelis 38.5, & 66.22		42.3

cxi. x	Initium sapientiæ timor Domini 27.11		22. 22
cxii. vi	In memoria æterna erit iustus 14.20	cxxxii. xiiii	Hæc requies mea, hic habit. 11.10, & 29 1, & 30.4, & 37.10. 26.35, & 45.13, & 66.1
cxii. ix	Disperfit, dedit pauperibus iustitia eius manet in seculum seculi 32.8	cxxxvii. iiii	Domino cantabimus canticum Domini in terra aliena 26.1
cxiii. iiii	Mare vidit & fugit, Iordanis conuertus est retrorsum 43.20	cxxxvii. v	Si oblitus fuero tui Ierusalem, obliuioni detur dextera mea 33.20
cxiii. iiii	Montes exilierunt vt arietes, & colles sicut agni ouium 43.20, & 55.12	cxxxvii. vi	Hæreat lingua faucibus meis si non me- moro tui 52.1
cxv. iiii	Deus noxter in cælo 66.1	cxxxvii. vii	Memor esto Domine filiorum Edom qui in die excidii 6.3
cxv. viii	Similes illis fiunt qui faciunt ea, & o- mnes qui 41.29	cxxxvii. viii	Fila babylonis misera 1.8
cxv. xvii	Non mortui laudabunt te Domine, ne- que omnes 38.18	cxxxvii. ix	Beatus qui apprehendet & allidet par- uos tuos ad petram 13.18
cxvi. x	Credidi, propterea loquutus sum 26.19	cxxxviii. vi	Excelsus est Iehoua & humilem respi- ciet, & excelsum à longè cognosceat 57.15
cxvi. xii	Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? 24.15	cxxxviii. viii	Opera manuum tuarum non despicias 22.11, & 26.12, & 46.4
cxvi. xv	Pretiosa in conspectu Domini, mors san- ctorum eius 26.21	cxxxix. vii	Quò ibo à spiritu tuo & quò à facie tua fugiam? 24.21
cxvi. xv	Pretiosa in conspectu Domini mors san- ctorum eius 57.2	cxli. ii	Ascendat oratio mea sicut incensum in conspectu tuo 37.4
cxvi. xvi	Ego seruus tuus, filius ancillæ tuæ 44.1	cxlii. vi	Anima mea est sicut terra sitiens tibi 12. 3, & 44.3, & 55.2
cxviii. viii	Melius est sperare in Iehoua quam con- siderare in homine 31.3	cxlv. viii	Clemens & miserator Dominus 9.19
cxviii. xviii	Castigatus castigauit me Dominus, & mor- ti non tradidit me 21.17	cxlv. x	Prope est Dominus omnibus inuocanti- bus eum, omnibus inuocantibus eum in veritate 1.15
cxviii. xxii	Lapidem quem reprobauerunt ædificā- tes, hic factus 8.14, & 28.16	cxlvi. iiii	Nolite confidere in principibus, in filio hominis in quo non est salus 31.3
cxix. iiii	Quam dulcisa facta sunt faucibus meis e- loquia tua, supra mel ori meo 66.2	cxlvi. iiii	Exibit spiritus eius & reuertetur in ter- ram suam 2.22, & 31.3
cxix. v	Lucerna pedibus meis verbum tuum & lumen semitis meis 6.10, & 34.16, & 45.19	cxlvii. ii	Eiectus Israel congregabit 56.8, & 60.4
cxix. xiiii	Testimonia tua oblectationes meæ, viri consilii mei 39.3	cxlvii. iiii	Qui numerat numerum stellarum, omnes illas nominibus vocabit 40.26
cxx. v	Hei mihi quia incola fui Mesech 49.18	cxlvii. ix	Qui dat iumentis escam suam, pullis cor- uorum quum clamauerint 26.7
cxxi. iiii	Non dormitabit neque dormiet qui cu- stodit Israel 5.27	cxlvii. xx	Non fecit taliter omni nationi, & iudi- cia sua non, &c. 19.24
cxxi. vi	Per diem Sol nõ vret te neque Luna per noctem 4.6	i. vii	Principium sapientiæ timor Domini 19. 11, & 27.11, & 33.6
cxxv. iiii	Quia non quiescet sceptrum impiorum super sortem iustorum 63.17	ix. x	Principium sapientiæ timor Iehouæ 33.6
cxxvi. i	Quando redire fecit Iehoua captiuita- tem Sion, facti fuimus sicut somniantes 49.7, & 66.8	x. i	Filius sapiens exhilarat patrem, & filius stultus tristitia est matris suæ 29.22
cxxvi. v	Qui seminant in lachrymis, in exulta- tione metent 25.8, & 30.19	x. vii	Memoria iustii erit in benedictionem & nomen impiorum putrescet 4.20
cxxvii. ii	Vanum est vobis diluculo præuenienti- bus surgere 17.11, & 47.13, & 57.9	xiiii. xiii	Exitus lætitiæ tristitia 51.11
cxxvii. v	Beatus vir qui impleuit pharetram suâ ex ipsis, non confundentur quum lo- quentur cum inimicis in porta 3.4, & 48.19	xiiii. xvi	Sapiens timet & recedit à malo, stultus autem 59.15
cxxviii. ii	Laborem manuum tuarum quia come- des, beatus eris 17.11, & 62.9	xvi. i.	A Iehoua est responsio linguæ 26.7
cxxix. iiii	Supra dorsum meum arauerunt arantes, protraxerunt sulcum suum 51.23	xvi. xii	In iustitia confirmabitur solium 22.23
cxxix. vi	Sint sicut foenum tectorum quod prius quam euellatur exaruit 37.27	xvii. xxii	Spiritus tristis excicat ossa 66.13
cxxix. viii	Et non dixerunt qui transibant, Benedi- ctio Domini super vos 37.27	xxi. xxx	Neque consilium contra Iehouam 8.9
cxxx. iiii	Si iniquitates obseruaueris Domine, Do- mine quis sustinebit? 33.16	xxv. v	Et firmabitur in iustitia solii eius 22.23
cxxxii. i	Memento Domine Dauid 63.17	xxix. xiiii	Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus in æternum 22.23
cxxxii. vii	Adorabimus in loco vbi steterunt pedes eius 60.13	xxix. xviii	Quum non est prophetia, dispersatur po- pulus 3.4
cxxxii. viii	Ingeredere in requiem 66.1	xxx. xix	Et vestigium viri in adolescentula 7.14
cxxxii. xi	De fructu ventris tui ponam super sedē viii. xi		

P R O V E R B I A .

	Principium sapientiæ timor Domini 19. 11, & 27.11, & 33.6	
	Principium sapientiæ timor Iehouæ 33.6	
	Filius sapiens exhilarat patrem, & filius stultus tristitia est matris suæ 29.22	
	Memoria iustii erit in benedictionem & nomen impiorum putrescet 4.20	
	Exitus lætitiæ tristitia 51.11	
	Sapiens timet & recedit à malo, stultus autem 59.15	
	A Iehoua est responsio linguæ 26.7	
	In iustitia confirmabitur solium 22.23	
	Spiritus tristis excicat ossa 66.13	
	Neque consilium contra Iehouam 8.9	
	Et firmabitur in iustitia solii eius 22.23	
	Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus in æternum 22.23	
	Quum non est prophetia, dispersatur po- pulus 3.4	
	Et vestigium viri in adolescentula 7.14	

E C C L E S I A S T E S .

	Quia non fit sententia de opere malo ci- tò.	
--	---	--

VTRIVSQUE TESTAMENTI.

	ro,ideo totum in hoc est cor filiorum hominum, vt faciat malum 2.11, & 24. 16, & 28. 24	xxiii. ix
x. xvi	Var populo cuius principes manè comedunt 5. 11	xxv. xv
I E R E M I A S.		
i. v	Antequam prodires ex vtero cognouite 49. 1	xxx. ix
i. vi	In nescio loqui, quia puer ego sum 6. 11	xxx. xi
i. x	Ecce ego te hodie constitui super gentes & regna, vt & c. 47. 1	xxx. ix xxx. xv
l. xviii	Ecce ego dedi te hodie in vrbem munitam, & in columnam ferream 50. 7	xxx. xxxiii
ii. x	An est villa gès quæ reliquit deos suos populus vero 44. 14	xxxii. xviii
ii. xxi	Ego plantavi te optimam vitem 3. 13, & 5. 1	xxxv. xiiii
iii. i	Tu fornicata es cum amatoribus multis 30. 1	xl. iii. ii
iii. ii	Prauaricari fecisti terram fornicationibus tuis 57. 5	xlvi. iii. ii
iiii. xxxi	Væ nunc, quia defecit anima mea propter interfectos 22. 4	xlvi. vii
vii. iiii	Nolite confidere in verbis mendacii, dicentes, Templum Domini 1. 11, & 8. 18, & 22. 3, & 29. 13, & 64. 10	xlvi. xiii xlvi. xiiii
vii. xi	Num vt spelunca latronum facta est domus hæc 56. 7	xlvi. xxix
vii. xiii	Loquutus sum ad vos manè surgendo & loquendo 65. 2	xlvi. xxix
vii. xxi	Quam patres vestros ex Aegypto redemi non iussi vt mihi sacrificarent, tantum præcepi vt me audirent & serua- rent mandata mea 1. 11	xlvi. xxxii xlvi. xxxii
ix. i	Quis ponat caput meum aquam, & oculum meum fontem 22. 4	xlvi. xxxiiii
x. viii	Eruditio vanitatum, lignum 40. 18	
x. xiiii	Mendacium est conflatile eius, neque est spiritus in eis 2. 8	
x. xxiii	Scio Domine quod non est hominis via eius 26. 7	i. iiii i. vii
x. xxviii	Corrippe me Iehoua, verum in iudicio 27. 8, & 30. 18, & 64. 8	i. xx
xi. vii	Manè surgendo & contestando vt dicerem, Audite vocem meam 65. 2	ii. v
xi. xxi	Noli prophetare in nomine Iehouæ, & non mereris manu nostra 30. 10	ii. vii
xvii. i	Peccatum Iehuda scriptum est stylo ferro 30. 8, & 65. 6	iii. xxii
xvii. v	Maledictus qui confidit in homine 2. 22, & 9. 6, & 31. 3, & 36. 6. 10, & 57. 13	iii. xxix
xviii. xii	Et dixerit, Desperatum est: sed post cogitationes nostras ibimus 57. 10	iii. xxxviii
xix. vi	Non vocabitur locus iste amplius Tophet & vallis filii Hinnon 30. 33	
xxii. xix	Sepultura alini sepelietur, tractus & prolectus 14. 18	iii. viii
xviii. vii	Ecce dies veniunt, inquit Dominus, & nõ dicitur vltra, Vinit Dominus qui eduxit filios 43. 18	viii. iii
xxiii. xxiiii	Annon cœlum & terrâ ego impleo, dixit Iehoua 66. 1	xvi. iii
xxiii. xxxvi	Et onus Iehouæ non memorabitis vltra 13. 1	xviii. ii
xxiii. vi	Aedificabo os neque destruaui 49. 16	xviii. xx

Dabo eos in commotionem & malum omnibus regnis in opprobrium & parabolaui 18. 2	
Sume calicem vini furoris eius de manu mea 51. 17	
Mendacium ipsi vaticinantur vobis vt elongent vos à terra 27. 13	
Seruiet Iehoua Deo suo, & Daudi Regi suo quem 2. 4	
Non confundam te, sed castigabo te in iudicio 30. 18	
Iero Iisraeli in patrem 46. 3	
Vox in Ramah audita est,ploratus & fletus 29. 22	
Non docebit quis ifque proximum suum, & vir fratrem suum 11. 9, & 54. 13	
Et reddis iniquitatem patrum in finem filiorum 14. 21, & 65. 6	
Ego loquutus sum ad vos manè surgendo & loquendo 65. 2	
Mendacium loqueris 30. 10	
Etiã Madmen succideris, post te ibit gladius 25. 10	
Egredieturque Chamos in transmigrationem 15. 2	
Et pudore afficietur Moab à Chamos Ibidem	
Quemodo dicitis: Fortes sumus & viri robusti ad bellum 16. 6	
Audiuimus superbiam Moab, superbus est valde 16. 6	
Et superbiam eius & arrogantiam eius & exaltationem cordis eius Ibidem	
Flebo propter te vitus S bmah 16. 8	
Super vindictam tuam vastator irruet 16. 9	
A clamore Hesebon vsque ad Ialch & vsq; ad Lahas dederunt vocem suã 15. 5	

T H R E N I.

Nõ sunt qui veniãt ad solennitatẽ 32. 10	
Viderunt eam hostes, & deriserunt Sab- batha eius 32. 10	
Vide Iehoua tribulatio est mihi, viscera mea intumuerunt 41. 27	
Et multiplicauit in filia Iehuda plactum & luctum 29. 2	
Reputit Dominus altare suum, abomina- tus est sanctuarium suum 32. 10	
Misericordiam Dei quod non sumus con- sumpti 2. 9	
Ponet in puluere os suum 29. 22, & 52. 8	
An si ex ore Altissimi non egredientur mala & bona 41. 23	

E Z E C H I E L.

Ecce dedi faciem tuam fortem cõtra faci- es eorum, & frontem tuam 50. 7	
Et adduxit me in Ierusalem in visum- bus Dei 48. 5	
Pater tuus Amorrhæus est: mater tua Hethæa 1. 4, & 57. 3	
Patres nostri comederunt vnam acer- bam, & dentes 50. 1	
Anima quæ peccauerit ipsa morietur	

INDEX LOCORVM

xviii.xxi	Impius autem si auersus fuerit ab omni- bus peccatis suis	14.21, & 43.27, & 65.7 31.6	ii.xix ii.xx	Defonfabo te mihi in misericordia & miferationibus 56.6, & 62.4
xx.xii	Sabbatha mea dedi eis, vt essent in signū inter me & eos	56.2	ii.xviii	Defonfabo te mihi in fide 1.21, & 56.6, & 61.10
xx.xxiii	Dederam illis leges bonas in quibus vi- cturi essent, sed quia non fecerunt iudi- cia mea & statuta	26.13	iii.iii	Feriam eis cum bestia agri, cum vo'uere cæli & cum reptilibus 11.6, & 35.9
xx.xxxix	Singuli possit idola sua ambulare & fer- uire	57.6	iii.v	Sine sacrificio & sine fructu & sine E- phod & sine Teraphim 3.2
xxvi.ii	Propterea quod dixit Tyrus super Ieru- salem, Euge contracta est porta popu- lorum	23.1	iii.xv	Et requirent Iehouam Deum suum, & Dauid regem suum 37.35
xxxiii.xxxi	Et ecce tu es illis velut canticum amo- rum pulchra	48.1	vi.vii	Si fornicaris Israel, saltem ne delinquat Iehuda 57.5
xxxiii.iiii	Durè dominati estis eis, & tyrānicè	56.11	xii.i	Misericordiam volo & non sacrificium 1.18, & 58.9, & 61.8
xxxiii.xxiii	Seruum meum Dauid, ipse pascet eas	2.4	xiii.xi	Ephraim pascit ventum 55.2
xxxiii.xxiii	Seruus meus Dauid princeps in medio eorum	2.4		Auferet Reges in ira sua, aliisque in in- dignatione sua constituit 3.4
xxix.iii	Ecce ego ad te Pharaon rex Aegypti, dra- co magne	51.9	i.xiii	IOEL.
xxxvi.xxii	Non propter vos domus Israel hoc fa- ciam, sed propter me	37.35, & 43.25	ii.xiii	Manete in faccis ministri Dei mei 20.2, & 58.5
xxxvi.xxv	Efundam super vos aquam mundam & mundabimini	1.16, & 44.3	ii.xxviii	Scindite corda & non vestimenta vestra 22.12
xxxvi.xii	Educam vos è tumulis vestris	9.2	ii.xxxii	Prophetae filii vestri, & filiae vestrae, & iuuenes vestri 19.19
xxxvii.xxiii	Et feruus meus Dauid erit rex super eos	2.4, & 9.7, & 37.35, & 45.1		Sol conuertetur in tenebras & luna in sanguinem 13.10
xxxvii.xxv	Et Dauid seruus meus erit princeps eis in seculum	2.4	ii.xxxii	In monte Sion & Ierusalem erit cauius 4.3, & 14.32
xl.ii	Altare autem quatuor erat cubitorū	29.1		AMOS.
xl.ii	Faciet vitulum peccati	53.10	i.iii	Super tribus prauaricationibus Dama- sci & super quatuor 17.3
xlvi.i	Et ecce aqua egrediebantur de loco qui erat sub limine domus ad Orientē	2.3	iii.vi	An erit malum in ciuitate, & Iehoua non fecerit 41.22
	DANIEL.		iii.vii	Non facit Dominus Iehoua quicquam nisi reuelauerit secretum suum feruis suis Prophetis 41.22
lvi	Fuerunt autem inter eos de filiis Iehuda, Daniel, Hananiah	66.13	iii.xi	Tribulatio, & in circuitu terræ: & de- trahat a te ferocitatem tuam 7.8
ii.xiii	Tunc Daniel respondit consiliū & pru- dentiam	46.11	iiii.i	Audite verbum hoc vacca pingues 17. 4, & 28.1
v.ii	Præcepit autem in gustu vini vt afferret vasa aurea	45.9	v.x	Oderunt corripientem in porta & lo- quentem recta abominati sunt 29.21
v.xxviii	Diuisum est regnum tuum, & datum est Medis & Perlis	21.7	v.xi	Aedificatis domus ex cæcis lapidibus: sed non habitabitis in eis 5.9
v.xxx	In ipsa nocte interfectus fuit Balsazar rex Chaldeus	13.12, & 21.4, & 47.11	v.xviii	Vt desideratis diem Iehouæ, vt quid hoc vobis 66.5
vii.xxvii	Regnum eius, regnū æternū, & omnes potestates ei seruient	9.7, & 16.5	v.xix	Qui fugerit metu leonis, incidet in vir- sum 24.17
ix.ii	Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum	40.1	vi.xi	Percutiet domum magnam in fracturas & domum paruum in scissuras 5.9
ix.xxiii	Ad finiendum prauaricationem, & ad consumendum peccatum	10.13	viii.xi	Mitram famem in terram, non famē pa- nis 30.21
ix.xxiii	Et vngendum sanctitatis sanctitatis	10.27	ix.xi	In die illa fuscitabo tabernaculum Da- uid quod cadit, & sepiam 9.7
	HOSEAS.		i.ii	IONAS.
i.vii	Nō seruabo eos arcu & gladio & bello, equis & equitibus	27.12	iii.iii	Surge, vade in Niniuen ciuitatem ma- gnam 14.17, & 34.16, & 38.4
i.x	Pro eo quod dicebatur eis, Non populus meus vos, dicitur	9.2, & 56.3, & 57. 19	iii.x	Adhuc quadraginta dies & Niniue sub- uertetur 38.4
ii.ii	Auferat fornicationes suas à facie sua 44.9, & 57.5			Et pœnituit Deum ipsum mali quod lo- quutus fuerat 14.27
ii.v	Fornicata est mater eorum, pudore af- fecta est	2.20		MICHAË
ii.xix	Defonfabo te mihi in sempiternum	1.21		

V T R I V S Q V E T E S T A M E N T I .

M I C H A E A S .

i. x	Nō est egressa habitatrix Seana ad plāctum Beth-efel	20.2	vi. xii xiii. iiii
ii. xi	Si quisquam ambulet per viam venti, & mendacium mentitus fuerit dicēdo, Stillabo tibi pro vino	30.10	i. iiii
v. x	Succidam equos tuos de medio tui, disperdamque quadrigas tuas	2.13	i. iiii
vi. vii	Nunquid complacitum est Domino in millibus arietum aut decem	1.11	i. iiii
vii. ix	Iram Domini portabo	26.20	i. vi
vii. xvi	Ponent manum super os	29.22	i. xi
vii. ix	Proiciet in profundū maris omnia peccata nostra	38.17	ii. vii

N A H V M .

iii. viii	Nunquid melior es ciuitate Nophi populos habente multos	19.13	iii. iiii
iii. xv	Multiplica te vt bruchus, multiplica te inquam vt locusta	33.4	i. v i. xiiii ii. xi

H A B A C V C .

i. xvi	Propterea sacrificabit fagena sua & suffiet reti suo	10.10, & 36.18 & 45.3	ii. xiiii
ii. i	Super speculum meū itabo	18.4, & 26.20	iii. ii
ii. ii	Scribe visionem & explana in tabulis, vt percurrat qui legerit eam	8.1	iii. iiii
ii. xi	Clamabit lapis de pariete cui & laquear ex tabulato testimonium feret	34.14	iii. xii
ii. xviii	Mendacium est consilium eius	40.8	iii. xii
iii. ii	In ira misericordia recordaberis	30.18, 19, & 47.6, & 60.10, & 64.11	iii. xvi
iii. xiii	Egressus est Dominus cum Christo suo in salutem populi sui	45.1	iii. xiiii

S O P H O N I A S .

i. v	Et qui adorant iurantes per Ichonam, & iurantes per Melchom	8.21	v. xi
------	---	------	-------

H A G G A E V S .

i. iiii	Nūquid ō vos tempus vobis aduenit vt habitetis in	44.28	v. xiiii
ii. iiii	Quis est ex vobis reliquus qui viderit domū istam in gloria sua priore?	9.3	v. xv
ii. vii	Adhuc vnum pusillum estis, & ego cōmouebo caelum & terram	43.19	vi. xiiii
ii. x	Maior erit gloria domus huius posterioris	54.2.10	vi. xxi
ii. xiiii	Quicquid pollutus quispiam attingit, pollutur	1.16	vi. xiiii

Z A C H A R I A S .

i. xii	Respondit Angelus Ichouæ & dixit, O Ichoua exercituum, quousque nō miseraberis Ierusalem	62.7	vii. ii
i. xv	Ira magna irascor cōtra gētes illas quicetas: nam iratus eram patrum, ipsi vero adiuuerunt in malum	47.6	vii. vii
ii. v	Ego ero ei, dixit Ichoua: murus igneus in circuitu, & in gloria in medio ei?	54.2	vii. xi
ii. viii	Qui tangit vos tēgit pupillam oculi mei	14.14, & 16.4	vii. xiiii viii. iiii viii. xvii ix. xiiii

Ecce vir cuius nomen est gerimen 4.2
Nec induetur vltra pallio piloso vt mē-
tiantur 20.2

M A L A C H I A S .

Si dixerit Edom, Attenuati sumus, reuertemur	34.11
Ipsi edificabunt & ego destruam	23.17
Populum quē detestatus est Ichoua vsq; in seculum	34.10
Si ergo pater ego sum, &c.	46.3
In omni loco incensum offertur nomini meo, & oblatio munda	19.19
Laba sacerdotis cui odit scientiam, & Legem requirent ex ore eius	42.19
Orietur vobis timentibus nomen meum Sol iustitie	25.7, & 54.2
Memento re Legis Moysi serui mei, quā ei, &c.	In prof. & 40.1

M A T T H A E V S .

Booz genuit Obed de Ruth	16.1
Et vocabunt nomē eius In manu-ei	7.14
Obulerunt illi munera, aurum, & thus & myrrham	60.6
Assumpsit puerum & matrē eius noctū & secessit in Aegyptum	19.1
Pœnitentiam agite	6.10
Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini	40.3
Cuius ventilabrum in manu ipsius, & repurgabit aream	26.2
Palea autē exuret igni inextinguibili	18.6
Et vidit Spiritum Dei descendente tanquam columbam	6.13, & 42.3
Vt inqueretur quod dictum fuerat per Isaiam Propheta. Populus	9.2
Beati qui perfectionem, attingunt propter iustitiam	16.5
Beati estis qui in probra ceciderint in vos, & infectati	16.5
Vos estis sal terræ: quod si sal infatuatur fuerit, &c.	12.8
Orae pro persequentibus & calumniatibus vos	41.15
Qui solem suum oriri facit super bonos & malos	5.2, & 13.10
Nonit pater vester quibus rebus opus sit vobis, priusquam petatis ab illo	37.14
Vbi est thesaurus tuus, ibi & cor tuum erit	12.6
Si lumē quod in te est tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quanta?	29.14
Ne sitis ignis solerti in crastinum, nam dies	37.8
Qua mensura metimini, ean etietur vobis	15.3, & 21.2, & 30.21, & 41.15
Petite & accipietis, quærite & inuenietis	55.6
Si vos quum sitis mali nobis bona daturate	42.15
Tū cōsistor illis, Nūquā noui vos	43.1
Vide ne cui dixeris	42.2
Hic infirmitates nostras suscepit, & morbos portauit	53.4
Misericordiam volo & non sacrificium	

INDEX LOCORVM

	1.18, & 58.9, & 61.8	xxii. xxxii	Non est Deus mortuorum, sed vuentiu 26.19
ix. xxxviii	Rogate Dominum melsis, vt mittat ope rarios in messem suam 49.17	xxii. xxxvii	Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & 26.9
x. i	Et accersitis duodecim discipulis suis 60.10	xxiii. xiii	Vt vobis scribæ & Pharisei 42.3
x. v	In viam Gentium ne abieritis 6.1	xxiii. xxxiii	Reliquis quæ grauiora sunt Legis, iu- dicium & misericordiam ac fidẽ 1.18
x. xxvii	Quod vobis in aurem dictum est, præ- dicatẽ super tecta 22.1	xxiii. xxxiiii	Excolantes culicem, camelum autẽ glu- tientes 58.3
x. xxviii	Ne metuatis eos qui occidit corpus 2.22	xxiii. xxxvii	Quoties volui congregare filios tuos quemadmodum 31.5
x. xxxix	Nõne duo passeruli minuto alse ve- neunt? 45.12	xxv. xli	Amen amẽ dico vobis, Nõ noui vos 43.1
xi. v	Pauperes euangelizantur 11.4	xxvi. lxi	At illi respondentes dixerunt, Reus est mortis 53.9
xi. v	Cæci visum recipiunt, & claudi ambu- lant, & leprosi mundantur 35.5	xxvii. xii	Et qui accusaretur à principibus facer- dotum & senioribus nihil resp. 53.7
xi. xix	Iustificata est sapientia à filiis suis 41.26	xxvii. xiiii	Et non respondit ei ad vllum verbũ 53.7
xi. xxvii	Neque Patrem quisquam nouit, nisi Fi- lius 25.9	xxvii. xxxiii	Innocens ego sum à sanguine iusti hu- lus 53.4
xi. xxviii	Venite ad me omnes qui laboratis, & o- nerati estis 11.4, & 28.12, & 50.4, & 61.1	xxvii. xxxv	Dimiserũt sibi vestimenta mea, & super 50.4
xi. xxx	Iugum meum commodum est, & onus meum leue 30.6	xxvii. li	Velum templi scissum est 56.7, & 65.24
xii. vii	Misericordiam volo, & non sacrificium 1.18, & 58.9, & 61.8	xxviii. xviii	Data est mihi omnis potestas in caelo & in terra 14.2, & 61.5
xii. xvii	Vt completeret quod dictũ erat per I- saïam Prophetam qui ait, Ecce 42.1		M A R C V S.
xii. xxix	Quomodo potest aliquis intrare domũ potentis, & vasa 49.24	i. iiii	Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini 40.3
xii. xxxix	Generatio praua & adultera 42.3	iii. xxxii	Et iacit ramos magnos, ita vt possint sub vmbra eius ates caeli nidare. 12.1
xiii. xxv	Dormientibus hominibus venit inimi- cus illius, & feminauit zizania 11.13	v. xliii	Et præcepit illis vehementer, ne quic- quam id sciret 42.2
xv. vii	Populus hic labiis me honorat, cor autẽ eorum 29.13	xi. xvii	Vos autem fecistis illam speluncam la- tronum 56.7
xv. ix	Frustra colunt me docentes doctrinas, mandata hominum 29.13	xii. x	Lapidem quem reprobauerunt ii qui æ- dificabant, hic factus 8.4
xv. xiii	Omnis plantatio quã non plantauit Pa- ter meus cœlestis eradicab. 60.21	xv. xiiii	At illi vehementius clamauerunt, Cru- cifige eum 53.9
xv. xiiii	Sinite eos, cæci sũt & duces cœcorũ 8.20	xv. xxviii	Et impleta est Scriptura quæ dicit, Et cũ iniquis deputatus est 53.12
xv. xiiii	Si cæcus cæcum ducat, ambo in foueam cadent 9.16	xvi. xv	Ite in mundum vniuersum & prædica- te Euangelium 2.3, & 56.3, & 65.2
xvi. xviii	Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam 49.16	xvi. xx	P. ofecti prædicauerunt 10.22, & 60.8
xvi. xix	Tibi dabo clauas regni cœlorum 22.22		I L V C A S.
xvii. xxi	Hoc genus nõ egreditur nisi per depre- cationem & ieiunium 58.5	i. xxxiii	Regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius nõ erit finis 9.7, & 16.5
xix. vii	Moses ad duritiam cordis vestri permi- sit vobis repudiare vxores vestras 50.1	i. xxxv	Spiritus sanctus superueniet in te, virtus altissimi 53.3
xix. xi	Non omnes capaces sunt huius dicti, sed ii quibus datum est 19.21	i. lxxv	Vt seruiremus ipsi cum sanctitate & ius- titia coram ipso cunctis diebus vitæ nostræ 9.7, & 32.16, & 43.21
xix. xii	Qui potest capere capiat 19.21	ii. lxxv	Reclinanque eum in præsepẽ 1.3
xx. xiii	Vos autem fecistis illam speluncam la- tronum 56.7	ii. xvii	Vt reuelentur ex multis cordibus cogi- tationes 32.5.6
xxi. xxiii	Qua autoritate hæc facis, & quis tibi dedit istam autoritatem? 29.21	ii. xviii	Inuenerunt illum in templo sedentem in medio doctorum 2.3
xxi. xlii	Lapidem quem reprobauerunt ædifica- tes, hic factus est 8.14, & 28.16	ii. xlii	Et Iesus proficiebat sapientia & ætate & gratia apud Deũ atq; homines 7.15
xxi. xliii	Auferetur à vobis regnum Dei, & dabi- tur genti facienti fructus eius 65.2	iii. iiii	Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini 40.3
xxi. xliiii	Qui ceciderit super hunc lapidem con- fringatur super quem 8.15	iii. xvii	Paleas cõburet igni inextinguibili 18.6
xxii. ii	Simile est regnum cœlorum homini Re- gi, qui sicit nuptias filio suo 25.6	iii. xviii	Spiritus Domini super me cõ quod vn- xerit me 61.1
xxii. xvii	Dic nobis quid tibi videtur, licet cõsum dare Cæsari, annon? 29.21	vi. xxv	Vt vobis qui ridetis 12.2
xxii. xviii	Quid me tentatis hypocritæ? 42.3	x. xvi	Qui vos audit me audit, & qui vos sper- nit
xxii. xxiii	Sadducæi qui dicunt non esse resurre- ctionem 29.12, & 30.33		

VTRIVSQUE TESTAMENTI.

xi. xvii	mit, me spernit	7. 13	vi. xlv	Scriptum est in Prophetis, Et tunc omnes docti à Deo	54. 13
xi. xxii	Ipse autem quum sciret cogitationes eorum	11. 3	vi. xlv	Quicumque audiuit & didicit à Patre, ille venit ad me	50. 5. & 54. 13
xii. xxxii	Si autè fortior illo superuenerit	49. 24	vii. xii	Alii dicebāt. Nos, sed fèdenti turbā	50. 6
xv. vii	Ne timeas pusille greges, quia complacuit 1. 9. & 44. 2		viii. vi	Hoc autem dicebant tentantes eum vt possent accusare eum	29. 21
xvi. xv	Gaudium erit in cœlo super vno peccatore	1. 21	viii. xxvii	Si filius vos liberauerit, verè liberi erit.	35. 10. & 42. 22. & 45. 8. & 53. 6. & 61. 1
xvi. xxix	Quod altum est coram hominibus, abominatio est apud Deum	45. 20. & 45. 8	viii. xliiii	Mendax est atque eius rei pater	41. 22
xvii. xxvii	Habent Mosem & Prophetas	8. 20	x. iiii	Et propria omnes vocat nominatim	45. 3
xviii. vii	Edcabant, bibebant, vxores dicebāt	22. 13	x. xxi	Ego sum pator bonus	49. 9
xxi. xviii	Deus nõ faciet vindictam electorũ suorum, clamantium ad se	26. 21	x. xvi	Alias oves habeo quæ nõ sunt ex hoc ouilijs, illas quoque oportet me adducere, & vocem meam audient	45. 4. & 49. 17. & 59. 20
xxi. xix	Capillus de capite vestro nõ peribit	47. 6	x. xxvii	Oves meæ vocem meam audiunt & sequuntur me	11. 12
xxi. xxviii	Per patientiam vestra possidebitis animas vestras	1. 17. & 11. 14. & 34. 8. & 57. 2	x. xxviii	Nec peribunt in æternum, neque rapiet eas quisquam de manu mea	8. 18
xxii. xxv	Suspiciet & attollite capita vestra, quia appropinquat	38. 10	x. xxix	Pater qui dedit mihi, maior	40. 12
xxii. xxvi	Qui potebant habent super eos, benefici vocantur	13. 2	xii. xxxv	Ambulate dum lucem habetis, ne tenebræ vos occupent	55. 6
xxiii. xxx	Qui non habet, vendat tunicam suam & emat gladium	2. 4	xii. xxxvii	Quum multa signa fecisset Iesus coram eis	53. 1
xxiii. xvii	Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos	1. 21	xii. xxxviii	Vt sermo Isaie impleretur, quem dixit, Domine quis	53. 1
	Initio factõ ab Ierofolymis	2. 3. & 45. 14	xii. xxxix	Propterea non poterat credere, quia dixit Isaias. Excaecauit	6. 10
IOANNES.					
i. xiii	Qui non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri	49. 21	xii. xli	Hæc dixit Isaias quando vidit gloriam eius, & loquutus est de eo	6. 1. 10
i. xiiii	Et Verbum caro factum est, & habitauit in nobis	25. 9	xii. xlviii	Sermo quem loquutus sum ille iudicabit	55. 15
i. xvi	De plenitudine eius nos omnes accepimus	11. 2. & 12. 3. & 55. 1	xiii. iiii	Sciens Iesus quod omnia dedisset sibi pater in manus	42. 1
i. xviii	Vnigenitus filius qui est in sinu Patris ipse enarrauit	9. 6. & 25. 9	xiii. vi	Ego sum via, veritas & vita	22. 22. & 47. 6
i. xxiii	Ego vox clamantis in deserto, Dirigite viam Domini	40. 3	xiii. xvii	Spiritus veritatis	11. 2
i. xxix	Ecce agnus Dei	40. 3	xv. i	Ego sum vitis vera	57
i. xxxii	Vidi spiritum descendentem in specie columbæ	6. 1. & 42. 3	xv. ii	Omnem palmitem in me non ferentem fructũ, auellet ac in igne proniciet	5. 7
ii. xxii	Recordati sunt discipuli quod hoc dixisset eis, & crederunt Scripturæ, & sermoni quem dixerat Iesus	43. 10	xv. viii	In hoc glorificatus est Pater meus, vt fructum copiosum afferatis, & efficiamini mei discipuli	49. 4
iii. xiiii	Sicut Moses exaltauit serpentem in deserto, ita	11. 10	xv. xv	Non posthac vos dico seruos, quia seruus	9. 6. & 41. 8. & 43. 4
iii. xvi	Sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret	12. 5. & 45. 22	xvi. viii	Spiritus quum veniet arguet mundum de peccato, iustitia & iudicio	2. 4
iii. xxix	Amicus autem spõsi qui stat & audit eũ, gaudet	5. 1	xvi. xxi	Quum autem peperit puerum iam non meminit anxietatis	26. 17
iiii. x	Si scires donum Dei, & quis sit qui dicit tibi	55. 1	xvii. i	Pater glorifica filium tuum vt filius tuus glorificet te	49. 3
iiii. xxi	Venit hora quando neque in monte hoc neque Ierofolymis adorabitis	65. 16	xvii. iiii	Hæc est vita æterna vt cognoscant te solum	11. 9
iiii. xxii	Nos adoramus quod scimus	25. 9. & 45. 14	xvii. vi	Tui erant & mihi eos dediisti	8. 18
iiii. xxiii	Veri adoratores adorabunt Patrem spiritui ac ver.	46. 2. & 56. 7. & 66. 23	xvii. x	Mea omnia tua sunt, & tua mea sunt	42. 1
iiii. xxiii	Deus Spiritus est	6. 1. & 66. 1	xvii. xix	Propter eos sanctifico meipsum, vt & ipsi sancti sint	53. 11
v. xxix	Prodbunt qui bona fecerint in resurrectionem vitæ, qui verò mala	26. 19	xvii. xx	Non pro his tantum rogo, sed pro his omnibus qui credituri sunt per sermonem eorum in me	53. 12
v. xxxiii	Vos voluistis ad tempus exultare in luce eius	50. 11	xviii. xxxvi	Regnũ meũ nõ est ex hoc mundo	60. 10
vi. xxvii	Hunc Pater signauit Deus	49. 5	xviii. xxxviii	Ego nullam inuenio in eo causam	53. 4
vi. xliiii	Nemo potest venire ad me nisi Pater qui misit me traxerit eũ	6. 10. & 8. 18	xix. xvi	Tunc ergo tradidit eum illis, vt crucifigeretur	53. 9
			xix. xvii	Atque is baiulans crucem suam	9. 6
			xix. xxiii	Partiti sunt vestimenta mea sibi	50. 4
			xix. xxxvii	Rogauit Pilatum Ioseph ab Arimathia	

xx.viii	53.9	Viditque & credidit	43.10	xviii.iii	to	40.18
xx.xxii		Flauit in eos & dixit, Accipite Spiritum sanctum	6.1	xviii.xix	Disputabat autē in synagoga per omne sabbatum	1.1
xx.xxiii		Quorum remiseritis peccata remittuntur eis	43.25, & 63.12	xx.xxv	Ipse verō ingressus synagogam disputabat cum Iudæis	1.1
		• ACTA.		xxi.iii	Beatus est dare quā accipere	60.16
ii.iii		Et visæ sunt illis disfectæ linguæ velut igneæ	4.5, & 6.1	xxi.xviii	Repertisque discipulis, mansimus ibidem diebus septem	23.18
ii.xvi		Hoc est quod dictum est per Prophetā Ioael, Et erit in nouissimis	19.19	xxiii.viii	Insuper & Græcos induxit in templū, & prophanauit	56.5
ii.xli		Et accesserunt in die illo animæ circiter ter mille	43.8	xxiii.xv	Sadducæi quidem dicunt non esse resurrectionem, neque	29.12, & 30.33
iii.xii		Quid miramini super hoc, aut nos quid intuemini quasi nostra virtute aut pietate effecerim⁹ vt hic ambularet⁹	48.5	xxviii.xv	Resurrectionem mortuorum iustorum simul & iniustorum	26.19
iii.xxi		Vique in tempora resititit onis omnium quæ loquutus est Deus	26.19, & 35.1	xxviii.xxv	Ecce donauit tibi Deus omnes qui nauigant tecum	65.24
iii.xxii		Moses quidem ad Patres dixit, Prophetā suscitabit vobis Dominus in pres. Hic est lapis ille qui reiectus est à vobis ædificantibus	28.16	xxviii.xxv	Bene loquutus est Spiritus sanctus per Iesaiam	6.10
v.xli		Ibant Apolloli gaudentes à conspectu concilii, quoniam	35.10, & 51.8	xxviii.xxv	Aggrauarunt aures & oculos compreflerunt	6.10
vii.ii		Deus gloriæ apparuit patri nostro Abraham quum esset in Mesopotamia	37.12, & 44.7	i.v	Vt obediatur fidei inter omnes gentes	55.5
vii.iii		Tunc exiit e terra Chædæorum & habitauit in Charran	37.12	i.viii	Primum quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum	37.4
vii.xlviii		Excelsissimus ille non in manufactis templis habitat	66.1	i.xvii	Iustitia Dei per illud patefit	10.22
vii.li		Vos semper Spiritui sancto resistitis, sicut patres vestri	43.27	i.xix	Quod de Deo cognosci potest manifestum est in illis	42.18
viii.xxii		Si forte remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui	37.4	i.xx	Quæ sunt inuisibilia illius ex creatione mundi dum	38.11, & 40.21
x.iii		Re ipsa comperio quod non sit personarum respectus apud Deum	56.3	i.xxviii	Quæmodum non probauerunt vt Deū agnoscerent: ita tradidit eos Deus in reprobum	44.18, & 63.17
x.xxvi		Petrus verbō erexit eum dicens, Sarge, & ego ipse homo sum	42.23	ii.v	Iuxta duritiam tuam & cor poenitere nescium colligis	22.14
x.xxvii		Et colloquens cum illo intrauit, & ostendit multos qui conuenerant	1.1	ii.xvii	Ecce tu Iudæus cognominaris, & acquiescis in Lege	58.1
xiii.v		Annuntiauerunt sermonem Dei in synagogis Iudæorum	1.1	ii.xxv	Ci cunctio tua in præputium verfa est	52.1, & 59.8
xiii.xlvii		Postea te in lucem Gentium	42.6	iii.ii	Primum quidem illud quod illis commissa sunt oracula Dei	61.9
xiii.xlviii		Et crediderunt quotquot erant ordinati ad vitam æternam	8.18, & 54.13	iii.iii	Nam incredulitas illorum fidem faciet irritam	46.13
xiii.li		Factum est autē in Iconii vt simul introirent synagogam Iudæorum	1.1	iii.xii	Omnes deslexerunt, simul inutiles facti sunt	53.6
xiii.xliiii		Quod vbi audierunt Apolloli Barnabas & Paulus censuris vesibus	42.23	iii.xvii	Viam pacis non cognouerunt	59.8
xiii.xlvii		Quanquam non experte testimonio suspensum esse sinebat, dum beneficia conferret de celo nobis d'is pluuia	40.21	iii.xx	Ex operibus Legis non iustificabitur omnis caro	53.11
xvi.xx		Hi homines conturbant ciuitate nostram quum sint Iudæi	50.6	iii.xxiii	Omnes peccauerunt ac desituuntur gloria Dei	42.6
xvii.ii		Secundem consuetudinem autem suam Paulus introiuit ad eos	1.1	iii.xxvii	Vbi est gloriatio tua? exclusa est, per quæ legem?	45.25
xvii.x		Qui quum aduenissent abi. runt in synagogam Iudæorum	1.1	iii.xxix	An Iudæorum Deus tantum? nõne & gentium?	54.5
xvii.xliiii		Non in manifestis templis habitat	66.1	iiii.ii	Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet quod gloriatur, at nõ apud Deū	45.25
xvii.xxv		Nec manibus humanis coluitur, indigenis aliquo, qui in ipse det	46.5	iiii.xv	Lex iram operatur	53.11
xvii.xxviii		In ipso viuimus, mouemur & sumus	10.5, & 40.17	iiii.xvii	Patrem multarum gentium constituit e	66.20
xvii.xxix		Non debemus existimare auro aut argē-		iiii.xviii	Qui præter spem sub spe credidit	36.15, & 40.12, & 43.14, & 56.3
				iiii.xix	Ac non infirmatus fide haud considerauit fatum ipsius corpus iam emortuū	40.12, & 51.1, & 56.3

VTRIVSQVE TESTAMENTI.

iii.xx	Aductus promissionē Dei non disceptauit infidelitate, sed, &c. 40.12, & 56.3	ix.xxxiii	femen, vt Sodoma 1.9
iii.xxiii	Sed etiam propter nos quibus imputatur, credentibus 51.3	ix.xxxiii	Ecce pono in Sion lapidem officinuli & petram officinosis 28.16
v.i	Iustificati ex fide pacem habemus apud Deum 9.6, & 28.16, & 32.18, & 45.24, & 53.5, & 56.7, & 57.2	x.v	Et omnis qui credit in eo non pudet 8.14, & 28.16
v.ii	Per quem habemus accessum per fidem 45.24	x.viii	Qui fecerit hęc, viuet in eis 53.11
v.iii	Nec id solum, verum etiam gloriamur super afflictionibus 55.10	x.viii	Prope te verbū est in ore tuo & in corde tuo 53.11, & 55.6.10
v.x	Quum inimici essemus reconciliati fuimus Deo per mortem 53.11	x.xv	Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem 45.23
v.xix	Quemadmodum per inobedientiam veniunt hominis peccatores 53.7.12	x.xv	Non est distinctio vel Iudai vel Græci 49.6
vi.ix	Non amplius moritur 9.7	x.xv	Quomodo inuocabunt eum in quem nō crediderunt? 1.15, & 19.21.22, & 33.2
vii.xiii	Ego autem carnalis sum, venūdatus sub peccato 50.1	x.xvi	Quomodo predicabunt nisi mittantur? 62.7
viii.iii	Quod impossibile erat Legi quatenus imbecillis erat 55.10.11	x.xvii	Quam speciosi pedes Euangelizantium pacem! 52.7
viii.xv	Accepistis spiritum adoptionis per quē clamamus Abba pater 56.7, & 66.7	x.xix	At non omnes obediunt Euangelio, Ihas enim dicit, Domine 53.1
viii.xi	Propter ipsius Spiritum inhabitantem in vobis 61.1	x.xx	Fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei 55.3, & 65.11
viii.xxiii	Nos ipsi in nobis ipsis gemimus adoptionem expectantes 38.10	xi.i	Ego ad amulationē prouocabo vos per gentem quæ 66.18
viii.xxiii	Spe seruati sumus, spes autem quæ videtur 35.7, & 45.15	xi.ii	Inuentus fui ab his qui me nō quær. 65.2
viii.xxv	Si quod non videmus speramus, id per patientiam expectamus 9.6, & 35.15	xi.ii	Nun repulit Deus populum suum? ablit 59.20
viii.xxvi	Ipsē spiritus intercedit pro nobis gemibus inenarrabilibus 25.16, & 38.2. 4.14	xi.iii	Reliqui mihi ipsi septem millia virorū qui non 45.23
viii.xxviii	Scimus quod his qui diligunt Deum omnia simul adiungēto sunt in bonum 26.19, & 55.13, & 65.18	xi.iii	Si lapsum eorum diuinitas mundi 6.3
viii.xx	Vanitati creatura subiacet non volens, sed propter eum 65.17	xi.xvii	Tu verō quum es es oleaster, insitus fuit illis 5.7
viii.xxx	Quos præordinauit, eosdem & vocauit 8.18	xi.xxiii	Et præter naturam insitus es in veram oliuam 56.5
viii.xxxi	Si Deus pro nobis quis contra nos? 8.9, & 51.12	xi.xxv	Excæcatio ex parte Iſraeli accidit donec plenitudo gentium 66.18
viii.xxxii	Qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis tradidit illum 53.10	xi.xxvi	Aduerſet ex Sion ille qui liberat, & auertet impietatem à Iacob 59.20
viii.xxxiii	Deus est qui iustificat, quis est qui condemnet? 50.8	xi.xxix	Dona quidem & vocatio Dei eiusmodi sunt, vt eorum illum poenitentia non possit 19.25, & 41.9, & 59.20
viii.xxxviii	Neque Angeli neque principatus neque potestates 37.36	xi.xxix	Quis cognouit mentem Domini, aut quis ei fuit à consiliis? 40.13
ix.iii	Optarim ego ipse anathema esse à Christo 7.12	xii.i	Præbeatis corpora vestra hostiani vitiutem 60.6
ix.iiii	Quorum est adoptio & gloria, & fœdera & Legis constitutio 41.8, & 56.7	xii.i	Rationalem cultum vestrum 19.21, & 61.6 & 66.20
ix.vi	Non omnes qui sunt ex Iſrael, sunt Iſrael 1.9, & 43.6	xii.viii	Qui miseret in hilaritate 23.18
ix.vii	Non omnes qui sunt ex Abraham 66.20	xii.xx	Hoc si feceris, carbonibus ignis coaceruabis in caput illius 11.14
ix.xviii	Cui vult miseretur & quem vult 63.17	xiii.i	Non est potestas nisi à Deo 16.5, & 22.20.23
ix.xxi	Annon habet potestatem sigulus lutī, vt ex eadem massa 45.9	xiii.ii	Abiciamus opera tenebrarum, & induamur arma lucis 50.1
ix.xxii	Tulit multa animi lenitate vasa iræ 13.5, & 27.7	xiii.x	Omnes statuamur apud tribunal Christi 45.23
ix.xxvi	Vocabo populum meum, cum qui non erat populus 9.2 & 57.19	xiii.xi	Mihi seſe fleſcet omne genu, & omnis lingua, &c. 17.18, & 45.23
ix.xxviii	Sermonem enim perficiens & abbrevians cum summa, quoniam sermonem abbreviatum faciet Dominus 10.23	xiii.xvii	Non est regnum Dei esca & iocus 1.11
ix.xxix	Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis	xiii.xvii	Pax & gaudium in spiritu sancto 35.10, & 50.7
		xv.vi	Vt vnaamiter vno ore glorificetis Deū 12.1
		xv.viii	Dico Iesum Christum ministrum fuisse concisionis pro, &c. 42.6
		xv.xvi	Vt sim minister Christi erga gentes, coſecrans Euangelium Christi 11.4.

INDEX LOCORVM

	& 18.7, & 61.6, & 66.20		
xv. xxi	Quibus nō est annuntiatum de eo, vide- bunt, & qui	52.15	xv. xxxvi
xvi. ix	Iam non moritur, mors ei vltra non do- minabitur	53.8	
xvi. xx	Deus pacis conteret Satanam sub pedes vestros breui	27.1	
xvi. xxvi	In obedientiam fidei	55.5	i. xx
xvi. xxvi	Man. festari verò nunc	61.2	
I. CORINTH.			
i. xx	Vbi sapiens, vbi scriba, vbi disputator seculi huius?	33.18	ii. xvi
i. ix	Quæ oculus non vidit & auris non au- diuit	64.3	iii. v
iii. ii	Lactis potu vos alui, non cibo	54.13	iii. vi
iii. vii	Deus dat incrementum	55.10, & 61.3	iii. vii
iii. x	Vt sapiens architectus fundamentū po- sui	54.12	iii. xvi
iii. xi	Fundamentum aliud nemo ponere po- teſt, præter hoc quod positū est, quod est Christus Iesus	18.16	iii. xviii
iii. xvi	An nescitis quòd templum Dei estis, & spiritus Dei habitat	52.11, & 61.1	iii. iii
iii. xix	Qui comprehendit sapientes in astutia ipsorum	31.2	iii. vi
iii. liii	Qui me iudicat Dominus est	49.4, & 50.8	iii. viii
iii. ix	Spectaculum facti sumus mundo, Ange- lis & hominibus	25.8	iii. xiii
iii. xi	Ad hoc vsque tempus & esurimus & si- timus	65.13	iii. xvi
iii. xliii	Veluti excrementa mundi facti	51.8	iii. xvii
vi. xi	Vos quidem eiusmodi fuistis, at nūc ab- luti estis	41.8	v. xv
vi. xv	Quæ concordia Christo cum Belial, aut quæ pars	46.1	v. xvii
vi. xix	An nescitis quòd corpus vestrū tēplum est habitantis	52.11	v. xviii
vii. vii	Vnusquisq; proprium donum habet ex Deo, alius quidem	19.21	v. xix
vii. ix	Satius est matrimonii contrahere quàm vri	19.21	v. xx
vii. xxxix	Si autem dormierit vir erus	38.16	v. xxi
viii. liii	Non timas quòd idolum nihil est in mun- do	41.24	vi. ii
ix. xvi	Væ vultu si non Euangelizauero, nec fa- litas	40.6	vi. ii
x. xi	In quos termini ætatum inciderunt	2.2	vi. vii
x. xliii	Fidelis Deus, qui non patietur vos ten- tari vltra quàm	27.8, & 45.11	vi. xvi
xi. liii	Vir caput est mulieris	4.1	vii. i
xi. xxx	Et dormiunt multi	38.16	vii. x
xii. liii	Nemo dicere potest Dominum Iesum nisi in Spiritu sancto	35.5, & 48.16	vii. x
xii. liii	Diuisiones donorum sunt, sed idem Spi- ritus	48.16, & 61.1	ix. vii
xii. xii	Ita & Christus	49.3	ix. ix
xiii. liii	Si infumam in alimoniam omnes facul- tates meas	58.10	ix. ix
xliii. xx	Ne sitis pueri sensibus, sed malitia pueri sitis	28.9	x. liii
xliii. xxi	In Lege scriptum est, Variis linguis, & Iabus variis	28.13	x. vi
xv. xxxii	Edamus & bibamus, cras enim morie-		xi. liii
			xi. ii
			mur
			22.13
			Stulte, tu quod feminas non vitificatur, nisi mortuum fuerit
			6.13, & 26.19, & 28.23
II. CORINTH.			
			Quotquot sunt promissiones Dei, per ip- sum sunt etiam
			7.14, & 9.6, & 42.1.
			6, & 63.17
			His quidem odor mortis in mortē
			11.4, & 14.29, & 49.5
			Et ad hæc quis idoneus
			62.7
			Non quòd idonei simus ex nobis ipsis co- gitare quicquam
			45.4, & 49.17
			Qui idoneos fecit nos ministrōs noui Testamenti, non literæ, sed Spiritus
			49.22
			Quòd si administratio mortis in licetis deformata
			55.3
			At vbi conuersus fuerit ad Dominū tol- letur velamen
			29.12
			Nos omnes reuēta facie gloriam Domi- ni in speculo representantes
			2.2
			Quòd si adhuc velarum est Euangelium nostrum
			45.19
			Deus est qui iussit è tenebris lucem il- lucescere
			25.1
			Dum in omnibus premimur, at nō coar- ctamur
			40.31
			Credidi & ideo loquutus sum
			26.19
			Quantis externus homo noller corrum- pitur, internus tamen
			26.19
			Momentanea leuitas afflictionis nostræ mirè supra modum
			26.20, & 54.7, & 61.7
			Vt qui viuunt posthac non sibi viu. 18.7
			Si quis in Christo, noua creatura
			61.3
			Deditque nobis ministerium reconcilia- tionis
			2.4
			Posuit in nobis sermonem reconcilia- tionis
			2.4
			Pro Christo legatione fungimur, tiquæ Deo obsecrante
			53.11, & 57.19
			Eum qui non nouit peccatum pro nobis peccatum fecit
			53.10
			In tēpore accepto exaudiui te, & in diē salutis
			49.8
			Ecce nunc tempus acceptum, ecce dies salutis
			49.8, & 61.2
			Per infamiam & bonam famam
			50.6
			Vos templum estis Dei viuentis
			44.28, & 52.11
			Mundemus nos ipsos ab omni inquina- mento carnis ac spiritus
			52.11
			Qui secundum Deum est doloris peni- tentiam ad salutem laud pœnitendā parit
			22.13
			Hilarem datorem diligit Deus
			23.18, & 43.22, & 56.5
			Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi
			32.8
			Arma militiæ nostræ non carnalia
			62.6
			Et in promptu habemus vindictam ad- uersus omnem inobedientiam
			11.4
			Zelotypus sum erga vos Dei zelo
			5.1
			Adiunxi vos vni viro, vt virginem ca- stam

VTRIVSQUE TESTAMENTI.

	flam exhuberetis Christo	62.5	
xi. xiiii	Ipse Satanas transfiguratur in Angelum lucis	36.10	i. xxi
xii. vii	Datus mihi fuit stimulus per carnem angelus Satanae	39.5	i. xliii
xii. ix	Virtus mea in infirmitate perficitur	40. 29.31	ii. ii
xii. ix	Libetisimè gloriabor potius super infirmitatibus meis	14.18	ii. x
xii. x	Placeo mihi in infirmitatibus, in contumeliis, in necessitatibus	14.18	ii. xii
xiii. iiii	Quamvis crucifixus fuit ex infirmitate, vivit tamen	53.12	ii. xliii ii. xliiii

GALATI.

i. viii	Si Angelus è caelo aliud prædicaverit, anathema sit	8.20	ii. xliii ii. xvii
i. xv	Quum placuit ei qui me segregavit	49.1	ii. xviii
ii. viii	Qui efficax fuit in Petro ad apostolatū circūcisionis, efficax fuit & in me	1.1	ii. xix
iii. xii	Qui fecerit hæc vivet in eis	53.11	ii. xix
iii. xliii	Christus redemit nos à maledictione Legis, factus, &c.	53.10	ii. xxi
iii. xvi	Abraham datæ sunt promissiones & semini eius	49.3	iii. ix
iii. xliiii	Lex per dogmatus noster fuit ad Christum	65.20	iii. x
iiii. iiii	At ubi venit plenitudo temporis	49.8, & 61.2	iii. xii
iiii. vi	Emisit Deus Spiritum filii sui in corda vestra clamantem Abba pat.	56.7	iii. xii
iiii. xviii	Nos fratres secundum Isaac promissionis filii sumus	60.21	iii. xvii
v. vi	In Christo Iesu neque Circūcisio quicquam valet	52.1	iii. xx
v. xlii	Fructus Spiritus est charitas	58.6	iiii. vii
vi. i	Iniurate huimodii spiritu mansuetudinis	11.2	iiii. viii
vi. ix	Bonum facientes ne defatigemur	32.8	iiii. viii
vi. x	Operemur bonum cum erga omnes tū vero maximè erga domesticos fidei	23.18	iiii. xi
vi. xliii	Ego verò abisti vt gloriar nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi	14.18	iiii. xliii
vi. xvi	Et super Israelem Dei	45.25	iiii. xv

EPHES.

i. iiii	Qui benedixit nos omni benedictione spirituali	32.3	iiii. xxx
i. iiii	Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionē	14.1, & 37.26, & 41.8, & 43.21, & 49.1, & 60.21, & 61.3	v. xliiii v. xlix
i. v	Qui prædestinavit nos vt adoptaret in filios per Iesum Christum	7.14	vi. ix
i. vi	Vt laudetur gloria gratiæ suæ	46.13	vi. ix
i. vi	Qua charos reddidit nos per illum dilectum	42.1	vi. xii
i. viii	De qua vbertim nobis impertivit in omni sapientia & prudentia	42.1, & 54.10	vi. xvii
i. x	Vt summam instauraret omnia per Christum & quæ in caelis	11.6, & 49.5, & 51.16	i. vi
i. xlii	Vt unus in laudem gloriæ illius	60.21	ii. vi
i. xlii	Det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis		

	tionis	9.6	
	Supra omnem principatum ac potestatem & virtutem	37.36	
	Quæ est corpus ipsius, complementum eius	37.26 & 45.14	
	Et spiritus nunc agentis in filijs contumacijs	10.6	
	Ipsius sumus opus cõditum in Christo Iesu	19.25, & 27.11, & 37.20, & 43.1, 15, & 51.13	
	Eratis in tẽpore illo sine Christo, abalienati a rep. israelis	19.25, & 56.13	
	Vos qui eratis procul	54.5	
	Ipse est pax nostra qui fecit ex vtrisque vnum	27.6, & 49.8, & 66.20	
	Et interitum maceræ diruit, simultatem per carnem suam	20.6, & 45.22	
	Et veniens evangelizavit pacem vobis qui procul	42.6, & 49.8, & 57.19	
	Per illum habemus aditum vtrique in vno Spiritu ad Patrem	65.24	
	Estis ciues sanctorum & domestici Dei	63.7	
	In quo quacumque structura coagmentatur ea crescit in templum	60.13	
	Quod erat ablatum a seculis in Deo	49.6	
	Vt nota faciat nunc principatibus ac potestatibus	49.6	
	Per quem habemus audaciam & aditum cum fiducia quæ est per fidem illius	45.24, & 65.24	
	Vt inhabitet Christus per fidem in cordibus vestris	45.24	
	Ei verò qui potest cumulare facere ultra omnia quæ petimus	52.7	
	Vnicuique nostrum data est gratia iuxta mensuram	54.13	
	Quum ascendisset in altum captivus duxit captivitatem	53.12	
	Et idem dedit alios quidem à apostolos, alios verò Prophetas	49.5	
	In virum perfectum, in mensuram artatis plenitudinis Christi	54.13	
	Veritatem sectantes in charitate adolefcamus in illis per omnia, qui est captus, nempe Christus	28.16	
	Qui furabatur, iam non furetur, sed potius, &c.	23.18	
	Et ne contristetis Spiritum Dei, quo ob signati estis	63.10	
	Surge qui dormis, & excitate à mortuis & illuminabit te Christus	9.2	
	Nemo vnquam carnem suam odio habuit	9.19	
	Nec personarum respectus est apud illum	24.2	
	Non est nobis lucta aduersus sanguinem & carnem, sed &c.	9.6	
	Et gladius Spiritus, qui est verbum Dei	8.22	

PHILIPP.

	Qui inchoavit in vobis opus bonum, proficiet vsque in diem Christi	22.11, & 26.12, & 35.9, & 40.31
	Qui quum in forma Dei esset, non capi-	

INDEX LOCORVM

	nam	42. 1, & 52. 14	
ii. viii	Factus est obediens vsque ad mortem,	53. 7. 12	iiii. viii
	mortem autem crucis	53. 8	vi. xv
ii. ix	Propter quod exaltauit illum Deus & dedit, &c.	44. 21	vi. xvi
ii. xiii	Syncerique filii Dei irreprehensibiles in medio nationis	49. 5	
iiii. i	Gaudium & corona mea	22. 13	
iiii. iiii	Gaudete in Domino semper, iterum dico Gaudete	35. 4, & 55. 6	i. vii
iiii. v	Dominus propè est	35. 4	i. xii
iiii. vi	Ne solliciti sitis	32. 18, & 33. 20, & 61. 7	
iiii. vii	Pax Dei quæ exuperat omnem sensum custodiat		

COLOSS.

i. ix	Vt impleamini agnitione volùtatis eius in omni sapientia	9. 6, & 33. 6	ii. xix
i. xv	Qui est imago Dei inuisibilis	6. 1	ii. xxv
i. xv	Qui est primog. omnis creaturæ	37. 26	iii. xvi
ii. xiii	Delens quod aduersus nos erat chirographum de creti	53. 12	
ii. xxiii	Quæ verbo tenus quidem habent speciem sapientia per superstitionem	1. 14. 29, & 19. 21	i. ii
iii. i	Vbi Christus est in dextera Dei sedens	6. 7	i. ix
iii. iii	Vita vestra abscondita est	26. 19	
iii. xv	Pax Christi palma ferat in cordibus vestris	9. 6, & 12. 2, & 61. 7	

I. THESS.

ii. xix	Quæ est nostra spes aut gaudium aut corona gloriationis? Annon & vos	49. 5	i. iii
iiii. vii	Non vocauit nos Deus immunditiæ causa, sed ad sanctificationem	44. 20	i. v
v. iii	Quum diuerint, Pax & tuta omnia, tunc repentinus eis imminet interitus	15. 1, & 29. 17, & 47. 11	i. xiii

II. THESS.

i. vi	Aequum est apud Deum reddere iis qui vos affligunt afflictionem	31. 23, & 61. 2	ii. xv
i. viii	Quum venerit in flamma ignis	66. 15	ii. xvii
ii. iii	Nisi venierit defectio prius & reuelatus fuerit	54. 9	iiii. ix
i. vii	Quem Dominus conficiet Spiritu oris sui, & abolebit, &c.	11. 4	iiii. xii
ii. xi	Mittet illis Deus efficaciam erroris	41. 22, & 44. 18, & 57. 5, & 63. 17	iiii. xiii

I. TIMOTH.

i. v	Finis præcepti est charitas ex puro corde & conscientia bona, & fide non ficta	38. 3	v. iii
ii. viii	Volo igitur orare viros in omni loco sustollentes puras manus	1. 15, & 56. 7, & 65. 16, & 66. 20	vi. xvi
iii. xv	Columna & firmamentum veritatis	40. 9, & 43. 10, & 49. 3, & 65. 9	viii. viii
iii. xvi	Magnum est pietatis mysteriũ, Deus manifestatus est in carne	24. 14	viii. xiii
iiii. i	In posterioribus temporibus descendent		ix. xii

quidam à fide	54. 9
Vt quæ promissionem habeat vitæ presentis ac futuræ	30. 23, & 65. 10
Radix omnium malorum est auaritia	57. 17
Ille beatus & solus princeps, rex regnatum	37. 15
Qui lucem habitat inaccessam	25. 9

II. TIMOTH.

Sed potentia ac dilectionis & sobrietatis	11. 2
Certus sum quod is cui credidi potes sit depositum meum custodire	40. 12
Fidelis manet, negare seipsum non potest	41. 10, & 64. 11
Solidum fundamentum Dei sita habet, signaculum hoc, Nouit Dominus sint sui	63. 8
Si quando det illis Deus poenitentia	2. 6
Omnis scriptura diuinitus inspirata veritas est	30. 8, & 50. 4

TIT.

Qua promissus is qui mentiri nescit Deus	25. 8
Vt quomodo sit etiam exhortari per doctrinam sanam & contradicentes convincere	11. 4

HEBR.

Qui quum sit splendor gloriæ, & expressa imago subitantiæ illius	25. 9
Cui dixit vnquã Angelorũ, Filius meus es tu	9. 6
Nonne sunt omnes administratorii spiritus in &c.	62. 6, & 63. 9
Omnia subiecit sub pedibus eius	61. 6
Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Deus	8. 18
Vt destrueret eum qui habet mortis imperium	12. 5
Non habemus pontificem qui non possit affici sensu infirmitatum nostr.	7. 15
Debit per omnia fratribus similis reddi	42. 1
Relinquitur sabbatismus populo Dei	66. 23
Viuus est sermo Dei & efficax, & penetrantior quouis	11. 4, & 49. 2
Omnia nuda & respicata sunt oculis eius	37. 4, & 41. 25, & 45. 23
Pro similitudine absque peccato	53. 6
Accedamus igitur cu fiducia ad thronũ gratiæ	65. 25
Nemo usurpat sibi honorem: sed qui vocatur	49. 1
Homines per maiorem se irant: Deus vero quum maior in	45. 23, & 62. 8
Consummabo super domũ Israel & I. per domum Iehudæ testamentum nouum	66. 22
Quod antiquatur & fenescit in propinquo est vt euaneſcat	66. 13
Per proprium sanguinem ingressus est semel	

VTRIVSQUE TESTAMENTI.

	semel in sancta, æterna redemptione reperita	61.6
v. lxxi	Horrendum est incidere in manus Dei viuentis	ii. v 28.19
vi. iiii	Vt ex his que nõ apparebant, ea que vi- dentur fierent	ii. v 38.11
xi. vi	Qui accedit ad Deum hunc credere oportet esse Deum, & esse remuneratorem querentibus se	ii. vi 40.10
xi. lxxvi	Maiores arbitratus diuitias probum Chri- sti, quam Aegypti thesaur.	ii. ix 61.8
xi. lxxvii	Perinde quasi vidisset eum qui est inui- sibilis ita obduravit	ii. ix 7.4
xii. iiii	Ne defatigemini animis defecti	ii. xxii 35.4
xii. xii	Quapropter manus remissas & genua soluta erigite	ii. xxiii 35.4
xii. lxxvii	Non reperit penitentiae locum tunc cum lachrymis quaesivisset eam	iii. vii iii. xiii 26.
xii. lxxvii	Adhuc semel, ego concutio non modò terram verum etiam cœlum	iii. xiiii 43.26
xii. lxxix	Deus nosse ignis consumens est	iii. xi 10.17, & 33.14
xiii. viii	Iesus Christus heri & hodie, idem est et- iam in secula	iii. xvii 30.33
xiii. lxxvi	Talibus enim victimis delectatur Deus	iii. xviii 23.18

IACOB.

i. iiii	Pro summo gaudio ducite fratres mei . quoties in varias tentationes incide- ritis	v. v v. vi v. vii
i. v	Si cui vestrum deest sapientia, postulet ab eo qui dat	47.13
i. lxxvii	Apud quem non est transmutatio	1.13
i. lxxviii	Is destinata voluntate progeniuit nos ser- mone veritatis	1.13 37.26
ii. xiii	Iudicium sine misericordia erit ei qui non præstitit misericordiam	10.3, & 16.4, & 47.6
iii. vi	Deus superbis resistit	10.12, & 16.7
iii. xii	Vnus est Legislator & Iudex	33.22
iii. xiii	Age nunc qui dicitis, Hodie & cras ibi- mus in illam ciuitatem & faciemus ibi annum, &c.	14.13, & 26.7
v. lxxvii	Precazione precatus est ne plueret	38.7
v. lxxviii	Et rursum orauit, & cœlum dedi. plu- uiam	ibidem

I. PETR.

i. lxxiii	Renati non ex femine mortali, sed im- mortali	40.8, & 49.21
i. lxxv	Hoc autem est Verbum quod per Euan- gelium delatum est ad vos	ibidem
ii. ii	Vt modò nati infantes lac rationale, & dolo vacuum	28.9
ii. iiii	Ad quem accedentes qui lapis est viuis	

i. vii

	ab hominibus quidẽ reprobatus, apud Dei verò electus ac pretiosus	8.15
	Et ipsi tanquam lapides viuis superædi- ficamini	60.13
	Offerentes spirituales hostias	60.6, & 60.23
	Ecce pono in Sion lapidem in summo po- nendum angulo	28.16
	Vos autẽ genus electum, regale sacerdo- tium	23.18, & 52.11, & 61.6, & 66.24
	Vt virtutes prædictas illius qui è tene- bris vos vocauit	43.21, & 60.21
	Qui peccatum non fecit	53.6
	Qui quum maledictus incessetur non regebat	53.7
	Et seruetur igni in diem iudicii	66.7
	Quis est qui afflictus sit vos, si bonita- tis amulatores fueritis?	32.17
	Terrore eorum ne terreamini neque con- turbemini sed Dominum, &c.	8.12
	Si quis loquitur, loquatut vt eloquia Dei	21.10
	Tempus est, vt incipiat iudicium a do- mo Dei	10.12, & 13.1, & 22.5
	Quod si primum a nobis, quis finis eo- rum qui non credunt Euang.	21.11
	Si iustus vix saluus efficitur, impius & peccator vbi comparebit?	21.11
	Deus sc. perbis resistit	16.7
	Humiliamini sub potetè manu Dei	45.9
	Ipsi cura est de vobis	1.17, & 26.7, & 41. 27, & 43.3, & 60.19, & 63.15

II. PETR.

	Habemus firmiorem propheticum ser- moneum qui benefacitis	45.19
	Ex quo patre obdormierunt sic omnia permanent ab initio creationis	5.19
	Ex quo patres obdormierunt	38.16
	Vnus dies apud Dominum perinde est vt mille anni	43.19
	Crescite in gratia & cognitione Domi- ni nostri & seruatores	11.9

I. IOAN.

	Sicut audistis quod antichristus ventu- rus sit	14.18
--	--	-------

IVD.

	Propositi sunt ex èplo, ignis æterni pœ- nam sustinentes	34.9
--	---	------

APOCAL.

	Et fecit nos Reges & Sacerdotes	66.21
	Et fecisti nos Deo nostro Reges & Sa- cerdotes	ibidem
	Audiui numerum signatorum centum quadraginta, &c.	66.19

FINIS VTRIVSQUE INDICIS.

